

શ્રી

ધર્મસિંધુ

ગુજરાતી ભાષાંતરસહિત.

લખનાર,

શાસ્ત્રી કાનજી વિ. વાલજી ત્રિપાઠી.

સન ૧૯૨૬. સંવત્ ૧૯૮૩.

કિંમત ૬ રૂપિયા.

પ્રકાશક:-પાંડુરંજ લવજી, } નિર્ણયસાગર ગ્રેસ,
પ્રિન્ટર:-રામચંદ્ર થેસુ શેડગે, } ૨૬-૨૮, કોલકાટ લેન, સુબંધ.

महिम्नाधीनाध्याय

મસ્તાવના.

આધુનિક કાળમાં છાપખાનાં ચાહું થયાથી અનેક ભાષામાં અનેક અંથો છપાઈ બહાર પડે છે એ સંતોષકારક છે. આપણની સર્વ શિરોમણી ને સંસ્કૃત ભાષા તેના પણ કેટલાએક અંથો છપાઈ બહાર પડ્યા છે અને પડતા જાય છે. એ ભાષામાં આપણા આર્યજનોના ધર્મસંબંધી સર્વ અંથો લખાયલા છે માટે તે ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવું એ આપણા આર્યજંદુઓને લુપ્તવૃદ્ધાંત છે એમાં કાંઈ સંશય નેવું નથી.

ગ્રામીનકાળમાં આપણા ઋષિ મુનિઓ તેમજ વિદ્વાનો ને અંથો રચતા તે સંસ્કૃત ભાષામાંજ, અને વિદ્વાન પણ તેજ ગણ્યો કે ને સંસ્કૃતનું સાદું જ્ઞાન ધરાવતો હોય અથવા તેમાં સારા અંથ રચી શકતો હોય. વિક્રમ અને ભોજના સમયમાં એ ભાષાને તથા વિદ્યાને ઘણું ઉત્તેજન હતું તેથી તે સમયમાં સારા સારા સંસ્કૃત અંથો પડિતો, કવિઓ અને વિદ્વાનોએ રચ્યા છે. પેશવાઈના સમયમાં પણ એ વિદ્યાને ઉત્તેજન હોવાના કારણથી કેટલાએક પડિતો શાસ્ત્રીઓ અને વિદ્વાનો સારા તૈયાર થયા હતા.

પરંતુ કેટલાએક કાળ થયાં દિનપરદિન ઉત્તેજન ઘટતું જવાથી એ ભાષાના જ્ઞાનથી રહિત એવો ભાગ મ્હોટો જોવામાં આવે છે. તેવાઓ ચોતાનો ખરો ધર્મ શો છે તે સમજી શકે તેમજ આપણા પૂર્વજો આપણે અર્થે વિદ્યાજ્ઞાનનો ને અમૂલ્ય ખજાનો મૂકી ગયા છે તેનો યથાશક્તિ ઉપભોગ કરવા સમર્થ થાય તેનેમાટે હિંદી અને મરાઠી ભાષામાં કેટલાએક વિદ્વાનોએ તેવા સંસ્કૃત અંથોનાં ભાષાંતર કરી તે છપાવી બહાર પાડ્યાં છે અને પડતાં જાય છે. કેટલાએક વિદ્વાનો વેદ તથા શાસ્ત્રસંબંધી અંથોનાં પ્રાકૃત ભાષાંતર માસિક ચોપાનિયાનાં આકારમાં બહાર પાડતા જાય છે.

ગુજરાતી ભાષામાં મનુસ્મૃતિ તથા યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ જેવા ધર્મશાસ્ત્રના ઉત્તમ અંથો ભાષાંતર રૂપે બહાર પડ્યા છે. તેમ મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત તથા બીજાં પુરાણો વગેરે માસિક ચોપાનિયાને આકારે બહાર પડતાં જાય છે એ પણ દેશોન્નતિનું શુભ ચિન્હ છે. તોપણ ધર્મસિંધુ જેવા મુખ્ય અંથ અને ધર્મસંબંધી નિત્યોપયોગી સર્વ વિષયોના જેમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હોય એવો એક પણ અંથ અઘાપિ આપણી ગુર્જર ભાષામાં છપાઈ બહાર પડેલો ન હોવાથી ધર્મજિજ્ઞાસુ-જનોની ધર્મવિષય જાણવાની સુલભતાની સિદ્ધિને અર્થે આ અંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર મૂળ સંસ્કૃત અંથ ઉપરથી મેં કર્યું છે.

મૂળ અંથકર્તાઓ આ અંથના ત્રણ પરિચ્છેદ કરેલા છે તેમાં પહેલા અને બીજા પરિચ્છેદમાં તિથિ અને માસ ઇલાદિકવિષય વિવિધપ્રકારનાના કૃત્યોસહિત સામાન્યેકરીને અને વિશેષેકરીને કાળનો નિર્ણય કહ્યો છે. ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાનાદિ સસ્કાર, આહ્નિક, આધાન ઇલાદિક સવિસ્તર મિથ્યાવિષય, દેવપ્રતિષ્ઠા, શાંત્યાદિક અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો એટલા વિષય કહ્યા છે. એજ પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં જીવત્પિતૃકર્મો નિર્ણય, શ્રાદ્ધાધિકાર, કાળ ઇલાદિકનો નિર્ણય, શ્રાદ્ધપદ્ધતિ, સૂતકાદિકનો નિર્ણય, દુર્ભરણ થયું છતે નિર્ણય, અંત્યેષ્ઠિસંસ્કારનો વિધિ અને વિસ્તાર-સહિત સંન્યાસ એ પ્રમાણે વિષયો છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, બ્રવહાર અને સર્વ દાનનો વિધિ એ વગર સઘ-ળાજ ધર્મશાસ્ત્રાર્થ તે વિદ્વાનોના સંતોષાર્થ તેમજ શાસ્ત્રીય વ્યુત્પત્તિરહિત એવાઓનું શાસ્ત્રના અજ્ઞાન-રૂપ કષ્ટ દૂર થાય તેનેમાટે આ અંથમાં સંશ્લેષકરીને કહ્યા છે. એ સઘળામાં ત્રીજા પરિચ્છેદનો પૂર્વાર્ધ એ ભાગ આ અંથમાં સહુથી મ્હોટો જોવામાં આવે છે.

‘ધર્મસિદ્ધિ’ના એટલે આ અથવા રચનાર પોતાના અથવા લખે છે કે જેઓ મીમાંસા અને
શાસ્ત્રના નિષ્ણા, શુદ્ધિમાન અને આવશ્યકરિત પરિતો છે તેઓ તો મતાપરિતોએ કરેલા પૂર્વ
અથો ને તેને તે અથ ઉપરથી કૃતમર્થ થાય છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયલા કર્મો કરે છે તેથી મહારો
અથ કથાને ઉપયોગ તેમનેઅર્થ નથી. પણ જે મદ્યુક્ષિ, આળસુ અને અવિદ્યાન દોષને ધર્મસિ
નિર્ણય લખાવાની હચ્ચા ગમતા હોય તેવાઓનેમાટે ધર્મસિદ્ધિસાર નામનો આ મુખોપ અર્થ
કર્મો છે એ તેણે જે ફરી ફરી કહ્યું છે અથવા એક કરતા વધારે વાર કહ્યું છે તે પર્યર્થ છે

તેને વિદ્યાન હતો આ અથમારે વિદ્યાનનોપ્રત્યે તેમને હમશીરન્યાયે વર્તવાસબધી જે મૂલ્ય
કરી પોતાની નવ્રતા દર્શાવી છે તેપણ ખરેખર પ્રગમનીય છે

અથના આગમમાં મનનાચરણ કરતા વિકૃત, સકર, પાર્વતી, ગણપતિ, બ્રહ્મદેવ અને મરરત્
વગેરેને તેમજ પોતાના શુર, માતા, પિતાને નમસ્કાર કરતા એક એવા માધવાદિક મુખ્ય ધર્મ
શાસ્ત્રના નિર્ણયાર્તા તે મરને નમસ્કાર કર્યા છે તે ઉપરથી પ્રસિદ્ધ માધવાચાર્યની યોગ્યતાનું અન
માન થઈ ને.

મૂળ અર્થનારુ કહેવું એમ છે કે આ અર્થ મેં કેવળ અવગોચરુપનાથી ગચ્ચો નથી પણ પ્રાચીન
અને પ્રતિષ્ઠિત એવા અર્થોને આધારેજ રચ્યો છે. તે અર્થો કયા કે કમળાકર ભટ્ટકૃત નિર્ણયમિધુ
નીલકંઠ ભટ્ટકૃત દ્વાદશમયૂખ, વિષ્ણુભક્ત આચાર્યકૃત પુરુષાર્થચિંતામણિ, કાળમાધવ, હેમાદ્ર
અને અનતદેવકૃત કોસ્તુભ. એ ઉપરથી નિર્ણયમિધુ વગેરે અર્થો આ ધર્મસિદ્ધિ અથની પૂર્વના છે
એવું જણાય છે.

આ મૂળ અર્થ જેણે ગચ્ચો તેનો હતિહામ વાચનારાઓને મમજવો અવશ્ય હોવાથી તે અર્થ
મણેએ લખિયે ડિયે—ગાગિતિ ઉક્ષામા સગમેશ્વર તાલુમમા ગોળાલી નામનુ ગામ તે આ અર્થ
કર્તાના વનનેને હનામ દાખવ મારું છે તેજ વગમા વિદ્યાન બ્રાહ્મણોમા કેવળ સાર્વભૌમ એવ
કાળી નામના ઉપાધ્યાય થયા. તેમને યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય અને અનતોપાધ્યાય એવા બે પુત્રો થયા.
તેમા યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય એ ઔત્તરમાર્ગમા નિષ્ણાત દોષને જ્યોતિષી, અને વેદનુ અન જે ઉત્તમ વ્યાખ
ગુણશાસ્ત્ર તેમા મારી ગીતે નિષ્ણા પામેલા હતા બીજા અનતોપાધ્યાય તે પણ ભક્તોમા એક છે
અનતના અગમ્ય અવતાર હોવાથી અનત શુભેણુ નિવામસ્થાન એવા હતા એ અનતોપાધ્યાય
વૈરાગ્યતાથી હના તેથી તેમણે પોતાની કોમ્પા નામની જન્મભૂમિ છોડીને શ્રીપદરીક્ષેત્ર એટલે પદર
પુરમા શ્રીપાદુરગની ગમીપમા નિવામ કર્યો પછી તે સતત શ્રીપાદુરગની ભક્તિ કરી અતે ભીમ
નદીને તીરે મુક્તિ પામ્યા તે અનતોપાધ્યાયના પ્રસિદ્ધ પુત્ર જે કાશીનાથોપાધ્યાય તેમણે અ
ધર્મસિદ્ધિગાર નામે અર્થ ગટે ૧૭૧૦ ના વર્ષમા કર્યો આ અર્થને મુગારે (૮૩) વર્ષ થયા હોવ
નેહયે એવું, અર્થમારે આ અથમા પ્રથમપરિચ્છેદમા સકાતિના દાનપ્રસંગમા અથનારા કહ્યા છે તે
ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે

હવે આ અર્થનુ ભાષાતર જેવી પદ્ધતિથી કરું છે તેખામત પણ વાચનારાઓને સૂચવવાની જરૂર
છે, માટે તે પદ્ધતિ વાચનારાઓને સૂચન કરું કે, આ ભાષાતર કરતી વેળાએ અનુદાનપ્રયોગન
પ્રગમમા જ્યહા જ્યહા સંસ્કૃત, મન, લાગ તથા તેના મગમા ઉચ્ચારાદિક કરવાના બીજા વાક્યે
આવેલા છે તે તે ઠેકાણે તેનો ઉપયોગ કહી તે સંસ્કૃતપદિક અનુદાનમા તેવાજ કહેવા નેહયે, માટે
તેનો અર્થ ન લખતા તે તેનાજ “ ” એવા ચિન્હ કરી તે ચિન્હની વચમા સંસ્કૃત અક્ષ
રોપથી મૂળપ્રમારો અર્થમા લખેલા છે, તે ઉપરથી તે મન તથા સંસ્કૃત અને જાહાદિક છે એમ
જણવું ભાષાતરમા “ ” એવા ચિન્હ કરી તેની વચમા જે અર્થ લખેલો છે તે મૂળઅર્થમા
અર્થ રે વચનનો અર્થ ન લખતા કેવળ વચનજ લખ્યા છે તેનો તે અર્થ છે એમ મમજવું. તેમજ
જે જે ઠેકાણે ભાષાતરમા કંઠણ સંસ્કૃત શબ્દ આયા છે તે તે ઠેકાણે ઘણું કરી તે તે શબ્દની
આગળ કાકિસ એટલે ( ) એવા ચિન્હ કરી તે તે ઠેકાણે ઘણું કરી તે તે શબ્દની
મુગમ ગબ્દોથી બતાવેલો છે. તેમજ મૂળઅર્થમા એ વાર કહેલા વિષયની બીજવાર કહેવાની
જરૂર પડે લહા અર્થકાર “માયુક્ત” એટલે પ્રથમ કહ્યું છે અથવા “પૂર્વાર્થે પ્રોક્ત” એટલે
પૂર્વાર્થમા કહ્યું છે એરીતે ઘણું ઠેકાણે લખી ગયું છે અથવા “પૂર્વાર્થે પ્રોક્ત” એટલે
ભાષાતરમા તેવે ઠેકાણે વાચનારને તે સ્વલ

તરત મળી આવવામાટે તે તે પત્રના એક પ્રથમ (પત્ર ૩ માં) કહ્યું છે, એ રીતે કંઈસમાં લખેલા છે. કેટલાએક ઠેકાણે અંકારે ને ને વિષય ખુલો કરી લખ્યો નથી અને તે વિષય સમજવાની તો જરૂર પડે એમ છે તે તે ઠેકાણે ભાષાંતરની નીચે નોટ આપી ખુલી રીતે તે તે વિષય લખેલા છે અથવા ને અંકમાં એ વિષયો સંવિસ્તર લખેલા છે તે અંથોનાં નામ દર્શાવ્યાં છે, જેથી તે તે વિષયો વાંચનારાઓને સહેલથી સમજી શકાશે. એ એકંદરે ભાષાંતરની રીતી છે તે ધ્યાનમાં લઈ વાંચવું.

છેલ્લે મહારે જણાવ્યું નેઈએ કે ગુજરાતી ભાષામાં લખાણ કરવાનો આ મહારે પ્રથમ પ્રયત્ન છે તેથી એ ભાષાંતરમાં ને કાંઈ દોષ નેવામાં આવે તો તે વિદ્વજનો ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું અને તે લેખનદોષ દયા કરી યોગ્યભરફેલે અમને સૂચન કરશે જેથી હું તેમને આભાર માનીશ.

આ ભાષાંતર રા. રા. જયજી દાદાજીએ વે. શા. સં. શાસ્ત્રી કાનજી વિં વાલજી ત્રિપાઠી પાસે કરાવેલું છે અને તે ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય હોવાથી પ્રસિદ્ધ પંડિત આશુકવિ શ્રીગોવર્ધનલાલાજી પ્રસિદ્ધ નામ ગદ્દલાલાજી ઘનરયામજીને સહાં મોકલ્યું. તે ભાષાંતર આશુકવિ, શ્રીગદ્દલાલાજીએ વંચાવી સાંભળી તેના ચતુર્થપણથી પ્રસન્ન થઈ એની યોગ્યતાવિશે ને પ્રમાણપત્ર આપેલું છે તે પણ આ અંકમાં દાખલ કરેલું છે. તે વાંચવાથી વાંચનારાઓને આ અંકની યોગ્યતાવિશે સહજ નિશ્ચય થશે.

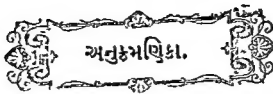
પ્રમાણપત્ર.

આ ધર્માધિસાર નામનો અંક મૂળ સંસ્કૃત-ભાષામાં છે, તે ઘણાજ ઉપયોગી છે. ધર્મશાસ્ત્ર-સંબંધી બીજા ઘણા અંકો તો, બહુ એક એક વિષયના હોય છે. કે (દાનચંદ્રિકામાં દાનનોજ નિર્ણય અને શ્રાદ્ધચંદ્રિકામાં શ્રાદ્ધનોજ નિર્ણય છે.) અને નિર્ણયસિંધુ પ્રભૃતિ કેાઈ કેાઈ અંકોમાં સાર્વદેશિકપણું પણ છે. પરંતુ તે અંકોમાં ઘણાં વચનોનો ઉપન્યાસ હોવાથી તેમાંનો નિર્ણય જાણુવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ ધર્માધિસાર તો, ઉત્તમ પ્રામાણિક અનેક અંકોનો સાર લઈને એવો તો એહેલો બનાવેલ છે કે જેમાં યજ્ઞાદિનિર્ણય, કાળનિર્ણય અને ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર ઇત્યાદિ સર્વ વિષયનો ખુલાસો સહેલીરીતે કરેલો છે. હાલ ઘણા દેશોમાં ઘણાખરા વિદ્વાનો આ અંક ઉપરથીજ નિર્ણય ખતાવે છે. થોડા શ્રમથી ધર્મનો નિર્ણય જાણુવા ઇચ્છનારા લોકોને એ અંક અત્યંત ઉપયોગી છે, તેથી આ અંકનાં ભાષાંતરની ઘણી જરૂર હતી. કારણ કે, હાલ આર્ય લોકોમાં ઘણો મોટો ભાગ સંસ્કૃતથી અજાણ્યો છે, આનું એક ભાષાંતર મહારાષ્ટ્ર ભાષામાં થયું છે, પરંતુ તેમાં કેટલેએક ઠેકાણે મૂળનો અર્થ ફરી ગયો છે, અને કેટલાએક દેશાંતરના લોકો મહારાષ્ટ્ર ભાષાથી અજાણ્યા છે, તેથી શાસ્ત્રી કાનજી વિં વાલજીએ ઘણો શ્રમ કરીને મૂળનો અર્થ ન છોડતાં ઉત્તમ રીતિનું આ ભાષાંતર કરેલું છે. આ અંકનું ભાષાંતર વાંચવાથી ગુર્જર ભાષા જાણનારા ઘણા લોકો પોતાના ઘરમાં બેઠે બેઠે ધર્મનો નિર્ણય જાણી શકશે. મેં આ ભાષાંતરના કેાઈ કેાઈ ભાગો વાંચેલા છે તે મૂળ અંકોના ચતુર્થ અનુસારી છે માટે આવાં ઉત્તમ ભાષાંતરમાટે સુઝ મૃદુરોએ મદદ કરવી અને આ અંકની એક એક નકલ ખરીદવી એ લોકોને જરૂર છે.

વૈશાખ શુદિ ૧૩ રાનિવાર સંવત ૧૯૩૬.

લેખકર્તા આશુકવિ પંચનદી શ્રી ગોવર્ધનલાલાજી.

પ્રસિદ્ધ નામ ગદ્દલાલાજી ઘનરયામજી,

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
પ્રથમ પરિચ્છેદ.		બીજાનો નિર્ણય	૧૪	દષ્ટિનો લોપ અને પિડાપિતૃ-	
મંગલાચરણ	૧	ત્રીજાનો નિર્ણય	૧૫	યજ્ઞનો લોપ થાય તો	
પ્રથમ કાળનો ભેદ	૨	ચતુર્થાનો નિર્ણય	"	પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૦
મેષાદિક બાર સંક્રાંતિનો નિર્ણય.	૩	પંચમીનો નિર્ણય	"	શ્રાદ્ધવિષે અમાવાસ્યાનો નિર્ણય.	૩૧
બાર સંક્રાંતિનાં દાન... ..	૪	છઠ્ઠાનો નિર્ણય	૧૬	અમાવાસ્યાનું શ્રાદ્ધ ન થાય	
સંક્રાંતિઓની વિશ્લેષણ આદિ		સપ્તમીનો નિર્ણય	"	તો	"
સંક્રાંતિઓની વિશ્લેષણ આદિ		અષ્ટમીનો નિર્ણય	"	દષ્ટિ અને સ્થાવીપાક એના	
સંક્રાંતિઓની મુકવાની વડી.	૫	નોમનો નિર્ણય	"	આરંભનો નિર્ણય	૩૨
મહામાસનો નિર્ણય	૫	દશમીનો નિર્ણય	૧૭	વિકૃત્તિનો કાળ	"
અધિકમાસનું ઉદાહરણ ...	"	એકાદશીનો નિર્ણય	"	પશુચાગનો કાળ	"
કલ્યાણમાસનું ઉદાહરણ ...	"	મનના દિવસનો નિર્ણય ...	૧૮	ચાતુર્માસ્યનો કાળ	૩૩
અધિકમાસ અને કલ્યાણમાસ		એકાદશીના ભેદ	"	કામ્યેષ્ટિનો કાળ	"
એમા છોડવાનાં અને ન		સ્માર્તોનો નિર્ણય	૧૯	નૈમિત્તિકેષ્ટિનો કાળ	"
છોડવાનાં કર્મ કયાં કયાં તે.	૬	એકાદશી વ્રતનો વેધ	૨૦	આધાનનો કાળ	૩૪
મહામાસમાં કયાં કર્મ છોડ-		વ્રતનો પ્રયોગ... ..	૨૧	અદલ્લનો નિર્ણય	૩૫
વાનાં તે	૭	એકાદશી વ્રતસંબંધી નિયમો.	૨૨	મુદ્દામણિ અદલ્લ	"
ગુરુ અને શુક્રનાં અસ્તાદિકવિષે		નિયમબંધ થાય તો	"	જ્ઞાનનાં જળમાં ન્હાન મ્હો-	
વર્ણ્ય કર્મ કયાં તે ...	"	પારવર્ણ્યનો નિર્ણય	"	ટાઈ છે તે... ..	"
સિદ્ધસ્થ ગુરુ છતાં અવસ્થ		હરિવાસર	"	અદલ્લસમયે આશીય હોય તો.	"
વર્ણ્ય કર્મ કયાં તે ...	"	બારસને દિવસે અવલુની યોગ		સ્વસ્થાને નૈમિત્તિક જ્ઞાનનો	
સિદ્ધસ્થ ગુરુનો અપવાદ (બાધ		હોય તો	૨૩	વિચાર	"
નથી) તે સિદ્ધસ્થ ગુરુ		બારસને દિવસે વર્ણ્ય પદાર્થ.	"	દાનમાં પાત્રનો વિચાર ...	"
છતાં જોદાવરીમાં અને		બારસનો નિર્ણય	"	મંત્રપ્રદેશનો પ્રકાર	"
કન્યાનો ગુરુ છતાં કૃત્વુ		જાક મહાદાદશી	"	પુરસ્કારનો વિધિ	૩૬
નદીમાં જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય.		ત્રયોદશીનો નિર્ણય	૨૪	પુરસ્કાર કરનારાને જ્ઞાનદા-	
નિધિઓના નિર્ણય માટે સાધા-		તે દિવસે પ્રદોષનું વ્રત ...	"	નાદિક કરવાનો વિચાર ...	"
રણ રીતિ	"	ચતુર્દશીનો નિર્ણય	"	અદલ્લ ગયા પછી કયા પદાર્થ	
કયાં વ્રતોમાં કેવી તિથિ લેવી		પૂનમ અને અમાસ એનો		અદલ્લ કરવા અને કયા ન	
લેવો એ તે	"	નિર્ણય	૨૫	લેવા તે	"
કર્મોનો વિશેષ નિર્ણય ...	"	સોમવતી અમાવાસ્યાનો નિર્ણય.	"	અદલ્લના વેધનો નિર્ણય ...	૩૭
એકલ્પાદિક વ્રતોનો નિર્ણય.	૧૦	દષ્ટિકાળનો નિર્ણય	"	વેધમાં તથા અદલ્લસમયે લો-	
સ્વર્ગ વ્રતોનો નિર્ણય ...	૧૧	પવંસંધિનો નિર્ણય	"	જન કરનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત.	"
નક્ષત્ર વ્રતોનો નિર્ણય ...	૧૨	વાયકોને જોધ થવામાટે જાનો		અસ્તોદય તથા અસ્તાસ્ત	
મનોની પરિભાષા (રીતિ)...	"	પ્રકાર	૨૬	આદિકનો વિચાર	"
મનમાં દ્રવ્ય જનું ન હોય તો.	"	પૂનમનો વિશેષ નિર્ણય ...	૨૭	અદલ્લને દિવસે વાર્ષિક (સાંવ-	
મનમાં અત્યાદિક પ્રાપ્ત થાય તો.	"	કાલાયનોનો અમાવાસ્યામાટે		ત્સરિક) શ્રાદ્ધ આવે તો.	"
જાનનો નિર્ણય કયાં હોય		વિશેષ નિર્ણય	૨૮	અદલ્લનો શુભાશુભનિર્ણય ...	૩૮
તે દિવસે બીજાં વ્રતની	૧૩	સામવેદવાગ્દાઓની દષ્ટિનો		અશુભ અદલ્લ હોય તો શાંતિ	
પારણ પ્રાપ્ત થાય તો.	"	નિર્ણય	૨૯	અથવા બિજદાન કરતું તે.	"
ઉપવાસાદિક લે વ્રત એક	"	પિડાપિતૃજ્ઞના કાળનો નિર્ણય.	૩૦	મંગળકાર્યમાં અદલ્લ વર્ણ્ય	
દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ...	"	અનિર્ણય (બંને સાથે કરવાં) તે.	"	દિવસ	"
અનિર્ણય આદિ નિધિઓનિર્ણય.	૧૪				

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
સમુદ્રસ્નાનનો નિર્ણય...	૩૯	નોમને દિવસે દેવીને ધરાવવો.	૪૪	પ્રાતઃસ્નાનાદિ તથા વસંતપૂજા.	૪૯
અમુક તિથિ નક્ષત્ર અને		પૂનમને દિવસે સર્વ દેવતા-		એ માસમાં દેવને જળવાસ	
વારવિષે કયા કયા પદાર્થ		ઓને દવણો ધરાવવો તે.		કરાવવો	
વાપરવા અને વર્ણ્ય કરવા		શુદ આઠમની ભવાનીની		તુલસીવડે વિધ્યનું પૂજન ...	
તે		ઉત્પત્તિ		પીપળાની સેવા	
આ ચંદ્ર કરવાનું પ્રયોજન		એજ દિવસે આશુપાલવની		ગાયોને ખજવાળ કરવી ...	
શું? તે	૪૦	કળી ભક્ષણ કરવી ...		એકલકાદિ વ્રત	
		એ દિવસે યોગ અધિક આવે		પ્રપા (પાણી પીવાની પરબ)નું	
		તો		દાન ધર્યાદ	
દ્વિતીય પરિચ્છેદ.		શુદ નોમ રામનવમી ...		શુદ ત્રીજને દિવસે ગંગાસ્નાન	
ચૈત્ર માસનાં કાર્ય.		નવમીવ્રતનો પ્રયોગ (કરવાની		ચવઢોમ ધર્યાદિ સર્વ પાપને	
મંગલાચરણ	૪૧	રીતિ)	૪૫	હરે છે	
મેષસંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ ...		એજ દિવસે દેવીનવરાત્રી		એ દિવસે ચંદનવડે ક્ષીકુ-	
તિથિનો નિર્ણય	૪૨	સમાપ્તિ		બળની પૂજા	
એ એકમને દિવસે આરંભ.		શુદ એકાદશીને દિવસે ક્ષીકુ-		એજ અક્ષયતુતીયા	
તે દિવસે તેલમર્દન		બળનો દોષોત્સવ		એજ યુગાદિ	
દેવીનાં નવરાત્રનો આરંભ ...		શુદ બારસનો વિધ્યનો દમ-		એ દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું ...	
પ્રયાનું દાન		નોત્સવ		એ દિવસે જળકુંડનું દાન	
જળકુંડનું દાન કરવું તે ...		ચૌદશનો શિવનો દમનોત્સવ.		કરવું	
કલ્પાદિ તિથિનો નિર્ણય ...		દમનોત્સવનો પ્રયોગ	૪૬	યુગાદિ અને મન્વાદિને દિવસે	
એજ મત્સ્યજયંતી છે એમ		શુદ તેરસને દિવસે અનંગપ-		રાત્રિએ લોજનનું પ્રાયશ્ચિત.	
કોઈ કહે છે		જનરૂપ વ્રત	૪૭	એજ ત્રીજ પરશુરામજયંતી.	૫૦
એ માસમાં ગૌરીવ્રત ...		શુદ ચૌદશને દિવસે નૃસિં-		શુદ સાતમની ગંગાજની	
શુદ બીજનું બાલેદુવ્રત ...		હનો દોષોત્સવ		ઉત્પત્તિ	
એજ દિવસે દવણુથી શિવ		શુદ પૂનમને દિવસે સઘળા		મધુસૂદનનું પૂજન કરવાથી	
અને ગૌરીની પૂજા કરવી.		દેવતાઓનો દમનોત્સવ ...		અશ્વિદોષ ધરવું ફળ	
શુદ ત્રીજથી આરંભ કરી		એ પૂનમ ચિત્રા નક્ષત્રે યુક્ત		મળેછે તે	
માસપર્યંત ગૌરીનું આદિ-		હોય તો વિચિત્ર વસ્ત્રનું		શુદ ચૌદશ નૃસિંહજયંતી ...	
લનવ્રત કરવું		દાન કરવું		નૃસિંહજયંતીવ્રતનો પ્રયોગ ...	૫૧
એ ત્રીજથી દિવસેજ શ્રીરા-		એ દિવસે અધિક યોગ આવે		પારણાનો નિર્ણય	
મચંદ્રનો આદોલન ઉત્સવ		તો સ્નાનાદિકનું ફળ ...		પૂનમને દિવસે કુંભદાન કર-	
કરવો		શુદ એકાદશી, પૂનમ અથવા		વાથી ગોદાનનું ફળ ...	
મન્વાદિ તિથિનો નિર્ણય ...		મેષસંક્રાંતિને દિવસે વૈશાખ-		પ્રજ્ઞહત્યાનું નાશ કરનાર કુંભ-	
તે દિવસે શ્રાદ્ધ ન કરે તો		સ્નાનનો આરંભ		દાન	
પ્રાયશ્ચિત.		શુદ પૂનમ મન્વાદિ		સઘળાં પાપનું નાશ કરનાર	
છત્તું, શ્રાદ્ધ		વદ તેરસ શતભિષા નક્ષત્ર		કળાં મૃગશિરનું દાન ...	
દશ અવતારોની જયંતીઓ.	૪૪	યુક્ત હોય તો વાઙ્મુખપર્વણી.		મહાફળ દેનાર તિલસ્નાનાદિ.	
શુદ ચોથને દિવસે ગણુચતિને		વદ ચૌદશને દિવસે શિવસ-		તિલદાનનો મંત્ર	
દવણો ધરાવવો		મીપે તથા મંગળવારે યુક્ત		વૈશાખસ્નાનનું ઉદ્ઘાપન ...	
શુદ પાંચમની નાગપૂજા અને		એજ ચૌદશને દિવસે ગંગા-		જળમાં બેઠલા વિધ્યનો પૂજે-	
લક્ષ્મીપૂજા		સ્નાનથી પણ પિશાચપ-		ત્સવ	
એજ દિવસે હયવ્રત કરવું.		ણાની નિવૃત્તિ થાય છે ...		વૈશાખની અમાવાસ્યા ભાવુકા	
છઠને દિવસે કાર્તિકસ્વામીને		વૈશાખ માસનાં કાર્ય.		અને તેની નોડનો એકમનો	
દવણો ધરાવવો		વૃષસંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ ...	૪૯	દિવસ કરિદિન એબ્દ વર્ણ્ય.	
સાતમને દિવસે સૂર્યને ધરાવવો,					

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
અષ્ટેષ માસનાં કાર્ય.		શુદ બીજને દિવસે શ્રીરામની		શુદ બારસને દિવસે શાકમતની	
મિથુનસંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ ...	૫૨	રથયાત્રા	૫૬	સમાપ્તિ તથા દધિમતનો	
એ માસમાં પિટૃની પ્રજ્ઞાની		એ માસમાં શુદ દશમ અને		આરંભ	૬૨
મૂર્તિના પૂજનથી સૂર્યલો-		પૂનમ એ મન્વાદિ ...	"	શુદ બારસમાં પારણાને દિવસે	
કની પ્રાપ્તિ... ..	"	આપાઠ શુદ એકાદશીને દિવસે		વિધ્યુને પવિત્રાં ધરાવવા.	"
જળધેનું દાન	"	વિધ્યુનો શયનોત્સવ ...	૫૭	શિવ આદિ દેવતાઓને પવિત્રાં	
શુદ એકમને દિવસે કરવીર-		અનુરાધા નક્ષત્રે રહિત બાર-		ધરાવવાં અને તે ન કરે	
મત... ..	"	સમાં પારણા	"	તો જપ કરવો	"
શુદ ત્રીજનું રંભામત ...	"	ચાતુર્માસ્યમતને આરંભ ...	"	સંક્ષેપથી પવિત્રાં ધરાવવાનો	
શુદ ચોથનો ઉમાનો અવતાર.		ચાતુર્માસ્યમત ચઢણ કરવાનો		પ્રયોગ	૬૩
શુદ આઠમ તથા નોમને દિવસે		પ્રકાર	"	પવિત્રાં ધરાવવામાં તિથિનો	
શુકલા દેવીની પૂજા ...	"	શાકમતાદિ	"	નિર્ણય	૬૪
શુદ દશમનો ગંગાજનો		ચાતુર્માસ્યમાં નિર્ણય પદાર્થ		ઉપાકર્મ, (અધિપૂજન કરી	
અવતાર	"	કયા તે	૫૮	જનોધ બદલવું) તેનો	
ગંગા દશહરા	"	હવિધ્ય પદાર્થ	"	કાળ	૬૫
દશહરામતનો વિધિ	૫૩	કામ્યમત	૫૯	યજુર્વેદીનો ઉપાકર્મકાળ ...	"
ગંગાસ્તોત્ર	"	તપસુદ્રાધારણ	"	કાણ, માધ્યંદિન ઇલાહિકોના	
શુદ એકાદશી નિર્જલા ...	૫૫	બારસને દિવસે વામનપૂજથી		ઉપાકર્મનો કાળ	૬૬
બારસને દિવસે જળકુંભનું		નરમેધ યજુનું કૃણ ...	૬૦	સામવેદીઓના ઉપાકર્મનો કાળ.	૬૭
દાન	"	પૂનમને દિવસે અન્નાદિકનું		અથર્વવેદીઓના ઉપાકર્મનો કાળ.	"
બારસનું ત્રિવિક્રમના પૂજનથી		દાન	"	પ્રથમ ઉપાકર્મ	"
યજુનું કૃણ	"	એ દિવસે શ્રીશિવનો શયનો-		રક્ષાબંધનનો નિર્ણય	૬૮
પૂનમને દિવસે તિલદાનથી		ત્સવ	"	એજ પૂનમને દિવસે હયગ્રી-	
અશ્વમેધનું કૃણ	"	એજ દિવસે કોડિલામત ...	"	વની ઉત્પત્તિ	"
એ દિવસે છત્ર, પગરખાનું		એજ પૂનમને દિવસે સંન્યા-		કુળધર્માદિકવિષે પૂનમનો	
દાન કરવાથી રાજ્યપ્રાપ્તિ.		સીઓએ દ્યૌર કરાવવું ...	"	નિર્ણય	"
એ દિવસે બિંદવત્રિશમિત.		સંન્યાસીએ ચાતુર્માસ્ય એક		એજ દિવસે શ્રવણાકર્મ અને	
વટસાવિત્રીમત	"	કેકાણે રહેવું તેનો વિધિ.	૬૧	સર્પબલિ કરવું તે	"
રજસ્વલાદિક દોષ હોય તો		આવણ માસનાં કાર્ય.		વદ ચોથને દિવસે સંકષ્ટચતુર્થા-	
પૂજાદિ બ્રાહ્મણદ્વારાએ		સિંહસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્ય-	૫૬	નું મત	"
કરાવવું	"	કાળ	૬૨	જન્માષ્ટમીમતનો નિર્ણય ...	૬૯
એ પૂનમ મન્વાદિ છે ...		એ માસમાં એકબ્રાહ્મિક મત.	"	જન્માષ્ટમીવિષે પક્ષભેદ ...	૭૧
એ દિવસે ત્રિવિક્રમની પ્રીતિ		સિંહસંક્રાંતિમાં ગાય વિધાય તો.		જયંતીમતનો નિર્ણય	૭૨
અર્થે ચંદનાદિકનું દાન		આવણ માસમાં વોડી દિવસે		પારણાના કાળનો નિર્ણય ...	૭૩
કરવું	"	વિધાય તો	"	સંક્ષેપકરી મતનો વિધિ ...	૭૪
આપાઠ માસનાં કાર્ય.		માઘમાસમાં તથા શુધવારે		પૂજા થયા પછી જે કરવું તે.	૭૬
દક્ષિણાવન નામની કર્કસંક્રાંતિ.		ભેંસ વિધાય તો	"	દહિ આદિક છાંટવાં તે	"
તેનો પુણ્યકાળ	"	આવણમાં સોમવારનું મત ...	"	એક વર્ષનો જયંતીનો પ્રયોગ.	"
હૌર ઇલાહિકાં વર્ણ્ય સંક્રાંતિ.		મંગળવારે ગૌરીપૂજન ...	"	અમાસને દિવસે દર્ભ લાવવા	
આપાઠમાં એકબ્રાહ્મિક કરવા-		આવણ શુદ ચોથનો નિર્ણય.	"	તેનો વિધિ... ..	૭૭
થી ધનધાન્યાદિકની પ્રાપ્તિ.		શુદ માંવમ નાળપંચમી ...	"	પવિત્રમાં દર્ભની સંખ્યા ...	"
વામનની પ્રીતિ અર્થે પગરખાં					
ઇલાહિકનું દાન કરવું ...	"				

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
આદરવા માસનાં કાર્ય.		વદ નોમનો દિવસે અન્વય-		પારણા અને દેવતાના વિસ-	
કન્યા સંક્રાંતી અને તેનો		ક્યશ્રાદ્ધ અને સૌભાગ્ય-		જનનો કાળ	૧૦૨
પુણ્યકાળ	૭૭	વતી સ્ત્રિયોનું શ્રાદ્ધ ...	૮૮	વિજયાદશમીનો નિર્ણય ...	૧૦૪
એ માસમાં એક અષ્ટમી		એ દિવસે સુવાસિની લોજન.		તે દિવસે પૂજનો પ્રકાર ...	૧૦૫
આહાર	"	અન્વયક્યશ્રાદ્ધનો લોપ થાય		વિજય મુદ્ધાંતોનો નિર્ણય ...	૧૦૫
એ માસમાં પાચસ આદિનું		તો પ્રાયશ્ચિત્ત		કાર્તિકઆનનો નિર્ણય ...	૧૦૫
દાન	"	જારસને દિવસે સંન્યાસી-		તુળસીદલનું અર્પણ અને	
શુદ ત્રીજનું હરિતાલિકામત		ઓનું મહાલય	૮૬	તેની પ્રશંસા	"
શુદ ચોથને દિવસે સિદ્ધિવિ-		મલાત્રયોદશીશ્રાદ્ધ	૯૦	આમલીનું માહાત્મ્ય	"
નાયકનું મત	"	એજ દિવસે ગજચાયા ...	"	હરિભગ્નગરણનો વિધિ	"
એ ચોથને દિવસે ચંદ્રદર્શન		દુર્ભરણથી મરણ પામેલાનું		ખીભાં કાર્તિકમત	"
થાય તો ખોટા દોષનો		શ્રાદ્ધ તથા તેનો વિધિ ...	૯૧	કાર્તિક માસમાં વર્ચ્ય પદાર્થ	
આરોપ થાય તે અને		અમાસને દિવસે ગજચા-		કયા તે	૧૦૭
તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય ...	૭૮	યાનું શ્રાદ્ધ	"	મતની સમાપ્તિને દિવસે કયા	
અવિષંચમી	"	આશુ શુદ એકમને દિવસે		દાન કરવાં તે	"
શુદ છઠને દિવસે જ્ઞાન અને		દોહિવશ્રાદ્ધ	"	એ માસમાં દીપદાનની પ્રશંસા.	"
સૂર્યનું પૂજન	"	કપિલા છઠનો નિર્ણય ...	૯૨	પુરાણુત્તવણનો વિધિ	"
એજ છઠને દિવસે કાર્તિક-		સક્ષેપથી કપિલા છઠના મતનો		એજ દિવસે પયોમતની	
સ્વામીનું દર્શન	"	વિધિ	"	સમાપ્તિ કરી દ્વિદલમતનો	
શુદ આઠમ દુર્વાદમી ...		આશુ માસનાં કાર્ય.		આરભ કરવો	"
એ દિવસે જ્યેષ્ઠાદેવીનું પૂજન.		તુલા સંક્રાંતિ અને તેનો		એ દિવસે આકાશદીપક દેવો.	"
વિધુનો પરિવર્તન ઉત્સવ ...	૭૯	પુણ્યકાળ	૯૩	કોલગરમત	૧૦૮
ત્રવણદ્વાદશીનું મત	૮૦	દેવીનવરાત્રનો આરભ ...	૯૪	એજ પૂનમને દિવસે આશ્વ-	
પારણાનો કાળ	૮૧	નવરાત્રીના ગોણ પક્ષ ...	૯૫	ચુલકર્મ	"
વામનજયંતીનો નિર્ણય ...	૮૨	સક્ષેપથી નવરાત્રીના આરં-		આશ્વયજ્ઞનો કાળ	૧૦૯
એ દિવસે દશિમતની સમાપ્તિ		ભનો પ્રયોગ	૯૬	આશ્વયજ્ઞનો ગોણકાળ ...	૧૧૧
અને પયોમતનું ચઢણ ...	"	ચંદ્રીપાઠનો વિધિ	૯૮	મહોટાં સતાનનો નીરાજનનો	
હાદરવા શુદ ચૌદશને દિવસે		કુમારી પૂજનો વિધિ	૯૮	વિધિ	"
અનંતમત	૮૩	આશીર્વાદિકમાં નવરાત્રિના		કરકચતુર્થી	"
દોરારો નાશ થાય તો પ્રાય-		પ્રકાર	"	રાખાકુંડમાં જ્ઞાન	"
શ્ચિત્ત	"	ઉપાંગલલિતામતનો નિર્ણય ...	૯૯	ગોવત્સદ્વાદશી	"
અગસ્ત્યનો અસ્ત તથા ઉદય		સસ્ત્રવતીપૂજન	"	એ દિવસે નીરાજનનો વિધિ.	"
અને તેનું પૂજન	"	પત્રિકાપૂજન	૧૦૦	વદ તેરસને દિવસે યમને	
પૂનમને દિવસે ઔષ્ઠપદીશ્રાદ્ધ.		મહાદમીનો નિર્ણય	"	અર્ધે દીપદાન કરવું	"
મહાલયનો નિર્ણય	૮૪	પુત્રવાળા ગૃહસ્થે આઠમનો		એજ દિવસે ગોત્રિરાત્રમત ...	"
નિત્યમહાલયસંબંધી પિતૃગણ.		ઉપવાસ ન કરવો	"	નરકચતુર્દશી	૧૧૨
પિતા સંન્યાસી અથવા પતિત		નોમને દિવસે હોમ અને		એ દિવસે તૈલાભ્યંગ	"
હોય તો	૮૭	હોમના પદાર્થ	"	એ દિવસે જ્ઞાન કયા પછી	
મલમાસમાં મહાલય ન કરવું.		બલિદાન	૧૦૧	યમતર્ણુ કરવું	"
વાર્ષિકશ્રાદ્ધ તથા મહાલય		એ પ્રકારનાં આગોચમાં દેવનું		એ દિવસે ઉટકાદાન કરવું ...	"
એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો.	૮૮	ઉત્થાપન	"	અમાસને દિવસે અભ્યંગ અને	
ધરણીશ્રાદ્ધ	"	શસ્ત્ર અને ઘોડા ધ્યાતિકની		લદમીપૂજન	૧૧૪
		પૂજા	"	એજ દિવસે અલક્ષ્મીને કાઢવી.	"

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
કાર્તિકે ભાસનાં કાર્ય.		નામપૂજા	૧૨૫	તિલપાત્રના દાનના મંત્ર ...	૧૩૨
વૃદ્ધિકસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્ય-કાળ	૧૧૪	ચંપાપદ્મી	"	તુલસીપત્રના દાનના મંત્ર ...	"
શુદ્ધ એકમના દિવસનાં કૃત્ય. "	"	એજ સ્કંદપદ્મી	"	શાળગ્રામના દાનના મંત્ર ...	"
એ દિવસે યાગિપૂતદિક ... "	"	સાતમને દિવસે સૂર્યવ્રત ...	"	પ્રયાગમાં વેણીદાનનો વિધિ ...	૧૩૪
એ દિવસે લક્ષ્મી અને કૃષ્ણની પૂજા	૧૧૫	લવણના દાનનો મદિમા ...	"	ત્રિવેણીમાં બળસમાધી લેવાનો વિધિ	"
ગોવર્ધનની પૂજાનો વિધિ ... ૧૧૬	"	પૂનમ દત્તજયંતી	૧૨૬	માઘ માસમાં તિલસ્નાનાદિકનું ફળ અને તિલનો હોમ. "	"
માર્ગપાશીબંધન	"	શુદ્ધ ચૌદસ અથવા પૂનમને દિવસે પ્રત્યવરોહણ નામનું કર્મ કરવું	"	શુદ્ધ ચૌથને દિવસે હુંદિરાજનું વ્રત	૧૩૪
યમદિતીયાનો નિર્ણય ... "	"	કર્મ કરવું	"	વસંતપંચમી	"
અગ્નિની પૂજા	૧૧૭	અષ્ટકાશ્રાદ્ધ અને તેનો લોપ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"	રથસપ્તમી	"
ઓપાદમી	"	માગધર આદિ માસના રવિ-વારે સૌરવ્રત અને તેમાં ભક્ષ્ય પદાર્થ	૧૨૭	એ સાતમ મન્વાદિ પણુ છે. "	"
મથુરાની પ્રદક્ષિણા	"	ભક્ષ્ય પદાર્થ	૧૨૭	ભીષ્માદમી	"
એ યુગાદિ છે	"	પૌષ માસનાં કાર્ય, મકરસંક્રાંતિ અને તેનો પર્વ-કાળ	"	શુદ્ધ બારસને દિવસે તિલની ઉત્પત્તિ	૧૩૫
ભીષ્મપંચક્રમત	"	શુદ્ધ સાતમને દિવસે સંક્રાંતિ થાય તો તેનું અધિકપણું. "	"	માઘ શુદ્ધ પૂનમનું કૃત્ય ...	"
એકાદશી આદિ પર્વણીને દિવસે શિવ તથા વિષ્ણુના મંત્રનું મહણુ	"	સંક્રાંતિને દિવસે તિલદાનાદિક. "	"	એ પૂનમને દિવસે માઘસ્નાનનું ઉદ્ઘાષન	"
એ દિવસે તુલસીકાષ્ઠની આ-ળાનું ધારણુ	૧૧૮	એ સંક્રાંતિને દિવસે મહાદેવ ઉપર ધીનો અભિષેક કરવો. "	"	માઘ વદ આઠમનું અષ્ટકાશ્રાદ્ધ. ૧૩૬	"
એજ રીતે આમલીના કાષ્ઠની આળાનું ધારણુ	"	શુદ્ધ આઠમને દિવસે સુધવારના યોગમાં આનાદિક કરવાનાં તે ૧૨૬	"	શિવરાત્રિવ્રતનો નિર્ણય ...	"
આમલીના મૂળમાં દેવપૂતનો વિધિ	૧૧૯	શુદ્ધ એકાદશી મન્વાદિ ...	"	શિવરાત્રિની પારણાનો નિર્ણય. "	"
દ્વાદશીને દિવસે પારણા ... ૧૨૦	"	માઘસ્નાનનો નિર્ણય	"	શિવરાત્રિવ્રતનો પ્રયોગ ... ૧૩૭	"
પ્રલોધત્સવ અને તુલસીવિ-વાદનો વિધિ	૧૨૧	આનનો સમય	"	ચાર પોહોરની ચાર પૂજાનો વિશેષ પ્રકાર	૧૩૮
એ દિવસે આતુર્માંસ્યવ્રત સમાપ્તિ	"	બળના બેદવડે ફળનો ભેદ. "	"	માટીના લિંગમાં શિવપૂજા કર-વાની હોય તો તેનો વિધિ. ૧૪૦	"
વૈશુંધ્યપુર્ણિમીનો નિર્ણય ... ૧૨૨	"	માઘસ્નાનનો વિધિ	૧૩૦	જુદી જુદી જાતનાં શિવલિંગનાં પૂજન થકી જુદું જુદું ફળ મળે છે તે ... ૧૪૧	"
શુદ્ધ બારસ અને પૂનમ એ મન્વાદિ	"	એ સંક્રાંતિમાં ચાકરસદિત તિલનું દાન	"	માઘની અમાવાસ્યાને દિવસે યુગાદિશ્રાદ્ધ	"
આતુર્માંસ્યવ્રત સમાપ્તિ ... ૧૨૩	"	અમાસને દિવસે અર્પોદયપર્વ. પાવદાનનો પ્રયોગ	૧૩૧	દ્વાદશ્યુજ માસનાં કાર્ય, મીનસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્ય-કાળ	૧૪૨
કાર્તિકની પૂનમને દિવસે કૃત્તિકાનો યોગ હોય તો કાર્તિક-સ્વામીનું દર્શન કરવું તે. ૧૨૪	"	વજ્રનું પ્રમાણુ	"	ફાગણમાં ગાય ચોખા ઇલા-દિકનું દાન કરવું	"
પવકયોગ	"	આઘ માસનાં કાર્ય, હંભસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્ય-કાળ	"	શુદ્ધ એકમને દિવસે પયોગ-તનો આરંભ કરવો ...	"
નિપુર એ નામના દીપકનું દાન. "	"	માઘ માસમાં ત્રિવેણી આ-નનો મદિમા	"	ફાગણની પૂનમ મન્વાદિ છે. "	"
એ દિવસે કામ્યવૃત્તોત્સર્ગનો મદિમા	"	માઘ માસમાં તિલપાત્રનું દાન અને તેનો મદિમા ...	"	એજ પૂનમ દોલિકા	"
ગાદમી	"	ફેડવ, પ્રસ્થ ઇત્યાદિ ધાન્યનું પ્રમાણુ	"	લદાનાં યુષ્ઠ અને પુરુષનાં લક્ષણ	૧૪૩
માર્ગશીર્ષ માસનાં કાર્ય, પનુસંક્રાંતિ અને તેનો પુણ્ય-કાળ	૧૨૫			દોલિકાની પૂનમનો વિધિ ...	"

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
એજ ઠકાણે કરિ નામના		રજોદર્શનથથી ધીલ્લ રજોદર્શન		અરવેદીઓનો દત્તક પુત્ર	
દિવસો ૧૪૩		નનો નિર્ણય ૧૫૩		લેવાનો પ્રયોગ ૧૭૫	
એ પૂનમને દિવસે ઓવિંદના		આતુર રજસ્વલાના આનનો		ચલુવેદીઓનો ધૌધાયનના	
હોદાલાના ઉત્સવ ૧		વિધિ ૧૫૪		કલ્પપ્રમાણે પ્રયોગ ૧	
દાગણુ વદ એકમને દિવસે		દુષ્ટ રજોદર્શનની શાંતિ ૧		પરગોત્રમાં ઉત્પત્ત થયેલા	
અસ્ત્રધારણુ અને આંડા-		રજોદર્શનથથી પ્રથમ ઝીનું		દત્તકનું કૃત્ય ૧૭૬	
ળનું દર્શન... .. ૧		ગમન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત.		સઘળી કન્યાજ થતી હોય	
એજ એકમને દિવસે વસંતનો		ગર્ભાધાનનો કાળ ૧૫૬		તો પુત્રપ્રાપ્તિ માટે પુત્ર-	
ઉત્સવ ૧૪૪		અતુકાળે ગમન ન કરતાં		કરમેદિ ૧૭૭	
એ દિવસે આંગાનો મોહોર		પણ દોષ નથી તે ૧		પુંસવનસંસ્કાર ૧૭૮	
ખાવો ૧		પ્રથમ અતુમાં અગમન સમ-		સીમંતોજનન સંસ્કારનો કાળ. ૧૭૯	
દેશ અને ગામના અધિપતિનું,		યનું કૃત્ય ૧૫૭		સીમંતાદિવિધે ભોજનનું પ્રાય-	
કૃત્ય ૧		ગર્ભાધાનનો સંકટપ ૧		શ્ચિત્ત ૧	
દાગણુની અમાવાસ્યા એ		નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય ૧૫૮		ગર્ભિણી સ્ત્રીનાં ધર્મ... .. ૧૮૦	
મન્વાદિ ૧		નાંદીશ્રાદ્ધનાં નિમિત્ત ૧		સંગર્ભા સ્ત્રીના પતિના ધર્મ... ૧૮૧	
ધર્મે પરિચ્છેદમાં કલા ઉપ-		નાંદીશ્રાદ્ધનો વિચાર... .. ૧		ગર્ભસ્થાય થતોહોય તેનો ઉપાય. ૧	
રાંત બાકી રહેલું પરચુટણુ		નાંદીશ્રાદ્ધના કરનાશનો પિતા		પ્રસવને યોગ્ય ઘરમાં ગર્ભિ-	
પ્રકરણુ ૧૪૫		હવતો હોય તો તેવિધે,		ણીનો પ્રવેશ ૧૮૨	
આંદ્રસંવત્સરના નામ ૧		નિર્ણય ૧૬૦		બાળકના જન્મવિધે પ્રતિબંધ	
ચંદ્ર, મંગળ ધ્યાત્મિક અહોની		નાંદીશ્રાદ્ધસંબંધી પિંડદાનનો		થાય તેનો ઉપાય ૧	
સંક્રાંતિનો પુવ્વકાળ ૧		વિધિ ૧૬૧		ભતકર્મ સંસ્કાર ૧૮૩	
સૂર્યાદિક અહોએ સૂચિત કરેલી		ગર્ભાધાન સંસ્કારના ધીલ્લ		અનિદે અહુવિધે કર્તવ્યવિધિ. ૧૮૪	
પીડાની નિવૃત્તિમાટે જ્ઞાન.		પ્રકાર ૧૬૨		કન્યાના સંસ્કારનો નિર્ણય ૧	
નવચંદના દાન ૧૪૬		મૈથુનને અંતે કર્તવ્ય વિધિ...		જન્મદા નામની દેવતાનું પૂજન. ૧૮૫	
શનિનું યત ૧૪૭		ગર્ભાધાન કર્યા વિના ગર્ભની		આશીર્વામાં કર્યા કર્મ કરવાં	
શનિનું સ્તોત્ર ૧		ઉત્પત્તિ થાય તો... .. ૧૬૩		અને કર્યા ન કરવાં તે ૧	
સૂર્યપૂજનો વિધિ ૧		સંતતિનો પ્રતિબંધ નિવૃત્ત કરવા-		અન્વાધાન થયા પછી સૂતક	
આ અથ કરવાનું પ્રયોજન.		માટે નારાયણબલિ ધ્યાત્મિક.		પ્રાપ્ત થાય તો ૧	
		નામગણિનો વિધિ ૧૬૫		સૂતકા (પ્રસવવાળી સ્ત્રી)ની	
તૃતીય પરિચ્છેદ પૂર્વાર્ધ.		કૃત્ષ્ણના લક્ષણુ ૧૬૭		શુદ્ધિ ૧૮૭	
મંગલાચરણુ ૧૪૮		કૃત્ષ્ણના પ્રતિનિધિ ૧૬૮		જન્મસમયના દુષ્ટ કાળ અને	
પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર ... ૧૫૦		પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ ૧૬૯		તેની શાંતિઓ તેનો નિર્ણય. ૧	
પ્રથમ રજોદર્શનમાં દુષ્ટ આસા-		ગોમયજ્ઞાન ૧		ગોપ્રસવશાંતિ ૧	
દિક ૧		મૃત્તિકાજ્ઞાન ૧૭૦		કૃષ્ણ પક્ષની ઔદશમાં જન્મ	
પ્રથમ રજોદર્શન થયા પછીનો		જળજ્ઞાન ૧		થયો હોય તો તેનું ફળ	
વિધિ ૧		પંચગવ્યનો વિધિ ૧		અને શાંતિ ૧૮૮	
સઘળાં રજોદર્શનનો સાધારણુ		સ્રીશુદ્રોમાટે પંચગવ્યનો વિધિ.		સિનીવાલી કુદ્દ અને દર્શ એ	
નિયમ ૧૫૧		હરિવંશશ્રવણુનો પ્રયોગ ... ૧૭૧		તિથિઓમાં જન્મ થયો હોય	
રજસ્વલાને નૈમિત્તિક આનનો		ધીલ્લ વિધાન (સંતતિના		તો તેનાં ફળ અને શાંતિ. ૧૮૯	
નિર્ણય ૧		ઉપાય) ૧૭૨		દર્શદાનનાં પ્રમાણુ ૧૯૦	
સ્પર્શાદિકનો નિર્ણય ૧		દત્તક પુત્ર કયો લેવાય અને		દર્શશાંતિ ૧	
રજસ્વલાના પ્રથમ દિવસનો		કયો ન લેવાય તેનો નિર્ણય ૧૭૩		નક્ષત્રોની શાંતિ, તેમાં મૂળ	
નિર્ણય ૧૫૨				નક્ષત્રનું ફળ ૧૯૧	

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
શાંતિના લોભનો મુખ્ય કાળ.	૧૯૧	બાળકને પ્રથમ ઘરથી બાહાર		યજ્ઞોપવીત કરવાની રીતિ ...	૨૨૧
અગ્નિચક્ર લેવાની રીતિ ...	૧૯૨	તેડી નીકળતું તથા સૂર્યનું		યજ્ઞોપવીતનો નાશ થાય તો ...	
સવળી શાંતિઓ કરવા સારૂ		દર્શન	૨૦૮	પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૨૨
શુભ દિવસનો નિર્ણય ...	૧૯૩	બાળકને પૃથ્વી ઉપર બેસા-		મેષળા (દંડ) ધ્યાનદિક ...	૨૨૨
અશુભમળ નશ્વરમાં ઉત્પત્ત		ડવાનો કાળ	૨૦૯	મૌલના અંતર્ગત પદાર્થોમાં	
થયલો હોય તેનું ફૂલ ...	૧૯૩	અનપ્રાપ્તિન થયા પછી કેત-		નિરોધ	૨૨૩
આત્મેષા શાંતિ	૧૯૪	અવિધિ	૨૦૯	ઉપસમહલ (ગુરનાં ચરણમાં	
જન્મસમયે જ્ઞેષ્ઠા નશ્વર હોય		કર્ણવેષ (કાન વાંધવા તે.)	૨૧૦	નમવા)નો વિધિ	૨૨૪
તો તેનું ફળ	૧૯૫	બાળકને દૃષ્ટિદોષદિક હોય		પ્રત્યક્ષિવાદન (શિષ્યે નમ-	
જ્ઞેષ્ઠા નશ્વરની શાંતિ ...	૧૯૬	તો તેની રચાનો વિધિ ...	૨૧૦	સ્કાર છોધા પછી ગુરુએ	
ચિત્તા આદિ નશ્વરોનો વિચાર.	૧૯૬	વર્ધાપન(જન્મદિવસ)નો વિધિ.	૨૧૧	આશીર્વાદ દેવો) તે ...	૨૨૪
બ્યનીપાત વૈધૃતિ અને સંક્રાંતિ		વર્ધાપનનો સંક્ષેપ પ્રયોગ ...	૨૧૧	વિનાયકશાંતિ	૨૨૫
એમનાં ફળ અને શાંતિ.	૧૯૭	શૌલસંસ્કાર	૨૧૧	મહાયજ્ઞ	૨૨૫
વૈધૃતિશાંતિમાં વિશેષ પ્રકાર.	૧૯૭	માતા સગર્ભા હોય તો ...	૨૧૧	બૃહસ્પતિની શાંતિ	૨૨૫
એક નશ્વરમાં જન્મ થયો		જન્મવાળાને મંગળ કરવાં નહીં.	૨૧૧	મૌલ આદિ સંસ્કાર સમયે	
હોય તેનાં ફળ અને શાંતિ.	૧૯૮	મંગળમાં માતાને રબેદરશન	૨૧૧	કરવાના સંકલ્પ	૨૨૬
મહાલુમાં જન્મ થાય તો તેનું		થાય તો શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ.	૨૧૧	બીજા દિવસનું ફૂલ	૨૨૭
ફળ અને શાંતિ	૧૯૮	મંડન પછી મંડન કરવું નહીં.	૨૧૧	ગર્ભના થાય તેની શાંતિ ...	૨૨૭
નશ્વરગંડાં અને તેની શાંતિ.	૧૯૯	પ્રેતકર્મ સમાપ્ત થયાથી પ્રથમ	૨૧૧	શાંતિનો પ્રયોગ	૨૨૮
વાગીશ્વરની પ્રતિમાનું દાન.	૧૯૯	માગણિક કર્મ કરવું નહીં.	૨૧૧	ઉપનયનના અગ્નિનો નાશ	
તિથિગંડાં અને લગ્નગંડાંની		એક વર્ષમાં સરખા સંસ્કાર	૨૧૧	થાય તો	૨૨૮
શાંતિ	૨૦૦	કરવા નહીં	૨૧૧	બટુ (અધ્યચારી)નું મત ...	૨૨૮
હિનશ્વર ધ્યાનદિકની શાંતિ ...	૨૦૦	પ્રારંભ થયા પછી સૂતક પ્રાપ્ત	૨૧૧	મંડપદેવતાનું ઉત્થાપન ...	૨૨૮
વિષ્ણુની શાંતિ	૨૦૧	થાય તો	૨૧૧	મંડપનાં વિસર્જનપર્યંત (સર્પિ-	
સમય (જે બાલકનો સાથેજ		વિદ્યાના આરંભનો કાળ ...	૨૧૨	રોઓ) કયાં કાર્ય ન કરવાં	
જન્મ) થાય તેની શાંતિ.	૨૦૧	તેને યજ્ઞોપવીત નથી મળ્યું	૨૧૨	તે	૨૨૮
ત્રણ પુત્ર પછી ચોથો કન્યા		તેના ધર્મ	૨૧૨	વંદ (નયસક) અંધ ધ્યાનદિક	
અથવા ત્રણ કન્યા પછી		ઉપનયન (મૌલ) સંસ્કાર.	૨૧૨	કના સંસ્કાર	૨૨૯
ચોથો પુત્ર થાય તો તેનું		ઉપનયનસંસ્કાર કરવામાં અધિ-	૨૧૨	હુંડજોળકનો નિર્ણય	૨૨૯
ફળ અને શાંતિ	૨૦૨	કારી	૨૧૨	જ્યેષ્ઠના સંસ્કારપછી પ્રથમ	
દાન ઉત્પત્ત થાય તેની શાંતિ.	૨૦૩	ઉપનયનનો કાળ	૨૧૨	કનિષ્ઠના સંસ્કાર કરવા	
વિપરીત ઉત્પત્તિ થઈ હોય		જે જ્યેષ્ઠનો વિચાર	૨૧૨	નહીં	૨૨૯
તેની શાંતિ... ..	૨૦૩	મૌલનિરે તિથિ કદી લેવી તે.	૨૧૨	પુનરુપનયન	૨૩૧
નામકરણ સંસ્કાર	૨૦૪	નૈમિત્તિક (નિમિત્તથી થયેલા)	૨૧૨	બીજું પુનરુપનયન	૨૩૨
ઉપ કાળ જતો રહ્યો હોય		અનધ્યાય	૨૧૩	ઉપનયનનાં નિમિત્તનો નીજો	
તારે જે શુભ તિથિ ધ્યાન-		વાસદિકનો નિર્ણય	૨૧૩	પ્રકાર	૨૩૨
દિક લેવાનાં તે	૨૦૪	મૌલનાં નશ્વર	૨૧૩	પ્રાયશ્ચિત્તમાટે જે પુનરુપન-	
નામ ચાર પ્રકારનાં	૨૦૫	લગ્નમાં મદબલ	૨૧૩	યન તેમાં વિશેષ... ..	૨૩૩
પ્રયોગમાં નિરોધ	૨૦૬	આના ધ્યાનદિકને રબેદેવ થાય	૨૧૩	મહુવંદિઓનો પુનઃસંસ્કાર...	૨૩૪
શ્રિલીનું નામકર્મ	૨૦૭	તો	૨૧૩	અધ્યચારિના ધર્મ	૨૩૪
જન્મને પાલખમાં મુકાડતું તે		શીતાતિનો પ્રકાર	૨૧૩	અધ્યચારિનતનો લોપ થયો	
દૂધ પીરાણનું તે	૨૦૭	મૌલ માટે પદાર્થ એકઠા	૨૧૩	હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૨૩૪
જળપાત	૨૦૮	કરવા તે	૨૨૦	વેદાધ્યયનનો આરંભ ...	૨૩૪

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
અનુધ્યાય	૨૩૬	માતૃગોત્ર વર્ણ્ય કરતું તેનો		દિવસે વિવાહ શ્રેષ્ઠ	૨૭૪
અધ્યયન કેમ કરતું તેના ધર્મ.	"	નિર્ણય	૨૬૧	વિવાહવ્રતવિષે શબ્દબળ	"
ત્રાત કહેછે	૨૩૭	એક ગોત્રાદિકમાં વિવાહાદિક		લગ્નવિષે વર્ણ્ય શ્રદ્ધ કહ્યા તે	"
સમાવર્તન	"	થયો હોય તો તેનું પ્રાય-		નવાંચની રીતિ	"
સમાવર્તનનો કાળ	૨૩૮	શ્રિત	"	એકવીસ મહાદેવ	૨૭૫
મણિ હુંડળ ઇત્યાદિક પદાર્થોનું		બીજા પણ વિવાહવિષે નિષેધ. ૨૬૨		સંકટવિષે ઓધૂળ (ગોરગ)	
સપાદન	૨૩૯	એ નિષેધોનો અપવાદ (બાધ). ૨૬૩		'સુહર્ત'	"
સમાવર્તનના સંકલ્પ ઇત્યાદિક.	"	પ્રતિક્ષણનો વિચાર	૨૬૪	ચંદ્ર તારા આદિ કહ્યા પ્રમાણે	
સ્મૃતિમાં કહેલાં ત્રતો	૨૪૦	પ્રતિક્ષણવિષે વિશેષ	"	ન હોય તો તેવિષે દાન.	"
આતુરનું સમાવર્તન	૨૪૧	શ્રીપૂજનાદિક શાંતિનો વિધિ. ૨૬૫		મંડપ આદિ વિવાહનાં અં-	
સમાવર્તન પછી અતિક્રાંતા-		અંતકર્મ થયું ન હોય ત્યાં		ગનો વિચાર	"
ચૌથ પાળવું તે	"	પર્વત મળીને પ્રતિબંધ. ૨૬૬		વસ્તુવશુદ્ધિ ઇત્યાદિકનો વિચાર. ૨૭૬	
વિવાહસંસ્કાર... ..	૨૪૨	મંડપના ઉદ્ઘાસનથી પ્રથમ		કન્યાના જન્મસ્મયના અઢા-	
કન્યાનું લક્ષણ	"	દર્શાદિક આપે તેનો નિર્ણય.	"	દિકને યોગે સૂચિત કરેલું	
શ્રદ્ધાના શત્રુ મિત્રાદિક	"	નાંદીશ્રાદ્ધના અપકર્ષમાં દિવ-		જે વેધવ્ય તેની નિવૃત્તિના	
ગણમૈત્રી	"	સનો અવધિ	૨૬૭	ઉપાય	"
શશિકૃટ	૨૪૩	નાંદીશ્રાદ્ધ શ્રીધા પછી આશી-		વેધવ્ય દોષને દૂર કરનારો	
નાદીમૈત્રી	"	સનો બાધ... ..	"	હુંભવિવાહ	૨૭૭
સાપિંડ્યનો નિર્ણય	૨૪૪	વિવાહાદિકવિષે રજોદોષ અ-		વરના 'મૃતસાધ્યાત્વ (હી મરી	
એ વિષયમાં ઉદાહરણ	૨૪૫	થવા સૂતકની પ્રાપ્તિ થાય		જતી હોય તે)' દોષની	
શાકટાચનનો મત	૨૪૮	તો	૨૬૮	નિવૃત્તિનો ઉપાય... ..	"
સાપિંડ્યદીપિકાકારનો મત	૨૪૯	કન્યાનો રજોદોષ થાય તો.	"	મૃતપુત્રત્વ (પુત્ર થકે મૃત્યુ	
સાવધા માતાના કૃળમાં સાપિં-		ક્ષયપશ્ચાદિકનો નિર્ણય	૨૬૯	પામતો હોય તે) દોષનો	
'અનિર્ણયના વિષયમાં સુમત		ગુરુગળનો નિર્ણય	"	ઉપાય	૨૭૮
ક્રમિનો મત	૨૫૦	વરને શુભ રવિ	"	કન્યાદાનની પ્રશંસા	"
સાપિંડ્ય ન છતાં પણ વિવાહ		કન્યાના વિવાહનો કાળ	"	કન્યાને ઘરે માતા પિતાને	
થતો નથી તેમાં પરિસ્થિતિ		વિવાહ કેટલા પ્રકારના તે	૨૭૦	લોજનનો નિષેધ	"
અને બીધામનનો મત	૨૫૧	વાદાન થયા પછી વર દેશા-		હીની સાથે લોજન તથા	
સંક્ષેપથી ગોત્ર અને અવરનો		તર ગયો હોય તો	"	અન્ય સમયે નહીં તે	"
નિર્ણય	૨૫૨	પરિવેષ્ટા ઇત્યાદિકનાં લક્ષણ		વાદાન ઇત્યાદિકનો વિચાર.	"
આગિરસગણ	૨૫૪	અને પ્રાયશ્રિત	૨૭૧	વિવાહદિવસનું કૃત્ય... ..	"
ભરદ્વાજગણ	૨૫૫	કન્યાદાતાઓનો અનુક્રમ	૨૭૨	વિવાહના સંકટપાદિક	૨૭૯
કેવળઆગિરસ	"	અન્યની કન્યાના દાનવિષે		તેમાં નાંદીશ્રાદ્ધનો વિચાર	૨૮૨
અગ્નિગણ	૨૫૬	વિશેષ	"	મંડપદેવતાનું સ્થાપન અથવા	
વિશ્વામિત્રગણ	૨૫૭	મૂળાદિક નક્ષત્રોનું ક્ષણ અને		અને પુણ્યપ્રદાનનો કાળ. ૨૮૩	
કશ્યપગણ	૨૫૮	તેનો અપવાદ	"	સીમાંતપૂજનનો વિધિ	"
વસિષ્ઠગણ	"	પુરુષપણની પરીક્ષા... ..	"	ગૌરી અને હરની પૂજા '... ..	"
આગસ્ત્યગણ	૨૫૯	વિવાહવિષે માસાદિકનો નિર્ણય. ૨૭૩		મધુપર્કનો વિધિ '... '	૨૮૪
દ્વિગોત્ર (બે ગોત્રવાળા)	૨૬૦	વાતચંદ્ર	૨૭૪	લગ્નપટિકાના સ્થાપનનો વિધિ.	"
સ્મૃત્યર્થસારાદિક અંબોમાં ક-		વર્ણ્ય દોષ	"	અંત પટધારણ અને અક્ષતારો-	
હેલા દ્વિગોત્ર	"	શ્રદ્ધાનો એક પાદ ઇત્યાદિ		થતુ તથા કન્યાદાનનો વિધિ. ૨૮૬	
ચોતાના ગોત્રની ખબર ન		થાય હોય તો વર્ણ્ય		કન્યાદાનનાં અગરૂપ જે ગાય	
હોય તો તેનો નિર્ણય	"	દિવસો	"	ઇત્યાદિક દાન તેના મત. ૨૮૭	

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
અનધ્યાય	૨૩૬	માતૃગ્રોત્ર વચ્ચે કરતું તેનો	૨૬૧	દિવસે નિવાહ શ્રેષ્ઠ	૨૭૪
અધ્યયન કેમ કરતું તેના ધર્મ.	"	નિર્ણય	"	વિવાહવ્યવસ્થા મહત્ત્વ	"
ત્રત કહેણે	૨૩૭	એક ઓનાદિકમાં વિવાહાદિક	"	લગ્નવિધિ વચ્ચે મહ કલા તે	"
સમાવર્તન	"	ચો ઢોય તો તેનું પ્રાય-	"	નવાશની રીતિ	"
સમાવર્તનનો કાળ	૨૩૮	ચિત્ત	"	એકવીસ મહોદોષ	૨૭૫
મણિ હુંડળ ઇલાદિક પદાર્થોનું	"	બીજા પક્ષ વિવાહવિધિ નિષેધ. ૨૬૨	"	સંકટવિધે ગોધૂળ (ગોરત્)	"
સંપાદન	૨૩૯	એ નિષેધોનો અપવાદ (બાધ) ૨૬૩	"	' મુદ્દત્ત	"
સમાવર્તનના સકલ ઇલાદિક.	"	પ્રતિકૂળનો વિચાર	૨૬૪	ચંદ તારા આદિ કલા પ્રમાણે	"
સ્મૃતિમાં કહેવાં મતો	૨૪૦	પ્રતિકૂળવિધે વિશેષ	"	ન હોય તો તેવિધે દાન.	"
આતુરનું સમાવર્તન	૨૪૧	શ્રીપૂજનાદિક શાંતિનો વિધિ. ૨૬૫	"	મંડપ આદિ વિવાહનાં અં-	"
સમાવર્તન પછી અતિક્રાંતિ-	"	અંતકર્મ થયું ન હોય ત્યાં-	"	ગતી વિચાર	"
ચોથ પાળતું તે	"	પર્યંત મગજનો પ્રતિબંધ. ૨૬૬	"	પરંપરાશુદ્ધિ ઇલાદિકનો વિચાર. ૨૭૬	"
વિવાહસંસ્કાર	૨૪૨	મંડપના ઉદ્ઘાસનથી પ્રથમ	"	કન્યાના જન્મસમયના મહા-	"
કન્યાનું લક્ષણ	"	દશાદિક આવે તેનો નિર્ણય.	"	દિકને યોગે સૂચિત કષ્ટ	"
મહેના શત્રુ મિત્રાદિક	"	નાંદીશ્રાદ્ધના અપકર્ષમાં દિવ-	"	ને વેધ્ય તેની નિવૃત્તિના	"
ગણમેષો	"	સનો અવધિ	૨૬૭	ઉપાય	"
શશિકેટ	૨૪૩	નાંદીશ્રાદ્ધ છીધા પછી આશો-	"	વેધ્ય દોષને દૂર કરનારો	"
નાદીમેષો	"	સનો બાધ	"	હુકમવિવાહ	૨૭૭
સાપિંચનો નિર્ણય	૨૪૪	વિવાહાદિકવિધે રજોદોષ અ-	"	વરના મૃતસાચાત્વ (સ્ત્રી મરી	"
એ વિષયમાં ઉદાહરણ	૨૪૫	થવા સૂતકની પ્રાપ્તિ થાય	"	જતી હોય તે) દોષની	"
શાકટાયનનો મત	૨૪૬	તો	૨૬૮	નિવૃત્તિનો ઉપાય	"
સાપિંચદીપિકાકારનો મત	૨૪૭	કન્યાનો રજોદોષ થાય તો.	"	મૃતપુત્રત્વ (પુત્ર થકને મૃત્યુ	"
સાવકી માતાના કુળમાં સાપિં-	"	ક્ષયપદ્ધાદિકનો નિર્ણય	૨૬૯	પામતો હોય તે) દોષનો	"
ચનિર્ણયના વિષયમાં મુખ્ય	"	મુરખજનો નિર્ણય	"	ઉપાય	૨૭૮
ઋષિનો મત	૨૫૦	વરને શુભ રતિ	"	કન્યાદાનની પ્રસંસા	"
સાપિંચ ન છતાં પણ વિવાહ	"	કન્યાના વિવાહનો કાળ	"	કન્યાને ઘરે માતા પિતાને	"
થતો નથી તેમાં પરિશિષ્ટ	"	વિવાહ કેટલા પ્રકારના તે	૨૭૦	સ્નેહનનો નિષેધ	"
અને બીધામનનો મત	૨૫૧	વાદ્યજ થયા પછી વર દેશા-	"	સ્ત્રીની સાથે ભોજન તથા	"
સંક્ષેપથી ગ્રોત્ર અને પ્રવરનો	"	તર ચો હોય તો	"	અન્ય સમયે નહીં તે	"
નિર્ણય	૨૫૨	પરિવેશના ઇલાદિકનાં લક્ષણ	"	વા દાન ઇલાદિકનો વિચાર.	"
આગિરસમણ	૨૫૪	અને પ્રાયચિત્ત	૨૭૧	વિવાદદિવસનું ફૂલ	"
ભરદ્વાજમણ	૨૫૫	કન્યાદાતાઓનો અનુક્રમ	૨૭૨	વિવાહના સકલપાદિક	૨૭૯
કેવળઆગિરસ	"	અન્યની કન્યાના દાનવિધે	"	તેમાં નાંદીશ્રાદ્ધનો વિચાર	૨૮૨
આગિરણ	૨૫૬	વિશેષ	"	મંડપદેવતાનું સ્થાપન મહત્ત્વ	"
વિશ્વામિત્રમણ	૨૫૭	મૂળાદિક મહત્ત્વનું કુળ અને	"	અને પુણ્યલવાચનનો કાળ. ૨૮૩	"
કશ્યપમણ	૨૫૮	તેનો અર્થવાદ	"	સીમાંપૂજનનો વિધિ	"
વસિષ્ઠમણ	"	પુરુષપણની પરીક્ષા	"	ગોરી અને હરની પૂજા	"
આગસ્ત્યમણ	૨૫૯	વિવાહવિધે માસાદિકનો નિર્ણય	૨૭૩	મહુપર્વનો વિધિ	૨૮૪
દ્વિગોત્ર (બે ગોત્રવાળા)	૨૬૦	ઘાતચંદ્ર	૨૭૪	લગ્નવિધિના સ્થાપનનો વિધિ.	"
સ્મૃત્યર્થસારાદિક ચંદોર્માં ક-	"	વચ્ચે દોષ	"	અત મટધારણ અને અશ્વતારો-	"
હેલા દ્વિગોત્ર	"	મહત્ત્વનો એક પાદ ઇલાદિ	"	પણ તથા કન્યાદાનનો વિધિ. ૨૮૬	"
પોતાના ગોત્રની ખજર ન	"	માસ હોય તો વચ્ચે	"	કન્યાદાનનાં અગ્રરૂપ બે ગાય	"
હોય તો તેનો નિર્ણય	"	દિવસો	"	ઇલાદિક દાન તેના મત. ૨૮૭	"

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
વિવાહહોમનો વિધિ ...	૨૮૮	ઓપાસન (સાયંકાળ, પ્રાત- કાળ અગ્નિવિધે) હોમ	૩૦૫	બોડશોપચાર પૂજનનો ક્રમ...	૩૨૦
ગૃહપ્રવેશનીય હોમ ...	"	કરવો તે ...	૩૦૫	દિવસના ત્રીજા ભાગનું કૃત્ય.	૩૨૨
ઓથે દિવસે ઐરિલુદાન કરવું.	૨૮૯	આશ્વલાયનોના સ્માર્ત્તહોમનો પ્રયોગ ...	૩૦૬	દિવસના ઓથા ભાગનું કૃત્ય.	૩૨૩
માંતાને રત્નેદરશન થાય તેનો નિર્ણય ...	"	હિરણ્યકેશી શાખાવાળાઓના સ્માર્ત્તહોમનો પ્રયોગ ...	૩૦૭	મધ્યાહ્નસંધ્યાનો પ્રયોગ ...	"
વિવાહ પછી આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય તો ...	"	કાલ્યાયનોના સ્માર્ત્તહોમનો પ્રયોગ ...	૩૦૮	તેતિરીય શાખાવાળાઓની મ- ધ્યાહ્નસંધ્યા ...	"
મંગળ થયા પછી વસ્ત્ર ધરવું.	"	હોમનો લોપ થાય તો પ્રાય- શ્ચિત્ત ...	"	કાલ્યાયનોની મધ્યાહ્નસંધ્યા...	"
વધુ પ્રવેશનો નિર્ણય...	૨૯૦	હોમનાં દ્રવ્ય ...	"	અક્ષયજનો વિધિ ...	૩૨૪
દિરાગમન (ખીજવાર વધુ ઘેર આવે તે) ...	૨૯૧	સમરચક્રોમ ...	૩૦૯	તર્પણ ...	૩૨૫
અતિચુકના દોષનો નિષેધ ...	"	પક્ષહોમ ...	"	હિરણ્યકેશીયોનો અક્ષયજ ...	૩૨૬
પતિ આદિકને ઘરે પ્રથમ વર્ષમાં નિવાસનો નિષેધ.	"	અગ્નિસમારોપ ...	૩૧૦	તર્પણનો વિધિ...	૩૨૭
પુનર્વિવાહ (ફરીને વિવાહ).	૨૯૨	પતિ પ્રવાસમાં હોય તો ...	૩૧૧	આપસ્તંબાદિકના તર્પણનો વિધિ.	"
બીજો વિવાહ કરવાનાં નિમિત્ત.	"	ઓપાસનાગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો ...	"	કાલ્યાયન શાખાવાળાઓનો અ- ક્ષયજવિધિ...	૩૨૮
બંને અગ્નિના સસર્ગ (એક કરવા) નો પ્રયોગ ...	૨૯૩	અન્વાધાન કરેલા અગ્નિનો યજ્ઞ થઈ પ્રથમ નાશ થાય તો.	૩૧૨	તર્પણ ...	"
બીજા ઇલાદિક વિવાહનો કાળ.	"	અન્વાધાન ધ્રીધા પછી પ્રયાણ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તો...	"	દિવસના પાંચમા ભાગનું કૃત્ય.	૩૨૯
અર્કવિવાહ ...	૨૯૪	અગ્નિસમારોપ કરેલાં સમિ- ધનો નાશ થાય તો ...	"	પ્રાત.કાળ અને સાયંકાળ સમયે જે વૈશ્વદેવ સાથે એ પક્ષવિધે એકતંત્ર પ્રયોગ.	૩૩૦
આદિક (નિયુક્ત)નો વિધિ.	૨૯૫	ઓપાસનાગ્નિનાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને સ્વાર્ણપાકનો આરંભ.	"	વૈશ્વવર્તુ લક્ષણ ...	"
મૂત મળનો ત્યાગ ઇલાદિ વિધિ.	"	હોમદ્રવ્યના દોષ ...	૩૧૩	સાયકાળના વૈશ્વદેવની આહુતિ.	૩૩૧
આચમનનો વિધિ ...	૨૯૬	અર ઉભારાઈ જાય ઇલાદિ- કનાં પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"	અલિહરણ નામનો ભૂતધરા.	૩૩૨
આચમનનાં નિમિત્ત ...	૨૯૭	અગ્નિનાશ થવાનાં નિમિત્ત...	૩૧૪	પિતૃધરા ...	"
દંતધાવન ...	"	અગ્નિનાશ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	"	મનુષ્યધરા ...	"
સંક્ષેપે જ્ઞાનવિધિ ...	૨૯૮	અગ્નિનો નાશ કરનારાં નિમિત્ત.	૩૧૫	તેતિરીય શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવપ્રયોગ ...	૩૩૩
ઘરે જ્ઞાન કરવું તે ઉપજી જળે અને તેનો વિધિ ...	"	સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તો...	૩૧૬	દેવચત્તાદિ ચાર યજ્ઞ ...	૩૩૪
સાંકાવાદિકનો સ્પર્શ થયા છતાં કર્તવ્ય વિધિ ...	૨૯૯	પત્ની મૃત થઈ હોય તો ...	"	કાલ્યાયન શાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવપ્રયોગ ...	"
નૈમિત્તિક કામ્ય અને ગૌરુ- જ્ઞાન ...	"	કાલ્યાયનોને ઉપયોગી કાંઈ નિર્ણય ...	૩૧૭	પંચમહાયજમાથી એકાદા ચરનો લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૩૩૫
નિવૃત્તનો વિધિ ...	૩૦૦	જલ્મકારિકાની ઉક્તિ ...	"	સમળાઓને સાધારણપણાએ બોળનાદિકનો વિધિ ...	૩૩૬
ભસ્મનું ત્રિપુંડ્ર ...	"	નિલદાન ...	૩૧૮	કાંદા ઇલાદિકનું લક્ષણ થાય તો ચંદ્રાયણ કરવું ...	"
સાધનો સમય ...	"	દિવસના બીજા ભાગનું કૃત્ય.	૩૧૯	બોજન કરનાં પરસ્પર સ્પર્શ થાય તો ...	૩૩૮
અગ્નેદીઓનો સંખ્યાપ્રયોગ...	૩૦૧	વેદાભ્યાસ ...	"	બોજન થયા પછીનું કૃત્ય ...	૩૩૯
મંત્રાચમન ...	"	સંક્ષેપકેરી દેવપૂજનો પ્રયોગ.	૩૨૦	તાંબૂલલક્ષણ ...	"
માથનો નિષેધ ...	૩૦૨	પૂરવસુંકરના ન્યાસ ...	"		
તેતિરીય શાખાવાળાઓનો સં- ખ્યાપ્રયોગ ...	૩૦૩				
કાલ્યાયનોનો સંખ્યાપ્રયોગ ...	૩૦૪				
સંખ્યાનું કૃત્ય ...	૩૦૫				
સંખ્યાના ગૌરુ કાળ ...	"				

વિષય.	પાનું	વિષય.	પાનું	વિષય.	પાનું
દિવસના છઠ્ઠા અને સાતમા		ગ્રોહજુનો વિધિ	૩૬૧	રાતનું દર્શન તથા નૃત્યનો	
ભાગનું કૃત્ય	૩૩૯	છણાંદાર	"	આરંભ	૩૬૭
આકાશ ભાગનું કૃત્ય	૩૪૦	મૃત્તિ, શિવલિંગ ઇત્યાદિકનો		વેચવાની બનાર કરવી, ખરીદ	
સંવત્સર્યા	"	લંગ થયો હોય તો શાંતિ. ૩૬૨		કરવી તથા વેચવું તે ...	"
સાવકાળના વૈશ્વદેવમાં ફરી		દેવપૂજાવિષે પુષ્પ કેવાં લેવા		ખાંધા બંધાવવા તથા પથ્થુ	
પાક કરવો તે	"	તે	૩૬૩	લેવાં વેચવા તે	"
સુવાનો કાળ અને તેનો વિધિ. ૩૪૧		ભિલિ ઇત્યાદિક ખત્ર અને		દ્રવ્ય બ્યાજુ દેવું તથા	
પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ શ્રીવિષ્ણુના નામનું		પુષ્પ કેટલા દિવસપર્વત		લેવું તે	"
ઉચ્ચારણ કરવું તે	"	વાસી થતાં નથી તે ...	"	ત્રિપુરકર અને દ્વિપુરકર યોગ.	"
(અગ્નિનું) આધાન	"	ગુલસી ચઢણ કરવાવિષે સમય. ૩૬૪		અંધ, મદ, ચિપકું ઇત્યાદિ	
ચંદ્રનું સસ્કારનો વિચાર ... ૩૪૨		કહેલાં અને નિષિદ્ધ કરેલા		નક્ષત્રોની સંજ્ઞા	૩૬૬
વાવ, હુવા ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ		માટે વૈકલ્પિક છે તે ...	"	તે તે નક્ષત્રોમા નષ્ટ થયથી	
(દાન) આદિ	૩૪૩	વિષ્ણુને પ્રિય પુષ્પો કયા તે.	"	વસ્તુનો લાભાદિક પ્રકાર.	"
જ્યોત્સ્નાના નક્ષત્રાદિક	"	શિવને પ્રિય પુષ્પો ..	૩૬૫	રાત્રિવિષેક	"
વૃક્ષ ઇત્યાદિકનું રોપણ (રોપવું).	"	નિષિદ્ધ પુષ્પ	"	જલાશય ખજાણવાં ...	"
મૃત્તિપ્રતિષ્ઠાનો કાળ	૩૪૪	પત્ર, પુષ્પ અને ફળ અર્પ-		ક્ષીર કરાવવું	"
પંચરત્નની નિર્ણય	૩૪૫	ણનો વિચાર	"	રોગ ઉત્પન્ન થયા છતાં તે	
લિંગ, શાલગ્રામાદિકનો ફળ-		શિવને પ્રદક્ષિણાનો વિચાર...	"	નક્ષત્રના ફળ	૩૬૯
વિશેષ	૩૪૬	જૂદાં જૂદા પુષ્પોવડે પૂજન		સર્વળા નક્ષત્રોને સાધારણ	
શ્રદ્ધા, ગુણસી ઇત્યાદિક સર્વ		કરવાનું ફળ	"	શાંતિનો પ્રયોગ	૩૭૦
જપમાળાના સસ્કાર	૩૪૭	શિવનિર્મોહ્ય ચઢણનો નિર્ણય. ૩૬૬		સર્વ રોગને હરવાના સાધનો	૩૭૧
ઝાપદેવે કહેલી શ્રદ્ધાધારણની		નક્ષત્રોની સંજ્ઞા	"	ઓષધ ખાવાનો કાળ રોગથી	
સંખ્યા	"	જે વિષયમા તિથિવારાદિક કલા		મુજા થયલાનું જ્ઞાન ...	"
અભયગ, મહાજ્ઞાન અને પંચા-		ન હોય તે વિષયમા નિર્ણય.	"	અવર્ણ (તેજમર્દન)નો પ્રકાર.	"
મૃતનાં પ્રમાણ	૩૪૮	જમીન ખેડવી, ખીજ વાવવા,		ગૃહારણનું મુહૂર્ત	૩૭૨
વિષ્ણુ આદિક પંચાયતન		હળચક્ર, ધાન ઓપવું,		ગૃહપ્રવેશનો મુહૂર્ત	"
માડવાની રીતિ	"	ધાન કાપવું, ખળાં વીચમાં		ધન કમાવવું ઇત્યાદિક કાર્યના	
દેશવાદિ, ચોવીસ મૃત્તિનો		સ્તાલ ખોડવો, ધાન્યમર્દન,		નિમિત્તથી જવું તે	૩૭૩
નિર્ણય	૩૪૯	ધાન્યનો સંગ્રહ, ધાન્ય		વારણ	"
નિર્ણયસિંધુમાં કલાપ્રમાણે દેવ-		વધવાનો પ્રકાર અને નવીન		પ્રયાણવિષે લક્ષ્યશુદ્ધિ ...	૩૭૪
પ્રતિષ્ઠાનો પ્રયોગ	૩૫૦	અન્નનું લક્ષણ કરવું તે ...	"	પ્રયાણવિષે નિયમ	"
ત્યાર પછી કર્તવ્ય વિધિ	૩૫૧	વસ્ત્રાદિક ધારણનું મુહૂર્ત ... ૩૬૭		પ્રસ્થાન શરૂઆતનો પ્રકાર ...	"
સ્થિર પ્રતિમાવિષે ક્રમ અને		વસ્ત્ર દર્યાદિકનો દોષ	"	પ્રસ્થાન કરવાવિષે દેશનો	
વિશેષ	૩૫૫	વસ્ત્ર સીવડાવવું તે	"	અવધિ	૩૭૫
ચીના દિવસનું કૃત્ય	"	વસ્ત્ર ધોવડાવવું તે	"	ગોચરપ્રકરણ	"
બહુધા સ્થિરપ્રતિમા અને ચળ-		સુવર્ણાદિક ધાતુના પાત્રવિષે		પક્ષી (હાપકીમઅધી ચીચી)નું	
પ્રતિમાનો સાધારણ પ્રયોગ. ૩૫૭		લોજન તથા અલકારાદિક		પડવું તથા કાકીડાનું ચક્રવું	"
જેનાં કરતાં પણ સહેપ એવો		ઘડાવવા તેના નક્ષત્ર ...	"	પક્ષી અને શરઠની શાંતિ ...	"
એકાધર વિધિવડે ચળ-		ચક્ષુ ઘડાવવાં તથા ધારણ		અનેક ફટ ચિહ્નોની શાંતિ ... ૩૭૬	
પ્રતિષ્ઠાનો પ્રયોગ	૩૫૮	કરવા તે	"	કાગડાનો સ્પર્શ, કાગડાનું	
પુન પ્રતિષ્ઠા	૩૬૦	સેવા કરવી તે	"	ચેથુન ઇત્યાદિકની શાંતિ.	"
શુદ્ધિપૂર્વક પૂજનો નાશ તથા		પાલણી તથા હાથી ઇત્યાદિ		ઘટી, ખાણી ઇત્યાદિક અક-	
ચંદ્રસ્પર્શ ઇત્યાદિક થયું		ઉપર બેસવું તે	"	સ્મારૂ ફૂટે તો તેની શાંતિ.	"
હોય તો	૩૬૧				

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
અન્ય પ્રકારના દિવ્ય (કેટલું આદિ) લોખ (બુકપાદિ) અને આંતરિક (ગધર્વનગર આદિ) ઉત્પાતની શાંતિ ૩૭૬		પિતાથી વિલાસ કરી જુદાન થયલા પુત્રાનું કૃત્ય ... ૩૮૫		દર્શનો લાભ કરવો તે ... ૪૨૨	
ગાયત્રીપુરસ્કારનો પ્રયોગ ... ૩૭૭		ત્રેતકર્મનો પ્રતિપ્રસવ ... ૩૮૬		ઘાહ (ઉચ્ચાર)નો નિર્ણય. " ... ૪૨૩	
બીજા દિવસનું કૃત્ય ૩૭૮		શ્રાદ્ધાદિકના અધિકારીનો નિર્ણય. ૩૮૭		ઘણી માતા હોય તો ૪૨૪	
પૂતકમલાકર અથમનો, પીપાળાને જતોળનો પ્રયોગ ... ૩૭૯		સીઓના દાહાદિક કર્મના અધિકારી ૪૦૦		સક્ષેપથી આશ્વલાયન ઇલા-ટિકોનો પ્રયોગક્રમ ... ૪૨૩	
પુનરદિતે વડ, પીપરી, ઇલાદિક વૃક્ષનું પુત્ર છે એમ સમજાવવું કરવું તે ... ૩૮૦		અન્ય પિતાને પુત્રાદિક ન હોય તો દત્તકને અધિકાર. ૪૦૧		પાવ ૪૨૪	
બીજા દિવસનું કૃત્ય ૩૮૧		પ્રજ્ઞાચારીનાં માસિકાદિક કર્મ. ૪૦૨		આસન ૪૨૫	
અર્ધ કર્મની સાધારણ રીતિ. આનુતિનુ પ્રમાણ ૩૮૨		શ્રાદ્ધ એ શબ્દનો અર્થ ... ૪૦૩		અતિથીને ભોજન કરાવવું તે. ૪૨૬	
શિવ શિવ કર્મવિધે અશિનાં નામ ૩૮૩		શ્રાદ્ધના ભેદ ૪૦૪		અર્ધકલ્પના ૪૨૭	
એકાદશી હોમપાત્ર કરવાનાં વૃક્ષ ૩૮૪		શ્રાદ્ધના દેશ ૪૦૫		વિહિત (ઉપયોગી) પુખ્ત ... ૪૨૮	
કામ્ય કર્મવિર પ્રતિનિધિ થતો નથી તે ૩૮૫		શ્રાદ્ધના કાળ ૪૦૬		વળ્યું પુષ્પ ૪૨૯	
દર્શ, પાત્ર, પ્રાણલુ ઇલાદિક નિર્માત્ર થાય છે તે ૩૮૬		અપરાહ આદિ વિશેષ નિર્ણય. ૪૦૬		ધૂપ ૪૩૦	
કર્મના અંગદેવતા ૩૮૭		સાંવત્સરિક અને માસિકાદિક એમનો નિર્ણય ૪૦૭		દીપ ૪૩૧	
કલિયુગમાં શું કરવું? અને શું ન કરવું? તેનો નિર્ણય. " ... ૩૮૮		શ્રાદ્ધને યોગ્ય નક્ષત્રાદિક ... ૪૦૮		ધરોપવીત દેવું તે ૪૩૨	
શ્રીમાજવતનું કહેવું ૩૮૯		વસુ વર્ષપર્વત શ્રાદ્ધમાં ભોજનનો નિષેધ ૪૦૯		બીજા પલુ દેવાયોગ્ય પદાર્થ. " ... ૪૩૩	
કલિયુગમાં નિવિદ્ધ ૩૯૦		બીજા પલુ શ્રાદ્ધના કાળ ... ૪૧૦		અર્ધપાત્રનું સ્થાપન ૪૩૪	
સ્વપ્રનો વિચાર ૩૯૧		વિશેષેલા ૪૧૧		અશ્વકરણ ૪૩૫	
અશુભ ફળમુલક સ્વપ્ર ૩૯૨		શ્રાદ્ધવિધે પ્રાણલુ ૪૧૨		હોમનો પ્રકાર ૪૩૬	
જન્યત અવરથામાંનાં અરિષ્ટ (મરણાદિસૂચક ચિહ્ન) ... ૩૯૩		ઉત્તમ પ્રાણલુ ૪૧૩		પાણિહોમનો પ્રકાર ૪૩૭	
નિશેષે શુભ ફળ દેનારા સ્વપ્ર. દુષ્ટ સ્વપ્ર એવું હોય તો તેનો ઉપાય ૩૯૪		અધ્યક્ષ પ્રાણલુ ૪૧૪		અન્ય પીરસવાની રીતિ ... ૪૩૮	
અનુક્રમણિકાના શ્લોક ૩૯૫		વળ્યું પ્રાણલુ ૪૧૫		પ્રાણલુને વખન (ઓકારી) આવે તો કર્તવ્ય વિધિ ... ૪૩૯	
આ ક્રમ કરવાનું પ્રયોજન હવાદિ ૩૯૬		શ્રાદ્ધને યોગ્ય દ્રવ્ય કહેછે ... ૪૧૬		ભોજન પછીનું કૃત્ય ૪૪૦	
		હવે એટલે શ્રાદ્ધમાટે શુદ્ધ પદાર્થ ક્યા તે ૪૧૭		પિંડદાન ૪૪૧	
		વળ્યું પદાર્થ ૪૧૮		પિંડોપવાત (પિંડ નદ થયા હોય તે) વિધે ૪૪૨	
		કદમ્બ ઇલાદિકનાં લક્ષણ ... ૪૧૯		પિંડનો નિષેધ કહેછે ૪૪૩	
		શ્રાદ્ધદિવસનું કૃત્ય ૪૨૦		પિંડનાં વિસર્જનને અંતે વિહિર દેવો તે ૪૪૪	
		શુભામિ ઉપર પાક કરવાનો હોય તો નિશેષ ૪૨૧		શ્રાદ્ધનું શેષ ભોજન ન કરે તો દોષ ૪૪૫	
		શ્રાદ્ધકર્તા તથા પ્રાણલુના નિષેધ ૪૨૨		શ્રાદ્ધવિશેષ વેશ્વદેવનો નિર્ણય. ૪૪૬	
		શ્રાદ્ધવિરે પ્રાણલુની સંખ્યા. ૪૨૩		નિલશ્રાદ્ધ ૪૪૭	
		એકજ પ્રાણલુ હોય તો ૪૨૪		પ્રાણલુ અથવા અન્યનો અશાવ છતાં કર્તવ્ય કર્મ ૪૪૮	
		પ્રાણલુ ન મળે તો દર્શના બદલ કરવા તે ૪૨૫		શ્રાદ્ધના અનુક્રમ ૪૪૯	
		સામાન્યપણે શ્રાદ્ધની પરિ-ક્ષા ૪૨૬		આમાલશ્રાદ્ધ ૪૫૦	
		જાણી ૪૨૭		દિવ્યશ્રાદ્ધ ૪૫૧	
		આચમન ૪૨૮		સંકરિપકવિધિ ૪૫૨	
		પાનને આવશ્યક ૪૨૯		પકવ અન્નસંકલિત સંકરિપક વિધિ ૪૫૩	
				બીજા પલુ અનુક્રમ (પ્રકાશકર) ૪૫૪	

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
આદ્યનું લોજન કરવાથી પ્રાય- શ્ચિત્ત ૪૫૦		તીર્થશ્રાદ્ધ સંન્યાસિએ કરવું નહી ૪૬૨		દ્રવ્યેકરી અપવાદ ૪૮૨	
ક્ષયાહ (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધમાં વિશેષ ૪૫૧				મરનારને દેવિકરી અપવાદ ૪૮૩	
સૌભાગ્યવતીનાં શ્રાદ્ધમાં સુવા- સિનીને લોજન દેવું તે... .. ૪૫૨		આશૌચ નિર્ણય.		સર્પદશયત્રી મૃત થયા છતાં ... ૪૮૪	
ઘણાં શ્રાદ્ધ એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ૪૫૩		ગર્ભનો નાશ તથા જન્મ હ- ત્યાદિ સંબંધી આશૌચ. ૪૬૩		પ્રાયશ્ચિત્ત ૪૮૪	
મરણ દિવસની ખખર ન હોય તેનો નિર્ણય ૪૫૩		પ્રાણલુપ્ત ઇલાદિકને આશૌચના દિવસ ૪૬૪		વિધિથી કરેલાં જલાદિક મર- ણવિધે ૪૮૬	
શ્રાદ્ધમાં વિગ્ન થયું હોય તેનો નિર્ણય ૪૫૨		જનનાશૌચનો નિર્ણય ૪૬૩		વિધાનેકરી અપવાદ ૪૮૭	
આશૌચવિધે શ્રાદ્ધક્રિત આવે તો. ત્રી રજસ્વલા થઇ હોય તેનો નિર્ણય ૪૫૩		સર્પિડાદિકનો નિર્ણય ૪૬૩		જવતાં છતાં પશુ તેનું આ- શૌચ ૪૮૮	
પતિને ઉદ્દેશે ત્રીએ શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ થયો હોય તેવિધે ... ૪૫૪		પિતાને ઘરે કન્યાને વાળકનો જન્મ થાય તો ૪૬૪		ઔર્ધ્વદેહિક કર્મના આરંભમાં ઉપયોગી એવો નારાયણ- ચક્રિ ઇલાદિ પ્રકાર ૪૮૯	
એક દિવસે અનેક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય ૪૫૫		મૃતાશૌચ ૪૬૫		સર્પથી મૃત્યુ થયા છતાં જત. ૪૮૯	
મયૂખમાંનો મત ૪૫૫		બેધુન્ય ૪૬૬		ખાખરાનાં સમિધનું પૂતણું કરી દાહાદિકનો વિધિ ... ૪૯૦	
સંક્રાંતિ ઇલાદિકનાં શ્રાદ્ધનો વિધિ ૪૫૬		દત્તકનું મરણ થયા છતાં ... ૪૬૬		અતીત (ગયેલો) એવો પ્રેત- સંસ્કારનો કાળ ૪૯૧	
તિલતર્પણ ૪૫૬		સંન્યાસીનું મરણ થયા છતાં ... ૪૬૬		નિપુષ્કર અને દ્વિપુષ્કર યોગ. ૪૯૨	
શ્રાદ્ધનાં અંગજૂત તર્પણનો નિષેધ ૪૫૭		સભ્યોત્તિ:પદનો અર્થ ૪૬૭		ઉત્તમ વાર નક્ષત્રાદિ ૪૯૩	
બ્રહ્મચર્યાનાં અંગજૂત નિલતર્પ- ણવિધે તિલયુક્ત તર્પણના નિષેધનો કાળ ૪૫૭		પશુભિષ્પદનો અર્થ ૪૬૭		એ જે નિષિદ્ધ નક્ષત્રાદિક તેમનો અપવાદ ૪૯૪	
તિથિ ઇલાદિકના નિષેધનો અપવાદ (બાધ) ૪૫૮		અતિક્રાંત આશૌચ ૪૬૮		સાક્ષિકનો પર્ણશરદાહ કર્યા પછી તેનું શરીર મળે તો. ૪૯૪	
નિલતર્પણમાં તિલનો નિષેધ. નાંદીશ્રાદ્ધનો પ્રયોગ ૪૫૮		દેશાંતરની સંજ્ઞા ૪૬૮		મૃત ન છતાં મૃત થયો એમ સાંભળી તેનું અંત્યકર્મ કરે તો ૪૯૫	
નિલક્રા અથવા અવિલક્રા એમનો નિર્ણય ૪૫૯		આશૌચમાં પ્રથમ દિનનો નિર્ણય ૪૬૯		ઘટસ્ફોટનો વિધિ ૪૯૬	
તીર્થશ્રાદ્ધ ૪૫૯		આશૌચના સંપાત (જે વસ્તુ સેળાં થયા) વિષે નિર્ણય ... ૪૭૦		જેનો ઘટસ્ફોટ ક્રીધી હોય પશ્ચાત્તાપ થયા છતાં નાં તમાં લેવાનો વિધિ ... ૪૯૭	
તીર્થયાત્રાનો વિધિ ૪૬૦		શબનો સ્પર્શ તથા શબની વાસે જવું ઇલાદિક સંસ- ર્ગાશૌચ ૪૭૦		અંત્યેષ્ઠિનો નિર્ણય ૪૯૮	
તીર્થ સમીપમાં આબ્યા છતાં કરવાનો વિધિ ૪૬૧		અનુગમન (શબની વાસે જવું) છતાં ૪૭૦		તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત ૪૯૮	
પ્રયાગવિધે સઘળાઓને મુંડન. બીજને માટે સ્નાનવિધિ ૪૬૧		અને ઉપાસ્યા છતાં ૪૭૦		દશદાન અને તેના મત્રો ૪૯૯	
આમશ્રાદ્ધ અને હેમશ્રાદ્ધવિધે પિંડમાટે પદાર્થ લેવા તે. ૪૬૨		અનાથ દ્વિજનાં શબસંસ્કારમાં કૃણ ૪૭૧		કર્મની અતે નિષ્ણુનું સ્મરણ. તિલપાત્રદાનનો વિધિ ... ૪૯૫	
		બ્રહ્મચર્યાએ શબ ઉપાસવું ઇલાદિકનો વિચાર ૪૭૧		અશ્વધેનુ મોક્ષધેનુ ઇલાદિ દાનના મત્ર ૪૯૬	
		દાહાદિક ક્રીધા છતાં તેવિધે નિર્ણય ૪૭૨		ઉત્ક્રાંતિ ધેનુનો વિધિ ૪૯૬	
		રોવું કર્યા છતાં આશૌચાદિ. ૪૭૨		ઘોરનો નિર્ણય ૪૯૬	
		સૂતાકીનું અથ લક્ષણ કર્યા છતાં ૪૭૨		સ્મશાનમાં લઇ જતાં શબને શુદ્ધાદિકનો સ્પર્શ થયા છતાં ઉદ્ધર્વોચ્છાદિકનું પ્રાયશ્ચિત્ત ૪૯૭	
		આશૌચનો અપવાદ ૪૭૨			
		તેમાં કર્તાધિક્રી આશૌચનો અપવાદ ૪૮૦			
		કર્મેકરી અપવાદ ૪૮૦			

વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.	વિષય.	પાનું.
પતિ તમા ઓળો દાહ એક		આઘમાસિક	૫૧૦	ચાર પ્રકારનો સંન્યાસ ...	૫૨૮
કળે પ્રાપ્ત થયા છતાં ... ૪૯૭		રૂદ્રગણુશ્રાદ્ધ વસુગણુશ્રાદ્ધ ...	૫૧૧	સંન્યાસગ્રહણનો વિધિ ...	"
મરવા પરેલાને પુણ્યમૂકા		૫૬ દાન	"	આઠ શ્રાદ્ધ કહેછે	૫૩૦
અથળાવવાનો વિધિ ... "		અધ્યાદાન	૫૧૨	સાત્રીત્રીપ્રવેશ	૫૩૨
સાત્રીકનો વિશેષ નિર્ણય ... ૪૯૮		ઉદ્દહુન્નશ્રાદ્ધ	૫૧૩	બ્રહ્માન્વાધાનનો કાળ ...	"
સ્માર્તાત્રીકવિધે	"	દીપદાન	"	વિરજલોમ	૫૩૩
નિરંજિકાદિકવિરે ૪૯૯		સોળ માસિક	૫૧૪	ત્રેપોચ્ચાર	૫૩૪
એવિધે નિર્ણયસિદ્ધિ	"	આહિતાગ્નિનો વિશેષ પ્રકાર ...	"	પર્વકશૌચનો પ્રયોગ ...	૫૩૫
જેની મર્યાદા ઓળો હોય		ગિનમાસિક, ગિનપાણમાસિક		યોગપદ્ધતિ	૫૩૬
તેવિધે ૫૦૦		તથા ગિનાગિદિક શ્રાદ્ધવિધે		અગ્નિહોત્રીને વિશેષ ...	"
દાહકાળે અગ્નિનો નાશ થાય		વર્ણ્ય દિવસ	"	બ્રહ્માન્વાધાન	"
તો	"	સોળ માસિકવિધે કર્તવ્ય ...	"	આતુર સંન્યાસ અને તેનો	
મરથી સ્મશાનમાં શબ લઈ		સર્પીકીકરણનો વિચાર ...	૫૧૬	પ્રયોગ	૫૩૮
જવાનો પ્રકાર ૫૦૧		ચુલકમ (ઉલકું) મરણુ તથા		મરેલા યતિના સસ્કાર ...	૫૩૯
આશીષ સંબંધી નિયમ ... ૫૦૨		છતાં	૫૧૮	અગ્નિરમે દિવસે પાવણુશ્રાદ્ધ.	૫૪૦
અસ્થિસંચયન	"	ઓળિધે વિશેષ	"	બારમે દિવસે અથવા તેરમે	
દશ દિવસનું કૃત્ય ૫૦૩		તેરમે દિવસે પાચેય શ્રાદ્ધ ...	૫૨૦	દિવસે આરાધન	૫૪૨
દશ રાત્રિના મધ્યમા દર્શ		પ્રથમ વર્ષમાં નિષિદ્ધ ...	"	યતિના ધર્મ	૫૪૩
(અમાવાસ્યા) પ્રાપ્ત થયા		નિધાનો	૫૨૧	અનુક્રમણિકાના શ્લોકો ...	૫૪૪
છતા નિર્ણય	"	પચકમા મૃત થયો હોય તો	"	અથ કરવાનું પ્રયોજન શું ? તે.	૫૪૬
નવશ્રાદ્ધ	"	એમાં આટલો વિશેષ ...	"	સમાપ્ત.	
દશમા દિવસનું કૃત્ય ... ૫૦૫		ત્રિપાદ નક્ષત્રની શાંતિ ...	૫૨૨	ધર્મસિદ્ધિમાંના એકાદશીનિર્ણુ-	
આર્ય રાજવાનો વિધિ ... ૫૦૬		બ્રહ્મચારી મૃત છતાં ...	"	યનો પદ	૫૪૭
તીર્થવિધે અગ્નિ નાખવામાટે		કોદીઓ મૃત થયા છતાં ...	૫૨૩	વૈષ્ણવોની શુદ્ધા એકાદશીના	
તેનાં પૂર્વાચનો વિધિ ... ૫૦૭		૨૨સ્વલાદિક મરણુ છતાં ...	"	બેદ	"
અમાદમા દિવસનું કૃત્ય ... ૫૦૮		સગર્ભા મૃત છતાં	૫૨૪	વૈષ્ણવોની વિદ્ધા એકાદશીના	
પૃથોઃસર્ગ	"	અન્વારોદય (સતી થવું તે) ...	"	બેદ	૫૪૯
પૃથનું લક્ષણ	"	પ્રયોગ	૫૨૫	સ્માર્તાની શુદ્ધા એકાદશી બેદ.	૫૫૧
અન્વારમે દિવસે મદેકોદિદ્ધ		વિધવાના ધર્મ	૫૨૭	સ્માર્તાની વિદ્ધા એકાદશીના	
કરવાનું તે ૫૦૯		સંન્યાસ	"	બેદ	૫૫૩
				કહેલુ શબ્દનો કોશ ...	૫૫૬

ધર્મસિંધુ.

(ગુજરાતી ભાષાંતરસહિત.)

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

પ્રણમ્ય વિષ્ણેશ્વરમાશુતોપં, વિષ્ણેશ્વરં વ્રહ્માસુતાં મુનીંદ્રાન્ ॥
ધર્મોપદેપ્તૃશ્ચ તથા ગુરુન્ સ્વાન્, યિદ્યાપ્રદાન્ પંડિતપંક્તિપૂજ્યાન્ ॥ ૧ ॥
મત્વા ચ પિતરૌ મતૃયા, કર્ણજિહ્વિદુષાં મુદે ॥
ધર્માધિસારં ચાલાર્યં, લિખામિ નિજમાપયા ॥ ૨ ॥

આ મ્હોટા ગ્રંથની નિર્વિદ્ધ સમાપ્તિ થવામાટે પોતાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કારરૂપ મંગળ કરી શૃહસ્થની આજ્ઞાથી હું શાસ્ત્રી કાનજી વિં વાલજી ત્રિપાઠી ધર્માધિસાર ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર લખવાને આરંભ કરેછું.

ગ્રંથોના આરંભ મધ્ય અને અંતવિષે મંગલાચરણ હોવું જોઈએ એવો શાસ્ત્રનો નિયમ અને શિક્ષાચાર પણ છે માટે ગ્રંથકાર કાશિનાથ ઉપાધ્યાય, મંગલાચરણ કરેછે. તે આગ્રમાણે—

શ્રીવિકૃલંસુકરણાર્ણવમાશુતોપં, દીનેષ્ટપોષમઘસંહૃતિર્સિંધુશોષમ્ ॥

શ્રીલક્ષ્મીમતિમુર્ધપુરુષપરંતં, યંદેદુરંતચરિતં હૃદિસંચરંતમ્ ॥ ૧ ॥

કરુણાસાગર, તરત સંતોષ પામનાર, ભક્તોના મનોરથ પોષણ કરનાર, પાપસમુદાયરૂપ સમુદ્રના શોષણ કરનાર, લક્ષ્મીસ્વરૂપ જે રુકિમણી તેની સુદ્ધિના આકર્ષણ કરનાર, હૃદયસ્થલમાં રહેનાર છતાં અનંતઅચરિત એવા પરપુરુષ જે શ્રીવિકૃલ તેને નમસ્કાર કરેછું.

યંદેપ્રતિઘંતમઘાનિશંકરં, ધત્તાંસમેમૂર્ધિદિવાનિશંકરમ્ ॥

શિવાંચવિદ્યેશમયોપિતામહં, સરસ્વતીમાશુમજેપિતામહમ્ ॥ ૨ ॥

પાપનેા નાશ કરી ભક્તોનાં કલ્યાણ કરનાર જે શંકર તેને નમસ્કાર કરેછું. તે શંકર પોતાનો ધરદાન દેનાર હાય મારા માથાઉપર સર્વકાળ ધારણ કરે. પાર્વતી દેવી, ગણપતિ, અક્ષરદેવ અને પ્રસિદ્ધ એવી સરસ્વતી એ સર્વને શીઘ્રતાથી હું તમસ્કાર કરેછું.

શ્રીલક્ષ્મીગરુડંસહસ્રશિરસંપ્રશુભ્રમીશંકર્ષિ શ્રીસૂર્યવિધુભૌમવિકુલકવિ-

ચ્છાયાસુતાન્પન્મુલમ્ ॥ ઈંદ્રાચાન્વિવુધાન્ગુરુશ્વજનર્નૈતાતંત્યનંતામિધં

નત્વાર્વાન્વિતનોમિમાધવમુલાન્ધર્માધિસારંમિતમ્ ॥ ૩ ॥

શ્રીલક્ષ્મી, ગરુડ, શેષ, પ્રદુમ્ન, નારાયણ, હનુમાન, શ્રીસૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, બૃહસ્પતિ, શુક્ર, શનિ, કાર્તિકસ્વામિ, ઇંદ્રાદિક સર્વદેવ, પોતાના ગુરુ, માતા, અનંત નામના પિતા અને શ્રેષ્ઠ એવા માધવાદિક સુખ્ય ધર્મશાસ્ત્રના નિબંધ લખનારાઓ એ સર્વને નમસ્કાર કરી અતિવિસ્તારરહિત અને અતિસંક્ષિપ્ત પણ ન થાય એવો ધર્માધિસાર નામનો ગ્રંથ કરેછું.

દ્વદ્વાપૂર્વતિવંધાન્ નિર્ણયસિંધુકમેણસિદ્ધાર્યાન્ ॥

પ્રાયેણમૂલચચનાન્યુજ્જિત્યલિલામિબાલવોધાય ॥ ૪ ॥

આ ગ્રંથ હું કેવળ પોતાની કપોલકલ્પનાથી કરતો નથી, ભારે પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ એવા ગ્રંથોના આધારવડેજ રચુંછું, એ વિષે કહેછે—કમળાકરભટ્ટકૃત નિર્ણયસિંધુ, નીલકંઠભટ્ટકૃત દ્વાદશમયૂખ, વિષ્ણુ-ભટ્ટકૃત પુરુષાર્થચિંતામણિ, કાળમાધવ, હેમાદ્રિ અને અનંતદેવકૃત કૌરુજી ઇલાદિક પ્રાચીન ગ્રંથો જોઇ તે ગ્રંથોમાંનાં ઘણાં મૂળવચનો છોડી નિર્ણયસિંધુના કમવડે તે વચનોનો પ્રસિદ્ધ અર્થ મારા આલમોધ માટે હું લખુંછું.

તત્ર કાલઃપદ્ધિઃ ॥ વત્સરઃ અયનં ઋતુઃ માસઃ પક્ષો દિવસઃ इति वत्सरः पंचधा चांद्रः सौरः
 सावनोनाक्षत्रोवाहस्पत्यइति शुक्रप्रतिपदादिदशौतैश्ચैत्रादिसंज्ञैर्द्वादशभिर्मासैश्चतुःपंचाशदधिकशतत्रय
 दिनैः सतिमलमासेत्रयोदशभिर्मासैश्चांद्रोवत्सरः चांद्रस्यैवप्रभवोविभवःशुक्रइत्यादयःपष्टिसंज्ञाः मेपा
 दिपुद्वादशराशिपुरविभुक्तेषुपंचपष्ट्यधिकशतत्रयदिनैःसौरैववत्सरःसंपद्यते पष्ट्युत्तरशतत्रयदिनैःसा
 वनः वक्ष्यमाणैर्द्वादशभिर्नाक्षत्रमासेनाक्षत्रोवत्सरः सचचतुर्विंशत्यधिकशतत्रयदिनैःस्यात् मेपाद्यन्य
 तमराशौवृहस्पतिनाभुक्तेवाहस्पत्यः सचषण्णपष्ट्यधिकशतत्रयसंरूपदिनैर्भवति कर्मादौसंकल्पेचांद्रप
 त्सरपवसंतयोनान्यः अयनंद्विविधं दक्षिणमुत्तरंच सूर्यस्यकर्कસંક્રાંતિમારभ्यपદ्माशિભોગેનદક્ષિણમ
 મકરસંક્રાંતિમારભ્યરાશિપદ્મભોગેનોત્તરાયણમ્ ઋતુર્દ્વિવિધઃ સૌરશ્ચાંદ્રશ્ચ મીનાર્ભોમેપાર્ભોવા સૂર્ય
 સ્યરાશિદ્વયેભોગાત્મકોવસંતાદિપદ્સંજ્ઞકઃસૌરઋતુઃ ચૈત્રમારભ્યમાસદ્વયદ્વયાત્મકોવસંતાદિપદ્સંજ્ઞક
 શ્ચાંદ્રઃ મલમાસેતુકિંચિદૂનનવતિસંસ્થૈર્દિનેશ્ચાંદ્રઋતુઃ શ્રૌતસ્માર્તાદૌચાંદ્રતૃત્સરણપ્રશસ્તમ્ માસઃચતુર્થો
 ચાંદ્રઃ સૌરઃ સાવનોનાક્ષત્રતિ શુક્રપ્રતિપદાદિરમાતઃઋણપ્રતિપદાદિઃપૂર્ણિમાંતોવાચાંદ્રોમાસઃ તત્રાપિ
 શુક્રાદિર્મુલ્યઃ ઋણાદિર્વિધ્યોત્તરપવપ્રાણઃ અયમેવચૈત્રાદિસંજ્ઞકઃકર્માદૌસંસ્થૈઃ કેચિન્મીનરાશિમાર
 ભ્યસૌરાણાંચૈત્રાદિસંજ્ઞામાહુઃ અર્કસંક્રાંતિમારભ્યોત્તરસંક્રાંત્યવધિઃસૌરોમાસઃ ત્રિશદિનૈઃસાવનઃ ચંદ્ર
 સ્યાશ્ચિન્યાદિસપ્તવિંશતિનક્ષત્રભોગેનનાક્ષત્રોમાસઃ પ્રતિપદાદિપૌર્ણિમાંતઃશુક્રપક્ષઃ પ્રતિપદાદિદશૌતઃશ
 ણ્ણપક્ષઃ દિવસઃપષ્ટિષ્ટિકાત્મકઃ । इति श्रीधर्मसिंधुसारेप्रथमोद्देशः ॥ १ ॥

હવે પ્રથમ કાળનો ભેદ કહેછે.

કાળ છ પ્રકારનો તે—વર્ષ, અયન, ઋતુ, માસ, પક્ષ, અને દિવસ એ બેઠાવડે છ પ્રકારનો
 જાણવો. ચાંદ્ર, સૌર, સાવન, નાક્ષત્ર, અને બાહુસ્પત્ય એ બેઠાવડે વર્ષ પાંચ પ્રકારનાં છે. શુદ્ધિ
 એકમથી અમાવાસ્યાણી જે દિવસ તે એક માસ, એ રીતે ચૈત્રથથી ફાગણસુધી બાર મહિના અને તેના
 ૩૫૪ દિવસવડે તેમજ અધિકમાસ છતાં તેર માસવડે ચાંદ્રવર્ષ થાયછે. પ્રભવ, વિભવ, શુકલ, ઇલાદિક જે
 સાઠ નામો તે ચાંદ્ર વર્ષનાંજ છે. મેષાદિક ૧૨ સંક્રાંતિ સૂર્ય ભોગવ્યા છતાં ૩૬૫ દિવસે જે વર્ષ ચુક થાય છે
 તેને સૌરવર્ષ કહેછે. ત્રણસો સાઠ દિવસોનું જે વર્ષ તેને સાવનવર્ષ કહેછે. આગળ કહેવાનાં છે એવા બાર
 નાક્ષત્રમાસ થયાથી જે વર્ષ થાયછે તેને નાક્ષત્રવર્ષ કહેછે, અને તે ત્રણસો ચોવીસ દિવસોનું થાય છે.
 મેષાદિક બાર રાશિમાંથી મેષાદિક એકેક રાશિ બૃહસ્પતિએ ભોગવ્યાં છતાં જે વર્ષ થાયછે તેને બાહુસ્પત્ય-
 ત્યવર્ષ કહેછે, અને તે વર્ષ ત્રણસો એકસઠ દિવસોનું થાયછે. કર્કાદિકના સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો તે ચાંદ્ર
 વર્ષનેજ કરવો, બીજા વર્ષનો નહીં. અયન બે પ્રકારનાં—એક દક્ષિણાયન, અને બીજું ઉત્તરાયણ. સૂર્યની
 દર્કસંક્રાંતિથી ધનસંક્રાંતિણી દક્ષિણાયન અને મકરસંક્રાંતિથી મિથુનસંક્રાંતિણી ઉત્તરાયણ. ઋતુ બે
 પ્રકારના—સૌર ઋતુ, અને ચાંદ્ર ઋતુ. મીનસંક્રાંતિથી અથવા મેષસંક્રાંતિથી બે બે રાશિ સૂર્ય ભોગવે
 એટલે એકેક ઋતુ, એ રીતે સંક્રાંતિઉપરથી વસંતાદિક જે છ ઋતુ તે સૌર ઋતુ. ચૈત્રથથી આરંભ કરી
 બે બે માસની એકેક ઋતુ, એ રીતે માસ પ્રમાણે વસંતાદિક જે છ ઋતુ તે ચાંદ્ર ઋતુ, અધિકમાસ છતાં
 કાંઈએક કમી નેત્રું દિવસોવડે ચાંદ્ર ઋતુ થાયછે. શ્રૌત સ્માર્તઆદિ સંકલ્પ સમયે ચાંદ્ર ઋતુનો ઉચ્ચાર
 કરવો એ મુખ્ય છે. માસ ચાર પ્રકારના—ચાંદ્ર માસ, સૌર માસ, સાવન માસ અને નાક્ષત્ર માસ.
 શુદ્ધિ એકમથી અમાવાસ્યાણી અથવા વદ એકમથી પૂનમણી જે માસ તે ચાંદ્ર માસ. તેમાં શુદ્ધિ
 એકમથી અમાવાસ્યાણી જે માસ તેજ મુખ્ય. વદ એકમથી પૂનમસુધી માસ વિધ્યાયલ પર્વતના
 ઉત્તર ભાગમાંજ લેવો. શ્રૌતાદિક કર્મોના સંકલ્પસમયે ચૈત્રાદિક માસ એજ લેવો. મીનસંક્રાંતિથી
 સંક્રાંતિ પ્રમાણે જે સૌર માસ તેમનાં ચૈત્રાદિક નામો છે એમ કેટલાએક કહેછે. સૂર્યની સંક્રાંતિથી
 આવતી સૂર્યસંક્રાંતિના આરંભસુધી જે માસ તે સૌર માસ. ત્રીસ દિવસનો તે સાવન માસ. અશ્વિનીથી
 રેવતીલગી સત્તાવીસ નક્ષત્ર ચંદ્રે ભોગવ્યા છતાં જે માસ તે નાક્ષત્ર માસ. શુદ્ધિ એકમથી પૂનમણી જે
 દિવસ તે શુકલપક્ષ. વદ એકમથી અમાવાસ્યાપર્વત જે દિવસ તે કૃષ્ણપક્ષ. ૬૦ ઘડીનો તે દિવસ.
 इति श्रीधर्मसिंधुसारे प्रथमपरिच्छेदे प्रथमोद्देशः ॥ १ ॥

અથસંક્રાંતિનિર્ણયઽચ્યતે ॥ મેપેસૂર્યસંક્રાંતૌપ્રાગૃર્ધ્વચંપંચદશપંચદશઘટિકાઃપુણ્યકાલઃ દશ
દશેત્યેકે વૃષેપૂર્વાઃપોહશ મિથુનેપરાઃપોહશ કર્કેપૂર્વાઃશિશ્વ સિંહેપૂર્વાઃપોહશ કન્યાયાંપરાઃપોહશ
તુલાયાંપ્રાગૃર્ધ્વચંપંચદશપંચદશ દશદશેત્યેકે વૃશ્ચિકેપૂર્વાઃપોહશ ધનુષિપરાઃપોહશ મકરેપરાશ્ચત્વાર્ણ
શત્કુંભેપૂર્વાઃપોહશ મીનેપરાઃપોહશ ઘટિકાદ્વયાચલ્પાદિનશેપેમિથુનકન્યાધનુર્માનેષ્વપિમકરેઽપિપૂ
ર્વાપ્વપુણ્યાઃ પ્રમાતેઘટિકાદ્વયાચલ્પકાલેવૃષસિંહવૃશ્ચિકકુંભેષ્વપિકર્કેપિપરાપ્વપુણ્યાઃ પ્રમાતેકર્કસં
ક્રાંતૌપૂર્વેદિનેપુણ્યમિત્યેકે રાત્રૌસંક્રમેમધ્યરાત્રાદર્વાકુંસંક્રાંતૌપૂર્વેદિનોત્તરાર્ધપુણ્યમ્ મધ્યરાત્રાત્પરતઃ સં
ક્રાંતૌપરદિનસ્યપૂર્વાર્ધપુણ્યં નિશીથમષ્ટપચસંક્રાંતૌદિનદ્વયેઽપિપૂર્વેદિનોત્તરાર્ધપરદિનપૂર્વાર્ધચપુણ્યમ્ ઇ
દંમકરકર્કાતિરિક્તસર્વેત્રારાત્રિસંક્રમેદ્યેયમ્ અયનેતુમકરેરાત્રિસંક્રમેસર્વેત્રપરદિનમેવપુણ્યમ્ રાત્રૌકર્ક
સંક્રાંતૌપૂર્વેદિનમેવપુણ્યમ્ સૂર્યાસ્તોત્તરંઘટિકાત્રયંસાર્યસંધ્યા તત્રમકરસંક્રમેપૂર્વેદિનેપુણ્યમ્ સૂર્યોદયાશ્
પ્રાક્ઘટિકાત્રયંપ્રાતઃસંધ્યા તત્રકર્કસંક્રાંતૌપરદિનેપુણ્યમિતિસંધ્યાકાલેવિશેષોજ્યોતિઃશાસ્ત્રેપ્રસિદ્ધઃ ॥

હવે મેષાદિક બાર સંક્રાંતિનો નિર્ણય કહેછે.

મેષ સૂર્યસંક્રાંતિની, સંક્રાંતિપ્રવેશથી પ્રથમ ૧૫ અને પાછળની ૧૫ ઘડી પુણ્યકાળ; કોઇ અંથકાર દશ
દશ ઘડી એમ કહેછે. વૃષ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી પુણ્યકાળ. મિથુન સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬ ઘડી.
કર્ક સંક્રાંતિની પ્રથમની ૩૦ ઘડી. સિંહ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી. કન્યા સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬ ઘડી.
તુલા સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૫ અને પાછળની ૧૫ ઘડી, કોઇ અંથકાર દશ દશ ઘડી એમ કહેછે. વૃશ્ચિક
સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી. ધનુષ સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬ ઘડી. મકર સંક્રાંતિની પાછળની ૪૦ ઘડી.
કુંભ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૬ ઘડી. મીન સંક્રાંતિની પાછળની ૧૬ ઘડી પુણ્યકાળ. બે ઘડીથી ઓછા એવા
ચોરોજ દિવસ બાકી રહે તે સમયે મિથુન, કન્યા, ધન, મીન અને મકર એ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય ત્યારે
પ્રથમની ઘટિકાઓ પુણ્યકાળ. પ્રાતઃકાળે બે ઘડીથી કમવી એવા અલ્પ સમયમાં વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક,
કુંભ અને કર્ક એ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો પ્રવેશ પછીની ઘડી પુણ્યકાળ. પ્રભાતકાળે કર્ક સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય
તો કેટલાએકોને મતે પૂર્વદિવસે પુણ્યકાળ. રાત્રિએ અર્ધરાત્રિથી અગાઉ સંક્રાંતિપ્રવેશ થયો હોય તો
પ્રથમ દિવસનું પાછલું અર્ધ પુણ્યકાળ. અર્ધરાત્રિથી પાછળ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો બીજા દિવસનું પૂર્વ
અર્ધ પુણ્યકાળ. મધ્યરાત્રિએ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો પ્રથમ દિવસનું ઉત્તરાર્ધ અને બીજા દિવસનું પૂર્વાર્ધ
એટલે બન્ને દિવસે પુણ્યકાળ. મકર અને કર્ક સંક્રાંતિ છોડી બીજી સંક્રાંતિના રાત્રિએ પ્રવેશ થાય તો એ
શાસ્ત્રાર્થ નાબુશે. અયનનિષે તે, મકરસંક્રાંતિ રાત્રિએ થાય તો બીજે દિવસે પુણ્યકાળ. કર્ક સંક્રાંતિ રાત્રિએ
થાય તો પ્રથમ દિવસે પુણ્યકાળ. સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ત્રણ ઘડી સાયંસંધ્યાના સમય, તે સમયે મકર
સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય તો પૂર્વ દિવસે પુણ્યકાળ. સૂર્ય ઉદય થયાથી અગાઉ ત્રણ ઘડી પ્રાતઃસંધ્યા કાળ, તે
વખતે કર્ક સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય તો બીજે દિવસે પુણ્યકાળ. સંધ્યા સમયે સંક્રાંતિપ્રવેશનો વિશેષ નિર્ણય
ન્યાતિઃશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

અથદાનમ્ ॥ મેવમેપદાનમ્ વૃષેગોદાનમ્ મિથુનેવત્સાદિદેયમ્ કર્કેઘૃતધેનુઃછપ્રંતુષર્ણન્ત્ર સિંહે
કન્યાયાંગૃહંવલ્લંચ તુલાયાંતિલાગોરસાશ્વદેયાઃ વૃશ્ચિકેદીપઃ ધનુષિવલ્લંધાનંચ મકરેકાષ્ઠાનિઅગ્નિશ્ચ
કુંભેગૌર્જલંતૃણંચ મીનેભૂમિર્માલાશ્વદેયાઃ પ્વમન્યાન્યપિદાનાનિદ્રઘ્વ્યાનિ અયનસંક્રાંતૌમેપતુલાસંક્રાંતૌ
ચપૂર્વેત્રારાત્રમેકરાત્રંવોપોપ્યછાનદાનાદિકાર્યમ્ ચરમોપોપનંસંક્રાંતિમત્યહોરાત્રેપુણ્યકાલવત્યહોરાત્રેવા
યથાપતેત્તથાકાર્યમ્ અયમુપવાસઃપુત્રવદ્ગૃહસ્થમિન્નેનપાપક્ષયકામેનકાર્યઃકામ્યોનતુનિત્યઃ સર્વેસંક્રાંતિ
પુષ્પિંદરહિતંધ્રાક્કાર્યમ્ અયનદ્વયેતુનિત્યમ્ યથાતત્ત્ત્સંક્રાંતિપુદાનાદિકંકર્તવ્યંતથૈવતામ્બઃપૂર્વમયનાં
શપ્રવૃત્તૌતત્ત્સંક્રાંત્યુચિત્ત્ત્સાનદાનાદિકંકર્તવ્યમ્ અયનાંશાજ્યોતિઃશાસ્ત્રેપ્રસિદ્ધઃ તેચેદાર્નાંદ્વાદશાધિ
ક્ષતત્ત્વદશશતસંખ્યાકેશાલિવાહનશકેપકર્વિશતિરયનાંશાદ્યેકર્વિશતિતમેદિનેપૂર્વમયનાંશપર્વકાલઃ
તિપર્યવસન્નોઽર્થઃ પ્વંન્યુનાધિકશકેઋદ્ધમ્ વૃષસિંહવૃશ્ચિકકુંભેપુસંક્રાંતિર્વિષ્ણુપદસંશા મિથુનકન્યા
ધનુર્માનેપુસંક્રાંતિઃપઢશીતિસંશા મેપતુલયોર્વિપુવસંશા કર્કમકરયોરયનસંશા પ્તાસુચતુર્વિંધાસુચ્ચ
રોત્તરંપુણ્યાધિક્યં મંગલકૃત્યેપુસર્વસંક્રાંતિષ્વવિશેષેણપૂર્વતઃપરતશ્વપોહશપોહશઘટિકાસ્ત્યાજ્યાઃ ચંદ્રા
દિસંક્રાંતિપુતુપૂર્વેત્રપરત્રચમિલિત્વાકમેળદેનવદ્દેચતુરશીતિઃપટ્સાધશતંચઘટિકાસ્ત્યાજ્યાઃ રાત્રૌસંક્ર

મળેગ્રહણવદ્રાત્રાવેચસ્નાનદાનાદિકંકર્તવ્યમિતિકેચિત્ રાત્રૌસંક્રમણેઽપિદિવેચસ્નાનાદિકંનતુરાત્રાવિતિ
તુસર્વસંમતં વહુદેશાચારઞ્ચેવમ્ યસ્યજન્મક્ષૈરવિસંક્રમસ્તસ્યધનક્ષયાદિપીઢા તત્પરિહારાર્થપ્રપન્નાદિયુ
ક્તજલેનસ્નાનમ્ વિપુવાયનયોરદ્વિસંક્રમેપૂર્વાપરરાત્રૌતદ્દિહિચાધ્યાપનાધ્યયનેવર્જયેત્ રાત્રિસંક્રમેપૂર્વાપર
દિનયોસ્તદ્રાત્રૌવર્જયેત્ પર્વપરિક્ષીણીસંક્રાંતિઃ દ્વાદશગ્રહરપર્યંતમનવ્યાયાદિકમિતિતાત્પર્યમ્ અન્યોઽપિવિ
શેષોઽયનસંક્રાંતૌવશ્યતે । ઇતિસંક્રાંત્યુદેશોદ્વિતીયઃ ॥ ૨ ॥

હવે આર સંક્રાંતિનાં દાન કહેછે.

મેષ સંક્રાંતિએ મેષ(ઘેટા)નું દાન દેવું; વૃષ સંક્રાંતિએ ગોદાન; મિથુન સંક્રાંતિએ વસ્ત્ર અન્ન આદિનું
દાન; કર્ક સંક્રાંતિએ ઘૃતધેનુનું દાન; સિંહ સંક્રાંતિએ છત્ર અને મુવર્ણુદાન; કન્યા સંક્રાંતિએ ઘર અને વસ્ત્ર-
દાન; તુલા સંક્રાંતિએ તિલ અને ગોરસનું દાન; વૃશ્ચિક સંક્રાંતિએ દીપદાન; ધનુઃસંક્રાંતિએ વસ્ત્ર અને
વાહન અથવા પાનનું દાન; મકર સંક્રાંતિએ કાષદાન અને અગ્નિનું દાન; કુંભ સંક્રાંતિએ ગાય, પાણી
અને ઘાસ વગેરેનું દાન; મીન સંક્રાંતિએ પૃથ્વી પુષ્પમાલા એ દાન દેવાં. આ રીતે બીજાં પણ દાનો
(બીજાં ગ્રંથોમાં) લેઈ લેવાં. મકર, કર્ક, મેષ, તુલા એ સંક્રાંતિને દિવસે પ્રથમ ત્રણ દિવસ અથવા એક
દિવસ ઉપવાસ કરી આન દાન વગેરે કરવું. છેલ્લો ઉપવાસ સંક્રાંતિના પ્રવેશવાળા રાત્રિદિવસનો, અથવા
પુણ્યકાલવાળા રાત્રિદિવસનો થાય એમ કરવું. આ ઉપવાસ પુત્રપ્રભવાન ગૃહસ્થે કરવો નહીં. પુત્રવિનાના
ગૃહસ્થે પોતાનાં પાપ નાશની કામનાથી કરવો, અને એ ઉપવાસ કામનાવાળાને કરવાનો છે, અવશ્ય કર-
વાનો નથી. સઘળી સંક્રાંતિને દિવસે પિંડદાનવિનાનું શ્રાદ્ધ કરવું. મકર અને કર્ક એ સંક્રાંતિને દિવસે શ્રાદ્ધ
અવશ્ય કરવું. મેષાદિક સંક્રાંતિને દિવસે જેવાં દાનાદિક કરવાનાં કલાં છે તેજ પ્રમાણે તે તે સંક્રાંતિથી
પ્રથમ અયનાંશની પ્રવૃત્તિ વખતે જે જે સંક્રાંતિને યોગ્ય આન-દાનાદિક તે તે કરવાં. અયનાંશ જ્યોતિષ-
શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે અયનાંશ હાલમાં શાલિવાહન શક ૧૭૧૨ એ વર્ષે ૨૧ હતા, તેથી સંક્રાંતિથી પ્રથમ
એકબીશમે દિવસે અયનાંશ પર્વકાળ થતો એ છેવટનો અર્થ થયો. આ પ્રમાણે એાછા વધતા શક હતાં
જાણવું. વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ એ સંક્રાંતિઓ વિષ્ણુપદ એ નામથી કહેવાયછે. મિથુન, કન્યા, ધનુષ
અને મીન એ સંક્રાંતિઓ પદ્મશીતિ એ નામથી કહેવાયછે. મેષ અને તુલા એ બનેનું વિપુવ નામ કહેવાયછે.
કર્ક અને મકર એ બનેની અયન એવી સંજ્ઞા છે. આ ચાર તરેહની સંક્રાંતિમાં ઉત્તરૌત્તર અધિક પુણ્ય છે.
વિવાહ આદિ મંગલ કાર્યોવિષે સપ્તાહણુ પક્ષવટે સઘળી સંક્રાંતિની પ્રવેશથી પ્રથમ અને પાછળ સોળ સોળ
ઘડી છોડી દેવી. ચંદ્ર આદિ છ ગ્રહેની સંક્રાંતિ પ્રવેશ સમયે પ્રથમ અને પાછળથી મળી ક્રમવટે રાહાર
૮૧૬/૧૫૦ ઘડીઓ છોડવી. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય ત્યારે ગ્રહણનીપેટે રાત્રિએજ આન, દાન આદિ કરવાં,
એમ કોઈએક કહેછે. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તો પણ દિવસેજ આન, દાન કરવાં; રાત્રિએ કરવાં નહીં
એ મત સઘળાઓ માને છે અને ઘણા દેશોને આચાર પણ એજ છે. જેના જન્મનક્ષત્ર વખતે સૂર્યસંક્રાંતિ
થાય તેને ધનક્ષય વગેરે ખીડા થાયછે, તે નિવૃત્ત થવા માટે કમલપત્રસમેત જળવતી આન કરવું. વિપુવ
અને અયન એ સંક્રાંતિ દિવસની પ્રવેશ થયા છતાં પ્રથમની રાત, આવતી રાત અને તે સંક્રાંતિવાળો દિવસ
એમાં ભણાવવું, ભણવું એ કરવું નહીં. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તો ગયો અને આવતો એ બે દિવસ
અને તે રાત્રિ એમાં પ્રથમ કહેલ ભણાવવા વિગેરે છોડી દેવાં. આ રીતે જે વેળાએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તે
ચાર પોહોર, ગયા ચાર પોહોર અને આવતા ચાર પોહોર મળી ચાર પોહોરલગી અનધ્યાય, એ
તાત્પર્ય જાણવું. બીજો વિશેષ નિર્ણય છે તે અયનસંક્રાંતિ(કર્ક, મકર)ના પ્રસંગમાં કહેવાશે. ઇતિ
સંક્રાંત્યુદેશો દ્વિતીયઃ ॥ ૨ ॥

અયમલમાસઃ ॥ સદ્વિવિધઃ અધિમાસઃ ક્ષયમાસઃ સંક્રાંતિરહિતોમાસોઽધિમાસઃ સંક્રાંતિ
ક્ષયયુકોમાસઃક્ષયમાસઃ પૂર્વાધિમાસાદુત્તરોઽધિમાસઃત્રિશતમમાસમાસઆટ્સુનવસુવામાસેઽધ્યન્યત્તમો
ભવતિ ક્ષયમાસસ્તુપકચારિદશધિકરાતસંત્યેર્વર્ષેકોનવિશતિસંત્યેર્વાર્ષર્ષેભવતિનત્ત્વધિકમાસવદ
સ્વકાલેન ક્ષયમાસઃકાર્તિકમાર્ગશીર્ષપૌષ્ઠવશ્યત્તમોભવતિનેતરઃ યસ્મિન્વર્ષેક્ષયમાસસ્તસ્મિન્વર્ષેઽધિક
માસદ્વયમ્ ક્ષયમાસાત્પૂર્વમેકોધિમાસઃ ક્ષયમાસાનંતરમેકોઽધિમાસઃઇતિ ॥

૧ પૂવેનુનો પ્રકાર દાનચદ્રિઃ ગ્રંથમાં લેવો. ૨ ખીવા યોગ્ય પદાર્થ. ૩ ઉત્તરૌત્તર એટલે વિષ્ણુપદ સંક્રાંતિયથી
પદ્મશીતિ નામની વિશેષ પુણ્યકાલ, તેથી વિષુવ નામની વિશેષ, તેથી અયન નામની આધક પુણ્ય કરનારી એ
રીતે જાણવું. ૪ જન્મનાક્ષિમાં સૂર્ય થાય તેને પણ ધનક્ષયાદિ ખીડા થાય.

હવે ભલભાસનો નિર્ણય કહેછે.

ભલભાસ બે પ્રકારનો—એક અધિકભાસ અને બીજો ક્ષયભાસ. જે મહિનામાં સર્વની સંક્રાંતિ હોય નહીં તે અધિકભાસ, અને જે માસમાં બે સંક્રાંતિ હોય તે ક્ષયભાસ. પ્રથમના અધિકભાસથી બીજો અધિકભાસ થયો તે ત્રીસમા માસથી આઠ અથવા નવ માસમાંનો કોઈ પણ એક થાય. ક્ષયભાસ તો એકસો એકતાળીશ વર્ષ અથવા ઓગણીસ વર્ષ થાયછે, અધિકભાસનીપેઠે ચોર વખતે થતો નથી, ક્ષયભાસ થયો તે ક્રાંતિક, માર્ગશીર્ષ અને પૌષ એ માસમાંનો એક થાયછે, બીજો થતો નથી. જે વર્ષમાં ક્ષયભાસ થાયછે તે વર્ષમાં ક્ષયભાસથી પ્રથમ એક અને ક્ષયભાસ પછી એક એ રીતે બે અધિકભાસ થાયછે.

અધિકમાસોદાહરણમ્ ॥ ચૈત્રામાવાસ્યાયમિપસંક્રાંતિઃ તતઃશુક્રપ્રતિપદમારબ્યામાવાસ્યાયર્ષે સંસંક્રાંતિર્નાસ્તિ તતઃશુક્રપ્રતિપદિવૃષપમસંક્રાંતિરિતિ પૂર્વઃસંક્રાંતિરહિતોમાસોધિકવૈશાખસંઘઃ વૃષપમસંક્રાંતિયુતસ્તુશુદ્ધવૈશાખસંઘઃ ॥

અધિકમાસનું ઉદાહરણ—ચૈત્રની અમાવાસ્યાની મેષ સંક્રાંતિ યઇ, પછી શુદિ એકમથી અમાવાસ્યાલગી (વૈશાખ માસમાં) સંક્રાંતિ નથી. તે પછી શુદિ એકમની વૃષસંક્રાંતિ યઇ, પ્રથમનો સંક્રાંતિ-રહિત જે માસ તે અધિક વૈશાખમાસ. વૃષસંક્રાંતિસમેત જે તે શુદ્ધ વૈશાખ બીજો.

અથક્ષયમાસોદાહરણમ્ ॥ આદ્રપદશુખામાવાસ્યાયાંકન્યાસંક્રાંતિઃ તતઆશ્વિનોધિમાસઃશુદ્ધાશ્વિનપ્રતિપદિતુલાસંક્રાંતિઃ કાર્તિકશુક્રપ્રતિપદિવૃશ્ચિકસંક્રાંતિઃ તતોમાર્ગશીર્ષશુદ્ધપ્રતિપદિધનુઃ સંક્રાંતિઃ તસ્મિન્નૈવમાસેડમાવાસ્યાયાંકરસંક્રાંતિરિતિધનુર્મંકરસંક્રાંતિદ્વયયુક્તપ્રકોમાસઃક્ષયમાસસંઘઃ સચમાર્ગશીર્ષપૌષાખ્યમાસદ્વયાત્મકપ્રકોમાસોક્ષેયઃ તસ્યપ્રતિપદાદિતિથીનાંપૂર્વાર્ધમાર્ગશીર્ષઉત્તરાર્ધપૌષદ્વયેવંસર્વેતિથીનાંમાસદ્વયાત્મકત્વાત્ અત્રતિથિપૂર્વાર્ધમ્તુતસ્યમાર્ગશીર્ષેમત્સન્દ્ધાદ્ ઉત્તરાર્ધમ્ તસ્યતુપૌષે એવંજનનેયર્ધાપનાદિવિધિરપિ તતરૂપ્યમાધામાવાસ્યાયાંકુંમસંક્રાંતિઃ તતઃફાલ્ગુનોડધિમાસઃ શુદ્ધફાલ્ગુનશુક્રપ્રતિપદિમીનસંક્રાંતિઃ એવંપૂર્વાપરાધિમાસદ્વયયુક્તઃક્ષયમાસોયસ્મિન્વપેતત્રવ્યોદશમાસાત્મકંકિંચિદૂનનવત્યધિકશતત્રયદિનૈવર્ષમ્ તત્રક્ષયમાસાત્પૂર્વોડધિમાસઃસંસર્પસંઘઃસર્વકર્માર્હઃ શુભકર્મેણિત્યાજ્યઃ અંહસ્પતિસંઘઃક્ષયમાસસ્તદુત્તરમાવ્યધિકમાસશ્ચસર્વકર્મનુવર્જ્યઃ પર્વશિવત્સરાંતરસ્યઃકેવલોધિકમાસોડપિવર્જ્યઃ ॥

ક્ષયમાસનું ઉદાહરણ—ભાદરવા વદ અમાસની કન્યા સંક્રાંતિ, પછી આસો અધિકમાસ, શુદ્ધ આસો શુદિ એકમની તુલા સંક્રાંતિ, અને કાર્તિક શુદિ એકમની વૃશ્ચિક સંક્રાંતિ, પછી માર્ગશીર્ષ શુદિ એકમની ધનુષ સંક્રાંતિ, તેજ (માર્ગશીર્ષ) માસમાં અમાવાસ્યાની મકર સંક્રાંતિ, એ પ્રમાણે સંક્રાંતિ થાય, ભારે ધનુષ સંક્રાંતિ અને મકર સંક્રાંતિ એ બે સંક્રાંતિયુક્ત જે માસ તેને ક્ષયભાસ એમ કહેછે. તે માર્ગશીર્ષ અને પૌષ એ બન્ને માસ મળી એક માસ થાય છે. તેની એકમ આદિ જે જે તિથિ તેમનું પ્રથમ અર્ધ માર્ગશીર્ષ, અને પાછળું અર્ધ પૌષમાસ, એરીતે તે સઘળી તિથિઓ બન્ને માસની છે તેથી એ માસમાં તિથિનાં પ્રથમ અર્ધમાં મરણ પામેલ હોય તો તેનું દરવર્ષે કરવાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ માર્ગશીર્ષમાં, અને તિથિનાં પાછલાં અર્ધમાં મરણ પામેલ હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ પૌષ માસમાં કરવું. એજ રીતે કોઇનો જન્મ થયો હોય તો જન્મમાં કલ્યાદિક વિધિ પણ કરવો. તે પછી માઘની અમાવાસ્યાની કુંભ સંક્રાંતિ પછી ફાગણ અધિકમાસ, શુદ્ધ ફાગણ શુદિ એકમની મીન સંક્રાંતિ યઇ, આ રીતે પ્રથમ અને પાછળ બે અધિકમાસ યુક્ત ક્ષયભાસ જે વર્ષમાં થાય તે વર્ષ તેર માસનું અને તેના કાંઇ એક કમતી ત્રણસો નેનું દિવસ થાયછે. તેમાં ક્ષયભાસથી પ્રથમ જે અધિકમાસ તેનું સંસર્પ એવું નામ છે, અને તે સર્વ કર્મ કરવામાંટે યોગ્ય છે; તેથી શુભકર્મ કરવામાંટે છેડવો નહીં. અંહસ્પતિ એ નામનો ક્ષયભાસ અને તેની પાછળ થવાનો અધિકમાસ એ બન્ને સઘળાં કર્મ કરવામાં છોડી દેવા. એટલે ત્રણ વર્ષ આવનાર અધિકમાસ પણ શુભકાર્ય માટે છોડી દેવા.

તત્રવર્જ્યાવર્જ્યનિર્ણયઃ ॥ અનન્યગતિકંનિત્યંનૈમિત્તિકંકામ્યંચઅધિકમાસક્ષયમાસયોઃકર્તવ્યમ્ સગતિકંનિત્યંનૈમિત્તિકંકામ્યંચવર્જ્યમ્ તથાહિ સંધ્યાગ્નિહોત્રાદિનિત્યંબ્રહ્મજ્ઞાનાદિનૈમિત્તિકંફારીર્યાદિ કંરશ્ચોગ્રહીતજીવનાર્યારાશોમેષ્ટ્યાદિકંચકામ્યંમલમાસેડપિકાર્યમ્ જ્યોતિષોમાદિનિત્યંજાતેષ્ટ્યાદિનૈમિ

તિત્તિપુનરામેષ્વાદિકામ્યંચમલમાસોત્તરંશુદ્ધમાસેવકર્તવ્યમ્ આરબ્ધકામ્યસમલમાસેવ્યનુશાનમ્ નૂત નારંભઃસસાસિશ્ચનકર્તવ્યમ્ તથાપૂજાલોપાદિનિમિત્તકપુનર્મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાંર્માધાનાચદ્રપ્રાશનાંતસંસ્કારાન્યા મકાલાનનન્યગતિકાકચરાદિરોગશાંતિમલભ્યયોગેશ્ચાદ્યતાદિકર્ત્ત્વમિત્તિકપ્રાયશ્ચિત્તંનિત્યશ્ચાદ્યમૂનમા સિકાદિશ્ચાદ્યનિદર્શશ્ચાદ્યંચમલેડપિકુર્યાત્ ચૈત્રાદૌમલમાસેમૃતાનાંરુદાચિદ્દુહકાલેનતસ્મિન્નવચૈત્રાદૌમ લમાસેપ્રાતેમલમાસપવપ્રતિસાંવત્સરિકંથાદ્યંકર્તવ્યં ચૈત્રાદૌશુદ્ધમાસેમૃતાનાંતુપ્રત્યાદિકંથાદ્યંમલમાસે નકર્તવ્યં શુદ્ધેવચૈત્રાદૌકર્તવ્યં શુદ્ધમાસેમૃતાનાંતુપ્રથમાદિકંમલમાસપવકાર્યેનશુદ્ધે દ્વિતીયાદિકંતુશુ દ્ધેવચ્ચેકાદશાહાંતકર્મસંપિદીકર્મંચમલેડપિકાર્યં દ્વિતીયમાસિકાદિશ્ચાદ્યંતુમલેશુદ્ધેચાવૃત્ત્યાદિવારંક તંવ્યં વચંચપ્રદ્વાદશમાસિકંઅધિકમાસેપ્રાનંતસ્યમલેશુદ્ધેચદ્વિવાવૃત્તિકંકૃત્વા કુનાન્દકાલેકુનાદિકં ચકૃત્વાચતુર્દશમાસેપ્રથમાદિકંકાર્યં યસ્મિન્વપેક્ષ્યમાસાવ્યવહિતોડધિકમાસઃ યથાકાર્તિકોડધિમા સસ્તદુચ્ચતોમાસોવૃદ્ધિકધનુત્સંક્રાંતિયુક્ત્વાત્સયસંશ્લક્ષ્ત્રકાર્તિકમાસસંપ્રત્યાદિરંપૂર્વેડધિમાસેઉત્ત રેક્ષ્યમાસેચકાર્યં યથાપિ ક્ષયાદ્યવહિતપૂર્વોધિમાસોયથાગ્વિનોધિમાસોમાર્ગશીર્ષઃક્ષયમાસસ્ત્રાપિઆ શ્વિનમાસગતં શ્ચાદ્યમધિકેશુદ્ધેચઅગ્નિવૈકાર્યંદ્વયોરપિકર્માર્હત્વાદિતિમાતિ વ્યવહિતક્ષયમાસગતંત્યા વિક્રંક્ષયમાસપચકાર્યં તથાચપૂર્વોક્તમાર્ગશીર્ષઃપેક્ષ્યોદાહરણેમાર્ગશીર્ષગતંપૌર્ણગતંચાદ્યિકમેકસ્મિન્નેવમાસે તિથિપૂર્વાર્ધાદિવિભાગંવિનૈવકાર્યમિત્તિકલિતમ્ ॥

હવે અધિકમાસ અને ક્ષયમાસ એમાં છોડવાનાં અને ન

છોડવાનાં કર્મ કયાં કયાં તે કહેછે.

અનન્યગતિક (નીમેલ સમયેજ કરવાનાં) એવાં નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય એ કર્મ અધિકમાસ અને ક્ષયમાસ એમાં કરવાં. સગતિક (આગળ કરવાને જેને વખત મળે છે) એવાં નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય તે કરવાં નહીં. તે કર્મ બતાવેછે—સંધ્યા અગ્નિહોત્ર ઇલાદિ નિત્યકર્મ, ગ્રહણનું જ્ઞાન ઇલાદિક નૈમિત્તિકકર્મ, વરસાદ માટે કરવાની કારીરિઆદિ ઇદિ અને અબ્રહ્મશાસતિકની પીઠા ટાળવામાટે રક્ષોમેષ્ટિ ઇલાદિક કામ્યકર્મ એ સઘળાં અધિકમાસમાં પણ કરવાં જ્યોતિષોમ ઇલાદિક નિત્યકર્મ, જાતેષ્ટિ ઇલાદિક નૈમિત્તિકકર્મ, પુનરામેષ્ટિ ઇલાદિક કામ્યકર્મ, એ અધિકમાસ વીસા પછી શુદ્ધ માસમાંજ કરવાં. પ્રથમ આરંભેલાંકામ્યકર્મ અધિકમાસમાં પણ કરવાં. નવીન આરંભ વા સમાપ્તિ કરવી નહીં. તેમજ, પૂજાનો લોપ થયેલા ઇલાદિક નિમિત્તવરે કરવાની ફરી મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા, જેમનું વખત આવેલું અને નીમેલ સમયેજ કરવાના એવા ગર્ભાધાનથી આરંભી અન્નપ્રાશન (અન્ન ખવડાવવા) લગી આઠ સરકાર, તાર વગેરે રોગોની શાંતિ, ફરી ન મળે એવા ચોમ આન્ધ્રો હોય તે વેળાએ કરવાનાં શ્રાદ્ધ, મતાદિક, મિમિત્ત પામી કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, નિલશ્રાદ્ધ, લેનમાસ આદિક શ્રાદ્ધ, અને ફરી (અમાસનું) શ્રાદ્ધ, એ અધિકમાસમાં પણ કરવાં. ચૈત્રાદિ અધિકમાસમાં કોઈ મરણ પામેલા હોય ને કોઈ કાલાંતરે થયે દિવસે એજ અધિકમાસ આન્ધ્રો ભારે તે મરનારાએનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ તે અધિકમાસમાંજ કરવું. ચૈત્રાદિક શુદ્ધ માસમાં મરેલાએનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ અધિકમાસમાં કરવું નહીં. ચૈત્રાદિક શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. શુદ્ધ માસમાં જે મરેલ તેનું પ્રથમાષ્ટિક શ્રાદ્ધ અધિકમાસમાંજ કરવું, શુદ્ધ માસમાં કરવું નહીં. ખીલ વર્ષમાં શ્રાદ્ધ શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. મરણ દિવસથી આરંભી અગીયારમા દિવસ લગીનું કર્મ, અને સંપીડીકર્મ (ત્રણ પિંડસાથે એક પિંડ ગેળવી દેવાનું કર્મ) એ અધિકમાસમાં પણ કરવાં. દ્વિતીયમાસિક આદિ શ્રાદ્ધ અધિકમાસ અને શુદ્ધમાસ એ બન્નેમાં બીજી વાર આવૃત્તિ કરી કરવું. એ રીતે જે આરંભે માસિક અધિકમાસમાં આન્ધ્રો ભારે અધિકમાસ અને શુદ્ધ માસમાં તે આરંભ માસિકની એ વખત આવૃત્તિ કરી, જાનાજિદકની વખતે જાનાજિદક કરી જોદમે માસે પ્રથમાષ્ટિક કરવું. જે વર્ષમાં ક્ષયમાસથી અગાઉ અધિક માસ થાય (જેમ કાર્તિક અધિક માસ, અને તેની જોડના માસમાંજ, વૃશ્ચિક, ધનુષ એ બન્ને સંક્રાંતિ છે તેથી તે ક્ષયમાસ) ભારે કાર્તિક માસમાં કરવાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પ્રથમના અધિકમાસમાં કરી પાછળના ક્ષયમાસમાં પણ કરવું. ક્ષયમાસથી આગળ કંઈ એક દૂર અધિકમાસ થાય (જેમ—આસો અધિકમાસ, માગશર ક્ષયમાસ) ભારે બન્ને માસ શ્રાદ્ધને ચોગ્ય છે તેથી આસો માસમાં કરવાનું શ્રાદ્ધ અધિકમાં કરી શુદ્ધ આસોમાં પણ કરવું, જેમ મને ભાસે છે. દૂર રહેલા ક્ષયમાસમાં આવેલું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ ક્ષયમાસમાંજ કરવું. તેમજ પ્રથમ કહેલા માર્ગશીર્ષ ક્ષયમાસના દાખલામાં માર્ગશીર્ષમાંનાં અને પૌષમાંનાં આજિદક શ્રાદ્ધ કરવાં તે એકજ માસમાં, તિથિના પૂર્વ અર્ધ ઉત્તર અર્ધ એ વિભાગવિનાજ કરવાં એ તાર્કિક છે.

અથમલમાસેવર્જ્યાનિ ॥ ઉપાકર્મોત્સર્જનેઅષ્ટકાશ્રાદ્ધાનિઅધિકેવર્જ્યાનિ ચૂડાંમૌજીયંધવિવા
હાસ્તીર્થાદિયાત્રાવાસ્તુકર્મશૂદ્રપ્રવેશદેવપ્રતિષ્ઠાકૂપારામાદ્યુત્સર્ગોનૂતનવસ્ત્રાલંકારધારણંતુલાપુરુપાદિમ
હાદાનાનિયક્ષકર્માધાનમપૂર્વતીર્થદેવદર્શનસંન્યાસઃકામ્યવૃષ્ટોત્સર્ગોરાજાભિષેકોદ્રતાનિસગતિકમન્નપ્રા.
શનંસમાવર્તનમતિકાંતનામકર્માદિસંસ્કારઃપવિત્રારોપણદ્વનાર્પણેશ્રવણાકર્મસંપંચલ્યાદિપાકસંસ્થાઃ
શયનપરિવર્તનાદ્યુત્સવઃશપ્તધિવ્યાદિકર્મણતાનિમલમાસેવર્જ્યાનિ નૈમિત્તિકાનિરજોદોષશાંતિવિચ્છિ
ન્નાધાનપુનઃપ્રતિષ્ઠાદીનિયદિનિમિત્તાનંતરમેવત્રિયંતેતદાનમલમાસાદિદોષઃ કાલાતિપત્તૌતુશુદ્ધેષ્વકર્ત
વ્યાનિ આગ્રયણંદુર્મીક્ષસંકટેમલમાસેકાર્યમન્યથાશુદ્ધેષ્વ યુગાદિમન્વાદિશ્રાદ્ધાનાંમાસદ્વયેપ્યાવૃત્તિઃ
ધન્યાત્પૂર્વોધિમાસઃસંસર્પસંક્ષકઃપૂર્વમુકઃ તત્રચૂડાકર્મવ્રતવંધવિવાહાદ્યાધાનયજ્ઞોત્સવમહાલયરાજાભિ
ષેકાપ્પવચર્જ્યાઃનાન્યાનિકર્મણિ અપૂર્વવ્રતારંભોદ્રવ્યસમાપ્તિશ્ચમલમાસેનમવતિ સપૂર્વમાઘજ્ઞાનાદેઃક્ષયમા
સેપ્યારંભસમાપ્તીશ્ચિતિ મકરસંક્રાંતિયુક્તક્ષયમાસગતપૌર્ણમાસ્યાંમાઘજ્ઞાનમારભ્યર્કુભસંક્રાંતિયુત્તમાઘપૌ
ર્ણમાસ્યાંસમાપ્તીયમ્ પર્વકાંતિકેડ્યુદ્યમ્ યવૈશાલાદિરધિકૃત્તત્રવૈશાલજ્ઞાનાદિમાસવ્રતાનાંચૈત્રપૂર્ણ
માસ્યામારંધાનાંશુદ્ધવૈશાલપૌર્ણમાસ્યાંસમાપ્તિરિતિતેષાંમાસદ્વયમનુદ્ધાનં યન્મલમાસેવર્જ્યમુકંતદ્વયશુ
ક્ષાસ્ત્વાલ્પયાર્ધકેવપિષ્કેયમ્ તત્રાસ્તાત્રાકૃસપ્તાહંધાર્ધકમુદ્યાનંતરંસપ્તાહંબાલ્યમિતિમધ્યમઃપક્ષઃ પંચદ
શાહંપંચાહજ્યહાદિપક્ષાઆપદનાપદાદિવિપયતયાદેશવિશેષપરતયાચયોજ્યાઃ અયંવર્જ્યાવર્જ્યનિર્ણયઃસિંહ
સ્થેગુરાવપિષ્કેયઃ ॥

હવે મલમાસમાં કયાં કર્મ છોડવાનાં તે કહેછે.

ઉપાકર્મ^૧; ઉત્સર્જન; અષ્ટકા શ્રાદ્ધ; એ અધિકમાસમાં કરવાં નહીં. ચૌલ; જનોઇ; વિવાહ; તીર્થયાત્રા;
દેવયાત્રા; ઘર આંધવાનો આરંભ; ઘરમાં પ્રવેશ; દેવતાની પ્રતિષ્ઠા; કુવા, તળાવ, બગીચા બનાવી દેવાદિકને
અર્પણ કરવાં; નવાં વસ્ત્ર, ઘરેણાં પહેરવાં; તુલાપુરુષ આદિ મહાદાન, યજ્ઞકર્મ; અગ્નિહોત્રનો આરંભ; પ્રથમ
ન કરેલાં એવાં તીર્થ અને દેવનાં દર્શન; સંન્યાસ; કામનાથી કરવાનો વૃષોત્સર્ગ; રાજ્યાભિષેક; વ્રત; આ-
ગળ કરવાને જેને અવકાશ છે એવું અન્નપ્રાશન; સમાવર્તન; સમય ઉપર ન થયેલા નામકર્મ આદિ
સંસ્કાર; પવિત્રાં ધરાવવાં; દમન અર્પણ; શ્રવણાકર્મ (ઉપાકર્મનું અંગ છે); સર્પભક્ષિ આદિ પાકસંસ્થા;
વિષ્ણુશયન, પરિવર્તન (વિષ્ણુનું પડયું ફેરવવું) ઇલાદિક ઉત્સવ; સમ ખવડાવવા કે તપાવેલ તેલ ઇલા-
દિકથી પરીક્ષા કરવી; એ સર્વે મલમાસમાં ન કરવાં. ભુવનેશ્વરીની શાંતિ, બંધ થયેલા અગ્નિહોત્રનો ફરી
આરંભ, દેવતાની પુનઃપ્રતિષ્ઠા ઇલાદિક નૈમિત્તિકકર્મ જે નિમિત્ત ટળી જતાં તરતજ કરવાં હોય તો
અધિકમાસનો દોષ નથી. વિલંબ થયા પછી કરવાનાં હોય તો શુદ્ધ માસમાંજ કરવાં. દુષ્કાળ ઇલાદિક સંકટ
છતાં આગ્રયણ અધિકમાસમાં કરવું, સંકટ ન હોય તો શુદ્ધમાં કરવું. યુગાદિ શ્રાદ્ધ, મન્વાદિ શ્રાદ્ધ અધિક
અને શુદ્ધ બન્ને માસમાં આવૃત્તિ કરી કરવાં. ક્ષયમાસથી પ્રથમ આવેલો સંસર્પ નામનો પ્રથમ કહેલો જે
અધિકમાસ તેમાં ચૌલ, યજ્ઞોપવીત, વિવાહ, અગ્નિસ્થાપન, યજ્ઞોત્સવ, મહાલય, રાજ્યાભિષેક એટલાંજ
વર્જ્ય કરવાં. બીજાં કર્મ છોડવાં નહીં. નવીન વ્રતોનો આરંભ અને સમાપ્તિ અધિકમાસમાં થતી નથી. પ્રથમ
કરેલાં જે માઘજ્ઞાનાદિક તેમનો આરંભ અને સમાપ્તિ એ બીજે વખતે ક્ષયમાસમાં પણ થાય. મકર સંક્રાં-
તિયુક્ત જે ક્ષયમાસ તેની પૂનમને દિવસે માઘવ્રતના આરંભ કરી કુંભ સંક્રાંતિયુક્ત માઘ શુદ્ધ પૂનમને દિવસે
સમાપ્તિ કરવું. આ રીતે ક્રાંતિક્ષાનમાટે પણ બળવું. જે વર્ષમાં વૈશાખાદિક અધિકમાસ આવે તો વર્ષ
વૈશાખજ્ઞાનાદિક જે માસવ્રત તેનો આરંભ ચૈત્ર શુદ્ધ પૂનમનો કરી શુદ્ધ વૈશાખની પૂનમની સમાપ્તિ કરવી.
તે (વૈશાખજ્ઞાનાદિક) વ્રતોતું જે માસ અનુદ્ધાન બાળવું. જે કર્મ મલમાસમાં કરવાનાં નથી કહ્યાં તે બૃહ-
સ્પતિ અને શુક્રનો અસ્ત, બાલકપણું, વૃદ્ધપણું એમાં પણ વળ્યું કરવાં. અસ્ત થયાથી પ્રથમ સાત દિવસ
વૃદ્ધપણું અને ઉદય થયા પછી સાત દિવસ બાલકપણું એ મધ્યમ પક્ષ છે. પદર દિવસ, પાંચ દિવસ, ત્રણ
દિવસ ઇલાદિક જે પક્ષો કહ્યા છે તે આપત્તિકાલ અને વિના આપત્તિકાલ ઇલાદિ વ્યવસ્થાવડે અને દેશાચાર
વ્યવસ્થાવડે બાળવા. આ વળ્યું અવળ્યુંનો નિર્ણય સિંહસ્થ ગુરુ છતાં પણ બાળવો.

તત્રવિશેષઉચ્યતે ॥ કર્ણવેધચૌલમૌજીયંધવિવાહદેવયાત્રાવ્રતવાસ્તુકર્મદેવપ્રતિષ્ઠાસંન્યાસા-
વિશેષતોવર્જ્યાશ્ચિતિ ॥

હવે સિંહસ્થ ગુરુ છતાં અવશ્ય વળ્યે કર્મ ક્યાં તે કહેછે.

જ્ઞાન પીધવા, ઔલ, જનોઇ, વિવાહ, દેવયાત્રા, વ્રત, ઘર બાંધવાં, દેવપ્રતિષ્ઠા, સંન્યાસ એ અવશ્ય વળ્યે કરવાં.

અધસિંહસ્થાપવાદઃ ॥ મધાનક્ષત્રગતેસિંહાંશગતેચગુરૌસર્વદેશેપુસર્વમાંગલિકકર્મણાંનિષેધઃ સિંહાંશોત્તરંગોદાદક્ષિણેભાગીરચ્ચુત્તરેસિંહસ્થદોષોનાસ્તિ ગંગાગોદામધ્યદેશેતુસર્વસિંહસ્થે વિચાહમતત્વં ધ્યોદોષઃ અન્યકર્મણિસિંહાંશોત્તરસર્વદેશેપુકર્તવ્યાનિ મેપસ્થેસૂર્યસર્વદેશેપુસર્વમાંગલિકકર્મણાંસર્વ સિંહસ્થેનદોષઃ ક્વચિદ્વપસ્થિતેકેંડપિદોષાભાવઃકઃ અત્રસિંહસ્થેગુરૌગોદાવરીઝાનં કન્યાગતેકૃષ્ણાઝાનં મહાપુણ્યમ્ ગોદાવર્યાત્રિકાળમુંડનોપવાસાવાવશ્યકૌનતુતત્તીરવાસિનામ્ ગર્મિણ્યામપિભાર્યાયાંવિવા હાદિમંગલોત્તરમપિગોદાવર્યામુંડનેદોષોનાસ્તિ ગયાગોદાવરીયાત્રાયાંમલમાસગુહગુનાસ્તાદિદોષોનાસ્તિ મલમાસેવ્રતવિશેષોડ્યવ્રથેયઃ इतिમલમાસગુહગુનાસ્તસિંહસ્થગુહવજ્યાંવજ્યંનિર્ણયસ્તૃતીયઽદેશઃ ॥ ૩ ॥

હવે સિંહસ્થ ગુરુનો અપવાદ (બાધ નથી તે) કહેછે.

મધા નક્ષત્રનો અને સિંહના નવમાંશમાં ગુરુ છતાં વિવાહ આદિ મગલ કાર્ય કોઇ પણ દેશમાં કરવાં નહીં, સિંહ નવમાંશ ગયા પછી ગોદાવરીના દક્ષિણ ભાગમાં અને ગંગાજીના ઉત્તર ભાગમાં સિંહસ્થ ગુરુનો દોષ નથી. ગયા અને ગોદાવરીના મધ્ય દેશમાં તો સપૂર્ણ સિંહસ્થ ગુરુમાં વિવાહ, જનોઇ એજ માત્ર ન કરવાં. સિંહ નવમાંશ ગયા પછી બીજા કર્મ સર્વ દેશોમાં કરવાં. મેપના સૂર્ય છતાં સર્વ દેશમાં સઘળાં મંગળ કર્મ કરવાં, તેમાં સિંહસ્થ ગુરુનો દોષ નથી. વૃષ રાશિનો સૂર્ય છતાં સિંહસ્થનો દોષ નથી એમ પણ ક્યાંઈ-એક છે. સિંહનો ગુરુ છતાં ગોદાવરીનું જ્ઞાન અને કન્યાનો ગુરુ છતાં કૃષ્ણા નદીનું જ્ઞાન મહાપુણ્ય દેનાર છે. ગોદાવરી તીરે યાત્રામટે અષ્ટાશ્વોએ ચુંડન અને ઉપવાસ અવશ્ય કરવો, ત્યાં રહેનારાઓને અવશ્ય કર્તવ્ય નથી. સ્ત્રી સગર્ભા હોય, અથવા વિવાહાદિ મંગળ કર્મ થયું હોય તોપણ ગોદાવરી તીરે ચુંડન કરાવવામાં દોષ નથી. ગયા અને ગોદાવરીએ યાત્રામટે જન્યામાં અધિકભાસ અને ગુરુશુકના અસ્તાદિકને દોષ નથી. અધિકભાસનાં વ્રતનો વિશેષ નિર્ણય બીજા ત્રણમાં બેઠા હોય. ઇતિ મલમાસઽ તૃતી-ચેદેશઃ ॥ ૩ ॥

અધતિથિનિર્ણયેસામાન્યપરિમાપા ॥ તિથિર્દિવિધા પૂર્ણાસલંકાચ સૂર્યોદયમાતરઅપદિના ઢિકાવ્યાસાપૂર્ણા પતદન્યાસલંકા સલંકાપિદિવિધા શુદ્ધાવિદ્યાચ સૂર્યોદયમાતરઅપસ્તમયપર્યંતેવિધ માનાશિવરાત્ર્યાદૌનિશીઘપર્યંતેવિધમાનાવશુદ્ધા તદન્યાવિદ્યા વેયોપિદિવિધઃ પ્રાતર્વેધઃસાયંવેધેચ્ચ સૂર્યોદયોત્તરપદ્યટિકાપરિમિતતિથિતરસ્પર્શાત્મકઃપ્રાતર્વેધઃસૂર્યાસ્તાત્યાકૃપદર્શીમિતતિથિતરસ્પર્શાસ્ત્રાયંવેધઃપ્રકાદશીવ્રતવિપયેતુવેયોવક્ષ્યતે ક્વચિત્તિથિવિશેષેવેધાધિક્યમ્ પંચમીદ્વાદશનાહીમિઃ પૃથ્વીવિદ્યાંકરોતિ દશમીપંચદશમિરેકાદશીવેધહત્ ચતુર્દશીઅષ્ટાદશનાહીમિઃપંચદર્શીવિવ્યતિ વિદ્યાશ્ચતિથ યઃક્વચિત્કર્મણિપ્રાણઃ કુત્રચિત્ત્યાજ્યાશ્ચમવંતિ તત્રસંપૂર્ણાશુદ્ધાચતિથિઃપ્રાયેણનિર્ણયનાપેક્ષતેત્સંદેહમા યાત્ નિષેધવિપયેસલંકાપિનિર્ણયાહાં નિષેધસ્તુનિવૃત્ત્યાત્માકાલમાત્રમપેક્ષતેતિવચત્તેનઅપ્રમ્યાદિદુ નારિકેલાદિમક્ષણનિષેધાદેક્ષત્ત્રાલમાત્રવ્યાપ્તિચ્યપેક્ષણાત્ ॥

હવે તિથિઓના નિર્ણયમટે સાધારણ રીતે કહેછે.

તિથિ એ પ્રકારની, એક પૂર્ણતિથિ અને બીજી સમંકાતિથિ. સૂર્યના ઉદયથી આરંભી સાક ધડી જે તિથિ તે પૂર્ણતિથિ, એથી જે ભિન્ન તે સમંકાતિથિ. એ સમંકાતિથિ પણ શુદ્ધા અને વિદ્યા એ બેદવડે બે પ્રકારની છે. સૂર્ય ઉદયથી અસ્તપર્યંત રહેનારી અને શિવરાત્રિઆદિ વ્રતદિવસે મધ્યરાત્રિલગી રહેનારી જે તે શુદ્ધાતિથિ. તેથી જે ભિન્ન તે વિદ્યાતિથિ નામથી. વેધ એ પ્રકારનો. એક પ્રાતઃકાલનો વેધ, અને બીજો સાયંકાલનો વેધ. સૂર્યઉદયપછી ૪ ધડીલગી પૂર્વતિથિનો બીજી તિથિને સ્પર્શ થાય તે પ્રાતઃકાલનો વેધ, સૂર્યઅસ્તથી પ્રથમ છ ધડીમાં પ્રથમ તિથિનો બીજી તિથિને સ્પર્શ થાય તે સાયંકાલનો વેધ. એકાદશી વ્રતમાં વેધ કહેવો તે, તે પ્રકરણમાં કહીશું. કેટલીએક તિથિઓવિષે વેધ આના કરતાં અધિક કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે—પાંચમ બાર ધડી હોય તો છઠને વેધ કરેછે. દશમી પંદર ધડીવડે એકાદશીને વેધ કરેછે, એકસ અઠાર ધડીવડે પૂનમને વેધ કરેછે. અને વિદ્યાતિથિ તે કેટલાએક કર્મમાં

મૂઢી દેવી અને કેટલાએક કર્મમાં લેવી. પૂર્ણતિથિ અને શુદ્ધતિથિ એમાં સંશય નથી તેથી તેનો નિર્ણય કહેવાની ગરજ નથી. “નિષેધ તો નિવૃત્તિરૂપ છતો કેવળ કાળભાત્રીજ ગરજ રાખેછે” એવાં જે વચન તેવડે આઠમ આદિ તિથિમાં નારિયલ આદિ ફળ ખાવાનો નિષેધ છે તે નિષેધને તે કાળભાત્રમાં વ્યાપ્તિતિથિની ગરજ છે તો બનાં ખંડતિથિનો નિષેધ કહેલો છે ત્યાં તે તિથિનો પણ નિર્ણય કહેવાની જરૂર નથી.

વિહિતવ્રતાદિવિપયેતુનિર્ણયરૂપ્યતે ॥ તત્રકર્મણ્યસ્યયઃકાલસ્તકાલવ્યાપિનીતિથિર્પ્રા
હ્યાયથાવિનાયકાદિવ્રતેમધ્યાહ્વાદૌપૂજનાદિવિધાનાત્ મધ્યાહ્વાદિવ્યાપિનીદિનદ્વયેકર્મકાલેવ્યાપ્તાવ
વ્યાપ્તૈતદેકદેશવ્યાપ્તૌવા યુગ્મવાક્યાદિનાપૂર્વેવિદ્યાયાઃપરવિદ્યાયાવાતિથેર્પ્રાહત્વં યુગ્મવાક્યંતુ યુગ્મા
ન્નિયુગ્મભૂતાનાંપન્મન્યોર્વેસુરંધ્રયોઃ રુદ્રેણદ્વાદશીયુક્તાચતુર્દશ્યાચપૂર્ણિમા પ્રતિપદ્યપ્યમાવાસ્યાતિથ્યોર્યુગ્મં
મહાફલમિતિ યુગ્મંદ્વિતીયા અગ્નિસ્તુતીયા દ્વિતીયાતૃતીયાવિદ્યાપ્રાહ્યા તૃતીયાદ્વિતીયાવિદ્યાપ્રાહ્યેત્યેવં
દ્વિતીયાતૃતીયોર્યુગ્મં ચતુર્થાંપંચમ્યોર્યુગ્મમ્ પછીસપ્તમ્યોર્યુગ્મં અષ્ટમીનવમ્યોર્યુગ્મં એકાદશીદ્વાદશ્યોર્યુગ્મં
ચતુર્દશીપૌર્ણમાસ્યોર્યુગ્મં અમાવાસ્યાપ્રતિપદોર્યુગ્મમિત્યર્થઃ કચિચ્ચતુર્થાંગણનાયસ્યમાતૃવિદ્યાપ્રશસ્યત
इत्यादिविशेषवाक्यैर्प्राह्यत्वनिर्णयः वचनवशेनप्राह्यायास्तित्यैःकर्मकालेसत्त्वाभावेसाकल्पवचनैःसत्त्वं
माचनीयम् तानिच यांतिर्यसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः सातिथिःसकलाज्ञेयाज्ञानदानजपपादिष्वि
त्यादीनि ॥ इति सामान्यनिर्णयश्चतुर्थ उद्देशः ॥ ४ ॥

હવે કયાં વ્રતોમાં કેવી તિથિ લેવી બેધએ તે કહેછે.

સવળાં કર્મ કરવામાટે જુદો જુદો કાલ કહેલો છે, તેથી જે કર્મનો જે કાલ હોય તે કાલમાં વ્યાપેલી તિથિ હોય તે લેવી. દાખલો—વિનાયકાદિ વ્રતવિષે મધ્યાહ્નઆદિ સમયે પૂજા કરવાની કહેલી છે તેથી મધ્યાહ્ન-કાલવ્યાપિની તિથિ લેવી. ખસે દિવસે, કર્મકાલવ્યાપિની તિથિ હોય, ન હોય અથવા તેના એક ભાગમાં વ્યાપ્તિ હોય ત્યારે યુગ્મવાક્યાદિવડે પૂર્વેવિદ્યા અથવા પરવિદ્યા તિથિ લેવી. યુગ્મવાક્ય—“યુગ્માન્નિયુગ્મભૂતાનાં પન્મન્યોર્વેસુરંધ્રયોઃ ॥ રુદ્રેણ દ્વાદશી યુક્તા ચતુર્દશ્યા ચ પૂર્ણિમા ॥ પ્રતિપદ્યપ્યમાવાસ્યાતિથ્યોર્યુગ્મં મહાફલં,” બીજા ત્રીજા સાથે વેધવાળી લેવી, ત્રીજા બીજા સાથે વેધવાળી લેવી, એ રીતે બીજા અને ત્રીજા એનું યુગ્મ, ચોથ પાંચમનું યુગ્મ, છઠ સાતમનું યુગ્મ, આઠમ નેનમનું યુગ્મ, એકાદશી દ્વાદશીનું યુગ્મ, ચૌદસ પૂનમનું યુગ્મ, અમાવાસ્યા એકમનું યુગ્મ, એ રીતે બે તિથિ મળી એક યુગ્મ એમ તિથિનાં યુગ્મ થાય છે. “ગણપતિનાં વ્રતવિષે ચોથ ત્રીજા સાથે વેધવાળી લેવી” એવાં વિશેષ વચન છે તેથી તે તે ઠેકાણે તેવાં વિશેષવચનોવડે ગ્રાહ્ય તિથિનો નિર્ણય બાજુવો. વચનબલથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તિથિની આરેક કર્મકાલમાં વ્યાપ્તિ ન હોય તોપણ સાકલ્ય(સંપૂર્ણપણા)નો બોધ કરનાર વચનેકરી કર્મકાલમાં તિથિ ખાનવી. તે વચનો—“જે તિથિને લઈ સૂર્ય ઉદય પામે તે તિથિ જ્ઞાન, દાન, જપ ઇલાદિ કર્મવિષે સંપૂર્ણ જાણુવી,” ઇલાદિક. ઇતિ સામાન્યનિર્ણયશ્ચતુર્થ ઉદ્દેશઃ ॥ ૪ ॥

કર્મવિશેષેનિર્ણયઃ ॥ કર્માણિદ્વિવિધાનિદૈવાનિપિષ્ટ્યાણિચ દૈવાનિપદ્ધિધાનિ એકમત્તનકાયા
ચિતોપવાસમત્રદાનાપ્યાનિ મધ્યાહ્ને એકવારએકાન્નમોજનમેકમત્તમ્ રાત્રાવેવપ્રદોષકાલેમોજનનંતમ્
યાચનાંવિનાતદિનેલબ્ધસ્યાન્નાદેર્મોજનમયાચિતમ્ દિનાંતરલબ્ધસ્યાપિપાચકંભ્રીપુત્રાદિકંપ્રતિયા
ચનમંતરેણમોજનમયાચિતમિતિકેચિત્ અહોરાત્રમોજનાભાવઉપવાસઃ પૂજાદ્યાત્મકઃકર્મવિશેષોવ્રતમ્
સ્વત્વનિવૃત્તિપૂર્વકંપરસ્વત્વાપાદનંદાનમ્ તાનિચૈકમ્કાદીનિકચિદ્વિતારંગમતયાવિહિતાનિ કચિદેકા
દશ્યાદ્યુપવાસપ્રતિનિધિતયાવિહિતાનિ કચિત્સ્વતંત્રાણીતિત્રિવિધાનિ તત્રાન્યાંગાનાંપ્રતિનિધિભૂતાનાં
ચતત્તત્રપ્રધાનવશેનનિર્ણયઃ ॥

હવે કર્મોનો વિશેષ નિર્ણય કહેછે.

કર્મ બે પ્રકારનાં છે,—દૈવકર્મ અને પિતૃકર્મ. દેવતાસંબંધી કર્મ છ પ્રકારનાં, એકભક્ત, નક્ત, અયાચિત, ઉપવાસ, વ્રત, દાન, એ નામનાં. મધ્યાહ્ને એક વખત એકજ અન્ન જમવું તે એકભક્ત;

૧ યાંતિથિસમનુપ્રાપ્યયાલસ્તંયામિનીપતિઃ ॥ સાતિથિઃસકલાજ્ઞેયાજ્ઞાનદાનાદિકર્મંસુ ॥ વદયોત્તરદ્વિગૃહ્તાધિકૃત્યાત્તાદ
પ્રાકૃત્તિગૃહ્તાધિકૃતપ્રાયેગેયંદ્વિવિધાસાકલ્યવ્યાપ્તિર્જેયા ॥

૨ જે તિથિને લઈ સૂર્ય અસ્ત પામે તે તિથિ જ્ઞાન, દાન આદિ કર્મવિષે સંપૂર્ણ જાણુવી. એ રીતે ઉદય પછી ચાર થડી કરતાં અધિક અને અસ્તથી પ્રથમ છ થડી કરતાં અધિક તિથિ હોય તો એ બે પ્રકારે સાકલ્યવ્યાપ્તિ થાયછે એમ જાણુવું.

રાત્રિએજ પ્રદોષ સમયે ભોજન કરવું તે નક્કી; કોઈપણે માગ્યાવિના તે દિવસે મળેલા અન્નાદિકનું ભોજન કરવું તે અથાચિત; રસોઈ કરનાર સ્ત્રી, પુત્રાદિકપણે માગ્યાવિના, બીજે દિવસે મળેલા અન્નનું ભોજન કરવું તે અથાચિત, એમ કોઈ અંચકાર કહેછે. દિવસ રાત્રિ ભોજન ન કરવું તે ઉપવાસ, પૂજા આદિ વિશેષ કર્મ કરવાં તે વ્રત. પદાર્થો ઉપર પોતાની સત્તા દૂર કરી બીજાની સત્તા સ્થાપિત કરી દેવું તે દાન. તે પ્રથમ કહેલાં એકભક્તાદિક દેવકર્મ ક્યાંક વ્રતાદિકના અગરૂપ કલાં છે, અને ક્યાંક એકાદશી આદિ વ્રતોના બદલામાં કરવાનાં કલાં છે અને ક્યાંક સ્વતંત્ર કરવાનાં કલાં છે, એ રીતે ત્રણ પ્રકારનાં છે, તેમાં અંગરૂપ અને બદલા ઠેકાણાનાં કર્મોનો નિર્ણય, મુખ્ય વ્રતોના નિર્ણયપ્રમાણે જાણવો.

સ્વતંત્રાણાંનિર્ણયઽચયતે ॥ તત્રદિનંપંચધાવિમજ્યપ્રથમમાગઃપ્રાતઃકાલોદ્ધેયઃ દ્વિતીયઃસંગવઃ તૃતીયોમધ્યાહ્નઃ ચતુર્થોમાગોડપરાહ્નઃ પંચમઃસાયાહ્નઃ સૂર્યાસ્તોત્તરંત્રિમુહૂર્તઃપ્રદોષઃ તત્રૈકમકેમધ્યાહ્નવ્યાપિનીતિથિગ્રાહ્યા તત્રાપિદિનાર્ધસમયેતીતેત્રિંશદટિકાત્મકમધ્યમદિનમાનેન પોડશાદિયટીત્રયં મુખ્યોમોજનકાલઃ તતઃકર્ચમાસાર્યગૌણકાલઃ અત્રપૂર્વેચુરેવમુખ્યકાલેવ્યાપ્તિઃ પરેચુરેવવ્યાપ્તિમયેયુર્વ્યાપ્તિદમયત્રાપિવ્યાપ્ત્યભાવઃ ઉમયત્રસામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તિર્વૈષમ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તિરિતિપટ્ટપદ્માભવંતિ તત્ર પૂર્વેચુરેવમુખ્યકાલેગ્રાહ્યતિથિસત્ત્વેપૂર્વેવ પરત્રૈવસત્ત્વેપરૈવૈત્યસંદેહઃ ઉમયત્રાપિપૂર્ણવ્યાપ્તિર્વૈયુગ્મવાક્યાભિર્ણયઃઉમયત્રવ્યાપ્ત્યભાવેપૂર્વેવ ગૌણકાલવ્યાપ્તિસત્ત્વાત્ સામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌપૂર્વા વૈષમ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌ દિનદ્વયેપિકર્મપર્યાપ્તિથિલાભેયુગ્મવાક્યાભિર્ણયઃ કર્મપર્યાપ્તિતિવ્યલાભેપૂર્વેવેતિ ॥ इति एकमकम् ॥

હવે સ્વતંત્ર વ્રતોનો નિર્ણય કહેછે.

દિવસના પાંચ ભાગ કરી તે ભાગોનાં જુદાં જુદાં નામ પાડ્યાં છે તે આપ્રમાણે—પ્રથમ ભાગ તે પ્રાતઃકાલ; બીજો ભાગ તે સંગવકાલ; ત્રીજો ભાગ તે મધ્યાહ્નકાલ; ચોથો ભાગ તે અપરાહ્નકાલ; પાંચમો ભાગ તે સાયાહ્નકાલ. સૂર્યાસ્ત પછી છ ઘડી લગી પ્રદોષકાલ તેમાં એકભક્ત વ્રતમાં મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિની તિથિ લેવી. તેમાં પછુ દિવસનો અર્ધ ભાગ ગયા પછી ત્રીસ ઘડીના મધ્યમ દિનમાનવડે સોળ ઘડીથી અઠાર ઘડીલગી (ત્રણ ઘડી) મુખ્ય ભોજનકાલ જાણવો. તે પછી સાયંકાલલગી ગોણકાલ જાણવો. વ્યાપ્તિવિષે તિથિના નિર્ણયના છ પક્ષ છે તે આપ્રમાણે—૧ પૂર્વ દિવસેજ મુખ્યકાલમાં વ્યાપ્તિ, ૨ બીજે દિવસેજ વ્યાપ્તિ, ૩ બન્ને દિવસે વ્યાપ્તિ, ૪ બન્ને દિવસે વ્યાપ્તિ ન હોય તે, ૫ બન્ને દિવસે સરખી એક ભાગમાં વ્યાપ્તિ. ૬ બન્ને દિવસે ઓછી વધતી એક દેશમાં વ્યાપ્તિ, એ રીતે છ પક્ષ થાયછે. તેમાં પ્રથમ દિવસેજ મુખ્યકાલમાં ગ્રાહ્ય તિથિ છતાં પ્રથમનીજ લેવી. બીજે દિવસે મુખ્યકાલમાં ગ્રાહ્ય તિથિ છતાં બીજે દિવસેજ લેવી, તેમાં સંશય નથી. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણવ્યાપિની હોય તો યુગ્મવાક્યવડે નિર્ણય કરવો. બન્ને દિવસે વ્યાપ્તિ ન હોય તો ગોણકાલમાં વ્યાપ્તિ છે માટે પૂર્વનીજ લેવી. સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની લેવી, ઓછી વધતી વ્યાપ્તિ હોય પછુ બન્ને દિવસે કર્મની સમાપ્તિ થાય એટલા વખતલગી તિથિ મળતી હોય તો યુગ્મવાક્યવડે નિર્ણય જાણવો. કર્મની સમાપ્તિ થાય એટલી તિથિ ન મળે તો પ્રથમનીજ લેવી. આપ્રમાણે એકભક્તોનો નિર્ણય કહ્યો.

અધનક્તમ્ ॥ તત્રસૂર્યાસ્તોત્તરંત્રિમુહૂર્તાત્મકપ્રદોષવ્યાપિનીતિથિનકેગ્રાહ્યા અન્યતરદિને વદ્યાતૌત કદેશસ્પર્શોવાસૈવપ્રાહ્યા મોજનંતુઅસ્તોત્તરંઘટિકાત્રયસંધ્યાકાલંત્યક્ત્વાકાર્યં સંધ્યાકાલેમોજનનિ દ્રામેયુનાપ્યનવર્જનાત્ યતિમિરપુત્રવિધુર્વૈવધવામિશ્વનકંસાયાહ્નવ્યાપિન્યાંદિનાદમમાગેકાર્યં રાત્રૌ તેપાંમોજનનિપેધાત્ પવંસૌરનકમપિસાયાહ્નવ્યાપિન્યાંદિવૈવકાર્યં દિનદ્વયેપ્રદોષવ્યાપ્તૌપરા દિનદ્વયેપ્ર દોષવ્યાપ્ત્યભાવેપરત્રૈવ સાયાહ્નદિનાદમમાગેનકંકાર્યંનતુરાત્રૌ સામ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌપરૈવ વૈષમ્યેનૈકદેશવ્યાપ્તૌતદાધિન્યવતીપૂર્વાપિગ્રાહ્યા યદિપૂજામોજનપર્યાપ્તંતદાધિષ્ઠંત્યતે નોચેતસામ્યપક્ષવદુત્તરે ધનત્વાધિક્યવદાત્પૂર્વેતિ નકત્વતમોજનં વૈધત્વાદ્રવિવાસરસંક્રાંત્યાદાવપિરાત્રાવૈવકાર્યં રવિધારાદૌ રાત્રિમોજનનિપેધસરાગપ્રાપ્તમોજનપરત્વાત્ एकादश्याद्युપवासप्रत्याघ्रायभूतनक्तंउपवासनिर्णयस्तत्तत्प्र पद्येति अयाचितस्यत्वहोरात्रसाध्यत्वादुपवासवन्निर्णयः पित्र्याणामपराह्वादिव्यापित्वेननिर्णयस्तत्तत्प्र करणेवक्ष्यते एकमकनकायाचितोपवासानांपूर्वैतिथावगुष्ठितानां परेद्युस्तिथ्यन्तेपारणं यामत्रयोर्ध्वगा मिन्यांतिथौप्रातःपारणमितिस्वत्रयेयमितिमाधवः ॥ इति एकमकादिनिर्णयः पंचम उद्देशः ॥ ५ ॥

હવે નક્કત્રતનો નિર્ણય કહેછે.

નક્કત્રતમાં તિથિ લેવી તે સૂર્યાસ્ત પછી છ ઘડી પ્રદોષકાળવ્યાપિની હોય તે લેવી. અને દિવસમાંથી કોઈએક દિવસે પ્રદોષકાળવ્યાપિની હોય, અથવા તે પ્રદોષકાળના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો તેજ (પ્રદોષકાળવ્યાપિની) લેવી. ભોજન, નિદ્રા, મૈથુન, અધ્યયન એમના સંધ્યાકાળમાં નિષેધ છે તેથી અસ્ત પછી ત્રણ ઘડી સંધ્યાકાળ છોડી ભોજન કરવું. સંન્યાસી, પુત્ર ન થયા છતાં જેની સ્ત્રી મરી ગઇ છે તે, અને વિધવા એમણે રાત્રિભોજન કરવું નહીં એવા નિષેધ છે તેથી સાધ્વાત્કાળવ્યાપિની તિથિ છતાં દિવસના આઠમા ભાગમાં નક્ક કરવું. આ રીતે સૂર્યસંબંધી નક્ક પછુ સાયંકાળવ્યાપિની તિથિ છતાં દિવસનુંજ કરવું. અને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની હોય તો બીજે દિવસે લેવી. અને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય તો બીજે દિવસેજ સાયંકાળે દિવસના આઠમા ભાગમાં નક્ક કરવું, રાત્રિનું કરવું નહીં. અને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ છતાં બીજા દિવસનીજ લેવી. વિષમ માનવરે બન્ને દિવસે પ્રદોષકાળના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ છતાં તેમાં પૂજન, ભોજન થઇ શકે એટલી અધિક તિથિ મળે તો અધિકવ્યાપિની પ્રથમનીજ લેવી. પૂજન, ભોજન થઇ શકે એટલી ન મળે તો સામ્યપક્ષ પ્રમાણે પાછળનીજ લેવી, થોડી અધિક વ્યાપ્તિ છે એમ જાણી પ્રથમની લેવી નહીં. નક્ક ત્રતસંબંધી ભોજન વિધિવરે કરવાનું છે તેથી રવિવાર, સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક દિવસ છતાં પણ રાત્રિનુંજ કરવું. રવિવાર ઇત્યાદિક દિવસે રાત્રિભોજનના જે નિષેધ છે તે ત્રી-તિથી ભોજન કરવું તે માટે છે, વિધિપ્રાપ્ત ભોજન માટે નથી. એકાદશી આદિ ઉપવાસને બદલે કરવાનું, જે નક્ક તે ઉપવાસ માટે નિર્ણય કરેલા દિવસેજ કરવું. અથાયિત મત રાત્રિ દિવસવરે સાધ્ય છે તેથી તેના નિર્ણય ઉપવાસ પ્રમાણે જાણવો. પિતૃકર્મ અપરાધાદિકાળવ્યાપિની તિથિમાં થાય છે ઇત્યાદિ નિર્ણય તે તે પ્રકરણમાં કહીયું. એકબક્કા, નક્ક, અથાયિત અને ઉપોપણ એ પ્રથમ તિથિએ કયાં હોય તો બીજા દિવસે તે તિથિને અંતે પાસણું કરવાં. ત્રણ પોહોરથી અધિક તે તિથિ હોય તો પ્રાતઃકાળમાં પાસણું કરવું એ રીતી સર્વ ઠેકાણે જાણવી એમ માધવ કહેછે. ઇતિ એકબક્કાદિનિર્ણયઃ પંચમ ઉદ્દેશઃ ॥ ૫ ॥

અથવ્રતપરિમાપા ॥ તત્રસ્ત્રીશ્દ્રાણાંદિરાત્રાધિકોપવાસેનાધિકારઃ સ્ત્રીણામપિમર્ત્રજુઘાંચિનાથ તોપવાસાદૌનાધિકારઃ ઉપવાસદિનેચાદિનેચકાપ્રેનદંતધાવનંનકાર્યં પર્ણાદિના દ્વાદશગંજૂપૈર્વાકાર્યં જલપૂર્ણતામ્રપામ્ગૃહીત્વોદહ્નુરુઃ પ્રાતરુપવાસાદિવ્રતસંકલ્પયેત્ અપૂર્વવ્રતારંભોવ્રતોદ્યાપનંચમલમાસે શુર્વાચસ્તેવૈધૃતિવ્યતીપાતાદિદુર્ગેવિષ્ઠૌકૂરવારનિપિદેશદિતિયૌનમવતિ પર્વચંડતિથાવપિનમવતિ ઉદયસ્થાતિથિયાંદિનમવેદિનમધ્યમાક્ સાલંડાનવ્રતાનાંસ્યાદારંમધ્યસમાપનમિતિસત્યવ્રતોકેઃ ક્ષમા સત્યંદયાદાનંશૌભમિદ્રિયનિગ્રહઃ દૈવપૂજાચહવનંસંતોષઃસ્તેયવર્જનં સર્વેવ્રતેષ્વયંધર્મઃ અશ્વહોમોચ્ચાહ તિમિઃકામ્યવ્રતવિશેષેષેયઃ યદ્યેવતાયાડોપનવ્રતંતદેવતાજિપસ્તદ્વાનંતત્કથાશ્રયણંતદર્ચનંતન્નામથવ ણકીર્તનાદિકંકાર્યં ઉપવાસેડ્ગ્રાવલોકનગંધાદિકમધ્યંગતાંબૂલમનુલેપનંચલ્લજેત્ સમર્ત્વકસ્ત્રીણાંસૌ માગ્યવ્રતેડ્મ્યંગતાંબૂલાદિનવર્જ્યં અઘૈતાન્યવ્રતમ્નાનિઆપોમૂલંફલંપયઃ હવિર્ગ્રાહ્યકામ્યાચશુરોર્વચનમૌ પર્ધં પ્રમાદાદિનાવ્રતમંગેદિનત્રયમુપોપ્યક્ષૌરંકૃત્વાપુનર્થેતંકુર્યાત્ અશક્તસ્યોપવાસપ્રતિનિધિરેકગ્રાહ્ય ણજનંતાવદ્દનાદિદાનંવાસહછગાયત્રીજપોવાઠાદશપ્રાણાયામાવાપ્રાયશ્ચિત્તમ્ સ્વીકૃતંવ્રતંકર્તુમશક્તઃપ્ર તિનિધિનાકારચેત્ પુત્રઃપત્નીમર્તામ્રાતાપુરોહિતઃસપ્તાચેતિપ્રતિનિધયઃ પુત્રાદિર્પિપ્પાસુદેશેનવ્રતંકુર્વેન્સ્વ યમપિવ્રતફલંભતે અસકલજલપાનાચસકૃતાંબૂલચર્વણાત્ ઉપવાસઃપ્રણયેતદિવાસ્વાપાચમૈથુનાત્ સ્મ રણકીર્તનંકેલિઃપ્રેક્ષણંગુહ્યમાપણમ્ સંકલ્પોઘ્યવસાયશ્ચક્રિયાનિર્વૃત્તિરેવચેત્તદ્વિધિર્મૈથુનમ્ પ્રાણસંકટેષ્વ સકલજલપાનેદોપોનાસ્તિ ચર્મસંસ્થજલંગોમિચક્ષીરંમસૂરંજંબીરફલંશુકિચૂર્ણમિત્યામિપગ્નોમતેચર્ચયઃ અશ્વ પાતક્રોધાદિનાસઘોવ્રતનાશઃ પરાયમોજનેનાપિયસ્યાપ્રંતસ્યત્ત્વલમ્ તિલમુદ્ગમિત્રચળકાદિકોશીધા ન્યંમાપાદિકંમૂલકંચેત્યેવમાદિશારંગળવળમધુમાંસાદિકંચર્ચયેત્ ક્ષ્યામાકાશ્ચેવનીચારાગોધૂમાશ્વમ તેહિતાઃ ધીહિમુદ્રયવતિલકંશુકલાપાદિધાન્યંરંકેત્રમૂલકંસૂરણાદિકંદઃ સંધવસાંમુદ્રલવણે ગચ્ચદધિસ પિંડુઘાનિપનસફલમાદ્રફલંનારિકેલંહરીતકીપિપ્પલીજીરકંકંડીતીતિતિનીકદલીલવલીધાત્રીફલાનિ ગુદેતરેશ્ચુધિકારદ્રવ્યેતાનિઅતૈલપકાનિહવિવ્યાણિ ગવ્યંતંત્રમાહિપંપૃતમપિકચિત્ અનુક્રમતવિધિસ્થલે માપાદિપરિમિતસુવર્ણરજતાદિપ્રતિમાપૂજ્યા દ્રવ્યાનુકાવાજ્યહોમઃ દેવતાનુકૌપ્રજાપતિઃ મંત્રાનુકૌસ મસ્ત્યાહતિઃ સંલ્યાનુકાવશેષરચતમશ્વિશતિરષ્ટૌવાહોમસંલ્યા ઉપવાસેશ્વેત્રગ્રાહ્યપ્રમોજનં તત્સાંગ તાર્થમ્ ઉદ્યાપનાનુકૌગાંસુવર્ણવાદધાત્ વિપ્રવચનાદ્વ્રતસાંગતા વિપ્રવચનંચદક્ષિણાંદત્વૈવગ્રાહ્યં સર્વેવ્ર

ગૃહીતવ્રતત્યાગેચાંડાલતુલ્યત્વમ્ વિધવાભિવ્રતાદૌચિત્રરક્ષાદિવચનધાર્યશ્વેતમેવધાર્યમ્ સૂતકાદૌશ્વી
 ણારજોદોપાદૌજ્વરાદૌચગૃહીતવ્રતાદૌશારીરનિયમાન્વચ્યંકુર્યાત્ પૂજાદિકમન્યદ્ધારાકારયેત્ અપૂર્વારંભ
 સ્તુસૂતકાદૌનભવતિ કામ્યેપ્રતિનિધિર્નાસ્તિનિત્યેનૈમિત્તિકેચસઃ કામ્યેષ્ણુપરુમાદૂર્ધ્વકેચિત્પ્રતિનિધિ
 વિદુઃ નસ્યાત્પ્રતિનિધિર્મૈત્રસ્યામિદેવાગ્નિકર્મસુ નાપિપ્રતિનિધાતવ્યંનિપિદંવસ્તુકુચ્ચિત્ વ્રતાદિસન્નિ
 પાતેદાનહોમાઘવિરુદ્ધક્રમેણકાર્યમ્ વિરુદ્ધેતુનકભોજનોપવાસાદાવેકસ્વયંકૃત્વાન્યત્પુત્રભાર્યાદિનાકાર
 યેત્ યત્રચતુર્દશ્યષ્ટમ્યાદૌદિવાભોજનનિષેધોવ્રતાંતરપાર્ણનાચપ્રાસાતતત્રભોજનમેવકાર્યમ્ પાર્ણનાયાવિધિ
 પ્રાપ્તવાત્ નિષેધસ્તુરણપ્રાપ્તભોજનપરઃ પર્વરવિવારપદૌસંકષ્ટચતુર્થ્યાદિવ્રતેરાત્રિભોજનમેવકાર્યમ્ ॥

હવે વ્રતોની પરિભાષા (રીતિ) કહેછે.

શ્રીઆ અને શુદ્ધ એમને એ દિવસથી અધિક ઉપવાસ કરવાનો અધિકાર નથી. શ્રીને પતિની આ-
 શાવિના વ્રત અને ઉપવાસ ઇલાદિક કરવાનો અધિકાર નથી. ઉપવાસને દિવસે, અને શ્રાદ્ધને દિવસે
 કાંઇનું દાંતણું કરવું નહીં, પાંદડાવતી વા બાર કેગળાવતી દાંત ધોવા. જલ ભરેલું ત્રાંખાતું પાત્ર હાથમાં
 લઈ ઉત્તર દિશા સામે થઈ પ્રાતઃકાળમાં ઉપોષણ આદિ વ્રતોનો સંકલ્પ કરવો. નવાં વ્રતોનો આરંભ, અને
 સમાપ્તિ, એ મહાભાસ; શુરુ શુક્રેના અસ્ત; વૈદ્યુતિ, વ્યતીપાત, ઇલાદિક દુષ્પ્રયોગ; ભદ્રા; કૂર વાર (મં-
 ગળ, શનિ ઇં); નિષિદ્ધ અભાવાસ્થાદિ તિથિ; એમાં થતાં નથી. “જે સૂર્યોદયથી આરંભી મધ્યાહ્નલગી
 ન હોય તે ખડાતિથિ, તે તિથિમાં વ્રતોનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં નહીં” એવું સત્ય વ્રતનું વચન છે
 તેથી ખડાતિથિમાં પણ વ્રતોનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં નહીં. “ક્ષમા, સત્ત્વ ભાષણ, દયા, દાન,
 સ્વચ્છતા, ધૃતિચરિત્ર, દેવપૂજન, હોમ, સતોષ, ચારી ન કરવી,” એ ધર્મ સઘળાં વ્રતોમાં સામાન્યપણે
 જાણવા. અહીંયાં હોમ વ્યાહૃતિ મત્રવરે કરવો, એટલે કામ્યવ્રતમાં વિશેષ જાણવો. જે દેવતાનું ઉપોષણવ્રત
 હોય તે દેવતાનો જપ, ધ્યાન, કથાશ્રવણ, પૂજન, તેના નામનું શ્રવણ, કીર્તન, ઇલાદિ કરવાં. ઉપવાસને
 દિવસે અન્નસામે જોવું, મુગધ લેવી, તેલ લગાડવું, તાંબૂલ, મુશોભિત વદન, એ વર્જ્ય કરવાં. સૌભાગ્યવતી
 શ્રીને સૌભાગ્ય વ્રતમાં તેલમદન, તાંબૂલ ઇલાદિ વર્જ્ય નથી. “જળ, મૂળ, ફળ, દૂધ, હવિષ્ય, આ-
 દ્યણુની ઇચ્છા, શુરુનું વચન અને ઔષધ, એ આઠ વ્રતનાં નાશ કરનારાં નથી;” માટે એમાંથી કોઇનું
 પણ શ્રેયન કરવાથી વ્રતભંગ થતો નથી. વિરમુતિ ઇલાદિકથી વ્રતભંગ થયો હોય તો ત્રણ ઉપવાસ અને
 ક્ષૌર કરી ફરી વ્રત કરવું. ઉપવાસ કરવા માટે અશક્ત હોય તો તેને બદલે એક આદ્યણુને ભોજન, અથવા
 તેટલું દ્રવ્યદાન, કિંવા સહસ્ર ગાયત્રીજપ, અથવા બાર પ્રાણુયામ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પ્રથમ લીધેલું વ્રત
 કરવામાં અશક્ત હોય તો પ્રતિનિધિદ્વારા કરાવવું. પુત્ર, સ્ત્રી, પતિ, ભાઈ, ઉપાધ્યાય, મિત્ર એ પ્રતિનિધિ
 જાણવા. પુત્રાદિક, પિતા ઇલાદિને બદલે વ્રત કરે તો જેને બદલે વ્રત કરે તેને ફળ મળે અને કરનારને
 પણ મળે. “વારંવાર જળ પીવું, એકવાર તાંબૂલ ખાવું, દિવસની નિદ્રા અને શ્રીસગ કરવો, તેથી ઉપ-
 વાસનો નાશ થાયછે.” શ્રીઆનું રમરણ કરવું, વિષયની વાતો કહેવી, કીંદા કરવી, કટાક્ષથી જોવું, એકાં-
 તમાં શુષ્ક વાતો કરવી, આ રીતે હું વિષયભોગ કરીશ એવો સંકલ્પ કરવો, અમુક સાથે હું ભોગ કરીશ,
 એવો નિશ્ચય કરવો, પ્રલક્ષ મૈથુન કરવું, આ રીતે આઠ પ્રકારનાં મૈથુન કલાં છે તેમાંથી કોઈએક પણ કરવું
 નહીં. પ્રાણુસકટ સમયે વારંવાર જળ પીવાનો હોય નથી. પખાલનું પાણી, ગાયવિનાનું બીજું દૂધ, મસૂર,
 ગોદડિયાં લીંબુ, છીપનો સુનો, એને આમિષગણુ એમ કહેછે; એ ગણુ વ્રતમાં વર્જ્ય કરવો. આંધુ
 પડ્યાં, ક્રોધ, ઇલાદિથી તત્કાળ વ્રતોનો નાશ થાયછે. “વ્રત કરી બીજને ઘેર ભોજન કરે તો જેનું અન્ન
 હોય તેને તે વ્રતનું ફળ જાય. તિલ અને મગ વિના શીંગમાં ઉત્પન્ન થનાર ચણા વગેરે ધાન્ય, અડદ
 ઇલાદિ, મૂલા ઇલાદિ ક્ષારગણુ, અને મીઠું, મધ, માંસાદિક, એ વ્રતને દિવસે વર્જ્ય કરવાં. “સામો,
 માંધાળો, ઘઉં એ વ્રતમાં શુદ્ધ છે.” શાળના ચોખા, જવ, મગ, તિલ, કાંમ, વટાણા, ઇલાદિક ધાન્ય,
 ધોળા સુળા, મુરણુ આદિ કદ, સિંધાલૂણુ અને સમુદ્રનું એ મીઠાં, ગાયનું દહીં, ઘી અને દૂધ, ફણસ,
 આંબા, નારિયલ, હરદ, પીપર, શુક્રે, સૂકે, આંબલી, કેળાં, બન્ને જાતનાં આમળાં, ખાંડ, સાકર એ સઘળાં
 તેજમાં રાંધ્યાં ન હોય તો હવિષ્ય જાણવાં. ગાયત્રી છાસ, ભૈંસનું ઘી એ હવિષ્ય છે એમ પણ કોઈએક
 કહેછે. જ્યાં વ્રતનો વિધિ કલો નથી ત્યાં પાંચ રતિભાર સોનાની અથવા રૂપાની પ્રતિમા કરી પૂજન કરવી.

દ્રવ્ય કહ્યું ન હોય ત્યાં ધીના હોમ કરવો. દેવતાનું નામ કહ્યું ન હોય ત્યાં પ્રજાપતિ દેવતા માનવો. જ્યાં મંત્ર કહ્યો ન હોય ત્યાં સર્વ વ્યાહૃતિરૂપ મંત્ર લેવો. જે ઠેકાણે હોમની સખ્યા કહી ન હોય ત્યાં એક સો આઠ, અઠાવીસ, અથવા આઠ એમાંથી કોઈએક સખ્યા લેવી. ઉપવાસ કર્યો હોય તો વ્રતની સપૂર્ણતામાટે શ્રાદ્ધાણુભોજન કરાવવું. જે વ્રતમાં ઉધાપન કહ્યું નથી ત્યાં ગોદાન અને સુવર્ણદાન કરવું. શ્રાદ્ધાણુનાં વચનથી વ્રતની સપૂર્ણતા થાયછે; પરંતુ સર્વ ઠેકાણે શ્રાદ્ધાણુનું વચન તેને દક્ષિણા દઈને લેવું. ગ્રહણ કરેલા વ્રતનો સાગ કરવાથી ચાંડાલ પ્રમાણે દોષયુક્ત થાયછે. વિધવા સ્ત્રીઓએ વ્રતાદિકને દિવસે તેરહતરેહનાં રંગીન અને લાલ વસ્ત્ર ન પહેરવાં, ઘોળાં વસ્ત્રજ ધારણ કરવાં. સૂતક, સ્ત્રીઓને રજસ્વલાદોષ, જ્વરાદિક રોગ ઇલાદિક થયાં હોય તો ઉપોષણ આદિ શરીરના નિયમે પોતાના અગથી કરવા અને પૂજા ઇલાદિક કરવાં તે બીજાપાસે કરાવવાં. પ્રથમ આરંભ કરેલાં ન હોય એવાં વ્રત સૂતકાદિકમાં કરવાં નહીં. “કામ્યકર્મમાં પ્રતિનિધિ થતો નથી. નિલકર્મ, અને નૈમિત્તિકર્મ એમાં પ્રતિનિધિ થાયછે. કામ્યકર્મમાં પણ આરભ થયા પછી પ્રતિનિધિ થાયછે. એમ કોઈ અચકાર કહેછે. મત્ર, યજ્ઞમાન, દેવતા, અગ્નિકાર્ય, એ ઠેકાણે પ્રતિનિધિ થતો નથી. કોઈ પણ ઠેકાણે નિષેધ કરેલી વસ્તુ પ્રતિનિધિસ્થાનકે રાખવી નહીં.” એક સમયે એક, બે, ત્રણ, એમ અનેક વ્રત અથવા ઉપવાસ કરવા પ્રાપ્ત થયા છતાં દાન, હોમ ઇલાદિ જે વિરુદ્ધ ન હોય તે ક્રમવદે કરવા. પરસ્પર વિરુદ્ધ એવાં નક્ષત્રોભજન, ઉપવાસ ઇલાદિ પ્રાપ્ત થયા છતાં તેમાંથી એક પોતે કરી બીજું પુત્ર, સ્ત્રી ઇલાદિક પાસે કરાવવું. જ્યાં ચૌદસ, આઠમ આદિ દિવસનું ભોજન કરવાનો નિષેધ આવ્યો, અને તેજ દિવસે બીજા વ્રતની પારણા પ્રાપ્ત થઈ, ત્યાં પારણા વિધિથી પ્રાપ્ત છે માટે ભોજનજ કરવું. ચૌદસ, આઠમ ઇલાદિક સ્થળમાં દિવસે ભોજનનો નિષેધ કહ્યો છે તે પ્રીતિપ્રાપ્ત (ધ્વજાથી કરવાનો) ભોજન માટે છે, એપ્રમાણે રવિવારાદિ દિવસે સંકલ્પતુર્થાદિ વ્રત પ્રાપ્ત થાય તો રાત્રિએજ ભોજન કરવું.

યત્રાષ્ટમ્યાદૌદિવામોજનનિષેધોપત્રૌતુરવિવારાદિપ્રયુક્તમોજનનિષેધસ્ત્રાચ્યપ્રાસરૂપવાસઃ ॥ યત્રતુપુત્રવદ્વહસ્ત્યસ્ય સંકાંત્યાદાતુપવાસોપિનિષિદ્ધોમોજનસ્યાપ્યષ્ટમ્યાવિપ્રયુક્તનિષેધસ્ત્રાચ્યિચિદ્વહસ્ત્યપ્રકલ્પ્યોપવાસપ્રવકાર્યઃ ચાંદ્રાયણમધ્યેષ્કાદશ્યાદિપ્રાસૌપ્રાસસંલ્પ્યાનિયમેનમોજનમેવકાર્યમ્ પર્વરુચ્ચાદિવ્રતેઽપિપ્રવમેકાદશ્યામેકાંતરોપવાસાદિપ્રયુક્તપારણાયાંપ્રાસતાયાંજલપારણકૃત્વોપવસેત્ પર્વઢાદશ્યામાસોપવાસશ્રાદ્ધપ્રદોષાદિપ્રયુક્તપારણપ્રતિધેજલપારણકાર્યમ્ ઇકાદશ્યાદોસંક્રમેપુત્રવદ્વહસ્ત્યસ્યોપવાસનિષેધેષ્કાદશ્યુપવાસશ્ચપ્રાસસ્ત્રાપિકિચિદાપોમૂલંફલંપયોવામશ્યંકલ્પ્યં ક્વયોરુપવાસયોર્નકયોરેકમકયોર્વેકસિન્વિનેપ્રાસૌઅમુકોપવાસમમુકોપવાસંચોમયંતંત્રેણકરિપ્યશ્વિત્યાદિસંકલ્પ્યસદૈવવોપવાસપૂજાહોમાનામનુષ્ઠાનમ્ યત્રોપવાસૈકમકયોરેકદિનેપ્રાસિસ્ત્રતિથિદ્વૈયેગૌણકાલવ્યાસિમાશ્રિત્યપ્કંપૂર્વેતિથોદ્વિતીયંશેપતિથૌકાર્યમ્ અઘંડતિથાવેકંપુત્રાદિનાકારયેદિત્યુક્તમ્ ઇવંકામ્યંનિત્યસ્યવાધકમિત્યાવિવાક્યૈઃ કામ્યનિત્યાદિવલાલલાધાવાધસંભવાસંભવાદિવિચાર્યાનુષ્ઠાનમૂદમ્ ॥ इति सामान्यव्रतपरिभाषादे शः पष्ठः ॥ ૬ ॥

જ્યાં અષ્ટમી ઇલાદિ સ્થલે દિવસે ભોજનનો નિષેધ, અને રાત્રિએ રવિવારના નિમિત્તથી ભોજનનો નિષેધ કહ્યો છે, ત્યાં અર્થાત્ ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાયછે, માટે તેજ કરવો. જ્યાં સંકાંતિ ઇલાદિક દિવસે પુત્રવાન ગૃહસ્થાશ્રમીને ઉપવાસનો પણ નિષેધ કહ્યો છે, અને તેજ દિવસે ચૌદસ વા આઠમ એ નિમિત્તથી દિવસે ભોજનનો નિષેધ પ્રાપ્ત થયો, ત્યાં કાંઈ થોડો આહાર કરી ઉપવાસજ કરવો. આદ્રાધણવ્રતમાં એકાદશીઆદિ ઉપવાસવ્રત પ્રાપ્ત થાય તો ગ્રાસસખ્યાના નિયમ પ્રમાણે ભોજનજ કરવું. એપ્રમાણે કૃષ્ણાદિક વ્રતવિષે પણ બાણુવું. એમજ ‘એકાદશીને દિવસે એકાંતરોપવાસ આદિ વ્રતની પારણા આવી હોય તો જલથી પારણા કરી ઉપવાસ કરવો. એપ્રમાણે દ્વાદશીને દિવસે માસોપવાસવ્રત (એક માસલગી લાગઠ ઉપવાસ કરવા તે) શ્રાદ્ધ, અને પ્રદોષવ્રત ઇલાદિ કારણથી પારણા કરવાની અડચણ પ્રાપ્ત થાય, તો જલવતી પારણા કરવી. એકાદશીઆદિ દિવસે સંકાંતિ આવી હોય તો પુત્રવાન ગૃહસ્થને ઉપવાસનો નિષેધ અને એકાદશીનો ઉપવાસ એ પ્રાપ્ત છે તેમાં પણ ઉપવાસ ન કરતાં જળ, મૂળ, કૂળ, દૂધ એમાંથી કાંઈ એક ભક્ષણ કરવું. એક દિવસે બે ઉપવાસ, બે નક્ત, બે એકભક્ત એવાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે “અમુકોપવાસ અમુકોપવાસ એવા બે એકત્રતથી કર્ણું” ઇલાદિ સકલ્પ કરી એકત્રતવદે ઉપવાસ, પૂજા, હોમ એ કરવાં.

૧ એક દિવસ ઉપવાસ અને બીજે દિવસ પારણ કરવું જે વ્રત તે એકાંતરોપવાસ બાણુવું. જેમ ધારણ પારણા ઇલાદિક

હવે છઠનો નિર્ણય કહેછે.

૨૨૬ત્રત્રમાટે છઠ પૂર્વવિદ્યા હોય તે લેવી. બીજાં ત્રત્રમાટે પરવિદ્યા હોય તેજ લેવી. પ્રથમ દિવસે આર ધરીથી ઓછી પાંચમનો વેધ હોય તો પૂર્વ દિવસની પણ લેવી. છઠ અને સાતમને દિવસે રવિવારયોગ આવે હોય તો તેને પદ્મકયોગ એમ કહેછે. ઇતિ પછીનિર્ણયો દ્વાદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૨ ॥

સત્તમીકર્મમાત્રેપટ્ટીયુતૈવગ્રાહ્યા ॥ યદાપૂર્વેચ્છુરસ્તમપર્યંતાપટ્ટીતિદિવાપટ્ટીવિદ્વાનભ્યતેપ રેયુઘ્વાટ્મીવિદ્વાતદાચાગત્યાપરૈવ ય્વંતિથ્યંતરનિર્ણયેષ્વચ્ચુદ્ધમ્ ॥ ઇતિ સત્તમીનિર્ણયસ્ત્રયોદશ ઉદ્દેશઃ ૧૩

હવે સત્તમીનો નિર્ણય કહેછે.

સાતમ કર્મમાત્રમાં છઠ્યુક્તાજ લેવી, જ્યારે પૂર્વદિવસે સૂર્યાસ્તલગી છઠ દોવાથી દિવસની છઠવડે વેધવાળી સાતમ મળતીજ ન હોય અને બીજે દિવસે સાતમ અષ્ટમીવિદ્ય હોય ત્યારે અગત્યથી અષ્ટમીવિદ્ય લેવી. આ રીતે બીજી તિથિઓના નિર્ણયમાટે પણ કલ્પના કરવી. ઇતિ સત્તમીનિર્ણયસ્ત્રયોદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૩ ॥

વ્રતમાત્રેપટ્ટીયુક્તપક્ષેપરા ॥ રૂપપક્ષેપૂર્વા મિલિતશિવશત્યોક્તસ્વેકુળ્ણાપિપરાબુધાટ્મી શુક્લપક્ષેપ્રાતઃકાલમારમ્યાપરાહ્વપર્યંતંયદિનેમુહૂર્તમાત્રોપિયુગવાસરયોગઃસાગ્રાહ્યા સાયાહ્નકાલેચૈત્ર માસેશ્રાવણાદિમાસચતુરપેરૂપપક્ષેચનગ્રાહ્યા સર્વેરૂપ્ણાટ્મીપુકાલમૈરવોદ્દેશોનકેચિતુપવસંતિ તત્રમા ગંદીપરૂપ્ણાટ્મ્યાંમિરવજયંતીત્યાસ્તઋષિર્જ્યૈષ્ઠિરેનમધ્યાહ્ન્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાહ્ન્યાસૌપૂર્વેવ પ્રદોષવ્યાપિનીતિકૌસ્તુમે અતઃપ્રથમદિનેપ્રદોષવ્યાસૌદ્વિવિધવાક્યાવિરોધાત્પરૈવ પૂર્વેપ્રદોષવ્યાસિરેવપ રથમધ્યાહ્નપર્યંતદાવદુશિષ્ટાચારાનુરોધાત્પ્રદોષગાપૂર્વેવ યતુ અર્કપર્વદ્વયેરાત્રૌચતુર્દશ્યટ્મીદિવેતિવચના દ્વિચામોજનનિવેધમાત્રપરિપાલનંનતુકિંચિદ્વત્ તત્રનિવેધસ્તુનિવૃત્ત્યાત્માકાલમાત્રમપેક્ષતઃઈતિવચનાદ્ધો જનકાલવ્યાપિનીમટ્મીત્યક્ત્યાનવમ્યાંસસમ્યાંચામોક્ત્યંઈતિમાતિ યુક્તમયુક્તવાસદ્વિચિંચારણીયં ॥ ઇત્યટ્મીનિર્ણયસ્ત્રયોદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૪ ॥

હવે અષ્ટમીનો નિર્ણય કહેછે.

આઠમ ત્રત્રમાત્રમાં બીજા દિવસની હોય તે લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાં પૂર્વની લેવી. મળેલા શિવશક્તિના ઉત્સવમાટે કૃષ્ણપક્ષની હોય તોપણ બીજા દિવસનીજ લેવી. બુધાષ્ટમી શુક્લપક્ષમાં પ્રાતઃકાળથી અપરાહ્નકાળલગી જે દિવસે એ ધરી પણ બુધવારનો યોગ આવે તે લેવી. સાયાહ્નકાલે, ચૈત્રમાસમાં શ્રાવણથી આર માસમાં, અને કૃષ્ણપક્ષમાં બુધાષ્ટમી હોય તે લેવી નહીં. કેટલાએક લોકો સર્વે કૃષ્ણપક્ષની આઠમને કાલમૈરવના ઉદ્દેશથી ઉપવાસ કરેછે, તે ઉપવાસમાટે આઠમ, માગશર વદ આઠમ એ કાલમૈરવનપંતી છે તેથી તેના નિર્ણયનીપટે મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નકાલે હોય તો પૂર્વનીજ લેવી. કૌરતુલમાં પ્રદોષકાલવ્યાપિની લેવી એમ કહ્યું છે, તેથી બન્ને દિવસે પ્રદોષકાલવ્યાપિની હોય તો, બન્ને પ્રદોષમાં વાકયોનો પરસ્પર વિરોધ ન થાય માટે બીજા દિવસનીજ લેવી. પ્રથમ દિવસેજ પ્રદોષકાલવ્યાપિની હોય અને બીજે દિવસે મધ્યાહ્નકાલનીજ વ્યાપ્તિ હોય ત્યારે બહુ શિષ્ટાચારના સંભતથી પ્રદોષકાલવ્યાપિની એવી પ્રથમનીજ લેવી. 'રવિવાર, અમાવાસ્યા, અને પુર્ણિમા તે દિવસે શત્રિભોજનનો નિવેધ; ચૈદગ, આઠમને દિવસ દિવસે ભોજનનો નિવેધ' એ વચનવડે દિવસે ભોજનનો નિવેધમાત્ર માગવાનો કર્યો, તત કહ્યું નથી. ત્યાં "નિવેધ તો નિવૃત્તિરૂપ છતો કેવળ કાલમાત્રનીજ ગરજ રાખે છે," એવાં વચન છે, તેથી ભોજનકાલવ્યાપિની અષ્ટમી છોડી નોમ અથવા સાતમમાં ભોજન કરવું એ રીતે મને બાને છે, એ વિષયમાં યોગ્ય કે અયોગ્ય તે વિદ્વાનોએ વિચાર કરી લેવો. ઇતિ અષ્ટમીનિર્ણય-શ્લોકોદ્દેશઃ ॥ ૧૪ ॥

નવમીસર્વત્રાષ્ટમીવિદ્વૈવગ્રાહ્યા ॥ ઇતિ નવમીનિર્ણયઃ પંચદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૫ ॥

હવે નોમનો નિર્ણય કહેછે.

નોમ, મર્ચેકાળે આઠમવડે વિદ્ય હોય તેજ લેવી. ઇતિ નવમીનિર્ણયઃ પંચદશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૫ ॥

દશમીતૂપવાસાદૌનચમીયુતૈવગ્રાહ્યા ॥ પૂર્વવિદ્યાયાઅભામેઉત્તરવિદ્યાગ્રાહ્યા ॥ इति दश
મીનિર્ણયઃ પોઢશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૬ ॥

હવે દશમીનો નિર્ણય કહેછે.

દશમ, ઉપવાસ ઇલાદિકમાં નવમીયુક્ત હોય તેજ લેવી. નવમીયુક્ત ન મળે તો એકાદશીનિહ્ન લેવી.
ઇતિ દશમીનિર્ણયઃ પોઢશ ઉદ્દેશઃ ॥ ૧૬ ॥

અયૈકાદશીનિર્ણયઃ ॥ તત્રૈકાદશ્યુપવાસોદ્દેધા મોજનનિષેધપરિપાલનાત્મકો વ્રતાત્મકશ્ચ આ
ષ્ટેપુત્રવદ્દહસ્યાદીનાંકૃષ્ણપક્ષેપ્યધિકારઃ વ્રતાત્મકોપવાસસ્તુઅપત્યયુતૈર્ગૃહસ્થૈશ્ચકૃષ્ણપક્ષેનકાર્ય. કિન્તુ
સમંશ્રફવ્રતસંકલ્પમકૃત્વાયથાશક્તિનિયમયુતંમોજનવર્જનમેવકાર્યં ઇવતિથિક્ષયેનુહ્નેકાદશ્યામપિશેય
મ્ શયનીબોધિનીમધ્યવર્તિરુષ્ણૈકાદશીપુસાપત્યગૃહસ્થાદીનાંસર્વેપામધિકારઃ ત્રિષ્ણુસાચુચકામૈરાયુઃ
પુત્રકામેશ્ચક્રામ્યવ્રતપક્ષદ્વયેપિકાર્યં તત્રનકોપિનિષેધઃ ષેષ્ણવગૃહિણાંકૃષ્ણૈકાદશ્યપિનિત્યોપોષ્યા इद
મેકાદશીવ્રતશૈવષેષ્ણવસૌરાદીનાંસર્વેપાનિત્યં અકરણેપ્રત્યવાયશ્રવણાત્ સંપત્યાદિફલશ્રવણાત્કામ્યંચ
ભવતિ કેચિન્મુહતાંદિમિતદશમીસત્ત્વેદશમ્યામેવમોજનંકર્તવ્યં સૂર્યાંદ્યાત્પૂર્વમેવમવૃત્તાર્યાંશુદ્ધાધિકા
ધિકદ્વાદશિકાર્યાંતુનૈરતરયેણોપવાસદ્વયકાર્યમિતિતિથિપાલનમપિવદંતિ તન્નયુક્તં અષ્ટમવર્ષાદુર્ધ્વમશી
તિતમવર્ષપર્યંતમેકાદશીવ્રતાધિકાર. શત્તસ્યતુઅશીતેરુર્ધ્વમપ્યધિકારઃ સમર્ત્વકાળાભીનામર્ત્તનુજ્ઞાંપિ
પ્રાઘનુજ્ઞાંવાચિનોપવાસવ્રતાધ્યષરણેવ્રતવૈફલ્યંમર્ત્તયુ.ક્ષયોનરકશ્ચ અશક્તાનાંતુ નક્તંહવિપ્યાન્નમનૌ
વનંવાફલંતિલા.ક્ષીરમથાંયુચાજ્યં ચત્પંચગવ્યંયદિવાપિવાયુ પ્રશસ્તમત્રોત્તરપુત્રચૈતિપક્ષેષુ શક્તિતાર
તમ્યેનૈકપક્ષાશ્રયણં નત્ત્વેકાદશીત્યાગઃ પ્રમાદાદિનૈકાદશ્યામુપોપનાકરણેદ્વાદશ્યામપિવ્રતંકાર્યં દ્વાદ
શ્યામપ્યકરણેયવમધ્યચાંદ્રાવર્ણપ્રાયશ્ચિત્તં નાસ્તિક્યાદકરણેપિપીલિકામધ્યચાંદ્રાવર્ણ અશક્તપતિપિ
પ્રાણુદેશેનભીપુત્રમગિનીદ્વાપ્રાદિમિરેકાદશીવ્રતાચરણેકતુશતજંપુણ્યમ્ ॥

હવે એકાદશીનો નિર્ણય કહેછે.

એક કેવળ ઉપવાસ અને બીજો વ્રતસહિત ઉપવાસ એવા એકાદશીના ઉપવાસના બે ભેદ છે કેવલ
ઉપવાસમાટે પુત્રવાન્ ગૃહસ્થ ઇલાદિકોને કૃષ્ણપક્ષમાં પણ અવિકાર છે કૃષ્ણપક્ષમાં વ્રતયુક્ત ઉપવાસ
પુત્રવાન્ ગૃહસ્થે કરવો નહીં, ભારે મત્રસહિત વ્રતમકટપ ન કરી યથાશક્તિ નિયમ ધારણ કરી ભોજન
માત્ર વર્જ્ય કરવું. એ પ્રમાણે તિથિનો ક્ષય છતાં શુક્લપક્ષની એકાદશીમાં પણ જાણવું. આપાદશુદિ
એકાદશી અને કાર્તિકશુદિ એકાદશી એની વચમાંના કૃષ્ણપક્ષના એકાદશીવ્રત માટે પુત્રવાન્ ગૃહસ્થા-
શ્રમીને પણ અધિકાર છે. વિષ્ણુની સાયુજ્યમુખ્તિ ઇચ્છનારા અને આયુષ્ય તથા પુત્ર એની ઇચ્છા કર-
નારા તેમણે કામનાથી વ્રત બંને પક્ષમાં કરવા, તેમાં કોઈ પણ નિષેધ નથી વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોએ કૃષ્ણપક્ષની
એકાદશીના પણ અવશ્ય ઉપવાસ કરવો એ એકાદશી વ્રત શૈવ, વૈષ્ણવ અને સૂર્યભક્ત ઇલાદિ સર્વેને, ન
કરવાથી દોષ સભળાય છે માટે નિત્ય છે, અને સપત્તિ આદિ કળ પ્રાપ્ત થાયછે એમ સભળાયછે તેથી
કામ્ય પણ છે કેટલાએક મત્રકાર એમ કહેછે કે, બે ઘડિઆદિ દશમ છતાં દશમમાજ ભોજન કરવું, અને
સૂર્યઉદયથી પ્રથમ પ્રાપ્ત થઈ જ શુદ્ધાધિકાધિકદ્વાદશી તેમાં તો બરોબર બે ઉપવાસ કરના, એ રીતે
તિથિ પાળવી એમ કહેછે, પરંતુ તે યોગ્ય નથી આઠ વર્ષ પછી એશી વર્ષલગી એકાદશીવ્રતનો અધિકાર
છે. શક્તિમાન્ હોય તો એશી વર્ષ પછી પણ અધિકાર છે સોભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પતિ અથવા પિતા ઇલા-
દિકની આજ્ઞાવિના ઉપવાસવ્રતાદિક કરે તો તેમનું વ્રત વ્યર્થ થતા પતિના આયુષ્યનો ક્ષય અને નરકપ્રાપ્તિ
પણ થાયછે અશક્તોને તો “નક્ત, હવિષ્યાન્ન, અન્નોદન,^૧ ક્ષળ, તિલ, દૂધ, જળ, ઘી, પચગવ્ય અને વાયુ,
એમાનું એક કરતા બીજું શ્રેષ્ઠ એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે,” માટે પોતાની શક્તિ એાછી અધિકી જાણી
કહેલા પક્ષોમાથી કાંઈએક પક્ષનો અગીકાર કરવો એકાદશીનો ત્યાગ કરવો નહીં ભૂલથી એકાદશીને
દિવસે ઉપવાસ કીધો ન હોય તો દ્વાદશીને દિવસે પણ વ્રત કરવું દ્વાદશીને દિવસે પણ ન કર્યો હોય તો

યવમધ્ય^૧ આંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. નાસ્તિકપણથી ન કરે તો^૨ પિપીલિકા મધ્યઆંદ્રાયણપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પતિ, પિતા ઇલાદિક મતભાટે અશક્ત હોય તો તેમને ઉદ્દેશ કરી સ્ત્રી, પુત્ર, બેહેન, ભાઈ, ઇલાદિકાએ એકાદશીવ્રત કરવાથી સો યજ્ઞનું ફળ પ્રાપ્ત થાયછે.

અથવ્રતદિનનિર્ણયઃ ॥ તત્રવ્રતાધિકારિણોદ્ધિવિધા વૈષ્ણવાઃસ્માર્તાશ્ચ તત્રયચપિયસ્યદીક્ષાસ્તિ ઘૈર્ણવીત્યાદિલક્ષણયુક્તાઘૈર્ણવાસ્તદ્ધિજ્ઞાઃસ્માર્તાઈતિમહાનિવંધેપૂક્તં તથાપિસપારંપર્યપ્રસિદ્ધમેવઘૈર્ણવત્ત્વં સ્માર્તવંચતૃત્ત્વમન્યંતઈતિસંપ્રદાયસંવેદેશેસર્વેશાષ્ટપરિગૃહીતંપ્રચરતિ વેધોપિદ્ધિવિધઃ અરુણોદયેદશ મીવેધઃ સૂર્યોદયેતદ્વેધશ્ચ સૂર્યોદયાત્પ્રાકતુર્વટિકાત્મકોરુણોદયઃ સૂર્યોદયસ્તુસ્પષ્ટઃ તેનપદ્મપંચાશદ્વટિકા નંતરંપલાદિમાત્રદશમીપ્રવેશેરુણોદયવેધોવૈર્ણવવિષયઃ પષ્ટિઘટિકાત્મકસૂર્યોદયોત્તરંપલાદિમાત્રદશ મીસત્ત્વેસૂર્યોદયવેધઃસ્માર્તવિષયઃ જ્યોતિર્વિંદાદિવાદેનવેધાદિસંવેદેતુ વહુવાક્યવિરોધેનગ્રાહ્યેણેપુવિવા દિપુ એકાદશીપરિત્યજ્યદ્વાદશીસંમુપોષ્યેત્ ॥

હવે વ્રતના દિવસનો નિર્ણય કહેછે.

વ્રતના અધિકારી બે પ્રકારના છે. એક વૈષ્ણવ અને બીજા સ્માર્ત, તેમાં “જેને વૈષ્ણવી દીક્ષા છે તે વૈષ્ણવ,” અને વૈષ્ણવથી જે જુદા તે સ્માર્ત, એ રીતે જે કે મ્હોટા ગ્રંથોમાં કહ્યુંછે, તો પણ વૈષ્ણવપણું અને સ્માર્તપણું એ બે પ્રકારના, પ્રસિદ્ધ પરંપરાથી ચાલતા આવ્યા જે ધર્મ તે ઉપરથીજ પૃક્કો માનેછે, એમ નિર્ણયસંધુમાં કહ્યું છે અને તે પ્રમાણેજ સર્વ દેશમાં સઘળા શિષ્યોએ ગ્રહણ કરેલો આચાર ચાલેછે. વેધ પણ બે પ્રકારના છે—અરુણોદયસમયે દશમીનો વેધ, અને સૂર્યોદયસમયે દશમીનો વેધ, સૂર્યોદયથી પ્રથમ ચાર ઘડી તે અરુણોદય, સૂર્યોદય તો સ્પષ્ટજ છે, સારે છપ્પન ઘડી પછી એક પળમાત્ર દશમીના પ્રવેશ થયો હોય તો અરુણોદયવેધ વૈષ્ણવોના નિર્ણયમાં લેવો. સાઠ ઘડીનો સૂર્યોદય થયા પછી એક પળમાત્ર દશમી હોય તો સૂર્યોદયવેધ સ્માર્તો માટે લેવો. ત્યોત્પત્તિ ઇલાદિના વાદવડે વેધાદિકનો સંશય આવે ત્યારે “અનેક વાક્યોના વિરોધવડે પડિતો વાદ કરતા હોય તો એકાદશી છાડી બારસને દિવસે ઉપવાસ કરવો.”

તથાચૈકાદશીદ્ધિવિધા ॥ વિદ્યાશુદ્ધા ચ અરુણોદયવેધવતીવિદ્યા તાંત્યક્ત્વાવૈષ્ણવૈર્દ્વાદયે ધોષોપ્યા અરુણોદયવેધરહિતાશુદ્ધા સાચચતુર્વિંચા એકાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી ઉભયાધિક્ષ્યવતી અનુભયાધિક્ષ્યવતીચંતિ અગ્રાધિક્ષ્યંસૂર્યોદયોત્તરંસ્ત્વં તત્રોદાહરણં દશમીનાઢ્યઃ૫૫ એકાદશી ૬૦૧ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ૫૮ હ્યમેકાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતીશુદ્ધા વૈષ્ણવૈઃપરોપોપ્યા સ્માર્તગૃહસ્થૈઃ પૂર્વા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૫૮ દ્વાદશી ૬૦૧ હ્યંશુદ્ધાદ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી અગ્રવૈષ્ણવવાનાંદ્વાદ દ્વાદશ્યોપેષં સ્માર્તનાંપૂર્વા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૬૦૧ દ્વાદશી ૫ હ્યંશુદ્ધાઉભયાધિક્ષ્યવતી અગ્રસર્વવૈષ્ણવૈઃ સ્માર્તશ્ચ પરોપોપ્યા અથદશમી ૫૫ એકાદશી ૫૭ દ્વાદશી ૫૮ હ્યમનુભયાધિક્ષ્યવતીશુદ્ધા ઘૈર્ણવૈઃ સ્માર્તશ્ચપૂર્વેનોપોપ્યા ॥ इति संक्षेपतोवैष्णवनिर्णयः ॥

હવે એકાદશીનો ભેદ કહેછે.

એકાદશી બે પ્રકારની, શુદ્ધા અને વિદ્યા—અરુણોદયવેધવડે યુક્ત જે તે વિદ્યા, વૈષ્ણવોએ વિદ્યાને છાડી બારસમાં ઉપવાસ કરવો. અરુણોદયવેધથી રહિત જે તે શુદ્ધા, તે (શુદ્ધા) ચાર પ્રકારની છે તે આગ્રમાણે—એકાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી, દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી, ઉભયાધિક્ષ્યવતી, અનુભયાધિક્ષ્યવતી. ઇહાં આધિક્ષ્ય એટલે બીજે દિવસે સૂર્યોદય પછી તિથિ રહેતી હોય તે. ચાર પ્રકારની શુદ્ધા એકાદશીના ક્રમથી દાખલા દે છે—દશમ ઘડી ૫૫, એકાદશી ૬૦૧, બારસનો ક્ષય ૫૮, એ એકાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી શુદ્ધા છે. આ દાખલામાં વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસની લેવી. સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની લેવી.—દશમ ૫૫ એકાદશી ૫૮ બારસ ૬૦૧ એ શુદ્ધા દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ્યવતી, એ દાખલામાં

૧ યવમધ્યઆંદ્રાયણ—શુદ્ધ એકમથી અમાવાસ્યાવખી કરતુ તે આ ગ્રંથો—એકમને દિવસે એક મારા, બીજાના બે મારા, એ પ્રમાણે પંજીમાપચંત્ર નાસરહિ કરવી, અને વદ એકમના ચોત્ર મારા, બીજાને દિવસે તેર મારા એ પ્રમાણે ચક્રેક કમળી કરવો અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરવો, ૫૪૧ ગોદાન કરવું, અને દરેકાજ ત્રણ કાલ જ્ઞાન કરવું. મારા ગોદના દસા જેવડા દેવા ૩ પિપીલિકામધ્યઆંદ્રાયણ, યવમધ્યઆંદ્રાયણ પ્રમાણેજ છે; ૫૨૨૭ ભેદ એટલે. ૪ કે વદ એકમના ચૌદ મારા, ૬૫૧ તેર, બાર, એમ એક એક કમળી કરતા ચોત્રસનો એક મારા બક્ષણ કરવો અને અમાવાસ્યાનો ઉપવાસ કરી શુદ્ધ એકમથી ચક્ર એક મારાની રહિ કરવી.

વૈષ્ણવોએ બારસનો ઉપવાસ કરવો. સ્માર્તોએ પ્રથમ દિવસની લેવી.—દશમ પપ એકાદશી ૬૦૧૧ દ્વાદશી ૫, એ શુદ્ધા ઉભયાધિક્યવતી, એ ઉદાહરણમાં સર્વ વૈષ્ણવ અને સ્માર્તોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસ માટે લેવી.—દશમ પપ એકાદશી ૫૭ બારસ ૫૮ એ અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા, વૈષ્ણવ અને સ્માર્ત એ સઘળાઓએ પ્રથમનીજ ઉપવાસ માટે લેવી. એ રીતે સંજે પથી વૈષ્ણવોના નિર્ણય કહ્યો.

અપ્સાર્તનિર્ણયઃ ॥ તત્રસ્યૈંદયવેધવતીવિદ્વાતદ્વિદ્વાતશુદ્ધાચેતિ દ્વિવિધાપિપ્રત્યેકંચતુર્થો ય કાદશીમાત્રાધિક્યવતી ઉભયાધિક્યવતી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી અનુભયાધિક્યવતીત્વેંવંઅપ્રમેદામ વંતિ અત્રોદાહરણાનિ દશમી ૫૮ એકાદશી ૬૦૧૧ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૮ હ્યંશુદ્ધાએકાદશીમાત્રાધિક્ય વતી દશમી ૪ એકાદશી ૨ દ્વાદશ્યાઃક્ષયઃ ૫૮ યંચંવિદ્વાએકાદશીમાત્રાધિક્યવતી અનોભયત્રાપિસ્માર્તો નાંત્રુહિણાંપૂર્વોપોષ્યા યતિર્ભિન્નિષ્કામગૃહિર્ભિર્વનસ્થૈર્વિધવાભિર્વૈષ્ણવૈશ્વરૈવોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રીતિકામૈઃ સ્માર્તૈરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિકેચિત્ ઉભયાધિક્યવતીશુદ્ધા યથા દશમી ૫૮ એકાદશી ૬૦૧૧ દ્વાદશી ૪ ઉભ યાધિક્યવતીવિદ્વા યથા દશમી ૨ એકાદશી ૩ દ્વાદશી ૪ અનોભયત્રાપિસર્વૈઃસ્માર્તૈર્વૈષ્ણવૈશ્વરૈવશિષ્ટાપરે યૈકાદશીઉપોષ્યા દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતીશુદ્ધા યથા દશમી ૫૮ એકાદશી ૫૯ દ્વાદશી ૬૦૧૧ અત્રશુદ્ધ ત્વાસ્માર્તાનામેકાદશ્યામેવોપવાસો નદ્વાદશ્યામિતિમાધ્યમતં હેમાદ્રિમતેતુ સર્વૈઃ પરદ્વાદશ્યેવોપોષ્યા કેચિત્તુમુમુક્ષુભિઃસ્માર્તૈઃપરોપોષ્યેત્યાહુઃ દ્વાદશીમાત્રાધિકાવિદ્વા યથા દશમી ૧ એકાદશીક્ષયગામિની ૫૮ દ્વાદશ્યાવૃદ્ધિઃ ૬૦૧૧ અત્રૈકાદશ્યાવિદ્વત્યાત્ દ્વાદશ્યામેવસ્માર્તાનામપ્યુપવાસઃ યંચોભયાધિક્યે દ્વાદશીમાત્રાધિક્યેચસ્માર્તાનાંવિદ્વાત્યાસ્ત્યાગોનાન્યત્ર વૈષ્ણવાનાંતુપદ્ધિધામપ્યાધિક્યવતીત્યક્ત્વાદ્વાદ શ્યુપોષ્યા અનુભયાધિક્યવતીશુદ્ધા યથા દશમી ૫૭ એકાદશી ૫૮ દ્વાદશી ૫૯ સ્માર્તાનામેકાદશ્યામેવોપ વાસોનદ્વાદશ્યાં વૈષ્ણવાનાંતુવિદ્વત્યાત્ દ્વાદશ્યામેવોપવાસઃ અનુભયાધિક્યવતીવિદ્વા યથા દશમી ૨ એકાદશ્યાઃ ક્ષયઃ ૫૬ દ્વાદશી ૫૫ અત્રાપિસ્માર્તાનામેકાદશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપવાસઃ અસિદ્ધાનુભયાધિક્યવતીવિદ્વાચરમેમેદપ્રથમમેદદ્વયેશ્વરયતિર્મિમુમુક્ષુભિર્વિધવાભિઃપરોપોષ્યા વિષ્ણુપ્રી તિકામૈરુપવાસદ્વયંકાર્યમિતિતુલ્યયુક્ત્યાપ્રતિભાતિ શ્દ્ધાનીંશિષ્ટાસ્તુહેમાદ્રિમતંનિષ્કામત્વાદિકંચાનાદ ત્યમાધ્યમતેનૈવસર્વેસ્માર્તનિર્ણયમવિશેષેણવદંતિનતુકચિદુપવાસદ્વયં શુદ્ધાધિકદ્વાદશિકાર્યાસર્વંપામે કં પરોપવાસંવાવદંતિહૃતિસર્વંત્રેશેષુપ્રાયોમાધ્યયોકાનુસારપથપ્રચારહૃતિયોર્થં ઇતેનવૈષ્ણવાદ્વાદશમે દાનાં સ્માર્તાદ્વાદશમેદાનાંચનિર્ણયઃસર્વોપિગતાર્યોભવતીતિવિભાવનીયં વિસ્તરસ્તુમહાપ્રંયેષ્વનુસંધેયઃ અત્રાદ્વાદશમેદાનાંપૃથક્પૃથક્શુદ્ધાહરણકથનેતર્નિર્ણયકથનેચવાલાનાંવ્યામોહમાત્રંસ્યાદિતિ સનિર્ણયઃપૃ થયોવપદેલિખિત્વાસ્થાપિતોનુસંધેયઃ ॥

હવે સ્માર્તોનો નિર્ણય કહેછે.

પ્રથમ કહેહો જે મૂર્ચોદયવેધ તેથી રહિત જે તે શુદ્ધા, મૂર્ચોદયવેધે યુક્ત તે વિદ્વા, એ રીતે જે પ્રકા- રતી છે. તે શુદ્ધા અને વિદ્વા એ એકેક્રીના ચાર ચાર ભેદ થાયછે. તે આ પ્રમાણે—એકાદશીમાત્રાધિ- ક્યવતી, ઉભયાધિક્યવતી, દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી, અનુભયાધિક્યવતી, એ પ્રમાણે આઠ ભેદ થાય છે. તેઓનાં કંઠથી ઉદાહરણ દે છે;—દશમ ૫૮ એકાદશી ૬૦૧૧ બારસનો ક્ષય ૫૮, એ શુદ્ધા એકા- દશીમાત્રાધિક્યવતી; દશમ ૪, એકાદશી ૨, બારસનો ક્ષય ૫૮, એ પ્રમાણે વિદ્વા એકાદશીમાત્રાધિ- ક્યવતી; આ બન્ને ઉદાહરણમાં સ્માર્ત શુદ્ધરોએ પ્રથમનીજ ઉપોપણમાં લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ એવા શુદ્ધસ્થ, પાનપ્રસ્થ, વિધવાઓ અને વૈષ્ણવો એ સઘળાઓએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસ માટે લેવી. વિષ્ણુપ્રી પ્રીતિ ઇચ્છનારા સ્માર્ત હોય તેમણે જે ઉપવાસ કરવા, એમ કેટલાએક પ્રયત્ન કરેછે. ઉભયા- ધિક્યવતી શુદ્ધાતું ઉદાહરણ;—દશમ ૫૮, એકાદશી ૬૦૧૧, બારસ ૪. ઉભયાધિક્યવતી વિદ્વાતું ઉદાહરણ;—દશમ ૨, એકાદશી ૩, બારસ ૪, આ બન્ને દાખલામાં સઘળા સ્માર્ત અને વૈષ્ણવોએ બાકી રહેલી બીજા દિવસનીજ ઉપવાસમાં લેવી. દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધાતું ઉદાહરણ;—દશમ ૫૮, એકાદશી ૫૬, બારસ ૬૦૧૧, એ શુદ્ધા છે માટે સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો, બારસને દિવસે કરવો નહી, એ માધવાચાર્યનો મત છે. હેમાદ્રિના મતપ્રમાણે તો સઘળાઓએ પાછળની દ્વાદ- શીજ ઉપોપણમાટે લેવી. મોક્ષેશ્વર સ્માર્તોએ પાછળની ઉપવાસમાટે લેવી, એમ કેટલાએક પ્રયત્ન કરેછે. દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિદ્વાતું ઉદાહરણ;—દશમ ૧, એકાદશીનો ક્ષય ૫૮, બારસની વૃદ્ધિ ૬૦૧૧ આ ઉદા- હરણમાં વિદ્વા એકાદશી છે તેથી સ્માર્તોએ પણ બારસને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. એ પ્રમાણે ઉભયા- ધિક્યવતી અને દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી એ બેઉમાં સ્માર્તોએ વિદ્વાનો ભાગ કરવો, બીજો ટેકાણે ભાગ

કરવો નહીં. વૈષ્ણવોએ છ પ્રકારની પણ આધિયવતી ઝાડી ખારસજ ઉપોપણ્યમાં લેવી. અનુભયાધિ-
ક્યવતી શુદ્ધાનું ઉદાહરણ;—દશમ પઞ્ચ, એકાદશી પદ, ખારસ પદ, ઇહાં રમાતોંએ એકાદશીને દિવસેજ
ઉપવાસ કરવો, ખારસને દિવસે કરવો નહીં. એ એકાદશી વિદ્યા છે માટે વૈષ્ણવોએ ખારસને દિવસે ઉપ-
વાસ કરવો. અનુભયાધિક્યવતી વિદ્યાનું ઉદાહરણ;—દશમ ૨, એકાદશીને ક્ષય પદ, ખારસ પપ આ
ઉદાહરણમાં રમાતોંએ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો, વૈષ્ણવોએ ખારસને દિવસે કરવો. આ અનુ-
ભયાધિક્યવતી વિદ્યાના છેલા ભેદમાં, પ્રથમના બે ભેદ પ્રમાણે સન્યાસી, મુનુષ્ય, અને વિધવાઓ તેમણે
પાછળની ઉપવાસમાં લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારે બે ઉપવાસ કરવા એમ તુલ્ય સુક્તિથી મને
ભાગેછે. હાલમાં સઘળા શિષ્ટજન નિષ્કામ વ્રત અને હેમાદ્રિના મતનો અનાદર કરી માધવના મતપ્રમાણેજ
સઘળા રમાતોંને નિર્ણય સાધારણપણથી કહેછે. બે ઉપવાસ કરવા, અથવા શુદ્ધાધિકદ્વાદશીને દિવસે
સઘળાઓએ પાછળનો એક ઉપવાસ કરવો, એ રીતે કોઈ જગાએ કહેતા નથી. એ પ્રમાણે સર્વ દેશોમાં
ખુબી માધવે કહેલી રીતેજ પ્રચાર ચાલેછે, એમ જાણું. આ પ્રમાણે વૈષ્ણવોના અઢાર ભેદ, અને
રમાતોંના અઠાર ભેદ એ સઘળાઓનો નિર્ણય આ ઉદાહરણવડે સિદ્ધ થયો, આ કરતાં વિશેષ વિસ્તાર
નેહતો હોય તો મોટા ગ્રંથોમાં નેહ લેવો. આ વિષયમાં અઢાર ભેદોનાં જુદાં જુદાં ઉદાહરણ કહેવાથી
અને તેમનો નિર્ણય જુદો જુદો કહેવાથી અલ્પબુદ્ધિવાળાઓને કેવળ ભ્રાંતિમાત્ર ઉત્પન્ન થાય માટે તે
નિર્ણયનો પદ્મ જુદો લખી રાખ્યો છે તે જોવો એટલે તે ઉપરથી ચથાર્થ બોધ થશે.

અન્નાર્ધરાત્રોત્તરંદશમીસત્ત્વે ॥ કપાલવેચોદ્વિપંચાશદ્વિકાદશમીસત્ત્વેછાયાવેધઽપિપંચાશ
દ્વીત્વેદશમ્યાપ્રસ્તાવ્યોવેધઽત્ત્વેપંચાશત્ત્વેસંપૂર્ણાવ્યઃ પંચપંચાશત્ત્વેડતિવેધઃ પદ્મપંચાશત્ત્વેમહાવેધઃ સ
સપંચાશત્ત્વેપ્રલપાપ્યોષ્ટપંચાશત્ત્વેમહાપ્રલયપ્કોનપષ્ટિવેચોરાવ્યઃ પષ્ટિવદીત્વેરાક્ષસાવ્યદ્વિવેધમેદાના
રવેનોક્તામપ્નાદિમતાનુસારિભિઃકૈશ્ચિદિવકેષ્વિદેવાનુસ્તાતાઃ માધવાચાર્યાદિસર્વસંમતસ્તુપદ્મપંચાશ
દ્વીવેધપવેતિષ્ઠેયં દશમીપંચદશઘટીમિરેકાદશીદૂષિકેતિ તૂપવાસાતિરિક્રમતે ॥ વ્રતાંગેસંકલ્પાર્ચ
નાદો સ્નાપિતહોષેણનસર્પયાત્યાગઃ કિંતુપ્રાતઃકર્તવ્યસંકલ્પાચનાદિમધ્યાહ્નોત્તરંકાર્યમિતિષ્ઠેયમ્ ॥

હવે એકાદશી મતનો વેધ કહેછે.

આ વિષયમાં નારદમુનિએ દશમની ઘડીઓ ઉપર લક્ષ્ય આપી દશ પ્રકારના વેધ કહ્યા છે, તે આ-
પ્રમાણે—અર્ધરાત્રિ પછી દશમી હોય તો કપાલવેધ, પર ઘડી દશમ હોય તો છાયાવેધ, પઞ્ચ ઘડી દશમ
હોય તો અસ્તવેધ, પઞ્ચ ઘડી દશમ હોય તો સંપૂર્ણવેધ, પપ ઘડી દશમ હોય તો અતિવેધ, પદ ઘડી
દશમ હોય તો મહાવેધ, પઞ્ચ ઘડી હોય તો પ્રલયવેધ, પદ ઘડી હોય તો મહાપ્રલયવેધ, પદ ઘડી હોય
તો ઘોરવેધ, ૧૦ ઘડી હોય તો રાક્ષસવેધ, એ રીતે વેધના ભેદ છે, તેમાંના કેટલાએક ભેદોને મધ્વાચા-
ર્યાદિકના મતને અનુસરનારા કેટલાએક મનુષ્યો અનુસરે છે. માધવાચાર્યઆદિ સર્વેને તો પદ ઘડીથી થતો
મહાવેધજ આન્ય છે, એમ જાણું. દશમ ૧૫ ઘડીવડે એકાદશીને વેધિત કરેછે, એપ્રમાણે જે કહેલું છે
તે ઉપવાસરહિત વ્રતો માટે છે. વ્રતોના અંગજૂત જે અંગલ્પ, પૂતલિક તેમાં દૂષિત એકાદશી હોય તોપણ
સર્વથા તેનો ભાગ કરવો નહીં, ભારે પ્રાતઃકાલે કરવાનાં જે સકલ્પ, પૂતલિક તે મધ્યાહ્ન પછી કરવાં એ
રીતે જાણું.

અથ વ્રતપ્રયોગઃ ॥ ઉપવાસાત્પૂર્વદિનેપ્રાતઃકૃતનિત્યક્રિયઃ દશમીદિનમારમ્બ્યકરિષ્ઠેહંમતંતવ
ત્રિદિનંદેવદેશનિર્વિમંકુરકેશવેતિસંકલ્પ્ય મધ્યાહે પરમકંકુર્યાત્ તત્રનિયમાઃ કાંસ્યમાંસમસૂરદિવા
સ્વાપાતિભોજનાત્યંત્રુપાનપુનર્મોજનમૈથુનશૌદ્રાનુતમાપનચળકકોદ્રવશાકપરપાચ્યતૈલતિલપિષ્ઠાંબૂલ
વર્જનાદયઃ પક્ષમર્જાતરેકાષ્ઠેનદંતવાચનંકુર્યાત્ નિશિમૂતરપેશયિત્વા પ્રાતરેકાદશ્યાંપર્ણાદિનાદંતધાવ
નંચાર્યનુસારેન ક્ષાનાદિનિત્યક્રિયાતેપવિત્રપાણિરદદ્મુચ્ચઃ વારિપૂર્ણતાપ્રપાત્રમાદાયસંકલ્પંકુર્યાત્
પદ્માદશ્યાંનિરાહારોભૂત્યાહમપરેહ્નિ મોક્ષ્યામિપુંડરીકાક્ષશરણંમેમવાચ્યુતેતિ અનેનમંત્રેણ પુષ્પાંજલિ
વાહરોદિધાત્ અશતસ્યુપકાદશ્યાંજલાહારપકાદશ્યાંશીરમક્ષપકાદશ્યાંફલાહારપકાદશ્યાંનકમોજી
ત્યાદ્યદેન શાપ્ત્યનુસારેણસંકલ્પઃ શૌવાનાંરુદ્રગાયત્ર્યાસંકલ્પઃ સૌરાણાંનિત્યગાયત્ર્યાનામ્નાવાસંકલ્પઃ
અયંસંકલ્પઃ સૂર્યોદયોત્તરંદશમીસત્ત્વે સ્માર્તરેકાદશ્યાંરાત્રીકાર્યઃ અર્ધરાત્રાદુપરિદશમ્યનુલૌસર્વરેવે

કાદશ્યામધ્યાહ્નોત્તરકાર્યઃ સંકલ્પોત્તરમષ્ટાક્ષરમંત્રેણત્રિરભિમંત્રિતંતજ્જલંપિચેત્ તતઃપુષ્પમંડપંકૃત્વા તત્ર પુષ્પગંધેસ્તથાધૂપેર્દાપેર્નૈવેયકૈઃપરૈઃ સ્તોત્રૈર્નાનાવિઘૈર્દિવ્યૈર્ગીતવાદ્યૈર્મનોહરૈઃ દંડવતપ્રપિપાતેશ્ચજયશબ્દૈસ્તથોત્તમૈઃ હરિસંપૂજ્યવિધિવદ્રાત્રૌકુર્યાત્પ્રજાગરમ્ ॥

હવે વ્રતનો પ્રયોગ કહેણે.

ઉપવાસને આગલે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં નિલકર્મ કીધા પછી “દશમયક્રી ત્રણ દિવસલગી હું વ્રત કરુંછું, હે દેવ, દેવેશ, કેશવ, તે વ્રત નિર્વિઘ્ન કર,” એવા સંકલ્પ કરી મધ્યાહ્ન એકભક્ત કરવું. તે એકભક્તના નિયમ—કાંસાના પાત્રમાં ભોજન, આંસ, મમ્મર, દિવસે નિદ્રા, અતિ ભોજન, અતિ જલપાન, ખીણ વખત ભોજન, મૈથુન, મધ, જીરું બોલવું, ચણા, કોદુ, શાક, પરાત્ર, જીવાર, તેલ, તિલનો ખજ, તાંબૂલ ઇત્યાદિક પદાર્થ વર્જ્ય કરવા. એકભક્ત કીધા પછી કાષ્ઠી દાતણ કરવું. રાત્રિએ ભુનિશયન કરી પ્રાતઃકાલે એકાદશીને દિવસે યુક્તના પાન આદિવડે દાંત ઘસવા, લાકડાનું દાતણ કરવું નહીં. જ્ઞાનઆદિ નિલકર્મ કર્યા પછી હાથમાં દર્ભપત્રિ ધારણ કરી ઉત્તર દિશાને સન્મુખ થઈ જલ ભરેલું ત્રાંખાનું પાત્ર હાથમાં લઈ સંકલ્પ કરવો. “एकादश्यां निराहारो भूत्वाऽहमपरेऽहनि ॥ मोक्षयामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाऽच्युत” અર્થ—“એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહી હું કાલે ભોજન કરીશ, હે પુંડરીકાક્ષ, હે અચ્યુત, મહાઈ રક્ષણ કર.” અથવા એ મંત્રવડે વિજ્યુને પુષ્પાંજલી સમર્પણ કરવી. અશક્ત હોય તો “एकादश्यां जलाहारः, एकादश्यां क्षीरभक्षः, एकादश्यां फलाहारः, एकादश्यां नक्तमोजी,” ઇત્યાદિક યથાશક્તિ ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ કરવો. શિવભક્તે રુદ્રગાયત્રીવડે સંકલ્પ કરવો. સૂર્યોપાસકે નિલગાયત્રીવડે, અથવા નામમંત્રવડે સંકલ્પ કરવો. આ સંકલ્પ સૂર્યોદય પછી દશમ હોય તો રાત્રીએ એકાદશીને દિવસે રાત્રિએ કરવો. અર્ધરાત્રિ પછી દશમ હોય તો સઘળાઓએ એકાદશીને દિવસે મધ્યાહ્ન પછી કરવો. સંકલ્પ કીધા પછી અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે ત્રણ વખત જલ મંત્રી તેનું આચમન કરવું. સ્વારપછી પુષ્પાને મંડપ કરી તે મંડપમાં “પુષ્પ, ચંદન, ધૂપ, દીપ, ઉત્તમ નૈવેદ્ય, નાનાપ્રકારનાં દિવ્ય સ્તોત્ર, સુસ્પર ગીત, વાજન, સાધ્યાં નમસ્કાર અને ઉત્તમ જયશબ્દ. એવડે યથાવિધિ વિજ્યુની પૂજા કરી રાત્રિએ જાગરણ કરવું.”

एकादश्यांनियमाः ॥ પાલંદિસંમાપણસ્પર્શદર્શનવર્જનં ब्रह्मचर्यसत्यमापणदिवास्वापवर्जनादयः परिमापोकाश्चज्ञेयाः । पाखंडिदर्शनादौतुसूर्यपश्येत्ततःशुचिः संस्पर्शैतुबुधःस्नायाच्छुचिरादित्यदर्शनात् संमाप्यतान्शुचिपदंक्षितयेदच्युतबुध इत्यादिप्रायश्चित्तम् उपवासदिने श्राद्धप्राप्तौ श्राद्धशेषसर्वांश्चैर्નેकाંપત્રિવિવિધ્ય તત્સર્વાંશ્રાવગ્રાણંકૃત્વા પાત્રંગવાદિભ્યોદેયં કંદમૂલફલાહારાદ્યનુકાપેનો પવાસકર્માતુ સ્વમશસ્યૈવફલાદેઃ પિતૃગ્રાહણપાત્રેપુપરિવેષણપૂર્વકતચ્છેપમશ્વર્ણકાર્યં એકાદશ્યાંપદામૂ પમૃતાહઃસ્વાત્કદાચન તદિન્નંતુપરિત્યજ્યદ્વાદશ્યમેવકારયેદિત્યાદિવચનાનિયંયાચારૈઘૈષણ્યપરાણિ ઘૈષણ્યૈઃપોહશમહાલયકરણપક્ષે એકાદશ્યધિકરણકંદાદશ્યધિકરણકંઠ મહાલયંતંત્રેણકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્ય મહાલયદ્વયંદ્વાદશ્યાંકાર્યં કામ્યોપવાસે સૂતકપ્રાતૌ શારીરનિયમાન્સ્વયંકૃત્વાસૂતકાંતેપૂજાદાનગ્રાહણ મોજનાદિકંકાર્યં નિલ્યોપવાસે સૂતકાદિપ્રાતૌ જ્ઞાત્યાહરિંપ્રણમ્ય નિરાહારાદિકંસ્વયંકૃત્વા પૂજાદિકં ગ્રાહણગ્રાહારાકાર્યં દાનાદેલોપોનસૂતકાંતેઽનુષ્ઠાનાવશ્યકત્વં પયં રજસ્વલાદિદોષેપિ દ્વાદશ્યાંપ્રાતર્નિલ્યપૂ જાંવિધાયમગયતેમતમર્પયેત્ અજ્ઞાનતિમિર્ગંધસ્યગ્રતેનાનેનકેશવ પ્રસીદસુમુલોનાથજ્ઞાનદ્વિપ્રદોમયેતિ તત્રમંત્રઃ દશમ્યાદિપૂત્રાનાનિયમાનાંમંગે દિવાસ્વાપેષહુશોજલપાનેમિથ્યાભાપણેવાતત્ત્રિયમમંગાનુ દિશ્યનારાયણાષ્ટાક્ષરમંત્રજપમષ્ટોત્તરશતસંખ્યયાકુર્યાત્ અલ્પદોષેનામશતત્રયજપઃ રજસ્વલાચંડાલરજ કસૂતિકાદિશબ્દસ્યપ્રતમમધ્યેશ્રવણેષ્ટોત્તરસહસ્રાગાયત્રીજપઃ તતોનેવૈચતુલસીમિથિતાત્રેનપારણકાર્યં આ મલકીફલસ્યપારણયામશ્વણેઽસંમાપ્યમાપણાદિદોષનાશઃ પારણંચદ્વાદશ્યુલ્લંઘનેમહાદોષાત્ દ્વાદશીમધ્યેષ્વકાર્યં સ્વલ્પદ્વાદશીસ્ત્વેરાત્રિશેષે આમચ્યાહ્નંતાઃ ક્રિયાઃ સર્વાઅપકૃષ્ટકાર્યાઃ અગ્નિહોત્રહોમસ્યના પર્વદ્વિતિકેચિત્ એવંશ્રાદ્ધસ્યાપિનાપર્કર્પોરાત્રૌશ્રાદ્ધનિષેધાત્ અતિસંકટેશ્રાદ્ધેચપ્રદોપાદિવ્રતેતીયંજલે

૧ ઉપવાસને દિવસે કાષ્ઠના દાતણનો નિષેધ ॥ અને દાતણ ન કરવાથી આઠાલપણુ યાયછે એ રીતે મહાભારતના વનપર્વમાં લખ્યું ॥ મારે ઉપવાસના દિવસના દાતણને બદલે આગલે દિવસે એકભક્ત કીધા પછી રાત્રિએ દાતણ કરવું, એમ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં લખ્યું છે.

૨ શાદિનારજસ્વલાચંડાલરજકસૂતિકાદિશબ્દવળસંભાવવર્જનમસ્પર્શનવર્જનાદિકમ્.

૩ શાદિનાચંડાલરજસ્વાદિર્દર્શને.

નપારણંકાર્યં દ્વાદશીમૂયસ્ત્વેદ્વાદશીપ્રથમપાદંહરિવામરસંજ્ઞકમુલંધ્યપારણંકાર્યં કલમાધાયાઅપિદ્વા
દશ્યાશ્રમાવેત્યોદશ્યાપારણં દ્વાદશ્યામધ્યાહ્નોર્ધ્વસત્ત્વે પ્રાતર્મુહર્તત્રયમધ્યેપચપારણં નમધ્યાહ્નાદૌદિતિવહઃ
યહનાંકર્મકાલાનાંવાધાપત્તરપરાહપ્રતેતિકેચિત્ દ્વાદશ્યાંસર્વમાસેપુરુષકાર્યાંકૃણ્યાંવાશ્રવણયોગે શકે
નૈકાદશીદ્વાદશ્યોર્દ્વયોરપ્યુપવાસઃકાર્યઃ અશકેતૈકાદશ્યાંફલાહારાધનુકલ્પંકૃત્વાશ્રવણદ્વાદશ્યામુપવા
સઃકાર્યઃ ત્રિષ્ણુશ્ચંડલયોગસત્ત્વેતુષ્કાદશ્યામેવશ્રવણદ્વાદશીપ્રયુક્તમપ્યુપવાસંકૃત્વાદ્વાદશ્યાંશ્રવણયોગર
હિતાયાંપારણંકાર્યં દ્વાદશ્યાઃશ્રવણતોન્યૂનત્વેશ્રવણયુક્તાયામપિદ્વાદશ્યામેવપારણં દ્વાદશ્યુલ્લંચનેદોપાત્
ત્રિષ્ણુશ્ચંડલયોગાદિનિર્ણયોમાદ્રપદમાસગતશ્રવણદ્વાદશીપ્રકરણેવશ્યતે દિવાનિદ્રાંપરાશ્નંચપુનર્મોજનમે
થુને ક્ષોદ્રંકાંસ્યામિપંતેલંદ્વાદશ્યામપ્રવર્જયેત્ યનકોધચ્છનકકોદ્રવમાપતિલપિષ્ઠમૂરનેત્રાંજનસિંધ્યામા
પળભોમાપાસપ્રવાસમારુવાહનાપ્યનતાંબુલાદીનિવર્જયેત્ પતેત્ચનિયમાઃકામ્યવ્રતેઆવદ્યકા નિત્યવ્ર
તેતુ શક્તિમાંસ્તુપુમાન્કુર્યાંચિયમેસંવિદોષણં વિશેષનિયમાશકોડહોરાત્રંમુજિવર્જિતઃ નિઘૃતીતંદ્રિયઃશ્રદ્ધા
સહાયોત્રિષ્ણુતત્પરઃ ઉપોત્યૈકાદશીંપાપાન્મુચ્યતેનાત્રસંશયઃ અન્યંમુંક્ષેતિયોદ્યાદુંકેવાયઃસનાત્કી
ર્ષકાદશીત્રતાદિષ્ણુસાચુજ્યંલભતેશ્રિયમ્ ॥ इत्येकादशीनतनिर्णयः ॥ कार्यांतरेत्येकादशीद्वादशीयुतैव
ग्राह्या ॥ इत्येकादशीनिर्णयउद्देशःसप्तदशः ॥ ૧૭ ॥

હવે એકાદશીત્રતસંબંધી નિયમો કહેલે.

પાખંડી સાથે ભાષણ, રૂપરી, અને તેનું દર્શન એ વર્ત્ય કરવાં. શ્રદ્ધાચર્ય; સભ ભાષણ; દિવસે નિદ્રા
ન કરવી; ઇલાદિક અને પ્રથમ વ્રતપરિભાષામાં કહેલાં તે પણ પાળવાં “પાખંડી, ઇલાદિ” દેખાયા છતાં
સૂર્યનું દર્શન કીધાથી શુદ્ધ થાયછે. રૂપરી થયા છતાં આન કરી સૂર્યનું દર્શન કીધાથી શુદ્ધ થાયછે. તેમની
સાથે ભાષણપ્રસંગ થાય તો સૂર્યમંડલમાં રહેનાર નારાયણનું ચિંતન કરવું.” ઇલાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત બહુધું.
ઉપવાસને દિવસે શ્રાદ્ધ આવે તો શ્રાદ્ધ કરી ગેષ બચેલું સધળુ અન્ન એક પાત્રમાં મૂકી તે સર્વ અન્ન
મુઠી તે પાત્ર ગાય ઇલાદિકને દેવું. કંદ, મૂળ, ફળ, ઇલાદિક કાંઈએક ભક્ષણ કરી ગોણુપક્ષથી ઉપવાસ કર-
વાવાળો હોય તેણે તે કંદ, મૂળ, ફળ પિટ્ઠકાણે બેઠેલા આશ્વલના પાત્રમાં પીરસતાં શેષ બચે તે ભક્ષણ
કરવાં. “હે રાત્રી. ત્યારે એકાદશીને દિવસે શ્રાદ્ધદિવસ આવે ત્યારે તે દિવસ છોડી દ્વાદશીને દિવસે
શ્રાદ્ધ કરવું.” ઇલાદિક વચ્ચના જોખમાણે આચાર હોય તેખમાણે વૈષ્ણવપર સમજવાં. વૈષ્ણવોએ ગોળ
મહાસય શ્રાદ્ધ કરવાં હોય તો તેઓએ “પ્રકાદશ્યધિકરણકં દ્વાદશ્યધિકરણકંચ મહાલયં તંત્રેણ
કરિષ્યે,” એવા સકલ્પ કરી બાજે મહાસય દ્વાદશીને દિવસે કરવાં. કામ્ય ઉપવાસને દિવસે સૂતક પ્રાપ્ત
થયું હોય તો શારીરક (ઉપવાસ આદિક) નિયમ પોતે કરી સૂતકનિવૃત્તિ થયા પછી પૂન, દાન, આશ્વલુ-
ભોજન ઇલાદિક કરવાં. નિત્યોપવાસવિષે સૂતક પ્રાપ્ત થાય તો આન કરી વિષ્ણુને નમસ્કાર કરવો અને
નિરાહારાદિક નિયમ પોતે કરી પૂજા ઇલાદિક કર્મ આશ્વલુદ્વારાએ કરાવવું. દાનાદિકનો લોપ કરવો. સૂતક-
સામાપ્તિ પછી તે કરવાની ફરી જરૂર નથી. એપ્રમાણે રજસ્વલાદિક દોષ છતાં પણ બહુધું. દ્વાદશીને
દિવસે પ્રાતઃકાલમાં નિલપૂજા કરી પરમાત્માને વ્રત સમર્પણ કરવું. તેનો મંત્ર;—“જઞ્ઞાનતિમિરાંઘલ્ય
વ્રતેનાનેન કેશવ ॥ પ્રસીદ સુમુલો નાથ જ્ઞાનદષ્ટિપ્રદો મય.” દશમ આદિ ત્રણ દિવસમાં કહેલા નિયમોનો
ભંગ થાય, વા દિવસે નિદ્રા, વારવાર જલપાન, વા મિધ્યા ભાષણ, ઇલાદિકમાંથી જે જે નિયમભંગ થાય
તો તેના તેના ઉદ્દેશવડે નાગયણુના અષ્ટાક્ષરમંત્રનો અણોત્તરરાત (૧૦૮) જપ કરવો. અહ્ય દોષ હોય તો
નામમંત્રનો ત્રણો જપ કરવો. રજસ્વલા, ચાંડાલ, ઘોળી, સુવાવડી સ્ત્રી, ઇલાદિકના શબ્દ વ્રતમાં સંભ-
ળાય તો (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. અને ત્યારપછી નૈવેદ્ય તથા તુલસીસહિત અન્નવરે પારણા કરવી.
પારણાના ભોજનમાં આમળાં ભક્ષણ કરે તો ચાંડાલાદિકાએ સંભાળણ કરવાનો દોષ દૂર થાયછે. દ્વાદ-
શીનું ઉઘ્ઘન થાય તો મ્હેડો દોષ છે માટે પારણા બારગમાંજ કરવી. બારગ ચોડી હોય તો સૂર્યોદયથી
મધ્યાહ્નકાલવચીનાં સઘળા કર્મ પાછલી રાત્રિમાં અપકર્ષ કરી (પછી કરવાનાં કર્મ પ્રથમજ કરવાં) કરી
લેવાં. અગ્નિહોત્ર હોમનો અપકર્ષ કરવો નહીં, એમ કેટલાએક અધકાર કહેછે. “રાત્રિએ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં”
એવો નિષેધ ॥ માટે શ્રાદ્ધનો પણ અપકર્ષ કરવો નહીં. અતિસકટ, શ્રાદ્ધ, પ્રદોષાદિ વ્રત, એવે સમયે
તીર્થના જલવરે પારણા કરવી. બારગ અધિક હોય તો હરિવાસર નામનો બારગનો પ્રથમ અતુર્થારા છોડી

૧ ઇલાદિ રાખંડી રજસ્વલા, ચાંડાલ, ઘોળી અને સુવાવડી સ્ત્રી ઇલાદિકાના શબ્દનુ શ્રવણ તથા એમની સાથે
સંભાષણનું વર્જન અને એમના રૂપચંદ્રનું વર્જન ઇલાદિક બહુધું

૨ ઇલાદિ રાખંડી ચાંડાલ, રજસ્વલા ઇલાદિક દેખાયા છતાં.

પારણા કરવી. કલામાત્ર (એક પલનો તૃતીયાંશ) પણ આરસ ન હોય તો તેરસમાં પારણા કરવી; મધ્યાહ્ન-કાલથી અધિક આરસ હોય તો પ્રાતઃકાલથી કરી છ ઘડીમાંજ પારણા કરવી; મધ્યાહ્નથી પ્રથમ કરવી નહીં, એમ ઘણાએક અંચકાર કહેછે. જુદાં-જુદાં કર્મોને જુદો જુદો સમય છે તેનો આર્થ થાય માટે અપ-રાહકાલેજ પારણા કરવી, એમ પણ કેટલાએક કહેછે. સઘળા માંસોમાં-શુકલપક્ષ અથવા કૃષ્ણપક્ષની આરસને દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોય તો શક્તિમાન મનુષ્યે એકાદશી અને દ્વાદશી એ બન્ને દિવસે ઉપવાસ કરવા. અશક્ત મનુષ્યે એકાદશીને દિવસે ફલાહાર ઇલાદિ ગૌણ પક્ષ માની શ્રવણદ્વાદશીને ઉપવાસ કરવો. વિષ્ણુશુભલયોગ-હોય તો એકાદશીને દિવસેજ શ્રવણદ્વાદશીને ઉપવાસ કરી શ્રવણ-યોગરહિત આરસને દિવસે પારણા-કરવી. આરસ શ્રવણથી કમતી હોય તો, આરસનું ઉલ્લઘન થવાથી મહાદોષ થાયછે માટે શ્રવણયુક્ત આરસમાંજ પારણા કરવી. વિષ્ણુશુભલયોગાદિકનો નિર્ણય ભાદ્રપદ માસમાંની શ્રવણદ્વાદશીના પ્રસંગમાં કહેવાયો. દિવસે નિદ્રા, પરાત્રલોજન; બીજી વખત લોજન, મૈથુન, મધ, કંસાના પાત્રમાં લોજન, માંસ, તેલ, એ આઠ પદાર્થ આરસને દિવસે વળ્યું કરવા. જીગાર, ક્રોધ, અણા, કોપ, અહં, તિલનો ખજ, મસૂર, નેત્રમાં કાજલ નાખવું, જીર્ણ બેઠવું, લોભ, મહેનત, પરદેશ જવું, ભાર ઉપાડવો, ભણવું, તાંબૂલ ઇલાદિ વળ્યું કરવાં. આ સઘળા નિષેધો કામ્યવ્રતમાં અવશ્ય પાળવા. નિયત્રતમાં તો, “શક્તિમાન પુરુષે વિશેષેકરી નિયમ પાળવા.” “વિશેષ નિયમો માટે જો અશક્ત હોય તો અહોરાત્ર (આઠ યોહાર) ઉપવાસ કરવો. ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરી, અજ્ઞાયુક્ત, વિષ્ણુતત્પર ધર્મ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરે તો પાપયત્રી મુક્ત થાયછે, એમાં સંશય નથી. બીજાને ‘લોજન કર’ એમ જો કહેછે અથવા લોજન કરેછે તે બન્ને નરકમાં જવાવાળા થાયછે. એકાદશીવ્રત કરવાથી સંપત્તિ અને વિષ્ણુસાધુન્ય એ પ્રાપ્ત થાયછે.” આપ્રમાણે એકાદશીવ્રતનો નિર્ણય કલ્પો. બીજાં કર્મો માટે એકાદશી લેવી તે દ્વાદશીયુક્ત લેવી. ઇતિ એકાદશીનિર્ણયોદેશઃ સમદશઃ ॥ ૧૭ ॥

દ્વાદશીત્વેકાદશીવિદ્યાગ્રાહ્યા અથાષ્ટમહાદ્વાદશ્યઃ ॥ શુદ્ધાધિકેકાદશીયુક્તાદ્વાદશી ઉન્મીલનીસંજ્ઞા દ્વાદશ્યેવશુદ્ધાધિકાવર્ધતેસાવંજુલી સૂર્યોદયેપકાદશીતતઃક્ષયગામિનીદ્વાદશીદ્વિ-તીયસૂર્યોદયેત્રયોદશીપચમેકાહોરાત્રેતિચિત્રત્રયસ્પર્શાન્નિસ્પર્શાસંજ્ઞાદ્વાદશી દર્શસ્વપૌર્ણમાસ્યાવાયદાદિન શુદ્ધિસ્તદ્રાપક્ષવર્ધિનીસંજ્ઞા પુષ્યર્ક્ષયુતાજયા શ્રવણયુતાવિજયા પુનર્વસુયુતાજયંતી રોહિણીયુતાપાપના-શિની પ્તાઃ પાપક્ષયમુક્તિકામડપવસેત્ શ્રવણયુતાનુપકાદશીવન્નિત્યા પ્તાસ્વદ્વસુપકાદશીદ્વાદશ્યોરેક-ત્વેતંત્રેણોપવાસઃ પાર્થકયેશકસ્યોપવાસદ્વયં યસ્વારંઘવ્રતદ્વયડપવાસદ્વયાશક્તશ્ચતસ્યદ્વાદશીસમુપો-પાદ્વતદ્વયપુણ્યલાભઃ તત્રશ્રવણર્ક્ષયોગેમુહૂર્તમાત્રોડપિગ્રાહ્યાઃ પુણ્યાદિયોગઃ સૂર્યોદયમારમ્યાસ્તમયપર્વત-સ્ત્રેદુપવાસઃ પારણંતુતિચિનક્ષત્રસંયોગોપોષ્ણેડમયાતેન્મયતરાંતેવેતિસર્વેસામાન્યનિર્ણયઃ ॥ ઇતિ દ્વાદશી-નિર્ણય ઉદ્દેશોડ્પાદશઃ ॥ ૧૮ ॥

હવે આરસનો નિર્ણય કહેછે.

આરસ તો, એકાદશીવડે વિદ્યુ હોય તે લેવી. આઠ મહાદ્વાદશી છે—૧ શુદ્ધાધિકેકાદશીયુક્ત જે દ્વાદશી તેનું ઉન્મીલની એવું નામ છે. ૨ શુદ્ધાધિકદ્વાદશીજ બચેછે તે વંજુલી, ૩ સૂર્યોદયમાં એકાદશી, પછી ક્ષયગામિની આરસ, અને બીજે દિવસે સૂર્યોદયમાં તેરસ, એપ્રમાણે એક દિવસ રાત્રિમાં ત્રણ તિથિના-સ્પર્શ થાય-માટે તે દ્વાદશી ત્રિસ્પર્શ નામની. ૪ અમાવાસ્યાની અથવા પૂનમની ન્યારે દિનવૃદ્ધિ થાય લાગે પક્ષવર્ધિની દ્વાદશી. ૫ પુષ્યનક્ષત્રયુક્ત જે તે જ્યા. ૬ શ્રવણયુક્ત તે વિજ્યા. ૭ પુનર્વસુયુક્ત તે જ્યંતી. ૮ રોહિણીયુક્ત તે પાપનાશિની, પાપક્ષય અને મુક્તિ એની ઇચ્છા કરનારે આ આઠ દ્વાદશીના ઉપવાસ કરવા. શ્રવણ નક્ષત્રયુક્ત જે દ્વાદશી તે એકાદશીપ્રમાણે નિય છે. આ આઠ દ્વાદશીમાંથી એકાદશી અને આરસ એ બન્ને એક દિવસે આવે તો એકતરે ઉપવાસ કરવો. જુદી જુદી બન્ને દિવસે આવે તો સામ-ઘીવાળાએ જે ઉપવાસ કરવા. જે જે વ્રતનો પ્રથમ આરંભ કર્યો અને જે ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હોય તો દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવાથી જે વ્રતનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે. તે ઉપવાસમાં શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ જે ઘડી હોય તો પાણ લેવો. પુષ્ય, પુનર્વસુ અને રોહિણી એ નક્ષત્રનો યોગ સૂર્યોદયથી અસ્તલગી હોય તો ઉપ-વાસમાં લેવો. પારણા કરવી તે તિથિ અને નક્ષત્રના સંયોગસંબંધી ઉપવાસ હોય તો બન્ને (તિથિ, નક્ષ-ત્રને) અતે અથવા બેમાંથી એકને અંતે કરવી. એ સર્વત્ર સામાન્ય નિયમ જાણવો. ઇતિ દ્વાદશીનિર્ણ-યોદેશઃ અષ્ટાદશઃ ॥ ૧૮ ॥

ત્રયોદશીશુક્લાપૂર્વાકૃષ્ણોત્તરા ॥ શનિવારાદિયુક્તાંકાંચિન્નુક્રત્રયોદશીમારમ્યસંવત્સરપ
યંતપ્રતિપક્ષત્રયોદશીપુશનિવારયુક્તાસ્વેવચનુવિંશતિશુક્લત્રયોદશીપુવાકર્તવ્યં યત્પદોપસમયે શિવપૂજા
નક્તમોજનાત્મકપ્રદોપવ્રતંતત્રસર્વાસ્તમયોત્તરત્રિમુહૂર્તોત્તમકપ્રદોપવ્યાપિનીત્રયોદશીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપ્રદો
પવ્યાત્તોસામ્યેનતદેકદેશસ્પર્શોવાત્તત્રા વૈપમ્યેનૈકદેશસ્પર્શંતદાધિક્યવત્તીર્ણ્યાપિગ્રાહ્યા યદિદેવપૂજા-
મોજનપર્યાંતંતદાધિક્યંલભ્યેત નોચેત્સામ્યપક્ષવદુત્તરૈર્વ ડમયત્રસર્વંથાવ્યાપ્યમાવેડપિપરૈવ ॥ इति त्र
योदशीनिर्णय उद्देश एकोनविंशतितमः ॥ १९ ॥

હવે ત્રયોદશીનો નિર્ણય કહેછે.

શુક્લપક્ષમાં તેરસ પ્રથમ દિવસની લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાં તેરસ ધીળ દિવસની લેવી. શનિવાર ઇલા-
દિયુક્ત કોઈએક તેરસથી આરંભ કરી એક વર્ષ લગી દરએક પક્ષની તેરસે અથવા શનિવારયુક્ત ચોવીસ
શુક્લપક્ષનીજ તેરસને દિવસે કરવાતું જે પ્રદોપસમયે શિવપૂજા, નક્તભોજનરૂપ વ્રત તે વ્રતમાં સૂચાસ્ત
પછી છ ઘડી જે પ્રદોપકાલ તે કાલમાં વ્યાપિની તેરસ હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે પ્રદોપકાલવ્યાપ્તિ હોય
અથવા બન્ને દિવસે સરખી પ્રદોપકાલમાં એકદેશવ્યાપ્તિ હોય ત્યારે પાછળનીજ લેવી. બન્ને દિવસે વિપ્રમ
એકદેશવ્યાપ્તિ હોય અને દેવપૂજા, ભોજન એ, તે એકદેશવ્યાપ્તિમાં થઈ શકે એટલી અધિક મળે તો
પ્રથમની પણ લેવી, તેથી ન મળે તો સામ્ય પક્ષપ્રમાણે પાછળનીજ લેવી. બન્ને દિવસે બિલકુલ વ્યાપ્તિ ન
હોય તોપણ પાછળનીજ લેવી. ઇતિ ત્રયોદશીનિર્ણયોદેશ એકોનવિંશતિતમઃ ॥ ૧૯ ॥

ચતુર્દશીતુશુક્લાપરાકૃષ્ણાપૂર્વા ॥ યતુપ્રતિમાસંકૃષ્ણચતુર્દશ્યાંશિવરાત્રિવ્રતંકામ્યમનુષ્ટીયતે
તત્રમદ્દશિયરાત્રિવિંશતીથ્યવ્યાપિન્ચેવગ્રાહ્યા ડમયત્રનિશીથવ્યાત્તોપરા પ્રદોપવ્યાતેરાધિક્યાત્ કૈશ્ચિ
ત્રપ્રદોપમાત્રવ્યાપિનીગૃહ્યતેતત્રમૂલંચિત્યં યતુચતુર્દશ્યાંદિવામોજનનિપેધપ્રતિનિત્યત્વાપાલ્યતેતત્રમોજન
કાલવ્યાપિનીચતુર્દશીત્યક્ષત્રાત્રયોદશ્યાંપંચદશ્યાંવામોક્તવ્યં ॥ શિવરાત્રિવ્રતિમિસ્તુચતુર્દશ્યામેવપાર
ણાકર્તવ્યા નતત્રચતુર્દશ્યદમીદિવેતિમોજનનિપેધપ્રાપ્તિઃ વિધિપ્રાપ્તેનિપેધાપ્રવેશાત્ ॥ इति चतुर्दशीनि
र्णय उद्देशो विंशतितमः ॥ ૨૦ ॥

હવે ચતુર્દશીનો નિર્ણય કહેછે.

શુક્લપક્ષમાં ચૌદશ ધીળ દિવસની લેવી. કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રથમ દિવસની લેવી. દરએક મહિનાની વદ
ચૌદશને દિવસે કામનાથી જે શિવરાત્રિવ્રત કરેછે તેમાં મહાશિવરાત્રિપ્રમાણે મધ્યરાત્રવ્યાપિનીજ લેવી,
બન્ને દિવસે મધ્યરાત્રવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રદોપવ્યાપ્તિ અધિક છે માટે ધીળ દિવસની લેવી. કેટલાએક (કો-
ન્સ્તુભાદિક ગ્રંથકર્તાઓ) પ્રદોપમાત્રવ્યાપિની ગ્રહણ કરેછે; પરંતુ તેમાં મૂલ શું? તે વિચાર કરવો. જ્યાં
ચૌદશને દિવસે ભોજનનો નિપેધ નિત્ય છે માટે પાળવામાં આવે છે ત્યાં ભોજનકાલવ્યાપિની ચૌદશ છોડી
તેરસમાં અને પૂનમમાં ભોજન કરવું. શિવરાત્રિવ્રત કરનારાઓએ તો ચૌદશમાંજ પારણા કરવી. વિધિવડે જે
પ્રાપ્ત તેમાં નિપેધ પ્રવર્તી શકતો નથી, માટે “ચૌદશ અને આઠમને દિવસે, દિવસે ભોજનનિપેધ.” એ રીતે
જે દિવસે ભોજનનો નિપેધ તે આ પારણામાટે નથી. ઇતિ ચતુર્દશીનિર્ણયોદેશો વિંશતિતમઃ ॥ ૨૦ ॥

पूर्णमासमावास्येतुसावित्रीव्रतंविनापरेग्राह्ये ॥ યતુકૈશ્ચિન્નચાવળીહુતાશનીપૂર્ણમા
સ્યોઃકુલધર્માદૌપૂર્વેવિદ્યોગ્રાહ્યતોકેઃસર્વાપૌર્ણમાસીકુલધર્માદૌપૂર્વાગૃહ્યતેતત્રમૂલંમૃગ્યં અણદશનાડિકા
તોન્યૂમચતુર્દશીસચ્ચેતાદશચતુર્દશીવેધસ્ય મૂતોણદશનાડીમિરિતિવચનાન્ અદુષ્કત્વપ્રતીતેરસ્તુવાતા
દશસ્વલેકુલધર્મપૂર્વેવગ્રાહ્યં અણદશનાડિકાધિકચતુર્દશીવેધેતુપૂર્વેવિદ્યાપૌર્ણમાસીનગ્રાહ્યેતિમેપ્રતિ
માતિ અમાવાસ્યમોમસોમવારયુતાસ્નાદનાદૌમહાપુण्या પર્વમાનુયુતાસતમી મૌમયુતાચતુર્થી યતુ
સોમયુતામાવાસ્યાપામશ્વત્પૂજાયાત્મકસોમવત્તીવ્રતમનુષ્ટીયતે તત્રઅપરાહપર્યંતંમુહૂર્તમાત્રયોગેડપિત્ર
તંકાર્યે દિનાંતેપર્યાટિકાત્મકસાયાહ્યોગેરાત્રિયોગેચનકાર્યમિતિશિષ્ટાચારઃ યતીનાંકૌરાદૌડદ્યેત્રિમુ
હૂર્તવ્યાપિનીપૌર્ણમાસીગ્રાહ્યા તૃતીયમુહૂર્તેસ્પર્શમાવેચનુર્દશીયુતા ॥ इति पंचदशीनिर्णय उद्देश एक
विंशतः ॥ ૨૧ ॥

૧ અનરજેરિનાદ્યમાગેપૂજનમોજનકર્તવ્યમિતિનિર્ણયેવત્તમ્.

૨ એ પક્ષમાં, દિવસના આઠમા ભાગમાં પૂજન, ભોજન કરવું એ રીતે નક્કાના નિર્ણયમાં કવુ છે.

હવે પૂનમ અને અમાવાસ્યા એનો નિર્ણય કહેછે.

સાવિત્રીનતવિના પૂનમ અને અમાવાસ્યા બીજા દિવસની હોય તે લેવી. ગ્રાવણની પૂનમ, અને ફાગણની પૂનમ કુલધર્મ ઇલાદિકાદે પૂર્વવિદ્યા લેવાનું કહ્યું છે તેથી કેટલાએક ગ્રંથકાર સઘળી પૂનમ કુલધર્માદિક માટે પ્રથમનીજ લેછે, પરંતુ તેમાં મૂલ શું? તે સોધન કરવું. ચૌદશ અઢાર ઘડીથી ઓછી હોય તો “ચૌદશ અઢાર ઘડીવડે પૂનમને દ્રુપિત કરેછે” એવાં વચન છે માટે ચૌદશના વેધનો દોષ નથી એમ છે તેથી તેવા સ્થળમાં કુલધર્માદિકાદે પ્રથમ દિવસની લેવી. પરંતુ અઢાર ઘડી કરતાં અધિક ચૌદશનો વેધ હોય તો પ્રથમની તિથિવડે વિદ્ય એવી પૂનમ લેવી નહીં, એમ મને ભાસેછે. અમાવાસ્યાને દિવસે ભૌમવાર અથવા ગોમવાર એવો યોગ આવ્યો હોય તો આનંદાનાદિકાદે મહાયુષ્યકારક છે. એવીજ રીતે રવિવારે સાતમ, અને ભૌમયુગ ચોથ જાણી. ગોમવારયુગ અમાવાસ્યાને દિવસે અથત્ય (પીપળો) પૂનદિગ્ધ ને ગોમવતીવ્રત કરેછે તે માટે અપરાહ્નકાલગીમાં ભે બે ઘડી અમાવાસ્યાનો યોગ હોય તો પણ વ્રત કરવું. દિવસની છેડી છ ઘડી સાપ્તાહકાલ તેમાં, અને રાત્રિએ યોગ હોય તો ન કરવું, એનો શિષ્ટાચાર છે. સંન્યાસીઓએ ક્ષીરાદિક કર્મમાટે સૂર્યોદયકાલમાં ત્રિમુદ્ગર્ત (છ ઘડી) વ્યાપિની હોય તે પૂનમ લેવી. ત્રીજા મુહુર્તને સ્પર્શ કરતી નહોય તો ચતુર્દશીયુગ લેવી. ઇતિ પૂર્વિમાનિર્ણયોદેશ એકવિંશતિતમઃ ૨૨

અધેષ્ટિકાલઃ ॥ પક્ષાંતાડપચક્ત્યાઃ પક્ષાઘાયપ્ત્યાઃ ઉપવાસોઽન્યાધાનાત્પ્યર્કમ્ પર્વણોચ્ચતુર્થાશ આઘાઃ પ્રતિપદસ્ત્રયઃ ॥ ચાગકાલઃ સ વિગ્રેયઃ પ્રાતર્યકો મનીપિમિઃ ॥ પ્રતિપત્ત્યર્ચરણે નયપ્ત્યમિતિસ્થિતિઃ ॥ તત્રપર્વપ્રતિપદોઃપૂર્ણત્વેસંદેહાભાવઃ પર્વણ્યન્યાધાનસ્યોત્તરદિનેયાગસ્યયથોક્તકાલલામાત્ પર્વણઃસંઘત્યેતુપર્વાર્ષેશ્યાપ્રતિપદોદ્દાસવૃદ્ધિચટિ કાગળયિત્વાતદર્ધ્વાસેપર્વણિવિયોજ્યવૃદ્ધૌસંયોજ્યસંધિકાલંશ્રાત્યાન્યાધાનાદિકાલોનિર્ણયઃ યત્રદ્વાસવૃદ્ધીનસ્તસ્ત્રયથાસ્થિતઃસ્પષ્ટપચસંધિઃ તત્ર સંધિચ્ચતુર્વિંધઃ પૂર્વાહ્નસંધિર્મધ્યાહ્નસંધિરપરાહ્નસંધીરાત્રિસંધિચ્ચેતિ દ્વેધાવિમ્ભકદિનસ્યપૂર્વાર્ધપૂર્વાહ્નઃ અપરાર્ધઅપરાહ્નઃ પૂર્વાહ્નાપરાહ્નસંધિભૂતોચટિકાદ્વયાત્મકોમુહર્તોમધ્યાહ્નાવર્તનાપરપર્યાયશ્ચિત્કૌસ્તુમે ઉભયસંધિરેકપલાત્મકપચમધ્યાહ્નેનતુચટિકાદ્વયાત્મક શ્ચિત્રાયેણેદાર્ણીશિષ્ટાચારઃ તત્રોક્તરીત્યાહ્નાસઘૃચ્ચર્ચયિયોજનસંયોજનનિર્ણાતઃ પર્વપ્રતિપદોઃસંધિર્વદિપૂર્વાહ્નમધ્યાહ્નેવામવતિ તદાસંધિદિનાતપૂર્વદિ નેન્યાધાનસંધિદિનેયાગઃ યદ્યપરાહ્નેરાત્રૌવાસંધિસ્તદા સંધિદિનેન્યાધાનંતરપરદિનેયાગઃ અયોદાહરણં પર્વસત્તદાઘડીમિતંપ્રતિપદેકાદઘડીમિતાતત્રપદ્ધડીમિતઃ પ્રતિપત્ત્યર્ચસ્તદર્ધ્વઘડીત્રયંપર્વણિવિયોજિતં જાતઃ સંધિચ્ચતુર્દશઘડીમિતઃ અર્ચાશ્ચત્તદ્વડીમિતેદિનમાનેપૂર્વાહ્નસંધિઃ ॥ અષ્ટાવિંશતિઘડીમિતેતુદિનમાનેઽયમેવમધ્યાહ્નસંધિઃ અત્રસંધિદિનેયાગઃ પૂર્વદિનેઽન્યાધાનં પર્વ ૧૪ પ્રતિપત્ ૧૬ અત્રપંચવટિકાવૃદ્ધિઃ તદર્ધસાર્ધઘડીદ્વયંપર્વણિસંયોજિતંજાતઃ સંધિઃસાર્ધેપોડશઘડીમિતઃ અર્ચઅપરાહ્નસંધિઃ અત્રસંધિદિને ઽન્યાધાનંપરેશ્ચર્ચાગઃ ॥

હવે ઇષ્ટિકાલનો નિર્ણય કહેછે.

પક્ષનો છેવટનો કાલ તે ઉપવાસકાલ, અને પક્ષનો આધકાલ તે યજ્ઞનો કાલ. અન્યાધાન^૧ નામનું ને કર્મ તેનુંજ નામ ઉપવાસ છે. “પર્વનો ચોથો ભાગ અને એકમના પ્રથમ ત્રણ ભાગ મળી ને કાલ તે ઇષ્ટિનો કાલ જાણવો, તે પ્રાતઃકાલ; એ રીતે પંડિતોએ કહ્યોછે. એકમના ચોથા ચરણમાં યજ્ઞ કરવો નહીં એવો નિયમ છે.” પર્વને દિવસે અન્યાધાન કરવું અને બીજે દિવસે યજ્ઞ કરવો એ રીતે કહેલા વખતની સહજ પ્રાપ્તિ થાયછે માટે પર્વ અને એકમ સંપૂર્ણ હોય તો તે જાણતમાં સંસય નથી. પર્વ ખડિત હોય તો પર્વકરતાં એકમની ક્ષય, વૃદ્ધિની ઘડી લેખીને અર્ધ કરતી, એકમનો ક્ષય હોય તો તે અર્ધ કરેલી ઘડી પર્વમાં કમતી કરતી, અને એકમ વધતી હોય તો તે અર્ધ કરેલી ઘડી પર્વમાં મેળવતી અને તે ઉપરથી સંધિકાલ જાણી તે પ્રમાણે અન્યાધાનાદિક કાલનો નિર્ણય કરવો. જ્યાંકાં ક્ષય વૃદ્ધિ થતી નથી ત્યાંકાં ને છે તે સંધિ સ્પષ્ટ છે. સંધિ ચાર પ્રકારનો છે—પૂર્વાહ્નસંધિ, મધ્યાહ્નસંધિ, અપરાહ્નસંધિ અને રાત્રિસંધિ એ રીતે ચાર પ્રકારનો છે. દિવસના બે ભાગ કરવા તેમાં દિવસનું સૂર્યઉદયથી મધ્યાહ્નગી પ્રથમ અર્ધ તે પૂર્વાહ્નકાલ, અને દિવસનો ને પાછલો અર્ધભાગ તે અપરાહ્નકાલ. પૂર્વાહ્નની છેવટની એક ઘડી અને અપ-

રાત્રીની પ્રથમની એક ઘડી મળી સધિભૂત જે બે ઘટિકા (એક મુહૂર્ત) તે મધ્યાહ્નસંધિ, એનુંજ આય-
ર્તન એનું ખીલું નામ કૌસ્તુભમાં છે. એક પવમાત્ર જે બન્ને તરફનો સધિ તેજ મધ્યાહ્નસંધિ, જે ઘડીનો
મધ્યાહ્નસધિ નહીં, એવો હાલમાં બહુધા શિષ્ટાચાર છે, માટે પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ
જેવાં હોય તેપ્રમાણે તેની અર્ધ ઘડી ઝાણી કરવી અથવા મેળવવી અને સંધિનો નિર્ણય કરવો. હવે પર્વ
અને પ્રતિપદાનો સંધિ જે પૂર્વાહ્નમાં દિવા મધ્યાહ્નમાં યાચ તે સંધિદિવસના પ્રથમદિવસે અન્વાધાન કરવું
અને ચંદ્રિવસે યાગ કરવો. અપરાહ્નકાલમાં અથવા રાત્રિએ જે સધિ હોય તે સંધિદિવસે અન્વાધાન અને
તેને બીજે દિવસે યાગ કરવો. એ વિષયમાં ઉદાહરણુ:—પર્વ ૧૭ ઘડી, એકમ ૧૧ ઘડી, સહાં એકમનો
ક્ષય ૬ ઘડી, તે ક્ષયનું અર્ધ ૩ ઘડી પર્વમાં કમતી કર્યું ત્યારે ચૌદ ઘડીએ સંધિ થયો, આ ત્રીસ ઘડીનાં
દિનમાનમાં પૂર્વાહ્નસધિ યાચછે. અને અઠ્ઠાવીસ ઘડી દિનમાન હોય તે એજ મધ્યાહ્નસંધિ યાચછે. આ
દાખલામાં ચંદ્રિવસે યાગ અને તેથી પ્રથમદિવસે અન્વાધાન, એ પ્રમાણે કરવું. ખીલું ઉદાહરણુ:—પર્વ
૧૪ ઘડી, એકમ ૧૮ ઘડી, છઠાં વૃદ્ધિ ૫ ઘડી, તે વૃદ્ધિનું અર્ધ અઠી ઘડી તે પર્વમાં મેળવવી ત્યારે સાડી-
સોળ ઘડી સમયે સંધિ થયો, આ સધિ (ત્રીસ ઘડીનાં દિનમાનથી) અપરાહ્નસંધિ યાચછે, આ દાખલામાં
સંધિદિવસે અન્વાધાન અને બીજે દિવસે યાગ કરવો એમ સમજવું.

અથાત્રવાલ્લબોધાર્થપ્રકારાંતરમ્ ॥ સૂર્યોદયોત્તરંવિચમાના: પર્વનાડિકા:પ્રતિપન્નાડિકાઐકી
કૃતા:સત્યોયદિદિનમાનતોન્યૂનાસ્તદાપૂર્વાહ્નસંધિ: યદિદિનમાનસમાનાસ્તદામધ્યાહ્નસંધિ: યદિદિનમા
નાદધિકાસ્તદાપરાહ્નસંધિરિતિ દ્વયંસૂર્યોદયોત્તરમનુવર્તમાનપર્વપ્રતિપદો:ક્ષયવૃદ્ધિભ્યામેવ સંખ્યલોક
નમિદાર્નાંસર્વંનશિષ્ટાચારેપુપ્રસિદ્ધં કૌસ્તુભાદૌતુચતુર્દશોદિનસ્યાઽડયાત્પૂર્વપર્વણોગતઘટિકાઽડયાદેવ્ય
ઘટિકાઐકીકૃત્યેષંપ્રદિપદઃ પૂર્વેદિનસ્યાઽત્તરદિનસ્યાશ્વઘટિકાપન્નીકૃત્યપર્વાપેક્ષયાપ્રતિપદોવૃદ્ધિક્ષયો
હોયો તથથા ચતુર્દશી ૨૨ પર્વ ૧૭ ચતુર્દશીદિનસ્યા:પર્વનાડિકા: ૩૮ ઽત્તરદિનસ્યા: ૧૭ પન્નીકૃત્યજા
તા: ૫૫ પર્વેદિનસ્યા:પ્રતિપન્નાઙ્ય: ૪૩ ઽત્તરદિનસ્યા: ૧૧ પન્નીકૃત્યજાતા: ૫૪ અષ્ટૈકાઘટીપ્રતિપત્ક્ષયસ્ત
ર્ધમર્ધઘટીપર્વેણિવિયોજિતાજાત:સંધિ:સાધંપોડશનાઙ્ય: અયમપરાહ્નસંધિ: પ્રથમમતૈત્વત્રપૂર્વાહ્નસં
ધિ: સ્થિત: તથાચતુર્દશી ૨૪ પર્વ ૧૭ પૂર્વગતનાઙ્ય: ૩૬ ઇષ્યયોગેજાતા: ૫૩ પ્રતિપત્ ૧૧ ગતૈવ્યયોગે
જાતા: ૫૪ અત્રપૂર્વોક્તરીત્યાસવોદાદ્રજેપર્વૈકાઘટીવૃદ્ધિસ્તર્ધસંયોજનેસાધંસત્તદશનાઙીમિતોઽપરાહ્ન
સંધિ: પર્વંચપૂર્વમતૈત્મતયોરત્યંતરોધ: વૃદ્ધિક્ષયાદિસર્વંવૈપરીત્યાત્ અત્રમતેઘટીદ્વયાધિકાવૃદ્ધિ:ક્ષ
યોવાનસંમયતીતિપરેઽહ્નિઘટિકાન્યૂનાસ્તથૈવામ્યધિકાશ્ચયાદિતિ વહુવચનમસંગતમિતિદૂપણંપુરુણર્થંચિ
તામણૌદ્રણ્યમ્ ॥

હવે બાલકોને બોધ થવામાટે બીજે પ્રકાર કહેછે.

સૂર્યોદય પછીની, પર્વની જે ઘડી હોય તે અને એકમની જે ઘડી હોય તે સઘળી એકઠી મેળવવી
પછી એકઠી કરેલી સઘળી ઘડીએ દિનમાન કરતાં કમતી હોય તે પૂર્વાહ્નસંધિ, દિનમાનની બરાબર હોય
તો મધ્યાહ્નસધિ, અને દિનમાનથી અધિક હોય તે અપરાહ્નસધિ, એ રીતે સધિ સમજવા. આ પ્રકારે
સૂર્યોદયપછીની પર્વ અને એકમની જે ઘડીએ તેમના ક્ષય અને વૃદ્ધિ ઉપરથીજ સધિ લેએછે અને એજ
રીતિ હાલમાં સઘળા શિષ્ટાચાર ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ છે. કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં તે ચૌદશના દિવસની સૂર્યોદયથી
પ્રથમની પર્વની ગણેલી ઘડીએ, અને ઉદય પછીની આવનારી ઘડીએ એ સઘળી એકઠી કરવી, એપ્રમાણે
એકમની પ્રથમ દિવસની ઘડી, અને બીજા દિવસની ઘડી એ સઘળી એકઠી કરવી, અને પર્વ કરતાં એક-
મની વૃદ્ધિ દિવા ક્ષય બંધુવો. દાખલો:—ચૌદશ ૨૨ ઘડી, પર્વ ૧૭ ઘડી, ચૌદશના દિવસની પર્વની
૩૮ ઘડી, બીજા દિવસની પર્વની ૧૭ ઘડી, એ સઘળી એકઠી કરતાં ૫૫ યથ. પર્વના દિવસની એકમની
૪૩ ઘડી, બીજા દિવસની એકમની ૧૧ ઘડી, એ સઘળી એકઠી કરતાં ૫૪ યથ. આ દાખલામાં એકમનો
ક્ષય ૧ ઘડી થયો, તેનું અર્ધ અર્ધા ઘડી પર્વમાં કમતી કરી, ત્યારે સાડીસોળ ઘડીસમયે સધિ થયો એટલે
એ અપરાહ્નસંધિ થયો. પ્રથમના મતપછી તે એ દાખલામાં પૂર્વાહ્નસંધિ યાચછે. ખીલું ઉદાહરણુ:—ચૌદશ
૨૪ ઘડી, પર્વ ૧૭ ઘડી, ગત ઘડી ૩૬ તેમાં આવનારી ઘડી ૧૭ મેળવતાં ૫૩ ઘડી યથ. એકમ ૧૧ ઘડી,
ગણેલી અને આવનારી એનો મિલ્યાપ કર્યો ત્યારે ૫૪ યથ. આ ઉદાહરણુમાં પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે
ક્ષયનાં ઉદાહરણુમાંજ એક ઘડી વૃદ્ધિ એનું અર્ધ અર્ધા ઘડી તે મેળવી ત્યારે સાડીસત્તર ઘડી પ્રમાણે

એ અપરાહ્સંધિ થયો. એ રીતે પ્રથમના મતના અને આ મતના વૃદ્ધિ, ક્ષય ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકાર વિપરી-
તજ છે તેથી પરસ્પર અત્યંત વિરોધ આવેછે. આ મતમાં બે ઘડીથી અધિક વૃદ્ધિ અથવા ક્ષય સંભવતોજ
નથી. તેથી “બીજે દિવસે જે ઘડીએ ઓછી અથવા વધતી,” એ રીતે જે વાક્યમાં અબુવચન છે તે બરા-
બર સંગતિવાર થતું નથી એ દૂષણ પુરુષાર્થચિંતામણિમાં બેઠ લેવું.

અથપૌર્ણમાસ્યાંવિશેષ: ॥ સંગવકાલાદુર્ચ્વયોદશાદિચટીમારમ્યાર્ધાઘાતપૂર્વેસંઘૌસચસ્કા
લાપૌર્ણમાસીતસ્યાંસંધિદિનેષવાન્વાધાનં યાગશ્ચસચોડનુષ્ટેયઃ इदंपૌર્ણમાસ્યાંસચસ્કાલત્વંવૈકલ્પિકમિ
ત્તિકેચિત્ અમાવાસ્યાયાંસર્વચદ્વયહકાલતૈવનકદાચિદપિસચસ્કાલતાપૂર્ણમાસ્યામમાયાંચાપરાહ્સંઘૌપ
તિપદ્યતુર્થપાદેયાગોનદોપાય અમાવાસ્યાયામપરાહ્સંઘાવપિપ્રતિપદિત્રિમુહૂર્તાધિકદ્વિતીયાપ્રવેશેચંદ્રદ
ર્શનસંભવેનચંદ્રદર્શનેયાગનિપેદ્યાદમાવાસ્યાયામેવેષ્ટિશ્ચતુર્દશ્યામન્વાધાનંવૌધાયનાદીનાં અમાવાસ્યાયાં
સસઘટીમિતપ્રતિપદભાવેચંદ્રદર્શનેડપિપ્રતિપદેવવૌધાયનૈરિષ્ટિઃકાર્યા આશ્વલાયનાપસ્તંવાદીનાંતુ ચંદ્રદ
ર્શનનિપેષોનાસ્તીતિપ્રપદેવેષ્ટિઃ યત્રસંધિદિનેઈષ્ટિસત્રસાપ્રતિપદેવસમાપનીયાનનુપવેણિ પર્વેણિયાગસ
માસૌપનર્યાગઃકર્તવ્યઃ एवमेवસાતેંપાર્વણસ્થાલીપાકનિર્ણયઃ કેચિત્તુસાતેંસ્થાલીપાકઃપ્રતિપદેવસમાપ
નીયઈતિનિયમોનાસ્તિ પૂર્વાહ્ણપચસ્થાલીપાકસંમાપ્યસંધેરુચ્યંપ્રતિપદિદ્રાહ્ણજનોજનમાત્રંકાર્યં જયંતોપિસં
ધિસન્નિરુપેપ્રાતઃકાલેપચસ્થાલીપાકમાહેતિવિશેષમાહુઃ ઐતેપિદ્રાહ્ણજનોજનમાત્રંપ્રતિપદિકાર્યં અન્ય
તંત્રંપૂર્વાહ્ણપચસમાપનીયંનપ્રતિપદપેક્ષેતિપુરુષાર્થચિંતામણાવુકં કાલ્યાયનાનાંપૌર્ણમાસેષ્ટિનિર્ણયઃપૂર્વાક્તઃ
સર્વસાધારણયનતત્રકશ્ચિદ્વિશેષઃ इतिसिंધ्वादिवहुग्रंथसंमतमतं अन्येतुपूर्वाहसंघौसंधिदिनेऽन्याधा
नंपरेहिषागइतिपूर्णमासीधिपयेकातीयानांविशेषमाहुः ॥

હવે પૂનમનો વિશેષ નિર્ણય કહેછે.

સંગવકાલ પછી તેરમી ઘડીથી આરંભી અર્ધ દિવસની પ્રથમ સંધિ હોય તો તે સમયે પૂનમ હોવાથી
પૂનમને દિવસેજ અન્વાધાન કરી તેજ વખતે યગ્ન કરવો. પૂનમને દિવસે તરતજ અન્વાધાન અને યાગ
કરવાવિષે જે કશું, તેનો વિકલ્પ છે એમ કેટલાએક અંચકાર કહેછે. અમાવાસ્યામાં બન્ને દિવસે જુદા
જુદાજ કાલ છે; બન્ને કર્મ એક વખતે ચતાંજ નથી. પૂનમમાં અને અમાવાસ્યામાં અપરાહ્સંધિ હોય તો
એકમનો ચોથા ચરણમાં યાગ કરવાથી દોષ નથી. અમાવાસ્યાને દિવસે અપરાહ્સંધિ છતાં પણ એકમને
દિવસે છ ઘડીથી અધિક બીજ આવે તો તે દિવસે ચંદ્રદર્શનનો સંભવ છે, અને ચંદ્રદર્શનદિવસે યાગ કર-
વાનો નિષેધ છે માટે બૌધાયન ઇલાદિકોએ ચૌદશને દિવસેજ અન્વાધાન કરી અમાવાસ્યામાંજ ઇષ્ટિ કરવી.
અમાવાસ્યાને દિવસે સાત ઘડી એકમ ન હોય તો બીજે દિવસે ચંદ્રદર્શન છતાં પણ બૌધાયનોએ એકમને
દિવસેજ ઇષ્ટિ કરવી. આશ્વલાયન અને આપસ્તંબ ઇલાદિકોને તો ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ નથી માટે તેમણે
એકમમાંજ ઇષ્ટિ કરવી. ન્યાહાં સંધિદિવસે ઇષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં તે ઇષ્ટિ એકમમાંજ સમાપ્ત કરવી,
પર્વમાં સમાપ્ત કરવી નહીં. કારણ, પર્વમાં યાગની સમાપ્તિ થાય તો કરી યાગ કરવો બેઠએ. એજ રીતે
સ્માર્તાશ્રિવિષે પાર્વણસ્થાલીપાકનો નિર્ણય બહુવો. કેટલાએક અંચકારો તો, સ્માર્તાશ્રિવિષે સ્થાલીપાક
એકમમાંજ સમાપ્ત કરવો એ નિયમ નથી, ભારે પૂર્વાહ્ણમાંજ સ્થાલીપાક સમાપ્ત કરી સંધિ પછી એકમમાં
કેવળ શ્રાહણુ ભોજનજ કરાવવું, જ્યંત અંચકાર પણ સંધિના સમીપનો જે પ્રાતઃકાલ તેમાંજ સ્થાલીપાક
કરવો એમ કહેછે, એવો વિશેષ બતાવેછે. ઐતકર્મમાં પણ એકમમાં કેવળ શ્રાહણુભોજન કરાવવું, બીજું
સઘણું કર્મ પૂર્વાહ્ણમાંજ સમાપ્ત કરવું, એમાં એકમની ગરજ નથી એ રીતે પુરુષાર્થચિંતામણિમાં કહેલું
છે. કાલ્યાયનોનો પૂનમની ઇષ્ટિવિષયનો નિર્ણય, પ્રથમ સર્વને સાધારણુપણથી કહેલો છે તેજ બહુવો,
એમાં જુદો વિશેષ નિર્ણય નથી એવો નિર્ણયસિદ્ધુઆદિ પુષ્કળ ગ્રંથોમાં માનેલો મત છે. બીજા અંચકારો
તો, પૂર્વાહ્ણસંધિમાં સંધિને દિવસે અન્વાધાન કરવું અને બીજે દિવસે યાગ કરવો એ રીતે પૂનમમાટે કાલ્યા-
યનોનો વિશેષ નિર્ણય કહેછે.

અથામાવાસ્યાયાંકાતીયાનાંવિશેષ: ॥ અમાવિષયેત્રેધાવિમક્તદિનસ્યપ્રથમોભાગઃપૂર્વાહ્ણઃ
દ્વિતીયોભાગોમધ્યાહ્ણઃ તૃતીયોભાગોપરાહ્ણઃ તત્રપાત્રિસંઘૌપ્રતિપદિનેચંદ્રદર્શનેસત્યપિપરેપામિવકાતીયા
નામપિસંધિદિનેપિંડપિતૃયજ્ઞોડન્વાધાનંચપરદિનેષ્ટિષ્ટિતિનિર્વિવાદં પૂર્વાહ્ણેદિનદ્વિતીયમાગાધ્યમધ્યા

हेचसंधौसंधिपूर्वदिनेऽन्वाधानपिंडपितृयज्ञौसंधिदिनेचेष्टिः तदाचतुर्दशीदिनेऽमावास्याया दिनतृती
यभागाख्यापराह्मेयदिपूर्वव्याप्तिस्तर्हिअमायुक्तेपराह्मिपिंडपितृयज्ञइतिनसंदेहः इति तृतीयभागाख्यापराह्मा
त्यभागेऽपराह्मकदेशोमावास्याव्याप्तिस्तर्हमावास्यायांप्राप्तायांपिंडपितृयज्ञो नचतुर्दश्यामित्येकःपक्षः
चतुर्दश्यंतेभागेपिंडपितृयज्ञचंद्रस्यपरमक्षीणत्वादित्यपरःपक्षः अथापराह्मसंधौचत्वारःपक्षाः संधिदि
नेएवदिनतृतीयभागाख्यापराह्मेमायाःपूर्वव्याप्तिरितिप्रथमःपक्षः यथा चतुर्दशी २९ अमा ३० प्रतिपत्
२९ दिनमानंच त्रिंशत् ३० अत्रसंधिदिनेऽन्वाधानपिंडपितृयज्ञौपरदिनेयागःसंधिपूर्वदिनेएवोक्ताप
राह्मेमायाःपूर्वव्याप्तिरितिद्वितीयःपक्षः यथा चतुर्दशी २० अमा २२ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० अत्रसं
धिदिनात्परदिनेमुहूर्तयथात्मकप्रातःकालेप्रतिपत्पादत्रयावच्छिन्नयागकाललाभात्संधिदिनेऽन्वाधान
पितृयागौप्रतिपदिचेष्टिरितिकौस्तुभमतं त्रिमुहूर्ताद्वितीयाचेत्प्रतिपद्यापराह्मिकी अन्वाधानंचतुर्दश्यां
परतःसोमदर्शनादितिचचनाचतुर्दश्यांपिंडपितृयज्ञोपवासौसंधिदिनेचेष्टिरितिपरमतं अथापरद्विती
यपक्षोदाहरणं चतुर्दशी १८ अमा १८ प्रतिपत् १९ दिनमानं २७ अत्रप्रतिपद्दिनेप्रातःपादत्रयावच्छिन्नया
गकालाभावात्संधिदिनेएवसर्वमतेकात्यायनानामिष्टिः पूर्वदिनेपिंडपितृयज्ञोपवासौ अथदिनद्वयेसा
म्येनवैपम्येणैकदेशव्याप्तिरिति तृतीयःपक्षः यथा चतुर्दशी २५ अमा २५ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३०
इयंसांम्येनापराह्मव्याप्तिः अत्रकौस्तुभमतपरमतोक्तरीत्याद्वेधानिर्णयः यथावा चतुर्दशी २५ अमा २०
प्रतिपत् १७ दिनमानं २७ इयमपिसांम्येनैकदेशव्याप्तिः अत्रसर्वमतेसंधिदिनेएवकातीयेष्टिःपूर्वदिने
चपिंडपितृयज्ञोपवासौ अथवैपम्येणैकदेशव्याप्तिः चतुर्दशी २५ अमा २३ प्रतिपत् २३ दिनमानं ३०
अत्रापिपूर्वाक्तमतद्वयेनद्वेधानिर्णयोद्देश्यः यथावा चतुर्दशी २५ अमा २२ प्रतिपत् १८ दिनमानं ३० इय
मपिवैपम्येणैकदेशव्याप्तिः अत्रापिसर्वमतेसंधिदिनेकातीयेष्टिश्चतुर्दश्यामुपयासपिंडपितृयज्ञौ यथावा
चतुर्दशी २५ अमा २७ प्रतिपत् २९ दिनमानं ३० अत्रसंधिदिनेऽन्वाधानयागौ प्रतिपदीष्टिः संधिदि
नेएवैकदेशव्याप्तिरितिचतुर्थःपक्षः यथा चतुर्दशी ३१ अमा २६ प्रतिपत् २३ दिनमानं ३० यथावा च
तुर्दशी २८ अमा २२ प्रतिपत् १७ दिनमानं २७ अत्रोभयत्रापिसंधिदिनेएवपिंडपितृयज्ञान्वाधानेयाग
स्तुपरैहिप्रतिपदि एवंचकात्यायनमतेपिसर्वत्रोदाहरणेचंद्रदर्शननिषेधप्रतिपालनंनसंभवति किंतुकुत्र
चिन्मिषेधादरात्पूर्वजयागादिकंकचिचुचंद्रदर्शनवत्येवदिने एवंपिंडपितृयज्ञोऽपीतिभ्येयंदर्शभाद्धार्यम
मावास्यानिर्णयः सर्वसाधारणोऽत्रेवपुथगेववक्ष्यते ॥

હવે કાત્યાયનોનો અભાવાસ્થાભાટે વિશેષ નિર્ણય કહેછે.

અમાવાસ્યામાટે દિનમાનના ત્રણ ભાગ કરવા. પ્રથમ ભાગ તે પૂર્વાહ્ન, બીજો ભાગ તે મધ્યાહ્ન, ત્રીજો ભાગ અપરાહ્ન, એ રીતે ભાગ સમજવા. તેમાં રાત્રિસંધિ હોય ને એકમને દિવસે ચંદ્રદર્શન હોય તોપણ બીજાઓની રીતેજ કાલ્યાણનેએ પણ સંધિદિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન એ કરી બીજે દિવસે ઇષ્ટિ કરવી એવો વાદરહિત નિર્ણય છે. પૂર્વાહ્નમાં અને દિવસનો બીજો ભાગ મધ્યાહ્નકાલ તેમાં સંધિ હોય તો સંપિના પ્રથમ દિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કરી સંધિદિવસે ઇષ્ટિ કરવી. અને તે ચૌદશને દિવસે દિવસનો ત્રીજો ભાગ અપરાહ્નકાલ તે વખતે અમાવાસ્યાની પૂર્ણ વ્યાપ્તિ હોય તો અમાવાસ્યાયુક્ત ને અપરાહ્નકાલ તેમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, એમાં સંશય નથી. એ રીતે ત્રીજો ભાગ તે અપરાહ્નકાલ તેનો છેવટનો ભાગ ને અપરાહ્નનો એકદેશ તેમાં અમાવાસ્યાની વ્યાપ્તિ હોય તો અમાવાસ્યા પ્રાપ્ત થયા પછી તેમાંજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, ચૌદશમાં કરવા નહીં એ એક પક્ષ; તે વખતે ચંદ્ર અત્યંત ક્ષીણ છે માટે ચૌદશના છેવટના ભાગમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, એ બીજો પક્ષ. હવે અપરાહ્નસંધિમાં ચાર પક્ષ છે; સંધિ-દિવસેજ દિવસનો ત્રીજો ભાગ ને અપરાહ્નકાલ તેમાં અમાવાસ્યાની સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય એ પ્રથમ પક્ષ-દાખલો;—ચૌદશ ૨૯ ઘં, અમાવાસ્યા ૩૦ ઘં, એકમ ૨૯ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, એ દાખલામાં સંધિ-દિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, તથા બીજે દિવસે યાગ કરવો. સંપિના પ્રથમ દિવસેજ કહેલા અપરાહ્નકાલમાં અમાવાસ્યાની પૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય એ બીજો પક્ષ-દાખલો;—ચૌદશ ૨૦ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૨ ઘં, એકમ ૨૪ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, આ દાખલામાં સંધિદિવસને બીજે દિવસે છ ઘડી ને પ્રાતઃકાલ તેમાં એકમના ત્રણ ચરણલગી યજ્ઞકાલ મળેછે માટે સંધિદિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા, અને એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી, એમ કૌસ્તુભનો મત છે. “એકમને દિવસે અપરાહ્નકાલમાં છ ઘડી બીજ હોય તો બીજે દિવસે ચંદ્રદર્શન થાય માટે ચૌદશને દિવસે અન્વાધાન કરવું,” એ વચન છે તેથી ચૌદશને દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન એ કરવાં, અને સંધિદિવસે ઇષ્ટિ કરવી એવો બીજા ગ્રંથકારોનો મત છે.

હવે બીજા પક્ષનું બીજું ઉદાહરણ કહેછે;—ચૌદશ ૧૮ ધન, અમાવાસ્યા ૧૮ ધન, એકમ ૧૯ ધન, દિનમાન ૨૭ ધન, એ ઉદાહરણમાં એકમને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં એકમના ત્રણ ચરણ જે યજ્ઞકાલ તે આવતો નથી માટે સઘળાઓને મતે સંધિદિવસેજ કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી, તેમ પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં. હવે બંને દિવસે બરોબર અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ત્રીજો પક્ષ-ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધન, અમાવાસ્યા ૨૫ ધન, એકમ ૨૬ ધન, દિનમાન ૩૦ ધન, એ સરખી અપરાહ્ણવ્યાપ્તિ આવે છે. એ દાખલામાં કૌસ્તુભને મતે અને બીજાઓને મતે એનો પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે બે પ્રકારનો નિર્ણય થાયછે—બીજું ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધન, અમાવાસ્યા ૨૦ ધન, એકમ ૧૭ ધન, દિનમાન ૨૭ ધન, એ પણ સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ આવે છે. એ ઉદાહરણમાં સર્વના મતથી સંધિદિવસેજ કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી, અને પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ, તથા અન્વાધાન એ કરવાં. હવે વિષમમાનથી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તેનું ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધન, અમાવાસ્યા ૨૩ ધન, એકમ ૨૩ ધન, દિનમાન ૩૦ ધન; આ દાખલામાં પણ પ્રથમ કહેલા બે મતથી બે પ્રકારનો નિર્ણય જાણવો. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધન, અમાવાસ્યા ૨૨ ધન, એકમ ૧૮ ધન, દિનમાન ૩૦ ધન, એ પણ વિષમમાનવડે એકદેશવ્યાપ્તિ છે. છતાં પણ સર્વના મતથી સંધિદિવસે કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી. અને ચૌદશને દિવસે ઉપવાસ તથા પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ધન, અમાવાસ્યા ૨૭ ધન, એકમ ૨૬ ધન, દિનમાન ૩૦ ધન, આ દાખલામાં સંધિદિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયાગ કરી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી. સંધિદિવસે એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ચોથો પક્ષ. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૩૧ ધન, અમાવાસ્યા ૨૬ ધન, એકમ ૨૩ ધન, દિનમાન ૩૦ ધન, અથવા બીજું ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૮ ધન, અમાવાસ્યા ૨૨ ધન, એકમ ૧૭ ધન, દિનમાન ૨૭ ધન, આ બન્ને ઉદાહરણમાં સંધિદિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં, યાગ તો બીજે દિવસે એકમમાં કરવો. આ પ્રમાણે કાલ્યાણનોના મતમાં પણ સઘળાં ઉદાહરણોમાં ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ પાળવો સંભવતો નથી, ત્યારે કેટલાક સ્થળોમાં ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ માની પ્રથમ દિવસે યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. અને કેટલેક ઠેકાણે ચંદ્રદર્શનયુક્ત દિવસેજ યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. એજ રીતે પિંડપિતૃયજ્ઞવિષયમાં પણ જાણ્યું. દર્શશ્રાદ્ધમાટે અમાવાસ્યાનો સર્વ સાધારણ નિર્ણય આગળ જુદો કહીશું.

અથસામગાનામિષ્ટેર્નિર્ણયઃ ॥ તત્રપૌર્ણમાસીસર્વસાધારણાપૂર્વૈકૈવ અમાવાસ્યાયાંતુરાગ્નિસંધૌપ્રાતિપદ્યેવચંદ્રદર્શનેપિયાગઃ અપરાહ્ણસંધૌતુપ્રાતઃ પઙ્ચદિકાત્મકપ્રતિપદાદ્યપાદવ્યયરૂપયાગકાલાલામેપ્રતિપદિચંદ્રદર્શનેપીષ્ટિઃ સંધિદિનેચોપવાસપિતૃયજ્ઞોઽત્કયાગકાલાલામેસંધિદિનેયાગઃ પૂર્વદિનેચતુર્વિધ્યાપિતૃયજ્ઞોપવાસૌ પર્વેચસામગૈરપિચંદ્રદર્શનનિષેધઃ કાલ્યાણનવદેવયથાસંમયં પાલનીયઃ ॥ इति सामगनिर्णयः ॥ इति यागकालनिर्णय उद्देशो द्वाविंशः ॥ ૨૨ ॥

હવે સામવેદવાળાઓની ઇષ્ટિનો નિર્ણય કહેછે.

સામવેદીઓએ ઇષ્ટિમાટે પૂનમ સર્વસાધારણપક્ષથી પ્રથમ કહેલી છે તેજ લેવી. અમાવાસ્યાને દિવસે તો રાત્રિસંધિ છતાં ચંદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસેજ યાગ કરવો. અપરાહ્ણસંધિ હોય તો પ્રાતઃકાલની છ ઘડીસમયે એકમના પ્રથમ ત્રણ પાદરૂપ યજ્ઞકાલનો લાભ થાય તો ચંદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી, અને સંધિદિવસે અન્વાધાન તથા પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા. પ્રથમ કહેલો યજ્ઞકાલ ન મળે તો સંધિદિવસે યાગ કરવો, અને તેથી પ્રથમ દિવસે ચૌદશમાં પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં. આ રીતે સામવેદીઓએ પણ ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ કાલ્યાણનો પ્રમાણે જોવો સંભવે તેવો પાળવો. એ સામવેદીઓનો નિર્ણય કહ્યો. ઇતિ યાગનિર્ણયેષદેશે દ્વાવિંશઃ ॥ ૨૨ ॥

અથપિંડપિતૃયજ્ઞકાલઃ ॥ તત્રાપ્તવાલ્યનાનાંયસિદ્ધહોરાત્રેઅમાવાસ્યાપ્રતિપદોઃસંધિસ્તદિનાપરાહેપંચધાવિમકદિનચતુર્થમાગરૂપેપિંડપિતૃયજ્ઞઃ સચાપરાહ્ણસંધાવન્વાધાનદિનેભવતિ મધ્યાહ્નેપૂર્વાહેવાસંધૌયાગદિનેયાગોત્તરમપરાહેભવતિ યદાહોરાત્રસંધૌતિથિસંધિસ્તદાન્વાધાનદિનેપવપિંડપિતૃયજ્ઞઃ પવમાપસ્તંવહિરણ્યકેશિમતાનુસારિણામપિસંધિદિનેપવપિતૃયજ્ઞઃ સચાપરાહેઽધિવૃક્ષસૂર્યેવાકાર્યઃ અપરાહ્ણશ્ચપંચધાવિમકદિનચતુર્થમાગો નવધાવિમકદિનસપ્તમાગોવા સાંખ્યાનકાલ્યાણનસામગનામન્વાધાનદિનેપવપિંડપિતૃયજ્ઞઃપૂર્વમેવોક્તઃ

હવે બીજા પક્ષનું ખીલું ઉદાહરણ કહેછે;—ચૌદશ ૧૮ ઘં, અમાવાસ્યા ૧૮ ઘં, એકમ ૧૬ ઘં, દિનમાન ૨૭ ઘં, એ ઉદાહરણમાં એકમને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં એકમના ત્રણ ચરણ જે યજ્ઞકાલ તે આવતો નથી માટે સઘળાઓને મતે સધિદિવસેજ કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી, તેમ પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં. હવે બને દિવસે બસેબર અથવા ઓછી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ત્રીજો પક્ષ-ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૫ ઘં, એકમ ૨૪ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, એ સરખી અપરાહ્નવ્યાપ્તિ આવે છે. એ દાખલામાં કૌસ્તુભને મતે અને બીજાઓને મતે એનો પ્રથમ કહેલી રીતિ પ્રમાણે બે પ્રકારનો નિર્ણય થાયછે-બીજા ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૦ ઘં, એકમ ૧૭ ઘં, દિનમાન ૨૭ ઘં, એ પણ સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ આવે છે. એ ઉદાહરણમાં સર્વના મતથી સધિદિવસેજ કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી, અને પ્રથમ દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞ, તથા અન્વાધાન એ કરવાં. હવે વિષમમાનથી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તેનું ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૩ ઘં, એકમ ૨૩ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં; આ દાખલામાં પણ પ્રથમ કહેલા બે મતથી બે પ્રકારનો નિર્ણય જાણવો. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૨ ઘં, એકમ ૧૮ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, એ પણ વિષમમાનનું એકદેશવ્યાપ્તિ છે. હહાં પણ સર્વના મતથી સધિદિવસે કાલ્યાણનોએ ઇષ્ટિ કરવી. અને ચૌદશને દિવસે ઉપવાસ તથા પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવા. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૫ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૭ ઘં, એકમ ૨૬ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, આ દાખલામાં સધિદિવસે અન્વાધાન અને પિંડપિતૃયાગ કરી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી. સધિદિવસે એકદેશવ્યાપ્તિ હોય એ ચોથો પક્ષ. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૩૧ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૬ ઘં, એકમ ૨૩ ઘં, દિનમાન ૩૦ ઘં, અથવા બીજું ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૮ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૨ ઘં, એકમ ૧૭ ઘં, દિનમાન ૨૭ ઘં, આ બન્ને ઉદાહરણમાં સધિદિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ અને અન્વાધાન કરવાં, યાગ તો બીજા દિવસે એકમમાં કરવો. આ પ્રમાણે કાલ્યાણનોના મતમાં પણ સઘળાં ઉદાહરણોમાં ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ પાળવો સભવતો નથી, ભારે કેટલાક સ્થળોમાં ચંદ્રદર્શનનો નિષેધ માની પ્રથમ દિવસે યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. અને કેટલેક ઠેકાણે ચંદ્રદર્શનપ્રકટ દિવસેજ યાગાદિક કરવાનું કહેલું છે. એજ રીતે પિંડપિતૃયજ્ઞવિષયમાં પણ જાણું.

अथसामगानामिष्टेर्निर्णयः ॥ तत्रपौर्णमासीत्यर्धसाधारणापूर्वोक्तेष्व अमावास्यायांतुराग्रिसं
धौम्रतिपत्येच्चंद्रदर्शनेपियागः अपराह्णसंधौतुप्रातः पङ्घटिकात्मकप्रतिपदाद्यपादन्यरूपयागकालाला
भेदमतिपदिचंद्रदर्शनेपीष्टिः संधिदिनेष्वोपवासापितृयज्ञौउक्तयागकालालाभेसंधिदिनेयागःपूर्वेदिनेचतुर्द
श्यापितृयज्ञोपवासी एवंचसामगैरपिचंद्रदर्शनेनियेषः कात्यायनवदेवयथासंभवं पालनीयः ॥ इति
सामगनिर्णयः ॥ इति यागकालनिर्णय उद्देशो द्वाविंशः ॥ २२ ॥

હવે સામવેદવાળાઓની ધૃષ્ટિનો નિર્ણય કહેછે.

સામવેદીઓએ ઇષ્ટિમાટે પુનઃ સર્વસાધારણપક્ષથી પ્રથમ કહેલી છે તેજ લેવી. અભ્યાસ્યાને દિવસે તો રાત્રિસપ્તિ છતાં ચદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસેજ યાગ કરવો. અપરાહ્નસપ્તિ હોય તો પ્રાતઃકાલની જ ધર્મીસમયે એકમના પ્રથમ ત્રણ પાદૃષ્પ યજ્ઞકાલનો લાભ થાય તો ચદ્રદર્શન હોય તો પણ એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી, અને સવિદિવસે અન્યાધાન તથા પિંકપિતૃયજ્ઞ કરવા. પ્રથમ કહેલો યજ્ઞકાલ ન મળે તો સપ્તિદિવસે યાગ કરવો, અને તેથી પ્રથમ દિવસે ચૌદરામાં પિંકપિતૃયજ્ઞ અને અન્યાધાન કરવાં. આ રીતે સામવેદીઓએ પણ ચદ્રદર્શનનો નિષેધ કાલાપનો પ્રમાણે જોવા સમ્ભવે તેવો પાળવો. એ સામવેદીઓનો નિર્ણય કહ્યો. ઇતિ યાગનિર્ણયોદ્દેશો દ્વાવિંશઃ ॥ ૨૨ ॥

अथपिंडपितृयज्ञकालः ॥ तत्राभ्युपनिषत्सिद्धहोत्रेअमावास्याप्रतिपदोःसंधिस्तद्दिना
पराह्णेपंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागरूपेपिंडपितृयज्ञः सचापराह्णसंध्यावन्तधानदिनेभवति मध्याह्नेपूर्वा
ह्नेवासंधौयानदिनेयागोत्तरमपराह्णेभवति यदाहोरात्रसंधौतिथिसंधिस्तदन्वाधानदिनेएवपिंडपितृय
ज्ञः एवमापस्तंबहिरण्यकेशिमतानुसारिणामपिसंधिदिनेएवपितृयज्ञः सचापराह्णेऽधिवृष्टसूर्येवाकार्यः
अपराह्णश्चपंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागो नवधाविभक्तदिनसप्तमभागोवा सांख्यायनकात्यायनसामगा
नामन्वाधानदिनेएवपिंडपितृयज्ञःपूर्वमेवोक्तः सचत्रेधाविभक्तदिनतृतीयभागरूपेऽपराह्णेकार्यः गृह्यादि

મતાંયજ્ઞાનાંદર્શશ્રાદ્ધપિંડપિતૃયજ્ઞયોરેકસિન્ધિનેપ્રાસૌર્યતિપંગેનાનુદ્યાનં વ્યતિપંગોનામોમયોઃસહપ્રયો
ગઃ સંદર્પવેનિતુપૂર્વેયુઃકેવલદર્શશ્રાદ્ધમુત્તરેડહિકેવલપિંડપિતૃયજ્ઞઃ શ્રૌતાગ્નિમતાંતુકેવલપિંડપિતૃયજ્ઞ
પચ્વદ્વિનાગ્નોકાર્યાનવ્યતિપંગેણ શ્રૌતાગ્નિમતાંસંપૂર્ણદર્શેદત્યંકમઃ આદાવન્વાધાનંતતોવૈશ્વદેવસ્તતઃ
પિંડપિતૃયજ્ઞસ્તતોદર્શશ્રાદ્ધમિતિ અસ્મિન્નેવકાલેજીવત્પિતૃકેણસાગ્નિકેનહોમાંતેવાપિતુઃપિત્રાદિત્રયોદે
શેનપિંડસહિતોવા પિંડપિતૃયજ્ઞઃ કાર્યઃ ॥ યદ્વા પિંડપિતૃયજ્ઞોનૈવારબ્ધવ્યઃ હિટ્લોપેપાદકૃષ્કંપ્રાયશ્ચિત્તં
હિટ્વયલોપેડધ્નકૃષ્કં હિટ્વયલોપે અગ્નિનાશાત્પુનરપાધાનં પિંડપિતૃયજ્ઞલોપેવૈશ્વધ્યનરેદિઃપ્રાયશ્ચિત્તં
હિટ્વિત્યનેસત્તદ્દોતાંદ્દોપ્યામીતિસંકલ્પ્યતત્ત્વેનચતુર્ગૃહીતાજ્યેનપૂર્ણાહુતિર્વાકાર્યા ॥ इति पिंडपितृय
જ્ઞનિર્ણય હદેશસ્ત્યોર્વિશઃ ॥ ૨૩ ॥

હવે પિંડપિતૃયજ્ઞના કાલનો નિર્ણય કહેછે.

જે રાત્રિદિવસમાં અમાવાસ્યા અને એકમનો સંધિ હોય તે દિવસના પાંચ ભાગ કરી તેમાંનો ચોથો
ભાગ જે અપરાહ્ણકાલ તેમાં આશ્વભાષ્યનોએ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. તે પિંડપિતૃયજ્ઞ, અપરાહ્ણસંધિ હોય તો
અન્વાધાનને દિવસે થાયછે, અને મધ્યાહ્નસંધિ અથવા પૂર્વાહ્નસંધિ હોય તો યાગને દિવસે યાગ પછી અપ-
રાહ્ણકાલે થાયછે. જ્યારે દિવસ અને રાત્રિ એના સંવિવખતમાં તિથિના સંધિ આવે ત્યારે અન્વાધાનને દિવ-
સેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. એ રીતે આપસ્તમ્બ, હિરણ્યકેશી એમના મત પ્રમાણે ચાલનારાઓએ પણ સધિ-
દિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો, અને તે અપરાહ્ણકાલે અથવા બરાબર મધ્યાહ્નકાળે કરવો. દિવસના પાંચ
ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાહ્ણકાલ, અથવા દિવસના નવ ભાગ કરી સાતમો ભાગ તે અપરાહ્ણકાલ
સમજવો. સાંખ્યાયન, કાલ્યાયન અને સામવેદી એમણે અન્વાધાનને દિવસેજ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો એ રીતે
પ્રથમજ કહેલું છે. તે દિવસના ત્રણ ભાગ કરી ત્રીજો ભાગ જે અપરાહ્ણકાલ તેમાં કરવો. દર્શશ્રાદ્ધ અને
પિંડપિતૃયજ્ઞ એક દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો ગૃહાગ્નિ ધારણ કરનારા જે ઝગ્નેદી તેમણે વ્યતિપંગવડે કરવાં. વ્યતિ-
પંગ એટલે બન્ને સાથે કરવાં. પૂર્વે ખંડ હોય તો પ્રથમ દિવસે કેવલ દર્શશ્રાદ્ધ કરી બીજે દિવસે કેવલ
પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો. શ્રૌતાગ્નિમાન (અગ્નિહોત્રી) હોય તેણે તો પિંડપિતૃયજ્ઞ માત્ર દક્ષિણાગ્નિમાં કરવો,
દર્શશ્રાદ્ધની સાથે કરવો નહીં. સંપૂર્ણ અમાવાસ્યા હોય તો શ્રૌતાગ્નિમાન હોય તેણે આગળ કહીએ છિયે
એ ક્રમવડે કરવાં—પ્રથમ અન્વાધાન, પછી વૈશ્વદેવ, પછી પિંડપિતૃયજ્ઞ, અને સારપછી દર્શશ્રાદ્ધ એમ
કરવાં. સાગ્નિક (અગ્નિહોત્રી) જે છવ્વરિપતૃક તેણે એજ વખતે અથવા હોમ પછી પિતાના જે પિતા એટલે
દાદાપછી ત્રણ તેનો ઉદ્દેશ કરી પિંડસહિત પણ પિંડપિતૃયજ્ઞ કરવો, અથવા પિંડપિતૃયજ્ઞનો આરંભજ કરવો
નહીં. ઇંદ્રિના લોપ થાય તો પાદકૃષ્ક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, બે ઇંદ્રિના લોપ થાય તો અર્ધકૃષ્ક પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રણ
ઇંદ્રિના લોપ થાય તો અગ્નિનાશ થાયછે, માટે ફરી આધાન (અગ્નિસ્થાપન) કરવું. પિંડપિતૃયજ્ઞનો લોપ
થાય તો વૈશ્વધ્યનરેદિષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અથવા ઇંદ્રિસ્થાનકે “ સમહોતાતરં હોશ્યામિ ” એવો સંકલ્પ
કરી તે મંત્ર ભણી ચાર વખત લીધેલા ધીવડે પૂર્ણાહુતિ કરવી. ઇતિ પિંડપિતૃયજ્ઞોદ્દેશસ્ત્યોર્વિશઃ ॥ ૨૩ ॥

અથશ્રાદ્ધેડમાવાસ્યાનિર્ણયતે ॥ પંચવાચિભકદિનચતુર્થમાસપરાહ્ણવ્યાપિન્યમાસાસ્યા
દર્શશ્રાદ્ધેપ્રાદ્યા પૂર્વેયુરેયપરેયુરેચવાપરાહ્ણકાલ્યૈનૈકદેશેનવાવ્યાપિત્વેસૈવગ્રાહ્યા ઉભયદિનેડવ્યપરાહ્ણેવૈ
પમ્યેનૈકદેશવ્યાપિત્વેયાધિકવ્યાપિનીસાગ્રાહ્યા દિનદ્વયેસામ્યૈનૈકદેશવ્યાપિત્વેયિથિક્ષયેપૂર્વા તિથિવૃદ્ધી
તિથિસામ્યેચપરા તનસમવ્યાપીતિથિવૃદ્ધિત્વસામ્યોદાહરણાનિ ચતુર્દશી ૧૯ અમા ૨૩ દિનમાનં ૩૦
અનદિનદ્વયેડવિસમાપંચવટિકૈકદેશવ્યાપિત્વેચતુર્દશ્યપેક્ષયાચતુર્ધટિકાભિરમાયાવૃદ્ધિસ્ત્વાહુત્તરાગ્રાહ્યા
તથા ચતુર્દશી ૨૩ અમા ૧૯ અત્રૈકાષટિકાસમાવ્યાપિત્વેચતુર્થેયનતિથિક્ષયતાપૂર્વાગ્રાહ્યા અથ
ચતુર્દશી ૨૧ અમા ૨૧ અત્રચત્રીત્રયેનદિનદ્વયેશતઃસમાવ્યાપિત્વેચતુર્થેયનતિથિક્ષયતાપૂર્વાગ્રાહ્યા અથ
ગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપૂર્ણપરાહ્ણવ્યાપિત્વેચતુર્થેયનતિથિવૃદ્ધિત્વાત્પરાગ્રાહ્યા યદાદિનદ્વયેવ્યપરાહ્ણસ્પર્શમાવસ્તદાગ્રાહ્યાગ્નિ
મદ્નિશ્રૌતાગ્નિમદ્નિશ્ર સિનીવાલીસંત્રિકાચતુર્દશીસિથાપૂર્વાગ્રાહ્યા નિરગ્નિકૈઃસ્ત્રીશ્રાદ્ધાદિભિશ્ચકુહ્સંશિ
કામતિપન્નિમિત્રપરાગ્રાહ્યતિમાધવાચાર્યસંમતોદર્શનિર્ણયઃ પ્રાયઃસર્વેવશિષ્ટૈરાદ્રિયતેપુરુષાર્થચિંતામણે
નુયત્યૈત્તૈતિરીયૈશ્ચસાગ્નિકૈરપરાહ્ણવ્યાપ્યસત્ત્વેપિદિનતાપૂર્વેદિનેષ્વ દર્શશ્રાદ્ધકાર્યે તથાચદિનદ્વયે
કાલ્ત્યૈનાપરાહ્ણવ્યાપીપરત્રૈવદર્શઃ एकदेशेनापराह्णव्याप्तपिपह्ण्याप्रतिपदीष्टाचतुरत्रैवदर्शः द्विती

યદિનેપંચાપરાહ્લયાસૌતુ યદિપ્રતિપત્ત્યવશાદ્દશંદિનપવદ્દિપ્રાપ્તિસ્તદાવહવાનાંસિનીવાલીતૈત્તિરીયા
 ણાંકુહ્રાહ્યાં સામગાનાંવિકલ્પેનદ્વયં યદા પૂર્વદિનેડપરાહ્લેડધિકાવ્યાપ્તિઃ પરદિનેડલ્પાતદાસામગાનાંપૂ
 વર્તૈત્તિરીયાણાંઉત્તરા ઉભયત્રાપરાહ્લસ્પર્શભાવેડપિસામગાનાંપૂર્વા તૈત્તિરીયાણાંપરેત્યાંયુક્તં દશંદર્શન
 ઋવર્ષશ્રાદ્ધયોર્દશમાસિકયોર્દશશ્રાદ્ધોદકુંમશ્રાદ્ધયોઋસંપાતેદેવતામેદાચ્છાદ્ધત્રયંકાર્યં તત્રાદૌમાસિકા
 વ્દિકાદિશ્રાદ્ધકૃત્વા પાકાંતરેણદર્શશ્રાદ્ધકાર્યં વૈશ્વદેવઆદિકાદિશ્રાદ્ધશેષેણપૃથક્પાકેનવાદશશ્રાદ્ધા
 ત્પ્રાગ્ભવતિ આહિતાગ્નિસ્તુવૈશ્વદેવેપિંડપિતૃયજ્ઞંકૃત્વાવ્દિકંકુર્યાત્ દર્શશ્રાદ્ધમનુપનીતવિધુરપ્રવાસસ્યૈ
 રપિકાર્યં અમાશ્રાદ્ધાતિક્રમે ન્યૂપુવાચમિતિક્રવંશતવારંજપેત્ ॥ ૨૪ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિધે અમાવાસ્યાનો નિર્ણય કહેછે.

દિવસના પાંચ ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાહ્લકાલ, તે કાલવ્યાપિની અમાવાસ્યા દર્શશ્રાદ્ધમાં
 લેવી. પ્રથમ દિવસેજ અથવા બીજે દિવસેજ અપરાહ્લકાલમાં સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ કેવા એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો
 તેજ લેવી. જો બન્ને દિવસે પણ અપરાહ્લકાલમાં ઝોલી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો જે દિવસે અધિક-
 વ્યાપ્તિ હોય તે લેવી. બંને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય અને તિથિફલ હોય તો પ્રથમની લેવી,
 તિથિની વૃદ્ધિ હોય અથવા બરોબર તિથિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે બરોબર વ્યાપ્તિ
 હોય તો વૃદ્ધિ, ફલ અને સમ તિથિ એમના ક્રમવડે દાખલા;—ચૌદશ ૧૬ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૭ ઘં,
 દિનમાન ૩૦ ઘં; આ દાખલામાં બન્ને દિવસે સરખી પાંચ ઘડી એકદેશવ્યાપ્તિ છે અને ચૌદશ કરતાં ચાર
 ઘડી અમાવાસ્યાની વૃદ્ધિ છે માટે બીજા દિવસની લેવી. ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૭ ઘં, અમાવાસ્યા ૧૬
 ઘં, આ દાખલામાં એક ઘડી સરખી વ્યાપ્તિ છે અને ચાર ઘડી તિથિનો ફલ છે માટે પ્રથમની લેવી.
 ઉદાહરણ;—ચૌદશ ૨૧ ઘં, અમાવાસ્યા ૨૧ ઘં, આ ઉદાહરણમાં બન્ને દિવસે ત્રણ ત્રણ ઘડી સરખી
 વ્યાપ્તિ છે અને તિથિની વૃદ્ધિ અથવા ફલ કાંઈ પણ ન હોવાથી તિથિ સમ છે માટે બીજા દિવસની લેવી.
 બન્ને દિવસે પૂર્ણ અપરાહ્લકાલવ્યાપ્તિ હોય તો તિથિની વૃદ્ધિ છે માટે બીજા દિવસની લેવી. જો બન્ને દિવસે
 અપરાહ્લકાલ ન હોય તો શુક્લાગ્નિમાન અને શ્રૌતાગ્નિમાન એમણે સિનીવાલી નામની, એવી ચૌદશયુક્ત
 પ્રથમની લેવી. અગ્નિરહિત હોય તેમણે અને સ્ત્રીશુદ્રાદિકોએ કુહૂ નામની એકમયુક્ત એવી બીજા દિવ-
 સની લેવી, એવો માધવાચાર્યે માનેલો દર્શનિર્ણય ઘણું કરી સર્વત્ર-શિષ્ટો માનેછે. પુરુષાર્થચિંતામણિમાં તો
 સાગ્નિક એવા ઋગ્વેદી અને તૈત્તિરીયશાખાવાળા એમણે અપરાહ્લવ્યાપ્તિ ન હોય તોપણ ઇષ્ટદિવસથી
 પ્રથમ દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણ અપરાહ્લવ્યાપ્તિ હોય તો બીજે દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ
 કરવું. બન્ને દિવસેજ અપરાહ્લકાલમાં એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો એકમની વૃદ્ધિથી એકમને દિવસે ઇષ્ટ યમાથી
 બીજા અમાવાસ્યાને દિવસેજ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. બીજે દિવસેજ અપરાહ્લવ્યાપ્તિ હોય અને એકમનો ફલ
 થયોછે માટે દર્શને દિવસેજ ઇષ્ટ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ઋગ્વેદિઓએ સિનીવાલી અને તૈત્તિરીયશાખાવાળા-
 ઓએ કુહૂ એ પ્રમાણે લેવી. સામવેદિઓએ વિકલ્પથકી બન્ને લેવી. ન્યારે પ્રથમ દિવસે અપરાહ્લકાલમાં
 અધિકવ્યાપ્તિ અને બીજે દિવસે અલ્પવ્યાપ્તિ હોય ત્યારે સામવેદિઓએ પ્રથમની લેવી અને તૈત્તિરીયશા-
 ખાવાળાઓએ બીજા દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાહ્લકાલમાં ન હોય તો પણ સામવેદિઓએ પ્રથ-
 મની લેવી, અને તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ બીજા દિવસની લેવી, ઇત્યાદિક કહ્યું છે. અમાવાસ્યાને દિવસે
 દર્શશ્રાદ્ધ અને વર્ષશ્રાદ્ધ એમ બે આબ્યાં અથવા દર્શ અને માસિક એમ બે આબ્યાં, અથવા દર્શશ્રાદ્ધ
 અને ઉદેકશ્રાદ્ધ એમ બે આબ્યાં હોય તો દેવતાલેદે કરી બન્ને શ્રાદ્ધ કરવાં. તે આ રીતે;—પ્રથમ
 માસિક અથવા વર્ષશ્રાદ્ધ જે પ્રાપ્ત થયું હોય તે કર્યા પછી બીજા પાકવડે દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. વૈશ્વદેવ કરવો
 તે વર્ષશ્રાદ્ધાદિક કરી જે શ્રાદ્ધશેષ અગ્ર હોય તેણે અથવા જુદો પાક (ભાત) કરી તેણે દર્શશ્રાદ્ધથી પ્રથમ
 કરવો, અગ્નિહોત્રીએ વૈશ્વદેવ અને પિંડપિતૃયજ્ઞ કીધા પછી વર્ષશ્રાદ્ધાદિક કરવું. જેને જનોઇ ન મળી
 હોય તેણે, જેની સ્ત્રી મરી ગઇ હોય તેણે અને પ્રવાસી એમણે પણ દર્શશ્રાદ્ધ કરવું. જલથી દર્શશ્રાદ્ધવું
 ઉલ્લંઘન થાય તો “ન્યૂપુવાચ” એ કથાના સે વાર જપ કરવો. ઇતિ દર્શનિર્ણયોદેશશ્ચતુર્વિંશઃ ॥ ૨૪ ॥

દૃષ્ટિસ્થાલીપાકૌપૌર્ણમાસ્યામારબ્ધવ્યૌનતુદર્શો ॥ આધાનંગૃહપ્રવેશનીયહોમાનંતરમેવ
પૌર્ણમાસ્યાંયદિદર્શપૌર્ણમાસારંભઃક્રિયતે તદ્વામલમાસપૌર્ણમાસશુક્રાસ્તાદિદોષોનાસ્તિ તત્રાત્તિક્રમે
તુ શુદ્ધમાસાદિપ્રતીક્ષેત્યેકે સર્વથાશુદ્ધકાલેપવારંમહત્પરે ॥ इति इष्ट्यादिप्रारंभनिर्णय उद्देशः
પંચવિંશઃ ॥ ૨૫ ॥

હવે ઇષ્ટિ અને સ્થાલીપાક એના આરંભનો નિર્ણય કહેછે.

ઇષ્ટિ અને સ્થાલીપાક એના આરંભ પૂનમને દિવસે કરવો, આભાવાસ્થાને કરવો નહીં. અગ્નિસ્થાપન
અને ગૃહપ્રવેશનીય હોમ તથાપછી તરતજ દર્શ પૌર્ણમાસ સ્થાલીપાકનો આરંભ એ સમીપની પૂનમનો
કરવાનો હોય તો તેમાં મહામાસ, પૌષ્ઠમાસ, અને ગુરુશુક્લ અસ્તાદિક એમના દોષ નથી. તે પૂનમને
દિવસે આરંભ ન થયો હોય તો શુદ્ધમાસની વાટ લેવી એમાં કેટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે. સર્વદા શુદ્ધ કાલ-
માંજ આરંભ કરવો એમ બીજા ગ્રંથકાર કહેછે. ઇતિ ઇષ્ટ્યાદિપ્રારંભનિર્ણયોદ્દેશઃ પંચવિંશઃ ॥ ૨૫ ॥

અથવિકૃતિકાલઃ ॥ તાલ્લિવિધાઃ નિત્યાઆગ્રયણચાતુર્માસ્યાઃ નૈમિત્તિકાજાતેષ્ટ્યાદયઃ
ફામ્યાઃસૌર્યોદયઃ દતાઃપુરુષાર્થોઃ પવનચંગમૂતાઅપિદ્વિવિધાઃ નિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચ અગ્રવિકૃતિપુસચ
સ્કાલત્વદ્વાદશકાલસ્ત્રયોર્વિકરપઃ પવંપર્વેણિશુરુપક્ષગતદેવનક્ષત્રેપુચાકર્તવ્યાઈતિવિકરપઃ તત્રપર્વેણિક
રપપક્ષેઅપરાહાવિસ્તંધૌસંધિદિનેસદ્યસ્કાલાંઘ્યહકાલાંવાયિકૃતિકૃત્વાપ્રકૃતેરન્વાધાનં મધ્યાહ્નેપૂર્વાહ્નિકા
સંધૌસંધિદિનેપ્રકૃતિસામ્યસદ્યસ્કાલૈવવિકૃતિઃકાર્યા કૃત્તિકાદીનિવિશાખાંતાનિચતુર્દશનક્ષત્રાણિદે
વગદ્ગત્રાણીત્યુચ્યંતે આગ્રયણેવિદ્રોષોદ્વિતીયપરિચ્છેદેવચયતે અન્વારંભનીયેષ્ટિશ્ચતુર્વર્ણાકાર્યા ॥ इति वि
કૃતિસામાન્યનિર્ણય ઉદ્દેશઃ પાંચ્ચિંશઃ ॥ ૨૬ ॥

હવે વિકૃતિનો કાલ કહેછે.

વિકૃતિ ત્રણ પ્રકારની. નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય. આગ્રયણ, ચાતુર્માસ ઇત્યાદિક એ વિકૃતિ
તે નિત્ય, જાતેષ્ટિ ઇત્યાદિક તે નૈમિત્તિક, સૌરી ઇત્યાદિક તે કામ્ય. આ ત્રણ પ્રકારની વિકૃતિ પુરુષ-
માટે છે. એ પ્રમાણે યજ્ઞની અગભૂત એ વિકૃતિ તે પણ એ પ્રકારની—નિત્ય વિકૃતિ, અને નૈમિત્તિક
વિકૃતિ. એ વિકૃતિ તત્કાલમાં કરવી, અથવા બે દિવસે કરવી એમાં વિકલ્પ છે. એ પ્રમાણે પર્વદિવસે અથવા
શુક્રવપક્ષમાં આમેશાં ને દેવનક્ષત્રો તે દિવસે કરવી, એવો વિકલ્પ છે, તેમાં પર્વદિવસે કરવાની હોય તો
અપરાહાદિ સંધિ છતાં સંધિદિવસે તત્કાલ અથવા બે દિવસે જોના કાલ છે એવી વિકૃતિ કરી પ્રકૃતિતું અન્વાધાન
કરવું. મધ્યાહ્ન સંધિ અથવા પૂર્વાહ્નસંધિ હોય તો સંધિદિવસે પ્રકૃતિ સંપૂર્ણ કરી તત્કાલ એવીજ વિકૃતિ કરવી.
કૃત્તિકાથીકી વિશાખાસુગી ને ચૌદ નક્ષત્ર તે દેવનક્ષત્ર કહેવાયછે. આગ્રયણનો વિશેષ નિર્ણય બીજા પરિચ્છે-
દમાં કહેવાશે. અન્વારંભણીયા ઇષ્ટિ ચૌદશની કરવી. ઇતિ વિકૃતિસામાન્યનિર્ણયોદ્દેશઃ પાંચ્ચિંશઃ ॥ ૨૬ ॥

પશુયાગસ્તુ ॥ ચર્પતાંશ્રાવણ્યાદિચતુર્ણાંપર્વેણાગ્રન્યતમેપર્વેણ દક્ષિણાયનદિનેઉત્તરાયણદિનેવા
કાર્યાઃ તત્રપરંડપર્વેણવિકૃતિસામાન્યોક્તપર્વેનિર્ણયઃ ॥ इति पशुयागनिर्णय उद्देशः सप्तविंशः ॥ ૨૭ ॥

હવે પશુયાગનો કાલ કહેછે.

પશુયાગ વર્ષાનકતુમાં શ્રાવણી આદિ ને ચાર પર્વ (પૂનમ તથા અમાવાસ્થા) તેમાંથી કોઈએક પર્વ-
દિવસે, દક્ષિણાયન દિવસે, અથવા ઉત્તરાયણ દિવસે કરવો. તેમાં અંદિત પર્વ હોય તો વિકૃતિમાટે સા-
માન્ય કહેલા ને પર્વનિર્ણય તેજ છતાં સમજવો. ઇતિ પશુયાગોદ્દેશઃ સપ્તવિંશઃ ॥ ૨૭ ॥

અથચાતુર્માસ્યકાલઃ ॥ તત્રપ્રયોગેવત્વાદપદ્ધાઃ ફાલ્ગુન્યાંચૈક્યાંવાપૌર્ણમાસ્યાંચૈશ્વદેવપર્વકૃત્વા
ચતુર્વેચતુર્માસેત્યાપાલ્શાદિષ્વેકૈંકર્પવેલેવંચાયજીવમુપાનમિતિયાવહીવપક્ષઃ ઉત્તરીત્યાસંઘત્તર
પર્વતમુગ્રાપચત્વરેણાપશુયાગેનવાસોમયાગેનવાસમાપન્નસાંવત્સરપક્ષઃ પ્રથમેહનિવૈશ્વદેવપર્વે ચતુ
ર્યેપરુગપ્રયાસપર્વે અમનવમયોઃસાકમેઘપર્વે દ્વાદશેગુગાસીરીયપર્વેતિદ્વાદશાહપક્ષઃ પંચનિર્દિનૈઃસ
માર્તીયધામપ્રયોગપક્ષઃ દ્વાદશાહયધામપ્રયોગપક્ષયોરુદગયનેશુરુપક્ષેવેચનક્ષત્રેશ્ચારભ્યશુરુપક્ષપચસમાતિ

રિતિયહવઃ કૃષ્ણપક્ષવાસમાત્તિરિકેચિત્ દ્વાદશાહપંચાદપક્ષયોરપિસવનેષ્ટ્યાદિનાંસમાપનેકૃતેસકૃત્કરણં તદ્વાભવેપ્રતિવત્સરમનુષ્ઠાનમ્ ક્વચિદૈકાદિકપ્રયોગપક્ષોપ્યુક્તઃ સચચૈત્ર્યાદિપુચતત્પુષ્પોર્ણિમાસીપ્ત્વેકસ્યાંકસ્યાંચિદ્વયતિ ક્વચિત્સપ્તાહપક્ષઃ સયથા દ્યૌર્વૈશ્વદેવપર્વ તૃતીયદિનેવરુણપ્રધાસઃ ચતુર્થે પ્રહમેષીયા પંચમેમહાહર્યપિ પષ્ટિપિતૃયજ્ઞાદિસાકમેધપર્વશેષઃ સપ્તમેશુનાસીરીયપર્વેતિ અન્નશુક્લપક્ષાદિઃપંચાહપક્ષોક્તઃકાલઃ ॥ इति चातुर्मास्यકालनिर्णय उद्देशोऽष्टाविंशः ॥ ૨૮ ॥

હવે ચાતુર્માસ્યનો કાલ કહેછે.

ચાતુર્માસ્યના પ્રયોગના ચાર પક્ષ છે. તે આ રીતે;—પ્રથમપક્ષ;—ક્ષગણુની પૂનમ, અથવા ચૈત્રી પૂનમ એ બન્નેમાંથી કોઇ એક પૂનમને દિવસે વૈશ્વદેવ પર્વ કરી ચોથે ચોથે મહિને આષાઢી ઇલાદિક પૂનમને દિવસે એક એક પર્વ કરવું એ રીતે છવે સાંભળી કરે એ યાવજીવપક્ષ. બીજો પક્ષ;—પ્રથમ કહેલી રીતિ પ્રમાણે એક વર્ષ કરી સવનેષ્ટિ, પશુયાગ, અથવા સોમયાગ, કોમાંથી કોઇએક કરીને સમાપ્તિ કરવી એ સાંવત્સરપક્ષ. ત્રીજો પક્ષ;—પ્રથમ દિવસે વૈશ્વદેવ પર્વ, ચોથે દિવસે વરુણપ્રધાસપર્વ, આઠમે અને નવમે દિવસે સાકમેધપર્વ, બારમે દિવસે શુનાસીરીયપર્વ, એ રીતે બાર દિવસનો પક્ષ. ચોથો પક્ષ;—આરંભથી પાંચમે દિવસે સમાપ્તિ કરવી તે યથાપ્રયોગપક્ષ. બાર દિવસના પક્ષનો અને યથાપ્રયોગ પક્ષનો ઉત્તરાયણમધ્યે શુક્લપક્ષમાં દેવનક્ષત્ર હોય તે દિવસે આરંભ કરી શુક્લપક્ષમાંજ સમાપ્તિ કરવી એ રીતે ઘણા ગ્રંથકારો કહેછે. અથવા કૃષ્ણપક્ષમાં સમાપ્તિ કરવી એમ પણ કેટલાએક કહેછે. બાર દિવસનો પક્ષ અને પાંચ દિવસનો પક્ષ એ બન્ને પક્ષની પણ સવનેષ્ટિ આદિકમાંથી કોઇએકવડે સમાપ્તિ કરી હોય તો એ બન્ને પક્ષો એક વખત કરવા પડેછે. તે રીતે સમાપ્તિ ન કરે તો દરવર્ષે તે પક્ષ કરવા કોઇ ગ્રંથમાં એક દિવસના પ્રયોગનો પક્ષ પણ કહેલો છે, તે ચૈત્રી આદિ ચાર પૂનમમાંથી કોઇએક પૂનમનો થાયછે. કોઇ ગ્રંથમાં તો સાત દિવસનો પક્ષ કહેલો છે;—તે આ રીતે;—એ દિવસ વૈશ્વદેવ પર્વ, ત્રીજે દિવસે વરુણપ્રધાસ પર્વ, ચોથે દિવસે પ્રહમેષીયા, પાંચમે દિવસે મહાહર્યપિ, છઠ્ઠે દિવસે પિતૃયજ્ઞાદિક સાકમેધ પર્વનું શેષ અને સાતમે દિવસે શુનાસીરીય પર્વ, એ સાત દિવસના પક્ષમાટે, પાંચ દિવસના પક્ષમાટે કહેલો, શુક્લપક્ષાદિક કાલ લેવો. ઇતિ ચાતુર્માસ્યકાલનિર્ણયોદેશ અષ્ટાવિંશઃ ॥ ૨૮ ॥

કામ્યેષ્ટીનાંવિકૃતિસામાન્યનિર્ણયાનુસારેણપર્વણનુષ્ઠાનમ્ ॥ શુક્લપક્ષસ્યદેવનક્ષત્રેષ્ટ્યા જાતેષ્ટિસ્તુપર્યાવિંશતિરાત્ર્યાત્મકકર્માનધિકારાસ્થજનનાશૌચનિવૃત્તૌસત્યાપર્વણિકાર્યા ગૃહદાદેષ્ટ્યાદિનૈમિત્તિકેષ્ટીનાંનિમિત્તાનંતરમનુષ્ઠાનેપર્યાયપેક્ષાનાસ્તિ તદસંભવેપર્વાપેક્ષાક્રત્યર્થાનાંનિત્યાનાંક્રમુનાસદેહ્યાનુષ્ઠાનમ્ નતત્રપૃથક્કાલપેક્ષા હવિર્દોષોદેશાદિનૈમિત્તિકક્રત્યર્થેષ્ટ્યસ્તુસ્વિષ્ટકુદુત્તરંસમિષ્ટયજુષઃપ્રાકૃતિનિમિત્તસ્મરણેતવાનીમેવતતીયતંત્રોપજીવનેનનિર્વાપપ્રશ્રુતિકાર્યાઃ તદનંતરંસ્મરણેતત્રપ્રયોગંસમાપ્યપુનરન્વાધાનાદિવિધિનાકાર્યાઃ ॥ इति काम्यनैमित्तिकादीष्टीनां निर्णय उद्देशः पञ्कोनविंशः ॥ ૨૯ ॥

હવે કામ્યેષ્ટિનો કાલ કહેછે.

કામ્યેષ્ટિ કરવી તે વિકૃતિનો જે સામાન્ય નિર્ણય કહ્યો છે તે પ્રમાણે પર્વ દિવસે કરવી, અથવા શુક્લપક્ષમાંનાં દેવનક્ષત્રમાં કરવી. બાળકનો જન્મ થાય એટલે જાતેષ્ટિ કરવી; પણ વીસ દિવસ લગી સ્ત્રીને કર્મવિષે પ્રતિબંધ કરનાર જે જનનાશૌચ તે ગયા પછી પર્વદિવસે કરવી. ઘર બળી જાય તો ગૃહદાદેષ્ટિ કરવી એમ કહેલું છે, માટે તેવું નિમિત્ત બનતાજ ગૃહદાદેષ્ટિ ઇલાદિક નૈમિત્તિકેષ્ટિ કરવી હોય તો પર્વાદિકની ગરજ નથી. તે સમયે યજ્ઞ ન હોય તો પર્વદિવસે કરવી. યજ્ઞની અંગરૂપ જે નિત્ય ઇષ્ટિ તે યજ્ઞની સાથેજ કરવી, તેમાં ભૂદા કાલની જરૂર નથી. ‘હોમના પદાર્થો દૂષિત થયા’ ઇલાદિક દોષનાં નિમિત્તથી પ્રાપ્ત યજ્ઞ જે યજ્ઞની અંગભૂત ઇષ્ટિઓ તે તો સ્વિષ્ટકૃત કર્મ પછી અને સમિષ્ટ નામના મંત્રોચ્ચારથી પ્રથમ દોષ યાદ આવે તો તેજ વખતે તેજ વિધિવડે નિર્વાપાદિક કરવી. પ્રાયશ્ચિત્ત આહુતિ પછી દોષનું સ્મરણ થાય તો તે પ્રયોગ સઘળો સમાપ્ત કરી ફરી અન્વાધાનવિધિવડે કરવી. ઇતિ કામ્યનૈમિત્તિકાદિ ઇષ્ટીનાં નિર્ણયોદેશ એકોનાવિંશઃ ॥ ૨૯ ॥

આધાનંતુપર્વણિનક્ષત્રેચોક્તમ્ ॥ તત્રસંકલ્પપ્રભૃતિપૂર્ણાહુતિપર્યંતપ્રયોગપર્યાંતપર્વગ્રાહ્યમ્ તદસંભવેગાહપત્યાધાનાયાહવનીયાધાનપર્યંતવિદ્યમાનંગ્રાહ્યં પવંનક્ષત્રસ્યાપિનિર્ણયઃ દિનદ્વયેકર્મકાલ વ્યાપ્તપર્વસત્ત્વેયગ્રોક્તનક્ષત્રયોગસ્તદ્ગ્રાહ્યં વસંતઋતુપર્વોક્તનક્ષત્રેત્યેતત્રિતયસંનિપાતેપ્રશસ્તતમં ઋત્વ માવેમધ્યમં કેવલેપર્વણિનક્ષત્રેવાધર્મં નક્ષત્રાણિતુકૃત્તિકારોહિણીવિશાખાપૂર્વાફલ્ગુનીઉત્તરાફલ્ગુનીમૃગોત્તરામાદ્રપદેતિસપ્તાશ્વલાયનસૂત્રોક્તાનિ કૃત્તિકારોહિણીચુત્તરામૃગપુનર્વસુપુણ્યપૂર્વાફલ્ગુનીપૂર્વોપાદાહસ્તચિત્રાવિશાખાનુરાધાશ્રવણજ્યેષ્ઠારેવતીતિસૂત્રાંતરોક્તાનિ સોમપૂર્વાધાનેતુનર્તુપૃષ્ઠેચનક્ષત્રમિતિ ઘચનાત્સોમકાલાનુરોધેનૈવાધાનં નત્રપૃથક્કાલવિચારઃ ॥ ઇત્યાધાનકાલનિર્ણય ઉદ્દેશઃશિશત્તમઃ ॥૩૦॥

હવે આધાનનો કાલ કહેણે.

આધાન તો પર્વદિવસે અને ઉક્ત નક્ષત્રોમાં કરવું એમ કહ્યું છે. તેમાં પર્વ લેવું તે સંકલ્પથી આરંભ કરી પૂર્ણાહુતિપર્યંત સધળેા પ્રયોગ તે પર્વમાં સમાપ્ત થાય એટલું હોય તે લેવું. તેટલું ન મળે તો ગાર્હપત્યાધાનઅથવા આહવનીયાધાન લગી પૂરૂં પડે એટલું હોય તે લેવું. એપ્રમાણે નક્ષત્રનો પણ નિર્ણય બાળવો. સંકલ્પાદિક સંપૂર્ણ કર્મ થઈ શકે એટલું પર્વ બન્ને દિવસે હોય તો જે દિવસે કહેલા નક્ષત્રનો યોગ હોય તે લેવું. વસંત ઋતુ, પર્વ, અને ઉક્ત નક્ષત્ર એ ત્રણેનો એક વખતે યોગ આવે તો અતિ ઉત્તમ, પર્વ અને નક્ષત્ર હોય અને ઋતુ ન હોય તો મધ્યમ, એકલું નક્ષત્ર અથવા એકલું પર્વ હોય એ અધમ. નક્ષત્રો—કૃત્તિકા, શેહિલ્લી, વિશાખા, પૂર્વાશ્લેશુની, ઉત્તરાશ્લેશુની, મૃગશિર, ઉત્તરામાદ્રપદા, એ સાત નક્ષત્ર આશ્વલાયન સૂત્રમાં કહેલાં છે. કૃત્તિકા, શેહિલ્લી, ઉત્તરાશ્લેશુની, ઉત્તરામાદ્રા, ઉત્તરામાદ્રપદા, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, પૂર્વાશ્લેશુની, પૂર્વાષાઢા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, શ્રવણ, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, એ સત્તર નક્ષત્રો ખીબાં સૂત્રોમાં કહેલાં છે. સોમપૂર્વક આધાન હોય તો “ઋતુ, નક્ષત્ર એના વિચાર કરવો નહીં” એવાં વચન છે માટે સોમને સમયેજ આધાન કરવું, તેમાં જુદા કાલનો વિચાર કરવો નહીં. ઇતિ આધાનકાલોદ્દેશઃ ત્રિંશત્તમઃ ॥ ૩૦ ॥

અધ્યગ્રહણનિર્ણયઃ ॥ ચંદ્રસૂર્યગ્રહણંયાવચાક્ષુષપદર્શનયોગ્યતાવાન્ પુણ્યકાલઃ અતોપ્રસ્તાસ્તસ્યલે Sત્તોત્તરંદ્વીપાંતરેપ્રહણસંવેપિદર્શનયોગ્યત્યાભાયાન્નપુણ્યકાલઃ પવંપ્રસ્તોદયેડયાત્પૂર્વનપુણ્યકાલઃ મેઘાદિપ્રતિવંધનચાક્ષુષપદર્શનાસંભવેશાસ્ત્રાદિનાસ્પર્શમોક્ષકાલોક્ષાત્વાજ્ઞાનદાનાઘાતચરેત્ રવિવારેસૂર્યગ્રહચંદ્રવારેચંદ્રમ્રહઃશુક્રમણિસંજ્ઞસ્તદ્ગ્રહાનાદિકમનંતફલં પ્રહસ્પર્શકાલેજ્ઞાનમધ્યેહોમઃસુરાર્ચનંશ્રાદ્ધંચ મુચ્યમાનેદાનંમુકેજ્ઞાનમિતિફલમઃ તત્ર જ્ઞાનજલેપુતારતમ્યં શીતમુજ્જોદકાત્પુણ્યમપારક્યંપરોદકાત્ ભૂમિષ્ઠમુદ્ગતાત્પુણ્યંતતઃપ્રજ્વળોદકં તતોપિસારસંપુણ્યંતતઃપુણ્યંનદીજલં તતસ્તીર્થંનદીગંગાપુણ્યાપુણ્યસ્તતોયુધિરિતિ ગ્રહણેજ્ઞાનંચસચેલંકાર્યસચેલત્વંમુક્તિજ્ઞાનપરમિતિકેચિત્ મુક્તિજ્ઞાનાભાવેસ્તત્કિત્વાનપગમઃ પ્રહણેજ્ઞાનમમંત્રકં સુવાસિનીમિઃસ્ત્રીમિરશિરઃજ્ઞાનંકાર્યં શિષ્ટસ્ત્રિયસ્તુપ્રહણેપુશિરઃજ્ઞાનં કુર્વંતિ આતાશૌભેમૃતાશૌભેચગ્રહણનિમિત્તંજ્ઞાનદાનશ્રાદ્ધાદિકંકાર્યમેવ જ્ઞાનેનૈમિત્તિકેપ્રાપ્તેનારીય દિરજસ્વાલા પાત્રાંતરિતતોયેનજ્ઞાનંજલ્વાપતંતચરેત્ નવજાપીડનંકુર્યાંજ્ઞાન્યદ્વાસશ્ચધારયેત્ ત્રિરાત્રમેક રાત્રંવાસમુપોપ્યગ્રહણેજ્ઞાનદાનાઘનુષ્ઠાનેમહાફલં ઇકરાત્રપક્ષેપ્રહણદિનાત્પૂર્વંદિનેડપવાસશતિકેચિત્ પ્રહણસંબંધાદોરાત્રડપવાસસ્યપરે પુત્રવદ્દિહિગ્રહણસંકાંત્યાદૌનોપવાસઃ પુત્રવત્પદેનકન્યાવાનપિત્રા હાશતિકેચિત્ પ્રહણેદેવપિતૃતર્પણંકાર્યમિતિકેચિત્ સર્વેપામેવવર્ણાનાંસૂતકંરાહુદર્શને તેનપ્રહણકાલેસ્પૃષ્યસ્વાદેઃક્ષાલનાદિનાશુદ્ધિઃકાર્યા અત્રગોમૃદિરણ્યધાન્યાદિદાનંમહાફલં તપોવિદ્યોભયયુક્તંમુખ્યંદાન પાત્રં સત્પાત્રેદાનાપુણ્યાતિશયઃ સર્વેંગગાસમંતોયંસર્વેવ્યાસસમાદિજાઃ સર્વેમૃસિસંદાનંપ્રહણેચંદ્રસૂર્ય યોરિત્યુક્તિઃ પુણ્યસામાન્યામિત્રાયા અતપવ સમગ્રગ્રાહણેદાનંદ્વિગુણંગ્રાહણદ્વયે શ્રોત્રિયેશતસાહસંપાત્રે ત્વાનંત્યમશ્રુતે ઇતિતારતમ્યમુકમ્ અગ્રાહણેસંસ્કારાદિરહિતેજાતિમાત્રેગ્રાહણેદાનંયથોક્તફલં ગર્ભાધાનાદિસંસ્કારયુતોતેદાધ્યયનાધ્યાપનરહિતોગ્રાહણત્રયસ્તત્રદાનમુકંદ્વિગુણફલં વેદાધ્યયનાદિયુતેશ્રોત્રિયેસહજ્ઞફલં વિદ્યાસદાચરણાદિયુતેપાત્રેડનંતફલમિત્યેતદ્વાક્યાર્થઃ પ્રહણેશ્રાદ્ધમામેનહેજ્ઞાવાકાર્યં સંપ્રદ્યેત્પકાત્રેનકુર્યોત્ સૂર્યગ્રહણેતીર્થયાત્રાંગશ્રાદ્ધવદ્ગ્રહણાન્નનશ્રાદ્ધંકાર્યં ગ્રહણેશ્રાદ્ધમોક્તમહાદોષઃ ગ્રહણેતુલાદાનાદિકંસંપન્નનકાર્યં ચંદ્રસૂર્યગ્રહેતીર્થમહાપર્વાદિકેતથા મંત્રદીક્ષાંપ્રકુર્વાણોમાસર્ષાદીન્નદોધયેત્ મંત્રદીક્ષાપ્રકારસ્તંત્રેદ્રષ્ટ્યઃ દીક્ષાગ્રહણમુપદેશસ્યાપ્યુપલક્ષણં યુગેયુગેતુદીક્ષાસીદુપદેશઃકલોયુગે

ચંદ્રસૂર્યપ્રદેહીયેંસિદ્ધક્ષેત્રેશિવાલયે મંત્રમાત્રપ્રકથનમુપદેશઃસંવચ્યતે મંત્રગ્રહણેસૂર્યપ્રહણમેવમુલ્ક્યં ચંદ્ર પ્રહણેદારિદ્યાદિદોષોકેરિતિકેચિન્ ચંદ્રસૂર્યોપરાગેચક્ષાત્વાપૂર્વેમુપોપિતઃ સ્પર્શાદિમોક્ષપર્યંતંજપેન્મંત્રસ માહિતઃ જપાદશાંશતોહોમસ્તથાહોમાચતર્પણં હોમાશક્તૌજપંકુર્યાદ્દોમસંભ્યાચતુર્ગુણં મૂલમંત્રમુચાર્યત વંતેદ્વિતીયાંતંમંત્રદેવતાનામોચાર્ય અમુકાદેવતામહંતર્પયામિનમદ્વિતિયવાદિયુક્તજલાજલિમિસ્તર્પણંહોમ દશાંશેનકાર્યં પવનમોતંમૂલમંત્રમુપત્વાઅમુકાદેવતામહમર્ષિષ્ચામ્યનેનેત્યુચાર્યજલેનસ્વમુર્ધિઅર્ષિષ્વે દિતિમાર્જનંતર્પણદશાંશેનકાર્યં માર્જનદશાંશેનગ્રાહણભોજનં પવંજપહોમતર્પણમાર્જનવિપ્રભોજનાત્મકર્પ ચપ્રકારંપુરશ્ચરણં તર્પણાદ્યસંભવેતત્તસંભ્યાચતુર્ગુણોજપવપ્રકાર્યઃ અર્ચચંદ્રગ્રહણેપુરશ્ચરણપ્રકારોપ્રસ્તોદયે પ્રસ્તાલેચનસંભવતિ પુરશ્ચરણાંગોપવાસઃપુત્રવદ્દહિણાપિકાર્યઃ પુરશ્ચરણકર્તુઃજ્ઞાનદાનાદિનૈમિત્તિકકર્મલોપેપ્રત્યવાયપ્રસંગાન્નૈમિત્તિકં જ્ઞાનદાનાદિકંભાર્યપુત્રાદિપ્રતિનિધિદ્વારાકાર્યમ્ ॥

હવે ગ્રહણુનો નિર્ણય કહેછે.

ચંદ્ર અને સૂર્યનું ગ્રહણ બ્યાંબગી દૃષ્ટિ દેખાતું હોય ભાંસગી પુણ્યકાલ, માટે અસ્તારત સમયે ખીલ દ્વીપમાં ગ્રહણ હોય તોપણ દેખાવાને યોગ્ય નથી માટે પુણ્યકાલ નહીં. તેમજ અસ્તોદય થાય તો ઉદયથી પ્રથમ પુણ્યકાલ નહીં. વાદળાં વગેરે અડચણથી દેખાવાનો સંભવ ન હોય તો શાસ્ત્રાદિકથી સ્પર્શકાલ અને મોક્ષકાલ બાણી જ્ઞાન દાન આદિ કરવાં. રવિવારે સૂર્યગ્રહણ અને સોમવારે ચંદ્રગ્રહણ હોય તો તે ગ્રહમણિ નામનું ગ્રહણ, તેમાં દાનાદિક શીધારી અનંત ફળ થાયછે, ગ્રહણના સ્પર્શકાલે જ્ઞાન; મધ્યેહોમ, દેવપૂજા, શ્રાદ્ધ; મુક્ત થતી વખતે દાન; શુદ્ધ મુક્ત થયા પછી જ્ઞાન, એ રીતે ક્રમ બાળુવે. જ્ઞાનનાં જલમાં ન્હાન મ્હોટાઇ છે. “ગરમ જલ કરતાં ઠંડું જલ પુણ્યકારક, ખીલએ લાવેલા કરતાં નતે લઇ આવેલું જલ પુણ્યકારક, ઉપર કાઢેલાં કરતાં પૃથ્વીમાં રહેલું એ પુણ્યકારક, તેથી વહેતું જલ પુણ્યકારક, તેથી તલાવનું જલ પુણ્યકારક, તે કરતાં નદીનું જલ ઉત્તમ, તેથી તીર્થનદી ગંગા ઉત્તમ, તેથી સમુદ્ર ઉત્તમ એ રીતે જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર પુણ્યકારક છે.” ગ્રહણમાં વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરવું. વસ્ત્રસમેત જ્ઞાન કરવું તે મોક્ષજ્ઞાન માટે છે એમ કેટલાએક ગ્રંથકારો કહેછે. મુક્તિજ્ઞાન ન કરે તો સૂતકીયનું જતું નથી. ગ્રહણનું જ્ઞાન મંત્રરહિત કરવું. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ મસ્તક ભીંજવ્યાવિના જ્ઞાન કરવું. શિષ્ટજનોની સ્ત્રીઓ ગ્રહણમાં મસ્તક ભીંજવી જ્ઞાન કરેછે. પિંડક અને સૂતક એમાં ગ્રહણસંબંધી જ્ઞાન, દાન, શ્રાદ્ધાદિક અવરજ કરવાં. “સ્ત્રી રજસ્વલા (માથે આવી) હોય અને કાંઇ નૈમિત્તિક જ્ઞાન, ગ્રાસ થાય તો પાત્રમાં જલ લઇ તેણેવતી જ્ઞાન કરી વ્રત કરવું. વસ્ત્ર નીચોવવું નહીં, અને ખીજું વસ્ત્ર પહેરવું નહીં.” ત્રણ રાત્રિ અથવા એક રાત્રિ ઉપવાસ કરી ગ્રહણનું જ્ઞાન, દાન ઇત્યાદિક કરે તો મ્હોડું ફળ પ્રાપ્ત થાયછે. એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો હોય તો ગ્રહણ દિવસથી પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરવો, એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહેછે. ગ્રહણસંબંધી રાત્રિ દિવસનો ઉપવાસ કરવો, એમ ખીલ ગ્રંથકારો કહેછે. પુત્રવાન શુદ્ધરથે ગ્રહણ, સંક્રાંતિ આદિ દિવસે ઉપવાસ કરવો નહીં. પુત્રવાન પદવરે કન્યાવાન હોય તેણે પણ ઉપવાસ કરવો નહીં એમ કેટલાએક કહેછે. ગ્રહણમાં દેવ, પિતૃ એમનું તર્પણ કરવું એ રીતે કોઇએક કહેછે. “સર્વ વર્ણોને ગ્રહણનું સૂતક છે” માટે ગ્રહણ સમયે સ્પર્શ કરેલાં વસ્ત્રાદિકની શુદ્ધિ, જલ વગેરેથી ઘેરું ઇત્યાદિક કરવી. ગ્રહણમાં ગાય, પૃથિવી, શુવર્ણ, ધાન્ય, ઇત્યાદિક દાન કર્યાથી મ્હોડું ફળ થાયછે. તપશ્વર્યા અને વિદ્યા એ બન્નેથી યુક્ત જે બ્રાહ્મણ તે મુખ્ય દાનપાત્ર, સત્પાત્રમાં દાન કરવાથી અત્યંત પુણ્ય થાયછે. “ચંદ્રસૂર્યનાં ગ્રહણ સમયે સઘળું જલ ગંગાજલ સમાન, સઘળા બ્રાહ્મણો વ્યાસ સમાન, સઘળું દાન પૃથ્વીદાનની બરાબર” એવું જે વચન તે સામાન્ય પુણ્યના અભિપ્રાય માટે છે. તેથી “અબ્રાહ્મણને દાન દેવું તે નેટલું દાન તેટલું ફલ આપનારૂં છે, બ્રાહ્મણશ્રુવને દાન તે બમણું ફળ આપેછે, ઓત્રિયને દાન લક્ષણુ, સત્પાત્રને દાન દેવાથી અનંત ફળ થાયછે” એ રીતે ન્હાન મ્હોટાઇ કહેલી છે.—જનોઇ વગેરે વેદોક્તા સંસ્કાર જેને નથી અને નતિથી માત્ર બ્રાહ્મણ તે અબ્રાહ્મણ, તેને દાન કરે તો નેટલું દાન કરે તેટલુંજ ફલપ્રમાણે ફલ મળેછે. ગર્ભાધાન આદિ સંસ્કાર થયેલા હોય, અને વેદપાઠ કરવો, ખીલને વેદ ભણાવવો તેથી જે હીન તે બ્રાહ્મણશ્રુવ, તેને દાન કરે તો બમણું ફલ પ્રાપ્ત થાય. ચોતે વેદપાઠ કરે, ખીલને શીખવે તે ઓત્રિય, તેને દાન કરે તો સહસ્રણુ ફલ મળે. વિદ્યા, ઉત્તમ આચાર ઇત્યાદિકે યુક્ત જે તે સત્પાત્ર, તેને દાન કરે તો અનંત ફલ; એ પ્રમાણે

એ વાક્યનો અર્થ જાણવો. અહણમાં આદ્ય કરવું તે આમાત્ર (કાયાં અંત્ર) વડે કરવું, અથવા હિરણ્યઆદ્ય કરવું. સપત્તિમાત્ર હોય તેણે પકવાત્રવડે કરવું. સૂર્યઅહણમાં આદ્ય તીર્થયાત્રાના અંગબદ્ધ આદ્યપ્રમાણે વિશેષ ધીસહિત અન્નવડે કરવું. અહણમાં આદ્યભોજન કરવાવાળો મહાદોષી થાયછે. સપત્તિમાત્ર હોય તેણે અહણમાં તુલાદાનાદિક કરવું. “ચદ્ર અને સૂર્યનાં અહણસમયે, તીર્થમાં, મહા-પર્વ (કપિલાપટ્ટી) ઇત્યાદિ સમયે મંત્રદીક્ષા (ઉપદેશ) લેવી હોય તો માસ, નક્ષત્ર આદિ શુદ્ધિની ગરજ નથી.” મંત્રદીક્ષા લેવાનો પ્રકાર તત્રત્રયોમાં જોઈ લેવો. દીક્ષા રાષ્ટ્રયથા ઉપદેશ પણ સમ-જવો. “પ્રથમના યુગ યુગમાં દીક્ષા થતી અને કલિયુગમાં ઉપદેશ થાયછે.” “ચંદ્રસૂર્યનાં અહણ સમયે, સિદ્ધક્ષેત્ર (હરિદ્વારાદિ), શિવમંદિર ઇત્યાદિ ઠેકાણે મંત્રમાત્ર કહેવો તે ઉપદેશ થાય.” મંત્ર લેવામાં સૂર્યઅહણ જ મુખ્ય છે. ચદ્રઅહણસમયે મંત્રઅહણ કરે તો દારિદ્ર્ય ઇત્યાદિ દોષ થાયછે એમ કેટલાએક કહેછે. “ચંદ્રસૂર્યનાં અહણ સમયે ઉપવાસપૂર્વક આન કરી સ્પર્શકાલથી મોક્ષપર્યંત એકા-ગ્રમનવડે મંત્રનો જપ કરવો. જપનો દશાંશ હોમ કરવો. હોમનો દશાંશ તર્પણ કરવું. હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો હોમની સંખ્યાથી ચોથાણો જપ કરવો.” મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તેની છેવટે દ્વિતીયા વિભક્ત્યત મંત્રના દેવતાના નામનો ઉચ્ચાર કરી અમુક દેવતાને હું તર્પણ કરું હું એવો ઉચ્ચાર કરી જવ, આદિસહિત જલની અજલીવડે હોમથી દશાંશ તર્પણ કરવું. એ રીતે અંતમાં નમઃ એ રાષ્ટ્રસહિત મૂલમંત્ર ઉચ્ચારણ કરી અમુક દેવતાને આજળવડે હું અભિષેક કરું, એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી તર્પણના જલવડે પોતાનાં મસ્તક માથે અભિષેક કરવો. એ રીતે તર્પણનો દશાંશ માર્જન કરવું. માર્જનનો દશાંશ આહણભોજન કરાવવું. એ પ્રકારે કરી જપ, હોમ, તર્પણ માર્જન, અને બ્રહ્મભોજન એ પાંચ પ્રકારરૂપ પુરસ્કરણ થાયછે. તર્પણાદિ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તે તે સંખ્યાથી ચોથાણો જપજ કરવો. આ રીતે મંત્રનું પુરસ્કરણ કરવું તે અસ્તોદય અને અ-સ્તારત એ અહણમાં થઈ શકતું નથી. પુરસ્કરણસંબંધી ઉપવાસ પુત્રવાત્ ગૃહસ્થે પણ કરવો. પુરસ્કરણ કરનારને આન, દાનાદિ નૈમિત્તિક કર્મનો લોપ થાય તો દોષ પ્રાપ્ત થાય માટે નૈમિત્તિક જે આન, દાનાદિક તે સ્ત્રી, પુત્ર આદિક પ્રતિનિવિવડે કરાવવાં.

અગ્રેત્યમિતિકર્તવ્યતા ॥ સ્પર્શકાલાત્પૂર્વજ્ઞાત્વા અમુકગોત્રોમુકદર્માહં રાહુગ્રસ્તેદિવાકરેનિ શાકરેયા અમુકદેવતાયા અમુકમંત્રસિદ્ધિકામોગ્રાસાદિમુક્તિપર્યંતમમુકમંત્રસ્યજપરૂપંપુરસ્કરણંકરિષ્યે इतिसंकल्पंकृत्वासनर्षधन्यासादिकंचस्पर्शात्पूर्वमेयविधायस्पर्शादिमोक्षपर्यंतंमूलमंत्रजपंकुर्यात्, ततः परदिनेज्ञानादिनित्यकृत्यविधाय अमુकमंत्रस्यकृतैतद्ग्रहणकालिकामुकसंख्याकपुરस्करणजपसांगतार्थ तद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशमार्जनतद्दशांशब्राह्मणभोजनानिकरिष्येइतिसंकल्प्य होमादिकं तत्त चतुर्गुणद्विगुणान्यतरजपमाकुर्यात् ग्रहणकालेचतस्रेरितःपुत्रादिरमुकदर्मणोमुकगोत्रस्यामुकग्रहणस्पर्शज्ञानजनितश्रेयःप्राप्त्यर्थेस्पर्शज्ञानंकरिष्ये इत्यादिसंकल्पपूर्वकंतदीयज्ञानदानादिकंकुर्यात् पुरस्करणं मकुर्वेद्विरपिगुरुपदिष्टस्वस्त्रेएदेवतामंत्रजपयोगायत्रीजपध्वावद्यंग्रहणेकार्योन्यथामंत्रमालिन्यं ग्रहणकालेशयनेरुतेरोगोमूत्रेदारिद्र्यपुरीषेક્રમિમંથુનેग्रामસકરોમ્યંગેકુપ્તોમોજનેનરકइति पूर्वपक्रमंग्रहणोत्तरंस्वाज्यं एवंग्रहणकालस्थितजलपानेपाददृष्ट्वाग्निमंधानाञ्जलमपित्याज्यं काजिकंतक्रवृत्ततैलपाचितमधक्षीरंचपूर्वसिद्धंग्रहणोत्तरंપ્રાહ્યં घृतेसंघितेगोत्रेस्पर्शग्रहणकालेकुशांतरायंकुर्यात् ॥

એ વિષયમાં આગળ કહીએ છીએ એ રીતે પુરસ્કરણનો વિધિ કરવો—સ્પર્શકાલથી પ્રથમ આન કરી “અમુકગોત્રોમુકદર્માહં રાહુગ્રસ્તે દિવાકરે નિશાકરે વા અમુકદેવતાયા અમુક-મંત્રસિદ્ધિકામો ગ્રાસાદિમુક્તિપર્યંત અમુકમંત્રસ્ય જપરૂપં પુરસ્કરણં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી આસ-નવિધિ, ન્યામ ઇત્યાદિક સ્પર્શયથા પ્રથમજ કરી અહણના સ્પર્શયથા મોક્ષલભી મૂળમંત્રનો જપ કરવો. પછી બીજે દિવસે આનાદિક નિલકર્મ કરી “અમુકમંત્રસ્ય કૃતૈતદ્ગ્રહણકાલિકામુકસંખ્યા-કપુરસ્કરણજપસાંગતાર્થ તદ્દશાંશહોમ-તદ્દશાંશતર્પણ-તદ્દશાંશમાર્જન-તદ્દશાંશબ્રાહ્મણભોજનાનિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમાદિક અથવા તેને બદલે ચોથાણો ચોથાણો જપ અથવા બમણો બમણો જપ કરવો. અહણસમયે પુરસ્કરણકર્તાએ પોતાના પુત્રાદિકને પોતાને બદલે આનાદિક કરવા-માટે આજ્ઞા કર્યા પછી પુત્રાદિકે, “અમુકદર્મણોમુકગોત્રસ્યામુકગ્રહણસ્પર્શજ્ઞાનજનિતશ્રેયઃ પ્રાપ્ત્યર્થે સ્પર્શજ્ઞાનં કરિષ્યે,” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી તેની વતી આન આદિક કરવાં. જેઓ પુરસ્કરણ

ન કરે તેમણે પણ શુરએ કહેલા મંત્રનો અને પોતાના ઇષ્ટદેવના મંત્રનો જપ અને ગાયત્રીનો જપ
અહણમાં અવશ્ય કરવો. ન કરે તો મનમાં મલિનપાતું આવેછે. અહણ સમયે નિશ્ચય કરે તો રોગ,
મૂત્ર કરે તો દરિદ્રીપાતું, શૌચ (જગત) જાય તો ક્ષીણ, મૈથુન (શ્રીભાગ) કરે તો ગામનો હુકમ,
તૈલમર્દન કરે તો કોઢ; ભોજન કરે તો નરક, ઇલાદિ દુષ્ટ ફલ થાયછે. પ્રથમ રાધેલાં અન્ન ઉપરથી
અહણ ગયું તો તે અન્ન કંપી દેવું. એ પ્રમાણે અહણસમયે પાત્રમાં રહેલું જલ પીએ તો પાદકૃત્ય
પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. આટલું જાણવું. કાંઈ, છાસ, ઘી, તેવમાં તળેલું (વરાં
વગેરે) અન્ન, અને દૂધ એ પ્રથમ તૈયાર કરેલા સઘળા પદાર્થે અહણ પછી લેવા. ઘી, અધાણું અને
ગોરસ એમાં અહણ સમયે કુશ (દર્ભ) નાખવો.

અથવેધવિચાર: ॥ સૂર્યપ્રદેશપ્રહણપ્રદેશદ્વારાં યામચતુષ્ટયવેધઃ ચંદ્રપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ તથાચ દિન
પ્રથમપ્રદેશસૂર્યપ્રદેશપૂર્વરાત્રિપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
રાત્રિપ્રથમપ્રદેશચંદ્રપ્રદેશદિનદિતીયયામાદૌનમુંજીત રાત્રિદિતીયયામાદૌપ્રદેશદિનતૃતીયયામાદૌનમુંજી
ત ઘાલવૃદ્ધાનુરવિપયેતુસાર્દપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
પ્રાપ્તિ થઈ પ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
ત કેચિત્ચંદ્રવર્ણમંડલપ્રાસેયામચતુષ્ટયવેધપદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
તુર્વીદ્રુપ્રાપ્તિયોદિ પરેષુદયેષ્વરત્વાશુદ્ધોભ્યવહરેશ્વરઃ અનન્તરાશુદ્ધિયુક્તયાશુદ્ધમંડલદર્શનકાલિ
કલાનાત્પૂર્વમશુદ્ધિપ્રતિપાદનાજ્ઞાહરણપાકાદિકં શુદ્ધિયોદયકાલિકલાનાત્પૂર્વ નકાર્યમિતિભાતિ
સૂર્યપ્રસ્તાસ્તાદૌપુત્રવહુદિગુપ્તવાસનિવેધાસેનપન્નમહતાત્મકવેધંત્યપ્તવા પ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
પુત્રવહુદિગામપિત્રોપવાસપયકાર્યંદિતિમાધ્યમતમેયતુશિષ્ટાચારાનુસૃત્યુક્ત સૂર્યપ્રસ્તાસ્તેચંદ્રપ્રસ્તાદયે
ચાહિતામિનાગ્વાધાનંવિધાયજલેનવ્રતંકાર્યેનતુમોજનં ચંદ્રપ્રસ્તાસ્તેચંદ્રપ્રદેશદિનેસંધ્યાહોમાદૌનમુંજીત તપ્રા
પ્તકાલેનદ્રાક્ષતોમુકિનિશ્ચયેમુત્યનંતરંજ્ઞાપ્રાપ્તિદિકંકર્તવ્યં ચિરકાલેનમુકૌહોમકાલતિક્રમપ્રસં
ગાત્ પ્રસ્તાદયદ્યપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ
મિતિભાતિ દશેપ્રદેશનિમિત્તક્રમદેનૈવદર્શાદસંધ્યાંતિશ્રાદ્ધાનાંપ્રસંગસિદ્ધિર્ભવેતિ પ્રદેશદિનેપિત્રાદે
ર્વાપ્યંક્રમદ્રાક્ષતોમુકિતિસંભવેન્નકાર્યં પ્રાપ્તિપાદનાજ્ઞાપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશપ્રદેશ

હવે અહણના વેધનો નિર્ણય કહે છે.

સૂર્યઅહણમાં ને પોહોરમાં અહણ થાય તેથી પ્રથમ ચાર પોહોર વેધ. ચંદ્રઅહણમાં અહણના
પોહોરથી પ્રથમ ત્રણ પોહોર વેધ. તેથી દિવસના પ્રથમ પોહોરમાં સૂર્યઅહણ હોય તો પહેલી
રાત્રિના ચાર પોહોરમાં ભોજન કરવું નહીં. બીજા પોહોરમાં અહણ થાય તો પ્રથમની રાત્રિના બીજા
પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. ત્રીજા રીતે રાત્રિએ પ્રથમ પોહોરમાં ચંદ્રઅહણ થાય તો દિવસના
બીજા પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. રાત્રિના બીજા પોહોરમાં અહણ થાય તો દિવસના ત્રીજા
પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. બીજા, ત્રીજા, ચોથા એઓમાટે તો દોઢ પોહોર અથવા છ ઘડી વેધ
છે. રાત્રિના વેધવખતે ભોજન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા એ પ્રાપ્તિ. અહણ સમયે
ભોજન કરે તો પ્રાત્નપુલ્ય પ્રાપ્તિ કરવું. ચંદ્રનો અસ્તઉદય થાય તો ચાર પોહોર વેધ, માટે દિવસે
ભોજન કરવું નહીં. કોઈ અથકાર ચંદ્રનું પૂર્ણઅહણ (ખગસ) હોય તો ચાર પોહોર વેધ, અને એક
દેશ આસ (ગિળથી કમતી) હોય તો ત્રણ પોહોર વેધ એમ કહેછે. અસ્તાસ્ત થાય તો “અહણ
છતાં સૂર્યચંદ્ર અસ્ત થાય તો બીજા દિવસે ઉદય પછી આન કરી શુદ્ધ થઈ પુરવે ભોજન કરવું.”
ઇલાં આન કરવાથી શુદ્ધ એ વચનવડે, શુદ્ધ મંડલનાં દરોન સમયે ને આન તેથી પ્રથમ શુદ્ધિ
નથી એમ કહ્યું, માટે જલ લાવવું, રસોઈ કરવી ઇલાદિક, શુદ્ધગિળના ઉદયસમયનાં આન કરવાથી
પ્રથમ કરવાં નહીં એમ ભાગે છે. સૂર્યના અસ્તાસ્ત આદિક સમયમાં, પુત્રવાન શુદ્ધસ્થને ઉપવાસ
કરવાનો નિયેધ કહ્યો છે માટે તેણે બાર ઘડી વેધ છોડી અહણથી પ્રથમ ભોજન કરવું એમ કેટલા
એક કહેછે. પુત્રવાન શુદ્ધસ્થ પણ એવાં અહણ વખતે ઉપવાસજ કરવો, એ માધવાચાર્યનોજ મત
શિષ્યાચારની સાથે મળેછે માટે ચોખ્ખું છે. સૂર્યઅહણ અસ્તાસ્ત હોય અને ચંદ્રઅહણ અસ્તાસ્ત હોય

એ વામ્બનો અર્થ બાણનો. અહણમાં શ્રાદ્ધ કરવું તે આમાત્ર (કાચાં ઓત) વડે કરવું, અથવા દિરણશ્રાદ્ધ કરવું. સપતિમાન હોય તેણે પકવાન્નવડે કરવું. સૂર્યઅહણમાં શ્રાદ્ધ તીર્થયાત્રાના અંગભૂત શ્રાદ્ધપ્રમાણે વિશેષ ધીસહિત અન્નવડે કરવું. અહણમાં શ્રાદ્ધભોજન કરવાવાળો મહાદોષી થાય છે. સપતિમાન હોય તેણે અહણમાં તુલાદાનાદિક કરવું. “ચંદ્ર અને સૂર્યનાં અહણસમયે, તીર્થમાં, મહાપર્વ (કપિલાપર્વ) ઇત્યાદિ સમયે મન્ત્રદીક્ષા (ઉપદેશ) લેવી હોય તો આરા, નક્ષત્ર આદિ શુદ્ધિની ગરજ નથી.” મન્ત્રદીક્ષા લેવાનો પ્રકાર તત્રચત્રોમાં જોઈ લેવો. દીક્ષા શબ્દયશી ઉપદેશ પણ સમજવો. “પ્રથમના યુગ યુગમાં દીક્ષા થતી અને કલિયુગમાં ઉપદેશ થાય છે.” “ચંદ્રસૂર્યનાં અહણ સમયે, સિદ્ધક્ષેત્ર (હરિદ્વારાદિ), શિવમંદિર ઇત્યાદિ ઠેકાણે મન્ત્રમાત્ર કહેવો તે ઉપદેશ થાય.” મન્ત્ર લેવામાં સૂર્યઅહણ મુખ્ય છે. ચંદ્રઅહણસમયે મન્ત્રઅહણ કરે તો દારિદ્ર ઇત્યાદિ દોષ થાય છે એમ કેટલાએક કહે છે. “ચંદ્રસૂર્યનાં અહણ સમયે ઉપવાસપૂર્વક આન કરી સ્પર્શકાલયશી ભોક્ષપર્યંત એકાગ્રમનવડે મન્ત્રનો જપ કરવો. જપનો દશાંશ હોમ કરવો. હોમનો દશાંશ તર્પણ કરવું. હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો હોમની અખ્યાથી ચોગુણો જપ કરવો.” મૂળમન્ત્રનો ઉચ્ચાર કરી તેની છેવટે દ્વિતીયા વિભક્ત્યત મન્ત્રના દેવતાના નામનો ઉચ્ચાર કરી અમુક દેવતાને હું તર્પણ કરું છું એવો ઉચ્ચાર કરી જવ, આદિસહિત જલની અજધીવડે હોમથી દશાંશ તર્પણ કરવું. એ રીતે અતમાં નમ્ર એ શબ્દમહિત મૂળમન્ત્ર ઉચ્ચારણ કરી અમુક દેવતાને આજળવડે હું અભિષેક કરું છું, એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી તર્પણના જલવડે પોતાનાં મસ્તક માથે અભિષેક કરવો. એ રીતે તર્પણનો દશાંશ માર્જન કરવું. માર્જનનો દશાંશ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું. એ પ્રકારે કરી જપ, હોમ, તર્પણ માર્જન, અને બ્રાહ્મભોજન એ પાંચ પ્રકારરૂપ પુરસ્કરણ થાય છે. તર્પણાદિ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તે તે અખ્યાથી ચોગુણો જપજ કરવો. આ રીતે મન્ત્રનું પુરસ્કરણ કરવું તે અસ્તોદય અને અસ્તાસ્ત એ અહણમાં થઈ શકતું નથી. પુરસ્કરણઅર્થથી ઉપવાસ પુત્રવાન શુદ્ધસ્થે પણ કરવો. પુરસ્કરણ કરનારને આન, દાનાદિ નૈમિત્તિક કર્મનો લોપ થાય તો દોષ પ્રાપ્ત થાય માટે નૈમિત્તિક જે આન, દાનાદિક તે સ્ત્રી, પુત્ર આદિક પ્રતિનિવિવડે કરવાનાં.

અગ્રેત્થમિતિકર્તવ્યતા ॥ સ્પર્શકાલાત્પૂર્વજાત્વા અમુકગોત્રોમુકશર્માહં રાહુપ્રસ્તેદિવાકરેનિ શાકરેપા અમુકદેવતાયાઅમુકમંત્રસિદ્ધિકામોપ્રાપ્તાદિમુક્તિપર્યંતમમુકમંત્રસ્યજપરૂપંપુરસ્કરણંકરિષ્યે इतिसंकल्पंकृत्वासनपर्वधन्यास्तादिकंचस्पर्शात्पूर्वमेवविधायસ્पर्શાदिમોक्षपर्यंतमूलमंजनजपंकुर्यात् ततः परदिनेस्नानादिनित्यकृत्यंविधाय अमुकमंत्रस्यकृतैतद्ब्रह्मणकालिकामुकसंख्याकपुस्तकप्रसांगतार्थतद्ब्रह्मांशहोमतद्दશાंशतर्पणतद्दશાंशમાર્जनतद्दशાंशब्राह्मणभोजनानिकरिष्येइतिसंकल्प्य होमादिकं तत्तत्पुण्यगुणहिरुणाम्पतरजपमकुर्यात् ब्रह्मणकालेचतत्प्रेरित.पुनादिरमुकशर्मणोमुकगोत्रस्यामुकप्रहणरूपं शंजानजनितथेयःप्राप्त्यर्थस्पर्शस्नानंकरिष्ये इत्यादिसंकरणपूर्वकंतदीयस्नानदानादिकंकुर्यात् पुरस्करणं मनुष्यद्विरपिगुरुपदिस्वस्वेदेदेयतामंत्रजपोगायत्रीजपध्यायद्यंप्रहणेकार्योन्यथामंत्रमालिन्यं प्रहणका लेदायनेरुतेरोगोमूत्रेदारिद्र्यंपुरीषेभूमिर्मुधुनेप्राप्तसूक्तोभ्यंगेकुष्ठीभोजनेनरकइति पूर्वपक्रमंप्रहणोत्तरंत्वाज्यं एवंप्रहणकालस्थितजलपानेनापादृच्छमिधानाजलमपित्याज्यं कांजिकंतंकघृततैलपाचितमंघ्नीरंचपूर्वसिद्धंप्रहणोत्तरंप्राहं घृतेसंधितेगोरसेपुप्रहणकालेकुशांतरायंकुर्यात् ॥

એ વિષયમાં આગળ કહીએ છીએ એ રીતે પુરસ્કરણનો નિધિ કરવો.—સ્પર્શકાલથી પ્રથમ આન કરી “અમુકગોત્રોમુકશર્માહં રાહુપ્રસ્તે દિવાકરે નિશાકરે વા અમુકદેવતાયા અમુકમંત્રસિદ્ધિકામો પ્રાપ્તાદિમુક્તિપર્યંત અમુકમંત્રસ્ય જપરૂપં પુરસ્કરણં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી આરા-નિધિ, ન્યામ ઇત્યાદિક સ્પર્શયશી પ્રથમજ કરી અહણના સ્પર્શયશી ભોક્ષણી મૂળમન્ત્રનો જપ કરવો. પછી બીજે દિવસે આનાદિક નિલકર્મ કરી “અમુકમંત્રસ્ય કૃતૈત્ત્વબ્રહ્મણકાલિકામુકસંખ્યા-કપુસ્થરજપસાંગતાર્થ તદ્દશાંશહોમ-તદ્દશાંશતર્પણ-તદ્દશાંશમાર્જન-તદ્દશાંશબ્રાહ્મણભોજનાનિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમાદિક અથવા તેને બદલે ચોગુણો ચોગુણો જપ અથવા અમણો અમણો જપ કરવો. અહણસમયે પુરસ્કરણકર્તાએ પોતાના પુત્રાદિકને પોતાને બદલે આનાદિક કરવા-માટે આજ્ઞા કર્યા પછી પુત્રાદિકે, “અમુકશર્મામોમુકગોત્રસ્યામુકપ્રહણસ્પર્શસ્નાનજનિતથેયઃ પ્રાપ્ત્યર્થે સ્પર્શસ્નાનં કરિષ્યે,” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી તેની વતી આન આદિક કરવાં. તેઓ પુરસ્કરણ

ન કરે તેમણે પણ શુદ્ધ એ કહેલા મંત્રનો અને પોતાના ઇષ્ટદેવના મંત્રનો જપ અને ગાયત્રીનો જપ
અહણમાં અવશ્ય કરવો. ન કરે તો મંત્રમાં મયિનપણું આવે છે. અહણ સમયે નિદ્રા કરે તો રોગ,
મૂત્ર કરે તો દરિદ્રીપણું, શૌચ (જગલ) જાય તો ધીરો, મૈથુન (શ્રીભાગ) કરે તો ગામનો હક્કર,
તૈલમર્દન કરે તો કોઠ; ભોજન કરે તો નરક, ઇલાદિ દુષ્ટ કલ થાય છે. પ્રથમ રાધેલાં અન્ન ઉપરથી
અહણ ગયું તો તે અન્ન કેમી દેવું. એ પ્રમાણે અહણગમયે પાત્રમાં રહેલું જલ પીએ તો પાદકૃચ્છ
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહ્યું છે માટે તે જલ પણ કાઢી નાખવું. કાંચ, છાસ, ઘી, તેવમાં તળેણું (વડાં
વગેરે) અન્ન, અને દૂધ એ પ્રથમ તૈયાર કરેલા સઘળા પદાર્થ અહણ પછી લેવા. ઘી, અથાણુ અને
ગોરસ એમાં અહણ સમયે કુશ (દર્ભ) નાખવો.

અથવેધવિચારઃ ॥ સૂર્યગ્રહેપ્રહણપ્રહરપદ્ધતિ ચામચતુષ્ટયવેધઃ ચંદ્રગ્રહેત્રપ્રહરત્રયં તથાચ દિન
પ્રથમગ્રહેસૂર્યગ્રહેપૂર્વરાત્રિપ્રહરચતુષ્ટયેનમોક્યવ્યં દ્વિતીયેયમગ્રહેપરાત્રિદ્વિતીયયામાદૌનમોક્યવ્યં પર્વ
રાત્રિપ્રથમગ્રહેચંદ્રગ્રહેદિનદ્વિતીયયામાદૌનમુંજીત રાત્રિદ્વિતીયયામાદૌપ્રહણેદિનતૃતીયયામાદૌનમુંજી
ત ચાલુદ્યુક્તારવિપયેતુસાર્દ્ધપ્રહરાત્મકોમુહૂર્તંત્રયાત્મકોવાવેધઃ શક્ત્યવેધકાલેમોજનેત્રિદિનમુપોર્ણ
પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રહણકાલેમોજનેપ્રાજાપત્યંપ્રાયશ્ચિત્તં ચંદ્રસ્યપ્રસ્તોદયેતુયામચતુષ્ટયવેધાત્તત્પૂર્વદિવાનમુંજી
ત કેચિત્તુચંદ્રપૂર્ણમંડલગ્રાસેયામચતુષ્ટયવેધપકદેશગ્રાસેયામનયમિત્યાહુઃ પ્રસ્તાસ્તેતુ પ્રસ્તાવેવાત્માનં
તુર્વીકપ્રામુતોયદિ પરેષુદયેન્નાત્યાગુદ્યોમ્યવહરેન્નરઃ અન્નાતગાગુદ્યુત્તયાગુદ્યમંડલદર્શનકાલિ
કન્નાનાતપૂર્વમશુદ્ધિપ્રતિપાદનાજ્જલાહરણપાકાદિકં શુદ્ધવિવોદયકાલિકન્નાનાતપૂર્વં નકાર્યમિતિભાતિ
સૂર્યપ્રસ્તાસ્તાદૌપુત્રયદ્વિગુણપવાસનિપેધાત્તેનપમ્પુહૂર્તોત્મકવેધંત્યક્ત્યા પ્રહણાત્પૂર્વમોક્યવ્યમિતિકેચિત્
પુત્રચદ્વિગામપિત્રોપવાસપ્રવકાર્યંદિતિમાધ્યમતમેચતુશિષ્ટાચારાનુસૃત્યુક્તં સૂર્યપ્રસ્તાસ્તેચંદ્રપ્રસ્તોદયે
ચાહિતામિનાન્યાધાનંવિધાયજલેનયત્કાર્યંનતુમોજનં ચંદ્રપ્રસ્તાસ્તેઉત્તરદિનેસંધ્યાહોમાદૌનદોષઃ તન્ના
લ્પકાલેનશાસ્ત્રતોમુક્તિનિશ્ચયેમુત્તરંતરંજ્ઞાતગ્રાહોમાદિકંકર્તવ્યં ચિરકાલેનમુકૌહોમકાલાતિક્રમપ્રસં
ગાત્ પ્રસ્તોદયપ્રહણમધ્યેપ્પસંધ્યાહોમંચલ્યા શાસ્ત્રતોમુક્તિકાલેન્નાત્યાગુદ્યમ્પ્રત્યાદિનિત્યકર્મકર્તવ્ય
મિતિભાતિ દર્શોપ્રહણનિમિત્તકથાદેનેવદર્શશ્રદ્ધસંક્રાંતિશ્રદ્ધાનાંપ્રસંગસિદ્ધિર્ભવંતિ પ્રહણદિનેપિનાદે
ર્વાર્ષિકશ્રદ્ધપ્રાપ્તૌસત્તિસંમયેઉન્નેનકાર્યં ગ્રાહણાઘટામેનાસંમયેતુ આમેનહેન્નાયાકાર્યમ્ ॥

હવે અહણના વેધનો નિર્ણય કહે છે.

સૂર્યઅહણમાં જે પોહોરમાં અહણ થાય તેથી પ્રથમ ચાર પોહોર વેધ. ચંદ્રઅહણમાં અહણના
પોહોરથી પ્રથમ ત્રણ પોહોર વેધ. તેથી દિવસના પ્રથમ પોહોરમાં સૂર્યઅહણ હોય તો પહેલી
રાત્રિના ચાર પોહોરમાં ભોજન કરવું નહીં. બીજા પોહોરમાં અહણ થાય તો પ્રથમની રાત્રિના બીજા
પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. એજ રીતે રાત્રિએ પ્રથમ પોહોરમાં ચંદ્રઅહણ થાય તો દિવસના
બીજા પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. રાત્રિના બીજા પોહોરમાં અહણ થાય તો દિવસના ત્રીજા
પોહોરથી ભોજન કરવું નહીં. આવ, વૃદ્ધ, રોગી એઓમાટે તો દોઢ પોહોર અથવા છ ઘડી વેધ
છે. શક્તિમાન વેધવખતે ભોજન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા એ પ્રાયશ્ચિત્ત. અહણ સમયે
ભોજન કરે તો પ્રાણપણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ચંદ્રનો અસ્તઉદય થાય તો ચાર પોહોર વેધ, માટે દિવસે
ભોજન કરવું નહીં. કોઈ અથકાર ચંદ્રનું પૂર્ણઅહણ (ખગામ) હોય તો ચાર પોહોર વેધ, અને એક
દેશ ત્રાસ (ગિજથી કમતી) હોય તો ત્રણ પોહોર વેધ એમ કહે છે. અસ્તારત થાય તો “અહણ
છતાં સૂર્યચંદ્ર અસ્ત થાય તો બીજે દિવસે ઉદય પછી આન કરી શુદ્ધ થઈ પુરવે ભોજન કરવું.”
ઇહાં આન કરવાથી શુદ્ધ એ વચનવડે, શુદ્ધ મઠલનાં દર્શન સમયે જે આન તેથી પ્રથમ શુદ્ધિ
નથી એમ કહ્યું, માટે જલ લાવવું, રસોઈ કરવી ઇલાદિક, શુદ્ધબિંબના ઉદયસમયનાં આન કરવાથી
પ્રથમ કરવાં નહીં એમ ભાસે છે. સૂર્યના અસ્તારત આદિક સમયમાં, પુત્રવાન શુદ્ધસ્થને ઉપવાસ
કરવાનો નિપેધ કહ્યો છે માટે તેણે ચાર ઘડી વેધ છોડી અહણથી પ્રથમ ભોજન કરવું એમ કેટલા-
એક કહે છે. પુત્રવાન ગૃહસ્થે પણ એવાં અહણ વખતે ઉપવાસજ કરવો, એ માધવાચાર્યનોજ મત
શિષ્યાચારની સાથે મળે છે માટે યોગ્ય છે. સૂર્યઅહણ અસ્તારત હોય અને ચંદ્રઅહણ અસ્તોદય હોય

ભાસે અગ્નિદોષીએ અન્વાધાન કરી જલવડે વ્રત કરવું, લોબન કરવું નહીં. ચંદ્રગ્રહણુ ગ્રસ્તારત હોય તો બીજે દિવસે સંધ્યા, હોમ ઇલાદિ કરવામાં દોષ નથી. થોડા વખતમાં મોક્ષ થશે એવો શાસ્ત્ર-યકી મોક્ષનો નિશ્ચય થાય તો મોક્ષપછી જ્ઞાન કરી હોમાદિક કર્મ કરવાં. વિશેષ વિલંબથી મોક્ષ થવાનો હોય તો હોમકાશનું ઉલ્લંઘન થાય માટે ગ્રસ્તોદયનીપેટે ગ્રહણની વચમાંજ સંધ્યા અને હોમ કરી શાસ્ત્રપ્રમાણે મોક્ષનો જે કાલ હોય તે સમયે જ્ઞાન કરી ગ્રહાયત્ત ઇલાદિ નિલકર્મ કરવાં, એમ ભાસે છે. અમાવાસ્યાને દિવસે ગ્રહણસંબંધી શ્રાદ્ધ કરવાથીજ દર્શશ્રાદ્ધ અને સંક્રાંતિશ્રાદ્ધ એમની સિદ્ધિ થાયછે. ગ્રહણને દિવસે પિતા ઇલાદિકનું વાર્ષિકશ્રાદ્ધ આવે ભાસે સંભવ હોય તો અનવરે કરવું. શ્રાદ્ધાણુદિક ન, મજ્જા ઇલાદિ અસંભવ હોય તો આમ (કાયાં) અગ્નવરે, અથવા મુવ-લેવરે કરવું.

સ્વજન્મરાશેસ્તુત્રીયપદ્મૈકાદશદશમરાશિસ્થિતંગ્રહણંશુભપ્રદં ॥ દ્વિતીયસત્તમનવમ પંચમસ્થાનેયુમધ્યમં જન્મવતુથાંદ્રમદ્વાદશરાશિસ્થિતમનિષ્પ્રદં यस્ય જન્મરાશોજન્મનક્ષત્રેવા ગ્રહણં તસ્ય વિશેષતોડનિષ્પ્રદં તેનર્ગાણુકાશાંતિઃકાર્યા અથવાવિવદાનંકાર્યં તદ્યથા ચંદ્રગ્રહેરજતમયં ચંદ્રવિવં સુવર્ણમયનાગવિવંચક્રત્વા સૂર્યગ્રહેસૌવર્ણસૂર્યવિવંનાગવિવંચક્રત્વાઘૃતપૂર્ણેતામ્રપાત્રે કાસ્યપાત્રે યાનિધાય તિલવચ્ચદક્ષિણાસાહિત્યંસંપાદ્ય મમ જન્મરાશિજન્મનક્ષત્રસ્થિતામુકગ્રહણસૂચિતસર્વાનિષ્પ્રદં પ્રશાંતિપૂર્વકં પૈકાદશસ્થાનસ્થિતગ્રહણસૂચિતશુભફલાવાસયેવિવદાનંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય સૂર્યચંદ્રંરાશુચંધ્યાત્વાનમસ્કૃત્ય તમોમયમહાભીમસોમસૂર્યવિમર્દન હેમતારપ્રદાનેનમમશાંતિપ્રદોભય વિષુંતુદન મસ્તુમ્યંસિંહિકાનંદનાચ્યુત દાનેનાનેનનાગસ્યરક્ષમાંવેષજાઙ્ગયાદિતિમંગ્રમુચ્ચાર્ય હૃદસૌવર્ણંરાહુવિવં નાગસૌવર્ણંરવિવિવંરાજતંચંદ્રવિવંવા ઘૃતપૂર્ણંકાંસ્યપાત્રનિહિતં યથાશક્તિતિલવચ્ચદક્ષિણાસહિતં ગ્રહણ સૂચિતારિષ્ટવિનાશાર્યંશુભફલાપ્રાપ્ત્યર્થં તુમ્યમહંસંપ્રદદે ઇતિવાનવાક્યેનપૂજિતગ્રાહ્મણાયવદ્યાત્ પયં ચતુર્પાંચનિષ્પ્રદાનેપ્યપિદાનંકાર્યંમિતિભાતિ યસ્યજન્મરાશ્યાદિગ્રહણંતેનરાહુપ્રસ્તરર્ષીદુર્ગવિવંનાચલોકની યં ઇતરજનૈરપિપટજલાદિવ્યધાનેનૈવપ્રસ્તાવિવંચંદ્રપ્ચંચંસાક્ષાત્ મંગલકાર્યેપુર્ણપ્રાસેચંદ્રગ્રહેદ્વાદશ્યાદિતૃતીયાંતંદિનસત્કંચર્યં સૂર્યપૂર્ણપ્રાસેપૈકાદશ્યાદિચતુર્ધ્યંતંદિનાનિવજ્યોનિ શંકાગ્રહણે ચતુર્દશ્યાદિ દિનત્રયંચર્યં જ્યોતિર્નિવંચેપુપ્રાસપાદતારતમ્યેનદિનાધિક્યોનત્વં તારતમ્યેનયોજિતં પ્રસ્તાસ્તેપૂર્વંદિ નત્રયંચર્યં પ્રસ્તોદ્યેપરંદિનત્રયંચર્યં ગ્રહણનક્ષત્રંપન્માસંપૂર્ણપ્રાસેવચર્યં પાવાદિપ્રાસેસાર્ધમાસાદિતા રતમ્યેનયોજ્યં પૂર્વંસંકલ્પિતસ્યદ્રવ્યસ્યગ્રહણોત્તરંદાનેતદ્વિગુણંવેયંભવતિ ॥ ઇતિ ગ્રહણનિર્ણય ઉદ્દેશ પદ્યમિદાઃ ॥ ૩૧ ॥

હવે ગ્રહણનો શુભાશુભ નિર્ણય કહે છે.

પોતાની જન્મરાશિયકી ત્રીણ, છઠ્ઠી, દશમી, અગીઆરમી, એ રાશિમાં ગ્રહણ થાય તો શ્રેષ્ઠ. બીજે, સાતમે, નવમે, પાંચમે એ સ્થાનકે મધ્યમ હોય. પ્રથમ, ચોથું, આઠમું, બારમું એ સ્થાન-કમાં ગ્રહણ થાય તો અશુભ. બેની જન્મરાશિમાં અથવા જન્મનક્ષત્રમાં ગ્રહણ થાય તેને વિશેષે ખરાબ ફળ આપનારૂં થાયછે માટે તેણે ગર્ગાદિકાએ કહેલી શાંતિ કરવી. અથવા બિંબદાન કરવું. તે આ પ્રમાણે;—ચંદ્રગ્રહણમાં રૂપાનું ચંદ્રચિંબ અને સોનાનું નાગચિંબ કરવું. સૂર્યગ્રહણમાં સોનાનું સૂર્યચિંબ, અને નાગચિંબ કરી તે ધી બરેલાં ટાંપાના અથવા કાંસાના પાત્રમાં મૂકી તિલ, વચ્ચ, દરિયાના એ સામગ્રી તૈયાર કરી “મમજન્મરાશિજન્મનક્ષત્રસ્થિતામુકગ્રહણસૂચિતસર્વાનિષ્પ્રદં પ્રશાંતિ-પૂર્વકં પૈકાદશસ્થાનસ્થિતગ્રહણસૂચિતશુભફલાવાસયે વિવદાનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સૂર્ય, ચંદ્ર અને રાહુ એનું ધ્યાન અને નમસ્કાર કર્યા પછી, “તમોમય મહાભીમ સોમસૂર્યવિમર્દન ॥ હેમ-તારપ્રદાનેમ મમ શાંતિપ્રદો ભવ ॥ વિષુંતુદ નમસ્તુમ્યં સિંહિકાનંદનાચ્યુત ॥ દાનેનાનેન નાગસ્ય રક્ષ માં વેષજાઙ્ગયાત્,” એ ગંત્રોચ્ચાર કરી “હૃદં સૌવર્ણંરાહુવિવંનાગં સૌવર્ણં રવિવિવં રાજતં ચંદ્રવિવં વા ઘૃતપૂર્ણંકાંસ્યપાત્રનિહિતં યથાશક્તિ તિલવચ્ચદક્ષિણાસહિતં ગ્રહણસૂચિતારિષ્ટવિનાશાર્યં શુભફલ-પ્રાપ્ત્યર્થં તુમ્યમહં સંપ્રદદે,” આ દાનવાક્યવડે પ્રથમ પૂલ કરેલા શ્રાદ્ધણને તેનું દાન કરવું. એજ રીતે ચતુર્થ ઇલાદિ અનિષ્ઠ સ્થાનકમાં ગ્રહણ હોય તો પણ દાન કરવું, એમ ભાસે છે. બેની જન્મ-

રાશિ, જન્મનક્ષત્ર ઇત્યાદિ સ્થાનકમાં ગ્રહણ હોય તેણે રાહુચરત સૂર્ય ચંદ્રનાં ણિષ ભેવાં નહીં. ખીજા મુખ્યોએ પણ વસ્ત્ર જલ ઇત્યાદિ આઠ દષ તેમાંથી ગ્રહણ ભેવું; પ્રલક્ષ ભેવું નહીં. પૂર્ણગ્રાસ ચંદ્રગ્રહણ હોય તો મંગળકર્કમાં ખારસથી ત્રીજી લગી સાત દિવસ છોડી દેવા. પૂર્ણગ્રાસ સૂર્યગ્રહણ હોય તો એકાદશીથી ચોથી લગી (નવ દિવસ) છોડવા. ખંડિત ગ્રહણ હોય તો ચૌદશીથી એકમ લગી ત્રણ દિવસ છોડવા. જ્યોતિષના ગ્રંથોમાં, જેમ ગ્રાસમાં એછા વધારે ભાગ થાય તે હિસાબે દિવસો પણ એછા વધુ વિચાર કરી છોડવા એ રીતે કહ્યું છે. અસ્તારત થાય તો પ્રથમના ત્રણ દિવસ છોડવા. અસ્તોદય હોય તો ગ્રહણ પછીના ત્રણ દિવસ છોડવા. પૂર્ણગ્રાસ હોય તો જે નક્ષત્રમાં ગ્રહણ હોય તે નક્ષત્ર છ માસ લગી છોડી દેવું. એક પાદ ગ્રાસ હોય તો દોઢમાસ લગી, બે પાદ ગ્રાસ હોય તો ત્રણ માસ લગી, અને ત્રણ પાદ ગ્રાસ હોય તો સાઠચાર માસ લગી, જે જે રીતિનું હોય તે તે પ્રમાણે છોડી દેવું. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલા દ્રવ્યનું ગ્રહણ પછી દાન કરે તો બમણું દેવું ભેષ્યો. ઇતિ ગ્રહણનિર્ણયોદેશઃ એકત્રિંશઃ ॥ ૩૧ ॥

સમુદ્રેપૌર્ણિમામાચાસ્યાદિપર્વસુસ્નાયાત્ ॥ શ્રુગભૌમદિનેસ્નાનવર્જયેત્ અશ્વત્થસાગરૌસે જ્યૌનસ્પ્રવૃત્યૌકદાચન અશ્વરથમંદવારેચસાગરંપર્વણિસ્પૃશેત્ નકાલનિયમઃસૈતૌસમુદ્રજ્ઞાનકર્મણિ સમુદ્રજ્ઞાનપ્રયોગોન્યત્રક્ષેયઃ ॥ ઇતિ ધર્મસિંધુસારે સમુદ્રજ્ઞાનનિર્ણય ઉદ્દેશો દ્વાત્રિંશત્તમઃ ॥ ૩૨ ॥

હવે સમુદ્રજ્ઞાનનો નિર્ણય કહેછે.

પૂનમ, અમાવાસ્યા ઇત્યાદિ પર્વદિવસે સમુદ્રજ્ઞાન કરવું. શુક્રવાર અને મંગળવારને દિવસે સમુદ્રજ્ઞાન કરવું નહીં. “પિપળો અને સમુદ્ર એની સેવા કરવી, તેમને ક્યારે પણ સ્પર્શ કરવો નહીં, રાત્રિવારે પિપળાનો સ્પર્શ કરવો અને પર્વણીને દિવસે સમુદ્રનો સ્પર્શ કરવો. સેતુબંધ રામેશ્વરની સમીપે સેતુવાળા સમુદ્રમાં જ્ઞાન કરવાવિષે કોઈ પણ કાળનો નિષેધ નથી.” સમુદ્રજ્ઞાનનો પ્રયોગ ખીજા ગ્રંથોમાં ભેષ લેવો. ઇતિ ધર્મસિંધુસારે સમુદ્રજ્ઞાનોદેશઃ દ્વાત્રિંશત્તમઃ ॥ ૩૨ ॥

તિથિવિશેષેનક્ષત્રવિશેષેવારાદૌચવિધિનિષેધઃ ॥ સત્તમ્યાંનસ્પૃશેત્તૈલનીલવર્ણનધારયેત્ નચાપ્યામલકૈઃસ્નાનંનકુર્યાત્કલહનરઃ સત્તમ્યાંનૈવકુર્વાતિતામ્રપાત્રેણભોજનં નંદાતિચિત્ત્વમ્યંગોવર્જ્યઃ રિક્તાસુક્ષ્મૌરંજ્યં જવાસુમાસંદ્રાઘૈવંજ્યં પૂર્ણાસુક્ષ્મૌરંજ્યં રવિવારેભ્યંગો ભૌમવારેક્ષૌરં બુધેયોપિચ ઘર્જ્યં ચિત્રાહસ્તશ્રવણેપુતૈલંજ્યં વિશાખાપ્રતિપત્સુક્ષ્મૌરંજ્યં મઘાકૃત્તિકાઞ્ચુત્તરાસુક્ષ્મૌરંજ્યં તિલ મક્ષણંતિલતર્પણંસત્તમ્યાંન નારિકેલમષ્ટ્યામલાવુનઘમ્યાંપદોલંદશમ્યાંનિપ્પાવમેકાદશ્યાંમસૂરંદ્વાદશ્યાંવાર્તાકંત્રયોદશ્યાંવર્જ્યં પૂર્ણિમાદર્શસંક્રાંતિચતુર્દશ્યપ્તમીપુચ નરશ્ચંડાલયોનોસ્વાતૈલભીમાંસસેવનાત્ પૂર્ણિમાર્દર્શસંક્રાંતિદ્વાદશીપુશ્રાદ્ધદિનેચવર્ણનપીડયેત્ રાત્રૌમુદંગોમયમુદકંચમાહરેત્ ગોમૂત્રંપ્રલોપકાલેનગૃહીયાત્ અમાદિપર્વસ્વદ્યંશાંત્યર્થંતિલહોમીસ્યાત્ આત્મરક્ષણાયદાનાદિકંચકુર્યાત્ પર્યં સુનાધીયીત શૌચાચમનવ્રજ્જચર્યાદિસેવીસ્યાત્ પ્રતિપદશંપઘ્નીનયમીતિથિપુશ્રાદ્ધદિનેજન્મદિનેવ્રતેષાં પવાસેચરવિવારેમધ્યાહ્નસ્નાનસમયેચકાષ્ઠેનદંતધાવનંવર્જ્યં અલાભેદંતકાષ્ઠાનાંનિપિદ્ધેપિદિનેતથા અપાં દ્વાદશગંઢૈર્યઃપત્રૈર્વાંશોધયેન્મુલં અત્રસર્વત્રનિષેધેપુતિથ્યાદિકંતત્કાલગ્ર્યાપિગ્રાહ્યમ્ ॥ ઇતિ ધર્મસિંધુસારે તિથ્યાદૌ વિધિનિષેધસંગ્રહનિર્ણય ઉદ્દેશસ્ત્રયત્રિંશત્તમઃ ॥ ૩૩ ॥

હવે અમુક તિથિ, નક્ષત્ર અને વારવિષે કયા કયા પદાર્થ વાપરવા અને વર્જ્ય કરવા તે કહેછે.

તૈલનો સ્પર્શ, કાળાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, આમળાના જલથી સ્નાન, કલહ (દંડો), ત્રાંખાના વાસણમાં ભોજન, એ સઘળાં સાતમને દિવસે વર્જ્ય કરવાં. એકમ, છઠ અને એકાદશી, એ દિવસે તૈલ-મર્દન ન કરવું. ચોથ, ગોમ અને ચૌદશને દિવસે વાળ ઉતરાવવા નહીં. ત્રીજ, આઠમ અને તેરસ એ દિવસે શૂદ્રોએ માંસ ખાવું નહીં. પાંચમ, દશમ, અને પૂનમ, એ દિવસે સ્ત્રી વર્જિત કરવી. રવિવાર, મંગળવાર અને બુધવારે ક્રમે કરી તૈલમર્દન, રમશ્યુ (વાળ ઉતરાવવા) અને સ્ત્રી વર્જ્ય. ચિત્રા, હસ્ત, શ્રવણ, એ નક્ષત્રે તૈલ વર્જ્ય. વિશાખાનક્ષત્ર, અને એકમને દિવસે રમશ્યુ વર્જ્ય. મઘા,

કૃતિકા અને ગ્રણુ ઉત્તર, એ નક્ષત્રે સ્ત્રી વર્ગ. તિલ ખાવા અને તિલવડે તર્પણ એ સાતમને દિવસે વર્ગ. આઠમ, નોમ, દશમ, એકાદશી, દ્વાદશી અને તેરસ, એ દિવસે કુમે કરી નારિયલ, દૂધિ, પરવલ, નિખાવ (ચોળા, કાળા વાલ, ઘોળા વાલ ૬૦), મસૂર, વાર્તાકિ (રીંગણાં), એ વર્ગ કરવાં. “પૂનમ, અમાવાસ્યા, સંક્રાંતિ, ચોદશ, આઠમ, એ દિવસે તૈલ, સ્ત્રી અને માંસ એ સેવન કરે તો તેને ચાંચાલનો જન્મ થાયછે.” પૂનમ, અમાવાસ્યા, સંક્રાંતિ, આરસ અને શ્રાદ્ધનો દિવસ, એ દિવસે વસ્ત્ર નીચાવવું નહીં. માટી, છાણુ અને જલ એ રાત્રિએ લાવવાં નહીં. ગોમૂત્ર પ્રદોષસમયે લાવવું નહીં. અમાવાસ્યા આદિ પર્વણને દિવસે શાંતિમાટે અવશ્ય તિલનો હોમ કરવો, પોતાના રક્ષણમાટે દાન વગેરે કરવું. પર્વણને દિવસે અધ્યયન કરવું નહીં. સૌચ, આચમન, બ્રહ્મચર્ય, એ સેવન કરવાં. એકમ, અમાવાસ્યા, છઠ, નોમ, શ્રાદ્ધદિવસ, જન્મદિવસ, વ્રતદિવસ, ઉપવાસદિવસ, રવિવાર અને મધ્યાહ્ન સમયે આન, એટલે વખતે કાષ્ઠવતી દાંત ઘસવા નહીં. “જે દિવસે દાંતનું ન મળે તે દિવસે અને નિષિદ્ધદિવસે બાર કોગળા કરી અથવા ઝાડનાં પાનવતી મુખ શુદ્ધ કરવું.” આ સઘળા નિષેધમાટે તિથિ નક્ષત્ર ઇલાદિ લેવાં તે તત્કાલવ્યાપિ હોય તે લેવાં. ઇતિ ધર્મસિંધુસારે તિથ્યાદૌ વિધિનિષેધસંગ્રહોદ્દેશઃ ત્રયસ્ત્રિંશતમઃ ॥ ૩૩ ॥

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રહાસુધિયોઽનલસાધુધાઃ ॥ કૃતકાર્યોઽપ્રાહુનિર્વંધસ્તર્થનાયમુચ્યમઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રંથકાર, આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું ? તે કહેછે.

મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર એના જાણનારા, યુદ્ધિમાંનું અને આલસ્યરહિત, એવા જે પંડિતો તેઓ મહોશ વિદ્વાનોએ રચેલા પ્રથમના ગ્રંથો જેમ્મ તેથીજ કૃતાર્થ થાયછે, એટલે આવેલાં કાર્યો કરેછે, માટે આ ગ્રંથ કરવાનો ઉદ્દેશ તેઓનેમાટે નથી.

યેપુનર્મદ્રમતયોલસાઅક્ષાન્નનિર્ણય ॥ ધર્મેષ્વેદિતુમિચ્છંતિરચિત્તસ્તદ્વેક્ષયા ॥ ૨ ॥

નિર્વંધોર્ધર્મસિંધુસારનામાસુવોધનઃ ॥ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિલોમકવત્સલઃ ॥ ૩ ॥

ભારે જે મદ્યુદ્ધિવાળાઓ, આળસુ, અને અજાની છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય જાણવાની ઇચ્છા કરેછે તેમને માટે ધર્મસિંધુસાર નામનો આ સુબોધ ગ્રંથ મેં કર્યો છે. એ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ શ્રીમદ્વિલોમ સંતુષ્ટ થાઓ.

સર્વેન્નમૂલપચનાનીહૃદ્દેયાનિતદ્વિચારશ્ચ ॥ કૌસ્તુભનિર્ણયસિંધુશ્રીમાધવકૃતનિર્વંધેભ્યઃ ॥ ૪ ॥

આ ગ્રંથવિષેનાં સઘળાં મૂલવચનો અને તેમનો વિચાર જોવો હોય તો કૌસ્તુભ, નિર્ણયસિંધુ, અને શ્રીમાધવે કરેલો જે નિર્બંધ તેઓમાંથી જોવો.

પ્રેમ્ણાસદ્વિમંથઃસેવ્યઃશબ્દાર્થતઃસદોવોપિ ॥

સંશોધ્યવાપિહરિણામુદામમુનિસતુપપૃથુકમુષ્ટિરિવ ॥ ૫ ॥

ઈતિ ધીમદનંતોપાધ્યાયસુતુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રથમપરિચ્છેદઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ શ્રીરામચંદ્રાર્પણમસ્તુ ॥

આ મહારો ગ્રંથ કવચિત્ સ્થલમાં શબ્દચક્રી અને અર્થચક્રી જે દોપયુક્ત હોય તો પણ, મુદામા બ્રાહ્મણના પોતા જે કૌતરીયુક્ત હતા તોપણ શ્રીકૃષ્ણે તેમાંની કૌતરીવગેરે ફેંકી સાફ શુદ્ધ કરી સ્વીકાર કર્યા, તે રીતે વિદ્વાનોએ વિચારપૂર્વક ગોધન કરી આ ગ્રંથનો સ્વીકાર કરવો. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસુતુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રથમપરિચ્છેદઃ સમાપ્તઃ ॥

પ્રથમ પરિચ્છેદ સમાપ્ત.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

एकरदं द्विरदमुखं, शिवयोस्तसंगसंगतं सरतां ॥

विघ्नविनाशननिरतं, देवं वंदे भवार्तिहं भजतां ॥ १ ॥

આ રીતે ગણપતિને નમસ્કારરૂપ મંગલાચરણ કરી ધર્મસિંધુના બીજ પરિચ્છેદના ભાષાંતર કરવાનો આરંભ કરેછું.

श्रीपांडुरंगं विद्युधांतरंगं नौमींदिरां माधवमंदिरां च ॥

सतामनंतं हितमामनंतं गुहं गरिष्ठं जननीं वरिष्ठाम् ॥ १ ॥

જાનીજનોનાં અંતઃકરણમાં વાસ કરનારા એવા શ્રીપાંડુરંગ, અને માધવ છે નિવાસતું સ્થાન જેનું એવી લક્ષ્મી, અને સાધુજનોનું હિત કરનારા એવા અનંત નામના ઉત્તમ શુરુ એટલે પિતા, અને શ્રેષ્ઠ એવી માતા, એ સર્વેને હું નમસ્કાર કરેછું.

काशीनाथाभिघेनाजानंतोपाध्यायसनुता ॥

सामान्यं निर्णयं प्रोच्य विशेषेण विनिर्णयः ॥ २ ॥

અનંત ઉપાધ્યાયનો પુત્ર હું કાશીનાથ, પ્રથમ પરિચ્છેદમાં તિથિ ઇત્યાદિકોના સામાન્ય નિર્ણય કહી હવે આ બીજા પરિચ્છેદમાં વિશેષ નિર્ણય કરેછું.

संगृह्यते धर्मसिंधुसाराख्ये कालगोचरे ॥

ग्रंथे प्रस्फुटयोधाय पुनरुक्तिर्न कृपणम् ॥ ३ ॥

જેમાં કાલનો નિર્ણય કહ્યો છે એવા ધર્મસિંધુ નામના આ ગ્રંથમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે સઘળાં એને સ્પષ્ટ બોધ થવામાટે પુનરુક્તિ (એક વખત કહેલ હોય તેજ બીજી વાર કહેવાય તે) આવે તો દોષ છે એમ માનવું નહીં.

प्रथमपरिच्छेदेमासविशेषानपेक्षंसामान्यतस्तिथ्यादिनिर्णयमभिधायાस्મिन्द्वितीयपरिच्छेदेचैत्रા
दिमासविशेषोपादानेन प्रतिपदादितिथિपुर्वિहितसंवत्सरकृत्यनिर्णयसारंसंगृहीतः ॥

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં, અમુક માસની અમુક તિથિ એ રીતનો વિશેષ નિર્ણય કહ્યા વિના સામાન્યપણથી તિથિ ઇત્યાદિકોના નિર્ણય કહ્યો છે. હવે આ બીજા પરિચ્છેદમાં ચૈત્રાદિક બાર માસમાંની એકમ આદિ તિથિઓમાં કરવાનાં સંપૂર્ણ વર્ષનાં કર્મ અને તેમના નિર્ણયનો સાર એ કરેછું.

अत्रशुक्लप्रतिपदादिरमांतएवमासःप्रायेणदाक्षिणात्यैराद्रियतेइतितमेवाश्रित्य
निर्णयउच्यते ॥ अत्रकिंचित्पूर्वपरिच्छेदोक्तमपिपुनर्विशेषोक्तिर्मिददीक्रियतेइतिपुनरुक्तिर्नदोषाय

તત્રમેપસંક્રાંતીપૂર્વાઃપરાશ્વદશદશનાઋત્યઃપુણ્યકાલઃ રાત્રૌત્યર્ધરાત્રાત્રાપ્રાક્સંક્રમેપૂર્વદિનોત્તરાર્ધપુણ્યમ્
અર્ધરાત્રાત્પરતઃસંક્રમેઉત્તરદિનસપૂર્વાર્ધપુણ્યમ્ અર્ધરાત્રેસંક્રમેદિનદ્વયપુણ્યમ્ ॥

દક્ષિણ દેશમાંના લોકો ઘણુંકરી શુદ્ધ એકમથી અભાવાસ્થાલગી માસ ગ્રહણ કરેછે માટે તેનોજ આશ્રય કરીને નિર્ણય કરેછું. આ પરિચ્છેદમાં કોઈએક ઠેકાણે પ્રથમ પરિચ્છેદમાંની બાબતો આવી છે તે તેમનો વિશેષ નિર્ણય કરી પક્ષી કરવામાટે લખેલી છે, તેથી પુનરુક્તિરૂપ દોષ છે એમ સમજવું નહીં. મેષ સંક્રાંતિની પ્રથમની દશ ઘડી અને પાછળની દશ ઘડી, મળી વીસ ઘડી પુણ્યકાલ. સંક્રાંતિ, મધ્યરાત્રિથી પ્રથમ થાય તો પૂર્વ દિવસનું ઉત્તરાર્ધ પુણ્યકાલ. મધ્યરાત્રિ પછી સંક્રાંતિ થાય તો બીજા દિવસનું પૂર્વાર્ધ પુણ્યકાલ. બરોબર મધ્યરાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય તો પ્રથમનો દિવસ અને બીજો દિવસ એમ બન્ને દિવસ પુણ્યકાલ છે.

अथतिथिनिर्णयः ॥ तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः तत्रौदयिकीप्रतिपत्प्राह्या दिनद्वयेउद
यव्याप्तौअव्याप्तौवापूर्वा चैत्रस्यमलमासत्वेवत्सरारंभनिमित्तकंतेलाभ्यंगंसंकलपादौनूतनवत्सरनामकी
र्तनाधारंमंचमलमासप्रतिपदेवकुर्वात् प्रति गृहंघञारोपणंनिंबपत्राशनंवत्सरदिक्लश्रवणंनवरात्रारं
भोनवरात्रोत्सवादिनिमित्ताभ्यंगादिशुद्धमासप्रतिपदिकार्यः वत्सरारंभनिमित्तकोपितेलाभ्यंगःशुद्ध
प्रतिपदेवेतिमयूखेउक्तम् अस्यांतेलाभ्यंगोनित्यः अकरणेप्रलयायोकेः अस्यामेवप्रतिपदिदेवीनवरात्रा
रंभः अत्रपर्युत्तममुहूर्तमात्रापि प्रतिपत्प्राह्या अत्रमुहूर्तपरिमाणं मुहूर्तमहोरात्रेक्षेत्रोच्चुःपंचदशालवसि

तुक्तं सर्वत्र प्रवेष्टव्यम् पारणादिविशेषनिर्णयः शारदनवरात्रवद्भोष्यः अत्रैव प्रपादानं तत्रमंत्रः प्रवेष्टव्यं सर्वं सामान्याभूतेभ्यः प्रतिपादिता अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्त्यंतु द्विपितामहाः अनिवार्यं ततो देयं जलमास च नुष्टपम् प्रपादितुमशक्तेन प्रत्यहमुदकुंभोद्विजगृहे देयः तत्रमंत्रः एषधर्मघटोदत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्य प्रदानात्स फलममस्तु मनोरथाः इयमेव प्रतिपत्कल्पादिरपि एवं चैशास्त्रशुक्लतृतीयाफाल्गुनकृष्णतृतीयाशुक्लचैत्रपंचमीमाघे त्रयोदशी कार्तिके सप्तमी मार्गशीर्षे नवमी इत्यपि कल्पादयो यो ध्याः आसु आ ज्ञात्विषु तृप्तिः चैत्रशुक्लप्रतिपत् मत्स्यजयंती त्वेके चैत्रे दधि क्षीरघृतमधु वर्जनं दंपतीपूजनात्मकं गौरीव्रतं कार्यम् चैत्रशुक्लद्वितीयायां निशामुखे चालेंदुपूजनाद्यात्मकं चंद्रव्रतं अस्यामेव दमनकेन गौरीशिवपूजनं चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीशिवयुतां संपूज्यां दोलनव्रतं मासपर्यंतं कार्यं अत्र तृतीया मुहूर्तमात्रा पिराग्राह्या द्वितीया युक्तान कार्या चतुर्थीयुतायां वैधृत्यादियोगेऽपि सैव कार्या द्वितीयायोगे निषेधस्य बलवत्त्वात् अस्यामेव तृतीयायां श्रीरामचंद्रन्यदोलोत्सवमारभ्य मासपर्यंतं पूजापूर्वकमां दोलनं कार्यम् एवं देवतां तं राणां अपि इयमेव तृतीया मन्वादि रपि अत्रैव सर्वमन्वादि निर्णय उच्यते तत्र मन्वाद्यश्चैत्रशुक्लतृतीयापौर्णमासी च ज्येष्ठे पौर्णिमा आपादस्य शुक्लदशमी पौर्णमासी च श्रावणस्य कृष्णाष्टमी भाद्रपदस्य शुक्लतृतीया आश्विनस्य शुक्लनवमी कार्तिकस्य शुक्लद्वादशी पौर्णमासी च पौषे शुक्लैकादशी माघे शुक्लसप्तमी फाल्गुनस्य पौर्णमास्य माघास्याचेति चतुर्दशश्रियाः एतास्तु मन्वाद्यः शुक्लपक्षस्याः दैवेऽपि त्र्येकमणिपूर्वां ह्यप्यन्यो प्राधाः पूर्वां ह्येऽत्र द्वेधा विभक्तं दिनपूर्वो भागस्तत्रैव आद्यादिविधानात् दैवान्मातुषां पराधां त्वृचो ह्येऽत्राद्या चतुष्टानां संप्रवेऽपराह्व्याप्यन्यो प्राधाः दिनपूर्वार्थेऽपराह्वेवाश्चाद्या च नुष्टेयं ननु दिनोत्तरार्धगतमप्याह भागेऽस्ति तात्पर्यं कृष्णपक्षस्यास्तु दैवेऽपि त्र्येकमणिपंचधा विभक्तं दिनचतुर्थभागारया पराह्व्याप्यन्यो प्राधाः मन्वादिपुर्णितरहितं आर्द्धं कार्यं अत्र आर्द्धं द्विसहस्रवर्षं पितृणां तृप्तिः मन्वादि आर्द्धं च नित्यम् एतदकरणे त्वं भुवः प्रतिमानमिति कृद्मंत्रस्य शतवारं जले जपः प्रायश्चित्तं कार्यम् एवं पणवति आद्यान्यपि निह्यानि तानि च अमा १२ युग ४ मनु १४ क्रांति १२ धृति १२ पात १२ महालयाः १५ ॥ अष्टका ५ अन्यष्टका ५ पूर्वधुः ५ आर्द्धेर्नयतिश्च पद इति श्रियोनि ॥

ચૈત્ર શુદ ત્રીજને દિવસે શિવસહિત ગૌરીનું પૂજન કરી આરોહણ (રોહ) વ્રત એક માસ લગી કરવું. એ વ્રતમાં ત્રીજ સુદર્શન માત્ર હોય તો પણ બીજા દિવસની લેવી, બીજયુક્ત લેવી નહીં. ચોથયુક્ત ત્રીજને દિવસે વૈદ્યુત ઇલાદિક ચોગ હોય તો પણ બીજયુક્ત લેવામાં મ્હોટો નિષેધ છે માટે ચોથ-યુક્તજ લેવી. એજ ત્રીજને દિવસે શ્રીરામચંદ્રના દોલોત્સવનો આરંભ કરી એક માસ લગી નિત્ય શ્રીરામચંદ્રની પૂજા કરી રોહમાં બેસાડી ઝુલાવવા. એ પ્રમાણે બીજા દેવતાઓનો પણ રોહ ઉત્સવ કરવો. એ ત્રીજ મન્વાદિ પણ છે, માટે ઇહાંજ મન્વાદિ તિથિનો નિર્ણય કહેછે. ચૈત્ર શુદ ત્રીજ, ચૈત્ર શુદ પૂનમ, જ્યેષ્ઠ શુદ પૂનમ, આષાઢ શુદ દશમ, અને પૂનમ, શ્રાવણ વદ આઠમ, ભાદરવા શુદ ત્રીજ, આશુ શુદ નેમ, કાર્તિક શુદ આરસ અને પૂનમ, પોષ શુદ એકાદશી, માઘ શુદ સાતમ, ફાલ્ગુ શુદ પૂનમ તથા વદ અમાવાસ્યા, એ રીતે ચૌદ તિથિ મન્વાદિ જાણવી. એ મન્વાદિ તિથિ શુકલપક્ષમાં હોય તે દૈવ અને પિતૃ કર્મમાટે પૂર્વાહ્નિકાલ્યાપિની લેવી. દિવસના બે ભાગ કરી પ્રથમ તે પૂર્વાહ્નિકાલ. આઢાદિક કરવું તે પૂર્વાહ્નિકાલમાંજ કરવું એવું વિધાન છે. દેવસંબંધી અથવા મનુષ્ય-સંબંધી કાંઈ અરયણ આવતાં પૂર્વાહ્નમાં આજ્ઞ બની ન શકે તો અપરાહ્નિકાલ્યાપિની લેવી. દિવસના પૂર્વાર્ધિકાલમાં ક્રિયા અપરાહ્નિકાલમાં આઢાદિક કરવાં. દિવસના ઉત્તર અર્ધના મધ્યાહ્નભાગમાં કરવાં નહીં એ તાત્પર્ય. કૃષ્ણપક્ષમાંની મન્વાદિ તિથિ દૈવ અને પિતૃ કર્મમાટે લેવી હોય તો તે દિવસના પાંચ ભાગ કરી ચોથો ભાગ તે અપરાહ્નિકાલ તે કાલમાં વ્યાપિની લેવી. મન્વાદિ તિથિને દિવસે પિકરહિત આજ્ઞ કરવું. એ તિથિને દિવસે આજ્ઞ કરવાથી પિત્રોને બે હબર વર્ષલગી તુષિ થાયછે. મન્વાદિ તિથિને દિવસે આજ્ઞ નિત્ય છે. એ આજ્ઞ ન યાચ તો “ત્વંમુવઃ પ્રતિમાન્.” એ ઋચાનો સ્તો વખત જપ જલમાં ઉભા રહી કરવો, એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે છત્ર (૬૬) આજ્ઞ પણ નિત્ય છે. તે સઘળાં બતાવે છે—અમાવાસ્યાનાં ૧૨, યુગાદિ ૪, મન્વાદિ ૧૪, સંક્રાંતિનાં ૧૨, વૈદ્યુતનાં ૧૨, ભાદરવા વદ એકમથી અમાવાસ્યાલગી મહાલય ૧૫, આષ્ટકા ૫, અન્વષ્ટકા ૫, પૂર્વેષુ ૫ એ રીતે ૬૬ આજ્ઞ જાણવાં.

અથ દશાવતારજયંત્યઃ ॥ ચૈત્રગુરુતૃતીયાયામપરાક્ષેમત્સ્યોત્પત્તિઃ વૈશાખપૂર્ણિમાયાંસાયંકૂર્મોત્પત્તિઃ ભાદ્રપદગુરુતૃતીયાયામપરાક્ષેવરાહોત્પત્તિઃ વૈશાખગુરુચતુર્દશ્યાંસાયંનારસિંહાવતારઃ ભાદ્રપદગુરુદ્વાદશ્યામધ્યાહ્નેવામનપ્રાદુર્ભવઃ વૈશાખગુરુતૃતીયાયામધ્યાહ્નેપરશુરામોદ્ભવઃ પ્રદોષેશતિવહવઃ ચૈત્રગુરુનવમ્યામધ્યાહ્નેદાશરથિરામવ્યક્તિઃ શ્રાવણકૃષ્ણાષ્ટમ્યાંનિશીથેશ્રીકૃષ્ણાવિર્ભવઃ આશ્વિનગુરુદશમ્યાંસાયંબુદ્ધોઽમૃત ધાવણગુરુપથ્યાંસાયંકલ્કિજાંતરહતિ તત્તત્કાલવ્યાપિન્યોપ્રાહ્યાઃ અગ્રમત્સ્યકૂર્મઘરાહવૃદ્ધકલ્કિકનામાપાઢાદિમાસાંતરાણિકાદશ્યાદિતિથ્યંતરાણિપ્રાતરાદિકાલાંતરાણિચવચનાંતરાનુસારેણોક્તાનિ કલ્પમેદેનવ્યવસ્થાપનીયાનિ સ્વસ્થપરિગૃહીતપક્ષાનુસારેણતત્તદુપાસકૈરુપોગ્યાણિ શ્રીરામકૃષ્ણનૃસિંહજયંત્યપવનિત્યાઃ સર્વેરુપોગ્યાઃ ચૈત્રગુરુચતુર્થ્યામધ્યાહ્ન્યાપિન્યાલ્લઙ્કાદિભિઃ શ્રીગણેશમર્ચયિત્વાદમનકારોપંકુર્યાત્ વિગ્નનાશંસર્વાન્કામાપ્રાપ્નુયાત્ ચૈત્રગુરુપંચમ્યામનંતાદિનાગાંબૂજથિત્યાક્ષીરસપિંનેચેદંદ્યાત્ અસ્યામેવપંચમ્યાંલક્ષ્મીપૂજનં અત્રૈવચોચૈશ્વરાદિપૂજનાત્મકહૃદયવ્રતમુક્તં અત્રસર્વપંચમીસામાન્યનિર્ણયાનુસારેણપ્રાહ્યા યવમગ્રેપિ યત્રવિશેષનિર્ણયોનોચ્યતેતત્રપ્રથમપરિચ્છેદોક્તઃ યવનિર્ણયોઽનુસંધેયઃ પથ્યાંસ્કંદસ્યદમનકારોપં સત્તમ્યાંમાસ્કરસ્યદમનકપૂજા નચમ્યાંદેવ્યાઃ સર્વેદેવાનાં પૂર્ણમાસ્યામિત્યન્યત્રવિસ્તરઃ ચૈત્રગુરુઘૃષ્ઠ્યામવાન્યાઽત્પત્તિઃ તત્રનવમીયુતાઅષ્ટમીપ્રાહ્યા અત્રપુનર્વસુયુતાઘૃષ્ઠ્યામપ્રાશોકકલિકાપ્રાશનં તત્રમંત્રઃ ત્વામશોકનરામીષ્ટમધુમાસસમુદ્ભવ પિવામિ શોકસંતપ્તોમામશોકંસદાકુર્વિંતિ અત્રૈવયોગવિશેષેકૃત્યં પુનર્વસુવુદ્ધોપેતાચૈત્રમાસિસિતાષ્ટમી પ્રાતસ્તુ વિધિવત્ક્ષાત્વાવાજપેયફલંલમેદિતિ ચૈત્રગુરુનવમીરામનવમી ચૈત્રગુરુનવમ્યાંપુનર્વસુયુતાયાં મધ્યાહ્નકલ્કેલક્ષ્મીમેયસ્યેત્યંત્રચૈત્રગુરુપંચકેશીરામજન્મશ્રવણાત્ અસ્યામધ્યાહ્ન્યાપિન્યામુપોપળકાર્યમ્ પૂર્વેચુરેચમધ્યાહ્નેસત્ત્વેસૈવપ્રાહ્યા દિનદ્વયેમધ્યાહ્ન્યાસાવવ્યાસૌવાપપ અષ્ટમીવિદ્યાયાઃનિપેદ્યાત્ અતઃ પૂર્વેષુઃ સકલમધ્યાહ્ન્યાપિનીમપિત્યક્ત્વામધ્યાહ્નકેદેશવ્યાપિન્યપિપરૈવપ્રાહ્યા કેચિત્પ્રમીવિદ્યાંમધ્યાહ્ન્યાપિનીં પુનર્વસુયુતામપિત્યક્ત્વાપરેષુલ્લિમુદ્ધર્તાપિનવમીસર્વેરુપોગ્યા યદિતુદ્ગમ્યાહાસવશેનપારણાદિનેસાતાંનામેકાદશીવ્રતપ્રાપ્તિસ્તદાસાંતરેષ્ટમીવિદ્યોપોગ્યા વૈષ્ણવમુહર્તત્રયયુતાપરેવાંપોગ્યા શુદ્ધાયા નચમ્યા અલામેમુદ્ધર્તત્રપ્રપ્યુનત્તેવાસર્વેરપિ અષ્ટમીવિદ્યૈવોપોગ્યેત્યાહુઃ શ્દંવ્રતંતિત્યંકામ્યંચ ॥

હવે દશ અવતારોની જયંતીઓ કહેછે.

જે તિથિનો જે અવતાર થયો હોય તેની તે જયંતી, એમ કહેછે. ચૈત્ર શુદ ત્રીજને દિવસે અપરાહ્ણકાલે મત્સ્યાવતાર થયો, માટે ચૈત્ર શુદ ત્રીજ એ મત્સ્યજયંતી, એપ્રમાણે સર્વે જયંતીઓ ભણવી. વૈશાખની પૂનમને દિવસે સાયંકાલે કૂર્માવતાર થયો. ભાદરવા શુદ ત્રીજને દિવસે અપરાહ્ણકાલે વરાહાવતાર થયો. વૈશાખ શુદ ચૌદશને દિવસે સાયંકાલે નૃસિંહાવતાર થયો. ભાદરવા શુદ બારસને દિવસે મધ્યાહ્ને વામનાવતાર થયો. વૈશાખ શુદ ત્રીજને દિવસે મધ્યાહ્ણકાલે પરશુરામાવતાર થયો, પ્રદોષ કાલે થયો એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહેછે. ચૈત્ર શુદ નોમને દિવસે મધ્યાહ્ણકાલે દશરથપુત્ર રામચંદ્રનો અવતાર થયો. શ્રાવણ વદ આઠમને દિવસે મધ્યરાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણાવતાર થયો. આશુ શુદ દશમને દિવસે સાયંકાલે બુદ્ધાવતાર થયો. શ્રાવણ શુદ છઠને દિવસે સાયંકાલે કલ્કીનો અવતાર થયો. એ રીતે જે જે કાલમાં જે જે અવતાર થયા હોય તે તે કાલમાં વ્યાપ્તિ જોઇ જયંતીના નિર્ણય કરવો. એમાં મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, બુદ્ધ, કલ્કી એ અવતારોમાટે આપાઠ આદિ બીજા માસ, એકાદશી આદિ બીજી તિથિઓ, અને પ્રાતઃકાલાદિક બીજા કાલ બીજાં વચનોનાં પ્રમાણવડે કહેલા છે, તેમની કલ્પભેદેકરી વ્યવસ્થા કરવી. જેમણે જે પક્ષ માન્યો હોય તે તે ભક્તોએ તેની અનુસારે તે તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. આ જયંતીઓમાં શ્રીરામજયંતી, કૃષ્ણજયંતી, અને નૃસિંહજયંતી એજ નિશ્ચ છે, માટે સઘળાઓએ ઉપવાસ કરવો. મધ્યાહ્ણકાલ્યાપિની ચૈત્ર શુદ ચોથને દિવસે લાકુ ઇલાદિવડે ગણપતિની પૂજા કરી દવણો રોપવો, તેથી વિદ્યોનો નાશ થઇ સર્વ મનોરથ પ્રાપ્ત થાય છે. ચૈત્ર શુદ પાંચમને દિવસે અનંતાદિક નાગદેવતાઓની પૂજા કરી દૂધ, ઘીનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. એજ પાંચમને દિવસે લક્ષ્મીની પૂજા કરવી. એજ દિવસે ઉચ્ચૈઃશ્રવા (સમુદ્રમંથન સમયે ઉત્પન્ન થયેલો ઘોરો) ઇલાદિકની પૂજારૂપ હૃયમ્વત કરવું. એ સઘળાં વ્રતોમાટે પાંચમ, સામાન્ય નિર્ણય કલાપ્રમાણે લેવી, અને આગળ પણ એમજ સમજવું. જ્યહાં વિશેષ નિર્ણય કહ્યો નથી ત્યાં પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલો નિર્ણયજ લેવો. છઠને દિવસે કાર્તિકસ્વામીને દવણો અર્પણ કરવો. સાતમને દિવસે સૂર્યને, નોમને દિવસે દેવીને, પૂનમને દિવસે સર્વ દેવતાઓને દવણો અર્પણ કરવો, એ રીતે બીજા ગ્રંથોમાં વિસ્તાર કહ્યો છે. ચૈત્ર શુદ આઠમને દિવસે ભવાનીનો અવતાર થયો, તે માટે આઠમ, નોમયુક્ત હોય તે લેવી. એ આઠમને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો આશુપાલવનાં ઝાડની આઠ કળી ભક્ષણ કરવી. તે ભક્ષણુનો મંત્ર—“ત્વામશોક નરામીદ, મધુમાસસમુદ્રવ ॥ પિવામિ શોકસંતતો, મામશોકં સદા કુલ્લ ॥” એજ દિવસે યોગવિશેષ છતાં કરવાનું. “ચૈત્ર માસ, શુદ આઠમ, પુનર્વસુ નક્ષત્ર, બુધવાર, એવો યોગ હોય તો પ્રાતઃકાલે સ્નાન કરવાથી વાજપૈય યજ્ઞનું ક્ષણ મળે છે.” ચૈત્ર શુદ નોમ તે રામનવમી. ચૈત્ર શુદ નવમીને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્ર, મધ્યાહ્ણ સમય, કર્ક લગ્ન, મેષતા સૂર્ય, ઉચ્ચના પાંચ ગ્રહ એવો યોગ છતાં શ્રીરામનો જન્મ થયો. એ દિવસે ઉપવાસ કરવો તે મધ્યાહ્ણ્યાપિની નોમને દિવસે કરવો. પૂર્વ દિવસેજ મધ્યાહ્ણ્યાપિ હોય તો તેજ લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાહ્ણ્યાપિ હોય અથવા બન્ને દિવસે મધ્યાહ્ણ્યાપિ ન હોય તો, ‘અષ્ટમી વિદ્યા લેવી નહીં,’ એવો નિષેધ છે માટે બીજા દિવસની લેવી. જે પ્રથમ દિવસે પૂર્ણ મધ્યાહ્ણ્યાપિ હોય તો પાણુ તે છોડી બીજે દિવસે મધ્યાહ્ણકાલમાં એકદેશવ્યાપિ હોય તો તે લેવી. કોઈ ગ્રંથકાર, આઠમવડે વેધયુક્ત છતી મધ્યાહ્ણકાલ્યાપિની અને પુનર્વસુ નક્ષત્રવડે યુક્ત હોય તો પણુ તે છોડી બીજે દિવસે છ-ઘડી નોમ હોય તોજ સઘળાઓએ ઉપવાસ માટે લેવી, અને જે દશમનો ક્ષય યતાં પારણાને દિવસે સ્માર્તોને એકાદશી વ્રત પ્રાપ્ત થાય તો સ્માર્તો અષ્ટમીવિદ્યા નોમ ઉપવાસમાટે લેવી. વૈષ્ણવોએ છ ઘડીયુક્ત એવી બીજા દિવસનીજ ઉપવાસ માટે લેવી. શુદ્ધ નોમ ન મળે અથવા બીજે દિવસે છ ઘડીથી ઓછી નોમ હોય તો સઘળાઓએ અષ્ટમીવિદ્યા હોય તેજ ઉપવાસમાટે લેવી, એમ કહેછે. એ નવમીનું વ્રત નિત્ય અને કાર્ય એ રીતે જે પ્રકારનું છે.

અથવ્રતપ્રયોગઃ ॥ અષ્ટમ્યામાચાર્યસંપૂજ્ય શ્રીરામપ્રતિમાદાનંકરિષ્યેડહંદ્વિજોત્તમ તત્રાચાર્યોમ ધમીતઃશ્રીરામોસિત્વમેવમેવમ્ ઇતિપ્રાર્થ્ય નવમ્યાઅંગમૂતેનપદ્મકેનેરાઘવ શ્વેતકુવંદરાતિલકમીતોમવમવ પ્રિયેત્વેરુમકંસંકત્વપ્સાચાર્યોહવિષ્ણુંમુંજીત પૂજામંડપંતત્રવેદિચકૃત્વાનવમ્યાંપ્રાતઃ ઉપોવ્યનવર્મીત્વ ઘયામેષ્યદ્મુરાઘવ તેનપ્રીતોમવત્ત્વમેસંસારાત્રાહિમાંહેરે ઇત્યુપોવર્ણસંકલ્પ્ય હમાંશ્વર્ણમર્મીરામપ્રતિમાં

ત્વાંપ્રયજ્ઞતઃ શ્રીરામપ્રીતયેદાસ્યેરામભક્તાયધીમતે” ઇતિપ્રતિમાદાનંસંકલ્પયેત્ શ્રીરામનવમીવ્રતાંગમૂતાંપોડશોપચારૈઃશ્રીરામપૂજાંકરિષ્યે” ઇતિસંકલ્પ્ય વેદિકાર્યાંસર્વેતોમદ્રેકલશંસંસ્થાપ્યતત્રપૂર્ણપાત્રેસવ લેખન્યુત્તારણાદિવિધિનાપ્રતિમાયાંશ્રીરામપ્રતિષ્ઠાપ્ય પુરુષસૂક્તેનપોડશોપચારૈઃસંપૂજ્યપુણ્ણપૂજાંતે રામસ્યજનનીચાસિરામાત્મકમિદંજગત્ અતસ્ત્વાંપૂજયિષ્યામિલોકમાતર્નમોસ્તુતે” ઇતિકોસલ્યાંસંપૂજ્ય ઐનમોદશરથાયેતિદશરથંસંપૂજ્ય સર્વેપૂજાંસમાપ્યમધ્યાહ્નિકલપુણ્ણજલાદિપૂર્ણેનશંખેનાર્થદંધ્યાત્ તત્ર મંત્રઃ દશાનનવધાર્થાયધર્મસંસ્થાપનાયચ દાનવાનાંવિનાશાયદૈત્યાનાંનિધનાયચ પરિત્રાણાયસાધૂનાંજાતોરામઃસ્વયંહરિઃ ગૃહાણાર્ધ્યમયાદસંત્રાતૃમિઃસહિતોનયેતિ રાત્રૌજાગરણંકૃત્વાપ્રાતર્નિત્યપૂજાંવિધાયમૂલમેત્રેણપાયસાટોત્તરશતાહુતીર્હૃત્વાપૂજાંવિસૃજ્યાચાર્યાયપ્રતિમાંદંધ્યાત્” ઇમાંસ્વર્ણમયીંરામપ્રતિમાંસમલંકૃતાં શુચિવસ્ત્રયુગચ્છદ્ધાંરામોઽહંરાઘવાયતે શ્રીરામપ્રીતયેદાસ્યેતુષ્ટોમંભવતુરાઘવ ઇતિમંત્રઃ તવપ્રસાદંસ્વીકૃત્યક્રિયતેપારણામયા વ્રતેનાનેનસંતુષ્ટઃસ્વામિન્મર્તિંપ્રયચ્છમે” ઇતિપ્રાર્થ્ય નવમ્યંતેપારણાંકુર્યાત્” ઇદંવ્રતં મલમાસેનકાર્યં પવંજન્માદ્યમ્યાદિવ્રતમપિનકાર્યં અસ્યામેવનવમ્યાંદેવીનવરાત્રસમાપ્તિઃકાર્યાં પતન્નિર્ણય આશ્વિનનવરાત્રનવમીવ્રત્ ॥

હવે નવમીવ્રતનો પ્રયોગ (કરવાની રીત) કહેછે.

આઃમને દિવસે પોતાના આચાર્યની પૂજા કરી—“શ્રીરામપ્રતિમાદાનં, કરિષ્યેઽહં દ્વિજોત્તમ ॥ તત્રાચાર્યો ભવ પ્રીતઃ, શ્રીરામોસિ ત્વમેવ મે,” એ મંત્રવડે તેની પ્રાર્થના કરી, “નવમ્યા અંગમૂત્તેન, એકમકેન રાઘવ ॥” ઇશ્વાકુવંશાતિલક, પ્રીતોભવ ભવપ્રિય,” એ મંત્રવડે એકભક્તનો સંકલ્પ કરી ઉપાધ્યાયસહિત હવિષ્યાત્તેજાજન કરવું, પછી પૂજાસાઝ મંડપ અને તેની વચ્ચે વેદી (ચોક) કરી નોખને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં, “હોપ્ય નવમીત્વચ, યામેષ્વરસુ રાઘવ ॥” તેન પ્રીતો ભવ ત્વં મે, સંસારાત્ જાહિ માં હરે,” આ મંત્રવડે ઉપવાસનો સંકલ્પ કીધા પછી, “ઈમાં સ્વર્ણમયીં રામપ્રતિમાં ત્વાં પ્રયજ્ઞતઃ ॥ શ્રીરામપ્રીતયે દાસ્યે, રામભક્તાય ધીમતે,” આ મંત્ર ભણી પ્રતિમાદાનનો સંકલ્પ કરવો, પછી, “શ્રીરામનવમીવ્રતાંગમૂતાં, પોડશોપચારૈઃ શ્રીરામપૂજાંકરિષ્યે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી વેદી ઉપર સર્વેતોભદ્ર મંડલ કરી તે મંડલ ઉપર કલશની સ્થાપના કીધા પછી તે કલશ ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખી તે ઉપર વજ્ર ઢાંકી દેવું, પછી તે પૂર્ણપાત્રમાં અશ્રુતારણાદિ વિધિવડે પ્રતિમાવિષે શ્રીરામની સ્થાપના કરી પુરુષસૂક્તની સોળ મ્હથાવતી પૂજા કરી પુષ્પાંજલિ થયા પછી, “રામસ્ય જનનીચાસિ, રામાત્મકમિદં જગત્ ॥” અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, લોકમાતર્નમોસ્તુતે,” આ મંત્રવડે કૌશલ્યાનું પૂજન કરી “ઐનમો દશરથાય,” એ મંત્રે કરી દશરથની પૂજા કરવી. સઘળી પૂજા સમાપ્ત થયા પછી મધ્યાહ્નકાલે રૂળ, ફૂલ, જળ હોલાદિકથી ભરેલા શંખવડે અર્ધ દેવો. તેનો મંત્ર—“દશાનનવધાર્થાય, ધર્મસંસ્થાપનાયચ ॥” દાનવાનાંવિનાશાય, દૈત્યાનાં નિધનાયચ ॥” પરિત્રાણાય સાધૂનાં, જાતો રામઃ સ્વયં હરિઃ ॥” ગૃહાણાર્ધ્ય મયા દસં, ત્રાતૃમિઃ સહિતોઽનય,” એ પ્રમાણે અર્ધ દેવો. રાત્રિએ ભગરણુ કરી પ્રાતઃકાલમાં નિત્યપૂજા કરી પછી મૂળમંત્રવડે પાયસ (દૂધપાક) ની અષ્ટોતરશત (૧૦૮) આહુતિ હોમ કરી પૂજાનું વિસર્જન કરવું, અને આચાર્યને પ્રતિમાનું દાન કરવું. દાનનો મંત્ર—“ઈમાં સ્વર્ણમયીં રામપ્રતિમાં સમલંકૃતાં ॥” શુચિવસ્ત્રયુગચ્છદ્ધાં, રામોઽહં રાઘવાય તે ॥” શ્રીરામપ્રીતયે દાસ્યે, તુષ્ટો ભવતુ રાઘવઃ” એ રીતે દાન કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“તવ પ્રસાદં સ્વીકૃત્ય, ક્રિયતે પારણામયા ॥” વ્રતેનાનેન સંતુષ્ટઃ, સ્વામિન્ મર્તિં પ્રયચ્છ મે” એ રીતે પ્રાર્થના કરી નવમીને અંતે પારણા કરવી. આ વ્રત મલમાસમાં કરવું નહીં. એ પ્રમાણે જન્માષ્ટમી આદિ વ્રત પણ મલમાસમાં કરવાં નહીં. એજ નવમીને દિવસે દેવીનવરાત્રીની સમાપ્તિ કરવી, તે સમાપ્તિનો નિર્ણય આશુભાસની નવરાત્રીસંબંધી નવમી પ્રમાણે બાલુવો.

ચૈત્રશુક્લેકાદશ્યાંશ્રીકૃષ્ણસાંદોલનોત્સવઃ ॥” દોલારૂઢપદ્યંતિકૃષ્ણંકલિમલાપદં અપરાધસહસ્રેસ્તુમુકાસ્તેધૂનનેરુતે તાવત્તિપ્રંતિપાપાનિજન્મકોટિકૃતાન્યપિ ક્રીડંતેવિષ્ણુનાસાર્થવેકુંડં દેવપૂજિતાં ઇત્યાદિકસ્તન્મહિમા ચૈત્રશુક્લદ્વાદશ્યાંવિષ્ણોર્દમનોત્સવઃ સચપારણાદે પારણાહેનલભ્યે તદ્વાદશીઘટિકાપિચેત્ તદાત્રયોદશીપ્રાહ્યાપવિત્રદમનાર્પણે ઇત્યુક્તેઃ શિવસ્યતુચતુર્દશ્યાંકાર્યઃ ॥

ચૈત્ર શુદ એકાદશીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો રોડ હેતવ કરવો. “કલિયુગના મળને નાશ કરનારા જે શ્રીકૃષ્ણ તેને રોડ ઉપર બિરાજમાન જોએ બુવે છે તેઓ હજારો અપરાધથી મુક્ત થાયછે, હજાર-

વવાથી કોટિ જન્મોનાં પાપ ફર થાયછે અને તેઓ વૈકુંઠનેવિષે દેવતાઓને પૂજ્ય થઈ વિષ્ણુસાથે કીડા કરેછે.” એ ડોલ ઉત્સવનો મહિમા છે. ચૈત્ર શુદ્ધ ચારસને દિવસે વિષ્ણુનો દમન ઉત્સવ કરવો તે પારણાને દિવસે કરવો. “પારણાને દિવસે એક ઘડી પણ ચારસ ન મળે તો, પવિત્રાં ધરાવવાં અને દવણો ધરાવવો એખાટે તેરસ લેવી,” એવાં વચન છે તેથી તે ઉત્સવ પારણાને દિવસે કરવો. શિવનો દમનોત્સવ ચૌદશનો કરવો.

અથપ્રયોગઃ ॥ ઉપવાસદિનેનિત્યપૂજાકૃત્વાદમનકસ્થાનંગત્વાક્રયેણતમાદાયચંદનાદિનાં સંપૂજ્ય શ્રીકૃષ્ણપૂજાર્થંત્વાંનેપ્યેદિતિપ્રાર્થ્યેપ્રણમેત્ અન્યદેવતાસુચયાદૈવતમૂહઃ તતોદમનકંગૃહમાનીયપંચગવ્યે નશુદ્ધોદકેનચપ્રક્ષાલ્યદેવાગ્રેસ્થાપયિત્વાતસિન્દુમનકેઅશોકકાલવસંતકામાન્કામમાત્રવાંગ્ધાદિભિઃ પૂજયેત્ તથ નમોસ્તુપુષ્પવાણાયજગદાહારકારિણે મન્મથાયજગન્નેત્રેરતિપ્રીતિપ્રિયાયતે” इतिकामावाह नमंत्रः काममससमुद्भूतरतिवाप्पपरिभूत ऋपिगंधर्वदेवादिविमोहकनमोस्तुते इतिदमनकमुपस्थाय कामायनमइतिमंत्रेणसपरिचारायकामरूपिणेदमनकायगंधाद्युपचारान्दद्यात् ततोरान्नैदेवंसंपूज्याधि वासनंकुर्यात् तदित्यं देवांप्रसर्पेतोमंत्रंસंपाद्यतत्रकलशंसंस्थाप्यतत्रधौतवस्त्राच्छत्रंदमनकं वैणवप दलेस्थापितंनिधाय पूजार्थंदेवदेवस्यविष्णोर्लक्ष्मीपतेःप्रमो दमनत्वमिहागच्छसाग्निर्ध્યंकुरुतेनम इतिवमनकदेवतामावाहप्रागाद्यष्टदिक्षु क्लींकामदेवायनमोर्हीरत्यैनमः १ क्लींभस्मशरीरायनमोर्हीरत्यै २ नमः क्लींअनंगायनमोर्हीरत्यै० ३ क्लींमन्मथायनमोर्हीरत्यै० ४ क्लींवसंतसखायनमोर्हीरत्यै० ५ क्लींसरायनमोर्हीरत्यै० ६ क्लींइक्षुचापायनमोर्हीरत्यै० ७ क्लींपुष्पवाणास्त्रायनमोर्हीरत्यै० ८ इतिपूजयेत् तत्पुष्पायविग्रहेकामदेवायधीमहि तन्नोऽनंगःप्रचोदयात् इतिगायत्र्यादमनकमष्टोरशतमभिर्मंत्र्य गंधादिभिःसंपूज्यहीनमइतिपुष्पांजलिंदत्वा नमोस्तुपुष्पवाणायेतिपूर्वोक्तावाहनमंत्रेणनमेत् क्षीरोदधि महाभागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसन्निधौभवतेनमः इतिदेवंसंप्रार्थ्यपुष्पांजलिंदत्वात् स्यामेकादश्यांरात्रौजागरणंकुर्यात् प्रातर्नित्यपૂजांकૃત્વાપુનર્દેવસંપૂજ્યદ્વાંગ્ધાक्षतयुतांदमनकंमंजरीमा दायमूलमंत्रंपठित्वा देवदेवजगन्नाथवांछितार्थप्रदायक हृत्स्थान्पूरयमेविष्णोकामान्कामेश्वरीप्रिय इदं दमनकदेवगૃहाणमदनुग्रहात् इमांसंवत्सरींपૂजाંભગવન્પરિપૂરય પુનર્મૂલંજત્વાદેવેદમનમર્પયેત્ તતો યથાશોભંદત્વાંગદેવતાભ્યોદત્વાદેવપ્રાર્થયેત્ મણિવિદુમમાલાભિર્મંદારકુસુમાદિભિઃ इयंसांवत्सरीपूजा तवास्तुगुरुध्वज घनमालांयथादेवकौस्तुभंसंततंहृदि तद्वहामनकींमालांपૂजांचहृदयेवह जानताजा नतायापिनकृतयत्तयार्चनं तत्सर्वपूर्णतांयानुत्वत्प्रसादाद्रमापते जितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेयिश्चमायन हृपीकेदानमस्तेस्तुमहापुरुषपૂર્ણज मंत्रहीनंक्रियाहीनमित्यादिचस्संप્રार्थ્યપંચોપચારૈર્દેવસંપૂજ્યનીરાજ્ય પ્રાહ્ણણેભ્યોદમનંદત્વાસ્વયંશેષંસંચાર્યસુહૃદયુતઃપારણાંકુર્યાત્ મંત્રદીક્ષારહિતૈર્નાર્ચાપનીયં અસ્વગૌણકા લઃધ્રાવણમાસાધધિઃ નેદંમલમાસેમવતિ શુક્રાસ્તાદૌતુકતવ્યં इतिदमनारोपणविधिः अस्यामेवभारते अहोरात्रेणद्वादश्यांचैत्रेविष्णुरितिसमन् पुंडरीकमवाप्नोतिदेवलोकांचगच्छतीति ॥

હવે દમનોત્સવનો અયોગ કહેછે.

ઉપવાસને દિવસે નિત્યપૂજા કરીને જ્યાં દવણો હોય ત્યાં જ્યાં દવણો વેચાતો લેવો, પછી ચંદન ધગેરેથી પૂજા કરી શ્રીકૃષ્ણપૂજાખાટે તને લઈ જઈશ એ રીતે પ્રાર્થના કરી નમસ્કાર કરવો. ખીલ દેવતાખાટે લઈ જવો હોય તો તે તે દેવતાનો જીહ (નામ ઉચ્ચાર) કરવો. પછી દવણાને ઘેર લાવી પંચગવ્ય અને શુદ્ધજળવતી પ્રક્ષાલન (સાક) કરી દેવતાને સમીપે રાખવો. પછી તેમાં અશોક કાવ, વસંત, કામ એ દેવતાઓની અથવા કામનીજ ચંદનાદિકથી પૂજા કરવી. “નમોસ્તુ પુષ્પવાણાય, જગદાહારકારિણે ॥ મન્મથાય જગન્નેત્રે, રતિપ્રીતિપ્રિયાય તે,” એ મંત્રવડે કામદેવનું આવાહન કરવું. પછી “કામ મસસમુદ્ભૂત, રતિવાપ્પપરિભૂત ॥ ઋપિગંધર્વદેવાદિવિમોહક નમોસ્તુ તે,” એ મંત્રથી દવણાની પ્રાર્થના કરવી. “કામાયનમઃ” એ મંત્રવતી પરિવારયુક્ત કામદેવરૂપી દવણાને ચંદનાદિક પદાર્થો અર્પણ કરવા. પછી રાત્રિએ દેવતાની પૂજા કરી અધિવાસન કરવું, તે આ રીતે—દેવતાની આગળ સર્વેતોભદ્ર મંત્ર કરી તે ઉપર કલશસ્થાપન કરી તે કલશ ઉપર ધોયલાં વસ્ત્રથી ઢાંકેલો દવણો વાંસના પાત્રમાં રાખવો, પછી “પૂજાર્થં દેવદેવસ્ય, વિષ્ણોર્લક્ષ્મીપતેઃ પ્રમો ॥ દમન ત્વમિહાગચ્છ, સાન્નિધ્યં કુરુ તે નમઃ,” એ મંત્રવડે દમનક દેવતાનું આવાહન કરી પૂર્વાદિક આઠ દિશામાં આગળ કહીએ છીએ એવા આઠ મંત્રવડે પૂજા કરવી. ક્લીં કામદેવાય નમો હ્રીં રત્યૈ નમઃ ૧, ક્લીં મસશરીરાય નમો

હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૨, હ્રીં અનંગાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૩, હ્રીં મન્યથાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૪, હ્રીં ઘસંતસ-
યાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૫, હ્રીં સ્પાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૬, હ્રીં ઇશુચાપાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૭,
હ્રીં પુષ્પવાણાસ્ત્રાય નમો હ્રીં રત્નૈ નમઃ ૮, એ રીતે પૂજા કીધા પછી, તત્પુરુષાય વિગ્રહે કામદેવાય
ધીમહિ ॥ તત્ત્વોડનંગઃ પ્રવોદયાત્,” એ મંત્રવડે દવણુને એકસો આઠ (૧૦૮) વાર મંત્રી ચંદનાદિ-
કથી પૂજા કરવી. પછી “હ્રીં નમઃ” એ મંત્રવડે પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી, “નમોઽસ્તુ પુષ્પવાણાય”
એ પ્રથમ કહેલા આવાહનમંત્રવડે નમસ્કાર કરવો. પછી “ક્ષીરોદધિમહાનાગશ્યાવાસ્થિતવિગ્રહ ॥
પ્રાતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સન્નિધૌ ભવ તે નમઃ,” એ મંત્રવડી દેવતાની પ્રાર્થના કરી પુષ્પાંજલિ દેવી.
અને તે એકાદશીની રાત્રિએ ભગવત્ કરવું. પ્રાતઃકાલમાં નિત્યપૂજા કરી કરી દેવનું પૂજન કરી દૂર્વા,
ચંદન, ચોખા ઇલાદિસહિત દવણુની મંજરી લઈ મૂલમંત્ર બોલીને “દેવદેવ જગન્નાથ, વાંછિતાર્થપ્ર-
દાયક ॥ હૃસ્થાનપૂર્ય મે વિષ્ણો, કામાન્ કામેશ્વરીપ્રિય ॥ इदं दमनकं देव, गृहाण मदनुग्रहात् ॥
इमां सांवत्सरीं पूजां, भगवन् परिपूर्य,” એ રીતે આ મંત્ર ભણુયા પછી ફરી મૂલમંત્રને ૪૫ કરી
દેવને દવણુ અર્પણ કરવો. ફરી સુશોભિત દેખાય તે રીતે દવણુ અર્પણ કરવો. પછી અંગદેવતા-
ઓને દવણુ અર્પણ કરી દેવની પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—“મણિવિદ્યુમમાલાભિર્મંદારકુસુમાદિभिः
इयं सांवत्सरी पूजा, तवास्तु गरुडध्वज ॥ वनमालां यथादेव, फौस्तुमं संवतं हृदि ॥ तद्वहामनकीं
मालां, पूजांच हृदये वह ॥ जानताऽजानता वापि, न कृतं यत्तु चार्चनं ॥ तत्सर्वं पूर्णतां यातु, स्वत्प्रसा-
दाद्रमापते ॥ जितं ते पुंडरीकाक्ष, नमस्ते विश्वभावन ॥ हृषीकेश नमस्तेस्तु, महापुरुषपूर्वज ॥ मंत्र-
हीनं क्रियाहीनं, भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यत्पूजितं मयादेव, परिपूर्णं तदस्तु मे,” આ મંત્રોવડે પ્રાર્થના
કીધા પછી પાંચ ઉપચાર (સામગ્રી) થી દેવની પૂજા કરી આરતિ કરવી. પછી બ્રાહ્મણોને દવણુ
દઈ બાકી બચે તે પોતે ધારણ કરી સંબંધિસહિત પારણ કરવી. મંત્રદીક્ષા જેને ન હોય તેણે નામ-
મંત્રવડે દેવને દવણુ ધરાવવો. આ દમન ઉત્સવનો ગૌણકાલ આવણુ માસ લગી છે, એ મહામાસમાં
કરવો નહીં. શુરુશુક્રનાં અસ્તાદિક હોય તો પણ કરવો. એ રીતે દમનારોપણનો વિધિ કહ્યો. આ
આરસમાટે ભારતમાંનું વચન કહેછે. “ચૈત્ર શુદ્ધ આરસને દિવસે રાત્રિદિવસ વિષ્ણુનું સ્મરણ કીધાથી
પુંકરીક યજ્ઞનું ફળ મળેછે, અને તે વિષ્ણુલોકમાં ભયછે.”

चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामनंगपूजनव्रतम् ॥ तत्रत्रयोदशीपूर्वविद्याप्राज्ञा अथचतुर्दश्यांनुसि
हस्यदोलोत्सवः अत्रैवधर्मीशिवस्यैकवीरायामैरवस्यचदनकःपूजनं अत्रचचतुर्दशीपूर्वविद्यापराह्वया
पिनीप्राज्ञा अपराह्वयास्यभावेपराह्वस्पशिन्यपिपूर्वाप्राज्ञा तदभावेपराप्राज्ञा चैत्रपौर्णमासीसामान्यनि
र्णयात्पराप्राज्ञा पूर्वोक्ततत्तत्तिथौदमनकपूजनाकरणेस्यामेवसर्वेदेवानांदमनकपूजनं चैत्र्यांचिप्रायुता
यांचित्रवस्त्रदानंसौभाग्यदं रविगुरुमंदवारयुतचैत्र्यांज्ञानश्राद्धादिभिरभ्यमेधपुण्यं चैत्रस्यशुक्लैकादश्यां
पौर्णमास्यांધामेपसंक्रांतिमारभ्यवावैशाखज्ञानारंभः तत्रमंत्रः वैशाखंसकलंमालंमेपसंक्रमणेरवेः
प्रातःस्नानियमःस्नानस्येप्रीयतांमधुसूदनः मधुहंतुःप्रसादेनब्राह्मणानामनुग्रहात् निर्विघ्नमस्तुमेपुण्यंवैशा
खज्ञानमन्वहं माधवेमेपगोभानीमुरारेमधुसूदन प्रातःस्नानेनमेनाथफलदोभवपापहन्ति अग्रहयि
ष्याशनब्रह्मचर्यादयोनियमाः एवंसंपूर्णज्ञानाशक्तौत्रयोदश्यादिदिनत्रयमंतेस्नायात् इयंपौर्णमासीम
न्वादिःपूर्वमुक्ता चैत्ररुण्णत्रयोदशीशततारकानक्षत्रयुतावारुणीसंज्ञकाज्ञानादिनाग्रहणादिपर्वतुल्यफ
लदाशनिवारयुकामहावारुणीशुभयोगशनिवारशततारकायुकामहामहावारुणी चारुणीयोगेरुण्णादिः
पौर्णमास्यंतोमासस्तेनामांतमासेफाल्गुनरुण्णत्रयोदशीग्राह्येतिवोध्यं चैत्ररुण्णचतुर्दश्यांशिवसन्निधौष्ना
नेनमौमवारयुतायांगंगयांज्ञानेनपिशाचत्वाभावःफलम् ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनायो
पाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे चैत्रमासकृत्यनिर्णय उद्देशः समाप्तः ॥

ચૈત્ર શુદ્ધ તેરસને દિવસે અનંગપૂજન૩૫ વ્રત કરવું. તે વ્રતમાં તેરસ આરસવડે વિદ્યા હોય તે
લેવી. ચૈત્ર શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે નૃસિંહનો ગેહ ઉત્સવ કરવો. એજ ચૌદશને દિવસે શિવ, એકવીસ
દેવી અને ભૈરવ એમની દવણુથી પૂજા કરવી. એ દમનકપૂજનમાં ચૌદસ, પૂર્વેતિથિવડે વિદ્યા અને
અપરાહ્મમાં વ્યાપિની લેવી. સંપૂર્ણ અપરાહ્મકાલબ્યાપિ ન હોય તો પણ અપરાહ્મનો સ્પર્શ કરનારી
એવી પ્રથમનીજ લેવી. અપરાહ્મનો સ્પર્શ કરતી ન હોય તો બીજા દિવસની લેવી. ચૈત્રી પૂનમ
સામાન્યનિર્ણયે કરી બીજા દિવસની લેવી. જે પ્રથમ કહેલી, તે તે તિથિઓમાં દમનક પૂજા કરી ન

હોય તો એજ પૂનમને દિવસે સઘળા દેવતાઓની દલણાવતી પૂજા કરવી. ચિત્રા નક્ષત્રયુક્ત ચૈત્રી પૂનમને દિવસે વિચિત્રવસ્ત્રનું દાન સૌભાગ્ય દેનારૂં છે. રવિ, સુર અને શનિવારયુક્ત ચૈત્રી પૂનમને દિવસે આન, શ્રાદ્ધ આદિક કરવાથી અશ્વમેધનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ચૈત્ર શુદ્ધ એકાદશી પૂનમ અથવા મેષ સંક્રાંતિ એકાદશી કોઈએક દિવસે વૈશાખજ્ઞાનનો આરંભ કરવો. તેનો મંત્ર—“વૈ-શાખં સકલં માસં, મેષસંક્રમણે સ્વેઃ ॥ પ્રાતઃ સનિયમઃ જ્ઞાસ્યે, પ્રીયતાં મધુસૂદનઃ ॥ મધુહંતુઃ પ્રસા-દેન, બ્રાહ્મણાનામનુગ્રહાત્ ॥ નિર્વિગ્નમસ્તુ મે પુણ્યં, વૈશાસજ્ઞાનમન્વહં ॥ માધવે મેપને ભાનો, મુરારે મધુસૂદન ॥ પ્રાતઃજ્ઞાનેન મે નાથ, ફલદો ભવ પાપહર” એ મંત્રવડે જ્ઞાનનો આરંભ કરવો. હવિષ્યાત્ર જમવું, અશ્વચર્ય ઇલાદિ નિયમ પાળવા. સંપૂર્ણ ખાસ લગી આન કરવાની શક્તિ ન હોય તો તેરસથી કરી છેલ્લા ત્રણ દિવસ આન કરવું. એ પૂનમ મન્વાદિ છે, તે પ્રથમ કહ્યું છે. ચૈત્ર વદ તેરસ શત-તારકા નક્ષત્રયુક્ત હોય તેને વાઝણી એમ કહેછે. તે દિવસે આન, દાન કરવાથી ગ્રહણાદિક પર્વણ-પ્રમાણે ફલ દેનારી છે. શનિવાર યુક્ત હોય તો મહાવાઝણી, શુભ યોગ, શનિવાર, શતતારકા નક્ષત્ર એવડે યુક્ત હોય તો મહામહાવાઝણી. વાઝણી યોગમાટે વદ એકમથી પૂનમ લગી પૂર્ણિમાંત ખાસ લેવાનો છે માટે અમાંત ખાસનાં પ્રમાણથી કાગણુ વદ તેરસ લેવી એમ સમજવું. ચૈત્ર વદ ઔદશને દિવસે મગલવાર છતાં શિવસમીપે તથા ગંગામાં આન કરવાથી પિશાચપાણું દૂર થાય એ ફલ છે. ઇતિ શ્રીમદ્ગંતોપાધ્યાયસતુકારીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ચૈત્રમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથવૈશાખમાસઃ ॥ અનવૃપસંક્રમેપૂર્વાઃપોદશનાદિકાઃપુણ્યકાલઃ રાત્રૌચપ્રાગુક્તં અન્નપ્રાતઃ જ્ઞાન્તિલૈઃપિતૃતર્પણંધર્મઘટદાનંચકાર્યં અન્નપ્રાહ્મણાનાંગંધમાલ્યપાનકકદલીફલાદિમિર્ચસંતપૂજાકાર્યાં વૈશાલેજ્યેષ્ઠેવાયત્રમાસેજુષ્મયાહુત્યંતન્નપ્રાતર્નિત્યપૂજારૂતવાગંધોદકપૂર્ણપાત્રેવિષ્ણુસંસ્થાપ્ય પંચોપચારૈઃ સંપૂજ્યતત્રૈધજલેસૂર્યાસ્તપર્યંતમધિવાસરાત્રૌસ્વસ્થાનેસ્થાપયિત્વાપંચોપચારૈઃપૂજયેત્તેનતીર્થોદકેનગૃહદ્વા-રાદિયુતમાત્માનાંપાચયેત્ ॥ ૧ ॥ યત્તદ્વાદશ્યાંદિવાનકાર્યં રાત્રૌકિંચિત્કાલંજલસ્યંપૂજયિત્વાસ્વસ્થાનેસ્થાપ-યેત્ ॥ અન્નમાસેકૃષ્ણાગૌરાપ્યતુલસીશિર્ષિવિષ્ણુત્રિકાલમંચેન્મુક્તિઃફલં પ્રાતઃજ્ઞાત્વાવહુતોયેનાશ્વત્યમૂલં સિંચેત્પ્રદક્ષિણાશ્ચકુર્યાત્ ॥ ૨ ॥ અનેકકુલતારણફલં ઇયંવગાંકંઙ્ગ્યનેપિ ॥ અન્નમાસેપ્રકમંતકમયાચિંતવા સર્વંચિત્તફલદં ॥ ૩ ॥ અન્નમાસેપ્રપ્રદાનંદેવેગલંતિકાર્યંધનંબ્જનચ્છત્રોપાનચંદનાદિદાનંમહાફલં ॥ ૪ ॥ યદાષ્ટ-શાપોમલમાસોમયતિતત્કામ્યાનાંતરજમાસિનિપેધાન્માસદ્વયંવૈશાખજ્ઞાનહવિષ્યાશનાદિનિયમાનુ-ષ્ટેયાઃ ॥ ૫ ॥ ચાંદ્રાપણાદિકંતુમલેપિસમાપનીયં ॥ વૈશાખશુક્રતૃતીયાયાંગંગાજ્ઞાનંયવહોમોયવદાનંયવાશનં-ચસર્વપાપપર્હં ॥ ૬ ॥ યઃકરોતિતૃતીયાયાંરૂપ્ણંવંદનમૂર્ષિતં ॥ વૈશાખસ્વસિતેપક્ષેસયાત્યચ્ચુતમંદિરં ॥ ૭ ॥ ઇયમશ્વર્ય-તૃતીયાસંભિષા ॥ અસ્યાંપાર્કિચિજપહોમપિતૃતર્પણદાનાદિક્રિયતેતત્સર્વમશ્વર્યં ॥ ૮ ॥ ઇંયરોહિણીબુધયોગેમહા-પુણ્યા અસ્યાઃજપહોમાદિકૃત્યેપિવશ્યમાણયુગાદિવત્રિણ્યઃ ॥ ૯ ॥ ઇંયંરુતયુગસ્યાદિઃ ॥ ૧૦ ॥ અન્નયુગાદિશ્રાદ્ધમર્પિંડક-મનુષ્ટેયં ॥ શ્રાદ્ધાસંભવેતિલતર્પણમપ્યપ્રકાર્યં ॥ ૧૧ ॥ અન્નશુક્રયુગાદિકૃત્યંપૂર્વાહેકાર્યં ॥ ૧૨ ॥ તન્નાસંભવેપરાહેપિ ॥ ૧૩ ॥ કૃષ્ણ-યુગાદિકાર્યત્વપરાહે ॥ ૧૪ ॥ ઇત્યાદિમન્યાદિપ્રકરણોક્તોનિર્ણયઃ ॥ ૧૫ ॥ દ્વેધાધિમક્તદિનપૂર્વાંશ્રંકદેશવ્યાપિનીદિનદ્વયે-ચૈત્રિમુહર્તાધિકૃત્યાસિત્ત્વેપરા ત્રિમુહર્તંન્યુનત્વેપૂર્વા મન્વાદૌચયુગાદૌચગ્રહણેચંદ્રસૂર્યયોઃ ॥ ૧૬ ॥ વ્યતીપાતે-યૈર્ધૃતાંચતત્કાલવ્યાપિનીક્રિયેતિચચ્ચનેન ॥ ૧૭ ॥ સારુત્યવ્યાપિવાશ્યાનામપવાદાચ્છ્રાદ્ધાદિકંતૃતીયામધ્યેપચ-કર્તવ્યં ॥ ૧૮ ॥ પુરુષાર્યચિંતામળૌતુસત્તમામનવમમુહર્તાનાંગાંધર્મકુતુપરૌહિણસંશ્રકાનાંયુગાદિશ્રાદ્ધકાલત્વાત્ ॥ ૧૯ ॥ મધ્યમદિનમાનેત્રયોદશ્યાદિપંચદશ્યંતઘટીત્રયવ્યાપિન્યાંશ્રાદ્ધં ॥ ૨૦ ॥ કૃષ્ણેનુપોદશીમારભ્યઘટીત્રયેઽમય-ત્રનાદશઘટીત્રયવ્યાપિસત્યામસ્યાંવાશુક્લાપરા ॥ ૨૧ ॥ યદ્વાતુપરેચુરત્રયોદશઘટીતઃપૂર્વસમાપ્તાપૂર્વેચુરત્રયોદશ્યા-દિઘટીત્રયેતદેકદેશોવાવિઘટેતદાકર્મકાલશાસ્ત્રાહુલ્યાત્પૂર્વપ્રાણેત્યુક્તં ॥ ૨૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

રાત્રિભોજને અભિસ્વરૂપિનિતિમંત્રજપઃ યુગાદિઆદ્લોપેયુગાદિઆદ્લોપજન્યપ્રત્યવાયપરિહારાર્યમુગ્ધિ
ધાનોકંપ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યે इतिसंकल्प नयस्यधावेतिकर्चसतवारंजपेत् अयंनिर्णयःसर्वयुगादौज्ञेयः
इति अक्षय्यतृतीયાનિर्णयः ॥

હવે વૈશાખમાસમાંનાં કાર્યો કહેછે.

વૈશાખમાસમાં વૃષ સંક્રાંતિની પ્રથમની સોળ ઘડી પુણ્યકાલ. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય તો પુણ્ય-
કાલ પ્રથમ કલા પ્રમાણે બાણુવો. એ માસમાં પ્રાતઃસ્નાન, તિલચુક્ર જળથી પિતૃતર્પણ, ધર્મકુંભનું
દાન, ઇલાદિક કરવાં. એ માસમાં ચંદન, યુગ્મપાળા, સાકરનો પણુ, કેળાં ઇલાદિવડે બ્રાહ્મણોની
વસંતપૂજા કરવી. વૈશાખ અથવા જ્યેષ્ઠ એ બે માસમાંથી જેમાં ગરમી અધિક હોય તે માસમાં
પ્રાતઃકાલે નિસ્પૂજા કરી સુગંધી જળથી ભરેલા પાત્રમાં વિંછાની સ્થાપના કરી પંચોપચારથી પૂજા
કરવી. ત્યાંજ સૂર્યાસ્તપર્યંત મૂર્તિ રાખ્યાપછી રાત્રિએ તેને ઠંડાણે સ્થાપના કરી પંચોપચારથી પૂજા
કરવી. ફરી તે તીર્થરૂપ જળવડે ઘરમાં, સ્ત્રી આદિ સર્વે મનુષ્યઉપર અને પેતાઉપર પ્રોક્ષણ (માર્જન)
કરવું. આ કાર્ય આરસને દિવસે, દિવસનું કરવું નહીં. રાત્રિએ ચોડી વખત જળમાં મૂર્તિનું સ્થાપન
કરી ત્યાંજ પૂજા કરી પછી સ્વસ્થાનકે પધરાવવી. આ માસમાં ચેત, રયામ, તુળસીવતી ત્રિકાળ
વિંછાની પૂજા કરવી, તેથી સુક્રિ મળે છે. પ્રભાતમાં સ્નાન કરી ઝાઝુ જળ પિપળાને મૂળે રેડવું
અને પ્રદક્ષિણા કરવી, તેથી અનેક ફળ તરે છે. ગાયોને ખજવાળવાથી પણ એજ પ્રમાણે ફળ
થાય છે. એ માસમાં એકભક્ત, નક્ત, અયાચિત એ ત્રેતા ધારણ કરવાથી વાંછિત ફળ પ્રાપ્ત
થાય છે. એ માસમાં પ્રપા(પાણીની પરખ)નું દાન, દેવતાઉપર જળની ગળતી બાંધવી, અને
પંખો, છત્ર, પગરખાં, ચંદન ઇલાદિ દાન કરવાથી મહાફળ થાય છે. જ્યારે વૈશાખ અધિકમાસ થાય
ત્યારે, કામ્યકર્મની સમાપ્તિનો અધિકમાં નિષેધ કહ્યો છે માટે જે માસ લગી વૈશાખસ્નાન, હવિષ્યજ્ઞા-
ન ઇલાદિ જે નિયમો હોય તે પાળવા. ચાંદ્રાયણાદિકની સમાપ્તિ મહામાસમાં પણ થાય છે. વૈશાખ
શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે ગંગાસ્નાન, યવનો હોમ, યવદાન, યવ ખાવા, એમાંથી કાંઇએક પણ કરવાથી સ-
ઘળાં પાપ નાશ થાય છે. “વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે શ્રીકૃષ્ણને ચંદ્રે જે ચંદનનું લેપન કરેછે તે
વિંછાલોકમાં જાય છે.” એ ત્રીજનું અક્ષયતૃતીયા એવું નામ છે. જે અક્ષયત્રીજને દિવસે જપ, હોમ,
પિતૃતર્પણ, દાન ઇલાદિક જે કાંઇ કરે તે સર્વે અક્ષય થાય છે. એ ત્રીજ રૌહિણી નક્ષત્ર અને યુધ-
વારે ચુક્ર હોય તો મહાપુણ્યકારક છે. એ ત્રીજને દિવસે જપ, હોમ ઇલાદિક કરવાં, તેના નિર્ણય
આગળ કહેવાશે એવો જે યુગાદિ તિથિનો નિર્ણય તે રીતે બાણુવો. એ ત્રીજ સતયુગની આદિ
તિથિ છે. એ દિવસે યુગાદિઆદ્ પિંડરહિત કરવું. આદ્ ન થઇ શકે તો તિલવતી તર્પણ અવશ્ય
કરવું. શુક્લપક્ષમાંની યુગાદિ તિથિનાં કાર્ય પૂર્વાહ્નિકાલમાં કરવાં. પૂર્વાહ્નમાં થઇ ન શકે તો
અપરાહ્નમાં પણ કરવાં. કૃષ્ણપક્ષમાંની યુગાદિ તિથિમાં કાર્ય અપરાહ્નકાલે કરવાં. ઇલાદિક
મન્વાદિ પ્રકરણમાં (પત્ર પર માં) કહેલો નિર્ણય બાણુવો. એ ત્રીજ દિવસના જે ભાગ કરી
તેમાંના પૂર્વાર્ધના એકદેશમાં વ્યાપેલી એવી છ ઘડીથી અધિક વ્યાપ્તિ અને દિવસે હોય તો બીજા
દિવસની લેવી. અને છ ઘડીથી ઓછી હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. “મન્વાદિ, યુગાદિ, સૂર્ય-
ચંદ્રનાં ગ્રહણ, વ્યતીપાત અને વૈવૃત્તિ, એ સંબંધી જે કાર્ય તે તત્કાલવ્યાપિની તિથિમાં કરવાં,”
એ વચનવડે સંપૂર્ણવ્યાપ્તિનાં વાક્યોનો અપવાદ થાયછે માટે આદ્વાદિક કરવાં તે ત્રીજમાંજ કરવાં.
પુરુષાર્થચિંતામણિમાં તો સાતમા આઠમા અને નવમા એ મુહૂર્તોનાં આંધર્વ, કુતુપ, અને રૌહિણી
એવાં નામ છે અને એ મુહૂર્ત યુગાદિ આદ્નો કાલ છે માટે શુક્લપક્ષમાં મધ્યમ દિનમાનવડે
તેરમી ઘડીથી પંદરમી ઘડી લગી એ ત્રણ ઘડીમાં જે દિવસે ત્રીજની વ્યાપ્તિ હોય તે દિવસે આદ્
કરવું. કૃષ્ણપક્ષમાં સોળમી ઘડીથી ત્રણ ઘડી લગીમાં આદ્ કરવું. બંને દિવસે તેથી ત્રણ ઘડી
વ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય તો શુક્લપક્ષમાં બીજી કરવી. જે બીજે દિવસે તેર ઘડીથી પ્રથમ
ત્રીજ સમાપ્ત થઇ જાય અને આગલે દિવસે તેરમી ઘડીથી ત્રણ ઘડીમાં અથવા તે ત્રણ ઘડીના
એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો કર્મકાલનાં શાસ્ત્ર અનેક છે માટે પ્રથમનીજ લેવી, એમ કહ્યું છે,
અને એજ મત યોગ્ય છે એમ લાસે છે. એ ત્રીજને દિવસે દેવતાઓના અને પિતૃના હૃદયવડે

યવ, ધણાદિકે ચુકા કલશની પંચોપચાર પૂજા કરી પછી બ્રાહ્મણની પૂજા કરવી. અનંતર “एष धर्म-
घटो दत्तो, ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अस्य प्रदानात्सकला, मम संतु मनोरथाः” ॥ એ મંત્રવડે દાન કરવું.
પિતૃને ઉદ્દેશ કરી દેવા હોય તો, “पितृणामक्षय्यतृप्त्यर्थं कुंभदानं करिष्ये” ॥ એવા સંકલ્પ કરી
પ્રથમની રીતે કુંભ અને બ્રાહ્મણ એની પૂજા કરી જળકુંભમાં ચંદન, તિલ, ફળ ઇત્યાદિ ધરીને દાન
કરવું. દાનનો મંત્ર—“एष धर्मघटो दत्तो, ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अस्य प्रदानाच्चयंतु पितरोऽपि
पितामहाः ॥ गंधोदकतिलैर्मिश्रं, साद्यं कुंभं फलान्वितं ॥ पितृभ्यः संप्रदास्यामि, ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु,” ॥
એ મંત્ર ભણી કુંભદાન કરવું. યુગાદિતિથિને દિવસે સમુદ્રસ્નાન કરવાથી મહાફળ થાયછે. વૈશાખ
અધિકમાસ હોય તો યુગાદિશ્રાદ્ધ, અધિક અને શુદ્ધ એ બન્ને માસમાં કરવું. યુગાદિતિથિને દિવસે
હિપવાસ કરવાથી મોટું ફળ થાયછે. યુગાદિ અને મન્વાદિ એ દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરે તો “अभि-
स्वर्गात्” એ મંત્રનો જપ કરવો. યુગાદિશ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો “युगादिश्राद्धलोपजन्यप्रत्यवाय-
परिहारार्थं ऋग्गिद्यानोक्तप्रायश्चित्तं करिष्ये,” એવા સંકલ્પ કરી “न यस्य द्वावा०” એ ઋચાનો સો
વખત જપ કરવો. એ નિર્ણય સઘળી યુગાદિતિથિઓમાટે બજાવો. એ પ્રમાણે અક્ષયતૃતીયાનો
નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

इयमेवतृतीयापरशुरामजयंती ॥ इयं रात्रिप्रथमयामव्यापिनीप्राद्या पूर्वेद्युरेवप्रथमयामव्या-
प्तौपूर्वा दिनद्वयेरात्रिप्रथमयामेसाध्येनवैषम्येणवैकदेशव्याप्तौपरा अत्रप्रदोषेपरशुरामसंपूज्यार्घ्यदद्यात्
तत्रमंत्रः जमदग्निस्तोषीरक्षत्रियांतकप्रभो गृहाणार्घ्यमयादत्तंरूपयापरमेश्वरेति वैशाखशुक्लसप्तम्यांगं
गोत्पत्तिस्तस्यामव्याहृत्यापिन्यांगंमापूजनंकार्यं दिनद्वयेतद्वाप्तौपूर्वा वैशाखमासेद्वावद्व्यांपूजयेन्मधुसू-
दनं अग्निष्टोमवामोतिसोमलोकं च गच्छति वैशाखशुक्लचतुर्दशीर्नृसिंहजयंती सासूर्यास्तमयकालव्या-
पिनीप्राद्या दिनद्वयेतद्वाप्तौतदव्याप्तौवापरैव स्यातीनक्षत्रज्ञानिवापरादियोगेसातिप्रशस्ता ॥

એજ ત્રીજ પરશુરામજયંતી, એ ત્રીજ રાત્રિના પ્રથમ પોહોરમાં આપેલી હોય તે લેવી.
પ્રથમ દિવસેજ પહેલા પોહોરમાં વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની લેવી. બન્ને દિવસે રાત્રિના પ્રથમ પોહોરમાં
સરખી એકદેશવ્યાપ્તિ હિંવા બોલી વધતી એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી. એ ત્રીજને
દિવસે પ્રદોષસમયે પરશુરામની પૂજા કરી અર્થ દેવો. તે અર્થેનો મંત્ર—“जमदग्निस्तोषीर, क्षत्रि-
यांतकर प्रभो ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं, रूपया परमेश्वर,” ॥ વૈશાખ શુદ્ધ સાતમને દિવસે ગંગાશયને
અવતાર થયોછે, માટે મધ્યાહ્નવ્યાપિની તે (શુદ્ધ) સાતમમાં ગંગાશય પૂજન કરવું. બન્ને દિવસે
મધ્યાહ્નવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. “वैशाखमासानी भाररत्ने दिवसे मधुसूदननी पूजा
करेछे, तेने अभिशोभ यस्तुं ફળ મળેછે, અને તે ચંદ્રલોકને પામેછે.” વૈશાખ શુદ્ધ ચૌદશ એ
નૃસિંહજયંતી, તે સૂર્યાસ્તકાલવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે સૂર્યાસ્તકાલવ્યાપિની હોય અથવા ન હોય
તો બીજા દિવસનીજ લેવી, રવાતી નક્ષત્ર, શનિવાર ઇત્યાદિકનો યોગ હોય તો અતિ ઉત્તમ બજાવી.

अथव्रतप्रयोगः ॥ त्रयोदश्यांकृतैकभक्तश्चतुर्दश्यामव्याहृतिलामलकैःस्नात्वा उपोष्येहंनारसिंह
शुक्तिमुक्तिफलप्रदं शरणांत्यागप्रभोस्मिर्भक्तिमेनूहरेदिशेतिमंत्रेणव्रतसंकल्प्याचार्यवृत्त्या सायंकालेद्यान्य
स्योदकुंभेपूर्णपात्रेसौवर्णप्रतिमायांपोदशोपचारैर्द्वैवंसंपूज्यार्घ्यदद्यात् तत्रमंत्रः परित्राणायसाधूनांजा
तोविष्णो नृकेशरी गृहाणार्घ्यमयादत्तंसलक्ष्मीर्नृहरिःस्वयं रात्रौजागरणंकृत्वाप्रातर्द्वैवंसंपूज्यविसृज्या
धार्यायघेनुयुतांप्रतिमांदद्यात् तत्रमंत्रः नृसिंहाच्युतगोविंदलक्ष्मीकांतजगत्पते अनेनार्चाप्रदानेनसफ
लाःस्युर्मनोरथाः अथप्रार्थना मद्देशेयेनपजातायेजनिष्यंतिचापरे तांस्त्वमुद्धरदेवेशदुःसहाद्भवसाग
रात् पातकार्णवमग्रस्यव्याधिदुःखांशुवारिधेः नीचैश्चपरिभूतस्यमहादुःखागतस्यमे करावलंबनंदेहिदो
पशायिन्जगत्पते धीर्नृसिंहरमाकांतमकानांमयनाशन क्षीरांशुधिनियासत्वंचक्रपाणेजनादनं व्रतेना
नेनदेवेशमुक्तिमुक्तिप्रदोमयेति ततोब्राह्मणैःसहतिथ्यंतेपारणंकार्यं यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्यांतुपू
र्वाहोपयपारणं पूर्णमास्यांश्रुताप्रसहितोदकुंभदानेगोदानफलं स्वर्णतिलयुक्तद्वादशोदकुंभदानेब्रह्महत्या
पापान्मुक्तिः अथयथाविधिरूप्णाजिनदानेपृथ्वीदानफलं स्वर्णमधुतिलसर्पिर्धुतरुष्णाजिनदानेसर्वपाप
नाशः अत्रतिलस्नानंतिलहोमस्तिलपात्रदानंतिलवैलेनदीपदानंतिलैःपितृतर्पणंमधुयुक्ततिलदानंचमहा
फलं तत्रतिलपात्रदानमंत्रः तिलावैसोमदैवत्याःसूरैःसृष्टास्तुगोसवे स्वर्गप्रदाःस्वतंत्राश्चतेमार्क्षन्तुनि
लशः वैशाखशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवाचैशाखस्नानोद्यापनं एकादश्यांपौर्णमास्यांवोषोष्पकलशोसुवर्ण

પ્રતિમાયાંસલક્ષ્મીકંવિષ્ણુંસંપૂજ્યરાત્રૌજાગરણંકૃત્વાપ્રાતર્ગ્રહપૂજનપૂર્વકંપાયસેનતિલાજ્યૈર્વાયવૈર્વાઅષ્ટોત્તરશતંહોમઃપ્રતદ્વિષ્ણુરિતિવાદ્દ્વિષ્ણુરિતિવામંત્રેષ્ણકાર્યઃ સાંગતાર્થગોદાનંપાદુકોપાનહચ્છત્રવ્યજનો વક્તુમદાનંશય્યાદિદાનંચકાર્ય અશકેનકસરાયઙ્ગૈર્દેશપ્રાહ્ણખમોજનંકાર્યં ઇતત્પૌર્ણમાસીમારભ્યજ્યેષ્ઠશુક્લેકાદશીપર્યંતંજલસ્થવિષ્ણુપૂજોત્સવઃકાર્યઃ વૈશાખમાવાસ્યામાબુકાશ્યદિનંતત્પરંકરિસંઘકદિનંચશુભેપુવર્જ્યં ઇતિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂત્રુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે વૈશાખમાસકૃત્ય નિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

હવે નૃસિંહજયંતીવ્રતનો ત્રયોગ કહેછે.

તેરસને દિવસે એક વખત સોજન કરી ઔદશને દિવસે મધ્યાહ્ને તિલ અને આમળાં વાટી અંગે લગાડી જાન કરી ઉપોષ્યેડહં નારસિંહ, શુકિમુક્તિફલપ્રદ ॥ શરણં ત્વાં પ્રપન્નોસિ, મક્તિ મે નુહરે દિશ," એ મંત્રવડે વ્રતનો સંકલ્પ કરી આચાર્યને વરાવી સાચકાલે ધાનની ઢગલી ઉપર ૭૫૨ ના પૂરેલો કલશ રાખી તે ઉપર પૂર્ણપાત્ર રાખવું, પછી તેમાં સોનાની પ્રતિમા પધરાવી તેમાં દેવનું આવાહન કરી પોહશોપચારવડે દેવની પૂજા કરી અર્ચ્ય દેવો.—અર્ચનો મંત્ર—“પરિત્રાણાય સાધૂનાં, જાતો વિષ્ણો નૃકેસરી ॥ ગૃહાણાર્ય્યં મયા દત્તં, સલક્ષ્મીર્નૃહરિઃ સ્વયં,” પછી રાત્રિનું નગરણુ કરી પ્રાતઃકાલે દેવની પૂજા કરી વિસર્જન કરવું. પછી તે પ્રતિમા ગોદાનયુક્ત આચાર્યને દેવી. તેનો મંત્ર—“નૃસિંહાચ્યુત ગોવિંદ, લક્ષ્મીકાંત જગત્પતે ॥ અનેનાર્ચાપ્રદાનેન, સફલાઃ સ્યુર્મનોરથાઃ” ॥ એ મંત્રવડે પ્રતિમાનું દાન કીધા પછી દેવની પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“મદ્વંશે યે નરા જાતા, યે જનિન્યંતિ ચાપરે ॥ તાંસ્ત્વમુદ્ધર દેવેશ, દુઃસહાન્નયસાગરાત્ ॥ પાતકાર્ણવમગ્રસ્ય, વ્યાધિદુઃસાંઘવારિધેઃ ॥ નીચૈશ્વ પરિભૂતસ્ય, મહાદુઃખાગતસ્ય મે ॥ કરાવલંબનં દેહિ, શેષશાયિન્ જગત્પતે ॥ શ્રીનૃસિંહ રમાકાંત, મક્તાનાં મયનાશન ॥ ક્ષીરાંબુધિનિવાસ ત્વં, ચક્રપાણે જનાર્દન ॥ વ્રતેનાનેન દેવેશ, શુકિમુક્તિપ્રદો મવ” ॥ પછી બ્રાહ્મણોસહિત તિથિને અંતે પારણા કરવી. ત્રણ પોહોરયકી ઔદશ અધિક હોય તો પૂર્વાહ્નિમાંજ પારણા કરવી. પૂનમને દિવસે રાંધેલાં અન્નસહિત જલકુંભનું દાન કરવું, તેથી ગોદાનનું ફળ થાયછે. સુવર્ણ અને તિલસહિત ખાર જલકુંભનું દાન કરવું, તે કીધાથી બ્રહ્મહત્યા પાપયકી મુક્તિ થાયછે, એ પૂનમને દિવસે વિધિપૂર્વક કાળા મૃગચર્મનું દાન દીધાથી પૃથ્વીદાનનું પુણ્ય થાયછે. સોનું, મધ, તિલ, અને ઘી સમેત કાળા મૃગચર્મના દાનવડે સઘળાં પાપનો નાશ થાયછે. એ પૂનમને દિવસે તિલસહિત જલથી જાન, તિલહોમ, તિલપાત્રનું દાન, તિલનાં તેલવડે દીપદાન, તિલયકી પિતૃતપૈલુ, મધસહિત તિલદાન, એ કીધાથી મહાફળ મળેછે. તિલપાત્રના દાનનો મંત્ર—“તિલા વૈ સોમદૈવત્યાઃ, સુરૈઃ સુષ્ટાસ્તુ ગોસવે ॥ સ્વર્ગપ્રદાઃ સ્વતંત્રાશ્ચ, તે માં રક્ષંતુ નિત્યશઃ” ॥ વૈશાખ શુદ બારસ અથવા પૂનમને દિવસે વૈશાખજાનનું ઉઘાપન કરવું. એકાદશી કિંવા પૂનમને દિવસે ઉપવાસ કરી કલશ સ્થાપન કરવું. પછી તે કલશ ઉપર સ્થાપેલી સોનાની મૂર્તિવિષે લક્ષ્મીસહિત વિષ્ણુની પૂજા કરી રાત્રિનું નગરણુ કરવું. કરી પ્રાતઃકાલમાં ગ્રહોની પૂજા કરી પાંચસ (દૂધપાક), અથવા તિલ, ઘી, અથવા યવવડે “પ્રતદ્વિષ્ણુ” અથવા “શ્વંદવિષ્ણુ” એ મંત્રેકરી અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) હોમ કરવો. કર્મનું સંપૂર્ણપણું યવામાટે ગોદાન, પાદુકા (આખડી), પગરખાં, છત્ર, પંખો, જલભરેલો કુંભ, અને શય્યા ઇલાદિ દાન કરવાં. અશક્ત હોય તેણે કૃસરાત્ર (તિલમિશ્રિત અન્ન) વડે દશ બ્રાહ્મણોને સોજન કરાવવું. વૈશાખ શુદ પૂનમથી આરંભ કરી જ્યેષ્ઠ શુદ એકાદશી લગી જલમાં વિષ્ણુમૂર્તિ પધરાવી તેની પૂજા ઇલાદિ ઉત્સવ કરવો. વૈશાખની અમાવાસ્યાનું ભાગુકા એ નામ છે. જ્યેષ્ઠ શુદ એકમનું કરિ એ નામ છે. એ બન્ને દિવસો શુભ કર્મમાં વર્જ્ય કરવા. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂત્રુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે વૈશાખમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથજ્યેષ્ઠકૃત્યમ્ ॥ મિથુનસંક્રાંતૌ પરાંપોહશનાઘ્યઃ પુણ્યકાલઃ રાત્રૌતુપ્રાગુકં જ્યેષ્ઠમાસેપિ ઇન વ્રહ્મમૂર્તિકૃત્વાવસ્થાઘ્યઃપૂજયેત્સૂર્યલોકપ્રાપ્તિઃ અન્નમાસેજલથેનુદાનમુકં જ્યેષ્ઠશુક્રપ્રતિપદિકરવીર વ્રતમુકં જ્યેષ્ઠશુક્રવૃત્તીયાચારંમાવર્ત સાપૂર્વેવિદ્યાપ્રાહ્યા યત્રપૂર્વેવિદ્યાપ્રાહ્યતયોચ્યતે તત્પ્રાસ્તાત્પૂર્વેદિમુહૂર્તાધિકાયાપ્રાહ્યત્વલેયંનન્યુનાયાઃ તત્રાપિયદિપરેદ્યુઃસૂર્યાસ્તમયપર્યંતંપૂર્વેવિદ્યાયાસ્તિયેઃસત્ત્વંતદાસત્ય પિપૂર્વેવિદ્યાપ્રાહ્યત્વવચનેપૂર્વેવિદ્યાલંબકત્વાઅઃખંદત્વાચ્છુદ્ધત્વાત્પરેવપ્રાહ્યા યદાતુ પ્રાહ્યાયાઃપૂર્વેવિદ્યાયાઃ પૂર્વેદ્યુર્મુહૂર્તદ્વયાધ્યૂનત્વંપરેદ્યુઃસૂર્યાસ્તમયાત્રાકુસમાત્તત્ત્વંતદાપિપરેવપ્રાહ્યાપ્રવંસર્વેત્રોઽં રંમાવ્રતેપંચામ્રિતપ

નપરાત્રીપુમાન્વામ્ભવાનીંસ્વર્ણપ્રતિમાયાંસંપૂજ્યયચોકવિધિદોમાદિકૃત્વાસપત્નીકાયગૃહંસોપસ્કરંદયાત્
દાંપત્યાનિમોજયેત્ વિશેષવિધિર્વ્રતપ્રયોજ્યઃ ચતુર્થ્યામુમાવતારસ્ત્રોમાપૂજનવતં અષ્ટમ્યાંશુક્લાદેવીપૂજા
નવમ્યામુપોષ્યદેવીપૂજયેત્ ॥

હવે જ્યેષ્ઠમાસનાં કાર્ય કહેછે.

મિથુન સંક્રાંતિની પાછળની શોળ ઘડી પુણ્યકાલ, રાત્રિએ મિથુન સંક્રાંતિ થાય તો પ્રથમ
(પત્ર ૩ માં) કલા પ્રમાણે પુણ્યકાલ નાણવે. જ્યેષ્ઠ માસમાં પિષ્ટ (લોટ) વતી ગ્રહાની મૂર્તિ
કરી વસ્ત્રાદિકવડે પૂજા કરવી, તેથી સૂર્યલોકની ગ્રાહિત થાયછે. એ માસમાં જલધેનુનું દાન કરવું.
જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ એકમને દિવસે કરવીરવત કરવું. જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે રંભાવ્રત કરવું. તે રંભાવ્રત-
માટે ત્રીજ ખીજવિદ્યા હોય તે લેવી; જ્યાં પૂર્વવિદ્યા લેવાનું કહેલું છે ત્યાં સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ
ચાર ઘડી કરતાં અધિક હોય તે લેવી. ચાર ઘડીથી ઝોછી હોય તે લેવી નહી. તેમાં પછુ ને
ખીજે દિવસે સૂર્યાસ્ત લગી પૂર્વતિથિવડે વિદ્યા તિથિ હોય તો, પૂર્વવિદ્યા લેવા માટે કદિ પ્રમાણ-
વચન હોય તો પછુ પૂર્વવિદ્યા છોડી અખંડ છે અને શુદ્ધ છે માટે ખીજ દિવસનીજ લેવી. જ્યારે
ગ્રહણ કરવાયોગ્ય પૂર્વવિદ્યા તિથિ પ્રથમ દિવસે ચાર ઘડીકરતાં ઝોછી હોય અને ખીજે દિવસે
અસ્તવખતથી પ્રથમ સમાપ્ત થાય ત્યારે પછુ ખીજ દિવસનીજ લેવી. એ રીતે સર્વત્ર નાણવું.
પંચાંગસાધન કરનારી સ્ત્રી અથવા પુરુષ તેણે રંભાવ્રતને દિવસે સુવર્ણની મૂર્તિમાં ભવાની દેવીની
પૂજા કરી કહેલી રીતિપ્રમાણે હોમાદિક કરી, જેની સ્ત્રી છવતી હોય તેવા ગ્રાહણને સર્વ સામગ્રી-
શુદ્ધ ધરતું દાન દેવું અને દંપતી (સ્ત્રી પુરુષરૂપી ગ્રાહણની જેડ) ને ભોજન કરાવવું. વિશેષ વિધિ
ખીજા મતના ગ્રંથોમાં જોઈ લેવો. જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ચાથને દિવસે ઉમા દેવીના અવતાર થયોછે, તે દિવસે
ઉમાપૂજાપ્ર મત કરવું. એ શુદ્ધ આઠમની શુકલાદેવીની પૂજા કરવી. નોમનો ઉપવાસ કરી
દેવીની પૂજા કરવી.

જ્યેષ્ઠશુદ્ધદશમ્યાંગંગાવતારઃ ॥ શ્યંદશહરાસંજ્ઞિકા અબ્રદશયોગાહત્કાઃ જ્યેષ્ઠમાસિ ૧
સિતેપક્ષે રદશમ્યાં ૩ ધુધ ૪ હસ્તયોઃ ૫ ॥ વ્યતીપાતે ૬ મરાનંદે ૭૮ કન્યાચંદ્રે ૯ વૃષેરવૌ ૧૦ ॥
इति गरार्य्यंकरणं शुधवारहस्तयोगेआनंदार्य्ययोगः अत्रदशमीव्यतीपातयोर्मुख्यत्वं तेनयसिन्दिने
कतिपययोगवतीदशमीपूर्वाहेलम्यतेतत्रदशहाराग्रतंकार्यं दिनद्वयेपूर्वाहेतत्सर्वेयत्रबहूनायोगःसाम्राट्ठा
ज्येष्ठेमलमासेसतितनैवदशहाराकार्याननुशुद्धे दशहरासुनोत्कर्षश्चतुर्ष्वपियुगादिष्वितिहेमाद्रौरुप्यर्ष्ट
शोक्तेःअत्रकाशीवासिभिर्दशभस्मेधतीर्थयात्रात्वांगंगापूजनंकार्यं इतरदेशस्थैःस्वसन्निहितनद्यांआत्वांगं
गापूजनादिकंकार्यम् ॥

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ દશમીમાં ગંગાજીનો અવતાર થયોછે. એ દશમીનું દશહરા એવું નામ છે તે
દિવસે દશ યોગ કલાછે તે આ પ્રમાણે:—“ જ્યેષ્ઠમાસ ૧, શુકલપક્ષ ૨, દશમી ૩, ધુધવાર ૪, હસ્ત
નક્ષત્ર ૫, વ્યતીપાત ૬, ગર ૭, આનંદ ૮, કન્યારાશિના ચંદ્ર ૯, વૃષના રવિ ૧૦, ગર એ કરણુ છે.
ધુધવાર અને હસ્તનક્ષત્ર એનો યોગ તે આનંદ યોગ થાય. એ દશ યોગમાંથી દશમી, અને વ્યતીપાત
એ એ યોગ મુખ્ય છે, માટે કેટલાએક યોગે સચુકત દશમી ને દિવસે પૂર્વાહ્નિકામાં હોય તે
દિવસે દશહરાવ્રત કરવું. ખીજે દિવસે પૂર્વાહ્નિકામાં તેવી દશમી હોય તો પ્રથમ કહેલા દશ યોગો-
માંથી ને દિવસે અધિક યોગ હોય તે લેવી. જ્યેષ્ઠ અધિકમાસ હોય તો પછુ “ ચારે યુગમાં
દશહરા તિથિમાટે ઉત્કર્ષ (શુદ્ધ માસમાં કરવાથી અધિકપણું) નથી ” એ રીતનું હેમાદ્રિમાં અખ-
શુંગનું વચન છે માટે, અધિકમાસમાંજ દશહરાવ્રત કરવું, શુદ્ધ જ્યેષ્ઠમાં કરવું નહી. આ મતમાં
કાશીમાં રહેનારાઓએ દશાશ્વમેધતીર્થમાં આન કરી ગંગાપૂજન કરવું. ખીજા દેશમાં રહેનારાઓએ
પોતાની સમીપની નદીમાં આન કરી ગંગાપૂજનનાદિક કરવું.

અયવ્રતચિધિઃ ॥ દેશકાલૌલંકીત્યમમૈતજ્ઞમજ્ઞાંતરસમુદ્ભવત્રિવિધકાયિકચતુર્ધિધવાચિક
ત્રિવિધમાનસેતિ સ્કાંદોત્કંદશવિધપાપનિરાસત્રયશિશ્ચઞ્છતપિતુદ્ધારણ્યલોકાવાધ્યાદિફલપ્રાપ્ત્યર્થ
જ્યેષ્ઠમાસસિતપક્ષદશમીધુધવારહસ્તતારકાગરફરણ્યતીપાતાનંદયોગકન્યાસ્યચંદ્રવૃષસ્યસૂર્યેતિદશયો
ગપરંપ્ણ્યસાંમહાનયાંધ્યાનંતીર્થપૂજનંપ્રતિમાયાંજાહ્વવીપૂજાંતિલાદિદાનંમૂલમંત્રજપમાજ્યહોમંચ યથાશ
કિકરિપ્યે યપાવિધિજ્ઞાનંદશવારંકૃત્વાજલેસ્થિતોદશવારંસહુદ્રાવશ્યમાણંસ્તોત્રંપઠિત્વા ચાસઃપરિ

धानादिपितृतर्पणांतं नित्यं विधायतीर्थे पूजाविधायसर्पिर्मिश्रान् दशप्रस्तुतिरूपं तिलान्तीर्थं जलिना प्रक्षिप्य गुडमिश्रान्संक्षुर्पिडान् दशप्रक्षिपेत् ततो गंगा तदेतन्निम्नमुन्मये वा स्थापिते कलशे सोर्वाङ्गानां प्रतिमायां गंगामावाहयेत् तत्र मंत्रः नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रे वत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नन्दिन्यै तेन मोनमः अयं रुयादिसाधारणः द्विजमात्रविपयो विश्वस्य क्षरो यथा नमः शिवायै नारायण्यै दशहरायै गंगायै स्वाहेति एवं गंगामावाह्यं नारायण्यै ब्रह्माण्डसूर्यभगीरथहिमाचलचनाममंत्रेण तत्रैवावाह्यं उक्तमूलमंत्रमुच्चार्य श्रीगंगायै नारायण्यै ब्रह्मसूर्यभगीरथहिमवत्सहितायै आसनं समर्पयामीत्येवमासनाद्युपचारैः पूजयेत् दशविधैः पुष्पैः संपूज्य दशाङ्गधूपं दत्वा दशविधनैवेद्यां तैर्वातुलं दक्षिणां दत्वा दशफलान्यर्पयेत् दशदीपान् दत्वा पूजां समापयेत् दशविधैः प्रत्येकं षोडशषोडशमुद्रितिलान्सदक्षिणान् दद्यात् षड्यं वानपि ततो दशगणकां वा गां दद्यात् मत्स्यकच्छपमं हृफान् सोर्वाङ्गानां राजतान् पिष्टमया न्वासं पूज्य तीर्थं क्षिपेत् एवं दीपान् आवाहयेत् जपहोमचिकीर्षायां पूर्वां कूलमन्त्रस्य पंचसहस्रसंख्याजपो दशांशेन होमः यथाशक्ति वा जपहोमौ तत्र दशहरावतां गत्वेन होमं करिष्ये इति संकल्प्य स्यं डिले द्विप्रतिष्ठाप्यान्वाधाने चक्षुषी आज्येनेत्येते श्रीगंगामुक्तसंस्थया ज्येन नारायणादिपद्देवता एकैकया ज्याहुत्या शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि मोक्षण्यादिपट्टपात्राण्यासाद्यान्यसंस्कृत्य यथान्वाधानं जुहुयात् दशब्राह्मणान् सुवासिनींश्च भोजयेत् प्रतिपद्दिनमारभ्य स्नानादिपूजां तोविधिः कार्य इति केचित् स्तोत्रं यथास्कदि ब्रह्मोवाच नमः शिवायै गंगायै शिवदायै नमो नमः नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शांकर्यै तेन मोनमः नमस्ते विश्वरूपिण्यै ब्रह्मसूर्यै नमो नमः सूर्यदेवस्वरूपिण्यै नमो मे पञ्चमूर्तये सूर्यस्य सर्वव्यापीनां भिषक् प्रेष्ठ्यैनमोस्तुते स्याज्जंगमसंभूतविषहं ज्येन मोनमः भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यैनमो नमः मंदाक्रियैनमस्तेस्तु स्वर्गदायैनमः सदा नमस्ते लोभ्यभूपायै जगद्धायैनमो नमः नमस्ति शुक्लसंस्थायै तेजोवत्यैनमो नमः मंदायै लिङ्गधारिण्यै नारायण्यैनमो नमः नमस्ते विश्वमुखायै रे वत्यै तेन मोनमः बृहत्यै तेनमस्तेस्तु लोकेश्वर्यैनमो नमः नमस्ते विश्वमित्रायै नन्दिन्यै तेन मोनमः पृथ्व्यै शिवायै चतुर्विधायैनमो नमः शान्तायै च चरित्रायै धरदायैनमो नमः उन्नायै सुखदायै च संजीवयैनमो नमः ब्रह्मिण्यायै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यैनमो नमः प्रणतातिप्रमंजिन्यै जगन्मात्रेणमोस्तुते सर्वापत्रतिपक्षायै मंगलायैनमो नमः शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे सर्वस्वातिहरे देवि नारायणि नमोस्तुते निर्लेपायै दुर्गहं ज्यै दक्षायै तेन मोनमः परात्परतरे तुभ्यं नमस्ते मोक्षदे सदा गंगे ममाप्रतोभूया गंगे मे देवि पृष्ठतः गंगे मे पाश्वर्यो रे हित्वयि गंगेस्तु मे स्थितिः आदौ त्वमंते मय्ये च सर्ववृंगां तैश्चि वै त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं हि नारायणः परः गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः शिवे यद्दृढं तत्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपियः शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तः कायवाक्चित्तसंभवं दशधा संस्थितैर्दोषैः सर्वैरेव प्रमुच्यते सर्वान्कामान् वामोतिभेत्यब्रह्मणि लीयते ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः यः पठेद्दशकृत्यस्तु दुरिद्रो वापि चाक्षमः सोऽपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः अदत्ता नामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि स वैशः असंयज्जप्रलापश्च वाङ्मयस्याश्चतुर्विधं परद्रव्येष्वभिभ्यान्मनसानिष्टचित्तं धितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतं एतानि दशपापानि हरत्वं मज्जाहवि दशपापहराय स्मात्तस्माद्दशहरास्मृता त्रयस्त्रिंशश्च तत्पूर्वाङ्गिपितृनथपितामहान् उद्धरत्येव संसारान्मंत्रेणानेन पूजिता नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रे वत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नन्दिन्यै तेन मोनमः सितमकरनिपण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशोचरसोत्पलामत्यमीष्टां विधिहरिहररूपां सेंदुकोटीरज्जुयां कलितसितदुकूलं जाह्नवीं तां नमामि आद्यादिपितामहस्य निगमव्यापारपात्रेजलं पश्चात्पन्नगशायिनो भगवतः पादोदकपावनं भूयः शंभुजटाभिभूषणमणिज्जहोमं हर्षैरियं देवी कल्पनाशिनी भगवती मागीरथी हृदयते गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति इति स्तोत्रेण स्तुत्वा होमांतं प्रतिमोत्तरपूजां कृत्वा विष्णुयाचार्याय मूलमंत्रेण दद्यात् इति दशहराविधिः ॥

हवे दशहराप्रतनो विधि कहेछे.

देशध्रुवने. ७२५१२ करी “ममैतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसेति स्फादोक्तं” दशविधपापनिरासत्रयार्हिशच्छतपि तुङ्गारप्रह्लादलोकावास्थादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमाससितपक्षदशमीवृधवारहस्ततारकागरकरणव्यतीपातानंदयोगकन्यास्थचंद्रवृषस्य सूर्येति दशयोगपर्वण्यस्यां महानद्यां स्नानं तीर्थपूजनं प्रतिमायां जाह्नवीपूजां तिलादिदानं मूलमन्त्रजपमाज्यहोमंच यथाशक्ति करिष्ये,” अथेवा संकटपू. करी विधिपूर्वकं दश वणत स्नान करी जलभां ७७१ २५१ आगण

કહેવાશે તે સ્તોત્રનો દશવાર અથવા એકવાર પાઠ કરી વસ્ત્ર પહેરવાથી તે પિતૃતર્પણ લગી નિશ્ચ-
કર્મે સમાપ્ત કરી તીર્થની પૂજા કરી ઘીસહિત કાળા તિલના દશ પ્રસૂતિ (પસલા) તીર્થમાં નાંખી
ગોળસહિત સકતુ (સાથવા)ના દશ પિંડ તીર્થમાં નાંખવા. પછી ગંગાતીરે ત્રાંબાનો અથવા
માટીનો કલશ સ્થાપન કરી તે ઉપર સોનાની પ્રતિમા રાખી તેમાં ગંગાનું આવાહન કરવું. તેનો
મંત્ર—“નમો ભગવત્યૈ દશપાપહરાયૈ ગંગાયૈ નારાયણ્યૈ રેવત્યૈ શિવાયૈ વૃક્ષાયૈ અમૃતાયૈ વિશ્વરૂપિણ્યૈ
નંદિન્યૈ તે નમોનમઃ” આ મંત્ર સ્ત્રીજાતિ આદિ લઈ સર્વને માટે સાધારણ છે. દ્વિજમાત્રમાટે
આવાહન કરવાનો વીસ અક્ષરનો મંત્ર, તે આ પ્રમાણે—“જનમઃ શિવાયૈ નારાયણ્યૈ દશહરાયૈ
ગંગાયૈ સ્વાહા,” એ રીતે ગંગાનું આવાહન કરી નારાયણ, રુદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ભગીરથ, અને હિમા-
લય એમનું પોતપોષિતાના નામમંત્રવડે તે કલશ ઉપરજ આવાહન કરી પ્રથમ કહેલા મૂળમંત્રનો
ઉચ્ચાર કરી, “શ્રીગંગાયૈ નારાયણરુદ્રબ્રહ્માસૂર્યમગીરથહિમવત્સહિતાયૈ આસનં સમર્પયામિ,” એ
રીતનો વાક્યોચ્ચાર કરી આસનાદિ ઉપચારવડે પૂજા કરવી. પછી દશ જાતનાં પુષ્પવડે પૂજા કરી
દશાંગ ધૂપ બતાવી દશ પ્રકારનાં નૈવેદ્ય અર્પણુ ઝીંધાપછી તાંબૂલ, દક્ષિણા દઈ દશ ફળ અર્પણુ
કરવાં. દશ દીપક અર્પણુ કરી પૂજા સમાપ્ત કરવી. દરએકને દક્ષિણાસહિત શોળ મુદી એ રીતે
દશ બ્રાહ્મણને તિલતું દાન કરવું. એ પ્રમાણે યવનું પણ દાન કરવું. પછી દશ અથવા એક ગોદાન
કરવું. સુવર્ણનાં રૂપાનાં અથવા લોટનાં આછલાં, કાચબા, દેડકાં કરી તેની પૂજા કરી તીર્થમાં નાંખવાં.
એ રીતે દીપક કરી પ્રવાહમાં વહેવડાવવા. જપ, હોમ કરવાની ઇચ્છા હોય તો પૂર્વોક્ત મૂળ-
મંત્રનો પાંચ હજાર જપ, અને તેનો દશાંશ (૫૦૦) હોમ કરવો. અથવા સામર્થ્ય પ્રમાણે જપ,
હોમ કરવા. હોમનો સંકલ્પ—“દશહરાવતાંગત્વેન હોમં કરિષ્યે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી સ્થઠિલ-
ઉપર અગ્નિનું સ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું તે આ પ્રમાણે—“ચક્ષુષી આજ્યેનેવંતે ધ્રીંગામમુક-
સંત્યયાજ્યેન નારાયણાદિપદ્મદેવતા પ્રૈકૃયાજ્યાહુત્વા શોષેણ સ્વિષ્ટકૃતં.” એ રીતે અન્વાધાન યથા
પછી પ્રોક્ષણીઆદિ ૥ પાત્ર માંડી આજ્યા (ઘી)ને સંસ્કાર કરી અન્વાધાન પ્રમાણે હોમ કરવો. દશ
બ્રાહ્મણ અને દશ સુવાસિની (ગોષ્ઠી) એમને બોજન દેવું. એકમના દિવસથી આરંભ
કરી આનઆદિ પૂજા લગી સઘળો વિધિ કરવો. એમ કેટલાએક કહેછે. ગંગાસ્તોત્ર સ્કંદપુરાણમાં
તે આ રીતે, “બ્રહ્મોવાચ ॥ નમઃ શિવાયૈ ગંગાયૈ શિવદાયૈ નમોનમઃ ॥ નમસ્તે વદ્ધરૂપિણ્યૈ શાંકર્યૈ
તે નમોનમઃ ॥ નમસ્તે વિશ્વરૂપિણ્યૈ બ્રહ્મમૂર્ત્યૈ નમોનમઃ ॥ સર્વદેવસ્વરૂપિણ્યૈ નમો મેપજમૂર્તયે ॥
સર્વેભ્ય સર્વવ્યાપીનાં મિપકૃષ્ણેભ્ય નમોસ્તુ તે ॥ સ્થાણુજંગમસંભૂતવિપદંજ્યૈ નમોનમઃ ॥ મોગોપમોગ-
દાયિન્યૈ મોગવત્યૈ નમોનમઃ ॥ મંદાકિન્યૈ નમસ્તેસ્તુ સ્વર્ગદાયૈ નમોનમઃ ॥ નમઃૈલોક્યભૂપાયૈ જગ-
ન્નાયૈ નમોનમઃ ॥ નમઃસ્ત્રિશુક્લસંસ્થાયૈ તેજોવત્યૈ નમોનમઃ ॥ નંદાયૈ લિંગધારિણ્યૈ નારાયણ્યૈ નમોનમઃ ॥
નમસ્તે વિશ્વમુષ્પાયૈ રેવત્યૈ તે નમોનમઃ ॥ વૃહત્યૈ તે નમસ્તેસ્તુ લોકધાત્યૈ નમોનમઃ ॥ નમસ્તે વિશ્વ-
મિત્રાયૈ નંદિન્યૈ તે નમોનમઃ ॥ પૃથ્વ્યૈ શિવામૃતાયૈ ચ સુવૃષ્ટાયૈ નમોનમઃ ॥ શાંતાયૈ ચ ઘરિષ્ઠાયૈ વરદાયૈ
નમોનમઃ ॥ ઉદ્ભાયૈ સુહરદોઘ્યૈ ચ સંજીવિન્યૈ નમોનમઃ ॥ બ્રહ્મિષ્ઠાયૈ બ્રહ્મદાયૈ દુરિતઘ્ન્યૈ નમોનમઃ ॥
પ્રણતાર્તિપ્રમંજિન્યૈ જગન્માત્રે નમોસ્તુ તે ॥ સર્વોપવ્યતિપક્ષાયૈ મંગલાયૈ નમોનમઃ ॥ શરણાગતદીનાર્ત-
પરિચાળપરાયણે ॥ સર્વસ્વાર્તિહરે દેવિ નારાયણિ નમોસ્તુ તે ॥ નિર્લેપાયૈ દુર્ગંજ્યૈ વૃક્ષાયૈ તે નમોનમઃ ॥
પરાત્પરતરે તુભ્યં નમસ્તે મોક્ષદે સદા ॥ ગંગે મમાપ્રતો મૃયા ગંગે મે દેવિ પૃષ્ઠતઃ ॥ ગંગે મે પાર્શ્વયોરેદિ
ત્વયિ ગંગેસ્તુ મે સ્થિતિઃ ॥ આદૌ ત્વમંતે મધ્યે ચ સર્વં ત્વં ગાં ગતે શિવે ॥ ત્વમેવ મૂલપ્રકૃતિસ્ત્વં હિ નારા-
યણઃ પરઃ ॥ ગંગે ત્વં પરમાત્મા ચ શિવસ્તુભ્યં નમઃ શિવે ॥ ય હ્વં પઠતિ સ્તોત્રં ભક્ત્યા નિત્યં નરોપિ
યઃ ॥ શૃણુયાત ધ્વજ્યા યુક્તઃ કાયવાકિચત્તસંભવૈઃ ॥ દશધા સંસ્થિતૈર્દૌપૈઃ સર્વૈરિવ પ્રમુચ્યતે ॥ સર્વાન્કા-
માનવામોતિ પ્રેત્ય બ્રહ્મણિ લીયતે ॥ જ્યેષ્ઠે માસિ સિતે પક્ષે દશમી હસ્તસંયુતા ॥ તસ્યાં દશમ્યામેતદ્
સ્તોત્રં ગંગાજલે સ્થિતઃ ॥ યઃ પઠેદ્દશકૃત્વસ્તુ દરિદ્રો વાપિ ચાક્ષ્મ ॥ સોપિ તત્કલમામોતિ ગંગાં
સંપૂજ્ય યજ્ઞતઃ ॥ અવ્ધાનામુપાદાનં હિંસા ચૈવાવિધાનતઃ ॥ પરદારોપસેવા ચ કાયિકં ત્રિવિધં
સ્મૃતમ્ ॥ પારુષ્થમનૃતં ચૈવ પૈશુન્યં ચાપિ સર્વેશઃ ॥ અસંવદ્ધપ્રલાપશ્ચ વાહ્યયં સ્યાચ્છતુર્વિધમ્ ॥ પરદ-
વ્યેષ્યમિધ્યાનં મનસામિદિચિંતનમ્ ॥ વિતથામિનિવેશશ્ચ માનસં ત્રિવિધં સ્મૃતમ્ ॥ ઇત્યાનિ દશ પાપાનિ
દર ત્વં મમ જાહ્નયિ ॥ દશપાપહરા યસ્માત્સદાદશહરા સ્મૃતા ॥ ત્રયસ્તિશ્ચચ્છતં પૂર્વાન્ પિતૃનય
પિતામહાન્ ॥ ઉદ્ધરત્યેષ સંસારાન્નંત્રેણાનેન પૂજિતા ॥ નમો ભગવત્યૈ દશપાપહરાયૈ ગંગાયૈ નારાયણ્યૈ

रेवत्यै शिवायै दशायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नन्दिन्यै ते नमोनमः ॥ सितमकरनिपण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशोद्यत्सोत्पलामत्यमीष्टाम् ॥ विधिहरिहररूपां सैन्दुकोटीरज्जुष्टां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामि ॥ आदावादिपितामहस्य निगमव्यापारपात्रे जलं पश्चात्पद्मगंशायिनो भगवतः पादोदकं पावनम् ॥ भूयः शंभुजटाविभूषणमणिजिह्वोर्महर्षेरियं देवी कल्मषनाशिनी भगवती भागीरथी हृदयते ॥ गंगा गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥” आ. स्तोत्रपत्रे स्तुति करी होम तथा पछी प्रतिभानी उत्तरपूज करी विसर्जन करी भूजभंत्रपदे आत्मार्यने प्रतिभानुं दान करी देवुं. ओ रीते दशहराविधि समाप्त थये.

ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला ॥ अस्यांनित्याचमनादिव्यतिरिक्तजलपानवर्जनेनोपवासेकृतेद्वाद
शैकादश्युपवासफलं द्वादश्यांचनिर्जलोपोषितैकादशीव्रतांगत्वेनसहिरण्यशर्करोदकुंभदानंकरिष्येइ
तिसंकल्प्य देवदेवहृषीकेशसासारणव्रतारकउदकुंभप्रदानेनयास्यामिपरमांगतिमिति मंत्रेणशर्करायुतं
सहिरण्यमुदकुंभंदद्यात् ज्येष्ठमाससितद्वादश्यामहोरात्रंत्रिविक्रमपूजनाद्गवामयनास्यक्रतुफलसिद्धिः
ज्येष्ठपौर्णमास्यांतिलदानादभवेधफलं ज्येष्ठानक्षत्रयुतायांज्यैष्ठ्यांछत्रोपानहदानाभ्रराघिपत्यप्राप्तिः ज्ये
ष्ठपूर्णिमायांबिल्वत्रिरात्रिप्रतमुक्तं अन्नपरविज्ञाप्राप्ता ॥

જ્યેષ્ઠ શુદ એકાદશી નિર્જલા એ નામથી કહેવાય છે. એ એકાદશીને દિવસે નિસ્વાચમનના જલશિવાય બીજા જલનો લાગ કરી ઉપવાસ કરવાથી આર એકાદશીના ઉપવાસ કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આરસને દિવસે, “ નિર્જલોપોષિતૈકાદશીમતાંગત્વેન સહિરણ્યસશર્કાતોદકુંભદાનં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી, “ દેવદેવ હૃષીકેશ સંસારાણ્યતારક ॥ ઉદકુંભપ્રદાનેન યાસ્યામિ પરમાં ગતિં,” એ મંત્રેકરી સાકર અને સુવર્ણસહિત જલનો કુંભ દેવો. જ્યેષ્ઠ શુદ આરસને દિવસે રાત્રિદિવસ (આઠ પાહોર) ત્રિવિક્રમની પૂજા કરવાથી ગવામયન એવા નામના યજ્ઞનું ફળ મળે છે. જ્યેષ્ઠ શુદ પૂનમને દિવસે તિલનું દાન કરવાથી અશ્વમેધનું ફળ મળે છે. જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રે યુક્ત એવી જ્યેષ્ઠ શુદ પૂનમને દિવસે છત્ર, પગરખાં, એમનું દાન કરવાથી નરાધિપત્ય મળે છે. જ્યેષ્ઠની પૂનમને દિવસે બિલ્વ ત્રિરાત્રિમત કરવું. એ વ્રતખાટે પૂનમ એકમવિદ્યા હોય તે લેવી.

अस्यामेघघटसावित्रीव्रतम् ॥ अग्रयतेत्रयोदश्यादिदिनत्रयमुपवासः अशक्तौत्रयोदश्यां नक्तंचतुर्दश्यामयाचितं पौर्णमास्यामुपोषणं अत्रपौर्णमासीनिर्णयानुसारेण्यथात्रिराश्रमवेसधात्रयोदश्यादिदिनत्रयं ग्राह्यं तत्रपौर्णमासस्यस्तमयात्पूर्वत्रिमुहूर्ताधिकव्यापिनीचतुर्दशीविद्याग्राह्या त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरैव भूतोष्टादशनाडीभिर्द्वयत्युत्तरांतिथिमिति वचनेसावित्रीव्रतातिरिक्तेह्ये सावित्रीव्रतोपवासेष्टादशनाडीविद्यायापिग्राह्यत्वात् यस्तु केवलं पूजनात्मकमुपवासरहितं सावित्रीव्रतं सर्वप्रस्थियोनुतिष्ठति तत्रभूतोष्टादशेतियेभ्योयतदानादिपरोनत्पण्यासपरइतिनिर्णयसिंधुलिखितमाधवाश्यानुसारेणाष्टादशनाडीचतुर्दशीसत्त्वेपरैवपूजाव्रतेग्राह्या उपवासयतेतुपूर्वेतिममप्रतिभाति अत्रपारणं पूर्णिमांतिकसंबन्धं अत्ररजस्वलादिदोषेपूजादिग्राहणद्वाराकार्यं स्वयमुपवासादिकं कार्यमित्यादयः स्त्रीव्रतेविशेषाः प्रथमपरिच्छेदेज्ञेयाः अत्रपूजाद्यापनादिविधिव्रतग्रंथेप्रसिद्धः अत्रज्येष्ठपौर्णिमायां ज्येष्ठानक्षत्रेबृहस्पतिश्चंद्रश्चरोहिणीनक्षत्रे तु सूर्यस्तदामहाज्येष्ठेति योगस्तत्रज्ञानदानादिकं कार्यं अस्याः पौर्णमास्यामन्वादित्वाद् अत्रपिंडाहितं भ्रातृमुक्तं यतस्त्रिण्यश्चैत्रे उक्तः अत्रमासे विप्रेभ्यश्चंदनव्यजो नोदकुंभादिकं त्रिविक्रमप्रीतयेदं यम् ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे ज्येष्ठमासकृत्यनिर्णय उद्देशः समाप्तः ॥

હવે વટસાવિત્રીગ્રત કહેછે.

એજ પૂનમને દિવસે વટસાવિત્રીવ્રત કરવું. એ વટસાવિત્રીવ્રતમાં તેરસથી કરી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસવિષે અસક્ત હોય તો તેરસનું નક્ત, ચૌદશનું અધ્યાશિત અને પૂનમનો ઉપવાસ એ પ્રમાણે કરવું. આ વ્રતમાં પૂનમના નિર્ણયને અનુસાર જેમ ત્રણ રાત્રિ થાય તેમ તેરસ આદિ ત્રણ દિવસ લેવા. એ વ્રતમાં પૂનમ, સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘડી કરતાં અધિકૃત્યાપિની એવી ચૌદશવતી નિર્ધાર હોય તો તે લેવી. સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ ઘડીથી ઓછી હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. “ચૌદશ અઠાર ઘડીવડે આપતી તિથિને દ્વિપત કરેછે,” એવું જે વચન તે સાવિત્રીવ્રત-

વિના બીજાં વ્રતો માટે જાણવું. કારણ, સાવિત્રીવ્રતના ઉપવાસમાટે અઢાર ઘડીવટે વિદ્યા પૂનમ પણ લેવાની કહેલી છે. ઉપવાસવિના કેવળ પૂનમાત્ર કરવી એવું સાવિત્રીવ્રત ને સર્વત્ર સ્ત્રીઓ કરે છે, તેવાં વ્રત તથા દાનમાટે ઔદશનો અઢાર ઘડીનો વેધ છે, ઉપવાસમાટે નથી, એ રીતે નિર્ણય-સિંધુમાં લખેલા માધવના અભિપ્રાય પ્રમાણે અઢાર ઘડી ઔદશ હોય તો બીજા દિવસનીજ પૂનમવ્રત-માટે લેવી, ઉપવાસવ્રતમાટે તો પ્રથમની લેવી એમ મને લાગે છે. એ વ્રતની પાસણ પૂનમને અતે કરવી. એ વ્રતવિષે રજસ્વલા ઇલાદિક દોષ હોય તો પૂનમ વગેરે ગ્રાહણદ્વારા કરાવવું, ઉપવાસ આદિ પોતે કરવા. એવા સ્ત્રીવ્રતોમાં વિશેષ પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૧૬ માં) કહ્યા છે તે જાણવા. એ વ્રતમાટે પૂનમ, ઉદાપનઆદિ વિધિ વ્રતવ્રતોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ જ્યેષ્ઠની પૂનમને દિવસે જ્યેષ્ઠાન-ક્ષત્રનો બૃહસ્પતિ અને ચદ્ર તેમજ રોહિણી નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય તો મહાજ્યેષ્ઠાયોગ થાય છે, તે દિવસે જ્ઞાન દાન આદિ કરવાં એ પૂનમ મન્વાદિ છે માટે તે દિવસે પિંડરહિત ગ્રાહ કરવું. એનો નિર્ણય ચૈત્રમાસમાં કહેલો છે. એ માસમાં ગ્રાહણને ચંદન, પખા, જલના કુંભ ઇલાદિક વિવિધમની પ્રીતિઅર્થે દેવા. ઇતિ શ્રીમદ્વંતોપાધ્યાયસૂત્રકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે જ્યેષ્ઠમા-સકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથાપાદેદક્ષિણાયનસંજ્ઞાકર્કસંક્રાંતિઃ ॥ કર્કસંક્રાંતૌપૂર્વોત્તરિશાખાભ્યઃપુણ્યકાલઃ તત્રપિ સંક્રાંતિસન્નિહિતાનાભ્યઃપુણ્યતમાઃ રાનાવર્ધરાનાત્રાકૃપરતઃસંક્રમેપિપૂર્વેદિનેપુણ્યકાલઃ તત્રપિમ ધ્યાહ્વાત્પરત પુણ્યતમત્વં સૂર્યોદયોત્તરઘટીદ્વયાત્રાકૃસંક્રમેપરતપ્વપુણ્યં જ્યોતિર્મથેતુસૂર્યોદયાત્રાકૃઘટી દ્વયાત્મકસંજ્ઞાસમયેપિકર્કસંક્રમેપરદિનેપ્વપુણ્યમિત્યુક્તં અત્રદાનોપવાસાદિપ્રથમપરિચ્છેદેવક્તં કર્ક કન્યાધનુ કુંભચૈરયૌકેશકર્તનાદિકંનિષિદ્ધં આપાદેમાસમેકમત્તમેકતેવદુધનધાન્યપુત્રપ્રાપ્તિઃ અત્ર માસેઉપાનચ્છત્રલવળામલકાનિવામનપ્રીત્યૈદેયાનિ આપાદશુક્રદ્વિતીયાયાંપુણ્યનક્ષત્રયુતાયાંકેવલાયાં ઘાઘીરામસ્યરથોત્સવઃ આપાદશુક્રપક્ષેદશમીપોર્ણમાસીચમન્વાદિઃ તન્નિર્ણયસ્તુક્તઃ ॥

હવે આપાદમાસનાં કૃત્ય કહેછે.

આપાદ માસમાં જે કર્ક સંક્રાંતિ તેવું દક્ષિણાયન એ નામ છે. કર્ક સંક્રાંતિની પ્રથમની ત્રીસ ઘડી પુણ્યકાલ. તેમા પણ સંક્રાંતિપ્રવેશના સમીપ વખતની ઘડીઓ બહુ પુણ્યકારક છે. રાત્રિએ અર્ધ રાત્રિથી પ્રથમ અથવા પાછળ સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો પણ પ્રથમ દિવસે પુણ્યકાલ. તેમાં પણ મધ્યાહ્ન પછીનો કાલ અતિ પુણ્યકારક છે. સૂર્યોદય થયા પછી જે ઘડીની અંદર સંક્રાંતિ થાય તો પ્રવેશ પછીજ પુણ્યકાલ છે. જ્યેષ્ઠિયાત્ર અર્ધેમાં તો સૂર્યોદયથી આગળ જણુ ઘડીરૂપ સંજ્ઞાસમ-યમાં પણ કર્ક સંક્રાંતિ થાય તો પીળે દિવસે પુણ્ય છે, એમ કહેલું છે. એ સંક્રાંતિએ દાન ઉપવા-સાદિ ને કરવાનું તે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૪ માં) કહેલું છે. કર્ક, કન્યા, ધનુષ, અને કુંભ એ રાશિમાં સૂર્ય છતાં કૌર (હલમત) વગેરે કરાવવું નહીં. આપાદ માસમાં એક માસ લગી એકલક્ષ વ્રત કરવાથી બહુ ધન, ધાન્ય, પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એ માસમાં પગરખાં, છત્ર, મીઠું, આમળા એવું દાન કરવાથી શ્રીવામન સતુષ્ઠ થાય છે. આપાદ શુદ્ધ બીજ પુષ્ય નક્ષત્રયુક્ત હોય અથવા એકલી બીજજ હોય તે દિવસે શ્રીરામનો રથોત્સવ (રથયાત્રા) કરવો, આપાદ શુદ્ધ દશમ, અને પૂનમ, એ મન્વાદિ છે, તેના નિર્ણય તો પ્રથમ (પત્ર ૧૨ માં) કહેલો છે.

અથૈકાદશ્યાંવિષ્ણુશયનોત્સવઃ ॥ તત્રસોપસ્કરેમંચકેસુસાંશ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાંશંભાદિચતુરા ગુપ્તાલક્ષ્મીસંવાહિતચરણાનાનાવિધોપચારૈસંપૂજયેત્ સુમેત્વયિજગન્નાયેજગત્સુસંભવેદિદં વિવુદ્ધેત્વયિ શુદ્ધેતત્સર્વસચરાચરમિતિપ્રાર્થ્યં ઉપોષ્યજાગરૂત્વાદ્વાદશ્યાંપુનઃસંપૂજ્યત્રયોદશ્યાંગીતનૃત્યધાધાદિકં નિવેદયેત્ પવમિદંત્રિદિનસાધ્યંવ્રતં તત્રસાંતર્વૈષ્ણવૈશ્વસ્યૈકાદશીવ્રતદિનેશયનીવ્રતમારુધ્વ્યં રાત્રૌ શયનોત્સવઃ દિવાપ્રયોગોત્સવ દ્વાદશ્યાંપારણાહેશયનપ્રયોગોત્સવાવિતિકેચિત્ અત્રદેશાચારાદ્યવસ્થા નેત્રમલમાસેષાર્યે આપાદશુદ્ધદ્વાદશ્યામનુરાધાયોગરહિતાયાંપારણકાર્યં તત્રપિઅનુરાધાપ્રથમપાદયોગ પચરજ્યઃ યદાનુદ્વાદશીસ્વત્પાવર્જ્યનક્ષત્રમાગોદ્વાદશીમતિકમ્યવિધતેતદાનિવેધમનાદૃત્યદ્વાદશ્યામેવ પારણકાર્યમિતિફોસ્તુમેઝકં સંગવકાલમાગત્યક્ત્વા પ્રાતર્મંથ્યાહ્નમાગેવામોકવ્યમિતિ પુરુષાર્થચિંતા મળો ॥

હવે આપાઠ શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે વિષ્ણુનો શયનોત્સવ કહેછે.

એકાદશીને દિવસે સઘળી સામગ્રીસમેત પવન ઉપર, સંખ આદિ ચાર આયુધસહિત, અને લક્ષ્મી જેના ચરણ સેવે છે એવી શ્રીવિષ્ણુની પ્રતિમા પોઢાડી તેની અનેક ઉપચારવડે પૂજા કરવી. પછી “સુતે ત્વયિ જગન્નાથે, જગત્સુતં ભવેદિદં ॥ વિબુદ્ધે ત્વયિ બુધ્યેત, તત્ત્વં સચરાચરં,” એ મંત્ર-વડે પ્રાર્થના કરવી. પછી ઉપવાસ અને ભગરણ કરવું. અને બારસને દિવસે ફરી પૂજા કરી તેરસને દિવસે ગીત નૃત્ય, વાજંત્ર, ઇલાદિ નિવેદન કરવું. એ પ્રમાણે એ ત્રણ દિવસનું વ્રત છે. સ્માર્ત અને વૈષ્ણવ એમણે પોતપોતાની એકાદશીવ્રતને દિવસે શયનીવ્રતનો આરંભ કરવો; તે આ પ્રમાણે;—રાત્રિએ શયન ઉત્સવ કરવો અને દિવસે પ્રબોધ ઉત્સવ કરવો. પારણાને દિવસે બારસમાં શયનોત્સવ અને પ્રબોધોત્સવ કરવા, એમ કેટલાએક કહેછે. એ વ્રત જેવો દેશાચાર હોય તે પ્રમાણે કરવું. આ ઉત્સવ મલમાસમાં કરવો નહીં, આપાઠ શુદ્ધ બારસ અનુસાર નક્ષત્રના યોગવડે રહિત હોય તેમાં પારણા કરવી. તેમાં પણ અનુસાર નક્ષત્રના પ્રથમ પાદનો યોગજ વળ્ય છે. જ્યારે બારસ યોગી હોય અને વળ્ય નક્ષત્રનો ભાગ બારસ ઉતરી જતાં પણ રહેતો હોય ત્યારે નિયેધને આદર ન કરી બારસમાંજ પારણા કરવી; એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. સંગવકાલનો ભાગ છોડી પ્રાતઃકાલમાં દિવા મધ્યાહ્નકાલમાં ભોજન કરવું. એ રીતે પુરુષાર્થચિંતામણિમાં કહ્યું છે.

દ્વાદશ્યાંપારણોત્તરંસાંપંજ્યાંકૃત્વાચાતુર્માસ્યવ્રતસંકલ્પંકુર્યાદિતિકૌસ્તુભે॥૧૬૥
દશ્યામેવેતિનિર્ણયસિંધુઃ ચાતુર્માસ્યવ્રતમથમારંભોગુરુત્ક્રાસ્તાદાવાશૌચાદૌચનભવતિ દ્વિતીયાધારં
મસ્તુ અસ્તાદાવાશૌચાદૌચમભવત્યેષ ચાતુર્માસ્યવ્રતંચૌવાદિભિરપિકાર્યમ્ ॥

આતુર્માસ્યવ્રતનો આરંભ કહેછે.

બારસને દિવસે પારણા ધીમા પછી સાંધકાલે પૂજા કરી આતુર્માસ્યવ્રતનો સંકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. એકાદશીને દિવસેજ આતુર્માસ્યવ્રતનો સંકલ્પ કરવો, એમ નિર્ણય-સિંધુમાં છે, આતુર્માસ્યવ્રતનો પ્રથમ આરંભ, ગુરુશુક્રના અસ્તાદિક અને આશૌચ ઇલાદિ નિષિદ્ધ કાલમાં કરવો નહીં. ખીભ ઇલાદિ વખતનો આરંભ તો અસ્તાદિક અને આશૌચાદિક છતાં પણ આવશ્યક થાય. આતુર્માસ્યવ્રત તો શૌચાદિકાએ પણ કરવું.

વ્રતગ્રહણપ્રકારસ્તુ ॥ ભગવતોજાતીપુષ્પાદિભિર્મહાપૂજાંકૃત્વા સુતેત્વયિજગન્નાથેજગત્સુતંભવે
દિદં વિબુદ્ધેત્વયિબુદ્ધ્યેતપ્રસન્નોમેમવાચ્યુતેતિપ્રાર્થ્ય અગ્રેઘ્રતાંજલિઃ ચતુરોવાર્ષિકાન્માસાન્દેવસ્યોત્થા
પનાવધિ શ્રાવણેવર્જયેશાકંદધિભાદ્રપદેતથા ડુગ્ધમાશ્વયુજેમાસિકાર્તિકેદ્વિદલંતથા શ્વંકરિપ્યેનિયમં
નિર્વિઘ્નંકુલમેચ્યુત શ્વંવ્રતંમયાદેવગૃહીતંપુરતસ્ત્વ નિર્વિઘ્નંસિદ્ધિમાયાતુપ્રસાદાત્તેરમાપતે ગૃહીતેસિન્ધવે
દેવપંચત્વંયદિમેભવેત્ તદામવતુસંપૂર્ણપ્રસાદાત્તેજનાર્દનં રિતિપ્રાર્થ્ય દેવાયશંતેનાર્ચ્યંનિધેદ્યેત્ પતા
નિવ્રતાનિનિત્યાનિ હવિષ્યમક્ષણાદિવ્રતાંતરચિકીર્ષાયાં શ્રાવણેવર્જયેશાકમિતિશ્લોકસ્થાનેહવિ
ષ્યાન્નમક્ષયિષ્યેદેવાર્હપ્રીતયેતવેત્યૂહઃકાર્યઃ શાકવ્રતેવ્રતાંતરેચસમુચ્ચયેનકર્તવ્યેતશ્લોકંપઠિત્વાવ્રતાંતરમં
ન્નંવદેત્ પવંગુડવર્જનાદિધારણાપારણાદિવ્રતેષુ વર્જયિષ્યેગુન્દેવમધુરસ્વરસિદ્ધયે વર્જયિષ્યેતૈલમહંસુ
દ્રાંગત્વસિદ્ધયે યોગામ્યાસીમવિષ્યામિપ્રાન્નગ્રહણપદંપરં મૌનવ્રતીમવિષ્યામિસ્વાહ્માપાલનસિદ્ધયે પ્કાંત
રોપવાસીચપ્રાન્નગ્રહણપુરંપરમિત્યાદિરીત્યોહઃકાર્યઃ નિષિદ્ધમાન્નવર્જનેચ્છાયાં ઘૂંતાકાદિનિષિદ્ધાનિદરેસ
ર્વાણિવર્જયે રિતિસંકલ્પઃ ॥

આતુર્માસ્યવ્રત ગ્રહણ કરવાનો પ્રકાર કહેછે.

ભાઈ ઇલાદિકાં કૃષવડે ભગવાનની મ્હોટી પૂજા કરી, “સુતે ત્વયિ જગન્નાથે, જગત્સુતં ભવે-
દિદં ॥ વિબુદ્ધે ત્વયિ બુધ્યેત, પ્રસન્નો મે મવાચ્યુત ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી, સામે ઉભા રહી, હાથ
બેડી, “ચતુરો વાર્ષિકાન્ માસાન્, દેવસ્યોત્થાપનાવધિ ॥ શ્રાવણે વર્જયે શાકં દધિ ભાદ્રપદે
તથા ॥ ડુગ્ધમાશ્વયુજે માસિ, કાર્તિકે દ્વિદલં તથા ॥ શ્વં કરિષ્યે નિયમં, નિર્વિઘ્નં કુલ મેચ્યુત ॥ શ્વં
વ્રતં મયા દેવ, ગૃહીતં પુરતસ્ત્વ ॥ નિર્વિઘ્નં સિદ્ધિમાયાતુ, પ્રસાદાત્તે રમાપતે ॥ ગૃહીતેસિન્ધવે દેવ,
પંચત્વં યદિ મે ભવેત્ ॥ તદા મવતુ સંપૂર્ણ, પ્રસાદાત્તે જનાર્દન” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરવી, પછી

સંખવતી દેવને અર્ધ દેવો. આપણુમાં શાક, ભાદરવામાં દહીં, આસામાં દૂધ, અને કાર્તિકમાં બે-
દળવાળું ધાન્ય એ વર્ત્ય કરવા એ સઘળાં વ્રતો નિય છે. હવિષ્યભક્ષણ આદિ બીજાં વ્રતો કરવાની
ધૃત્તા હોય તો, “આવળેવર્જયે શાક.” એ શ્લોકને બદલે “હવિષ્યાન્નં મક્ષયિષ્યે, દેવાહં પ્રીતયે તવ.”
એવો ઉચ્ચાર કરવો. શાકવ્રત અને બીજાં વ્રતો સાથેજ કરવાનાં હોય તો તે (પ્રથમનો) શ્લોક
બોધી બીજા વ્રતનો મંત્ર લખવો. ગોળ વર્જવો અને ધારણાધારણા કરવી, ઇલાદિ વ્રતોમાટે જે
ઉચ્ચાર કરવો તે આ પ્રમાણે,—“વર્જયિષ્યે ગુડં દેવ, મધુરસ્વરસિદ્ધયે ॥ વર્જયિષ્યે તૈલમહં સુદ-
રાંગત્વસિદ્ધયે ॥ યોગાભ્યાસી ભવિષ્યામિ, પ્રાપ્તું વ્રહ્મપદં પરં ॥ મૌનવતી ભવિષ્યામિ, સ્વાશ્વાપાલન-
સિદ્ધયે ॥ ઇકાંતરોપવાસી ચ, પ્રાપ્તું વ્રહ્મપુરં પરં,” ઇલાદિ રીતે ઉચ્ચાર કરવો. નિષિદ્ધ પદાર્થમાત્ર
વર્જિત કરવાની ધૃત્તા હોય તો “વૃતાકાદિનિષિદ્ધાનિ હરે સર્વાણિ વર્જયે,” એવો સંકલ્પ કરવો.

તાનિચચાતુર્માસ્યેનિષિદ્ધાનિ ॥ પ્રાપ્યંમચૂર્ણંચર્મસ્યોદકંજંવીરંધીજપૂરંયજ્ઞશોપમિન્નંવિષ્ણવ
નિવેદિતાશ્નંદગ્ધાશ્નંમસૂરંમાંસંચેત્યહવિધમામિપંચર્જયેત્ નિષ્પાચરાજમાપધાન્યે લવણશાકંવૃતાકંકલિં
ગફલંજનેકવીજફલં નિર્વાંજમૂલકંરક્તમૂલકંકૂપ્માંડંદંશુદંડંનૂતનચરીધાત્રીફલાનિ ચિંચામંચકાદિવા
યનમનુતુકાલેમાર્ચાપરાશ્નંમપુષ્પટોલંમાપકુલિત્યસિતસર્પેષાંશ્વવર્જયેત્ વૃતાકવિલ્વોદુંબરકલિંગમિંસટા
સ્તુવૈષ્ણવૈઃસર્વેમાસેપુવર્ગ્યાઃ અન્યવ્રતુગોછાગીમહિષ્યન્યદુર્ગધંપુરુષિતાશ્નંદ્વિજેષ્યઃક્રીતારસા ભૂમિલવણં
તામ્રપાત્રસંગદંપત્તલજલંસ્યાર્યપક્કમધ્રમિત્યામિપગણકઃ ચતુર્ધ્વપિદિમાસેપુહવિષ્યાશીતપાપમાક્ર
હવિષ્યાણિનુદીહિમુદ્રયતિલકંચુકલાયત્પામાકગોધૂમધાન્યાનિ રક્તમિન્નમૂલકંસૂરણાદિકંદઃ સૈંધવ
સામુદ્રલવણં ગમ્યાનિદધિસર્પિર્દુર્ગધાનિ પનસામ્રનારિકેલફલાનિ હરીતકીપિપ્પલીજીરકંકુઠીચિંચાક
લીલીલવલીધાત્રીફલાનિ ગુદેતરેશ્ચુવિકારદસ્યેતાનિ અતૈલપકાનિ ગમ્યંતર્કમાહિપંચૃતંકચિત્ ॥

હવે ચાતુર્માસ્યમાં નિષિદ્ધ પદાર્થ કયા તે કહેછે.

છીપ તથા બીજાં હાડકાનો ઝુનો; આમ્રમાં રાખેલું પાણી; ગોદરિયાં લીંણુ; બીજેક, વૈશ્વદેવ
કીધાવિનાતું અને વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અન્ન, બળેલું અન્ન; મક્ષર; માંસ; એ આઠ પ્રકાર-
નું આમિય વર્ત્ય કરવું. કાળા વાળ; પટાણા; ચોળા; મીઠાનું શાક; વેંગણુ; કાલીચુ; ગાદુ બીજ-
વાળું ફળ; બીજવિનાતું (કેળાંઆદિ) ફળ; સફેદ ઝુળા; રાતા ઝુળા; કોળું, શેરડી; નવાં બોર;
આમળાં અને આંબલી; પંડંગઆદિ ઉપર ઝુવું; ઋતુ આચારવિના સ્ત્રીનું સેવન; પરાશ્ન; મધ;
પરવશ; અરદ; કળથી; ઘોળા સર્પર; એ સર્વ વર્ત્ય કરવાં. વેંગણુ; બીડિકળ; ચુક્કરનાં ફળ; કાલીચુ;
દાંત્રેલું અન્ન; એ વૈશ્વદેવએ સર્વે માંસમાં છોડી દેવાં. બીજા કોઈ ગ્રંથમાં તો; ગાય, બકરી, અને
ભેંસવિના બીજાનું દૂધ; વાતી અન્ન; આઠણ પાચેથી વેચાતા લીધેલા રસ, જમીનસંબંધી લૂણુ;
ત્રાંવાના પાત્રમાં રાખેલાં ગાયનાં દૂધ, દહીં ઇલાદિ; ન્હાની તળાવડીનું જલ; પોતા માટેજ રધિલું
અન્ન; ઇલાદિ આમિયગણુ કથો છે. આરે માંસમાં હવિષ્ય બોજન કરવાથી પાપભાગી થતો નથી.
હવિષ્ય કયાં તે કહેછે.—ચોખા, મગ, જવ, તિલ, કાંચ, કલાપ (કમલકાકડી), શામો, અને ઘઉં, એ
ધાન્ય રાતાવિના બીજા ઝુળા; ચરણુ આદિ કંદ; સૈંધવ, અને સમુદ્રનું એ બે લૂણુ; ગાયનાં દૂધ,
દહીં, ઘી, ફાલુરા, આંખા અને નારિયલ એ ફળ; હરેરે, પિપર, રુકું, મુંદ, આંબલી, કેળાં, મ્હોટાં
આમળાં, આમળાં, આકર, ખાંડ, એ સઘળાં તેલમાં પાકેલાં ન હોય તો હવિષ્ય જાણવાં. ગાયની
હાડ અને સેરાનું ઘી એ પણ આઠ હવિષ્યમાં કલાં છે.

અપચામ્યવ્રતાનિ ॥ ગુદવર્જનાન્મધુરસ્વરતા તૈલવર્જનાત્સુંદરંગતા યોગાભ્યાસીવ્રહ્મપદમામોતિ
તાંવૈલસ્યાગાદ્રોગીમધુરકંઠઃ પુતત્યાગીશ્ચિગ્ધતનુઃ શાકત્યાગીપકાશ્નમુક્ર પાદામ્યંગત્યાગાદ્રપુઃસૌગં
પ્યં દપ્તિદુગ્ધતત્યાગાદ્રિષ્ણુલોકઃ સ્થાલીપાચિતાત્રત્યાગાદ્રીઘંસંતતિઃ ભૂમીદર્મશાયીવિષ્ણુદાસઃ ભૂમિ
મોજનાનૃપત્વં મધુમાંસત્યાગાન્મુનિઃ પ્કાંતરોપવાસાદ્રહ્મલોકઃ નલ્લકેશધારણાદિનેદિનેગંગાજ્ઞાનં મૌ
નાદમ્પતિતાપા વિષ્ણુવંદનાદ્રોદાનફલં વિષ્ણુપાદસ્પર્શાન્યુતરહૃત્યતા હરેરાલયેસંમાર્જનાદિના નૃપત્વં
નામદસિપાકરણાદિષ્ણુલોકઃ પક્કમત્કાશનાદન્નિદ્યોપફલં અચાચિતેનવાપીકૃપોત્સર્ગાદિપૂર્તફલં પથા
દન્કાલમોજનાદિરત્નંગઃ પર્ણેપુમોજનાત્કુરુક્ષેત્રવાસફલં સિલામોજનાત્રપાગજ્ઞાનફલં પ્યં માસચતુ

દ્યસાધ્યાનાંવ્રતાનાં સંકલ્પમેકાદશ્યાંદ્વાદશ્યાંવાકૃત્વા શ્રાવણમાસવ્રતવિશેષસંકલ્પદૈવકાર્યઃ અહંશા કંવર્જનિપ્યેશ્રાવણેમાસિમાધવેતિ અવ્રશાકશબ્દેનલોકેપ્રસિદ્ધાઃ ફલમૂલપુષ્પપત્રાંકુરકાંડરવગાદિકૃપા વર્ગ્યાઃ નતુવ્યંજનમાત્રં ઘુંટીહરિદ્રાખીરકાદિકમપિવાવર્જ્યં તત્રતત્કાલોદ્ભવાનામાતપાદિશેષોપિતકાર્યાં તરોદ્ભવાનાંચસર્વેશાકાનાંવર્જનંકાર્યં અથેપાંચાતુર્માસ્યવ્રતાનાંસમાસૌકાર્તિક્યાંદાનાનિતત્રૈવચક્ષ્યંતે ॥

હવે કામ્યવ્રત કહેછે.

ગોળનો લાગ કરવાથી સ્વર મધુર થાય છે. તેલના લાગથી શરીર સુંદર થાય છે. યોગાદ્યાસ કરવાથી બ્રહ્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે. તાંબૂલનો લાગ કરવાથી અનેક ભોગની પ્રાપ્તિ તથા કંઠ મધુર થાય છે. ઘી છોડવાથી શરીર કોમળ થાય છે. શાકનો લાગ કરવાથી પક્વાત્રનો ભોક્તા થાય છે. પગને તેલ આદિનું મર્દન છોડવાથી શરીર સુગંધિ થાય છે. દહીં, ફદ્દા, અને છાસ છોડવાથી વિષ્ણુલોક પ્રાપ્તિ થાય છે. પાત્રમાં રંધેલા અન્નનો લાગ કરવાથી વંશવૃદ્ધિ થાય છે. પૃથ્વી ઉપર દર્ભ પાથરી તે ઉપર નિદ્રા કરવાથી ભગવદ્ભક્ત થાય છે. પૃથ્વી ઉપર ભોજન કરવાથી રાજ્ય મળે છે. મધ, અને માંસનો લાગ કરવાથી મુનિ (વિચારશીલ) થાય છે. એકાંતર ઉપવાસ કરવાથી બ્રહ્મલોક પ્રાપ્તિ થાય છે. નાખ, દેસ એ ધારણ કરવાથી નિત્ય ગંગાસ્નાનનું ફળ થાય છે. મૌનવ્રત કરવાથી આત્મા અરબ્ધિભરિત થાય છે. વિષ્ણુને પ્રણામ કરવાથી ગોદાનનું ફળ થાય છે. વિષ્ણુના ચરણરૂપશૈ કરવાથી કૃતાયુષ્યનું થાય છે. દેવમંદિરમાં જાડુ વગેરે શુદ્ધિ કરવાથી રાજ્ય મળે છે. વિષ્ણુને સો પ્રદક્ષિણ કરવાથી વિષ્ણુલોક પ્રાપ્ત થાય છે. એકભક્ત કરવાથી અગ્નિહોત્રનું ફળ. અયાચિત્તવ્રત પાળવાથી વાવ, કુવા ઇત્યાદિક ઉત્સર્ગ કરવાનું ફળ મળે છે, દિવસના છઠ્ઠા ભાગમાં ભોજન કરવાથી ધણો વખત સ્વર્ગવાસ થાય છે. પાંદડાંઓમાં ભોજન કરવાથી કુરુક્ષેત્રમાં નિવાસ કરવાનું ફળ મળે છે. શિલા ઉપર ભોજન કરવાથી પ્રયાગસ્નાનનું ફળ થાય છે. એ રીતે આર માસ પાળવાનાં વ્રતોનો સંકલ્પ એકાદશીને અથવા ખારસને દિવસે કરી શ્રાવણ માસનાં બીજાં વ્રતોનો સંકલ્પ પણ એજ દિવસે કરવો. તે આ પ્રમાણે,—“ અહં શાકં ચર્જનિપ્યે, શ્રાવણે માસિ માધવ, ” અહીં શાક શબ્દવટ લોકપ્રસિદ્ધ ફળ, ચૂળ, પાન, અંકુર, કાંબળી, છિલકા, ઇલાદિરૂપ શાક વર્ગનું. વ્યંજન (કઢી વગેરે) સઘળું વર્જિત કરવું નહીં. અથવા સુંકે, હલદર, જીરૂ ઇલાદિ પણ છોડવાં. એજ રીતે તે સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલાં અને પ્રથમ પેદા થયેલાં છતાં તડકે સૂકી થયેલાં સઘળાં શાક વર્ગ્ય કરવાં, હવે એ આતુર્માસ્થવ્રતોની સમાપ્તિ થયેલી કાર્તિકી પૂનમને દિવસે દાન દેવાનાં તે, તે પ્રકરણમાં કહીશું.

શયનીવોધિન્યોસ્તસમુદ્રાધારણમુક્તરામાર્ચનચંદ્રિકાયામ્ ॥ અવ્રતતમુદ્રાધારણે વિધાયકાનિપ્રશંસાવચનાનિનિયેધકાનિર્નિદાવચનાનિચ્ચહુતરાણ્યુપલભ્યંતે તેપાંશિષ્ટાચારાહ્વયસ્થા યે પાંકુલેપિતૃપિતામહાદિમિસ્તત્તમુદ્રાધારણાદિધર્મોનુષ્ઠિતસ્તેસ્તયૈવાનુષ્ઠેયઃ યેપાંતુકુલેપુનકેનાપ્યનુષ્ઠિત સ્તૈનેસ્વમતિવિલસિતશ્રદ્ધયાતત્ત્વર્મોનુષ્ઠેયોદોષશ્રવણાદિતિતાત્પર્યમ્ ॥

શયની (આપાદ શુદ) અને વોધિની (કાર્તિક શુદ) એ એકાદશીને દિવસે તત્તભદ્રા (છાપ) ધારણ કરવાનું રામાર્ચનચંદ્રિકામાં કહ્યું છે. એ તત્તભદ્રા ધારણ કરવામાં પ્રશંસા કરનારા વિધિ વાક્ય, અને નિયેધકારક નિદાવચનો બહુ મળે છે, માટે તે વચનોની શિષ્ટાચારપ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી. જેઓનાં કુલોમાં બાપ, દાદા ઇલાદિકાએ તત્તમુદ્રાધારણાદિક ધર્મે આચરેલા હોય તેમણે તેમજ ધર્માચરણ કરવું. અને જેઓનાં કુલોમાં પ્રથમ કોઇએ પણ આચરણ કર્યું ન હોય તેમણે, શાસ્ત્રમાં દોષ સંભળાય છે માટે પોતાની શુદ્ધિમાં થયેલી શ્રદ્ધાથી તે તત્તમુદ્રાધારણાદિક ધર્મ આચરણ કરવો નહીં, એ અભિપ્રાય બાળવો.

આપાદશુક્રદ્વાદશ્યાંવામનપૂજનેનરમેષફલમ્ ॥ પૂર્વાપાદાયુતાયાંપૌર્ણમાસ્યામન્નપાના દિદાનાદક્ષ્યાન્નાદિપ્રાપ્તિઃ અસ્યામેવપૌર્ણમાસ્યાંપ્રદોષવ્યાપિન્યાંશ્રીશિવસ્યશયનોત્ત્તવઃ અસ્યામેવકો કિલાવ્રતં તત્ર દ્વાનંકરિપ્યેનિયતાબ્રહ્મચર્યેંચિતાસતી મોહ્યામિનકંમૂશય્યાંકરિપ્યેપ્રાણિન્નાંદ્યામિતિ માસવ્રતંસંકલ્પ્ય કોકિલારુપિણીશિયાંપ્રત્યહંસંપૂજનકમોજનં યસિસ્વપાત્તકાપા.

પાદેમતંકાર્યમિત્યાચારઃસનિર્મૂલઃ આપાદસ્યશ્રાવણસ્યવાપૌર્ણમાસ્યાંચતુર્વદશ્યામંદ્રમ્યાંવાશિષ્વપવિત્રારો
પણમુકં અસ્યાંપૌર્ણમાસ્યાંસંત્યાસિનાંચાતુર્માસવાસસંકલ્પાંગત્વેનક્ષૌરવ્યાસપૂજાદિકંવિહિતં અત્રક
મંણિઝીદયિકીત્રિમુદ્ધર્તાપૌર્ણમાસીગ્રાહ્યા ચાતુર્માસસ્યમધ્યેતુવપનંવર્જયેદ્યતિઃ ચાતુર્માસંદ્વિમાસંવાસદૈ
કચૈવસંવસેત્ ॥

આપાદ શુદ્ધ આરમ્ભને દિવસે વામનની પૂજા કરવાથી નરમેધ યજ્ઞનું ફળ મળેછે. પૂર્વાપાદા
નક્ષત્રવદે યજ્ઞ એવી પૂનમને દિવસે અન્ન, પણેા, ઇલાદિ દાન કરવાથી આશ્વ્ય અન્નાદિકની પ્રાપ્તિ
થાયછે. એજ પૂનમ પ્રદોષકાલવ્યાપિની હોય તે દિવસે શ્રીશિવના શયન ઉત્સવ કરવો. એજ
પૂનમને દિવસે કોકિલામત કરવું. તે વ્રતભાટે, “જ્ઞાનં કરિષ્યે નિયતા, વ્રહ્મચર્યે સ્થિતા સતી ॥
મોક્ષ્યામિ નત્તં મૂશર્યાં, કરિષ્યે પ્રાણિનાં દયાં” એ રીતે ભાસપર્વત વ્રતને સંકલ્પ કરી કોકિલાઃ-
પિણી શિવા દેવીનું નિત્ય પૂજન કરી નકલોજન કરવું. જે વર્ષમાં આપાદ અધિકભાસ હોય તેજ
વર્ષમાં શુદ્ધ આપાદમાં વ્રત કરવું. એ આચાર આવેછે તે નિર્મૂલ છે. આપાદ અથવા શ્રાવણની
પૂનમ, ચૌદશ અથવા આઠમ એમાંથી કોઇ એક દિવસે શિવને પવિત્રાં ધરાવવાનું કહ્યું છે. એ
પૂનમને દિવસે સંન્યાસીએએ, ચાર ભાસ એક ઠેકાણે રહેવા માટે જે સંકલ્પ કરવો તેનાં અંગરૂપ
ક્ષૌર, વ્યાસપૂજા ઇલાદિક કરવાં. એ કાર્યોમાટે પૂનમ સૂર્યોદયથકી છ ઘડી હોય તે લેવી. “આતુ-
ર્માસ્યના મધ્યમાં સંન્યાસીએ ક્ષૌર કરાવવું નહીં; અને ચાર ભાસ અથવા બે ભાસ નિયમથી એક
સ્થાનકે રહેવું.”

તત્રાદૌક્ષૌરંધિધાષદ્વાદશશ્રુતિકાલાનાનિપ્રાણાયમાદિવિધિચકૃત્વાવ્યાસપૂ
જાંકુર્યાત્ અથસંક્ષેપેનતદ્વિધિઃ ॥ દેશકાલૌસંકીર્ત્યંચાતુર્માસવાસસંકલ્પંકર્તુંશ્રીકૃષ્ણવ્યાસમા
પ્યકારાણાંસપરિવારાણાંપૂજનંકરિષ્યેદિતિસંકલ્પ્ય મધ્યેશ્રીકૃષ્ણંતત્પૂર્વેતઃપ્રાદક્ષિણ્યેનવાસુદેવસંકર્ષણમ્ર
પુજ્ઞાનિચ્છાનાવાહ્ય શ્રીકૃષ્ણપંચકદક્ષિણભાગેવ્યાસંતત્પૂર્વેતઃપ્રાદક્ષિણ્યેનહુમંતુજૈમિનિયેશંપાયનપૈલા
નિતિવ્યાસપંચકમાવાહ્યશ્રીકૃષ્ણાદિવામેભાપ્યકારંશ્રીશંકરંતત્પૂર્વેતઃ પ્રાદક્ષિણ્યેન પદ્મપાદવિશ્વરુપપ્રોદ
કહસ્તામલકાચાર્યાનાવાહ્ય શ્રીકૃષ્ણપંચકે શ્રીકૃષ્ણપાર્શ્વયોર્ગૃહસ્થૌપૂર્વાદિચતુર્વિંશતિસનકાદીન્ શ્રીકૃષ્ણપં
ચકાત્પુરતઃગુરુપરમગુરુપરમેષ્ઠિગુરુન્ વ્રહ્મયસિષ્ઠશકિપરાશરવ્યાસશુકગૌડપાદગૌર્વિંદપાદશંકરાચાર્યા
નમ્રહ્નનિષ્ઠાંધ્યાવાહ્ય પંચકનયસ્યાત્રેયેગણેશંઈશાન્યેક્ષેત્રપાલંવાચન્યેદુર્ગાંનૈકૈત્યેસરસ્વતીંપ્રાગાદ્યદિક્ષુઈ
દ્રાદિલોકપાલાંધ્યાવાદપૂજયેત્તત્ત્રનારાયણાદ્યશરેણશ્રીકૃષ્ણપૂજા અન્યેર્વાંપ્રણવાદિનમોતૈસ્તત્તપ્રામમંત્રેઃ
પૂજાકાર્યા પૂજાંતે અસતિપ્રતિયંધેચતુરોવાર્ષિકાન્માસાનિહયસામિ ઇતિમનસાસંકલ્પ્ય અહંતાવપ્રિય
સ્થામિસર્વંભૂતહિતાયૈવ પ્રાયેણપ્રાવૃષ્ણિપ્રાણિસંકુલંવર્તમદ્વયતે અતસ્તેપામહિંસાર્યંપક્ષાન્નૈશ્વૃતિસંશ્રયાન્
સ્થાસ્યામધ્વનુરોમાસાનત્રૈવાસતિયાધકે ઇતિવાચિકસંકલ્પંકુર્યાત્ તતોગૃહસ્થાઃપ્રતિવ્રયુઃ નિષસંતુસુશે
નાત્રગમિષ્યામ.કૃતાર્યંતાં યથાશકિચ્છુશ્રૃપારંકરિષ્યામોવર્ચમુંદેતિ તતોવૃદ્ધાનુક્રમેણયતીન્ ગૃહસ્થાઃ ય
તયધ્યાન્યોન્યંનમસ્કુરુંપતદ્વિધિઃપૌર્ણમાસ્યામસંમવેદ્વાદયાંકાર્યઃ આપાદકૃષ્ણઠિતીયાયામશ્વયશયનં
વ્રતં અત્રલક્ષ્મીયુતંનિષ્ણંપર્વકેસંપૂજ્ય પત્નીમર્તુર્વિયોગંવર્તમાર્ચાંસમુદ્ભવં નામુચંતિયથાદુઃખંદંપત્યાનિ
તયાકુર્વિત્યાદિમિદાંપત્યામંગપ્રાર્થનાર્થમંત્રૈઃપ્રાર્થયેત્ તતશ્ચંદ્રાપાર્શ્વેદત્વાનકમોજનંકાર્યં પર્વમાસચતુષ્ઠ
યેકૃષ્ણઠિતીયાસુસંપૂજ્ય સપત્નીકાર્યશાધ્યાદાનંકૃત્વાતાંપ્રતિમાંચસોપસ્કરંદધાત્ અસ્મિન્વતેઅશ્વધ્યંદાં
પત્યસુસંપુત્રપ્રધનાદ્યવિયોગોનાર્હસ્થાવિયોગઃસત્તજન્મનિમયતિ અત્રવતેચંદ્રોદયવ્યાપિનીતિથિપ્રાંહ્યા ચં
દ્રોદયેપૂજાયુકેઃ દિનદ્વયેસર્વેડસર્વેવાપરેય ॥ ઇતિ શ્રીમદ્વંતોપાધ્યાયસુકાદીનાધોપાધ્યાયવિરચિ
તે ધર્મસિંધુસારે આપાદમાસકલ્પનિર્ણય રહેદાઃ સમાપ્તઃ ॥

સંન્યાસીએ આતુર્માસ્ય એક ઠેકાણે રહેવું તેનો વિધિ કહેછે.

સંન્યાસીએ પ્રથમ ક્ષૌર કાપી ચાર વખત શ્રુતિકાલાન અને પ્રાણાચાર ઇલાદિક વિધિ કરી
વ્યામજન કરવી. હવે સંક્ષેપથકી તેનો વિધિ કહેછે:—દેશ દાહને ઉચ્ચાર કરી “ચાતુર્માસવાસ-

૧. પ્રપાદે વાપદે ॥ કાજદો કી યદા સ્નાન્ કોઠિન્વાસદાજનમ્ ॥ તથા વા ગુરુને નારી ન સા રેખમમાડવાય ॥ ૨ ॥ શ્વુ
દેરે પ્રસન્નમિ મદ્રે પૈત્તિરેયુંનમ્ ॥ મલ્લમેલે સ્વિકિરિતે શુદ્ધાષાદે સમગતે ॥ ૨ ॥ આકાશ્યા પૌર્ણિમાસ્યા ॥ સંન્યાસાદે દુપમિતે ॥
૩. દગ્ધે-નામમેદં મન્વન્દપૂર્વં હાદમ્ ॥ ૩ ॥ સૌભાગ્યવનપાન્યાદિપ્રાયે દિવગુરુયે સ્વાદિ નિર્મૂલં ॥

સંકલ્પ કરતું શ્રીકૃષ્ણવ્યાસભાષ્યકારાણાં સપરિવારાણાં પૂજનં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી મધ્યભાગમાં શ્રીકૃષ્ણનું આવાહન કરી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણુરીતે વાસુદેવ, સંકર્ણ, પ્રદુમ્ન, અને અનિરુદ્ધ, એમનું આવાહન કરી એ શ્રીકૃષ્ણપંચકના દક્ષિણ ભાગમાં વ્યાસનું આવાહન કરી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણુરીતે સુમંતુ, જૈમિનિ, વૈશંપાયન, અને પૈલ એ વ્યાસપંચકનું આવાહન કરી શ્રીકૃષ્ણપંચકના ડાબા ભાગમાં ભાષ્યકાર શ્રીસંકરાચાર્યનું આવાહન કરવું. પછી તેની પૂર્વ દિશાથી પ્રદક્ષિણુરીતે પદ્મપાદ, વિશ્વરૂપ, ત્રોટક, અને હસ્તામલક, એમનું આવાહન કરી પછી શ્રીકૃષ્ણપંચકમધ્યે—શ્રીકૃષ્ણની બન્ને તરફ બ્રહ્મા, અને રુદ્ર; પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં સનક, સનંદન, સનાતન, અને સનત્કુમાર, એમનું આવાહન કરવું. શ્રીકૃષ્ણપંચકની આગળ ગુરુ, પરમગુરુ, પરમેષ્ઠિગુરુ, વસિષ્ઠ, શક્તિ, પરાશર, વ્યાસ, શુક, ગૌડપાદ, ગોવિંદપાદ, સંકરાચાર્ય અને બીજા બ્રહ્મનિષ્ઠ એ સર્વેનું આવાહન કરી ત્રણે પંચકને અગ્નિપુણે ગણપતિ, ઇશાન ખુલ્લામાં ક્ષેત્રપાળ; વાયુકોણમાં દુર્ગા, નૈઋત્યપુણે સરસ્વતી, અને પૂર્વેયકાં આઠે દિશામાં ઇંદ્રાદિક આઠ લોકપાલ, એ રીતે એ સઘળા દેવોનું આવાહન કરી પૂજા કરવી, તેમાં નારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવી. બીજાં—ઝોની, ઝોંકાર આદિ અને નમઃ અંતમાં એવા તેના તેના નામમંત્રવડે પૂજા કરવી. પૂજા થયા પછી પ્રતિબંધ ન હોય તો, “ચતુરો વાર્ષિકાન્ માસાન્ રહ વસામિ.” એવો મનમાં સંકલ્પ કરી “અહં તાવન્નિવત્સ્યામિ, સર્વમૃતહિતાય વૈ ॥ પ્રાયેણ પ્રાવૃપિ પ્રાણિસંકુલં વર્ત્મ દશ્યતે ॥ અતસ્તેવામર્હિંસાર્થે, પશ્યાન્ વૈ શ્રુતિસંશ્રયાન્ ॥ સ્થાસ્યામશ્ચતુરો માસાન્નૈવાસતિવાધકે,” એવો વાર્ષિક સંકલ્પ કરવો. પછી સંન્યાસીને ગૃહસ્થોએ ઉત્તર આપવો. સુખેકરી આપ ઇહાં બિરાજે, તેથી અમે કૃતાયે થઇશું, અને હવેસાથે અમે યથાશક્તિ આપની સેવા કરીશું.” એ રીતે કહ્યા પછી વૃદ્ધોના કમવડે યતિઓને ગૃહસ્થોએ અને યતિઓએ પરસ્પર નમસ્કાર કરવા. આ વિધિ પૂનમને દિવસે ન બને તો બારસને દિવસે કરવો. આપાદ વદ બીજને દિવસે અશ્ન-ન્યશન એ નામનું વ્રત કરવું. એ વ્રતમાં લક્ષ્મીસહિત વિષ્ણુની પલંગ ઉપર પૂજા કરી “પત્ની મર્ત્યવિયોગં ચ, મર્તી માર્યાસમુદ્ગવં ॥ નામુર્વંતિ યથા દુઃખં, વૈપત્યાનિ તથા કુરુ.” ઇત્યાદિક સ્ત્રી પુરુષના અભંગની પ્રાર્થના કહેનાર મંત્રો વડે પ્રાર્થના કરવી. પછી ચંદ્રને અર્ધ આપી નક્તલોજન કરવું. એ રીતે ચાર માસ લગી વદ બીજને દિવસે પૂજા કરી સ્ત્રીસહિત એવા બ્રાહ્મણને શમ્પાદાન કરી તે પ્રતિમાનું સર્વ સામગ્રીસહિત દાન કરવું. આ વ્રત કરવાથી અક્ષય દાંપત્ય(સ્ત્રી પુરુષપણ)નું સુખ; પુત્ર, ધન, ઇત્યાદિકોના અભિયોગ; અને ગૃહસ્થાશ્રમનો અવિયોગ; ઇત્યાદિ સાત જન્મ લગી પ્રાપ્ત થાયછે. ચંદ્રોદયસમયે પૂજા કરવી એમ કહેલ છે માટે એ વ્રતમાં ચંદ્રોદયવ્યાપિની તિથિ લેવી. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપિની હોય અથવા ન હોય તો બીજા દિવસની જ લેવી. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂતકાશીનાયોપાધ્યાય-વિરચિતે ધર્મસિદ્ધિસારે આપાદમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથશ્રાવણમાસઃ ॥ સિંહેપૂર્વાઃપોહશનાભ્યઃપુણ્યકાલઃ રાત્રૌતૂતં અન્નમાસેપ્કમકવ્રતંતંત્રમતં વિષ્ણુશિવાદ્યભિષેકશ્ચોક્તઃ સિંહરાશિગતેસૂર્યવૈયસ્યગૌઃપ્રસૂયતે તેનચ્યાદૃતિમિર્ઘૃતાકાયુતસંખ્યસર્પપહોમં કૃત્વાસાતૌર્ગ્રાહણાયદેયા એવંનિશીયેનોઃકંદનેપિમૃત્યુંજયમંત્રેણહોમાદિરૂપાશાંતિઃકાર્યા એવંશ્રાવણમાસેદિવાશ્વિનીપ્રસવોપિનિપિદ્ધઃ માઘેવુધેચમહિષીશ્રાવણેવલ્લવાદિવા સિંહેગાવઃપ્રસૂયંતેસ્વામિનોમૃત્યુદાયકા હત્યુકેરત્રાપિશાંતિઃ શાંતિપ્રથતોહેયા સોમવારવ્રતંકાર્યશ્રાવણેવૈયથાવિધિ શકેનોપોષણકાર્યમથવાનિશિભોજનં એવંશ્રાવણેમૌમવારેગૌરીપૂજાપ્યુક્તા શ્રાવણશુક્રચતુર્થીમધ્યાહ્નવ્યાપિનીપૂર્વયુતાગ્રાહ્યા શ્રાવણશુક્રપંચમીનાગપંચમી ઇયમુદયેત્રિમુહર્તવ્યાપિનીપરવિદ્વાગ્રાહ્યા પરેચ્છિમુહર્તન્યૂનાપંચમીપૂર્વેદુચ્છિમુહર્તન્યૂનચતુર્થીવિદ્વાતદાપૂર્વેત્રિમુહર્તાધિકચતુર્થીવેધેદ્વિમુહર્તાપિપરૈચ મુહર્તમાત્રાનુનગ્રાહ્યેતિમમપ્રતિભાતિ અસ્યાંમિત્યાદિલિખિતાઃમૃન્યવાચયથાચારંનાગાઃપૂજ્યાઃ શ્રાવણશુક્રદ્વાદશ્યાંમાસંકૃતસ્ય શાકવર્જનવ્રતસ્યસાંગતાર્યગ્રાહણાયશાકદાનંકરિષ્યદ્વિતિસંકલ્પ્ય ગ્રાહણંસંપૂજ્ય ઉપાયનમિદંદેવવ્રતસંપૂર્ણહેતવે શાકંતુદ્વિજવર્યાંપસહિરખ્યંદદામ્યહં ઇત્યાદિમંત્રેણપક્કમામંવાશાકંદદ્યાત્ તતો દધિમાદ્રપદેમા સેવર્જયિષ્યેસદાહરે ઇતિદધિવ્રતંસંકલ્પયેત્ અન્નદધિમાત્રંવર્જ્યં તન્નાદીનામનિપેધઃ અથપારણાદેદ્રાદ્ર્યાંવિષ્ણોઃપવિત્રારોપણં પારણાદેદ્રાદ્રશ્યસત્ત્વેત્રયોદશ્યાંપારણાદેતત્રાસંભવેશ્રવણર્ક્ષેપૂર્ણિમાયાંવાકાર્યં

શિવપવિત્રંચતુર્દશ્યામષ્ટમ્યાંવાપૌર્ણમાસ્યાંવાકાર્યપવંદેવીગણેશદુર્ગાદીનાં ચતુર્દશીચતુર્થીતૃતીયાનવમ્યા
દ્વયોથાકુલાચારંતિથયઃ તત્તત્તિથિચ્ચસંભવેસર્વદેવાનાંશ્રાવણપૌર્ણમાસ્યાંકાર્યં તત્રાપ્યસંભવેકાર્તિક્ય
વધિગોળકાલઃ इदंનિલંઅકુર્વાંણોવજલયઃ તસ્યસાંવત્સરીપૂજાનિષ્ફલેત્યાદ્યુક્તેઃ ગોળકાલેપ્યકરણે ત
દાયુતંજપેન્મંત્રંસ્તોત્રંવાપિસમાહિત इत्यુક્તેર્યુતસંત્યાકતદેવતામૂલમંત્રજપઃપ્રાયશ્ચિત્તં તત્રપૂર્વેશુરધિવા
સન્તપરેહિપવિત્રારોપણંદ્વયહકાલાસંભવેસઘોધિવાસનપૂર્વકંતત્કાર્યમ્ ॥

હવે શ્રાવણ માસમાંનાં કૃત્યો કહેછે.

સિંહ સંક્રાંતિની પ્રથમની શોળ ધરી પુણ્યકાલ. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થઈ હોય તો પ્રથમ (પત્ર ૪
માં) કલાપ્રમાણે પુણ્યકાલ બાણુવો. એ માસમાં એકભક્તવ્રત, નક્તવ્રત, વિષ્ણુ અને શિવ ઇલાદિ
ઉપર અભિષેક એ કરવા. સિંહ રાશિનો સૂર્ય છતાં જેની ગાય વિષાય તેણે વ્યાહૃતિમંત્રવડે ધીમાં
બીજતેલા સૂર્યનો દશ હજાર હોમ કરી તે વિષાયથી ગાય ગ્રાહણને દેવી. એ પ્રમાણે મધ્યરાત્રે
ગાય હંચા સ્વરથી શોક કરે તો પણ મૃત્યુંજય મંત્રવડે હોમાદિરૂપ શાંતિ કરવી. એ રીતે શ્રાવણ
માસમાં દિવસે ઘેરી વિષાય તો તે પણ નિષિદ્ધ છે. “માથ માસમાં તથા બુધવારે ભેંસ; શ્રાવણ
માસમાં દિવસની ઘેરી; અને સિંહ સંક્રાંતિમાં ગાય; એ વિષાય તો પોતાના પાળનારને મૃત્યુ આપે
છે,” એવાં વચન છે માટે એ ઠેકાણે પણ શાંતિ કરવી, તે શાંતિમંત્રોમાં ભેંધ લેવી. “શ્રાવણ
માસમાં વિધિપૂર્વક સોમવારનું વ્રત કરવું. શક્તિમાન હોય તેણે ઉપવાસ કરવો, અથવા રાત્રિએ
સોજન કરવું.” એ રીતે શ્રાવણના મંગળવારને દિવસે ગોરીપૂજા પણ કરવાની કહી છે. શ્રાવણ શુદ્ધ
ચોથ મહાપ્રજ્ઞાપિની હોય અને પૂર્વેવિક્લા હોય તે લેવી. શ્રાવણ શુદ્ધ પાંચમને નાગપંચમી કહે છે.
એ મૂર્ખોદયપછી છ ધરી વ્યાપેલી હોય એવી છઠવડે વિક્લા લેવી. પાંચમ બીજે દિવસે છ ધરીથી
ઝોછી હોય અને પ્રથમ દિવસે છ ધરી કરતાં ઝોછી એવી ચોથવડે વિક્લા હોય તો પ્રથમનીજ
લેવી. છ ધરી કરતાં અધિક ચોથનો વેધ હોય તો ચાર ધરી છતાં પણ બીજા દિવસની લેવી.
બીજે દિવસે બે ધરી હોય તો તે લેવી નહીં, એમ મને ભાસે છે. એ પાંચમને દિવસે, પોતાના
કુલાચાર પ્રમાણે ભીંતમાં ચીતરેલા, અથવા માટીવતી બનાવેલા નાગ દેવતાઓની પૂજા કરવી.
શ્રાવણ શુદ્ધ બારસને દિવસે, “માસંક્રુતસ્ય શાકવર્જનવ્રતસ્ય સાંગતાર્યં વ્રાહ્મણાય શાકદાનં કરિષ્યે.”
એવો સંકલ્પ કરી શ્રાહણુની પૂજા કીધા પછી, “ઉપાયનસિદ્ધં વૈવ, વ્રતસંપૂર્ણહેતવે ॥ શાકં તુ
દ્વિજવર્યાય, સહિરણ્યં વદામ્યહં,” ઇલાદિક મંત્રવડે રાંધેલું અથવા કાચું શાક દેવું. ત્યાર પછી,
“દધિ માદ્રપદે માસે, વર્ગયિષ્યે સદા હ્રતે.” એવો દધિવ્રતનો સંકલ્પ કરવો. એ વ્રતમાં દેવલ દહીં
વળ્યું છે; હાસ દૂધ ઇલાદિકનો નિવેધ નથી. પછી પારણુને દિવસે બારસમાં વિષ્ણુને પવિત્રાં
ધરાવવાં. પારણુને દિવસે બારસ ન હોય તો તેરસમાં પારણુને દિવસે, તે સમયે ન અને તો શ્રાવણ
નક્ત્ર, અથવા પૂનમ એ દિવસે પવિત્રાં ધરાવવાં. ચૌદશ, આઠમ અથવા પૂનમ એમાંના કોઈએક
દિવસે શિવને પવિત્રાં ધરાવવાં, એ પ્રમાણે દેવી, ગણપતિ, દુર્ગા, ઇલાદિકોને પવિત્રાં ધરાવવાં તે
માટે ચૌદશ, ચોથ, ત્રીજ, નોમ ઇલાદિ તિથિએ કુલાચારપ્રમાણે લેવી. તે તે તિથિમાં બની ન
શકે તો સર્વ દેવતાઓને શ્રાવણુની પૂનમને દિવસે ધરાવવાં. તે દિવસે પણ બની ન શકે તો કાર્તિક
શુદ્ધ પૂનમ સળી ગોલુ કાલ છે. “એ પવિત્રાં ધરાવે નહીં તો અધોધોનિ પામે છે, અને વર્ષ લગી
કરેલી પૂજા વ્યર્થ બન્ય છે,” એમ કહ્યું છે માટે એ પવિત્રાર્પણ નિલ છે. ગોલુકાલમાં પણ ન કરે
તો, “તે સમયે શાવધાન થઈ મંત્રનો દશ હજાર જપ અથવા સ્તોત્ર પાઠ કરવા,” એવાં વચન
છે માટે તે દેવતાનો મૂળમંત્રનો દશ હજાર જપ કરવો એ પ્રાયશ્ચિત્ત બાણુવું. તેમાં પ્રથમ
દિવસે અધિવાસન કરી બીજે દિવસે પવિત્રાં ધરાવવાં. બે દિવસનો સંભવ ન હોય તો એકજ દિવસે
પ્રથમ અધિવાસન કરી પછી પવિત્રાં ધરાવવાં.

અષ્ટસંક્ષેપતઃપ્રયોગઃ ॥ કાર્પાસસૂત્રસ્યનવસૂચીવિધાયજ્યોત્તરશતનવસૂચ્યાદેવજાનુપર્યંતંચતુ
વિંશતિમંષિકમુક્તમપવિત્રં ચતુર્ધવાશાષ્ટયસૂચ્યાઝરલંચિદ્વાદશમંષિકમધ્યમં સત્તવિંશતિનવસૂચ્યાઝ
ષ્ટમંષિકનામિપર્યંતંકનિષ્ઠં પવિત્રંચરુત્યા વિંશત્યુત્તરશતેનસત્તયાવાનવસૂચ્યાપાદલંવિર્નીયનમાલામ
ષોષ્ટશતચતુવિંશત્યન્યતરમંષિકાંકૃત્યા દ્વાદશનવસૂચ્યાદ્વાદશમંષિકમંચપવિત્રં. સત્તવિંશતિનવસૂ
ચ્યાગુરુપવિત્રં ત્રિસૂચ્યાંગદેવતાપવિત્રાણિકુર્યાંત્ શિવપવિત્રાણિલિંગવિસ્તારાનુસારેણકુર્યાંત્ સર્વાણિ

પવિત્રાણિપંગ્ગાદ્યેનપ્રોક્ષ્ય પ્રણવેનપ્રક્ષાલ્યમૂલેનાદ્યોત્તરશતમભિમંજ્ય ગ્રંથીતુંકુમેનરંજયિત્વાસર્વેપવિત્રાણિવંશપાત્રેસંસ્થાપ્ય ધસ્ત્રેણપિધાયદેવપુરતોન્યસ્ય ક્રિયાલોપવિધાનાર્થયત્ત્વયા વિહિતંપ્રમો મયૈતત્ક્રિયતેદેવતચતુષ્ટયેપવિત્રકં નમેષિન્નોભવેદેવકુરુનાથદયામયિ સર્વેયાસર્વેદાવિષ્ણોમમત્વંપરમાગતિરિતિપ્રાર્થ્યાધિવાસનંકુર્યાંત તત્ર દેશકાલૌસંકીર્ત્ય સંવત્સરકૃતપૂજાફલાવાત્સર્યં અમુકદેવતાપ્રીત્યર્થં અધિવાસનવિધિપૂર્વેકંપવિત્રારોપણંકરિષ્યે" इतिसंकल्प्य देवपुरतःसर्वतोभद्रेजलपूर्णकुंभंसंस्थाप्य कुंभेवंशपात्रंतत्रतानिपवित्राणिनिधायतेषु संवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकारणायभोः विष्णुलोकात्पवित्राद्यआगच्छेहनमोस्तुते इतिमंत्रेणमूलमंत्रेणचावाह्य त्रिसृज्यांत्रहविष्णुरुद्राभ्रवसृज्यांकारसोमवह्निरह्ननागे शसूर्यशिवविश्वेदेवानुत्तमभ्यमकनिष्ठपवित्रेषुप्रहविष्णुरुद्रान्सत्वरजस्तमांस्थावाह्यवनमालायांप્રकृतिं चावाह्यमूलमंत्रेणश્રીपवित्राद्यावाहितदेवताभ्योनमइत्यंतेनगंधाद्युपचारैःपूजयेत् ततःपूर्वसंपादितंवितस्तिमात्रेद्वादशार्थधिकंगंधपवित्रमादाय विष्णुतेजोद्भवंरम्यंसर्वपातकनाशनं सर्वकामप्रदंदेवतवागेधारायाम्यहमितिमंत्रेणमूलसंपुदितेनदेवपादयोःसमर्पयेत् देवस्यकरेवक्षीयादित्यन्ये ततोदेवंपंचोपचारैःसंपૂज्यप्रार्थयेत् आमंत्रितोसिदेवेशपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वांपूजयिष्यामिसાન્નિધ્યંકુરુકેશવ ક્ષીરોદ્ધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિગ્રહ પ્રાતસ્ત્વાંપૂજયિષ્યામિસન્નિધૌભવતેનમઃ તતઃસાષ્ટાંગપ્રણમ્યપુષ્પાંજાલેદદ્યાત્" इत्यधिवासनं अत्रसर्वैत्रमूलमंत्रोशुरूपदिष्टस्तंत्रिकोवैदिकोचादेवनायत्रीरूपोचाप्राह्यः ॥

હવે સંક્ષેપથી પવિત્રાં ધરાવનાનો પ્રયોગ કહેછે.

કપાસસાં સૂત્રવતી નવસૂત્રી (નવ તંતુ) કરી તે નવસૂત્રીના એકસો આઠ દેરાતું, અને દેવના બીજાં (ગોઠાણુ-ગુઠા) લગી લાંબું, અને ચોવીશ ગાંઠ સહિત જે પવિત્ર તે ઉત્તમ, નવસૂત્રીના ચોવીશ દેરાતું, સાથળલગી લાંબું, અને બાર ગાંઠ સહિત તે મધ્યમ અને સત્તાવીસ નવસૂત્રીતું, નાભિપર્યંત લાંબું, અને આઠ ગાંઠયુક્ત તે કનિષ્ઠ, એ પ્રમાણે પવિત્રાં કરીને, પછી નવસૂત્રીના એકસો વીસ દેરાની અથવા સિતેર (૭૦) દેરાની, ચરણુ લગી લાંબી અને એકસો આઠ અથવા ચોવીશ ગાંઠયુક્ત એવી વનમાલા કરવી. સારપછી નવસૂત્રીના બાર દેરાતું અને બાર ગાંઠયુક્ત એવું ગંધપવિત્ર કરવું. પછી નવસૂત્રીના સત્તાવીશ દેરાતું શુરુપવિત્ર કરવું, અને ત્રિસૂત્રી (ત્રણ તંતુ) વડે અંગદેવતાનાં પવિત્રાં કરવાં. શિવમાટે પવિત્રાં ક્ષિગના રવરૂપે અનુસાર કરવાં. એ રીતે સઘળાં પવિત્રાંઓને પંચગવ્યવતી પ્રોક્ષણ કરી ઈકારવડે ધોવાં. સારપછી મૂળમંત્ર ભણી એકસો આઠવાર પવિત્રાં મત્રી ગાંઠિને કુંકુમવડે રંગી, તે પવિત્રાં વાંસના પાત્રમાં રાખી, તે ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી, દેવને સમીપે ધરવાં અને પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“ક્રિયાલોપવિધાનાર્થ, યત્ત્વયા વિહિતં પ્રમો ॥ મયૈતત્ક્રિયતે દેવ, તવ નુષ્ટૈ પવિત્રકં ॥ ન મે વિન્નો ભવેદેવ, કુરુ નાથ દયાં મયિ ॥ સર્વેયા સર્વેદા વિષ્ણો, મમ ત્વં પરમા ગતિઃ,” એ રીતે પ્રાર્થના કરી અધિવાસન કરવું. તે આ રીતે,—દેશ, કક્ષનેા ઉચ્ચાર કરી, “સંવત્સરકૃતપૂજાફલાવાત્સર્યં અમુકદેવતાપ્રીત્યર્થં અધિવાસનવિધિપૂર્વેકં પવિત્રારોપણં કરિષ્યે” એવો સકલ્પ કરી, દેવની સામે સર્વતોભદ્રમંડલ કરી તે ઉપર જલપૂર્ણ કલશ રાખી તે ઉપર વાંસતું પાત્ર રાખવું અને તેમાં પવિત્રાં રાખવાં. પછી તે પવિત્રાંમાં “સંવત્સરસ્ય યાગસ્ય, પવિત્રીકરણાય ભોઃ ॥ વિષ્ણુલોકાત્પવિત્રાદ્ય આગચ્છેહ નમોસ્તુ તે,” એ મંત્રવડે આવાહન કરી ત્રિસૂત્રીમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, એમનું અને નવસૂત્રીમાં ઈકાર, સોમ, વહ્નિ, બ્રહ્મા, નાગ, ઇશ, સૂર્ય, શિવ, વિશ્વેદેવા, એમનું અને ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ પવિત્રામાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, અને સત્ત્વ, રજ, તમ એમનું આવાહન કરી વનમાલામાં પ્રકૃતિનું આવાહન કરી મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તેની અંતે “શ્રીપવિત્રાદ્યાવાહિતદેવતાભ્યોનમઃ” એવો ઉચ્ચાર કરી ચંદનાદિક સામગ્રીવડે પૂજા કરવી. પછી પ્રથમ તૈયાર કરેલું વેત ૧ લાંબું બાર ગાંઠયુક્ત એવું ગંધપવિત્ર હાથમાં લઈ, “વિષ્ણુતેજોદ્ભવં રમ્યં, સર્વે-પાતકનાશનં ॥ સર્વકામપ્રદં દેવ, તવાંગે ધારયામ્યહં,” એ મંત્રની બન્ને તરફ મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી તે મંત્રવડે દેવના ચરણુ ઉપર અર્પણુ કરવું. દેવના હાથમાં બાંધવું એમ પણ કેટલાએક કહે છે. પછી દેવની પંચોપચારથી પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. “જામંત્રિતોસિ દેવેશ, પુરાણપુરુષોત્તમ ॥ પ્રાતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સાન્નિધ્યં કુરુ કેશવ ॥ ક્ષીરોદ્ધિમહાનાગશય્યાવસ્થિતવિગ્રહ ॥ પ્રાતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, સન્નિધૌ ભવ તે નમઃ ॥” આ પ્રમાણે પ્રાર્થના ક્રીધાપછી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી પુષ્પાં બક્ષિ સમર્પણુ કરવી, એ રીતે અધિવાસન થયું. અહીં સઘળે સ્થાનકે મૂળમંત્ર લેવો તે તાંત્રિક, વૈદિક અથવા દેવગાયત્રીરૂપ જે શુરુએ ઉપદેશ કરેલો હોય તે લેવો.

તતોરાત્રિસત્કથાજાગરેણાતિવાહ્ય પ્રાતઃકાલેસયોધિવાસનેગોદોહાંતરિતેવાકાલેપવિત્રારોપણાંગમૂ
તેદેવપૂજનંપવિત્રપૂજનંચકરમ્યેશ્વરેતિસંકલ્પ્ય દેવંપવિત્રાણિચ્છફલાદ્યુપનૈવેદ્યાંતંગ્રાહ્યુપચારૈઃસંપૂજ્યગંધ
દૂર્વાશ્વત્યુતંકનિષ્પંધવિત્રમાદાય દેવદેવનમસ્તુભ્યંગૃહાણેદંપવિત્રકં પવિત્રીકરણાર્થાયવર્ષપૂજાફલપ્રદં
પવિત્રકંકુરુધ્વાધ્યનમયાદુષ્કૃતકૃતં શુદ્ધોમવામ્યહંદેવત્વત્પ્રસાદાસુરેશ્વરેતિમંત્રેણમૂલસંપુટિતેનદત્વા
મધ્યમોત્તમપવિત્રેવનમાલંચૈવમેવૈતન્મંત્રાનૃત્યાદયાત્ અંગદેવતામ્યોનામ્નાસમર્ચ્યમહાનૈવેદ્યંદત્વાનીરા
ગ્વપ્રાર્થયેત્ મણિવિદુમમાલાભિર્મંદારકુસુમાદિભિઃ શ્યંસાંવત્સરીપૂજાતવાસ્તુગરુડધ્વજ વનમાલાંય
યાદેવકૌસ્તુભંસતતંદદિ તદ્વત્પવિત્રતંતંસ્ત્વંપૂજાંચહૃદયેવહ જાનતાઽજાનતાવાપિયત્કૃતંનતવાર્ચનં કે
નચિદ્વિપ્રદોષેણપરિપૂર્ણતદસ્તુમે મંત્રહીનંક્રિયાહીનંમક્તિહીનંસુરેશ્વર યત્પૂજિતંમયાદેવપરિપૂર્ણતદસ્તુમે
અપરાધસહસ્ત્રાણિક્રિયંતેહર્નિશંમયા દાસોયમિતિમામત્વાક્ષમસ્વપરમેશ્વરેતિ અત્રશિવાદૌગરુડધ્વજેત્યા
દૌવૃપવાહનેત્યુદઃ વનમાલામિતિશ્લોકસ્યતુલોપઃદેવ્યાંતુદેવદેવસુરેશ્વરેત્યાદૌદેવિદેવિસુરેશ્વરીત્યાદિક્ષી
પ્રત્યયાંતપદોહઃકાર્યઃ શોષંસમાને તતોગુરંસંપૂજ્યપવિત્રંદત્વાન્યગ્રાહ્યેભ્યઃસુવાસિનીમ્યશ્ચાન્યાનિદત્વા
સ્વયમપિસકુદુંડોધારયેત્ તતોગ્રાહ્યેઃસહમુક્તાચિરાત્રંચાચર્યાદિનિયમવાનદેવેપવિત્રાણિધારયેત્
દેવસન્નાનાદિકોપચારાન્પવિત્રાણિઉત્તાર્યકારયેત્ ચિરાત્રાંતેદેવંસંપૂજ્યપવિત્રાણિધિસર્જયેત્ અત્રશિવા
દિપવિત્રારોપણેચતુર્વંશીપૂર્વેવિદ્યાગ્રાહ્યા एवंપૂર્ણમાપિત્રિમુહૂર્તસાયાહવ્યાસાપૂર્વેવિદેવગ્રાહ્યા અષ્ટમ્યાવિ
તિથ્યંતરાણ્યપિપવિત્રારોપણેપ્રથમપરિચ્છેદોક્તામામ્યતિથિર્નિર્ણયાનુસારેણગ્રાહ્યાણિ ॥ इति पवित्रा
रोपणविधिः ॥

ભારપછી સત્કથાના શ્રવણ વગેરેથી ભગરણુવડે રાત્રિ વીતાવી, પ્રાતઃકાલે તત્કાળે અથવા ગાય
દોષાય ઐરલા વખત મુઘી અધિવાસન કરવું હોય તો, “પવિત્રારોપણાંગમૂતં દેવપૂજનં પવિત્રપૂજનં
ચ કરિયે,” એ રીતે સંકલ્પ કરી દેવતાની અને પવિત્રાંઓની કૃણાદિક સાધારણ નૈવેદ્ય લગી ગંધાદિક
ઉપચારવડે પૂજા કરી ચંદન, દૂર્વા અને અક્ષતસહિત કનિષ્ઠ પવિત્રું લઈ “દેવ દેવ નમસ્તુભ્યં, ગૃહા-
ણેદં પવિત્રકં ॥ પવિત્રીકરણાર્થાય, વર્ષપૂજાફલપ્રદં ॥ પવિત્રકં કુરુધ્વાઘ, યન્મયા તુષ્કૃતં કૃતં ॥
શુદ્ધો મયામ્યહં દેવ, ત્વત્પ્રસાદાસુરેશ્વર,” મૂળમંત્રવડે સંપુટ કરેલા આ મંત્રે કરી તે પવિત્રું અર્પણ
કીધાં પછી મધ્યમ, ઉત્તમ પવિત્રાં અને વનમાળા એ સર્વ પ્રથમ કહેલા મંત્રવડેજ અર્પણ કરવાં. અંગ-
દેવતાઓને નામમંત્રવડે અર્પણ કરી મહાનૈવેદ્ય અર્પણ કરી આરતી કરી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—
“મણિવિદુમમાલાભિર્મંદારકુસુમાદિભિઃ ॥ શ્યંસાંવત્સરી પૂજા, તવાસ્તુ ગરુડધ્વજ ॥ વનમાલાં યથા
દેવ કૌસ્તુભં સતતં દદિ ॥ તદ્વત્પવિત્રતંતંસ્ત્વં પૂજાં ચ હૃદયે વહ ॥ જાનતાઽજાનતા વાપિ, યત્કૃતં ન
તવાર્ચનં ॥ કેનચિદ્વિપ્રદોષેણ, પરિપૂર્ણ તદસ્તુ મે ॥ મંત્રહીનં, ક્રિયાહીનં, મક્તિહીનં સુરેશ્વર ॥ યત્પૂ-
જિતં મયા દેવ, પરિપૂર્ણ તદસ્તુ મે ॥ અપરાધસહસ્ત્રાણિ, ક્રિયંતેઽહર્નિશં મયા ॥ દાસોઽયમિતિ માં
મત્વા, ક્ષમસ્વ પરમેશ્વર.” શિવ ઇત્યાદિક દેવતાઓનાં પવિત્રાં હોય તો ‘ગરુડધ્વજ’ એ ઠંકાણે
‘વૃપવાહન’ એવે. ઉચ્ચાર કરવે, અને ‘વનમાલાં’ એ શ્લોક બોલવે નહીં. દેવીનાં પવિત્રાં હોય
તો ‘દેવ દેવ સુરેશ્વર’ ઇત્યાદિ સ્થાનકે ‘દેવિ દેવિ સુરેશ્વરી’ ઇત્યાદિક શ્રીપ્રત્યયાંત પદને ઉચ્ચાર
કરવે, અને ગાંધી સઘળું સમાન બાણવું.—ભારપછી શુરની પૂજા કરી પવિત્રાં દેવાં અને બીજા
ગ્રાહ્યો, તથા સૌભાગ્યવતી શ્રીઓ એમને બીજાં પવિત્રાં દઈ પછી સર્વ હુંડુંઅસમેત પોતે પવિત્રાં
ધારણુ કરવાં. પછી ગ્રાહ્યણુસહિત સોજન કરી ત્રણ રાત્રિપર્યંત ગ્રહચર્યાદિ નિયમ ધારણુ કરી દેવને
પવિત્રાં ધારણુ કરાવવાં. દેવને આનાદિક ઉપચાર પવિત્રાં ઉતારી કરવા. આ રીતે ત્રણ રાત્રિ ગયાપછી
દેવની પૂજા કરી પવિત્રાંનું વિસર્જન કરવું. શિવ ઇત્યાદિકને પવિત્રાં ધરાવવામાટે ઐશ્વર્ય પૂર્વેવિક્ષા
હોય તે લેવી. એ પ્રમાણે પૂનમ પછુ છ વડી સાચાદ્વાજમાં વ્યાપિની હોય એવી પૂર્વેવિક્ષા લેવી.
આઠમ આદિ બીજી તિથિઓ પછુ પવિત્રાં ધરાવવામાટે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલા સામાન્ય તિથિ-
નિર્ણયને અનુસારેજ લેવી. એ પ્રમાણે પવિત્રાં ધરાવવાનો વિધિ સંપૂર્ણ થયો.

અધોપાકર્મકાલઃ ॥ તત્રવહ્નચાનાંશ્રવણશુક્લપક્ષેશ્રવણનક્ષત્રંપંચમીહસ્તરૂતિકાલત્રયંતત્રશ્રવણંમુ
ર્યકાલસ્તદ્ભામેપંચમ્યાદિઃતથાચકાલતત્તયત્રિવેચનેસંપ્રહકારિકાયાં પર્થેણિશ્રવણેકાર્યેપ્રહસંક્રાંત્યદ્યુપિ
તેઅગ્ન્યૌર્મિયંદૃષ્ટ્યકયંચિત્તદસંમવે તત્રવહસ્તપંચમ્યાંતયોઃકેવલયોરપિતત્રદિનદ્વયેશ્રવણસત્ત્વેયદિપૂર્વે
સૂર્યોદયમારભ્યપ્રવૃત્તંશ્રવણદ્વિતીયદિનેસૂર્યોદયોત્તરંત્રિમુહૂર્તવંતંતે તદાપરદિનયજ્ઞોપાકર્મેધનિષ્ઠાયોગપ્રા

શસ્ત્રાત્ત્વં યદિત્રિમુહર્તન્યૂનંતદાપૂર્વદિનપવસંપૂર્ણવ્યાપ્તેઃ યદિપૂર્વદિનેસૂર્યોદયેનાસ્તિપરદિનેસૂર્યોદયોત્તરં મુહર્તાદ્યંયત્તેતત્તદોત્તરદિનેપવ ઉત્તરાપાદાવેધનિપેઘાત્ યદિપરદિનેમુહર્તાદ્યંન્યૂનંપૂર્વદિનેચોત્તરાપાદા વિદ્વંતદાપંચમ્યાદિકાલોગ્રાહ્યઃ પંચમીહસ્તાદિકાલદ્વયંતુ ઔદયિકંમુહર્તત્રયવ્યાપિમુર્યં તદલાભેપૂર્વે વિદ્મમપિ પવંભાદ્રપદશુક્લપક્ષેપિશ્રવણપંચમીહસ્તાકાલત્રયનિર્ણયોક્તેયઃ પતદ્વહૃત્તેઃપૂર્વાહિકાર્યમ્ ॥

હવે ઉપાકર્મ (ઋષિપૂજન કરી જનોઈ બદલાવવું તે) નો કાળ કહે છે.

ઋગ્વેદીઓને શ્રાવણ શુદ્ધ પક્ષમાંના શ્રવણ નક્ષત્ર, પાંચમ, હસ્ત નક્ષત્ર એ ત્રણ કાળ છે. તેમાં શ્રવણ મુખ્ય કાળ છે. શ્રવણ ન મળે તો પાંચમ અથવા હસ્ત એ લેવા. તેમજ કાળતત્ત્વ-વિવેચન ગ્રંથમાં સંપ્રહકારિકાવિષે કહ્યું છે. “અહણુ, સંક્રાંતિ આદિ દૂષણુ રહિત એવી પૂનમ અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં કેમયથી યજુર્વેદી, અને ઋગ્વેદી એમણે ઉપાકર્મ કરવું. કદાચિત્ શુદ્ધ પૂનમ અને શુદ્ધ શ્રવણનો સંભવ ન હોય તો તે શુદ્ધ પક્ષમાંના હસ્તસહિત પાંચમને દિવસે, અથવા કેવળ હસ્ત નક્ષત્રને દિવસે, અથવા કેવળ પાંચમને દિવસે ઉપાકર્મ કરવું.” તેમાં બે દિવસ શ્રવણ નક્ષત્ર હોય એટલે જો પ્રથમ દિવસના સૂર્યોદયથી આરંભ કરી બીજે દિવસે સૂર્યોદયપછી છ ઘડી લગી શ્રવણ હોય તો ધનિષ્ઠાનો યોગ ઉત્તમ છે તેથી બીજે દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. જો ત્રણ મુહર્ત્તથી ઓછું હોય તો સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ છે માટે પ્રથમ દિવસેજ કરવું. જો પ્રથમ દિવસે સૂર્યોદયસમયે શ્રવણ ન હોય અને બીજે દિવસે સૂર્યોદય પછી ચાર ઘડી શ્રવણ હોય તો ઉત્તરાપાદાના વેધનો નિષેધ છે તેથી બીજે દિવસેજ કરવું.—જો બીજે દિવસે શ્રવણ ચાર ઘડી કરતાં ઓછા હોય અને પ્રથમ દિવસેજ ઉત્તરાપાદાવડે શ્રવણ વિદ્ય હોય ત્યારે પાંચમ આદિ કાળ અહણુ કરવા. પાંચમ, હસ્ત એ બે કાળ તો સૂર્યોદયથી છ ઘડી લગી વ્યાપ્ત હોય તે મુખ્ય. સૂર્યોદયથી છ ઘડી લગી ન મળે તો પૂર્વેવિદ્ય પછી લેવા. એજ રીતે ભાદરવા શુદ્ધ પક્ષમાં શ્રવણ, પાંચમ, અને હસ્ત નક્ષત્ર એ ત્રણ કાળનો નિયુષ જાણવો. એ ઉપાકર્મ ઋગ્વેદીઓએ પૂર્વાહિકાળમાં કરવું.

અથયજુર્વેદિનિર્ણયઃ ॥

તત્રયજુહવાનાંશ્રવણવત્તત્રયયજુર્વેદિનાંશ્રાવણપૌર્ણમાસીમુત્યઃકાલઃ પૌર્ણમાસ્યાઃખંડત્વેયદાપૂર્ણમાપૂર્વદિનેમુહર્તાદ્યંનંતરંપ્રવૃત્તાદિતીયદિનેપન્મુહર્તવ્યાપિની તદાસર્વયાજુપા નામુત્તરેય યદાશુદ્ધાચિકતયાદિનદ્વયેપિસૂર્યોદયવ્યાપિનીતદાસર્વયાજુપાનાંપૂર્વેય પૂર્વદિનેમુહર્તાદ્યંનંતરંપ્રવૃત્તાદિતીયદિનેમુહર્તાદ્યત્રય્યાદિવ્યાપિનીપન્મુહર્તન્યૂના તદ્વાતૈત્તિરીયૈક્ષતરાગ્રાહ્યો તૈત્તિરીયમિન્નયા જુવૈઃપૂર્વાગ્રાહ્યા યદાપૂર્વદિનેમુહર્તાદ્યંનંતરંપ્રવૃત્તાદિતીયદિનેમુહર્તાદ્યન્યૂનાભવતિત્તિરીયશાખાસ્ત્યેવવાત દાસર્વયાજુપાનાંપૂર્વેય હિરણ્યકેશિતૈત્તિરીયાણાંશ્રાવણીપૂર્ણમાસીમુત્યઃકાલસ્તદભાવેશ્રાવણેહસ્તઃશ્રાવણ શુક્લપંચમીનુતત્ત્વચ્છેડનુકેતનગ્રાહ્યા પતદેવભાદ્રપદેપિકાલદ્વયમિતિવિશેષઃ ખંડતિથિત્વેનિર્ણયઃપૂર્વાક્ત પવ હસ્તનક્ષત્રમપિઔદયિકંસંગવસ્પશિંગ્રાહ્યમન્યથાપૂર્વેવિદ્મમેવ આપસ્તંવાનાંશ્રાવણીપૂર્ણમાસીમુત્યાત દભાવેભાદ્રપદીતિવિશેષઃ ધૌષાપયનાનાંશ્રાવણીપૂર્ણમાસીમુત્યાદોપસંભાવનયાતદભાવેઆપાદીતિવિશેષઃ પતેપામપિખંડતિથિત્વેપૂર્વાક્તપવનિર્ણયઃ ॥

હવે યજુર્વેદીય ઉપાકર્મ કાળ કહે છે.

ઋગ્વેદીઓને જેમ શ્રવણ મુખ્ય કાળ છે, તેમ સર્વ યજુર્વેદીઓને શ્રાવણની પૂનમ મુખ્ય કાળ છે. પૂનમ જો ખંડિત હોય એટલે જ્યારે પ્રથમ દિવસે પૂનમ સૂર્યોદયથી બે ઘડી ઇલાદિ પછી પ્રવૃત્ત થઈ અને બીજે દિવસે ચાર ઘડી વ્યાપ્તિ હોય ત્યારે સર્વ યજુર્વેદીઓએ બીજા દિવસનીજ લેવી. જ્યારે શુદ્ધાધિક હોવાથી બીજે દિવસે સૂર્યોદયવ્યાપિની હોય ત્યારે સર્વ યજુર્વેદીઓએ પ્રથમ દિવસની લેવી. જ્યારે પૂર્વ દિવસે સૂર્યોદયથી બે ઘડી ઇલાદિ પછી પૂનમ પ્રવૃત્ત થઈ અને બીજે દિવસે જાદ ઇલાદિ ઘડી અથવા ચાર ઘડીથી ઓછી હોય ત્યારે તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓએ બીજા દિવસની લેવી, તૈત્તિરીયવિના બીજા યજુર્વેદીઓએ પૂર્વની લેવી. જ્યારે પૂર્વ દિવસે સૂર્યોદયથી બે ઘડી ઇલાદિ પછી પ્રવૃત્ત થઈ અને બીજે દિવસે ચાર ઘડી કરતાં ઓછી હોય અથવા ક્ષય થવાથી મુદ્દલ ન હોય ત્યારે સર્વ યજુર્વેદીઓએ પૂર્વનીજ લેવી. હિરણ્યકેશી તથા તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓને શ્રાવણની પૂનમ એ મુખ્ય કાળ છે, તે ન મળે તો શ્રાવણમાં હસ્ત લેવું. શ્રાવણ શુદ્ધ પાંચમ તો તે તે સૂત્રમાં કહી નથી માટે હિરણ્યકેશી તથા તૈત્તિરીયશાખાવાળા એમણે લેવી નહીં. એજ બંને

કાલ ભાદરવામાં પણ તેમને કલા છે, એ વિશેષ બાબતો. એ તિથિઓ ખંડિત હોય તો પ્રથમ કલાપ્રમાણેનું નિર્ણય બાબતો. હરત નક્ષત્ર પણ સૂર્યોદયથી સંગવકાળનો સ્પર્શ કરતું હોય તો તે લેવું. સંગવકાળને સ્પર્શ કરતું ન હોય તો પૂર્વવિક્ષેપ લેવું. આપસ્તંબોને આવણી પૂનમ મુખ્ય કાળ છે, તે ન મળે તો ભાદરવાની પૂનમ લેવી, એ વિશેષ બાબતો. બૌદ્ધધર્મોને આવણી પૂનમ મુખ્ય છે. કાંઈ એક દોષને લીધે તે ન મળે તો આપાદની પૂનમ લેવી, એ વિશેષ બાબતો. એ પ્રથમ કહેલા કાળ પણ ખંડિત હોય તો પ્રથમ કલાપ્રમાણેનું નિર્ણય બાબતો.

અથાપ્યમાધ્યંદિનાદિકાત્યાયનાં શ્રવણયુતાશ્રવણપૂર્ણમાકેવલાવાહસ્ત્યુક્તાપંચમીકેવલાવાસુ
લ્યકાલઃ અતઃકેવલશ્રવણેકેવલહસ્તેચતૈર્નાકાર્યે શ્રવણમાસેવિદ્વદોપેમાદ્રપદગતપૂર્ણમાપંચમ્યોઃકાર્યે
તિથેઃખંડત્વેપન્મુહર્તાધિક્યેડસરા પન્મુહર્તન્યૂનત્વેપૂર્વાગ્રાહ્યોત્યાદિઃપૂર્વોક્તપચ્ચનિર્ણયઃ ॥

કાલ, માધ્યદિન આદિ કાલધર્મોને શ્રવણયુક્ત એવી આવણી પૂનમ, અથવા કેવળ આવણી પૂનમ, હસ્તયુક્ત પંચમી, કિંવા કેવળ પાંચમ એ મુખ્ય કાળ છે, માટે એમણે એકલા શ્રવણ કે એકલા હરત નક્ષત્રમાં ઉપાકર્મ કરવું નહીં. આવણ માસમાં કાંઈ વિદ્વદ અથવા દોષ હોય તો ભાદરવાની પૂનમ અથવા પાંચમ એ દિવસે કરવું. ખંડિત તિથિ હોય અને બાર ઘડી કરતાં અધિક હોય તો બીજા દિવસની લેવી. બાર ઘડીથી ઓછી હોય તો પૂર્વ દિવસની લેવી, ઇલાદિક પ્રથમ કહેલા તેજ નિર્ણય બાબતો.

અથસામેવેદિનાંમાદ્રપદશુદ્ધેહસ્તનક્ષત્રમુલ્યકાલઃ સંક્રાંત્યાદિદોષેનતત્રાસંભવેશ્રવણમાસેહસ્તોગ્રા
હ્યતિતિર્ણયસિદ્ધિઃ અન્યેતુમાદ્રપદહસ્તેદોષસંભવેશ્રવણપૂર્ણમાસ્યામુપાકર્મકૃત્વામાદ્રપદસ્વહસ્તપર્યંતનપ
ઠનીયંતતઃપરંપઠનીયમિત્યાહુઃ હસ્તસ્યખંડત્વેદિનદ્વયેપરાહ્ણપૂર્ણવ્યાસૌઅપરાહ્ણકેવલશરણંવાપરદિનેપયો
પાકર્મ પૂર્વેદિનપચાપરાહ્ણપૂર્ણવ્યાસૌપૂર્વેત્રય સર્વેત્રસામગનામપરાહ્ણસ્યેવોપાકર્મકાલત્વેનોકેઃ પૂર્વેદિન
પચાપરાહ્ણકેવલશરણંદિનદ્વયેપ્યપરાહ્ણસ્પર્શાભાવેવાપરત્રય યેપાંસામેવેદિનાંપ્રાતઃસંગવૌકર્મકાલત્વેનો
ક્ષૌતેપાંપૂર્વેત્રાપરાહ્ણવ્યાસૌતિત્ય ક્તવાપરદિનેસંગયોર્ધ્યંવર્તમાનહસ્તગ્રહણં સિંહસ્યેસૂર્યંડપાકર્મધિધાનંતુયદિ
શ્રવણેહસ્તઃપૂર્ણમાવાસિંહસ્યેસૂર્યંમવતિતદાત્રોપાકર્મ નકર્મસ્યે इतिसामगानांश્રवणमासगतहस्तप
चैवोर्वचस्थापरं अन्यशाखिनांसिंहस्थरवेर्विधिर्निपेघोयानास्ति અર્થેવેદિનાંતુશ્રવણ્યાંમાદ્રપદગતાયાં
વાપૌર્ણમાસ્યાંડપાકર્મ તિથિખંડેઔદયિકસંગવકાલવ્યાપિતિથિપ્રાંહેતિ સર્વેશાખિનાંશ્રવણમાદ્રપદ
માસગતસ્વગૃહોક્કાલેપુગ્રહણસંક્રાંત્યાશીચાદિદોષસંભવનાયાંસર્વથાકર્મલોપપ્રાપ્તૌ શાસ્ત્રાંતરોક્ત
કાલાનાંપ્રાહ્ણત્વમાચદયકં તત્રાપસ્તંચયૌધાયનસામગાદીનાંશ્રવણમાદ્રપદગતપંચમીપૂર્ણમાવેરપ્યવિશેષે
પ્રાહ્ણત્વપ્રાપ્તૌનંદોષેત્રદેશસિંહગતેસૂર્યેપંચમ્યાવેગ્રહણં નર્મદાદક્ષિણભાગેઋક્તસ્યેસૂર્યંશ્રવણપંચમ્યાવે
ગ્રહણમિતિવ્યથસ્તિકૌસ્તુમેડકં તેનક્રવેદિનામપિસર્વથાકર્મલોપપ્રસક્તૌપૂર્ણમાપિસિંહસ્થકર્મસ્થાદિ
વ્યવસ્થાપ્રાહ્ણેતિમમભાતિ સર્વેશાખિભિઃશ્રવણમાસેમુલ્યકાલેપર્જન્યામાવેન મીહ્યાઘૌપધિપ્રાદુર્ભાવા
ભાવેલાશીચાદૌ વામાદ્રપદશ્રવણાદૌકાર્યં ઔપધિપ્રાદુર્ભાવાભાવેપિશ્રવણમાસેકાર્યમિતિકર્તાદિમતં
સર્વેશાખિનાં ગૃહોક્કમુલ્યકાલત્વેનિર્ણાંતેદિને ગ્રહણસ્ય સંક્રાંતેર્વાસરત્વે સંક્રાંતિરહિતાઃ પંચમ્યાદયો
પ્રાહ્યાઃ ગ્રહણસંક્રાંતિયોગશ્ચોપાકર્મસંવંધિન્યહોત્રે નવિપ્યનમધ્યરાત્રાત્પૂર્વેમતીતમધ્યરાત્રાદૂર્ધ્વેચેતિયા
માદ્રકેવિચમાનઃ શ્રવણનક્ષત્રપૂર્ણમાદિતિથ્યસ્પૃષ્ટોપુપાકર્મદૂપકઃ કેચિત્તુકયામાદ્રકાદન્યત્રાપિવિધ
માનોપ્રાહ્ણશ્રવણાદિનક્ષત્રપર્વાદિતિથિસ્પર્શોચેત્સોપિદૂપકઇત્યાહુઃ નૂતનોપનીતાનાંપ્રથમોપાકર્મગુરુશુ
કાસ્તાદૌમલમાસાદૌસિંહસ્યેગુરૌચનકાર્યં દ્વિતીયાયુપાકર્મનુસ્તાદાવપિકાર્યં મલમાસેતુદ્વિતીયાચપિ
નકાર્યં પ્રથમોપાકર્મસ્વસ્તિવાચનનાંદીશ્રાદ્ધાદિકૃત્વાકાર્યં નૂતનોપનીતાનાંશ્રવણમાસગતપંચમીહસ્તશ્ર
વણાદિકાલેપુગ્રુશુકાસ્તાદિપ્રતિવંધેનોપાકર્માર્ભાભાવેમાદ્રપદમાસગતપંચમીશ્રવણાદ્યોપ્રાહ્યાઃ માંજી
યક્ષોપમીતંચનવંદંકચારયેત્ અજિનંકટિસૂવંચનવંચંતયૈવચેતિગ્રહચારિણોવિશેષઃપ્રતિવંધેયઃડપા
કર્મોત્સર્જનેગ્રહચારિસમાવૃતગૃહસ્થવાનસ્થઃસર્વેઃકર્તવ્યે ઉત્સર્જનકાલસ્તુ નેહપ્રપંચ્યતે ઉપાકર્મદિને
ડધવેતિવચનાનુસારેણ સર્વેશિષ્ટાનામિદાનીમુપાકર્મદિનેપત્તેસર્જનકર્માનુષ્ઠાનાચરેૈતત્રિણંયસ્યાનુપ
યોગાત્પતેડપાકર્મોત્સર્જનેયદિઅન્યૈઃશ્વિજેઃસહકરોતિ તદાલૌકિકાકાઙ્કુર્યાત્ યદૈકઃકરોતિતદાસ્વગૃહ્યા
ઙ્કુર્યાત્ કાત્યાયનૈસ્તુઔપવસથ્યઅગ્નાવેવહોતવ્યંનલૌકિકાઙ્કુર્યાત્ યદૈકઃકરોતિતદાસ્વગૃહ્યા

ત્તિમિરુપાકર્મદિકંકુર્વન્નેકસ્યાપિજામદગ્રયાદેઃ પંચાવત્તિનઃ સરવેતદનુરોધેનપંચાવત્તમેવકુર્યાત્ચતુરવ
ત્તિનામપિપંચાવત્તિત્વસ્યવૈકલ્પિકત્વોત્તયાતેપામપિકર્મવૈગુણ્યામાવાત્ અકરણેદોપશ્રયણેનપ્રત્યવ્દમેતેક
ર્તવ્યેકચિંતુસ્તકેનિર્ણયસિધાવેતદકરણેપ્રાજાપત્યજ્ઞમુપવાસોવાપ્રાયશ્ચિત્તંદર્યતેનસર્વત્ર ઉપાકર્મો
ત્સર્જનયોગ્યમયોરપિકપિપૂજનમુક્તં કળ્યાદિતર્પણંત્સર્જનપ્ત્ય અન્નવિવાહોત્તરંતિલતપ્તેનદોષઃ અન્નસં
કલ્પે અધીતાનાંહંદસામપ્યાયનદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થમુપાકર્મદિનેઅધોત્સર્જનાશ્ચંકર્મકરિષ્યદિતિ
ઉપાકર્મણિતુઅધીતાનામપ્યેષ્યમાણાનાંચહંદસાંયાતયામાતાનિરાસેનાપ્યાયનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં
તિવિદોષઃ અવશિષ્ટઃસર્વોપિપ્રયોગવિશેષઃસ્વસ્વગૃહાનુસારેણયઃ અન્નનદ્રીનાંરજોદોષોન બ્રહ્માદિવદ્વક
પ્યાદીનાંજલેસાન્નિધ્યંતેનસ્નાનાત્સર્વદોષક્ષયઃકપિપૂજનસ્થાનસ્થિતજલસ્પર્શનપાનામ્બાંસર્વકામાવાતિઃ
હિતિ સર્વશાપિસાધારણનિર્ણયઃ ॥

હવે સામવેદીઓને ભાદરવા શુદ્ધમાં હસ્ત નક્ષત્ર એ ઉપાકર્મનો મુખ્ય કાળ છે, સંક્રાંતિ આદિ
દોષને લીધે તે હસ્ત નક્ષત્રમાં થઈ ન શકે તો આવળુ ભાસમાં હસ્ત લેવું, એમ નિર્ણયસિંધુ કહે
છે. ખીજા ગ્રંથકારે તો, ભાદરવાના હસ્તમાં કાંઈ દોષ હોય તો આવળુની પૂનમનું ઉપાકર્મ
કરી ભાદરવાના હસ્ત લગી અધ્યયન કરવું નહીં; ત્યારપછી અધ્યયન કરવું એમ કહેછે. હસ્ત નક્ષત્ર
ખંડિત હોય એટલે બન્ને દિવસે અપરાહ્ણકાલમાં સંપૂર્ણવ્યાપ્તિ હોય અથવા બન્ને દિવસે અપરાહ્ણમાં
એકદેશનો સ્પર્શ કરતું હોય તો ખીજે દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. પૂર્વ દિવસેજ અપરાહ્ણમાં પૂર્ણવ્યાપ્તિ
હોય તો, સર્વ ગ્રંથોમાં સામવેદીઓને અપરાહ્ણકાળ મુખ્ય કહેલો છે માટે તેમણે પ્રથમ દિવસેજ
ઉપાકર્મ કરવું. પ્રથમ દિવસેજ અપરાહ્ણમાં એકદેશસ્પર્શ હોય, અથવા બન્ને દિવસે અપરાહ્ણનો
સ્પર્શ ન હોય તો ખીજે દિવસેજ ઉપાકર્મ કરવું. જે સામવેદીઓને પ્રાતઃકાળ અને સંગવકાળ એ
ઉપાકર્મના કાળ કહ્યા છે તેમણે પૂર્વ દિવસે અપરાહ્ણકાલમાં વ્યાપ્તિ હોય તે છાંડી ખીજે દિવસે
સંગવકાળ પછી જે હસ્ત હોય તે લેવું. સિંહસ્થ સૂર્યમાં ઉપાકર્મ કરવાનું કહ્યું છે તે તો, જે આવ-
ળુમાં હસ્ત અથવા પૂનમ સિંહસ્થ સૂર્યમાં આવે તો તે દિવસે ઉપાકર્મ કરવું, કર્કના સૂર્ય હોય તો
કરવું નહીં, એ રીતે સામવેદીઓને આવળુ ભાસમાંના હસ્ત અને પૂનમ એની વ્યવસ્થામાટે બળવું.
ખીજા શાખાવાળાઓને સિંહસ્થ સૂર્યનો વિધિ અથવા નિયંધ નથી. અથર્વવેદીઓએ તો આવળુની
અથવા ભાદરવાની પૂનમનું ઉપાકર્મ કરવું. ખંડા તિથિ હોય તો ઉદયથગ્રી સંગવકાળવ્યાપિની તિથિ
હોય તે લેવી. આવળુ અને ભાદરવામાં પોતપોતાનાં ગૃહસૂત્રમાં જે કાળ કહ્યા છે તે તે દિવસે
ગ્રહણ, સંક્રાંતિ, આશોચ આદિ દોષ પ્રાપ્ત થતાં સર્વથા કર્મનો લોપ થાય તો, સઘળી શાખાવાળા-
ઓએ ખીજા શાખાઓમાં કહેલા કાળ અવરથ લેવા. તેમાં આપસ્તંબ, બૌદ્ધાચન, અને સામવેદી
એમને આવળુ અને ભાદરવામાંની પાંચમ, પૂનમ ઇલાદિ કાળ સાધારણપણથી લેવાના પ્રાપ્ત થયા
તો નર્મદાના ઉત્તર ભાગમાં સિંહસ્થ સૂર્ય છતાં પાંચમ આદિ કાળ લેવા. કર્કના સૂર્ય હોય તો નર્મ-
દાના દક્ષિણ ભાગમાં આવળુની પાંચમ આદિ કાળ લેવા, એવી વ્યવસ્થા કૌસ્તુભમાં કહેલી છે,
તેથી અગ્નિવેદીઓએ પણ સર્વથા કર્મલોપનો સંભવ હોય તો 'સિંહના સૂર્ય,' 'કર્કના સૂર્ય,' ઇલાદિક
જે પ્રથમ વ્યવસ્થા કહેલી છે તે પ્રમાણે પૂનમ પણ ગ્રહણ કરવી, એમ મને ભાસેછે. સર્વ શાખા-
વાળાઓએ મુખ્ય કાળ જે આવળુ ભાસ તેમાં વરસાદ ન પડવાથી શ્રીહિ (ભાત) ઇલાદિ વનસ્પતિ
ઉત્પન્ન થઈ ન હોય તો અથવા અયૌચાદિક હોય તો ભાદરવામાં ગ્રહણ આદિક જે કાળ તે દિવસે
ઉપાકર્મ કરવું. વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થઈ ન હોય તો પણ આવળુ ભાસમાં કરવું એ કક્કટિકનો મત
છે. સર્વ શાખાવાળાઓને ગૃહસૂત્રમાં મુખ્યરૂપે નિર્ણય કરેલા દિવસે ગ્રહણ અથવા સંક્રાંતિ હોય તો
ગ્રહણ, સંક્રાંતિરહિત પાંચમ આદિ કાળ લેવા. ગ્રહણ અને સંક્રાંતિનો યોગ તો, ઉપાકર્મસંગ્રામી
અહોરાત્રમાં એટલે આવલી અધ્યરાત્રિથી પ્રથમના બે પોહોર, ગ્હેલી અધ્યરાત્રિ પછીના બે પોહોર,
અને વર્તમાન દિવસના આર પોહોર, એ આઠ પોહોરમાં રહેનારા જે ગ્રહણ નક્ષત્ર અને પૂનમ આદિ
તિથિ તેને સ્પર્શ કરતો ન હોય તો પણ ઉપાકર્મનો દ્વયક છે. કોઈ ગ્રંથકાર તો, પ્રથમ કહેલા આઠ
પોહોરવિના આગળ કે પાછળ પણ આવેલા ગ્રહણ અને સંક્રાંતિનો યોગ, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
ગ્રહણઆદિ નક્ષત્ર, અને પૂનમ આદિ તિથિનો સ્પર્શ કરે તો તે પણ ઉપાકર્મનો દ્વયક થાય છે,
એમ કહે છે. નવીન જનોઈ પહેરેલી હોય તેવું પ્રથમ ઉપાકર્મ, શુરુશુકનાં અસ્તાદિક, મલમાસ
આદિ અને સિંહસ્થ શુરુમાં પણ કરવું નહીં. ખીજા ત્રીજા ઇલાદિ વખતનું ઉપાકર્મ તો, અસ્તાદિ-

કર્તા પણ કરવું. મહાભાસમાં તો બીજા ઇલાદિ વખતનું પણ ઉપાકર્મ કરવું નહીં. પ્રથમ ઉપાકર્મ કરવું તે પુણ્યાહવાચન, નાદીશ્રાદ્ધાદિ કરીને કરવું. નવીન જનોઇ પહેરેલાઓને આવણુમાંના પાંચમ, હસ્ત, અવણુ આદિ કાળમાં ગુરુ શુકના અસ્તાદિકની અઠવાણુને લીધે ઉપાકર્મનો આરંભ ન થાય તો ભાદરવાના પાંચમ, અવણુ આદિ કાળ લેવા. “સુજ, જનોઇ, નવો દંડ, હરિણું ચર્મ, કૃત્તિસૂત્ર (મેખલા), અને નવું વસ્ત્ર, એ પ્રહાર્યારીએ ધારણ કરવાં.” એ પ્રમાણે પ્રહાર્યારીમાટે દરવર્ષે વિશેષ જાણવો. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગ એ બન્ને પ્રહાર્યારી, જેણે પ્રહાર્યર્થની સમાપ્તિ કરી હોય તેણે, ગૃહસ્થ, અને વાનપ્રસ્થ, એ સઘળાઓએ કરવાં. ઉત્સર્ગન કરવાનો કાળ ઇહાં કહેતા નથી. “અથવા ઉપાકર્મને દિવસે કરવું,” એ વચન પ્રમાણે સર્વે શિષ્યો ઉપાકર્મને દિવસેજ ઉત્સર્ગન કરે છે, એ આચાર આલે છે, તેથી ઉત્સર્ગના નિર્ણયનો ઉપયોગ નથી. ને ઉપાકર્મ, અને ઉત્સર્ગન બીજા પ્રાહ્લોની સાથે કરવાં હોય તો લૌકિકાશ્રિમાં કરવાં, ને એકલો કરે તો પાતાના ગૃહાશ્રિવિષે કરવાં. કાસાયનાએ તો અનવાધાન કરેલા અશ્રિવિષેજ હોમ કરવો. લૌકિકાશ્રિમાં હોમ કરવો નહીં. ઋગ્વેદી ઇલાદિક પોતે અતુરવત્તી હતો આજ અતુરવત્તીઓની જોડે ઉપાકર્મ કરતો હોય અને તેઓમાં એક જાનમદશિઆદિ પંચાવત્તી હોય તો તેને અતુરસારે અતુરવત્તીઓએ પાપુ પંચાવત્તજ કર્મ કરવું. અતુરવત્તીઓને પણ પંચાવત્ત કર્મ કરવામાટે વિકલ્પ કહેનારૂં વચન છે તેથી પંચાવત્ત કરવાથી તે (અતુરવત્તી)નાં કર્મને ન્યૂનપણું થતું નથી. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગ ન કરવાથી દોષ સંભળાયછે માટે એ બન્ને દરવર્ષે કરવાં. ઉત્સર્ગ, ઉપાકર્મ ન કરે તો પ્રાણપલ્લ કૃત્ષ્ણ, અથવા ઉપવાસ કરવો એ પ્રાયશ્ચિત્ત નિર્ણયસિંધુના એકાદ પુસ્તકમાં લેવામાં આવેછે, સઘળાં પુસ્તકોમાં મળતું નથી. ઉપાકર્મ અને ઉત્સર્ગન એ બન્નેમાં ઋષિપૂજન કરવું. ઋષિઆદિકનું તર્પણ કરવું તે તો ઉત્સર્ગનમાંજ કરવું. વિવાહપછી ઉપાકર્મમાં તિલતર્પણ કરવાનો દોષ નથી. ઉત્સર્ગનમાં સંકલ્પ કરવો તેનો વિશેષ—“અર્ચીતાનાં છંદસાં આપ્યાયનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વર્યાત્મ્યં ઉપાકર્મદિને અઘોત્સર્જનાપ્યં કર્મ કરિષ્યે.” એ રીતે અને ઉપાકર્મમાં તો, અર્ચીતાનાં અધ્યેષ્યમાણાનાં ચ છંદસાં યાતયામતાનિરાસેનાપ્યાયનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વર્યાત્મ્યં,” એટલો વિશેષ છે. બાકીનો સઘળો પ્રયોગવિશેષ પાતપાતાનાં ગૃહને અનુસારે જાણવો. આ ઉત્સર્ગન, તથા ઉપાકર્મમાટે નદીઓને રજોદોષ નથી પ્રહાર્યારી આદિ દેવ અને ઋષિ એમનું જળમાં સમીપપણું હોવાથી નદી આદિ જળમાં સાન કરવાથી સર્વે દોષની નિવૃત્તિ થાયછે. ઋષિનું પૂજન જે સ્થાનકે કીધું તે સ્થાનકના જળના સ્પર્શ અને પીવાથી સર્વે કામના પ્રાપ્ત થાયછે. એ રીતે સર્વે શાખાવાળાઓનો સામાન્ય નિર્ણય પ્રાપ્ત થયો.

અથરક્ષાચંધનમ્ ॥ અસામેવપૂર્ણિમાર્વાંમદ્રારહિતાયાંત્રિમુહૂર્તાધિકોદયવ્યાપિન્યામપરાહ્નેપ્રદો વેવાકાર્યં ઉદયેત્રિમુહૂર્તન્યૂનત્વેપૂર્વેપુર્વમદ્રારહિતેપ્રદોપાદિકાલેકાર્યં દ્વંદ્વપ્રહજસંક્રાંતિદિનેપિકતંઘ્યંમં પ્રસ્તુ ચેનપદ્મોષીપોજાદાનર્વેદ્રોમહાવલઃ તેનત્વામભિષગ્નામિરક્ષેમાચલમાચલેતિ અગ્રૈયપૂર્ણિમાયાં હયમ્રીવોપત્તિઃ શ્રાવણપૂર્ણિમાકુલધર્માર્દૈત્રિમુહૂર્તસાયાહ્યવાસાપૂર્વેવિદૈવગ્રાહ્યા ત્રિમુહૂર્તન્યૂનત્વેપરા અસામેવપૂર્ણિમાશ્મામ્બલાયનાંધ્રવળાકર્મસર્પવલિશ્ચરાપ્રાલુકઃ તૈત્તિરીયાણાંતુસર્પવલિરેવોક્તઃ કાસ્યાયનાનાંસામગાનાંચધ્રવળાકર્મસર્પવલીદ્વાવપ્યુક્તૌ ધ્રવળાકર્મસર્પવલ્યાશ્વયુજીપ્રત્યવરોહણાદિપાકસંસ્થાનાંસ્વસ્વકાલેષ્વકરણેપ્રાજાપત્યંપ્રાયશ્ચિત્તકાર્યં નતુકાલાંતરેતદનુદ્ધાનં ધ્રવળાકર્મદિસંસ્થાપદ્યયા સ્તુતમત્યામપિકાર્યાઃ પ્રથમાર્મંમસ્તુનમચતિ અત્રપૌર્ણમાસીઅસ્તમયપ્રભૃતિપ્રવૃત્તકર્મસર્પાતકાલવ્યાપિની પૂર્વચેત્રપૂર્વવપ્રારાણ દિનદ્વયેતરસંચંધ્રસાસત્ત્વેઅસત્ત્વેવાપરૈવ પ્રયોગસ્તુસ્વસ્વસૂત્રેપુહેયઃ શ્રાવણકૃષ્ણચતુર્થ્યપ્રારમ્યકૃષ્ણચતુર્થ્યપુવાયજીવમેકવિંશતિવર્ષાભિવાષકર્વર્ષવાસંકલ્પચતુર્થ્યપ્રતકાર્યં અશક્તૌપ્રતિવર્ષ શ્રાવણચતુર્થ્યમેવકાર્યં અત્રચંદ્રોદયવ્યાપ્ત્યાતિથિનિર્ણયઃ પ્રથમપરિચ્છેદેઉક્તઃ સોદ્યાપનવતપ્રયોગઃ માંસ્તુમાર્દામેયઃ ॥

હવે રક્ષાંધનનો નિર્ણય કહેછે.

સર્વોદયપછી ૭ ઘડી કરતાં અધિકઆપિની અને ભદ્રારહિત એવી આવણુની પૂનમને દિવસેજ અપરાહ્ કાળ અથવા પ્રદોષ કાળમાં રક્ષાંધન (રાખડી બાંધે છે તે) કરવું. બીજે દિવસે સૂર્યોદય પછી પૂનમ ૭ ઘડી કરતાં ઓછી હોય તો પ્રથમ દિવસે ભદ્રારહિત જે પ્રદોષ આદિ કાળ તેમાં

કરવું. એ રક્ષાબંધન ગ્રહણ, સંક્રાંતિદિવસે પણ કરવું. તેના મંત્ર—“યેન વદ્ધો વલી રાજા દાન-
વેદો મહાવલઃ ॥ તેન ત્વામમિવદ્ધામિ, રક્ષે ગા ચલ મા ચલ,” એ મંત્રવડે રક્ષાબંધન કરવું. એજ
પૂનમને દિવસે હયગ્રીવનો અવતાર થયો છે, આવણની પૂનમ કુળધર્માદિકમાં સૂર્યાસ્તથી પ્રથમ છ
ઘડી વ્યાપ્તિ હોય એવી પૂર્વવિદ્યાજ લેવી. પ્રથમ દિવસે સાધાદ્ધકાળે છ ઘડી કરતાં એાછી હોય તો
બીજા દિવસની લેવી. એજ પૂનમને દિવસે આશ્વલાયનોએ અવણાકર્મ, અને સર્પબલિ એ બન્ને
રાત્રિએ કરવાં. તૈત્તિરીયોએ કેવલ સર્પબલિજ કરવો. કાલાપન અને સામવેદી એમણે અવણાકર્મ
અને સર્પબલિ એ બન્ને કરવાં. અવણાકર્મ, સર્પબલિ, આશ્વયુજકર્મ, પ્રલવરોહણ હસાદિક પાકસંસ્થા,
એ સઘળાં પોતપોતાને સમયે ન થયાં હોય તો પ્રાત્નપત્ય પ્રાપશ્રિત કરવું, બીજે કાળે તે કર્મ
કરવાં નહીં. અવણાકર્મ આદિ સાત સંસ્થાએ, સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તો પણ કરવી, પ્રથમ આરંભ
તો ન કરવો. આ અવણાકર્મમાટે પૂનમ લેવી તે, સૂર્યાસ્તયકી આરંભ કરી, આરંભેલું સઘળું કર્મ
પૂનમમાંજ સમાપ્ત થાય, એટલી વ્યાપ્તિ પ્રથમ દિવસેજ મળે તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને
દિવસે એવી વ્યાપ્તિ હોય અથવા ન હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. અવણાકર્મનો પ્રયોગ પોત-
પોતાના સત્રગ્રંથોમાં ભેવો. આત્મ વદ ચોથયકી આરંભ કરી સઘળી અંધારી ચોથને દિવસે જીવવા
લગી, અથવા એકવીસ વર્ષ લગી, અથવા એક વર્ષ લગી, સંકલ્પયતુર્થાં વ્રત કરવું. અશક્તિ હોય
તો વર્ષ વર્ષે આવણ વદ ચોથને દિવસેજ કરવું. આ વ્રત માટે ચત્રોદયવ્યાપ્તિ ભેદએ, તેવી ચોથનો
નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલો છે. ઉદાપનસહિત એ વ્રતનો પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિ ગ્રંથોમાં ભેવો.

અથજન્માષ્ટમીવ્રતમ્ ॥ તત્રાષ્ટમીદ્વિધા શુદ્ધાચિદ્ધાચ દિવારાત્રૌવાસસમીયોગરહિતાયત્રદિ
નેયાવતીતત્રતાવતીશુદ્ધા દિવારાત્રૌવાસસમીયોગવતીયસિન્નહોરાત્રૌવાવતીતત્રતાવતીવિદ્ધા સાપુનર્દિ
વિધા રોહિણીયુતારોહિણીયોગરહિતાચેતિ તત્રરોહિણીયોગરહિતકેવલાષ્ટમીમેદાઃ સત્તમીનાઢ્યઃ ૫૯
પલાનિ ૫૯ અષ્ટમી ૫૮૫ અસ્યાંશુદ્ધાયાંસંદેહોનાસ્તિદ્વિતીયકોટ્યમાવાત્ સત્તમી ૨ અષ્ટમી ૫૫ અસ્યાં
વિદ્ધાયામપ્યસંદેહઃ દિનાંતરેઅભાવેનદ્વિતીયકોટ્યમાવાત્ યદાદિનદ્વયેકેવલાષ્ટમીયત્તેતવાચત્વારઃ
પક્ષાઃ પૂર્વેચુરેવનિશીથવ્યાપિનીપરેચુરેવનિશીથવ્યાપિનીદિનદ્વયેપિનિશીથવ્યાપિનીદિનદ્વયેપિનિશી
થવ્યાપ્યમાવહતિ રાગ્યર્થેનિશીથપદાર્થઃ સ્પૂલદષ્ટ્યાત્વયમોમુદ્ગતંનિશીથઃ તત્રપૂર્વેચુરેવનિશીથવ્યા
પિની યથા સત્તમી ૪૦ અષ્ટમી ૪૨ અત્રસત્તમીયુતાપૂર્વેવિદ્ધેવાષ્ટમ્યુપોપ્યા યથાવાષ્ટમી ૬૦૪ દ્વયં શુદ્ધા
ધિકાપિપૂર્વેવ પરેચુરેવનિશીથે યથા સત્તમી ૪૭ અષ્ટમી ૪૬ અત્રપરૈવાષ્ટમ્યુપોપ્યા ડમયત્રનિશીથે
યથા સત્તમી ૪૨ અષ્ટમી ૪૬ અત્રાપિપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથવ્યાત્વમાવોયથા સત્તમી ૪૭
અષ્ટમી ૪૨ અત્રાપિપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અત્રસર્વત્રસત્તમીયુક્તાર્યાંત્રિપૂર્વાર્ધાવસાનેકલયાપ્યષ્ટમ્યાઃ સર્વે
પવનિશીથવ્યાપિત્વંનવમીયુક્તાર્યાંત્રયુત્તરાર્ધાદિભાગેસર્વપ્વોત્તરત્રનિશીથવ્યાપિત્વં સત્તમીદિને ઉત્ત
રમાગેપવસર્વેનવમીયુતદિનેપૂર્વેમાગપવસર્વેચનિશીથાવ્યાપિત્વપક્ષપવર્મંતત્ત્વઃ પવંવશ્યમાણરોહિણી
યુક્તમેદેવ્યપિત્રેયં રોહિણીયુતાષ્ટમ્યામપિપૂર્વેદિનેપવનિશીથેષ્ટમીરોહિણ્યોર્યોગઃ પરદિનપવનિશીથેયોગઃ
દિનદ્વયેનિશીથેયોગઈતિપક્ષત્રયં પૂર્વેચુરેવનિશીથેયોગોયથા સત્તમી ૪૦ તદિનેકૃત્તિકા ૩૫ અષ્ટમી
૪૬ તદિનેરોહિણી ૩૬ અત્રપૂર્વેવિદ્ધેવાષ્ટમ્યુપોપ્યા પરદિનેપવનિશીથયોગોયથા સત્તમી ૪૨ તદિને
કૃત્તિકા ૫૦ અષ્ટમી ૪૭ રોહિણી ૪૬ અત્રપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથેષ્ટમીરોહિણ્યોર્યોગોયથા સત્તમી
૪૨ કૃત્તિકા ૪૩ અષ્ટમી ૪૭ રોહિણી ૪૮ અત્રપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અથરોહિણીયુતાષ્ટમ્યામેચ દિનદ્વયેપિ
નિશીથેરોહિણીયોગામાવોવહુગ્રાસંમવતિ ॥

હવે જન્માષ્ટમીવ્રતનો નિર્ણય કહેછે.

અષ્ટમી બે પ્રકારની છે—એક શુદ્ધા; બીજી વિદ્ધા. દિવસે અથવા રાત્રિએ સાતમના યોગવડે
રહિત એવી જે દિવસે જેટલી હોય તે દિવસે તેટલી શુદ્ધા જાણવી, દિવસે અથવા રાત્રિએ સાત-
મના યોગસહિત જે દિવસે જેટલી હોય તે દિવસે તેટલી વિદ્ધા જાણવી, તે આઠમ ફરી બે પ્રકાર-
ની—એક રોહિણી નક્ષત્રસહિત, અને બીજી રોહિણીયોગે રહિત. તેમાં રોહિણીયોગરહિત જે કેવળ
આઠમ તેના ભેદ કહેછે,—દાખલો,—સાતમ ઘડી પદ પળ પદ,—આઠમ ઘડી ૫૮૫ એ શુદ્ધા છે,
ઇહાં બીજા ભેદનો સંભવ નથી માટે એ શુદ્ધામાં સંભવ નથી. ઉદાહરણ,—સાતમ ઘં ૨, આઠમ
ઘં ૫૫, એ વિદ્ધા છે; પરંતુ બીજે દિવસે કાંઇ પણ ન હોવાથી બીજા પક્ષનો સંભવ નથી માટે

એ વિદ્યામાં પણ સંશય નથી. બ્યારે બન્ને દિવસે કેવળ આઠમ હોય ત્યારે ચાર પક્ષ થાયછે. તે આ રીતે—૧ પ્રથમ દિવસેજ નિશીથંબ્યાપિની; ૨ બીજે દિવસેજ નિશીથંબ્યાપિની; ૩ બન્ને દિવસે નિશીથંબ્યાપિની; ૪ બન્ને દિવસે નિશીથંબ્યાપિની ન હોય તે. રાત્રિનાં અર્ધને એટલે મધ્યરાત્રિને નિશીથ કહેછે. સ્થૂલ માનવડે તો આઠમું મુહૂર્ત તે નિશીથકાળ. પૂર્વદિવસેજ નિશીથંબ્યાપિની, તેનું ઉદાહરણ;—સાતમ ઘં ૪૦, આઠમ ઘં ૪૨. આ પક્ષમાં સાતમ વિદ્યા એવી પ્રથમનીજ આઠમ ઉપવાસમાટે લેવી. અથવા બીજું ઉદાહરણ;—આઠમ ઘં ૬૦૧૪ એ શુદ્ધાધિક છે તથાપિ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બીજે દિવસેજ નિશીથંબ્યાપિની હોય—ઉદાહરણ;—સાતમ ઘં ૪૭, આઠમ ઘં ૪૬ એ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ ઉપવાસમાટે લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથંબ્યાપિનીનું ઉદાહરણ;—સાતમ ઘં ૪૨, આઠમ ઘં ૪૬ એ પક્ષમાં પણ બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથંબ્યાપિ ન હોય, તેનું ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૭, આઠમ ૪૨ એ પક્ષમાં પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. આ સઘળા પક્ષો સાતમયુક્ત હોય તો રાત્રિના પ્રથમ અર્ધની સમાપ્તિસમયે એક કળામાત્ર જે આઠમ હોય તોજ નિશીથંબ્યાપિ માનવી. નવમીયુક્ત હોય તો રાત્રિના ઉત્તર અર્ધના પ્રથમ ભાગમાં એક કળામાત્ર જે આઠમ હોય તોજ બીજે દિવસે નિશીથંબ્યાપિ માનવી. સાતમને દિવસે ઉત્તર ભાગમાંજ અષ્ટમી હોય અને નોમયુક્તદિવસે પ્રથમ ભાગમાંજ આઠમ હોય તો નિશીથંબ્યાપિ નથી એમજ જાણવું. એ પ્રમાણે આગળ કહેવાશે જે રોહિણીયુક્ત વોદો છે ત્યાં એમજ સમજવું. રોહિણીયુક્ત આઠમમાં પણ પ્રથમ દિવસેજ નિશીથસમયે આઠમ અને રોહિણીના યોગ; બીજે દિવસેજ નિશીથસમયે યોગ; બન્ને દિવસે નિશીથસમયે યોગ; એ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થાયછે. પ્રથમ દિવસેજ નિશીથસમયે, આઠમ, રોહિણીના યોગ હોય તેનું, ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૦, તે દિવસે કૃત્તિકા ૩૫, આઠમ ૪૬, તે દિવસે રોહિણી ૩૬, ૪૬નાં પૂર્વ-વિદ્યાજ આઠમ ઉપવાસમાટે લેવી. બીજે દિવસેજ નિશીથસમયે યોગનું ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, તે દિવસે કૃત્તિકા ૫૦, આઠમ ૪૭, રોહિણી ૪૬, આ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથસમયે આઠમ, રોહિણીના યોગનું, ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, કૃત્તિકા ૪૩, આઠમ ૪૭, રોહિણી ૪૮, આ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. હવે રોહિણીયુક્ત આઠમમાં બન્ને દિવસે પણ નિશીથકાળે રોહિણીયોગ હોય નહીં એમ બહુધા શંભવે છે.

પરેશુરેયનિશીથંબ્યાપિનીઅષ્ટમીપરેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તાચેત્યેકપક્ષઃ યથા સપ્તમી ૪૭ અષ્ટમી ૫૦ અષ્ટમીદિનેકૃત્તિકા ૪૬ અન્નપક્ષેપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા ઇત્યુત્પયુક્ત્યાપૂર્વેશુરેયનિશીથંબ્યાપિની પૂર્વેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિપક્ષેપિપૂર્વેવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેપિનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તાપરેશુરેય નિશીથંબ્યાપિનીતિદ્વિતીયપક્ષઃ યથા સપ્તમી ૪૮ તદિનેકૃત્તિકા ૩૦ અષ્ટમી ૪૮ રોહિણી ૨૫ અન્નાપિ પરૈવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તાપૂર્વેશુરેયનિશીથંબ્યાપિનીતિતૃતીયોયથા સપ્તમી ૨૫ કૃત્તિકા ૪૮ અષ્ટમી ૨૦ રોહિણી ૪૩ અન્નાપિપરૈવ રોહિણીયોગસામ્યેપિપૂર્વેસપ્તમીવિદ્યત્વાત્ યથાવાષ્ટમી ૬૦૧૪ કૃત્તિકા ૫૦ અન્નપૂર્વેવગ્રાહ્યા અહોરાત્રદ્વયેરોહિણીયોગસામ્યેપિપૂર્વેસ્વાઃશુદ્ધત્વાપૂર્વેખ્યાતેશ્ચ દિનદ્વયેપિનિશીથંબ્યાપિનીપરેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિચતુર્થો યથા સપ્તમી ૪૩ અષ્ટમી ૪૧ કૃત્તિકા ૪૬ અન્નપરૈવાષ્ટમી ઇવંદિનદ્વયેપિનિશીથંબ્યાપિનીપૂર્વેત્રૈવનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિપંચમો યથા સપ્તમી ૪૧ તદિનેરોહિણી ૪૩ અષ્ટમી ૪૭ અન્નપૂર્વેવાષ્ટમ્યુપોપ્યા દિનદ્વયેપિનિશીથંબ્યાપિનીદિનદ્વયેનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિષ્ઠો યથા સપ્તમી ૪૨ કૃત્તિકા ૪૮ અષ્ટમી ૪૯ રોહિણી ૪૨ અન્નપરૈવ દિનદ્વયે પિનિશીથંબ્યાપિનીપૂર્વેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિસપ્તમોયથા સપ્તમી ૪૮ તદિનેરોહિણી ૫૮ અષ્ટમી ૪૨ અન્નપરૈવાષ્ટમીગ્રાહ્યા અઘૈવવૈષ્ણવેશુરેયઅન્નયંત્રવાનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયોગેપિપરૈવેતિકૈમુલ્યેન સિદ્ધમ્ પૂર્વેશુરેયનિશીથંબ્યાપિનીપરેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તેતિચરમપક્ષઃ યથા સપ્તમી ૩૦ અષ્ટમી ૨૫ તદિને કૃત્તિકા ૫ યથાવાષ્ટમી ૬૦૧૪ અષ્ટમી દોષદિને કૃત્તિકા ૧ અન્નોદાહરણદ્વયેપિપરૈવાષ્ટમી ગ્રાહ્યા સ્વરૂપ્યાપિરોહિણીયોગસપ્તમીસ્ત્યેનમુહૂર્તેનાગ્રાયાઅપિપરસ્યા ગ્રાહ્યતયાપૂર્વેત્રયવિધમાનાયાનિશીથંબ્યાતેનાદ્રાક્ષતર્પણેપુષ્યદિપરદિનેમુહૂર્તેન્યાનાયતતેતદાસાનગ્રાહ્યા કિંતુપૂર્વેવેતિતુપુરપાર્થચિંતામણા ગુણઃ પરેશુરેયનિશીથંબ્યાપિનીપૂર્વેશુરેયનિશીથાદ્યન્નરોહિણીયુક્તા યથા સપ્તમી ૪૮ રોહિણી ૫૫ અષ્ટમી

૪૮ અન્નપરૈવ વિદ્યાયાંનિશીથોત્તરંરોહિણીયોગસ્યાપ્રયોજકત્વાત્ અન્નવિસ્તરેણોક્તાનાંબહુપક્ષાણાંસંક્ષેપે
ળનિર્ણયસંપ્રદહઃ પુરુષાર્થચિંતામણૌ શુદ્ધસમાયાંશુદ્ધન્યૂનાયાંવાવિદ્ધસમાયાંવિદ્ધન્યૂનાયાંવાકેવલાદ્યમ્યાં
સંદેહપવનાસ્તિ શુદ્ધાધિકાપિકેવલાદ્યમીપૂર્વેવ વિદ્યાધિકાતાપૂર્વેદિનપવનિશીથયાત્મૌપૂર્વા દિનદ્વયેનિ
શીથયાસાવચ્ચાસૌવાપરૈવેતિ ॥

બીજે દિવસેજ નિશીથઆપિની આઠમ, અને બીજે દિવસેજ નિશીથકાળથી આગળ કે પાછળ
રોહિણીયુક્ત આઠમ, એ એક પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૭, આઠમ ૫૦, આઠમને દિવસે કૃત્તિકા
૪૬, એ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. એની બરાબર યુક્તિ હોવાથી પ્રથમ દિવસેજ
નિશીથકાળવ્યાપિની આઠમ, અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવિના અન્યત્ર (આગળ અથવા પા-
છળ) રોહિણીયુક્ત આઠમ, એ પક્ષમાં પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથકાળવિના
આગળ કે પાછળ રોહિણીયુક્ત આઠમ, અને બીજે દિવસેજ નિશીથકાળવ્યાપિની, એ બીજે પક્ષ-
ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૮, તે દિવસે કૃત્તિકા ૩૦, આઠમ ૪૮, રોહિણી ૨૫, આ પક્ષમાં પણ બીજા
દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવિના અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત આઠમ, અને પૂર્વ દિવસેજ નિશીથ-
કાળવ્યાપિની, એ ત્રીજે પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૨૫, કૃત્તિકા ૪૮, આઠમ ૨૦, રોહિણી ૪૩ એ
પક્ષમાં પણ બીજા દિવસનીજ લેવી, કારણ બન્ને દિવસે રોહિણીનો યોગ સમાન છે તથાપિ પ્રથમ
દિવસે સાતમનો વેધ છે તેથી, ઉદાહરણ;—આઠમ ૬૦૪, કૃત્તિકા ૫૦, આ પક્ષમાં બન્ને અહોરાત્ર
(રાત્રિદિવસ)માં રોહિણીયોગ સમાન છે તો પણ પ્રથમ દિવસે શુદ્ધ અને પૂર્ણ છે માટે પ્રથમનીજ
લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની અને બીજે દિવસે નિશીથકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયોગ એ ચોથો
પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૩, આઠમ ૪૭, કૃત્તિકા ૪૬, આ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી.
એ રીતે બન્ને દિવસે નિશીથકાળવ્યાપિની આઠમ અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવિના અન્યત્ર
રોહિણીયુક્ત એ પાંચમો પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૧, તે દિવસે રોહિણી ૪૩, આઠમ ૪૭, આ પક્ષમાં
પ્રથમનીજ આઠમ ઉપવાસમાં લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથઆપિની આઠમ, અને બન્ને દિવસે નિશી-
થકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત એ છઠો પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૨, કૃત્તિકા ૪૮, આઠમ ૪૬,
રોહિણી ૪૨. એ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની ન હોય અને પ્રથમ
દિવસેજ નિશીથવિના રોહિણીયોગ એ સાતમો પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૪૮, તે દિવસે રોહિણી ૫૮,
આઠમ ૪૨, આ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ આઠમ લેવી. એજ પક્ષમાં બીજો દિવસેજ, અથવા
બન્ને દિવસે નિશીથકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયોગ હોય તો પણ બીજા દિવસનીજ લેવી એ તો
“કેમુલ્ય” યુક્તિવડે સિદ્ધ છે. પ્રથમ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની, અને બીજે દિવસેજ નિશીથકાળવિના
રોહિણીયુક્ત એ છેવટનો પક્ષ-ઉદાહરણ;—સાતમ ૩૦, આઠમ ૨૫, તે દિવસે કૃત્તિકા ૫, અથવા
આઠમ ૬૦૪, બીજા આઠમને દિવસે કૃત્તિકા ૧, રોહિણીનો યોગ અદ્ય હોય તો પણ ઉત્તમ છે,
માટે એ ઘડી કદી બીજે દિવસે આઠમ હોય તો તે લેવાને યોગ્ય છે, તેથી પ્રથમ દિવસે નિશીથ-
કાળવ્યાપિ હોય તેનો પણ આદર નથી. માટે ઉપર કહેલાં બન્ને ઉદાહરણમાં બીજા દિવસનીજ
આઠમ લેવી. પ્રથમ કહેલા સર્વ પક્ષોમાં જો બીજે દિવસે એ ઘડી કરતાં ઓછી આઠમ હોય તો
તે લેવી નહીં, ભારે પ્રથમનીજ લેવી, એ પુરુષાર્થચિંતામણિમાં કહેલું છે. બીજે દિવસેજ નિશીથ-
કાળવ્યાપિની આઠમ, અને પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાળવિના અન્યત્ર રોહિણીયુક્ત હોય, ઉદાહરણ;
સાતમ ૪૮, રોહિણી ૫૫, આઠમ ૪૮, એ વિદ્યા આઠમમાં નિશીથપછી રોહિણીયોગનો ઉપયોગ
નથી માટે એ પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ લેવી. છતાં વિસ્તારે કરી કહેલા ઘણા પક્ષોના નિર્ણયનો
સંગ્રહ સંક્ષેપથી પુરુષાર્થચિંતામણિમાં છે. શુદ્ધસમ, શુદ્ધન્યૂન, અથવા વિદ્ધસમ, વિદ્ધન્યૂન, અ-
થવા કેવલ આઠમ એઓમાં તો સંસયજ નથી. શુદ્ધાધિક એવી પણ કેવલ અષ્ટમી પ્રથમ દિવ-
સનીજ લેવી. વિદ્યાધિક તો પ્રથમ દિવસેજ નિશીથઆપિની હોય તો પ્રથમની, અને બન્ને દિવસે
નિશીથવ્યાપિની હોય અથવા બન્ને નિશીથવ્યાપિની ન હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી.

અયરોહિણીયોગેપદિશુદ્ધસમાયાંશુદ્ધન્યૂનાયાંવાઈપદપિરોહિણીયોગસ્તદાનસંદેહઃ શુદ્ધાધિકાયાંપૂર્વદિનેદિનદ્વયેપિવારોહિણીયોગેપૂર્વેવ શુદ્ધાધિકાયામુચ્ચરદિનેષ્વરોહિણીયોગેમુહૂર્તમાત્રાપુચ્ચરૈવ વિદ્વાધિકાયાંપૂર્વેદિનપ્વનિશીથાત્પૂર્વેનિશીથેવારોહિણીયોગેપૂર્વા દિનદ્વયેપિપરૈવવાનિશીથેનિશીથંવિદ્વાયવારોહિણીયોગેપરૈવેતિસંક્ષેપેનર્ણયસંગ્રહઃ. એવંકૌસ્તુમાદિનવીનગ્રંથાનુસૃતમાધ્યમતાનુસારેણજન્માષ્ટમીનિર્ણયતા અન્નકેચ્છિકેનલાષ્ટમીજન્માષ્ટમીસૈવરોહિણીયુતાજયંતીસંશ્કેતિજયંત્યષ્ટમ્યોર્વતૈક્યમાહુઃ. અન્યેતુજન્માષ્ટમીવ્રતંજયંતીવ્રતંચભિવ્રતેરોહિણીયોગમાભિવ્રતંજયંતીવ્રતલોપાજન્માષ્ટમીવ્રતમેવકાર્યં યસિન્વપૈંજયંત્યાપ્યયોગોજન્માષ્ટમીતદા. અંતર્ભૂતાજયંત્યાંસ્યાદિતિજયંતીદિનેનિશીથાત્પ્યકર્મકાલેષ્ટમ્યાદ્યમાભિવ્રતપિસાક્ષ્યવચનાપાદિતકર્મકાલવ્યાપ્તિમાદાયવ્રતદ્વયમપિજયંતીદિનપ્વતંત્રેણાનુષ્ટેયં વ્રતદ્વયસ્યાપ્યકરણેમદ્વાદોષપ્રશ્નવેનફલશ્રવણેનચનિત્યકામ્યોભયરૂપત્વાત્. નતુનિશીથવ્યાપ્તિપૂર્વાષ્ટમ્યાંજન્માષ્ટમીવ્રતંકૃત્યાજયંતીદિનેપારણમનુષ્ટેયં નિત્યવ્રતલોપેપ્રત્યવાયાપાતાદિત્યાહુઃ. નિર્ણયસિદ્ધૌ ઉત્તરીત્યામાધ્યમતમુપપાદ્યહેમાદ્રિમતેજન્માષ્ટમીવ્રતમેવનિત્યં જયંતીવ્રતંતુનિત્યમપિકલિયુગેલુપ્તમિતિકેચ્છિન્નાનુતિષ્ઠં તિરિત્યુપત્ત્યા સ્વમતેનપસિન્વપૈં પૂર્વેદિનેષ્વરોહિણીયોગેપરદિનેષ્વરોહિણીયાદ્યજજન્યંત્યાપ્યયોગસ્તન્નોપોપનદ્વયકાર્યવ્રતદ્વયસ્યાપિનિત્યત્વેનાકરણેદોષાત્. જયંત્યામષ્ટમ્યંતર્ભવોક્તિસ્તુમૂર્ધપ્રતારણામાત્રમિતિ પ્રતિપાદિતં મમતૌકૌસ્તુમાદિનવીનપરિગૃહીતમાધ્યમતરીત્યાજયંત્યંતર્ભવેનાષ્ટમીવ્રતાનુષ્ઠાનમેવયુક્તં પ્રતિમાતિ અન્નવ્રતેબુધસંભારયોગઃપ્રાશસ્ત્યવિધાયકોનતુરોહિણીયવિર્ણાયકઃ ॥

હવે રોહિણીયોગ છતાં, એ શુદ્ધસમ અથવા શુદ્ધન્યૂન આઠમમાં અથવા પણ રોહિણીયોગ હોય તો સંશય નથી. શુદ્ધાધિક આઠમમાં પ્રથમ દિવસે અથવા બન્ને દિવસે રોહિણીયોગ હોય તો પૂર્વ દિવસનીજ લેવી. શુદ્ધાધિક આઠમમાં બીજે દિવસેજ રોહિણીયોગ હોય તો એ ઘડી પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. વિદ્વાધિક આઠમમાં પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાલથી પ્રથમ અથવા નિશીથકાલે રોહિણીયોગ હોય તો પૂર્વ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે, અથવા બીજે દિવસેજ નિશીથકાલે અથવા નિશીથકાલવિના રોહિણીયોગ હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી, એ સંક્ષેપથી નિર્ણયને સંશય કલ્પો. એ પ્રમાણે કૌસ્તુભાદિક નવીન ગ્રંથોમાં ગ્રહણ કરેલા માધ્યમતને અનુસારે જન્માષ્ટમીનો નિર્ણય કલ્પો. છતાં કોઈ ગ્રંથકાર, કેવળ આઠમ એજ જન્માષ્ટમી, અને એજ જન્માષ્ટમી રોહિણીયુક્ત હોય તો એનું નામ જયંતી, એ રીતે જયંતી અને જન્માષ્ટમી એ બન્નેનું એકજ વ્રત કહેણ. બીજા ગ્રંથકારે તો, જન્માષ્ટમીવ્રત અને જયંતીવ્રત બુદ્ધાં બુદ્ધાં છે માટે રોહિણીયોગ ન હોય તો જયંતીવ્રતનો લેખ છે તેથી જન્માષ્ટમીવ્રત કરવું, “એ વર્ષમાં જયંતી નામનો યોગ હોય ત્યારે જન્માષ્ટમી જયંતીમાં અંતર્ગત થાયછે” માટે જયંતીને દિવસે નિશીથનામના કર્મકાલમાં એ આઠમ ન હોય તો પણ સપૂર્ણપૂર્ણ પાતાવનારાં વચનવટે પ્રાશ્ન થયેલી કર્મકાલવ્યાપ્તિ માની બન્ને વ્રત જયંતીને દિવસે તંત્રથી કરવાં, બન્ને વ્રત નિત્ય અને કામ્ય છે, ન કરવાથી મહાદોષ અને કરવાથી મહાદૈવ સંભળાય છે માટે બન્ને કરવાં, પણ નિત્ય વ્રતના લેખથી મહાદોષ થાયછે માટે નિશીથકાલવ્યાપ્તિની પ્રથમ દિવસની આઠમતુ જન્માષ્ટમીવ્રત કરી જયંતીને દિવસે પારણા કરવી નહીં, એમ કહેછે. નિર્ણયસિદ્ધિમાં તો, પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે માધ્યમતનું નિષ્પણ કરી હેમાદ્રિને મતે જન્માષ્ટમીવ્રતનું નિત્ય છે. જયંતીવ્રત તો નિત્ય છે પણ કલિયુગમાં કુષ્ઠ થયેલું છે માટે કેટલાએક કરતા નથી, એ રીત કહી પોતાને મતે, એ વર્ષમાં પ્રથમ દિવસેજ નિશીથકાલે આઠમ, અને બીજે દિવસેજ નિશીથવિના અન્યત્ર જયંતી નામનો યોગ હોય તો, બન્ને વ્રત નિત્ય છે અને ન કરવાથી દોષ થાયછે માટે તે વર્ષે બન્ને ઉપવાસ કરવા, “જયંતીમાં જન્માષ્ટમી અંતર્ગત થાયછે,” એ વચન સૂચને જ્ઞ સ્વ અવશ્યકતામાટે છે એ, રીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે. અને તો, કૌસ્તુભાદિક નવીન ગ્રંથોમાં ગ્રહણ કરેલા માધ્યમત પ્રમાણે જયંતીનો અતર્ભાવ કરી જન્માષ્ટમીનુંજ વ્રત કરવું, એજ યોગ્ય ભાગેછે, એ વ્રતમાં બુધસાર અથવા યોગસારનો યોગ આવે તો ઉત્તમપદનું પાતાવનારો છે, પણ રોહિણીયોગનીપેઠે નિર્ણય કરવા યોગ્ય નથી.

અપદિસીપદિનેમોજનરૂપપારણવ્રતાંગંહિતંતત્કાલોનિર્ણયતે કેચલતિચ્યુપવાસેતિથ્યંતેનક્ષત્રયુક્તતિચ્યુપવાસેમમયંતિપારણકાર્યં યદિતિચિનક્ષત્રયોરેકતચંતોદિનેલમ્પતેઉમયાંતસ્તુરાત્રીતદાદિવૈવાન્યતરોપારણં યદાદિચાર્નકસ્યાપ્યંતસ્તદાનિશીથાદ્યાગ્યતરંતેઉમયાંતેચાપારણં યદાનુનિશીથાવ્યવહિતપૂર્વસંપન્નતત્પંડમયાંતોચાતદાનિશીચીપિપારણકાર્યં મોજનાસંમવેપારણાસંપત્ત્યંફલાદ્યાદારો

विधेयः केचित्तृकविषयेनिशीथेपारणनकार्यं किन्तुपवासाश्रुतीयेहिदिवाकार्यमित्याहुस्तत्रयुक्तं अशक्त
स्तुपकतरांताभावेपि उत्सवांतेप्रातरेवदेवपूजाविसर्जनादिकृत्वापारणकुर्व्यात् ॥

इवे भीमे दिवसे लोभनश्च पारणप्रतनुं अंज कहेलुं छे भाटे तेना मदने निर्णय कहेछे;—देवण
तिथिने उपवास होय तो तिथिने अते, नक्षत्रयुक्त तिथिने उपवास होय तो अन्ते अंते पारण
करवी. जे तिथि अने नक्षत्र भेभांथी ऐकने अंत दिवसने भणे अने अन्तेने अत तो शत्रिने
भणे ल्यारे दिवसनुं अंज ऐकने अंते पारण करवुं. जे दिवसमां अन्तेभांथी ऐकने पणु अत न भणे
ल्यारे अर्धशत्रिथी प्रथम ऐकने अंते अथवा अन्तेने अंते पारण करवी. ल्यारे मध्यशत्रि यथा पहेलां
मध्यशत्रिनी सभीपे ऐकने अथवा अन्तेने अंते याथ ल्यारे मध्यशत्रिने सभी पणु पारण करवी.
लोभनने संभव न होय तो पारण यवाभाटे इणादिक लोभन करवुं. डोह प्रथकार तो, प्रथम
कहेला सभी अर्धशत्रिजे पारण न करवी ल्यारे उपवासथी त्रीने दिवसे दिवसनी पारण करवी,
अंम कहेछे, ते युक्त नथी. अशक्त होय तेछे तो, ऐकने अंत न होय तो पणु उत्सवने अते
प्रातःकालेव देवपूज, विसर्जन, ध्यादिक करी पारण करवी.

अथसंक्षेपेणव्रतविधिः ॥ प्रातःकृतनित्यक्रियः प्राचुखोदेशादिसंकीर्त्यतत्कालेसप्तन्यादिस
स्वेपिप्रधानभूतान्प्रमीमेवसंकीर्त्य श्रीकृष्णमीत्ययंजन्माष्टमीप्रतंकरिष्येजयंतीयोगसत्त्वेजन्माष्टमीप्रतंज
यंतीव्रतचंतरेणकरिष्येइतिसंस्कारपथेत् ताम्रपत्रेजलंगृहीत्वा वासुदेवंसमुद्दिश्यसर्वपापप्रज्ञांतये उप
धासंकरिष्यामिकृष्णाष्टम्यांनभस्यहं अशक्तौ फलानिभक्षयिष्यामीत्याहूहः आजन्ममरणयावद्यन्मयादु
ष्कृतकृतं तत्रप्राशयगोविंदप्रसीदपुरुषोत्तमेतिपात्रसंजलंक्षिपेत् ततःसुवर्णरजतादिमय्योमृन्मय्योवा
भिचिलिखितावाप्रतिमायथाकुलाचारंकायाः तावथा पर्यंकप्रसूतदेवक्याःस्तनपिथंतीश्रीकृष्णप्रतिमांनि
धायजयंतीसत्त्वेन्यदेवक्याउत्सरेद्वितीयांश्रीकृष्णमूर्तिनिधायपर्यंकस्यदेवकीचरणसंवाहनपरां ल
हर्मीनिधाय मित्यादौलङ्घ्यधरंवासुदेवं नंदगोपीगोपामिलित्वाप्रवेशांतरेमंचकैप्रसूतकन्ययासह्यशोदा
प्रतिमां पीठांतरे वसुदेवदेवकीनंदयशोदाश्रीकृष्णरामचंडिका इतिसप्तप्रतिमाःस्थापयेत् एतावत्प्रति
माकरणाशक्तौवसुदेवादिचंडिकांताःसप्तवायथाचारंयथाशक्तिवाकृत्वा अन्याःसर्वायथायंध्यायेदिति
भाति निशीथासचप्राकालेज्ञात्वाश्रीकृष्णप्रोत्ययंपरिवारश्रीकृष्णपूजांकरिष्येइतिसंक्षेपेन्यासानुशं
खादिपूजांतनित्यवत्कृत्वा पर्यंकस्थांकिन्नराद्यैर्युतांभ्यायेसुदेवकीं श्रीकृष्णयालकंध्यायेपर्यंकैस्तनपायिनः
श्रीवत्सवक्षसंशांतनीलोत्पलदलच्छवि संवाहयंतीदेवक्याःपादौध्यायेचतांश्रियं एवंध्यात्वादेवक्यैरनमः
इतिदेवकीमावाह्यमूलमंत्रेणपुरुषसूक्तंऋचावाश्रीकृष्णायनमःश्रीकृष्णमावाह्यामीतिआवाह्य लहर्मीचा
वाह्यदेवक्यैवसुदेवाययशोदायैर्नंदायकृष्णायरामायचंडिकायैइतिनामावाह्यलिखितादिदेवताःसकल
परिवारदेवताभ्योनमइत्यावाह्यमूलमंत्रेणसूक्तंऋचावा अत्रावाहितदेवक्यादिपरिवारदेवतासहितश्रीकृ
ष्णायनमइत्यासनपाद्याध्याचमनीयाभ्यंगस्नानानिदत्वा पंचाभूतस्नानांतंचंदेनानुलेपयेत् शुद्धोदका
मिपेकांतित्वस्त्रयस्त्रोपवीतगंधपुष्पाणिधूपदीपौच विश्वेश्वरायविश्वायतयाविश्वोद्भवायच विश्वस्यपतये
तुभ्यंगोविंदायनमोनमः यज्ञेश्वरायदेवायतयायस्त्रोद्भवायच यज्ञानांपतयेनायगोविंदायनमोनमइतिमं
त्राभ्यामूलमंत्रादिसमुच्चिताभ्यांदद्यात् जगन्नाथनमस्तुभ्यंसंसारभयनाशन जगदीश्वरायदेवायभूतानां
पतयेनम इतिनैवेद्यं मूलमंत्रादिकंसर्वत्रयोज्यं तांवादिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पांजल्यंतंकार्यं अथगो
घ्रापनप्रकरणोक्तविधिनापूजा सायथा उक्तप्रकारेणध्यानावाहनेकृत्वा देवाब्रह्मादयोयेनस्वरूपंनविदु
स्तव अतस्त्वांपूजयिष्यामिमातुरुत्संगवासिनं पुरुषपदेवमासनं अवतारसहस्राणिकरोपिमधुसूद नते
संस्थावताराणांक्षिज्ञानातितत्त्वतः एतावानस्येतिपाद्यं जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच देवा
नांचहितार्थायधर्मसंस्थापनायच कौरवाणांविनाशायपांडवानांहितायच गृहाणार्थमयादत्तंदेवक्यास
हितोदरे त्रिपादू० अर्घ्यं सुरासुरनरेशायक्षीपान्विशयनायच कृष्णायवासुदेवायवदाम्याचमनंशुभं
तस्मा० आचमनीयं नारायणनमस्तेस्तुनरकांषवतारक गंगोदकंसमानीतंस्नानार्थंप्रतिगृह्यतां यत्पुरुषे०
स्नानं एयोदधिघृतक्षौद्रशंकरास्नानमुत्तमं त्वय्यैदेववेशगृह्यतांदेवकीसुतेति पंचाभूतं शुद्धोदकञ्चा
नमाचमनं क्षौमचपट्टसत्रार्चमयानीतांशुक्रंशुभं गृह्यतांदेववेशमयादत्तंसुरोत्तम तंयज्ञं० वस्त्रं नमः
कृष्णायदेवायशंखचक्रधरायच ब्रह्मसूत्रजगन्नाथगृहाणपरमेश्वर तस्माद्यज्ञा० यक्षोपवीतं नानागंधस
मायुक्तंचंदनंचाद्यर्घ्रितं कुंडुमाक्ताक्षतैर्युक्तंगृह्यतांपरमेश्वर तस्माद्यज्ञा० गंधं पुष्पाणिनानिद्व्यानि

પારિજાતોદ્ભવાનિચ માલતીકેસરાદીનિપૂજાર્થપ્રતિગૃહ્યતાં તસ્માદ૦ પુષ્પાણિ અથાંગપૂજા શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ પાદૌપૂજયામિ સંકર્ષણાયનમઃ ગુલ્ફોપૂ૦ કાલાત્મનેનમઃ જાનુનીપૂ૦ વિશ્વકર્મણેન૦ જંઘેપૂ૦ ચિશ્વનેત્રાય૦ કટીપૂ૦ વિશ્વકર્ત્રેન૦ મેદંપૂ૦ પશ્ચનામાયનમઃ નાભિપૂ૦ પરમાત્મનેન૦ હૃદયંપૂ૦ શ્રીકંઠાયનમઃ કંઠેપૂ૦ સર્વાંશ્વરપારિણેન૦ વાહુપૂ૦ વાચસ્પતયેન૦ મુલંપૂ૦ કેશવાયન૦ લલારંપૂ૦ સર્વાત્મનેન૦ શિરઃપૂ૦ વિશ્વરૂપિણેનારાયણાયનમઃ સર્વાંગપૂજયામિ ઘનસ્પતિરસો૦ યતુરુપ૦ ધૂપં ત્વં જ્યોતિઃસર્વદેવાનાંતેજસ્ત્યંતેજસાંપરં આત્મજ્યોતિર્નમસ્તુભ્યંદીપોયંપ્રતિગૃહ્યતાં બ્રાહ્મણો૦ દીપં નાનાગં ધસમાયુકંમહ્યમોજ્યંચતુર્વિધં નૈવેચાર્યમયાદસંગૃહાણપરમેશ્વર ચંદ્ર૦ નૈવેદ્યં આચમનં કરોદ્વર્તનં તાં વૃલંચસુકપૂરંપૂર્ણાફલસમન્વિતં મુપવાસકરંરમ્યંપ્રીતિદંપ્રતિગૃહ્યતાં સૌવર્ણરાજતંતામ્રનાનારક્તસમન્વિતં કર્મસાહુણ્યસિદ્ધ્યર્થદક્ષિણાપ્રતિગૃહ્યતાં રંમાફલંનારિકેલંતથૈવાન્નફલાનિચ પૂજિતોસિસુરશ્રેષ્ઠ ગૃહ્યતાંકંસસૂદન નાભ્યાઆ૦ નીરાજનં૦ યાનિકા૦ સપ્તાસ્યા૦ પ્રદક્ષિણાં યથેનેત્યાદિવેદમંત્રૈઃ પુષ્પાં જલિં નમસ્કારાન્ અપરાધસહઘ્નાણિ૦ પૂજાંનિવેદયેત્ સર્વોપચારપૂજનસમાપ્તૌ દ્વાદશાંગુલવિસ્તારં રૌપ્યમયંસંઘિલાદિલિખિતંચા રોહિણીયુતંચંદ્રં સોમેશ્વરાયસોમાયતયાસોમોદ્ભવાયચ સોમસ્યપતયેનિ સંતુભ્યંસોમાયવૈનમસ્તિસંપૂજ્ય સપુષ્પકુશચંદનંતોયંશંશેનાદાય ક્ષીરોદાર્ણવસંભૂતઞ્ચિગોષ્ઠસમુદ્ભવ ગૃહાણાર્ધ્યંશશાંકેશરોહિણીસહિતોમમ જ્યોત્સ્નાપતેનમસ્તુભ્યંજ્યોતિપાંપતયેનમઃ નમસ્તેરોહિણીકાંત અર્ચ્યનઃપ્રતિગૃહ્યતાં ઇતિમંત્રાભ્યાંચંદ્રાચાર્યંદયાત્ તતઃ શ્રીકૃષ્ણાચાર્યંદયાત્ તત્રમંત્રઃ જાતઃકંસવધા ધૌવભૂમારોત્તારણાયચ પાંડવાનાંહિતાર્થાયધર્મસંસ્થાપનાયચ કૌરવાણાંવિનાશાયદૈત્યાનાંનિધનાયચ ગૃહાણાર્ધ્યમયાદસંદેવક્યાસહિતોહરે ઇતિ તતઃપ્રાર્થયેત્ ગ્રાહિમાંસર્વલોકેશહરેસંસારસાગરાત્ ગ્રાહિમાંસર્વપાપહૃદ્ઃશ્વશોકાર્ણવાત્પ્રમો સર્વલોકેશ્વરગ્રાહિપતિતંમાંભવાર્ણવે ગ્રાહિમાંસર્વદુઃસ્વપ્નરોગશોકા પંવાહરે દુર્ગતાંત્રાયસેવિષ્ણોયેસરંતિસકૃત્સકૃત્ ગ્રાહિમાંદેવદેવેશત્વચોનાન્યોસ્તિરક્ષિતા યદ્વાકચન કૌમારૈયૌવનેયશ્ચવાર્ધકે તત્પુણ્યંવૃદ્ધિમાપાતુપાપંદહહલાયુધેતિ ॥

હવે સંક્ષેપેકરી ત્રતનો વિધિ કહેછે.

પ્રાતઃકાલે જ્ઞાન સંધ્યા આદિ નિલકર્મ કરી પૂર્વે દિશા સામે બેસી દેશ, કાલ ઇલાદિ ઉચ્ચાર કરી તે તે સમયે સાતમ આદિ તિથિ હોય તો પણ મુખ્ય અષ્ટમીનાજ ઉચ્ચાર કરી, “શ્રીકૃષ્ણ પ્રીત્યર્થે જન્માષ્ટમીવ્રતં કરિષ્યે.” જ્યોતીર્ગા યોગ હોય તો, “જન્માષ્ટમીવ્રતં જયંતીવ્રતં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે.” એવે સહકૃપ કરવે. ત્રાંધાના પાત્રમાં જળ લઈ, “વાસુદેવં સમુદ્દિશ્ય, સર્વપાપપ્રશાંતયૈ ॥ ઉપવાસં કરિષ્યામિ, કૃષ્ણાષ્ટમ્યાં નમસ્વહં,” અશક્તિ હોય તો “ફલાનિ મસયિષ્યામિ,” ઇલાદિક ઉચ્ચાર કરવે. “આજન્મમરણં યાચયન્મયા દુષ્કૃતં કૃતં ॥ તત્પ્રણાશય ગોવિંદ, પ્રસીદ પુરુષોત્તમ,” એ બન્ને મંત્રોના ઉચ્ચાર કરી પાત્રનું જળ પૃથ્વી ઉપર છોડવું. પછી સોનાની, રૂપાની, માદીની અથવા ભીત-ઉપર ચીતરેલી જેવે કુલાચાર હોય તે પ્રમાણે મૂર્તિ કરવી. તે આ પ્રમાણે,—પવન ઉપરે મુતેલી દેવકીનાં સ્તનનું પાન કરતી એવી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા કરવી. જ્યોતી હોય તો બીજી દેવકીના એ-ળામાં બેઠેલી એવી બીજી શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિ કરવી. પવન ઉપરે બેઠેલી દેવકીની સેવા કરતી એવી લક્ષ્મીનીમૂર્તિ રાખવી. ભીત ઇલાદિક ઉપર અડ્ડાધારી એવા વસુદેવ, નદ, ગોપ અને ગોપી ઇલાદિક મૂર્તિ લખી બીજે ઠેકાણે પવન ઉપર જન્મ પામેલી કન્યાસહિત યશોદાની મૂર્તિ સ્થાપવી. પછી બીજી ચોથી ઉપર વસુદેવ, દેવકી, નદ, યશોદા, શ્રીકૃષ્ણ, રામ અને ચરિકા, એ સાત મૂર્તિનું સ્થાપન કરવું. એટલી મૂર્તિ કરવાને અશક્ત હોય તો વસુદેવથી તે ચરિકા લગી સાત, અથવા જેવે આચાર, અથવા જેવી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે કરી બાકીની સર્વ પ્રતિમાનું યોગ્ય રીતે ધ્યાન કરવું, એમ મને બાહે છે. અર્ધરાત્રિથી પ્રથમ જ્ઞાન કરી “શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે સપરિવારશ્રીકૃષ્ણપૂજાં કરિષ્યે,” એ રીતે સહકૃપ કરી ન્યાસ, અને રાખ ઇલાદિકની પૂજા નિલની પેઠે કરી દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું. તેનો વિનિ—“પર્યસ્થાં કિન્નરાદ્યૈર્યુતાં ધ્યાયેતુ દેવકી ॥ શ્રીકૃષ્ણં વાલકં ધ્યાયેત્પર્યંકે સ્તનપાયિનં ॥ શ્રીવત્સપદ્મસં શાંતં, નીલોત્પલદલચ્છવિં ॥ સંવાહયંતીં દેવક્યાન્, પાદૌ ધ્યાયેચ્ચ તાં શ્રિયં” એ રીતે ધ્યાન કરી “દેવક્યૈ નમઃ” એ નામમંત્રવડે દેવકીનું આવાહન કરી મૂલમંત્રવડે અથવા પુણ્યમંત્રના મંત્રવડે “શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ શ્રીકૃષ્ણં આવાહયામિ,” એ રીતે શ્રીકૃષ્ણનું આવાહન કરી અને લક્ષ્મીનું પણ આવાહન કરી “દેવક્યૈ વસુદેવાય યશોદાયે નંદાય શૃણાય રામાય ચંદ્રિકાયૈ,” એ નામમંત્રો-

વડે આવાહન કરવું. પછી લખેલી દેવતાઓનું “સકલપરિવારદેવતાભ્યો નમઃ” એ રીતે આવાહન કરી મૂલમંત્રવડે અથવા પુરુષસૂક્તના મંત્રવડે “અબ્રાવાહિતદેવક્યાદિપરિવારસહિતધીરૂણાય નમઃ” એ રીતે કહી આસન, પાદ્ય, અર્ચ્ય, આચમનીય, અભયંગ (અવટન) જ્ઞાન એ અર્પણ કરી પંચામૃતજ્ઞાન કરાવી ચંદન ધરાવવું. પછી શુદ્ધ જલથી અભિષેક કરી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ એ ઉપચાર અર્પણ કરવા. તેના મંત્ર—“વિશ્વેશ્વરાય, વિશ્વાય તથા વિશ્વોદ્ભવાય ચ ॥ વિશ્વસ્ય પતયે તુભ્યં, ગોવિંદાય નમોનમઃ ॥ યજ્ઞેશ્વરાય દેવાય, તથા યજ્ઞોદ્ભવાય ચ ॥ યજ્ઞાનાં પતયે નાથ, ગોવિંદાય નમોનમઃ ॥” મૂલમંત્રયુક્ત એ બે મંત્રવડે વસ્ત્રાદિક ઉપચાર અર્પણ કરવા. “જગદ્વાથ નમસ્તુભ્યં, સંસારમયનાશન ॥ જગદીશ્વરાય દેવાય, મૃતાનાં પતયે નમઃ” એ મંત્રવડે નૈવેદ્ય દેવું. મૂલમંત્રાદિક સર્વ ઠેકાણે ભેડવા. તાંબૂલ આદિ દઈ નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા, અને પુષ્પાંજલિપર્થત પૂજા કરવી. અથવા ઉઘાપનપ્રકરણમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે પૂજા કરવી. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ કલાપ્રમાણે ધ્યાન, તથા આવાહન કરી આગળ કહેવાયછે એ પ્રમાણે પૂજા કરવી. પૂજા,—“દેવા બ્રહ્માદયો યેન સ્વરૂપં ન વિદુસ્તથ ॥ અતસ્ત્યાં પૂજયિષ્યામિ માતૃસ્ત્સંગવાસિનમ્ ॥ પુણ્ય ધ્વેદમાસનમ્ ॥ અવતારસહસ્રાણિ કરોષિ મધુસૂદન ॥ ન તે સંસ્થાવતારાણાં કશ્ચિજ્ઞાનાતિ તત્ત્વતઃ ॥ એતાવાનસ્યેતિ પાદમ્ ॥ જાતઃ કંસવધાર્થીય ભૂમારોત્તારણાય ચ ॥ દેવાનાં ચ હિતાર્થાય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥ કૌરવાણાં વિનાશાય પાંડવાનાં હિતાય ચ ॥ ગૃહાણાર્થ્ય મયા દત્તં દેવક્યા સહિતો હરે ॥ ત્રિપાદૃઃ અર્ધ્યમ્ ॥ સુરાસુરનેશાય ક્ષીરાધિશયનાય ચ ॥ કૃણાય વાસુદેવાય દદામ્યાઅમનં શુભમ્ ॥ તસ્માં આચમનીયમ્ ॥ નારાયણ નમસ્તેસ્તુ નરકાર્ણવતારક ॥ ગંગોદર્ક સમાનીતં જ્ઞાનાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ યત્પુરુષેઽન્નાનમ્ ॥ પયોદધિષ્ઠતક્ષૌદ્રશર્કરાજ્ઞાનમુત્તમમ્ ॥ તુત્યર્થં દેવદેવેશ ગૃહ્યતાં દેવકીસુત ॥ પંચામૃતમ્ ॥ શુદ્ધોદકજ્ઞાનમાચમનમ્ ॥ ક્ષૌમં ચ પટ્ટસૂત્રાચં મયાનીતાંશુકં શુભમ્ ॥ ગૃહ્યતાં દેવદેવેશ મયા દત્તં સુરોત્તમ ॥ તંયજ્ઞં ઘસ્યમ્ ॥ નમઃ કૃણાય દેવાય શંખચક્રધરાય ચ ॥ બ્રહ્મસૂત્રં જગદ્વાથ ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ તસ્માદ્યં યજ્ઞોપવીતમ્ ॥ નાનાગંધસમાયુક્તં ચંદનં ચાક્ષર્ચિતમ્ ॥ કુંકુમાક્ષતૈર્યુક્તં ગૃહ્યતાં પરમેશ્વર ॥ તસ્માદ્યં ગંધમ્ ॥ પુષ્પાણિ યાનિ દિવ્યાનિ પારિજાતોદ્ભવાનિ ચ ॥ માલતીકેસરાદીનિ પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તસ્માદ્યં પુષ્પાણિ ॥ અયાંગપૂજા ॥ ધીરૂણાય નમઃ પાદૌ પૂજયામિ ॥ સંકર્ષણાય નમઃ ગુલ્ફૌ પૂઃ કાલાત્મને નઃ જાનુની પૂઃ વિશ્વકર્મણે નઃ જંઘે પૂઃ વિશ્વનેત્રાયઃ કટી પૂઃ વિશ્વકર્ત્તેઃ મેદું પૂઃ પદ્મનાભાયઃ નાભિ પૂઃ પરમાત્મનેઃ હૃદયં પૂઃ શ્રીકંઠાયઃ કંઠં પૂઃ સર્વાલ્ઘારિણેઃ બાહુ પૂઃ વાચસ્પતયેઃ મુખં પૂઃ કેશવાયઃ લલાટં પૂઃ સર્વાત્મનેઃ શિરઃ પૂઃ વિશ્વરૂપિણે નારાયણાય નમઃ સર્વાંગં પૂજયામિ ॥ વનસ્પતિરસોઽયત્પુરુષં ધૂપમ્ ॥ ત્વં જ્યોતિઃ સર્વદેવાનાં તેજસ્ત્વં તેજસાં પરમ્ ॥ આત્મજ્યોતિર્નમસ્તુભ્યં દીપોર્થં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ બ્રાહ્મણોઽદીપમ્ ॥ નાનાગંધસમાયુક્તં ભક્ષ્યભોજ્યં ચતુર્વિધમ્ ॥ નૈવેદ્યાર્થં મયા દત્તં ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ ચંદ્રઃ નૈવેદ્યમ્ ॥ આચમનમ્ ॥ કરોદ્વર્તનમ્ ॥ તાંબૂલં ચ સકર્પૂરં પૂર્ણીકલસમન્વિતમ્ ॥ મુખલાસકરં રમ્યં પ્રીતિદં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ તાંબૂલમ્ ॥ સૌવર્ણં રાજતં તામ્રં નાનારત્નસમન્વિતમ્ ॥ કર્મસાહુણ્યસિદ્ધ્યર્થં દક્ષિણા પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ દક્ષિણામ્ ॥ રંભાફલં નારિકેલં તથૈવાન્નફલાનિ ચ ॥ પૂજિતોસિ સુરચ્છેદ ગૃહ્યતાં કંસસૂદન ॥ ફલાતિ ॥ નાભ્યાઆસીઃ નીરાજનમ્ ॥ યાનિ કાનિઃ સપ્તાસ્યાઃ પ્રદક્ષિણામ્ ॥ યજ્ઞેનઽપુષ્પાંજલિમ્ ॥ નમસ્કારાન્ ॥ અપરાધસં પૂજાં નિવેદયેત્ ॥” એ રીતે સર્વ ઉપચારવડે પૂજા સમાપ્ત કરીને પછી ખાર અશુદ્ધ વિસ્તારવાળું, રૂપાનું અથવા સ્થંધિલ ઇલાદિ ઉપર લખેલું એવું રોહિણીસહિત ચંદ્રગિય કરી, “સોમેશ્વરાય સોમાય, તથા સોમોદ્ભવાય ચ ॥ સોમસ્ય પતયે નિત્યં તુભ્યં સોમાય વૈ નમઃ ॥” એ મંત્રવડે પૂજા કરવી. પછી પુષ્પ, કુશ, અને ચંદનસહિત જળ શંખમાં લઈ, “ક્ષીરોદાર્ણવસંભૂત અત્રિગોત્રસમુદ્ભવ ॥ ગૃહાણાર્થ્ય શશાંકેશ રોહિણીસહિતો મમ ॥ જ્યોત્સ્નાપતે નમસ્તુભ્યં જ્યોતિષાં પતયે નમઃ ॥ નમસ્તે રોહિણીકાંત અર્ધ્યં નઃ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥” એ બે મંત્રવડે ચંદ્રને અર્ધ્ય દેવો. પછી શ્રીકૃષ્ણને અર્ધ્ય દેવો. તેના મંત્ર—“જાતઃ કંસવધાર્થીય ભૂમારોત્તારણાય ચ ॥ પાંડવાનાં હિતાર્થાય ધર્મસંસ્થાપનાય ચ ॥ કૌરવાણાં વિનાશાય દૈત્યાનાં નિઘનાય ચ ॥ ગૃહાણાર્થ્ય મયા દત્તં દેવક્યા સહિતો હરે ॥” એ રીતે અર્ધ્ય દઈ પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“ગ્રાહિ માં સર્વલોકેશ હરે સંસારસાગરાત્ ॥ ગ્રાહિ માં સર્વપાપઘ્ન દુઃખશોકાર્ણવાત્પમો ॥ સર્વલોકેશ્વર ગ્રાહિ પતિતં માં મયાર્ણવે ॥ ગ્રાહિ માં સર્વદુઃખઘ્ન રોગશોકાર્ણવાદ્ધરે ॥ દુર્ગતાંત્યાયસે વિષ્ણો યે સંતિ સઠ્ સઠ્ ॥ ગ્રાહિ માં દેવદેવેશ

ત્વત્તો નાન્યોસ્તિ રક્ષિતા ॥ યદ્વા કચન કૌમારે યૌવને યદ્વ વાર્ધકે ॥ તત્પુણ્યં વૃદ્ધિમાયાતુ પાપં દદ્ધ
હલાયુધ ॥” એ મંત્રોવડે પ્રાર્થના કરવી.

અથપૂજાનંતરંકૂલમગ્નિપુરાણે ॥ इत्येवंपूजयित्वातुપुरुषसूक्तैःसवैष्णवैः ॥ स्तुत्वावादित्रनि
घोषैर्गीतवादित्रमंगलैः ॥ सुकथाभिर्विचित्रामिस्तथाप्रेक्षणकैरपि ॥ पूर्वैतिहासैःपौराणैःक्षिपेत्तांशर्वरी
नृपति अत्रकથાસુવૈચિત્ર્યેદેશભાષાકાવ્યકૃતં સૂક્તાનાંપ્રાગુક્તૈઃપુરાણકથાનામંતેભિધાનાત્ પ્રેક્ષણકાનિ
નૃત્યાદીનિ તથાચવૈદિકસૂક્તકરણકસ્તુતિવિશિષ્ટઃપૌરાણેતિહાસમિશ્રિતોગીતનૃત્યયુતદેશભાષાકાવ્યપ્ર
મુલકથાકરણકોજાગરોવિપ્રાદિવર્ણત્રયસ્યવિધીયતે શૂદ્રાદીન્પ્રતિપતાદશજાગરસ્યવિધાતુમયોમ્યત્વાત્
વચનાંતરેણતુસૂકાદિરહિતગીતાદિવિશિષ્ટોવર્ણચતુષ્ટયસાધારણોવિધીયતે ગોકુલસ્થજન્મલીલાદિશ્રવ
ણોત્તરં ધૈષ્ણવૈઃપરસ્પરંદધ્યાદિમિઃસેચનંકાર્યં દધિશ્શીરઘૃતાંબુમિઃઆસિંચંતોવિલિપંતરિત્યાદિભાગવતઃ
ચનેનતથાવિધિકલ્પનાત્ અયમુત્સવોધુનામહારાષ્ટ્રદેશેગોપાલકાલેતિવ્યવહિયતરિતિમેમાતિ પતત્સર્વ
કૌસ્તુભેઝીમદ્રનંતદેવૈઃસ્પર્ધીકૃતમસ્તીતિનમહામસૂયાકાર્યા પતાદશકથાયુતોજાગરોમ્યત્રામનવમ્યેકા
દ્વદશાદ્યુત્સવેવ્યપ્યુહઃ પૂજાજાગરાદિવિશિષ્ટતોત્સવસામ્યાત્ મહારાષ્ટ્રીયેપુતથાચારાચ્ચ ભગવત્પ્રેમાદિ
ભાગ્યદાલિનસ્તુપર્થણિસ્યુક્તાન્વહમિતિમ્યાયેનપ્રત્યહમેવોક્તવિધિકર્યાત્સવંકુર્વેતીતિમાતિ ॥

હવે પૂજા થયા પછી જે કરવું તે કહેશે.

અગ્નિપુરાણમાં—“એ પ્રભાણે પૂજા કરી પુરુષસૂક્ત અને વિષ્ણુસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી પછી ગીત,
વાદિત્ર, મંગલ, વિચિત્ર પ્રકારની સુંદર કથા, નાચ આદિ, અને પ્રાચીન પુરાણોમાંના ઇતિહાસોનું
શ્રવાન, ઇત્યાદિક કરી રાત્રિએ જાગરણ કરવું.” છતાં પ્રથમ સૂક્ત કહી પછી પુરાણ કથા કહી છે
માટે કથામાં વિચિત્રપણું દેશભાષામાં રચાયેલાં કાવ્ય આદિકોએ કરેલું જાણવું. તેમ છતાં વેદના
મંત્રોવડે સ્તુતિયુક્ત; પુરાણસંબંધી ઇતિહાસમિશ્રિત; અને ગીત, નૃત્યયુક્ત, દેશભાષાનાં કાવ્ય (પદ,
અભગ) ઇત્યાદિ કથા કરી જે જાગરણ કરવું તે ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય, એ ત્રણ વર્ણોએ કરવું,
શૂદ્રાદિકોએ એવાં જાગરણ કરવાની યોગ્યતા નથી માટે શૂદ્રાદિકોએ કરવું નહીં. બીજાં પ્રભાણવચ-
નોવડે તો વૈદિકમંત્રાદિકે સહિત, ગાયનાદિયુક્ત સાધારણ જાગરણ ચારે વર્ણોએ કરવું એવું વિધાન
કરાય છે. ગોકુલમાંની જન્મલીલા ઇત્યાદિક શ્રવણ ક્રીડા પછી “દહી, દૂધ, ઘી, જલ આદિથી પર-
સ્પર સિંચતા અને લેપન કરતા” ઇત્યાદિ ભાગવતનાં વચનવડે એવા વિધિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે
વૈષ્ણવોએ પરસ્પર દહીં, દૂધ આદિક છાંટ્યાં. આ ઉત્સવ હાલમાં મહારાષ્ટ્ર દેશમાં ‘ગોપાલકાલા’
એ નામથી આવડતો છે એમ મને ભાસે છે. એ સંઘર્ષ કૌસ્તુભ પ્રથમાં શ્રીમાન્ અનંતદેવે સ્પષ્ટ
કરેલું છે, માટે મને દોષ દેવા નહીં. પૂજા, જાગરણ આદિ સહિત વ્રતના ઉત્સવ સર્વે સમાન છે
માટે એવાં કથાયુક્ત જાગરણ એકદશી, રામનવમી ઇત્યાદિક બીજા ઉત્સવોમાં પણ કરવાં. કારણ,
મહારાષ્ટ્ર દેશની પ્રજામાં તેવો આચાર પણ છે, પ્રેમી ભગવદ્ભક્તો તો, “ઉત્સવો પર્વણોને દિવસે
કરવા, અથવા નિલ કરવા” એ યુક્તિને અનુસરી પ્રથમ કહ્યા પ્રભાણે કથા જાગરણરૂપ ઉત્સવ નિલ
કરે છે, એમ મને ભાસે છે.

તતોનવમ્યાંબ્રાહ્મણાન્મોજનદક્ષિણાદિમિઃસંતોષ્યોકપારણાનિર્ણતિકાલેભોજનંકુર્યાત્ અસ્યૈવજયંતી
વ્રતસ્યસંવસરસાઘ્યઃપ્રયોગઃ શ્રાવણરુપ્ણાદમીમારમ્યપ્રતિમાસંક્રુપ્ણાદમ્યામુકવિધિનાપૂજાદિરુપપુરા
ણાંતરેવક્રઃઅશ્વોદાપનવિધિર્મયાંતરેયોયઃ ॥ इति जन्मादमीनिर्णयः ॥

એ પ્રભાણે ઉત્સવ કરી નામને દિવસે ભોજન, દક્ષિણાવડે ગ્રાહણોને સંતોષ કરી પ્રથમ નિ-
ર્ણય કરી કહેલા પારણાના સમયે ભોજન કરવું. એ જ્યંતીવ્રતનો આવણ વદ અષ્ટમીનો આરંભ
કરી દરએક મારાત્રી વદ આઠમને દિવસે પ્રથમ કહેલા વિધિવડે પૂજાદિક કરવી, એ રીતનો પ્રયોગ
એક વર્ષમાં બની શકે એવા બીજા પુરાણોમાં કહ્યો છે. એ વ્રતનો ઉદાપનવિધિ બીજા ગ્રંથમાં
લેઈ લેતો. એ જન્માષ્ટમીનો નિર્ણય સંપૂર્ણ થયો.

नमोमासम्यदंतोनुचिर्दमंन्समाहरेत् अयातयामास्तेदमंविनियोज्याःपुनःपुनः केचिद्भद्रामायां
दर्भप्रदणमाहुः कृताःपातायवाहूवांजरीपाक्षसकुंदकाः गोधूमाग्नीहयोर्भोजादशर्माःसधत्वजाः विदिं

ચિનાસહોત્પન્નપરમેષ્ઠિનિર્ગજ જુદસર્વાણિપાપાનિર્મલસ્વસ્તિકરોમય પવંમંત્રંસમુદ્યાર્યતતઃપૂર્વોત્તરામુલ્કઃ
ફુદ્ધકારેણમંત્રેણસહચિત્તવાસમુદ્ધરેત્ ચતુર્મિર્દર્ભેર્વિપ્રસપયિત્રં ક્ષત્રિયાદેરેકૈકન્યૂનં સર્વેપાંવામવેદ્ધા
ભ્યાંપવિત્રંપ્રચિંતનવા ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे श्रावण
मासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥

“પવિત્ર ચર્ધ શ્રાવણની અમાવાસ્યાને દિવસે દર્ભ લાવવા. તે દર્ભ તાબ રહે છે, અને પ્રહ્ન-
કર્મમાં તેના તે દર્ભ ફરી ફરી લેવા.” કોઈ અન્યકાર, ભાદરવાની અમાવાસ્યાને દિવસે દર્ભ આણ-
વાનું કહે છે. “કુશ, કાશ, યવ, દર્વા, વાળા, કુંદ, ગહું, ડાંગર, મુંજ, અને બલ્લવ (ફુડો દર્ભ),”
એ દશ પ્રકારના દર્ભ બાણવા. દર્ભ લાવવાનો મંત્ર—“વિરિચિના સહોત્પન્ન, પરમેષ્ઠિનિર્ગજ ॥
જુદ સર્વાણિ પાપાનિ, વર્મ સ્વસ્તિકરો મય” એ મંત્ર બોલી પૂર્વ અથવા ઉત્તરની સામે ઉભા રહી
“ફુદ્ધ” એ મંત્ર બોલી એકજ વારમાં દર્ભ તોડી લેવો. ગ્રાહણોએ ચાર દર્ભનું, ક્ષત્રિયોએ ત્રણ
દર્ભનું, વૈશ્યોએ બે દર્ભનું, એ રીતે પવિત્ર ધારણ કરવું. અથવા સઘળાઓએ બે બે દર્ભનું પવિત્ર
ધારણ કરવું. પવિત્રને ગાંઠ દેવી તે વૈકલ્પિક છે. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુ કાશીનાથોપાધ્યા-
યવિરચિતે ધર્મસિંહુસારે શ્રાવણમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અધમાદ્રપદમાસઃ ॥ તત્રકન્યાસંકાંતૌપરાપોહશનાલ્ચ્યપુણ્યકાલઃ માદ્રપદમાસે ઇકાન્ના
હારમ્તાદ્દનારોગ્યાદિકલં અન્નમાસેદ્દપીકેશપ્રીત્યર્થેપાયસગુહૌદનલવળાદેર્દાનં માદ્રપદ્મશુક્લતૃતીયાયાં
હરિતાલિકાવ્રતં તત્રમુહર્તમાષ્રતતોન્યૂનાપિપરાપ્રાહ્યા યદાક્ષયયશાત્પરદિનેનાસ્તિતદાદ્વિતીયાયુતાપિ
પ્રાહ્યા યદાશુદ્ધાધિકાતદાપૂર્વદિનેપષ્ટિઘટીમિતામપિત્યક્ત્વાપરદિનેસ્વલ્પાપિચતુર્થીયુતૈવપ્રાહ્યા ગળયો
ગમાશસ્ત્યાત્ અન્નવ્રતેભયાનીશિવયોઃપૂજનમુપવાસશ્રલ્પીનાંનિત્યઃ તત્ર મંદારમાલાકુલિતાલકાયૈકપા
લમાલાંકિતશેખરાય દિવ્યાંવરાયૈચદિગંધરાયનમઃશિવાયૈચનમઃશિવાય હસ્યાદયઃપૂજામંત્રાજ્ઞેયાઃ ॥

હવે ભાદરવાનાં કૃત્ય કહે છે.

કન્યા સંકાંતિની પાછળની સોળ ઘડી પુણ્યકાલ. ભાદરવામાં એક અન્ન ખાવું, એ વ્રત કર-
વાથી ધન, આરોગ્ય ઇલાદિ ફળ મળે છે. એ માસમાં કૃષીકેશના સંતોષમાટે દૂધપાક, ગોળવાળા
ભાત અને લુણ ઇલાદિકનું દાન દેવું. ભાદરવા શુદ ત્રીજનું હરિતાલિકાવ્રત કરવું. એ હરિતાલિકા-
વ્રતમાટે ત્રીજ બીજે દિવસે બે ઘડી અથવા તે કરતાં કમતી હોય તો પણ બીજા દિવસની લેવી.
ન્યારે ક્ષયને ક્ષીધે બીજે દિવસે ન હોય ત્યારે બીજયુક્ત પણ લેવી. ન્યારે શુદ્ધાધિકા (વૃદ્ધિયુક્ત)
હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસની સાઠ ઘડી પણ જોડી બીજે દિવસે ચોડી હોય તો પણ ચોથયુક્ત ઉત્તમ
કહી છે માટે ચોથયુક્ત લેવી. એ વ્રતમાં સ્ત્રીઓએ ગૌરી અને શિવની પૂજા કરી ઉપવાસ કરવો.
એ (હરિતાલિકાવ્રત) નો ઉપવાસ સ્ત્રીઓને નિષ્ઠ છે. એ વ્રતમાં, “મંદારમાલાકુલિતાલકાયૈ,
કપાલમાલાંકિતશેખરાય ॥ દિવ્યાંવરાયૈ ચ દિગંધરાય નમઃ શિવાયૈ ચ નમઃ શિવાય” ઇલાદિક
પૂજામંત્ર બાણવા.

શુક્લચતુર્થ્યાસિદ્ધિવિનાયકવ્રતમ્ ॥ સામઘ્યાહવ્યાપિનીપ્રાહ્યા દિનદ્વયેસાકલ્યેનમઘ્યાહે
વ્યાસાવવ્યાસૌવાપૂર્વા દિનદ્વયેસામ્યેનવૈપમ્યેનવૈકદેશવ્યાસાવપિપૂર્વેવ વૈપમ્યેનવ્યાસાવધિકવ્યાપિની
વૈત્પરેતિકેચિત્ પૂર્વેદિનેસર્પધામઘ્યાહસ્પર્શોનાસ્ત્યેવ પરદિનેષ્વમઘ્યાહસ્પર્શિનીતદૈવપરા પૂર્વેદિનેષ્વ
કદેશેનમઘ્યાહવ્યાપિની પરદિનેસંપૂર્ણમઘ્યાહવ્યાપિની તદાપિપરૈવ પવંમાસાંતરેપિનિર્ગયઃ શ્યંરવિભોમ
ચારયોગે પ્રશસ્તા ॥

ભાદરવા શુદ ચોથને દિવસે સિદ્ધિવિનાયકનું, વ્રત કરવું, તે વ્રતમાટે ચોથ મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિની
લેવી. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણ મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિ હોય અથવા બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિ ન હોય
તો પ્રથમ દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે સરખી એકદેશવ્યાપિ અથવા એકી વધતી એકદેશવ્યાપિ
હોય તો પણ પ્રથમનીજ લેવી. એકી વધતી વ્યાપિમાં અધિકવ્યાપિ હોય તો બીજા દિવસની લેવી,
એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. પ્રથમ દિવસે સર્વથા મધ્યાહ્નકાલે સ્પર્શ હોયજ નહીં, અને બીજે દિવ-
સેજ મધ્યાહ્નકાલે સ્પર્શ કરનારી હોય તોજ બીજા દિવસની લેવી. પ્રથમ દિવસે એકદેશમાં મધ્યા-

હવ્યાપિની અને બીજે દિવસે સંપૂર્ણ મધ્યાહ્ન્યાપિની હોય ત્યારે પણ બીજા દિવસનીજ લેવી. એ રીતે બીજા માસમાં પણ નિર્ણય જાણવો. એ ચોથને દિવસે રવિવાર અથવા મંગળવારનો યોગ હોય તો ઉત્તમ છે.

અગ્રચતુર્થ્યાંચંદ્રદર્શનેમિથ્યાભિદૂષણદોષત્તેનચતુર્થ્યામુદિતસ્યપંચમ્યાંદર્શનંવિનાયકવ્રતદિનેપિનદો પાયં પૂર્વદિનેસાયાહમારમ્યપ્રવૃત્તાયાંચતુર્થ્યાંવિનાયકવ્રતામાવેપિપૂર્વેશુરેવચંદ્રદર્શનેદોષઈતિસિદ્ધ્યતિ ચતુર્થ્યામુદિતસ્યનદર્શનમિતિપક્ષેતુઅવશિષ્ટપંચપન્નમુદ્દર્શનમાગ્રચતુર્થીદિનેપિનિપેધાપત્તિઃ. ઇદાર્નાલોકા સ્તુતકતરપક્ષાશ્રયેણવિનાયકવ્રતદિનેપવચંદ્રેનપદ્યંતિનત્યૂદયકાલેદર્શનકાલેવાચતુર્થીસત્ત્વાસરવેનિય મેનાશ્રયંતિ દર્શનેજાતેતદોપશાંતયે સિંહઃપ્રસેનમચધીત્સિહોજાંબવતાહતઃ સુકુમારકમારોદીસ્ત્વહોપ સ્યમંતકઃ. ઇતિશ્લોકજપઃકાર્યઃ તત્રમૃત્તમયાદિમૂર્તોપ્રાણપ્રતિષ્ઠાપૂર્વકંવિનાયકંપોહશોપચારૈઃસંપૂજ્યૈકમો દ્વકેનનૈવેદ્યંદત્વા સંગંધાદ્યકર્ચિશતિદૂર્વાગૃહીત્વા ગણાધિપાયોમાપુત્રાયાઘનાશનાયવિનાયકાયેશપુત્રા પસર્પસિદ્ધિદાયૈકદંતાયેભવવજ્રાયમૂપકવાહનાયકુમારગુરવે. ઇતિ દશનામમિદૂર્વયોર્દ્યંદ્યંસમપ્યાંવશિષ્ઠામેકાંદૂર્વાં ઉક્તદશનામભિઃસમર્પયેત્ દશમોદકાન્વિપ્રાયદત્વાદશસ્વયંમુંજીતેતિસંક્ષેપઃ ॥

આ ચોથને દિવસે ચંદ્રદર્શન થાય તો ખોટા દોષનો આરોપ થાયછે, પરંતુ ચોથમાં ઉદય થયેલા ચંદ્રનું પાંચમમાં દર્શન થાય અને તે દિવસે વિનાયકવ્રતનો દિવસ હોય તોપણ દોષ નથી. પ્રથમ દિવસે સાધાહકાલને આરંભ કરી રહેનારી ચોથમાં વિનાયકવ્રત ન હોય તો પણ પ્રથમ દિવસેજ ચંદ્રદર્શનખાટે દોષ છે એમ સિદ્ધ થાયછે. ચોથમાં ઉદય પામેલા ચંદ્રનું દર્શન કરવું નહીં, એ પક્ષમાં તો બાકી રહેલી માત્ર દશ બાર ઘડી ચોથને દિવસે પણ ચંદ્રદર્શનનો નિપેધ પ્રાપ્ત થાયછે. હાલમાં લોક તો બન્નેમાંથી એક પક્ષનો સ્વીકાર કરી વિનાયકવ્રતને દિવસેજ ચંદ્રદર્શન કરતા નથી. પરંતુ ઉદય સમયે અથવા દર્શન સમયે ચોથ છે કે નથી એ બેધ તે નિયમપ્રમાણે ચાલતા નથી. ચંદ્રદર્શન થયું હોય તો તે દોષની નિવૃત્તિ થવાખાટે, “સિંહઃ પ્રસેનમચધીત્સિહો જાંબવતા હતઃ ॥ સુકુમારક મા રોદીસ્ત્વ હોપ સ્યમંતકઃ ॥” એ મંત્રનો જપ કરવો. વિનાયકવ્રતમાં મૃત્તિકા આદિવડે વિનાયકની મૃત્તિ કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પોરશોપચારવડે વિનાયકની પૂજા કરવી, અને એક મોદકનું નૈવેદ્ય ઇષ્ટ પછી અદનસહિત એકવીશ દૂર્વાં લઇને, “ગણાધિપાય, ઉમાપુત્રાય, અઘનાશનાય, વિનાયકાય, ઇશપુત્રાય, સર્વસિદ્ધિદાય, એકદંતાય, ભવવજ્રાય, મૂપકવાહનાય, કુમારગુરવે,” આ દશ નામમાંનાં એક એક નામવડે બે બે દૂર્વાં અર્પણ કરી બાકી રહેલી એક દૂર્વા દશ નામેનો ઉચ્ચાર કરી અર્પણ કરવી. દશ મોદક આણણુને ઇષ્ટ દશ પોતે ભોજન કરવા, એ પ્રમાણે વ્રતનો સંક્ષેપ જાણવો.

માદ્રપદશુક્લપંચમીનપિંચમી ॥ સામધ્યાહ્ન્યાપિની ગ્રાહ્યા દિનઠ્ઠયેમધ્યાહ્ન્યાસૌતદવ્યાસૌ ચપૂર્થ્ય અગ્રઋષીન્પૂજયિત્વા કર્પણરહિતભૂમિજન્યશાકાહારંકુર્યાત્ શુક્લેમાદ્રપદેપઠ્યાંજ્ઞાનંભાસ્કરપૂ જનં પ્રારાનંપંચગવ્યસ્યઅશ્વમેધફલાધિકં ઇયંસૂર્યપઠીસપ્તમીયુતાગ્રાહ્યા અસ્યામેચસ્વામિકાર્તિકેયદર્શ નાદ્રહ્નહત્યાદિપાપનાશઃ માદ્રપદશુક્લાદમીદૂર્વાદમીસાપૂર્વાગ્રાહ્યા ઇયંજ્યેષ્ઠામૂલર્ક્ષયુતાત્યાજ્યા અભામેત શુકાપિગ્રાહ્યા ઇદંદૂર્વાપૂજનવ્રતંકાર્યાકેડગસ્યોદયેચવર્જ્યં ઇદંસ્ત્રીણાંનિત્યં અન્ન જ્યેષ્ઠાદેવીપૂજનવ્રતંકે ચલાદમીપ્રાધાન્યેનકેવલજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રપ્રાધાન્યેનચોક્તં તત્રદાશિણાત્યાઃકેવલજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રપદ્યકુર્વંતિ ત ણાનુરાધાયામાવાહનંજ્યેષ્ઠાયાંપૂજનંમૂલેવિસર્જનમિતિત્રિદિનંશેયં આવાહનવિસર્જનદિનયોઃપૂજનદિના નુરોધેનનિર્ણયઃ તત્રપદાપૂર્વમધ્યાહ્નમારમ્યપ્રવૃત્તાજ્યેષ્ઠાદ્વિતીયદિનેમધ્યાહ્નમધ્યાહ્નાત્પૂર્વવાસપ્રાપ્યતેતદા પૂર્વદિનેપવપૂજનં યદાપૂર્વદિનેમધ્યાહ્નોત્તરંપ્રવૃત્તાપરદિનેમધ્યાહ્નેસમાસાતતદાદમીયોગવશેનપૂર્વાપરાવા ગ્રાહ્યા ઉમયત્રાદમીયોગેપૂર્વેય યદાપૂર્વેમધ્યાહ્નમારમ્યમધ્યાહ્નોત્તરંવાપ્રવૃત્તાપરદિનેમધ્યાહ્નોત્તરમપરાહં સ્પૃશતિ તદાદમીયોગામાવેપિપરૈચ ॥

ભાદરવા શુદ પાંચમને ઋષિપંચમી કહેછે, તે મધ્યાહ્ન્યાપિની લેવી. એ બન્ને દિવસે મધ્યાહ્ન્યાપિ દોષ અથવા ન હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ ઋષિપંચમીને દિવસે ઋષિની પૂજા કરી ખેડવિનાની પૃથ્વીમાં પેદા થયેલાં શાકનો આહાર કરવો. “ભાદરવા શુદ છઠને દિવસે પ્રાતઃ-

આન, મૂર્ધપૂજા, અને પચમચતુર્થ ભક્ષણ એ કરવાથી અશ્વમેધનાં ફળ કરતાં અધિક ફળ મળે છે.” એ મૂર્ધપૂજી કહેવાય છે તે સાતમયુક્ત હોય તે લેવી. એજ છઠને દિવસે કાર્તિકસ્વામીનાં દર્શન કરવાથી શ્રદ્ધાહસાદિ પાપને નાશ થાય છે. ભાદરવા શુદ્ધ આઠમ એ દુર્વાષ્ટમી. એ પૂર્વ દિવસની હોય તે લેવી. એ આઠમ જ્યેષ્ઠા અથવા મૂળ નક્ષત્રયુક્ત હોય તો લેવી નહીં. જ્યેષ્ઠા અને મૂળરહિત ન મળે તો તે સહિત પણ લેવી. આ દુર્વાપૂજનવ્રત કન્યાગત સૂર્ય, તથા અગસ્ત્યને ઉદય એમાં કરવું નહીં, અને એ વ્રત સ્ત્રીઓને નિષ્ફળ છે. એ આઠમને દિવસે જ્યેષ્ઠા દેવીનું પૂજનરૂપ વ્રત કરવું તે કેવળ આઠમના પ્રધાનપણાથી અથવા કેવળ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના પ્રધાનપણાથી કરવું, તેમાં દક્ષિણ દેશના લોકો કેવળ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાંજ કરે છે. તે અનુસાધામાં આવાહન, જ્યેષ્ઠામાં પૂજન, અને મૂળમાં વિસર્જન, એ રીતે એ વ્રત ત્રણ દિવસનું છે. આવાહન અને વિસર્જનના દિનને નિર્ણય, પૂજાદિવસના નિર્ણયને અનુસારે કરવો. તેમાં જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્નકાલને આરભી રહેનારી જ્યેષ્ઠા અને બીજે દિવસે મધ્યાહ્ને અથવા મધ્યાહ્નથી પ્રથમ સમાપ્ત થાય તો પ્રથમ દિવસેજ પૂજા કરવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્ન પછી જ્યેષ્ઠાને આરંભ થઈ બીજે દિવસે મધ્યાહ્નકાલે સમાપ્ત થાય ત્યારે આઠમનો યોગ હોય તેના આધારથી પ્રથમ દિવસની અથવા બીજા દિવસની લેવી. બન્ને દિવસે આઠમનો યોગ હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્ને આરભી અથવા મધ્યાહ્નપછી પ્રવૃત્ત થયેલી જ્યેષ્ઠા બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન પછી અપરાહ્નકાલને સ્પર્શ કરે ત્યારે આઠમનો યોગ ન હોય તો પણ બીજા દિવસનીજ લેવી.

માદ્રપદશુક્લેકાદશ્યાંદ્વાદશ્યાંવાપારણોત્તરંવિષ્ણુપરિવર્તનોત્સવઃ ॥ તત્ર શ્રુતેષ્વ મધ્યેપરિવર્તમેતીતિવચનાત્ ત્રેધાવિમક્તશ્રવણમધ્યભાગયોગસ્યેકાદશ્યાંસત્તેતત્રૈવ દ્વાદશ્યાંસરવેદ્વાદશ્યામેવોભયવ્રનક્ષત્રયોગામાવેદ્વાદશ્યામેવેત્યાદિવ્યવસ્થાજ્ઞેયા તત્રસંધ્યાયાંવિષ્ણુસંપૂજ્ય વાસુદેવજગન્નાથપ્રાતેયંદ્વાદશીતવ પાશ્વેનપરિવર્તસ્વસુલંસ્વપિહિમાધવેતિમંત્રેણપ્રાર્થયેત્ ॥

ભાદરવા શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે અથવા આરસને દિવસે પારણા તથા પછી વિષ્ણુનો પરિવર્તન ઉત્સવ કરવો. તેમાં, “શ્રવણ નક્ષત્રના મધ્યભાગમાં પરિવર્ત (પડવું ફેરવવાનું) કરે છે,” એવું વચન છે, માટે શ્રવણના ત્રણ ભાગ કરી તેના મધ્યમ ભાગનો યોગ એકાદશીને દિવસે હોય તો એકાદશીને દિવસે કરવો. આરસને દિવસે હોય તો આરસને દિવસે કરવો. બન્ને દિવસે નક્ષત્ર યોગ ન હોય તો આરસને દિવસેજ કરવો, ઇલાદિક વ્યવસ્થા જાણવી. તેમાં સંધ્યાસમયે વિષ્ણુની પૂજા કરી. “વાસુદેવ જગન્નાથ, પ્રાતેયં દ્વાદશી તવ ॥ પાશ્વેન પરિવર્તસ્વ, સુલં સ્વપિહિ માધવ,” એ મંત્ર વડે પ્રાર્થના કરવી.

અથશ્રવણદ્વાદશીવ્રતમ્ ॥ તત્રયત્રદિનેમુહૂર્તમાત્રાદિઃસ્વલ્પોપિદ્વાદશ્યાઃશ્રવણયોગસ્તત્રોપો પર્ણ ઉત્તરાપાદાવિદ્ધશ્રવણનિષેધવાક્યાનિતુનિર્મૂલાનિ યદાપૂર્વેદિનેપ્કાદશીચિદ્વાદશીપરદિનેનુ વર્તતેતિનદ્વયેપિત્રશ્રવણયોગસ્તદા પૂર્વેદિનેપ્કાદશીદ્વાદશીશ્રવણેતિત્રિતયયોગરૂપવિષ્ણુચંદ્રલયોગાત્પૂર્વેવોપોપ્યા તત્રોદાહરણં પ્કાદશી ૧૮ ઉત્તરાપાદા ૬ દ્વાદશી ૨૦ શ્રવણ ૧૨ યથાવા પ્કાદશી ૧૮ ઉત્તરાપાદા ૨૫ દ્વાદશી ૨૦ શ્રવણ ૧૮ અત્રદ્વિતીયોદાહરણેપ્કાદશ્યાઃશ્રવણયોગામાવેપિશ્રવણયુક્તદ્વાદશીસ્પર્શમાત્રેણવિષ્ણુચંદ્રલયોગઃ દ્વિવિધોપ્યયોગોદિવૈવપ્રાહ્લોનરાત્રૌ ઋતિપુરુષાર્થચિંતામર્ણો રાત્રાવપિનિરીયોત્તરમપિયોગોપ્રાહ્લહિતિર્નિર્ણયસિંધુઃ રાત્રેઃપ્રથમપ્રહરપર્યંતંતિથ્યોઃશ્રવણયોગોપ્રાહ્લોનદ્વિતીયપ્રહરાદાવિત્યપરે અત્રચરમપક્ષપ્ચયુક્તોમાતિ અત્રવિષ્ણુચંદ્રલયોગેવ્રંતદ્વયોપોપર્ણંતંત્રેણૈકાદશ્યામે વહૃત્વાદ્વાદશ્યાવક્ષ્યમાણપારણાનિષંયાનુસારેણપારણંકાર્યં યદોક્તવિષ્ણુચંદ્રલયોગોનાસ્તિતદાયદિશુ દ્વાધિકાદ્વાદશીદિનદ્વયેપિશ્રવણયોગઃ પૂર્વેદિનેચોદયેશ્રવણામાવસ્ત્તોત્તરૈવપ્રાહ્લ યદોભયદિને સૂર્યોદયેદ્વાદશ્યાંશ્રવણયોગસ્તદાપૂર્વેવ વિદ્વાધિકાયામપિપરત્રૈવોદયે ઉદયોત્તરંવાશ્રવણયોગેપરૈવેતિનિર્વાદં ઉભયત્રશ્રવણયોગેઉક્તવિધવિષ્ણુચંદ્રલયોગેપૂર્વા અન્યથાપરૈવેતિવિશેયં પંચયત્રૈકાદશીશ્રવણદ્વાદશ્યોર્નં રંતયૈર્ગોપવાસપ્રાપ્તિસ્તત્રશંકેનોપવાસદ્વ્યંકાર્યં વ્રતદ્વયસ્યાપિનિત્યત્વાત્ વ્રતદ્વયસ્યૈકદૈવતવાપ્રપારણ

લોપદોષઃ યસ્તૂપવાસદ્વયાસમર્થપ્રકાદશીઘ્રતસંકલ્પાત્પૂર્વચ નિજાસામર્થ્યનિશ્ચિનોતિતેનૈકાદશ્યાંક
લાયાહારંકૃત્વાદ્દશ્યાંનિરશનકાર્યં નચૈકાદશીઘ્રતલોપઃ ઉપોષ્યદ્વાદશીપુષ્યાંવિષ્ણુઋષેણસંયુતાં પૈકા
દશ્યુદ્ધવંપુષ્યંનરપ્રામોત્સવંશયમિતિનારદોક્તેઃ અથથેતયુતાચેત્યાદ્વાદશીસાહિવૈષ્ણવૈઃ સ્માર્તશ્ચોપ
નીયાસ્યાત્યજેદૈકાદશીતતાદા ઇતિમાઘવોક્તેઽથ અત્રૈકાદશીત્યાગપદેનફલાહારોયોચ્યતે નતુમોજનં યસ્ત
પવાસદ્વયશક્તિન્નમેણકૃતૈકાદશીઘ્રતસંકલ્પઃ સંકલ્પોત્તરંચદ્વિતીયોપવાસાસામર્થ્યમનુભવતિતદતેનૈ
કાદશ્યામુપોષ્યદ્વાદશ્યાંવિષ્ણુપૂજનંકૃત્વાપારણકાર્યં અત્રત્રાતાંગપૂજનંકૃત્વોપવાસાસમર્થ્ય ઉપવાસપ્રતિ
નિધિરૂપંવિષ્ણુપૂજનંકરિષ્યતિસંકલ્પપુનઃપૂજનંકુર્યાતુ અત્રદ્વાદશ્યાંશ્રવણયોગમાવેપકાદશ્યાંશ્રવણ
યોગેતત્રૈવશ્રવણદ્વાદશીઘ્રતકાર્યં વિજ્ઞેકાદશ્યાંશ્રવણયોગેતુયેનાંતૈકાદશીઘ્રતમાતિસ્તિપાંતરેણોપવાસ
દ્વયસિદ્ધિઃ અન્યેપાંશુહીતશ્રવણદ્વાદશીઘ્રતાનામુપવાસદ્વયં તત્રાસક્તાનાંતુપૂર્વેહિફલાહારઃ પરેહિનિરશ
નમિતિમાતિ ॥

હવે શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત કહેછે.

તેમાં જે દિવસે જે ઘડી આદિ થોડો પણ આરસ અને શ્રવણુનો ચોગ હોય તે દિવસે ઉપ-
વાસ કરવો. ઉત્તરાષાઢાવડે વિક્રા એવા શ્રવણુના નિપથનાં વાઘ્યો તો નિર્મૂલ છે. જ્યારે પૂર્વ દિવસે
એકાદશીવડે વિક્રા એવી આરસ ખીજે દિવસે શેષ હોય અને બન્ને દિવસે શ્રવણુ ચોગ હોય ત્યારે
પ્રથમ દિવસે; એકાદશી, દ્વાદશી, અને શ્રવણુ એ ત્રણના ચોગનું વિષ્ણુશુંખલ ચોગ એકું નામ છે,
તે ચોગ છે માટે પ્રથમ દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. તેનું ઉદાહરણ;—એકાદશી ૧૮ ઉત્તરાષાઢા ૬,
આરસ ૨૦, શ્રવણુ ૧૨; અથવા ખીજું ઉદાહરણ;—એકાદશી ૧૮, ઉત્તરાષાઢા ૨૫, આરસ ૨૦,
શ્રવણુ ૧૮. આ ખીજા ઉદાહરણમાં એકાદશીને શ્રવણુનો ચોગ નથી તો પણ શ્રવણુયુક્ત આરસના
સ્પર્શમાત્રથીજ વિષ્ણુશુંખલ ચોગ થાયછે. આ બન્ને પ્રકારના ચોગ દિવસનો આવે તેજ પ્રહણુ
કરવો. રાત્રિએ લેવો નહીં, એમ પુરુષાર્થચિંતામણિમાં છે. રાત્રિએ પણ અને મધ્યરાત્રિપછી પણ ચોગ
લેવો, એમ નિર્ણયસિંધુમાં છે. રાત્રિના પ્રથમ પોહાર લગી બન્ને તિથિ એડે શ્રવણુનો ચોગ હોય તો
લેવો, ખીજા ઇલાદિ પોહારમાં હોય તો લેવો નહીં, એ રીતે કેટલાએક કહેછે. છતાં ઉદ્દેશો પક્ષજ
યુક્ત છે એમ મને લાગે છે. છતાં વિષ્ણુશુંખલ ચોગને દિવસે એકાદશી અને શ્રવણુદ્વાદશી એ બન્ને
વ્રતના ઉપવાસ તંત્રથી એકાદશીને દિવસેજ કરી આરસને દિવસે, આગળ જે પારણુનો નિર્ણય
કહેવાશે તેને અનુસરે પ્રારણુ કરવી. જ્યારે પ્રથમ કહેલો વિષ્ણુશુંખલ ચોગ ન હોય ત્યારે જે શુ-
દ્ધાધિક આરસ થઈ બન્ને દિવસે શ્રવણુ ચોગ હોય અને પૂર્વ દિવસે ઉદયકાલે શ્રવણુ ન હોય ત્યારે
ખીજા દિવસનીજ લેવી. જ્યારે બન્ને દિવસે સૂર્યોદયસમયે આરસમાં શ્રવણુ ચોગ હોય ત્યારે પૂર્વદિ-
વસનીજ લેવી. વિદ્વાલેક આરસ હોય પણ ખીજા દિવસેજ સૂર્યોદયકાલે અથવા ઉદયપછી શ્રવણુ
ચોગ હોય તો ખીજા દિવસનીજ લેવી, એ નિવાદરહિત છે. બન્ને દિવસે શ્રવણુચોગ હોય અને વિષ્ણુ-
શુંખલ ચોગ હોય તો પૂર્વદિવસની લેવી. તેમ ન હોય તો ખીજા દિવસની લેવી, એમ જાણવું.
એ રીતે જ્યારે એકાદશી અને શ્રવણુદ્વાદશી એ બન્નેના ઉપવાસ ભેદાભેદ મે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બન્ને
વ્રત નિલ છે માટે શક્તિમાન હોય તેણે જે ઉપવાસ કરવા. બન્ને વ્રતની એક દેવતા છે માટે પ્રાર-
ણુના લોપનો હોય નથી. જે ઉપવાસ કરવાને જે અશક્ત હોય તેણે તો એકાદશીવ્રતના સંકલ્પ
કરવાથી પ્રથમજ ચોતાની અશક્તિનો નિશ્ચય કરી એકાદશીને દિવસ ફલાદિકનો આહાર કરી આરસને
દિવસે નિરશન (ઉપવાસ) કરવું. “શ્રવણુ નક્ષત્રયુક્ત આરસને દિવસે જે મનુષ્ય ઉપવાસ કરે છે
તેને એકાદશીરાંબંધી પુણ્ય થાય છે. તેમાં સંશય નથી,” એવું નારદજીનું વચન છે માટે એકાદશીનો
લોપ થતો નથી, અને “જે શ્રવણુયુક્ત આરસ હોય તો તે દિવસે વૈષ્ણવ અને સ્માર્ત એ સઘળા-
ઓએ ઉપવાસ કરવો અને એકાદશીનો લાગ કરવો,” એવું માધવનું પણ વચન છે. એ માધવના
વચનમાં “એકાદશીનો લાગ” એવું પદ છે તે ફલાહારનો ભોધ કરે છે, ભોજનનો ભોધ કરવું નથી.
બન્ને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ છે એ બ્રમથી એકાદશીવ્રતનો સંકલ્પ કરે અને સંકલ્પ ક્રીયા પછી
ખીજા ઉપવાસ કરવાની પાતામાં શક્તિ નથી એવો અનુભવ કરે ત્યારે તેણે એકાદશીને દિવસે ઉપ-
વાસ કરી આરસને દિવસે વિષ્ણુપૂજન કરી પ્રારણુ કરવી. છતાં વ્રતનું અંગભૂત પૂજન કરી ઉપ-
વાસમાટે અશક્ત હોય તેણે, “ઉપવાસપ્રતિનિધિરૂપં વિષ્ણુપૂજનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી

બીજવાર પૂજા કરવી. એ બારસને દિવસે શ્રવણનો યોગ ન હોય અને એકાદશીને દિવસે શ્રવણનો યોગ હોય તો એકાદશીને દિવસેજ શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત કરવું. વિદ્વા એકાદશીને દિવસે શ્રવણયોગ હોય તો જોને તે દિવસે એકાદશીવ્રત આવે તેને તંત્રે કરી બે ઉપવાસની સિદ્ધિ થાય છે. શ્રવણ-દ્વાદશીવ્રત જોમણે ગ્રહણ કરેલું હોય તેમણે બે દિવસ ઉપવાસ કરવા. તેમાં બે ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તેમણે પ્રથમ દિવસે ક્ષાહાર અને બીજો દિવસે ઉપવાસ કરવો એમ બંને ભાસે છે.

અથપારણા ॥ ઉભયાંતેપારણમુલ્ક્યઃપક્ષઃ અન્યતરાંતેગૌણઃપક્ષઃ તત્રવિષ્ણુચંદ્રલભાવેત્રયોદશ્યા મુખયાંતેપારણં વિષ્ણુચંદ્રલયોગેતુપૂર્વેદિનેતંત્રેનકૃતોપવાસદ્વયસ્યપરદિનેશ્રવણક્ષાંદ્વાદશ્યાધિક્યેશ્રવણ મતિક્રમ્યદ્વાદશ્યાંપારણં યદિચદ્વાદશ્યપેક્ષયાશ્રવણાધિક્યંપારણાદિનેભવતિતવાપ્કાદશીવ્રતપારણાયાં દ્વાદશ્યુલ્લંઘનેદોષોકેદ્વાદશ્યામેવપારણં નત્વન્યતરાંતાપેક્ષા તત્રસતિસંભવે શ્રવણમધ્યમાગંવિંશત્યાદિ ઘટિકાત્મકંત્યક્ત્વાપારણં યથૈકાદશી ૩૦ ઉત્તરાપાઠા ૨૯ દ્વાદશી ૨૫ શ્રવણ ૨૯ અન્નપૂર્વેષુ સ્તંત્રેણોપવાસદ્વયંકૃત્વા પરેઽશ્રિશ્રવણમધ્યમાગમવશિષ્ટનચઘટિકાત્મકં ત્યક્ત્વા દ્વાદશ્યાંચરમેવિંશતિષ ટિકારૂપેશ્રવણમાગેપારણં યમુકોદાહરણેપચ ઇકાદશ્યાંદશનાઢિકાત્વે દ્વાદશ્યાઃઅઘનાઢિકાત્વે દ્વાદ શીશ્રવણયોઃપંચદશચત્વારિંશદ્વાદીત્વેવા શ્રવણમધ્યમાગત્યાગે દ્વાદશ્યુલ્લંઘનાપત્તૌ સંગઘકાલં ત્યક્ત્વા મુહૂર્તત્રયપર્યંતં સમમુહૂર્તાદૌવાક્રક્ષમધ્યમાગેપચમોકલ્યં અયંમધ્યમાગત્યાગોભાદ્રપદગતશ્રવણદ્વાદ શીવ્રતપચ નતુમાઘફાલ્ગુનમાસકૃષ્ણપક્ષગતશ્રવણદ્વાદશીવ્રતપારણાયાં માસાંતરગતશ્રવણમાગેવિષ્ણુ પરિવર્તનાનાવાત્ ચૈતુમાત્રેશ્રવણમધ્યમર્જનમાત્રેણનિપેધચારિતાપ્યંમન્યમાના વિષ્ણુચંદ્રલયોગાભાવે પિશ્રવણમધ્યમાત્રસ્યક્ત્વામુંજતે તેનિત્યશ્રવણદ્વાદશીવ્રતમાહાત્મ્યાનમિશ્વામ્નાંતાપચ અયંસર્વોપિનિર્ણ યોમાસાંતરગતશ્રવણદ્વાદશીવ્રતેત્યૂહઃ શ્રવણદ્વાદશીવ્રતેનદીલંગમેભ્રાત્વાકલશેસ્વર્ણમયંજનાર્દનનામા નંવિષ્ણુંસંપૂજ્ય ઘસ્યયજ્ઞોપવીતોપાનચ્છન્નાદિસમપ્યંપોષ્યપારણદિનેદધ્યોદનયુતંઘસ્યવેષ્ટિતંજલપૂર્ણઘટં છન્નાદિયુતાંપૂજિતાંસપરિવારાંતાંપ્રતિમાંચદઘાત્ તત્રમન્નઃ નમોનમસ્તેગોર્ધિદ્યુધશ્રવણસંજ્ઞક ધર્મો પસંક્ષયંકૃત્વાસર્વસૌખ્યપ્રદોભવેતિ ॥

હવે પારણાનો કાલ કહે છે.

બારસ અને શ્રવણ નક્ષત્ર એ બંનેને અંતે પારણા કરવી, એ મુખ્ય પક્ષ છે. બંનેમાંથી કોણ એકને અંતે પારણા કરવી, એ ગૌણ પક્ષ છે. તેમાં વિષ્ણુચંદ્રલ યોગ ન હોય તો તેરસને દિવસે બંનેને અંતે પારણા કરવી. વિષ્ણુચંદ્રલ યોગ હોય તો પ્રથમ દિવસે તંત્રથી જેણે બે ઉપવાસ કરેલા હોય તેણે, બીજો દિવસે શ્રવણ કરતાં બારસ અધિક હોય તો શ્રવણનું ઉલ્લંઘન કરી બારસમાં પારણા કરવી. જો પારણાને દિવસે બારસ કરતાં શ્રવણ અધિક હોય તો, એકાદશીવ્રતની પારણામાં બારસનું ઉલ્લંઘન થવાથી દોષ થાય એવાં વચનો છે માટે બારસમધ્યેજ પારણા કરવી, જેમાંથી એકને અંતે થવી જોઈએ એવું કાંઈ નહિ.—તેમાં સંભવ હોય તો વીસ ઘડીથી ચાલીશ ઘડી લગી જે શ્રવણનો મધ્યભાગ તે છોડી પારણા કરવી. ઉદાહરણુઃ—એકાદશી ૩૦, ઉત્તરાપાઠા ૨૬, બારસ ૨૫, શ્રવણ ૨૬; આ ઉદાહરણુમાં પ્રથમ દિવસે તંત્રવડે બે ઉપવાસ કરી બીજો દિવસે શ્રવણના મધ્યભાગમાંની બાકી રહેલી નવ ઘડી છોડી બારસમાં છેવટની વીસ ઘડી જે શ્રવણ તેમાં પારણા કરવી. આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેલા ઉદાહરણુમાંજ એકાદશી દશ ઘડી હોય અને બારસ આઠ ઘડી હોય અથવા બારસ પંદર ઘડી અને શ્રવણ ચાલીશ ઘડી હોય તો શ્રવણનો મધ્યભાગ છોડતાં બારસ છૂટી જાય છે, સારે સગવડ કાલ છોડી છ ઘડી લગી, અથવા સાતમા મુહૂર્ત ઇલાદિક સમયે શ્રવણ નક્ષત્રના મધ્યભાગમાંજ ભોજન કરવું. આ મધ્યમ ભાગનો ભાગ કરવો તે ભાદરવામાં શ્રવણ દ્વાદશીવ્રતવિષેજ કરવો. માઘ અને ફાગણ માસના કૃષ્ણપક્ષસંબંધી શ્રવણદ્વાદશીવ્રતની પારણામાં આ ભાગ કરવો નહિ; કારણ, બીજા માસમાંના શ્રવણ નક્ષત્રના ભાગમાં વિષ્ણુનું પરિવર્તન (પદ્યું ફેરવવું) નથી. જે ભાદરવામાં શ્રવણનો મધ્યભાગ માત્ર છોડવાથી નિપેધ પાળવા સરખું માની વિષ્ણુચંદ્રલ યોગ ન હોય તોપણ શ્રવણનો મધ્યભાગ માત્ર છોડી ભોજન કરે છે, તે, નિત્ય જે શ્રવણ દ્વાદશીનું વ્રત તેના માહાત્મ્યના અગ્રાની માટે ભાંતજ છે. આ સઘળો નિર્ણય બીજા માસમાં આવેલું જે શ્રવણદ્વાદશીનું વ્રત તેમાં પણ જાણવો. શ્રવણદ્વાદશીને દિવસે જે નદીના સંગમમાં સ્નાન કરી કલશ ઉપર સોનાના જનાર્દન નામના વિષ્ણુનું પૂજન કરી વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, પગરખાં, છત્ર, ઇલાદિ

અર્પણ કરી ઉપવાસ કરવો. પછી પારણાને દિવસે દર્દાભાતસહિત વસ્ત્રવતી ઢાકિલો, અને જલપૂર્ણ એવા કલશનું દાન કરવું. તેમજ પરિવારસહિત પૂજેલી જે વિષ્ણુપ્રતિમા તેનું પણ છત્ર આદિ પદાર્થોસહિત દાન કરવું. દાનનો મંત્ર:—“નમો નમસ્તે ગોવિંદ, બુધશ્રવણસંસ્રજ ॥ અઘૌઘસંક્ષયં કૃત્વા, સર્વસૌત્યપ્રદો મય” ॥

અથવામનજયંતી ॥ ભાદ્રપદશુક્રદ્વાદશ્યાશ્રવણયુતાયાંમધ્યાહ્નેવામનોત્પત્તિઃઅતોમધ્યાહ્ન્યાપિ નીદ્વાદશીમધ્યાહ્નેતોન્યગ્રકાલેવાશ્રવણયુતાગ્રાહ્યા ઉમયદિનેશ્રવણયોનોપૂર્વેવ સર્વથાદ્વાદશ્યાઃશ્રવણયો ગામાવેપકાદશ્યામેઘશ્રવણસત્ત્વેમધ્યાહ્ન્યાપિનીમપિદ્વાદશીંવિહાયૈકાદશ્યામેવતંકાર્યં શુદ્ધૈકાદશ્યાં શ્રવણાભાવેદશમીવિદ્ધૈકાદશ્યામપિશ્રવણયુતાયાંવતં પૂર્વેદિનપચમધ્યાહ્ન્યાપિનીદ્વાદશીપરદિનેમધ્યા હ્વાદન્યનકાલેશ્રવણયુતાતદાપૂર્વેવ તિથિદ્વયેપિશ્રવણયોગાભાવેદ્વાદશ્યામેવમધ્યાહ્ન્યાપિન્યાંવતં દિન દ્વયેમધ્યાહ્ન્યાતૌતદ્વ્યાતૌચૈકાદશીયુકૈવગ્રાહ્યા પારણાતુપૂર્વોત્કરીત્યોમયાંતેન્યતરંતેવાકાર્યા અગ્રમધ્યા હ્નેનદીસંગમેસ્નાત્યાસૌવર્ણવામનંસંપૂજ્યાર્ચ્યસૌવર્ણપાત્રેણદદ્યાત્ તત્રપૂજામંત્રઃ દેવેશ્વરાયદેવાયદેવસંમૂ તિકારિણે પ્રમથેસર્વેદેવાનાંધામનાયનમોનમઃ ॥અથાર્ચ્યમંત્રઃ॥ નમસ્તેપણનામાયનમસ્તેજલશાયિને તુમ્ય મર્ધ્યપ્રયચ્છામિવાલયામનરૂપિણે નમઃશાર્ઙ્ગધનુર્વાણપાણયેવામનાયચ યજ્ઞમુક્કફલદાત્રેચવામનાયનમો નમઃ તતઃપરદિનેસપરિચારંધામનંદ્વિજાયદદ્યાત્ ધામનઃપ્રતિગૃહ્ણાતિવામનોહંદદામિતે ધામનંસર્વંતો મદ્રંદ્વિજાયપ્રતિપાદ્યે રૂતિદાનમંત્રઃ અસ્યામેઘદ્વાદશ્યાંરાષ્ટ્રૌદેવપૂજાંકૃત્વાતત્રાસંમથેદિવૈવવાદધિવતં નિવેદ્યદધિદાનંકૃત્વાદુગ્ધવ્રતસંકલ્પંકુર્યાત્ અત્રપયોવ્રતેપયોવિકારસ્વપાયસાદેઃ દુઘ્નપાચિતાન્નસ્યચ પર્જનં વધ્યાદેઃપયોવિકારસ્થાપિનવર્જનં પર્વંદધિવ્રતેતત્રાદેર્નવર્જનં યત્રપ્રસૂતાયાગોદેશદિનેપુસંધિન્યા વેદ્યક્ષીરનિવેષસ્ત્રાક્ષીરવિકારસ્યદધિતત્રાદેઃસર્વેસ્યવર્જનમ્ ॥

હવે વામનજયંતીનો નિર્ણય કહો છો.

ભાદરવા શુદ્ધમાં અવળુ નક્ષત્રસહિત ખારસને દિવસે મધ્યાહ્ન કાલે વામનનો અવતાર થયો છે, માટે મધ્યાહ્નકાલઆપિની ખારસ અને મધ્યાહ્ન કાલે અથવા મધ્યાહ્નકાલ વિના બીજે સમયે અવળુ-યુક્ત હોય તે લેવી. બન્ને દિવસે અવળુયોગ હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. સર્વથા ખારસને દિવસે અવળુયોગ ન હોય અને એકાદશીને દિવસે અવળુયોગ હોય તો મધ્યાહ્નઆપિની એવી પણ ખારસ છોડી એકાદશીને દિવસેજ વ્રત કરવું. શુદ્ધા એકાદશીને દિવસે અવળુયોગ ન હોય તો દશમવરે વિદ્ધા જે અવળુયુક્ત એકાદશી તે દિવસે પણ વ્રત કરવું. જ્યારે પ્રથમ દિવસેજ મધ્યાહ્નકાલઆપિની ખારસ હોય અને બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન વિના બીજા કાલમાં અવળુયુક્ત હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને તિથીમાં પણ અવળુયોગ ન હોય તો મધ્યાહ્નકાલઆપિની ખારસને દિવસેજ વ્રત કરવું. બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નકાલઆપિ હોય અથવા ન હોય તો એકાદશીયુક્ત હોય તેજ લેવી. પારણા કરવી તે તો પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે બન્નેને એંતે અથવા એમાંથી એકને એંતે કરવી. આ વ્રતમાં મધ્યાહ્ન સમયે નદીના સંગમમાં આન કરી સુવર્ણના વામનનું પૂજન કરી સુવર્ણના પાત્રવરે અર્ધ્ય દેવો પૂજાનો મંત્ર:—“દેવેશ્વરાય દેવાય, દેવસંમૂતિકારિણે ॥ પ્રમથે સર્વેદેવાનાં, વામનાય નમો-નમોઃ” ॥ હવે અર્ધ્યનો મંત્ર:—“નમસ્તે પણનામાય, નમસ્તે જલશાયિને ॥ તુમ્યમર્ધ્ય પ્રયચ્છામિ, પાલવામનરૂપિણે ॥ નમઃ શાર્ઙ્ગધનુર્વાણપાણયે વામનાય ચ ॥ યજ્ઞમુક્કફલદાત્રે ચ, વામનાય નમોનમઃ” ॥ પછી બીજે દિવસે પરિવારસહિત વામનનું ગ્રાહણુને દાન દેવું. તેનો મંત્ર:—“વામનઃ પ્રતિગૃહ્ણાતિ, વામનોહં દદામિ તે ॥ વામનં સર્વંતોમદ્રં, દ્વિજાય પ્રતિપાદ્યે” ॥ એ રીતે દાન દીધા પછી એજ ખારસને દિવસે રાત્રિએ દેવપૂજા કરવી. રાત્રિએ સભવ ન હોય તો દિવસનીજ પૂજા કરવી. પૂજા કીધા પછી દિવસત નિવેદન કરી દર્દાનું દાન કરવું અને દુઘ્નવ્રતનો સંકલ્પ કરવો. આ પયોવ્રતમાં દૂધવતી બનેલા દૂધપાક આદિ પદાર્થો અને દૂધમાં રાંચેલાં અન્ન એ સઘળાં વન્યં કરવાં. દૂધથી બનેલા દર્દા આદિ વન્યં કરવાં નહિ. એ રીતે દધિવ્રતમાં છાસ ઇલાદિ વન્યં કરવાં નહિ. વિષાપલી ગાયનું દસ દિવસમાંનું દૂધ, અને સંત્રિની (બોગવાસતે સાંઠ જેની પાછળ થયો હોય તે) ઇલાદિ ગાયનાં દૂધ એનો જ્યહાં નિવેદ્ય કલો છે ત્યાં દૂધથી થનારા દર્દા છાસ ઇલાદિ સર્વ પદાર્થ વન્યં કરવા.

અથભાદ્રપદશુક્રચતુર્દશ્યામનંતત્રતમ્ ॥ તત્રોદયેત્રિમુહર્તવ્યાપિનીચતુર્દશીગ્રાહોતિમુરચઃ
પક્ષઃ તદભાવેદ્ત્રિમુહર્તાગ્રાહોત્યુત્કલ્પઃ દ્વિમુહર્તન્યનાતુપૂર્વેવગ્રાહ્યા દિનદ્વયેસૂર્યોદયવ્યાપિત્વેસંપૂર્ણત્વાત્
પૂર્વેવ અત્રપૂર્વાહ્નોમુલ્યઃકર્મકાલઃ તદભાવેમધ્યાહ્નોપિ અત્રવતેસુવર્ણપ્રતિમાયાંચતુર્દશગ્રંથિયુતદોરકે
ચાનંતપૂજનાદિવિધિસ્તદુચાપનવિધિશ્ચકૌસ્તુભાદૌષ્ણેયઃ પૂજિતદોરકનાશેતુયુગંતૃત્વા તદનુશ્યાયયા
શકિરુચ્છ્રાદિપ્રાયશ્ચિત્તંવિધાયોષ્ટરશતમાજ્યૈનદ્વાદશાક્ષરવાસુદેવમંત્રેણહૃત્વા કેશવાદિચતુર્વિંશતિ
નામભિઃસકૃત્સકૃત્કૃત્વાહોમશંપંસમાખ્યનૂતનદોરકેપૂર્વેવત્પૂજનાદિચરેત્ ॥

હવે ભાદરવા શુદ્ધ ચૌદશને દિવસે અનંતત્રત કહે છે.

એ અનંતત્રતમાટે સૂર્યોદય પછી છ ઘડીવ્યાપિની ચૌદશ હોય તે લેવી, એ મુખ્ય પક્ષ
છે. છઠ્ઠી ન હોય તો ચાર ઘડી લેવી, એ ગૌણ પક્ષ છે. ચાર ઘડી કરતાં કમતી હોય
તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે સૂર્યોદયવ્યાપિની હોય તો પ્રથમ દિવસે પૂર્ણઆપ્તિ છે
માટે પૂર્વ દિવસનીજ લેવી.—આ ત્રતમાં પૂર્વાહ્ન મુખ્ય કાલ છે. તે ન મળે તો મધ્યાહ્ન કાલ
પણ લેવો. એ ત્રતમાં સોનાની પ્રતિમામાં, તથા ચૌદ ગાંડવાળા દોરામાં અનંતની પૂજા કરવી
ઇલાદિ પૂજાનો વિધિ અને ઉચાપનનો વિધિ એ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો. પૂજેલા દોરાનો નાશ
થાય તો શુરને વશવી તેમની આશાપ્રભાણે યથાશક્તિ કૃષ્ણાદિ પ્રાપ્તિ કરી દ્વાદશાક્ષર વાસુદેવના
મંત્રવડે ધીની (૧૦૮) આહુતી હવન કરી કેશવ આદિ ચોવીસ નામવડે એક એક વાર હવન
કરી હોમનો આપ્તિ વિધિ સમાપ્ત કરી નવીન દોરામાં પ્રથમની રીતે પૂજા કરવી.

સૂર્યસ્યવૃષમસંક્રમોત્તરંસપ્તમદિનેઽગસ્યોસ્તંપ્રયાતિ સિંહસંક્રાંત્યુત્તરમેકવિંશતિતમેદિનેઽવ્યમેતિ
તત્રકન્યાસંક્રાંતેઃપૂર્વેસપ્તદિનમચ્યેઽગસ્યપૂજનંતદર્ચ્યાદિકંકાર્યં ભાદ્રપદપૌર્ણમાસ્યાપ્રપિતામહાત્પરાપિ
ત્રાદીંભ્રીન્સપત્નીકાન્વસુવદ્રાદિત્યરૂપાન્ માતામહાદિત્રયંચસપત્નીકમુદિશ્યશ્રાદ્ધંકાર્યં इदંપાષેળત્યાદ
પરાહેપુરુષાર્દ્રવદેવયુક્તસાપિંડકંકાર્યં કેચિત્પ્રપિતામહસ્યાપિત્રાદિત્રયમાત્રમુદિશ્યનાંદીશ્રાદ્ધમંજેનસત્ય
ઘસુદેવયુક્તશ્રાદ્ધંકાર્યં નાત્રમાતામહાયુદેશદિશ્યાહુઃ इदંપ્રોષ્પદીશ્રાદ્ધંસકૃન્મહાલયપક્ષેસકલરૂપપક્ષ
વ્યાપિમહાલયપક્ષેચાવશ્યકં પંચમ્યાદિમહાલયપક્ષેપુરુષારૂતમ્ ॥

સૂર્યની વૃષભ સંક્રાંતિ થયા પછી સાતમે દિવસે અગસ્ત્ય અરત પામે છે. અને સિંહ સંક્રાંતિ થયા
પછી એકવીસમે દિવસે અગસ્ત્ય ઉદય પામે છે. ત્યારે કન્યા સંક્રાંતિથી પ્રથમ સાત દિવસમધ્યે અગ-
સ્ત્ય પૂજન કરવું, અને તેને અર્ધ આદિક દેવાં. ભાદરવાની પૂનમને દિવસે પ્રપિતામહ(પરદાદા)ને
મૂઠી તેથી ઉપરના ત્રણ એટલે પરદાદાના પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ એ ત્રણે સપત્નીક વસ્ત્ર,
રુદ્ર, અને આદિત્યસ્વરૂપ, તેમજ માતામહ (નાના) આદિ ત્રણ એટલે માતામહ, માનો દાદો,
તથા પરદાદો એ પણ સપત્નીક એમને ઉદેશે કરી શ્રાદ્ધ કરવું. એ શ્રાદ્ધ પાંચેણ છે માટે અપરા-
હકાલે પુરુષવાર્દ્રવ એ નામના વિશેદવાસહિત અને પિંડસહિત કરવું. કોઇ ગ્રંથકાર તો, પ્રપિતામહથી
ઉપરના જે ત્રણ તેમનેજ ઉદેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધરીતે સત્યવસ્ત્ર નામના દેવતાસહિત શ્રાદ્ધ કરવું, અને
એ શ્રાદ્ધમાં માતામહાદિકેના ઉદેશ (ઉચ્ચાર) કરવો નહિ, એમ કહે છે. આ પ્રોષ્પદીશ્રાદ્ધ સકૃત્
(પત્તર દિવસમાં કોઇએક દિવસે કરવું) એવા મહાલય પક્ષમાં અને સંપૂર્ણ કૃણપક્ષપર્યંત મહાલય
કરવું એ પક્ષમાં પણ અવશ્ય કરવાતું છે. પાંચમ ચક્રી ઇલાદિક જે મહાલયના પક્ષ તેમાં કૃતાકૃત
(કરો અથવા ન કરો) એમ છે.

અથમહાલયઃ ॥ તત્રશકેનભાદ્રપદાપરપક્ષેપ્રતિપદમારભ્યદર્શાંતંતિથિવૃદ્ધૌપોડશમહાલયાઃ
કર્તવ્યાઃ વૃદ્ધિક્ષયાભાવેપંચદશૌવમહાલયાઃ તિથિક્ષયેચતુર્દશૌવ અશકેનેતુપંચમ્યાદિપુષ્પયાદિષ્ઠમ્યા
દિપુદશમ્યાદિષ્ઠેકાદશ્યાદિપુદર્શાંતંતિથિપુકાર્યાઃ અત્રાપ્યશકેનાનિપિદ્ધેકસિંધ્વેકસિન્ધ્વેનિસકૃન્મ
હાલયઃકર્તવ્યાઃ પ્રતિપદાદિદર્શાંતપક્ષેચતુર્દશીનવર્જ્યાં પંચમ્યાદિદર્શાંતાદિપંચપક્ષેપુચતુર્દશીર્વર્જયિ
ત્વાન્યતિથિપુમહાલયાઃ સકૃન્મહાલયેપિચતુર્દશીર્વર્જનીયા સકૃન્મહાલયેપ્રતિપદાપટ્ટીપદાદશીચતુર્દશી
શુક્રવારોજન્મનક્ષત્રંજન્મનક્ષત્રાદશમસેકોનવિંશનક્ષત્રંચરોદિણીમષારેષતીચેતિવર્જ્યાંતિ
સપ્તમીરવિવારોમૌમવારોપિવર્જ્યંઉક્તઃ પિતૃમૃતતિથૌસકૃન્મહાલયકરણેનંદાદિનિષેધોનાસ્તિ

વિષ્ણુપદ્મકૃતોત્તેકદિનેયતઃ નિપિદ્ધેપિદિનેકુર્યોપિંડદાનંયથાવિધિ ઇત્યાદિવચનાત્ મૃતતિથૌશ્રાદ્ધા સંભવેનિપિદ્ધતિથ્યાદિદિનંવર્જયિત્વામહાલયઃ તત્રાપિદ્વાદશ્યમાવાસ્યાષ્ટમીમરણીવ્યતીપાતેપુમૃતતિથ્ય માવેપિ સદૃશ્મહાલયેકોપિતિથ્યાદિનિપેધોનાસ્તિ સંન્યાસિનામહાલયસ્તુ અપરપક્ષત્વાપિન્પદ્વાદશ્ય માવેવસંપિંડકઃકાર્યોનાન્યતિથૌ ચતુર્દશ્યમૃતસ્યાપિમહાલયશ્ચતુર્દશ્યનમવતિ શ્રાદ્ધંશરહતશ્ચૈવચતુર્દ શ્યાંપ્રકીર્તિતમિતિનિયમેનસર્વતોષલિપ્તેવપ્રતિવાર્પિકશ્રાદ્ધાતિરિક્તશ્રાદ્ધસ્યચતુર્દશ્યાંનિપેધાત્ एवंपौर्ण मासीमृतस्यापिमहालयःपौर्णमास्यांनकार्यः अपरपक्षत्वाभावेनतस्यांमहालयाप्राप्तेः तेनचतुर्दशीमृत स्यपौर्णमासीमृतस्यवामहलयोद्वादश्यमावास्यादितिधिपुकार्यः अत्रकन्यार्कःप्राशस्त्यसंपादकोननुनि निचं आदौमध्येवसानेवायत्रकन्यांवजेद्रविः सपक्षःसकलःपूज्यःશ્રાદ્ધપોડશકંપ્રતીત્યાદિસ્મૃતેઃ અમા વાસ્યાપર્યંતતિથ્યાવસંભવે આશ્વિનશુક્રપંચમીપર્યંતંયક્ષિન્કાર્કમશ્ચિત્તિથૌમહાલયઃ તત્રાસંભવેયાવદ્વૃધિ કદર્શનંવ્યતીપાતદ્વાદશ્યાદિપર્યેષિકાર્યઃ મૃતાદેમહાલયેચશ્રાદ્ધંપકાગ્રેનૈવકાર્યંનત્વામાત્રાદિના મહાલ યેગયાશ્રાદ્ધેમાતાપિશ્રોમૃતેહનિ કૃતોદ્વાહોપિકુર્યંતર્પિંડદાનંયથાવિધિ ॥

હવે મહાલયનો નિર્ણય કહે છે.

દ્રવ્યાદિકવરે સમર્થ હોય તેણે બાદરવા વદમાં એકમયક્રી તે અમાવાસ્યા લગી, તિથિની વૃદ્ધિ હોય તો સોળ મહાલય કરવાં. વૃદ્ધિ, ક્ષય ન હોય તો પત્તરજ મહાલય કરવાં. તિથિનો ક્ષય હોય તો ચૌદજ મહાલય કરવાં. અશક્ર હોય તેણે તો પાંચમયક્રી, છઠ્ઠયક્રી, આઠમયક્રી, દશમયક્રી, અથવા એકાદશીયક્રી, તે અમાવાસ્યા લગી તિથિવિવે મહાલય કરવાં. એ પક્ષાવિષે પણ જે અસમર્થ હોય તેણે, જેનો નિપેધ ન હોય એવા કોઈ એક દિવસે મહાલય કરવું. એકમથી અમાવાસ્યા લગી જે પક્ષ (૧૫) મહાલયનો કહ્યો છે તેમાં ચૌદશ વર્ત્ય કરવી નહિ. પાંચમયક્રી અમાવાસ્યા લગી ઇત્યાદિ જે પાંચ પક્ષ કહ્યા તેમાં ચૌદશ વર્ત્ય કરી બીજી તિથિઓમાં મહાલય કરવાં. એક દિવસ મહાલય કરવું એ પક્ષમાં પણ ચૌદશ વર્ત્ય કરવી. એક દિવસ મહાલય કરવું એમાં એકમ, છઠ્ઠ, એકાદશી, ચૌદશ, શુક્રવાર, જન્મનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્રયક્રી દસમું અને આગાશીશમું નક્ષત્ર, રોહિણી, મધ્યા, અને રેવતી એ વર્ત્ય કરવાં. કોઈ અન્યમાં તેરસ, સાતમ, રવિવાર અને ભૌમવાર એ પણ વર્ત્ય કહ્યા છે. “પત્તર દિવસ લગી મહાલય કરવાને જે અશક્ર હોય તેણે કોઈ એક નિષિદ્ધ દિવસે પણ યથાવિધિ પિંડદાન કરવું,” ઇત્યાદિક વચન છે માટે પિતાની મૃતતિથિને દિવસે એક વાર મહાલય કરવું હોય તો તેમાં એકમ ઇત્યાદિનો નિપેધ નથી. મૃતતિથિને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનો સંભવ ન હોય તો નિષિદ્ધ તિથિ, વાર આદિ દિવસ છોડી મહાલય કરવું. તેમાં પણ બારસ, અમાવાસ્યા, આઠમ, મરણી અને વ્યતીપાત એ દિવસે મૃતતિથિ ન હોય તો પણ સકૃત મહાલય પક્ષમાં કોઈ પણ તિથિ ઇત્યાદિકનો નિપેધ નથી. સંન્યાસિઓનું મહાલય તો અપરાહ્લકાલવ્યાપિની બારસમાંજ પિંડસહિત કરવું, બીજી તિથિમાં કરવું નહિ. “શશ્વવરે જે મરણ પામેલો તેનુંજ શ્રાદ્ધ ચૌદશને દિવસે કરવું”, એ રીતનો સર્વથી બળવાન જે નિયમ તેણે કરી પ્રતિવાર્ષિક (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધવિના બીજાં શ્રાદ્ધનો ચૌદશને દિવસે નિપેધ છે, માટે ચૌદશને દિવસે જે મરણ થયેલો હોય તેનું પણ મહાલય ચૌદશને દિવસે કરવું નહિ. એ રીતે પૂનમને દિવસે મરણ પામેલો હોય તેનું પણ મહાલય પૂનમને દિવસે કરવું નહિ કારણ કૃષ્ણપક્ષ નથી તેથી પૂનમને દિવસે મહાલયની પ્રાપ્તિ નથી, માટે ચૌદશનો મરણ પામેલો, અને પૂનમનો મરણ પામેલો, તેનું મહાલય બારસ, અમાવાસ્યા ઇત્યાદિક તિથિને દિવસે કરવું. એ મહાલયમાં કન્યાગત સર્વ ઉત્તમપણું આપનારો છે, પણ શ્રાદ્ધનું નિમિત્ત તે નથી. કારણ, “આઘમાં, મધ્યમાં અથવા અંતમાં જે કોઈ દિવસે કન્યાગત સર્વ થાય તે સપ્તમું પક્ષ સોળ શ્રાદ્ધમાટે ઉત્તમ છે”, ઇત્યાદિક સ્મૃતિ છે. અમાવાસ્યા લગી તિથિમાં અસંભવ હોય તો આશુ શુદ્ધ પંચમ લગી કોઈ પણ એક તિથિમાં મહાલય કરવું. જે આશુ શુદ્ધ પાંચમ લગી થઈ શક્યું ન હોય તો જ્યેષ્ઠાં લગી વૃદ્ધિક સંક્રાંતિ થાય સહ્યાં લગી વ્યતીપાત, બારસ ઇત્યાદિ પર્યણીમાં કરવું. મૃતદિવસે (સાંવત્સરીને દિવસે) અને મહાલયને દિવસે શ્રાદ્ધ પાંચ અત્તવરેજ કરવું, કાયાં અત્તવરે કરવું નહિ. “મહાલય, મથાશ્રાદ્ધ, અને માતા-પિતાનો મરણદિવસ, તે દિવસે વિવાહ કીધો હોય તો પણ યથાવિધિ પિંડદાન કરવું.”

पक्षश्चाद्वेपित्रादिपार्वणत्रयपत्न्यायेकोहिष्टपितृगणसहितसर्वपितृदेशेन सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नी
कमातामहादित्रयेतिपट्टदैवतमात्रेदेशेनवा पट्टदैवतैकोहिष्टगणोद्देशेनवाप्रत्यहमहालयइतिपक्षत्रयं एवं
पंचम्यादिपक्षेष्वपि सक्तमहालयेतुसर्वपितृदेशेनैव तत्रदेवतासंकल्पः पितृपितामहप्रपितामहानां
मातृतत्सपत्नीपितामहीतत्सपत्नीप्रपितामहीतत्सपत्नीनां यद्वाअसत्सापत्नमातुरितिपृथग्देशः मातामह
मातृपितामहमातृप्रपितामहानां सपत्नीकानां यथानामगोत्राणांवसादिरूपाणांपार्वणविधिना पत्न्याः
पुत्रस्यकन्यकायाः पितृव्यस्यमातुलस्यमातुः पितृष्वसुर्मातृष्वसुरात्मभिन्याः पितृव्यपुत्रस्यजामातुर्भा
गिन्येयस्यश्वशुरस्यश्वश्रवाआचार्यस्योपाध्यायस्यगुरोः सख्युःश्विष्यस्य गतेपांयथानामगोत्ररूपाणांपुरुष
विषयेसपत्नीकानां स्त्रीविषयेसभर्तृकसापत्यानामेकोहिष्टविधिनामहालयापरपक्षश्चाहमयवासक्तमहा
लयापरपक्षश्चाहंसदैवसयःकरिष्यइति गतेपांमध्येयेकेचिज्जीवंतितान्विहायइतरेषामुद्देशः मातामहा
दिपुपत्न्याजीवनेसपत्नीकेत्यस्यस्त्रीपुचभर्त्रांदरेनुचारः महालयेगयाश्चादेतुद्वौवान्वष्टकासुच नव
दैवतमंत्रदेशेपंपाट्यौरुपंविदुः अन्यष्टकासुवृद्धौचप्रतिसंवत्सरेतथा महालयेगयायांचसर्पिंडीकरणात्पुत्र
मातुःश्चाहंपृथक्कार्यमन्यप्रपतिनासह इत्यादिस्त्वत्यनुसारात्पार्वणत्रयमेवोक्तं केचित्तुमातामहादित्रयं
पृथग्गुह्यार्थेद्वादशदैवताकंपार्वणचतुष्टयमाहुः एताएवदैवतागयायांतीर्थश्चादेनित्यतर्पणेचछेयाः महालये
धूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः अत्रसत्तिसंभेदेवार्यद्वौविप्रौपार्वणत्रयार्थप्रतिपार्वणंश्रीनित्येवंनवपत्न्या
थैकोहिष्टगणेप्रतिदैवतमेकैकमेयं विप्रान्निमंत्रयेत् अशकौदेवार्यमेकंप्रतिपार्वणमेकमित्तिपार्वणत्रयेत्री
ंसयैकोहिष्टगणार्थमेकमित्तिनिमंत्रयेत् देवार्यंविप्रद्वयपक्षेप्रतिपार्वणेत्रयएवकार्याः नतुदेवार्यद्वौप्रतिपा
र्वणमेकइतिवा प्रतिपार्यंश्रीन्देवार्यमेकइतिवाचैपन्त्यकार्यं एवंसर्वत्रअमावास्यादिश्चाहंप्रतिपेयं अत्य
शकौपार्वणद्वयार्थमेकोपिकार्यः महालयेअंतेमहाविष्वव्यंविप्रोऽवश्यंनिमंत्रितव्यइतिविशेषःकौस्तुमे
जीवन्मातृकः सापत्नमातुरेकोहिष्टकुंयान्नपार्वणं अनेकाःसापत्नमातुरेयस्यतेनसर्वमातृदेशेनैकपक्षविप्रः
पिंडोश्चकार्योऽर्घ्यपात्रंपृथक् स्वजनन्यासहानेकमातृत्वेस्वजनन्यासहसयंमात्रमर्थमेकोविप्रःपिंडोर्घ्यश्चेति
पार्वणमेवचनपृथक्सापत्नमातृणामेकोहिष्टमितिवा सर्वसापत्नमातृणांपृथगेवैकोहिष्टमितिवापक्षः महा
लयेपार्वणाथंअशौकरणमेकोहिष्टगणार्थंयज्ञौकरणंकृतारुतं करणपक्षेएकोहिष्टगणार्थमशौकरणात्रपृथक्
पात्रेग्राह्यं महालयेसर्वपार्वणार्थमेकोहिष्टार्थंचसक्तदाच्छिञ्चवंहिरेकमेध दर्शवौतुप्रतिपार्वणंबर्हिर्मिन्न
मेव अवशिष्टःश्चाहंप्रयोगेनेकमातृत्वेभ्यंजनादिमंत्रोहश्चश्चाहसागरेस्वस्वशाखोक्तप्रयोगप्रयेपुचछेयः
सक्तमहालयेश्चाहंगतिलतर्पणंपरेहन्त्येवसर्वपितृदेशेनप्रातःसंध्यायाःपूर्वमेवप्रातःसंध्योत्तरवाग्रहयज्ञां
गतर्पणाद्विभवेवकार्यं प्रतिपदादिपंचम्यादिपक्षेषुविप्रविसर्जनातेएवश्चाहपूजितपितृदेशेनतर्पणंकार्यं
पत्न्यांरजस्वलायांसक्तमहालयोनकार्यःकालांतराणांसत्त्वात् अमायांरजोदोषेआश्विनशुक्लपंचमीपर्यंतं
गौणकालेमहालयः प्रतिपदादिध्वन्येषुपक्षेषुप्रारंभदिनेपाकात्पूर्वपत्नीरजस्वलाचेतुत्तरोत्तरपक्षस्वीकारः
पाकारंभोत्तरंचेत्तांगृहांतरेऽपराधमहालयःकर्तव्यः एवंविधवाकर्तृकश्चाद्वेपिधेयं अत्रापुत्राविधवाममभ
वृत्तत्पितृपितामहानांभर्तुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनांममपितृपितामहप्रपितामहानांमममातृपितामहीप्र
पितामहीनांमममातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांमममातामहीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीनां
तृत्यर्थंसक्तमहालयापरपक्षश्चाहंकरिष्ये इतिस्वयंसंकल्प्यग्राह्यणद्वाराअशौकरणादिसहितंसर्वमविकृतं
प्रयोगंकारयेत् ग्राह्यणस्त्वमुक्तान्प्रयाजमानायामवर्तत्पितृपितामहेत्याद्युह्यार्थप्रयोगंकुर्यात् अशकौभ
र्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंस्वमात्रादित्रयंस्वमातामहादित्रयंसपत्नीकमित्ति पार्वणचतुष्टयोद्देशेन महालयः
अत्यशकौस्वभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंचेत्तिपार्वणद्वयमेवकार्यम् ॥

ऐकभथी अभावास्या लग्नी पक्षपर्वत महालय आह्वनिषे पितृगणु देवा ते पिता धत्वादि त्रणु पार्वणु
(पितृत्रयी, मातृत्रयी अने मातामहत्रयी सपत्नीक); स्त्री धत्वादि ऐकोहिष्ट पितृगणु (स्त्री, पुत्रादिक,
डाका, भाभा, भाए, ऐ सपत्नीक; ड्राध, भारी, अने गेहेन ऐ पति तथा पुत्रसहित; ससरो, शुड,) ऐभले
सहित सर्व पितृने उद्देशे करी महालय करवुं, ऐ ऐक पक्ष—सपत्नीक पितृत्रयी, अने मातामहत्रयी ऐ
छ देवताओंना मात्र उद्देश करी करवुं, ऐ भीमे पक्ष—पितृत्रयी (सपत्नीक), अने मातामह-
त्रयी (सपत्नीक) ऐ छ देवता, अने स्त्री धत्वादि ऐकोहिष्टगणु ऐभने उद्देशे करी नित्य महालय करवुं. ऐ
त्रीमे पक्ष,—ऐ रीते त्रणु पक्ष कथा. ऐ प्रभाते पांयभ आदि पांय पक्षभां पक्ष प्रथम कक्षाप्रभाते
देवा. ऐक वार महालय करवुं होय तो सर्व पितृने उद्देश करी महालय करवुं. ते महालयभां देवताओंना

સંકલ્પ:—“પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં, માતૃતત્સપત્નીપિતામહીતત્સપત્નીપ્રપિતામહીતત્સપત્નીનાં, અથવા ‘અસ્તત્સપત્નિમાતૃ’ એ રીતે બુદ્ધો ઉચ્ચાર કરવો. માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં સપત્નીકાનાં યથાનામગોત્રાણાં વસ્વાદિરૂપાણાં પાર્વણવિધિના પદ્ધતિઃ પુત્રસ્ય કન્યાયાઃ પિતૃવ્યસ્ય માતૃલસ્ય ત્રાતુઃ પિતૃવ્યસુર્માતૃવ્યસુરુત્તમગિન્યાઃ પિતૃવ્યપુત્રસ્ય જામાતૃભાગિનેયસ્ય શ્વગુરુસ્ય શ્વશ્વા આચાર્યસ્યોપાધ્યાયસ્ય ગુરોઃ સરયુઃ શિષ્યસ્ય પતેપાં યથાનામગોત્રરૂપાણાં પુરુષવિષયે સપત્નીકાનાં સ્ત્રીવિષયે સમર્તૃકસાપત્યાનામેકોદિષ્ટવિધિના મહાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધમથવાસકૃન્મહાલયાપરપક્ષશ્રાદ્ધ સર્વેવં સદ્ધાઃ કરિષ્યે.” એ પ્રથમ કહેલા પિતૃગણમાં જે કોઈ જીવતો હોય તેને છાડી બીજાઓને બે ઉચ્ચાર કરવો. માતામહ આદિકની સ્ત્રી જીવતી હોય તો “સપત્નીક” એવો અને સ્ત્રીઓનો પતિ જીવતો હોય તો “સભર્તૃક” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો નહિ. “મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, નાંદીશ્રાદ્ધ, અને અન્વયકાશ્રાદ્ધ એઓમાં નવ દેવતા (પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી અને માતામહત્રયી સપત્નીક)નો ઉદ્દેશ કરી શ્રાદ્ધ કરવું. બીજાં શ્રાદ્ધો છ દેવતા (પિતૃત્રયી સપત્નીક, અને માતામહત્રયી સપત્નીક)નો ઉદ્દેશ કરી કરવાં, એમ કહે છે. અન્વયકા, નાંદીશ્રાદ્ધ, પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ, મહાલય, અને ગયા-શ્રાદ્ધ એટલે ઠેકાણે તેમજ સંપિંદીકરણુયકી પ્રથમ માતાનું શ્રાદ્ધ બુદ્ધ કરવું, બીજે ઠેકાણે પતિ-સાથે કરવું, ઇત્યાદિક સ્મૃતિને અનુસારે ત્રણજ પાર્વણુ લેવાનાં કલાં છે. કોઈ અંધકાર તો, માતામહી ઇત્યાદિ ત્રણ (પોતાની માની મા, તેની સાસુ, તેની સાસુ) એમનો બુદ્ધો ઉચ્ચાર કરી પાર દેવતા-સહિત ચાર પાર્વણુનું શ્રાદ્ધ કહે છે. એજ દેવતાઓ (પિતૃગણ) ગયાશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ, અને નિલતર્પણમાં લેવા. મહાલયમાં ધૃતિલેખન નામના વિધેદેવા લેવા. એ મહાલયમાં સંભવ હોય તો દેવતાઓને ઠેકાણે બે શ્રાદ્ધણુ, એકેક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ મળી ત્રણ ત્રયીને ઠેકાણે નવ શ્રાદ્ધણુ અને સ્ત્રી ઇત્યાદિક એકોદિષ્ટગણમાં એક એક દેવતાને ઠેકાણે એકેક એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધણુ કહેવા. એટલા કહેવાની શક્તિ ન હોય તો દેવતાઓને ઠેકાણે એક, એકેક ત્રયીને ઠેકાણે એકેક એટલે ત્રણ ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ, અને સર્વ એકોદિષ્ટગણને ઠેકાણે એક, એ પ્રમાણે કહેવા. દેવ ઠેકાણે બે શ્રાદ્ધણુ કલા હોય તો દરએક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ કહેવા. દેવ ઠેકાણે બે, અને દરએક ત્રયીને ઠેકાણે એક, અથવા દરએક ત્રયીને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ અને દેવસ્થાનકે એક એ રીતે વિષમ પ્રમાણુ કરવું નહિ. એ પ્રમાણે સર્વત્ર અમાવાસ્યા આદિ શ્રાદ્ધમાં પણ બલવું. અતિ અસામર્થ્ય હોય તો બે ત્રયીને ઠેકાણે એકજ શ્રાદ્ધણુ પણ નોતરવો. મહાલયશ્રાદ્ધમાં જીવંત મહાવિધાનને ઠેકાણે અવશ્ય શ્રાદ્ધણુ નોતરવો, એ વિશેષ કૌસ્તુભમાં કલો છે. જેની મા જીવતી હોય તેણે સાવકી માતું એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ કરવું. પાર્વણુ શ્રાદ્ધ કરવું નહિ. જેની સાવકી મા બાકી હોય તેણે સઘળી માતાઓનો ઉદ્દેશ કરી એકજ શ્રાદ્ધણુ કહેવો અને પિંડ પણ એકજ દેવો. માત્ર અર્થપાત્ર બુદ્ધાં બુદ્ધાં કરવાં. અથવા પોતાની માતાસહિત અનેક માતાઓ હોય તો પોતાની માસહિત સઘળી માતાઓનો ઉદ્દેશ કરી એક શ્રાદ્ધણુ, એક પિંડ અને એક અર્ધ, એ રીતે પાર્વણુ શ્રાદ્ધજ કરવું. સાવકી માતાઓનું બુદ્ધ એકોદિષ્ટ કરવું નહિ. અથવા સઘળી સાવકી માતાઓનું બુદ્ધજ એકોદિષ્ટ કરવું. મહાલયમાં પાર્વણુ છે માટે અવશ્ય અઘ્નૌકરણુ કરવું, એકોદિષ્ટગણમાં કૃતાકૃત (કરવું ન કરવું) એમ છે. અઘ્નૌકરણુ કરવું એ પક્ષમાં એકોદિષ્ટગણમાટે અઘ્નૌકરણુનું અન્ન બુદ્ધા પાત્રમાં લેવું. મહાલયમાં સઘળાં પાર્વણુમાટે, અને એકોદિષ્ટમાટે પણ એક વાર કાપેલો એકજ દર્ભ લેવો. દર્શાદિક શ્રાદ્ધ વિષે તો દરએક પાર્વણુમાટે દર્ભ બુદ્ધો બુદ્ધજ લેવો. બાકીના શ્રાદ્ધપ્રયોગ, અને અનેક માતા છતાં અસ્વજનાદિકમાટે મત્રનો ઉચ્ચાર શ્રાદ્ધસાગરમાં અને પોતપોતાની સાખાઓ પ્રમાણે કહેલા પ્રયોગ ક્રયોમાં બળવો. એક વખત મહાલય કરવામાં શ્રાદ્ધનું અંગસ્થ તિલતર્પણ બીજે દિવસેજ સર્વ, પિતૃને ઉદ્દેશ કરી પ્રાતઃસંધ્યાયકી પ્રથમજ, અથવા પ્રાતઃસંધ્યા પછી બ્રહ્મયજ્ઞના અંગસ્થ તર્પણથી બુદ્ધજ કરવું. એકમ આદિ અને પાંચમ આદિ પ્રથમ કહેલા પક્ષમાં શ્રાદ્ધણુનું વિસર્જન થયા પછીજ શ્રાદ્ધમાં પૂજેલા પિત્રોનો ઉદ્દેશ કરી તર્પણ કરવું. સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તો સકૃત (એક વાર) મટાલય કરવું નહિ. કારણ, સકૃત મટાલયના બીજા કાલ છે. અમાવાસ્યાને દિવસે સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તો આશુ શુદ્ધ પાંચમ લગી ગૌણ કાલમાં મહાલય કરવું. એકમ આદિ બીજા પક્ષમાં પ્રારબ્ધ દિવસે રસોઈ ચારણ કરવાથી પ્રથમ સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો તે છાડી બીજા બીજા પક્ષને સ્ત્રીકાર કરવો. પાકનો ચારણ-થયા-પછી-રજસ્વલા થાય તો તેને બીજા ઘરમાં બેસાડી મહાલય

કરવું. એ પ્રમાણે વિધવાએ કરવાનું જે શ્રાદ્ધ તેમાં પણ જાણવું. આ મહાલયનાં પુત્રવિનાની વિધવા શ્રાદ્ધ કરતી હોય તો તેણે “મમ મર્તતત્પિતૃપિતામહાનાં, મર્તુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, મમ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં, મમ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, મમ માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં, મમ માતામહીમાતૃપિતામહીમાતૃપ્રપિતામહીનાં તૃત્યથા સકૃન્મહાલયાપરપદશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” યોતે એવા સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધાણુદસ્તક અઞ્જીકરણાદિસહિત સધળે પ્રયોગ સંપૂર્ણ કરાવે. શ્રાદ્ધેણે તો, “અમુકનામ્યા યજમાનાયા મર્તતત્પિતૃપિતામહ” ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરી પ્રયોગ કરવો. સામર્થ્ય ન હોય તો ભર્તૃત્રયી, પોતાની પિતૃત્રયી, પોતાની માતૃત્રયી અને પોતાની માતામહત્રયી સપત્નીક, એ પ્રમાણે ચાર ત્રયીને ઉદ્દેશ કરી મહાલય કરવું. અતિ અશક્તિ હોય તો પોતાની ભર્તૃત્રયી અને પોતાની પિતૃત્રયી, એ રીતે બે ત્રયીને ઉચ્ચાર કરીને બે પાર્વણુવંજ કરવું.

મહાલયઃ પિતરિસંન્યસ્તે પાતેત્યાદિયુતેવાજીવત્પિતૃકેનાપિપુત્રેણ પિતુઃપિત્રાદિસર્વપિતૃદેશેન પિંડ દાનરહિતઃ સાંકલ્પવિધિનાકાર્યઃ શૃદ્ધૌતીર્થચસંન્યસ્તેતાતેચપતિતેસતિ યેમ્યેવપિતાદ્વાસેભ્યો દ્વાસસ્વયંસુતઃ મુંડનંપિંડદાનંચપ્રેતકર્મચસર્વેશઃ નજીવત્પિતૃકઃકુર્યાદ્ધિંષીપતિરેવચેત્યાવિધચનાત્ પિંડદાનાદિવિસ્તરંકર્તુમશક્તેનાપિ સાંકલ્પવિધિઃકાર્યઃ સાંકલ્પિકવિધાયર્ચ્યદાનં સમંપકાવાહનમમૌ કરણં પિંડદાનંવિકિરદાનં સ્વધાંવાચયિષ્યે ॥ સ્વધોચ્યતામિત્યાદિસ્વધાવાચનપ્રયોગંચર્વજયેત્ અનેક ગ્રાહણાલાભે દેવસ્થાને શાલગ્રામાદિદેવમૂર્તિ સંસ્થાપ્ય શ્રાદ્ધંકાર્યં સર્થધાવિગ્રાહામેદર્મંવટવિધિના શ્રાદ્ધં પિત્રોર્મરણેપ્રથમાન્દે મહાલયઃકૃતાકૃતઃ મહાલયોમ્લમાસે ન કાર્યઃ અપરપક્ષેપ્રતિયાર્પિકપ્રાસૌ મૃતતિથૌવાર્પિકંકૃત્યાતિથ્યંતરેસકૃન્મહાલયઃકાર્યઃ પ્રતિપદાદિદર્શતાદિપક્ષેપુનુતતિથૌવાર્પિકંકૃત્યા પાકાંતરેણમહાલયઃઅમાયાં પ્રતિયાર્પિકંસકૃન્માહાલયપ્રાસૌપૂર્વવાર્પિકંતતોમહાલયઃતતોદર્શશ્રાદ્ધમિતિ પ્રયંપાકમેદેન મહાલયમાત્રપ્રાસાચપિપૂર્વમહાલયઃ તતોદર્શઃ મૃતતિથૌસકૃન્મહાલયપક્ષેતત્તિથેર્મા હૃત્યનિર્ણયોપરાહ્ન્યાપ્ત્યાદર્શવદિતિમાતિ અત્રાપરપક્ષેમરણીશ્રાદ્ધાદ્વયાશ્રાદ્ધફલપ્રાપ્તિઃ મરણીશ્રાદ્ધમ પિંડકંપદ્મદૈવતંસાંકલ્પવિધિનાકાર્યંદેવૌપૂરિલોચનોપુરુરવાદ્રવૌવા મરણીશ્રાદ્ધકાર્યંગયાશ્રાદ્ધફલકા મેનપ્રતિવર્પકાર્યં કેચિત્પિત્રાદિમરણોત્તરંપ્રથમવર્પણ્યકુર્વેતિદ્વિતીયાદિવર્પણ્યકુર્વેતિતત્રમૂલંચિત્યં મમેતુ નદેધંનાપિવાપિચંયાવપૂર્ણોનયત્સર હૃત્યાદિયચ્ચનેનસર્વસ્યાપિદર્શાદિશ્રાદ્ધસ્ય પ્રથમાન્દેનિપેદાઘર્ષાંતેવ પિતૃત્વપ્રાપ્તેદ્વિતીયાદિવર્પણ્યકર્તુમિતિમાતિ યતુપિતૃમિત્રોપિયોયોત્રિયંતેતસ્યતસ્યપ્રથમાન્દેમર ણીશ્રાદ્ધંક્રિયતે તત્રાપિમૂલંનપદ્યામઃ ગયાશ્રાદ્ધફલાર્થમાચારમનુચ્ચત્યક્રિયતેચેન્મૃતાયેકમેવપાર્વણમુ દિશ્યસદૈવંકાર્યં અગ્રસપિંડવાચારોપિચિલ્ચઃ ॥

“પિતા સંન્યાસી, અથવા પતિત હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ અને તીર્થશ્રાદ્ધમાં જે પિતૃદેવતાઓને પિતા દેવો તે પિતૃદેવતાઓને પુત્ર આપે.” “મુંડન, પિંડદાન, મરણુપામેલાની ક્રિયા, એ સઘળુ જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે અને જેની સ્ત્રી સગર્ભા હોય તેણે ન કરવાં,” ઇત્યાદિક પ્રમાણુ છે, માટે પિતા સંન્યાસી અથવા પાતકાદિકે યુક્ત હોય તો જેનો પિતા જીવતો છે તે પુત્રે પણ પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક સર્વ પિતૃ તેમનો ઉદ્દેશ કરી મહાલયશ્રાદ્ધ પિંડદાનવિના સાંકલ્પવિધિવડે કરવું. પિંડદાનાદિક વિસ્તાર કરવાને અશક્ત હોય તેણે પણ સાંકલ્પવિધિ કરવો. સાંકલ્પવિધિમાં અર્ધદાન, મંત્રસહિત આવાહન, અઞ્જીકરણ, પિંડદાન, વિકિરવું દાન અને “સ્વધાં વાચયિષ્યે ॥ સ્વધોચ્યતાં,” ઇત્યાદિ સ્વધાવચન પ્રયોગ, એટલાં વર્ત્ય કરવાં. આગ્રા શ્રાદ્ધેણા ન મળે તો દેવસ્થાનકે શાલ-ગ્રામાદિક મૂર્તિની સ્થાપના કરી શ્રાદ્ધ કરવું. એક પણ શ્રાદ્ધાણુ ન મળે તો દર્ભના બટુ કરી શ્રાદ્ધ કરવું. માતા કે પિતાના મરણુ પછી પ્રથમ વર્ષમાં મહાલય શ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એ ચિંત્ય છે. મહામાસમાં મહાલય કરવું નહિ. અપરપક્ષ (શ્રાદ્ધપક્ષ)માં સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ ગ્રાહ થાય તો મરનારની તિથિને દિવસે સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરી બીજી તિથિને દિવસે સકૃન્મહાલય કરવું. એકમથકી અમાવાસ્યા લગી ઇત્યાદિક પક્ષમાં મૃતતિથિને દિવસે દરવખતનું સાંવત્સરિક કરીને બીજા પાકવડે મહાલય કરવું. બે અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રતિસાંવત્સરિક અને સકૃન્મહાલય એ રીતે બે ગ્રાહ થાય તો પ્રથમ સાંવત્સરિક કરી પછી મહાલય કરવું, અને ત્યાર પછી દર્શશ્રાદ્ધ કરવું, એ રીતે ત્રણે જુદા પાક કરી કરવાં. એકજું મહાલય ગ્રાહ થાય તો પ્રથમ મહાલય, પછી દર્શ કરવું. મૃતતિથિને દિવસે બે સકૃન્મહાલય કરવું તેમાં તિથિનિર્ણય, અપરાહકાલે જે દિવસે વ્યાપ્તિ હોય તેને અનુસારે

દરે પ્રમાણે લેવો, એ રીતે ભાસે છે, આ અપરપક્ષમાં ભરણી નક્ષત્રને દિવસે આદ્ય કરવાથી ગયા-આદ્ય કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ભરણીઆદ્ય પિંડરહિત અને વદૈવત (પિતૃત્રી સપત્નીક અને માતામહત્રી સપત્નીક), સાંકલ્પવિધિવડે કરવું. તે ભરણીઆદ્યમાં દેવ ધૂરિલોચન, અથવા પુરુરવા-દ્રવ્ય લેવા. ભરણીઆદ્ય કામ્ય છે માટે ગયાઆદ્યના ફળની ઇચ્છા કરનારે દરવર્ષે કરવું. પિતા ઇલાદિકના મરણ પછી પ્રથમ વર્ષમાંજ કેટલાએક લોકો ભરણીઆદ્ય કરેછે, બીજા ઇલાદિક વર્ષમાં કરતા નથી, તેમાં મૂળ શું? તે વિચાર કરવો. મને તો, “ન્યહાં લગી વર્ષ પુરું ન થાય ત્યાં લગી દૈવ-કર્મ અને પિતૃકર્મ એ કરવાં નહિ,” ઇલાદિક વચનવડે દર્શાદિક સર્વ આદ્યનો નિષેધ કહ્યો છે માટે વર્ષ પુરું થયા પછીજ પિતૃપણ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી બીજા ઇલાદિક વર્ષમાંજ કરવાને યોગ્ય છે, એમ ભાસે છે. પિતા માતા એ વિના પણ જે જે કોઈ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે તેના તેના પ્રથમવર્ષે જ ભરણીઆદ્ય કરે છે, તેમાં પણ ક્યહીં મૂળ દેખાતું નથી. ગયાઆદ્યનું ફળ મળવામાટે કેવળ લોકા-ચારને અનુસરી કરવું હોય તો મરનારને આદિ લઈ જે એક ત્રીજો તેનોજ ઉદ્દેશ કરી દેવતાસહિત કરવું. એ ભરણીઆદ્યમાં પિંડદાન કરવાનો જે આચાર છે તે પણ વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

अत्रापरपक्षे सप्तम्यादिदिनत्रयेमाध्यावर्षाद्धकृतं पूर्वशुःशास्त्रंकरिष्ये माध्यावर्षाद्धकरिष्येऽन्व
एक्यथाद्धकरिष्येइतिक्रमेण संकल्पंकृत्वा सर्वोप्यएकाविधिरभ्यलायनैःकार्यः इदमाध्यलायनानामएका
विहितरूपमेकाएकाकरणपक्षेपिकायं इतरशाखिनांत्वएकारूपमेवेति पंचाएकाकरणपक्षेएकाथाद्ध
करिष्यइतिसंकल्प्यकार्यं एकाएकापक्षेतु नकार्यं नचम्यामन्वएक्यथाद्धनवनदैवतं सर्वशाखिमिरष्टम्या
मएकाथाद्धाकरणेपि गृह्याद्यौयोक्तविधिनाकार्यं अस्यामन्वएक्यस्यमुत्पत्त्यात् गृह्यान्निरहितस्तु येषां
पूर्वमातामृता पश्चात्पितामृतस्तैर्मृतमातापितृकैः पाणिहोमादिविधिना नचदैवत्यंकार्यं जीवत्पितृकेण
मृतमातृकेणानुपनीतेनापि मात्रादिन्नितयमात्रेहिदेशेनैकपार्षणिकं पुरुरवार्षदेवसहितंसंपिंडकथाद्ध
फायं स्वमातरजीयंस्यामृतसापल्लमात्रादिप्रयोद्देशेनकार्यं स्वमातृसापल्लमात्रोन्मतौद्विचनप्रयोगेण साप
ल्लमात्रनेकत्येचमात्रासह्यहुयचनप्रयोगेण एकस्मिन्विघ्रेएकएवक्षणोर्यःपिंडश्चेकएवदेवः पितामहीप्र
पितामहोर्द्ध्वंविमौपिंडौचेत्येवंपार्षणमावश्यकं केचिन्मातृयहुत्वेविप्रपिंडादिभेदमाहुः स्वमातृसापल्लमातृ
जीयनेतु गृह्यान्निरहितेनमृतपितृकेणापिनकार्यं अन्यएक्येमातृयजनस्यमुत्पत्त्यादतएवात्रकेश्चिन्मातृ
पार्षणस्यैवप्राथम्यमुक्तमितिभाति पूर्वेपितृमृतौपश्चान्मातृमृतावपिगृह्यान्निमतामस्यांनचम्यामन्वएक्यया
मावश्यकंनित्यत्वात् अन्येषांपश्चान्मातृमृतौनावश्यकं केचिन्नवम्यांपूर्वेमृतमातृथाद्ध भूतेभर्तरिलुप्यत
इतिवचनप्रामाण्यमाश्रित्यपितृमरणोत्तरंनकुर्वन्ति भर्तुरप्रेसहदाहेनयामृतानांमातामहीभगिनीदुहितृ
मातृष्वसृपितृष्वक्षादीनामपुत्राणांपितृमात्रादिकूलोत्पन्नानांसर्वासामेवसौभाग्यवतीनामस्यांनचम्यांथा
द्धकार्यं भर्तुरप्रेमृतानांतत्तज्जर्मरणोत्तरंचनकार्यं अतएवास्याअविधवानवमीत्वप्रसिद्धिः अतःपक्ष्याअ
पिनचमीथाद्धकार्यं अस्याविधवानवमीथाद्धस्यमहालयवधावहृद्विकदर्शनंगौणकालः एवंदौहित्रप्रतिप
च्छाद्धस्यापीतिकांतरविवेचने अत्राविधवानवमीथाद्धेसुवासिनीनांप्रतिसांवत्सरिकआज्ञादौचसुधा
सिनीभोजनमपिकार्यं भर्तुरप्रेमृतानारीसहदाहेनयामृता तस्याःस्थानेनियुंजीतविघ्नैःसहसुवासिनीमित्या
दिमार्कंडेयवचनात् अस्यानवम्यांपिंडदानंजीवत्पितृकेणापिगर्भिणीपतिनाचापिकार्यं नवमीथाद्धासंभ
येममान्वएक्ययाकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थंशतवारमेभिर्बुधैःसुमनाइतिमंत्रजपंकरिष्येइतिसंकल्प्य
तज्जपंकुर्यात् अन्यएक्येसामवेदिभिःपितृपार्षणेमेवकार्यं मातृमातामहपार्षणेनकार्येइतिसिंधुः ॥

એ અપરપક્ષમાં સાતમ, આઠમ, અને નોમ એ ત્રણ દિવસ “માધ્યાહર્ષશ્રાદ્ધં કર્તુ” પૂર્વેયુઃ શ્રાદ્ધં કરિષ્યે, માધ્યા હર્ષશ્રાદ્ધં કરિષ્યે, અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો કમવટે સંકલ્પ કરી આશ્વ-લાયનોએ સઘળો અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો વિધિ કરવો. આ અષ્ટકાવિકૃતિરુપ શ્રાદ્ધ, આશ્વલાયનો એક અષ્ટ-કાશ્રાદ્ધ કરતા હોય, એ પક્ષમાં પણ કરવું. બીજી શાખાવાળાઓએ અષ્ટકારુપજ કરવું, પાંચ અષ્ટકા કરવી એ પક્ષમાં, “અષ્ટકાશ્રાદ્ધં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી કરવું. એકાષ્ટકાપક્ષમાં તો કરવું નહિ. સઘળી શાખાવાળાઓએ આઠમને દિવસે અષ્ટકાશ્રાદ્ધ ન કર્યું હોય તો પણ નોમને દિવસે અન્વષ્ટક્ય-શ્રાદ્ધ નવદૈવત (પિતૃત્રયી આતૃત્રયી, અને આતામહત્રયી સપત્તીક) એ રીતે ગૃહાગ્રીમાં જવો વિધિ કલ્પો છે તેપ્રમાણે કરવું; કારણ, એ નવમીને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ મુખ્ય છે. જેનો ગૃહાગ્નિ સિદ્ધ ન હોય તેણે તો, જેની આતા પ્રથમ મરેલી હોય અને પિતા પછી મરણ પામેલો હોય તેણે એટલે

એ રીતે જેનાં માતા પિતા મરણ પામેલાં હોય તેણે પાણિહોમાદિવિધ કરી નવદૈવલગ્ન કરવું. પિતા જીવતા હોય અને માતા મરણ પામેલી હોય તેમ ચતોપવીત પેઢેનું ન હોય તેણે પણ માતૃત્રીનો માત્ર ઉદ્દેશ કરી એક પાર્વણુપુ પુરુષવાર્ધવ દેવસહિત અને સર્પિકક શ્રાદ્ધ કરવું. પોતાની માતા જીવતી હોય તો મરેલી સાવકી મા ઇલાદિ જે ત્રી તોના ઉદ્દેશ કરી કરવું. પોતાની માતા અને સાવકી માતા એ બન્ને મરણ પામેલી હોય તો દિવચનનો પ્રયોગ કરી, અને સાવકી માતા અધિક હોય તો માતાસહિત બહુવચનનો પ્રયોગ કરી એક શ્રાદ્ધણમાં એકજ ક્ષણ, અને અર્ધ; પિંડ પણ એકજ કરવો. પિતામહી અને પ્રપિતામહી એ બન્ને ઠેકાણે જે શ્રાદ્ધણ અને બે પિંડ, એ રીતે એ પાર્વણુ આવશ્યક છે. કોઈ ગ્રંથકાર, માતા ઘણી હોય તો શ્રાદ્ધણ અને પિંડ બુદા બુદા બેઠકએ એવો ભેદ કહે છે. પોતાની માતા અને સાવકી માતા એ જીવતી હોય તો ગૃહાશિરહિત હોય તેણે અને જેનો પિતા મરેલો હોય તેણે પણ કરવું નહિ. કારણ, અન્વયક્યશ્રાદ્ધમાં માતૃપૂજનાદિકજ મુખ્ય છે, માટેજ કેટલાએક ગ્રંથકારોએ અન્વયક્યશ્રાદ્ધને દિવસે માતૃપાર્વણુજ પ્રથમ કહેવું છે, એમ ભાસે છે. પ્રથમ પિતા મૃત થયેલો હોય અને પછી માતા મૃત થયેલી હોય તો પણ ગૃહાશિ ધરનારાઓને નિલ છે માટે નવમીને દિવસે અન્વયક્યશ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું. બીજાઓને માતા પછી મરણ પામેલી હોય તો આવશ્યક નથી. કેટલાએક મનુષ્યો નોમનો દિવસે પ્રથમ મરેલી માતાનું શ્રાદ્ધ, “પતિ મરણુ થયા પછી હુમ યાય છે,” એ વચનના પ્રમાણનો આશ્રય કરી પિતા મરણુ થયા પછી કરતા નથી. પતિથી પ્રથમ અથવા પતિની સાથે સતી થઈ મરણુ થયેલી માતામહી (માની મા), બેહેન, દીકરી, માસી અને કાકા ઇલાદિક પુત્રરહિત એવી; પિતા માતા ઇલાદિકનાં કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી સઘળી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓનું એ નોમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. પતિથી પ્રથમ મરેલીનું શ્રાદ્ધ તેના પતિ મરવા પછી કરવું નહિ, માટેજ એ નોમનું અવિધવાનવમી એવું નામ છે. માટે પોતાની સ્ત્રીનું પણ નોમને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. એ અવિધવા નવમીશ્રાદ્ધનો મહાલયશ્રાદ્ધનીપેઠે વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય ત્યાં લગી ગાંધુ કાલ છે. એ પ્રમાણે એકમને દિવસે દોહિતે કરવાનું જે માતામહી (માના)નું શ્રાદ્ધ તેના પણ કાલ વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનાં દરોન લગી છે એ રીતે કાલતત્ત્વવિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ અવિધવાનવમી શ્રાદ્ધને દિવસે અને સૌભાગ્યવતીનાં દરવર્ષનાં સાંવત્સરિક ઇલાદિક શ્રાદ્ધને દિવસે પણ સુવાસિનીભોજન કરાવવું. “પતિથી પ્રથમ મરણ પામેલી, અથવા પતિની સાથે સતી થઈ મરણુ થયેલી તેને ઠેકાણે એટલે તેના શ્રાદ્ધમાં શ્રાદ્ધણીની સાથે સુવાસિની પણ નોતરવી,” ઇલાદિક માર્કંડેયનાં વચનો છે. આ નવમીશ્રાદ્ધને દિવસે પિંડદાન, જેના પિતા જીવતા હોય તેણે અને જેની સ્ત્રી સગલાં હોય તેણે પણ કરવું. નોમનું શ્રાદ્ધ કરવાનો સંભવ ન હોય તો, “મમાન્વયક્યાકરણજનિતપ્રત્યચાયપરિહારાર્થે શ્વતવારં ‘પમિ-ર્દ્યુમિઃ સુમના’” इति मंत्रजपं करिष्ये,” એવો સંકલ્પ કરી તે મંત્રનો જપ કરવો. અન્વયક્યશ્રાદ્ધમાં સામવેદીઓએ પિતૃપાર્વણુ (પિતૃત્રી) કરવું, માતૃપાર્વણુ, અને માતામહીપાર્વણુ કરવાં નહિ, એ રીતે નિર્ણયસિંધુ કહે છે.

अत्रद्वादश्यांसंन्यासिनामहालयः सचापराह्वय्यापिन्यामित्युक्तं तत्रवैष्णवाअपराह्वय्यापिन्याद्वादश्या एकादशीव्रतदिनसत्त्वस्वल्पायामपिद्वादश्यांशुद्धत्रयोदश्यांचैकादशीपारणादिनेष्वसंन्यासिदैवत्वंथा ङ्कुर्वन्ति ममत्वीदृशेविषयेवैष्णवैःसंन्यासिमहालयोदशोकार्येइतिभाति ॥

એ અપરપક્ષમાં અપરાહ્લકાલ્યાપિની ખારસને દિવસે સંન્યાસિઓનું મહાલય કરવું. તેમાં વૈષ્ણવો, અપરાહ્લકાલ્યાપિની ખારસ, એકાદશીવ્રતને દિવસે હોય તો અત્પ કદિ ખારસ હોય તો પણ તે દિવસે અથવા શુદ્ધ તેરસને દિવસે અર્થાત્ એકાદશીના ખારસને દિવસેજ સંન્યાસિદૈવલ (સંન્યાસી જેના દેવતા છે) એવું શ્રાદ્ધ કરે છે.—મને તો એવે પ્રસંગે વૈષ્ણવોએ સંન્યાસિઓનું મહાલય અમાવાસ્યાને દિવસેજ કરવું, એમ ભાસે છે.

अत्रत्रयोदश्यामधायुतायार्कैवलायांवाश्राद्धंनित्यंकेवलमत्रायामपिશ्राद्धंकार्यं अत्रश्राद्धविधौबहुग्रंथेषु बह्वचःपक्षाः अपुत्रेणपुत्रिणावागृहिणासपत्नीकापितृपार्वणमातामहपार्वणाभ्यांपितृव्यभ्रातृमातुलपितृ प्वसृमातृव्यसृभगिनीश्वशुरादिपार्वणेभ्यःसहितंअपिंडंसांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यं अथवापित्रादिपा देणद्वयंमहालयवत्पितृव्याद्येकोद्दिष्टगणांश्रोद्दिश्यसांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यं यद्वादशीवत्पद्वैतवंश्राद्धम-

પિંડકર્તાયં અથવાનિષ્કામેણપુત્રિણાશ્રાદ્ધવિધિનાશ્રાદ્ધનાનુષ્ટેયં કિંતુ પિત્રાદિપાર્વણદ્વયંકેવલંપિત્ત
વ્યાદિસહિતંયોદિદ્યૈતેપાંતૃત્યર્થંબ્રાહ્મણમોજનંકરિષ્યતિસંકલ્પ્ય પિતૃરુપિણેબ્રાહ્મણાયગંધંસમર્પયામી
ત્વેયં પંચોપચારાન્સમર્પ્યં બ્રહ્માર્પણમિત્યાદિપઠિત્વા અનેનબ્રાહ્મણમોજનેન પિત્રાદિરૂપીશ્વરઃપ્રીયતામિ
સ્યમુત્સુજ્ય પાયસાદિમધુરાન્નેનવિપ્રાન્મોજયિત્વાદક્ષિણાદિભિઃસંતોષ્યસ્વયંમુંજીતેતેતાવદેવકર્તૃવ્યં
અપુત્રિણઃ સકામસ્યકર્પિંડદાનરહિતશ્રાદ્ધવિધિનાશ્રાદ્ધનદોષાય કચિદપુત્રિણઃપિંડદાનમપ્યુક્તં ઇવમુક્ત
પદ્ધેષ્વન્યતમપક્ષેણમધાત્રયોદશીશ્રાદ્ધમવશ્યાનુષ્ટેયં અકરણેદોષોકેનિત્યત્વાત્ હસ્તનક્ષત્રસ્યસૂર્યમધાયુ
તાત્રયોદશીગજચ્છાયાસંક્ષિતા અસ્યાંશ્રાદ્ધેનફલભૂયસ્ત્વં અત્રમહાલયસ્યયુગાદેશ્વપ્રાત્તૌમધાત્રયોદશી
મહાલયયુગાદિશ્રાદ્ધાનિતંત્રેણકરિષ્યતિસંકલ્પ્ય તંત્રેણકુર્યાત્ નતુદર્શનનિત્યશ્રાદ્ધસ્યેવકસ્યચિત્પ્રસંગ
સિદ્ધિઃ અત્રૈવમાતિ અંગાનામૈવ્યંપ્રધાનમાત્રમેદસ્તંત્રં તેનવિશ્વેદેવપાકાચંગાનામૈક્યંવિપ્રાર્ઘ્યંપિંડાદેભંદ
પ્થ પ્રસંગસિદ્ધિસ્થલેતુપ્રધાનમપિનભિચત્તિ પ્રયોદશીશ્રાદ્ધેપરપક્ષત્વાદ્દરિલોચનાવિશ્વેદેવાશ્રાદ્ધ
સાગરેડક્તાઃ અવિમકૈરપિપ્રાતૃભિર્મધાત્રયોદશીશ્રાદ્ધપૃથક્કાર્યમિતિસિંધુકૌસ્તુભાદૌ વિમકૈરપિસદૈ
ઘેતિશ્રાદ્ધસાગરે ॥

એ અપરપક્ષમાં મધાનક્ષત્રયુક્ત તેરમ અથવા કેવળ તેરસને દિવસે શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું.
એકલા મધા નક્ષત્રમાં પણ શ્રાદ્ધ કરવું. એ મધાશ્રાદ્ધના વિધિમાટે અનેક અથોમાં અનેક રીતિના
પક્ષ કહ્યા છે. પુત્રરહિત અથવા પુત્રવાન ગૃહસ્થે સપત્નીક પિતૃપાર્વણ અને માતામહાપાર્વણેસહિત
તથા કાકા, ભાઈ, મામા, દોઈ, માસી, બેહેન, સસરો, ઇલાદિકોનાં પાર્વણેસહિત એવું સાંકલ્પ
વિધિવડે પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા પિતૃત્રથી, માતૃત્રથી અને મહાલયપ્રભાણે કાકા ઇલાદિ એકો-
દિગ્ધણ એ સઘળાઓનો ઉદ્દેશ કરી સાંકલ્પવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા અમાવાસ્યાના શ્રાદ્ધ
સરખું છ દેવતાઓનો ઉદ્દેશ કરી પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું. અથવા નિષ્કામ એવા પુત્રવાન ગૃહસ્થે
શ્રાદ્ધવિધિ કરી શ્રાદ્ધ કરવું નહિ, ભારે કેવળ પિતૃત્રથી, માતૃત્રથી, એનો ઉદ્દેશ કરી, અથવા પિતૃ-
ત્રથી, માતૃત્રથી અને કાકા ઇલાદિ એકોદિગ્ધણોનો ઉદ્દેશ કરી “પતેયાં તુત્યર્થં બ્રાહ્મણમોજનં કરિષ્યે”
એવો સાંકલ્પ કરી, “પિતૃરુપિણે બ્રાહ્મણાય ગંધં સમર્પયામિ” એવો ઉચ્ચાર કરી ગદ્યાદિ પંચાપચાર
અર્પણ કરવા; પછી “બ્રહ્માર્પણં” ઇલાદિ મત્ર ઉચ્ચાર કરી, “અનેન બ્રાહ્મણમોજનેન પિત્રાદિરૂપી
પરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં,” એવું કહી અન્નદાનનું જળ ચૂકવું. પછી દૂધપાક ઇલાદિ મધુર અન્નવડે બ્રાહ્મ-
ણોને ભોજન કરાવી દક્ષિણાથી સતોપ કરાવી પછી પોતે ભોજન કરવું, એટલોજ વિધિ કરવો.
પુત્રરહિત અને સકામ એવા ગૃહસ્થને તો પિંડદાનરહિત એવા શ્રાદ્ધવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવાથી દોષ
પ્રાપ્ત થતો નથી.—કોઈ અથમાં પુત્રરહિતને પિંડદાન પણ કરવું એમ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે કહેલા
પક્ષોમાંથી કોઈ એક પક્ષ સ્વીકાર કરી મધા નક્ષત્ર તથા ત્રયોદશીને દિવસે શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું.
કારણ, ન કરવાથી દોષ કહેલો છે માટે તે નિલ છે. હસ્ત નક્ષત્રમાં મૂર્ચ આચ્છે હોય તેમાં મધાયુક્ત
તેરસનું નામ ગજચ્છાયા એવું છે. તે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાથી મહાલય મળે છે. એ તેરસને દિવસે
મહાલય અને યુગાદિ તિથિ એ આવે તો, “મધાત્રયોદશીમહાલયયુગાદિશ્રાદ્ધાનિ તંત્રેણ કરિષ્યે,”
એવો સંકલ્પ કરી તંત્રોવડે શ્રાદ્ધ કરવાં. દર્શશ્રાદ્ધવડે નિત્યશ્રાદ્ધરૂપી બીજા કોઈ પણ શ્રાદ્ધની
સિદ્ધિ થતી નથી. એ વિષયમાં એવું ભાસે છે કે, અગરૂપ કર્મ એક હોય અને માત્ર પ્રધાન કર્મેનો
ભેદ હોય તેને તત્ર કહે છે, તેથી વિશ્વેદેવ, પાક ઇલાદિક જે અગ તે સઘળાનાં એક હોય અને
બ્રાહ્મણ, અર્ધ, પિંડ ઇલાદિક પ્રધાન કર્મ જુદાં જુદાં કરવા. પ્રસંગ (એક કરવાથી બનેલી) સિદ્ધિ
થતી હોય તે કેકાણે તો પ્રધાન કર્મ મુદ્દાં જુદાં થતાં નથી. તેરસનું શ્રાદ્ધ એ અપરપક્ષનું શ્રાદ્ધ છે
માટે હીચ દેવ ધૃતિભોજન નામના લેવા એ રીતે શ્રાદ્ધસાગરમાં કહેલું છે. સાથે રેહેનારા ભાઈ-
એએ પણ મધાત્રયોદશીશ્રાદ્ધ જુદાં જુદાં કર્યાં, એ રીતે નિર્ણયસિંધુ, કૌસ્તુભ ઇલાદિ શ્રવ્યોમાં
કહ્યું છે. જુદા થયા હોય તોપણ સઘળાઓએ એકજ કરવું. એ રીતે શ્રાદ્ધસાગરમાં કહ્યું છે.

અથાત્રચતુર્દશ્યાંપિત્રાદિત્રયમધ્યેષ્કસ્યાપિશસ્ત્રવિપાગ્નિજલાદિઠ્ઠંગિવ્યાગ્રસર્પાદિનિમિત્તેનદુર્ભરણે
નમૃતસૈકોદિદિવિધિનાશ્રાદ્ધકાર્યમ્ પિત્રાદિઠ્ઠયોઃશસ્ત્રાદિહતત્ત્વેદ્દેષ્કોદિદેકાર્યં પિત્રાદીનાંત્રયાણાં
શસ્ત્રાદિહતત્ત્વેપાર્વણમેત્રકાર્યં કેચિદેકોદિદિત્રયંકાર્યમિત્યાહુઃ સહગમનેપ્રયાગાદૌચવિધિપ્રાપ્તેગ્નિજલા
દિમરણે ચતુર્દશીશ્રાદ્ધનકાર્યં ચુદ્ધપ્રાયોપવેશનયોર્વૈધત્ત્વેપીંદકાર્યં અગ્રશસ્ત્રાદિહતપિતૃવ્યગ્રાગ્રાદેરપ્ય

પુત્રસ્યૈકોદિષ્ટકાર્યં इदंधूरिलोचनसंज्ञकदेवसहितंकार्यं अत्रसंबन्धगोत्रनामाद्युच्चार्यामुकनिमित्तेनमृत
स्यचतुर्दशीनिमित्तमेकोदિष्टश्चाद्धंसदैवंसर्पिंडंकरिष्यइतिसंकल्प्य प्रत्येकोदિष्टमेकाध्व्यैकपवित्रैकपिंडयुतं
श्चाद्धंकार्यं पित्रादेर्भ्रात्रादेश्चशस्त्रहतत्वे पृथग्भाकादिनामहालयवत्सहतत्रेणैकोदિष्टद्वयादि एवंचतुर्द
श्यामेकोदિष्टंरुत्वापित्रादिसर्पेपितृगणोद्देशेनसकृन्महालयस्तिथ्यंतरेऽवश्यंकार्यः अस्यांचतुर्दश्यां
दिशश्चादिमृतयोर्मतापित्रोर्मृताहस्तदाचतुर्दशीनिमित्तमेकोदिष्टंरुत्वा पुनस्तदैवमृतादित्रयोद्देशेनसां
घत्सरिकंपार्षणविधिनाकार्यमितिश्चाद्धसागरे कौस्तुभादौतुसांघत्सरिकपार्षणेनैवचतुर्दशीश्चाद्धसि
द्धिर्नपृथक्कार्यमित्युक्तं दिनान्तरेचसकृन्महालयःकार्यः अत्रचतुर्दशीश्चाद्धस्यकथंचिद्विभेत्तुअत्रैवपक्षेऽ
ग्रिमपक्षेवादिनान्तरेतत्पार्षणविधिर्नैवकार्येनन्त्वेकोदिष्टं अत्रैकोदिष्टेपरब्रह्मव्यापिन्येवचतुर्दशीप्राज्ञा न
त्वितरैकोदिष्टेतिधियन्मध्याह्नव्यापिनीतिकौस्तुभे ॥

એ અપરપક્ષમાં પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ હથિયાર, વિષ, આગ્રિ, જળ ઇલાદિક અથવા શિગડાંવાળા (પશુઆદિક), સિંહ, સર્પ, ઇલાદિક નિમિત્તવડે દુર્ઘેરશુધી
મરણ થયેલા હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ એ ઔદશને દિવસે એકોદિષ્ટવિધિવડે કરવું. પિતા, પિતામહ
ઇલાદિ જે શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલા હોય તો એ એકોદિષ્ટ કરવાં. પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ
એ ત્રણે શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલા હોય તો પાર્વણ કરવું. કોઈ અન્યકાર ત્રણ એકોદિષ્ટ કરવાં,
એમ કહે છે. સતી થઈ પતિની સાથે જવાને સમયે વિધિપ્રાપ્ત આગ્રિમાં મરણ થયું હોય અને
પ્રયાગાદિકમાં વિધિપ્રાપ્ત જળસમાધિવડે મરણ થયેલું હોય તો ઔદશને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું નહિ. યુદ્ધ
અને પ્રાયોપવેશન (દર્ભ પાથરી ઉપર બેસી ઉપવાસ કરી મરવું) એ બે કે વિધિપ્રાપ્ત છે તો પણ
તેવડે મરણ પામેલા હોય તો તેનું શ્રાદ્ધ ઔદશનું કરવું. શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલા અને પુત્રરહિત
એવા કાકા, ભાઈ ઇલાદિકનું પણ એ ઔદશને દિવસે એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ કરવું. એ શ્રાદ્ધ ધૂરિલોચન
નામના વિષેદેવાસહિત કરવું. એ શ્રાદ્ધમાં સંબંધ, ગોત્ર, નામ, ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરી, “અમુકનિ-
મિત્તેન મૃતસ્ય ચતુર્દશીનિમિત્તમેકોદિષ્ટં શ્રાદ્ધં સદૈવં સર્પિંડં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી દરએક
એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ એક અર્ધ પવિત્ર, અને એક પિંડસહિત કરવું. પિતા ઇલાદિક અને ભાઈ ઇલાદિક
એ શસ્ત્રવડે મરણ થયેલા હોય તો પાક ઇલાદિક જુદા કરી મહાલયપ્રમાણે અથવા એકતંત્રવડે એ
એકોદિષ્ટ કરવાં. એ પ્રમાણે ઔદશને દિવસે એકોદિષ્ટ કરી પિતા ઇલાદિક સર્વ પિતૃગણુના ઉદ્દેશ
કરી સકૃન્મહાલય બીજી તિથિમાં અવરણ કરવું. શસ્ત્રાદિકવડે મરણ થયેલાં માતા, પિતા ઇલાદિ-
કનો મરણ દિવસ બે એ ઔદશને દિવસે આવે તો ચતુર્દશીનિમિત્ત એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ કરી ફરી એજ
દિવસે મરણ પામેલી ઇલાદિક ત્રીયોના ઉદ્દેશ કરી સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પાર્વણુવિધિવડે કરવું. એ રીતે
શ્રાદ્ધસાગર ગ્રંથમાં કહ્યું છે. કૌરુભાદિ અન્યમાં તો, સાંવત્સરિકના પાર્વણુ વિધિવડેજ તેની સિદ્ધિ
થાય છે, માટે ઔદશનું શ્રાદ્ધ જુદું કરવું નહિ એમ કહેલું છે; અને બીજે કોઈ એક પણ દિવસે
સકૃન્મહાલય કરવું. એ ઔદશના શ્રાદ્ધને કાંઈએક વિદ્ય આવે તો એજ પક્ષમાં, અથવા બીજા
પક્ષમાં, બીજે કોઈ દિવસે તે ઔદશનું શ્રાદ્ધ પાર્વણુવિધિવડેજ કરવું, એકોદિષ્ટ કરવું નહિ. એ
એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધમાં અપરાહ્ણકાલવ્યાપિની ઔદશ લેવી, બીજાં એકોદિષ્ટની તિથિ પ્રમાણે મધ્યાહ્નકાલ-
વ્યાપિની લેવી નહિ, એ રીતે કૌસ્તુભમાં છે.

હસ્તનક્ષત્રેસૂર્યસતિચાંદ્રહસ્તનક્ષત્રયુતામાવાસ્યાગજચ્છાયાતત્સાંશ્રાદ્ધદાનાદિકાર્યંઇત્યમાંગજચ્છા
યા આશ્વિનશુક્રપ્રતિપદિદોહિત્રેણાનુપનીતેનાપિસપ્તીકમાતામહસ્યપાર્વણમાતુલેસત્યપિઅવશ્યંકાર્યં
માતામહીસત્ત્વેકેવલમાતામહપાર્ષણં इदंजीवत्पितृकणैवकार्यं इदंसर्पिंडकमर्पिंडकंवा अत्रपुनरुवाद्रैवसंज्ञ
काविश्वेदेवाः धूरिलोचनाइतिकेचित् इयंप्रतिपदपरब्रह्मव्यापिनीગ્રાહોતિવહ્વાઃ સંગવ્યાપિનીતિકેચિત્
અસ્યશ્રાદ્ધસ્યાવહૃથિકદર્શનંગૌણકાલઐતિકાલતત્ત્વવિવેચને ઇતિમહાલયાદિનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

હસ્ત નક્ષત્રના સૂર્ય છતાં આભાવાસ્થાને દિવસે ચંદ્રનું હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો તે આભાવાસ્થાનું
ગજચ્છાયા એવું નામ છે, માટે તે દિવસે શ્રાદ્ધ, દાન ઇલાદિક કરવું. એ રીતે આભાવાસ્થાને દિવસે
ગજચ્છાયાપર્વણી કહી. જેને જોઈ મળી ન હોય તેવે દોહિત્રે પણ આશુ શુદ એકમને દિવસે
સપ્તીક માતામહનું મહાલય શ્રાદ્ધ મામા છતાં પણ અવરણ કરવું. માતામહી (માની મા) હોય તો
કેવળ માતામહનું પાર્વણ કરવું. એ માતામહશ્રાદ્ધ જેનો પિતા જીવતા હોય તેણેજ કરવું.

એ પિંડસહિત અથવા પિંડરહિત કરવું. એ આદ્યમાં 'પુરસ્વાર્દ્રવ નામના' વિશેદેવા લેવા. 'ધૂરિ-લોચન' લેવા, એમ પણ કોઈ કહે છે. એ એકમ માતામહાશ્યાદ્યમાં અપરાહ્વ્યાપિની લેવી, એ રીતે ઘણા ગ્રંથકારે કહે છે. સંગવકલ્યાપિની લેવી, એમ પણ કોઈ એક કહે છે. આ માતામહાશ્યાદ્યનો વૃશ્ચિક સંક્રાંતિનો પ્રવેશ થાય ત્યાં સુધી ગોળુ કાલ છે, એ રીતે કાલતરવવિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ પ્રમાણે મહાદેવ ઇલાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

ભાદ્રપદકૃષ્ણપક્ષેભૌમવારવ્યતીપાતરોહિણીયુતાપઘીકપિલાપઘી ॥ અન્નહસ્તસ્ય સૂર્યફલાતિશયઃ અયંયોગોદિવૈવગ્રાહ્યોનનુરાગૈસૂર્યપર્વત્વાદિતિમાતિ અસ્યાંદુતંચદ્રચંચસર્વેકોદિગુણં મન્વેત્ અન્નશ્યાદ્ધંકાર્યમિતિવિશેષવચનંનોપલભ્યતે તથાપિઅલભ્યયોગેશ્યાદ્ધવિધાનાદર્શવત્પરદૈવનં શ્યાદ્ધંકાર્યમ્ ॥

હવે કપિલા છઠનો નિર્ણય કહે છે.

ભાદ્રપદના કૃષ્ણપક્ષમાં છઠને દિવસે મંગળવાર, વ્યતીપાત, રોહિણી એ સર્વેનો યોગ આવશે હોય તો તે છઠને કપિલા છઠ એમ કહે છે. એ છઠને દિવસે હસ્તા નક્ષત્રના સૂર્ય હોય તો અત્યંત મહાકળ મળે છે. એ કપિલા છઠનો યોગ સૂર્યપર્વ છે માટે દિવસનોજ લેવો, રાત્રિએ લેવો નહિ એમ ભાસે છે. “એ કપિલા છઠને દિવસે હોમ, દાન ઇલાદિક ને કરે તે સર્વ કોટિશુભ થાય છે.” એ કપિલા છઠને દિવસે શ્યાદ્ધ કરવું એ રીતે વિશેષ વચન મળતું નથી, તો પણ અલક્ષ્ય યોગનેવિષે શ્યાદ્ધ કરવાનો વિધિ છે માટે દર્શાવ્યાપ્રમાણે પરદૈવત (પિતૃત્રયી સપત્નીક અને માતામહાત્રયી સપત્નીક એ રીતે) શ્યાદ્ધ કરવું.

અધાત્રસંક્ષેપતોત્રતવિધિઃ ॥ સૂર્યોદેશોનોપવાસંસંકલ્પ્ય વૈવદારુશીરકુંકુમૈલામનઃશિલા પક્ષકાષ્ટતંડુલાન્મધુગવ્યાખ્યાપેપયિત્વાક્ષીરાલોડિતેનકલ્કેનાંગવિલિપ્યખ્યાયાત્ તન્નમન્ત્રઃ આપસ્ત્યમસિ દેવેશજ્યોતિષાંપતિરેવચ પાપનાશાયમેદેયવાહ્નનઃકાયકર્મજં તતઃપંચગવ્યેનજાત્વાપંચપલ્લવૈર્માર્જયિત્વા મૃત્તિકાક્ષાન્કુર્યાત્ તર્પણાદિમિત્યવિધિંકૃત્વા ચરુણંપૂજયિત્વા સર્વંતોમદ્રમચ્ચેકલશોપરિતંડુલાદૌ પદ્મંલિખિત્વાતસ્યાદ્રુપત્રેપુપૂર્વાદૌ સૂર્યંતપનંસર્ણરેતસંરવિમાદિત્યંદિવાકરંપ્રમાકરંસૂર્યમિત્યાવાહ્ય મધ્યેસૌવર્ણરથેસૂર્યમન્ત્રેડરુણંચાવાહ્યકરવીરાકાંદિપુષ્પૈર્થૂપાદિભિઃસંપૂજયેત્ દિક્ષાલાદિદેવતાઃસંપૂજ્ય દ્વાદશાર્ચ્યાન્સૂર્યાયદદ્યાત્ સપિસ્તરઃપૂજાવિધિર્દ્વાદશાર્ચ્યમન્ત્રાશ્ચકૌસ્તુ મેહેયાઃ સૂર્યાં પ્રમાકરનમસ્તુભ્યં સંસારાન્માસંમુદ્ધર મુક્તિમુક્તિપ્રદોયસાત્તસાચ્છાંતિંપ્રયચ્છમે નમોનમસ્તેવચ્ચક્ષ્ત્સામયજુપાંપતે નમોસ્તુવિશ્વરૂપાયવિશ્વધાત્રેનમોસ્તુતે इतिप्रार्थ्य उदुत्यमित्यादिसौरस्त्यानિजपित्वाराત્રૌજાगरणं ઘટયાપ્રાતરાકૃષ્ણેનેતિમંત્રેણાકંસમિચ્ચર્વાજ્યતિલૈઃપ્રતિદ્રવ્યમદ્યોસ્રદશંતંડુલા ઘંટાદિસર્વાલંકારયુતાં કપિલાંગાંમંત્રૈઃસંપૂજ્યવિપ્રાયદદ્યાત્ ગોપૂજામંત્રાઃકૌસ્તુમે દાનમંત્રસ્તુ નમસ્તેકપિલેદેવિસર્વેપાપપ્રણાશિનિ સંસારપર્ણવમંત્રાંગોમાત્રાતુમહસિ ચક્ષુગચ્છદ્વાંસંઘંટામિત્યાદિવિશેષણાન્યુકત્યાદ્માંગાં તુભ્યમહંસંપ્રદદે इतिदत्वा शुवर्णदक्षिणांददद्यात् ततस्तस्मैविप्रायचर्यंसूर्यप्रतिमांचदद्यात् तन्मन्त्रः दिव्य मूर्तिर्जगच्चतुर्द्वादशात्मदिवाकरः कपिलासहितोदेवोमममुक्तिप्रयच्छतु यथात्वंकपिलेपुण्यासर्व लोकस्वपावनी प्रदत्तासहसूर्येणमममुक्तिप्रदाभवेत्यादि ततःकपिलाप्रार्थनादिविस्तारःकૌસ્તુમે અથવો પોષણજાગરહોમાદિવિધિમકૃત્વાપછ્યામેવક્ષાન્નંરથાદિપૂજનંકપિલાદાનંદિકાર્યં इतिસंक्षेपतःकपिला पष्टीमत्तवિधिः इति धीमदन्तोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे भाद्रपदमास कृत्यनिर्णय उद्देशः समाप्तः ॥

હવે સંક્ષેપથી કપિલા છઠના ત્રતનો વિધિ કહે છે.

સૂર્યના ઉદેશવરે ઉપનાસનો સંકલ્પ કરી દેવદાર, વાળો, દેશર, એલચી, મણુશીલ, કમલતું કણ અને ચોખા એટલા પદાર્થો, મધ અને ગાયના ઘીમાં વાટી દૂધમાં મેળવી તેનું સઘળા ગંગમાં મર્દન કરી આન કરવું. તેના મંત્ર—“આપસ્ત્યમસિ દેવેશ, જ્યોતિષાં પતિરેવ ચ ॥ પાપં નાશય મે દેવ, ઘાત્રનઃકાયકર્મજં,” એ મંત્રવરે આન કરી પછી પંચગવ્યવરે આન કરવું. પછી પંચપલ્લવ (પીપળો, શુવર, પીપળી, આખો, વર) વરે, માર્જન કરી મૃત્તિકાઆન કરવું. પછી તર્પણ ઇલાદિ નિલવિધિ કરી વરુણની પૂજા કરવી. પછી સર્વંતોમદ્ર મંત્ર જ કરી તેના મધ્યભાગમાં કલશ માંડી તે ઉપર

ચોખા ભરેલું પૂર્ણપાત્ર માંડી તે ચોખામાં આઠ પાંખડીનું કમળ બનાવી, તેમાં પૂર્વાદિ દિશાથકી કંમેવડે સૂર્ય, તપન, સ્વર્ણુરેતસ, રવિ, આદિત્ય, દિવાકર, પ્રભાકર, અને સૂર્ય એ આઠ દેવનું આવાહન કરી મધ્યભાગમાં સુવર્ણના રથમાં સૂર્યનું આવાહન કરી તેની સામે અન્નભૂતું આવાહન કરું; પછી કહેર, આકરો ઇલાદિકનાં પુષ્પવડે અને ધૂપ દીપાદિકવડે સારી રીતે પૂજા કરવી. પછી દિક્ષાલ ઇલાદિ દેવતાઓનું પૂજન કરી બાર અર્ધ સૂર્યને દેવા. વિસ્તારસહિત પૂજાને વિધિ અને બાર અર્ધના મંત્ર કૌસ્તુભમાં લેવા. સૂર્યની સામે હાથ નેડી પ્રાર્થના કરવાનો મંત્ર:—“પ્રભાકર નમસ્તુભ્યં સંસારાન્માં સમુદર ॥ મુક્તિમુક્તિપ્રદો યસ્માત્, તસ્માચ્છાંતિ પ્રયચ્છ મે ॥ નમો નમસ્તે ઘરદ, કંકુસામયજુષાં પતે ॥ નમોસ્તુ વિશ્વરૂપાય, વિશ્વઘાત્રે નમોસ્તુ તે,” એ રીતે પ્રાર્થના કરી “ઉદુર્યં” ઇલાદિ સૂર્યસૂક્તનો ૪૫ કરી રાત્રિએ બાગરણ કરું; પછી પ્રાતઃકાલે “બ્રાહ્મણ” એ મંત્રવડે આકાશનાં સમિધ, ચર (ભાત), ઘી અને તિલ એ દરએક પદાર્થની એકસો આઠ (૧૦૮) આહુતિથી હોમ કરી, ઘંટાદિક સર્વ અલંકારયુક્ત કપિલા ગાયત્રી મંત્રવડે પૂજા કરી તે બ્રાહ્મણને દેવી. ગાયત્રી પૂજાના મંત્રો કૌસ્તુભમાં કલા છે. ગાયના દાનનો મંત્ર:—“નમસ્તે કપિલે દેવિ, સર્વપાપનાશિનિ ॥ સંસારાણંવમગ્નં માં, ગોમાતસ્ત્રાતુમર્હસિ” “વલ્લયુગચ્છન્નાં સઘંટાં” ઇલાદિક, વિશેષણ કહી, “હમાં ગાં તુમ્યમહં સંપ્રવદ્” એરહું કહી ગાય દેવી, પછી સુવર્ણદક્ષિણ દેવી. ત્યાર પછી તે બ્રાહ્મણને રથ અને સૂર્યમૂર્તિનું દાન કરું. દાનનો મંત્ર:—“દિવ્યમૂર્તિર્જગદ્ધુર્દાદશાત્મા દિવાકરઃ ॥ કપિલાસહિતો દેવો, મમ મુક્તિ પ્રયચ્છતુ ॥ યથા ત્વં કપિલે પુણ્યા, સર્વલોકસ્ય પાવની ॥ પ્રવક્તા સહ સૂર્યેણ, મમ મુક્તિપ્રદા ભવ” ઇલાદિ; ત્યાર પછી કપિલાની પ્રાર્થના કરવી, ઇલાદિક વિસ્તાર કૌસ્તુભમાં કલા છે. અથવા ઉપવાસ, બાગરણ, હોમ ઇલાદિક વિધિ કર્યાવિના કપિલાહીને દિવસે જ જ્ઞાન, રથાદિકનું પૂજન, કપિલા ગાયત્રી દાન ઇલાદિક કરું. એ રીતે સંક્ષેપે કરી કપિલાપદ્મીમતનો વિધિ સમાપ્ત થયો. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂત્રકારીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ભાષ્યપદમાન સદ્ગુપ્તિનિર્ણયદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

તુલામેવસંક્રાંતિર્વિપુવસંજ્ઞા ॥ તસ્યા:પૂર્વા:પરાશ્ચપંચદશપંચદશનાભ્ય:પુણ્યકાલઃ વિશેષઃ પ્રાતુક્ષય આશ્વિનશુક્લપ્રતિપદિદેવીનવરાત્રારંભઃ નવરાત્રશબ્દઃઆશ્વિનશુક્લપ્રતિપદમાત્મ્યમહાનવમી પર્યંતંક્રિયમાણકર્મનામધેયં તત્રકર્મણિપૂજૈવપ્રધાનં ઉપવાસાદિકંસ્તોત્રંજપાદિકંચાંતં તથાચયયાકુલા ચારુપવાસૈકમકનકાપાચિતાન્યતમવ્રતયુક્તં યથાકુલાચારંસત્તશતીલક્ષ્મીદ્વયાદિસ્તોત્રજપસહિત પ્રતિપદાદિનવમ્યંતનવતિથ્યધિકરણકપૂજાત્મ્યકર્મનવરાત્રશબ્દયાચ્યં પૂજાપ્રાધાન્યોકેરેવ ક્વચિત્કુલે જપોપવાસાદિનિયમસ્યવ્યતિરેકઉપલભ્યતે પૂજાયાસ્તુનકાપિકુલેનવરાત્રકર્મણ્યમાયોદ્વયતે યત્કુલે નવરાત્રમેવનાતુષ્ટીયતેતત્રનવરાત્રપૂજાદેરપ્યમાયઆસ્તાનામ સચનવરાત્રારંભઃ સૂર્યોદયોત્તરંત્રિમુહૂર્તં વ્યાપિન્યાંપ્રતિપદિકાર્યઃ તદભાવેદ્રિમુહૂર્તવ્યાપિન્યામપિ કચિન્મુહૂર્તમાત્રવ્યાપિન્યામન્યુક્તઃ સર્વથાદશયુક્તપ્રતિપદિનકાર્યૈરિતિવહુપ્રંયસંમતં મુહૂર્તન્યૂનવ્યાપ્તૌસૂર્યોદયાસ્પર્શોવાદશંયુતાપિપ્રાહ્યા પ્રથમદિનેપષ્ટિ ઘટિકાપ્રતિપદ્વિતીયદિનેમુહૂર્તદ્વયાદિપરિમિતાવર્ધતેતદાપૂર્વંત્યાત્પૂર્વેવપ્રાહ્યા દ્વિતીયાવેધનિષેધોપિ પતત્પશ્ચદયેપવયોજ્યઃ પુરુષાર્થાંચિતામળૌતુપૂર્વેદિનેમુહૂર્તંચતુષ્ઠ્યોત્તરંમુહૂર્તંપંચકોત્તરંવા પ્રવૃત્તાદ્વિતીય દિનેમુહૂર્તદ્વયાદિપરિમિતાપ્રતિપદદારપર્યાક્ષયગામિતયાનિષિદ્ધત્વાદમાયુક્તાપિપૂર્વેવપ્રાહ્યેત્યુક્તં તત્ર સૂર્યોદયોત્તરંદશઘટીમચ્ચેતપ્રાસંભવેમધ્યાહ્નેમિજિન્મુહૂર્તંપ્રારંભઃકાર્યોનત્યપરાહ્ને પંચંપ્રતિપદઝાઘ પોડશનાહીનિષેધશ્ચિત્રાવૈધૃતિયોગનિષેધશ્ચોકકાલુરોધેનસતિસંભવેપાલનીયો નતુનિષેધાલુરોધેન પૂર્વાહ્નઃપ્રારંભકાલઃપ્રતિપત્તિચિર્વાતિક્રમણીયઃ ॥

હવે આશુ ભાસમાં કરવાનાં કાર્યો કહે છે.

તુલા સંક્રાંતિ અને મેષ સંક્રાંતિ એનું વિપુલ એવું નામ છે. તે વિપુલ સંક્રાંતિની પ્રથમની ૧૫ અને પાછળની ૧૫ ઘડી પુણ્યકાલ બાળવો. એ કરતાં અધિક નિર્ણય પ્રથમ (૫૨ ૩ માં) કહેલો છે. આશુ શુદ એકમને દિવસે દેવીના નવરાત્રનો આરંભ કરવો. આશુ શુદ એકમથી આરંભ કરી મહાનવમી લગી કરવાનાં જ (પૂજા ઇલાદિક) કર્મ તેને નવરાત્ર એમ કહે છે. તે નવરાત્રનાં કર્મોમાં પૂજા એજ મુખ્ય કર્મ છે. ઉપવાસ આદિક, સ્તોત્ર, અને જપાદિક એ અંગ છે. તેમજ જેવો કુલાચાર હોય તે પ્રમાણે ઉપવાસ, એકલુક્ત, નક્ત, અચાચિત એમાંના એકાદ વ્રતસહિત અને જેવો કુલાચાર હોય તે પ્રમાણે સપ્તશતી (ચંડીપાઠ), લક્ષ્મીદ્વય ઇલાદિક સ્તોત્ર જપેયુક્ત એવું

એકમથકી નવમી લગી નવ દિવસ પૂલ નામનું ને કર્મ કરવું તેને, પૂલપ્રધાન એવો શબ્દ છે માટેજ, નવરાત્ર એમ કહે છે. કેટલાંએક કુલમાં જપ, ઉપવાસ ઇલાદિક નિયમ મુદત નથીજ, પરંતુ કોઈ પણ કુલમાં નવરાત્ર કર્મમાં પૂલ નથી એમ ક્યાંય પણ દેખાતું નથી. જેના કુલમાં મુદત નવરાત્રજ કરવાનો આચાર નથી ત્યાં પૂલ ઇલાદિકનો પણ અભાવ હોય તો રહો. તે નવરાત્રનો આરંભ સૂર્યોદય પછી છ ઘડીવ્યાપિની એવી એકમને દિવસે કરવો. સૂર્યોદય પછી છ ઘડી ન હોય તો ચાર ઘડીવ્યાપિનીમાં પણ કરવો. કોઈ ગ્રન્થમાં જે ઘડીવ્યાપિનીમાં પણ કરવો એમ છે, પરંતુ સર્વથા અમાનાસ્યાયુક્ત એકમને દિવસે આરંભ કરવો નહિ, એ રીતે બહુ ગ્રન્થોના મત છે. સૂર્યોદય પછી જે ઘડી કરતાં ઓછી વ્યાપ્તિ હોય અથવા સૂર્યોદયને સ્પર્શ ન હોય તો અમાનાસ્યાયુક્ત પણ લેવી. જે પ્રથમ દિવસે સાડ ઘડી એકમ હોય અને બીજે દિવસે ચાર ઘડી અથવા કાંઈ અધિક લેવી. જે પ્રથમ દિવસે સાડ ઘડી એકમ હોય અને બીજે દિવસે ચાર ઘડી ઇલાદિક પ્રમાણવાળી એકમ હોય ત્યારે બીજા દિવસની ક્ષણભિન્ની છે તે કારણથી એ નિષિદ્ધ છે માટે અમાનાસ્યાયુક્ત છે તો પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી, એ રીતે કહ્યું છે. તેમાં સૂર્યોદય પછી દશ ઘડીમધ્યે આરંભ કરવો. દશ ઘડીમાં ન થાય તો મધ્યાહ્ને અભિશુત્ત મુહુર્તમાં આરંભ કરવો, અપરાહ્નકાલમાં કરવો નહિ. એ પ્રમાણે એકમની પ્રથમની ક્ષણ ઘડીનો નિષેધ, તેમજ ચિત્રા અને વૈશ્વતિનો નિષેધ પ્રથમ કહેલા કાલમાં પાળી શકાય તો પાળવો. કેવળ નિષેધ કહેલો છે એટલું માની આરંભનો કાલ જે પૂર્વાહ્નકાલ, અથવા એકમ તિથિ એનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ.

અગ્રકર્મણિગ્રાહણાદિચતુર્વર્ણસ્યસ્ત્રેચ્છાદેશ્વાધિકારઃ તથાવિપ્રેળજપહોમાન્નવાલિનૈવેદ્યૈઃસાત્ત્વિકીપૂજા ફાર્યાં નૈવેદ્યેચ્છતિરામિપૈઃ મધંદત્યાગ્રાહણસ્તુગ્રાહણ્યાદેવહીયતે મધમપેયમદેયમિત્યાદિનિષેધાન્માસ મઘાદિયુતરાજસપૂજાયાંગ્રાહણસ્યનાધિકારઃ મધપાનેમરણાંતપ્રાયશ્ચિત્તોક્તેઃ સ્પર્શતદંગ્લદૌકે શ્વાલ્પમાપશ્ચિત્તેનદોપાનપગમેનપાતિત્યાપાતાત્ હત્યમેયસર્વેપ્રાચીનાનવીનાશ્ચનિર્બંધકારાનિર્બંધેનલિ સંતિ નવીનતરામાસ્કરતાયગ્રભૃતયોપિ સપ્તશતીટીકાદૌપ્રાચીનગ્રંથાનનુસૃત્યૈવમેષપરિપ્તુર્વેતિ સમા ચાંચેતમ્મતમેચશ્ચાંચેતેષાં આચરણંત્યવ્યથાકુર્વેતિ તર્તિકસ્વયંદુર્લભ્યશ્ચેનગ્રાહણ્યન્નપ્રયોમૂવમન્યેષ્યેર્થમામૂ ઘષિતિભૂતદ્યયાવાસ્વપાતિત્યગોપનાયવાન્યેષાંકલિયુગસ્યવિગ્રાણામધિકારામાવાલોચનયાવેતિનયયં તત્ત્વજ્ઞાનીમઃ ક્ષત્રિયવંદ્યયોર્માસાદિયુતજપહોમસહિતરાજસપૂજાયામપ્યધિકારઃ સચ્ચકેચલંકામ્ય ઇયનનુનિલ્લઃ નિષ્કામક્ષત્રિયાદેઃસાત્ત્વિકપૂજાકરણેમોશાદિફલાતિશયઃ પ્યંશુદ્રાદેરપિ શુદ્રાદેર્મંત્ર દીનાજપાદિરહિતામાસાદિદ્રવ્યકાતામસપૂજાપિવિહિતા શુદ્રેણસપ્તશત્યાદિજપહોમસહિતાસાત્ત્વિકી પૂજાગ્રાહણઘટારાકાર્યા ર્વીશુદ્રાદેઃસ્વતઃપૌરણમંત્રપાઠેપિનાધિકારઃ અતપચશુદ્રઃસુલભમામુયાદિત્યન્ન માપ્યેસ્વીશુદ્રયોઽશ્રયણાદેયકલં નતુપાઠાદિત્યુક્તં પતેનરીશુદ્રયોર્ગાંતાવિષ્ણુસહસ્રનામપાઠોદોપાયૈવેતિ ક્ષેયં કચિત્પૌરણમંત્રયુક્તપૂજાપોર્સ્વીશુદ્રયોઃસ્વતોષ્યધિકારવક્તઃ જપહોમાદૌવિગ્રહારંચ મ્લેચ્છા ર્શીનાંતુગ્રાહણદ્વારાપિજપહોમેસમંત્રકપૂજાયાંચનાધિકારઃ કિંતુનૈસ્તત્તદુપચારાણાદિર્વામુદિદ્યમનસો સ્તગમાત્રંકર્તવ્યમ્ ॥

આ નવરાત્રતરમાં ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણને અધિકાર છે. તેમજ ષ્ટ્રેચ્છાદિકને પણ અધિકાર છે. તેમાં ગ્રાહણે જપ, દોષ, અન્નનું બલિ અને નૈવેદ્ય એણેકરી પૂલ કરવી. “માંસરહિત નૈવેદ્યવટેઃ ગ્રાહણ મધ અર્પણ કરવાથી ગ્રાહણપણાથીજ બ્રહ્મ થાય છે; મધ પીવાને તથા દેવાને અયોગ્ય છે” ઇલાદિ નિષેધ છે માટે માંસ, મધ ઇલાદિવટે યુક્ત રાજસી પૂલમાં ગ્રાહણને અધિકાર નથી; કારણ, મધપાન કરવાથી મરણપર્યંત પ્રાયશ્ચિત કરવાનું કહ્યું છે, અને સ્પર્શ થાય તો તે અંગ કાપવું એવાં વચન છે, અને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત કરવાથી દોષનો નાશ ન થતાં પનિતપાનું પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણેજ સઘળા પ્રાચીન અને હાલના ગ્રંથકારો નિશ્ચયવટે લખે છે. જે અલંત નવીન ભારકરણ વગેરે ગ્રંથકારો તેઓ પણ સપ્તરાત્રીની દીકા આદિ ગ્રંથોમાં પ્રાચીન ગ્રંથોને અનુસરી એજ રીતે પ્રતિપાદન કરે છે, અને સભાવચમાં પણ એજ મત કહે છે, અને આચારણ તો બીજી રીતે કરે છે; ત્યારે, હું જેમ દુષ્ટ દૈવવટે ગ્રાહણપણાથી બ્રહ્મ થયો તેમ બીજા થયો; મા એવી પ્રાણી ઉપરે દયા કરી, અથવા પોતાનું બ્રહ્મણું શુભ કરવું એ હેતુથી,

અથવા બીજા કલિયુગના બ્રાહ્મણોને અધિકાર નથી એ વિચારવડે તેઓ એમ કરે છે, એઓમાં ખરૂં કારણ કયું, તે હોમો જાણતા નથી. ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યોને માંસાદિકયુક્ત અને જપ હોમસહિત રાજસપૂર્ણવિષે અધિકાર છે, તે અધિકાર પણ કેવળ કામનાથી છે, નિલ નથી. ક્ષત્રિયાદિકોએ નિષ્કામ સાત્વિક પૂજા કરવાથી તેમને અત્યંત મોક્ષાદિ ફળ મળે છે. એ રીતે શૂદ્રાદિકોને પણ મળે છે. શૂદ્રાદિકોને મંત્રહીન, જપાદિક રહિત, માંસાદિક દ્રવ્યસહિત તામસી પૂજા પણ કરવાની કહેલી છે. શૂદ્રે સમસતી ઇલાદિકના પાઠ અને હોમસહિત સાત્વિકી પૂજા બ્રાહ્મણવડે કરાવવી. સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને પોતાને પુરાણસંબંધી મંત્રના પાઠ કરવાવિષે પણ અધિકાર નથી, માટેજ, “શૂદ્ર મુખ પામે” એ વાક્યના ભાષ્યમાં સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને શ્રવણવડેજ ફળ છે, પાઠવડે નરિ, એ રીતે કહેલું છે. એથી સ્ત્રી અને શૂદ્રને ગીતા અને વિષ્ણુસહસ્રનામના પાઠ કરવાથી દોષ પ્રાપ્ત થાય છે એમજ જાણવું. કેટલાએક ગ્રંથમાં સ્ત્રિયો અને શૂદ્રોને પોતેજ પુરાણસંબંધી મંત્ર બોલી પૂજા કરવી એમ કહેલું છે. જપ, હોમ કરવા તે બ્રાહ્મણવડેજ કરાવવા. એવુંજ આદિઓને તો બ્રાહ્મણદ્વારા પણ જપ, હોમ અને મંત્રયુક્ત પૂજા કરવામાં અધિકાર નથી. ભારે તે એવુંજ એ તે તે ઉપચાર દેવીના ઉદ્દેશવડે મને કરી સમર્પણ કરવા.

અથનવરાત્રેનુકલ્પાઃ ॥ તૃતીયાદિનવમ્યંતસત્તરાન્નવાકર્તવ્યં પંચમ્યાદિપંચરાન્નવા સત્તમ્યાદિ ત્રિરાન્નવા અષ્ટમ્યાદિત્રિરાન્નવા પ્કાદ્વપ્લેક્ષકેવલાષ્ટમ્યાકેવલનવમ્યાંવા ષ્ણાપંચાણાંસ્વસ્વકુલાચારાનુસારેણપ્રતિયંધાદિના પૂર્વપૂર્વપક્ષાસંમથાનુસારેણવાવ્યવસ્થા તત્રતૃતીયાપંચમ્યોર્નિર્ણયઃપ્રતિપદાદિવત્ સત્તમ્યાદિસ્તુનિર્ણયોવશ્યતે નવરાત્રાદિપક્ષેપુશ્યવૃદ્ધિવશેનદિનાધિષ્ઠ્યન્યૂનત્વેપૂજાધાતૃત્તિઃકાર્યા કે ચિત્તુદિનક્ષત્રેષ્ટાયેવપૂજાશ્ચંદીપાઠાંશ્ચકુર્વંતિ इदंदेवीપૂજનાત્મકંનવરાત્રકર્મનિત્યં અકરણેદોષમ્નવનાત્ ફલપ્રવણાત્કામ્યંચ ॥

હવે નવરાત્રીના ગૌણ પક્ષ કહે છે.

ત્રીજથી નોમ લગી સાત રાત્રપર્યંત નવરાત્ર કરવાં. અથવા પાંચમથી નોમ લગી પાંચ રાત્રિ નવરાત્ર કરવાં. અથવા સાતમથી નોમ લગી ત્રણ રાત્રિ નવરાત્ર કરવાં. અથવા આઠમથી નોમ લગી બે રાત્રિ કરવાં. એક દિવસ કરવાં હોય તો કેવળ આઠમ અથવા નોમને દિવસે કરવાં. એ સઘળા પક્ષોની વ્યવસ્થા પોતપોતાના કુલના આચાર પ્રમાણે અથવા કાંઈ એક પ્રતિબંધવડે પ્રથમ પક્ષનો સંભવ ન હોય તો જાણવી. તેમાં ત્રીજ અને પાંચમના નિર્ણય એકમ ઇલાદિકની પેઠે જાણવો. સાતમ ઇલાદિકોના નિર્ણય કેહેવાશે. નવ રાત્રિ આદિ જે પક્ષ કહ્યા તેઓમાં દિવસનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ થવાથી જોછા અધિકા દિવસો થાય તો પૂજા ઇલાદિકની આયુત્તિ કરવી. કેટલાએક મનુષ્ય તો દિનક્ષય થવાથી પૂજા અને ચંડીપાઠ આઠ આઠ કરે છે. એ દેવીપૂજનરૂપ નવરાત્ર કર્મ ન કરવાથી દોષ કહેલો છે અને કરવાથી ફળ કહેલું છે, માટે નિલ અને કામનિક એવા બે પ્રકારનું છે.

અત્રનવરાત્રેઘટસ્થાપનંપ્રાતર્મધ્યાહ્નેપ્રદોષકાલેચેતિત્રિકાલંદ્વિકાલમેકકાલંવાસ્વસ્વકુલદેવતાપૂજનંસત્તશત્યાદિજપોડંડદીપઃઆચારપ્રાપ્તમાલાવંધનંડપવાસનકૈકમક્તાદિનિયમઃ સુવાસિનીમોજનં કુમારીમોજનપૂજનાદિ અંતેસત્તશત્યાદિસ્તોત્રમંત્રહોમાદીત્યેતાનિવિહિતાનિ ઇતેપાંમચ્ચેકચિત્કુલેઘટસ્થાપનાદીનિદ્વિત્રાદીન્યેવાનુષ્ઠીયંતેનસર્વાણિ ક્વચિદ્ઘટસ્થાપનાદિરહિતાનિકાનિચિત્કચિત્સર્વાણ્યેત્યેતેપાંસમુચ્ચયવિકલ્પૌ કુલાચારાનુસારેણવ્યવસ્થિતૌજ્ઞેયૌ કુલપરંપરાપ્રાપ્તાધિકંશક્તિસત્ત્વેપિનાનુષ્ઠેયમિતિશિષ્ટાચારઃ ફલકામનયાપ્રાર્થિતમુપવાસાદિકંકુલાચારાભાવેપિકુર્વંતિ इदंकलशस्थापनं रात्रौनकार्यं तत्रकलशस्थापनार्थंशुद्धमृदावेदिकारुत्वा पंचपल्लवदूर्वाफलतांबूलकुंकुमधूपાदिसંભારાન્સંપાદयेत् ॥

એ નવરાત્રમાં ઘટસ્થાપના કરવી; પ્રાતઃકાલે, મધ્યાહ્નકાલે, અને પ્રદોષકાલે ત્રણ વખત, જે વખત, અથવા એક વખત પોતપોતાના કુલદેવતાનું પૂજન કરવું; સમસતી ઇલાદિકનો જપ, અખંડ દીપ, પોતપોતાના આચારપ્રમાણે માળા બાંધવી; ઉપવાસ, નક્ત, એકભુક્ત ઇલાદિ નિયમ ધારણ કરવા; સુવાસિનીને ભોજન દેવું; કુમારીને ભોજન પૂજન ઇલાદિ કરવું અને છેલ્લે દિવસે સમસતી ઇલાદિ સ્તોત્ર, તથા મંત્રવડે, હોમ ઇલાદિ કરવાં, એ પ્રમાણે કુલ કહેલાં છે. એઓમાંથી કેટલાંએક કુલમાં ઘટસ્થાપનાદિક બે, ત્રણજ કરે છે, સઘળાં કરતાં નથી. કેટલેએક ઠંકાણે ઘટસ્થાપના-

વિના કેટલાંએક કરે છે. કેટલેએક ઠેકાણે સઘળાં કરે છે. એ પ્રમાણે એ સઘળાં કરવાં અથવા તેમાંથી કેટલાંએક કરવાં, તેની વ્યવસ્થા કુલાચારપ્રમાણે બાબતી. કુલપરંપરાવડે જે પ્રાપ્ત હોય તે કરતાં અધિક શક્તિ હોય તોપણ કરવું નહિ, એવો શિથોનો આચાર છે. ફળની ઇચ્છાથી સંકલ્પ કરેલા ઉપવાસાદિક કુલાચાર ન હોય તો પણ કરે છે. એ કલશસ્થાપન રાત્રિએ કરવું નહીં. કલશ-સ્થાપનમાટે શુદ્ધ માટીવડે વેદી (આટલી) કરી પંચપક્ષવ, દૂર્વા, ફળ, તાંબૂલ, કુંકુમ, ધૂપ, દીપ ઇલાદિક સામગ્રી એકઠી કરવી.

અથસંક્ષેપતોનવરાત્રારંભપ્રયોગઃ ॥ પ્રતિપદિપ્રાતઃકૃતાભ્યંગસ્નાનઃકુંકુમચંદનાદિકૃતપુંડ્રો ધૃતપવિત્રઃસપત્નીકોદશઘટિકામધ્યેઽભિજિન્મુહત્તેવાદેશકાલૌસંકીર્ત્ય મમસહકુટુંબસ્યામુકદેવતાપ્રીતિદ્વારાસર્વોપચ્છાંતિપૂર્વેકદીર્ઘાયુર્ધનપુત્રાદિવૃદ્ધિશત્રુજયકીર્તિલાભપ્રમુલ્લચતુર્વિધપુરુષાર્થસિદ્ધ્યર્થમથ પ્રભૃતિ મહાનવમીપર્યંતેપ્રત્યહંત્રિકાલમેકકાલેવામુકદેવતાપૂજામુપવાસનકૈકમકાન્યતમનિયમસહિતામલ્ખંડદીપપ્રજ્વાલનંકુમારીપૂજનં ચંડીસપ્તશતીપાઠંસુવાસિન્યાદિમોજનમિત્યાદિ યાવત્કુલાચાર પ્રાપ્તમનૂયપ્તમાદિરૂપંશારદનવરાત્રોત્સવાપ્યંકર્મકરિષ્યે દેવતાપૂજાંગત્વેનઘટસ્થાપનંકરિષ્યે તદ્વાદૌ નિર્વિવ્રતાસિદ્ધ્યર્થંગણપતિપૂજનંપુણ્યાહવાચનં ચંડીસપ્તશતીજપાઠ્યંબ્રાહ્મણવરણંચકરિષ્યે પતાનિ કૃત્વા ઘટસ્થાપનસર્વેમહીઘૌરિરિતિભૂમિસ્પૃષ્ણાતસ્યાંભુવિઅંકુરારોહણાર્થં શુદ્ધમૃદંપ્રક્ષિપ્ય ઓપધયઃસ મિતિતસ્યાંમૃદિયવાદીન્પ્રક્ષિપ્ય આકલશેષ્યતિકુંભનિધાય ઇમંમેંગેગેઇતિજલેનાપૂર્વં ગંધદ્વારામિતિગંધ યાઓપધીરિતિસર્વોપધીઃ કાંડાત્કાંડાદિતિદૂર્વાઃ અશ્વત્થેવૈતિપંચપલ્હવાન્સોનાપૃથિવીતિમૃદઃ યાઃફલિનીરિતિફલં સહિરજ્ઞાનીતિહિરણ્યરૂપસિરજ્જહિરણ્યે પ્રક્ષિપ્યયુવાસુવાસાઇતિસૂત્રેણાવેદ્ય પૂર્ણાંર્ધર્વાંતિ પૂર્ણપાત્રંનિધાય તરવાયામીતિચરણંસંપૂજ્ય તત્કલશેષપરિકુલદેવતાપ્રતિમાંસંસ્થાપ્યપૂજયેત્ સ્વસ્થાનેપચવાસંસ્થાપ્યપૂજયેત્ તથા જયંતીમંગલાફાલીમંત્રકાલીકપાલિની દુર્ગાશ્માશિવાધાત્રી સ્વાહાસ્વધાનમોસ્તુતે આગચ્છવરદેવેદિવૈલ્યદર્પનિપૂદનિ પૂજાંગૃહાણમુમુલ્લિનમસ્તેશંકરપ્રિયે અનેન પુરુષસૂક્તથીસૂક્તપ્રથમશ્લોકમ્પ્રાચાહ્ય જયંતીમંગલાફાલીતિમંત્રેણસૂક્તશ્લોકમ્પ્રાસનાદિપોડશોપચારઃ સંપૂજયેત્ સર્વેમંગલમાંગલ્યેઇત્યાદિભિઃસંપ્રાર્થ્ય પ્રત્યહંવલિદાનપક્ષેમાપમકેનકૃપ્માંઢેનવાચલિદયાત્ અંતેપચવાચલિદાનંનવાચલિદાનં તતઃ અલ્ખંડદીપકંદેવ્યાઃપ્રીતયેનવરાત્રકં ઉજ્જવાલયેઅહોરાત્રમેકત્રિ સોધૃતમત્ત ઇત્યલ્ખંડદીપંપ્રતિષ્ઠાપયેત્ ॥

હવે સંક્ષેપથી નવરાત્રીના આરંભનો પ્રયોગ કહે છે.

એકમને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં તેલમર્દનપૂર્વકે સ્નાન કરી કેશર, ચંદન ઇલાદિકવડે તિલક કરી હાથમાં દર્ભનાં પવિત્રાં ધારણ કરી સ્ત્રીસહિત, દશ ઘડીમાં અથવા અભિહત મુહુર્તસમયે દેશ કાશને ઉચ્ચાર કરી—“મમ સહકુટુંબસ્યામુકદેવતાપ્રીતિદ્વારા સર્વોપચ્છાંતિપૂર્વેકદીર્ઘાયુર્ધનપુત્રાદિવૃદ્ધિશત્રુજય-ફીર્તિલાભપ્રમુલ્લચતુર્વિધપુરુષાર્થસિદ્ધ્યર્થે અથપ્રભૃતિમહાનવમીપર્યંતે પ્રત્યહં ત્રિકાલમેકકાલે વાઽમુ-કદેવતાપૂજામુપવાસનકૈકમકાન્યતમનિયમસહિતામલ્ખંડદીપપ્રજ્વાલનં કુમારીપૂજનં ચંડીસપ્તશતીપાઠં સુવાસિન્યાદિમોજનમિત્યાદિ યાવત્કુલાચારપ્રાપ્તમનૂય પત્નમાદિરૂપં શારદનવરાત્રોત્સવાપ્યં કર્મ કરિષ્યે, દેવતાપૂજાંગત્વેન ઘટસ્થાપનં ચ કરિષ્યે, તદ્વાદૌનિર્વિવ્રતાસિદ્ધ્યર્થે ગણપતિપૂજનં પુણ્યાહવા-ચનં ચંડીસપ્તશતીજપાઠ્યં બ્રાહ્મણવરણં ચ કરિષ્યે,” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી ગણપતિપૂજન, પુણ્યાહ-વાચન, અને ચંડી સપ્તશતી પાઠમાટે બ્રાહ્મણવરણ પણ કરવાં. ઘટસ્થાપન કરવું હોય તો, “મરીઘૌ” એ મંત્રવડે પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી તે પૃથ્વીમાં અકુર (જવારા) થવામાટે શુદ્ધ માટી પાથરીને “ઓપધયઃસં” એ મંત્રવડે તે માટી ઉપરે જવ ઇલાદિક છાંટવા. પછી “આકલશેષુ” એ મંત્રવડે કલશ માંડી “ઇમં મે મંગે” એ મંત્રવડે જળથી કલશ ભરવે. પછી “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે કલશમાં ચંદન નાંખવું. “યાઓપધીઃ” એ મંત્ર બોલીને ‘સર્વોપધી’, “કાંડાત્કાંડાત્” એ મંત્ર બોલી દૂર્વા, “અશ્વત્થેવ” એ મંત્રવડે પંચપક્ષવ, “સોનાપૃથિવિ” એ મંત્રવડે ‘સમૃદ્ધિ’ સમૃદ્ધિ, “યાઃફલિની” એ મંત્ર બોલી ફળ, “સહિ રજ્ઞાનિ” એ મંત્રવડે ‘પચરત્’, “હિરણ્યરૂપ” એ મંત્ર

૧ કં, ૪૮૫માસી, ૮૫૬૨, આંખાદળદર, ૪૪, મોરવેલ, શિલાહત, ચંદન, ચપો, મેય, એ સર્વોપધી બાબતી. ૨ નાગ, દાપી, રાધેરા, સંજય, કંદ (કો), રાજદાર, ગોષ્ઠ (ગાયેન સ્થાન) એ ઠેકાણાની માટી. ૩ હીરા, માણિક, વૈશ્ય, પુષ્પરાજ, નીલ, એ પંચરત્.

બોલી દિરણુ ઇલાદિ કલશમાં નાંખવાં. “યુવાસુવાસઃ” એ મંત્રવડે કલશને સૂત્ર વીંટવું. “પૂર્ણો-
ર્દર્વિ” એ મંત્રવડે કલશઉપર પૂર્ણપાત્ર માંડી, “તત્ત્વાયામિ” એ મંત્રવડે વરુણની પૂજા કરી તે
કલશ ઉપર પૂર્ણપાત્ર માથે કુલદેવતાની પ્રતિમાનું સ્થાપન કરી પૂજા કરવી. અથવા દેવીના સ્થાન
ઉપરજ દેવીનું સ્થાપન કરી પૂજા કરવી. તે આ પ્રમાણે,—જયંતી મંગલા કાલી, મદ્રકાલી કપા-
લિની ॥ ડુર્ગા ક્ષમા શિવા ધાત્રી, સ્વાહા સ્વઘા નમોઽસ્તુ તે ॥ આગછ વરદે દેવિ, દૈત્યદર્પ-
નિવૃદ્ધિ ॥ પૂજાં ગૃહાણ સુમુખિ, નમસ્તે શંકરમયે” એ મંત્રવડે તથા પુરુષસૂક્ત અને શ્રીસૂક્તની
પ્રથમ શ્રવાણે આવાહન કરી “જયંતી મંગલા કાલી” એ મંત્ર ભણી તથા સૂક્તોના મંત્ર ભણી
આસનાદિ સોળ ઉપચારવડે પૂજા કરવી. પછી, “સર્વમંગલમાંગલ્યે” ઇલાદિક મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી,
દરરોજ બલિદાન કરવું હોય તો અઠસહિત ભાતનું, અથવા કોળાનું બલિદાન દેવું. અથવા છેવટે
બલિ દેવું, અથવા દેવું નહિ. પછી “અલંકરણીકં દેવ્યાઃ પ્રીતયે નવરાત્રકં ॥ ડગ્ગલાલયે અહોરાત્ર-
મેકચિત્તો ધૃતવ્રતઃ” એ મંત્રવડે અખંડ દીપસ્થાપન કરવું.

અથચંડીપાઠપ્રકારઃ ॥ યજમાનેન વૃત્તોહંચંડીસત્તશતીપાઠં નારાયણહૃદયલક્ષ્મીહૃદયપાઠંવાક
રિષ્યેત્યપિવિસંકલ્પ્યાસનાદિવિધાયઆધારેઅન્યહસ્તલિખિતંપુસ્તકંસ્થાપયિત્વા નારાયણનમસ્કૃત્યે
તિવચનાત્ ઋનારાયણાયનમઃ નરાયણરોક્તમાયનમઃ દેવ્યૈસરસ્વત્યૈનમઃ વ્યાસાયનમઃ इतिનમ
સ્કૃત્યપ્રણવનુધાર્યસર્વપાઠાંતેપ્રણવંપઠેત્ પુસ્તકવાચનેનિયમાઃ હસ્તેપુસ્તકંનધારયેત્ સ્વર્ચગ્રાહ્ય
મિત્રેનચલિચિતંચિત્તં અધ્યાયંપ્રાપ્યયિરમેત્રનુમધ્યેકદાચન કૃતેવિરામેમધ્યેતુઅધ્યાયાદિપઠેત્પુનઃ
પ્રધાર્યંધુધ્યમાનઃસ્પષ્ટાક્ષરંતાતિશીર્ષનાતિમંદંરસભાવસ્વરચુતંવાચયેત્ ત્રિવર્ગફલકામેનચંડીપાઠઃસ
દૈવકર્તવ્યઃ તસ્માન્મમૈતન્માહાત્મ્યંપઠિતવ્યંસમાહિતૈઃ શ્રોતવ્યંચસદામત્તયેત્યાદિવચનાત્ નૈમિત્તિ
કપાઠોપ્યુક્તઃ શાંતિકર્મણિસર્વેવ્રતથાદુઃસ્વપ્નદર્શને ગ્રહપીડાસુચોપ્રાસુમાહાત્મ્યંશ્રુણુયાન્મામેત્યાદિ
તથા અરણ્યેપ્રાંતરેવાપિદાવાગ્નિપરિવારિતઃ દસ્યુર્મિર્વાવૃતઃશૂન્યેગૃહીતોવાપિશત્રુમિરિત્યાદિસંકટાન્
તદ્દિશ્ય સર્વં વાધાસુચોપ્રાસુચેદનાભ્યર્દિતોપિવા સરન્મમૈતન્માહાત્મ્યંનરોમુચ્યેતત્સંકટાદિત્યુક્તં ઉપસ
ગોપશાંત્યર્થેનયઃપાઠઃકાર્યાઃ ગ્રહપીડાશાંતયેપંચ મહાભયેસત્ શાંત્યર્થવાજપેયફલાર્થંચનવ રાજવશ્યા
ર્થમેકાદશ વૈરનાશાર્યદ્વાદશ સ્ત્રીપુંસવપ્તયતાયંચતુર્દશ સૌત્યાયલક્ષ્મ્યર્થંચપંચદશ પુગ્ધૌત્રધનધાન્યાર્થ
પોઢશ રાજમયનાશાયસત્તદશ ઉચ્ચાટનાયાષ્ટાદશ ઘનભયેર્વિશતિઃ ધંધમોચનાયપંચવિંશતિઃ દુઃશ્ચિ
ક્લિસ્વરોગકુલોચ્છેદાયુર્નાશવૈરિવૃદ્ધિવ્યાધિવૃદ્ધિત્રિવિધોત્પાતાદિમહાસંકટનાશોરાજ્યવૃદ્ધિશ્ચશતાવૃ
ત્તિમિઃ સહસ્રાવર્તનૈઃશતાશ્વમેઘફલંસર્વમનોરથાવાપ્તિમાંક્ષેતિવારાહીતંત્રેઉક્તં સર્વેન્નકામ્યપાઠે
આદૈસંકલ્પપૂર્વેકંપૂજનમેતેવલિદાનેચકાર્યં અન્નાચારાદ્વેદપારાયણમપિકાર્યં તદ્વિચિયૌધાયનોક્તઃ
કૌસ્તુમેશેયઃ ॥

હવે ચંડીપાઠનો વિધિ કહે છે.

બ્રાહ્મણે આચમન, પ્રાણાયામ કરી “યજમાનેન વૃત્તોહંચંડીસત્તશતીપાઠં નારાયણહૃદયલક્ષ્મી-
હૃદયપાઠં વાકરિષ્યે.” ઇલાદિ સંકલ્પ કરી આસન આદિ વિધિ કરી બીજા પારોથી લખાવેલું પુસ્તક
આસન ઉપર સ્થાપન કરી “નારાયણને નમસ્કાર કરી” એવું વચન છે માટે “ઋ નારાયણાય નમઃ,
નરાય નરોક્તમાય નમઃ, દેવ્યૈ સરસ્વત્યૈ નમઃ, વ્યાસાય નમઃ,” એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી ઔંકારનો
ઉચ્ચાર કરી સઘળો પાઠ સંપૂર્ણ થયા પછી ઔંકારનો ઉચ્ચાર કરવો. હવે પુસ્તક વાંચવાના નિયમે
કહે છે. પુસ્તક હાથમાં ધરવું નહિ. પોતે લખેલું, અથવા બ્રાહ્મણવિના બીજા જાતે લખેલું પુસ્તક
નિષ્ફળ. “અધ્યાય સમાપ્ત થયા પછી વિરામ કરવો, વચમાં ક્યારે પણ વિરામ કરવો નહિ. વચમાં
વિરામ કરે તો, અધ્યાય આરંભથી ફરી ભણવો.” એના અર્થને જાણતાં છતાં સ્પષ્ટાક્ષર, અતિ
ઉતાવળરહિત, અતિ નિર્વંખરહિત અને રસ, ભાવ, સ્વરચુક્ત પુસ્તક વાંચવું. ધર્મ, અર્થ, કામના
કૃણાની ઇચ્છા કરનારે સર્વકાલ ચંડીપાઠ કરવો; કારણ “મનુષ્યે ચિત્ત સ્થિર કરી આ મહારા
માહાત્મ્યનો પાઠ કરવો, અને સર્વકાલ ભક્તિવડે શ્રવણ પણ કરવું,” ઇલાદિક વચન છે. કાંઈએક નિમિત્ત
પ્રાપ્ત થયેથી પણ પાઠ કરવો. “સર્વે શાંતિકર્મમાં, તેમજ દુષ્ટ સ્વપ્ન, અને ઉગ્ર એવી ગ્રહપીડા પ્રાપ્ત
થઈ હોય તો મહાં મહાત્મ્ય શ્રવણ કરવું.” ઇલાદિ. તેમજ, “અરુણમાં અથવા શૂન્યસ્થળમાં
દાવાનલવડે વીંટાયો હોય અથવા જોરવડે શૂન્યસ્થળમાં ઘેરાયો હોય અથવા શત્રુઓએ અકસ્માત

પકડ્યો હોય” ઇત્યાદિ સંકટનો ઉદ્દેશ કરી, “ઉગ્ર એવી સર્વ ગ્રહપીડામાં મહાઈ માહાત્મ્ય થવણું કરવું. અથવા વેદનાવરે પીડાયેલા મનુષ્ય મહાઈ આ માહાત્મ્ય સ્મરણ કરે તો સંકટથકી મુક્ત થાય,” એ રીતે કહ્યું છે. અશુભ મૂલ્યવનારા ઉપદ્રવોના નાશમાટે ત્રણ પાઠ કરવા. ગ્રહપીડાની શાંતિમાટે પાંચ. મહાભય નાશમાટે સાત. શાંતિમાટે અને વાજપેય યજની ક્ષણપ્રાપ્તિમાટે નવ. રાત્ર વરા થવામાટે અગીયાર. શત્રુના નાશમાટે બાર. સ્ત્રી પુરુષ વરા થવામાટે ચૌદ. સુખ, અને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાટે પંતર. દીકરા પોતરા, ધન, ધાન્યની પ્રાપ્તિમાટે સોળ. રાજભય નાશમાટે સત્તર. ઉચ્ચાટનમાટે અઠાર. વનસંઘર્ષી ભયની નિવૃત્તિમાટે વીસ. અંધનથી છૂટવામાટે પચીસ. મહારોગ, કુલનો ઉચ્છેદ (નાગ), આયુષ્યનો નાશ, શત્રુવૃદ્ધિ, બાપિની વૃદ્ધિ, ત્રણ તરેહના ઉત્પાત, ઇત્યાદિ મહારસંકટના નાશમાટે અને રાત્રનથી વૃદ્ધિમાટે શતચરી કરવી. એક સહસ્ર પાઠ કરવાથી સો અશ્વમેધનું કળ, સર્વ મનોરથની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે, એ રીતે વારાહીતંત્રમાં કહ્યું છે. સઘળે ઠેકાણે કામનાના પાઠમાં પ્રથમ સકલ્પ કરી પૂજા અને છેવટે બલિદાન પણ કરવું. આ નવરાત્રકર્મમાં કુલનો આચાર હોય તો વેદપારાયણ કરવું, તે વેદપારાયણનો વિધિ બૌદ્ધાયનમૂત્રમાં કહેલો કૌસ્તુભમાંથી જાણવો.

અથકુમારીપૂજા ॥ એકવર્ણતુલ્યાકન્યાપૂજાર્થતાંવિચર્જયેત્ ઠિવર્પકન્યામારભ્યદશવર્ણવધિકુમારીનાંકમેણ કુમારિકાત્રિમૂર્તિઃકલ્યાણીરોહિણીકાલીચંડિકાશંભવીદુર્ગામંદ્રેતિનામાનિ આસાંકુમારીનાંપ્રત્યેકવર્ણજામંત્રાઃફલવિશેષાઃલક્ષણાનિચાન્યગ્રજ્ઞેયાનિ ગ્રાહ્યેનગ્રાહ્યણીત્યેર્ધસર્વર્ણાગ્રજ્ઞસ્તા વિજ્ઞાતીયાપિકચિત્રકામનાવિશેષેણેકા પૈકૈકવૃષ્ટાપ્રત્યહમેકાવાકુમારીપૂજ્યા મંત્રાક્ષરમયીંલદર્મીમાતૃણાંરૂપધારિણીં નચદુર્ગામિકાંસાક્ષાત્કન્યામાવાહયામ્યહં જગત્પૂજ્યેજગદ્દેવેસર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ પૂજાંગૃહાણ કૌમારિજગન્માતૃનમોસ્તુતે इतिમંત્રેણપાદક્ષાલનપૂર્વેકંચલકુંકુમગંધધૂપદીપમોજનૈઃપૂજયેદિતિસંક્ષેપઃ કુમારીપૂજાવદેવીપૂજાચંડીપાઠઐકોત્તરવૃદ્ધ્યાપિવિહિતઃ મવાનીસહસ્રનામપાઠોપિકચિદુક્તઃ અયં શારદનવરાત્રોત્સવોમલમાસેનિપિદ્ધઃ શુભાસ્તાદૌતુમવતિ પ્રથમારંભસ્તુનકાર્યઃ શાવાશૌચજનનાશૌચયોસ્તુસર્વાપિઘટસ્થાપનાદિવિધિગ્રાહ્યજ્ઞાનદ્વારાકાર્યઃ કેચિદારંભોત્તરમંચેઆશૌચપાતેસ્વયમેવારબ્ધે પૂજાવિકંકાર્યમિત્યાહુઃ શિષ્ટાસ્ત્વાશૌચેપૂજાદેવતાસ્પર્શાદેલૌકવિદ્વિદ્વત્વાદન્યેનૈયકારયંતિ અપરેત્વીયાદિપંચમ્યાદિસમ્પ્રયાયનુકલ્પેનનવરાત્રવિધીનાંસત્ત્વાત્પ્રતિપદ્યાશૌચેત્વીયાયનુકલ્પાશ્રયણંકુર્વંતિ સર્વેયાલોપપ્રસક્તાવેષગ્રાહ્યજ્ઞાનદ્વારાકુર્વંતિ ઉપવાસાદિશારીરનિયમઃસ્વયંકાર્યઃ પર્વરજસ્વલાપિડપવાસાદિકંસ્વયંરુત્વાપૂજાદિકમન્યેનકારયેત્ અનસમર્તુરુક્ષીણાંઉપવાસેગંધતાંબૂલાદિગ્રહણંતદોપાયેત્યાહુઃ ॥

હવે કુમારીપૂજાનો વિધિ કહે છે.

“એક વર્ણની કન્યા પૂજામાં વર્ણ કરવી.” એ વર્ણના વયની કન્યાથકી દશ વર્ષપર્યંત કુમારીનાં ક્રમથકી નામ કહે છે.—એ વર્ણની તે કુમારી, ત્રણ વર્ષની ત્રિમૂર્તિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની રોહિણી, છ વર્ષની કાલી, સાત વર્ષની ચરિકા, આઠ વર્ષની શાંભવી, નવ વર્ષની દુર્ગા, દશ વર્ષની ભદ્રા, એ પ્રમાણે નવ કન્યાનાં નવ નામ જાણવાં. એ કુમારીના જુદા જુદા પૂજામંત્રો, કલનો વિશેષ, અને તે કુમારીઓનાં લક્ષણો એ સર્વ જાણી ગ્રન્થોમાં જોવાં. ગ્રાહ્યજ્ઞે ગ્રાહ્યણી કુમારી પૂજની, એ પ્રમાણે પોતપોતાના વર્ણની કુમારી ઉત્તમ જાણવી. કોઈ ગ્રન્થમાં કામનાને લેટે જાણી વર્ણની પણ કહેલી છે. દરદોષ એક એક અવિક, અથવા દરદોષ એક કુમારી પૂજવી. કુમારીપૂજાના મંત્રો:—“મંત્રાક્ષરમયીં લક્ષ્મીં, માતૃણાં રૂપધારિણીં ॥ નચદુર્ગામિકાં સાક્ષાત્, કન્યામાવાહયામ્યહં ॥ જગત્પૂજ્યે જગદ્દેવે, સર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ ॥ પૂજાં ગૃહાણ કૌમારિ, જગન્માતૃનમોસ્તુતે” એ મંત્રવડે પાદપ્રક્ષાલનપૂર્વક વસ્ત્ર, કુંકુમ, ચદન, ધૂપ, દીપ, અને ભોજનવડે પૂજા કરવી એ રીતે સંક્ષેપ કલો. કુમારીપૂજાની પેઠે દેવીની પૂજા, ચડીપાઠ એ પણ દરદોષ એક એક અવિક કરવાં એમ પણ કહ્યું છે. કોઈ ગ્રન્થમાં ભવાનીસહસ્રનામના પણ પાઠ કરવા એમ કહ્યું છે. આ શરત ઋતુસંબંધી નવરાત્રનો ઉત્સવ મત્તમાસમાં કરવો નહિ. ગુરૂ થુકના અસ્તાદિકમાં તો થાય છે. નવીનજ આરંભ હોય તો અસ્તાદિકમાં કરવો નહીં. મરણમૃતકમાં અને જનનઆશૌચમાં ઘટસ્થાપન ઇત્યાદિક સઘળો વિવિધ ગ્રાહ્યજ્ઞાનદ્વારે કરાવવો. કોઈ ગ્રંથકાર તો, આરંભ થયા પછી વચમાં આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો આરંભ કરેલું પૂજાદિક કર્મ પોતે જ કરવું, એમ કહે છે. આશૌચમાં પૂજા, દેવતાઓને સ્પર્શ ઇત્યાદિક કર-

વાથી લોકમાં નિંદા થાય છે માટે શિષ્ટજન તો બીજાપાસેથીજ કરાવે છે. બીજા કોઈ તો, ગૌણ પક્ષથી નવરાત્રનો વિધિ ત્રીજયથી, પાંચમયથી, અને સાતમયથી ઇલાદિક કહેલો છે તેથી એકમને દિવસે આશૈય હોય તો ત્રીજ ઇલાદિક ગૌણ પક્ષનો આશ્રય કરે છે, એટલે ત્રીજ ઇલાદિ દિવસ-યથી નવરાત્રનો આરંભ કરે છે, અને સાવ લોપ થતો હોય તોજ આશ્વલુદ્ધારા કરાવે છે. આ નવરાત્રમાં ઉપવાસ આદિ શરીરસંબંધી નિયમો પોતે કરવા. એ રીતે રજસ્વલા સ્ત્રી હોય તેણે પણ ઉપવાસ આદિ પોતે કરી પૂજા ઇલાદિ બીજાપાસે કરાવવી. આ નવરાત્રમાં સોભાગ્યવતી સ્ત્રીએને ઉપવાસને દિવસે મુગંધી પદાર્થ, તાંબૂલ ઇલાદિક લેવામાં દોષ નથી, એમ કહે છે.

અથપંચમ્યાસુપાંગલલિતાવ્રતમ્ ॥ અથપંચમીઅપરાહ્લવ્યાપિનીગ્રાહ્યા અપરાહ્લસૈવતત્પૂજા કાલત્વોપપત્તેઃ દિનદ્વયેકાત્સ્વંનાપરાહ્લવ્યાસૌસામ્યેનવૈપમ્યેણવાપરાહ્લકેદશવ્યાસૌષ્ણ્યપૂર્વેય યુગ્મવા ક્યાત્પરત્રૈવાપરાહ્લવ્યાસૌપરૈય કેચિત્તુરત્રિવ્યાપિનીગૃહ્ણંતિ પૂજાદિકંચરાત્રાવેવકુર્વંતિતત્રમૂલંચિત્યં અથપૂજાદિવિધિર્મંથાંતરેપ્રસિદ્ધહતિનલિપ્યતે ॥

હવે ઉપાંગલલિતાવ્રતનો નિર્ણય કહે છે.

આશુ શુદ્ધ પાંચમને દિવસે ઉપાંગલલિતા દેવીનું વ્રત કરવું. એ વ્રતમાં પાંચમ અપરાહ્લવ્યા-પિની લેવી. કારણ, ઉપાંગલલિતાની પૂજા અપરાહ્લકાલમાંજ કરવી, એમ કહ્યું છે. બન્ને દિવસે સંપૂર્ણ અપરાહ્લકાલમાં વ્યાપ્તિ હોય, અથવા બન્ને દિવસે સરખી કિંવા એાછી વધતી અપરાહ્લમાં એકદે-શવ્યાપ્તિ હોય તો, 'યુગ્મવાક્ય છે—માટે પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બીજે દિવસેજ અપરાહ્લવ્યાપ્તિ હોય તો બીજે દિવસેજ લેવી. કોઈ અન્યકાર તો રાત્રિવ્યાપિની લે છે, અને પૂજા ઇલાદિક રાત્રિએજ કરે છે તેમાં મૂલ વિચાર કરવો. આ ઉપાંગલલિતાવ્રતનો પૂજા ઇલાદિક વિધિ બીજા અન્યમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી અહીં કહેતા નથી.

આશ્વિનશુક્લપક્ષેમૂલનક્ષત્રેપુસ્તકેપુસરસ્વતીમાવાહપૂજયેત્ મૂલેપુસ્થાપનંદેવ્યાઃપૂર્વાપાદાસુપૂજનં ઉત્તરાસુચલિદ્વાચ્છ્રવણેનવિસર્જયેદિતિવચનાત્ અથપૂજયેત્પ્રત્યહમિતિવદ્યમમલવચનાત્ મૂલેઆવાહનંતદંગમૂતંપૂજનંચકરિષ્યેઈત્યાદિસંકલ્પ્યાવાહનપૂજનંકાર્યં પૂર્વાપાદાસુપૂજનંકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્યાવાહનરહિતપૂજૈયકેચલં ઉત્તરાસુચલિદ્વાનંતદંગમૂતાંપૂજાંચકરિષ્યેઈત્યેવંતેકાર્યં શ્રવણેવિસર્જનંકર્તું તદંગમૂતાંપૂજાંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્યસંપૂજ્યવિસર્જયેદિતિક્રમઃ તથમૂલસ્યપ્રથમેપાદેસૂચ્યાંસ્તાત્માક્રિમુહર્તવ્યાપિનિસરસ્વત્યાવાહનં ત્રિમુહર્તન્યુનત્વેરાત્રૌવાપ્રથમપાદસત્તેતસ્યવિશેષવચનંચિનાગ્રાહ્યત્વાભાવાદ્વિતીયાદિપાદેપરદિનવ્યાવાહનં એવંપૂર્વાપાદાદિનક્ષત્રંપૂજાદૌદિનવ્યાપ્યેવગ્રાહ્યં વિસર્જનંતુશ્રવણપ્રથમપાદેરાત્રિમાગગતેપિકાર્યં વિશેષવચનાત્ તચરાત્રેઃપ્રથમપ્રહરપર્યંતમેવેતિમાતિ ॥

આશુ શુદ્ધમાં મૂળ નક્ષત્રને દિવસે પુસ્તકોમાં સરસ્વતીનું આવાહન કરી પૂજા કરવી. કારણ, “મૂળમાં સરસ્વતીનું આવાહન, પૂર્વાપાદામાં પૂજા, ઉત્તરાપાદામાં બલિદાન, અને શ્રવણમાં વિસર્જન કરવું,” એ પ્રમાણે વચન છે. એમાં “દરરોજ પૂજા કરવી” એવું રૂઢ્યામણું વચન છે માટે, મૂળ નક્ષત્રમાં, “આવાહનં તદંગમૂતં પૂજનં ચ કરિષ્યે,” ઇલાદિક સંકલ્પ કરી આવાહન અને પૂજન કરવાં. પૂર્વાપાદામાં, “પૂજનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી આવાહનરહિત કેવલ પૂજા કરવી. ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રમાં, “ચલિદ્વાનં તદંગમૂતાં પૂજાં ચ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી બલિદાન, અને પૂજા પણ કરવી. શ્રવણ નક્ષત્રમાં, “વિસર્જનં કર્તું તદંગમૂતાં પૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પૂજા કરવી, અને સાર પછી વિસર્જન કરવું, એ પ્રમાણે ક્રમ બાલવો. સરસ્વતીનું આવાહન કરવું તે, સૂચાંસ્તિયથી પ્રથમ છ ઘડી વ્યાપતો જે મૂળનો પ્રથમ પાદ તેમાં કરવું. સૂચાંસ્તિથી પ્રથમ છ ઘડી કરતાં એાછા મૂળનો ચરણ વ્યાપતો હોય અથવા રાત્રિએ પ્રથમ ચરણ હોય તો તે લેવામાં વિશેષ વચન નથી માટે બીજા, ત્રીજા, ઇલાદિક ચરણમાં બીજે દિવસેજ આવાહન કરવું. એ રીતે પૂર્વાપાદા ઇલાદિક નક્ષત્રો પૂજા ઇલાદિકોમાં દિવસવ્યાપિ હોય તેજ લેવાં. વિસર્જન તો શ્રવણનો પ્રથમ પાદ રાત્રિમાં આવ્યો હોય તો પણ વિશેષ વચન છે માટે તેમાંજ કરવું. તે વિસર્જન રાત્રિના પ્રથમ પોહોર લગીજ કરવું એમ ભાસે છે.

અથસતમ્યાદિદિનત્રયેપંત્રિકાપૂજનંવિહિતં તત્રસતમ્યાદિતિથિત્રયંસૂર્યોદયેમુહર્તમાત્રમપિગ્રાહંતત્રા
ધિયાસનાદિપ્રયોગવિસ્તારઃકૌસ્તુભાદૈશ્યઃ યત્તુ સતમીપ્રભૃતિત્રિપત્રનંવરાત્રકર્મકુર્વંતિતત્રસતમીસૂર્યો
દયોત્તરંમુહર્તાધિકવ્યાપિનીગ્રાહ્યા મુહર્તન્યૂનત્વેપૂર્વા ॥

હવે સાતમ, આઠમ અને નોમ એ ત્રણ દિવસ પંત્રિકાપૂજન કરવું. પંત્રિકાપૂજનમાં સાતમા આદિ
ત્રણ તિથિ, સૂર્યોદયમાં બે ઘડી હોય તો પણ તે લેવી. તે પંત્રિકાપૂજનમાં અધિવાસન કરવું ઇત્યાદિક
પ્રયોગને વિસ્તાર કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં ભવે. સાતમથી ત્રણ રાત્રિ લગી જે નવરાત્રકર્મ કરે છે તેમાં
સાતમ, સૂર્યોદય પછી બે ઘડી કરતાં અધિકવ્યાપિની હોય તે લેવી. સૂર્યોદય પછી બે ઘડી કરતાં
ઓછી હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી.

અથમહાષ્ટમીઘટિકામાત્રાપ્યૌદયિકીનવમીયુતાગ્રાહ્યા ॥ સતમીસ્વપ્નયુતાસર્વથાત્યા
ગ્યા યદાતુર્પૂર્વેત્રસતમીયુતાપરોદ્યેનાસ્તિઘટિકાન્યૂનાવાવર્તતેતદાપૂર્વાસતમીવિદ્યાપિગ્રાહ્યા ઇયંમૌ
મવારેડતિપ્રશસ્તા યદાતુર્પૂર્વેદિનેપદિઘટિકાષ્ટમીપરદિનેમુહર્તાદિવ્યાપિનીતદાનવમીયુતામપ્યુત્તરંત્ય
ક્ત્યાસંપૂર્ણત્વાત્પૂર્વેવગ્રાહ્યા ઇવંનવમ્યાઃશ્ચયચશેનદશમીદિનેસૂર્યોદયોત્તરમતુટ્ટયમાભેડષ્ટમીનવમીયુતા
મૌદયિકીમપિત્યસ્વાસતમીયુતેષાષ્ટમીગ્રાહ્યા અષ્ટમ્યાંપુત્રવતોપવાસોનકાર્યઃ કુલાચારપ્રાસૌકિચિદ્ધ
ધ્વંપ્રકરણ્યકાર્યઃ મહાનવમીતુલલિદાનવ્યતિરિક્તવિષયેપૂજોપોપનાદાવષ્ટમીવિદ્યાગ્રાહ્યા સાચયદિઅ
ષ્ટમીદિનેસાયંત્રિમુહર્તાસ્યાત્તદૈવગ્રાહ્યા ત્રિમુહર્તન્યૂનત્વેપરૈવગ્રાહ્યા નવમીપ્રયુક્તમહાબલિદાનેતુદશમી
વિદ્યા યદાશુદ્ધાધિકાનવમીતદાબલિદાનમપિપૂર્ણત્વાત્પૂર્વેત્રવકાર્યં અષ્ટમીનવમ્યોઃસંધૌપૂજોક્તા સાષ્ટ
મીનવમ્યોઃપૃથક્કેદિવારાત્રૌષાષ્ટમ્યંતનાહીનવમ્યાઘનાહ્યોઃકાર્યાં યદિતુ અષ્ટમીનવમ્યોર્મેષ્યાહેડપરાઠે
વાયોગસ્તદાષ્ટમીનવમીપૂજયોરપ્યેકદિનેપચગ્રાસેરષ્ટમીનવમીપૂજાંતત્સંધિપૂજાંચ તંત્રેણકરિચ્યે ઇતિસંક
લ્પ્યંતંત્રેણપૂજાકાર્યાં યદિશુદ્ધાધિકાષ્ટમીતદાપૂર્વેશુરષ્ટમીપૂજાપરેશુઃસંધિપૂજાનવમીપૂજયોસ્તંત્રં અત્રન
યરાત્રેસ્વયંપૂજાદિકંકર્તુમશક્તાવન્યેનકારયેત્ પોડશોપચારપૂજાવિસ્તારંકર્તુમશક્તોગંધાદિપંચોપચાર
પૂજાંકુર્યાત્ નવમ્યાંપૂજાંવિધાયહોમઃકાર્યઃ કેચિદષ્ટમ્યામેવહોમદ્વિત્યાહુઃ અન્યેતુ અષ્ટમ્યામુપક્રમ્યનય
મ્યાંહોમઃસમાપતીયઃ સચ્ચારણોદ્યમારમ્યસાયંકાલપર્યંતમષ્ટમીનવમ્યોઃસંધૌસંભવતિ નિશાયાંતત્સંધૌ
તુરાત્રૌહોમાદેરયોગ્યવાત્રગમ્યામેવહોમોપક્રમસમાસીકાર્યંદિત્યાહુઃ અત્રયથાકુલાચારંવ્યવસ્થા સચહો
મોનવાર્ણમંત્રેણકાર્યઃ અથવાજયંતીમંગલાકાલીતિશ્લોકેન અથવાનમોદેવ્યૈમહાદેવ્યૈઇતિશ્લોકેન અથ
વાસત્તશતીશ્લોકઃ અથવાસત્તશતીસ્તોત્રસ્યસત્તશતમંત્રઃ કવચાર્ગલાકીલકરહસ્યત્રયશ્લોકસહિતૈર્હોમઃ
સત્તશતમંત્રવિભાગોન્યદ્વેયઃ અગ્રાપિવિકલ્પેપુરયથાકુલાચારંવ્યવસ્થા હોમદ્રવ્યંસર્પિર્મિશ્રિતશુક્લતિલ
મિશ્રંચપાયસંકેચલતિલૈર્વાહોમઃ ક્વચિત્કિશુકપુષ્પદૂર્વાસર્પપલાજપૂગયવશ્રીફલરક્તચંદનલંકાનાનાવિ
ધફલાનામપિપાયસેમિધર્ણકાર્યંમિત્યુક્તઃ હોમશ્ચજપદશાંશેનકાર્યઃ કુલાચારપ્રાસંધૌસિંહભૈરવાદિદૈ
વત્પ્રમંદહોમોપિકાર્યઃ અત્રસવિસ્તરઃસપ્રહમશ્લોહોમપ્રયોગઃકૌસ્તુભેશ્ચ ॥

હવે મહાષ્ટમીનો નિર્ણય કહે છે.

આશુ શુદ આઠમ મહાષ્ટમી. એ આઠમ સૂર્યોદય પછી એક ઘડી હોય તો પાનુ નામયુક્ત
લેવી. અત્યંત થોડી એવી સાતમયુક્ત હોય તો સર્વથા ન લેવી. ન્યારે પૂર્વ દિવસે સાતમયુક્ત હોય
અને બીજે દિવસે સૂર્યોદયસમયે સર્વથા ન હોય અથવા એક ઘડી કરતાં ઓછી હોય ત્યારે પ્રથમ
દિવસની, સપ્તમીવડે વિદ્યા હોય તો પણ તે લેવી. એ આઠમ મંગળવારની હોય તો અતિ ઉત્તમ.
ન્યારે પ્રથમ દિવસે સાઠ ઘડી આઠમ હોય અને બીજે દિવસે બે ઘડી ઇત્યાદિક શેષ આઠમ હોય
ત્યારે નામયુક્ત છે તો પાનુ તે છોડી સંપૂર્ણ તિથિ છે માટે પ્રથમનીજ લેવી. એ રીતે નામનો ક્ષય
થઈ દશમને દિવસે સૂર્યોદય પછી અદ્ય પણ નામ ન હોય તો નવમીયુક્ત એવી સૂર્યોદયવ્યાપિની
અષ્ટમી છોડી સાતમયુક્ત હોય તેજ આઠમ લેવી. પુનવાન ગૃહસ્થે આઠમને દિવસે ઉપવાસ કરવો
નહિ. ઉપવાસ કરવાને કુલાચાર હોય તો કાંઈ કળાહારાદિક કરી ઉપવાસ કરવો. મહાનવમી તો
બલિદાનવિના બાકીનાં પૂન, ઉપવાસ ઇત્યાદિ કૃત્યોમાં આઠમવડે વિદ્યા હોય તે લેવી. જે તે નામ,

૧ ૩૭, મોર્ત્યન્તી, દલદર, રાઈ, બીલિ, દારિમ, આશુપાલવ, કાળી પાઠ અને કાલમીરિ એ નવ વતરપતિનાં
પાત્રમાં ઇત્યં અધિવાસન કરી સાતમથી ત્રણ દિવસ તે પાદડાંની પૂન કરવી.

આઠમને દિવસે સાયંકાલે છ ઘડી હોય તો તે દિવસનીજ લેવી. છ ઘડી કરતાં ઓછી હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. નોમને દિવસે કરવાનું જે મહાબલિદાન તેમાં નોમ, દશમવડે વિદ્યા હોય તે લેવી. જ્યારે શુદ્ધાધિકા નોમ હોય ત્યારે સંપૂર્ણ તિથિ છે માટે અલિદાનસુદ્ધા પ્રથમ દિવસેજ કરવાં. આઠમ અને નોમની સંધીમાં પૂજા કરવી એમ કહ્યું છે. આઠમ અને નોમ એ બન્ને જુદી જુદી હોય તો, દિવસે અથવા રાત્રિએ આઠમની છેલ્લી એક ઘડી અને નોમની પ્રથમની એક ઘડી એ બે ઘડીમાં પૂજા કરવી. જ્યારે આઠમ અને નોમનો ચોત્ર મધ્યાહ્નકાલમાં અથવા અપરાહ્નકાલમાં હોય ત્યારે આઠમની પૂજા અને નોમની પૂજા એ બન્ને પણ એકજ દિવસે પ્રાપ્ત થાય છે. માટે, “અષ્ટમીનવમીપૂજાં તત્સંધિપૂજાં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તંત્રે કરી પૂજા કરવી. જ્યારે શુદ્ધાધિકા આઠમ હોય ત્યારે પ્રથમ દિવસે આઠમસંબંધી પૂજા અને બીજે દિવસે સંધિપૂજા તથા નોમસંબંધી પૂજા એ બન્ને એકતંત્રવડે કરવી. આ નવરાત્રમાં પોતે પૂજા કરવાને અશક્ત હોય તો બીજાપાસે પૂજા કરાવવી. સોળ ઉપચારસહિત વિસ્તારવાળી પૂજા કરવાને અશક્ત હોય તો ગદ્યાદિક પંચોપચારવડે પૂજા કરવી. નોમને દિવસે પૂજા કરી હોમ કરવો. કોઈ અંચકાર, આઠમને દિવસેજ હોમ કરવો એમ કહે છે. બીજા કોઈ અંચકારો તો, આઠમમાં હોમનો આરંભ કરી નોમમાં હોમ સમાપ્ત કરવો, તે હોમ અશ્વોદયથકી આરંભ કરી સાયંકાલ લગી આઠમ અને નોમનો સંધિ હોય તેમાં થાયછે. આઠમ અને નોમનો સંધિ રાત્રિમધ્યે હોય તો, રાત્રિએ હોમાદિક કરવો અયોગ્ય છે, માટે નોમને દિવસેજ હોમનો આરંભ અને સમાપ્તિ કરવાં, એમ કહે છે. અહીં જેમનો જેવો કુલાચાર હોય તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. તે હોમ નવાણું મંત્રવડે કરવો. અથવા, “જયંતી મંગલા કાલી” એ શ્લોકવડે કરવો. અથવા, “નમો દેવ્યે મહાદેવ્યૈ” એ શ્લોકવડે કરવો. અથવા સપ્તશતીના શ્લોકવડે, અથવા કવચ, અંગેલા, કીલક અને ત્રણ હરચના શ્લોકસહિત સપ્તશતી સ્તોત્રના સાતસો મંત્રવડે કરવો. સાતસો મંત્રના વિભાગ (કયહાંથકી કેટલા મંત્ર તે) બીજા ગ્રંથોમાં લેવા. એ રીતે અનેક પ્રકારના હોમમાં કુલાચારપ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. હોમમાં દ્રવ્ય—ધીસહિત અને સંકેદ તિલસહિત દૂધપાક લેવો. અથવા કેવળ તિલવડેજ હોમ કરવો. કોઈ એક અંચમાં, કેસુદાનાં ફૂલ, દૂધા, સર્પવ, સાળ, સોપારી, યવ, નારિયલ, રતાંજલીના કટકા, અને તરેહતરેહનાં ફળ, એ પદાર્થો દૂધપાકમાં મેળવવા, એમ કહ્યું છે. જપનો દશાંશ હોમ કરવો. કુલાચાર હોય તો તૃસિક, ભૈરવ ઇલાદિ દેવતાના મંત્રવડે પણ હોમ કરવો. આ વિષે અહશાતિસહિત વિસ્તારપૂર્વક હોમનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ ગ્રન્થમાં લેવો.

અથબલિદાનમ્ ॥ બ્રાહ્મણેનમાપાદિમિથાન્નેનકૂપ્માદેનવાકાર્યં યદ્વાપૃતમયંયવપિષ્ઠાદિમયંવાસિં હવ્યાઘનરમેપાદિકંકૃત્વાચજ્ઞેનઘાતયેત્ બ્રાહ્મણેનપશુમાંસમઘાદિબલિદાનેબ્રાહ્મણ્યન્નપ્રદતા સકામેનક્ષત્રિયાદિનાસિંહવ્યાઘનરમહિપક્ષ્ઠાગમ્સુકરમૃગપક્ષિમત્સ્યનકુલગોષાદિપ્રાણિસગાત્રદધિરાદિમયોવલિદેંયઃ કૃષ્ણસારમૃગઃક્ષત્રિયાદિમિરપિનદેયઃ અન્નબલિદાનમંત્રાદિપ્રકારઃસિંધૌજ્ઞેયઃ અન્નશતચંડીસહજ્વલં ઢીપ્રયોગઃકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયઃ દ્વિવિધાશૌષેપિનવમ્યાંહોમંઘટ્ટાદિદેવતોત્થાપનંચબ્રાહ્મણદ્વારાકારયિત્વા સ્વયંપારણંકૃત્વાશૌચાંતેબ્રાહ્મણમોજનંદક્ષિણાદિદાનંચકાર્યં પર્વરજસલાપિપારણાકાલેપારણંકૃત્વાશુઘૌદાનાદિકંકુર્યાત્ વિથવાયાસ્તુરજોદોપેમોજનનિપેઘાતપારણાપિશુશ્ચુતરમેય પર્વત્રાંતરેષ્વૂં પ્રતિ પદાદિયાવદષ્ઠમીલોહામિસારિંકર્મરાશાંવિહિતં તત્રછત્રચામપદિરાજચિહ્નાનાંજાશ્વાદીનાંચાપાદિ શાસ્ત્રાણાંકુંડુશ્ચાદીનાંચપૂજાહોમાદિકંકાર્યં યેહયાન્યાલયંતિતેરાજમિન્નામપિસ્વાતીયુતામાશ્વિનપ્રતિપદંદ્વિતીયાંવારશ્યનવમીપર્યંતંવાજિનીરાજનાથંકર્મકુર્યુઃ તત્રોચ્ચેઃશ્રવઃપૂજારેવતપૂજાચપ્રતિમાયાંકાર્યા પ્રત્યક્ષંઅશ્વપૂજાનીરાજનંચકાર્યં કર્મદ્વયેપિતપૂજામંત્રાહોમાદિમંત્રાઃસવિસ્તરપ્રયોગશ્ચકૌસ્તુમે હદાનીમશ્વવંતઃપ્રાકૃતજનાસ્તુવિજયાદશમ્યામશ્વાન્ તોયેવગાહાપુષ્પમાલાભિર્વિભૂષ્યામ્શાલાયાંપ્રવેશયંતિ તત્ર ગંધવંકુલજાતિસ્ત્વંમામૂયાઃકુલદ્રુપકઃ બ્રહ્મણઃસત્યવાક્યેનસોમસ્યવરુણસ્યચ પ્રમાવાચહુતાશસ્યવર્ધયત્વંતુરંગમાન્ રિપૂન્વિજિત્યસમરેસહમર્ગાંસુલ્ભિમવેતિમંત્રેણકેવલાશ્વપૂજાપિકર્તુમુચિતા ॥

હવે બલિદાન કહે છે.

બ્રાહ્મણે બલિદાન કરવું તે અહ દેખાદિ સહિત અન્નવડે કરવું, અથવા કોળાવડે કરવું. કિંવા ઘીવડે અથવા યવના લોટ આદિવડે સિંહ, વ્યાધ, મનુષ્ય, મેષ (રિંદ), બનાવી તેને તરવારવતી મારવાં. બ્રાહ્મણ પશુના માંસનું અથવા મદિરા આદિકનું બલિદાન કરે તો બ્રાહ્મણપણથી બદ્ધ થાય

છે. સક્રમ ક્ષત્રિયાદિકાએ વિંહ, બાધ (ચિતરો), મનુષ્ય, પાટો, બકરા, સુવર, હરિણ, પક્ષી, માછલાં, મોળિયાં, ગોધા (ગે) ઇલાદિક પ્રાણિયું અને પોતાના શરીરમાંનું રૂધિર ઇલાદિક બલિદાન દેવું, કાળા હરિણનું બલિ ક્ષત્રિયાદિકાએ પણ ન દેવું. અહીં બલિદાનના મંત્રાદિકનો, પ્રકાર નિર્ણય-સિંધુમાં કહ્યો છે તે જોવો. એ નવરાત્રમાં શતચંડી, સહસ્રચંડી, એના પ્રયોગ કૌરુભ ઇલાદિ ગ્રંથમાં જોવા. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તોપણ નોમને દિવસે હોમ, અને ઘર ઇલાદિ દેવતાઓનું જોવો. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તોપણ નોમને દિવસે હોમ, અને ઘર ઇલાદિ દેવતાઓનું જોવો. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તોપણ નોમને દિવસે હોમ, અને ઘર ઇલાદિ દેવતાઓનું જોવો. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તોપણ નોમને દિવસે હોમ, અને ઘર ઇલાદિ દેવતાઓનું જોવો. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ હોય તોપણ નોમને દિવસે હોમ, અને ઘર ઇલાદિ દેવતાઓનું જોવો.

અથપારણાવિસર્જનયોઃકાલઃ ॥ તત્રવિસર્જનંદશમ્યાંકાર્યં દિનદ્વયેદશમીસત્ત્વેપૂર્વેદશમ્યાં

ધવળાંત્પાદ્યોનેતત્રૈવવિસર્જનં તત્રતત્રોગાભાવેતુપરદશમ્યામેવ પરત્રદશમ્યામેવપૂર્વેનવમ્યાંનક્ષત્રયો ગેસત્ત્વસત્તિયાકાર્યં નક્ષત્રયોગાનુરોધેનક્રિયામાર્ણવિસર્જનમપરાર્હેપિમવતિ અન્યધાપ્રાતરેવ તત્રમૃદાદિ પ્રતિમાયાવિસર્જનપૂર્વકંજલાદૈત્યાગઃ પરંપરયાપૂજિતાયાધાનુષ્ઠિતિમાયાસ્તુઘટાદિસ્થાનાદુષ્ટિષ્ટેભ્યાદિમં પ્રેરુધાપનમાર્ચકાર્યં નતુવિસર્જનં યદિનેવિસર્જનંતત્રૈવનિયમત્યાગસ્યૌચિત્યાત્ વિસર્જનોત્તરંતદિનેપય પારણકાર્યં અન્યેતુસત્ત્વપિદશમ્યાંવિસર્જનવિધૌનવમ્યામેવપારણકાર્યં નવમ્યાંપારણકુર્વાદશમ્યામભિ પેફંચક્ષ્ત્યામૂર્તિવિસર્જયેદિત્યાદિવચનાદિત્યાદુઃ અત્રેવંચવસ્ત્વા પ્રથમદિનેસ્ત્વપાદ્યપ્રાપ્ત્યુક્તાનવમીદિ તીપદિનેપારણપર્યાત્રનવમ્યાયુક્તાદશમીતત્પરદિનેઅથવણુકાવિસર્જનાર્હદશમી તત્રાદમીનવમ્યાયુક્તાસ યોઃપ્રથમદિનેસિદ્ધત્વાદવશિષ્ટનવમ્યાંપારણમથશિષ્ટદશમ્યાંવિસર્જનં યદાતુઅવશિષ્ટનવમીદિનેપચદશ મીઅથવણુકાવિસર્જનાર્હતદાવિસર્જનોત્તરંપારણં યદાપૂર્વદિનેપષ્ટિદંડાદમીપરદિનેષ્ટમીરોપયુતાનવમી તત્પરદિનેનવમીરોપયુતાદશમીતદા નવમ્યાયુક્તાદશમ્યામેવવિસર્જનોત્તરંપારણં અથનવમીપષ્ટિદંડા દ્વિતીયદિનેનવમીરોપયુક્તાદશમીતત્રાપિનવમ્યાયુક્તાદશમ્યામેવવિસર્જનપારણં યદાતુ અદમીનવમી દશમ્યસ્તિષ્ઠોપિતિથયઃ સૂર્યોદયમારમ્યાસ્તમયપર્યંતમવંડાસ્તત્ત્વપર્યાંતસ્તદા દાક્ષિણાત્યાનાંનવમ્યા મેવપારણાચારાદાવમ્યામેવપારણવિસર્જનં ચેપાંદશમ્યામેવાચારસ્તેપાંતદુષ્યંદશમ્યામેવ ॥

હવે પારણાં અને દેવતાનાં વિસર્જનનો કાલ કહે છે.

દેવતાનું વિસર્જન દશમને દિવસે કરવું. જો બન્ને દિવસે દશમ હોય તો પ્રથમ દિવસની દશ-મને દિવસે શ્રવણના છેલ્લા પાદનો યોગ હોય તો તે સમયેજ કરવું. પ્રથમ દિવસે દશમમાં શ્રવણના છેલ્લા પાદનો યોગ ન હોય તો બીજા દિવસની દશમમાં કરવું. બીજે દિવસે દશમ ન હોય તો પ્રથમ દિવસની દશમમાં શ્રવણનો યોગ હોય અથવા ન હોય તો પણ કરવું. નક્ષત્રયોગને અનુસારે કરવાનું જો વિસર્જન તે અપરાહ્લક્ષમાં પણ થાય છે. નક્ષત્રયોગને અનુસારે કરવું ન હોય તો પ્રાતઃકાલેજ કરવું. તેમાં આદી ઇલાદિકની પ્રતિમા હોય તો તેનું વિસર્જન કરી જલ ઇલાદિકમાં તે નાખવી. પરંપરાએ પૂજેલી ધાતુની મૂર્તિનું કલશ આદિક સ્થાનક થકી “ઉત્તિષ્ઠો” ઇલાદિક મંત્રવડે ઉત્થાપન માત્ર કરવું, વિસર્જન કરવું નહિ. જો દિવસે દેવતાનું વિસર્જન થાય તેજ દિવસે, પ્રથમ મંત્રવડે કરવા નિયમો છે. એ યોગ્ય છે, આદે વિસર્જન થયા પછી તેજ દિવસે પારણા કરવી.

તિર્થયોકેત્યાન્યપિકર્માણિમાસવિશેષનિરપેક્ષાણ્યચંદ્રાદ્યાનુકૃત્યામાવેષ્યતુષ્ટેયાનિ માસવિશેષવિહિતાનિતુચ્છાકર્મવિષ્ણાદિદેવતાપ્રતિષ્ઠાદીનિનકુર્યાત્ રાજ્ઞાંપટ્ટામિપેકેનવર્માવિદ્વાદશમીવિદ્વાદશમીઅવળયુતાપિનગ્રાહ્યાર્કિત્વૌદયિક્યેવગ્રાહ્યા ॥

હવે વિજ્યાદશમીનો નિર્ણય કહે છે.

તે વિજ્યાદશમી બીજે દિવસે અપરાહ્ણકાલઆપિની હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. જો બન્ને દિવસે અપરાહ્ણકાલઆપિ હોય અને બન્ને દિવસે શ્રવણયોગ હોય અથવા ન હોય તો પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ રીતે બન્ને દિવસે અપરાહ્ણઆપિ ન હોય તો પણ અને શ્રવણયોગ હોય અથવા ન હોય તો પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. બન્ને દિવસે અપરાહ્ણઆપિ હોય અથવા ન હોય અને બન્નેમાંથી એક દિવસ શ્રવણયોગ હોય તો જો દિવસે શ્રવણયોગ હોય તેજ લેવી. બન્ને દિવસે અપરાહ્ણકાલમાં એકદેશઆપિ છતાં પણ એ પ્રમાણેજ નિર્ણય જાણવો. ન્યારે પ્રથમ દિવસેજ અપરાહ્ણકાલઆપિ હોય અને બીજે દિવસે શ્રવણયોગ ન હોય ત્યારે પણ પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. ન્યારે પ્રથમ દિવસેજ અપરાહ્ણકાલઆપિની હોય અને બીજે દિવસે પણ છ ઘડી અથવા કાંઈએક અધિકઆપિની થઈ અપરાહ્ણકાલથી પ્રથમજ સમાપ્ત થાય અને બીજે દિવસેજ શ્રવણયોગયુક્ત હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. કારણ, અપરાહ્ણકાલમાં દશમી ન હોય તો પણ, “જો તિથિમાં સૂર્યોદય થાય છે તે તિથિ સંપૂર્ણ જાણવી” ઇલાદિક સાકલ્ય સૂચનનાર વચનવડે ઉદયકાલઆપિની થઈ શ્રવણયુક્ત એવી અદ્ય દશમ હોય તો પણ તે કર્મકાલમાં લેવાવિશે કહેલી છે. નિર્ણયસિદ્ધિમાં તો બીજે દિવસે અપરાહ્ણકાલમાં શ્રવણ હોય તોજ બીજા દિવસની લેવી, અપરાહ્ણથી પ્રથમજ શ્રવણ પૂર્ણ થતું હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી, એ રીતે કહેવું છે; અને એ યોગ્ય પણ છે. ન્યારે બીજે દિવસેજ અપરાહ્ણકાલઆપિ હોય અને પ્રથમ દિવસે અપરાહ્ણકાલ પછી સાયાહ્ણકાલ ઇલાદિક કાલમાં શ્રવણયોગ હોય ત્યારે તો બીજા દિવસનીજ લેવી, એમ મને લાગે છે. એ વિજ્યાદશમીને દિવસે અપરાજિતાપૂજન, સીમાનું ઉદ્ધવન, શમીપૂજન, અને દેશાંતર જવાને આહુતારાએએ પ્રસ્થાન ઇલાદિક કૃત્ય કરવાં. અપરાજિતા દેવીની પૂજાનો પ્રકાર—અપરાહ્ણકાલે ગામથકી ઇશાન ખુણે જઈ, રથચક્ર રથલમાં પૃથિવી લીધી અદન ઇલાદિકવડે અષ્ટલ કાઢી, “મમ સકુટુંબસ્ય ક્ષેમસિદ્ધયર્થે અપરાજિતાપૂજનં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી અષ્ટલના મધ્યભાગમાં “અપરાજિતાયે નમઃ” એ નામમંત્રવડે અપરાજિતાનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ તરફ, “ક્રિયાશક્ત્યેનમઃ” આ મંત્રવડે જ્યાદેવીનું આવાહન કરવું. પછી યખી બાણ, “ઉમાયે નમઃ” એ મંત્રવડે વિજ્યાદેવીનું આવાહન કરી, “અપરાજિતાયે નમઃ, જયાયે નમઃ, વિજયાયે નમઃ” એ નામમંત્રોવડે પોરશોપચારપૂજન કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર—“દ્વાં પૂજાં મયા દેવિ, યથાશક્તિ નિવેદિતાં ॥ રક્ષાર્થે તુ સમાદાય મજ સ્વસ્થાનમુત્તમ.” ગાળએ સંકલ્પ કરવો હોય તો “યાત્રાયાં વિજયસિદ્ધયર્થ” એટલો વિશેષ જાણવો. પૂજન, નમસ્કાર કર્યા પછી, “હારેણ તુ વિચિત્રેણ, માસ્ત્વત્કનકમેષલ ॥ અપરાજિતા મદ્રરતા, કરોતુ વિજયં મમ,” ઇલાદિક મંત્રવડે વિજયની પ્રાર્થના કરી પ્રથમ કલાપ્રમાણે વિસર્જન કરવું. એ પ્રમાણે સંશ્લેષ કર્યો. ત્યાર પછી સઘળા મનુષ્યોએ ગામથી બહાર જઈ ઇશાન દિશામાં ઉગેલા શમીના વૃક્ષનું પૂજન કરવું. સીમાનું ઉદ્ધવન કરવું તે તો શમીપૂજનથી પ્રથમ અથવા પાછળ કરવું. રાત્રીએ તો યોગ ઉપર બેસી સૂર તથા પ્રધાનસહિત શમીવૃક્ષની પામે જઈ ઘોષપરથી નીચે ઉતરી પુરુષાદુવાચન કરી શમીનું પૂજન કરવું. પછી કાંચોની વાતો પ્રધાનોસાથે કરતાં પ્રદક્ષિણા કરવી. શમીપૂજનો પ્રકાર—“મમ દુષ્ટતામંગલાદિનિરાસાર્થે ક્ષેમાર્થે યાત્રાયાં વિજયાર્થે ચ શમીપૂજાં કરિષ્યે,” શમી ન મળે તો, “અદમંતઃકવૃક્ષપૂજાં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરવા. રાત્રીએ તો શમીવૃક્ષના મુળમાં દિદ્પાલ અને વાસ્તુદેવતાની પૂજા કરવી. “અમંગલાનાં શમનીં શમનીં દુષ્ટતસ્ય ચ ॥ દુઃપ્રવણાશિનીં ધન્યાં, પ્રપચેદ્દં શમીં શુભાં” એ મંત્રવડે શમીની પૂજા કરવી. પૂજા થયા પછી, “શમી શમયતે પાપં, શમી લોહિતકંટકા ॥ ધર્તિયજુનવાણાનાં, રામસ્ય પ્રિયવાદિની ॥ કરિષ્યમાન્પાપાયાં, યથાકાલં મુક્તં મયા ॥ તન્ન નિર્વિમ્લકર્ત્ત્વે, મવ શ્રીરામપૂજિતે,” આ મંત્રવડે શમીની પ્રાર્થના કરવી. અદમંતક (આગંદા) નું પૂજન કરવું હોય તો, “અદમંતઃક મહાવૃક્ષ, મહાદોપનિવારણ ॥ રણાનાં દરાને દેદિ, શાપૂજાં ચ વિનાશનં,” એ મંત્રવડે અદમંતકની પ્રાર્થના કરવી. ગાળએ મનુની મૂર્તિ કરી રાત્રીવડે છેદવી. મૂર્તિ મનુષ્યો શમીની શાખા તથા પાન ઇલાદિક તોડી લાવે છે તે નિર્મૂલ

છે. “શમીવૃક્ષના મૂળની ભીંજાયેલી માટી ચોખ્ખાસહિત લઈ તે ગાજતાં વાજતાં પોતાને ઘેર લાવવી. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીયોવતી પોતાની આરતી કરાવવી, પછી પોતે પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોસહિત બૂખણું, વસ્ત્ર ઇલાદિક ધારણ કરવાં.” એ વિજયાદશમીને દિવસે વિદેશ જનારાઓએ ચંદ્ર ઇલાદિક અનુકૂલ ન હોય તોપણ વિજયમુહૂર્તમાં પ્રયાણ કરવું. તે પ્રયાણમાં વિજયમુહૂર્ત જે પ્રકારનું છે. પ્રથમ પ્રકાર—“સાંધ્યાકાલે કાંઈ એક સંધિકાલ અથા પછી થોડાં એક નક્ષત્રો દેખાવા લાગે એવા જે કાલ તે વિજય-કાલ, તે સઘળાં કાર્ય અને અર્થ સફલ કરનારો છે.” બીજો પ્રકાર—“સૂર્યોદયથી અગીયારમા મુહૂર્તને વિજયમુહૂર્ત કહે છે, તે વિજયકાલમાં પોતાના જયની ઇચ્છા કરનારા સઘળાઓએ પ્રયાણ કરવું. આ બન્નેમાંથી કોઈએક દશમયુક મુહૂર્તમાં પ્રસ્થાન કરવું, એકાદશીયુક મુહૂર્તમાં કરવું નહિ. “આશુ શુદ દશમ તેનું વિજયાદશમી એવું નામ છતાં તે સઘળાં શુભકર્મમાં શુભ છે.” પ્રયાણમાં તેા વિશેષ કરી શુભ છે, કરી શ્રવણયુક હોય તેા અતિ ઉત્તમ, એવાં જ્યોતિષ ગ્રંથોનાં વચન છે, તેથી વિશેષ ભાસાદિકની ગરજ ન કરતાં થનારાં જે બીજાં કાર્યો તે વિજયાદશમીને દિવસે ચંદ્ર ઇલાદિક અનુકૂલ ન હોય તોપણ કરવાં. અમુક માસમાં કરવાનાં ચૂકકર્મ તથા વિષ્ણુ ઇલાદિક દેવતાની પ્રતિષ્ઠા વગેરે કૃત્ય, તે કરવાં નહિ. રાજના પટ્ટાભિષેકમાટે, નામવડે વિક્ષા દશમી શ્રવણયુક હોય તોપણ લેવી નહિ, ત્યારે બીજા દિવસની સૂર્યોદય સમયે હોય તેજ લેવી.

આશ્વિનસ્ય શુક્લાંદશમીમેકાદર્શીપૂર્ણમાસીવારમ્યમુહૂર્તાવશિષ્ટાયાંરાત્રૌતીર્થા દૌગત્વાપ્રત્યહં માસપર્યંતં કાર્તિકસ્નાનં કાર્યમ્ ॥ તત્પ્રકારઃ । વિષ્ણુસ્મૃત્વાદેશકાલૈસંકીર્ત્ય નમઃકમલનાભાયનમસ્તેજલશાયિને નમસ્તેસ્તુહૃદીકેશગૃહાણાર્ચ્યનમોસ્તુતે । સ્વર્ચ્ચંદત્વા કાર્તિકેહંકરિ પ્યામિપ્રાતઃસ્નાનંજનાર્દન પ્રીત્યર્થંતવદેવેશદામોદરમયાસહ ધ્યાત્વાહંત્વાંચદેવેશજલેડસિન્ધાતુમુચતઃ તથપ્રસાદાત્પાપંમેદામોદરવિનશ્યતુ ।

इति मंत्राभ्यां स्नात्वा पुनरर्च्यं द्विर्दद्यात् । तत्र मंत्रौ नित्येनैमित्तिके कृष्ण कर्तिके पापनाशने । गृहाणार्च्यं मया दत्तराधया सहितो हरे । प्रतिनः कर्तिके मासि स्नातस्य विधि वन्मम गृहाणार्च्यं मया दत्तराधया सहितो हरे । कुरुक्षेत्रं गंगा पुष्करादि तीर्थविशेषेण फलविशेषः । अद्यान्योपि विशेषः । कर्तिके स कलं मासं नित्यं स्नायी जितेंद्रियः । जपन्हविष्य भुङ्क्षांतः सर्वपापैः प्रमुच्यते । स्मृत्या भागीरथीं विष्णुं शिवं सूर्यं जले विशेषतः । नाभिमांजलिं तेषु न्यतीक्ष्णायाद्यथाविधि । इदं कर्तिकं स्नातं । प्रातः स्नातं प्रातः । संध्यां च कृत्या कार्यं । ताम्भ्यां धिनेतरं कर्मानधि कारात् । यद्यपि प्रातः संध्यायाः । सूर्योदये समाप्तिस्तथाप्यत्र वचनबलादुदयात्पूर्वं संध्यां समाप्य कर्तिकं स्नातं ।

कार्यं मिति निर्णयसिंधौ उक्तं । नैवं ग्रंथांतरे दृश्यते । एवं मास स्नानाशक्तौ त्र्यहं स्नायात् । अन्येषामपि कर्तिकमासव्रतानामप्रैवारंभः । तानियथा । तुलसीदललक्षेण कर्तिके योऽर्चयेद्भरि । पत्रपत्रे मुनिधे प्रमौक्तिकं लभते फलं । तुलसीमंजरीभिर्हरिहरार्चने मुक्तिः । फलं । रोपणपालन स्पर्शः पापक्षयः । तुलसीछायायां आश्रापित्व वृत्तिः । तुलसीशोभितगृहे तीर्थरूपेयमर्किकरानायाति । इत्यादि । तुलसीमाहात्म्यं । एवं । धात्रीमाहात्म्यमपि । कर्तिके धात्रिवृक्षाद्यश्चित्राचैस्तोपयेद्भरि । ब्राह्मणाम्भोजयेद्भक्ष्यास्त्रयं भुंजीत यं मुनिः । धात्रीछायासु आर्क्षं धात्रीपत्रैः फलैश्च हरिपूजनं च महाफलं । देवर्षिसंघं वृक्षतीर्थानां । धात्रीवृक्षे निवासोक्तेः । अत्रैव हरिजागरविधिः । जागरं कर्तिके मासि यः कुर्यादरुणोदये । दामोदरप्रे सेनानी गौं सहस्रफलं लभेत् । शिवविष्णुगृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि । कुर्यादश्वत्थमूले पुन तुलसीनां वनेष्वपि । विष्णुनामप्रबंधानियोगायेद्विष्णुसन्निधौ । गोसहस्रप्रदानस्य फलमामोतिमानवः । वाद्यलपुरपश्चापि वाजपे यफलं लभेत् । सर्वतीर्थो वगाहोत्थं नर्तकः । फलमाप्नुयात् । सर्वमेतत् । लभेत्पुण्यं ते पातु । द्व्यदः । पुमान् । अर्चनादर्शना द्वापितत्पडं शमवाप्नुयादिति । कौस्तुभे । सर्वाभावे ब्राह्मणानां । विष्णुमकानां । वाश्वत्थयटयोर्वासेधनं कुर्यादिति । तत्रैव । सरोहणि तुलसीमालतीमुनिपुष्पकं । कर्तिके विहितान्येवं दीपदानं चंपंचमं । कर्तिके मासोपवासो धानप्रस्थयति विधवाभिः कार्यः । गृहस्थैर्न कार्यः । कृच्छ्रं वाप्यतिकृच्छ्रं वा । प्राजापत्यमथापि वा । एकरात्रं । व्रतं कुर्यात् । त्रिरात्रं व्रतमेव वा । शाकाहारं पयोहारं फलाहारं मथापि वा । चरेद्यथा । ब्राह्मणं प्राप्ते कर्तिके व्रती ॥

હવે કાર્તિકસ્નાનનો નિર્ણય કહે છે.

આશુ શુદ દશમ, અગીયારમ, અથવા પૂનમ એમાંથી કોઈ એક પણ દિવસે કાર્તિકસ્નાનને આરંભ કરવો. પ્રભાતે જે ઘડી રાત બાકી રહે ત્યારે ઉઠી તીર્થ ઇલાદિકમાં જઈ દરરોજ એક માસ લગી કાર્તિકસ્નાન કરવું. તેના પ્રકાર—વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી દેશ, કાલને ઉચ્ચાર કરી, પછી,

નમઃ કમલનાભાય, નમસ્તે જલશાયિને ॥ નમસ્તે ડસ્તુ દ્વપીકેશ, ગૃહાણાર્ચ્યં નમોસ્તુ તે,” એ મંત્ર વડે અર્ધ દઈ, “કાર્તિકેડહં કરિષ્યામિ, પ્રાતઃજ્ઞાનં જનાર્દન ॥ ગ્રીલ્યથ તવ દેવેશ, દામોદર મયા સહ ॥ ધ્યાત્વાડહં ત્વાં ચ દેવેશ જલેડસ્મિન્ જ્ઞાતુમુચતઃ ॥ તવ પ્રસાદાત્પાપં મે, દામોદર વિનશ્યતુ,” એ મંત્ર વડે જ્ઞાન કરી ફરી એ અર્ધ દેવા, તેના મંત્ર—“નિત્યે નૈમિત્તિકે કૃષ્ણ, કાર્તિકે પાપનાશને ॥ ગૃહાણાર્ચ્યં મયા દત્તં, રાધયા સહિતો હરે ॥ વ્રતિનઃ કાર્તિકે માસિ, જ્ઞાતસ્ય વિધિઃસ્તમ ॥ ગૃહાણાર્ચ્યં મયા દત્તં, રાધયા સહિતો હરે.” કુરુક્ષેત્ર, ગંગા, પુષ્કર ઇત્યાદિક વિશેષ તીર્થોમાં ફલ અધિક જાણવું. હવે ખીજે પણ વિશેષ કહે છે. “સઘળા કાર્તિક માસ લગી નિલજ્ઞાન કરનારો, છતેન્દ્રિય, જપ કરનારો, હવિષ્યાન્ન ભોજન કરનારો અને દાંત (તપસ્યાના કલેશને સહન કરનારો) એવો મનુષ્ય સર્વ પાપયત્રી મુક્ત થાય છે.” “ભાગીરથી (ગંગા), વિષ્ણુ, શિવ, અને સૂર્ય એમનું સ્મરણ કરી જલમાં પ્રવેશ કરવો, અને વ્રત ધારણ કરનારે નાભિપ્રમાણુ જલમાં ડભા રહી વિધિપૂર્વક જ્ઞાન કરવું.” એ કાર્તિકજ્ઞાન, પ્રાતઃજ્ઞાન અને પ્રાતઃસંધ્યા કર્યા પછી કરવું; કારણ પ્રાત જ્ઞાન અને પ્રાતઃસંધ્યા કર્યાવિના ખીજનું કર્મ કરવાનો અધિકાર નથી. જો કે પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ સૂર્યોદય થયા પછી થાય છે એમ છે તોપણ અહીં વિશેષ વચન છે માટે ઉદયયત્રી પ્રથમ પ્રાતઃસંધ્યા સમાપ્ત કરી કાર્તિકજ્ઞાન કરવું, એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. ખીજ ગ્રંથોમાં એ રીતે દેખાતું નથી. એક માસ લગી જ્ઞાન કરવાની શક્તિ ન હોય તો ત્રણ દિવસ જ્ઞાન કરવું. કાર્તિક માસસંબંધી ખીજનું વ્રતોનો પણ આરંભ જોજ દિવસે કરવો. તે વ્રતો આ રીતે,—“જો મનુષ્ય કાર્તિક માસમાં ભાષ્ય તુલસીદસવડે વિષ્ણુની પૂજા કરે છે તેને હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એક એક પત્રે મોતિ અર્પણ કરવાનું ફલ મળે છે. તુલસીની મંજરીવડે હરિ, હરની પૂજા કરવાથી મુક્તિફલ મળે છે. તુલસીનું રોપવું, પાળવું, અને સ્પર્શ કરવાથી પાપનો ક્ષય થાય છે. તુલસીની છાયામાં બેસી શ્રાદ્ધ કરવાથી પિત્રોને તૃપ્તિ થાય છે. તુલસીવડે શૌભાયજ્ઞાન એવા તીર્થરૂપી ઘરમાં યમના દૂતો આવતા નથી.” ઇત્યાદિક તુલસીનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે. એ પ્રમાણે આમળાનું માહાત્મ્ય પણ કહ્યું છે. “કાર્તિક માસમાં આમળાનાં વૃક્ષનીચે વિચિત્ર અન્નવડે હરિને સંતોષ પમાડવો; એટલે વિચિત્ર અન્નનું નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું, અને ભક્તિવડે શ્રાદ્ધણને ભોજન દઈ પોતાના સંબંધીસહિત પોતે ભોજન કરવું. આમળાની છાયામાં બેસી શ્રાદ્ધ કરવાથી અને આમળાનાં પાન, ફલવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવાથી મહાફલ મળે છે. કારણ, આમળામાં દેવ, અપિ, સર્વ યજ્ઞ, અને સઘળાં તીર્થો રહે છે, એવાં વચન છે.” એ કાર્તિક માસમાં હરિભગવદ્ગુણો વિવિ કરવો. “કાર્તિક માસમાં અશ્વોદયકાલે જો દામોદરસમીપે જાગરણ કરે છે તેને હે સ્વામી કાર્તિક! સહસ્ર ગોદાનનું ફલ મળે છે. શિવ, વિષ્ણુ એમના દેવાલયમાં જાગરણ કરવાં. શિવ, વિષ્ણુનાં દેવાલય ન હોય તો સઘળાં દેવાલયમાં જાગરણ કરવાં. અથવા પીપળાના મૂળપાસે, અથવા તુલસીનાં વનમાં પણ જાગરણ કરવું. વિષ્ણુની સમીપે વિષ્ણુની કથા ગાનારને હજાર ગોદાનનું ફલ મળે છે. વાજિત્ર વગાડનારને વાજપેય યજ્ઞનું ફલ મળે છે. વિષ્ણુ પાસે નાચ કરનારને સઘળાં તીર્થોમાં જ્ઞાન કરવાનું ફલ મળે છે. હરિભગવદ્ગાદિક કરનારાએને દ્રવ્ય દેવાથી મધર્થ પુણ્ય મળે છે. પૂજા, દર્શન ઇત્યાદિ કરવાથી હરિભગવદ્ગુણનું પદાર્થ પુણ્ય મળે છે,” એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. દેવાલય આદિક ન હોય તો, શ્રાદ્ધણ, વિષ્ણુલક્ષ્મી, પિપળો અથવા વડ એમની એવા કરવી એ કૌસ્તુભમાંજ કહ્યું છે. કાર્તિક માસમાં કમલ, તુલસી, માલતી (પીલી ચમેલી, સફેદ ભરૂં, શુભાશાસનાં પુષ્પ), અગરતાનાં પુષ્પ, એ ઉત્તમ છે; માટે એ પુષ્પોવડે વિષ્ણુની પૂજા કરવી, અને પાંચમું દીપદાન પણ કરવું. કાર્તિક માસમાં, વાનવ્રત (તપસ્યા માટે વનમાં રહેનારો), સંન્યાસી અને વિધવા એમણે એક માસ લગી ઉપવાસ કરવા, ગૃહસ્થે કરવા નહિ. કાર્તિક માસમાં વ્રત ધારણ કરનારે કૃષ્ણ, અતિકૃષ્ણ અથવા ગ્રામ્યપલ્ય કરવાં. અથવા એકરાત્ર, ત્રિરાત્ર એવાં વ્રત કરવાં. અથવા માકનો આહાર, દૂધનો આહાર, ફલનો આહાર એમાંથી કોઈ એક પણ કરવાં. અથવા યવનાં અન્નનો આહાર કરવો.

અથવાકાર્તિકેવર્જ્યાનિ॥પલાંડુલગુનદિગુચ્છત્રાકગૃંજનમૂલકાલાલુશિમુચુંતાકઝૂપ્પાંદૃહતીફલ
કાર્તિકગપિત્યંતેલલયણશાકદ્રિપાચિતામ્પયુપિનામ્પદધામ્પાનિ માપમુદ્ગમસૂરચ્ચકકુલિત્યનિષ્પાવાદ
વયાદિદિદલાનિચયંયેત્ સપ્તમ્યાંયાત્રીફલંતિલાંશ્યાદમ્યાંનાલિવેરંરવિવારેધાત્રીફલંસર્વેવાવર્જ્યમ્ ॥

હવે કાર્તિક માસમાં વળ્ય પદાર્થો કહ્યા તે કહે છે.

કાર્તિક માસમાં કાંદા, લસણ, હીંગ, છત્રાક (ચોમાસામાં છત્ર સરખાં સફેદ થાય છે તે) ગાજર, મૂળા, દૂધિ, સરગવાની રીંગ, રીંગણાં, કોળું, બૃહતીકળ (લોરીંગલી), કલિંગક, કોઠ, તેલ, અથાણું, બે વખત રાંધેલું અન્ન, વાસી અન્ન, બળેલું અન્ન, એ પદાર્થો વળ્ય કરવાં. અડદ, મગ, મસૂર, ચણા, કળથી, ચોળા, વાલ, અને તુવર ઇલાદિક બે દલવાળાં ધાન્ય વળ્ય કરવાં. સાતમને દિવસે આમળાં, અને તિલ વળ્ય કરવાં. આઠમને દિવસે નારિયળ, રવિવારે આમળાં એ સર્વેદા વળ્ય કરવાં.

વ્રતસમાપ્તિદિનેદાનાનિકથિતાનિ ॥ કાંસ્યપાત્રમોજનવર્જનવ્રતેકાંસ્યપાત્રંદૃતપૂર્ણદયાત્ । મધુલ્યાગેદૃતપાપસર્ગારાદાનંસમાસૌકાર્યં તૈલત્યાગેતિલદાનં કાર્તિકેમૌનમોજી સતિલાંઘંટાંદયાત્ । સ્વર્ણયુતાનિમાપયુતાનિત્રિશત્કૃપ્માંડાન્યન્નમાસેદયાત્ કાર્તિકેકાંસ્યમોજીકૃમિમુક્ત્ ફલવર્જનંફલં રસ ત્યાગેરસો ધાન્યત્યાગેધાન્યાનિવેયાનિ સર્વત્રગોદાનંવા ઇક્તઃસર્વદાનાનિદીપદાનંતથૈક્તઃ કાર્તિકેદીપ દાનસ્યકલાંનાર્હંતિપોઢશીં યતાવપ્રતાસંભવેચાતુર્માસ્યવ્રતાસંભવેચાકાર્તિકેર્કિચિદ્વ્રતમવદ્યંકાર્યંઅવ્રતઃ કાર્તિકોયેપાંગતોમૃદધિયામિહ તેપાંપુણ્યસંલેશોપિનમથેત્સુકારત્મનામિત્યુક્તેઃ શાલગ્રામાદિદેવતાપ્રે સ્વસ્તિકમંડલાદિકરંગવહ્યાદિનાકરોતિ સાસ્વર્ગાદિફલંમુક્ત્વાસસજ્જન્મસુવૈધ્વન્યામોતિ કાર્તિકે પુરાણેતિહાસશ્રવણારંભસમાસીવિહિતે ॥

હવે વ્રતની સમાપ્તિને દિવસે કયાં દાન કરવાં તે કહે છે.

કાંસાના પાત્રમાં ભોજન ન કરવું એ વ્રત હોય તો ધી ભરીને કાંસાતું પાત્ર દેવું. મધ છાંયો હોય તો ધી, દૂધપાક, સાકર એવું દાન છેલ્લે દિવસે કરવું. તેલ છાંયું હોય તો તિલતું દાન કરવું. કાર્તિક માસમાં મૌન રાખી ભોજન કરનારે તિલસહિત ઘંટાતું દાન કરવું. ખીન્ત માસોમાં ભોજન સમયે મૌન ધરનારે સુવર્ણ, અડદસહિત ત્રીસ કોળાં દેવાં. કાર્તિક માસમાં કાંસાના પાત્રમાં ભોજન કરે તો કીડા ખાધા એવું થાય છે. કળ વળ્ય થીમાં હોય તો જે કળ છાંયું હોય તે કળ દેવું. રસના બદલામાં જે રસ છાંયો હોય તે રસ દેવો. ધાન્યનો નિયમ હોય તો તે તે ધાન્ય દેવાં. અથવા સઘળાં વ્રતોમાં ગોદાન કરવું. “સઘળાં દાન એક તરફ અને દીપદાન એક તરફ, એટલે સઘળાં દાનો કરતાં દીપદાન ઉત્તમ છે, માટે કાર્તિક માસમાં દીપદાનના પુણ્યના સોળગા અંશને પણ ખીન્ત દાન પોહો-અતાં નથી.” એટલાં વ્રતો થઈ શકવાનો સંભવ ન હોય અથવા આતુર્મત્યવ્રતનો સંભવ ન હોય તો કાર્તિક માસમાં કોઈએક વ્રત તો અવશ્ય કરવુંજ. કારણ, “જેમને કાર્તિક માસ વ્રતવિના ભય, સ્વપ્ન સમાન તે મૂઢ યુદ્ધિવાળાઓને આ લોકમાં લેશ પણ પુણ્ય મળતું નથી,” એવાં વચન છે. જે સ્ત્રી શાલગ્રામ ઇલાદિ દેવને સમીપે અનેક રંગવરે સાથિયા, સર્વતોભદ્ર ઇલાદિક ચિત્ર કરે છે તે રવગાદિક કળ ભોગથી સાત જન્મ લગી વિધવાપણું પામતી નથી. કાર્તિક માસમાં પુરાણ તથા ઇતિહાસ (ભારત આદિ) એમનાં શ્રવણનો આરંભ અને સમાપ્તિ પણ કરવી.

તત્પ્રકારઃ ॥ ગ્રાહણવાચકંકુર્યાન્ન્યવર્ણજમાદરાત્ આવચેચતુરોવર્ણાન્કૃત્વાગ્રાહણમમ્રતઃ વિસ્પ દમદ્રુતંશાંતંસ્પદાશ્વરપદંતથા કલાસરસમાયુકંરસભાવસમન્વિતં ગ્રાહણાદિપુર્ણેપુર્ણધાર્યવાર્પયેનૃપ યપ્વંવાચયેદ્રાજન્સવિમોચ્યાસહચ્યતે સમાપ્તેપુપુરણેપુશ્ચ્યાતંતર્પયેદૃષ્ટ્વાચકઃપૂજિતોયેનપ્રસન્નાસ્તસ્ય દેવતાઃ શ્રાદ્દેયસ્યદ્વિજોમુંકેવાચકઃશ્રદ્ધયાન્વિતઃ ભવંતિપિતરસ્તસ્યતૃપ્તાવર્પશંતંનૃપેતિ કાર્તિકક્રાન્ત કાલેઽમિલાપાદ્ધકાશીલંડોર્કપુત્રકામેનપઠિતવ્યં અત્રૈવદુગ્ધવ્રતંસમર્થંદુગ્ધદાનંકૃત્વાદ્વિદલઘતંસંકલ્પયેત્ અત્રોત્પત્તૌયેપંદલદ્વયંદ્વયતેતેવર્જનીયાદ્વલેકે અન્યેત્વેવંલક્ષણાર્થાંવચનાભાવાત્સ્વરૂપતોયેપાદ્વિ દલંદ્વયતેતેવંજ્યાનતુઅન્યેનામિપ્રપ્રવૃણાદિકમિત્યાહુઃ પવનમ્યાન્યપિતાંબૂલકેશકર્તનાદિવર્જનરૂપાણિ વ્રતાનિજ્ઞેયાનિ અન્નાકાશદીપરક્તઃ સૂર્યાસ્તેગૃહાદદૂરેપુરુષપ્રમાણયશ્ચિયકાષ્ઠમૌનિજન્ય તસ્યમૂર્ધ્નિ અદ્વલાદ્યાકૃતિનિર્મિતેદીપયંત્રેમધ્યેમુલ્કદીપંસમંતતોષ્ટાવિતિસંસ્થાપ્યનિવેદયેત્ દામોદરાયનમસિતુલાયાં વોલયાસહ પ્રદીપંતેપ્રયચ્છામિનમોનંતાયવેધસ ઇતિમંત્રઃ પવંમાસમાકાશદીપદાનામહાશ્રીપ્રાપ્તિઃ ॥

“પુરાણ વાંચનારો બ્રાહ્મણ નીમવો. બીજા વર્ણવાળાને બેસાડવો નહિ. શ્રોતાઓમાં બ્રાહ્મણને પ્રથમ સામે બેસાડીને ચારે વર્ણને શ્રવણ કરાવવું. વાંચનારાએ વિશેષ કરી સ્પષ્ટ, ધીરજથી તથા શાંતવૃત્તિથી વાંચવું અને અર્થ કહેવો. અક્ષર અને પદ સ્પષ્ટ બોલવાં. કલા, સ્વર, રસ, ભાવ, એ યથાથોગ્ય હોવાં જોઈએ. એ પ્રમાણે હે રાજા! પુરાણ વાંચનારાએ અંથનો અર્થ બ્રાહ્મણાદિક ચારે વર્ણને કહેવો. એ રીતે જે પુરાણ વાંચે છે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે પુરાણ સમાપ્ત થયા પછી વાંચનારાની યથાશક્તિ વસ્ત્ર, અલંકાર ઇત્યાદિકવરે પૂજા કરવાથી તે પૂજનારાને સર્વ દેવ પ્રસન્ન થાય છે. હે રાજા! જેના બ્રાહ્મમાં ભક્તિપૂર્વક, વાંચનારો બ્રાહ્મણ ભોજન કરે છે, તેના પિત્ર સો વર્ષ વૃદ્ધ થાય છે. પુત્રની કામનાવાળાએ કાર્તિકેશ્વરના સમયે કાશીખંડમાં કહેલા અભિલાષાષ્ટક સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. એજ દિવસે દૂધવ્રત સમાપ્ત કરી દૂધનું દાન દઈ, દ્વિદલ (જે દલવાળાં અન્ન) વ્રતનો સંકલ્પ કરવો. એ દ્વિદલ ધાન્યમાં ઉત્પત્તિ સમયે જેનાં બે દલ દેખાય છે તે વર્જ્ય કરવાં, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. બીજા અંથકારો તો, એવી લક્ષણા કરવામાં એટલે ઉત્પત્તિ સમયે જેનાં બે દલ દેખાય તે વર્જ્ય કરવાં, એમાં પ્રમાણશૂન્ય વચન નથી માટે સ્વરૂપથી જેનાં બે દલ દેખાય તે વર્જ્ય કરવાં, બીજાં વર્જ્ય કરવાં નહિ, અને પત્ર પુષ્પ ઇત્યાદિક પણ વર્જ્ય નથી, એમ કહે છે. એ પ્રમાણે તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું નહિ, પંચકેશ સખવા. ઇત્યાદિક પણ વ્રત જાણવાં. આ કાર્તિક માસમાં આકાશદીવો જોડેવો. તેનો પ્રકાર-સૂર્યાસ્ત સમયે પોતાના ઘરની સમીપે પુરૂષપ્રભાણ (સાગરજળ હાથ) લાંબું અને યજ્ઞને થોગ્ય એવું કાપ હોય તે લઈ પૃથિવીમાં ખેડી તેની ઉપરે અષ્ટદલ ઇત્યાદિક આકારવડે બનાવેલા દીપયંત્રના વચમાં મુખ્ય દીપક અને ચારેમેર આઠ બીજાં દીપક જોડવાં, અને દેવને અર્પણ કરવાં. તેનો મંત્ર—“દામોદરાય નમસિ, તુલ્યાં દોલયા સહ ॥ પ્રદીપં તે પ્રયચ્છામિ, નમોઽનંતાય વેદાસે,” એ મંત્રવડે દીપ અર્પણ કરવા. એ પ્રમાણે એક માસપર્યંત આકાશદીવા જોડવાથી મહાસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

आश्विनपौर्णिमास्यांकोजाग्रव्रतम् ॥ सापूर्वंत्रैचनिशीथय्यासौपूर्वा उत्तरदिनेएवदिनद्वयेपि
यानिशीथय्यासौदिनद्वयेनिशीथास्पर्शवाउत्तरैव केचित्पूर्वदिनेनिशीथय्यासिरेवपरदिनेप्रदोषय्यासि
रेघतद्वापरत्याहुः अत्रलक्ष्मींष्टयोः पूजनंजागरणमक्षक्रीडाचविहिता तत्रप्रसासनस्यालक्ष्मीध्यात्वाक्षत
पुंजे ॐ लक्ष्म्यैनमइत्यावाहनादिपुंड्रशोपचारैःसंपूज्य नमस्तेसर्वदेवानांवरदासिहरिप्रिये यागतिस्त्व
त्प्रपन्नानांसामेभूयात्त्यदघनानादितिपुष्पांजलिदत्तानमेत् चतुर्दंतसमारूढोवज्रपाणिःपुरंदरःशचीपतिश्च
ध्यातव्योनानाभरणभूषित इतिध्यात्वाक्षतपुंजादौ इन्द्रायनम इतिसंपूज्य विचित्रैरायतस्यायमास्वकु
लिशपाणये पीलोभ्यालिंगितांगायसहस्राक्षायतेनम इतिपुष्पांजलिदत्तानमेत् नालिकेरोदकंपीत्वाअक्ष
क्रीडांसमारमेत् निशीथेवरदालक्ष्मीःकोजागर्तातिमापिणी तस्मैयित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडांकरोतियः
नारिकेलान्पुष्पांश्चदेवपितृभ्यःसमर्प्यवंधुभिःसहस्यंमक्षयेत् अस्यामेवाभ्वयुजीकर्माभ्वलायनैःकार्यं
तत्प्रपयंहेधेपूर्वाह्नेसंघांशोपपर्वणिप्रकृतीष्टित्वाकार्यं अपराह्णसंघौविकृतिमिमांस्तृत्वाप्रकृतेरन्याधानं
तत्प्रयोगोन्यत्रश्रेयः ॥

હવે ડોનરગરવ્રત કહે છે.

આથુ શુદ્ધ પૂનમને દિવસે કોળગરત કરવું. તે પૂનમ પ્રથમ દિવસેજ નિશીથ્યાપિની હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. એ બીજે દિવસેજ અથવા બીજે દિવસે નિશીથ્યાપિની હોય, અથવા બીજે દિવસે નિશીથકાલે સ્પર્શ ન હોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. કોઈ અંથકાર, પૂર્વ દિવસે નિશીથ્યાપિજ અને બીજે દિવસે પ્રદોષ્યાપિજ હોય તો બીજા દિવસની લેવી, એમ કહે છે. આ કોળગરતમાં લક્ષ્મી અને ઇંદ્રની પૂજા કરી નગરણુ અને ચૂત (જુગાર) રમવું. તેમાં પશુ આસન ઉપર બેઠી લક્ષ્મીનું ધ્યાન કરી, ચોખાના પુંજ (દગથી) ઉપર “ૐ લક્ષ્મી નમઃ” એ મંત્રવડે આવાહન આદિક શોભોપચારવડે પૂજા કરવી, અને “નમસ્તે સર્વેદેવાનાં ચરદાસિ હરિપ્રિયે ॥ યા શતિસ્ત્યગ્રપ્રપાનાં, સા મે મૃયાત્ત્વદર્ચનાત્” એ મંત્રવડે યુધ્ધાંજલિ આપેલું કરી નમસ્કાર કરવો. “ચતુર્દત્તસમારુદો, યજ્ઞપાણિઃ પુરંદરઃ ॥ શર્ચીપતિઃચ ધ્યાતવ્યો નાનામરણમૃપિતઃ” એ મંત્રવડે ઇંદ્રનું

ઇષ્ટિનું અન્વાધાન કરવું. મધ્યાહ્ન કાલચક્રી પાછળ સધિ હોય તો સંધિ દિવસે આગ્રયણ કરી પ્રકૃતિ-
 ઇષ્ટિનું અન્વાધાન કરવું. મધ્યાહ્નકાલે સંધિ હોય, અથવા સંગવકાલ પછી અને મધ્યાહ્નથી પ્રથમ
 સંધિ હોય તો સંધિને દિવસે આગ્રયણેષ્ટિ કરી પ્રકૃતિ ઇષ્ટિ તેજ દિવસે કરવી. અમાવાસ્યા પર્વ હોય
 તો પૂર્વાહ્નિકાલે અથવા અપરાહ્નકાલે સંધિ છતાં સમય પ્રમાણે દરૌંષ્ટિ કરી એકમમાં આગ્રયણેષ્ટિ
 કરવી. એ પ્રમાણે નક્ષત્રાગ્રયણના પક્ષમાં પણ પૂનમની ઇષ્ટિચક્રી પ્રથમ અને અમાવાસ્યાની ઇષ્ટિ
 પછી જેમ આવે તે રીતે આગ્રયણ કરવું. એ વિષે દીપિકામાં “દરૌંષ્ટિ પછી, અને પૂર્ણિમાની ઇષ્ટિ-
 ચક્રી પ્રથમ આગ્રયણ કરવું, એમ કહેલું છે.” ને કે, “અયોર્પૂર્વાહ્નપર્વક્ષયે” એવો આરંભ છે માટે
 પૂર્વાહ્નસંધિમાંજ પર્વના ક્ષય સમયે એ ક્રમ જાણવો; એ રીતના હેમાદ્રીના સિદ્ધાંતને મળતો દીપિ-
 કાનો મત છે, તો પણ આદાય તેવો સધિ હોય તો પણ એ પ્રમાણેજ ક્રમ થાયછે, એવા કૌસ્તુ-
 ભના સિદ્ધાંતને મળતો અહીંના સિદ્ધાંત જાણવો. એ પક્ષમાં ‘અયો’ એ પદ ચના અર્થમાં જોડવું,
 અને ‘પૂર્વાહ્નસંધિમાં તથા પર્વક્ષયમાં’ એવો અર્થ કરવો. એવું છતાં કૃષ્ણપક્ષમાં થતું નથી એ
 સિદ્ધ થયું. અમાવાસ્યાપર્વમાં આગ્રયણ કરવું એમ કહ્યું છે તેને અખંડ અમાવાસ્યાને દિવસે અર્થપણું
 પ્રાપ્ત થાય છે માટે એ દીપિકાકારનો મત યોગ્ય નથી, એવો ગૃહ્યસાગરનો મત છે તે યોગ્ય નથી,
 એમ મને ભાસે છે; કારણ, ખંડપર્વે છતાં પ્રકૃતિ પછી બીજી વિકૃતિઓ એકમમાં કરવાથી પણ
 પર્વમાં કરવા સમાન ફળ પ્રાપ્ત થાયછે; તેમ અખંડ અમાવાસ્યા છતાં પણ એકમમાં કરવાનાં
 આગ્રયણને અમાવાસ્યાપર્વનું ફળ, મળવાની સંમતીનો સભવ છે. ખંડ અમાવાસ્યા છતાં અમાવાસ્યા
 પર્વને વિધાને કરી સાર્થકપણું થવાનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત જાણવો. શ્રાવણ ઇલાદિક
 માસમાં રયામાકલું આગ્રયણ કર્યું ન હોય તો શરદઋતુમાં ત્રીહિના આગ્રયણની સાથે એક તંત્રે
 કરવું. લઘાં રમાર્તે અગ્નિને વિષે “ત્રીહિનાગ્રયણં દયામાકાગ્રયણં ત્રત્રેજ્ઞ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી
 ઇંદ્રાક્ષી અને વિશ્વદેવમાટે આઠ મુઠી ચોખા સૂપકામાં લઈ બીજા સૂપકામાં આઠ મુઠી સામે
 “સોમાય” એ નામ મંત્રવડે લઈ પ્રથમના સૂપકામાં ધાવાપૃથિવી દેવતામાટે ચોખા દેવા.
 એ પ્રમાણે હોમમાં પણ વિશ્વદેવહોમ થયા પછી સોમ દેવતાસંબંધી સામાના ચરનો હોમ કરી
 પછી ધાવાપૃથિવી દેવતાનો હોમ કરવો. આશુની પૂનમને દિવસે અપરાહ્ન ઇલાદિક સંધિમાં
 આગ્રયણ કરવું હોય તો આશ્વયુજ કર્મની સાથે સમાનતત્ત્વતા કરી આગ્રયણ કરવું. તેમજ જુના
 ચોખાનો ચર, નવા ચોખાનો ચર, અને નવા સામાનો ચર, એવા ત્રણ ચર ત્રણ પાત્રમાં જુદા
 જુદા કરવા. પૂનમને દિવસે પૂર્વાહ્ન ઇલાદિક સંધિ હોય તો સધિદિવસે પ્રકૃતિયાગ ક્રીધા પછી આશ્વ-
 યુજ કર્મ કરી પ્રથમ દિવસે અથવા સંધિદિવસે પ્રકૃતિ યાગચક્રી પ્રથમ આગ્રયણ કરવું. એ
 પ્રમાણે બન્ને કર્મના જુદા જુદા કાલ હોવાથી બન્ને કર્મ એકતંત્રે કરવા નહિ. રયામાક ચરનો સંભવ
 ન હોય તો સામાનાં ધાસની મુઠી કરી તે મુખ પાત્રચક્રી ઉત્તરમાં પાયરી તે ઉપરે મુખિપાત્ર રાખવું,
 એટલું કરવાથી રયામાકાગ્રયણની સિદ્ધિ થાય છે, એ રીતે વૃત્તિકાર નારાયણ કહેછે. યવનું આગ્રયણ
 કરવું અથવા ન કરવું. ત્રીહીનાં આગ્રયણનો વસતઋતુ લગી ગોણ કાલ છે. યયાગ્રયણનો વર્ષા-
 ઋતુપર્યંત ગોણ કાલ છે. આપત્તિકાલગિના ગોણ કાલે આગ્રયણ કરે તો મુખ્ય કાલના ઉદ્ધંધનનું
 પ્રાપ્તિત્વ પ્રથમ કરી પછી આગ્રયણ કરવું. આપત્તિકાલ છતાં, ગોણકાલમાં કરે તો પણ પ્રાપ્તિત્વ
 કરવું નહિ. ગોણકાલનું પણ ઉદ્ધંધન થાય તો વૈશ્વાનરેષ્ટિપ્ર પ્રાપ્તિત્વ કરી રહેલાં આગ્રયણ કરવાં.
 રમાર્તાગ્નિ(આવસ્ય)માં, જેનો દેવતા વૈશ્વાનર છે એવો સ્થાલીપાક (ચર) ગ્રહણ કરવો. “અગ્નિ-
 હોત્રીના જે પુરોહિતા તેજ આવસ્યવાણના ચર” એવાં વચનો છે. પ્રથમ આગ્રયણ કરવાનું તે
 શરદઋતુમાં કરવું. તે ઋતુમાં ન થાય તો વિભ્રદ ઇષ્ટિ, અથવા વિભ્રદ દેવતાસંબંધી ચર કરી આગળ
 આવનારા મુખ્ય કાલમાં પ્રથમ આગ્રયણ કરવું. ગોણ કાલમાં પ્રથમ આગ્રયણ થતું નથી. જેનો
 પ્રથમ આરંભ કરેલો નથી એવાં દરૌં, પૌર્ણમાસ, આગ્રયણ ઇલાદિકનાં પ્રાપ્તિત્વ કરવામાટે વિકલ્પ
 છે એટલે પ્રાપ્તિત્વ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે માટે વિભ્રદ ઇષ્ટિ પણ વૈકલ્પિક છે. આગ્રયણ
 ક્રીધા વિના કોઈ પણ નરુ ઉત્પન્ન થયેલું ધાન્ય ખાવું નહિ. “આગ્રયણ ક્રીધા વિના જે કોઈ
 મનુષ્ય નરુ ધાન્ય ભક્ષણ કરે તો તેણે વૈશ્વાનર દેવતામાટે ચર કરવો, અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી.
 અથવા “સમિદ્રતાયો” એ મંત્રનો જપ કરવો.”

અથાગ્રયણાનુકલ્પાઃ ॥ પૃથગાગ્રયણપ્રયોગાશ્ચૌપ્રકૃતીષ્ઠિસમાનતંત્રાગ્રયણપ્રયોગઃ તન્નપૌર્ણમા
સેષ્ટ્યાસમાનતંત્રત્વે આદ્યાગ્રયણપ્રધાનપશ્ચાત્પ્રધાનકૃતપ્રધાનં દર્શૈષ્ટ્યૈકતંત્રત્વેપૂર્વદર્શૈષ્ઠિપ્રધાનયાગઃપશ્ચા
દાગ્રયણપ્રધાનયાગઃ અન્યત્પૂર્વોત્તરાંગજાતમાગ્રયણવિકૃતિસંવ્યેચકાર્યં વિરોધેવૈકતંત્રમિતિસિદ્ધાં
તાત્ પતદસંભવેનવચ્ચમાક્રવીહિયવૈઃપુરોડાશંકૃત્વાદર્શૌપૌર્ણમાસૌકુર્યાત્ યદ્વાનવવીહ્યાદિમિરશ્નિહોત્ર
હોમંકુર્યાત્ અથવાનવાન્નાન્યશ્નિહોત્ર્યાગવાસ્વાદયિત્વાતસ્યાઃપયસાશ્નિહોત્રંજુહુયાત્ યદ્વાનવાન્નેનબ્રાહ્મણા
ન્મોજયેદિતિસંક્ષેપઃ इदंમલમાસેનકાર્યં શુર્વાચસ્તેપિનકાર્યમિતિકેચિત્ જીર્ણધાન્યાલામેતુમલમાસા
દૌકાર્યમ્ ॥

હવે આગ્રયણુનો ગૌણ કાલ કહે છે.

જુહું આગ્રયણુ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો, પ્રકૃતિધણિની સાથે સમાનતંત્ર કરી આગ્રયણુનો
પ્રયોગ કરવો. તેમાં પૂનમની ધણિની સાથે એકતંત્રે આગ્રયણુ કરવું હોય તો પ્રથમ આગ્રયણુનું
પ્રધાન કર્મ કરી પછી પ્રકૃતિધણિનું પ્રધાન કર્મ કરવું. દર્શધણિની સાથે એકતંત્રવડે કરવું હોય તો
પ્રથમ દર્શધણિનું પ્રધાન કર્મ કરી પછી આગ્રયણુનું પ્રધાન કર્મ કરવું. બીજાં, પ્રથમનાં અને પાછ-
ળનાં સઘળાં અગભૂત કર્મ, આગ્રયણુ વિકૃતિસંબંધી હોય તેજ કરવાં; કારણ, “કર્મનેા વિરોધ હોય
તો વિકૃતિ તંત્ર કરવો,” એવો સિદ્ધાંત છે. એના સમ્બંધ ન હોય તો નવા સામા, ત્રીહિ અને યવનો
પુરોડાશ કરી દર્શ, પૌર્ણીમાસ કરવા. અથવા નવા ત્રીહિ ઇલાદિકવડે અશ્નિહોત્રસંબંધી હોમ કરવો.
અથવા નવાં અન્ન અશ્નિહોત્રસંબંધી ગાયને ખવરાવી તેના કૂધવડે અશ્નિહોત્ર હોમ કરવો, અથવા નવાં
અન્નવડે બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવું. એ સંક્ષેપ કહ્યો. આ આગ્રયણુ ભલભાસમાં કરવું નહીં. શુદ્ધ શુકના
અસ્તકાલમાં પણ કરવું નહીં, એમ કોઈ અંચકાર કહે છે. જુનાં ધાન ન મળે તો ભલભાસાદિકમાં કરવું.

અહ્યામેવપૌર્ણમાસ્યાંજ્યેષ્ઠાપત્યનીરાજનાદિકંપરવિદ્યાયાંકાર્યમ્ ॥

એજ પૂનમને દિવસે મ્હોટો દીકરો અથવા મ્હોટી કન્યા એની નીરાજનવિધિ કરવી, તે એક-
મવિદ્યા પૂનમને દિવસે કરવી.

**આશ્વિનકૃષ્ણચતુર્થીકરકચતુર્થી સાચંદ્રોદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વ્યાપ્ત્યાદૌસંકષ્ટચતુર્થીવ
ક્ષિપ્રયઃ ॥**

આશુ વદ ચોથને કરકચતુર્થી એમ કહે છે, એ ચોથ ચંદ્રોદયવ્યાપિની હોય તે લેવી. બન્ને
દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપિ, અવ્યાપિ ઇલાદિક હોય તો સકષ્ટચતુર્થી પ્રભાણે નિર્ણય જાણવો.

**કૃષ્ણાષ્ટમ્યાંરાધાકુંડેજ્ઞાનંમથુરામંડલવાસિભિઃકાર્યં સાઅરણોદયવ્યાપિનીતદ્ભાવેતૂર્થોદયવ્યાપિનીં
ગ્રાહ્યા ॥**

મથુરાજીને સમીપે રહેનારાઓએ આશુ વદ આઠમને દિવસે રાધાકુંડમાં જ્ઞાન કરવું. તે જ્ઞાન-
માટે આઠમ અરુણોદયવ્યાપિની લેવી. અરુણોદયવ્યાપિની ન હોય તો સૂર્યોદયવ્યાપિની લેવી.

આશ્વિનકૃષ્ણદ્વાદશીગોવત્સદ્વાદશી ॥ સાપ્રદોપવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વ્યાપ્તૌપરા
સાયંકાલાપ્યગોળકાલેસત્ત્વાત્ ડમયત્રતદ્વ્યાપ્તૌપૂર્વેતિવહવાઃ પરેતિકેચિત્ અગ્રવત્સતુલ્યચર્ણાંસચત્સાં
પયસ્વિનીંગાંસંપૂજ્ય ગોપાદેતાપ્રપાત્રેણાર્ણ્યદદ્યાત્ તન્નમંત્રઃ ક્ષીરોદાર્ણવસંભૂતેસુરાસુરનમસ્કૃતે સર્વદેવ
મયેમાતર્ગૃહાણાર્ણ્યનમોસ્તુતે તતોમાપાદિવટકાન્ગોગ્રાસાર્ણ્યદત્વાપ્રાર્ણ્યેત્ સર્વદેવમયેદેવિસર્પદેવૈરલંકૃ
તે માતર્મમામિલપિતંસપ્તલંકુર્યંદિનિ તદિનેતૈલપક્કંસ્યાલીપાકંગોક્ષીરંગોઘૃતંગોદધિતંકંચર્જયેત્ નક્તં
માપાન્નમોજનમૂશપ્યાન્નહ્યચર્ચ્યંચકાર્યં इमामેવદ્વાદશીમારમ્યપંચસુદિનેપુપૂર્વરાત્રેનીરાજનવિધિનારંદે
નોક્તઃ નીરાજયેયુર્દેવાંશ્ચવિપ્રાન્નાશ્ચતુરંગમાન્ જ્યેષ્ઠાન્જ્યેષ્ઠાન્જઘન્યાંશ્ચમાતૃમુલ્યાશ્ચયોપિત इति ત્રયોદ
શ્યામપમૃત્યુનાશાર્ચયમાયનિશામુલ્લેવહિર્દીપોદેયઃ इमामેવત્રયોદશીમારમ્યગોત્રિરાત્રયતમુક્તં તત્રપ્રયોગઃ
કોસ્તુમે ॥

આશુ વદ બારસને ગોવત્સદ્વાદશી કહે છે. તે પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની
ન હોય તો બીજા દિવસની લેવી; કારણ, સાચંકાલ આ તેના ગૌણ કાલ તેમાં તેની વ્યાપ્તિ છે.

એને દિવસે પ્રદોષવ્યાપ્તિ દોષ તો પ્રથમ દિવસની લેવી એ રીતે ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. બીજા દિવસની લેવી એમ પણ કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે. આ આરસને દિવસે વાહાણની બરાબર રંગ-વાળી, વાહાણસહિત અને દૂધ દેનારી એવી ગાયનું પૂજન કરી ગાયના પગની આગળ ત્રાંબાના પાત્રવડે અર્ધ આપવો. તેના મંત્ર—“ક્ષીરોદાણંવસંભૂતે, સુરાસુરનમસ્કૃતે ॥ સર્વદેવમયે માતૃગૃહા-નાર્ચ્યં નમોસ્તુ તે” પછી અરદ ઇલાદિકનાં વર્ણ ગાયને ભક્ષણમાટે દર્દ પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—“સર્વદેવમયે દેવિ, સર્વદેવૈરલંકૃતે ॥ માતૃર્મામભિલપિતં, સફલં કુરુ નંદિનિ” એ ગોવત્સદ્વાદશીને દિવસે તેલમાં તળેલા, ટોપ આદિ વાસણમાં રાંધેલા, તથા ગાયસંબંધી દૂધ, ઘી, દહીં અને છાસ, એ પદાર્થો વર્જ્ય કરવા. નક્ત્રમત, અરદસહિત અન્નનું લોજન, ભૂમિઉપર સ્થપન અને ગ્રાહ્યર્થ, એ નિયમ પાળવા. એજ આરસયશ્ચી આરંભ કરી પાંચ દિવસપર્યંત રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં નીરાજન (આરતી)નો વિધિ કરવો એ રીતે નારદહોત્રે કહ્યું છે. “દેવ, ગ્રાહ્યણુ, ગાય, ઘોડા, જ્યેષ્ઠ (અવ-સ્થાએ મ્હેરા), શ્રેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ, એ સર્વેને ગાતાઆદિ સઘળી સ્ત્રિઓએ આરતી કરવી.” ગાંપ-મૃત્યુ (અકાલમૃત્યુ આદિ દુષ્ઠ મરણ)ના નાશમાટે તેરસને દિવસે સાંધકાલે ચમરાજને નિમિત્તે ઘરથી બાહાર દીપક મેલવો. એજ તેરસને દિવસે આરંભ કરી ગોવિરાત્રમત કરવું. તેના પ્રયોગ કૌન્તિ-ભમાં જોવો.

આશ્વિનકૃષ્ણચતુર્દશ્યાંચંદ્રોદયવ્યાપિન્યાં નરકમીરુમિસ્તિતતૈતેનાભ્યંગસ્નાનં
કાર્યમ્ ॥ અમરાત્યસ્યામમારમ્યારણોદયાવધિસ્તત્ચંદ્રોદયાવધિસ્તતઃસૂર્યોદયાવધિરિતિકાલત્રયે પૂર્વઃપૂર્વોજયન્યઉત્તરઉત્તરશ્રેષ્ઠઃ અતઃચંદ્રોદયોત્તરોમુલ્કકાલઃ પ્રાતઃકાલોગૌણઃ તત્રપૂર્વદિનેપચંદ્રોદયં વ્યાપ્તૌપૂર્વા પરપ્રવત્સ્યાતૌપરા અસ્મિન્પ્રકેતદિનેસ્તમયાદિકાલેવિહિતમુલ્કાદાનંદીપદાનાદિકંતત્કાલેચ તુર્દયમાયેપિકાર્યં દિનદ્વયેચંદ્રોદયવ્યાપ્તૌપૂર્વા દિનદ્વયેચંદ્રોદયાવ્યાપ્તૌપશ્ચત્રયંસંભવતિ પૂર્વચંદ્રોદયોત્તરમુલ્કઃકાલંસૂર્યોદયંચવ્યાપ્યમૃત્તચતુર્દશીપરવચંદ્રોદયાત્પૂર્વસમાપ્તા યથાવ્રયોદશીઘટ્યઃ ૫૮ પલ્લાનિ ૫૦ ચતુર્દશી ૫૭ અસ્મિન્પ્રથમપક્ષેડપઃકાલૈરુદેશેચતુર્દશીયુક્તેભ્યંગસ્નાનંકાર્યં અથપૂર્વચ્રસૂર્યોદયમાત્રંવ્યાપ્યમૃત્તપરવચંદ્રોદયાત્પૂર્વસમાપ્તા અથવાસૂર્યોદયાસ્પર્શનશ્ચપચતુર્દશ્યાઃ યથાવ્રયોદશી ૫૯/૫૯ ચતુર્દશી ૫૭ યથાવાવ્રયોદશી ૨ તદિનેચતુર્દશી ૫૪ અનપશ્ચદ્યેપરવચંદ્રોદયેભ્યંગસ્નાનં ચતુર્થયામાદિ જયન્યકાલેચતુર્દશીવ્યાપ્તિસ્તત્પ્રાત્ પત્તપશ્ચદ્યેકેચિદ્રુણોદયાત્પૂર્વમપિચતુર્દશીમધ્યેપચ્છાનંકાર્યમિતિવદંતિ અપરેત્ચરુણોદયોત્તરચંદ્રોદયાદિકાલેડમાવાસ્યાયુકેપિછાનમિતિવદંતિ યચ્ચતુર્દશીક્ષેપૂર્વે પ્રવ્રયોદશ્યાંચંદ્રોદયેજ્ઞાનમિત્યાહુસ્તદ્યુક્તં અગ્રાભ્યંગસ્નાનેશિશેષઃ સીતાલોષ્ટસમાયુક્તઃસકંટકવલ્લાન્વિત દરપાપમપામાર્ગમ્પ્રાપ્યમાણઃપુનઃપુનરિતિમંત્રેણલાંગલોદ્ગતલોષ્ટયુતાપામાર્ગંતુલ્યીચક્રમર્દનશાલાનાંજ્ઞાનમથેત્રિયારંધ્રામર્જનકાર્યં અભ્યંગસ્નાનોત્તરંતિલકાદિકૃત્યાકાર્તિકજ્ઞાનંકાર્યં ઉક્તકાલેપુછાનાસંભવેસૂર્યોદયોત્તરંગાળકાલેપિ યત્પ્રાદિમિરપ્યવશ્યમભ્યંગસ્નાનંકાર્યં કાર્તિકજ્ઞાનોત્તરંચયમતર્પણકાર્યં તદયથા ય માયનમઃ યમંતર્પયામીત્યુક્ત્યા તિલમિશ્રાંઝીનંજલીન્સઘ્યેનાપસઘ્યેનવાદેવતીર્થેનપિતૃતીર્થેનવાદક્ષિણા ગુલોદઘાત્ પચમમેપિ ધર્મેરાજાય૦ મૃત્યવે૦ અંતકાય૦ ધૈવસતાય૦ કાલાય૦ સર્વેભૂતકષાય૦ ઔરું યતાય૦ દુઃશાય૦ નીલાય૦ પરમેષ્ટિને૦ વૃકોદરાય૦ ચિત્રાય૦ ચિત્રગુપ્તાય૦ જીવત્પિતૃકસ્તુયર્થદેવતીર્થે નરાત્પ્યેનપુર્યાન્ તતઃપ્રદોપસમયેદીપાન્દધાન્મનોહરાન્ દેવાલયેમટેવાપિપ્રાકારોદ્યાનવીધિષુ ગોવાજિહ્વિશાલાવામેયંચત્રયેપિચ તુલ્યાસંસ્થેસહસ્ત્રાંસીપદોપેભૂતદર્શયોઃ ઉલ્કાહસ્તાનરાઃકુર્યુઃપિતૃણાંમાર્ગદર્શનં તત્રદાનમંત્રઃ અગ્નિવગ્ધાધ્યેજીપાયેપ્યદગ્ધાઃગુલેમમ ઉચ્ચલજ્વોતિપાદગ્ધાસ્તેયાંતિપરમાંગતિય મલોરંપતિત્વજ્વઆગતાયેમહાલયે ઉચ્ચલજ્વોતિપાયાત્મંપ્રપદ્યંતુયજંતુતે અસ્યાંનકમોજનંમદ્દાફલમ્ ॥

ચંદ્રોદયગમરે વ્યાપનારી એવી આશુ વદ ચૌદશને દિવસે નરકયશ્ચી ભય પામનારાઓએ તપનાં તેલવડે અર્ચન કરી આન કરવું. એ વિરે રાત્રિના ઉણા પોદોર યશ્ચી આરંભ કરી અશ્વિનો-દયપર્યંત, અશ્વિનોદયયશ્ચી આરંભ કરી ચંદ્રોદયપર્યંત, અને ચંદ્રોદયયશ્ચી તે ચૌદોદય લગી એ રીતના ત્રણ કાળમાં પ્રથમ પ્રથમ જાણ અને બીજે બીજે શ્રેષ્ઠ છે, માટે ચંદ્રોદય પછીના જે કાળ તે મુખ્ય કાળ, અને આન કાળ તે જાણ કાળ જાણવો. તેમાં પ્રથમ દિવસેજ ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ દોષ તો ચાદશ પ્રથમની તે. બીજો દિવસેજ ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિની દોષ તો બીજા દિવસની લેવી. એ ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ પાત્રમાં તે દિવસે ગ્રામિનગમરે કરવાને કહેવું ઉક્તા(મેશયા)નું દાન, દીપદાન, ઇલાદિક તે, તે ગમરે

ચૌદશ ન હોય તો પણ કરવાં. બન્ને દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. બીજા દિવસે ચંદ્રોદયવ્યાપ્તિ ન હોય તો ત્રણ પક્ષ સંભવ છે. પ્રથમ દિવસે ચંદ્રોદય પછી ઉપઃકાલને, અથવા સૂર્યોદયને વ્યાપનારી ચૌદશ અને બીજે દિવસે ચંદ્રોદયથકા પ્રથમ સમાપ્ત થઈ. ઉદાહરણુ:—તેરસ ઘં ૫૮, ૫૭ ૫૦, ચૌદશ ઘં ૫૭, એ પ્રથમ પક્ષમાં ચૌદશયુક્ત એવા ઉપઃકાલના એક-દેશમાં અભ્યંગજ્ઞાન કરવું. હવે પ્રથમ દિવસે ચૌદશ કેવળ સૂર્યોદયને વ્યાપી રહેનારી, અને બીજે દિવસે ચંદ્રોદયથકા પ્રથમ સમાપ્ત થઈ. અથવા, સૂર્યોદયને સ્પર્શ સુદ્ધાં ન કરતાં ચૌદશને ક્ષય છે; ઉદાહરણુ:—તેરસ ઘં ૫૮, ૫૭ ૫૮, ચૌદશ ઘં ૫૭, અથવા બીજું ઉદાહરણુ:—તેરસ ઘડી ૨ તે દિવસે ચૌદશ ઘં ૫૪ આ બન્ને પક્ષમાં બીજે દિવસે ચંદ્રોદયસમયે અભ્યંગજ્ઞાન કરવું; કારણુ, ચોથો પોહાર ઇલાદિક જ્ઞાનના ગૌણ કાલમાં ચૌદશની વ્યાપ્તિ છે. આ બન્ને પક્ષમાં કેટલાએક ગ્રંથકારો, અશ્લેષાદયથકા પ્રથમ ચૌદશમાં જ જ્ઞાન કરવું, એમ કહે છે. બીજા ગ્રંથકારો તો, અશ્લેષાદય પછી ચંદ્રોદય ઇલાદિક કાળે અભાવાસ્થા હોય તો પણ તેમાં જ્ઞાન કરવું, એમ કહે છે. ચૌદશને ક્ષય હોય તો, પૂર્વ દિવસે તેરસમાં ચંદ્રોદયસમયે જ્ઞાન કરવું એ રીતે જે કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે તે ચોખ નથી. એ અભ્યંગજ્ઞાનનાદિ વિશેષ છે—“સીતાલોદ્ઘસમાયુક્ત, સંકટકલદલાન્વિત ॥ હર પાપમપામાર્ગ, પ્રામ્યમાણ: પુન:પુન:” એ મંત્રવડે હજવતી ઉપેક્ષી માટી, અઘાડો, દુધી અને પુવારિયાં, એમની સાખાઓ જ્ઞાનમાં ત્રણ વખત પોતાનાં શરીર ઉપર ફેરવવી. અભ્યંગજ્ઞાન ક્રીધા પછી તિલક કરી કાર્તિકજ્ઞાન કરવું. પ્રથમ કહેલા મુખ્ય કાળમાં જ્ઞાન ન થાય તો સૂર્યોદય પછી ગૌણ કાળમાં પણ કરવું. સંન્યાસી ઇલાદિકોએ અવશ્ય અભ્યંગ કરી જ્ઞાન કરવું તેમજ કાર્તિકજ્ઞાન ક્રીધા પછી ચમતર્પણ કરવું. તે આ રીતે:—“યમાયનમઃ યમં તર્પયામિ” એવું કહી દક્ષિણ દિશાનીરામે ઉભા રહી તિલકયુક્ત ત્રણ અંજલી સમયે કરી અથવા અપસમયે કરી ‘દેવતીર્થવડે અથવા પિતૃતીર્થવડે દેવી. એ પ્રમાણે આગળ કહેવાય છે તે મંત્રોવડે પણ પ્રથમ કલા પ્રમાણે તર્પણ કરવું. તે મંત્ર:—“ધર્મરાજાય નમઃ ધર્મરાજં તર્પયામિ ॥ મૃત્યુવે નમઃ મૃત્યું તં ॥ અંતકાય નમઃ અંતકં તં ॥ વૈવસ્વતાય નમઃ વૈવસ્વતં તં ॥ કાલાય નમઃ કાલં તં ॥ સર્વભૂતક્ષયાય નમઃ સર્વભૂતક્ષયં તં ॥ ઔદુંવરાય નમઃ ઔદુંવરં તં ॥ દ્વષ્ટાય નમઃ દ્વષ્ટં તં ॥ નીલાયં નીલં તં ॥ પરમેષ્ઠિને પરમેષ્ઠિનં તં ॥ શુક્રોદરાયં શુક્રોદરં ॥ ચિત્રાયં ચિત્રં ॥ ચિત્રગુપ્તાયં ચિત્રગુપ્તં” જેનો પિતા શ્રવતો હોય તેણે પણ યવસહિત દેવતીર્થવડે તર્પણ કરવું. “આર પછી પ્રદોષ કાળે સુશોભિત એવા દીપક દેવાલય, મઠ (સંન્યાસી આદિકોને રહેવાના સ્થાન), ગઠ, બગીચા, માર્ગ (રસ્તા), ગોશાળા ઘોડાર, અને હાથિઓનાં સ્થાન, એ ઠેકાણે ત્રણ દિવસ દેવા.” “તલ સંકાંતિના સૂર્ય થયા પછી ચૌદશ અને અભાવાસ્થા એ બન્ને દિવસે પ્રદોષ સમયે પુરુષોએ હાથમાં ઉલકા (મેરાયાં ફેરવે છે તે) લઈ પિત્રોને માર્ગ જતાવવા.” તેના મંત્ર—“અન્નિદગ્ધાશ્ચ યે જીવા, ચેવ્યદગ્ધાઃ કુલે મમ ॥ ઉજ્જવલજ્ઞોતિપા દગ્ધાસ્તે યાંતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ યમલોકં પરિવ્યજ્ય, આગતા યે મહાલયે ॥ ઉજ્જવલજ્ઞોતિપા વર્તમં, પ્રપદ્યંતુ મજંતુ તે ॥” એ ચૌદશને દિવસે નક્તોજ્ઞાન કરવાથી મહાદ્ગ થાયછે.

અર્થાશ્વિનામાવાસ્યાયાંપ્રાતરભ્યંગ: ॥ પ્રદોષેદીપદાનલક્ષ્મીપૂજનાદિવિહિતં તત્રસૂર્યોદયંવ્યાપ્યાસ્તોત્તરંઘટિકાધિકરાત્રિવ્યાપિનિદર્શોસતિનસંદેહઃ અત્રપ્રાતરભ્યંગદેવપૂજાદિકંકૃત્વાપરાહ્ણેપાર્વણથા સ્વંકૃત્વાપ્રદોષસમયેદીપદાનોલ્કાપ્રદર્શનલક્ષ્મીપૂજનાનિકૃત્વા મોજનંકાર્યં અનર્દશોચાલવૃદ્ધાદિમિશ્રેદિં યાનમોક્તવ્યં રાત્રોમોક્તવ્યમિતિવિશેષોવાચનિકઃ તથાચપરદિનેષ્વદિનદ્વયેવાપ્રદોષવ્યાપ્તૌપરાપૂર્વેત્રેવ પ્રદોષવ્યાપ્તૌલક્ષ્મીપૂજાદૌપૂર્વા અભ્યંગજ્ઞાનાદૌપરા પવમુખ્યત્રપ્રદોષવ્યાપ્તમાર્ગેપિ પુરુષાર્થચિંતામણૌતુ પૂર્વેત્રેવવ્યાપ્તિરિતિપક્ષેપરત્રયામત્રયાધિકવ્યાપિદર્શોદર્શોપેક્ષયાપ્રતિપદ્ધિસન્નેલલક્ષ્મીપૂજાદિકમપિપરત્રે વેયુક્તં ઇતન્મતેતમયત્રપ્રદોષાવ્યાપિપક્ષેપિપરત્રદર્શોસ્યસાર્ધયામત્રયાધિકવ્યાપિત્વાત્પૂર્વેવયુક્તેતિમાતિ ચતુર્દશ્યાદિદિનત્રયેપિદીપાચલિસંઘકેયત્રયત્રાહિલાતીનક્ષત્રયોગસ્તસ્યતસ્યપ્રાશસ્ત્યાતિશયઃ અસ્યામેવ ત્રિશીતોત્તરંનગરસ્ત્રીમિઃસ્વઘૃહાંગણાદલક્ષ્મીનિઃસારણંકાર્યં ઇતિશ્રીમદન્તોપાધ્યાયસૂત્રુકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિત્તે ધર્મસિંધુસારે દ્વિતીયપરિચ્છેદ આશ્વિનમાસકૃત્યનિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

૧ દેવતીર્થ એટલે આંગળીઓનાં અગ્રવડે.

૨ પિતૃતીર્થ એટલે અંજુઠો અને તેની એકની આંગળી એ બન્નેના મધ્યભાગવડે.

હવે આશુ અમાવાસ્યાનાં કૃત્યો કહે છે.

હવે આશુની અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાતઃકાલે તૈલાભ્યંગ કરી આન કરવું; પ્રદોષ સમયે દીપદાન, અને લક્ષ્મીપૂજન ઇલાદિક કરવાં. તેમાં સૂર્યોદયને વ્યાપીને સૂર્યાસ્ત પછી એક ઘડી કરતાં અધિક રાત્રિવ્યાપિની અમાવાસ્યા હોય તો તેમાં સશય નથી. એ અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાતઃકાલે તૈલાભ્યંગ કરીને આન કરવું. પછી દેવપૂજન ઇલાદિક કરી અપરાહ્નકાલે પાવણુઆદ્ય કરવું, તેમજ પ્રદોષ સમયે દીપદાન, ઉલ્કાદર્શન, અને લક્ષ્મીપૂજન એ કાળે કરી ભોજન કરવું. એ અમાસને દિવસે ખાલક, વૃહ, અને રોગી વિના ખીન્ત મનુષ્યોએ દિવસનું ભોજન કરવું નહિ, રાત્રિએ ભોજન કરવું એવો વચન-સિદ્ધિ વિશેષ જાણવો. તેમજ ખીન્ત દિવસેજ અથવા બન્ને દિવસેજ પ્રદોષવ્યાપ્તિ હોય તો ખીન્ત દિવસની લેવી, પ્રથમ દિવસેજ પ્રદોષવ્યાપ્તિ હોય તો લક્ષ્મીપૂજન ઇલાદિકમાં પ્રથમની લેવી. અભ્યંગ-આન ઇલાદિકમાં ખીન્ત દિવસની લેવી. એ રીતે બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની ન હોય તો પણ પ્રથમની પ્રમાણેજ લેવી. પુરુષાર્થચિંતામણીમાં તો પૂર્વ દિવસેજ પ્રદોષવ્યાપિની છે, એવો પક્ષ હોય તો ખીન્ત દિવસે ત્રણ પોહોરથકી અધિક અમાવાસ છતાં અને અમાવાસ કરતાં એકમ અધિક હોય તો લક્ષ્મી-પૂજનાદિક સુદ્ધાં ખીન્ત દિવસેજ કરવું, એ રીતે કહ્યું છે. એ મતપ્રમાણે બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિની નથી એવો પક્ષ છતાં પણ ખીન્ત દિવસે અમાવાસ સાક ત્રણ પોહોર કરતાં અધિકવ્યાપિની હોય તો ખીન્ત દિવસનીજ લેવામાં યોગ્ય છે, એમ ભાસે છે. ચોદશ, અમાવાસ, અને એકમ એ ત્રણે દિવસનું દીપાવલી એવું નામ છે; અને એ ત્રણ દિવસમાં જ દિવસે સ્વાતીનક્ષત્રનો યોગ હોય તે દિવસ અતિ ઉત્તમ એમ સમજવું. અમાવાસ્યાને દિવસે અર્ધરાત્રિ પછી, ગામની સ્ત્રિએ પોતપોતાના ઘરનાં આંગણમાંથી અલક્ષ્મીને કાઢવી. ઇતિ શ્રીમદ્નંતેપાધ્યાયસૂત્રકાશીનાધ્યાપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિદ્ધિસારે દ્વિતીયપરિચ્છેદ આશ્વિનમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અધકાર્તિકમાસઃ ॥ દૃષ્ટિકર્સકાંતૌપૂર્વાઃપોડશનાભ્યઃપુણ્યા.શેષપ્રાગ્વત્ અધકાર્તિકગુહ્યપ્રતિ પત્ન્યં અનાભ્યંગઆવશ્યકઃ પવંચચતુર્દશ્યાદિદિનત્રયેભ્યંગાયુત્સવસ્યાકરણેનરકાદિદોષમ્બવનાત્કર જેલક્ષ્મીપ્રાસ્યલક્ષ્મીપરિહારાદિફલધ્રવણાચ નિત્યકામ્યોભયરૂપત્વં અસ્યાં પ્રતિપદિચલિપૂજાદીપોત્સ યોગોક્તીઢનંગોવર્ધનપૂજામાર્ગપાલીયંધનં ચષ્ટિકાર્કર્ણનચવચ્ચાદિધારણાદ્યુત્સવોદ્યૂતંતારીકર્તૃકનીરાજ નંમંગલમાલિકાચેત્યેવમાદીનિહ્યાનિ તત્રયદિ ઉદયંવ્યાપ્યદશમુહૂર્તાપ્રતિપત્તદાચંદ્રદર્શનામાવાચંદ્રદર્શ નમયુક્તદ્વિતીયાવેધનિપેધામૃત્તેઃ સર્વકાર્યાણિપરપ્રતિપેધમયંતિ ઇષ્ટિર્નિર્ણયમકરણેનિમુહૂર્તદ્વિતીયા પ્રયેશમાત્રેણચંદ્રદર્શનમુક્તંતત્સુક્ષ્મદર્શનામિપ્રાયં અનુસૂચલદર્શનમેવનિપેધમયોજકંતચપન્મુહૂર્તદ્વિતી યાપ્રયેશપેતિનિરોધદ્વિતીયાતિ યદિનયમમુહૂર્તોનાસ્તિતદાવલિપૂજાગોક્તીઢાગોવર્ધનપૂજામાર્ગપાલીયં ધનયષ્ટિનારૂપણાનિ પૂર્વેચિદ્મતિપદિકાર્યાણિ અભ્યંગનચવચ્ચાદિધારણાદ્યુત્સવોદ્યૂતંતારીકર્તૃકનીરાજનંમંગલ માલિકાદીનિ ઔદયિકમુહૂર્તવ્યાપિન્યામપિકાર્યાણિ ચલિપૂજાદેઃકેનચિન્નિમિત્તેનપૂર્વેચિદ્વાયામનુષ્ઠા નાસંમયેપરચિદ્વાયામનુષ્ઠાનંકાર્યં નતુકર્મત્યાગસ્તિથ્યંતરપરિગ્રહોવા યથાવૌધાયનીયાદૈ.સ્વસ્વસૂત્રો કાનુષ્ઠાનાસંમયે આપસ્તંયીયાદિસૂત્રોકાનુષ્ઠાનંકાર્યં નતુકર્મલોપઃ જ્ઞાણાંતરપરિગ્રહોવાતદ્વદિતિમાધ યૌધેસ્પદે તપ્રરાજાપંચવર્ણરંગેવલિદ્વિમુજમાલિરય અન્યજનાઃશુક્રતંડુલૈર્વિરચ્યપૂજયેયુઃ તત્રમંનઃ ચલિરા જનમસ્તુમ્યંધિરોચનસુત્રપ્રમો મવિષ્યંત્રસુરાસતેપૂજેયંપ્રતિગુહ્યતાં ચલિમુદિદ્યયર્તિક્ચિદ્વાનકરણેડક્ષ્ય વિષ્ણુપ્રીતિકરંતત્ યોયાદેશનમાત્રેનતિષ્ઠત્યામુનીશ્વર હર્ષદેન્યાદિરુપેતસ્યવર્ષપ્રયાતિહિ અમ્યાંદ્યૂતમ વર્તવ્યંપ્રમાતેસર્વમાનવઃ તસ્મિન્દ્યૂતેજયોયસ્યતસ્યસંવત્સરેજયઃ વિશેષચમ્બોકવ્યંપ્રશસ્તૈર્ગ્રાહ્યણેઃસહ ચલિરાગ્યેદીપદાનાત્સદાલક્ષ્મીઃસ્થિરામયેત્ દીપૈર્નારાજનાદ્રસૈપાદીપાવલીસ્મૃતા ચલિરાગ્યંસમાસાઘ યેર્નદીપાવલીઠતા તેપાંગુદ્દેકચંદીપાઃપ્રવલિષ્યંતિકેશવેત્યાદિ ॥

હવે કાર્તિક માસનાં કૃત્ય કહે છે.

પૃથિક સંક્રાંતિની પ્રથમની મેળ ઘડી યુગ્મકાળ જાણવો. ખીન્તે નિર્ણય પ્રથમ (પત્ર ૩ માં) કયા પ્રમાણે જાણવો. હવે કાર્તિક શુદી એકમનાં કૃત્ય કહે છે. એ એકમને 'દિવસે તૈલાભ્યંગ આવશ્ય કરવો. એ રીતે ચોદશ ઇલાદિક ત્રણ દિવસે, તૈલાભ્યંગ ઇલાદિક ઉત્સવ ન કરવાથી નરકપ્રાપ્તિ થાય છે ઇલાદિક દોષ ગમવાય છે, અને તે ઉત્સવે કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થઈ અલક્ષ્મીને નાશ થાય છે.

ઇલાદિક ક્ષણું થવણુ છે, માટે એ ઉત્સવો નિત્ય અને કામ્ય બે પ્રકારના છે. એ એકમને દિવસે બલિ-
રાત્રીની પૂજા, દીપોત્સવ, ગોક્રીડા, ગોવર્ધનપૂજા, માર્ગપાલીબંધન, ઘાસ આદિકની દોરી ખેંચવી, નવાં
વસ્ત્રાદિક ધારણ કરવાં, ઇલાદિક ઉત્સવ, ધૂત રમણું, સ્ત્રિયોપાસે આરતી કરાવવી, અને મંગલમાલિકા,
ઇલાદિક કૃત્ય કરવાં. તેમાં એ ઉદયને વ્યાપી વીસ ઘડી એકમ હોય તો તે દિવસે ચંદ્રદર્શન નથી માટે
ચંદ્રદર્શનયુક્ત ને દ્વિતીયા તેના વેધનો નિવેધ તે દિવસે પ્રાપ્ત થતો નથી તેથી સર્વ કૃત્ય બીજા દિવસની
એકમમાં જ થાય છે. ઇંદ્રિનિર્ણયનાં પ્રકરણમાં એકમને દિવસે છ ઘડી બીજાને પ્રવેશ હોય તો ચંદ્ર-
દર્શન થાય છે એવું ને કહ્યું તે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિના અભિપ્રાયવડે કહ્યું છે. આ સ્થલમાં તો સૂચકદર્શનજ
નિવેધનું કારણ છે અને તે (સ્થૂલ) ચંદ્રદર્શન બાર ઘડી બીજા પ્રવેશ થઈ હોય તો જ થાય છે માટે
વિરોધ નથી, એમ ભાસે છે. એ સૂચકદયથકી એકમ આઠ મુહૂર્ત છે, નવમું મુહૂર્ત નથી, તો બલિપૂજા,
ગોક્રીડા, ગોવર્ધનપૂજા, માર્ગપાલીબંધન, અને વણિકાકર્ણ (ઘાસ આદિકની દોરી ખેંચવી) એ
કૃત્યો પ્રથમની તિથિવડે વિદ્યા એવી એકમમાં કરવાં. તૈલાલ્યંગ, નવીન વસ્ત્રાદિકનું ધારણ, ધૂત
સ્ત્રિયોપાસે આરતી કરાવવી, અને મંગલમાલિકા, ઇલાદિક કૃત્યો સૂચકદયસમયે બે ઘડી વ્યાપ્તિ હોય
તો પણ તેમાં જ કરવાં. બલિપૂજા ઇલાદિક કૃત્યો કાંઈ એક નિમિત્તવડે પૂર્વવિદ્યા એકમને દિવસે ન
થાય તો પરવિદ્યા એકમને દિવસે કરવાં, પરંતુ કર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ, અને બીજા તિથિમાં કરવાં
પણ નહિ. ને રીતે બૌદ્ધાયનીય શાખાવાળા ઇલાદિકોએ પોતાના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અનુષ્ઠાન ન
થાય તો આપસ્તંબીય ઇલાદિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું; પરંતુ કર્મનો લોપ અથવા અન્ય
શાખાનું ગ્રહણ કરવું નહિ, તે પ્રમાણે આપણે કરવું, એ રીતે માધવના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. તે
એકમને દિવસે રાત્રીએ પાંચ પ્રકારના રંગવડે બે છુલ્લયુક્ત બધીની મૂર્તિ કાઢી પૂજા કરવી. બીજા
મનુષ્યોએ સફેદ ચોખાની મૂર્તિ કરી પૂજા કરવી. પૂજાનો મંત્ર;—“વલિરાજ નમસ્તુભ્યં, વિરોચનસુત
પ્રમો ॥ મવિષ્ણેન્દ્ર સુરારાતે, પૂજેયં પ્રતિગૃહાતામ્” બધીના ઉદ્દેશવડે ને કાંઈ દાન કરે તે અક્ષય
વિષ્ણુની પ્રીતિ કરનાર થાય છે. “એ એકમને દિવસે ને મનુષ્ય જેવા હર્યે દૈન્ય ઇલાદિક લાવથકી
રહે છે તેનું સઘળું વર્ષ તેનું જાય છે.” એટલે દૈન્યપણાથી રહે તો સઘળું વર્ષ દૈન્યપણાથી જાય છે,
અને હર્યવડે રહે તો સંપૂર્ણ વર્ષ હર્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એ તાત્પર્ય. “એ એકમને દિવસે પ્રાતઃકાળે
સઘળાં મનુષ્યોએ ધૂત રમણું, અને તે ધૂતમાં જેનો જાય છે તેનો વર્ષ લગી જાય છે. પ્રસન્ન
(સત્પાત્ર) બ્રાહ્મણો સહિત યકવાનવડે ભોજન કરવું, બલિરાત્રીને દિવસે દીપદાન કરવાથકી લક્ષ્મી
સર્વ કાળ સ્થિર રહે છે—દીવા કરી આરતી કરાવવી એવો વિધિ છે માટે એ એકમનું દીપાવલી
એવું નામ છે. હે કેશવ ! બલિરાત્રીને દિવસે નેઓએ અધિક દીપક ગ્રીધા નથી, તેમનાં ઘરમાં
દીપક કેમ પ્રજ્વલ થાય, ઇલાદિ.”

અન્નલક્ષ્મીપૂજાકુવેરપૂજાચોક્તા લક્ષ્મીર્ચાલોકપાલાનાં ધેનુરૂપેણ સંસ્થિતા ઘૃતં વહતિયદ્ધાર્યમમપાપં
વ્યપોહતુ અગ્રતઃ સંતું મે ગાવો ગાવો મે સંતું પૃષ્ઠતઃ ગાવો મે હૃદયે સંતું ગવાં મધ્યે વસામ્યહં” ઇતિ મંત્રાભ્યાં ગવાં
સઘત્સાનાં વલીવદનાં ચ પૂજનં વિભૂષણં ચકૃત્વા દોહનમારવાહનાદિકં વર્જયેત્ ॥

એ એકમને દિવસે લક્ષ્મીની પૂજા એને કુવેરની પૂજા કરવી. “લક્ષ્મીર્ચા લોકપાલાનાં, ધેનુ-
રૂપેણ સંસ્થિતા ॥ ઘૃતં વહતિ યદ્ધાર્યે, મમ પાપં વ્યપોહતુ ॥ અગ્રતઃ સંતું મે ગાવો, ગાવો મે સંતું
પૃષ્ઠતઃ ॥ ગાવો મે હૃદયે સંતું, ગવાં મધ્યે વસામ્યહં” એ મંત્રોવડે વાછાંસહિત ગાયોની અને બળદોની
પૂજા કરી કુવેરની માળા ઇલાદિકવડે તેમને મુશોભિત કરવું અને તે દિવસે ગાયોને દોવી નહિ અને
બળદોને ભેડવા નહિ.

અથ ગોવર્ધનપૂજા ॥ મુપ્યગોવર્ધનસાન્નિધ્યેતસ્યૈવપૂજા તદસાન્નિધ્યેગોમયેનાન્નકૂટેનવાગોવર્ધનં
કૃત્વાતત્સહિતગોપાલપૂજાકાર્યા તત્ર શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થગોવર્ધનપૂજનગોપાલપૂજનાત્મકમહોત્સવં કરિષ્ય
ઇતિ સંકલ્પ્ય ધલિરાશોદ્વારપાલોમવાનઘમવપ્રમો નિજવાક્યાર્યનાર્થાયસગોવર્ધનગોપતે ઇતિ મંત્રેણ સ
ગોવર્ધનગોપાલમાવાહ્યસ્થાપયેત્ તતો ગોપાલમૂર્તિવિશ્વેશશક્તોત્સવવિમેદક ગોવર્ધનકૃતચ્છત્રપૂજાં મેહર
ગોપતે ગોવર્ધનધરાધારગોકુલત્રાણકારક વિષ્ણુવાહુકૃતચ્છાયાગવાંકોટિપ્રદો મેવેતિ મંત્રાભ્યાં શ્રીગોપાલ

ગોવર્ધનોપોડશોપચારૈઃ પૂજયેત્ તત્રપથાયૈવમંમહાતૈવેષોદેયઃ તતઃતદંગત્વેનપ્રત્યક્ષધેનોમૃદ્ધેનોવાગોપૂજાં
પૂર્વોક્તમંત્રાભ્યાંકૃત્વા આગાવોઅગમનૈતેવદંત્વિતિઋગ્મ્યાંગૃહસિદ્ધચરુહોમઃકાર્યઃ દ્રાહ્મણેભ્યોઘ્રગવાદિ
દાનં ગોમ્પસ્તુળદાનં ગિરયેચલિદ્વાનંચ તતોગોવિપ્રહોમાગ્નિગિરિપ્રદક્ષિણાસહચરીભિર્ગોમિર્યુતૈઃકાર્યા ॥

હવે ગોવર્ધનપૂજનો વિધિ કહે છે.

એએને મુખ્ય ગોવર્ધનપર્વત સમીપ હોય તો તેમણે તેનીજ પૂજા કરવી. તે (ગોવર્ધન) સમીપ ન
હોય તો છાપ્તો અથવા અન્નના સમુદાયનો ગોવર્ધન કરી તે ગોવર્ધન સહિત ગોવાળોની પૂજા કરવી. તે
પૂજામાં “શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે ગોવર્ધનપૂજનગોપાલપૂજનાત્મકં મહોત્સવં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી, “ચલિ-
રાણો ઠારપાલો, અજાનચ મય પ્રમો ॥ નિજવાક્યાર્થનાર્થાય, સગોવર્ધન ગોપતે” એ મંત્રવડે ગોવર્ધન
યુક્ત ગોપાળનું આવાહન કરી સ્થાપન કરવું. સ્વાર પછી ગોપાલમૂર્તિ વિગ્દેશ, શક્તોત્સવવિમેદક ॥
ગોવર્ધનવૃત્તચ્છદ્ય પૂજાં મે હર ગોપતે ॥ ગોવર્ધનધરાધાર, ગોકુલત્રાણકારક ॥ વિષ્ણુવાહુકૃતચ્છાદ્ય
નાથં કોટિપ્રદો મય” એ મંત્રવડે શ્રીગોપાલ અને ગોવર્ધનની પોશ્વશોપચારવડે પૂજા કરવી. તે પૂજામાં
પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે મહાનૈવેધ (અન્નનો પર્વત કરી) દેવું. પછી એ ગોવર્ધનપૂજનાં અંગપણે
કરી પ્રત્યક્ષ આપની અથવા માદીની ગાય કરી તેની પ્રથમ કહેલા “લક્ષ્મીર્વાં” એ એ મંત્રવડે પૂજા
કરી “આગાવો અગમનૃં પ્રતે વદતુ” એ ન્યાયવડે, ઘરમાં રાધેલા ચરનો હોમ કરવો. બ્રાહ્મણોને આત્મ
અને ગાયોનું દાન કરવું, ગાયોને ધાસ દેવું, અને ગોવર્ધનને બલિદાન કરવું. સ્વાર પછી ગાયોને રાધે
લઈ, ગાયો, બ્રાહ્મણ, હોમ, અગ્નિ અને ગોવર્ધન પર્વત એમને પ્રદક્ષિણા કરવી.

અથાપરાહ્મેમાર્ગપાલીયંધનમ્ ॥ તત્રપૂર્વસ્યાંદિશિકુશકાશમયરજ્જુવિશેષંયથાચારંકૃત્યોચ્ચલં
મેગૃહેચયદ્ધા માર્ગપાલિનમસ્તેસ્તુસર્વલોકસુસપ્રદે વિષેયૈઃપુત્રદારાદૈઃપુનરેદિમતસ્યમે’ઈતિનમસ્કૃત્યપ્રા
શ્યંતવદ્યોમાર્ગેનગોગજાદિસહિતાનિપ્રતજાદયઃસ્વયંગચ્છેયુઃ પવંકાશાદિમર્ચ્યાંષટ્કાંદહાં કૃત્વા યક્તૌ
રાજપુત્રા અન્યપ્રદીનજાતયોજયમાનાયંકરંયેયુઃ અપ્રદીનજાતિજયેરાજજયઃ પ્રાતર્યતંકાર્યમિત્યુક્તં પવંના
રીમિર્નીત્તજનમપિપ્રાતરેયકાર્યારાત્રીગીતયાધાસુતસયઃકાર્યઃનધેયંચૈશ્વસંપૂજ્યાદિજલંબંધિયાંધયાદિતિ ॥

પછી અપરાહ કાંચે માર્ગપાલીબંધન કરવું, તે આ પ્રમાણે—પોતાના કુલાચારપ્રમાણે કુશ અથવા
મુંજ હવાદિકનું એક દોરડું કરી પૂર્વ દિશામાં જઈ માર્ગે ઉપર તે દોરડાને હાંચા સ્તંભમાં અથવા
ઘાટમાં બાંધી, “માર્ગપાલિ નમસ્તેસ્તુ, સર્વલોકસુસપ્રદે” વિષેયૈઃ પુત્રદારાદૈઃ, પુનરેદિ મતસ્ય મે,”
એ મંત્રવડે નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરવી, પછી તે દોરડાના તળેના ચારેબાંધી ગાય, હાથી હલાદિક
મળિત બ્રાહ્મણ, અને ગાય હલાદિકાંચે જવું. એ રીતે કાશ હલાદિ ધાસનું મોટું દોરડું કરી તે
દોરડાને એક તરફ રાજપુત્રોએ પકડવું અને બીજી મેર હીન ભત્તીના મનુષ્યોએ પકડવું. પછી તે
દોરડું જમની પરીણા એવાગાટે પાતપોતાગામે ખેંચવું. એ ખેંચવામાં હીન ભત્તિનો જમ યાથ તો
રાત્રીનો જમ છે એમ ગમજવું. એ એકમને દિવસે પ્રાતઃકાળે ધૂતકમ્ રમવું. એ પ્રમાણે ત્રિયોપાશે
આરતી કરાવવી તે પછી પ્રાતઃકાળે કરાવવી. રાત્રિએ ગાયન, વાદ્ય હલાદિક ઉત્સવ કરવા.
“બ્રાહ્મણ, યુદ્ધ, અને ગંધર્વી એમને નવાં વસ્ત્ર દઈ તેમને પૂજા સત્કાર કરવો.

અથમદ્વિતીયા ॥ યમોયમુનયાપૂર્વમોજિનઃસ્વગૃહેસ્વયં અતોયમદ્વિતીયાસાપ્રોકાલોકેયુધિષ્ઠિર
અમ્યાનિજગૃહેનમોતઃપ્યંદોનમગિર્નાહલાઙ્ગોક્ત્યં તેનધનધાન્યસુરાસ્રાત્મઃ યત્રાલંકરણૈઃસર્વામગિન્યઃ
પૂજ્યાઃ મગમિન્યમાર્થેમિત્રાદિમગિન્યઃપૂજ્યાઃ મગિન્યાઅપિસ્રાણપૂજનેઅર્ચધર્મપ્રાતુધિરજીવનં તદ્ધકર
વેતામન્નમન્નુજ્ઞાનાનાઃ હયંપૂર્વગુરેયાપરાદપ્યાર્માપૂર્ણાં ઉમયપ્રજ્ઞાત્મ્યાદિપદ્ધાંતરેપુરંરેય અર્યાયમ્
નાપ્રાનમવરાંદંચિત્રગુનયમદૂતસહિતપમપૂજનંયમાયાર્પંદાનંચવિહિતમ્ ॥

હવે યમદ્વિતીયાનો નિર્ણય કહે છે.

“પ્રાત્રમ પશુનાંચે યમને પોતાને મેર તેજાની જોજન કરાવું છે માટે દે યુધિષ્ઠિર ! હોકામાં
દે બીજને યમદ્વિતીયા એમ કહે છે.” એ બીજને દિવસે મનુષ્યે પોતાને મેર જોજન કરવું નહિ,
પ્રથમ કરી પશુ બંદનના હાથપકી જોજન કરવું; તેવડે મન, ધાન્ય, અને મુખ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વજ્ર, અલંકાર ઇલાદિયડે સઘળી બેહેનોની પૂજા કરવી. પોતાની બેહેન ન હોય તો મિત્રાદિકની બેહેનને પોતાની બેહેન માની તેની પૂજા કરવી. બેહેન ભાઈનું પૂજન કરવું, તેણે કરી. અખંડ સૌભાગ્ય અને ભાઈનું ચિરકાળ આયુષ્ય એ ક્ષણ મળે છે. તે ન કરવાથી સાત જન્મપર્યંત ભાઈનો નાશ થાયછે. એ યમદ્વિતીયા પ્રથમ દિવસેજ અપરાહ્યાપિની હોય તો પ્રથમની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાહ્યાપિની હોય અથવા બન્ને દિવસે અપરાહ્યાપિની ન હોય ઇલાદિક બીજા પક્ષમાં બીજા દિવસનીજ લેવી. એ બીજાને દિવસે યમુનાજ્ઞાન, અપરાહ્યાપિ ચિત્રગુપ્ત અને યમદૂતસહિત યમનું પૂજન, તથા યમને અર્ચદાન કરવું.

કાર્તિકશુક્લપદ્યાંભૌમયુતાયાંવાર્હિસમભ્યર્ચ્યતત્રીત્યર્થવિપ્રમોજનંકાર્યમ્ ॥

મંગળવારે યુક્ત કાર્તિક શુદી છઠને દિવસે અગ્નિની પૂજા કરી અગ્નિની પ્રીતિને અર્થે ગ્રાહણુ-લોભન કરાવવું.

કાર્તિકશુક્લાષ્ટમીગોપાષ્ટમી અગ્રગોપૂજનગોપ્રદક્ષિણગવાનુગમનૈરિષ્ટકામાવાપ્તિઃ ॥

કાર્તિક શુદી આઠમને ગોપાષ્ટમી કહે છે. એ આઠમને દિવસે ગાયેની પૂજા, ગાયેની પ્રદક્ષિણા, અને ગાયેની પાછળ વનમાં જવું, ઇલાદિ કૃત્ય કરવાં; તેણે કરી વાંછિત મનોરથ પ્રાપ્ત થાય છે.

કાર્તિકશુક્લનવમ્યામથુરાપ્રદક્ષિણોક્તા હ્યંયુગાદિરપિ અસ્યાંપૂર્વાહ્યાપિન્યામર્પિડકંઘ્રાદ્ધમુક્તં અગ્ર વિશેષોવૈશાખપ્રકરણેજક્તઃ ॥

કાર્તિક શુદી નોમને દિવસે મથુરાને પ્રદક્ષિણા કરવી. એ નોમ યુગાદિ છે. એ પૂર્વાહ્યાપિની નોમને દિવસે પિંડરહિત શ્રાદ્ધ કરવું. એમાં વિશેષ પ્રકાર વૈશાખમાસનાં પ્રકરણમાં (પૃષ્ઠ ૪૯ માં) કહ્યો છે.

एकादश्यादिदिनपंचकेभीष्मपंचकप्रतमुक्तम् ॥ तच्चशुद्धैकादश्यामारभ्यचतुर्दश्यविद्धौ दयिकपौर्णमास्यांसमापनीयं यद्विशुद्धैकादश्यामारंभेक्षयवशेनपौर्णमास्यांपंचदिनात्मकप्रतसमाप्तिर्नघट तैतदाविद्धैकादश्यामप्यारंभः शुद्धैकादश्यामारंभेपिदिनवृद्धिवशेनपरविद्धपौर्णमास्यांसमापनैयदिपट दिनापक्षस्तदाचतुर्दशीविद्धपौर्णिमायामपिसमाप्तिः कार्या प्रतप्रयोगः कौस्तुभादौक्षेयः कार्तिकमासेएका दश्यादिपूर्वणिचंद्रवारादियलान्वितेशिवविष्णुमंत्रग्रहणादिरूपादीक्षाकर्तव्या कार्तिकेनुरुक्तादीक्षावृत्तां जन्मविमोचनीतिनारदोक्तैः तथाप्रतुलसीकाष्ठमालाधारणमुक्तं स्कान्दद्वारकामाहातम्येविष्णुधर्मच निघे षकेक्षेवेमालांतुलसीकाष्ठसंभवां वहतेयोनरोभक्त्यातस्वनेवास्तिपातकं तुलसीकाष्ठसंभूतेमालेकृष्णज नम्रिये धिमर्मित्वामहंकंठेकुरुमांकृष्णवह्नं एवंसंप्रार्थयविधिवन्मालांकृष्णगलेर्पितं धारयेत्कार्तिकेयोपे सगच्छेद्वैष्णवंपदमितिनिर्णयसिंधौस्पष्टं यत्तु तत्रैवमालाधारणप्रकरणंतेसर्वेपुस्तकेष्वदृश्यमानमपिअ भ्रमूलंचित्यमित्तिवाक्यंकचित्रिर्णयसिंधुपुस्तकेदृश्यते तस्यमालाधारणविधियाफ्यानांनाप्रामाणिकत्वेता त्पर्यं स्वयमेवस्कंदपुराणस्थविष्णुधर्मस्यस्वेनोक्तानांस्वयमेवाप्रामाणिकत्वेतौव्याघातप्रसंगात् तुलसी काष्ठघटितैस्त्राक्षाकारकारितैः निर्मितांमालिकांकंठेनिधायाचनमारमेत् तुलसीकाष्ठमालायाभूषितः कर्म आचरन् पितृणांदेवतानांचरुतंकोटिगुणंभवेत् इतिपञ्चपुराणे पातालखंडेनचसप्ततितमाध्याये प्रत्यक्षो पलभ्यमानवचनविरोधाच्च किंत्वापाठमासप्रकरणेआपादशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायांपारणका र्यमित्युपत्त्वा तत्रप्रमाणत्वेनामाकासितपक्षेपुमेत्राद्यपादेस्वितीहविष्णुरित्यादीनिभविष्यस्थविष्णुधर्म स्थानिवाक्यानिलिखित्या यथातेद्वदनिर्मुलमित्युक्तं एवं प्रकरणांतरेपितस्वचमाधवादिमूलग्रंथेषुनोपल भ्यते इत्येवतत्परिभाषातात्पर्यं नत्वप्रामाणिकत्वे तथात्वेमाद्रकार्तिकयोस्त्रेद्वादश्यानुसारेणपारणनिर्णय लेखनासांगत्यप्रसंगात् कौस्तुभादिस्वनेवीनग्रंथेषुतद्वादश्यानुसारेणैवनिर्णयस्यासंगत्यापाताच्च सर्वे शिष्टानांतदनुसारेणैवपारणाचरणस्याप्यप्रमाणत्वापत्तेश्चतद्वद्वापिज्ञेयं एतेनमाधवादिधनुपलंभादेवा प्रामाण्यापत्तिरितिनिरस्तं वह्नांमाधवादिलिखितानांवाक्यानामाचाराणांचाप्रामाण्यापत्तेः यत्रनूयानि यत्तुइत्येवमादिस्वेणयत्पदोपक्रममनूयतानिनिर्मुलानीत्येवमादिरीत्यादृश्यंते यथाश्रवणद्वादशीप्रकरणे श्रवणस्योत्तरापादावेधनिषेधकाफ्यानानितत्रतेपामप्रमाणत्वेपवसर्वथातात्पर्यमितिसुस्मृदुयोविदांकु र्वंतु ननुमाधवादिग्रंथेष्वनुपलंभाधनिर्मुलत्वमुच्यते किंतुकाष्ठमालाधारणनिषेधवाक्यानांवाधकानामु पलंभादितिचेत् किंतानिवाक्यानि सामान्यतः काष्ठमालाधारणनिषेधकानिदृश्यंते विशेषतस्तुलसीनाष्ठ

માલાનિપેઢકાનિવા આયેસામાન્યતઃકાષ્ઠમાલાનિપેઢકવાક્યાનાંવિશેષરૂપૈસ્તુલસીધાત્રીકાષ્ઠમાલાધારણવિધિવાન્પૈર્વાચઃસ્પષ્ટઃ દ્વિતીયેપોહરીપ્રહણપ્રહણવદ્વિહિતપ્રતિપિદ્ધત્વેનવિકલ્પમવગચ્છ સચવિકલ્પોવૈષ્ણવાવૈષ્ણવવિપયતયાવ્યવસ્થિતોમવિપ્યતિ મૂલવાક્યેપુવિષ્ણવાદિપદશ્રવણાદિતિનનિર્મૂલત્વસંભવઃ અતપૈવૈતઢાક્યાનાંમાધવાધનુલ્લેલસ્યાશયોહરિવાસરલક્ષણવાક્યેપુરુષાર્થચિંતામણૌ વૈષ્ણવાનામેવાવશ્યકત્વાદેતદનુપન્યાસેપિમાધવાદીનાંનન્યૂનતેત્યુકયારીત્યોહિતુંશક્યઃ ઇવંધાત્રીકાષ્ઠમાલાધારણત્રિધિજ્ઞેયઃ રામાચનચંદ્રિકાદૌ તુલસીકાષ્ઠમાલયાજપવિધિવાક્યાનિતુલસીકાષ્ઠયદિતૈર્મંગિમિર્જપમાલિકેત્યાદીનિસ્પદ્યનિ ઇવંપ્રંથાંતરેપુલહનિવાક્યાન્યુપલભ્યંતે તથાચપ્રયોગપારિજાતાદિકેપૂજાપ્રકરણે ઈક્તં આદૌદેવપૂજાસાધનમપ્રોદકગંધપુષ્પાક્ષતાદિકંસંમૃત્યુપાદૌપાણીપ્રક્ષાલ્યયથાશક્તિઘૃતદુકૂલાદિગુદ્ધવત્ત્રો ભૂષણભૂષિતોમુકાફલપ્રવાલપદ્માક્ષતુલસીમણિનિર્મિતમાલાઃકંઠેઘૃત્વા હતિસર્વદેશીયવૈષ્ણવેપુતુલસીકાષ્ઠમાલાધારણજપાચારશ્ચોપલભ્યંતે મસાદિધારણદ્વેષિવૈષ્ણવસ્પર્ધયાશૌવાગમાગ્રહિભિઃકેવલંદ્વિપ્યતિત્વલંબહુનેતિદિક્ ॥

હવે તુલસીમાલા ગ્રહણ વિધિ કહે છે.

એકાદશીધકી પાંચ દિવસ ભીષ્મપંચકવ્રત કરવું. તે ભીષ્મપંચકવ્રત, શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે આરંભ કરી ચૌદશવરે વિદ્યા ન હોય એવી ઔદયિક (સૂર્યોદયસમયની) પૂનમનાં સમાપ્ત કરવું. જો શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે આરંભ થીયો હોય અને તિથિલક્ષણે પ્રસંગે દિવસ એછા થતો હોય તો પૂનમને દિવસે પાંચ દિવસના વ્રતની સમાપ્તિ થતી નથી ત્યારે વિદ્યા એકાદશીમાં પણ આરંભ કરવો. શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે પણ આરંભ થીયો હોય અને તિથિના વૃદ્ધિવડે એકમવિદ્યા પૂનમને દિવસે સમાપ્તિ કરવાથી જો છ દિવસ થાય તો ચૌદશવિદ્યા પૂનમને દિવસે પણ સમાપ્તિ કરવી. એ મતનો પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં જોવો. કાર્તિક માસમાંનાં એકાદશી ઉત્સાદિક પર્વમાં ચંદ્રબલ અને તારાબલ જોઈ શિવ અને વિષ્ણુના મંત્રનું ગ્રહણ કરવું ઉત્સાદિક દીક્ષા કરવી. કારણ, “કાર્તિક માસમાં મંત્રદીક્ષા ગ્રહણ કરવાથી તે દીક્ષા જન્મપત્રી છોડાવનારી, એટલે મુક્તિ દેનારી થાય છે,” એવાં નારદનાં વચન છે. તેમજ એ કાર્તિક માસમાં તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા ધારણ કરવી એ રીતે રક્ષંદુરાણુમાંના ક્ષારકામાહાત્મ્યમાં અને વિષ્ણુધર્મમાં કહેલું છે. “તુલસીનાં કાષ્ઠની માળા કેશવને અર્પણ કરી પછી તેને ભક્તિપૂર્વક જે ધારણ કરે તે મનુષ્યનાં પાતક અવશ્ય રહેતાં નથી.” માલાની પ્રાર્થનાનો મત્રઃ—“તુલસીકાષ્ઠસંમૃતે, માલે કૃષ્ણજનપ્રિયે ॥ વિમર્ષિ ત્વામહં કંઠે, કુર માં કૃષ્ણ-પદ્મમ્,” “એ મંત્રવરે માલાની પ્રાર્થના કરી કૃષ્ણના કંઠમાં અર્પણ કરેલી માલા, કાર્તિક માસમાં વિવિધવ્રત જે ધારણ કરે તે વિષ્ણુપદ પ્રત્યે જાય છે.” એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં સ્પષ્ટ કહેલું છે. જે નિર્ણયસિંધુમાંજ માલાધારણનાં પ્રકરણની છેવટે સઘળાં પુસ્તકોમાં જો મળતું નથી તો પણ ‘એમાં મૂળ વિચાર કરવો,’ એવું વાક્ય એકાદ નિર્ણયસિંધુના પુસ્તકમાં મળે છે તેનો તાત્પર્ય; માલા ધારણ-વિષે જે વિવિધાક્ય છે તે પ્રમાણભૂત નથીજ, એ વિષયમાં નથી. કારણ, નિર્ણયસિંધુકાર પોતેજ રક્ષંદુરાણુમાંના વિષ્ણુધર્મમાં લખેલાં વાક્યો કહી ચેતેજ તે વાક્યો અપ્રમાણ કહે તો મોટો હાનિનો પ્રસંગ આવે, અને “રક્ષાના આકર પ્રમાણે કરેલા જે તુલસીકાષ્ઠના મણિ (પાર) તેની માલા કરી તેને કંઠમાં ધારણ કરી પૂલનો આરંભ કરવો, તુલસીકાષ્ઠની માલાવરે સ્થપિત છતાં પિટ અને દેવની પૂલ કરે તો તે પૂનવરૂપ કર્મ કોટિચુલિત થાય છે,” એ રીતનાં પદ્મપુરાણમાંના પાતાલ-ખરના ઝોગણુએમીમા અધ્યાયમાં પ્રસન્ન વાંચવામાં આવતાં વચનો સાચે વિરોધ આવશે. તો આપાદ માગના પ્રકરણમાં આપાદ શુદ્ધ આરસ વિષે અનુસંધાયેજો રહિત આરસમાં પારણા કરવી એ રીતે કહી તેમાં પ્રમાણભૂત એવાં, “આમાકાસિતપરેષુ, મૈત્રાચપાદે સપિતીહ વિષ્ણુઃ” ઇત્યાદિક ભવિષ્યપુરાણમાંના વિષ્ણુધર્મગ્રંથનાં વાક્યો લખી જેમ છેવટે એ નિર્મૂલ છે એમ કહ્યું, તેમ તેનાં બીજા પ્રકરણમાં પણ; માધવાદિક મૂળગ્રંથમાં તે વચનો મળતાં નથી, એવેજ નિર્ણયસિંધુની પરિભાષાનો તાત્પર્ય છે; વચન અપ્રમાણ છે એવો તાત્પર્ય નથી. અપ્રમાણવિષે તાત્પર્ય છે એમ માનિયે તો ભાષ્યપદ માસ અને કાર્તિક માસમાં તેજ વાક્યોને અનુસરીને જે પારણાને નિર્ણય લખેલો છે તેની સગતિ થનારી નથી. તેમ કૌસ્તુભાદિક સર્વ નવીન ગ્રંથોમાં તે વાક્યોને અનુસરીને જે નિર્ણય કહે છે તેની પણ સગતિ થનારી નથી. અને સર્વ શિષ્ટજનો તે વાક્યોને અનુસરી તે પ્રમાણેજ જે પારણા કરે છે તેને પણ અપ્રમાણપણું થયે, માટે તે પ્રમાણે અહીં જણવું, એણે કરી માધવાદિક

અંથમાં મળતું નથી માટે એ અપ્રમાણ એ રીતે જે કહ્યું તે ખંડિત થયું; કારણ, લખેલાં ઘણાં વાક્યો અને આચારો પ્રમાણભૂત નથીજ એવું બહુ સ્થાનકે છે. તેમજ 'યતુ' એ સ્વરૂપે કરી યતુ એવું પદ કલા વિના 'તે નિર્મૂલ છે' ઇલાદિક રીતિવડે જેમ શ્રવણદ્વારથીના પ્રકરણમાં શ્રવણને ઉત્તરપાદાના વેધના નિવેધ કરનારા વાક્યો સહાં તેના અપ્રમાણપણાવિષેજ સર્વથા તાત્પર્ય છે; એ રીતે સૂક્ષ્મભુદ્ધિવાળા મનુષ્યો સંકટ-માધવાદિક અંથોમાં મળતાં નથી માટે નિર્મૂલ છે એમ નહિ, ભારે કાષ્ઠમાલા ધારણનાં નિવેધ કરનારાં બાધક વાક્યો મળે છે માટે નિર્મૂળ, એમ કહીશ તો તે વાક્યો કેમ સામાન્યપણે કાષ્ઠમાલાનાં ધારણના નિવેધ કરનારાં મળે છે? અથવા વિશેષે કરી તુલસીકાષ્ઠમાલાનાં ધારણના નિવેધ કરનારાં મળે છે? પ્રથમ પક્ષવિષે સમાધાન-સામાન્યપણે કાષ્ઠમાલાધારણનાં નિવેધ કરનારાં જે વાક્યો તેના બાધ, વિશેષરૂપ એવા તુલસી, આમળા ઇલાદિક કાષ્ઠની માલા ધારણ કરવાવિષે પ્રતિપાદન કરનારાં જે વાક્યો તેવડે સ્પષ્ટ થાય છે. બીજા પક્ષવિષે સમાધાન-જેમ યજ્ઞમાં યોગ્ય એ પાત્રતું ગ્રહણ વૈકલ્પિક છે એટલે ગ્રહણ કરવું અથવા ન કરવું, તેમ વિધિ અને નિવેધરૂપવડે તુલસીકાષ્ઠમાલા ધારણનો વિકલ્પ છે એમ જાણવું. તે વિકલ્પ વૈષ્ણવ અને અવૈષ્ણવ એ ભેદવડે નિશ્ચિત થશે. કારણ, મૂળ વચનમાં વિષ્ણુ ઇલાદિ પદ મળે છે માટે નિર્મૂલ એમ થતું નથી, માટેજ એ વાક્યો માધવાદિકાએ લખ્યાં નથી. તેના અભિપ્રાય હરિવાસરનાં લક્ષણનાં વાક્યોવિષે પુરુષાર્થચિંતામણીમાં વૈષ્ણવોએજ હરિવાસર અવરજ પાળવો, એમ કહ્યું છે; માટે એવું ગ્રહણ જો નથી કર્યું તો પણ તેમજી માધવાદિકોને ન્યૂનપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, એ રીતે જાણી શકાય છે. એ રીતે આમળાનાં કાષ્ઠની માલાના ધારણનો વિધિ જાણવો. સામાયનચંદ્રિકા ઇલાદિક અંથોમાં તુલસીના કાષ્ઠની માલા કરી તે માલાવડે જપ કરવો એ પ્રકારનાં, "તુલસીનાં કાષ્ઠના મણી કરી તેની જપમાલા કરવી," ઇલાદિક વિધિવાક્યો સ્પષ્ટ છે, અને એવાં વાક્યો બીજા અંથોમાં બહુ મળે છે. તેમજ પ્રયોગપારિજાતકનાં આલેખમાં પૂનપ્રકરણમાં કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે,—પ્રથમ અગ્રોદક (દર્ભનાં અગ્રતું જલ), ગંધ, પુષ્પ, અને અક્ષત, ઇલાદિક દેવપૂજની સામગ્રી સંપાદન કરી હાથ, પગ ધોઈ પોતાની શક્તિઅનુસારે પીતાંબર ઇલાદિક શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી, અલંકાર ધારણ કરી, મોતી, પરવાળાં, કમળના મણિ, અથવા તુલસીકાષ્ઠના મણિ એમની માલાઓ કંઠમાં ધારણ કરી પૂજનો આદંભ કરવો. એ રીતે સર્વ દેશના વૈષ્ણવોમાં તુલસીના કાષ્ઠની માલા ધારણ કરી જપ કરવાનો આચાર પણ મળે છે, માટે ભરત ઇલાદિકનાં ધારણનાં દ્રેષ કરનારા જે વૈષ્ણવો તેમના દ્રેષવડે શૈવમર્ગના આગ્રહ ધરનારા શિવભક્તો તુલસીકાષ્ઠમાલાનો દ્રેષ કરે છે, એ પ્રમાણે નિર્ણય થયો. એ કરતાં વિશેષ વિસ્તાર કરવાતું પ્રયોજન નથી.

અથધાત્રીમૂલેદેવપૂજાવિધિઃ ॥ સર્વપાપક્ષયદ્વારાશ્રીદામોદરપ્રીત્યર્થધાત્રીમૂલેશ્રીદામોદરપૂજાંકરિષ્યે પુરુષસૂક્તેનપોદશોપચારેઃસંપૂજ્યગંધપુષ્પફલયુતમર્ચ્યદયાત્ અર્ચ્યગૃહાણમગવન્સર્વકામપ્રદો ભવ અક્ષયાસંતતિર્મસ્તુદામોદરનમોસ્તુતે તતોપરાધસહજાણીતિપ્રાર્થ્ય ધાત્રીંકુંકુમગંધાદિનાભ્યર્ચ્યપુષ્પૈઃપૂજયેત્ ધાત્ર્યૈનમઃ શાંત્યૈનઃ મેધાયૈઃ પ્રકૃત્યૈઃ વિષ્ણુપદ્મ્યૈઃ મહાલક્ષ્મ્યૈઃ રમાયૈઃ કમલાયૈઃ હંદિરાયૈઃ લોકમાત્રેઃ કલ્યાણ્યૈઃ કમનીયાયૈઃ સાવિત્ર્યૈઃ જગદ્ધાત્ર્યૈઃ ગાયત્ર્યૈઃ સુધૃત્યૈઃ અવ્યકાયૈઃ વિશ્વરૂપાયૈઃ સુરૂપાયૈઃ અગ્નિમવાયૈઃ તતોધાત્રીમૂલેસવ્યેનતપર્ણકાર્યં પિતાપિતામહદ્યાન્યેઅપુત્રાયેચગોત્રિણઃ તેપિવંતુમયાદત્તંધાત્રીમૂલેક્ષ્યંપયઃ આગ્રહસ્તંવપર્ચતં દામોદરનિવાસાયૈધાત્ર્યૈદેવ્યેનમોસ્તુતે સુત્રેણનેનવપ્રામિસર્ચદેવતિવાસિનીમિતિસુત્રેણવેદ્યેત્ ધાત્ર્યૈનમશ્વતિચતુર્દશ્ચલીન્દત્વાદ્રીપાન્દયાત્ અદ્રક્ત્વઃપ્રદક્ષિણીકૃત્યનમેત્ ધાત્રિદેવિનમસ્તુભ્યંસર્વપાપક્ષયંકરિ પુત્રાન્દેહિમહાપ્રાણેયશોદેહિવલંચમે પ્રહ્લાંમેધાંચસૌભાગ્યંવિષ્ણુમર્તિચશામ્વર્તી નીરોગંકુસ્માનિત્યંનિષ્પાપંકુસ્સર્વદા તતોઘૃતપૂર્ણસહેમકાં સ્વાપ્નં દધાદિતિસંક્ષેપઃ ॥

હવે આમળીના મૂળમાં દેવપૂજનો વિધિ કહે છે.

"સર્વપાપક્ષયદ્વારા શ્રીદામોદરપ્રીત્યર્થે ધાત્રીમૂલે શ્રીદામોદરપૂજાં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરી પુરુષસૂક્તવડે યોગ્યપચારથી પૂજા કરી; ગંધ, પુષ્પ, અને ફલ એણેસહિત અર્ચ્ય દેવો. તેના મંત્ર;— અર્ચ્ય ગૃહાણ મગવન્, સર્વકામપ્રદો ભવ ॥ અક્ષયા સંતતિર્મસ્તુ, દામોદર નમોસ્તુ તે." ભાર પછી

रुद्रि पुष्पवरे पूज्य करणी. पुष्पपूजना मंत्र,—“अपराधसहस्राणि०” ओ मंत्रवरे प्रार्थना करी आभणीना वृक्षनी कुक्षम, यदन, ध्यादिकवरे पूज्य करी “धार्त्र्येनमः, शान्त्येन०, मेधाये०, प्रकृत्ये०, विष्णुपत्न्ये०, महालक्ष्म्ये०, रमायै०, कमलायै०, इन्दिरायै०, लोकमाने०, कल्याण्यै०, सावित्र्यै०, कमनीयायै०, जगद्धात्र्यै०, गायत्र्यै०, सुधृत्यै०, अव्यक्त्यायै०, विश्वरूपायै०, सुरूपायै०, अग्निभवायै०” ओ प्रभाषे पूज्य श्रीधा पक्षी आभणीना भूणभां सभ्ये करी तर्पण करुं. तर्पणना मंत्र,—“पिता पितामहश्चान्ये, अपुना ये च गोत्रिणः ॥ ते पिबन्तु मया दत्तं, धार्त्रीमूलेऽक्षयं पयः ॥ आब्रह्मस्तं वपर्यंतं०” ओ रीते अपुना ये च गोत्रिणः ॥ ते पिबन्तु मया दत्तं, धार्त्रीमूलेऽक्षयं पयः ॥ आब्रह्मस्तं वपर्यंतं०” ओ रीते तर्पण करी, पक्षी, “दामोदरनिवासायै, धार्त्र्यै देव्यै नमोऽस्तु ते ॥ सूत्रेणानेनं वभामि, सर्वदेवनिवा- सिनीम्,” ओ मंत्रवरे आभणीना वृक्षने सूत्र वीटुं. अने “धार्त्र्यै नमः” ओ मंत्रवरे पूर्वार्द्धिक आर दिशाभां अक्षिनुं दान करी आक दीपक देवा, अने आक प्रदक्षिणा करी नभस्कार करवा. तेना मंत्र,— “धात्रि देवि नमस्तुभ्यं, सर्वपापक्षयंकरि ॥ पुत्रान् देहि महाप्राप्ते, यशो देहि वलं च मे ॥ प्रज्ञां मेधां च सौभाग्यं, विष्णुमर्कं च शाश्वतीम् ॥ नीरोगं कुरु मां नित्यं, निष्पापं कुरु सर्वदा,” आर पक्षी धृतपूर्व्य अने सुवर्णसहित कांसाना पात्रनुं दान करुं. ओ रीते सक्षेपथश्री पूज्यप्रयोग कक्षो.

कार्तिकशुक्लद्वादश्यारेवतीयोगरहितायांपारणं अपरिहार्ययोगेचतुर्थपादोचर्ज्यइत्यादिविशेषः श्रवण- निर्णयप्रकरणोक्तोद्विष्टन्यः ॥

कार्तिक शुद्ध आरक्ष देवती नक्षत्रना योगे रक्षित होय ते आरक्षभां पारण्य करी. सधणा नक्षत्रने त्याग यथ न शके अने होय तो आशे पाद वर्ज्य करवे, ध्यादिक विशेष प्रकार श्रवणनिर्णयना प्रसंगभां (पत्र ६६ भां) कक्षो छ ते लेवे.

अथप्रयोधोत्सवतुलसीविवाहौ ॥ तत्रप्रयोधोत्सवः कार्तिकशुक्लद्वादश्यांकचिदुक्तः रामा धनचंद्रिकादौ द्वादश्यामुक्तः उत्थापनमंत्रेद्वादशीग्रहणाद्वादश्यामेवयुक्तः तत्रापिद्वादश्यारेवत्यंतपादयो गोरात्रिप्रथमभागोप्रशस्तः तदभावेतत्रैवरात्रौरेवतीनक्षत्रमात्रयोगोपि तदभावेरात्रिप्रथमभागोकेवलद्वादश्यापि एवंकेवलरेवत्यपि द्वादशीरेवत्योरुभयोरपि रात्रावभावेदिवैवद्वादशीमध्येकार्यइति कौस्तुभे स्थितं तथापिपारणाहेपूर्वरात्रौ इतिवचनात्पारणाहेरात्रिपूर्वभागोद्वादश्याभावेपिप्रयोधोद्वादश्यामेवपारणा हेप्रयोधोत्सवइतिदेशाचारः एवंतुलसीविवाहस्यनवम्यादिदिनत्रयेपकाद्वाद्यादिपूर्णमांतेत्यत्रकापिदिने कार्तिकशुक्लतृतांगतविवाहनक्षत्रेपुवाविधानादनेककालत्वं तथापिपारणाहेप्रयोधोत्सवकर्मासहतंत्रत यैचनमंत्रानुष्ठायते इतिसोपिपारणाहेपूर्वरात्रेकार्यः प्रयोधोत्सवात्पृथक्चिकीर्षायां कालांतरेचाकार्यः तत्रपुण्याहयाचननादीथाद्द्विविवाहहोमाद्यंगसहितस्तुलसीविवाहप्रयोगः कौस्तुभादौश्रेयः संक्षेपतस्तुप्रयो धोत्सवेनैकतंत्रतयाशिक्षाचारमनुस्व्यालिरयते देशकालौसंकीर्त्य धीदामोद्वरीत्यर्थं प्रयोधोत्सवंसंक्षेप तस्तुलसीविवाहमिधितंत्रेणकरिष्ये तदंगतयापुरुषस्त्वेनविधिनायोडशोपचारैस्तंत्रेण श्रीमहाविष्णुं पूजांतुलसीपूजांचकरिष्ये न्यासादिविधाय श्रीविष्णुंतुलसींच्छात्वा सहस्रशीर्षेतिश्रीमहाविष्णुंतुल सींचावाह्य पुरुषप्येत्यादिभिः श्रीमहाविष्णुवेदामोदरायश्रीदेव्यैतुलस्यैचनमआसनमित्यादिस्नानांते मंगलवाद्यं सुगंधितैलहरिद्राभ्यांनागवह्नीद्वलगृहीताभ्यां उष्णोदकेनचमंगलज्ज्ञानं विष्णुवेतुलस्यैचसुवा सिनीभिः कारयित्वा स्वयंवादत्वा पंचामृतज्ज्ञानंसमर्प्यशुद्धोदकेनाभिपिच्ययत्रयशोपयीतचंदनंदत्वातु लस्यहरिद्राहुंकुमफण्डसूत्रमंगलालंकारान्दत्वा मंत्रपुष्पांतपूजांसमाप्यघटादिवाद्यघोषेणदेवंप्रबोधयेत् तत्रमंत्राः इदंविष्णु० योजागरेतितुआचारप्राप्तः ब्रह्मेन्द्रद्राग्रिबु बेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीयः बुध्य सदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेनदेव इयंचद्वादशीदेवप्रबोधार्थंतुनिर्मिता त्वयैवसर्वलोकानांहिता यंशेषशायिना उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदस्यजनिद्रांजगत्पते त्वयिसुभेजगत्सुसमुत्थितेचोत्थितंजगत् एवमुत्था प्य चरणपवित्रं० गतामेधावियथैवनिर्मलंनिर्मलादिशः शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशवेत्यादिमंत्रा भ्यांपुष्पांजलिदद्यात् अथाचारांतुलसीसंमुखांश्रीहृण्यप्रतिमांरुत्वामध्यंतःपट्टधृत्वामंगलाष्टकपद्यानिपठित्वा अंतःपट्टयिष्याशतप्राक्षेपेठत्वा दामोदरहस्ते तुलसीदानंकुर्यात् देवीकनकलंपद्मांकनकामर गैर्युताम् दास्यामिविष्णुवेतुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया मयासंवर्धितांयथाशक्यलंकृतामिमांतुलसीं देवींदा मोदरायश्रीधराययरायतुभ्यमहंसंप्रददे देवपुरतः साक्षतजलक्षिपेत् श्रीमहाविष्णुं प्रीयतामित्युक्त्वा इमादीर्घाप्रतिगृह्णानुभयान् इतियदेत् ततोदेवहस्तस्पर्शंतुलस्याःरुत्वा कइदंकसाजदात्कामः कामायादा

ત્કામોદાતા કામઃપ્રતિગ્રહીતા કામંસમુદ્રમાવિશકામેનત્વાપ્રતિગૃહ્ણામિ કામેતત્તેવૃષ્ટિરસિ ધૌસ્ત્વાદ
દાતુ પૃથિવીપ્રતિગૃહ્ણાતુ ઇતિમંત્રમન્યેનવાચયેત્ યજમાનઃ ત્વંદેવિમેગ્રતોભૂયાસ્તુલસીદેવિપાર્શ્વતઃ દેવિ
ત્યંપૃષ્ઠતોભૂયાસ્ત્વદ્વાનાન્મોક્ષમામુયામ્ દાનસ્યપ્રતિષ્ઠાસિદ્ધ્યર્થમિમાંદક્ષિણાંસંપ્રદદે દેવપુરતોદક્ષિણામ
પંચેત્ તતઃ સ્વસ્તિનોમિમીતાં શંનિત્યાદિ સ્વસશાસ્ત્રોક્તાનિશાંતિસુકાનિવિષ્ણુસુકાનિચપટેયુઃ તુલસી
યુતાયવિષ્ણુવેમહાનીરાજનંરુત્વામંત્રપુષ્પંદત્યા સપત્નીકઃસગોત્રજઃ સામાલ્યોયજમાનશ્ચતત્તઃપ્રદક્ષિણાઃ
કુર્વાતિ ગ્રાહણેભ્યોદક્ષિણાંદત્વાયથાશક્તિગ્રાહણભોજનંસંકલ્પ્યકર્મેશ્વરાર્પણંકુર્યાત્ एवंદેવંપ્રબોધ્ય કાર્તિ
કેયદ્વદ્રવ્યસ્યવર્જનંરુતંતત્તદ્વ્યમુકરીત્યાદ્રવ્યાંતરંચ ગ્રાહણેભ્યોદત્વાવ્રતપૂર્ણતાંપ્રાર્થયેત્ इदंव्रतंमयादेव
रुतंप्रीत्यैतच्चप्रभो न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ततोव्रतंभगवदर्पणंकुर्यात् चातुर्मास्यव्रतस
माप्तिरप्यत्रैवेतिकेचित् કાર્તિકમાસવ્રતોદ્યાપનંચાતુર્માસ્યવ્રતોદ્યાપનંચતુર્દશ્યાંપૂર્ણિમાયાવૈત્યપરે ॥

હવે પ્રબોધઉત્સવ અને તુલસીવિવાહનો વિધિ કહે છે.

પ્રબોધોત્સવ કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે કરવો, એ રીતે કેટલાએક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. શમાર્ચનચંદ્રિકા ઇલાદિક ગ્રંથમાં આરસને દિવસે કરવો એ રીતે કહ્યું છે. ઉત્કાપનના મંત્રમાં આરસ ગ્રહણ કરી છે તેથી આરસને દિવસેજ કરવો એ યોગ્ય છે. તેમાં પણ આરસ અને રેવતી નક્ષત્રનો છેલ્લો પાદ એ બન્નેનો યોગ રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં આવે તો ઉત્તમ. તે ન હોય તો એજ રાત્રિમાં કેવળ રેવતી નક્ષત્રનો યોગ હોય તો એ પણ ઉત્તમ. રેવતી નક્ષત્રનો પણ યોગ ન હોય તો રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં કેવળ આરસ હોય તો તે પણ પ્રશસ્ત છે. એ પ્રમાણે કેવળ રેવતી નક્ષત્ર હોય તો તે પણ ઉત્તમ જાણવું. આરસ અને રેવતી બન્ને રાત્રિએ ન હોય તો દિવસેજ આરસમાં કરવો એ રીતે કૌસ્તુભમાં છે, તો પણ “પારણુને દિવસે રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં” એવું વચન છે માટે પારણુને દિવસે રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં આરસ ન હોય તો પણ તેરસમાંજ પારણુને દિવસે પ્રબોધોત્સવ કરવાનો દેશાચાર છે. એ રીતે તુલસીવિવાહ એ નામ, દશમ અને એકાદશી એ ત્રણ દિવસમાં કરવો, અથવા એકાદશીયથી પૂનમપર્યંત કોઈએક દિવસે, અથવા કાર્તિક શુદ્ધ પક્ષમાંનાં વિવાહ નક્ષત્રોમાં કરવો, એ રીતે તુલસીવિવાહના અનેક કાળ કલા છે તો પણ પારણુને દિવસે પ્રબોધોત્સવની સાથે એકંતંત્રયથીજ સર્વત્ર કરેછે, તેથી તે પણ પારણુને દિવસે રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં કરવો. પ્રબોધોત્સવ કરતાં જુદો કરવો હોય તો બીજે સમયે કરવો, તેમાં પુણ્યાહવાચન, નાંદીશ્રાદ્ધ, વિવાહહોમ ઇલાદિક અંગબદ્ધ કર્મસહિત તુલસીવિવાહનો પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં જોવો. પ્રબોધોત્સવની સાથે એકંતંત્રવડે કરવાનો શિલાચાર છે તેને અનુસરી સક્ષેપયથી તે પ્રયોગ લખુંકું. દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “શ્રીદામોદરપ્રીત્યર્થે પ્રવોધોત્સવં સંક્ષેપ-તસ્તુલસીવિવાહવિધિં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે, તદંગતયા પુરુષસૂક્તેન વિધિના પોદ્ગોપચારેસ્તંત્રેણ શ્રીમહા-વિષ્ણુપૂજાં તુલસીપૂજાં ચ કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી ન્યાસ ઇલાદિક કરી શ્રીવિષ્ણુ અને તુલસીનું ધ્યાન કરી, “સહસ્રશીર્ષાં” એ મંત્રવડે શ્રીમહાવિષ્ણુ અને તુલસીનું આવાહન કરી “પુરુષપ્રવેદં” “શ્રીમહાવિષ્ણુવે દામોદરય શ્રીદેવ્યૈ તુલસ્યૈ ચ નમઃ” ઇલાદિક મંત્રવડે આસન ઇલાદિકયથી આરંભ કરી આન પર્યંત પૂજા થયા પછી મંત્રજળ વાણીઓના નાદ કરી સુવાસિની સ્ત્રિઓવડે અથવા પોતે નાગરવેલનાં પાનવડે મુંગધી તેલ અને હળદર મહાવિષ્ણુ અને તુલસીને લગાડી ઉપજી જલ-વડે મંગલસ્નાન કરાવી પંચામૃત આન અર્પણ કરી શુદ્ધોદકવડે અભિષેક કરવો. પછી વસ્ત્ર, યજ્ઞો-પવીત અને ચંદન અર્પણ કરી તુલસીને હળદર, કુંકુમ, કંઠસૂત્ર (સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિઓએ કંઠમાં બાંધવાનાં), અને મંગલ અલકાર અર્પણ કરી મંત્રપુષ્પ પર્યંત પૂજા સમાપ્ત કરી ઘડા ઇલાદિક વાદના નાદવડે દેવને પ્રબોધ (જગૃત) કરાવવો. જગૃત કરવાના મંત્ર-“इदंविष्णुं” “યોજા-ગારં” એ મંત્ર તો આચારવડે પ્રાપ્ત છે. “ब्रह्मद्रवद्राशिकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीय ॥ बुभुक्षुस्व देवेश जगन्निवास, मंत्रप्रभावेन सुखेन देव ॥ इयं च द्वादशी देव, प्रबोधार्थं तु निर्मिता ॥ त्वयैव सर्वलोकानां, हितार्थं शेषशायिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद, त्यज निद्रां जग-त्पते ॥ त्वयि सुप्ते जगत्सुसुप्तिष्ठते चोत्थितं जगत्,” એ પ્રમાણે જગૃત કરી “चरणं पवित्रं” “गता मेघा वियच्चैव, निर्मलं निर्मला दिशः ॥ शारदानि च पुष्पाणि, गृहाण मम केशव,” ઇલાદિક મંત્ર લાણી પુષ્પાંજલી દેવી. પછી આચાર પ્રમાણે તુલસીની સામે શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પધરાવી વચ્ચમાં અતઃપટ ધરી મંગલાષ્ટકના શ્લોક લાણી અતઃપટ દ્વર કરવો. પછી મૂર્તિ અને

તુલસી ઉપર અક્ષત છાંટી દામોદરના હાથમાં તુલસીનું દાન કરવું. તેનો મંત્ર—“દેવીં કનકકં-
પદ્માં, કનકામરણ્યુતાં ॥ દાસ્યામિ વિષ્ણવે તુમ્યં, બ્રહ્મલોકજિગીપયા ॥ મયા સંવર્ધિતાં યથાશ-
સ્ત્યલકૃતાં હમાં તુલસીં દેવીં દામોદરાય શ્રીધરાય વરાય તુમ્યમહં સંપ્રદદે” એ મંત્રપઠે દાન કરી
દેવની સમીપે અક્ષત સહિત જલ છાંટવું. પછી “શ્રીમદ્દાવિષ્ણુઃ પ્રીયતાં,” એ રીતે કહી, “હમાં
દેવીં પ્રતિગૃહ્ણાતુ મવાન્” એ વાક્ય કહેવું. પછી તુલસીને દેવના હાથનો સ્પર્શ કરાવી, “ક હં
કસ્યા અદાત્કામઃ કામાયાદાત્ કામો દાતા કામઃ પ્રતિગ્રહીતા કામં સમુદ્રમાવિશ કામેન ત્વા પ્રતિ-
ગૃહ્ણામિ કામેતત્તે વૃષ્ટિરસિ ઘૌસ્ત્યા દદાતુ પૃથિવી પ્રતિગૃહ્ણાતુ” એ મંત્ર બીજાપઠે કહેવરાવવો.
પછી યજ્ઞમાને “ત્વં દેવિ મેઽમૃતો મૃયાસ્તુલસીદેવિ પાર્શ્વતઃ ॥ દેવિ ત્વં પૃષ્ઠતો મૃયાસ્ત્વદ્દાનાત્મો-
દમામુયામ્ ॥ દાનસ્ય પ્રતિષ્ઠાસિદ્ધયૈં હમાં દક્ષિણાં સંપ્રદદે” એ મંત્ર બાણી દેવની સમીપે દક્ષિણા
અર્પણ કરવી. પછી “સ્વસ્તિનો મિમીતાં શત્રુ દંદ્રાગ્રી” ઇત્યાદિક પોતપોતાની શાખામાં કહેલાં
શાંતિસૂક્ત અને વિષ્ણુસૂક્તનો શ્રાદ્ધછોાએ પાઠ કરવો. પછી તુલસીસહિત વિષ્ણુની મહાઆરતી
કરી મન્ત્રપુષ્પ સમર્પણ કરી સ્ત્રીસહિત યજ્ઞમાને પોતાના ગોત્રજ અને અમાત્ય (સલાહકાર)
સહિત ચાર પ્રદક્ષિણા કરવી. શ્રાદ્ધછોાને દક્ષિણા દઈ યથાશક્તિ શ્રાદ્ધાલુભોજનનો સંકલ્પ કરી કર્મ
ઈશ્વરને અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે દેવને ભગૃત કરી કાર્તિક માસમાં જે જે પદાર્થ વળ્યેં કર્યાં
હોય તે તે પદાર્થ અથવા પ્રથમ કલા પ્રમાણે બીજા પદાર્થો શ્રાદ્ધછોાને દઈ મત સંપૂર્ણ થવાની
પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાનો મંત્ર,—“હં મતં મયાદેવ, કૃતં પ્રીત્યૈ તવ પ્રમો ॥ ન્યૂનં સંપૂર્ણતાં ચાતુ,
ત્વત્પ્રસાદાઙ્ગનાર્દન.” સાર પછી મત ઈશ્વરને અર્પણ કરવું. ચાતુર્માસ્યમતની સમાપ્તિ પણ એજ
દિવસે કરવી એમ કોઈ અંધકાર કહે છે. બીજા અંધકાર કાર્તિક માસમતનું ઉદ્ધાપન અને ચાતુર્માસ્ય-
મતનું ઉદ્ધાપન એ બન્ને ઔદશ અથવા પૂનમને દિવસે કરવાં એમ કહે છે.

અથવૈકુંઠચતુર્દશી ॥ પૂર્વેયુરુપવાસંકૃત્વારુણોદયવ્યાપિન્યાંચતુર્દશાંશિવસંપૂજ્ય પ્રાતઃપારણ
કામ્યમ્ તથાચતુર્દશીયુકારુણોદયયતિઅહોરાત્રેઉપવાસઃફલિતઃ ઉમયત્રારુણોદયવ્યાસૌપત્રારુણોદ
યેપૂજાપૂર્વેત્રોપવાસઃ ઉમયત્રારુણોદયવ્યાસૌચતુર્દશીયુકારુણોદયેપૂજાપૂર્વેત્રોપવાસઃકેચિત્તુ વિષ્ણુ
પૂજાયામિયનિશીથવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેતદ્વ્યાસૌનિશીથપ્રદોષોભયવ્યાપિનીગ્રાહ્યેત્યાહુઃ અસ્યામેવચતુ
ર્દશ્યાંપરિચ્છાયાંકાર્તિકમાસમતોદ્યાપનાંગત્વેનોપવાસંકૃત્વાધિવાસનંવિધાય રાત્રૌજાગરણંકુર્યાદ્રીતવા
દ્યાદિમંગલૈઃ નરાણાંજાગરેવિષ્ણોર્મોત્તનૃત્યંચકુર્યંતામ્ ગોસહસંચદ્વતાંફલંસમમુદાહૃતમિત્યાદિવાક્યૈ
વિંદિતં ગીતનૃત્યવાદવિષ્ણુચરિતપઠનસ્વેચ્છલાપલીલાનુકારૈર્હરિજાગરંકૃત્વાપરવિદ્યપૌર્ણમાસ્યાંસપત્ની
કાચાર્યૃત્વ્યા અતોદેવેતિદ્વાભ્યાંતિલપાયસંહૃત્વાગોદાનંકાર્યમિતિમાસમતોદ્યાપનં કાર્તિકશુક્લદ્વદશી
પૌર્ણમાસીચમન્યાદિઃ સાપોર્વાઢિકીપ્રાહ્યા અન્યત્પૂર્વેમુક્તમ્ ॥

હવે વૈકુંઠ ચતુર્દશીનો નિર્ણય કહે છે.

પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી અરુણોદયવ્યાપિની ઔદશને દિવસે શિવપૂજા કરી પ્રાતઃકાળે
પારણા કરવી. તેથી જે દિવસે ઔદશયુક્ત અરુણોદય છે તે અહોરાત્ર (દિવસ રાત્રિ)માં ઉપવાસ
કરવો એ સિદ્ધ થયું, બન્ને દિવસે અરુણોદયવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી બીજે
દિવસે અરુણોદયસમયે પૂજા કરવી. બન્ને દિવસે અરુણોદયવ્યાપ્તિ ન હોય તો પ્રથમ દિવસે ઉપ-
વાસ કરી ઔદશયુક્ત અહોરાત્ર હોય તે દિવસેજ અરુણોદયસમયે પૂજા કરવી. કોઈ અંધકાર તો
વિષ્ણુપૂજામાં વૈકુંઠચતુર્દશી નિશીથવ્યાપિની લેવી, બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની હોય તો નિશીથ
અને પ્રદોષ એ બન્ને કાળમાં વ્યાપિની હોય તે લેવી, એમ કહે છે. પૂર્ણિમાપરે વિદ્યા એવી એજ
ઔદશને દિવસે કાર્તિક માસમતનાં ઉદ્ધાપનનું અંગદ્વૃત ઉપોપલ્લ (ઉપવાસ) કરી અધિવાસન કરી,
“ગીત, વાદ ઇત્યાદિક મંગલવડે રાત્રિયે ભગવત્પૂજા કરવું. વિષ્ણુનાં ભગવત્પૂજામાં ગાયન, નૃત્ય કરના-
રાઓને અને સહજ ઔદાન કરનારાઓને સમાન કૃણ મળેછે,” ઇત્યાદિ વાક્યવડે વિધાન કરેલું
એવું ગાયન, નૃત્ય, વાદ, વિષ્ણુના ચરિતનું પઠન, ઇન્દ્રાગ્નિયુક્તારે ભાવણ, અને ભગવદ્ગીતાનું
અનુકરણ ઇત્યાદિવડે હરિભગવત્પૂજા કરી, એકમવડે વિદ્યા એવી પૂનમને દિવસે સ્ત્રીસહિત આચાર્યનું
પરણ કરી “અતો દેવ્યાં” એ જે મંત્રવડે તિલ અને ખાખરા (દૂધપાક)નો હોમ કરી ઔદાન કરવું.

એ રીતે માસવ્રતનું ઉદ્ધાપન કરવું. કાર્તિક શુદ્ધ બારસ અને પૂનમ એ બે તિથિ મન્વાદિ છે. તે પૂર્વાહ્નિકાલ્યાપિની લેવી. બીજો નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહેલો છે.

અસ્યાંચાતુર્માસ્યવ્રતસમાપ્તિઃ ॥ તત્ર ચાતુર્માસ્યવ્રતાનાંસમાપ્તોદાનાનિ નક્ષત્રતેવચચુચ્ચમંપકાં તરોપવાસેગૌઃ ભૂશયનેશચ્યા પમુકાલમોજનેગૌઃ વ્રીહિગોધૂમાદિધાન્યત્યાગેસૌવર્ણવ્રીહિગોધૂમાદિદાનમ્ કુચ્છ્રમતેગોયુગમ્ શાકાહારેગૌઃ પયોમાત્રમક્ષણેપયોવર્જનેચગૌઃ મધુદધિપ્રતવર્જનેવર્ણગૌઃ વ્રહ્મચર્યસ્વર્ણમ્ તાવૂલવર્જનેચચુચ્ચમમ્ મૌનેઘંટાપ્રતકુમ્ભોવચ્ચદ્વયંચ રંગવહ્લીકરણેગૌઃ સુવર્ણપત્રંચ દીપદાનવ્રતેદી પિકાવચ્ચદ્વયંચ ભૂમિમોજનોસ્યકપાત્રંગૌઃ ગોપ્રાસેગોવૃષૌ પ્રદક્ષિણાશતેવચ્ચમ્ અમ્યંગવર્જનેતૈલપૂર્ણઘટઃ નપ્તકેશધારણેમધુસર્પિર્દમદાનમ્ યત્રવિશેષતોદાનંનોક્તત્રસર્ણગૌઃ શુદ્ધવર્જનેશુદ્ધપૂર્ણ સસુવર્ણ તાત્ર પાત્રં પવંલવળવર્જનેલવળપૂર્ણતાપ્રપાત્રમિતિકચિત્ અસ્યામેવલક્ષપ્રદક્ષિણાલક્ષનમસ્કારાણામાપાઢ્યા દાધારધ્યાનામુદાપનંકાર્યમ્ પવંતુલસીલક્ષપૂજાંકાર્તિકેમાથેવારમ્યપ્રત્યહંસદ્ધસુલસીલમર્પણેન લક્ષં સમાપ્ય માધ્યાવૈશાખ્યાંવોદાપનંકાર્યં પવંપુષ્પાદિલક્ષપૂજાયાજિપ્ત તત્રવિલ્વપત્રલક્ષેણલક્ષ્મીપ્રાપ્તિઃફલં દુર્વાલક્ષેણારિષ્ટાંતિઃ ચંપકલક્ષેણાયુષ્યમ્ અતસીલક્ષેણવિદ્યા તુલસીલક્ષેણવિષ્ણુપ્રસાદઃ ગોધૂમતંડુલા વિપ્રશસ્ત્યાન્યલક્ષેણદુઃસ્વનાશઃ પવંસર્વપુષ્પૈઃ સર્વકામાપ્તિઃ પવંલક્ષવર્તિવ્રતમપિમાસત્રયંકૃત્વા કાર્તિકેમાથેયૈશાસ્ત્રેયાજત્તરોત્તરપ્રશસ્તેસમાપનીયમ્ પવંધારણપારણવ્રતોદાપનમપિપૂર્ણમાસ્યામેવ કાર્તિકમા સમ્પતાનાંમાસોપવાસાદીનાંદ્વાદશ્યામેવસમાપનમ્ તત્રાસંમવેર્ણમાસ્યામ્ પવંગોપદ્મવ્રતમાપાઢશુક્રેકા દશ્યાદાધારમ્ય પ્રત્યહંત્રયસ્ત્રિશદ્રોપધ્યાનિવિલિપ્ય ગંધપુષ્પૈઃપ્રપૂજ્ય તાવત્સંપ્ત્યાકાર્ધ્યનમસ્કારપ્રદક્ષિણાઃકૃત્વા કાર્તિકદ્વાદશ્યાંત્રયસ્ત્રિશદ્રૂપધ્યાનંદયાદેવંચત્સરપંચકમનુષ્ઠાયાદાપનંકુર્યાત્ લક્ષપ્રદક્ષિણા દિગોપપ્રપયંતોદાપનાનામિતિકર્તવ્યતાઃ કૌસ્તુભેદ્રષ્ટ્યાઃ કાર્તિકેપૌર્ણમાસ્યાઃકૃત્તિકાનક્ષત્રયોગેમહાપુષ્યત્વં રોહિણીયોગેમહાકાર્તિકીત્વમ્ કાર્તિક્યાંકૃત્તિકાયોગેયઃકાર્તિકેયદર્શનંકરોતિસત્સત્સુજન્મસુધનાઢ્યોવૈદપારગોવિપ્રોમવેત્ વિશાસ્ત્રાસ્થેસૂર્યસતિયદિનેચંદ્રનક્ષત્રંકૃત્તિકાતત્રપક્ષકયોગઃ અયંપુષ્કરતીર્થંતિપ્રશસ્તઃ ॥

· એ પૂનમને દિવસે આતુર્માસ્યવ્રતની સમાપ્તિ કરવી. આતુર્માસ્યવ્રતની સમાપ્તિમાં દાન કરવાં તે કહે છે, નકાત્રતનો નિયમ કરેલો હોય તો બે વચ્ચે દેવાં. એકાંતર ઉપવાસવ્રતમાં ગૌદાન, પૃથ્વીઉપર રાખન કરવું એ વ્રત ક્રીડું હોય તો રાધ્યાદાન, છઠ્ઠા કાળમાં ભોજનવ્રત ક્રીડું હોય તો ગૌદાન, ચોખ્ખા ગહું ઇલાદિક ધાન્યનો ભાગ ક્રીધો હોય તો સુવર્ણના ચોખ્ખા ગહું ઇલાદિક કરી તેનું દાન કરવું. કૃત્તિકાવ્રત ક્રીધાં હોય તો બે ગાય દેવી. શાકહાર ક્રીધો હોય તો ગૌદાન કરવું. માત્ર દૂધ ભક્ષણ ક્રીડું હોય અથવા દૂધનો ભાગ ક્રીધો હોય તો ગૌદાન કરવું. મધ, દહી, ઘી એનો ભાગ ક્રીધો હોય તો વચ્ચે અને ગાયનું દાન કરવું. બ્રહ્મચર્ય ધારણ ક્રીડું હોય તો સુવર્ણ દાન કરવું. તાંબુલ વળ્ય ક્રીડું હોય તો બે વચ્ચેનું દાન કરવું. ઔનવ્રત ધારણ ક્રીડું હોય તો ઘંટા, ઘૂત કુંભ, અને બે વચ્ચેનું દાન કરવું. દેવમંદિરમાં રંગવહ્લી (ચિત્ર કાઢવા) નો નિયમ હોય તો ગાય અને સુવર્ણનાં કમલનું દાન કરવું. દેવમંદિરમાં અથવા બ્રાહ્મણના ઘરમાં દીપદાનનો નિયમ હોય તો દીવી અને બે વચ્ચેનું દાન કરવું. ભૂમિ ઉપર ભોજન કરતો હોય તો કાંસાનું પાત્ર અને ગાયનું દાન કરવું. ગોપ્રાસનો નિયમ હોય તો ગાય અને બલદ. નિલ સો પ્રદક્ષિણાનો નિયમ હોય તો વચ્ચેનું દાન કરવું. અભ્યંગ વળ્ય ક્રીધો હોય તો તૈલવડે પૂર્ણ ઘસાનું દાન કરવું. નળ, કેસનાં ધારણનો નિયમ હોય તો મધ, ઘૂત અને સુવર્ણનું દાન કરવું. જે વ્રતભાટે વિશેષ કરી (બીજું) દાન કર્યું નથી તે વ્રતભાટે સુવર્ણ અને ગાયનું દાન કરવું. ગોળ વળ્ય ક્રીધો હોય તો ત્રાંબાનાં પાત્રમાં સુવર્ણ સહિત ગોળ ભરી તેનું દાન કરવું. એ રીતે લવણ (મીઠું) વળ્ય ક્રીડું હોય તો લવણપૂર્ણ એવા ત્રાંબાના પાત્રનું દાન કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથમાં છે. આપાઢની પૂનમ ઇલાદિક દિવસે આરંભ કરેલાં જે લક્ષ પ્રદક્ષિણા અથવા લક્ષ નમસ્કારરૂપ વ્રત તેમનું ઉદ્ધાપન પણ એજ પૂનમને દિવસે કરવું. એ પ્રમાણે તુલસીની લક્ષ પૂજાનો કાર્તિક અથવા માઘ માસમાં આરંભ કરી નિલ એક સહસ્ર તુલસી અર્પણ કરવી, તે લક્ષ પૂજા સમાપ્ત કરી, માઘ માસની અથવા વૈશાખ માસની પૂનમને દિવસે તેનું ઉદ્ધાપન કરવું. એ પ્રમાણે પુષ્પાદિક લક્ષ પૂજાનો પણ નિર્ણય બાલુલો. તેમાં બિલ્વપત્રવડે લક્ષ પૂજા કરવાથી લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ એ ફળ થાય છે. દ્વાવડે લક્ષ પૂજા કરવાથી અરિષ્ઠ (અદ્યપમૃત્યુ) નાશ

થાય છે. ચપાના પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી આયુષ્યવૃદ્ધિ થાય છે. અતગી (અલસી) નાં પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી વિદ્યાપ્રાપ્તિ થાય છે. તુલસીની લક્ષ પૂજવડે વિખણ પ્રસન્ન થાય છે. ગાંડુ, ચોખા ઇત્યાદિક ઉત્તમ ધાન્યની લક્ષ પૂજવડે દુઃખ નાશ થાય છે. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારનાં પુષ્પવડે લક્ષ પૂજ કરવાથી સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. એ રીતે લક્ષ દીપકનું વ્રત પણ ત્રણ માસ પર્યંત કરી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ એવા કાર્તિક, માઘ અથવા વૈશાખ એ માસમાં સમાપ્ત કરવું. એ પ્રમાણે ધારણ પારણવ્રતનું ઉદાપન પણ પૂનમને દિવસેજ કરવું. માસ પર્યંત ઉપવાસ કરવા ઇત્યાદિક કાર્તિકમાસ વ્રતની સમાપ્તિ દ્વાદશીને દિવસેજ કરવી. દ્વાદશીને દિવસે ન થાય તો પૂનમને દિવસે કરવી. એ પ્રમાણે આપાઢ શુદ એકાદશી ઇત્યાદિક દિવસે ગોપકવ્રતનો આરંભ કરી; નિત્ય તેત્રીસ ગોપક કરી ચંદન, પુષ્પવડે તેમની પૂજ કરી અર્ચ્ય, નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા તેત્રીસ તેત્રીસ કરી; કાર્તિક શુદ બાર-સને દિવસે તેત્રીસ અપૂષ (માલપુવા) નું વાચન દાન કરવું. એ પ્રમાણે પાંચ વર્ષપર્યંત ગોપકવ્રત કરી ઉદાપન કરવું. લક્ષ પ્રદક્ષિણા વ્રતયજ્ઞી આરંભ કરી ગોપકવ્રતપર્યંત ઉદાપનનો વિધિ કૌરુભ ગ્રંથમાં લેવો. કાર્તિકની પૂનમને દિવસે કૃત્તિકા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો મહાપુણ્ય છે. રેહિણીનો યોગ હોય તો તેને મહાકાર્તિકી એમ કહે છે. કૃત્તિકા નક્ષત્રયુક્ત કાર્તિકની પૂનમને દિવસે જે મહુષ્ય કાર્તિકરવામાંનું દર્શન કરેછે તે સાત જન્મપર્યંત ધનાઢ્ય અને વેદપારંગ, એવો બ્રાહ્મણ થાય. વિગાખા નક્ષત્રના સૂર્ય છતાં જે દિવસે ચંદ્રનક્ષત્ર કૃત્તિકા આવે તે દિવસે પદ્મક યોગ થાય છે એ યોગ પુષ્કરતીર્થમાં અતિ પુણ્યકારક છે.

અસ્યામેવત્રિપુરાત્થયદીપદાનમુક્તમ્ ॥ કાર્તિકેપૌર્ણમાસ્યાંકામ્યવૃષોત્સર્ગોત્તિપ્રશસ્તઃ પવંત્ર જામ્બરધૃતધૈન્વાદિમહાદાનમપિપ્રશસ્તમ્ વૃષોત્સર્ગસ્યાશ્વિનીપૌર્ણમાસીપ્રહજ્ઞદ્વયમયનદ્વયંત્રિપુણ્યદ્વયંચેતિકાલાંતરાણિ અન્યવ્રમાપીચૈત્રીચૈશ્વશ્રીફાલગુન્યાપાઢીચેતિપૌર્ણમાસ્યોરેચતીનક્ષત્રં વૈધૃતિવ્યતીપાતીપુગાદિમન્વાદિસૂર્યસંક્રાંતિપિતૃક્ષયાદ્વાદકાઅપિકાલાઠક્તાઃઅન્નવૃષોત્સર્ગપ્રયોગોતિવિસ્તૃતોનાનાશાયામેદમિત્રાકોસ્તુમેદ્રધ્વઃ ॥

એ (કાર્તિકની) પૂનમને દિવસેજ ત્રિપુર એ નામના દીપકનું દાન કરવું. કાર્તિક માસની પૂનમને દિવસે કામ્ય (કામનાથી કરવાનો) વૃષોત્સર્ગ કરવો, તે અતિ પુણ્યકારક છે. એ રીતે હાથી, ઘોડા, રથ, ધૃતધેનુ આદિ મહાદાન કરવાં, એ પણ અતિ પુણ્યકારક છે. વૃષોત્સર્ગભાટે આશ્વિન માસની પૂનમ, સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્રગ્રહણ, ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયન, મેષ સંક્રાંતિ અને તુલા સંક્રાંતિ, એવા બીજા કાળ કલા છે. બીજા પ્રયોગમાં; માઘ, ચૈત્ર, વૈશાખ, ફાલ્ગુન અને આપાઢ એ માસોની પૂનમ, રેવતી નક્ષત્ર, વૈધૃતિ, વ્યતીપાત, યુગાદિ, મન્વાદિ, સૂર્યસંક્રાંતિ, પિતાની સંવત્સરીનો દિવસ અને અષ્ટકો શ્રાદ્ધના દિવસો, એ પણ કામ્યવૃષોત્સર્ગના કાળ કલા છે. એ વિષે અનેક શાખાઓના ભેદવડે ભુદો ભુદો અને અતિ વિસ્તારવાળો એવો કામ્યવૃષોત્સર્ગનો પ્રયોગ કૌરુભ ગ્રંથમાં લેવો.

કાર્તિકકૃષ્ણાષ્ટમીકાલાષ્ટમી ॥ જ્યંપૂર્ણિમાંતમાસપક્ષેમાર્ગશીર્ષેકૃષ્ણાષ્ટમીત્યુચ્યતે સેવંમ ધ્યાતુવ્યાપિનીમાદ્યા દિનદ્વયેમધ્યાહ્ન્યાસૌર્ણ્યેવેતિસિંધૌસ્થિતં પ્રદોષવ્યાપિનીતિકૌસ્તુમે ઝમયદિને પ્રદોષવ્યાપિનાંતદેકવેદાસ્પર્શયાપૈવ યદાપૂર્વેવપ્રદોષવ્યાપિરેવપ્રત્નમધ્યાહ્ન્યાતિરેચતદા ચહુશિષ્ટાચારાનુરોધાત્પ્રદોષવ્યાપ્યૈર્નિર્ણયોનમધ્યાહ્ન્યાસ્યેતિમાતિ અન્નકાલમૈત્વપૂજાંકૃત્વાત્રયોર્ચ્ચાંદેયાઃ ઉપવાસોજાગરણકાર્યઃ इतिશ્રીમદ્વ્રંતોપાખ્યાયસૂત્રુકારીનાથોપાખ્યાયવિરચિત્તે ધર્મસિંધુસારે કાર્તિકમાસ વૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

કાર્તિકની કૃષ્ણ આઠમને કાળાષ્ટમી એમ કહે છે. પૂર્ણિમાંત માસના પક્ષ પ્રમાણે એ માર્ગશીર્ષ માસમાં કૃષ્ણાષ્ટમી કહેવાય છે. તે એ આઠમ મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે મધ્યાહ્નકાલવ્યાપિની હોય તો પ્રથમનીજ લેવી એમ નિર્ણયસિંધુમાં છે. અને પ્રદોષવ્યાપિની લેવી એમ કૌરુભમાં છે. બન્ને દિવસે પ્રદોષવ્યાપિ હોય અથવા પ્રદોષના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો

૧ અષ્ટક શ્રાદ્ધના દિવસો માર્ગશીર્ષ માસના પ્રકરણમાં કલા છે.

૨ પૂર્ણિમાંત માસમાં પ્રથમ કૃષ્ણપક્ષ, અને પછી શુક્લપક્ષ એમ થાય છે.

બીજા દિવસનીજ લેવી. જ્યારે પ્રથમ દિવસે પ્રદોષવ્યાપ્તિજ હોય અને બીજા દિવસે મધ્યાહ્નવ્યાપ્તિજ હોય ત્યારે બહુ શિષ્યોના આચાર છે તેથી પ્રદોષકાલવ્યાપ્તિવરેજ નિર્ણય કરવો, મધ્યાહ્નકાલવ્યાપ્તિવરે નિર્ણય કરવો નહીં એમ ભાસે છે. એ આઠમને દિવસે કાળભેરવની પૂજા કરી ત્રણ અર્ધ દેવાં. તેમજ ઉપવાસ અને જાગરણ કરવું. ઇતિ શ્રીમદ્નંતોપાધ્યાયસૂત્રકારીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે કાર્તિકમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

अथमार्गशीर्षमासः ॥ धनुःसंक्रांतौषराःषोडशनाढ्यःपुण्याः अन्यत्रागुक्तम् ॥

હવે માર્ગશીર્ષ માસનાં કૃત્ય કહે છે.

ધનુઃસહાંતિની પ્રવેશ પછીની સોળ ઘડી પુણ્યકાલ. બીજા નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહ્યો છે.

मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यां नागपूजादाक्षिणात्यानां प्रसिद्धा इयंपृथ्वीयुताम्राहोत्यादिविशेषः प्रथमपरिच्छेदे
उक्तः ॥

માગસર શુદ્ધ પાંચમને દિવસે નાગપૂજા કરવી, તે દક્ષિણ દેશના લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જા
પાંચમ પછીયુક્ત લેવી ઇલાદિક વિશેષ નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કલ્પો છે.

मार्गशीर्षशुक्लपक्षीचंपापक्षीमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा ॥ अग्रतिथिद्वयेयस्मिन्दिनेरषिचारमौम
वारशततारकावैधृतीनांमध्येधिकैयांगः सापूर्वापरामुहूर्तत्रयव्यापिनीप्राह्या दिनद्वयेपियोगाभावे
परैवत्रिमुहूर्ताप्राह्या इत्येवस्कंदपक्षीसापूर्वाप्राह्या अथसप्तम्यासूर्यम्रतंतद्विधिःकौस्तुभे मृगयुतायापौर्ण
मास्यालवणदानेसुंदररूपता ॥

માગસર શુદ્ધ પક્ષની છઠ્ઠે ચંપાપદ્મી એમ કહે છે. એ ચંપાપદ્મી મહારાષ્ટ્ર લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ ચંપાપદ્મી, અને દિવસે હોય તો જે દિવસે રવિવાર, ભીમવાર, શતભિષા, વૈધૃતિ એવા- માંથી અધિક યોગ આવે તે છ ઘડી વ્યાપિની હોય એવી પ્રથમ દિવસની અથવા બીજા દિવસની લેવી. પ્રથમ કહેલા યોગો અને દિવસે ન હોય તો છ ઘડી વ્યાપિની એવી બીજા દિવસની લેવી, એ છાતુંજ સ્કંદપદ્મી એવું નામ છે. તે પ્રથમ દિવસની લેવી. પછી સાતમને દિવસે સૂર્યવ્રત કરવું. તેના વિધિ કૌસ્તુભમાં કહ્યો છે. મૃગશિર નક્ષત્રે યુક્ત માર્ગશીર્ષ માસની પૂનમને દિવસે લવણું દાન કરવાથી સ્વરૂપમાં સુંદરપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः ॥ इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्या पौर्णमास्यावाप्रदोषेआश्वलायनैःप्रत्यवरोहणंकार्यं तत्रकर्मकालव्यापिनीतिथिः तत्प्रयोगःप्रयोगरत्नकौ स्तुभादौत्रेयः मार्गशीर्षादिमासचतुष्टयस्यरूष्णाष्टमीचण्डिकाश्राद्धानि तत्पूर्वसप्तमीपुपूर्वद्युःश्राद्धानि तदुत्तरनवमीपुचान्वष्टक्यश्राद्धानिकर्तव्यानि एवंमाद्रूष्णपक्षेपिअष्टकादिश्राद्धानिकार्याणीति पंचाष्टकापक्षआश्वलायनमिश्रशास्त्रिणां आश्वलायनानान्तुमार्गादिचतुरष्टकापक्षपच भाद्रपदरूष्णाष्टम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्प्यसर्वमष्टकाश्राद्धवत्कार्यं सप्तम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकरंतुपूर्वद्युःश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पः नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पइतिविशेषः एवंमाद्रूष्णाष्टमीश्राद्धस्यमाध्यावर्षसंज्ञकत्वादाश्वलायनानांचतुरष्टकापक्षः अन्यशास्त्रिणांपौषादित्रयष्टकापक्षोपि एवंसर्वाअष्टकाःकर्तुमशक्ते नएकैवाष्टकाकार्या साचमाधपौर्णमास्यनंतररूष्णपक्षस्यसप्तम्यामष्टम्यांनवम्यामितिदिनत्रयेकार्या दिनत्रयेश्राद्धत्रयंकर्तुमशक्तेनमाधरूष्णेष्टमीश्राद्धमेवकार्यं तत्राष्टकाश्राद्धेऽपरारहव्यापिन्यष्टमीग्राह्या दिनद्वयेव्याप्त्यव्याप्त्यादौदर्शवन्निर्णयः अष्टम्यनुरोधेनपूर्वपरदिनयोःपूर्वद्युःश्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धेकार्यं नतुसप्तम्यादेरपरारहव्यातिरपेक्षणीया एकदिनेप्यशक्तस्यप्रत्याज्ञायाः अनडुहोयवसमाहरेत् अग्निनावाकक्षंदहेदपिधानूचानेभ्यउदकुंभमाहरेदपिवाश्राद्धमंजानधीयीतेति कचिदुपवासोप्युक्तः एवंश्रवणाकर्मदिपाकसंस्थालोपेप्रतिपाकयज्ञंप्राजापत्यरूच्यंश्रायश्चित्तमुक्तं मलमासेष्टकाश्राद्धानिनकार्याणीतिनारायणवृत्तिः अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगःकौस्तुभप्रयोगरत्नादौ अत्राष्टमीश्राद्धेकामकालसंज्ञकौविश्वेदेवौ सप्तमीनवम्योस्तुपुरुवार्षर्धाविति आहिताग्नेःपूर्वद्युःश्राद्धांगहोमोष्टकांगहोमोन्वष्टकाग्नौकरणहोमोदिनत्रयेहविःश्रप

જંચદક્ષિણાન્નોભવતીતિવિશેષઃ શેપમનાહિતાશ્ચિવત્ અષ્ટકાલોપેપ્રાજાપત્યમુપવાસોવાપ્રાયશ્ચિત્તં અન્વ
ષ્ટક્યલોપેતદ્દિનેશતવારમેર્મિદ્યુમિઃસુમનાહતિમંત્રજપઃ ॥

માર્ગશીર્ષ માસની પૂનમને દિવસે દત્તાત્રેયનો અવતાર થયો છે. એ પૂનમ પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. માગસર શુદ્ધ ચૌદશ અથવા પૂનમને દિવસે પ્રદોષ કાળે આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ પ્રત્યવરોહણ નામનું કર્મ કરવું. તે પ્રત્યવરોહણ માટે 'કર્મકાળવ્યાપિની' તિથી લેવી. પ્રત્યવરોહણનો પ્રયોગ પ્રયોગ-રત (નારાયણભટ્ટી), કૌરુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં જોવો. માગસર આદિ ચાર માસના કૃષ્ણપક્ષની આઠમને દિવસે અષ્ટકાશ્રાદ્ધ, તે આઠમથી પ્રથમ સાતમને દિવસે પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધ, અને તે આઠમની પાછળની નોમને દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ, એ રીતે શ્રાદ્ધ કરવાં એ પ્રમાણે ભાદરવાના કૃષ્ણ-પક્ષમાં પણ અષ્ટકા ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધ કરવાં, એવો પાંચ અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો પક્ષ, આશ્વલાયનોયકી ભુદા બીજી શાખાવાળાઓએ કરવો. આશ્વલાયનોએ તો માગસર આદિક ચાર અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો પક્ષ જ કરવો. ભાદરવા વદ આઠમને દિવસે તો, "માઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરી સઘળું કર્મ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ પ્રમાણે જ કરવું—સાતમને દિવસે તો, "માઘ્યાવર્ષશ્રાદ્ધં કર્તું પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરવો. નવમીને દિવસે તો, "અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરવો, એ વિશેષ કહ્યો છે. એ રીતે ભાદરવા વદ આઠમનું માધ્યાવર્ષ એવું નામ છે, માટે આશ્વલાયનોએ ચાર અષ્ટકાનો પક્ષ કરવો. બીજી શાખાવાળાઓએ પૌષાદિક ત્રણ અષ્ટકાનો પક્ષ પણ કરવો. એ પ્રમાણે જો સર્વ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય તો તેણે એક જ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરવું. તે અષ્ટકા-શ્રાદ્ધ માઘની પૂનમ પછી કૃષ્ણપક્ષમાં સાતમ, આઠમ અને નોમ એ ત્રણ દિવસે કરવું. ત્રણ દિવસ શ્રાદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય તો તેણે માઘ વદ અષ્ટમીનું જ શ્રાદ્ધ કરવું. એ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ માટે આઠમ લેવી તે અપરાહ્લકાવ્યાપિની લેવી. બન્ને દિવસે અપરાહ્લકાવ્યાપિની હોય તો અથવા ન હોય તો દર્શશ્રાદ્ધની પેઠે નિર્ણય જાણવો. જે દિવસે અષ્ટમી હોય તેને આગલે દિવસે પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધ અને આઠમને બીજે દિવસે અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધ એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરવાં. સાતમ અને નોમને દિવસે અપરાહ્લકાવ્યાપિની જરૂર નથી. એક દિવસ પણ અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરવાને સમર્થ ન હોય તો તેણે પ્રત્યાશ્રાય (ગૌણપક્ષ) સ્વીકાર કરવા, તે આ પ્રમાણે:—“બળદોને ઘાસ ખવરાવવું. અગ્નિમાં મુકેલું ઘાસ બાળવું. અનૂચ્ચાન (ગુરૂ પાસેથી અગસહિત વેદ લખુનારાઓ)ને જળપૂણું કળશ દેવા, અથવા શ્રાદ્ધના મંત્રોનો પાઠ કરવો.” કોઈ ગ્રંથમાં ઉપવાસ કરવો એમ પણ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે શ્રવણકર્મ ઇત્યાદિક પાકસંસ્થાઓનો લોપ થાય તો દર એક પાકયજ્ઞના લોપમાટે પ્રાન્તપલ્લકૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એમ કહ્યું છે. મલમાસમાં અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરવાં નહીં એમ (આશ્વ-લાયનગૃહ્યસૂત્ર ઉપર) નારાયણ પડિતે લખેલી વૃત્તિમાં છે. અષ્ટકાદિ ત્રણ શ્રાદ્ધનો પ્રયોગ કૌરુભ, પ્રયોગરત ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં જોવો. એ અષ્ટમીશ્રાદ્ધમાં કામકાળ નામના વિશ્વદેવા લેવા. સપ્તમી અને નવમીના શ્રાદ્ધમાં પુરૂરવાર્દ્ર નામના લેવા. આહિતાગ્નિ (અગ્નિહોત્રી) હોય તેણે કરવાના પૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધનો અંગભૂત હોમ, અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો અંગભૂત હોમ, અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધનો અગ્નૌકરણહોમ અને ત્રણ દિવસ હવિ (હોમના પદાર્થ)નું શ્રપણ (સંધવું), એ સઘળું દક્ષિણાગ્નિમાં કરવું, એટલો વિશેષ છે. બાકી રહેલું સઘળું કાર્ય શુદ્ધાગ્નિપ્રમાણે કરવું. અષ્ટકાશ્રાદ્ધનો લોપ થાય તો 'પ્રાન્ત-પલ્લ', અથવા ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધનો લોપ થાય તે દિવસે, "મિદ્યુમિઃ સુમનાઃ" એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો.

માર્ગશીર્ષાદિરવિવારેપુકામ્યંસૌરવ્રતમુક્તમ્ ॥ તત્રમહ્યાણિ મૌર્ગેતુલસીપત્રત્રયં પૌષેત્રિપ
લંઘૃતં માપેતિલાનામુષ્ટિત્રયં ફાલ્યુનેત્રિપલંદધિ ચૈત્રેત્રિપલંબુગ્ધં વૈશાલેગોમયં જ્યેષ્ઠેતોયાંજલિત્રયં આ
પાદેમરીચક્રત્રયં ધ્રાવણેત્રિપલાઃસકયઃ માદ્રેગોમૂત્રં આશ્વિનેશર્કરઃ કાર્તિકેસદ્ધવિરિતિ ર્હતિથીમદનં
સોપાધ્યાયસ્નુકારીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે માર્ગશીર્ષમાસકૃત્યનિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

૧ કર્મકાળ સૂચાંત્ર પછી જ માટે સૂચાંત્ર તથા પછી જે દિવસે વ્યાપ્તિ હોય તે લેવી

૨ ત્રીજી પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં કૃષ્ણનાં લક્ષણમાં પાદકૃષ્ણ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પાદકૃષ્ણને આદાય તે કમવર્ગી શ્રીકૃષ્ણ એ તો તે પ્રાન્તપલ્લ કહેવાય છે,

૩ માર્ગશીર્ષમાસગણેતુ મંત્રનું રચનારેખિત્યયઃ દ્યવમગ્નિ ॥

માગસર માસથી ચાર માસપર્યંત પ્રત્યેક રવિવારે કામ્ય એવું સૌર (સૂર્ય) વ્રત કરવું. તે વ્રતમાં ભક્ષણ કરવાયોગ્ય પદાર્થ કહે છે;—માગસર માસમાં ત્રણ ત્રણ તુલસીપત્ર, પૌષમાં ત્રણ પળ ધી, માઘમાં ત્રણ મુઠી તિલ, ફાગણમાં ત્રણ પળ દહીં, ચૈત્રમાં ત્રણ પળ દૂધ, વૈશાખમાં છાણુ, જ્યેષ્ઠમાં ત્રણ અંજલી જળ, આષાઢ માસમાં ત્રણ મિરી, શ્રાવણમાં ત્રણ પળ સાતવાને લોટ, ભાદ્રપદમાં ગોમૂત્ર, આશ્વિનમાં સાકર, કાર્તિકમાં શુદ્ધ હવિ એ રીતે ભક્ષણ કરવું. ઇતિ શ્રીમદ્નંતાપાઠ્યાયસુતકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતોધર્મસિંધુસારે માર્ગશીર્ષકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ॥

અથપૌષઃ ॥ દિવામકરસંક્રમેસંક્રાંત્યનંતરંચત્વાર્શિશાશ્વત્યુષ્ણાઃ ઘટિકાચત્પદિનરોપેમકરસંક્રાંતૌસંક્રાંત્યાસન્નપૂર્વકાલેદિવૈવધ્યાનશ્રાદ્ધદાનમોજનાનિકાર્યાણિ રાત્રૌશ્રાદ્ધદાનાદેનિવેધાત્સલ્પદિનભાગે જ્ઞાનશ્રાદ્ધલ્પમોજનાદેઃકર્તુમશક્યત્વાદ્રાત્રૌમોજનનિવેધાત્પુત્રવત્કૃત્તિહિતપવાસનિવેધાથ તસ્માદીદશવિપયેપરપુણ્યકાલત્વાધિત્વા મકરસંક્રાંતિઃપૂર્વભાગપવપુણ્યત્વજ્ઞેયં રાત્રૌપૂર્વભાગેનિશીથેવામકરસંક્રમે ઉત્તરદિનંપુણ્યં તત્રાપ્યુત્તરદિનપૂર્વાર્થપુણ્યતરં તત્રાપિસૂર્યોદયોત્તરંપંચનાઢ્યઃપુણ્યતમાઃ એવંરાત્રિસંક્રાંતિવિપયેન્યત્રાપિ યત્રપૂર્વદિનોત્તરાર્થપુણ્યત્વંતત્રદિનાંતેપંચનાઢીનાંપુણ્યતમત્વં યત્રોત્તરદિનપૂર્વાર્થપુણ્યત્વંતત્રોદયોત્તરંપંચનાઢીનાંપુણ્યતમત્વં એવંદિવાસંક્રમેપિસંક્રાંતિસન્નિહિતનાઢીનાંમકરાર્થપૂત્રારાસંક્રાંતિપૂર્વાસાંપુણ્યતમત્વજ્ઞેયમ્ યાયાઃસન્નિહિતા નાઢ્યસ્તાસ્તાઃ પુણ્યતમાઃ સ્મૃતાઈત્યુકેઃ મુદ્દર્શિતામપ્યાત્રૌતુ સૂર્યાસ્તાદૂર્ધ્વચટ્ટીત્રયંસંધ્યાકાલસ્તત્રમકરસંક્રમે પરદિનેપુણ્યત્વાધિત્વા પૂર્વદિનેપુણ્યત્વમુક્તં નેદં સર્વવ્રધર્મશાસ્ત્રપ્રયોગુદ્દશ્યતે શુક્લપક્ષેતુસસમ્યાંસંક્રાંતિપ્રવ્રજાધિકા અબ્રહ્મચરવિસંક્રમેપ્રાતેનજ્ઞાયાચત્સુમાનવઃ સસજન્મનિરોગીસ્યાન્નિર્ધનશ્ચેવજાયત ઇતિવચનાન્મનુષ્યમાત્રસ્ય જ્ઞાનનિત્યં એવંશ્રાદ્ધમપ્યધિકારિણોનિત્યં તચ્ચાર્પિઠકં સંક્રાંતૌયાનિદત્તાનિદ્યવ્યકવ્યાનિદાતૃભિઃ તાનિનિત્યંદદાતૃકઃપુનર્જન્મનિજન્મનિ અયનસંક્રાંતૌત્રિદિનમુપવાસઃ યદ્વાસંક્રાંતિમત્યહોરાત્રેપુણ્યકાલવત્યહોરાત્રેયોપવાસકૃત્યોકપુણ્યકાલેજ્ઞાનદાનાદિકાર્યં અયનુપવાસઃ સાપસ્યમૃદ્ધ્યેનનકાર્યઃ ધેનુંતિલમયીરાજન્દ્યાષ્ટૈવોત્તરારાયણે તિલતૈલેનદીપાશ્ચદેયાઃશિવગૃહેશુભાઃ સતિલૈસ્તંદુલૈશ્ચૈવપૂજયેદ્દિપિવચ્છિદ્રં તસ્યાંકૃણ્ણતિલૈઃજ્ઞાનકાર્યંચોદ્રતંતંતિલૈઃ તિલાદેયાશ્ચહોતવ્યામધ્યાશ્ચૈવોત્તરારાયણે શુક્લતિલૈર્વેવાદિતર્પણં કૃણ્ણતિલૈઃપિતૃતર્પણંચકાર્યં અન્નશંભૌષ્ટતામિપેકોમહાફલઃ અન્નસુવર્ણયુતતિલતાપ્રપાત્રંદેયં તત્રયોગો વક્ષ્યતે અન્નૈર્શિવપૂજામતં પૂર્વદિનેઉપોપ્યસંક્રાંતિદિનેતિલોદ્રતંતતિલજ્ઞાનતિલતર્પણાનિકૃત્વા શિર્વગ્ન્યેનાઢ્યેનમર્દપિત્વાશુદ્ધોદકેનપ્રક્ષાલ્ય યત્ત્રાધુપચારૈઃપૂજયિત્વા સુવર્ણહીરકનીલપદ્મરાગમૌકિકમિતિપંચરત્નાનિકર્પાર્થસુવર્ણવાસમર્પ્ય તિલદીપૈઃસસુવર્ણૈઃસાક્ષતૈસ્તિલૈઃસંપૂજ્ય ઘૃતકંચલંદત્વા વિતાનચામરેસમર્પ્ય વિપ્રેભ્યઃ સસુવર્ણેતિલાન્દત્વાતિલાન્દુત્વાવિપ્રાન્ત્યતૈશ્ચસંભોજ્યદક્ષિણાંદત્વા સતિલંપચગલ્યે પીત્વાપારણંકુર્યાદિતિ અબ્રહ્મદાનંમહાફલં તિલપૂર્વમનદ્વાદંદત્વારોગૈઃપ્રમુચ્યતે અન્નક્ષીરેણભાસ્કરંજાપયેત્સૂર્યલોકપ્રાપ્તિઃ દિવાવિપુવાયનસંક્રાંતૌતસ્મિન્દિનેપૂર્વરાત્રૌઆગામિરાત્રૌચાનધ્યાયઃ રાત્રૌતત્સંક્રમે તસ્યાંરાત્રૌપૂર્વદિવસેઆગામિદિવસેચેતિપશ્ચિન્યનધ્યાયઃ અન્નરાત્રૌસંક્રમેપ્રવ્રજાપ્રાવેચજ્ઞાનદાનાદીતિપદ્મઃકૈશ્ચિલ્લિખિતોનસર્વશિષ્ટસંમતઃ અયનદિનંતત્પરંકરિસંજ્ઞકંચદિનંશુભેપુવર્જ્યમિત્યુક્તં તત્રાર્ધરાત્રાદર્વાગયનસંક્રાંતૌતદિનંતત્પરદિનંચવર્જ્યં નિશીથાત્પરત્રનિશીથેવાસંક્રાંતૌ પરંતત્પરંચવર્જ્યમિતિભાતિ એવંપ્રવ્રજેપ્યુદ્ધામ્ ॥

હવે પૌષ માસનાં કૃત્ય કહે છે.

મકરસંક્રાંતિ દિવસે પ્રવેશ કરે તો પ્રવેશ પછીની ચાલીસ ઘડી પુણ્યકાલ, એક ઘડી ઇલાદિક અલ્પ દિવસ પાછી શેષ છતાં સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો સંક્રાંતિની સમીપના જે પૂર્વકાલ તેમાં જ્ઞાન, દાન, શ્રાદ્ધ અને ભોજન ઇલાદિક કરવાં. રાત્રિએ શ્રાદ્ધ, દાન ઇલાદિકનો નિષેધ છે. તેમ અલ્પ રહેલા દિવસના ભાગમાં જ્ઞાન, શ્રાદ્ધ, ભોજન ઇલાદિક થવાને અશક્ય છે, અને સંક્રાંતિની રાત્રિએ ભોજનનો નિષેધ છે; તેમજ પુત્રવાન ગૃહસ્થને ઉપવાસનો પણ નિષેધ છે માટે એવે

૧ એટલે માગસર માસમાંના ચાર રવિવારને દિવસે એ અર્થ સમજવો. એ રીતે આગળ પણ જણવું.

૨ ૫૭ એ નામના વજનનું પ્રમાણ (પત્ર ૧૩૨ માં) કહ્યું છે.

૩ યા કાચન સંક્રાંતિરિલધ્વં.

પ્રસારે બીજે દિવસે પુણ્યકાલનો બાધ કરી મકરસંક્રાંતિના પ્રથમ ભાગમાંજ પુણ્યકાલ નળવે. રાત્રિએ રાત્રિના પૂર્વભાગમાં, પાછલા ભાગમાં અથવા મધ્યરાત્રિએ મકરસંક્રાંતિ થાય તો બીજે દિવસે પુણ્યકાલ. તેમાં પણ બીજા દિવસનો પૂર્વાર્ધ વિશેષ પુણ્યકાલ, તેમાં પણ સૂર્યોદય પછી પાંચ ઘડી અતિરાય પુણ્યકાલ નળવે. એ રીતે રાત્રિએ સંક્રાંતિપ્રવેશ થયા છતાં બીજા સંક્રાંતિઓમાં પણ નવહાં પૂર્વે દિવસનું ઉત્તરાર્ધ પુણ્યકાલ હોય ત્યાં દિવસના અંતની પાંચ ઘડી વિશેષ પુણ્યકાલ. નવહાં બીજા દિવસનો પૂર્વાર્ધ પુણ્યકાલ હોય ત્યાં સૂર્યોદય પછી પાંચ ઘડી અતિરાય પુણ્યકાલ નળવે. એ રીતે દિવસે સંક્રાંતિપ્રવેશ થાય તો પણ મકરાદિક સંક્રાંતિઓમાં સંક્રાંતિની સમીપની પ્રથમની ઘડીઓ અતિરાય પુણ્યકારક અને ઠકાદિક સંક્રાંતિઓમાં સંક્રાંતિની સમીપની જે જે ઘડીઓ તે તે અતિરાય પુણ્યકારક માનેલી છે, એવું વચન છે. સૂક્તરિતિતા-મણિ ઇલાદિક ગ્રંથમાં તો, સૂર્યાસ્ત પછી ત્રણ ઘડી સંધ્યાકાલ કહ્યો છે, તે કાળે મકરસંક્રાંતિ થાય તો બીજા દિવસનો પુણ્યકાલ બાધિત કરી પૂર્વ દિવસે પુણ્યકાલ કહ્યો છે, પરંતુ તે સર્વ ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં જોવામાં આવતું નથી. “શુકલપક્ષમાં સાતમને દિવસે જે દેવદાયક પણ સૂર્યસંક્રાંતિ થાય તો તે ગ્રહણ કરતાં અધિક નળેલી.” સંક્રાંતિને દિવસે કરવાનાં કૃત્ય કહે છે;—“સંક્રાંતિને દિવસે જે મનુષ્ય જ્ઞાન કરતો નથી, તે સાત જન્મપર્યંત રોગી છતો નિર્ધન થાય છે,” એવું વચન છે માટે મનુષ્યમાત્રે આવશ્ય જ્ઞાન કરવું. એ રીતે અવિકારીને આજ્ઞ પણ નિલ છે. આજ્ઞ પિંડરહિત કરવું. “સંક્રાંતિને દિવસે દેવ, પિતૃ એમનો ઉદ્દેશ કરી દાતા પુરુષ જે જે પદાર્થનું દાન કરે તે તે પદાર્થ ફરી સૂર્ય તેને જન્મ જન્મમાં નિલ આપે છે.” અયનસંક્રાંતિ નિમિત્ત ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. અથવા જે અહોરાત્રમાં સંક્રાંતિપ્રવેશ થતો હોય તે અહોરાત્રમાં અથવા પુણ્યકાલયુક્ત અહો-રાત્રમાં ઉપવાસ કરી પ્રથમ કહેલા પુણ્યકાલમાં જ્ઞાન, દાન, આદિક કરવાં. આ ઉપવાસ પ્રત્ય-યુક્ત ગૃહસ્થે કરવો નહીં. “હે રાજા ! તિલની ધિનું કરી ઉત્તરાયણમાં (મકરસંક્રાંતિને દિવસે) દેવી, તિલના તેલવડે શિવમંદિરમાં ઉત્તમ દીપક દેવા. તિલ અને ચોખાવડે શિવની પૂજા કરવી. તે દિવસે શરીરમાં તિલવડે મર્દન કરી કાળા તિલયુક્ત જલવડે જ્ઞાન કરવું, તિલનું દાન કરવું, તિલને હોમ કરવો, અને તિલનું ભક્ષણ કરવું.” એ મકરસંક્રાંતિને દિવસે એત તિલવડે દેવતાઓનું તર્પણ અને કૃષ્ણ તિલવડે પિતૃનું તર્પણ કરવું. એ મકરસંક્રાંતિને દિવસે મહાદેવ ઉપર ધૃતનો અભિપ્રેક કરવાથી મહાકૃષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સંક્રાંતિને દિવસે સુવર્ણયુક્ત તિલ ત્રાંખાના પાત્રમાં પૂરી તેનું દાન કરવું, તેના પ્રયોગ કહેશે. એ સંક્રાંતિને દિવસે શિવપૂજનરૂપ વ્રત કરવું. તે આ પ્રમાણે:—પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી સંક્રાંતિને દિવસે તિલમર્દન, તિલજ્ઞાન અને તિલતર્પણ કરી મહાદેવને ગાયના ઘૃતનું મર્દન કરી શુદ્ધ ગંજવડે જ્ઞાન કરાવી પછી વસ્ત્રાદિક સામગ્રીવડે પૂજા કરવી. પછી ગુવર્ણ, હીરા, નીલ, માણિક અને મોતી એ પંચરત્ન અથવા આઠ માયા સુવર્ણ શિવને સમર્પણ કરી તિલના તેલના દીપક કરી અને સુવર્ણસહિત, અક્ષત (ચોખા) સહિત તિલવડે પૂજા કરી ધૃતકંબલ સમર્પણ કરી ઉલેચ અને અમર અર્પણ કરી આશ્વલેખે સુવર્ણસહિત તિલનું દાન કરી નિજનો હોમ કરવો. પછી આશ્વલેખ અને સંન્યાસિઓને જોજન કરાવી દક્ષિણા દાન કરી પછી ગોતે તિલસહિત પંચગવ્યનું પાન કરી પારણા કરવી. એ દિવસે વસ્ત્રદાન કરવાથી અતિરાય પુણ્ય મળે છે. “તિલસહિત બળદનું દાન કરવાથી રોગવડે મુક્ત થાય છે. એ મકરસંક્રાંતિને દિવસે સૂર્યને કૃધવડે નવરાવવાથી સૂર્યવોહની પ્રાપ્તિ થાય છે. મેષ, તુલા, કર્ક અને મકર એ સંક્રાંતિઓના દિવસે પ્રવેશ થાય તો તે દિવસ, તેથી પ્રથમ ગઈ રાત્રિ અને આવતી રાત્રિ, એમ (બાર પોહોર) અનધ્યાય. એ સંક્રાંતિઓનું રાત્રિએ સંક્રમણ થાય તો તે રાત્રિ, ગયો દિવસ અને આવતો દિવસ એ રીતે પરિણી (ન્યા અને આવતા દિવસ સહિત મધ્યની રાત્રિ) અનધ્યાય નળવે. એ મકરસંક્રાંતિનો રાત્રિએ પ્રવેશ થાય તો ગ્રહણ પ્રમાણે રાત્રિએજ જ્ઞાન, દાન કરવાં, એવો પક્ષ કેટલાએક ગ્રંથકારોએ લખ્યો છે, પણ સર્વ શિષ્યોને સંમત નથી. અયનસંક્રાંતિનો દિવસ અને તેની નેડનો બીજો દિવસ એ નામનો દિવસ એ જોને દિવસે શુભ કાર્યોમાં વર્જ્ય કરવા એમ કહ્યું છે. તેમાં અર્ધરાત્રી પ્રથમ

અયનસંક્રાંતિ થાય તો તે સંક્રાંતિના દિવસ અને તેની જોડનો બીજો દિવસ એ બે વર્ગ કરવા. અર્ધરાત્રિએ અથવા મધ્યરાત્રિ ગયા પછી અયનસંક્રાંતિ થાય તો બીજો દિવસ અને તેની જોડનો દિવસ એ બે દિવસ વર્ગ કરવા, એમ ભાસે છે. એ રીતે ગ્રહયુગ્માં પણ એ કારિદિનનો નિર્ણય જાણવો.

પૌષ્ણશુક્લપદ્મ્યાંબુધવાસરયુતાયાંજ્ઞાનજપહોમતર્પણવિપ્રમોજનાનિકાર્યાણિ અસ્યાંભરણીયોગેમહાપુણ્ય ત્વમિત્યેકે રોહિણ્યાદ્રાંયોગેદિતિપરે ॥

પોષ સુદિ અષ્ટમીને દિવસે બુધવારનો યોગ હોય તો જ્ઞાન, જપ, હોમ, તર્પણ અને બ્રહ્મ-જ્ઞાન એ કરવાં. એ અષ્ટમીને દિવસે ભરણી નક્ષત્રનો યોગ હોય તો મહાપુણ્ય થાય છે એમ કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે. રોહિણી અથવા આદ્રિના યોગ હોય તો મહાપુણ્ય થાય છે એમ બીજા ગ્રંથકારો કહે છે.

પૌષ્ણશુક્લેકાદશી મન્યાદિઃ તર્પિર્નયઃપ્રાગુક્તઃ ॥

પોષ સુદિ એકાદશી મન્યાદિ છે. તેનો નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કહ્યો છે.

અથમાઘસ્નાનમ્ ॥ તત્રપૌષ્ણશુક્લેકાદશ્યાંપૌર્ણમાસ્યામમાવાસ્યાવાંવામાઘજ્ઞાનારંભઃ માષેદ્વાદ્ શીર્ષર્ણિમાદૌસમાપનમ્ યદ્દામકરસંક્રમણપ્રભૃતિકુંભસંક્રમણપર્યંતંજ્ઞાનંકાર્યં અથજ્ઞાનકાલઃ અરુણોદયમારમ્યપ્રાતઃકલાવધિઃ ઉત્તમંતુલસનક્ષત્રંલુપ્તતારંચમધ્યમં સવિતર્યુદિતેભૂપતતોહીનંપ્રફીર્તિતં માઘમાસેરંત્યાપઃકિંચિદ્ભ્યુદિતેરવૌ બ્રહ્મગ્રંથાસુરાપંવાકંપતંતંપુનીમહે અગ્રાધિકારિણઃ બ્રહ્મચારીગૃહસ્થોવા વાનપ્રસ્થોધમિક્ષુકઃ વાલ્મુક્યુચાનન્ધનરનારીનપુંસકા ઇતિ અયજલતારતમ્યેનફલં તત્સેનવારિણાજ્ઞાનંયદ્દુઃશ્રિયતેનૈરઃ પદ્મફલદંતદ્વિમકરસ્થેદિવાકરે વાપ્યાદૌદ્વાદશાબ્દફલં તદ્વાગેતદ્વિગુણં નદ્યાંતચ તુર્યુર્ણ મહાનદ્યાંશતગુણં મહાનદીસંગમેતચતુર્યુર્ણ ગંગાયાંસહસ્રગુણં ગંગાયમુનાસંગમેપતચ્છતગુણમિતિ યત્રકુત્રાપિજ્ઞાનેપ્રયાગસરંકાર્યં દ્વંસમુદ્રેવ્યતિપ્રશસ્તમ્ ॥

હવે માઘજ્ઞાનનો નિર્ણય કહે છે.

માઘજ્ઞાનનો આરંભ, પોષ સુદિ એકાદશી, પોષ સુદિ પૂનમ, અથવા વદ અમાસને દિવસે કરવો, અને માઘ માસની આરસ અથવા પૂનમ ઇલાદિક દિવસે સમાપ્તિ કરવી. અથવા મકર-સંક્રાંતિના પ્રવેશયત્રી કુંભસંક્રાંતિના પ્રવેશપર્યંત માઘજ્ઞાન કરવું. હવે જ્ઞાનનો સમય કહે છે:—અર્જુણેદ્યને આરંભ કરી પ્રાતઃકાળપર્યંત જ્ઞાનકાળ જાણવો. “હે રાજા! નક્ષત્ર છતાં જ્ઞાન કરવું તે ઉત્તમ, નક્ષત્રો અસ્ત થયા પછી જ્ઞાન કરવું તે મધ્યમ, અને સૂર્યના ઉદય પછી જ્ઞાન કરવું તે હીન (નિકૃષ્ઠ) કહેવાય છે.” “સૂર્ય કિંચિત્ ઉદય થયો હોય તે સમયે માઘ માસમાં જળ એમ યોલે છે કે, બ્રહ્મહત્યા કરનારો, સુરાપાન કરનારો, એવો કયો પાતકી અહીં આવી જ્ઞાન કરે છે જેને અમે પાવન કહીએ.” એ માઘજ્ઞાનભાટે, “બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી, બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ અને યૌવન એવા પુરૂષો, સ્ત્રીઓ અને નપુંસકો,” એ સઘળાં અધિકારી છે. “હવે જળના ભેદબદ્ધે જળભેદ કહે છે:—મકરસંક્રાંતિના સૂર્ય છતાં મનુષ્યો ઉપજી જળવડે ઘરમાં જે જ્ઞાન કરે છે તેને ‘પદ્મ’ જળ મળે છે.” વાવ ઇલાદિકમાં જ્ઞાન કરવાથી દ્વાદશાબ્દનું જળ મળે છે. તલાવમાં જ્ઞાન કરવાથી તેથી બમણું જળ, નદીમાં જ્ઞાન કરવાથી દ્વાદશાબ્દ કરતાં ચોથાણું જળ મળે છે. મહાનદીમાં શતગુણ જળ, જે મહાનદીના સંગમમાં જ્ઞાન કરવાથી તેથી ચોથાણું જળ થાય છે. ગંગાજીમાં જ્ઞાન કરવાથી સહસ્રગુણ જળ, ગંગા અને યમુનાના સંગમમાં જે કરતાં શતગુણ જળ જાણવું. જે કોઈ પણ ઠેકાણે જ્ઞાન કરવું ત્યાં પ્રયાગનું સ્મરણ કરવું. એ જ્ઞાન સમુદ્રમાં કરવાથી પણ જ્ઞાતિ ઉત્તમ છે.

અથવિધિઃ ॥ માઘમાસમિમંપૂર્ણજ્ઞાસ્યેહંદેવમાધવ તીર્થસ્યાસજલેનિત્વમિતિસંકલ્પ્યચેતસિ હત્યે કતીર્થપરિગૃહ્ય દુઃખદારિદ્યનાશાયશ્રીવિષ્ણોસ્તોપનાયચ પ્રાતઃજ્ઞાનંકરોમ્યધમાષેપાપવિનાશનં મકરસ્થે

૧ પદ્મ, દ્વાદશાબ્દ આદિનાં સ્મરણ ત્રીજા પરિચ્છેદમાં દૃષ્ટપ્રકરણમાં કહ્યાં છે.

રવૌમાધેગોર્વિદાચ્યુતમાધવ જ્ઞાનેનાનેનેમેદેવયથોક્તફલદ્વોભવ ઇમૌમંત્રૌસમુચાર્યજ્ઞાપ્યાન્મૌનસમન્વિતઃ
પ્રત્યહંસૂર્યાર્ધ્યમંત્રઃ સવિત્રેપ્રસવિત્રેચપરંધામજલેમમ ત્વત્તેજસાપીરિપ્રદંત્રવાપંયાતુસહસ્રધેતિ પિતૃતપ્તૈના
દિનિત્યંવિધાયમાધવેવૃજયેત્ ભૂમૌશયીતહોતવ્યમાજ્યંતિલસમન્વિતં હવિષ્યંબ્રહ્મચર્યંચમાધમાસેમહા
ફલં અર્ધધનકંલચસ્ત્રોપાનતૈલઘૃતતૂલપૂર્ણપટીસુવર્ણાન્નદાનાનિમહાફલાનિ નવહંસેવયેત્જ્ઞાતોહજ્ઞા
તોપિવરાને હોમાર્થસેવયેદ્દહિંશીતાર્યંનકદાચન અદન્યહનિદાતવ્યાસ્તિલાઃશર્કરયાન્વિતાઃ ત્રયોભાંગા
સ્તિલાનાંચતુર્થઃશર્કરયાઃ અગ્રાભ્યંગોવર્જ્યઃ માધેમાસ્યુપસિદ્ધાનંકૃત્વાદાંપત્યમર્ચયેત્ માધેયજ્ઞેનસંત્યા
જ્યમૂલકંમદિરોપમમ્ પિતૃણાંદેવતાનાંચમૂલકંનૈવદાપયેત્ યદામાધોમલમાસોભવતિતદાકામ્યાનાંતત્ર
સમાપ્તિનિવેધાન્માસદ્વયંજ્ઞાનંત્રિયમાશ્વકર્તવ્યાઃ માસોપવાસચાંદ્રાયણાદિકંતુમલમાસપવસમાપયે
દિત્યુકં દ્વદમાધજ્ઞાનંનિત્યકામ્યોભયરૂપં માસપર્યંતજ્ઞાનેપ્યશકલચહમેકાહવાભ્યાયાત્ તત્રાઘંદિનત્રય
સિતિકેચિત્ ત્રયોદશ્યાદિદિનત્રયસિતિવહુસંમતં પૌપૂર્ણિમાનંતરાસુ અષ્ટમીસપ્તમીનવમીધ્વષ્ટકાદિ
શ્રાદ્ધાનિપ્રાગુક્તાનિ પૌષામાવાસ્યાત્યામર્ધોદયયોગઃ અમાર્કપાતશ્રવણેયુક્ત્વાચેત્યૌપમાધયોઃ અર્ધોદયઃસવિ
ત્રેયઃકોટિસૂર્યગ્રહૈઃસમઃ કિંચિદ્યૂનંમહોદયશ્ચિત્તુર્થપાદંકેચિત્પઠંતિ પૌષમાધયોર્મધ્યવર્તિનીત્યર્થસ્ત્યે
કે અમાંતમાસેપૌષપૂર્ણિમાંતમાસેમાધસ્યચેત્યર્થસ્ત્યપરે સર્વથાપૌષપૌર્ણિમાસ્યુત્તરામાધાસ્યેત્યર્થઃદિવૈવ
યોગઃશસ્તોર્યંનતુપાત્રૌરુદાચન અર્ધોદયેતુસંપ્રાતેસર્વંગાસમંજલં શુદ્ધાત્માનોદ્વિજાઃસર્વેમવેયુર્ગ્રેહસં
નિભાઃ યત્કિંચીદીપતેદાનંતદાનંતેરુસ્સંનિમમ્ ॥

હવે માધજ્ઞાનનો વિધિ કહે છે.

“હે દેવ ! માધવ ! હું આ તીર્થના જળમાં સપૂર્ણ માધભાસપર્વત નિલ જ્ઞાન કરીશ, એવો
મનમાં સકલ્પ કરી,” જ્ઞાન કરવાખાટે એક તીર્થનો નિશ્ચય કરી, “દુઃસ્વદારિદ્યનાશાય શ્રીવિષ્ણો-
સ્તોત્રપાત્ર ય ॥ પ્રાતઃજ્ઞાનં કરોમ્યયમ, માધે પાપપિનાશનમ્ ॥ મકરસ્થે રવૌ માધે ગોર્વિદાચ્યુત
માધવ ॥ જ્ઞાનેનાનેન મે દેવ, યથોક્તફલદ્વો ભવ ॥” એ એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી મૌનયુક્ત થઈ
જ્ઞાન કરી સૂર્યને અર્ચ્ય દેવો, તેનો મત્ર;—“સવિત્રે પ્રસવિત્રે ચ, પરંધામ જલે મમ ॥ ત્વત્તેજસા
પરિસ્રદં, પાપં યાતુ સહસ્રધા ॥” એ મંત્રવડે અર્ચ્વદાન કરી પિતૃતપ્તૈષુ ઇલાદિક નિલકર્મ કરી માધ-
વની પૂજા કરવી. માધ ભાસમાં બ્રહ્મ ઉપર શયન, તિલયુક્ત ધૃતનો હોમ, હવિષ્ય પદાર્થોનું ભોજન
અને બ્રહ્મચર્ય એ મહાહલદાયક છે. એ માધભાસમાં કાંઈ, જીનના વસ્ત્ર, પગરખાં, તેલ, ઘૂત, કપા-
સવડે ભરેલાં વસ્ત્ર (ડગલા ઇલાદિક), સુવર્ણ અને અન્ન એમનાં દાનથી મહાફળ મળેછે, “હે સ્ત્રી !
જ્ઞાન કીધું હોય અથવા ન કીધું હોય તેણે પણ અગ્નિ હિમના નિષારણુખાટે સેવેલા નહી, હોમને
અર્થે અગ્નિનું સેવન કરવું.” નિલ સાકર સહિત તિલનું દાન દેવું, તેમાં ત્રણ ભાગ તિલ અને
બોધો ભાગ સાકર એ પ્રમાણે દેવા. એ માધભાસમાં તેલશયન ન કરવે. માધભાસમાં ઉષઃકાળે
(પચાવન ઘડી ઇલાદિક વખતે) જ્ઞાન કરી. દર્પિલ (સ્ત્રીયુદ્ધ) અર્થાત્ બ્રહ્મણુના, તેની પૂજા
કરવી. માધભાસમાં મૂળાનો અવશ્ય લાગ કરવો. કારણ, તે મદિત્ર પ્રમાણે નિષિદ્ધ છે. પિતૃ અને
દેવતાઓને પણ મૂળા અર્પણ કરવા નહી. જે વર્ષમાં માધભાસ થાયછે તે વર્ષમાં, મલમાસમાં
કામ્યવ્રતની સમાપ્તિનો નિવેધ છે, તેથી એ ભાસપર્વત જ્ઞાન અને તેના નિશ્ચય કરવા. ભાસપર્વત
ઉપવાસ અને આંદ્રાયણુદિક એ તો મલમાસમાંજ સમાપ્ત કરવાં એમ કહ્યું છે. એ માધજ્ઞાન નિલ
અને કામ્ય એ બે પ્રકારનું છે. ભાસપર્વત જ્ઞાન કરવામાં અશક્ત હોય તો તેણે ત્રણ દિવસ અથવા એક
દિવસ જ્ઞાન કરવું. તેમાં પ્રથમના ત્રણ દિવસ જ્ઞાન કરવું એમ કોઈ કહે છે. તેરસ થકી ત્રણ
દિવસ જ્ઞાન કરવું એ પણ ઘણાઓને સમત છે. પૌષની પૂનમ પછીની સાતમ, આઠમ, અને
નોનમાં કરવાનાં જે અષ્ટકાદિક શ્રાદ્ધ તે પ્રથમ (પત્ર ૧૨૬ માં) કહેલાં છે. પૌષની અભાસને
દિવસે અર્ઘ્નોદય યોગ થાયછે, તે આ પ્રમાણે—“પૌષ અને માધ એની અભાસને દિવસે રવિવાર,
વ્યતીપાત, શ્રવણ નક્ષત્ર, એમના યોગ હોય તો તે અર્ઘ્નોદય યોગ જાણ્યો, અને તે કોડ સૂર્ય-
હણની યદોખર છે.” એ યોગમાં કાંઈ એક ન્યૂન હોય તો મહોદય થાય છે, એવું ચાથું પદ
કોઈ કહે છે. (પૌષ અને માધ એની અભાસને દિવસે, એનો પૌષ અને માધ એ બેના મધ્યની અભા-
વારથા એવો અર્થ, એમ કોઈ અથક્ષર કહે છે. અમાંત (અભાસપર્વત) માસને પ્રમાણે પૌષની, અને
પૂર્ણિમાંત (પૂનમપર્વત) માસને પ્રમાણે માધની અભાસ, એવો અર્થ બીજા અંશકરો કહે છે. સર્વ

પ્રકારે પૌષ્ણી પૂનમ વીણા પછીની અભાવાચ્છા એ અર્થ સમજવો, “એ અર્હોદયયોગ દિવસમાંજ ઉત્તમ છે. રાત્રિમાં ક્યારે પણ ઉત્તમ નથી. અર્હોદયયોગ આગા છતાં સઘળું જળ ગંગાજળસમાન, અને સઘળા બ્રાહ્મણુ બ્રહ્મા સમાન શુદ્ધ થાય છે. એ અર્હોદય સમયે અદ્ય જે દાન કરાય છે તે મેર પ્રમાણે મોટું થાય છે.”

અધામત્રદાનપ્રયોગઃ ॥ દેશકાલૌત્સંકીર્ત્યસમુદ્રમેલનાયાઃ પૃથ્વીયાઃ સમ્યગ્દાનફલકામોહમઘોદ પવિહિતામત્રદાનં કરિષ્યેદ્દતિસંકલ્પ્યોપલિભેદેશેઘૌતતંતુલૈરપદલંકૃત્વા તત્રચતુઃપદિપલંચત્વારિશત્પલં વ્યાપંચવિશતિપલંવાકાંસ્યપાત્રકૃતાદ્યુચ્ચારણસ્થાપયેત્ તત્રાણુંજાત્મકોમાપઃચત્વારિંશન્માપઃકર્પઃપલં કર્પંચતુષ્ટયં અમરસિંહમતેતુ અશીતિયુંજાત્મકઃકર્પઃપલંકર્પંચતુષ્ટયં કાંસ્યપાત્રેપાયસંનિશિવ્યપાયસેપદ લંકૃત્વાતત્કર્ણકાયાં કર્પતદર્ધતદર્ધાન્યતમપરિમાણદેમલિંગિનિધાયકાંસ્યપાત્રેબ્રહ્માણંપાયસેવિષ્ણુંલિંગે શિવંયથાધિકારંવદિકૈર્મૈત્રૈર્નામભિર્વાહનાયુપચારૈઃસંપૂજયેત્ તતોવિમંચલાદિભિઃપૂજયેત્ સુવર્ણપાય સામત્રયંસાદેતન્નયીમયં આચયોસ્તારકંયસ્માત્તદ્દહાણદ્વિજોત્તમ અમુકગોત્રાયામુકશર્મણેતુભ્યંદ્વંસુ ઘર્ણલિંગપાયસયુક્તમમત્રસમુદ્રમેલનાપૃથ્વીદાનફલકામોહં સંપ્રદદે નમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંદદ્યાત્ વિપ્રઃ દેવસ્યત્વેતિગૃહીયાત્ દાતાદાનસ્યસંપૂર્ણતાર્થમિમાંદક્ષિણાંસંપ્રદદશતિયથાશક્તિહિરણ્યંદદ્યાત્ હેમાગ્રાદ્યુ ક્તઃપ્રકારાંતરેણાષોદ્યવ્રતપ્રયોગો બ્રહ્માદિયુક્તતિલપર્વતત્રયશય્યાત્રયગોત્રયદાનહોમાદિસહિતઃકૌસ્તુમે દ્રેષ્ટવ્યઃ” इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारेપौપमाસકृत्यनिर्णय उद्देशः समाप्तः ॥

હવે પાત્રદાનનો પ્રયોગ કહે છે.

દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “સમુદ્રમેલનાયાઃ પૃથ્વીયાઃ સમ્યગ્દાનફલકામોહમઘોદપવિહિ- તામત્રદાનં કરિષ્યે, “એવો સંકલ્પ કરી, લીપેલી એવી શુદ્ધ, પૃથ્વી ઉપર ઘોરેલા ચાખાવડે અદ્ય દલ કરી તે ઉપર, ચોસઠ પળ અથવા ચાલીસ પળ, દિવા પચીસ પળ વજનનું એવું કાંસાનું પાત્ર લઈ તેને ભસ્મવડે શુદ્ધ કરી, સ્થાપિત કરવું. વજનનું પ્રમાણ—આઠ ગુંળ (૨તી)નો એક માપો, ચાલીસ માપાનો એક કર્પ, ચાર કર્પનું એક પળ. અમરસિંહના મતમાં તો, એસી ગુંળનો એક કર્પ, ચાર કર્પનું એક પળ. કાંસાના પાત્રમાં પાયસ (દૂધપાક) ભરી પાયસમાં અદ્યદલ કરી તે અદ્યદલની કદિમાં કર્પ, અર્ધ કર્પ, અથવા પા કર્પ, એમાંના કોઈએક પરિમાણ પ્રમાણે સુવર્ણુંલિંગ સ્થાપિત કરી કાંસ્યપાત્રમાં બ્રહ્મા, પાયસમાં વિષ્ણુ, અને લિંગમાં શિવ એમની, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વૈદિક અથવા નામમંત્રવડે આવાહનાદિક ઉપચારે કરી પૂજા કરવી. પછી વસ્ત્રાદિ- કવડે બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તે કાંસ્યપાત્રનું દાન કરવું. તેના મંત્ર.—“સુવર્ણપાયસામત્રં, યસાદેવત્ત્વં નયીમયં” ॥ આચયોસ્તારકં યસાત્તદ્દહાણ દ્વિજોત્તમ ॥ અમુકગોત્રાયામુકશર્મણે તુભ્યં દ્વં સુવર્ણલિંગ- પાયસયુક્તમમત્ર સમુદ્રમેલનાપૃથ્વીદાનફલકામોહં સંપ્રદદે ન મમ,” એ સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મ- ણના હાથમાં જળ મુકવું. અને બ્રાહ્મણે “દેવસ્ય ત્વાં” એ મંત્ર ભણી દાન લેવું. દાતાએ “દાનંસ્ય સંપૂર્ણતાર્થમિમાં દક્ષિણાં સંપ્રદદે” એ વાક્ય કહી યથાશક્તિ સુવર્ણુ દેવું. હેમાદિ ઇલાદિક ગ્રંથ- કારોએ કહેલો બીજા પ્રકારનો, અર્હોદયવ્રતનો, પ્રયોગ છે તે આ પ્રમાણે,—બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ એમણે યુક્ત એવા સિલના ત્રણ પર્વત, ત્રણ શય્યા, અને ગાય એ સર્વેનું દાન કરી હોમ ઇલાદિક કરવો. એ પ્રયોગ કૌસ્તુભમાં ભેલો. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂનુકાશીનાથપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મ- સિંધુસારે પૌપમાસકૃત્યનિર્ણયોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અધમાઘમાસઃ ॥ કુંભસંક્રાંતૌપૂર્વફોડશનાઠ્યઃપુણ્યાઃ માઘેવેળીજ્ઞાનમહિમા સિતાસિતેતુયત્ક્ષા નંમાઘમાસેયુધિષ્ઠિર નતેપાંપુનરાવૃત્તિઃકલ્પકોટિશતૈરપિ કુરુક્ષેત્રસમાગંગાયત્રકુત્રાયગાહિતા તસ્માદ્ શગુણાવિંધેકાશ્યાંશતગુણાતતઃ કાશ્યાઃશતગુણાપ્રોક્તાગંગાયમુનયાન્વિતા સહસ્રગુણિતાસાપિમાધે યશ્ચિમવાહિની ॥

હવે માઘમાસનાં કૃત્ય કહે છે.

કુંભસંક્રાંતિની પ્રથમની સોળ ઘડી પુણ્યકાળ. માઘમાસમાં ત્રિવેળીમાં જ્ઞાનનો મહિમા છે તે કહે છે—“હે યુધિષ્ઠિર! માઘમાસમાં ગંગા અને યમુનાના સંગમમાં જે જ્ઞાન કરે તેને સો કોટ

કટપવટે પણ કરી જન્મ થતો નથી. જ્યાં જ્યાં પશુ ગંગામાં સ્નાન કરવાથી કુરૂક્ષેત્રમાં સ્નાન સમાન પુણ્ય છે. વિંધ્યાચલ સમીપ ગંગાસ્નાન કરવાથી કુરૂક્ષેત્ર કરતાં દશગુણ ફળ થાય છે. તેથી શતગુણ કાશીમાં. ગંગા અને યમુનાનો સમાગમ એટલે પ્રયાગ, ત્યાં કાશી કરતાં શતગુણ ફળ, અને માધમાસમાં પશ્ચિમવાહિની ગંગામાં સ્નાન કરવાથી પ્રયાગ કરતાં સહસ્રગુણ, એ રીતે સ્નાનનું ફળ બળવું.

અથમાયેતિલપાત્રદાનંપ્રશસ્તમ્ ॥ તત્પ્રયોગઃ તામ્રપાત્રેતિલાન્કૃત્વાપલપોઢશનિમિતે સહિર
 પ્યંસ્વશતયાવાવિપ્રાયપ્રતિપાદયેત્ વાહ્મનઃકાયજગ્નિવિધપાપનાશપૂર્વેકંબ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિકામસ્તિલપાત્રદા
 નંકરિષ્યે ઉત્કપરિમાણેતામ્રપાત્રેપ્રસ્થતિલાન્કર્ણસુવર્ણયુતાન્યથાશકિસુવર્ણયુતાન્વાકૃત્વાવિપ્રસંપૂત્ય દે
 વદેપજગદ્ધાત્યર્વાંછિતાર્થફલપદ્ તિલપાત્રંપ્રદાસ્યામિતવાંગેસંસ્થિતોહાહમિતિમંત્રેણદયાત્ ધાન્યમાનેતુ
 કુડ્ઢ્યોમુદીનાંસ્યાચતુષ્ટયે ચત્વારઃકુડ્ઢ્યાઃપ્રસ્થશ્ચતુઃપ્રસ્થમથાઢકં અઘાઢકોભવેદ્રોણોઘ્નિદ્રોણઃશર્પૃડચ્યતે
 સાર્ધદ્રૂપોમથેત્સારીત્યુકરીત્યા પલસુવર્ણાશ્ચત્વારઃકુડ્ઢ્યંપ્રસ્થમાઢકં દ્રોણંચચારિકાચેતિપૂર્વેપૂર્વાશ્ચતુર્થ
 ણમિત્યુકરીત્યા ઘા પ્રસ્થમાનસ્વરૂપંજ્ઞેયં યદ્વા હિરણ્યરહિતાનુતિલાંસ્તામ્રપાત્રેનિધાય તિલાઃપુણ્યાઃપવિ
 ત્રાશ્ચસર્પપાપહરાઃસ્મૃતાઃ શુક્લાશ્ચૈવતથાકૃષ્ણાવિષ્ણુગાત્રસમુદ્જવાઃ યાનિકાનિચપાપાનિગ્રહહત્યાસમા
 નિચ તિલપાત્રપ્રદાનેનતાનિનશ્યંતુમેસદા इदંતિલપાત્રંયથાશકિદક્ષિણાસહિતંયમદૈવતંબ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિ
 કામસ્તુભ્યમહંસંપ્રદદે इतिદયાત્ અથસહિરણ્યતુલસીપત્રદાનમંત્રઃ સુવર્ણતુલસીદાનાદ્રાક્ષણઃકાયસંમ
 ઘાત્ પાપંપ્રશમમાયાતુસર્વેસંતુમનોરથાઃ અથશાલગ્રામદાનમંત્રઃ શાલગ્રામશિલાપુણ્યામુક્તિમુક્તિપ્રદાયિ
 ની શાલગ્રામપ્રદાનેનમમસંતુમનોરથાઃ ચપ્રાંકિતસમાયુક્તશાલગ્રામશિલાશુભા દાનેનૈવભવેત્તસ્યાઽ
 મયોર્વાંછિતંફલમ્ ॥

માધમાસમાં તિલપાત્રનું દાન કરવું એ ઉત્તમ છે, તેનો પ્રયોગ કહે છે;—“શ્લેષ પઠ (પત્ર ૧૩૧ માં) વજનનું ત્રાંખાનું પાત્ર, તિલપૂર્ણ કરી સુવર્ણયુક્ત, અથવા ચોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગ્રાહણને દેવું.” “વાહ્મનઃકાયજગ્નિવિધપાપનાશપૂર્વેકં બ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિકામસ્તિલપાત્રદાનં કરિષ્યે,” એવો શંકડપ કરી, પ્રથમ કહેલા વજનવાળા ત્રાંખાના પાત્રમાં એક પ્રસ્થ પરિમિત તિલ નાંખી એક કર્પ સુવર્ણ કિંવા યથાશક્તિ સુવર્ણ રાખી ગ્રાહણની પૂજા કરી તિલપાત્રનું દાન કરવું. તેનો મંત્ર;—“દેવ દેવ જગદ્ધાય, વાંછિતાર્થફલપદ્ ॥ તિલપાત્રં પ્રદાસ્યામિ, તવાંગે સંસ્થિતોહાહં.” એ મંત્રપઠે દાન કરવું. ધાન્યનું પ્રમાણ—ચાર ગુણનો એક કુડ્ઢ, ચાર કુડ્ઢનો એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો એક આઢક, આઢ આઢકનો એક દ્રોણ, બે દ્રોણનું એક શર્પ, દોઢ શર્પની એક ખારી, એ રીતે—અથવા ચાર સુવર્ણ (કર્પ) નું એક પઠ, ચાર પઠનો એક કુડ્ઢ, ચાર કુડ્ઢનો એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો એક આઢક, ચાર આઢકનો એક દ્રોણ, ચાર દ્રોણની એક ખારી, એ રીતે પ્રસ્થનું ૨૧૩૫ સમજવું. અથવા સુવર્ણસહિત તિલ ત્રાંખાના પાત્રમાં મૂકી “તિલાઃ પુણ્યાઃ પવિત્રાશ્ચ, સર્પપાપહરાઃ સ્મૃતાઃ ॥ શુક્લાશ્ચૈવ તથા કૃષ્ણા, વિષ્ણુગાત્રસમુદ્જવાઃ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ, ગ્રહહત્યાસમાનિ ચ ॥ તિલપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નદ્યંતુ મે સદા ॥ इदं તિલપાત્રં યથાશકિદક્ષિણાસહિતં યમદૈવતં બ્રહ્મલોકપ્રાપ્તિકામસ્તુભ્યમ હં સંપ્રદદે,” એ મંત્રપઠે તે પાત્રનું દાન કરવું. હવે સુવર્ણસહિત તુલસીપત્રના દાનનો મંત્ર—“સુવર્ણ-તુલસીદાનાત્ દ્રાક્ષણઃ કાયસંમઘાત્ ॥ પાપં પ્રશમમાયાતુ, સર્વે સંતુ મનોરથાઃ,” શાલગ્રામના દાનનો મંત્ર—“શાલગ્રામશિલા પુણ્યા, મુક્તિમુક્તિપ્રદાયિની ॥ શાલગ્રામપ્રદાનેન, મમ સંતુ મનોરથાઃ ॥ ચપ્રાં કિતસમાયુક્તશાલગ્રામશિલા શુભા ॥ દાનેનૈવ ભવેત્તસ્યા, ઉમયોર્વાંછિતં ફલં,” એ મંત્રપઠે શાલગ્રામનું દાન કરવું.

અથપ્રયાગેવેણીદાનમ્ ॥ તત્પ્રસર્વેપાંચપનવિધિઃ ઋત્વંમધ્વાદ્વિમાસોનાચદાતીર્થેવજેઘ્રરઃ તદા તદ્વપનંશસ્તંપ્રાયશ્ચિત્તમૃતેદ્વિજ પ્રયાગેતુયોજનત્રયાદાગતસ્યદશમાસાદર્વાગપિ પ્રથમયાત્રાયાંતુ જીવત્પિ તુલગુર્વિણીપતિઠુતચૂડવાલાનામપિસમર્ત્વકક્ષીણામપિવપનમિતિવિશેષઃકેચિત્સુસમર્ત્વકક્ષીણાં સર્વાન્કે દાન્સમુદ્ઘૃત્યછેદ્યેદંતુલદ્વયમિત્યાહુઃ તત્પ્રયોગઃ વેણીમૃતકેશા કૃતમાંગલિકવેપાત્મી ભર્તારં નત્વાતદાશ્ચ યાસર્વેવપનંદ્વયંતુલકેશછેદ્વાકૃત્વાસ્નાત્યાગ્રિવેણીપૂજાંકુર્યાત્ ભર્ત્રાવાકારયેત્ પૂજાંતે પત્નીછિન્નવેણી સુકંવૈણપપાત્રમંજલીપૃત્વાતસાંહેમવેર્ણીમૌલિકાદિકંચનિધાય વેણ્યાંવેણીપ્રદાનેનમમપાંચપોદતુ જ

ન્માંતરેષ્વપિસદાસૌભાગ્યમમવર્ધતામિતિત્રિવેળ્યાંક્ષિપેત્ વિપ્રાઃસુમંગલીરિયંવધૂરિતિપટેયુઃ તતોવિપ્રા
સ્તુવાસિનીશ્ચવચ્ચાદિનાતોપયેત્ ॥

હવે પ્રયાગમાં વેણીદાનનો વિધિ કહે છે.

પ્રયાગમાં સપળાઓએ મુંડન કરાવવું. “હે દ્વિજ! જે દશ માસ જીતીત થયા પછી મનુષ્ય તીર્થમાં જાય તો તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત વિના મુંડન કરાવવું.” પ્રયાગમાં તો આર ગાઉ ઉપરથી આવેલો હોય તો દશ માસ કરતાં પ્રથમ પણ ક્ષૌર કરાવવું. પ્રથમજ યાત્રા હોય તો જીવત્પિતૃક (જેનો પિતા જીવતો હોય), સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ, અને જેનો મુંડન સંસ્કાર થયો હોય એવો બાળક, એ સપળા-ઓએ અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ પણ પ્રયાગમાં ક્ષૌર કરાવવું, એ વિશેષ વિધિ જાણવો. કોઈ અંધકાર તો, સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓએ સપળા કેશ હાથમાં ધરી છોડામાંથી બે અંગુલ છેદવા, એમ કહે છે. તે વેણીદાનનો પ્રયોગ,—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ પોતાના મસ્તકના કેશ ગુંથી મંગળવેષ ધારણ કરી પોતાના પતિને પ્રણામ કરી પતિની આજ્ઞા લઈ સપળા કેશનું મુંડન અથવા બે અંગુલ કેશનું છેદન કરી જ્ઞાન કરી ત્રિવેણીની પૂજા કરવી અથવા પતિવરે પૂજા કરાવવી. પૂજા થયા પછી છેદન કરેલી વેણી (કેશ) વાંસના પાત્રમાં ભૂંધી તે પાત્ર હાથમાં લઈ તે છેદેલી વેણી ઉપરે સુવર્ણની વેણી અને મોતી ઇલાદિક શાખી, “ત્રેણ્યાં વેણીપ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોદતુ ॥ જન્માંતરેષ્વપિ સદા, સૌભાગ્યં મમ વર્ધતાં,” એ મંત્ર ભણી તે વંશપાત્ર ત્રિવેણીમાં છોડી દેવું. પછી ગ્રાહણોએ, “સુમંગલીરિયં વધુઃ” એ મંત્રનો પાઠ કરવો. પછી ગ્રાહણ, સુવાસિની એમને વસ્ત્ર, દક્ષિણા ઇલાદિકનું દાન કરી સંતુષ્ટ કરવાં.

અથત્રિવેળ્યાંદેહ્યાગવિધિઃ ॥ ચૈવૈતન્વંચિત્તુજંતિષીપસ્તેજનાસૌઅમૃતત્વમંજંતરિતિશ્રુતિ
માઘમાસવિપયા તતુલ્યજતિવૈમાઘેતસ્યમુક્તિર્નસંશય इतिग्रहोक्तेः अन्यमासेतनुत्यागात्સ્વર્गप्राप्तिः तत्र
यथाशक्तिसर्वप्रायश्चित्संकृत्वाશ्राद्धाधिकार्यमायस्वीयजीवच्छ्राद्धसंपिंडनांतंकृत्वागोदानादિકृत्वाકृतो
पयासःपारणाहेफलोह्लेषपूर्वकंसंकल्प्य विष्णुंघ्यात्वावेणींप्रविशेदिति जीवच्छ्राद्धप्रयोगःकौस्तुभेद्रष्ट
व्यः माघंप्रकृत्य तिलज्जापीतिलोद्वर्तीतिलहोमीतिलोदकी तिलभुक्तिलव्वाताचपदतिलाःपापनाराणां
इत्युकेयाफ्ये तिलज्जापीपदेनतिलयुक्तोदकेनજ્ઞાનં તિલહોમપદનાયુતલક્ષતિલહોમાપાત્મકસ્યપ્રહમલ્લ
સ્યાપિસંમદઃ તિલોદ્વકીતિતિલયુક્તોદકેનેવપૂજાતર્પણસંધ્યાદિકંપાનંચકાર્યમિત્યર્થઃ સચહોમસ્ત્રિધા
પ્રથમોયુતહોમઃસ્વાલ્લક્ષહોમસ્તતઃપરઃ કોટિહોમસ્તુતીયસ્તુસર્વકામફલપ્રદ इति लक्षहोमादिप्रयोगःकुं
डमंडपनिर्माणादिसहितः कौस्तुभमयूखादौहेयः ॥

હવે ત્રિવેણીમાં જળસમાધિ લેવાનો વિધિ કહે છે.

“જે મનુષ્યો ધીર થઈ (જંગા યમુનાના સંગમમાં) દેહનું વિસર્જન એટલે જળસમાધિ કરે છે તે મુક્ત થાય છે,” એ શ્રુતિ માઘમાસ માટે છે. કારણ, “માઘમાસમાં (પ્રયાગમાં) જે શરીર છોડે છે તેને નિઃસંશય મુક્તિ મળે છે,” એવું ગ્રહપુરાણનું વચન છે. બીજા માસમાં (પ્રયાગમાં) દેહત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં પ્રથમ યથાશક્તિ સઘળું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, પાછળ પોતાની ક્રિયા કરનારો ન હોય તો સંપિંડન (સંયોજન) પર્યંત પોતે પોતાનું જીવત્પિતૃક કરી, ગોદાનાદિક કરી, ઉપવાસ કરી, પારણાને દિવસે, સ્વર્ગે અથવા મુક્તિ જે ફલની ઇચ્છા હોય તેના ઉદ્દેશ (ઉચ્ચાર) સહિત સંકલ્પ કરી, વિધ્યુનું ધ્યાન કરી, ત્રિવેણીમાં પ્રવેશ કરવો. જીવત્પિતૃકનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ અંથમાં જોવો. માઘમાસને ઉદ્દેશે, “તિલજ્જાપી, તિલોદ્વર્તી, તિલહોમી, તિલોદકી, તિલજુક, તિલદાતા, એ જ તિલ પાપ નાશ કરનારા થાય છે,” એ રીતે કહેલા વાક્યમાં ‘તિલજ્જાપી’ એ પદવડે તિલ-યુક્ત જળેકરી જ્ઞાન કરવું. ‘તિલહોમી’ એ પદવડે અયુત (દશ હજાર), લક્ષ તિલહોમરૂપ ગ્રહયજ્ઞ (ગ્રહશાંતિ) પણ કરવો. ‘તિલોદકી’ એ પદવડે તિલયુક્ત જળેકરી દેવપૂજા, તર્પણ, સંધ્યા, ઇલાદિક અને તિલયુક્ત જળનું પાન પણ કરવું એ અર્થ થાય છે. પ્રથમ કહેલો ગ્રહયજ્ઞરૂપ હોમ ત્રણ પ્રકારનો છે—“પ્રથમ દશ હજાર હોમ, બીજો લક્ષ હોમ, ત્રીજો કેપટિ હોમ, તે હોમ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનારો છે.” કુંડ, મંડપ કરવા ઇલાદિક વિધિયુક્ત લક્ષ હોમાદિકનો પ્રયોગ કૌસ્તુભ, મધૂખ ઇલાદિક અંથમાં જોવો.

માઘશુક્રચતુર્થ્યાંદુઢિરાજોદેશેનનક્રતંતત્પૂજાતિલલલ્લુકાદિનૈવેવંતિલમક્ષણંચોકં અન્નપ્રદોપવ્યા
પિનીગ્રાહ્યા અસ્થામેવપ્રદોપવ્યાપિન્યાંકુંદપુષ્પૈઃશિવંસંપૂજ્યોપવાસંનક્રમોજનંવાકુર્યાત્ શ્રિયંપ્રાપ્નુયાત્
અન્નવિનાયકવ્રતસ્યતુમાદ્રશુક્રચતુર્થ્યાંવચ્ચિનયઃ ॥

માઘ સુદિ ચોથને દિવસે દુઢિરાજ (અણુપતિ)ને ઉદ્દેશે કરી નક્રતત ગણુપતિની પૂજા, તિલના
લાડુ ઇલાદિક નૈવેદ્ય, અને તિલમક્ષણુ એ કરવાં. એમાં ચોથ પ્રદોષવ્યાપિની લેવી. એજ પ્રદોષ-
વ્યાપિની ચોથને દિવસે કુંદનાં પુષ્પવડે શિવપૂજા કરી ઉપવાસ અથવા નક્રભોજન કરવું, તેથી
લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ થાય છે એ ચતુર્થાને દિવસે વિનાયકવ્રતનો નિર્ણય ભાદરવા સુદ ચોથની પેઠે બાલુવો.

માઘશુક્રપંચમીવસંતપંચમી તસ્યાંવસંતોત્સવારંભઃ અસ્યાંરતિકામયોઃપૂજોક્તા ઇયંપરત્રૈવપૂર્વાલ્લ્યા
તૌપરા અન્યથાપૂર્વૈવ ॥

માઘ સુદિ પંચમીને વસંત પંચમી કહે છે. એ પંચમીને દિવસે વસંત ઉત્સવનો આરંભ
કરવો. એ પંચમીને દિવસે રતિ અને કામદેવની પૂજા કરવી. એ પંચમી બીજે દિવસેજ પૂર્વાલ્લક્ષણ-
વ્યાપિની હોય તો બીજા દિવસે પૂર્વાલ્લક્ષણવ્યાપિની ન હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી.

માઘશુક્રસત્તમીરથસત્તમી સારણોદયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા દિનદ્વયેરુણોદયવ્યાપિનીપૂર્વાં યદાઘટિકાદિમાત્રા
પૃષ્ઠીસત્તમીચક્ષયવશાદરુણોદયાત્પૂર્વસંમાપ્યતે તદાપૃષ્ઠીયુક્તાગ્રાહ્યા તત્રપૃષ્ઠાંસત્તમીક્ષયઘટીઃપ્રવેશ્યાઞ્
ણોદયેન્નાનંકાર્યં અન્નવ્રતેપથ્યામેકમતંકૃત્વા સત્તમ્યામરુણોદયેન્નાનંકાર્યં તત્રમંત્રઃ યદાજન્મકૃતંપાપંમ
યાજન્મસુજન્મસુ તન્મેરોગંચશોકંચમાકરીહંતુસત્તમી ઇતજન્મકૃતંપાપંયજ્ઞજન્માંતરાજિતં મનોવાક્યાય
જંબઞ્જાતાઘાતેચયેપુનઃ ઇતિસત્તવિધંપાપંછાનાન્મેસત્તસત્તિકે સત્તવ્યાધિસમાયુક્તંહરમાકરિસત્તમિ અ
ધ્યાર્ચ્યંનંત્રઃ સત્તસત્તિવહ્મીતસત્તલોકપ્રદીપન સત્તમીસહિતોદેવગૃહાણાર્ચ્યંદિવાકરેતિ ઇયંચમન્વાદિર
પિ શુક્રપક્ષમન્વાદિત્વાત્પૌર્વાલ્લિકીગ્રાહ્યેત્યુક્તમ્ ॥

માઘ સુદિ સત્તમીને રથસત્તમી એમ કહે છે. એ સત્તમી અરુણોદયવ્યાપિની હોય તે લેવી.
બીજે દિવસે અરુણોદયવ્યાપિ હોય તો પ્રથમની લેવી. જ્યારે એક ઘડી ઇલાદિક માત્ર છક
હોય અને સત્તમી તો ક્ષય હોવાથી અરુણોદય કરતાં પ્રથમ સત્તમી થતી હોય ત્યારે પૃષ્ઠીયુક્ત
સત્તમી લેવી. તેમાં સત્તમીના ક્ષયની ઘડીએ પૃષ્ઠીમાં ભેડી અરુણોદય સમયે જ્ઞાન કરવું. એ
વ્રતમાં છકને દિવસે એક વખત ભોજન કરી સત્તમીને દિવસે અરુણોદય સમયે જ્ઞાન કરવું. તેનો
મંત્ર—“યદાજન્મકૃતં પાપં, મયા જન્મસુ જન્મસુ ॥ તન્મે રોગં ચ શોકં ચ માકરી હંતુ સત્તમી ॥
ઇતજન્મકૃતં પાપં, યજ્ઞ જન્માંતરાજિતં ॥ મનોવાક્યાયજં યજ્ઞ, જ્ઞાતાઘાતે ચ યે પુનઃ ॥ ઇતિ સત્તવિધં
પાપં, જ્ઞાનાન્મે સત્તસત્તિકે ॥ સત્તવ્યાધિસમાયુક્તં, હર માકરિ સત્તસિ.” એ પ્રમાણે જ્ઞાન કીધા
પછી સૂર્યને અર્ધ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—“સત્તસત્તિવહ્મીત, સત્તલોકપ્રદીપન ॥ સત્તમીસહિતો દેવ,
ગૃહાણાર્ચ્યં દિવાકર.” એ સત્તમી મન્વાદિ છે. એ શુક્લ પક્ષની મન્વાદિ છે માટે પૂર્વાલ્લક્ષણવ્યા-
પિની લેવી, એમ (૫૪ ૪૩ માં) કહ્યું છે.

માઘશુક્રાષ્ટમીમીષાષ્ટમી અસ્યાંમીષ્મોદેશેનયેત્રાઞ્કુર્વંતિતેસંતતિમંતોમંવંતિ તત્રત્રાઞ્કામ્યંતર્પણં
તુનિત્યં તર્પણેરુતેસંવત્સરોપાત્તદુરિતાનાશઃ અરુતેપુણ્યનાશદ્યુકેઃ તત્રતર્પણમંત્રઃ વૈયાઘ્રપદ્યગોત્રાયસાં
કૃત્યપ્રવરાયચ ગંગાપુત્રાયમીષાયઆજન્મવ્રત્ત્વચારિણે અપુત્રાયજલંદગ્નિનમોમીષાયવર્મણે મીષાઃશાંત
નયોવીરસ્ત્વલ્યાદીજિતેંદ્રિયઃ આમિરદ્વિરાવ્રામોતુપુત્રપૌત્રોચિતાંકિયામિતિ ઇયમપસવ્યેનતર્પણંકૃત્વા
ચમ્યસવ્યેનાર્ચ્યંદ્યાત્ વસુનામવતારાયશંતનોરાત્મજાયચ અર્ધ્યંદદામિમીષાયઆવાલ્યવ્રત્ત્વચારિણે
ઇતિ અન્નજીવતિવૃક્ષનાધિકારદત્તિકૌસ્તુમઃ જીવતિવૃક્ષાપ્યધિકારદત્તિવહ્મઃ અન્નમધ્યાહ્નવ્યા
પિનીઅષ્ટમીગ્રાહ્યા ધાદ્યદેરેકોદિત્વાદિતિ ॥

માઘ શુક્લ અષ્ટમીને લીખાષ્ટમી એમ કહે છે. એ અષ્ટમીને દિવસે લીખને ઉદ્દેશે કરી જે
આદ્ય કરે છે તે સંતતિયુક્ત થાય છે. તે દિવસે આદ્ય કામનિક છે અને તર્પણુ તો નિત્ય છે. લીખને
ઉદ્દેશે તર્પણુ કરવાથી વર્ષપર્યંત સંચિત યથેલા પાપનો નાશ થાય છે. કારણ, “તર્પણુ ન કરવાથી
પુણ્યનો નાશ થાય છે,” એમ કહ્યું છે. તે તર્પણુનો મંત્ર—“વૈયાઘ્રપદ્યગોત્રાય, સાંકૃત્યપ્રવરાય ચ ॥

ગંગાપુત્રાય મીષ્માય, આજન્મવ્રહ્મચારિણે ॥ અપુત્રાય જલં દન્નિ, નમો મીષ્માય ધર્મણે ॥ મીષ્મઃ શાંતનયો ધીરઃ સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ॥ આમિરદ્વિરચામ્રોતુ, પુત્રપૌત્રોચિતાં ક્રિયાં ॥” એ મંત્રવડે અપસન્ધે તર્પણ કરી આત્મચરણ કરી સન્ધે અર્ધ દેવો. તેનો મંત્ર,—“ ઘસુનામવતારાય, શંતનોરાત્મજાય ચ ॥ અર્ધ્યં દદામિ મીષ્માય, આચાલ્યવ્રહ્મચારિણે. ” જીવત્પિતૃકને આ તર્પણમાં અધિકાર નથી, એમ કૌસ્તુભમાં છે, અને જીવત્પિતૃકને પણ અધિકાર છે, એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. એમાં મધ્યાહ્નકાળવ્યાપિની અષ્ટમી લેવી. કારણ, એ અષ્ટમીને દિવસે કર્તવ્ય બે શ્રાદ્ધાદિક તે એકોદિષ્ટ વિધિએ કરવાનાં કહ્યાં છે, અને એકોદિષ્ટનો કાળ મધ્યાહ્ન છે.

માઘશુદ્ધદ્વાદશ્યાંતિલોત્પત્તિરતોસ્થામુપોષ્ય તિલજ્ઞાનંતિલૈર્વિષ્ણુપૂજનંતિલનૈવેદ્યંતિલતૈલેનદીપદ્વા
નંતિલહોમસ્તિલદાનંચતિલમક્ષણંચકાર્યમ્ ॥

માઘ શુદ્ધિ આરસને દિવસે તિલની ઉત્પત્તિ થઈ છે માટે એ આરસને દિવસે ઉપવાસ કરી તિલચુકા જળવડે જ્ઞાન, તિલેકરી વિષ્ણુની પૂજા, તિલ નૈવેદ્ય, તિલના તેલનો દીપ, તિલહોમ, તિલદાન, અને તિલમક્ષણ એ કરવાં.

માઘીપૌર્ણિમાપરા અનુકૃત્યં પયંમાઘચસાનેનુદેયંભોજ્યમવારિતં ભોજયેદ્વિજદાંપત્યંભૂપયેદ્વલ્લભૂપયૈઃ કંચલાજિનરક્થરત્રાણિત્વલગર્ભચોલકાનિઉપાનહૌપ્રચ્છાદનપટાશ્ચૈતાનિ માધવઃપ્રીયતામિત્યુક્તવાદેયા નિ અથકૃતસ્યમાઘજ્ઞાનસ્યસાંગતાર્થમુદાપનંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય સવિત્રેપ્રસવિત્રેચપરંધામજલેમમ ત્વ સ્વેજસાપરિવ્રટ્ટંપાપંયાતુસહસ્રધા દિવાકરજગન્નાથપ્રમાકરનમોસ્તુતે પરિપૂર્ણંકરિષ્યેઈમાઘજ્ઞાનંતવાજ્ઞ યેતિ મંત્રાભ્યામપિસંકલ્પઃકાર્યઃ ॥ એવંચતુર્દશ્યાંસંકલ્પોપવાસાધિવાસનમાઘવપૂજનાનિકૃત્વા પૌર્ણિમાયાં તિલચર્ચાગૈરદ્યોસરશતહોમંકૃત્વાતિલશર્કરાગર્ભત્રિશન્મોદકાત્મકંચાયનંદેયં તત્રમંત્રૌ સવિતઃપ્રસવ સ્ત્વંહિપરંધામજલેમમ ત્વસ્વેજસાપરિવ્રટ્ટંપાપંયાતુસહસ્રધા દિવાકરજગન્નાથપ્રમાકરનમોસ્તુતે પરિપૂર્ણંકુરુસ્વેઈમાઘજ્ઞાનમુપપત્તે ઇતિ તતોદંપત્યોઃસૂક્ષ્મચાસસીસત્ત્વધાન્યાનિચદત્વા દ્રાક્ષણેભ્યોદાંપત્યાયચ પદ્મસભોજનંદેયં તત્રમંત્રઃ સૂર્યોમેપ્રીયતાંદેવોવિષ્ણુમૂર્તિર્નિરંજન ઇતિ પયંમાઘહૃદીયાતિમિત્વાદેવંદિવાકરં પરિમાલ્યોગયુક્તધ્વરણેચામિમુલોહત ઇતિ ॥

માઘ શુદ્ધિ પૂનમ બીજા દિવસની લેવી. એ પૂનમને દિવસે કરવાનાં કૃત્ય કહે છે,—“ એ રીતે માઘની પૂનમને દિવસે કોઇને નિષેધ ન કરતાં અન્નદાન દેવું, શ્રાદ્ધલોનાં દાંપત્ય (સ્ત્રીપુત્રપાત્રક ભેડ) ને ભોજન કરાવી વસ્ત્ર, અલંકારવડે ભૂષિત કરવાં, ” કામળાં, કાળાં મૃગચર્મ, રાતાં વસ્ત્ર, કપાસે ભરેલાં વસ્ત્ર (હગલા), પગરખાં, પછેડી, અને ઓછાક, એ સઘળાં ‘ માધવ ’ પ્રસન્ન થાઓ ’ એમ કહી દેવાં. પછી “ કૃતસ્ય માઘજ્ઞાનસ્ય સાંગતાર્થં ઉદાપનં કરિષ્યે, ” એવો સંકલ્પકરી “ સવિત્રે પ્રસવિત્રે ચ, પરં ધામ જલે મમ ॥ ત્વસ્વેજસા પરિવ્રટ્ટં, પાપં યાતુ સહસ્રધા ॥ દિવાકર જગન્નાથ, પ્રમાકર નમોસ્તુ તે ॥ પરિપૂર્ણં કરિષ્યેઽહં, માઘજ્ઞાનં તવાજ્ઞયા, ” એ મંત્રવડે પણ સંકલ્પ કરવો. એ રીતે ચૌદશને દિવસે સંકલ્પ, ઉપવાસ, અપિવાસન અને માધવની પૂજા કરી પૂનમને દિવસે તિલ, ચર (ભાત), અને ઘૂત એવડે એકસો આઠ આહુતિ એક એક પદાર્થની લેવી. એ રીતે હોમ કરી તિલ અને સાકર સાથે નાખી કરેલા એવા ત્રીસ લાડુડું વાપન દેવું. વાપનદાનના મંત્ર— “ સવિતઃ પ્રસવસ્ત્વં હિ, પરં ધામ જલે મમ ॥ ત્વસ્વેજસા પરિવ્રટ્ટં, પાપં યાતુ સહસ્રધા ॥ દિવાકર જગન્નાથ, પ્રમાકર નમોઽસ્તુ તે ॥ પરિપૂર્ણં કુરુસ્વેહ, માઘજ્ઞાનમુપપત્તે. ” ત્યાર પછી દાંપત્યને સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર અને સસ ધાન્યનું દાન કરી બીજા શ્રાદ્ધલોને અને દાંપત્યને છ રસસહિત ભોજન દેવું. તેના મંત્ર,—“ સૂર્યો મે પ્રીયતાં દેવો, વિષ્ણુમૂર્તિર્નિરંજનઃ ” એ રીતે માઘજ્ઞાન કરનારા, સન્ધ્યાસી અને શુદ્ધમાં શત્રુને સન્મુખ થઈ મરણ પામેલાં એ સર્વ સૂર્યદેવનું ભેદન કરી બળ છે, ” અર્થાત્, મુક્ત થાય છે.

માઘકૃષ્ણાદ્યમ્યાંચતુરષ્ઠકાકરણાશકષ્ણકાદ્યાંપૂર્વેશુશ્રાદ્ધાન્વષ્ટક્યશ્રાદ્ધસહિતાંકુર્યાત્ દિનત્રયેકર્તુ મશક્ષોદ્યમ્યામેવૈકામષ્ટકાંકુર્યાત્ ॥

આર અષ્ટકા કરવાને અશક્ત હોય તેણે માથ વદ અષ્ટમીને દિવસે એક અષ્ટકા શ્રાદ્ધ; પૂર્વેધુઃશ્રાદ્ધ અને અન્વષ્ટકય શ્રાદ્ધસહિત કરવું. એટલે સપ્તમીને દિવસે પૂર્વેધુઃશ્રાદ્ધ, અષ્ટમીને દિવસે અષ્ટકાશ્રાદ્ધ, અને નવમીને દિવસે અન્વષ્ટકય શ્રાદ્ધ એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ત્રણ શ્રાદ્ધ કરવાં. ત્રણ દિવસ કરવાને અશક્ત હોય તેણે આઠમીને દિવસેજ એક અષ્ટકા કરવી.

અથશિવરાત્રિઃ ॥ સાનિદીયવ્યાપિનીગ્રાહ્યા નિશીથસ્તુપાત્રેરષ્ટમોમુહર્તદ્વિત્યુક્તં તત્રપરદિનપવાર્ધરાત્રૌપરા પૂર્વત્રૈવતદ્વ્યાતૌપૂર્વા દિનદ્વયેપ્યર્ધરાત્રવ્યાપ્યમાવેપિપરૈવ દિનદ્વયેકાત્મ્યેનૈકદેશેનવાર્ધરાત્રવ્યાતૌપૂર્વેતિદેમાદ્યાશયાનુસારીકૌસ્તુમઃ પરૈવેતિમાઘવર્ણનિર્ણયસિંધુપુરુષાર્થચિંતામણ્યાદયોવહવઃ પ રેચુનિશીથૈકદેશવ્યાતૌપૂર્વેધુઃસંપૂર્ણતદ્વ્યાતૌપૂર્વેવ પૂર્વેદિનેનિશીથૈકદેશવ્યાતૌપરદિનેસંપૂર્ણતદ્વ્યાતૌપ રૈવ શ્રદ્ધંતત્રવિચારમૌમવાચરયોગેશિવયોગયોગેચાતિપ્રશસ્તમ્ ॥

હવે શિવરાત્રીનો નિર્ણય કહે છે.

માથ કૃષ્ણ પક્ષની ચૌદશને શિવરાત્રી એમ કહે છે. તે ચતુર્દશી નિશીથવ્યાપિની હોય તે લેવી. રાત્રિના આઠમા મુહુર્તતું નિશીથ એવું નામ કહ્યું છે. તેમાં જો બીજો દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય તો પરા લેવી. પૂર્વ દિવસેજ નિશીથવ્યાપિની હોય તો પૂર્વા લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથવ્યાપિની ન હોય તો પણ પરાજ લેવી. બન્ને દિવસે નિશીથ સમયે સંપૂર્ણ વ્યાપ્તિ અથવા એકદેશવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમની લેવી એ પ્રમાણે, હેમાદ્રિના અભિગ્રાધને અનુસારે કૌસ્તુભમાં છે. બીજા દિવસનીજ લેવી એ રીતે માધવ, નિર્ણયસિંધુ, પુરુષાર્થચિંતામણી ઇત્યાદિક બહુ ગ્રંથકારો કહે છે. બીજો દિવસે નિશીથકાળના એક દેશમાં વ્યાપ્તિ હોય અને પ્રથમ દિવસે સંપૂર્ણ નિશીથવ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસનીજ લેવી. પ્રથમ દિવસે નિશીથકાળના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય અને બીજો દિવસે નિશીથસમયે સંપૂર્ણવ્યાપ્તિહોય તો બીજા દિવસનીજ લેવી. આ શિવરાત્રી વ્રતને દિવસે રવિવાર, મંગળવાર, અને શિવયોગ એમના યોગ આવે તો અતિ ઉત્તમ જાણવું.

અપારણાનિર્ણયઃ ॥ યામત્રયાદર્વાકચતુર્દશીસમાતૌચતુર્દશ્યંતેપારણં યામત્રયોર્ધ્વગામિન્યાં ચતુર્દશ્યાંપ્રાતઃચતુર્દશીમધ્યેપવપારણમિતિમાઘયાદયઃ નિર્ણયસિંધૌતુયામત્રયાદર્વાકચતુર્દશીસમાત્તા પપિચતુર્દશીમધ્યેપવપારણં નતુકદાચિદપિચતુર્દશ્યંતે ઉપોપણંચતુર્દશ્યાંચતુર્દશ્યાંવપારણં કૃતૈઃમુકુતલક્ષેસ્તુલભ્યતેયદિયાનયા તિષ્ઠ્યેતિષ્ઠ્યેકલંતસ્યશક્તોવકુંનપાર્થતીત્યાદિના ચતુર્દશીમધ્યેપારણેપુણ્યાતિશયોકૈરિત્યુક્તં અત્રૈવંવ્યવસ્થાવૌધ્યા યદાનિત્યલુપ્તપૂર્વેકપારણપર્યાંતાચતુર્દશીનાસ્તિતદા યા યે પાંચતુર્દશીરોપદિનેદર્શાદિશ્રાદ્ધમસક્તિસ્તૈર્વાતિધ્યંતેપારણંકાર્યં દ્વાદશ્યામિવાત્રનિત્યલુપ્તપાપકર્પકવાપ્યામાયાત્ તિધ્યંતપારણવિધાયકવાપ્યસત્ત્વેનસંકદવિપયકજલપારણવિધિવાપ્યાનામગ્રામદૃષ્ટેન્ન કર્મપર્યાંતચતુર્દશીસત્ત્વેશ્રાદ્ધમસત્ત્વમાલેચતિધિમપ્યપવપારણમિતિ ॥

હવે શિવરાત્રીનો પારણાનો નિર્ણય કહે છે.

ત્રાગુ પોહોરથકી પ્રથમ ચતુર્દશી સમાપ્ત થાય તો ચતુર્દશીને અંતે પારણા કરવી, અને ત્રણ પોહોર કરતાં અધિક ચતુર્દશી હોય તો પ્રાતઃગ્રણે ચતુર્દશીમાંજ પારણા કરવી, એ રીતે માધવાદિક ગ્રંથકારો કહે છે. નિર્ણયસિંધુમાં તો, ત્રણ પોહોરથકી પ્રથમ ચતુર્દશી સમાપ્ત થતી હોય તો પણ ચતુર્દશીમાંજ પારણા કરવી, ચૌદશને અંતે ક્યારે પણ પારણા કરવી નહીં. કારણ, “ હે પાર્વતી ! ચૌદશમાં ઉપવાસ કરી ચૌદશમાં પારણા કરવી એ યોગ લક્ષ્મણવિ પુણ્ય કરવાથી પણ મળે કે ન મળે તેના સંશય છે, અને તે પારણામાં એક એક આસનું કળ કહેવામાં હું સમર્થ નથી, ” ઇત્યાદિક ચૌદશમાં પારણા કરવાથી પુણ્યની અધિકતાનાં સૂચન કરનારાં વચનો છે, એમ કહ્યું છે. એ વિષયમાં એવી વ્યવસ્થા જાણવી. —આરે પોતાનાં નિલકૃલ અને પારણા થઇ શકે એટલી ચૌદશ ન હોય ત્યારે, અથવા જેમને એવ (બાકી રહેલી) ચૌદશને દિવસે દર્શ ઇત્યાદિક શ્રાદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ હોય તેમણે ચૌદશને અંતે પારણા કરવી. કારણ દ્વાદશી પ્રમાણે એ ચૌદશને દિવસે નિલકર્મનો અપકર્ષ (પાછળ કરવાનાં કર્મ ખેંચી પ્રથમ કરવાં તે) કરવાવિષે વચન નથી. અને તિથિને અંતે પારણા

કરવી એમાં વચન છે, તેથી સંકટ સમયે જળપારણા કરવી એ રીતે કહેનારાં વચનોની આ અતુર્દશી પ્રતમાં પ્રવૃત્તિ નથી. નિલકર્મ અને પારણા એ સર્વ થઇ એટલી અતુર્દશી હોય, તેમ તે દિવસે શ્રાદ્ધ કર્તવ્ય ન હોય તો ઔદશમાંજ પારણા કરવી.

અન્નવ્રતપ્રયોગ: ॥ ત્રયોદશ્યાંકૃતૈકમક્તશ્ચતુર્દશ્યાંકૃતનિલક્રિયઃ પ્રાતમંત્રેણસંકલ્પંકુર્યાત્ શિવરાત્રિવ્રતંહોતત્કરિપ્યેહંમહાફલં નિર્વિઘ્નમસ્તુમેવાત્રત્વત્રસાદાજગત્પતે ચતુર્દશ્યાંનિરાહારોભૂત્વાશંભોપરેહનિ ભોક્ષ્યેહંભુક્તિમુક્ત્યર્થશરણમેભવેશ્વરેતિ દ્વિજસ્તુરાત્રીપ્રયોજનનીમિત્તૃચાવપિપઠિત્વાજલમુત્સૃજેત્ તતઃસાયાદ્દેહુષ્ણતિલૈઃસ્નાનંકૃત્વાધૃતમસત્રિપુદ્ગદ્દાક્ષોનિશામુલેશિચાયતનંગત્વાક્ષાલિતપાદઃસ્વાચાંતડદ્વુલ્લોદેશકાલૌસંકીર્ત્ય શિવરાત્રૌપ્રથમયામપૂજાંકરિપ્યેશ્વરિતિયામચતુષ્ટ્રેપૂજાચતુષ્ટ્રયચિર્ધાપાયાંસંકલ્પઃ સકૃત્પૂજાચિકીર્ધાપાયાંશ્રીશિવમીત્સર્થશિવરાત્રૌશ્રીશિવપૂજાંકરિપ્યેશ્વરિતિસંકલ્પઃ તત્રાદૌસામાન્યતઃપૂજાવિધિરુચ્યતે યામમેદેનવિશેષસ્તુવક્ષ્યતે અસ્યશ્રીશિવપંચાક્ષરમંત્રસ્યવામદેવક્રપિઃ અનુષ્ટુપ્છંદઃ શ્રીસદાશિવોદેવતા ન્યાસેપૂજનેજપેચવિનિયોગઃ ધામદેવક્રપયેનમઃશિરસિ અનુષ્ટુપ્છંદસેનમોમુલે શ્રીસદાશિવદેવતાયૈનમોદદિ નંતત્પુદ્યાયનમઃહૃદયે ંમંભવોરાયનમઃપાદયોઃ ંશિસઘોજાતાયનમઃગુહ્યે ંવાંચામદેવાય૦ મૂર્ધ્નિ ંયંઈશાનાય૦ મુલે ંહૃદયાયનમઃ ંશિરસેસ્વાહા ંમંશિસાયૈવપદ્ ંશિક્ષકચાય૦ ંવાંનેત્રત્રયાયૈવપદ્ ંયંઅભ્યાયફટ્ કુંભપૂજાંવિધાય ધ્યાયેન્નિલ્યંમહેશંરજતગિરિનિનિંચારુચંદ્રાયતંસંરક્તાકલ્પોક્ત્વલાંગંપરશુમૃગવરામીતિહસંપ્રસન્નં પદ્માસીનંસમંતાત્સ્તુતમમરણ્યૈર્વ્યાઘ્રકૃત્તિયસાનંધિશ્વાયંધિશ્વધંચંનિશ્ચિલભયહરંપંચવક્ત્રંત્રિનેત્રં ઇતિધ્યાત્વાપ્રાણમતિષ્ઠાંકૃત્વાસ્થાપ્યલિંગંસ્પૃશન્ ંભૂઃપુરુષંસાંવસદાશિવમાવાહયામિ ંભુવઃપુરુષંસાંવ૦ ંસ્વઃપુરુષંસાંવ૦ ંભૂર્ભુવઃસ્વઃપુરુષંસાંવ૦ ઇત્યાવાહેત્ સ્વામિન્સર્વજગન્નાથયાચત્પૂજાવસાનકં તાથત્વંપ્રીતિભાવેનલિંગેસિન્સન્નિધૌભવેતિપુષ્પાંજલિદધાત્ સ્થાયરલિંગેપૂર્વસંસ્કૃતચરલિંગેચપ્રાણમતિષ્ઠાચાવાહનાંતંનકાર્યં ંસઘોજાતંપ્રપદ્યામિસઘોજાતાયધૈનમોનમઃ ંનમઃશિવાયશ્રીસાંવસદાશિવાયનમઃ આસનંસમર્પયામિ હ્રીશ્દ્રઘ્નેત્ ંનમઃશિવાયેતિપંચાક્ષરીસ્થાને શ્રીશિવાયનમઃઇતિનમોંતમંત્રેણપૂજયેત્ ંભવેભવેનાતિભવેભવસ્વાં ંનમઃશિવાય શ્રીસાંવસદાશિવાયનમઃ પાદંસમર્પયામિ ંમધોજ્ઞધાયનમઃ ંનમઃશિવાયસાંવસ૦ અર્ચં૦ ંવામદેવાયનમઃ ંનમઃશિવાયશ્રીસાંવ૦ આચમનં૦ ંજ્યેષ્ઠાયનમઃ ંનમઃશિવાય૦ જ્ઞાનં તતોમૂલમંત્રેણઆપ્યાયસ્વેત્યાદિમિશ્રપંચામૃતૈઃસંસ્નાપ્ય આપોહિષ્ઠેતિતિષ્ઠિઃશુદ્ધોદકેનપ્રક્ષાલ્ય યદ્વાદશાવૃત્તૈકાઘૃત્યાવાકરેણપુરુષસૂકેતેનચંદનકુંકુમકર્પૂરવાસિતજલેનામિષેકંકૃત્વા ંનમઃશિવાયેતિજ્ઞાનાંતેઆચમનંદત્વાસાક્ષતજલેનતર્પણકાર્યં ંભવંદેવંતર્પયામિ ૧ શર્વંદેવંતર્પયામિ ૨ ઈશાનંદેવંતર્પયામિ ૩ પશુપતિંદેવંતર્પયામિ ૪ ઉગ્રંદેવંત૦ ૫ રુદ્રંદેવંત૦ ૬ ભીમંદેવંત૦ ૭ મહાંતંદેવંત૦ ૮ ભવસ્યદેવસ્યપર્ણીતર્પયામિ શર્વસ્યદેવસ્યપર્ણીતર્પયામિ ઈશાનસ્યદેવસ્યપર્ણીત૦ પશુપતેર્દેવસ્યપ૦ ઉગ્રસ્યદેવસ્યપ૦ રુદ્રસ્યદેવસ્યપ૦ ભીમસ્યદેવસ્યપ૦ મહાંતંદેવસ્યપ૦ ૮ ંજ્યેષ્ઠાયનમઃ ંનમઃશિવાય શ્રીસાંવ૦ ઘર્જં૦ મૂલેનાચમનં ંરુદ્રાયનમઃ ંનમઃશિવાય૦ યજ્ઞોપવીતં૦ મૂલેનાચમનં ંકાલાયનમઃ ંનમઃશિવાયસાંવસદાશિવાયનમઃ ચંદનં૦ ંકલવિકરણાયનમઃ ંનમઃશિવાયસાંવસદાશિવાયનમઃ અક્ષતાન્૦ ંઘલવિકરણાયનમઃ ંનમઃશિવાયશ્રીસાંવસદાશિવાયનમઃ પુષ્પાણિ૦ સહસ્રમણ્ડોત્તરશતંઘા સહસ્રાદિનામભિર્મૂલમંત્રેણવા વિલ્પપત્રાણિદધાત્ ંઘલાયનમઃ ંનમઃશિવાયશ્રીસાંવસદાશિવાયનમઃ ધૂપં૦ ંઘલપ્રમથનાયનમઃ ંનમઃશિવાયસાંવ૦ દીપં૦ ંસર્વંમૂતદમનાયનમઃ ંનમઃશિવાય૦ નૈવેદ્યં૦ મૂલેનાચમનંફલંચ ંમનોન્મનાયનમઃ ંનમઃશિવાય૦ તાંબૂલં૦ મૂલેનવૈદિકૈર્મંત્રેશ્ચનીરાજનં૦ ઈશાનઃસર્વવિદ્યાનામીશ્વરઃસર્વભૂતાનાંબ્રહ્માધિપતિર્બ્રહ્માણોધિપતિર્બ્રહ્માશિવોમેઅસ્તુસદાશિર્વ૦ ંનમઃશિવાય૦ મંત્રપુર્ણં૦ મવાયદેવાયનમઃ શર્વાયદેવાયેત્યાદિ૦ ભવસ્યદેવસ્યપૃથ્વૈ ઇત્યદૌચ નમસ્કારાન્કૃત્વા શિવાય૦ રુદ્રાય૦ પશુપતય૦ નીલકંઠાય૦ મહેશ્વરાય૦ હરિકેશાય૦ વિરૂપાક્ષાય૦ પિતાકિને૦ ત્રિપુરાંતકાય૦ શંભવ૦ શૂલિને૦ મહાદેવાયનમઃઇતિદ્વાદશનામભિર્દ્વાદશપુષ્પાંજલીન્દત્વા મૂલેનપ્રદક્ષિણાનમસ્કારાન્કૃત્વા મૂલમંત્રમણ્ડોત્તરશતંજસ્યા ક્ષમાપયિત્વાડનેનપૂજનેનસાંવસદાશિવઃપ્રીયતામિતિનિવેદયેત્ ॥

હવે શિવરાત્રિ વ્રતનો પ્રયોગ કહે છે.

તેરસને દિવસે એકભક્ત કરી ઔદશને દિવસે નિલકર્મ કરી પ્રાતઃકાળે મંત્રપૂર્વક સંકલ્પ કરવો, તે. મંત્ર, -“શિવરાત્રિવ્રતં હોતત્ કરિષ્યેઽહં મહાફલમ્ ॥ નિર્વિઘ્નમસ્તુ મેવાત્ર ત્વત્રસાદાજગત્પતે ॥

ચતુર્દશ્યાં નિરોહારો ભૂત્વા શંભો પટેહનિ ॥ મોક્ષ્યેડહં મુક્તિમુચ્યથે શરણં મે ભવેશ્વર ॥” આશ્લુ
 હોય તેણે તો “રાત્રીં પ્રપથે જનનીં” એ એ મંત્રનો પણ પાઠ કરી જળ ઊંટવું. પછી સાધાદ્વસમયે
 શરીરમાં કૃષ્ણતિલમર્દનપૂર્વકે આન કરી ભસ્મવડે ત્રિપુંડ્ર અને રૂદ્રાક્ષવું ધારણ કરી પ્રદોષ સમયે
 શિવના દેવાલયમાં જઈ હાથ પગ ઘોઘ આચમન કરવું. પછી દેશકાળનો ઉચ્ચાર કરી “શિવરાત્રી
 પ્રયમયામપૂજાં કરિષ્યે,” આર પોહોરની આર પૂજા કરવી હોય તો એવો સંકલ્પ કરવો. એકવારજ
 પૂજા કરવી હોય તો, “શ્રીશિવપ્રીત્યથે શિવરાત્રી શ્રીશિવપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. તેમાં
 પ્રથમ સામાન્યપણે પૂજનો વિધિ કહે છે—પોહર પોહરની પૂજનો વિશેષ પ્રકાર તો આગળ કહેશે.
 “અસ્ય શ્રીશિવપંચાક્ષરમંત્રસ્ય વામદેવ ક્રપિઃ ॥ અનુષ્ટુપ્ છંદઃ ॥ શ્રીસદાશિવો દેવતા ॥ ન્યાસે પૂજને
 જપે ચ વિનિયોગઃ ॥ વામદેવક્રપયે નમઃ શિરસિ ॥ અનુષ્ટુપ્છંદસે નમો મુખે ॥ શ્રીસદાશિવદેવતાયૈ
 નમઃ હૃદિ ॥ ંનંતપુરપાય નમઃ હૃદયે ॥ ં મં અઘોરાય નમઃ પાદયોઃ ॥ ં શિં સઘોજાતાય નમઃ
 મુરો ॥ ં ઘાં વામદેવાય નમઃ મૂર્ધ્નિ ॥ ં યં ઈશાનાય નમઃ મુખે ॥ ં હૃદયાય નમઃ ॥ ંનંશિરસે
 સ્વાહા ॥ ંમંશિપાયૈ વપદ્ ॥ ં શિક્ષકચાય હું ॥ ં વાનેત્રત્રયાય વૌપદ્ ॥ ંયં અભ્યાય ફદ્” એ
 રીતે ન્યાસ કરી, કલશની પૂજા કરી, “ધ્યાયેન્નિત્યં મહેશં રજતગિરિનિમં ચારુચંદ્રાવતંસં રક્તાકલ્પો-
 જ્વલાંગં પરશુમૃગવરામીતિહસ્તં પ્રસન્નમ્ ॥ પદ્માસીનં સમંતાત્સ્તુતમમરગણેર્વ્યાગ્રકૃત્તિં વસાનં વિશ્વા-
 ઘં વિશ્વવંધં નિલિભયહરં પંચવક્ત્રં ત્રિનેત્રમ્ ॥” એ શ્લોકવડે ધ્યાન કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. પછી શિવ-
 સિંગવું સ્થાપન કરી સ્પર્શ કરી, ં મૂઃ પુરુષં સાંવસદાશિવમાવાહયામિ ॥ ં મુવઃ પુરુષં સાંવં ॥ ં
 સ્વાઃ પુરુષં સાંવં ॥ ં મૂમુવઃસ્વાઃ પુરુષં સાંવં ॥” એ મંત્રવડે આવાહન કરવું. પછી હાથમાં પુષ્પ ધરી
 “સામિન્સર્વજગદ્રાધા યાવત્પૂજાવસાનકમ્ ॥ તાવત્વં પ્રીતિભાવેન લિંગેડસ્મિન્સન્નિઘૌ ભવ ॥” એ
 મંત્રવડે પુષ્પાંજળી સમર્પણ કરવી. સ્થાવર સિંગમાં અને પ્રથમ સંસ્કાર કરેલા ચર સિંગમાં પ્રાણ-
 પ્રતિષ્ઠા થકી આવાહનપર્યંત વિધિ કરવો નહી. “ં સઘો જાતં પ્રપચામિ સઘો જાતાય ઘૈ નમો નમઃ
 ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવસદાશિવાય નમઃ આસનં સમર્પયામિ.” સ્ત્રી અને ગૃહ પૂજા કરનારાં હોય
 તો તેમણે “ં નમઃ શિવાય,” એ પચાક્ષર મંત્રને ઠેકાણે “શ્રીશિવાય નમઃ” એવો (નમઃ શબ્દ
 બેને અંતે છે તે) મંત્ર કહી પૂજા કરવી. “ં ભવે ભવે નાતિભવે મપસ્વ માં ં નમઃ શિવાય શ્રીસાં-
 વસદાશિવાય નમઃ પાર્થ સમર્પયામિ ॥ ં મયોદ્જવાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવસદાશિવાયં
 અર્ચ્યં ॥ ં વામદેવાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં આચમનં ॥ ં જ્યેષ્ઠાય નમઃ ં નમઃ શિ-
 વાય શ્રીસાંવં જ્ઞાનં” પછી મૂળમંત્રવડે અને “આપ્યાયસ્વં” ઇસાદિક મંત્રવડે પચામૃતે આન કરાવી
 “આપોદિષ્ઠાં” એ ત્રણ મંત્રવડે શુદ્ધોદકે આન કરાવી રૂદ્રમંત્રોની અગ્યાર અથવા એક આવૃત્તિ અને
 પુરુષમંત્રોનો ઉચ્ચાર કરી ચંદન, કેશર, કપૂરવડે મુનંધી જળનો અભિષેક કરી “ં નમઃ શિવાય”
 એ મંત્રવડે આનની અંતે આચમન અર્પણ કરી અક્ષતપુષ્પ જળવડે તર્પણ કરવું. તે આ પ્રમાણે,—
 ં મયં દેવં તર્પયામિ ૧ ॥ ં શર્વં દેવં તં ૨ ॥ ં ઈશાનં દેવં તં ૩ ॥ ં પન્નપતિં દેવં તં ૪ ॥
 ં ઉગ્રં દેવં તં ૫ ॥ ં રુદ્રં દેવં તં ૬ ॥ ં શીમં દેવં તં ૭ ॥ ં મહાંતં દેવં તં ૮ ॥ ભવસ્ય દેવસ્ય
 પત્નીં તર્પયામિ ॥ શર્વસ્ય દેવસ્ય પત્નીં તર્પયામિ ॥ ઈશાનસ્ય દેવસ્ય પત્નીં તર્પં ॥ પન્નપતેદેવસ્ય
 પત્નીં તં ॥ ઉગ્રસ્ય દેવસ્ય પત્નીં ॥ રુદ્રસ્ય દેવસ્ય પત્નીં ॥ શીમસ્ય દેવસ્ય પત્નીં ॥ મહતો દેવસ્ય પત્નીં
 તં ૮ ॥ ં જ્યેષ્ઠાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં વચ્ચં ॥ પછી “ં નમઃ શિવાય” એ મૂળમં-
 ત્રવડે આચમન દેવું. પછી “ં રુદ્રાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં વક્ષોપધીતં સં” પછી મૂળમં-
 ત્રવડે આચમન દેવું. સાર પછી “ં કાલાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં ચંદનં ॥ ં કલવિક-
 રણાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં અક્ષતાનં ॥ ં વલવિકરણાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવ
 પુષ્પાનિં ॥” એ રીતે પુષ્પપર્યંત પૂજા થયા પછી એક સહસ્ર અથવા એક નો આઠ બિલ્વપત્ર,
 શિવના શરૂઆતમંત્રવડે અથવા મૂળમંત્રવડે અર્પણ કરવાં. પછી “ં વલાય નમઃ ં નમઃ શિવાય
 શ્રીસાંવં ધૂપં સં ॥ ં વલગ્રમથનાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં દીપં ॥ ં સર્ષમૃતદ્રમનાય નમઃ
 ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં નૈવેદ્યં ॥” પછી મૂળમંત્રવડે આચમન અને કૃષ્ણ અર્પણ કરવાં. સાર
 પછી “ં મનોમનાય નમઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં તાંતૂલં સં” પછી મૂળમંત્ર અને વેદના મંત્ર-
 વડે આરતી કરવી. પછી “ઈશાનઃ સર્ષવિધાનામીશ્વરઃ ં નમઃ શિવાય શ્રીસાંવં મંત્રપુષ્પં” એ
 રીતે મંત્રપુષ્પપર્વન પૂજા થયા પછી “મંત્રાય દેવાય નમઃ ॥ તાર્વાય દેવાય નમઃ ॥” ઇસાદિક આઠ

અને “ભવસ્ય દેવસ્ય પદ્મયૈ નમઃ” ઇત્યાદિક આઠ એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરી “શિવાય નમઃ, શ્વદાય નમઃ, પશુપતયે૦, નીલકંઠાય૦, મહેશ્વરાય૦, હરિકેશાય૦, વિરૂપાક્ષાય૦, પિનાકિને૦, ત્રિપુરાંત-કાય૦, શંભવે૦, શૂલિને૦, મહાદેવાય૦” એ બાર નામવડે બાર પુષ્પાંજલી સમર્પણ કરી મૂળમંત્ર-વડે પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરી મૂળમંત્રનો (૧૦૮) જપ કરી પ્રાર્થના કરવી. પછી “અનેન પૂજ-નેન સાંવસદાશિવઃ પ્રીયતામ્” એટલું કહી પૂજા અર્પણ કરવી.

અથચતુર્થયામેપુજાચતુષ્ટયેવિશેષઃ ॥ તત્ત્રપ્રથમયામેમૂલમંત્રાંતેશ્રીશિવાયાસનંસમર્પયામી
તિશિવનામ્નાસવૉપચારસમર્પણમ્ દ્વિતીયયામેશિવરાત્રૌદ્વિતીયયામપૂજાંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યશ્રીશંકરા-
યાસનમિતિશંકરનામ્ના તતોમહાનિશિપૂજાંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યપૂર્વંવત્પૂજા તતસ્તુતીયયામપૂજાંકરિષ્ય-
દિત્યુક્ત્વા શ્રીમહેશ્વરાયાસનમિત્યાદિ એવમેવચતુર્થયામેશ્રીશ્વદાયેતિશ્વદનામ્ના પ્રતિયામંતેભાગ્યંગપંચા-
મૃતોષ્ણોદકશુદ્ધોદકાંધોદકામિષેકાઃકાર્યાઃ યજ્ઞોપવીતાંતેગૌરોચનકસ્તૂરીકુંકુમકર્પૂરાગરુચંદનમિશ્રિ-
તાનુલેપેનલિંગંલેપયેત્ પંચવિંશતિપલમિતઃસર્વોનુલેપ ઇતિઅનુલેપપરિમાણં યથાશક્તિ વા ધનૂરકરવી-
રકુસુમેયિલ્વપત્રૈશ્ચપૂજનમતિપ્રદાસ્તં પુષ્પાભાવેશાલિતંદુલગોધૂમયૈઃપૂજા નૈવેદ્યોચ્ચરંતાંબુલમુપવાસૌડ-
કૌ નાગવહ્નીપત્રક્રમુકફલશુષ્પત્યાદિચૂર્ણેતિત્રયંતાંબુલસંજ્ઞં પત્રદેવનારિકેલકર્પૂરેલાકંકોલૈઃસહિતંમુખ-
ધાસસંજ્ઞં પત્રેપામન્યતમદ્રવ્યાલામેતત્સદ્વ્યંસરેદુધઃ સર્વપૂજાંતેપ્રાર્થના નિત્યંનૈમિત્તિકામ્યંયત્કૃતંતુમ-
યાશિવ તત્સર્વંપરમેશાનમયાતુભ્યંસમર્પિતમિતિ શિવરાત્રિવ્રતંદેવપૂજાજપપરાયણઃ કરોમિ વિધિવદ્દત્તં
ગૃહાણાર્ચ્યંનમોસ્તુતે ઇત્યર્ચ્યઃ પર્વંયામચતુષ્ટયેર્ચ્યમેદઃકૌસ્તુભે તતઃપ્રભાતેજ્ઞાત્યાપુનાશિવંસંપૂજ્યપૂર્વો-
ક્તદ્વાદશનામભિદ્વાદશપ્રાહ્મણાનશકાવેકંધાસંપૂજ્ય તિલપકાન્નપૂર્ણાંદ્વાદશકુંભાનેકવાદત્યા ઘૃતમર્પ-
યેત્ યન્મયાયઠ્ઠતંપુણ્યંતદ્વદશ્યનિવેદિતં ત્વત્પ્રસાદાન્મયાદેવઘૃતમઘસમર્પિતં પ્રસન્નોભવમેશ્રીમન્સદ્વતિઃ
પ્રતિપાદ્યતાં ત્વદાલોકનમાત્રેણપવિત્રોસ્મિનસંશય ઇતિ તતોપ્રાહ્મણાન્ભોજયિત્વાપૂર્વેર્નિર્ણતિકાલેસ્વજ-
નૈઃસહપાર્ણંકુર્યાત્ તત્રમંત્રઃ સંસારક્રેશદગ્ધસ્યવ્રતેનાનેનશંકર પ્રસીદસુમુખોનાથજ્ઞાનહૃદિપ્રદોભવેતિ
ઇતિશિવરાત્રિવ્રતવિધિઃ ॥

હવે આર પોહોરની આર પૂજનો વિશેષ પ્રકાર કહે છે.

પ્રથમ પોહોરે મૂળમંત્રનો ઉચ્ચાર કરી “શ્રીશિવાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ કહી ‘શિવ’
એ નામવડે સર્વ ઉપચાર અર્પણ કરવા. બીજે પોહોરે—“શિવરાત્રૌ દ્વિતીયયામપૂજાં કરિષ્યે,”
એવો સંકલ્પ કરી “શ્રીશંકરાય આસનં સમર્પયામિ,” એ રીતે સંકર નામવડે ઉપચાર અર્પણ
કરવા. ત્યાર પછી “મહાનિશિપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પ્રથમની પેઠેજ પૂજા કરવી. ત્રીજે
પોહોરે—“તુતીયયામપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “શ્રીમહેશ્વરાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ
કહી આસનાદિક પૂજા કરવી. એજ પ્રમાણે ચોથે પોહોરે—“ચતુર્થયામપૂજાં કરિષ્યે,” એવો
સંકલ્પ કરી, “શ્રીશ્વદાય આસનં સમર્પયામિ,” એમ કહી પ્રથમ પ્રમાણે પૂજા કરવી. પોહોરે
પોહોરે તૈલમર્દન, અને પંચામૃત, ઉપ્પુ જળ, શુદ્ધ જળ, અને સુગંધી જળ એવડે અભિષેક કરવો.
યજ્ઞોપવીત અર્પણ ક્રીધા પછી ગૌરોચન, કરતુરી, કેશર, કપૂર, અગર ચંદન એમણે યુક્ત એવું ચંદન
કરી શિવલિંગને લીપવું. પચીસ પળ સઘળું ચંદન લેવું એ પ્રમાણે ચંદનનું વજન જાણવું. અથવા
યથાશક્તિ લેવું. ધતુરાનાં અને કછેરાનાં પુષ્પ તથા બિલિપત્રવડે પૂજા કરવી એ આતિ ઉત્તમ થાય.
પુષ્પ ન હોય તો ઘોળા ચોખ્ખા, ગરું, અને યવ એવડે પૂજા કરવી. નૈવેદ્ય સમર્પણ ક્રીધા પછી
તાંબૂલ અને મુખવાસ અર્પણ કરવા. નાગરવેલનાં પાન ચોખ્ખારી અને છીપ ઇત્યાદિકનો મુને એ ત્રણ
પદાર્થ મળી તાંબૂલ થાય છે. એજ તાંબૂલ, ટોપરું, કપૂર, એલચી, કંકોલ એએવડે યુક્ત થાય તો
તે મુખવાસ કહેવાય છે. એ પદાર્થોમાંથી કોઈ એક પદાર્થ ન મળે તો તેવું સ્મરણ કરવું. એ રીતે
સઘળી પૂજા થાય પછી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં, યત્કૃતં તુ મયા શિવ ॥
તત્સર્વં પરમેશાન, મયા તુભ્યં સમર્પિતમ્.” એ રીતે પ્રાર્થના ક્રીધા પછી અર્ચ્ય દેવો. તેનો મંત્ર—
“શિવરાત્રિવ્રતં દેવ, પૂજાજપપરાયણઃ ॥ કરોમિ વિધિવદ્દત્તં, ગૃહાણાર્ચ્યં નમોઽસ્તુતે” એ રીતે આરે
પોહોરે જુદા જુદા અર્ચ્ય દેવા તેનો પ્રકાર કૌસ્તુભમાં જોવો. ત્યાર પછી પ્રાતાઃકાળે જ્ઞાન કરી ફરી
શિવપૂજા કરી પ્રથમ કહેલાં બાર નામવડે બાર આલણોની પૂજા, અથવા શક્તિ ન હોય તો એક

બ્રાહ્મણની પૂજા કરી તિલ, અને પકવાનવડે પૂર્ણ એવા બાર અથવા એક કલશનું દાન કરી ત્રેત દેવને અર્પણ કર્યું. “યન્મયાદ્ય કૃતં પુણ્યં તદ્વદ્રસ્ય નિવેદિતમ્ ॥ ત્વત્પ્રસાદાન્મહાદેવ, વ્રતમય સમ-
ર્પિતમ્ ॥ પ્રસન્નો ભવ મે શ્રીમન્, સદ્વૃત્તિઃ પ્રતિપાદ્યતામ્ ॥ ત્વદાલોકનમાત્રેણ, પવિત્રોસિ ન સંશયઃ”
પછી બ્રાહ્મણભોજન કરાવી પ્રથમ નિર્ણય કરેલા સમયે પોતાના વડીલ અને એલી ધ્યાનદિકે યુક્ત થઈ
પારણા કરતી. તે સમયે પ્રાર્થના કરવાનો મંત્ર,—“સંસારક્લેશદગ્ધસ્ય, વ્રતેનાનેન શંકર ॥ પ્રસીદ
સુમુખો નાય, જ્ઞાનદષ્ટિપ્રદો ભવ.” એ પ્રમાણે શિવરાત્રીવ્રતનો વિધિ સમાપ્ત થયો.

અથમૃન્મયલિંગેશિવપૂજાચિકીર્પાયાંતદ્વિધિઃ ॥ ઐહરાયનમશ્વિતિમૃદમાહત્ય શોધિતા
યાંતસ્યાંજલપ્રક્ષેપેણસંપોષ્યતેનપિંડેન ઐમહેશ્વરાયનમશ્વિતિલિંગંકુર્યાત્ તન્નાલિંગમશ્વિતિગુજાત્મકકર્પા
દ્વધિકપરિમાણમંગુપ્તમાત્રં તતોધિકંવાકાર્યં નન્યૂનં સૃન્મયલિંગેપંચસૂત્રસંપાદનામાવેપિનદોષઃ અતપ્ત્વ
સત્કૃત્યસ્તુલારુદ્ધૃદ્ધિમેતિનહીયતે ઘાણલિંગમિતિપ્રોકશેપનામંદમુચ્યતે શ્વયુક્તલક્ષણાદ્વાળલિંગાદ
તિદુર્લભાદુઃસંપાદ્યપંચસૂત્રસંપાદનાત્સુવર્ણાદિલિંગાચમૃન્મયલિંગંગ્રેષ્ટ દ્વાપરેપારદંધ્રેષ્ટપાર્થિવંતુકલોયુગ
શ્વિતયચનાચ તતઃ ઐશૂલપાણયેનમઃ શિવરૂપપ્રતિષ્ઠિતોભવેતિસવિશ્વપત્રેપૂજાર્પિટેપ્રતિષ્ઠાપ્ય ધ્યાયેન્નિ
ત્યંમહેશમિતિધ્યાત્વા ઐપિનાકધૂપેનમઃશ્રીસાંયશિવરૂપાગચ્છરૂપપ્રતિષ્ઠેહસન્નિહિતોભવેત્યાવાહયેત્ રૂપ
દ્વિજાનાંસર્વેષ્વમૂલમંત્રોપિજ્ઞેયઃ તતઃ ઐનમઃશિવાયેતિમૂલમંત્રેણપાદ્યમર્ચ્યામાચમનંદત્વાપશુપતયેનમશ્વ
તિમૂલેનચક્ષાનંચક્ષુનુપવીતંગંધંપુષ્પંધૂપદીપનૈવેધફલતાંવૃલનીરાજનમંત્રપુષ્પાંજલીન્દત્વા શર્વાયક્ષિતિ
મૂર્તયેનમશ્વિતિપ્રાચ્યાપૂજયેત્ મયાયજલમૂર્તયેનમશ્વિતિશાન્ત્યાં રુદ્રાયાગ્નિમૂર્તયેનમશ્વિતિચાંડાયાગમૂર્ત
યેનમઃવાયવ્યાં મીમાયાકાશમૂર્તયેનમઃપ્રતીચ્યાં પશુપતયેયજમાનમૂર્તયેનમશ્વિતિનૈઋત્યાં મહાદેવાયસો
મમૂર્તયેનમશ્વિતિદક્ષિણત્યાં ઈશાનાયસૂર્યમૂર્તયેનમશ્વિતિઅગ્નિત્યાં તતઃસ્તુત્વા નમસ્કૃત્યમહાદેવાયનમશ્વિ
તિસર્જયેદિતિસંક્ષેપઃ ચિત્તરસ્તુપુરુષાર્થચિંતામણોજ્ઞેયઃ શિવરાત્રિચેત્પૂર્વોક્તપૂજાવિધિઃપાર્થિવલિંગોપિ
કાર્યઃ પાર્થિવલિંગોઘાપનવિધિઃકૌસ્તુભાદૌજ્ઞેયઃ ॥

હવે માટીના લિંગમાં શિવપૂજા કરવાની હોય તો તેનો વિધિ કહે છે.

“ઐહરાયનમઃ” એ મંત્ર ભણી માટી લાવી તેને ચોખી કરી તેમાં બજા નાંખી એકલી
કરી તે માટીના પિંડનું “ઐમહેશ્વરાયનમઃ” એ મંત્ર ભણી શિવલિંગ કરવું. તે લિંગ એશી
ગુળા પ્રમાણુ જે કર્પ તે કરતાં અધિક પરિમાણનું, અંગુઠા જેવડું અથવા તેથી મોટાડું કરવું, અંગુઠા
કરતાં નાહાડું કરવું નહીં. મૃતિકાના લિંગમાં પંચમૂત્રની ક્રિયા કીધી ન હોય તો પણ દોષ નથી,
તેથીજ “સાતવાર કંઠામાં મેલી વજન કરતાં દર વખતે વજન અધિક થાય પણ કમતી થાય
નહી એવા લિંગને બાળલિંગ કહેવું. બાટીના જે લિંગ તે નાર્મદ (નર્મદામાંનાં) બાળુવાં.” એ
પ્રમાણુ ઉકાળે લક્ષણે યુક્ત બાળલિંગ મળવું. “અતિ દુર્લભ છે અને મુવણાંદિકનાં લિંગમાં પંચમૂત્રની
ક્રિયા કરવાની કહી છે તે અતિ અમશાધ્ય છે માટે સર્વમાં મૃતિકાનું લિંગ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ, “દ્વાપર-
યુગમાં પાગાનું લિંગ ઉત્તમ અને કલિયુગમાં પાર્થિવ (મૃતિકાનું) લિંગ ઉત્તમ એવાં વચન છે. સાર
પછી “ઐશૂલપાણયે નમઃ શિવ રૂપ પ્રતિષ્ઠિતો ભવ.” એ મંત્ર ભણી બિલિપત્રયુક્ત પૂજના-
પીઠ ઉપર લિંગની સ્થાપના કરી, “ધ્યાયેન્નિત્યં મહેશં” એ મંત્રવડે ધ્યાન કરી, “ઐપિનાકધૂપે
નમઃ શ્રીસાંયશિવ રૂપાગચ્છ રૂપ પ્રતિષ્ઠે રૂપ સન્નિહિતો ભવ.” એમ કહી આવાહન કરવું. એ
પૂજામાં દ્વિલે (બ્રાહ્મણ, શત્રિય વૈશ્ય) એ મૂળમંત્રનું પણ ગ્રહણ કરવું. સાર પછી, “ઐનમઃ
શિવાય” એ મૂળમંત્રવડે પાદ્ય, અર્ચ્ય, આચમન એ ઉપચાર અર્પણ કરી “પશુપતયે નમઃ”
એ મંત્ર અને મૂળમંત્રવડે આન, વસ્ત્ર યજ્ઞોપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નેત્રેય, કળા, તાંબૂલ,
આરતી, અને મત્રપુષ્પાંજલિ એ ઉપચાર અર્પણ કર્યા પછી, “શર્વાય ક્ષિતિમૂર્તયે નમઃ” એ
મંત્રવડે ભણી પૂર્વ દિશામાં પૂજા કરવી. મયાય જલમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્રવડે ઈશાન દિશામાં
“રુદ્રાય અગ્નિમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી ઉત્તરમાં. “ઉપ્રાય વાયુમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી
વાયુ દિશામાં, “મીમાય કાકાશમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી પશ્ચિમ દિશામાં, “પશુપતયે યજમા-
નમૂર્તયે નમઃ” એ મંત્ર ભણી નૈઋત દિશામાં “મહાદેવાય સોમમૂર્તયે” એ મંત્ર ભણી દક્ષિણ
દિશામાં, “ઈશાનાય સૂર્યમૂર્તયે” એ મંત્ર ભણી અગ્નિ દિશામાં, એ રીતે આઠ દિશામાં, પૂજા

કરી પછી સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરી “મહાદેવાય નમઃ” એ મંત્ર ભણી (અક્ષત છાંડી) વિસ્તાર કરવું. એ રીતે સંક્ષેપે પૂજનો વિધિ કહ્યો. એ કરતાં અધિક વિસ્તાર પુરુષાર્થચિંતામણીમાં જણાવેલો. પ્રથમ કહેલો પૂજનો વિધિ શિવરાત્રિને દિવસે, મૃત્તિકાના શિવલિંગમાં પણ કરવો. મૃત્તિકાના લિંગના ઉદાપનનો વિધિ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો.

લિંગવિશેષેણફલવિશેષઃ ॥ આયુષ્યહીરજોલિંગો મૌલિકેરોગનાશઃ વૈદ્યેશશુનાશઃ પાદ્મરાગેલક્ષ્મીઃ પુષ્પરાગજેસુલં પૈદ્મનીલેયશઃ મારકતેપુષ્પિઃ સ્ફાટિકેસર્વકામાઃ રાજતેરાજ્યંપિતુમુક્તિઃ હેમે સત્યલોકઃ તામ્રેપુષ્પિરાયુષ્ય પૈત્તલેતુષ્પિઃ કાંસ્યેકીર્તિઃ હૈહેશશુનાશઃ સીસજેઆયુષ્ય મતાંતરે સૌવર્ણે દ્રવ્યસ્વપરિહારઃ સ્થિરલક્ષ્મીશ્ચ ઇવંઘંધમયેસૌભાગ્યં હસ્તિદંતજેસેનાપત્યં મોહાદિધાન્યપિષ્ણજેપુષ્પિસુલ રોગનાશાદિ માપજેસ્ત્રીઃ નાવનીતેસુલં ગોમયજેરોગનાશઃ ગૌડેન્નાદિ ચંદ્રાકુરજેવંશકૃદ્ધિરિત્યન્યત્રચિત્તરઃ પર્વલિંગસંખ્યાવિશેષાત્ફલવિશેષઃ કૌસ્તુભે ॥

જૂદી જૂદી જાતનાં શિવલિંગના પૂજનથી જૂદું જૂદું ફળ મળે છે તે કહે છે.

હીરાના લિંગનું પૂજન કરવાથી આયુષ્યવૃદ્ધિ થાય છે. મોતિના લિંગનું પૂજન કરવાથી રોગનાશ, વૈદ્યના લિંગથી શત્રુનાશ, માણિકના લિંગથી લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ, પુષ્પરાજના લિંગથી સુખ, નીલમણિનાં લિંગવડે યશ, મરકત (પાથ) ના લિંગવડે પુષ્પિ. સ્ફાટિકના લિંગથી સર્વ કામની પ્રાપ્તિ, રૂપાના લિંગથી રાજ્ય અને પિતૃની મુક્તિ, સુવર્ણના લિંગથી સત્યલોકની પ્રાપ્તિ, ગ્રાંથાના લિંગથી પુષ્પિ અને આયુષ્ય, પિત્તળના લિંગથી સતોષ, કાંસાના લિંગથી કીર્તિ, લોહ (લોહા)ના લિંગથી શત્રુનાશ, સીસાના લિંગથી આયુષ્યવૃદ્ધિ, ખીજા ગ્રંથકારેને મતે સુવર્ણના લિંગવડે શ્રાદ્ધલેખના ઋણથી મુક્તિ અને સ્થિર લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ. ચંદનનાં લિંગથી સૌભાગ્ય, હાથિદાંતના લિંગથી સેનાધિપતિપણું, ચોખા ઇલાદિક ધાનના લોટના લિંગથી પુષ્પિ, સુખ, અને રોગનાશ ઇલાદિક, આડદના લોટના લિંગથી સ્ત્રીપ્રાપ્તિ, માખણના લિંગથી સુખ, છાણના લિંગથી રોગનાશ, ગોળના લિંગથી અન્ન ઇલાદિકની પ્રાપ્તિ, વાંસનો અંકુર (કોટો) લાવી તેનું લિંગ કરી પૂજા કરવાથી વંશવૃદ્ધિ થાય છે. એ પ્રમાણે ખીજા ગ્રંથમાં વિસ્તાર કહ્યો છે. એ રીતે લિંગની અધિક સંખ્યા થવાથી ફળમાં અધિક્ય તે કૌસ્તુભમાં જોવું.

શિવનિર્માણ્યગ્રહણાગ્રહણવિચારસ્તુતીયપરિચ્છેદેશ્વરઃ માસશિવરાત્રિનિર્ણયઃ પ્રથમપરિચ્છેદેઉક્તઃ શિવરાત્રિયતોદ્યાપનકૌસ્તુભાદૌશ્વર્ય માસશિવરાત્રિયતોદ્યાપનમપિકૌસ્તુભેસ્વપ્તે માધામાવાસ્યાયામપ રાહુવ્યાપિન્યાંયુગાદિત્વાદપિંડકાર્થકાર્ય તચ્ચદર્શાદેનસહતંત્રકાર્ય માધામાવાસ્યાયાંશતતારકા ચોનેપરમઃ પુણ્યકાલસ્ત્રત્રાદ્વાત્પરમાપિતૃત્તિઃ ધનિષ્ઠાચોગેતુતિલાજેનશ્રાદ્ધકાર્ય તેનવર્ણયુતકાલંપિ સ્તૃત્તિઃ ક્ષતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂત્રકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે માધમાસકૃત્યનિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

શિવનું નિર્માણ અઢલું કરવું અથવા ન કરવું એ નિર્ણયનો વિચાર ત્રીજા પરિચ્છેદમાં જોવો. દર માસની શિવરાત્રીનો નિર્ણય પ્રથમ પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૨૪ માં) કહ્યો છે. શિવરાત્રિયતના ઉદાપનનો વિધિ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથોમાં જોવો. શિવરાત્રિનું ઉદાપન પણ કૌસ્તુભમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. માધની અભાસ એ યુગાદિ છે માટે અપરાહ્ન્યાપિની અગ્નિચર્યાને દિવસે પિંડરૂપિત શ્રાદ્ધ કરવું, અને તે દર્શશ્રાદ્ધ સાથે એકંતરે કરવું. માધની અભાસને દિવસે શતલિપા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો અતિપુણ્યકારક છે અને તે પુણ્યકાળમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃને અત્યંત તૃપ્તિ થાય છે. ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તિથ્યુક્ત અગ્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું. તેથી દશ હજાર વર્ષપર્યંત પિતૃની તૃપ્તિ થાય છે. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાયસૂત્રકાશીનાયોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે માધમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથ ફાલ્ગુનમાસઃ ॥ મીનસંક્રાંતીપરાઃ પોદશનાઙ્ક્યઃ પુણ્યાઃ રાત્રૌતુપ્રાગુક્તં ફાલ્ગુને ગોઘ્રી
 હિવસદ્વાનં ગોવિંદપ્રીતયેકાર્યં અથ ફાલ્ગુનશુક્લપ્રતિપદમારબ્યદ્વાદશદિનપર્યંતં પયોવ્રતં શ્રીભાગવતેઽન્તં
 તત્પ્રયોગો મૂલાનુસારેણોક્તઃ ॥

હવે ફાલ્ગુન માસનાં કૃત્ય કહે છે.

મીન સંક્રાંતિની પ્રવેશ પછીની ચોળ ઘડી પુણ્યકાળ. રાત્રિએ સંક્રાંતિ થાય તો તેનો નિર્ણય
 પ્રથમ (પત્ર ૩ માં) કહ્યો છે. ગોવિંદના સંતોષમાટે ફાલ્ગુનમાસમાં ગાય, ચોખા, અને વસ્ત્ર એનું
 દાન કરવું. સ્વાર પછી, કામણુ ગુદ એકમથકી ખાર દિવસ પર્યંત પયોવ્રત કરવું. તે શ્રીભાગવતમાં
 (અષ્ટમસ્કંધમાં અધ્યાય ૧૬ માં માં) કહ્યું છે. તેનો પ્રયોગ મૂળ પ્રમાણે (શ્રીભાગવતમાં કલા
 પ્રમાણે) લખાયો.

ફાલ્ગુની પૌર્ણમાસી મન્વાદિઃ સાપૌર્વાહિકી ગ્રાહ્યા ઇયમેવ હોલિકા સાપ્રદોપવ્યાપિની મદ્રારહિતા ગ્રાહ્યા
 દિનદ્વયે પ્રદોપવ્યાપિની પરદિને પ્રદોપૈકદેશઙ્ક્યા સૌવાપરૈઃ પૂર્વદિને મદ્રારદોપાત્ પરદિને પ્રદોપસ્પર્શાભાવે પૂર્વ
 દિને પ્રદોપે મદ્રાસત્ત્વેયદિ પૂર્ણિમા પરદિને સાર્ધં ત્રિયામા તતોધિકાવાતત્પરદિનેષ્વ પ્રતિપદ્વિગમિની
 તદાપરદિને પ્રતિપદિ પ્રદોપવ્યાપિન્યાં હોલિકા ઉક્તવિપયેયદિ પ્રતિપદોદ્વાસસ્તદાપૂર્વદિને મદ્રાપુચ્છેવા મ
 દ્રામુપ્તમાત્રં સ્વસ્ત્યા મદ્રાવામેવ હોલિકાદીપનં પરદિને પ્રદોપસ્પર્શાભાવે પૂર્વદિનેયદિ નિશીથાત્પ્રાક્રમ
 દ્રાસમાસ્તિતદામદ્રાવસાનોત્તરમેવ હોલિકાદીપનં નિશીથોત્તરમદ્રાસમાસૌ મદ્રામુખં સ્વસ્ત્યા મદ્રાવામેવ
 પ્રદોપે મદ્રામુપવ્યાપિ મદ્રોત્તરપ્રદોપોત્તરં ચ દિનદ્વયે પિ પૂર્ણિમાયાઃ પ્રદોપસ્પર્શાભાવે પૂર્વદિનપ્રથમદ્રાપુચ્છેત
 વ્લામે મદ્રાયામેવ પ્રદોપોત્તરમેવ હોલિકા રાત્રૌ પૂર્વાર્ધમદ્રાયાગ્રાહ્યત્વોક્તેઃ નતુ પૂર્વપ્રદોપાદૌ ચતુર્દશ્યાં નવા
 પરપ્રત્યાયાદ્વાદૌ દિવાહોલિકાદીપનં તુ સર્વપ્રંથવિચ્છંદં ફંદં હોલિકાપૂજનં શ્રવણાકર્માદિ ચ દ્રુત્વાપિકુચંતિ
 ચુક્તં ચૈતસ્ કેવિન્દોલિકાપૂજનં કૃત્વા મુંજતે તે પાંભોજનસપૂજનસ્ય ચાનનિયમેન શાસ્ત્રસિદ્ધિતકાલલાસઃ ફંદં
 ચંદ્રપ્રહળસત્ત્વે વેધમધ્યે કાર્યમસ્તોદયે પરદિને પ્રદોપે પૂર્ણિમાસત્ત્વે પ્રહળમધ્યપવકાર્યં અન્યથા પૂર્વદિને ॥

ફાલ્ગુની પૂનમ એ મન્વાદિ છે. તે પૂર્વાહિકાળવ્યાપિની લેવી. એ પૂનમનેજ હોલિકા કહે છે.
 તે હોલિકાપૂનમ ભદ્રારહિત હોય એવી પ્રદોપવ્યાપિની લેવી. અને દિવસે પ્રદોપવ્યાપિની હોય અથવા
 બીજે દિવસે પ્રદોપના એકદેશમાં વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસે ભદ્રારોપ છે માટે બીજા દિવસનીજ
 લેવી. બીજે દિવસે પ્રદોપ કાળે સ્પર્શ ન હોય અને પૂર્વ દિવસે પ્રદોપ સમયે ભદ્રા છતાં જો બીજે
 દિવસે પૂનમ સાક્ર ત્રણ પોદાર અથવા તે કરતાં કાંઈ અધિક હોય અને તેને બીજે દિવસે એકમ
 વધતી હોય તો બીજી પૂનમને દિવસે પ્રદોપવ્યાપિની એકમમાં હોલિકા કરવી. જો પ્રથમ કહેલા
 પ્રશંગમાં એકમ તિથિનો ક્ષય હોય તો પ્રથમ દિવસે ભદ્રાનાં પુચ્છમાં અથવા ભદ્રાનાં કેવળ મુખનો
 ભાગ કરી ભદ્રામાંજ હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. બીજે દિવસે પ્રદોપસમયે પૂનમનો સ્પર્શ ન હોય અને
 પૂર્વ દિવસે જો મધ્યરાત્રિથી પ્રથમ ભદ્રા સમાપ્ત થતી હોય તો ભદ્રા ઉતરવા પછીજ હોલિકા પ્રદીપ્ત
 કરવી. જો નિશીથ (અર્થ રાત્રિ) પછી ભદ્રા સમાપ્ત થાય તો ભદ્રાનું મુખમાત્ર છોડી ભદ્રામાંજ
 હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી. પ્રદોપકાળે ભદ્રાનું મુખ આવે તો ભદ્રાપછી અથવા પ્રદોપ કાળ પછી હોલી
 પ્રદીપ્ત કરવી. જો અને દિવસે પણ પ્રદોપ સમયે પૂનમનો સ્પર્શ ન હોય તો પૂર્વ દિવસેજ ભદ્રાનાં
 પુચ્છમાં પ્રદીપ્ત કરવી. ભદ્રાનું પુચ્છ ન મળે તો ભદ્રામાંજ પ્રદોપ કાળ પછીજ હોલી પ્રદીપ્ત કરવી.
 કારણ, તિથિના પૂર્વાર્ધની ભદ્રા રાત્રિએ અહણુ કરવી, એવાં વચન છે. પરંતુ પૂર્વ દિવસના પ્રદોપ
 ઇલાદિક કાળે ચૌદશમાં અથવા બીજે દિવસે સાપ્તાહ કાળે હોલિકા પ્રદીપ્ત કરવી નહી. દિવસે હોલી
 પ્રદીપ્ત કરવી એ તો સર્વ ગ્રંથોથી વિરૂદ્ધ છે. એ હોલિકાપૂજન શ્રવણાકર્મની પેઠે ભોજન કરીને પણ
 કરે છે, અને તેમ કરવું યોગ્ય પણ છે. કેટલાએક હોલીનું પૂજન કરી પછી ભોજન કરે છે, તેમને
 નિયમ પછી ભોજન અથવા પૂજનનો કાળ શાસ્ત્રથી મળતો નથી. એ હોલીની પૂજન, ચંદ્રઅહણુ હોય
 તો, વેધમાં પણ કરવી. અહણુ અસ્તોદય છતાં બીજે દિવસે એટલે અહણુને દિવસે પ્રદોપકાળે પૂનમ
 હોય તો અહણુમાંજ પૂજન કરવી. પ્રદોપકાળે પૂનમ ન હોય તો પ્રથમ દિવસે પૂનમ કરવી.

અથમદ્રામુખપુચ્છલક્ષણમ્ ॥ પૂર્ણિમાયાંમદ્રાયાસ્ત્રીયાપાદતેઘટીત્રયંપુચ્છં ચતુર્થપાદાચઘટીપંચકંમુખં તથાચમધ્યમાનેનપષ્ટિઘટીમિતાર્યાપૂર્ણિમાયાંપૂર્ણિમાપ્રવૃત્યુત્તરંસાર્ધકોનવિંશતિઘટિકોત્તરંઘટીત્રયંપુચ્છં સાર્ધદ્રાવિંશતિઘટિકોત્તરંઘટીપંચકંમુખં તિથેશ્ચતુરપષ્ટિઘટીમિતત્તેપૂર્ણિમાયાપ્કર્ષિશતિઘટિકોત્તરંપુચ્છં ચતુર્વિંશતિઘટિકોત્તરંમુખં પવંતિથેર્માનાંતરેપ્યુદ્યમ્ ॥

હવે ભદ્રાનાં મુખ અને પુચ્છનાં લક્ષણ કહે છે.

પૂનમમાં ભદ્રાના ત્રીજા પાદની જે છેવટની ત્રણ ઘડી તે ભદ્રાનું પુચ્છ થાય, અને ચોથા પાદની પ્રથમની પાંચ ઘડી તે મુખ થાય. તેમ છતાં મધ્યમ પ્રભાણુચક્રી સાઠ ઘડી પૂનમ માની, પૂનમના આરંભ થકી સાડી ઓગણીસ ઘડી ગયા પછી જે ત્રણ ઘડી તે પુચ્છ, અને સાડી-બાવીસ ઘડી ગયા પછી જે પાંચ ઘડી તે મુખ થાય. જે પૂનમ ચાસટ ઘડી હોય તો પૂનમની ઓઠવીસ ઘડી પછી ત્રણ ઘડી પુચ્છ અને ચોવીસ ઘડી પછી પાંચ ઘડી મુખ એ રીતે તિથિના ક્રમતી વધારે પ્રભાણુ છતાં પણ મુખ અને પુચ્છનો નિર્ણય બાણુવો.

અથપૂજાવિધિઃ ॥ દેશકાલૈસ્સંકીર્ત્યસકુટુંબસ્યમમદુંદારાક્ષસીપ્રીત્યર્થંતત્પીઢાપરિહારાર્થં હોલિકાપૂજનમહંકરિષ્યે इतिसंकल्प्य शुष्कानांकाष्ठानांगोमयपिंडानांचराशिंरुत्वावह्निनाप्रदीप्य तत्र अस्मिर्भयसंत्रस्तैःकृतात्वंहोलिकेयतः अतस्त्वां पूजयिष्यामिभूतेभूतिप्रदामवेति पूजामंत्रेण धीहोलिकायैनमोहोलिकामावाहयामीत्यावाह्य होलिकायैनमइतिमंत्रेणासनपाद्यादिपोडशोपचारान्दत्त्वा तमग्नित्रिःपरिक्रम्यगायंतुचहस्तुच जल्पंतुस्वेच्छयालोकानिःशंकायस्ययन्मतं ज्योतिर्निबंधे पंचमीप्रमुखास्तासुतिथयोन्तपुण्यदाः दशस्युःशोभनास्तासुकाष्ठस्तेयंविधीयते चांडालसूतिकागोद्वाच्छिगुहारितयद्विना प्राप्तायांपूर्णिमायांतुकुर्यात्तत्काष्ठदीपनं प्रामाद्विश्चमयेवातूर्यनादसमन्वितः ज्ञात्वा राजाशुचिभूरधास्यस्तिवाचनतत्परः दत्त्वादानानिभूरीणिदीपयेद्धोलिकाचित् ततोभ्युक्ष्यचित्तिसर्धांसाज्येन पयसासुधीः नालिकेरानिदेयानिबीजपूरफलानिच गीतवाद्यैस्तथानृत्यैरात्रिःसानीयतेजनैः तमग्नित्रिः परिक्रम्यशब्दैर्लिंगभगांकितैः तेनशब्देनसापापाराक्षसीवृत्तिमायुयात् एवंरात्रौहोलिकोत्सवंकृत्वा प्रातःप्रतिपदिवःअथपंचदश्यान्नाનंकुर्यात् नतस्यदुष्कृतंकिंचिन्नाधयोव्याधयोपिच कृत्वाचावश्यकार्यां निस्तप्यपितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूर्निसर्वदुष्टोपशान्तये वंदनेमंत्रः वंदितासिचुरेन्द्रेणव्रह्मणाशं करेणच अतस्त्वंपाहि नोदेविभूतेभूतिप्रदामवेति होलिकादिनंकरिसंश्लक्षंतदुत्तरदिनंचशुभेवर्ज्यं होलिकाप्रहणमाशुकायनप्रेतदाहदिषसोत्रपंचमःतत्परंरक्षकरिसंश्लक्षंतदुत्तरदिनंचजितं सकलकर्मसंभयमित्युक्तेः प्रहणायनप्रेतदाहेपुनिशीयविभागोनपूर्वदिनपरदिनयोर्भिर्नयोबेयः नरोदोलागतंद्वागोविंदंपुरोत्तमं फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वागोविंदस्यपुरं वजेत् ॥

હવે હોલીની પૂજાનો વિધિ કહે છે.

દેશકાળનો ઉચ્ચાર કરી “સકુટુંબસ્ય મમ દુંદારાક્ષસીપ્રીત્યર્થં તત્પીઢાપરિહારાર્થં હોલિકાપૂજનમહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી મુકેલાં લાકડાં અને છાણુનો ગજ કરી તેમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી તે ઠંકાણે “અસ્માર્ભિર્મયસંત્રસ્તૈઃ કૃતા ત્વં હોલિકે યતઃ ॥ અતસ્ત્વાં પૂજયિષ્યામિ, ભૂતે ભૂતિપ્રદામવ. ” એ પૂજામંત્રવડે “ધીહોલિકાયૈ નમઃ હોલિકાં આવાહયામિ, એ રીતે આવાહન કરી “હોલિકાયૈ નમઃ ” એ મંત્રવડે આસન, પાદ ઇલાદિક સોળ ઉપચાર અર્પણ કરી “તે અગ્નિને ત્રણ પરિક્રમા કરી જેમનો જેવો મત હોય તેપ્રમાણે નિઃશંકપણે લોકોએ સ્વેચ્છાપૂર્વક ગાયન, હાસ્ય અને ભાષણ કરવું ” બ્યોતિર્નિબંધ ગ્રંથમાં—“શુદ્ધ પાંચમ થકી વદ પાંચમપર્યંત પત્રર તિથિઓમાં દશ તિથિઓ ઉત્તમ અને અનંતપુણ્યકારક છે, અને તેમાં કાષ્ઠ (લાકડાં)ની ચોરી કરવી. આંશળ અથવા મુનાવડીનાં ઘરમાંથી બાળકવડે અગ્નિ મંગાવી, પૂનમને દિવસે ગામની બાહરે અથવા મધ્યે તે કાષ્ઠાદિકનો દાહ કરવો, રાત્રીએ વાછર વજરાવી આન કરી શુદ્ધ થઈ ગુણ્યાહવાચન કરાવી અનેક દાન દર્શ હોળીને પ્રદીપ્ત કરવી. પછી તે સઘળી હોળીને દ્વિપશ્ચિત ધીવડે છાટી નારિયળ અને બીજેરાનાં ફળ વેહેયવાં. તેમજ લોકોએ ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય કરી તે રાત્રી આનંદથી કાઢાડવી. અને વિગ તથા ભગ્યુકા ખરાબ સખ્દો બોલી અગ્નિને ત્રણ પ્રદક્ષિણ

કરવી. તે અશ્વ શબ્દ સાંભળવાથી પાપપ્રપિત્તી તે હુંડા રાક્ષસી તૃપ્ત થાય છે. ” એ રીતે રાત્રિએ દોળીકાને ઉત્સવ કરી પ્રાતઃકાળે એકમને દિવસે જે આંશળને જોઈ કરી જ્ઞાન કરે તેને કશું પાપ, માનગી પીડા અને વ્યાધિ એ થતાં નથી. નિલકર્મ કરી પીતૃ, દેવતાઓનું તર્પણ કરી મધયાં દુષ્ટ (અરિષ્ટ) ની સાંતિમાટે દોળીની વિશ્વતિને નમસ્કાર કરવો. નમસ્કારનો મત્ર,—“વંદિ-
તાસિ સુરેન્દ્રેણ, બ્રહ્મણા શંકરેણ ચ ॥ અતસ્ત્વં પાહિ નો દેવિ, ભૂતે ભૂતિપ્રદા મવ. ” દોળીનો દિવસ અને કરિ નામનો તેથી ધીજો દિવસ એ શુભ કાર્યમાં વચન કરવા કારણ, ” દોળીનો દિવસ, ગ્રહણનો દિવસ, ભાવુક દિવસ (વૈશાખ વદ અમાસ), અયનસંક્રાંતિની જે દિવસ, અને પ્રેત (શય) ના દાહનો દિવસ, એ પાંચ દિવસો અને એમના કરિ દિવસો એટલે જોડના પીઠ દિવસો સઘળા શુભકર્મમાં વચન કરવા, ” એવાં વચન છે. ગ્રહણદિવસ, અયનદિવસ અને પ્રેતદહનનો દિવસ એ ત્રણેમાં મધ્ય રાત્રિના વિભાગવરે પૂર્વદિવસ અને કરિદિવસનો નિર્ણય સમજવો. ” કાગણની પૂતમને દિવસે પુરુષોત્તમ એવા ગોવિંદને હાંડોગાઉપર બેસાડી હુલાવવા અને તેમનાં દર્શન કરવાં, તેવરે વૈકુંઠપુરપ્રત્યે જાય છે.

ફાલ્ગુનકૃષ્ણપ્રતિપદિવસંતારંભોત્સવઃ સાચૌદયિકીગ્રાહ્યા દિનત્રયેસર્વેપૂર્વા અન્નતૈલાભ્યંગ ઉક્તઃ
અન્નપ્રતિપદિચૂતપુષ્પપ્રાશનમુક્તં તત્રપ્રકારઃ ગોમયોપલિતેગૃહાંગણેશુકૃત્વત્સાસનઉપવિષ્ટઃ પ્રાચ્છુરુઃ સુષા
સિન્યાશ્રુતચંદનતિલકનિરાજનઃસચંદનમાન્નકુસુમપ્રાશ્નીયાત્ તથમન્નઃ ચૂતમધ્યંવસંતસ્યમાકંદકુસુમં
તથ સચંદનંપિવામ્યથ સર્વકામાર્થસિદ્ધયઃ સિદ્ધયઃ ॥

કાગણ વદ એકમને દિવસે વસંત ઋતુના આરંભનો ઉત્સવ કરવો, તે ઉત્સવમાટે એકમ મૃગેંદયઆપિની લેવી. બન્ને દિવસે મૃગેંદયઆપિની હોય તો પ્રથમ દિવસની લેવી. એ એકમને દિવસે તૈશાભ્યંગ કરવું. એ એકમને દિવસે આંખાનો મોહાર ખાવો, તેનો વિધિ—છાણુવડે લીધી ખવિત્ર કરેલા આગણામાં આમન ઘાલી તેઉપર ચેત વસ્ર ઘિછાપી તેની ઉપર પૂર્વેમુખે બેસવું. મછી ચુવામિનીના હાથથી ચંદનનું તિલક અને આરતી કરાવી ચંદનચુક્ર એવો આંખાનો મોહાર ભક્ષણ કરવો. તેનો મત્ર,—“ચૂતમધ્યં વસંતસ્ય, માકંદ કુસુમં તથ ॥ સચંદનં પિવામ્યથ, સર્વ-
કામાર્થસિદ્ધયે. ”

કૃષ્ણઠિતીયાયાદેશગ્રામાધિપતિર્વિંતતેવિતાનાદિશોભિતેદેશેરમ્યાસનેઉપવિદ્ય ધૌરજાનપદાનુલોકા
ન્ સિદ્ધરાદિક્ષોદેઃચંદનાદિભિઃપટ્ટવાસૈશ્વયિકીર્ચ્યં તેમ્યસ્તાંબુલાદિદત્વા નૃત્યગીતવિનોદૈર્મહોત્સવંકુર્યાત
દ્દાનીપ્રાશ્નતજનાસ્તુઠ્ઠણપંચમીપર્યંતમેતમુત્સવંકુર્વેતિ ॥ હોલિકોત્સવઃ ॥

કાગણ વદ બીજને દિવસે દેશ અથવા ગામના અધિપતિએ વિશાલ જગ્યાને ઘિછોનાવડે મુગોભિત કરી લઈ ઉત્તમ આમન માંડી તેઉપર બેસી નમસ્કાર કરી અને દેશવાસી એવાં સઘળાં ગીતાનાં મનુષ્યોઉપર ગિરોર શુભાશ, ચંદન, અને મુગધી ચૂર્ણ હંલાદિક હાંટી તેમને તાંબૂસ હંલા-
દિક દઈ નૃત્ય, ગીત, અને વિગેદ હંલાદિકવરે મોટો ઉત્સવ કરવો. હાલમાં પ્રાકૃત મનુષ્યો તો વદ પાંચગાપર્યંત એ ઉત્સવ કરે છે. એ રીતે દોળીનો ઉત્સવ સમાપ્ત થયો.

પાઃશુનામાયાસ્યામન્વાદિઃ સાપરાઢ્યઆપિનીગ્રાહ્યા ॥ ઇતિશ્રીમદનંતોપાધ્યાયસુનુકારીનાયોપાધ્યાય
નિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ફાલ્ગુનમાસકૃત્યનિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

કાગણની અમાવાસ્યા મન્વાદિ છે, તે અપરાઢ્યજાળઆપિની લેવી. ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યાય-
સુનુકારીનાયોપાધ્યાયનિરચિતે ધર્મસિંધુસારે ફાલ્ગુનમાસકૃત્યનિર્ણયોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

અથપરિચ્છેદદ્વયજોપારુચ્યંપ્રકીર્ણપ્રકરણમુચ્યતે ॥ ઢાદશસ્થાપિમાસેપુષ્યાજ્યેષ્ઠીપાતાદિ
યોગસમરણ્યાદિનક્ષત્રસ્યવાપરાઢ્યઆપ્યાદર્શવર્ષિર્ણયોદેયઃ ઉપવાસાદૌપ્રચુરાચારામાયાનોક્તઃ અથવાં
દ્રસાંચત્સરમેદાઃ પ્રમયોત્રિમય-ગુરુઃપ્રમોદોષપ્રજાપતિઃ અંગિરાઃશ્રીમુલોમાધોયુવાધાતાતયૈચ ૧૬
શ્વરોયદુધાન્યધપ્રમાર્ચાધિકમોષ્ટપઃ ચિત્રમાનુઃસુમાનુશ્ચતારણઃપાંચિવોચ્યઃ ૨ સર્વજિત્સર્વધારીચ્ચ

રોધીવિકૃતિઃશરઃ નંદનોવિજયઐવજયોમન્મથદુર્મુલૌ ૩ હેમલંવીવિલંબીચવિકારીશાર્વરીપ્લવઃ શુભક
ચ્છોમહત્ક્રોધીવિશ્વાવસુપરાભવૌ ૪ પ્લવંગઃકીલકઃસૌમ્યઃસાધારણવિરોધકૃત્ પરિધાવીપ્રમાદીચજા
નંદોરાક્ષસોનલઃ ૫ પિંગલઃકાલયુક્તશ્ચસિદ્ધાર્થીતૈદ્રુર્મતી દુંડુમીઋષિરોદ્રાપીરક્તાક્ષીક્રોધનઃક્ષયઃ ૬
હતિ રવેઃરાશિસંક્રમયન્નક્ષત્રસંક્રમેષિપોઢશનાઠ્યઃપૂર્વત્રપરત્રચપુણ્યકાલઃ ॥

હવે બન્ને પરિચ્છેદમાં કહ્યા ઉપરાન્ત ખાડી રહેલું પરચુટણ
પ્રકરણ કહે છે.

આરે માસમાં આદ્યવિષે, વ્યતીપાતાદિક જે ચોગ અને ભરણી ઇત્યાદિક જે નક્ષત્ર તેમના
નિર્ણય અપરાહ્લકાળ્યામિયરે દરે પ્રમાણે બહુવે. વ્યતીપાતાદિક ચોગ અને ભરણી આદિક નક્ષ-
ત્રોમાં ઉપવાસાદિક કરવાનો અધિક આચાર નથી, માટે તેના નિર્ણય કહ્યો નથી. હવે ચાંદ્ર સંવત્સ-
રોના નામો કહે છે.—“પ્રભવ, વિભવ, શુદ્ધ, પ્રભોદ, પ્રભાપતિ, અંગિરા, શ્રીમુખ, ભાવ, ધ્રુવા,
ધાતા, ઇશ્વર, બહુધાન્ય, પ્રમાથી, વિક્રમ, વૃષ, ચિત્રભાનુ, સુભાનુ, તારણ, પાર્થિવ, વ્યથ, સર્વેશ્વત,
સર્વધારી, વિરોધી, વિકૃતિ, ખર, નંદન, વિજય, જય, મન્મથ, દુર્મુખ, હેમલંબ, વિલગ્ન, વિકારી,
શાર્વરી, પ્લવ, શુભકૃત, રોહકૃત, ક્રોધી, વિશ્વાવસુ, પરાભવ, પ્લવંગ, કીલક, સૌમ્ય, સાધારણ,
વિરોધકૃત, પરિધાવી, પ્રમાદી, આનંદ, રક્ષસ, અનલ, પિંગલ, કાલયુક્ત, સિદ્ધાર્થી, રોદ્ર, દુર્મતિ,
દુંડુભિ, રૂપિરોદ્રારી, રક્તાક્ષી, ક્રોધન, અને ક્ષય.” એ પ્રમાણે સાઠ ચાંદ્ર સંવત્સરનાં નામ થાય
છે. જેમ સૂર્યની સંક્રાંતિના પ્રથમ પુણ્યકાળ કહ્યો છે તેમ નક્ષત્રમાં સૂર્યના સંક્રમણનો પણ
પ્રથમની અને પાછળની સોળ સોળ ઘડી પુણ્યકાળ બહુવે.

અથચંદ્રાદીનાંસંક્રાંતૌપુણ્યકાલઃ ॥ ચંદ્રસ્યસંક્રાંતૌપ્રાકૃપરત્રચત્રયોદશપલાધિકાપકાઘટી
પુણ્યકાલઃ મૌમસ્યૈકપલાધિકાશ્ચત્વોનાઠ્યઃ સુધસ્યચતુર્દશપલાધિકાસ્તિષ્ઠઃ શુરોઃસપ્તત્રિંશતપલાધિ
કાશ્ચત્વઃ શુકસ્યૈકપલાધિકાશ્ચત્વઃ શનેઃસપ્તપલાધિકાઃપોઢશ પતાઃસર્વાપ્રાકૃપરત્રચત્રયોદ્ધવાઃ રા
શ્રૌપ્રહાંતરણાંસંક્રમેરાત્રાવેષપુણ્યકાલઃ સૂર્યસંક્રાંતિવદિવાપુણ્યત્વવિધાયકામાવાત્ ચંદ્રાદિસંક્રાંતિ
પુષ્કાન્કામ્યંનતુનિત્યમ્ ॥

હવે ચંદ્ર, મંગળ ઇત્યાદિક ગ્રહોની સંક્રાંતિનો પુણ્યકાળ કહે છે.

ચંદ્રની સંક્રાંતિની પ્રથમની એક ઘડી અને તેર પળ તથા પાછળની એક ઘડી અને તેર પળ
પુણ્યકાળ. મંગળની સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને એક પળ પુણ્યકાળ. બુધની સંક્રાંતિની ત્રણ ઘડી
અને ચૌદ પળ પુણ્યકાળ. ગૃહરપતીની સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને સઠત્રીસ પળ પુણ્યકાળ. શુક્રની
સંક્રાંતિની ચાર ઘડી અને એક પળ પુણ્યકાળ. શનિની સંક્રાંતિની સોળ ઘડી અને સાત પળ પુણ્ય-
કાળ. એ સંઘળી ઘડિઓ પૂર્વની અને પાછળની બહુવી. સૂર્યની સંક્રાંતિ પ્રમાણે દિવસે પુણ્યકાળ
લેવામાં વચન નથી, માટે સૂર્ય વિના બીજા ગ્રહની સંક્રાંતિ શત્રિએ થાય તો શત્રિએજ પુણ્યકાળ
બહુવે ચંદ્રાદિક ગ્રહોની સંક્રાંતિને દિવસે જાન કરવું તે કામ્ય છે, નિત્ય નથી.

આદિત્યાદિસૂચિતપીઠાનિરાસાર્થસ્નાનાનિ ॥ મંજિષ્ઠાગમમદકુંકુમરત્તચંદનાનિ જલ
પૂર્ણેતામ્રપાત્રેમ્રશિષ્યજ્ઞાનં સૂર્યપોઢાહરં ઉશીરશિરીષકુંકુમરત્તચંદનયુતશંલતોયેનજ્ઞાનં ચંદ્રદોષહરં
લદિરદેવદાવતિલામલકયુતરૌપ્યપાત્રજલેનજ્ઞાનંમૌમે ગમ્મમદયુતસંગમજલેનમૃતપાત્રસ્યેનજ્ઞાનંવુષે ઔ
દુંબરવિલ્વવદામલકાનાંફલેયુતસૌવર્ણપાત્રજલેનજ્ઞાનંગુરૌ ગોરોચનગમ્મદશતપુષ્પાશતાધરીયુતરાજત
પાત્રજલેનજ્ઞાનંશુકે તિલમાપપ્રિયંગુગંધપુષ્પયુતલોહપાત્રસ્થજલેનજ્ઞાનંશને ગુગ્ગુલહિંગુહરિતાલમનઃ
શિલાયુતમહિષશ્ચંદ્રપાત્રજલેનજ્ઞાનંરાહૌ વરાહોત્ત્વાતપર્વતામ્રમૃચ્છાગક્ષીરયુતલદ્વપાત્રજલેનજ્ઞાનંકેતૌ ॥

સૂર્યાદિક ગ્રહોએ સૂચિત કરેલી પીઠાની નિવૃત્તિમાટે જ્ઞાન કહે છે.

મશ્ક, હાથીનો મદ, કેશર, અને રક્તચંદન (રતાંબલી), એ ઔષધો જળપૂર્ણ ગ્રાંથાનાં
પાત્રમાં નાંખી તે બલવડે જાન કરવાથી સૂર્યની પીઠા દૂર થાય છે. વાળો, શિરીષ (સરસો)

કેશર, અને રક્તચંદન એ ઔષધો જળમાં મેલી તે જળવડે સંખ ભરી આન કરવાથી ચંદ્રની પીડા દૂર થાય છે. ખેર, દેવદાસ, તિલ અને આમળાં એ રૂપાનાં પાત્રમાં નાંખી તેમાં જળ લઈ તે જળવડે આન કરવાથી મંગળની પીડા દૂર થાય છે. સંગમનું જળ હાથીના મદ સહિત માટીનાં પાત્રમાં મેલી તેવડે આન કરવાથી બુધની પીડા દૂર થાય છે. ઔદુંબર (શુભર), બિલી, વડ, અને આમળાં, એમનાં ફલયુક્ત જળ સુવર્ણનાં પાત્રમાં લઈ આન કરવાથી શુક્રની પીડા નિવૃત્ત થાય છે. ગોરોચન, હાથીનો મદ, વિરિચારી, અને શતાવરી યુક્ત જળ રૂપાનાં પાત્રમાં લઈ આન કરવાથી શુક્રની પીડા નિવૃત્ત થાય છે. તિલ, અરદ, કાંગ, અને આશુપાલવે યુક્ત જળ લોહનાં પાત્રમાં લઈ આન કરવાથી શનિસંબંધી પીડા નિવૃત્ત થાય છે. શુભળ, હાંગ, હરતાલ, અને મલુ-સિલ્લરહિત જલ મદિય (પાણ) નાં શીંગડામાં ભરી તે જળવડે આન કરવાથી શહુકૃત પીડા દૂર થાય છે. શુવરે ઉખેડેલી પથ્થરના શિખરની માટી અને બકરીનું દૂધ ગંડાના પાત્રમાં રાખી તેમાં જળ ભરી તે જળવડે આન કરવું; તેથી કેતુ પીડા દૂર થાય છે.

અથગ્રહપ્રીત્યર્થદાનાનિ ॥ માણિક્યગોધૂમધેનુરક્તચલગુહદેમતાવ્રત્કચંદનકમલાનિરત્નઃપ્રીત્યર્થદાનાનિ ઘંશપાત્રસ્યતંડુલકપૂરઐકિકશ્વેતવસ્ત્રધૃતપૂર્ણકુંભવૃપમાર્શ્વદ્રસ્ય પ્રવાલગોધૂમમસૂરિકારકયુવગુહસુવર્ણરક્તચલતામ્રાણિમૌમસ્ય નીલવસ્ત્રસુવર્ણકાંસ્યમુદ્રગારુત્મહાસીહસ્તિવંતપુષ્પાણિબુધસ્ય પુષ્પરાગમણિહરિદ્રાશર્કારામ્બવીતધાન્યવીતવસ્ત્રલચળસુવર્ણાનિસુરશુરોઃ ચિત્રવસ્ત્રશ્વેતાશ્વેતુવસ્ત્રમણિસુવર્ણરંજતંગધતંડુલાઃશુક્રસ્ય હંદ્રનીલમાપતૈલતિલકુલિત્યમહિપીલોહરુષ્ણધેનવઃશનેઃ ગોમેદાશ્વનીલવસ્ત્રકંચલતૈલતિલોહાનિરાહોઃ ચૈદ્યૃપતૈલતિલકંચલકસ્તૂરીછાગવસ્ત્રાણિકેતોર્દાનાનિ દ્વાનિપીઢાપરિહારાર્થશનિવારેતૈલામ્યંગસ્તૈલદાનાંચ ॥

હવે નવગ્રહનાં દાન કહે છે.

સૂર્યની પ્રીતિમાટે ખાણિક, ગહું, ગાય, રક્ત વસ્ત્ર, ગોળ, સુવર્ણ, ત્રાંબું, રક્તચંદન, અને કમળ, એનું દાન કરવું.

ચંદ્રમાટે-ત્રાંસનાં પાત્રમાં ભરી ચોખા, કપૂર, મોતિ, શ્વેત વસ્ત્ર; ધૃતપૂર્ણ કુંભ; અને બેલ.

મંગળમાટે-પરવાળાં, ગહું, મસુર, રાતો બેલ, ગોળ, ચોનું, શતું વસ્ત્ર, અને ત્રાંબું.

બુધનાં દાન-નીલું વસ્ત્ર, સુવર્ણ, કાંસાનું પાત્ર, મગ, પાચ મણિ, દાસી, હાથીનો દાંત, અને કૂળ.

શુક્રનાં દાન-બુધરાજ, હલદર, સાખર, ઘોરો, પીળું ધાન્ય, પીળું વસ્ત્ર, લૂણ, અને સુવર્ણ.

શુક્રનાં દાન-ચિત્ર વસ્ત્ર, શ્વેત ઘોરો, ગાય, હીરો, સુવર્ણ, ચંદન અને ચોખા.

શનિનાં દાન-નીળ મણિ, અરદ, તેલ, તિલ, કળથી, ભેંસ, લોહું, અને કાળી ગાય.

શહુનાં દાન-ગોમેદ મણિ, ઘોરો, સ્થામ વસ્ત્ર, કામલો, તેલ, તિલ, અને લોહું.

કેતુનાં દાન-ચૈદ્યૃપ મણિ, તેલ, તિલ, કામલો, કરતુરી, બકરી, અને વસ્ત્ર, એ દાન કરવાં.

શનિકૃત પીડાના નાશમાટે શનિવારે તૈલામ્યંગ અને તેલનું દાન કરવું.

અથશનિવ્રતમ્ ॥ લોહમયંશનૈતૈલકુંભેલોહેમ્ન્યેવાનિશ્વિપ્પરુષ્ણવસ્ત્રાભ્યાંકંચલેનવાયુતં ક્ષણેતુગંધપુષ્પૈશ્ચલસરાગ્રસ્તિલોદનૈઃ પૂજયિત્વારુષ્ણાયદ્વિજાયતદભાવેન્યસ્મૈશનિર્દેયઃ તદ્દશનોદેવીરિતિમંત્રઃ શદ્રાદેસ્તુ યઃપુનર્નષ્ટરાજ્યાયનલાયપરિતોષિતઃ સ્વપ્રદર્શનિજંરાજ્યંસમેસૌરિઃપ્રસીદતુ નમોર્કેપુત્રાયશનંશ્ચરાયનીહારવર્ણાંજનમેચકાય શુત્વારહસ્યંમવકામદસ્ત્યંફલપ્રદોમેમચસર્વપુષ્પેત્યાદયઃ પર્વમતં પ્રતિશનિવારંસંયત્સરંકાર્યં કોણસ્વર્ગિંગલોવમ્નઃરુષ્ણોરીત્રૌંતકોયમઃ સૌરિઃશનૈશ્ચરોમંદઃપિપ્પલાદેનસંસ્તુતઃપ્રતિદશનામાનિવાનિત્યંપટનીયાનિ અથશનિસ્તોત્રં પિપ્પલાદ ઉવાચ નમસ્તેકોણસંસ્થાયર્પિંગલાયનમોસ્તુતે નમસ્તેયમુરુપાયઠ્ઠ્ણાયચનમોસ્તુતે નમસ્તેરોત્રદેહાયનમસ્તેચાંતકાયચ નમસ્તેયમસંસ્થાય નમસ્તેસૌર્યયિમો નમસ્તેમંદસંજાયશનંશ્ચરનમોસ્તુતે પ્રસાદંકુપ્તદેવેશદીનમ્યપ્રણતસાચ અનેનસ્તોત્રે વાપ્સ્યહંપ્રાનઃશનિસાયનેનસર્પસત્તવાર્ષિકદાનિપીઢાનાશઃ ॥

હેવે શનિનું વ્રત કહે છે.

લોહાની શનિની શ્રુતિ કરી લોહાના અથવા માટીના કુંભમાં તેલ ભરી તેમાં તે શ્રુતિ રાખી કાળાં બે વસ્ત્રવડે અથવા કમળવડે વીંથી કાળાં પુષ્પ, સુગંધી પુષ્પ, તિલચુક્રા અન્ન, અને તિલની ખીચડી ઇલાદિકવડે તે શ્રુતિની પૂજા કરી સ્થાપ વર્ણુના બ્રાહ્મણને, અથવા તેવો ન મળે તો ખીન્ન બ્રાહ્મણને "શન્નો દેવી" એ મંત્ર ભણી તે શ્રુતિનું દાન કરવું. શુદ્ધાદિક દાન કરનારો હોય તો તેણે, "યઃ પુનર્નષ્ટરાજ્યાય, નલાય પરિતોષિતઃ ॥ સ્મરે દ્વૌ નિજં રાજ્યં, સ મે સૌરિઃ પ્રસીદતુ ॥ નમોઽર્કપુત્રાય શનૈશ્વરાય, નીહારવર્ણોજનમેચકાય ॥ શ્રુત્વા રહસ્યં ભવ કામદસ્ત્વં ફલપ્રદો મે ભવ સૂર્યપુત્ર," ઇલાદિક મંત્રવડે દાન કરવું. એ પ્રમાણે દર એક શનિવારે એક વર્ષપર્યંત વ્રત કરવું, અને નિત્ય "કોણસ્યઃ પિંગલો વસુઃ, કૃષ્ણો રૌદ્રોઽત્કો યમઃ ॥ સૌરિઃ શનૈશ્વરો મંદા, પિપ્પલાદેન સંસ્તુતઃ" એ દશ નામનો નિત્ય પાઠ કરવો. હેવે શનિસ્તોત્ર કહે છે—પિપ્પલાદ ઉવાચ ॥ નમસ્તે કોણસંસ્થાય, પિંગલાય નમોસ્તુ તે ॥ નમસ્તે યમરૂપાય, કૃષ્ણાય ચ નમોસ્તુ તે ॥ નમસ્તે રૌદ્રદેહાય, નમસ્તે ચાંતકાય ચ ॥ નમસ્તે યમસંજ્ઞાય, નમસ્તે સૌરયે વિમો ॥ નમસ્તે મંદાસંજ્ઞાય, શનૈશ્વર નમોઽસ્તુ તે ॥ પ્રસાદં કુરુ દેવેશ, દીનસ્ય પ્રણતસ્ય ચ," આ સ્તોત્રનો નિત્ય પાઠ કરી શનિની સ્તુતિ કરવાથી સાઠ સાત વર્ષ (પનોતિ) ની શનિએ કરેલી પીડા નિવૃત્ત થાય છે.

શ્રવિચારેસૂર્યપૂજોપવાસસૂર્યમંત્રજપૈઃસર્વરોગનાશઃ ક્ષીર્દીપ્તિઃસૂર્યાયેતિપદ્મહરઃસૂર્યમંત્રઃ इति श्रीमत्काश्यपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुજ્ઞાનંતોપાધ્યાયસૂરિસુતકાશીનાથોપાધ્યાયવિરचितે ધર્મસિંધુસારે પ્રકીર્ણનિર્ણય ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥

શ્રવિચારે સૂર્યપૂજા, ઉપવાસ, સૂર્યના મંત્રનો જપ ઇલાદિ રીતે આરાધન કરવાથી સર્વ રોગ નિવૃત્ત થાય છે "ક્ષીર્દીપ્તિઃ સૂર્યાય," એ છ અક્ષરનો સૂર્યનો મંત્ર ભણવો. ઇતિ શ્રીમત્કાશ્યપાધ્યાયસૂરિસૂનુયજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજ્ઞાનંતોપાધ્યાયસૂરિસુતકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રકીર્ણનિર્ણયઃ ॥

ઉક્તઆદ્યપરિચ્છેદેસામાન્યેનવિનિર્ણયઃ ॥ દ્વિતીયેસિન્ધુપરિચ્છેદેવિશેષેનવિનિર્ણયઃ ॥

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં સામાન્યે કરી નિર્ણય કહ્યો છે અને બીજા પરિચ્છેદમાં વિશેષે કરી નિર્ણય કહ્યો છે.

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાઃસુધિયોનલસાનયઃ ॥ કૃતકાર્યાપ્રાક્ષિબંધૈસ્તદર્થનાયમુદયમઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રંથકાર આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન કહે છે.

મીમાંસા અને ધર્મશાસ્ત્રના બહુનાર, યુદ્ધિમાન, અને આલસ્ય રહિત એવા વિદ્વાનો તો ગ્રામીન વિદ્વાનોએ કરેલા ગ્રામીન નિબંધો બેઇનેજ કૃતકાર્ય થાય છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલાં કાર્યો કરે છે, તેથી આ મહારો ઉદ્યોગ તેમને માટે નથી.

યેપુનર્મદમતયોલસાગજ્ઞાનિર્ણયમ્ ॥ ધર્મેવેદિતુમિચ્છંતિરચિતસ્તદપેક્ષયા ॥ ૨ ॥

નિવંધોયંધર્મસિંધુસારનામાસુવોદનઃ ॥ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિઢ્લોમકવત્સલઃ ॥ ૩ ॥

સારે જે મંદયુદ્ધિ, આળસુ, નિર્ણયના અજ્ઞાની છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય બાંધવાની ઇચ્છા રાખે છે તેઓને માટે ધર્મસિંધુસાર નામનો આ સુવોધ ગ્રંથ મેં રચ્યો છે. આ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ એવા શ્રીમદ્વિઢ્લ સંતુષ્ટ થાઓ.

સર્વવ્રમૂલવચનાનીહજેયાનિતદ્વિચારશ્ચ ॥ કૌસ્તુભનિર્ણયસિંધુશ્રીમાધવકૃતનિબંધેભ્યઃ ॥ ૪ ॥

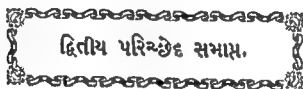
આ અન્યવિષે સર્વેન મૂળવચન અને તેમનો વિચાર બેબો હોય તો તે કૌસ્તુભ નિર્ણયસિંધુ અને શ્રીમાધવે કરેલા ને નિબંધ તેઓમાંથી બેબો.

પ્રેમ્નાસદ્ગ્રંથઃસેવ્યઃશબ્દાર્થતઃસદોપોપિ ॥

સંશોધ્યવાપિહરિણાસુદામમુનિસતુપપૃથુકમુષ્ટિરિવ ॥ ૫ ॥

इति श्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयश्वेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे द्वितीयपरिच्छेदः समाप्तः ॥

આ મહારો અન્ય કવચિત્ સ્થલે બે શબ્દ અને અર્થબડે દોષ સહિત હોય તો પણ વિક્ષા-
નાએ શોધન કરી પ્રેમપૂર્વક ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. તેમાં દષ્ટાંત—સુદામા બ્રાહ્મણે આપેલા પાવા
ફાતરીસમેત હતા તો પણ શ્રીહરિએ તેમાંની ફાતરીનો લાગ કરી શુદ્ધ કરી તે જેમ ભક્ષણ
કીધા, તેમ વિક્ષાનાએ આ મહારા અથનો સ્વીકાર કરવો. ઇતિ શ્રીમત્કાશ્યુપાધ્યાયસૂરિસુત-
યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજાનંતોપાધ્યાયસૂરિસુતકાશીનાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે પ્રકીર્ણનિર્ણ-
યોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥

દ્વિતીય પરિચ્છેદ સમાપ્ત.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गर्भाधानादिसंस्कारबुद्धे मनसि भावितम् ॥

मुनिमिस्तत्त्वलब्धयर्थं, वंदे काममदं प्रभुम् ॥ १ ॥

ये रीते भंगलाभ्यस्तु करी तृतीय परिच्छेदना आपांतरने आरंभ कर्तुं.

श्रीपांडुरंगमकलंककलानिधानकांताननयवद्विधानमनमुधान ॥

श्रीवत्सकौस्तुभरमोल्लसितोरसंतवंदेपदाब्जभृतनंददुदारसंतम् ॥ १ ॥

कलंकरहित चंद्रसमान सुंदर सुभवाणा; तेभ जेने अज्ञानिओये करेला नभस्कार पणु निरर्थक यता नथी; तेभज श्रीवत्स, कौस्तुभ, अने लक्ष्मीवडे सुशोभित पक्षस्थल जेवुं; अने जेनां वरलुक्कभगना आश्रयथडी भेटाटा साधुजने पौषणु अने आनंद पाभेछे; जेवा ने श्रीपांडुरंग तेने नभस्कार कर्तुं.

श्रीमाम्रियंसुकरणार्णवमाशुतोपं दीनेष्टपोपमघसंहतिसिंघुशोपम् ॥

श्रीहविमणीमसितमुपपुरुषंपरंतं वंदेदुरंतचरितंहृदिसंचरतम् ॥ २ ॥

बीभा नदी छे त्रिय जेने जेवा, कर्णुना सागर, शीघ्र संतुष्ट यनास, लक्ष्मीना भनारथ पौषणु करनारा, पापसमुद्धरण समुद्रना शोषणु करनारा, लक्ष्मीस्वरूप ने इकिभली तेनी बुद्धिना आनंद कर्षणु करनारा, अने हृदयस्थलभां देहेनारा छतां अनंतचरित जेवा परम पुरुष ने श्रीपांडुरंग तेने नभस्कार कर्तुं.

वंदेप्रतिमंतमयानिशंकरं घत्तांसमेष्टमिंदिवानिशंकरम् ॥

शिवांचविश्वेशमयोपितामहं सरस्वतीमाशुभजेपितामहम् ॥ ३ ॥

पापना नास करनारा ने शंकर तेने नभस्कार कर्तुं. ते शंकर वरद जेवा पोताने हाथ न्हास भस्त्रक उपर रात्रि दिवस धारणु करे. पार्वती देवी, गङ्गापति, ब्रह्मदेव, अने प्रसिद्ध जेवा सरस्वती जे सर्वेने शीघ्र हुं नभस्कार कर्तुं.

श्रीलक्ष्मीगण्डहंसहृत्शिरसंप्रयुज्जमीशंकपि श्रीसूर्यविभुभौमविद्वत्कविच्छायास्तुतान्पण्णुखम् ॥

इंद्राद्यान्विबुधान्गुरुभ्रजजनीतांतत्त्वंनताभिचं नत्वार्यान्वितनोमिमाधवमुखाधर्माधिधारसंतितम् ४

श्रीलक्ष्मी, गण्ड, शेष, प्रयुज्ज, नारायण, हंसमान, श्रीसूर्य, चंद्र, भंगण, युध, शुभ, शुक्र, शनि, स्वामि कार्तिक, इंद्रादिक, सर्व देव, पोताना शुभ, आता, अनंत नामना पिता, अने अष्ट जेवा आध्यात्मिक धर्मशास्त्रना निर्बंधकताओ जेओ सर्वेने नभस्कार करी अति विस्ताररहित अने अति संक्षेपरहित जेवा धर्माधिधार नामने ग्रंथ रचुं.

हृद्वापूर्वनिबंधान्प्राच्यांश्चनवांश्चतेपुसिद्धार्थान् ॥ प्रायेणमूलवचनान्युज्जिह्वलित्वासिबालबोधाय ५

आ ग्रंथ देवण कथोक्तद्विपत नथी पणु आचीन विद्वानेना ग्रंथेना अभिप्राय प्रभावे छे, जेविषे कहेछे—कभणकरलक्ष्मि निर्णयसिंधु, नीलकंठलक्ष्मि द्वादशभयूष, विष्णुलक्ष्मि पुरुषार्थ-व्यितामल्ली, काणमाधव, हेमाद्रि अने अनंतदेवकृत कौस्तुभ धर्मादिक प्राचीन अने अर्वाचीन ग्रंथो जेछ तेओनांनां बहुधा भूलवयने छोजी देवण प्रसिद्ध अर्थमात्र आणकेना बोधने अर्थ हुं लभुं.

उक्त्वाधर्माधिधारसारेसिभिर्निर्यंकालगोचरम् ॥ परिच्छेदेप्रथमजेद्वितीयेचयथाक्रमम् ॥ ६ ॥

अथगर्भाधानादिसंस्कारान्धर्मान्पृष्ठादिसंमतान् ॥ चर्येसंक्षेपतःसंतोऽनुष्टुप्कृतदयालयः ॥ ७ ॥

आ धर्माधिधारना प्रथम अने णीळ परिच्छेदभां कभपूर्वक काणसंगंधी निर्णय कहीने हवे शुद्धसूत्रादिक प्रभावे गभीधानादि संस्कार अने आचारादि धर्म, संक्षेपे कहुं. भाटे दयाणु जेवा सननेना अनुग्रह करे.

काशीनायाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना ॥ निर्णीयतेयदेवचुशोधनीयमनीयिमिः ॥ ८ ॥

अनंत उपाध्यायने पुत्र हुं काशीनाथ आ ग्रंथभां ने निर्णय लभुं ते विद्वानेजे शोधन करवे.

તત્રાદૌર્ગભાધાનસંસ્કારચન્દ્રતે ॥ તદુપયોગિતયાપ્રથમરજોદર્શનેદુષ્ટમાસાદિનિર્ણયતે
તત્રચૈત્રજ્યેષ્ઠાપાદભાદ્રપદકાર્તિકૌપમાસાદુષ્ટાઃ પ્રતિપદિકાષ્ટમીપૃષ્ઠીદ્વાદશીપંચદશ્યોઽનિષ્ફલાસ્તિ
થયઃ તથારવિભૌમમંદવારેષુ મરણીકૃત્તિકાદ્રાણેપામઘાપૂર્વાંત્રયવિશાખાજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રેપુવિષ્કંભગંડાતિ
ગંડશૂલબ્યાધાતવજ્રપરિઘપૂર્વાર્ધવ્યતીપાતવૈધૃતિયોગેષુ વિષ્ણ્યાંગ્રહણેરાત્રિસંધ્યાપરાહ્લકાલેષુ નિદ્રાયાંજી
ર્ગરક્તનીલચિત્રવસ્ત્રેષુ નમ્રત્વે પરચૂહપરપ્રામેષુ અલ્પાધિકનીલાદિરક્તત્વેચાનિષ્ફલં સંમાર્જનીકાષ્ટવૃ
ણામિશ્નપૂર્વાહસ્તેદધાના કુલટાસ્યાત્ વલ્લેવિપમારક્તવિદવઃપુત્રફલાઃ સમાઃકન્યાફલાઃ ॥

હવે પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર કહેવાય છે.

તેમાં ગર્ભાધાનને ઉપયોગી હોવાથી પ્રથમ રજોદર્શનમાં દુષ્ટ એવા માસ, તિથિ ઇલાદિકનો નિર્ણય કહે છે—ચૈત્ર, જેઠ, આષાઢ, ભાદ્રપદ, કાર્તિક, અને પૌષ એ માસ દુષ્ટ. એકમ, રિક્તા (આય, નામ, ચૌદશ), આઠમ, છઠ, દ્વાદશી, અને પૂનમ એ તિથિઓમાં પ્રથમ રજોદર્શન થાય તો નિદિત ફળ નાળુ. તેમજ રવિ, મંગળ, અને શનિ એ વાર નિંધ. ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાશ્લેષુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા, વિશાખા, અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રો નિંધ છે. વિષ્કંભ, ગંડ, અતિગંડ, શૂલ, વ્યાધાત, વજ્ર, પરિઘતું પૂર્વાર્ધ, વ્યતીપાત, અને વૈધૃત, એ યોગો નિંધ. ભદ્રા, ગ્રહણ, શનિ, સંધ્યા, અપરાહ્લકાલ, નિદ્રાવસ્થા, જીર્ણ (જુનાં) રાતાં, કાળાં, અને વિચિત્ર રંગનાં વસ્ત્ર, એ નિંધ છે. નમ્રપણુ છતાં, પરાયે ઘરે, અને છીજે ગામે પ્રથમ રજોદર્શન નિંધ છે. તે રજોદર્શન અદ્ય, અવિક, અને રજો કાળું ઇલાદિક હોય તો દુષ્ટ ફળ. લાકુ, લાકડાં, ઘાસ, અગ્નિ અને સૂપડું એ પદાર્થો હાથમાં છતાં તે વેળાએ પ્રથમ રજોદર્શન થયું હોય તો તે સ્ત્રી અભિચારિણી થાય. વસ્ત્રમાં રૂધિરના બિંદુ વિષમ (૩, ૫, ૭ ઇલાદિ) હોય તો તેથી પુત્રપ્રાપ્તિ થાય, અને સમ (૪, ૬, ૮, ઇલાદિ) હોય તો કન્યાપ્રાપ્તિ થાય છે.

અપ્રથમતૈર્ અક્ષતૈરાસનંકૃત્વાતનતામુપવેદ્ય પતિપુત્રવત્યઃ સ્ત્રિયો હૃદિદ્ધાકુંકુમગંધપુષ્પસ્રક્ક સાંઘૂલાદિતસ્યૈદત્વા દીપૈર્નૌરાજ્ય સદીપાલંકૃતેગૃહેતાંવાસયેયુઃ સુવાસિનીભ્યોગંધાવિકંલવળમુદ્રા દિચદધાત્ ॥

હવે પ્રથમ રજોદર્શન થયા પછીના વિધિ કહે છે—ચાખાતું આસન કરી તે ઉપર તેને બેસાડી પતિ અને પુત્રવાળી સ્ત્રીઓએ હળદર, કુંકુમ, અદન, સુગંધી પુષ્પોની માળા, અને તાંબૂલ, ઇલાદિક ઉપચાર તે સ્ત્રીને દઈ તેની આરતી કરી દીપક અને અરીસા ઇલાદિકવડે સુશોભિત ઘરમાં તે સ્ત્રીને બેસાડવી, અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રિયેને અદન, હળદર, કુંકુમ ઇલાદિક અને મીઠું, મગ ઇલાદિક દેવાં.

અથસર્વર્તુસાધારણનિપમાઃ ॥ ચિરાત્રમસ્પૃશ્યામૃત્વા અભ્યંગાંજનઞ્જાનદિવાસ્વાપાગ્નિસ્પ શંદંતઘાવનમાંસાશનસૂર્યાઘવલોકોન્મૃૌરેલાકરણંચર્ચયેદ્યઃશયીત અંજલિનાતાપ્રલોહપાત્રેણવાજ લંનપિચેત્ યાસર્ષપાત્રેણજલંપિયતિતસ્યાઃસ્વયંપુત્રઃ નલ્લનિકંતનેકુનલીપુત્રઃ પર્ણેનપાનેડન્મત્તહતિ દ્વિતી યાદિપુક્રતુપુત્રવાસગંધમાલ્યાદિધારણતાંબૂલગોરસમક્ષણપીઠાદ્યારોહણંવર્જયેત્ મૃન્મયેઆયસેમૃમૌ યામુંજીત પ્રહ્ણાદિનિમિત્તકઞ્જાનપ્રાપ્તૌનોદકમઞ્જનરૂપંજ્ઞાનં કિંતુપાત્રાંતરિતજલેનજ્ઞાત્વાનવલ્લપીડનં કુર્યાંપ્રાન્યદ્વાસથધારયેત્ પવંમૃતાઘૌચાદિનિમિત્તકઞ્જાનપ્રાપ્તાવપિ સગોત્રયોર્યોનિસંવંધિન્યોર્ધા પ્રાણ્ણયોઃ રજસ્વલયોઃપરસ્પરંસ્પર્શેત્કરીત્યાતદૈવજ્ઞાનમાત્રેણશુદ્ધિઃ શુદ્ધાસ્પર્શપ્રકારમુપવાસઃ ગોત્રા દિસંયંધામાયેવબુદ્ધ્યાસ્પર્શેતસ્મિન્દિનેજ્ઞાત્વાનમુંજીત મત્યાસ્પર્શેતુઆશુદ્ધેર્નમુંજીત મોજનેતુશુદ્ધ્ય નંતરંતાવહિનસંસ્થયોપવસેત્ ઉપવાસાશકૌતુતપ્રત્યાઘ્નાયપ્રાણ્ણમોજનાદિકુર્યાત્ સર્વેત્રશુશ્રુત્તરંપંચ ગન્યાશનંમેયં શૂદ્રીપ્રાણ્ણયોઃરજસ્વલયોઃસ્પર્શેઆશુદ્ધેર્મોજનંશુદ્ધૌરુદ્રપ્રાયશ્ચિત્તંપ્રાણ્ણયાઃ શૂદ્ર્યાસ્તુપા પત્યં દંદાદિપરંપરયાચાંડાલાદિસ્પર્શોજ્ઞાનમાત્રં મુંજાનાયાઃસ્પર્શોપ્રાજાપત્યંદ્વાદશપ્રાણ્ણમોજનંચ મિતાક્ષરયાંતુ પતિતાંત્યજચાંડાલેઃકામતઃસ્પર્શોઆશુદ્ધેર્મુક્ત્વાશુદ્ધ્યુત્તરંપ્રથમેહિસ્પર્શોત્ર્યહમુપવાસઃ દ્વિતીયેદ્વયદ્ ઇતીયેપ્રકારઃ અકામતસ્તુઆશુદ્ધેર્મોજનમાત્રં પવંપ્રામકુકુદસૂકરભ્રવાયસરજકાદિ

સ્પર્શોપિ 'અશકૌતુસ્નાત્વાયાવશશ્વદર્શનમ્ભોજનં' મુંજાનાયાઃશ્વચાંડાલાદિસ્પર્શઆશુદેરભોજનંપદ્
રાત્રંગોમુત્રયાવકાહારઃ અશકૌતુસ્વર્ણદાનંવિપ્રભોજનંવા ઉચ્છિદ્યૌરજસ્વલયોઃસ્પર્શોચ્છિદ્યચાંડા
લેનસ્પર્શોવારુચ્છેનશુદ્ધિઃ ઉચ્છિદ્યદ્વિજસ્પર્શૌરજસ્વલાયાસ્યદમૂઘ્યાંચ્છિદ્યેઅધરોચ્છિદ્યેત્વેકાહમુપવાસઃ
ઇત્યુક્તં ઉચ્છિદ્યદ્વસ્પર્શોઅધિકંકલ્પ્યં પુષ્પિણ્યાઃસૂતકયાચશુદ્ધનરસ્પર્શોઆશુદેરભોજનં ભોજનેતુ
કૃત્ત્વં પંચનલદિશર્ફકશાપશુસ્પર્શોઅંદજસ્પર્શોઆશુદેરભોજનં રજસ્વલાયાઃશ્વજંબૂકર્ગર્ધમંદ્રોઆશુ
દેરભોજનં શુદ્ધૌપંચરાત્રમુપવાસઃ નામેરુર્વદેશોદશરાત્રં મૂર્ધિદેશોવિંશતિરાત્રં મુંજાનારજસ્વલારજસ્વ
લાંપશ્વતિચેદાશુદેરભોજનં ચાંડાલંપશ્વતિચેદુપવાસત્રયમપિ કામતથ્ચાંડાલંપશ્વતિચેત્રાજાપસ્યં રજ
સ્વલાયાઃશવસૂતિકાભ્યાંસ્પર્શોશુદ્ધંતેત્રિરાત્રમુપવાસઃ આશુદેરભોજનંચ ભોજનેતુકૃત્ત્વમ્ સર્વગ્રહસૂત્રં
વિધિનાપંચગવ્યાશનમુક્તમેવ આશૌચિમિઃસ્પર્શોજ્ઞાનાત્પ્રામ્જોદર્શનેતુથંદિનપર્યંતમ્ભોજનં અશકૌ
તુસઘઃસ્નાત્વામુંજીત પવંવંધુમરણશ્રવણેજ્ઞાનાત્પ્રામ્જોદર્શનેપિ તથારજોદર્શનોત્તરંવંધુમરણશ્રવણેપિશ
કાયાઃઆશુદેરભોજનમશકાયાઃજ્ઞાનેનભોજનં સર્વશાસ્ત્રદયસ્પર્શોઅશકાયાઃજ્ઞાનેતુતેભોજનં શુદ્ધંતે
ડનશનમ્ત્યામ્નાયશ્તિકેચિત્ ॥

હવે સઘળાં રત્નેદર્શનનો સાધારણ નિયમ કહેછે.

(રજસ્વલા સ્ત્રીએ) ત્રણ રાત્રિપર્યંત કોઈને સ્પર્શ કરવો નહી. તેલાલ્પંગ, નેત્રમાં કાળળ,
આન, દિવસે નિદ્રા, અગ્નિનો સ્પર્શ, દાંત ઘસવા, માંસ ભક્ષણ, સર્વ ઇલાદિકતું દર્શન, અને પૃથ્વી
ઉપર રેખા કાઢવી, એ સઘળાં વર્જ્ય કરવાં. પૃથ્વી ઉપર રાખન કરવું, ખોખાથી, અથવા ત્રાખાનાં
કે લોહાનાં પાત્રવડે જળ પીવું નહી. જે સ્ત્રી ખર્વ (નાનાં) પાત્રવડે જળ પિયે તેનો પુત્ર ખર્વ
(ઈંગિણો) થાય છે. જે નખ કાપી નાખે તેનો પુત્ર કુનખી (અશખ નખવાળો) થાય છે. પાદ-
લાંબડે જળ પિયે તો તેનો પુત્ર ઉન્મત્ત (વિકળ) થાય છે. ખીજા ઇલાદિક રત્નેદર્શનમાં પ્રવાસ
(બહારગામ જાવું), ચંદન, પુષ્પમાળા ઇલાદિકતું ધારણ, તાંબૂલ, ગોરસ (દૂધ, દહી, છાસ)
ઇલાદિકતું ભક્ષણ અને ચોક્કી પાટલા ઇલાદિક ઉપર ખેસવું, એ સઘળાંઓનો ત્યાગ કરવો.
માટીનાં પાત્રમાં, લોહાનાં પાત્રમાં, અથવા પૃથ્વી ઉપર ભોજન કરવું. ગ્રહણ આદિ નિમિત્તવડે
આન કરવું પ્રાપ્ત થાય તો જળમાં ઉતરી આન કરવું નહી, પણ ખીજા પાત્રમાં જળ લઈ
આન કરવું. વસ્ત્ર નીચાવવું નહી, અને ખીજું વસ્ત્ર પેદેરવું નહી. એ રીતે સૂતક ઇલાદિક નિમિત્ત
યથી આન પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ એજ આચાર જાણવો. એક ગોત્રની અથવા બે સગી બેહેનો
એવી બે બ્રાહ્મણી રજસ્વલાઓનો પરસ્પર (અબલુમાં) સ્પર્શ થાય તો પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે તે
સમયેજ આન માત્ર કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે. જાણીને સ્પર્શ કરે તો એક રાત્રિ પર્યંત ઉપવાસ કરવો.
એક ગોત્ર ઇલાદિક સંબંધ ન છતાં અબલુમાં સ્પર્શ થાય તો તે દિવસે આન કરવું અને ભોજન
કરવું નહી. જાણીને સ્પર્શ કરે તો શુદ્ધિપર્યંત ભોજન કરવું નહી. જે ભોજન કરે તો જેટલા દિવસ
ભોજન કીધું હોય તેટલા દિવસ શુદ્ધિ થયા પછી ઉપવાસ કરવા. ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય
તો તેણે ઉપવાસને બદલે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. સઘળા પક્ષોમાં શુદ્ધિ થયા પછી પંચગવ્ય
પ્રાશન કરવું. એક શૂદ્રી, અને એક બ્રાહ્મણી એ રીતે બે રજસ્વલા પરસ્પર સ્પર્શ કરે તો શુદ્ધિ
પર્યંત ઉપવાસ કરી બ્રાહ્મણીએ કૃત્ચ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અને શૂદ્રીએ માત્ર પાદકૃત્ચ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.
રજસ્વલા, અને સુવાવરી સ્ત્રીને ચાંડાલનો સ્પર્શ થાય તો તેણે શુદ્ધિ થવાપર્યંત ઉપવાસ કરી
અતિકૃત્ચ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અબલુમાં સ્પર્શ થાય તો પ્રાબલપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. લાકરી ઇલાદિક
પરંપરાવડે ચાંડાલાદિકનો સ્પર્શ થાય તો કેવળ આન માત્ર કરવું. ભોજન કરતાં ચાંડાલનો
સ્પર્શ થાય તો પ્રાબલપ્રાયશ્ચિત્ત કરી બાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું. મિતાદારા ગ્રંથમાં તો
પ્રતિત (વટલેલો), અત્યંત, અને ચાંડળ એમનો જાણીને સ્પર્શ કરે તો શુદ્ધિપર્યંત ઉપવાસ કરી
શુદ્ધિ પછી, પ્રથમ દિવસે સ્પર્શ થયો હોય તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ, બીજો દિવસે સ્પર્શ થયો
હોય તો બે દિવસ ઉપવાસ અને ત્રીજો દિવસે સ્પર્શ થયો હોય તો એક દિવસ ઉપવાસ, એ
પ્રમાણે ઉપવાસ કરવા. અબલુમાં સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધિ થવાપર્યંત ઉપવાસી (ભોજન કીધા
વિના) રહેવું. એ પ્રમાણે ગામનાં કુકર્ષાં, સૂરર, કુતરાં, કાગડાં, અને ઘેખી ઇલાદિકોનો સ્પર્શ
થાય તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે (ઉપવાસ) કરવામાં અશક્ત હોય તો
તેણે રનાન કરી નક્ષત્રદર્શન થાય સહાંપર્યંત ભોજન કરવું નહી. ભોજન કરતાં કુતરાં, ચાંડળ ઇલા-

रजस्वलायाः प्रथमदिननिर्णयस्तु ॥ रात्रेः पूर्वभागद्वये पूर्वदिनं प्रथमं तृतीये भागे रजो दर्शनं उत्तरदिनं प्रथमं यद्वाधरात्रात् पूर्वपूर्वदिनं प्रथमं अधरात्राद् उत्तरदिनं प्रथमं पर्यंजननमरणाशौचे पिबेनं यस्याः प्रायेण मासे रजो दर्शनं तस्याः सप्तदशदिनपर्यंतं पुनारजो दर्शनं स्नानाच्छुद्धिः अष्टादशाहं एकत्रात्रमशुचित्वं एकोनविंशे द्विरात्रं विंशतिप्रभृतित्रिरात्रं यस्याः प्रायः पक्षे पक्षे रजो दर्शनं तस्याः दशदिनपर्यंतं स्नानाच्छुद्धिः एकादशाहं रजोद्वयैकाहः द्वादशे द्विरात्रं ऊर्ध्वे त्रिरात्रं रोणेण यद्वा स्त्रीणामन्वहं प्रतिवर्तते तत्र नास्ति स्पृश्यत्वं किंतु रजो निवृत्तिपर्यंतं पाकदैवपि न्ययकर्मो न अधिकारमात्रं रोगजैववर्तमानेऽपि मासजै रजो निर्यात्येव तत्र सावधानासती त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् यत्तु गर्भिण्याः प्राक्प्रसवाद्द्वे गजै रजो दर्शनं तत्र त्रिदिनमेवाशौचं प्रसूतिकायाः किंचिद्नमासात् पूर्व रजो निवृत्तौ स्नानमात्रं पूर्णमासे त्रिरात्रं उच्छिष्टास्त्रीयदिरजस्वताभवतितदाशुच्यं तदेव ह मधरोच्छिष्टे त्वैकाहमुपवासः अविज्ञातरजोदोषाद्यदि गृहेऽप्यहं रजो तितदातया स्पृष्टं गो रसमुद्गांडादिकं जलादिकं च न त्याज्यम् सूतकवशं न कालमारभ्यैव दोषात् अशुचित्वं तु ज्ञानमास्य त्रिदिनमितिकेचित् अन्येतु द्वितीयादिदिने रजसि ज्ञाते सूतकवच्छेददिनैरेव शुद्धिरित्याहुः ॥

૨૭૨૫લાના પ્રથમ દિવસનો નિર્ણય કહે છે.

શત્રિના ત્રણ ભાગ કરવા, તેમાં પ્રથમના બે ભાગમાં રજસ્વલા થાય તો ગયો દિવસ ને પ્રથમ દિવસ સમજવો. શત્રિના ત્રીજા ભાગમાં રજસ્વલા થાય તો આવતો દિવસ તે પ્રથમ દિવસ સમજવો. અથવા મધ્યરાત્રી પ્રથમ રજસ્વલા થાય તો ગયો દિવસ તે પ્રથમ, અને મધ્ય રાત્ર પછી રજસ્વલા થાય તો બીજો દિવસ તે પ્રથમ દિવસ સમજવો. જો પ્રમાણે જન્મ અને મરણનાં આશીર્વાદ (સતક) વિષે પણ ગમજવું. ઘણું કરી જે સ્ત્રી એક માસે રજસ્વલા થતી હોય તે સત્તર દિવસની માંપ રજસ્વલા થાય તો તેને જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધિ બાળવી. અઢારમે દિવસે રજસ્વલા થાય

१ भोजन तथा पानी आसमन त्रिधु न होय तो तो, अर्धशिशु याय

૨ મળભૂતાદિને ત્યાજ કરી દાન, પત્ર મિત્ર આચમન કર્યું ન હોય તો તે, અધરોઽઽઽઽ યાય

દિદોપોસ્તેયેતિ સામાન્યનિર્ણયાનુસારેણક્રતુશાંતિરસ્તાદૈનકાર્યા તદનુરોધેનગર્ભાધાનંચકાર્યમિતિ
 માતિ શાંતિશ્ચસપ્રદમસૈવકાર્યા શાંતૌભુવનેશ્વરીપ્રધાનદેવતા દ્વૈદ્રાણ્યોપાર્શ્વદેવતે પવંકલશત્રયેપિ
 પ્રતિમાપ્રયસ્થાપનં પ્રહાનામકાંદિસમિધશ્ચરુદ્રાજ્યંચદ્રવ્યં પ્રધાનદેવતાયાદુર્ગાંસ્તિલમિથગોધૂમાઃ પાય
 સંઆજ્યંચેતિહવિશ્વનુપ્યં પર્વપાર્શ્વદેવતયોરપિ પાયસસ્યસંકિલામૌશ્રપણમેવકાર્યં નતુ ગૃહસિદ્ધસ્ય
 પ્રદ્યં પ્રદ્યોમાયંગૃહસિદ્ધચઃપાપ્રાસાદનકાલેપાયસપ્રપણાર્થમેકસ્થાલીગૃહસિદ્ધાન્નસંસ્કારાર્થમપરે
 તિસ્વાલીઘ્યં અનેકકર્તૃકાજ્યહોમપ્રસક્તાવનેકસ્રુવાસાદનં આજ્યેનસહદવિશ્રયસ્યગૃહસિદ્ધાન્નસ્યચપર્વ
 મિકરણં યુવાદિસંમાર્ગાંતેગૃહસિદ્ધાન્નમાસાદિતચરુસ્વાલ્યામાદાયાન્નાવધિધિત્યામિધારણાદિવાહિરા
 સાદનાંતંકુર્યાન્ તતઃ પાયસામિધારણાદ્યાસાદનાંતં અન્વાધાનેહવિસ્થાગેચપ્રધાનદેવતાયામુધનેશ્વ
 રીપદેનસવિતૃપદેનયોધારઃ ગાયત્ર્યાહોમોક્તેઃ આજ્યમાર્ગાંતે યજમાનોન્વાધાનાનુસારેણપ્રતિદેવતમદ્યા
 વિશ્વાહુતિપર્યાંતમર્કાંદિજાતીયસમિધર્વાંજ્યાત્મકંદવિશ્રયં સૂર્યાયસોમાયમીમાયવુધાયગૃહસ્પતયે શુ
 ક્રાપદાનયેરાહવેકેતયેચનમમ અદ્યાસંસ્થાપર્યાંતંદવિશ્રયં તત્તદધિદેવતાપ્રત્યધિદેવતામ્યોનમમચતુશ્ચ
 તુઃસંસ્થાપર્યાંતંદવિશ્રયં વિનાયકાદિભ્યઃક્રતુસંરક્ષકક્રતુસાહુણ્યદેવતામ્યોનમમ અદ્યોત્તરશતસંસ્થા
 કાહુતિપર્યાંતંદુર્ગાંતિલગોધૂમપાયસાજ્યેતિહવિશ્વનુપ્યંભુવનેશ્વર્યનમમ યદ્વાસવિથ્રેનમમ પૃથમદ્યાવિશતિ
 સંસ્થાપર્યાંતંતત્તનુપ્યમિદ્વૈદ્રાણીમ્યાનમેતિત્યાગંકુર્યાત્ યદુતરદ્યોપેદ્યોત્તરસહસ્રસંસ્થાકોહોમોભુવને
 શ્વર્યાઃદ્વૈદ્રાણ્યોરદ્યોત્તરશતસંસ્થાકઃ દ્વૈદ્રાણ્યોર્હોમઃકૃતાકૃતઃ હોમાંતેપ્રહાદિવલયામુધનેશ્વર્યાદિવ
 લ્યોઽભિષેકઘેતિસંક્ષેપઃ સમંવ્રકઃસવિત્તરપ્રયોગઃસ્વસ્વશાલીયાનુસારેણદેવઃ સંકલ્પઃસ્વસ્તિવાગ્ધિપ્ર
 ધરણંભૂતનિઃસૃતિઃ પંચગવ્યૈર્મૈમિશુદ્ધિમુખ્યદેવતપૂજનમ્ ૧ અગ્નિપ્રતિષ્ઠાસૂર્યાદિપ્રહસ્થાપનપૂજનં દેવતા
 ન્યાદિતિઃપાપ્રાસાદનંદવિપાર્શ્વતિઃ ૨ યયાકમંત્યાગહોમાવિતિપૌર્વામકઃક્રમઃ પૂજાસ્વિદંનવાહુલ્યોચલિઃ
 પૂર્ણાહુતિસ્થાપ ૩ પૂર્ણપાત્રવિમોકાદ્યપ્રચર્યાંતેમિષેચનં માનસ્તોકેતિભૂતિશ્ચદેવપૂજાવિસર્જનં ૪ શ્રેયોપ્ર
 દ્યોદક્ષિણાદિદાનંકમંશ્ચરાર્પણં ક્રમોયમુત્તરાંગાનાંપ્રાયઃસાર્તેવિતિસ્થિતિઃ ૫ પૃથમંદનરક્તોક્તાર્વાધાયનો
 કાચશાંતિઃકોસ્તુમેદ્રદ્રવ્યા પ્રાપ્રજોદર્શનાત્પલીગમનેમ્નહ્યહત્યાદ્યોપોક્તેઃ કિંચિદ્યાયશ્ચિત્તંવિધેયમિતિ
 માતિ ક્રતૌતાંતુગમનમાયશ્યકં અન્યધામ્નહત્યાદ્યોપઃ અયંચમનસિકામેસતિદેવપાદિનાશ્રિયમનુપગચ્છતો
 શ્રેયઃ પિરક્તશ્ચનકોપિદોષશ્ચિત્તિ ધીમાગયતેલોકેઽવ્યવાયેતિપદેદીકાર્યાંચરુપદં ક્રતુકાલસ્તુરજોદર્શન
 મારમ્યપોદશાદિનપર્વંતેતયઃ તત્રપ્રથમદિનચતુષ્ટયેકાદશત્રયોદશદિનેપુગમનંવર્જ્યં અવશિષ્ટદશદિનેષુ
 પુત્રાર્પિનાસમદિનેકન્યાધિનાધિવમદિનેગમનંકાર્યં તત્રાપ્યુત્તરોત્તરરાત્રીણાંપ્રાશસ્ત્યં ઘક્ષ્ણારાત્રીસકૃદે
 ઘમનંકાર્યં સહદ્રમનંચયુગ્માનુસર્વાંસુઆયદ્યકમિતિકેચિત્ અન્યકાલેપ્રતિયંધાદિનાગમનાસંભવેધા
 વેકાદ્દયાદિદિનેપિક્રતુગમનંકાર્યમિતિકેચિત્ રાત્રીનાંવરમનુસરન્ પત્નીચ્છયાનૃતાચપિગચ્છન્નદ્યોપ
 માષુઃ કિંનુપ્રપચર્ચદાનિપ્રાત્રં ક્રતૌગચ્છતિયોભ્યાંમનૃતૌનેવગચ્છતિ યાચઙ્ગીયંમ્નહચારીમુનિમિઃપરિકી
 ર્તિતઃ અદ્યમોઘનુર્દર્શીર્ણિમાઽમાવાસ્યાસૂર્યસંક્રાંતિર્પૃથિત્યતીપાતપરિષપૂર્વદલવિષ્ટિસંધ્યાસુ માતાપિ
 શ્રોતૃદિનેધારુતપ્રાગ્દિનેજન્મનક્ષત્રેદિયાચર્ચાગમનંવર્જ્યમ્ ॥

એ નવરાત્રિવટે આગુર ત્રયાથી ૨૪૨૪૫૩ થાયે દિવશે આન કરવાને અશમર્થ હોય તો તેને
 ૨૫૨૪ કરી બીજી બીજે અથવા બીજે પુરૂષે દશ વાર આન કરવું અને આશમન કરવું. એક એક
 આનને રામયે આગુરને વચ્ચે બદલાવી બીજું પેદેરાવવું. ઉદરે ૨૫૨૪ કરેલાં સપ્તથાં વત્રોનો ત્યાગ
 કરવો, અને બીજું વચ્ચે વચ્ચેમાં પેદેરાવી શુદ્ધ વત્ર ધારણ કરાવવું, પછી પુરુષાહવાચન અને શ્રાક્ષ-
 બુનોજન કરાવવાથી શુદ્ધિ થાય છે. એ પ્રમાણે સપ્તથાં આગુરોની શુદ્ધિ બાબતી. એ રીતે શુદ્ધિ
 થયા પછી શુભ દિવશે દુહ રત્નેદર્શનના કૃત્રી નિવૃત્તિમાટે સોનકે કહેલી ભુવનેશ્વરી શાંતિ અથવા
 અન્ય પ્રથેમાં કહેલી શાંતિ કરી ગર્ભાધાન કરવું. સૂર્યમંદુષ્ઠમાં રત્નેદર્શન થાય તો સૂર્યબિંબ અને
 તે દિવશે જે નશન દોષ તેનું સ્વરૂપ એ અને ચોનાનાં કરી રાત્રીની પ્રતિમા સીરાની કરવી. પછી
 સપ્તગાંતી પૂજા કરી સૂર્યને ઉદરે આક્રમણ સમિધવટે દોમ, નક્ષત્રના રયામીને ઉદરે પીપલાનાં
 સમિધનો દોમ, અને રાત્રીને ઉદરે કૃપાના સમિધવટે દોમ કરી ઘૂન, ચરુ, અને તિલ એનો પત્ત
 દોમ કરે. ચંદ્રમંદુષ્ઠ ગમયે રત્નેદર્શન થાય તો રૂપાનું ચંદ્રબિંબ અને આખરાના સમિધ એટલો
 વિશેષ બાબતો. મંદુષ્ઠ, બ્યનીપાન ઇત્યાદિ બહુ દોષપુજા દિવશે પ્રથમ રત્નેદર્શન થાય તો બીજા, ત્રીજા,
 ઇત્યાદિ રત્નેદર્શન ગમયે શાંતિ કરી ગર્ભાધાન કરવું. ગર્ભાધાનવિશે શુરુ, શુદ્ધનો અરત; અધિક મામ
 ઇત્યાદિકનો દોષ નથી. એ પ્રથમ રત્નેદર્શન ગમયે શાંતિ કરી નથી અને બીજા ઇત્યાદિક રત્નેદર્શન ગમયે

શુદ્ધિ ઇલાદિકને, અસ્તાદિક દોષ પ્રાપ્ત થાય તો તે અસ્તાદિક દોષ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરવું; કારણ, નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં જ ન્યહાં નૈમિત્તિક કાર્ય કરાય તો તે મુખ્ય કાળ છે માટે લહાં અસ્તાદિક દોષ નથી. મુખ્ય કાળનું ઉલ્લંઘન થાય તો અસ્તાદિક દોષ છેજ, એવા સામાન્ય નિર્ણય ઉપરથી ઋતુશાંતિ અસ્તાદિકમાં કરવી નહી, અને શાંતિ કરવી નહી. સારે ગર્ભાધાન પણ કરવું નહી એમ મને ભાસેછે, શાંતિ કરવી તે અઘડન (અઘસાંતિ) સહિતજ કરવી. શાંતિમાં ભુવનેશ્વરી એ પ્રધાન દેવતા, ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણી એ પાર્શ્વ (પડખા)ના દેવતા, એ પ્રમાણે ત્રણે કલશમાં ત્રણ પ્રતિમાનું સ્થાપન કરવું. સૂર્યાદિક અહોના આકરો ઇલાદિક સમિધ, ચર, અને ઘૂત એ દ્રવ્ય; દૂધ, તિલમિશ્રિત ગાંડું, પાયસ, અને ઘૂત, પ્રધાન દેવતાનાં એ ચાર દ્રવ્ય; અને પાર્શ્વ દેવતાઓનાં પણ એજ ચાર દ્રવ્ય નાણુવાં. પાયસ કરવો તે સ્થંડિલના અગ્નિ ઉપરજ કરવો, પણ ઘરમાં રાંધેલો અઘણુ કરવો નહી. અહોના હોમસાદ્ ચર લેવો તે ઘરમાં રાંધેલો લેવો. પાત્રોનાં સ્થાપન કરતી વેળાએ પાયસ રાંધવામાટે એક સ્થાલી, અને ઘરમાં રાંધેલા ચરના સંસ્કારમાટે ખીજી સ્થાલી, એ પ્રમાણે બે સ્થાલીપાત્ર સ્થાપન કરવાં. ઘૂતના હોમ કરનારા ઘણા હોય તો સુવપાત્ર ઘણું સ્થાપન કરવાં. ઘૂત સહિત ત્રણ હોમદ્રવ્ય, અને ઘરમાં રાંધેલો ચર એ ચાર દ્રવ્યને અગ્નિસંસ્કાર કરવો. સુવ (સરવો) ઇલાદિક પાત્રના સંસ્કાર થયા પછી ઘરમાં રાંધેલો ચર પ્રથમ રાખેલા સ્થાલીપાત્રમાં લઈ, અગ્નિ ઉપર રાખી રાંધેલો હોય તે પ્રમાણે કરી પછી અભિધારણુ (તે ઉપર ઘી નાખવું) લહાંથકી તે દર્ભનાં આસાદનપર્યંત કર્મ કરવું. પછી પાયસમાં ઘૂત નાંખવું, લહાંથકી તે તેને નીચે ઉતારી રાખવો લહાંપર્યંત કર્મ કરવું. અન્વાધાનમાં અને હોમના દ્રવ્યના લાગ (અર્પણ) માં પ્રધાન દેવતાને ઉચ્ચાર કરવો તે ‘ભુવનેશ્વરી’ એ પદવરે અથવા ‘સચિતા’ એ પદવરે કરવો; કારણ ગાયત્રીમંત્રવરે હોમ કરવાનો કલો છે. આજ્યલગ્ન થયા પછી યજમાને જેવું અન્વાધાન કરેલું હોય તે પ્રમાણે લાગને ઉચ્ચાર કરવો. તે આ રીતે—“પ્રતિદૈવતં અઘર્વિશલ્યાદ્રુતિપર્યાત્તમર્કાદિજાતી-યસમિધર્વાજ્યાત્મકં હવિશ્વયં સૂર્યાય સોમાય ભૌમાય યુધાય વૃહસ્પતયે શુક્રાય જનયે રાહવે કૈતવે ન મમ ॥ અઘાદ્દસંસ્થ્યાપર્યાંતં હવિશ્વયં તત્તદ્ધિદેવતાપ્રત્યધિદેવતામ્યો ન મમ ॥ ચતુશ્ચતુસંસ્થ્યા-પર્યાંતં તદ્દવિશ્વયં વિનાયકાદિભ્યઃ ક્રતુસંસ્ક્રક્રતુસાદુષ્યદેવતામ્યો ન મમ ॥ અષ્ટોત્તરશતસંસ્થ્યા-દ્રુતિપર્યાંતં દૂર્વાતિલમિધગોધૂમપાયસાત્યેતિહવિશ્વતુષ્ટયં ભુવનેશ્વર્યં ન મમ ॥ અથવા સચિવે ન મમ ॥ અઘર્વિશતિસંસ્થ્યાપર્યાંતં તદ્દતુષ્ટયમિદ્રેંદ્રાણીમ્યાં ન મમ” એ રીતે લાગ કરવો. ઋતુ સમયે ઘણા હોય હોય તો ભુવનેશ્વરીને હોમ (૧૦૦૮) કરવો, અને ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણીને હોમ (૧૦૮) કરવો. ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીને હોમ કરેો અથવા ન કરેો તો પણ સમાન છે. હોમને અંતે નવગ્રહ ઇલાદિકને બલિદાન, અને ભુવને-શ્વરી ઇલાદિકને બલિદાન દઈ અભિષેક કરવો, એ રીતે સંક્ષેપ કલો. મંત્રસહિત વિસ્તારપૂર્વક ખીજે પ્રયોગ પોતપોતાની શાખા પ્રમાણે નાણુવો. “સંકલ્પ, પુણ્યાહવાચન, ગ્રાહણોનું વરણ, ભૂતનિઃસારણ (સર્વથ છાંટી ભૂતાપસર્પણ), પંચગવ્યવરે ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, પ્રધાન દેવની પૂજા, અગ્નિની સ્થાપના, સૂર્યાદિક અહોનું સ્થાપન અને પૂજન, દેવતાનું અન્વાધાન, પાત્રાસાદન (પાત્ર રાખવાં), હોમનાં દ્રવ્ય તયાર કરવાં, અને ક્રમપૂર્વક હોમ તથા લાગ કરવો, એ પ્રથમનાં અંગભૂત કર્મોનો ક્રમ નાણુવો. પૂજા, સ્વિધકૃત, પ્રાયશ્ચિત્તાદિ હોમશેષ, બલિદાન, પૂર્ણાહુતિ, પૂર્ણપાત્રનું નિનયન (ખાલી કરવું), પાયરેલા દર્ભનું વિસર્જન, અગ્નિની પૂજા, અભિષેક, “માનસ્તોકે” એ મંત્ર ભણી વિભૂતિધારણુ, દેવ-તાની પૂજા અને વિસર્જન, શ્રેયોગ્રહણ (ગ્રાહણો પાસેથી કર્મનું ફળ યજમાને લેવું), દક્ષિણા ઇલાદિક દેવું, અને કર્મ ઉધરને આર્પણ કરવું, એ રીતે હોમની પાછળ અંગભૂત કર્મોનો ક્રમ નાણુવો, સ્માર્ત કર્મની ઘણું કરી એજ રીતિ નાણુવી.” એ પ્રમાણે મદનરત્ને અને ઔદાચને કહેલી શાંતિ, કૌસ્તુભમાં લેવી. રત્નેદર્શનથી પ્રથમ સ્ત્રી સાથે સંસોગ કરે તો ગ્રહહલ્લા દોષ લાગેછે એમ છે, તેથી થોડુંક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એમ મને ભાસેછે. ઋતુકાળે અવશ્ય સ્ત્રીભોગ કરવો, ન કરે તો ભૂહલ્લા (ગર્ભહલ્લા) દોષ લાગેછે. મનમાં ભોગ ઇચ્છા હોય અને દ્વેષાદિકને લીધે સ્ત્રીગમન ન કરે તેને આ દોષ લાગેછે, વિરક્ત હોય તો તેને કોઈ પણ દોષ નથી. એ પ્રમાણે શ્રીભાગવતમાં (એકાદશસ્કંધમાં) “લોકે જ્યવાયા” એ શ્લોકની ટીકામાં સ્પષ્ટ છે. રત્નેદર્શન થાય તે દિવસથી સોળ દિવસપર્યંત ઋતુકાળ નાણુવો. તેમાં પ્રથમના ચાર દિવસ, ઇચ્ચારમો દિવસ, અને તેરમો દિવસ તે દિવસે સ્ત્રીભોગ ન કરવો. બાકી રહેલા દસ દિવસોમાં પુત્રની ઇચ્છાવાળે સમ્ (૬-૮-૧૦-૧૨ ઇલાદિક) દિવસે અને

કન્યાની ઇચ્છાવાળે વિધમ (૫-૭-૯-૧૧ ઇસાદિક) દિવસે ગમન કરવું. તેમાં પણ ઉત્તરોત્તર આવતી રાત્રિઓ ઉત્તમ. એક રાત્રિમાં એક વખતજ ગમન કરવું. એકવાર ગમન કરવું તે સઘળી સમ રાત્રિમાં અવશ્ય કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. બીજા દિવસોમાં કાંઈ એક પ્રતિબંધને યોગે ગમન ન થાય તો શ્રાદ્ધદિવસ, એકાદશીનો દિવસ તે દિવસ પણ ઋતુગમન આવશ્ય કરવું, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. સ્ત્રીઓના કામનો નાશ કરનારો પાપી થાય એવા વરદાનને સ્મરણ કરી સ્ત્રીની ઇચ્છાથી ઋતુકાળ વિના પણ ગમન કરે તો દોષ થતો નથી; માત્ર બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય છે. “જે ઋતુકાળેજ સ્ત્રીનું ગમન કરે, અને ઋતુકાળ વિના ક્યારે પણ ગમન કરે નહીં, તે યાવજીવ બ્રહ્મચારી છે એમ ઋષિઓએ કહ્યું છે.” આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ, અમાસ, સૂર્યની સંક્રાંતિ, વૈશ્વતિ, બતી-પાત, પરિધનું પૂર્વાર્ધ, ભદ્રા, સંવિનો કાળ, આતાપિતાનો મરણ દિવસ, શ્રાદ્ધદિવસ, તેથી આગલો દિવસ, જન્મનક્ષત્ર અને દિવસ એટલે કાળે સ્ત્રીગમન વર્જ્ય કરવું.

અથગર્ભાધાનકાલઃ ॥ ચતુર્થાપદીચતુર્દશ્યદ્મીપંચદશીરહિતાઃતિથયઃ પ્રશસ્તાઃ ચંદ્રબુધશુક્રશુક્રવારાઃશુભાઃ સૂલમધારેચતીજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રાણિજ્યોત્તિભરણીરુક્તિકાર્દ્રાશ્લેષાપૂર્વાશ્રવિશાસ્વામધ્યમાનિ શોષાણિશુભાનિ સર્વકાર્યપુરોચરેચંદ્રયલમાચશ્યકં તદયથા ચંદ્રોન્નમધનંસૌખ્યરોગકાર્યક્ષતિશ્રિયં ક્ષિયં મૃત્યુનૃપમંપંસુલમાચ્યંયંક્રમાત્ ૧ સ્થાનેપુઙ્ગાદશસ્યૈતજન્મરાશોઃપ્રયચ્છતિ શુક્રપક્ષેશશીઞ્ચેષ્ઠોઽષ્ટિપંચ નયમેષ્વપિ ૨ અનેકભાર્યસ્યઋતુયોગપદ્યોવિવાહક્રમેણઋતુપ્રાપ્તિક્રમેણવાગર્ભાધાનંઋતાવચ્યગમનેદોષાપ ઘાદઃ વ્યાધિતોયંધનસ્યોવાપ્રવાસેષ્વયપર્વેસુ વૃજાંવંધ્યામસહૃતાંમૃતાપસ્યામપુષ્પિણી કન્યાસંવહુપુત્રાંચ અગચ્છન્નૈયદોષમાફ ॥

હવે ગર્ભાધાનનો કાળ કહે છે.

ચાથ, છઠ ચૌદશ, આઠમ, પૂનમ અને અમાસ એ તિથિ વર્જ્ય કરી બાકીની તિથિઓ ગર્ભાધાનમાટે ઉત્તમ. મૌમ, શુધ, શુક્ર, અને શુક્ર એ વાર ગર્ભાધાનમાટે શુભ. મૂળ, મધ્યા, રેવતી, અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્ર વર્જ્ય કરવાં. ભરણી, કૃતિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, ગ્રણુ પૂર્વા, (પૂર્વાશ્લેષાશુભી, પૂર્વા-પાઠા, પૂર્વાભાદ્રપદા), અને વિશાખા, એ મધ્યમ. બાકી રહ્યાં તે શુભ છે. સર્વ કાર્યોમાં ગોચરવિષે ચંદ્રબળ અવશ્ય લેઈએ. તે આ પ્રમાણે:—“અન્નલાભ, દ્રવ્યનાશ, મુખ, રોગ, કાર્યનાશ, ધનલાભ, સ્ત્રીલાભ, મૃત્યુ, રાજભય, સુખ, ધનલાભ, અને ધનનાશ, એ રીતે ચંદ્ર પોતાની જન્મરાશીયદી બાર સ્થાનકવિષે રહ્યા છતાં કેમે કરી કળ દે છે. શુક્રલપક્ષમાં બીજે, પાંચમે, અને નવમે એ ચંદ્ર પણ શુભ થાય.” જેની અનેક સ્ત્રીઓ હોય તે સ્ત્રીઓને એક સમયે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેણે વિવાહના કેમપ્રમાણે અથવા ઋતુપ્રાપ્તિના કેમપ્રમાણે ગર્ભાધાન કરવું. ઋતુકાળે ગમન ન કરતાં પણ દોષ નથી તે કહે છે. “રોગી, બંધનમાં પડેલો, અથવા પરદેશ ગયો હોય, અને પર્વ દિવસે, “એવે સમયે ઋતુકાળે ગમન ન કરતાં પણ દોષ નથી. “વૃદ્ધા, વંધ્યા (વાંઝણી), બલિઆરિણી, મૃતવત્સા (જેની પ્રજા મરી જતી હોય તે) રજેદર્શન રહિત, જેને કન્યા પ્રજા થતી હોય તે, બહુ પુત્રવાળી, એવી સ્ત્રી ગમન ન કરે તો પણ દોષ નથી.

તત્રપ્રથમતુલ્યગમનંગર્ભાધાનદોમગૃહાશૌરુત્યાકાર્યં દ્વિતીયાદિકઋતુગમનેચનહોમાદિકં ચેપાંસુત્રેહોમો નોક્તૈહોમવર્ચ્યમંત્રપાઠાદિરુપોગર્ભાધાનસંસ્કારઃપ્રથમગમનેકાર્યઃ આહિતાન્નેરર્ધાધાનિનોડનાહિતાન્ને ઔપાસનાગ્નિસિદ્ધિસત્ત્વેતપ્રૈવહોમઃ ઔપાસનાગ્નિવિષ્ણુદેહાદશાદિનપર્યંતમયાશ્વેત્યાજ્યાહુત્યાતતરૂર્ધ્વપ્રા યદ્ધિત્તપૂર્વકંપુનઃસંધાનવિધિનાગ્નિમુત્પાદતત્રકાર્યઃ તત્રપ્રત્યન્દ્રપ્રાજાપત્યકૃત્ત્રપ્રાયશ્ચિત્તં તત્રેત્યંસંકલ્પઃ મમગૃહાગ્નિવિષ્ણુદેદિનાદારમ્યૈતાવંતંકાલંગૃહાગ્નિવિષ્ણુદેદજનિતદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરમી ત્યર્થં ગૃહાગ્નિવિષ્ણુદેદિનાદારમ્યૈતાવંતંકાલંગૃહાગ્નિવિષ્ણુદેદજનિતદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરમી મૃતરજતનિષ્કનિષ્કાર્ધનિષ્કપાદનિષ્કપાદાધાન્યતમદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે તથાપ્તાવહિનેપુરુષાગ્નિ વિષ્ણુદેદનલુપ્તસાર્યપ્રાતરૌપાસનહોમદ્રવ્યં લુપ્તદર્શણેર્માસસ્યાલીપાકાદિકમંપર્યાપ્તઘીઘાચાજ્યદ્રવ્યંચ તન્નિષ્કાર્યવાદાનુમદ્દમુત્સૃજે કૃત્ત્રપ્રત્યાષ્ઠાયાંતરચીકીર્પાયાંતયોહઃકાર્યઃ અશીતિગુંજાત્મકોનિષ્કપાદઃ અયંચતુર્ગુણિતોનિષ્કઃ યવંસંકલ્પ્યવિચ્છિન્નસ્યગૃહાગ્નિપુનઃસંધાનંકરિષ્યદ્ધિતિસંકલ્પપૂર્વકંસ્વસ્તુવાનુ

સારેણગૃહ્યાગ્નિસંસાધયેત્ સર્વાધાનિનાપિએવમેવપુનઃસંધાનેનગૃહ્યાગ્નિમુત્પાદ્યગર્ભાધાનપુંસવનાદિહોમઃકાર્યઃ તત્રુચ્છ્રસંસ્કરણોહોમાદિદ્રવ્યદાનસંસ્કરણનકાર્યઃ ગર્ભાધાનહોમકર્તુંગૃહ્યપુનઃસંધાનકરિષ્યેદત્યેવસંસ્કરણઃ ગર્ભાધાનંતેડિત્યાગઃ અર્ધાધાનિનામપિપદ્મદ્વયં ગૃહ્યાગ્નૌસાયંપ્રાતર્હોમઃસ્થાલીપાકઃકાર્યાદિત્યેકઃ ગૃહ્યાગ્નિઃકેવલસંસ્કરણેનુતત્રહોમાદિકાર્યમિત્યપરઃ આદ્યપક્ષેપૂર્વોક્તહોમાદિદ્રવ્યદાનકાર્યં હોમાદ્યકરણપક્ષેપ્રાયશ્ચિત્તમાત્રકાર્યં નતુદ્રવ્યદાનં દ્વિભાર્યસ્યાગ્નિદ્વયસંસર્ગાત્પૂર્વેમુમયાદ્યનુગતૌ ઉભયવિચ્છેદદિનાદધ્વગણનયાપૃથક્પૃથક્કૃદ્ધપ્રાયશ્ચિત્તંપૃથક્પૃથક્કૃદ્ધોમદ્રવ્યદાનં સ્થાલીપાકદ્રવ્યદાનંચકૃત્વા પુનઃસંધાનદ્વયેનાગ્નિદ્વયમુત્પાદ્યાગ્નિદ્વયસંસર્ગવિધાયતત્રગર્ભાધાનહોમઃ અગ્નિદ્વયસંસર્ગાત્પૂર્વેપકાદ્યનુગતૌતન્માત્રપ્રાયશ્ચિત્તંતદ્દોમદ્રવ્યમાત્રદાનંચકાર્યં નતુસ્થાલીપાકદ્રવ્યદાનં ભાર્યાંતરસ્યાસન્નિધાનેયસ્યાંગર્ભાધાનંતદગ્નિવિચ્છેદપ્રાયશ્ચિત્તાદિનાગૃહ્યામુત્પાદ્યતત્રહોમઃ સર્વેત્રપુનઃસંધાનેસ્થાલીપાકાનાર્મંસ્થાલીપાકાદિદ્રવ્યદાનંકૃતાકૃતં પર્વંયથાયથંગૃહ્યાગ્નિસિદ્ધિકૃત્વા મમાસ્યાંભાર્યાંયાંસંસ્કારાતિશયદ્વારડસ્યાંજનિષ્યમાણસર્વગર્ભાણાંવીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થંગર્ભાધાનાયંકર્મકરિષ્યે તદંગત્વેનસ્વસ્તિવાચનેત્યાદિસંસ્કલ્પ્ય પુણ્યાહવાચનમાતૃકાપૂજનનાદીશ્રાદ્ધાદિકૃત્વાયથાગૃહ્યાંગર્ભાધાનસંસ્કારકાર્યઃ અગ્રગર્ભાધાનકર્મણોગ્રહદેવતાકૃત્વાત્પુણ્યાહવાચનંતે કર્મોગદેવતાપ્રહ્લાપ્રીયતામિતિચવેત્ ઔપાસનાંગેસ્વસ્તિવાચને અગ્નિસૂર્યપ્રજાપતયઃપ્રીયતાં સ્થાલીપાકાર્મં અગ્નિઃપ્રીયતામિતિ પયનન્યત્રપ્રધાંતારદૂહ્યમ્ ॥

તેમાં પ્રથમ ઋતુ સમયે ગૃહ્યાગ્નિમાં ગર્ભાધાન સંબંધી હોમ કરી ગમન કરવું. બીજા ઇલાદિક ઋતુ સમયે ગમન કરવાવિષે હોમ ઇલાદિક નથી. જેમના સૂત્રવિષે હોમ કરવાનું કહ્યું નથી, તેમણે હોમ ન કરતાં મંત્રનો માત્ર પાઠ પ્રથમ ગમન સમયે કરવો. 'અર્ધાધાની અગ્નિહોત્રીએ અને અનાહિતાગ્નિએ ગૃહ્યાગ્નિ સિદ્ધ હોય તો તે ઉપરજ ગર્ભાધાનહોમ કરવો. બાર દિવસપર્યંત ગૃહ્યાગ્નિનો વિચ્છેદ (નારા) થાય તો "અયાશ્ચાન્" એ મંત્રવડે ધૃતાહુતિરૂપ પ્રાપ્તિ થઈ શકે. અગ્નિનો નારા થઈ બાર કરતાં અધિક દિવસ થયા હોય તો પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરી ફરી પુનઃસંધાનવિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિ ઉપર ગર્ભાધાનહોમ કરવો. પ્રાપ્તિ કરવું તે દર વર્ષે પ્રાતઃપક્ષ કૃદ્ધ કરવું. તેમાં આ રીતે સંકલ્પ કરવો. "મમગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદદિનાદારમ્બૈતાવંતં કાલં ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદજનિતકોપપરિહારઠ્ઠાર શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદદિનાદારમ્બૈતાવદધ્વપર્યંતં પ્રત્યદ્વં પૃથક્કૃદ્ધાન્ યથાશક્તિ તત્રપ્રત્યાસ્રાયગોનિષ્કયીભૂતરજતનિષ્કનિષ્કાર્થનિષ્કપાદાનિષ્કપાદાર્થન્યતમદ્રવ્યદાનિનાહમાચરિષ્યે તથા પતાયદિનેષુ ગૃહ્યાગ્નિવિચ્છેદેન હુતસાયંપ્રાતરૌપાસનહોમદ્રવ્યં હુતદર્શપોર્ણમાસસ્થાલીપાકાદિકર્મપર્યાત્તવીહ્યાચાજ્યદ્રવ્યં ચ તન્નિષ્કર્યં વા દાતુમહમુત્સુજે." કૃદ્ધને સ્થાનકે બીજા પ્રસાન્નાય કરવો હોય તો તેવો ઉચ્ચાર કરવો. એશી શુંભારનો નિષ્કપાદ, એ આશુણ્ય કરવાથી એક નિષ્ક. એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી, "વિચ્છિન્નસ્ય ગૃહ્યાગ્નિઃ પુનઃસંધાનં કરિષ્યે." એવો સંકલ્પ કરી પોતપોતાના સૂત્રપ્રમાણે ગૃહ્યાગ્નિ સિદ્ધ કરવો. 'સર્વાધાની હોય તેણે પણ એજ રીતે પુનઃસંધાન વિધિવડે ગૃહ્યાગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિ ઉપર ગર્ભાધાન, પુંસવન ઇલાદિકનો હોમ કરવો. સર્વાધાનીએ કૃદ્ધનો સંકલ્પ અને હોમાદિક દ્રવ્યના દાનનો સંકલ્પ એ કરવા નહી. ભારે, "ગર્ભાધાનહોમં કર્તું ગૃહ્યપુનઃસંધાનં કરિષ્યે," એવોજ સંકલ્પ કરવો, અને ગર્ભાધાન થયા પછી અગ્નિનો ભાગ કરવો. અર્ધાધાનીઓના પણ એ પક્ષ છે. પ્રથમપક્ષ—ગૃહ્યાગ્નિ ઉપર સાયંકાળે, પ્રાતઃકાળે હોમ અને સ્થાલીપાક કરવા. બીજા પક્ષ—કેવળ ગૃહ્યાગ્નિનું માત્ર રક્ષણ કરવું; તે ઉપર હોમાદિક કરવો નહી. પ્રથમ પક્ષવિષે પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે હોમાદિકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું. હોમાદિક ન કરવો એ પક્ષવિષે પ્રાપ્તિ માત્ર કરવું, હોમાદિકના દ્રવ્યનું દાન કરવું નહી. જેની એ સ્ત્રી હોય તેના બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ (એકીકરણ) થયાથી પ્રથમ બન્ને અગ્નિ નષ્ટ થાય તો બન્નેનો નારા જે દિવસે થયો તે દિવસથકી વર્ષ લેખી તે પ્રમાણે બન્નેનાં જુદાં જુદાં કૃદ્ધ પ્રાપ્તિ, અને જુદાં જુદાં હોમદ્રવ્યનું દાન, અને સ્થાલીપાકના દ્રવ્યનું દાન એ

૧ ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત એ અગ્નિહોત્રી તે અર્ધાધાની.

૨ કેવળ સ્માર્તાગ્નિ (આચસથ) યુક્ત તે અનાહિતાગ્નિ કહેવાયછે.

૩ અગ્નિહોત્રી હોય અને ગૃહ્યાગ્નિરહિત તે સર્વાધાની કહેવાયછે.

સર્વ કરી બે પુનઃસંધાન કરી બે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવા, પછી તે બન્ને અગ્નિનો સંસર્ગ કરી તે સંસર્ગાગ્નિ ઉપર ગર્ભાધાનનિમિત્ત હોમ કરવો. બન્ને અગ્નિનો સસર્ગ થયાથી પ્રથમ બેમાંથી એક અગ્નિ નષ્ટ થાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત, અને તેના હોમદ્રવ્યનું દાન એ માત્ર કરવાં, સ્થાલીપાકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું નહીં. બીજી સ્ત્રી પાસે ન હોય તો બે સ્ત્રીને ગર્ભાધાન કરવાનું તેના અગ્નિનો નાશ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઇલાદિક કરી પુનઃસંધાનવિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે ઉપર ગર્ભાધાનહોમ કરવો. સ્થાલીપાકનો આરંભ થયો ન હોય તો સર્વત્ર પુનઃસંધાન સમયે સ્થાલીપાક ઇલાદિકનાં દ્રવ્યનું દાન કરવું, આહાય ન કરવું એમ છે, એ પ્રમાણે યથાયોગ્ય ગૃહાગ્નિ સિદ્ધ કરી “મમાસ્તાં માર્યાયાં સંસ્કારાતિશયદ્વારાઽસ્યાં જનિવ્યમાણસર્વેર્માણાં વીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે ગર્માધાનાપ્યં કર્મ કરિષ્યે, તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં,” ઇલાદિક સકલ્પ કરી પુણ્યાહવાચન, માતૃકા-પૂજન, અને નાંદીશ્રાદ્ધ ઇલાદિક કરી પોતાના ગૃહસૂત્રપ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો. આ ગર્ભાધાન સંસ્કારના દેવતા બ્રહ્મા છે માટે પુણ્યાહવાચનની છેવટે, “કર્મંગદેવતા બ્રહ્મા પ્રીયતાં” એવો ઉચ્ચાર કરવો. અગ્નિ સિદ્ધ કરતી વખતે તેના અંગબદ્ધ પુણ્યાહવાચનની અંતે, “અગ્નિસૂર્યવ્રજાપતયઃ પ્રીયતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. સ્થાલીપાકના આરંભ સમયે, “અગ્નિઃ પ્રીયતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે બીજાં કર્મોમાં ઉચ્ચાર કરવો તે બીજાં ત્રયોમાં જેવો.

अथनांदीश्राद्धविचारः ॥ गौर्यादिमातृकापूजननांदीश्राद्धांगं यजनांदीश्राद्धंनक्रियते तत्रमा
ष्टकापूजनमपिनकार्यं तत्र पूर्वमातृपाथेनंततःपितृपाथेनंततःसपत्नीकमातामहपाथेनं इति पाथेनत्रया
त्मकनांदीश्राद्धं मातृजीवने सपत्नमातृमरणेपिनमातृपाथेनं एवंमातामहाजीवने मातामहीसपत्न्यामर
णेऽपिनमातामहादेःसपत्नीकत्वं एवंदशादाधपिमातृजीवनेसपत्नमातृमरणेपि नसपत्नीकत्वंपित्रादे
अत्रसधाशब्दस्यानेसाहाशब्दः स्वयैनेवसर्वाःक्रियाः प्रतिपाथेनंदेवेच शुभमाग्राहणाः कुशस्थानेदूर्वाः
विवाहादिमंगलकर्मंगेवृद्धिश्राद्धेयज्ञादिकर्मंगेतुअमूलादर्माग्राह्याः दूर्वावर्माक्षयुग्माएव उदबुखःकर्ता
प्रास्तुत्ताविप्राः प्रास्तुत्तापाकर्ताउदस्तुत्ताविप्राः पूर्वाह्नकालः प्रदक्षिणंरुर्म आधानांगंत्वरपराहेकार्यं
पुत्रजन्मनिमित्तंकरानायपि एवंचविश्वेदेवार्थविप्रसहिताअष्टौविप्रा अत्यशक्तौचत्वारोवा वृद्धिश्राद्धे
विश्वेदेवाःसत्ययसुसंज्ञकाः सोमयागगर्माधानपुंसघनसीमंतोन्नयनाधानादिकर्मंगभूतवृद्धिश्राद्धेकतु
दशसंज्ञकाः गर्माधानादिसंस्कारेपुवापीदेवप्रतिष्ठादिपूतकर्मसु अपूर्वाधानादिपु संन्यासस्वीका
रेकाम्यवृपोत्संगंगृहप्रवेशोतीर्थयात्रायांश्रवणाकर्मसर्पयज्याभ्ययुज्याग्रयणादिपाकसंस्थानां प्रथमाने
नांदीश्राद्धमाचदप्यं पुनराधानेसोमयागादिमित्रेअसहृत्क्रियमाणेकर्मणिअष्टकादिश्राद्धकर्मसुचनान्दी
श्राद्धंनकार्यं गर्माधानपुंसघनसीमंतचौलमंजीविवाहातिरिक्तसंस्कारेपुश्रवणाकर्मदिपुचनान्दीश्राद्धं
कल्पिकं जातकर्मंगपुनजन्मनिमित्तंचनान्दीश्राद्धंपृथगेव जन्मकालेपयजातकर्मणिक्रियमाणेपुत्रजन्म
निमित्तंजातकर्मंगचवृद्धिश्राद्धंतरेणकरिष्ये इतिसंकल्प्य सहृदेवकार्यं नामकर्मणासहजातकर्म
चिकीर्षायांपुनजन्मनिमित्तंजन्मकालेपयहेसाहृत्वाकर्मंगनामकर्मकालेकार्यं तद्वातदकरणेनामकर्मका
लेपयपुत्रजन्मनिमित्तंजातकर्मनामकर्मंगचनान्दीश्राद्धंतरेणकरिष्यइतिसंकल्प्यैकमेवकार्यं एवंचौला
दिकर्मणासहजातकर्मादिपुक्रियमाणेपुपुनजन्मनिमित्तंचौलांतसंस्कारांगंचनान्दीश्राद्धंतरेणकरिष्यइ
तिसंकल्पः तथाचसहैवक्रियमाणेपुचौलादिष्वन्येपुचकर्मसुनांदीश्राद्धस्यसहृदेवानुष्ठानंतनुप्रतिकर्म
पृथगनुष्ठानम् पयंयमलयोर्युगपदेकसंस्कारकरणेपिश्रेयं ऋक्शास्त्रिमिःकात्यायनैश्चपितृपितामहप्रपिता
महाइतिपितृपूर्वकउच्चारःकार्यः अन्यशास्त्रिमिस्तुप्रपितामहपितामहपितरोनांदीमुखाइतिप्रपितामह
पूर्वकउच्चारःमातृपाथेनेनांदीमुखशब्देऽपिकल्पाज्ञांदीमुख्यइतिनांदीमुखाइतिप्रपितामह
संज्ञात्वेननप्तमुजात्संज्ञायामितिनिषेधानयतारादितिपुरुषार्थवितामणीकारः ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય કરે છે.

મોગી ઇલાદિક માતૃકાનું પૂજન નાંદીશ્રાદ્ધનું અંગ છે. જ્યાં નાંદીશ્રાદ્ધ યતું નથી તે કર્મમાં માતૃકાપૂજન પણ કરતું નથી. પ્રથમ માતૃપાર્વણ, પછી પિતૃપાર્વણ, પછી સપ્તમીક માતામહ પાર્વણ એ પ્રમાણે ત્રણ પાર્વણ નેમાં છે તે નાંદીશ્રાદ્ધ. માતા હવતી હેણ અને સાવકી માતા મરણ પા

મેલી હોય તો પણ માતૃપાર્વણ ન થાય. એ રીતે માતામહી (માતાની માતા) જીવતી હોય અને સાવકી માતામહી મરણ પામેલી હોય તો પણ માતામહી ઇલાદિકને સપત્નીકપણું નથી. એ રીતે દર્શાદિક શ્રાદ્ધમાં પણ માતા જીવતી હોય અને સાવકી માતા મરણ પામેલી હોય તો પણ પિત્રાદિકને સપત્નીકપણું નથી. એ નાંદી શ્રાદ્ધમાં ‘સ્વઘા’ શબ્દને સ્થાનકે ‘સ્વાહા’ શબ્દ ઉચ્ચારે કરવો. અને સર્વેજ સઘળું કર્મ કરવું. દર એક પાર્વણને ઠેકાણે અને દેવને ઠેકાણે જે જે શ્રાદ્ધજી નોતરવા. વિવાહાદિક મંગળ કર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો દર્ભને ઠેકાણે દૂર્વા લેવી. યજ્ઞાદિક કર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો જૂજરહિત દર્ભ લેવા. દૂર્વા અને દર્ભ એ જે જે લેજ લેવાં. નાંદીશ્રાદ્ધ કર્તાએ ઉત્તરાભિમુખ બેસવું, અને શ્રાદ્ધજીએ પૂર્વમુખ બેસવું. અથવા કર્તાએ પૂર્વમુખ, અને શ્રાદ્ધજીએ ઉત્તર મુખ બેસવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં પૂર્વાહ્નિકાળ લેવો. સઘળું કર્મ પ્રદક્ષિણ કરવું. ગર્ભાધાનનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ અપરાહ્ન કાળે કરવું. પુત્રજન્મનિમિત્ત નાંદીશ્રાદ્ધ રાત્રિએ પણ કરવું. એ રીતે વિશ્વદેવા સંબંધી શ્રાદ્ધજી સહિત આઠ શ્રાદ્ધજીને કહેવું. તેટલું સામર્થ્ય ન હોય તો ચાર શ્રાદ્ધજીને કહેવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં ‘સસ્યવસુ’ નામના વિશ્વદેવા લેવા. સોમયાગ, ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોત્સવન, અને અશ્વયાધાન, ઇલાદિક કર્મનાં અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધમાં ‘કનુદક્ષ’ નામના વિશ્વદેવા લેવા. ગર્ભાધાન ઇલાદિક સંસ્કાર; વાષ, અને દેવની પ્રતિષ્ઠા ઇલાદિક પૂર્તકર્મ; પ્રથમ ન કરેલું એવું આધાન (અગ્નિ-હોત્ર) ઇલાદિક કર્મ; સંન્યાસ લેવો; કામ્ય વૃષોત્સર્ગ; ગૃહપ્રવેશ; તીર્થયાત્રા અને શ્રવણાકર્મ, સર્પ-પાલિ, આશ્વયુજ કર્મ, આશ્રયણ ઇલાદિક પાકસંસ્થાઓના પ્રથમ આરંભ; એ કર્મના આરંભ સમયે નાંદીશ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવું. સોમયાગ વિના પુનરાધાન, વારંવાર કરવાનાં કર્મ, અને અષ્ટકા ઇલાદિક શ્રાદ્ધકર્મ, એઓમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું નહી. ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોત્સવન. ચૌલ, મૌજ. અને વિવાહ એ વિના બીજા સંસ્કારો અને શ્રવણાકર્માદિક કર્મવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એ વિકલ્પ છે. જાતકર્મનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ અને પુત્રજન્મસંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ એ ભિન્ન ભિન્ન કરવાં. પુત્ર-જન્મ સમયેજ જાતકર્મ સંસ્કાર કરવામાં આવતો હોય તો, “પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાતકર્મગં ચ વૃદ્ધિ-શ્રાદ્ધ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક વખતજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. નામકરણ સંસ્કારની સાથે જાતકર્મ કરવાનું હોય તો પુત્રજન્મ સંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ જન્મકાળેજ સુવર્ણવડે કરી કર્મગભૂત નાંદી-શ્રાદ્ધ નામકર્મ સમયે કરવું. જન્મકાળે તે કરવું ન હોય તો નામકર્મસમયેજ, પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાત-કર્મનામકર્મગં ચ નાંદીશ્રાદ્ધ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એકજ કરવું. એ પ્રમાણે ચૌલ ઇલાદિક કર્મની સાથે જાતકર્માદિ સંસ્કાર કરવાના હોય તો, “પુત્રજન્મનિમિત્તકં ચૌલાંતસંસ્કારાં ચ નાંદીશ્રાદ્ધ તંત્રેણ કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરવો એજ રીતે સાથેજ કરવાના ચૌલાદિક સંસ્કાર અને બીજાં કર્મ તેઓમાં નાંદીશ્રાદ્ધ એકજ વાર કરવું, કર્મ કર્મપ્રત્યે ભિન્ન કરવું નહી. એ પ્રમાણે યમળ (બેલકાંનાં) જે તેમના સંસ્કાર એક કાળે કરવાના હોય તેમાં પણ એ પ્રમાણેજ નિર્ણય જાણવો. ઋગ્વેદીઓએ, અને કાલ્પનોએ “પિતૃપિતામહપિતામહાઃ” એવો પિતૃપૂર્વક ઉચ્ચાર કરવો. બીજી શાખાવાળાઓએ તો “પ્રપિતામહપિતામહપિતરો નાંદીમુખાઃ” એવો પ્રપિતામહપૂર્વક ઉચ્ચાર કરવો. માતૃપાર્વણમાં નાંદીમુખ શબ્દની આગળ વ્યાકરણના ડીપ્ પ્રત્યય વિકલ્પથી પ્રાપ્ત થાયછે માટે “નાંદીમુખાઃ” એવો, અથવા “નાંદીમુખાઃ” એવો એ બન્ને પક્ષ ઉચ્ચારમાં આવેછે તેથી બન્ને-માંથી કોઈ એક લેવો. “નમ અથવા મુખ એ શબ્દ જોને એંતે આવ્યો હોય એવો શબ્દ કોઈની સંજ્ઞા થાય તો તેની આગળ ડીપ્ પ્રત્યય થતો નથી, પણ રાપ્ પ્રત્યય થાયછે,” એવો જે નિયમ કહ્યો તેની એ ઠેકાણે પ્રાપ્તિ નથી, કારણ, ‘નાંદીમુખ’ એ સંજ્ઞા અનાદિ છે, એ રીતે પુરુષાર્થ-ચિંતામણીકાર કહે છે.

અથવૃદ્ધિશ્રાદ્ધકર્તુર્જીવત્પિતૃકલ્પેનિર્ણયઃ ॥ જીવેત્યુદિવર્ગોદ્યસ્ત્વર્ગતુપરિત્યજેદિતિન્યા-
યેનજીવત્પિતૃકલ્પસ્યસંસ્કારેપુમાત્માતામહપાર્વણયુતંનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્વાત્ માતરિજીવત્યાંમાતામહપા-
ર્વણકમેવ માતામહેજીવતિમાતૃપાર્વણકમેવ કેવલમાતૃપાર્વણેવિશ્વેદેવાનકાર્યાઃ વર્ગત્રયાણેપુમાતૃપિ-
તૃમાતામહેપુજીવત્તુનાંદીશ્રાદ્ધલોપવસુતસંસ્કારેપૂર્વિતઃ દ્વિતીયવિવાહાધાનપુત્રેષ્ટિસોમયાગાદિપુ-
સ્વસંસ્કારકર્મસુ યેમ્યપવપિતાદ્યાત્તેમ્યોદ્યાત્ તથાચમૃતમાતૃમાતામહકોપિજીવત્પિતૃકલ્પસંસ્કારે-
પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ પિતુર્પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ પિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતા

મહા: इत्येवपार्वणत्रयमुद्दिश्यश्चाद्वंकुर्यात् ननुस्वमातृमातामहपार्वणोद्देशः पितरिपितामहेचजीवति स्वसंस्कारे पितामहस्यमातृपितानमहीप्रपितामहाइत्याद्युद्देशः एवंप्रपितामहेपियोज्यं पितुर्मात्रादिविवेने तत्पार्वणलोपपद्य तद्याचयेभ्यएवपितादद्यादितपक्षस्यवर्गाद्यजीवनेतत्पार्वणलोपइतिद्वारलोपपक्षस्य चस्वसंस्कारस्वापत्यसंस्कारमेदेनव्यवस्थ्यासिद्धांतितेतिद्वेयं केचित्तुपक्षद्वयस्यैच्छिकोविकल्पोनतुव्यव स्थितइत्याहुः एवंमृतपितृकस्यजीवन्मातृमातामहस्यपितृपार्वणेनैवनांदीश्राद्धसिद्धिर्ह्या समावर्तनस्य माणवककर्तृत्वेपितदंगभूतनांदीश्राद्धेपितुस्तदभावेज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकारइतिकेचित् तत्रपितापुत्रसमाव र्तनेस्यपितृभ्योनांदीश्राद्धंकुर्यात् पिताजीवत्पितृकश्चेत्सुतसंस्कारत्वात्द्वारलोपपक्षोयुक्तइतिभाति माण वरूपितुःप्रवासादिनाअसंनिधानेभ्रात्रादिमाणवकस्यपितुर्मातृपितामहीप्रपितामहाइत्याद्युच्चार्यथाद्वंकु र्यात् मृतपितृकमाणवकसमावर्तनेपितृव्यभ्रात्रादिरस्यमाणवकस्यमातृपितामहीत्याद्युच्चारयेत् भ्रात्रादे रभावेस्वयमेवस्यपितृभ्योदद्यात् एवंजीवत्पितृकोपिपितुरसन्निधानेभ्रात्रादेरभावेपितुःपितृभ्यःस्वयमेव नांदीमुत्संकुर्यात् उपनयनेनकर्माधिकारस्यजातत्वात् एवंविवाहेपिदृष्ट्यं मृतपितृकस्यचौलोपनयना दिकंपितृव्यमातुलादिःकुर्वन् अस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहेत्याद्युच्चार्यथाद्वंकुर्यात् जीवतःपितुरसन्नि धानेनकुर्वन्मातुलादिरस्यसंस्कार्यस्यपितुर्जनकादीनुद्दिश्यकुर्यान्नतुसंस्कार्यस्यमृतानपिमात्रादीनितिसं क्षेपः ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધ કરનારાનો પિતા જીવતો હોય તો તેવિધે નિર્ણય કહે છે.

માતા (મા) પિતામહી (દાદી), અને પ્રપિતામહી (પરદાદી), એ ત્રણ મળી એક વર્ગ; પિતા (બાપ), પિતામહ (દાદો), અને પ્રપિતામહ (પરદાદો), એ ત્રણ મળી એક વર્ગ, માતામહ (માનો પિતા), માતૃપિતામહ (માનો દાદો), અને માતૃપ્રપિતામહ (માનો પરદાદો) એ સપ- તીક ત્રણે મળી એક વર્ગ; એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ગ છે, તેમાં “વર્ગનું પ્રથમ મનુષ્ય જીવતું હોય તો તે વર્ગજ છોડી દેવો.” એવો ન્યાય છે માટે જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે પોતાનાં બાળકોના સં- સ્કાર સમયે માતૃપાર્વણ અને માતામહ પાર્વણ એ એ પાર્વણે યુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. માતા જીવતી હોય તો માતામહ પાર્વણે યુક્તજ કરવું. માતામહ જીવતો હોય તો માતૃપાર્વણે યુક્તજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. કેવળ એક માતૃપાર્વણજ હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધમાં વિશેદેવા કરવા નહી. ત્રણ વર્ગમાંનાં પ્રથમનાં એટલે માતા, પિતા અને માતામહ, એ ત્રણે જીવતાં હોય તો પુત્રસંસ્કારમધ્યે નાંદીશ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો એ યોગ્ય છે. બીજો વિવાહ, અગ્રધાન, પુત્રેષ્ટિ, અને સોમયાજ ઇત્યાદિક પોતાના સંસ્કારરૂપ કર્મવિષે “પોતાનો પિતા જે પિતૃને પાર્વણ દેતો હોય તેજ પિતૃને પુત્રે દેવું, તેમજ જેની માતા અને માતામહ એ મૃત થયાં હોય અને પિતા જીવતો હોય તો તેણે પોતાના સંસ્કારમાંનાં નાંદી- શ્રાદ્ધ સમયે પિતા જેનો ઉચ્ચાર કરતો હોય તેનાજ ઉચ્ચાર કરવો. તે આ પ્રમાણે,—“પિતુર્માતૃ- પિતામહીમપિતામહાઃ પિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃ પિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાઃ” એજ રીતે ત્રણ પાર્વણનો ઉદ્દેશ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, પોતાનાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. પિતા અને પિતામહ બન્ને જીવતાં હોય તો પોતાના સંસ્કાર સમયે પિતામહનાં માતૃપાર્વણનો ઉચ્ચાર કરવો. તે આ રીતે,—“પિતામહસ્ય માતૃપિતામહીપ્રપિતામહાઃ,” એ રીતે ઉદ્દેશ કરવો. પ્રપિતામહ જીવતો હોય તો પણ એ પ્રમાણે યોજના કરવી. પિતાની માતા ઇત્યાદિક જીવતી હોય તો તે પાર્વણનો લોપજ કરવો. તેમજ “જે પિતૃને પિતા પાર્વણ દેતો હોય તેજ પિતૃને પુત્રે દેવાં.” એ એક પક્ષ; અને વર્ગમાંનો પ્રથમ જીવતો હોય તો તે પાર્વણનો લોપ કરવો એ બીજા દ્વારલોપ પક્ષ; એમની વ્યવસ્થા, પોતાના સંસ્કાર અને પોતાનાં સંતાનોના સંસ્કાર.એ બેદલે કરેછે, એમ લાલુવું; એટલે પોતાના સંસ્કારમાં પિતાનાં પાર્વણ અને પુત્રના સંસ્કારમાં પોતાનાં પાર્વણો લેવાં એ તાત્પર્ય. કોઈ અંધકાર તો, પ્રથમ કહેલા બન્ને પક્ષનો વિકલ્પ અર્થિછક (ઈન્ડિપર્ડન્ટ) છે, વ્યવસ્થાયુક્ત નથી એમ કહે છે. એજ રીતે જેનો પિતા મૃત થયો હોય, અને માતા તથા માતામહ એ બંને જીવતાં હોય તો તેના નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ એક પિતૃપાર્વણ થકીજ થાય છે એમ મનજવું, જે કે મમાવર્તન સંસ્કાર પોતેજ બહુક કરે તો પણ સમાવર્તનનું અંગમૃત નાંદીશ્રાદ્ધ પિતાએ કરવું. પિતા ન હોય તો જ્યેષ્ઠ બ્રાતાએ કરવું, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે. પિતાએ પુત્રનાં સમા- વર્તન સમયે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું તે પોતાના પિતૃને ઉદ્દેશે કરવું. પિતા જીવત્પિતૃક (જેનો પિતા જીવતો હોય તેવો) હોય તો પુત્રનો સંસ્કાર છે માટે લડાં ઠારલોપ પક્ષ યોગ્ય છે એમ જાણેછે. મૃતનો પિતા

પ્રવાસ ઈલાદિક કારણથી સમીપે ન હોય તો બહુના ભાઈ ઇલાદિકે “માળવકસ્ય પિતુર્માતૃપિતામહીપ્ર-
પિતામહ્યઃ, એવો (બહુના પિતાનાં પાર્વણુનો) ઉચ્ચાર કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. મૃતપિતૃક (જેનો પિતા
મૃત છે) એવા બહુના સમાવર્તન વિષે કાકો, ભાઈ ઇલાદિકે બહુના પાર્વણુવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં,
“અસ્ય માળવકસ્ય માતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યઃ,” એવો ઉચ્ચાર કરવો. ઇલાદિક ન હોય તો બહુએજ
પોતાના પિતૃને ઉદ્દેશે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમજ પિતા જીવતો છતાં સમીપે ન હોય અને ભાઈ ઇલા-
દિકનો અભાવ હોય તો પિતાના પિતૃને ઉદ્દેશે બહુએ પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. કારણ, યજ્ઞોપવીત
થયેલું છે તેથી બહુને કર્મનો અધિકાર છે. એ પ્રમાણે વિવાહમાં પણ નિર્ણય બાણુવો. મૃતપિતૃકના
ચૌદ, મૌજ ઇલાદિક સંસ્કાર કરવાના તે કાકો મામો ઇલાદિક સંસ્કાર કરતા હોય તો તેઓએ
“અસ્ય સંસ્કાર્યસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ” ઇલાદિક ઉચ્ચાર કરી જેને સંસ્કાર કરવાના છે તેના
પાર્વણુવડે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. પિતા જીવતો છતાં તે સમીપે ન હોવાના કારણથી મામો ઇલાદિક
સંસ્કાર કરે તો તેણે, જેને સંસ્કાર કરવાના છે તેના પિતાની માતા, પિતા ઇલાદિકને ઉદ્દેશે નાંદી-
શ્રાદ્ધ કરવું, બહુની માતા ઇલાદિક મૃત થઈ હોય તો પણ તેને ઉદ્દેશે કરવું નહીં. એ પ્રમાણે નાંદી-
શ્રાદ્ધનાં પાર્વણુનો સંક્ષેપે નિર્ણય કર્યો.

નાંદીશ્રાદ્ધેપિંડવાનંકુલધર્માનુસારેણવૈકલ્પિકં પિંડેપુદ્ધિમધુવદરદ્રાક્ષામલકમિશ્રણં દક્ષિણાયાંદ્રાં
ક્ષામલકાનિ પ્રથમાતેનસંસ્કલ્પઃ સર્વેત્રોચ્ચારેસંવંધનામગોત્રયર્જયેત્ માલતીમલ્લિકાકેતકીકમલાનાંમા
લાદેયાનતુરુત્કપુષ્પાણાં કુંકુમચંદનાચલંકૃતાઃસર્વે નાંદીશ્રાદ્ધારંભેપાકાંતરેણૈશ્વદેવઃસાગ્નિકાનગ્નિકૈઃ
સર્વેશાસિભિઃકાર્યઃ દ્વયોર્દ્વયોર્વિપ્રયોર્યુગપન્નિમંત્રણં ભવદ્વ્યર્ચણઃક્રિયતામોંતધાપ્રાપ્તુતાંનવંતૌપ્રામવાવે
ત્યુક્તિઃ શંનોદેવીત્યનુમંત્ર્યયવાનેયક્ષિપેત્ યવોસિસોમદેવત્યોગોસવેદેવનિર્મિતઃ પ્રત્નવદ્નિઃપ્રત્તઃપુષ્ટ્યાનાં
દીમુખાન્પિતૃનિર્માલ્લોકાન્પ્રીણયાહિનઃસ્વાહાનમસ્તિપિચ્ચેમંત્રઃ દ્વિર્દિગંધાદિવાનં પાણિદોમોત્રયેકવ્યવા
હનાયસ્વાહાસોમાયપિતૃમતેસ્વાહેતિ અન્નશ્રાદ્ધેનાપસવ્યંનતિલાઃનચપિતૃતીર્થેનવાનં પાવમાનીઃશંવતીઃ
શકુનિસૂક્તંસસ્તિસૂક્તંચશ્રાવયેત્ મધુવાતાઇતિચ્યુત્કસ્યાનેડપાસૈગાયતેતિપંચર્ચઃ અહંનમીમદેતેતિચ
તૃપ્તિપ્રશસ્થાનેસંપન્નમિતિ દૈવેરુચિતમિતિપ્રશ્નઃ પૂર્વાત્રેપુકુરોપદૂર્વાસુવાયકસ્યદ્વૌદ્વૌપિંડૌ અક્ષવ્યસ્યાને
નાંદીમુખાઃપિતરઃપ્રીયતાં સ્વધાવાચનસ્યાનેનાંદીમુખાનપિતૃત્વાચયિષ્યે ઇત્યાદિનાસ્થાનપ્રયુજીત ત્યમૂ
પુવાજિનમિતિવિપ્રવિસર્જનં ફેચિદ્નાંદીશ્રાદ્ધાંતેૈશ્વદેવોચહુચાનામિત્યાહુઃ નાન્નશ્રાદ્ધાંગતર્પણં અન્નાહિતા
ગ્નિનાપિંડવાનંકાર્યં પિતૃર્માત્રાદિવર્ગત્રયોદેશેનશ્રાદ્ધે પિતૃર્માતામહીચૈવતથેધમપિતામહીત્યાદિશ્લોકપાઠઃ
દ્વારલોપપક્ષે યત્પાવેળલોપસ્તત્પાર્વણવિપયકશ્લોકૈકદેશલોપઃ કેવલમાતૃપાર્વણેદેવાનકાર્યાઃ પતામવં
તુલુપ્રીતાઇત્યૂહઃકાર્યઃ સાંકલ્પવિધિનાસંક્ષિપ્તનાંદીશ્રાદ્ધપ્રયોગઃપ્રયોગરત્નાવૈદ્રિષ્ટ્યઃ ઇતિનાંદીશ્રાદ્ધ
વિચારઃ ॥

નાંદીશ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવું તે કુળાચાર પ્રમાણે વૈકલ્પિક (કરે અથવા ન કરે) એમ છે.
પિંડમાં દહીં, મધ, ઘીરાં, દ્રાખ, અને આમળાં એ પદાર્થો મેળવવા. દક્ષિણમાં દ્રાખ અને આં-
મળાં દેવાં. પ્રથમા વિભક્ત્યંત સળ્હવડે સંકલ્પ કરવો. સર્વેત્ર ઉચ્ચારમાં સંબંધ, નામ અને ગોત્ર
એ વર્ત્ય કરવાં. બાઈ, અમેલી, મોગરા, કેતકી અને કમલની માળા (બ્રાહ્મણોને) દેવી, રાતાં
કુલની માળા દેવી નહીં. સઘળાઓએ કેશર, ચદન ઇલાદિકવડે અલંકૃત રહેવું. નાંદીશ્રાદ્ધનો આરંભ
થપા પછી સાગ્નિક, નિરગ્નિક સર્વે શાખાવાળાઓએ બુદો પાક (ભાંત) કરી વૈશ્વદેવ કરવો. એ બે
બ્રાહ્મણોનું એક વખતેજ નિમંત્રણ કરવું. તેના ઉચ્ચાર આ પ્રમાણે,—“ભવદ્વર્ચાં ક્ષણઃ ક્રિયતાં
ઐતથા, પ્રાપ્તૌ મવંતૌ, પ્રામવાવ.” “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે મંત્રી જવજ છાંટવા. “યવોસિ સોમ-
દેવત્યો, ગોસવે દેવનિર્મિતઃ ॥ પ્રત્નવદ્નિઃ પ્રત્તઃ પુષ્ટ્યા નાંદીમુખાન્ પિતૃનિર્માલ્લોકાન્પ્રીણયાહિ નઃ
સ્વાહા નમઃ,” એ મંત્ર પિચ્ચકર્મવિષે લેવો, ચદન ઇલાદિક ઉપચાર એ બે વખત દેવા. બ્રાહ્મણોના
હાથમાં હોમ કરવો તે “અગ્નયે કવ્યવાહનાય સ્વાહા, સોમાય પિતૃમતે સ્વાહા” એ મંત્રવડે કરવો.
આ નાંદીશ્રાદ્ધમધ્યે અપસવ્ય કરવું નહીં, તિલ લેવા નહીં, પિતૃતીર્થ દાન દેવું નહીં. પાવમાની ઋચા,
શંવતી ઋચા. શકુનિસૂક્ત, અને સ્વસ્તિસૂક્ત એ બ્રાહ્મણુકને શ્રવણ કરાવવાં. “મધુવાતા” એ

ત્રણ ઋચાને બદલે “ઉપાસ્મૈ ગાયતામ” એ પાંચ ઋચા અને “અક્ષત્તમી મદંતમ” એ ઋચા ભણવી. તુષિ પ્રશ્નને ઠેકાણે “સંપન્ન” એ ઉચ્ચાર કરવો. દેવકર્મમાં “સ્તુતિ”, એવું પ્રશ્ન કરવું. પૂર્વ દિશા સામે અગ્રવાણ એવા દર્ભઉપર અથવા દ્વર્ભઉપર એકને બે બે પિંડ દેવા. ‘અક્ષત્તમ’ એ ઠેકાણે, “નાંદીમુક્તાઃ પિતરઃ પ્રીયંતા” એવો ઉચ્ચાર કરવો. સ્વધારાચરને ઠેકાણે, “નાંદીમુક્તા પિતૃન્નવાચયિત્વે” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો, સ્વધારાબદનો ઉચ્ચાર કરવો નહી. પછી “ત્યમ્ પુવાજિનં” એ મંત્રવડે શ્રાદ્ધણેનું વિસર્જન કરવું. કોઈ અથકાર, નાંદીશ્રાદ્ધની અંતે ઋગ્વેદીઓએ વૈશ્વદેવ કરવો, એમ કહે છે. એ નાંદીશ્રાદ્ધમાં શ્રાદ્ધસંબંધી તપેણુ કરવું નહી. એ શ્રાદ્ધમાં અગ્નિહોત્રીએ પિંડદાન કરવું. પિતાની માતા ઇત્યાદિક ત્રણ વર્ગને ઉદ્દેશે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવાનું હોય તો તેમાં “પિતુર્માતામહી સૈવ, તથૈવ પ્રપિતામહી,” ઇત્યાદિક શ્લોક પાઠ કરવો. કારણોપપક્ષ હોય તો ને પાર્વણુનો લોપ હોય તે પાર્વણુ સંબંધી શ્લોકના એકદેશનો લોપ કરવો. કેવળ માતૃપાર્વણુયુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ હોય તો વિદ્યે-દેવા ન કરવા, છતાં “યતા મયંતુ સુમીતાઃ” એવો જાહેર કરવો. સાંકલ્પ વિધિવડે સંક્ષિપ્ત નાંદીશ્રાદ્ધનો પ્રયોગ, પ્રયોગરત ઇત્યાદિક ગ્રંથમાં ભેલો. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

પરંસ્તિવાચનક્રતુદક્ષસંસ્કરકર્તૃવેદ્યુતંચનાંદીશ્રાદ્ધગર્ભાધાનાંગકૃત્વા યથાશાલંગર્ભાધાનસંસ્કારકાર્યઃ આશ્વલાયનેર્ગુહામૌપસ્યંચંદંહત્વાવિષ્ણુવદ્ધારંસકૃત્ત્રજાપતિવાજ્યેનદુવાજપોપસ્થાનેનસ્તઃ કરુણાદિકંચકાર્યં વિષ્ણુર્યોનિંજપેસ્તુન્કંયોનિસ્પૃષ્ણાત્રિમિર્મતી ગર્ભાધાનંતતઃકુર્યાત્સુપુત્રોજાયતેષ્વં યવંનેજમેપેત્યાદિજપોપિ સર્વથાહોમાસંભવે અભગંધારસંડીર્ધ્યાતદ્દતિમંત્રેણદક્ષિણનાસાયામાલિચ્યો પગમનંકાર્યં પર્યંગર્ભાધાનસંસ્કારમકૃત્વાસ્ત્રીગમનેગમોત્પત્તૌતત્પ્રાયશ્ચિત્તંગોવાનંકૃત્વાપુંસવનંકાર્યમ્ ॥

એ પ્રમાણે પુરુષાહવાચન અને ક્રતુદક્ષ નામના વિદ્યેદેવાસહિત એવું ગર્ભાધાનનું અંગભૂત નાંદીશ્રાદ્ધ કરી પૈતાની શાખા પ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો. આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ ગૃહ્યાશ્રિમાં પ્રાન્નપત્ર (પ્રાન્નપતિ છે દેવતા જેનો) એવા ચરૂનો હોમ કરી વિષ્ણુને છ અને પ્રાન્નપત્રીને એક એવી ધૂતાણુત્રીનો હોમ કરી, જપ, અગ્નિનું ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના), અને નાકવડે દ્વવનિ રસ પીવો ઇત્યાદિક કરવું. મતધારણુપૂર્વક ત્રણ દર્ભવડે યોનીનો સ્પર્શ કરી “વિષ્ણુર્યોનિં” એ સૂક્તનો જપ કરવો, પછી ગર્ભાધાન કરવું, તેથી અવશ્ય સુપુત્ર થાય છે.” એ રીતે “નેજમેપમ” ઇત્યાદિક મંત્રનો પણ જપ કરવો. સર્વથા હોમ કરવાનો સંભવ ન હોય તો દક્ષિણ (જમણી) નાસિકામાં અશ્વગંધા (આસંધ) નો રસ “ઉદીર્ધ્યાતમ” એ મંત્રવડે નાખી પછી સ્ત્રીનું ગમન કરવું. એ પ્રમાણે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કર્યા વિના સ્ત્રીગમન કરવાથી ગર્ભ રહે તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ગોદાન કરી પુંસવન કરવું.

અર્ધમૈથુનાંતે ક્રતૌતુગર્ભસંકિત્વાત્જાનંમૈથુનિનઃસ્મૃતં અનૃતૌતુયદાગચ્છેછૌર્ચમૂષ્ણપુરીપવત્ ઇત્યુક્ત રીત્યાશૌચંકૃત્વાચામેવ આચમનંવિનામૂષ્ણપુરીપોત્સર્ગેતુ તૈલામ્પકસ્ત્વનાચાંતઃદ્રમશ્ચુર્કર્મણિમૈથુને મૂત્રોષ્ણાર્યદાણુર્યાદહોત્રાગ્રેણુચ્ચતિ ઇત્યેકાહોપવાસઃ સ્ત્રીણાંતુનજ્ઞાનં શયનાદુત્પિતાનારીશુચિઃસ્વાદશુચિઃપુમાન્ ઇત્યુક્તઃ ઇતિગર્ભાધાનાધુપયોગિનિર્ણયઃ ॥

હવે મૈથુનને અંતે કર્તવ્ય વિધિ કહે છે.

“ઋતુકાળે ગમન કરવાથી ગર્ભનો સંભવ છે માટે મૈથુન કર્તાએ મૈથુનને અંતે જ્ઞાન કરવું. ઋતુકાળ વિના અન્ય સમયે ગમન કરે તો મલ, મૂત્રનીપેઠે શૌચ (હાથ પગ ધોવા ઇત્યાદિક) કરવું,” એ કહ્યા પ્રમાણે હાથ, પગ ઇત્યાદિક ધોઈ આચમન કરવું. “જે અલ્પંગ, દમશ્ચુર્કર્મ (વાળ ઉતરાવવા), અથવા મૈથુન એ કરીને આચમન કર્યા વિના મલ, મૂત્ર કરે તો એક અહોરાત્રવડે શુદ્ધ થાય છે.” એવાં વચન છે માટે મૈથુનને અંતે આચમન કર્યાવિના મલ મૂત્રનો ભાગ કરે તો તેણે એક અહોરાત્ર ઉપવાસ કરવો. મૈથુનને અંતે સ્ત્રીએ જ્ઞાન કરવું નહી, કારણ “પલંગ ઉપરથી ઉદેશી સ્ત્રી શુદ્ધ છે, પુરૂષ શુદ્ધ નથી,” એવાં વચન છે. એ પ્રમાણે ગર્ભાધાન ઇત્યાદિકનો ઉપયોગી નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

પવંરુતેપિગમાંધાનેયદિગમૌત્પત્યમાવૌમૃતાપત્યતાવાતદા પ્રતિવંધકપ્રેતોપદ્રવનિવૃત્ત્યર્થેનારાયણ્ય
 લિનાંગવલિક્ષકાર્યઃ તત્રનારાયણવલિઃશુક્લેકાદશ્યાંપંચમ્યાંશ્રવણેવા કાલાંતરાનુપલબ્ધેઃ તત્રપ્રયોગઃ પરિ
 શિષ્ટસ્મૃત્યર્થેનારાનુસારીકૌસ્તુભે શુક્લેકાદશ્યાંનદીતીરેદેવાલયાદૌતિથ્યાદિકીર્તનાંતેમદીયકુલામિવૃ
 દ્ધિપ્રતિવંધકપ્રેતસ્યપ્રેતત્વનિવૃત્ત્યર્થેનારાયણવલિકરિષ્યેવિધિનાસ્થાપિતકુંભદ્વયેદેહમાદિપ્રતિમયોર્વિષ્ણું
 ચૈવસ્વતયમંચાધાહ પુરુષસ્કેનયમાયસોમમિતિમંત્રેણચપોડશોપચારૈઃસંપૂજયેત્ અત્રકેચિત્કુંભપંચકે
 બ્રહ્મવિષ્ણુશિવયમપ્રેતાનૂજયંતિ તત્પૂર્વમાગેરેલાયાંદક્ષિણાગ્રકુશોપુશુંધંતાંવિષ્ણુરૂપીપ્રેતદશસ્થાને
 પુદક્ષિણસંસ્થમપોનિનીયમધુષ્ટતલિયુતાન્દશાપિંડાન્કાદયપગોત્રદેવદત્તપ્રેતવિષ્ણુદૈવતઅર્ચંતેપિંડં ઇતિ
 દક્ષિણમુખઃપ્રાચીનાવીતિચામંજાન્વાન્યપિતૃતીર્થેનદયાત્ ગંધાદિમિરમ્યર્ચ્ય પ્રવાહ્ણાંતંકૃત્વાવિસર્જ
 યેત્ તસ્યામેવરાત્રૌશ્રવઃકરિષ્યમાણશ્રાદ્ધેક્ષણઃક્રિયતામિતિ પદ્મત્રીપંચવાવિપ્રાન્નિમંત્ર્યોપોપિતોજાગરંકુ
 યાંત્ શ્વૌભૂતેમપ્યાદ્ધે વિષ્ણુંસંપૂજ્યવિષ્ણુરૂપપ્રેતવિષ્ણુબ્રહ્મશિવયમપ્રેતાન્વોદિશ્યેકોદિદિવિધિના પાદક્ષા
 લનાદિતૃત્તિપદ્ધાંતં કૃત્વા રેલાકરણાચયનેજનાંતંતૂર્ણીકૃત્વા વિષ્ણવેબ્રહ્મણેશિવાયસપરિવારયમાયેતિ
 ચતુરઃપિંડાન્નામંત્રૈર્દત્વાવિષ્ણુરૂપપ્રેતંધ્યાયન્કાદયપગોત્રદેવદત્તવિષ્ણુરૂપપ્રેત અર્ચંતેપિંડંઇતિપંચમંપિંડં
 ત્વા અર્ચનાદિપ્રવાહ્ણાંતેઆચંતાન્દક્ષિણાદિમિઃસંતોષ્ય તેષ્વેકસ્મૈગુણવતેપ્રેતદુઝ્યાવત્સામરણાદિદત્વા
 વિપ્રાન્નવદેત્ ભવંતઃપ્રેતાપતિલોદકાંજલિદાનંકુર્ચંતિતિ તેષ્વપિવિપ્રાણયઃકુશતિલતુલસીયુતતિલાંજ
 લિં પ્રેતાયકાદયપગોત્રાયવિષ્ણુરૂપિણેઅર્ચંતિલાંજલિરિતિદ્વયઃ વિપ્રાન્વાચયેત્ અનેનનારાયણવલિકર્મ
 ણામગધાન્વિષ્ણુરિમંદેવદત્તપ્રેતંચુદ્ધમપાપમર્હકરોતિતિવિષ્ણુજ્ઞાત્વામુંજીતેતિ સિંધૌતુકુંભપંચકેવિ
 ણુબ્રહ્મશિવયમપ્રેતેતિપંચકંપૂજયેત્ સ્વર્ણરૂપ્યતામ્રલોહમયાશ્ચત્વારઃ પ્રેતોદર્મમયઃ અન્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યશ્ચપિ
 ત્ત્વદંનારાયણાયપુરુષસ્કેનપોડશાહુતિભિર્હૃત્વાદશાપિંડાંતેપુરુષસ્કામિમંત્રિતશંહોદક્ષેન પ્રેતંત્રત્યુર્ચં
 તર્પયેત્ વિષ્ણ્વાદિચતુર્ભ્યોર્વલિંદયાત્ શ્વૌભૂતેપકોદિદિવિધિનાશ્રાદ્ધપંચકંકરિષ્યઇતિસંકલ્પ્યવિપ્રપંચ
 કેપાદ્યાદિપિંડદાનાંતેતર્પણાદીતિવિશેષઉક્તઃ શ્લોપંપૂર્વચત્ ॥

એ રીતે ગર્ભાંધાન કર્યા છતાં એ ગર્ભની ઉત્પત્તિ ન થાય અથવા બાલક ઉત્પન્ન થઈ મરણ
 પામતાં હોય તો સંતતીને પ્રતિબંધ કરનારા એવા પિશાચોને ઉપદ્રવ દૂર થવામાટે નારાયણબલિ
 અને નાગબલિ એ વિધિ કરવો. તેમાં નારાયણબલિ કરવો તે શુકલ પક્ષમાંની એકાદશી, પંચમી
 અથવા શ્રવણ નક્ષત્રને દિવસે કરવો; કારણ, એ વિના બીજે કહેલા કાળ મળતો નથી. તે નારા
 યણબલિને પ્રયોગ પરિશિષ્ટ અને સ્મૃત્યર્થસાર એને લગતો કૌસ્તુભમાં કહ્યો છે. તે આ
 પ્રમાણે,—શુકલ પક્ષની એકાદશીને દિવસે નદીને તીરે, દેવાક્ષય ઇલાદિક પવિત્ર સ્થાનકે જઈ તિથિ,
 વાર ઇલાદિકને ઉચ્ચાર કર્યા પછી, “મદીયકુલામિવૃદ્ધિપ્રતિવંધકપ્રેતસ્યપ્રેતત્વનિવૃત્ત્યર્થે નારા
 યણવલિં કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી યથાવિધિ એ કુંભની સ્થાપના કરી તે બન્ને ઉપર સુવર્ણ
 ઇલાદિકની એ પ્રતિમા રાખી તેમાં વિષ્ણુ અને વૈવસ્વત યમનું આવાહન કરી પુરુષસૂક્તવડે વિષ્ણુની
 અને “યમાય સોમં” એ મંત્રવડે યમની પોડશોપચાર પૂજા કરવી. એ ઠેકાણે કોઈ પાંચ કલશ
 રાખી તે ઉપર પ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, યમ, અને ત્રેત એમની પૂજા કરે છે. કલશની પૂર્વ તરફ રેખા
 કરી દક્ષિણ દિશાભળી અબ્રવાણા દર્ભ ઉપર “શુંધંતાં વિષ્ણુરૂપી પ્રેતઃ” એમ કહી ઉત્તર મેરથી
 આરંભ કરી દક્ષિણની સામે દશ ઠેકાણે જળદાન કરી, મધ, ઘી, અને તિલયુક્ત દશ પિંડ, “કા
 દ્યપગોત્ર દેવદત્તપ્રેત વિષ્ણુદૈવત અર્ચંતે પિંડઃ” એવો ઉચ્ચાર કરી દક્ષિણ દિશા સમ્મુખ થઈ
 જનોઈ અપસન્ધ કરી ડાબે ગોઠણ પૃથ્વી ઉપર જોધા પાડી પિતૃતીર્થવડે દેવા. ચંદનાદિકવડે પૂજા
 કરી પિંડનું પ્રવાહણ (વેહેવસાવું) પર્થત કર્મ કરી વિસર્જન કરવું. તેજ શત્રિએ “શ્રવઃ કરિષ્યમાણ
 શ્રાદ્ધે ક્ષણઃ ક્રિયતાં,” એવો ઉચ્ચાર કરી એક, ત્રણ અથવા પાંચ આક્ષણોને આમંત્રણ કરી ઉપ
 વાસી રહી બગરણ કરવું. પછી બીજે દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે વિષ્ણુની પૂજા કરી વિષ્ણુસ્વરૂપી એવા
 પ્રેતને અથવા વિષ્ણુ, પ્રહ્મા, શિવ, યમ, અને ત્રેત એમને હૃદયે કરી એકોદિદિવિધિવડે પાદ પ્રક્ષા
 લનથકી તે તૃપ્તિપ્રત્નપર્થત કર્મ કરી રેખાકરણથકી ઉદકદાનપર્થત મંત્રરહિત કર્મ કરી “વિષ્ણવે;
 બ્રહ્મણે, શિવાય, સપરિવારયમાય,” એવો ઉચ્ચાર કરી ચાર પિંડ નામમંત્રવડે દર્ધ પ્રેતનું વિષ્ણુરૂપે
 ધ્યાન કરતાં “કાદ્યપગોત્ર દેવદત્ત વિષ્ણુરૂપ પ્રેત અર્ચંતે પિંડઃ” એમ કહી પાંચમો પિંડ દર્ધ પૂજા
 ઇલાદિકથકી તે પિંડપ્રવાહણપર્થત કર્મ કરી આક્ષણોએ આવમન કીધા પછી તેમને દક્ષિણા ઇલા-

દિક દર્ધ સંતુષ્ટ કરવા. પછી તે શ્રાદ્ધભોમાંથી એક સુભુવાન શ્રાદ્ધલુને ત્રેતની શુદ્ધિવટે વસ્ત્ર, અન્ન-
હાર ઇત્યાદિક દર્ધ શ્રાદ્ધભોને કહેવું કે, તમે ત્રેતને તિલોદકની અંજલી થો. પછી તે શ્રાદ્ધભોએ હા-
થમાં દર્ભનાં પવિત્ર ધારણ કરી નિવ, દર્ભ, અને તુલસીયુક્ત એવી તિલાંજલી ભરી, "પ્રેતાય કા-
શ્વપગોત્રાય વિષ્ણુરુપિણે અયં તિલાંજલિઃ" એમ કહી દેવી. પછી શ્રાદ્ધલુને "અનેન નારાયણવ-
લ્લિકર્મણા મગધાન્ વિષ્ણુરિમં દેવદત્તં પ્રેતં શુદ્ધમપાપમર્હં કરોતુ." એ રીતે બોલાવવા. પછી વિસ-
ર્જન કરી આન કરી બોજન કરવું. નિર્ભુષસિંધુમાં તો, પાંચ કુંભમાં વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવ, યમ, અને
ત્રેત એ પાંચ દેવતાની પૂજા કરવી, સુવર્ણ, રૂપું, ત્રાણું, લોહું, એની ચાર પ્રતિમા અને ત્રેત દર્ભ-
મય કરવો; અગ્નિની સ્થાપના કરી તે ઉપર ચરૂ સંધી પુરૂષસૂક્તની સ્તોત્ર ઋચાવટે નારાયણને ઉદ્દેશે
દોષ કરી દશ પિંડદાન કીધા પછી પુરૂષસૂક્ત ભલી મંત્રેણા સંજનાં જલવડે એક એક ઋચાએ
ત્રેતનું તર્પણ કરવું, વિષ્ણુ ઇત્યાદિક ચાર દેવતાને બલિ દેવું, બીજે દિવસે 'एकोद्दिष्टविधिना श्राद्ध-
पंचकं करिष्ये' એવો સંકલ્પ કરી પાંચ શ્રાદ્ધલુની પાંચાદિક પૂજા કરી પિંડદાનપર્યંત કર્મ થયા
પછી તર્પણ કરવું, એટલો વિશેષ વિધિ કહ્યો છે. બાકી રહ્યો તે પ્રથમ પ્રમાણે કરવો.

સુપ્રીતાઃપ્રસન્નાઃસંતુતેસદા વિણ્ણલોકેચયેસર્પાવાસુકિપ્રમુલાશ્ચયે નમોસ્તુ૦ રુદ્રલોકેચયેસર્પાસ્તક્ષક પ્રમુલાસ્તથા નમોસ્તુ૦ શાંડવસ્યતથાદાહેસ્વર્ગયેચસમાશ્રિતાઃ નમોસ્તુ૦ સર્પસંવેચયેસર્પાઆસ્તિકે નચરક્ષિતાઃ નમોસ્તુ૦ મલયેચયેસર્પાઃકર્કોટપ્રમુલાશ્ચયે નમોસ્તુ૦ ધર્મલોકેચયેસર્પાવૈતરળ્યાસમા શ્રિતાઃ નમો૦ યેસર્પાઃપાર્વતીયેપુદરીસંધિપુસંસ્થિતાઃ નમો૦ ગ્રામેવાયદિવારળ્યેયેસર્પાઃપ્રચરંતિહિ નમો૦ પૃથિવ્યાંચયેસર્પાંયેસર્પાવલિસંસ્થિતાઃ નમો૦ રસાતલેચયેસર્પાઅનંતાધામહાવલાઃ નમો૦ પ વંસ્તુત્વાદેશકાલૌસંકીર્ત્યકૃતસ્યસર્પસંસ્કારકર્મણઃસાંગતાર્યમિમેદ્દમનાયંસકલશંસવહંસદક્ષિણંતુભ્ય મહંસંપ્રદદેનમમ અનેનસ્વર્ણનાગદાનેનાનંતાદ્યોનાગદેવતાઃપ્રીયંતામ્ આચાર્યાયમોદાનં યસ્યસ્મૃત્યાચ૦ મયાકૃતંસર્પસંસ્કારાવ્યકર્મતદ્ભવતાંવિગ્રાણાંવિચનાતપરમેશ્વરપ્રસાદાત્સર્વેપરિપૂર્ણમસ્તુ તથાસ્તિવતિતેઽમુ શુઃ ગ્રાહણાંસ્તોપયેત્ સાંગતાર્યગ્રાહણાન્મોજયેત્ કૃત્વાસર્પસ્યસંસ્કારમનેનવિધિનાનરઃ વિરોગોજા યતેક્ષિપ્રસંતર્તિલભતેશુભામ્ इति सर्पवलिः ॥ एवमपिपુत्रोत्पत्त्यसिद्धौકर्मविपाकप्रयोक्तृहरिवંशश्च પાદિવિધાનંકુર્યાત્ તચ્ચપડંદંચતુરબ્દ્યબ્દંસાર્ધાબ્દંઅબ્દવા પ્રાયશ્ચિસંકૃત્વાવાકાર્યમ્ ॥

હવે નાગળલિનો વિધિ કહે છે.

તે નાગળલિ અમાસ, પૂનમ, પાંચમ, અથવા આશ્વિનાસુક્લ નવમી, એમાંના કોઈ એક દિવસે કરવો. તે આ રીતે, બ્રાહ્મણની સભાને પ્રદક્ષિણુ કરી નમસ્કાર કરી તે સભાની આગળ એક ગાય અને એક બળદની દાંખત રાખી પ્રાર્થના કરવી. “શ્રી સહિત, મહારા આ જન્મવિષે અથવા પૂર્વ જન્મવિષે થયેલા સર્પવધના દોષની નિવૃત્તિમાટે મને તમે પ્રાપ્તિત કહો; તમે સર્વ ધર્મેના વિચાર કરનારાઓ છો, ઇત્યાદિક.” એવી પ્રાર્થના કીધા પછી “બ્રાહ્મણોએ પૂર્વાંજ અને ઉત્તરાંજ સહિત અમુક પ્રભાત્રાત્રદ્વારાએ યૌદ કૃષ્ણરૂપ પ્રાપ્તિત કરવાથી તારી શુદ્ધિ થશે; એ રીતે કહેવું.” પછી યજ્ઞમાને દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “પર્યંતુપરિદં ચતુર્દશકૃષ્ણપ્રાયશ્ચિત્તં અમુકપ્રત્યાષ્ઠાયેનાહમા-ચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ક્ષૌર ઇત્યાદિ વિધિપૂર્વક પ્રાપ્તિત કરવું. ક્ષૌર ન કરે તો અમણા (૨૮) કૃષ્ણના પ્રભાત્રાય કરવા પછી સર્પવધનો દોષ દૂર થવામાટે “સર્પવધદોષપરિહારાર્યમિમં હોહર્દં સદક્ષિણં તુભ્યમહં સંપ્રદદે,” એવો સંકલ્પ કરી લોહદંડનું દાન કરવું. પછી શુરની આજ્ઞા લઈ ગણું, ચોખા અથવા તિલ એમાંથી કોઈ એકના લોટવડે સર્પનો આહાર કરી તેને સૂપડામાં રાખવો. પછી તેની “પહિ પૂર્વમૃતઃ સર્પ, અસ્મિન્ પિષ્ટે સમાવિશ ॥ સંસ્કારાર્યમહં ભક્ત્યા, પ્રાર્થ-યામિ સમાહિતઃ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી આવાહનાદિક પોડશોપચારવડે તેની પૂજા કરી નમસ્કાર કરી બલિદાન દેવું. તે આ પ્રમાણે,—“મો સર્પ હમં વલિ ગૃહાણ મમામ્બુવયં કુરુ,” એ રીતે બલિ-દાન હઈ હાથ પગ ધોઈ આચમન કરવું. પછી દેશ, કાળનો ઉચ્ચાર કરી “સમાર્યસ્ય મમેહજન્મનિ જન્માંતરે વા જ્ઞાનાદજ્ઞાનાદ્વા જાતસર્પવધોત્પદોષપરિહારાર્યં સર્પસંસ્કારકર્મ કરિષ્યે” એવો સં-કલ્પ કરી રથડિલમાં અગ્નિની સ્થાપના કરી ધ્યાન કરી અન્વાધાનનો સંકલ્પ કરવો. તે આ રીતે,— “અસ્મિન્ સર્પસંસ્કારહોમકર્મણિ દેવતાપરિગ્રહાર્યમન્યાધાનં કરિષ્યે ચક્ષુપીઆજ્યેનેત્યંતે અઘ્રૌ અગ્નિં વાયું સૂર્યં આજ્યેન સર્પમુલ્લે પ્રજાપતિમાજ્યેન આજ્યશેષેણ સર્પં સચો યજ્ઞે.” એવો સંકલ્પ (અન્વા-ધાન) કર્યા પછી બે સમિધ અગ્નિમાં હોમવી. પછી અગ્નિથી અગ્નિ દિશા તરફ પૃથ્વીનું પ્રોક્ષણુ લઈ ચિતા કરવી. પછી અગ્નિ અને ચિતા એનું પરિસમૂહન (એક ભતનો જળ સંસ્કાર) કરી અગ્નિ દિશા મેર અગ્ન કરી દર્ભનું પરિસ્તરણ કરવું, પછી પર્થુક્ષણુ (ઉદક સંસ્કાર) કરી છ પાત્ર માંડવાં ઇત્યાદિકયજ્ઞો તે ચક્ષુપીહોમપર્યંત કર્મ કરી સર્પને ચિતાઉપર રાખવો. પછી જળ અને કાનનો સ્પર્શ કરી અગ્નિમાં—“મૂઃ સ્વાહા અગ્નયદ્દં ન મમ” ઇત્યાદિક ત્રણ વ્યાહૃતિ મંત્રવડે ત્રણ ઘૃતાહુતિ હોમ કરી સમસ્ત (સર્વ) વ્યાહૃતિ મંત્રવડે ચોથી વ્યાહુતિ સર્પનાં યુગમાં દેવી. બાકી રહેલું ધૂત-શેષ સુવ પાત્રમાં લઈ સર્પ ઉપર રેડવું. એમાં સ્વિષ્ઠકૃત વ્યાદિ હોમશેષ નથી. ચમસ પાત્રમાંનું જળ લઈ તે જળવડે, સમસ્ત વ્યાહૃતિ મંત્ર કહી હાથવડે સર્પને ધોવો. પછી તેને ચિતા ઉપર રાખી “અગ્ને રક્ષાણો વસિષ્ઠોઽગ્નિર્ગાયત્રી સર્પાર્યાગ્નિદાને વિનિયોગઃ ॥ અગ્ને રક્ષાણો અંહસ૦ ઋક્, ” એ મંત્ર લઈ અગ્નિ દીધા પછી ઉપસ્થાન કરવું, તે આ રીતે—નમો અસ્તુ સર્પંમ્યો યે કેચ પૃથિ-વીમનુ ॥ યે અંતરિક્ષે યે દિવિ તેમ્યઃ સર્પંમ્યો નમઃ ॥ યેદોરોચનેદિવો યે વા સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ॥ યેપા-મન્સુ સદસ્કૃતં તેમ્યઃ૦ ॥ યા ઇવવો યાતુધાનાનાં યે વા વનસ્પતિશ્ચનુ ॥ યે ઘા વટેપુ શેરતે તેમ્યઃ૦ ॥

હવે પ્રાર્થનાના મંત્રો કહે છે. ગ્રાહિ ગ્રાહિ મહામોગિન્ સર્પોપદ્રવદુઃખતઃ ॥ સંતતિં દેહિ મે પુષ્પાં, નિર્દુષ્ટં રીધંદેહિનીં ॥ પ્રપન્નં પાહિ માં મત્સ્યા, કૃપાલો દીનવત્સલ ॥ જ્ઞાનતોઽજ્ઞાનતો વાપિ, કૃતઃ સર્પવદ્યો મયા ॥ જન્માંતરે તથૈતસ્મિન્, મત્પૂર્વૈરથવા વિમો ॥ તત્પાપં નાશય ક્ષિપ્રમપરાધં ક્ષમસ્વ મે” એ મનોવરે પ્રાર્થના કરવી. પછી જ્ઞાન કરી ફરી સ્થાં આવી દૂધ અને ધીવડે વ્યાહૃતિ મંત્ર ભણી અગ્નિનું પ્રોક્ષણ કરી સર્પ દુઃખ થયા પછી જળવડે અગ્નિ ઘુઝાવવો. “સર્પં સરકારકર્મ સધજું સન્ધેજ કરવું. અત્રિચસત્યપન કરવું નહી. પછી જ્ઞાન અને આચમન કરી ઘરે જવું.” કર્તાએ સ્ત્રીસહિત ત્રિશત્ર આશૈય પાલન કરી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું. ચોથે દિવસે વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરી ધી, દૂધ-પાક અને બીજા પદાર્થોવડે આઠ ગ્રાહણુલોજન કરાવવાં. તે આ રીતે—“સર્પસ્વરૂપિણે બ્રાહ્મણાય इदं ते पाद्यं, अनंतस्वरूपिणे०, शेषस्वरूपिणे०, कपिलस्वरूपिणे०, नागस्वरूपिणे०, कालिकस्वरूपिणे०, शंखपालस्वरूपिणे०, भूधरस्वरूपिणे०,” એ પ્રભાણે આઠ ગ્રાહણને પાદ્ય દઈ પછી પાતાના પગ ઘોઘ આચમન કરવું. પછી આસન દેવું, તે આ પ્રભાણે,—“સર્પસ્વરૂપિણે બ્રાહ્મણાય इदमासनं आस्यतां” એ રીતે અનંતાદિક સાતેને આસન દેવાં. પછી, “સર્પસ્થાને ક્ષણઃ ક્રિયતાં इत्यादि, तथा प्रामोक्ष भवान् प्राप्तवानि” “મો સર્પરૂપ इदं ते गंधं” એ પ્રભાણે અનંતાદિક સાતેને ક્ષણ, અને ચંદન દેવાં. એ રીતે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અને વસ્ત્ર ઇત્યાદિક ઉપચાર અર્પણ કરી પાત્ર માંડી તે ઉપર સધળા પદાર્થ પીરસી પ્રોક્ષણ કરી અન્ન નિવેદન (અર્પણ) કરવું. તે આ પ્રભાણે,—“સર્પાય इदमन्नं परिविष्टं परिवक्ष्यमाणं च दत्तं च दास्यमानं चातुस्तेरसृत्તરूपेण स्वाहा संपद्यतां न मम” એ રીતે અનંતાદિકેને પણ અન્નનું નિવેદન કરવું. ગ્રાહણુ લોજન થયા પછી આચમન કરાવી “મો સર્પ અયં તે वलिः” ઇત્યાદિ નામમન્ત્રવડે બહિદાન કરવું, અને તે પિંડોની વસ્ત્રાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી. આ સધળાં કર્મ પશુ સન્ધેજ કરવાં. પછી ગ્રાહણુને તાંબૂલ, દક્ષિણા ઇત્યાદિક દઈ આચાર્યની પૂજા કરવી, અને કલશમાં શુભલૂના નાગની સ્થાપના કરી આવાહનાદિક ચોળ ઉપચારવડે પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના મન્ત્ર—“ब्रह्मलोके च ये सर्पाः शेषनागपुरोगमाः ॥ नमोस्तु तेभ्यः सुप्रिताः प्रसन्नाः संतु ते सदा ॥ विष्णुलोके च ये सर्पा वासुकिप्रमुखाश्च ये ॥ नमोस्तु ते० ॥ रुद्रलोके च ये सर्पास्तक्षकप्रमुखास्तथा ॥ नमोस्तु० ॥ खांडवस्य तथा दाहे स्वर्गे ये च समाधिताः ॥ नमोस्तु० ॥ सर्पसत्रे च ये सर्पा आस्तिकेन च रक्षिताः ॥ नमोस्तु० ॥ मलयै चैव ये सर्पाः कर्कोट-प्रमुखाश्च ये ॥ नमोस्तु० ॥ धर्मलोके च ये सर्पा वैतरण्यां समाधिताः ॥ नमोस्तु० ॥ ये सर्पाः पार्यती-येषु, दरीसंधिषु संस्थिताः ॥ नमोस्तु० ॥ ग्रामे वा यदि वारण्ये, ये सर्पाः प्रचरेति हि ॥ नमोस्तु० ॥ पृथिव्यां चैव ये सर्पा, ये सर्पा वलिसंस्थिताः ॥ नमोस्तु० ॥ रसातले च ये सर्पा, अनंताद्या महा-बलाः ॥ नमोस्तु० ॥” એ રીતે પ્રાર્થના કીધા પછી દેશ, કાળનું કથન કરી “કૃતસ્ય સંસ્કારકર્મેણ સાંગતાર્યં હમં હૈમનાગં સકલશં સર્વલં સદક્ષિણં તુભ્યમહં સંપ્રદદે ન મમ ॥ અનેન સ્પર્શનાગદાનેન અનંતાદયો નાગવૈવતાઃ પ્રીયતાં” એ પ્રભાણે સંકલ્પ કરી કલશ ઉપર સ્થાપન કરેલા નાગનું દાન કરવું. આચાર્યેને ગોદાન કરી કર્મ સમાપ્ત કરવું. તે આ રીતે,—“यस्य स्मृत्या च० ॥ मया कृतं सर्पसंस्काराख्यकर्म तद्वचतां विप्राणां वचनात्परमेश्वरप्रसादात्सर्वं परिपूर्णमस्तु,” એ રીતે યજ્ઞ-માને કલા પછી ગ્રાહણુએ “તથાસ્તુ” એમ કહેવું. પછી ગ્રાહણુને સતોપ કરાવવો અને કર્મની સાંગતામાટે ગ્રાહણુલોજન કરાવવું. “આ વિધિવડે સર્પનો સરકાર કરવાથી નિરોગી થઈ તરત ઉત્તમ સંતતિ પામેછ” એટલું કરતાં પશુ પુત્રોત્પત્તિ ન થાય તો ‘કર્મવિપાક’ અથવા કલા પ્રભાણે હરિવંશ અથવું થવણુ ઇત્યાદિ વિધિ કરવો. તે વિધિ-૫૪૭૬ (૪ વર્ષ), ચતુરજ્ઞ (ચાર વર્ષ), અજ્ઞ (ત્રણ વર્ષ), સાધાજ્ઞ (દોઢ વર્ષ), અથવા અજ્ઞ (એક વર્ષ), એવું પ્રાયશ્ચિત કર્યા પછી કરવો.

તત્રત્રિંશત્કૃચ્છ્રાત્મકોન્દઃ ॥ કૃચ્છ્રસ્તુદ્વાદશદિનસાખ્યઃ તથાહિપ્રથમેદિનેમધ્યાહેહવિષ્ણસ્યૈ કમતસ્ય પદ્મિંશતિગ્રાંસામોકલ્યાઃ દ્વિતીયેહનિનકંદ્વાવિંશતિગ્રાંસાઃ તૃતીયેઅયાચિતસ્યચતુર્વિંશતિ ગ્રાંસાઃ ચતુર્થેનિરશનં અયંપાદકૃચ્છ્રઃ કથંચિત્ત્રિગુણીકૃતોયંપ્રાજાપત્ય-કૃચ્છ્રઃ એકમત્કનકાયાચિત્તદ્વયો પવાસદ્વયૈરધંકૃચ્છ્રઃ યદ્વા ત્ર્યહમયાચિતંત્ર્યહમુપવાસદ્વયર્થકૃચ્છ્રઃ એકમત્કાયાચિતોપવાસૈઃકથંચિત્ ત્રિગુણૈ.પાદોનકૃચ્છ્રઃ ચેપુનવદિનેપુમોજનપ્રાતિસ્ત્રપ્રાસનિયમંત્યત્વાપાણિપૂરાન્નમોજનેઅતિકૃચ્છ્રઃ એકપ્રાસપપોતસ્યપ્રાણધારણપર્વાતસવાદુઃગ્ધસપ્કર્વિંશતિદિનેપુમક્ષણેકૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રઃ એકદિનેસકુશોદ

કમિશ્રપંચગવ્યાશનંપકડપવાસહિતૈરાત્રિકઃસાંતપનકૃચ્છ્રઃ પંચગવ્યકુશોદકાનામમિથ્રાણામેકૈકલ્યૈકે કદિનેડશનમેકડપવાસહિતસાહસાધ્યોમહાસાંતપનઃ ધ્યહંમિશ્રિતપંચગવ્યાશનેયતિસાંતપનં તત્તાનાં દુગ્ધઘૃતજલાનામેકૈકલ્યત્રિદિનેપાનમુપવાસત્રયંચેતિતસકૃચ્છ્રઃ શીતાનાંપાનેશીતકૃચ્છ્રઃ યદ્વા તત્તાનાંઘૃ તાદીનામેકૈકલ્યદિનેડશનંચતુર્થદિનેડપવાસહિત દિનચતુષ્ટયસાધ્યસાંતકૃચ્છ્રઃ દ્વાદશાહોપવાસેનપરાકકૃ ચ્છ્રઃ શુક્રપક્ષેપ્રતિપદાદિતિથિષુ મયૂરાંઢસમાનૈકૈકગ્રાસાન્વર્ધયન્પૂર્ણિમાયાંપંચદશગ્રાસાઃ ક્ષયેચતુર્દશ વૃદ્ધૌપોઢસંપદંતે કૃષ્ણપક્ષેપૈકૈકગ્રાસહાસેનામાયામુપવાસહિતમાસસાધ્યંયવમધ્યસંઘંચાંદ્રાવળં કૃ ણ્ણપક્ષેપ્રતિપદિચતુર્દશગ્રાસાન્મુક્ત્વા પૈકૈકગ્રાસહાસેનદશંમનશનંશુક્રેવૃદ્ધિરિતિ કૃષ્ણાદિશુક્રતેતંપિ પીલિકામધ્યચાંદ્રાવળં કૃચ્છ્રચાંદ્રાવળાદેઃ ત્રિકાલજ્ઞાનગ્રાસાભિમંત્રણાદિવિધિયુતઃપ્રયોગઃ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકરણેભ્યઃ અતિકૃચ્છ્રાદિલક્ષણપ્રસંગાદત્રોક્તે અવ્દગણનાતુગ્રાજાપત્યકૃચ્છ્રેવ ॥

હવે કૃચ્છ્રનાં લક્ષણ કહે છે.

ત્રીસ કૃચ્છ્ર કરે એટલે એક અષ્ટ. એક કૃચ્છ્ર બાર દિવસથી થાય છે, તે આ રીતે—પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે એક વખત હવિષ્યાન્નના છવીસ આસ ભક્ષણ કરવા, બીજે દિવસે નક્ત કરવું, તેમાં બાવીસ આસ ભક્ષણ કરવા, ત્રીજે દિવસે કોઈપાસે ન ભાગતાં મળેલા અન્નના ચાવીસ આસ ભક્ષણ કરવા, અને ચોથે દિવસે ઉપવાસ કરવો, એને પાંદકૃચ્છ્ર કહે છે. એ (પાંદકૃચ્છ્ર)ને ચાહાય તે ક્રમથી ત્રિણુ કરે તે પ્રાણપત્યકૃચ્છ્ર થાય છે. પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્ને એકભક્ત, બીજે દિવસે નક્ત, ત્રીજે અને ચોથે દિવસે અપાચિત, પાંચમે અને છઠ્ઠે દિવસે ઉપવાસ, એને અર્ધકૃચ્છ્ર કહે છે. અથવા ત્રણ દિવસ અપાચિત ભોજન, ત્રણ દિવસ ઉપોપણુ (ઉપવાસ), એને પણ અર્ધકૃચ્છ્ર કહે છે. પ્રથમ દિવસે મધ્યાહ્ને એકભક્ત, બીજે દિવસે અપાચિત, ત્રીજે દિવસે ઉપવાસ, એમને ચાહાય તે ક્રમથી ત્રિણુ કરવાથી પાદાનકૃચ્છ્ર થાય છે. જે નવમે દિવસે ભોજન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં આસનો નિયમ છોડી હાથમાં સમાય એટલું અન્ન ભોજન કરવું તેને અતિકૃચ્છ્ર કહે છે. એક આસ જેટલું, અથવા પ્રાણુધારણુ થાય એટલું દૂધ એકવીસ દિવસપર્યંત પિયે તેને કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્ર કહે છે. એક દિવસ દર્બના જળસહિત પંચગવ્યનું પાન કરી એક દિવસ ઉપવાસ કરવો એ રીતે એ રાત્રિના વ્રતને, સાંતપનકૃચ્છ્ર કહે છે. પ્રથમ દિવસે ગોમૂત્ર, બીજે દિવસે ગોમધ, ત્રીજે દિવસે દૂધ, ચોથે દિવસે દહી, પાંચમે દિવસે ઘી, છઠ્ઠે દિવસે કુશનું જળ, અને સાતમે દિવસે ઉપવાસ એ રીતે સાત દિવસનાં વ્રતને મહાસાંતપન કહે છે. ત્રણ દિવસ માત્ર મિશ્રિત કરેલું પંચગવ્ય ખાવું તેને યતિસાંતપન કહે છે. પ્રથમ ત્રણ દિવસ ઉનું દૂધ, ચોથા દિવસથી ત્રણ દિવસ ઉનું ઘી, સાતમા દિવસથી ત્રણ દિવસ ઉણુ જળ પીવું, અને પછી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા એને તમેકૃચ્છ્ર કહે છે. દૂધ, ઘી અને જળ એ પ્રથમ કલા પ્રમાણે રીતળ (ટાંઠાં) પીયાં તેને રીતકૃચ્છ્ર કહે છે. અથવા તમે (ઉણુ) કરેલાં દૂધ, ઘી અને જળ એમનું એક એક દિવસ પાન કરે અને ચોથે દિવસે ઉપવાસ કરે એ ચાર દિવસના વ્રતને તમેકૃચ્છ્ર કહે છે. બાર દિવસ ઉપવાસ કરે તેને પરાકકૃચ્છ્ર કહે છે. શુક્લપક્ષની એકમ આદિ તિથિથી મેારના ઇંઠા નેવડો એક એક આસ વૃદ્ધિ કરતાં પૂનમને દિવસે પત્રર આસ ભક્ષણ કરવા. તે પક્ષમાં તિથિક્ષય હોય તો ચૌદ આસ, અને તિથિવૃદ્ધિ હોય તો ચોળ આસ થાય છે. એ પ્રમાણે કૃષ્ણપક્ષમાં નિલ એકેક આસ ન્યૂન કરવો અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરવો એ રીતે એક માસના વ્રતને ચવમધ્ય એ નામનું આંદ્રાવળુ કહે છે. કૃષ્ણપક્ષની એકમને દિવસે ચૌદ આસ ભક્ષણ કરી બીજી એકેક આસ ઝાછો કરવો અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરી શુક્લપક્ષમાં નિલ એક એક આસની વૃદ્ધિ કરવી, એ રીતે કૃષ્ણપક્ષમાં આરંભ કરી શુક્લપક્ષમાં સમાપ્તિ કરવી તેને પિપીલિકામધ્ય એ નામનું આંદ્રાવળુ કહે છે, કૃચ્છ્ર, આંદ્રાવળુ ઇત્યાદિકમાં ત્રણ વાર જ્ઞાન કરવું અને આસને મંત્રિત કરવા ઇત્યાદિ વિધિયુક્ત પ્રયોગ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણમાં ભવે. અતિકૃચ્છ્ર ઇત્યાદિકનાં લક્ષણ પ્રસંગથી ઇહાં કલાં, અષ્ટની સંખ્યા કરવી તે તો પ્રાણપત્ય કૃચ્છ્રવડેજ કરવી.

અથપ્રત્યાઙ્નાયાઃ ॥ તત્ર પ્રાજાપત્યપ્રત્યાઙ્નાયાઃ દશસહસ્ત્રગાયત્રીજપઃ ગાયત્ર્યાસહસ્રંતિલહો મઃ કન્તિસહસ્રંચાદ્યાતિલહોમઃ. શતદ્વયંપ્રાણાયામાઃ દ્વાદશગ્રાહણમોજનં યાવત્કેશોપળંવિ

સ્મ્ય તીર્થદ્વાદશસ્થાનાનિ વેદસંહિતાપારાયણં યોજનયાત્રા દ્વાદશસહસ્રાનમસ્કારાઃ દ્વાત્રિંશદુત્તરે
શતપ્રાણાયામાનૃત્વા અહોરાત્રમુપોપિતઃપ્રાહ્લુલ્લિપ્તેત્ ગોમૂત્રેણયાવકમક્ષણે એકાદિકૃત્કર્ત્ત્વકથિ
દુદ્ધૈકાદશિનીજપાત્કચ્છ્રમાહ પાવકેષ્ટિઃ પાવમાનેષ્ટિઃ પડુપવાસાઃ પ્રાજાપત્યપ્રત્યાન્નાયાઃ એકવિપ્ર
મોજનમુપવાસસ્ય અલ્પશક્તૌસહસ્રગાયત્રીજપોદ્વાદશપ્રાણાયામાવેતિસ્મૃત્યર્થસારે પ્રાજાપત્યેષ્વશક
સ્તુધેનુંદયાત્પયસ્વિનીં ધેનોરભાવેનિષ્કંસ્યાત્તદર્ધપાદમેવવા અશીતિગુંજાત્મકઃકર્પઃ ચત્વારઃકર્પાનિષ્કં
નિષ્કનિષ્કાર્ધનિષ્કપદાન્યતમપ્રમાણં હેમરુપ્તવાધેનુમૂલ્યંદેયં અલ્પશક્તેન નિષ્કપદાર્ધરજતંતત્સમં
ધાન્પાદિચાદેયં અતિકૃત્ત્વેગોદ્દયં સાંતપનેગોદ્દયં પરકેતસકૃત્ત્વેવગોત્રયં કૃત્ત્વૈતિકૃત્ત્વેગોચતુષ્ટયં
ગોત્રયંચા ચાંદ્રાયણેઅષ્ટોપચતસસ્તિષ્ઠોવાગાવઃ માસંપયોઋતેયાવકવ્રતેમાસોપવાસેચપંગવાઃ મા
સંગોમૂત્રયાવકવ્રતેપદ્માગઃ ॥

હવે કૃત્ત્વના પ્રતિનિધિ કહે છે.

તેમાં પ્રાણપત્યના પ્રતિનિધિ—દશ સહસ્ર ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો, ગાયત્રીમંત્રપદે એક
હજાર તિલહોમ કરવો. કોઈ ગ્રંથમાં વ્યાઘ્રતિ મંત્રપદે એક હજાર તિલહોમ કરવો એમ કહ્યું છે.
બન્ને પ્રાણુયામ કરવા. બાર બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવાં. તીર્થમાં આન કરી કેશ મુકાય લાંબુધી એમજ
ઉભા રહી કરી આન કરવું, એવાં બાર આન કરવાં. વેદની સંહિતાનું પારાયણુ કરવું. ચાર ગાઉ-
પર્યંત તીર્થને ઉદ્દેશે યાત્રા (પંથ) કરવી. બાર હજાર નમસ્કાર કરવાં. એક સો બત્રીસ પ્રાણુયામ
કરી અહોરાત્ર ઉપવાસી રહી પૂર્વદિશા સન્મુખ ઉભું રહેવું. ગોમૂત્રની સાથે યવ (જવ) બક્ષણુ
કરવાથી એક દિવસમાં કૃત્ત્વ થાય છે. કોઈ ગ્રંથકાર, રૂદ્રમંત્રોની અગીયાર આવૃત્તિ કરવાથી કૃત્ત્વ
થાય છે, એમ કહે છે. પાવકેષ્ટિ, પાવમાનેષ્ટિ, છ ઉપવાસ એ એક એક પ્રાણપત્યનો પ્રતિનિધિ છે.
એક બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવું એ ઉપવાસનો પ્રતિનિધિ થાય છે. અત્યંત સામર્થ્ય ન હોય તો એક
હજાર ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો, અથવા બાર પ્રાણુયામ કરવા એ રીતે સ્મૃત્યર્થસારમાં કહ્યું છે.
“જે પ્રાણપત્ય કરવામાં અશક્ત હોય તેણે દૂધ આપનારી ગાયનું દાન દેવું. ગાય ન હોય તો
એક નિબ્ક, અથવા નિબ્કનો ચતુર્થાંશ દ્રવ્ય દેવું.” એવી ગુંબ ભારેનો એક કથે, અને ચાર કથેનો
એક નિબ્ક થાય છે. નિબ્ક, અર્ધ નિબ્ક, અથવા નિબ્કનો ચતુર્થાંશ એમાંથી કોઈ એક - પ્રભાણુનું
સુવર્ણ અથવા રૂપું એ ગાયની કીમત દેવી. અતિ અશક્ત હોય તેણે નિબ્કનો આઠમો ભાગ રૂપું
અથવા તેરઠી કીમતનું ધાન્ય ઇલાદિક દેવું. અતિકૃત્ત્વને ઠેકાણે બે ગાય દેવી. સાંતપનને ઠેકાણે બે
ગાય દેવી. પરાક અને વૃષકૃત્ત્વને બદલે ત્રણ ત્રણ ગાય દેવી. કૃત્ત્વૈતિકૃત્ત્વને બદલે ચાર અથવા
ત્રણ ગાય દેવી. ચાંદ્રાયણને ઠેકાણે આઠ, પાંચ, ચાર અથવા ત્રણ ગાય દેવી. એક માસપર્યંત જળ
પીવું, જવ ખાવા અથવા ઉપવાસ કરવા તેને બદલે પાંચ પાંચ ગાય દેવી. માસપર્યંત ગોમૂત્રની
સાથે જવ ખાવા એ વ્રતને ઠેકાણે છ ગાય દેવી.

અથપ્રાયશ્ચિત્તપ્રયોગઃ ॥ સર્વલેક્ષાત્વાદશકૌઠિજ્ઞવાસાઃપર્પદમેગોત્રુપપ્રત્યાન્નાયંનિષ્કાદિપ્રમાણં
બ્રહ્મદંડંનિધાયપાષ્ટાંગપ્રણમ્યપર્પદંદ્રક્ષિણીકુર્યાત્ સર્વેધર્મેવિવેકારોગોત્તારઃસકલાદ્વિજાઃમમદેહસ્યસ્તં
શુદ્ધિકુર્વેતુદ્વિજસત્તમાઃ મયાકૃતંમહાધોરંજાતમજ્ઞાતકિલ્બિયં પ્રસાદઃક્રિયતામંહંશુભાનુજ્ઞાંપ્રયચ્છથ
પૂજ્યઃકૃતપવિત્રોહંમર્વેયંદ્વિજસત્તમાઃ મામનુગુર્લંભવંતંતિતવદેત્ વિપ્રૈઃકિંતેકાર્યમિધ્યામાવાદીઃસત્યમે
વવદેતિપૃષ્ઠઃ સ્પર્પાપંથ્યાપયેત્ મયામમપ્રહ્યાવાહજન્મનિજન્માંતરેવાઅનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાન
મૃતવાલઘાતવિપ્રરક્ષાપહારાદિદુરિતંકૃતંતસ્યનાશાયકરિપ્યમાણેહરિવંશથવળાદૌકર્મવિપાકોકેવિધાને
ઽધિકારાર્થદીર્ઘાયુષ્મત્પુત્રાદિસંતતિપ્રાસયેપ્રાયશ્ચિત્તમુપદિશંતુમંવંતંતિપ્રાર્થયેત્ તેચપાપિનાપૂજિતાનુ
વાદકાપ્રે પઠન્દ્યવ્દસાર્ધાંબ્દાન્યતમપ્રાયશ્ચિત્તેનપૂર્વોત્તરંગસહિતેનાચરિતેનતવશુદ્ધિર્મર્વિધિયતિ તેનત્વં
કૃતાર્યમભિવ્યસીતિવદેયુઃ અનુવાદકઃપાપિનંવદેત્ તતઃકર્તાઓમિલ્યંગીઠ્યત્પર્પદંવિશુદ્ધ્યદેશકાલૌસં
કીર્ત્યસમાર્થસ્યમેતજન્મજન્માંતરાર્જિતાનપત્યત્વાદિનિદાનમૃતવાલઘાતવિપ્રરક્ષાપહારાદિજન્યદુરિત
સમૂહનાશકર્મવિપાકોકવિધનાધિકારસિદ્ધિદ્વારાદીર્ઘાયુષ્મદ્દુષ્પુત્રાદિસંતતિપ્રાસયે પઠન્દ્યવ્દસા
ર્ધાંબ્દપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વોત્તરંગસહિતમમુકપ્રત્યાન્નાયેનાહમાચરિપ્યતિસંકલ્પ દિનાંતેકેશરોમનલાદિવા
પયિત્વાક્ષાત્વા આયુર્યલંચશોવર્ચઃપ્રજાઃપશુવસુનિચ બ્રહ્મપ્રજ્ઞાંચમેધાંચત્વંતોદેહિવનસ્પતે ઇતિવિહિતકા

દેનદંતધાવનંકુર્યાંત તતોદશસ્નાનાનિ તત્રમસજ્ઞાનં ઈશાનાયનમઃશિરસિ તત્પુરુષાયનમઃમુખે અઘોરા
યનમઃહૃદયે વામદેવાયનમોગુહ્યે સઘોજાતાયનમઃપાદયોઃ પ્રણવેનસર્વાંગેષુ મસવિલિપેત્ ઈશાનાદિપદો
પૈતૈર્મર્ધૈર્મસલેપઃ તતઃજ્ઞાત્વાચામેત્ ॥

હવે પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ કહે છે.

વજ્રસહિત જ્ઞાન કરી, શક્તિ હોય તો બીજેલાં વજ્ર ધારણ કરી બ્રાહ્મણોની સભાની આગળ
એક ગાય અને એક બળદનો પ્રતિનિધિ નિષ્ક ઇલાદિ પરિમિત બ્રહ્મદંઠ ધરી સાધ્યાંગ નમસ્કાર કરી
સભાને પ્રદક્ષિણ કરી “સર્વે ધર્મવિવેકારો, ગોતારઃ સકલા દ્વિજાઃ ॥ મમ વેદસ્ય સંશુદ્ધિ, કુર્વંતુ
દ્વિજસત્તમાઃ ॥ મયા કૃતં મહાધોરં, જ્ઞાતમજ્ઞાતકિલ્વિપં ॥ પ્રસાદઃ ક્રિયતાં મહ્યં, શુભાનુજ્ઞાં પ્રયચ્છથ ॥
પૂર્વચ્ચેઃ કૃતપવિત્રોદ્ધં, ભવેયં દ્વિજસત્તમાઃ” એ મંત્રો ભણી બ્રાહ્મણોની પ્રાર્થના કરવી. પછી “મામનુ-
વૃહંતુ ભવંત ઇતિ વદેત્” (તમે મહારી ઉપર કૃપા કરો એમ કહેવું). “વિપ્રૈઃ કિં તે કાર્યં મિથ્યા
મા વાદીઃ સત્યમેવ વદેતિ પૃથઃ સ્વપાપં વ્યાપયેત્” (અર્થ—હાઈ શું કાર્ય છે? ખોટું બોલતો નહીં,
ખરું બોલ, એ રીતે બ્રાહ્મણોએ પૂછ્યા પછી તેણે ગોતાતું પાપ કહેવું). તે આ રીતે,— “મયા
મમ પત્ન્યા વા હહ જન્મનિ જન્માંતરે વા અનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાનભૂતવાલઘાતવિપ્રરક્ષાપહાર-
ાદિ દુરિતં કૃતં તસ્ય નાશાય ફરિપ્યમાણે હરિચંશઞ્ચવળાદૌ કર્મવિપાકોકે, વિધાનેઽધિકારાર્થદી-
ર્ઘાયુષ્મત્પુષ્પાદિસંતતિપ્રાપ્તયે પ્રાયશ્ચિત્તમુપદિશંતુ મંવંતઃ” (અર્થ—મે અથવા મહારી સ્ત્રીએ આ
જન્મવિષયે અથવા જન્માંતરવિષયે વંધ્યાપણના અથવા મૃતવત્સાપણના કારણરૂપ બાહ્યહત્યા અથવા
બ્રાહ્મણોના ધ્રુવની ચોરી ઇલાદિક પાપ કરેલાં હોય તેની નિવૃત્તિ થવામાટે કરવાનો જે; કર્મવિપાક
અંતર્માં કહેલું હરિવંશ અંતરું શ્રવણ ઇલાદિક, વિધિ; તેના અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ દીધાં એવા પુત્ર
ઇલાદિ સંતતિ પ્રાપ્ત થવામાટે તમે મને પ્રાયશ્ચિત્ત કહો) એવી પ્રાર્થના કર્યા પછી તે બ્રાહ્મણોએ,
પાપીએ પૂજન કરેલા એવા અનુવાદક (બ્રાહ્મણોનાં વચન પાપીને સંભળાવનારા)ની સામે, “વજ્ર-
વ્યવ્દસાધોઽધ્યાન્યતમપ્રાયશ્ચિત્તેન પૂર્વોત્તરાંગસહિતેનાચરિતેન તવ શુદ્ધિર્મવિવ્યતિ તેન સ્વં કૃતાર્થો
નવિવ્યતિ” (અર્થ,—છ અખંદ, ત્રણ અખંદ, દોઢ અખંદ એમાંનું; પૂર્વાંગ ઉત્તરાંગ સહિત કોઈ એક
પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાથી તારી શુદ્ધિ થશે અને તું કૃતાર્થ થઈશ) એ રીતે કહેવું. અનુવાદકે પાપીને કહેવું.
પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારે “ૐ” (તથાસ્તુ) એમ કહી અનુવાદકે કલા પ્રમાણે અંગીકાર કરવો.
સભાનું વિસર્જન કરી દેશકાલનેા ઉચ્ચાર કરી “સમાર્થસ્ય મમેતજ્ઞન્મજન્માંતરાર્જિતાનપત્યત્વાદિનિ-
દાનભૂતવાલઘાતવિપ્રરક્ષાપહારાદિજન્યદુરિતસમૂહનાશકર્મવિપાકોકવિધિનાધિકારસિદ્ધિદ્વારા દી-
ર્ઘાયુષ્મદ્વપુષ્પાદિસંતતિપ્રાપ્તયે વજ્રવ્યં વ્યવ્દં સાર્દ્ધાં વા પ્રાયશ્ચિત્તં પૂર્વોત્તરાંગસહિતમનુક્રમત્યાજ્ઞા-
યેનાહમાચરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરવો. પછી મધ્યાહ્ને ક્ષૌર કસાવી જ્ઞાન કરવું. પછી વનસ્પતિની
પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—“આયુર્વલં યશો વર્ચઃ, પ્રજાઃ પશુવસૂનિ ચ ॥ બ્રહ્મ પ્રજાં ચ મેધાં ચ, ત્વં નો
વૈહિ વનસ્પતે,” એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ઉક્ત કાષ્ઠવડે દંતધાવન કરવું. પછી દશ જ્ઞાન કરવાં. તેમાં
પ્રથમ ભસ્મજ્ઞાન કરવું તે આ રીતે—“ઈશાનાય નમઃ” એ મંત્રવડે ભસ્મકને ભસ્મ લગાડવું.
તત્પુરુષાય નમઃ” એ મંત્રવડે મુખનું, “અઘોરાય નમઃ” એ મંત્રવડે હૃદયને, “વામદેવાય નમઃ”
એ મંત્રવડે શુભ સ્થાનકે, “સઘોજાતાય નમઃ” એ મંત્રવડે પગને અને પ્રણવમંત્રવડે સઘળાં અં-
ગોને ભસ્મ લેપન કરવું. અથવા ઇશાનાદિ પદયુક્ત મંત્રવડે ભસ્મ લગાડવું.

અથગોમયજ્ઞાનમ્ ॥ ગોમયમાદાય પ્રણવેનદિશુદક્ષિણમાંગતીર્યેચોત્તરમાંગપ્રક્ષિપ્ય શોપમાન
સ્તોકેઽલ્પમિમંઞ્ય ગંધદ્વારામિતિસર્વાંગમાલિપ્ય હિરણ્યઘ્રંગમિતિદ્વાભ્યાંપ્રાર્પ્ય યાઃપ્રવત્તિતિતીર્થમમિ
મૃદ્ય જ્ઞાત્વાદિપ્રાચામેત્ ॥

હવે ગોમયજ્ઞાન કરવું તે કહે છે,—છાણ લઈ પ્રણવમંત્રવડે છાણને દક્ષિણ ભાગ ચારે
દિશાઓમાં અને ઉત્તર ભાગ તીર્થમાં નાખી બાકી રહેલું ગોમય “માનસ્તોકે” એ મંત્રવડે મં-

૧ તતઃ જ્ઞાત્વાચામેત્, કલ્પિકા પાઠઃ યતિયુક્તકે દૃશ્યવે પરંતુ પ્રાચીનપુસ્તકેષુ તથાઽમાવાદસલાનતિ ચરુજ્ઞાનાન્નુપયોગાચાત્ર
૨ ન મુદ્રિતઃ.

૨ અતિક્રોડપિ સંધિઃ પુસ્તકાતરસમલા સ્થપિતઃ.

ત્રિત કરી “ગંધદ્વારા” એ મંત્રવડે સંપૂર્ણ અંગમાં લગાડવું. પછી “હિરણ્યશૃંગં” એ એ મંત્રવડે તીર્થની પ્રાર્થના કરી “યાઃપ્રવતં” એ મંત્રવડે તીર્થને સ્પર્શ કરી આન કરી બે વાર આચમન કરવું.

અથમૃત્તિકાસ્નાનમ્ ॥ અશ્વકાંતેરથકાંતેવિષ્ણુકાંતેવસુંધરે શિરસાધારયિપ્યામિરક્ષસ્માંપદે પદે ઇતિમૃત્તિકામભિમંચ્ય ડહ્મતાસિવરાહેનકૃષ્ણેનશતવાહુના મૃત્તિકેહરમેપાપંચનમયાદુષ્ટતંકૃતં ઇતિ તામાદાય નમોમિત્રસ્યેતિસૂર્યાયપ્રદર્શય ગંધદ્વારામિતિમંત્રેણ સ્યોનાપૃથિવીતિમંત્રેણવા ઇદંવિષ્ણુરિતિવા શિરઃપ્રમૃત્યંગાનિવિલિપેત્સાત્વાદ્ધિરાચામેત્ ॥

હવે મૃતિકાસ્નાન કહે છે.—“અશ્વકાંતે રથકાંતે, વિષ્ણુકાંતે યસુંધરે ॥ શિરસા ધારયિ-
પ્યામિ, રક્ષસ્ માં પદે પદે” એ મંત્રવડે મૃતિકાને મંત્રી “ડહ્મતાસિ વરાહેન, કૃષ્ણેન શતવાહુના ॥
મૃત્તિકે હર મે પાપં, યન્મયા દુષ્ટતં કૃતં” એ મંત્રવડે મૃતિકા ઉપર “નમો મિત્રસ્ય” એ મંત્રવડે સૂર્યને ખતાવી “ગંધદ્વારાં” અથવા “સ્યોનાપૃથિવિં” કૃંધા “ઇદંવિષ્ણુ” એ મંત્રવડે મસ્ત-
કાદિ સર્વ અંગમાં મૃતિકા લગાડી બે વાર આચમન કરવું.

અથવારિસ્નાનમ્ ॥ આપોઅસાનિત્યુપ્ત્વાભાસ્કરાભિમુખઃસ્થિતઃ ઇદંવિષ્ણુર્જપિત્વાચપ્રતિશ્ચોતો નિમજ્જતિ તતઃપંચગવ્યકુશોદકૈઃપૃથસ્પૃથકૃન્નાત્વા જ્ઞાનાંગતર્પણાદિકુર્યાત્ વિષ્ણુશ્રાદ્ધં પૂર્વાંગોપદાનં ચકૃત્વા અગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્ય પંચગવ્યહોમંચાહુતિભિરષોત્તરશતમષાધિશતિવાઽજ્યહોમંચકૃત્વામત્તંબ્રહ્મીપ્યશ્રુતિપ્રિમાન્પ્રાર્થ્ય હૃતશોપંચગવ્યંપ્રણવિનપિવેત્ ॥

હવે જળવડે સ્નાન કહે છે.—“આપો અસાન” એ મંત્ર કહી સૂર્યની સામે ઉભા રહી, “ઇદં વિષ્ણુ” એ મંત્રનો જપ કરી જળપ્રવાહની સામે ડુબકી મારવી. પછી પંચગવ્ય અને કુશોદકવડે જુદાં જુદાં આન કરી આનસંબંધી તર્પણ ઇલાદિ કરવું. પછી વિષ્ણુશ્રાદ્ધ અને પૂર્વાંગસંબંધી ગોદાન કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી પંચગવ્યનો હોમ, અને વ્યાહૃતિમંત્રવડે (૧૦૮) અથવા (૨૮) ધૃતાહુતિરૂપ હોમ કરી “મત્તં બ્રહ્મીવ્યે” (તત્ત્વ બ્રહ્મણ કંઈકું) એ રીતે શ્રાક્ષણની પ્રાર્થના કરી આકી રહેલું પંચગવ્ય પ્રણવમંત્રવડે પી જવું.

મુલ્યપ્રાયશ્ચિત્તકૃત્ત્વાન્સંકલ્પાનુસારેણાનુષ્ઠાયવ્યાહૃત્યાજ્યહોમવિષ્ણુશ્રાદ્ધગોદાનાનિપૂર્વચત્કુર્યાત્ આજ્યહોમેપંચગવ્યહોમેચ ઇમાધાનાદિત્યાલીપાકેતિકર્તવ્યતાંકેચિન્નેચ્છંતિ વ્યાહૃત્યાજ્યહોમેપાપાપહ મહાવિષ્ણુર્દેવતેતિકેચિત્ ॥

મુખ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમાં કૃષ્ણ, સંકલ્પ પ્રમાણે કરી; વ્યાહૃતિ મંત્રવડે ધૃતનો હોમ, વિષ્ણુશ્રાદ્ધ, અને ગાયત્રી દાન એ પ્રથમ પ્રમાણે કરવાં, ધૃતનો હોમ અને પંચગવ્યનો હોમ એમાં ઇમાસ્થાપન ઇલાદિક સ્થાધીપાકનો વિધિ કરવો નહીં, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. વ્યાહૃતિમંત્રવડે જે ધૃતનો હોમ કરવો તેમાં પાપના નાશક મહાવિષ્ણુ દેવતા છે, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે.

પંચગવ્યવિધિસ્તુ તાન્નેપાલાશેવાપાત્રે તાન્નાયાગોર્મુવમદમાપપ્રમાણંગાયત્ર્યાદાય ગંધદ્વારામિતિ શ્વેતગોશકૃત્પોદશમાપમાદાય આપ્યાયસ્વેતિતીપીતગોક્ષીરંદશમાપં દધિકાઘ્ણાદિતિનીલગોર્દધિદશ માપં તેજોસિગુરુમસીતિકૃષ્ણગોઘૃતમદમાપમાદાય તત્ત્વદેવસ્યત્વેતિકુશોદકંચતુર્માપંપ્રશ્નિપ્ય પ્રણ વેનાલોહયેત્ અથમાપપંચગુંજાતમકઃ તત્સપ્તપત્રૈઃસાઘ્રૈઃકુરોર્જુહુવાત્ દિપતીતિપૃથ્વીં ઇદંવિષ્ણુરિતિ વિષ્ણુ માનસ્તોકેદિતિદ્વં શત્રોદેવીરિત્યપઃ બ્રહ્મજઘાનમિતિબ્રહ્માણં વા અગ્નિસોમંચનામ્નાગાયત્ર્યાસૂર્યંપ્ર જાપતેત્ત્વેતિસમસ્ત્યાહુતિભિર્વાપ્રજાપતિ પ્રણવેન પ્રજાપતિ અગ્નિસ્વિદ્કૃતંચનાસ્તેત્વેતાઃ પંચગવ્યેના પ્રિયાયુર્સૂર્યપ્રજાપતિંચેતિવા મહાવિષ્ણુવાજ્યેનાષાધિશતિસંચ્યાહુતિભિરિત્યન્વાધાનં સ્ત્રીશુદ્રાણાં હોમો નકાર્યઃ કેચિદ્બ્રાહ્મણદ્વારાહોમઃ કાર્યસ્ત્યાહુઃ સ્ત્રીશુદ્રાણાંપંચગવ્યપાનેવિકલ્પદિતિમહાગર્ભઃ ॥

હવે પંચગવ્યનો વિધિ કહે છે.—ત્રાંબાના પાત્રમાં અથવા ખાખરાના ફૂતામાં આગળ કહે-
વાય છે તે પ્રમાણે પદાર્થ મેળવવા. તે આ રીતે—રાત્રી ગાયત્રી ગોમૂત્ર આઠ ખાખા ગાયત્રીમંત્રવડે

પાત્રમાં રાખવું. ઘોળી ગાયનું ગોમય (છાણ) સોળ માપા "ગંધદ્વારં" એ મંત્રવડે પાત્રમાં રાખવું. પીળા વર્ણની ગાયનું દૂધ બાર માપા "આપ્યાયસ્ત્રં" એ મંત્રવડે પાત્રમાં રાખવું. નીલી ગાયનું દહીં દસ માપા "દધિકાવ્ણં" એ મંત્ર ભણી પાત્રમાં રાખવું. કાળી ગાયનું ઘી આઠ માપા "તેજોસિ શુક્લમસિ" એ મંત્રવડે પાત્રમાં રાખવું, અને "દેવસ્ય ત્વાં" એ મંત્ર ભણી ચાર માપા કુશોદક તે પાત્રમાં નાખી પ્રણવમંત્રવડે તેને એકરસ કરવાં. છઠાં પાંચ ચુનનો માપો લેવો. એ રીતે પંચગવ્ય કરી સાત સળીવાળા અને અગ્રસહિત એવા દર્ભવડે તેનો હોમ કરવો, તેનું અન્વાધાન આ રીતે કરવું. "દ્રાવતીતિ પૃથ્વી, દદં વિષ્ણુરિતિ વિષ્ણુ, માનસ્તોકેતિ યદ્રં, શ્વોદેવીત્પઃ, બ્રહ્મજઘ્નાનમિતિ બ્રહ્માણં વા અગ્નિ, સોમં ચ નામ્ના, ગાયત્ર્યા સૂર્ય, પ્રજાપતેતત્ત્વેતિ સમસ્તવ્યાહુતિમિર્વા પ્રજાપતિ, પ્રણવેન પ્રજાપતિ, અગ્નિ સ્વિષ્ઠકત્ત્વં ચ નામ્નેત્યેતાઃ પંચગવ્યેન અગ્નિ વાયુ સૂર્ય પ્રજાપતિ ચેતિ વા મહાવિષ્ણુ ધાજ્યેનાષ્ટાધિશતિસંસ્થાહુતિમિઃ" એ રીતે અન્વાધાન કરી તેને અનુસારે હોમ કરવો. સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ હોમ કરવો નહીં. કેઈ ગ્રંથકાર (શ્રી શૂદ્રોએ) બ્રાહ્મણદ્વારા હોમ કરાવવો. એમ કહેછે. સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ પંચગવ્ય પ્રાશન કરવું અથવા ન કરવું. એવો મહાહર્ણવ ગ્રંથમાં વિકલ્પ છે.

સ્ત્રીશૂદ્રો વિપ્રૈઃપંચગવ્યંકારયિત્વા તૂર્ણોપિવતરતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અયંપ્રાયશ્ચિત્તવિધિઃ કૃચ્છ્રન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્તેપુનકાર્યઃ કૃચ્છ્રપ્રભૃતિપુ સર્વેષામપ્રાયશ્ચિત્તેષ્વનુષ્ટેયઃ પર્વકૃચ્છ્રાચનુષ્ટાય સૂર્યાર્ણવસંવાદમહાળં વાદિકર્મવિપાકમંથોક્તં હરિવંશાદિશ્રવણાદિકર્મકુર્યાત્ તત્રગ્રુમેદિનેદેશકાલૌસંકીર્ત્યં અનેકજન્માર્જિતાનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાનમૃતવાલઘાતનિક્ષેપહરણવિપ્રરત્નાપહરણાદિજન્યદુરિતસમૂલનાશઠારાદીર્ઘાયુષ્મદ્બ્રહ્મપુત્રાદિસંતતિપ્રાસિકામો હરિવંશં શ્રોપ્યાનીત્યેકસ્યકર્તૃત્વે વંપત્યોઃકર્તૃત્વેશ્રોપ્યાચ્ચરિતસંકલ્પ ગણેશપૂજનસ્વાસ્તિવાચનનાંદીશ્રાદ્ધાનિ વિનાયકશાંતિચકૃત્વા હરિવંશશ્રવણાર્થશ્રાવયિતારં ત્વાં વૃણેશિતિ વિપ્રંવૃત્ત્વા ચત્સ્રાલંકારૈઃપૂજયેત્ વાચકંપ્રત્યહંપાયસાદિનામોજયેત્ વંપતીપ્રતિદિનંપ્રાર્યતામિત્યાદિવૈદિકૈઃસુરાસ્ત્યામિતિપૌરાણૈશ્ચમંત્રૈઃ સુક્ષ્માતાવલંકૃતો તદેકચ્ચિત્તૌશ્રવંતો તૈલતાંબૂલક્ષૌરમૈથુનલઘ્વાશયનાનિયાચત્સમાતિવર્જયંતો હવિષ્યંભુંજીયાતાં અંતેવાચકાયાગાંસુવર્ણત્રયમેકંવાસુવર્ણદક્ષિણાંદત્વા પ્રત્યવરોહમંત્રેણસહસ્રંતિલાજ્યંહુત્વા શતંવિપ્રાન્ ચતુર્વિંશતિમિથુનાનિવા પાયસેનમોજયેદિતિહરિવંશશ્રવણપ્રયોગઃ ॥

સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ બ્રાહ્મણદ્વારા પંચગવ્ય કરાવી મંત્રરહિત તેનું પ્રાશન કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં છે. આ પ્રાયશ્ચિત્તો વિધિ, કૃચ્છ્ર કરતાં એછા પ્રાયશ્ચિત્તવિધે કરવો નહીં, કૃચ્છ્ર ઇત્યાદિક સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તોમાં કરવો. એ રીતે કૃચ્છ્રાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સૂર્યાર્ણવસંવાદ તથા મહાહર્ણવ ઇત્યાદિક કર્મવિપાક ગ્રંથોમાં કહેલું હરિવંશાદિકનું અથવા ઇત્યાદિક કર્મ કરવું. હરિવંશાદિક ગ્રંથોનું શ્રવણ કરવું તે શુભ દિવસ બેઈ તે દિવસે દેશકાલનો ઉચ્ચાર કરી સકલ્પ કરવો. તે આ રીતે,—"અનેકજન્માર્જિતાનપત્યત્વમૃતાપત્યત્વાદિનિદાનમૃતવાલઘાતનિક્ષેપહરણવિપ્રરત્નાપહરણાદિજન્યદુરિતસમૂલનાશઠારાદીર્ઘાયુષ્મદ્બ્રહ્મપુત્રાદિસંતતિપ્રાસિકામો હરિવંશં શ્રોપ્યામિ," એવો સકલ્પ એક અથવા કરનારો હોય તો કરવો, અને સ્ત્રી પુરુષ બન્ને અથવા કરનારા હોય તો "શ્રોપ્યાઃ" એવો સકલ્પ કરી ગણેશપૂજન, પુણ્યાહવાચન તથા વિનાયકશાંતિ કરી હરિવંશ અથવા કરવામાટે કથા અથવા કરાવનારા બ્રાહ્મણને વરાવવો. તે આ રીતે,—"હરિવંશશ્રવણાર્થ શ્રાવયિતારં ત્વાં વૃણે," એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને વરાવી તેની વચ્ચે, અલંકારવડે પૂજ કરવી, અને વાંચનારાને નિલ પાયસ (દૂધપાક) ઇત્યાદિવડે ભોજન કરાવવું. સ્ત્રી પુરુષ બન્ને જણોએ નિલ "જાર્યતાં" ઇત્યાદિક વેદમંત્રવડે તથા "સુરાસ્ત્વાં" ઇત્યાદિક પુરાણોના મંત્રોવડે આન કરી અલંકારયુક્ત યઈ એકાગ્ર ચિત્તથી ગ્રંથનું શ્રવણ કરવું અને તેલ, તાંબૂલ, ક્ષૌર, મૈથુન, તથા પલમ ઉપર નિદ્રા કરવી એ સઘળાં ગ્રંથની સમાપ્તિ થાય ત્યાંભગી વર્ણ્ય કરવાં. અને હવિષ્ય પદાર્થનું (પત્ર ૫૮ માં) ભોજન કરવું. અંતે ગ્રંથ વાંચનારાને ગાય અને (૨૪૦) રતિ ભાર અથવા (૮૦) રતિ ભાર સુવર્ણદક્ષિણા દઈ "પ્રત્યવરોહં" એ મંત્રવડે તિલ અને ધૂતનો હલ્દર હલ્દર હોમ કરી સો બ્રાહ્મણ અથવા ચૈત્રીશ દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ૨૫ બેઠ) ને પાયસનું ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે હરિવંશ ગ્રંથના અથવાનો પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

અથવિધાનાંતરાણિ ॥ સૌવર્ણચાલકંકૃત્વાદ્યાદોલાસમન્વિતમ્ અથવાવૃષમંદચાદિપ્રોઢાહન
મેચવા મહાદ્રજપોવાપિલક્ષપદ્મૈઃશિવાર્ચનમ્ સ્વર્ણધેનુઃપ્રદાતવ્યાસવત્સાવાયથાવિધિ ધૃતકુંભપ્રદાનંવા
સંક્ષેપાદિદમીરિતમ્ અથવાપ્રત્યહંપાર્થિવલિંગપૂજાંકૃત્વા અમિલાપાદકજપસંવત્સરંકુર્યાત્ અમિલાપાદ
કસ્તોષ્રંકોસ્તુમેત્રેયં પવમપિકલાપ્રાસોદત્તપુત્રોગ્રાહ્યઃ ॥

હવે બીજાં વિધાન (સંતતિના ઉપાય) કહે છે.

“ સુવર્ણનો આગક કરી તેને પાલણીમાં બેસાડી તેનું દાન કરવું. અથવા બેલનું દાન કરવું.
અથવા શ્રાદ્ધગુનો વિશાહ કરાવેા. મહારુદ્રનો જપ, કિંવા લક્ષ કમલવડે શિવની પૂજા કરવી. અ-
થવા વાછડાસહિત 'જાપ સુવર્ણની કરી તેનું દાન કરવું. અથવા પ્રત્યક્ષ આયનું વાછડાસહિત યથાવિધિ
દાન કરવું, કિંવા ધૃત ભરેલા કુંભનું દાન કરવું. એ સક્ષેપે કહ્યું.” અથવા નિત્ય પાર્થિવ લિંગની પૂજા
કરી અભિલાષાદક સ્તોત્રનો જપ એક વર્ષપર્યંત કરવો. અભિલાષાદક સ્તોત્ર કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. તે
બેવું. એટલું કરતાં પણ સતતિ ન થાય તો દત્તક પુત્ર લેવો.

અથદત્તકગ્રાહ્યાગ્રાહ્યવિચારઃ ॥ ગ્રાહણનાંસોદરપ્રાત્પુત્રોમુરયત્વાત્પ્રથમંગ્રાહ્યઃ તદભાવેસ
ગોત્રસંપિંડોયઃકથિત્ સાપત્નપ્રાત્પુત્રોવા તદભાવેત્વસગોત્રસંપિંડોમાતુલકુલજાપિતૃષ્વસાદિકુલજઃ
તદભાવેત્વસંપિંડઃ સમાનગોત્રઃ તદભાવેત્વસંપિંડઃ પૃથક્ગોત્રોપિ અસગોત્રસંપિંડેષુ ભાગિનેયદૌહિત્રૌ
યજ્ઞ્યાં પર્વવિરુદ્ધસંયંધાપત્યાપુત્રબુદ્ધ્યનર્હોમાતુલોપિનગ્રાહ્યઃ અતપ્વસગોત્રસંપિંડેષુપ્રાતાપિતૃવ્યોવા
નગ્રાહ્યઃ વિપ્રાદીનાંયર્ણાનાંસમાનવર્ણપૃથ તત્રાપિદેશમેદપ્રયુક્તગુર્જરત્વાધ્રત્વાદિનાસમાનજાતીયપૃથ
સર્વોપિસન્નાતૃકપવગ્રાહ્યઃ તત્રાપિ જ્યેષ્ઠપુત્રોનગ્રાહ્યોનદેયઃ શૂદ્રસ્યદૌહિત્રમાગિનેયાવપિગ્રાહ્યૌ અન્મૂલં
માતૃણામેકજાતાનામેકશ્વેત્રપુત્રયાન્મથેત્ સર્વેતેતેનપુત્રેણપુત્રિણોમનુરુદ્ધવીત્ અનેનયચ્ચનેન નાપુત્રસ્ય
લોકોક્તિજાયમાનોઘૈગ્રાહ્ણજિમિર્નજવાનજાયતિત્યાદિશાસ્ત્રયોચિતસ્યાપ્રજત્યપ્રયુક્તોપસ્યનિવૃત્તિર્વિ
ધિના અસ્વીકૃતેનાપિપ્રાત્પુત્રેણપિતૃવ્યસ્યમથતીતિયોચ્યતે અતઃપુત્રસદ્દશત્વાદ્ગ્રાહ્યપુમુષ્પદિતિજાપ્યતે
મુત્યમાભવેત્સદ્દશઃ પ્રતિનિધિરિતિન્યાયાત્ નચાસ્માદેયવાક્યાદિધિવત્પ્રતિગ્રહિતિનૈવતસ્યપુત્રત્વમિ
તિશંક્યં તથાસતિઔરસદત્તકાદિદ્વદશવિધપુત્રચદેતસ્ય પક્ષીતઃપૂર્વમેયધનદ્વારિત્વિંડદત્વૌચિત્વેન
પક્ષીદુહિતરદ્યૈયપિતૃવંપ્રાત્તરત્તથા તત્સુતાગોત્રજાત્યંધુરિતિતત્કમચાપ્યે આગ્રનંતરંપ્રાત્પુત્રુત્તનિવેશાનુપ
પત્વેઃ તસાત્પક્ષીત.પૂર્વમદીયપિંદાનધનપ્રદેહેધિકારીકથિત્ત્વત્તિકામનાયાંધિધિયઃસ્વીકૃતપદ્યતથા
ધિકારીમથતિનાન્યથા તાદશકામનાયાઅભાવેતુ પિતૃકૃષ્ણાપાકરણાદિપારલૌકિકમાત્રાર્થદત્તપુત્રોન
ગ્રાહ્યઃ પ્રાત્પુત્રેણયતિસદેરિત્યેવંચચનતાત્પર્યં કચિદેશૈવેદિકવિધિધિનાપિદાતૃપ્રતીતૃસંમતિરાજપુત્ર
પાત્રનુમત્યાદિલૌકિકચાપારમાત્રેણોપનયનાદિસંસ્કારકરણમાત્રેણચ સગોત્રસંપિંડેપુત્રસ્યસિદ્ધિચ્ચહા
રોદાયતે તન્મૂલંનેપલબ્યતે સર્વાંસામેકપક્ષીનામેકાચેતુત્રિણીભવેત્ સર્વાંસ્તાસ્તેનપુત્રેણપુત્રિણ્યોમ
નુત્રપ્રવીત્ ઇતિયચનંતુ સાપત્નપુત્રસ્યાઘૃતીતસ્યાપિપુત્રત્વવિંડદાનાધિકારિત્વવિધાયકં તેનૈકસપત્ન્યાઃ
સપુત્રત્વેન્યસપત્ન્યાપુત્રોનગ્રાહ્યઃ દૌહિત્રોમાગિનેયશ્ચશૂદ્રાણાંવિહિતઃસુતઃ ગ્રાહ્ણાદિત્રયેનાસ્તિમાગિને
યઃસુતઃકચિત્ નત્રેયંકંપુત્રંદ્યાત્પ્રતિષ્ઠાદેતિનજ્યેષ્ઠપુત્રંદ્યાદિતિઅઔરસાનેકપુત્રેણપુત્રદાનંકાર્ય
મિતિવિધીયતે તેનપૂર્વદત્તકોઘૃતીતઃ તતઃઔરસોજાતસ્તાદશાનેકપુત્રેણદત્તકપ્રકલઔરસોવાનદેયઃ
મથયથાશ્રિયાપત્યનુજ્ઞાયાપુત્રોઘૃતીતવ્યોદાતવ્યશ્ચ મર્ત્રનુજ્ઞામાયેતુનગ્રાહ્યોનદેયઃ પર્વવિધિયપિશ્રિયા
ત્વયાપુત્ર.સ્વીકાર્યિતિઉક્ત્યા અર્તરિમૃતેગ્રાહ્યઃ સ્પષ્ટમીદશાનુજ્ઞામાવેમર્ત્વજીવનદશાયાંતન્મરણોત્તરમાત્
મુગ્ધાદા પુત્રસ્વીકારવિપયકમર્ત્રમિપ્રાપ્યંશતયત્યાપિગ્રાહ્યિતિસર્વેસંમતં યતદુમયવિધમર્ત્રનુજ્ઞામાવેપિ
તત્ત્વજ્ઞાત્રાશ્રિત્યકામ્યયતાદિધર્મોચરણઇવપુત્રપ્રતિગ્રહેપિ નાપુત્રસ્યલોકોસ્તીત્યાદિસામાન્યશાસ્ત્રાદેવ
વિધયાયાઅધિકારઃ નર્હાપુત્રંદ્યાત્પ્રતિષ્ઠાદાદ્યાન્યમર્ત્રનુજ્ઞાનાદિતિવસિષ્ઠવાક્યંતુમર્ત્રનુજ્ઞારહિતાંપ્ર
તિપુત્રપ્રતિપ્રદામ્યનુજ્ઞાપરં નતુપુત્રપ્રતિગ્રહનિવેષપરં શાસ્ત્રપ્રાસનિવેધાયોગાત્ અતસ્તાદશશ્રિયાઃ પુત્રપ્ર
તિપ્રદપ્રતિયંધેનૃત્તિલોપિંડવિષ્ટેદાદિકુવંશપ્રકમાગમવતિ યોગ્રાહ્ણજ્યઘૃતાંનુપ્રતિકૂલંસમાચરેત્
પિરમુનાંતુરર્માણાંન્યાદિતિશાસ્ત્રાદિતિર્કાંસ્તુમેવિસ્તરઃ સ્ત્રીમિઃપુત્રસ્વીકારે યતાદિવદ્ધિપ્રઘાપહોમાદિ
કંકાર્યપરંદ્રેણાતિ વિપ્રઃશૂદ્રદક્ષિણામાદાયર્વેદિકમર્ત્રસંપ્રદીયહોમાદિકરોતિતત્રશૂદ્રઃપુણ્યફલમાગમ

વતિ કિંતુવિપ્રસ્યેવપ્રત્યવાયઃ પુત્રપ્રતિગૃહ્યગૃહીત્રાજાતકર્માધાશ્ચઢાધાવાસંસ્કારાઃકાર્યાદિતિમુખ્યઃપક્ષઃ
અસંભવેસગોત્રસર્પિઢેપુરુતોપનયનોપિવિવાહિતોપિવાદ્ત્વકોમવતિ અસંજાતપુત્રપ્વવિવાહિતોગ્રાહ્ય
ઈતિમેમાતિ અસર્પિઢસગોત્રેપુરુતોપનયનપવેત્યપિનાતિ મિત્રગોત્રસ્તુઅરુતોપનયનપવગ્રાહ્યઃ કેચિત્તુ
રુતોપનયનોપિમિત્રગોત્રોગ્રાહ્યત્વાદ્ઃ ઇતિગ્રાહ્યાગ્રાહ્યવિવેકઃ ॥

હવે દત્તક પુત્ર કયો લેવાય અને કયો ન લેવાય તેનો નિર્ણય કહે છે.

સગા ભાઈનો પુત્ર ગ્રાહ્યછોને મુખ્ય છે માટે પ્રથમ તેજ લેવો. તે ન મળે તો પોતાનો સ-
ગોત્ર (એક ગોત્રવાળો) સર્પિઢ એવો (સાત પેઢેહીમાંનો) જે કોઈ હોય તે લેવો, અથવા સાવકા
ભાઈનો પુત્ર લેવો. તેમાંથી ન મળે તો જુદા ગોત્રમાંનો સર્પિઢ એવો મામાના કુળમાંનો અથવા
દ્વૈધના કુળમાંનો લેવો. તે ન મળે તો અસર્પિઢ (સાત પેઢેહી ઉપરનો) સમાન ગોત્ર (એક ગોત્ર-
વાળો) લેવો તેવો ન મળે તો અસર્પિઢ એવો જુદા ગોત્રનો લેવો. જુદા ગોત્રમાંના છતાં સર્પિઢ એવા
ભાગિનેય (બહેનનો પુત્ર) અને દૌહિત્ર (પુત્રીનો પુત્ર) દત્તક લેવા નહિ. વિરૂદ્ધ સર્પિઢ થાય છે
માટે પુત્રપુત્રિ કરવાને અયોગ્ય એવા મામાને પણ દત્તક લેવો નહિ, અને એજ કારણ માટે સગોત્ર
છતાં સર્પિઢ જે પોતાનો ભાઈ અથવા કાકો તેને પણ લેવા નહિ. ગ્રાહ્યપુ ઇત્યાદિકોએ પોતપોતાના
સમાન વર્ણવાળોજ લેવો. તેમાં પણ દેશભેદવડે શુરૂરત્વ, આંધ્રત્વ (તૈલગત્વ) ઇત્યાદિકવડે સમાન
(તુલ્ય) જાતિનેજ લેવો. કોઈ પણ દત્તક લેવો તે જેને ભાઈ હોય એવાને લેવો. તેમાં પણ સર્વ
કરતાં વડીલ પુત્ર લેવો નહિ, અને દેવો નહિ. શુદ્રોએ પોતાની દીકરીને પુત્ર અને બહેનનો પુત્ર
પણ દત્તક લેવો. તેમાં મૂળવચન,—“ સહોદર (સગા) ભાઈઓમાં જે એક ભાઈને પુત્ર થયો તો
તે પુત્રવડે સર્વે ભ્રાતા પુત્રવાળા થાય છે એમ મનુ કહે છે.” એ વચનવડે, “ પુત્રરહિતને સ્વર્ગ-
લોક નથી,” “ ઉત્પત્ત થયેલો ગ્રાહ્યપુ ત્રણ ઋણવડે (દેવ, ઋષિ અને પિતૃ ઋણવડે) યુક્ત છે.”
ઇત્યાદિક શાસ્ત્રે કહેલા જે કાકાને અપુત્રત્વપણાથી થતા દોષ તેઓની નિવૃત્તિ, વિવિપૂર્વક ભાઈનો
પુત્ર ન લીધા છતાં પણ તેજ પુત્રવડે થાયછે, એ હેતુથી તે (ભાઈનો પુત્ર) પુત્ર પ્રમાણેજ છે
માટે લેવા યોગ્ય જે દત્તપુત્ર તેમાં એ મુખ્ય છે, એમ જાણવું; કારણ, મુખ્ય ન હોય તો તે
ઠેકાણે તેના સરખો થીજે લેવો, એવો ન્યાય છે. વિવિપૂર્વક લીધા વિના એજ વાક્ય ઉપરથી તે
ભાઈનો પુત્ર પોતાનો પણ પુત્ર છે એમ માનવું નહિ. પુત્ર છે એમ માને તો ઔરસ, દત્તક ઇત્યા-
દિક જે બાર પ્રકારના પુત્ર તે પ્રમાણે આ સહોદર ભાઈના પુત્રને સ્ત્રી કરતાં પ્રથમજ દ્રવ્ય
લેવું, પિંડ દેવો એ અધિકાર હોવાથી “ સ્ત્રી, કન્યા, માતા, પિતા, ભાઈ, ભાઈનો પુત્ર, ગોત્રજ
અને બંધુ (મામા, દ્વૈધ, અને માસીના પુત્ર),” એઓમાંથી પ્રથમનો ન છતાં ખીજે એમ કેમ
કહ્યો છે તે વાક્યમાં ભાઈ પછી ભાઈના પુત્રનું જે ગ્રહણ કરીયું તેની યોગ્ય યોજના થયે નહિ. માટે
સ્ત્રી કરતાં પ્રથમ, મને પિંડ દેવો અને મહાકે દ્રવ્ય લેવું તેમાં કોઈ અધિકારી જોઈયે એવી ઇચ્છા-
વડે વિવિપૂર્વક કીધેલો તેજ પિંડદાન અને દ્રવ્યગ્રહણમાં અવિકારી થાય છે, વિવિપૂર્વક કીધા વિના
અધિકારી થતો નથી. તેમજ એવી ઇચ્છા ન હોય તો પિતૃઋણનું ફરીકરણ ઇત્યાદિક પરલોકસંબંધી
કૃત્યમાટે દત્તક લેવો નહિ, કારણ ભાઈના પુત્રવડેજ પિતૃઋણની નિવૃત્તિ થાય છે, એવો આ વચ-
નનો અભિપ્રાય જાણવો. કેટલાએક દેશોમાં વૈદિક વિધિવિના પણ પુત્ર આપનારા અને લેનારાના
સંમતિ તથા રાજપુત્ર ઇત્યાદિકની સંમતિ આદિ લૌકિક બ્વહારવડે ગાયવા કેવળ મૌંજ ઇત્યાદિક
સંસ્કાર કરવાથી સગોત્ર છતાં સર્પિઢ એવો જે પુત્ર તેને પોતાનો પુત્ર એમ માની સઘળો વ્યવહાર
ચાલે છે એવો આચાર એવામાં આવે છે, પરંતુ તેમાં પ્રમાણ મળતું નથી. “ એક પુત્રપની અનેક
સ્ત્રીઓ છતાં તેઓમાંથી જે એક સ્ત્રીને પુત્ર થયો તો તે એક પુત્રવડે સઘળી સ્ત્રીઓ પુત્રવાળી
થાય છે એમ મનુ કહે છે,” એવું જે વચન તે તો શોકનો પુત્ર જે વિવિપૂર્વક લીધેલો ન હોય તો
પણ તેને પણ પુત્રપણું અને પિંડ દેવો ઇત્યાદિકવિષે અધિકાર ઉત્પત્ત કરનાર છે, તેથી એ સિદ્ધ
થાયછે કે એક શોકને પુત્ર હોય તો બીજાએ દત્તક લેવો નહિ. “ દીકરીનો પુત્ર, અને બહેનનો
પુત્ર, એ શુદ્રોએ દત્તક લેવા, ગ્રાહ્યપુ, ક્ષત્રિય. અને વૈશ્યોએ બહેનનો પુત્ર ક્યારે પણ દત્તક લેવો
નહી.” “ એક પુત્ર હોય તો તે અવશ્ય દત્તક કરી દેવો નહી અને લેનારાએ લેવો નહીં એમ છે,
અને જ્યેષ્ઠપુત્ર પણ દત્તક દેવો નહીં,” આ ઠેકાણે જેના ઔરસ (પોતાની સ્ત્રીમાં ઉત્પત્ત થયેલા)

પુત્ર અનેક હોય તેણે દત્તકપુત્ર દેવો એવો વિધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પ્રથમ દત્તકપુત્ર લીધા પછી
 ઔરસ પુત્ર થાય એવે પ્રકારે અનેક પુત્ર હોય તથાપિ એક દત્તક કિંવા એક ઔરસ પુત્ર દેવો નહીં,
 જેના પત્ની વિધવાન હોય એવી સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા લઈ પુત્ર લેવો અને દેવો. પતિની આજ્ઞા ન
 હોય તો લેવો નહીં અને દેવો નહીં. એ રીતે વિધવા સ્ત્રીએ પણ, ‘તું દત્તક લેવે’ એ રીતે પતિ આજ્ઞા
 આપી મરણ પામ્યો હોય તો લેવો. ‘તું પુત્ર લેવે’ એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા ન છતાં પણ, પતિ શ્વસતાં
 અથવા પતિ મરણ પામ્યા પછી પ્રામાણિક પુરૂષના મુખથી ‘દત્તક પુત્ર લેવો’ એ રીતનો પતિનો
 અભિપ્રાય જાણનારી સ્ત્રીએ પણ દત્તક પુત્ર લેવો એ સર્વસંમત છે. આ ઉપર કહેલી બેમાંથી એક
 પણ આજ્ઞા ન હોય તથાપિ નિલયત અને કામ્યવત ઇલાદિક ધર્મ આચરણવિષે જેમ તે તે શાસ્ત્ર-
 વરે અધિકાર છે તેમ દત્તક પુત્ર લેવાવિષે પણ, “અપુત્રને સ્વર્ગલોક નથી,” ઇલાદિક સામાન્ય
 શાસ્ત્રયકીજ વિધવા સ્ત્રીને અધિકાર છે. “પતિની આજ્ઞા વિના સ્ત્રીએ પુત્ર દેવો નહીં, અથવા લેવો
 નહીં,” એવું જે વસિષ્ઠવાક્ય છે તે તો, જે સ્ત્રીને પતિની આજ્ઞા નથી તે સ્ત્રી દત્તક પુત્ર ન લે તો
 પણ તેની મરણ એ રીતે પુત્ર ન લેવામાં સંમતિ માત્ર આપેછે; પણ સર્વથા સ્ત્રીએ પુત્ર લેવોજ
 નહીં એવો નિરેધ કહેતું નથી. કારણ, શાસ્ત્રસિદ્ધ અર્થનો નિરેધ સંભવતો નથી. માટે દત્તક પુત્રને
 ગ્રહણ કરતી સ્ત્રીએ દત્તપુત્ર લેવામાં પ્રતિબંધ (બરચણ) કરનારાઓ; વૃત્તિ (ઉપજીવિકા)
 નો લોપ, અને પિંડનો વિચ્છેદ (નાશ) ઇલાદિકના દર્ત્તાં બની નરકના અધિકારી થાય છે. કારણ,
 “બ્રાહ્મણની વૃત્તિમાં જે વિદ્ધ કરે છે તે વિદ્યા ભક્ષણ કરનારા એવા કૃમિ (કીડા)માં ઉત્પન્ન થાય
 છે,” એવું શાસ્ત્ર છે; એ રીતે કૌસ્તુભ ગ્રંથમાં વિસ્તાર કરેલો છે.—સ્ત્રીએ દત્તક પુત્ર લેતી વખતે
 હોમ ઇલાદિક કરવા તે ત્રતાદિક ગ્રમાણે બ્રાહ્મણદ્વારા કરાવવો. શુદ્ધે પણ એજ રીતે કરવું. જે બ્રા-
 હ્મણ શુદ્ધ પાણેથી દક્ષિણા લઈ વેદમંત્રવરે તેનાં હોમ ઇલાદિક કર્મ કરે તો તે કર્મમાં શુદ્ધને પુણ્ય-
 કૃણની પ્રાપ્તિ થાયછે, અને બ્રાહ્મણનેજ માત્ર દોષ થાય છે. દત્તક પુત્ર લઈ, લેનારાએ (તે પુત્રના)
 જાતકર્મ ઇલાદિક અથવા ઔષ્ઠ ઇલાદિક સંસ્કાર કરવા, એ મુખ્ય પક્ષ છે. તેમ સંભવ ન હોય તો
 સગોત્ર અને સપિંડમાંથી જેને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયેલો હોય તે અથવા વિવાહ થયેલો હોય તે
 પણ દત્તક પુત્ર થાય છે. વિવાહિત હોય તો પણ જેને પુત્ર થયો ન હોય તેજ દત્તક લેવો, એમ
 મને ભાગે છે. અચર્યક એવા સગોત્રમધ્યે દત્તક લેવો તે જેને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયો હોય તેજ
 લેવો, એમ પણ ભાગે છે. ભિન્ન ગોત્રમાંનો દત્તક લેવો હોય તો યજ્ઞોપવીત વિનાનોજ લેવો. કોઈ
 ગ્રંથકાર તો, ભિન્ન ગોત્ર એવો જેને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયેલો હોય તે પણ લેવો, એમ કહે છે.
 એ ગ્રમાણે કયો દત્તક લેવો અને કયો ન લેવો તેના નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અપક્રમચેદિનાંપુત્રપ્રતિગ્રહપ્રયોગઃ ॥ પૂર્વેશુઃકૃતોપવાસઃપવિત્રપણિઃપ્રાણાનાયમ્યદેશકા
 લૌસંકીર્ત્ય મમાપ્રજસ્યપ્રયુક્તપૈતુકક્રળાપાકરણપુંનામનરકત્રાણદ્વારા ધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે શૌનકોક્ત
 વિધિનાપુત્રપ્રતિગ્રહકરિષ્યે તદંગત્યેનસ્વસ્તિયાચનમાચાર્યવરણંવિષ્ણુપૂજનમગ્રદાનંચકરિષ્યે આચાર્યમ
 ઘુપકર્તેત્રિષ્ણુંસંપૂજ્ય બ્રાહ્મણાદિભોજનસંકલ્પયેત્ આચાર્યઃ યજમાનાનુમયાપુત્રપ્રતિગ્રહાંગત્વેનવિહિતં
 હોમકરિષ્યે હતિસંકલ્પ્ય અગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યચતુર્ણાંઆજ્યેનેત્યંતેસરુદ્રાંસૂર્યોસાવિત્રીંપદ્મારંચરુણાંઅગ્નિવાયું
 સૂર્યપ્રજાવતિચાર્જ્યેન શોષેનસ્વિષ્ટદૃઢમિત્યાદિઅન્વાધાય અષ્ટાવિદાતિમુદ્રીસ્તુર્ણાંનિરુપ્યતથૈવપ્રોહ્યાજ્યો
 ત્પયનાંતકુર્વાત્ દાતારંગત્યાપનસંપુત્રંદેહીતિયાચયેત્ દાતાદેશકાલૌસંકીર્ત્યધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેપુત્રદાનં
 કરિષ્યે હતિસંકલ્પ્ય ગણપતિપૂજનાંતેપ્રતિગ્રહીતારંગયાશપત્યાસંપૂજ્ય ચેયજ્ઞેનેતિપંચાનાંનામાનેદિદ્યોમા
 નયોયિન્ધેદ્યાસ્ત્રિષ્ટપ્ પંચમ્યનુષ્ટપ્ પુત્રદાનેધિનિયોગઃ ચેયજ્ઞેનેતિક્રતુપંચકાંતેદમંપુત્રંતચપૈતુકક્રળાપાક
 રણપુંનામનરકત્રાણસિદ્ધયર્થે આત્મનઃધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેનુમ્યમહંસંપ્રદેનમમ પ્રતિશૃક્ષાતુપુત્રંમવાન્
 પ્રતિગ્રહીતૃદ્વેજલંસિપેત્ પ્રદીતાદેવસ્યેતિહસ્તદ્યેપ્રતિશૃક્ષા સ્વાંકેઽપવેદય અંગાદંગાત્સંમયસીતિમંમે
 નમૂર્પનિરિત્રેત્ યજ્ઞઃકુન્દલાપલંકુરંગીતયાધૈઃસ્વસ્તિમંત્રૈશ્ચસ્યગ્રહમાનીય પાદોપશાલ્યાચમ્યાચાર્યંદક્ષિણ
 ામ્યર્ચ્યંદક્ષિણેમાયોત્સંગેપુત્રસ્ત્યુપવિશેત્ આચાર્યોર્બર્હિરાસાદનાચાજ્યમાર્ગાંતિચહમયદાય યસ્ત્વાહદે
 નેદ્યોતોત્રયોપતુશુતોગ્નિષ્ટ્રિષ્ટપ્ પુત્રપ્રતિગ્રહાંગહોમેનિનિયોગઃ યસ્ત્વાહદેતિક્રતુચેનૈકમેવાવદાનંજુહ
 ગત્ યજમાનોપયજ્ઞનમમ નુમ્યમપ્રેરપંચગ્રહંસૂર્યોમાવિત્રીંમૂર્યોસાવિત્ર્યનુષ્ટપ્ નુમ્યં સૂર્યોસાવિત્ર્યા
 ૧૦ તોમોદદિતિપંચાનાં સૂર્યોમાવિત્રીંમૂર્યોસાવિત્રીં અનુષ્ટપો જગતીત્રિષ્ટપ્નુષ્ટપ્તોમો પંચસ્વપિ સૂર્યા

સાવિત્ર્યાદ્દં ૦ એવંસત્ત્વવાંદુતીર્હુત્વાજ્યંચસત્સમસ્ત્યાહતિર્મિહુત્વાસ્વિષ્ટકૃદાદિસમાપ્યાચાર્યાયધેનુંદ
ત્વાવિપ્રાન્મોજયેત્ ॥

હવે ઋગ્વેદીઓને દત્તક પુત્ર લેવાનો પ્રયોગ કહે છે.

પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે નિવૃત્ત્ય ક્રીડા પછી હાથમાં દર્ભપવિત્ર ધારણ કરી
આચમન, ગ્રાણ્યાચમ ઇલાદિક કરી દેશકાલનો ઉચ્ચાર કરી “મમાપ્રજત્વમયુકપૈતૃકઋણાપાકરણપુ-
ષ્પામનરકષાણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે શૌનકોક્તવિધિના પુત્રપ્રતિપ્રદં કરિષ્યે ॥ તદંગત્વેન સ્વ-
સ્તિવાચનમાચાર્યવરણંવિષ્ણુપૂજનમન્નદાનં ચ કરિષ્યે.” એવા સંકલ્પ કરી આચાર્યની મધુપર્કવટે
પૂજા ક્રીડા પછી વિષ્ણુની પૂજા કરી ગ્રાણ્યાદિકાના લોભનનો સંકલ્પ કરવો. પછી આચાર્ય, “યજ-
માનાનુજ્ઞયા પુત્રપ્રતિપ્રદાંગત્વેન વિહિતં હોમં કરિષ્યે” એવા સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન કરવું. પછી
“ચક્ષુષીઆજ્યેનેત્યંતે સરુદશિ સૂર્યાસાવિર્ચી પદ્મારં ચરુણા અગ્નિં વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચાજ્યેન
શેષેણ સ્વિષ્ટકૃત્તિત્યાદિ,” એ રીતે અન્નવાધાન કરી અહ્વાનીશ મુઠી ચોખા મંત્ર બોલ્યા વિના પાત્રમાં
નાખી તેનું મંત્રવિના પ્રોક્ષણ કરી આન્નયોત્પવન (ઘી મુદ્દ કરવું) પર્યંત કર્મ કરવું. ભાર પછી દાતાને
સમીપે જઈ ‘આને પુત્ર દે’ એવી પાચના કરવી. દાતાએ દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે
પુત્રદાનં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી ગણપતિપૂજન થયા પછી પુત્ર લેનારાનું યથાશક્તિ પૂજન
કરી પુત્રનું દાન કરવું. તે આ રીતે,—“યેયજ્ઞેનેતિપંચાનાંનામાનેદિદ્યોમાનયોચિથ્વેદેવાસ્વિષ્ટપ પંચ-
મ્યનુષ્ટપ પુત્રદાને વિનિયોગઃ ॥ યેયજ્ઞેન ૦” એ પાંચ મંત્ર કલા પછી, હમં પુત્રં તથ પૈતૃકઋણાપાકરણપુ-
ષ્પામનરકષાણસિદ્ધ્યર્થં આત્મનઃ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં તુમ્યમહં સંપ્રદદે ન મમ । પ્રતિગૃહ્ણાતુ પુત્રં ભવાન્”
એવું વાક્ય કહી પુત્ર લેનારાના હાથમાં સંકલ્પનું જળ આપવું. અને પુત્રનું દાન લેનારાએ “દેવસ્ય
ત્વાં” એ મંત્ર કહી પુત્રને બે હાથવટી લઈ પોતાના ખોળા ઉપર બેસાડી “અંગાદંગાત્ સંમ-
વલિન્” એ મંત્ર કહી બાળકનું મસ્તક સુંધવું. પછી વસ્ત્ર, કુંડલ ઇલાદિક સુરોભિત એવા બાળકને
ગાજતે, વાજતે અને મંત્રોનો ઉચ્ચાર કરતે પોતાને ઘેર લાવી પગ ઘોઈ આચમન કરી આચાર્યની
જમણીમેર પોતે બેસવું, અને પોતાની જમણીમેર બેઠેલી સ્ત્રીના ખોળામાં પુત્રને બેસાડવો. પછી
આચાર્ય બહિર્ન બે આસાદન (અગ્નિની ચોમેર બિછાવવું) ત્યાં થકી તે આન્નયભાગપર્યંત કર્મ
કર્તા પછી અગ્નિ લઈ તેના હોમ કરવો, તેના વિધિ—“યસ્ત્વાહદેતિ દ્વયોરાત્રેયો વલુશ્ચુતોન્નિષ્કિષ્ટપ ॥
પુત્રપ્રતિપ્રદાંગહોમે વિનિયોગઃ ॥ યસ્ત્વાહદાં ૦” એ બે મંત્ર લાલી એકજ આહુતિ હોમવી. યજ્ઞમાને
“અગ્નયદ્દં ન મમ,” એ રીતે ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો. પછી “તુમ્યમગ્રે પર્યવહન્સૂર્યાસાવિર્ચી સૂર્યા-
સાવિર્યનુષ્ટપ ॥ ૐતુમ્યમગ્રે ॥ સૂર્યાસાવિર્યાદ્દં ન મમ ॥ સોમોદ્દદતિ પંચાનાં સૂર્યાસાવિર્ચી
સૂર્યાસાવિર્ચી અનુષ્ટમૌ જગતી નિષ્કવનુષ્ટપ ॥ ૐસોમોદ્દત્” એ પાંચ મંત્રવડે પાંચ આહુતિ હોમવી
અને પાંચ આહુતિને “સૂર્યાસાવિર્યાદ્દં ન મમ” એ રીતે ત્યાગનો ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે ચરુની
સાત આહુતિ હોમ કરી છૂટી છૂટી અને મળેલી એવી આહુતિમંત્રવડે (ૐ મૂઃ સ્વાહા । ૐ મુઃ
સ્વાં । ૐ સ્વઃ સ્વાં । ૐ મૂર્મુઃસ્વઃ સ્વાં) ધૃતાહુતિનો હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત્ત ઇલાદિક હોમની
શમાપિ કરી આચાર્યને ગેદાન દઈ ગ્રાણ્યોને લોભન કરાવવું.

અથયજુર્વેદિનાંબૌધાયનોત્કરીત્યાપ્રયોગઃ ॥ તત્રરાત્રઃશિષ્ઠાનાંયજુનાંચાનુમતિલભ્વા
સંકલ્પાદિઆચાર્યપૂજાંતિપ્રાગ્વત્કુર્યાત્ ગ્રાહણમોજનસંકલ્પાંતેઆચાર્યોદેવયજનોહેંચનાદિઆપ્રણીતા
ભ્યઃકુર્યાત્ પ્રહીતાદાતુઃસમક્ષંગત્વાપુત્રમેદેહીતિસ્યમેવમિશેત્ દાતાદદામીત્યાદ દાતુઃસંકલ્પાદિપુત્રદા
નાંતિપૂર્વવત્ પ્રહીતાધર્મીયત્વાગૃહ્ણામિસંતત્યૈત્વાગૃહ્ણામીતિપરિગૃહ્યૈનંપુત્રંવચ્ચકુંડલાંગુલીયકૈરલંકુર્યાત્
આચાર્યઃકુશમયંવર્ધિઃપાલાશમયમિર્મચસંપાદ્યપરિધાનપ્રમૃતિઅસિમુલંકૃત્વાચરુશ્રપણાસાદનાંતે પૂર્વા
ગહોમંશ્વત્યા યસ્ત્વાહદાફીરિણેતિપુરોવાપ્યામુક્તવાયસૈત્વંસુકૃતેશ્તિયાજ્યયાદુત્વાચ્ચસત્સમસ્ત્યાહતી
ર્હુત્વાસ્વિષ્ટકૃદાદિકુર્યાત્ આચાર્યયદક્ષિણાવચ્ચકુંડલાંગુલીયકંદદાદિતિ ॥

હવે યજુર્વેદીઓનો બૌધાયનના કલા પ્રમાણે પ્રયોગ કહે છે.

દત્તક પુત્ર લેવાવિષે રાત્ર, માન્યજન, અને બાંધવોની સંમતિ લઈ સંકલ્પથકી આરંભ કરી
આચાર્યપૂજનપર્યંત કર્મ પ્રથમની પેઠે કરવું. ફરી ગ્રાણ્યલોભનનો સંકલ્પ થયા પછી આચાર્ય

દેવયજન સ્વડિલસંસ્કાર ઇત્યાદિયજી તે પ્રણીતાપાત્રપર્યંત કર્મ કરવું. પછી પુત્ર લેનારાએ પ્રલક્ષ પોતેજ દાતાની પાસે જઈ ‘મને પુત્ર દે’ એમ યાચના કરવી. પછી દાતાએ ‘આપુંહું’ એમ કહેવું. દાતાએ સંકલ્પયજી તે પુત્રદાનપર્યંત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પુત્ર લેનારાએ “ધર્મીય ત્વા ગૃહામિ સંતત્યે ત્વા ગૃહામિ” એ મંત્ર ભણી પુત્રને હાથમાં લઈ તેને વસ્ત્ર, કુંડલ, અને અંશુલી ઇત્યાદિ અલંકારોવડે ભૂષિત કરવો. પછી આચાર્ય દર્શના બહિઃ અને ખાખરાના સમિધના ઇંધ્ર સંપાદન કરી પાત્રાસાદન ઇત્યાદિક ચક્રી તે અગ્નિમુખ કરી ચર બિદ્ધ કરી આસાદનપર્યંત કર્મ થયાપછી પૂર્વાંગ હોમ કરી “યસ્વાહવાદાકીરિણાં” એ પુરોહવાક્ય નામનો મંત્ર કહી “યસ્મે ત્વં સુહૃતે ॥” એ યાજ્ઞ્યમંત્રવડે હોમ કરી છૂટી અને મળેલી વ્યાહૃતિ મંત્રવડે હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત ઇત્યાદિ કર્મ કરવું. પછી આચાર્યને દક્ષિણા, વસ્ત્ર, કુંડલ અને અંશુલી ઇત્યાદિ દેવું.

પરગોત્રોત્પદ્ધત્તકસ્યોપનયનમાત્રેપાલકગોત્રેણકૃતે ઉપનયનોત્તરંપ્રતિગ્રહેવાદત્તકેનામિવાદનશ્રાદ્ધાદિકર્મસુગોત્રઘયોચાર્યઃકાર્યઃ શૂડાદિસંસ્કારેપાલકેનકૃતેપાલકૈકગો ગ્રપ્થવિયાહેતુસર્વેદત્તકેનજનકપાલકયોરુભયોરપિપિત્રોગોત્રપ્રચરસંવંધિનીકન્યાવર્જનીયા નાત્રસાતપુરુષપાંચપુરુષમિત્યેવંપુરુષનિયમ ઉપલભ્યતે સાપિંડ્યંતુજનકગોત્રેણોપનયનેજનકપિતૃમાત્રોકુલેસાત્રપુરુષપાંચપુરુષં પ્રહીત્માતૃપિતૃકુલે ત્રિપુરુષં પ્રહીત્ગોત્રેણોપનયનમાત્રેકૃતેઉમયત્રપાંચપુરુષંપિતૃકુલેમાતૃકુલેત્રિપુરુષં જાતકર્માદ્યુપનયનાંતસંસ્કારેપ્રહીત્કૃતેપ્રહીત્કુલેસાતપુરુષં માતૃતઃપંચપુરુષં અતોન્યૂનંજનકકુલેકલ્પ્યં કૈચિત્તુદત્તકપ્રવેશોકુલદ્વયેપિસર્વથાન્યૂનમેવસાપિંડ્યસિત્યાહઃ; एवंदत्तकसंततैरपिसापिंड्यंहेयं दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रंसपिंडानामेकाहमाशौचं उपनीतदत्तकमरणादौपालकसपिंडानांદશાहादीतिनीलकंठीयेदत्तकनिर्णये एवं दत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतौत्रिरात्रंपूर्वापरसपिंडानामरणेएकाहं पित्रोरौर्ध्वदेहिककरणेतुकर्मा गंदशाहमेव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जन्ममरणयोःसपिंडानामेकाहः सगोत्रसपिंडेदत्तીकृतेतुसर्वेषांदशरात्रमेव पत्नीदुहित्रादिसर्वेपिदत्तकपयपितृधनभागीभवति दत्तकप्रहणोत्तरमौरसेजातेदत्तकश्चतुर्थांशभागीनसमभागी कૈચિત્પ્રતિપ્રહીત્રાજાતાદ્યુપનયનાંતસંસ્કારેવિધાનેચકૃતેઔરસસમાનાંશભાગિત્વં સંસ્કારમાત્રકરણેવિધાનાભાવેવિવાહમાત્રલામોનાન્યધનલાભઃ કતિપયસંસ્કારકરણેચતુર્થાંશલાભસ્ત્યાહઃ; દત્તકસત્ત્વેપ્યૌરસસ્યૈવપિત્રોઃપિંડદાનેધિકારઃ જનકસ્યપિંડદાનાભાવેદત્તોજનકપાલકયોરુભયોરપિત્રાઔર્કુર્માતૃ ધનંચોમયોર્દ્વીકીયાદિતિનીલકંઠીયે एवंदत्तकन्यायाअपिस्वीकारउक्तविधिनाकार्यः तत्रपरगोत्रोपपन्नायाप्रहणेविवाहेगोत्रद्वयजर्जनमागवत् पुत्रपत्नयोरभावेदत्तकन्यैवपितृधनभागीनी इति दत्तोपयो गिसर्वनिर्णयः ॥

પરગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા દત્તકને પરગોત્રવાળા પાલન કર્તાએ કેવળ ઔશ (યજ્ઞોપવીત) માત્ર કરેલી હોય, અથવા ઉપવીત થયા પછી દત્તક લીધેા હોય તો દત્તકે નમસ્કાર, શ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક કર્મ-વિશે અને ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. ચોલ ઇત્યાદિક સરકાર પાલક પિતાએ કરેલા હોય તો પાલક પિતાના ગોત્રનોજ ઉચ્ચાર કરવો. વિવાહ કરવાનિયે તો સર્વ દત્તકોએ જનક પિતા અને પાલક પિતા એ બંનેનાં ગોત્ર તથા પ્રચરસપથી કન્યા વર્ણ્ય કરવી. અને એ વિષયમાં-સાત પુરૂષ કે પાંચ પુરૂષ વર્ણ્ય કરવા એ રીતનો પુરૂષનો નિયમ કોઈ ગ્રંથમાં દેખાતો નથી. દત્તકનું સાપિંડ્ય તો, જનકગોત્ર-વાળાએ ઉપવીત કરેલું હોય તો જનક પિતા અને માતાનાં કુલમાં કેમથી સાત પુરૂષ અને પાંચ પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય માનવું. અને દત્તક લેનારા માતા, પિતાના કુલમાં ત્રણ પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય ભણવું, પરગોત્રવાળા દત્તક લેનારાએ દત્તકને માત્ર યજ્ઞોપવીત કરેલું હોય તો જનક અને પાલક બન્ને પિતાના કુલમાં પાંચ પુરૂષ અને બન્ને માતાનાં કુલમાં ત્રણ પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય ભણવું. દત્તક લેનારાએ ભત્તકર્મચક્રી ઔશપર્યંત સંસ્કાર કર્યા હોય તો પાલક પિતાના કુલમાં સાત પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય, માતૃકુલમાં પાંચ પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય, અને જનક પિતાના કુલમાં તે કરતાં ઓછું સાપિંડ્ય માનવું. કોઈ ગ્રંથકાર તો, દત્તક લેવાયો એટલે બન્ને કુલમાં સર્વથા ઓછુંજ સાપિંડ્ય માનવું. એમ કહે છે. એ પ્રમાણે દત્તકની સંતતિયું પણ સાપિંડ્ય ભણવું. દત્તક પુત્ર મૃત થયા છતાં જનક અને પાલક એ બન્ને માતાપિતાએ ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવું. અને બન્ને સપિંડોએ એક દિવસ આશૌચ પાળવું. ઉપવીત થયેલા દત્તકનું મરણ થાય તો પાલક પિતા અને તેના સપિંડ એમણે દશાહાદિક આશૌચ પાળવું એમ નીલકંઠના દત્તક નિર્ણયમાં કહ્યું છે. એ રીતે જનક અથવા પાલક માતાપિતા

મૃત થાય તો દત્તકે ત્રિરાત્ર આશૌચ પાળવું. અને બન્ને સર્પિઠમાંથી મૃત થાય તો એક દિવસ આશૌચ પાળવું. માતા પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરવી હોય તો કર્મના અગસમાંથી આશૌચ દસ દિવસજ પાળવું. દત્તકના પુત્ર અને પોતારા ઇલાદિકના જન્મ મરણનું આશૌચ સર્પિઠાએ એક દિવસ પાળવું. સગોત્ર છતાં સર્પિઠ એવો દત્તક હોય તો સઘળાઓએ દશ દિવસજ આશૌચ પાળવું. સ્ત્રી, કન્યા ઇલાદિક હોય તો પણ પિતાના દ્રવ્યનો વારસ દત્તક પુત્રજ થાય છે. દત્તક લીધા પછી ઔરસ પુત્ર તો દત્તક ચોથા ભાગનો વારસુ થાય છે, સરખા ભાગનો વારસુ થતો નથી. કેાઈ ગ્રંથકાર તો, જાતકર્મથી મોંઘાપર્યંત સંસ્કાર અને દત્તકવિધાન કરેલાં હોય તો દત્તક પણ ઔરસ પુત્રની બરોબર સમાન ભાગીદાર થાય છે. સરકાર કરેલા હોય અને વિધાન કરવું ન હોય તો તેનો વિવાહ માત્ર કરવો, ખીલું ધન તેને મળે નહીં, જાતકર્માદિક ઘણા સંસ્કાર કર્યા ન હોય તો ચતુર્થાશ મળે, એમ કહે છે. દત્તક પુત્ર હોય તો પણ માતાપિતાને પિંડદાનનો અવિકાર ઔરસ પુત્રનેજ છે. જનકે પિતાને પિંડ દેનારો કેાઈ ન હોય તો દત્તકેજ જનક અને પાલક એ બન્ને પિતાનું શ્રાદ્ધ પણ કરવું, અને દ્રવ્ય પણ બન્નેનું લેવું, એ રીતે નીલકંઠના દત્તકનિર્ણયમાં કહ્યું છે. એ રીતે પ્રથમ કહેલા વિધિ પ્રમાણે કન્યા પણ દત્તક લેવી. તે કન્યા પરગોત્રની લીધેલી હોય તો તેના વિવાહવિષે પ્રથમની પેઠે બન્ને ગોત્રનો ભાગ કરવો. પુત્ર અને સ્ત્રી એ બન્નેમાંથી એક પણ ન હોય તો દત્ત કન્યાજ પિતાના ધનની વારસુ થાયછે, એ રીતે દત્તક પુત્રને ઉપયોગી સઘળો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અધકન્યાનામેવોત્પત્તૌપુત્રાર્થપુત્રકામેષ્ટિઃ ॥ ઋતુકાલાત્પ્રેદિનેસમાયઃકૃતાન્યંગઃપ્રાણા નાયમ્યવેશકાલૌસંકીર્ત્ય પુત્રકામઃપુત્રકામેષ્ટિકરિત્યેશ્તિસંકલ્પ્ય સ્વસ્તિવાચનાદિનાંદીધાસાંતેમિપ્રતિષ્ઠાપ્ય ચક્ષુષીઆજ્યેનાત્રપ્રધાનં અમિપંચચારંચરણંપંચચારંવિષ્ણુપૃથ્વીવિષ્ણુસોમંસૂર્યાસાવિત્રીપાયસેનશે પેણસિદ્ધુતમિસ્યાદિનિચાંપકાલેતુર્ણીપશુભીશ્ચિરુપ્ય તથૈવપ્રોષ્યધ્વેતવસ્તધ્વેતગોઃક્ષીરેણકંપસ્ત્વા જ્યમાગાંતે આતેર્ગમ્હતિઅગ્નિરૈતુરૈતિસુક્લદ્રવ્યસ્યદિરણ્યગર્ભઃપ્રિઃ પ્રમેણાઝીવરૂણોદેવતે અનુદુઃજગત્યૌ છંદસી પાયસચરુહોમેવિનિયોગઃ ॥ ૭ ॥ આતેર્ગમ્યોનિમૈતુપુમાન્વાણદ્વેપુર્ધિ આવીરોજાયતાંપુત્રસ્તેદશમા સ્યઃસ્વાહા અગ્નયદ્દં કરોમિતેપ્રાજાપત્યમાગર્ભોયોનિમૈતુતે અનૂનઃપુત્રોજાયતામરુણોપિશાચધીરઃસ્વા હા અગ્નયં પુમાંસ્તેપુત્રોનાતીતેપુમાનનુજાયતાં તાનિમદ્રાણીચીજાન્યુપમાજનયંતુનોસ્વાહા અગ્નં યાનિમ દ્રાણીચીજાન્યુપમાજનયંતિનઃ તેસ્ત્યંપુત્રાન્વિદક્ષસાપ્રચૈનુકામયસ્વાહા અગ્નં કામઃસમૃદ્ધતાંમદ્યમપ રાજિતમેયમે યંકામકામયેદેવતન્મેવાયોસમર્ધયસ્વાહા અગ્નં અગ્નિરૈતુપ્રથમોદેવતાનાંસોસ્યેપ્રજાંમુચતુસ્ત્યુપાશાત્ તદયંરાજાયચરુણોનુમન્યતાંયથેયંસ્ત્રીપૌત્રમયમરોદાત્સ્વાહા ધરુણાયેદં ॥ ૮ ॥ મામસિન્ધાયતાંગાર્હપ ત્યઃપ્રજામસ્યેનયતુદીર્ઘમાયુઃ અશ્વત્યોપસ્થાજીવતામસ્તુમાતાપૌત્રમાનંદમમિપ્રપુધ્યતામિયંસ્વાહા ધરુણાં માતેર્ગદૈનિશિષોપઉત્થાદન્યપત્ર્યદુદત્યઃસંવિશંતુ માત્વંવિકેશ્ચુરઆવધિષ્ઠાજીવપત્નીપતિલોકેચિરાજપ દ્યંતીપ્રજાંસુમનસ્યમાનાસ્વાહા ધરુણાં અપ્રજસાંપૌનમૃત્યુપાપ્માનમુતવાર્ધં શીર્ણઃજ્ઞજમિયોન્મુચ્યદ્વિવ ક્ષ્ણઃપ્રતિમુંચામિપારંસ્વાહા ધરુણાં દૈવકૃતંબ્રાહ્મણંકલ્પમાનંતેનહન્મિયોનિપદઃપિશાચાન્ ક્રબ્ધાદોમૃત્યૂ નધરાન્પાતયામિદીર્ઘમાયુસ્ત્વજીવંતુપુત્રાઃસ્વાહા ધરું નેજમેપેતિતિસુર્ણાવિષ્ણુસ્ત્વદ્રાગર્મકર્તાવિષ્ણુપૃથ્વીવિષ્ણુવૌનુદુષ્ ॥ ૯ ॥ પાયસચરુહોમેવિં ॥ નેજમેષઃ વિષ્ણવઃ યથેયંપૃથિવીં પૃથિવ્યાહં વિષ્ણોઃશ્રેષ્ઠેનં વિષ્ણવઃ સોમોધેનુરાઘૃગ્ણોઘૌતમઃસોમસ્ત્રિષ્ટપ્ પાયસચરુહોમેવિં સોમોધેનું સોમાયેદં તાંપૂપન્ સૂર્યાસાવિત્રીસૂર્યાસાવિત્રીશ્ચિષ્ટપ્ પાયસહોમેવિં તાંપૂપન્નિલવઃ સૂર્યાસાવિત્ર્યાદ્દં ॥ ૧૦ ॥ ॥ ૧૧ ॥ ॥ ૧૨ ॥ ॥ ૧૩ ॥ ॥ ૧૪ ॥ ॥ ૧૫ ॥ ॥ ૧૬ ॥ ॥ ૧૭ ॥ ॥ ૧૮ ॥ ॥ ૧૯ ॥ ॥ ૨૦ ॥ ॥ ૨૧ ॥ ॥ ૨૨ ॥ ॥ ૨૩ ॥ ॥ ૨૪ ॥ ॥ ૨૫ ॥ ॥ ૨૬ ॥ ॥ ૨૭ ॥ ॥ ૨૮ ॥ ॥ ૨૯ ॥ ॥ ૩૦ ॥ ॥ ૩૧ ॥ ॥ ૩૨ ॥ ॥ ૩૩ ॥ ॥ ૩૪ ॥ ॥ ૩૫ ॥ ॥ ૩૬ ॥ ॥ ૩૭ ॥ ॥ ૩૮ ॥ ॥ ૩૯ ॥ ॥ ૪૦ ॥ ॥ ૪૧ ॥ ॥ ૪૨ ॥ ॥ ૪૩ ॥ ॥ ૪૪ ॥ ॥ ૪૫ ॥ ॥ ૪૬ ॥ ॥ ૪૭ ॥ ॥ ૪૮ ॥ ॥ ૪૯ ॥ ॥ ૫૦ ॥ ॥ ૫૧ ॥ ॥ ૫૨ ॥ ॥ ૫૩ ॥ ॥ ૫૪ ॥ ॥ ૫૫ ॥ ॥ ૫૬ ॥ ॥ ૫૭ ॥ ॥ ૫૮ ॥ ॥ ૫૯ ॥ ॥ ૬૦ ॥ ॥ ૬૧ ॥ ॥ ૬૨ ॥ ॥ ૬૩ ॥ ॥ ૬૪ ॥ ॥ ૬૫ ॥ ॥ ૬૬ ॥ ॥ ૬૭ ॥ ॥ ૬૮ ॥ ॥ ૬૯ ॥ ॥ ૭૦ ॥ ॥ ૭૧ ॥ ॥ ૭૨ ॥ ॥ ૭૩ ॥ ॥ ૭૪ ॥ ॥ ૭૫ ॥ ॥ ૭૬ ॥ ॥ ૭૭ ॥ ॥ ૭૮ ॥ ॥ ૭૯ ॥ ॥ ૮૦ ॥ ॥ ૮૧ ॥ ॥ ૮૨ ॥ ॥ ૮૩ ॥ ॥ ૮૪ ॥ ॥ ૮૫ ॥ ॥ ૮૬ ॥ ॥ ૮૭ ॥ ॥ ૮૮ ॥ ॥ ૮૯ ॥ ॥ ૯૦ ॥ ॥ ૯૧ ॥ ॥ ૯૨ ॥ ॥ ૯૩ ॥ ॥ ૯૪ ॥ ॥ ૯૫ ॥ ॥ ૯૬ ॥ ॥ ૯૭ ॥ ॥ ૯૮ ॥ ॥ ૯૯ ॥ ॥ ૧૦૦ ॥ ॥ ૧૦૧ ॥ ॥ ૧૦૨ ॥ ॥ ૧૦૩ ॥ ॥ ૧૦૪ ॥ ॥ ૧૦૫ ॥ ॥ ૧૦૬ ॥ ॥ ૧૦૭ ॥ ॥ ૧૦૮ ॥ ॥ ૧૦૯ ॥ ॥ ૧૧૦ ॥ ॥ ૧૧૧ ॥ ॥ ૧૧૨ ॥ ॥ ૧૧૩ ॥ ॥ ૧૧૪ ॥ ॥ ૧૧૫ ॥ ॥ ૧૧૬ ॥ ॥ ૧૧૭ ॥ ॥ ૧૧૮ ॥ ॥ ૧૧૯ ॥ ॥ ૧૨૦ ॥ ॥ ૧૨૧ ॥ ॥ ૧૨૨ ॥ ॥ ૧૨૩ ॥ ॥ ૧૨૪ ॥ ॥ ૧૨૫ ॥ ॥ ૧૨૬ ॥ ॥ ૧૨૭ ॥ ॥ ૧૨૮ ॥ ॥ ૧૨૯ ॥ ॥ ૧૩૦ ॥ ॥ ૧૩૧ ॥ ॥ ૧૩૨ ॥ ॥ ૧૩૩ ॥ ॥ ૧૩૪ ॥ ॥ ૧૩૫ ॥ ॥ ૧૩૬ ॥ ॥ ૧૩૭ ॥ ॥ ૧૩૮ ॥ ॥ ૧૩૯ ॥ ॥ ૧૪૦ ॥ ॥ ૧૪૧ ॥ ॥ ૧૪૨ ॥ ॥ ૧૪૩ ॥ ॥ ૧૪૪ ॥ ॥ ૧૪૫ ॥ ॥ ૧૪૬ ॥ ॥ ૧૪૭ ॥ ॥ ૧૪૮ ॥ ॥ ૧૪૯ ॥ ॥ ૧૫૦ ॥ ॥ ૧૫૧ ॥ ॥ ૧૫૨ ॥ ॥ ૧૫૩ ॥ ॥ ૧૫૪ ॥ ॥ ૧૫૫ ॥ ॥ ૧૫૬ ॥ ॥ ૧૫૭ ॥ ॥ ૧૫૮ ॥ ॥ ૧૫૯ ॥ ॥ ૧૬૦ ॥ ॥ ૧૬૧ ॥ ॥ ૧૬૨ ॥ ॥ ૧૬૩ ॥ ॥ ૧૬૪ ॥ ॥ ૧૬૫ ॥ ॥ ૧૬૬ ॥ ॥ ૧૬૭ ॥ ॥ ૧૬૮ ॥ ॥ ૧૬૯ ॥ ॥ ૧૭૦ ॥ ॥ ૧૭૧ ॥ ॥ ૧૭૨ ॥ ॥ ૧૭૩ ॥ ॥ ૧૭૪ ॥ ॥ ૧૭૫ ॥ ॥ ૧૭૬ ॥ ॥ ૧૭૭ ॥ ॥ ૧૭૮ ॥ ॥ ૧૭૯ ॥ ॥ ૧૮૦ ॥ ॥ ૧૮૧ ॥ ॥ ૧૮૨ ॥ ॥ ૧૮૩ ॥ ॥ ૧૮૪ ॥ ॥ ૧૮૫ ॥ ॥ ૧૮૬ ॥ ॥ ૧૮૭ ॥ ॥ ૧૮૮ ॥ ॥ ૧૮૯ ॥ ॥ ૧૯૦ ॥ ॥ ૧૯૧ ॥ ॥ ૧૯૨ ॥ ॥ ૧૯૩ ॥ ॥ ૧૯૪ ॥ ॥ ૧૯૫ ॥ ॥ ૧૯૬ ॥ ॥ ૧૯૭ ॥ ॥ ૧૯૮ ॥ ॥ ૧૯૯ ॥ ॥ ૨૦૦ ॥ ॥ ૨૦૧ ॥ ॥ ૨૦૨ ॥ ॥ ૨૦૩ ॥ ॥ ૨૦૪ ॥ ॥ ૨૦૫ ॥ ॥ ૨૦૬ ॥ ॥ ૨૦૭ ॥ ॥ ૨૦૮ ॥ ॥ ૨૦૯ ॥ ॥ ૨૧૦ ॥ ॥ ૨૧૧ ॥ ॥ ૨૧૨ ॥ ॥ ૨૧૩ ॥ ॥ ૨૧૪ ॥ ॥ ૨૧૫ ॥ ॥ ૨૧૬ ॥ ॥ ૨૧૭ ॥ ॥ ૨૧૮ ॥ ॥ ૨૧૯ ॥ ॥ ૨૨૦ ॥ ॥ ૨૨૧ ॥ ॥ ૨૨૨ ॥ ॥ ૨૨૩ ॥ ॥ ૨૨૪ ॥ ॥ ૨૨૫ ॥ ॥ ૨૨૬ ॥ ॥ ૨૨૭ ॥ ॥ ૨૨૮ ॥ ॥ ૨૨૯ ॥ ॥ ૨૩૦ ॥ ॥ ૨૩૧ ॥ ॥ ૨૩૨ ॥ ॥ ૨૩૩ ॥ ॥ ૨૩૪ ॥ ॥ ૨૩૫ ॥ ॥ ૨૩૬ ॥ ॥ ૨૩૭ ॥ ॥ ૨૩૮ ॥ ॥ ૨૩૯ ॥ ॥ ૨૪૦ ॥ ॥ ૨૪૧ ॥ ॥ ૨૪૨ ॥ ॥ ૨૪૩ ॥ ॥ ૨૪૪ ॥ ॥ ૨૪૫ ॥ ॥ ૨૪૬ ॥ ॥ ૨૪૭ ॥ ॥ ૨૪૮ ॥ ॥ ૨૪૯ ॥ ॥ ૨૫૦ ॥ ॥ ૨૫૧ ॥ ॥ ૨૫૨ ॥ ॥ ૨૫૩ ॥ ॥ ૨૫૪ ॥ ॥ ૨૫૫ ॥ ॥ ૨૫૬ ॥ ॥ ૨૫૭ ॥ ॥ ૨૫૮ ॥ ॥ ૨૫૯ ॥ ॥ ૨૬૦ ॥ ॥ ૨૬૧ ॥ ॥ ૨૬૨ ॥ ॥ ૨૬૩ ॥ ॥ ૨૬૪ ॥ ॥ ૨૬૫ ॥ ॥ ૨૬૬ ॥ ॥ ૨૬૭ ॥ ॥ ૨૬૮ ॥ ॥ ૨૬૯ ॥ ॥ ૨૭૦ ॥ ॥ ૨૭૧ ॥ ॥ ૨૭૨ ॥ ॥ ૨૭૩ ॥ ॥ ૨૭૪ ॥ ॥ ૨૭૫ ॥ ॥ ૨૭૬ ॥ ॥ ૨૭૭ ॥ ॥ ૨૭૮ ॥ ॥ ૨૭૯ ॥ ॥ ૨૮૦ ॥ ॥ ૨૮૧ ॥ ॥ ૨૮૨ ॥ ॥ ૨૮૩ ॥ ॥ ૨૮૪ ॥ ॥ ૨૮૫ ॥ ॥ ૨૮૬ ॥ ॥ ૨૮૭ ॥ ॥ ૨૮૮ ॥ ॥ ૨૮૯ ॥ ॥ ૨૯૦ ॥ ॥ ૨૯૧ ॥ ॥ ૨૯૨ ॥ ॥ ૨૯૩ ॥ ॥ ૨૯૪ ॥ ॥ ૨૯૫ ॥ ॥ ૨૯૬ ॥ ॥ ૨૯૭ ॥ ॥ ૨૯૮ ॥ ॥ ૨૯૯ ॥ ॥ ૩૦૦ ॥ ॥ ૩૦૧ ॥ ॥ ૩૦૨ ॥ ॥ ૩૦૩ ॥ ॥ ૩૦૪ ॥ ॥ ૩૦૫ ॥ ॥ ૩૦૬ ॥ ॥ ૩૦૭ ॥ ॥ ૩૦૮ ॥ ॥ ૩૦૯ ॥ ॥ ૩૧૦ ॥ ॥ ૩૧૧ ॥ ॥ ૩૧૨ ॥ ॥ ૩૧૩ ॥ ॥ ૩૧૪ ॥ ॥ ૩૧૫ ॥ ॥ ૩૧૬ ॥ ॥ ૩૧૭ ॥ ॥ ૩૧૮ ॥ ॥ ૩૧૯ ॥ ॥ ૩૨૦ ॥ ॥ ૩૨૧ ॥ ॥ ૩૨૨ ॥ ॥ ૩૨૩ ॥ ॥ ૩૨૪ ॥ ॥ ૩૨૫ ॥ ॥ ૩૨૬ ॥ ॥ ૩૨૭ ॥ ॥ ૩૨૮ ॥ ॥ ૩૨૯ ॥ ॥ ૩૩૦ ॥ ॥ ૩૩૧ ॥ ॥ ૩૩૨ ॥ ॥ ૩૩૩ ॥ ॥ ૩૩૪ ॥ ॥ ૩૩૫ ॥ ॥ ૩૩૬ ॥ ॥ ૩૩૭ ॥ ॥ ૩૩૮ ॥ ॥ ૩૩૯ ॥ ॥ ૩૪૦ ॥ ॥ ૩૪૧ ॥ ॥ ૩૪૨ ॥ ॥ ૩૪૩ ॥ ॥ ૩૪૪ ॥ ॥ ૩૪૫ ॥ ॥ ૩૪૬ ॥ ॥ ૩૪૭ ॥ ॥ ૩૪૮ ॥ ॥ ૩૪૯ ॥ ॥ ૩૫૦ ॥ ॥ ૩૫૧ ॥ ॥ ૩૫૨ ॥ ॥ ૩૫૩ ॥ ॥ ૩૫૪ ॥ ॥ ૩૫૫ ॥ ॥ ૩૫૬ ॥ ॥ ૩૫૭ ॥ ॥ ૩૫૮ ॥ ॥ ૩૫૯ ॥ ॥ ૩૬૦ ॥ ॥ ૩૬૧ ॥ ॥ ૩૬૨ ॥ ॥ ૩૬૩ ॥ ॥ ૩૬૪ ॥ ॥ ૩૬૫ ॥ ॥ ૩૬૬ ॥ ॥ ૩૬૭ ॥ ॥ ૩૬૮ ॥ ॥ ૩૬૯ ॥ ॥ ૩૭૦ ॥ ॥ ૩૭૧ ॥ ॥ ૩૭૨ ॥ ॥ ૩૭૩ ॥ ॥ ૩૭૪ ॥ ॥ ૩૭૫ ॥ ॥ ૩૭૬ ॥ ॥ ૩૭૭ ॥ ॥ ૩૭૮ ॥ ॥ ૩૭૯ ॥ ॥ ૩૮૦ ॥ ॥ ૩૮૧ ॥ ॥ ૩૮૨ ॥ ॥ ૩૮૩ ॥ ॥ ૩૮૪ ॥ ॥ ૩૮૫ ॥ ॥ ૩૮૬ ॥ ॥ ૩૮૭ ॥ ॥ ૩૮૮ ॥ ॥ ૩૮૯ ॥ ॥ ૩૯૦ ॥ ॥ ૩૯૧ ॥ ॥ ૩૯૨ ॥ ॥ ૩૯૩ ॥ ॥ ૩૯૪ ॥ ॥ ૩૯૫ ॥ ॥ ૩૯૬ ॥ ॥ ૩૯૭ ॥ ॥ ૩૯૮ ॥ ॥ ૩૯૯ ॥ ॥ ૪૦૦ ॥ ॥ ૪૦૧ ॥ ॥ ૪૦૨ ॥ ॥ ૪૦૩ ॥ ॥ ૪૦૪ ॥ ॥ ૪૦૫ ॥ ॥ ૪૦૬ ॥ ॥ ૪૦૭ ॥ ॥ ૪૦૮ ॥ ॥ ૪૦૯ ॥ ॥ ૪૧૦ ॥ ॥ ૪૧૧ ॥ ॥ ૪૧૨ ॥ ॥ ૪૧૩ ॥ ॥ ૪૧૪ ॥ ॥ ૪૧૫ ॥ ॥ ૪૧૬ ॥ ॥ ૪૧૭ ॥ ॥ ૪૧૮ ॥ ॥ ૪૧૯ ॥ ॥ ૪૨૦ ॥ ॥ ૪૨૧ ॥ ॥ ૪૨૨ ॥ ॥ ૪૨૩ ॥ ॥ ૪૨૪ ॥ ॥ ૪૨૫ ॥ ॥ ૪૨૬ ॥ ॥ ૪૨૭ ॥ ॥ ૪૨૮ ॥ ॥ ૪૨૯ ॥ ॥ ૪૩૦ ॥ ॥ ૪૩૧ ॥ ॥ ૪૩૨ ॥ ॥ ૪૩૩ ॥ ॥ ૪૩૪ ॥ ॥ ૪૩૫ ॥ ॥ ૪૩૬ ॥ ॥ ૪૩૭ ॥ ॥ ૪૩૮ ॥ ॥ ૪૩૯ ॥ ॥ ૪૪૦ ॥ ॥ ૪૪૧ ॥ ॥ ૪૪૨ ॥ ॥ ૪૪૩ ॥ ॥ ૪૪૪ ॥ ॥ ૪૪૫ ॥ ॥ ૪૪૬ ॥ ॥ ૪૪૭ ॥ ॥ ૪૪૮ ॥ ॥ ૪૪૯ ॥ ॥ ૪૫૦ ॥ ॥ ૪૫૧ ॥ ॥ ૪૫૨ ॥ ॥ ૪૫૩ ॥ ॥ ૪૫૪ ॥ ॥ ૪૫૫ ॥ ॥ ૪૫૬ ॥ ॥ ૪૫૭ ॥ ॥ ૪૫૮ ॥ ॥ ૪૫૯ ॥ ॥ ૪૬૦ ॥ ॥ ૪૬૧ ॥ ॥ ૪૬૨ ॥ ॥ ૪૬૩ ॥ ॥ ૪૬૪ ॥ ॥ ૪૬૫ ॥ ॥ ૪૬૬ ॥ ॥ ૪૬૭ ॥ ॥ ૪૬૮ ॥ ॥ ૪૬૯ ॥ ॥ ૪૭૦ ॥ ॥ ૪૭૧ ॥ ॥ ૪૭૨ ॥ ॥ ૪૭૩ ॥ ॥ ૪૭૪ ॥ ॥ ૪૭૫ ॥ ॥ ૪૭૬ ॥ ॥ ૪૭૭ ॥ ॥ ૪૭૮ ॥ ॥ ૪૭૯ ॥ ॥ ૪૮૦ ॥ ॥ ૪૮૧ ॥ ॥ ૪૮૨ ॥ ॥ ૪૮૩ ॥ ॥ ૪૮૪ ॥ ॥ ૪૮૫ ॥ ॥ ૪૮૬ ॥ ॥ ૪૮૭ ॥ ॥ ૪૮૮ ॥ ॥ ૪૮૯ ॥ ॥ ૪૯૦ ॥ ॥ ૪૯૧ ॥ ॥ ૪૯૨ ॥ ॥ ૪૯૩ ॥ ॥ ૪૯૪ ॥ ॥ ૪૯૫ ॥ ॥ ૪૯૬ ॥ ॥ ૪૯૭ ॥ ॥ ૪૯૮ ॥ ॥ ૪૯૯ ॥ ॥ ૫૦૦ ॥ ॥ ૫૦૧ ॥ ॥ ૫૦૨ ॥ ॥ ૫૦૩ ॥ ॥ ૫૦૪ ॥ ॥ ૫૦૫ ॥ ॥ ૫૦૬ ॥ ॥ ૫૦૭ ॥ ॥ ૫૦૮ ॥ ॥ ૫૦૯ ॥ ॥ ૫૧૦ ॥ ॥ ૫૧૧ ॥ ॥ ૫૧૨ ॥ ॥ ૫૧૩ ॥ ॥ ૫૧૪ ॥ ॥ ૫૧૫ ॥ ॥ ૫૧૬ ॥ ॥ ૫૧૭ ॥ ॥ ૫૧૮ ॥ ॥ ૫૧૯ ॥ ॥ ૫૨૦ ॥ ॥ ૫૨૧ ॥ ॥ ૫૨૨ ॥ ॥ ૫૨૩ ॥ ॥ ૫૨૪ ॥ ॥ ૫૨૫ ॥ ॥ ૫૨૬ ॥ ॥ ૫૨૭ ॥ ॥ ૫૨૮ ॥ ॥ ૫૨૯ ॥ ॥ ૫૩૦ ॥ ॥ ૫૩૧ ॥ ॥ ૫૩૨ ॥ ॥ ૫૩૩ ॥ ॥ ૫૩૪ ॥ ॥ ૫૩૫ ॥ ॥ ૫૩૬ ॥ ॥ ૫૩૭ ॥ ॥ ૫૩૮ ॥ ॥ ૫૩૯ ॥ ॥ ૫૪૦ ॥ ॥ ૫૪૧ ॥ ॥ ૫૪૨ ॥ ॥ ૫૪૩ ॥ ॥ ૫૪૪ ॥ ॥ ૫૪૫ ॥ ॥ ૫૪૬ ॥ ॥ ૫૪૭ ॥ ॥ ૫૪૮ ॥ ॥ ૫૪૯ ॥ ॥ ૫૫૦ ॥ ॥ ૫૫૧ ॥ ॥ ૫૫૨ ॥ ॥ ૫૫૩ ॥ ॥ ૫૫૪ ॥ ॥ ૫૫૫ ॥ ॥ ૫૫૬ ॥ ॥ ૫૫૭ ॥ ॥ ૫૫૮ ॥ ॥ ૫૫૯ ॥ ॥ ૫૬૦ ॥ ॥ ૫૬૧ ॥ ॥ ૫૬૨ ॥ ॥ ૫૬૩ ॥ ॥ ૫૬૪ ॥ ॥ ૫૬૫ ॥ ॥ ૫૬૬ ॥ ॥ ૫૬૭ ॥ ॥ ૫૬૮ ॥ ॥ ૫૬૯ ॥ ॥ ૫૭૦ ॥ ॥ ૫૭૧ ॥ ॥ ૫૭૨ ॥ ॥ ૫૭૩ ॥ ॥ ૫૭૪ ॥ ॥ ૫૭૫ ॥ ॥ ૫૭૬ ॥ ॥ ૫૭૭ ॥ ॥ ૫૭૮ ॥ ॥ ૫૭૯ ॥ ॥ ૫૮૦ ॥ ॥ ૫૮૧ ॥ ॥ ૫૮૨ ॥ ॥ ૫૮૩ ॥ ॥ ૫૮૪ ॥ ॥ ૫૮૫ ॥ ॥ ૫૮૬ ॥ ॥ ૫૮૭ ॥ ॥ ૫૮૮ ॥ ॥ ૫૮૯ ॥ ॥ ૫૯૦ ॥ ॥ ૫૯૧ ॥ ॥ ૫૯૨ ॥ ॥ ૫૯૩ ॥ ॥ ૫૯૪ ॥ ॥ ૫૯૫ ॥ ॥ ૫૯૬ ॥ ॥ ૫૯૭ ॥ ॥ ૫૯૮ ॥ ॥ ૫૯૯ ॥ ॥ ૬૦૦ ॥ ॥ ૬૦૧ ॥ ॥ ૬૦૨ ॥ ॥ ૬૦૩ ॥ ॥ ૬૦૪ ॥ ॥ ૬૦૫ ॥ ॥ ૬૦૬ ॥ ॥ ૬૦૭ ॥ ॥ ૬૦૮ ॥ ॥ ૬૦૯ ॥ ॥ ૬૧૦ ॥ ॥ ૬૧૧ ॥ ॥ ૬૧૨ ॥ ॥ ૬૧૩ ॥ ॥ ૬૧૪ ॥ ॥ ૬૧૫ ॥ ॥ ૬૧૬ ॥ ॥ ૬૧૭ ॥ ॥ ૬૧૮ ॥ ॥ ૬૧૯ ॥ ॥ ૬૨૦ ॥ ॥ ૬૨૧ ॥ ॥ ૬૨૨ ॥ ॥ ૬૨૩ ॥ ॥ ૬૨૪ ॥ ॥ ૬૨૫ ॥ ॥ ૬૨૬ ॥ ॥ ૬૨૭ ॥ ॥ ૬૨૮ ॥ ॥ ૬૨૯ ॥ ॥ ૬૩૦ ॥ ॥ ૬૩૧ ॥ ॥ ૬૩૨ ॥ ॥ ૬૩૩ ॥ ॥ ૬૩૪ ॥ ॥ ૬૩૫ ॥ ॥ ૬૩૬ ॥ ॥ ૬૩૭ ॥ ॥ ૬૩૮ ॥ ॥ ૬૩૯ ॥ ॥ ૬૪૦ ॥ ॥ ૬૪૧ ॥ ॥ ૬૪૨ ॥ ॥ ૬૪૩ ॥ ॥ ૬૪૪ ॥ ॥ ૬૪૫ ॥ ॥ ૬૪૬ ॥ ॥ ૬૪૭ ॥ ॥ ૬૪૮ ॥ ॥ ૬૪૯ ॥ ॥ ૬૫૦ ॥ ॥ ૬૫૧ ॥ ॥ ૬૫૨ ॥ ॥ ૬૫૩ ॥ ॥ ૬૫૪ ॥ ॥ ૬૫૫ ॥ ॥ ૬૫૬ ॥ ॥ ૬૫૭ ॥ ॥ ૬૫૮ ॥ ॥ ૬૫૯ ॥ ॥ ૬૬૦ ॥ ॥ ૬૬૧ ॥ ॥ ૬૬૨ ॥ ॥ ૬૬૩ ॥ ॥ ૬૬૪ ॥ ॥ ૬૬૫ ॥ ॥ ૬૬૬ ॥ ॥ ૬૬૭ ॥ ॥ ૬૬૮ ॥ ॥ ૬૬૯ ॥ ॥ ૬૭૦ ॥ ॥ ૬૭૧ ॥ ॥ ૬૭૨ ॥ ॥ ૬૭૩ ॥ ॥ ૬૭૪ ॥ ॥ ૬૭૫ ॥ ॥ ૬૭૬ ॥ ॥ ૬૭૭ ॥ ॥ ૬૭૮ ॥ ॥ ૬૭૯ ॥ ॥ ૬૮૦ ॥ ॥ ૬૮૧ ॥ ॥ ૬૮૨ ॥ ॥ ૬૮૩ ॥ ॥ ૬૮૪ ॥ ॥ ૬૮૫ ॥ ॥ ૬૮૬ ॥ ॥ ૬૮૭ ॥ ॥ ૬૮૮ ॥ ॥ ૬૮૯ ॥ ॥ ૬૯૦ ॥ ॥ ૬૯૧ ॥ ॥ ૬૯૨ ॥ ॥ ૬૯૩ ॥ ॥ ૬૯૪ ॥ ॥ ૬૯૫ ॥ ॥ ૬૯૬ ॥ ॥ ૬૯૭ ॥ ॥ ૬૯૮ ॥ ॥ ૬૯૯ ॥ ॥ ૭૦૦ ॥ ॥ ૭૦૧ ॥ ॥ ૭૦૨ ॥ ॥ ૭૦૩ ॥ ॥ ૭૦૪ ॥ ॥ ૭૦૫ ॥ ॥ ૭૦૬ ॥ ॥ ૭૦૭ ॥ ॥ ૭૦૮ ॥ ॥ ૭૦૯ ॥ ॥ ૭૧૦ ॥ ॥ ૭૧૧ ॥ ॥ ૭૧૨ ॥ ॥ ૭૧૩ ॥ ॥ ૭૧૪ ॥ ॥ ૭૧૫ ॥ ॥ ૭૧૬ ॥ ॥ ૭૧૭ ॥ ॥ ૭૧૮ ॥ ॥ ૭૧૯ ॥ ॥ ૭૨૦ ॥ ॥ ૭૨૧ ॥ ॥ ૭૨૨ ॥ ॥ ૭૨૩ ॥ ॥ ૭૨૪ ॥ ॥ ૭૨૫ ॥ ॥ ૭૨૬ ॥ ॥ ૭૨૭ ॥ ॥ ૭૨૮ ॥ ॥ ૭૨૯ ॥ ॥ ૭૩૦ ॥ ॥ ૭૩૧ ॥ ॥ ૭૩૨ ॥ ॥ ૭૩૩ ॥ ॥ ૭૩૪ ॥ ॥ ૭૩૫ ॥ ॥ ૭૩૬ ॥ ॥ ૭૩૭ ॥ ॥ ૭૩૮ ॥ ॥ ૭૩૯ ॥ ॥ ૭૪૦ ॥ ॥ ૭૪૧ ॥ ॥ ૭૪૨ ॥ ॥ ૭૪૩ ॥ ॥ ૭૪૪ ॥ ॥ ૭૪૫ ॥ ॥ ૭૪૬ ॥ ॥ ૭૪૭ ॥ ॥ ૭૪૮ ॥ ॥ ૭૪૯ ॥ ॥ ૭૫૦ ॥ ॥ ૭૫૧ ॥ ॥ ૭૫૨ ॥ ॥ ૭૫૩ ॥ ॥ ૭૫૪ ॥ ॥ ૭૫૫ ॥ ॥ ૭૫૬ ॥ ॥ ૭૫૭ ॥ ॥ ૭૫૮ ॥ ॥ ૭૫૯ ॥ ॥ ૭૬૦ ॥ ॥ ૭૬૧ ॥ ॥ ૭૬૨ ॥ ॥ ૭૬૩ ॥ ॥ ૭૬૪ ॥ ॥ ૭૬૫ ॥ ॥ ૭૬૬ ॥ ॥ ૭૬૭ ॥ ॥ ૭૬૮ ॥ ॥ ૭૬૯ ॥ ॥ ૭૭૦ ॥ ॥ ૭૭૧ ॥ ॥ ૭૭૨ ॥ ॥ ૭૭૩ ॥ ॥ ૭૭૪ ॥ ॥ ૭૭૫ ॥ ॥ ૭૭૬ ॥ ॥ ૭૭૭ ॥ ॥ ૭૭૮

થયા પછી આગ્રિ સ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે;—“ચક્ષુષીઆજ્યેનાત્ર પ્રધાનં અર્ષિ પંચવારં વરુણં પંચવારં વિષ્ણુ પૃથ્વી વિષ્ણુ સોમં સૂર્યાસાવિત્રીં પાયસેન શેષેણ સ્વિષ્ટકૃતં ઇત્યાદિ.” એ રીતે અન્વાધાન કર્યા પછી નિર્વાપ સમયે સાઠ સુઠી ચોખા મંત્ર ઉચ્ચાર વિના પાત્રમાં નાખી તેને મંત્રોચ્ચાર વિનાજ ઘોઁ ઘોળા વાછડાવાળી ઘોળી ગાયના દૂધવડે ચર (ભાત) રાંધી આન્યભાગ થયા પછી ચરહોમ કરવો, તે આ રીતે;—“આતેગર્મ્મહિત અગ્નિરૈતુ ઇતિ સુક્તદ્વયસ્ય હિરણ્યગર્મ્મ-દ્રપિઃ । ક્રમેણાગ્નીચરુણૌ દેવતે । અનુદુપૂજગત્યૌ હંદસી ॥ પાયસહોમે વિનિયોગઃ ॥ આતેગર્મ્મોઽ અગ્નય ઇદં ન મમ ॥ કરોમિતેઽ અગ્નય ઇદં ॥ પુમાંસ્તેઽ અગ્નય ઇદં ॥ યાનિ મદ્રાણિઽ અગ્નય ઇદં ॥ કામઃ સમુઽ અગ્નય ઇદં ॥ અગ્નિરૈતુ પ્રઽ વરુણાયેદં ન મમ ॥ હમામગ્નિસ્ત્રાયતાંઽ વરુણાયેદં ॥ મા તે પૃથે નિશિઽ વરુણાયેદં ॥ અગ્રજસ્તાં પૌત્રઽ વરુણાયેદં ॥ દેવકૃતં બ્રાહ્મણંઽ વરુણાયેદં ॥ નેજમેપેતિ તિસ્રુણાં વિષ્ણુસ્ત્વષ્ટ ગર્મ્મકર્તા વિષ્ણુપૃથ્વી વિષ્ણુવોનુદુપ્ ॥ પાયસહોમે વિનિ ॥ નેજમેપઽ વિષ્ણવ ઇદં ન મમ ॥ યથેયં પૃથિવીઽ પૃથિવ્યા ઇઽ વિષ્ણોઃ શ્રેષ્ઠેનઽ વિષ્ણવઃ ॥ સોમો ઘેનું રાહુગ્ણો ગૌતમઃ સોમ-ત્તિદુપ્ ॥ પાયસહોમે વિનિયોગઃ ॥ સોમોઘેનું સોમાયેદં ॥ તાંપૂન સૂર્યાસાવિત્રીસૂર્યાસાવિત્રી ત્રિદુપ્ ॥ પાયસહોમેયિઽ તાં પૂપન્થિવઽ સૂર્યાસાવિત્ર્યાઇદં ॥” એ રીતે પત્રર આહુતિના હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત હોમ કરવો. પછી દપતી (ત્રીપુરૂષ) બંને જણુએ, “અપશ્યંત્વેતિ દ્વયોઃ પ્રજાવાન્ પ્રજાપત્યઃ પ્રજાપતિ-સ્વિષ્ટપ્ હુતશોષચ્ચપ્રાશને વિનિયોગઃ ॥ અપશ્યંત્વાઽ” એ બે મંત્રવડે હોમશેષ પાપસ ભક્ષણ કરી દેવોદાસિઃ પરચ્છેપ દંદ્રો ગાયત્રી નામ્યાલંબને વિનિ ॥ પિશંગમૃદ્ધિઽ” એ મંત્રવડે દંપતીએ પાતપો-તાની નાભિને સ્પર્શ કરવો. પછી યજમાને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ હોમશેષની સમાપ્તિ કરી બ્રાહ્મણોને ગોદાન અને સુવર્ણ ઇલાદિ દક્ષિણા દર્શ રાત્રિએ દપતીએ દર્શ બિછાવી તે ઉપર નિદ્રા કરવી. એ રીતે પુત્રકામેષ્ટિ પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

અથપુંસવનમ્ ॥ તત્ત્વચ્ચેકર્મ્મદ્વિતીયેચતુર્થેપષ્ટેમવામાસેતીમંતેનસહવાકાર્યે શુક્લપંચમીમાર મ્યજ્ઞપંચમીપર્વતેચતુર્થાનચમીચતુર્દશીપંચદશીવર્જિતેતિયૌસૂર્યમૌમગુચ્ચારેપુપ્રશસ્તં ક્વચિંચંદ્રયુધશુ ક્રાચારાડકાઃ નક્ષત્રાણિતુપુંનામકાનિપ્રશસ્તાનિ તાનિચ પુષ્યશ્રવણહસ્તપુનર્વસુસુગામિજિન્મૂલાતુરાધા ધિવનીત્વેતાનિ અગ્રપુષ્યોમુલ્લ્યઃ તદભાવેશ્રવણસ્તદભાવેહસ્તાદીનિ અયમેવાનવલોભનસ્પાપિકાલઃ પુંસવ નૈનસહકરણીયત્વવિધાનાત્ પુંસવનાનવલોભનેપ્રતિગર્મ્મકાર્યે ગર્મ્મસંસ્કારત્વાત્ ગર્માધાનતીમંતોન્નપને તુલ્લીસંસ્કારત્વાત્પ્રતિગર્મ્મનાવર્તેતે કિંતુપ્રથમગર્મ્મપદકાર્યે પ્રથમગર્મ્મલોપેતુપ્રતિગર્મ્મતયોલોપપ્રાયશ્ચિત્તંઆ વશ્યકં નચપ્રથમાપત્યેતયોઃપ્રાયશ્ચિત્તેનદ્વિતીયાદિગર્માણાંસંસ્કારસિદ્ધિર્નવતિ પ્રાયશ્ચિત્તેનદ્વિપ્રત્યવાય પરિહારમાત્રં નત્યપૂર્વોપ્યાતિશયોત્પાદનં તત્તુસંસ્કારવિધિનેવેતિયુક્તંપ્રતિગર્મ્મપ્રાયશ્ચિત્તંપુંસવનાનવલો ભનયોસ્તુપ્રથમગર્મ્મેનુદાનેપિપ્રતિગર્મ્મતયોલોપપ્રાયશ્ચિત્તં તત્ત્વપાદકચ્છંપ્રતિસંસ્કારકાર્યંયુદ્ધિકૃતલોપેદ્ધિ શુણં પુંસવનેપતિઃકર્તાતદભાવેદેવરાદિઃ ॥

હવે પુંસવન સંસ્કાર કહે છે.

એ પુંસવન સંસ્કાર ગર્ભનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયા પછી બીજે, ચોથે, છઠ્ઠે, અથવા આઠમે માસે કરવો, અથવા સીમંતની સાથે કરવો. શુક્લપક્ષની પંચમીયત્રી આરંભ કરી કૃષ્ણપક્ષની પંચમીપર્વત પંદર દિવસોમાં ચોથ, ગોમ, ચૌદરા અને પૂનમ એ તિથિ વર્ણ્ય કરી બીજા દિવસ રવિ, ભૌમ અને શુક્ર એ વારે કરવો. કોઈ ગ્રંથમાં સોમ, બુધ અને શુક્ર એ વારે કરવો એમ કહ્યું છે. એ સંસ્કારવિષે પુરૂષ નામનાં નક્ષત્રો એટલે પુરૂષ નક્ષત્રો ઉત્તમ છે, તે (પુરૂષ નક્ષત્ર) કહે છે,—પુષ્ય, શ્રવણ, હરત, પુનર્વસુ, મૃગશિર, અભિજીત, ચૂળ, અનુરાધા, અને અશ્વિની. એજોમાં પુષ્ય નક્ષત્ર મુખ્ય છે. પુષ્ય ન મળે તો શ્રવણ લેવું, શ્રવણ ન મળે તો હસ્તાદિક લેવાં. અનવલોભન સંસ્કારનો પણ એજ (પુંસ-વનોજ) કાળ જાણવો. કારણ, પુંસવન સંસ્કારની સાથે અનવલોભન કરવું એમ કહ્યું છે. પુંસવન અને અનવલોભન એ સંસ્કાર સર્વ ગર્ભને કરવા; કારણ, તે ગર્ભના સંસ્કાર છે. ગર્ભાધાન અને સીમંતોન્નયન એ સંસ્કાર તો, સ્ત્રીસંસ્કાર છે માટે તે પ્રત્યેક ગર્ભમાં કરવા નહીં, સારે પ્રથમ ગર્ભ-સમયેજ કરવા. પ્રથમ ગર્ભસમયે કીધા ન હોય તો દરએક ગર્ભવખતે તેના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરવું. કારણ, પ્રથમ ગર્ભવખતે તે (ગર્ભાધાન અને સીમંતોન્નયન) નું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી બીજા, ત્રીજા હસ્તાદિક ગર્ભના સંસ્કારોની સિદ્ધિ થતી નથી; સારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી માત્ર દોષની

નિવૃત્તિ થાયછે, પુણ્યનું આધિક્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, તે પુણ્યાધિક્ય તો સંસ્કાર વિધિ કરવાથીજ ઉત્પન્ન થાયછે, માટે દરએક ગર્ભસમયે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું યોગ્ય છે. પુંસવન અને અનવલોભન એ સંસ્કાર પ્રથમ ગર્ભને કરેલા હોય તો પણ બે બે ગર્ભસમયે ન થાય સારે તેના તેના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. તે પ્રાયશ્ચિત્ત દરએક સંસ્કારનું પાદકૃષ્ણ કરવું. બાણી ભેઠ લોપ થયો હોય તો બન્નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પુંસવન સંસ્કાર પતિએ કરવો. તે સમીપે ન હોય તો દેવર ઇલાદિકે કરવો.

અષ્ટમીમંતકાલઃ ॥ તદ્વતુર્થેષ્ઠમેષ્ઠેપંચમેમાસિવાવિહિતં નવમેમાસિવાકુર્યાંઘાવર્ષમ્ભિમોચનં સ્ત્રીયચકૃતસીમંતાપ્રસ્યેતકદાચન ગૃહીતપુત્રાવિધિવત્સાતંસંસ્કારમર્હતિ પક્ષતિથિવારનક્ષત્રાણિપુંસવ નોકાન્યેવપ્રશસ્તાનિ કચ્ચિદ્દશમીપર્યંતરૂપ્ણોપિગ્રાહ્યઃ પથ્યથમીઢાદશ્યોરિકાપંચદશીચવર્જ્યાઃતાસુસં કટેચતુર્થીચતુર્દશીપૌર્ણમાસ્યોગ્રાહ્યાઃ ક્રમેણાષ્ટચતુર્દશદશનાડિકાઆઘાસ્ત્યમ્ત્યા પથ્યથમીઢાદશ્યોપિ ગ્રાહ્યાઃ પુનઃક્ષત્રાણામભામેરોહિણીરેવત્યુત્તરાત્રયાણિગ્રાહ્યાણિ ડક્કનક્ષત્રાણાપ્રથમાત્યપાદૌત્યપ્ત્યામધ્યમ પાદદ્વયગ્રાહ્યમિત્યુક્તં શ્વંકર્મસફલકાર્યમિત્યુક્તં કાલ્યાયનાનાંતુગર્ભસંસ્કારત્વાત્પ્રતિગર્ભમાવર્તનીયં સીમંતોન્નયનેપતિરેયકર્તા ગર્ભાધાનલોપેતત્પ્રાયશ્ચિત્તાર્યંવિપ્રાયગાંદત્વાપુંસવનાદિકાર્યંતત્રાશ્વલાયનાનાં વૈશકાલસંસ્કીર્તનાંતે મમાસ્થાંમાર્યાયામુત્પત્યમાનગર્ભસ્યગર્ભિકવૈજિકદોષપરિહારપુંરૂપતાસિદ્ધિજ્ઞાનોદ્ય પ્રતિરોધપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે પુંસવનમનવલોભનં મમાસ્થાંમાર્યાયાં ગર્ભામિદ્વુદ્ધિપરિપંથિ પિશિતરુધિરપ્રિયાલક્ષ્મીભૂતરાક્ષસીગણદૂરનિરસનક્ષમસકલસૌમાન્યનિદાનમહાલક્ષ્મીસમાવેશનદ્વા રા પ્રતિગર્ભંવીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાચ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સ્ત્રીસંસ્કારરૂપંસીમંતોન્નયનાર્થ્યંકર્મ ચતંત્રેણકરિષ્યેતિસંકલ્પઃસીમંતેનસહત્રયાણાંકરણેશેયઃ નાંદીથ્રાદ્વેક્રતુદશસંશ્લકાપિશ્વેદેવાઃ પુંસવન સ્પૃષ્ઠસ્વેપવમાનસંશ્લકમૌપાસનાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપયેત્ ત્રયાણાંસહત્વેમંગલનામાનંપ્રતિષ્ઠાપયેત્ ગૃહ્યાગ્નિવિ ષ્ઠેવૈસર્વાધાનિનધ્વાદ્યુત્પત્તિઃપૂર્ણચત્ પુંસવનેપ્રજાપતિંચરુણાસીમંતેઘાતાતંદ્વિઃ રાકાંદ્વિઃ વિષ્ણુત્રિઃ પ્રજા પતિંસલ્લુદ્ધાગ્ન્યેનહુદુયાત્ અવશિષ્ટઃપ્રયોગોન્યપ્રશેયઃ શાલાંતરેપુચતત્તદ્વંશેષો શેયઃ અગ્રપ્રતિસંસ્કારં વ દશદશર્શીસ્ત્રીન્વાગ્રાહ્યાન્મોજયેત્ શકેતેનશતંશતં સીમંતાંગમોજનેપ્રાયશ્ચિત્તંપારિજાતે બ્રહ્મૌદનેચસોમેષ સીમંતોન્નયનેતથા જાતથ્રાદ્વેતથામુત્તવામોકાચાંદ્રાયણંચરેત્ યદ્ધાઅરાદ્યેતિમંત્રસ્યશતવારંજપઃ પતચ્ચ આધાનાંગમસૌદનાંગમોજનદ્વયસીમંતાંગમોજનેશેયં નતુતદિનેતદ્દેહમોકુમાત્રસ્યેતિપારિજાતોંકયુક્તમ્ ॥

હવે સીમંતોન્નયન સંસ્કારનો કાળ કહે છે.

"એ સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરવો તે ચોથે, આઠમે, છઠ્ઠે, પાંચમે, અથવા નવમે માસે કરવો. બન્ધાંપર્યંત બાળકનો જન્મ થાય લઘાંપર્યંત તેનો સમય છે. સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કર્યા વિના સ્ત્રીને બાળકનો જન્મ થાય તો તે સ્ત્રી બાળક હાથમાં લઈ બેસે અને યથાવિધિ તે સંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે." પક્ષ, તિથિ, વાર અને નક્ષત્ર એ સઘળાં પુંસવનમાં બે કલાં છે તેજ કલાં લેવાં. કોઈ અંથમાં દશમીપર્યંત કૃષ્ણપક્ષ પણ લેવું એમ કહ્યું છે. છઠ્ઠ, આઠમ, દ્વાદશી, રિક્તા (ચોથ, નોખ, ચૌદશ), અને પૂનમ એ તિથિ વર્જ્ય કરવી. સંકટ હોય તો તેમાં ચોથ, ચૌદશ અને પૂનમ એ લેવી. તેમજ પ્રથમની ૮૧૪૧૦ ઘડી છોડી છઠ્ઠ, આઠમ અને બારસ એ તિથિ પણ લેવી. પુરૂષનક્ષત્ર ન મળે તો રેહિણી, રેવતી, અને ત્રણ ઉત્તરા એ નક્ષત્ર લેવાં. કહેલાં નક્ષત્રોનો પ્રથમ એને છેલો એ બે પાદ છોડી મધ્યના બે પાદ લેવા એમ કહ્યું છે. આ સીમંતોન્નયન સંસ્કાર એક વારજ કરવો, એમ કહ્યું છે. કાલાયને તે એ ગર્ભસંસ્કાર છે માટે તેમણે એ સંસ્કાર દરએક ગર્ભસમયે કરવો. સીમંતોન્નયન સંસ્કાર પતિએજ કરવો. ગર્ભાધાન સંસ્કારનો લોપ થયો હોય તો, તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાટે ગ્રાહ્યણને ગોદાન કરી પુંસવનાદિક સંસ્કાર કરવા. તેમાં આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ દેશકાલને ઉચ્ચાર કરી "મમાસ્થાં માર્યાયામુત્પત્યમાનગર્ભસ્ય ગર્ભિકવૈજિકદોષપરિહારપુંરૂપતાસિદ્ધિજ્ઞાનોદ્ય પ્રતિરોધપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે પુંસવનમનવલોભનં મમાસ્થાં માર્યાયાં ગર્ભામિદ્વુદ્ધિપરિપંથિ પિશિતરુધિરપ્રિયાલક્ષ્મીભૂતરાક્ષસીગણદૂરનિરસનક્ષમસકલસૌમાન્યનિદાનમહાલક્ષ્મીસમાવેશનદ્વારા પ્રતિગર્ભં વીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા ચ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સ્ત્રીસંસ્કારરૂપં સીમંતોન્નયનાર્થ્યં કર્મ ચ તંત્રેણ કરિષ્યે," એવા સંકલ્પ, સીમંતોન્નયન સંસ્કારની સાથે ત્રણે સંસ્કાર કરવા હોય તો બળવો, એ સંસ્કારના અંગબૂત નાંદીથ્રાદ્વમાં કંતુદક્ષ નામના પિશિદેવા લેવા. પુંસવન સંસ્કાર બુદો

કરવો હોય તો પવમાન નામના ઔપસનાગ્નિની સ્થાપના કરવી. અને પુંસવન, અનવલોભન તેથા સીમંતોન્નયન એ ત્રણે સંસ્કાર એકત્રે કરવા હોય તો મંગલ નામક અગ્નિની સ્થાપના કરવી. શુભાગ્નિનો નાશ થાય તો સર્વાધાનીએ અગ્નિની ઉત્પત્તિ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે કરવી. પુંસવન સંસ્કારવિષે પ્રભવપતિને ઉદ્દેશે કરી ચરનો હોમ કરવો. સીમંતોન્નયન સંસ્કારવિષે, ધાતા દેવતાને ઉદ્દેશે બે આહુતિ, રાકા દેવતાને ઉદ્દેશે બે આહુતિ, વિષ્ણુ દેવતાને ઉદ્દેશે ત્રણ આહુતિ અને પ્રભવપતિ દેવતાને ઉદ્દેશે એક આહુતિ એ પ્રમાણે ધૂતનો હોમ કરવો. અવશિષ્ટ (એ શિવાય) ખીજે પ્રયોગ ખીજા ગ્રંથોમાં ભેવો, અને ખીજા શા- આઓનો પ્રયોગ તે તે ગ્રંથોમાં ભેવો. ઇહાં દરએક સંસ્કારવિષે દશ દશ અથવા ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણુ- ભોજન કરાવવાં. રક્તિ હોય તો સો સો બ્રાહ્મણુ ભોજન કરાવવાં. સીમંતસંસ્કારસંબંધી ભોજનનું પારિભત ગ્રંથમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. “ અહ્નોદન, સોમયાગ, સીમંતસંસ્કાર અને ભતકર્મસંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ એટલાંઓનેવિષે ભોજન કરવાથી ભોજન કરનારાએ આંદ્રાયણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.” અથવા “અરાદ્યવ” એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો. આધાનના અગભૂત અહ્નોદનસંબંધી ભોજન પ્રમાણે સીમંતસંસ્કાર- સંબંધી ભોજન કરવાથી એ પ્રાયશ્ચિત્ત ભણવું. પણ તે દિવસે તેને ઘેર કેવળ ભોજન માત્ર કરવાથી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, એ રીતે પારિભત ગ્રંથમાં જ કહ્યું છે તે યોગ્ય છે.

અથગર્ભિણીધર્માઃ ॥ ગર્ભિણીકુંજરાશ્વાદિશૈલહર્મ્યાદિરોહણં વ્યાપામંશીઘ્રગમનંશકટારોહણં સ્વજેતુ નમસ્સાદાષ્ટપવિશેન્મુસલોદ્દુલ્લાદિપુ સ્વજેજલાવગાહંચશૂન્યંસચતરોસ્તલં કલહંગાગ્રમંગચતી ઘ્નાતયુષ્ણાદિમક્ષણે સંધ્યાયામાતિશીતામ્લગુર્વાહારંપરિત્યજેતુ અવાયશોકાસુદ્ધમોક્ષદિવાસ્વાપંનિશિ સ્થિતિ મસાંગારનવૈર્ભૂમિલેખનંશયનંસદા સ્વજેદમંગલંવાપ્યંનચહાસ્યાધિકામધેતુ નમુક્કેશાનોદ્વિ શ્નાકુદ્દાસનગાનચ ગર્ભરક્ષાસદાકાર્યોનિત્યંશૌચનિપેવળાતુ પ્રશસ્તામંત્રલિખનાચ્છસ્તમાલ્યાનુલેપનાતુ વિશુદ્ધરોહ્યસનાદ્વાનૈઃશ્ચઘાદિપૂજનૈઃ હરિદ્રાકુંકુમંચૈવાસિંદુરંકજ્જલંતથા કેશલંસ્કારતાંબૂલંમાંગલ્યા મારણંશુભં ચતુર્થેમાસિપદ્ધેવાપ્યદ્યમેગર્ભિણીવધૂઃ યાત્રાંવિવર્જયેન્નિત્યમાપઘ્નાતુવિશેષતઃ ॥

હવે ગર્ભિણી સ્ત્રીના ધર્મ કહે છે.

ગર્ભિણી સ્ત્રીએ હાથી, ઘોડા ઇલાદિક ઉપર બેસવું નહીં. પર્વત અને બે અથવા ત્રણ ઇલાદિક મજાતાનાં બાધિલાં ઘર ઉપર ચડવું નહીં. પરિશ્રમ કરવો, ઉતાવળ ચાલવું, ગાડીમાં બેસવું એ પણ વર્જ્ય કરવાં. રાખોડીવાળી ભૂમિ ઉપર અને મુસલ (સાંબેલું), ઉલ્ખલ (ખાંડણી), ઇલાદિક ઉપર બેસવું નહીં. જળમાં ઉતરી દુબણી દઈ નાહાવું નહીં, શૂન્ય ઘરમાં અને ઝાડની તળે બેસવું નહીં. કલહ કરવા, અગ્ર મરેઝામાં, વીખા તથા અતિ ગરમ પદાર્થ ભક્ષણુ કરવા, સંધ્યાકાળે ભોજન કરવું, અતિ શીતલ તથા અતિ ખાટા પદાર્થનું ભક્ષણુ કરવું અને ભારે પદાર્થનું ભોજન. એ સઘળું વર્જ્ય કરવું. મૈથુન; શોક; રૂવિર કાઢવું; દિવસે નિદ્રા; રાત્રિએ જાગવું, રાખોડી, કોલસા, તથા નખ- વડે પૃથ્વી ઉપર રેખા કાઢવી; ચર્ચ કાલ નિદ્રા એ વર્જ્ય કરવાં. અમંગલ શબ્દ બોલવા નહીં, ઘણું હસવું નહીં, છુટે કેશે રહેવું નહીં, ઉદ્વેગ કરવો નહીં. કુંડાસન (કુકડાની પેઠે વિપ્રમ આસન) કરવું નહીં. નિત્ય પવિત્રતા રાખવી, ઉત્તમ મંત્ર લખવા, મુગંધી પુષ્પની માળા અને મુગંધી ચંદન ધારણુ કરવાં, સ્વચ્છ ઘરમાં રહેવું, દાન કરવાં, સસરા સાસુ ઇલાદિ વડીલોની સેવા કરવી, ઇલાદિકવડે નિત્ય ગર્ભનું રક્ષણુ કરવું. હળદર, કુંકુમ, સિંદૂર, અને કાજળ એ વાપરવાં; કેસ ચુંથવા; તાંબૂલ ભક્ષણુ; અને સૌભાગ્યનાં આભૂષણુ પેઢેરવાં એ શુભકારક છે. ચોથો, છઠ્ઠો અથવા આઠમો એ માસમાં રાગભાં સ્ત્રીએ અવરંધ યાત્રા (ખીજા ગામ જવું તે) કરવી નહીં. આપાઠ માસમાં તો વિશેષે કરી અવરંધ યાત્રા વર્જ્ય કરવી.”

અથગર્ભિણીપતિધર્માઃ ॥ ગર્ભિણીચાંહિતંદ્રવ્યંતસ્યેદયાચધોચિતં સૂતેચિરાયુષંપુત્રમન્યથાદોષ મર્હતિ સિંધુજ્ઞાનંદ્રુમચ્છેદંવપનંપ્રેતવાહનં વિદેશગમનંચૈવનકુર્યાદર્મિણીપતિઃ વપનંમૈથુનંતીર્થશ્રાદ્ધમોજ નુમેયવ વર્જયેત્સતમાન્માસાદ્યાવઆરોહણંતથા શુદ્ધાદિવાસ્તુકરણંનલ્લેકેશવિકર્તનં ચૌલંશવાનુગમનં વિવાહંચનિવર્જયેતુ મુંદનંપિંડદાનંચપ્રેતકર્મચસર્વેશઃ નજીવત્પત્નિકુર્યાદ્ધર્મિણીપતિરેવચ અન્નકર્તનમ પિનિપિદ્યતે વપનસ્યનિવેષેપિ કર્તનંતુવિધીયતત્રતિવાચ્યંતુજીવત્પત્નિકાદીનાંયોવપનનિવેષસત્રકર્તન

વિવિપરં ઇતદપવાદઃ ક્ષૌરનૈમિત્તિકકુર્યાન્નિવેચસત્પિધુવં પિત્રોઃપ્રેતવિધાનંચગર્ભિનીપતિરાચરેત્ અન્વષ્ટયાષ્ટકયોર્ગર્ભિનીપતિઃપિંડદાનંકુર્યાત્ કેચિત્પિત્રોઃપ્રતિસાંવત્સરિકેપિંડદાનંકુરંતિ દર્શમહાલયા દિપુનૈચકાર્યં ॥

હવે (સગર્ભા સ્ત્રીના) પતિના ધર્મ કહે છે.

“ ગર્ભિણી સ્ત્રી જે પદાર્થની વાંછા કરે તે પદાર્થ તેને થયાથોગ્ય દેવો; તેથી દીર્ઘ આયુષ્ય-વાન પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેની ઇચ્છા પૂરણ ન કરવાથી પતિ દોષયુક્ત થાય છે, સમુદ્રસ્રાવ, ઝાડ કાપવાં, ક્ષૌર (વાળ ઉતરાવવા), સળને ઉપાડવું અને પરદેશ જવું, એ ગર્ભિણીપતિએ વર્જ્ય કરવાં, ક્ષૌર, મૈથુન, તીર્થયાત્રા, આહ્લોજન, નાવ ઉપર બેસવું, યુદ્ધ ઇત્યાદિ કરવા, ઘર બાંધવું, નખ તથા કેશ કાપવા, ચૌલ, સળની પાછળ જવું, અને વિવાહ એ સઘળાં સાતમે ભાસુ એક પછી વર્જ્ય કરવાં. ક્ષૌર, પિંડદાન, અને પ્રેતક્રિયા એ જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે અને ગર્ભિણી-પતિએ કરવાં નહીં.” ઇહાં નખ અને કેશના છેદવાનો પણ નિવેધ કહ્યો છે. “જે કે ક્ષૌરનો નિવેધ છે તથાપિ નખ અને કેશ એનો છેદ કરવો.” એવાં જે વાક્ય છે તે તો જીવતિપતૃકાદિકને જે ક્ષૌરનો નિવેધ કહ્યો છે તે વિષયમાં નખ અને કેશ એનો છેદ કરવો, એમ કહે છે. એ ક્ષૌરવિષે અપવાદ કહે છે—“ગર્ભિણીપતિ હોય તેને અવરય ક્ષૌરનો નિવેધ કહ્યો છે તથાપિ નૈમિત્તિક ક્ષૌર કરાવવું, તેમજ માતાપિતાની પ્રેતક્રિયા પણ કરવી” અન્વષ્ટય અને અષ્ટકા એ આહુતિવિષે ગર્ભિણીપતિએ પણ પિંડદાન કરવું. કેટલાએક અનુષ્ઠા માતા પિતાનાં પ્રતિસાંવત્સરિક આહુતિવિષે પિંડદાન કરે છે, દર્શ અને મહાલય ઇત્યાદિક આહુતિવિષે પિંડદાન કરવુંજ નહીં.

— અધર્મભ્રાવણદ્વારંચનયજ્ઞોપવીતદાનમહર્ષિવે શ્વંસ્ત્રીકર્તૃકં શુભવિનેત્રીઆચમ્પવેશકાલૌસંકીર્ત્ય મમગર્ભભ્રાવણનિદાનસકલદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થવાયુપુરાણોક્તંસુવર્ણપશ્વોપવીતદાનવિધિકરિષ્યેતિતિસંકલ્પ્ય પલેનતદર્ધેનતદર્ધેનયથાદાકિવાહિમંયજ્ઞોપવીતપ્રથિમવેશેમૌકિકયુતંકૃત્વાતયૈવવજ્રમણિયુતંરાજતમુક્તરીયકચકૃત્વામયંપંચગવ્યેન ગાયત્ર્યામ્રદ્રાહ્ય તામ્રપાત્રેદ્રોણસિતંદધિનિશ્લિપ્યતત્મધ્યે દ્રોણસિતમાજ્યંનિશ્લિપ્યાજ્યોપરિતુભયંસંસ્થાપ્ય મર્તાગ્રાહણોવાગાયત્રીમંત્રેણગંધાદિભિઃપૂજયેત્ અષ્ટગુંજાત્મકોમાપઃદશમાપઃસુવર્ણ પલકુડવપ્રસ્થાટકદ્રોણઃસુવર્ણાદિપૂર્વેપૂર્વચતુરગુણઃ ક્વપ્યાપ્યયોદ્દ્રોણપરિમાણમાવેશકસ્યુસારિપરિમાણંગ્રાહણદ્વારાઆજ્યમધુમિત્રૈસિલૈરદ્યોત્તરદ્વાતંગાયત્ર્યાવ્યાહતિમિર્વાહોમંકારયેત્ ત્વાર્ગમર્તાવાહીવાકુર્યાત્ હોમકર્તાર્તવિગ્રંસ્વાદ્યેઃસંપૂજ્યપ્રાહુપ્સાયતસ્મૈડહુલાલીદાનંકુર્યાત્ તદ્યથાડપવીતંપરિમિતંગ્રાહણાવિધૃતંપુરા મયનૌકાસ્યદાનેનગર્ભસંધારવેદ્યાહંઈતિમંત્રેણવિપ્રસ્થનામગોત્રેડચાર્યતામ્રપાત્રસ્યદધ્યાજ્યસંસ્પંસુપૂજિતંસોત્તરીયકમિદંયજ્ઞોપવીતંગર્ભભ્રાવણનિદાનદોષપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેતુભ્યમહંસંપ્રદેનમમ પ્રતિગૃહ્ણતાં વિગ્રઃપ્રતિગૃહ્ણામીત્યાદિયથાશકિદક્ષિણાંદત્વાન્યેભ્યોપિયથાશકિદક્ષિણાંદત્વા પ્રતિગૃહ્ણીતુરનુમજ્યનમસ્કારક્ષમાપનાદિકૃત્વાવિપ્રભોજનંસંકલ્પ્યકર્મેશ્વરાયાર્પયેત્ ઇતદ્વચ્ચક્ષવદ્રર્શમવેરસાનુવાલકંઈતિયાવિપૈરિત્યુકેર્વાલહત્યાપ્રાયશ્ચિતંકૃત્વાકાર્યં અન્યવ્રતુસ્વર્ણધેનુદાનહરિવંશશ્રવણાદીન્યુક્ત્વા ઘૃતપૂર્ણતામ્રકલશદાનાદિવિધાનાનિડકાનિ ॥

હવે ગર્ભભ્રાવણ યતો હોય તેને યંધ કરનારે એવું સુવર્ણના યજ્ઞોપવીતનું દાન મહાર્ણવ ગ્રંથમાં કહ્યું છે. એ દાન સ્ત્રીએ કરવું. તે આ રીતે,—શુભ દિવસ બેઠ તે દિવસે સ્ત્રીએ આચમન કરી દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “મમ ગર્ભભ્રાવણનિદાનસકલદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ વાયુપુરાણોક્તં સુવર્ણપશ્વોપવીતદાનવિધિકરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક પળ, અર્ધ પળ અથવા પળનો ચતુર્થોશ કિંવા યથાશક્તિ સુવર્ણનું યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) કરી તેની અંધાને ઠેકાણે ભોતી રાખવું. તેમજ વજ્રમણિ (હોરાએ) યુક્ત એવું રૂપાનું ઉત્તરીય કરાવવું. પછી તે બન્ને ગાયત્રીમંત્ર લાલી પંચગવ્યે ઘોઈ ગાળાના પાત્રમાં દ્રોણપરિમિત દહી નાંખી તેમાંજ દ્રોણપરિમિત ઘૃત નાંખી તે ઘૃત ઉપર તે બન્ને રાખવાં. પછી પતિ કિંવા આહુતિ ગાયત્રીમંત્ર લાલી ગંધાદિકવડે તેની પૂજા કરવી. આઠ ગુંબનો એક માપો, દશ માપા એટલે એક સુવર્ણ, ચાર સુવર્ણ એટલે એક પળ, ચાર પળ એટલે એક કુડવ, ચાર કુડવ એટલે એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થ એટલે એક આઢક, ચાર આઢક એટલે એક દ્રોણ. દહી અથવા ઘી દ્રોણ પરિમિત ન બળે તો યથાશક્તિ લેનાં. ઘી અને મધયુક્ત એવા તિલની અદ્યોત્તરશત

(૧૦૮) આહુતિ ગાયત્રી ક્રિવા બાહુતિ મંત્રવડે શ્રાદ્ધાણુદ્વારા હોમાવવી. હોમનો ભાગ કરવો તે પતિ ક્રિવા સ્ત્રી એમાંથી કોઈએકે કરવો, હોમ કરનારા શ્રાદ્ધાણુની વસ્ત્રાદિકવડે પૂજા કરી પૂર્વ દિશા સંમુખ બેઠેલા શ્રાદ્ધાણુને ઉત્તર સંમુખ બેઠેલી સ્ત્રીએ ઉત્તરીય સહિત યજ્ઞોપવિતનું દાન કરવું. તે આ રીતે—“ઉપવીતં પરિમિતં વ્રક્ષણા વિધૂતં પુરા ॥ મય નૌકાસ્ય દાનેન ગર્મ, સંધારયે હ્યહમ્” એ મંત્ર કહી શ્રાદ્ધાણુનાં નામ, જોત્રનો ઉચ્ચાર કરી દાન કરવું, તે દાનનું વાક્ય;—“તામ્રપાત્રસ્યદધ્યાજ્યસં- સ્યં સુપૂજિતં સોત્તરીયકમિદં યજ્ઞોપવીતં ગર્મસાવનિદાનદોષપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરમીલયથે તુમ્ય- મહં સંપ્રદદે ન મમ ॥ પ્રતિગૃહ્યતામ્,” દાનકર્તાએ વાક્ય કહ્યા પછી શ્રાદ્ધાણુ “પ્રતિગૃહ્યામિ,” એ વાક્ય બોલવું, ઇત્યાદિ. પછી (દાનની સાંગતા થવામાટે) યથાશક્તિ દક્ષિણા દઈ બીજા શ્રાદ્ધાણુને પણ યથાશક્તિ દક્ષિણા દઈ દાન લેનારાની સાથે જઈ થોડી દૂર પોહોત્યાડી નમસ્કાર, પ્રાર્થના ઇત્યા- દિક કરી શ્રાદ્ધાણુ ભોજનનો સંકલ્પ કરી કર્મ ઇશ્વરને સમર્પણ કરવું. “વિપવડે ને સ્ત્રી બાળકને મારેછે તેના ગર્ભનો સાવ થાય છે.” એવાં વચન છે માટે બાળહણાનું પ્રાર્થયિત કરવા પછી એ કહેલું દાન કરવું. બીજા અંથોમાં તો, સુવર્ણધેનુનું દાન, હરિવંશ કથાનું શ્રવણ ઇત્યાદિક કહી ગ્રાંભાની ગાગર ધીવડે ભરી તેનું દાન કરવું, ઇત્યાદિક વિધાન કહ્યાં છે.

અધસ્તુતિકાગૃહપ્રવેશઃ ॥ ગૃહનેમંત્યાંસુતિકાગૃહંકૃત્વા તત્રાગ્નિનીરોહિણીમૃગપુનર્વસુપુવ્યન્તુ પુત્રાહસ્તચિન્નાસ્વાત્યનુરાધાધનિષ્ઠાશતતારકાનક્ષત્રેપુરિકાદિવર્ણ્યંતિથૌ ચંદ્રાનુકૂલ્યેશુમલમેસુતિકા પ્રવેશો શોભિપ્રદેયપૂજનંકર્યામંત્રવાચપોષેણસાપત્યસ્ત્રીમિઃસહકાર્યઃ અસંપ્રવેસઘોવા પ્રલયપ્રતિયંષેક્ષ નિધાને પ્રમંદિનેત્યુચંચિજિહ્વીષેતિસ્તૂલંચાજપેત્ પતામ્યામમિમંત્રિતજલંવાપાયયેત્ તેનસુલપ્રસવઃ શીઘ્રપ્રસવમંતસ્તુ હિમવત્યુત્તરેપામ્વેંસુરયાનામયક્ષિણી તસ્યાઃસ્મરણમાત્રેણવિશલ્યાગર્મિણીમવેત્ ॥ સ્ત્રીં સ્વાહેતિમંત્રેણવૃષોંકુરેણતિલતૈલંશતંસહલંચાડમિમંત્ર્યકિંચિત્પાયયેત્ કિંચિન્માત્રસ્યગર્મેલેપશ્ચલ મ્યલેપેશીઘ્રંસુલપ્રસવઃ અસ્થિમાત્રાચશિષ્ઠોમસ્તકસ્યસુતિકાગૃહોપરિનિધાનેસુલપ્રસવઃ વંશનિષ્ઠયો સ્વકૃતુલતીમૂલંકપિતૃથપન્કરધીરવીજંચસમભાગંમહિપીદુગ્ધેનપેપયિત્વા તેનસતૈલેનયોનિલેપેસઘાઃપ્ર સવઃ ॥

હવે પ્રસવને થોડ્ય ઘરમાં ગર્ભિણીનો પ્રવેશ કહે છે.

નિવાસ ઘરથી નૈર્મલ્ય કોણમાં મુતિકામૃદ કરી ઘરમાં; અગ્નિની, રોહિણી, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, મૃગુ ઉત્તરા, હસ્ત, મિત્રા રવાતી, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા એ નક્ષત્રે; રિક્તાદિ તિથિ વર્ણ્ય કરી બીજી તિથિઓમાં; અને ચંદ્ર અનુકૂલ છતાં. આપ, શ્રાદ્ધાણુ અને દેવ એમની પૂજા કરી; મંત્ર અને વાદના થોપપૂર્વક; બાળકયુક્ત એવી સુવાસિની સ્ત્રીથોસહિત; ગુહ લક્ષવિષે રાગભાંએ પ્રવેશ કરવો. તેવો સંભવ ન હોય તો તત્કાલેજ પ્રવેશ કરવો. પ્રસવ (બાળકની ઉત્પત્તિ) માં પ્રતિબંધ થાય તો ઋગ્વિદ્યાન અંથમાં આ રીતે ઉપાય કહ્યા છે. “પ્રમંદિને” એ ઋચાનો, અથવા “વિજિ- હ્વીર્વ્યં” એ સૂકાનો જપ કરવો. અથવા એ ઋચા અને મૂકાવડે મંત્રેલું જળ પીવરાવવું. તેથી સુખપૂર્વક પ્રસવ થાય છે. શીઘ્ર પ્રસવ થવાનો મંત્ર—“હિમવત્યુત્તરે પામ્વેં, સુરયા નામ યક્ષિણી ॥ ઇત્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ, વિશલ્યા ગર્મિણી મવેત્ ॥ સ્ત્રીં સ્વાહા,” એ મંત્ર ભણી દૂર્ગાકુરવડે તિલના તેાને સો અથવા હજાર વાર મંત્રી તેમાંથી થોડું પીવરાવવું. અને થોડું ગર્ભસ્થાનકે થોપકરવું. તે સારી રીતે ઓપરવાથી શીઘ્ર અને સુખપૂર્વક પ્રસવ થાય છે. ચુકેલું ગાયનું મસ્તક (ઓપરી) લાવી સતિકાના ઘર ઉપર રાખવું; તેથી સુખે પ્રસવ થાય છે. વાંસની અને લીંબડોની છાલ, તુલસીનાં મૂળ, કોઠાનાં પાન, અને કણેરનાં બીજ એ સમ ભાગ લઈ લેસના દૂધથી ઘાટી તેમાં તિલનું તેલ નાંખી તેને થોનિને બેપ કરવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે.

અર્થજાતકર્મ ॥ મૂલજ્યેષ્ઠાવ્યતીપાતાદાવનુપત્તસજાતમાત્રસપુનસ્યપિતામુલંકુલદેવતાવૃદ્ધપ્ર ણામપૂર્વકમલોન્સ્ય નચાદાલુદ્વગુપ્તઃસ્નાયાત્ તદસંમંવેગૃહેઅગ્નીતામિઃશીતામિઃસ્વર્ણયુતામિરદ્ધિઃ સ્નાયાત્ પનઘરાનાવપિનાયદોર્ગાર્ય અશકૌરાત્રાવમિસદિધૌસ્વર્ણયુતરીતોદકૈઃ મૂલાદિપુજનનેતુમુલ મદદ્વંધજ્ઞાનં દેશાંતરગેતેજનકેપુનરજન્મશ્રવણોત્તરંજ્ઞાનં સર્વેચ્છાનાત્પ્રાગ્સૃદ્યત્વં પવંકન્યોત્પત્તાવપિ

આનંતપ્રાકૃતસ્પૃદ્યત્વંચક્ષેયં મન્યસર્પિદાશૌચમધ્યેજનનેપિપિતૃસ્તાત્કાલિકીજ્ઞાનદાનાદૌજાતકર્મણિ
ચશુદ્ધિઃ કેચિન્મૃતાશૌચેપુત્રજનનેજાતકર્માશૌચંતેકાર્યમિત્યાહુઃ નાલચ્છેદનાત્પૂર્વંસંપૂર્ણસંધ્યાવંદનાદિ
કર્મણિનાશૌચં પ્રથમદિનેપંચમપદ્મદશમદિનેચદાનપ્રતિગ્રહ્યોનેદોષઃ શ્રુતમન્નનપ્રાણંજ્યોતિષ્ટોમાદિદી
ધાવતાસ્વયમન્યેનવાજાતકર્મનકાર્યં કિંતુઅવમૃદ્યજ્ઞાનાંતેદીક્ષાંવિસૃજ્યસ્વયંકાર્યં શ્રેષ્ઠઃકનિષ્ઠેનપુંસવના
વિક્રનકારયેત્ જાતકર્મતુકારયેત્ અતિશાંતેતુસ્વયમેવકુર્યાત્ મહારોગાતૌજાતકર્મસર્પનકુર્યાત્ અચ્છિ
ન્નનામિકર્તવ્યશ્રાદ્ધંચૈપુત્રજન્મનિ પુત્રપદેનકન્યાપિગૃહાતે તથાચસંસ્કારાંગમિન્નંકન્યાપુત્રયોર્જન્મનિમિત્ત
કનાંદીશ્રાદ્ધંવિધીયતે ઇત્યદ્વાત્રાવપિકાર્યં તચ્છેદ્વૈવકાર્યનત્વજ્ઞાદિના તથાચજ્ઞાતોલકૃતઃ પિતાઅકૃત
નાલચ્છેદમપીતસ્તન્યમન્યૈરસ્પૃશ્યપ્રક્ષાલિતંકુમારંમાતુરુત્સંગેકારયિત્વાચમનાદિદેશકાલાદિકીર્તનાંતે
અસ્યકુમારસ્વર્ગર્ભાપુપાનજનિતદોષનિવર્હણાયુર્મેઘામિવૃદ્ધિધીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વ
રપ્રીત્યર્થજાતકર્મકરિષ્યે તદાદૌસસ્તિપુણ્યાહવાચનંમાતૃકાપૂજનંચકરિષ્યે હિરણ્યેનપુત્રજન્મનિમિત્તકં
જાતકર્માંગંચનાંદીશ્રાદ્ધંતંત્રેણકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્ય યથાશુલ્લંકુર્યાત્ તતોદધાત્તુવર્ણંચભૂર્મિર્ગાતુરંગરંધ્રં
છન્નંછાંગંચમાલ્યંચશયનંચાસનંગૃહં તિલપૂર્ણાનિપાત્રાણિસહિરણ્યાનિચૈવહિ ભક્ષયિત્વાતુપકાન્નંદ્વિજઞ્ઞાં
દ્રાયર્ણચરેત્ સૂતકેતુસકુલ્યાનાંનેદોષોમનુરુચીત્ ॥

હવે જાતકર્મ સંસ્કાર કહે છે.

મૂળ, જ્યેષ્ઠા અને વ્યતિપાત ઇલાદિ અશુભ કાલમાં ઉત્પન્ન ન થયેલાં એવા પુત્ર ઉત્પન્ન થતાંજ
પિતાએ કુલદેવતા અને વરીશ એમને પ્રથમ નમસ્કાર કરી પુત્રતું મુખ ભેદી નદી ઇલાદિકવિષે
ઉત્તર સન્મુખ થઈ જ્ઞાન કરવું. નદી ઇલાદિક ન હોય તો ઘરે લાવેલા શીતળ જળમાં સુવર્ણ નાખી
તે જળવડે જ્ઞાન કરવું. એ જ્ઞાન રાત્રિએ પણ નદી ઇલાદિકવિષે કરવું. અશક્ત હોય તો તેણે
રાત્રિએ અગ્નિની સમીપમાં ઉભા રહી સુવર્ણયુક્ત શીતળ જળવડે જ્ઞાન કરવું. મૂળ ઇલાદિક દુષ્ટ
સમયે જન્મ થયો હોય તો પુત્રતું મુખ ન જોતાંજ જ્ઞાન કરવું. પિતા દેશાંતર ગયો હોય ત્યાં
'પુત્ર જન્મ થયો' એમ સાંભળી તેણે જ્ઞાન કરવું. જ્ઞાન થકી પ્રથમ કોઈને પણ સ્પર્શ કરવો નહીં,
એ સર્વત્ર સમજવું. એ રીતે કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હોય તો પણ જ્ઞાન કરવું. અને જ્ઞાનથકી પ્રથમ
સ્પર્શ કરવો નહીં. બીજા સર્પિદોસંબંધી આશૌચ છતાં તેમાં પુત્રજન્મ સાંભળે તોપણ જ્ઞાન, દાન
ઇલાદિક કર્મ અને જાતકર્મ કરવાવિષે પિતાને તાત્કાલિક શુદ્ધિ છે. કોઈ અંધકાર, મૃતાશૌચવિષે પુત્ર-
જન્મ થવાથી જાતકર્મ કરવું તે મૃતારાશીની નિવૃત્તિ થવા પછી કરવું, એમ કહે છે. નાળચ્છેદ થવાથી
પ્રથમ સંધ્યાવંદનાદિ સંપૂર્ણ કર્મ કરવાવિષે આશૌચ નથી. પ્રથમ, પાંચમે, છઠ્ઠે, અને દશમે એ
દિવસે દાન દેવું અને લેવું તેમાં દોષ નથી. રાંધેલું અન્ન લેવું નહીં. જેને ન્યોતિષ્ટોમાદિકની દીક્ષા
થઈ હોય તેણે પોતેજ અથવા બીજાવડે જાતકર્મ કરવું તથા કરાવવું નહીં; ત્યારે યજ્ઞની સમાપ્તિ
થવા પછી અવભૂથ (યજ્ઞાંત) જ્ઞાન કરી યજ્ઞદીક્ષાતું વિસર્જન કરી પોતેજ જાતકર્મ કરવું. જ્યેષ્ઠ કનિ-
ષ્ઠાસેથી પુંસવન ઇલાદિક કર્મ કરાવવાં નહીં. જાતકર્મ તો (કનિષ્ઠ પાસેથી) પણ કરાવવું. અતિક્રાંત
(પ્રથમ કરવાતું રહી ગયું) હોય તો, પિતાએજ કરવું. પિતા મહારોગે ખીરિત હોય તો તેણે જાત-
કર્મ કરવું નહીં. "પુત્ર જન્મ થવા પછી નાળચ્છેદથકી પ્રથમ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું," એ વાક્યમાં પુત્ર-
શબ્દ છે તથાપિ કન્યાતું પણ અહણુ કરવું. તેમજ સંસ્કારસંબંધી નાંદી શ્રાદ્ધ કરતાં ભુલું કન્યા અને
પુત્રના જન્મસંબંધી નાંદી શ્રાદ્ધ કરવું. એવા વિધિ પ્રાપ્ત છે. એ જન્મસંબંધી નાંદીશ્રાદ્ધ રાત્રિએ પણ
કરવું, અને તે હેમવરે કરવું, અન્નાદિક કરવું નહીં. તેમજ પિતાએ જ્ઞાન કરી અલંકારયુક્ત થઈ નાળચ્છે-
દનરહિત, રતનપાનરહિત, અને અન્યસ્પર્શરહિત એવા બાળકને જળવડે ઘોષ તેની માના બોળામાં દઈ
પોતે આચમન કરી દેશ, કાલને ઉચ્ચાર કરી "અસ્ય કુમારસ્ય ગર્ભાંલુપાનજનિતદોષનિવર્હણાયુર્મેઘામિ-
વૃદ્ધિધીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ જાતકર્મ કરિષ્યે ॥ તદાદૌ સસ્તિપુણ્યાહ-
વાચનં માતૃકાપૂજનં ચ કરિષ્યે ॥ હિરણ્યેન પુત્રજન્મનિમિત્તકં જાતકર્માંગં ચ નાંદીશ્રાદ્ધં તંત્રેણ
કરિષ્યે ॥" એવા સંકલ્પ કરી શુદ્ધસૂત્રપ્રમાણે પ્રયોગ કરવો. "ત્યાર પછી સુવર્ણ, પૃથ્વી, આપ, ઘોડા,
રથ, છત્ર, બકરી, પુષ્પમાળા, પલંગ, આસન, ઘર, અને સુવર્ણસહિત તિલપૂર્ણ પાત્ર એમનું દાન
કરવું. આશૌચ વાળાનાં ઘરવું રાંધેલું અન્ન ભોજન કરે તો તે ગ્રાહણે આંદ્રાપણ પ્રાપ્તિત કરવું.
સૂતકમાં સર્પિદોને (તેનાં ઘરવું) અન્ન ભક્ષણ કરવાથી દોષ નથી એમ મનુ કહે છે."

અચારિકૃપાભિજ્યોતિર્વિદંસંપૂજ્યતસ્માજ્જન્મલગ્નતશુભાશુભગ્રહનિર્ણયજ્ઞાત્વા પ્રતિકૂલગ્રહાનુકૂલ્યાયં તત્તદ્ગ્રહમીલયંદાનાનિકુર્યાત્ પ્રહમંત્રજપાદિશાંતિસૂક્તજપાદિકર્મણિવિપ્રાન્વાનિયોજયેત્ તતોનાલચ્છે વંશારવિત્વાહિરણ્યોદકેનમાતુર્દક્ષિણસ્તનપ્રક્ષાલ્યમાત્રાકુમારંપાયેત્ તત્રદ્માંકુમારદ્વ્યાદિમંત્રંવિપ્રાદિઃપઠેત્ જાતકર્માંચગ્રપ્રાશનાંતસંસ્કારેષુ આશ્વલાયનાનાંહોમઃકૃતાકૃતઃ હોમપદ્ધેનાંદીશ્રાદ્ધાંતેજાતકર્માંહોમંકરિષ્યેતિસંકલ્પ્ય લૌકિકાસિંપ્રતિષ્ઠાપ્યાન્વાધાનાંચાજ્યમાર્ગાંતે અગ્નિમિદ્રંપ્રજાપતિવિશ્વાન્દે પાન્વહાણમાજ્યેનજુહુયાત્ મધુસર્પિઃપ્રાશનાદિસૂર્ધાંઘ્રાણાંતેસ્વિષ્ઠકૃદાદિકુર્યાદિતિક્રમઃ અન્યેપાંચધાગૃહાંહોમાદિશેયમ્ ॥

હવે શ્રીદ્વગ ઇલાદિક હાથમાં લઈ જ્યોતિષીની પૂજા કરી તેનાથી જન્મલગ્નવિષે શુભાશુભ શ્રદ્ધોના નિર્ણય સમગ્ર પ્રતિકૂલ ગ્રહનું અનુકૂલપણું થવામાટે તે તે ગ્રહના સંતોષને અર્થે દાન કરવાં, અથવા શ્રદ્ધોના મંત્રોના જપ અને શાંતિસૂક્તાદિકનો જપ ઇલાદિક કર્મવિષે બ્રાહ્મણોને પ્રેરણા કરવી. પછી નાળચ્છેદન કરાવી મુવર્ણેયુક્ત જળવડે માતાનું જમણું સ્તન ધોવરાવી માતાકને પુત્રને સ્તનપાન કરાવવું, સ્તનપાનસમયે “દ્માંકુમાર૦” ઇલાદિક મંત્ર બ્રાહ્મણોએ પઠન કરવા. જાતકર્મે થકી અન્નપ્રાશન સંસ્કારપર્યંત સંસ્કારોવિષે આશ્વલાયન શાખાવાળાઓએ હોમ કરવો અથવા ન કરવો, હોમ કરવો હોય તે પક્ષવિષે, નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી, “જાતકર્માંહોમં કરિષ્યે,” એવો સકલ્પ કરી લૌકિકાસિંનું સ્થાપન કરી અન્વાધાનથકી આન્યભાગપર્યંત કર્મે થયા પછી અગ્નિ, ઈશ્ર, પ્રજાપતિ, વિદ્યેદેવા અને બ્રહ્મા એ દેવતાઓને ઉદ્દેશે ધૃતનો હોમ કરવો. પછી મધ અને ઘી એના પ્રાશન ઇલાદિક થકી ખરતક મુધવું સ્વહાંપર્યંત કર્મે કરી સ્વિષ્ઠકૃત કર્મે કરવું, એ પ્રમાણે કર્મ જાણવો. બીજી શાખાવાળાઓનો પોતપોતાના ગૃહ્યસૂત્રપ્રમાણે હોમાદિક પ્રયોગ જાણવો.

કુમાર્યાંઅપિ જાતકર્માદિસંસ્કારાશ્ચૌલાંતાઃસર્વેઅમંત્રંકર્કાર્યાઃ વિવાહસ્તુસમંત્રકઃ અતઃકન્યાયાજા તકર્માદિસંસ્કારલોપેતત્તકાલેવિવાહકાલેયાપ્રાયશ્ચિત્કૃત્વાવિવાહઃકાર્યઃ અત્રસર્વૈત્રજાતકર્મનામકર્મંદૌમુખ્યકાલાતિપ્રમે ગુર્વાચસ્તરહિતેશુભનસજ્વાદૌજાતકર્માદિકર્કાર્યં તત્રજાતકર્મેણિનક્ષત્રાણિરોહિણીન્યુત્તરાશ્વિનીદક્ષત્રપુષ્પાનુરાધારેવતીમૃગશિરનાશ્રવણાદિત્રયસાતીપુનર્વેસવઃ રિક્તાપર્વરહિતાસ્તિથયઃ સૌમદાનિમિત્રાચારાઃ મદ્રાધૈષ્ટ્યાદિદાન્યેષુકેદ્રલગ્નેશુભમ્ ॥

કન્યાના પણ જાતકર્મેથકી ઔલપર્યંત સંસ્કાર મંત્રરહિત કરવા. અને વિવાહ મંત્રસહિત કરવો. માટે કન્યાના જાતકર્મે ઇલાદિક સંસ્કારનો લોપ થાય તો એટલે તે સંસ્કાર ન થયા હોય તો જે કાળે એ સંસ્કાર કરવાના હોય તે તે કાળે અથવા વિવાહને સમયે તે સંસ્કારના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વિવાહ કરવો. આ સર્વ જાતકર્મે નામકર્મે ઇલાદિક સંસ્કારના મુખ્ય કાલનું ઉલ્લેખન થયું હોય તો, શુભ ઇલાદિકનો અસ્ત ન હોય અને શુભ નક્ષત્ર ઇલાદિક જે દિવસે હોય તે દિવસે જાતકર્માદિક કરવાં. તે જાતકર્મેવિષે નક્ષત્ર, રેણુલ્લી, ત્રણ ઉતરા, અશ્વિની, હરત, પુષ્ય, અનુરાધા, રેવતી, મૃગ, ચિત્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, ગતતારકા, સ્વાતી અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રો; અને રિક્તા (ચોય, નોમ, અને ચૌદશ), પર્વ (પૂનમ, અમાવાસ્યા) એ તિથિ વર્ત્ય કરી અન્ય તિથિ લેવી. મંગલ અને રાત્રિ વર્ત્ય કરી બીજા વાર લેવા. ભદ્રા, વૈશ્વતિ ઇલાદિક રહિત એવા શુભ દિવસે શુભ કૈંદ્રવાનું લગ્ન છતાં જાતકર્મે શુભ થાય.

અપંચમપઠદિનયોર્જન્મદાનાંપૂજનમ્ ॥ રાત્રેઃપ્રથમયામેપિત્રાદિઃજ્ઞાત્વાચમ્યદેશકાર્ણી સંકીર્ત્ય અમ્પશિશોઃસમાવૃત્તયાયુરારોગ્યપ્રાપ્તિસકલાનિષ્ઠાંતિદ્વારાધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેવિગ્નેરાસ્યજન્મ દાનાંજીવંત્યપત્નાઋયાઃપઠીદેવ્યાઃશસ્ત્રગર્ભામગવત્યાશ્વપૂજનંકરિષ્યેતિસંકલ્પ્ય તંડુલપુંજેપુવિગ્નેરાંજન્મ વાધનામમંત્રેણાશ્વ આયાદિવરદાદેવિમહાપઠીતિવિશ્રુતે શકિભિઃસહચારંમેરક્ષજાગરવાસરે રિતિપઠી દેવીમાયાદાનાસામગતીમાવાદનામમિઃ શકિસ્ત્વંસર્વદેવાનાંલોકાનાંહિંકારિણી માતયોલભિમંરક્ષ મહાપદ્મિનમોસ્તુતે રિતિમંત્રેણચપોદશોપચારૈઃસંપૂજ્યપ્રાર્થયેત્ લંબોદરમહામાગસર્વોપદ્રવનાશન ત્વત્પ્ર સાદાદ્વિગ્નેરાચિરંજીવતુવાલકઃ જનનીસર્વમૂતાનાંનાલાનાંચવિશેષતઃ નારાયણીસરુપેણવાલંમેરક્ષસ પંદા મેતમૃતપિત્રાચેન્મોસાકિનીઢાકિનીપુત્ર માતેવરક્ષરલંમેશ્વાપદેપદ્મનેપુત્ર ગૌરીપુત્રોયથાસ્કંદઃ

શિશુત્વેરક્ષિતઃ પુરા તથામમાપ્યયં ચાલઃ પૃષ્ઠિકેરક્ષ્યતાં નમઃ. इतिविशेष्यस्तां बूलदक्षिणादिदद्यात् रात्रौ जा गरणकुयात् पंचमपष्ठदिनयोर्दानप्रतिग्रहेन दोषः दशमदिने बलिदानं स्वीयेभ्यो भद्रदानं च कार्यम् ॥

હવે પાંચમે અને છઠ્ઠે દિવસે જન્મદા નામની દેવતાનું પૂજન કરવું. તે આ રીતે, -રાત્રિએ પ્રથમ પોહોરે પિતા ઇલાદિકે આન કરી આત્મન કરી દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી, "અસ્ય શિશોઃ સમાવૃકસ્યાયુરારોગ્યપ્રાતિસકલાનિષ્ઠાંતિદ્વારાધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિગ્રેશસ્ય જન્મદાનાં જીવંત્યપર- નામ્યાઃ પઘ્નિદેવ્યાઃ શસ્ત્રગર્ભામગવત્યાશ્ચ પૂજનં કરિષ્યે," એવો સંકલ્પ કરી ચોખાના પુંજ ઉપર વિગ્રેશ (ગણેશ) અને જન્મદા દેવતાનું નામમંત્રવડે આવાહન કરી, "આયાહિ ચરદા દેવિ, મહાપઘ્નીતિ વિશ્રુતે ॥ શક્તિભિઃ સદ્ધા ચાલં મે, રક્ષ જાગરવાસરે," એ મંત્રવડે યજ્ઞી દેવીનું આવાહન કરી નામમંત્રવડે ભગવતી દેવીનું આવાહન કરી નામમંત્રવડે અને "શક્તિસ્ત્વં સર્વદેવાનાં, લોકાનાં હિતકારિણી ॥ માતર્વાલમિમં રક્ષ, મહાપઘ્નિ નમોઽસ્તુ તે," એ મંત્રવડે પોહણપચારસહિત પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના મંત્ર, -લંબોદર મહાભાગ, સર્વોપદ્રવનાશન ॥ ત્વત્પ્રસાદાદવિ- ગ્રેશ, ચિરં જીવતુ ચાલકઃ ॥ જનની સર્વભૂતાનાં, ચાલાનાં ચ વિશેષતઃ ॥ નારાયણીસ્વરૂપેણ, ચાલં મે રક્ષ સર્વદા ॥ પ્રેતભૂતપિશાચેભ્યો, શાકિનીઢાકિનીપુ ચ ॥ માતેવ રક્ષ ચાલં મે, શ્વાપદે પશ્ચનોપુ ચ ॥ ગૌરીપુત્રો યથા સ્કંદઃ શિશુત્વે રક્ષિતઃ પુરા ॥ તથા મમાપ્યયં ચાલઃ, પૃષ્ઠિકે રક્ષ્યતાં નમઃ," એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી બ્રાહ્મણોને તાંબૂલ, દક્ષિણા ઇલાદિક દાન કરવું, અને રાત્રિએ જાગરણ કરવું. પાંચમે અને છઠ્ઠે દિવસે દાન દેવું અને લેવું એમાં દોષ નથી. દશમે દિવસે અલિદાન અને સંમંધી- એને અત્તદાન કરવું.

अथाशौचैकर्तव्यनिर्णयः ॥ सूतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायामममंत्रकं तथामार्जनमंत्रांश्च मनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रीसम्यगुच्चार्यसूर्याचार्यनिवेदयेत् उपस्थानं नैव कार्यमार्जनंतु कृताकृतं सूर्यध्यायन्नमस्कुर्याद्वायत्रीजपेन कार्यः अर्घ्योत्तामानसीसंघेत्युक्तेः केचिन्मनसा दशगायत्रीजपः कार्य इत्याहुः वैश्वदेवघ्नघ्नयज्ञादयः पंचमहायज्ञानकार्याः वेदाभ्यासो न कार्यः औपासनहोमपिंडपितृयज्ञावसगोत्रेण कारयेत् केचिच्छ्रौतकर्मणिसद्यः शुक्रयुक्तेरग्निहोमहोमः स्वयं कार्य इत्याहुः अपरे तु सर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्य गतिकत्वात्स तिस्राह्मणे ग्राह्मणद्वारैव कार्यः ग्राह्मणाभावे स्वयं कार्य इत्याहुः स्थालीपाको न कार्यः आशौचां तैकार्यः सर्वथा लोपप्रसक्तौ स्थालीपाकोपि ग्राह्मणद्वारा कार्यः अन्याधानोत्तरं सूतकमात्रौ ग्राह्मणद्वारा श्रौ- तेपि स्थालीपाकौ होमादौ त्यागः स्नात्वा स्वयं कार्यः दशादित्रादस्य लोपपच प्रति सांघत्सरिकं भ्रातृ- आशौ- चातिपक्षाद् दशाहे कार्यं तत्रासंभवे दर्शव्यतीपातादिपर्वणि एवं पण्ड्यामृतमुत्पामपि पिंडयज्ञदर्शभादे कार्यं अन्याधानोत्तरं रजोदोषेऽपि स्थालीपाकौ कार्यौ अन्यथा कालांतरे दानप्रतिग्रहाभ्ययनानि वर्ज्यानि आशौ- चेन्यस्यानंता श्रीयत् पितृयज्ञस्थालीपाकभ्रवणा कर्मादि संस्थानां प्रथमार्भोग्राह्मणद्वारा आशौचयोर्न भ- वति प्रथमार्भोत्तरं भ्रवणा कर्मादिकं विप्रद्वारा शौचेपि पत्न्या र्त्तवेपिकार्यं आग्रयणंतु न भवति अग्नि समा- रोपप्रत्ययरोहौ आशौचेन भवतः तेन समारोपोत्तरमाशौचे तैत्तिरीयाणां त्रिदिनं होमलोपे दहृच्चादीनां द्वाद- शदिनं होमलोपे ग्निराशावाशौचातिश्रौतसार्तयोः पुनराधानमेव समारोपप्रत्ययरोहयो रन्यकर्तृकत्वाभा- वात् अग्रयणमे प्रायश्चित्तपूर्वकपुनरुत्पत्तिरन्यद्वारा भवति भोजनकाले आशौचप्राप्तौ मुखस्य ग्रंथसं- त्य- क्त्वा स्नायात् तद्वासभक्षणे पकोपवासः सर्वाधमक्षणे त्रिरात्रोपवासः सूतके मृतके चैव न दोषो राहुदर्शन इ- त्युक्तेर्ग्रहणे स्नात्वा त्राददानजपादिकमाशौचेपिकार्यं एवं संक्रांतिस्नानदानादिकमपि संकटेनादीधा- द्योत्तरं मौजीविद्याहयोर्नाशौचं संकटे मधुपर्कोत्तरं मृत्विजां नाशौचं यजमानस्य दीक्षणीयोत्तरं प्रागवभृथा- ग्राशौचं अवभृथमाशौचोत्तरं कार्यं व्रते पुनाशौचमित्युक्तेरनंतव्रतादिकमन्यैः कारयेत् प्रारब्धाश्रसत्रस्या- व्रदानादि पुनाशौचं पूर्वसंकल्पिताग्नेपुनदोषः परिकीर्तितः उदकदुग्धदधिघृततलघणफलमूलभर्जिताग्र- धानां सूतकिग्रहस्थितानां स्वयं ग्रहणे दोषाभावः सूतकिग्रहस्तापुनग्राहं केचित्तंडुलादिकमपक्रमंत्राग्राह- माहुः इति संक्षेपेण निर्णयो विशेषस्तु चक्ष्यते ॥

હવે આશૌચ્યમાં કયાં કર્મ કરવાં અને કયાં ન કરવાં તે કહે છે.

“જાતાશૌચ્ય અને મૃતાશૌચ્યમાં પ્રાણુયામ અમંત્રક કરવા. તેમજ માર્જનના મંત્ર મનમાં ભણી માર્જન કરવું. ગાયત્રીમંત્રનો ૨૫૯ ઉચ્ચાર કરી સૂર્યને અર્ચ્ય દેવો, ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના) કરવુંજ નહીં, ૨૪

અને માર્જન તો કરવું અથવા ન કરવું.” સર્વેનું ધ્યાન કરી નમસ્કાર કરવા. ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો નહીં. કારણ, “અર્ધપર્યંત મનમાં ઉચ્ચાર કરી સંધ્યા કરવી” એવાં વચન છે. કોઈ ગ્રંથકાર, મનમાં ઉચ્ચાર કરી દશ વાર ગાયત્રી જપ કરવો એમ કહે છે. વૈષ્ણવે, બ્રહ્મચર્ય ઇલાદિક પાંચ મહા-યજ્ઞ કરવા નહીં, અને વેદપાઠ કરવો નહીં. ઔપાસનહોમ અને પિંડપિતૃયજ્ઞ એ ભિન્ન ગોત્રિપાસે કરાવવા. કોઈ ગ્રંથકાર તો, ઐતકર્મ કરવું હોય તો તે કર્મ કરવાપર્યંત શુદ્ધિ છે એવાં વચન છે માટે અગ્નિહોત્રનો હોમ પોતેજ કરવો, એમ કહે છે. બીજા ગ્રંથકારો તો, સઘળા આશૌચના અપ-વાદની બીજી ગતિજ નથી માટે આઠણ હોય તો આઠણવડેજ હોમ કરાવવો, આઠણ ન હોય તો પોતે કરવો, એમ કહે છે. સ્થાલીપાક આશૌચમાં કરવો નહીં, આશૌચ નિવૃત્ત થયા પછી કરવો. સર્વથા સ્થાલીપાકના લોપનોજ સંભવ આવે તો સ્થાલીપાક પણ આઠણદ્વારા કરાવવો. અન્વાધાન થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ઐતેહિ અને સ્થાલીપાક આઠણદ્વારા કરાવવો. હોમ ઇલાદિકમાં ભ્રાજ કરવો તે જ્ઞાન કરી પોતેજ કરવો. દરેક ઇલાદિક શ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો. પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું તે આશૌચની અંતે અગીયારમે દિવસે કરવું. અગીયારમે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનો અસંભવ હોય તો અમાવાસ્યા, અતીપાત ઇલાદિ પૂર્વે દિવસે કરવું. એ રીતે સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તો પિંડપિતૃયજ્ઞ, અને દર્શશ્રાદ્ધ પણ (પાંચમે દિવસે) કરવાં. અન્વાધાન થયા પછી સ્ત્રી રજસ્વલા થઇ હોય તો ઇંદ્રિ અને સ્થાલીપાક કરવા. અન્વાધાનયત્રી પ્રથમ રજસ્વલા થઇ હોય તો કાદાંતરે કરવા. દાન દેવું, લેવું, અને અધ્યયન (વિદ્યાભ્યાસ) એ વર્જ્ય કરવાં. આશૌચવિષે બીજાનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. પિંડપિતૃયજ્ઞ, સ્થાલીપાક, અને શ્રવણુકર્મ ઇલાદિક પાકસંસ્થાઓનો પ્રથમ આરંભ આઠણ-દ્વારાએ પણ અને આશૌચમાં કરાવવો નહીં. પ્રથમ આરંભ થયા પછી શ્રવણુકર્મ ઇલાદિક કરવાં તે, આશૌચ હોય અથવા સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તથાપિ આઠણદ્વારાએ કરાવવાં, આશ્રયણ માત્ર કરવું નહીં. અગ્નિનો સમારોપ (સમિધ યોગી તે ઉપરે અગ્નિ લેવો), પ્રલવરોહણ (શેષી રાખેલી સમિ-ધનો ફરી અગ્નિમાં હોમ કરવો), એ આશૌચમાં યતાં નથી; તેથી અગ્નિનો સમારોપ ક્રીધા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો, તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓને ત્રણ દિવસ હોમનો લોપ થવાથી અને ઋગ્વેદી-ઓને બાર દિવસ હોમનો લોપ થવાથી બંનેનો અગ્નિ નાશ થાય છે માટે આશૌચ ગયા પછી (તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ અને ઋક્ષાખાવાળાઓએ) ઐતાર્કિ અને સ્માર્તાર્કિ એમનું નિશ્ચયથી ફરી આધાન (સ્થાપન) કરવું. કારણ, અગ્નિનું સમારોપણ, અને પ્રલવરોહણ એ કર્મ બીજાવડે કરાવવાને આધાર નથી માટે કરાવવાં નહીં. અગ્નિનો નાશ થયો હોય તો અગ્નિનાશનું પ્રાયશ્ચિત્ત ફરી બીજાવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરાવવો. ભોજન કાળે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો મુખમાં જે ગ્રાસ હોય તે કાઢી નાખી જ્ઞાન કરવું. મુખમાંનો ગ્રાસ ભક્ષણ કરી જાય તો એક ઉપવાસ કરવો. સઘળું (પાત્રમાં કીધેલું) અન્ન ભક્ષણ કરે તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. “જનનાશૌચ, અને મૃતાશૌચ એમાં અહપુ પ્રાપ્ત થાય તો દોષ નથી,” એવાં વચન છે માટે અહણુ પ્રાપ્ત થાય તો જ્ઞાન કરી આશૌચવિષે પણ શ્રાદ્ધ, દાન, અને જપ ઇલાદિક કરવાં. એપ્રમાણે સંક્રાંતિ નિમિત્તક પણ જ્ઞાન દાન, ઇલાદિક કરવાં. સંકટવિષય હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી મૌંજ અને નિવાહ એનેવિષે દોષ નથી. સંકટવિષે મધુપર્કપૂજા પછી ઋત્વિજ્ઞને આશૌચ નથી. યજ્ઞમાનને યજ્ઞદીક્ષા લીધા પછી અવ-ભૂય (યજ્ઞાંત) જ્ઞાનથી પ્રથમ આશૌચ નથી. અવભૂય જ્ઞાન આશૌચ પછી કરવું. “વ્રતવિષે આશૌચ નથી” એવું વચન છે માટે અનંતવ્રત ઇલાદિક બીજાપાસે કરાવવાં. પ્રથમ આરંભ કરેલા અન્નસત્ર સંબંધી અન્નદાનાદિકવિષે આશૌચ નથી. “પ્રથમ સંકલ્પ કરેલાં અન્નાદિકવિષે દોષ નથી.” જળ, દૂધ, દહીં, ઘી, લૂણ, ફળ, મૂળ અને સેકેલાં ધાન ઇલાદિક મૃતકીના ઘરમાં રહેલા પદાર્થો લેના-રાએ પોતાને હાથેથી લેવાનો દોષ નથી. મૃતકીને હાથેથી તો લેવા નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર, ચોખા ઇલાદિક ઘાનું અન્ન લેવું, એમ કહે છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપે નિર્ણય કલો. વિશેષ નિર્ણય કહેવો તે આગળ કહેશે.

અયસૂતિકાશુદ્ધિઃ ॥ દશાદ્વાંતેસૂતિકાયાજસ્પૃદ્યત્વનિવૃત્તિર્નામકર્મજાતકર્માદિપ્રાપ્તકર્માધિ-
કાર્થ જાતેષ્ટિવિવાહોપનયનાદિકર્મધુતુ પુનઃપ્રસૂનાંર્ચિતરાત્રાંતેધિકારઃ કન્યાપ્રસૂનાંમાસાંતે
૬ધિકારઃ ॥

હવે સૂતિકા (પ્રસવવાળી સ્ત્રી)ની શુદ્ધિ કહે છે.

પ્રસવથી દશ દિવસ ગયા પછી અરપૃથક્તની નિવૃત્તિ; અને નામકર્મ, જાતકર્મ, ઇલાદિક ગ્રાપ્ત થયલાં કર્મ કરવાવિષે અધિકાર પણ ગ્રાપ્ત થાય છે. જાતેષ્ટિ, વિવાહ અને મૌલ ઇલાદિક કર્મવિષે તે, જેને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હોય તેને ઘીસ રાત્રિ વ્યતીત થયા પછી અવિકાર થાય છે; અને જેને કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હોય તેને એક માસ ગયા પછી અધિકાર થાય છે.

અથજન્મનિદુષ્ટકાલસ્ત્છાતયશ્ચનિર્ણયંતે ॥ તત્રાદૌગોપ્રસવઃ યત્રજન્મકાલેપિતુર્માતુઃ
સુતસ્યચારિદ્રુમકું તત્રગોપ્રસવશાંતિસ્તત્રક્ષત્રાદિશાંતિશ્ચકાર્યા ધનાવરિદ્યેનુનકાર્યા મૂલાશ્લેષાજ્યે
પ્રામધાનક્ષત્રેપુજનનેચતુર્થેપાદાદિપુષ્પિત્રચરિદ્રામાવેપિગોપ્રસવઃ અગ્નિવતીરેવતીપુષ્પચિત્રાસુનક્ષત્રશાં
સ્યમાવેપિગોપ્રસવશાંતિરેવકાર્યા તત્ર અસ્યશિશોરમુકદુષ્ટકાલોત્પત્તિસૂચિતારિદિનિવૃત્ત્યર્થગોમુખપ્રસવ
શાંતિકરિષ્યેદતિસંકલ્પ્ય ગણેશપૂજનમાત્રંકૃત્વા અંગાર્દગાદિતિમંત્રેણશિશુમૂર્ધાવધ્રાણાંતેપ્રયોગમધ્યપ
વપુષ્યાહવાચનમિતિકૌસ્તુભમયૂલૌ પુષ્યાહવાચનશાલોકંકૃત્વામૂર્ધાવધ્રાણાંતે અસ્યગોમુખપ્રસવસ્યપુ
ણ્યાહંભવંતોન્નુવંત્યિત્યેકવાક્યમેવત્રિવંદેત્ ઋત્વિજશ્ચપ્રતિશ્રૂયંતુશાલોકમિતિકમલાકરઃ માંદીશ્રાદ્ધ
નકાર્યા અગ્નિપ્રતિષ્ઠાંતેકસ્મિન્શ્રિષ્ઠેનવમ્રહાન્અભિદેવતાદિરહિતાનપ્રતિષ્ઠાપ્યાન્વાધાનંકુર્યાત્ આજ્ય
ભાગાંતે અપઃઆપોહિષ્ઠેતિશ્રૂચેનઅપ્સુમેસોમહતિગાયત્ર્યાક્રવાચ મિલિતદધિમધ્વાજ્યેનાપ્રાદુહિતિમિઃ યક્ષમહળંઅક્ષીભ્યામિતિસુકેનપ્રત્યુ
ચ્ચમપ્રાદ્યમિલિતદધિમધ્વાજ્યાહુતિર્મિન્વમ્રહાન્દધિમધ્વાજ્યેનાપ્રાદ્યસંચ્યાહુતિમિઃ શેષેણેત્યાવિમયૂલા
દયઃ કમલાકરસ્તુદધિમધ્વાજ્યેનાપ્રાદ્યતુર્વારંધિષ્ણુંસકૃતયક્ષમહળમક્ષીભ્યામિતિસુકેનપ્રત્યુચ્ચમપ્રાદ્યસં
ચ્યાહુતિર્મિન્વમ્રહાનેકૈકયાહુત્યાશેષેણસ્વિદ્રુતમિત્યાહ આજ્યભાગહોમાંતેયકસ્મિન્કુસેવિષ્ણુવરુણૌમ
તિમયોઃસંપૂજ્યૌ પ્રતિમાસુ વિષ્ણુવરુણયક્ષમહળઃપૂજ્યાદિતિમયૂલે તતોયથાન્વાધાનહોમહતિસંક્ષેપઃ અથ
વિષ્ણુપ્રયોગઃશાંતિમંત્રેષુ પથમપ્રેપિદેવતાદ્રવ્યાહુતિસંચ્યાનિમિત્તફલમાત્રંલિખ્યતેવિસ્તરોન્યત્રજ્ઞેયઃ ॥

હવે જન્મ સમયના દુષ્ટ કાળ અને તેની શાંતિઓ,
તેના નિર્ણય કહે છે.

તેમાં પ્રથમ ગોપ્રસવ શાંતિ કહે છે. જે જન્મ સમયે પિતાને, માતાને, અને બાળકને
અરિષ્ટ કલાં છે તેવા જન્મસમયે ગોપ્રસવ શાંતિ અને તે તે નક્ષત્ર ઇલાદિકની શાંતિ કરવી. દ્રવ્ય-
નાશ ઇલાદિક અરિષ્ટ હોય તો શાંતિ કરવી નહી. મૂળ, આશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા, અને મઘા એ નક્ષત્ર-
વિષે જન્મ થાય તો તેમના ચોથા ઇલાદિક પાદનેવિષે પિતા ઇલાદિકને અરિષ્ટ નથી તથાપિ ગો-
પ્રસવ શાંતિ કરવી. અશ્વિની, રેવતી, પુષ્ય, અને ચિત્રા એ નક્ષત્રવિષે જન્મ થાય તો નક્ષત્રશાંતિ
કરવી નહીં, તથાપિ ગોપ્રસવ શાંતિ તો અવશ્ય કરવી. તે ગોપ્રસવ શાંતિને સંકલ્પ “અસ્ય શિશો-
રમુકદુષ્ટકાલોત્પત્તિસૂચિતારિદિનિવૃત્ત્યર્થે ગોમુખપ્રસવશાંતિ કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી ગણપતિનું
પૂજન માત્ર કરી “અંગાર્દગાત્” એ મંત્રવડે બાળકનું મસ્તક સુધવા પછી પ્રયોગની વચ્ચેજ પુણ્યા-
હવાચન કરવું એમ કૌસ્તુભ અને મયૂખ ગ્રંથમાં છે. પોતાની શાખામાં કહેલું પુણ્યાહવાચન કરી
મસ્તક સુધવું. પછી યજ્ઞમાને, “અસ્ય ગોમુખપ્રસવસ્ય પુણ્યાહં ભવંતો નુવંતુ,” એ એકજ વાક્ય ત્રણ
વાર કહેવું. ઋત્વિજોએ પણ પ્રતિવચન (અસ્તુ પુણ્યાહ, એવો ઉત્તર) દેવું. શાખામાં કહેલું પુ-
ણ્યાહવાચન કરવું નહીં. એ રીતે શાંતિકમલાકર ગ્રંથમાં છે. નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું નહીં. અગ્નિ સ્થાપન
ક્રીધા પછી કોઈએક આસન ઉપર અધિદેવતાદિકે રહિત એવું નવગ્રહનું સ્થાપન કરી અન્વાધાન
કરવું. પછી આન્યભાગપર્વત કર્મ થયાપછી પ્રધાન હોમ કરવો. તે આ રીતે,—અપ દેવતાને અર્થે
“આપોહિષ્ઠા” એ ત્રણ ઋચાવડે, “અપ્સુમે સોમો” એ ઋચાવડે અને ગાયત્રીમંત્રવડે દહીં, મધ,
અને ઘી એ ત્રણ પદાર્થે મિશ્રિત કરી દરએક ઋચાવડે આઠ આઠ વાર એપ્રમાણે હોમ કરવો.
વિષ્ણુ દેવતાને અર્થે “તદ્વિષ્ણો” એ ઋચાવડે દહીં, મધ અને ઘી એ ત્રણ પદાર્થે મિશ્રિત કરી
તેના આઠ વાર હોમ કરવો. યક્ષમહળ દેવતાને અર્થે “અક્ષીભ્યાં” એ સૂક્તની એક એક ઋચાવડે
મિશ્રિત એવાં દહીં, મધ અને ઘીના આઠ આઠ વાર હોમ કરવો, નવગ્રહને અર્થે મિશ્રિત એવાં
દહીં, મધ અને ઘીવડે આઠ આઠ વાર હોમ કરવો, અને શેષ દ્રવ્યવડે સ્વિદ્રુત હોમ ઇલાદિક કરવો,

અથૈતેષાંમાનમ્ ॥ મુચોમાનંગોચર્મ સસહસ્તોદંડઃ ત્રિંશદ્વાવર્તનં દશવર્તનાનિગોચર્મં તિલાનાં દ્રોણઃ સુવર્ણરજતયોર્દશમાપતદર્ધતદર્ધાન્યતમં આજ્યસ્યચત્વાર્શતપલાનિ વાસસસ્ત્રિહસ્તત્વં ધાન્યસ્ય પંચદ્રોણાઃ પર્વગુંડલવળયોઃ ઘતાવત્રમાણશકૌનિત્યનૈમિત્તિકેયથાશક્તિદેયાનિ યથાશક્તિહિરણ્યંવા તત્તત્પ્રતિનિધિત્વેનહિરણ્યગર્મૈત્તિમંત્રેણદેયં નૈમિત્તિકાદૈરકરણેપ્રત્યવાયાત્ અમ્યુદયાદિફલાર્થતુદશદા નાનિશક્તિચિનાનકાર્યાણીતિમાતિ હોમાતેવલિદાનામિષેકાદિ ઇતિસિનીવાલીકુહ્શાંતિઃ ॥

હવે એ દશ દાનનાં પ્રમાણ કહે છે. પૃથ્વીનું પ્રમાણ ગોચર્મ, તે આ રીતે:-સાત હાથ એટલે એક દડ, ત્રીસ દંડ એટલે એક વર્તન, દશ વર્તન એટલે એક ગોચર્મ (જેનું (૨૧૦૦) હાથ દોત્રકળ થાય અર્થાત્ (૪૫) હાથ અને (૨૦) અંગુલ એટલી ચારસ પૃથ્વી) દેવી. તિલ એક દ્રોણ દેવા. શેનું અને રૂપું તે દશ માપા, પાંચ માપા, અથવા અઢી માપા, એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણનું દેવું. ધી આદીશ પળ, વસ્ત્ર ત્રણ હાથ, ધાન્ય પાંચ દ્રોણ, ગોળ અને લૂણ એનું એજ પ્રમાણે પ્રમાણ બાણનું. એ કલા પ્રમાણે દેવામાં સામર્થ્ય ન હોય તો, નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મવિષે યથાશક્તિ દેવાં. અથવા જે જે દાન દેવાનાં હોય તે તે ઠેકાણે જેથી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે “હિરણ્યગર્મ” એ મંત્ર વડે સુવર્ણ દેવું. કારણ, નૈમિત્તિકાદિક ન કરવાથી દોષ છે. પુણ્યપ્રાપ્તિ માટે દશ દાન કરવાં તે શક્તિ ન હોય તો કરવાં નહીં એમ ભાસે છે. હોમની અંતે બલિદાન, અભિષેક ઇત્યાદિક કરવાં. એ પ્રમાણે સિનીવાલી અને કુહ્ની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથદર્શશાંતિઃ ॥ અથાતોદર્શજાતાનાંમાતાપિત્રોર્દરિદ્રતા તદ્વોપપરિહારાર્થશાંતિવધ્યામિત્તેસ દા અસ્યવર્જનનસૂચિતારિષ્નિરાસાર્થશાંતિકરિષ્યેદિતિસંકલ્પઃ સ્થંડિલાત્પૂર્વેદેશકલશંપ્રતિષ્ઠાપ્યકલ શાસ્ત્ર્યોર્મચ્ચેસર્વતોમત્રપોષ્ટ્રપ્રહ્લાદિમંડલદેવતાઆવાહ્ય તન્મધ્યેસ્વર્ણપ્રતિમાયાં યેચ્છેદેતિમંત્રેણપિતૃનાવા હ્યેત્ તદ્દક્ષિણેરજતપ્રતિમાયામાપ્યાયસ્વેતિસોમમુચ્ચરતસ્તામ્રપ્રતિમાયાં સવિતાપચ્છાતાદિતિસૂર્યવાવા દ્વાસંપૂજ્યાશ્મિપ્રતિષ્ઠાપ્ય સર્વતોમદ્વૈશાન્નાંપ્રહસ્થાપનાદિ અન્યાધાનેઆદિત્યાદિપ્રહાન્ અમુકસંસ્થામિઃ સમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિમિઃ પિતૃન્ અષ્ટાવિંશતિસંસ્થાકામિઃસમિચ્ચરુપ્યાંસોમંસૂર્યંચપ્રત્યેકમષ્ટોત્તરશતસંસ્થ સમિચ્ચર્વાહુતિમિઃ શોષેણ સ્વિષ્ઠકૃતમિત્યાદિ અગ્નિસ્વિષ્ઠકૃતઃપૂર્વમાતાપિતૃશિશૂનાંફલશોવકેનામિષેકસ્ત તઃસ્વિષ્ઠકૃદ્વલિદાનાદીતિવિશેષઃ ઇતિદર્શશાંતિઃ ॥

હવે દર્શશાંતિ કહે છે.

“દર્શ નામની અભાવાસ્થાને દિવસે ઉત્પન્ન થયેલાં બાળકોનાં માતા પિતાને દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે. તે દરિદ્રતા દોષ સર્વદા દૂર થવા માટે તને શાંતિ કહુંછું, “અસ્ય શિશોર્દર્શનનસૂચિતારિષ્નિરાસાર્થ શાંતિકરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. સ્થંડિલની પૂર્વ દિશામાં કલશની સ્થાપના કરી કલશ અને અગ્નિના મધ્યમાં સર્વતાભદ્ર પીઠ ઉપર પ્રહ્લાદિક મંડલદેવતાઓનું આવાહન કરી તે મંડળના મધ્યમાં સુવર્ણની પ્રતિમામાં “યેચ્છેહ” એ મંત્રવડે પિતૃ દેવતાઓનું આવાહન કરવું. તે પિત્રોની દક્ષિણ તરફ રૂપાની પ્રતિમામાં, “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે ચંદ્રનું, અને ઉત્તર તરફ ત્રાંધાની પ્રતિમામાં, “સવિતા પચ્છા” એ મંત્રવડે સૂર્યનું આવાહન કરી પૂજા કરી અગ્નિનું સ્થાપન કરી સર્વતાભદ્રની ઇશાન દિશામાં ગ્રહસ્થાપનાદિક કરવું. પછી અન્યાધાન કરવું તે આ રીતે,—“આદિત્યાદિ પ્રહાન્ અમુકસંસ્થામિઃસમિચ્ચર્વાજ્યાહુતિમિઃ પિતૃન્ અષ્ટાવિંશતિસંસ્થાકામિઃ સમિચ્ચરુપ્યાં સોમં સૂર્યં ચ પ્રત્યેકમષ્ટોત્તરશતસંસ્થસમિચ્ચર્વાહુતિમિઃ શોષેણ સ્વિષ્ઠકૃતં ઇત્યાદિ,” આ શાંતિમાં સ્વિષ્ઠકૃત હોમથી પ્રથમ માતા, પિતા, અને બાળક એની ઉપર કલશના જળવડે અભિષેક કરી, પછી સ્વિષ્ઠકૃત હોમ અને બલિદાન ઇત્યાદિક કરવાં. એ વિશેષ બાણવો. એ પ્રમાણે દર્શશાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથનક્ષત્રશાંતિઃ ॥ તત્રમૂળનક્ષત્રફલં પિતાગ્રિયેતમૂલાધેપાદેપુત્રજનિર્વદિ દ્વિતીયેજનનીના શોધનનાશસ્તૃતીયકેચતુર્થેકુલનાશોતઃશાંતિઃકાર્યાપ્રયત્નતઃ કચ્ચિતુર્થચરણઃશુભડકોતમનીવિમિઃ ઇવં ચદુહિતુર્થેમૂળજાતફલચુધેઃ કેચિત્તુ નકન્યાહંતિમૂલકૌંપિતરંમાતરંતથા મૂળજાશ્વનુરંહંતિશ્વશૂમાશ્લે પજામુજા જ્યેષ્ઠાયાંતુપતિજ્યેષ્ઠવિશાલોત્યાનુદયર્ શાંતિર્થપુન્રકલાસાચ્ચેતહિંદોપોનવિધતત્ત્યાહઃ અમુ ક્તમૂલસંભવંપરિયજેતુચાલકં સમાષ્ટકંપિતાથવાનતન્મુરંબિલોકયેત્ જ્યેષ્ઠાંતેઘટિકાચૈકામૂલાદૌઘટિ

કાઢ્યં અમુકમૂલમથવાસંધિનાહીચતુષ્ટયં ઘૃપાલિસિંહેપુષ્ટદેવમૂલંદિવિસ્થિતંયુગ્મતુલાંગનાંત્યે પાતા
લંગમેપધનુઃકુલીરનક્રેપુમત્યંષ્વિતિસંસરંતિ ઇતલ્લગ્નફલં સર્ગમૂલમવેદ્રાજ્યપાતાલેચધનાગમઃ મૃત્યુ
લોકેયદામૂલંતદાશૂન્યંસમાદિશેત નવમાસંસાર્પદોષોમૂલદોષોષ્ટવર્ષકં જ્યેષ્ઠોમાસાન્યંચદશતાવદ્દર્શન
વર્જનમ્ ઘ્યતીપાતેંગહાનિઃસ્યાત્પરિષ્વેમૃત્યુમાદિશેત વૈધૃતૌપિતુહાનિઃસ્યાન્નષ્ટદાવંધતાંવ્રજેત મૂલેસમૂ
લનાશઃસ્યાત્કુલનાશોધૃતૌમથેત્ વિદ્યુતાંગશ્ચહીનશ્ચસંધ્યોરુમયોરપિ તદ્વસ્તદંતજાતસ્તુપાદ્જાતસ્ત
થૈવચ તસાચ્છાંતિપ્રકુર્વાંતપ્રહાણાંકૂરચેતસાં ઘ્યતીપાતાદૌપ્રહમલ્લસહિતાતત્તચ્છાંતિરવશ્યંકાર્યાં હતર
શાંતિપુત્રહમલ્લોનાવદ્યકલ્પ્યઃ ॥

હવે નક્ષત્રોની શાંતિ, તેમાં મૂળ નક્ષત્રનું ફળ કહે છે.

“મૂળ નક્ષત્રના પ્રથમ ચરણમાં પુત્રજન્મ થાય તો પિતાને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા ચર-
ણમાં જન્મ થાય તો માતાનું મૃત્યુ. ત્રીજા ચરણમાં જન્મ થાય તો ધન નાશ, ચોથા ચરણમાં
જન્મ થાય તો કુલનો નાશ, એ પ્રમાણે દુષ્ટ ફળ થાય છે; માટે પ્રથમપૂર્વક શાંતિ કરવી. કોઈ
મતમાં ચોથા ચરણ શુભ છે એમ પંડિતોએ કહ્યું છે. મૂળ નક્ષત્રમાં કન્યા જન્મ પામી હોય તો
પણ એવુંજ ફળ વિદ્વાનોએ બાણુવું.” કોઈએક તો પોતાના મનમાં,—“મૂળ નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી
કન્યા માતાપિતાનો નાશ કરતી નથી; સારે મૂળમાં જન્મેલી કન્યા સસરનો નાશ કરે છે; આસ્ત્રો-
પામાં જન્મેલી કન્યા સાસુને મારનારી થાય છે; જ્યેષ્ઠામાં જન્મેલી કન્યા ભેટને મારે છે; અને
વિશાખામાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા દેવરને મારે છે; એવાં દુષ્ટ ફળ થાય છે, માટે ને મ્હોદી શાંતિ તે
વિપથમાં કરે તો પૂર્વોક્ત દોષનો નાશ થાય છે, એમ કહે છે. અબુક્ત મૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાળ-
કનો પિતાએ આઠ વર્ષપર્યંત ભાગ કરવો. અથવા આઠ વર્ષપર્યંત પિતાએ તેનું મુખ જોવું નહીં.
“જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની અંતની એક ઘડી અને મૂળ નક્ષત્રની બે ઘડી મળી ત્રણ ઘડી તે અબુક્ત મૂળ
છે. અથવા જ્યેષ્ઠાની છેલ્લી બે ઘડી અને મૂળની પ્રથમની બે ઘડી મળી ચાર ને સંધિની ઘડી તે
અબુક્ત મૂળ. “વૃષ, વૃશ્ચિક, સિંહ, અને કુંભ એ ચાર લક્ષમાં મૂળ સ્વર્ગલોકમાં રહે છે. મિથુન,
તુલા, કન્યા, અને મીન એ લક્ષમાં પાતાલે રહે છે. મેષ, ધનુષ, કર્ક અને મકર એ લક્ષમાં મૂળ
પૃથ્વી ઉપર રહે છે, એમ કહે છે.” એ લક્ષમાં ફળ,—“સ્વર્ગ લોકમાં મૂળ હોય તો શાન્તપ્રાપ્તિ
થાય, પાતાળે મૂળ હોય તો ધનપ્રાપ્તિ, અને મૃત્યુલોકે મૂળ હોય તો શૂન્ય બાણુવું, એ પ્રમાણે લક્ષ
ફળ સમજવાં.” આસ્ત્રોપાનો દોષ નવ માસ, મૂળનો દોષ આઠ વર્ષ, જ્યેષ્ઠાનો દોષ પન્નર મહિના
એ પ્રમાણે દોષ છે માટે લક્ષાં પર્યંત તે બાળકનું મુખ જોવું નહીં.” વ્યતિપાતમાં અંગહાનિ, પરિ-
ધમાં મૃત્યુફળ, વૈધૃતિમાં માતાપિતાનો નાશ, અમાવાસ્યામાં અંધપણું, મૂળ નક્ષત્રમાં સમૂળ નાશ,
ધૃતિ યોગમાં કુળનાશ, પ્રાતઃ અને સાંધે એ બન્ને સંધિ સમયે વિદ્યુતાંગ (દૂપિત અંગવાળો) અને
હીનાંગ થાય છે. તેમજ દંતયુક્ત થાય અથવા પગથી ઉત્પન્ન થાય તો મહા અનિદ્ર કરનારો થાય
છે, માટે ફર ગ્રહની શાંતિ કરવી.” વ્યતિપાતાદિકવિષે ગ્રહચક્ષુસહિત તે તે અનિદ્રની શાંતિ અવશ્ય
કરવી. બીજી શાંતિઓમાં ગ્રહચક્ષુ અવશ્ય કરવો એમ નથી.

મુષ્યકાલંપ્રવક્ષ્યામિશાંતિહોમસ્યયજ્ઞતઃ જાતસ્યદ્વાદશાહેતુજન્મર્ષેવાશુમેદિને જનનાદ્વાદશાહેશાં
તિકરણેશાંત્યુક્તનક્ષત્રાદુતિવદ્ધિચક્રાવલોકનાદિકંનાવદ્યકં કાલાંતરેઆવદ્યકં પ્રથમન્યશાંતિષ્વપિજ્ઞે
યમ્ ॥

શાંતિના હોમનો મુખ્ય કાળ કહે છે.—જન્મયજ્ઞી આરમે દિવસે, જન્મ નક્ષત્રે અથવા શુભ
દિવસે શાંતિ કરવી. જન્મયજ્ઞી આરમે દિવસે શાંતિ કરવી હોય તો શાંતિમાટે કહેલાં નક્ષત્ર, આહુતિ
અને અગ્નિચક્ર એ જોવાનું અવશ્ય નથી. બીજા કાળમાં શાંતિ કરવી હોય તો અવશ્ય નેવું. એ
રીતે બીજી શાંતિઓવિષે પણ બાણુવું.

તથથા શુક્લાદિતસ્તિથિઃસૈકાવારયુક્તાગ્નિશેપિતા શ્વેગુણેશુવિવાસોન્નેદ્યૈકયોઃસ્વાધોદિવિ મૂમાં
વગ્નિઃશુભઃ હોમાદુતિઃસૂર્યમતસ્ત્રિમંત્રિમંગળ્યંમુહુસ્તત્રચચંદ્રમાવધિ સૂર્યશશુકાર્કજચંદ્રમૂસિજાજીવસ્ત
મઃકેતુરસત્યસન્મુલેસંસ્કારનિત્યકર્મસુનિમિત્તાવ્યવહિતનૈમિત્તિકેપુરોગાતુરેચવહિચક્રાદિકંનાપેક્ષિતં
અગ્નેઃસ્થાપનવેલાયાંપૂર્ણાહુત્યામથાપિવા આહુતિર્વહિવાસશ્ચવિલોક્યૌશાંતિકર્મણિ ॥

અગ્નિચક્ર જોવાની રીતિ.—“શુદ્ધિ એકમથી વર્તમાન તિથિપર્યંત તિથી લેખી જે સંખ્યા આવે તેમાં એક મેળવવો અને જે વર્તમાન વાર હોય તેટલા અંક મેળવી તે અંકને (૪) ચારે ભાગ દઈ શેષ અંક રહે તે ઉપર અગ્નિ જોવો. શૂન્ય અથવા ત્રણ શેષ રહે તો પૃથ્વી ઉપર અગ્નિ, એક શેષ રહે તો સ્વર્ગદોકે, અને બે શેષ રહે તો પાતાળે અગ્નિ જાણવો.” પૃથ્વી ઉપર અગ્નિ હોય તો શુભ ફળ. હોમની આહુતિ જોવાનો પ્રકાર.—સૂર્યનક્ષત્રથી દિવસનક્ષત્રપર્યંત નક્ષત્ર લેખી ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રવરે એક એક ગ્રહના મુખમાં આહુતિ પડે છે, તે આ રીતે—પ્રથમ ત્રણ નક્ષત્ર સૂર્યના મુખમાં, બીજા ત્રણ બુધના મુખમાં, ત્રીજા ત્રણ શુક્રના મુખમાં, ચોથા ત્રણ શનિના મુખમાં, પાંચમાં ત્રણ નક્ષત્ર ચંદ્રના મુખમાં, છઠ્ઠા ત્રણ મંગળના મુખમાં, સાતમાં ત્રણ બૃહસ્પતિના મુખમાં, આઠમાં ત્રણ શહુના મુખમાં, અને નવમાં ત્રણ નક્ષત્ર કેતુનાં મુખમાં, એ પ્રમાણે આહુતિ પડે છે, તે જે દિવસે પાપગ્રહનાં મુખમાં આહુતિ પડે તે અશુભ, અને શુભ ગ્રહના મુખમાં પડે તો શુભ થાય.” સંસ્કાર, નિલકર્મ, નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાંજ કર્તવ્ય જે નિમિત્તિક કર્મ, અને રોગવડે આ-તુર એટલાંજોને વિષે અગ્નિચક્ર ઇલાદિક જોવાની જરૂર નથી. સાંતિકર્મવિષે અગ્નિસ્થાપનસમયે અને પૂર્ણાહુતિ સમયે આહુતિ અને અગ્નિચક્ર જોવાં.

દ્યુત્તરારોહિણીશ્રવણયનિષ્ઠાશતતારકાપુનર્વસુસ્વાતીમઘાશ્વિનીહસ્તપુષ્પાનુરાધારેયતીનક્ષત્રેપુશુલ્લુ કાસ્તમલમાસરહિતેશુભવારતિથ્યાદૌશાંતિઃકાર્યા નિમિત્તાવ્યવહિતનૈમિત્તિકરોગશાંતૌચ અસ્તાદિવિ ચારણનાસ્તિ ઇતિપ્રસંગાત્સર્વેશાંત્યુપયોગીશુભદિનનિર્ણયઃ ॥

ત્રણ ઉત્તર, રોહિણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, પુનર્વસુ, સ્વાતી, મઘા, અશ્વિની, હસ્ત, પુષ્પ, અનુરાધા, અને રેવતી એ નક્ષત્રોને વિષે; શુક્ર, શુક્રને અસ્ત, અને મલમાસ તેણે રહિત એવા શુભ વાર, શુભ તિથિ ઇલાદિક સાંતિ કરવી. નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાંજ કર્તવ્ય જે નૈમિત્તિક કર્મ, અને રોગસંબંધી સાંતિ એને વિષે અસ્તાદિકને વિચાર કરવો નહીં. એ રીતે સાંતિના પ્રસંગથી સર્વે સાંતિને ઉપયોગી એવા શુભ દિવસનો નિર્ણય કર્યો.

અમુકમૂલોત્પત્તૌષ્ણીર્ણકંશિશુલ્યાગઃતતઃશાંતિઃતદન્યમૂલોત્પત્તૌદ્વાદશાદે અવ્યવહિતાગામિમૂલયુતે શુભદિનેવાન્યવ્રજશુભદિનેવા ગોપ્રસવશાંતિરુત્વાસ્યશિશોમૂલપ્રથમચરણોત્પત્તિસ્ચિતારિદ્ધિનિરાસાર્થં સ પ્રહમપદાંશાંતિકરિપ્યઇતિસંકલ્પયેત્ દ્વિતીયાદિપાદોત્પત્તૌસંકલ્પેતયોદ્ધઃ બ્રહ્મસદસ્યૌકૃતાકૃતૌક્તવિજો ધૌત્વપારોચા મધ્યકલશેસર્ગપ્રતિમાયાંરુદ્રાવાદનાદિ તસ્યચતુર્વિંશત્કુંભચતુષ્ટયેડક્ષતપુંજેપુવરુણપૂજા યદ્વા મધ્યેકુંમેપ્રતિમાયાંરુદ્રસ્તુતરકુંમેયરુણઃપૂજ્યઇતિકુંભદ્વયંરુદ્રકુંભોચરતઃકુંમેપ્રતિમાસુનિકૃતિર્મિ દ્રમપદ્માધાર પદ્મસ્યચતુર્વિંશતિદલેપુરુત્તરપાદાદ્યનુરાધાંતચતુર્વિંશતિનક્ષત્રાણાંવિશ્વેદેવાદિચતુર્વિંશ તિદેવતાસ્તંડુલપુંજાદિપ્યાવાદ્ય દિલ્લોકપાલાંશ્વાવાહ્યપૂજયેત્ અગ્નિપ્રહસ્યાપનાયંતેડન્વાધાનેડકોદિપ્ર હાન્સમિથ્યાંજ્યાહુતિમિઃ નિર્ઋતિપ્રતિદ્રવ્યમણેચરતસંલ્યાભિર્પૃતમિથપાયસસમિદાજ્યચર્ચાંહુતિમિઃ યદ્વાપાયસેનાષ્ટોત્તરશતસંલ્યાસમિદાજ્યચરુભિરપ્રાવિંશતિસંલ્યાસ ઇદ્રમપદ્મપ્રતિદ્રવ્યમણાવિંશતિસં લ્યાપાયસસમિદાજ્યચર્ચાંહુતિમિર્ણિવિશ્વેદેવાદિચતુર્વિંશતિદેવતા અષ્ટાપાયસાહુતિમિઃ રહોદ્ધનમશ્નિરુણુ વ્યપાજેતિપંચદશક્રાન્નિઃ પ્રત્યૂચમપ્રાદસંલ્યાસરાહુતિમિઃ ૧૨૦ સવિતારંદુર્ગાંજ્યંચંકકચીન્દુર્ગાંચાસ્તો સ્પતિર્અગ્નિશ્વેપાલાંમિથાવરુણાવશ્નિચાષ્ટરસરાહુતિમિઃ શ્રિયંહિરણ્યવર્ણામિતિપંચદશક્રાન્નિઃ પ્રત્યૂચમ પ્રાદસમિદાજ્યચર્ચાંહુતિમિઃ સોમપ્રયોદશપાયસાહુતિમિઃ રદ્રસ્રરાજંચતુર્ગ્રેહીતાજ્યેનાશ્નિચાપુંસૂર્યપ્રજાપતિ ચાન્યેન શેષેણસ્વિષ્ટરુતમિત્યાદિ કચીનિત્યવ્રકલ્પિકસ્તુતિમિર્યુદેશોમયૂલાદી શૂર્પપ્રયેનિર્વાપઃ તન્નપ્રય મેદાપંપાયસાર્થેતુર્ણાદાદશમુદીન્નિર્ઋતિર્મિદ્રમપદ્મોદિદ્યનિરુપ્યદ્વિતીયેચર્ચેર્ધતદેવત્રયમુદિદ્ય દ્વાદશમુ દીન્ પુતઃ પ્રથમેપણયતિનુદીન્પાયસાર્થં ત્વીયેદાપેંહસરાયંચતુશ્ચત્વારિંશન્મુદીન્ દ્વિતીયેપુનશ્ચતુરોમુ દીન્ પ્રથમેપુનઃસોમાર્થંચતુર્મુદીન્નિરુપ્ય તતઃશૂર્પપ્રયેઆહુતિપર્યાંસંતંડુલન્નુદીત્વાનિર્વાપસંલ્યાપાપ્રોદ્ય પાપ્રયેદ્યવિરુદ્ધપ્રયેત્ તિલમિથતંડુલપાકેનહસરોમયતિપ્રહાર્યંદુહસિદ્ધાંપ્રાણં સર્વપ્રયેયુનિકૃત્વા ઘર્ધનિર્વાપાદિદ્રમેણધપણમેવોક્તં અતોદુહસિદ્ધાન્નપચતિલદુધમિથેણહસરાદિસંપાદનંમમાદાલસ્યાદિ દૃતકર્મમંદ્રાપય તતોહોમકાલેયજમાનસ્ત્યાગંકુર્યાત્ તપ્રપતાવત્સંલ્યાહુતિપર્યાંસંસમિદાજ્યચરુદ્રવ્યમા દિત્યાદિનવપ્રદેખ્યોનમમ પચમધિદેવતાદિભ્યઃ તતોષ્ટોચરશતસંલ્યાહુતિપર્યાંસંષ્ટુતમિથપાયસં અષ્ટોત્ત રશતાહુતીનામપ્રાવિંશત્યાહુતીનાંવાપર્યાંસંસમિદાજ્યચર્ચાંમકદ્રવ્યપ્રયમિદંનિકૃતયેનમમ અષ્ટાવિંશત્યાહુ

તિપર્યાંતપાયસસમિચ્છર્વાજ્યામિદ્રાચનમમં ઇવમદ્વાઃઅષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાંતપાયસસંતિષ્ઠેભ્યોદેવેભ્યો ૦ ૧ વિષ્ણુ
 વે ૨ વસુભ્યો ૩ વરુણાય ૪ અજૈકપદે ૫ અદ્યેયુષ્યાય ૬ પૂણે ૭ અશ્વિભ્યાં ૮ યમાય ૯ અગ્નયે ૧૦
 પ્રજાપતયે ૧૧ સોમાય ૧૨ રુદ્રાય ૧૩ અદિત્યે ૧૪ વૃહસ્પતયે ૧૫ સર્પેભ્યઃ ૧૬ પિતૃભ્યઃ ૧૭ ભગાય ૧૮
 અયંમ્ને ૧૯ સવિત્રે ૨૦ ત્વષ્ટ્રે ૨૧ વાયવે ૨૨ ઇંદ્રાગ્નિભ્યાં ૨૩ મિત્રાય ૨૪ નમમ વિંશત્યધિકશતાહુતિપ
 ર્યાંતંકસરં રક્ષોઽગ્નયેનમમ અષ્ટાષ્ટાહુતિપર્યાંતંકસરં સવિત્રેદુર્ગાયૈચ્યંવકાયકવિભ્યોદુર્ગાયૈવાસ્તોસ્પતયે
 ઽગ્નયેક્ષેત્રપાલાયમિત્રાવરુણાભ્યામગ્નયેચનમમ પ્રતિદ્રવ્યંવિંશત્યધિકશતાહુતિપર્યાંતાનિસમિચ્છર્વાજ્યાનિ
 ધ્રિયેનમમ પ્રયોદશાહુતિપર્યાંતપાયસસંસોમાય ચતુર્વૃહીતાજ્યંરુદ્રાયસ્વારજેપૈકૈકાહુતિપર્યાંતમાજ્યંઅગ્નયે
 વાયવેસૂર્યાયપ્રજાપતયેચનમમ ઇવં સવિસ્તરંતત્રદ્રવ્યસંસ્થાદેવતોચારેણત્યાગઃસર્વૈર્રહેયઃ કેચિત્તુ દ્વદ્વ
 પક્ષિપતમન્વાધાનોકદ્રવ્યજાતમન્વાધાનોકાહુતિસંસ્થાપર્યાંતમન્વાધાનોકાભ્યો યક્ષ્યમાનાભ્યોદેવતા
 ભ્યોનમમેતિસંક્ષેપેણત્યાગંકુર્વંતિ તતોગ્રહમંત્રૈર્નિકૃત્યાદિમંત્રૈશ્ચયથાયથં હોમાંતેગ્રહપૂજાસ્વિષ્ટકૃત્તવાહુ
 તિવલિદાનપૂર્ણાહુતિપૂર્ણપાત્રવિમોકાદિવહ્નિપૂર્ણાંતેયજમાનાઘમિપેકેકૃતેષ્ટતશુક્લવસ્ત્રગંધોયજમાનોમાન
 સ્તોકેદિતિવિમૂર્તિધૃત્વા મુપ્યદેવતાપૂજનવિસર્જનશ્રેયોગ્રહણદક્ષિણાદાનાનિકુર્યાત્ શતંતદર્થદશવાપ્રાહ્ણ
 ણાન્મોજયેદિતિસંક્ષેપઃ ॥

અભુક્તભૂળાં જન્મ થયેલો હોય તો આઠ વર્ષપર્યંત બાળકનો ત્યાગ કરી પછી શાંતિ કરવી.
 અભુક્તભૂળ કરતાં અન્ય ભૂળમાં જન્મ થયો હોય તો બારમે દિવસે, અથવા ફરી સમીપે આવનારા
 એવા ભૂળ નક્ષત્રેયુક્ત શુભ દિવસે, અથવા બીજે શુભ દિવસે ગોપ્રસવ શાંતિ કરી “અહ્ય શિશોમૂલ-
 પ્રથમચરણોત્પત્તિસ્તુચિતારિષ્ટનિરાસાર્થં સપ્રહમસ્તાં શાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. બીજા, ત્રીજા
 કે ચોથા ચરણમાં જન્મ થયો હોય તો સંકલ્પમાં તેવો ઉચ્ચાર કરવો. પ્રહ્લા અને સદસ્ય એ કરવા
 અથવા ન કરવા એમ છે. ઋત્વિજ આઠ અથવા ચાર જોઈએ. મધ્ય કલશ ઉપર સુવર્ણની પ્રતિ-
 મામાં રુદ્ર દેવતાનું આવાહનાદિક કરવું. તે મધ્ય કલશની ચાર દિશાએ ચાર કલશ સ્થાપન કરી તે
 કલશ ઉપર ચોખાના પુંખમાં વરુણની પૂજા કરવી. અથવા મધ્ય કલશ ઉપર પ્રતિમામાં રુદ્રની પૂજા
 કરવી, અને તેની ઉત્તર તરફ કલશ ઉપર વરુણની પૂજા કરવી, એ રીતે બે કલશ સ્થાપવા, રુદ્ર-
 કલશની ઉત્તર તરફના કલશ ઉપરની પ્રતિમાઓમાં નિર્ઋતિ, ઇંદ્ર અને અપ્ એ દેવતાઓનું આવા-
 હન કરી કમળનાં ચોવીશ દલમાં ઉત્તરાધાદ્યષ્ટી અનુસાધાપર્યંત જે ચોવીશ નક્ષત્ર તેમના વિષેદેવા
 આદિ ચોવીશ દેવતાઓનું તંતુળના પુંખ ઇલાદિક ઉપર આવાહન કરી આઠ દિશાઓમાં ઇંદ્રાદિક આઠ
 લોકપાલનું આવાહન કરી સર્વની પૂજા કરવી. આગ્રિ અને ગ્રહોનાં સ્થાપન ઇલાદિક કરી યથા પછી
 અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે,—“અર્કાદિગ્રહાન્ સમિચ્છર્વાજ્યાહુતિમિઃ નિકૃતિં પ્રતિદ્રવ્યં અષ્ટોત્તર-
 શતસંસ્થામિષ્ટૃતમિષ્ટપાયસસમિદાજ્યચર્વાહુતિમિઃ યદ્વા પાયસેનાષ્ટોત્તરશતસંસ્થયા સમિદાજ્યચદ-
 મિષ્ટાષ્ટાવિંશતિસંસ્થયા ઇંદ્રમપશ્વ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટાવિંશતિસંસ્થપાયસસમિદાજ્યચર્વાહુતિમિર્વિંશદેવાદિ-
 ચતુર્વિંશતિદેવતા અષ્ટાષ્ટપાયસાહુતિમિઃ રક્ષોહણમશ્નિકુણ્વપાજેતિપંચદશકર્મિઃ પ્રત્યુચમષ્ટાષ્ટસં-
 સ્થકસરાહુતિમિઃ ૧૨૦ સવિતારં દુર્ગાં જ્યંવકં કવીન્ દુર્ગાં વાસ્તોસ્પતિં અગ્નિં ક્ષેત્રપાલં મિત્રાવરુણા-
 ઘમ્નિષ્ણાષ્ટકસરાહુતિમિઃ ધ્રિયં હિરણ્યવર્ણામિતિ પંચદશકર્મિઃ પ્રત્યુચમષ્ટાષ્ટસમિદાજ્યચર્વાહુતિમિઃ
 સોમં પ્રયોદશપાયસાહુતિમિઃ રુદ્રંસ્રાર્જં ચતુર્વૃહીતાજ્યેનાર્ગિં વાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચાજ્યેન શેપેણ
 સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ,” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. અન્વાધાનવિષે ન્યહાં ‘કવીન્’ એવું કહ્યું છે ત્યાં
 ‘ઋત્વિકૃત્તુતિ’ એવો ઉદ્દેશ કરવો એમ મયૂખાદિક ગ્રંથોમાં છે. ત્રણ સૂપડામાં નિર્વાપિ એટલે
 ચોખા લેવા. તેમાં પ્રથમ સૂપડામાં પાયસમાટે મંત્રરહિત બાર મૂઠી ચોખા નિકૃતિ, ઇંદ્ર અને અપ્ એ
 ત્રણ દેવતાઓને ઉદ્દેશે લેવા. બીજા સૂપડામાં ચર માટે તેજ ત્રણ દેવતાને ઉદ્દેશે બાર મૂઠી લેવા.
 ફરી પ્રથમના સૂપડામાં (૯૬) મૂઠી ચોખા પાયસમાટે લેવા. ત્રીજા સૂપડામાં કૃસરમાટે (૪૪) મૂઠી લેવા.
 ફરી બીજામાં ચાર મૂઠી લેવા, ફરી પ્રથમના સૂપડામાં સોમ દેવતામાટે ચાર મૂઠી લેવા. ચાર પછી
 ત્રણ સૂપડામાં સર્વ આહુતિને પુરા પડે એટલા ચોખા સર્ષ જેટલી જેટલી મૂઠી ચોખા લીધા હોય
 તેટલી સંખ્યા પ્રમાણે જુદા જુદા ઘોઘ ત્રણ પાત્રમાં ત્રણે ચર રાંધવા. તિલસહિત ચોખાનો પાક
 કરવો એટલે કૃસર થાય છે. ગ્રહના હોમમાટે ચર લેવા તે ઘરમાં રાંધેલો લેવો. નિકૃતિ આદિ આઠ
 દેવતામાટે ચોખા જે કમવડે લીધા હોય તેજ કમવડે તેનો પાક કરવો, એમ સર્વ ગ્રંથોમાં કહ્યું
 છે, માટે ઘરમાં રાંધેલા અન્નમાંજ તિલ અથવા દધિમિશ્રિત કરી કૃસર અને પાયસ ઇલાદિક સિદ્ધ

કર્યા, એ રીતે પ્રભાદ અથવા આલસ્ય ઇલાદિકવડે કીધેલું જે કર્મ તે અર્થજ થાય છે. સાર પછી હોમને રામયે યજમાને દ્રવ્યનો ભાગ કરવો. તે આ રીતે;—“પતાવત્સંધ્યાહુતિપર્યાંતં સમિદાજ્યચરુદ્રવ્યમાદિત્યાદિનવગ્રહેભ્યો ન મમ ॥ એવમધિદેવતાદિભ્યઃ ॥ તતોડ્યોત્તરશતસંધ્યાહુતિપર્યાંતં ઘૃતમિશ્રિપાયસં અષ્ટોત્તરશતાહુતીનામષ્ટાવિંશત્યાહુતીનાં વા પર્યાંતં સમિદાજ્યચર્વાત્મકદ્રવ્યત્રયમિદં નિર્ઋતયે ન મમ ॥ અષ્ટાવિંશત્યાહુતિપર્યાંતં પાયસસમિચર્વાજ્યમિદંદ્રાવ્ય ન મમ ॥ એવમગ્ન્યઃ ॥ અષ્ટાઘાહુતિપર્યાંતં પાયસં વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો ૧ વિષ્ણવે ૨ વસુભ્યો ૩ વરુણાય ૪ અજૈકપદે ૫ અહયેવુધ્યાય ૬ પૂર્ણે ૭ અશ્વિભ્યાં ૮ યમાય ૯ અગ્નયે ૧૦ પ્રજાપતયે ૧૧ સોમાય ૧૨ રુદ્રાય ૧૩ અદિત્યે ૧૪ વૃહસ્પતયે ૧૫ સર્પેભ્યઃ ૧૬ પિતૃભ્યઃ ૧૭ ભગાય ૧૮ અર્યમ્ને ૧૯ સવિત્રે ૨૦ ત્વષ્ટ્રે ૨૧ વાયવે ૨૨ દંદ્રાગ્નિભ્યાં ૨૩ મિત્રાય ૨૪ ન મમ ॥ વિંશત્યાધિકશતાહુતિપર્યાંતં હુસરં રક્ષોઽગ્નયે ન મમ ॥ અષ્ટાઘાહુતિપર્યાંતં હુસરં સવિત્રે દુર્ગાયે જ્યંઘકાય કવિભ્યો દુર્ગાયૈ વાસ્તોષ્પતયેડગ્નયે ક્ષેત્રપાલાય મિત્રાવરુણાભ્યામગ્નયે ચ ન મમ ॥ પ્રતિદ્રવ્યં વિંશત્યાધિકશતાહુતિપર્યાંત્તાનિ સમિચર્વાજ્યાનિ શ્રિયૈ ન મમ ॥ ત્રયોદશાહુતિપર્યાંતં પાયસં સોમાય ચતુર્ગૃહીતાગ્ન્યં રુદ્રાયસ્વરાજે એકૈકાહુતિપર્યાંતમાગ્ન્યં અગ્નયે વાયવે સૂર્યાય પ્રજાપતયે ચ ન મમ,” એ પ્રમાણે વિસ્તારસહિત તે તે દ્રવ્યની સખ્યા અને દેવતા એ બન્નેનો ઉચ્ચાર કરી સર્વત્ર ભાગ કરવો. કોઈ અથકાર તો, “ઈદં ડપકલ્પિતમન્યાધાનોક્તદ્રવ્યજાતમન્યાધાનોક્તાહુતિસંધ્યાપર્યાંતમન્યાધાનોક્તાભ્યો યજ્યમાણાભ્યો દેવતાભ્યો ન મમ” આ પ્રમાણે સંક્ષેપ રીતે ભાગ કરેછે. સાર પછી શ્રેહોના મંત્રવડે અને નિર્ઋતિ ઇલાદિક દેવતાઓના મંત્રવડે યથાયોગ્ય હોમ કરી અહપૂન, સ્વિષ્ટકૃત્, પ્રાયશ્ચિત્તહોમ, બલિદાન, પૂર્ણાહુતિ, પ્રણીતાપાત્રતું વિસર્જન ઇલાદિ, અને બહ્નિપૂન એટલાપર્યંત કર્મ થયા પછી યજમાન ઇલાદિકને આભિષેક કરવો. પછી યજમાને શ્વેત વસ્ત્ર, અને ઘડન ધારણ કરી “માનસ્તોકે” એ મંત્રવડે વિભૂતિ ધારણ કરી સુખ્ય દેવતાતું પૂજન, વિસર્જન, શ્રેષ્ઠાહણ, અને દક્ષિણાદાન એ કર્મ કરવાં, પછી સો, પચાસ અથવા દશ બ્રાહ્મણુભોજન કરાવવાં. એ રીતે સંક્ષેપ કહ્યો.

તત્રાશ્લેષાકલમ્ ॥ આશ્લેષાયાઃક્રમેણપંચસત્તદ્વિનિચતુરૈકાદશપદનવપંચેતિવશધાવિભક્તના હીપુક્રમેણ રાજ્યંપિતુનાશોમાતુનાશઃકામમોગપિતુમકિર્યલંહિંસકલંચ્યાગોમોગોધનમિત્તિકલ્લાનિ અથ પાદવિભાગેનફલં તત્રાચપાદશુભઃ ક્રિતીયેપાદેધનસ્યનાશઃ તુતીયેમાતુઃ ચતુર્થેપિતુઃ આશ્લેષાંસપાદત્રયજાતકન્યાશ્ચશ્રુંહંતિ એવંચરોપિઅંત્યપાદત્રયજસશ્ચશ્રુંહંતિ આશ્લેષાસર્વપાદેપુશાંતિઃકાર્યાપ્રયત્નતઃ જાતસદ્વાદશાહેતુશાંતિકર્મસમાચરેત્ અસંમથેતુજન્મર્ક્ષેઅન્યસિન્ધ્યાશુમેદિને ॥

હવે આશ્લેષા શાંતિ કહે છે.

આશ્લેષા નક્ષત્રતું ક્ષણ કહે છે.—આશ્લેષા નક્ષત્રની એકદર ઘડી સાઠ લેખી તેનો, પ્રથમ ભાગ પાંચ ઘડી, બીજો સાત ઘડી, ત્રીજો બે ઘડી, ચોથો ત્રણ ઘડી, પાંચમો ચાર ઘડી, છઠ્ઠા આઠ ઘડી, સાતમો અગીયાર ઘડી, આઠમો છ ઘડી, નવમો નવ ઘડી, અને દશમો પાંચ ઘડી, એ રીતે દશ ભાગ કરી જે ભાગમાં જન્મ થાય તે પ્રમાણે ક્રમથી રાત્ર્ય, પિતાનો નાશ, માતાનો નાશ, કામભોગ, પિતૃભક્તિ, બલ, હિંસકપણું, ભાગ, ભોગ, અને ધન, એ ક્ષણ જાણવાં. હવે પાદવિભાગ પ્રમાણે ક્ષણ કહે છે. આશ્લેષાનો પ્રથમ પાદ શુભ છે, બીજા પાદમાં ધનનાશ, ત્રીજા પાદમાં માતાનો નાશ, ચોથા પાદમાં પિતાનો નાશ. આશ્લેષાના છેવટના ત્રણ ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા સામુનો નાશ કરેછે. એ રીતે વર પણ આશ્લેષાના છેલ્લા ત્રણ પાદમાં જન્મ પામશે હોય તો પોતાની સામુનો નાશ કરે છે. “આશ્લેષા નક્ષત્રના કોઈ પણ પાદમાં જન્મ થાય તો તેની શાંતિ પ્રયત્નપૂર્વક કરવી. તે શાંતિ જન્મ દિવસથી બારમે દિવસે કરવી અને તેમ ન થાય તો જન્મ નક્ષત્રે અથવા બીજે કોઈ શુભ દિવસ લેઈ તે દિવસે કરવી.”

અધોક્કાલેગોમુપપ્રસવંકૃત્વા અસ્યશિશોરાશ્લેષાજનનચ્ચિત્તસર્વારિષ્ટપરિહારેત્યાદિસંકલ્પંકૃત્વા મૂલદાંતિચતુર્મદયેરુદ્રચરણોદ્ધૌસંપૂજ્ય ચતુર્વિંશતિદલપદાસ્યકુંભેપ્રતિમાયામાશ્લેષાધિપતીન્ સર્પાના વારા તદ્દક્ષિણપુષ્પદેવતાંવૃદ્ધસ્પતિમુત્તમઘાદેવતાંપિતૃશ્વાચારાલ્લેપુપૂષ્પદલમારભ્ય પ્રાદક્ષિણ્યેનપૂર્વા

ધિપતિભગાદિપુનર્વસુદેવતાદિતિપર્યંતચતુર્વિંશતિદેવતાવાહનાદિકુર્યાત્ કૌસ્તુમેતુ તૈત્તિરીયકર્મત્રૈપુ
ષ્યમઘાદિપૂર્વાદિનક્ષત્રાણામેવાવાહનમુક્તનતુનક્ષત્રદેવતાનાં વતોલોકપાલાનાવાહ્યાવાહિતસર્વદેવતાઃ
સંપૂજ્યાન્નિમિત્તપ્રતિષ્ઠાપ્યાન્વાદધ્યાત્ આદિત્યાદિઅઘાદિદેવતાં પ્રધાનદેવતાઃ સર્વાન્ પ્રતિદ્રવ્યમણો
ચરશતસંખ્યમણિવિંશતિસંખ્યાઘૃતમિથપાયસસમિદાજ્યચર્વાદુતિમિઃ વૃહસ્પતિપિતૃન્શ્વાણાવિંશતિસં
ખ્યમણસંખ્યાવાતૈરેવદ્રવ્યૈર્મંગાદિચતુર્વિંશતિદેવતાઃ અષ્ટાષ્ટપાયસાદુતિમિઃ રક્ષોહણમિત્યાદિશેષદેવતા
નિર્દેશોમૂલશાંતિવત્ તદ્વદેવપાયસકુસરચરુગાંધર્પણહવિસ્ત્યાગશ્ચકાર્યઃ કૌસ્તુભોક્તપ્રધાનદેવતામં
ત્રૈસ્તત્તત્ત્વોમઃ શેષમૂલશાંતિવત્ ॥

હવે પ્રથમ કહેલા સમયે ગોચુખપ્રસવ શાંતિ કરી “અસ્ય શિશોઃ આત્મેપાજનનસૂચિતસર્વા-
રિષ્ટપરિહારદ્વારા ધીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે,” ઇત્યાદિ સકલ કરી મૂલશાંતિની પેઠે બે કલશની ઉપર રુદ્ર
અને વરુણ એ બે દેવની પૂજા કરી ચોવીસ દલવાળું કમળ કાઢી તેના મધ્યમાં કલશ સ્થાપન
કરી તે કલશ ઉપર પ્રતિભામાં આત્મેષા નક્ષત્રના સર્પ દેવતાઓનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ તરફ
પુષ્ય નક્ષત્રના દેવ જે બૃહસ્પતિ તેનું અને ઉત્તર તરફ મઘા નક્ષત્રના દેવ જે પિતૃ તેનું આવાહન
કરી ચોવીસ દલમાં પૂર્વ દલથી આરંભ કરી પ્રદક્ષિણા ક્રમ પ્રમાણે પૂર્વા નક્ષત્રના દેવ જે ભગ
લાહાંથી આરંભ કરી પુનર્વસુ નક્ષત્રની દેવતા અદિતિપર્યંત ચોવીસ દેવતાઓનું આવાહન ઇત્યાદિક
કરવું. કૌસ્તુભમાં તો, પુષ્ય, મઘા આદિ લઈ પૂર્વાદિક નક્ષત્રોનુંજ આવાહન કરવાનું કહ્યું છે, નક્ષત્રોના
દેવતાઓનું આવાહન કરવાનું કહ્યું નથી. પછી આઠ દિક્પાલનું આવાહન કરી આવાહન કરેલા સર્વ
દેવનું પૂજન કરી અગ્નિ અને બ્રહ્મ એની સ્થાપના કરી અન્વાધાન કરવું. આદિત્યાદિ બ્રહ્માના અન્વા-
ધાનનો ઉદ્દેશ કરી પ્રધાન દેવતાનું અન્વાધાન કરવું, તે આ રીતે;—“પ્રધાનદેવતાઃ સર્વાન્ પ્રતિદ્ર-
વ્યમણોચરશતસંખ્યમણિવિંશતિસંખ્યં ઘા ઘૃતમિથપાયસસમિદાજ્યચર્વાદુતિમિઃ વૃહસ્પતિ પિતૃન્શ્વાણા-
વિંશતિસંખ્યમણસંખ્યં ઘા તૈરેવ દ્રવ્યૈર્મંગાદિચતુર્વિંશતિદેવતાઃ અષ્ટાષ્ટપાયસાદુતિમિઃ રક્ષોહણમિ-
ત્યાદિ.” બીજા રહેલા દેવતાઓનો નિર્દેશ મૂલશાંતિ પ્રમાણે કરવો. પાયસ, કુસર અને ચરુ એ રાંધી
તયાર કરવાં અને હવિને ભાગ તે પાણી મૂલશાંતિ પ્રમાણેજ કરવો. કૌસ્તુભમાં કહેલા પ્રધાન દેવતાના
જે મત્ર તેવરજ તે તે દેવતાને અર્પે હોમ કરવો. બાકી સઘળું કર્મ મૂલશાંતિ પ્રમાણે બાણવું.

અધ્યયેષ્ઠાનક્ષત્રફલમ્ ॥ જ્યેષ્ઠાપાદશભાગેપુઆયેમાતામહીમૃતિઃ માતામહંદ્વિતીયેષ્ઠતૃતીયે-
હંતિમાતુલં તુર્યંજાતોમાતરંચંદ્રહંત્યાત્માનંતુપંચમે ગોત્રજાન્વષ્ટભાગેચસત્સમેતૂમયંકુલં અષ્ટમેસ્વામજંહં
તિનયમેશ્વચુરંતથા દશમાંશકજાતસ્તુસર્વહંતિશિશુર્ધુવં જ્યેષ્ઠેતુપુમાન્જાતોજ્યેષ્ઠન્નાતુર્વિનાશકઃ
જ્યેષ્ઠેકન્યકાજાતાહંતિશીર્ષંઘવામજં પાદત્રયેજાતનરોજ્યેષ્ઠોપ્યષ્ટમજાતયતે જ્યેષ્ઠાંસ્પાદજાતસ્તુપિ-
તુઃસ્વસ્યચનાશકઃ ॥

જન્મ સમયે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો તેનું ફળ કહે છે.

જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની એકદર સાઠ ઘડી લેખી તેના સગાન દશ ભાગ કરવા, એટલે છ છ ઘડીને
એક એક ભાગ થયો, તેના પ્રથમ ભાગમાં જન્મ થાય તો માતામહી (માની માતા)નું મૃત્યુ થાય.
બીજા ભાગમાં જન્મ થાય તો માતામહિ (માના પિતા)નું મરણ. ત્રીજા ભાગમાં માતાનું મૃત્યુ,
પાંચમા ભાગમાં પોતાનું (બાળકનું) મૃત્યુ. છઠ્ઠા ભાગમાં ગોત્રજ પુરુષોનો નાશ થાય છે. સાતમા
ભાગમાં જન્મ થાય તો માતાનાં અને પિતાનાં બન્ને કુલનો નાશ. આઠમા ભાગમાં મ્હોટા ભાઈનો
નાશ. નવમાં ભાગમાં સસરાનો નાશ અને દશમા ભાગમાં જન્મ થાય તો તે બાળક અવરથ સઘળું
નાશ કરે છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં પુત્ર જન્મ પામે તો તે પોતાના મ્હોટા ભાઈનો નાશ કરે છે. જ્યેષ્ઠા
નક્ષત્રમાં કન્યાનો જન્મ થાય તો તે જેઠ (વરના મ્હોટા ભાઈ)ને શીઘ્ર મારે છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના
પ્રથમના ત્રણ ચરણમાં પુત્ર જન્મ થાય તો તે એક પણ છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના ચોથા ચરણમાં પુત્ર
જન્મ થાય તો તે પિતાનો અને પોતાનો નાશ કરનારો થાય છે.

દ્વાદશાદેશાંત્યુક્તશુભદિનેવા ગોપ્રસવશાંતિરુત્વાસ્યશિશોર્જ્યેષ્ઠજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારે
ત્યાદિસંકલ્પ્ય મધ્યકલદ્રોણચૂર્ણપ્રતિમાયાંશચીસહિતમૈરાવતારુદ્ધમિદ્ધં લોકપાલાંશ્ચાવાહ રક્તચક્ષુઃ

યશસ્કુલીનૈવેદ્યસહિતપોડશોષચારૈઃપૂજયેત્ તસ્યચતુર્દિક્ષુકુંભચતુષ્ટયંતત્પૂર્વમધ્યમમાગેશતચ્છિદ્રંચનિ
ધાયપૂર્ણપાત્રયુતેપુફલાદૌચરણવાહનપૂજનાદિ અન્વાધાનેપ્રહાન્વાધાનાંતિ દંદ્રંપલાશસમિદાજ્યચર
દ્રવ્યૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંસ્પયાદંદ્રાયેન્દોમસ્ત્વત્તદ્વિતિમંત્રેણ પ્રજાપતિમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિમિઃ
સમસ્તવ્યાહૃતિમંત્રેણ શોષેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ અષ્ટોત્તરશતંબ્રાહ્મણાન્મોજયેત્ इतिज्येष्ठाशांतिसंक्षेपः ॥

હવે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની શાંતિ કહે છે.

આરમે દિવસે અથવા શાંતિભાટે કહેલા શુભ દિવસે ગોપ્રસવ શાંતિ કરી, “અત્ય શિશોજ્યેષ્ઠ-
ર્ક્ષજનનસૂત્રિતસર્વારિષ્ટપરિહારદ્વારા” ઇત્યાદિક સંકલ્પ કરી મધ્યમ કલશ ઉપર ચુરખુંની પ્રતિમામાં
ઈંદ્રાણી સહિત ઐરાવત હાથી ઉપર બેઠેલા એવા ઈંદ્રતું અને બીજા લોકપાલોતું આવાહન કરી બે રાતાં
વસ્ત્ર અને સંકુધી (પુરી=ચકુધી)તું નૈવેદ્ય તેણે સહિત પોડશોપચારવડે પૂજા કરવી, તે કલશની
આર દિશામાં આર કલશ, અને તેની પૂર્વ તરફ મધ્યમાં શતચ્છિદ્ર કલશ, એમ પાંચ કલશ સ્થાપન
કરી તેની ઉપર પૂર્ણપાત્ર સખી ઇંદ્રાદિકમાં વરણતું આવાહન, પૂજન ઇત્યાદિક કરવાં. અન્વાધાનમાં
અહતું અન્વાધાન થયા પછી “ઈંદ્રં પલાશસમિદાજ્યચરદ્રવ્યૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંસ્પયા દંદ્રાયે-
ન્દોમસ્ત્વત્તદ્વિતિ મંત્રેણ પ્રજાપતિમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિમિઃ સમસ્તવ્યાહૃતિમંત્રેણ શોષેણ સ્વિષ્ટકૃત્,”
ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. એકસો આઠ આહણુઓજન કરાવવાં. એ રીતે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રની શાંતિનો
સંક્ષેપ કહ્યો.

ચિત્રાષ્ઠેપુષ્યમધ્યેદિપાદેપૂર્વાપાઠાધિષ્ઠ્યપાદેતૃતીયે જાતઃપુત્રઔચરાર્ધેવિધતેપિત્રોર્ન્નાતુઃસ્વસ્ત્ય
ચાપિપ્રણાશં ઉત્તરાફલ્ગુન્યાધપાદેશ્વયથઃ અત્રેત્યંભાતિ ચિત્રાપૂર્વાર્ધેજાતસ્વગોપ્રસવંકૃત્વાનક્ષત્રાધિ
પતિપ્રતિમાસંપૂજ્ય અજાદાનંકાર્યં એવંપુષ્યદ્વિતીયતૃતીયપાદયોર્જનનેગોપ્રસવનક્ષત્રાધિપૂજાગોવાનાનિ
કાર્યાણિ ઉત્તરાફલ્ગુનીપ્રથમપાદેજનનેનક્ષત્રાધિપૂજાતિલપાત્રદાનંચકુર્યાત્ એવંપૂર્વાપાઠાતૃતીયપાદે
જનનેનક્ષત્રેશપૂજાકાંચનદાનં મધ્યાપ્રથમપાદેજનનેનમૂલચતુર્લ તત્રગોપ્રસવનક્ષત્રેશપૂજનપ્રહમલ્ખાઃ કાર્યાઃ
મધ્યાપાઞાઘયદિદ્વયજનનેનક્ષત્રગંડાંતશાંતિરપિ રેચત્યંતઘટિદ્વયેગ્નિવ્યાઘ્રદ્વયેજનનેનક્ષત્રગંડાંતશાં
તિગોપ્રસવપ્રહમલ્ખાઃકાર્યાઃ રેચત્યશ્ચિન્ચોરિતરખાગેપુમઘાંતિમપાદત્રયેચદોષયિશેપાનુકેર્નશાંત્યાદિકં
એવંવિશાઝાચતુર્થપાદેજનનેશાલકદેવચરનાશાદિદુષ્ફલોક્તેપ્રહમલ્ખાઃકાર્યાઃ યજ્ઞકાલેદુષ્ફલમુકંદશાંતિ
ર્નોકા તત્રપ્રહમલ્ખાદિકમલાકરોક્તેઃ એવમિતરચાપ્યૂહાં इतिनક્ષત્રજ્ઞાંતયઃ ॥

“ચિત્રા નક્ષત્રતું પૂર્વાર્ધ, પુષ્ય નક્ષત્રના મધ્યના બે પાદ, પૂર્વાપાઠા નક્ષત્રનો ત્રીજો પાદ; અને
ઉત્તરનો પ્રથમ પાદ એએમાં જન્મ થાય તો તે પુત્ર ક્રમે કરી માતા, પિતા, ભાઈ અને પોતે
એમનો નાશ કરે છે.” ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રતું પ્રથમ ચરણ, એમ સમજવું, એમાં એવો વિચાર
ભાસેછે—ચિત્રા નક્ષત્રના પૂર્વાર્ધમાં જન્મ થાય તો ગોપ્રસવ કરી નક્ષત્ર દેવતાની પ્રતિમાતું પૂજન કરી
અળ (બકરી)તું દાન કરવું. એ પ્રમાણે પુષ્યના બીજા અથવા ત્રીજા પાદમાં જન્મ થયો હોય તો
ગોપ્રસવ, નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા, અને ગોદાન કરવાં. ઉત્તરાફલ્ગુનીનાં પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો
હોય તો નક્ષત્ર દેવતાની પૂજા અને તિલપાત્રતું દાન કરવું.—એ રીતે પૂર્વાપાઠાના ત્રીજા ચરણમાં
જન્મ થાય તો નક્ષત્રદેવતાની પૂજા અને ચુવલુંદાન એ કરવું. મધ્યાના પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો
હોય તો મૂળ નક્ષત્રપ્રમાણે ક્ષણ થાય છે, માટે લઈને ગોપ્રસવ, નક્ષત્રદેવતાની પૂજા, અને અહયજ્ઞ એ
કરવાં. મધ્યાની પ્રથમની બે ઘડીમાં જન્મ થયો હોય તો નક્ષત્રગંડાંતની શાંતિ પણ કરવી. દેવતા
નક્ષત્રની છેઠ્ઠી બે ઘડી અથવા અધિનીની પ્રથમની બે ઘડી, તેમાં જન્મ થાય તો નક્ષત્રગંડાંતશાંતિ,
ગોપ્રસવ, અને અહયજ્ઞ એ સઘળાં કરવાં. દેવતા અને અધિની એના બીજા ભાગોમાં અને મધ્યા
નક્ષત્રના છેઠ્ઠા ત્રણ ચરણમાં જન્મ થાય તો તેમાં દોષ વિશેષ (અશુક દોષ) નાં કહેનારાં વચન નથી
માટે શાંતિ ઇત્યાદિક કરવાતું કારણ નથી. એજ રીતે વિશાખાના ચોથા ચરણમાં જન્મ થાય તો
સાળો, અને દેર એનો નાશ થાય છે ઇત્યાદિક દુષ્ટ ક્ષણ કહ્યાં છે. માટે અહયજ્ઞ કરવો. કારણ કે
સમયવિષે દુષ્ટ ક્ષણ કહ્યું, અને તેની શાંતિ કહી નથી લઈને અહયજ્ઞ કરવો, એવું કમલાકરતું વચન
છે. એ રીતે આન્યત્ર પણ બાણવું. એ પ્રકારે નક્ષત્રની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથ વ્યતીપાતવૈધૃતિસંક્રાંતિશાંતિઃ ॥ કુમારજન્મકાલેતુવ્યતીપાતશ્રવૈધૃતિઃ સંક્રમશ્ચરે સ્ત્રજાતોદારિદ્યકારકઃ અગ્નિયંમૃત્યુમાપ્રોતિનાત્રકાર્યાવિચારણા સ્ત્રીણાંચશોકદુઃખંચસર્વનાશક રોમવેત્ ગોમુખપ્રસવંકુર્યોચ્છાંતિચસનવપ્રદાં ડકકાલેસંકલ્પાદિકંકૃત્વા પંચદ્રોણપરિમિતવીહિરાંશિ કૃત્વા તદુપરિસાર્ધદ્રોણદ્વયમિતતંડુલરાશિતદુપરિસપાદદ્રોણપરિમિતતિલરાશિચકૃત્વાતિલરાશૌવિ ધિનાસ્થાપિતકુંભે સૌવર્ણપ્રતિમાયાંસૂર્યમાવાહ્યતદ્દક્ષિણોત્તરયોરગ્નિરુદ્રાવાચાહ્યતિસોદેવતાઃ વ્યતીપાત શાંતૌસંક્રાંતિશાંતૌતીષ્ઠયેત્ વ્યતીપાતસંક્રાંત્યોર્જનનેવ્યતીપાતસંક્રાંતિશાંતિતંત્રેણસંકલ્પ્યકૈવશાંતિઃ કાર્યા અન્નપૂજાહોમાદેઃપ્રસંગસિદ્ધિઃ દ્વિગુણોવાપ્રધાનહોમશ્ચિત્તામાતિ પ્રહૃષીઠદેવતાન્યાધાનાંતે સૂર્યંચ સૂર્યોવૃહદિતિમંત્રેણસમિદાજ્યચર્વાહુતિમિઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યામિઃ અગ્નિરુદ્રંચતૈરેવ દ્રવ્યૈઃ પ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યાહુતિમિરગ્નિદૂતમિતિત્ર્યંબકમિતિમંત્રાભ્યાંમૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિમિઃ શેપેણે સ્પાદિ અભિષેકાંતેગોવત્સલ્પણાદિદેવતાશતંબ્રાહ્મણાન્મોજયેત્ ઇતિવ્યતીપાતવૈધૃતિસંક્રાંતિશાંતિઃ ॥

હવે વ્યતીપાત, વૈધૃતિ અને સંક્રાંતિ એમનાં ફળ અને શાંતિ કહે છે.

“પુત્રના જન્મ સમયે વ્યતીપાત, વૈધૃતિ અથવા સૂર્યસંક્રાંતિ હોય અને તેમાં જન્મ થાય તો દારિદ્ર્ય, દ્રવ્યનો નાશ અને તે બાળકનું મૃત્યુ થાય છે, એમાં સંશય નથી. સ્ત્રીયોને શોક અને દુઃખ થાય છે. તેમ તે બાળક સર્વનો નાશ કરનારો થાય છે, માટે ગોમુખપ્રસવ, અને નવઅહ સહિત શાંતિ કરવી.” ઉક્ત સમયે સંકલ્પાદિક કરી પાંચ દ્રોણ પરિમિત શાળનો પુંજ કરી તે ઉપર અઢી દ્રોણ પરિમિત ચોખાનો પુંજ કરી, તે ઉપર સત્ર દ્રોણ પરિમિત તિલનો પુંજ કરી તે તિલના પુંજની ઉપર વિધિપૂર્વક કલશ સ્થાપન કરી તે કલશ ઉપર મુત્તપુંની પ્રતિમામાં સૂર્યનું આવાહન કરી તેની દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ અગ્નિ અને રુદ્ર એમનું આવાહન કરી એ ત્રણ દેવતાઓનું વ્યતીપાતશાંતિ અને સંક્રાંતિશાંતિવિધે પૂજન કરવું. એકજ સમયે વ્યતીપાત અને સંક્રાંતિ એ બન્નેમાં જન્મ થાય તો વ્યતીપાતશાંતિ અને સંક્રાંતિશાંતિ એ બન્નેનો એકતંત્રે સંકલ્પ કરી એકજ શાંતિ કરવી. આ એકતંત્ર શાંતિમાં પૂજા, હોમ ઇલાદિકની પ્રસંગસિદ્ધિ એટલે એક કરવાથી જાતેની સિદ્ધિ થાય છે. અથવા પ્રધાન દેવતાનો હોમ બમણો કરવો એમ ભાસે છે. અહીંક ઉપર આવાહન કરેલા દેવતાઓનું અન્વાધાન ગયા પછી, “સૂર્યં ઉત્સૂર્યોવૃહદિતિમંત્રેણ સમિદાજ્યચર્વાહુતિમિઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યામિઃ અગ્નિ રુદ્રં ચ તૈરેવ દ્રવ્યૈઃ પ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યાહુતિમિઃ અગ્નિ દૂતમિતિ ત્ર્યંબકમિતિ મંત્રાભ્યાં મૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરશતતિલાહુતિમિઃ શેપેણેસ્પાદિ.” આ પ્રમાણે અન્વાધાન કરવું. અનંતર અભિષેક કર્યા પછી ગાય, વસ અને મુવણું ઇલાદિકનું દાન કરી સો બ્રાહ્મણુ-જોજન કરાવવાં. એ રીતે વ્યતીપાત, અને સંક્રાંતિની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અથ વૈધૃતિશાંતૌવિશેષઃ ॥ પૂર્વવદ્વીહિતંડુલતિલરાશૌસ્થાપિતકુંભેમધ્યેત્ર્યંબકમિતિમંત્રેણરુદ્રંચ દક્ષિણતઃઉત્સૂર્યંચતિસૂર્યંચઉત્તરતઃપ્રાપ્યાયસ્વેતિસોમમાવાહ્યપૂજયેત્ અન્વાધાનેરુદ્રંસમિધર્વાગ્નૈઃપ્રતિદ્રવ્ય મષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિમિઃ સૂર્યસોમૌપ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યાતૈરેવ દ્રવ્યૈર્મૃત્યુંજયમષ્ટોત્તરશતહજ્જશતાન્ય તરસંખ્યતિલાહુતિમિઃ શેપેણેસ્પાદિ અન્વત્પૂર્વેવત્ સંક્રાંતિદિનેવૈધૃતિસત્ત્વેદેવતામેદાચ્છાંતિદ્રવ્યંપૃષ્ઠ કાર્યં ઇતિવૈધૃતિશાંતિઃ ॥

હવે વૈધૃતિશાંતિમાં વિશેષ પ્રકાર કહે છે.

પ્રથમ કલાપ્રમાણે શાળ, ચોખા અને તિલના પુંજ ઉપર કલશ સ્થાપન કરી તે કલશ ઉપર “ત્ર્યંબકં” એ મંત્રવડે મધ્યમાં રુદ્ર દેવતાનું, તેની દક્ષિણ તરફ “ઉત્સૂર્યં” એ મંત્રવડે સૂર્યનું, અને ઉત્તર તરફ “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે સોમનું આવાહન કરી પૂજા કરવી. પછી, “રુદ્રં સમિ-ધર્વાગ્નૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યાહુતિમિઃ સૂર્યસોમૌ પ્રત્યેકમષ્ટાવિંશતિસંખ્યાતૈરેવ દ્રવ્યૈર્મૃત્યુંજયં અષ્ટોત્તરશતહજ્જશતાન્યતરસંખ્યતિલાહુતિમિઃ શેપેણેસ્પાદિ.” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. બાકીનું કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. સંક્રાંતિને દિવસે વૈધૃતિ હોય તો બન્નેના દેવતા જુદા જુદા છે માટે બિન્ન બિન્ન બે શાંતિ કરવી. એ પ્રમાણે વૈધૃતિશાંતિના પ્રયોગ સમાપ્ત થયા.

અર્થેકનક્ષત્રજનનશાંતિઃ ॥ एकसिधेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितुपुत्रयोः प्रसुतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदे कस्यनिश्चितः पितृनक्षत्रेमातृनक्षत्रेवाकन्यायाः पुत्रस्यवोत्पत्तौगोमुत्पन्नप्रसवंकृत्वाशांतिःकार्या सोदरभ्रा-
तृभगिन्योनक्षत्रेभ्रातृभगिन्यावोत्पत्तौगोप्रसवमकृत्वैवशांतिमात्रंकार्यं संकल्पेपित्रैकनक्षत्रोत्पत्तिसू-
चितंसर्वादिष्टेयाद्युहः कलशेरक्तवस्त्रेयसिध्नश्चत्रजन्मतन्नक्षत्रप्रतिमांतन्नक्षत्रदेवताप्रतिमांवा अग्निर्नः
पातुकृत्तिकाइत्यादितैत्तिरीयमंत्रैःपूजयेत् अन्वाधानेइदंनक्षत्रंअमुकानक्षत्रदेवतांवा समिधर्वाज्यैःप्र-
तिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यंशेषेणेत्यादि अंतैययोरेकनक्षत्रेजन्मतयोरभिषेकः अत्रप्रहमखोनावश्यका
कचित्संपूजितहरिहरप्रतिमादानमप्युक्तम् ॥

હવે એક નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તેનાં ફળ અને શાંતિ કહે છે.

“એ ભાઈ અથવા પિતા પુત્ર એમના એકજ નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તો તે બેમાંની એકનું નિશ્ચય મૃત્યુ થાય છે.” પિતાના જન્મનક્ષત્રમાં અથવા માતાના જન્મનક્ષત્રમાં પુત્ર અથવા કન્યાનો જન્મ થાય તો ગોમુખપ્રસવ કરી એકનક્ષત્રજનની શાંતિ કરવી. સહોદર (સગા) ભાઈ અથવા બેહેનના જન્મનક્ષત્રમાં ભાઈ અથવા બેહેનની ઉત્પત્તિ થાય તો ગોપ્રસવ કર્યા વિનાજ શાંતિ માત્ર કરવી. સંકલ્પમાં “પિતૈકનક્ષત્રોત્પત્તિસૂચિતસર્વાદિષ્ઠનિરસન,” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. કલશમાં શતા વસ્ત્ર ઉપર, જે નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તે નક્ષત્રની પ્રતિમાનું અથવા તે નક્ષત્રના દેવતાની પ્રતિ-
માનું “અગ્નિર્નઃ પાતુ કૃત્તિકા” ઇત્યાદિ તૈત્તિરીય મંત્રવડે પૂજન કરવું. પછી અન્વાધાનવિધે “દ્વં નક્ષત્રં અમુકાં નક્ષત્રદેવતાં વા સમિધર્વાજ્યૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યં શેષેણેત્યાદિ,” એવો ઊહ કરવો. છેવટે જેમના એક નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તેમની ઉપર અભિષેક કરવો. આ શાંતિમાં અહયરાની આવશ્યકતા નથી. કોઈ અંશમાં, પ્રતિમાવિધે હરિ, હરની પૂજા કરી તે પ્રતિમાનું દાન કરવું, એમ પણ કહ્યું છે.

અથપ્રહ્ણશાંતિઃ ॥ ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसुतिर्यदिजायते इत्यंसंजायतेयस्तुतस्यमृत्युर्नसंशयः
व्याधिपीडाचदारिद्र्यंशोकश्चकलहोमयेत् अगोमुत्पन्नप्रसवःकार्यइतिमाति ग्रहमखःकृताकृतः संकल्पे
सूर्यग्रहणकालिकप्रसुतिसूचितेत्याद्युहः ग्रहणकालिकनक्षत्रस्यनक्षत्रदेवतायाया हेमप्रतिमांसूर्यग्रहेसूर्य
संहेमप्रतिमांचंद्रग्रहेपजतंचंद्रविषंकृत्योभयत्रसीसेनराहोर्नागाकृतंकृत्या गोमयोपलितेशुचिदेशेभवेत्
घलोपरिदेवतात्रयपूजनं नात्रकलशस्थापनादि तत्रमध्येआकृष्णेनेतिसूर्यं दक्षिणतःसर्मानोरधश्चितीराहुं
उत्तरतोन्नक्षत्रदेवतांपूजयेत् चंद्रग्रहेतुभाप्यायस्येतिमध्येचंद्रःपूज्यः पार्श्वयोराहुनक्षत्रदेवतेपૂर्वचत्
अन्वाधानेसूर्यग्रहेसूर्यंअर्कसमिदाज्यचरुतिलैः प्रत्येकंअष्टोत्तरशतसंख्ययाराहुंदूर्वाज्यचरुतिलैस्तावत्सं
ख्यैर्नक्षत्रदेवतांजलद्रव्यसमिदाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्ययाशेषेणेत्यादि चंद्रग्रहेचंद्रंपालाशसमिदाज्य
चरुतिलैःशेषंपૂर्वचत् अंतैप्रहफलशोदकेनपंचगव्यपंचत्वक्पंचपल्लावादिद्युतलौकिकोदकेनचलौकिकेनैव
वाभिषेकः वैधकालेजन्मनिर्णयशांतिः किंतुदुष्कालत्वाद्वाद्वाभिषेकःकार्यइतिमाति ॥

હવે અહયુમાં જન્મ થાય તો તેનું ફળ અને શાંતિ કહે છે.

“ચંદ્ર અને સૂર્યના અહયુ સમયે જન્મ થાય તો તે જન્મ પામનારાનું અવશ્ય મૃત્યુ થાય છે. શેઠપીઠ, દારિદ્ર્ય, શોક અને કલહ એ પણ થાય છે.” એ અહયુશાંતિવિધે ગોમુખપ્રસવ કરવો એમ ભાસેછે. અહયરા કરો અથવા ન કરો એમ છે. સંકલ્પમાં, “સૂર્યગ્રહણકાલિકપ્રસુતિસૂચિત” ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરવો. અહયુ સમયે જે નક્ષત્ર હોય તેની અથવા તે નક્ષત્રના દેવતાની સુવર્ણ-
પ્રતિમા કરવી. સૂર્યઅહયુ હોય તો સુવર્ણની સૂર્યપ્રતિમા, ચંદ્રઅહયુ હોય તો રૂપાનું ચંદ્રખિખ કરી ગળે અહયુમાં સિસાની રાહુપ્રતિમા નાગને આકારે કરી છાણુવડે શુદ્ધ કરેલી પવિત્ર પૃથ્વી ઉપર એત વસ્ત્ર બિછાવી તે ઉપર ત્રણ દેવની પૂજા કરવી. ઈહાં કલશ સ્થાપન ઇત્યાદિ કરવું નહીં. તે વસ્ત્ર ઉપર મધ્યભાગમાં “આકૃષ્ણેન” એ મંત્રવડે સૂર્ય, તેની દક્ષિણ દિશાએ “સ્વાર્માનોરઘ” એ મંત્રવડે રાહુ, અને ઉત્તર તરફ નક્ષત્રદેવતા એપ્રમાણે ત્રણેનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. ચંદ્રઅહયુ હોય તો “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે મધ્યભાગમાં ચંદ્રનું અને બન્ને પાસે રાહુ તથા નક્ષત્રદેવતાનું આવાહન પ્રથમની પેઠે કરી પૂજન કરવું. સૂર્યઅહયુ હોય તો અન્વાધાનવિધે, “સૂર્ય અર્કસમિદા-

જ્યચરતિલે: પ્રત્યેકં અષ્ટોત્તરશતસંખ્યયા ચાહું દુર્વાજ્યચરતિલેસ્તાવત્સંખ્યૈર્નક્ષત્રદેવતાં જલવૃક્ષસમિ-
દાજ્યચરતિલેસ્તાવત્સંખ્યયા શેષેણેત્યાદિ," એવો ઊહ કરવો. ચંદ્રગ્રહણુ હોય તો "ચંદ્રં પાલાશસમિ-
દાજ્યચરતિલે:" એટલો વિશેષ, આપી કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે બાણુ. અંતે ગ્રહના કલશના જળવડે
અને પંચગવ્ય, પંચતવ્યા, અને પંચપક્ષવાદિ યુક્ત લૌકિક જળવડે અથવા કેવળ લૌકિક જળવડે
અભિષેક કરવો. ગ્રહણુના વેધ સમયે જન્મ થાય તો શાંતિ કરવી જ નહીં. પણ દુષ્ટ કાળ છે તેથી
દ્રાભિષેક કરવો એમ ભાસે છે.

અથનક્ષત્રગંગાંતશાંતિ: ॥ રેવત્યાશ્લેષાજ્યેષ્ઠાનક્ષત્રાણામંત્યઘટિદ્વયમશ્વિનીમધ્યમુલાનામાદ્યે
ઘટિદ્વયમિતિઘટિકાચતુષ્ટયમિતંત્રિવિધંનક્ષત્રગંગાંતં અશ્વિનીમધ્યમુલાનાંપૂર્વાર્ધવાધ્યતેપિતા પૂષાદિશ
ક્રપચાર્ધેજનનીવાપ્યતેશિશો: સર્વેપાંગંડજાતાનાંપરિત્યાગોવિધીયતે ધર્મયેદર્શનયાવત્તસ્યપાપ્માસિ
કંભવેત્ શાંતિર્વાપુષ્કલાકાર્યાસોમંત્રેણમક્ષિમાન્ અસ્યશિશોરેવત્યશ્વિનીસંધ્યાત્મકગંગાંતજનનસૂચિ
તારિદ્વિનિરાસાર્થેનક્ષત્રગંગાંતશાંતિકરિપ્યેત્યાદિસંકલ્પ: ગોમુખપ્રસવંકૃત્વાપોદશપલમપ્પલંબાચતુ:
પલંબાકાંસ્યપાત્રંનિધાય તસ્મિન્પાયસંપયોધાનિશિષ્ય તત્રનચનીતપૂર્ણશંખનિધાય તસ્મિન્રાજતતંચંદ્રચિં
ર્ધેસંસ્થાપ્ય સોમોદ્દમિતિધ્યાન્પૂર્વેકંચંદ્રમાપ્યાયસ્યેતિપૂજયેત્ પૂજાંતેઆપ્યાયસ્યેતિમંત્રસ્યસહસ્રંજપ: પ્ર
હમલ્લહોમ:કાર્ય: નામ્રપ્રધાનવેગતાહોમ: પ્રંથાંતરેતુતામ્રકલશેરાજતપ્રતિમાર્વાદૃહસ્પતિમંત્રેણવાગીશ્વ
રંસંપૂજ્ય તદુત્તરેકુંભચતુષ્ટયેપંષ્પહ્વવાદિકુંકુમચંદનકુદ્દગોરોચનાનિશિષ્યવાયરુણપૂજયેદિત્યુક્તં આ
ચાર્યાય સદાંશસમૌકિકચંદ્રવાનં પ્રંથાંતરપક્ષેતામ્રપાત્રસહિતવાગીશ્વરદાનં આયુર્ધૃક્ષ્યર્થ્યસહસ્રાક્ષેણે
તિમંત્રજપ: દશાવરપ્રાહ્ણજમોજનંચેતિ ॥

હવે નક્ષત્રગંગાંત અને તેની શાંતિ કહે છે.

રેવતી, આશ્લેષા, અને જ્યેષ્ઠા એ ત્રણ નક્ષત્રોની છેલ્લી બે બે ઘડી; અશ્વિની, મધ્ય અને મૂળ
એ ત્રણ નક્ષત્રની પ્રથમની બે બે ઘડી એ રીતે ચાર ચાર ઘડીના ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રગંગાંત
થાય છે. "અશ્વિની, મધ્ય, અને મૂળ એમનાં, પૂર્વાર્ધમાં પુત્રનો જન્મ થાય તો પિતાને પીડા થાય છે.
રેવતી, આશ્લેષા, અને જ્યેષ્ઠા એમનાં ઉત્તરાર્ધમાં જન્મ થાય તો માતાને પીડા થાય છે, ગંગાં-
તમાં ઉત્પન્ન થયલાં સર્વ આળકોને લાગ કરવો. છ માસપર્યંત તે આળકું મુખ્ય બેડું નહીં, અથવા
ભક્તિયુક્ત થઈ સોમના મંત્રવડે મ્હોટી શાંતિ કરવી. "અસ્ય શિશોરેવત્યશ્વિનીસંધ્યાત્મકગંગાંતજન-
નસૂચિતારિદ્વિનિરાસાર્થં નક્ષત્રગંગાંતશાંતિ કરિપ્યે," ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરવો. ગોમુખપ્રસવ કરી સોળ
પળ, આઠ પળ, અથવા ચાર પળ વજનનું કાંસાનું પાત્ર કરી તેમાં પાયસ અથવા દૂધ ભરી તેમાં
માખણ ભરેલો શંખ રાખી તે શંખ ઉપર રૂપાનું ચંદ્રચિંબ રાખી "સોમોદ્દ" (સોમ હું છું) એડું
ધ્યાન કરી "આપ્યાયસ્ય" એ મંત્રવડે ચંદ્રની પૂજા કરવી. પૂજા થયા પછી "આપ્યાયસ્ય" એ મંત્રનો
એક હંભર જપ કરવો, અને ગ્રહમખસંબંધી હોમ કરવો. એ શાંતિમાં પ્રધાન દેવતાનો હોમ નથી.
બીજા અર્થેમાં તો, ગ્રાંથાના કલશ ઉપર રૂપાની પ્રતિમામાં ચૃહસ્પતિના મંત્રવડે વાગીશ્વરનું પૂજન
કરી તેની ઉત્તર તરફ ચાર કલશ સ્થાપન કરી તેમાં પંચપક્ષવ ઇત્યાદિક, કુંકુમ, કેશર, કુદ, અને
ગોરોચન એ નાખી વરુણની પૂજા કરવી એમ કહ્યું છે. પછી આચાર્યને શંખ અને મોતીસહિત
ચંદ્રચિંબનું દાન દેડું. અને ઉપર કહેલા પ્રંથાંતરના પક્ષપ્રમાણે ગ્રાંથાના કલશ સહિત વાગીશ્વરની
પ્રતિમાનું દાન; આયુધ્યની વૃદ્ધિ થવાને અર્થે, "સહસ્રાક્ષેણ" એ મંત્રનો જપ; અને દશ-કરતાં
અધિક ગ્રાહણુલોભન પણ કરાવવાં.

અથતિથિગંગાંતલગ્નગંગાંતશાંતિ: ॥ પંચમીપક્ષોર્દશમ્યેકાદશ્યો:પંચદશીપ્રતિપદો:સંધિ
મૂત્તઘટીદ્વયંતિથિગંગાંતં કર્કસંહયોર્વૈશ્વિકચતુષોર્મીનમેપયોશ્ચલગ્નયો:સંધિમૂત્તેકાઘટિકાલગ્નગંગાંતં
તત્રતિથિગંગાંતેપૂર્વાર્ધેજન્મનિત્કાલંસ્ત્રાત્વાવૃપમદાનંતન્મૂલ્યદાનંવાદૃત્વાસૂતકાંતિશાંતિ:કાર્યા ઉત્તરા
ર્ધેજન્મનિશાંતિમાત્રં લગ્નગંગાંતપૂર્વાર્ધેજન્મનિકાંચનદાનં ઉત્તરાર્ધેશાંતિમાત્રં હુંમેહેમપ્રતિમાયાંવંદનં
સંપૂજ્ય વરુણોદ્દેશોનપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતસંખ્યયાસમિચર્વાજ્યતિલયદાનાંહોમ:કાર્ય: ચવત્રીહિમાપતિલ
મુદ્દાનાંદક્ષિણાત્વેનદાનમિતિ ॥

તીએ શ્વેત વસ્ત્ર, અને ચદન, ધારણ કરી ઉત્તર દિશાની સંસુખ બેસવું. આચાર્ય પૂર્વાભિમુખ બેસી અગ્નિ અને ગ્રહનું સ્થાપન ક્રીધા પછી અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે;—“અપસ્તિસ્મિરાજ્યાહુતિ-મિર્તિદ્રં સતભિર્વરુણં પંચભિરપયકયાગ્નિમષ્ટામિરાજ્યાહુતિમિઃ પૂર્વાભિપેકાર્થમુક્તૈશ્ચતુર્વિંશતિમંત્રૈરગ્નિ-સોમં પવમાનં પાયકં માસતં મરુતઃ યમં અંતકં મૃત્યું ચૈકૈકયા ધર્વાદુત્યા નામમંત્રૈઃ શોષેણ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. છત્રીશ વાર મંત્રવિના નિર્વાપ (ગોખા લેવા તે) કરી તેટલી વાર તે ધોવા. છેવટ ગ્રહકલશના જલ ઇત્યાદિકવડે અભિપેક કરવો. દાસી, ભેંસ. ઘોડી, ગાય, અને હાથણી એમને યમલ પ્રસવ થાય તોપણ આ શાંતિ કરવી. ગ્રહસંબંધી ઉત્પાત; ધ્રુવક, કપોત, (હોલો) ગીધ અને શીયાણા એ પક્ષિ ઘરમાં પ્રવેશ કરે; સ્તંભપ્રસોહ (ચંબને કોમલ પાન આવે); ઘરમાં વલ્ગીક (ભોવડ=સફરો) ઉત્પન્ન થાય, ઘરમાં મધમાખી મધપોડું કરે; આસન, પલમ અને યાન (પાલખી, રથ) ઇત્યાદિકનો અકસ્માત ભગ થાય; પક્ષી (અધી ચિચી=ગરોળી) ઉપર પડે; કાકીરો ચરે; અને છત્ર, ધ્વજ એનો અકસ્માત નાશ થાય, તેમજ એવા બીજા ઉત્પાત થાય તે સમજાઓમાં આ શાંતિ કરવી, એ કાલાયન ઋષીનો મત છે. તે શાંતિ સાગ્રિક કાલાયનોએ પોતાના ગૃહાગ્નિવિષે કરવી. અગ્નિરહિત કાલાયનોએ અને બીજાઓએ લૌકિકાગ્નિવિષે કરવી, એ પ્રમાણે યમલજનની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અધત્રિકપ્રસવશાંતિઃ ॥ સુતત્રયેસુતાચેત્સ્યાત્તત્રયેવાસુતોયદિ માતાપિત્રોઃકુલસ્યાપિતદાનિ ઇમહજ્જવેત્ જ્યેષ્ઠનાશોયિત્તદાનિર્દુઃખંવાસુમહજ્જવેત્ ગોપ્રસવંકૃત્વામમસુતત્રયજન્માનંતરંકન્યાજનનસૂ-ચિતસર્વારિષ્ટેતિવાકન્યાન્યજન્માનંતરંપુત્રજન્મસૂચિતેતિવાનિમિત્તાનુસારેણસંકલ્પઃ સ્થંહિલપૂર્વમા-ગ્રેપ્રહસ્યાપનાતેતદુત્તરતઃકલશપંચકેસર્ણપ્રતિમાસુગ્રહાવિષ્ણુમહેશંદ્રુદ્દનાવાહાપૂજયેત્ તત્રમંત્રાઃ ॥ હ્રાજજ્ઞાનં ॥ દ્વંત્રિવિષ્ણુ ॥ ડ્યંયકં ॥ યતદંદ્ર ॥ કદુદ્રાયેતિ ગ્રહપીઠદેવતાન્યાધાનાંતે ગ્રહાણંવિષ્ણુમહેશંદ્રંદ્રંચપ્રત્યેકસમિદાજ્યચરતિલૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરસહસ્રાષ્ટોત્તરત્રિશતાષ્ટોચરશતાન્યતમસંસ્યાહુતિ મિ.શોષેણત્યાદિ ॥

હવે ત્રણ પુત્ર પછી ચોથી કન્યા અથવા ત્રણ કન્યા પછી ચોથો પુત્ર થાય તો તેનું કૃષ્ણ અને શાંતિ કહે છે.

“જોડાજોડ ત્રણ પુત્ર જન્મના પછી ચોથી કન્યા થાય અથવા જોડાજોડ ત્રણ કન્યા જન્મ્યા પછી ચોથો પુત્ર થાય તો તે માતા, પિતા, અને પોતાના કુલને મ્હોડું અનિષ્ટ કરે છે. મ્હોડા-પુત્રનો નાશ દ્રવ્યની હાનિ કિંવા મ્હોડું દુઃખ એ થાય છે.” ગોપ્રસવ કરી સંકલ્પ કરવો, તે—“મમ સુત-ત્રયજન્માનંતરં કન્યાજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટેતિ” અથવા “કન્યાત્રયજન્માનંતરં પુત્રજનનસૂચિતેતિ,” એ પ્રમાણે ત્રણ પુત્ર કિંવા ત્રણ કન્યા જેવું નિમિત્ત હોય તેવો સંકલ્પ કરવો. સ્થંહિલની પૂર્વે તરફ ગ્રહસ્થાપન કર્યા પછી ગ્રહની ઉત્તર તરફ પાંચ કલશ સ્થાપન કરી તે કલશ ઉપર સુવર્ણની પ્રતિ-માઓમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, ઇંદ્ર અને રુદ્ર એમનું આવાહન કરી પૂજન કરવું. તે પૂજનના મંત્ર,—ગ્રહાજજ્ઞાનં ॥ દ્વંત્રિવિષ્ણુ ॥ ડ્યંયકં ॥ યતદંદ્ર ॥ કદુદ્રાય ॥” એ પાંચ બાણવા. ગ્રહપીઠ ઉપર આવાહિત દેવતાનું અન્વાધાન ક્રીધા પછી, “ગ્રહાણં વિષ્ણુ મહેશંદ્રં રુદ્રં ચ પ્રત્યેકં સમિદાજ્યચર-તિલૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરસહસ્રાષ્ટોત્તરત્રિશતઅષ્ટોચરશતાન્યતમસંસ્યાહુતિમિઃ શોષેણ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું.

અથસદંતજનનશાંતિઃ ॥ ઉપરિપ્રથમંયસ્યાજાયંતેથશિશોર્દિજાઃ દૈતૈર્વાસહયસ્યસ્યાજન્મમા-ર્ગવસત્તમ દ્વિતીયેચતૃતીયેચતુર્થેપંચમેતથા યદાદંતાશ્ચજાયંતેમાસેચૈવમહજ્જયં માતરંપિતરંવાથશ્વાદે-દાત્માનમેવચ બાલાનામિદમેમાસિપદ્દમાસિતતઃપુનઃ દંતાયસ્યચજાયંતેમાતાવામિત્રિયતેપિતા ચાલકઃપી-રુપતેવાત્રસ્યમેવનસંશયઃ કેચિત્તુઅદમેમાસિદંતજન્મશુભમાહુઃ તથાસ્યશિશોઃપ્રથમમૂર્ધ્વદંતજનનસૂ-ચિતસર્વારિષ્ટેત્યાદિ સદંતજનનસૂચિતેત્યાદિવા દ્વિતીયમાસેદંતજન્મસૂચિતેત્યાદિવાસંકલ્પંયથાનિમિ-સંયોજયેત્ સ્થંહિલોત્તરમાર્ગેનાકાયાંસ્વર્ણપીઠેવાસ્તિકયુતેવાલમુપવેશ્ય સર્વોપધ્યાદિયુક્તજલૈઃ જ્ઞા-પયિત્યાસ્થંહિલપૂર્વતઃ કલશેપ્રતિમાસુધાતાતરંચહિંસોમંવાયુંપર્વતાનકેશવંચેતિપદ્દેવતાઃસંપૂજ્ય ગ્રહા-ન્યાધાનાંતેધાતાતરંસહચરણાચહયાદિપંચદેવતાપૈકૈકયાજ્યાહુત્યાશોષેણત્યાદિઅન્વાદધ્યાત્ ધાત્રેત્યાજુ

દૃનિર્વેપાર્મીત્યાદિનિર્વાપપ્રોક્ષણે નામ્નાચરુહોમઃ સુવેણવદ્વયાદિભ્યઃપંચાજ્યાદુતયોપિનાન્નૈવ હોમાંતે વ
ક્ષિણાંદત્વાસપ્તાહ્યયાશક્તિપ્રાહ્ણજાનમ્ભોજયેત્ અદ્યમદિનેકાંચનાદિદત્વાકર્મેશ્વરાર્પણંકુર્યાત્ પથાદ્યમ
માસયોદંતજનનેતુપક્સ્યાવૃહસ્પતિદેવતાયાઃપૂજનં વધિમધુધૃતાકાનામશ્વત્થસમિધામપ્રોત્તરશતંવૃહ
સ્પતિમંત્રેણહોમઃ આજ્યેનસ્વિષ્ણુતાદિ ઇતિસદંતજનનશાંતિઃ ॥

હવે દાંત ઉત્પન્ન થાય તેની શાંતિ કહે છે.

“જે બાળકને પ્રથમ ઉપરના દાંત આવે અથવા દાંતસહિત જે જન્મ પામે અથવા બીજે,
ત્રીજે, ચોથે કે પાંચમે માસે જે દાંત આવે તો મ્હોટો ભય પ્રાપ્ત થાય છે, માતાનો, પિતાનો કિંવા
પોતાનોજ નાશ કરે છે, આઠમે અથવા છઠે માસે જે બાળકને દાંત આવે તો તેની માતા અથવા
પિતા નાશ પામે છે. અથવા બાળક પોતેજ પીડા પામે છે, એમાં સંશય નથી.” કેઈ ગ્રંથકાર તો
આઠમે માસે દાંત આવે તો શુભ કહે છે. તેમાં પ્રથમ ઉપરના દાંત આવ્યા હોય તો, “અસ્ય
શિશોઃ પ્રથમમૂર્ધવંદંતજનનસૂચિતસર્વારિષ્ટેત્યાદિ” દાંતસહિત જન્મ થયો હોય તો, “સદંતજનનસૂ-
ચિત” ઇત્યાદિ; બીજા માસમાં દાંત આવ્યા હોય તો “દ્વિતીયમાસે દંતજનનસૂચિત” એ પ્રમાણે
જેવું નિમિત્ત હોય તેવો સંકલ્પ કરવો. સ્થંડિલની ઉત્તર તરફ નાવ બનાવી તેમાં અથવા સ્વસ્તિ-
કથુક્ત સુવર્ણના પીઠ ઉપર બાળકને બેસાડી સર્વ ઔષધી ઇત્યાદિયુક્ત જલવડે બાળકને સ્નાન
કરાવી, સ્થંડિલની પૂર્વતરફ કલશ ઉપર છ પ્રતિભાઓમાં ધાતા, વક્ત્રિ, સોમ, વાયુ, પર્વતો અને
કેશવ એ છ દેવની પૂજા કરી ગ્રહનું અન્વાધાન કરી પછી, “ધાતારં સફુચરુણા ઘઘ્યાદિ પંચ-
દેવતા પૈકૈકયાજ્યાહુત્યા શોષેજ” ઇત્યાદિક અન્વાધાન કરવું. પછી “ધાત્રે ત્વાજુદં નિર્વેપામિ”
ઇત્યાદિક કહી નિર્વાપ અને પ્રોક્ષણ કરવાં. નામમંત્રે ચરુહોમ કરવો. સુવપાત્રવડે વક્ત્રિ આદિક પાંચ
દેવતાને પાંચ ધૃતાહુતિ દેવી તે પછી નામમંત્રેજ દેવી. હોમ થયા પછી દક્ષિણા દર્શ સાત દિવસ
યથાશક્તિ પ્રાહ્ણણુભોજન કરાવવું. આઠમે દિવસે સુવર્ણ ઇત્યાદિક દાન કરી કર્મ ઇચ્છરને અર્પણ કરવું.
છઠા અથવા આઠમા માસમાં દાંત ઉત્પન્ન થાય તો એક બૃહસ્પતિ દેવતાની પૂજા કરવી અને દહીં,
મધ તથા ધૃતમાં ભીજવેલાં પિપ્પળાનાં સમિધની બૃહસ્પતિના મન્ત્રવડે (૧૦૮) આહુતિનો હોમ કરી
ધૃતવડે સ્વિષ્ણુત્ ઇત્યાદિક હોમ કરવો. એ રીતે દાંત ઉત્પન્ન થાય તેની શાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અપ્રસવચૈકૃતશાંતિઃ ॥ યત્રગર્ભંવિપર્યાસોમાનુપાણાંગવામપિ અદ્ભુતાનિપ્રસૂયંતેતત્રદેશસ્ય
વિમુચ્ચઃ માનુપામાનુપાણાંચગજાશ્વમૃગપક્ષિણાં જાયંતેજાતિમેદાશ્ચસદંતાવિકૃતાસ્તથા ઘહુશીર્ષાંમશી
પૌંચાયદુકર્ણાંઅકર્ણકાઃ પૈકમૃગાદિત્રિશૃંગાસ્તથૈયત્રિચતુર્ભુજાઃ દીર્ઘકર્ણાંમહાકર્ણાંગજકર્ણાશ્ચમાનવાઃ
રાજશ્રેષ્ઠેકુલેનાશોધનસ્યચકુલસ્યચ અપ્રોત્તરસહસ્રાણિચસ્વેજુહુયાદૃતં સમિધાંતુપલાશાનાંતર્પયેત્પૂર્વે
ઘક્ષિજાન્ અશિરાજાયતેજંતુસ્તથાદિત્રિશિરાસ્તથા અત્રસૂર્યાદ્ભુતેસૂર્યપૂજયેજુહુયાદિ વધ્યાજ્યમધુસ્તં
યુક્તાઃસમિધસ્ત્યર્કસંમવાઃ મૃગીજનયતેસપર્નામંદ્રુકાંશ્ચૈવમાનુપાન્ અન્નાદ્ભુતેગીપ્પતયેપૂજાંહોમંચકાર
યેત્ ઔદુંવરસ્યસમિધોદધિસર્પિઃસમન્વિતાઃ સ્ત્રીગર્ભપાતોયમલંપ્રસૂયંતેતથાસ્ત્રિયઃ સદંતાશ્ચૈવજાયંતે
જાતમાત્રાંહસંતિચ ઘુધાદ્ભુતેયુધાયાત્રપૂજાહોમૈસમાચરેત્ ॥

હવે વિપરીત ઉત્પત્તિ થઈ હોય તેની શાંતિ કહે છે.

“જ્યહાં મનુષ્યના અને ગાયના ગર્ભમાં વિપર્યાસ (જે રીતે યવું જોઇએ તેમ ન થાય તે)
થાય, અને અદ્ભુત ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં દેશનો નાશ થાય છે. મનુષ્ય, પશુ, હાથી, ઘોડા, મૃગ,
અને પક્ષી એમને જીવી જાતના, અથવા દાંતસહિત, કિંવા વિકાળ એવા ગર્ભ થાય, અથવા ઘણા
મસ્તકવાળા, મસ્તકરહિત, ઘણા કાનસહિત, કાનવિનાના, એક રીંગવાળા, બે રીંગવાળા, ત્રણ
રીંગવાળા, ત્રણ હાથવાળા, ચાર હાથવાળા, સાંબા કાનવાળા, મ્હોટા કાનવાળા, અને હાથી સમાન
કાનવાળા, એવા મનુષ્ય થાય ત્યાં ત્યાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજકુલનો નાશ. ધનનો અને કુલનો નાશ થાય છે.
માટે ચરુ, ઘૃત, અને ખાખરાનાં સમિધ એ એક એક પદાર્થનો (૧૦૦૮) હોમ કરવો. અને પ્રથ-
મની પેઠે પ્રાહ્ણણુને ભોજનાદિક દાનવડે તૃપ્ત કરવા. મસ્તકરહિત, અથવા બે કે ત્રણ મસ્તકયુક્ત
પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય તો તે સૂર્યસંબંધી અદ્ભુત છે, માટે સૂર્યની પૂજા કરી દહીં, ઘૃત અને મધમાં
ભીજવેલાં આકડાનાં સમિધવડે સૂર્યને હિંદો હોમ પચ્ચ કરવો. હરિણીથી સર્પ, ડેડાં કે મનુષ્યની

ઉત્પત્તિ થાય તો તે અદ્ભુત બૃહસ્પતિસંબંધી છે, તેમાં બૃહસ્પતિની પૂજા કરી દહીં અને ધૃતમાં બીજવેલાં ઔદુમ્બર(ધુલર)નાં સન્નિધેના હોમ કરવો. સ્ત્રીઓના ગર્ભપાત થાય, સ્ત્રીઓને યમલ જન્મ થાય અથવા દાંતસહિત જન્મ થાય કિંવા ઉત્પન્ન થતેજ હશે ઇત્યાદિક જે અદ્ભુત તે બુધ-સંબંધી છે, તેથી એ વિષયમાં બુધની પૂજા અને બુધને અર્થે હોમ કરવો.

સંક્ષેપેણથાપ્રાક્ષમિત્યંજનનશાંતયા ॥ ઉક્તાજપામિપેકાર્યસૂક્તાદિબહુવિસ્તૃતાઃ ॥ પ્રયોગાઃકૌસ્તુ માદૌચપ્રસિદ્ધાવદશઃપરાઃ અનેનપ્રીયતાંદેવોમગવાન્વિઠ્ઠલઃપ્રમુઃ ॥

એ પ્રભાણે યથામતિ સંક્ષેપથી જનનની શાંતિઓ કહી, જપ, અભિષેક માટે સૂક્તાદિકવડે અતિ વિરતારબુક્ત અને પ્રસિદ્ધ એવા બીજા પ્રયોગ કૌસ્તુભ ઇત્યાદિક ગ્રંથોમાં અનેક કહ્યા છે. આ મહાશ ગ્રંથની રચનાવડે ભગવાન્ વિઠ્ઠલ પ્રભુ પ્રસન્ન થશે.

અથનામકરણમ્ ॥ તત્રજન્મદિનેજાતકર્માનંતરંતત્કાલઃકચિત્ત્વ ઇકાદશાદ્દેહાદશાદેવાધિપ્રસ્ય નામકર્મ દશમદિનેઆશૌચસરવેપિથચનાત્રામકર્મકાર્યમિતિકેચિત્ત્વ ક્ષત્રિયાણાંત્રયોદશેપોડશેવાદિને વૈદ્યાનાંપોડશેવિંશતિતત્તમેવાદિને દ્વાવિંશેમાસાંતેયાશુદ્રાણાં માસાંતેશતતતમેદિનેચત્સરાંતેત્રેતિવિપ્રાદી નાંગૌણકાલઃ સુખ્યકાલેકુર્ચન્વિપ્રાદિઃપુણ્યતિથિનક્ષત્રચંદ્રાનુકૂલ્યાદિગુણાદરંનકુર્યાત્ ઉક્તમુખ્યકા લાતિક્રમેશુભનક્ષત્રાદિકમાવદ્યકં વૈદ્યુતિવ્યતીપાતસંક્રાંતિપ્રવ્રણદિનામાવાસ્યામદ્રાસુપ્રાત્કાલેપિના મકર્માદિશુભકર્મનકાર્યં અગ્રમલમાસશુલ્કુલાસ્તાદિદેવોનાસ્તીત્યુક્તં અપરાક્ષેરાત્રૌચનામકર્મચર્ચમ્ ॥

હવે નામકરણસંસ્કાર કહે છે.

જન્મ દિવસે જાતકર્મસંસ્કાર કર્યા પછી નામકર્મસંસ્કારના એજ સમય છે એમ દોઢ અંધમાં કહ્યું છે. અગીયારમે દિવસે અથવા બારમે દિવસે બ્રાહ્મણનું નામકર્મ કરવું, દશમે દિવસે આશૌચ છે તથાપિ વચન છે માટે નામકર્મ કરવું, એમ દોઢ અન્યકાર કહે છે. ક્ષત્રિયોના નામકર્મસંસ્કાર તેરમે અથવા સોળમે દિવસે કરવો. વૈશ્યોના સોળમે અથવા વીસમે દિવસે કરવો, શૂદ્રોના બાવીસમે દિવસે કિંવા માસને અંતે કરવો. માસને અંતે, સોમે દિવસે, અને વર્ષને અંતે એ પ્રભાણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય એમના કંમથી જોણુકાલ ભાવુવો. બ્રાહ્મણાદિક મુખ્ય કાલે નામકર્મ કરે તો તે કાલમાં શુભ તિથિ, શુભ નક્ષત્ર, અને અનુકૂલ ચંદ્ર ઇત્યાદિક શુભ જોવાનું અવશ્ય નથી. કહેલો મુખ્ય કાલ વ્યતીત થઈ ગયો તો શુભ તિથિ, શુભ નક્ષત્ર ઇત્યાદિક અવશ્ય જોવાં. વૈદ્યુતિ, વ્યતી-પાત, સંક્રાંતિ, ગ્રહણ દિવસ, અમાવાસ્યા, અને ભદ્રા એ દિવસે જો કર્મકાલ પ્રાપ્ત થયો હોય તો પણુ તે દિવસે નામકર્માદિક શુભ કર્મ કરવાં નહીં. એ નામકર્મવિષે મલભાસ, અને શુદ્ધકર્મના દોષ નથી એક કહ્યું છે. અપરાહ્નકાલે અને રાત્રિએ નામકર્મ કરવું નહીં.

અયોક્તકાલાતિક્રમેડપેક્ષિતશુભતિથ્યાદિ ચતુર્થાંયજ્ઞમ્મીનવમીદ્વાદશીચતુર્દશીપંચદશીરહિતાસ્તિ થયઃપ્રશસ્તાઃ ધંદ્રવુધગુરુશુકાવાસરાઃ અગ્નિનીચુત્તરોદિહીમૃગપુનર્વસુપુન્યહસ્તસ્વાલ્યુરોધાશ્ર ષળધનિદ્રાશતતારકારેવત્યોનક્ષત્રાણિ વૃષભસિંહવૃશ્ચિકલગ્નાનિપ્રશસ્તાનિ ॥

હવે ઉક્ત કાલ જતો રહ્યો હોય ત્યારે જે શુભ તિથિ ઇત્યાદિક લેવાનાં તે કહે છે.

ચાથ, છઠ, આઠમ, નોમ, દ્વાદશી, ચૌદશ અને પૂનમ એ વિનાની બીજી તિથિઓ ઉત્તમ. સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર ઉત્તમ. અશ્વિની, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, મૃગ, પુનર્વસુ, મુખ્ય, હસ્ત, સ્વાતી, અનુરાધા, થવણુ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી એ નક્ષત્રો શુભ છે. વૃષ, સિંહ અને વૃશ્ચિક એ લગ્ન પ્રશસ્ત છે.

તાનિનામાનિચતુર્વિધાનિ દેવતાનામમાસનામાનાક્ષત્રનામવ્યાવહારિકનામેતિ તન્નામુકદેવતામક્ત ઇત્યાકારકંદેવતાનામપ્રથમં ચૈત્રાદિમાસનામાનિવૈકુંઠોથજનાર્દનઃ ડંપેન્દ્રોયજ્ઞપુરુષોવાસુદેવસ્થાહરિઃ યોગીશઃપુંડરીકાક્ષઃકૃષ્ણોનંતોચ્યુતસ્તથા ચક્રોતિદ્વાદશૈતાનિક્રમાદાહુર્મનીનીપિણ ઇત્યનુસારેણમાસના

મદ્વિતીયકં માસાશ્વાચનાંદ્રાઃ તેચશુક્લાદિકૃષ્ણાંતાપ્ચ યસિન્નક્ષત્રેજન્મતન્નક્ષત્રવાચકશબ્દાત્તત્ર જાત
 હત્યધિકારેવિહિતતદ્વિતપ્રત્યયકૃતેનિષ્પન્નનાક્ષત્રનામતૃતીયં તથથા આશ્વયુક્ આપભરણઃ કાર્તિકઃ
 રૌહિણઃ માર્ગશીર્ષઃ આર્દ્રકઃ પુનર્વસુઃ તિષ્યઃ આશ્લેષઃ માઘઃ પૂર્વાફલ્ગુનઃ ઉત્તરાફલ્ગુનઃ હસ્તાઃ ચૈત્રઃ
 સ્વાતિઃ વિશાખઃ જનુરાધઃ જ્યેષ્ઠઃ મૂલકઃ પૂર્વાષાઢઃ ઉત્તરાષાઢઃ આભિજિતઃ શ્રાવણઃ શ્રવિષ્ઠા શત
 ભિષક પૂર્વાષૌઘપાઢઃ ઉત્તરાષૌઘપાઢઃ રૈવત ઇતિ કેચિત્તુ ચૂચેચોલાશ્વિનીપ્રોક્તેત્યાદિ જ્યોતિર્મથોક્તાવ
 કહઢાચકાનુસારેણાશ્વિન્યાદેશ્ચતુર્ણુચરણેપુચૂડામણિશ્ચેદીશ્ચોલેશોલદમ્નણ્યાદિકાનિનાક્ષત્રનામા
 નિકુર્યંતિ તન્નશ્ચૌતપ્રંથાદિવહુસંમતં શાંઘાયનાસ્તુ કૃત્તિકોત્પન્નસ્યાગ્નિશર્મેતિનક્ષત્રદેવતાસંચંદના
 ક્ષત્રનામકુર્યંતિ એવંકાતીયાઅપિ નાક્ષત્રનામૈવાભિવાદનીયંગુન્નંચાર્માર્મજીવંધનાત્ માતાપિતરાવેવજાની
 યાતાં વ્યાવહારિકનામચતુર્થં તથ કવર્ગાદિપુતૃતીયચતુર્થંપંચમવર્ગંહકારાન્યતમવર્ણાધાવયવકં ચરલ
 વાન્યતમમધ્યવર્ણયુતં કલ્પવર્ણરહિતંવિસર્ગાંતંપિત્રાદિપુરુષત્રયાન્યતમવાચકં શત્રુવાચકમિત્રં તદ્વિતપ્ર
 ત્યચરહિતંકૃતપ્રત્યયાંતંયુગ્માક્ષરંપુંસાં અયુગ્માક્ષરંસ્ત્રીણાંકાર્યં યથાદેવરૂપિતિહરિરિતિ ઉક્તસર્વલક્ષણભાવે
 સમાક્ષરંપુંસાંઅયુગ્માક્ષરંસ્ત્રીણામિત્યેકલક્ષણયુતમેવ યથારુદ્રરૂપિતિરાજેત્યાદિ અક્ષરમત્રસ્વરઃ વ્યંજનેષુ
 નસંલ્લયાનિયમઃ અત્રવિશેષઃ દ્વ્યક્ષરંપ્રતિષ્ઠાકામશ્ચતુરક્ષરંબ્રહ્મવર્ચસકામઃ અંતલકારરેફંચર્જયેદિતિ
 આપસ્તંબહિરણ્યકેશિસ્ત્રેતુ પ્રાતિપદિકાદિધાવ્યંતંયથાહિરણ્યદ્રાદિતિપસર્ગયુતંવા સુશ્રીરિત્યાદીતિવિ
 શેપડક્તઃ તથ વ્યાવહારિકનામશર્મપદાંતંદેવપદાંતંવાગ્રાહ્યણ્ય યર્મેતિરાજેતિવાપદ્યુતંક્ષત્રિયસ્ય ગુપ્તદ
 ત્તાન્યતરાંતંચૈશ્યસ્ય વાસાંતંદ્વ્યસ્ત્યકાર્યં વ્યાવહારિકનામપ્રાસાદાદીનામપિકાર્યં દેવાલયગજાશ્વાનાં
 ઘૃક્ષાણાંવાપિકૂપયોઃ સર્વાપણનાંપણ્યાનાંચિહ્નાનાંયોપિતાનંત્રુણાં કાવ્યાદીનાંકધીનાંચપશ્વાદીનાંવિશે
 પતઃ રાજપ્રાસાદ્યજ્ઞાનાંનામકર્મયથોદિતમિત્યુક્તેઃ ॥

તે નામ ચાર પ્રકારનાં છે. જે કે,—દેવતાસંબંધી નામ, માસસંબંધી નામ, નક્ષત્રસંબંધી
 નામ, અને વ્યવહારિકસંબંધી નામ, એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનાં નામ જાણવાં તેમાં અમુક દેવતાભક્ત
 (જેમ, ગોપાળભક્ત ઇત્યાદિ) એ દેવતા નામ પ્રથમ. “ચૈત્રાદિક માસસંબંધી નામ—ચૈકુંક, જતા-
 દેન, ઉપેદ્ર, યશ્વદેવ, વાસુદેવ, હરિ, ચોળીશ, પુંડરીકાક્ષ, કૃષ્ણ, અનંત, અમ્યુત અને ચઢી એ
 ચાર નામ ક્રમવતે વિદ્વાનો કહે છે.” એ પ્રમાણે માસસંબંધી નામ તે બીજું. આ નામપ્રકરણમાં
 માસ ચાંદ્ર લેવા. તે શુક્લપક્ષથી તે કૃષ્ણપક્ષપર્યંતજ લેવા. જે નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તે નક્ષ-
 ત્રનો વાચક જે શબ્દ તેથી ‘જાત’ એ અર્થમાં આવેલા તદ્વિત પ્રત્યયવડે સિદ્ધ થયું જે નામ તે
 ત્રીજું. તે આ રીતે,—આશ્વયુક (અશ્વિની નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયો તે ઈ, એ પ્રમાણે સર્વ નક્ષત્ર-
 સંબંધી નામનો અર્થ જાણવો.) આપભરણ, કાર્તિક, રૌહિણ, માર્ગશીર્ષ, આર્દ્રક, પુનર્વસુ; તિષ્ય, આ-
 શ્લેષ, માઘ, પૂર્વાફલ્ગુન, ઉત્તરાફલ્ગુન હરત. ચૈત્ર, સ્વાતિ, વિશાખ, જનુરાધ, જ્યેષ્ઠ, મૂલક, પૂર્વાષાઢ,
 ઉત્તરાષાઢ, આભિજિત, શ્રાવણ, શ્રવિષ્ઠ, શતભિષક, પૂર્વાષૌઘપાઢ, ઉત્તરાષૌઘપાઢ, અને રૈવત એ પ્રમાણે
 નામ જાણવાં. કોઈ ગ્રંથકાર તો, “ચૂ, ચે, ચો, લા અશ્વિની” ઇત્યાદિક જ્યોતિષ ગ્રંથમાં કહેલા
 અવકહડચકને અનુસારે અશ્વિની ઇત્યાદિકના ચાર ચરણવિધે ચૂડામણિ, ચેદીશ, ચોલેશ અને લદમણ
 ઇત્યાદિક નાક્ષત્ર નામ ઠેરવે છે. પણ તેવાં નામ ઠેરવવાં તે અનેક શ્રૌત ગ્રંથાદિકોને માન્ય નથી.
 શાંખાધનો તો કૃત્તિકામાં ઉત્પન્ન થયેલાં ‘અગ્નિશર્મા’ એવું નક્ષત્રદેવતાના નામવડે નેડાયું એવું
 નામ પાડે છે. અને કાલ્યાણનો પણ એમજ નાક્ષત્ર નામ પાડે છે. નક્ષત્રસંબંધી નામજ અભિવાદનીય
 (માતા, પિતા અથવા ગુરુ એમને નમસ્કાર કરતી વખતે ઉચ્ચાર કરવા ચોખ્ય) છે, અને તે મૌજ
 યથાપર્યંત માત્ર માતાપિતાનેજ ખબર હોતાં બીજાઓથી ગુપ્ત રાખવું. વ્યવહારસંબંધી નામ તે
 ચોથું. તે વ્યાવહારિક નામ કવર્ગ આદિ પાંચ વર્ગના ત્રીજા, ચોથા, અથવા પાંચમા વર્ણ અને હકા-
 રવર્ણ એમાંનો કોઈ પણ અક્ષર પ્રથમ હોય; ય, ર, લ, વ એમાંનો કોઈ પણ અક્ષર મધ્યમાં હોય;
 ઞ, લૂ એ વર્ણરહિત હોય; જેની અંતે વિસર્જ હોય; પિતા, પિતામહ (દાદા), પ્રપિતામહ (પર-
 દાદા) એ ત્રણ પુરૂષમાંથી કોઈનું નામ હોય; શત્રુના નામ કરતાં ભિન્ન હોય; તદ્વિત પ્રત્યયરહિત
 હોય; અને જેની અંતે કૃત પ્રત્યય હોય એવું પુરૂષનું સમ અક્ષરનું અને સ્ત્રીયોનું વિષમ અક્ષરનું
 નામ પાડવું. જેમ કે દેવ, હરિ. ઉપર કહેલાં સર્વ લક્ષણો ન મળે તો પુરૂષનાં સમ અક્ષરનાં અને
 સ્ત્રીઓનાં વિષમ અક્ષરનાં, એ પ્રમાણે એકજ લક્ષણયુક્ત નામ પાડવાં. જેમ રુદ્ર, રાજા ઇત્યાદિક.
 ઈહાં અક્ષર એટલે સ્વર સમજવા. વ્યંજનો વિધે સંખ્યાનો નિયમ નથી. એ વિષયમાં વિશેષ

વિષે (નાક્ષત્ર નામ પણ શર્માદિ પદ જેની અંતે હોય એવું ઉચ્ચાર કરવું. અવશિષ્ટ (બાકીનો) પ્રયોગ પ્રયોગગ્રંથોમાં જોવો.

અથ સ્ત્રીનાં નામકર્મ ॥ સંકલ્પે અસ્યાઃકુમાર્યાઃશિતિવિશેષઃ સ્વસ્તિવાચને એતન્નાદ્યૈઅસ્યૈસ્વસ્તી ત્યાદિ ભક્તેત્યાવંતંદેવતાનામ માસનામસુ ચક્રિણીવૈકુંઠીવાસુદેવીતિત્રીણીડીવંતાનિ હરિરિત્યધિકૃતં અવશિષ્ટાણિ અઘ્રાવાંતાનિ રૌહિણીકૃત્તિકેત્યેવંયથાયથનાક્ષત્રનામેતિમાતૃદત્તમતે આશ્વલાયનેનાક્ષત્ર નામસ્ત્રીનાં નામકાર્યં વ્યાવહારિકંયજ્ઞદાશર્મેતિપુંવત્ પૂજાદિકંવૈદિકમંત્રરહિતંપુંવત્કાર્યં પિતુરસન્નિધૌસ્ત્રી પુંસયોનાંમપિતામહાદિઃકુર્યાત્ શિતિનામકરણમ્ ॥

હવે સ્ત્રીઓનું નામકર્મ કહે છે.

સંકલ્પમાં "અસ્યાઃકુમાર્યાઃ" એટલે વિશેષ બાળુઓ. પુણ્યાહવાચનમાં "એતન્નાદ્યૈઅસ્યૈ સ્વસ્તિ" ઇત્યાદિક વિશેષ બાળુઓ. 'મક્તા' એવું આખત દેવતા નામ; માસ નામમાં ચક્રિણી, વૈકુંઠી, વાસુદેવી એ ત્રણ નામ રીપ્ પ્રત્યાયાંત બાળુવાં. હરિ એ નામ પુત્ર અને કન્યાવિષે સમાન છે. બાકી આઠ નામ (જનાર્દના, ઉપેન્દ્રા, યજ્ઞપુરુષા, યોગીશા, પુંડરીકાક્ષા, કૃષ્ણા, અનંતા, અચ્યુતા) આખંત બાળુવાં. રૌહિણી, કૃત્તિકા એ પ્રમાણે નાક્ષત્ર નામ યથાયોગ્ય માંડવાં; એ માતૃદત્તનો મત છે. આશ્વલાયનોએ સ્ત્રીઓનું નાક્ષત્રનામ પાડવું નહીં. વ્યાવહારિક નામ પાડવું તે 'યજ્ઞદા શર્મા' એમ પુરુષ પ્રમાણે પાડવું. પૂલદિક કર્મ વૈદિક મંત્રરહિત પુરુષ પ્રમાણે કરવું. પિતા સમીપે ન હોય તો કન્યા અને પુત્રનો નામકર્મસરકાર પિતામહ ઇત્યાદિકે કરવો. એ રીતે નામકરણ સમાપ્ત થયું.

અથાંદોલારોહણમ્ ॥ આંદોલાશયનેપુંસોદ્દાશરોદિવસઃશુભઃ ત્રયોદશસ્તુકન્યાયાનાનક્ષત્રત્રિ ચારણા અન્યસ્મિન્દિવસેચેત્યાચ્છુભકાલેવિચાર્યેત્ ઉત્તરાચરોહિણીહસ્તાશ્વિનીપુષ્કરેચ્છનુરાધાન્ત ગચ્છિત્રાપુનર્વસુશ્રવણસ્વાતિનક્ષત્રેષુ શુભચારે રિક્તાતિરિક્તતિથૌ ચંદ્રતારાવલે ફુલયોપિન્નિરાંદોલા શયનકાર્યમ્ ॥

હવે બાળકનો પાલણુમાં સુવાડવું તે કહે છે.

"પુત્રને પાલણુમાં સુવાડવામાં બારમો દિવસ શુભ; અને કન્યાને પાલણુ સુવાડવામાં તેરમો દિવસ શુભ છે. એ દિવસે શુભ નક્ષત્રના વિચારની જરૂર નથી. અન્ય દિવસે પાલણુ સુવાડવું હોય તો દિનશુદ્ધિ વિચારવી." ત્રણ ઉત્તરા, રૌહિણી, હસ્તા, અશ્વિની, પુષ્ય, રેવતી, અનુરાધા, મૃગ, ચિત્રા, પુનર્વસુ, શ્રવણ અને સ્વાતી એ નક્ષત્રે; સોમ, બુધ, શુક્ર અને શુક્ર એ શુભવારે; રિક્તા (ચૈત્ર, નામ, ચૌદશ) તિથિ વિના બીજી તિથીઓમાં; ચંદ્રગળ અને તારાગળે યુક્ત એવે દિવસે કુંડુબની સ્ત્રીઓએ બાળકને પાલણુમાં સુવાડવો.

પક્ષત્રિશેદિનેત્રિતીયજન્મર્ક્ષેવાંદોલારોહોક્તનક્ષત્રૈર્વાપૂર્વાહ્નમગ્નાહ્નયોઃકુલદેવતાવિષયોઃપૂજાંવિધાયશં ચૈનગોદુગ્ધપાયયેત્ શિતિદુગ્ધપાનમ્ ॥

એકત્રીસમે દિવસે, કિંવા બીજે જન્મનક્ષત્રે, અથવા પાલણુમાં સુવાડવાને જે નક્ષત્રો કલાં છે તે નક્ષત્રે પૂર્વાહ્ન અથવા મધ્યાહ્નકાલે કુલદેવતા અને બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરી રાંખવડે ગાયતું દ્વધ બાલકને પીવડાવવું. એ પ્રમાણે દુગ્ધપ્રાશન સમાપ્ત થયું.

સૂત્યામાસોત્તરંબુધસોમશુક્રવારેપુરિકાન્યતિથૌ શ્રવણપુષ્યપુનર્વસુમૃગહસ્તમૂલાનુરાધાનક્ષત્રેપુજલ સ્થાનંગત્વાજલપૂજાકાર્યા અત્રશુક્લુઃકાસ્ત્તૈવપૌપમાસાધિમાસાવજ્યાઃ શિતિજલપૂજનમ્ ॥

હવે જળપૂજન કહે છે.

પ્રસૂતાને પ્રસવાનંતર પૂર્ણ એક માસ ગયા પછી બુધ, સોમ, અથવા શુક્ર વારે; રિક્તા વિના બીજી તિથિએ; શ્રવણ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, હસ્તા, મૂળ, અને અનુરાધા એ નક્ષત્રે; જળને સ્થાનકે જઈ જળની પૂજા કરવી. એમાં શુક્ર, શુક્રનો અસ્ત; ચૈત્ર, પૌષ અને અધિકમાસ એ વર્જ્ય કરવા. એ પ્રમાણે જળપૂજન સમાપ્ત થયું.

તૃતીયેમાસિસૂર્યાવલોકનં ચતુર્થેમાસિઋષ્ટપ્રાશનકાલેવાનિષ્ક્રમણં તત્રકાલઃ શુક્રપક્ષઃશુભઃપ્રોક્તઃ
કૃષ્ણધ્યાત્યત્રિકંવિના રિકાપષ્ટવદમીદર્શદ્વાદશીચવિવર્જિતા ગુરુશુક્રબુધવારાશ્ચિનીરોહિણીમૃગપુષ્યો
સ્રાવયહસ્તધનિષ્ઠાશ્રવણરેવતીપુનર્વસુઅનુરાધાનક્ષત્રાણિચશસ્તાનિ શ્દનિષ્ક્રમણંનિત્યંકામ્યં સૂર્યાવ
લોકનનિષ્ક્રમણયોર્નાદીધ્રાદ્વંકૃતાકૃતમ્ ॥

ત્રીજે માસે સૂર્યનું દર્શ કરાવવું. ચોથે માસે અથવા અન્નપ્રાશનને સમયે નિષ્ક્રમણ (બાળકને
પ્રથમ ઘરથી બાહાર તેડી નીકળવું તે) કરાવવું. તેવિષે મુદ્દર્ત—“શુક્રપક્ષ શુભ છે. છેવટના
પાંચ દિવસ વર્ત્ય કરી કૃષ્ણપક્ષ પણ શુભ છે. રિક્તા, છઠ, આઠમ, અભાવાસ્થા, અને બારસ એ
તિથિ વર્ત્ય કરવી.” શુક્ર, શુક્ર, અને બુધ એ વાર શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, ત્રણ
ઉત્તરા, હસ્ત, ધનિષ્ઠા, શ્રવણ, રેવતી, પુનર્વસુ, અને અનુરાધા એ નક્ષત્ર શુભ છે. એ નિષ્ક્રમણ
નિત્ય અને કામ્ય એમ બે પ્રકારનું છે. સૂર્યનું દર્શન અને નિષ્ક્રમણ એમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું અથવા
ન કરવું એમ છે.

અથમ્યુપવેશનકાલઃ ॥ પંચમમાસેનિષ્ક્રમોકતિથ્યાદૌમૌમયલેસતિમ્યુપવેશનંકાર્યં ॥

હવે બાળકને પૃથ્વી ઉપર બેસાડવાનો કાળ કહે છે.

પાંચમે માસે; નિષ્ક્રમણમાં કહેલાં જે તિથિ, વાર, અને નક્ષત્ર તે દિવસે; ભૌમબળ (મંગળનું
બળ) હોય તો; બાળકને પૃથ્વી ઉપર બેસાડવો.

અધાન્નપ્રાશનકાલઃ ॥ પષ્ટેષ્વેદશદ્વાદશેવામાસેપૂર્ણેયત્સરેવાપુંસોન્નપ્રાશનં પંચમસત્તમનવમ
માસેપુત્રીણાં દ્વિતીયાચતૃતીયાચપંચમીસત્તમીતથા ત્રયોદશીચદશમીપ્રાશનેતિથયઃશુભાઃ બુધશુક્રગુરુ
વારાઃશુભાઃ રવિચંદ્રવારૌકચિત્ અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુનર્વસુપુષ્યોત્તરાત્રયહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાશ્ર
વણધનિષ્ઠાશતતારકારેવલઃશુભાઃ જન્મનક્ષત્રમશુભમિતિકેચિત્ મદ્રાવૈષ્ટિતિવ્યતીપાતગંડાતિગંડયજ્ઞ
શૂલપરિધાવજ્યાઃ વિષ્ણુશિવચંદ્રાર્કદિક્પાલભૂમિદિશાપ્રાણ્યાનસંપૂજ્ય માતૃત્સંગતસ્યશિશોઃકાંચ
નેકાંલેયાપાત્રેસ્થિતંદધિમધુષ્ટમિશ્રંપાયસંસુવર્ણયુતહસ્તેનસમંત્રપ્રાશયેત્ સૂર્યાવલોકનાદીન્યન્નપ્રાશ
નાંતાનિ અન્નપ્રાશનકાલેશિષ્ટાઃસહિવાનુતિષ્ઠંતિ ઇતેપાંસહપ્રયોગસંકલ્પાદિકંકૌસ્તુમાદૌજાતવ્યમ્ ॥

હવે અન્નપ્રાશન સંસ્કારનો કાળ કહે છે.

છઠે, આઠમે, દશમે; અથવા બારમે માસે અથવા વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે પુરૂષને અન્નપ્રાશન-
સંસ્કાર કરવો. પાંચમે, સાતમે અથવા નવમે માસે સ્ત્રીયોને અન્નપ્રાશનસંસ્કાર કરવો. “બીજ, ત્રીજ,
પાંચમ, સાતમ, તેરસ અને દશમ એ તિથિઓ અન્નપ્રાશનસંસ્કારવિષે શુભ છે.” બુધ, શુક્ર અને
શુક્ર એ વાર શુભ છે. રવિ અને ચંદ્ર એ વાર કોઈ અંથમાં શુભ કલા છે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ,
પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અને રેવતી
એ નક્ષત્રો શુભ છે. જન્મનક્ષત્ર અશુભ એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. ભદ્રા, વૈષ્ટિ, વ્યતીપાત, ગંડ,
અતિગંડ, વજ્ર, શૂલ, અને પરિધ એ યોગ વર્ત્ય કરવા. વિષ્ણુ, શિવ, ચંદ્ર, સૂર્ય, દિક્પાળ, ભૂમિ,
દિશા અને ગ્રાહીઓ એમની પૂજા કરી માતાના બોળા ઉપર બેસાડેલા બાળકને સુવર્ણના અથવા
કાંસાના પાત્રમાં રાખેલા દહીં, મધ, ધૂતભિશિત એવો પાયસ સુવર્ણયુક્ત હાથમાં લઈ મંત્રવરે પ્રાશન
કરાવવો (ખવડાવવો), સૂર્યાવલોકનયત્રી તે અન્નપ્રાશનપર્યંત સર્વ કર્મે શિષ્ટબ્રો અન્નપ્રાશન સમયેજ
કરે છે. સર્વ કર્મે અન્નપ્રાશનની સાથે કરવાનાં હોય તો તેનો સંકલ્પ ઇલાદિક સર્વ વિસ્તાર કૌસ્તુભ
ઇલાદિક અયોમાં ભેગો.

અધાન્નપ્રાશનાંતિકર્તવ્યમ્ ॥ અત્રોડ્યપરિન્યસ્યશિલ્પસ્તુનિસર્વશઃ શસ્ત્રાણિચૈવવસ્ત્રાણિ
તતઃપદ્યેત્તુલક્ષણં પ્રથમંયત્સ્પૃશેદ્વાલઃપુસ્તકાદિસ્વયંતદા જીવિકાતસ્યચાલસ્યતૈનૈવતુભવિષ્યતિ અન્ન
પ્રાશનાંતસંસ્કારેપુમલમાસગુપ્તશુક્રાસ્તાદિદૌષોનાસ્તિ શત્રુચંતત્ચુદ્ધકાલેષ્વસંભવેદ્યં તેનપદ્યાદિ
માસે અસ્તાદિદૌષસત્ત્વેડ્યમાદિમાસેકાર્યમ્ ॥

હવે અન્નપ્રાશન થયા પછી કર્તવ્યવિધિ—“બાળકની સામે કળાકુશળતા સર્વ પદાર્થ સન્ન અને વસ્ત્ર ઇત્યાદિક રાખી તે ઉપરથી તે બાળકનું લક્ષણ જાણવું. સામે રાખેલા પદાર્થમાંથી જે પદાર્થને બાળક સ્પર્શ કરે તે પદાર્થવેડે તેની આજીવિકા થવાની.” અન્નપ્રાશનપર્યંત સંસ્કારોવિધે મળમાસ, શુદ્ધ અને શુક્રનાં અસ્તાદિક એમના દોષ નથી એવું જે કહ્યું તે, શુદ્ધ કાળમાં અસંભવ (ન થઈ શકે એમ) હોય તો જાણવું, તેથી છઠ્ઠા ઇત્યાદિક માસમાં અસ્તાદિક દોષ હોય તો (અન્નપ્રાશન) આઠમા ઇત્યાદિક માસમાં કરવું. એ પ્રમાણે સૂર્યાવલોકન, નિષ્ક્રમણ, ભૂમ્યુપવેશન અને અન્નપ્રાશન એ સંસ્કાર સમાપ્ત થયા.

અથકર્ણવેધઃ ॥ દશમેદ્વાદશેવાહ્નિપોદશોકર્ણવેધનં માસેપષ્ટેસપ્તમેવાષ્ટમેદશમેપિવા દ્વાદશે ઘાતતોવ્દેચપ્રથમેવાતૃતીયકે નકતવ્યંસમેવર્ણેલીપુંસઃશ્રુતિવેધનં તૃતીયાદિવત્સરેમાસાઃ કાર્તિકેપૌષ માસેવાચૈત્રેવાફાલ્ગુનેપિવા શુક્લપક્ષઃશુભઃપ્રોકોજન્મમાસોનિપેધિતઃ મદ્રાયાંવિષ્ણુશયનેકર્ણવેધંધિ ધર્જયેત્ તેનકાર્તિકમાસવિધિઃશુક્લદ્વાદશ્યુત્તરાર્ધેયઃ કેચ્ચિન્મીનસ્યસર્વેચૈવ ધનુઃસ્થેપૌર્ણમાસંવર્જયંતિ દ્વિતીયાદશમીપૃષ્ઠીસપ્તમીચત્રયોદશી દ્વાદશીપંચમીશસ્તાતૃતીયાકર્ણવેધને ચંદ્રવૃધ્નશુક્રવારાઃ પુષ્ય પુનર્વસુમૃગોચરાશ્રવહસ્તચિન્નાશ્વિનીશ્રવણરેવતીધનિષ્ઠાઃશુભાઃ વિષ્ણુરુદ્રબ્રહ્માસૂર્યચંદ્રદિક્પાલનાસ્ય સરસ્વતીગોમ્હાણશુભપૂજાકૃત્યાલક્ષ્મીકરસાંકિતકર્ણ પુંસઃપૂર્વદક્ષિણંધિધ્યેત્યશ્વાદ્વામં લીળાંપૂર્વવામં સૌ ઘર્ણીરાજપુષ્પસ્વરાજતીવિષર્વેદ્યયોઃ શુદ્રસ્વચાયસીસૂચીચાલકાષ્ટાંગુલામતા કર્ણરંધ્રેરવેદ્યાયામયિશેઢ્ઢ ધ્યેતેત્યા અન્યથાદર્શનેતસ્યપૂર્વપુણ્યવિનાશનમ્ હતિકર્ણવેધઃ ॥

હવે કર્ણવેધ (કાન વીંધવા તે) કહે છે.

“જન્મદિવસ થઈ દશમે, બારમે અથવા સોળમે દિવસે બાળકના કાન વીંધવા. કિંવા છઠ્ઠે, સાતમે, આઠમે, દશમે અથવા બારમે માસે; તેમજ પેહેલે અથવા ત્રીજે વર્ષે; બાળકના કાન વીંધવા. પુત્ર અથવા કન્યાના કર્ણવેધ સપ્ત (૨, ૪, ૬, ઇત્યાદિ) વર્ષે કરવો નહીં.” ત્રીજા ઇત્યાદિ વર્ષે કર્ણવેધ કરવો હોય તો માસ કહે છે—“કાર્તિક, પૌષ, ચૈત્ર, અથવા ફાલ્ગુન એ માસના શુક્લપક્ષમાં કર્ણવેધ કરવો. જન્મ માસમાં કરવો નહીં. મદ્રામાં અને વિષ્ણુશયન (આતુર્માસ્ય) માં કર્ણવેધ કરવો નહીં.” આ ઉપરથી કાર્તિક માસનો જે વિધિ કહ્યો છે તે શુદ્ધ બારસ પછી સપ્તમીએ. દોઢ અન્ધકાર, મીનના સૂર્યમાં ચૈત્ર માસ અને ધનના સૂર્યમાં પૌષ માસ એ કર્ણવેધવિધે વર્જ્ય કરે છે. “બીજ, દશમ, છઠ્ઠ, સાતમ, તોરસ, બારસ, પાંચમ અને ત્રીજ એ તિથિ કર્ણવેધવિધે ઉત્તમ જાણવી.” ચંદ્ર, યુધ, શુદ્ધ અને શુક્ર એ વાર શ્રેષ્ઠ. પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, ઉત્તરાશ્રવણ, હસ્ત, ચિન્ત્રા, અશ્વિની, શ્રવણ, રેવતી, અને ધનિષ્ઠા એ શુભ છે. વિષ્ણુ, રુદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ચંદ્ર, દિક્પાળ, અશ્વિનીકુમાર, સરસ્વતી, ગાય, બ્રાહ્મણ અને શુદ્ધ એમનું પૂજન કરી કાનમાં લાખના રસવડે ચિહ્ન કરી પુરૂષનો પ્રથમ જન્મલો કાન વીંધી પછી ડાબો વીંધવો. સ્ત્રીયોનો પ્રથમ ડાબો વીંધી પછી જન્મલો વીંધવો. “બાળકનાં” આઠ અંશુલ પ્રમાણે લાંબી એવી સજપુત્રના કર્ણવેધમાં સોનાની, બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય માટે રૂપાની, અને શૂદ્રમાટે લોઢાની સૂચી (સોઈ) કરવી, કાનનું ઊદ્ર, સૂર્યની કિરણ અંદર આવે એવડું વધારવું. કર્ણવેધ વિના બાળકને જીવે તો પૂર્વ પુરૂષનો નાશ થાય છે. એ પ્રમાણે કર્ણવેધ સમાપ્ત થયો.

અથવાલસ્યદુષ્ટદષ્ટિદોષાદૌરક્ષાવિધિઃ ॥ વાસુદેવોજગન્નાથઃપૂતનાતર્જનોહરિઃ રક્ષતુત્વ રિતોવાલંમુંચમુંચકુમારકં રુષ્ણરક્ષશિશુશંભમધુકૈટભમર્દન પ્રાતઃસંગવમધ્યાહ્નસાયાહેપુચસંધ્યયોઃ મ હાનિશિસદારક્ષકંસારિણિપૂદન યદ્ગોરુઃપિશાચાંશ્વપ્રહાન્માતૃપ્રહાનપિ ચાલપ્રહાન્વિરોષેણછિધિછિધિ ધિમહામયાન્ પ્રાહિત્રાહિહરેનિલંત્વદક્ષામૂપિતંશિશું હતિમસામિનંચૈવભૂપચેતનમસના શિરોલલા ટાઇંગેપુરસ્કાંકુર્યાંઘયાવિધિ હતિ પ્રયોગસાગરે રક્ષરક્ષમહાદેવનીલમ્રીવજડાઘર પ્રહૈતુસહિતોરક્ષમું ચમુંચકુમારકં અમુંમંત્રંભૂર્જપ્રેથિલિલ્યતપત્રમુંજેવમ્રીયાત્ ચાલરોદનપરિહારાર્પયંત્રમુકંમયૂલે પદ્મ મધ્યેઠ્ઠીકારસ્ત્નમધ્યેશિશોનોમવિલિલ્યપદ્મકોણેપુ ઐતુલ્લવસ્વાહિતિમંત્રપદ્મકારણિવિલિલ્ય તદ્દહિનૈમિ વદ્દત્તદ્વયંવિલિલ્ય તદ્દહિરધોમુલૈરર્ધચંદ્રૈરવેષ્ટ્ય પંચોપચારૈઃસંપૂજ્ય ચાલહસ્તેવમ્રીયાદિતિ ચાલપ્રહ્લાં ત્યાદિકંચાલપ્રહસ્તવશ્ચ શાંતિકમલાકરશાંતિમયૂલયોર્દ્રવ્યમ્ ॥

પૂજન કરવું. તેમાં પ્રથમ—“કુલદેવતાયૈ નમઃ” એ નામમંત્રવડે કુલદેવતાનું આવાહન કરી જન્મ નક્ષત્ર, માતા પિતા, પ્રભાપતિ, સૂર્ય, વિશ્વેશ, માર્કંડેય, વ્યાસ, પરશુરામ, અમર્યામા, કૃપાચાર્ય, ભલિ, પ્રહ્લાદ, હનુમાન, વિભીષણ, અને પછી દેવી એ દેવતાનું નામમંત્રેજ આવાહન કરી પૂજા કરવી. પછી દેવીને દહીં ભાતનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. પૂજા થયા પછી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર,—
“ચિરંજીવી યથા ત્વં મો, મનિષ્યામિ તથા મુને ॥ રૂપવાન્ વિત્તવાંશ્ચૈવ, શ્રિયા યુક્તશ્ચ સર્વદા ॥ માર્કંડેય નમસ્તેઽસ્તુ, સત્ત્વકલ્પાંતજીવન ॥ આયુરારોગ્યસિદ્ધયર્થે, પ્રસીદ મગવન્મુને ॥ ચિરંજીવી યથા ત્વં તુ, મુનીનાં પ્રવરો દ્વિજ ॥ કુરુષ્વ મુનિશાઈલ, તથા માં ચિરંજીવિન્ ॥ માર્કંડેય મહામાગ, સત્ત્વ-કલ્પાંતજીવન ॥ આયુરારોગ્યસિદ્ધયર્થમસ્માકં ઘરદો મવ ” એ પ્રભાણે પ્રાર્થના કરી પછી દેવીની પ્રાર્થના કરવી, તેના મંત્ર,—“જય દેવિ જગન્માતર્જગદાનંદકારિણિ ॥ પ્રસીદ મમ કલ્યાણિ, નમસ્તે પદ્મિદેવતે ॥ પ્રૈલોક્યે યાનિ ભૂતાનિ, સ્થાવરાણિ ચરાણિ ચ ॥ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવૈઃ સાર્ધં, રક્ષાં કુર્વંતુ તાનિ મે ॥” પછી તિલ અને ગોળપુષ્પ દૂધ પીવું. તેના મંત્ર,—“સતિલં મુદસંનિધમંજલ્યર્ધમિતં પયઃ ॥ માર્કંડેયાદ્વરં લગ્ન્યા, પિવામ્યાયુર્વિવૃદ્ધયે” કોઈ ગ્રંથમાં, પૂજન કરેલા શોળ દેવતાએને ઉદ્દેશે નામમંત્રવડે એક એક દેવતાને અર્થે આઠવીશ (૨૮) તિલની આહુતિ હોમવી, એમ કહ્યું છે. પછી બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું. તે દિવસે નિયમ પાળવા તે,—નખ અને કેશનું છેદન, મેથુન, પ્રયાણ, મંત્રસંહ્યાણુ, કલહ, અને હિંસા એ જન્મદિવસે વર્ણ્ય કરવાં. મરણ, (પુત્રાદિ) જન્મ, સંક્રાંતિ, શ્રાદ્ધ, જન્મદિવસ અને અસ્પૃશ્યતા સ્પર્શ, એમાંનું કોઈ પણ નિમિત્ત હોય તો ઉપણ જાળી જાન કરવું નહીં.

અથ ચૌલમ્ ॥ જન્મતોગમંતોવાન્દેવપ્રથમેયદ્વિતીયકે તૃતીયેપંચમેવાપિચૌલકર્મપ્રશસ્યતે યદ્વાસ-હોપનીત્યામ્રકુલાચારાશ્ચવસ્થિતિઃ માઘફાલ્તુનવૈશાખજ્યેષ્ઠેમાસિશુભંસ્મૃતં જન્મમાસેધિમાસેનજ્યેષ્ઠે જ્યેષ્ઠસ્થનોમવેત્ શુક્લપક્ષઃશુભઃપ્રોક્તઃકૃષ્ણધ્વાત્યત્રિકંચિના દ્વિતીયાથતૃતીયાચપંચમીસતમીશુભા દશ મ્યેકાદશીવાપિત્રયોદશ્યપિશસ્યતે રવિમૌમાર્કંશિનયોવારાવિપ્રાદિવર્ણતઃ શુભશુક્રપુષ્પાઃશુક્લેલોમઃસર્વશુભાવહાઃ અશ્વિનીમૃગપુનર્વસુપુષ્યહસ્તચિત્રાસ્વાતીજ્યેષ્ઠાશ્રવણધનિષ્ટાશતતારકારેઘલ્લઃશુભાઃ ક્ષૌર પ્રયાણમૈપજ્યેજન્મર્ક્ષવર્જયેત્સદા આયુઃક્ષયોનુરાધાશ્નિચ્યુત્તરારોહિણીમયે સિંહસ્થેશુરૌચૌલાદિશુભકર્મનકાર્યં સૂનોર્માતરિગર્મિણ્યાંચૂડાકર્મનકાર્યેત્ પંચમાષ્ટાત્રાગૃધ્વંતુગર્મિણ્યામપિકાર્યેત્ સહોપનીત્યાકુર્યાથેત્તદાદોપોનવિચિતે પૃથક્ચૂડાકર્મપૃથગુપનયનંચમાતરિગર્મિણ્યાંનકાર્યં ઉનયોઃસહાનુષ્ઠાનેતુ નદોપઃ ગર્મિણ્યામપિપંચમમાસપર્યંતેનદોપઃ પંચમમાસાદઘઃકુર્યાદતઃકર્ષ્ણનકાર્યેદિત્યુકેઃ જ્વરિતસ્ય ચૌલાદિમંગલંનકાર્યં વિવાહવ્રતચૂડાસુમાતાયદિરજસ્વલા તસ્યાઃશુદ્ધેઃપરંકાર્યંમંગલંનનુરચ્ચીત્ નાંદી શ્રાદ્ધોત્તરંરજસ્વલાયાંશાંતિકૃત્યાકાર્યં કેચિત્સુમુહૂર્તંતરમાષ્ટેપ્રારંભાત્રાગપિરજોદોપેષ્ઠીપૂજનાદિવિધિ-નાશાંતિકૃત્યાકાર્યમિત્યાહુઃ માતુલપિતૃત્યાદૌકર્તરિતપદ્યારંજસલાયામપિમંગલંનેતિસિંધુઃ ત્રિપુરયાત્મકકુલેપન્માસમધ્યેમાંજીવિવાહરૂપમંગલોત્તરંમુંડનાભ્યંચૂડાકર્માદિનકાર્યં સંકટેતુશ્ચન્દમેવેકાર્યં ચતુઃપુરુષપર્યંતંકુલેસપિંડીકરણમાસિકશ્રાદ્ધાંતપ્રેતકર્મસમાપ્તેઃશ્રાદ્ધ ચૂડાકર્માદિકમાસ્યુદયિકકર્મનકાર્યં પદમાતૃજયોરેકવત્સરેપત્યોદ્દેયોઃ નલંસ્કારઃસમાનઃસ્થાસ્માતૃમેદેવિધીયતે પ્રારંભોત્તરંસૂતકપ્રાતૌકૃષ્ણાંડીભિક્ષ્મિર્ઘૃતંદુત્યાગાંદત્વાચૂડોપનયનોદ્રાહનાદિકમાચરેત્ અગ્નિવિશેષોવિવાહપ્રકરણેવક્ષ્યતે મધ્યેમુલ્યાપકાશિલાઅન્યાશ્વપાશ્વાદિભાગોષ્વિતિયથાકુલાચારંપ્રવરસંપ્રવ્યાશિલાશ્ચૂડાસમયેકાર્યાઃ ઉપનયનકાલેમધ્યશિખેતરશિલાનાંવપનંકૃત્વામધ્યભાગેષ્વોપનયનોત્તરંશિશ્રાધાર્યા ચૌલકર્મણિજાતકર્મણિચમોજનેસાંતપનકૃષ્ણપ્રાયશ્ચિત્તં અન્યેપુલંસ્કારેપુઽપવાસેનશુદ્ધિઃ ચૂડાંતાઃસર્વેસંસ્કારાઃ સ્ત્રીણામમંત્રકાઃકાર્યાઃ હોમસ્તુસમંત્રકઃ હોમોપ્યમંત્રકઃકાર્યોનવાકાર્યંદતિવૃત્તિકૃદાદિમતં પર્વશુદ્ધસ્યાપ્યમંત્રકંચૌલં શ્દાર્નાંશિષ્ટેપુછીણાંચૂડાદિસંસ્કારકરણંનદશ્યતે વિવાહકાલે ચૂડાદિલોપપ્રાયશ્ચિત્તમાત્રંકુર્વંતિ ચૌલોત્તરંમાસત્રયપર્યંતંસર્પિડૈઃપિંડદાનંતિલતર્પણંચનકાર્યં મહાલયેગયાયાંપિત્રોઃપ્રત્યન્દશ્રાદ્ધેચર્ષિ-હવાનાદિકાર્યમ્ ॥

હવે ચૌલસંસ્કાર કહે છે.

“જન્મથપી હિંવા ગર્ભથપી પેહેલે, બીજે, ત્રીજે, અથવા પાંચમે વર્ષે ચૌલસંસ્કાર કરવો; અથવા જનોઈની સાથે કરવો. એ વિષયમાં જોયો કુલાચાર હોય તે પ્રમાણે અવરથા ભણવી. માધ,

ફાળુ, વૈશાખ, અને જેઠ એ માસમાં ચૌલસરકાર શુભ છે, જન્મમાસ અને અધિકમાસમાં ચૌલ-
કર્મ કરવું નહીં. જેઠ માસમાં જ્યેષ્ઠ પુત્રને ચૌલકર્મ કરવું નહીં, શુકલપક્ષ શુભ છે. છેવટના પાંચ
દિવસ વળ્ય કરી કૃષ્ણપક્ષ પણ શુભ છે. બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, દશમ, અગીયારસ, અને
તેરસ એ તિથિઓ ઉત્તમ છે, રવિ, સૌમ, શનિ, અને શનિ એ વાર કંમથી બ્રાહ્મણાદિક (ચાર) વર્ણને
શ્રેષ્ઠ છે, એટલે બ્રાહ્મણને રવિવાર, ક્ષત્રિયને સૌમ, વૈશ્યને શનિ અને શૂદ્રને શનિ. શુર, શુક, કૃધ,
અને શુકલપક્ષમાં સોમવાર એ સર્વ વર્ણને શુભ છે.” અધિની, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હરત, ચિત્રા,
સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, અવળુ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા અને રેવતી એ નક્ષત્ર શુભ છે. “હૌરકર્મ, પ્રયાણ અને
ચૌપદ્યસેવનવિષે જન્મનક્ષત્ર સર્વદા વળ્ય કરવું. અનુરાધા, કૃતિકા, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, અને મઘા
એ નક્ષત્રોમાં ચૌલકર્મ કરવાથી આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે.” સિંહ રાશિનો શુર હોય તેમાં ચૌલાદિક
શુભ કર્મ કરવું નહીં. “બાળકની માતા સગર્ભા હોય અને તે બાળકનું વય પાંચ વર્ષની અંદર હોય
તો ચૌલકર્મ કરવું નહીં, બાળકનું વય પાંચ વર્ષ કરતાં અધિક હોય તો તેની માતા સગર્ભા છતાં
પણ ચૌલ કરવું. જનોઇની સાથે ચૌલકર્મ કરવાનું હોય તો દોષ નથી. ચૌલકર્મ અને યજ્ઞોપવીત
એ સંસ્કાર માતા સગર્ભા હોય તો ભિન્ન ભિન્ન કરવા નહીં. બન્ને સાથે કરવામા તો દોષ નથી.
ગર્ભિણી હોય તથાપિ પાંચમા માસપર્યંત દોષ નથી. કારણ, “પાંચમા માસથી પ્રથમ કરવા, પાંચમા
માસ પછી કરવા નહીં,” એવાં વચન છે. જવપુરૂષ હોય તેનાં ચૌલાદિક મંગળ કરવાં નહીં. “વિ-
વાહ, મૌલ અને ચૌલ એ સંસ્કાર કરવાના છતાં એ તેની માતા રજસ્વલા થાય તો તેની શુદ્ધિ
થવા પછી મંગળ કાર્ય કરવાં એમ મનુ કહે છે.” નાંદીશ્રાદ્ધ થવા પછી રજસ્વલા થાય તો શાંતિ
કરી મંગળ કાર્ય કરવાં. કોઈ અધકાર તો, ખીલું ચુદ્ધત્ત ન મળે તો પ્રારંભયત્રી પ્રથમ પણ રજ-
સ્વભારૂપ દોષ થતાં શ્રીપૂજનાદિક વિવિધે શાંતિ કરી મંગળ કાર્ય કરવું, એમ કહેછે. મામે અથવા
કોકો ઇલાદિક કતાં હોય અને તેની સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તથાપિ મંગળ કાર્ય કરવું નહીં એમ
નિર્ણયસિંધુ પ્રથમાં કહ્યું છે. ત્રણ પુરૂષપર્યંત કુલમાં મૌલ અથવા વિવાહરૂપ મંગળ કાર્ય થવા પછી
છ માસપર્યંત, મુંડન છે નામ જેણે એવું ચૌલકર્મ ઇલાદિક કરવું નહીં. સકટ હોય તો વર્ષભેદથી
કરવું એટલે ફાળુમાં વિવાહ થયો હોય તો વૈશાખમાં ચૌલાદિક કરવું. ચાર પુરૂષપર્યંત કુલમાં,
સપ્તિંકરણ અને માસિક એ શ્રાદ્ધ જેની અતમાં છે એવું પ્રેતકર્મ સમાપ્ત થવાથી પ્રથમ ચૌલ-
કર્માદિક માંગલિક કર્મ કરવું નહીં. “એક માતાથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા બે સહોદર (સગા) બાઈ
અથવા સગી બેહેન એમના સમાન (સરખા) સંસ્કાર કરવા નહી, માતા ભિન્ન હોય તો કરવા.”
પ્રારંભ થવા પછી અશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો કૃષ્ણાંડી ઋત્યાવડે ધૂતનો હોમ કરી ગોદાન કરી ચૌલ,
મૌલ અને વિવાહ ઇલાદિક કરવાં. એ વિષયમાં વિશેષ નિર્ણય છે તે વિવાહપ્રકરણમાં કહેવાશે.
મધ્યમાં સુખ્ય એક શિખા (ચાટી) રાખી બીજી શિખા પડખે, પાછળ ઇલાદિક ઠેકાણે, જેવો કુલા-
ચાર હોય તે પ્રમાણે પ્રવરની સખ્યા હોય તેટલી, એટલે ત્રણ પ્રવર હોય તો ત્રણ, પાંચ પ્રવર
હોય તો પાંચ, એ રીતે શિખાઓ ચૌલકર્મ સમયે રાખવી. મૌલ સમયે મધ્યની શિખા રાખી
બાકીની સર્વ શિખા કાઢી નાખવી. અને મૌલ પછી મધ્યભાગમાંજ શિખા ધારણ કરવી. ચૌલ
અને જાતકર્મવિષે લોજન કર્યું હોય તો સાંતપનકૃત્ત્ર પ્રાપ્તિત કરવું. બીજા સંસ્કારોવિષે લોજન
કર્યું હોય તો એક ઉપવાસવડે શુદ્ધિ થાય છે. જાતકર્મયત્રી ચૌલપર્યંત સર્વ સંસ્કાર સ્ત્રિયોના મંત્ર-
રહિત કરવા. હોમ માત્ર મંત્રસહિત કરવો. હોમ પણ અમંત્રક કરવો અથવા કરવો નહીં, એ વૃત્તિ-
કારાદિકના મત છે. એ પ્રમાણે શૂદ્રનું પણ ચૌલકર્મ અમંત્રક કરવું. હાલના વર્તમાન કાળમાં શિષ્ટજનો
સ્ત્રીયોના ચૌલાદિક સંસ્કાર કરતા હોય એમ દેખાતું નથી. વિવાહ સમયે ચૌલાદિક સંસ્કારના લોપનું
પ્રાપ્તિત માત્ર કહે છે. ચૌલ ક્રીધા પછી સપ્તિંકરણ ત્રણ માસપર્યંત પિંડદાન અને તિલતર્પણ કરવાં
નહીં. મહાલયશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને માતા પિતાનું સાંવત્સરિકે શ્રાદ્ધ એમાં પિંડદાન ઇલાદિક કરવાં.

અધવિદ્યારંભઃ ॥ પંચમેવર્ષેઅક્ષરલેખનારંમુચ્ચરાયણેકાર્યઃ અત્રકુંમસ્થઃસૂર્યોવર્જ્યઃ શુક્લપક્ષઃ
શુભપ્રોક્તઃકૃષ્ણશ્ચાંત્યત્રિકંવિના દ્વિતીયાવૃત્તીયાપંચમીદશમ્યેકાદશીદ્વાદશીત્રયોદશ્યેષ્ઠાઃ અગ્નિની
મૃગાર્દ્રાપુનર્વસુપુષ્યહસ્તચિન્નાસ્વાત્યનુરગધાશ્રવણધનિષ્ઠાશતતારકારેવલ્યો મૌમશનિમિત્રવારાશ્ચશુભાઃ
યિમેશંલક્ષ્મીનારાયણૌસરસ્વતીસ્વવેદંસૂત્રકારંચપૂજયિત્વાશુદ્ધબ્રાહ્મણાન્ધાર્ત્રીચ્ચસંપૂજ્યનત્વાસર્વાસ્ત્રિઃપ્ર

દક્ષિણીકૃત્યપ્રણવપૂર્વકમક્ષરમારમેત્ તતોગુરુત્વાદેવતાવિસર્જયેત્ તતોગ્રભુવનમાતઃ સર્વવાદ્યયરૂપેના ગચ્છાગચ્છેતિ સરસ્વત્યાધાહનમંત્રઃ પ્રણવેનપોડશોપચારાણમ્ ॥

હવે વિધાના આરંભનો કાલ કહે છે.

પાંચમે વર્ષે ઉત્તરાયણમાં અક્ષર લખવાનો આરંભ કરાવવો. એ અક્ષર લખવામાં કુંભ રાશીનો સૂર્ય વળ્ય કરવો. “શુકલપક્ષ શુભ છે. છેવટના પાંચ દિવસ વળ્ય કરી કુંભપક્ષ પણ શુભ છે.” ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, દશમ, એકાદશી, દ્વાદશી અને તેરસ એ તિથિઓ શ્રેષ્ઠ છે. આશ્વિની, મૃગ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, અવળુ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્ર શુભ છે. મંગલ અને રાત્રિ વળ્ય કરી ખીજ વાર શુભ છે. વિમેશ, લક્ષ્મી, નારાયણ, સરસ્વતી, પોતાનો વેદ અને સૂત્રકાર એમની પૂજા કરી શુર, ગ્રાહણો અને ઉપમાતા (ધાવમા) એમની પૂજા કરી નમસ્કાર કરી સર્વેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી પ્રથમ પ્રણવ (ઓંકાર) લખી પછી ખીજ અક્ષરો લખવાનો આરંભ કરવો. પછી શુરને નમસ્કાર કરી દેવતાઓનું વિસર્જન કરવું. પછી, “અગ્ર ભુવનમાતઃ સર્વવાદ્યયરૂપેનાગચ્છાગચ્છ,” એ મંત્રવડે સરસ્વતીનું આવાહન કરવું. અને પ્રણવમંત્રવડે સોળ ઉપચાર અર્પણ કરવા.

અધાનુપનીતધર્માઃ ॥ પ્રાણપનયનાત્કામચારકામવાદકામમહાઃ તેનમૂત્તરપુત્રીપોત્સર્ગાદાવાચ મનાયાચારોનાસ્તિ લઘુપાતકહેતુલગુનપર્યુપિતોચ્છિદ્રાદિમક્ષણેદોપામાઃ પચમયેયપાનેઅનૃતાચાચ્ય માપણેપિ મહાદ્રોપહેતુમાંસાંત્યજરજ્વલાદિસ્પૃષ્ણાન્નમક્ષણેમઘાદિપાનેચદૌપોસ્ત્યેવ રજસ્વલાદિસંસ્પર્શજ્ઞાનમેયકુમારકે શિશોરમ્પુષ્કણંપ્રોક્તેચાલસ્યાચમનંસ્મૃતં તત્રપ્રાગ્નપ્રાશનાચ્છિદ્રશંકા તત્કર્ચ્ય પ્રાકૃચૌલઙ્ગિચર્પાદ્યાલસંજ્ઞા તત્તઆર્માંજીવધાતુકુમારસંજ્ઞા અન્નાચમનમિતિત્રિવદકપાનમેવ નતુજોષ્ટ માર્જનાદિકલ્પશ્ચિત્તેયં નચાનુપનીતોવેદમુચારયેત્ પિત્રોરત્યક્રિયાયાંત્વનુપનીતેનાપિન્મોચ્ચારાકાર્યઃ સચ્ચદ્વિચર્પયોઃકૃતચૂડસ્યૈવમિચર્પોધ્યેત્વકૃતચૂડસ્યાપિ પતચૌરસપુત્રવિપયં પિત્રોરનુપનીતોપિવિદ્યાદૌરસઃસુતઃ ઔર્ધ્વવેદિકમન્યેતુસંસ્કૃતાઃશ્રાદ્ધકારકા ઇતિસ્કંદાત્ ચાલાનામપધ્યંપિત્રાદિમિર્મિ ચારણીયં તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેનચાલાનપ્રતુભોજયેત્ ચાલાનાંક્રીડનદાનેસ્વર્ગસુખં સેવાંમોજ્યપ્રદાને ગોદાન ફલમ્ ॥

હવે જેને યજ્ઞોપવીત નથી મળ્યું તેના ધર્મ કહે છે.

મૌજ યથાથી પ્રથમ બાળક ઇન્દ્રાપ્રભાણે દ્વૈ, ઇન્દ્રામાં આવે તેની જોડે ભાપણ કરે, અને ઇન્દ્રામાં આવે તે ભક્ષણ કરે તેમાં દોષ નથી, તેથી લઘુસંકા અને શૌચ ઇલાદિકવિષે આચમન કરવાનો જે આચાર ઉક્ત છે તે મૌજથી પ્રથમ નથી. લઘુપાતકનું કારણ જે, લસણ, વાસી રહેલું અન્ન અને ઉચ્છિદ્ર અન્ન, ઇલાદિકનું ભક્ષણ તે યથાથી દોષ નથી. એ પ્રભાણે પીવાને અયોગ્ય પદાર્થ પીવામાં આવે અથવા ખોટું કે ન જોલવાનું ભાપણ કરવામાં આવે તો પણ દોષ નથી. મહાદોષનાં કારણ જે, માંસ અથવા અંસજ અને રજસ્વલા ઇલાદિકે સ્પર્શ કરેલું અન્ન તેનું ભક્ષણ થયું હોય અથવા મહાદિક પીવામાં આવ્યું હોય તો દોષ છે. “રજસ્વલા ઇલાદિકને કુમારને સ્પર્શ થાય તો કુમારે આનજ કરવું. શિશુને જલ છાંટવું, અને બાલકે આચમન કરવું.” અન્નપ્રાશન યકી પ્રથમ શિશુ સંજ્ઞા છે. અન્નપ્રાશન પછી અને ચૌલથી પ્રથમ અથવા ત્રણ વર્ષથી પ્રથમ બાલ સંજ્ઞા છે. ચૌલ પછી મૌજબંધન યથાપર્યેત કુમાર સંજ્ઞા છે. ઈહાં આચમન કરવું એટલે ત્રણ વાર જલ પાનજ માત્ર કરવું, હોહને માર્જન કરવું ઇલાદિક પક્ષ નથી. યજ્ઞોપવીત જેને થયું ન હોય તેણે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. માતાપિતાની અંસક્રિયા (પ્રેતક્રિયા) માં તો જેને યજ્ઞોપવીત ન મળ્યું હોય તેણે પણ વેદના મંત્રને ઉચ્ચાર કરવો. તે મંત્રોચ્ચાર વિષે અધિકાર ખીજ અથવા ત્રીજ વર્ષમાં તો જેને ચૌલ થયું હોય તેનેજ છે. ત્રણ વર્ષ પછી તો જેને ચૌલ ન થયું હોય તેવાને પણ છે. મૌજરહિત પુત્રે માતાપિતાની ક્રિયાને નિમિત્તે મંત્રોચ્ચાર કરવો એવું જે કહ્યું તે ચૌરસ પુત્રવિષે જાણવું. “ચૌરસ પુત્રને મૌજ ન મળી હોય તથાપિ તેણે માતાપિતાની અંસક્રિયા કરવી, અને ખીજ પુત્રો તો મૌજસંસ્કારે યુક્ત હોય તોજ શ્રાદ્ધ કરવાના અધિકારી છે,” એવું સ્કંદપુરાણનું વચન છે. બાલકને અપધ્ય (અયોગ્ય લોજનાદિક) નું નિવારણ પિતા ઇલાદિકે કરવું. “માટે સંપૂર્ણ

પ્રથમ કરી પ્રથમ બાલકોને ભોજન કરાવવું.” બાલકોને રમતના દાનથી સ્વર્ગસ્થ થાય છે. બાલકોને ભોજનયોગ્ય પદાર્થના દાનથી ગોદાનનું ફળ મળે છે.

અધોપનયનમ્ ॥ ઉપનયનનામ આચાર્યસમીપનયનનાંગકોગાયત્ર્યુપદેશપ્રધાનકાઃકર્મવિશેષકઃ
ઉપનયનપદસ્યયોગરૂઢત્વાત્ તત્રાધિકારિણઃ પિતૈવોપનયેતુત્રંતદમાવેપિતુ પિતા તદમાવેપિતુર્ગ્રાતા
તદમાવેતુસોદરઃ તદમાવેસગોત્રસર્પિઢાઃ તદમાવેમાતુલાદયોઽસગોત્રસર્પિઢાઃ તદમાવેઅસર્પિઢસગો
ત્રજ્ઞાઃ एतेचकुमारापेक्षयावयोज्येष्ठाविवक्षिताઃ કનિષ્ઠકર્તૃકોપનયનસ્યનિપિદ્ધત્વાત્ સર્વામાવેશ્ચોત્રિયઃ
જન્મનાગ્રાહણોદ્દેયઃસંસ્કારૈર્દ્વિજડચયતે વિદ્ધત્વાચ્ચાપિવિપ્રત્વંત્રિમિઃશ્રોત્રિયઃચયતે કૃચ્છ્રત્રયંચોપનેતા
કીન્તુકૃચ્છ્રાંશ્ચવદુશ્ચરેત્ ગાયત્ર્યાદ્યાદશાધિકસહસ્રજપશ્ચોપનયનેત્રાધિકારસિદ્ધયર્થકાર્યઃ કેચિદ્વાદશાસા
હર્ષીજપંતિ ॥

હવે ઉપનયન (મૌલ) સંસ્કાર કહે છે.

ઉપનયન એટલે, કુમારને આચાર્યની સમીપે લઈ જવો એ જેનું અમ કર્મ, અને ગાયત્રી-
મંત્રનો ઉપદેશ કરવો એ જેમાં પ્રધાન (મુખ્ય) કર્મ, એમણે યુક્ત એ એક કર્મ તેને ઉપનયન
કહે છે. ‘ ઉપનયન ’ એ શબ્દ યોગરૂઢ છે, ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં અધિકારીઓ કહે છે.—
“ પુત્રને પિતાએજ ઉપનયન કરવું. પિતા ન હોય તો દાદાએ કરવું. દાદા ન હોય તો કાકાએ કરવું.
કાકા ન હોય તો સગા બાઈએ કરવું.” સગા બાઈ ન હોય તો સગોત્ર એવા જે સર્પિઢ તેમણે
કરવું. સગોત્ર સર્પિઢ ન હોય તો મામા ઇત્યાદિક જે અસગોત્ર સર્પિઢ તેમણે કરવું. તેઓ ન હોય
તો અસર્પિઢ એવા સગોત્રે કરવું. આ સમજના જે ઉપનયન કરવામાં અધિકારી કહ્યા તે કુમારના વય
કરતાં અધિક વયના હોવા ભેદએ. કારણ, કુમારની વય કરતાં કનિષ્ઠ કરેલું ઉપનયન નિપિદ્ધ છે.
પૂર્વોક્ત અધિકારીઓમાંથી કોઈ પણ ન હોય તો શ્રોત્રિયે કરવું. “ જનમવડે બ્રાહ્મણ બાણુવો; જે
બ્રાહ્મણને સંસ્કાર થયા તે દ્વિજ છે, વેદાધ્યયન કરવાથી વિપ્ર છે; જનમથી બ્રાહ્મણ તે સંસ્કારે યુક્ત
થઈ વેદાધ્યયન કરે ત્યારે શ્રોત્રિય કહેવાય છે.”—“ ઉપનયન કરનારાએ ત્રણ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું,
અને કુમારે ત્રણ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ” ઉપનયન કરતાંજ ઉપનયન કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા
માટે ગાયત્રીમંત્રનો (૧૦૧૨) જપ કરવો. કેટલાએક (૧૨૦૦૦) જપ કરે છે.

અધોપનયનકાલઃ ॥ ગર્ભતોજન્મતોવાપંચમેષ્મેવાયપેંબ્રાહ્મણસ્યોપનયનં પૃનાદશેદ્વાદશેવાશ્વ
ત્રિયજ્ઞ દ્વાદશેપોદ્દશેવાધૈદ્યસ્ય પષ્ટેતુધનકામસ્યવિદ્યાકામસ્યસત્તમે અષ્ટમેસર્વકામસ્યનયમેકાંતિમિ
ષ્ઠતઃ કેચિત્તુવિમ્સપપ્તનમન્યંતે આપોદશાદાદ્વાવિંશાદાદાતુવિંશાચ્ચવર્ષાદ્વાહ્મણાદેર્ગોળકાલઃ અનગ
મૌદિ.સંવત્સરા તથાચજન્મત.પંચદશવર્ષપર્યંતેવિપ્રસ્યનવિશેષત.પ્રાયશ્ચિત્તં પોદશવર્ષેસશિશ્વવપનમેક
વિંશતિરાત્ર્યયાયકાશનમંતેસસગ્રાહણમોજનમિતિપ્રાયશ્ચિત્તં સસદશાદિવર્ષેપુરુષ્ચર્યાદિપ્રાયશ્ચિત્ત
પૂર્વકમુપનયનંવોધ્યં વિપ્રશત્રિયયોરુત્તરાયણેર્ગોળીચંધઃ ધૈદ્યસ્યદક્ષિણાયનેપિ ઘસંતેબ્રાહ્મણમુપનયીત
શ્રીષ્મેરાજાત્યંશરદિવૈદ્યં માઘાદિજ્યેષ્ઠાંતકપંચમાસાઃસાધારણાવાસકલદ્વિજાનામિતિર્ગાંતેકેવંસંતા
લામેશિશિરમીમાવાપિગ્રાહ્યો ઘસંતેવિધિનોત્તરાયણાદિવિધે.સંકોચાયોગાત્ પર્વમાઘાદિમાસપંચકનિ
યમાત્પૌષાપાદયો.સત્યપ્તુત્તરાયણેઉપનયનંનકાર્યંતત્રાપિમીનાકંમારઅય્યાવન્મિથુનપ્રવેશંપ્રશસ્તઃકાલઃ
મીનમેપયોસ્તુપ્રશસ્તરઃ મકરકુમસ્થેકેમપ્યમં મીનમેપસ્થેઉત્તમં વૃષભમિથુનસ્યેઽધમમુપનયનમિત્ય
મિથાનાત્ મીનાર્કવિશિષ્ટેનોઽનિષ્ટદુશ્વસ્ત્યાદિવહુવિધદોષાપવાદકતયાપ્રશસ્તતમઃ જીવમાર્ગયયો
સ્તેસિંહસ્યેવેયતાગુરૌ ચંદ્રસ્યૈર્દુર્વલેપિગોચરેનિષ્ટેગુરૌ મેઘલલયંધનંકાર્યંચૈર્મેનગતેરવાવિત્યર્થકસ્તુ
તેઃ કષત્રગુચ્છુકાસ્તદોષાપવાદોઽતિમદ્દાસંકટવિપયત્વાન્નકથનીયઃ મીનાર્કચૈરજન્મમાસનક્ષત્રવોપોના
સ્તિ જન્મમાસજન્મનક્ષત્રજન્મતિથિજન્મલગ્નજન્મરાશિલગ્નેપુવિપ્રાણામુપનયનંનદોષાય ક્ષત્રિયવૈદ્યયોર
પ્રથમગર્ભેવોપોન જ્યેષ્ઠાપત્ન્યજ્યેષ્ઠમાસેમંગલંન શુક્રપક્ષ.શુભ.પ્રોક્તઃ.કૃષ્ણચાંત્રિકંચિનેતિગુરુતેઃ કૃષ્ણ
પક્ષેદશમીપર્યંતં સંક્રાંતેપિઋણપક્ષેપંચમીપર્યંતમેવકુર્વંતિ ॥

હવે ઉપનયનનો કાલ કહે છે.

ગર્ભથી અથવા જન્મથી પાંચમે અથવા આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણની મૌલ કરવી. અગ્રીયારમે અથવા બારમે વર્ષે ક્ષત્રિયની મૌલ કરવી. બારમે અથવા સોળમે વર્ષે વૈશ્યની મૌલ કરવી. “ધર્મની ઇચ્છા કરનારાની છઠ્ઠે વર્ષે, વિદ્યાની ઇચ્છા કરનારાની સાતમે વર્ષે, સર્વની ઇચ્છા કરનારાની આઠમે વર્ષે, અને કાંતિની ઇચ્છા કરનારાની નવમે વર્ષે મૌલ કરવી.” કોઈ અંધાર છઠ્ઠું વર્ષે બ્રાહ્મણને ઉગ્ર નથી એમ માને છે. ગૌણ કાલ કહે છે. સોળ વર્ષપર્યંત બ્રાહ્મણનો, બાવીશ વર્ષપર્યંત ક્ષત્રિયનો અને ચોવીસ વર્ષપર્યંત વૈશ્યનો, ગૌણ કાલ બન્યો. આ ગૌણ કાલ વિષે ગર્ભયત્રી સંખ્યા લેવી. એમ છતાં જન્મયત્રી પત્રર વર્ષપર્યંત (મૌલ યદિ ન હોય તો) બ્રાહ્મણને વિશેષે કરી પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. સોળમું વર્ષ થયું હોય તો શિખાસહિત વપન કરાવી એકવીશ રાત્રિપર્યંત ચપ બ્રહ્મણ કરવા, પછી સાત બ્રાહ્મણને લોજન કરાવવું, એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સત્તરમું ઇત્યાદિક વર્ષે છતાં ત્રણ કૃષ્ણ ઇત્યાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કરી પછી મૌલ કરવી. એ રીતે નિર્ણય બન્યો. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયની મૌલ ઉત્તરાયણમાં કરવી. વૈશ્યની દક્ષિણાયનમાં પણ કરવી. “વસંતઋતુમાં બ્રાહ્મણને ઉપનયન કરવું. ક્ષત્રિયને ગ્રીષ્મઋતુમાં અને વૈશ્યને શરદઋતુમાં ઉપનયન કરવું.” “માધ્યમી જ્યેષ્ઠપર્યંત પાંચ માસ સાધારણપણાથી સઘળાં દિવસે ઉગ્ર છે.” એવું ગર્ભ ઋષીનું વચન છે. માટે વસંત ન મળે તો શિશિરઋતુ અને ગ્રીષ્મઋતુએ પણ ગ્રહણ કરવી. કારણ, વસંતઋતુમાં બ્રાહ્મણની મૌલ કરવી એ વિધિવત્ ઉત્તરાયણ ઇત્યાદિક વિધિનો સંક્રાંત્ય થતો નથી. એ રીતે માધ્યમી ઇત્યાદિક પાંચ માસ લેવા એવો નિયમ કહ્યો છે તેથી, પાંચ માસ અને આઠ માસ એમાં ઉત્તરાયણ હોય તથાપિ મૌલ કરવી નહીં. તેમાં પણ મીનના સૂર્યથી આરંભ કરી મિથુન રાશીમાં સૂર્યના પ્રવેશપર્યંત જે કાલ તે શ્રેષ્ઠ છે. મીન અને મેષનો સૂર્ય છતાં તો અતિ ઉત્તમ. “મકર અને કુમ્ભનો સૂર્ય છતાં માધ્યમ, મીન અને મેષનો સૂર્ય છતાં ઉત્તમ; તેમજ વૃષભ અને મિથુનનો સૂર્ય છતાં અધમ ઉપનયન,” એવું વચન છે, તેથી મીનાર્કશુક ચૈત્ર, અનિષ્ટ બૃહસ્પતિ ઇત્યાદિક અનેક દોષની નિવૃત્તિ કરનારાં દોષાથી અત્યંતજ ઉત્તમ છે. કારણ, “શુક્ર અને શુક્રનો અસ્ત સિદ્ધશ્ચ શુક્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય દુર્બલ, અને ગોચર (આસતી રાશી)માં શુક્ર અનિષ્ટ ઇત્યાદિક દોષ છતાં પણ મીનનો સૂર્ય હોય તો ચૈત્ર માસમાં મૌલ કરવી, એ અર્થની સ્મૃતિ છે.” આ મૌલ વિષયમાં શુક્ર શુક્રના અસ્ત દોષનો જે અપવાદ કહ્યો તે અત્યંત મહાસંકટ હોય તોજ છે; માટે તે કહેવો નહીં. ચૈત્ર માસમાં મીનાર્ક હોય તો જન્મ માસ અને જન્મ નક્ષત્રનો દોષ નથી. જન્મ માસ, જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ તિથિ, જન્મ લક્ષ, અને જન્મરાશિનું લક્ષ એઓમાં બ્રાહ્મણની મૌલ કરવાથી દોષ નથી. ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને ધીલ ઇત્યાદિક ગર્ભવિષે દોષ નથી. પ્રથમ સંતાનનું જ્યેષ્ઠ માસમાં મંજળ કરવું નહીં. “શુકલપક્ષ શુભ છે અને છેલ્લા પાંચ દિવસ વળ્યે કરી કૃષ્ણપક્ષ પણ શુભ,” એ બૃહસ્પતિનું વચન છે માટે કૃષ્ણપક્ષમાં દશમીપર્યંત, સંકટ હોય તો મૌલ કરવી. શિષ્ટજનો તો સંકટ હોય તો પણ કૃષ્ણપક્ષમાં પંચમીપર્યંતજ મૌલ કરે છે.

અર્થતિથિચિત્તારઃ ॥ દ્વિતીયાતૃતીયાપંચમીપ્રીદશમ્યેકાદશીદ્વાદશ્યઃપ્રશસ્તાઃ ક્વચિત્સપ્તમીં ત્રયોદશીકૃષ્ણપ્રતિપદ્વિધિઃ. પુનરુપનયનમૃકાણુપનયનવિષયઃ તિથૌસોપપંદાલ્યાયામનધ્યાયેગલપ્રદોઃ અપરાહ્ણેચોપનીતઃપુનઃસંસ્કારમહતિ સિતાજ્યેષ્ઠેદ્વિતીયાચઆશ્વિનેદશમીસિતા ચતુર્થીદ્વાદશીમાષેપતાઃ સોપપંદાઃસ્મૃતાઃ અનેધ્યાંયાઃપૌર્ણમાસીચતુર્દશ્યષ્ટમીઅમા પ્રતિપત્ત્યુર્વસંક્રાંતિમન્વાદ્યાશ્વયુગાદ્યઃ કૃષ્ણ પક્ષેદ્વિતીયાશ્ચકાર્તિકાપાઠવાલ્મુને વિપુવાયનસંક્રાંત્યોઃપક્ષિણીઅનધ્યાયદિતિપૂર્વેપરિચ્છેદેઽર્ક સોપપ વાનામનેધ્યાયતિથીનાંચદિનદ્વયેસૂર્યાંદયોત્તરસૂર્યાસ્તાત્પૂર્વેચત્રિમુહૂર્તસત્ત્વેદિનદ્વયમનધ્યાયઃ શિષ્ટાસ્તુ પ્રતિપચ્છેદેઽટિકાદિમાર્ગેપિવ્રતવંધેઽનધ્યાયવંદતિ વિપુવાયનેતરસંક્રાંતિમન્વાદિયુગાદિપુતું પ્રથમદ્વિ તીયપરિચ્છેદોક્તરીત્યાં ચત્રદિનેસંક્રાંતિપુષ્યકાલોયુગમન્વાદિશ્રાદ્ધકાલઋતદિનેનધ્યાયઃ નતુ તેપામં સ્તાદૌમુહૂર્તત્રયેસત્ત્વમનધ્યાયહેતુઃ ત્રયોદશ્યાદિચત્વારિસપ્તમ્યાદિદિનત્રયં ચતુર્થીચૈતતઃપ્રોક્તાઅણ્વે તેગલપ્રદોઃ અત્રચતુર્થીનવમીચત્રતકાલેત્યાજ્યેતિમાતિ કેચિચતુર્થીદોષયુતપંચમ્યાંવ્રતવંધનકુર્વંતિત ત્રમૂલંમૃગ્યં નવમીશેષયુતદશમ્યાંમાંજીનકાર્યેતિમયૂષે અપરાહ્ણેધ્યાયિભક્તદિનતૃતીયાંતોવ્રતવંધેવર્જ્યઃ દિનમધ્યમભાગોમધ્યમઃ પ્રથમભાગોમુષ્યઃ મન્વાદિયુગાદયોદ્વિતીયપરિચ્છેદેદર્શિતાઃ તત્રોપનયનેચૈત્ર

શુક્રતૃતીયાયાઃ મન્વાદેવૈશાસ્ત્રશુક્રતૃતીયાયાયુગાદેઅપ્રસક્તિઃ અન્યેપાંયુગાદિમન્વાદિતિથીનાંપ્રસક્તિ નાસ્તિ અત્યોરપવાદઃ સિયુકૌસ્તુભાદૌસયંતે યાચૈત્રવૈશાસ્ત્રસિતાતૃતીયામાઘસપ્તમ્યથાલ્ગુનસ્ય ક્ષ્ણોદ્વિતીયોપનયેપ્રશસ્તાપ્રોકામપદ્માજમુર્તિદ્રમુચ્યૈરિતિ અગ્રમાઘસપ્તમ્યામન્વાદેરપવાદઃ પુનરુપનયના દિવિપયઃ ફાલ્ગુનકૃષ્ણદ્વિતીયાયાશ્ચાતુર્માસ્યદ્વિતીયાત્વૈનાનધ્યાયત્વંપ્રાસંતસ્યાપવાદોયં યત્તુ અનધ્યાય સ્વપૂર્વેધુરનપ્યાયાતપરેહતિ વ્રતારંભેવિસર્ગેચવિચારંમંચવર્જયેદિતિસ્મૃત્યંતરં તદ્વિતીયાવિધ્યુનુપપત્યાગ લખદ્વૈનપ્રાસપ્તમીનયમીત્રયોદશીનિપેધાનુવાદકમિતિમાતિ અપ્રાસનિપેધકત્વેમન્વાદિયુગાદિસંક્રાંત્યાદિપ્રયુક્તાનધ્યાયેભ્યોપિપૂર્વેપરદિનયોર્નિપેધાપત્યાચૈત્રશુક્રદ્વિતીયાદેરપિનિષિદ્ધત્વાપાતાત્ નચેષ્ટા પક્તિઃ શિષ્ટાચારપ્રયેપુચાનુપલંભાત્ મુહૂર્તમાર્તંડોમ્ભ્યા માથેયુક્રદ્વિતીયાંકૃષ્ણદ્વિતીયાવૈશાસ્ત્રકૃષ્ણદ્વિતીયાચેત્યનધ્યાયપ્રયમુપનયનેધિકંપ્રાપ્નોતિ યત્તદપરેનાદ્વિયંતે વદુગ્રંથેપુમુલાનુપલંભાત્ મૌજીપ્રકરણેમુદ્વર્તિતામળ્યાદિપ્રંથેયુકાપ્યનુકેશ્વ અતોમાર્તંડોક્તાનામતિરિક્તાનધ્યાયાનામુપનિયત્પાઠાદિવિપયત્વં જતુમૌજીવિપયત્વમિતિયુક્તમાતિ તત્રતૃતીયાપછીદ્વાદશીપુષ્પદોષસત્ત્વેમૌજીનકાર્યા રાત્રેઃપ્રથમયામેષ્વર્તુર્થાસાધ્યયામેસપ્તમીપામદ્વયેયયોદશીચેત્તદ્વાપ્રદોષઃ દિનદ્વયેપ્રથમયામાદિપુષ્વર્તુર્થ્યાદિવ્યાસૌપૂર્વદિનેપ્રદોષોનોત્તરદિનેદ્વિતીકૌસ્તુમે પ્રદોષદિનેમંદવારેકૃષ્ણપક્ષાંત્યત્રિકેચોપનયનેપુનરુપનયનમિતિમયુક્તે પત્તે નિત્યાનધ્યાયાઃ ॥

હવે મૌલવિષે તિથિ કહ લેવી તે કહે છે.

ખીજ, ત્રીજ, પાંચમ, છઠ, દશમ, એકાદશી અને દ્વાદશી તે તિથિઓ ગ્રેષ્ઠ છે. કોઈ પ્રથમાં સાતમ, તેરસ અને વદ એકમ લેવાની કહી છે, પરંતુ તે ફરી ઉપનયન, અને ચૂક (મૂંગા) ને ઉપનયનવિષે લેવી. “સોપપદા તિથિ, અનધ્યાય, ગલગ્રહ અને અપરાહ કાલ એખાંધી કોઈ એક કાલમાં જેને મૌલ યાદ હોય તે ફરી ઉપનયનને યોગ્ય છે.” “ન્યેષ્ટ શુદ્ધ ખીજ, આશુ શુદ્ધ દશમ, માઘ માસની ચોથ અને બારસ એ તિથિઓનું સોપપદા એકું નામ છે.” “અનધ્યાય કહે છે—પૂનમ; ચૌદશ; આઠમ; અમાવાસ્યા; એકમ; સૂર્યની સંક્રાંતિ; મન્વાદિ તિથિ; યુગાદિ તિથિ; કાર્તિક, આષાઢ, અને ફાગણના કૃષ્ણપક્ષની ખીજ; એ તિથિઓ અનધ્યાય છે. તુળ, મેષ, કર્ક અને મકર સંક્રાંતિના પક્ષિણી અનધ્યાય છે એમ પ્રથમપરિચ્છેદમાં (પગ ૪ માં) કહ્યું છે. સોપપદા તિથિ અને અનધ્યાય તિથિ એ બન્ને દિવસે મૂર્ધોદય પછી અને સૂર્યાસ્તપછી પ્રથમ છ ઘડીપર્યંત હોય તો બન્ને દિવસ અનધ્યાય લાગુલે. શિષ્ટજન તો, જે એકમ એક ઇલાદિક ઘડી શેષ હોય તોપણ મૌલવિષે અનધ્યાય માને છે. મેષ, તુળ, કર્ક, અને મકર એના કરતાં અન્ય સંક્રાંતી; મન્વાદિ, અને યુગાદિ એમનેવિષે તો પ્રથમ અને ખીજ પરિચ્છેદમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે સંક્રાંતિના પુણ્યકાલ અને યુગાદિ, મન્વાદિ તિથિના શ્રાદ્ધકાલ એ જે દિવસે પ્રાસ થાય તે દિવસે અનધ્યાય લાગુલે, તે (અન્ય સંક્રાંતિ, મન્વાદિ, અને યુગાદિ તિથિ) અરત ઇલાદિક સમયે છ ઘડી હોય તથાપિ તેમને અનધ્યાય સમજવા નહીં. તેરસથી એકમપર્યંત ૪ તિથિ, સાતમ, આઠમ, નોમ અને ચોથ એ આઠ તિથિની ગલગ્રહ સંજ્ઞા છે. ઇહાં ચોથ અને નોમ એ તિથિ મૌલમાં લાગ્ય કરવી એમ ભાસે છે. કેટલાએક અહય અતુર્થીએ યુક્ત પંચમીમાં પણ મૌલ કરતા નથી, પરંતુ તેમાં મૂળ વિચાર કરવો. નોમના શેષેયુક્ત દશમીમાં મૌલ કરવી નહીં એમ અપૂર્ણમાં કહ્યું છે. અપરાહ એટલે દિવસના ત્રણ ભાગ કરી ત્રીજે ભાગ, તે મૌલવિષે વર્ણ્ય કરવો. દિવસના મધ્યમ ભાગ તે મધ્યમ અને પ્રથમ ભાગ તે મુખ્ય છે. મન્વાદિ અને યુગાદિ તિથિ ખીજ પરિચ્છેદમાં કહેલી છે. ચૈત્ર શુદ્ધ ત્રીજ તે મન્વાદિ અને વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ એ યુગાદિ એ બન્ને તિથિઓની મૌલવિષે પ્રાપ્તિ છે, ખીજ યુગાદિ, મન્વાદિની પ્રાપ્તિ નથી. ચૈત્ર શુદ્ધ ત્રીજ અને વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ એના અપવાદ નિર્ણયસંકુ, કૌસ્તુભ ઇલાદિક ગ્રંથોમાં કહ્યો છે. “ચૈત્ર અને વૈશાખની શુદ્ધ ત્રીજ, માથ માસની સાતમ અને ફાગણ વદ ખીજ એ તિથિઓ મૌલવિષે ઉત્તમ છે એમ મુર્તિદ્વ ભરદ્વાજ ઇલાદિકોએ કહ્યું છે.” ઇહાં માથ માસની સાતમનો જે અપવાદ કહ્યો તે પુનરુપનયનવિષે છે. ફાગણ વદ ખીજને આતુમરિય (કર્મ) ની દ્વિતીયાપણાએ પ્રાપ્ત થયલાં અનધ્યાયપણુનો આ અપવાદ સમજવો. જે આ “અનધ્યાયથી પ્રથમ દિવસે અને અનધ્યાયને ખીજે દિવસે મૌલ સમાવર્તન અને વિધારણ એ કરવાં નહીં,” એવી ખીજ સ્મૃતિ છે તે તો, ખીજની વિધિની અસિદ્ધિવડે એટલે ખીજને અયોગ્ય ન માનતાં ગલગ્રહ તિથિના યોગ્યવડે પ્રાપ્ત થયલી જે સપ્તમી, નવમી, અને ત્રयोदशीના નિપેધની પુનરુક્તિ તેની

કરનારી છે એમ ભાસે છે. ને એને આપ્રાપ્ત (સ્વતંત્ર) નિષેધ માનિએ તો મન્વાદિ, યુગાદિ અને સંકાંતિ ઇલાદિકવડે થતા અનધ્યાયોના ને પૂર્વ અને પર દિવસ તેમનો પણ નિષેધ પ્રાપ્ત થતાં ચૈત્ર શુદ્ધ બીજનો પણ નિષેધ પ્રાપ્ત થશે; એ ઇષ્ટ નથી. કારણ, શિષ્ટાચાર ગ્રંથોમાં તેમ દેખાતું નથી. મુહૂર્તમાર્તકકારના વચનવડે માઘ માસની શુદ્ધ બીજ વદ બીજ અને વૈશાખ વદ બીજ એ ત્રણ મૌંણવિષે અધિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ બીજા ગ્રંથકારો એ ત્રણ અનધ્યાય માનતા નથી. કારણ, ઘણા ગ્રંથોમાં આધાર મળતો નથી. મુહૂર્તચિંતામણી ઇલાદિક ગ્રંથોના મૌંણપ્રકરણમાં એ ક્યાંય પણ કહ્યા નથી માટે માર્તકમાં ને અધિક કહ્યા છે તે ઉપનિષદ ઇલાદિકના પાઠમાટે છે, મૌંણમાટે નથી, એમ મને યોગ્ય ભાસે છે. તેમ ત્રીજ, છઠ, અને આરસને દિવસે પ્રદોષ હોય તો મૌંણ કરવી નહીં. રાત્રિના પ્રથમ પોહોરમાં ચોથ, દોઢ પોહોરમાં સાતમ, અને બે પોહોરમાં તેરશની વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રદોષ થાય છે. બન્ને દિવસે પ્રથમ પોહોર ઇલાદિકમાં ચોથ ઇલાદિક તિથિની વ્યાપ્તિ હોય તો પ્રથમ દિવસે પ્રદોષ; બીજે દિવસે નહીં, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. પ્રદોષને દિવસે, રાત્રિવારે અને કૃષ્ણપક્ષના છેલ્લા પાંચ દિવસે મૌંણ કરી હોય તો ફરી મૌંણ કરવી એમ મયૂખમાં કહ્યું છે. એ નિલ અનધ્યાય કહ્યા.

અથનૈમિત્તિકાઃ ॥ વિવાહપ્રતિષ્ઠોચાપનાદિપ્વાતમાતેઃ સગોત્રાણામનધ્યાયદ્વિતિસ્તૃત્યર્થસારો કેલિપુરુષસર્પિષેપુરુષપ્રજ્ઞાદિવર્જનાત્ મૌંજીવિવાહાદિનિમિત્તકમંડપપ્રતિષ્ઠાદ્યુત્સવસમાપ્તિપર્યંતમુપ નયનંતકાર્યમિતિભાતિ વિવાહાદિમંગલકરણેદોષોન શોભનદિનેચાનધ્યાયદ્વિત્યુર્કર્મમાધાનાદિશુભકાર્યેદિનેપક્ષકુલેપકયુદ્ધેવાવ્રતયંધોનકાર્યદ્વિતિભાતિ મૂકંપેભૂવિદારણેવજપાતેઽચ્છાપાતેધૂમકેતુપત્તૌમહા જેવદશાહંસસાહવાયતયંધાદિમંગલંતકાર્યં કેચિત્તંકંકટેત્રિદિનમનધ્યાયમાહુઃ અકાલવૃષ્ટૌચિરાંશ્વરપક્ષિ ણીવાનધ્યાયઃ પૌપાદિચૈત્રાંતમકાલવૃષ્ટિઃ કેચિદાર્દ્રાદિજ્યેષ્ઠાંતસૂર્યનક્ષત્રાદન્યશ્રાકાલવૃષ્ટિરિત્યાહુઃ ચ સ્તિન્વેશોયોર્વાકાલસ્તતોન્યશ્રાકાલવૃષ્ટિરિતિસિદ્ધાંતઃ અતિવૃષ્ટૌકરકાવૃષ્ટૌચિરવૃષ્ટૌચિવ્યહં પ્રાતઃસંધ્યાગર્જનેત્યહોરાત્રં શુકલિષ્ટ્યસ્તિગમરણેજ્યહં પદ્મમંદૂકનકુલધ્યાહિમાર્જીરમૂપકૈરંતરાગમનેહોરાત્રં આરણ્યમાર્જીરાદિગમનેત્રિરાત્રં સ્માલવાનૈર્દ્વાદશરાત્રં શ્વપનદ્વાદશીયમઙ્ગિતીયામહાભરણ્યાદયોઽન્યેષ્ય નધ્યાયાનિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચવહ્યોગ્રંથેપૂત્રાસ્તેપામુપનયનેપ્રસક્ત્યભાવાદત્રનોક્તાઃ વ્રતવંધેનાંદીધ્રાદ્વૌત્તરંપૂર્વોક્તપ્રાતર્ગર્જિતાદિનૈમિત્તિકાનધ્યાયપ્રાસૌજ્યોતિર્નિવંધે નાંદીધ્રાદ્વૌત્તરંચેત્સ્યાદનધ્યાયસ્ત્વકાલિકઃ તદોપનયનંકાર્યંવેદારંભનંકાર્યેદિતિ વેદારંભનંકાર્યેદિતિનિષેધોયાજુપાદિવિપયઃ ઘટ્ટુચાનામુપાકર્મ ણ્યેષ્વેદારંભોક્ત્યામાર્જીદિનેવેદારંભાપ્રસક્તેઃ તદોપનયનંકાર્યમિતિવત્તુચાદિસર્વસાધારણઃ યાજુપાદિ મિર્મૌંજ્યુત્તરમપિઅનધ્યાયપ્રાસૌજ્યેદારંભોગર્જ્યઃ નાંદીધ્રાદ્વૌત્તરમૈમિત્તિકાનધ્યાયેમુહૂર્તોત્તરેકાર્યંમૌંજ્યુ સ્તરમનુપ્રવચનીયાત્માકર્જનેવહ્યતે દ્વિતિઅનધ્યાયાદિનિર્ણયઃ ॥

હવે નૈમિત્તિક (નિમિત્તથી થયેલા) અનધ્યાય કહે છે.

વિવાહ, પ્રતિષ્ઠા (મંડપનું પૂજન), અને ઉધાપન ઇલાદિક કાર્યની સમાપ્તિ થવાપર્યંત અગોત્ર (એક ગોત્રવાળાઓ) ને અનધ્યાય છે એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં લખ્યું છે. માટે ત્રણ પુરુષપર્યંત સર્પિષોએ પ્રહાયન અને વૈશ્વદેવ ઇલાદિક કર્મ વર્જ્ય કરવાં એમ છે તેથી મૌંણ, વિવાહ ઇલાદિક નિમિત્તથી કરેલા ને મંડપપ્રતિષ્ઠાદિક ઉત્સવ તેની સમાપ્તિ થવાપર્યંત મૌંણ કરવી નહીં એમ ભાસે છે. વિવાહાદિક મંગલ કાર્ય કરવામાં દોષ નથી. 'મંગલ કાર્યને દિવસે અનધ્યાય,' એવું વચન છે તેથી ગર્ભાધાનાદિક મંગલ કાર્ય ને દિવસે હોય તે દિવસે એક કુલમાં અથવા એક ઘરમાં મૌંણ કરવી નહીં એમ ભાસે છે. ભૂકંપ, ભૂવિદારણ (પૃથ્વીમાં ફાટ પડવી), વીજ પડવી, આકાશમાંથી અગ્નિરૂપ તારા પડવા, કેતુનો ઉદય, અને ગ્રહણ ઇલાદિક થયાં હોય તો દસ દિવસ અથવા સાત દિવસપર્યંત મૌંણ ઇલાદિક મંગલ કાર્ય કરવાં નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર સકટ હોય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય, એમ કહે છે. સમય વિના વૃષ્ટિ થાય તો ત્રણ રાત્રી અથવા પશિષ્ણી (બાર પોહોર) અનધ્યાય, પૌપથકી ચૈત્ર માસપર્યંત ને વૃષ્ટિ તે અઘ્ઘાણવૃષ્ટિ છે. કોઈ અથકાર આદ્ર્યપદી જ્યેષ્ઠાપર્યંત સૂર્યનક્ષત્ર વિના બીજે સમયે ને વૃષ્ટિ થાય છે તેને અઘ્ઘાણવૃષ્ટિ કહે છે. ને દેરામાં ને વષગિના સમય છે તે વિના બીજે કાળે વૃષ્ટિ થાય તે અઘ્ઘાણવૃષ્ટિ, એ સિદ્ધાંત બાળુએ. અતિવૃષ્ટિ, કરકાવૃષ્ટિ (કરા પડવા), અથવા રૂધિરવૃષ્ટિ થાય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય. પ્રાતઃસંધ્યા સમયે મેઘગર્જન થાય

તો એક અઠોરાત્ર અનધ્યાય, ગુરુ, શિષ્ય, કે કત્વિક્ષ એઓમાંથી કોઇને મરણ પ્રાપ્ત થાય તો ત્રણ દિવસ અનધ્યાય. પશુ, દેહકાં, નોળિયું, કુતરું, સર્પ, બિલાડું, અને ઉંદર એમાંથી એકાદ (અધ્યયન સમયે) વચમાંથી નીકળી જાય તો એક અઠોરાત્ર અનધ્યાય. જંગલી બિલાડા ઇલાદિક વચમાંથી નીકળી જાય તો ત્રણ રાત્રી અનધ્યાય. શિયાળ અથવા વાંદરો વચમાંથી નીકળી જાય તો બાર રાત્રી અનધ્યાય, શ્રવણદ્વાદશી, ચમદ્વિતીયા અને મહાભરણી ઇલાદિક ખીન્ત અનધ્યાય નિત્ય અને નૈમિત્તિક ઘણા ગ્રથોમાં લખ્યા છે. પરંતુ મૌંજીવિષે તેમની પ્રવૃત્તિ નથી તેથી ઇહાં કહ્યા નથી. મૌંજીવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી પ્રથમ કહેલા પ્રાતઃકાલે મેઘગર્જનાદિક નૈમિત્તિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો જ્યોતિર્નિર્બંધ ગ્રથમાં કહ્યું છે.—“નાંદીશ્રાદ્ધ કીધા પછી જે અકાલિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો ઉપનયન કરવું, વેદના આરંભ કરવો નહીં.” વેદારંભ કરવો નહીં એવો જે નિષેધ કહ્યો તે યજુર્વેદી ઇલાદિમાટે જાણીએ; કારણ ઋગ્વેદીઆએ ઉપાકર્મને સમયેજ વેદારંભ કરવો એમ કહ્યું છે તેથી તેમને મૌંજીને દિવસે વેદારંભની પ્રાપ્તિ નથી માટે ‘ઉપનયન કરવું, વેદારંભ કરવો નહીં’ એવો જે નિષેધ તે ઋગ્વેદી ઇલાદિક સર્વને સાધારણપણાએ કહ્યો છે. યજુર્વેદીઆએ મૌંજી થયા પછી પણ અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો વેદારંભ વળ્યું કરવો. નાંદીશ્રાદ્ધયદી પ્રથમ નૈમિત્તિક અનધ્યાય પ્રાપ્ત થાય તો ખીન્તે મુદ્ધત્તે મૌંજી થયા પછી અનુપ્રવચનીય હોમયજ્ઞી પ્રથમ ગર્જના થાય તો તે વિષયમાં આગળ કહેવાશે. એ રીતે અનધ્યાયદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

દ્વયંતિથિં તત્પ્રસંગપ્રાપ્તમનધ્યાયાદિકંચવિચાર્યવારાદિચિંત્યતે ગુરુશુભવધવારાઃશ્રેષ્ઠાઃ સૂર્યવારો મધ્યમઃ ચંદ્રવારોધમઃ મૌમંદવારૈનિષિદ્ધૌ સામવેદિનાંક્ષત્રિયાણાંચમૌમધારઃપ્રશસ્તાઃ શાખાધિપતિ ધારાસ્થાશાખાધિપવલંતયા શાસ્ત્રાધિપતિલગ્નચંદુલંચંચિતયંવતે ગુરુશુકૌમૌમવધવાદ્યુવેદાદ્યધિપાઃ સ્મૃતાઃ પતીસિતેજ્યૌષિપ્રાણાંનુપ્રાણાંકુજમાસ્કરૌ વેદયાનાંશશામૃત્સૌમ્યાધિતિચર્ણાધિપાઃસ્મૃતાઃ પિતૃઃ સૂર્યચંદ્રશ્રેષ્ઠશાખાવર્ણેશયોર્વેદોઃ પિતૃર્વેદોઽશ્વસર્વેપાંવલંવાપ્તિચંદ્રયોઃ યદુતત્પિત્રોદયમયોર્ગુરુચંદ્રવલ્લા મેવવેદોદયમયલમાવદ્યકં તત્પ્રચંદ્રપલંગમૌધાનપ્રસંગેઽત્તં દ્વિપંચસત્તનવૈકાદશસ્યોગુરુઃશુભફલપ્રદઃ જન્મવૃત્તીયપદ્મદશમસ્થાનેપુપૂજાહોમાત્મકશાંત્યાશુભઃ ચતુર્થોદ્યમદ્વાદશસ્થાનેપુદુષ્ટફલઃ ફર્કધનુર્મીનરા શિષુચતુર્થોદિસ્થાનેપિનદોષઃ અતિસંકટેચતુર્થદ્વાદશસ્યોદ્વિગુણપૂજાહોમાદિનાશુભઃ અદ્યમસ્તુત્રિગુણ પૂજાદિનાશુભઃ કેચિદનિષ્ટોલામવેધેનુમહત્યાહુસ્તેતિરાજમાર્તંદઃ અદ્યમવર્ષાદિમુષ્યકાલેગુરુવલ્લામાવે પિમીનગતરવિયુતચંત્રેવાશાંત્યાબ્રામતવંધઃકાર્યો નતુમુર્યકાલાતિક્રમઃ નિત્યકાલસ્યવલીયસ્ત્વાત્ ॥

એ પ્રમાણે તિથિ, અને તિથિના પ્રસંગથી અનધ્યાયાદિકનો નિર્ણય કહી હવે વારા-દિકનો નિર્ણય કહે છે.—ગુરુ, શુક્ર અને શુક્ર એ વાર શ્રેષ્ઠ છે. રવિવાર મધ્યમ, સોમવાર અધમ, ભૌમ અને શનિવાર નિષિદ્ધ છે. સામવેદી અને ક્ષત્રિય એમને ભૌમવાર શ્રેષ્ઠ છે. “શાખાધિપતિનો વાર, શાખાધિપતિનું બળ, અને શાખાધિપતિનું લક્ષ એ ત્રણ મૌંજીમાં મળવાં હુલ્લભ છે. ગુરુ, શુક્ર, ભૌમ, અને શુક્ર એ ક્રમથી ચાર વેદના અધિપતિ છે, ગુરુ અને શુક્ર બ્રાહ્મણના અધિપતિ, મંગળ અને રવિ ક્ષત્રિયના અધિપતિ, ચંદ્ર અને શુક્ર વૈશ્યના અધિપતિ, એ પ્રમાણે વર્ણાધિપતિ કહ્યા પિતાને સૂર્યબળ શ્રેષ્ઠ, બટુને શાખાધિપતિ અને વર્ણાધિપતિનું બળ શ્રેષ્ઠ છે. પિતા બટુ અને ખીન્ત સઘળાએને બૃહસ્પતી અને ચંદ્રબળ શ્રેષ્ઠ છે.” બટુ અને તેની માતા પિતા એમને ગુરુ અને ચંદ્રનું બળ ન હોય તો બટુને ગુરુ અને ચંદ્રનું બળ અવશ્ય જોઇએ. તેમાં ચંદ્રબળ ગભાધાન પ્રસંગમાં કહ્યું છે. જન્મ રાશિયજ્ઞી રાખાજહાર એ સ્થાનકે રહેલો ગુરુ શુભ ફળ દેનારો છે. ૧૩૩૬૧૦ એ સ્થાનકે ગુરુ પૂર્ણ, હોમરૂપ શાંતિવરે શુભ છે. ૪૮૮૧૨ એ સ્થાનકે ગુરુ દ્વૈધ ફળ દેનારો છે. કર્ક ધનુષ અને મીન એ રાશિનો ગુરુ હોય તો ૪૮૮૧૨ સ્થાનકે છતાં પણ દોષ નથી. અતિ સંકટ હોય તો ચોથો, બારમો દ્વિગુણ પૂર્ણ હોમ ઇલાદિક કરવાથી શુભ છે. આઠમો હોય તો ત્રિગુણ પૂર્ણ, હોમ ઇલાદિકવરે શુભ છે. કોઈ ગ્રથકાર, અનિષ્ટ ગુરુ વામવેધ હોવાથી શુભ છે એમ કહે છે, પરંતુ રાજભર્તૃમા તેનો નિષેધ છે. આઠમું વર્ષ ઇલાદિક મુખ્ય કાળે ગુરુબળ ન હોય તો પણ મીન રાશિના સર્વે મુક્ત ચૈત્ર મારગમાં મૌંજી કરવી, અથવા શાંતિ કરી મૌંજી કરવી, પણ મુખ્ય કાળ જવા દેવો નહીં; કારણ નિત્ય કાળ જલવાન છે.

અધનક્ષત્રાણિ ॥ પૂર્વાત્રયહસ્તચિત્રાસ્વાતીમૂલાશ્લેષાર્દ્રાશ્રવણેપુષ્કરવેદિનાંમૌજીશસ્તા રોહિણી મૃગશુરપુનર્વસુચુત્તરાહસ્તાનુરાધાચિત્રારેવતીપુષ્યાજુષાણાં અશ્વિનીપુષ્યોત્તરાત્રયાદ્રાહસ્તધનિષ્ઠાશ્રવણેપુસામગાનાં અશ્વિનીમૃગાનુરાધાહસ્તધનિષ્ઠાપુનર્વસુરેવતીપુઅથર્વવેદિનાં ઇપાનક્ષત્રાણામસંમવે ભરણીકૃત્તિકામઘાવિશાખાજ્યેષ્ઠાશતતારકાવર્જયિત્વાસર્વાણિસર્વેપાંગ્રાહ્યાણિ રાજમાર્તેડેપુનર્વસુનિપેધો નિર્મૂલહતિયહયઃ કેચિદ્કુસામવેદવિપયઃપુનર્વસુનિપેધદત્યાહુઃ વ્યતીપાતવૈષ્ટિપરિઘાધપુવિષ્કંભાદીનાં નિપિદ્ધનાહીપુમદ્રાયાંપ્રહણેચમૌજીવર્જ્યા ॥

હવે મૌજીનાં નક્ષત્ર કહે છે.

પૂર્વાશ્લેષની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાષાદ્રપદા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, મૂળ, આશ્લેષા, આર્દ્રા અને શ્રવણ એ નક્ષત્રોમાં ઋગ્વેદીઓની મૌજી શ્રેષ્ઠ છે. રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, અનુરાધા, ચિત્રા અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં યજુર્વેદીઓની મૌજી પ્રશસ્ત છે. અશ્વિની, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, આર્દ્રા, હસ્ત, ધનિષ્ઠા અને શ્રવણ એ નક્ષત્રમાં સામવેદીઓની મૌજી શ્રેષ્ઠ છે. અશ્વિની, મૃગ, અનુરાધા, હસ્ત, ધનિષ્ઠા, પુનર્વસુ અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં અથર્વણ્વેદીઓની મૌજી શ્રેષ્ઠ છે. એ નક્ષત્રો ન મળે તો ભરણી, કૃત્તિકા, મઘા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા અને શતભિષા એ નક્ષત્રો વળ્ય કરી બાકીનાં સર્વ નક્ષત્રો સઘળાઓએ લેવાં. રાજમાર્તકમાં પુનર્વસુનો નિપેધ કહ્યો છે તે નિર્મૂળ છે, એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. કોઈ ગ્રંથકાર પુનર્વસુનો નિપેધ ઋગ્વેદી અને સામવેદીમાટે છે એમ કહે છે. વ્યતીપાત, વૈષ્ટિ, પરિઘનું અર્થ, વિષ્કંભ ઇલાદિક યોગોની નિષિદ્ધ ધરી; ભદ્રા અને પ્રહણ એમાંનું એક પણ હોય તો મૌજી કરવી નહીં.

અપલમેપ્રહયલમ્ ॥ મતેગ્રાહ્યાદ્વાદશાષ્ટપદ્યજ્યાઃશુભસેચરાઃ સ્વલારુયાપારિગાશ્વદ્રઃશુક્લગો કર્કગસ્તનૌ કચિત્સૂર્યસ્તનૌશ્રેષ્ઠોઽષ્ટમેવજ્યોઽસ્તિલોપ્રહઃ લમેપ્રશઃશુકચંદ્રોષ્ટપદ્યજ્યાઃસિતૌત્સગઃ લમેપ્રં દ્રઃસ્વલારુષ્ઠેવુર્ધ્યજ્યોદ્વાદશાષ્ટમે પંચેષ્ટપ્રહીનંચલપ્રસંયંત્રવર્જયેત તુલામિથુનકન્યાલ્પાધનુર્ધ્વપદ્મપાદ્મયાઃ નવમાંશાઃશુભાઃપ્રોક્તાઃકર્કાશંચર્જયેદ્યતે ચદ્વર્ગશુદ્ધ્યાદિકમિષ્ટકાલસાધનાદિવિચારઅજ્યોતિર્મયેભ્યો જ્ઞાતવ્યઃ માતરિરજસલાયાંમાતુલજ્યેષ્ઠાત્રાદીનાંપિત્રસાન્નિધ્યાત્કર્તૃણાંપદ્યારંજસલાયાંચમૌજીવિવાહાદિનકાર્યં નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમાતુરજસિત્રાત્રાદિકર્ત્તરસચેપિસન્નિહિતમુહૂર્તોતરારામેશાંતિકૃત્ત્યાકાર્યં અન્યથામુહૂર્તોતરેપય નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમાતુલાદિકર્ત્તૃણાંપક્ષીરજોદોપેઞ્ચત્વાચ્છાંતિવિનૈવકાર્યં મૌજીવિવાહોત્તરંમંડપોદ્વાસનાત્પ્રાકમાતુરજોદોપેપિશાંતિઃકાર્યા મંગલસ્યાસમાપ્તવાદિતિમુહૂર્તચિંતામણિદીકાયાં પ્રારંભાત્પ્રાગપિરજોદોપેમુહૂર્તોતરારામેશાંતિકૃત્ત્યાતિસંકટ્યતત્ત્વંચાદિકર્કાકાર્યમિતિકૌસ્તુમે શાંતિ પ્રકારઃ સમાનુકનંગલેસંસ્કાર્યજનનીરજોદોપજનિતાશુભફલનિરાસાર્થેશુભફલાચાસ્યર્થેશ્રીપૂજનાદિ શાંતિકરિપ્યદિતિસંકલ્પ્ય માપસુચર્ણનિર્મિતાલક્ષ્મીશ્રીસૂક્તેનપોદ્દશોપચરેઃસંપૂજ્ય સ્વગૃહ્લોકવિધિના શ્રીસૂક્તેનપ્રત્યુચંપાયસંહૃત્વાકલશોદકેનામિપિચ્ય વિષ્ણુસ્મૃત્વાકર્મેશ્વરાર્પણંકુર્યાદિતિ પ્રારંભોત્તરંસૂતક પ્રાતૌપકોદરયોઃસમાનસંસ્કારેપ્રેતકર્માસમાતૌચચૌલપ્રકરણેઽર્ક વિશેષસ્તુવચ્યતે ॥

હવે લગ્નમાં પ્રહબળ કહે છે.

મૌજીવિષે લગ્નશુદ્ધિ ભેળી તે આ રીતે;—“ આરમ્ભુ, આઠમ્ભુ, અને છઠ્ઠું સ્થાનકે વળ્ય કરી (અન્ય સ્થાનકે) રહેલા શુભ ગ્રહો મૌજીમાં પ્રહણ કરવાના કહ્યા છે. ત્રીજે, છઠ્ઠે અને અગીયારમે સ્થાનકે પાપગ્રહ ઉક્ત છે. શુકલપક્ષમાં ચંદ્ર વૃષ અથવા કર્ક રાશીનો થઈ લગ્નમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ ગ્રંથમાં લગ્નમાં સૂર્ય હોય તો શ્રેષ્ઠ છે, એમ કહ્યું છે, અને આઠમે સ્થાનકે કોઈ પણ ગ્રહ હોય તો વળ્ય કરવો. છઠ્ઠે લગ્નપતિ, શુક અને ચંદ્ર એ વળ્ય કરવા અને બારમે શુક વળ્ય કરવો. ચંદ્ર અને પાપગ્રહ લગ્ને; અને બારમે તથા આઠમે ચંદ્ર વળ્ય કરવા. પાંચ ઇષ્ટ (નેષ્ટતા) ગ્રહ જે લગ્નમાં આવે નહીં તે લગ્ન સર્વત્ર વળ્ય કરવું. તુલ, મિથુન, કન્યા, ધન, વૃષ અને મીન એ નવ માંશ શુભ છે. મૌજીમાં કર્ક રાશીનો નવમાંશ વળ્ય કરવો.” પશ્વર્ગશુદ્ધિ ઇલાદિક અને ઇષ્ટ કાલ-

૧ વિષ્કંભની ૩ ધરી, બાધાલની ૬, શ્લગી ૫, વળ્ગી ૩, ગંડની ૬, અભિગંડની ૬, એ પ્રમાણે એ યોગોની પ્રથમની ધરિયો વળ્ય છે એમ ભણવું.

સાધન ઇલાદિકનો વિચાર ન્યોતિપના ગ્રંથોથી જાણવો. જેને મૌંજ કરવાની તેની માતા રજસ્વલા હોય અને પિતા સમીપે ન હોવાથી મામો, મ્હોટો ભાઈ ઇલાદિક મૌંજ કરનારા હોતા છતાં તેની સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તો મૌંજ, વિવાહ ઇલાદિક કરવાં નહીં. નાંદીગ્રાહ્ય થયા પછી માતા રજસ્વલા થયા છતાં જો ભાઈ ઇલાદિક બીજે કર્તા હોય તથાપિ બીજું સુદુર્ત સમીપ ન મળે તો શાંતિ કરી ઉપનયન કરવું. તેમ ન હોય તો બીજે સુદુર્તજ કરવું. નાંદીગ્રાહ્ય થયા પછી મામો ઇલાદિક કર્તાની સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો આરંભ થયો છે માટે શાંતિ ક્રીધાવિનાજ કરવું. મૌંજ અને વિવાહ જો થયા પછી મંડપવિસર્જનથી પ્રથમ માતા રજસ્વલા થાય તો પણ મંગળની સમાપ્તિ થઈ નથી માટે શાંતિ કરવી, એમ સુદુર્તચિંતામણિની ટીકામાં કહ્યું છે. પ્રારંભથી પ્રથમ પણ રજસ્વલા થઈ હોય અને બીજું સુદુર્ત મળતું ન હોય તો અતિ સંકટ છતાં શાંતિ કરી મૌંજ ઇલાદિક કાર્ય કરવાં. એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે. શાંતિનો પ્રકાર કહે છે—“મમામુકમંગલે સંસ્કાર્યજનનીરજોદોપજનિ-તાશુમફલનિરાસાર્થે શુભફલાવાસ્પર્યે શ્રીપૂજનાદિશાંતિં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી એક માયા શુવર્ણની લક્ષ્મીની પ્રતિમા કરી તે પ્રતિમાની શ્રીસૂક્તવડે પોડશોપચાર પૂજા કરી પોતાના શુદ્ધમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે શ્રીસૂક્તની દરએક ઋચાવડે પાચસનો હોમ કરી કલશના જલવડે અભિષેક કરી વિધ્યુસ્મરણ કરી કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરવું. પ્રારંભ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય, સગા ભાઈના સમાન સંસ્કાર કરવાના હોય; અને પ્રેતકર્મેની સમાપ્તિ થઈ ન હોય; એ વિધ્યપનો નિર્ણય ઔલપ્રક-રણમાં (પત્ર ૨૧૨ માં) કહ્યો છે. વિશેષ નિર્ણય કહેવો તે આગળ કહેવાશે.

અયપદાર્થસંપાદનમ્ ॥ કૌપીનપ્રાવારશ્ચકાર્પાસજમહતંસંપાલં રૂપદ્વૈતનવંશ્વેતંસદશંવજ્રમ દ્વતસંસં પ્રાવારાર્યમણિનંવા તચ્ચત્યંગુલંચતુરંગુલંવાયહિલોમાલંડંત્રિસંડંવાદ્વાચત્વારિંશદંગુલંધાર્યં ત્રિ સંહપક્ષેચતુર્વિંશત્યંગુલાદ્યંગુલપોડશાંગુલાઃક્રમેણત્રયઃસંઢાઃ કાર્પાસંયજ્ઞોપવીતમ્ ॥

હવે મૌંજમાટે પદાર્થ એકઠા કરવાં તે કહે છે.

કૌપીન (લંગોટી), ઝાઢવાનું વસ્ત્ર, એ કપાસનાં અહત લેવાં. એકાદ વખત ધોયહું, નહું, શ્વેતવર્ણ અને દશા (છાંદો) યુક્ત જે વસ્ત્ર તે અહત કહેવાય છે, તે ઝાઢવામાટે લેવું, અથવા કાળું મૃગયર્મ લેવું. તે કૃષ્ણજન ત્રણ અંશુલ અથવા ચાર અંશુલ, બાહરે શેખવાળું એવું, અખંડ અથવા ત્રિખંડ (૪૮) અંશુલતું ધારણ કરવું. ત્રિખંડ ધારણ કરવું હોય તો (૨૪) અંશુલ, (૮) અંશુલ, અને (૧૬) અંશુલના એ પ્રમાણે કમથી ત્રણ ટુકડા જોઈએ. યજ્ઞોપવીત કરવું તે કપાસનું કરવું.

તન્નિર્માણપ્રકારઃ ॥ ગ્રાહ્યેનગ્રાહ્યણસ્રીમિર્વિધવાદિભિશ્ચનિર્મિતંસૂત્રંગ્રાહ્યં સંહતચતુરંગુલિમૂલે પુષ્પણચત્વાસ્રમાવેષ્ય તત્રિગુણીકૃત્યોર્ધ્વવૃત્તંવલિતંકૃત્વા પુનરધોવૃત્તરીત્યાત્રિગુણીકૃતંતત્સૂત્રંનવતં તુલકંસંપદ્યતે તત્રિરણવેષ્યદ્વદશંત્રિધુર્વાત્ સ્તનાદુર્ધ્વમ્પ્રચોનામેર્નધાર્યતત્કચંચન વિચ્છિન્નવાપ્યધોયાતંમુ પત્વાનિર્મિતમુત્સૃજેત્ સિદ્ધેમંત્રાઃપ્રયોક્યવાદિતિન્યાયેનસિદ્ધંયજ્ઞોપવીતંત્રિગુણીકરણાદિમંત્રૈરભિમંડ્યય જ્ઞોપવીતંપરમમિતિમંત્રેણધારયેત્ તથથા ગાયત્ર્યાત્રિગુણીકૃત્યાપોહિષ્ટેતિતિસુમિઃપ્રશસ્ય પુનર્ગાયત્ર્યા ત્રિગુણીકૃત્યપ્રંયોવિષ્ણુપ્રહસ્ત્રાગ્ન્યસેત્ કેચિન્નવતંતુપુનચદેવતાન્યાસમાહુઃ તતોપાયત્ર્યાદશવારમભિમં ત્રિતામિરદ્વિયંજ્ઞોપવીતંપ્રક્ષાલ્યોદુત્પતિતિત્વચેનસૂર્યાયપ્રદર્શ્યયજ્ઞોપવીતમિતિમંત્રેણ પ્રથમંદક્ષિણવાહુ મુદ્ગત્પપ્ચાત્કંઠેધારયેદિતિ ઉપવીતંબ્રહ્મસૂત્રપ્રોદ્ધતેદક્ષિણેકરે પ્રાચીનાવોતમન્યસ્મિન્નિવીતંકંઠલંબિતં ચિતિકાષ્ઠચિતિધૂમચંડાલરજસલાશવસૂતિકાસ્પર્શસ્નાત્યાયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ કંઠલંબિતત્વાધકૃત્વામલ મૂત્તોત્સંગેચત્યાગઃ માસચતુષ્ટયોત્તરંચયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ કેચિન્નનશાવાશૌચયોરંતેપિતત્યાગમાહુઃ સમુ દ્રગચ્છસાહેતિમંત્રેણસપ્રણવવ્યાહૃતિમિર્વાજીર્ણયજ્ઞોપવીતત્યાગઃ યજ્ઞોપવીતંપ્રમાદાન્નતંચેત્સૂર્ણીલૌકિકં ધૃત્વા મનોજ્યોતિરિતિઅગ્નેવ્રતપતેવ્રતંચરિષ્યામિતચ્છકેયંતન્મેરાધ્યતાં વાયોવ્રતપતે આદિત્યવ્રતપતે ત્યાદિમંચતુષ્ટયેન ચત્ત્રંઆજ્યાહુતીર્હૃત્યાવિધિવશૂતનંધારયેત્ અયચાયજ્ઞોપવીતનાશજન્યદોષનિરા સાર્યંપ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યેદિતિસંકલ્પ આચાર્યવરણાગ્નિપ્રતિષ્ઠાદિઆજ્યમાગ્નિસંચિતારંભાયત્ર્યાતિલૈરગ્ન્યે નચાધોત્તરશતંસદ્ધર્સવાહુદ્વાપ્ત નૂતનંધૃત્વાતિકાંતંસંપ્યાધાચરેદિતિ યજ્ઞોપવીતહીનઃક્ષણંતિષ્ઠેચ્છત

ગાયત્રીજપઃ યજ્ઞોપવીતં વિના મોજને વિષ્ણુચક્રરણે વાગાયત્ર્યદ્વસહસ્રં જપઃ વામસ્કં ધાત્કૃપરે મણિવંધાંતેવા પતિતેયથાસ્થાનં ધૃત્વા ત્રીજપદ્ધા યથાક્રમં પ્રાણાયામાન્કૃત્વાનવંધારયેત્ કોપાદિનાસ્ત્રયંયજ્ઞોપવીતત્યાગો પૂર્વવદ્ભૌતિકં ધૃત્વા પ્રાયશ્ચિત્તાંતેનવંધારયેત્ બ્રહ્મચારિણપકંયજ્ઞોપવીતં ક્ષાતકસ્યદ્વે ઉત્તરીયામાવેતૃતીય કંજીવત્પત્કેળજીવજ્યેષ્ઠપ્રાતુકેળચોત્તરીયંતસ્થાનેતૃતીયંયજ્ઞોપવીતંવાનધાર્યં આયુષ્કામસ્યજ્યધિકા નિવહ્નિયજ્ઞોપવીતાનિ અભ્યંગેચોદધિચ્છાનેમાતાપિત્રોર્મૃતેહનિ તૈત્તિરીયાઃકઠાઃકળ્વાશ્ચરકાવાજસને યિતઃ કંઠાદુત્તાર્યસૂત્રંતુકુર્યુંવેંશાલનંદ્વિજ્ઞાઃ અન્યયાજુર્પૈવેદ્વૈચૈઃસામગૈશ્ચકંઠાદુત્તારણેતત્સ્યક્ત્વાનવંધાર્યમ્

હવે યજ્ઞોપવીત કરવાની રીતિ કહે છે.

જનોઽધિભાટે સૂત્ર લેવું તે બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ અને વિધવા ઇલાદિકાએ બનાવેલું લેવું, જોડાજોડ રાખેલી આર આંગળીઓના મૂલમાં છત્રુંવાર સૂત્ર વાંટી તે સૂત્ર ત્રેવડું કરી તેને ઉર્ધ્વવૃત્ત વણી કરી તેને ત્રેવડું કરી અધોવૃત્ત રીતે વણવું, એટલે નવસૂત્ર થાય છે. પછી તે નવસૂત્રને ત્રણ વાર વાંટી પાછી ગાંઠ દેવી. “સ્તનથી ઉપર અને નાભીથી નીચે યજ્ઞોપવીત ક્યારે પણ ધારણ કરવું નહીં. તુટેલું, નીચે ઉતરેલું અથવા ભોજન કીધા પછી બનાવેલું એવું જે યજ્ઞોપવીત તેનો ભાગ કરવો.” “સિદ્ધ થયેલા પદાર્થોમાં મંત્ર જોડવા” એવો ન્યાય છે માટે યજ્ઞોપવીત તથા અથા મછી ત્રિણ્ણીકરણાદિકના મંત્રોવડે મંત્રિત કરી “યજ્ઞોપવીતં પરમં” એ મંત્રવડે ધારણ કરવું. તેનો પ્રકાર કહે છે;—ગાયત્રીમંત્રવડે ત્રિણ્ણિત કરી “આપોહિષ્ઠાં” એ ત્રણ ઋચાવડે પ્રક્ષાલન કરી ફરી ગાયત્રીમંત્રવડે ત્રિણ્ણિત કરી ગાંઠમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રનું સ્થાપન કરવું. ઢોઈ મંથકાર, નવસૂત્રમાં નવ દેવતાનું સ્થાપન કરવું એમ કહે છે. પછી ગાયત્રીમંત્રવડે દશવાર મંત્રિત જલવડે યજ્ઞોપવીત ઘોઈ “ઉદુત્યં” એ ત્રણ ઋચાવડે સૂર્યને બતાવી “યજ્ઞોપવીતં” એ મંત્રવડે પ્રથમ જમણે હાથ ઊંચો કરી પછી કંઠમાં ધારણ કરવું. “જમણે હાથ ઊંચો કરી કાખા ખભા ઉપર ધારણ કરેલું જે બ્રહ્મસૂત્ર તે ઉપવીત, જમણા ખભા ઉપર ધારણ કરેલું જે બ્રહ્મસૂત્ર તે પ્રાચીનાવીત અને કંઠમાં સરલ બાહ્યાની પેઠે ધારણ કરેલું જે બ્રહ્મસૂત્ર તે નિવીત.” ચિતાનાં કાષ્ઠ, ચિતાનો ધૂમ, ચાંદણ, રજસ્વલા, શય અને સુવાવડીનો સ્પર્શ થાય તો આન કરી યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરવો, એટલે બીજું ધારણ કરવું. નિવીતિ ઇલાદિક કીધાવિના મળમૂત્રનો ભાગ કરે તો પણ તે યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરવો. આર માસ થયા પછી પણ તે યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરવો. ઢોઈ મંથકાર જનનાશૌચ અને મૃત્તાશૌચને અંતે પણ યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરવો એમ કહે છે. જુના યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરવો તે “સમુદ્રં ગચ્છ સ્નાહા” એ મંત્રવડે અથવા પ્રણવસહિત વ્યાહૃતિમંત્રવડે કરવો. યજ્ઞોપવીત પ્રમાદથી જતું રહ્યું હોય તો મંત્રરહિત યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી “મનોજ્યોતિઃ, અન્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તચ્છકેયં તન્મે રાધ્યતાં, વાયો વ્રતપતેઃ, આદિત્ય વ્રતપતેઃ” ઇલાદિ આર મંત્રવડે આર ધૂતાહુતિનો હોમ કરી પછી વિધિપૂર્વક નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું. અથવા “યજ્ઞોપવીત-નાશજન્યદોષનિરાસાર્થે પ્રાયશ્ચિત્તં કરિષ્યે,” એવો સંસ્કરણ કરી આચાર્યવરણ, અગ્નિસ્થાપન ઇલાદિ આન્યભાગપર્યંત કર્મ કરી સવિતા દેવને ઉદ્દેશે ગાયત્રીમંત્રે તિલ અથવા ઘીનો અગ્રોત્તરશત (૧૦૮) અથવા સહસ્ર (૧૦૦૮) હોમ કરવો. પછી નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી રહી ગયેલું સંધ્યાદિક કર્મ કરવું. યજ્ઞોપવીતવિના જે એક ક્ષણ રહે તો સૌ ગાયત્રી જપ કરવો. યજ્ઞોપવીતવિના ભોજન કરે અથવા શૌચ કે સૂત્ર કરે, તો ગાયત્રીમંત્રનો આઠ હજાર જપ કરવો. ડાબા ખભાથી ઢોલી અથવા કાંઠા ઉપર યજ્ઞોપવીત પડે તો ખભા ઉપરજ ધારણ કરી ત્રણ અને છ ક્રમથી પ્રાણુચામ કરવા. પછી નવીન ધારણ કરવું. કોષાદિકવડે પોતેજ યજ્ઞોપવીતનો ભાગ કરે તો પ્રથમ કલાપ્રમાણે લીકિક યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી નવું ધારણ કરવું. બ્રહ્મચારીએ એક ધારણ કરવું, ક્ષાતકે (સમાવર્તનસંસ્કાર જેનો થયો છે તેણે) બે પેઢેરવાં. ઉત્તરીય વસ્ત્રને અભાવે ત્રીજું પેઢેરવું. જેનો પિતા અથવા મ્હોટો ભાઈ જીવતો હોય તેણે ઉત્તરીય વસ્ત્ર અથવા તેને બદલે ત્રીજું યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું નહીં. આયુષ્યની ઇચ્છા કરનારાએ ત્રણ કરતાં અધિક ઘણાં યજ્ઞોપવીત પેઢેરવાં. “અભ્યંગજ્ઞાન સમુદ્રજ્ઞાન અને માતા પિતાના સાવત્સર આફને દિવસે તૈત્તિરીય, કંઠ, કણ્ઠ, ચરક અને વાજસનેથી એટલા બ્રાહ્મણોએ કંઠથી યજ્ઞોપવીત કાઢી તેવું પ્રક્ષાલન કરવું.” બીજા યજ્ઞોવેદી, ઋગ્વેદી અને સામવેદી એમણે કંઠથી ઉતારેલું હોય તો તેનો ભાગ કરી નવું ધારણ કરવું.

અથમેત્તલા ॥ મૌંજીત્રિવૃત્તમાશ્લક્ષ્ણાકાર્યાવિપ્રસ્યમેત્તલા ત્રિવૃત્તાપ્રથિતૈકેનત્રિમિઃપંચમિરેવચ મુંજામાવેતુકત્વાકુશાદમંતકવલ્લજૈઃ ગ્રાહણસ્યમવેદંડઃપાલાશઃકેશસંમિતઃ સર્વેપાંચક્ષિયોવાસ્યાદુર્ધ્વ નાસાપ્રસંમિતઃ ચતુર્હસ્તેનચતુર્હસ્તાહસ્તોચ્છ્રિતાચતુરસાસોપાનાંકિતાગ્રાગુદ્ગ્રમવળાકદલીસ્તંભાચલં કૃતાવેદિઃસંપાદા ॥

હવે મેખલા (૬૩) ઇત્યાદિક કહે છે.

“મુંજના ઘાસની, ત્રેવડી, સરખી અને મુંદર ઝીણી એવી મેખલા ગ્રાહણની કરવી. તે મેખલાને ત્રણ ફેરા વીંટી પેહેલી ગાંઠ એક આવૃત્તિની, બીજી ત્રણ આવૃત્તિની અને ત્રીજી પાંચ આવૃત્તિની, એ પ્રમાણે બાંધવી. મુંજનું ઘાસ ન મળે તો કુરા, અશમંતક, બલ્લજ એ ઘાસની કરવી. ગ્રાહણનો કેશપર્યંત ઊંચો એવો ખાખરાનો દંડ કહ્યો છે. અથવા સઘળાએનો યજ્ઞમાં યોગ્ય વૃક્ષનો દંડ નાલિકાના ઉપરના અગ્રપર્યંત ઊંચો એવો કહ્યો છે.” બટુના હાથપ્રમાણે સમચોરસ આર હાથ, ઊંચી એક હાથ, ચતુષ્કોણ, પગથી સહિત, પૂર્વે અથવા ઉત્તર તરફ નમતી અને ફેળના સ્તંભાદિકવડે સુશોભિત એવી વેદી કરવી.

અથોપનયનાંતર્ગતપદાર્થેપુવિશેષોપચ્યતે ॥ વાસઃપરિધાનોત્તરલૌકિકમાચમનં યજ્ઞોપવી તધારણોત્તરંતુયથાવિધિ આચમનવિધિર્વસ્યતે યથમાજ્યપાત્રાદુત્તરમાનેવદુમાચમવ્યગ્રનીતાપશ્ચિમવે શરૂપતીર્થેનપ્રવેદ્યાચાર્યાદ્યોર્મચ્ચેનમીત્વાચાર્યદક્ષિણતરૂપવેશયેત્ તતોવહિરિાસ્તરણાદિસુવસંમાર્ગેતેય જોપવીતદાનાઘાચમનાંતં તતઃશિષ્યાંજલૌજલાવશારણાદિસમિદાધાનાંતં ગાયત્ર્યુપદેશાંગ્યદોઃશુચિ ત્વચિદ્યે અન્નયેસમિધમિતિમંત્રપક્થુત્યાપ્રયોક્તવ્યઃ તતઃ પરિદાનામિવાદનાંતે આચારપ્રાસંગાયત્રીપૂ જનંકૃત્વાઽગ્રેવત્તરદેશેગાયત્ર્યુપદેશઃકાર્યઃ અવશારણમન્યુત્તરદેશેઽકં પ્રાક્તુરગાચાર્યઃ પ્રત્યઙ્ગુલાયોપ વિષ્ણવદવેગાયત્રીમુપવિશેત્ ॥

હવે મૌંજના અંતર્ગત પદાર્થોમાં વિશેષ કહે છે.

વસ પેહેલા પછી લૌકિક આચમન કરવું. યજ્ઞોપવીત ધારણ ક્રીધા પછી તેા વિવિધુક્ત આચમન કરવું. આચમનનો વિધિ આગળ કહેવાશે. એ રીતે આત્મ્યપાત્રની ઉત્તર તરફ બટુને આચમન કરાવી પ્રણીતાપાત્રના પશ્ચિમ દેશરૂપ તીર્થવડે પ્રવેશ કરાવી આચાર્ય અને અગ્નિના મધ્યમાંથી હાથ આચાર્યની હાથી તરફ ખેસાડવો. પછી બાહિના આસ્તરણયકી સુવસંમાર્ગપર્યંત કર્મ ક્રીધા પછી મુંજોપવીતદાન ઇલાદિક આચમનપર્યંત કર્મ કરવું. પછી શિષ્યની અંજલીમાં જલ આપવું, ત્યાંથી તે સમિદાધાનપર્યંત ગાયત્રી ઉપદેશનું અગમ્યત કર્મ કરવું. બટુને પવિત્રતાની સિદ્ધિ થવામાટે “જગ્રયે સસિર્ધં” એ મંત્ર એક વાર કહેવો. પછી પરિદાન (સૂર્ય અને ગ્રન્થપતિને મનથી બટુ અર્પણ કરવો). અને અભિવાદન (અગ્નિને યથાવિધિ નમસ્કાર કરવો) એ ક્રીધા પછી આચારપ્રાસ ગાયત્રીપૂજન કરી અગ્નિની ઉત્તર તરફ બટુને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો. જલ આપવું તે પછી અગ્નિની ઉત્તર તરફ આપવું. પૂર્વ દિશા સંયુખ બેઠેલા આચાર્યે પશ્ચિમાભિમુખ બેઠેલા બટુને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો.

અથોપસંગ્રહણપ્રકારઃ ॥ ઉપસંગ્રહણંનામામુકપ્રવરાત્તિવામુકગોરોમુકશર્માહં મોઅમિવાદ્યદ્ય ત્યુક્ત્વા દક્ષિણોત્તરકર્ણૌવામદક્ષિણપાણિર્યાસ્ટ્રપ્ત્વા દક્ષિણહસ્તેનગુરોર્દક્ષિણપાદંવામેનવામંસ્પૃષ્ઠાશિરો ઘનમનમિતિ પવંગુરુપુમાતાપિત્રાદિપુષ્પઅભિવાદનપૂર્વેકપાદસ્પર્શાત્મકમુપસંગ્રહણં વૃક્ષતરેપુત્ત્વમિવાદ નમાત્રં વૃદ્ધેપુનમસ્કારઃ અશુચિવમંતમમ્યકંભાનંકુર્વંતંજપાદિરતંપુષ્પજલમૈશાદિમારવાહનનમેત્ તન્ન મનેઉપવાસઃ શૂદ્રનતૌત્રિપાત્રં અંત્યજેઠ્ઠં દેવતાશુર્યતિનમનાકરણેઉપવાસઃ ॥

હવે ઉપસંગ્રહણ (શુરુના ચરણમાં નમવા)નો વિધિ કહે છે.

ઉપસંગ્રહણ એટલે “અમુક પ્રવરેયુક્ત, અમુક ગોત્ર, અમુક શર્મા એવો હું નમસ્કાર કરું,” એમ કહી બટુએ પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબા અને જમણા હાથે સ્પર્શ કરી પછી શુરુના જમણા પગને જમણે હાથે અને ડાબા પગને ડાબે હાથે સ્પર્શ કરી મસ્તક

સ્વચ્છંદિલસ્યાગ્રહવેદેશ્વહસ્તાદિમાનં તત્રપ્રધાનાંવાહુતીનાંપંચાશ્વરસંસ્થત્વે રત્નિમિત્તકુંડં શતાવરત્વે
અરત્નિમિત્તં સહસ્રાવરત્વેહસ્તમિત્તં અયુતાદિહોમેહસ્તદ્વયં લક્ષહોમેચતુર્દશં તત્રરુતમુષ્ટિઃકરોરત્નિઃ મુક્ત
કનિષ્ઠિકાઃકરઃઅરત્નિઃ ચતુર્વિંશત્યંગુલોહસ્તઃ યવોનચતુર્લિંગશદંગુલાનિહસ્તદ્વયં અષ્ટચત્વારિંશદંગુલાનિ
હસ્તચતુષ્ટયં કુંડેમેલ્લાયોનિનાભિસાતાદિમાનંપ્રંચાંતરેમ્યોજ્યેયં શ્વંકુંડાદિમાનંસર્વત્રહેયં સમિશ્વર્જ્યં
દ્રવ્યં અર્કઃપલાશઃશ્વદિશ્ચાપામાગૈંયપિપ્પલઃ ઔદુંવરઃશમીદૂર્વાકુશોકાંદેઃક્રમાત્સમિત્તૈ કેચિત્તિલાન
પિઆહુઃ અર્કોદિપ્રધાનહોમસંસ્થાદશાંશેનાધિદેવતાપ્રત્યધિદેવતાનાંહોમઃ અધિદેવતાઘર્ષસંસ્થયાક્ર
તુસંરક્ષકનુસાદ્રુપ્યદેવતાનાં શાંત્યંગમૂતેગ્રહયજ્ઞેવલિદાનંકુર્વતિ અન્યત્રગ્રહમયેવલિદાનંનંકુર્વતિ
પ્રધાનમૂતાયાપકાહુતેરેકવિપ્રમોજનંશ્રેષ્ઠં શતાહુતેરેકવિપ્રમોજનંમધ્યમં સહસ્રાહુતેરેકવિપ્રમોજનંજઘન્યં
સુવિસ્તારપ્રયોગાદિકમન્યત્ર ઇતિગ્રહયજ્ઞઃ ॥

હવે ગ્રહયજ્ઞ કહે છે.

વિવાહ, મૌજ ઇલાદિક મંગલકાર્ય કરવાં હોય તો પ્રથમ ગ્રહયજ્ઞ કરવો. આદ્યથમી ભિન્ન અને
વિવાહાદિક મંગલકાર્ય ભિન્ન શાંતિ ઇલાદિક કર્મ કરવાનાં હોય તો પશુ ગ્રહોનાં અનુકૂળપણાની
ધૃષ્ટા કરનારાએ ગ્રહયજ્ઞ કરવો. શાંતિ કરવા ચોખ્ખા ઉત્પાત થયા હોય તો, મુખ્ય નથી તથાપિ
અરિષ્ટ નાશ થવામાટે ગ્રહમખ કરવા, એમ કહ્યું છે માટે પ્રધાન કર્મ (શાંતિ)થી પ્રથમ સમીપમાં
અથવા કાંઈ એક પેઢેલાં કરવો. કાંઈ એક પેઢેલાં કરવો હોય તો (પ્રધાન કર્મના દિવસયમી) શાંત
દિવસ કરતાં અધિક અંતર હોવું ન જોઈએ. દરએક ગ્રહોની મુખ્ય આહુતિની સંખ્યા દશપર્યંત
હોય તો એકજ ઋત્વિજ કરવો. દશ કરતાં અધિક પચાસપર્યંત હોમસંખ્યા હોય તો ચાર ઋત્વિજ
કરવા. પચાસ કરતાં અધિક સોપર્યંત હોમસંખ્યા હોય તો આઠ ઋત્વિજ અને નવમો આચાર્ય
વરાવવા. તેમાં આચાર્ય આચાર્યકર્મ કરી સૂર્યેના હોમ કરવો. સોમાદિક આઠ ગ્રહોના હોમ આઠ
ઋત્વિજેએ કરવો. ચાર ઋત્વિજ હોય તો બે બે ગ્રહોએ એકેકે હોમ કરવો, અને આચાર્ય સૂર્યેને
હોમ કરવો. ત્રાંબુ ઇલાદિકની પ્રતિમાઓમાં, સર્વ સુવર્ણની પ્રતિમાઓમાં, ફળમાં અથવા ચો-
ખાના પુંજ ઉપર આદિલાદિ નવગ્રહોનું પૂજન કરવું. હોમની સંખ્યાપ્રમાણે કુંડ અથવા સ્થંદિલ
અને ગ્રહની વેદી એમને હસ્તાદિક પ્રમાણે લેવું. પ્રધાન આહુતિ અને અંગદેવતાઓની આહુતિ
મળી પચાસપર્યંત હોય તો રત્નિપ્રમાણુના કુંડ કરવો. સોની અંદર હોય તો અરત્નિપ્રમાણુ કરવો.
સહસ્રની અંદર હોય તો એક હસ્તપરિમિત કુંડ કરવો. દશ હબર ઇલાદિક હોય તો બે હાથેનો
કુંડ કરવો. એક લાખ હોમ હોય તો ચાર હાથેનો કુંડ કરવો. સુઠી વાળેલો હાથ તે રત્નિ, છૂટી
કનિષ્ઠિકા આંગળીએયુક્ત સુઠી છે જેની એવો હાથ તે અરત્નિ. ચોવીશ અંશુળ એટલે એક હાથ,
એક યવ કમતી ચોત્રીશ અંશુળના બે હાથ. અઠતાલીશ અંશુળના ચાર હાથ. કુંડની મેખલા,
ધોળિ, નાભિ અને જીર્ણ ઇલાદિકનું પ્રમાણ ધીલ ગ્રંથોમાંથી જોવું. કુંડાદિકનું પ્રમાણ સર્વત્ર જાણવું.
સમિધ, ચર અને ઘૂત એ હોમનું દ્રવ્ય છે. “આકરો, આખરો, ખેર, અધારો, પિપળો, મુલર,
શમી (કંડી) દુર્વા અને દર્ભ એ સૂર્યાદિક નવગ્રહોનાં કમથી સમિધ જાણવાં.” કોઈ તિલ પશુ
લેવા એમ કહે છે. સૂર્યાદિક પ્રધાનદેવતાના મુખ્ય હોમની સંખ્યા કરતાં દશાંશ, અધિદેવતા અને
પ્રલધિદેવતાના હોમ કરવો. અધિદેવતાની સંખ્યા કરતાં અર્ધ સંખ્યાએ કેતુસંરક્ષક અને કેતુસાહ-
શુવ્ય એ દેવતાના હોમ કરવો. શાંતિના અંગમૂત ગ્રહયજ્ઞમાં અલિદાન કરે છે. શાંતિવિના ગ્રહયજ્ઞમાં
અલિદાન કરતા નથી. પ્રધાનમૂત એક એક આહુતિએ એક એક ગ્રાહણને ભોજન દેવું તે શ્રેષ્ઠ.
સો આહુતિએ એક ગ્રાહણને ભોજન દેવું તે મધ્યમ. સહસ્ર આહુતિએ એક ગ્રાહણને ભોજન દેવું
તે અધમ છે. વિસ્તારસહિત પ્રયોગાદિકના પ્રકાર ધીલ ગ્રંથમાં જોવો. એ પ્રમાણે ગ્રહમખ સમાપ્ત થયો.

કુમારસ્યોપનયનકાલેકન્યાયાયિવાહેવાવૃહસ્પત્યાનુકૂલ્યામાવેશૌનકાલુકાશાંતિઃકાર્યા અસ્યકુમાર
સ્યોપનયનેઅસ્યાઃકન્યાકાયાયિવાહેવાવૃહસ્પત્યાનુકૂલ્યસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્ચ્યવૃહસ્પતિશાંતિક
રિપ્યદ્વિતિસંકલ્પ્યાચાર્યવૃણુયાત્ સ્થંદિલેઈશાન્યાંયથાવિધિસ્થાપિતેષ્વેતકલશે પંચગવ્યકુશોદકવિષ્ણુકાં

૧ સૂર્યની ત્રાંબાની, ચંદ્રની સ્ફટિક ચણિની, મંગળની રત્નવદનની, ગ્રહની સુવર્ણની, શુક્રની સુવર્ણની, શુક્રની
ફળની, મનિની ચોદાની, રાહુની સિસાની અને કેતુની માંસાની એ પ્રમાણે નવગ્રહની પ્રતિમા જાણવી.

તાશતાવરીમસુલૌપધિપ્રસેપૂર્ણપાત્રનિધાનાંતે હરિતાક્ષતનિર્મિતદીર્ઘચતુરસપીઠેહૈર્મીંગુરુપ્રતિમાંપ્રતિષ્ઠા
પ્યસ્યંહિલેશિસ્થાપનાદિઅન્વાધાને વૃહસ્પતિમશ્વત્યસમિદાજ્યસર્પિર્મિશ્રપાયસૈઃસાજ્યેનમિશ્રિતયઘ્વીહિ
તિલેનચપ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતાહુતિભિઃશેષેણસ્વિકૃતમિત્યાદિ આજ્યભાગાંતેપ્રતિમાયાંપોઢશોપચરૈર્ગુ
રુપુજા તત્રપીતયસ્ત્રયુગ્મપીતયશોપવીતપીતચંદનપીતાક્ષતપીતપુષ્પધૂતદીપદ્યોદનનૈવેદ્યાર્પણંતે માણિ
પ્યંસુવર્ણવાદક્ષિણાંદત્વા પ્રહમલ્લોક્તરીત્યાકુમારુમંત્રણાંતે વૃહસ્પતિમંત્રેણદધિમધ્વાક્તસમિદાજ્યગૃહસિ
દ્ધપાયસમિશ્રિતયવાદૈર્યથાન્વાધાનંદોમઃ દોમશેષેપમાપ્યગંધાદિભિર્વૃહસ્પતિસંપૂજ્યપીતગંધાક્ષતપુષ્પફ
લયુતતાપ્રપાત્રસ્યજલેનાર્ચ્યંદયાત્ તત્રમંત્રઃ ગંમીરદ્દહરૂપાંગદેવેવ્યસુમતેપ્રમો નમસ્તેવાકપતેશાંતગૃહ્ણા
ધ્યંનમોસ્તુતે પ્રાર્થયેત્ મત્ત્યાયત્તેસુરાચાર્યદોમપૂજાદિસત્કૃતં તત્ત્વં ગૃહાણશાંત્યર્થં વૃહસ્પતેનમોનમઃ જીઘો
વૃહસ્પતિઃ સૂરિરાચાર્યો ગુરુર્ગિરાઃ વાચસ્પતિર્દેવમંત્રી શુભં કુર્યાત્ સદા મમ,” એ રીતે પ્રાર્થના
દિયુતયજમાનાભિપેકઃ તત્રમંત્રઃ આપોહિષ્ઠતિતિસ્રઃ તત્ત્વાયામિં ૩ સ્વાદિષ્ટ્યાં ૩ સમુદ્રજ્યેષ્ઠાઃ ૭ ઇ
દમાપઃ પ્રવહં ૧ તામશ્ચિવર્ણાં ૧ યાઓપધીઃ ૧ અશ્વાવતીર્ગોમતીર્નં ૧ યદેવાદેવહેઢનમિત્યાદ્યાઃ
કૂખ્માંડમંત્રઃ પુનર્મનઃ પુનરાયુરિત્યંતાસ્તેતિરીયશાખાયાં પ્રસિદ્ધાઃ કૌસ્તુભાદૌલિખિતા ઐતૈરભિપિચયિ
પ્રાન્મોજયેદિતિ ઇતિવૃહસ્પતિશાંતિઃ ॥

હવે બૃહસ્પતિની શાંતિ કહે છે.

બાળકને મૌજસમયે અથવા કન્યાને વિવાહસમયે બૃહસ્પતિ અનુકલ ન હોય તો શૌનકાદિકાએ
કહેલી શાંતિ કરવી. તે આ રીતેઃ—“અસ્ય કુમારસ્ય ઉપનયને અસ્યાઃ કન્યકાયા વિધાદે વા વૃહ-
સ્પત્યાનુકૂલ્યસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં વૃહસ્પતિશાંતિં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી આચાર્યને
વરાવવા. સ્થંડિલની ઈશાન દિશામાં યથાવિધિ સ્થાપન કરેલા એત કલશમાં પંચગવ્ય, કુશોદક, વિ-
ષ્ણુકાંતા અને શતાવરી ઇલાદિકે ઔપધિ નાખી પૂર્વપાત્ર સ્થાપન કીધા પછી પીળા ચોખાવડે
કરેલા દીર્ઘચતુરસ પીઠ ઉપર સુવર્ણયુગ્મ બૃહસ્પતિની પ્રતિમા સ્થાપન કરી સ્થંડિલમાં અભિસ્થાપ-
નાદિકે કર્મ કરવું. પછી અન્વાધાન કરવું, તે આ રીતેઃ—“વૃહસ્પતિમશ્વત્યસમિદાજ્યસર્પિર્મિશ્રપાયસૈઃ
સાજ્યેન મિશ્રિતયઘ્વીહિતિલેન ચ પ્રતિદ્રવ્યમષ્ટોત્તરશતાહુતિભિઃ શેષેણ સ્વિકૃતં,” ઇલાદિ અન્વા-
ધાન કરી આજ્યભાગપર્યંત કર્મ કીધા પછી પ્રતિમામાં પોડશોપચારવડે શુરની પૂજા કરવી. તેમાં,—
પીળાં બે વસ્ત્ર, પીળું યશોપવીત, પીતચંદન, પીળા ચોખા, પીળાં પુષ્પ, ધૂતદીપ અને હઈલાતરું
નૈવેદ્ય, એ ઉપચાર અર્પણુ કર્યા પછી માણુકે અથવા સુવર્ણદક્ષિણા દઈ ગ્રહમંજમાં કલાપ્રમાણે
કલશરું અભિમંત્રણુ કર્યા પછી બૃહસ્પતિના મંત્રવડે હઈ, મંથમાં ભીંજવેલાં સમિધ, ધૂત અને
ઘરમાં રાંધેલા પાયસે મિશ્રિત યવાદિકે એ દ્રવ્યોના અન્વાધાનને અનુસારે હોમ કરવો. પછી હોમ-
શેષ સમાપ્ત કરી ગંધાદિકે ઉપચારવડે બૃહસ્પતિની પૂજા કરી ત્રાંબાના પાત્રમાં જલ લઈ તેમાં પીળા
ચોખા, પીળું ચંદન અને પીળાં પુષ્પ નાખી તે જલે અર્ધે દેવો. તેના મંત્ર,—“ગંમીરદ્દહરૂપાંગ,
દેવેવ્ય સુમતે પ્રમો ॥ નમસ્તે વાકપતે શાંત, ગૃહાણાર્યં નમોસ્તુ તે.” પછી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—
“મત્ત્યા યત્તે સુરાચાર્ય, દોમપૂજાદિ સત્કૃતં ॥ તત્ત્વં ગૃહાણ શાંત્યર્થં, વૃહસ્પતે નમો નમઃ ॥ જીઘો
વૃહસ્પતિઃ સૂરિરાચાર્યો ગુરુર્ગિરાઃ વાચસ્પતિર્દેવમંત્રી, શુભં કુર્યાત્ સદા મમ,” એ રીતે પ્રાર્થના
કર્યા પછી દેવતાનું વિસર્જન અને પ્રતિમાનું દાન કીધા પછી કુમાર ઇલાદિકે ચુક્ત યજ્ઞમાન ઉપર
અભિપેક કરવો. અભિપેકના મંત્ર “આપોહિષ્ઠાં ક્રત્વા ૩, તત્ત્વાયામિં ક્રત્વા ૩, સ્વાદિષ્ટ્યાં ક્રત્વા
૩, સમુદ્રજ્યેષ્ઠાં ક્રત્વા ૭, દ્દમાપઃ પ્રવહં ક્રત્વા ૧, તામશ્ચિવર્ણાં ક્રત્વા ૧, યાઓપધીં ક્રત્વા ૧,
અશ્વાવતીર્ગોમતીર્નં ક્રત્વા ૧, યદેવાદેવહેઢનં” ઇલાદિકે કૂખ્માંડમંત્ર. “પુનર્મનઃ પુનરાયુઃ” ઇલા-
દિપર્યંત તેતિરીય શાખામાં પ્રસિદ્ધ, તે કૌસ્તુભાદિકમાં લખ્યા છે. એ મંત્રોવડે અભિપેક કરી શ્રાહ-
ણોને ભોજન કરાવવું. એ પ્રમાણે બૃહસ્પતિશાંતિ સમાપ્ત થઈ.

અધોપનયનાદૌસંકલ્પાઃ ॥ તત્રોપનયનાત્પૂર્વેયુગપચાર્યોમમોષેનેતુત્વયોગ્યતાસિદ્ધ્યર્થંકુદ્ધ્રવ્યં
તત્પ્રત્યાસ્નાયગોનિષ્ક્રયીભૂતયથાશકિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે તથાદ્વાદશાધિકસહસ્રગાયત્રીજપમુ
પનેતુત્વયોગ્યતાસિદ્ધ્યર્થંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પયેત્ યદિપૂર્વેસંસ્કારાઅતીતાસ્તદા અસ્યકુમારસ્યપુંસવનાદી
નામથવાજાતકર્માદીનાંચૌર્જાતાનાંસંસ્કારાણાંકાલાતિપત્તિજનિતપ્રત્યવાયપરિહારદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રી
ત્યર્થં પ્રતિસંસ્કારમેકૈકાંભૂર્મુવઃસ્વઃસ્વાદેતિસમસ્ત્યાહત્યાજ્યાહુતેંહોપ્યામિ ઇતિસંકલ્પ્યાગ્નિસ્થાપનેભા
૨૬

ધાનાદિપાકયજ્ઞતંત્રસહિતાવહિસ્થાપનાજ્યસંસ્કારપાત્રસંમાર્ગમાત્રસહિતાવાડીતસંસ્કારસમસંત્યસ
મસ્ત્યાહત્યાજ્યાહુતીર્જુહુયાત્ તતોત્યકુમારસપુંસવનાનવલોમનસીમંતોઘનજાતકર્મનામકર્મસૂર્યાવ
લોકનનિષ્ક્રમણોપવેશનાન્નપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાંલોપનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થં પ્રતિસંસ્કારપાદક
ચ્છંપ્રાયશ્ચિત્તંચૌલસ્યાર્ધકુચ્છંબુદ્ધિપૂર્વકલોપેપ્રતિસંસ્કારમર્ધકુચ્છંચૂડાયાઃકુચ્છંતત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિષ્ક
યીભૂતયથાશકિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે ચૌલસ્યોપનીત્યાસહકરણસ્ય કુલધર્મપ્રાપ્તત્વેકાલાતિપ
ત્તિહોમંચૌલલોપપ્રાયશ્ચિત્તંચનાકાર્યંકેચિત્સંસ્કારલોપપ્રાયશ્ચિત્તંબદ્ધનાકાર્યંતિ તતોવદુર્મમકામચાર
કામવાદકામમક્ષાદિદોષપરિહારદ્વારોપનેત્યવ્યયોગ્યતાસિદ્ધ્યર્થં કુચ્છંત્રયપ્રાયશ્ચિત્તંતત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિ
ષ્કયીભૂતયથાશકિરજતદાનદ્વારાઆચરિષ્યેઈતિસંકલ્પયેત્ નિષ્કનિષ્કાર્ધનિષ્કપાદનિષ્કપાદાર્ધવારજ
તંગોમૂલ્યંદેયંનતુન્યૂનં અણ્ણુજમાપરીત્યાચ્ચવારિશ્નમાપોનિષ્કઈત્યુક્તં તતઃ પ્રાયશ્ચિત્તેકૃતેપશ્ચાદતીતમપિ
કર્મયે કાર્યમિત્યેકઆચાર્યાનેત્યન્યેપિવિપશ્ચિત્તઈતિવચનાજ્ઞાતકર્માદિસંસ્કારાઃકાર્યાનકાર્યાઈતિપશ્ચ
યં તત્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્તેનપ્રત્યવાયપરિહારોપિસંસ્કારજન્યાપૂર્વોત્પત્યર્થસંસ્કારાનુષ્ઠાનપક્ષેસંકલ્પઃ પથ્યાકુમા
પુરેણચસહોપવિદ્યદેશકાલોસંકીર્ત્યાસ્યકુમારસ્યગર્ભાવુપાનજનિતદોષનિવર્હણાયુર્મધ્યામિબુદ્ધિવીજગર્મ
સમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેઅતિક્રાંતંજાતકર્મ તથાવીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણાયુરમિ
બુદ્ધિવ્યવહારસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેનામકર્મ આયુરમિબુદ્ધિદ્વારાશ્રીપરં સૂર્યાવલોકનં આયુઃ
શ્રીબુદ્ધિવીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારાશ્રીપરં નિષ્ક્રમણં આયુરમિબુદ્ધિદ્વારાં ઉપવેશનંમાતુર્ગર્ભમલ
પ્રાશનશુદ્ધ્યપ્રાદપ્રસાદચર્ચસત્તેજસદ્વિદ્યાયુરમિબુદ્ધિવીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપં અન્નપ્રાશનંચા
દ્યકરિષ્યે વીજગર્મસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણેનયલાયુર્વર્ચોમિબુદ્ધિદ્વારાશ્રીપં ચૂડાકર્મંદ્વિજત્યસિદ્ધ્યાવેદાધ્યય
નાધિકારાર્થંઉપનયનંચશ્ચઃકરિષ્યે જાતાદિસર્વસંસ્કારાંગત્વેનપુણ્યાહવાચનંમાતૃકાપૂજનંનાદીશ્રાદ્ધંક
રિષ્યેઉપનયનાંગત્વેનમંડપદેવતાસ્થાપનંકુલદેવતાસ્થાપનંચકરિષ્યે ઇતિસ્વચ્છ્રુતપ્રાચીનસારેણસંકલ્પ
નાદીશ્રાદ્ધાંતંત્રેણ અનેકોદેશોનસફર્વાંગાનુષ્ઠાનંતંત્રકૃત્વા મંડપદેવતાસ્થાપનાદિકં વદુપિતૃત્ત્યાંસુહૃત્ક
તવલ્લદનાંતંકૃત્વાન્નપ્રાશનંતાઃસંસ્કારાયથાગૃહાંપૂર્વેદિનેકાર્યઃ ચૌલોપનયનેપરદિનેકાર્યં સર્વેપાંસઘઃ
કરણેપૂર્વોક્તસર્વસંકલ્પવાક્યોતે ઉપનયનંચાદ્યકરિષ્યેઈતિસંકલ્પઃ સંસ્કારાણામકરણપક્ષે ચૂડાકર્મો
પનયને સંકલ્પ્યોભયાંગત્વેનપુણ્યાહવાચનંનાદીશ્રાદ્ધંઉપનયનાંગત્વેનમંડપદેવતાસ્થાપનંકુલદેવતાસ્થા
પનંકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પઃ નાદીશ્રાદ્ધાંતેપૂર્વપૂજિતમાતૃકાસહિતમંડપદેવતાસ્થાપનં તતઃપૂર્વોક્તરીત્યાવે
દિનિર્માણં ઇતિપૂર્વેદિનકૃત્યમ્ ॥

હવે મૌલ આદિ સંસ્કારસમયે કરવાના સંકલ્પ કહે છે.

મૌલથી પ્રથમ દિવસે આચાર્યે “મમોપનેતૃત્વયોગ્યતાસિદ્ધ્યર્થં કુચ્છંત્રયં તત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિ
ષ્કયીભૂતયથાશકિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે,” તથા દ્વાદશાધિકસદ્દશગાયત્રીજપમુપનેતૃત્વયો
ગ્યતાસિદ્ધ્યર્થં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. એ મૌલથી પ્રથમના સંસ્કાર થયા ન હોય તો,
“અસ્ય કુમારસ્ય પુંસવનાદીનામયથા જાતકર્માદીનાં ચૌલાંતાનાં સંસ્કારાણાં કાલાતિપત્તિજનિતપ્ર
ત્યવાયપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં પ્રતિસંસ્કારમેકૌકાં ભૂર્મુવઃસઃસ્વાહેતિ સમસ્ત્યાહત્યાજ્યા
હુતિં હોષ્યામિ,” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપન, ઇન્ધ્રાસ્થાપન ઇત્યાદિક પાંચમના તંત્રસહિત, અથવા
અગ્નિસ્થાપન, આજ્યસંસ્કાર અને પાત્રસંમાર્ગ એઓએજ માત્ર યુક્ત એવી જેટલા સંસ્કાર ગયા હોય
તેટલી, સમસ્ત વ્યાહૃતિમંત્રે આજ્યાહુતિને હોમ કરવો. ત્યારપછી, “અસ્ય કુમારસ્ય પુંસવનાન
વલોમનસીમંતોઘનજાતકર્મનામકર્મસૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણોપવેશનાન્નપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાં લોપ
નિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થં પ્રતિસંસ્કારં પાદકુચ્છં પ્રાયશ્ચિત્તં ચૌલસ્યાર્ધકુચ્છં બુદ્ધિપૂર્વકલોપે પ્રતિ
સંસ્કારમર્ધકુચ્છં ચૂડાયાઃ કુચ્છં તત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિષ્કયીભૂતયથાશકિરજતદ્રવ્યદાનેનાહમાચરિષ્યે,”
ચૌલસંસ્કાર મૌલની સાથે કરવાનો કુલધર્મ હોય તો કાલ અતીત થવાનો હોમ અને ચૌલલોપનું
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નહીં. કેઈ શિષ્ટજન સંસ્કારના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત બટુકવતી કરાવે છે. પછી બટુકે
“મમ કામચારકામવાદકામમક્ષાદિદોષપરિહારદ્વારોપનેત્યવ્યયોગ્યતાસિદ્ધ્યર્થં કુચ્છંત્રયપ્રાયશ્ચિત્તં
તત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિષ્કયીભૂતયથાશકિરજતદાનદ્વારા આચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. નિષ્ક, અર્ધનિષ્ક
નિષ્કનો ચતુર્થાંશ અથવા નિષ્કનો અષ્ટમાંશ એ પ્રમાણે રૂપું, ગાયનું મૂલ્ય દેવું, તેથી ન્યૂન દેવું નહીં. આઠ
ચુંન એટલે એક માથો, એવા આળીશ માપા એટલે એક નિષ્ક એમ કહ્યું છે. પછી “પ્રાયશ્ચિત્ત કીધું
તથાપિ પ્રથમ ન થયલાં જે કર્મ તે પણ નિશ્ચયે કરવાં, એમ કેટલાએક આચાર્યે કહે છે. પીળા આચાર્યે

પ્રાયશ્ચિત્ત ક્રીધા પછી પ્રથમ ન થયલાં કર્મ કરવાં નહીં એમ કહે છે,” એવાં વચન છે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત ક્રીધા પછી જાતકર્માદિ સંસ્કાર કરવા અથવા ન કરવા એમ બે પક્ષ છે. તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી દોષ-નિવૃત્તિ થઈ તથાપિ સંસ્કારજન્ય યુગ્મ થવામાટે સંસ્કાર કરવા હોય એ પક્ષમાં સંકલ્પ કરવા. તે આ રીતે;—સ્ત્રી અને બાળકેસહિત યજ્ઞમાને ખેસી દેરા, કાલનો ઉચ્ચાર કરી, “અસ્ય કુમારસ્ય ગર્ભોત્પાનજનિતદોષનિવર્હણાયુર્મેધામિવૃદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ અતિક્રાંતં જાતકર્મ, તથા વીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણાયુર્મિવૃદ્ધિવ્યવહારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ નામકર્મ, આયુર્મિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સૂર્યાવલોકનં આયુઃશ્રીવૃદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ નિષ્ક્રમણં, આયુર્મિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ ઉપવેશનં, માતૃગર્ભમલપ્રાશનશુદ્ધાદ્યાઘવ્રણવર્ચસતેજસંદ્રિપાયુર્મિવૃદ્ધિવીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ અન્નપ્રાશનં ઘાદ્ય કરિષ્યે, વીજગર્ભસમુદ્ભવૈનોનિવર્હણવલ્યાયુર્વૈચોમિવૃદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ ચૂડાકર્મદ્વિજત્વસિદ્ધિયા વેદાધ્યયનાધિકારાર્થે ઉપનયનં ચશ્વઃ કરિષ્યે, જાતાદિસર્વસંસ્કારાંગત્વેન પુણ્યાહવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં ચ કરિષ્યે, ઉપનયનાંગત્વેન મંડપદેવતાસ્થાપનં કુલદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે,” એ રીતે પોતપોતાના શૃણ્વંથના કલાપ્રમાણે સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધપર્યંત કર્મ એકતરે કરવું. અનેકને ઉદ્દેશ અંગ્રહત કર્મ એકતાર કરવું તે તંત્ર છે. મંડપદેવતાના સ્થાપનથક્રી તે બટુ અને તેનાં મામા પિતાને સંબંધીઓએ કરેલાં વજ્રદાન (મોસાળાં) પર્યંત કર્મ કરી અન્નપ્રાશનપર્યંત સર્વ સંસ્કાર પોતપોતાનાં શૃણ્વંત્ર પ્રમાણે પ્રથમ દિવસે કરવાં. ચૌલ અને મૌજ બીજ દિવસે કરવાં. સઘળા સંસ્કાર મૌજને દિવસે કરવાના હોય તો પૂર્વોક્ત સર્વ સંકલ્પવાક્યોની અંતે, “ઉપનયનં ઘાદ્ય કરિષ્યે” એવા સંકલ્પ કરવો. સંસ્કાર ન કરવા એવા પક્ષ હોય તો ચૌલકર્મ અને ઉપનયન એમનો સંકલ્પ કરી, “ઉપનયનાંગત્વેન પુણ્યાહવાચનં નાંદીશ્રાદ્ધં ઉપનયનાંગત્વેન મંડપદેવતાસ્થાપનં કુલદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરવો. નાંદીશ્રાદ્ધ તથા પછી પ્રથમ પૂજેલી માતૃકાએસહિત મંડપદેવતાનું સ્થાપન કરવું. પછી પ્રથમ કલાપ્રમાણે વેદી કરવી. એ પ્રમાણે મૌજના પ્રથમ દિવસનું કૃત્ય સમાપ્ત થયું.

તતઃપરદિનેતિક્રાંતચૌલંકૃત્વાપૂર્વજાતચૌલંત્વમ્યંગસ્નાનેનસ્નાપયિત્વામાત્રાસહમોજયેત્ તદાગ્રહચારિશ્ચોમોજનંદેયમિત્યાચારઃ તતોદેશકાલૌસંકીર્ત્યાસ્યકુમારસ્યદ્વિજત્વસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થગાયત્ર્યુપદેશંકર્તું તત્પ્રાચ્યાંગમૂતંવાપનાદિકરિષ્યેતિસંકલ્પ્યવાપનાદિકુર્યાત્ મુલ્યશિલામ્યશિલાનાંચૌલેષ્ટતાનામત્રવાપનં તતઃસ્નાતમહત્વચ્ચંદ્રશિલંકૃતમંગલતિલકંચકુર્યુઃ મૌહૂર્તિકંસંપૂજ્યતદુક્તેસુમુદ્ધતેંશ્રાચાર્યોવેદાંપ્રાક્ષુલ્લડપયિષ્ટોત્પટમપસાર્યઘટુમુલ્કમીક્ષેત કૃતનમસ્કારંતંસ્વાંકિકુર્વાત તતોપ્રિપ્રાયથાચારંમંત્રૈરમયોઃશિરસ્યક્ષતાનક્ષિપેયુઃ ઇવંયથાશૃહામુપનયનપ્રયોગંજ્ઞાત્વાનુષ્ટેયં સર્વેત્રવટુનાગાયત્ર્યાદિમં જાન્યાચયન્સંધિકૃતંવર્ણવિકારંનાન્યથાકુર્યાત્ પ્રયોગશેષંસમાપ્યદ્વેશતેશંતંયથાશક્તિવાદ્ગ્રાહણમોજનંસંકલ્પ્યવિપ્રેશ્ચોભૂયર્સીદક્ષિણાંદઘાત્ તતોગ્રહચારીનૂતનમિક્ષાભાજનેમાતરંમાતૃષ્વસાદિકાંવા મિક્ષાં ભયતીદ્વાત્યિતિ અનુપ્રવચનીયાર્થતંડુલાન્યાચેત પિતરંમિક્ષાંમવાન્દદાશ્વિતિયાચેત મૈશ્વમાચાર્યાય નિવેદ્યમધ્યાહ્નસંધ્યામુપાસ્યગુરુસન્નિધાવહઃશેષંનયેત્ તદિનેમધ્યાહ્નસંધ્યાવિકલ્પિતેત્યન્યેગ્રહાયજ્ઞસ્તુદ્વિતીયદિનમારમ્યગાયત્ર્યાકાર્યઃ અનુપ્રવચનીયહોમારંભાત્યુષ્ઠ ગર્જિતચૃદ્ધાદિસંભાવનાયાદિવૈવચરુધ્રપર્ણાં સંકૃત્વાસ્તમિતેજુહુવાત્ પાકાભાવેગર્જિતાદિનિમિત્તેતુશાંતિકૃત્વાપાકઃકાર્યઃ ॥

પછી બીજે દિવસે અતિક્રાંત (પ્રથમ ન થયું) ચૌલ કરી, અને બે પ્રથમ ચૌલ થયું હોય તો તેને અભ્યંગસ્નાન કરાવી માતાની સાથે સ્નાન કરાવવું. તે વેળાએ ગ્રહચારિઓને સ્નાન કરાવવું એવો આચાર છે, પછી દેશ કાલનો ઉચ્ચાર કરી, “અસ્ય કુમારસ્ય દ્વિજત્વસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ ગાયત્ર્યુપદેશં કર્તું તત્પ્રાચ્યાંગમૂતં વાપનાદિકરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી વપન આદિ કરવું. સુખ્ય શિખા રાખી તે વિના બીજ ને ચૌલમાં ધારણ કરેલી શિખા તેને ઇલાં વપન (મુંડન) કરવું. એટલે બીજ શિખાઓ કાઢી નાંખવી. પછી બટુને નવરાવી નવાં વજ્ર પેહરાવી શિખાબંધન કરવું, માંગલિક તિલક કરવું. જ્યોતિષીની પૂજા કરી તેણે કહેલા મુદ્ધર્ત્તમાં, વેદીમાં પૂર્વમુખ બેઠેલા આચાર્યે અંતઃપટ (વચમાંનું વજ્ર) દૂર કરી બટુનું સુખ જોવું. પછી બટુએ (આચાર્યને) નમસ્કાર કરવો, સાર પછી તેને આચાર્યે પોતાના ખોળા ઉપર બેસાડવો. સાર પછી

ગ્રાહણોએ જેવા આચાર હોય તે પ્રમાણે મંત્રવડે અનેનાં મસ્તક ઉપર ચોખા છાંટવા. એ રીતે ગૃહમંત્ર પ્રમાણે મૌંછનો પ્રયોગ ભેઈ સર્વ કર્મ આચરણ કરવું. સર્વત્ર બુદ્ધને માયત્રી ઇલાદિક મંત્ર બોલાવતાં સધિથી થયલા અક્ષરો અન્યથા (અશુદ્ધ) બોલાવવા નહીં. શેષ પ્રયોગ સમાપ્ત કરી બસો, સો અથવા યથાશક્તિ ગ્રાહણભોજનનો સંકલ્પ કરી ગ્રાહણોને બૂચસી દક્ષિણ દેવી. પછી ગ્રાહ્યારીએ નવીન ભિક્ષાપાત્રમાં મા અથવા માસી ઇલાદિક પાસે, “મિશ્તાં મવતી વદાતુ” એવું વાક્ય કહી અનુપ્રવચનીય હોમમાટે ચોખા માગવા. પિતા પાસે, “મિશ્તાં મવાન્ વદાતુ” એવું વાક્ય કહી માગવું. પછી તે ભિક્ષા આચાર્યને અર્પણ કરી મધ્યાહ્નસંધ્યા કરી બાકી રહેલા દિવસ ગુરુની સમીપે રહી પીતાવલો. મૌંછને દિવસે મધ્યાહ્નસંધ્યા વૈકલ્પિક (કરવી અથવા ન કરવી એમ) છે એ રીતે કોઈ અથકાર કહે છે. ગ્રાહ્યરૂપે તો બીજા દિવસથી આરંભ કરી ગાયત્રીમંત્ર કરવો. અનુપ્રવચનીય હોમના આરંભથી પ્રથમ ગર્જના અથવા મેઘવૃષ્ટિ ઇલાદિ થવાનો સંભવ હોય તો દિવસેજ અશ્રપણ (અશ્ર રાંધવા) પર્યંત કર્મ કરી સૂર્યાસ્ત થયા પછી હોમ કરવો. પાક (અશ્ર) ન થયો હોય અને ગર્જના ઇલાદિક નિમિત્ત થાય તો શાંતિ કરવા પછી પાક કરવો.

અથશાંતિપ્રયોગઃ ॥ બ્રહ્મોદનપાકાત્પૂર્વગર્જિતેન સ્મૃતિતસ્ય ગ્રહચારિકર્તૃકાધ્યયનવિમ્નસ્યનિરાસ દ્વારાશ્રીપરમશાંતિકરિત્યેત્સંકલ્પ્યસ્તિવાચનાચાર્યવરણેકૃતે આચાર્યોર્મિપ્રતિષ્ઠાપ્ય ચક્રુષીઆજ્યે નૈત્યંતે સવિતારમદ્યોત્તરશતસંલ્પસાજ્યપાયસાહુતિભિર્ગાયત્રીમંત્રેણશેષેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિપ્રાયશ્ચિત્ત હોમતિગાયત્ર્યાસવિતારમાજ્યેનેતિઅન્વાધાયગૃહસિદ્ધિપાયસહોમાંતે વૃહસ્પતિસૂક્તજપઃ અંતેઆચાર્યોય ધેનુંદત્વાશતંયથાશક્તિવાયિપ્રાન્મોજયિષ્યેતિસંકલ્પયેત્ ॥

હવે શાંતિના પ્રયોગ કહે છે.

“બ્રહ્મોદનપાકાત્પૂર્વ ગર્જિતેન સ્મૃતિતસ્ય ગ્રહચારિકર્તૃકાધ્યયનવિમ્નસ્ય નિરાસદ્વારા શ્રીપરમેશ્વર-પ્રીત્યર્થશાંતિ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી સ્વસ્તિવાચન અને આચાર્યનું વરણ કીધા પછી આચાર્ય અ-શ્રિસ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું. તે,—“ચક્રુષીઆજ્યેનેત્યંતે સવિતારં અદ્યોત્તરશતસંલ્પસાજ્યપાયસા-હુતિભિર્ગાયત્રીમંત્રેણ શેષેણ સ્વિષ્ટકૃતં,” ઇલાદિ “પ્રાયશ્ચિત્તહોમાંતે ગાયત્ર્યા સવિતારમાજ્યેન,” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી ઘરમાં રહેલા પાપરત્નો હોમ કર્યા પછી બૃહસ્પતિસૂક્તનો જપ કરવો. અંતે આચાર્યને ગૌદાન દઈ “શતં યથાશક્તિ વા વિપ્રાન્ મોજયિષ્યે,” એ રીતે ગ્રાહણભોજનનો સંકલ્પ કરવો.

મેધાજનનાત્પૂર્વકાલિકાગ્નિકાર્યંયાવત્અગ્નિનાશેડપનયનાહુતિભિઃ કદિસન્ધારણાદિમાણવકર્સં સ્કારાયક્ષારણાગ્નિકાર્યંગાયત્ર્યુપદેશરહિતાભિઃપૂર્વોત્તરતંત્રસહિતાભિરગ્નિમુત્પાદ્ય તન્નાનુમવચનીયપૂર્વં ભાવ્યગ્નિકાર્યંકૃત્યાનુપ્રવચનીયહોમંકૃત્યા મેધાજનનાત્પ્રાકનાન્યગ્નિકાર્યાણિકૃત્યા મેધાજનનંકાર્યંમિતિ પૌસ્તુમેડપપાદિતં નદ્યોપનયનાગ્નેપુનરુત્પત્તિહોમેવિનિયોગઈતિવિશેષઈતિચોક્તં મમતુડપનયનાહુતિભિ રગ્નિમુત્પાદ્યતત્રમેધાજનનપૂર્વંભાવ્યગ્નિકાર્યાણિકૃત્યામેધાજનનંકાર્યં અનુપ્રવચનપૂર્વંભાવ્યગ્નિકાર્યંમનુપ્રવ-ચનીયહોમશ્ચત્રકાર્યઈતિમાતિ ગાયત્ર્યુપદેશાનુપ્રવચનીયમેધાજનનાનાંત્રયાણાં સમપ્રધાનભાવેનાધ્યયનાં ગત્યાદગ્નેશ્ચિત્તયાંગત્યાત્કૌસ્તુમોકરીત્યા ગાયત્ર્યુપદેશતત્પૂર્વાગ્નિકાર્યાંભવ્યભાવયદનુપ્રવચનીયતત્પૂર્વાગ્નિ-કાર્યયોરાવૃત્ત્યમાર્વૌચિત્યાત્ નહ્યગ્નિષ્ઠોમાંગપદ્મત્રયસ્યાંગેયુપેપદ્મત્રય્યાનુષ્ઠાનાંતરંનદેવતીયપશ્વર્થયુપો-ત્પાદનેદ્વિતીયપશ્વનુષ્ઠાનમપ્યાવર્તતે અગ્નસદસસ્તદ્ધિવિંચાર્યાનુષ્ઠેયં સાયંસંધ્યાગ્નિકાર્યંકૃતેનુપ્રવચનીયહો-મંબ્રહ્મચારીકુર્યાત્ યદોરશઙ્ગૌચૈશ્વર્યપ્રાપ્તમન્યઃકુર્યાત્ હોમમાત્રંવદુઃકુર્યાત્ હુતચરશેષેણત્રયવ્રજાહ્વણ-મોજનમ્ ॥

મેધાજનન કર્મથી પ્રથમ કરવાનું જે અગ્નિકાર્ય તે થયા વિના અગ્નિ નાશ થાય તો કદિસન્ધારણ ઇલાદિક બુદ્ધસંકાર, અવક્ષારણ (જલ ઊગ્રવનું), અગ્નિકાર્ય અને ગાયત્રીના ઉપદેશ એ વિનાની અને પૂર્વોત્તર તંત્રસહિત એવી ઉપનયનની આહુતિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિઉપર અનુપ્રવચનીય હોમથી પ્રથમ થવાનું અગ્નિકાર્ય કરી પછી અનુપ્રવચનીય હોમ કરી મેધાજનની પ્રથ-ગનાં અગ્નિકાર્ય કરી મેધાજનન કરવું, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે અને “નદ્યોપનયનાગ્નેઃ પુનરુત્પત્તિ-હોમે વિનિયોગઃ” એટલો હોમવિષે વિશેષ પણ કહ્યો છે. અને તો, ઉપનયનની આહુતિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિઉપર મેધાજનનની પ્રથમ કરવાના અગ્નિકાર્ય કરી મેધાજનન કરવું, અનુપ્રવચનની પ્રથમ કરવાનું અગ્નિકાર્ય અને અનુપ્રવચનીય હોમ એ કરવા નહીં, એમ ભાસે છે. કારણ, ગાયત્ર્યુ-

પટેશ, અનુપ્રવચનીય અને મેધાજનન એ ત્રણે કર્મ સરખાં પ્રધાન (મુખ્ય) પણાએ અધ્યયનનાં અંગ છે, અને અગ્નિ એ ત્રણે પ્રધાનકર્મનું અંગ છે માટે કૌસ્તુભમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે ગાયત્રીના ઉપ-દેશ અને તેનાથી પ્રથમ થવાનું અગ્નિકાર્ય એની આવૃત્તિનો જેમ અભાવ છે તેમ અનુપ્રવચનીય અને તેનાથી પ્રથમનું અગ્નિકાર્ય તેની આવૃત્તિનો પણ અભાવ માનવો, એ યોગ્ય છે. અગ્નિદ્યોમનાં અંગ એવા ત્રણ પશુયાગનો અંગ જે યૂપ (ચત્તાંગરત્તભ) તે, જે પશુયાગ ક્રીધા પછી નષ્ટ થાય તો ત્રીભ પશુયાગ કરવા માટે નષ્ટ થયલા યૂપની ઉત્પત્તિ કરવાવિશે ખીભ પશુયાગનું અનુષ્ઠાન પણ થતું નથી. આ વિષયમાં વિદ્વાનોએ આ યોગ્ય અને અયોગ્ય એવા વિચાર કરી જે કરવું હોય તે કરવું. સાચુંસંઘા અને અગ્નિકાર્ય કરી અહ્યયારીએ અનુપ્રવચનીય હોમ કરવો. અહ્યયારી અશક્ત હોય તો ખીભપાસેથી ચરૂપણુપર્યંત કર્મ કરાવવું, હોમ માત્ર અહ્યયારીએ કરવો. હોમ કરતાં શેષ રહેલા ચરૂપરે ઝોઘામાં ઝોઘા ત્રણ ગ્રાહણને ભોજન કરાવવાં.

अथयदुन्नतम् ॥ क्षारादिवर्जमश्रियाद्ब्रह्मचारीदिनत्रयं शयीताधश्चतुर्थेहिमेधाजननमाचरेत्
यद्वाद्वादशरात्रंस्याद्वन्नतमथापिवा मेधाजननविधिरन्यत्र ॥

હવે ખટ્ટ (બ્રહ્મચારી)નું વ્રત કહે છે—“હાર, (લૂણ) ઇલાદિકે રહિત એવું ભોજન બ્રહ્મ-
ચારીએ ત્રણ દિવસ કરવું. નીચે (આસને) નિદ્રા કરવી, એથે દિવસે મેધાજનન કરવું. અથવા બાર
રાત્રિપર્યંત અથવા એક વર્ષપર્યંત પૂર્વોક્ત વ્રત ધારણ કરવું.” મેધાજનનનો વિધિ ખીન ગ્રંથોમાં ભેલો.

अथमंडपदेवतोत्थापनम् ॥ तच्चस्थापनदिनात्समदिवसेपंचमसप्तमदिनयोश्चशुभं पष्ठदिने
त्रिपमदिनेचाशुभम् ॥

હવે મંડપદેવતાનું ઉત્થાપન કરે છે—તે મંડપદેવતાનું ઉત્થાપન જે દિવસે મંડપદેવતાનું સ્થાપન કરેલું હોય તે દિવસથી સમ દિવસે, પાંચમે દિવસે અથવા સાતમે દિવસે કરવું, તે શુભ છે. છઠ્ઠે દિવસે અથવા વિષમ દિવસે કરવું તે અશુભ છે.

अथमंडपोद्वासनपर्यंतनिषेधाः ॥ नांदीश्राद्धेरुतेपश्चाद्याघन्मातृविसर्जनं दशश्राद्धंक्षयश्राद्धं
ज्ञानंशीतोदकेनच अपसव्यंस्वधाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच ग्रहयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनं उपवासम
तथैवश्राद्धभोजनमेवच नैषकुपुंःसर्पिंडाश्रमंमंडपोद्वासनावधि अत्रस्वधाकारप्रहणं तत्सहचरितवैश्वदेव
निषेधार्थं अत्रसर्पिंडाक्षिपुरुपपर्यंताद्वितिपुरुषार्थंचिंतामणौ अभ्यंगेसूतकेचैवविवाहेपुत्रजन्मनि मांगल्ये
पुत्रसर्वेषुनृधायंगोपिचंदनं एतेषुभस्मधारणमपिनकुर्यति जननाशौचेभस्मगोपीचंदनेनिषिद्धे मृतकेभ
स्मधार्यम् ॥

હવે મંડપના વિસર્જનપર્યંત (સર્પિડોઅયે) કયાં કાર્ય ન કરવાં તે કહે છે.

“નાંદીશ્રાદ્ધ ક્રીડા પછી માતૃકાનું વિસર્જન થવાપર્યંત દર્શશ્રાદ્ધ, માતાપિતાનું સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ, શીતળ જળે જ્ઞાન, અપસન્ન, સ્વધાકાર, નિત્યશ્રાદ્ધ, બ્રહ્મચર, અધ્યયન, નદી અને સીમા (સીમાડા)નું ઉલ્લંઘન, ઉપવાસવ્રત અને શ્રાદ્ધભોજન, એ સર્વ સંપિંડોએ મંડપદેવતાના વિસર્જન થવાપર્યંત વત્સ્ય કરવા.” ઇહાં સ્વધાકારનું જે ગ્રહણ ક્રીડું છે તે સ્વધાકારસહિત વૈશ્વદેવના નિષેધભાટે છે, તેથી વૈશ્વદેવ પણ કરવો નહીં. ઇહાં સંપિંડ લેવા તે ત્રણ પુરુષપર્યંત લેવા એમ પુરુષાર્થધિતામણિમાં કહ્યું છે. “અભ્યંગ, સૂતક, વિવાહ, પુત્રજન્મ અને સર્વ માંગલિક કાર્ય એમનેવિષે ગોપીચંદન ધારણ કરવું નહીં.” એ અભ્યંગાદિકનેવિષે ભસ્મધારણ પણ કરતા નથી. જનનાશૌચમાં ભસ્મ અને ગોપીચંદન બન્ને ધારણ કરવાં નહીં. મૃતારૌચ્યમાં ભસ્મ ધારણ કરવી.

पंढांधवधिरमूकपंगुकुक्षवामनादयस्संस्कार्याः मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्यावित्येके पातित्यंतुनास्तिकर्मान
धिकारात् तदपत्यंसंस्कार्यं ब्राह्मण्यांब्राह्मणादुत्पन्नोब्राह्मणएवेतिथ्यतेः अन्येतुमत्तोन्मत्तावपिसंस्कार्या
वित्याहुः अत्रहोममाचार्यःकरोति उपनयनंचाचार्यसमीपनयनमग्रिसमीपनयनंवागायत्रीवाचनंवाविक
लांगविषयेप्रधानं एतद्वयान्यतममात्रंविकलांगेसंपाद्यं अन्यदंगंयथासंभवंकार्यं मूकधिरादेःसावित्रीवा
चनासंभवेस्पृष्ट्वासावित्रीजपःकार्यः संस्कारमंत्रावासःपरिधानमंत्राश्चाचार्येणवाच्याः केचित्पूर्णावासः
परिधानादिकमाहुः एवमिवाहेपिकन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वंविशेषकारयेदित्यादिचचनात् इतिविकलां
गोपनयनादिविचारः ॥

વંદ (નપુંસક), અંધો, બેહેરો, મૂંગો, પાંગળો, કુખડો અને વામન (ઈંગણો), ઇલાદિકને સંસ્કાર કરવા. મત (છકેલો) અને ઉન્મત (વિકળ) ને સંસ્કાર કરવા નહીં એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. પતિતપણું તો નથી; કારણ, તેમને કર્મનો અધિકારજ નથી. મત અને ઉન્મતનાં સંતાનોના સંસ્કાર કરવા; કારણ, “આણલુથકી આણલી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થયો તે આણલુજ છે,” એવી શ્રુતિ છે. બીજા ગ્રંથકારો તો મત અને ઉન્મતનાં પણ સંસ્કાર કરવા એમ કહે છે. તે સંસ્કારોમાં હોમ આચાર્ય કરવો. વિકલાંગ એટલે જેનું અગ્ર આંધું છે તે, તેના ઉપનયનવિધે; ઉપનયન એટલે તેને આચાર્યની સમીપે લઈ જવો, અગ્નિની સમીપે લઈ જવો અથવા ગાયત્રીમંત્ર કહેવો એ ત્રણ કર્મ પ્રધાન છે, માટે એ ત્રણમાંથી કોઈએક માત્ર કરવું. બીજાં અગ્રકર્મ જોયો સંભવ હોય તે પ્રમાણે કરવાં. મૂંગો, બેહેરો ઇલાદિકને ગાયત્રીમંત્રના ઉચ્ચારનો સંભવ નથી તેથી તેને સ્પર્શ કરી ગાયત્રી-મંત્રનો જપ કરવો. સંસ્કારના મંત્ર અને વસ્ત્ર પહેરવાના મંત્ર તે આચાર્ય કહેલા. કોઈ ગ્રંથકાર વસ્ત્ર પહેરવાં ઇલાદિક કર્મ મંત્રરહિત કરવાં એમ કહે છે. એ રીતે વિવાહમાં પણ એવોજ નિર્ણય બા-લ્યો; કારણ, “કન્યાના પાણિગ્રહણ વિના બીજું સર્વ કર્મ આણલુપાસે કરાવવું,” એવું વચન છે. એ રીતે વિકલાંગની મૌલ ઇલાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અમૃતેજારજઃકુંડોમૃતેમર્તરિગોલકઃ યત્યોઃકુંડગોલકયોઃસંસ્કાર્યત્વવચનંયુગાંતરવિપયં તસ્યક્ષેત્ર જપુત્રવિપયત્વાત્ કલિયુગેદસૌરસાતિરિકપુત્રાણાંનિપેદાત્ જ્યેષ્ઠેવકૃતસંસ્કારેર્ગાધાનાદિકર્મભિઃ કનિષ્ઠાનૈવસંસ્કાર્યરશિશાતાતપોમ્રવીત્ इदंचौलोપनयनांतसंस्कारविषयं विवाहविषयेतुविकलांगे पुनार्यनियमः कन्यास्वपिज्येष्ठविवाहानंतरमेवकनिष्ठयाविवाहः ज्येष्ठपुत्रविवाहाभावपिकनिष्ठाकन्या संस्कार्या ज्येष्ठस्योपनयनाभाविकनिष्ठानविवाहा ॥

૧. “પતિ જીવતાં જારથી ઉત્પન્ન થયેલો તે કુંડ છે, અને પતિ મૃત થયા પછી જારથી થયો હોય તે ગોલક છે.” એ કુંડ, અને ગોલકને સંસ્કાર કરવા એમ કહેનારે જે વચન છે તે બીજા યુગમાટે છે; કારણ, તે વચન ક્ષેત્રજ પુત્રવિષયક છે, અને કલિયુગમાં દસક અને ઔરસવિના બીજા પુત્રનો નિ-વેધ છે. “મ્હોટા પુત્રના સંસ્કાર થયા ન હોય તો કનિષ્ઠના ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર અવશ્ય કરવા નહીં, એમ શાતાતપે કહ્યું છે.” એ વચન ચૌલ અને ઉપનયનપર્યંત સંસ્કારનો નિવેધ કહે છે. વિવા-હવિધે તો વિકલાંગ હોય તો એ નિયમ નથી. કન્યાવિધે પણ, મ્હોટી કન્યાનો વિવાહ થયા પછીજ નાહાની કન્યાનો વિવાહ કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિવાહ થયો ન હોય તથાપિ નાહાની કન્યાનો સંસ્કાર (વિવાહ) કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રની મૌલ થઈ ન હોય તો કનિષ્ઠ કન્યાનો વિવાહ કરવો નહીં.

અથપુનરુપનયનમ્ ॥ તદ્વગ્રિવિધં પ્રત્યચાયનિમિત્તકંપ્રાયશ્ચિત્તભૂતંપુનરુપનયનમાયં તદ્વજાત કર્માદિસહિતંતદ્રિતંપ્રાયશ્ચિત્તાંતરસહિતંકેવલંચેત્યનેકવિધં કૃતસ્યોપનયનસ્યોક્તકાલાઘંઘેયુગ્યેનૈવ ફલ્યાપત્તાવપરં વેદાંતરાચ્યનાથંવિહિતંતૃતીયં તત્રગ્રથમંયથા અમત્વાઔપધાંતરાનાદયરોગનાશાર્થેષ્ઠ્યાઃસુરાયાઃપાનેત્રિમાસંકચ્છ્રાચરણંપુનરુપનયનંચ મત્યાપૈષ્ઠ્યન્યસુરાયાઔપધાર્થેપાનેકચ્છ્રાત્રિકચ્છ્રાપુ નરુપનયનંચ પૈટીપાનેદ્વાદશાબ્દં અઘ્નાદ્વાદશ્ણીગૌડીમાઘ્વીસુરાપીતાતેપુનરુપનયનંતત્કચ્છંચ અઘ્ના નાદ્રેતોવિષ્મૂત્રાણામશનેસુરાસંસ્વષ્ઠાષ્ઠજલાદિમક્ષણેચપુનઃસંસ્કારસ્તત્કચ્છંચ શાત્વાવિષ્મૂત્રાચશને ચાંદ્રાયણપુનઃસંસ્કારૌ લગ્નપલાંડુગૃંજનવિદ્વારહગ્રામકુકુટનરગોમાંસમક્ષણેદ્વિજાતીનાંતત્તપ્રાયશ્ચિ ત્તાંતેપુનરુપનયનં અવિષ્કોટપ્રમાણપીઠીરપાનેહસ્તિનીચડવાક્ષીરપાનેચતત્કચ્છંપુનઃસંસ્કારઃ રાસમોષ્ઠા ઘારોહણેકચ્છ્રાપુનઃસંસ્કારશ્ચ इदहेमाद्रिममिति सिधौकचित् मिताक्षरास्मृत्यर्थे सारादिमते रासमोष्टा रोहेहवपासत्रयादिमात्रंनतुपुनःसंस्कारः कौस्तुभाशयोप्येवं वृषमारोहणेअमत्यारुच्छंमत्यારुच्छत्रयादि केचिद्वपारोहेपुनःसंस्कारकुर्वतितत्रमूलंमृगं पवमजवस्तमहिपारोहेपि मांसभक्षकपशोर्विदमक्षणेपुनरु पनयनमात्रं केचिन्मानुषमलमक्षणेपिपुनःसंस्कारमात्रमाहुः प्रतश्चयाप्रतिग्राहीपुनःसंस्कारमर्हति जी यतोमृतयातांशुत्वांत्यकर्मकरणे तंघृतकुंभेनिमज्यौदृत्यस्नापयित्वाजातकर्माद्युपनयनांतसंસ્कारान्कृत्वा त्रिराश्रમतांते पूर्वमार्ययातस्यांમृतયામાન્યમાર્યયાવાવિવાહઃકાર્યઃ આહિતાગ્નિશ્વેત્પુનરાધાનાયુષ્મ દિષ્ટયાદિતીર્થયાગ્રાંચિનાફલિંગાંચર્ગનાંધર્મસિંધુસૌત્રીપ્રત્યંતવાસિદેશગમનેપુનઃસંસ્કારઃ ચાંડાલાગ્ન મક્ષણેચાંદ્રાયણલુદિપૂર્વમક્ષણેકચ્છ્રાબ્દં ઉમયગ્રપુનઃસંસ્કારઃ અજિનંમેષ્વલાદંદોષેશ્યચર્યાવ્રતાનિચ નિવર્તેતેદ્વિજાતીનાંપુનઃસંસ્કારકર્મણિ ચપનંમેષ્વલેતિસ્મૃત્યંતરેપાઠઃ ગ્રહચારિણેમધુમાંસાશનેપુનરુપન

યનંપ્રાજાપત્યંત્રિરાત્રોપાસોવાં મત્યામક્ષણેપરાકઃ અભ્યાસેદ્વિગુણંપુનઃસંસ્કારશ્ચ પિતૃમાતૃગુરુભ્યોમિ
જ્ઞસ્યપ્રેતસ્યાત્યકર્મકરણેત્રણ્ણચારિણઃપુનરુપનયનં હસ્તમચિત્તદધિમક્ષણેવહિવેંદિપુરોઢાશાશનેઅભ્યાસે
કૃષ્ણપુનઃસંસ્કારશ્ચ યઃસંન્યાસંગૃહીત્વાતતોનિવૃત્યગાર્હસ્થ્યંચિકીર્પતિસપ્તમાસંકૃષ્ણાન્નૃત્વાજાતક
ર્માદિસંસ્કારઃસંસ્કૃતઃશુદ્ધોગાર્હસ્થ્યંકુર્યાત્ પવમનશનંમરણાર્થંસંકલ્પ્યનિવૃત્તોપિકુર્યાત્ કર્મનાશાજલ
સ્પર્શાત્કરતોયાવિલંબનાત્ મંડકીવાહુતરણાત્પુનઃસંસ્કારમર્હતિ ॥

હવે પુનરૂપનયન કહે છે.

તે પુનરૂપનયન ત્રણ પ્રકારનું છે. પ્રલવાય(દોષ)ના નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયું જે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પુનરૂપનયન તે પ્રથમ, તે જાતકર્માદિ સંસ્કારેયુક્ત, અથવા રહિત, અન્ય પ્રાયશ્ચિત્તરહિત અથવા કેવળ (એકલું) એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનું છે. એકવાર કરેલા ઉપનયનમાં ઉક્ત કાલાદિકતું ન્યૂન-પણું થવાથી કરેલું ઉપનયન અર્થે યતાં જે બીજીવાર કરવું તે બીજું પુનરૂપનયન. એક વેદનું અધ્યયન કરી બીજા વેદના અધ્યયન કરવામાટે કહેલું તે ત્રીજું પુનરૂપનયન છે. તેમાં પ્રથમનું કેમ કરવું તે કહે છે. બીજાં ઔપધીથી નાશ ન થવાનો એવા રોગના નાશમાટે, અજાણમાં (વેદે ઔપધરૂપ બતાવવાથી) પૈથી સુરાનું પાન કીધું હોય તો ત્રણ માસપર્યંત કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. પૈથી વિના બીજી સુરા છુદ્ધિપૂર્વક ઔપધ માટે પીધી હોય તો કૃષ્ણ અને અતિ-કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. પૈથી સુરા પીધી હોય તો દ્વાદશાબ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. વાઙ્મુળી, ગૌડી (ગોળની) અને માંધી (મોડાનાં પુષ્પથી થયેલી) એ સુરાનું અજાણમાં પ્રાશન કીધું હોય તો પુનરૂપનયન અને તત્કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. વીર્ય, વિષ્ણ અને મૂત્રનું અજાણમાં ભક્ષણ થાય અથવા મધમિશ્રિત એવું અન્ન કે જળ ઇલાદિક ભક્ષણ કરવામાં આવે તો પુનઃસંસ્કાર (પુનરૂપનયન) અને તત્કૃષ્ણ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જાણીને વિષ્ણ, મૂત્ર ઇલાદિક ભક્ષણ કરે તો ચાંદ્રાયણ અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. દ્વિજાતિએ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈરથે) લસણ, કાંદા (ડુંગળી), ગાજર અને ગામમાંનાં હજીર, ગામનાં કુકડાં, મનુષ્ય અને ગાય એમનું માંસ એ ભક્ષણ કરેલાં હોય તો તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. ગાડરી, ગધેડી, ઉટડી, સ્ત્રી, હાથણી અને ઘોડી એમનું દૂધ પીએ તો તત્કૃષ્ણ અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ગધેડો અને ઉટ ઇલાદિક ઉપર ચડે તો કૃષ્ણ અને પુનઃસંસ્કાર કરવા; એ હેમાદ્રિનો મત છે એમ નિર્ણયસિંધુના કોઈ એકાદ પુસ્તકમાં મળે છે. મિતાક્ષરા, સ્મૃત્યર્થસાર ઇલાદિક ગ્રંથને મતે ખર કે જોઈ એમના ઉપર ચડે તો ત્રણ ઉપવાસ ઇલાદિક માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, પુનઃસંસ્કાર કરવો નહીં. કૌરુભને પણ એજ મત છે. અજાણે બેલ ઉપર બેસે તો કૃષ્ણ, અને જાણીને બેસે તો ત્રણ કૃષ્ણ, ઇલાદિક કરવું. કેટલાએક મનુષ્ય, બેલ ઉપર બેસે તો પુનઃસંસ્કાર કરે; પરંતુ તેમાં મૂળ શું? તે શોધ કરવો. એ રીતે ઘેરા, બકરા અને ભેંસા (પાપ) ઉપર બેસે તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. માંસ ખાનારા પશુની વિષ્ણ ભક્ષણ કરે તો પુનરૂપનયન માત્ર કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર મનુષ્યની વિષ્ણ ભક્ષણ કરી હોય તો પણ પુનઃસંસ્કાર માત્ર કરવો એમ કહે છે. “શ્રુતશ્રાવ્યો લેનારો પુનઃસંસ્કારનું પાત્ર યાયછે.” જીવતો હોય તેની ‘મરી ગયો’ એવી વાત સાંભળી ઉત્તરક્રિયા કરી હોય તો, તેને ધીના કુંભમાં ડુબાડી પાછો બાહર કાઢી સ્નાન કરાવી જાતકર્મ થકી ઉપનયનપર્યંત સંસ્કાર કરી ત્રણ રાત્રિ ત્રત ધારણ કીધા પછી (તેનો) પ્રથમની સ્ત્રીની સાથે અથવા તે શ્રુત થઈ હોય તો બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. અશિહોત્રી હોય તેણે પુનઃસંધાન અને આયુષ્મત્ ઇષ્ટિ કરવી. તીર્થયાત્રા ઇલાદિક કારણવિના કલિંગ, અંગ, ભંગ, અંધ્ર, સિંધુ, સૌવીર અને પ્રત્યંત દેશ (પશ્ચિમ દેશ-મલેન્દ્ર દેશ) એ દેશોમાં ગમન કરે તો પુનઃસંસ્કાર કરવો. ચાંડાલનું અન્ન ભક્ષણ કરે તો ચાંદ્રાયણ, અને છુદ્ધિપૂર્વક ચાંડાલનું અન્ન ભક્ષણ કરે તો કૃષ્ણાબ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી બન્નેમાં પુનઃસંસ્કાર કરવો. “શ્રુગચર્મ, મેખલા, દંડ એનું ધારણ, ભિક્ષા માગવી; અને ત્રત એટલા પ્રકાર દ્વિજાતિને પુનઃસંસ્કારમાં વર્જ્ય કરવા.” ‘અજીનં, મેખલા’ એ ઠેકાણે ‘વપનં, મેખલા’ એવો બીજી સ્મૃતિમાં પાઠ દેખાય છે. બ્રહ્મચારીએ મધુ (મધ) અને માંસ ભક્ષણ કીધું હોય તો પુનરૂપનયન, અને પ્રાજાપત્ય અથવા ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. જાણીને ભક્ષણ કરે તો પરાક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અભ્યાસ (વારંવાર ભક્ષણ કીધું) હોય તો જમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનઃસંસ્કાર કરવો. બ્રહ્મચારીએ માતા, પિતા અને સુર વિના અન્ય મરણ પામેલાની અંતક્રિયા

વંદ (નપુંસક), ઝંઘો, બેહેરો, મુંગો, પાંખળો, કુખરો અને વામન (હાંગુલો), ઇલાદિકને સંસ્કાર કરવા. મત (હકેલો) અને ઉન્મત (વિકળ) ને સંસ્કાર કરવા નહીં એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. પતિતપણું તો નથી; કારણ, તેમને કર્મનો અધિકારજ નથી. મત અને ઉન્મતનાં સંતાનોના સંસ્કાર કરવા; કારણ, “આશ્વલુયકી આશ્વલી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થયો તે આશ્વલુજ છે,” એવી શ્રુતિ છે. બીજા ગ્રંથકારો તો મત અને ઉન્મતના પણુ સંસ્કાર કરવા એમ કહે છે. તે સંસ્કારોમાં હોમ આચાર્ય કરવો. વિકલાંગ એટલે જેનું અગ્ર ઝાંધું છે તે, તેના ઉપનયનવિધે; ઉપનયન એટલે તેને આચાર્યની સમીપે લઈ જવો, અગ્નિની સમીપે લઈ જવો અથવા ગાયત્રીમંત્ર કહેવો એ ત્રણ કર્મ પ્રધાન છે, માટે એ ત્રણમાંથી કોઈએક માત્ર કરવું. બીજાં ગંગકર્મ જેવો સંભવ હોય તે પ્રમાણે કરવાં. મુંગો, બેહેરો ઇલાદિકને ગાયત્રીમંત્રના ઉચ્ચારનો સંભવ નથી તેથી તેને સ્પર્શ કરી ગાયત્રી-મંત્રનો જપ કરવો. સંસ્કારના મંત્ર અને વસ્ત્ર પહેરવાના મંત્ર તે આચાર્ય કહેવા. કોઈ ગ્રંથકાર વસ્ત્ર પહેરવાં ઇલાદિક કર્મ મંત્રરહિત કરવાં એમ કહે છે. એ રીતે વિવાહમાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો; કારણ, “કન્યાના પાણિગ્રહણ વિના બીજું સર્વ કર્મ આશ્વલુપાસે કરાવવું,” એવું વચન છે. એ રીતે વિકલાંગની મૌજ ઇલાદિકનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અમૃતેજારજઃકુંડોઘૃતેમર્તરિગોલકઃ પૃથ્વોઃકુંડગોલકયોઃસંસ્કાર્યત્વવચનંયુગાંતરવિપર્યં તસ્યક્ષેત્ર જપુત્રનિપયત્વાત્ કલિયુગેદૌત્સાતિરિકપુત્રાણાંનિપેઘાત્ જ્યેષ્ઠેવ્રુતસંસ્કારેગર્ભાધાનાદિકર્મભિઃ ફનિષ્ઠોનૈવસંસ્કાર્યશિશાતાતપોગ્રવીત્ इदंचौલોપનयनांतसंस्कारविपर्यं विवाहविपर्येतुવિકલાંગે પુનાર્યનિયમઃ કન્યાસ્વપિત્રેષ્ટાવિવાહાનંતરમેવકનિષ્ઠાયાવિવાહઃ જ્યેષ્ઠપુત્રવિવાહામાવેપિકનિષ્ઠાકન્યા સંસ્કાર્યાં જ્યેષ્ઠસ્યોપનયનાભાવેકનિષ્ઠાનવિવાહા ॥

“પતિ જીવતાં જરૂરી ઉત્પન્ન થયેલો તે કુંડ છે, અને પતિ મૃત થયા પછી જરૂરી થયો હોય તે ગોલક છે.” એ કુંડ, અને ગોલકને સંસ્કાર કરવા એમ કહેનારું જે વચન છે તે બીજા યુગમાટે છે; કારણ, તે વચન ક્ષેત્રજ પુત્રવિષયક છે, અને કલિયુગમાં દત્તક અને ઔરસવિના બીજા પુત્રનો નિ-પેધ છે. “મ્હોટા પુત્રના સંસ્કાર થયા ન હોય તો કનિષ્ઠના ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર અવશ્ય કરવા નહીં, એમ શાતાતપે કહ્યું છે.” એ વચન ઔલ અને ઉપનયનપર્યંત સંસ્કારનો નિપેધ કહે છે. વિવાહવિધે તો વિકલાંગ હોય તો એ નિયમ નથી. કન્યાવિધે પણ, મ્હોટી કન્યાનો વિવાહ થયા પછીજ નાહાની કન્યાનો વિવાહ કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રનો વિવાહ થયો ન હોય તથાપિ નાહાની કન્યાનો સંસ્કાર (વિવાહ) કરવો. જ્યેષ્ઠ પુત્રની મૌજ થઈ ન હોય તો કનિષ્ઠ કન્યાનો વિવાહ કરવો નહીં.

અથપુનરુપનયનમ્ ॥ તદ્વત્રિવિધં પ્રત્યવાયનિમિત્તકંપ્રાયશ્ચિત્તભૂતંપુનરુપનયનમાયં તદ્વજાત કર્માદિસહિતંતદ્વિદંત્રપ્રાયશ્ચિત્તાંતરસહિતંકેવલંચૈત્યનેકવિધં જૃતસ્યોપનયનસ્યોક્તકાલાગંધવૈગુણ્યેનૈવ કલ્યાપત્તાવપરં વેદાંતરાધ્યયનાર્યશિદિંતૃતીયં તદ્વપ્રથમંયથા અમત્યાઔપધાંતરાનાશ્વરોગનાશાર્યૈ પૃથાઃસુરાયાઃપાનેત્રિમાસંકચ્છાચરણંપુનરુપનયનંચ મત્યાપૈઘ્વન્યસુરાયાઔપધાર્યપાનેકચ્છાતિશ્ચઙ્ગૌપુ નરુપનયનંચ પૈદીપાનેદ્વાદશાષ્ઠં અધાનાદ્વારુણીગોડીમાઘ્વીસુરાપીતાતેત્પુનરુપનયનંતત્સહચ્છંચ અઘ્ના નાદ્રેતોવિષ્ણુપ્રાણમશનેસુરાસંસ્કૃષ્ટાશ્વજલાદિમક્ષણેચપુનઃસંસ્કારસ્તસહચ્છંચ શાત્વાવિષ્ણુપ્રાણશને શાંદ્રાવણપુનઃસંસ્કારૌ લગ્નપલંડુરંજનવિદ્યુરાહપ્રામકુકુટનરગોમાંસમક્ષણેદ્વિજાતીનાંતત્તપ્રાયશ્ચિ ત્તાતિપુનરુપનયનં અવિસરોદ્દમાનુપીટીરુપાનેદ્વિસિત્તીચક્રાક્ષીરુપાનેચતત્સહચ્છંપુનઃસંસ્કારઃ રાસમોષ્ટા ઘારોહણેકચ્છઃપુનઃસંસ્કારશ્ચ इदहेमाद्रिमृतमिति सिधौकचित् मिताक्षरास्मृत्यर्थेसारदिमतेरासमोष્ટા रोहेउपवासत्रयादिमात्रंनतुपुन.સંસ્કારઃ કૌસ્તુભાશયોષ્વં વૃષભારોહણેઅમત્યાકચ્છંમત્યાકચ્છઃત્રયાદિ કેચિદ્ધારોહેપુનઃસંસ્કારંકુચતિતત્રમૂલંમૃત્યુ પવમજયસ્તમહિયારોહેપિ માંસપ્રક્ષકપશોર્ચિદ્રમક્ષણેપુનરુ પનયનમાત્રં કેચિન્માનુપમલમક્ષણેપિપુનઃસંસ્કારમાત્રમાદુઃ પ્રેતશય્યાપ્રતિગ્રાહીપુનઃસંસ્કારમ્હતિ જી યતોમૃતવાર્તાશ્રુત્યાત્સર્વકર્મકરણે તંધૃતકુંભેનિમજ્યોદ્યુત્યાપયિત્વાજાતકર્માદ્યુપનયનાંતસંસ્કારાન્કૃત્વા ત્રિરાત્રમગ્નંતે પૂર્વમાર્યયાતસ્થાંમૃતાયામન્યમાર્યયાવારિવાહઃકાર્યઃ આહિતાગ્નિધેતુનરાધાનાયુષ્મ દિષ્ટ્યાદિતીર્થયાત્રાપિનાકલિંગાંગવંઘાંધાંસિપુસૌરીપ્રત્યંતવાસિદેશગમનેપુનઃસંસ્કારઃ ચાંડાલાગ્ર મક્ષણેચાંદ્રાવણંરુદિપૂર્વમક્ષણેકચ્છાષ્ઠં ડમયત્રપુનઃસંસ્કારઃ અજિનંમેરાલાદંડોમૈશ્યચર્યાવ્રતાતિચ નિવર્તતેદ્વિજાતીનાંપુનઃસંસ્કારકર્મણિ વપનંમેષલેતિસ્મૃત્યંતરેપાઠઃ બ્રહ્મચારિણોમધુમાંસાશનેપુનરુપન

યનંપ્રાજાપત્યંત્રિરાત્રોપાસોવા મત્યામક્ષણેપરાકઃ અભ્યાસેદ્વિગુણંપુનઃસંસ્કારઃ પિતૃમાતૃગુહંબ્યોમિ
ન્નસ્યપ્રેતસ્યાત્યકર્મકરણેબ્રહ્મચારિણઃપુનરુપનયનં હસ્તમથિતદધિમક્ષણેવહિવેદિપુરોહાશાશનેઅભ્યાસે
કૃત્ત્વઃપુનઃસંસ્કારઃ યઃસંન્યાસંગૃહીત્વાતતોનિવૃત્યગાર્હસ્થ્યંત્વિકીર્પતિસપન્માસંકૃત્ત્વાનકૃત્વાજાતક
માદિસંસ્કારઃસંસ્કૃતઃશુદ્ધોગાર્હસ્થ્યંકુર્યાત એવમનગ્નનમરણાર્થસંકલ્પનિવૃત્તોપિકુર્યાત કર્મેનાશાજલ
સ્પર્શાત્કરતોયાચિલંચનાત્ ગંડકીવાહુતરણાત્પુનઃસંસ્કારમર્હતિ ॥

હવે પુનરુપનયન કહે છે.

તે પુનરુપનયન ત્રણ પ્રકારનું છે. પ્રલવાય(દોષ)ના નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયું જે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ
પુનરુપનયન તે પ્રથમ, તે જાતકમાદિ સંસ્કારેયુક્ત, અથવા રહિત, અન્ય પ્રાયશ્ચિત્તેસહિત અથવા
કેવળ (એકલું) એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનું છે. એકવાર કરેલા ઉપનયનમાં ઉક્ત કાલાદિકનું ન્યૂન-
પાતું થવાથી કરેલું ઉપનયન અર્થે ચતાં જે બીજાવાર કરવું તે બીજું પુનરુપનયન. એક વેદનું
અધ્યયન કરી બીજા વેદના અધ્યયન કરવામાટે કહેલું તે ત્રીજું પુનરુપનયન છે. તેમાં પ્રથમનું
કેમ કરેલું તે કહે છે. બીજાં ઔપધોથી નાશ ન થવાને એવા રોગના નાશમાટે, અન્યથા (વેદે
ઔપધરૂપ બતાવવાથી) પૈથી સુરાનું પાન કીધું હોય તો ત્રણ માસપર્યંત કૃત્ષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનઃ
રૂપનયન કરવું. પૈથી વિના બીજા સુરા બુદ્ધિપૂર્વક ઔપધ માટે પીધી હોય તો કૃત્ષ્ણ અને અતિ-
કૃત્ષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. પૈથી સુરા પીધી હોય તો દ્વાદશાબ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.
વાદ્મણી, ગૌડી (ગોળની) અને માધ્વી (મૌડનાં પુષ્પથી ચયવી) એ સુરાનું અન્યથામાં પ્રાશન
કીધું હોય તો પુનરૂપનયન અને તપકૃત્ષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. વીર્ય, વિદ્યા અને મૂત્રનું અન્યથામાં ભક્ષણ
થાય અથવા મધમિશ્રિત એવું અન્ન કે જળ ઇલાદિક ભક્ષણ કરવામાં આવે તો પુનઃસંસ્કાર (પુન-
રૂપનયન) અને તપકૃત્ષ્ણ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જાણીને વિદ્યા, મૂત્ર ઇલાદિક ભક્ષણ કરે તો આંદ્રાયણ
અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. દ્વિજાતિએ (આહણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય) લસણ, કાંદા
(હુંગળી), ગાજર અને ગામમાંનાં ફુલર, ગામનાં ફુકડાં, મનુષ્ય અને ગાય એમનું માંસ એ
ભક્ષણ કરેલાં હોય તો તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુનરૂપનયન કરવું. ગાડરી, ગધેડી, ઉટડી, સ્ત્રી, હાથણી
અને ઘોડી એમનું દૂધ પીએ તો તપકૃત્ષ્ણ અને પુનઃસંસ્કાર એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ગધેડો અને ઊંટ
ઇલાદિક ઉપર ચડે તો કૃત્ષ્ણ અને પુનઃસંસ્કાર કરવા; એ હેમાદ્રિનો મત છે એમ નિર્ણયસિંધુના
કોઈ એકાદ પુસ્તકમાં મળે છે. મિતાક્ષરા, સ્મૃત્યર્થસાર ઇલાદિક ગ્રંથને મતે ખર કે ઊંટ એમના
ઉપર ચડે તો ત્રણ ઉપવાસ ઇલાદિક માત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, પુનઃસંસ્કાર કરવો નહીં. કૌસ્તુભને
પણ એજ મત છે. અન્યથા બેલ ઉપર બેસે તો કૃત્ષ્ણ, અને જાણીને બેસે તો ત્રણ કૃત્ષ્ણ, ઇલાદિ
કરવું. કેટલાએક મનુષ્ય, બેલ ઉપર બેસે તો પુનઃસંસ્કાર કરેછે; પરંતુ તેમાં મૂળ શું ? તે શોધ
કરવો. એ રીતે ઘેરા, બકરા અને ભેંસા (પાક) ઉપર બેસે તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો.
માંસ ખાનારા પશુની વિદ્યા ભક્ષણ કરે તો પુનરૂપનયન માત્ર કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર મનુષ્યની વિદ્યા
ભક્ષણ કરી હોય તો પણ પુનઃસંસ્કાર માત્ર કરવો એમ કહે છે. “મૃતશય્યાનો લેનારો પુનઃસં-
સ્કારનું પાત્ર થાયછે.” જીવતો હોય તેની ‘મરી ગયો’ એવી યાત સાંભળી ઉત્તરક્રિયા કરી હોય
તો, તેને ધીના કુંભમાં કુખારી પાછો બાહર કાઢી જ્ઞાન કરાવી જાતકર્મ થકી ઉપનયનપર્યંત સંસ્કાર
કરી ત્રણ રાત્રિ ત્રત ધારણ કીધા પછી (તેનો) પ્રથમની સ્ત્રીની સાથે અથવા તે મૃત થઈ હોય
તો બીજા સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. અશિહોત્રી હોય તેણે પુનરાધાન અને આયુષ્મત ઇષ્ટિ
કરવી. તીર્થયાત્રા ઇલાદિક કારણવિના કલિંગ, અંગ, ભંગ, અંધ્ર, સિંધુ, સૌવીર અને પ્રત્યંત દેશ
(પશ્ચિમ દેશ-સ્વેચ્છ દેશ) એ દેશોમાં ગમન કરે તો પુનઃસંસ્કાર કરવો. આંડાલનું અન્ન ભક્ષણ
કરે તો આંદ્રાયણ, અને બુદ્ધિપૂર્વક આંડાલનું અન્ન ભક્ષણ કરે તો કૃત્ષ્ણાબ્દ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અન્નેમાં
પુનઃસંસ્કાર કરવો. “મુગચર્મ, મેખલા, દંડ એનું ધારણ, ભિક્ષા માગવી; અને મત એટલા પ્રકાર
દ્વિજાતિને પુનઃસંસ્કારમાં વળ્યે કરવા.” ‘અજીન, મેખલા’ એ ઠેકાણે ‘વપન, મેખલા’ એવો
બીજા સ્મૃતિમાં યાદ દેખાય છે. અક્ષયારીએ મધુ (મધ) અને માંસ ભક્ષણ કીધું હોય તો પુન-
રૂપનયન, અને પ્રાજપલ અથવા ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. જાણીને ભક્ષણ કરે
તો પરાક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અલ્યાસ (વારંવાર ભક્ષણ કીધું) હોય તો અમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી
પુનઃસંસ્કાર કરવો. અક્ષયારીએ માતા, પિતા અને સુર વિના અન્ય મરણુ, પામેલાની અંતક્રિયા

अथद्वितीयं पुनरुपनयनम् ॥ प्रदोषे निश्चयनध्याये मंदे कृष्णे गलग्रहे अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति अत्र प्रदोषः प्रदोषदिने कृष्णः कृष्णपक्ष एकादश्यादि रत्यत्रिकरूपो पराह्णश्च द्विदिनतृतीयभागरूप इत्युक्तं अनध्याया अपि नित्या पञ्चपाणिमा प्रतिपदादयः पुनरुपनयननिमित्तं नतु नैमित्तिका अकालवृद्ध्या दिनिमित्तक विराघादयः नैमित्तिके पुत्रातर्गजित निमित्तानध्याय एव पुनः संस्कारनिमित्तं अत्र विस्तरः कौस्तुभे अंसाभिर्मर्शपूर्वे कवटोः समीपमानयनं प्रधानकर्म तस्य विस्तरणे पुनरुपनयनं एवं गायत्र्युपदेशविस्तरणेऽपि ॥

“ પ્રદોષ, શત્રિ, અનધ્યાય, શનિ વાર, કૃષ્ણ, ગણગ્રહ તીથિ, અને અપરાક્કાલ એમાં જેની મૌલ્ય થઈ તે પુનઃસંસ્કારને યોગ્ય છે.” ઇહાં પ્રદોષ એટલે પ્રદોષનો દિવસ કૃષ્ણ એટલે કૃષ્ણપક્ષ; તે એકાદશીયથી છેલ્લા પાંચ દિવસ અને અપરાક્ક એટલે દિવસનો ત્રીજો ભાગ એમ કહ્યું છે. અનધ્યાયો પણ પૂનમ, એકમ ઇલાદિક જે નિત્ય અનધ્યાય કહ્યા છે તેજ પુનરૂપનયનનું નિમિત્ત છે. અકાલ વૃદ્ધ્યાદિક નિમિત્તયથી થયલા જે નિરાશ્રિ આદિ અનધ્યાય તે પુનરૂપનયનનું કારણ નથી. નૈમિત્તિક અનધ્યાયોમાં પ્રાતઃકાલે ગર્ભના થવારૂપ નૈમિત્તિક અનધ્યાય તેજ પુનઃસંસ્કારનું કારણ છે, એ વિષયમાં વિસ્તાર હૈસ્તુભમાં કહ્યો છે. પ્રથમ ખબાનો રપશો કરી બટુને આચાર્યની સમીપે લાવવો એ જે પ્રધાનકર્મ તેનું વિસ્મરણ થયું હોય તો પુનરૂપનયન કરવું. એ પ્રમાણે ગાયત્રીમંત્રના ઉપદેશનું વિસ્મરણ થયું હોય તો પણ પુનરૂપનયન કરવું.

तृतीयः पुनरुपनयननिमित्तप्रकारः ॥ एकं येदमधीत्यवेदांतराध्ययनचिकीर्षायांप्रतिवेदंपुनरुपनयनमित्येके अन्ये वेदिनासृग्वेदाध्ययनार्थमुपनयनमित्यपरे अन्येतु एकैर्नोपनयनेन वेदत्रयाध्ययनाधिकारः अयं वेदोपाध्ययनार्थद्वितीयमुपनयनमित्याहुः तेन ऋगादिवेदत्रयाध्यायिनो मुंडमांहुक्याचाधर्षणोपनिषदो विना पुनः संस्कारं पठति ते चित्याः युगपदनेकवेदारंभे नोपनयनावृत्त्यपेक्षेति सखदुपनीत्यायुः शपत्सकलवेदारंभः सिद्ध्यतीति परे तत्र एकवेदाध्ययनानंतरं यद्वेदाध्ययनचिकीर्षा तदेतत्कर्तव्यतां पुनरुपनयनं तत्र प्रवर्षणं ब्रह्मोद्गमं धाज न नंदीक्षा च कृता कृता परिदानरहिता क्रिया भवति अनध्यायादिके द्वितीये पुनरुपनयननिमित्ते सधर्मविकृतं पथोक्तकाले उपनयनम् ॥

ન કરવાં; પરિહાન ક્રિયા કરવી નહીં. બીજા ઉપનયનનું કારણ જે અનધ્યાયિક તેમાં મોંઝ થવાથી જે પુનરૂપનયન કરવું તેમાં કાંઈ પણ વળ્યું કરવું નહીં, અને ઉક્ત કાલે કરવું.

અથપ્રાયશ્ચિત્તાર્થવ્રતવંધેવિશેષઃ ॥ તત્તનિમિત્તાનંતરમેયકરણે ઉદગયનપુણ્યનક્ષત્રાશુક્તકા
લોનાપેક્ષ્યતે અન્યધાતુયથોક્તકાલાપેક્ષા તત્રકર્તાપિતાતદમાવેપિતૃત્યાદિઃસર્પિઃ તદમાવેન્યઃકશ્ચિત્
યત્રપુનરુપનયનંપ્રાયશ્ચિત્તેવેનોક્તંતત્રપર્વદુપદિદ્વિધિનાતદેવકાર્યં યત્રપુનરુપનયનંપ્રાયશ્ચિત્તાંતરસહિતં તત્રોક્ત
વિધિનાપ્રાયશ્ચિત્તંસંસ્કાર્યેનકારયિત્વાચાર્યેનતસ્યોપનયનંકાર્યં યત્રજાતકર્માદિસંસ્કારસહિતમુપન
યનંવિહિતંતત્રજાતાદિચૌલાંતસંસ્કારાનુત્ત્વાકાર્યં પુનરુપનયનેગાયત્રીસ્થાને તત્સવિતુર્વૃણીમહાં ઇત્યસ્યા
ઉપદેશાદાચાર્યેનાસ્યાપચક્રોદ્વાદશોત્તરસહસ્રજપઃ કૃચ્છ્રત્રયંચોપનેતૃત્વાધિકારાર્થકાર્યં તત્રાસ્ય
કૃતૌધ્વેદૈહિકસ્યપુનઃસંસ્કારદ્વારાત્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થજાતકર્માશુપનયનંતસંસ્કારાનુકરિણ્યે પર્વનિમિ
ત્તાંતરેપિસંકલ્પઋતઃ સર્વેસંસ્કારોદેશેનતંત્રેણનાંદીશ્રાદ્ધાદિસ્મશુવપનાનંતરંચૌલકેશવપનં મનુષ્યાદિ
ક્ષીરપાનાદિનિમિત્તાંતરેતુસંસ્કાર્યોમુકદોપપરિહારાર્થં પર્વદુપદિદ્વિધિમુકપ્રાયશ્ચિત્તંકરિણ્યેતિસંકલ્પ્યત
ત્કુર્યાત્ આચાર્યસ્તુ અસ્યામુકદોપપરિહારાર્થંપુનઃસંસ્કારસિદ્ધિદ્વારાત્રીં પુનરુપનયનંકરિણ્યેતિસંક
લ્પ્યોપનયનમાશ્રુકુર્યાત્ યત્રોપનયનમાત્રોક્તિત્તત્રસંસ્કાર્યસ્યનસંકલ્પઃ કિંત્વાચાર્યસ્યેવપુનરુપનયનં
પ્રામાદ્વિહિઃપ્રાચ્યામુદીચ્યાંવાગત્વાકાર્યં નાંદીશ્રાદ્ધાંતેમંડપદેવતાસ્થાપનં કૃતમંગલજ્ઞાનંસંસ્કાર્યંમોજ
યિત્વા યપનપક્ષેવપનજ્ઞાનેકારયિત્વા અસ્યપ્રાયશ્ચિત્તાર્થંપુનરુપનયનહોમેદેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં
કરિણ્યે અસિન્નન્યાહિતેપ્રાવિત્યાદિનિત્યવત્ બ્રહ્મચારિણઃપુનરુપનયનેસમન્ત્રકંવાસોધારણંનિત્યં અન્ય
સ્યથૈકલ્પિકં બ્રહ્મચૌધારણાદિસૂચ્યક્ષણાંતંનિત્યવત્ તત્તોયુવાસુવાસાઈત્યેતન્મંત્રકંપ્રદક્ષિણમાવર્તનાદિ
વાસોધ્વાજાંજલિપ્રહણાંતેપ્રજ્વલ્યાહુતીનાંક્રમ્યાદિસ્મૃત્યા તત્સવિતુર્વૃણીમહાંઇત્યસ્યાધ્વાઃસવિતાનુ
ષ્ટુપ્ પુનરુપનયનેરુપવેશેવિનિયોગઃ પાદશોધર્ચશઃસર્ચામિતિત્રિર્વાચયેત્ બ્રહ્મચારિણોમેજલાદાનાદિ
નિત્યવત્બ્રહ્મચર્યોપવેશાંતં અન્યસ્યમેજલાજિનંદંડધારણંપાશિકં બ્રહ્મચર્યોપવેશોદિવામાસ્યાપ્તીરિરયંતઃ
ધૈવમધીષ્વેત્યાદિકંન તતઃસ્વિષ્ટકૃદાદિ મેધાજનનપક્ષેતત્પર્યંતાશ્ચિધારણં મિક્ષાપૂર્વકાનુપ્રવચ્ચનીયઃ
ગાયત્ર્યાઃસ્થાનેતત્સવિતુર્વૃણીમહાંઇતિહોમઃ ત્રિરાત્રવ્રતાંતેયસિન્નાથમેપુનરુપનયનંતદાશ્રમધર્માનુકુર્યાત્
યત્રપુનરુપનયનંતેપુનરિવાહઃકૃતૌધ્વેદૈહિકાદેઃશ્રૂયતે તત્રમેજલાદિધારણપૂર્વકં કતિચિદિનાનિબ્રહ્મ
ચર્યંકૃત્વોચિતકાલેસમાપ્યપૂર્વેમાર્યયાન્યયાવાવિવાહંકુર્યાત્ ઇતિક્રત્વેદિનાંપુનઃસંસ્કારઃ ॥

હવે પ્રાયશ્ચિત્તમાટે જે પુનરૂપનયન તેમાં વિશેષ કહે છે.

નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયા પછી તેજ વખતે પુનરૂપનયન કરવું હોય તો ઉત્તરાયણ, શુભ નક્ષત્ર
ધર્માદિક ઉક્ત કાલ જોવાની જરૂર નથી. તેજ સમયે કરવું ન હોય તો ઉક્ત કાલ જોવાની આવશ્યકતા છે. તે પુનરૂપનયનમાં કર્તા પિતા, પિતા ન હોય તો કાકો ધર્માદિક સર્પિઃ કરવું. તે ન હોય તો બીજા કોઈએ કરવું. જ્યાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પુનરૂપનયન કહ્યું છે ત્યાં સભાએ કહેલા વિધિપ્રમાણે તેજ કરવું. અને જ્યાં અન્ય પ્રાયશ્ચિત્તસહિત પુનરૂપનયન કહ્યું છે ત્યાં જેને પુનરૂપનયન કરવું હોય તેની પાસે ઉક્ત વિધિએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી આચાર્યે તેનું પુનરૂપનયન કરવું. જ્યાં બાલકમાંદિ સંસ્કારસહિત પુનરૂપનયન કરવાનું કહ્યું છે ત્યાં બાલકમાંથી ચોલપર્યંત સંસ્કાર કરી પછી કરવું. પુનરૂપનયનમાં ગાયત્રીને ઠેકાણે “તત્સવિતુર્વૃણીમહાં” એ મંત્રને ઉપદેશ કરવો. એમ કહ્યું છે માટે આચાર્યે એજ મંત્રવાને (૧૨૦૦૦) જપ, અને ત્રણ કૃત્ષ્ણ મોંઝ આપવાના અધિકારની પ્રાપ્તિ માટે કરવાં, પછી “અસ્ય કૃતૌધ્વેદૈહિકસ્ય પુનઃસંસ્કારદ્વારા ત્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ જાતકર્માશુપનયનંતસંસ્કારાનુકરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. બીજું નિમિત્ત છતાં તે પ્રમાણે સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો. સર્વ સંસ્કારને ઉદ્દેશે કરી એકતંત્રે નાંદીશ્રાદ્ધાદિક કર્મ કરી રમથનું વપન કીધા પછી ચોલસંબંધી કેશનું વપન કરાવવું. મનુષ્યાદિકનું કૃધ પીધું હોય ધર્માદિક નિમિત્ત હોય તો જેને સંસ્કાર કરવાના હોય તેણે “અમુકદોપપરિહારાર્થં પર્વદુપદિદ્વિધિમુકપ્રાયશ્ચિત્તં કરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. આચાર્યે તો, “અસ્યામુકદોપપરિહારાર્થં પુનઃસંસ્કારસિદ્ધિદ્વારા ત્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ પુનરુપનયનં કરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ઉપનયનમાત્ર કરવું. જ્યાં ઉપનયનમાત્ર કહ્યું છે ત્યાં સંસ્કાર્યે (જેના સંસ્કાર છે તે) ને સંકલ્પ નથી; કેવળ આચાર્યેજ સંકલ્પ કરવો. પુનરૂપનયન કરવું તે ગામની બાહર પૂર્વ દિશા અથવા ઉત્તર દિશામાં જઈ કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધપર્યંત કર્મ કીધા પછી મંડ-

પદેવતાનું સ્થાપન કરવું. જેણે મંગલઆન કીધું હોય એવા સંસ્કાર્યને, લોજન કરાવી, વપન કરવાનો પક્ષ હોય તો વપન અને આન કરાવી “અસ પ્રાયશ્ચિત્તાર્થં પુનરુપનયનહોમે દેવતાપરિગ્રહાન્ ધર્મન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ અસિન્નવાહિતેઘ્નો,” ઇલાદિક અન્વાધાન નિલપ્રમાણે કરવું. ગ્રહચારીને પુનરુપનયનમાં સમંત્રકે વસ્ત્રનું ધારણ કરવું એ નિલ છે. ગ્રહ ન હોય તો તેને વિકલ્પે છે. યજ્ઞોપવીત ધારણુયથી સૂર્યદર્શન કરવાપર્યંત કર્મ નિલપ્રમાણે કરવું. પછી “યુવાસુવાસાન્” એ મંત્રે પ્રદક્ષિણ કરવી ઇલાદિકથથી તે વસ્ત્ર બાંધેલા અજલિ ગ્રહણ કરવી ઇહાંપર્યંત કર્મ કીધા પછી પ્રણવ અને વ્યાહૃતિ એમના અપિ અને દેવતા ઇલાદિકનું સ્મરણ કરી ઉપદેશ કરવો. તે આ રીતે,—“તત્સવિતુર્વૃણીમહા ઇત્યસ્ય દયાવાશ્વઃ સવિતાનુષ્ટુપ્ ॥ પુનરુપનયને ઉપદેશે વિનિયોગઃ ॥ તત્સવિતુર્” પ્રથમ એક એક પાદ, બીજી વાર અર્ધી અર્ધી ઋચા, અને ત્રીજી વાર સર્વ, એ પ્રમાણે ત્રણ વાર કહેવી. ગ્રહચારી હોય તો તેને મેખલાદાનાદિકથથી તે ગ્રહચર્યના ઉપદેશપર્યંત કર્મ નિલ છે. બીજાને મેખલા, મૃગચર્મ અને દંડ એના ધારણુનો વિકલ્પ છે. ગ્રહચર્યનો ઉપદેશ “દિવા મા સ્વાપ્સી” (દિવસે નિદ્રા કરીશ આ) ઇહાંપર્યંત કરવો. “વેદમઘીષ્વ” (વેદનું અધ્યયન કર) ઇલાદિક ઉપદેશ કરવો નહીં. પછી (સ્વિષ્ટકૃત્ હોમ ઇલાદિક કર્મ કરવું. મેધાજનન કરવાનો પક્ષ હોય તો મેધાજનન થવાપર્યંત અગ્નિનું રક્ષણ કરવું. ભિક્ષા ભાગી અનુપ્રવચનીય હોમ કરવો. ગાયત્રીને સ્થાને, “તત્સવિતુર્વૃણીમહાન્” એ મંત્રે હોમ કરવો. ત્રિરાત્ર મત ધારણુ કીધા પછી, પુનરુપનયન કરતી વેળાએ પ્રથમ જે આશ્રમમાં હતો તે આશ્રમમાં ધર્મ પાલન કરવા. જેની ત્રેતક્રિયા થઈ ગઈ હોય તેને પુનરુપનયન થયા પછી ફરી તેણે વિવાહ કરવો એવું જે કહ્યું છે ત્યાં પ્રથમ મેખલા ઇલાદિક ધારણુ કરી થોડા એક દિવસ ગ્રહચર્ય કરી યોગ્ય કાલે તેની સમાપ્તિ કરી પ્રથમની સ્ત્રીનેડે અથવા (તે મૃત થઈ હોય તો) બીજી બેડે વિવાહ કરવો. એપ્રમાણે ઋગ્વેદીઓનો પુનઃસંસ્કાર સમાપ્ત થયો.

અથયજુર્વેદિનામ્ ॥ તત્રયૌધાયનોગ્રહચારિણઃપિતૃયજેષ્ઠાધ્યામન્યોઽન્ધિષ્ઠમક્ષણેસ્ત્રિયાસહમોજ નેમધુમાંસશ્રાદ્ધસૂતકાગ્નગણાગ્નગણિકાધાશનેપુનરુપનયનમિત્યાદિ ઉક્ત્યા અગ્નિમુલ્કંકૃત્વાજ્યાકપાલા શસમિધમાદાયવાચયતિ પુનસ્ત્વાદિત્યાન્કામાઃસ્વાહેતિયન્મઆત્મનોર્મિદામૃદગ્નિઃપુનરગ્નિશ્ચકુરવાદિ તિદ્વાન્યાંદુત્વાચરંપક્ત્વાજુહોતિ સપ્તતેઅગ્રેન્ ધૃતેનસ્વાહેતિ સતોયેનદેવાઃપવિત્રેણેતિતિસુંમિરુપવહોમા સ્તતઃસ્વિષ્ટકૃત્પ્રમૃતિસિદ્ધમાયેનુચરપ્રદાનાત્ અથાપરમાપરિધાનાત્કૃત્વાપાલાશીસમિધમાદાય પ્રાત્યપ્રા પશ્ચિમંજુહોતિત્યાદતીર્જુહોતિ અથાપરોગ્રાહણવચનાત્ સાવિત્ર્યાશતકૃત્વોમિમંત્રિતંધૃતંપ્રાદ્યકૃતપ્રાયશ્ચિત્તોમવતીત્યાદિકમવદત્ અન્નોકપક્ષાણીશકાશકમેદેનવ્યવસ્થા દ્વંકૌસ્તુમેદ્રદૃવ્યં પયંશાસ્તાંતદે પવિષ્વપનમેજલાજિનર્વંડમૈષ્યચર્યાવ્રતાદિકંવૈકલ્પિકવ્યવસ્થયાનુષ્ઠાયસ્વસ્થાસ્તોકોપનયનંકાર્યમ્ ॥

હવે યજુર્વેદીઓનો પુનઃસંસ્કાર કહે છે.

ગ્રહચારીએ, પિતા અથવા પોતાથી ન્યેષ્ટ, એમનાથી અન્યનું ઉચિષ્ટ ભક્ષણ કીધું હોય; સ્ત્રીની બેડે લોજન કીધું હોય; અથવા મધ, માંસ, શ્રાદ્ધાન્ન, સૂતકાન્ન, ગણાન્ન (ઘણા જણોનું અન્ન એકઠું રાંધ્યું હોય તે) અને વેશ્યાનું અન્ન, ભક્ષણ કીધું હોય તો; પુનરુપનયન કરવું ઇલાદિક કહી અગ્નિમુખ એટલે સ્થંડિલકરણાદિક કર્મ કરી ધૃતે બીજવેલી ખાખરાની સમિધ લઈ “પુનસ્ત્વાન્કામાઃસ્વાહા,” “યન્મ આત્મનોર્મિદામૃદગ્નિઃ પુનરગ્નિશ્ચકુરવાત્” એ બે મંત્રવડે હવન કરી ચૃદ્રાંધી હોમ કરવો. તેનો મંત્ર—“સપ્ત તે અગ્રેન્ ધૃતેન સ્વાહા” પછી “યેન દેવાઃ પવિત્રેણ” એ ત્રણ ઋચાવડે ઉપહોમ કરવા. પછી સ્વિષ્ટકૃત્ હોમથથી ગુરુને ગોદાન દેવું ઇહાંપર્યંત કર્મ કરવું. બીજો પક્ષ—વસ્ત્રધારણુપર્યંત કર્મ કરી ખાખરાની સમિધ લઈ પ્રાસપ્રાયશ્ચિત્તનો હોમ કરી વ્યાહૃતિ મંત્રે હોમ કરવો. ત્રીજો પક્ષ—ગ્રાહણુકને ગાયત્રીમંત્રે સોવાર મંત્રિત કરાવેલું ધૃત પ્રાશન કરવાથી કૃતપ્રાયશ્ચિત્ત (શુદ્ધ) થાય છે ઇલાદિક પ્રકાર યૌધાયને કહ્યા છે. ઇહાં ઉક્ત પક્ષોની શક્ત અશક્ત એ ભેદ કરી વ્યવસ્થા કરવી, એ કૌસ્તુભમાં બેલું. એપ્રમાણે બીજી શાખાઓવિશે પણ વપન, મેખલા, અજિન, દંડ, ભિક્ષાચરણુ અને મત ઇલાદિક કર્મ કરવાં અથવા ન કરવાં એવી વ્યવસ્થાએ કરી પોતપોતાની શાખામાં કહ્યાપ્રમાણે પુનરુપનયન કરવું.

અથગ્રણ્યચારિધર્માઃ ॥ તત્રસંવ્યાગ્રયમગ્નિપરિચરણંમેલંચનિલં તત્રાગ્નિકાર્યપ્રાતઃસાવંચસાય મેવસહસ્તા તત્રપાલાશક્ષદિરાશ્રયશમીસમિધાગ્રેષ્ઠાસ્તદ્લાભેડર્કવેતસાં મવચ્છદ્ધૂર્વિકામિશ્વાપિ

પ્રાણાં સાચવિપ્રગૃહેષ્વેવ આપદિશદ્ગૃહેપુઆમાર્ગગૃહીયાત્ હવ્યેશ્વાદ્મિન્નકવ્યેચામ્યર્થિતોમુંજીત અસ્યબ્રહ્મયજ્ઞોપનિત્યઃ સ્વોપાકરણાત્પૂર્વેગાયત્ર્યાકાર્યઃ ગુરુચ્છિદ્રમધ્વાદિકંનિપિદ્ધમપિતદન્યાપરિહા યંરોગનિવૃત્ત્યર્થમક્ષણીયં નિપિદ્ધાન્યહુરુચ્છિદ્રંત્વનૌપધમપિમધ્યં ઇવંજ્યેષ્ઠાતુઃપિતુશ્ચોચ્છિદ્રેપુરોચં દિવાસ્વાપોનેત્રેકજ્જલમુપાનચ્છત્રંમેંચાદૌશયનંચવર્જ્યં તાંબુલામ્બંજનંચૈવકાંસ્યપાત્રેચમોજનં યતિશ્ચ બ્રહ્મચારીચવિધવાચવિવર્જયેત્ મધુસૂતકાશ્વત્રાદ્યાદેર્નિષેધાઃપુનઃસંસ્કારપ્રકરણોક્તાઅનુસંધેયાઃ મેઘલામર્જિનંવંદમુપવીતંચનિત્યશઃ કૌપીનંકટિસૂંચંચબ્રહ્મચારીવિધારયેત્ મેઘલોપવીતાદૌવૃટિતેજ્જલે પ્રાત્યાન્યદ્ધારયેત્ યજ્ઞોપવીતનાશેમનોજ્યોતિરિત્યનેનવાતપતિમિશ્રેતિચતસ્રાજ્યહુતીર્જુહુયાદિત્યુક્તં અસ્યગુરુપરિચર્યાપ્રકારોઽન્યબ્રહ્મયઃ ॥

હવે બ્રહ્મચારીના ધર્મ કહે છે.

ત્રિકાલસંધ્યાવંદન, અગ્નિની સેવા અને ભિક્ષા એ બ્રહ્મચારીને નિહ છે. તેમાં અગ્નિની સેવા પ્રાતઃ અને સાંધ્યાકાલે કરવી; અથવા સાંધ્યાકાલે એક વાર કરવી. તેમાં ખાખરો, ખેર, પિપ્પળો અને શમી એ સમિધ ઉત્તમ અને તે ન મળે તો આકડો અને વેતસ (નેતર)નાં લેવાં. “મઘત્” શબ્દપૂર્વક ભિક્ષા બ્રાહ્મણે માગવી. તે ભિક્ષા બ્રાહ્મણને ઘેરજ માગવી. આપતિ હોય તો શૂદ્રને ઘેર કાઢ્યા અગ્નની ભિક્ષા લેવી. હવ (દેવતાની પ્રીતિ અર્થે જે અન્ન તે), અને શ્રાદ્ધવિના હવ્ય (પિતૃ-પ્રીત્યર્થે જે અન્ન તે) એમને વિષે બોલાવે તો લોજન કરવું. બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મયજ્ઞ પશુ નિહ છે. તે બ્રહ્મયજ્ઞ ઉપાકર્મથી પ્રથમ ગાયત્રીમંત્રેકરી કરવો. શુરુનું ઉચ્છિદ્ર, મધ ઇલાદિ નિષિદ્ધ પદાર્થ તે પશુ, તે નિષિદ્ધ પદાર્થવિના નિવૃત્ત ન થાય એવો રોગ થયો હોય તો તેની નિવૃત્તિમાટે ભક્ષણ કરવો. નિષિદ્ધ પદાર્થવિના શુરુનું ઉચ્છિદ્ર એવું ઔપધ ન હોય તો પશુ તે ભક્ષણ કરવું. ઝોટો બાઈ, અને પિતા એમનાં ઉચ્છિદ્રવિષે પશુ એજ નિર્ણય લાગુવો. દિવસે નિદ્રા, નેત્રમાં કાજળ નાખવું, પગરખાં પેહેરવાં, છત્ર લેવું અને પલંગ ઇલાદિક ઉપર નિદ્રા કરવી એ વર્જ્ય કરવાં. “તાંબુલ, કાજળ અને કાંસાના પાત્રમાં લોજન એ સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અને વિધવાએ વર્જ્ય કરવાં.” મધ, સૂતકાન્ન, અને શ્રાદ્ધાન્ન ઇલાદિકના નિષેધ પુનઃસંસ્કારપ્રકરણમાં કહ્યા છે તે લાગુવા. “મેખલા, મુગયર્મ, દંડ, યજ્ઞોપવીત, કૌપીન અને કટિસૂત્ર એ બ્રહ્મચારીએ નિહ ધારણ કરવાં.” મેખલા કે યજ્ઞોપવીત ઇલાદિક તુટે તો તુટેલાં જળમાં નાખી પીળાં ધારણ કરવાં. યજ્ઞોપવીતના નાશ થાય તો “મનોજ્યોતિઃ” એ મંત્રે અને “વાતપતિઃ” એ ત્રણ મંત્રે ધૃતની ચાર વાહુતિ હોમવી એમ કહ્યું છે. બ્રહ્મચારીએ શૂદ્રની સેવા કરવી તેનો પ્રકાર અન્યત્ર જોવો.

અથબ્રહ્મચારિવ્રતલોપે ॥ સંધ્યામ્નિકાર્યલોપેષ્ટસહક્રગાયત્રીજપઃ કચિત્સકુલ્લોપેમાનસ્તોકૈશ્તિ મંત્રસ્યશતંજપડકઃ મિશ્કાલોપેઽષ્ટશતં અમ્યાસેદ્વિગુણંપુનઃસંસ્કારશ્ચ મધુમાંસાગશનેડકં સ્ત્રીસંગેગર્દ્ભપશુઃ ૫૧કાનેકવ્રતલોપસાધારણમૃગિધાને તંવોધિયાજેપ્તમંત્રંલક્ષંચૈવશિયાલયે બ્રહ્મચારીસ્વધર્મે પુન્યૂત્તંચેત્પૂર્ણમેતિતત્ ॥

હવે બ્રહ્મચારીવ્રતનો લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

સંધ્યા અને અગ્નિકાર્યનો લોપ થયો હોય તો આઠ હજાર ગાયત્રીજપ કરવો. કોઈ મંથમાં એકવાર સંધ્યા અને અગ્નિકાર્યનો લોપ થયો હોય તો “માનસ્તોકૈ” એ મંત્રનો સો વાર જપ કરવો, એમ કહ્યું છે. ભિક્ષાનો લોપ થાય તો આઠસો જપ કરવો. વારંવાર લોપ થયો હોય તો યમજ્ઞો જપ કરી પુનઃસંસ્કાર કરવો. મધુ, માંસ ઇલાદિકનાં ભક્ષણવિષે પ્રથમ કહ્યું છે. સ્ત્રીસંગ થાય તો બ્રહ્મચારીએ ગર્દભપશુચાગ કરવો. એક અથવા અનેક વ્રતનો લોપ થયો હોય તો સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત ઋગ્વિધાન મંથમાં કહ્યું છે, —બ્રહ્મચારીના સ્વધર્મમાં કોઈ ન્યૂતપણું પ્રાપ્ત થાય તો શિવ-મંદિરમાં યેસી “તંવોધિયા” એ મંત્રનો લક્ષ જપ કરવો, તેની ન્યૂતપણું નિવૃત્ત થઈ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપાકર્મકૃત્વાપ્રાગુકવિધારંમકાલેક્ષારંમોકવિષ્ણ્વાદિપૂજાપ્રકારેણવેદારંમઃકાર્યઃ ત્રિજ્જ્ઞીનાં યુગાંતરેર્મીર્જીવંધોવેદાધ્યયનંચાસીત્ કલિયુગેતુનૈતદ્વ્યં અતઃસ્ત્રીણાંવેદોધારાદોદયઃ ॥

ઉપાકર્મ કરી પૂર્વોક્ત જે વિધારંમનો કાલ તે કાલે અક્ષરારંમની વખતે જેમ વિગણુ આદિ દેવની પૂજાનો પ્રકાર કહ્યો છે તે પ્રકારે પૂજા કરી વેદાધ્યયનનો આરંભ કરવો. પીળા યુગોમાં બ્રાહ્મ-

જુની સ્ત્રીયોને મૌલખંધન અને વેદાધ્યયન સંસ્કાર હતા. કલિયુગમાં તો, એ બંને સંસ્કાર સ્ત્રીયોને નથી, માટે સ્ત્રીયોને વેદના ઉચ્ચારાદિકવિષે દોષ છે.

અધાનધ્યાયાઃ ॥ તેત્તનિત્યાનૈમિત્તિકાશ્ચપ્રાયેણમૌંજીપ્રકરણેત્ત્કાઃ તતોન્યેપિઽમયવિધાનધ્યાયાવહ્યોતિવંધેપૂર્વાસ્તેત્રનપ્રપંચંતે કલિકાલેસિંસ્તાવદનધ્યાયાપાલનસ્યદુર્મંધસામશક્યત્યાત્ તથાચ હેમાદ્રીસ્મૃતિઃ ચતુર્દશ્યઘ્મીપર્વપ્રતિપત્ત્વેવસર્વેવા દુર્મંધસામનધ્યાયાસ્ત્વંતરાગમનેપુચેતિ અતઃકલૌપ્રતિપદ્વયમઘ્મીદ્વયંચતુર્દશીદ્વયંપૂર્ણિમાદશૌંશ્યનસંકાંતિરિત્યેવાતવતપવાનધ્યાયાંસ્ત્વસ્ત્વાવેદશાસ્ત્રાદિકમધ્યેતત્ત્વં પુંસાંપ્રાયોલ્પપ્રજ્ઞત્વાત્ શિષ્ટાચારોપ્યેવમેવ પૂર્વંદિનેસાયંપરપ્રપ્રાતઃશ્રિમુહૂર્તાનધ્યાયતિ યિસત્ત્વે ઉદયેસ્તમયેવાપીત્યનેનદિનદ્વયેડનધ્યાયપ્રાસૌવચનાંતરં કેચિદાદુઃકચિદ્દેશોયાવત્તદિનનાડિકાઃ તાવદેવત્વનધ્યાયોનતન્મિથેદિનાંતરં ઇતિ દ્વમપ્યલ્પપ્રજ્ઞવિપયં ચતુર્થીસપ્તમ્યાદૌપ્રદોપનિર્જયઙ્કઃ પ્રદોપેપુનસરેન્નચકીર્તયેદિત્યુકેરિતરાનધ્યાયતોદોષાધિક્યં અનધ્યાયસ્તુનાંગેપુનેતિહાસપુરાણયોઃ નધર્મશાસ્ત્રધ્વન્યેપુપર્વંયેતાનિવર્જયેત્ નિત્યેજપેચક્રામ્યેચક્રતૌપારાયણેપિચ નાનધ્યાયોસ્તિથે વાનાંપ્રહ્ણેપ્રાહ્ણેસ્મૃતઃ ॥

હવે અનધ્યાય કહે છે.

અનધ્યાય નિત્ય અને નૈમિત્તિક બે પ્રકારના છે, તે બાબુધા મૌંજીપ્રકરણમાં કહ્યા છે. તેથી બીજા પાણી નિત્ય અને નૈમિત્તિક અનધ્યાય ગ્રંથોમાં ઘણા કહ્યા છે પરંતુ તે ઇલાં કહેતા નથી; કારણ, આ કલિયુગમાં તે સર્વે અનધ્યાય પાળવાનું દુર્મંધા (મંદમતિ) મનુષ્ય હોવાથી અત્યંત અશક્ય છે. તેમજ હેમાદ્રી ગ્રંથમાંનું સ્મૃતિવાક્ય છે,—“ચતુર્દશી, અઘ્મી, પર્વણી, એકમ અને અધ્યયનની વખતે મંધમાંથી કોઈ નીસરી જાય એટલા અનધ્યાય મંદમતિને છે,” માટે કલિયુગમાં બે એકમ, બે આઠમ, બે ચૌદશ, પૂનમ, અમાવાસ્યા અને અયનસંક્રાંતિ (કર્ક, મકર)—એટલાજ અનધ્યાયના દિવસ હોય; વેદ, શાસ્ત્ર ઇત્યાદિકનું અધ્યયન કરવું; કારણ પુરુષોની બુદ્ધિ બાબુધા મંદ છે, અને શિષ્ટ-જનોનો આચાર પણ એમજ છે. પૂર્વ દિવસે સાંધકાલે અથવા બીજા દિવસે પ્રાતઃકાલે છ ઘડી અનધ્યાયતિથિ હોય તો, “ઉદયકાલે કિંવા અસ્તકાલે,” એ વચનેકરી બન્ને દિવસ અનધ્યાય પ્રાપ્ત થયા તેથી બીજું વચન કહે છે.—“જે દિવસે જેટલી અનધ્યાયતિથિની ઘડી હોય તેટલોજ અનધ્યાય જાનવો, અનધ્યાયની ઘડીએ યુક્ત બીજા દિવસે અનધ્યાય નહીં, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે,” એ વચન પણ મંદબુદ્ધિનેવિષે જાણવું. ચોથ, સાતમ ઇત્યાદિક દિવસે પ્રદોષ થાયછે તેના નિર્ણય પ્રથમ કહ્યો છે. “પ્રદોષદિવસે પાંચુ અને સ્મરણ પણ કરવું નહીં એવું વચન છે, તેથી અન્ય અનધ્યાયો કરતાં પ્રદોષ અનધ્યાયનો દોષ અધિક સમજવો.” અંગ, ઇતિહાસ (ભારત ઇં), પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્ર અને અન્ય શાસ્ત્રોવિષે અનધ્યાય નથી. પર્વણીને દિવસે અંગાદિકનું અધ્યયન કરવું નહીં. નિત્યકર્મ, જપ, કામ્યકર્મ, યજ્ઞ અને પારાયણવિષે અનધ્યાય નથી. વેદનું અધ્યયન કરવું અને કરાવવું તેનેવિષે અનધ્યાય છે.

અધ્યાધ્યયનધર્માઃ ॥ વેદારંભેવસાનેગુરોઃપાદોપસંગ્રહણં આદૌપ્રણવમુચ્ચાર્યવેદમધીત્યાંતેપ્રણવ મુચ્ચાર્યમૂર્મિસ્પૃશ્યવિસ્મેત્ પત્તેઃપ્રથમયામેચરમયામેચવેદાપ્યયનં યામદ્વયંશયાનસ્તુપ્રહ્ણમૂયાયકલ્પતે ગુરંપિતરંમાતરંચમન્યેત કદાપિનદ્રુહોત અધ્યાપિતાયેગુરંનાદ્રિયંતેશિષ્યાવાચામનસાકર્મણાવા યથૈવ તેનગુરોર્મૌંજનીયાલ્લથેયતાગ્રમુનકિશ્ચુતંતત્ત્વં ઇત્યધ્યયનધર્માઃ ॥

હવે અધ્યયન કેમ કરવું તેના ધર્મ કહે છે.

વેદાધ્યયનના આરંભ સમયે અને સમાપ્તિ સમયે ગુરુના ચરણ ગ્રહણ કરવા. પ્રથમ ઔંકારનો ઉચ્ચાર કરી પછી વેદનું અધ્યયન કરી પાછો અંતે ઔંકારનો ઉચ્ચાર કરી પૃથ્વીના સ્પર્શ કરી વિરામ કરવો. રાત્રિના પ્રથમ પોહોરે, અને છેલ્લે પોહોરે વેદાધ્યયન કરવું. “જે પોહોર નિદ્રા કરનારો શ્રદ્ધાત્મને પામે છે.” દેગુરુ, પિતા અને માતા એમનું સન્માન રાખવું, ક્યારે પણ દ્રોહ કરવો નહીં. “ગુરુએ ભણવેલા શિષ્યો મન, વાણી, કર્મ કરી બે ગુરુનો સહાર ન કરે તો જોમ તેઓ ગુરુએ પાલન કરવાને ચોગ્ય નથી તેમ વેદ પણ તેઓનું પાલન કરતા નથી; એટલે તેને તે અધ્યયન ફળ દેનારું થતું નથી.” એ પ્રમાણે અધ્યયનના ધર્મ સમાપ્ત થયા.

અથવ્રતાનિ ॥ તાનિમહાનામ્ત્રીવ્રતમહાવ્રતોપનિષદ્વ્રતગોદાનવ્રતાપ્યાનિચત્વારિકમેણજન્મતસ્ત્રયો
વશાદિપુવપ્તપુત્રપાત્રણેચૌલોકતિથિનક્ષત્રવારાદિપુકાર્યાણિ અન્નવિસ્તૃતપ્રયોગાઃકૌસ્તુભાદૌસ્વસ્ત્રગૃહે
પુચ્ચદ્રવ્યાઃ પ્તેપાંલોપેપ્રત્યેકમેકૈકચ્છંચરિત્વાગાયત્ર્યાશતાહુતીર્જુહુવાત્ ત્રીનપદ્મદ્વાદશવાચ્છંદ્યાન્
કુર્યાત્ શ્લ્યન્યત્ર ॥

હવે વ્રત કહે છે.

તે વ્રત મહાનામ્ત્રીવ્રત, મહાવ્રત, ઉપનિષદ્વ્રત અને ગોદાનવ્રત એ નામનાં ચાર છે. તે ચાર
ક્રમે કરી જન્મથકી તેરમા ઇલાદિક વર્ષે ઉત્તરાયણમાં ચૌલસંસ્કારખાટે કહેલાં તિથિ, નક્ષત્ર અને
વારમાં કરવાં. એ વ્રતોને વિસ્તારયુક્ત પ્રયોગ કૌસ્તુભાદિક ગ્રંથમાં અને પાતપાતાના ગૃહમાં બેસા.
એમને લોપ થાય તો એક એક વ્રતનું એક એક કૃત્ય પ્રાપ્તિ કરી ગાયત્રીમંત્રે સો આહુતિને
હોમ કરવો. ત્રણ, છ અથવા બાર કૃત્ય કરવાં એમ બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે.

અથસમાવર્તનમ્ ॥ ગુરુવેદેશાચન્યતમંવત્યાતદનુશ્ચ્યાન્નાયાત્ જ્ઞાનંનામસમાવર્તનં તાનિચક્ષે
બ્રહેમગૌરમ્થ્યહ્નપ્રોપાનહૌધાન્યંવત્સ્રવ્યંશકમિત્યેતાનિ પપુયહુરોઃપ્રિયંતહેયં દાનંવિનૈવગુરુગ્રીતૌતદ્વહુ
જ્યૈયક્ષાયાત્ ક્ષેત્રાદિનાપિનવિધાનિષ્કયઃ પૈકૈકમક્ષરંયસ્તુગુરુઃશિષ્યેનિવેદયેત્ પૃથિવ્યાંનાસ્તિતદ્વ્યં
યદ્વત્યાત્વનૃણીમવેદિત્યુક્તેઃ સચક્ષાતકલ્પિયઃ વિદ્યાક્ષાતકોવ્રતજ્ઞાનકોવિદ્યાવ્રતોભયક્ષાતકવ્રતિ
તત્રૈકંદ્વૌત્રીનચતુરોયાવેદાન્થેદૈકદેશંવાધીત્યતદર્થચક્ષાત્વાદ્દ્વાદશવર્ષાદિગ્રહચર્યકાલાવધેઃપ્રાગેવક્ષાતિ
સવિદ્યાક્ષાતકઃ ઉપનયનવ્રતસાવિત્રીવ્રતવેદવ્રતાન્યનુષ્ઠાપવેદસમાપ્તેઃપૂર્વમેયક્ષાતોવ્રતજ્ઞાતકઃ દ્વાદશ
વર્ષાદિગ્રહચર્યસમાપ્ત્યાયેવંસમાપ્યક્ષાતોવિદ્યાવ્રતોભયજ્ઞાતકઃ તત્રોપનયનોત્તરંમેધાજનનપર્વંતથિપાત્ર
દ્વાદશરાત્રાદિવ્રતમુપનયનવ્રતં મેધાજનનોત્તરમુપાકર્મંતંત્રગ્રહચારિધર્માનુષ્ઠાનંસાવિત્રીવ્રતં તદુત્તરંવે
દાધ્યયનાર્થદ્વાદશવર્ષાદિકાલાવચ્છિન્નવ્રતંવેદવ્રતં સ્વાધ્યાયોધ્યેતવ્યવ્રતિવિધેરર્થજ્ઞાનપર્યંતત્યાદ્યેદાર્થજ્ઞા
નવિનાવેદાધ્યયનાત્રેણસમાવર્તનેઽધિકારોનેતિપૂર્વમીમાંસકાઃષેદ્ગ્રહણમેવવિધિફલપૂર્વકાંડાર્થજ્ઞાનં
કર્માનુષ્ઠાનાક્ષિતં ઉત્તરકાંડાર્થજ્ઞાનંકામ્યથોતવ્યવિધિપ્રાપ્તિમિત્યુત્તરમીમાંસકાઃ તત્રસંહિતાગ્રાહ્યણંચ
મિલિત્યૈકોવેદઃ આરણ્યકાંડગ્રાહ્યણાંતર્ગતમેવ સંપૂર્ણકવેદાધ્યયનેષ્વશ્તોવેદૈકવેદશંપટેત્ અવ્યક્તેન
સંહિતાયાઃ પ્રથમચરમસુલેકતિપયસ્કાનાંપ્રથમાન્નચઃ સર્વેસ્કાનાંપ્રથમાન્નચોચાધ્યેતવ્યાઃ એવંવેદૈ
કવેદશાધ્યયનોત્તરંસમાપ્તૌતોવિવાહિતોવાગ્રહચર્યોકનિયમેનવેદાધ્યયનંકુર્યાત્ તત્રગ્રન્થૌમાર્ચાંગમનંકાર્યં
ગ્રહચારીવ્રતલોપપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્યન્યંકૃત્યમહાવ્યાહિતિહોમંચકૃત્યાસમાવર્તનંકાર્યં પત્રણસંધ્યામ્રિકા
ર્થમિક્ષાલોપપદ્માદિસ્પર્શકટિસુત્રમેષ્વલાજિનત્યાગદિવાસ્તાપંજનપર્યુપિતમોજનાદિવ્રતમંગેષુ અષ્ટકા
લમલ્પવ્રતમંગેષ્યમ્ વહુધર્મલોપેતુ તંવોધિયાનવ્યસ્યાશવિશ્વમિતિમંત્રસ્યલક્ષજપશિવાલયેશ્વર્યુક્તંપ
થંચમહાનામ્ત્રાદિવ્રતલોપસ્યગ્રહચર્યવ્રતલોપસ્યવપ્રાયશ્ચિત્તોત્તરંસમાવર્તનાધિકારઃ ॥

હવે સમાવર્તન કહે છે.

વેદાધ્યયન થયા પછી ગુરુને ક્ષેત્રાદિકમાંથી એકાદ દર્શ ગુરુની આજ્ઞા ગ્રહણ કરી જ્ઞાન કરવું,
જ્ઞાન એટલે સમાવર્તન કરવું. ક્ષેત્રાદિક પદાર્થો કહે છે.—ક્ષેત્ર (ખેતર), સોનું, ગાય, ઘોડો, છત્ર,
પગરખાં, ધાન્ય, ત્રણ વસ્ત્ર અને શાક એમાંથી જે ગુરુને પ્રિય હોય તે દેવું. કોઈ દીધાવિનાજ ગુરુ
પ્રસન્ન થયા હોય તો તેમની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીનેજ જ્ઞાન કરવું. ક્ષેત્રાદિક દીધા થકી પણ વિદ્યાનું
મૂલ્ય થતું નથી; કારણ, " ગુરુ જે એક એક અક્ષર શિષ્યને બળાવે છે તેને બદલે પૃથ્વીમાં એવો
પદાર્થ કોઈ નથી કે જે દીધાથી અનુભૂ (ગુરુના ઋણરહિત) થઈ શકે," એવું વચન છે. તે જ્ઞા-
તક ત્રણ પ્રકારના—વિદ્યાજ્ઞાતક, વ્રતજ્ઞાતક અને વિદ્યાવ્રતોભયજ્ઞાતક એ રીતે. તેમાં એક, બે,
ત્રણ અથવા ચાર વેદ હિંવા વેદનો એક ભાગ અધ્યયન કરી અને તેના અર્થ જાણી બાર વર્ષ ઇલાદિક
જે ગ્રહચર્યના કાલને અવધિ કહ્યો છે તેથી પ્રથમજ સમાવર્તન કરે તે વિદ્યાજ્ઞાતક છે. ઉપનય-
નવ્રત, સાવિત્રીવ્રત, અને વેદવ્રતનું આચરણ કરી વેદાધ્યયનની સમાપ્તિ થયાથી પ્રથમજ જ્ઞાન
કરે તે વ્રતજ્ઞાતક છે. બાર વર્ષ ઇલાદિકપર્યંત ગ્રહચર્ય ધાગણ કરી તેની સમાપ્તિ કરી વેદની સ-
માપ્તિ કરી જે જ્ઞાન કરે છે તે વિદ્યાવ્રતોભયજ્ઞાતક છે. મોંઝ થયા પછી મેધાજનનપર્વંત જે ત્રણ
રાત્રી, બાર રાત્રી ઇલાદિક વ્રત ધારણ કરવું તે ઉપનયનવ્રત છે. મેધાજનન પછી ઉપાકર્મપર્વંત જે

બ્રહ્મચારીના ધર્મનું આચરણ કરવું તે સાવિત્રીવ્રત છે. ઉપાકર્મ પછી વેદાધ્યયન કરવા માટે બાર વર્ષ ઇત્યાદિક કાલપર્યંત જે વ્રત આચરણ કરવું તે વેદવ્રત છે. “વેદના અર્થનું જ્ઞાન યવાપર્યંત વેદાધ્યયન કરવું,” એવો વિધિ છે માટે વેદના અર્થનું જ્ઞાન યથાવિના કેવળ વેદનો પાઠ કરવાથી સમાવર્તનવિધે અધિકાર નથી એમ પૂર્વશ્રીમાંસાશાસ્ત્રના કર્તાઓ કહે છે. વેદનું અધ્યયન કરવું એજ વિધિનું ફળ છે. પૂર્વકાંડના અર્થનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું તે કર્મના અનુષ્ઠાનમાટે ઉપયોગી છે, અને ઉત્તરકાંડના અર્થનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું તે કામ્યકર્મનો જે સાંભળવાનો વિધિ તેણે કરી પ્રાપ્ત છે એમ ઉત્તરશ્રીમાંસાશાસ્ત્રકર્તાઓ કહે છે. તેમાં સંહિતા અને બ્રાહ્મણ મળી એક વેદ છે. આરણ્યકાંડ તો બ્રાહ્મણને અંતર્ગતજ છે. સંપૂર્ણ એક વેદના અધ્યયનમાં અશક્ત હોય તો તેણે વેદનો એક ભાગ અધ્યયન કરવો. અતિ અશક્ત હોય તેણે સંહિતાનાં પ્રથમ અને છેલાં સૂક્ત, કેટલાંએક સૂક્તોની પ્રથમની ઋચાઓ અથવા સર્વ સૂક્તોની પ્રથમની ઋચાઓ એનું અધ્યયન કરવું. એ રીતે વેદના એક દેશનું અધ્યયન ક્રીધા પછી સમાવર્તન કરી અથવા વિવાહ કરી બ્રહ્મચારીને કહેલા નિયમપ્રમાણે વેદાધ્યયન કરવું. તેમાં ઋતુ સમયે સ્ત્રીગમન કરવું. બ્રહ્મચારીવ્રતના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ત્રણ કૃષ્ણ કરી મહાબ્યાહતિનો હોમ કરી સમાવર્તન કરવું. એ પ્રાયશ્ચિત્ત સંધ્યા, અગ્નિકાર્ય અને ભિક્ષા એના લોપ થયો હોય; શૂદ્રાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય; કટિમૂત્ર, મેખલા અને મૃગચર્મ એના ભાગ થયો હોય; દિવસે નિદ્રા નેત્રમાં કાજલ અને વાસી અન્ન ભક્ષણ ઇત્યાદિક વ્રતભંગોમાં થોડા દિવસપર્યંત અલ્પ વ્રતનો ભંગ થયો હોય તો તે વિષયમાં ભણવું. ઘણા ધર્મનો લોપ થયો હોય તો, “તવોધિયાનવ્યસ્યાશ્વિષ્ઠં” એ મંત્રનો એક લક્ષ ૪૫ શિવાલયમાં કરવો એમ પ્રથમ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે મહાનાક્રી આદિક વ્રતનો લોપ થયો હોય તો તેનું અને બ્રહ્મચર્યવ્રતના લોપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પછી સમાવર્તનસંસ્કારનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અપસમાવર્તનકાલઃ ॥ તત્રોપનયનોત્કાલેસમાવર્તનમિતિવહવોજ્યોતિર્મૃથાઃ સૈતાનપ્યાયૈષ્વ દોષવિનેમૌમશનિવારયોઃપૌપાપાદયોર્દક્ષિણાયનેચનમયતિ માર્ગશીર્ષેવિવાહપ્રસક્તૌદક્ષિણાયનેપિમ ઘતિ અન્યથા અનાધર્મીનતિષ્ઠેતદિનમેકમપિદ્વિજઞ્ઞતિનિપેધાતિક્રમાપત્તે અન્યેતુમૌજ્યુત્કાલોપાદાને મૂલામાવાત્ રિક્તાત્રયપૂર્ણમામાવાસ્પાદમીપ્રતિપદ્વિજઞ્ઞતિયિપુશ્ચૈત્યત્રિકમિન્નરૂપેણચશુદ્ધક્રાન્તાદિ દિનક્ષયમદ્રાવ્યતીપાતાદિદોષશૂન્યેશુમથારેસમાવર્તનકાર્યે નાત્રપ્રદોષસોપપદાદિતિચિર્જનમાવશ્ય કમિત્યાહુઃ પુષ્યપુનર્વસુમૃગરેવતીહસ્તાનુરાધોત્તરાત્રયરોહિણીશ્રવણવિશાખાચિત્રાઃશ્રેષ્ઠાઃ પત્તદલાને મૌજ્યુત્કમાનિ ક્વચિન્નૌમશનિવારૌસિધાવુત્કૌ ॥

હવે સમાવર્તનનો કાલ કહે છે.

સમાવર્તન એટલે મૌજનું વિસર્જન કરવું તે, મૌજમાં કાલ કલો છે તે કાલે કરવું, એમ ઘણા ન્યોતિપત્રમાં કહ્યું છે. તેથી અનધ્યાય, પ્રદોષદિવસ, ભૌમવાર, શનિવાર, પૌષ માસ, આષાઢ માસ અને દક્ષિણાયન એમાં સમાવર્તન કરવું નહીં. માર્ગશીર્ષ માસમાં તેના વિવાહનો પ્રસંગ આવે તો દક્ષિણાયનમાં પણ કરવું. વિવાહ ન હતાં સમાવર્તન કરે તો “દ્વિજે એક ક્ષણ પણ આશ્રમવિના રહેવું નહીં,” એ નિવેદનું ઉદ્ઘન થાય છે. બીજા ગ્રંથકાર તો મૌજમાં કહેલો કાલ સમાવર્તનમાટે લેવો એવું મૂલવચન ક્યાંય પણ મળતું નથી માટે ત્રણ રિક્તા તિથિ (૪, ૬, ૧૪), પૂનમ, અમાવાસ્યા, આઠમ અને એકમ એ તિથિ વર્ત્ય કરી અન્ય તિથિ; શુકલપક્ષ; ઉક્લા પાંચ દિવસ વર્ત્ય કરી કૃષ્ણપક્ષ; અને ગુરુ શુકેના અસ્તાદિક, દિનક્ષય, ભદ્રા અને વ્યતીપાત ઇત્યાદિ દોષે રહિત એવા શુભ વારે સમાવર્તન કરવું. આ સમાવર્તનવિધે પ્રદોષ, સોપપદા ઇત્યાદિ તિથિ વર્ત્ય કરવાનું આવરણ નથી, એમ કહે છે. પુષ્ય, પુનર્વસુ, મૃગ, રેવતી, હસ્ત, અનુરાધા, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, શ્રવણ, વિશાખા અને ચિત્રા એ નક્ષત્ર શુભ છે. એ ન મળે તો મૌજમાટે કહેલાં નક્ષત્રો લેવાં. ઘોષ સમયે ભૌમ અને શનિ વાર લેવા એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે.

અથમણિહંદલવસ્ત્રયુગચ્છત્રોપાનયુગવંદહસ્તગુન્મર્દનાનુલેપાંજનોળીપાણિ આત્મમેઆચાર્યાયચસંપા યાલામેઆચાર્યાયેવાસંપાદયેત્ દેશકાલૌસંકીર્ત્ય મમપ્રહ્લચર્યનિયમલોપજનિતસંમાચિત્તદોષપરિહા રેણસમાવર્તનાધિકારસંપાદનદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થમાજ્યહોમપૂર્વકંરુચ્છત્રયં મહાનામ્ન્યાદિવ્યતત્ત્વ

હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધમાં પિતાની માતા ઇલાદિકનો ઉદ્દેશ કરવો. બ્રહ્મચારી અશક્ત હોય તો પિતા ઇલાદિકે તેના પ્રતિનિધિરૂપે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. મૌન્ય આદિક સંસ્કારોમાં જેમ પિતા ઇલાદિકજ નાંદીશ્રાદ્ધના કર્તા છે તેમ સમાવર્તનમાં પણ નાંદીશ્રાદ્ધના કર્તા પિતા આદિકજ છે એ મતાંતરથી પ્રથમ કહ્યું છે. આક્રોને પ્રયોગ પોતાપોતાના ગૃહસૂત્રમાંથી કરવો. દશ અથવા ત્રણ બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાં. જે મધુપર્કવડે પૂજા કરે ત્યાં તે રાત્રિ રહેવું. પછી વ્રતના સંકલ્પ કરવા. તે વ્રત પોતાના સૂત્રમાં કહેલાં અને સ્મૃતિમાં કહેલાં એમ એ પ્રકારનાં છે. તે સઘળાં વ્રતો પુરૂષને અર્થ (લાભ) રૂપજ છે, સમાવર્તનના અંગરૂપ નથી. તે સર્વ કરવાને અશક્ત હોય તેણે સૂત્રમાં કહેલાં માત્ર વ્રત કરવાં. શક્ત હોય તો સ્મૃતિમાં કહ્યાં છે તે પણ કરવાં. તે વ્રતો કહે છે—નિમિત્તવિના હું રાત્રિએ આન કરીશ નહીં. નમ્ર થઈ આન કરીશ નહીં. નમ્ર થઈ નિદ્રા કરીશ નહીં. મૈથુનવિના અન્ય સમયે નમ્ર સ્ત્રીને બેઠીશ નહીં. વરસાદમાં દોડતો ચાલીશ નહીં. વૃક્ષ ઉપર ચડીશ નહીં. કુવામાં ઉતરીશ નહીં. હાથવતી નદીને તરીશ નહીં. પ્રાણ રહેશે વા જશે એવો પ્રાણસંશય જેથી થાય તેહું કર્મ કરીશ નહીં. એ સૂચોક્ત વ્રત બધાં.

અથસ્મૃત્યુક્તાનિ ॥ નિત્યંયજ્ઞોપવીતઙ્ગધારયિષ્યે સોદકકર્મઢલુંછત્રમુખ્ણીપંપાદુકેઉપાનહૌ સુવર્ણકુંડલેવર્ધ્મમુદિંચધારયિષ્યે કર્તનેનહસ્વીકૃતકેશદ્વમશ્રુનલ્લઃસ્થ્યાં નિમિત્તવિનામુંડનંનકરિષ્યદ્વિષ્યઃ મસમાવૃત્તામુંડેરપ્રિતિનિવેધાન્ નિત્યમપ્યયનરતઃસ્થ્યાં સ્વશરીરાદુદ્ધૃતંસ્વનિર્માલ્યંપુષ્પચંદનાદિપુનર્તધારયિષ્યે શુક્લાંચરધરાઃસ્થ્યાં સુગંધીપ્રિયદર્શનઃસ્થ્યાં વિમલેસતિજીર્ણવાસામલવદ્વાસાશ્ચનસ્થ્યાં રક્તવાસઃશરીરપીઢાવહવાચલંધારયિષ્યે શુભંવિનાન્યૈર્ધૃતંવસ્ત્રમલંકારંસ્વજંચનધારયિષ્યે અશક્તસ્તુઅન્યધૃતમપિવસ્ત્રાદિપ્રક્ષાલ્યધારયેત્ અન્યધૃતોપવીતમુપાનહૌચનધારયે કંથાંધારયિષ્યે નલ્લરૂપમુદકેનિરીક્ષિષ્યે નમાર્યાસાકમેકપાત્રેપકાલેવાશ્રીયાં યતદિવાહમિત્રવિપયં શુદ્ધાયર્ધ્મજ્ઞાનંનીતિજ્ઞાનંવત કલ્પંચનોપદિશામિ યતત્સાક્ષાદુપદેશપરં કૃત્યાગ્રાહણમપ્રતદિતિગ્રાહણદ્વારકોપદેશેદોપામાયાદ્ ગૃહમેષિશુદ્ધાયસ્વોચ્છિદ્ધંનદાંસ્યે શુદ્ધાયહોમશેપંનદાસ્યે ઉદ્ધૃતોદકેનતિષ્ઠન્નાચમનંનકરિષ્યે જાનુમાત્રેતદ્વિપિકેયાજલેતિષ્ઠવાચમેદોપામાયાત્ અગ્નિચિનાપકહસ્તેનવાઞ્મનીતજલેનાંચમિષ્યે પાદેનપાદધાવ નેનકરિષ્યે અફરૂપાંલિયંનગમિષ્યામિ નપ્રાવૃત્તમસ્ત્કોહનિપર્યટિષ્યામિ રાષ્ટ્રોમલમૂશોત્સંગંચમાવૃત્ત શિરાઃસ્થ્યાં સોપાનલ્કોશનામિયાદનનમસ્કારાન્નકરિષ્યે પાદેનાસનંનાપકર્મિષ્યામિ યવમન્યાન્યપિસ્મૃત્યુકાનિજ્ઞેયાનિ યતેપુમતેપુયાનિ કર્તુંશક્તુયાચાવંત્યેવસંકલ્પયેત્ અગ્રસંકલ્પિતવ્રતોલ્લંઘનેમત્યાકૃતેઽયમ્મોજનં અમત્યાકૃતેપકરાગ્રમમોજનંપ્રાયશ્ચિત્તં અશક્ત્વીનેકંવાવિષંમોજયેત્ इतिજ્ઞાતકવ્રતાનિ ॥

હવે સ્મૃતિમાં કહેલા વ્રતો કહે છે.

નિલ એ યજ્ઞોપવીત ધારણ કરીશ. જલયુક્ત કમંડલુ, છત્ર, પાઘડી, પાદુકા (ચાંપડી), પગશર્ખા, સુવર્ણનાં કુંડલ અને દલેગુદી એ ધારણ કરીશ. કપાવવાથી ઠુંકા છે કેશ, ડાઢી, મુઠ અને નખ જેનાં એવો રહીશ; એટલે નિમિત્ત વિના મુંડન કરાવીશ નહીં, એ અર્થ બધાયો. કારણ, “ જેનું સમાવર્તન થયું હોય તેણે ક્ષીર કરાવવું નહીં.” એવો નિરેધ છે. નિલ અધ્યયનમાં તત્પર પોતાના અંગથી ઉતરેલું એટલે પોતાનું નિર્માલ્ય એવાં પુષ્પ, ચંદનાદિક ફરી ધારણ કરીશ નહીં. એવ વસ્ત્ર ધારણ કરીશ. યુગંધસહિત અને પ્રીતિકારક છે દર્શન જેનું એવો રહીશ. સંપત્તિ હશે તો ફાટેલાં અને મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરીશ નહીં. ગ્રાતાં અથવા શરીરને પીડા ઉપગતવનારા એવાં વસ્ત્ર ધારણ કરીશ નહીં. શુરવિના બીજાએ ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર, અલંકાર અને માળા એ ધારણ કરીશ નહીં. અશક્ત હોય તો બીજાએ ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર ઇલાદિક તે પણ ધોઇને ધારણ કરવાં. અન્યે ધારણ કરેલા યજ્ઞોપવીત અને પગરખાં તે ધારણ કરીશ નહીં. કંથા (ગોદડી) ધારણ કરીશ નહીં. પોતાનું સ્વરૂપ જળમાં બેઠીશ નહીં. સ્ત્રીની સાથે એક પાત્રમાં અથવા એક કાલમાં ભોજન કરીશ નહીં; એ વિવાહવિના બાળવું. શુદ્રને ધર્મનો ઉપદેશ નીતિનો ઉપદેશ અને વ્રતનો ઉપદેશ કરીશ નહીં; એ નિરેધ સાક્ષાત્ ઉપદેશ કરવાવિરે છે. કારણ, “ બ્રાહ્મણને આગળ બેસાડી ઉપદેશ કરવો,” એવું વચન છે માટે બ્રાહ્મણદ્વારાએ ઉપદેશ કરવામાં દોષ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી (હું) શુદ્રને પોતાનું ઉચ્છિદ્ધ દર્શન નહીં. શુદ્રને હોમનું ચેપ દર્શન નહીં. ઉપર કાઢેલાં જલવડે, ઉભો રહી આચમન કરીશ નહીં; કારણ, ગોઠણપર્યંત અથવા તેથી અધિક જલમાં ઉભો રહી આચમન કરવામાં દોષ નથી. અપવિત્રે

અથવા એક હાથે કાઢેલા જલવડે આશ્વમન કરીશ નહીં. પગવડે પગને ઘોઘશિ નહીં. રોગાદિકે અસમર્થ એવી સ્ત્રીસાથે ગમન કરીશ નહીં. મરતકઉપર વસ્ત્ર વીંટી દિવસે ફરીશ નહીં. રાત્રિએ અથવા મળ, મુત્રના ભાગ સમયે મરતક ઉપર વસ્ત્ર વીંટીશ. પગરખાં પહેરી ભોજન, અભિવાદન (નામગોત્રોત્તરપૂર્વક નમસ્કાર) અને પ્રભાત કરીશ નહીં. પગવડે આસનને (એક તરફ) ખેંચીશ નહીં. એ પ્રભાતે ખીજા પણ સ્મૃતિમાં કહેલાં વ્રતો બાળુવાં. એ વ્રતોમાં પોતાની જેટલાં વ્રત કરવાની શક્તિ હોય તેટલાંનોજ સકલ્પ કરવો. એ સકલિપત વ્રતોનું શુદ્ધિપૂર્વક ઉલ્લઘન થાય તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા, અન્નપાનમાં ઉલ્લઘન થયું હોય તો એક રાત્રિ ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય તેણે ત્રણ અથવા એક બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું. એ પ્રભાતે આતકનાં વ્રત સમાપ્ત થયાં.

આતુરદશાયાંયથોકસમાવર્તનાસંમવેસંક્ષેપતસ્તત્કાર્ય તત્પ્રયોગઃસંકલ્પ્યગ્રહચારીલિંગાનિમેષલાં દીનિત્યક્તવાઘવનંકૃત્વાતીર્થેસ્નાત્વા ઘાસઃપરિધાનાચમનતિલકધારણાનિકૃત્વાઽગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યતમ્રવ્રજા પર્તિમનસાધ્યાયંસ્તૂર્ણાસમિધમાદધ્યાન્ અન્યદપિઅવિરોધિતૂર્ણીમેવકર્તવ્યમિતિ ઇતિસમાવર્તના નુકલ્પઃ ॥

આતુર અવસ્થામાં વિધિપૂર્વક સમાવર્તનનો અસભવ હોય તો સંક્ષેપે સમાવર્તન કરવું. તેનો પ્રયોગ—સકલ્પ કરી બ્રંહ્મચારીએ મેખલા આદિક ચિહ્નોને ભાગ કરી વપન કરાવી તીર્થમાં આન કરી વસ્ત્ર પહેર્યા પછી આશ્વમન અને તિલક ધારણ કરી અગ્નિની સ્થાપના કરવી. પછી તેમાં, પ્રભાતીનું મનમાં ધ્યાન કરતાં મત્રરહિત સમિધ હોમથી, ખીજું પણ કર્યું વિરૂદ્ધ ન હોય તે મત્ર રહિતજ કરવું. એ પ્રભાતે સમાવર્તનનો ગૌણપક્ષ સમાપ્ત થયો.

ગ્રહચર્યદશાયાંદશાહારીચહેતુસર્પિંડમરણેસમાવર્તનોત્તરમુદ્કદાનપૂર્વકંત્રિરાત્રમતિક્રાંતાશૌચકાં યં અનુપનીતસર્પિંડમાતુલાદૌચમૃતેઽતિક્રાંતાશૌચેન પર્વજનનાશૌચેષ્વતિક્રાંતાશૌચેન તતશ્ચદશાહારી ચાપાદકસર્પિંડકમૃતૌસમાવર્તનોત્તરત્રિરાત્રમધ્યેવિવાહોનકાર્યઃ કસ્યચિન્મરણાભાવેતુનવિવાહેદોષઃ ॥

ગ્રહચારી અવસ્થામાં દશ દિવસ આશૌચ પાળવાનો હેતુ એવો કોઈ પોતાના સર્પિંડમાંના મૃત થયો હોય તો સમાવર્તન થયા પછી મરનારને તિલાબ્દિ દઈ ત્રણ દિવસ અતિક્રાંત આશૌચ પાલન કરવું. મૌંછરહિત એવો સર્પિંડ મૃત થયો હોય અથવા મામે ઇલાદિક મૃત થયો હોય તો અતિક્રાંત આશૌચ પાળવું નહીં. એ રીતે જનનાશૌચનિમિત્તક પણ અતિક્રાંતાશૌચ નથી. તેથી દશાહ આશૌચ પાળવાને યોગ્ય એવો સર્પિંડ મૃત થયો હોય તો સમાવર્તન થયા પછી ત્રણ રાત્રિમાં વિવાહ કરવો નહીં, કોઈ મૃત થયો ન હોય તો વિવાહવિષે દોષ નથી.

ઇત્યંમતાંતકર્માણ્યનંતોપાધ્યાયસ્તુના ॥ નિર્ણયધીવિદુલાંક્યોર્વાગિલાસઃસમર્પિતઃ ॥

અનંતોપાધ્યાયનના પુત્રે મેં એ રીતે આતકવ્રતપર્યંત સર્વ કર્મનો નિર્ણય કરી મહારી વાણીને વિદાસ શ્રીવિકૃલના ચરણમાં સમર્પણ કીધો.

અથધીમગવત્પાદૌંડરીકવરપ્રદૌ ॥ ધીશુરુન્પિતરૈનસ્વાવિવાહંવંકુમુચતઃ ॥ ૧ ॥

હવે પુંડરીકને વરદાન દેનાર એવા શ્રીવિકૃલના ચરણ, શ્રીશુરુ અને આતાપિતા એ સર્વેને નમસ્કાર કરી વિવાહ કહેવાવિષે તત્પર થાઉં છું.

ઉદ્ગહેતુદ્વિજોભાર્યાસવર્ણલક્ષ્ણેર્યુતાં અવ્યંગાંનીસોમ્યનામ્નીંમૃદ્ધંગીચમનોહરાં ભાવિશુભાશુભજ્ઞાનદેં મુલક્ષણવિચારોષ્ટ્રૈર્નૃત્પિંડાન્કૃત્વેત્યાદિરુપઆશ્વલાયનસુષ્ટેઠક્તઃ જ્યોતિઃશાસ્ત્રોકરાશિનક્ષત્રાદિધટિત વિચારોપિશુભાદિજ્ઞાનહેતુઃ સચસંક્ષેપેનોચ્યતે તત્રમેપાદિરાશિસ્વામિનઃ મૌમઃશુકોબુધધ્વંદ્રઃસૂર્યઃસૌ મ્યોમૃગુ,કુજઃ ॥ ગુરુઃશનૈશ્વરોમંદ્રઃસુરેજ્યોરાશિપાઃસ્મૃતાઃ ॥

હવે વિવાહ સંસ્કાર કહે છે.

“દ્વિતે પોતાની જાતિમાંની, લક્ષણે યુક્ત, હીન અંગવાળી ન હોય એવી, સુંદર નામની, કામળ અંગવાળી અને મનોહર એવી સ્ત્રી પરણવી.” આગળ થનારા શુભાશુભના જ્ઞાનનું કારણ, જે લક્ષણ તેનો વિચાર, “માટીના આઠ પિંડ કરવા,” ઇત્યાદિ તો આશ્વલાયન સૂત્રમાં કહ્યો છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં કહેલો રાશિ, નક્ષત્ર ઇત્યાદિકના ઘટિતનો વિચાર તે પણ શુભાદિક જ્ઞાનનું કારણ છે માટે તે સંક્ષેપથી કહું છું. તેમાં પ્રથમ મેષાદિક રાશિના સ્વામિ કહે છે—“મંગળ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર, સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, મંગળ, શુક્ર, રાશિ, રાશિ અને જૂઠ્ઠાસ્પતિ એ ક્રમથી મેષાદિક આર રાશિના સ્વામી બનવાના.”

અથગ્રહાણાંશત્રુમિત્રાદિ ॥ રત્વેર્ગમૌમચંદ્રામિત્રાણિ રાનિશુકૌશત્રુ ધુધઃસમઃ દ્વંદોઃસૂર્યબુધૌ મિત્રે મૌમશુક્રશુક્રશનયઃસમાઃ અસ્યશત્રુનં કુજસ્યબુધોરિપુઃ સૂર્યશુક્રચંદ્રામિત્રાણિ રાનિશુકૌસમૌ વુધ સ્વાર્કશુકૌમિત્રે ચંદ્રોરિઃ રાનિમૌમશુરવઃસમાઃ શુરોઃસૂર્યમૌમચંદ્રામિત્રાણિ શુક્રબુધૌશત્રુ રાનિઃસમઃ શુક્રસ્યશનિબુધૌમિત્રે સૂર્યચંદ્રાવરી મૌમશુક્રસમૌ શનેઃશુક્રબુધૌમિત્રે કુજસૂર્યચંદ્રામરયઃ શુક્રઃસમઃ અન્નગુણવિચારઃ રાદયોરેકાધિપત્તેરાશિપત્યોમિત્રત્વેચપંચગુણાઃ રાશિપયોઃસમત્વશત્રુત્વેઽર્ધગુણઃ સમત્વમિત્રત્વેચત્યારઃ શત્રુત્વમિત્રત્વેષકઃ દ્વયોઃસમત્વેત્રયઃ દ્વયોઃશત્રુત્વેગુણાભાવઃ ॥

હવે ગ્રહોના મિત્ર, શત્રુ અને સમાદિક કહે છે.

સૂર્યના—શુક્ર, મંગળ અને ચંદ્ર એ મિત્ર છે. રાશિ અને શુક્ર શત્રુ છે. બુધ સમ છે. ચંદ્રના—સૂર્ય અને બુધ મિત્ર છે. મંગળ, શુક્ર, શુક્ર અને રાશિ સમ છે. ચંદ્રનો શત્રુ છે નહીં. મંગળનો—બુધ શત્રુ. સૂર્ય, શુક્ર અને ચંદ્ર મિત્ર. રાશિ અને શુક્ર સમ છે. બુધના—રવિ અને શુક્ર મિત્ર છે. ચંદ્ર શત્રુ. રાશિ, મંગળ અને શુક્ર એ સમ છે. શુક્રના—સૂર્ય, મંગળ અને ચંદ્ર મિત્ર. શુક્ર અને બુધ શત્રુ. રાશિ સમ છે. શુક્રના—રાશિ અને બુધ મિત્ર. સૂર્ય અને ચંદ્ર શત્રુ. મંગળ અને શુક્ર સમ છે. રાશિના—શુક્ર અને બુધ મિત્ર. મંગળ, સૂર્ય અને ચંદ્ર શત્રુ. શુક્ર સમ છે. એ વિષયમાં શુભાનો વિચાર—વર, કન્યાની રાશિનો સ્વામી એક હોય અથવા રાશિસ્વામીની પરસ્પર મિત્રતા હોય તો પાંચ ગુણ બનવા. રાશિસ્વામીમાં પરસ્પર એકને સમત્વ અને એકને શત્રુત્વ હોય તો અર્ધ ગુણ બનવા. પરસ્પર સમત્વ અને મિત્રત્વ હોય તો આર ગુણ. શત્રુત્વ અને મિત્રત્વ હોય તો એક ગુણ. બન્નેનું સમત્વ હોય તો ત્રણ ગુણ. બન્નેનું શત્રુત્વ હોય તો શૂન્ય બનવા.

અથગુણાઃ ॥ પૂર્વાષ્ટયોત્તરાષ્ટયમરણીરોહિણ્યાર્દ્રામનુષ્યગણઃ હસ્તેચતીપુનર્વસુપુષ્યસ્વાતીમૃગશ્રવણાશ્વિન્યુત્તરાષ્ટયગણઃ કૃત્તિકાશ્લેષામઘાચિત્રાવિશાખાજ્યેષ્ઠામૂલધનિષ્ટાશતતારકારાક્ષસગણઃ ગણૈકયેશુમં દેવમનુષ્યયોર્મધ્યમં દેવરાક્ષસોર્વરં રાક્ષસમનુષ્યયોર્મરણં અતોમનુષ્યરાક્ષસયોર્વિવાહોનકાર્યઃ અન્નગુણાઃ ગણૈકયેષ્ટગુણાઃ ઘરોદેવોનૃગણાકન્યાગ્રાપિપદૃ ધૈપરીત્યેપંચ ઘરોરાક્ષસઃકન્યાદેવગણા અન્નૈકઃ ધૈપરીત્યેગુણામાયઃ મનુષ્યરાક્ષસત્ત્વેષિગુણાભાવઃ ॥

હવે ગણમૈત્રી કહે છે.

ત્રણ પૂર્વા, ત્રણ ઉત્તર, બરહી, રોહિણી અને આર્દ્રા એ નક્ષત્રોમાં જન્મ હોય તો મનુષ્ય-ગણ, ઉત્તર, દેવતી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, સ્વાતી, મૃગ, શ્રવણ, અશ્વિની અને અનુરાધામાં જન્મ હોય તો દેવગણ, કૃત્તિકા, આશ્લેષા, મઘ, ચિત્રા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા એ નક્ષત્રોમાં જન્મ હોય તો રાક્ષસગણ. વર કન્યાનો એક ગણ હોય તો શુભ. એકનો દેવ અને એકનો મનુષ્યગણ એમ હોય તો મધ્યમ, દેવ અને રાક્ષસગણ હોય તો વૈર થાય. રાક્ષસગણ અને મનુષ્યગણ હોય તો મૃત્યુ, માટે મનુષ્યગણ અને રાક્ષસગણનો વિવાહ ન કરવો. હવે ગણમૈત્રીના ગુણ કહે છે—બન્નેનો એક ગણ હોય તો છ ગુણ. વરનો દેવગણ અને કન્યાનો મનુષ્યગણ હોય તો છ ગુણ. વિપરીત (વરનો મનુષ્ય અને સ્ત્રીનો દેવગણ) હોય તો પાંચ ગુણ. વરનો રાક્ષસ અને સ્ત્રીનો દેવગણ હોય તો એક ગુણ. વિપરીત હોય તો શૂન્ય. એકનો મનુષ્ય અને એકનો રાક્ષસગણ હોય તો પણ શૂન્ય ગુણ બનવા.

અથરાશિકૂટમ્ ॥ દ્વિદ્વાદશકેનિર્ઘનત્વં નવપંચમત્વેનિપુત્રતા પટ્કાષ્ટકેમરણંવિપત્તિર્વા ડમયે
સપ્તમેતૃતીયૈકાદશેચતુર્થેદશમેચશુભં નક્ષત્રૈક્યેચરણમેદેશુભં અન્નરાશ્યૈક્યેતિશુભં રાશિમેદેપિકૂટદો
પોન નક્ષત્રમેદેરાશ્યૈક્યેચશુભં અન્નનાહીગણાદિદોપોન ચરણૈક્યંપટ્કાષ્ટકંચવર્જ્યં દ્વિદ્વાદશકેનવર્પંચ
મેચમધ્યમં શેષેશુભં અન્નગુણાઃ સત્કૂટેસત્તુઃકૂટેગ્રહમેત્રીસત્ત્વેચત્વારઃ અન્યથાપકઃ ચરણૈક્યેગુણા
ભાવઃ ॥

હવે રાશિકૂટ કહે છે.

૧૨ અથવા કન્યા એમની પરસ્પરની રાશીયત્રી પરસ્પરની રાશી ખીજે અથવા ખારમે હોય
તો નિર્ઘનત્વ થાય છે. પાંચમે અથવા નવમે હોય તો પુત્રહીનપણું થાય છે. છઠ્ઠે અથવા આઠમે
હોય તો મૃત્યુ અથવા વિપત્તિ થાય છે. બન્ને તરફથી સાતમે, ત્રીજે અને અગીયારમે અથવા ચોથે
અને દશમે હોય તો શુભ છે. બન્નેનું એક નક્ષત્ર છતાં ચરણ ભિન્ન ભિન્ન હોય તો શુભ છે. બન્નેનું
નક્ષત્ર ભિન્ન અને રાશિ એક હોય તો શુભ છે. આ રાશિકૂટવિષે નાહી, ગણુ ઇલાદિકનો દોષ નથી,
૧૨, કન્યાના નક્ષત્રનો એકજ પાદ હોય તો, અથવા છઠ્ઠી, આઠમી રાશિ એ વર્જ્ય કરવાં. ખીજી,
ખારમી અને નવમી, પાંચમી એ મધ્યમ. એ કરતાં બાકી રાશીમાં શુભ છે. ઇહાં શુણુ કહે છે.
શુભ કૂટ હોય તો સાત શુણુ. દુષ્ટ કૂટ (એ ખાર ઇલાદિક) છતાં ગ્રહમેત્રી હોય તો ચાર શુણુ.
એ બેમાંથી એક હોય તો એક શુણુ; ૧૨, કન્યાના નક્ષત્રનું ચરણુ એક હોય તો શુણુ નથી.

અથનાહી ॥ અશ્વિન્યાર્દ્રાપુનર્વસુત્તરાફલ્ગુનીહસ્તજ્યેષ્ઠામૂલશતતારકાપૂર્વાભાદ્રપદેતિપ્રથમના
હી ભરણીમૃગપુષ્યપૂર્વાફલ્ગુનીચિત્રાનુરુધાપૂર્વાપાદાધનિષ્ઠોત્તરાભાદ્રપદેતિમધ્યમનાહી કૃત્તિકારો
હિષ્યાશ્લેષામઘાસ્વાતીવિશાખોત્તરાપાદાશ્રવણરેવતીતિચરમનાહી અન્નનાદૈવ્યેસુત્યુઃ નાહીમેદેદૃ
શુભાઃ નાહ્યૈક્યંસર્વથાવર્જ્યં શૂદ્રાદૌપાર્થ્યકનાહીદ્રવ્યંસંકટેશુભં અન્નવર્ણવદ્યમકૂટયોનિકૂટાનામત્પગુ
ળત્વાદિવાહવિઘટકત્વાભાવાદ્ધસ્યરૂપનોકં અન્નસર્વગુણમેલનેનવિંશતિશુભસંભવેમધ્યમં વિશત્યધિ
કગુણત્વેડિતિશુભં વિશત્યૂનત્ત્વેત્વશુભં इतिનક્ષત્રાદિયદિનચિચારઃ ॥

હવે નાહીમેત્રી કહે છે.

અશ્વિની, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્લેષુની, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદા
એ નક્ષત્રોની પ્રથમ નાહી છે. ભરણી, મૃગ, પુષ્ય, પૂર્વાશ્લેષુની, ચિત્રા, અનુરુધા, પૂર્વાપાદા, ધનિષ્ઠા
અને ઉત્તરાભાદ્રપદા એમની મધ્યનાહી છે. કૃત્તિકા, રેહિષ્ઠી, આશ્લેષા, મઘા, રેવાતી, વિશાખા,
ઉત્તરાપાદા, શ્રવણુ અને રેવતી એમની અંતનાહી છે. ૧૨ કન્યા બન્નેની એક નાહી હોય તો મૃત્યુ
થાય છે. ભિન્ન ભિન્ન નાહી હોય તો આઠ શુણુ થાય છે. એક નાહી સર્વથા વર્જ્ય કરવી. શૂદ્રાદિકવિષે
પાર્થનાહી એટલે પ્રથમ અથવા અંત એ નાહી બન્નેની એક હોય તો સંકટ છતાં શુભ છે. વર્જ્ય,
૧૨થ, નક્ષત્રકૂટ અને યોનિકૂટ એમના અદ્ય શુણુ છતાં તે વિવાહના બાધ કરનાર નથી, મટિ
ઇહાં તેમનાં સ્વરૂપ કહ્યાં નથી. ઇહાં સઘળા શુણુ એકઠા કરતાં વીશ શુણુ આવે તો મધ્યમ; વીશથી
અધિક આવે તો અતિ શુભ, અને વીશ કરતાં ઓછા આવે તો અશુભ છે. એ રીતે નક્ષત્રાદિકના
ધરિતનો વિચાર સમાપ્ત થયો.

અનન્યપૂર્વિકાંકાંતામસર્પિંડાંયત્રીઘ્રસીં અરોગિણીંમ્રાતૃમતીમસમાનાર્પણોત્રજામિતિ યાજ્ઞવલ્ક્યાયુ
ક્તકન્યાવિશેષણેષુ કાંતવ્યનીરોગત્વમ્રાતૃમત્યમિન્નવિશેષણાનામભાવેરહપરત્રપાતિત્યાત્તાનિપ્રપંચ્યંતે
તત્રાન્યપૂર્વિકાઃપુરુષાંતરપૂર્વિકામનોદેત્તાવાચાદેત્તાગ્નિપરિગતાસત્તમંપદનીતામુકાગૃહીતગર્ભાપ્રસૂતેતિ
સત્તવિધપુનર્ભવાસ્તદ્વિજામનન્યપૂર્વિકાં સત્તપદીવિધેઃપૂર્વમાચાનાંતિસૂણાંસંકટેન્યેનચિવાહોભયતિ સત્ત
પદીવિધોજાતેવલાદિવાહિતાપિનાન્યત્રદેયા અસર્પિંડાં સમાનઃપકઃપિંડઃપિંડદાનક્રિયામૂલપુરુષપરીરં
વાયસ્યાઃસાસર્પિંડાતદ્વિજ્ઞાં તત્ર લેપમાજઞ્ચતુર્યાચાઃપિત્રાચાઃપિંડમાગ્નિઃ પિંડદઃસત્તમસ્તેપાંસર્પિંડ્યં
સાત્તપૌરુષમિતિમાત્સ્યોક્તેરેકસ્યાં પિંડદાનક્રિયાયાંદાતૃત્વપિંડમાફત્વલેપમાફવાન્યતમસંવંધેનપ્રવેશો

નિર્વાપ્યસાપિંડ્યમિતિકેપાંચિન્મતં અન્નહીનામપિપતિમિઃસહકર્તૃત્વાત્સાપિંડ્યસિદ્ધિઃ મૂલપુરુષૈકશરીરાવયવાન્વયેનાવયવસાપિંડ્યમિત્યપરંમતં યદપિમિત્રાતૃપત્નીનાંપરસ્પરંજૈતત્સંભવતિતથાપ્યાધારત્વેનૈકશરીરાન્વયઃ एकमूलपुरुषावयवानांपुत्रद्वारास्वाधानादितिष્યેયं उभयत्रापिगयादौमित्रादेरपिपિंडभाक्त्वादेकशरीरावयवस्यसप्तमात्परेपुत्ररश्नतेष्वपिसत्त्वाच्चातिप्रसंगप्राप्तैर्वंध्याघरस्यवातातઃકૂટસ્થાચ્છદિસસત્તમઃ પંચમીચેત્તયોર્માતાતત્સાપિંડ્યનિવર્તત ઇત્યાદિવચનૈર્નિરાસઃ માતૃત્વપિતૃત્વાદિસંવંધેસત્યેવપંચમસત્તમપર્યંતમેવેત્યુભયનિયમસ્વીકારાત્ તથાચપિતૃદ્વારકસાપિંડ્યવિચારેસત્તમાદૂર્ધ્વસાપિંડ્યનિવૃત્તિઃ માતૃદ્વારકસાપિંડ્યવિચારેતુપંચમાદૂર્ધ્વતન્નિવૃત્તિરિતિનિર્ણયઃ ॥

હવે સાપિંડ્યનો નિર્ણય કહે છે.

“અન્યપુરૂષે જેને પ્રથમ ગ્રહણ કરી નથી એવી, વરનારનાં મન અને ‘નેત્રને આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, આગળ કહેવાશે જે સાપિંડ્ય તેણે રહિત, વર કરતાં વય અને શરીરે નાહાની, રોગરહિત, ભ્રાતાએ યુક્ત, તથા અસમાન એટલે બિન્ન પ્રવર અને ગોત્રવાળા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી એવી, સ્ત્રી વરવી,” એ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્ક્યાદિકે કહેલાં જે કન્યાનાં વિશેષણ તેમાં મુદરપણું, રોગરહિતપણું, ભ્રાતૃયુક્તપણું એ વિશેષણોવિના બીજાં વિશેષણોનો કન્યામાં અભાવ છતાં તેવી કન્યા વરવાથી આ શોક અને પરશોકમાં પતિતપણું પ્રાપ્ત થાય છે માટે તે વિશેષણો વિસ્તારથી કહેવાય છે. તેમાં અનન્યપૂર્વિકા એટલે આગળ કહેવાશે એવા સાત પ્રકારના અન્યપુરૂષે રહિત તે આ રીતે—“મને કરી દીધેલી, વાણિએ દીધેલી, વિવાહહોમપર્યંત જેના સંસ્કાર થયા છે તે, જેના સપ્તપદીનો વિધિ થયેલ છે તે, ભોગ કરેલી, જેને ગર્ભ રહ્યો છે તે, અને જેને બાળક થયું છે તે, એ પ્રમાણે સાત પ્રકારની પુનર્જ છે તે તેથી જે બિન્ન તે અનન્યપૂર્વિકા બાલુચી.” સપ્તપદી વિધિ (વિવાહહોમ થયા પછી સાત પગ ભરાવવારૂપ જે વિધિ થાય છે તે) થયાથી પ્રથમ સાતમાંથી પ્રથમ ત્રણ (મને દીધેલી, વાણિએ દીધેલી અને વિવાહહોમપર્યંત જેના સંસ્કાર થયા છે તે)નો વિવાહ સકટ છતાં બીજાની જોડ થાય છે. જેના બહાત્કારે વિવાહ થયો છે એવી હોય તો પણ સપ્તપદી વિધિ થયા પછી તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી નહીં. સમાન એટલે એક છે પિંડ એટલે પિંડદાનક્રિયા અથવા મૂલપુરૂષતું શરીર જેતું તે સપિંડા, તેથી જે બિન્ન તે અસપિંડા એવી લેવી. તે સાપિંડ્યવિધે, ‘પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ એ પિંડભાગી છે, અને વૃદ્ધપ્રપિતામહયત્રી ઉપરના ત્રણ પુરૂષ લેપભાગી છે, એ રીતે એ છને સાતમો પિંડ દેનારો છે; તેથી સાત પુરૂષપર્યંત સાપિંડ્ય છે,” એ મત્સ્યપુરાણતું વચન છે; માટે એક પિંડદાનક્રિયામાં દાતૃત્વ, પિંડભાક્ત્ય અને લેપભાક્ત્ય એમાંથી કોઈ એક પણ સંબંધકરી ને પ્રવેશ થાય છે તેને નિર્વાપ્યસાપિંડ્ય કહે છે, એમ કેટલાએક ગ્રંથકારોનો મત છે. આ સાપિંડ્યમાં સ્ત્રીયોને પણ પતિની સાથે રહી કતપિણું હોવાથી સાપિંડ્ય સિદ્ધ થાય છે. મૂલપુરૂષના એક શરીરસંબંધી અવયવો કારણપણાએ પરંપરા આદર્શ આવે છે તેથી અવયવસાપિંડ્ય એ બીજો મત છે. આ સાપિંડ્ય ભાઈની સ્ત્રીઓમાં કદી પરસ્પર સંભવતું નથી, તથાપિ આધારપણાએ એક શરીરના અવયવોનો અન્વય છે. કારણ, ભાઈઓનો જે એક મૂલપુરૂષ, તેનાં અવયવોતું પુત્ર-દ્વારાએ તે ભાઈઓની સ્ત્રીઓમાં સ્થાપન થાય છે, તેથી બાણતું. નિર્વાપ્યસાપિંડ્ય અને અવયવસાપિંડ્ય એ બન્ને સાપિંડ્યમાં, ગયાદિક શ્રાદ્ધમાં મિત્રાદિકને પણ પિંડભાગીપણું થાય છે તેથી અને એક શરીરના અવયવનો સમ્બંધ સાતયત્રી ઉપર શેકડો પુરૂષપર્યંત પણ હોવાથી તેમને પણ સાપિંડ્યપણું પ્રાપ્ત થશે અને તેમ યવાથી અનવસ્થારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થશે માટે, “કન્યા અથવા વરનો પિતા જે મૂલપુરૂષયત્રી સાતમો હોય અને તે વર અથવા કન્યાની માતા. મૂલપુરૂષથી પાંચમી હોય તો તે સાપિંડ્ય નિવૃત્ત થાય છે,” ઇત્યાદિ વચનોત્તરે તેનો નિરાસ (ફરીકરણ) થાય છે. કારણ, માતૃત્વ અને પિતૃત્વ ઇત્યાદિક સંબંધ છતાંજ માતા પાંચમી અને પિતા સાતમો ઇહાપર્યંતજ સાપિંડ્ય એ રીતે બે નિયમનો સ્વીકાર કરેલો છે તેથી પિતાયત્રી સાપિંડ્યનો વિચાર કરતાં સાતમો પુરૂષ પછી સાપિંડ્યની નિવૃત્તિ થાય છે, અને માતાયત્રી સાપિંડ્યનો વિચાર કરતાં પાંચમાં પછી સાપિંડ્યની નિવૃત્તિ થાય છે, એ પ્રમાણે નિર્ણય બાલુવા.

અમોદહારણાનિ.

વિष्णुમूलभूतः	વિष्ણુમૂલભૂતઃ	વિष्ણુમૂલભૂતः	વિष्ણુમૂલભૂતઃ
કાંતિઃ ૨ ગૌરી	૨ દત્તઃ ૨ ચૈત્રઃ	૨ દત્તઃ ૨ ચૈત્રઃ	૨ દત્તઃ ૨ ચૈત્રઃ
સુધીઃ ૩ હરઃ	૩ સોમઃ ૩ મૈત્રઃ	૩ સોમઃ ૩ મૈત્રઃ	૩ સોમઃ ૩ મૈત્રઃ
બુધઃ ૪ મૈત્રઃ	૪ સુધીઃ ૪ બુધઃ	૪ સુધીઃ ૪ બુધઃ	૪ સુધીઃ ૪ બુધઃ
ચૈત્રઃ ૫ શિવઃ	૫ શ્યામા ૫ રતિઃ	૫ શ્યામા ૫ નર્મદા	૫ શ્યામા ૫ શિવઃ
ગણઃ ૬ ભૂપઃ	૬ શિવઃ ૬ ગૌરી	૬ શિવઃ ૬ કામઃ	૬ કાંતિઃ ૬ હરઃ
મૃદઃ ૭ અચ્યુતઃ		૭ રમા ૭ કવિઃ	
રતિઃ ૮ કામઃ			
અન્ન રતિકામયોર- પ્તન્યોર્વિવાહઃ પિતૃદ્વા- રકત્વાન્ ॥	અન્ન ગૌરીશિવયોઃ પ- ત્ત્યોર્વિવાહઃ માતૃદ્વાર- કત્વાન્ ॥	અન્ન રમાકવ્યોર્ન વિવાહઃ મંદુકફલ્લા સાર્પિજ્યાનુવૃત્તેઃ ॥	અન્ન કાંતિહરયોર્ન વિવાહઃ પક્તોનિવૃત્તા- વપિ અન્યતોનુવૃત્તેઃ ॥

એ વિપયમાં ઉદાહરણ કહે છે.

विष्णु मूल पुरुष १	विष्णु मूल पुरुष १	विष्णु मूल पुरुष १	विष्णु मूल पुरुष १
કાંતિ. ૨ ગૌરી. ૨	દત્ત. ૨ ચૈત્ર. ૨	દત્ત. ૨ ચૈત્ર. ૨	દત્ત. ૨ ચૈત્ર. ૨
સુધી. ૩ હર. ૩	સોમ. ૩ મૈત્ર. ૩	સોમ. ૩ મૈત્ર. ૩	સોમ. ૩ મૈત્ર. ૩
બુધ. ૪ મૈત્ર. ૪	સુધી. ૪ બુધ. ૪	સુધી. ૪ બુધ. ૪	સુધી. ૪ બુધ. ૪
ચૈત્ર. ૫ શિવ. ૫	શ્યામા. ૫ રતિ. ૫	શ્યામા. ૫ નર્મદા. ૫	શ્યામા. ૫ શિવ. ૫
ગણ. ૬ ભૂપ. ૬	શિવ. ૬ ગૌરી. ૬	શિવ. ૬ કામ. ૬	કાંતિ. ૬ હર. ૬
મૃદ. ૭ અચ્યુત ૭		રમા. ૭ કવિ. ૭	
રતિ ૮ કામ. ૮			
એ ઉદાહરણમાં રતિ અને કામનો વિવાહ થાય; કારણ, પિતાયકી અને આહમાં છે.	એ ઉદાહરણમાં ગૌરી અને શિવનો વિવાહ થાય; કારણ, માતાયી અને હઠમાં છે.	આ ઉદાહરણમાં રમા- અને કવિનો વિવાહ થાય નહીં; કારણ, મંદુકજીવિ- વડે ઇહાં સાર્પિજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. મંદુકજીવિ એ- ટલે એક પેઢી મૂકી આ- ગળની પેઢીને જે ફરી સાર્પિજ્ય પ્રાપ્ત થાય તેને મંદુકજીવિ કહે છે. આ ઉદાહરણમાં શિવ અને કામનું પરસ્પર સાર્પિજ્ય નિવૃત્ત થયું; કારણ, મા- તાયકી પાંચ પુરુષ સ્થા- પિજ્ય છે અને શિવ તથા કામ એ બંને મૂલપુરુષ- યકી હઠા છે પરંતુ એથી આગળ પેઢી જે રમા અ- ને કવિ તેને પરસ્પર સ્થા- પિજ્ય પ્રાપ્ત થયું; કારણ પિતાયકી સાત પુરુષપ- રિત સાર્પિજ્ય છે.	આ ઉદાહરણમાં કાંતિ અને હરનો વિવાહ થાય નહીં; કારણ એક તરફથી એટલે કાંતિ તરફથી સાર્પિજ્ય નિવૃત્ત થયું. તથાપિ બીજી તરફ એટલે હરની તરફ સ્થા- પિજ્ય નિવૃત્ત થતું નથી; કારણ, કાંતિ તરફ મા- તૃદ્વારક છે અને હર તરફ પિતૃદ્વારક છે એ તાત્પર્ય બાબતે.

વિષ્ણોર્મૂલાકાંતિગૌર્યાંજાતૌતામ્યાંસુધીહરૌ ॥ બુધમૈત્રૌચૈવશિવૌગણમૂપૌમૃદાચ્યુતૌ ॥ ૧ ॥
તજાતયોરઘમયોર્વિવાહોરતિકામયોઃ ॥

“મૂલપુરુષ વિષ્ણુ, તેની એક કાંતિ અને બીજી ગૌરી એ બે કન્યા, તેમાંથી કાંતિનો પુત્ર સુધી, તેનો પુત્ર બુધ, તેનો ચૈત્ર, તેનો ગણુ, ગણુનો મૃદ, અને મૃદની કન્યા રતિ, એ મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી આઠમી છે. બીજી કન્યા ગૌરીનો પુત્ર હર, હરનો પુત્ર મૈત્ર, તેનો શિવ, તેનો બુધ, તેનો અચ્યુત, અને અચ્યુતનો પુત્ર કામ, એ મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી આઠમો છે, માટે રતિ અને કામ એ બન્નેને આગ્રામ થનાથી વિવાહ થાય.”

વિષ્ણોર્મૂલાદત્તચૈત્રૌસોમમૈત્રૌસુધીબુધૌ ॥ ૨ ॥ તામ્યાંદયામારતીતજ્જશિવગૌર્યૌકરગ્રહઃ ॥

“મૂલપુરુષ વિષ્ણુ, તેનો એક દત્ત અને બીજો ચૈત્ર એ બે પુત્ર તેમાંથી દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા રથામા, રથામાનો પુત્ર શિવ, તે મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી છઠો છે. બીજો પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, બુધની કન્યા રતિ અને રતિની કન્યા ગૌરી, એ મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી છઠી છે, એ રીતે શિવ અને ગૌરી બન્ને છઠા હોવાથી એમનો વિવાહ થાય.”

વિષ્ણોર્મૂલાદત્તચૈત્રૌસોમમૈત્રૌસુધીબુધૌ ॥ ૩ ॥ તામ્યાંસ્વામાનર્મદાચશિવકામૌરમાકધી ॥
મંદૂકહુતિસાપિંઘ્યરમાકચ્યોર્વિવાહદત્ત ॥ ૪ ॥

“મૂલપુરુષ વિષ્ણુ, તેના દત્ત અને ચૈત્ર એ બે પુત્ર. દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા રથામા, રથામાનો પુત્ર શિવ, અને શિવની કન્યા રમા, તે મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી સાતમી છે. બીજો પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, બુધની કન્યા નર્મદા, નર્મદાનો પુત્ર કામ, અને કામનો પુત્ર કવિ, એ મૂલપુરુષયજી સાતમો છે. ઇહાં મંદૂકપુતિ સાપિંચ છે; માટે રમા અને કવિ એમનો વિવાહ થાય તર્હી.”

વિષ્ણોર્મૂલાદત્તચૈત્રૌસોમમૈત્રૌસુધીબુધૌ ॥ ૫ ॥ દયામાશિયૌકાંતિહરૌહરકાંતીનંદપતી ॥ ૫ ॥

નિવૃત્તમચ્ચેકતસ્તદન્યતસ્ત્વનુષતંતે ॥ દિદ્ધાત્રેણોદાદતાત્રસેયંસાપિંચ્યપદતિઃ ॥ ૬ ॥

“મૂલપુરુષ વિષ્ણુ, તેના દત્ત અને ચૈત્ર એ બે પુત્ર. દત્તનો પુત્ર સોમ, તેનો સુધી, સુધીની કન્યા રથામા, અને રથામાની કન્યા કાંતિ, એ મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી છઠી છે. બીજો પુત્ર ચૈત્ર, તેનો મૈત્ર, તેનો બુધ, તેનો શિવ, અને શિવનો પુત્ર હર, એ મૂલપુરુષ વિષ્ણુયજી છઠો છે, તે કાંતિ અને હરનો પણ વિવાહ થાય તર્હી; કારણ, કાંતિની તરફ આટુદારક સાપિંચ હોવાથી તે નિવૃત્ત થયું. પણ હરની તરફ પિટુદારક સાપિંચ હોવાથી તે નિવૃત્ત થતું નથી. એ સાપિંચનો પ્રકાર ઇહાં દિશા બતાવવારૂપે દેખાણો છે.”

કૂટસ્વાત્પંચમ્યોઃકન્યયોઃસંતતૌ માતૃદ્વારકત્વાત્સાપિંચ્યનિવૃત્તિઃ પંચમ્યોઃકન્યયોર્યૌપુત્રૌતયોઃસં
તતૌ પિતૃદ્વારકત્વાત્સાપિંચ્યમનુષતંતસ્તીદંમંદૂકહુતિસાપિંચ્યમ્ ॥

મૂલપુરુષયજી પાંચમી બે બે કન્યા તેની સંતતિવિષે માતા તરફથી સાપિંચ છે માટે તે નિવૃત્ત થાય છે. અને મૂલપુરુષયજી પાંચમી કન્યાઓના પુત્રોની સંતતિને પિતા તરફથી સાપિંચ છે. એટલે તે નિવૃત્ત થતું નથી; એ મંદૂકપુતિ સાપિંચ.

પંચમ્યાઃકન્યાયાઃ પુત્રસ્યપદ્મસ્યકૂટસ્વાત્પંચમાદિઃસાપિંડોનમયતિ તથાપિદ્વિતીયસંતતિપંતૌપંચમ
પદાદેઃપિતૃદ્વારકત્વાદિનાસાપિંચ્યસત્ત્વાદેકતોનિવૃત્તાવપ્યન્યતોનુવૃત્ત્યાપંચમપદાદિનાપંચમ્યાઃકન્યા
યાઃસંતતિર્નવિવાદા ઇયંકૂટસ્વામારમ્યાપદ્માદેઃકૂટસ્વામારમ્યદ્વિતીયત્તીયાદેઃકૌતોનિવૃત્તિપરતોનુ
વૃત્ત્યોઃસત્ત્વમૂંદં ઇવમાશૌચવિપચકસાપિંચ્યપિપકતોનુવૃત્ત્યાદિકંયથાસંમંવંસયંમૂહમ્ ॥

મૂલપુરુષયજી પાંચમી કન્યાનો પુત્ર બે છઠો પુરુષ તેનો, પાંચમાનો આદિ બે મૂલપુરુષ તે રક્ષિત થતા નથી તથાપિ બીજી સંતતિની પંક્તિમાં પાંચમો છઠો ઇત્યાદિ પુરુષને પિટુદારકપણથી સાપિંચ છે માટે એક તરફ એટલે આટુદારકપણ્યે સાપિંચ નિવૃત્ત થયું તથાપિ બીજી તરફ એટલે પિટુદારકપણ્યે સાપિંચ હોવાથી પાંચમા, છઠા ઇત્યાદિક પુરુષે પાંચમી કન્યાની સંતતિ બેટ

વિવાહ કરવો નહીં. એ પ્રમાણે મૂલપુરૂષને આરંભી આઠમા ઇલાદિક પુરૂષને અને ધીન ત્રીજા ઇલાદિક પુરૂષને એકમેરથી સાપિંથની નિવૃત્તિ, અને ધીજીમેર સાપિંથની અનુવૃત્તિ છે એમ યોજના કરવી. એ રીતે આશૈયવિષે સાપિંથમાં પણ એકમેર સાપિંથની અનુવૃત્તિ અને એકમેર સાપિંથની નિવૃત્તિ તે બેવો સંભવ હોય તે પ્રમાણે બાળવી.

પંચપિતૃદ્વારકસાપિંડ્યંસત્તમાદૂર્ધ્વેનિવર્તતે માતૃદ્વારકંતુપંચમાદૂર્ધ્વેમિતિમુલ્યકલ્પેનવર્જનીયાનાંક
ન્યાનાંસંત્યાચેત્યંસંપદ્યતે પિતૃકુલેપોડશાધિકદ્વિસાહસ્રી ૨૦૧૬ માતૃકુલેપચોત્તરશતં ૧૦૫ કુલદ્વયે
મેલનેનૈકવિંશત્યુત્તરશતાધિકસદ્સદ્યસંખ્યા ૨૧૨૧ કન્યાવર્જ્યાંસંપદ્યંતે અન્નગણનાપ્રકારસ્ત્રમૂલ
શ્લોકાસ્તદ્વાસ્થ્યાચકૌસ્તુમેસ્પદ્યાઃ વાલાનાંદુર્વાધતયાનેહોચ્યતે તથાચમુલ્યકલ્પેનકુલદ્વયેપતાવલ્યઃ
વર્જનીયાપય નત્વનુકલ્પાનુસારણેનસત્તમાત્પંચમાદર્વાગ્વિવાહઃકાર્યઃ પંચમેસત્તમેચૈવયેપાંવૈવાહિકી
ક્રિયા ક્રિયાપરાઅપિહિતેપતિતાઃશૂદ્રતાંગતાઃ સત્તમાત્પંચમાદ્વીમાન્યઃકન્યામુદ્રદેદ્વિજઃ શુદ્ધતલ્પીસર્વિ
જ્ઞેયઃસગોત્રાંચૈવમુદ્રદહન્ હત્યાદિસ્મૃતિભ્યઃ યાનિતુ ચતુર્થાંમુદ્રદેત્કન્યાંચતુર્થઃપંચમોવરઃ તૃતીયાંવાચતુ
ર્થાંવાપક્ષયોક્તમયોરપિ હત્યાદિવચનાનિતેપુકાનિચિત્રિમૂલાનિકાનિચિદ્તકસાપલ્યાદિસંબંધવિપય
તયાવિપ્રાણાંક્ષત્રિયાદિપુસાપિંડ્યવિપયતયાવાનાયેનાનિશ્ચિતિર્નિર્ણયસિંધુમતં કૌસ્તુમેતુ ઉદ્વદેત્સત્તમાદૂર્ધ્વ
તદભાવેતુસત્તમીં પંચમીંતદભાવેતુપિતૃપક્ષેપ્યંવિધિઃ ॥

એ રીતે પિતૃદ્વારક સાપિંથ મૂલપુરૂષથી સાતમા પુરૂષ પછી નિવૃત્ત થાય છે, અને માતૃ-
દ્વારક સાપિંથ તો મૂલપુરૂષથી પાંચમા પુરૂષ પછી નિવૃત્ત થાય છે, તેથી મુખ્ય પક્ષે વર્જન કરવા
યોગ્ય કન્યાઓની સખ્યા આ પ્રમાણે થાય છે. જે, કે—પિતાના કુલમાં ૨૦૧૬, અને માતાના કુલમાં
૧૦૫, એ રીતે બન્ને મળી ૨૧૨૧ કન્યા વર્જ્ય કરવી. એ (૨૧૨૧) કન્યાઓ કઈ રીતે ગણવી
તેના પ્રકાર, તે વિષે મૂલ શ્લોક અને તેની વ્યાખ્યા એ સર્વ કૌસ્તુભમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. બાળકો
(શાસ્ત્રાસ્થાસરજિત)ને સમજવામાં આવે નહીં તેથી તે ઇહાં કહેતા નથી. તેમ છતાં મુખ્ય પક્ષે
બન્ને કુલ મળી એટલી (૨૧૨૧) કન્યા અવરંધ વર્જ્ય કરવી. ગૌણપક્ષને આશ્રય કરી સાતમા કે
પાંચમા પુરૂષની માંદા વિવાહ કરવો નહીં. કારણ, “પાંચમા અથવા સાતમા પુરૂષની માંદા જેના
વિવાહની ક્રિયા થાય છે તે પુરૂષ ક્રિયાકુશલ હોય તો પણ પતિત થઈ શૂદ્રત્વને પામે છે” “સાતમા,
કે પાંચમા પુરૂષની માંદાની અથવા એક ગોત્રમાંની કન્યાભેદે જે યુદ્ધિમાન દ્વિજ વિવાહ કરે તે
શુરૂપની ભેડે વ્યભિચાર કરનારો બાળવો,” ઇલાદિક સ્મૃતિવાક્ય છે. “મૂલપુરૂષથી ચોથે વરે
મૂલપુરૂષથી ચોથી કન્યા વરવી, અને પાંચમે વરે ત્રીજા અથવા ચોથી કન્યા વરવી; એ પ્રમાણે
બન્ને (પિતૃ અને માતૃ) પક્ષમાં બાળવું.” ઇલાદિક જે વચન છે તેમાંનાં કેટલાએક વચનો નિર્મૂલ
અને કેટલાએક વચન દત્તક, તથા સાપલ (સાવકા) ઇલાદિક સંબંધવિષે ગ્રાહ્યોમાટે ભેડવો,
અથવા ક્ષત્રિયાદિકનાં સાપિંથવિષે ભેડવાં, એવો નિર્ણયસિંધુને મત છે. કૌસ્તુભમાં તો, “મૂલ-
પુરૂષથી સાતમા પુરૂષ પછીની કન્યા વરવી, તે ન હોય તો સાતમી, અને તેને અભાવે પાંચમી
કન્યા વરવી, એતિથિ (માતૃપક્ષમાં છે અને) પિતૃપક્ષમાં પણ છે,”

સિદ્ધત્વાત્ અતપચમાતુલકન્યોદ્વાહિનાંશ્રાદ્દેનિમંત્રણનિપેધોપિષ્કુલાચારાદિવિરોધેનતદુદ્વાહિપરઃ
ઉક્તત્રિધસાપિંધ્યસંકોચેનવિવાહંકુર્વતાંશિષ્ટૈઃશ્રાદ્ધાદૌભોજનાઘાચારાદિવહ્નુપપાદિતં પરંતુસાપિંધ્યસં
કોચસ્વીકારેપિકતિથીરુન્યાકતિથેનપુરુષેણવિવાહ્યાકતિથેનનવિવાહોતિવ્યવસ્થાનોપપાદિતા ॥

“સાતમી, છઠ્ઠી અને પાંચમી કન્યા વરવી, એને વરવામાં દોષ નથી એમ શાકટાયન ધ્રુવિ
કહે છે.” “અને પક્ષમાં ત્રીજી અથવા ચોથી કન્યા વરવી એમ મનુ, વ્યાસ, યમ અને અંગિરા એ
કહે છે. જે પુરૂષ દેશાચાર અને કુલાચારને અનુસરી વિવાહ કરે છે તે અવશ્ય બ્યવહારને યોગ્ય
એ રીતે વેદમાં પણ જોવામાં આવે છે.” ઇત્યાદિ વચનો અતુલિંગિતિમત, અને પદ્મિનિશ્ચિત મત ઇત્યાદિ
ગ્રંથોમાં મળે છે, તેમ સાપિંધ્યનો સંકોચ માની બહુ દેશમાં વિવાહ કરવાનો આચાર પણ દેખાય
છે માટે જેના કુલમાં અથવા દેશમાં ગૌણપક્ષે કરી સાપિંધ્યનો સંકોચ પરંપરા પ્રાપ્ત છે, તેણે સા-
પિંધ્યનો સંકોચ માની વિવાહ કીધો હોય તો તેને દોષ નથી. પોતાના કુલ અને દેશાચારથી વિ-
રુદ્ધ એવો, સાપિંધ્યના સંકોચે વિવાહ કીધો હોય તો અવશ્ય દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ, “દેશાચાર,
મામના આચાર અને કુલાચાર વિવાહમાં માનવા,” એ આશ્લયનનો મત છે, “જે આચારે પો-
તાના પિતા અને પિતામહ વર્ણ છે તેજ સન્માને પોતાને વર્તવું, તેમ વર્તનારે દોષયુક્ત થતો
નથી,” ઇત્યાદિક વાક્યોવડે પોતાના કુલાચાર અને દેશાચાર કરતાં વિરુદ્ધ ન હોય એવુંજ શાસ્ત્ર
વિવાહવિષે લેવું. એ પ્રમાણે મામાની કન્યા જોડે વિવાહ કરવામાં પણ દેશ અને કુલના આચાર
કરતાં અવિરુદ્ધ શાસ્ત્ર જોઈ તે રીતે કરવું. “હે ઇદ્ર! વધા એ તમારે અર્થ છે. જેમ માતુલ (મામા)-
ની કન્યા એ ભાણેજનો ભાગ છે અને દોઈની કન્યા એ મામાના પુત્રનો ભાગ છે.” એ મંત્રના
પ્રમાણથી મામાની કન્યા, મામાના ગોત્રની કન્યા અથવા પોતાની સાથે એક પ્રવરવાળી કન્યા જોડે
વિવાહ કીધો હોય તો તેના ભાગ કરી આંદ્રાયણ પ્રાપ્તિ કરવું, ઇત્યાદિક સ્મૃતિવચનોનો (મામાની
કન્યાજોડે વિવાહ કરવામાં) બાધ થાય છે; માટે જેમના કુલમાં મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરવાનું
પરંપરાએ પ્રાપ્ત છે તેમણે તે વિવાહ કરવો. “દોઈની કન્યા, અથવા મામાની કન્યાજોડે વિવાહ
કરવો, અને ગોવધ કરવો.” એ કક્ષિયુગમાં વર્ણ્ય કરવાં, એ રીતે કક્ષિવર્ણ્યપ્રકરણમાં મામાની કન્યા-
જોડે વિવાહનિષેધનાં જે વચનો છે તે પણ જેના કુલ અને દેશમાં મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરતા
નથી તેમણે જાણવું. કારણ, મામાની કન્યાસાથે વિવાહ કરવો તે અનેક શ્રુતિ, સ્મૃતિપ્રમાણવડે
સિદ્ધ છે, માટેજ ‘મામાની કન્યાજોડે વિવાહ કરનારને શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ કરવું નહીં,’ એ નિષેધ
પણ પોતાના કુલાચારથી વિરુદ્ધપણ્યે મામાની કન્યાસાથે વિવાહ કરનારવિષે જાણવો. પ્રથમ
કહેલાં સાપિંધ્યના સંકોચવડે વિવાહ કરનાર પુરૂષને શ્રાદ્ધાદિકમાં સોજનાદિકમાટે કહેવાનો શિષ્ટોનો
આચાર છે. ઇત્યાદિક અનેક રીતે કહ્યું છે, પરંતુ સાપિંધ્યનો સંકોચ સ્વીકાર કર્યા છતાં પણ કેટલી
સંખ્યાની કન્યા કેટલી સંખ્યાને પુરૂષે વરવી અને કેટલી સંખ્યાને પુરૂષે ન વરવી એ બ્યવસ્થા
કહી નથી.”

સાપિંધ્યટીપિકાકારાદ્યોર્ધાંવીનાસ્તુ ચતુર્થીમુદ્રહેતુકન્યાંચતુર્થપંચમોવરઃ પરાશરમતેપટ્ટીપંચમોન
તુપંચમીમિત્યાદિવચનાનાંસમૂલત્વંનિશ્ચિત્ય અર્શકં:સંકટેસમાગ્રનીયસ્યસાપિંધ્યસંકોચસ્યબ્યવસ્થામૂ
ચુઃ તથાહિચતુર્થીકન્યાપિતૃપક્ષેમાતૃપક્ષેચતુર્થેનપંચમેનવાપુંસાવિવાહ્યા દ્વિતીયતૃતીયપટ્ટાદ્યેશ્વતુર્થીનો
દ્વાદ્વાપરાશરમતેપંચમઃપટ્ટીસમુદ્રહેત્ દ્વિતીયતૃતીયચતુર્થાદિઃપટ્ટીનોદ્રહેત્ પંચમઃપંચમીનોદ્રહેત્ માતૃતઃ
પિતૃતથાપિપટ્ટાપટ્ટીસમુદ્રહેદિતિવચનાંતરાત્ પટ્ટેનાપિપટ્ટીવિવાહ્યાપંચમપટ્ટિમિત્રૈઃપટ્ટીનવિવાહોપિપર્ય
યસન્નં તથાપિતૃપક્ષેસત્તમીમાતૃપક્ષેપંચમીચતૃતીયાદિઃસર્વેઃપરિણેયાપિતૃપક્ષાચસત્તમીમાતૃપક્ષાચતુર્થપંચમી
મિતિવ્યાસવચનાત્ ઉદ્રહેત્સત્તમાદૃષ્યતદમાવેતુસત્તમી પંચમીતદમાવેતુપિતૃપક્ષેવ્યવિધિરિતિચતુર્વિંશ
તિમતોક્તેશ્વપિતૃપક્ષેપિપંચમીતૃતીયાદિઃપરિણેયાતત્રાપિમાતૃપક્ષેપિતૃપક્ષેપિપંચમેનપંચમીનોદ્રાહ્યાપંચમો
નતુપંચમીમિતિસર્વત્રનિષેધાત્ તૃતીયાંવાચતુર્થીવાપશયોરુમયોરપીતિવચનાચતૃતીયાવિવાહ્યાપ્રાપ્નોતિ
તત્રબ્યવસ્થોચ્યતે માતૃપક્ષેતાવતૃતીયામાતુલકન્યામાતૃપ્ત્વકન્યાવાસંભવતિ પિતૃપક્ષેતૃતીયાપિતૃવ્ય
કન્યાપિતૃપ્ત્વકન્યાવા તત્રપિતૃવ્યકન્યાસગોત્રત્વાચ્યાગ્યા પૈતૃપ્ત્વસેર્વીમગિનીંસ્વધીયાંમાતૃરેવચ પ
તાસ્તિસ્તુભાર્યાંયંનોપયચ્છેતશુદ્ધિમાનિતિમનૂકેઃ પિતૃપ્ત્વસમાતૃપ્ત્વકન્યેઽપિત્યાગ્યે પિતૃપ્ત્વક
ન્યામાતૃમગિનીંમાતૃપ્ત્વસારંમાતૃ:સ્વધીયાંમાતૃપ્ત્વકન્યામેતાસ્તિસોનોદ્રહેદિતિતદર્શાત્ માતુલકન્યૈવ

તૃતીયાપૂર્વોક્તરીત્યાકુલપરંપરાગત્ત્વેપરિણેયા ઇવંચતૃતીયાપિતૃતીયેનૈવમાતુલકન્યૈવપરિણેયા નચતુ
ર્થાદિનાકેનાપિ કેચિત્ત્સંકટેપિતુષ્વતુકન્યાપરિણયનમાહુઃ તત્રદેશકુલાચારાદ્યવસ્યાજ્ઞાતવ્યા અગ્રા
યંસાપિંડ્યદીપિકાદિસિદ્ધાર્થસંગ્રહઃ તૃતીયામાતુલકન્યૈવોદ્ઘાષ્ટા ચતુર્થાચતુર્થપંચમાભ્યામેવ પંચમી
પંચમભિન્નૈતૃતીયાદ્યૈઃસમતાંતૈઃ પટ્ટીપંચમપટ્ટાભ્યામેવ સમમીતૃતીયાદ્યૈઃસમતાંતૈરિતિ અયંસાપિંડ્યસં
કોચેનવિવાહઃસંકટેપ્યશકેનકાર્યઃકન્યાંતરલામેશકૈર્નકાર્યઃગુરુતલ્પાદિદોષસ્મૃતેઃ સાપિંડ્યસંકોચવા
ક્યાનામશકવિપયત્વસ્યસ્પષ્ટત્વાત્ પ્રમુઃપ્રથમકલ્પસ્યયોનુકલ્પેનવર્તતે સનાતોતિફલંચેદેતિ શકૈરનુ
કલ્પસ્વીકારેદોષોક્તેઃ દત્તકસાપિંડ્યદત્તકનિર્ણયેપ્રાગેવોક્તમ્ ॥

સાપિંડ્યદીપિકાકાર આદિક જે આધુનિક ગ્રંથકારો તેઓ તો, “ચોથા અથવા પાંચમા પુરૂષે
ચોથી કન્યા વરવી, પરાશરને મતે છઠ્ઠી વરવી; પણ પાંચમે પાંચમી વરવી નહીં,” ઇત્યાદિક વચન
પ્રમાણુદ્યુત છે એવા નિશ્ચય કરી અશક્તોએ સંકટ સમયે સ્વીકાર કરવાયોગ્ય સાપિંડ્યના સંકોચની
બવસ્થા કહે છે, તે આ રીતે,—“પિતૃપક્ષ અથવા માતૃપક્ષમાં ચોથી કન્યા ચોથે કિંવા પાંચમે
પુરૂષે વરવી. બીજે, ત્રીજે અથવા છઠ્ઠે ઇત્યાદિ પુરૂષે ચોથી કન્યા વરવી નહીં. પરાશરને મતે
પાંચમે છઠ્ઠી કન્યા વરવી. બીજે, ત્રીજે અથવા ચોથા ઇત્યાદિકે છઠ્ઠી કન્યા વરવી નહીં. પાંચમે
પાંચમી કન્યા વરવી નહીં. માતૃકુલયદી અથવા પિતૃકુલયદી છઠ્ઠે પુરૂષે છઠ્ઠી કન્યા વરવી,” એવું
બીજું વચન છે; તેથી છઠ્ઠે પુરૂષે પણ છઠ્ઠી કન્યા વરવી. પાંચમા અને છઠ્ઠા વિના બીજાએ છઠ્ઠી
કન્યા વરવી નહીં, એ ઉવટનો અર્થ જાણવો. તથાપિ પિતૃપક્ષમાં સાતમી કન્યા અને માતૃપક્ષમાં
પાંચમી કન્યા તે ત્રીજા ઇત્યાદિક સ્વર્ણનાએ વરવી. કારણ, “પિતૃપક્ષમાં સાતમી અને માતૃપ-
ક્ષમાં પાંચમી કન્યા વરવી એ વ્યાસનું વચન છે.” “મૂલપુરૂષયદી સાતમા પુરૂષ પછીની કન્યા
વરવી. તે ન હોય તો સાતમી, અને તેને બાલાવે પાંચમી વરવી, એ વિધિ પિતૃપક્ષમાં પણ છે”
એવું ચતુર્વિંશતિ સ્મૃતિમાં વચન છે; માટે પિતૃપક્ષમાં પણ પાંચમી કન્યા ત્રીજા ઇત્યાદિકે વરવી.
તેમાં પણ માતૃપક્ષમાંના અને પિતૃપક્ષમાંના પણ પાંચમા પુરૂષે પાંચમી કન્યા વરવી નહીં. કારણ,
“પાંચમા પુરૂષે પાંચમી કન્યા વરવી નહીં.” એ સર્વત્ર નિષેધ છે. “માતૃપક્ષ અને પિતૃપક્ષ એ
બંને પક્ષમાં ત્રીજા અથવા ચોથી કન્યા વરવી,” એ વચન છે, તેથી તો ત્રીજા કન્યા વરવી ગ્રામ
થાય છે ત્યાં બવસ્થા કહે છે. માતૃપક્ષમાં ત્રીજા મામાની કન્યા અથવા માસીની કન્યા એ સંભવે
છે. પિતૃપક્ષમાં તો ત્રીજા કાકાની કન્યા અથવા દેાઈની કન્યા એ સંભવે છે, તેમાંથી કાકાની કન્યા
બેહેન એ એક ગોત્રમાંની છે તે વર્ણ્ય કરવી. દેાઈની દીકરી બેહેન, માતાની બેહેન (માસી) અને
માસીની કન્યા એ ત્રણ કન્યા બુદ્ધિમાન પુરૂષે વરવી નહીં એવું ચતુર્થું વચન છે; તેથી દેાઈની
કન્યા બેહેન અને માસીની કન્યા બેહેન એ પણ વરવી નહીં. દેાઈની કન્યા, માસી અને માસીની
કન્યા એ ત્રણ વરવી નહીં, એ પ્રમાણે વાક્યનો અર્થ થાય છે; માટે મામાની કન્યા એજ ત્રીજા
પૂર્વોક્ત રીતીએ કુલપરંપરા ગ્રામ આચાર હોય તો વરવી. એ પ્રમાણે ત્રીજા કન્યા પણ ત્રીજાએજ
અને મામાની કન્યાજ વરવી, ચોથા ઇત્યાદિકે કોઈ પણ પુરૂષે વરવી નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર સંકટ છતાં
માસીની કન્યાસાથે વિવાહ કરવો એમ કહે છે. પરંતુ તેવિધે દેશાચાર અને કુલાચારપ્રમાણે બવસ્થા
જાણવી. ઇહાં સાપિંડ્યદીપિકા ઇત્યાદિકે સિદ્ધ કરેલા અર્થનો સંગ્રહ કહે છે. ત્રીજા કન્યા તે મામાની
કન્યાજ વરવી. ચોથી કન્યા તે ચોથા અને પાંચમા પુરૂષેજ વરવી. પાંચમી કન્યા તે પાંચમાએ વર્ણ્ય
કરી ત્રીજા, ચોથા, છઠ્ઠા અને સાતમાએ વરવી. છઠ્ઠી કન્યા પાંચમા અને છઠ્ઠાએજ વરવી. સાતમી
કન્યા ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમાએ વરવી. આ સાપિંડ્યનો સંકોચ માની જે વિવાહ
કહ્યો તે અશક્તો સંકટ છતાં કરવો. બીજા કન્યા મળતી હોય તો શક્તિમાને એ વિવાહ કરવો નહીં.
કારણ, સાપિંડ્યનો સંકોચ માની વિવાહ કરવાથી ગુરુપત્નીએટે ગમ્ભ કરવાનો દોષ છે, અને સાપિંડ્ય
સંકોચનાં જે વચનો છે તે અશક્તવિધે છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. કારણ, “મુખ્યપક્ષમાં સમર્થ છતો જે
ગૌણપક્ષે કર્મ કરે છે તેને કર્મનું ફળ ગ્રામ થતું નથી,” એવું વચન છે તેથી શક્ત યદ ગૌણપક્ષનો
સ્વીકાર કરે છે તો તેને દોષ લાગે છે એમ કહ્યું છે. દત્તકવિધે સાપિંડ્યનો નિર્ણય દત્તકના નિર્ણય-
પ્રસંગમાં પ્રથમજ કહેલો છે.

પ્રાપ્ત થાય છે. સાવકી બેહેનને જે વિવાહનો પ્રસંગ છેજ નહીં. કારણુ સમાન ગોત્ર છે. આ ઠેકાણે પોતાનો મામે અને પોતાના સગા ભાઇનો ઉચ્ચાર કીધા પછી સાવકો મામે, સાવકો ભાઈ, સાવકી માસી અને સાવકી બેહેનનું તર્પણ કરવું. મહાલયશ્રાદ્ધાદિકવિષે ઉચ્ચાર કરવો તે પણ એજ વાક્યવડે અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ ભાસેછે. “સાવકી બેહેનોનાં જે સંતાન તે ભાણેજ છે,” એ વાક્યવડે સાવકી બેહેનનાં સંતાનનું આશૌચ અને તેમનીને જે વિવાહનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે. ભાણેજપણુનો ને આરોપ છે તથાપિ સાવકી ભાણેજની કન્યાવિષે ભાણેજની કન્યા એવો આરોપ થતો નથી. કારણુ, ‘જેટલું કહું છે તેટલુંજ પ્રમાણુ છે’ એ ન્યાય છે, એ રીતે દિશા માત્ર બતાવી છે.

કચિત્સાર્પિત્થાભાવેપિવચનાદવિવાહઃ અવિરુદ્ધસંવંધામુપયન્છેત દંપત્યોર્મિયઃપિતૃમાતૃસામ્યેવિરુદ્ધ સંવંધઃ યથામાર્યાસ્વસુદુંહિતાપિતૃવ્યપત્નીસ્વસાચેતિપરિશિષ્ટોકેઃ યૌધાયનઃ માતૃઃસપત્ન્યાભગિનીર્નિતસ્તુ તાંચવિવર્જયેત્ પિતૃવ્યપત્નીભગિનીર્નિતસ્તુતાંચવિવર્જયેત્ કેચિલ્લેષ્ટપ્રાતાપિતૃઃસમઃશત્યુકેર્જ્યેષ્ઠપ્રાતૃપત્ન્યાભગિનીમાતૃપ્વસ્તુત્યત્વાન્નવિવાહૃત્યાહુઃ યવીયર્સીસાપેક્ષ્યાવયસાવપુષાચન્યૂનામુદ્દહેત્ અસ માનાર્પગોત્રજાં આર્પેત્રવરઃ સ્વસમાનેઆર્પગોત્રેયસ્યતજ્ઞાનમવતિયાતાં અસમાનગોત્રાનસમાનપ્રવર્ત્ત્ત્વો દ્વહેદિત્યર્થઃ ॥

ઠેકાણે, સાર્પિત્થ ન છતાં પણ વિશેષ વચન હોવાથી વિવાહ થતો નથી, એમ કહ્યું છે. “જેનો વિરુદ્ધસંબંધ ન હોય તે કન્યાને જે વિવાહ કરવો.” જેનો પરસ્પર વિવાહ કરવો હોય એવા વર અને કન્યામાં વરને કન્યાના પિતાસમાનપણું ન હોય તેમ કન્યાને વરની માતાસમાનપણું ન હોય તો તે અવિરુદ્ધસંબંધ અને તેમ ન હોય તો તે વિરુદ્ધસંબંધ છે. જેમ કે— “પોતાની શાળીની કન્યા, અને પોતાની કાકીની બેહેન,” એમ પરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે. ઇહાં શાળીની દીકરીનો પોતે માસો થયો એટલે પિતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું. કાકીની બેહેન તે પોતાને મા પ્રમાણે હોવાથી તેને માતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું. એ પ્રમાણે વિરુદ્ધસંબંધ નહોતો. યૌધાયન આ રીતે વિરુદ્ધસંબંધ કહે છે. “સાવકી માની બેહેન અને તેની કન્યા, તેમજ કાકીની બેહેન અને તેની કન્યા એ વર્ણ્ય કરવી.” ઠેકાણે અથકાર, “જ્યેષ્ઠ આતા પિતાતુલ્ય છે.” એવું વચન હોવાથી મહોટા ભાઈની સ્ત્રીની બેહેન એ પોતાને માસી પ્રમાણે છે માટે તે વરવી નહીં, એમ કહે છે. તેમ થવી થસી એટલે પોતાથી વર્ષે અને શરીરે નાહાની હોય તે વરવી. અસમાનાર્પગોત્રજા એટલે પોતાથી ભિન્ન છે ગોત્ર અને પ્રવર જેનાં એવા કુલમાંની એટલે ભિન્ન ગોત્ર અને ભિન્ન પ્રવરવાળી વરવી એ તાત્પર્ય નહોતો.

અથસંક્ષેપતોગોત્રપ્રવરનિર્ણયઃ ॥ તત્રગોત્રલક્ષણં વિશ્વામિત્રોજમદર્શિર્મરદ્વાજોઘૌતમઃઅત્રિર્ધૈસિષ્ઠઃકશ્યપઃપૃથ્વીતેજસઃક્રપયઃ સસાનામૃષીષામગસ્ત્યાપ્તમાનાંયદપત્યંતદ્ગોત્રમિત્યાવક્ષતે યદપિકેવલં ભાર્ગવેશ્વાર્ધૈષેનાદિપુકેવલાંગિરસેપુહારીતાદિપુચનૈતલ્લક્ષણં મૃગ્યંગિરસોરુદ્રાપિવ્યનંતર્ગતત્વાત્ તથા પ્યત્રપ્રવરૈક્યાદેવાવિવાહઃ યદપિગોત્રાણિઅનંતાનિ ગોત્રાણાંતુસહસ્રાણિપ્રયુક્તાન્યર્થુદ્વાનિચેત્યુકેસ્તથા પિઞ્જનપંચાશદેવગોત્રમેદાઃ વ્યાવર્તકપ્રવરમેદાનાંતાવતામેવદર્શનાત્ પ્રવરલક્ષણંતુ ગોત્રવંશપ્રવર્તક ક્રપીનાંબ્યાવર્તકાક્રપિવિશેષાઃ પ્રવરાદિલેવસંક્ષેપતોક્તેયં સમાનગોત્રત્વં સમાનપ્રવરત્વંચપૃથકપૃથક્ક વિવાહપ્રતિવંધકં તત્રપ્રવરસામ્યંદ્વિવિધં ઇકપ્રવરસામ્યંદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યંચ તત્રમૃગ્યંગિરોગણેતરેપુષ્પક પ્રવરસામ્યમનિવિવાહપ્રતિવંધકં કેવલમૃગુણેપુકેવલાંગિરોગણેપુષ્પકપ્રવરસામ્યંનવિવાહવાધકં કિંતુ ત્રિપ્રવરેપુદ્ધિપ્રવરસામ્યમેવપંચપ્રવરેપુત્રિપ્રવરસામ્યમેવચવિવાહવાધકં પંચાનાંત્રિપુસામાન્યાદવિવાહ સ્ત્રિપુદ્ધયોઃ મૃગ્યંગિરોગણેષ્વેવંશેષેષ્વેકોપિવારયેદિત્યાદિવચનાત્ જામદગ્ન્યમૃગુણેપુગૌતમાંગિરસેપુ મરદ્વાજાંગિરસેપુષ્પકપ્રવરસામ્યેપિકચિત્રવરસામ્યાભાવેપિચંસગોત્રત્વાદેવાવિવાહઃ ॥

હવે સંક્ષેપથી ગોત્ર અને પ્રવરનો નિર્ણય કહે છે.

તેમાં પ્રથમ ગોત્રનું લક્ષણ કહે છે. “વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ઘૌતમ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ એ સાત ઋષિ અને આઠમા અગસ્ત્ય એમના વંશને ગોત્ર કહે છે. જે કે કેવળ ભાર્ગવ જે

પ્રાપ્ત થાય છે. સાવકી બેહેનને જે વિવાહનો પ્રસંગ છે નહીં. કારણ સમાન ગોત્ર છે. આ ઠેકાણે પોતાનો મામે અને પોતાના સગા ભાઈનો ઉચ્ચાર કીધા પછી સાવકો મામે, સાવકો ભાઈ, સાવકી માસી અને સાવકી બેહેનનું તર્પણ કરવું. મહાલયશ્રાદ્ધાદિકવિષે ઉચ્ચાર કરવો તે પણ એજ વાક્યવડે અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ ભાસે છે. “સાવકી બેહેનોનાં જે સંતાન તે ભાણેજ છે,” એ વાક્યવડે સાવકી બેહેનનાં સંતાનનું આશૌચ અને તેમનીને જે વિવાહનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે. ભાણેજપણનો ને આરોપ છે તથાપિ સાવકી ભાણેજની કન્યાવિષે ભાણેજની કન્યા એવો આરોપ થતો નથી. કારણ, ‘જેટલું કહ્યું છે તેટલુંજ પ્રમાણ છે’ એ ન્યાય છે, એ રીતે દિશા માત્ર બતાવી છે.

કચિત્સાર્પિંડ્યાભાવેપિવચનાદવિવાહઃ અવિરુદ્ધસંબંધામુપપચ્છેત દંપત્યોર્મિયઃપિતૃમાતૃસામ્યેવિરુદ્ધ સંબંધઃ યથામાર્યાસંસુદુંહિતાપિતૃવ્યપત્નીસ્વસાચેતિપરિશિષ્ટોકેઃ વૌધાયનઃ માતુઃસપત્ન્યામગિર્નીતત્તુ તાંચવિવર્જયેત્ પિતૃવ્યપત્નીમગિર્નીતત્તુતાંચવિવર્જયેત્ કેચિલ્લેષ્ટમ્નાતાપિતુઃસમઃસ્ત્યુકેજ્યેષ્ઠમ્નાતૃપત્ન્યામગિર્નીમાતૃપતૃતુલ્યત્વાન્નવિવાહેત્યાહઃ યવીયર્સીસાપેક્ષ્યાવયસાવપુપાચન્યૂનામુદ્દહેત્ અજ્ઞ માનાર્પગોત્રજાં આર્પેત્પ્રવરઃ સ્વસમાનેઆર્પગોત્રેયસ્યતજ્ઞાનભવતિયાતાં અસમાનગોત્રામસમાનપ્રવરંચો દ્વદેદિત્યર્થઃ ॥

કોઈ ઠેકાણે, સાર્પિંશ્ય ન છતાં પણ વિશેષ વચન હોવાથી વિવાહ થતો નથી, એમ કહ્યું છે. “જેનો વિરુદ્ધસંબંધ ન હોય તે કન્યાને જે વિવાહ કરવો.” જેનો પરસ્પર વિવાહ કરવો હોય એવા વર અને કન્યામાં વરને કન્યાના પિતાસમાનપણું ન હોય તેમ કન્યાને વરની માતાસમાનપણું ન હોય તો તે અવિરુદ્ધસંબંધ અને તેમ ન હોય તો તે વિરુદ્ધસંબંધ છે. જેમ કે— “પોતાની શાળીની કન્યા, અને પોતાની કાકીની બેહેન,” એમ પરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે. ઇહાં શાળીની દીકરીનો પોતે મામે થયો એટલે પિતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું. કાકીની બેહેન તે પોતાને મા પ્રમાણે હોવાથી તેને માતાસમાનપણું પ્રાપ્ત થયું. એ પ્રમાણે વિરુદ્ધસંબંધ જાણવો. વૌધાયન આ રીતે વિરુદ્ધસંબંધ કહે છે. “સાવકી બાની બેહેન અને તેની કન્યા, તેમજ કાકીની બેહેન અને તેની કન્યા એ વર્ણ્ય કરવી.” કોઈ ગ્રંથકાર, “જ્યેષ્ઠ આતા પિતાતુલ્ય છે.” એવું વચન હોવાથી મ્હોરા ભાઈની સ્ત્રીની બેહેન એ પોતાને માસી પ્રમાણે છે માટે તે વરવી નહીં, એમ કહે છે. તેમ યવીયસી એટલે પોતાથી વર્ષે અને શરીરે નાહાની હોય તે વરવી. અસમાનાર્થગોત્રજા એટલે પોતાથી ભિન્ન છે ગોત્ર અને પ્રવર જેનાં એવા કુલમાંની એટલે ભિન્ન ગોત્ર અને ભિન્ન પ્રવરવાળી વરવી એ તાત્પર્ય જાણવો.

અયસંક્ષેપતોગોત્રપ્રવરનિર્ણયઃ ॥ તત્રગોત્રલક્ષણં વિશ્વામિત્રોજમદર્મિર્મરદ્વાજોથગૌતમઃઅન્નિર્વંસિષ્ઠઃકદ્યપદ્યતેસત્ક્રયયઃ સત્તાનામૃષીણામગસ્ત્યાદ્દમાનાંયદપત્યંતદ્ગોત્રસિત્યાચક્ષતે યદ્યપિકેવલ્ ભાર્ગવેશ્વારિપેણાદિપુકેયલાંગિરસેપુહારીતાદિપુચનૈતલ્લક્ષણં ભૃગ્વંગિરસોરદ્રકપિષ્વનંતર્ગતત્વાત્ તથા પ્યત્રપ્રવરૈશ્વપાદેવાવિવાહઃ યદ્યપિગોત્રાણિઅનંતાનિ ગોત્રાણાંતુસહસ્રાણિપ્રયુતાન્યર્ચુદાનિચેત્યુકેસ્તથા પિકુનપંચાશદેવગોત્રમેદાઃ વ્યાવર્તકપ્રવરમેદાનાંતાવતામેવદર્શનાત્ પ્રવરલક્ષણંતુ ગોત્રેવંશપ્રવર્તક ક્રવીણાંવ્યાવર્તકાક્રપિવિશેષાઃ પ્રચરાત્યેવસંક્ષેપતોર્ણેયં સમાનગોત્રત્વં સમાનપ્રવરત્વંચપૃથક્પૃથક્ વિવાહપ્રતિવંધકં તત્રપ્રવરસામ્યંદ્વિવિધં ઇકપ્રવરસામ્યંદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યંચ તત્રભુગ્વંગિરોગણેતરેપુષ્કં પ્રવરસામ્યમનિવિવાહપ્રતિવંધકં કેવલભુગુણેપુકેવલાંગિરોગણેપુષ્કંપ્રવરસામ્યંનિવિવાહવાધકં કિંતુ ત્રિપ્રવરેપુદ્ગિપ્રવરસામ્યમેવપંચપ્રવરેપુત્રિપ્રવરસામ્યમેવચવિવાહવાધકં પંચાનાંત્રિપુસામાન્યાદવિવાહ સ્ત્રિપુદ્ગયોઃ ભુગ્વંગિરોગણેષ્વેવંશેપેષ્વેકોપિવારયેદિત્યાદિવચનાત્ જામદગ્ન્યભુગુણેપુગૌતમાંગિરસેષુ મરદ્વાજાંગિરસેપુષ્કંપ્રવરસામ્યેપિકચિત્રવરસામ્યાભાવેપિવંસગોત્રવાદેવાવિવાહઃ ॥

આદિપેણુદિક અને કેવળ આગિરસ ને હારિતાદિક એઓમાં પૂર્વોક્ત ગોત્રનું લક્ષણ આવતું નથી; કારણ ભુગુ અને અંગિરા એ બે ઋષિ પૂર્વોક્ત આઠ ઋષિના વંશમાં નથી તો પણ એઓમાં એક પ્રવર દોવાથીજ વિવાહ થતો નથી. યદ્યપિ 'સહસ્ર, પ્રયુત (દશ લક્ષ), અર્ણવ (દશ કોટ), એવી ગોત્રની સખ્યાનું કહેનારું વચન' દોવાથી ગોત્ર અનંત છે તથાપિ ગોત્રના ભેદ યોગ્યપુત્રાસજ છે. કારણ, ગોત્રોને ભિન્ન ભિન્ન બતાવનારા પ્રવરના ભેદ યોગ્યપુત્રાસજ મળે છે. પ્રવરનું લક્ષણ-ગોત્રના અને વંશના પ્રવર્તક ને ઋષિ તેમના ભેદ બતાવનારા ને તેમના વંશમાંના મુખ્ય ઋષિ તેજ પ્રવર એમ સંક્ષેપે નીલું. એક ગોત્રપણું અથવા એક પ્રવરપણું એ જુદું જુદું વિવાહનું પ્રતિબંધક છે. તેમાં પ્રવરનું સરખાપણું બે પ્રકારનું છે. ક્યાંક એક પ્રવરનું સરખાપણું અને ક્યાંક બે અથવા ત્રણ પ્રવરનું સરખાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં ભુગુગણ અને અંગિરોગણ વિનાના બીજા ગણોમાં એક પ્રવરનું સરખાપણું આવે તો તે પણ વિવાહનું પ્રતિબંધક છે એટલે એક પણ પ્રવર બંનેના એક થાય તો તેમના વિવાહ થાય નહીં. કેવળ ભુગુગણ અને કેવળ અંગિરોગણમાં જો એક પ્રવરનું સામ્ય છે તથાપિ તે વિવાહનું બાધક નથી; ત્યારે જેનાં ત્રણ પ્રવર છે તેમાંના બે પ્રવરનું સામ્ય હોય, અને જેનાં પાંચ પ્રવર છે તેમાંના ત્રણ પ્રવરનું સામ્ય હોય તો તેજ વિવાહનું બાધ કરનારું થાય છે. કારણ, "ભુગુગણ અને અંગિરોગણમાં પાંચ પ્રવરમાં ત્રણ પ્રવર સમાન હોય તો અથવા ત્રણ પ્રવરમાં બે પ્રવર સમાન હોય તો વિવાહ કરવો નહીં; અને બાકીના ગણમાં જો એક પ્રવર સમાન આવે તો પણ વિવાહ કરવો નહીં," ઇત્યાદિક વચન છે. બમદશ્ય ભુગુગણ, ગૌતમોગિરસ, અને બરહ્મોગિરસ એઓમાં જો એક પ્રવરનું સામ્ય હોય તેમ કવચિત્ સ્થળમાં પ્રવરનું સામ્ય ન હોય તો પણ એક ગોત્ર હોય માટેજ એમના પરસ્પર વિવાહ થાય નહીં.

ગોત્રાનાંમવરણાંચગણનાપ્રોચ્યતેષુના સંક્ષેપાત્સુલ્લવોધાયમગવત્રીતયેપિચ સત્તમૃગવઃ સત્તદશાં ગિરસઃ ચત્તારોત્રયઃ દ્વશવિશ્વાસિનાઃ ત્રયઃકદયપાઃ ચત્તારોવસિષ્ઠાઃ ચત્તારોગસ્તયદ્યેકોનપંચા દ્રાક્ષણાસ્તયાપિસર્વેપ્રયમતસંપ્રદેષાધિકાસ્તતતતવક્ષ્યંતે તત્રસત્તમૃગુગણાઃ વત્સાઃવિદાઃપૃતી જામદ ય્વૌજાદિપેણાઃ યસ્કાઃ મિત્રયુવઃ વૈન્યાઃ શુનકાઃ યતેષાંપંચકેવલમૃગવઃ પર્વસત્ત તત્રવત્સાઃ માર્કંડેયાઃ માંદ્રુકેયાઃ ઇત્યાદયઃ શતદ્વયાધિકાવત્સગોત્રમેદાઃ યતેષાંપંચમવરઃ માર્ગવચ્યાવનામવાનૌર્વૈજામદ ઇયેતિ માર્ગવૌર્વૈજામદમ્પેતિત્રયોવા માર્ગવચ્યાવનામવાનેતિત્રયોવા વિદાઃ.શૈલાઃઅવદાઃત્યાદયોર્વિશલ ધિકાવિદાઃ તેષાંપંચમવરઃ માર્ગવચ્યાવનામવાનૌર્વૈચેદેતિ માર્ગવૌર્વૈજામદમ્પેતિવા આદિપેણાઃ.નૈરુદ્ધ તયઃ પ્રામ્યાયજ્ઞાઃ ઇત્યાદયોર્વિશલધિકાઆદિપેણાઃ યથામાર્ગવચ્યાવનામવાનાદિપેણાનૂપેતિપંચ માર્ગ યાદિપેણાનૂપેતિત્રયોવા યતેષાંત્રયાણાંવત્સવિદાદિપેણાનાંપરસ્પરમવિવાહઃ દ્વિત્રિમવરસામ્યાત્ આય યોર્જામદમ્પતેનસગોત્રત્યાદ્ય યદ્યપિત્રિમવરદિપેણાનાંવત્સવિદેઃસહનદ્વિમવરસામ્યંત્યાપિસગોત્રત્વં જામદમ્પત્યામાચાત્ તથાપિપંચમવરપક્ષગતમપિત્રિમવરસામ્યંવિવાહવાધકં યવમપ્રપિન્દ્રેયં ચાત્સ્યાનાં માર્ગવચ્યાવનામવાનેતિત્રયઃ યત્સપુરોધસોમાર્ગવચ્યાવનામવાનવત્સપૌરોધસેતિપંચ વૈજમયિતયોર્માર્ગ વચ્યાવનામવાનવૈજમયિતેતિપંચ યતેનયઃકચિત્ યતેષાંપરસ્પરંપૂર્વૌકૈશ્ચત્રિભિર્નવિવાહઃ ત્રિમવરસા મ્યાત્ યસ્કાઃમૌનાઃમુકાઃઇત્યાદયસ્ત્રિપંચાશદધિકાયસ્કાઃ યથામાર્ગવૈતદ્વયસાધેતસેતિત્રયઃમિત્ર યુવઃ વૈશ્વથાપનાઃ સાપિન્દિનાઃ ઇત્યાદયૌત્રિશદધિકામિત્રયુવઃ તેષાંમાર્ગવચ્યાધ્યશ્વદિયોદાસેતિત્રયઃ માર્ગવચ્યાવનદૈયોદાસેતિવા ચાધ્યશ્વેલ્યેકોવા વૈન્યાઃ પાર્યાઃ શાપકલાઃ શ્વેતાઃશ્વેતેવૈન્યાઃ યથામાર્ગવ વૈન્યપાર્યેતિત્રયઃ શુનકાઃ ગાત્સમદાઃ યક્ષપતયઃ ઇત્યાદયઃ સત્તદશાધિકાઃશુનકાઃ યથાશૌનકેલ્યેકઃ ગાત્સમદેતિવા માર્ગવગાત્સમદેતિદ્વૌના માર્ગવશૌનકોત્રગાત્સમદેતિત્રયોવા યસ્કાદીનાંચતુર્ણાંસલ્લ ગર્ણદિત્વાપરસ્પરંપૂર્વજામદમ્પત્યાદિમિત્રસહવિવાહોમગતિ એકમવરસામ્યેપિદ્વિત્રિમવરસામ્યાના યાત્ મૃગુગણેપુષ્કમવરસામ્યસ્પદૂષકત્વામાચાત્ અજામદમ્પત્યવેનાસગોત્રત્યાત્ મિત્રયૂનાંપાક્ષિકદ્વિ મવરસામ્યાત્રિમવરૈર્વત્સાદિમિત્રસહનવિવાહશતિકેચિત્ તત્ત્રમવરપક્ષપ્રાહિણામવિવાહઃ પદ્માંતરપ્રાહિ ણામિત્રયૂનાંવિવાહપવેત્યન્યે ક્વચિદધિકંગણદ્વયમુક્તં વેદત્રિશ્વજ્યોતિષાંમાર્ગવવેદવૈશ્વજ્યોતિવેતિત્રયઃ શાઠરમાઠરણાંમાર્ગવશાઠરમાઠરેતિત્રયઃ અનયો.પરસ્પરંપૂર્વશ્ચસર્વવિવાહઃ શતિમૃગુગણઃ ॥

“સંક્ષેપથી મુખપૂર્વક બોધ થવામાટે અને પરમાત્માની પ્રીતિને અર્થે સંક્ષેપપદ્ય ગોત્ર અને પ્રવરની સંખ્યા કહું છું.” ૭ ભુગુગણ, ૧૭ આગિરસગણ, ૪ અંગિરગણ, ૧૦ વિશ્વામિત્રગણ,

૩ કર્મયગણ, ૪ વસિષ્ઠગણ, ૪ અમસ્તિગણ; એ સર્વ મળી આગણપચાસ ગણ છે. તથાપિ સર્વ ગ્રંથના મતના સંગ્રહે કરી ભેતાં એથી કાંઈએક અધિક ગણ દેખાય છે તે, તે તે ઠેકાણે કહેવાશે. તેમાં પ્રથમ ભૃગુગણ કહે છે—વત્સ અને વિદ એ જામદગ્ન્ય ભૃગુ છે. આર્દ્રિયેણ, યસ્ક, મિત્રયુ, વૈન્ય અને શુનક એ પાંચ કેવળ ભૃગુ છે. એ રીતે ૨ જામદગ્ન્ય ભૃગુ અને ૫ કેવળ ભૃગુ મળી સાત ભૃગુગણ છે. તેમાં ૧ વત્સ, આર્કટ્ય અને માંડુકેય ઇત્યાદિક બસા કરતાં અધિક વત્સગોત્રનાં ભેદ છે. એ વત્સગોત્રવાળાઓના ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ પાંચ પ્રવર છે. અથવા ભાર્ગવ, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. કિંવા ભાર્ગવ, ય્યાવન અને આમ્રવાન એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ વિદ, શૈલ, અને અવટ ઇત્યાદિક વીસ કરતાં અધિક વિદગોત્રના ભેદ છે. એના પ્રવર—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, ઔર્વ અને વૈદ એ પાંચ. અથવા ભાર્ગવ, ઔર્વ અને જામદગ્ન્ય એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૩ આર્દ્રિયેણ, નૈર્ઋતિ, અને ગ્રામ્યાણુ ઇત્યાદિક વીસ કરતાં અધિક આર્દ્રિયેણ જાણવા, એમના પ્રવર—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, આર્દ્રિયેણ અને અનૂપ એ પાંચ છે. અથવા ભાર્ગવ, આર્દ્રિયેણ અને અનૂપ એ ત્રણ છે. વત્સ, વિદ અને આર્દ્રિયેણ એ ત્રણેના પરસ્પર વિવાહ થાય નહીં, કારણ, એમના બે અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન આવે છે. તેમ પ્રથમના બે જે વત્સ અને વિદ એ જામદગ્ન્ય હોવાથી એમનું એક ગોત્રપણું પણ યાય છે. ત્રણ પ્રવરવાળા આર્દ્રિયેણના બે કે વત્સ અને વિદનીભેડે બે પ્રવર સરખા થતા નથી, તેમ આર્દ્રિયેણ જામદગ્ન્ય નથી તેથી સગોત્રત્વ પણ નથી તથાપિ પાંચ પ્રવરમાંના ત્રણ પ્રવર (ભાર્ગવ, ય્યાવન અને આમ્રવાન) સરખા થવાથી તે વિવાહના બાધક છે. એ રીતે આગળ પણ એમજ સમજવું. ૪ વાત્સ્યના પ્રવર—ભાર્ગવ, ય્યાવન અને આમ્રવાન એ ત્રણ છે. ૫ વત્સપુરોધાના—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, વત્સ અને પૌરોધસ એ પાંચ પ્રવર જાણવા. ૬, ૭ બૈજ અને મથિતાના—ભાર્ગવ, ય્યાવન, આમ્રવાન, બૈજ અને મથિતા એ પાંચ પ્રવર જાણવા. કોઈ ગ્રંથમાં એ ત્રણ પ્રવર કહ્યા છે. વાત્સ્ય, વત્સપુરોધા, બૈજ અને મથિતા એમનો પરસ્પર વિવાહ થતો નથી તેમ પૂર્વોક્ત જે (વત્સ, વિદ અને આર્દ્રિયેણ) એ ત્રણ સાથે પણ વાત્સ્ય આદિકનો વિવાહ થતો નથી. કારણ, ત્રણ પ્રવર સમાન આવે છે. ૮ યસ્ક, મૌન અને મૂક ઇત્યાદિક ત્રણ કરતાં અધિક યસ્ક છે. એમના—ભાર્ગવ, વૈતહલ્ય અને સાવેતસ એ ત્રણેણે ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૯ મિત્રયુ, રૌદ્રયાવન, અને સાપિંડિન ઇત્યાદિક ત્રીસ કરતાં અધિક મિત્રયુ છે. એમના ભાર્ગવ, વાંક્યથ અને દિવોદાસ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. અથવા ભાર્ગવ, ય્યાવન અને દિવોદાસ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા/ કિંવા વાંક્યથ એ એકજ પ્રવર જાણવો. ૧૦ વૈન્ય, પાર્થ, બાહલ અને રથેત એ વૈન્ય છે. એમના—ભાર્ગવ, વૈન્ય અને પાર્થ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. ૧૧ શુનક, ગાર્ત્સમદ અને યજ્ઞપતિ ઇત્યાદિક સત્તર કરતાં અધિક શુનક છે. એમનો—શૌનક એ એક અથવા ગાર્ત્સમદ એ એક; અથવા ભાર્ગવ અને ગાર્ત્સમદ એ બે પ્રવર, કિંવા ભાર્ગવ, શૌનકોત્ર અને ગાર્ત્સમદ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. યસ્ક, મિત્રયુ, વૈન્ય અને શુનક એ ચારનો, પોતપોતાના ગણ છોડી પરસ્પરમાં અને પૂર્વોક્ત જામદગ્ન્ય વત્સાદિકનેડે પણ વિવાહ થાય છે. કારણ, બે કે એક પ્રવર સમાન છે તથાપિ બે અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન નથી. તેમ ભૃગુગણ એક પ્રવર સમાન હોય તો પણ તે વિવાહનો બાધક નથી. અને જામદગ્ન્ય ન હોવાથી તે એકગોત્રી પણ નથી. મિત્રયુના એક પક્ષમાં બે પ્રવર સમાન આવે છે, માટે ત્રિપ્રવર એવા વત્સાદિકનેડે મિત્રયુનો વિવાહ થતો નથી એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. વત્સાદિકના પ્રવરનો પક્ષ લેનારા એવા મિત્રયુનો વિવાહ થતો નથી, બીજા પ્રવરનો પક્ષ લેનારા એવા મિત્રયુનો વિવાહ થાયજ છે, એમ બીજા ગ્રંથકારો કહે છે. કોઈ ગ્રંથમાં બે ગણ અધિક કહ્યા છે. તે આ રીતે—૧ વૈદ અને ૨ વિધિજ્યોતિષ એમના—ભાર્ગવ, વૈદ અને વૈધિજ્યોતિષ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા.—૧ શાઠર અને ૨ માઠર એમના—ભાર્ગવ, શાઠર અને માઠર એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. એ બંનેનો પરસ્પર અને પૂર્વોક્ત સવળાઓસાથે વિવાહ થાય છે. એ ભૃગુગણ કહ્યાં.

અર્થાદ્ધિરસઃ ॥ તેત્રિવિધાઃ ગૌતમાઃ મરુદ્વાજાઃ કેવલાશ્વેતિ તત્રગૌતમાંગિરસોદશ આયાસ્યાઃ ૧ શારદ્વતાઃ ૨ કૌમંડાઃ ૩ દીર્ઘતમસઃ ૪ કરેણુપાલયઃ ૫ વામદેવાઃ ૬ ઔશનસઃ ૭ રાહગણાઃ ૮ સોમરાજકાઃ ૯ વૃહદુક્યાશ્વેતિ ૧૦ તત્રઆયાસ્યાઃ શ્રોણિવેદ્યાઃ મૃદરથાહ્યાદયોષ્ટદશાધિકા આયાસ્યાઃ તેપામાંગિરસાયાસગૌતમેતિત્રયઃ શારદ્વતાઃ અમિજિતાઃ રૌદ્રિણ્યાહ્યાદયઃસતત્યાધિકાઃ

શારદ્વતાસ્તેપામાંગિરસગૌતમશારદ્વતેતિત્રયઃ કૌમંડાઃ મામંથરેપણાઃ માસુરાક્ષાંત્યાદ્યોદશાધિકાઃ
કૌમંડાસ્તેપામાંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવતગૌતમકૌમંડેતિપંચ આંગિરસૌતથ્યગૌતમૌશિજકાક્ષીવતેતિવા
આંગિરસાયાસૌશિજગૌતમકાક્ષીવતેતિવા આંગિરસૌશિજકાક્ષીવતેતિત્રયોવા આંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવ
તેતિવા ઔતથ્યગૌતમકૌમંડેતિવા અથદીર્ઘતમસોગૌતમાસ્તેપામાંગિરસૌતથ્યકાક્ષીવતગૌતમદૈર્ઘતમ
સેતિપંચ આંગિરસૌતથ્યદૈર્ઘતમસેતિત્રયોવા કરેણુપાલયઃ વાસ્તવ્યાઃ શ્વેતીયાંત્યાદયઃસપ્તાધિકાઃ
કરેણુપાલયસ્તેપામાંગિરસગૌતમકરેણુપાલેતિત્રયઃ વામદેવાનામાંગિરસવામદેવ્યગૌતમેતિત્રયઃ આંગિ
રસવામદેવ્યવાર્હદુક્યેતિવા ઔશનસાઃદિશ્યાઃપ્રશસ્તાઃત્યાદિકાનવાધિકાઔશનસાસ્તેપામાંગિરસ
ગૌતમૌશનસેતિત્રયઃ રાહગણાનામાંગિરસરાહગણગૌતમેતિત્રયઃ સોમરાજકાનાંઆંગિરસસોમરાજ
ગૌતમેતિત્રયઃ વૃહદુક્યનામાંગિરસવાર્હદુક્યગૌતમેતિત્રયઃ ૧૦ કચ્છિદ્વગ્નદ્વયમધિકં ઉતથ્યાનામાંગિર
સૌતથ્યગૌતમેતિ રાધુવાનામાંગિરસરાધુવગૌતમેતિ ગૌતમાનાંસર્વેપામવિવાહઃ સગોત્રત્વાત્માયેણદ્વિ,
ત્રિપ્રવરસામ્યાચ ॥

હવે આંગિરસગણ કહે છે—તે ગૌતમ, ભરદ્વાજ અને દેવળઆંગિરસ એ રીતે ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં ગૌતમાંગિરસ તે, ૧ આયાર્થ, ૨ શારદ્વત, ૩ કૌમંડ, ૪ દીર્ઘતમસ, ૫ કરેણુપાલિ, ૬ વામદેવ, ૭ ઔશનસ, ૮ રાહુગણ, ૯ સોમરાજક, અને ૧૦ બૃહદુક્ય એ પ્રમાણે દશ પ્રકારના છે. તેમાં ૧ આયાર્થ, ઓણિવેધ અને મૂઢરથ ઇત્યાદિક અઢાર કરતાં અધિક આયાર્થ નાળુવા. એમના—આંગિરસ, આયાર્થ અને ગૌતમ એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રવર નાળુવા. ૨ શારદ્વત, અભિજીત અને રોહિણિ ઇત્યાદિક સાત કરતાં અધિક શારદ્વત છે. એમના—આંગિરસ, ગૌતમ અને શારદ્વત એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. ૩ કૌમંડ, મામંથરેપણ અને માસુરાક્ષ ઇત્યાદિક દશ કરતાં અધિક કૌમંડ છે. એમના—આંગિરસ, ઔતથ્ય, કાક્ષીવત, ગૌતમ અને કૌમંડ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, ઔતથ્ય, ગૌતમ, ઔશિજ અને કાક્ષીવત એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, આયાર્થ, ઔશિજ, ગૌતમ અને કાક્ષીવત એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, ઔશિજ અને કાક્ષીવત એ ત્રણ પ્રવર. કિંવા આંગિરસ, ઔતથ્ય અને કાક્ષીવત એ ત્રણ પ્રવર. અથવા ઔતથ્ય, ગૌતમ અને કૌમંડ એ ત્રણ પ્રવર થાય છે. ૪ હવે દીર્ઘતમસ ગૌતમના—આંગિરસ, ઔતથ્ય, કાક્ષીવત, ગૌતમ અને દૈર્ઘતમસ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, ઔતથ્ય અને દૈર્ઘતમસ એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. ૫ કરેણુપાલિ, વાસ્તવ્ય અને શ્વેતીય ઇત્યાદિક સાત કરતાં અધિક કરેણુપાલિ નાળુવા, એમના આંગિરસ, ગૌતમ અને કરેણુપાલિ એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. ૬ વામદેવના—આંગિરસ, વામદેવ્ય અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, વામદેવ્ય અને વાર્હદુક્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૭ ઔશનસ, દિશ્ય અને પ્રશસ્ત ઇત્યાદિક નવ કરતાં અધિક ઔશનસ છે. એમના—આંગિરસ, ગૌતમ અને ઔશનસ એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. ૮ રાહુગણના—આંગિરસ, રાહુગણ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૯ સોમરાજકના—આંગિરસ, સોમરાજ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૧૦ બૃહદુક્યના—આંગિરસ, વાર્હદુક્ય અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર છે. એ રીતે દશ ગૌતમાંગિરસ કહ્યા. કોઈ ગ્રંથમાં જે ગણ અધિક કહ્યા છે. ૧ ઉતથ્યાના—આંગિરસ, ઔતથ્ય અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. રાધુવના—આંગિરસ, રાધુવ અને ગૌતમ એ ત્રણ પ્રવર નાળુવા. સઘળા ગૌતમાંગિરસને પરસ્પર વિવાહ થતો નથી. કારણ, એ સર્વનું ગોત્ર એક છે, અને બહુધા જે અથવા ત્રણ પ્રવર સમાન છે. એ રીતે આંગિરસગણમાંથી પ્રથમ દશ ગૌતમાંગિરસ કહ્યા.

અથભરદ્વાજાઃ ॥ તેત્ત્વારઃ મારદ્વાજાઃગર્ગાઃકક્ષાઃકપયથેતિ ભરદ્વાજાઃ ક્ષામ્યાયણાઃદેવાં શ્વાંત્યાદયઃ પૃથુત્તરશતાધિકામરદ્વાજાસ્તેપામાંગિરસવાર્હસ્પત્યમારદ્વાજેતિત્રયઃ ગર્ગાઃ સાંભરાયણાઃ સસ્ત્રીનયઃ ત્યાદયઃપંચાશ્વધિકાગર્ગાસ્તેપામાંગિરસવાર્હસ્પત્યમારદ્વાજશૈન્યગાર્ગ્યેતિપંચઆંગિરસશૈન્યગાર્ગ્યેતિત્રયોવા અંત્યયોર્વ્યત્યોવા મારદ્વાજગાર્ગ્યશૈન્યેતિવા ગર્ગમેદાનામાંગિરસતૈત્તિરિકાં પિમુચેતિ કક્ષાઃ રૌક્ષાયણાઃ કપિલાઃ ત્યાદયોનવાધિકામરદ્વાજાસ્તેપામાંગિરસવાર્હસ્પત્યમારદ્વાજવાં વનમાતવચસેતિપંચ આંગિરસવાંવનમાતવચસેતિત્રયોવા કપયઃ સસ્તિતરયઃ દંઢિનત્યાદયઃપંચવિંશત્યધિકાઃ કપયસ્તેપામાંગિરસામહયૌરુક્ષયેતિત્રયઃ આંગિરસામહીયૌરુક્ષયસ્તેત્યાશ્વલાયનપાઠઃ

આત્મભુવામાંગિરસભારદ્વાજવાર્હસ્પત્યવરાત્મભુવેતિપંચ અયંગળઃકચિત્ મરદ્વાજાનાંસર્વેપાંપરસ્વરમ વિવાહઃ સગોત્રત્વાત્ પ્રાયેણદ્વિત્રિપ્રવરસામ્યાચ્ચ ક્ષણંતર્ગતનાંકપિલાનાંવિશ્વાસિત્રૈરપ્યવિવાહઃ इति મરદ્વાજાંગિરસઃ ॥

હવે ભરદ્વાજ (આંગિરસગણમાંના બીજા) કહે છે. તે ૧ ભારદ્વાજ, ૨ ગર્ગ, ૩ ઋક્ષ અને ૪ કપિ, એ રીતે ચાર પ્રકારના છે. ૧ ભરદ્વાજ, ક્ષામ્બાયણ, અને દેવાચ ઇલાદિક એકસો સાઠ કરતાં અધિક ભરદ્વાજ છે. એમના-આંગિરસ, બાર્હસ્પત્ય અને ભરદ્વાજ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ ગર્ગ, સાંભરાયણ અને સખીની ઇલાદિક પચાસ કરતાં અધિક ગર્ગ છે. તેમના-આંગિરસ, બાર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, શૈન્ય અને ગાર્ગ્ય એ પાંચ પ્રવર અથવા આંગિરસ શૈન્ય અને ગાર્ગ્ય એ ત્રણ પ્રવર અથવા છેક્ષા એને ઉલટાવવા, એટલે આંગિરસ, ગાર્ગ્ય અને શૈન્ય એ ત્રણ પ્રવર નાણુવા. અથવા ભારદ્વાજ, ગાર્ગ્ય અને શૈન્ય એ ત્રણ પ્રવર નાણુવા. ૩ ઋક્ષ, રૈક્ષાયણ અને કપિલ ઇલાદિક નવ કરતાં અધિક ઋક્ષ નાણુવા. તેમના-આંગિરસ, બાર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, વાંદન અને માતવચસ એ પાંચ પ્રવર. અથવા આંગિરસ, વાંદન અને માતવચસ એ ત્રણ પ્રવર થાય છે. ૪ કપિ, રવરિતતરિ અને દંડિ ઇલાદિક પચીસ કરતાં અધિક કપિ નાણુવા. એમના-આંગિરસ, આમહર્ય અને ઔરુક્ષ્ય એ ત્રણ પ્રવર નાણુવા. ‘આંગિરસ, આમહીયવ અને ઔરુક્ષયસ’ એવો આચલાયન સૂત્રમાં પાઠ છે. આત્મભૂના-આંગિરસ, ભારદ્વાજ, બાર્હસ્પત્ય, વર અને આત્મભુવ એ પ્રમાણે પાંચ પ્રવર થાય છે. એ ગણ કોઈ પ્રથમાં કહ્યો છે. સઘળા ભારદ્વાજનેા પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણ, સર્વેનું ગોત્ર એક છે, તેમ પ્રવરપણ એ અથવા ત્રણ સરખા આવે છે. ઋક્ષગણમાંના અતઃ ગણ કપિલનેા વિશ્વામિત્રોનેડે વિવાહ થતો નથી. એ રીતે ભરદ્વાજઆંગિરસ કહ્યા.

અથકેવલાઙ્ગિરસઃ ॥ તેષપદ્ હારીતાઃ કુત્સાઃ કળ્વાઃ રથીતરાઃ વિષ્ણુવૃદ્ધાઃ મુદ્રલાઃચેતિ હારીતાઃ સૌભગાઃ નૈવ્યગવાહ્યાદ્યોદ્ગારિશદધિકાહારીતાસ્તેપામાંગિરસાંવરીપયીયનાંશ્વેતિ આદોમાં ધાતાવા કુત્સાનામાંગિરસમાંધાનકૌત્સેતિત્રયઃ કળ્વાઃઔપમર્કદાઃયાપ્કલાયનાઃહ્યાદ્યપ્કર્વિશસ્ય ધિકાઃકળ્વાસ્તેપામાંગિરસાંજમીઢકાળ્વેતિત્રયઃ આંગિરસધૌરકાળ્વેતિથા રથીતરાઃ હસ્તીદાઃ નૈતિર ક્ષયઃ હ્યાદ્યપ્કર્વિશસ્યધિકારથીતરાસ્તેપામાંગિરસવૈરૂપરથીતરેતિત્રયઃ આંગિરસવૈરૂપપાર્પદશ્વેતિવા અષ્ટાદ્વૈરૂપપાર્પદશ્વેતિવા અંત્યયોર્વ્યત્યયોવા વિષ્ણુવૃદ્ધાઃ શઢાઃ મરેણાહ્યાદ્યપ્કર્વિશસ્યધિકાવિષ્ણુ વૃદ્ધાસ્તેપામાંગિરસપૌત્રકુત્સપ્રાસદસ્યેતિત્રયઃ મુદ્રલાઃ સાત્યમુગ્રિયઃ હિરણ્યસ્તંબયઃહ્યાદિકાજપ્તા વશાધિકાસ્તેપામાંગિરસમાર્મ્યાશ્વમૌદ્રલ્યેતિત્રયઃ આદ્યસ્તશ્ચોવા આંગિરસતાવિમૌદ્રલ્યેતિવાપર્પા પર્ણાકેવલાંગિરસાનાંસ્યસ્મગ્નદિત્વાપરસ્પરપૂર્વેશ્ચસર્વવિંચાદોભવતિ અંતિરસોગસ્ત્યાષ્ટમસસપિંમિશ્ર ત્વેનતત્પસ્યાનાંસગોત્રત્વામાવાત્ દ્વિત્રિપ્રવરસામ્યામાવાચ્ચ હારીતકુત્સયોસ્તુનવિવાહઃ પાક્ષિકદ્વિપ્ર વરસામ્યાત્ ॥

હવે કેવળઆંગિરસ કહે છે—તે ૧ હારીત, ૨ કુત્સ, ૩ કણ્વ, ૪ રથીતર, ૫ વિષ્ણુવૃદ્ધ, અને ૬ મુદ્રગલ એ રીતે છ પ્રકારના છે. ૧ હારીત, સૌભગ અને નૈવ્યગવ ઇલાદિક બત્રીસ કરતાં અધિક હારીત છે. એમના-આંગિરસ, આંબરીષ અને યૌવનાથ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા એ ત્રણમાં પ્રથમનો માંધાતા પ્રવર નાણુવો. ૨ કુત્સના-આંગિરસ, માંધાતુ અને કૌત્સ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ કણ્વ, ઔપમર્કટ અને બાષ્કલાયન ઇલાદિક એકવીસ કરતાં અધિક કણ્વ છે. એમના-આંગિરસ, આજ્ઞીઢ અને કાણ્વ એ ત્રણ પ્રવર થાય છે. અથવા આંગિરસ, ધૌર અને કાણ્વ એ ત્રણ પ્રવર થાય છે. ૪ રથીતર, હસ્તીદ અને નૈતિરક્ષિ ઇલાદિક ચૌદ કરતાં અધિક રથીતર છે. એમના- આંગિરસ, વૈરૂપ અને રથીતર એ ત્રણ પ્રવર અથવા આંગિરસ, વૈરૂપ અને પાર્પદશ્વ એ ત્રણ પ્રવર, કિવા અષ્ટાદશ, વૈરૂપ અને પાર્પદશ્વ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા છેક્ષા એને ઉલટાવવા, એટલે અષ્ટાદશ, પાર્પદશ્વ અને વૈરૂપ એ ત્રણ પ્રવર નાણુવા. ૫ વિષ્ણુવૃદ્ધ, શઢ, અને ભરણ ઇલાદિક પચીસ કરતાં અધિક વિષ્ણુવૃદ્ધ છે. એમના-આંગિરસ, પૌરુક્ત્ય અને પ્રાસદસ્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૬ મુદ્રગલ, સાત્યમુગ્રિ અને હિરણ્યસ્તંબ ઇલાદિક અઠાર કરતાં અધિક મુદ્રગલ છે. તેમના- આંગિરસ, ભામ્યાંશ અને મૌદ્રગલ્ય એ ત્રણ પ્રવર. અથવા તાદર્થ્ય, ભામ્યાંશ અને મૌદ્રગલ્ય એ

લા: ૨ ગાથિના: ૩ વૈળયા: ૪ હિરણ્યરેતસ: ૫ સુવર્ણરેતસ: ૬ કપોતરેતસ: ૭ શાલંકાયના: ૮ ઘૃત કૌશિકા: ૯ કથકા: ૧૦ રૌહિણાદિતિ ૧૧ આદમરચ્યાનાંવૈશ્વામિત્રાદમરચ્યાવાધુલેતિત્રય: ૧ સાહુ લાનાં વૈશ્વામિત્રસાહુલમાહુલેતિત્રય: ૨ ગાથિનાનાંવૈશ્વામિત્રગાથિનરેળવેતિત્રય: ૩ વેણુવેતિકચિત્પાઠ: પ્તેપ્થવરેળવદિતિ ઉદવેળવદિતિચોચ્યંતે ૩ વૈળવાનાંવૈશ્વામિત્રગાથિનવૈળવેતિ ૪ હિરણ્યરેતસાં વૈશ્વામિત્રહિરણ્યરેતસેતિદ્વૌ ૫ સુવર્ણરેતસાંવૈશ્વામિત્રસૌવર્ણરેતસેતિદ્વૌ ૬ કપોતરેતસાંવૈશ્વામિત્રકપોતરેતસેતિદ્વૌ ૭ શાલંકાયનાનાંવૈશ્વામિત્રશાલંકાયનકૌશિકેતિત્રય: પ્તેપ્થવકૌશિકાદિતિજંહવદિતિચોચ્યંતે ૮ ઘૃતકૌશિકાનાંવૈશ્વામિત્રઘૃતકૌશિકેતિદ્વૌ ૯ કથકાનાંવૈશ્વામિત્રકાથકેતિ ૧૦ રૌહિણાનાંવૈશ્વામિત્રમા ધુચ્છંદસરૌહિણેતિત્રય: ૧૧ વૈશ્વામિત્રગાનાંસવૈંપાંપરસ્પરમવિવાહ:સગોત્રત્વાત્સપ્રવરત્વાચ કુશિ ફાનાં દેવરાતપ્રવરત્સામ્યેનદેવરાતાન્નેદાનિર્ણયાદ્વક્ષ્યમાણદેવરાતવદેવજામદગૈરપ્યવિવાહદિતિમાતિ ધનંજયાનાંવૈશ્વામિત્રૈરત્રિમિશ્રાવિવાહ: કાતાનાંમરદ્વાજૈર્વિશ્વામિત્રૈશ્વાવિવાહ: દ્વિગોત્રત્વાત્, ઇતિવિ શ્વામિત્રા: ॥

હવે વિશ્વામિત્રગણ કહે છે—તે ૧ કુશિક, ૨ લોહિત, ૩ રૌક્ષક, ૪ કામકાયન, ૫ અજ, ૬ કંત, ૭ ધનંજય; ૮ અઘમર્ષણ, ૯ પૂરણ, અને ૧૦ ઇંદ્રકૌશિક એ રીતે દશ વિશ્વામિત્ર છે. ૧ કુશિક, પર્ણુન્ધ અને વારકય ઇલાદિક સિતેર (૭૦) કરતાં અવિક કુશિક છે. એમના વિશ્વામિત્ર, દેવરાત અને ઔદલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ લોહિત, કુકંચ અને આકંવણુયિન ઇલાદિક પાંચ કરતાં અધિક લોહિત છે. ‘લોહિત’ ઠેકાણે ‘રોહિત’ એમ કોઈ કહે છે. એમના-વિશ્વામિત્ર, આપક અને લોહિત એ ત્રણ પ્રવર અથવા છેલા બેને ઉલટાવવા, એટલે વિશ્વામિત્ર, લોહિત અને આપક એ ત્રણ પ્રવર. અથવા વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને આપક એ ત્રણ પ્રવર, અથવા વિશ્વામિત્ર અને આપક એ બે પ્રવર છે. ૩ રૌક્ષકના-વિશ્વામિત્ર, ગાથિન અને રેવણુ એ ત્રણ પ્રવર અથવા વિશ્વામિત્ર, રૌક્ષક અને રેવણુ એ ત્રણ પ્રવર, અથવા એક રેવણુ પ્રવર નાણે. ૪ કામકાયન, દેવશ્રવસ અને દેવતરસ ઇલાદિક આછામાં આછા પાંચ કામકાયન અથવા શ્રીમત છે. એમના-વૈશ્વામિત્ર, દેવશ્રવસ અને દેવતરસ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૫ અજના-વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને આજ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૬ કંત, ઔદુંબરિ અને રૌશિરિ ઇલાદિક વીસ કરતાં અધિક કંત છે. એમના-વૈશ્વામિત્ર, કાલ અને આક્ષીલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૭ ધનંજય, પાર્થિવ અને બંધુલ ઇલાદિક આછામાં આછા સાતપચીત ધનંજય છે. તેમના વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને ધાનંજય એ ત્રણ પ્રવર અથવા વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને અઘમર્ષણુ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૮ અઘમર્ષણુના-વૈશ્વામિત્ર, અઘમર્ષણુ અને કૌશિક એ ત્રણ પ્રવર છે. ૯ પૂરણના-વૈશ્વામિત્ર અને પૂરણ એ બે પ્રવર, અથવા વૈશ્વામિત્ર, દેવરાત અને પૌરણ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૧૦ ઇંદ્રકૌશિકના-વૈશ્વામિત્ર અને ઇંદ્રકૌશિક એ બે પ્રવર છે. કોઈ ગ્રંથમાં ખીન્ન પણ અગીયાર ગણ કહ્યા છે. તે આ રીતે—૧ આરમરચ્ય, ૨ સાહુલ, ૩ ગાથિન, ૪ વૈણુવ, ૫ હિરણ્યરેતસ, ૬ સુવર્ણરેતસ, ૭ કપોતરેતસ, ૮ શાલંકાયન, ૯ ઘૃતકૌશિક, ૧૦ કથક, અને ૧૧ રૌહિણુ એ પ્રમાણે અગીયાર ગણ નાણવા. ૧ આરમરચ્યના-વૈશ્વામિત્ર, આરમરચ્ય અને વાધુલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૨ સાહુલના-વૈશ્વામિત્ર, સાહુલ અને માહુલ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ ગાથિનના-વૈશ્વામિત્ર, ગાથિન અને રૈણુવ એ ત્રણ પ્રવર છે. કોઈ ગ્રંથમાં ‘રૈણુવ’ ઠેકાણે ‘વૈણુવ’ એવો પાઠ છે. એ ‘રૈણુવ’ તેજ ‘ઉદવેણુવ’ એમ પણ કહેવાય છે. ૪ વૈણુવના-વૈશ્વામિત્ર ગાથિન અને વૈણુવ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૫ હિરણ્યરેતસના-વૈશ્વામિત્ર અને હિરણ્યરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૬ સુવર્ણરેતસના-વૈશ્વામિત્ર અને સૌવર્ણરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૭ કપોતરેતસના-વૈશ્વામિત્ર અને કપોતરેતસ એ બે પ્રવર છે. ૮ શાલંકાયનના-વૈશ્વામિત્ર શાલંકાયન અને કૌશિક એ ત્રણ પ્રવર છે. એમનેજ ‘કૌશિક’ અને ‘જન્હુવ’ એમ પણ કહે છે. ૯ ઘૃતકૌશિકના વૈશ્વામિત્ર અને ઘૃતકૌશિક એ બે પ્રવર છે. ૧૦ કથકના-વૈશ્વામિત્ર અને કાથક એ બે પ્રવર છે. ૧૧ રૌહિણુના-વૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને રૌહિણુ એ ત્રણ પ્રવર છે. સઘળા વૈશ્વામિત્ર ગણુનેા પરસ્પર વિવાહ થતો નથી; કારણુ વિશ્વામિત્ર ગણુ સઘળા એકગોત્રી અને સમાન પ્રવરવાળા છે. કુશિકોના અને દેવરાતોના પ્રવર એકસરખાજ છે માટે કુશિક દેવરાતચક્ષી ભિન્ન છે કે તે અને એકજ છે એ નિર્ણય થતો નથી, તેથી આગળ કહેવાશે કે જેમ દેવરાતનેા નામદશ્યનેા વિવાહ

થતો નથી, તેમ કુશિકેનો પણ જામદગ્નિસાથે વિવાહ થાય નહીં એમ ભાસે છે. ધનંજયેનો વિશ્વામિત્ર અને અત્રીનીએ વિવાહ થાય નહીં. કતોનો ભરદ્વાજ અને વિશ્વામિત્ર એડે પણ વિવાહ થાય નહીં; કારણ, એમનાં એ ગોત્ર છે. એ રીતે વિશ્વામિત્રપણ કહ્યો.

અથકદંપપાઃ ॥ તેત્રયઃ નિધુવાઃ રેમાઃ શંડિલાશ્ચેતિ તત્ર નિધુવાઃકદંપપાઃઅષ્ટાંગિરસઃ ઇત્યાદયઃ
અત્વારિશદધિકૃશતાવરાનિધુવાસ્તેપાંકાદયપાવત્સારનૈધુવેતિત્રયઃ નિર્ણયસિદ્ધૌતુનિધુવગણોત્તરંકદંપ
પગણમુક્તવાકદંપપાનાંકાદયપાવત્સારાસિતેતિહિપ્રવરત્રયમુક્તં અત્રશિષ્ટાચારોપિદૃશ્યતે ૧ રેમાણાંકા
દંપપાવત્સારરંભેતિત્રયઃ ૨ શંડિલાઃ કોહલાઃ ઉદમેધાદત્યાદયઃ પદ્મવરાઃ શંડિલાસ્તેપાંકાદયપાવત્સાર
શંડિલ્યેતિત્રયઃ અંત્યસ્થાનેદેવલોવાઅસિતોવા કાદંપપાસિતદેવલેતિવા અંત્યયોર્વ્યત્યયોવા દેવલાસિ
તેતિદ્વોવા અપાંકદંપપાનાંપરસ્પરમવિવાહઃ સગોત્રવાત્સપ્રવરત્વાચ ॥

હવે કદંપપગણ કહે છે—તે ૧ નિધુવ, ૨ રેભ અને ૩ શંડિલ એ રીતે ત્રણ કદંપ છે. તેમાં ૧ નિધુવ, કદંપ અને અષ્ટાંગિરસ ઇલાદિક કમતીમાં કમતી એકસો આળીશ નિધુવ છે. તેમના—કદંપ, અવત્સાર અને નૈધુવ એ ત્રણ પ્રવર છે. નિર્ણયસિદ્ધિમાં તે નિધુવગણ પછી કદંપ-પગણ કહી તે કદંપના ‘કદંપ, અવત્સાર અને અસિત’ એ ત્રણ પ્રવર કહ્યા છે, અને એવિષે શિષ્ટાચાર પણ દેખાય છે. ૨ રેભના—કદંપ, અવત્સાર અને રેભ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ શંડિલ, કોહલ અને ઉદમેધ ઇલાદિક ઓછામાં ઓછા સાઠ શંડિલ છે. એમના—કદંપ, અવત્સાર અને શંડિલ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા શંડિલને ઠેકાણે ‘દેવલ’ કિંવા ‘અસિત’ એ પ્રવર છે. અથવા કદંપ, અસિત અને દેવલ એ ત્રણ પ્રવર, અથવા છેલ્લા બેનો બલ્ય કરવો, એટલે કદંપ. દેવલ અને અસિત એ ત્રણ પ્રવર. અથવા દેવલ અને અસિત એ બે પ્રવર છે. એ કદંપોનો ૫૨૨૫૨ વિવાહ થતો નથી; કારણ, એ સઘળા એકગોત્રી અને સમાન પ્રવરવાળા છે. એ કદંપ કહ્યા.

અપવસિષ્ઠાઃ ॥ તેત્રત્યારઃ વસિષ્ઠાઃ ૧ કુંડિનાઃ ૨ ઉપમન્યવઃ ૩ પરાશરાઃ ૪ વસિષ્ઠાવૈતાલ
કથયઃ રકપદત્યાદયઃપદ્મવધિકાઃ વસિષ્ઠાસ્તેપાંવાસિષ્ઠેદ્રપ્રમદામરદ્વસ્વિતિત્રયઃ વાસિષ્ઠ્યેકોવા ૧ કું
ડિનાઃ લોહિતાયનાઃ શુગુલયઃ ઇત્યાદયઃ પંચવિંશત્યવરાઃકુંડિનાસ્તેપાંવાસિષ્ઠમેત્રાવરુણકૌંઢિપ્યેતિત્રયઃ
૨ ઉપમન્યવઃ ઔદલયઃ માંડિલેપ્રયદત્યાદયઃસત્તત્યવરાઃ ઉપમન્યવસ્તેપાંવાસિષ્ઠેદ્રપ્રમદામરદ્વસ્વિતિત્રયઃ
આમરદ્વસવ્યેતિપાઠાંતરં વાસિષ્ઠામરદ્વસ્વિદ્રપ્રમદેતિવા આચયોર્વ્યત્યયોવા ૩ પરાશરાઃ કાંડુશયાઃ
વાજયદત્યાદયઃ સત્તત્યારિશદ્વરાઃપરાશરાસ્તેપાંવાસિષ્ઠાક્ત્યપારાશયંતિત્રયઃ ૪ અપાંવસિષ્ઠાનાંપર
સ્પરમવિવાહઃ ઇતિવસિષ્ઠાઃ ॥

હવે વસિષ્ઠગણ કહે છે.—તે ૧ વસિષ્ઠ. ૨ કુંડિન, ૩ ઉપમન્યુ અને ૪ પરાશર એ ચાર વસિષ્ઠ છે. તેમાં ૧ વસિષ્ઠ, વૈતાલકવિ અને રકિ ઇલાદિક ૬૦ કરતાં અધિક વસિષ્ઠ છે. એમના—વાસિષ્ઠ, ઇદ્રપ્રમદ અને આભરદ્વસુ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા વાસિષ્ઠ એ એક પ્રવર છે. ૨ કુંડિન, લોહિતાયન અને શુગુલિ ઇલાદિક ઓછામાં ઓછા પચીસ કુંડિન છે. એમના—વાસિષ્ઠ, મૈત્રાવરુણ અને કૌંઢિપ્ય એ ત્રણ પ્રવર છે. ૩ ઉપમન્યુ, ઔદલિ અને માંડિલિ ઇલાદિક, કમતીમાં કમતી સિતેર (૭૦) પર્યંત ઉપમન્યુ છે. એમના—વાસિષ્ઠ, ઇદ્રપ્રમદ અને આભરદ્વસુ એ ત્રણ પ્રવર છે. ‘આભરદ્વસુ’ એ ઠેકાણે ‘આભરદ્વસ્ય’ એવો બીજો પાઠ છે. અથવા વાસિષ્ઠ, આભરદ્વસુ અને ઇદ્રપ્રમદ એ ત્રણ પ્રવર. અથવા આભરદ્વસુ, વાસિષ્ઠ અને ઇદ્રપ્રમદ એ ત્રણ પ્રવર છે. ૪ પરાશર, કાંડુશય અને વાજ ઇલાદિક ઓછામાં ઓછા સઠાળીશ પરાશર છે.—એમના—વાસિષ્ઠ, શાકલ અને પારાશર્ય એવા ત્રણ પ્રવર છે. એ ચાર વસિષ્ઠનો ૫૨૨૫૨ વિવાહ થતો નથી. એ પ્રમાણે વસિષ્ઠગણ કહ્યો.

અધાગસ્ત્યાઃ ॥ તેદ્વદ્વદ્ધમવાહાઃ ૧ સાંમવાહાઃ ૨ સોમવાહાઃ ૩ યજ્ઞવાહાઃ ૪ ધર્મવાહાઃ ૫ સા
રવાહાઃ ૬ અગસ્ત્યઃ ૭ પૂર્ણમાસાઃ ૮ હિમોદ્કાઃ ૯ પાણિકાશ્ચેતિ ૧૦ ઇધ્મવાહાઃ વિદ્યાલાયાઃ સ્ફાલા
યનાઃ ઇત્યાદયઃ પંચાશદધિકાધ્મવાહાસ્તેપામાગસ્ત્યદાહ્યંચ્યુતેષ્મવાહેતિત્રયઃ આગસ્ત્યેકોવા ૧
સાંમવાહાનામાગસ્ત્યદાહ્યંચ્યુતસાંમવાહેતિત્રયઃ ૨ સોમવાહાનાં સોમવાહોત્યઃ આઘોપૂર્ષોત્કાદેવ ૩
અવ્યંચવાહાનાંયમવાહોત્યઃ ૪ ધર્મવાહાનાંધર્મવાહોત્યઃ ૫ સારવાહાનાંસારવાહોત્યઃ ૬ અગસ્તીનામાગ
સ્ત્યમાદેદ્રમાપોમરેતિ ૭ પૂર્ણમાસાનામાગસ્ત્યપૂર્ણમાસપારણેતિત્રયઃ ૮ હિમોદ્કાનામાગસ્ત્યદેમવર્ચ

અથવા કાર્યપ, અવત્સાર અને અસિત એ ત્રણ પ્રવર છે. એ લૌગાક્ષિને અહુર્વેસિષ્ઠ અને નકત-
કાર્યપ એમ કહે છે, એટલે તેઓ દિવસે કર્તવ્યકર્મવિષે વાસિષ્ઠપણુના નિમિત્તથી કાર્ય કરનારા
અને રાત્રિએ કર્તવ્યકર્મવિષે કાર્યપપણુના નિમિત્તથી કાર્ય કરનારા છે. એમના સર્વે કાર્યપ, સર્વે
વસિષ્ઠ અને સંકૃતિભેડે વિવાહ થતો નથી.

અથસ્મૃત્યર્થસારાદ્યુક્તાદ્વિગોત્રાઃ ॥ દેવરાતાનાંવૈશ્વામિત્રદેવરાતૌદલેતિત્રયઃ પતેપાંસર્વેર્જામ
દૃષ્યેર્વૈશ્વામિત્રૈશ્વામિત્રાવિવાહઃ ૧ ધનંજયનાંવૈશ્વામિત્રમાધુચ્છંદસધાનંજયેતિત્રયઃ પાંસર્વેર્વૈશ્વામિત્રૈ
ત્રિમિશ્રાવિવાહઃ અયંવૈશ્વામિત્રગણેપ્રાગુક્તઃ ૨ જાતૃકર્ણનાંવાસિષ્ઠત્રેયજાતૃકર્ણેતિ પાંસર્વસિષ્ઠૈરત્રિ
મિશ્રાવિવાહઃ અયંવસિષ્ઠગણેસિંધાયુક્તઃ ૩ પૂર્વમગ્રિગણેપૂકાનાંવામરથ્યાદીનામત્રિપુત્રિકાપુત્રાણાંવ
સિષ્ઠાત્રિમ્યામવિવાહઃ અત્રિવૈશ્વામિત્રામ્યામિતિકેચિત્ ૪ પૂર્વમરદ્વાજગણસ્યન્નક્રાંતરગણત્વેનોક્તાનાં
કપિલાનામાંગિરસવાહંસ્પત્યમારદ્વાજવાંદનમાતવચસેતિપંચપ્રવરાણાંવૈશ્વામિત્રમરદ્વાજામ્યામવિવાહઃ
૫ પૂર્વવૈશ્વામિત્રેપૂકાનાંકતાનાંવૈશ્વામિત્રકાત્યાક્ષીલેતિત્રિપ્રવરાણાંવૈશ્વામિત્રમરદ્વાજામ્યામવિવાહઃ
૬ અનેનૈવન્યાયેનપરગોત્રોત્પદ્ધત્કાદીનામિદાનીંતત્તાનામપિદ્વિગોત્રત્વાત્ જનકપ્રતિગ્રહીત્પિત્રોદ્વયોર
પિસગોત્રૈઃસહઅવિધાદ્ગોત્રેયઃ નાત્રપુરુષસ્ત્વ્યા તેનશતપુરુષોત્તરમપિદ્વિગોત્રત્વંનાપૈતિ ક્ષત્રિયવૈદ્યૌતપુત્રો
હિતગોત્રપ્રવરાયિતિસર્વેસિદ્ધાંતઃ ॥

હવે સ્મૃત્યર્થસારાદિક ગ્રંથમાં કહેલા દ્વિગોત્ર કહે છે—૧ દેવરાતાનાંવૈશ્વામિત્ર, દેવરાત
અને ઔદલ એ ત્રણ પ્રવર છે. એ દેવરાતોનો સર્વ જાનકદેવ અને સર્વ વિશ્વામિત્રભેડે વિવાહ થાય
નહીં. ૨ ધનંજયનાંવૈશ્વામિત્ર, માધુચ્છંદસ અને ધાનજય એ ત્રણ પ્રવર છે. એ ધાનજયોનો
સધના વિશ્વામિત્ર અને અત્રિભેડે વિવાહ થતો નથી. આ (ધનંજય) ગણુ વિશ્વામિત્રગણુમાં પ્રથમ
કહ્યો છે. ૩ જાતૃકર્ણનાંવાસિષ્ઠ, આત્રેય અને જાતૃકર્ણ એ ત્રણ પ્રવર જાણવા. એ જાતૃકર્ણનો વસિષ્ઠ
અને અત્રિભેડે વિવાહ થતો નથી. નિર્ણયસિદ્ધિમાં આ ગણુ વસિષ્ઠગણુમાં કહ્યો છે. ૪ પ્રથમ અત્રિ-
ગણુમાં કહેલા જે અત્રિની કન્યાના પુત્ર વામરથ્યાદિક એમનો વસિષ્ઠ અને અત્રિભેડે વિવાહ થતો
નથી. અત્રિ અને વિશ્વામિત્રભેડે વિવાહ થતો નથી એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. ૫ પ્રથમ ભરદ્વાજ-
ગણુમાં નક્ષગણુના પેટામાં કહેલા એવા આંગિરસ, બાર્હસ્પત્ય, ભારદ્વાજ, વાંદન અને માતવચસ
એ પાંચ પ્રવરે યુક્ત જે કપિલ તેમનો વિશ્વામિત્ર, અને ભરદ્વાજભેડે વિવાહ થતો નથી. ૬ પ્રથમ
વિશ્વામિત્રગણુમાં કહેલા, વૈશ્વામિત્ર, કાલ અને આક્ષીલ એ ત્રણ પ્રવરે યુક્ત એવા કતાનો વિશ્વા-
મિત્ર અને ભરદ્વાજ સાથે વિવાહ થતો નથી. એજ ન્યાયપ્રમાણે પરગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા એવા
વર્તમાનકાલના દત્તકાદિકોના પણ એ ગોત્ર છે માટે જનક પિતા અને દત્તક લેનાર પિતા એ બંનેના
સગોત્રીભેડે દત્તકાદિકોના વિવાહ થાય નહીં એમ જાણવું. એવિષે અચુક પુરુષપર્યંત વિવાહ ન થાય
એવી સંખ્યા ક્યાંય કહી નથી તેથી સો પુરુષ (પેહેડી) પછી પણ દત્તકનું દ્વિગોત્રપણું ફર થતું
નથી. ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ તો પુરોહિતનાં ગોત્ર અને પ્રવરવાળા છે, એ સર્વેનો સિદ્ધાંત જાણવો.

અથસ્વગોત્રાજ્ઞાને ॥ ઉપનયનેચઆચાર્યસ્તદ્ગોત્રપ્રવરૈરેષકર્માણિવિધ્યાહાવિવાહૌચેતિ આચાર્ય
ગોત્રાજ્ઞાનેતુ દ્વત્વાત્માનંતુકસૈચિત્તદ્ગોત્રપ્રવરોભવેત્ ॥

હવે પોતાના ગોત્રની ખબર ન હોય તો તેનો નિર્ણય કહે છે.

પોતાના ગોત્રની ખબર ન હોય તો મૌજી સમયે જે આચાર્ય હોય તેમનાં ગોત્ર અને પ્રવર-
પરજ સર્વે કર્મ કરવાં અને વિવાહ થાય કે ન થાય એ પણ આચાર્યના ગોત્ર પ્રવર પ્રમાણે જોવું.
આચાર્યના ગોત્રની ખબર ન હોય તો “ પોતાનું કોઈ એકને દાન કરી પોતે તે દાન લેનારનાં ગોત્ર
પ્રવરે યુક્ત થવું.”

અથમાતૃગોત્રવર્જનનિર્ણયઃ ॥ તત્રમાતૃગોત્રપદેનમાતામહગોત્રમેવચર્ચ્યં તદ્ધગાંધર્વાદિવિવા
હોદાપુત્રાણાંસર્વેપાંચર્ચ્યં દ્રાહ્યવિવાહોદાપુત્રાણાંતુસર્વેપાંમાતામહગોત્રનંવર્ચ્યં ક્રિતુમાધ્યંદિનાનામેવ માતૃ
ગોત્રમાધ્યંદિનીયાનામિતિસત્યાપાદવચનાત્ તથૈવસર્વેવશિષ્ટાચારાણ ॥

હવે માતૃગોત્ર વર્ણ્ય કરવું તેનો નિર્ણય કહે છે.

વિવાહવિષે માતાનું ગોત્ર વર્ણ્ય કરવું એમ ને કહ્યું છે તે ઠેકાણે માતામહત્વ ગોત્રજ વર્ણ્ય કરવું. માતામહ ગોત્ર વર્ણ્ય કરવું તે ગાંધર્વાદિક વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના સર્વ પુત્રોએ વર્ણ્ય કરવું. બ્રાહ્મવિવાહ કરી પરણેલી સ્ત્રીના સર્વ પુત્રોએ માતામહ ગોત્ર વર્ણ્ય કરવું નહીં, સારે માત્ર માધ્યં-દિનીયોનેજ માતામહ ગોત્ર વર્ણ્ય કરવાનું છે. કારણ, “માતૃગોત્ર (માતામહ ગોત્ર) માધ્યંદિની શાખાવાળાઓએજ વર્ણ્ય કરવું.” એવું સત્યાપાદનું વચન છે, અને તેવાજ સર્વ શિષ્યોને આચાર પણ છે.

અથસગોત્રાદિવિવાહાદૌપ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ તન્નાજ્ઞાનતઃસગોત્રસપ્રવરવિવાહે કન્યાત્યક્ત્વા
ષાંદ્રાયણપ્રાયશ્ચિત્તકાર્યં જ્ઞાનતોદ્વિગુણં પવંકન્યાયાપ્તતર્ધં પવંસપિંડાયાવિવાહેપિ ત્યાગશ્ચબ્રાહ્મણ્યાઃ
સંભોગધર્મકાર્યયોરેવ માતૃચત્પરિપાલયેદિત્યન્નાદિનાપાલનોક્તેઃ યસ્તુસગોત્રાદિકાંવિવાહોપગચ્છતિ
તસ્યાજ્ઞાનેવિવાહપ્રયુક્તચાંદ્રાયણસગોત્રાગમનપ્રયુક્તચાંદ્રાયણદ્વયાધિકં જ્ઞાનતસ્તુઅધિકંકલ્પ્યમિતિકે
ચિત્ત અન્યેતુગુરુતત્પવત્તાચ્છુચ્ચેદિતિગુરુતત્પસામ્યોક્તેઃપદ્ધત્પ્રાયશ્ચિત્તં અજ્ઞાનતરુપધ્વંચાંદ્રાયણપ્રવં
ચેત્યાહુઃ અજ્ઞાનતઃસગોત્રાદિપૂત્રપ્રાનાંજનકપ્રાયશ્ચિત્તોત્તરંકાશ્યપગોત્રેણવ્યવહારઃકાર્યોનતુત્યાગઃજ્ઞાનત
સ્તુસગોત્રાચુત્પ્રાનાંચાંડાલત્વમેવ આરુઢપતિતાપત્યંબ્રાહ્મણ્યાંયશ્ચશૂદ્રજઃ સગોત્રોદાસુતશ્ચેવચાંડાલા
ચપર્શ્વરિતાદિતિયમસ્મૃતેઃ ॥

હવે એક ગોત્રાદિકર્મા વિવાહાદિક થયો હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

એક ગોત્રવાળી અને સમાન પ્રવરવાળી કન્યાએડે અબલુમાં વિવાહ થયો હોય તો તે કન્યાનો ભાગ કરી ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બહુને વિવાહ થયો હોય તો જમણું (બે ચાંદ્રાયણ) પ્રાય-શ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે કન્યાએ એવું અર્ધે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એ રીતે સપિંડમાંની કન્યાએડે વિવાહ થયો હોય તો પણ એજ નિર્ણય બલુવો. બ્રાહ્મણી સ્ત્રીના માત્ર સંભોગ અને ધર્મકાર્યવિષેજ ભાગ કરવો, પરંતુ “માતાનીપેઠે તે સ્ત્રીનું પાલન કરવું,” એવું વચન છે તેથી અન્નાદિકવડે તેનું રક્ષણ કરવું. ને પુરૂષ સગોત્ર કન્યાએડે અબલુમાં, વિવાહ કરી તેનું ગમન કરે તો તેણે સગોત્ર કન્યાએડે વિવાહ થયો તેનું એક ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી સગોત્ર કન્યાનું ગમન કર્યું તેથી બે ચાંદ્રાયણ કરતાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, બહુને સગોત્ર કન્યાએડે વિવાહાદિક થયાં હોય તો પ્રથમ કરતાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એમ કોઈ ગ્રંથકારો કહેછે. બીજા ગ્રંથકારો તો, “શુદ્રસ્ત્રીમાં ગમન કરનારનું ને પ્રાયશ્ચિત્ત તે કરવાથી શુદ્ધ થાય છે,” એવું વચન છે એટલે સગોત્રની કન્યા શુદ્રપત્ની સમાન છે એવું વચન હોવાથી પદ્મદ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું; અજ્ઞાનથી થયાં હોય તો ત્રણ અંગદ અથવા ત્રણ ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં એમ કહે છે. અબલુ સગોત્રા આદિ કન્યાવિષે ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોના સંઘળો વ્યવહાર, તેના પિતાએ પ્રાયશ્ચિત્ત કીધા પછી કાર્યપગોત્રવડે કરવો, પણ તેનો ભાગ કરવો નહીં. બહુને સગોત્રા આદિ કન્યાવિષે ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોને તો ચાંડાલત્વજ છે; કારણ, “આરુઢપતિત (ઉત્તમ આશ્રમથી ઉતરેલા)નું સંતાન, બ્રાહ્મણી સ્ત્રીમાં શુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર, અને સગોત્રા કન્યાનો વિવાહ કરી તેથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર એ ત્રણે ચાંડાલ કલા છે,” એવી યમસ્મૃતિ છે.

અથાન્યેપિવિવાહેનિષેધાઃ ॥ પ્રત્યુદ્ગ્રાહોનૈવકાર્યોનૈકસૈદ્ધિત્વદ્વયં નૈવૈકજન્યયોઃપુંસોરેકજ
ન્યેતુકન્યકે અન્નાપવાદઃ સોદરયોઃસોદરકન્યકે વત્સરાદિકાલવ્યવધાનેમહાનદ્યાદિવ્યવધાનેવાવેયે
પૂર્વકન્યાયાદાક્તાયાઃમૃતૌતસ્યેચવરસ્યદ્વિતીયાકન્યાદેયા પ્રત્યુદ્ગ્રાહોદારિદ્યાદિસંકલ્પકાર્યઃ સોદરાણાંતુ
લ્યસંસ્કારોવર્ષમધ્યેનિષિદ્ધઃ ગૃહનિર્માણવિવાહૌવર્ષોત્તરંકાર્યો ગૃહપ્રવેશસ્યનિષેધામાઘાઘપ્રવેશોત્તરંવિ
વાહઃકાર્યઃ સોદરયોઃપુત્રયોઃકન્યાપુત્રયોર્વાકન્યયોર્વાવિવાહૌપન્માસાશ્વંતરેવિશેષતોનિષિદ્ધૌ પુરુષપત્રયા
ત્મકકુલેવિવાહાન્મૌજીવંચઃપન્માસેનિષિદ્ધઃ પન્માસેશુભકાર્યત્રયંનકાર્યં અન્નશુભકાર્યપદેનમૌજીવિવા
હાવેવ તેનગર્માધાનનામકર્માદિસંસ્કારાણાંનત્રિત્વનિષેધઃ નવાગર્માધાનાદિનાચતુષ્પાદિસંપાદનનામિ
કાર્યત્રયંમધેદિત્યનેનૈકવાક્યતાલાઘવાદિતિમાતિ મિશ્રોદરાણામગ્નિકાર્યત્રયંનદોપાયેતિકશ્ચિત્કેચિત્ત
કુર્યાન્નંગલત્રયમિત્યસ્યમિત્રાર્થત્વંસ્વીકૃત્યર્થકિચ્છુમકાર્યાણામપિત્રિત્વંનશુભમિત્યાહુઃ પુરુષોદ્રાહા

ત્રયુદ્ગ્રાહઃપળમાસાભ્યંતરેનિષિદ્ધઃ જ્યેષ્ઠમંગલાલ્પમંગલનંકાર્યં વહિર્મંડપેવિહિતંજ્યેષ્ઠમંગલં તદ્વિષ્ણલ્પુ ગર્ભાધાનાદિકસપ્રાત્કાલસ્યનિષેધઃ; ઇવંશાંત્યાદેરપિનૈમિત્તિકસપ્રાત્કાલસ્યનિષેધઃ; અતિપ્રત્યસ્ય ત્વયંનિષેધઃ; ઇવંવ્રતોદાપનાદીનાંવાસ્તુપ્રવેશાદીનાંચલધૃત્વાદેવવિવાહાયુત્તરંનિષેધઃ; દ્વંનિષેધચતુષ્ટયં ત્રિપુરુષાત્મકકુલેપળમાસાભ્યંતરેવ ઇવંમુંડનદ્વયનિષેધંવ્રતવંધાચૌલનિષેધંચકેચિદાહુઃ ॥

હવે બીજા પાણી વિવાહવિષે નિષેધ કહે છે.

“પ્રત્યુદ્ગ્રાહ (પોતાની કન્યા જેના પુત્રને દીધી તેની કન્યા પોતાના પુત્રભાટે લેવી તે) કરવો નહીં. એક વરતું બે સગી બેહેન દેવી નહીં. તેમ સગા બે ભાઇને સગી બે બેહેનો દેવી નહીં,” એવિષે બાધ કહે છે.—સગા બે ભાઇને સગી બે બેહેનો દેવી હોય તો એક વર્ષ ઇલાદિ કાલને અંતરાયે એટલે એક ભાઇના વિવાહ પછી એક વર્ષ ઇલાદિ કાલ ગયા પછી બીજા ભાઇને બીજી કન્યા દેવી. અથવા મહાનદીનું અંતર હોય તો દેવી. પ્રથમ દીધેલી કન્યા મૃત થઈ હોય તો તેજ વરને બીજી કન્યા દેવી. દરિદ્રપણું ઇલાદિક સંકટ હોય તો પ્રત્યુદ્ગ્રાહ કરવો. સગા ભાઈ અથવા સગી બેહેનોના સમાન (એકજ) સંસ્કાર એક વર્ષમાં કરવા નહીં. ઘર બાંધવું અને વિવાહ એ બન્ને એક વર્ષમાં કરવાં નહીં. ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો નિષેધ નથી માટે ગૃહપ્રવેશ પછી વિવાહ કરવો. સગા બે પુત્ર, અથવા એક કન્યા અને પુત્ર અથવા બે સગી કન્યા એમનો વિવાહ છ માસની માંદા વિશેષે નિષિદ્ધ છે એટલે એક સંતાનનો વિવાહ કીધા પછી છ માસમાં બીજા સહોદર સંતાનનો વિવાહ કરવો નહીં. ત્રિપુરુષ કુલમાં વિવાહ થયા પછી છ માસપર્યંત માંદા કરવી નહીં, છ માસની માંદા ત્રણ શુભકાર્યે કરવાં નહીં. એમાં શુભકાર્ય એ પદ્યકી માંદા અને વિવાહ-નોજ નિષેધ કીધો છે, તેથી ગર્ભાધાન, નામકરણ ઇલાદિક ત્રણ સંસ્કાર કરવાનો નિષેધ નથી. અથવા ગર્ભાધાનાદિક કરવાથી ચાર ઇલાદિ કાર્યે કરવાં નહીં. “ત્રણ અગ્નિકાર્યે થતાં નથી.” એ વા-ક્યજોડે એક અર્થ થવાથી લાઘવ (શુભ) થાય છે, માટે એમ ભાસે છે. જુદી માતાથી ઉત્પન્ન થયાં હોય તેમનાં ત્રણ અગ્નિકાર્યે થવાથી દોષ નથી, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે. કોઈ અંધકાર “ત્રણ મંગ-લકાર્યે કરવાં નહીં,” એ વાક્યને ભિન્નાર્થકપણું ખાતી કોઈપણ ત્રણ શુભકાર્યે કરવાં નહીં, એમ કહે છે. ૧ પુત્રનો વિવાહ કીધા પછી છ માસમાં કન્યાનો વિવાહ કરવો નહીં. ૨ જ્યેષ્ઠમંગળ કીધા પછી લઘુમંગળ કરવું નહીં. બાહરે અંકુશમાં જે કરવાતું તે જ્યેષ્ઠમંગળ; અને તેથી જુદું તે લઘુમંગળ. જેનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે એવા ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કારનો નિષેધ નથી. નિમિત્તવડે પ્રાપ્ત છે કાલ જેનો એવાં શાંતિ ઇલાદિક નૈમિત્તિક કર્મોનો નિષેધ નથી. ૩ જેનો કાલ વ્યતીત થઈ ગયો હોય તેનો માત્ર એ નિષેધ જાણવો. ૪ એ રીતે વ્રતનાં ઉદાપનાદિક અને ગૃહપ્રવેશ આદિકને લઘુપણું હોવા-થીજ વિવાહાદિક કીધા પછી એમનો નિષેધ છે. એ જે ચાર નિષેધ કહ્યા તે ત્રિપુરુષકુલ કુલમાં અને છ માસની માંદાજ જાણવા. એ રીતે બે મુંડનકર્મોનો નિષેધ અને માંદા થયા પછી ચૌલસં-સ્કારનો નિષેધ એ બે નિષેધ કોઈ અંધકાર કહે છે.

અથૈવામપવાદાઃ ॥ સોદગણામપિસમાનસંસ્કારૌવિવાહૌચસંકટેઅબ્દમેદાત્કાર્યૌ ચતુર્દિનબ્ધ ધધાનાદેકદિનવ્યવધાનાદ્વાકાર્યૌ અતિસંકટેપકદિનેકર્તૃમેદેનમંડપમેદેનવાકાર્યૌ દ્વાભ્યાંકર્તૃભ્યાંપક સિદ્ધપિલગ્નેપકસિદ્ધપિરુદ્ધેમિત્રોદરયોર્વિવાહઃકાર્યઃ; ઇવંપૂર્વોક્તનિષેધચતુષ્ટયેપિવર્ષમેદેદોપામાત્રઃ યમ લયોરેકકાલેપ્રકમંડપેવાસમાનસંસ્કારાણાંનદોષઃ; ઇવંમાતૃમેદેપિપળમાસાભ્યંતરેસમાનસંસ્કારેદોષો ન માતૃમેદેપ્રકજાતકન્યયોરેકદિનેપ્રકમંડપેવિવેદીમેદેનવિવાહોનદોષાયેતિકેચિત્ પુરુષત્રયાત્મકકુલે મંગલકાર્યોત્તરંપળમાસાભ્યંતરેમુંડનયુક્તકર્મનંકાર્યં અત્રસર્વેત્રપુરુષત્રયગણનાપ્રકારઃપ્રતિકૂલવિચારેસ્પ ધીકરિષ્યતે મુંડનકર્મતુચૌલનાગસંસ્કારપદિકમાધાનાદિકમમ્પુદ્યાર્થમેચ્છિકસર્વેપ્રાયશ્ચિત્તાદિકં સૌરપ્રાપ્તકૃતીર્થયાગ્રાદિકંચોર્ધા વ્રતવંધસ્તુકાલ્યાયનમતેમંગલરૂપત્વાદિવાહાયુત્તરંકાર્યઃ; અન્યેપામંતેમું ડનરૂપત્યાગ્રકાર્યઃ; પિત્રોરંત્યક્રિયાદિપ્રાપ્તમુંડનમાકસિકપ્રાપ્તપ્રાયશ્ચિત્તમુંડનમાસપ્રમરણેનસર્વેપ્રાયશ્ચિ પ્તીપમુંડનંચકર્તૃભ્યમેવ નિત્યત્વાદ્દર્શપૂર્ણમાસચાતુર્માસ્યાદિમુંડનેપિનદોષઃ; નચમુંડનંચૌલમિત્યુક્તંવ્રતોદા હોતુમંગલમિતિચસામંડનમુંડનયોઃપરિગણનાદાધાનાદીનાંનદોષાતિવાચ્યં વાક્યસ્યોદાહરણત્યંત્યાત્ અન્યથાવ્રતોદાદાગ્નચૌલકમિત્યેવવક્યસ્યે મંડનાગ્રતુમુંડનમિતિસામાન્યેનચચન્નરચ્ચનાનર્થકયાપાતાત્ તસાદ્ગર્ભાધાનાદિલઘુમંગલાદુદ્ગ્રાહાદિજ્યેષ્ઠમંગલાદ્યાધાનાદિમુંડનમપિવર્જ્યમિતિભાતિ ઇવંસતિકુલે

વહુકમોપરોધઃ સ્યાદિતિચેત્ વિવાહમતચ્છોત્તરમંગલેપુર્વિષ્ણદાનાદૌ માસાઘલ્પકાલપ્રતિવંધવતિ
ત્રાઘન્યમરણેલ્પકાલપ્રતિકૂલનિર્ણયવચ્છલ્પમંગલોત્તરમાસાઘલ્પકાલમુંડનનિષેધકલ્પનંયુક્તિવલાદાથ
યનીયમિતિભાતિ અન્નવિપયેપ્રાચીનનિવંધેપુવિશેષોનદદ્યતે તથાપિધાષ્ટ્યેનમયોક્તોવિશેષોયુક્તઃ
દ્રાઘઃ શ્ચિત્તમુંડનમુંડનનિર્ણયઃ ॥

હવે એ નિષેધોનો અપવાદ (બાધ) કહે છે.

સગા બે ભાઈના પણ સમાન (એકસરખા) સંસ્કાર અને વિવાહ સંકટ હોય તો વર્ષભેદવડે
(સંવત્ અથવા શક બદલે તો) કરવા. અથવા ચાર દિવસને અંતરે કિંવા એક દિવસને અંતરે
કરવા. અતિસંકટ હોય તો એક દિવસે કર્તાને ભેદે અથવા ભિન્ન મંડપમાં કરવા. બે કર્તા હોય તો
એક લગ્નમાં, અને એક ઘરમાં ભિન્નોદરના વિવાહ કરવો. એ રીતે પ્રથમ કહેલા ચાર નિષેધ વિશે
પણ વર્ષભેદ હોય તો દોષ નથી. ભેલહાંના એક કાલે અથવા એક મંડપમાં એકસરખા સંસ્કાર
કરવાનો દોષ નથી. માતા ભિન્ન હોય તો છ માસમાં સમાન સંસ્કાર કરવામાં દોષ નથી. એક પુરુ-
ષની બે કન્યાઓની માતા ભિન્ન હોય તો તે કન્યાઓનો વિવાહ એક દિવસે અને એક મંડપમાં
વેદીમાત્ર ભિન્ન કરી, કરવામાં દોષ નથી એમ કોઈ કહે છે. ત્રિપુરપર પુલમાં મંગળકાર્ય કીધા પછી
છ માસમાં મુંડનયુક્ત કર્મ કરવું નહીં. આ સઘળા વિષયોમાં ત્રણ પુરુષ ગણવાનો પ્રકાર પ્રતિકૂલના
વિચારપ્રસંગવિષે સ્પષ્ટ કહેવાશે. મુંડનકર્મ ક્યાં તે કહે છે, ચૌલ, નાગબલિ આદિક, અગ્નિહોત્રઅહ-
ણાદિક, પોતાનો ઉત્કર્ષ થવામાટે ઇચ્છાપ્રાપ્ત એવાં સર્વ પ્રાયશ્ચિતાદિક અને ક્ષૌરમું કારણ તીર્થયાત્રા-
દિક એ સર્વ મુંડનકર્મ જાણવાં. કાલાયનને મતે વ્રતબંધ (મૌંજ) તો મંગળરૂપ છે માટે વિવાહા-
દિક કીધા પછી કરવો. ખીજાઓને મતે વ્રતબંધ મુંડનરૂપ છે માટે તે કરવો નહીં. માતા, પિતાની
અંલક્રિયા ઇલાદિ માટે પ્રાપ્ત થયેલું મુંડન, અકસ્માત પ્રાપ્ત થયેલું પ્રાયશ્ચિત્તસંબંધી મુંડન, અને
મરણસમય સમીપમાં આઘાતી કર્તવ્ય જે સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તસંબંધી મુંડન એ અવશ્ય કરવાં. દર્શી,
પૂર્ણમાસ અને ચાતુર્માસ ઇલાદિસંબંધી મુંડન નિલ છે માટે તે કરવામાં દોષ નથી. “ ચૌલ એ
મુંડન અને મૌંજ તથા વિવાહ એ મંગળ છે,” એ વચનવડે મંગળ અને મુંડન લેખી ખતાવ્યાં છે
તેથી આધાનાદિક કરવામાં દોષ નથી એમ કહેવું નહીં; કારણ, એ વચન જે કહ્યું તે કેવળ ઉદા-
હરણ દેખાડવામાટે કહ્યું છે. જો એમ ન માનિએ તો, “ મૌંજ અને વિવાહ કીધા પછી ચૌલ ન
કરવું ” એમ કહેવું હતું તેને ન કહેતાં “ મુંડન (મંગળ) પછી મુંડન કરવું નહીં. ” એ રીતે-સા-
માન્યપણે જે વચન કહ્યું તે વ્યર્થ કહ્યું એવો દોષ પ્રાપ્ત થશે, માટે ગર્ભાધાનાદિક લઘુમંગળ અને
વિવાહાદિક જ્યેષ્ઠમંગળ, એ થયાં હોય તો અગ્રાધાનાદિક મુંડન પણ વર્ત્ય કરવાં એમ ભાસે છે.
એમ થવાથી કુર્કુષમાં અનેક કર્મ બંધ રહેશે એમ હોય તો વિવાહ, મૌંજ અને ચૌલ એ જ્યેષ્ઠમંગળ
થવા પછી પિંડદાનાદિકવિષે જેમ એક માસ ઇલાદિક અલ્પકાલના પ્રતિબંધનો નિર્ણય અને માતા,
પિતા કરતાં અન્ય કોઈ મૃત થયો હોય તો અલ્પકાલપર્યંત જેમ પ્રતિકૂલ થાય છે એવો નિર્ણય
કહ્યો છે તેમ લઘુમંગળ થવા પછી એક માસ ઇલાદિક અલ્પકાલપર્યંત મુંડનનાં નિષેધની કલ્પના
કરવી એ યુક્તિબળથી માનવું એમ મને ભાસે છે. આ વિષયમાં પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આંધ પણ નિર્ણય
જોવામાં આવતો નથી, તથાપિ આ વિશેષ મેં મહારી યુષ્ઠતા (ધીઠાઈ) થી કહેલો છે, તે યોગ્ય ભાસે
તો ગ્રહણ કરવો. એ પ્રમાણે મુંડન અને મુંડનનો નિર્ણય કહ્યો.

અથપ્રતિકૂલવિચારઃ ॥ વિવાહનિશ્ચયોત્તરવસ્તુકન્યાયાવાસગોત્રત્રિપુરુષાત્મકકુલેકસ્યચિ
ન્મરણેપ્રતિકૂલદોષઃ વિવાહનિશ્ચયશ્ચવેદિકોલૌકિકોવાગ્રાહ્યઃ તત્ત્વવેદિકોવાદ્વાનાપ્યવિધિનારુતોમુ
લ્યઃ લૌકિકોલપ્રતિધિનિશ્ચયાદિર્ધરવજ્યોઃશુદ્ધમાપાવંધપૂર્ણીફલદાનાદિશ્ચ સગોત્રત્રિપુરુષેત્યુપસ્યામા
તામહકુલાદિવ્યાવૃત્તિઃ તથાચવસ્તુત્ત્વેપક્ષીવરમાતાપિતૃવરપિતામહપિતામહ્યાવનૂદાપિતૃપ્ત્યાસાચે
તિપૂર્વેત્રિપુરુષીવસ્તુસ્યમ્નાતાપક્ષીપુત્રાનૂદકન્યાસહિતોવરસ્યાનૂદામગિનીવરસ્યસ્તુપાપુત્રોઅનૂદાકન્યા
ચપૌત્રસ્તદ્ધાર્યાચાનૂદાપૌત્રીચેતિપરત્રિપુરુષી પિતૃવ્યતત્પત્ન્યૌપિતૃવ્યપુત્રસ્તત્પત્ન્યાવનૂદાપિતૃવ્યકન્યાચે
તિસંતાનમેદેત્રિપુરુષીચેતિ સગોત્રત્રિપુરુષીપુરુષપરિગણના પતેપામન્યતમમરણેપ્રતિકૂલમિતિપર્યવતિ
તોર્યઃ અન્નપ્રાતાપુત્રપૌત્રાદિશ્ચાનુપનીતોપિત્રિવર્યાધિકચર્યાગ્રાહ્યઃ પ્વમનૂદમગિન્યાદેરપિત્રિવર્યાધિક
ત્વંયુક્તમાતિ પ્વંવધૂકુલેપ્યૂહં પ્વમેચમુંડનમુંડનાદાવપિત્રિપુરુષગણનોહા ॥

હવે પ્રતિકૂલનો વિચાર કહે છે.

વિવાહનો નિશ્ચય થયા પછી વર અથવા કન્યાનાં સગેાત્ર ત્રિપુરપુર કુલમાં કોઈ મૃત થાય તો પ્રતિકૂલ દોષ થાય છે. વિવાહનો નિશ્ચય લેવો તે વૈદિક અથવા લૌકિક એ જેમાંથી એક લેવો. તેમાં વાગ્દાનવિધિવડે જે નિશ્ચય થયો તે વૈદિક અને મુખ્ય પણ એજ છે. લગ્ન અને તિથિ એના નિશ્ચય ઇલાદિ; વર અને કન્યાને જે અસ્ત્રકારાદિક દેવા તેના પરસ્પર ભાષામંથ (કરાર); અને સોપારી દેવી ઇલાદિક તે લૌકિક નિશ્ચય છે. 'સગેાત્ર ત્રિપુર' એજ કહેવાથી માતામહ કુલાદિકની નિવૃત્તિ થઈ. હવે ત્રિપુર કયા તે કહે છે.—વર, તેની પ્રથમ પરણેલી સ્ત્રી, વરની માતા, પિતા, પિતામહ, પિતામહી અને ન પરણેલી પિતાની બેહેન (કાઈ) એ પૂર્વ ત્રિપુરપી છે. વર, તેના ભાઈ, ભાઈની સ્ત્રી, ભાઈનો પુત્ર, કુવારી એવી ભાઈની કન્યા, કુવારી એવી વરની બેહેન, વરનો પુત્ર અને તેની સ્ત્રી, વરની કુવારી એવી કન્યા, વરનો પોતરો અને તેની સ્ત્રી અને કુવારી એવી વરની પોતરી એ પરત્રિપુરપી છે. વરનો કાકો, કાકી, કાકાનો પુત્ર, તેની સ્ત્રી અને કુવારી એવી કાકાની કન્યા અને સંતાનસેદ દોષ તો તે ત્રિપુરપી, એ પ્રમાણે સગેાત્ર ત્રિપુરપીના પુરુષની સંખ્યા નાણુવી. એ જે કહ્યા તેમાંના કોઈપણ મૃત થાય તો પ્રતિકૂલદોષ થાય એ ઉવટનો અર્થ નાણુવો. આ પ્રતિકૂલવિષે ભાઈ, પુત્ર અને પોતરો ઇલાદિકની મૌઠ થઈ ન હોય તો પણ તે ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયનો હોય તે લેવો. એ પ્રમાણે કુવારી બેહેન ઇલાદિક પણ ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયની હોય તે લેવી એ યોગ્ય ભાસે છે. એ રીતે કન્યાના કુલમાં પણ એજ નિર્ણય નાણુવો. એજ રીતે મંડન અને મુંડન આદિવિષે પણ ત્રિપુરપીની સંખ્યા જ્ઞેરવી.

અગ્રવિશેષ: ॥ પિતામાતાપિતામહ:પિતામહીપિતૃવ્ય: પૂર્વપત્નીપૂર્વસ્ત્રિયા:પુત્રો ભ્રાતાનુદાભગિ નીચૈતેપાંમરણેવિશેષત:પ્રતિકૂલદોષાધૈવકર્તવ્યોવિવાહ: પતદન્યત્રિપુરપસર્પિંડમરણેશાંત્યાદિનાદોષંપ રિહત્યવિવાહ:કાર્ય: સંકટેતુપિત્રાદિમરણેપિકાલપ્રતીક્ષાશાંતિભ્યાંદોષંનિહત્યવિવાહ:કાર્ય: તત્રવ્યવ સ્થા નિશ્ચયોત્તરંમાતાપિત્રોદ્યોરપિમરણેકાલપ્રતીક્ષાશાંતિમ્યામપિદોષશાંત્યભાષાન્નકાર્યાંવિવાહ: મા તાપિત્રોરેકૈકમરણેતુશાંત્યાદિનાવિવાહ: તત્રપિતુરદ્રમિહાશૌંચંતદર્ધમાનુરેચ્ચ માસત્રયંતુભાર્યાયાસ્ત દર્ધમાત્રપુત્રયો: અન્યેપાંતુસર્પિંડાનામાશૌંચમાસસંમિતં તદંતેશાંતિકંકૃત્વાતતોલમંચિધીયતે પ્રતિકૂલે નકર્તવ્યંલગ્નયાવદતુગ્રયં પ્રતિકૂલસર્પિંડસમાસમેકંચિર્જયેદિત્યાદિવાક્યાઅયેળવ્યવસ્યોહ્યતે અગ્રા શૌંચપદેનપ્રતિકૂલજીવંવિવાહાનધિકારમાગ્રકાલપ્રતીક્ષાર્થંમુચ્યતે અત:પિતૃમરણેષર્પોત્તરંવિનાયકશાં તિકૃત્વાસંકટંવિવાહ:કાર્ય: અતિસંકટેપન્માસોત્તરંવિનાયકશાંતિંશ્રીપૂજનાદિશાંતિંચકૃત્વાવિવાહ:ત તોપ્યતિસંકટમાસોત્તરંશાંતિદ્વયાંતેયિયાહૃતિસંકટતારતમ્યેનપશ્ચયં માતૃમરણેપન્માસાંતે વિનાયક શાંત્યાવિવાહ: અતિસંકટમાસાંતેશાંતિદ્વયંકૃત્યોદ્રાહ: યત્તુ પ્રમોત્તાંપિતરૌયસ્યંદેહસ્તસ્યાશુચિર્મંથેત્ નદૈ પંનાપિયાંપિતૃવ્યાવત્પૂર્ણાંનવત્તરશતિપિત્રોર્મૃતૌર્વર્ષપર્યંતંસર્વશુભકર્મંનિવેષયન્નતત્પ્રાહુનિશ્ચયાર્પિત્રોર્મૃતૌસંકટાંભાવેયાજેયં ભાર્યામરણેમાસત્રયાંતેમાસાંતેયાશ્રીપૂજનાદિશાંતિ:ભ્રાતૃમરણેસાર્ધેમાસાંતેમાસાંતે યાવિનાયકશાંતિ: પુત્રમૃતૌસાર્ધમાસંમાસંવાપ્રતીક્ષયશ્રીપૂજનાદિશાંતિ: પિતૃવ્યમરણેમાસાંતેવિનાયક શાંતિ: પિતામહ્યાઅનુદમગિન્યાઅમરણેમાસાંતેશ્રીપૂજનાદિશાંતિ: પતદન્યત્રિપુરપસર્પિંડમરણેમાસાંતે શ્રીપૂજનાદિશાંતિ: તતોવિવાહ: ગુણવત્તરમાતૃમૃતૌપન્માસેનમનઃશ્વેદાનપગમેવર્ષપ્રતીક્ષાપર્વંગુણવંતર ભાર્યાયા:પન્માસપર્યંતપ્રતીક્ષા જ્યોતિ:પ્રકાશેતુ અતિસંકટવશેનમાત્રાદિમરણેમાસાધિકપ્રતીક્ષાયાઅ સંખ્યેમાસમધ્યેપિદશાહોત્તરંકંચિત્કાલંપ્રતીક્ષ્યોકવ્યવસ્થયા વિનાયકશાંતિંશ્રીપૂજનાદિશાંતિંચકૃત્વા ગાંદત્યાપુનવાંદનાદિચરેદિત્યુક્તં સર્વોપ્ચયમપનાદ:સંકટેપુતારતમ્યેનયુધૈર્ધોજ્ય: અહપસંકટવિપયેમ હાસંકટવિપયકવિધિકથનેવકુ:કર્તુશ્ચદોષપવ દુર્મિશ્વરાદ્યમંગાદિભયેપિત્રોર્મરણાશંકાયાંચનપ્રતિકૂલં દીર્ઘરોગિદૂરદેશસ્યવિરક્તાનાંકન્યાયા:પ્રાદત્વેચપ્રતિકૂલદોષોનેત્યપવાદ: ॥

કરવો. તેમાં વ્યવસ્થા કહે છે. વિવાહનો નિશ્ચય યીધા પછી માતા અને પિતા એ બન્નેનું મરણ થાય તો કાલની પ્રતીક્ષા અને શાંતિ કરવાથી પણ દોષ નિવૃત્ત થતો નથી, માટે વિવાહ કરવો નહીં. માતા અને પિતા એ બેમાંથી એક મરણ પામે તો શાંતિ ઇત્યાદિક કરી વિવાહ કરવો. તેમાં, “વિનાહવિરે પિતાનું એક વર્ષપર્યંત આશૌચ, માતાનું છ માસ આશૌચ, સ્ત્રીનું ત્રણ માસ આશૌચ, ભાઈ અને પુત્રનું દોઢ માસનું આશૌચ અને બીજા સર્પિર્ગંતું એક માસ આશૌચ. તે આશૌચની નિવૃત્તિ યથા પછી શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. પ્રતિકૂલ દોષ હોય તો છ માસપર્યંત લગ્ન કરવું નહીં. સર્પિર્ગંતી પ્રતિકૂલ હોય તો એક માસ વર્જ્ય કરવો,” ઇત્યાદિક વચનના આશયથી એની વ્યવસ્થા કહે છે, — આ વાક્યમાં ‘આશૌચ’ એ શબ્દવડે પ્રતિકૂલયદી થયેલો વિવાહનો માત્ર અનવિકાર, કાલની પ્રતીક્ષા (સમય વ્યતીત) કરવામાટે કહ્યો છે; તેથી પિતા મૃત થયો હોય તો એક વર્ષ પછી વિનાયકશાંતિ કરી સંકટ હોય તો વિવાહ કરવો. અતિ સંકટ હોય તો છ માસ પછી વિનાયકશાંતિ અને શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. તેથી અતિ સંકટ હોય તો એક માસ પછી પૂર્વોક્ત બન્ને શાંતિ કરી વિવાહ કરવો, એ પ્રમાણે સંકટને અનુસારે (ન્યુનાધિકપણાએ) ત્રણ પક્ષ કહ્યા. માતા મૃત થઈ હોય તો છ માસ પીત્તા પછી વિનાયકશાંતિ કરી વિવાહ કરવો. અતિ સંકટ હોય તો એક માસ પછી બન્ને શાંતિ કરી વિવાહ કરવો. “જેનાં માતા અથવા પિતા મરણ પ્રાપ્ત થયાં હોય તેનું દેહ એક વર્ષપર્યંત અપવિત્ર રહે છે, માટે વર્ષ પુરું થવાપર્યંત દૈવ અને વિવ્યકર્મવિરે તેને અધિકાર નથી,” એ રીતે માતાપિતાનાં મરણ થવા પછી એક વર્ષપર્યંત સર્વ શુભ થયાં કર્મનો નિરોધ કરનારું જે વચન તે વિવાહના નિશ્ચય કરવાયદી પ્રથમ માતા પિતા મૃત હોય અને વિવાહ કરવો હોય અથવા સંકટ ન છતાં વિવાહ કરવો હોય તો તેવિરે જાણવું. સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો ત્રણ માસ પછી અથવા એક માસ પછી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. ભાઈ મૃત થયો હોય તો દોઢ માસ અથવા એક માસ પીત્તા પછી વિનાયકશાંતિ કરવી. પુત્ર મૃત થયો હોય તો દોઢ અથવા એક માસ પ્રતીક્ષા કરી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. કાકા મૃત થયો હોય તો એક માસની અંતે વિનાયકશાંતિ કરવી. દાદી અથવા કુંવારી બહેન મૃત થઈ હોય તો એક માસની અંતે શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. એ ઉપર કહેલા કરતાં અન્ય ત્રિપુરૂષ સર્પિર્ગંતી કાંઈ મૃત થયો હોય તો એક માસ પછી શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરવી. ત્યાર પછી વિવાહ કરવો. અતિ શુણ્યતી માતા મૃત થઈ હોય તેના ચોક છ માસે મનમાંથી નિવૃત્ત ન થાય તો એક વર્ષ પ્રતીક્ષા કરવી એ રીતે અતિ શુણ્યવાળી સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો છ માસપર્યંત પ્રતીક્ષા કરવી. જ્યોતિષ-પ્રકાશ અંથમાં તો માતા ઇત્યાદિક મૃત થયલ હોય અને અતિ સંકટ હોતાં એક માસ કરતાં અધિક પ્રતીક્ષા કરવાનો સભવ ન હોય તો માસની માંહા પણ દસ દિવસ ગયા પછી કાંઈએક કાલની પ્રતીક્ષા કરી પૂર્વોક્ત વ્યવસ્થા પ્રમાણે વિનાયકશાંતિ અને શ્રીપૂજનાદિક શાંતિ કરી ગૌદાન કરી ફરી વાગુદાનાદિક કરવું એમ કહ્યું છે. આ સમયેના અપવાદ કહ્યો તે અતિસંકટ છતાં વિદ્વાનોએ ન્યુનાધિક વિચાર કરી નેહ્યો. અલ્પ સંકટના વિષયમાં મહાસંકટસંગી વિધિ કહે તો યતાવનારો અને કર્તા એ બંનેને દોષ છે. દુષ્કાલ, દેશભય ઇત્યાદિક ભય અને માતા, પિતાના મરણની શંકા એને-વિરે પ્રતિકૂલદોષ નથી. ઘણા કાલનો રોગી, દૂર દેશાવરમાં રહેલો અને વિરક્ત એમને ધરાવેલી કન્યા બહુ મ્હેટી થઈ હોય તો પ્રતિકૂલનો દોષ નથી, એ રીતે પ્રતિકૂલનો અપવાદ જાણવો.

શ્રીપૂજનાદિશાંતિશ્ચ ॥ ધિવેજાત્તત્તિથિયંદંદંવિષ્ણુસિતિવિષ્ણુગૌરીમિમાયેતિગૌરીઝ્યંચકમિતિ
ચંદ્રપરંમુલોરિતિયમંચસંપૂજ્યાષ્ટોત્તરશતતિલ્લજ્યંજુહવાત્ મૂઃસ્વાહામૃત્યુર્નશ્યતાંસ્તુપાયૈસુલંબર્થતાંસ્વાદે
તિ તતોહોમંસમાપ્યાયગોઠ્યંદક્ષિણામવેદિતિફોસ્તુમેદ્રદ્રવ્યા હૃતિપ્રતિકૂલચિચારઃ ॥

હવે શ્રીપૂજનાદિક શાંતિનો વિધિ કહે છે.

“ ધિવેજાત્ત” એ મંત્રવડે લક્ષ્મીની, “ દંદંવિષ્ણુ” એ મંત્રે વિષ્ણુની, “ ગૌરીમિમાય” એ મંત્રે ગૌરીની, “ ઝ્યંચક” એ મંત્રે રુદ્રની અને “ પરમુલો” એ મંત્રે યમની પૂજા કરી તિલ અને ધૂતવડે (૧૦૮) આહુતિ હોમવી. “ મૂઃસ્વાહામૃત્યુર્નશ્યતાં સ્તુપાયૈ સુલંબર્થતાં સ્વાદા,” એ મંત્રવડે હોમ કરવો. “ પછી હોમની સમાપ્તિ કરી બે ગૌદાન દક્ષિણા દેવી.” એ રીતે કૌસ્તુભમાં શાંતિ લેવી. એ પ્રમાણે પ્રતિકૂલનો વિચાર કહ્યો.

પ્રેતકર્માણ્યનિવૃત્તચરેન્નામ્યુદયક્રિયાં આચતુર્યંતત.પુંસિપંચમેશુમદંભવેત્ અગ્રપ્રેતકર્મપદેનસપિંડી
 કરણાત્પૂર્વમાત્રિકર્માણિસપિંડીકરણંચ સપિંડીકરણોત્તરંપાર્ષ્ણવિધિનોકાનિમાસિકાનિચોચ્યંતે સ
 પિંડીકરણાદર્વાગપરુપ્યકૃતાન્યપિ પુનરપ્યપરુપ્યંતેવૃજુત્તરનિપેધનાદિલુમાસિકાનામપ્યપકર્ષકેઃ અ
 મ્યુદયપદેનનાંદીશ્રાદ્ધયુક્તકર્મમાત્રગ્રાહ્યં કેશ્વિદિવાહયેવગ્રાહ્યમિત્યુક્તં આચતુર્યંમિતિનાંદીશ્રાદ્ધકર્તારં
 પુરુષમારમ્યજનચતુઃપુરુષીજન્યચતુઃપુરુષીસંતાનમેદેચતુઃપુરુષીસગોત્રાગૃહ્યતેતથાચનાંદીશ્રાદ્ધકર્તુઃ
 પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃપત્નીસહિતાઃ કર્તુર્માર્યાપુત્રપૌત્રપૌત્રાસ્તદ્ધાર્યાશ્ચ માતાતત્પુત્રપૌત્રાસ્તદ્ધાર્યાઃ
 પિતૃવ્યતત્પુત્રપૌત્રાસ્તદ્ધાર્યાશ્ચ પ્રપિતામહસ્યપુત્રપૌત્રપૌત્રાસ્તદ્ધાર્યાશ્ચૈતેપાંમૃતાનામનુમાસિકાંતપ્રેતક
 માંકરણેમંગલંનકાર્યમિત્યર્થઃ નાંદીશ્રાદ્ધકર્તાત્રમુખ્યપચગ્રાહ્યોનનુમાતુલાદિગૌણઃ મૃતપિતૃકસ્યોપનયના
 દૌસંસ્કાર્યમારમ્યૈવચતુઃપુરુષીગણના માતામહાદેર્મિન્નગોત્રવેપિનાંદીશ્રાદ્ધદેવતાત્વાત્પ્રેતકર્માભાવેમંગ
 લંનભવતિ માતામહાદેર્સ્વાતંત્ર્યેણદેવતાત્વામાત્રાત્ દશાહાંત્યકર્માભાવેપિમંગલપ્રતિવંધોનાસ્તિ इत्यं
 તકર્માભાવનિમિત્તમંગલપ્રતિવંધનિર્ણયઃ ॥

“પ્રેતકર્મ સમાપ્ત કર્યાવિના ચાર પુરુષ સાર્પિશ્વની માંદ્ર અભ્યુદય (મંગળકર્મ) કરવાં નહીં. પછી
 પાંચમા પુરુષયત્રી શુભદાયક છે.” એ વાક્યમાં ‘પ્રેતકર્મ’ એ પદવરે સપિંડીકરણુયત્રી પ્રથમ થવાનાં
 કર્મ, સપિંડીકરણુ અને સપિંડીકરણુ ક્રીધા પછી પાર્વણુવિધિએ કરવાના માસિક ઇલાદિક કહેવાય છે;
 કારણ, “સપિંડીકરણુયત્રી પ્રથમ અપકર્ષ કરી કરેલ હોય તો પણ તે ફરી અપકર્ષ કરી (આગળ
 કરવાનાં તે ખેંચીને પ્રથમ) કરવાં; કારણ કે, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ ક્રીધા પછી તે પ્રેતકર્મ કરવાનો નિપેધ છે.”
 એ રીતે અનુમાસિકના અપકર્ષ કરવાવિષે પણ વચન છે. ‘અભ્યુદય’ પદવરે નાંદીશ્રાદ્ધયુક્ત કર્મ
 માત્ર ગ્રહણ કરવાં. કેટલાએક ધંધકારોએ વિવાહાદિક લેવા એમ કહ્યું છે. ‘આચતુર્ય’ એ પદવરે
 નાંદીશ્રાદ્ધ કરનારા પુરુષને આરંભી જનક (પિતા આદિ) ચાર પુરુષ, જન્ય (પુત્રાદિક) ચાર પુરુષ,
 અને સંતાનભેદ હોય તો તે ચાર પુરુષ એ સગોત્ર પુરુષોનું ગ્રહણ થાય છે. તે આ રીતે,—નાંદી-
 શ્રાદ્ધ કરનારના પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ સપત્નીક, સ્ત્રી, પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર (પદપોતરો)
 સપત્નીક, ભાઈ, તેનો પુત્ર અને પોતરો સપત્નીક, કાકો તેનો પુત્ર અને પોતરો એ સપત્નીક, પર-
 દાદાના પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર એ સપત્નીક એમાંનું કોઈ મૃત થયા છતાં તેમનું અનુમાસિકપર્યંત
 પ્રેતકર્મ કર્યાવિના મંગળકાર્ય કરવું નહીં. ઇહાં નાંદીશ્રાદ્ધ કર્તાજી મુખ્ય લેવા, મામે ઇલાદિક ગૌણ
 કર્તા લેવા નહીં. જેનો પિતા મૃત થયેલો હોય તેના મોછ આદિક સંસ્કારમાં સંસ્કાર્ય (બાળક)
 યત્રી આરંભી ચાર પુરુષની સંખ્યા ગણવી. માતામહ, માતૃપિતામહ, માતૃપ્રપિતામહ એ સિત્ત
 ગોત્રમાંના છે તથાપિ તેઓ નાંદીશ્રાદ્ધના દેવતા છે તેથી તેમનું પ્રેતકર્મ થયું ન હોય તો મંગળકાર્ય
 કરવું નહીં. માતામહી (માતાની મા), માતૃપિતામહી અને માતૃપ્રપિતામહી એ સ્વતંત્રપણાએ
 નાંદીશ્રાદ્ધ દેવતા નથી માટે એમનું દશાહપર્યંત કર્મ થયું ન હોય તથાપિ મંગળ કરવામાં પ્રતિબંધ
 નથી. એ પ્રમાણે ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ ન કરવારૂપ નિમિત્તયત્રી મંગળ કાર્યવિષે જે પ્રતિબંધ તેના
 નિર્ણય કહ્યો.

મૌંજીવિવાહયોનાંદીશ્રાદ્ધમારમ્યમંડેપોદ્વાસનપર્યંતમધ્યેવર્ષાદિનંયથાનપતેત્તથાકાર્યં દર્શાન્યત્પિત્રોઃ
 હયાદાદિશ્રાદ્ધદિનંયદિશ્નાદ્શનાદ્વાપતતિ તદ્વાત્રિપુરુષસપિંડેર્વિવાહાદિમંગલસમાપ્ત્યુત્તરંશ્રાદ્ધકાર્યં
 ઇવંચદર્શાન્યશ્રાદ્ધસ્યેવસ્વરૂપતોયિવાહમધ્યેનિપેધઃ નતુદર્શવચ્છ્રાદ્ધરહિતસ્યાપિશ્રાદ્ધતિથિમાત્રસ્ય કૃત્તે
 વિવાહેપરતસ્તુકુર્યાંચ્છ્રાદ્ધમિત્યાણુકેઃ ઇતેનસંક્રાંતિમન્વાચપ્રકાદિદિનાનાંશ્રાદ્ધદિનત્યાદર્શવન્મધ્યેપા
 તોનિપિદ્ધરહિતશંકાનિરસ્તા તેનપણ્યતિશ્રાદ્ધકર્તૃમિઃસપિંડેર્મધ્યપતિતમન્વાદેઃપ્રાયશ્ચિત્તાદિનાસંપત્તિઃ
 સંપાઘા इतिચતુર્યોર્કર્મમધ્યેદર્શાદિનિર્ણયઃ ॥

મોંછ અને વિવાહ એ કાર્યવિષે નાંદીશ્રાદ્ધનો આરંભ કરી મંડપના વિરાજનપર્યંત મધ્યમાં
 અમાવાસ્યા આવે નહીં તેમ કરવું. અમાવાસ્યાવિના અન્ય, માતા પિતાના સંવતસરી આદિક શ્રાદ્ધ-
 દિવસ જાણે અથવા અજાણે મધ્યમાં આવે તો ત્રણ પુરુષપર્યંત સપિંડેએ વિવાહાદિક મંગળની
 રાખામિ થયા પછી શ્રાદ્ધ કરવું. એથી, દર્શવિના અન્ય શ્રાદ્ધનોજ સ્વરૂપે વિવાહમાં નિપેધ કહ્યો,
 પણ જેમ દર્શનો નિપેધ કયો છે તેમ શ્રાદ્ધરહિત એવી શ્રાદ્ધની તિથિ માત્રનો નિપેધ ક્રીધા નથી;

કારણ, “વિવાહ યર્થ મયા પછી આદ્ય કરવું.” ઇલાદિક વચન છે. એથી સંકાંતી, મન્યાદિ અને અષ્ટાદિક એ આદ્યદિવસો છે માટે દર્શનીપેઠે વિવાહના મધ્યમાં પડે તો તે નિષિદ્ધ છે એ સંકા નિવૃત્ત કરી, તેથી છતું આદ્ય કરનારા સંપિડોએ તે આદ્યસંબંધી મન્યાદિ દિવસ વિવાહમાં પ્રાપ્ત થાય તો તે આદ્યની પ્રાયશ્ચિતાદિકવડે સિદ્ધિ કરવી, પ્રત્યક્ષ આદ્ય કરવું નહીં, એ પ્રમાણે વિવાહસંબંધી આર દિવસમાં દર્શાદિક પ્રાપ્ત થાય તો તેના નિર્ણય કલ્પો.

પ્રારંભાત્પ્રાગારંભોત્તરંવા માનુષિતૃવ્યાદેઃકર્તૃતરસ્યપદ્યાવારજોદોપેયદ્વક્તવ્યંતદ્વતયંધમકરણે વિસ્તરેણોક્તંતતપચશેયમ્ ॥

પ્રારંભ યઝ્ઞ પ્રથમ અથવા પ્રારંભ પછી વર અથવા કન્યાની માતા અથવા કાકા ઇલાદિક જે અન્ય નાંદીઆદ્યકર્તા તેની સ્ત્રીને રજોદર્શન થાય તો સ્વારે જે નિર્ણય કહેવાનો તે ચૌલપ્રકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કલ્પો છે તે સહાંથીજ નળણવો.

રજોદોષજનનાશૌચાદિસંભવનાર્યાનાંદીઆદ્યસ્યાપરુપ્યાનુષ્ઠાનેદિનાવધિઃ એકવિંશત્યહર્યંજેવિવાહે દશાચારાઃ પ્રિપદ્યૌલોપનયનેનાંદીઆદ્યવિધિયતે દશદિનાઘતિક્રમેપુનનાંદીઆદ્યમિત્યર્થાત્સિદ્ધં નાંદીઆદ્યોત્તરંસૂતકમૃતકયોઃપ્રાસૌનયિવાહાદિપ્રતિયંધઃ વિવાહવ્રતયજ્ઞેપુશ્ચાદિહોમેર્વનેજપે આરબ્ધેસૂતકં નસ્યાદનારબ્ધેસૂતકં પ્રારંભોચરણંયજ્ઞેસંકલ્પોમતસત્રયોઃ નાંદીમુલંચિવાહાદૌશ્રાદ્ધેપાકપરિક્રિયેત્યુક્તેઃ દ્વંસંબિહિતમુહૂર્તાંતરાભાવાદિસંકટેયજ્ઞેયં સંકટાભાવેતુનાંદીઆદ્યજાતેપિસૂતકાંતેમુહૂર્તાંતરેપયમંગ હંસયૌપ્યાશૌચપચાદોડનન્યગતિત્વેઆર્તાંચમેયદિતિસિદ્ધૃકેઃ તેનયતેસંકલ્પોત્તરામાશૌચેપિવિપ્રહૃરિષપૂ જાદિ યશ્વાશૌમધુપર્કવિધિનાવરણોત્તરમપિક્રિયંતરણમાદિકેનન્યગતૌસંકટેપવચમધુપર્કવિધિના સૂતસ્યાશૌચાભાવઃ યવંજપહોમાદાચપ્યુહંશ્રાદ્ધેપાકપરિક્રિયાપાકપ્રોક્ષણં પતદપ્યાતિસત્ત્વે મહાસંકટે પ્રારંભાત્પ્રાગપિસૂતકપ્રાસૌક્યપાંડમંત્રેર્ધૃત્વહોમંકૃત્યાપયસ્વિર્નાંદત્વાપંચગવ્યંપ્રાદ્યશુદ્ધચ્ચોપનયનોક્ત્રા હપ્રતિષ્ઠાદિકમાચરેત્ ઉપકલ્પિતયજ્ઞસંભારસ્યસન્નિહિતલગ્નાંતરાભાવેનનાશાધાપચાયપ્યેવંશુદ્ધિઃ દ્વં જનનાશૌચમાત્રવિપયમિતિમાર્તાંડાદૌ ॥

રજોદોષ અને જનનાશૌચાદિક પ્રાપ્ત થશે એવો સંભવ હોય તો આગળ કરવાનું નાંદીઆદ્ય અપકર્ષ કરી દેટલા દિવસ પ્રથમ કરવું તે કહે છે—“યજ્ઞસંબંધી નાંદીઆદ્ય એકવીસ દિવસપર્યંત, વિવાહસંબંધી દશ દિવસપર્યંત, ચૌલસંબંધી ત્રણ દિવસપર્યંત અને મૌલસંબંધી છ દિવસપર્યંત (પ્રથમ) કરવું.” દશ દિવસ ઇલાદિક જે અર્થાદ કલ્પો તે વ્યતીત થઈ હોય તો કરી નાંદીઆદ્ય કરવું, એ અર્થાત્ સિદ્ધ થયું. નાંદીઆદ્ય યથા પછી જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો વિવાહાદિક કરવામાં પ્રતિબંધ નથી; કારણ, “વિવાહ, વ્રત, યજ્ઞ, આદ્ય, હોમ, પૂજા અને જપ એમના આરંભ યથા પછી સૂતક પ્રાપ્ત થતું નથી. આરંભ થયો ન હોય તો સૂતક છે.” પ્રારંભતું લક્ષણ કહે છે—“યજ્ઞવિષે ઋત્વિજેનું વરણ, વ્રત અને સત્રવિષે સંકલ્પ કરવો તે, વિવાહાદિક કાર્યવિષે નાંદીઆદ્ય થયું તે અને આદ્યવિષે પાકતું પ્રોક્ષણ થયું તે આરંભ,” એવું વચન છે. એ પ્રારંભતું લક્ષણ આ નિર્ણય બીજું સુદુર્ત સમીપમાં ન હોય ઇલાદિક સંકટવિષેજ પ્રહણ કરવો. સંકટ ન હોય તો નાંદીઆદ્ય યથા છતાં પણ આશૌચ નિવૃત્તિ યથા પછી બીજા સુદુર્તવિષેજ મંગળ કરવું; કારણ, આ સદષ્ટો જે આશૌચનો અપવાદ કલ્પો તે અન્ય ગતિ ન હોય અને આપતિ હોય તો નળણવો, એમ નિર્ણયસિદ્ધિમાં કહ્યું છે. એથી વ્રતવિષે સંકલ્પ યથા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો વિપ્રદ્વારાએજ કરાવવું. યજ્ઞાદિકવિષે મધુપર્કવિધિવડે ઋત્વિજેનું વરણ યથા પછી પણ અન્ય ઋત્વિજ ન મળે ઇલાદિક અને જેની અન્ય ગતિ નથી એવું સંકટ છતાંજ મધુપર્કવિધિએ વરેલાને આશૌચ નથી. એ રીતે જપ, હોમ ઇલાદિકવિષે પણ એજ નિર્ણય નળણવો. આદ્યવિષે પાકપરિક્રિયા એટલે પાકતું પ્રોક્ષણ; એ પણ નિર્ણય આપતિ છતાંજ નળણવો. મહાસંકટ હોય તો પ્રારંભ યજ્ઞ પ્રથમ સૂતક પ્રાપ્તિ યથા છતાં પણ દૂષ્યાંડમંત્રવડે ધૃતનો હોમ કરી દૂધવાળી ગાયનું દાન કરી પંચગવ્ય પ્રાશન કરી. શુદ્ધ યર્થ ચૌલ, મૌલ, વિવાહ અને પ્રતિષ્ઠા ઇલાદિક કરવાં. બીજું સુદુર્ત સમીપમાં ન હોવાથી સિદ્ધ કરેલા સર્વ પદાર્થોના નાશ થવાનો ઇલાદિક આપત્તિકલે પણ એપ્રમાણેજ શુદ્ધિ નળણવી. આ નિર્ણય જનનાશૌચવિષેજ નળણવો એમ માર્તાંડાદિક અન્યોમાં કહ્યું છે.

કૂષ્માન્દહોમાદિનાશુદ્ધિપૂર્વકં સૂતકમૃતકયોર્મધ્યઆરબ્ધેવિવાહાદૌવિપ્રાણાંપૂર્વસંકલ્પિતાન્નમોજને દોષોન પાકપરિવેષણાદિકમપિસૂતકિમિઃકાર્યં હોમાદિવિધિનાશુદ્ધિસંપાદનાદિકૌસ્તુમેસ્થિતં નૈત દ્યુકં લોકવિદ્વિદ્વત્વાદતઃપરગોત્રૈરેવાશ્વદાનંયુક્તંમાતિ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરં સૂતકમૃતકયોઃપ્રાતૌપૂર્વમંદ્રસંકલ્પાભવેપિવિવાહોત્તરકાલસંકલ્પિતાન્નમોજનંવિગ્રેઃકાર્યં અગાપિ પરૈરન્નપ્રદાતવ્યંમોકવ્યંચદ્વિજોત્તમૈરિતિસર્વસંમતં પરૈરસગોત્રૈરિતિસિંધુમયૂઝાદૌવ્યાખ્યાનાત્ પૂર્વસંકલ્પિતાન્નસ્યાપિમોજનસમયેસૂતકપ્રાતૌમોકૃમિભુક્તશેપંત્યસ્ત્વાપરગૃહોદકૌચાંતાદિતિસ્મૃતેઃ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમોજનાદન્યકાલેસૂતકપ્રાતૌસૂતકિ પુત્રવંતરામૃતસૂતકે અન્યગૃહોદકાંતાદિતિસ્મૃતેઃ નાંદીશ્રાદ્ધોત્તરંમોજનાદન્યકાલેસૂતકપ્રાતૌસૂતકિ ગૃહેમોકવ્યં મુંજાનેપુસૂતકપ્રાતૌમોકૃમિઃપાત્રસ્થમપ્યષંત્યાખ્યમિતિવાચનિકપવવિશેષઃ નહિવચનસ્યાંતિમારદિતિન્યાયાત્ મમતુમુંજાનેપિરિતિવાક્યમારબ્ધાનારબ્ધસર્વકર્મસુ અસંકલ્પિતાન્નવિપયમિતિ માતિ ઇતિવિવાહાદૌરજોદોષસૂતકપ્રાસિર્નિર્ણયઃ ॥

જનન અને મૃતક આશૌચના મધ્યમાં કૂષ્માન્દમંત્રે હોમાદિક કરી શુદ્ધિ કર્યા પછી આરંભ કરેલા વિવાહાદિકવિષે પ્રથમ સંકલ્પ કરી રાખેલા અન્નરૂંદ્રાશ્વલોએ ભક્ષણ કરવું તેમાં દોષ નથી. પાત્ર ઉપર પીરસવાતું પણ સૂતકીએ કરવું; કારણ, હોમાદિક વિધિવડે શુદ્ધિ કરેલી છે, એમ કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે, તથાપિ એ યોગ્ય નથી; કારણ, તેથી લોકમાં નિંદા થાય છે, માટે પરગોત્રીવડેજ અન્ન પીરસાવતું એ યોગ્ય ભાસે છે. નાંદીશ્રાદ્ધ ક્રીધા પછી જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો નાંદીશ્રાદ્ધથી પ્રથમ અન્નનો સંકલ્પ ક્રીધા ન હોય તથાપિ વિવાહ થયા પછી સંકલ્પ કરેલા અન્નરૂંદ્રાશ્વલોએ ભોજન કરવું. એ વિષયમાં પણ, “અન્યે અન્ન પીરસવું અને તે શ્રાક્ષણોએ ભોજન કરવું,” એ સર્વને સમત છે; કારણ, પર એટલે પરગોત્રી એ રીતનો અર્થ નિર્ણયસિંધુ અને મયૂખાદિક ગ્રન્થોમાં કહ્યો છે. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલા અન્નના ભોજન સમયે સૂતક પ્રાપ્ત થાય તો ભોજન કરનારે બાકી રહેલા શેષ અન્નનો લાગ કરી પરાયા ઘરના જલવડે આચમનાદિક કરવું, શેષ અન્ન રહેલું હોય તે સૂતકીએએ ભોજન કરવું; કારણ, “શ્રાક્ષણોએ ભોજન કરતીવેળાએ મધ્યમાં મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પરધરના જલવડે આચમન કરવું.” એવી રમૂતિ છે. નાંદીશ્રાદ્ધ ક્રીધા પછી ભોજનસમયવિના અન્ય કાલે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો સૂતકીને ઘેર ભોજન કરવું. શ્રાક્ષણોએ ભોજન કરતી વખતે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ભોજન કરનારા શ્રાક્ષણોએ પાત્ર ઉપર રહેલું અન્ન પણ છાડી દેવું, એ વચનવડેજ વિશેષ છે. કારણ, વચનને અતિ ભાર છે નહીં એવો ન્યાય છે. મને તો, “શ્રાક્ષણોએ ભોજન કરતી વેળાએ મધ્યમાં મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પરધરના જલવડે આચમન કરવું,” ઇલાદિક ને વાક્ય કલાં છે તે આરંભ કરેલાં અથવા ન કરેલાં એવાં સર્વે કર્મવિષે જેનો સંકલ્પ નથી કર્યો એવા અન્નમાટે છે એમ ભાસે છે. એ રીતે વિવાહાદિ મગળ કાર્ય સમયે રત્નેદર્શન, અથવા આશૌચપ્રાપ્તિ થાય તો તેનો નિર્ણય કહ્યો.

વિવાહાત્પૂર્વકંન્યાયારજોદર્શનેમાતૃપિતૃભ્રાતૃણાંનરકપાતઃકન્યાયાતૃપત્નીત્વંતદ્વર્તુર્વૃપત્નીપતિત્વં અન્ન શુદ્ધિપ્રકારઃ કન્યાદાતાક્રતુસંરચયાગોદાનાનિપંકવાગોદાનંયથાશક્તિગ્રાહ્યમોજનંવાકૃત્વાકન્યાદાને યોગ્યોમવેત્ કન્યાતૃપવાસત્રયોતિગવ્યપવઃપાનંકૃત્વાવિપ્રકુમાર્વૈસરજભૂપણંદત્વોદ્વાહયોગ્યામવતિ વર શ્રદ્ધાકૂષ્માન્દહોમપૂર્વકંતામુદ્વહ્નદોષીસાદિતિ વિવાહહોમકાલેરજોદોષેતાંછાપયિત્વા મુંજાનેતિતૈત્તિરીય મંત્રેણપ્રાયશ્ચિત્તંદુત્વાહોમતંત્રસમાપયેત્ યદાતુદાત્રમાવાદ્રજોદર્શનંતદાકન્યાચર્પણંપ્રતીક્ષ્યસ્વયંવરંવૃણુયાત્ નાત્રચરસ્યાપિદોષઃ ઇતિકન્યારજોદોષનિર્ણયઃ ॥

વિવાહ થયાની પ્રથમ કન્યાને રત્નેદર્શન થાય તો તેથી તે કન્યાની માતા, પિતા અને ભાઈને નરકપ્રાપ્તિ થાય છે. કન્યાને વૃષધી (શદ્ધી) પાછું અને તેના પતિને વૃષધીપતિત્વ થાય છે. એ વિષયમાં શુદ્ધિનો પ્રકાર કહ્યો છે:—કન્યાના દાતાએ જેટલી વાર કન્યાને ઋતુ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેટલી વાર લેખી તેટલાં ગોદાન અથવા એક ગોદાન અથવા યથાશક્તિ શ્રાક્ષણુભોજન એમાંના કોઈ એક પક્ષ કરવાથી તે કન્યાદાનવિષે યોગ્ય થાય છે. કન્યા તો ત્રણ ઉપવાસ કરી પછી ગાયતું દૂધ પ્રાશન કરી શ્રાક્ષણુની કુમારીને રત્નસહિત અલકારવું દાન કરવાથી વિવાહને યોગ્ય થાય છે. વર કૂષ્માન્દ-મત્રવડે ધીના હોમ કરી તેને પરણે તો દોષયુક્ત થતો નથી. વિવાહહોમને સમયે કન્યાને રત્નેદર્શન થાય તો તેને જ્ઞાન કરાવી “યુંજાનમ્” એ તૈત્તિરીય શાખાના મંત્રે પ્રાયશ્ચિત્તહોમ કરી હોમતંત્ર

નહીં, તે એ કારણથી કે, જન્મશ્રી એ વર્ષ તેના ઉપલોગ સોમ કરે છે. પછી એ વર્ષ ગંધર્વ અને ત્યાર પછીનાં એ વર્ષ અગ્નિ ઉપલોગ કરે છે, એ રીતે છ વર્ષપર્યંત દેવતા કન્યાને ઉપલોગ કરે છે, એવાં વચન છે. નવમું અને દશમું એ બે વર્ષ મધ્યમકાલ છે. અગીયારમા વર્ષમાં વિવાહ અધમ છે. આરમા ઇત્યાદિક વર્ષે વિવાહ કરે તો તે વિવાહ પ્રાયશ્ચિત્કારક છે.

ગ્રાહ્યોદૈવઆર્પઃપ્રાજાપત્યઆસુરોગાંધર્વોરાક્ષસઃપૈશાચદૈત્યઘૌવિવાહાઃ યોગ્યવરમાહ્વાચાલંકૃત્યકન્યા ધાનવિધિનાતસ્મૈદાનંગ્રાહ્યોવિવાહઃ યજ્ઞેક્રત્વિક્રમકર્મકુર્વતેડલંકૃત્યકન્યાર્પણદૈવઃ વરાદિકંગોમિથુનદ્વે ધાગૃહીત્વાતસ્મૈકન્યાર્પણમાર્પઃ દ્વંગોમિથુનપ્રહર્ણનનિદિતં તસ્યકુમારીપૂજનાર્થત્વેનકન્યાવિક્રયાભાવાત્ સ્વયંતયૈચસદ્ગૃહધર્મેઆચરણીયપતસ્યાજીવનપર્યંતંવિવાહાંતરંચતુર્થાશ્રમોવાનકાર્યં ક્ત્યાભાપ્યકન્યાદા નંપ્રાજાપત્યઃ ક્ષાતિમ્યોયથેચ્છંધનંદત્વાવિવાહઆસુરઃ વરવધ્વોરિચ્છયાન્યોન્યસંયોગોગાંધર્વઃ યુદ્ધાદિ નાવલાદ્ધરંજારાક્ષસઃ ચૌર્યેણકન્યાહરણંપૈશાચઃ પૂર્વેચતુર્પૂર્વઃપૂર્વઃશ્રેષ્ઠઃ ઉત્તરેપૂત્રરહસ્યોરોનિચઃ તથા વિપ્રસ્યગ્રાહ્યદૈવોપ્રશસ્તૌ ક્ષત્રિયસ્યગાંધર્વોરાક્ષસૌ આસુરોવૈદ્યસ્ય આર્પણપ્રાજાપત્યપૈશાચાઃસર્વેષાં સંકટે રાક્ષસમિત્ત્રાઃસત્ત્રિપ્રસ્ય ગ્રાહ્યદૈવેતરેપદક્ષત્રિયસ્ય વૈદ્યશૂદ્રયોદ્રાહદૈવરાક્ષસમિત્ત્રાપંચ સર્વેષ્વપિ નિવાહેપુતત્ત્વકારૈઃકન્યાપરિગ્રહોત્તરંસ્વસગૃહ્ણરીત્યાવિવાહહોમાદિવિધિપાદયકઃ ધાનવિધિનાદા નંસર્વંનમ્રવતિ પૈશાચાદૌસત્તપદીવિધે.પૂર્વમન્યસ્મૈકન્યાદેયા ગ્રાહ્યાદિધ્વપિકન્યાદાનોત્તરમપિસ ત્તપદીવિધેઃપૂર્વંધરસ્વપંદત્વાદિદોષજ્ઞાનેધરમૃતૌચાકન્યાન્યસ્મૈદેયા ગ્રાહ્યવિવાહોદાનાંજાતઃપુત્રોદશપૂર્વા મ્દશપરાન્પિતૃસ્તારયેત્ દૈવોદાપુત્રઃસત્તપ્ત પ્રાજાપત્યોદાપુત્રઃપદ્મપદ્ આપોદાપુત્રર્હીત્સ્ત્રીન્ આશ્વલાય મસૃતેતુગ્રાહ્યાદિપુત્રોદશદશાષ્ટોસત્તપ્તપૂર્વાન્પરંશ્રપુત્રસ્તારયતશ્ચુક્તં અન્યેપુદુર્વિવાહેપુત્રગ્રાહ્યર્મદ્વિપઃ સુતાઃ ધાન્વાનોત્તરંધરસ્વદેશાંતરગમનેપમ્માસંપ્રતીક્ષ્યાન્યસ્મૈદેયા કન્યાયાઃશુલ્કંપ્રદાયગમનેવર્પમ્પ્રતીક્ષા યતુષલાદિવાહેસગોનત્વક્રીયત્વાદિધરદોષેવાકન્યાસત્તપદીવિધ્યુત્તરમપિઅન્યસ્મૈદેયેતિતત્કલિયુગેનિ પિદં ધાન્વાનોત્તરંપાતિત્યાદિદોષાભાવેપિકન્યામદાતુર્દંડહત્કઃ ઇવંકન્યાયાઅપસારદોષમનુકૃત્વાદાતા પિવંદ્યઃ સધર્મ્યોદ્વિહેપુદ્વિજૈર્મોજનાદૌરુતેઆસુરેપ્કરાત્રંડપવાસોગાંધર્વોરિત્ત્રારાક્ષસપૈશાચયોઽધ્વાત્રા યણંપ્રાયશ્ચિત્તંચેતિવિવાહમેદાઃ ॥

હવે વિવાહ કેટલા પ્રકારના તે કહે છે.

ગ્રાહ્ય, દૈવ, આર્પ, પ્રાજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ એ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના વિવાહ છે. યોગ્ય વરને સત્કારપૂર્વક ગોલાવી અલકારચુક્ર કન્યાનું, કન્યાદાનના વિધિવડે તેને દાન કરવું તે ગ્રાહ્યવિવાહ છે. યજ્ઞમાં ઋત્વિજનું કર્મ કરનારા ગ્રાહ્યથુને અલંકારચુક્ર કન્યા અર્પણ કરવી તે દૈવવિવાહ છે. વર પાસેથી એક અથવા બે ગોમિથુન (ગાય અને બેલ) લઈ તેને કન્યાનું દાન કરવું તે આર્પવિવાહ છે. એ ગોમિથુન લેવાં તે નિદિત નથી; કારણ, કન્યાની પૂજા (સત્કાર) માટે લેવાં એમ કહ્યું છે તેથી કન્યાનો વિક્રય થતો નથી. તારે આ સ્ત્રીની સાથેજ રહી ગૃહસ્થાશ્રમધર્મનું પાલન કરવું અને એ સ્ત્રી જીવતી હોય ત્યાંપર્યંત સ્ત્રીને વિવાહ અથવા શંન્યાસઆશ્રમ કરવો નહીં એમ કહી કન્યા દેવી તે પ્રાજાપત્યવિવાહ. ભતવાળાને તેની ઇચ્છા-પ્રમાણે દ્રવ્ય દઈ વિવાહ કરવો તે આસુર. વર અને કન્યાની ઇચ્છાએ પરસ્પરને સંશેગ થાય તે ગાંધર્વ. યુદ્ધાદિક કરી અલાકારે કન્યાહરણ કરવું તે રાક્ષસવિવાહ. ચોરી કરી કન્યાહરણ કરવું તે પૈશાચવિવાહ. એ રીતે આઠ વિવાહ છે. તેમાં પ્રથમના ચાર (ગ્રાહ્ય, દૈવ, આર્પ અને પ્રાજા-પત્ય)માં પ્રથમ પ્રથમનો એટલે પ્રાજાપત્ય કરતાં આર્પ, તે કરતાં દૈવ, અને તેથી પછી ગ્રાહ્ય શ્રેષ્ઠ એ રીતે સમજવું. પાછળના ચાર (આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ)માં ઉત્તરોત્તર એટલે આસુરથી ગાંધર્વ, તેથી રાક્ષસ અને તે કરતાં પછી પૈશાચ મિથ છે એમ સમજવું. એ આઠ વિવાહમાં ગ્રાહ્ય અને દૈવ એ બે ગ્રાહ્યથુને શ્રેષ્ઠ છે. ક્ષત્રિયને ગાંધર્વ અને રાક્ષસ ઉત્તમ છે. વૈશ્યને આસુરવિવાહ શ્રેષ્ઠ છે. આર્પ, પ્રાજાપત્ય અને પૈશાચ એ સર્વને પ્રસસ્ત છે. સંકટ હોય તો એક રાક્ષસવિવાહવિનાના સાતે વિવાહ ગ્રાહ્યથુને ઉક્ત છે. સંકટ છતાં ગ્રાહ્ય અને દૈવ એ બે વિનાના છ વિવાહ ક્ષત્રિયને ઉક્ત છે. સંકટ છતાં વૈશ્ય અને શૂદ્રને ગ્રાહ્ય, દૈવ અને રાક્ષસ એ ત્રણવિનાના પાંચે ઉક્ત છે. સર્વ વિવાહમાં તે તે પ્રકારે કન્યાને સ્વીકાર કીધા પછી પોતાપોતાના ગૃહસૂત્રની રીતિપ્રમાણે વિવાહહોમાદિક વિધિ અવરંધ કરવો. દાનના વિધિવડે દાન સઘળા વિવાહોમાં થવું નથી.

પૈશાચાદિક વિવાહમાં સપ્તપદીવિધિ થયાથી પ્રથમ અન્ય વરને કન્યા દેવી. આદ્ય ઇત્યાદિક વિવાહવિધે કન્યાનું દાન થયા પછી પણ સપ્તપદી વિધિ થયાથી પ્રથમ વરને નપુંસકત્વાદિક દોષ છે એમ અમર મળે અથવા વર મૃત થાય તો તે કન્યા બીજા વરને દેવી. આદ્યવિવાહે પરણેલી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર, દસ પ્રથમના અને દસ થવાના એવા વીસ પિતૃને તારે છે. દેવવિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્ર સાત સાત પુત્રવને તારે છે. પ્રાણપલ્લવિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્ર છ છને તારે છે. આર્યવિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્ર ત્રણ ત્રણને તારે છે. આશ્વલાયનસૂત્રમાં તો આદ્યાદિક ચાર વિવાહે પરણેલી સ્ત્રીના પુત્ર ૧૨૧૦૮ અને ૭, પ્રથમના અને થવાના પુત્રપેાને કમથી તારે છે, એમ કહ્યું છે. “બીજા દુષ્ટ વિવાહયત્રી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રો આદ્ય અને ધર્મનાં દ્વેષ કરનારા થાય છે.” વાગ્દાન ક્રીધા પછી વર દેશાંતર ગયો હોય તો તેની છ મારપર્વત વાટ ભેઈ પછી તે કન્યા બીજા વરને દેવી. કન્યાનું મૂલ્ય દહને ગયો હોય તો એક વર્ષપર્વત વાટ ભેવી. બલાહારે વિવાહ થયો હોય અથવા એકગોત્રત્વ, નપુંસકત્વાદિક વરના દોષ પ્રસિદ્ધ થાય તો સપ્તપદીવિધિ થયા છતાં પણ તે કન્યા અન્ય વરને દેવી, એમ જો કહ્યું છે તે કવિયુગમાં નિષિદ્ધ છે. વાગ્દાન ક્રીધા પછી પતિતપણું ઇત્યાદિક દોષ ન છતાં કન્યાદાન કરે નહીં તો તે કન્યાદાતાને દંડ કરવો એમ કહ્યું છે. તેમ કન્યાને અપરમાર (મૂળીને) રોગ હોય તે ન કહીને કન્યાનું દાન કરે તો તે દાતા પણ દંડને પાત્ર થાય છે. અધર્મવિવાહનેવિષે આદ્યજોએ ભોજન ઇત્યાદિક ક્યું હોય તો આસુરવિષે એક રાત્રિ ઉપવાસ, ગાંધર્વવિવાહ હોય તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ, રાક્ષસ અને પૈશાચ હોય તો આદ્રાચણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એ રીતે વિવાહના ભેદ કહ્યા.

દારાશિહોત્રસંયોગકુરતેયોમ્નેસ્થિતે સ્કનિષ્ઠાપરિવેષ્તાજ્યેષ્ઠાપરિવિત્તિઃ પર્વંજ્યેષ્ઠાયામનૂદાર્યાંકનિષ્ઠકમ્યોદ્વાહેજ્યેષ્ઠાકન્યાદિધિયુઃ કનિષ્ઠાપ્રેદિધિયુઃ અન્નપ્રાયશ્ચિત્તં અજ્ઞાનતઃપિત્રાદિદત્તોદ્વાહેન્નાત્રોપરિવેષ્ઠપરિવિત્તિસંયોગકુચ્છ્રદ્યંકન્યાયાઃકુચ્છ્રદાતુરતિકુચ્છ્રયાજકસ્યચાંદ્રાયણંજ્ઞાનતઃ પિત્રાચદત્તોદ્વાહેસર્વેપાંચત્સરંકુચ્છ્રાચરણં કામતઃપિત્રાદિદત્તોદ્વાહેત્રેમાસિકં અજ્ઞાનેનાદત્તોદ્વાહેચાંદ્રાયણાદિદિધિષ્વાદિપતેરતિકુચ્છ્રદ્યંકુચ્છ્રો અન્નપ્રાપ્તાદઃ સાપભેદત્તકેવાજ્યેષ્ઠકનિષ્ઠસ્યદારાશિહોત્રમહાજેદોપોનસોદરેપિહ્વીવેમૂકયધિરપ્યામનમમ્પાદત્વાદિદોપયુત્તેદેશાંતરસ્થે વેશ્યાસકે પતિતેમહારોગિણ્યતિવૃદ્ધેકપિસકેઘનવૃદ્ધિરાજસેવાદિવ્યાપારાસકેચૌર્યાસકેઽન્મત્તેવિયાહાશિહોત્રેચ્છાનિવૃત્તેચ્છયેષ્ઠે કનિષ્ઠસ્યદારાશિહોત્રમહાજેદોપોન દેશાંતરગતંજ્યેષ્ઠમધૌદ્વાદશાવર્ષાણિકનિષ્ઠાપ્રતીક્ષેત્વં પર્વંકન્યાયાઅપિજ્યેષ્ઠાયામિન્નમાવૃજ્જવેકનિષ્ઠાવિવાહેદોપોન પર્વંમૂકત્વાદિદોપયુતાંજ્યેષ્ઠાયામૂઘં હતિપરિવેષ્ઠાદિનિર્ણયઃ ॥

“ મ્હોરા ભાઇના વિવાહ થયો ન હોય અને જો કનિષ્ઠ ભાઈ સ્ત્રી તથા અશિહોત્રનું ધારણ કરે તો તે પરિવેષ્ઠા, અને જ્યેષ્ઠ ભાઈ પરિવિત્તિ જાણવો.” એજ રીતે મ્હોરી બેઠેન કુંવારી છતાં નાહાની કન્યાને વિવાહ થાય તો જ્યેષ્ઠ કન્યા દિધિયુ, અને કનિષ્ઠ કન્યા અગ્રેદિધિયુ કહેવાય છે. એવા વિષયમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. પિતા ઇત્યાદિકે દીધેલી કન્યાનેડે અનજામાં વિવાહ થયો હોય તો પરિવેષ્ઠા અને પરિવિત્તિ નામના બન્ને ભાઈએને બે બે કૃચ્છ્ર, કન્યાદાતાને અતિકૃચ્છ્ર અને ઉપાધ્યાયને આદ્રાચણ, એ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. પિતા ઇત્યાદિકે ન આપેલી કન્યાનેડે જાણી ભેઈ વિવાહ કરે તો (પૂર્વોક્ત) સઘળાઓએ એક વર્ષપર્વત કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ઇચ્છાચત્રી પિતા ઇત્યાદિકે આપેલી કન્યાનેડે વિવાહ કરે તો ત્રણ મારપર્વત કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. પિતા ઇત્યાદિકે આપેલી ન છતાં અનજામાં તે કન્યાનેડે વિવાહ થાય તો આદ્રાચણાદિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એજ રીતે દિધિયુના પતિએ અતિકૃચ્છ્ર, અને અગ્રેદિધિયુના પતિએ કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એવિષે અપવાદ કહે છે,—સાવકો અથવા દત્તક જ્યેષ્ઠ ભાતા હોય તો કનિષ્ઠને વિવાહ તથા અશિહોત્ર ગ્રહણ કરવાવિષે દોષ નથી, સગો ભાઈ હોતાં પણ તે નપુંસક, મૂક (મૂંગો), બધિર, વામન (હાંચણ), લંગરો ઇત્યાદિ રીતે દોષયુક્ત હોય; દેશાંતરે રહેનારો હોય; વેશ્યામાં આસક્ત; સાતિપાલ; મહા-રોગી; અતિવૃદ્ધ; એતી કરવામાં આસક્ત, ઘનવૃદ્ધિ, રાજસેવા ઇત્યાદિ વ્યાપારવિષે આસક્ત; ઔર્ધ્વાસક્ત; ઉન્મત્ત અને વિવાહ તથા અશિહોત્રવિષે ઇચ્છાસહિત એવા જ્યેષ્ઠ બંધુ હોય તો કનિષ્ઠને વિવાહ અને અશિહોત્ર ગ્રહણવિષે દોષ નથી. જ્યેષ્ઠ ભાતા દેશાંતર ગયો હોય તો કનિષ્ઠ આઠ અથવા બાર વર્ષ તેની પ્રતીક્ષા કરવી. એ રીતેજ જ્યેષ્ઠ કન્યાની માતા જિન હોય તો કનિષ્ઠ કન્યાના

વિવાહવિષે દોષ નથી. એ પ્રમાણે મૂકત્યાદિક દોષયુક્ત જ્યેષ્ઠ કન્યા હોય તો પણ એવો નિર્ણય બળુઓ. એ રીતે પથિવેતા ઇલાદિકનો નિર્ણય કહ્યો.

અધિકન્યાદાતૃક્રમઃ ॥ પિતાપિતામહોન્નાતાપિતૃકુલસ્થપિતૃત્યાદિર્માતૃકુલસ્યોમાતામહમાતૃલાદિઃ સર્વાભાવેજનનીત્યેવંપૂર્વાભાવેપરઃપરઃ મ્નાતૃણામુપનીતાનામેવાધિકારઃ અનુપનીતમ્નાતુર્માત્રાદેશ્ચ સત્ત્રેમાત્રાદેરેવાધિકારોત્ત્વનુપનીતમ્નાતુઃ સર્વાભાવેકન્યાસ્વયંવરંવૃણુયાત્ કન્યાસ્વયંવરેમાતૃર્દાતૃત્વે ચતામ્યામેવનાંદીશ્રાદ્ધંકાર્યં તત્રમાતાકન્યાવાસ્વયંપ્રધાનસંકલ્પમાત્રંકૃત્વાન્યદ્વાહણદ્વારાકાર્યેત્ વરસ્તુસંસ્કૃતમ્નાત્રાચભાવેસ્વયમેવનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્નમાતા ઉપનયનેનકર્માધિકારસ્યજાતત્વાત્ દ્વિતીયાદિવિવાહેવરઃસ્વયમેવનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ત પરકીયકન્યાદાનેવિશેષઃ આત્મીકૃત્યસુવર્ણેનપરકીયાંતુકન્યકાં ધર્મેણવિધિનાદાનમસગોત્રેપિયુજ્યતે ઇતિદાતૃનિર્ણયેવરચધ્વોરપિનાંદીશ્રાદ્ધકર્તૃત્વનિર્ણયઃ ॥

હવે કન્યાદાતાઓને અનુક્રમ કહે છે.

કન્યાનું દાન પિતાએ કરવું. તે ન હોય તો દાદાએ. તેને અભાવે બાતાએ, તે ન હોય તો પિતાના કુલમાંના કાકા ઇલાદિકે, એને અભાવે માતાના કુલમાંના માતાને પિતા, માનો ભાઈ (ભામે) ઇલાદિકે કન્યાદાન કરવું. સર્વને અભાવે માતા, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વેને અભાવે બીજો બીજો અધિકારી થાય છે. ભાઈને યજ્ઞોપવીત થયું હોય તોજ કન્યાદાનનો અધિકાર છે. મૌહરહિત ભાઈ અને માતા ઇલાદિક હોય તો માતા ઇલાદિકનેજ અધિકાર છે, મૌહરહિત ભાઈને અધિકાર નથી. સધળાઓને અભાવે કન્યાએ પોતેજ વરને વરવું. કન્યા પોતે વરનારી હોય અથવા માતા દાન કરનારી હોય તો તેમણે પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં માતા અથવા કન્યાએ પ્રધાન સંકલ્પ માત્ર કરી બાકી સધળું કૃત્ય બ્રાહ્મણુદ્વારાએ કરાવવું. વરે તો; સંસ્કારયુક્ત ભાઈ ઇલાદિક ન હોય તો પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું; માતાએ કરવું નહીં; કારણ, મૌહર અથવા વરને કર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે. બીજા ઇલાદિક વિવાહવિષે વરે પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. અન્યની કન્યાના દાનવિષે વિશેષ કહે છે, “પારકી કન્યાને, સુધર્મુ આપી પિતાની કન્યા જેવી કરી તેવું ધર્મવિધિએ દાન કરવું એ પરગોત્રવાળાને પણ યુક્ત છે.” એ પ્રમાણે કન્યાદાતાનો નિર્ણય કહેતા તેની સાથે વર અને કન્યાને પણ નાંદીશ્રાદ્ધ કર્તાપણાનો નિર્ણય કહ્યો.

મૂલનક્ષત્રાચપાદત્રયજાતૌવધૂવયૈસ્સ્વશ્વશુરંનાશયતઃ આત્મેપાંત્યપાદત્રયજાતૌશ્વશ્ચ જ્યેષ્ઠાંત્યપાવજાતાચન્યોન્યજ્યેષ્ઠમ્નાતરં વિશાલાંત્યપાદજાવન્યોન્યકનિષ્ઠમ્નાતરં મધ્યમધમપાદેમૂલવત્કલંકેચિદાહુઃ કેચિદુપનયનસ્યદ્વિતીયજન્મરૂપત્વાત્તેનચદ્વિતીયજન્મનાપૂર્વજન્મસંભવમૂલાદિદોષસ્યનિરસ્તત્વાદ્રસ્ય શ્વશુરઘાતિત્વાદિદોષોનેત્યપવાર્દસંકટેવદંતિ શ્વશુરાયમાવેષધ્વાઅપિનંદોષઃ નર્જશ્વક્ષનદીનાક્ષીનાંત્યપર્વતનામિકાં નપત્યહિપ્રેષ્યનાક્ષીનિવિભીષણનામિકામુદ્રહેદિતિ ઘરાયપુંસ્ત્વંપરીક્ષ્યકન્યાવેદ્યા યસ્યા પ્તુલ્લવતેયીજંઘાદિમૂર્ચયફેનિલમિત્યાદિપુંસ્ત્વપરીક્ષા કુલંચશીલંચયપુર્વયશ્ચવિદ્યાંચવિત્તંચસનાથતાંચ પતાનુણાન્સતપરીક્ષ્યવેદ્યાકન્યાયુવૈઃશેષમચિંતનીયં ઇતિવધૂવરયોર્મૂલજાતત્વાદિશુણદોષનિર્ણયઃ ॥

મૂલ નક્ષત્રના પ્રથમના ત્રણ ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલાં કન્યા અને વર પોતપોતાના સસરાને નાશ કરે છે. આટલેના નક્ષત્રના છેલ્લા ત્રણ ચરણમાં ઉત્પન્ન થયેલાં સાસુને નાશ કરે છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના છેલ્લા પાદમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પરસ્પરના જ્યેષ્ઠ બાતાનો નાશ કરે છે. વિશાખાના છેલ્લા પાદમાં જન્મ પામેલાં વર અને કન્યા પરસ્પરના કનિષ્ઠ બાતાનો નાશ કરે છે. મધ્યાના પ્રથમ પાદમાં જન્મ થયો હોય તો મૂલ પ્રમાણે ફલ થાય છે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. કોઈ ગ્રંથકાર, ઉપનયન એ અન્ય જન્મરૂપ હોવાથી તે ઉપનયનરૂપ અન્ય જન્મવડે, પૂર્વજન્મવિષે ઉત્પન્ન થયેલો મૂલાદિક નક્ષત્રોનો દોષ નિવૃત્ત થાયછે માટે ‘મૂલમાં ઉત્પન્ન થયેલો વર શ્વશુરઘાતક થાય છે’ ઇલાદિક દોષ નથી, એવો અપવાદ સંકટ છતાં કહે છે. સસરા ઇલાદિક ન હોય તો કન્યાને પણ દોષ નથી. “રોહ, આર, નદી, આંદ્રાવ, પર્વત, પશ્ચી, સર્પ અને દાસ એ નામની; તથા ભયંકર નામવાળી એવી કન્યા વરની નહીં.” વરને પુરૂષપણની પરીક્ષા કરી કન્યા દેવી. “જેનું વીર્ય જળઉપરે તરે, સૂત શબ્દસહિત અને દેન (દીન)યુક્ત હોય ઇલાદિ પુરૂષત્વની પરીક્ષા બાબતી.” “કુલ, સ્વભાવ, વયુ (શરીરસામર્થ્ય), વય, વિદ્યા દ્રવ્ય અને એનો પાલક કોણ એ સાત ગુણની વરના અંગમાં અતુર પુરૂષોએ

પરીક્ષા કરી કન્યા દેવી, આક્રીના ગુણ જોવાની જરૂર નથી.” એ રીતે કન્યા અને વર મૂલ ઇલાદિ નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયાં હોય તો તેના ગુણદોષનો નિર્ણય સમાપ્ત થયો.

અથ વિવાહે માસાદિ નિર્ણયઃ ॥ માઘપાલ્ગુનવૈશાખજ્યેષ્ઠમાસાઃ શુભપ્રદાઃ માર્ગશીર્ષોમધ્યમઃ સ્વાત્કચિદાપાઢકાર્તિકૌ અગ્રમિથુનેકંઆપાઢોવૃશ્ચિકેકાર્તિકેદશાચારાનુરોધેનગ્રાહ્યોનસર્વદેશેઽર્થ મકરસ્થપૌષોમેપસ્યચૈત્રોપિ જ્યેષ્ઠયોર્વૃષ્ઠવરયોર્જ્યેષ્ઠમાસિવિવાહોનશુભઃ માસાંતરેમધ્યમઃ નજ્યેષ્ઠયોર્વિવાહઃસ્વાજ્યેષ્ઠમાસિવિશેષતઃ દ્વૈજ્યેષ્ઠોમધ્યમૌગ્રોકાચૈકજ્યેષ્ઠંસુખાવહં જ્યેષ્ઠનયનકુર્વાતિવિવાહેસર્વસંમતમિત્યુક્તેઃ તથાચજ્યેષ્ઠમાસોજ્યેષ્ઠગર્ભસ્થમંગલેમધ્યમઃ જન્મમાસજન્મનક્ષત્રાદિકંજ્યેષ્ઠાપત્યસ્યનિપિદ્ધં સાર્વકાલમેકેવિવાહમિતિત્વાસુરાચધર્મવિવાહવિપચમ્ ॥

હવે વિવાહવિષે માસાદિકનો નિર્ણય કહે છે.

“માઘ, ફાગણ, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ એ માસ શુભદાયક છે. માર્ગશીર્ષ મધ્યમ છે. કોઈ ગ્રંથમાં આપાઢ અને કાર્તિક એ પણ કહ્યા છે. વિવાહવિષે મિથુનનો સૂર્ય છતાં આપાઢમાસ અને વૃશ્ચિકનો સૂર્ય છતાં કાર્તિકમાસ એ દેશાચાર હોય તો લેવા, સર્વ દેશમાં લેવા નહીં. એ પ્રમાણે મકરનો સૂર્ય છતાં પૌષમાસ અને મેષનો સૂર્ય છતાં ચૈત્રમાસ એ પણ એજ રીતે ગ્રહણ કરવા. જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ વર એમનો વિવાહ જ્યેષ્ઠમાસમાં શુભકારક નથી, અને જ્યેષ્ઠવિના અન્ય માસમાં મધ્યમ છે. ફાગણ, “જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ વરનો વિવાહ વિશેષે કરી જ્યેષ્ઠ માસમાં કરવો નહીં. બે જ્યેષ્ઠ હોય તો તે મધ્યમ છે. જ્યેષ્ઠ વર, જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ માસ એઓમાંથી એક જ્યેષ્ઠ હોય તો શુભકારક છે. વિવાહમાં ત્રણ જ્યેષ્ઠ (એટલે જ્યેષ્ઠ વર, જ્યેષ્ઠ કન્યા અને જ્યેષ્ઠ માસ) કરવા નહીં એ સર્વસંમત વચન છે.” તેમજ જ્યેષ્ઠ વર અથવા જ્યેષ્ઠ કન્યાના મજલકર્મવિષે જ્યેષ્ઠમાસ મધ્યમ છે. જન્મમાસ, જન્મનક્ષત્ર ઇલાદિક જ્યેષ્ઠ સંતાનના સંસ્કારવિષે નિષિદ્ધ છે. “કેટલાએક આચાર્ય સર્વ કાલમાં વિવાહ કરવો એમ કહે છે,” તે વચન તો આસુરાદિક અધર્મ્ય વિવાહવિષયનું છે.

મયુજે આદ્રાદિવૃક્ષનક્ષત્રેપુસ્ત્યોધિષ્ઠિતેપુવિવાહમૌજ્યાદિકંવસિષ્ઠાદિમિર્નિપિદ્ધમિત્યુક્તં નૈતત્કૌસ્તુ મસિધ્યાદિપ્રથેમાર્તેન્દાદિજ્યોતિર્મથેપૌતિયહયઃ શિષ્ટાઃઆદ્રાદિપ્રવેશદોષેનમન્યંતે અમાઘાસ્યાનિપિદ્ધા રિક્તાષ્ટમીપષ્ટ્યોત્પફલાઃ અન્યાસ્તિથયોવહુફલાઃ શુક્લપક્ષઃથેષ્ટઃ કૃષ્ણસ્ત્રયોર્દર્શપર્વતોમધ્યમઃ સોમ વુધગુહનુકારાઃશુભાઃ અન્યેમધ્યમાઃ રોહિણીમૃગમઘાસ્તિજ્ઞડત્તારાહસ્તસ્વાતીમૂલાનુરાધારેવત્યાઃસ પૈસંમતનક્ષત્રાણિ દ્વરદસમતેચિત્રાશ્રવણધનિષ્ઠાશ્વિન્યહ્યધિકાનિચત્વારિ તત્રાપિજ્ઞલગ્રહયુતંનક્ષત્રં વર્જ્યં ચંદ્રતારાચલંકન્યાવરયોહમયોરપિ અન્યતરસ્યચંદ્રચલાભાવેરજતાદિવાનંકાર્યમ્ ॥

આદ્રાદિક દશ નક્ષત્રવિષે સૂર્ય હોય તો મૌજ, વિવાહ ઇલાદિક મંગળ કાર્ય નિષિદ્ધ છે એમ વક્ષિષ્ઠાદિક ઋષિઓએ કહ્યું છે; પરંતુ કૌસ્તુભ, નિર્જયસિધુ ઇલાદિક ગ્રંથોવિષે અને માર્તંડાદિક જ્યોતિષગ્રંથોવિષે પણ એ છે નહીં માટે બહુ શિષ્ટજનો આદ્રાદિક નક્ષત્રોના પ્રવેશના દોષને માનતા નથી. (વિવાહવિષે) અમાઘાસ્યા નિષિદ્ધ છે. રિક્તા (ચિત્ર, મૌમ, ઔદશ), અષ્ટમી અને પષ્ટી એ તિથિઓ અલ્પ ફળ આપનારી (મધ્યમ) છે. શુક્લપક્ષ શ્રેષ્ઠ છે. કૃષ્ણપક્ષ તેરસપર્થ મધ્યમ છે. સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ વાર શુભ છે. બીજા વાર મધ્યમ છે. રોહિણી, મૃગ, મઘા, ત્રણ ઉત્તર, હરત, સ્વાતી, મૂળ, અનુરાધા અને રેવતી એ નક્ષત્રો વિવાહવિષે સર્થને માન્ય છે. હરતાના મતમાં ચિત્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને અશ્વિની એ ચાર અધિક છે. જે આ વિવાહનક્ષત્રો કહ્યાં તેમાં પણ ફૂરગ્રહે યુક્ત જે નક્ષત્ર હોય તે વર્જ્ય કરવું. ચંદ્રબલ અને તારાબલ એ વર, કન્યા બન્નેને અવશ્ય હોયું જોઈએ. બેમાંથી એકને ચંદ્રબલ ન હોય તો રૂપું ઇલાદિકનું દાન કરવું.

‘મેષઃકન્યાઘટઃસિંહોનકંયુર્મંઘનુર્વૃષઃ મીનઃસિંહોઘનુ.કુંભોજાતીનાંઘાતચંદ્રમાઃ યાત્રાયાંયુદ્ધકાર્યે પુઘાતચંદ્રંવિવર્જયેત્ વિવાહેસર્વમાંગલ્યેચૌલાદૌઘતવંઘને ઘાતચંદ્રોનેવચિત્યોયજ્ઞેસીમંતજાતયોઃ મૃત્યુ યોગેપારિઘાથેમદ્રાયાંપાતવૈષ્ટૌ વિષ્કંભાદેર્દુષ્ટમાનેતિથિવૃદ્ધિસ્યેપિચ યામાર્ધકુલિકાદૌચંગંડાંતેર વિસંક્રમે કેતુદ્ગમેભૂમિકંપેવિવાહાદ્યવિવર્જયેત્ ગ્રહણેપાદાદિગ્રાસેત્રિચતુઃપદપૃદિવસાઃપ્રાગર્ધિતા વર્જ્યાઃ ભૂકંપેડલ્કાપાતેચત્રિદિનંવજ્રપાતેચૈકંદિનંવર્જ્યં - યાચત્કેતુદ્ગમસ્તાવદશુભઃસમયોભવેત્ અસ્યા

ઘાતચંદ્ર—“મેષ રાશીને ૧, વૃષ રાશીને ૫, મિથુનને ૯, કર્કને ૨, સિંહને ૬, કન્યાને ૧૦, તુલાને ૧૪, શિશિરને ૧૮, મકરને ૨૨, કુંભને ૨૬, મીન રાશીને ૩૦ મો. એ ઘાતચંદ્ર

अथलमेप्रहयलम् ॥ त्रि ३ पष्ठा ६ ए ८ स्वर्कलि ३ जल ४ धन २ गोब्जः क्षितिसुतलि ३ पष्ठा ६
 स्योद्भेज्योष्यनिधन १२८ वर्ज्या भृगुसुतः द्वितीयाध्वीप्यकाम्रतनुषु २४५५९१०१ रिपु ६ श्व ३
 ए ८ सुशानिस्तमःकेतुध्याये ११ भवतिसुखहेतुश्चसफलः ॥

“ને લગ્નવિધિ વિવાહ કરવાનો તે “લગ્નચક્રી ત્રીને, છક્રે અને આઠમે રવિ;—ત્રીને, ચોથે અને પીઠે ચંદ્ર; ત્રીને અને છક્રે મંગલ; બારમું અને આઠમું સ્થાનકે છાડી અન્યત્ર ઠેકાણે બુધ અને શુક્ર; પીઠે, ચોથે, પાંચમે, નવમે, દશમે, અથવા લગ્નવિધિ શુક્ર; અને છક્રે ત્રીને અથવા આઠમે શનિ, રાહુ અને કેતુ; અને અગીયારમે સ્થાનકે સર્વ ગ્રહ શુભ છે.”

अथलभेवर्ज्यग्रहाः ॥ रविलंभे १ चंद्रस्तनुरिषुमृति १६८ स्यःक्षितिसुतोष्टलमात्रे ८१११०
 ज्ञेय्यनिधन ८ उशनाख्य ३ ए ८ रिषु ६ धु शनिःशेपौलभे १ तनुपतिरध्याय ६ एम ८ गृहेविद्याहेस्युः
 सर्वमदनसदनेनैवशुभदाः शेषोराहुकेतु अन्येद्वादशांगं १२ चंद्रदक्षेक्षणवमांशौ पप्ताष्ट ६८ गौधुध
 चात्रे १० वर्ज्यात्ताडुमेनीपिणः ॥

“ લક્ષ્મણાં સર્વે; લક્ષ્મ, છઠ્ઠે, અથવા આઠમે ચંદ્ર; આઠમે, લક્ષ્મણાં અથવા દશમે મંગલ; આઠમે
 યુધ અને શુક્ર; ત્રીજે, આઠમે અથવા છઠ્ઠે શુક્ર; રાત્રિ અને રોષ ગ્રહ લક્ષ્મણિ; છઠ્ઠે અથવા આઠમે
 લક્ષ્મણિ; અને સમ્પત્તિનાકે સર્વ ગ્રહ; જો રીતે ગ્રહો હોય તો તેઓ વિવાહવિષે શુભ ફળ દેતા
 નથી અર્થાત્ વર્ત્ય કરવા. દંડાં રોષ રાષ્ટ્રવરે રાહુ અને કેતુ સમજવા. કોઈ ગ્રંથકાર, પ્યારમે ચંદ્ર;
 દક્ષાણુસ્વામી અથવા નવાંશસ્વામી જો છઠ્ઠે અથવા આઠમે, તેમજ દશમે યુધ જો વર્ત્ય કરવા,
 જોમ કહે છે.

નવાંશની રીતિ—મેષ, સિંહ અથવા ધન એ લગ્ન હોય તો મેષથકી નવાંશ ગણવા. વૃષ, કન્યા અથવા મકરવ્રજ હોય તો મકરથકી; મિથુન, તુળ અથવા કુમ્ભલગ્ન હોય તો તુળથકી; અને કર્ક, વૃશ્ચિક અથવા મીનવ્રજ હોય તો કર્કથકી નવાંશ ગણવા. એ રીતે ત્રણ વખત આવૃત્તિરૂપ ગણવાયકી નવાંશ થાય છે. તેમાં વૃષ, મિથુન, કર્ક, કન્યા, તુળ, ધન અથવા મીન એ નવાંશ હોય તો શુભ જાણવા.

અર્ધકવિંશતિમહાદોષાઃ ॥ દુઃપંચાંગ્યદ્યમોચક્રસવિધુષલતતુઃપળમૃતીંદુઃસિતોરૌ સંક્રાંતિ
ગંઢદોષઃસલ્લમદિનજૌચક્રકાર્ધપાતૌ રંધ્રલગ્નકુવર્ગોસ્તગલ્લડદયાસ્તાશુચિઃકૂરવેધઃ કતંત્યંકાર્ગલાં
મિર્મહણમકુલઘૌડુઃક્ષણોત્પાતમેચ ॥

હવે એકવીશ મહાદોષ કહે છે.

“૧ દુઃપંચાંગી—જે કાર્યમાં જે તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ અને કરણ વર્જિત હતાં તે હોય.
૨ અધમોચક્રઃ—લગ્નચક્રી આઠમે મંગળ. ૩ સવિધુષલતતુઃ—ચંદ્ર અથવા પાપચક્રે યુક્ત લગ્ન.
૪ પળમૃતીંદુઃ—લગ્નચક્રી છઠ્ઠે અથવા આઠમે ચંદ્ર. ૫ સિતોરૌ—લગ્નચક્રી છઠ્ઠે શુક્ર. ૬ સંક્રાંતિઃ—સૂર્ય ખીછ
રાશિમાં જતો હોય તે દિવસ. ૭ ગંઢદોષઃ—પ્રભુ પ્રકારના ગંઠાંતોના દોષ. ૮ સમલભઃ—પાપચક્રે-
યુક્ત નક્ષત્ર. ૯ દિનજ—વારથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા કુલિક, અર્ધયામાદિક દોષ. ૧૦ ચક્રચકાર્ધપાતૌઃ—
વૈધૃતિ અને વ્યતીપાત નામનો સૂર્યચંદ્રસંબંધી ક્રાંતિસામ્યરૂપ. ૧૧ રંધ્રલગ્ન—જન્મલગ્ન અથવા જન્મ-
રાશિચક્રી આઠમું લગ્ન. ૧૨ કુવર્ગઃ—પર્યવર્ગમાં પાપચક્રનો વર્ગ અધિક હોય તે. ૧૩ અસ્તગમ્ભ-
લગ્નચક્રી સાતમે પાપચક્ર. ૧૪ ઉદયાસ્તાશુચિઃ—લગ્ન અથવા લગ્નનો નવમાંશ તેમજ સાતમું લગ્ન
અથવા તેનો નવાંશ એ પાતપોતાના સ્વાભિવદે યુક્ત અથવા તેમની ઉપર તેમની દૃષ્ટિ હોય તો
તે ઉદય એટલે લગ્ન અને અસ્ત એટલે સમ્ભવ તેની શુદ્ધિ કહેવાય અને એ ન હોય તો તે.
૧૫ કૂરવેધઃ—પાપચક્રે વિદ્યુ નક્ષત્ર. ૧૬ કર્તરિઃ—ચંદ્ર અથવા લગ્નચક્રી ૨, ૧૨ એ બન્ને સ્થાનકે પાપચક્ર
હોય તો તે. ૧૭ એકાર્ગલાંધિઃ—વિષ્કભ, અતિગંઢ, આઘાત, વજ્ર, વ્યતીપાત, પરિધ, વૈધૃતિ, શૂળ
ગંઢ એ નવમાનો કોઈ એક દુષ્ટ યોગ હતાં તે દિવસે ચંદ્રનક્ષત્રચક્રી અભિજિતસહિત ગણી વિષમ
નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય તો એકાર્ગલ યોગ થાય છે. તે એકાર્ગલયોગે વિદ્યુ કરેલું નક્ષત્રવું ચરણ.
૧૮ અહલુભઃ—જે નક્ષત્રમાં અહલુ થયું હોય તે. ૧૯ કુલવઃ—નિષિદ્ય નવાંશ. ૨૦ દુઃક્ષણઃ—શુક્રવારે ૬ મું
મુહૂર્ત, સોમવારે ૬ મું, શુક્રવારે ૧૨ મું, રાનિવારે ૧ લું, એ દિવસનાં; અને સોમવારે ૭ મું
રાત્રિનું; એ દુષ્ટ મુહૂર્ત. ૨૧ ઉત્પાતભઃ—જે નક્ષત્રમાં બૃહપાદિક ઉત્પાત થયેલા હોય તે નક્ષત્ર. એ
એકવીશ મહાદોષ કહ્યા.” (વિવાહવિષે એમાંનો એક પણ દોષ હોવો ન જોઈએ.)

અથસંકટગોધૂલમ્ ॥ ગોધૂલંપદજાતકેશુમકરંપંચાંગશુદ્ધૌરવેરર્ધાસ્તાત્પરપૂર્વતોર્ધગદિકંતર્ગ
દુમદારિગં સોમ્રાંગકુજમદ્યંશુલ્કયમાહઃપાતમર્મક્રમંજઘ્નાદ્દિપ્રમુલેતિસંકટરૂદ્ધસંઘૌવનાલ્પેકચિત્ ॥

હવે સંકટવિષે ગોધૂલ (ગોરજ) મુહૂર્ત કહે છે.

સાંધકાલે સૂર્યના અર્ધ અસ્તચક્રી પ્રથમ ૧૫ પળ અને પાછળ ૧૫ પળ મળી જે અર્ધ ઘડી
તે ગોધૂલ લગ્ન. વિવાહોક્ત પંચાંગશુદ્ધિ હોય તો એ ગોધૂલ મુહૂર્ત શુદ્ધલગ્નને વિવાહ માટે શુભ
છે. તે ગોધૂલ મુહૂર્તમાં લગ્નચક્રી છઠ્ઠે અથવા આઠમે ચંદ્ર, પાપચક્રયુક્ત લગ્ન, આઠમે મંગળ, શુક્ર
અને રાત્રિ એ વાર, મહાપાત (સિદ્ધાંતશિરોમણીમાં કહેલો છે તે) અને જે દિવસે સૂર્યની સંક્રાંતિ
થઈ હોય તે દિવસ, એટલા દોષ વળે છે. આઠણાદિકેએ અતિ સંકટ સમયે અથવા કન્યાને
પોષન વધ પ્રાપ્ત થયું હોય તો વિવાહવિષે ગોધૂલ મુહૂર્ત લેવું એમ કોઈ ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

યથોક્તચંદ્રતારાચમાવેદાનાનિ ॥ ચંદ્રેચશંખલવળંચતારેતિથૌવિરુદ્ધેત્વયતંડુલાંધ ધા
ન્યંચદ્યાત્કરણેચવારેયોગેવિરુદ્ધેફનકંચદેયમ્ ॥

ચંદ્ર તારા આદિ કહ્યા પ્રમાણે ન હોય તો તેવિષે દાન કહે છે.

“ ચંદ્ર અશુભ હોય તો સંખદાન, તારા અશુભ હોય તો લવણદાન, તિથિ વિરુદ્ધ હોય તો
તંદુલ (ચોખા) વું દાન, કરણ (લગ્ન) હોય તો ધાન્યદાન, અને વ્યતીપાતાદિક દુષ્ટ યોગ અથવા
દુષ્ટ વાર હોય તો સુવર્ણદાન, એ પ્રમાણે દાન કરવું.”

પદ્મર્ગશુદ્ધ્યાદિવિચારઃ ॥ કાલસાધનાદિપ્રકારઃ કુલિકાદિસ્વરૂપાણિચજ્યોતિર્ગ્રંથેભ્યો
જ્ઞાતવ્યાનિ વિસ્તરમ્યાન્નેહોચ્ચંટે इतिમુહૂર્તવિચારસંક્ષેપઃ મંડપનિર્માણાચંગજાતમંગિનોવિવાહાદેરુક
નક્ષત્રાદૌકાર્યં કંઠનદલનયચારકમંડપમૃદ્ધેદિવર્ણકાચશિલં તત્સંવંધિગતાગતમૃદ્ધેવાહિકેકુર્યાદિ

ત્યુકેઃ યવારકંચિકસાદિતિમાપાયાં પવંહરિદ્વાદિપુઅંગેપુચંદ્રવલંનાપેક્ષ્યં વિવાહાંગંવિવાહાત્પ્રાકૃત્તી-
યપદ્મનવમદિનેપુનકાર્યં તત્રમંડપઃપોઢશદ્વાદશદશાષ્ટાન્યતમસંવ્યહસ્તશ્ચતુર્દારાઃકાર્યઃ મંડપેચતુર્થે
રકરાંપંચવધૂકરાંવાવેદીંચતુરસાંસોપાનયુતાંપ્રાકૃપ્રવર્ણારંમાસ્તંમાદિભિઃસર્વેતઃસુશોભિતાંગૃહનિર્ગમા
દ્રામભાગેકુર્યાત્ ॥

હોરા, દશાણુ, સપ્તાંશ, નવાંશ, દ્વાદશાંશ અને ત્રિંશાંશ એ પશ્વર્ગની શુદ્ધિ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય,
લગ્નવેળાસાધન ઇત્યાદિ પ્રકાર અને કુલિકાદિકનાં સ્વરૂપ, એ સર્વ, જ્યોતિષગ્રંથોમાં લેખે. ગ્રંથવિ-
સ્તાર થવાના ભયથી ઇહાં કહ્યાં નથી. એ રીતે મુદ્ધુત્તેવિચાર સંક્ષેપે કર્યો. વિવાહાદિકના અંગભૂત
એવાં મંડપ ખાંધવો ઇત્યાદિક જે કરવાનાં કાર્ય, તે અંગીભૂત (મુખ્ય) વિવાહાદિકમાટે ઉક્ત તિથિ
નક્ષત્ર ઇત્યાદિક સમયે કરવાં. કારણ, “ખાંડવું, દળવું, યવારક, મંડપ કરવો, માટીની વેદી કરવી,
ચિત્ર કાઢવાં ઇત્યાદિક સપૂર્ણ વિવાહસંબંધી આગળ અને પાછળનાં અંગકાર્ય કરવાં તે વિવાહોક્ત
નક્ષત્રવિધે કરવાં” એવું વચન છે. ‘યવારક’ એટલે પ્રાકૃતમાં જેને ‘ચિકસા’ એમ કહે છે તે.
એ પ્રમાણે હળદર લગાડવી ઇત્યાદિક અંગભૂત કાર્ય કરવામાં ચત્રબલની જરૂર નથી. વિવાહસંબંધી
અંગભૂત જે કાર્ય તે વિવાહચક્રી પ્રથમ ત્રીજે, છઠ્ઠે અને નવમે દિવસે કરવાં નહીં. વિવાહનો મંડપ
કરવો તે સોળ હાથ, બાર હાથ, દશ હાથ અથવા આઠ હાથ એમાંથી કોઈ એક સંખ્યાનો અને
ચાર દ્વારે યુક્ત એવો કરવો. તે મંડપમાં વરના હાથથી ચાર હાથ અથવા કન્યાના હાથથી પાંચ
હાથ, સમચોરસ, પગથીવાળી, પૂર્વદિશાસમે નમતી અને કેળના સ્તંભઆદિવડે સર્વત્ર સુશોભિત
એવી વેદી ધરથી આદેર જવાના દ્વારની ટાપીમેર કરવી.

અથકન્યાયાજન્મકાલીનગ્રહાદિયોગસૂચિતવૈધવ્યપરિહારોપાયઃ ॥ તત્રમૂર્તિવાનં
કન્યાદેશકાલૌસંકીર્ત્યં વૈધવ્યહરંશ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાદાનંકરિષ્યશ્ચિત્સંકલ્પ્ય પલતદર્ધતદર્ધાન્યતમપ્રમા
ણહેમનિર્મિતાંવિષ્ણુપ્રતિમાંચતુર્ભુજાંસાચુર્ધાવૃત્તેનાચાર્યેનામ્યુચારણાદિપૂર્વકંપોઢશોપચારઃપૂજયેત્ વ
ચાર્પણકાલેપીતયત્કેપુષ્પાર્પણકાલેકુમુદાર્પણમાલંચદદ્યાત્ પૂજાંતેકન્યાદેવંપ્રણમ્યમંત્રેણદદ્યાત્ યન્મ
યાપ્રાંચિજનુપિઘંત્યાપતિસમાગમં વિપોપવિપદશ્ચાર્યૈર્હંતોવાપિવિરક્તયા પ્રાપ્યમાણંમહાધોરંયશઃસૌભ્ય
ધનાપદં વૈધવ્યાચતિદુઃસૌર્યંતન્નાશયસુસાપ્તયે વહુસૌભાગ્યવૃદ્ધયેચમહાવિષ્ણોરિમાંતનું . સૌવર્ણીનિ
ર્મિતાંશક્ત્યાતુભ્યંસંપ્રદદેદ્વિજેતિ તતોયથાશકિહેમદક્ષિણાંદત્વા અનઘાઘાહમસીતિશ્રિયંદેત્ પવમસ્તિ
તિથિપ્રોવિષ્તિઃ તતોવિપ્રમોજનમ્ ॥

હવે કન્યાના જન્મસમયના ગ્રહાદિકને યોગે સૂચિત કરેલું જે વૈધવ્ય તેની નિવૃત્તિના
ઉપાય કહે છે. તેવિધે મૂર્તિનું દાન કરવું. તે આ રીતે-કન્યાએ દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “વૈધ-
વ્યહરં શ્રીવિષ્ણુપ્રતિમાદાનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી એક પલ (૪૦ આપા), અર્ધ પલ અથવા
પા પલ એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણના ચુવર્ણવડે કરેલી, આયુધસહિત અને ચતુર્ભુજ એવી વિષ્ણુ-
મૂર્તિની આશુત્થારણપૂર્વક યોગશોપચાર પૂર્ણ, પ્રથમ વરેલા આચાર્યદ્વારાએ કરાવવી. પૂર્ણમાં વસ્ત્ર
અર્પણ કરવાને સમયે જે પીળાં વસ્ત્ર, અને પુષ્પ અર્પણ કરવાને સમયે કુમુદ (કમલ) અને
કમલની માળા એ અર્પણ કરવાં. એ રીતે પૂર્ણ થયા પછી કન્યાએ મૂર્તિને નમસ્કાર કરી મંત્રવડે
તે મૂર્તિનું દાન કરવું. દાનનો મંત્ર—“યન્મયા પ્રાંચિ જનુપિ, ઘંત્યા પતિસમાગમં ॥ વિપોપવિપદ-
શ્ચાર્યૈર્હંતો વાપિ વિરક્તયા ॥ પ્રાપ્યમાણં મહાધોરં, યશઃ સૌભ્યધનાપદં ॥ વૈધવ્યાચતિદુઃસૌર્યં,
તન્નાશય સુસાપ્તયે ॥ વહુસૌભાગ્યવૃદ્ધયે ચ, મહાવિષ્ણોરિમાં તનું ॥ સૌવર્ણી નિર્મિતાં શક્તયા,
તુભ્યં સંપ્રદદે દ્વિજ,” એ મંત્ર ભણી દાન કરવું. પછી યથાશક્તિ ચુવર્ણદાન કરી “અનઘાઘામહસિ” એ રીતે
કન્યાએ ત્રણ વાર કહેવું. “પવમસ્તુ” એ રીતે બ્રાહ્મણે પણ ત્રણ વાર કહેવું. પછી બ્રાહ્મણબોજન
કરાવવું.

અથવૈધવ્યહરઃકુંભવિવાહઃ ॥ વિવાહકર્તાપિત્રાદિઃકન્યાવૈધવ્યહરંકુંભવિવાહંકરિષ્યશ્ચિત્
સંકલ્પ્ય નાંદીશ્રાન્નાંતરુત્વામટીઘૌરિત્યાદિનાકુંભસ્થાપનાંતેતત્રવરુણપ્રતિમાયાંવરુણસંપૂજ્યતત્રફલશઃ

॥ મહાશય લાપામાં ‘ચિકસા’ કહે છે તેનો અર્થ પીઠી થાય છે પણ અપભ્રંશ શેષને અનુસારે યવારક
એટલે જવારા એવો અર્થ લેઈએ એમ જાણે છે.

મધ્યેવિષ્ણુપ્રતિમાયાંવિષ્ણુંપોદશોપચારૈઃસંપૂજ્યપ્રાર્થયેત્ વરુણાંગસ્વરૂપાયજીવનાનાંસમાશ્રય પતિંત્રી વયકન્યાયાશ્ચિરંપુત્રસુલંકુરુ દેહિવિષ્ણોવરંદેવકન્યાંપાલયદુઃસ્વતઃકૃતિ તતોવિષ્ણુરૂપિણેકુંભાયેમાંક ન્યાંશ્રીરૂપિણીંસમર્પયામીતિસમર્પ્ય પરિત્વેત્યાદિમંત્રૈરધસ્તાદુપરિચકુંભંકન્યાંચમેત્રાવૃત્યાપરિવેષ્ટ્ય તતઃ કુંભંનિઃસાર્ય જલાશયેપ્રમંજ્યશુદ્ધજલેનસમુદ્રજ્યેષ્ઠેત્યાદિમંત્રૈઃપંચપલ્લવૈઃકન્યામભિપિચ્યવિપ્રાન્મોજયે દિતિ ઇતિકુંભવિવાહઃ ॥

હવે વૈધવ્યદોષને દૂર કરનારો કુંભવિવાહ કહે છે.

કન્યાને વિવાહ કરાવનારા પિતા ઇલાદિકે “કન્યાવૈધવ્યહરં કુંભવિવાહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધપર્યંત કર્મ કરી “મહીયોઃ” ઇલાદિક વિધિવડે કુંભસ્થાપન ક્રીધા પછી તે કુંભ ઉપર વરુણની પ્રતિમાવિધે વરુણનું પૂજન કરી તે કલશના મધ્યભાગમાં વિષ્ણુની પ્રતિમા સ્થાપન કરી તે પ્રતિમાવિધે વિષ્ણુની પોદશોપચારવડે પૂજ કરી પ્રાર્થના કરવી. તે પ્રાર્થનાના મંત્ર—“વરુણાંગસ્વરૂપાય, જીવનાનાં સમાશ્રય ॥ પતિં ત્રીય વય કન્યાયાશ્ચિરં પુત્રસુલંકુરુ ॥ દેહિ વિષ્ણો વરં દેવ, કન્યાં પાલય દુઃસ્વતઃ,” એ રીતે પ્રાર્થના ક્રીધા પછી “વિષ્ણુરૂપિણે કુંભાયેમાં કન્યાં શ્રીરૂપિણીં સમર્પયામિ,” એ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરી કન્યા કુંભને અર્પણ કરી “પરિત્વા” ઇલાદિક મંત્રવડે તળે અને ઉપર કુંભ અને કન્યાને મંત્રોની આવૃત્તિ (ખેવાર બોલાવવા) વડે સત્ર વીંટવું. સાર પછી સહાંથી કુંભને લઈ જલાશયમાં જઈ દેાડવો. પછી શુદ્ધ જલવડે “સમુદ્રજ્યેષ્ઠા” ઇલાદિક મંત્ર ભણી પંચપલ્લવવડે કન્યાને અભિષેક કરી શ્રાદ્ધલોને ભોજન કરાવવું. એ રીતે કુંભવિવાહ કહ્યો.

અથવરસ્યમૃતમાર્યાત્વપરિહારોપાયઃ ॥ તત્રપરિવેતૃત્વપાપાત્મૃતમાર્યાત્વંતત્પાપપરિહારા યપ્રાજાપત્યત્રયંચંદ્રાપણત્રયંકૃત્વાઅસહૃન્મૃતમાર્યાત્વયોગેતત્કુમ્ભયત્રયમાવૃત્યાકૃત્વા મૃતમાર્યાત્વનિરાસ દ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે અયુતસંસ્યચર્વાજ્યહોમંકરિષ્યદિતિસંકલ્પ્યાશ્નિસ્થાપનાતેન્વાધાનં દુર્ગાશ્નિવિષ્ણૂન્ અષ્ટાધિકાયુતસંસ્યામિશ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃશેપેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ પ્રતિદૈવતંતૂર્ણીંનિરૂપ્યપ્રોક્ષ્યચ ત્યાગકાલેઅષ્ટોત્તરાયુતસંસ્યાહુતિપર્યાંતંચર્વાજ્યદ્રવ્યં યથામંત્રલિંગંદુર્ગાયૈઅગ્નયૈવિષ્ણવૈચનમમેતિત્યજેત્ જાતવેદસેદ્યત્યુવાકસ્ય ઉપનિષદક્ષપયઃ દુર્ગાશ્નિવિષ્ણવોદેવતાઃ ત્રિષ્ટુપ્છંદઃ ચર્વાજ્યહોમેધિનિયોગઃ અનુવાકાનુવૃત્યાપ્રત્યુચંહોમઃ તત્રપ્રથમંચતુરધિકપંચસહસ્રસંસ્પશ્ચરુહોમસ્તત્ચતુરધિકપંચસહસ્રાજ્ય હોમઃત્યેવમયુતહોમઃ હોમશેપંસમાપ્યદશાવિપ્રાન્મોજયેદિતિ અથવાકસ્યચિદ્વાહણસ્યવિવાહંકુર્યાત્ ॥

હવે વરના મૃતભાર્યાત્વ (શ્રી મરી જતી હોય તે) દોષની નિવૃત્તિનો ઉપાય કહે છે.

પરિવેતૃત્વ પાપયજ્ઞી મૃતભાર્યાત્વ દોષ યાપ છે તો તે દોષની નિવૃત્તિ થવામાટે ત્રણ પ્રાન્તપલ્લ અને ત્રણ ચંદ્રાપણ કરવાં. વારંવાર મૃતભાર્યાત્વયોગ હોય તો ત્રણ પ્રાન્તપલ્લ અને ત્રણ ચંદ્રાપણ આવૃત્તિએ કરી, “મૃતમાર્યાત્વનિરાસદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે અયુતસંસ્યચર્વાજ્યહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી અશ્નિસ્થાપનપર્યંત કર્મ ક્રીધા પછી “દુર્ગાશ્નિવિષ્ણૂન્ અષ્ટાધિકાયુતસંસ્યામિશ્ચર્વાજ્યાહુતિભિઃ શેપેણસ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ,” એ રીતે અન્વાધાન કરવું. પછી પ્રત્યેક દેવતામાટે મંત્ર રહિત નિર્વાપ (ચરુમાટે પાત્રમાં ચોખા લઈ ઘોવા તે) કરવો. પછી સાગ સમયે “અષ્ટોત્તરાયુતસંસ્યાહુતિપર્યાંતં ચર્વાજ્યદ્રવ્યં યથામંત્રલિંગં દુર્ગાયૈ અગ્નયૈ વિષ્ણવૈ ચન મમ,” એમ કહી સાગ કરવો. પછી “જાતવેદસે દ્યત્યુવાકસ્ય ઉપનિષદક્ષપયઃ, દુર્ગાશ્નિવિષ્ણવો દેવતાઃ, ત્રિષ્ટુપ્છંદઃ, ચર્વાજ્યહોમે વિનિયોગઃ” જાતવેદસે એ અનુવાકની આવૃત્તિ કરી તેમાંના પ્રત્યેક મંત્રવડે હોમ કરવો. તેમાં પ્રથમ (૫,૦૦૪) આહુતિ ચરુનો હોમ કરી પછી (૫,૦૦૪) આહુતિ આભ્યનો હોમ કરવો. એ રીતે (૧૦૦૦૦) હોમ કરવો. પછી હોમશેષ સમાપ્ત કરી શ્રાદ્ધલોને ભોજન કરાવવું. અથવા કોઈ એક શ્રાદ્ધલોને વિવાહ કરાવવો.

અથમૃતપુત્રત્વદોષેત્રાહણોદ્વાહનંહરિવંશશ્રવણંમહારુદ્રજપશ્ચેતિ ત્રીણિચ્ચસ્તાનિસમસ્તાનિવાશસ્ત્ય પેક્ષયાકુર્યાત્ રુદ્રજપેદશાશેનાજ્યાકર્ત્ત્વાહોમઃ હરિવંશશ્રવણવિધિરન્યેપિવિધયોવિસ્તરેણપ્રાગુક્તાઃ ॥

હવે મૃતપુત્રાય (પુત્ર થઇને મૃત્યુ પામતો હોય તે) દાપ હોય તો શ્રાદ્ધલુનો વિવાહ, હરિવંશ ગ્રંથનું શ્રવણ અથવા મહારુદ્રજપ એ ત્રણ ઉપાય કલા છે. એમાંનો કોઈએક અથવા ત્રણે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવા. રુદ્રજપ કરેલો હોય તો જપથકી દશાંશ ધૃતે યુક્ત ફવર્ના હોમ કરવો. હરિવંશશ્રવણનો વિધિ અને બીજા પણુ વિધિ વિસ્તારપૂર્વક પ્રથમ કલા છે.

યથાશક્તિભૂષણાલંકૃતકન્યાપ્રદાતાશ્વમેધયાજીમયેપુષ્પાણદાતાચેતિત્રયઃસમપુણ્યાઃ શ્રુત્વાકન્યાપ્રદાતાતરંપિતરંસપિતામહાઃ વિમુક્તાઃસર્વેપાપેભ્યોગ્રહલોકેઋજંતિતે ઇતિકન્યાદાનપ્રશંસા ॥

યથાશક્તિ અલકારે મુશોભિત કન્યાનું દાન કરનારો, અથમેધ યજ્ઞ કરનારો અને ભયને સમયે ભયભીતની પ્રાણરક્ષા કરનારો એ ત્રણેને સમાન પુણ્ય છે. “કન્યાદાન દેનારાના પિતામહસહિત પિતા, (વગર) કન્યાદાન દીધું છે એમ સાંભળી તેઓ સર્વ પાપથકી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકપ્રત્યે ભય છે.” એ રીતે કન્યાદાનની પ્રશંસા છે.

વિષ્ણુજામાતરંમત્વાતસ્યકોપનંકારયેત્ અપ્રજાયાંતુકન્યાયાનાંશ્રીયાત્તસ્યૈવૃદ્ધે ઇતિકન્યાગૃહેપિત્રો મૌજનનિપેધઃ વિદ્યાહમધ્યેસ્ત્રિયાસહમોજનેપિનદોષઃ અન્યદાપહ્યાસહમોજનેચાંદ્રાયણપ્રાયશ્ચિત્ત્મ ॥

“જમાઇને વિધુ માની તેને દોષ ઉપજવલો નહીં.” “કન્યાને પ્રભુ થઈ ન હોય સહાંપર્યંત જમાઇને ઘેર કન્યાના પિતા અને માતાએ ભોજન કરવું નહીં” એ પ્રમાણે કન્યાને ઘેર માતાપિતાને ભોજનનો નિપેધ કલો. વિવાહવિપે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન થયું હોય તો પણ દોષ નથી. વિવાહવિના અન્ય સમયે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન કરે તો આંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત કરવું.

અથવાગદાનાદિવિચારઃ ॥ વિવાહનક્ષત્રાદિયુતેસુદિનેવરસ્યપિત્રાદિઃ કન્યાગૃહંગત્વાકન્યા પૂજનંકરિષ્યે તદંગત્વેનગણપતિપૂજનંચરણપૂજનંચકરિષ્યેતિસંકલ્પયેત્ કન્યાપિતાતુકરિષ્યમાણ કન્યાદાનાંગમૃતવાગ્દાનંકરિષ્યે તદંગગણપતિપૂજનંચરણપૂજનંચકરિષ્યેતિસંકલ્પયેત્ અવશિષ્ટપ્રયોગોન્યત્રજ્ઞેયઃ ॥

હવે વાગ્દાન ઇત્યાદિકનો વિચાર કહ્યો છે.

વિવાહસમ્બંધી નક્ષત્રાદિકે યુક્ત એવા શુભ દિવસે વરના પિતા ઇત્યાદિકે કન્યાને ઘેર જઈ “કન્યાપૂજનં કરિષ્યે, તદંગત્વેન ગણપતિપૂજનં ચરણપૂજનં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. કન્યાના પિતાએ તો “કરિષ્યમાણકન્યાદાનાંગમૃત વાગ્દાનં કરિષ્યે, તદંગગણપતિપૂજનં ચરણપૂજનં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. અવશિષ્ટ (બાકીનો) પ્રયોગ બીજા અન્યોમાં ભેલો.

અથવિવાહદિનેતત્પૂર્વદિનેવા ઘવાહરિદ્રાતૈલાદિનામંગલસ્નાનંકારયિત્વાતકષ્ટેપહરિદ્રાદિનાવરસ્ય મંગલસ્નાનંકારણીયમિત્યાચારઃ ॥

હવે વિવાહને દિવસે અથવા વિવાહથી પ્રથમ દિવસે કન્યાને હળદર, તેજ ઇત્યાદિકે લગાડી મંગળસ્નાન કરાવી કન્યાને લગાડતાં ગેપ રહેલી હળદર ઇત્યાદિકવડે વરને મંગળસ્નાન કરાવવું એવો આચાર છે તે પ્રમાણે કરવું.

પર્વવરસ્યપિત્રાદિઃપત્યાસંસ્કાર્યેનચસહકૃતામ્યંગસ્નાનોઽહતવાસાઃપ્રાદ્યુલ્લપવિદ્ય સ્વદક્ષિણેપ દ્વીતદક્ષિણેસંસ્કાર્યમુપવેદ્યવેદશકાલોસંકીર્ત્ય મમાસ્યપુત્રસ્યદૈવપિત્ર્યઋણાપાકરણહેતુધર્મપ્રજોત્પાદન સિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેવિવાહાલ્યસંસ્કારકર્મકરિષ્યે તદંગત્વેનસ્વસ્તિવાચનંમાતૃકાપૂજનંનાંદી ધ્યાનંનંદિન્યાદિમંડપદેવનાસ્થાપનંચકરિષ્યે તદાદૌનિર્વિઘ્નતાસિદ્ધ્યર્થેગણપતિપૂજાંકરિષ્યે ઇતિપુત્રવિવાહેસંકલ્પઃ કન્યાવિવાહેતુજાતકર્માદિલોપે મમાસ્યાઃકન્યાયાઃજાતકર્મનામકર્મસૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણોપવેદનાપ્રપ્રદાનચૌલસંસ્કારાણાં બુદ્ધિપૂર્વકલોપજન્યપ્રત્યવાયપરિહારર્થેપ્રતિસંસ્કારમર્ધ્નરુચ્ઙ્ચુડાપાઃરુચ્ઙ્ તત્પ્રત્યાઘ્નાયગોનિષ્કર્મીભૂતયથાશકિરજતદાનેનાહમાચરિષ્યે ગર્માધાનસીમંતયોલોપંતયોરપ્યુહઃ તતોમમાસ્યાઃકન્યાયાઃમર્ગસહધર્મપ્રજોત્પાદનદ્રવ્યપરિગ્રહધર્માચરણેપ્યધિકારસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેવિવાહાલ્યસંસ્કારંકરિષ્યેતિવિશેષઃ શેષપૂર્વેચત્ પ્રાતામમમ્રાતુરિતિમગિન્યાહતિવા પિતૃત્યાદિ.કર્તામમમ્રાતુસુતસ્યમ્રાતુકન્યાયાહતિવાસંકલ્પોઽંકુર્યાત્ વરવધ્વોઃસ્વયંકર્તૃત્વેમમદૈવપિત્ર્યઋ

જેત્યાદિમમમર્ગસહેત્યાદિચસંકલ્પઃ કેચિત્સ્વસ્તિવાચનકાલેકન્યાદાનાદિકાલેવાપ્રધાનવિવાહસંસ્કારસંકલ્પનકુર્વેતિસપ્રમાદશતિયહવઃ અન્યેતુકન્યાદાનવિવાહોમાદિસંકલ્પપ્રધાનસંકલ્પસ્તદતિરિક્તવિવાહપદાર્થભાવાદિત્યાહુઃ માતૃકાપૂજાંતેમૃતપિતૃમાતૃમાતામહોચરવચ્ચોઃપિતાસ્વપિત્રાદ્યુદ્દેશ્યકપાર્વણત્રયયુતનાંદીશ્રાદ્ધકુર્યાદિત્યસંદિગ્ધં માતૃયેવજીવંત્યાંતત્પાર્વણલોપઃ માતામહમાત્રજીવનેતત્યાર્ચણમાત્રલોપઃ તથાચોભયત્રપાર્વણદ્વયેનૈવનાંદીશ્રાદ્ધસિદ્ધિઃ માતૃમાતામહયોર્જીવનેપિતૃપાર્વણેનૈવતત્સિદ્ધિઃ પિતૃપ્રપિતામહમૃતૌપિતામહજીવમેચપિતૃપ્રપિતામહતત્પિતૃનુદિદ્યપિતૃપાર્વણં તથાચપિતૃપ્રપિતામહતત્પિતરોનાંદીમુખાદિદેવઃપાદ્યમિત્યાદિપ્રયોગઃ પ્રપિતામહમાતૃજીવનેપિતૃપિતામહતત્પિતામહાશ્ત્યુદ્દેશઃ પિતૃમૃતૌપિતામહપ્રપિતામહજીવનેપિતૃપિતામહસપિતામહીચનાંદીમુખાદિત્યુચારઃ ઇદંમાતૃમરણેપિતામહીમાત્રજીવનેમાતૃપિતૃપિતામહીપ્રપિતામહૌચનાંદીમુખાદિત્યુચારઃ પ્રપિતામહીમાત્રજીવનેમાતૃપિતામહૌપિતૃપ્રપિતામહિચનાંદીમુખાદિત્યુચારઃ પિતામહીપ્રપિતામહૌર્જીવનેમાતૃપિતામહસપિતામહીપ્રપિતામહૌચેત્યુચારઃ મુર્યમાતૃજીવનેસપત્નમાતૃમરણેપિતૃમાતૃપાર્વણં ઇદંમુર્યપિતામહીજીવનેપિતામહ્યાઃ સપત્નીમૃતાવપિતયાસદ્ગતમાતૃપાર્વણં કિંતુપૂર્વોક્તપ્રચોચારઃ ઇદંપ્રપિતામહીસપત્નીવિપયેપિ ઇદંમુર્યમાતામહીજીવનેતત્સપત્ન્યાદિમરણેપિતૃમાતામહાદીનાંસપત્નીકત્વેનોચારઃ કિંતુકેવલાનામેવ દર્શાદામાતૃજીવનેસાપત્નમાતૃમૃતૌકેવલાનામેવપિત્રાદીનામુદ્દેશશતિસિદ્ધાંતાત્ ॥

એ રીતે વરના પિતા ઇલાદિકે પોતાની પત્ની અને સંસ્કાર્ય (જેના વિવાહસંસ્કાર કરવાને હોય) તેણેસહિત અલ્પચાન કરી નવીન વસ્ત્ર ધારણ કરી પૂર્વાભિમુખ બેસી પોતાની જમણીબેર સ્ત્રી અને સ્ત્રીની જમણીબેર સંસ્કાર્ય એ રીતે બેસાડી દેશ કાલને ઉચ્ચાર કરી, "મમાસ્ય પુત્રસ્ય દૈવપિત્ર્યક્ષણાપાકરણહેતુધર્મપ્રજોત્પાદનસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિવાહાલ્પ્યં સંસ્કારકર્મ કરિષ્યે ॥ તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં નંદિન્યાદિમંડપદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે ॥ તદાદૌ નિર્વિપ્રતાસિદ્ધ્યર્થે ગણપતિપૂજાં કરિષ્યે," એ રીતે પુત્રના વિવાહવિષે સંકલ્પ કરવો. કન્યાના વિવાહવિષે તો નાતકભાદિક સંસ્કારને હોય તથા હોય તો, મમાસ્યાઃ કન્યાયાઃ જાતકર્મનામકર્મસૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણોપવેશનાન્નપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાં શુદ્ધિપૂર્વકલોપજન્યપત્ય-ધાયપરિહાર્યર્થે પ્રતિસંસ્કારમર્મકૃચ્છં ચૂડાયાઃ કૃચ્છં તત્પત્યાક્ષાયગોનિષ્ક્રયીભૂતયથાશક્તિ-જતવાનેનાહમાચરિષ્યે," અભાધાન અને સીમંતોન્નયન એના હોય તથા હોય તો તેના પછી સંકલ્પમાં બેઠે કરવો. પછી, "મમાસ્યાઃ કન્યાયાઃ મર્ગસહ ધર્મપ્રજોત્પાદનદ્રવ્યપરિગ્રહધર્મોચરણે-પ્યધિકારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિવાહાલ્પ્યં સંસ્કાર કરિષ્યે," એ પ્રમાણે સંકલ્પમાં વિશેષ નાથવો. બાકી પ્રયોગ પ્રથમપ્રમાણે કરવો. ભાઈ કર્તા હોય તો તેણે 'મમ વ્રાતુઃ' અથવા 'મમ મગિન્યાઃ' એવો અને કાકા ઇલાદિક કર્તા હોય તો તેણે 'મમ વ્રાતુત્તસ્ય' કિંવા 'વ્રાતુ-કન્યાયાઃ' એવો સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો. વર અથવા કન્યા પોતે વિવાહ કરનારા હોય તો, વરે "મમ દૈવપિત્ર્યક્ષણેત્યાદિ" અને કન્યાએ "મમ મર્ગસહેત્યાદિ" સંકલ્પ કરવો. કોઈ અથકાર, પુણ્યા-હવાચન સમયે અથવા કન્યાદાન ઇલાદિક સમયે, પ્રધાન જે વિવાહસંસ્કાર તેના સંકલ્પ કરતા નથી; પરંતુ એ તેના પ્રભાદ છે એમ ઘણુએક કહે છે. બીજા તો, કન્યાદાન અને વિવાહહોમ ઇલાદિકને સંકલ્પ તેજ પ્રધાનસંકલ્પ છે; કારણ, કન્યાદાન અને વિવાહહોમવિના અન્ય કર્મની 'વિવાહ' એવી સંજ્ઞા નથી એમ કહે છે. માતૃકાપૂજન તથા પછી, જેની માતા, પિતા અને માતામહ મૃત થયતાં હોય એવો જે વરપિતા અથવા કન્યાપિતા તેણે પોતાના પિતા ઇલાદિકને ઉદ્દેશ કરી ત્રણ પાર્વણુક નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ નિઃસંશય છે. માતાજી જીવતી હોય તો માતૃપાર્વણુનો લોપ કરવો. કેવળ માતામહ જીવતો હોય તો તેના પાર્વણુનો માત્ર લોપ કરવો. અર્થાત્ એ બન્ને પક્ષમાં જે જે પાર્વણુવરે નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. માતા અને માતામહ એ બન્ને જીવતાં હોય તો કેવળ પિતૃપાર્વણુવરે નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. પિતા, પ્રપિતામહ મૃત હોય અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતા, પ્રપિતામહ અને પ્રપિતામહનો પિતા એમને ઉદ્દેશ કરી પિતૃપાર્વણુ કરવું, એટલે "પિતૃપ્રપિતામહતત્પિતરો નાંદીમુખાદિદેવઃ પાદ્યં" ઇલાદિક પ્રયોગ કરવો. પ્રપિતામહ જીવતો હોય તો "પિતૃપિતામહતત્પિતામહઃ" એવો પ્રયોગ કરવો. પિતા મૃત હોય અને પિતામહ તથા પ્રપિતામહ જીવતા હોય તો, "પિતૃપિતામહસ્ય પિતામહપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ" એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ પ્રમાણે માતા મૃત થઈ હોય અને પિતામહ માત્ર જીવતી હોય તો

હવે મૃતપુત્રત્વ (પુત્ર થઇને મૃત્યુ પામતો હોય તે) દાપ હોય તો બ્રાહ્મણનો વિવાહ, હરિવંશ ગ્રંથનું શ્રવણ અથવા મહારુદ્રજપ એ ત્રણ ઉપાય કહ્યા છે. એમાંના કોઈએક અથવા ત્રણ પોતાની સક્તિપ્રમાણે કરવા. રુદ્રજપ કરેલો હોય તો જપથકી દશાંશ ધૃતે યુક્ત દૂધનિા હોમ કરવો. હરિવંશશ્રવણનો વિધિ અને ખીજા પણ વિધિ વિસ્તારપૂર્વક પ્રથમ કહ્યા છે.

યથાશક્તિભૂષણાલંકૃતકન્યાપ્રદાતાશ્વમેઘયાજીમયેપુષ્પાણદાતાચેતિત્રયઃસમપુણ્યાઃ શ્રુત્વાકન્યાપ્રદાતાંરપિતરઃસપિતામહાઃ વિમુક્તાઃસર્વેપાપેભ્યોબ્રહ્મલોકેમર્મજંતિતે ઇતિકન્યાદાનપ્રશંસા ॥

યથાશક્તિ અલંકારે સુશોભિત કન્યાનું દાન કરનારો, અશ્વમેઘ યજ્ઞ કરનારો અને ભયને સમયે ભયભીતની પ્રાણરક્ષા કરનારો એ ત્રણેને સમાન પુણ્ય છે. “કન્યાદાન દેનારાના પિતામહસહિત પિતા, (વશજે) કન્યાદાન દીધું છે એમ સાંભળી તેઓ સર્વ પાપથકી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકપ્રત્યે જાય છે.” એ રીતે કન્યાદાનની પ્રશંસા છે.

વિપ્લુંજામાતરંમત્વાતસ્યકોપનંકારયેત્ અગ્રજાયાંતુકન્યાયાનાંશ્રીયાત્સયૈવૃદ્ધે ઇતિકન્યાગૃહેપિત્રો મૌજનનિવેધઃ યિવાહમધ્યેસ્ત્રિયાસહમોજનેપિનદોષઃ અન્યદાપત્વ્યાસહમોજનેચાંદ્રાધણપ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥

“જમાઇને વિધ્યુ ખાની તેને કોપ ઉપજાવવો નહીં.” “કન્યાને પ્રભુ થઈ ન હોય ત્યાંહાંપર્યંત જમાઇને ઘેર કન્યાના પિતા અને માતાએ ભોજન કરવું નહીં” એ પ્રમાણે કન્યાને ઘેર માતાપિતાને ભોજનનો નિવેધ કહ્યો. વિવાહવિષે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન થયું હોય તો પણ દોષ નથી. વિવાહવિના અન્ય સમયે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન કરે તો આંદ્રાધણ પ્રાયશ્ચિત કરવું.

અથવાનદાનાદિચિચારઃ ॥ વિવાહનક્ષત્રાદિયુતેસુદિનેવરસ્યપિત્રાદિઃ કન્યાગૃહંગત્વાકન્યા પૂજનંકરિષ્યે તદંગત્વેનગણપતિપૂજનંચરુણપૂજનંચકરિષ્યેતિસંકલ્પયેત્ કન્યાપિતાતુકરિષ્યમાણ કન્યાદાનાંગમૂતંગ્યાદાનંકરિષ્યે તદંગગણપતિપૂજનંચરુણપૂજનંચકરિષ્યેતિસંકલ્પયેત્ અવશિષ્ટ પ્રયોગોન્યપ્રયોગઃ ॥

હવે વાગ્દાન ઇત્યાદિકનો વિચાર કરો છો.

વિવાહસંબંધી નક્ષત્રાદિકે યુક્ત એવા શુભ દિવસે વરના પિતા ઇત્યાદિકે કન્યાને ઘેર જઈ “કન્યાપૂજનં કરિષ્યે, તદંગત્વેન ગણપતિપૂજનં ચરુણપૂજનં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. કન્યાના પિતાએ તો “કરિષ્યમાણકન્યાદાનાંગમૂતંગ્યાદાનં કરિષ્યે, તદંગગણપતિપૂજનં ચરુણપૂજનં ચ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. અવશિષ્ટ (ખાકીનો) પ્રયોગ ખીજા ગ્રંથોમાં જોવો.

અથવિવાહદિનેતત્પૂર્વદિનેષા ધન્યાહરિદ્રાતૈલાદિનામંગલજ્ઞાનંકારયિત્વાતચ્છેપહરિદ્રાદિનાવરસ્ય મંગલજ્ઞાનંકારણીયમિત્યાચારઃ ॥

હવે વિવાહને દિવસે અથવા વિવાહથી પ્રથમ દિવસે કન્યાને હળદર, તેલ ઇત્યાદિક લગાડી મંગળજ્ઞાન કરાવી કન્યાને લગાડતાં ગેપ રહેલી હળદર ઇત્યાદિકવડે વરને મંગળજ્ઞાન કરાવવું એવો આચાર છે તે પ્રમાણે કરવું.

પથંવરસ્યપિત્રાદિઃપત્ન્યાસંસ્કાર્યેણચસહકૃતાશ્મંગજ્ઞાનોઽહતવાસાઃપ્રાક્ષુભ્વપવિદ્ય સ્વદક્ષિણેપ દ્વીતદક્ષિણેસંસ્કાર્યમુપવેદયદેશકાલૈસંકીર્ત્ય મમાસ્યપુત્રસ્યદૈવકૃષિઞ્ચક્રણાપાકરણહેતુર્ધર્મપ્રજોત્પાદન તિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેવિવાહાપ્ત્યંસંસ્કારકર્મકરિષ્યે તદંગત્વેનસ્વસ્તિવાચનંમાતૃકાપૂજનંનાંદી ધ્યાનંવિન્યાટિમંડપદેવતાસ્થાપનંચકરિષ્યે તદાદૌનિર્વિઘ્નતાસિદ્ધયર્થંગણપતિપૂજાંકરિષ્યે ઇતિપુત્રવિવાહેસંકલ્પઃ કન્યાવિવાહેતુજાતકર્માદિલોપે મમાસ્યાઃકન્યાયાઃજાતકર્મનામકર્મેસુર્ચાંબલોકનનિષ્ક્રમણોપવેદાનાપ્રપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાં બુદ્ધિપૂર્વકલોપજન્યપ્રત્યવાયપરિહારાર્થપ્રતિસંસ્કારમર્ધરુચ્ઙ્ચુ ડાયાઃશુચ્છં તત્પત્ન્યાન્નાયગોનિષ્ક્રયીભૂતયથાશક્તિરજતદ્વાનેનાહમાચરિષ્યે ધર્માધાનસીમંતયોલૌપેતયો રપ્યુહઃ તતોમમાન્યાઃકન્યાયાઃમન્ત્રાસહધર્મપ્રજોત્પાદનદ્રવ્યપરિગ્રહધર્માચરણેષ્વધિકારસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થેવિવાહાપ્ત્યંસંસ્કારકરિષ્યેતિવિશેષઃ શેષંપૂર્વંચત્ પ્રાતામમમ્પ્રાતુરિતિમગિન્યાહતિવા પિતૃવ્યાદિઃકર્તામમપ્રાતૃસુતસ્યપ્રાતૃકન્યાયાહતિત્રાસંકલ્પોહંકુર્યાત્ વરવધ્વોઃસ્વયંકર્તૃત્વેમમદૈવપિતૃયજ્ઞ

ગેલ્યાદિમમભર્ગસહેત્યાદિચસંકલ્પઃ કેચિત્સ્વસ્તિવાચનકાલેકન્યાદાનાદિકાલેવાપ્રધાનવિવાહસંસ્કારસંકલ્પનકુર્વૈતિસપ્રમાદ૨તિવહ્વઃ અન્યેતુકન્યાદાનવિવાહહોમાદિસંકલ્પવ્યવધાનસંકલ્પસ્તદતિરિક્તવિવાહપદાર્થાભ્યાદિત્યાહુઃ માતૃકાપૂજાંતેમૃતપિતૃમાતૃમાતામહોવરવધ્નોઃપિતાસ્વપિત્રાદ્યુદ્દેશ્યકપાર્વણત્રયયુતનાંદીશ્રાદ્ધકુર્યાદિત્યસંદિગ્ધં માતૃયંવજીવંત્યાતત્પાર્વણલોપઃ માતામહમાત્રજીવનેતત્પાર્વણમાત્રલોપઃ તથાચોમયપ્રપાર્વણઢ્યેનૈવનાંદીશ્રાદ્ધસિદ્ધિઃ માતૃમાતામહયોર્જીવનેપિતૃપાર્વણેનૈવતત્સિદ્ધિઃ પિતૃપ્રપિતામહમૃતૌપિતામહજીવનેચપિતૃપ્રપિતામહતત્પિતૃનુદિશ્યપિતૃપાર્વણં તથાચપિતૃપ્રપિતામહતત્પિતરોનાંદીમુખાદ્વંચઃપાચમિત્યાદિપ્રયોગઃ પ્રપિતામહમાતૃજીવનેપિતૃપિતામહતત્પિતામહાત્યુદેશઃ પિતૃમૃતૌપિતામહપ્રપિતામહજીવનેપિતૃપિતામહસ્યપિતામહપ્રપિતામહૌચનાંદીમુખાદ્યુદ્ધચારઃ પવંમાતૃમરણેપિતામહીમાત્રજીવનેમાતૃપિતૃપિતામહીપ્રપિતામહૌચનાંદીમુખાદ્યુદ્ધચારઃ પ્રપિતામહીમાત્રજીવનેમાતૃપિતામહૌપિતૃપ્રપિતામહિચનાંદીમુખાદ્યુદ્ધચારઃ પિતામહીપ્રપિતામહૌર્જીવનેમાતૃપિતામહસ્યપિતામહીપ્રપિતામહૌચેત્યુદ્ધચારઃ મુરયમાતૃજીવનેસપત્નમાતૃમરણેપિનમાતૃપાર્વણં પવંમુરયપિતામહીજીવનેપિતામહ્યાઃ સપત્નીમૃતાવપિતયાસહનમાતૃપાર્વણં કિંતુપૂર્વોક્તપ્રયોચારઃ પવંપ્રપિતામહીસપત્નીવિપયેપિ પવંમુરયમાતામહીજીવનેતત્સપત્ન્યાદિમરણેપિનમાતામહાદીનાંસપત્નીકવિનોચારઃ કિંતુકેવલાનામેવ દર્શાદામાતૃજીવનેસાપત્નમાતૃમૃતૌકેવલાનામેવપિત્રાદીનામુદ્દેશતિસિદ્ધાંતાત્ ॥

એ રીતે વરના પિતા ઇલાદિકે પોતાની પત્ની અને સંસ્કાર્ય (જેનો વિવાહસંસ્કાર કરવાનો હોય) તેણેસહિત અલ્પગમન કરી નવીન વસ્ત્ર ધારણ કરી પૂર્વાભિમુખ બેસી પોતાની જમણીમેર સ્ત્રી અને સ્ત્રીની જમણીમેર સંસ્કાર્ય એ રીતે બેસાડી દેશ કાલને ઉચ્ચાર કરી, " મમાસ્ય પુત્રસ્ય દૈવપિત્ર્યક્ષણાપાકરણહેતુધર્મપ્રજોત્પાદનસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિવાહાલ્પ્યં સંસ્કારકર્મં કરિષ્યે ॥ તદ્ગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં નંદિન્યાદિમંડપદેવતાસ્થાપનં ચ કરિષ્યે ॥ તદાદૌ નિર્ઘિંમ્નતાસિદ્ધ્યર્થં ગણપતિપૂજાં કરિષ્યે," એ રીતે પુત્રના વિવાહવિષે સંકલ્પ કરવો. કન્યાના વિવાહવિષે તો જાતકભાદિક સંસ્કારનો લોપ થયો હોય તો, મમાસ્યાઃ કન્યાયાઃ જાતકર્મનામકર્મસૂર્યાવલોકનનિષ્ક્રમણોપવેશનાત્રપ્રાશનચૌલસંસ્કારાણાં બુદ્ધિપૂર્વકલોપજન્યપ્રત્યઘાયપરિહારાર્થં પ્રતિસંસ્કારમર્મરુદ્ધં ચૂડાયાઃ કુચ્છં તત્પત્યાજ્યાયગોનિષ્ક્રમીભૂતયથાશક્તિરજતવાનેનાહમાચરિષ્યે," ગર્ભાધાન અને સીમંતોન્નયન એનો લોપ થયો હોય તો તેનો પણ સંકલ્પમાં જોડ કરવો. પછી, "મમાસ્યાઃ કન્યાયાઃ ભર્ગસહ ધર્મપ્રજોત્પાદનદ્રવ્યપરિગ્રહધર્માચરણેષ્વધિકારસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે વિવાહાલ્પ્યં સંસ્કારં કરિષ્યે," એ પ્રમાણે સંકલ્પમાં વિશેષ જણવો. બાકી પ્રયોગ પ્રથમપ્રમાણે કરવો. બાઇ કર્તા હોય તો તેણે 'મમ મ્રાતૃઃ' અથવા 'મમ મગિન્યાઃ' એવો અને કાકો ઇલાદિક કર્તા હોય તો તેણે 'મમ મ્રાતૃસુતસ્ય' કિંવા 'મ્રાતૃ-કન્યાયાઃ' એવો સંકલ્પમાં ઉચ્ચાર કરવો. વર અથવા કન્યા પોતે વિવાહ કરનારા હોય તો, વરે "મમ દૈવપિત્ર્યક્ષણેત્યાદિ" અને કન્યાએ "મમ ભર્ગસહેત્યાદિ" સંકલ્પ કરવો. કોઈ અંધકાર, પુણ્યાહવાચન સમયે અથવા કન્યાદાન ઇલાદિક સમયે, પ્રધાન જે વિવાહસંસ્કાર તેનો સંકલ્પ કરતા નથી; પરંતુ એ તેનો પ્રભાવ છે એમ ધણુએક કહે છે. ખીજા તો, કન્યાદાન અને વિવાહહોમ ઇલાદિકનો સંકલ્પ તેજ પ્રધાનસંકલ્પ છે; કારણ, કન્યાદાન અને વિવાહહોમવિના અન્ય કર્મની 'વિવાહ' એવી સંજ્ઞા નથી એમ કહે છે. માતૃકાપૂજન થયા પછી, જેની માતા, પિતા અને માતામહ મૃત થયેલાં હોય એવો જે વરપિતા અથવા કન્યાપિતા તેણે પોતાના પિતા ઇલાદિકને ઉદ્દેશ કરી ત્રણ પાર્વણુયુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ નિઃસંશય છે. માતાજી જીવતી હોય તો માતૃપાર્વણુનો લોપ કરવો. કેવળ માતામહ જીવતો હોય તો તેના પાર્વણુનો માત્ર લોપ કરવો. અર્થાત્ એ બન્ને પક્ષમાં જે પાર્વણુવરેજ નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. માતા અને માતામહ એ બન્ને જીવતાં હોય તો કેવળ પિતૃપાર્વણુવરેજ નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. પિતા, પ્રપિતામહ મૃત હોય અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતા, પ્રપિતામહ અને પ્રપિતામહનો પિતા એમને ઉદ્દેશ કરી પિતૃપાર્વણુ કરવું, એટલે " પિતૃપ્રપિતામહતત્પિતરો નાંદીમુખા દ્વંચઃ પાચં " ઇલાદિક પ્રયોગ કરવો. પ્રપિતામહ જીવતો હોય તો " પિતૃપિતામહતત્પિતામહઃ " એવો પ્રયોગ કરવો. પિતા મૃત હોય અને પિતામહ તથા પ્રપિતામહ જીવતા હોય તો, "પિતૃઃ પિતામહસ્ય પિતામહપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ" એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ પ્રમાણે માતા મૃત થઈ હોય અને પિતામહી માત્ર જીવતી હોય તો

“માતઃપિતુઃપિતામહીપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. પ્રપિતામહી માત્ર જીવતી હોય તો, “માતૃપિતામહૌ પિતુઃ પ્રપિતામહી ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. પિતામહી અને પ્રપિતામહી જીવતી હોય તો, “માતૃપિતામહસ્ય પિતામહીપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. મુખ્ય માતા જીવતી હોય અને સાવકી માતા મૃત થઈ હોય તથાપિ માતૃપાર્વણ કરવું નહીં. એ પ્રમાણે મુખ્ય પિતામહી જીવતી હોય અને પિતામહીની શોક મૃત થઈ હોય તથાપિ તેની સાથે માતૃપાર્વણ કરવું નહીં, ભારે પ્રથમ કહેલોજ ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે પ્રપિતામહીની શોક મૃત થઈ હોય તો તેવિષે પણ એવોજ નિર્ણય બાજીવો. એ પ્રમાણે મુખ્ય માતામહી જીવતી હોય અને તેની શોક ધસાદિ મૃત થઈ હોય તો પણ માતામહાદિકનો ‘સપત્નીક’ એવો ઉચ્ચાર કરવો નહીં, ભારે કેવળ માતામહાદિકનોજ ઉચ્ચાર કરવો; કારણ, દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે માતા જીવતી છતાં સાવકી માતા મૃત થઈ હોય તો પિતા ધસાદિકનોજ કેવળ ઉચ્ચાર કરવો, એવો સિદ્ધાંત છે.

અથમાતામહમૃતૌમાતુઃપિતામહજીવનેમાતામહતત્પિતામહપ્રપિતામહાદિત્યુચારઃ માતુઃપ્રપિતામહમાત્રજીવનેમાતામહમાતૃપિતામહૌમાતામહસ્યપ્રપિતામહશ્ચનાંદીમુખાદિત્યુચારઃ દ્વયોર્જીવનેમાતામહમાતુઃપિતામહસ્યપિતામહપ્રપિતામહૌચનાંદીમુખાદિત્યુચારઃ ॥

હવે માતામહ મૃત થયો હોય અને માતાનો પિતામહ જીવતો હોય તો, “માતામહતત્પિતામહપ્રપિતામહાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. માતાનો પ્રપિતામહ માત્ર જીવતો હોય તો, “માતામહમાતૃપિતામહૌ માતામહસ્ય પ્રપિતામહશ્ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. માતાના પિતામહ અને પ્રપિતામહ બન્ને જીવતો હોય તો “માતામહ માતુઃપિતામહસ્ય પિતામહપ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો.

અથજીવત્પિતૃકોમૃતમાતૃમાતામહશ્ચવિવાહોપનયનજાતકર્માદિપુત્રસંસ્કારેપુમાતૃમાતામહપાર્વણદ્વયમેવકુર્યાત્ માતૃયપિતૃવ્યાંમાતામહપાર્વણમેવ માતામહજીવનેમાતૃમરણેજીવત્પિતૃકઃસુતસંસ્કારેમાતૃપાર્વણમેવદેવરહિતકુર્યાત્ ત્રિપ્તપિતૃવત્સુતસંસ્કારેપિતુઃપિત્રાદીનુદિદ્યપાર્વણત્રયંકુર્યાત્ ત્રિપ્તપિતૃવત્સુતસંસ્કારે નાંદીશ્રાદ્ધલોપવેતિપક્ષાંતરંધ્યારમેઽકમ્ ॥

હવે પિતા જીવતો હોય અને માતા તથા માતામહ એ બેનાં મૃત થયાં હોય તેણે વિવાહ, મૌજ, જાતકર્મ ધસાદિક પુત્રના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધમાં માતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બે પાર્વણ કરવાં. માતા પણ જીવતી હોય તો માતામહ પાર્વણ કરવું. માતા મૃત થઈ હોય અને માતામહ જીવતો હોય એવો જીવત્પિતૃક તેણે પુત્રના સંસ્કારવિષે દેવરહિત માતૃપાર્વણ કરવું. માતા, પિતા અને માતામહ એ ત્રણે જીવતાં હોય તો પુત્રના સંસ્કારવિષે પિતાના પિતા ધસાદિકને ઉદ્દેશ કરી ત્રણ પાર્વણયુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. પિતા, માતા અને માતામહ એ ત્રણે જીવતાં હોય તો પુત્રના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધનો લોપ કરવો એવો બીજો પક્ષ આ ગ્રંથના ત્રીજા પરિચ્છેદના આરંભમાં કહ્યો છે.

દ્વિતીયવિવાહસમાવર્તનાધાનાદિપુસ્વસંસ્કારેપુનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્વેન્નજીવત્પિતૃકઃ પિતુઃપિત્રાદીનુદિદ્યપાર્વણત્રયંકુર્યાત્ પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહાઃ પિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃ પિતુર્માતામહમાતૃપિતામહમાતુઃપ્રપિતામહાનાંદીમુખાદિતિત્યુચારઃ અત્રપિતુર્માત્રાદિજીવનેતત્પાર્વણલોપઃ મૃતપિતૃસ્તુપિત્રાદીનુદિદ્યેતિત્વસંદિગ્ધં પિતૃપિતામહયોર્જીવનેપિતામહસ્યમાત્રાદિપાર્વણત્રયોદેશઃ ત્રયાણાંજીવનેપિપાર્વણલોપઃ તત્રસુતસંસ્કારદ્વયસ્વસંસ્કારેમાતૃમાતામહયોઃપાર્વણાભ્યામેઽધનાંદીશ્રાદ્ધસિદ્ધિઃ પિત્રાદિત્રયજીવનેમાતૃમાતામહયોર્જીવનેપ્રપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદેશોનનાંદીશ્રાદ્ધં યદ્યપિત્રાદિત્રયપિતૃકર્તૃભાવાત્ ઘરણનાંદીશ્રાદ્ધંકુર્વેન્નમૃતપિતૃકઃસ્વપિત્રાદીનુદિદ્યજીવત્પિતૃકસ્તુપિતુઃપિત્રાદીનુદિદ્યકુર્યાત્ જીવત્પિતૃપિતામહસ્તુપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદેશોનપ્રપિતામહસ્યાપિજીવનેપ્રપિતામહસ્યપિત્રાદિપાર્વણત્રયોદેશોનવાપિતૃપાર્વણલોપેનવાનાંદીશ્રાદ્ધં અત્રસર્વેત્રપિતુઃપિતામહાદેર્વાયોરેવેતિશેયં ઇતિજીવત્પિતૃકનાંદીશ્રાદ્ધપ્રયોગઃ ॥

પોતાને પિતા જીવતો હોય તેમ છતાં બીજો વિવાહ, સમાવર્તન, આશ્રાન ઇત્યાદિક પોતાના સંસ્કારવિષે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું તે પોતાના પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક તેને ઉદ્દેશે કરી ત્રણ પાર્વણ્યુક્ત કરવું. અને, “પિતુર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ ॥ પિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ ॥ પિતુર્માતામહમાતુઃપિતામહમાતુઃપ્રપિતામહઃ નાંદીમુખાઃ” એ પ્રમાણે લઘાં ઉચ્ચાર કરવો. એ ઠેકાણે પિતાની માતા ઇત્યાદિક જીવતી હોય તો તે પાર્વણ્યને લોપ કરવો, પોતાનો પિતા મૃત થયો હોય તો તેણે પોતાના પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરી કરવું, એ વિષયમાં સંશય નથી. પિતા અને પિતામહ એ બન્ને જીવતા હોય તો પિતામહની માતા ઇત્યાદિક જે ત્રણ પાર્વણ્ય તેનો ઉદ્દેશ કરવો. ત્રણ જીવતાં હોય તો પણ પાર્વણ્યને લોપ કરવો. તેમાં જેમ પુત્રના સંસ્કારવિષે માતૃપાર્વણ્ય અને માતામહપાર્વણ્ય એ બે પાર્વણ્યને સિદ્ધ થાય છે તેમ પોતાના સંસ્કારવિષે માતૃપાર્વણ્ય અને માતામહપાર્વણ્ય એ બે પાર્વણ્ય-વરેજ નાંદીશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ જીવતાં હોય તેમ માતા અને માતામહ એ પણ જીવતાં હોય તો પ્રપિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ્ય તેને ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે પ્રથમ વિવાહવિષે પણ બીજો કર્તા ન છતાં મૃતપિતૃક એવો વર પોતેજ નાંદીશ્રાદ્ધનો કર્તા હોય તો તેણે પોતાના પિતામહ ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરીને નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, અને જીવત્પિતૃક એવો વર પોતે નાંદીશ્રાદ્ધકર્તા હોય તો તેણે પિતાના પિતા ઇત્યાદિકને ઉદ્દેશે કરીને નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. જેના પિતા અને પિતામહ એ બન્ને જીવતા હોય તો તે વરે પિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ્ય તેને ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. બે પ્રપિતામહ પણ જીવતો હોય તો પ્રપિતામહના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ્ય તેને ઉદ્દેશે કરી અથવા પિતૃપાર્વણ્યને લોપ કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું. આ સર્વ ઠેકાણે પિતા, પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ એમના પિતા ઇત્યાદિક પાર્વણ્યને ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું એ પદ્ધતિમાં તો પોતાની માતા અને માતામહ મૃત થયાં હોય તથાપિ પોતાની માતા અને માતામહ એમનું પાર્વણ્ય લેવું નહીં, પરંતુ પોતાના પિતા ઇત્યાદિકની જે માતા અને માતામહ તેજ પાર્વણ્ય લેવાં એમ જાણવું. એ રીતે જીવત્પિતૃકના નાંદીશ્રાદ્ધને પ્રયોગ કહ્યો.

યદાતુકન્યાયિવાહંપુત્રસ્યોપનયનંપ્રથમવિવાહંચ પિતૃવ્યમાતુલાદિઃકરોતિ તદાસંસ્કાર્યસ્યમૃતપિતૃકત્વે અસ્યસંસ્કાર્યસ્યપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાદિપ્રયોગકુર્યાત્ સોદરભ્રાતૃનોંધારેવિશેષઃ ભ્રાતૃપિત્રાદીનાંસંસ્કાર્યપિત્રાદીનાંચૈક્યાત્ સાપત્નભ્રાતાતુસંસ્કાર્યસ્યમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ ઇત્યાદિચારયેત્ સંસ્કાર્યમાતૃજીવનેતરપાર્વણ્યલોપઃ સંસ્કાર્યસ્યજીવત્પિતૃકત્વેમાતુલાદિઃકર્તા સંસ્કાર્યપિતુઃ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ સંસ્કાર્યપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાદિત્યાદિચાર્યતત્પિતુઃ પિત્રાદિપાર્વણ્યત્રયંકુર્યાત્ સંસ્કાર્યસ્યપિતૃપિતામહયોર્જીવનેમાતુલાદિઃ સંસ્કાર્યપિતુર્માત્રાદીન્ માતામહાદીંશ્ચોદિહ્યપાર્વણ્યત્રયંકુર્યાત્ પિતૃર્વર્ગદ્વયાઘજીવને પૈકૈકવર્ગપાર્વણ્યે પિતૃર્વર્ગત્રયાઘજીવને માતુલાદિઃ પિતામહસ્યમાત્રાદિપાર્વણ્યત્રયોદેશંકુર્યાત્ પિતામહસ્યમાત્રાદિજીવનેતરપાર્વણ્યલોપઃપૂર્વચત્ પિતૃવ્યેજીવત્પિતૃકસંસ્કારકર્તૃરિતિ નોંધારેવિશેષઃ સંસ્કાર્યપિતુઃપિત્રાદીનાંપિતૃવ્યસ્યપિત્રાદીનાંચૈક્યાત્ પિતામહસ્યસંસ્કાર્યત્વેસંસ્કાર્યપિતૃમરણેસંસ્કાર્યસ્યપિતઃ મમપિતૃપિતામહૈત્ચનાંદીમુખાઃ સંસ્કાર્યસ્યમાત્રાદ્યોમાતામહાદ્યએત્યાદિચારાઃ સંસ્કાર્યપિતૃજીવનેપિતામહઃ કર્તા સ્વમાતૃપિતૃમાતામહપાર્વણ્યાનિમમેત્તિપદરહિતાનિતત્સહિતાનિચોંધારયેત્ પવંપ્રપિતામહેકર્તૃયપિયોજ્યમ્ ॥

જ્યારે કન્યાનો વિવાહ, પુત્રની ધૌજ અથવા પ્રથમ વિવાહ એનો કર્તા કોણે અથવા માત્રો ઇત્યાદિક હોય તો તે સમયે (સંસ્કાર કરવાયોગ્ય) મૃતપિતૃક હોય તે, સંસ્કારકર્તાએ, “અસ્ય સંસ્કાર્યસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ” ઇત્યાદિક પ્રયોગ કરવો, સગો ભાઈ સંસ્કારકર્તા હોય તો તેને ઉચ્ચાર કરવાવિષે વિશેષ નથી; કારણ, સગા ભાઈના પિતા ઇત્યાદિક અને સંસ્કાર્યના પિતા ઇત્યાદિક એ એકજ છે, સાવકો ભાઈ સંસ્કારકર્તા હોય તો તેણે, “સંસ્કાર્યસ્યમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરવો. સંસ્કાર્યની માતા જીવતી હોય તો માતૃપાર્વણ્યને લોપ કરવો. સંસ્કાર્યના પિતા જીવતો છતાં સંસ્કારકર્તા માત્રો ઇત્યાદિક હોય તો તેણે “સંસ્કાર્યપિતુઃ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહઃ ॥ સંસ્કાર્યપિતુઃપિતૃપિતામહપ્રપિતામહઃ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચારણ કરી સંસ્કાર્યના પિતાના જે પિતા ઇત્યાદિક ત્રણ પાર્વણ્ય તે લેવાં. સંસ્કાર્યના પિતા અને પિતામહ એ બન્ને જીવતાં છતાં માત્રો ઇત્યાદિક સંસ્કારકર્તાએ સંસ્કાર્યના પિતાની જે માતા ઇત્યાદિક અને માતામહ ઇત્યાદિક તેને ઉદ્દેશે કરીને બે પાર્વણ્ય કરવાં. પિતાના બે વર્ગના આદ્ય, એટલે માતૃવર્ગની

માતામહાપાર્વણુવિષે પણ દ્વિવચનના પ્રયોગનો ઉચ્ચાર કરવો. (એટલે, “માતરૌ પિતામહૌ પ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ ॥ માતામહૌ માતુઃ પિતામહૌ માતુઃ પ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો.) જનક પિતાના ધનનો લેનારો બીજો અધિકારી છતાં એ (દત્તક થયલા) ને જનકનું ધન ન મળે તો પોતાનો પ્રતિબ્રહ્મતા (અહં છું કરનારા) પિતા ઇલાદિકને જ ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ પિતાને ઉદ્દેશે કરી કરવું નહીં. આ સઘળાં નાંદીશ્રાદ્ધ પ્રકરણમાં સંભ્રમયત્રી કેઈ સ્થલમાં માતૃપાર્વણુ અને પિતૃપાર્વણુના કહેવામાં વિપરીત ક્રમ કહેવાયો હશે તથાપિ તે ક્રમ વિવક્ષિત નથી; કારણ, સર્વત્ર નાંદીશ્રાદ્ધમાં પ્રથમ માતૃપાર્વણુ પછી પિતૃપાર્વણુ અને સાર પછી માતામહાપાર્વણુ એજ અનુક્રમ નિશ્ચિત છે. ઋગ્વેદી અને કાલાપનોએ “માતૃપિતામહૌ પ્રપિતામહઃ” ઇલાદિક ક્રમેકરી ત્રણે પાર્વણુમાં અનુલોભ એટલે સવળા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. તૈત્તિરીય ઇલાદિક સાખાવાળાએએ તો “પ્રપિતામહ-પિતામહપિતરઃ” એ રીતે ઉલટા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. એક સંસ્કારના અનેક સંસ્કાર એક સમયે કરવા હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું, એ રીતે થમલ (નેહલાંના) ને પુત્ર અથવા નેહલાંની બે કન્યાના વિવાહ, યજોપવીત ઇલાદિક સંસ્કાર સાથેજ કરવા હોય તો પણ નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું. થમલના સંસ્કાર એક મંડપમાં, એક કાલે અને એક કર્તાએ સાથેજ કરવા હોય તો દોષ નથી એમ પ્રથમ કહ્યું છે. નાંદીશ્રાદ્ધમાં અન્ન ન હોય તો કાચુ અન્ન દેવું. તે ન હોય તો હિરણ્ય- (સોનું) દેવું. હિરણ્યનો અભાવ હોય તો બે બ્રાહ્મણને સોજન થાય એટલા અન્નનું મૂલ્ય એવું યથાશક્તિ કાંઈ પણ દ્રવ્ય, “યુગ્મગ્રાહણભોજનપર્યાપ્તાન્નનિષ્ક્રયીભૂતં યથાશક્તિં કિંચિત્ દ્રવ્યં સ્વાદ્યા ન મમ” એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી દેવું, બીજો સઘળો વિશેષ નિર્ણય ગભાધાનપ્રકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો છે તે સહાંથી જાણવો. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધ કહ્યું.

તતોમંડપદેવતાસ્થાપનંબ્રહ્મચ્છસસ્તિવાચનાત્પૂર્વેનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરવાકાર્યઃ ॥

સાર પછી મંડપદેવતાનું સ્થાપન અને અહંચક્ષ્ણ એ કર્મ પુણ્યાહવાચનથી પ્રથમ અથવા નાંદીશ્રાદ્ધ પછી કરવાં.

અથકન્યાદાતાવરગૃહંતઃ કરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેનવરસ્યસીમાંતપૂજાંકરિષ્યદ્વિતિસંકલ્પ્યગેશવરુપૌસંપૂજ્યચરંપાદમક્ષાલનચક્ષ્ણંધુપ્પતીરાજનૈઃસંપૂજ્ય યથાચારંદુરુધાદિપ્રાશયેત્ તતોવરોમં ગલ્ગોપૈઃવાહનારુઢોવધૂગૃહંગચ્છેત્ વરપિતાયધુંવસ્ત્રાદિનાપૂજયેદિતિયથાચારં લગ્નવિનેકન્યાપિતાકન્યાવાજન્યોન્યાલિંગિતગૌરીહરયોઃપ્રતિમાંસુવર્ણતૈવ્યાદિનિર્મિતાં કાલ્યાયનીમહાલક્ષ્મીશર્ચીભિઃસહપૂજયેત્ તત્રકોણચતુષ્ટયસ્થાપિતકલશત્રેણીનામધ્યેડપલયુતદ્વપદિવસ્ત્રેવાતંડુલપૂર્ણગૌરીહરૌમંત્રેણપૂજયેત્ તત્રસિંહાસનસ્થાંદેવેર્શીસર્વાલંકારસંયુતાં પીતાંવરધરંદેવંચંદ્રાર્ધકૃતશેખરં કરેણાધઃસુધાપૂર્ણકલશં દક્ષિણેનતુ વરદંચામયંવામેનાત્રિહૃદયચતતુપ્રિયામિતિધ્યાનમંત્રઃ ગૌરીહરમહેશાનસર્વમંગલદાયક પૂજાં ગૃહાણદેવેશસર્વદામંગલંકુરુઃ ઇતિપૂજામંત્રઃ કન્યાદેહપ્રમાણેનસત્તર્પિશતિર્નતુભિઃ કૃતયાવર્તિકયાદીપં પ્રજ્વાલ્યસુવાસિનીપ્રાહ્મણાન્મોજયેત્ ઇતિગૌરીહરપૂજા ॥

હવે સીમાંતપૂજનનો વિધિ કહે છે.

હવે કન્યાના દાતાએ વરને ઘેર જઈ “કરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેન વરસ્ય સીમાંતપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિ અને વરુણની પૂજા કરી વરના પગ ધોવરાવી વસ્ત્ર, ચંદન, ઘુંઘપ અને આરતિ એણેકરી વરની પૂજા કરી પછી જેવો પોતાનો આચાર હોય તે પ્રમાણે દૂધ ઇલાદિક વરને પીવરાવવું. પછી વરે વાહન ઉપર બેસી મગલધોષેસહિત, કન્યાને ઘેર જવું. પછી પોતાના આચારપ્રમાણે વરના પિતાએ વસ્ત્ર ઇલાદિકવડે કન્યાની પૂજા કરવી. લગ્નને દિવસે કન્યાના પિતાએ અથવા કન્યાએ પરસ્પર આલિંગિત એવી સુવર્ણ અથવા ચાંદીવડે બનાવેલી ગૌરી અને હરની પ્રતિમાનું કાલાપની, મહાલક્ષ્મી અને રાત્રી એમણેસહિત પૂજન કરવું. સાર ખુણામાં સ્થાપન કરેલા કલશની પંક્તિના મધ્યભાગમાં પથરાસહિત શિલાઉપર અથવા તંદુલપૂર્ણ વસ્ત્ર ઉપર ગૌરી અને હરની મત્રે કરી પૂજા કરવી. તેના ધ્યાનના મંત્ર—“સિંહાસનસ્થાં દેવેર્શી, સર્વાલંકારસંયુતાં ॥ પીતાંવરધરં દેવં ચંદ્રાર્ધકૃતશેખરં ॥ કરેણાધઃસુધાપૂર્ણ, કલશં દક્ષિણેન તુ ॥ વરદં ચામયં વામેનાત્રિહૃદય ચ તતુપ્રિયાં ॥ એ પ્રમાણે ધ્યાન કરી પૂજા કરવી. પૂજના મંત્ર—ગૌરીહર હમેશાન, સર્વમંગલદાયક ॥ પૂજાં ગૃહાણ દેવેશ, સર્વદા મંગલં કુરુ,” એ મત્ર કહી પૂજા કરવી. પછી કન્યા જેવડી

માતામહાપાર્વણુવિષે પણ દ્વિવચનના પ્રયોગનો ઉચ્ચાર કરવો. (એટલે, “માતરૌ પિતામહૌ પ્રપિતા-મહૌ ચ નાંદીમુખાઃ ॥ માતામહૌ માતુઃ પિતામહૌ માતુઃ પ્રપિતામહૌ ચ નાંદીમુખાઃ” એવો ઉચ્ચાર કરવો.) જનક પિતાના ધનનો લેનારો બીજો અધિકારી છતાં એ (દત્તક થયલા) ને જનકનું ધન ન મળે તો પોતાનો પ્રતિશ્રદ્ધિતા (ગ્રહણ કરનારા) પિતા ઇલાદિકનેજ ઉદ્દેશે કરી નાંદીશ્રાદ્ધ કરવું, એ પિતાને ઉદ્દેશે કરી કરવું નહીં. આ સઘળાં નાંદીશ્રાદ્ધ પ્રકરણમાં સભમચ્છી કોઈ સ્થલમાં માતૃપાર્વણુ અને પિતૃપાર્વણુના કહેવામાં વિપરીત ક્રમ કહેવાયો હશે તથાપિ તે ક્રમ વિવક્ષિત નથી; કારણ, સર્વત્ર નાંદી-શ્રાદ્ધમાં પ્રથમ માતૃપાર્વણુ પછી પિતૃપાર્વણુ અને સાર પછી માતામહાપાર્વણુ એજ અનુક્રમ નિશ્ચિત છે. ઋગ્વેદી અને કાલ્યાણનોએ “માતૃપિતામહીપ્રપિતામહ્યઃ” ઇલાદિક ક્રમેકરી ત્રણે પાર્વણુમાં અનુ-લોભ એટલે સવળા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. તેતિરીય ઇલાદિક શાખાવાળાઓએ તો “પ્રપિતામહ-પિતામહપિતરઃ” એ રીતે ઉલટા ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. એક સંસ્કારીના અનેક સંસ્કાર એક સમયે કરવા હોય તો નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું, એ રીતે યમલ (ભેડલાંના) એ પુત્ર અથવા ભેડલાંની એ કન્યાના વિવાહ, યજ્ઞોપવીત ઇલાદિક સંસ્કાર સાથેજ કરવા હોય તો પણ નાંદીશ્રાદ્ધ એક વારજ કરવું. યમલના સંસ્કાર એક મહપમાં, એક કાલે અને એક કર્તાએ સાથેજ કરવા હોય તો દોષ નથી એમ પ્રથમ કહ્યું છે. નાંદીશ્રાદ્ધમાં અન્ન ન હોય તો કાચુ અન્ન દેવું. તે ન હોય તો હિરણ્ય- (સોનું) દેવું. હિરણ્યનો અભાવ હોય તો એ શ્રાદ્ધણુને ભોજન થાય એટલા અન્નનુ મૂલ્ય એવું યથાશક્તિ કાઈ પણ દ્રવ્ય, “યુગ્મદ્રાહ્મણભોજનપર્યોક્તાન્નનિષ્ક્રયીભૂતં યથાશક્તિ કિંચિત્ દ્રવ્યં સ્વાદ્વા ન મમ” એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી દેવું, બીજે સઘળા વિશેષ નિર્ણય ગભાંધાનપ્રકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો છે તે સહાંથી જાણવો. એ પ્રમાણે નાંદીશ્રાદ્ધ કહ્યું.

તતોમંડપદેવતાસ્થાપનંપ્રહયજ્ઞસ્યસ્તિવાચનાત્પૂર્વનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરવાકાર્યઃ ॥

સાર પછી મંડપદેવતાનું સ્થાપન અને ગ્રહયજ્ઞ એ કર્મ પુણ્યાહવાચનથી પ્રથમ અથવા નાંદી-શ્રાદ્ધ પછી કરવાં.

અધકન્યાદાતાવરગૃહગતઃ કરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેનવરસ્યસીમાંતપૂર્ણાકરિષ્યદ્દિસંકલ્પ્યગ-
નેશ્વરુણૌસંપૂજ્યધરંપાદપ્રક્ષાલનવલ્લગ્નધુપ્વનીરાજનેઃસંપૂજ્ય યથાચારંદુર્ગ્ધાદિમાશયેત્ તતોવરોમં-
ગલઘોષૈઃવાહનાકુલોવધૂરુહંગચ્છેત્ ઘરપિતાયધુંવસ્નાદિનાપૂજયેદિતિયથાચારં લગ્નદિનેકન્યાપિતાક-
ન્યાયાજ્ઞમ્પોષ્યાલિગ્નિતગૌરીહરયોઃપ્રતિમાંસુવર્ણરૈવ્યાદિનિર્મિતાં કાલ્પાયનીમહાલક્ષ્મીશાંતીભિઃસહપૂજ-
યેત્ તત્રકોણચતુષ્ટયસ્થાપિતકલશત્રેણીનામધ્યેઽપલયુતદ્વપદિવસ્ત્રેવાતંડુલપૂર્ણગૌરીહરૈર્મંત્રેણપૂજયેત્
તત્રસિંહાસનસ્થાંદેવેશીંસર્વાલંકારસંયુતાં પીતાંયરધરંદેવંચંદ્રાર્ધકૃતશેઝર કરેણાધઃસુધાપૂર્ણકલશં
દક્ષિણેનતુ ઘરદંચામયંયામેનાશ્ચિષ્યચતતુપ્રિયામિતિધ્યાનમંત્રઃ ગૌરીહરમહેશાનસર્વમંગલદાયક પૂર્ણા-
ગૃહાણદેવેશસર્વદામંગલંકુરુચ્ચેતિપૂજામંત્રઃ કન્યાદેહપ્રમાણેનસત્તર્પિશતિતંતુભિઃ કૃતયાચાર્તિકયાદીપં
પ્રજ્વાલ્યસુવાસિનીદ્રાહ્મણાન્મોજયેત્ ચિત્તગૌરીહરપૂજા ॥

હવે સીમાંતપૂજનનો વિધિ કહે છે.

હવે કન્યાના દાતાએ વરને ઘેર જઈ “કરિષ્યમાણકન્યાવિવાહાંગત્વેન ઘરસ્ય સીમાંતપૂર્ણા-
કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિ અને વરુણની પૂજા કરી વરના પગ ધોવરાવી વસ્ત્ર, ચદન,
પુષ્પ અને આરતિ એણેકરી વરની પૂજા કરી પછી બેવો પોતાનો આચાર હોય તેપ્રમાણે દૂધ
ઇલાદિ વરને પીવરાવવું. પછી વરે વાહન ઉપર બેસી મગલઘોષેસહિત, કન્યાને ઘેર જવું. પછી પો-
તાના આચારપ્રમાણે વરના પિતાએ વસ્ત્ર ઇલાદિકવડે કન્યાની પૂજા કરવી. લગ્નને દિવસે કન્યાના
પિતાએ અથવા કન્યાએ પરસ્પર આર્દ્રિગિત એવી સુવર્ણ અથવા ચાંદીવડે બનાવેલી ગૌરી અને
હરની પ્રતિમાનું કાલ્યાણી, મહાલક્ષ્મી અને શચી એમણેસહિત પૂજન કરવું. ચાર ખુણામાં સ્થાપન
કરેલા કલશની પક્ષિના મધ્યભાગમાં પથરાસહિત શિલાઉપર અથવા તદુલપૂર્ણ વસ્ત્ર ઉપર ગૌરી
અને હરની મંત્રે કરી પૂજા કરવી. તેના ધ્યાનના મંત્ર—“સિંહાસનસ્થાં દેવેશીં, સર્વાલંકારસંયુતાં ॥
પીતાંયરધરં દેવં ચંદ્રાર્ધકૃતશેઝરં ॥ કરેણાધઃસુધાપૂર્ણ, કલશં દક્ષિણેન તુ ॥ ઘરદં ચામયં યામેના-
શ્ચિષ્ય ચ તતુપ્રિયાં ॥ એપ્રમાણે ધ્યાન કરી પૂજા કરવી. પૂજના મંત્ર—ગૌરીહર હમેશાન, સર્વમંગ-
લદાયક ॥ પૂર્ણા ગૃહાણ દેવેશ, સર્વદા મંગલં કુરુ,” એ મંત્ર કહી પૂજા કરવી. પછી કન્યા બેવડી

હતી હોય તે પ્રભાણે લાંબા સત્તાપીશ સૂત્રની વાટ કરી તેવડે દીપક બાળી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ અને બ્રાહ્મણોને બોજન કરાવવું. એ રીતે ગૌરીહરની પૂજા કહી.

પંચવિંશતિર્દર્માણાંધ્યેયપ્રગ્નિર્સંયુતોલંબાગ્રોવિષ્ટરઃસંપાઘઃ વરસ્યયામવેચ્છાલાતચ્છાલાગૃહ્યચોદિતઃ મધુપર્કઃપ્રદાતવ્યોહ્યન્નશાલેપિદ્રાતરિ દધિમધુમિશ્રંમધુપર્કઃ તત્રદધ્યલામેપયોજલંવા મધ્યલામેસર્પિ ગુંદોવાપ્રતિનિધિઃ ગૃહાગતંસ્નાતકંચરંમધુપર્કેનાર્હયિમ્યસ્તિસંકલ્પઃ વરસ્યદ્વિતીયોદ્વાહેતુસ્નાતકમિતિ પદ્મલોપઃ તતોયયાગૃહંમધુપર્કક્રમયોગોસ્નાતકઃ એવંગુરુઃશ્રેષ્ઠવિપ્રાઃરાજાચેતિગૃહાગતાયશ્વેતુસ્નાતકત્વિજશ્ચ મધુપર્કેણપૂજનીયાઃ ક્રત્વિગાદીનામપિ અચ્યંશાસ્ત્રયૈવમધુપર્કોનતુદાતૃશાસ્ત્રયા જયંતસ્તુસર્વત્રયજ માનશાસ્ત્રયૈવમધુપર્કસ્ત્યાહ અગ્રગંધપુષ્પધૂપદીપપૂજાંતેઉપહારોમાપવિકારસહિતોમોજનાર્થેદેયઃ પર્વમધુપર્કંતત્પૂર્વચાકૃતમોજનાર્થેચચરણોપોષિતોદાતાકન્યાંદંચાત ॥

હવે મધુપર્કનો વિધિ કહે છે.

પચીસ દર્શ લઈ તેની વેણી કરી (ગુંધી) તેને આગળ ગાંઠ આપેલી અને લાંબા અથવાળો એવો વિષ્ટર કરવો. “કન્યાનો દાતા ભિન્ન શાખાવાળો હોય તો પછુ વરની શાખાના શૂભસૂત્રમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે મધુપર્ક દેવો.” દર્શી અને મધ મિશ્રિત કરવું તેને મધુપર્ક કહે છે. તેમાં દર્શી ન મળે તો કૃધ અથવા જલ લેવું. મધ ન મળે તો ઘૃત અથવા ગોળ એ પ્રતિનિધિ નાખવા. “ગૃહાગતં સ્નાતકં ચરં મધુપર્કેનાર્હયિષ્યે,” એ રીતે મધુપર્કનો સંકલ્પ કરવો. વરનો બીજા વિવાહ હોય તો સંકલ્પમાં ‘સ્નાતક’ એ પદનો લોપ કરવો. પછી શૂભસૂત્રપ્રમાણે મધુપર્કનો પ્રયોગ નાખવો. એ પ્રમાણે શુદ્ધ, શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો અને રાજા એમાંના કોઈ પોતાને ઘેર આવે તો તેની અને યજ્ઞમાં વરેલા ક્રત્વિએની પછુ મધુપર્કવડે પૂજા કરવી. ક્રત્વિહ ઇત્યાદિકને મધુપર્ક કરવો તે પછુ તેમની શાખાને અનુસરેલ કરવો, દાતાની શાખાને અનુસારે કરવો નહીં, જયંત અંચકાર તો, સરેત્ર યજ્ઞમાતની શાખાને અનુસારેલ મધુપર્ક કરવો એમ કહે છે. એ મધુપર્ક પૂજનમાં ગંધ, યુષ્પ, ધૂપ અને દીપપર્પત પૂજા થયા પછી અશ્વના લાડુસહિત સામગ્રી વરને બોજન અર્થે દેવી. એ રીતે મધુપર્ક ક્રીધા પછી અથવા તેથી પ્રથમ, જેણે બોજન કરેલું હોય એવા વરને દાતાએ ઉપવાસી રહી કન્યા દેવી.

અથલગ્રગદિસ્યાપનમ્ ॥ દશપલમિતતાગ્રગદિતં પદંગુલોક્ષતંદાદશાંગુલિસ્તૃતંઘડીયંચંકુ યાંદિતિસિંધુઃ દ્વાદશાર્ધપલોન્માનંચતુર્મિશ્ચતુર્ગુલૈઃ સ્વર્ણમાયૈઃકૃતચ્છિદ્રંયાવત્પસ્યજલહુતમિતિતુથી ભાગવતેતૃતીયસ્કંધેડહઃ અસ્યાર્થઃ અદ્રીતિગુંજાતમકઃકર્પઃ અસ્યૈયસુચર્ણેસંસાર કર્પચતુર્ણેપલં તથાચ પદ્મ પલતાપ્રપિરચિતંપાંચવિંશતિગુંજોન્મિતમ્પુષ્પેર્ણનિર્મિતચતુર્ગુલદીર્ઘશલાકયામૂલેકૃતચ્છિદ્રંકુર્યાત્ તેનચિ દ્રેણયાવત્પસ્યપરિમિતંજલંપ્રવિંશતિતેનચપ્રસ્યજલપૂરણેનતત્પાંચજલેમગ્નમથતિ તત્પાંચઘડીકાલપ્રમાણં તત્પ્રપસ્યમાનંતુપોદશપલાત્મકં પલંસુવર્ણાશ્વત્વારઃકુદબઃપ્રસ્થમાદકં દ્રોણંચત્તારિકાચેતિપૂર્વેપૂર્વચતુર્ગુંજમિત્યુકેઃ પ્રયાંતરેચતુર્મુષ્ટિઃકુડચશ્વત્વારઃકુદબઃપ્રસ્થમ્મિતિ કેતિત્વપિદંસંત્યાકશુદ્ધવર્ણોચારેપલસંઘઃકાલઃ પષ્ટિપલકાલાનાદિકેત્યાહુઃ યર્થપ્રમાણીકૃતંઘડીયંચંકુર્યંમંદલસ્યાધોંદ્રયેર્ધાત્તેવાજલપૂર્ણતાપ્રપાત્રેમૃતાપ્રેવાશ્લિપેત્ તત્રમંત્રઃ મુસ્પંત્યમસિયંત્રાણાંપ્રલણાનિર્મિતંપુરા મયમાવાયદંપત્યોઃકાલસાધનકારણં અનેનમંત્રેણગણેશાયષ્ણપૂતનપૂર્વકંઘડીયંચંકુર્યાપયેત્ યર્થસ્યાપિતાઘડીઆત્રેયયામ્યનંકૃતચાયઅદિ ગતા તનુમા મધ્યસ્થિતાન્વદિગ્મતાત્ચનુમા પચમાતેયાદિપંચદિશુપૂર્ણાનશુમા રિતિ ઘડીવિચારઃ ॥

હવે લગ્નઘટિકાના સ્થાપન વિધિ કહે છે.

દશ પલ વજન ગ્રાંધું લઈ તેનો છ અંશુલ હોય અને બાર અંશુલ પોળો એવો ઘડીયંત્ર કરવો એમ નિર્બુધસિંધુમાં કહ્યું છે. “દ્વાદશાર્ધપલોન્માનં, ચતુર્મિશ્ચતુર્ગુલૈઃ” સ્વર્ણમાયૈઃ કૃતચ્છિદ્રં, યાવત્પસ્યજલહુતં,” એ રીતે તો શ્રીભાગવતના તૃતીયસ્કંધમાં (અધ્યાય ૧૨ માં) કહ્યું છે. એનો અર્થ—એટલી શુભ (રતિ) એટલે એક કર્ષ, એ કર્ષનીજ સુવર્ણ એવી સંસ્થા છે. ચાર કર્ષ એટલે એક પલ, એ પ્રમાણે છ પલ વજન ગ્રાંધાની ઘટિકા કરવી. અને વીસ અંશુલ બાર સોનાની ચાર અંશુલ લાંબી રાગી કરી તેણેવતી ઘડીના મૂળમાં હિદ્ર પાડવું. તે હિદ્રથી તે ઘટિકાપાત્રમાં એકપ્રસ્થ પરિમિત જળ ભરાય છે, અને તે એક પ્રસ્થ પ્રમાણ જળ ભરાવાથી તે પાત્ર જળમાં ઘુટે છે, તે

પાત્ર એક ઘટિકા કાલનું પ્રમાણ છે. તેમાં પ્રસ્થનું પ્રમાણ તો, શોળ પલ એટલે એક પ્રસ્થ થાય છે. કારણ, “ચાર સુવર્ણ એટલે એક પલ, ચાર પલ તે એક કુલ્વ, ચાર કુલ્વ તે એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થ એટલે એક આઠક, ચાર આઠક તે એક દ્રોણ અને ચાર દ્રોણ તે એક ખારિકા,” એવું વચન છે. બીજા ગ્રંથમાં ચાર મુઠી એટલે એક કુલ્વ, અને ચાર કુલ્વ એટલે એક પ્રસ્થ, એમ કહ્યું છે. કોઈ અધિકાર, સાઠ ગુરૂ વર્ણના ઉચ્ચાર કરવાને જે કાલ લાગે છે તે પણ કહેવાય છે, અને સાઠ પળ એટલે એક ઘડી એમ કહે છે. એ રીતે પ્રમાણરૂપ કરેલા તે ઘડીયત્ર સૂર્યમંડળના અર્ધ ઉદય કિંવા અર્ધ અસ્ત સમયે જલે ભરેલા ત્રાંબાના અથવા માટીનાં પાત્રમાં રાખેલા. તેના મંત્ર—
“મુલ્યં ત્વમસિ યંધાણાં, વ્રહ્મણા નિર્મિતં પુરા ॥ ભવ ભાવય દંપત્યોઃ, કાલસાધનકારણ,” એ મંત્રે કરી, ગણપતિ અને વરુણની પ્રથમ પૂજા કરી) ઘટિકાનું સ્થાપન કરવું. એ રીતે સ્થાપન કરેલી ઘડી આશ્રયેષ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય અને વાયવ્ય એ દિશાઓમાં જાય તો તે શુભ નહીં. મધ્યભાગ અથવા અન્ય દિશામાં જાય તો તે શુભ છે. એ રીતે આશ્રયેષ ઇલાદિ પાંચ દિશામાં પૂરું થાય તો શુભ નહીં. એ પ્રમાણે ઘટિકાને વિચાર કરી.

અથજ્યોતિર્વિદાદિદેશુમકાલેહસ્તાંતરણેતંદુલરાશીપૂર્વપરોક્તવા પૂર્વેરાશીપ્રત્યસ્તુજંઘરંજપરસિન્ધ્રા સ્પર્શીકન્યાંઅવસ્થાપ્ય તયોમેષ્યેકુકુમાદિકૃતસ્તિકાંકિતમંત્રઃપટ્નુદન્દશંધારયેયુઃ કન્યાવરયોઃપિ શ્રાદિજ્યોતિર્વિદંસંપૂર્ણતદ્દક્ષતાક્ષતાઃફલયુતાઃકન્યાવરયોરંજલૌદયાત્ કન્યાઘરૌસાક્ષતહસ્તૌસ્તિકા લોકનપરૌ અમુકવેદવતાયૈનમ્હતિસ્વસ્વકુલવેદવતાંધ્યાયંતોતિષ્ઠતઃ જ્યોતિર્વિદા મંગલપદ્યાદકપાઠાંતેસ્વોક્તકાલેતવેલમમિતિપઠિત્વા સુમુહતંમસ્તુ પ્રતિષ્ઠેત્યુક્તે અંતઃપટ્નુસરતોપસારયેયુઃ તતઃ કન્યાઘરૌપ રસ્પરશિરસોરક્ષતમક્ષેપંરસ્પરેક્ષણંચકુર્યાતાં ઘરોવશ્વાધૂમધ્યેદર્શમેષેન ભૂમુંવઃસ્થરિતિપરિશ્રુજ્યવર્મનિ રસ્થાપઃસૂરોત્ વૈદિકૈઃપલ્લમ્પ્રમાણગ્રાહણસ્વંઙ્યાક્યાંતેકન્યાપૂર્વકંતાભ્યામક્ષતારોપણં પ્રતિષ્ઠાક્યંકાર્યં તતઃપ્રાશ્નુવંરંપ્રત્યસ્પર્શીકન્યાંકૃત્વા દાતાદક્ષિણેસપત્નીકરુપવિશ્યવરદક્ષાલંકારાદિરહિતામહતવસ્ત્ર સ્વેપાલંકારમાત્રયુતાં કનકયુક્તાંજલિં ઘરપૂજાઘશિષ્ટગંધલિતહસ્તપાદાંકન્યામેવંદયાત્ કુશાહસ્તોદે શાકાલૌસંકીર્ત્ય અમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહંમસમસ્તપિતૃણાનિરતિશયાનંદપ્રશ્નલોકાવાપ્ત્યાદિક ન્યાદાનકલ્પોક્તફલાવાસયે અનેનવરેણાસ્યાંકન્યાયામુત્પાદવિધ્યમાણસંતત્યા દ્વાવશાઘરાન્દ્વાદશપ રાન્પુરુષાંધ્રપવિશ્રીકર્તુમાત્મનઃશ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતયે ગ્રાહ્યહિવાહવિધિનાકન્યાદાનંકરિષ્યે इति કુશાક્ષતજલેનસંકલ્પ્ય ઉત્થાયકન્યાસંપ્રગૃહ્ય કન્યાંકનકસંપન્નાંકનકામરણ્યૈર્યુતાં વાસ્યામિધિષ્ણેતુ મ્યંગ્રહલોકજિગીપયા વિશ્વંમરઃસર્વમૂત. સાશિષ્યઃસર્વવેદવતાઃ હંસાંકન્યાંપ્રદાસ્યામિપિતૃણાંતારણાયચે ત્યુક્તવાકાંસ્વપાપ્રસ્યકન્યાંજલેરુપવિચારંજલિંનિધાય દક્ષિણસ્થિતપહ્યાસંતતાંક્રિયમાણાંશુદ્ધોદકથા રાંસહિરણ્યેઘરહસ્તેનિક્ષેપ્ત્ કન્યાતારયતુ પુણ્યંવર્ધયતુ શાંતિઃપુષ્ટિસ્તુષ્ટિશ્ચાસ્તુ પુણ્યાહંમવંતોઽનુવંતુ इत्याદિવાક્યચતુષ્ટયંતે અમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહંમસમસ્તેત્યાદિપ્રીતયેઈત્યંતમુક્ત્વા અમુકપ્ર ઘરોપેતામુકગોત્રાયામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રાયામુકશર્મણઃપૌત્રાયામુકશર્મણ.પુત્રાયામુકશર્મણેષ્રીઘરુપિ ણેયરાય અમુકપ્રવરામુકગોત્રામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રી અમુકશર્મણ.પૌત્રી અમુકશર્મણમમપુત્રી અમુકના સ્ત્રીકન્યાંશ્રીકુષિણી પ્રજાપતિદેવત્યાંપ્રજોત્પાદનાર્યંતુભ્યમહંસંપ્રદદે इतિસહિરણ્યહસ્તેસાક્ષતજલંક્ષેપ્ત્ પ્રજાપતિઃપ્રીયતાં કન્યાંપ્રતિગૃહ્ણાતુમવાનિતિવેદત્ પયંચિવારંકન્યાતારયત્વિત્યાદિનાકન્યાદાનંકાર્ય ઘરઃસ્વસ્તિસ્તુપ્ત્વાકન્યાદક્ષિણાંસંસ્પૃશ્વા કહદકસાઅદાત્ ૭ પૃથિવીપ્રતિગૃહ્ણત્વિતિત્રિકૃત્વાધર્મમ્ જાસિદ્ધર્થપ્રતિગૃહ્ણામીતિવેદત્ દાતા ગૌરીકન્યામિમાંવિપ્રયથાશક્તિવિભૂષિતાં ગોત્રાયશર્મણેતુભ્યંદત્તાં વિપ્રસમાધય કન્યેમમાપ્રતોભૂયાઃકન્યેમેદેવિપાર્શ્વયોઃ કન્યેમેપુટતોભૂયાસ્ત્વદાનાન્મોક્ષમાપુયામ્ મમવંશકુલેજાતાપાલિતાવત્સરાદકં તુભ્યંવિપ્રમયાદત્તાપુત્રપૌત્રપ્રવર્ધિની ધર્મેચાર્યંચકામેચ નાતિચરિ તત્યાત્વયેયં ઘરોનાતિચરામીતિ દાતાઉપવિશ્યકન્યાદાનપ્રતિષ્ઠાસિદ્ધર્થંઈદં સુવર્ણમગ્નિદેવત્યંદક્ષિણાત્વે નસંપ્રદદે સ્વસ્તીતિચરઃ તતોમોજનપાત્રજલપાત્રાદિદાનાનિ પિતામહોદાનકર્તાંચેત્યૌત્રીમિત્યતઃપૂર્વમ મેતિવેદત્ પુત્રીમિત્યતઃપૂર્વેનવદેત્ ધ્રાત્રાદિઃપુરુષત્રયકીર્તનમેવકુર્યાત્કાપિમમેતિનવદેત્ પ્રપિતામહઃપ્ર પૌત્રીમિત્યત્રમેતિવેદત્ માતુલાદિરન્યોવાદાતાસગોત્રંસ્વશિશેષપત્નવેનોક્ત્વામુકશર્મણઃ સમસ્તપિતૃણા મિતિકન્યાપિતૃણામપદ્યંતમુક્ત્વાકન્યાવિશેષપત્નવેનતદ્ગોત્રાદિવેદત્ મમવંશકુલેજાતેત્યત્રમેતિસ્થાને કન્યાપિતૃણામવેદત્ દત્તકકન્યાદાનેમમવંશકુલેદત્તેતિરુહઃ ॥

હવે જ્યોતિષિએ કહેલા શુભ સમયે, એક હાથને અતરાયે પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં એકે એક ચોખ્ખાની ઢગલી કરી પૂર્વદિશામાંની ઢગલી ઉપર પશ્ચિમભિમુખ વર, અને પશ્ચિમદિશામાંની ઢગલી ઉપર પૂર્વભિમુખ કન્યા એ પ્રમાણે બંનેને ઉભા કરી તે બંનેના મધ્યમાં, કુંકુમાદિવડે સ્વસ્તિક (સાથિયે) જેમાં કાંદેલો હોય એવા અંતઃપટને ઉત્તર દિશાસામે છેડા રાખી ધરવેા. કન્યા અને વર એના પિતા ઇલાદિકે જ્યોતિષિની પૂજા કરી તે જ્યોતિષિએ આપેલા અક્ષત ફળસહિત, કન્યા વરની અંજલીમાં આપવા. અક્ષત હાથમાં લઈ કન્યા અને વર એમણે અંતઃપટમાં ચિત્રેલા સ્વસ્તિકસામે “અમુકદેવતાયે નમઃ” એ રીતે પોતાની કુલદેવતાનું ધ્યાન કરતાં ઊભા રહેવું. જ્યોતિષિએ મંગલાર્થક કલા પછી પોતે કહેલા સમયે “તદેવ લગ્નં” એ વાક્ય કહી “સુમુહૂર્તમસ્તુ પ્રતિષ્ઠા” એમ કલા પછી અંતઃપટ ઉત્તરદિશાતરફ લઈ લેવો. પછી કન્યા અને વરે પરસ્પરના મસ્તક ઉપર અક્ષત છાંટવા અને પરસ્પરનું અવલોકન કરવું. વરે કન્યાની ભુકુટી (ભમર)ના મધ્યભાગમાં દર્ભનો અગ્રવડે “ઋષ્યુંચાસ્યઃ” એ મંત્રેકરી માર્જન કરી દર્ભનો લાગ કરી જલનો સ્પર્શ કરવો. વૈદિક બ્રાહ્મણોએ પાઠ કરાતા બ્રાહ્મણગંડના દરેકે વાક્યની અંતે પ્રથમ કન્યાએ વરના મસ્તક ઉપર, અને પછી વરે કન્યાના મસ્તક ઉપર, એ રીતે પરસ્પરના મસ્તક ઉપર અક્ષત છાંટવા. ત્યાર પછી વરને પૂર્વમુખ અને કન્યાને પશ્ચિમમુખ કરી દાતાએ વર, કન્યાના દક્ષિણ ભાગમાં (ઉત્તરમુખ) યેસી વરે આપેલા અલંકારેરહિત નવીન વસ્ત્ર અને પોતે (દાતાએ) દેવાના અલંકાર તેણેજ માત્રયુક્ત, સુવર્ણસહિત અંજલીવાળી, અને વરનું પૂજન કરતાં શેષ રહેલા ચંદનવડે લિપ્ત છે હાથ અને પગ જેના એવી કન્યા દેવી. દાતાએ દર્ભ હાથમાં લઈ દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી, “અમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહં મમ સમસ્તપિતૃણાં નિરતિશયાનંદબ્રહ્મલોકાવાત્યાદિકન્યાદાનકલ્પોક્તફલાવાપ્તયે અનેન વરેણાસ્યાં કન્યાયામુત્પાદાયિન્યમાણસંતત્યા દ્વાદશાવરાન્ દ્વાદશપરાન્ પુરુષાંશ્ચ પવિત્રીકર્તુમાત્મનશ્ચ ધીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતયે બ્રાહ્મવિવાહવિધિના કન્યાદાનં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી દર્ભ અને અક્ષતસહિત જલ છોડવું. પછી ઉભા થઈ કન્યાને તેડી, “કન્યાં કનકસંપન્નાં, કનકાભરણેયુતાં ॥ વાસ્યામિ વિષ્ણવે તુભ્યં, બ્રહ્મલોકજિગીપયા ॥ વિશ્વંભરઃ સર્વંભૂતઃ, સાક્ષિણ્યઃ સર્વંદેવતાઃ ॥ હમાં કન્યાં પ્રદાસ્યામિ, પિતૃણાં તારણાય ચ,” એ મંત્ર કહી, કાંસાના પાત્રમાં કન્યાના હાથ ઉપર વરનો હાથ રાખી દક્ષિણ આજી ઊભેલી ત્રીયે સંતત કરાતી જે શુદ્ધ જલની ધારા તે હિરણ્ય (સુવર્ણ)યુક્ત વરના હાથમાં પાડવી. પછી, “કન્યાતારયતુ ॥ પુણ્યં વર્ધયતુ ॥ શાંતિઃ પુષ્ટિસ્તુષ્ટિશ્ચાસ્તુ ॥ પુણ્યાહં મવંતો ભ્રુવંતુ,” ઇલાદિ ત્યાર વાક્યનો ઉચ્ચાર કીધા પછી. “અમુકપ્રવરામુકગોત્રોમુકશર્માહં મમ સમસ્તેત્યાદિ, પ્રીતયે” ઇહાંપર્યંત વાક્ય કહી. અમુકપ્રવરોપેતામુકગોત્રાયામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રાયામુકશર્મણઃ પૌત્રાયામુકશર્મણઃ પુત્રાયામુકશર્મણે ધીધરરૂપિણે વરાય ॥ અમુકપ્રવરામુકગોત્રામુકશર્મણઃ પ્રપૌત્રીં અમુકશર્મણઃ પૌત્રીં અમુકશર્મણઃ મમ પુત્રીં અમુકનાન્નીં કન્યાં ધીરૂપિણીં પ્રજાપતિદેવત્યાં પ્રજોત્પાદનાથે તુભ્યમહં સંપ્રદદે,” એવું વાક્ય કહી સુવર્ણસહિત હાથ ઉપર અક્ષતસહિત ઉદક આપવું, અને “પ્રજાપતિઃ પ્રીયતાં કન્યાંપ્રતિગૃહ્ણાતુમવાન્” એમ કહેવું. એ રીતે ત્રણ વાર “કન્યાતારયતુ” ઇલાદિક પૂર્વોક્ત પ્રકારે કન્યાદાન કરવું. પછી વરે “ઋ સ્વસ્તિ” એમ કહી કન્યાના જમણા ખંભાનો સ્પર્શ કરી, “કદ્વં કસા-અદાત્ં પૃથિવી પ્રતિગૃહ્ણાતુ,” એ મંત્ર ત્રણ વાર કહી “ધર્મપ્રજાસિદ્ધયર્થે પ્રતિગૃહ્ણામિ” એવું વાક્ય બોલવું. પછી દાતાએ “ગૌર્વી કન્યામિમાં વિપ્ર, યથાશકિવિભૂષિતાં ॥ ગોત્રાય શર્મણે તુભ્યં, દત્તાં વિપ્ર સમાધય ॥ કન્યે મમાવ્રતો મૂયાઃ, કન્યે મે દેવિ પાર્શ્વયોઃ ॥ કન્યે મે પૃષ્ઠો મૂયાસ્ત્વદાનાન્મોક્ષમાનુયાં ॥ મમ વંશકુલે જાતા, પાલિતા વત્સરાષ્ટકં ॥ તુભ્યં વિપ્ર મયા દત્તા, પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધિની ॥ ધર્મે ચાર્યં ચ કામે ચ નાતિચરિતવ્યા ત્વયેયં.” એવું વાક્ય કલા પછી વરે “નાતિચરામિ” એવું વાક્ય કહેવું. પછી (કન્યાદાનની સાંગતા થવા માટે) દાતાએ યેસીને કન્યાદાનપ્રતિષ્ઠાસિદ્ધયર્થે હવં સુવર્ણ અગ્નિદેવત્યં દક્ષિણાવેન સંપ્રદદે,” એવું વાક્ય કહી સુવર્ણદક્ષિણ દેવી. વરે “ઋ સ્વસ્તિ” એમ કહી દક્ષિણ લેવી. પછી ભોજન કરવાનાં પાત્ર તથા જલપાત્રનું દાન કરવું. પિતામહ (દાદા) દાન કરનારો હોય તો તેણે દાનવાક્યમાં ‘પૌત્રી’ એ પદથી પ્રથમ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર કરવો. ‘પુત્રી’ એ પદથી પ્રથમ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. કન્યાદાનકર્તા ભાઇ ઇલાદિક હોય તો તેણે ત્રણ પુરોષોનેજ ઉચ્ચાર કરવો, ક્યાંય પણ ‘મમ’ એ પદનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. પ્રપિતામહ (પરદાદા) કર્તા હોય તો તેણે ‘પ્રપૌત્રી’ એ પદથી પ્રથમ ‘મમ’ એવા ઉચ્ચાર કરવો. મામો ઇલાદિક અથવા ખીલે કોઈ કન્યાદાતા હોય તો તેણે પોતાનાં વિશેષપુરૂષે પોતાનાં ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરી

“અમુકશર્મણઃ સમસ્તપિતૃણાં” એ રીતે કન્યાપિતાનું નામ પછીવિભક્ત્યંત ભાલાવી કન્યાના વિશે-
પણુપે તે (કન્યા)ના પિતાના ગોત્ર ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો. ‘મમ વંશકુલે જાતા’ એ વાક્યમાં
‘મમ’ એને ઠેકાણે કન્યાના પિતાના નામનો ઉચ્ચાર કરવો. દરેક કન્યાનું દાન કરવું હોય તો
‘મમ વંશકુલે જાતા’ એ ઠેકાણે ‘વંશકુલે દત્તા’ એવો ઉચ્ચાર કરવો.

અથકન્યાદાનાંગત્વેનગવાદિદાનમંત્રાઃ ॥ પશ્ચસાધનભૂતાયાવિશ્વસ્થાઘોષનાશિની વિશ્વ
રૂપધરોદેવઃપ્રીયતામનયાગવા હિરણ્યગર્ભસંમૂતંસુવર્ણંચાંગુલીયકં સર્વપ્રદંપ્રયચ્છામિ, પ્રીણાતુ કમલા
પતિઃ ઇત્યંગુલીયસ્ય ક્ષીરોદમથનેપૂર્વેમુદ્ધૃતંકુંડલદ્વયં ત્રિયાસહસમુદ્ધૃતંદદેધીઃપ્રીયતામિતિ કુંડ
લયોઃ કાંચનંહસ્તવલયંરૂપકાંતિસુખપ્રદં વિભૂષણંપ્રદાસ્યામિવિભૂષયતુમેસદેતિ વલયયોઃ પરાપવાદ
પૈશ્વન્યાદમધ્યસ્યચમક્ષણાત્ ઉત્પન્નપાપંદાનેનતાપ્રપાત્રસ્યનશ્યતુ ઇતિતાપ્રજલપાત્રસ્ય યાનિપાપાનિ
કામ્યાનિકામોત્થાનિકૃતાનિચ કાંસપાત્રપ્રદાનેનતાનિનશ્યંતુમેસદા ઇતિમોજનાર્થકાંસપાત્રસ્ય અગ
મ્યાગમનંચૈવપરદારાભિમર્શનં રૌપ્યપાત્રપ્રદાનેનતાનિનશ્યંતુમેસદેતિજલાર્થસ્યમોજનાર્થસ્યચરૌપ્યપાત્ર
સ્ય પૂરિતંપૂગપૂગેનનાગચહ્નીદલાન્વિતં પૂળેનચૂર્ણપાત્રેણકર્પૂરપિષ્ટકેનચ સપૂગચંડનંદિવ્યંઘર્ધર્વાંસ્તરસાં
પ્રિયં વદેદેવનિરાતંકંત્વત્રસાદાત્કુરુષ્યમામિતિતાંબૂલસ્ય પવંદાસીમહિપીગજાશ્વભૂમિસ્વર્ણપાત્રપુત્તકદા
વ્યાગૃહરજતવૃષપમાનાદાનમંત્રાઃકૌસ્તુમેદ્રુષ્ટ્યાઃ ॥

હવે કન્યાદાનના અંગરૂપ જે ગાય ઇલાદિક દાન તેના મંત્ર કહે છે.—ગોદાનનો મંત્ર—
યશસાધનભૂતા યા, વિશ્વસ્થાઘોષનાશિની ॥ વિશ્વરૂપધરો દેવઃ, પ્રીયતામનયા ગવા” અંગુલી, કરકા
ઇલાદિકનો મંત્ર—“હિરણ્યગર્ભસંમૂતં સુવર્ણં ચાંગુલીયકં ॥ સર્વપ્રદં પ્રયચ્છામિ, પ્રીણાતુ કમલાપતિઃ”
કુંડલનો મંત્ર—“ક્ષિરોદમથને પૂર્વેમુદ્ધૃતં કુંડલદ્વયં ॥ ત્રિયાસહ સમુદ્ધૃતં દદે ધીઃ પ્રીયતામિતિ,”
કકાનો મંત્ર—‘કાંચનં હસ્તવલયં, રૂપકાંતિસુખપ્રદં ॥ વિભૂષણં પ્રદાસ્યામિ, વિભૂષયતુ મે સદા,” ત્રા-
બાના જલપાત્રનો મંત્ર—“પરાપવાદપૈશ્વર્યા, વમધ્યસ્ય ચ મક્ષણાત્ ॥ ઉત્પન્નપાપં દાનેન, તાપ્રપા-
ત્રસ્ય નશ્યતુ.” ભોજનસાર કાંસાના પાત્રદાનનો મંત્ર—“યાનિ પાપાનિ કામ્યાનિ, કામોત્થાનિ
કૃતાનિ ચ ॥ કાંસપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નશ્યંતુ મે સદા.” જળમાટે અથવા ભોજનમાટે આપવાનાં
ચાંદીનાં પાત્રના મંત્ર—“અગમ્યાગમનં ચૈવ, પરદારાભિમર્શનં ॥ રૌપ્યપાત્રપ્રદાનેન, તાનિ નશ્યંતુ મે
સદા.” તાંબૂલનો મંત્ર—પૂરિતં પૂગપૂગેન, નાગચહ્નીદલાન્વિતં ॥ પૂળેન ચૂર્ણપાત્રેણ, કર્પૂરપિષ્ટકેન ચ ॥
સપૂગચંડનં દિવ્યં, ઘર્ધર્વાંસ્તરસાં પ્રિયં ॥ દદે દેવ નિરાતંકં, ત્વત્રસાદાત્કુરુષ્ય માં.” એ પ્રમાણે
દાસી, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, ભૂખી, સુવર્ણપાત્ર, સંધ્યા, ગૃહ, ચાંદી અને વૃષભ એમનાં દાનના મંત્ર
કૌસ્તુભમાં લેવા.

અંતઃપટધારણાદિકન્યાદાનાંતંકેચિદગ્નિપ્રતિષ્ઠાપનોત્તરંકુર્મતિ કેચિત્પૂર્વાંગહોમોત્તરંકેચિદાજ્યસં
સ્કારોત્તરમિત્યનેકેપશ્ચાસ્ત્રવસ્તુગૃહ્યાનુસારેણાચારાનુસારેણચવ્યવસ્થા તતોવધૂવરામિપેકઃ તતઃ કં
કળવંધનં અથાક્ષતારોપણં વધૂવરાભ્યાંઅન્યોન્યતિલકકરણંમાલાવંધનં અષ્ટપુત્રીકંચુકીમાંગલ્યતં
ત્વાદિદાનં ગણેશપૂજા લઙ્કુકવંધનં ઉત્તરીયવસ્ત્રાંતપ્રંચિયોજનં લક્ષ્મ્યાદિપૂજાદિ ઇતિકન્યાદાનાનુ
ષ્ઠમઃપ્રાયોયજ્ઞુચાનામન્યેપાંચયથાગૃહ્યોક્તેયઃ ॥

અંતઃપટ ધારણ કરવો ઇલાદિકચક્રી કન્યાદાનપર્યંત કૃત્ય, કેટલાએક અગ્નિસ્થાપન ક્રીધા પછી
કરે છે, કેટલાએક પૂર્વંગહોમ થયા પછી કરે છે, અને કેટલાએક આન્યવસંસ્કાર થયા પછી કરે છે,
એ પ્રમાણે અનેક પક્ષ છે તેનિપે પોતપોતાના ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યાપ્રમાણે જેનો જેવો આચાર હોય
તેને અનુસારે વ્યવસ્થા બાળવી. સ્વાર પછી વરકન્યાને અભિષેક કરવો. સ્વાર પછી કંકણવંધન કરવું.
અક્ષતારોપણ, કન્યા વરે પરસ્પર તિલક કરવું, પરસ્પરની કોટમાં માલા બાંધવી, અષ્ટપુત્રી કાંચલી,
મેંગલસૂત્ર ઇલાદિક વરે કન્યાને દેવાં, ગણપતિપૂજન, લાડુ બાંધવા, ઉપરના વસ્ત્રની છંદાછેડી બાં-
ધવી, લક્ષ્મી ઇલાદિકની પૂજા ઇલાદિક કરવું, એ રીતનો કન્યાદાનનો અનુક્રમ બાહ્યદા ઋગ્વેદીઓનો
છે, અને બીજી શાખાવાળાઓનો તેમના ગૃહ્યમંત્રપ્રમાણે બાળવો.

અથવિવાહહોમઃ ॥ વધૂવરૌપૂર્વોક્તલક્ષણવિદોમંત્રગોપેનારુહ્ય ચરઃસ્વાસનેઉપવિદ્યવધૂંદક્ષિણતં
ઉપેદ્યદેશકાલૌસંકીર્ત્યપ્રતિગૃહીતાયામસ્યાંવધ્વાંભાર્યાંત્વસિદ્ધ્યેવિવાહહોમંકરિષ્યે ઇતિ સંકલ્પ્યથા

ગૃહાંવિવાહહોમંકુર્યાન્ પતંદાદિવિવાહાશિરોક્ષેત્ રક્ષિતોઽગ્નિશ્રુત્યર્ચીકર્મપર્યંતંગૃહપ્રવેશનીયહોમાત્પૂર્વમ
નુગતશ્ચેદિવાહહોમઃપુનઃકાર્યઃ ગૃહપ્રવેશનીયોત્તરંગતૌહોમદ્વયમપિપુનઃકાર્યં કેચિત્તુદાદશરાત્રપર્યંતં
ચ્યુકાયાશ્ચેત્યાજ્યાહુતેઃસાર્વત્રિકત્વમાશ્રિત્યાત્રાપિઅયાશ્ચેત્યાહુતિમેવાહુઃ ॥

હવે વિવાહહોમનો વિધિ કહે છે.

કન્યા અને વરે પૂર્વોક્ત લક્ષણેયુક્ત એવી વેદી ઉપર મંત્રધોષપૂર્વક આરોહણ કરી વરે પોતાના
આસન ઉપર બેસી કન્યાને પોતાના દક્ષિણભાગમાં બેસાડી દેશકાલનો ઉચ્ચાર કરી “ પ્રતિગૃહીતા-
ધામસ્યાં વધ્વાં માર્યાત્વસિદ્ધયે વિવાહહોમં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી ગૃહસૂત્રપ્રમાણે વિવાહહોમ
કરવો. એ સમયયુક્ત વિવાહના અગ્નિનું રક્ષણ કરી રાખવું. ચતુર્થીકર્મપર્યંત રાંધેલો અગ્નિ ગૃહપ્રવે-
શનીય હોમયુક્ત પ્રથમ નષ્ટ થાય તો ફરી વિવાહહોમ કરવો. ગૃહપ્રવેશનીય હોમ થયા પછી બધ
તો અને હોમ ફરી કરવાં. કોઈ અંચકાર તો, બાર દિવસપર્યંત ગૃહાગ્નિ નષ્ટ થાય તો વૃત્તિ ગ્રંથમાં
કહેલી “ અયાઞ્ચાઠ ” એ મંત્રે કડી ધૃતની આહુતિ દેવી એવો સાર્વત્રિક નિયમ છે માટે તેનો આ-
શ્રય કરી આ રથળે પણ “ અયાઞ્ચાઠ ” એ આહુતિ દેવી એમ કહે છે.

અથગૃહપ્રવેશનીયહોમઃ ॥ સચવચ્ચાસહસ્ત્રગૃહંગતસ્યવિહિતસ્તથાપિશિષ્ટાઃશ્વશુરગૃહેપવકુ
ર્વંતિ તન્નાર્ધરાત્રોત્તરંવિવાહહોમેપરેણુઃપ્રાતસ્તિથ્યાદિસંકીર્ત્યમમાગ્નેર્ગૃહાગ્નિત્વસિદ્ધિદ્વારાશ્રીપરમેશ્વર
પ્રીત્યર્થં ગૃહપ્રવેશનીયાલ્પ્યંહોમંકરિષ્યેતિસંકલ્પઃકાર્યઃ અર્ધરાત્રાત્પૂર્વંવિવાહહોમેતદૈવહોમોત્તરંપુનસ્તિ
થ્યાદિસંકીર્ત્ય સંકલ્પપૂર્વંકંરાત્રાચપિગૃહપ્રવેશનીયહોમકર્ણેદોષોન યસુવિવાહહોમગૃહપ્રવેશનીયહોમ
ધોરેકતંત્રેણાનુદ્યાનંકુર્વંતિ તન્નયુક્તં વિવાહાગ્નેરેવગૃહપ્રવેશનીયહોમોત્તરંગૃહાત્વસિદ્ધિરાશ્વલાયનતૈત્તિરી
યાદીનાંભવતિ તૈત્તિરીયકાલ્યાયનાદીનાંપુનરાધાનેપ્રકારંતરમસ્તિ યદિરાત્રોપદ્ઘટીમચ્ચેન્ન્યુત્પત્તિસ્તદા
ગૃહપ્રવેશનીયામાધેપિવ્યતીપાતાદિસંભવેપિતદૈર્ઘ્યપાસનહોમારંભઃ તદુત્તરંચેત્પરદિનેસાયમૌપાસના
રંભઃ સચેત્યં સાયંસંધ્યાનુપાસ્યવિવાહાગ્નિપ્રજ્વાલ્ય પ્રાણાનાયમ્ય દેશકાલૌ સંકીર્ત્યાસિન્નિવાહામૌ
યયોક્કાલેશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં યાવજીવમુપાસનંકરિષ્યેતિસંકલ્પ્ય પુનર્દેશકાલૌસંકીર્ત્યશ્રીપરમેશ્વ
રપ્રીત્યર્થંસાયંપ્રાતરૌપાસનહોમૌકરિષ્યે તન્નેદાર્ણીસાયમૌપાસનહોમંકરિષ્યે પ્રાતસ્તુપૂર્વંસંકલ્પિતપ્રાતરૌ
પાસનહોમંકરિષ્યેતિસંકલ્પ્ય હોમઃકાર્યઃ ॥

હવે ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કહે છે.

કન્યાસહિત વરે પોતાને ઘેર ગયા પછી પોતાને ઘેર ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કરવો એમ કહ્યું છે,
તથાપિ શિષ્ટ જન સસરાને ઘેરજ કરે છે. સારે વિવાહહોમ અર્ધરાત્રિ પછી થયો હોય તો બીજે
દિવસે પ્રાતઃકાલે તિથિ, વાર ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરી “ મમાગ્નેર્ગૃહાગ્નિત્વસિદ્ધિદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રી-
ત્યર્થં ગૃહપ્રવેશનીયાલ્પ્યં હોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. મધ્યરાત્રિથી પ્રથમ વિવાહહોમ થયો
હોય તો તે વિવાહહોમ થયા પછી તેજ સમયે ફરી તિથિ વાર ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ
કરી રાત્રિમધ્યે પણ ગૃહપ્રવેશનીય હોમ કરવાનો દોષ નથી, પરંતુ વિવાહહોમ અને ગૃહપ્રવેશનીય
હોમ એમનું એકતંત્રે ને અનુદ્યાન કરે છે તે યોગ્ય નથી. આઘ્રણાયન, તૈત્તિરીયશાખી ઇલાદિકના
ગૃહાગ્નિની સિદ્ધિ ગૃહપ્રવેશનીય હોમ થયા પછી વિવાહાગ્નિયુક્ત થાય છે. તૈત્તિરીય, કાલ્યાયન ઇલા-
દિક શાખાવાળાઓનાં પુનરાધાનવિધે બીજે પ્રકાર છે. જો રાત્રિયે છ ઘડીની અંદર અગ્નિ ઉત્પન્ન
થયો હોય તો ગૃહપ્રવેશનીય હોમ ન થયા છતાં પણ વ્યતીપાત ઇલાદિક કુશોગને સંભવ હોય તો
તે સમયેજ ઔપાસનહોમનો આરંભ કરવો. છ ઘડી પછી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તો બીજે દિવસે સા-
યંકાલે ઔપાસનહોમનો આરંભ કરવો. તે આ રીતે-સાયંસંધ્યા કરી વિવાહાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી પ્રાણુયામ
કરી દેશ કાલનો ઉચ્ચાર કરી “ અસિન્ન વિવાહાગ્નૌ યયોક્કાલે શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં યાવજીવમુપા-
સનં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી ફરી દેશ કાલનો ઉચ્ચાર કરી “ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં સાયંપ્રાતરૌપા-
સનહોમૌ કરિષ્યે ॥ તન્નેદાર્ણી સાયમૌપાસનહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો, પ્રાતઃકાલે તો, “ પૂર્વ-
સંકલ્પિતપ્રાતરૌપાસનહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમ કરવો.

અથત્રિરાત્રંચધૃવરૌપ્રક્ષચારિણાવલંકુર્વાણાવધઃશાયિનાવક્ષારાલ્લવણાશિનોતિષ્ઠેતામ્ ॥

હવે ત્રણ રાત્રિપર્યંત કન્યા અને વરે; બ્રહ્મચારી, અવંકારયુક્ત, ભૂમિઉપર નિદ્રા કરવી, ક્ષાર લવણરહિત ભોજન કરવું, એ રીતે રહેવું.

अथचतुर्थदिवसेऽपि रीतिदानम् ॥ तत्रवधूपितृभ्यामुपोषिताभ्यामुपोषितायैवरमात्रेकार्यं वर
मातूरजोदोपेतस्याः शुद्धिप्रतीक्षाकरणासंभवे मनसापात्रमुद्दिश्येतिरीत्यातामनसोद्दिश्येरीतिदानं वधू
वरमात्रोर्विवाहोत्तरंदेवकोत्थापनाद्याकूरजोदोपेपूर्वार्कांशातिक्रियाशुद्ध्यते संकटेशुद्धे प्रागपि देवको
त्थापनं कार्यं मातुलादेः कर्त्रंतरस्य पत्न्या राजसिमौजी प्रकरणे उक्तं एवं विवाहोत्तरमाशौचपाते चतुर्थिकर्मप
र्यंतं प्राप्तकर्मकरणे दानादनुत्तरस्य कन्यायाश्चनाशौचं आशौचांते देवकोत्थापनं असंभवे आशौचमध्ये एव देव
कोत्थापनं कृत्वा आशौचं कार्यं विवाहात् पूर्वमाशौचरजोदोपयोस्तु प्रागुक्तं चतुर्थिकर्म होमः कौस्तुभे उक्ताः ए
तं केचित् ऋक्षशाखिनो न कुर्वन्ति मंडपोद्वासन दिननिर्णयो मंडपोद्वासन पर्यंतं तत्कृत्या कर्तव्य निर्णयश्चोपनय
न प्रकरणे उक्तस्तत्रैव द्वष्ट्वं न स्नायादुत्सवे तीते मंगलं विनियत्य च अनुव्रज्य सुहृद्बन्धून च यित्येष्टदेवतां स्ना
नं संचालं तिलमिश्रकर्म प्रेतानुयानं कलशप्रदानं अपूर्वे तीर्थाग्रदर्शनं च विवर्जयेन्मंगले तोऽध्वमेकं मासपट्ट
कं विवाहादी ब्रतप्रारंभेणेपि च जीर्णभांडादि न स्याज्यं गृहसंमार्जनं तथा ऊर्ध्वविवाहात् पुत्रस्य तथा च ब्रतबंध
नात् आत्मनो मुंडनं चैव वर्षपर्यार्थमेव च मासमभ्यंत्रसंस्कारे त्रिमासं चौलकर्मणि पिंडदानं मृदास्नानं नकु
र्यात्तिलतर्पणं अयं विवाहब्रतबंधचौलोत्तरं वर्षपणमासत्रिमासेषु अन्यद्युद्धिश्चाद्युत्तमंगलोत्तरं च मास
मेकं पिण्डदानं तिलतर्पणं निषेधलिखिरूपसंपिडानामेव एयं मुंडननिषेधोऽपि यतोद्वाहौ तु मंगलमिति पक्षे मां
ज्युत्तरं मुंडननिषेधः प्रतयंधस्य मुंडनरूपत्वपक्षे तु न निषेधः आत्मनो मुंडनमितिकर्मागतया प्राप्तं रागप्राप्तं
च मुंडनं निषिध्यते अभ्रापयादः गंगायां भास्करक्षेत्रे माता पित्रोर्मृता हनि आधाने सोमयागादौ दशदौ क्षौर
मिष्यते महालयगया श्राद्धे पित्रोः प्रत्याधिके तथा संपिड्यंतं प्रेतकर्म श्राद्धपोडाशकेष्वपि कृतोद्वाहादिकः
क्रूर्यात्पिंडदानं च तर्पणं केचिद्भ्रातृपितृव्यादेरादिके ज्येष्ठा मूर्चिरे एयं पिंडापितृपक्षे अष्टकान्वष्टकापुर्वेषु
श्राद्धेषु न पिंडदाननिषेधः दर्शश्राद्धत्वापिंडकमेव तेन बहुचानां व्यवति पंगोन इति मंडपोद्वासनोत्तरं फा
र्याकार्यनिर्णयः ॥

હવે એથે દિવસે ઐરિણીદાન કરવું. તે ઐરિણીદાન કન્યાનાં ઉપવાસી માતાપિતાએ ઉપવાસી એવી વરની માતાને દેવું. વરની માતા રજસ્વલા છતાં તે શુદ્ધ થવાપર્યંત પ્રતીક્ષા કરવાનો અસંભવ હોય તો, (જેમ કોઇને દાન કરવાનું હોય અને તે પાસે ન હોય તો મનમાં તેનો ઉદ્દેશ કરી દાન કરે છે તે રીતે) વરની માતાનો મનમાં ઉદ્દેશ કરી ઐરિણીદાન કરવું. વિવાહ થયા પછી દેવક (કુલદેવ)ના ઉત્થાપન યથાથી પ્રથમ કન્યા અથવા વરની માતાને રત્નેદરોન થાય તો શુદ્ધિ થયા પછી પ્રથમ કહેલી શ્રીશાંતિ કરી દેવકોત્થાપન કરવું. સંકટ હોય તો શુદ્ધિયકી પ્રથમ પણુ (શાંતિ કરી) દેવકોત્થાપન કરવું. આમે ઇલાદિક અન્ય કર્તાની સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તો તેનો નિર્ણય મૌજપ્રકરણમાં કહ્યો છે. એ રીતે વિવાહ થયા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો અતુર્થાકર્મપર્યંત પ્રાપ્ત થયલા કર્મ કરવાવિષે દાતા, વર અને કન્યા એમને આશૌચ નથી. દેવકોત્થાપન આશૌચને અતે કરવું. આશૌચ ગયા પછી દેવકોત્થાપન કરવાનો અસંભવ હોય તો આશૌચમધ્યેજ દેવકોત્થાપન કરી આશૌચ પાળવું. વિવાહ થવાથી પ્રથમ આશૌચ, રત્નેદોષ એ પ્રાપ્ત થયાં હોય તો તેનો નિર્ણય પ્રથમ કહ્યો છે. અતુર્થાકર્મસંબંધી હોમ કૌસ્તુભમાં કહ્યો છે, કેટલાએક ઋક્ષાપ્તિ એ અતુર્થાકર્મસંબંધી હોમ કરતા નથી. મંદપવિસર્જનના દિવસનો નિર્ણય, અને મંદપવિસર્જનપર્યંત કયાં કર્મ કરવાં, કયાં કર્મ ન કરવાં એનો નિર્ણય ઉપનયનપ્રકરણમાં કહેલો છે તે સહાં લેવો. ઉત્સવ સમાપ્ત થયા પછી; મંગલકાર્ય સમાપ્ત થયા પછી; સળધી, બાંધવ એમને વિદાય કરી આવીને; અને ઇષ્ટદેવતાની પૂજા ક્રીધા પછી એટલાં કર્મ કર્યાં છતાં આન કરવું નહીં. મંગલકાર્ય થયા પછી એક વર્ષપર્યંત, વસ્ત્રરહિત આન, તિલરહિત તર્પણ, સળની પાછલ ગમન, કુંભદાન, નવીન તીર્થયાત્રા, અને અપૂર્વ દેવનુ દર્શન એટલાં કૃત્ય કરવાં નહીં. વિવાહાદિક તથા વ્રતનો પ્રારંભ એ કરેલાં હોય તો છ માસપર્યંત જીનાં વાસણુ ઇલાદિ બહાર ફેંકવાં નહીં, અને ઘરમાં સાવરણીથી વાળી કાઢવું નહીં. પુત્રનો વિવાહ ક્રીધા પછી એક વર્ષપર્યંત અને પુત્રની મૌજ ક્રીધા પછી છ માસપર્યંત (કર્તાએ) પોતાનું મુંડન કરવું નહીં. ચૌલવિના બીજ સંસ્કાર ક્રીધા હોય તો એક માસપર્યંત અને ચૌલ ક્રીધું હોય તો ત્રણ માસપર્યંત પિંડદાન, મૃત્તિકા-આન અને તિલતર્પણ એ કરવાં નહીં. વિવાહ, મૌજ અને ચૌલ એ સંસ્કાર થયા પછી ક્રમે કરી

એક વર્ષ, છ માસ અને ત્રણ માસપર્યંત તથા બીજાં નાંદીઆદ્યુક્ત મંગલકાર્ય તથા પછી એક માસપર્યંત પિંડદાન અને તિલતર્પણ એ કરવાં નહીં એવા જે નિષેધ કહ્યો તે ત્રિપુરપસપિંડવિધયકજ નાણેના. એ રીતે મુંડનના નિષેધ તે પણ ત્રિપુરપસપિંડવિધયકજ છે. મૌંજ અને વિવાહ એ મંગલ છે એ પક્ષમાં મૌંજ ક્રીધા પછી મુંડન કરવું નહીં. મૌંજ એ મુંડનરૂપ છે એ પક્ષવિષે તો મુંડનના નિષેધ નથી, એટલે મુંડન કરવામાં દોષ નથી. ‘પોતાનું મુંડન કરવું નહીં’ એમ જે કહ્યું તેણે કરી કર્મના અંગરૂપે પ્રાપ્ત થયું મુંડન અને પોતાની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત મુંડન એ સઘળાંઓના નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે. એ નિષેધવિષે અપવાદ—“ગંગા, કુરુક્ષેત્ર, માતાપિતાનો મૃત્યુદિવસ, અશ્વાધાન, સોમયાગ ઇત્યાદિક અને દર્શ આદિક એ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું હોય તો ક્ષૌર કરાવવું.” વિવાહાદિક કરેલા હોય તેણે પણ મહાલય, ગયાઆદ્ય, માતા પિતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક આદ્ય, સપિંડીકરણપર્યંત વ્રેતકર્મ અને સોળ માસિકઆદ્ય એમનેવિષે પિંડદાન અને તિલતર્પણ કરવાં.” “કોઈ ગ્રંથકાર ભાઈ, કાકા ઇત્યાદિકનાં પ્રતિસાંવત્સરિકઆદ્યવિષે પણ પિંડદાન તર્પણ કરવું એમ કહે છે.” એ રીતે પિંડપિતૃયજ્ઞ, અષ્ટકા, અન્વષ્ટકા અને પૂર્વધુઃઆદ્ય એમને વિષે પિંડદાનના નિષેધ નથી. દર્શઆદ્ય તો પિંડરહિતજ કરવું, એથી ઋગ્વેદીઓને વ્યતિવંગ (બન્ને સાથે કરવાં) એમ નથી. એ પ્રમાણે મંડપવિસર્જન પછી આં કર્મ કરવાં અને આં ન કરવાં એના નિર્ણય કહ્યો.

અધવધૂપ્રવેશઃ ॥ વિવાહાત્પોહશદિનાંતઃ સમદિનેપુર્વંપંચમસત્તમનવમદિનેપુચરાત્રૌસ્થિરભગ્ને નૂતનમિત્રગૃહેષ્વધૂપ્રવેશઃશુભઃ પ્રથમદિનેપિકેચિત્ પષ્ટદિનેનિષેધઃપ્રયોગરત્તોક્તોનિર્મૂલઃ પોહશદિનમધ્યેપૂર્વોક્તદિનેપુર્વવેશોકનક્ષત્રતિથિવારગોચરસ્થચંદ્રબલાદ્યમાવેપિગુરુશુક્લાસ્તાદાવપિનદોષઃ વ્યતીપાતેસ્યપ્રતિષ્ઠાપ્રદોષધૃતૌતથા અમાસંક્રાંતિવિષ્ટ્યાદૌપ્રાસકાલેપિનાચરેત્ પ્રથમનવધૂપ્રવેશેવિવાહાર્થંગમનેચપ્રતિષ્ઠાપ્રદોષોનાસ્તિ દ્વિરાગમનેષ્વસંમુલ્યશુક્રદોષઃ પોહશદિનોત્તરમાસપર્યંતવિપમદિનેપુમાસોત્તરવિપમમાસેપુષ્પોત્તરવિપમવર્ષેપુષ્પધૂપ્રવેશઃશુભઃ સમેષ્વેતેપુષ્પધૃત્યાદિદોષઃ પંચમવર્ષોત્તરસમવિપમવિચારોનાસ્તિ પોહશદિનોત્તરવધૂપ્રવેશેનક્ષત્રાણિ અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યમગ્ધોત્તરાશ્રવણહસ્તચિત્રાસાસ્યુરુધામૂલશ્રવણધનિષ્ટારેવલઃશુભઃ માસોત્તરમાર્ગશીર્ષમાઘફાલ્ગુનચૈશાસજ્યેષ્ઠમાસાઃશુભાઃ ચતુર્થીનયમીચતુર્દશીપંચદશમાઘાસ્યામિત્રતિથયો રવિમૌમેતરવારાશ્વશુભાઃ इतिनવધૂપ્રવેશઃ ॥

હવે વધૂપ્રવેશનો નિર્ણય કહે છે.

વિવાહ તથા પછી સોળ દિવસની અંદર સમ દિવસે તથા પાંચમે, સાતમે અને નવમે એ વિષમ દિવસે; રાત્રિએ; રિયર લક્ષમાં; નવીન ન હોય એવા ઘરમાં; વધૂપ્રવેશ શુભ છે. પ્રથમ દિવસે પણ વધૂપ્રવેશ કરવો, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. પ્રયોગરત ગ્રંથમાં છઠ્ઠા દિવસનો નિષેધ કહ્યો છે પણ તે નિર્મૂલ છે. સોળ દિવસની અંદર પ્રથમ કહેલા દિવસે; પ્રવેશવિષે ઉક્ત નક્ષત્ર, તિથિ, વાર, ગોચરનું ચંદ્રમળ ઇત્યાદિક ન હોય તથાપિ દોષ નથી, અને શુક્ર, શુક્રના અસ્તાદિકનો પણ દોષ નથી. વ્યતીપાત, ક્ષયતિથિ, ઘટણ, વૈધૃતિ, અમાવાસ્યા, ચંક્રાંતિ અને વિષ્ટિ (ભદ્રા) ઇત્યાદિક કુષોગ હોય તો પ્રાસકાલ (મુખ્ય સમય) છતાં પણ તે કરવું નહીં; એટલે જે શુભ કર્મના જે દિવસો કહ્યા છે તે દિવસે જે વ્યતીપાત ઇત્યાદિક હોય તો તે શુભ કર્મ કરવું નહીં. પ્રથમ નવીન વહુનો પ્રવેશ અને વિવાહ અર્થે જાણે એ વિષે પ્રતિશુક્રનો દોષ નથી. દ્વિરાગમન (પરણ્યા પછી બીજાવાર સ્ત્રી પોતાને ઘેર આવે તે) વિષેજ સંમુખ શુક્રનો દોષ છે. સોળ દિવસ પછી અને એક માસની અંદર વધૂપ્રવેશ કરવો હોય તો વિષમ દિવસે કરવો, એક માસ પછી કરવો હોય તો વિષમ (એકી) માસમાં કરવો, અને વર્ષ પછી કરવો હોય તો વિષમ વર્ષમાં કરવો, તે શુભ છે. સોળ દિવસ પછી સમ દિવસ, સમ માસ, અને સમ વર્ષમાં વધૂપ્રવેશ કરવાથી વૈધવ્યાદિક દોષ થાય છે. પાંચમાં વર્ષ પછી વધૂપ્રવેશવિષે સમ, વિષમનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. સોળ દિવસ પછી વધૂપ્રવેશવિષે નક્ષત્ર—અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશિર, પુષ્ય, મઘા, ઉત્તરાશાદ્યુની, ઉત્તરાષાઠા, ઉત્તરાશાદ્રપદા, હરત, ચિત્રા, રવાતી, અનુરાધા, મૂલ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને રેવતી એટલાં નક્ષત્ર શુભ છે. એક માસ પછી માર્ગશીર્ષ, માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ એ માસ શુભ છે. ચૌથ, નોમ, ચૌદસ, પૂનમ અને અમાવાસ્યા એ તિથિયો વર્જિત કરી અન્ય તિથિઓ શુભ છે. રવિવાર અને ભૌમવાર એ વર્ગ્ય કરી બીજા વાર શુભ છે. એ રીતે નવીન વધૂનો પ્રવેશ કર્યો.

અથદ્વિરાગમનમ્ ॥ તત્રમાઘકાલ્યુનવૈશાખાઃશુક્લપક્ષઞ્ચશુભાઃ અશ્વિનીરોહિણીપુનર્વસુપુષ્યો
ત્રાષાઞ્ચાનુરાધાજ્યેષ્ઠાહસ્તસ્વાતિચિત્રાશ્રવણશતતારકાનક્ષત્રેષુ ચંદ્રબુધગુરુશુક્રવારેગુહગુક્રાસ્તાદિરહિ
તેસ્થિરલગ્નાદિશુમકાલેદ્વિતીયવધૂપ્રવેશઃશુભઃ ॥

હવે દ્વિરાગમન (બીજી વાર વધૂ ધેર આવે તે) કહે છે.

દ્વિરાગમનવિષે માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ એ માસ અને શુક્લપક્ષ એ શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણે ઉત્તરા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, હસ્ત, સ્વાતી, ચિત્રા, શ્રવણ અને શતભિષા એ નક્ષત્રોનેવિષે; ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર અને શુક્ર એ વારોનેવિષે; શુક્ર, શુક્રના અસ્તાદિકે રહિત એવા રિધર લગ્નાદિક શુભ કાલનેવિષે બીજીવાર વધૂપ્રવેશ શુભ છે.

દ્વિરાગમનેધિમાસચિન્નુશયનમાસાઃ સમવત્સરાઃ પ્રતિશુક્રાદિદોષાશ્ચવંજ્યાઃ દ્વિરાગમોપિયદિ
વિવાહમારભ્યપોહશદિનમધ્યેક્રિયતેતદાપ્રતિશુક્રાદિદોષોસ્તાદિદોષશ્ચનાસ્તિ દ્વિરાગમેપોહશવાસરાં
તરેકાદશાહેસમવાસરેષુ નચાત્રકક્ષંનતિથિર્નયોગોનવારશુદ્ધ્યાદિવિચારણીયં કેવલાંગિરસકેવલમૃગુ
ભરદ્વાજયસિષ્ટકશ્યપાત્રિવત્સગોત્રાણાંપ્રતિશુક્રદોષોન રેવત્યશ્વિનીમરણીકૃત્તિકાચરણેપુચંદ્રેસતિશુ
ક્રસ્વાંઘત્વાપ્રતિશુક્રદોષોન હુમિંક્ષેદેશવિપ્લવેવિવાહેતીર્થગમનેષકનગરગ્રામયોઞ્ચપ્રતિશુક્રદોષોન ઇતિ
દ્વિરાગમઃ ॥

દ્વિરાગમનવિષે અધિક માસ, વિષ્ણુશયનમાસ (આપાઠ શુદ એકાદશીયત્રી કાર્તિક શુદ દ્વાદ-
શીપર્વત ચાર માસ), સમ વર્ષ, અને પ્રતિશુક્રાદિક દોષ એ વર્ણવ કરવા. દ્વિરાગમન પણ જે
વિવાહયત્રી સોળ દિવસની અંદર કરવું હોય તો તેવિષે પ્રતિશુક્રાદિક દોષ અને અસ્તાદિક દોષ નથી.
“વિવાહયત્રી સોળ દિવસની અંદર અગીયારમે દિવસે અથવા સમ દિવસે દ્વિરાગમન કરે તો તે વિષે
નક્ષત્ર, તિથિ, યોગ વારશુદ્ધિ ઇલાદિકના વિચાર કરવાની જરૂર નથી.” દેવલાંગિરસ, દેવલભૃગુ,
ભરદ્વાજ, વસિષ્ઠ, કર્ણપ, અત્રિ અને વત્સ એ ગોત્રવાળાઓને પ્રતિશુક્રને દોષ નથી. રેવતી,
અશ્વિની, ભરણી અને કૃત્તિકાનો પ્રથમ પાદ એ નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર હોય તો શુક્રને અંધપણું છે માટે તે
સમયે પ્રતિશુક્રને દોષ નથી. દુષ્કાળ, દેશમાં ઉપદ્રવ, વિવાહ, તીર્થયાત્રા, એક નગર અને એક ગામ
એમનેવિષે પ્રતિશુક્રને દોષ નથી. એ પ્રમાણે દ્વિરાગમનના નિર્ણય કરીશો.

વહ્નાહાત્રપ્રથમેશુચૌપદિવસેઋતુગૃહેકન્યકાહન્યાત્તજ્ઞનર્નીક્ષયેનિજતનુંજ્યેષ્ઠેપ્રતિજ્યેષ્ઠકં વૌષેવકમ્બશુ
રંપતિંચમલિનેચૈત્રેસપિત્રાલયેતિષ્ઠતીપિતરંનિહંતિનમયંતેપામમાવેભવેત્ ઇતિ વધ્વાઃપ્રથમાઞ્દેનિવાસ
વિચારઃ ॥

પતિ આદિકને ઘેર પ્રથમ વર્ષમાં નિવાસનો નિષેધ કહે છે.

“વિહાહયત્રી પ્રથમવર્ષમાં આપાઠમાસે જે પતિને ઘેર રહે તો પતિની માતા એટલે પોતાની
સાસુનો તે કન્યા નાશ કરે છે. ક્ષયમાસમાં રહે તો પોતાના શરીરનો, જ્યેષ્ઠમાસમાં જોડનો, પીપ-
માસમાં સંસારનો, અધિકમાસમાં પતિનો અને ચૈત્રમાસમાં પિતાને ઘેર રહે તો પિતાનો નાશ કરે,
માટે એ માસોમાં કન્યાએ તે તે ઘેર રહેવું નહીં. જે સાસુ ઇલાદિક ન હોય તો બધ નથી. એ
રીતે પ્રથમ વર્ષમાં કન્યાના રહેવાનો નિષેધ કરીશો.

અથપુનર્વિવાહઃ ॥ દુણ્ડ્રેયથોકપ્રહતાપચમાવેડ્યન્યાપિદુણ્યોગાદ્યશુમકાલેકૂખમાંડીઘૃતહો
માદિયથોકવિધિવિનાસ્તકાદૈચવિવાહેજાતેતયોરેવદંપત્યોઃસુમુહૂર્તેપુનર્વિવાહઃકર્તવ્યઃ સુરાપીઆધિ
તાપૂર્તાવંધ્યાયંધ્યપ્રિયંવદા સ્ત્રીપ્રસૂઆધિવેત્તવ્યાપુરુપદ્ધેપિણીતયા અધિવેદનંમાર્પીતરકરણં અપ્રજાંદ
શમેવર્ણ્યેસ્ત્રીપ્રજાંદ્વાદશેલજેત્ મૃતપ્રજાંપંચદશેસચસ્ત્વગ્રિયવાદિર્ની અત્રાપ્રિયવાદોઽભિચારઃ પ્રતિકૂલ
ભાપણરૂપસ્યતસ્યપ્રાયઃકલૌસાર્વેત્રિકત્વાત્ આજ્ઞાસંપાદિર્નીદક્ષાંવીરસંપ્રિયવાદિર્ની પર્ત્વીલ્યકત્વાભોગા
ર્થમન્યોદ્વાહીપૂર્વેમાર્ગયૈસધનસ્યતૃતીયાંશંદયાત્ નિર્ધનશ્ચેષાંપોપયેત્ મનુઃ અધિવિવ્રાતુયાનારીનિર્ગ
ન્દેદ્રોપિતાગૃહાત્ સાસઃસન્નિરોદ્ધવ્યાત્યાજ્યાવાકુલસન્નિધૌ અગ્નિશુશ્રુપાદિધર્માચરણંજ્યેષ્ઠયાસહ
કાર્યં નતુકનિષ્ઠયા ઇવંજ્યેષ્ઠયાઆજ્ઞાસંપાદિનીત્વે યદિતુરોપાદિશીલેનસમનંતરોકમનુવાક્યાજ્યેષ્ઠા
કુલસન્નિધૌત્યાગાર્હા ગૃહાંતરેનિરોપાર્હાવાતર્હિકનિષ્ઠયાપિસહધર્મચરેદન્યથાધર્મમંત્રંશાપાતાત્ તથાવીર

મુતાયાસ્યાદાશાસંપાદિનીચયા દક્ષાપ્રિયંવદાગુહ્યતામનવિનિયોજયેદિતિમાધવીચેસ્મૃતેચ્ચ-દ્વિતીય વિવાહહોમ-પૂર્વેવિવાહસંવંધિગૃહ્યાન્નાવેવકાર્યઃ તદસંભવેલૌકિકાગ્નૌકાર્યઃ લૌકિકાગ્નૌકરણપક્ષે દ્વિતીય વિવાહહોમાદિનોત્પન્નાગ્નેર્ગૃહ્યાન્નિત્વાદ્વયોર્ગૃહ્યાન્ન્યોઃસંસર્ગઃકાર્યઃ ॥

હવે પુનર્વિવાહ (ફરીને વિવાહ) કહે છે.

દુષ્ટ લગ્ન; યથોક્ત ગ્રહ, તારા ન હોય; ખીભ પશુ દુષ્ટ યોગ ઇલાદિક અશુભ સમયે-વિવાહ થયો હોય તો અથવા કુખમાંડી શાંતિપૂર્વક ઘૃતહોમ ઇલાદિ યથોક્તવિધિ ક્રીધાવિના આશૌચમાં વિવાહ થયો હોય તો તેજ વર, કન્યાનો સારા મુહૂર્તમાં ફરી વિવાહ કરવો. “મધપાન કરનારી, રોગિણી, ઠગવાવાળી, વંધ્યા, અર્થ (દ્રવ્ય આદિ પદાર્થ) નાશ કરનારી, અપ્રિયવાદ કરનારી, કન્યા-એને ઉત્પન્ન કરનારી, અને પતિનો દ્વેષ કરનારી એવી જે સ્ત્રી તે અધિવેતન્વ્યા.” અધિવેદન એટલે ખીજ સ્ત્રી કરતી તે અર્થાત્ તેના પતિએ ખીજ સ્ત્રી કરવી એ ફલિતાર્થ છે. “જેને પ્રભ થતી ન હોય તે સ્ત્રીને દશમે વર્ષે લાગ કરવો. કન્યા ઉત્પન્ન કરનારીનો બારમે વર્ષે લાગ કરવો. જેની પ્રભ મરી જતી હોય તેના પત્નરમે વર્ષે, અને અપ્રિયવાદિનીનો તત્કાલ લાગ કરવો.” ઇહાં અપ્રિયવાદ એટલે વ્યભિચાર સમજવો. કારણ, કલિયુગમાં પ્રતિકૂલ ભોજવારૂપ અપ્રિયવાદ તો તો ઘણું કરી સર્વત્ર છે. આજ્ઞા પાળનારી, ઘરના કાર્યમાં દક્ષ (ચતુર), પીર પુત્રને ઉત્પન્ન કરનારી, અને પ્રિય ભાવણ કરનારી એવી સ્ત્રીનો લાગ કરી ઉપભોગને અર્થે ખીજ સ્ત્રી જોડે વિવાહ કરે તો તેણે પ્રથમ મની સ્ત્રીને પોતાની અપત્તિમાંનો ત્રીજો આશ (ભાગ) દેવો. દરિદ્રી હોય તો તેણે તે સ્ત્રીનું આન્ન, વસ્ત્રવડે પોષણ કરવું. મનુ કહે છે.—“અધિવિત્તા (એક પુરૂષે પરણેલી જે સ્ત્રીઓમાંની પ્રથમ સ્ત્રી તે) રીસ કરી ઘરથી નીકળી જાય તો તેને તત્કાલ બદોબસ્ત કરી ખીભ ઘરમાં રાખવી, અથવા પોતાના કુલની સમીપે છોડવી એટલે કુલમાંના વડીલ પુરૂષને સ્વાધીન કરવી.” અગ્નિની સેવા ઇલાદિક ધર્માચરણ (સાધ્યપ્રાતઃ ઔપાસન, અગ્નિહોત્ર ઇલાદિ) કરવું તે પ્રથમની સ્ત્રીને સાથે રાખી કરવું, કનિષ્ઠ સ્ત્રીને સાથે રાખી કરવું નહીં. જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીની સાથે ધર્માચરણ કરવું, એમ જે કહ્યું તે, જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી આજ્ઞા માન્ય કરતી હોય તો એમ સમજવું પરંતુ જો ક્રોધાદિક સ્વભાવની હોવાથી ઉપર કહેલાં મનુનાં વાક્યપ્રમાણે જ્યેષ્ઠ-સ્ત્રી કુલની સમીપે છોડવાયેય હોય અથવા ખીભ ઘરમાં રાખવાયેય હોય તો કનિષ્ઠ સ્ત્રીની જોડે પણ ધર્મનું આચરણ કરવું. કારણ, તેમ ન કરે તો ધર્મને નાશ પ્રાપ્ત થાય છે. “તેમજ પીર પુત્રની માતા, આજ્ઞા માનવાવાળી, ઘરના કાર્યમાં દક્ષ, પ્રિય ભાવણ કરનારી, અને આચરણની શુદ્ધ એવી કનિષ્ઠ સ્ત્રી હોય તો તેને ધર્મકાર્યવિષે જોડવી. અર્થાત્ તેની જોડે ધર્માચરણ કરવું.” એવી માધવના ગ્રંથમાં સ્મૃતિ છે. ખીભ વિવાહસંબંધી હોમ કરવાનાં તે પૂર્વેના વિવાહસંબંધી ગૃહ્યાગ્નિવિષેય કરવો. પ્રથમના વિવાહસંબંધી અગ્નિ ન હોય તો લૌકિકાગ્નિ વિષે કરવો. લૌકિકાગ્નિવિષે હોમ કરવો એ પક્ષમાં ખીભ વિવાહના હોમાદિકવડે સિદ્ધ થયેલો જે-અગ્નિ તે ગૃહ્યાગ્નિ હોવાથી બન્ને અગ્નિનો ગ્રંથગે કરવો.

અથાગ્નિદ્વયસંસર્ગપ્રયોગઃ ॥ વેદશકાલૌસંકીર્ત્ય મમદ્વામ્યાંમાર્યાન્ધ્યાસહનિષ્પન્નગૃહ્યાન્ન્યોઃખતા ધ્યાંસહાધિકારસિદ્ધિદ્વારાશ્રીવરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સંસર્ગકરિણ્યદિતિસંકત્ય સ્વસ્તિવાચનંકૃત્યાઉવગપયર્ગસ્વંદિલેકૃત્યાદક્ષિણેસ્વંદિલેજ્યેષ્ઠાયાગૃહ્યાગ્નિમુત્તરેકનિષ્ઠાયાગૃહ્યાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્ય પ્રથમાગ્નૌજ્યેષ્ઠ પદ્યાન્યારઘ્નોન્વાધાનંકુર્યાત્ અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થેપ્રથમાગ્નિહોમકર્મણિદેવતાપરિપ્રદાર્યમન્વાધાનંકરિણ્યે ચતુર્થાગ્નૌજ્યેત્યંતેઅગ્નિનયમિરાજ્યાહુતિમિન્શેપેળેત્યાદિ અગ્નિમીલેહિતિનવાનાંમધુચંદ્રાઅગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થેપ્રથમાગ્નૌપ્રધાનાજ્યહોમેયિ૦ અગ્નિમીલેહિત્યાદિનયમિકર્મણિપ્રત્યુચંચુવેળનવાજ્યાહુતીંહુપાત્ અગ્નયદ્દમિતિસર્વપ્રત્યાગઃ હોમદોષેસમાપ્ય અયંતેયોનિરિત્તિમંત્રેણ જ્યેષ્ઠાગ્નિસમિધિસમારોપ્યપ્રત્યવરોદેતિમંત્રેણતંદ્વિતીયાગ્નૌપ્રત્યવરોઽપ્યાત્વા પત્નીહવાન્યારઘ્નોન્વાધાનંકુર્યાત્ અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થેપ્રથમયમંસુદ્વિતીયાગ્નૌરિહિતહોમેદેવતાપરિપ્રદાર્યમન્વાધાનંકરિણ્યે આજ્યમાર્ગાંતેઅગ્નિપ્રધાનંપદ્મારમાજ્યેનરોપેળેત્યાદિપ્રોક્ષણંકુર્યાન્નવર્ધાંચુવીપ્રણીતાજ્યપાત્રેદ્ધમાવર્ધિંપીત્યદ્રૌપાપ્રાણિ મુચિચતુર્મુદીત માન્વેન્દીત્યાપત્નીહવાન્યારઘ્નોહુપાત્ અગ્નાવગ્નિરિત્યસદિરણ્યગમોઽગ્નિરદી અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થેસંચુદ્ધામંપ્રધાનાજ્યહોમેયિ૦ અગ્નાવગ્નિશ્વરતિપ્રવિષ્ટરૂપીણાંપુષોઅધિરાજપ્તઃ તસ્મેન્નહોમિદ્વિનિપાદૃતેન માદેવાનાંમોહદ્વગ્નયેંસ્વાહા અગ્નયદ્દં૦ પ્યમમેપિ આજ્યસ્યમુચિચતુર્મદ્વર્ણવિનિયોગસ્ત્યાગદ્યઅગ્નિ

નાગ્નિર્મેધાતિથિઃ કાળોઽગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિનાગ્નિઃ સમિધ્યતે ॥ અસ્તીદમિતિ તિષ્ઠાન્નિશ્વામિત્રોઽગ્નિરનુદુષ્ટ
અંત્યેષ્ટિદુષ્ટૌ અસ્તીદમધિ ॥ અરણ્યો ॥ ઉત્તાનાયામ ॥ પાહિનો અગ્નિર્યસ્ય મર્ગઃ પ્રગાયોઽગ્નિર્વહતી પાહિનો ॥
મિર્વસો ॥ હોમરોપસમાપ્યાહિતાગ્નયેગોયુર્મંદત્વાવિગ્રાન્મોજયેત્ ॥ અગ્નિદ્વયસંસર્ગપ્રયોગઃ ॥

હવે બન્ને અગ્નિના સંસર્ગ (એક કરવા)નો પ્રયોગ કહે છે.

દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “મમ દ્વાભ્યાં માર્યાભ્યાં સહ નિષ્પન્નગૃહ્યાયોઃ તાભ્યાં સહાધિકારા-
સિદ્ધિદ્વારા ગ્રીષ્મરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સંસર્ગ કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી સ્વસ્તિવાચન કરી એક દક્ષિણ
દિશામાં અને બીજું ઉત્તર દિશામાં એ રીતે બે સ્થડિલ કરી તેમાંના દક્ષિણ સ્થડિલ ઉપર જ્યેષ્ઠ
સ્ત્રીનો ગૃહાગ્નિ અને ઉત્તર સ્થંડિલ ઉપર કનિષ્ઠ સ્ત્રીનો ગૃહાગ્નિ એ રીતે બન્ને અગ્નિનું સ્થાપન કરી
જ્યેષ્ઠ પત્નીએ અન્વારબ્ધ (સ્પર્શ કર્યા) છતાં પ્રથમ અગ્નિ ઉપર અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે,—
“અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થે પ્રથમાગ્નિહોમકર્મણિ દેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ ચક્ષુષી આજ્યેનેત્યંતે
અગ્નિનવમિરાજ્યાહુતિમિઃ શેપેનેત્યાદિ,” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી ચક્ષુષીપર્યંત કર્મ થયા પછી
પ્રધાનહોમ કરવો. તેના મત્ર—“અગ્નિમીલે” રૂઠિ નવાનાંમધુચ્છંદા અગ્નિર્ગાયત્રી અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થ-
પ્રથમાગ્નૌ પ્રધાનાગ્નયહોમે વિનિયોગઃ ॥ અગ્નિમીલે ॥” ઇલાદિક નવ મત્રાવડે એક એક મત્રાએ
સુવપાત્રે કરી ધૃતની નવ આહુતિ હોમવી, અને “અગ્નય ઇદં ન મમ” એવો સર્વત્ર ભાગમાં ઉચ્ચાર
કરવો. એ રીતે પ્રધાનહોમ થયા પછી હોમરોપ સમાપ્ત કરી. “અયં તે યોનિઃ” એ મત્રવડે જ્યેષ્ઠા-
ગ્નિને સમિધ ઉપર લઈ “પ્રત્યવરોહ” એ મત્રવડે તે જ્યેષ્ઠાગ્નિનો ખીલ અગ્નિ ઉપર પ્રત્યવરોહ
કરવો એટલે જેના ઉપર અગ્નિ લીધેલ છે તે સમિધનો ખીલ અગ્નિમાં હોમ કરવો. પછી અગ્નિનું
ધ્યાન કરવું. પછી બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે અન્વારબ્ધ થઈ અન્વાધાન કરવું તે આ રીતે—“અગ્નિદ્વયસંસ-
ર્ગાર્થે પ્રથમસંસ્પૃદ્ધિત્રીયાગ્નૌ વિહિતહોમે દેવતાપરિગ્રહાર્થમન્વાધાનં કરિષ્યે ॥ આજ્યમાર્ગાંતે અગ્નિ-
પ્રધાનં પદ્યારમાજ્યેન શેપેનેત્યાદિ ॥” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી; પ્રોક્ષણી, કુશ, દર્વા, સુવ,
પ્રણીતા, આન્યપાત્ર, ઇન્દ્રા અને બહિં એ આઠ પાત્ર સ્થાપવાં. આન્યભાગપર્યંત કર્મ થયા પછી
દર્વીપાત્રમાં સુવપાત્રવડે ચારવાર આન્ય લઈ બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે અન્વારબ્ધ થઈ હોમ કરવો. હોમનો
મત્ર—“અગ્નાગ્નિરિત્યસ્ય હિરણ્યગર્ભોઽગ્નિરઘ્ની અગ્નિદ્વયસંસર્ગાર્થે સંસ્પૃષ્ઠાગ્નૌ પ્રધાનાગ્નયહોમે વિનિ-
યોગઃ ॥ અગ્નાગ્નિશ્ચરતિ પ્રવિષ્ટ કૃપીણાં પુત્રો અધિરાજ યપઃ ॥ તસ્મે જુહોતિ હવિષા ધૃતેન મા
દેવાનાં મોનુહદ્ગાગધેયં સ્વાહા” એ રીતે આહુતિ દઈ “અગ્નય ઇદં ન મમ” એ પ્રમાણે ભાગ
કરવો. એ પ્રમાણે ભાગળ પણ જાણવું. દરએક આહુતિ સમયે દર્વીપાત્રમાં ચારવાર ધૃત લેવું,
વિનિયોગ કરવો અને ભાગનો ઉચ્ચાર કરવો એ સઘળું પ્રથમ પ્રમાણે ભાગળ પણ કરવું. અગ્નિ-
ધાની આહુતિના મત્ર—“અગ્નિનાગ્નિર્મેધાતિથિઃ કાળોઽગ્નિર્ગાયત્રી ॥ અગ્નિનાગ્નિઃ સમિધ્યતે ॥
અસ્તીદમિતિ તિષ્ઠાન્નિશ્વામિત્રોઽગ્નિરનુદુષ્ટ ॥ અંત્યેષ્ટિદુષ્ટૌ ॥ અસ્તીદમધિ ॥ અરણ્યો ॥ ઉત્તા-
નાયામ ॥ પાહિનો અગ્નિર્યસ્ય મર્ગઃ પ્રગાયોઽગ્નિર્વહતી ॥ પાહિનો ॥ મિર્વસો ॥” એ રીતે પ્રધાનહોમ
કરી હોમરોપ સમાપ્ત કરી અગ્નિહોત્રી ગ્રાહણને બે ગૌદાન કરી ગ્રાહણને લોજન કરાવવું. એ રીતે
બન્ને અગ્નિના સંસર્ગનો પ્રયોગ કહ્યો.

પર્યોરેકાપદિમૃતાદગ્ધવાતેનેવતાપુનઃ ॥ આદધીતાન્યવાસાર્ધમાધાનવિધિનાગૃહી ॥

“બન્ને સ્ત્રીઓમાંથી બે એક સ્ત્રી મૃત થાય તો તે સંસર્ગાગ્નિવડેજ તેનો દાહ કરી મૃદસ્થે
બીજી સ્ત્રીની બેડે ફરી આધાનવિધિવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે ધારપુ કરવો.”

દ્વિતીયાદિવિવાહકાલઃ ॥ પ્રમદામૃતિવાસરાદિતઃ પુનરુદ્વાહવિધિર્વરસ્ય ચ વિપન્નેપરિત્સરે
શુભોયુગલેચાપિમૃતિપ્રદોમવેત્ સંકટેમહાકદ્રામિપેકંમૃત્યુંજયમંત્રજપંચારુત્વાવિવાહઃ કાર્યં રૂઠિમાતિ
તૃતીયામાનુષીકન્યાનોદ્રાહ્યાગ્નિયતેહિસા વિધવાવામવેત્સાનૃતીયેર્કસમુદ્ધવેત્ ॥

ખીલ ઇલાદિક વિવાહનો કાલ કહે છે. “વરે ફરી વિવાહ કરવાનો તે સ્ત્રીના મરણ દિવ-
સથડી વિપન્ન વર્ષે કરવો, તો તે શુભ છે. સગ વર્ષમાં કરવાથી મૃત્યુદાયક થાય છે.” સકટ દોષ તો
મહારુદ્રનો અભિષેક અથવા મૃત્યુંજયમત્રનો જપ કરી વિવાહ કરવો એમ મને ભાસે છે. “ત્રીજી

મનુષ્યકન્યા પરણી નહીં, પરણે તો તે મૃત થાય અથવા વિધવા થાય આદે ત્રીજા વિવાહને ઠેકાણે અર્ક (આક્રમ) ની સાથે વિવાહ કરવો.”

અધાર્કવિવાહઃ ॥ રવિશંચોર્વોરેહસ્તક્ષ્ણવાન્યત્રશુભદિનેવાપુષ્પફલયુતમર્કગત્વામર્કકન્યાદાતા
રમાચાર્યવૃત્તારત્તંગાદિભૂષિતોદેશકાલોસ્મૃત્વા મમતૃતીયમાનુપીવિવાહજન્યદોષપરિહારાર્થતૃતીયમ
ર્કવિવાહંકરિષ્યે આચાર્યવૃત્તનાંદીધાદ્વાંતંકુર્યાત્ દાતામધુર્પર્કયજ્ઞોપવીતવસ્ત્રગંધમાલ્યાદિમિથંરંપૂજ
યેત્ અર્કસ્યપુરતઃસ્થિત્વા ત્રિલોકવાસિન્સપ્તાશ્વહાયયાસહિતોરવે તૃતીયોદ્વાહજંદોષંનિવારયસુલંકુર
હતિપ્રાર્થ્ય છાયાયુતંરવિમર્કધ્યાત્વાંલિગૈરભિષિચ્યવસ્ત્રાદિભિરાકૃણેનેતિમંત્રેણસંપૂજ્ય શ્વેતવલ્લેણસ્
ત્રેણચાત્રેષ્વગુડૌદાનંનિવેદયતાંબૂલંદધાત્ મમપ્રીતિકરાયેયંમયાસ્પૃષ્ટાપુરાતની અર્કજાગ્રહણાસ્પૃષ્ટાધાસા
ન્સંપ્રતિરક્ષતુ ઇત્યર્કપ્રદક્ષિણીકૃત્વ નમસ્તેમંગલેદેવિનમઃસવિતુરાત્મજે ગ્રાહિમાંકૃપયાદેવિપત્નીત્વમ્દહા
ગતા અર્કત્વંબ્રહ્મણાસ્પૃષ્ટઃસર્વેપ્રાણિહિતાયચ વૃક્ષાણામધિભૂતસ્ત્વંદેવાનાંપ્રીતિવર્ધન તૃતીયોદ્વાહજંપાપંમૃ
ત્યંચાગ્રુવિનાશયેતિચપ્રદક્ષિણીકુર્યાત્ અંતઃપટધારણાદિકન્યાદાનપર્યંતંવિધિકૃત્વા કન્યાદાતાદિત્વ
સ્યપ્રપૌર્ણીસવિતુર્પૌર્ણીમર્કસ્યપુર્વીકાદ્યપનોગ્રામર્કકન્યામમુકગોત્રાયચરાય તુમ્યંસંપ્રદદે અર્કકન્યામિ
માવિપ્રયથાશક્તિવિમૂષિતાં ગોત્રાયશર્મણેતુમ્યંદત્તાંવિપ્રસમાધય દક્ષિણાંદત્વા ગાયત્ર્યાદેષ્ટિતસુત્રેણવૃહ
ત્સામેતિમંત્રેણઅર્કવરયોઃકંકણંવધ્વાર્કસ્યચતુર્દિશુકુંભેપુલિષ્ઠંનામમંત્રેણપોડશોપચારૈઃસંપૂજ્ય અર્કસ્યો
ત્તરેકંપથ્યાન્યારઘ્યોવરઃ અસ્યાઃસમ્યક્માર્ગાત્વસિદ્ધયર્થંપાણિગ્રહહોમંકરિષ્યે આચારદેવતેઆજ્યેનેત્યંતે
વૃહસ્પતિર્અગ્નિર્અગ્નિયાયુંસૂર્યંપ્રજાપતિંચાજ્યદ્રવ્યેણદ્રોષેણસિષ્ટકૃતંઆધારાંતંકૃત્વા સંગોભિરિત્યસ્યાંગિર
સોવૃહસ્પતિર્અિષ્ટુર્ આજ્યહોમેવિનિયોગઃ સંગોભિરાંગિરસોઽ વૃહસ્પતયદ્દં યસ્મૈત્વેતિવામદેવોમિશ્તિ
ષ્ટુર્ યસ્મૈત્વાકામકામાયવ્યંસપ્રાજ્યજામદે તમસામ્યંકામંદત્વાયેદંત્વંઘૃતંપિયસ્યાદ્વાઅગ્નયદ્દં તત્તો
વ્યક્તસમસ્તવ્યાહતિમિર્હુત્વાદ્વોમેશોષંસમાપ્ય મયાકૃતમિદંકર્મસ્યાવરેપુજરાયુણા અર્કાપત્યાનિનોદેહિત
ત્સર્વેશંતુમર્હસિ ઇતિપ્રાર્થ્ય શાંતિસૂકપાઠાંતેગોયુગમાચાર્યાંયદત્વાસ્વધૃતવસ્ત્રાણિગુરવેદત્વાન્યાનિધાર
યેત્ દશત્રયોપાધિપ્રામોજ્યાઃ ઇત્યર્કવિવાહઃ ॥

હવે અર્કવિવાહ કહે છે.

વિવાહકર્તાએ રવિવાર, શનિવાર, ઉરત નક્ષત્ર અથવા ણીજા કોઈ જોક શુભ દિવસે પુષ્પ અને ફળેયુક્ત એવા આક્રમના વૃક્ષની પાસે જઈ અર્કકન્યાનું દાન કરનારા આચાર્યને વરાળી પોતે રક્ત-ચંદન ઇલાદિકે ભૂષિત થઈ દેશ, કાલને ઉચ્ચાર કરી “મમ તૃતીયમાનુપીવિવાહજન્યદોષપરિહારાર્થ તૃતીયમર્કવિવાહં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી આચાર્યને વરાળીને નાંદીધાદ્વાંતંકુર્યાત્ કર્મ કરવું. દાતાએ મધુપર્ક, યજ્ઞોપવીત, વસ્ત્ર, ગંધ અને પુષ્પમાલા ઇલાદિકે ઉપચારવડે વરની પૂજા કરવી. પછી અર્કવૃક્ષની આગળ બેસી “ત્રિલોકવાસિન્ સપ્તાશ્વ, છાપયા સહિતો રવે ॥ તૃતીયોદ્વાહજં દોષં, નિવારય સુલંકુર,” એવી પ્રાર્થના કરી છાપાયેયુક્ત સૂર્યનું આક્રમના વૃક્ષમાં ધ્યાન કરી આબલિંગ મંત્રો (સમુદ્રજ્યેષ્ઠા ઇત્યાદિ) વડે આભિષેક કરી વસ્ત્રાદિક ઉપચારવડે “આકૃણેન” એ મંત્રવડે પૂજા કરી એત વસ્ત્ર અને સૂત્રવડે અર્કવૃક્ષને વીંટી શુદ્ધદાન (ગોળવાળા ભાત) નેવેધ ધરી તાંબૂલ દેવું. પછી “મમ પ્રીતિકરાયેયં, મયા સ્પૃષ્ટા પુરાતની ॥ અર્કજા ગ્રહણા સ્પૃષ્ટાધાસાન્સંપ્રતિરક્ષતુ,” એ મંત્રવડે અર્કવૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી કરી “નમસ્તે મંગલે દેવિ, નમઃ સવિતુરાત્મજે ॥ ગ્રાહિ માં કૃપયા દેવિ, પત્ની ત્વં મ્દહાગતા ॥ અર્ક ત્વં બ્રહ્મણા સ્પૃષ્ટઃ, સર્વેપ્રાણિહિતાય ચ ॥ વૃક્ષાણામધિભૂત-સ્ત્વં, દેવાનાં પ્રીતિવર્ધન ॥ તૃતીયોદ્વાહજં પાપં, મૃત્યું ચાગ્રુ વિનાશય,” આ મંત્રવડે પણ પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી અંતઃપટ ધારણથી કન્યાદાનપર્યંત વિધિ કરી કન્યાદાતાએ “આદિત્યસ્ય પ્રપૌર્ણી સવિતુઃ પૌર્ણી અર્કસ્ય પુર્વી કાદ્યપનોગ્રામર્કકન્યામમુકગોત્રાય ચરાય તુમ્યં સંપ્રદદે ॥ અર્કકન્યામિમાં વિપ્ર, યથાશક્તિ વિમૂષિતાં ॥ ગોત્રાય શર્મણે તુમ્યં, દત્તાં વિપ્ર સમાધય,” એ મંત્રવડે અર્કકન્યા દેવી. પછી દક્ષિણા ઈર્ષ ગાયત્રીમંત્રવડે અર્ક અને વરને સૂત્ર વીંટી તે સૂત્રવડે “વૃહસ્ત્તામ” આ મંત્રે કરી અર્કવૃક્ષ અને વરને કંકણબંધન કરી આક્રમની ચારે દિશામાં ચાર કલશ માંડી તે સઘળા કલશે ઉપર નામમંત્રવડે વિષ્ણુની પોડશોપચાર પૂજા કરી આક્રમની ઉત્તર દિશામાં અર્કપત્નીએ અન્વારજ્ય છતો વરે, “અસ્યાઃ સમ્યક્ માર્ગાત્વસિદ્ધયર્થં પાણિગ્રહહોમં કરિષ્યે” એવા સંકલ્પ કરી “આચારદેવતે આજ્યેનેત્યંતે વૃહસ્પતિર્ અગ્નિર્ અગ્નિયાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચાજ્યદ્રવ્યેણ દ્રોષેણ સિષ્ટકૃતઃ,”

એ પ્રભાણે અન્વાધાન કરી આધારપર્યંત કર્મ કરી “સંગોમિરિત્યસ્યાંગિરસો વૃહસ્પતિસ્ત્રિષ્ટપ ॥ આજ્યહોમે વિનિયોગઃ ॥ સંગોમિરાંગિરસો ॥ વૃહસ્પતય દ્વં ન મમ ॥ યસ્મે ત્વેતિ વામદેવોઽસ્ત્રિષ્ટપ ॥ યસ્મે ત્વાં કામકામાય ઘયં સમ્રાટ્યજામહે ॥ તમસ્મયં કામં દત્વાયેદં ત્વં ઘૃતં પિવ સ્વાહા ॥ અગ્નય દ્વં” એ મંત્રો વડે હોમ કરી પછી એકેકી અને સઘળી બ્રાહ્મતિઓ વડે હોમ કરી હોમશોષ સમાપ્ત કરી, “મયા કૃતમિદં કર્મ, સ્વાચરેણુ જરાયુગા ॥ અર્કાપત્યાનિ નો દેદિ, તત્સર્વં ક્ષંતુમર્હસિ,” એ મંત્ર વડે પ્રાર્થના કરી શાંતિ સૂક્તનો પાઠ કીધા પછી બે ગાય આચાર્યને દઈ પોતે પેહેરેલાં વસ્ત્રો આચાર્યને દઈ બીજાં પેહેરવાં. દશ અથવા ત્રણ બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવું. એ પ્રભાણે અર્કવિવાહ કહ્યો.

ધીમન્નાથાંધ્રિકમલંદીનાનાચદયાર્ણવં ॥ સારંસારંકામપૂરમાહ્નિકાચરણંદ્રવે ॥

હવે આહ્નિક (નિત્યકર્મ)નો વિધિ કહે છે.

દીન અને અનાથવિષે દયાસાગર અને ભક્તોની કામના પૂર્ણ કરનારાં એવાં બે શ્રીમાન્ લક્ષ્મી-પતિનાં ચરણકમલ તેમનું સ્મરણ કરી આહ્નિક આચાર કહ્યું.

પ્રથમોક્તોયદુવાનાં પ્રકારઃ સતુયાજુપૈઃ ॥ પ્રાહોયન્નસ્ય સુજોક્તો વિશેષઃ સ્થાન્નવાધકઃ ॥

અગ્નેદીએનો પ્રથમ પ્રકાર (નિર્ણય) કહ્યો છે; તેને, પોતાના સૂત્રમાં કહેલો વિશેષ નિર્ણય બાધક ન હોય તો તે ચલુર્વેદીએએ લેવો.

પ્રાણેમુદ્ધતં ઉત્થાય શ્રીવિષ્ણુસ્મૃત્યાગજેન્દ્રમોક્ષાદિપઠિત્વાદૃષ્ટદેવતાદિસ્મરેત્ સમુદ્રવસને દેવિપર્યંતસ્તન મંદિતે વિષ્ણુપત્નિનમસ્તુભ્યં પાદસ્પર્શશ્ચ મસ્ત્યમરતિભૂમિપ્રાર્થ્યં ગવાદિમંગલાનિ પદયેત્ ॥

બ્રાહ્મં સુદર્શનમાં ઉડી શ્રીવિષ્ણુનું સ્મરણ કરી અજેન્દ્રમોક્ષાદિક સ્તોત્રનો પાઠ કરી ઇષ્ટદેવતા ઇલાદિકનું સ્મરણ કરવું. પછી, “સમુદ્રવસને દેવિ, પર્યંતસ્તનમંદિતે ॥ વિષ્ણુપત્નિ નમસ્તુભ્યં, પાદસ્પર્શશ્ચ મસ્ત્યમે,” એ પ્રભાણે (પૃથિવીની) પ્રાર્થના કરી ગાય ઇલાદિક મંગલ પદાર્થોનું દર્શન કરવું.

અથમૂત્રપુરીપોત્સર્ગાદિવિધિઃ ॥ ઘ્ણાઘંતર્હિતભૂમૌ શિરઃપ્રાવૃત્યયજ્ઞોપવીતં નિયતં પૃષ્ઠતઃ ફળેંધાકૃત્યાપ્રાણપિધાનંકૃત્વા દિવાસંધ્યયોરુદ્ભુરોરાગ્રૌદક્ષિણામુલોમૌની અનુપાનત્કઆસીનોમૂત્રપુરોપોત્સર્ગકુર્યાત્ યજ્ઞોપવીતસ્ય નિયતત્વં વિનેવકળેધારણમનાચારઃ માર્ગજલદેવાલયનદીતીરાદૌમલોત્સર્ગોનિષિદ્ધઃ દક્ષાન્દ્રાદશાસંત્યજ્યમૂત્રંકુર્યાજ્જલાદયાત્ અવકાશોપોદ્દેશોવાપુરીપેતુચતુર્ગુણં પ્રત્યર્કાદિમે દ્વનેસ્વશશ્વદ્દર્શનેચ સર્પેગંવાપદયેત્ તતોગૃહીતશિશ્રુઉત્થાયશૌચંકુર્યાત્ મૂત્રોત્સર્ગેનુદ્ધમૃદંસકૃત્તલિગૌત્રિધારંવામકરેદ્વિધારમુમયોઃકરયોર્દેત્યાતાવદ્ધારંજલેનક્ષાલયેત્ મૂત્રાતુદ્વિગુણંગૃહેમધુનેત્રિગુણંસ્મૃતં પુરીપેતુ પર્વાલિંગેગુદેતિસ્તસ્થાવામકરેદશ ઉમયોઃકરયોઃસત્સત્સત્રિયોપિપાદયોઃ દ્વિગુણં પ્રહ્લચયેંસ્યાઘતીનાંચચતુર્ગુણં પર્યંમૃદ્ધિર્જલેઃશૌચંતદર્ધેનિશિકીર્તિતં તદર્ધમાતુરેદ્દાર્દ્રામલાનાંતદર્ધંતઃ ઉક્સંલ્પ્ય યાગંધલેપક્ષ્યામાદેવાવતાતત્કલ્પસ્તાવચ્છૌર્વં મૃદ્ધાર્દ્રામલકમાત્રા જ્વાલાભેનદૌષવિલંબેસચ્ચૈલંબાનં યયોક્તરૌચાકરણેતુ ગાયત્ર્યપ્તશંતજત્યાપ્રાણાયામત્રયંચરેત્ અથમૂત્રેચત્વારોગંઢૂવાપુરીપેદ્વાદશાઘૌવા મોજનાંતેપોદશકાર્યાઃ ॥

હવે મૂત્ર મળનો ત્યાગ ઇત્યાદિ વિધિ કહે છે.

પૃથિવી ઉપર ધારા ઇલાદિક પાથરી, માથા ઉપર વસ્ત્ર વીંટી, કંઠભિત યજ્ઞોપવીતને પીઠ ઉપર અથવા કાન ઉપર રાખી, નાકને ઢાંકી, દિવસે અથવા રાત્રે સંધ્યાસમયે ઉત્તરાભિમુખ, અને રાત્રિએ દક્ષિણાભિમુખ, મૌનયુક્ત, પગમાં પગરખાં ન પેહેરી, બેસીને મૂત્ર અને પુરીય (મળ)નો ત્યાગ કરવો. કંઠભિત કર્યાવિનાજ યજ્ઞોપવીતને કાન ઉપર રાખવી એ અનાચાર છે. માર્ગ, જળ, દેવાલયસંબંધી સ્થલ, નદીનો તીર ઇલાદિક સ્થલે મલત્યાગ કરવો નહીં. અધિક જગ્યા હોય તો તલાવ ઇલાદિક જલાશયથથી બાર હાથ અથવા ત્રણ હાથ જગ્યા છેડી મૂત્રત્યાગ કરવો. મલત્યાગ કરવો હોય તો મૂત્રત્યાગની જમીન કરતાં ચતુર્શુલ જગ્યા છેડીને કરવો. સૂર્યની સામે મલત્યાગ

૧ રાત્રિના (વિભાગ) સુદર્શન રોજ કરી, તેમાંના પત્તરમા સુદર્શને બ્રાહ્મ સુદર્શન કહે છે.

થાય અથવા પોતાનો મળ જોવામાં આવે છો સૂર્ય અથવા ચાપતું દર્શન કરવું. પછી શિશ્ર (શુદ્ધ સ્થાન) હાથમાં ધરી હઠીને શૌચ (શુદ્ધિ) કરવું. મૂત્રત્યાગ કર્યો હોય તો શુદ્ધ મૃતિકા લઈ લિંગમાં એક વાર ડાબા હાથમાં ત્રણ વાર અને બન્ને હાથમાં બે વાર એ પ્રમાણે મૃતિકા લગાડવી, અને તેટલી વાર જળથી તે તે અંગ ધોવાં. “વીરેષાત થાય તો મૂત્ર કરતાં દ્વિગુણ, અને મૈથુન સમયે ત્રિગુણ શુદ્ધિ કરવી, એમ કહ્યું છે.” મલત્યાગ વિષે શુદ્ધિ—લિંગમાં એક વાર, શુદ્ધકારમાં ત્રણ વાર, ડાબા હાથમાં દશ વાર, બન્ને હાથમાં સાત વાર, અને પગમાં સાત સાત વાર અથવા ત્રણ ત્રણ વાર એ પ્રમાણે મૃતિકા લગાડવી અને તેટલીજ વાર જળવતી તે તે અંગ ધોવાં. શુદ્ધ સ્થાને જે શૌચ કહ્યું તે કરતાં બમણું શૌચ બ્રહ્મચારીએ કરવું, અને સંન્યાસીએ ચતુર્ગુણ કરવું, એ રીતે મૃતિકા અને જળવડે શુદ્ધિ કરવી. દિવસે જે શુદ્ધિનો પ્રકાર કહ્યો તે કરતાં અર્ધા શુદ્ધિ રાત્રિએ જાણવી. રાત્રિએ જે શૌચ કહ્યું તે કરતાં અર્ધું રોગીએ કરવું. શૂદ્ર, સ્ત્રી અને બાળકોને રોગી કરતાં અર્ધ શૌચ કહ્યું છે.” મૃતિકા અને જળની પ્રથમ કહેલી સંખ્યાપ્રમાણે શુદ્ધિ કરતાં બે મલ અને દુર્ગંધ દૂર ન થાય તો તેટલી વાર બીજી મૃતિકા લગાડવાથી શુદ્ધ થાય તેટલી વાર શુદ્ધિ કરવી. શૌચવિષે મૃતિકા લેવી તે નીલા આમળાના ફળ પ્રમાણે લેવી. જળ ન મળવાથી શૌચ કરવામાં વિવશ થાય તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવું. ચર્યાકા શૌચ ન થયું હોય તો ગાયત્રીમંત્રને આઠ સો જપ કરી ત્રણ પ્રાણામામ કરવા. હવે, કેવળ મૂત્ર કર્યું હોય તો આર, મલત્યાગ ક્રીધા હોય તો આર અથવા આઠ, અને લોજન થયા પછી સોળ એ પ્રમાણે જળવડે ગંદૂપ (કોગળા) કરવા.

અધ્યાચમનવિધિ: ॥ અપ્રાદ્યુતશિરઃકંઠઽપવિષ્ટઃ ઉપવીતીપ્રાસ્તુલોચા અંગુષ્ઠમૂલેનમુકાંગુષ્ઠકનિ ઉદ્દલેનાનુલ્લંખેનાદિરહિતંજલંહૃદયંગતંત્રિપિવેત્ કેશવાયૈસ્ત્રિભિઃપીતૈકેનદક્ષકરંમૃજેત્ દ્વાભ્યામોઘૌ ચસંમુજ્યપકેનોન્માર્જયેચ્ચતૌ જલમેકેનસંમંજ્યેકેનધામકરંમૃજેત્ એકેનદક્ષિણેપાદંવામમેકેનચૈવહિ સં પ્રોક્ષ્યૈકેનમૂર્ધાનમૂર્ધ્વોઽંત્રનાસિકાદ્વયં નેત્રયુગ્મંશ્ચોત્રયુગ્મંદક્ષિણોપકમંકમાત્ નાભિહૃદયમૂર્ધાનીદક્ષવામ મુજોસ્પૃશેત્ ॥

હવે આચમનનો વિધિ કહે છે.

મસ્તક અને કંઠવિષે વસ્ત્ર ન વીંટી, ગેસી, ડાબા ખભા ઉપર ચર્યાપવીત ધારણ કરી પૂર્વાભિ-મુખ અથવા ઉત્તરાભિમુખ થઈ, મૂટ છે અંશુઠા અને કનિષ્ઠિકા જેની એવા હાથવડે શીતલ, ફેન (શીથ) આદિકે રહિત, અને હૃદયને પોહોચનાફે (હૃદયને સ્પર્શે થયો એવું જ્ઞાન થાય એટલું) એવું જળ અંશુઠાના મૂળવડે ત્રણ વાર પીવું. “કેશવાય નમઃ નારાયણાય નમઃ માધવાય નમઃ” એ ત્રણ નામમાંના એક એક નામવડે જળ પીવું. “ગોવિંદાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે દક્ષિણ હાથ ધોવો. “વિષ્ણવે નમઃ, મધુસૂદનાય નમઃ” એ મંત્રવડે બે હોઠ પ્રક્ષાલન કરવા. “ત્રિવિક્રમાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે બન્ને હોઠને પ્રોક્ષણ કરવું. “વામનાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે જળ મત્રણ કરી “ધી-ધરાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે ડાબા હાથતું પ્રક્ષાલન કરવું. “હૃષીકેશાય નમઃ” એક મંત્રવડે દક્ષિણ પગતું પ્રક્ષાલન કરવું. “વક્ત્રનામાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે વામ પગતું પ્રક્ષાલન કરવું. “દામોદરાય નમઃ” એ એક મંત્રવડે મસ્તક ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. “સંકર્ષણાય નમઃ” એ મંત્રવડે ઉપરના હોઠતું પ્રોક્ષણ કરવું. “વામુદેવાય નમઃ” એ મંત્રવડે નાભિકાના દક્ષિણ છિદ્રને સ્પર્શે કરવો. “પ્રયુક્તાય નમઃ” એ મંત્રવડે નાભિકાના વામ છિદ્રને સ્પર્શે કરવો. “અનિરુદ્ધાય નમઃ” એ મત્રવડે દક્ષિણ નેત્રને સ્પર્શે કરવો. “પુરુષોત્તમાય નમઃ” એ મત્રવડે વામ નેત્રને સ્પર્શે કરવો. “અધોશઙાય નમઃ” એ મંત્રવડે દક્ષિણ કાનને સ્પર્શે કરવો. “નારસિંહાય નમઃ” એ મંત્રવડે વામ કણને સ્પર્શે કરવો. એ રીતે પ્રથમ દક્ષિણ અને પછી વામ એ ક્રમ જાણવો. “અચ્યુતાય નમઃ” એ મત્રવડે નાભીને સ્પર્શે કરવો. “જનાર્દનાય નમઃ” એ મંત્રવડે હૃદયને સ્પર્શે કરવો. “ઉપેન્દ્રાય નમઃ” એ મંત્રવડે મસ્તકને સ્પર્શે કરવો. “હરયે નમઃ” એ મત્રવડે દક્ષિણ ભુજને સ્પર્શે કરવો. “ધીરુષ્ણાય નમઃ” એ મંત્રવડે વામ ભુજને સ્પર્શે કરવો.

કેચિકેશવાયૈત્રિભિઃપીત્વાઠાભ્યાંપ્રક્ષાલયેત્કર્તૃ ગંડોઽઠામાર્જયેદ્વિદિરેકૈઃકંવાણિપાદયોઃ યદ્વા ઓષ્ઠ માર્જોન્મૃજેદ્વિદિરેકૈઃકંવાણિપાદયોઃ શેષંપ્રાગ્નદિત્યાદુઃ તથોઽષ્ઠોષ્ઠ્યાંમુલ્યથ્રેઃસ્પર્શઃ અંગુષ્ઠતર્જનીભ્યાંના

તિકયોઃ અંગુષ્ઠાનામિકાભ્યાનેત્રયોઃ અંગુષ્ઠકનિષ્ઠિકાભ્યાંકર્ણયોર્નામેષ્વ તલેનહૃદયસ્ય પાણિનામૂર્ધઃ અંગુલ્યપ્રેર્મુજયોઃ પતાવદાચમનવિધાવશકસ્ત્રિ. પીત્વાકરંપ્રક્ષાલ્યદક્ષિણકર્ણસ્પૃશેત્ કાંસ્યાયઃ સીસત્રપુ પિત્તલપાત્રૈર્નાચામેત્ શ્રૌતાચમનંતુદેવ્યાસ્ત્રયઃ પાદાઆપોહિષ્ઠેતિનવપાદાઃ સત્તચાદૃતયોદેવીપાદનયંદે ધાવિમક્તંદેવીશિરઃસ્તિત્તુર્વિંશતિસ્થાનાનિ ॥

કોઈ અથકાર, કેસવાદિક ત્રણ નામવડે દરએક નામથી આચમન કરવું, બે (ગોપિદ, વિષ્ણુ) નામવડે બે હાથનું પ્રક્ષાલન કરવું, બે (મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ) નામવડે બન્ને કેપોલનું માર્જન કરવું, બે (વામન, શ્રીધર) નામવડે બન્ને હોઠનું માર્જન કરવું, એક (હૃષીકેશ) નામવડે હાથનું માર્જન કરવું, એક (પદ્મનાભ) નામવડે પગનું માર્જન કરવું, અથવા બે નામવડે એાણનું માર્જન અને બે નામવડે હોઠનું પ્રક્ષાલન કરવું, હાથ અને પગને એક એક નામવડે માર્જન કરવું, બાકી નામ પ્રથમ પ્રમાણે જાણવાં, એમ કહે છે. તેમાં સ્પર્શ શી રીતે કરવો તે કહે છે, આંગળીઓના અગ્રવડે ઉપરના હોઠને સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને તર્જનીવડે નાસિકાના છિદ્રને સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને અનામિકાવડે નેત્રને સ્પર્શ કરવો. અંગુષ્ઠ અને કનિષ્ઠિકાવડે કાન અને નાભિને સ્પર્શ કરવો હાથના તલવડે હૃદયને સ્પર્શ કરવો. હાથવડે મસ્તકને સ્પર્શ કરવો. અને આંગળીના અગ્રવડે જુબને સ્પર્શ કરવો. પૂર્વોક્ત આ આચમનવિધિ કરવામાં અસમર્થ હોય તેણે કેસવાદિ ત્રણ નામવડે ત્રણ આચમન કરી હસ્તપ્રક્ષાલન કરી દક્ષિણ કર્ણને સ્પર્શ કરવો. કાંસુ, લોહુ, સીસુ, કલ્પી અને પીતળ એ ધાતુના પાત્રવડે આચમન કરવું નહીં. શ્રૌત આચમન કહે છે, ગાયત્રીમંત્રના ત્રણ ચરણ; “આપોહિષ્ઠા” એ ત્રણ મંત્રના નવ ચરણ; સાત વ્યાહૃતિમંત્ર; ગાયત્રીના ત્રણ ચરણના બે વિભાગ, એટલે પ્રથમના બે ચરણનો એક વિભાગ અને છેલ્લા એક ચરણનો એક વિભાગ એ બે મંત્ર; અને ગાયત્રીના શિરોમંત્ર એ પ્રમાણે આવીશ સ્થાનક જાણવાં.

અથાચમનનિમિત્તાનિ ॥ કર્મકુર્વન્નધોવાયુનિઃસરણેશ્વપાતેકોપેમાર્જારસ્પર્શોદ્યુતેવલ્લપરિધા નૈરજકાઘંત્યજદર્શનેઆચમેત્ ક્ષાત્વાપીત્વામુકત્વાસુધ્યાચાચમેત્ વિષ્ણુચરેતઃશૌચાંતેઆચમેત્ સર્વ જાચમનાસંભવેદક્ષિણકર્ણસ્પર્શઃ દંતલગ્નાઘંત્વદૂપાયેનનિર્હરેત્ રક્તનિર્ગમેદોપોત્તેઃ દંતલગ્નચદંતવત્ ત સ્યાન્નસ્ય કાલાંતરેનિર્ગમેઆચમનં ધ્યામહસ્તસ્થિતેદર્મેદક્ષિણેનનચાચમેત્ કરદ્વયસ્થિતેદર્મેઆચમેત્સો મપોમવેત્ નચોચ્છિદ્રપવિશ્રંતદ્ધુકેપિચ્ચેચસંત્યજેત્ વિષ્ણુતોત્સર્ગચત્યજેત્ ॥

હવે આચમનનાં નિમિત્ત કહે છે.

કર્મકાલે અધોવાયુ સરે, અશુપાત, ક્રોધ, માર્જર (ખીસાક)નો સ્પર્શ, છીંક, વજ્ર પેહેરવાં, ઘોળી ઇલાદિક અથવા આદાલતું દર્શન એમાંનું કોઈ એક યજુ નિમિત્ત થયું હોય તો આચમન કરવું. આન ક્રીધા પછી, કાંઇએક પદાર્થ ખાધા પછી, ભોજન ક્રીધા પછી અને નિદ્રા કરી જાગ્યા પછી પણ આચમન કરવું. મલસાગ, મૂત્રસાગ અને રેત (વીર્ય) એ સંબંધી ગૌય ક્રીધા પછી આચમન કરવું. સઘળે ઠેકાણે આચમન કરવાનો અસભવ હોય તો દક્ષિણ કાનને સ્પર્શ કરવો, દાંતમાં અડકી રહેલું અન્ન કોમલ ઉપાયથી અર્થાત્ સભાળીને કાઢવું; કારણુ લોહી નિકળે તો દોષ કહ્યો છે. દાંતમાં અડકી રહેલું તે દાંતસરખુ છે. તે (દાંતમાં અડકી રહેલું) અન્ન કાલાંતરે નીકળે તો તે સમયે આચમન કરવું. “ કાળા હાથમાં દર્ભ છતાં જમણે હાથે આચમન કરવું નહીં. બન્ને હાથમાં દર્ભપવિત્ર ધારણુ કરી આચમન કરવું, તેમ કરવાથી સોમપાન કરવાવાળો થાય છે, તે પવિત્ર ઉચ્છિદ્ર થતું નથી; ભોજન અને પિત્તકર્મ ક્રીધા પછી તે પવિત્રનો ત્યાગ કરવો.” વિદ્યા અને મૂત્રના ત્યાગ સમયે દર્ભપવિત્રનો ત્યાગ કરવો.

અથદંતધાવનમ્ ॥ કંટકીક્ષીરચૃક્ષાપામાર્ગદિકાષ્ટૈઃકાર્યં કાષ્ઠાલામેશ્રાદ્ધોપવાસાદિનિષિદ્ધ દિનેચપર્ણાદિનાપ્રદેશિનીવર્જ્યાંશુલ્લાવાદ્દાદશગંઢૃપૈર્વાદંતાનશોધયેત્ ॥

હવે દંતધાવન કહે છે.

ખેર ઇલાદિ કાંટાવાળા વૃક્ષનાં, આકરો ઇલાદિ છીરવાળા વૃક્ષનાં, અને આઘારો ઇલાદિ કાષ્ટનાં કરવાં. જે દિવસે દાંતણુ ન મળે તે દિવસે, અથવા શ્રાદ્ધ ઉપવાસ ઇલાદિ નિષિદ્ધ દિવસે ડાડનાં

પાન ઇલાદિકવડે અથવા અંશુકાની બેડની આંગળી વિના બીજી આંગળીવડે અથવા બાર કોગળા વડે દાંત શુદ્ધ કરવા.

અધસંક્ષેપતઃજ્ઞાનવિધિઃ ॥ નદ્યાદૌગત્વાશિશ્વિષ્ણાંધ્વાજાનૂર્ધ્વજલેતિષ્ઠન્યથાતૂપવિશ્વાચમ્પ મમકાયિકવાચિકમાનસિકદોષનિરસનપૂર્વકંસર્વકર્મસુશુદ્ધિસિદ્ધ્યર્થં પ્રાતઃજ્ઞાનંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય જલનંત્વાપ્રાશ્નુપઃ પ્રવાહાભિમુલોવા ત્રિરવગાહ્યાંગાનિનિમૃજ્યજ્ઞાત્વા દ્વિરાચમ્યાપોહિષ્ઠેતિમાર્જનંકૃત્વા હ્રમંમેંગેઈતિત્રિજલમાલોહ્યાધમર્પણંત્રિરાત્રુત્તેન ક્રતંચેતિસૂકેન કાલ્યાણનૈર્દુપદેતિક્રિષ્ણાજલનિમગ્નતયા કૃત્વામૃત્યાચમ્યજલતર્પણંકુર્યાન્નવા તદિત્યં ઉપવીતીગ્રહાદયોયેદેવાસ્તાન્દેવાન્ભૂદેવાનિત્યાદિનિશ્ચીતીરુણ્ણદ્વૈપાયનાદયોયેરુપયઃ તાનિત્યાદિ પ્રાચીનાવીતીસોમપિતૃમાન્યમૌગિરસ્વાનન્નિષ્વાત્તાદયોયેપિ તરસ્તાનિત્યાદિ એકનચાંજાનેઅન્યાંનર્દીનસરેત્ અત્રતૈત્તરીયાદિમિસ્તર્પણેઋષ્યાદીનાંનામાંતરાણ્યુક્તા નિતાનિસંક્ષેપવિધૌતસ્યતર્પણસ્યકૃતાકૃતત્વાગ્નોક્તાનિ ॥

હવે સંક્ષેપે જ્ઞાનવિધિ કહે છે.

નદી ઇલાદિક તીર્થપ્રત્યે જઈ શિખાબંધન કરી ગોઠણથી વધતું જળ હોય તો જાણા રહી અને તેટલું ન હોય તો બેમીને આચમન કરી “મમ કાયિકવાચિકમાનસિકદોષનિરસનપૂર્વકં સર્વકર્મસુ શુદ્ધિસિદ્ધ્યર્થં પ્રાતઃજ્ઞાનં કરિષ્યે,” એવા સંકલ્પ કરી જળને નમસ્કાર કરી પૂર્વાભિમુખ અથવા પ્રવાહની સમુખ થઈ ત્રણ વાર હુબડી મારી સઘળા અંગનું પ્રક્ષાલન કરી જ્ઞાન કરી બે આચમન કરી “આપોહિષ્ઠાં” એ ત્રણ ઋચાવડે માર્જન કરી “હ્રમં મે ગંગે” એ મંત્રવડે ત્રણ વાર જળમાં દર્બ ફેરવી “ક્રતં ચ” એ સૂક્ત ત્રણ વાર કહી અધમર્પણ કરવું. (કાલ્યાણન શાખાવાળાઓએ “દુપદાં” એ ઋચાવડે અધમર્પણ કરવું.) તે જળમાં નિમગ્ન થઈ કરવું. પછી જ્ઞાન કરી આચમન કરી જલતર્પણ કરવું અથવા ન કરવું. કરવું હોય તો તે આ રીતે-જનોઈ સમ્ય ધારણ કરી “ગ્રહાદયો યે દેવાસ્તાન્ દેવાંસ્તર્પયામિ મૂર્દેવાનિત્યાદિ” જનોઈ કંઠમાં ધારણ કરી “રુણ્ણદ્વૈપાયનાદયો યે ઋષયસ્તાન્ ઋષીંસ્તર્પયામિ,” ઇલાદિ. પછી અપસમ્ય કરી સોમઃ પિતૃમાન્યમૌગિરસ્વાનન્નિષ્વાત્તાદયો યે પિતરસ્તાન્ પિતૃંસ્તર્પયામિ,” ઇલાદિ. એપ્રમાણે તર્પણ કરવું. એક નદીમાં જ્ઞાન કરતાં બીજી નદીનું સ્મરણ કરવું નહીં. આ જલતર્પણ સમયે તેતિરીય શાખાવાળાઓએ તર્પણવિષે ઋષિ ઇલાદિક બીન દેવતાઓનાં નામે કહ્યાં છે પરંતુ તે જલતર્પણ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે તેથી સંક્ષેપ-વિધિમાં તે ઋષિ ઇલાદિકનાં નામ કહ્યાં નથી.

અથગૃહેડખ્ણોદકેનજ્ઞાનંનતુશીતોદકેન તદ્વિધિશ્વપાનેશીતોદકંપ્રક્ષિપ્યતદુપરિડખ્ણોદકેનાપૂર્વશંનો દેવીંઆપઃપુનંતુઃહૃપદાદિયેઽક્રતંચઆપોહિષ્ઠેતિપંચમિશ્રંઘિમરમિમંજ્ય હ્રમંમે ઇત્યાદિનાતીથાનિસ્મર નૃજ્ઞાયાત્ ગૃહજ્ઞાનેસંસ્કરપાચમનનંઅધમર્પણંતર્પણંચન ંતેઆચમનંમાર્જનંચકાર્યં ઇવંજ્ઞાત્વાપરેણેણા ગિનાવાજલાપનયનમકૃત્વાશુષ્કંશુન્નકાપંસવરંપરિધાયજ્ઞાનાદ્રંધ્રચમૂર્ચતત્તદાચરેત્ વિકચ્છોનુસરી યજ્ઞનપ્રજ્ઞાયરેણપયથ ઐતસ્માતેનંવકુર્યાત્ દ્વિગુણયજ્ઞોદગ્ધવચ્ચઃસ્યુતપ્રથિતયચ્ચઃઆપાયચચ્ચાદ્યોદિ ગંધરજ્ઞાનપ્રાઃ નિષ્પીડિતંવચ્ચંનસ્કંધેક્ષિપેત્ ચતુર્ગુણીહૃત્યવચ્ચંગૃહેડધોદશંનદ્યામૂર્ધ્વદશંસ્થલેનિષ્પીડયેત્ મનુગ્રિગુણં ઉચ્ચીરંયંજીયત્પિતૃત્વજીવજ્યેષ્ઠપ્રાતૃકંનધાર્યં પ્રાવારવચ્ચંતુસર્વંધાર્યં ઇતિપ્રાતર્નિત્યંજ્ઞાનમ્ ॥

હવે ઘેર જ્ઞાન કરવું તે કહે છે. ઘેર ઉખળ જળવડે જ્ઞાન કરવું, શીતળ જળવડે કરવું નહીં. તેના વિધિ-પાત્રમાં શીતળ જળ રેડી તેની ઉપર ઉખળ જળ નાખવું. પછી “શંનોદેવીં, આપઃ પુનંતુઃ, હૃપદાદિયે, ક્રતંચ; અને આપોહિષ્ઠાં” એ પાંચ ઋચાવડે તે જળ મંત્રી “હ્રમં મે ગંગે” ઇલાદિ મંત્રવડે તીર્થનું સ્મરણ કરી જ્ઞાન કરવું. ઘેર જ્ઞાન કરવામાં સંકલ્પ, આચમન, અધમર્પણ અને તર્પણ એ કરવાં નહીં, જ્ઞાન કીધા પછી આચમન અને માર્જન કરવાં. એપ્રમાણે જ્ઞાન કરી વચ્ર અથવા હાથવડે શરીર ઉપરનું જળ ન લુંછી મુકાયવું એવું સંદેહ કપાસનું વચ્ર પેઢેરી જ્ઞાન સમયે પેઢેરેલું બીનું વચ્ર ઉપરથી ઉતારવું. “દચ્છરહિત, ઉત્તરીય (ઉપવચ્ર) રહિત, નમ્ર અને વચ્રરહિત, એવા પુરે ઐત સ્માર્ત કર્મ કરવું નહીં.” બેવડું વચ્ર પેઢેરનારો, દમ્બ વચ્ર પેઢેરનારો, શિવેશ તથા માંડવાળાં વચ્ર પેઢેરનારો, બગવાં વચ્ર પેઢેરનારો અને દિગંબર એ નમ્ર બાળુવા.

નીચોવેલું વસ્ત્ર ખભા ઉપર ધરવું નહીં. ઘેર વસ્ત્ર નીચોવવું તે ચોગણું કરી તેના છેડા નીચા રાખી પૃથિવી ઉપર નીચોવવું, અને નદી ઉપર નીચોવવું હોય તો છેડા ઉપર રાખી પૃથિવી ઉપર નીચોવવું, ત્રેવડું કરી નીચોવવું નહીં. જેનો પિતા અથવા મ્હોટો ભાઈ જીવતો હોય તેણે ઉત્તરીય વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહીં. અંગવસ્ત્ર તો સઘળાઓએ ધારણ કરવું. એ પ્રમાણે પ્રાતઃકાલનું નિલસાન કહ્યું.

ચંડાલસૂતકિસ્મૃતિકોદ્વ્યાચિત્તિકામૃદાવચંડાલચ્છાયાદિસ્પર્શોચ્છાનં ચાંડાલાદિસ્પર્શિનમારમ્બત સ્પૃષ્ટસ્પૃષ્ટેપુતૃતીયપર્યંતસચ્ચેલંચ્છાનં ચતુર્થસ્યાચમનમાત્રં તદુર્ધ્વપ્રોક્ષણં દ્વિતીયાદેર્દંડતુણાચંતરિતસ્પર્શો વ્યાચમનમેવ વસ્ત્રાંતરિતઃસાક્ષાત્સ્પર્શંવેદિતત્રચતુર્થસ્યૈવાચમનં નૈમિત્તિકચ્છાનંરાત્રાવપિ મૃતેજન્મનિ સંક્રાંતીધ્રાવ્જન્મદિનેતથા અસ્પૃશ્યસ્પર્શનેચૈવનચ્છાયાદુષ્ણવારિણા નૈમિત્તિકેજલતર્પણાદિવિધિર્નિ નિલસાનમશ્વત્વામુકોઽપવાસઃ પ્રહસંક્રાંત્યાદિનેમિત્તિકચ્છાનમશ્વત્વામોજનેપાનેઅપ્સહસ્રજપઃ શદ્રાદિ સ્પર્શનિમિત્તેઽપવાસઃ શ્વકાકચંડાલાદિસ્પર્શોચ્છાનમશ્વત્વામુકોપાનેચત્રિરાત્રં રજકાદિસ્પર્શોતદર્ધં ઇતિ નૈમિત્તિકચ્છાનમ્ ॥

આંધાલ, સૂતકી, સૂયાધડી, રજસ્વલા, ચિતાનાં કાષ્ઠ, શય અને આંધાલની છાયા ઇલાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવું. આંધાલ ઇલાદિકના સ્પર્શ કરનારને આરંભી, તેણે બીજાને સ્પર્શ કર્યો બીજે ત્રીજાને સ્પર્શ કર્યો એમ, ત્રીજાપર્યંત વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવું. ત્રીજે ચોથાનો સ્પર્શ કર્યો હોય તો ચોથે આચમન માત્ર કરવું. અને પાંચમો ઇલાદિકે પ્રોક્ષણ માત્ર કરવું. બીજા ઇલાદિકને લાકડી અથવા ઘાસ ઇલાદિકને અંતરાયે સ્પર્શ થયો હોય તો તેણે આચમનજ કરવું, વસ્ત્રના અંતરાયવડે જે સ્પર્શ તે સાક્ષાત્ સ્પર્શજ છે માટે તેવિયે ચોથાએજ આચમન કરવું. કાંઈએક નિમિત્તવડે સ્નાન પ્રાપ્ત થાય તો તે રાત્રિવિષે પણ કરવું. “મરણ, પુત્રાદિકનો જન્મકાલ, સંક્રાંતિ, શ્રાદ્ધદિવસ, પોતાનો જન્મદિવસ અને સ્પર્શને અયોગ્ય એવી વસ્તુનો સ્પર્શ એ નિમિત્ત હોય તો ઉપજી જળે સ્નાન કરવું નહીં.” નૈમિત્તિક સ્નાનમાં જળવડે તપેલું કરવું ઇલાદિક વિધિ નથી. નિલસાન (પ્રાતઃકાલનું સ્નાન) કર્યાવિના ભોજન કરે તો ઉપવાસ કરવો. ગ્રહણ, સંક્રાંતિ ઇલાદિ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયાં છતાં સ્નાન કર્યાવિના ભોજન, જળપાન કરે તો ગાયત્રીમંત્રનો આઠ હાર જપ કરવો. શદ્રાદિકનો સ્પર્શ થયા પછી સ્નાન કર્યાવિના ભોજન કરે તો ઉપવાસ કરવો. કુતરાં, કાગડાં, આંધાલ ઇલાદિકનો સ્પર્શ થયા પછી સ્નાન કર્યાવિના ભોજન, જળપાન કરે તો ત્રણ રાત્રિ યત કરવું. ઘોખી ઇલાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેનું અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એ પ્રમાણે નૈમિત્તિકચ્છાન કહ્યું.

દર્શબ્યતીપાતરચસતમ્યાદૌચ્છાનંકાર્તિકચ્છાનંમાઘચ્છાનાદિકંચકાસ્યં ઇતિજલાવગાહાદિરૂપવારુણ જ્ઞાનાનિ ॥

દર્શ, વ્યતીપાત, ચસતમ્યાદી ઇલાદિક પર્વભૂમિને દિવસે સ્નાન; કાર્તિકસ્નાન અને માઘસ્નાનાદિક એ કામ્યસ્નાન છે. એ રીતે જળમાં હુખકી મારી સ્નાન કરવું ઇલાદિ વારુણસ્નાન કહ્યાં.

અથગૌણસ્નાનાનિ ॥ આપોહિષ્ઠાદિમિમંત્રૈઃપ્રોક્ષણંમંત્રચ્છાનં ગાયત્ર્યાદશકૃત્વોજલમમિમંત્ર્યતૈન સર્વોગપ્રોક્ષણંગાયત્રં મહાચ્છાનમાગ્રેયં આર્દ્રચ્છેણંગમાર્જનંકાપિલં વિષ્ણુપાદોદકવિપ્રપાદોદકપ્રોક્ષણં વિષ્ણુપ્યાનાદિમિશ્રચ્છાનાંતરાણિ ગૌણચ્છાનંજેપસંધ્યાદૌશુદ્ધિર્નતુશ્રાદ્ધદેવાર્ચનાદૌ વ્રહ્મયજ્ઞેવિકલ્પઃ ॥

હવે ગૌણસ્નાન કહે છે. “આપોહિષ્ઠા” ઇલાદિક મંત્રવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે મંત્રસ્નાન. ગાયત્રીમંત્રવડે દશ વાર જળ મંત્રી તે જળવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે ગાયત્રસ્નાન. ભસ્મવડે સ્નાન કરવું તે આગ્રેયસ્નાન. વસ્ત્ર ભીંજવી તેવડે અંગને લૂંછવું તે કાપિલસ્નાન. વિષ્ણુનું ચરણોદક અને બ્રાહ્મણનું ચરણોદક એણે કરી પ્રોક્ષણ, તથા વિષ્ણુનું ધ્યાન ઇલાદિક બીજાં અનેક સાનો કહ્યાં છે. ગૌણસ્નાન ક્રીધાધકી જપ, સંધ્યા ઇલાદિક કરવાવિષે શુદ્ધિ થાય છે; પરંતુ શ્રાદ્ધકર્મ, દેવપૂજા ઇલાદિકવિષે શુદ્ધિ થતી નથી. ગૌણસ્નાન કર્યા પછી બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો અથવા ન કરવો એ વિકલ્પ છે.

૧ મધ્યાહ્નકાલનું સ્નાન પણ નિલસાન જ એમ કહ્યું અંધકાર કહે છે.

અધતિલકાવિધિઃ ॥ પ્રાતઃપુંડ્રમૃદાકુંડ્યાંહુત્વાચૈવતુભસના મૃદશ્ચગોપીચંદનતુલસીમૂલસિંધુતો રજાહવીતીરવલીકાદિસ્થાઃ લલાટોદરહૃદયકંઠેદક્ષિણપાર્શ્વવાહુકર્ણદેશોવામપાર્શ્વવાહુકર્ણદેશોપૃષ્ઠેક કુદિચેતિદ્વાદશસ્થાનેષુ શુક્લેશવાદિનામભિઃ કૃષ્ણપક્ષેસંકર્પણાદિનામભિઃ શિરસિચાસુદેચેતિમૃદા તિલકોવિધેયઃ ॥

હવે તિલકનો વિધિ કહે છે.

“પ્રાતઃકાલનું આન ક્રીધા પછી મૃત્તિકાવડે (ઉભું) તિલક કરવું. નિલહોમ ક્રીધા પછી ભસ્મ વડે (આડું) તિલક કરવું. ગોપીચંદન, તુલસીચૂળ, સમુદ્રતીર, ગંગાતીર અને જે ઠેકાણે રાફડો હોય તે સ્થલ ઇલાદિક સ્થલની મૃત્તિકા લેવી. તે મૃત્તિકાવડે લલાટ, પેટ, હૃદય, કંઠ, દક્ષિણ પાર્શ્વ (પાડું), દક્ષિણબાહુ, દક્ષિણકાન, વામપાર્શ્વ, વામબાહુ, વામકાન, પૃષ્ઠ, કક્કત (કાંધ) એ આર સ્થાનકે શુક્લપક્ષમાં કેશવાદિ આર નામવડે અને કૃષ્ણપક્ષમાં સંકર્ણાદિ આર નામવડે અને મસ્તકવિષે વાસુદેવ એ નામવડે તિલક કરવું.

અથમસ્મત્રિપુંડ્રઃ ॥ આદ્યેયજ્ઞેજપેહોમેવૈશ્વદેવેસુરાર્ચને મસ્મત્રિપુંદ્રઃપૂતાત્મામૃત્યુંજયતિમાનવઃ મસ્મગૃહીત્વા અગ્નિરિતિમસ્મયાયુરિતિમસ્મજલમિતિમસ્મસ્થલમિતિમસ્મવ્યોમેતિમસ્મસર્વંહવાદ્મંમસ્મ નપ્તાનિચક્ષૂંપિમસ્માનીતિમંત્રેણાભિમંત્ર્ય જલમિથિતેનમધ્યમાંગુલિત્રયગૃહીતેનલલાટહૃદયનાભિગલાં સવાહુસંધિપૃષ્ઠશિરઃસ્થાનેષુ શિવમંત્રેણનારાયણાષ્ટાક્ષરેણવાગાયત્ર્યાવાપ્રણવેનવાત્રિપુંદ્રાન્કુર્યાત્ ॥

હવે લીખનું ત્રિપુંદ્ર કહે છે. “આર, યજ્ઞ, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ અને દેવપૂજા એમનેવિષે ભસ્મનું ત્રિપુંદ્ર કરવું. તેણે કરી તે મનુષ્ય પવિત્ર થઈ મૃત્યુને છોડે છે.” હાથમાં ભસ્મ લઈ “અગ્નિરિતિ મસ્મ યાયુરિતિ મસ્મ જલમિતિ મસ્મ સ્થલમિતિ મસ્મ વ્યોમેતિ મસ્મ સર્વં હ વા દ્વં મસ્મ મન પ્તાનિ ચક્ષૂંપિ મસ્માનિ” એ મંત્રવડે મંત્રિ તેમાં જળ મિશ્રિત કરી વચલી ત્રણ આંગળીવડે ભસ્મ લઈ લલાટ, હૃદય, નાભિ, કંઠ, ખભા, બાહુસંધિ (કોણી) પૃષ્ઠ અને શિર એ સ્થાનકે શિવમંત્રવડે અથવા નારાયણના અષ્ટાક્ષરમંત્રવડે કિંવા આયત્રીમંત્રવડે અથવા ત્રણવમંત્રવડે ત્રિપુંદ્ર કરવાં.

અથસંધ્યાકાલઃ ॥ ઉત્તમાતારકોપેતામધ્યમાલુપ્તતારકા અધમાસૂર્યસહિતાપ્રાતઃસંધ્યાત્રિધા મતા ઉત્તમાસૂર્યસહિતામધ્યમાલુપ્તમાસ્કરા અધમાતારકોપેતાસાયંસંધ્યાત્રિધામતા અધ્યર્ધયામાદા સાયંસંધ્યામાધ્યાહ્નિકીપ્યતે સર્વેપાંસંધ્યાત્રયંનચાદૌયહિરેવપ્રશસ્તં સાન્નિકસ્યતુ પ્રાહુન્કરણાચનુરોધે નસાયંમાતઃસંધ્યેરુદ્ધેકર્તવ્યે ॥

હવે સંધ્યાનો સમય કહે છે.

“પ્રાતઃકાલે નક્ષત્ર સ્પષ્ટ દેખાતાં હોય તે સમયે સંધ્યાપાસનનો પ્રારંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, નક્ષત્ર ન દેખાતાં આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, અને સૂર્યોદય થયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. એ રીતે પ્રાતઃસંધ્યાકાલ ત્રણ પ્રકારનો બાણવો. સાયંકાલે સૂર્ય સ્પષ્ટ દેખાતાં છતાં સંધ્યાપાસનનો આરંભ કરવો તે ઉત્તમ કાલ. સૂર્યાસ્ત થયા પછી આરંભ કરવો તે મધ્યમ કાલ અને નક્ષત્ર દેખાયા પછી આરંભ કરવો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. એ રીતે સાયંસંધ્યાકાલ ત્રણ પ્રકારનો બાણવો. દોઢ પોહોર દિવસ ચડે સહાયકી સાયકાલપર્યંત મધ્યાહ્નસંધ્યાનો કાલ છે. નદી ઇલાદિ તીર્થે હોય તો સર્વ શાખાવાળાઓએ ત્રણે સંધ્યા તે તે તીર્થે ઉપર જઈ બાહેર કરવી એ ઉત્તમ છે. સાન્નિક હોય તેણે અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવો ઇલાદિક કારણથી પ્રાતઃકાલ અને સાયંકાલની સંધ્યા ઘેર કરવી.

અથસંક્ષેપતઃસંધ્યાપ્રયોગોવહુચાનામ્ ॥ દર્મદ્વયરુતેપવિત્રેત્રંચિયુતેત્રંચિરહિતેવાહસ્તયોર્ધૃત્વાહિરાચમ્યપ્રાણાયામંકુર્યાત્ પ્રણવસ્યપરબ્રહ્મકૃપિઃ પરમાત્માદેવતા દૈવીગાયત્રીચંદ્રઃ સત્તાનાંબ્યા હૃતીનાંવિશ્વામિત્રજમદગ્નિમરદ્વાજગૌતમાત્રિવસિષ્ઠકદ્યપાકપયઃ અગ્નિચાવ્યાદિત્યવૃહસ્પતિવરુણેત્રિશ્વેદવાદેવતાઃ ગાયત્ર્યુષ્ણિગનુષ્ટપૃષ્ઠહૃતીપંક્તિત્રિષ્ટુપજગત્યદ્વંદંસિ ગાયત્ર્યાવિશ્વમિત્રકૃપિઃ સચિતાદેવતાગાયત્રીચંદ્રઃ ગાયત્રીશિરસઃપ્રજાપતિકૃપિઃ બ્રહ્માગ્નિચાવ્યાદિત્યાદેવતાઃ યજુરહંદઃ પ્રાણાયામેવિ નિયોગઃ સર્વોણીમિસ્તર્જનીમધ્યમામિત્રામિર્વાનાસાંધૃત્વાદક્ષિણેનવાયુમાઠ્ઠપ્યરોધયેત્ ૐમૂઃ ૐભુવઃ

ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ ઐશ્વર્યઃ
સુચરોમ્ । ઇતિસપ્રણવસત્સન્ધ્યાહૃતિગાયત્રીશિરસઃપઠિત્વાયામનાસયાવાયુંવિસૃજેદિતિપ્રાણાયામઃ
સર્વેશાસાસાધારણઃ મમોપાત્તદુરિતક્ષયદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે પ્રાતઃસંધ્યામુપાસિપ્યે આપોહિષ્ઠેતિ
ત્વચ્ચસ્યાંચરીપઃસિંધુદ્વીપઆપોગાયત્રી માર્જનેવિનિ૦ આપોહિષ્ઠેતિનવર્ચસાદૈઃસપ્રણવૈઃ કુશોદકેન
મૂર્ધ્નિનવચ્ચત્વોમાર્જયેત્ ચચક્ષયાયેત્વચોમાર્જયેત્ નચાદૌતીર્થસ્યંતામ્રમૃત્નમયાદિભૂમિષ્ઠપાત્રસંવાવામ
ફરસ્યંવા જલંદર્માદિનાદાયમાર્જનસર્વેષ્વ નતુધારાચ્યુતજલેન ॥

હવે ઋગ્વેદીઓનો સંધ્યાપ્રયોગ સંક્ષેપથી કહે છે.

એ એ દર્ભનાં પવિત્ર ગ્રંથિયુક્ત અથવા ગ્રંથિરહિત કરી એ હાથમાં ધારણ કરી એ વાર આચ-
મન કરી પ્રાણાયામ કરવો. તે આ રીતે—“પ્રણવસ્ય પરબ્રહ્મકૃપિઃ પરમાત્મા દેવતા । દૈવી ગાયત્રી-
ચ્છંદઃ । સત્તાનાં વ્યવહારીનાં વિશ્વામિત્રજમદગ્નિમરદ્વાજગૌતમાત્રિવસિષ્ઠકદયપાકૃપયઃ ॥ અગ્નિવાધ્યાદિ-
સ્યવૃહસ્પતિવરુણેદ્રવિશ્વદેવા દેવતાઃ ॥ ગાયત્ર્યુષ્ણિગ્નુદુષ્ટવૃહતીપંક્તિત્રિષ્ટજગત્યદ્દદાંસિ ॥ ગાયત્ર્યા
વિશ્વામિત્રકૃપિઃ । સવિતા દેવતા । ગાયત્રીચ્છંદઃ ॥ ગાયત્રીશિરસઃ પ્રજાપતિકૃપિઃ । બ્રહ્માગ્નિવાધ્યા
દિત્યાદેવતાઃ । યજુરચ્છંદઃ પ્રાણાયામે વિનિયોગઃ ” સઘળી આંગળી અથવા તર્જની અને મધ્યમા
એણેરહિત એવી આંગળીઓવડે નાસિકા ધારણ કરી દક્ષિણ હિરવડે વાયુને ખેંચીને રોકવો.
પછી “ ઐ મૂઃ ઐ મુચઃ ઐ સ્વાઃ ઐ મહઃ ઐ જનઃ ઐ તપઃ ઐ સત્યં ઐ તત્સવિતુર્વ-
રેણ્યં૦ યાત્ ઐ આપોજ્યોતીરસોમૃતં બ્રહ્મભૂર્મુચઃ સુચરોમ્, ” એ રીતે પ્રણવ, સાત વ્યાહૃતિ ગાયત્રી
અને શિર એમના ત્રણ વાર ઉચ્ચાર કરી ડાબી નાસિકાના હિરવડે રોકેલો વાયુ છોડી દેવો. એ
પ્રભાણે સઘળી શાખાવાળાઓનો સાધારણ પ્રાણાયામ કહ્યો. એ રીતે પ્રાણાયામ કીધા પછી, “મમો-
પાત્તદુરિતક્ષયદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે પ્રાતઃસંધ્યામુપાસિપ્યે, ” એવો સંકલ્પ કરી, “આપોહિષ્ઠે-
તિત્વચ્ચસ્યાંચરીપઃ સિંધુદ્વીપ આપો ગાયત્રી માર્જને વિનિયોગઃ ॥ આપો હિષ્ઠા૦ ” આ ત્રણ ઋચના
પ્રણવયુક્ત નવ પાદવડે દર્ભના જળવડે ભસ્તક ઉપર નવ વાર માર્જન કરવું. અને “યસ્ય ક્ષયાય૦”
આ મંત્રવડે પૃથિવી ઉપર નીચે માર્જન કરવું. નદી ઇલાદિકનેવિષે રહેલું જળ, ત્રાંખાનાં અથવા
માટીનાં પાત્ર પૃથિવી ઉપર રાખેલાં તેમાં રહેલું જળ, અથવા ડાબા હાથમાં ધોધેલું જળ દર્ભ
ઇલાદિકવડે ઇર્ધ માર્જન કરવું, ધારાથી પડતા જળવડે માર્જન કરવું નહીં. એ રીતે સર્વેષ્વ માર્જનને
નિર્ણય કહ્યો.

અથમંત્રાચમનમ્ ॥ સૂર્યઐતિમંત્રસ્યાદ્વાલ્વત્સ્યુપનિપદકૃપિઃ સૂર્યમન્યુમન્યુપતયોરાગ્નિશ્વદે-
વતાઃપ્રકૃતિશ્છંદઃ મંત્રાચમનેવિનિયોગઃ સૂર્યશ્ચમામન્યુશ્ચમન્યુપતયશ્ચમન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યોરક્ષતાં યદ્રા-
ગ્ન્યાપાપમકાર્પ્યં મનસાવાચાહસ્તાભ્યાં પદ્મગામુદરેણશિશ્ના રાત્રિસ્તદવલંપતુ યત્કિંચદુરિતંમયિ ઇદમહંમા
મમૃતયોનોસૂર્યંજ્યોતિપિજુહોમિસ્વાદૈતિજલંપિચેત્ આચમ્ય આપોહિષ્ઠેતિનવર્ચસ્યાંચરીપઃસિંધુદ્વીપઆ-
પોગાયત્રીઅંત્યેદેઅનુષ્ઠમૌ માર્જનેવિનિયોગઃ પ્રણવેનવ્યાહૃતિભિર્ગાયત્ર્યાપ્રણવાંતયા આપોહિષ્ઠેતિસૂતેન
માર્જનંચચતુર્થકં ક્રમંતેર્ધર્ચંતેતિપાપાદાંતેવાપિમાર્જયેત્ ગાયત્રીશિરસાચાંતેમાર્જયિત્વાધમર્પણં ક્રતંતેતિ
ત્વચ્ચસ્યાધુચ્છંદસોઘમર્પણોભાવવૃત્તમનુષ્ટુપ અઘમર્પણેવિનિ૦ દક્ષિણહસ્તેજલંકૃત્વાક્રતંતેતિક્રક્રવ્યંદ્રુ-
પદેતિક્રચંવાજસ્વા દક્ષિણનાસયાપાપપુરુષંનિરસ્ય તજ્જલંતાવલોક્યવામભાગેક્ષિતૌક્ષિપેત્ આચમ્ય
ગાયત્ર્યાવિશ્વામિત્રઃસવિતાગાયત્રી શ્રીસૂર્યાધ્યંદાનેવિ૦પ્રણવવ્યાહૃતિપૂર્વયાગાયત્ર્યાતિષ્ઠન્યૂર્યોન્મુશ્ઃ
જલંજલિંત્રિઃક્ષિપેત્ કાલાતિક્રમેપ્રાપ્યશ્ચિત્તાર્થંચતુર્થં અસાવાદિત્યોબ્રહ્મતિપ્રદક્ષિણંમ્રમનજ્જલંસિચેત્
અર્ચ્યોજલોતર્જન્યંગુપ્તયોગોનકાર્યઃ ઇદમર્ધ્યદાનેપ્રધાનમિત્યેકે અંગમિતિપરે ॥

હવે મંત્રાચમન કહે છે—“સૂર્યઐતિ મંત્રસ્યાદ્વાલ્વત્સ્યુપનિપદકૃપિઃ સૂર્યમન્યુમન્યુપતયો-
રાગ્નિશ્વદેવતાઃ । પ્રકૃતિશ્છંદઃ । મંત્રાચમને વિનિયોગઃ ॥ સૂર્યશ્ચ મામન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ
પાપેભ્યો રક્ષતાં યદ્રાગ્ન્યા પાપમકાર્પ્યં મનસા વાચા હસ્તાભ્યાં પદ્મગામુદરેણ શિશ્ના રાત્રિસ્તદવલંપતુ
યત્કિંચ દુરિતં મયિ ઇદમહં મામમૃતયોનો સૂર્યં જ્યોતિપિ જુહોમિ સ્વાહા ” એ મંત્ર ભણી જળ પીવું.
પછી આચમન કરી “આપોહિષ્ઠેતિ નવર્ચસ્યાંચરીપઃ સિંધુદ્વીપ આપો ગાયત્રી અંત્યે દે અનુષ્ઠમૌ
માર્જને વિનિયોગઃ ॥ આપોહિષ્ઠા૦, ” “પ્રણવમંત્રવડે પ્રથમ, સમસ્ત વ્યાહૃતિમંત્રવડે બીજું, પ્રણવાંત

ગાયત્રીમંત્રવડે ત્રીજું, અને “આપોહિષ્ઠા” એ સૂક્તવડે ચોથું એ રીતે માર્જન કરવાં. ‘આપોહિષ્ઠા’ એ સૂક્તની એક એક ઋચા, અથવા ઋચાનું એક એક અર્થ, કિંવા ઋચાના એક એક પદનો ઉચ્ચાર કરી માર્જન કરવું. અંતે ગાયત્રીશિરોમંત્રવડે માર્જન કરી અઘમર્ષણુ કરવું.” તેના મંત્ર—
 “ઋતં ચૈતિ ત્વચસ્ય માધુચ્છંદસોઽઘમર્ષણે માવવૃત્તમનુષ્ટુપ્ ॥ અઘમર્ષણે વિનિયોગઃ” દક્ષિણુ હા. થમાં જળ હર્ધ “ઋતં ચ” આ ત્રણ ઋચા અથવા “દુષ્પદા” એ ઋચા જપી દક્ષિણુ નાલિ-કાના છિદ્રવડે પાપપુરુષને દક્ષિણુ હાથમાં રહેલા જળમાં નાખી તે જળની સામે ન ભેતાં (તેને) રાખા ભાગની પૃથ્વી ઉપર છોડી દેવું. પછી આચમન કરી, “ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગા-યત્રી શ્રીસૂર્યાપાર્વદાને વિનિયોગઃ” એમ કહી સૂર્યની સામે ઉભા રહી ત્રણુવ અને વ્યાહૃતિમંત્ર-પૂર્વક ગાયત્રીમંત્રવડે જળના ત્રણુ અંજલી દેવા. સધ્યાકાલ ૮ળી ગયેા હોય તો પ્રાથશ્વિતાર્થે ચોથો અર્ધ્ય દેવો. પછી, “અસાવાદિત્યો વ્રહ્મ,” એ મંત્રવડે પ્રદક્ષિણા કરતાં જળ રેડવું. અર્ધ્યના અંજ-લીમાં અંશુકો અને તર્જની આંગળીનો યોગ (પરસ્પર સ્પર્શ) કરવો નહીં. કોઈ અંથકાર, અર્ધ્યદાન એ પ્રધાન કર્મ છે એમ કહે છે. બીજા અંથકાર અર્ધ્ય એ અગભૂત છે એમ કહે છે.

અથગાયત્રીજપઃ ॥ પ્રાણાયામંકૃત્વા ગાયત્ર્યાવિશ્વામિત્રઃસવિતાગાયત્રીજપેવિં તત્સવિતુર્વદ યાવનમઃ ઘેરણ્યંશિરસેસ્વાહા ભગોદેવસ્યશિશ્વાયૈવપદ્ ધીમહિક્વચાયહું ધિયોયોનોનેત્રયાયઘૌપદ્ પ્રચોદયાત્ અસ્ત્રાયફદ્ ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૭૦ ॥ ૧૭૧ ॥ ૧૭૨ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૬ ॥ ૧૭૭ ॥ ૧૭૮ ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૯ ॥ ૧૯૦ ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥ ૧૯૪ ॥ ૧૯૫ ॥ ૧૯૬ ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥ ૧૯૯ ॥ ૨૦૦ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૭ ॥ ૨૦૮ ॥ ૨૦૯ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥ ૨૧૬ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૩૦ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૨ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૭ ॥ ૨૪૮ ॥ ૨૪૯ ॥ ૨૫૦ ॥ ૨૫૧ ॥ ૨૫૨ ॥ ૨૫૩ ॥ ૨૫૪ ॥ ૨૫૫ ॥ ૨૫૬ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૯ ॥ ૨૬૦ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૭ ॥ ૨૬૮ ॥ ૨૬૯ ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૯૦ ॥ ૨૯૧ ॥ ૨૯૨ ॥ ૨૯૩ ॥ ૨૯૪ ॥ ૨૯૫ ॥ ૨૯૬ ॥ ૨૯૭ ॥ ૨૯૮ ॥ ૨૯૯ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૬ ॥ ૩૦૭ ॥ ૩૦૮ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૭ ॥ ૩૧૮ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૪૦ ॥ ૩૪૧ ॥ ૩૪૨ ॥ ૩૪૩ ॥ ૩૪૪ ॥ ૩૪૫ ॥ ૩૪૬ ॥ ૩૪૭ ॥ ૩૪૮ ॥ ૩૪૯ ॥ ૩૫૦ ॥ ૩૫૧ ॥ ૩૫૨ ॥ ૩૫૩ ॥ ૩૫૪ ॥ ૩૫૫ ॥ ૩૫૬ ॥ ૩૫૭ ॥ ૩૫૮ ॥ ૩૫૯ ॥ ૩૬૦ ॥ ૩૬૧ ॥ ૩૬૨ ॥ ૩૬૩ ॥ ૩૬૪ ॥ ૩૬૫ ॥ ૩૬૬ ॥ ૩૬૭ ॥ ૩૬૮ ॥ ૩૬૯ ॥ ૩૭૦ ॥ ૩૭૧ ॥ ૩૭૨ ॥ ૩૭૩ ॥ ૩૭૪ ॥ ૩૭૫ ॥ ૩૭૬ ॥ ૩૭૭ ॥ ૩૭૮ ॥ ૩૭૯ ॥ ૩૮૦ ॥ ૩૮૧ ॥ ૩૮૨ ॥ ૩૮૩ ॥ ૩૮૪ ॥ ૩૮૫ ॥ ૩૮૬ ॥ ૩૮૭ ॥ ૩૮૮ ॥ ૩૮૯ ॥ ૩૯૦ ॥ ૩૯૧ ॥ ૩૯૨ ॥ ૩૯૩ ॥ ૩૯૪ ॥ ૩૯૫ ॥ ૩૯૬ ॥ ૩૯૭ ॥ ૩૯૮ ॥ ૩૯૯ ॥ ૪૦૦ ॥ ૪૦૧ ॥ ૪૦૨ ॥ ૪૦૩ ॥ ૪૦૪ ॥ ૪૦૫ ॥ ૪૦૬ ॥ ૪૦૭ ॥ ૪૦૮ ॥ ૪૦૯ ॥ ૪૧૦ ॥ ૪૧૧ ॥ ૪૧૨ ॥ ૪૧૩ ॥ ૪૧૪ ॥ ૪૧૫ ॥ ૪૧૬ ॥ ૪૧૭ ॥ ૪૧૮ ॥ ૪૧૯ ॥ ૪૨૦ ॥ ૪૨૧ ॥ ૪૨૨ ॥ ૪૨૩ ॥ ૪૨૪ ॥ ૪૨૫ ॥ ૪૨૬ ॥ ૪૨૭ ॥ ૪૨૮ ॥ ૪૨૯ ॥ ૪૩૦ ॥ ૪૩૧ ॥ ૪૩૨ ॥ ૪૩૩ ॥ ૪૩૪ ॥ ૪૩૫ ॥ ૪૩૬ ॥ ૪૩૭ ॥ ૪૩૮ ॥ ૪૩૯ ॥ ૪૪૦ ॥ ૪૪૧ ॥ ૪૪૨ ॥ ૪૪૩ ॥ ૪૪૪ ॥ ૪૪૫ ॥ ૪૪૬ ॥ ૪૪૭ ॥ ૪૪૮ ॥ ૪૪૯ ॥ ૪૫૦ ॥ ૪૫૧ ॥ ૪૫૨ ॥ ૪૫૩ ॥ ૪૫૪ ॥ ૪૫૫ ॥ ૪૫૬ ॥ ૪૫૭ ॥ ૪૫૮ ॥ ૪૫૯ ॥ ૪૬૦ ॥ ૪૬૧ ॥ ૪૬૨ ॥ ૪૬૩ ॥ ૪૬૪ ॥ ૪૬૫ ॥ ૪૬૬ ॥ ૪૬૭ ॥ ૪૬૮ ॥ ૪૬૯ ॥ ૪૭૦ ॥ ૪૭૧ ॥ ૪૭૨ ॥ ૪૭૩ ॥ ૪૭૪ ॥ ૪૭૫ ॥ ૪૭૬ ॥ ૪૭૭ ॥ ૪૭૮ ॥ ૪૭૯ ॥ ૪૮૦ ॥ ૪૮૧ ॥ ૪૮૨ ॥ ૪૮૩ ॥ ૪૮૪ ॥ ૪૮૫ ॥ ૪૮૬ ॥ ૪૮૭ ॥ ૪૮૮ ॥ ૪૮૯ ॥ ૪૯૦ ॥ ૪૯૧ ॥ ૪૯૨ ॥ ૪૯૩ ॥ ૪૯૪ ॥ ૪૯૫ ॥ ૪૯૬ ॥ ૪૯૭ ॥ ૪૯૮ ॥ ૪૯૯ ॥ ૫૦૦ ॥ ૫૦૧ ॥ ૫૦૨ ॥ ૫૦૩ ॥ ૫૦૪ ॥ ૫૦૫ ॥ ૫૦૬ ॥ ૫૦૭ ॥ ૫૦૮ ॥ ૫૦૯ ॥ ૫૧૦ ॥ ૫૧૧ ॥ ૫૧૨ ॥ ૫૧૩ ॥ ૫૧૪ ॥ ૫૧૫ ॥ ૫૧૬ ॥ ૫૧૭ ॥ ૫૧૮ ॥ ૫૧૯ ॥ ૫૨૦ ॥ ૫૨૧ ॥ ૫૨૨ ॥ ૫૨૩ ॥ ૫૨૪ ॥ ૫૨૫ ॥ ૫૨૬ ॥ ૫૨૭ ॥ ૫૨૮ ॥ ૫૨૯ ॥ ૫૩૦ ॥ ૫૩૧ ॥ ૫૩૨ ॥ ૫૩૩ ॥ ૫૩૪ ॥ ૫૩૫ ॥ ૫૩૬ ॥ ૫૩૭ ॥ ૫૩૮ ॥ ૫૩૯ ॥ ૫૪૦ ॥ ૫૪૧ ॥ ૫૪૨ ॥ ૫૪૩ ॥ ૫૪૪ ॥ ૫૪૫ ॥ ૫૪૬ ॥ ૫૪૭ ॥ ૫૪૮ ॥ ૫૪૯ ॥ ૫૫૦ ॥ ૫૫૧ ॥ ૫૫૨ ॥ ૫૫૩ ॥ ૫૫૪ ॥ ૫૫૫ ॥ ૫૫૬ ॥ ૫૫૭ ॥ ૫૫૮ ॥ ૫૫૯ ॥ ૫૬૦ ॥ ૫૬૧ ॥ ૫૬૨ ॥ ૫૬૩ ॥ ૫૬૪ ॥ ૫૬૫ ॥ ૫૬૬ ॥ ૫૬૭ ॥ ૫૬૮ ॥ ૫૬૯ ॥ ૫૭૦ ॥ ૫૭૧ ॥ ૫૭૨ ॥ ૫૭૩ ॥ ૫૭૪ ॥ ૫૭૫ ॥ ૫૭૬ ॥ ૫૭૭ ॥ ૫૭૮ ॥ ૫૭૯ ॥ ૫૮૦ ॥ ૫૮૧ ॥ ૫૮૨ ॥ ૫૮૩ ॥ ૫૮૪ ॥ ૫૮૫ ॥ ૫૮૬ ॥ ૫૮૭ ॥ ૫૮૮ ॥ ૫૮૯ ॥ ૫૯૦ ॥ ૫૯૧ ॥ ૫૯૨ ॥ ૫૯૩ ॥ ૫૯૪ ॥ ૫૯૫ ॥ ૫૯૬ ॥ ૫૯૭ ॥ ૫૯૮ ॥ ૫૯૯ ॥ ૬૦૦ ॥ ૬૦૧ ॥ ૬૦૨ ॥ ૬૦૩ ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥ ૬૦૭ ॥ ૬૦૮ ॥ ૬૦૯ ॥ ૬૧૦ ॥ ૬૧૧ ॥ ૬૧૨ ॥ ૬૧૩ ॥ ૬૧૪ ॥ ૬૧૫ ॥ ૬૧૬ ॥ ૬૧૭ ॥ ૬૧૮ ॥ ૬૧૯ ॥ ૬૨૦ ॥ ૬૨૧ ॥ ૬૨૨ ॥ ૬૨૩ ॥ ૬૨૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૬૨૬ ॥ ૬૨૭ ॥ ૬૨૮ ॥ ૬૨૯ ॥ ૬૩૦ ॥ ૬૩૧ ॥ ૬૩૨ ॥ ૬૩૩ ॥ ૬૩૪ ॥ ૬૩૫ ॥ ૬૩૬ ॥ ૬૩૭ ॥ ૬૩૮ ॥ ૬૩૯ ॥ ૬૪૦ ॥ ૬૪૧ ॥ ૬૪૨ ॥ ૬૪૩ ॥ ૬૪૪ ॥ ૬૪૫ ॥ ૬૪૬ ॥ ૬૪૭ ॥ ૬૪૮ ॥ ૬૪૯ ॥ ૬૫૦ ॥ ૬૫૧ ॥ ૬૫૨ ॥ ૬૫૩ ॥ ૬૫૪ ॥ ૬૫૫ ॥ ૬૫૬ ॥ ૬૫૭ ॥ ૬૫૮ ॥ ૬૫૯ ॥ ૬૬૦ ॥ ૬૬૧ ॥ ૬૬૨ ॥ ૬૬૩ ॥ ૬૬૪ ॥ ૬૬૫ ॥ ૬૬૬ ॥ ૬૬૭ ॥ ૬૬૮ ॥ ૬૬૯ ॥ ૬૭૦ ॥ ૬૭૧ ॥ ૬૭૨ ॥ ૬૭૩ ॥ ૬૭૪ ॥ ૬૭૫ ॥ ૬૭૬ ॥ ૬૭૭ ॥ ૬૭૮ ॥ ૬૭૯ ॥ ૬૮૦ ॥ ૬૮૧ ॥ ૬૮૨ ॥ ૬૮૩ ॥ ૬૮૪ ॥ ૬૮૫ ॥ ૬૮૬ ॥ ૬૮૭ ॥ ૬૮૮ ॥ ૬૮૯ ॥ ૬૯૦ ॥ ૬૯૧ ॥ ૬૯૨ ॥ ૬૯૩ ॥ ૬૯૪ ॥ ૬૯૫ ॥ ૬૯૬ ॥ ૬૯૭ ॥ ૬૯૮ ॥ ૬૯૯ ॥ ૭૦૦ ॥ ૭૦૧ ॥ ૭૦૨ ॥ ૭૦૩ ॥ ૭૦૪ ॥ ૭૦૫ ॥ ૭૦૬ ॥ ૭૦૭ ॥ ૭૦૮ ॥ ૭૦૯ ॥ ૭૧૦ ॥ ૭૧૧ ॥ ૭૧૨ ॥ ૭૧૩ ॥ ૭૧૪ ॥ ૭૧૫ ॥ ૭૧૬ ॥ ૭૧૭ ॥ ૭૧૮ ॥ ૭૧૯ ॥ ૭૨૦ ॥ ૭૨૧ ॥ ૭૨૨ ॥ ૭૨૩ ॥ ૭૨૪ ॥ ૭૨૫ ॥ ૭૨૬ ॥ ૭૨૭ ॥ ૭૨૮ ॥ ૭૨૯ ॥ ૭૩૦ ॥ ૭૩૧ ॥ ૭૩૨ ॥ ૭૩૩ ॥ ૭૩૪ ॥ ૭૩૫ ॥ ૭૩૬ ॥ ૭૩૭ ॥ ૭૩૮ ॥ ૭૩૯ ॥ ૭૪૦ ॥ ૭૪૧ ॥ ૭૪૨ ॥ ૭૪૩ ॥ ૭૪૪ ॥ ૭૪૫ ॥ ૭૪૬ ॥ ૭૪૭ ॥ ૭૪૮ ॥ ૭૪૯ ॥ ૭૫૦ ॥ ૭૫૧ ॥ ૭૫૨ ॥ ૭૫૩ ॥ ૭૫૪ ॥ ૭૫૫ ॥ ૭૫૬ ॥ ૭૫૭ ॥ ૭૫૮ ॥ ૭૫૯ ॥ ૭૬૦ ॥ ૭૬૧ ॥ ૭૬૨ ॥ ૭૬૩ ॥ ૭૬૪ ॥ ૭૬૫ ॥ ૭૬૬ ॥ ૭૬૭ ॥ ૭૬૮ ॥ ૭૬૯ ॥ ૭૭૦ ॥ ૭૭૧ ॥ ૭૭૨ ॥ ૭૭૩ ॥ ૭૭૪ ॥ ૭૭૫ ॥ ૭૭૬ ॥ ૭૭૭ ॥ ૭૭૮ ॥ ૭૭૯ ॥ ૭૮૦ ॥ ૭૮૧ ॥ ૭૮૨ ॥ ૭૮૩ ॥ ૭૮૪ ॥ ૭૮૫ ॥ ૭૮૬ ॥ ૭૮૭ ॥ ૭૮૮ ॥ ૭૮૯ ॥ ૭૯૦ ॥ ૭૯૧ ॥ ૭૯૨ ॥ ૭૯૩ ॥ ૭૯૪ ॥ ૭૯૫ ॥ ૭૯૬ ॥ ૭૯૭ ॥ ૭૯૮ ॥ ૭૯૯ ॥ ૮૦૦ ॥ ૮૦૧ ॥ ૮૦૨ ॥ ૮૦૩ ॥ ૮૦૪ ॥ ૮૦૫ ॥ ૮૦૬ ॥ ૮૦૭ ॥ ૮૦૮ ॥ ૮૦૯ ॥ ૮૧૦ ॥ ૮૧૧ ॥ ૮૧૨ ॥ ૮૧૩ ॥ ૮૧૪ ॥ ૮૧૫ ॥ ૮૧૬ ॥ ૮૧૭ ॥ ૮૧૮ ॥ ૮૧૯ ॥ ૮૨૦ ॥ ૮૨૧ ॥ ૮૨૨ ॥ ૮૨૩ ॥ ૮૨૪ ॥ ૮૨૫ ॥ ૮૨૬ ॥ ૮૨૭ ॥ ૮૨૮ ॥ ૮૨૯ ॥ ૮૩૦ ॥ ૮૩૧ ॥ ૮૩૨ ॥ ૮૩૩ ॥ ૮૩૪ ॥ ૮૩૫ ॥ ૮૩૬ ॥ ૮૩૭ ॥ ૮૩૮ ॥ ૮૩૯ ॥ ૮૪૦ ॥ ૮૪૧ ॥ ૮૪૨ ॥ ૮૪૩ ॥ ૮૪૪ ॥ ૮૪૫ ॥ ૮૪૬ ॥ ૮૪૭ ॥ ૮૪૮ ॥ ૮૪૯ ॥ ૮૫૦ ॥ ૮૫૧ ॥ ૮૫૨ ॥ ૮૫૩ ॥ ૮૫૪ ॥ ૮૫૫ ॥ ૮૫૬ ॥ ૮૫૭ ॥ ૮૫૮ ॥ ૮૫૯ ॥ ૮૬૦ ॥ ૮૬૧ ॥ ૮૬૨ ॥ ૮૬૩ ॥ ૮૬૪ ॥ ૮૬૫ ॥ ૮૬૬ ॥ ૮૬૭ ॥ ૮૬૮ ॥ ૮૬૯ ॥ ૮૭૦ ॥ ૮૭૧ ॥ ૮૭૨ ॥ ૮૭૩ ॥ ૮૭૪ ॥ ૮૭૫ ॥ ૮૭૬ ॥ ૮૭૭ ॥ ૮૭૮ ॥ ૮૭૯ ॥ ૮૮૦ ॥ ૮૮૧ ॥ ૮૮૨ ॥ ૮૮૩ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮૫ ॥ ૮૮૬ ॥ ૮૮૭ ॥ ૮૮૮ ॥ ૮૮૯ ॥ ૮૯૦ ॥ ૮૯૧ ॥ ૮૯૨ ॥ ૮૯૩ ॥ ૮૯૪ ॥ ૮૯૫ ॥ ૮૯૬ ॥ ૮૯૭ ॥ ૮૯૮ ॥ ૮૯૯ ॥ ૯૦૦ ॥ ૯૦૧ ॥ ૯૦૨ ॥ ૯૦૩ ॥ ૯૦૪ ॥ ૯૦૫ ॥ ૯૦૬ ॥ ૯૦૭ ॥ ૯૦૮ ॥ ૯૦૯ ॥ ૯૧૦ ॥ ૯૧૧ ॥ ૯૧૨ ॥ ૯૧૩ ॥ ૯૧૪ ॥ ૯૧૫ ॥ ૯૧૬ ॥ ૯૧૭ ॥ ૯૧૮ ॥ ૯૧૯ ॥ ૯૨૦ ॥ ૯૨૧ ॥ ૯૨૨ ॥ ૯૨૩ ॥ ૯૨૪ ॥ ૯૨૫ ॥ ૯૨૬ ॥ ૯૨૭ ॥ ૯૨૮ ॥ ૯૨૯ ॥ ૯૩૦ ॥ ૯૩૧ ॥ ૯૩૨ ॥ ૯૩૩ ॥ ૯૩૪ ॥ ૯૩૫ ॥ ૯૩૬ ॥ ૯૩૭ ॥ ૯૩૮ ॥ ૯૩૯ ॥ ૯૪૦ ॥ ૯૪૧ ॥ ૯૪૨ ॥ ૯૪૩ ॥ ૯૪૪ ॥ ૯૪૫ ॥ ૯૪૬ ॥ ૯૪૭ ॥ ૯૪૮ ॥ ૯૪૯ ॥ ૯૫૦ ॥ ૯૫૧ ॥ ૯૫૨ ॥ ૯૫૩ ॥ ૯૫૪ ॥ ૯૫૫ ॥ ૯૫૬ ॥ ૯૫૭ ॥ ૯૫૮ ॥ ૯૫૯ ॥ ૯૬૦ ॥ ૯૬૧ ॥ ૯૬૨ ॥ ૯૬૩ ॥ ૯૬૪ ॥ ૯૬૫ ॥ ૯૬૬ ॥ ૯૬૭ ॥ ૯૬૮ ॥ ૯૬૯ ॥ ૯૭૦ ॥ ૯૭૧ ॥ ૯૭૨ ॥ ૯૭૩ ॥ ૯૭૪ ॥ ૯૭૫ ॥ ૯૭૬ ॥ ૯૭૭ ॥ ૯૭૮ ॥ ૯૭૯ ॥ ૯૮૦ ॥ ૯૮૧ ॥ ૯૮૨ ॥ ૯૮૩ ॥ ૯૮૪ ॥ ૯૮૫ ॥ ૯૮૬ ॥ ૯૮૭ ॥ ૯૮૮ ॥ ૯૮૯ ॥ ૯૯૦ ॥ ૯૯૧ ॥ ૯૯૨ ॥ ૯૯૩ ॥ ૯૯૪ ॥ ૯૯૫ ॥ ૯૯૬ ॥ ૯૯૭ ॥ ૯૯૮ ॥ ૯૯૯ ॥ ૧૦૦૦ ॥

હવે ગાયત્રી જપ કહે છે—પ્રાણુપામ કરી “ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગાયત્રી જપે વિ-નિયોગઃ ॥ તત્સવિતુર્વદયાય નમઃ । ઘેરણ્યં શિરસે સ્વાહા । ભગો દેવસ્ય શિશ્વાયૈવ પદ્ । ધીમહિ ક્વ-ચાય હું । ધિયો યો નો નેત્રયાય ઘૌપદ્ । પ્રચોદયાત્ અસ્ત્રાય ફદ્,” એ રીતે પડંગ ન્યાસ કરવો, અથવા ન કરવો; કારણ, ન્યાસનો વિધિ વેદમાં કહ્યો નથી એ રીતે ગૃહ્યપરિશિષ્ટમાં સ્પષ્ટ છે. એ ઉપરથી અક્ષરન્યાસ, પાદન્યાસ ઇલાદિક, મુદ્રાદિક વિધિ, અને મંત્રનો શાપભોજનાદિ વિધિ એ પ્રકાર તંત્રગ્રંથોમાં કહ્યા છે, વેદમાં કહ્યા નથી તેથી એમનું પણ અવરથ કર્તવ્યપણું નથી. પછી મંત્રદેવતાનું ધ્યાન કરવું. “કોઈ અંથકાર ગાયત્રી ઇલાદિક દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું એમ કહે છે.” પછી, “આગચ્છ વરદે દેવિ, જપે મે સન્નિધૌ ભવ ॥ ગાયંતં પ્રાયસે યસાદ્ગાયત્રી ત્વં તતઃ સ્મૃતાઃ” એ મંત્રવડે ગાયત્રીનું આવાહન કરી, “યો દેવઃ સવિતાસ્માકં, ધિયો ધર્માદિગોચરે ॥ પ્રેરયેત્તસ્ય ત-ન્નગ્નસ્તદ્ગેરણ્યમુપાસદ્ધે,” એ રીતે મંત્રના અર્થનું ચિંતન કરતાં મૌન થઈ પ્રાતઃકાલે સૂર્યને સંયુખ ઉભા રહી મૂર્ધનકલ દક્ષિણેથી થાપ લઈપર્યંત, ત્રણુવ અને વ્યાહૃતિએ યુક્ત એવા ગાયત્રીમંત્રનો (૧૦૮) કિંવા (૨૬) અથવા (૧૦) જપ કરવો. સાયકાલે વાયુકોણને સંયુખ થઈ નક્ષત્ર દક્ષિણેથી થાપ લઈપર્યંત જપ કરવો, એ વિશેષ જાણવો. અનધ્યાયદિવસે અઠાવીશ અને પ્રદોષદિવસે દશ કરવો એ રીતે દારિકામાં કહ્યું છે. રૂદ્રાક્ષ, પરવાલાં ઇલાદિકની માળાવડે અથવા આંગળીના પર્યવડે જપ કરવો. એક ચો આક, ચોપન, સત્તાવીશ માળામાં ત્રણ (પાસ) બેઠએ. પછી ઉત્તરન્યાસ કરી, “જાતવેદં, તચ્છંયોં, નમો વ્રહ્મણે” એ મંત્રવડે સાયકાલે અને પ્રાતઃકાલે ઉપસ્થાન કરવું, એવો

શુદ્ધપરિશિષ્ટો મત છે. બીજી સ્મૃતિઓમાં, સૂર્ય જેના દેવતા છે એવા “મિત્રસ્ય ચર્પણી” ઇલાદિક મંત્રવડે પ્રાતઃકાલે અને વરુણશબ્દે યુક્ત એવા “ઇમં મે વરુણ” ઇલાદિક મંત્રવડે સાયંકાલે સૂર્યોપસ્થાન કરવું, એમ કહ્યું છે. ઉપસ્થાન ક્રીધા પછી “પ્રાચ્યે દિશે નમઃ ઇંદ્રાય નમઃ, આગ્નેયે દિશે નમઃ અગ્નયે નમઃ” ઇલાદિક પ્રકારે દશ દિશાઓને વંદન ક્રીધા પછી, સંધ્યાયે નમઃ, ગાયત્ર્યે નમઃ, સાવિત્ર્યે નમઃ, સરસ્વત્યે નમઃ, સર્વાંભ્યો દેવતાંભ્યો નમઃ,” એ રીતે નમસ્કાર કરી, “ઉત્તમે શિશ્વે જાતે, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ॥ બ્રહ્મણૈરમ્યનુજાતા, ગચ્છ દેવિ યથાસુત્તં,” એ મંત્રવડે સંધ્યાનું વિસર્જન કરી, “અદ્રં નો અપિ વાતયમનઃ” આ મંત્ર ત્રણ વાર ભણી પ્રદક્ષિણ કરતાં “આસત્યલોકાદાપાતાલાદા, લોકાલોકપર્વતાત્ ॥ યે સંતિ બ્રાહ્મણા દેવાસ્તેભ્યો નિત્યં નમોનમઃ” એ મંત્રવડે પૃથિવીને સ્પર્શપૂર્વક નમસ્કાર કરી જે વાર આચમન કરવું. એ રીતે ઋગ્વેદીઓના સંક્ષેપે સંધ્યાવિધિ કહ્યો.

અયતૈત્તિરીયાણામ્ ॥ સંકલ્પાંતિપૂર્વેવત્ ગાયત્રીધ્યાત્વા આયાતુવરદાદેવીઅક્ષરંબ્રહ્મસંમિતં ગાયત્રીછંદસાંમાતેદંબ્રહ્મજુપ્સ્યમે સર્વચર્ષેમહાદેવિસંધ્યાવિધેસરસ્વતિ અજરેઅમરેદેવિસર્વદેવિનમોસ્તુતે ઓજોસિસહોસિવલમસિન્નાજોસિદેવાનાંધામનામાસિ વિશ્વમસિવિશ્વાયુઃ સર્વમસિસર્વાયુરભિભૂરોમ્ ગાયત્રીમાવાહયામિ સાવિત્રીમાવાહયામિ સરસ્વતીમાવાહયામિ ॥ છંદક્રપીનાવાહ ॥ ધ્રિયં ॥ હ્રિયમાવાહયામિ ॥ સ્વાધ્યાયમાર્જનપૂર્વેવત્ આપોવાદૃશ્યસર્વેવિશ્વાભૂતાન્યાપઃપ્રાણાવાઆપઃપશવઆપોન્નમાપોમૃતમાપઃસન્નાડાપોવિરાડાપઃ સ્વરાડાપદ્છંદાસ્ત્યાપોજ્યોતીસ્ત્યાપોયજૂસ્ત્યાપઃસત્યમાપઃ સર્વાદેવતાઆપોમૂર્ધુવઃસુવરાપમ્મિતિજલમભિમંચ્ય સૂર્યથેતિપૂર્વેવત્ત્રાચમનં દધિક્રાવ્ણોઅકારિપમિતિન્નચમુક્ત્વાઆપોદિષ્ટેતિતિહિમિઃહિરણ્યવર્ણાઈતિપયમાનઃસુવર્જનઈત્યનુચાકેનચ ક્રાંતેમાર્જનાંતેઽધમર્ષણંકૃત્વા નકૃત્વા વાર્ધ્યદાનાદિગાયત્રીજપાંતમાવાહનંમંત્રવર્જ્યપૂર્વેવત્ ન્યાસવિધેર્યદેવિકત્વમુક્તમેષ જ પાંતિ ઉપસ્થાનં મિત્રસ્યચર્પણી ॥ મિત્રોજના ॥ પ્રસમિત્ર ॥ યચ્ચિદિતે ॥ યર્કિચેદં ॥ કિતવાસોયદ્રિ ॥ ઇતિ પદ્મિચપસ્થાય પ્રાચ્યેદિશેયાશ્ચદેવતાપતસ્તાંપ્રતિવસંત્યેતાભ્યશ્ચનમોનમહ્યાદિનાઅધરાંતાઃ પટુન્ત્યા અધાંતરાયેદિશેયાશ્ચદેવતાઈતિચનત્યા નમોગંગાયમુનયોર્મયેઈત્યાદિનામુનિદેવાન્નત્વા સઃ સ્વંતુદિશોઈતિમંત્રપઠિત્યાગોત્રાધુચાર્યપૂર્વેવત્ત્રમ્યુપસંગ્રહંનત્યાપૂર્વેવત્સંધ્યાવિષ્ણુજેદિતિ ॥

હવે તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓનો સંધ્યાપ્રયોગ કહ્યો છે.

તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ આચમનથકી સંકલ્પપર્યંત પ્રયોગ પ્રથમનીપેઠે કરી ગાયત્રીનું ધ્યાન કરી, આયાતુ વરદા દેવી, અક્ષરં બ્રહ્મસંમિતં ॥ ગાયત્રી છંદસાં માતેદં બ્રહ્મ જુપ્સ્ય મે ॥ સર્વચર્ષે મહાદેવિ, સંધ્યાવિધે સરસ્વતિ ॥ અજરે અમરે દેવિ, સર્વદેવિ નમોસ્તુ તે ॥ ઓજોસિ સહોસિ વલમસિ ન્નાજોસિ દેવાનાં ધામનામાસિ વિશ્વમસિ વિશ્વાયુઃ સર્વમસિ સર્વાયુરભિભૂરોમ્ ॥ ગાયત્રીમાવાહયામિ ॥ સાવિત્રીમાવાહયામિ ॥ સરસ્વતીમાવાહયામિ ॥ છંદક્રપીનાવાહયામિ ॥ ધ્રિયમાવાહ ॥ હ્રિયમાવાહ ॥” એ મંત્રવડે સંધ્યાનું આવાહન કરી માર્જન પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. પછી હાથમાં જળ લઈ “આપો વા દૃશ્યં સર્વં વિશ્વાભૂતાન્યાપઃ પ્રાણા વા આપઃ પશવ આપોન્નમાપોમૃતમાપઃ સન્નાડાપો વિરાડાપઃ સ્વરાડાપદ્છંદાસ્ત્યાપો જ્યોતીસ્ત્યાપો યજૂસ્ત્યાપઃ સત્યમાપઃ સર્વાદેવતા આપો મૂર્ધુવઃ સુવરાપમ્,” એ મંત્રવડે જળ મંત્રી “સૂર્યશ્ચ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રમાણે મંત્રાચમન કરવું. પછી, “દધિક્રાવ્ણો” એ ઋચા કહી “આપો હિષ્ઠા” એ ત્રણ ઋચા, “હિરણ્યવર્ણા”, અને “પવમાનઃ સુવર્જનઃ,” એ અનુવાક, એ મંત્રોવડે એટલે દર એક મંત્રની અંતે માર્જન કરવું પછી અધમર્ષણ કરી અથવા ન કરી અર્ધદાનથકી ગાયત્રીજપપર્યંત કર્મ કરવું. ગાયત્રીનું આવાહન મંત્રરહિત પ્રથમપ્રમાણે કરવું. ન્યાસવિધિ વેદમાં કહી નથી એ પ્રથમજ કહ્યું છે. ગાયત્રીજપ ક્રીધા પછી ઉપસ્થાન કરવું. તે આ રીતે—“મિત્રસ્ય ચર્પણી ॥ મિત્રોજનાનુ ॥ પ્રસમિત્ર ॥ યચ્ચિદિતે ॥ યર્કિચેદં ॥ કિતવાસોયદ્રિ ॥” આ છ ઋચા કહી ઉપસ્થાન કરી, “પ્રાચ્યે દિશે યાશ્ચ દેવતા પતસ્તાં પ્રતિવસંત્યેતાભ્યશ્ચ નમોનમઃ,” ઇલાદિક મંત્રવડે પૂર્વાદિક ચાર દિશા, લઘ્વં દિશા, અને અધર દિશા એ છ દિશાને નમસ્કાર કરી, “અવાંતરાયે દિશે યાશ્ચ દેવતા પતસ્તાં પ્રતિવસંત્યેતાભ્યશ્ચ નમોનમઃ” ઇલાદિક મંત્રવડે વિદિશા (પુણ્ય)ને નમસ્કાર કરવા પછી “નમો ગંગાયમુનયોર્મયે,” ઇલાદિક

મંત્રવટે મુખિ અને દેવતાઓને નમસ્કાર કરી, “સશ્ચવંતુ દિશો” આ મંત્ર પઠન કરી ઝોત્ર, પ્રવર, અને નામ એમનો ઉચ્ચાર કરી પ્રથમની પેઠે પૃથ્વીના ગ્રહણપૂર્વક નમસ્કાર કરી પ્રથમ કલા-પ્રમાણે સંધ્યાનું વિસર્જન કરવું. એ રીતે તૈત્તીરીય શાખાવાળાઓનો સંધ્યાપ્રથોગ કલો.

અધકાલ્યાપનાનાંસંધ્યાપ્રયોગઃ ॥ આચમ્ય મૂનુનાતુમુઃપુનાતુસઃપુનાતુમૂર્મુવઃસઃપુનાત્વિ
ત્યાદિનાપાવનંકૃત્વા અપચિગ્રઃપત્રિગ્રોથેતિવિષ્ણુંસ્મૃત્વા આસનાદિર્વિધિકૃત્વાઠિરાચમ્યપ્રાણાનાયમ્ય
પૂર્વેવત્સંકલ્પ્ય ગાયત્રીચક્ષરાંવાલાંસાક્ષસૂત્રકમંડલું રક્તચત્રાંચતુર્વક્રાંઈસવાહનસંસ્થિતાં બ્રહ્માર્ણી
પ્રાદેવત્યાંબ્રહ્મલોકનિવાસિનીં આવાહયામ્યહંદેવીમાયાંતીર્સૂર્યમંડલાત્ આગચ્છવરદેદેવિચ્ચક્ષરેગ્રહ
યાદિનિ ગાયત્રીચંદસાંમાતંગ્રહયોનેનમોસ્તુતે इत्याવાહ્યપૂર્વેવત્ આપોહિષ્ટેતિતૃચેનમાર્જયેત્ સૂર્યઘ્નેતિમંત્ર
સ્થનાસયપત્રપિઃસૂર્યોદેવતાઅનુષ્ટુપ્ચંદઃ આચમનેવિનિયોગઃ સૂર્યઘ્નેતિ૦ જલપ્રાદ્યાચમ્ય આપોહિષ્ટેતિત્ર
યત્ર દમાર્જનંપુયાંદિતિકેચિદાહુઃ ચહવસ્તુસંકલ્પાયંતેસૂર્યઘ્નેતિમંત્રાચમનંકૃત્વાપોહિષ્ટેતિતિસૂમિઃપ્રતિ
પારંમાર્જનંતેઽધમર્ષણંકાર્યં નતુમાર્જનંહયમિત્યાહુઃ સુમિઽયાદુર્મિઽયાઈતિદ્વયોઃપ્રજાપતિક્રંપિઃઆપોદે
વનાયનુરંદ્રઃઆદાનપ્રદેપે૦ સુમિઽયાનઆપઓપધયઃસંતુઈતિજલમાદાયદુર્મિઽયાસ્તસૈસંતુયોસાન્ઠે
દિયંચયયંઠિષ્માઈતિધામધુવિસિષેત્ તતક્રતંચેતિતૃચેનહુપદેતિત્રિરુક્તઃક્રત્વાધાધમર્ષણંપૂર્વેવત્ સ્વાયં
પ્રાનદ્યનિરર્પણંદાનં પુષ્પયુત્તજલેનપૂર્વેવત્ મધ્યાહેસકૃત્ગાયત્ર્યાપરિતઃકર્ણં અધોપસ્થાનં ઉઠયમુદુત્ય
મિતિઠયોઃ પ્રસ્થાપ્તઃસૂર્યોનુદુદ્ગાયત્ર્યાં ચિત્રંદેવાનામાંગિરસઃકુત્સઃસૂર્યત્રિષ્ટુપ્ તચ્ચત્તુર્દધ્યગ્ધર્ષણઃ
સૂર્યઃપુરંડિષ્ઠા ઉપસ્થાને૦ ઉઠયંતમસ૦ ૧ ઉદુત્યંજા૦ ૧ ચિત્રંદે૦ ૧ તચ્ચત્તુર્દેવહિતંઈતિઋષ્યંયાદુઃસૂર્ય
મુદીક્ષમાળોપધાસાસંપઠેત્ પ્રાણાયામાદિપિધાયન્વાસમુદ્રાપંણાદિવિધિઃકૃતાકૃતઃ તેજોસીતિપરમે-
ષ્ટાપ્રજાપતિરાત્યંયજુઃઆવાહને૦ તેજોસિદુષ્કમસ્યમૃતમસિધામનામાસિપ્રિયંદેવાનામનાધૃષ્ટદેવયજન
મસિ પરોરજસઈતિમિમલઃપરમાત્માનુષ્ટુપ્ગાયત્ર્યુપસ્થા૦ ગાયત્ર્યસ્યેકપદીદ્વિપદીત્રિપદીચતુષ્પદપદ
ગિનદિપચન્નેનમસ્તેતુરીયાયદર્શનાયપદાયપરોરજસેસાવદોમ્ તતોગાયત્રીજપાંતંપૂર્વેવત્ તતઃશકેન
પિન્નાદિત્યનુગાફેનપુરપક્ષ્તેનયાશિવસંરૂપેનવામંડલગ્રાણેનયોપસ્થાનંકાર્યં અન્નક્ષ્ણાલોકયદિ
ત્યંનંધંચિતુર્ગેતિ તતઃતત્તમેશિગરે૦ દેવાગાતુવિદોગાતુમિતિમંત્રાભ્યાંવિસર્જનં મૂન્યુપસંબ્રહ્નમસ્કારા
દિપૂર્વેવત્ ઈતિકાલ્યાપનસંધ્યા ॥

એમાંના કોઇએકને હાથે હોમ કરાવવો. પુત્ર ઇલાદિકે હોમ કરવાનો હોય તો દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ) સમીપમાં છતાં અથવા એમાંથી એક તો સમીપમાં છતાં હોમ કરવો, યજ્ઞમાન અથવા યજ્ઞમાનની સ્ત્રીએ લાગ કહેવો. યજ્ઞમાનની સ્ત્રી સમીપમાં ન હોય તો તેની આસપાસે નક્તિવ્દ ઇલાદિકે પણ લાગ કરવો. પત્નીને રત્નેધર્મ, સુવાવક, ભ્રમ ઇલાદિકે દોષ હોય તો તેની આસપાસે પણ નક્તિવ્દ આદિકે લાગ કરવો. “ પોતે હોમ કરવાથી ને ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે તેના કરતાં અર્ધ ક્ષણ બીજાએ હોમ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.” પર્વણને દિવસે તો પોતેજ હોમ કરવો. પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદયની પ્રથમ અને સાયંકાલે સૂર્યાસ્તની પ્રથમ અગ્નિ (દક્ષિણાગ્નિ, ગાર્હપત્ય અને આહવનીય) અથવા ગૃહાગ્નિનું પ્રાદુષકરણ (પ્રભવલિત કરવું) કરી પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદય પછી અને સાયંકાલે સૂર્યાસ્ત પછી હોમ કરવો. પ્રાદુષકરણનો કાલ ટળી ગયો હોય તો આન્યસસ્કારપૂર્વક સુવાપાત્રવડે આન્યની આહુતિ “ ઈમૂર્વઃસ્વાઃ ” એ મંત્રવડે દેવી; એ સર્વ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી હોમ કરવો. સૂર્ય ઉદય પછી દશ ઘડીપર્યંત પ્રાતઃહોમનો મુખ્ય કાલ છે. દશ ઘડી પછી સાયંકાલપર્યંત ગૌણ કાલ છે. સાયંકાલે નવ ઘડીપર્યંત મુખ્ય કાલ છે. નવ ઘડી પછી પ્રાતઃકાલપર્યંત ગૌણ કાલ નાણવો. મુખ્ય કાલ ટળી ગયો હોય તો, “ કાલાતિત્તમનિમિત્તપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકમમુકહોમં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આન્ય સંસ્કાર કરી સુચિપાત્રમાં ચાર વાર આન્ય લઈ સાયંકાલે, “ દોષાવસ્તનમઃ સ્વાહા,” એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. પ્રાતઃકાલે, “ પ્રાતર્વસ્તનમઃ સ્વાહા,” એ મંત્રવડે પ્રાયશ્ચિત્તહોમ કરી હોમદ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી નિલહોમ કરવો. પ્રથમ ઐત હોમ કરી પછી સ્માર્ત હોમ કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર સ્માર્ત હોમ પ્રથમ કરવો એમ કહે છે. આધાન અને પુનરાધાનવિષે સાયંકાલે હોમનો આરંભ કરવો. સાયંકાલે અને પ્રાતઃકાલે હોમનું દ્રવ્ય અને હોમનો કર્તા એકજ બેઠએ. જો પ્રાતઃકાલે હોમકર્તા યજ્ઞમાન હોય તો કર્તા ભિન્ન થવાનો દોષ નથી.

અથાશ્વલાયનસ્માર્તહોમઃ ॥ આચમ્યપ્રાણનાનાયમ્યદેશકાલૈસંકીર્ત્યધીપરમેશ્વપ્રીત્યર્થસાય મૌપાસનહોમપ્રાતરૌપાસનહોમંવામુકદ્રવ્યેજ્ઞકરિષ્યે ચત્વારિઋંતેતિધ્યાત્વાસોદકહસ્તેનત્રિઃપરિસમુ હાપરિસ્તીર્યત્રિઃપર્યુચ્ય હોમદ્રવ્યંસમિચુતમુત્તરતઃસ્થિતંદર્મેણાવજ્વાલ્યપ્રોદ્યત્રિઃપર્યગ્નિકૃત્વાન્નેપશ્ચિમ તોદર્મેનિધાય વિશ્વાનિત્ત્વભ્યર્ચ્યપ્રજાપતિમનસાધ્યાયન્સમિધમગ્નૌપ્રક્ષિપ્યતથૈવત્વત્વાસમિધિપ્ર દીતાયાંશતતંબુલૈરગ્નયેસ્વાહેતિસાયંપ્રથમાહુતિઃ સૂર્યાંયસ્વાહેતિપ્રાતઃપ્રથમાહુતિઃ શતાધિકતંબુલૈઃ પ્ર જાપતયશ્વિતિમનસોદ્યાર્યહોમિત્યાગાભ્યાંદ્વિતીયાહુતિરુભયકાલે પરિસ્તરણંવિચુજ્યપરિસમૂહનપર્યુક્ષ્ણેઠ ત્યોપસ્થાનં અગ્નિઆર્યૂપીતિતિષ્ઠ્ણાંશતંવૈલાનસાગ્નિઃપવમાનોગાયત્રી અશ્યુપસ્થાનેવિનિયોગઃ અગ્નેત્વ દ્વદશિતિચત્વર્ણાંગીપાયનાયંધુઃસુર્યંધુઃશ્રુતવંધુર્ધિપ્રવંધુઃપ્રાગ્નિર્દિપ્તવાવિરાટ અશ્યુપસ્થાનેવિનિયોગઃ પ્રજાપતેદિ રણ્યગર્ભઃપ્રજાપતિસ્ત્રિષ્ટુપ્ર પ્રજાપત્યુપસ્થાનેવિનિયોગઃ તંતુંતન્વન્દેવાગ્નિર્જગતી યદ્વા દેવાઃપ્રજાપતિર્જગતી ઉપસ્થાનેવિનિયોગઃ હિરણ્યગર્ભઃહિરણ્યગર્ભઃપ્રજાપતિસ્ત્રિષ્ટુપ્ર પ્રજાપત્યુપ ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૭૦ ॥ ૧૭૧ ॥ ૧૭૨ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૬ ॥ ૧૭૭ ॥ ૧૭૮ ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૯ ॥ ૧૯૦ ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥ ૧૯૪ ॥ ૧૯૫ ॥ ૧૯૬ ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥ ૧૯૯ ॥ ૨૦૦ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૭ ॥ ૨૦૮ ॥ ૨૦૯ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥ ૨૧૬ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૩૦ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૨ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૭ ॥ ૨૪૮ ॥ ૨૪૯ ॥ ૨૫૦ ॥ ૨૫૧ ॥ ૨૫૨ ॥ ૨૫૩ ॥ ૨૫૪ ॥ ૨૫૫ ॥ ૨૫૬ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૯ ॥ ૨૬૦ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૭ ॥ ૨૬૮ ॥ ૨૬૯ ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૯૦ ॥ ૨૯૧ ॥ ૨૯૨ ॥ ૨૯૩ ॥ ૨૯૪ ॥ ૨૯૫ ॥ ૨૯૬ ॥ ૨૯૭ ॥ ૨૯૮ ॥ ૨૯૯ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૬ ॥ ૩૦૭ ॥ ૩૦૮ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૭ ॥ ૩૧૮ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૪૦ ॥ ૩૪૧ ॥ ૩૪૨ ॥ ૩૪૩ ॥ ૩૪૪ ॥ ૩૪૫ ॥ ૩૪૬ ॥ ૩૪૭ ॥ ૩૪૮ ॥ ૩૪૯ ॥ ૩૫૦ ॥ ૩૫૧ ॥ ૩૫૨ ॥ ૩૫૩ ॥ ૩૫૪ ॥ ૩૫૫ ॥ ૩૫૬ ॥ ૩૫૭ ॥ ૩૫૮ ॥ ૩૫૯ ॥ ૩૬૦ ॥ ૩૬૧ ॥ ૩૬૨ ॥ ૩૬૩ ॥ ૩૬૪ ॥ ૩૬૫ ॥ ૩૬૬ ॥ ૩૬૭ ॥ ૩૬૮ ॥ ૩૬૯ ॥ ૩૭૦ ॥ ૩૭૧ ॥ ૩૭૨ ॥ ૩૭૩ ॥ ૩૭૪ ॥ ૩૭૫ ॥ ૩૭૬ ॥ ૩૭૭ ॥ ૩૭૮ ॥ ૩૭૯ ॥ ૩૮૦ ॥ ૩૮૧ ॥ ૩૮૨ ॥ ૩૮૩ ॥ ૩૮૪ ॥ ૩૮૫ ॥ ૩૮૬ ॥ ૩૮૭ ॥ ૩૮૮ ॥ ૩૮૯ ॥ ૩૯૦ ॥ ૩૯૧ ॥ ૩૯૨ ॥ ૩૯૩ ॥ ૩૯૪ ॥ ૩૯૫ ॥ ૩૯૬ ॥ ૩૯૭ ॥ ૩૯૮ ॥ ૩૯૯ ॥ ૪૦૦ ॥ ૪૦૧ ॥ ૪૦૨ ॥ ૪૦૩ ॥ ૪૦૪ ॥ ૪૦૫ ॥ ૪૦૬ ॥ ૪૦૭ ॥ ૪૦૮ ॥ ૪૦૯ ॥ ૪૧૦ ॥ ૪૧૧ ॥ ૪૧૨ ॥ ૪૧૩ ॥ ૪૧૪ ॥ ૪૧૫ ॥ ૪૧૬ ॥ ૪૧૭ ॥ ૪૧૮ ॥ ૪૧૯ ॥ ૪૨૦ ॥ ૪૨૧ ॥ ૪૨૨ ॥ ૪૨૩ ॥ ૪૨૪ ॥ ૪૨૫ ॥ ૪૨૬ ॥ ૪૨૭ ॥ ૪૨૮ ॥ ૪૨૯ ॥ ૪૩૦ ॥ ૪૩૧ ॥ ૪૩૨ ॥ ૪૩૩ ॥ ૪૩૪ ॥ ૪૩૫ ॥ ૪૩૬ ॥ ૪૩૭ ॥ ૪૩૮ ॥ ૪૩૯ ॥ ૪૪૦ ॥ ૪૪૧ ॥ ૪૪૨ ॥ ૪૪૩ ॥ ૪૪૪ ॥ ૪૪૫ ॥ ૪૪૬ ॥ ૪૪૭ ॥ ૪૪૮ ॥ ૪૪૯ ॥ ૪૫૦ ॥ ૪૫૧ ॥ ૪૫૨ ॥ ૪૫૩ ॥ ૪૫૪ ॥ ૪૫૫ ॥ ૪૫૬ ॥ ૪૫૭ ॥ ૪૫૮ ॥ ૪૫૯ ॥ ૪૬૦ ॥ ૪૬૧ ॥ ૪૬૨ ॥ ૪૬૩ ॥ ૪૬૪ ॥ ૪૬૫ ॥ ૪૬૬ ॥ ૪૬૭ ॥ ૪૬૮ ॥ ૪૬૯ ॥ ૪૭૦ ॥ ૪૭૧ ॥ ૪૭૨ ॥ ૪૭૩ ॥ ૪૭૪ ॥ ૪૭૫ ॥ ૪૭૬ ॥ ૪૭૭ ॥ ૪૭૮ ॥ ૪૭૯ ॥ ૪૮૦ ॥ ૪૮૧ ॥ ૪૮૨ ॥ ૪૮૩ ॥ ૪૮૪ ॥ ૪૮૫ ॥ ૪૮૬ ॥ ૪૮૭ ॥ ૪૮૮ ॥ ૪૮૯ ॥ ૪૯૦ ॥ ૪૯૧ ॥ ૪૯૨ ॥ ૪૯૩ ॥ ૪૯૪ ॥ ૪૯૫ ॥ ૪૯૬ ॥ ૪૯૭ ॥ ૪૯૮ ॥ ૪૯૯ ॥ ૫૦૦ ॥ ૫૦૧ ॥ ૫૦૨ ॥ ૫૦૩ ॥ ૫૦૪ ॥ ૫૦૫ ॥ ૫૦૬ ॥ ૫૦૭ ॥ ૫૦૮ ॥ ૫૦૯ ॥ ૫૧૦ ॥ ૫૧૧ ॥ ૫૧૨ ॥ ૫૧૩ ॥ ૫૧૪ ॥ ૫૧૫ ॥ ૫૧૬ ॥ ૫૧૭ ॥ ૫૧૮ ॥ ૫૧૯ ॥ ૫૨૦ ॥ ૫૨૧ ॥ ૫૨૨ ॥ ૫૨૩ ॥ ૫૨૪ ॥ ૫૨૫ ॥ ૫૨૬ ॥ ૫૨૭ ॥ ૫૨૮ ॥ ૫૨૯ ॥ ૫૩૦ ॥ ૫૩૧ ॥ ૫૩૨ ॥ ૫૩૩ ॥ ૫૩૪ ॥ ૫૩૫ ॥ ૫૩૬ ॥ ૫૩૭ ॥ ૫૩૮ ॥ ૫૩૯ ॥ ૫૪૦ ॥ ૫૪૧ ॥ ૫૪૨ ॥ ૫૪૩ ॥ ૫૪૪ ॥ ૫૪૫ ॥ ૫૪૬ ॥ ૫૪૭ ॥ ૫૪૮ ॥ ૫૪૯ ॥ ૫૫૦ ॥ ૫૫૧ ॥ ૫૫૨ ॥ ૫૫૩ ॥ ૫૫૪ ॥ ૫૫૫ ॥ ૫૫૬ ॥ ૫૫૭ ॥ ૫૫૮ ॥ ૫૫૯ ॥ ૫૬૦ ॥ ૫૬૧ ॥ ૫૬૨ ॥ ૫૬૩ ॥ ૫૬૪ ॥ ૫૬૫ ॥ ૫૬૬ ॥ ૫૬૭ ॥ ૫૬૮ ॥ ૫૬૯ ॥ ૫૭૦ ॥ ૫૭૧ ॥ ૫૭૨ ॥ ૫૭૩ ॥ ૫૭૪ ॥ ૫૭૫ ॥ ૫૭૬ ॥ ૫૭૭ ॥ ૫૭૮ ॥ ૫૭૯ ॥ ૫૮૦ ॥ ૫૮૧ ॥ ૫૮૨ ॥ ૫૮૩ ॥ ૫૮૪ ॥ ૫૮૫ ॥ ૫૮૬ ॥ ૫૮૭ ॥ ૫૮૮ ॥ ૫૮૯ ॥ ૫૯૦ ॥ ૫૯૧ ॥ ૫૯૨ ॥ ૫૯૩ ॥ ૫૯૪ ॥ ૫૯૫ ॥ ૫૯૬ ॥ ૫૯૭ ॥ ૫૯૮ ॥ ૫૯૯ ॥ ૬૦૦ ॥ ૬૦૧ ॥ ૬૦૨ ॥ ૬૦૩ ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥ ૬૦૭ ॥ ૬૦૮ ॥ ૬૦૯ ॥ ૬૧૦ ॥ ૬૧૧ ॥ ૬૧૨ ॥ ૬૧૩ ॥ ૬૧૪ ॥ ૬૧૫ ॥ ૬૧૬ ॥ ૬૧૭ ॥ ૬૧૮ ॥ ૬૧૯ ॥ ૬૨૦ ॥ ૬૨૧ ॥ ૬૨૨ ॥ ૬૨૩ ॥ ૬૨૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૬૨૬ ॥ ૬૨૭ ॥ ૬૨૮ ॥ ૬૨૯ ॥ ૬૩૦ ॥ ૬૩૧ ॥ ૬૩૨ ॥ ૬૩૩ ॥ ૬૩૪ ॥ ૬૩૫ ॥ ૬૩૬ ॥ ૬૩૭ ॥ ૬૩૮ ॥ ૬૩૯ ॥ ૬૪૦ ॥ ૬૪૧ ॥ ૬૪૨ ॥ ૬૪૩ ॥ ૬૪૪ ॥ ૬૪૫ ॥ ૬૪૬ ॥ ૬૪૭ ॥ ૬૪૮ ॥ ૬૪૯ ॥ ૬૫૦ ॥ ૬૫૧ ॥ ૬૫૨ ॥ ૬૫૩ ॥ ૬૫૪ ॥ ૬૫૫ ॥ ૬૫૬ ॥ ૬૫૭ ॥ ૬૫૮ ॥ ૬૫૯ ॥ ૬૬૦ ॥ ૬૬૧ ॥ ૬૬૨ ॥ ૬૬૩ ॥ ૬૬૪ ॥ ૬૬૫ ॥ ૬૬૬ ॥ ૬૬૭ ॥ ૬૬૮ ॥ ૬૬૯ ॥ ૬૭૦ ॥ ૬૭૧ ॥ ૬૭૨ ॥ ૬૭૩ ॥ ૬૭૪ ॥ ૬૭૫ ॥ ૬૭૬ ॥ ૬૭૭ ॥ ૬૭૮ ॥ ૬૭૯ ॥ ૬૮૦ ॥ ૬૮૧ ॥ ૬૮૨ ॥ ૬૮૩ ॥ ૬૮૪ ॥ ૬૮૫ ॥ ૬૮૬ ॥ ૬૮૭ ॥ ૬૮૮ ॥ ૬૮૯ ॥ ૬૯૦ ॥ ૬૯૧ ॥ ૬૯૨ ॥ ૬૯૩ ॥ ૬૯૪ ॥ ૬૯૫ ॥ ૬૯૬ ॥ ૬૯૭ ॥ ૬૯૮ ॥ ૬૯૯ ॥ ૭૦૦ ॥ ૭૦૧ ॥ ૭૦૨ ॥ ૭૦૩ ॥ ૭૦૪ ॥ ૭૦૫ ॥ ૭૦૬ ॥ ૭૦૭ ॥ ૭૦૮ ॥ ૭૦૯ ॥ ૭૧૦ ॥ ૭૧૧ ॥ ૭૧૨ ॥ ૭૧૩ ॥ ૭૧૪ ॥ ૭૧૫ ॥ ૭૧૬ ॥ ૭૧૭ ॥ ૭૧૮ ॥ ૭૧૯ ॥ ૭૨૦ ॥ ૭૨૧ ॥ ૭૨૨ ॥ ૭૨૩ ॥ ૭૨૪ ॥ ૭૨૫ ॥ ૭૨૬ ॥ ૭૨૭ ॥ ૭૨૮ ॥ ૭૨૯ ॥ ૭૩૦ ॥ ૭૩૧ ॥ ૭૩૨ ॥ ૭૩૩ ॥ ૭૩૪ ॥ ૭૩૫ ॥ ૭૩૬ ॥ ૭૩૭ ॥ ૭૩૮ ॥ ૭૩૯ ॥ ૭૪૦ ॥ ૭૪૧ ॥ ૭૪૨ ॥ ૭૪૩ ॥ ૭૪૪ ॥ ૭૪૫ ॥ ૭૪૬ ॥ ૭૪૭ ॥ ૭૪૮ ॥ ૭૪૯ ॥ ૭૫૦ ॥ ૭૫૧ ॥ ૭૫૨ ॥ ૭૫૩ ॥ ૭૫૪ ॥ ૭૫૫ ॥ ૭૫૬ ॥ ૭૫૭ ॥ ૭૫૮ ॥ ૭૫૯ ॥ ૭૬૦ ॥ ૭૬૧ ॥ ૭૬૨ ॥ ૭૬૩ ॥ ૭૬૪ ॥ ૭૬૫ ॥ ૭૬૬ ॥ ૭૬૭ ॥ ૭૬૮ ॥ ૭૬૯ ॥ ૭૭૦ ॥ ૭૭૧ ॥ ૭૭૨ ॥ ૭૭૩ ॥ ૭૭૪ ॥ ૭૭૫ ॥ ૭૭૬ ॥ ૭૭૭ ॥ ૭૭૮ ॥ ૭૭૯ ॥ ૭૮૦ ॥ ૭૮૧ ॥ ૭૮૨ ॥ ૭૮૩ ॥ ૭૮૪ ॥ ૭૮૫ ॥ ૭૮૬ ॥ ૭૮૭ ॥ ૭૮૮ ॥ ૭૮૯ ॥ ૭૯૦ ॥ ૭૯૧ ॥ ૭૯૨ ॥ ૭૯૩ ॥ ૭૯૪ ॥ ૭૯૫ ॥ ૭૯૬ ॥ ૭૯૭ ॥ ૭૯૮ ॥ ૭૯૯ ॥ ૮૦૦ ॥ ૮૦૧ ॥ ૮૦૨ ॥ ૮૦૩ ॥ ૮૦૪ ॥ ૮૦૫ ॥ ૮૦૬ ॥ ૮૦૭ ॥ ૮૦૮ ॥ ૮૦૯ ॥ ૮૧૦ ॥ ૮૧૧ ॥ ૮૧૨ ॥ ૮૧૩ ॥ ૮૧૪ ॥ ૮૧૫ ॥ ૮૧૬ ॥ ૮૧૭ ॥ ૮૧૮ ॥ ૮૧૯ ॥ ૮૨૦ ॥ ૮૨૧ ॥ ૮૨૨ ॥ ૮૨૩ ॥ ૮૨૪ ॥ ૮૨૫ ॥ ૮૨૬ ॥ ૮૨૭ ॥ ૮૨૮ ॥ ૮૨૯ ॥ ૮૩૦ ॥ ૮૩૧ ॥ ૮૩૨ ॥ ૮૩૩ ॥ ૮૩૪ ॥ ૮૩૫ ॥ ૮૩૬ ॥ ૮૩૭ ॥ ૮૩૮ ॥ ૮૩૯ ॥ ૮૪૦ ॥ ૮૪૧ ॥ ૮૪૨ ॥ ૮૪૩ ॥ ૮૪૪ ॥ ૮૪૫ ॥ ૮૪૬ ॥ ૮૪૭ ॥ ૮૪૮ ॥ ૮૪૯ ॥ ૮૫૦ ॥ ૮૫૧ ॥ ૮૫૨ ॥ ૮૫૩ ॥ ૮૫૪ ॥ ૮૫૫ ॥ ૮૫૬ ॥ ૮૫૭ ॥ ૮૫૮ ॥ ૮૫૯ ॥ ૮૬૦ ॥ ૮૬૧ ॥ ૮૬૨ ॥ ૮૬૩ ॥ ૮૬૪ ॥ ૮૬૫ ॥ ૮૬૬ ॥ ૮૬૭ ॥ ૮૬૮ ॥ ૮૬૯ ॥ ૮૭૦ ॥ ૮૭૧ ॥ ૮૭૨ ॥ ૮૭૩ ॥ ૮૭૪ ॥ ૮૭૫ ॥ ૮૭૬ ॥ ૮૭૭ ॥ ૮૭૮ ॥ ૮૭૯ ॥ ૮૮૦ ॥ ૮૮૧ ॥ ૮૮૨ ॥ ૮૮૩ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮૫ ॥ ૮૮૬ ॥ ૮૮૭ ॥ ૮૮૮ ॥ ૮૮૯ ॥ ૮૯૦ ॥ ૮૯૧ ॥ ૮૯૨ ॥ ૮૯૩ ॥ ૮૯૪ ॥ ૮૯૫ ॥ ૮૯૬ ॥ ૮૯૭ ॥ ૮૯૮ ॥ ૮૯૯ ॥ ૯૦૦ ॥ ૯૦૧ ॥ ૯૦૨ ॥ ૯૦૩ ॥ ૯૦૪ ॥ ૯૦૫ ॥ ૯૦૬ ॥ ૯૦૭ ॥ ૯૦૮ ॥ ૯૦૯ ॥ ૯૧૦ ॥ ૯૧૧ ॥ ૯૧૨ ॥ ૯૧૩ ॥ ૯૧૪ ॥ ૯૧૫ ॥ ૯૧૬ ॥ ૯૧૭ ॥ ૯૧૮ ॥ ૯૧૯ ॥ ૯૨૦ ॥ ૯૨૧ ॥ ૯૨૨ ॥ ૯૨૩ ॥ ૯૨૪ ॥ ૯૨૫ ॥ ૯૨૬ ॥ ૯૨૭ ॥ ૯૨૮ ॥ ૯૨૯ ॥ ૯૩૦ ॥ ૯૩૧ ॥ ૯૩૨ ॥ ૯૩૩ ॥ ૯૩૪ ॥ ૯૩૫ ॥ ૯૩૬ ॥ ૯૩૭ ॥ ૯૩૮ ॥ ૯૩૯ ॥ ૯૪૦ ॥ ૯૪૧ ॥ ૯૪૨ ॥ ૯૪૩ ॥ ૯૪૪ ॥ ૯૪૫ ॥ ૯૪૬ ॥ ૯૪૭ ॥ ૯૪૮ ॥ ૯૪૯ ॥ ૯૫૦ ॥ ૯૫૧ ॥ ૯૫૨ ॥ ૯૫૩ ॥ ૯૫૪ ॥ ૯૫૫ ॥ ૯૫૬ ॥ ૯૫૭ ॥ ૯૫૮ ॥ ૯૫૯ ॥ ૯૬૦ ॥ ૯૬૧ ॥ ૯૬૨ ॥ ૯૬૩ ॥ ૯૬૪ ॥ ૯૬૫ ॥ ૯૬૬ ॥ ૯૬૭ ॥ ૯૬૮ ॥ ૯૬૯ ॥ ૯૭૦ ॥ ૯૭૧ ॥ ૯૭૨ ॥ ૯૭૩ ॥ ૯૭૪ ॥ ૯૭૫ ॥ ૯૭૬ ॥ ૯૭૭ ॥ ૯૭૮ ॥ ૯૭૯ ॥ ૯૮૦ ॥ ૯૮૧ ॥ ૯૮૨ ॥ ૯૮૩ ॥ ૯૮૪ ॥ ૯૮૫ ॥ ૯૮૬ ॥ ૯૮૭ ॥ ૯૮૮ ॥ ૯૮૯ ॥ ૯૯૦ ॥ ૯૯૧ ॥ ૯૯૨ ॥ ૯૯૩ ॥ ૯૯૪ ॥ ૯૯૫ ॥ ૯૯૬ ॥ ૯૯૭ ॥ ૯૯૮ ॥ ૯૯૯ ॥ ૧૦૦૦ ॥

હવે આશ્વલાયનોના સ્માર્તહોમનો પ્રયોગ કહે છે.

આચમન, પ્રાણુયામ કરી દેશ, કલનો ઉચ્ચાર કરી, “ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ સાયમૌપાસન-હોમં પ્રાતરૌપાસનહોમં વામુકદ્રવ્યેજ્ઞકરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “ ચત્વારિઋંતાં ” એ મંત્ર બોલી અગ્નિનું ધ્યાન કરવું. પછી હાથમાં જળ લઈ ત્રણ વાર કુંડ અથવા સ્થરિલને સિંચત કરી તેજ-પ્રભાણે દર્ભવું પરિસ્તરણ કરી ત્રણ વાર જળનું પ્રોક્ષણ કરવું. પછી કુંડની ઉત્તર દિશામાં રાખેલું સમિધસહિત હોમદ્રવ્ય પ્રભવલિત દર્ભવડે પ્રકાશિત કરી જળવડે પ્રોક્ષણ કરી તે દ્રવ્ય અગ્નિ ઉપર ત્રણ વાર દેરવી અગ્નિની પશ્ચિમ તરફ દર્ભ ઉપર રાખી, “ વિશ્વાનિનો,” એ મંત્રવડે અગ્નિની ગધાદિકવડે પૂજ કરી મનમાં પ્રભપતીનું ધ્યાન કરતાં સમિધ અગ્નિમાં નાખી તેમજ લાગ મનમાં કહી સમિધ પ્રદીપ્ત થયા પછી ચો

પ્રથમ આહુતિ અને “સૂર્યાસ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રાતઃકાલે પ્રથમ આહુતિ, અને સો કરતાં અધિક તંદુલ લઈ તેવડે, “પ્રજાપતયે” એવા મનમાં ઉચ્ચાર કરી હોમ અને ત્યાગ કરી બીજી આહુતિ સાથે અને પ્રાતઃકાલે દેવી. પરિસ્તરણ કરેલા દર્ભ કાઢી પ્રથમપ્રમાણે ઉદકનું સિંચન અને પ્રોક્ષણ કરી ઉભા રહી અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. તેના મંત્ર—“અગ્ન આયૂંપીતિ તિષ્ઠાન્ શતં વૈશ્વા-
નસાગ્નિઃ પવમાનોગાયત્રી અદ્યુપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ અગ્નેત્વજ્ઞ ઇતિ ચત્તરુણાં ગૌપાયના વંધુઃ સુવંધુઃ
શ્રુતવંધુર્વિપ્રવંધુશ્ચાગ્નિર્દ્વિપદાવિરાટ્ અદ્યુપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ પ્રજાપતેહિરણ્યગર્મઃ પ્રજાપતિશ્ચિદ્રુપ્
પ્રજાપત્યુપસ્થાને વિનિ ॥ તંતું તન્વન્દેવા અગ્નિર્જગતી ॥ યદ્વા દેવાઃપ્રજાપતિર્જગતી ઉપસ્થાને વિનિ ॥
હિરણ્યગર્મો હિરણ્યગર્મઃ પ્રજાપતિશ્ચિદ્રુપ્ પ્રજાપત્યુપસ્થાને વિનિ ॥” એ મંત્ર બહુ વાચ્ય દિશામાં
ઉભા રહી ઉપસ્થાન કરી બેસી, “માનસ્તોકે” ઇલાદિક મંત્રવડે વિભૂતિ ધારણ કરવું, એમ કોઈ
ગ્રંથમાં કહ્યું છે. વિંબુનું સ્મરણ કરી, “અનેન હોમકર્મણા પરમેશ્વરઃ પ્રીયતાં” એ વાક્ય કહી કર્મ
ઈશ્વરને આર્પણ કરવું. પ્રાતઃકાલે ઉપસ્થાન કરવું તેના મંત્ર—“સૂર્યોનો દિવઃ સૂર્યશ્ચક્રુઃ સૂર્યો ગાયત્રી
સૂર્યોપસ્થાને વિનિયોગઃ ॥ ઉદુત્યંકાણ્વઃ પ્રસ્કણ્વઃ સૂર્યો ગાયત્રી સૂર્યોપસ્થાને વિનિ ॥ ચિત્રં દેવાનામાગિ-
રત્નઃ કુત્સઃ સૂર્યશ્ચિદ્રુપ્ સૂર્યોપસ્થાને વિનિ ॥ નમો મિત્રસ્ય સૂર્યોમિતપાઃ સૂર્યો જગતી ॥ સૂર્યોપસ્થાને
વિનિ ॥” આ ચાર મંત્ર, અને પ્રથમ કહેલા, પ્રજાપતિ છે દેવતા જેના એવા ત્રણ મંત્ર એ રીતે
સાત મંત્રવડે પ્રાતઃકાલે સૂર્યોપસ્થાન કરવું. કોઈ શિષ્ટજન પ્રાતઃકાલે “તંતું તન્વ” એ મંત્ર બહુતા
નથી. પત્ની અથવા કુમારી હોમ કરનાર હોય તો ધ્યાન, ઉપસ્થાન ઇલાદિકવિષે મંત્ર બહુવા નહીં.
એ રીતે આશ્વલાયનોના સ્માર્તહોમનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથહિરણ્યકેશીયાનામ્ ॥ પૂર્વોક્તસંકલ્પાંતે યથાહતદ્વસવઃકૃતિપરિસમુદ્ધપરિસ્તીર્ય અદિતે
નુમન્યસ્વેતિદક્ષિણતઃપ્રાચીનંપર્યુક્ષેત્ અનુમતેનુમન્યસ્વેતિપશ્ચાદુદીચીનં સરસ્વતેનુમન્યસ્વેતિ ઉત્તર
તાપ્રાચીનં દૈવસવિતઃપ્રસુવેતિસર્વતઃ તૂર્ણોસમિધમાધાયહોમાદિપ્રાગવત્ અદિતેન્યમઃસ્થાઃ અનુમતે
ન્યંસરસ્વતેન્યં દૈવસવિતઃપ્રાસાવીરિતિપૂર્યયત્પરિપેચનં ઉદુત્યંચિત્રંદેવાનામિતિપ્રાતરુપસ્થાનં અ
ગ્નિર્મૂર્ધાદિવઃતિત્યામગ્રેપુષ્કરાદધીતિદ્વાભ્યાંસાયમુપસ્થાનં આપસ્તંવાનાંસાયમગ્રયેસ્વાદ્વાગ્રયેસ્વિષ્ટકૃતે
સ્વાહેતિદેવાહુતી પ્રાતસ્તુસૂર્યાસ્વાહામગ્રયેસ્વિષ્ટકૃતેસ્વાહેતિવિશેષઃ શેષંહિરણ્યકેશીયવત્ ॥

હવે હિરણ્યકેશીય શાખાવાળાઓના સ્માર્તહોમનો પ્રયોગ કહે છે.

હિરણ્યકેશીય શાખાવાળાઓએ પૂર્વોક્તપ્રમાણે સંકલ્પ ઇલાદિક કરી “યથાહતદ્વસવઃ” એ
મંત્રવડે કુંડની ચોતરફ જળ સિંચન કરી તેમજ દર્ભ પાથરી “અદિતેનુમન્યસ્વ” એ મંત્રવડે
કુંડની દક્ષિણદિશામાં પશ્ચિમથી પૂર્વપર્યંત, “અનુમતેનુમન્યસ્વ” એ મંત્રવડે પશ્ચિમ દિશામાં દક્ષિણથી
ઉત્તરપર્યંત, “સરસ્વતેનુમન્યસ્વ” એ મંત્રવડે ઉત્તર દિશામાં પશ્ચિમથી પૂર્વપર્યંત, અને “દૈવસ-
વિતઃપ્રસુવ” એ મંત્રવડે ચોતરફ ઇશાન કોણથી ઇશાન કોણપર્યંત પ્રદક્ષિણ એ પ્રમાણે ઉદક
સિંચન કરવું. પછી અગ્નિવિષે મંત્રવિના સમિધહોમ કરી બીજું હોમાદિક કર્મ પ્રથમપ્રમાણે કરવું.
પછી “અદિતેન્યમઃસ્થાઃ ॥ અનુમતેન્યં ॥ સરસ્વતેન્યં ॥ દૈવસવિતઃપ્રાસાવીઃ” એ ચાર મંત્ર
બહુ પ્રથમ પ્રમાણે જળ સિંચન કરવું. “ઉદુત્યં, ચિત્રંદેવાનાં” એ બે મંત્ર બહુ પ્રાતઃકાલે
ઉપસ્થાન કરવું, અને, “અગ્નિર્મૂર્ધાદિવઃ સ્વામગ્રેપુષ્કરાદધિ” એ બે મંત્ર બહુ સાયકાલે ઉપ-
સ્થાન કરવું. આપસ્તંબોની સાચકાણની “અગ્રયેસ્વાહા અગ્રયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા,” એ બે આહુતિ થાય
છે. પ્રાતઃકાલે તો, “સૂર્યાસ્વાહા, અગ્રયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા,” એ બે આહુતિ છે એટલા વિશેષ
બહુવો. બાકીનું બીજું કર્મ હિરણ્યકેશીય પ્રમાણે બહુવું.

અથકાલ્યાણનાનામ્ ॥ સાયમસ્તમિતેહોમઃ પ્રાતઃસૂર્યેન્નુદિતેહોમઃ તત્રપ્રાતરુપસ્થાનાંતાંસં
ધ્યાંકૃત્વાહોમાંતેગાયત્રીજપાદિસંધ્યાસમાપનં તત્રપૂર્વૈવત્સંકલ્પાંતેઉપચમનાન્કુશાનાદાયસમ્યેકૃત્વાદ
ક્ષિણકરેણતિષ્ઠઃસમિધોદ્ગાધાય મણિકોદકેનપર્યુક્ષ્યાગ્નિર્મર્ચયિત્વાગ્રયેસ્વાહાપ્રજાપતયેસ્વાહેતિસાયં
દધ્માતંડુલૈર્વાહુત્વાપ્રાતસ્તયૈવસૂર્યાપ્રજાપતયેચ્ચન્દુહવાત્ સમાસ્તેત્યનુચાકેનસાયમુપસ્થાનંપ્રાતસ્તુવિ
ન્નાદિત્યનુવાકેન અન્નદધિહોમાદૌસંઘવપ્રાદાનમાહુઃ હોમલોપેષ્ટોત્તરસદ્ઘ્નગાયત્રીજપઃ મુલ્યકાલાતિ
ક્રમેઅનાદિપ્રહોમઃ ॥

હવે કાલ્યાણનોના સ્માર્ત્તહોમનો પ્રયોગ કહે છે.

કાલ્યાણનોએ સાયંકાલે સૂર્યસ્તપછી હોમ કરવો. પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદયની પ્રથમ હોમ કરવો. તે આ રીતે—પ્રાતઃકાલે ઉપસ્થાનપર્યંત સંધ્યા કરી હોમ કરવો. પછી ગાયત્રીજપ ઇત્યાદિ બાકીની સંધ્યા સમાપ્ત કરવી. તે હોમવિષે પ્રથમ કલાપ્રમાણે સંકલ્પ કરી ઉપચમન નામના દર્ભ લઈ તે ડાબા હાથમાં રાખી જમણે હાથે ત્રણ સમિધ અગ્નિમાં હોમ કરી કળશના જળવડે કુંડની ચોતરફ પ્રોક્ષણ કરી અગ્નિની પૂજા કરી સાયંકાલે “અગ્નયેસ્વાં, પ્રજાપતયેસ્વાં” એ મંત્રવડે દહીં અથવા તંદુલ-વડે હોમ કરવો, અને પ્રાતઃકાલે સાયંકાલના હોમપ્રમાણે “સૂર્યાય સ્વાહા, પ્રજાપતયે સ્વાહા” એ બે મંત્રવડે હોમ કરવો. “સમાસ્ત્વં” એ અનુવાકવડે સાયંકાલે ઉપસ્થાન કરવું, અને પ્રાતઃકાલે તે “વિમ્રાદ્” એ અનુવાકવડે ઉપસ્થાન કરવું. ઇહાં દહીં ઇત્યાદિકનો હોમ કર્યો હોય તો સં-સ્રવતું પ્રાર્થન કરવું એમ કહે છે. હોમને લોપ થયો હોય તો ૧૦૦૮ ગાયત્રીજપ કરવો. મુખ્ય હો-મકાલના લોપ થયો હોય તો અનાદિષ્ટ હોમ કરવો.

અપહોમદ્રવ્યાપિ ॥ યીહિદ્યમાકયવાનાંતંડુલાઃ પયોદધિસર્પિર્યવગ્રીહિગોધૂમમિયંગવઃસ્વરૂપે
નાપિહોમ્યાઃતિલાસ્તુસ્વરૂપેણ તંડુલાદ્યાઃશતસંસ્થાહસ્તેનહોતવ્યાઃ દધ્યાદિદ્રવદ્રવ્યંચુલેણ સર્વવ્રોક્તરા
હુતિઃપૂર્વેતોભૂયસી સમિધશ્ચાર્કપલાશચદિરાપામાર્ગપિપ્પલોતુંવરશમીદૂર્વાદર્ભમયાદશઘ્નાદશાંગુલાઃસ
ત્યચઃ ઘટપ્લુઘચિલ્વાદિજાહેમાદ્રો હોમાદ્યુત્યોઃસંસર્ગેયવ્રવેત્યેતિમંત્રેણાપ્રયેસમિદ્ધોમઃ નિત્યહોમેત્વતિકાં
તેભાગ્યંસંસ્કૃત્યચતુર્ગૃહીત્વા મનોજ્યોતિર્જુપતામિતિજુહુયાત્ ણદશદિનપર્યંતંહોમલોપેદ્દમેવપ્રાયશ્ચિત્તં
તતઃપરમગ્નિનાદાઃ પંચહોમલોપપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાતિકાંતહોમાર્યદ્રવ્યંસંસ્કૃત્યસાંયપ્રાતઃક્રમેણદ્વેદ્વેઆહુતી
દિનગણનાચાજુહુયાત્ અગ્નિસૂર્યપ્રજાપતીનુપતિષ્ઠેન્નવાજુહુયાત્ પ્રાયશ્ચિત્તેનચારિતાર્થ્યાત્ સૂતકાદિનાહો
મલોપેત્યેવંદિગ્નપ્તકેડીયાનામત્યેવં આપસ્તંવાદીનાંત્રિરાત્રાપરમગ્નિનાશોભવતીતિસૂતકેપિસ્વયંહોમઃ
કાર્યઃ સમારોપોત્તરંસૂતકપાતેપ્રસવરોહાસંભવેનત્રિરાત્રંહોમલોપેપુનરાચાનમ્ ॥

હવે હોમનાં દ્રવ્ય કહે છે.

ત્રીહિ (ભાત), સામો અને જવ એમના તંદુલ લેવા. અથવા કૂધ, દહીં, ઘી, જવ, ત્રીહિ, ઘડે, કાંગ, એ દ્રવ્યસ્વરૂપે જ એટલે ત્રીહિ ઇત્યાદિકના તંદુલ કાઢ્યાવિના પણ હોમ કરવાને યોગ્ય છે. તિલ તો જ્યાં હોય તેવાજ હોમ કરવાને યોગ્ય છે. તંદુલ ઇત્યાદિક હોમ માટે લેવા હોય તો એક એક આહુતિમાટે એક સો લઈ હાથવટી હોમ કરવો. દહીં ઇત્યાદિક પ્રવાહી દ્રવ્ય સુવાપાત્રવડે હોમવાં. પ્રથમ આહુતિ કરતાં બીજી આહુતિ અધિક લેવી એવો સર્વત્ર નિયમ છે. સમિધ—આકટો, ખાખરા, ખેર અઘાટો, પિપળા, ઘુલર, શમી (કંડી) દૂર્વા, અને દર્ભ એ વૃક્ષની સમિધ દશ અથવા બાર અંગુલી લાંબી છાલસહિત ગ્રહણ કરવી. વડ, પિપળી, બિલી ઇત્યાદિ વૃક્ષનાં સમિધ લેવાં એમ હેમાદિમાં કહ્યું છે. એ આહુતિનો સંસર્ગ થયો હોય તો “યવ્રવેત્યં” એ મંત્રવડે અગ્નિને ઉદ્દેશે સમિધહોમ કરવો. નિત્યહોમને વિલંબ થયો હોય તો આજ્યનો સંસ્કાર કરી તે આજ્ય ચાર વાર સુશિપાત્રમાં લઈ “મનોજ્યોતિર્જુપતાં” એ મંત્ર-વડે હોમ કરવો. બાર દિવસપર્યંત હોમનો લોપ થયો હોય તો એજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બાર કરતાં અધિક દિવસ હોમનો લોપ થયો હોય તો અગ્નિને નાશ થાય છે. એ રીતે હોમ લોપ થવાનું પ્રાય-શ્ચિત્ત કરી હુમ થયેલો હોમ કરવામાટે હોમદ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી સાયંકાલે અને પ્રાતઃકાલે ક્રમે કરી બે બે આહુતિ, તે જોટલા દિવસ હોમનો લોપ થયો હોય તેટલા દિવસ લેખી તેપ્રમાણે હોમ કરવો, અને અગ્નિ, સૂર્ય તથા પ્રજાપતિનું ઉપસ્થાન કરવું. અથવા અતિકાંત (પ્રથમ ન થયેલો) હોમ કરવો નહીં; કારણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી હોમ કરવાનું ફલ મળે છે. આશૌચ ઇત્યાદિક નિમિત્તયત્રી હોમનો લોપ થયો હોય તો પણ એજ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. હિરણ્યકેશીયોનો પણ એજપ્રમાણે નિર્ણય જાણવો. આપસ્તંબ ઇત્યાદિકનો હોમલોપ થયો હોય તો ત્રિરાત્ર પછી અગ્નિ નાશ થાય છે, માટે

૧ સંપૂર્ણ ૩ મંત્ર કહી જ્યાં હોમ કહ્યો ત્યાં જ્યાં અનાદિષ્ટ (અનાદેસ) હોમ કરવો, એટલે અગ્નિ ૧, વાયુ ૨, સૂર્ય ૩, પ્રજાપતિ ૪, અમ્મીવરુણ ૫, અમ્મીવરુણ ૬, અવાગ્નિ ૭, વરુણ સચિતા વિષ્ણુ વિશ્વેદેવ મરુત્ સ્વર્ક ૮, વરુણ માદિત્ય અગ્નિ ૯ એ નવ આહુતિવડે કહેલી દેવતાઓનો ઉદ્દેશ કરી હોમ કરવો.

તેમણે સૂતકવિષે પણ ઘોતે હોમ કરવો. કદી અગ્નિનો સમારોપ ક્રીધા પછી આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય અને તે કારણથી પ્રત્યવરોહ (ફરી સ્થાપન) કરવાનો સમય ન હોવાથી ત્રણ રાત્રિ હોમનો લેખ થાય તો (આપસ્તમ ઇલાહિકાએ) પુનરાધાન કરવું.

અથસમસ્યહોમઃ ॥ સાયંપ્રાતર્હોમૌસમસ્યકરિષ્યે પૂર્વચત્સાયંકાલહોમાંતંકૃત્વાપર્યુક્ષ્યપુનર્દ્રવ્યં સંસ્કૃત્યસમિધંપ્રક્ષિપ્યસૂર્યપ્રજાપત્યાહુતીદત્વાહવિષ્ણંતમિત્યુપતિષ્ઠેત્ હવિષ્ણંતમિતિપંચર્ચસ્યવામદેવઃ સૂર્યવેધ્યાનરોત્રિષ્ટુપ્ નિત્યચત્રજાપત્યુપસ્થાનમ્ ॥

હવે સમસ્ય હોમ કહે છે.

(કાંઈ એક આપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી સાયંહોમ અને પ્રાતર્હોમ એ બન્ને સાધકાલેજ કરવા તેને સમસ્ય હોમ કહે છે). તેનો પ્રયોગ—“સાયંપ્રાતર્હોમૌ સમસ્ય કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી પૂર્વોક્ત રીતિપ્રમાણે સાધકાલના હોમપર્વન કર્મ કરી જળવડે પ્રોક્ષણ કરી ફરી દ્રવ્યનો સંસ્કાર કરી અગ્નિમાં સમિધ હોમ કરી સૂર્ય અને પ્રજાપતીને ઉદ્દેશે એક એક આહુતિ દઈ “હવિષ્ણંતં” એ પાંચ ઋચાવડે ઉપસ્થાન કરવું. “હવિષ્ણંતમિતિપંચર્ચસ્ય વામદેવઃ સૂર્યવેધ્યાનરોત્રિષ્ટુપ્” નિશ્ચ પ્રમાણે પ્રજાપતિ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું.

અથપક્ષહોમઃ ॥ પ્રતિપદિ અચસાયમારમ્યચતુર્વંશીસાયમવધિકાન્પક્ષહોમાન્તંત્રેણકરિષ્યે સાયંતંડુલાન્પાઞ્ચવૃદ્ધિક્ષયાનુસારેણ ચતુર્વંશાદિચાર્ગ્ગહીત્વા હોમકાલેત્રયેસ્વાહેતિર્વાનપૂર્વપાન સ્થાનેકદેધહુત્વાદ્વિતીયપાનસ્થાનપ્રજાપતયેતથૈવજુહુયાત્ પર્યંદ્વિતીયાયાંપ્રાતરચાવધિપર્વપ્રાતરવધિ કાન્પક્ષહોમાન્તંત્રેણકરિષ્યેત્યાદિસાયંવત્ વિશેષસ્તુપ્રથમપાનસ્થાનસૂર્યાયસ્વાહેતિજુહુયાત્ દ્વિતીયપાનસ્થાનપ્રજાપતયેસ્વાહેતિજુહુત્વોભયગ્રસમિદેકોપસ્થાનાદિસકૃત્ પક્ષમપ્યેઆપત્રાપતૌતત્સાયંકાલાદ્યતુર્વંશીસાયંપર્વતાન્રોપહોમાન્સાયંપક્ષહોમયજુત્વા પર્યંપ્રાતર્હોમૌવાનપ્રાતર્જુહુયાત્ સર્વથાપર્વસાયંહોમઃપ્રતિપત્રાતર્હોમમ્પૃથગેવ ઇતિપક્ષહોમરોપહોમૌપક્ષમપ્યેઆપત્રિવૃત્તાવપકૃષ્ટાહોમાઃ પુનઃકાર્યાઃ સંતત પક્ષહોમત્રયેન્નિનાશાન્તુતીયેપક્ષેપ્રતિદિર્નહોમઃ સર્વથાપત્રિવૃત્તમાવેયાવજ્ઞીયંપક્ષહોમાઃ ॥

હવે પક્ષહોમ કહે છે.

(મહા આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય એમ હોય તો એકમથકી આરંભ કરી ઔદશપર્વત ઔદ દિવસનો સાયંપ્રાતર્હોમ અપકર્ષ કરી કરવો તેને પક્ષહોમ કહે છે.) તેનો વિધિ—એકમને દિવસે “અચ સાયમારમ્ય ચતુર્વંશીસાયમવધિકાન્ પક્ષહોમાન્ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી તિથીની વૃદ્ધિ અથવા ક્ષયને અનુસારે (ઔદ વાર, તેર વાર, પદર વાર) સાધકાલના હોમના તડુલ બે પાત્રમાં લઈ, હોમને સમયે “અગ્નયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રથમ લીધેલા પાત્રમાંના તડુલનો એક સમયેજ હોમ કરી બીજા પાત્રમાંના તડુલનો હોમ “પ્રજાપતયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે પ્રથમપ્રમાણેજ કરવો. એ રીતે બીજાને દિવસે, “પ્રાતરચાવધિપર્વપ્રાતરવધિકાન્ પક્ષહોમાન્ તંત્રેણ કરિષ્યે,” ઇલાહિક સાધકોમ પ્રમાણે કર્મ કરવું. વિશેષ વિધિ તો, પ્રથમ પાત્રમાં લીધેલા તડુલનો હોમ “સૂર્યાય સ્વાહા” એ મંત્રવડે કરવો, અને બીજા પાત્રમાં લીધેલા તડુલનો હોમ “પ્રજાપતયે સ્વાહા” એ મંત્રવડે કરવો. બન્ને દિવસે અગ્નિમાં સમિધ એક વાર હોમવી અને ઉપસ્થાન પણ એક વાર કરવું. પક્ષના મધ્યમાં કાંઈ આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય તો તે સધાકાલથી ઔદશના સધાકાલપર્યંત જે રોપહોમ તે સાયંપક્ષહોમ પ્રમાણે કરી, પ્રાત્કાલે પર્વના પ્રાત્કાલના હોમપર્વત હોમ કરવો. પર્વનો સાયંહોમ, અને એકમને પ્રાતર્હોમ એ સર્વથા જુદા જુદાજ કરવા. એ રીતે પક્ષહોમ અને રોપહોમ કલા. પક્ષના મધ્યમાં આપત્તિની નિવૃત્તિ થાય તો અપકર્ષ કરીને કરવો હોમ ફરી કરવો. સતત (સરખા) ત્રણ પક્ષહોમ થાય તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે માટે ત્રીજા પક્ષમાં પ્રતિદિવસ હોમ કરવો. સર્વથા આપત્તિ દૂર ન થાય તો ચાવજીવ (જીવનપર્વત) પક્ષહોમ કરવો.

અથસમારોપઃ ॥ અવંતેયોનિરિત્યસચિશ્વામિત્રોઞ્ઞિરુષ્ટુપ્ અગ્નિસમાં અનેનમંત્રેણહોમોત્તરમરણી મશ્વત્યસમિધંવાપ્રતાપ્યાગ્નિસમારોહંત્રમાચયેત્ હોમાદિકાલેઅર્જુનિર્મિશ્યપ્રત્યવરોહેતિમંત્રેણસ્વંદિ લેહિપ્રતિષ્ઠાપયેત્ સમિત્સમારોપેથોત્રિયાગારાદર્શિપ્રતિષ્ઠાપ્યપ્રત્યવરોહેતિમંત્રેણતાંસમિત્તયાદધ્યા

હવે અગ્નિસમારોપ કરે છે.

(તેને આગ્રિ હોય તેણે અરણી (મયવાનાં કાષ્ટ) માં અથવા સમિધમાં આગ્રિ આપ્યો એવી ને વિધિપૂર્વક ભાવના કરવી તેને આગ્રિસમારોપ કહે છે.) તેના વિધિ—“અયંતેયોનિરિત્યસ્ય ચિન્માસિચોમિત્તુષુપ્પ અગ્રિસમારોપે વિનિયોગઃ” એ મંત્રવડે હોમ પછી અરણી અથવા પીપળાની સમિધ તપાવી તે આગ્રિ અરણી ઉપર અથવા સમિધ ઉપર આપ્યો એવી ભાવના કરવી. પછી હોમાદિકનો સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે અરણીનું મંથન કરી આગ્રિ ઉત્પન્ન કરી “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે સ્થંડિલમાં તે આગ્રિની સ્થાપના કરવી. સમિધવિષે સમારોપ કરેલ હોય તો ઓગ્રિયના ઘરથી આગ્રિ લઈ આવી તેની સ્થંડિલમાં સ્થાપના કરી “પ્રત્યવરોહ” એ મંત્રવડે તે સમિધ આગ્રિમાં હોમવી. ખીળ સૂત્રોમાં “આજુહ્વાન, ડહુધ્યસ્વ” એ બે મંત્રવડે પ્રત્યવરોહણ કરવું એમ કહ્યું છે. નિલ સમારોપાદિક કરવું તે બાર દિવસપર્યંતજ કરવું. પર્વ દિવસે સાયં હોમકાલપર્યંત પ્રત્યવરોહણ ન થયું હોય તો આગ્રિ નહીં થાય છે એમ કોઈ અથકાર કહે છે. સમારોપ અને પ્રત્યવરોહણ એના કર્તા યજ્ઞમાનજ છે, એટલે તે યજ્ઞમાનેજ કરવાં, એથી સમારોપ ક્રીધા પછી પર્વને દિવસે આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રત્યવરોહણનો સભવ ન થવાથી આગ્રિ નહીં થાય છે, પરંતુ એ નિર્ણય આપસ્તંબ ઇલાદિ શાખાવાળાવિષે છે. આશ્વલાયને તે બાર રાત્રિના મધ્યમાં પર્વ પ્રાપ્ત થયાં છતાં તે દિવસે પ્રત્યવરોહણ ન થવાથી પણ આગ્રિનાશ થતો નથી, પરંતુ બાર રાત્રિ પછી હોમનેજ માત્ર લોપ થાય છે એમ ખીળ અથકાર કહે છે. રાત્ર્યકાંતિ (રાત્ર્યભય) ઇલાદિક સંકટ પ્રાપ્ત થાય તો ઋત્વિજદ્વારાએ પણ સમારોપાદિક કરવાં, કોઈ અથકાર, ઋત્વિજ ઇલાદિક પ્રતિનિધિ ન હોવાના કારણે લીધે ખીજ ગતિ ન હોય તો આશૌચ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રથમ પર્વહોમસહિત હોમનો અપકર્ષ કરી હોમ કરી અથવા ન કરી સમારોપ કરી આશૌચ ગયા પછી પ્રત્યવરોહ કરવો, એવિષે પર્વના ઉલ્લખનને દોષ નથી એમ કહે છે.

समारोपोत्तरंदंपत्योः प्रधासेसीमानद्योरुद्धनकाले उभाभ्यामन्यतरेण वा सप्रिदाद्यन्वारंभः कार्यः अन्यथाग्निनाशः यजमानस्यैव प्रधासे कृत्यं अभयं चोभयं मे स्त्विति अभिमुपस्थाय प्रधासंगच्छेत् तत आगत्य गृहाना यिभीतोपयः स्वस्थे यो सासु च प्रजायध्वं माचवोगोपतीरिपदिति मंत्रेण सगृहं निरीक्ष्य गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरप्रौर्वीरवतः सुवीरान् इरांवहंतो घृतमुक्षमाणास्ते बृहं सुमनाः संविशामीति गृहं प्रविश्य शिवं शर्मं शंयोः शंयोरिति पुनः खिरचुवीर्य नित्यहोमात् अभयं चोभयं मे स्त्वित्यभिमुपतिष्ठेत् ज्येष्ठपुत्रशिः पाणिभ्यां परिगृह्य अंगादंगात्संभवसीति मंत्रं जपित्वा मुर्ध्ना नंत्रिजिघ्रेत् एषमितरपुत्राणां प्रसक्तन्यानां दुष्णीं जिघ्रेत् प्रधासादागतं प्रतिज्ञातमपि अभिप्रयंतद्दिनेन वदेयुः ॥

સમારોપ કીધા પછી સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને પ્રવાસ કરવો પડે અને ગામની સીમા અથવા નદીના ઉત્તુધનનો સમય આવે ત્યારે બન્ને જણુએ અથવા બેમાંથી એકે, સમારોપિત એવી તે સમિધ અથવા અરણીને સ્પર્શ કરી રાખવો, સ્પર્શ ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. યજમાનનેજ પ્રવાસ કરવાનો હોય તો તેવિધે વિધિ-“અમયં વોડમયં મેસ્તુ” એ મંત્રવડે અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરી પ્રવાસપ્રત્યે જરૂં. પછી પ્રવાસથી આવીને “ગૃહમાવિમીતોપ્વઃ સસ્ત્યેવોસાસુચ પ્રજાયધ્વં માચવોગો-પતીરિપત્” એ મંત્રવડે પોતાના ઘરનું અવલોકન કરવું. પછી “ગૃહાનહંસુમનસઃ પ્રપથે વીરઘ્મોવી-ચતઃસુચીરાન્ ॥ ઇચંવહંતોષ્ટતુમુક્ષમાણાસ્તેષ્વહંસુમનાન્સંવિશામિ” એ મંત્ર ભણી ઘરમાં પ્રવેશ કરી “શિવંશમંશંયોઃશંયોઃ” એ મંત્ર ભણી ફરી ત્રણ વાર પાછળ જોઈ નિલહોમ કીધા પછી “અમયં વોડમયં મેસ્તુ” એ મંત્રવડે અગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. ન્યેષ્ટપુત્રનું મસ્તક બન્ને હાથે ગ્રહણ

કરી, “અંગાદંગત સંમચર્ચિ” એ મંત્રનો જ્વ કરી મસ્તક ત્રણ વાર સૂંધું. ઝેરીતે બીજા પુત્ર અને પરણીવેલી કન્યાનાં મસ્તકો મંત્રરહિત સૂંધવાં. પ્રવાસથી આવેલાનીપાસે તે દિવસે પ્રતિજ્ઞાત (જાણું) કદી હોય તથાપિ અગ્રિય ભાષણ કોઈએ બોલવું નહીં.

પ્રોપિતેપત્યૌપલીસાર્તહોમૌસ્વયંરુત્વાદર્શપૂર્ણમાસસ્થાલીપાકપિંડપિતૃયજ્ઞાન્વિમેળકારયેત્ અનુગત પ્રાયશ્ચિત્તાદિપદ્યારંજસલયામાપિક્રત્વિકુર્વાત્ પુનઃસંધાનંતુપત્યૌપ્રોપિતેનભવેત્ નૈમિત્તિકાજાતેષ્ટિ શુદ્ધદાદેષ્ટયોપિનમંવંતિપ્રાયશ્ચિત્તેષ્ટિપૂર્ણાહુતિઃ ॥

પતિ પ્રવાસમાં હોય તો સ્ત્રીએ સ્નાત્તહોમ પોતે કરી દર્શપૂર્ણમાસ, સ્થાલીપાક, અને પિંડપિતૃયજ્ઞ ગ્રાહણપુસ્કારાએ કરાવવા. પતિ પ્રવાસમાં ગયા પછી અગ્નિ નષ્ટ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઇલાદિક કરવું તે સ્ત્રી રજસ્વલા હોય તથાપિ અતિથે કરવું. પુનઃસંધાન કરવું તે તો પતિ પ્રવાસમાં હોય તો થાય નહીં. નૈમિત્તિક ઇષ્ટિ, જાતેષ્ટિ, અને ગૃહદાદેષ્ટિ એ પતિ પ્રવાસમાં છતાં કરવી નહીં. પ્રાયશ્ચિત્તેષ્ટિની પૂર્ણાહુતિ કરવી નહીં.

અર્ધૌપાસનાશ્ચિત્તુગમનેશુદ્ધાગ્નેરનુગમપ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય આયતનસ્વંમસતૂરીકૃત્યોપલેપા દિકૃત્યાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્ત્યર્ચ્યસંસ્કૃત્ય અયાશ્ચેતિમંત્રેણક્રામાજ્યાહુતિસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંચહુત્વાદંપત્યૌરન્યતરેણા પરહોમકાલપર્યંતમુપોપિતેનસ્થાત્તથ્યં પયંદ્વાદશરાત્રપર્યંતં કેચિદુપવાસમયાશ્ચેતિહોમવાકુર્યાત્નદ્વય મિત્યાહુઃ પ્તદ્વૃત્તિકારમતં કેચિત્તુયજ્ઞયનુગમનેહોમકાલદ્વયાતિમમસ્તદાનશ્ચાગ્નિસંધાનં તથાગ્નિરાત્રમગ્નિનાશોપાણાયમશતં તતઆર્ધશતિરાત્રમેરુદિનોપવાસઃ તતભામાસદ્વયંત્રિરાત્રોપવાસઃ તતજઘ્વંસંવત્સરપર્યંતંપ્રાજાપત્યરુચ્ઠં તતઃપ્રતિવર્ષકૃત્ત્રાવૃત્તિઃ પયંપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાઆધાનોકસંમારાગ્નિધાયનપ્ત્યશુદ્ધાગ્નેઃપ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્યાયાશ્ચેત્યાજ્યેનસુવાહુતિપદ્યુપવાસાદિપૂર્વંવત્ લાજહોમાદિકંવા પયંદ્વાદશરાત્રપર્યંતમન્યુત્પત્તિરિત્યાહુઃ દ્વાદશદિનોત્તરંવિચ્છેદપ્રાયશ્ચિત્તંહોમાદિદ્રવ્યદાનંચકૃત્વાવિવાહહોમાદિવિધિના યથાસ્વસ્વગૃહંપુનઃસંધાનમ્ ॥

હવે ઔપાસનાગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો તેના વિધિ—ઔપાસનાગ્નિ નષ્ટ થાય તો “શુદ્ધાગ્નેરનુગમપ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી કુંડમાંની ભસ્મ દૂર કરી તે કુંડને છાણવડે લીપવો. ઇલાદિક કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી આભ્યર્ચના સંસ્કાર કરી “અયાશ્ચા” એ મંત્રવડે એક આભ્યાહુતિ અને સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ હોમ કરી દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ) બેમાંથી એકે બીજા હોમકાલપર્યંત ઉપવાસી રહેવું. એ રીતે બાર રાત્રિપર્યંત થયું હોય તો એજ નિર્ણય જાણવો. કોઈ અધિકાર, ઉપવાસ અથવા “અયાશ્ચા” એ મંત્રવડે હોમ એ બેમાંથી એક કરવું, ઉપવાસ અને હોમ એ બંને કરવાં નહીં, એમ કહે છે, અને એ વૃત્તિકારનો મત છે. કોઈ અધિકાર તો, જો અગ્નિ નષ્ટ થયા પછી એ હોમકાલ અતિક્રાંત થાય તો નષ્ટ થયેલો અગ્નિ સિદ્ધ કરવો, તેમાં ત્રણ રાત્રિપર્યંત અગ્નિ થાય તો સો પ્રાણુધામ કરવા, ત્રણ રાત્રિથી વીસ રાત્રિપર્યંત એક દિવસ ઉપવાસ કરવો, વીસ રાત્રિથી બે માસપર્યંત ત્રિરાત્ર ઉપવાસ કરવો, બે માસ પછી વર્ષપર્યંત પ્રાજાપત્યકૃત્ કરવું. એક વર્ષ પછી પ્રતિવર્ષ કૃત્ત્રાવૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આધાનભાટે કહેલી સામગ્રી સંપાદન કરી, “નપ્ત્યશુદ્ધાગ્નેઃ પ્રાયશ્ચિત્તંકરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી, “અયાશ્ચા” એ મંત્રવડે આભ્યાહુતિ સુવાહુતિ દેવી અને સ્ત્રીએ ઉપવાસ કરવો ઇલાદિક કર્મ પ્રથમ પ્રમાણે કરવાં, અથવા લાભ-હોમાદિક કરવાં, એ રીતે બાર રાત્રિપર્યંત અગ્નિની ઉત્પત્તિ કરવી એમ કહે છે. બાર દિવસ પછી હોય તો અગ્નિવિચ્છેદનું પ્રાયશ્ચિત્ત, અને હોમાદિક દ્રવ્ય દાન એ કરી વિવાહહોમાદિક વિધિવડે પોતપોતાના ગૃહસૂત્રને અનુસારે પુનઃસંધાન કરવું.

અથાન્વાહિતાગ્નેઃપ્રાકૃયાગાદનુગતૌ અયાશ્ચેતિપૂર્વંવદગ્નિમુત્પાદ્ય પુનરન્વાધાનંકૃત્વા મૂર્ચુઃસ્થિત્યુપસ્થાયસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાસ્થાલીપાકંકુર્વાત્ અન્યાધાનોત્તરંપ્રયાણપ્રાસૌ તુર્યંતાંગિરસ્તમદ્વ્યાજ્યાહુતિ મગ્નયેદ્વત્વાસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાગ્નિસમારોપયગ્ચ્છેત્ સમારુદ્ધસમિગ્નશોપુનરાધેયમિષ્યતે ઉપલેપાદિકૃત્વાનશ્ચાગ્નિપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરાધેયંસંકલ્પ્ય આધાનોકસંમારાગ્નિધાયાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્ત્યઅયાશ્ચેતિસુવાજ્યાહુતિસર્વપ્રાયશ્ચિત્તંચહુત્વાદિતિપુનરાધેયં સ્વાગ્નિમ્રમેણાન્યાગ્નૌસ્વયંયજનેસ્વાગ્નિચાન્યયજનેવાપશિકૃત્સ્યા

લીપાકંકરિષ્યેદિતિસંકલ્પચરુઃકાર્યોથવાપથિકૃત્સ્થાનેપૂર્ણાહુતિહોપ્યામીતિસંકલ્પસુચિદ્વાદશવારંચ
તુર્યારંવાજ્યંગૃહીત્વાઅગ્નયેપથિકૃતેસ્વાહેતિજુહુવાત્ વિવાહીચરમાધાનોત્તરંવાપૌર્ણમાસ્યાસ્યાલીપાકારંભઃ
પ્રતિપદિયાગોતિક્રાંતશ્ચેદાગમિપર્વેપૂર્વેતિથિપુતુર્યાંનવમીચતુર્દશીદ્વિતીયાપંચમ્યષ્ટમીવિંદાયકાર્યના
ત્રકાલાતિક્રમપ્રાયશ્ચિત્તં અન્વાધાનોત્તરંપ્રતિપદીષ્ટચરણેતૃતીયાદિતિથિપુસર્વેપ્રાયશ્ચિત્તંહુત્વાપુનર
ન્વધાયયાગઃ દ્વિતીયપર્વેપ્રાસૌઅતીતેષ્ટિઃ પથિકૃત્ચરુપૂર્વેકંપર્વેણિકાર્યા તત્રાપ્યતિક્રમેદ્વિતીયપ્રતિપદિહુ
તેષ્ટેઃપાદકૃચ્છંકૃત્વાપ્રાસકાલયાગઃ દ્વિતીયયાગસ્યાપિઆગમિતિથિપુલોપેતત્પર્વેણિપાદકૃચ્છંપથિકૃત્પૂ
ર્વેકંદ્વિતીયયાગઃ તત્રાપ્યતિક્રમેતૃતીયપ્રતિપદિઅર્ધકૃચ્છંયાગદ્વયસ્યકૃત્વાપ્રાસયાગઃ તૃતીયયાગસ્યોક્ત
તિથાવર્ધકૃચ્છંપથિકૃત્પૂર્વેકં ચતુર્થપર્વેણિવાઅકરણેઅગ્નિનાદ્વાત્પુનરાધેયં અત્રપુનરાધેયસ્યરૂપસંભારનિ
ધાનપૂર્વેકમયાશ્ચેતિસુવાજ્યાહુતિરિત્યન્વારુદ્ધસમિન્નાગ્રસ્થલે ડકમેવ પુનરાધાનંતુવિવાહહોમાદિરૂપં
નરાધેયાન્નિશ્ચં આપતનાદ્દિશ્ચમ્યાપરાસાત્પ્રાકૃવહિપાતેદ્વંત્પક્ષમિત્યુચાતમાયતનેપ્રક્ષિપ્યસર્વપ્રાય
શ્ચિત્તંજુહુવાત્ પર્વેણિવ્રતલોપેત્રયેવ્રતપતયેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા પર્વેણિદંપત્યોરન્યતરાશ્રુપાતેત્રયેવ્રતમૃતેચરુઃ
પૂર્ણાહુતિર્વા પથિત્રનાદોત્રયેપથિવ્રતેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા અન્વાધાનેષ્ટિમધ્યેચંદ્રગ્રહણેઅગ્રાહગોરિતિચંદ્રાયા
જ્યંહૃત્વા નવોનવોદ્યુપસ્થાયેધ્માધાનાદિયાગઃ સૂર્યોપરાગેડ્વયમિતિસૂર્યાયાજ્યંહૃત્વાચિત્રંદેવાનામિ
ત્યુપસ્થાનં અન્વાધાનોત્તરંસ્વમેરેતોવિસર્ગેમંમેચરુણતત્ત્વાયામીતિચરુણાયદ્વેઆજ્યાહુતીરવિપૂજાપુનર્મા
મેતિ સૌત્રમંત્રયોર્જપથ્ય વુદ્ધ્યારેતોવિસર્ગેમંનિવ્રતપતિચરુઃ અન્યદાસ્વમેરેતોવિસર્ગેસૂર્યનમસ્કારત્રયં ઇધ્મા
ધાનોત્તરંદ્વિદોંવેદુષ્ટસ્થાનેઆજ્યંપ્રતિનિધિકૃત્વા યાગંસમાપ્યદુષ્ટંજલેચ્ચક્રવાન્વાધાનાદિસ્તદેવતાકઃ
પુનર્યાગઃ ઇધ્માધાનાતપૂર્વેદ્વિદોંપેતદેવતાકંદ્વિઃપુનરત્પાઘયાગઃ સ્વિષ્ટકૃદર્થદ્વિદોંપેઆજ્યેનસ્વિષ્ટકૃતં
કુર્યાત્ અંગદ્વિદોંપેતદાજ્યંપુનરત્પાદયેત્ ॥

હવે અન્વાધાન કરેલા અગ્નિના યજ્ઞની પ્રથમ નાશ થાય તો, "અયાધ્યાઃ" એ મંત્રવડે પ્રથમ
કલાપ્રમાણે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી ફરી અન્વાધાન કરી "શૂર્મુચઃસ્વાઃ" એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરી સર્વ
પ્રાયશ્ચિતાહુતિ દઈ સ્થાલીપાક કરવો. અન્વાધાન ક્રીધા પછી પ્રયાણ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તો, "તુ-
ર્યંતા અંનિરક્તમ્" એ મંત્રવડે અગ્નિને ઉદેશે આત્મ્યની આહુતિ દઈ સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ હોમ
કરી અગ્નિના સમારોપ કરી પ્રયાણ કરવું. "અગ્નિસમારોપ કરેલી સમિધનો નાશ થાય તો પુનરા-
ધેય કરવું." તે આ રીતે—કુંકને છાણવડે લીપવો ઇલાદિક કરી નદ્યાગ્નિનાં પ્રાયશ્ચિત્તો અને પુનરા-
ધેયનો સંકલ્પ કરી આધાનમાં કહેલા પદાર્થ સંપાદન કરી અગ્નિની સ્થાપના કરી "અયાધ્યાઃ" એ
મંત્રથી શુભવડે આત્મ્યાહુતિ એક અને સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ તેના હોમ કરવો, એ પુનરાધેય છે. આ
પોતાનો અગ્નિ છે એવા ભમથી બીજાના અગ્નિ ઉપર પોતે હોમ કર્યો હોય, અથવા પોતાના અગ્નિ
ઉપર બીજાએ હોમ કર્યો હોય તો "પથિકૃત્ સ્થાલીપાકં કરિષ્યે" એવો સંકલ્પ કરી ચરુ કરવો.
અથવા, "પથિકૃત્સ્થાને પૂર્ણાહુતિહોપ્યામિ," એવો સંકલ્પ કરી મુચિપાત્રમાં ખાર અથવા ચાર વાર
ધૂત લઈ, "અગ્નયે પથિકૃતે સ્વાહા" એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. સ્થાલીપાકનો આરભ કરવાનો તે
વિવાહ પછી અથવા આધાન ક્રીધા પછી પુનરભને દિવસે કરવો. એકમને દિવસે યાગ થયો ન હોય
તો આગળ આવતા પર્થ કરતા પ્રથમની તિથિઓનેવિષે (ચોથ, નેમ, ચૌદશ, બીજ, પાંચમ અને
આઠમ એ તિથિ વર્જ્ય કરી) કરવો. તેમાં કાલાતિક્રમ થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. અન્વાધાન ક્રીધા
પછી એકમને દિવસે ઇષ્ટિ કરવી. તે ન કરે તો ત્રીજા ઇલાદિક ઉક્ત તિથિઓનેવિષે, સર્વપ્રાયશ્ચિત્ત-
હોમ કરી પુનઃ અન્વાધાન કરી યાગ કરવો. બીજી પર્વ પ્રાપ્ત થાય તો પથિકૃત્ સ્થાલીપાક પ્રથમ
કરી, પ્રથમની રહેલી ઇષ્ટિ, પર્વદિવસે કરવી. તે પર્વને દિવસે પણ ન થાય તો બીજા એકમને દિવસે
ઇષ્ટિલોપનુ પાદકૃચ્છં પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાપ્ત થયલા સમયે યાગ કરવો. બીજા યાગનો પણ આવતી
તિથિનેવિષે લોપ થયો હોય તો તે પર્વદિવસે પાદકૃચ્છં કરી પથિકૃત્ ચરુ કરી બીજો યાગ કરવો.
તે દિવસે પણ ન થાય તો ત્રીજા એકમને દિવસે, એ યાગનું અર્ધકૃચ્છં પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાપ્ત થયેલો
યાગ કરવો. ત્રીજો યાગ અર્ધકૃચ્છં અને પથિકૃત્ સ્થાલીપાક પ્રથમ કરી, ઉક્ત તિથિને દિવસે અથવા
ચતુર્થ પર્થને દિવસે કરવો, ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે, આટે પુનરાધેય કરવું. ઇહાં પુનરાધેયનો
પ્રકાર—આધાનોક્રમ પદાર્થ સંપાદન કરી "અયાધ્યાઃ" એ મંત્રવડે શુવાન્ત્યાહુતિ દેવી, તે તો, સમા-
રોપ કરેલી સમિધનો નાશ થયો હોય તેના નિર્ણયને ઠેકાણે કહ્યું છે. અને પુનરાધાન ને વિવાહ-

હોમાદિરૂપ તે તો પુનઃસંધેય કરતાં ભિન્ન છે. કુંડયત્રી બાહેર અને શમ્યાપરાસની અંદરઅગ્નિ પડે તો, "દ્વંતર્ણકં" એ ક્રયાવડે તે અગ્નિ કુંડમાં પધરાવી સર્વપ્રાપચિત્તહોમ કરવો. પર્વદિવસે મત-લોપ થયો હોય તો, મતપતિ અગ્નિને ઉદેશે ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. પર્વદિવસે દંપતીમાંથી કોઈએકને અશ્રુપાત થયો હોય તો, મતધારી અગ્નિને ઉદેશે ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. પવિત્રનો નાશ થયો હોય તો, પવિત્રમાત્ર અગ્નિને ઉદેશે ચર અથવા પૂર્ણાહુતિ કરવી. અન્યાધાનેષ્ટિના મધ્યમાં ચંદ્રગ્રહણ પ્રાપ્ત થાય તો, "અગ્રાહ્નો" એ મંત્રવડે ચંદ્રને ઉદેશે આભ્યાહુતિ દઈ, "નવોનવો" એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરી ઇંધાસ્થાપનાદિ યાગ કરવો. સૂર્યગ્રહણ હોય તો, "ઉદ્ગર્યં" એ મંત્રવડે સૂર્યને ઉદેશે આભ્યાહુતિ દઈ, "ચિત્રંદેવાનાં" એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું. અન્યાધાન ક્રીધા પછી સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થાય તો, "દમ્ભેવરુણ તત્ત્વાયામિ" એ બે મંત્રવડે વરુણને બે આભ્યાહુતિ દઈ સૂર્યની પૂજા અને "પુનર્મામં" એ સૂત્રોક્ત મંત્રનો જપ કરવો. ધુદ્ધિપૂર્વક વીર્યપાત થાય તો, મતપતિ અગ્નિને ઉદેશે ચર કરવો. અન્ય સમયે સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થયો હોય તો, સૂર્યને ત્રણ નમસ્કાર કરવા. ઇંધાનું સ્થાપન ક્રીધા પછી હોમદ્રવ્યને કાંઈ દોષ થાય તો દુધ થયલા હોમદ્રવ્યને ઠંડાણે આભ્યપ્રતિનિધિ કરી યાગ સમાપ્ત કરી દુધ ચયણ દ્રવ્ય જલમાં નાખી, અન્યાધાનાદિક, (તે તે છે દેવતા જેની એવો) પુનઃ યાગ કરવો. ઇંધાસ્થાપનની પ્રથમ હોમદ્રવ્યમાં દોષ ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે દેવતાનું હોમદ્રવ્ય ફરી બીજું લઈ યાગ કરવો. સ્વિષ્ટકૃત કરવામાટે કીધેલાં હોમદ્રવ્યને કાંઈ દોષ ઉત્પન્ન થાય તો આભ્યવડે સ્વિષ્ટકૃત કરવો. અગ્રસ્ત હોમદ્રવ્યને દોષ થાય તો તે સમયે ફરી આભ્ય ગ્રહણ કરવું.

હવિર્દોપાસ્તુ ॥ પ્રચ્યુતનલકેરૌઃકીટૈરકાસ્યવિષ્મૂત્રસ્તેભાચૈર્વામત્સિતૈશ્ચમાર્જાનકુલકાકૈર્મુ
 જ્વલર્થિદુર્ધર્માસિકામલાશ્ચુકર્ણમલૈઃ સ્તિકારજસ્વલાચાંડાલાદિદષ્ટિમિશ્રસંસર્ગાઃ દેવતાહવિર્મંત્રા
 દિવિપર્ણસેયદ્વોદેવાસિતમરુદ્ધઆજ્યહોમઃ રુક્ષહવિર્દોહૈતદ્વવિસ્તપાચસપયવાગોનતુપુનર્યાગઃ પૂર્વાદિ
 ચતુર્વિધુચરુત્સેકેઅગ્નયેયમાયવરુણાયસોમાયેતિક્રમેણહુત્વા સર્વતઉત્સેકેચતુર્ભ્યાંપિહુત્વાકોનેપૂત્સેકે
 આહુતીર્હુત્વા ચરુમાપ્યાયસ્વસંતેપ્યાંસીતિમંત્રાભ્યામાજ્યેનાપ્યાયતિઅગ્રૌમિંદાહુતીચદ્વૈરતિકેચિત્ સ્વગૃ
 હ્યાન્નેરન્યગૃહ્યાગ્નિનાસંસર્ગેઽમૌયજમાનો યુગપત્તમસિસમારોપ્યોમૌ પ્રત્યવરોહ્ણકૃત્વાઽગ્નયેવિવિચયેચરં
 કુપોતાં શશ્વામિનાસંસર્ગેઽગ્નયેશુચયેચરઃ પચનાગ્નિનાસંસર્ગેસંગૌયાગ્નયેચરઃ સધૈત્રસંસર્ગેસમારોપપ્રત્ય
 ઘરોહ્ણોત્તરંચરઃ સ્વયમગ્નિપ્રજ્વલનેઽદીપ્યસજાતવેદો માનોર્હિસીર્જાતવેદોગામર્થપુરંજગત્ અવિગ્નદ
 ગ્રાગાહિશ્રિયામાપરિપાતયેતિદ્વાભ્યાંદ્વૈસમિધાવગ્નયેજુહુયાત્ સર્વવ્રવિધ્યપરાધેસાંગતાર્યસર્વપ્રાયશ્ચિત્તં
 ગૃહદાહેઽગ્નયેક્ષામયતેચરઃ પવમન્યાન્યપિપ્રાયશ્ચિત્તાનિયજ્ઞચત્રાક્ષણાદિપૂત્કાનિજ્ઞેયાનિ યજ્ઞતુપ્રાયશ્ચિત્ત
 વિશેષોનોક્તસ્ત્રસર્વપ્રાયશ્ચિત્તં ભૂર્મુવાઃસ્વરિત્યનેનાજ્યાહુતેઃસર્વપ્રાયશ્ચિત્તસંશા ॥

હોમદ્રવ્યના દોષ કહે છે—શરીરથી છૂટ થયેલ નખ અને કેશ, ક્રીડા, રક્ત (લોહી), અરિય, વિષ્ણુ, મૂત્ર, કંક, ઇલાદિક ખરાબ પદાર્થ; બિલાડાં, નાળિયાં, કાગડા, મોઢાના યુકના છાંટા, પરસેવો, નાકનો મળ, આંસુ, કાનનો મળ; મુવાવડી, રજસ્વલા, આંધલ ઇત્યાદિની દાષ્ટે; એમનો જે સંબંધ થયો તે દોષ છે. દેવતા, હોમદ્રવ્ય અને મંત્ર એમનો વિષયાસ (ઉલટપાસટ) થાય તો, "ચદ્વો-દેવાં" એ મંત્રવડે વાયુદેવતાને ઉદેશે આભ્યનો હોમ કરવો. સઘણ હોમદ્રવ્ય બળી નથ તો, તે હોમદ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરી તેજ ચર કરવો, પુનર્યાગ કરવો નહીં. પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં ચર ઉભરાય તો કબે કરી પૂર્વ દિશામાં અગ્નિને ઉદેશે, દક્ષિણ દિશામાં યમને ઉદેશે, પશ્ચિમ દિશામાં વરુણને ઉદેશે, અને ઉત્તર દિશામાં સોમને ઉદેશે હોમ કરવો. ચારે દિશામાં ઉભરાય તો ચારે દેવતાને ઉદેશે હોમ કરવો. પ્રુણાભળી ઉભરાય તો વ્યાહૃતિવડે હોમ કરી "આપ્યાયસ્વં, સંતેપ્યાંસિં" એ બે મંત્રવડે ચંદ્રને આભ્યવડે યુક્ત કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર, અગ્નિમા બે મિંદાહુતિ (યન્મઆં પુનરં) દેવી એમ કહે છે. પોતાના ગૃહાગ્નિના બીજાના ગૃહાગ્નિને સંસર્ગ થયો હોય તો, બન્ને યજમાને એક કાલે તે અગ્નિનો સમારોપ કરી બન્ને જણાએ પ્રત્યવરોહણ કર્મ કરી વિવિચિનામક અગ્નિને ઉદેશે ચર કરવો. રાખના અગ્નિને સંસર્ગ થયો હોય તો, શુચિ નામના અગ્નિને ઉદેશે ચર કરવો. પાકના અગ્નિ સાથે સંસર્ગ થયો હોય તો, સંસર્ગ નામના અગ્નિને ઉદેશે ચર કરવો. સર્વત્ર સંસર્ગને-

વિષે સમારોપ અને પ્રત્યયરોહણ ક્રીધા પછી ચરૂ કરવો. પોતાનીમેળે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય તો, “હૃદી-
પ્યસ્વ જાતવેદોઃ, મા નોહિંસીર્જાતવેદો ગામશ્વં પુરુષં જગત્ ॥ અગ્નિમદગ્ન આગહિ ધિયા મા પરિ-
પાતય” એ બે મંત્રવડે બે સમિધ અગ્નિને ઉદ્દેશે હોમવી. સર્વેત્ર અનુષ્ઠાનની વિધિમાં થક પડે
તો તેની સાંગતાને અર્થે સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ દેવી. ઘર દગ્ધ થયું હોય તો ક્ષામવાન અગ્નિને ઉદ્દેશે
ચરૂ કરવો. એ પ્રમાણે બીજા પ્રાયશ્ચિત ઋગ્વેદના ગ્રાહણાદિ ગ્રંથમાં કહ્યાં છે તે જોઈ લેવાં. જે
સ્થળે વિશેષ પ્રાયશ્ચિત કહ્યું નથી તે ઠેકાણે સર્વ પ્રાયશ્ચિતાહુતિ કરવી. “મૂર્ધુવઃ સ્વઃ” એ મંત્ર-
વડે જે આજ્યાહુતિ દેવી તેહું સર્વપ્રાયશ્ચિત એવું નામ છે.

અથાશ્યુપધાતનિમિત્તાનિ ॥ શ્વશકરરાસમકાકસુગાલમર્કટશૂદ્રાંત્યજપતિતકુળપસૂતિકા
રજસ્વલામિઃ પુત્રીપમૂતરેતોશ્રુપૂયસ્તેષ્મશોણિતાસ્યિમાંસાદિભિરુચૈર્વાજુગૃપ્સિતૈરારોપિતારણિસ્પર્શોઽગ્નિઃ
સ્પર્શોવાગ્નિનાશઃ તન્નારણિગતેત્થૌનપ્તુનરાધેયમગ્નેઃસ્પર્શોપુનરાધાનં યદ્વાપુનસ્ત્વાદિત્યાદિત્યાદ્યસઘઃસ
મિધતાંપુનર્ગ્રહાણોવસુમીધયઘૈઃ ધૃતેનત્યંતન્વંધર્ધયસ્વસત્યાઃસંતુયજમાનસ્યાકામાઃસ્વાહા આદિત્યદ્વચસુ
અદ્વંદનમમેતિસમિદ્ધોમઃ સ્તુચેનાજ્યાહુતિર્વાગ્નૌજલોપધાતેપીદમેવસસ્યજીવિનોમૃતશબ્દધ્રવણેમ્નયેસુર
મિમત્સેચરુઃપૂર્ણાહુતિર્વા પ્રધાનાહુતીનાંસ્વિપૃક્તાસંસંગેસર્વપ્રાયશ્ચિત્તં પિંડપિતૃયજ્ઞેઅતિપ્રણીતનાશેતન્ન
હોમપક્ષેસર્વપ્રાયશ્ચિત્તં હોમપક્ષેપુનઃપ્રણયનમપિ આપસ્તંબાનાંપ્રાયશ્ચિત્તંતેપ્રણયનમેવનિત્યં પિંડપિતૃયજ્ઞ
લોપેવૈશ્વાનરશ્ચરુઃસત્તહોત્રાસ્યમહાહવિર્હોતેત્યાદિમંત્રૈઃપૂર્ણાહુતિર્વા શ્રવણાકર્મસંપંબલ્યાશ્વયુજામ્રયણમ્ર
સ્યવરોહણકર્મેનામન્યતમલોપેન્નાજાપત્યકૃષ્ણં અકૃતાપ્રયણસ્યનાશ્ચમક્ષણેમ્નયેવૈશ્વાનરાયચરુઃ અદ્ધકા
લોપેઉપવાસઃ પૂર્વેધુઃશ્રાદ્ધલોપેન્યુપવાસઃ ઉપવાસપ્રત્યાસ્રાયપકવિપ્રમોજનંવા અન્વયકલોપેપિમિધુમિઃ
સુમનાપમિર્નિરુમિરિતિક્રચઃશતંજપઃસર્વેત્રચરુસ્થાનેપૂર્ણાહુતિઃ ધર્શપૂર્ણમાસાનાર્મંદેઆલસ્યાદિનાપૂર્ણાહુ
તિકરણેતુયાગપર્યાંતંત્રીઘ્યાજ્યંદેવમિતિગૃહ્યાગ્નિસાગરે નિપિદ્ધતિત્યાદૌત્વભાર્યાગમનેઅયાજ્યયાજનેલશુ
નાદિગણિકાદ્યાધમોજ્યમોજનેનિપિદ્ધપ્રતિગ્રહેપુનર્માર્મેત્વિદ્રિયં ॥ ૬મેયેધિષ્ણ્યાસરિતિદ્વાધ્યામાજ્યહોમઃ
સમિદ્ધોમોયાજપોવા ગૃહોપરિકપોતોપયેજને દેવાઃકપોતરિતિપંચચંસૂતકજપઃપ્રત્યુચમાજ્યહોમોષાપાકય
જતનેનદુઃસ્વપ્રદર્શનેયોમેરાજન્યુજ્યોવેતિક્રચાસૂયોપસ્થાનં આતુરત્વનાશાયયજ્ઞમરોગનાશાયવામુંચામિ
ત્વેતિષ્કેનમ્રત્યુચંચરોહોમઃ યજ્ઞમનાશાયેદંનમમેતિપંચસુત્યાગઃ પટ્ટિષ્ટિષ્ટકૃદિતિપ્રોક્ષણીપ્રણીતાસ્થજ
લાનાંયિદુપાતેન્નાવેવા આપોદિષ્ટેતિતુચેનપુનઃપૂરણંતતંમેઅપસ્તુતાવતેત્યુચાજ્યાહુતિઃ ॥ ૬ધ્માધાનલોપે
તસ્યાજ્યમાગોત્તરસ્પરણેવિપર્યાસપ્રાયશ્ચિત્તંચૈધ્માધાનંચકૃત્વાપ્રધાનયાગઃ પ્રધાનયાગોત્તરસ્પરણેમ્નિસ
મિધનરૂપદ્વારસ્યામાવાહ્યોપયેતિપ્રાયશ્ચિત્તેનૈવસિદ્ધિઃ અન્યાંતેષ્વપ્યેષમ્હામ્ ॥

હવે અગ્નિનાશ થવાનાં નિમિત્ત કહે છે.

હૃતકે, સુવર, ખર, કાગડા, સિયાલ, વાંદરા, ચૂર, અંલજ (ચાંડાલ), વટલેલો, શખ, મુવાવડી,
રજવલા, વિછા, મૂત્ર, વીર્ય, અશ્વપાત, પિરુ, કંક, રૂધિર, અરિય અને માંસ ઇલાદિક તેમ બીજા
પણુ નિર્દિત પદાર્થોના, જે અરણિ ઉપર અગ્નિસમારોપ કરેલો છે તે અરણિને અથવા સાક્ષાત્ અ-
ગ્નિને સ્પર્શ થાય તો તે અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. તેમાં અરણિસમંધી અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધેય
કરવું, અને સાક્ષાત્ અગ્નિને સ્પર્શ થયો હોય તો પુનરાધાન કરવું, અથવા, “પુનસ્ત્વાદિત્યા”
એ મંત્રવડે સમિધહોમ કરી “આદિત્યદ્વચસુઅદ્વં ન મમ” એવો ત્યાગ કરવો, અથવા સુવપા-
ત્રવડે આજ્યાહુતિ દેવી. અગ્નિવિષે જળ પડે તો પણ એજ પ્રાયશ્ચિત જાણવું. પોતે જીવતાં હું મૃત
થયો એવો શબ્દ સાંભળવામા આવે તો, સુરભિમાન અગ્નિને ઉદ્દેશે ચરૂ અથવા પૂણુહુતિ કરવી.
પ્રધાનઆહુતિનો રિવદ્યુતસાથે સંસર્ગ થાય તો સર્વપ્રાયશ્ચિતાહુતિ કરવી. પિંડપિતૃયજ્ઞવિષે અતિ-
પ્રણીત નામના અગ્નિનો નાશ થયા છતાં હોમપક્ષ ન હોય તો તેવિષે સર્વપ્રાયશ્ચિત કરવું. હોમપક્ષ
હોય તો ફરી અગ્નિ પધરાવવો એ પણ કરવું. આપસ્તંબોને પ્રાયશ્ચિતાહુતિ ક્રીધા પછી ફરી અગ્નિ
પધરાવવાનું અવશ્ય છે, પિંડપિતૃયજ્ઞના લોપ થયો હોય તો વૈશ્વાનર ચરૂ કરવો. અથવા, “સત્ત-
હોત્રાપ્યમહાહવિર્હોતા” ઇલાદિક મંત્રવડે પૂણુહુતિ કરવી. શ્રવણાકર્મ, સર્પબલિ, આશ્વયજ્ઞ કર્મ,
આગ્રયણ અને પ્રલવરોહણ એ કર્મમાંથી એકાદનો લોપ થયો હોય તો પ્રાન્તપલકૃત્ચ કરવું. આ-
ગ્રયણ ક્રીધાવિના નહું અન્ન લક્ષણ ક્રીધું હોય તો વૈશ્વાનર અગ્નિને ઉદ્દેશે ચરૂ કરવો. અદ્ધકાશ્રાદ્ધનો
લોપ થયો હોય તો ઉપવાસ કરવો. પૂર્વેધુઃશ્રાદ્ધનો લોપ થયો હોય તો પણ ઉપવાસ કરવો. અથવા

ઉપવાસનેા પ્રત્યાજ્ઞાય એક શ્રાદ્ધલુને લોભન કરાવવું, અન્વયકથ્ય શ્રાદ્ધનેા લોપ થયોં હોય તો, "અમિર્યુમિઃ સુમના અમિરિરિદુમિઃ" એ ઋચ્યાનેા સો વાર જપ કરવો, જે જે ઠેકાણે ચર કરવાતું કહેલું છે તે તે ઠેકાણે, દર્શપૂર્ણમાસનેા આરંભ ક્રીધો ન હોય તો, પૂર્ણાહુતિ કરવી. આલસ્ય ઇલાદિ કારણથી (ચર ઠેકાણે) પૂર્ણાહુતિ ક્રીધી હોય તો, યાત્ર પૂર્ણ થાય એટલા તકુલ અને ધૃતનું દાન કરવું, એમ ગૃહ્યાગ્નિસાગરમાં કહ્યું છે. નિષિદ્ધ તિથિ ઇલાદિક દિવસે પોતાની સ્ત્રીનું ગમન ક્રીધું હોય, જે હોમ કરાવવાને અયોગ્ય હોય તેને ઘેર હોમ કરાવ્યા હોય, લસણ ઇલાદિક અને વેદયાનાં ઘરનું અન્ન ઇલાદિક અલોભ્ય પદાર્થનું ભોજન ક્રીધું હોય, નિષિદ્ધ દાન લીધું હોય તો એમને વિષે, "પુનર્માસેન્તિવિદ્યં, હમે ચે ઘિષ્ણ્યાસઃ" એ જે મંત્રવડે આન્યહોમ, અથવા સમિધહોમ, અથવા જપ કરવો. ઘરની ઉપર કપોતપક્ષી (હોલો) બેઠેલો હોય તો, "દેવાઃ કપોતઃ" એ પાંચ ઋચ્યાનાં સૂક્તનેા જપ અથવા પાકયજ્ઞતંત્રે કરી એક એક ઋચ્યાવડે આન્યહોમ કરવો. દુષ્ટ સ્વપ્ન દેખાયલું હોય તો, "યોમે રાજન્યુજ્યોવાઃ" એ મંત્રવડે સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું. રોગનિવૃત્તિ માટે અથવા યક્ષ્મ (ક્ષય) રોગના નાશ માટે "મુંચામિ ત્વાઃ" એ સૂક્તની એક એક ઋચ્યાવડે ચરનેા હોમ કરવો, અને પાંચ ઋચ્યાવિષે, "યક્ષ્મનાશાયેદં ન મમ" એવો ત્યાગ કહેવો. છઠ્ઠી ત્રિવ્રજકૃત આહુતિ દેવી.—પ્રોક્ષણી અને પ્રણીતા એ પાત્રમાંના જળના બિંદુ બાહર પડે અથવા એ પાત્રનેા સાવ (ઝરવું) થાય તો, "આપોહિષ્ઠાઃ" એ ત્રણ ઋચ્યા ભણી કરી તે પાત્રમાં જળ પૂરવું, અને "તર્તમ અપસ્તલુતાયતેઃ" એ ઋચ્યાવડે આન્યાહુતિ દેવી. ઇમાસ્થાપનનેા લોપ થયો હોય અને આન્યભાગ થયા પછી તેનું સ્મરણ થાય તો વિપરીતપણું થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ઇમાસ્થાપન કરી પ્રધાનયાગ કરવો. પ્રધાનયાગ થયા પછી તેનું સ્મરણ થયું હોય તો અગ્નિપ્રત્યલનરૂપ દ્વારનેા અભાવ હોવાથી લોપજ છે અને પ્રાયશ્ચિત્તવરેજ તે ઇમાની સિદ્ધિ થાય છે. બીજાં અંગેવિષે પણ એવોજ નિર્ણય બળ્યુવો.

અથાગ્નિનાશકાનિ ॥ દંપત્યોરન્યતરોગ્નિસમીપેડયાસ્તમયકાલેવસેત્ ઝમૈદંપતીગૃહસીમાં ગ્રામસીમાંવાનદીપોહ્યંચહોમકાલેવહિર્ચસેતાંતદાપુનરાધાનં અગ્નીનામજહ્વરણેશમ્યાપરાસાતપ્રાગુચ્છાસેન્નિનાશઃ કર્માર્થેહરણેગ્નીનાંનાનુચ્છાસાદિચોદયતે આત્મસમારોપણપક્ષેન્સુમજ્જનેમૈથુનેશ્વદ્વાદિસ્પર્શનેન્નિનાશઃ પલ્લવનેકલ્પેપિપક્ષ્યામપિહોમકાલેગૃહસીમાવહિર્ગંતાયામગ્નિનાશઃ ॥

હવે અગ્નિનેા નાશ કરનારાં નિમિત્ત કહે છે.

દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ બે)માંથી એકે, અગ્નિની સમીપે ઉદયકાલે, અને અસ્તકાલે વાસ કરવો. બન્ને દંપતી ઘરની સીમા, કિંવા ગામની સીમા અથવા નદી એમનું ઉલ્લંઘન કરી હોમકાલે બાહર નિવાસ કરે તો પુનરાધાન કરવું બેઇએ. કુંડમાંથી અગ્નિ સર્વ બાહર લઈ જવો એ પક્ષમાં અગ્નિ લઈ જતાં શમ્યાપરાસ (છત્રીસ અંશુલ ભૂમી)ની માંદા આસ આવે તો અગ્નિનેા નાશ થાય છે. કાંઇએક કર્મવિશેષમાટે કુંડમાંથી અગ્નિ લઈ જતાં તે સમયે ઉચ્છ્રાસ રોકવાનું જરૂર નથી. પોતાને વિષે અગ્નિસમારોપ ક્રીધો છે એ પક્ષવિષે તે જળમાં બુડે, મૈથુન અથવા શુદ્ધાદિકનેા સ્પર્શ કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. ઘણી સ્ત્રિયો છતાં પણ તેમાંની એક સ્ત્રી પણ હોમકાલે ઘરની સીમાથી બાહર જાય તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે.

જ્યેષ્ઠાયામગ્નિસમીપસ્યાયાંકનિષ્ઠયાસહયજમાનપ્રવાસોનદોપાયદંપતીઝમાવપિગ્રામગૃહયોઃસીમાર્થેહિર્ગંત્વાહોમકાલાતપૂર્વમાગતૌચેન્નદોપઃ યજમાનેગ્નિસમીપસ્યેપિહોમકાલેપલ્લવાગ્રામાંતરસ્થિતૌપુનરાધાન માહુઃપ્રવાસેન્યતરેણસમારુદ્ધાગ્નેરન્વારંમાસત્ત્વેનદીસીમાર્થેહ્યનેપુનરાધાનં અગ્નિવિહાયયજમાનસ્યશત યોજનગમનેવર્પયેતસ્વર્ગંહોમામાવેવાગ્નિનાશઃ તથપુનરાધાનંપવિત્રેષ્ટિયાં વિનાગ્નિર્મિર્યદાપત્નીનદીમંબુધિ ગામિનીં અતિક્રમેત્તદાગ્નીનાંવિનાશઃસ્યાદિતિશ્રુતિઃ અગ્નિસમીપેપલ્લવેન્યતરેચાપલ્લવાનદીર્લંઘનેદોપોન પતિપ્રવાસેપલ્લવાઅગ્નિમિઃસહસીમોહ્યંચેન્નિનાશઃ ધવંપત્યુરપિપત્નીપ્રવાસે જલેનહેતુનાગ્નિરુપશંતઃસ્થે ત્પુનરાધેયં તદેવપુનરાધેયમગ્નાચલુગતેસતિ અસમાધાયચેત્સ્વામીસીમામુહ્યંચગ્જતિ સમારોપણંવિનાશમ્યાપરાસાદૂર્ધ્વમગ્નીનાંહરણેનાશઃ રજોદોપેસમુત્પન્નેસૂતકેસૂતકેપિવા પ્રવસન્નગ્નિમાન્વિપ્રઃપુનરાધાન મર્હતિ વહીનામપિચૈકસ્યામુદય્યાનંતુમજેત્ યકાદશેચતુર્થેહિંગંતુમિચ્છેન્નિસિત્તઃ નચાગ્નિહોમચેલા યાંપ્રવસેન્નચપર્વેણિ હોમદ્વયાત્યયેદર્શપૂર્ણમાસાસ્યયેપુનરાધેયમાપસ્તંબાદિવિપયંયચનાઙ્ગૌપચેદંસૂતકેન્ન

તકેપિયા અંવપત્વાતુચસેદ્રાત્રિપુનરાધાનમર્હતીદંકાલ્યાયનાદિપરં પત્નીપ્રવાસેપુનરાધાનમુક્તં તદેકમાર્થં
સ્વહુમાર્થંસ્વતુજ્યેષ્ઠાપ્રવાસપવપુનરાધાનમિતિકેચિત્ પતેપુનિમિત્તેપુસ્થિતાનગ્રીનુત્તજ્યાન્યેપામાધાનં
આરદુપન્નારકાંગલોપેકર્મસમાપ્તિઃપ્રાકુપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાતદંગંકુર્યાત્ કર્મસમાસૌપ્રાયશ્ચિત્તમેવનાંગાવૃત્તિઃ
સન્નિપત્યોપકારકાંગસ્યદ્રવ્યસંસ્કારરૂપસ્યલોપેપ્રધાનાત્પ્રાકૃતકાર્યં પ્રધાનોત્તરંપ્રાયશ્ચિત્તમેવનાવૃત્તિઃ ॥

ન્યેષ્ઠ સ્ત્રી અગ્નિની સમીપમાં રહ્યા છતાં કનિષ્ઠ સ્ત્રીનીસાથે યજ્ઞમાન પ્રવાસ કરે તો દોષકારક નથી. યજ્ઞમાન અને તેની સ્ત્રી બંને ઘરની સીમાથી બાહરે જઈ હોમકાલની પ્રથમ ઘેર આવે તો દોષ નથી. યજ્ઞમાન અગ્નિ સમીપમાં છતાં પણ હોમસમયે સ્ત્રી બીજે ગામે રહી હોમ તો પુનરાધાન કરવું એમ કહે છે. પ્રવાસમધ્યે નદી અથવા સીમાના ઉલ્લંઘન સમયે દંપતીમાંનું એક ભે સમારોપિત અગ્નિનો સ્પર્શ ન કરે તો પુનરાધાન કરવું ભેદ્ય. યજ્ઞમાન અગ્નિને છોડી ચારસો ગાઉપર્યંત પ્રયાણ કરે અથવા એક વર્ષપર્યંત પોતે હોમ ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે, અને તેમ થયું હોય તો પુનરાધાન અથવા પવિત્રેષ્ટિ કરવી. “માથે અગ્નિ લીધા વિના સ્ત્રી, સમુદ્રને મળનારી નદીનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાય છે. એવું શ્રુતિપ્રમાણ છે.” અગ્નિની સમીપે પતિ અથવા બીજી સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીને નદી ઉલ્લંઘન કરવાનો દોષ નથી. પતિ પ્રવાસમાં છતાં સ્ત્રી અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાય છે. એ પ્રમાણેજ સ્ત્રી પ્રવાસમાં છતાં પતિ અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો પણ અગ્નિનો નાશ થાય છે. જલના યોગથી અગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો પુનરાધેય કરવું. “અગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં યજ્ઞમાન અગ્નિનું ઉપસ્થાન ક્રીધાવિના સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો તેજ પુનરાધેય કરવો.” સમારોપ ક્રીધાવિના શમ્યાપરાસની બાહરે અગ્નિ લઇ જાય તો તે અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. “સ્ત્રીને રત્નેદોષ, જનનાશૌચ, અથવા મૃતાશૌચ છતાં અગ્નિમાન બ્રાહ્મણ પ્રવાસ કરે તો તે પુનરાધાનને યોગ્ય છે. બહુ સ્ત્રીઓથી જો એક રજસ્વલા હોય તો પણ પ્રવાસે જવું નહીં. નિમિત્તથી અગ્નીયારમે અથવા ચોથે દિવસે પ્રવાસ જવાની ઇચ્છા કરવી. અગ્નિના હોમસમયે અથવા પવેને દિવસે પ્રયાણ કરવું નહીં.” એ હોમનો લોપ થાય અથવા દર્શપૂર્ણમાસ સ્થાલીપાકનો લોપ થાય તો પુનરાધેય કર્મ કરવાનું ને કહ્યું તે આપસ્તંબાદિ શાખાવિષયક છે. “જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ છતાં પાકાગ્નિ ઉપર પાક કરવો. અને પાકાગ્નિ ઉપર પાક ન કરતાં એકજ રાત્રિ તેમ રહે તો પુનરાધાન કરવું,” એવું ને કહ્યું છે તે કાલ્યાયનોવિષયક છે. સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તો પુનરાધાન કરવું એ કહ્યું તે જેની એક સ્ત્રી છે તેવિષે છે. જેની બહુ સ્ત્રીઓ છે તેણે જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તોજ પુનરાધાન કરવું, એમ કોઇ અંધકાર કહે છે. એ પૂર્વાકા નિમિત્ત છતાં પ્રથમ અગ્નિનો ભાગ કરી બીજા અગ્નિનું આધાન કરવું. તરતમાં ઉપકાર કરનારાં અંગભૂત (પ્રાણાદિ) કર્મનો લોપ થયા છતાં કર્મ સમાપ્તિની પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી હુષ્ઠ થયું અંગભૂત કર્મ કરવું. કર્મ સમાપ્તિ થયા પછી લોપ સ્મરણ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં, પરંપરા સંબંધપડે દ્રવ્યસંસ્કારરૂપ ઉપકારક અંગનો લોપ થતો હોય તો પ્રધાનકર્મથી પ્રથમ તે અંગભૂત કર્મ કરવું. પ્રધાનકર્મ થયા પછી લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં.

મૃતાયૈપત્ન્યૈદાહ્યાધર્મોન્નિદત્વાવશિષ્ઠાઘૌસાયંપ્રાતર્હોમસ્થાલીપાકાપ્રયણાનિકુર્યાત્ કૌસ્તુમેતુઅર્ધાગ્નિ
વાનાદિકમુક્ત્વા વિષુરસ્યાપૂર્વાધાનપ્રકારસ્તસ્યચિચ્છેદેપુનરાધાનપ્રકારશ્ચોક્તઃ તન્નાધાનપ્રકારોવશિ
ષ્ઠામેપ્રાકુહોમાન્નાશપરઃ યદ્વાધૌતાગ્નિપુમાર્ગાયૈઅર્ધોન્નિદાનંકૃત્વાઉત્તર્ગેષ્ઠ્યાપૂર્વાગ્નીનપરિત્યજ્યપુનરાધા
નંકૃત્વાગ્નિહોત્રંકાર્યમિત્યુક્તં તદ્વદ્વાપિઉત્તર્ગેષ્ઠ્યાપૂર્વાગ્નિભાગોત્તરમપૂર્વાધાનં કૌસ્તુમેઉક્તમિતિયો
ગ્યમિતિમાતિ ॥

પત્ની મૃત થઈ હોય તો તેના દાહમાટે અર્ધ અગ્નિ દઈ શેષ રહેલા અગ્નિ ઉપર સાયંપ્રાતર્હોમ, સ્થાલીપાક અને આગ્રયણ કરવાં. કૌસ્તુભમાં તો, અર્ધ અગ્નિ દેવો ઇલાદિક કહી વિધુરે- (જેની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તેણે) નવીન આધાન કરવું, અને તે શેષ રહેલો અગ્નિ નષ્ટ થાય-તો પુનરાધાન કરવું, એમ કહ્યું છે; તેમાં આધાન કરવાવિષે ને પ્રકાર કહ્યો તે, શેષ રહેલો અગ્નિ હોમની પ્રથમ નષ્ટ થાય તો તે પરાયણ બાણવો. અથવા શ્રૌતાગ્નિમાંથી સ્ત્રીના (દાહમાટે) અર્ધ અગ્નિ દઈ ઉત્સર્ગેષ્ટિ કરી પ્રથમના અગ્નિનો ભાગ કરી પુનરાધાન કરી અગ્નિહોત્ર કરવું એમ કહ્યું છે, તેમ ઇહાં પણ ઉત્સર્ગેષ્ટિ કરી પૂર્વ અગ્નિનો ભાગ ક્રીધા પછી અપૂર્વાધાનવિષે કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે, એમ યોજના કરવી એ રીતે ભાણે છે.

અરણિસુવાદિપાત્રાણાલક્ષણવૃક્ષાદિવિચારોન્યત્રજ્ઞેયઃ પ્તેપાંવિધીનાંસંકલ્પાદિવિસ્તરયુક્તાઃ પ્રયોગાગ્રહાગ્નિસાગરે પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધયઃપ્રાયઃસર્વસૂત્રેપુસમાનાયકઃ કચિત્કચિત્ત્વસ્વસૂત્રોક્તાવિશેષાઃ કહ્યાઃ વિવાહહોમોગૃહપ્રવેશનીયહોમેનસમાનતંત્રોનુષ્ટીયમાનોવહુચાનાંપુનરાધાનં અન્યેપાંવિવાહહોમાદ્વિજ્ઞમેવેતિવિશેષઃ ॥

અરણી, સુધા ઇત્યાદિક પાત્રોનાં લક્ષણ અને તે આ વૃક્ષનાં કરવાં તેના નિર્ણય બીજા ગ્રંથોમાં જોવા. એ પૂર્વોક્ત સર્વ વિધિના સંકલ્પ ઇત્યાદિ વિસ્તારયુક્ત પ્રયોગ ગૃહાગ્નિસાગરમાં જોવા. પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિકનો વિધિ ધણું કરી સર્વ સૂત્રમાં સમાનજ કહ્યો છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે પાતપોતાના સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ જોઈ લેવા. વિવાહહોમ, ગૃહપ્રવેશનીય હોમની સાથે એક તરે કરવો તે ઋગ્વેદી-ઓને પુનરાધાન છે. બીજી સાખાવાળાઓએ વિવાહહોમ કરતાં ભિન્નજ પુનરાધાન કરવું, આ વિશેષ બાધુલ.

અથકાલ્યાયનોપયોગિકિંચિદુચ્યતે ॥ પરાગ્નિપર્કનાશ્રીયાહુગોરસમંતરા આહિતાગ્નેરયં ધર્મોઽયશ્ચિકાનાંતુસંમતઃ રશુક્ષીરવિકારાશ્ચપ્રાપ્તૃષ્ટયવાઅપિ પરાગ્નિપર્કનજ્ઞેયંપ્રવાસેચાગ્નિહોત્રિણઃ યદ્ધંચારિહીનંચપર્કકેષલપાચકે તદ્ધંકલવદ્ગ્રાહ્યમધ્વોપોનવિધતે પ્રાતર્હોમંતુનિર્વૈત્યંસમુદ્યુહુતાશનાત્ શોષમંદાનસેકૃત્યાતપ્રપાકંસમાચરેત્ પૂર્વેણયોજયિત્વાતંતસિન્દ્વોમોવિધીયતે અતોસિન્દ્વૈશ્વદેવાદિર્કર્મકુર્યાવર્તત્રિતઃ ॥

હવે કાલ્યાયનોને ઉપયોગી કાંઈ નિર્ણય કહે છે.

(કાલ્યાયનોએ) “ગોળ, અને ગોરસવિના બીજા પદાર્થો બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ થયલા ભક્ષણ કરવા નહીં. અગ્નિહોત્રીનો એ ધર્મ યાગિકોને માન્ય છે. સેરડી અને દૂધથી અનેલા પદાર્થ; (માટીનાં) અપરમાં ભૂજેલા યજ્ઞ, એ પદાર્થો બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ થયા હોય તો પણ પ્રવાસમાં અગ્નિહોત્રિએ બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ છે એમ સમજવું નહીંજ, અર્થાત્ (અહણુ કરવા). કેવલ લૌકિકાગ્નિ ઉપર જળ વિના પકવ થયું અન્ન તે ફળની જેઠ લેવું, તે લેવાથી અન્નનો દોષ નથી. પ્રાતઃકાલનો હોમ સમાપ્ત કરી તે અગ્નિમાંથી થોડો અગ્નિ લઈ રસોડામાં પ્રદીપ્ત કરી તે ઉપર સર્વ પાક કરવો. ફરી તે અગ્નિ કુંડના અગ્નિજોડે મેળવી તે ઉપર હોમ કરવો, એમ છે માટે આભરપ છાંડી વૈશ્વદેવાદિક ધર્મ ગૃહાગ્નિ ઉપર કરવું.

યજ્ઞચકારિકાયામ્ ॥ નિત્યપાકાયશાલાગ્નેરેકદેશસ્યકાર્યતઃ પાકાર્યમુત્સુકંદૃત્વાતપ્રપક્ત્વામ્ હાનસે વૈશ્વદેવોઽયગારેસ્વાતપાકાર્યોઽગ્નિશ્ચલૌકિકઃ ભૂરિપાકોમવેચત્રધાદ્વાદાલુત્ત્વેવુચ કૃતેચવૈશ્વદેવે યલૌકિકોનૈવકાર્યતઃ દીપકોધૂપકઞ્ચૈવતાપાર્યયશ્ચનીયતે સર્વેતેલૌકિકાગ્નેયાસ્તાવન્માત્રાપર્વગતઃ યજ્ઞુઘા વિહૃતોઽગ્નિરાવસથ્યાત્કયંચન યાચદેવોપિતિષ્ઠેતાવદવ્યોનમધ્યતે વૈશ્વદેવાસથાહોમાત્રાકૃદ્ધેયંનૈવ મંચનં પચનાગ્રાવપક્ત્વાહઃપુનરાધાનમર્હતિ આરોપિતારણીચોમેપકાવાયદિનશ્યતિ તન્નાશ્યાધેયમિષ્ઠંતિપુનરાધેયમેવયા અધનારોપિતારણ્યોઽક્ષયેગ્રાહ્યોનવેપુનઃ તદલામેયદોઢ્યાવાદપ્રસ્યાત્પુનરાહિતિઃ દૃદ્વોદકયાંલ્યજૈશ્વેવપતિતામેષ્યરાસમૈઃ અનારુઢારણિસ્પર્શંતેવિદ્યાયાન્યયોર્પ્રહઃ આરુઢારણિસ્પર્શંપુનરાધેયમુક્તં મયતંતઃસમેલ્યપ્તમજ્ઞયેદ્ધૂપિતારણી ઈકારણ્યેવદુષ્ટાચેત્તામેચાપ્સુનિજ્ઞયેત્ તન્નાન્યારણિલા માત્રાગ્રાગ્નિવાતેપુનરાહિતિઃ ડહાતેઅગ્નૌનદ્રેનદ્રાયામરણોઽયાચદમિસ્તિષ્ઠતિવેદમનિ તાવદ્દોમાદિકંકૃત્વાતન્નાશંપુનરાહરેત્ અગ્નૈકારણિનાશોન્યામેકાંમંત્રેણોપાદાયોમાખ્યાંમંથનમિતિકેચિત્ અવશિષ્ટાંતામેવહિત્વામંથનમિત્યપરે એકસ્યાઃદોષેપ્યરણિદ્વયંલ્યકૃત્વાનૂતનદ્વયોપાદાનમિતિનારાયણવૃત્ત્યાશયઃ અયમરણિવિચારઃધૌતસાર્તાસાધારણઃસર્વશાસ્ત્રાસાધારણશ્ચ ॥

અહ્યકારિકામાં કહે છે—“નિત્યપાક કરવામાટે ગૃહાગ્નિમાંથી એક પકખાતું, પાક કરવો એજ છે પ્રયોજન જેવું એવું ઉત્ક્રુક (બળતું કાષ્ઠ) રસોડામાં લઈ જઈ પ્રદીપ્ત કરી તે ઉપર સર્વ પાકની ઉત્પત્તિ કરવી. જે ઉપર પાક થયો તે લૌકિકાગ્નિ છે માટે વૈશ્વદેવ ગૃહાગ્નિ ઉપર કરવો. શ્રાદ્ધ ઇત્યાદિક નિમિત્ત અને ઉત્સવને દિવસે જે અગ્નિ ઉપર મ્હોટો પાક થાય છે તે ઉપર વૈશ્વદેવ કરવો; કારણ, કાર્યને અનુસારે તે લૌકિકાગ્નિ નથી. દીપક કરવા માટે, ધૂપ કરવા માટે અને તાપવામાટે ગૃહાગ્નિમાંથી લીધેલો જે અગ્નિ તે સર્વ લૌકિકાગ્નિ છે. કારણ, તે તે કાર્ય થયા પછી તે તે અગ્નિનું

તકેપિવા અંપક્વાતુવસેદ્રાગ્નિપુનરાધાનમર્હતીદંકાલ્યાયનાદિપરં પત્નીપ્રવાસેપુનરાધાનમુક્તં તદેકમાર્યં
 સ્યવહુમાર્યસ્યતુજ્યેષ્ઠાપ્રવાસપૃથ્વિપુનરાધાનમિતિકેચિત્ પતેપુનિમિત્તેપુસ્થિતાનગ્રીનુત્સ્વજ્યાન્યેપામાધાનં
 આરાદુપકારકાંગલોપેકર્મસમાપ્તેઃપ્રાક્રપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાતદંગકુર્યાત્ કર્મસમાપ્તૌપ્રાયશ્ચિત્તમેવનાંગાવૃત્તિઃ
 સન્નિપત્યોપકારકાંગસ્યદ્રવ્યસંસ્કારરૂપસ્યલોપેપ્રધાનાત્પ્રાકૃતત્કાર્યં પ્રધાનોત્તરંપ્રાયશ્ચિત્તમેવનાવૃત્તિઃ ॥

જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી અગ્નિની સમીપમાં રહ્યા છતાં કનિષ્ઠ સ્ત્રીનીસાથે યજમાન પ્રવાસ કરે તો દોષકારક નથી. યજમાન અને તેની સ્ત્રી બન્ને ઘરની સીમાથી બાહર જઈ હોમકાલની પ્રથમ ઘેર આવે તો દોષ નથી. યજમાન અગ્નિ સમીપમાં છતાં પણ હોમસમયે સ્ત્રી બીજે ગામે રહી હોય તો પુનરાધાન કરવું એમ કહે છે. પ્રવાસમધ્યે નદી અથવા સીમાના ઉલ્લંઘન સમયે દપતીમાંનું એક જો સમારોપિત અગ્નિનો સ્પર્શ ન કરે તો પુનરાધાન કરવું જોઈએ. યજમાન અગ્નિને છોડી ચારસો ગાઉપર્યંત પ્રયાણ કરે અથવા એક વર્ષપર્યંત પોતે હોમ ન કરે તો અગ્નિ નષ્ટ થાય છે, અને તેમ થયું હોય તો પુનરાધાન અથવા પવિત્રેષ્ટિ કરવી. “ભાથે અગ્નિ લીધા વિના સ્ત્રી, સમુદ્રને મળનારી નદીનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાય છે. એવું શ્રુતિપ્રમાણ છે.” અગ્નિની સમીપે પતિ અથવા બીજી સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીને નદી ઉલ્લંઘન કરવાનો દોષ નથી. પતિ પ્રવાસમાં છતાં સ્ત્રી અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો અગ્નિનો નાશ થાય છે. એ પ્રમાણેજ સ્ત્રી પ્રવાસમાં છતાં પતિ અગ્નિસહિત, સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો પણ અગ્નિનો નાશ થાય છે. જલના યોગથી અગ્નિ નષ્ટ થયો હોય તો પુનરાધેય કરવું. “અગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં યજમાન અગ્નિનું ઉપસ્થાન ક્રીધાવિના સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તો તેજ પુનરાધેય કરવો.” સમારોપ ક્રીધાવિના રામ્યાપરાસની બાહર અગ્નિ લઈ જાય તો તે અગ્નિ નષ્ટ થાય છે. “સ્ત્રીને રત્નેદોષ, જનનાશૌચ, અથવા મૃતશૌચ છતાં અગ્નિમાત્ર બ્રાહ્મણ પ્રવાસ કરે તો તે પુનરાધાનને યોગ્ય છે. બાહુ સ્ત્રીયોમાંથી જો એક રજસ્વલા હોય તો પણ પ્રવાસે જવું નહીં. નિમિત્તયધી અગ્નિધારમે અથવા ઘોષે દિવસે પ્રવાસ જવાની ઇચ્છા કરવી. અગ્નિના હોમસમયે અથવા પરંને દિવસે પ્રયાણ કરવું નહીં.” એ હોમનો લોપ થાય અથવા દરૌપૂર્ણમાસ સ્થાલીપાકનો લોપ થાય તો પુનરાધેય કર્મ કરવાનું જો કહ્યું તે આપસ્તંબાદિ શાખાવિષયક છે. “જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ છતાં પાકાગ્નિ ઉપર પાક કરવો. અને પાકાગ્નિ ઉપર પાક ન કરતાં એકજ રાત્રિ તેમ રહે તો પુનરાધાન કરવું,” એવું જો કહ્યું છે તે કાલાયનોવિષયક છે. સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તો પુનરાધાન કરવું એ કહ્યું તે જેની એક સ્ત્રી છે તેવિધે છે. જેની બાહુ સ્ત્રીઓ છે તેણે જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી પ્રવાસ કરે તોજ પુનરાધાન કરવું, એમ કોઈ પ્રયત્નકર કહે છે. એ પૂર્વાકા નિમિત્ત છતાં પ્રથમ અગ્નિનો ત્યાગ કરી બીજા અગ્નિનું આધાન કરવું. તરતમાં ઉપકાર કરનારાં અંગભૂત (પ્રાણાદિ) કર્મનો લોપ થયા છતાં કર્મ સમાપ્તિની પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી હુષ્ઠ થયલું અંગભૂત કર્મ કરવું. કર્મ સમાપ્તિ થયા પછી લોપ સ્મરણ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં, પરંપરા સંબંધવટે દ્રવ્યસંસ્કારજ ઉપકારક અંગનો લોપ થતો હોય તો પ્રધાનકર્મયધી પ્રથમ તે અંગભૂત કર્મ કરવું. પ્રધાનકર્મ થયા પછી લોપ થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તજ કરવું, અંગભૂત કર્મની આવૃત્તિ કરવી નહીં.

મૃતાપૈપત્ન્યૈદાહ્યાયાર્ધાગ્નિદત્વાયશિષ્ટાગ્નૌસાચંપ્રાતર્હોમસ્થાલીપાકામ્રયણાનિકુર્યાત્ કૌસ્તુમેનુઅર્ધાગ્નિ
 દાનાદિકમુક્ત્યા વિધુરસ્યાપૂર્વાધાનપ્રકારસ્તસ્યવિચ્છેદેપુનરાધાનપ્રકારઽચોક્તઃ તન્નાધાનપ્રકારોવશિ
 ષ્ઠોઃપ્રાક્રહોમાન્નાદાપરઃ યદ્વાગ્નેતાગ્નિપુમાર્ચાયૈઅર્ધાગ્નિદાનંકૃત્વાઉત્તર્ગેષ્ટ્યાપૂર્વાગ્નિપરિત્યજ્યપુનરાધા
 નંકૃત્વાગ્નિહોત્રંકાર્યમિત્યુક્તં વદ્વદ્વાપિઉત્તર્ગેષ્ટ્યાપૂર્વાગ્નિત્યાગોત્તરમપૂર્વાધાનં કૌસ્તુમેનુઉત્તમિતિયો
 જ્યમિત્તિમાતિ ॥

પત્ની મૃત થઈ હોય તો તેના દાહખાટે અર્ધ અગ્નિ દઈ શેષ રહેલા અગ્નિ ઉપર સાચંપ્રાતર્હોમ, સ્થાલીપાક અને આગ્રયણ કરવાં. કૌસ્તુભમાં તો, અર્ધ અગ્નિ દેવો ઇલાદિક કહી વિધુરે (જેની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તેણે) નવીન આધાન કરવું, અને તે શેષ રહેલો અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું, એમ કહ્યું છે; તેમાં આધાન કરવાવિધે જે પ્રકાર કહ્યો તે, શેષ રહેલો અગ્નિ હોમની પ્રથમ નષ્ટ થાય તો તે પરાયણ બાલુવો. અથવા શ્રૌતાગ્નિમાંથી સ્ત્રીના (દાહખાટે) અર્ધ અગ્નિ દઈ ઉત્સર્ગેષ્ટિ કરી પ્રથમના અગ્નિનો ત્યાગ કરી પુનરાધાન કરી અગ્નિહોત્ર કરવું એમ કહ્યું છે, તેમ છતાં પણ ઉત્સર્ગેષ્ટિ કરી પૂર્વ અગ્નિનો ત્યાગ ક્રીધા પછી અપૂર્વાધાનવિધે કૌસ્તુભમાં કહ્યું છે, એમ યોજના કરવી એ રીતે ભાગ્ય છે.

અરણિયુવાદિપાત્રાણાલક્ષણવૃક્ષાદિવિચારોન્યત્રઘેયઃ પતેપાંવિધીનાંસંકલ્પાદિવિસ્તરયુક્તાઃ પ્રયોગાગ્રહ્યાગ્નિસાગરે પ્રાયશ્ચિત્તાદિવિધયઃપ્રાયઃસર્વસુત્રેપુસમાનાપ્ય ક્વચિત્કચિત્સસ્વસુત્રોક્તાવિશેષોઽઘ્યાઃ વિવાહહોમોગૃહપ્રવેશનીયહોમેનસમાનતંત્રોનુષ્ટીયમાનોવહ્નિવાનાંપુનરાધાનં અન્યેપાંવિવાહહોમાદ્વિન્નમેવેતિવિશેષઃ ॥

અરણી, સુવા ઇત્યાદિક પાત્રોનાં લક્ષણ અને તે કયા વૃક્ષનાં કરવાં તેના નિર્ણય બીજા ગ્રંથોમાં લેવો. એ પૂર્વોક્ત સર્વ વિધિના સંકલ્પ ઇત્યાદિ વિસ્તારયુક્ત પ્રયોગ ગૃહ્યાગ્નિસાગરમાં લેવા. પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિકના વિધિ ધણું કરી સર્વ સૂત્રમાં સમાનજ કહ્યો છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે પોતપોતાના સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ લેઈ લેવા. વિવાહહોમ, ગૃહપ્રવેશનીય હોમની સાથે એક તંત્રે કરવો તે ઋગ્વેદીએને પુનરાધાન છે. બીજી શાખાવાળાઓએ વિવાહહોમ કરતાં ભિન્નજ પુનરાધાન કરવું, આ વિશેષ લખાવો.

અથકાત્યાયનોપયોગિકિંચિદુચ્યતે ॥ પરાગ્નિપક્વનાશ્રીયાદુદગોરસમંતરા આહિતાગ્નેરયં ધર્મોયાશિકાનાંતુસંમતઃ શુક્ષીરધિકારાશ્ચપ્રાપ્તમૃદ્યવાઅપિ પરાગ્નિપક્વનઘેયંમવાસેષાગ્નિહોત્રિણઃ યદ્ધ્યારિહીનંચપક્વકેવલપાયકે તદ્ધંકલયદ્વાહ્યમગ્રવોપોનવિચતે પ્રાતર્હોમંતુનિર્ધર્ત્યસમુદ્યત્યુદ્ધતાશનાત્ શેષમંદાનસેકૃત્યાતત્રપાર્કસમાચરેત્ પૂર્વેણયોજયિત્વાતંતસિન્હોમોવિધીયતે અતોસિન્ધૈશ્વદેવાદિકર્મકુર્યાવતંદ્રિતઃ ॥

હવે કાત્યાયનોને ઉપયોગી કાંઈ નિર્ણય કહે છે.

(કાત્યાયનોએ) "ગોળ, અને ગોરસવિના બીજા પદાર્થો બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ થયલા બક્ષણ કરવા નહીં. અગ્નિહોત્રીને એ ધર્મ યાજ્ઞિકને માન્ય છે. સેરડી અને દૂધથી બંનેલા પદાર્થ; (માટીનાં) અપરમાં બૂનેલા થવ, એ પદાર્થો બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ થયા હોય તો પણ પ્રવાસમાં અગ્નિહોત્રીએ બીજાના અગ્નિ ઉપર પકવ છે એમ સમજવું નહીંજ, અર્થાત્ (ગ્રહણ કરવા). કેવલ લૌકિકાગ્નિ ઉપર જળ વિના પકવ થયલું અન્ન તે ફળની પેઠે લેવું, તે લેવાથી અન્નનો દોષ નથી. પ્રાતઃકાલનો હોમ સમાપ્ત કરી તે અગ્નિમાંથી થોડો અગ્નિ લઈ રસોડામાં પ્રદીપ્ત કરી તે ઉપર સર્વ પાક કરવો. ફરી તે અગ્નિ કુંડના અગ્નિભેડે મેળવી તે ઉપર હોમ કરવો, એમ છે માટે આલસ્ય છોડી વૈશ્વદેવાદિક કર્મ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપર કરવું.

ચહ્નચકારિકાયામ્ ॥ નિત્યપાકાયશાલાગ્નેરેકદેશસ્યકાર્યતઃ પાકાર્યમુલ્લુકંદૃત્વાતત્રપક્ત્યામંદાનસે વૈશ્વદેવોદગાસ્તાપ્તપાકાર્યોગ્નિશ્ચલૌકિકઃ ભૂરિપાકોમધેયગ્રાહ્યાદાદુત્સવેપુચ્છુતેચવૈશ્વદેવે ધલૌકિકોનૈયકાર્યતઃ દીપકોઘૂપકચૈવતાપાર્યયશ્ચનીયતે સર્વેતેલૌકિકાઘેયાસ્તાપ્તપાકાર્યવર્ગતઃ ચહ્નચા વિહૃતોદગાગ્નિપવસથ્યાત્કર્થચન યાવદેકોપિતિષ્ટેતતાવદન્યોનમન્યતે વૈશ્વદેવાત્તાપાદોમાત્રાકૃદ્ઘેયનેષ મંચનં પચનાગ્નાવપક્ત્યાહઃપુનરાધાનમર્હતિ આરોપિતારણીચોમેપકાવાયદિનશ્યતિ તત્રાગ્ન્યાધેયસિ ચ્છંતિપુનરાધેયમેવચા અધનારોપિતારણ્યોઃક્ષયેગ્રાહ્યેનવેપુનઃ તદલામેયદોદગાયાદગ્રસ્યાત્પુનરાહિતિઃ શુદ્ધોદક્યાંત્યજૈશ્વેવપતિતામેષ્યરાસમૈઃ અનારુદ્ધારણિસ્પર્શંતેવિહાયાન્યયોર્ગ્રહઃ આરુદ્ધારણિસ્પર્શંપુનરાધેયમુક્તં ભવતંનઃસમેત્યપ્સુમજ્જયેદૂપિતારણી ઇકારણ્યેવદુદગ્ધેચ્છતામેવાપ્સુનિજ્જયેત્ તત્રાગ્ન્યારણિલા માત્રાગુદ્ધતેપુનરાહિતિઃ ઉદ્ધતેઅગ્નૌનદેનદ્રાયામરણૌયાવદગ્નિસ્તિષ્ઠતિવેદમનિ તાવદ્દોમાદિકંકૃત્વાત ગ્રાશેપુનરાહરેત્ અગ્નૈકારણિનાશેન્યામેકામંત્રેણોપાદાયોમાભ્યામંથનમિતિકેચિત્ અવશિષ્ટંતામેવછિત્વામંથનમિત્યપરે એકસ્યાઃદોષેપ્યરણિદ્વયંત્યક્ત્વાનૂતનદ્વયોપાદાનમિતિચારણયજુત્વાશયઃ અયમરણિવિચારઃશ્રોતસ્માર્તસાધારણઃસર્વશાસ્ત્રાસાધારણશ્ચ ॥

અહ્યકારિકામાં કહે છે—“નિલપાક કરવામાટે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી એક પડખાનું, પાક કરવો એજ છે પ્રયોજન” જેનું એવું ઉદ્યુક્ત (બળતું કાષ્ઠ) રસોડામાં લઈ જઈ પ્રદીપ્ત કરી તે ઉપર સર્વ પાકની ઉત્પત્તિ કરવી. જે ઉપર પાક થયો તે લૌકિકાગ્નિ છે માટે વૈશ્વદેવ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપર કરવો. આદ્ય ઇત્યાદિક નિમિત્ત અને ઉત્સવને દિવસે જે અગ્નિ ઉપર મોટો પાક થાય છે તે ઉપર વૈશ્વદેવ કરવો; કારણ, કાર્યને અનુસારે તે લૌકિકાગ્નિ નથી. દીપક કરવા માટે, ઘૂપ કરવા માટે અને તાપવામાટે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી લીધેલો જે અગ્નિ તે સર્વ લૌકિકાગ્નિ છે. કારણ, તે તે કાર્ય થયા પછી તે તે અગ્નિનું

ગૃહાગ્નિપાતું નષ્ટ થાયછે. ગૃહાગ્નિમાંથી જુદાં જુદાં કાર્યમાટે બહુ વાર લીધેલા અગ્નિમાંથી જ્યહાંપર્યંત એક પણ અગ્નિ હોય ત્યાંપર્યંત અરણીમંથન કરી ખીજે અગ્નિ લેવો નહીં. વૈશ્વદેવ, હોમ કરવાની પ્રથમ અગ્નિમંથન કરવું નહીં. પાક કરવામાટે ગૃહાગ્નિમાંથી લીધેલો જે અગ્નિ તે પચનાગ્નિ છે, માટે પચનાગ્નિ ઉપર દિવસનો પાક ન કરે તો તેણે પુનરાધાન કરવું. અગ્નિસમારોપ કરેલી એવી બે અરણીમાંથી એક, અથવા બન્ને અરણી નષ્ટ થઈ હોય તો તે કાલે અગ્નિનું આધેય કરવું, અથવા પુનરાધેયજ કરવું. અગ્નિસમારોપ ન કરેલી એવી અરણી નષ્ટ થાય તો ખીજી નવી અરણી લેવી. ખીજી નવી અરણી ન મળે અને અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું. અગ્નિસમારોપ ન કરેલી અરણીને શૂદ્ર, રજસ્વલા, આંકાલ, પતિત, અપવિત્ર, મર્દલ (ખર) ઇલાદિકાએ સ્પર્શ કીધો હોય તો તેનો સ્વાગ કરી ખીજી બે અરણી લેવી.” અગ્નિસમારોપ કરેલી અરણીને શૂદ્રાદિકોનો સ્પર્શ થયો હોય તો પુનરાધેય કરવું એમ કહ્યું છે. સમારોપ કરેલી અરણી દૂષિત થઈ હોય તો તે અરણી, “મયંતનઃ સમઃ” એ મંત્રવડે જળમાં નાખવી. એકજ અરણી દૂષિત થઈ હોય તો તેનેજ જળમાં નાખવી. ખીજી અરણી મળવાની પ્રથમ અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું. “અરણી નષ્ટ થયા પછી ચાપકાલ અગ્નિ ઘરમાં છે ત્યાંપર્યંત હોમાદિક કરવાં, અને તે અગ્નિ નષ્ટ થાય તો પુનરાધાન કરવું.” આ સ્થળમાં એક અરણીનો નાશ થયા પછી ખીજી એક અરણી સમંત્રક લઈ, જે અરણીવડે મંથન કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. ખીજી ગ્રંથકાર તો, શેષ રહેલી અરણીને કાપી બે કરી તેનું મંથન કરવું એમ કહે છે. કદાચિત્ એક અરણી દૂષિત થઈ તથાપિ બન્ને અરણીનો સ્વાગ કરી નવીન બે અરણી લેવી એવો નાશયજુવૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. આ અરણીનો નિર્ણય ઔતકર્મ અને સ્માર્તકર્મને સાધારણ તેમજ સર્વ શાખાને સાધારણ કહ્યો છે.

અગ્નિસમારોપેકાતીચૈવૈશ્વદેવઃપાકશ્ચલૌકિકેન્નાકાર્યદ્વિત્યાદુઃ યસ્યવેદશ્ચવેદીચવિચ્છિદ્યેતેત્રિપૂરુષં સ વૈદુર્વાહ્નગોદેયઃસર્ચકર્મસુગર્હિતઃ અગ્નિહોત્રંપ્રફુચ્ચીતજ્ઞાનવાઙ્મુદ્યયાન્વિતઃ અગ્નિહોત્રાત્પરોધર્મોનમૂતો નમવિપ્પતિ ઐતેકર્મણિનોરાક્તોજ્ઞાનદ્રવ્યાધમાવતઃ સ્માર્તકુર્ચાઘરાશકોત્રાપ્યાચારંલમેત્સદા કૃત ઘારોનતિષ્ઠેતક્ષણમપ્યગ્નિનાયિના તિષ્ઠેતચેદ્વિજોત્રાત્યસ્તયાચપતિતોમવેત્ નગૃહ્લીયાદિવાહામિગૃહસ્થ ઇતિમન્યતે અધંતસ્યનમોકલ્યંવૃથાપાકોહિસસ્મૃતઃ યોદધાત્કાંચનંમેરંપૃથિર્ચીચસસાગરાં તત્સાચંપ્રાત હોમસ્યતુલ્યંમયતિવાનયા ઇતિહોમપ્રકરણમ્ ॥

અગ્નિસમારોપ કીધા છતાં કાલાપનોએ વૈશ્વદેવ અને પાક (રસેઈ), લૌકિકાગ્નિ ઉપર કરવો એમ કહે છે. “જેના કુળમાં ત્રણ પુરૂષપર્યંત વેદાધ્યયન, અને અગ્નિહોત્ર ગ્રહણ કીધો ન હોય તો તે દુર્બોધણ છે, અને કોઈ પણ સત્કર્મવિષે તે યોગ્ય નથી. જ્ઞાનવાન્ પુરૂષે અદ્વાપૂર્વેક અગ્નિહોત્ર ગ્રહણ કરવો; કારણ, અગ્નિહોત્ર સમાન ઉત્તમ ધર્મ પ્રથમ થયો નથી, આગળ થનાર પણ નથી. જ્ઞાન અને દ્રવ્ય ઇલાદિકના અભાવને લીધે ઔત (અગ્નિહોત્રાદિ) કરવાવિષે જે અસમર્થ હોય તેણે પથાશક્તિ સ્માર્તકર્મ કરવું. જે સ્માર્તકર્મવિષે પણ સર્વકાલ આચાર (ધર્મ) પ્રાપ્ત થાય છે. યથા-વિધિ વિવાહ કરી શ્રી ગ્રહણ કીધા પછી ગ્રાહણે એક ફાણ પણ અગ્નિવિના રહેવું નહીં. કદાચિત્ અગ્નિવિના રહે તો તે સંસ્કારહીન અને પતિત થાય છે. જે ગ્રાહણ વિવાહાગ્નિનું ધારણ કીધાવિના પોતાને ગૃહસ્થ ધું એમ માને છે તેનું અજ બાહ્ય કરવું નહીં, કારણ તેનો તે પાક વ્યર્થ છે. સુવર્ણમય મેઝ પર્વત અને સમુદ્રસહિત પૃથિવી, એનું જે દાન કરે છે તે દાનનુંજ ફળ; તે સાચકાલે અને પ્રાતઃકાલે જે અગ્નિમાં હોમ કરવો તેનાં ફળની બરોબર થાય છે કે નથી થતું, એટલે સુવર્ણનો મેઝ અને પૃથિવીનું દાન કરવાથી જે ફળ થાય છે તે કરતાં હોમનું ફળ વિશેષ છે એ તાત્પર્ય બહુવો. એ રીતે હોમનું પ્રકરણ કહ્યું.

અથનિત્યદાનમ્ ॥ ઇકસિન્નપ્યતિક્રાંતિદિનેદાનવિવર્જિતે વસ્યુભિર્મુપિતસ્યેવયુક્તમાકંદિતુંમૃદમ્ તસ્માદ્દિમવાનુસારેણધનઘાત્યાદિદેયમસંમવેપૂર્ણીફલાદિકમપિપ્રત્યહંદેયં તતોગોત્રાહાણાદિમંગલ ધરોનરત્યપ્થાધિમકદિનસ્યપ્રથમમાગઠ્યત્મમ્ ॥

હવે નિત્યદાન કહે છે.

“એક પણ દિવસ જે દાનવિના બધાં તો ચારે ઘરમાંથી સર્વસ્વ લૂટવાથી જેમ તે દિવસ અત્યંત દુઃખ આપનારો થાય છે તેવો દાનરહિત દિવસ પણ દુઃખ આપનારો છે,” માટે શક્તિ

અનુસારે ધન, ધાન્ય ઇત્યાદિક કાંઈ અહ્ય પણ દાન કરવું. ધન, ધાન્ય ઇત્યાદિક દેવાની શક્તિ ન હોય તો સોપારી ઇત્યાદિકનું પણ દાન નિત્ય કરવું. સાર પછી ગાય, આઘાણુ ઇત્યાદિ મંગળ પદાર્થનું દર્શન કરવું. એ રીતે દિવસના આઠ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમ ભાગનું કૃત્ય કર્યું.

દ્વિતીયભાગેવેદશાસ્ત્રાભ્યાસઃ પઠેદધ્યાપયેદેદાનૃજપેઞ્ચૈવવિચારયેત્ અવેક્ષેતચશાસ્ત્રાણિધર્માદીનિદ્ધિ જોત્તમઃ દેવાર્ચનમપિપ્રાતર્હોમોત્તરંવાચતુર્થભાગેબ્રહ્મયજ્ઞોત્તરંવાકાર્યં વિધાયદેવતાપૂજાંપ્રાતર્હોમાદનં તરં કુર્યાતદેવતાપૂજાંજપયજ્ઞાદનંતરમિત્યાદિદ્વિવિધસ્મૃતેઃ દેવાર્ચનંપ્રકર્તવ્યંત્રિકાલેપિયથાક્રમં અશ કૌવિસ્તરાત્પ્રાતર્મધ્યાહ્નગંધમાદિતઃ સાયંનીરાજનંકુર્યાંત્રિકાલેતુલસીદલં યથાસંધ્યાતથાપૂજાત્રિકાલે મોક્ષદાસ્મૃતેતિકમલાકરઃ તત્રવિષ્ણુશિવબ્રહ્મસૂર્યશકિવિનાયકાદિષ્વભિમતાંદેવતામર્ચયેત્ તત્રાપિ ફલોદ્ધરિહરયોઃપૂજાપ્રશસ્તા નવિષ્ણુવારઘનાત્પુણ્યંવિચતેર્કર્મવૈદિકં તસ્માદનાદિમધ્યાંતંનિત્યમારઘયે જ્ઞરિં અથવાદેવમીશાનંબ્રગવંતંસનાતનં પ્રણવેનાથવાહુદ્રગાયત્ર્યાગ્ર્યંવકેનવા તથોગ્રમઃશિવાયેતિમંત્રેણ નૈનવાયજેત્ તત્રાપિપ્રતિમાસ્થંડિલાદિભ્યઃશાલિપ્રામેવાણલિંગેચપ્રશસ્તા આવાહનાદિકંવિનાસદાદેવ તાસંનિધાનાત્ થીમન્નાગવતે ઉદ્વાસાયાહનેનસ્તઃસ્થિરાયામુદ્ધવાર્ચને અસ્થિરાયાંવિકલ્પઃસ્થાત્સ્થંડિ લેતુમયેદ્વયમ્ ॥

દિવસના બીજા વિભાગમાં (૩મી ઇત્યાદિક ઘડી પછી) વેદ, શાસ્ત્રોના અભ્યાસ કરવો. આઘાણુ વેદપાઠ કરવો, બીજાને શિખવવો, જપ કરવો, વેદાર્થોનો વિચાર કરવો, અને ધર્મશાસ્ત્ર અર્થ-વિચારપૂર્વક જોવાં.” દેવસેવા પ્રાતઃકાલનો હોમ ક્રીધા પછી કરવી અથવા દિવસના ચોથા ભાગમાં બ્રહ્મવરા ક્રીધા પછી કરવી. કારણ, “પ્રાતઃકાલનો હોમ ક્રીધા પછી દેવપૂજા કરવી. અથવા જપયજ્ઞ (બ્રહ્મયજ્ઞ) ક્રીધા પછી દેવપૂજા કરવી,” ઇત્યાદિક બે પ્રકારનાં સ્મૃતિવચન છે. “દેવપૂજા ત્રણે કાલમાં યથાક્રમે કરવી. ત્રિકાલે વિસ્તારથી પૂજા કરવાની શક્તિ ન હોય તો પ્રાતઃકાલે વિસ્તારથી કરવી, મધ્યાહ્ને ચંદનાદિક ઉપચારથી કરવી, અને સાપકાલે ધૂપ, દીપ, આરતી ઇત્યાદિક ઉપચારવડે કરવી.” ત્રિકાલ તુલસીદળવડે પૂજા કરવી. જેવી ત્રિકાલ સંધ્યા ચોક્ષ દેનારી છે તેવી ત્રિકાલ પૂજા ચોક્ષ દેનારી છે. એમ કમલાકર કહે છે. તેમાં વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, સૂર્ય, દેવી અને ગણપતિ ઇત્યાદિક દેવતાઓમાંથી પોતાના ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરવું. તેમાં પણ કલિયુગમાં વિષ્ણુ અને શિવનું પૂજન મુખ્ય છે. “વિષ્ણુના પૂજન કરતાં પુરુષકારક કોઈ પણ વૈદિક કર્મ નથી, ખાટે જોના આદિ, મધ્ય અને અંત નથી એવા સંસારદુઃખ હરણ કરનારા વિષ્ણુનું નિત્ય પૂજન કરવું. અથવા પ્રકાશમાન, પદ્મગુણ ચૈશ્વર્યસપ્ત, અને અવિનાશી એવા શિવની પૂજા પ્રણવ મંત્રવડે, કિંવા રુદ્રગાયત્રીમંત્રવડે, કિંવા ત્ર્યંબકમંત્રવડે, અથવા “ઐનમઃ શિવાય” એ વક્રશ્રમંત્રવડે કરવી.” તેમાં પણ મૂર્તિ અને સ્થંડિલ ઇત્યાદિક કરતાં સાલિગ્રામ અને બાણલિંગમાં પૂજા કરવી તે ઉત્તમ છે; કારણ, આવાહનાદિક ક્રીધાવિના દેવતાનું સાલિગ્રામ સાલિગ્રામ અને બાણલિંગમાં નિત્ય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં “હે ઉદ્ભવ! રિયર મૂર્તિની પૂજા કર્તવ્ય હોય તો આવાહન અને વિસર્જન કરવાં નહીં. અરિયર મૂર્તિની પૂજા કર્તવ્ય હોય તો આવાહન અને વિસર્જનવિશે વિકલ્પ (આવાહન વિસર્જન કરવાં અથવા ન કરવાં એમ) છે. સ્થંડિલવિશે તો બન્ને કરવાં.

તત્રસંક્ષેપતઃપૂજાપ્રયોગઉચ્યતે ॥ વિશેષવિચારસ્તુમૂર્તિપ્રતિષ્ઠાપ્રસંગેનવક્ષ્યતે તત્રોદયાત્પૂર્વં તિર્માલ્યમપસાર્યયથાકાલેપૂજારંમઃ યેમ્યોમાતાં ઇવાપિત્રે ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૪ ॥ ૧૬૫ ॥ ૧૬૬ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૭૦ ॥ ૧૭૧ ॥ ૧૭૨ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૬ ॥ ૧૭૭ ॥ ૧૭૮ ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૯ ॥ ૧૯૦ ॥ ૧૯૧ ॥ ૧૯૨ ॥ ૧૯૩ ॥ ૧૯૪ ॥ ૧૯૫ ॥ ૧૯૬ ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥ ૧૯૯ ॥ ૨૦૦ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૭ ॥ ૨૦૮ ॥ ૨૦૯ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૫ ॥ ૨૧૬ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૩૦ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૨ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૭ ॥ ૨૪૮ ॥ ૨૪૯ ॥ ૨૫૦ ॥ ૨૫૧ ॥ ૨૫૨ ॥ ૨૫૩ ॥ ૨૫૪ ॥ ૨૫૫ ॥ ૨૫૬ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૯ ॥ ૨૬૦ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૭ ॥ ૨૬૮ ॥ ૨૬૯ ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૯૦ ॥ ૨૯૧ ॥ ૨૯૨ ॥ ૨૯૩ ॥ ૨૯૪ ॥ ૨૯૫ ॥ ૨૯૬ ॥ ૨૯૭ ॥ ૨૯૮ ॥ ૨૯૯ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૬ ॥ ૩૦૭ ॥ ૩૦૮ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૭ ॥ ૩૧૮ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૪૦ ॥ ૩૪૧ ॥ ૩૪૨ ॥ ૩૪૩ ॥ ૩૪૪ ॥ ૩૪૫ ॥ ૩૪૬ ॥ ૩૪૭ ॥ ૩૪૮ ॥ ૩૪૯ ॥ ૩૫૦ ॥ ૩૫૧ ॥ ૩૫૨ ॥ ૩૫૩ ॥ ૩૫૪ ॥ ૩૫૫ ॥ ૩૫૬ ॥ ૩૫૭ ॥ ૩૫૮ ॥ ૩૫૯ ॥ ૩૬૦ ॥ ૩૬૧ ॥ ૩૬૨ ॥ ૩૬૩ ॥ ૩૬૪ ॥ ૩૬૫ ॥ ૩૬૬ ॥ ૩૬૭ ॥ ૩૬૮ ॥ ૩૬૯ ॥ ૩૭૦ ॥ ૩૭૧ ॥ ૩૭૨ ॥ ૩૭૩ ॥ ૩૭૪ ॥ ૩૭૫ ॥ ૩૭૬ ॥ ૩૭૭ ॥ ૩૭૮ ॥ ૩૭૯ ॥ ૩૮૦ ॥ ૩૮૧ ॥ ૩૮૨ ॥ ૩૮૩ ॥ ૩૮૪ ॥ ૩૮૫ ॥ ૩૮૬ ॥ ૩૮૭ ॥ ૩૮૮ ॥ ૩૮૯ ॥ ૩૯૦ ॥ ૩૯૧ ॥ ૩૯૨ ॥ ૩૯૩ ॥ ૩૯૪ ॥ ૩૯૫ ॥ ૩૯૬ ॥ ૩૯૭ ॥ ૩૯૮ ॥ ૩૯૯ ॥ ૪૦૦ ॥ ૪૦૧ ॥ ૪૦૨ ॥ ૪૦૩ ॥ ૪૦૪ ॥ ૪૦૫ ॥ ૪૦૬ ॥ ૪૦૭ ॥ ૪૦૮ ॥ ૪૦૯ ॥ ૪૧૦ ॥ ૪૧૧ ॥ ૪૧૨ ॥ ૪૧૩ ॥ ૪૧૪ ॥ ૪૧૫ ॥ ૪૧૬ ॥ ૪૧૭ ॥ ૪૧૮ ॥ ૪૧૯ ॥ ૪૨૦ ॥ ૪૨૧ ॥ ૪૨૨ ॥ ૪૨૩ ॥ ૪૨૪ ॥ ૪૨૫ ॥ ૪૨૬ ॥ ૪૨૭ ॥ ૪૨૮ ॥ ૪૨૯ ॥ ૪૩૦ ॥ ૪૩૧ ॥ ૪૩૨ ॥ ૪૩૩ ॥ ૪૩૪ ॥ ૪૩૫ ॥ ૪૩૬ ॥ ૪૩૭ ॥ ૪૩૮ ॥ ૪૩૯ ॥ ૪૪૦ ॥ ૪૪૧ ॥ ૪૪૨ ॥ ૪૪૩ ॥ ૪૪૪ ॥ ૪૪૫ ॥ ૪૪૬ ॥ ૪૪૭ ॥ ૪૪૮ ॥ ૪૪૯ ॥ ૪૫૦ ॥ ૪૫૧ ॥ ૪૫૨ ॥ ૪૫૩ ॥ ૪૫૪ ॥ ૪૫૫ ॥ ૪૫૬ ॥ ૪૫૭ ॥ ૪૫૮ ॥ ૪૫૯ ॥ ૪૬૦ ॥ ૪૬૧ ॥ ૪૬૨ ॥ ૪૬૩ ॥ ૪૬૪ ॥ ૪૬૫ ॥ ૪૬૬ ॥ ૪૬૭ ॥ ૪૬૮ ॥ ૪૬૯ ॥ ૪૭૦ ॥ ૪૭૧ ॥ ૪૭૨ ॥ ૪૭૩ ॥ ૪૭૪ ॥ ૪૭૫ ॥ ૪૭૬ ॥ ૪૭૭ ॥ ૪૭૮ ॥ ૪૭૯ ॥ ૪૮૦ ॥ ૪૮૧ ॥ ૪૮૨ ॥ ૪૮૩ ॥ ૪૮૪ ॥ ૪૮૫ ॥ ૪૮૬ ॥ ૪૮૭ ॥ ૪૮૮ ॥ ૪૮૯ ॥ ૪૯૦ ॥ ૪૯૧ ॥ ૪૯૨ ॥ ૪૯૩ ॥ ૪૯૪ ॥ ૪૯૫ ॥ ૪૯૬ ॥ ૪૯૭ ॥ ૪૯૮ ॥ ૪૯૯ ॥ ૫૦૦ ॥ ૫૦૧ ॥ ૫૦૨ ॥ ૫૦૩ ॥ ૫૦૪ ॥ ૫૦૫ ॥ ૫૦૬ ॥ ૫૦૭ ॥ ૫૦૮ ॥ ૫૦૯ ॥ ૫૧૦ ॥ ૫૧૧ ॥ ૫૧૨ ॥ ૫૧૩ ॥ ૫૧૪ ॥ ૫૧૫ ॥ ૫૧૬ ॥ ૫૧૭ ॥ ૫૧૮ ॥ ૫૧૯ ॥ ૫૨૦ ॥ ૫૨૧ ॥ ૫૨૨ ॥ ૫૨૩ ॥ ૫૨૪ ॥ ૫૨૫ ॥ ૫૨૬ ॥ ૫૨૭ ॥ ૫૨૮ ॥ ૫૨૯ ॥ ૫૩૦ ॥ ૫૩૧ ॥ ૫૩૨ ॥ ૫૩૩ ॥ ૫૩૪ ॥ ૫૩૫ ॥ ૫૩૬ ॥ ૫૩૭ ॥ ૫૩૮ ॥ ૫૩૯ ॥ ૫૪૦ ॥ ૫૪૧ ॥ ૫૪૨ ॥ ૫૪૩ ॥ ૫૪૪ ॥ ૫૪૫ ॥ ૫૪૬ ॥ ૫૪૭ ॥ ૫૪૮ ॥ ૫૪૯ ॥ ૫૫૦ ॥ ૫૫૧ ॥ ૫૫૨ ॥ ૫૫૩ ॥ ૫૫૪ ॥ ૫૫૫ ॥ ૫૫૬ ॥ ૫૫૭ ॥ ૫૫૮ ॥ ૫૫૯ ॥ ૫૬૦ ॥ ૫૬૧ ॥ ૫૬૨ ॥ ૫૬૩ ॥ ૫૬૪ ॥ ૫૬૫ ॥ ૫૬૬ ॥ ૫૬૭ ॥ ૫૬૮ ॥ ૫૬૯ ॥ ૫૭૦ ॥ ૫૭૧ ॥ ૫૭૨ ॥ ૫૭૩ ॥ ૫૭૪ ॥ ૫૭૫ ॥ ૫૭૬ ॥ ૫૭૭ ॥ ૫૭૮ ॥ ૫૭૯ ॥ ૫૮૦ ॥ ૫૮૧ ॥ ૫૮૨ ॥ ૫૮૩ ॥ ૫૮૪ ॥ ૫૮૫ ॥ ૫૮૬ ॥ ૫૮૭ ॥ ૫૮૮ ॥ ૫૮૯ ॥ ૫૯૦ ॥ ૫૯૧ ॥ ૫૯૨ ॥ ૫૯૩ ॥ ૫૯૪ ॥ ૫૯૫ ॥ ૫૯૬ ॥ ૫૯૭ ॥ ૫૯૮ ॥ ૫૯૯ ॥ ૬૦૦ ॥ ૬૦૧ ॥ ૬૦૨ ॥ ૬૦૩ ॥ ૬૦૪ ॥ ૬૦૫ ॥ ૬૦૬ ॥ ૬૦૭ ॥ ૬૦૮ ॥ ૬૦૯ ॥ ૬૧૦ ॥ ૬૧૧ ॥ ૬૧૨ ॥ ૬૧૩ ॥ ૬૧૪ ॥ ૬૧૫ ॥ ૬૧૬ ॥ ૬૧૭ ॥ ૬૧૮ ॥ ૬૧૯ ॥ ૬૨૦ ॥ ૬૨૧ ॥ ૬૨૨ ॥ ૬૨૩ ॥ ૬૨૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૬૨૬ ॥ ૬૨૭ ॥ ૬૨૮ ॥ ૬૨૯ ॥ ૬૩૦ ॥ ૬૩૧ ॥ ૬૩૨ ॥ ૬૩૩ ॥ ૬૩૪ ॥ ૬૩૫ ॥ ૬૩૬ ॥ ૬૩૭ ॥ ૬૩૮ ॥ ૬૩૯ ॥ ૬૪૦ ॥ ૬૪૧ ॥ ૬૪૨ ॥ ૬૪૩ ॥ ૬૪૪ ॥ ૬૪૫ ॥ ૬૪૬ ॥ ૬૪૭ ॥ ૬૪૮ ॥ ૬૪૯ ॥ ૬૫૦ ॥ ૬૫૧ ॥ ૬૫૨ ॥ ૬૫૩ ॥ ૬૫૪ ॥ ૬૫૫ ॥ ૬૫૬ ॥ ૬૫૭ ॥ ૬૫૮ ॥ ૬૫૯ ॥ ૬૬૦ ॥ ૬૬૧ ॥ ૬૬૨ ॥ ૬૬૩ ॥ ૬૬૪ ॥ ૬૬૫ ॥ ૬૬૬ ॥ ૬૬૭ ॥ ૬૬૮ ॥ ૬૬૯ ॥ ૬૭૦ ॥ ૬૭૧ ॥ ૬૭૨ ॥ ૬૭૩ ॥ ૬૭૪ ॥ ૬૭૫ ॥ ૬૭૬ ॥ ૬૭૭ ॥ ૬૭૮ ॥ ૬૭૯ ॥ ૬૮૦ ॥ ૬૮૧ ॥ ૬૮૨ ॥ ૬૮૩ ॥ ૬૮૪ ॥ ૬૮૫ ॥ ૬૮૬ ॥ ૬૮૭ ॥ ૬૮૮ ॥ ૬૮૯ ॥ ૬૯૦ ॥ ૬૯૧ ॥ ૬૯૨ ॥ ૬૯૩ ॥ ૬૯૪ ॥ ૬૯૫ ॥ ૬૯૬ ॥ ૬૯૭ ॥ ૬૯૮ ॥ ૬૯૯ ॥ ૭૦૦ ॥ ૭૦૧ ॥ ૭૦૨ ॥ ૭૦૩ ॥ ૭૦૪ ॥ ૭૦૫ ॥ ૭૦૬ ॥ ૭૦૭ ॥ ૭૦૮ ॥ ૭૦૯ ॥ ૭૧૦ ॥ ૭૧૧ ॥ ૭૧૨ ॥ ૭૧૩ ॥ ૭૧૪ ॥ ૭૧૫ ॥ ૭૧૬ ॥ ૭૧૭ ॥ ૭૧૮ ॥ ૭૧૯ ॥ ૭૨૦ ॥ ૭૨૧ ॥ ૭૨૨ ॥ ૭૨૩ ॥ ૭૨૪ ॥ ૭૨૫ ॥ ૭૨૬ ॥ ૭૨૭ ॥ ૭૨૮ ॥ ૭૨૯ ॥ ૭૩૦ ॥ ૭૩૧ ॥ ૭૩૨ ॥ ૭૩૩ ॥ ૭૩૪ ॥ ૭૩૫ ॥ ૭૩૬ ॥ ૭૩૭ ॥ ૭૩૮ ॥ ૭૩૯ ॥ ૭૪૦ ॥ ૭૪૧ ॥ ૭૪૨ ॥ ૭૪૩ ॥ ૭૪૪ ॥ ૭૪૫ ॥ ૭૪૬ ॥ ૭૪૭ ॥ ૭૪૮ ॥ ૭૪૯ ॥ ૭૫૦ ॥ ૭૫૧ ॥ ૭૫૨ ॥ ૭૫૩ ॥ ૭૫૪ ॥ ૭૫૫ ॥ ૭૫૬ ॥ ૭૫૭ ॥ ૭૫૮ ॥ ૭૫૯ ॥ ૭૬૦ ॥ ૭૬૧ ॥ ૭૬૨ ॥ ૭૬૩ ॥ ૭૬૪ ॥ ૭૬૫ ॥ ૭૬૬ ॥ ૭૬૭ ॥ ૭૬૮ ॥ ૭૬૯ ॥ ૭૭૦ ॥ ૭૭૧ ॥ ૭૭૨ ॥ ૭૭૩ ॥ ૭૭૪ ॥ ૭૭૫ ॥ ૭૭૬ ॥ ૭૭૭ ॥ ૭૭૮ ॥ ૭૭૯ ॥ ૭૮૦ ॥ ૭૮૧ ॥ ૭૮૨ ॥ ૭૮૩ ॥ ૭૮૪ ॥ ૭૮૫ ॥ ૭૮૬ ॥ ૭૮૭ ॥ ૭૮૮ ॥ ૭૮૯ ॥ ૭૯૦ ॥ ૭૯૧ ॥ ૭૯૨ ॥ ૭૯૩ ॥ ૭૯૪ ॥ ૭૯૫ ॥ ૭૯૬ ॥ ૭૯૭ ॥ ૭૯૮ ॥ ૭૯૯ ॥ ૮૦૦ ॥ ૮૦૧ ॥ ૮૦૨ ॥ ૮૦૩ ॥ ૮૦૪ ॥ ૮૦૫ ॥ ૮૦૬ ॥ ૮૦૭ ॥ ૮૦૮ ॥ ૮૦૯ ॥ ૮૧૦ ॥ ૮૧૧ ॥ ૮૧૨ ॥ ૮૧૩ ॥ ૮૧૪ ॥ ૮૧૫ ॥ ૮૧૬ ॥ ૮૧૭ ॥ ૮૧૮ ॥ ૮૧૯ ॥ ૮૨૦ ॥ ૮૨૧ ॥ ૮૨૨ ॥ ૮૨૩ ॥ ૮૨૪ ॥ ૮૨૫ ॥ ૮૨૬ ॥ ૮૨૭ ॥ ૮૨૮ ॥ ૮૨૯ ॥ ૮૩૦ ॥ ૮૩૧ ॥ ૮૩૨ ॥ ૮૩૩ ॥ ૮૩૪ ॥ ૮૩૫ ॥ ૮૩૬ ॥ ૮૩૭ ॥ ૮૩૮ ॥ ૮૩૯ ॥ ૮૪૦ ॥ ૮૪૧ ॥ ૮૪૨ ॥ ૮૪૩ ॥ ૮૪૪ ॥ ૮૪૫ ॥ ૮૪૬ ॥ ૮૪૭ ॥ ૮૪૮ ॥ ૮૪૯ ॥ ૮૫૦ ॥ ૮૫૧ ॥ ૮૫૨ ॥ ૮૫૩ ॥ ૮૫૪ ॥ ૮૫૫ ॥ ૮૫૬ ॥ ૮૫૭ ॥ ૮૫૮ ॥ ૮૫૯ ॥ ૮૬૦ ॥ ૮૬૧ ॥ ૮૬૨ ॥ ૮૬૩ ॥ ૮૬૪ ॥ ૮૬૫ ॥ ૮૬૬ ॥ ૮૬૭ ॥ ૮૬૮ ॥ ૮૬૯ ॥ ૮૭૦ ॥ ૮૭૧ ॥ ૮૭૨ ॥ ૮૭૩ ॥ ૮૭૪ ॥ ૮૭૫ ॥ ૮૭૬ ॥ ૮૭૭ ॥ ૮૭૮ ॥ ૮૭૯ ॥ ૮૮૦ ॥ ૮૮૧ ॥ ૮૮૨ ॥ ૮૮૩ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮૫ ॥ ૮૮૬ ॥ ૮૮૭ ॥ ૮૮૮ ॥ ૮૮૯ ॥ ૮૯૦ ॥ ૮૯૧ ॥ ૮૯૨ ॥ ૮૯૩ ॥ ૮૯૪ ॥ ૮૯૫ ॥ ૮૯૬ ॥ ૮૯૭ ॥ ૮૯૮ ॥ ૮૯૯ ॥ ૯૦૦ ॥ ૯૦૧ ॥ ૯૦૨ ॥ ૯૦૩ ॥ ૯૦૪ ॥ ૯૦૫ ॥ ૯૦૬ ॥ ૯૦૭ ॥ ૯૦૮ ॥ ૯૦૯ ॥ ૯૧૦ ॥ ૯૧૧ ॥ ૯૧૨ ॥ ૯૧૩ ॥ ૯૧૪ ॥ ૯૧૫ ॥ ૯૧૬ ॥ ૯૧૭ ॥ ૯૧૮ ॥ ૯૧૯ ॥ ૯૨૦ ॥ ૯૨૧ ॥ ૯૨૨ ॥ ૯૨૩ ॥ ૯૨૪ ॥ ૯૨૫ ॥ ૯૨૬ ॥ ૯૨૭ ॥ ૯૨૮ ॥ ૯૨૯ ॥ ૯૩૦ ॥ ૯૩૧ ॥ ૯૩૨ ॥ ૯૩૩ ॥ ૯૩૪ ॥ ૯૩૫ ॥ ૯૩૬ ॥ ૯૩૭ ॥ ૯૩૮ ॥ ૯૩૯ ॥ ૯૪૦ ॥ ૯૪૧ ॥ ૯૪૨ ॥ ૯૪૩ ॥ ૯૪૪ ॥ ૯૪૫ ॥ ૯૪૬ ॥ ૯૪૭ ॥ ૯૪૮ ॥ ૯૪૯ ॥ ૯૫૦ ॥ ૯૫૧ ॥ ૯૫૨ ॥ ૯૫૩ ॥ ૯૫૪ ॥ ૯૫૫ ॥ ૯૫૬ ॥ ૯૫૭ ॥ ૯૫૮ ॥ ૯૫૯ ॥ ૯૬૦ ॥ ૯૬૧ ॥ ૯૬૨ ॥ ૯૬૩ ॥ ૯૬૪ ॥ ૯૬૫ ॥ ૯૬૬ ॥ ૯૬૭ ॥ ૯૬૮ ॥ ૯૬૯ ॥ ૯૭૦ ॥ ૯૭૧ ॥ ૯૭૨ ॥ ૯૭૩ ॥ ૯૭૪ ॥ ૯૭૫ ॥ ૯૭૬ ॥ ૯૭૭ ॥ ૯૭૮ ॥ ૯૭૯ ॥ ૯૮૦ ॥ ૯૮૧ ॥ ૯૮૨ ॥ ૯૮૩ ॥ ૯૮૪ ॥ ૯૮૫ ॥ ૯૮૬ ॥ ૯૮૭ ॥ ૯૮૮ ॥ ૯૮૯ ॥ ૯૯૦ ॥ ૯૯૧ ॥ ૯૯૨ ॥ ૯૯૩ ॥ ૯૯૪ ॥ ૯૯૫ ॥ ૯૯૬ ॥ ૯૯૭ ॥ ૯૯૮ ॥ ૯૯૯ ॥ ૧૦૦૦ ॥

દ્વયસર્વોપચારાર્પણં પંચાયતનેતુશ્રીવિષ્ણવેશિવવિનાયકસૂર્યશક્તિમ્યજ્ઞેત્યેવં યથોપાસ્યમુચારઃ નૈવેદ્યા
 દૌપાર્થક્યાભાવેયથાંશતદ્વિતિવેદત્ દ્વિતીયયાઽઽસનંદયાત્ તૃતીયયાપાદ્યં ચતુર્થ્યાર્પ્યં પંચમ્યાઽઽચમનં
 પથ્યાસ્નાનં સંભવેપંચામૃતસ્નાનાન્યાપ્યાયસ્વેત્યાદિમંત્રૈઃ ચંદનોશીરકપૂરકુંકુમાગદવાસિતજલૈઃ સુવર્ણ
 ધર્માનુવાકમહાપુરુષવિદ્યાપુરુષસૂક્તરાજનસામભિરમિપેકઃ સપ્તમ્યાવલ્લં અષ્ટમ્યાવશોપવીતં નવમ્યા
 ગંધં દશમ્યાપુષ્પાણિં એકાદશ્યાધૂપં દ્વાદશ્યાદીપં સ્નાનેધૂપેચદીપેચઘંટાદેર્નાદમાચરેત્ ત્રયોદશ્યાનૈવેદ્યં
 સંભવેતાંબૂલફલદક્ષિણાનીરાજનંચ ચતુર્દશ્યાનમનં પંચદશ્યાપ્રદક્ષિણાઃ પોઢશ્યાવિસર્જનં પુષ્પાંજલિર્વા
 સ્નાનેયલ્લેચનૈવેદ્યદદ્યાદાચમનંતથા દત્વાપોઢશમિકર્મિમ્.પોઢશાન્નસ્યચાહુતીઃ સૂકેનપ્રત્યુચંપુષ્પંદત્વા
 સૂકેનસંસ્તુયાત્ તતઃપૌરાણૈઃપ્રાકૃતેશ્ચસ્તુત્વા શિરોમત્પાદયોઃકૃત્વાવાહુમ્યાંચપરસ્પરં પ્રપદ્મંપાદિમામી
 શમીતંમૃત્યુગ્રહાણંવાત્ દત્તિવદન્નમેત્ નિર્માલ્યંદેવદત્તંભાવયિત્વાશિરસિધારયેત્ વિષ્ણુમૂર્ધ્નિસ્થિતંપુષ્પં
 શિરસાનચહેન્નરઃ શંભોદકંશિરસિધૃત્યાદેવતીર્થંપૂજાતિર્થેશ્વદેવાંતેવાશિરસિધાર્યં પેયંચ તત્રક્રમઃ વિપ્ર
 પાદોદકંપીત્વાવિષ્ણુપાદોદકંપિબેત્ શાલગ્રામશિલાતોયમપીત્વાયસ્તુમસ્તકે પ્રક્ષેપણંચકુરુતેગ્રહાહાસનિ
 ગદ્યતે પાત્રાંતરેણવૈપ્રાહ્યંતરેણફલદાચનેતિકમલાકરઃ ક્ષાલનેનષ્કલ્પેવચલ્લસ્યપ્રતિદિનેદાનિદોપોન
 પવંસ્વર્ણાદિભૂષણાનામપિ સુવર્ણમયયશોપવીતેત્યેવમાચારઃ પવંપૂજાયાઃફલંસ્કાંદે કામાસક્તોથવા
 ક્રુદ્ધઃશાલગ્રામશિલાર્ચનાત્ ભક્ત્યાવાયદિવાઽમન્યાકલૌમુકિમવામુયાત્ કથાંયઃકુરુતેવિષ્ણોઃશાલ
 ગ્રામશિલાપ્રતઃ વૈવસ્વતભયંનાસ્તિતથાચકલિકાલજં પ્રાયશ્ચિસંહિપાપાનાંકલૌપાદોદકંહરેઃ ધૃતેશિર
 સિપીતેચસર્વાસ્તુપ્યંતિદેવતાઃ યોધાયનોકોહરિહરયોઃપૂજાવિધિઃપરાશરમાધવૈ મયાતુશિવપૂજાવિધિઃ
 શિયરાત્રિપ્રકરેણદ્વિતીયપરિચ્છેદેડકૃતિનેહોચ્યતે કૌમં યોમોહાદયઘાલસ્યાવકૃત્વાદેવતાર્ચનં મુકે
 સયાતિનરકંસૂકરેષ્વભિજાયતે પવંદેવંસંપૂજ્યમાતાપિતૃપ્રમુજાનુરુનપૂજયેત્ યસ્યદેવેપરામત્કિર્યંથા
 દેવેતથાશુભવિતિશ્રુતૈરિતિમાધવઃ ॥

હવે સંક્ષેપેકરી દેવપૂજનો પ્રયોગ કહે છે.

આ સ્થળમાં દેવપૂજનો પ્રયોગ સંક્ષેપે કહે છે. વિશેષ વિચાર તો મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાના પ્રસંગમાં
 આચળ કહેવાશે. તેમાં સૂચોદયથી પ્રથમ દેવ ઉપરનાં નિર્માલ્ય ઉતારી ઉક્ત સમયે પૂજનો આરભ
 કરવો. “ચૈમ્યોમાતાઁ, ઘવાપિત્રેઁ” એ મંત્ર ભણી ઘંટાનાદ કરવો. પછી આચમન, પ્રાણુપામ કરી
 દેશ, કાશનો ઉચ્ચાર કર્યા પછી, “શ્રીમહાવિષ્ણુપૂજાં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પચાસતન
 (પાંચ દેવની) પૂજ કરવાની હોય એ પક્ષમાં, “શ્રીવિનાયકસૂર્યશક્તિપરિવૃત્તશ્રીમહાવિષ્ણુપૂજાં
 કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આસનાદિક વિધિ કરી પુરૂષસૂક્તવડે ન્યાસ કરવા. તે આ રીતે, “સહ-
 સ્રીર્ષીર્ષેતિ પોઢશર્ચસ્ય સૂક્તસ્ય નારાયણઃ પુરુષોનુષ્ટુપ ંત્યાગ્રિહુપ ન્યાસે પૂજાયાં ચ વિનિયોગઃ” પછી
 પ્રથમ ઋચા ભણી ડાબા હાથમાં ન્યાસ કરવો, બીજી ઋચા ભણી જમણા હાથમાં ન્યાસ, ત્રીજી ઋ-
 ચાનો ડાબા પગમાં ન્યાસ, ચોથી ઋચાનો જમણા પગમાં ન્યાસ, પાંચમી ઋચાનો ડાબા ગોઠણમાં
 ન્યાસ, છઠ્ઠી ઋચાનો જમણા ગોઠણમાં ન્યાસ, સાતમી ઋચાનો ડાબી કેડમાં ન્યાસ, આઠમી ઋચાનો
 દક્ષિણ કેડમાં ન્યાસ, નવમી ઋચાનો નાભીસ્થાનકમાં, દશમી ઋચાનો હૃદયમાં, અગિયારમી ઋચાનો
 કંઠમાં, બારમી ઋચાનો ડાબા હાથમાં, તેરમી ઋચાનો જમણા હાથમાં, ચૌદમી ઋચાનો મુખસ્થા-
 નકમાં, પંદરમી ઋચાનો બન્ને નેત્રમાં, અને સોળમી ઋચાનો મસ્તક વિષે, એ રીતે પુરૂષસૂક્તની
 સોળ ઋચા ભણી પોતાના દેહવિષે અને દેવતાના દેહવિષે ન્યાસ કરવા, અને ફરી છેવટની પાચ
 (બ્રાહ્મણોઁ, ચંદ્રમાઁ, નામ્યાઁ, સત્તાસાઁ, યજ્ઞેનઁ) ઋચાનો ક્રમે કરી હૃદય, મસ્તક, શિખા,
 કવચરૂપ, અને અસ્ત્રરૂપ ન્યાસ કરવો, પછી કલરા, રાખ, ઘટાની પૂજ કરી પાંચોદક, અઘ્વોદક અને
 આચમનીયોદકની પૂજ કરી રાખના જળવડે પોતાના અગઉપર અને પૂજના પદાર્થઉપર પ્રોક્ષણ
 કરવું. પછી પોતાની ઇષ્ટ વિષ્ણુમૂર્તિનું ધ્યાન કરી તે મૂર્તિની પૂજ કરવી. પુરૂષસૂક્તની પ્રથમ
 ઋચાવડે આવાહન કરવું. શાલિગ્રામ ઇલાદિક દેવનું આવાહન નથી તેથી મંત્રપુષ્પ અર્પણ કરવું.
 સૂક્તની એક એક ઋચા કહ્યા પછી “શ્રીમહાવિષ્ણવે, શ્રીરુદ્રણાયઁ” એ રીતે પોતાની જે
 ઇષ્ટદેવતા હોય તેના ચતુર્થી વિભક્તિવડે ઉદ્દેશ કરી સર્વોપચાર અર્પણ કરવા. પચાસતન પૂજ
 હોય તો, “શ્રીવિષ્ણવે શિવવિનાયકસૂર્યશક્તિમ્યજ્ઞ” એ પ્રભાણે જે જે ઉપાસ્ય હોય તેના
 ઉદ્દેશ પ્રથમ કરી પછી બીજાનો ઉચ્ચાર કરવો. નૈવેદ્યાદિક ઉપચાર જુદા જુદા ન હોય તો
 “યથાંશતઃ” એમ કહેવું. બીજી ઋચાવડે આસન દેવું. ત્રીજી ઋચાવડે પાદ દેવું. ચોથી

ઋચાવડે અર્ધ દેવો. પાંચમી ઋચાવડે આચમન દેવું. છઠ્ઠી ઋચાવડે જ્ઞાન કરાવવું. સંભવ હોય તો "આપ્યાવસ્ત્વ" ઇલાદિક મંત્રે કરી પચામૃતજ્ઞાન કરાવવું. ચંદન, વાળો, કપૂર, કેશર, કૃષ્ણાગર એ પદાર્થો નાખી મુગધિત કરેલા જળવડે "સુવર્ણધર્માનુવાક (સુવર્ણધર્મ પરિવેદવેનંદ્યાદિ,) મહાપુરુષવિચ્યા (જિતં તે પુંડરીકાક્ષ, નમસ્તે વિશ્વમાવનં એ શ્લોક) પુરુષસૂક્ત (સહસ્રશીર્ષેત્યાદિ), અને રાજનસામ (ઈંદ્રનોરોનેમધિતા હવંતેં એ ઋચામાં કહેલો) એ મંત્રોવડે અભિષેક કરવો. સાતમી ઋચાવડે વસ્ત્ર અર્પણ કરવું. આઠમી ઋચાવડે યજ્ઞોપવીત અર્પણ કરવું. નવમી ઋચાવડે ચંદન, દશમી ઋચાવડે પુષ્પ ધરાવવાં, અગ્નીધારમી ઋચાવડે ધૂપ, બારમી ઋચાવડે દીપ દેખાડવો. "જ્ઞાન, ધૂપ દીપ એ ઉપચાર અર્પણ કરતી વેળાએ ઘડાનો નાદ કરવો." તેરમી ઋચાવડે નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. સભવ હોય તો તાંબૂલ, કળ, દક્ષિણ અને આરતી એ ઉપચાર અર્પણ કરવા. ઔદમી ઋચાવડે નમસ્કાર કરવા. પદરમી ઋચાવડે પ્રદક્ષિણા કરી, સોળમી ઋચાવડે વિસર્જન કરવું, અથવા પુષ્પાંજલી અર્પણ કરવી. જ્ઞાન કરાવ્યા પછી વસ્ત્ર અને યજ્ઞોપવીત દીધા પછી તેમજ નૈવેદ્ય દીધા પછી આચમનમાટે જળ દેવું. પુરુષસૂક્તની સોળ ઋચાવડે ચંદ્રની સોળ આહુતિ હોમ કરી તેજ પુરુષસૂક્તની સોળ ઋચાવડે સોળ પુષ્પ અર્પણ કરવાં. ફરી પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરવી. પછી પુરાણમાંનાં સ્તોત્ર તથા પ્રાકૃત સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી, "દેવના ચરણવિષે મસ્તક રાખી દક્ષિણ અને વામ હાથવડે દેવના દક્ષિણ અને વામ ચરણનું ગ્રહણ કરી અથવા પોતાની પીઠ ઉપર પરસ્પર આધેલા બે હાથ રાખી. હે ઈશ! મૃત્યુઅહરૂપ સમુદ્રયકી ભયભીત માટેજ શરણાગત જે હું તે મારી રક્ષા કરો," એવી પ્રાર્થના કરી નમસ્કાર કરવા. પછી નિર્ભાલ્ય (દેવતાએ ધરેલાં પુષ્પાદિ), દેવતાએ દીધું એવી ભાવના કરી તે મસ્તક ઉપર ધારણ કરવું. "વિષ્ણુના મસ્તક ઉપર ધરેલું પુષ્પ મનુષ્યે પોતાના મસ્તક ઉપર ધરવું નહીં." રાખોદક પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરી, દેવતાનું તીર્થ (ચરણામૃત) પૂજી યથા પછી અથવા નૈષ્ઠદેવ યથા પછી મસ્તક ઉપર ધારણ કરવું અને પાન પણ કરવું. -તેવિષે કેમ, "બ્રાહ્મણનું તીર્થ પાન કરી વિષ્ણુના તીર્થનું પાન કરવું. જે મનુષ્ય શાક્ષિઆમનું તીર્થપાન કીધાવિના પોતાના મસ્તક ઉપર ઉઘડે તો તે બ્રહ્મહત્યા કરનારો થાય છે. તીર્થ લેવું તે બીજા પાત્રવડે લેવું, હાથવડે ઝારે પણ લેવું નહીં," એ રીતે કમલાકરે કહ્યું છે. દેવને અર્પણ કરેલું એકજ વસ્ત્ર ધોળને નિલ અર્પણ કરવામાં દોષ નથી. એ રીતે સુવર્ણાદિ અલંકારવિષે પણ એજ નિર્ણય જાણવો. સુવર્ણનાં યજ્ઞોપવીતવિષે પણ એવોજ આચાર છે. શાક્ષિઆમની પૂજાનું કળ રંદપુરાણમાં કહ્યું છે. "કામને સ્વાધીન અથવા ક્રોધને સ્વાધીન છતો, ભક્તિવડે અથવા ભક્તિરહિત પણ કલિમધ્યે જે (બ્રાહ્મણ) શાક્ષિઆમશિળાની પૂજા કરે તે એકાક્ષને પામે, શાક્ષિઆમશિળાની સમીપે જે વિષ્ણુનું કીર્તન કરેછે તેને યમનો અને કલિયુગનો ભય પ્રાપ્ત થતો નથી. કલિયુગમધ્યે પાપનિવૃત્તિ થવાનું પ્રાપ્તિવિધ વિષ્ણુનું તીર્થ છે. તે તીર્થ મસ્તકઉપર ધારણ કરવાથી અને પાન કરવાથી સર્વ દેવતા સતુષ્ઠ થાય છે." વિષ્ણુ અને શિવની પૂજાનો વિધિ બૌદ્ધાયને કહેલો પરાશરમાધવમાં જોવો. મેં તે શિવપૂજાનો વિધિ બીજા પરિચ્છેદમાં શિવરાત્રિપ્રકરણમાં કહેલો છે, માટે છતાં કહેતો નથી. કૂર્મપુરાણમાં—“મોહથી અથવા આળસથી જે મનુષ્ય દેવપૂજા કર્યાવિના ભોજન કરેછે તે નરકમાં જાય છે અને બીજા જન્મમાં સૂકરનો અવતાર પામે છે.” એ પ્રમાણે દેવની પૂજા કરી માતા, પિતા આદિ ગુરુની પૂજા કરવી; કારણ, જેની દેવનેવિષે પરમભક્તિ છે અને જેવી દેવવિષે છે તેવી ગુરુવિષે ભક્તિ હોય તો, એવી શ્રુતિ છે એમ માધવ કહે છે.

તૃતીયભાગેષ્યવર્ગાર્થધનાર્જનમ્ ॥ યજનાધ્યયનદાનયાજનાધ્યાપનપ્રતિપ્રહાઃપદ્વિપ્રકર્માણિ વર્ણાતુકર્મણામસ્યગ્રીણિકર્માણિગ્રીવિક્ષાયાજનાધ્યાપનેચૈવવિશ્વદ્રાષ્ટ્રપ્રતિપ્રહઃ શ્રીમાગવતે પ્રતિપ્રહંમન્યમાનસ્તપસ્તેજોયશોનુદં અન્યાશ્યામેવજીવેતશિલૈર્વાંદોપદ્વકૃતયોરિતિ તથા વાર્તાવિચિત્રાશાલી નયાયાધરશિલૌછનં વિચિત્રાપાર્તાકૃષ્યાદિઃ શાલીનમયાચિતં યાયાવરંપ્રત્યહંચાન્યયાજ્ઞા કણિશોપાદા નંકળોપાદાનંચશિલૌછનં અત્રોત્તરોત્તરપ્રશસ્તા શિલૌછનંકલૌનિપિદં કુસૂલકુંભીધાન્યોવાઙ્યાહિકોશ્વસ્તનોપિવા કુટુંબપોષણેદ્વાદશાહપર્ણાધ્યાન્યઃકુસૂલધ્યાન્યઃ પદ્મહપર્ણાધ્યાન્યઃકુંભીધાન્યઃ નકુર્યાત્કુપિવાળિણ્યંસેવાવૃત્તિતથૈવચ દ્રાહ્મણ્યાદીયતેતેનતસાત્તાનિવિવર્જયેદિત્યુકેર્વાર્તાવૃત્તિરાપદ્વિપયા પુત્ર માંસંબરંભોક્તંનુરાજપ્રતિપ્રહૃતિવાયમધર્મચર્તિરાજપ્રતિપ્રહવિપયં વૃદ્ધૌચમાતાપિતૃૈસાર્ધ્વાભાર્યાશિ

શુભરાત્રીયાજ્યયાજનશુદ્રપ્રતિગ્રહાદિનાપિપોષણીયાદિત્યપ્યપદિ શાકપયોદધિપુષ્પજલકુશભૂમયઃકુલટાપંદપતિતભિન્નાત્ નીચાદપ્યયાચિતપ્રાપ્તાગ્રાહ્યાઃ બ્રહ્મચારીયતિશ્ચૈવવિચાર્યંગુરુપોષકઃ અધ્વગઃક્ષીણવૃત્તિશ્ચપદ્મકાચસ્યભિક્ષુકાઃ શુદ્રસ્યદ્વિજશુશ્રૂપાવૃત્તિઃ આપદિરુપ્યાદિઃ ॥

દિવસના ત્રીજા ભાગવિષે પોતાનાં પોષ્યવર્ગ (માતા, પિતા, શુરુ, વૃદ્ધજન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક, અનાથ, આશ્રિત, પ્રથમ ક્યારે પણ ન આવેલો એવો પરોણો, એક રાત્રિ રહેનાર પરોણો, અને ગૃહાગ્નિ એ સમુદાયને પોષ્યવર્ગ કહે છે તેને માટે ધન સંપાદન કરવું, યજ્ઞ કરવો, વેદાદિકનું અધ્યયન કરવું, દાન દેવું, ઋત્વિકર્મ કરવું. શિષ્યાદિકાને વેદનું અધ્યયન કરાવવું, અને દાન લેવું, એ છ કર્મ બ્રાહ્મણને વિહિત છે. “એ છ કર્મમાંથી ઋત્વિકર્મવડે ધન સંપાદન કરવું, ધર્મભુદ્ધિથી શિષ્યને વેદાધ્યયન કરાવી તે વિદ્વાન થયા પછી પ્રત્યુપકારભુદ્ધિથી જે ધન દે તે લેવું, અને ન્યાયથી ધન મેળવનારા યજ્ઞમાન પાસેથી પ્રતિગ્રહ (દાન) લેવો એ ત્રણ કર્મ બ્રાહ્મણની આજીવિકા છે.” શ્રી-માન્યસમાં—“પ્રતિગ્રહ, તપશ્ચર્યા, ગ્રહતેજ અને ક્રીડાની હાનિ કરનારો છે એ રીતે માનનારાએ ઋત્વિકર્મવડે ધન સંપાદન કરવું, અને શિષ્યે વેદાભ્યાસ કરી પ્રત્યુપકારભુદ્ધિથી આપેલું ધન લેવું, એ બે સાધનથી જીવિકા ચલાવવી, અને પૂર્વોકત બે પ્રકારનાં જીવિકાનાં સાધનમાં કૃપણતા ઇલાદિક દોષ દષ્ટિ હોય તો, ધણીએ છોડી દેવાથી ખેતરમાં પરેલાં અનાજ સાફ કરી લાવી તેવડે ઉપજીવીકા કરવી. તેમજ વાત્તાવિચિત્રા, શાલીન, ચાયાવર, અને શિલોંછન એ ચાર ઉપવિજીકા છે. વાત્તાવિચિત્રા એટલે ખેડ કરવી ઇલાદિક, શાલીન એટલે ચાચનાવિના મળે તે ગ્રહણ કરવું, ચાયાવર એટલે નિત્ય ભિક્ષા માગવી, શિલોંછન એટલે સ્વામીએ છોડેલાં ધાન્યની સિંગ અથવા ધાન્ય ગ્રહણ કરવું, એ રીતે ચાર આજીવીકા કહી, તેમાં એકથી એક ઉત્તમ છે. શિલોંછન વૃત્તિ કલિયુગમાં નિષિદ્ધ છે. કુમ્ભધાન્ય, કુંભીધાન્ય, આદિક (ત્રણ દિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તે), શ્વસ્તન (આવતા એક દિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તે), એવું રહેલું. કુટુંબપોષણ માટે ચાર દિવસ પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તેને કુમ્ભધાન્ય કહે છે. છ દિવસપર્યંત પૂરતું થાય એટલું ધાન્ય જેની પાસે છે તેને કુંભીધાન્ય કહે છે. “કૃષિકર્મ (ખેતીવાડી), આપાર, સેવા (ચાકરી) એ બ્રાહ્મણ કરે તો બ્રાહ્મણપણથી ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે તે કરવું નહીં, એવાં વચન છે, માટે કૃષિકર્મવૃત્તિ આપત્તિકાળે કરવી. “પુત્રનું માંસ ભક્ષણ કરવું, એ ઉત્તમ; પરંતુ રાજપાસેથી પ્રતિગ્રહ (દાન) લેવો એ ઉત્તમ નથી,” એવું જે વચન છે તે અધર્મવિષે વર્તનારા રાજપાસેથી દાન લેવાને નિરોધ કરે છે એમ સમજવું. અથાન્યયાજન (હોમાદિક કરવાને અધિકાર રહિત જે તેને ઘેર હોમાદિક કરાવે), શુદ્રોપાસેથી દાન લેવું, ઇલાદિક ઉપાયે કરી પણ વૃદ્ધ માતા, પિતા, પતિવ્રતા સ્ત્રી, અને નાહાનાં બાળકનું પોષણ કરવું એવું જે કહ્યું તે પણ આપત્તિકાલે જાણવું. બ્ય-ભિચારિણી સ્ત્રી, નપુંસક અને પતિત (જાતિભ્રષ્ટ) વિના બીજા નીચ પાસેથી પણ ચાચનાવિના પ્રાપ્ત થયલા શાક, ફળ, દહીં, ફૂલ, જળ, કુશ અને બામિ ઇલાદિ પદાર્થ ગ્રહણ કરવા. “બ્રહ્મચારી, સન્યાસી, વિદ્યાર્થી, શુરુ, માતા અને પિતા ઇલાદિ વૃદ્ધનું પોષણ કરનારો, રસ્તે ચાલનારો મુસાફર, અને ધાન્યાદિ આજીવિકાવડે હીન એ છ રાધેલાં અત્રના ભિક્ષુક છે; એટલે એમને રાધેલું અન્ન લેવું.” દ્વિજ (ત્રિવર્ણ) ની સેવા કરવી એ શુદ્રની વૃત્તિ છે. આપત્તિકાલે શુદ્રે કૃષિકર્મ ઇલાદિક વૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે દિવસના ત્રીજા ભાગનું કૃત્ય કહ્યું.

चतुर्थभागेमध्याह्नस्नानम् ॥ प्रातर्गोमयस्नानं मध्याह्नेमृत्तिकास्नानं अनयोर्विधिःप्रायश्चित्ते उक्तः शेषविधिःप्रातःस्नानवत् ब्रह्मयज्ञांगतर्पणात्प्राक्कृच्छ्रंननिष्पीड्यमितिविशेषः ततोभृतपुंड्रोमध्याह्न संध्यांकुण्डात् अघर्घयामादासायंसंध्यामाध्याह्निकीप्यते तत्रविशेषः सूर्यश्चेतिस्याने आपःपुनर्वित्ति मंत्राचमनं आपःपुनर्वित्त्यस्यनारायणयाज्ञवल्क्यआपः पृथिवी ब्रह्मणस्पतिरष्टी मंत्राचमनेविनियोगः ओंआपःपुनर्तुपृथिवीपृथिवीपूतापुनानुतां पुनर्तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनानुतां यदुच्छिष्टमभोज्यंयद्वाद्ध्यरितंम सर्वपुनर्तुमामापोसतांचप्रतिग्रहंस्वाहेतिपिबेत् अघमर्पणांतेतिष्ठन् हंसःशुचिपदित्यस्यगौतमःसूर्योजगतीअर्घ्यदानेविनियोगः ॐ हंसःशुचिप० एकार्घ्यं अर्घ्यांतेउपस्थानं ऊर्ध्वयाहुः उदुत्यमिति त्रयोदशार्चस्यप्रस्कण्डः सूर्योगायत्री अंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः सूर्योपस्थाने० केचित् चित्रदेवानामितिपद

મિરચ્યુપતિષ્ઠેતેશેપમુપસ્થાનવર્જ્યપ્રાત સંધ્યાવત્ રાત્રૌમધ્યાહ્નસંધ્યાયાંઆકૃષ્ણેનેત્યર્ચદાનં ગાયત્ર્યાપ્રા
યશ્ચિત્તાર્થદ્વિતીયંદત્વા હવિષ્પાંતમિતિપંચર્ચોપસ્થાનમ્ ॥

ચોથા ભાગમા મધ્યાહ્ન જ્ઞાન કરવું. પ્રાત કાલે ગોમય (છાણુ) વડે જ્ઞાન કરવું. મધ્યાહ્ને મૃત્તિકા-
વડે જ્ઞાન કરવું. આ બન્ને જ્ઞાનનો વિધિ પ્રાચિન્નપ્રકરણમા કહ્યો છે. બાકી રહેલો વિધિ પ્રાત જ્ઞાન
પ્રમાણે જાણવો. બ્રહ્મપરંકસખી તર્પણ કર્યાની પ્રથમ વસ્ત્ર નીચોવવું નહીં, એ વિશેષ જાણવો.
મધ્યાહ્નજ્ઞાન ત્રીધા પછી પુરૂં ધારણ કરી મધ્યાહ્નસંધ્યા કરવી. “દોઢ પોહોર દિવસ પછી
સાપકાલપર્યંત મધ્યાહ્નસંધ્યા કરવી તે ઇષ્ટ છે મધ્યાહ્નસંધ્યાવિષે વિશેષ વિધિ—“સૂર્યશ્ચ” એ
મંત્રને ઠેકાણે “આપ. પુનંતુ” એ મંત્રવડે મંત્રાચમન કરવું (હાથમાં જળ લઈ) “આપ પુ-
નંત્વિત્યસ્ય નારાયણયાજ્ઞવલ્ક્ય આપ. પૃથિવીબ્રહ્મણસ્પતિરષ્ટી મંત્રાચમને વિનિયોગઃ ॥ “હ
આપ:પુનંતુ” એ મંત્ર ભણી હાથમાં લીધેલા જળનું પાન કરવું. અઘમર્ષણુપર્યંત કર્મ ત્રીધા પછી
ઉભા રહી “હંસ શુચિપદિત્યસ્ય ગૌતમઃ સૂર્યો જગતી અર્ચ્યદાને વિનિયોગઃ ॥ હંસઃ શુચિપ”
એ મંત્ર ભણી એક અર્ચ્ય દેવો અર્ચ્ય ત્રીધા પછી ઉપસ્થાન કરવું. તે આ રીતે—ઉંચા હાથ કરી
ઉભા રહી “ઉદુત્યમિતિ ત્રયોદશર્ચસ્ય પ્રસ્કન્નવઃ સૂર્યો ગાયત્રી ॥ અંત્યાશ્વતક્ષોનુષ્ઠમઃ ॥ સૂર્યોપસ્થાને
વિનિયોગઃ” કોઈ શિષ્ટજન “ચિત્રં દેવાનાં” એ છ ઋચાવડે પણ ઉપસ્થાન કરે છે. ઉપસ્થાન
વર્ણ્ય કરી શેષ રહેલું કર્મ પ્રાત સંધ્યા પ્રમાણે કરવું. રાત્રિએ મધ્યાહ્નસંધ્યા કરવી હોય તો “આ-
કૃષ્ણેન” એ મંત્રવડે અર્ચ્ય દેવો, અને ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રાચિન્નપ્રાચાર્ય ધીમે અર્ચ્ય દઈ “હવિષ્પાંત”
એ પાંચ ઋચાવડે ઉપસ્થાન કરવું.

અથતૈત્તીયાનાં આપ:પુનંત્વિત્યપ.પીત્વા દધિક્રાવ્ણેતિપૂર્વવત્કૃત્વાસૂર્યાયેકમર્ચ્યગાયત્ર્યાદત્વોર્ધ્વયા
હુસ્તિષ્ઠનુપતિષ્ઠેત્ ઉદ્યયં ૧ ઉદુત્યંજાતવેદસં ૧ ચિત્રંદેવાનાં ૧ તચ્ચક્ષુર્દેવહિતંપુરસ્તાત્ ૧ યદગા
ન્મહતો ૧ તતોજપાદિઉપસ્થાનવર્જ્યપ્રાગ્વત્ ॥

હવે તૈત્તીરીય શાખાવાળાઓની મધ્યાહ્નસંધ્યા—“આપ. પુનંતુ” એ મંત્રવડે મંત્રાચમન
કરી “દધિક્રાવ્ણો” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રમાણે (માર્જન) કરી સૂર્યને એક અર્ચ્ય ગાયત્રીમંત્રવડે દાન
કરી ઉંચા હાથ કરી ઉભા રહી ઉપસ્થાન કરવું. ઉપસ્થાનના મંત્ર—“૧ ઉદ્યયં ૧ ઉદુત્યં જાતવેદ
સં, ૧ ચિત્રં દેવાનાં, ૧ તચ્ચક્ષુર્દેવહિતં પુરસ્તાત્, ૧ યદગાન્મહતો” એ રીતે ઉપસ્થાન
ત્રીધા પછી જપાદિક, ઉપસ્થાનવિના પ્રથમ પ્રમાણે કરવા.

અથતૈત્તીયાનાં આપ.પુનંત્વિતિપ્રાગ્વત્ ગાયત્ર્યાપકાર્ચ્ય ઉદ્યમિત્યાદિચતુર્મિરુપસ્થાનંજપાંતેશક્ત્ય
પૂર્વોર્કેવિમ્નાડિત્યનુયાકાદિમિરુપસ્થાનં શેર્ષપ્રાગ્વત્ ॥

હવે કાત્યાયનોની મધ્યાહ્નસંધ્યા—“આપ. પુનંતુ” એ મંત્રવડે મંત્રાચમન પ્રથમ પ્રમાણે
કરવું, ગાયત્રીમંત્રવડે એક અર્ચ્ય દેવો, “ઉદ્યયં” ઇલાદિક ચાર ઋચાવડે ઉપસ્થાન કરવું જપ ત્રીધા
પછી શક્તિમાન હોય તેણે, પ્રથમ કહેલા જે “વિમ્નાદ” એ અનુવાકાદિક તેણે કરી ઉપસ્થાન
કરવું. શેષ કર્મ પ્રથમની પેઠે કરવું.

અથબ્રહ્મયજ્ઞઃ ॥ સચપ્રાતહૌમોત્તરંવામધ્યાહ્નસંધ્યોત્તરંવાવેશ્વદેવાંતેવાસકૃદેવકાર્યઃ મહોજિદી
ક્ષિતીયેતુપ્રાતરાહુતેરન્તરકાલ શાલાંતરવિપયઃ આશ્વલાયનૈસ્તુમધ્યાહ્નસંધ્યોત્તરમેવાનુષ્ટેયશ્ચુકં શુ
ર્ષ્વાસસ્તદમાવેઆર્દ્રનિર્વિધુન્વન્પરિધાયાચમ્યપ્રાણાનાયમ્યશ્વીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્ચ્યબ્રહ્મયજ્ઞકરિષ્યે તદગત
યાદેવઋષ્યાચાર્યતર્પણકરિષ્યેમૃતપિતૃકૈ પિતૃતર્પણંચકરિષ્યેહિતિસંકલ્પ્ય દર્ભેપુદર્ભપાણિ. પ્રાહુપવ્વોપ
વિશ્ય યામજંઘોપરિમૂલદેશેદક્ષિણપાદંનિધાયાયથવામાપાદાંગુપ્રોપરિદક્ષિણપાદાંગુપ્રંનિધાયૈવમુપસ્યંકૃ
ત્વા દક્ષિણજાનુસ્યેવામેકરેડત્તાનેપ્રાગ્રાંગુલૌપ્રાગ્રેદ્રેપવિત્રેધૃત્વાદક્ષિણકરેણતથૈવસંપુદીકૃત્યઘાવાપૃ
થિવ્યો સંધિમીક્ષમાણેનિમીલિતાશ્લોવા ઑંકારવ્યાહતી સકૃદુચાર્યગાયત્રીપરંચોર્ધર્ચશ સર્વામનવાના
મિતિત્રિજેપેત્ તતોગ્નિમીઢશ્વિતિસૂક્તપઠિત્વાસંહિતાબ્રાહ્મણપઠંગાનિપ્રકંસમાપ્યાપરમિતિ અધ્યાયંસૂક્તમ્
ચંવાયથાશક્તિક્રમશઃપઠેત્ મંત્રબ્રાહ્મણાદીનિમાગશ સર્વાણિયથાશક્તિપ્રતિદિનંપઠેદિતિકેચિત્ પંચંચતુ

વેદાધ્યાયીક્રમશઃશ્રુત્યેદાન્ ભાગશઃસર્વાનેવવાક્ષવેદપૂર્વકાન્પઠેત્ પર્વેકદારાધ્યાયીતુલ્લશાખામેવ
શાસાધ્યયનાભવેત્કમૃત્ચંવાપદિત્વેકંયજુઃસામચોપનિપદ્યેતિહાસપુરાણાદીંશ્પઠેત્પુરુષસ્કમુકત્વા
નમોબ્રહ્મણેનમોઅસ્ત્વગ્નયદતિક્ષત્રિઃપઠેત્ નાગ્રકપ્યાદિસરણં ત્રિયુદસીત્યાદેરાધંતેપાઠસ્તૈત્તિરીયવિપ
યઃ ઉપવિદ્યપાઠાશક્તિસ્તિમ્નઃજનશયાનોવાપઠેદિત્વાશ્વલાયનઃ અનધ્યાયેષ્વરૂપંપઠેત્ ॥

હવે બ્રહ્મયજ્ઞનો વિધિ કહે છે.

બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો તે પ્રાતઃકાલગંભી હોમ ક્રીધા પછી, દિવા મધ્યાહ્નસંધ્યા ક્રીધા પછી, અથવા
વૈશ્વદેવ ક્રીધા પછી એક વારજ કરવો. બહોજીદીક્ષિતના આદિક અંથમાં તો, પ્રાતઃકાલ ક્રીધા પછી
જે બ્રહ્મયજ્ઞનો કાલ કહ્યો છે તે બીજી શાખાઓમાટે છે, આશ્વલાયનોએ તો મધ્યાહ્નસંધ્યા ક્રીધા
પછી બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો, એમ કહ્યું છે. યજુર્જેન વચ્ચે પેહેરવું. યજુર્જેન ન હોય તો બીજેવેલું વચ્ચે ત્રણ વાર
હાટકીને પેહેરવું. પછી આચમન, ગ્રાણાચમ કરી “ક્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે બ્રહ્મયજ્ઞં કરિષ્યે, તદંગતયા
દેવક્ષત્રયાચાર્યતર્પણં ચ કરિષ્યે.” જેનો પિતા મૃત હોય તેણે, “પિતૃતર્પણં ચ કરિષ્યે,” એવો
સંકલ્પ કરી દર્ભનું આસન પાથરી તે ઉપર હાથમાં દર્ભ ધારણ કરી પૂર્વાભિમુખેજ બેસી રાખા
પગની પીડીના મૂળભાગ ઉપર જમણા પગ રાખી અથવા રાખા પગના અંગુઠા ઉપર જમણા
પગનો અંગુઠો રાખી એ પ્રમાણે ઉપસ્થ (એ નામનું આસન) કરી બેસવું. પછી પૂર્વદિશા સામે
છે આંગળી જેની એવો રાખો હાથ, જમણા ગોઠપુ ઉપર સમે રાખી તેમાં એ પૂર્વાં દર્ભપવિત્ર
ધારણ કરી જમણા હાથવડે તેજ રીતે સપુટ કરી આકાશ અને પૃથ્વીના મધ્યભાગવિષે દૃષ્ટિ કરી
અથવા આંખ ધીમી “ઝંકાર” અને ત્રણ વ્યાધૃતિનો એક વાર ઉચ્ચાર કરી, ગાયત્રીનો, એક
એક પાદ, પછી અર્ધે અર્ધે, છેવટ ભિન્નપાદરહિત સર્વે ઋચા એ રીતે ત્રણવાર જપ કરવો. પછી
“અગ્નિમીલે” એ સૂકનો પાઠ કરી સહિતા, બ્રાહ્મણ, પદ્ય (શિશુ, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂપ, ઇંદ
અને જ્યોતિષ,) એક સમાપ્ત કરી બીજું એ રીતે અધ્યાય અથવા સૂક્ત અથવા એક ઋચા
પોતાની શક્તિને અનુસારે ક્રમથી પઠન કરવાં. મન્ત્રબ્રાહ્મણાદિકનો પાઠ કરવો તે વિભાગ પ્રમાણે
સઘનાઓનો, પોતાની શક્તિપ્રમાણે નિલપાઠ કરવો, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. એ રીતે ચાર વેદનું
અધ્યયન કરનારાએ કેમે કરી ચારે વેદ થોડા થોડા કરી અથવા સર્વ ઋગ્વેદપૂર્વક પઠન કરવા. એક
એક શાખાનું અધ્યયન કરનારાએ પોતાની શાખાનોજ પાઠ કરવો. સંપૂર્ણ શાખાનું અધ્યયન ન હોય
તો સૂક્ત અથવા ઋચાનો પાઠ કરી યજુર્વેદનો એક મન્ત્ર, એક સામ, અને એક ઉપનિષદ, તથા
ઇતિહાસ, પુરાણ ઇત્યાદિકનો પાઠ કરવો. પછી પુરૂષમૂજનો પાઠ કરી “નમો બ્રહ્મણે નમો અસ્ત્વ-
ગ્નયે” એ ઋચા ત્રણ વાર બધી. આ બ્રહ્મયજ્ઞમાં ઋષિ, દેવતા, ઇંદ કહેવા નહીં. “વિયુદસિ”
ઇત્યાદિક મન્ત્રનો આદ્ય અને અંતે જે પાઠ તે તૈત્તિરીય શાખાવિષયક છે. થોડા રહી પાઠ કરવાને
અશક્ત હોય તેણે ઊભા રહી, આલતાં, ચુતાં કોઈ પણ સ્થિતિએ બ્રહ્મયજ્ઞનો પાઠ કરવો, એમ
આશ્વલાયને કહ્યું છે. અનધ્યાયને દિવસે અલ્પ પાઠ કરવો.

અથતર્પણમ્ ॥ તત્રસત્યેનદેવતીર્થેનદર્ભાયૈદેવતર્પણં તથથા સાક્ષતજલૈર્દેવપિતર્પણં સતિલજલૈ
રાચાર્યપિતૃતર્પણં પ્રજાપતિસ્તૃપ્યતુ ૧ બ્રહ્માત્ ૨ વેદાસ્ત્ ૩ દેવાં ૪ ઋગ્યસ્ત્ ૫ સર્વાણિહંદ્રાંસિં
૬ ઔંકાર ૭ વપટ્રકાર ૮ વ્યાહૃતય ૯ સાવિત્રી ત્ ૧૦ યજ્ઞા ૧૧ યાગપૃથિવી તૃપ્યતાં ૧૨ અંત
રિશં ૧૩ અહોરાત્રાણિ તૃપ્યંતુ ૧૪ સાંખ્યા ૧૫ સિદ્ધા ૧૬ સમુદ્રા ૧૭ નચ ૧૮ ગિરય ૧૯ ક્ષેત્રો
પથિવતસ્પતિગંધર્વાપ્સરસ ૨૦ નાગા ૨૧ વયાંસિ ૨૨ ગાવ ૨૩ સાધ્યા ૨૪ વિપ્રા ૨૫ યજ્ઞા
૨૬ રક્ષાંસિ ૨૭ મૃતાનિ ૨૮ ઇવમંતાનિતૃપ્યંતુ ૨૯ અથઋગ્યઃ નિવીતી કનિષ્ઠિકામૂલેનદર્ભમધ્યૈઃ
શતર્ચિનસ્ત્ ૩૦ માધ્યમાસ્ત્ ૩૧ ગૃત્સમદ ૩૨ વિશ્વાસિત્ર ૩૩ વામદેવ ૩૪ અત્રિ ૩૫ મરદ્વાજ ૩૬ વસિષ્ઠ ૩૭ પ્રગાથા
પાવમાન્ય ૩૮ શુદ્રસ્ત્ ૩૯ મહાસૂક્તા ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦
૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦
૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦
૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦
૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦
૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦
૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦
૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦
૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦
૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦
૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦
૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦
૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦
૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦
૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦
૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦
૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૨૩ ૫૨૪ ૫૨૫ ૫૨૬ ૫૨૭ ૫૨૮ ૫૨૯ ૫૩૦ ૫૩૧ ૫૩૨ ૫૩૩ ૫૩૪ ૫૩૫ ૫૩૬ ૫૩૭ ૫૩૮ ૫૩૯ ૫૪૦
૫૪૧ ૫૪૨ ૫૪૩ ૫૪૪ ૫૪૫ ૫૪૬ ૫૪૭ ૫૪૮ ૫૪૯ ૫૫૦ ૫૫૧ ૫૫૨ ૫૫૩ ૫૫૪ ૫૫૫ ૫૫૬ ૫૫૭ ૫૫૮ ૫૫૯ ૫૬૦ ૫૬૧ ૫૬૨ ૫૬૩ ૫૬૪ ૫૬૫ ૫૬૬ ૫૬૭ ૫૬૮ ૫૬૯ ૫૭૦
૫૭૧ ૫૭૨ ૫૭૩ ૫૭૪ ૫૭૫ ૫૭૬ ૫૭૭ ૫૭૮ ૫૭૯ ૫૮૦ ૫૮૧ ૫૮૨ ૫૮૩ ૫૮૪ ૫૮૫ ૫૮૬ ૫૮૭ ૫૮૮ ૫૮૯ ૫૯૦ ૫૯૧ ૫૯૨ ૫૯૩ ૫૯૪ ૫૯૫ ૫૯૬ ૫૯૭ ૫૯૮ ૫૯૯ ૬૦૦
૬૦૧ ૬૦૨ ૬૦૩ ૬૦૪ ૬૦૫ ૬૦૬ ૬૦૭ ૬૦૮ ૬૦૯ ૬૧૦ ૬૧૧ ૬૧૨ ૬૧૩ ૬૧૪ ૬૧૫ ૬૧૬ ૬૧૭ ૬૧૮ ૬૧૯ ૬૨૦ ૬૨૧ ૬૨૨ ૬૨૩ ૬૨૪ ૬૨૫ ૬૨૬ ૬૨૭ ૬૨૮ ૬૨૯ ૬૩૦
૬૩૧ ૬૩૨ ૬૩૩ ૬૩૪ ૬૩૫ ૬૩૬ ૬૩૭ ૬૩૮ ૬૩૯ ૬૪૦ ૬૪૧ ૬૪૨ ૬૪૩ ૬૪૪ ૬૪૫ ૬૪૬ ૬૪૭ ૬૪૮ ૬૪૯ ૬૫૦ ૬૫૧ ૬૫૨ ૬૫૩ ૬૫૪ ૬૫૫ ૬૫૬ ૬૫૭ ૬૫૮ ૬૫૯ ૬૬૦
૬૬૧ ૬૬૨ ૬૬૩ ૬૬૪ ૬૬૫ ૬૬૬ ૬૬૭ ૬૬૮ ૬૬૯ ૬૭૦ ૬૭૧ ૬૭૨ ૬૭૩ ૬૭૪ ૬૭૫ ૬૭૬ ૬૭૭ ૬૭૮ ૬૭૯ ૬૮૦ ૬૮૧ ૬૮૨ ૬૮૩ ૬૮૪ ૬૮૫ ૬૮૬ ૬૮૭ ૬૮૮ ૬૮૯ ૬૯૦
૬૯૧ ૬૯૨ ૬૯૩ ૬૯૪ ૬૯૫ ૬૯૬ ૬૯૭ ૬૯૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૦૧ ૭૦૨ ૭૦૩ ૭૦૪ ૭૦૫ ૭૦૬ ૭૦૭ ૭૦૮ ૭૦૯ ૭૧૦ ૭૧૧ ૭૧૨ ૭૧૩ ૭૧૪ ૭૧૫ ૭૧૬ ૭૧૭ ૭૧૮ ૭૧૯ ૭૨૦
૭૨૧ ૭૨૨ ૭૨૩ ૭૨૪ ૭૨૫ ૭૨૬ ૭૨૭ ૭૨૮ ૭૨૯ ૭૩૦ ૭૩૧ ૭૩૨ ૭૩૩ ૭૩૪ ૭૩૫ ૭૩૬ ૭૩૭ ૭૩૮ ૭૩૯ ૭૪૦ ૭૪૧ ૭૪૨ ૭૪૩ ૭૪૪ ૭૪૫ ૭૪૬ ૭૪૭ ૭૪૮ ૭૪૯ ૭૫૦
૭૫૧ ૭૫૨ ૭૫૩ ૭૫૪ ૭૫૫ ૭૫૬ ૭૫૭ ૭૫૮ ૭૫૯ ૭૬૦ ૭૬૧ ૭૬૨ ૭૬૩ ૭૬૪ ૭૬૫ ૭૬૬ ૭૬૭ ૭૬૮ ૭૬૯ ૭૭૦ ૭૭૧ ૭૭૨ ૭૭૩ ૭૭૪ ૭૭૫ ૭૭૬ ૭૭૭ ૭૭૮ ૭૭૯ ૭૮૦
૭૮૧ ૭૮૨ ૭૮૩ ૭૮૪ ૭૮૫ ૭૮૬ ૭૮૭ ૭૮૮ ૭૮૯ ૭૯૦ ૭૯૧ ૭૯૨ ૭૯૩ ૭૯૪ ૭૯૫ ૭૯૬ ૭૯૭ ૭૯૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૦૧ ૮૦૨ ૮૦૩ ૮૦૪ ૮૦૫ ૮૦૬ ૮૦૭ ૮૦૮ ૮૦૯ ૮૧૦
૮૧૧ ૮૧૨ ૮૧૩ ૮૧૪ ૮૧૫ ૮૧૬ ૮૧૭ ૮૧૮ ૮૧૯ ૮૨૦ ૮૨૧ ૮૨૨ ૮૨૩ ૮૨૪ ૮૨૫ ૮૨૬ ૮૨૭ ૮૨૮ ૮૨૯ ૮૩૦ ૮૩૧ ૮૩૨ ૮૩૩ ૮૩૪ ૮૩૫ ૮૩૬ ૮૩૭ ૮૩૮ ૮૩૯ ૮૪૦
૮૪૧ ૮૪૨ ૮૪૩ ૮૪૪ ૮૪૫ ૮૪૬ ૮૪૭ ૮૪૮ ૮૪૯ ૮૫૦ ૮૫૧ ૮૫૨ ૮૫૩ ૮૫૪ ૮૫૫ ૮૫૬ ૮૫૭ ૮૫૮ ૮૫૯ ૮૬૦ ૮૬૧ ૮૬૨ ૮૬૩ ૮૬૪ ૮૬૫ ૮૬૬ ૮૬૭ ૮૬૮ ૮૬૯ ૮૭૦
૮૭૧ ૮૭૨ ૮૭૩ ૮૭૪ ૮૭૫ ૮૭૬ ૮૭૭ ૮૭૮ ૮૭૯ ૮૮૦ ૮૮૧ ૮૮૨ ૮૮૩ ૮૮૪ ૮૮૫ ૮૮૬ ૮૮૭ ૮૮૮ ૮૮૯ ૮૯૦ ૮૯૧ ૮૯૨ ૮૯૩ ૮૯૪ ૮૯૫ ૮૯૬ ૮૯૭ ૮૯૮ ૮૯૯ ૯૦૦
૯૦૧ ૯૦૨ ૯૦૩ ૯૦૪ ૯૦૫ ૯૦૬ ૯૦૭ ૯૦૮ ૯૦૯ ૯૧૦ ૯૧૧ ૯૧૨ ૯૧૩ ૯૧૪ ૯૧૫ ૯૧૬ ૯૧૭ ૯૧૮ ૯૧૯ ૯૨૦ ૯૨૧ ૯૨૨ ૯૨૩ ૯૨૪ ૯૨૫ ૯૨૬ ૯૨૭ ૯૨૮ ૯૨૯ ૯૩૦
૯૩૧ ૯૩૨ ૯૩૩ ૯૩૪ ૯૩૫ ૯૩૬ ૯૩૭ ૯૩૮ ૯૩૯ ૯૪૦ ૯૪૧ ૯૪૨ ૯૪૩ ૯૪૪ ૯૪૫ ૯૪૬ ૯૪૭ ૯૪૮ ૯૪૯ ૯૫૦ ૯૫૧ ૯૫૨ ૯૫૩ ૯૫૪ ૯૫૫ ૯૫૬ ૯૫૭ ૯૫૮ ૯૫૯ ૯૬૦
૯૬૧ ૯૬૨ ૯૬૩ ૯૬૪ ૯૬૫ ૯૬૬ ૯૬૭ ૯૬૮ ૯૬૯ ૯૭૦ ૯૭૧ ૯૭૨ ૯૭૩ ૯૭૪ ૯૭૫ ૯૭૬ ૯૭૭ ૯૭૮ ૯૭૯ ૯૮૦ ૯૮૧ ૯૮૨ ૯૮૩ ૯૮૪ ૯૮૫ ૯૮૬ ૯૮૭ ૯૮૮ ૯૮૯ ૯૯૦
૯૯૧ ૯૯૨ ૯૯૩ ૯૯૪ ૯૯૫ ૯૯૬ ૯૯૭ ૯૯૮ ૯૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦
૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦
૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦
૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦
૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦
૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦
૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦
૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦
૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦
૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦
૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦
૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦
૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦
૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦
૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૨૩ ૫૨૪ ૫૨૫ ૫૨૬ ૫૨૭ ૫૨૮ ૫૨૯ ૫૩૦ ૫૩૧ ૫૩૨ ૫૩૩ ૫૩૪

૧૫ વાષ્કલં ૧૬ સુજાતવક્રં ૧૭ ઔદવાર્હિં ૧૮ મહૌદવાર્હિં ૧૯ સૌજામિં ૨૦ શૌનકં ૨૧ આશ્વ
લાયનં ૨૨ યેચાન્યેઆચાર્યાસ્તે સર્વેત્યંતુ ૨૩ તતોમૃતપિતૃકઃ પિતૃત્રયીમાતૃત્રયીસાપ્તમાતરંસપ
ત્વીકમાતામહત્રયીપહ્યાયેકોદિષ્ટગણાશ્ચમહાલયપ્રકરણોક્તાન્મૃતાંસ્તર્પયેત્ સંવંધપ્રથમંબ્રૂયાન્નામગોત્રમ
નંતરં પશ્ચાદ્તર્પવિજાનીયાત્કમળપસનાતનઃ एकैकमंजलिंदेवेभ्योद्वૌઢૌઢૌત્રિભ્યર્હીસ્ત્રીન્પિતૃભ્યૈતિસંજ્યા
વિશેષઃઆશ્વલાયનાનાંચૈકલ્પિકઃ તત્સૂત્રેસંજ્યાડનુકેઃ યેપાંસૂત્રેસંજ્યાંકિસ્તેપાંનિત્યૈતિમાધવઃ માતૃત્ર
યીમિન્નસ્ત્રીભ્યેપકાંજલિઃ ઇતાવદ્વિસ્તૃતતર્પણાશક્તૌ આગ્રહાસ્તંવપર્યંતંદેવર્પિપિતૃમાનવાઃ તૃપ્યંતુપિત
રઃસર્વમાતૃમાતામહાદયઃ અતીતકુલકોટીનાંસસદ્ગોપનિવાસિનાં આગ્રહામુવનાહ્લોકાદિદમસ્તુતિલોદ
કમિતિત્રિચ્છિદંધાત્ તતો યેકેચાસ્ત્કુલેજાતાઅપુત્રાગોત્રિણોમૃતાઃ તેગૃહંતુમયાદત્તંવસ્ત્રનિપ્પીડનોદ્
કમિતિપરિધાનવલ્લંભૌનિપ્પીડ્યદંધાત્ અત્રયહુચાનાંપ્રાચીનાવીતીઅન્યેપાંનિવીતી ઇદંગૃહેનિપિદ્ધં
બ્રહ્મયજ્ઞોગ્રામાદ્વિરુદ્ધકસર્માપેવિહિતોગ્રામેમનસાધૌયીત સ્વાન્વારબ્ધદક્ષિણેનવાઅંજલિનાવાતર્પણ
તર્પણંવર્હિપાચ્છન્નૈસ્યલેકાર્યંનતુજલે પાત્રાઢાજલમાદાયશુમેપાત્રાંતરેક્ષેપેત્ જલપૂર્ણંથવાગતેનસ્યલેતુ
વિર્વર્હિંપિ હેમરૌપ્યતામ્રકાંલ્યમયેપાત્રેનમુન્મયે યત્રાશુચિસ્થલંતત્રતર્પણંસ્યાન્નદીજલે અનામિકાધૃતંદે
મતર્જન્યારૌપ્યમેષચ કનિષ્ઠિકાધૃતંસ્થંતેનપૂતોમવેશ્વરઃ અંગુલ્યપ્રેતીયંદેવંસ્વલ્પાંગુલ્યોમૂલેકાર્યં મધ્યંશુ
ષ્ઠાંગુલ્યોપિઞ્યંમૂલેસ્થંગુપ્તસ્યગ્રાહં અદ્યુતજલેનપિતૃતર્પણેતિલાન્સંમિશ્રયેજલે અનુદ્યુતજલેનતર્પણેધામહ
સ્તેતિલાગ્રાહ્યાઃ તિલતર્પણંગૃહેનિપિદ્ધં રવિમૃગુવારેસસમીનંદાસુકૃત્સિકામધામરણીપુમન્વાદૌયુગાદૌચ
પિંડદાનંમૃદાસ્નાનંકુર્યાંતિલતર્પણં પિત્રોઃશ્રાદ્ધદિનેનિત્યતર્પણેતિલાનિપિદ્ધાઃ પર્વદિનેનિપિદ્ધતિથિ
ધારાદિષ્વપિતિલતર્પણં ચિકિરેપિંડદાનેચતર્પણેસ્નાનકર્મણિ આચાંતઃસન્નકુર્વાંતદર્મસંત્યાજનંબુધઃ દર્મ
ત્યાગમંત્રસ્તુ યેપાંપિતાનનદ્વાતાનપુત્રોનાન્યગોત્રિણઃ તેસર્વેત્સિમાયાંતુમયોત્સૃષ્ટઃકુશસ્તથેતિ ॥

હવે તર્પણ કહે છે.

તેમાં સઘે કરી દેવતીર્થવડે અને દર્ભના અગ્રવડે દેવતર્પણ કરવું. તે આ રીતે—જળમાં અક્ષત
નાખી તે જળવડે દેવ અને ઋષિતું તર્પણ કરવું. જળમાં તિલ નાખી તેવડે આચાર્ય અને પિતૃતું
તર્પણ કરવું. તર્પણની દેવતા—“૧ પ્રજાપતિસ્તૃપ્યતુ, ૨ બ્રહ્માતૃ, ૩ વેદાસ્તૃપ્યં, ૪ વેદાસ્તૃપ્યં ૫
ઋષયસ્તૃપ્યં, ૬ સર્વાણિચ્છંદાંસિતૃપ્યં, ૭ ઋકારસ્તૃપ્યં, ૮ વપદ્કારસ્તૃ, ૯ વ્યાહૃતયસ્તૃપ્યં, ૧૦
સાવિત્રીતૃપ્યં, ૧૧ યજ્ઞાસ્તૃપ્યં, ૧૨ ઘાવાપૃથિવીતૃપ્યતાં, ૧૩ અંતરિક્ષંતૃ, ૧૪ અહોરાત્રાણિતૃપ્યં,
૧૫ સાંજ્યાસ્તૃપ્યં, ૧૬ સિદ્ધાસ્તૃપ્યં, ૧૭ સમુદ્રાસ્તૃપ્યં, ૧૮ નદ્યસ્તૃપ્યં, ૧૯ નિરયસ્તૃપ્યં, ૨૦
ક્ષેત્રોપધિચનસ્પતિર્નગ્ધર્ધાંસ્સરસ્તૃપ્યં, ૨૧ નાગાસ્તૃપ્યં, ૨૨ વયાંસિતૃપ્યં, ૨૩ ગાચસ્તૃપ્યં, ૨૪
સાધ્યાસ્તૃપ્યં, ૨૫ વિપ્રાસ્તૃપ્યં, ૨૬ યજ્ઞાસ્તૃપ્યં, ૨૭ રક્ષાંસિતૃપ્યં, ૨૮ મૃતાનિતૃપ્યં, ૨૯ પચ-
મંતાનિ તૃપ્યંતુ.” એ રીતે દેવતર્પણ કરી નિવીતી (જેણે આળા સરખી જોનાઈ કરી છે તે) થઈ
કનિષ્ઠિકાના મૂળવડે, દર્ભના અધભાગવડે ઋષિતું તર્પણ કરવું. તે ઋષિદેવતા—“૧ શતર્ચિનસ્તૃપ્યં, ૨
માખ્યમાસ્તૃપ્યં, ૩ ગૃત્સમદસ્તૃપ્યં, ૪ વિશ્વામિત્રસ્તૃપ્યં, ૫ વામદેવસ્તૃ, ૬ અગ્નિસ્તૃ, ૭ અરદ્વા-
જસ્તૃ, ૮ વસિષ્ઠસ્તૃ, ૯ પ્રગાથાસ્તૃ, ૧૦ પાઘમાન્યસ્તૃપ્યં, ૧૧ બુદ્રસૂક્તાસ્તૃપ્યં, ૧૨ મહાસૂક્તા-
સ્તૃપ્યં.” એકવચન, દ્વિવચન, અને બહુવચનને ઠેકાણે કંઠથી “તૃપ્યંતુ, તૃપ્યતાં, તૃપ્યંતુ” એ પ્રમાણે
બ્યાં જોવો યોગ્ય હોય ત્યાં તેવો ઉચ્ચાર કરવો. પછી પ્રાચીનાવીતી (જેણે જમણા બાજા ઉપર જોનાઈ
ધરી છે તે) થઈ પિતૃતીર્થે કરી જેવડા કરેલા દર્ભનાં મૂળ અને અગ્રવડે તર્પણ કરવું. તેની દેવતા—“૧
સુમંતુજૈમિનિવૈશંપાયનપૈલસૂત્રમાપ્યમારતમહામારતધર્માચાર્યાસ્તૃપ્યં, ૨ જાનંતિવાહવિગાર્યગૌતમ-
શાકલ્યવામ્નશ્ચમાંડવ્યમાંઢ્ઠકેયાસ્તૃપ્યં, ૩ ગર્માંવાચક્લવીતૃપ્યં, ૪ વડવાપ્રાતીયેયીતૃપ્યં, ૫ સુલમા-
મૈત્રેયીતૃપ્યં, ૬ કહોલંતર્પયામિ, ૭ કૌપીતકંતર્પયામિ, ૮ મહાકૌપીતકં તર્પયામિ, ૯ પૈગ્યંતર્પયામિ,
૧૦ મહાપૈગ્યંતર્પયામિ, ૧૧ સુયજ્ઞંતર્પયામિ, ૧૨ સાંજ્યાયનંતર્પયામિ, ૧૩ વૈતરેયંતર્પયામિ, ૧૪ મહૈતરે-
યંતર્પયામિ, ૧૫ શાકલંતર્પયામિ, ૧૬ વાષ્કલંતર્પયામિ, ૧૭ સુજાતવક્રંતર્પયામિ, ૧૮ ઔદવાર્હિતર્પ-
યામિ, ૧૯ મહૌદવાર્હિતર્પયામિ, ૨૦ સૌજામિંતર્પયામિ, ૨૧ શૌનકંતર્પયામિ, ૨૨ આશ્વલાયનંતર્પ-
યામિ, ૨૩ યેચાન્યેઆચાર્યાસ્તે સર્વેત્યંતુ,” એ પ્રમાણે આચાર્યતર્પણ કરી, જેના પિતા મૃત થયો
હોય તેણે “પિતૃત્રયી, માતૃત્રયી, સાવત્રી માતા, સપત્નીક માતામહત્રયી અને મહાલયપ્રકરણમાં
કહેલા મૃતપત્ની ઇલાદિક એકોદિષ્ટગણું તર્પણ કરવું.” જે પિત્રાદિકતું તર્પણ કરવું હોય તેના અને
ગોતાના સંબંધને પ્રથમ ઉચ્ચાર કરવો, (ઉદાહરણ; અરભત્પિતરં ઇલાદિ) પછી નામ અને ગોત્રને

ઉચ્ચાર કરવો, (ઉદાહરણ; અમુક શર્માણું અમુક ગોત્ર ધર્યાદિ) પછી તે પત્રોતું જે વચ્ચે ધર્યાદિક સ્વરૂપ, ત્રીજી હોય તો વચ્ચેનાં દિવસસ્વરૂપાઃ એકોદિષ્ટ હોય તો વચ્ચેનાં એવો ઉચ્ચાર કરવો. એ નિર્બાધ સનાતન ક્રમ જાણવો. તર્પણવિધે દેવતાઓને જળનો અંજલી એક એક દેવો, ઋષિને એ એ અંજલિ દેવા, અને પિતૃને ત્રણ ત્રણ અંજલિ દેવા, એ જે સંખ્યાનો વિશેષ કહેલો છે તે આધ્યાયનોને વિકલ્પે જાણવો; કારણ આધ્યાયનોના મૂત્રમાં અંજલીની સંખ્યા કહી નથી. જેના મૂત્રમાં સંખ્યા કહી દોય તેને નિલ છે, એટલે તેણે તે પ્રમાણે અવશ્ય અંજલિ દેવા, એમ માધ્યમે કહ્યું છે. માતૃત્રયી વિના બીજી નિયોને એક અંજલી દેવી, એટલું વિસ્તારપૂર્વક તર્પણ કરવાની શક્તિ ન હોય તો, “આવ્રહ્મસ્તંવપર્વતં, દેવર્ષિપિતૃમાનવાઃ ॥ વૃણંતુપિતરઃસર્વે, માતૃમાતામહાદયઃ ॥ અતી-તકુલકોટીનાં, સતઘોષનિવાસિનાં ॥ આવ્રહ્મમુવનાહ્લોકાદિદમસ્તુતિલોકદમ્ ” એ મંત્ર ભણી ત્રણ ત્રણ અંજલી દેવા. પછી “ચેકેચાસત્કુલેજાતા, અપુત્રા ગોત્રિણોમૃતાઃ ॥ તેઘૃહંતુમયાદત્તં, ઘલ્લનિ-ષ્પીડનોદકં,” એ મંત્ર ભણી પેઢેરેણું વજ્ર પૃથિવી ઉપર નિચોવી જળ દેવું. એ વિવધમાં આધ્યાયનોએ પ્રાચીનાવીતી કરવી. બીજી શાખાવાળાઓએ નિવીતી કરવી. વજ્ર નિચોવી જળ દેવું તે ઘરમાં નિષિદ્ધ છે. બ્રહ્મયજ્ઞ, ગામથી બાહરે જળની સમીપે કરવો, ગામમાં બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો હોય તો અધ્યયન મનોમય કરવું. દક્ષિણ હાથને વામ હાથનો સંયોગ કરી તે દક્ષિણ હાથે અથવા યે હાથનો અંજલી કરી તે અંજલીવડે તર્પણ કરવું. “દર્ભે આચ્છાદિત પૃથિવી ઉપર તર્પણ કરવું, જળવિધે તર્પણ કરવું નહીં. અથવા પાત્રમાંનું જળ લઈ બીજા શુદ્ધ પાત્રમાં છોડવું. અથવા જળે ભરેલા પૃથિવીના ખાણમાં છોડવું, પરંતુ દર્ભેરહિત ભૂમિ ઉપર છોડવું નહીં. તર્પણમાંટે સુવર્ણતું, રૂપાતું, ત્રાખાતું અથવા કાંસાતું પાત્ર લેવું, પણ માટીતું પાત્ર લેવું નહીં. તર્પણ કરવાને સમયે તે પૃથ્વી અપવિત્ર હોય તો નદી ઉપર જઈ નદીના જળમાં તર્પણ કરવું. અનામિકા આંગળીમાં સુવર્ણ, તર્જનીમાં રૂપું, અને કનિકા આંગળીમાં ખડક (ગેશ)ની અંજુલી ધારણ કરવાથી મનુષ્ય પવિત્ર થાયછે. આંગળીનાં જે અગ્ર તે દેવતીર્થ છે, અનામિકા અને કનિકાતું જે મૂલ તે કાય (પ્રભાપતિ) તીર્થ છે. અંજુલકે અને તર્જનીનો જે મધ્યભાગ તે પિતૃતીર્થ છે. અંજુહાતું જે મૂળ તે બ્રહ્મતીર્થ છે.” જળ બાહરે કાઢી તેથી તર્પણ કરવું હોય તો તેમાં તિલ મિશ્ર કરી તર્પણ કરવું. બાહરે ન કાઢેલા જલવડે તર્પણ કરવાનું હોય તો યાખા હાથમાં તિલ લેવા. તિલતર્પણ ચેર ન કરવું. સ્વિવાર, બુધવાર, સપ્તમી, નંદા તિથી, કૃતિકા, મયા, ભરણી, મન્વાદિ તિથિ અને યુગાદિ તિથિ, એ દિવસે પિંડદાન, મૃતિકા-દાન, અને તિલતર્પણ કરવાં નહીં. માતા, પિતાના આદ્યદિવસે નિલતર્પણમાં તિલ નિષિદ્ધ છે. પર્વને દિવસે, નિષિદ્ધ એવાં તિથિચારાદિક હોય તો પણ તિલતર્પણ કરવું. “વિદ્વાન પુરૂષે વિકિર, પિંડદાન તર્પણ અને આનકર્મ કીધા પછી આચમન કરી ધારણ કરેલા દર્ભેનો ત્યાગ કરવો.” દર્ભેત્યાગનો મંત્ર—“યેષાં પિતા ન ન સ્રાતા, ન પુત્રો નાન્યગોત્રિણઃ; તે સર્વે વૃષ્ણિમાયાંતુ, મયોત્સૃષ્ટેઃ કુરૌસ્થા.” એ રીતે તર્પણ કહ્યું.

અથહિરણ્યકેશીયાનાંસંકલ્પાદિત્રિગર્ગ્યગ્રીજ્ઞપાંતંપ્રાગ્વત્ તત્ત્વપેત્વોર્જેતિઅધ્યાયાનુવાકં વાયથાશ ક્ષિપટિત્વાન્નકંસામપઙ્કંગેતિદ્વાસપુરાણાદીનિષ્ટિત્વાનમોરહાણસ્ત્યેતયાત્રિપરિદધાતિ ॥

હવે હિરણ્યકેશીયોનો બ્રહ્મયજ્ઞ કહે છે.

હિરણ્યકેશીયોને સંકલ્પયત્રી તે ત્રણ વાર ગાયત્રીજપપર્વત કર્મ પ્રથમ પ્રમાણેજ જાણવું. ત્યાર પછી, “પેત્વોર્જેત્વા” ધર્માદિક અધ્યાય અથવા અનુવાક યથાશક્તિ પઠન કરી ઋચા, સામ, યજુઃ, ઇતિહાસ, પુરાણ ધર્માદિક પઠન કરી “નમોરહાણે” એ ઋચા ત્રણ વાર ભણી બ્રહ્મયજ્ઞ સમાપ્ત કરવો.

અથતર્પણં તચ્ચતેત્તિરીયાણાંબ્રહ્મયજ્ઞાંગંનમવતિ તેનબ્રહ્મયજ્ઞોત્તરંવ્યવહૃતકાલેપિબ્રહ્મયજ્ઞાત્પ્રાગપિમ પતિ ઇયંકાણ્યમાધ્યંદિનાનામપિ અતોદેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃત્તિદ્વારાત્રીપરમેશ્વર૦ દેવર્ષ્યાચાર્યપિતૃતર્પણં કતિષ્પે રિતિપૃથગેવસંકલ્પઃ પૂર્વવદેકૈકાંજલિનાદેવતર્પણં બ્રહ્માણંતર્પયામિ પ્રજાપતિંતર્પ૦ વૃહસ્પતિં૦ અગ્નિં૦ વાયું૦ સૂર્યં૦ ચંદ્રમસં૦ નક્ષત્રાણિં૦ રુદ્રશ્રાજાનં૦ યમશ્રાજાનં૦ વરુણશ્રાજાનં૦ સોમશ્રા જાનં૦ વૈશ્વણશ્રાજાનં૦ વસુન્૦ રુદ્રાન્૦ આદિત્યાન્૦ વિશ્વાન્દેવાન્૦ સાધ્યાન્૦ ઋતૂન્૦ મૃગન્૦

યનાદયોયેન્નપય.તાનક્રપીંસ્ત૦, ૧૨ સર્વાનૃપીંસ્ત૦, ૧૩ સર્વાનૃપિગણાંસ્ત૦, ૧૪ સર્વાક્રપિપત્નીસ્ત૦, ૧૫ સર્વાનૃપિપુત્રાંસ્ત૦, ૧૬ સર્વાનૃપિપૌત્રાંસ્ત૦, ૧૭ મૂર્ત્તૃપીંસ્ત૦, ૧૮ ભુવક્રપીં, ૧૯ સુવક્રપીં, ૨૦ મૂર્ત્તુ-યઃસુવક્રપીંસ્ત૦, ૨૧ ઇંયંસોમઃપિતૃમાન્યમોગિરસ્વાનગ્નિગ્નાત્તાઃકલ્પવાહનાદયોયેપિતરઃ ૨૨ તાનૃપિતૃ-સ્ત૦” ઇત્યાદિક દશ પિતૃપર્યાયના ઉચ્ચાર કરવા, એજ રીતે બીજાઓએ પણ એમજ બાણું,

અથકાત્યાયનાનાં પ્રાદુરુલ્લાસપવિત્રેષ્ટૃત્વાપ્રાણાનાયમ્યશ્રીપર૦થે બ્રહ્મયજ્ઞેનયજ્ઞે દર્માનંજલોધૃત્વાદક્ષિણજાનોધૃત્વાસૂત્રાંતરાદ્રાયઘ્રાંત્રિક્ષાર્યં રૂપેત્વેત્યાદિઆરમ્યસંહિતાંબ્રાહ્મણંચપૂર્વોક્તરીત્યાપઠેત્ અંતેઉપનિપદિતિહાસપુરાણાદિપઠિત્વા અંતેઓસ્વસ્તીતિવદેત્ સૂત્રાંતરોક્તત્વાત્ નમોબ્રહ્મણહિતિત્રિપઠંતિકેચિત્ ॥

હવે કાત્યાયનશાખાવાળાઓનો બ્રહ્મયજ્ઞવિધિ કહે છે—પૂર્વમુખ બેસી આયમન કરી હાથમાં દર્ભપવિત્ર ધારણ કરી પ્રાણાયામ કરી “શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે બ્રહ્મયજ્ઞેન યજ્ઞે” એ પ્રમાણે સકલ્પ કર્યા પછી અજલીમાં દર્ભ ધારણ કરી તે અજલી જમણા ગોઠણ ઉપર રાખી બીજા સૂત્રોમાં કલા પ્રમાણે ત્રણ વાર ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરી “રૂપેત્વા” ઇત્યાદિક થકી આરભ કરી સંહિતા અને શ્રાદ્ધલુને પૂર્વોક્ત રીતિપ્રમાણે પાઠ કરવો. પછી ઉપનિષદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, ઇત્યાદિકનો પાઠ કરી અંતે “સ્વસ્તિ” એમ કહેવું. બીજા સૂત્રોમાં કહેલ છે તેથી “નમો બ્રહ્મણે” એ શ્રાવાનો ત્રણ વાર પાઠ કૈાઇએક કરે છે.

અથતર્પણં યતઃપ્રાતઃસંખ્યોત્તરંચામધ્યાહ્નેબ્રહ્મયજ્ઞોત્તરંચાસકૃદેવકાર્યં બ્રહ્મયજ્ઞસ્યચૈકલ્પિકં કાલન યમુકં તત્રદેવર્ષિપિતૃતર્પણંકરિષ્યેદિતિસંકલ્પ્યાદાંપૂર્વોક્તધર્મેણદેવતર્પણંભૂમૌતામ્રાદિપાત્રે વા દર્માનાસ્તી યંધિશ્વેદેવાસઆગતેતિદેવાનાવાહ્ય વિશ્વેદેવાઃશૃણુતેમમિતિજપિત્વા શ્રીગ્રાગ્રાન્દર્માનૃત્વાદેવતીર્થેન ઔંબ્રહ્માતૃપ્યતાં ત્રિણ્ણુસ્તૃપ્યં ૨૪૦ પ્રજાપતિઃ દેવાસ્તૃ ૬૦ હંદાંસિઃ વેદાઃ ક્રપયઃ પુરાણાચાર્યાઃ ગંધર્વાઃ ઇતરાચાર્યાઃ સંચત્સરઃસાવયવઃ દેવ્યસ્તૃપ્યતાં અપ્સરસસ્તૃ ૬૦ દેવાનુગાઃ નાગાઃ સાગરાઃ પર્વતાઃ સરિતઃ મનુષ્યાઃ યક્ષાઃ રક્ષાંસિઃ પિશાચાઃ સુપર્ણાઃ મૃતાનિતૃ ૫૭૫૦ વનસ્પતયઃ ઔ પથયઃ મૃતપ્રામધ્યતુર્વિંધસ્તૃપ્યતામિતિસર્વેત્રસપ્રણવંથ્રમાંતંનામોચાર્યતર્પયેત્ ૨૯ સત્તત્રપ્રપયદિતિમંત્રે ણર્પીનાપાણનિયોતીદ્રિઢિઃ સનકસ્તૃપ્યતુ સનંદનઃ સનાતનઃ કપિલઃ આસુરિઃ ઘોઢુસ્તૃ ૫૦ પંચશિલઃ અપસર્વ્યં ઉશંતસ્ત્રેવેતિ પિતૃનાવાહ્ય આર્યંતુન.પિતરદિતિજપિત્વાપિતૃતીર્થેનત્રિહિઃકલ્પવાહનલસ્તૃપ્યતાં સોમઃ યમઃ અર્યમાઃ અગ્નિગ્નાત્તાઃપિતરસ્તૃપ્યતાં સોમપાઃપિતરસ્તૃ ૫૦ યદિપદસ્તૃ ૫૦ યમાયનમસ્તર્પયામિ ધર્મેરાજાયઃ મૃત્યવેઃ અંતકાયઃ ધૈવસ્વતાયઃ કાલાયઃ સર્વેમૃતક્ષયાયઃ ઔદુંવરાયઃ દુઘાયઃ નીલાયઃ પરમેષ્ઠિનેઃ વૃકોદરાયઃ ચિપ્રાયઃ ચિત્રગુપ્તાયઃ ૨૧ યમતર્પણં ચૈકલ્પિકં સૂત્રેષ્કેશ્ત્યુકેઃ જીવત્પિતૃકલ્પમણિવંધપર્વતમપસર્વ્યંસયેત્ર તતોમૃતપિતૃકઃ પિત્રાદિત્રયીમાપ્રાદિપ્રયીંચતર્પયિત્વા ઉદીરતામિતિનવમિન્દ્રિગ્મિસ્તર્પણંજલસ્વાનેઅંજલિનાધારાંનિર્ધિચેત્ ઉદીરતાઃ ૧ અંગિરસોનઃપિતરોઃ ૨ આર્યંતુનઃ ૩ ઝર્જવહંતીરમૃતઃ ૪ પિતૃભ્યઃસ્થધાવિમ્યઃ ૫ ચેચેહઃ ૬ મધુવાતાઃઈતિતિહ્નદિતિ ૭ પ્રત્યુચંપ્રત્યેકં શુર્યાંતૃપ્યન્નમિતિચત્રિઃસિચેત્ તતોનમોવ.પિતરદિત્યદ્યૌયજૂંપિપઠિત્યામાતામહાદીનેકોદિદ્રિગ્મણાંધ્યતર્પયેત્ દેવાગાતુનિદ્રહિતિવિસર્જયેત્ આનવઅનિષીડનોદકદાનાદિપ્રાગ્વત્ પ્રાતર્હોમોત્તરંદેવતાર્ચનંનદૃતં વેદાનુધર્મામેબ્રહ્મયજ્ઞોત્તરંકાર્યમ્ ॥

હવે તર્પણ કહે છે—એ તર્પણ પ્રાતઃગંધ્યા થયા પછી કરવું, અથવા મધ્યાહ્ને બ્રહ્મયજ્ઞ કર્યા પછી એક વારજ કરવું, બ્રહ્મયજ્ઞના કાલ વિકલ્પે કરી ત્રણ કલા છે. તેમાં “દેવર્ષિપિતૃતર્પણં કરિષ્યે” એવો સકલ્પ કરી પ્રથમ કલા પ્રમાણે દેવતર્પણ પ્રથમ કરવું. પૃથ્વી અથવા ત્રાંચુ ઇત્યાદિકના પાત્રવિશે દર્ભ પાથરી “વિશ્વેદેવાસઆગત” એ મંત્ર ભટ્ટી દેવતાનું આવાહન કરી “વિશ્વેદેવાઃ શૃણુતેમ” એ મંત્રનો જપ કરી પૂર્વે દિશામાં અથરાળા ત્રણ દર્ભ ધારણ કરી દેવતીર્થ (આંગળીનાં અમ્ર) વડે તર્પણ કરવું. દેવતર્પણની દેવતા—“ ૧ બ્રહ્માતૃપ્યતાં, ૨ વિણ્ણુસ્તૃ ૩ યદસ્તૃ ૪ પ્રજાપતિસ્તૃ ૫ દેવાસ્તૃપ્યં ૬ હંદાંસિતૃપ્યયં ૭ ઘેદાસ્તૃપ્યં ૮ ક્રપયસ્તૃપ્યં ૯ પુરાણાચાર્યાસ્તૃપ્યં ૧૦ ગંધર્વાસ્તૃ ૧૧ ઇતરાચાર્યાસ્તૃપ્યં ૧૨ સંચત્સરઃ સાવયવસ્તૃપ્યં ૧૩ અપ્સરસસ્તૃપ્યં ૧૪ અન્સરસસ્તૃપ્યં ૧૫ દેવાનુગાસ્તૃપ્યં ૧૬ નાગાઃ ૧૭ સાગરાઃ ૧૮ પર્વતાઃ,

૧૯ સરિત૦, ૨૦ મનુષ્યાસ્તૃપ્ય૦, ૨૧ યક્ષાસ્તૃપ્ય૦, ૨૨ રક્ષાંસિતૃપ્ય૦, ૨૩ પિશાચાસ્તૃપ્ય૦, ૨૪ મુપર્ણાસ્તૃપ્ય૦, ૨૫ મૃતાનિ૦, ૨૬ પશવ૦, ૨૭ વનસ્પતય૦, ૨૮ ઓપધય૦ ૨૯ મૃતપ્રામશ્ચતુર્વિધસ્તૃપ્યતાં ” એ રીતે સર્વત્ર પ્રણુવસહિત પ્રથમાવિભક્ષ્યંત નામનો ઉચ્ચાર કરી તર્પણ કરવું. “સત્ત્રાપય૦” એ મંત્રવડે ઋષિનું આવાહન કરી નિવીતી થઇ એક એક ઋષિને એ એ અંજલી દેવા એ રીતે તર્પણ કરવું, તે ઋષિતર્પણની દેવતા—“ ૧ સનકસ્તૃપ્યતુ, ૨ સનંદનસ્તૃપ્ય, ૩ સનાતનસ્તૃપ્ય, ૪ કપિલસ્તૃપ્ય, ૫ આસુરીતૃપ્ય, ૬ યોદુસ્તૃપ્ય, ૭ પંચશિખસ્તૃપ્યતુ ” એ પ્રમાણે તર્પણ કરી પ્રાચીનાવીતી થઇ “ઉશંતસ્ત્વા૦,” એ મંત્રવડે પિતૃનું આવાહન કરી “આયંતુનઃ પિતર૦” એ મંત્રનો જપ કરી પિતૃતીર્થવડે એક એકને ત્રણ ત્રણ અંજલી દઇ તર્પણ કરવું. તે પિતૃતર્પણની દેવતા—“ ૧ કલ્પવાહનસ્તૃપ્યતાં, ૨ સોમ૦, ૩ યમ૦, ૪ અર્યમા૦, ૫ અગ્નિવાતા: પિતરસ્તૃપ્યતાં, ૬ સોમપા:પિતર૦, ૭ વર્હિપદ૦, ૮ યમાયનમસ્તર્પયામિ, ૯ ધર્મરાજાય૦, ૧૦ મૃત્યવે૦, ૧૧ અંતકાય૦, ૧૨ વૈવસ્વતાય૦, ૧૩ કાલાય૦, ૧૪ સર્વમૃતક્ષયાય૦, ૧૫ ઔદુંવરાય૦, ૧૬ વજ્રાય૦, ૧૭ નીલાય૦, ૧૮ પરમેષ્ઠિને૦, ૧૯ વૃકોદરાય૦ ૨૦ ચિત્રાય૦, ૨૧ ચિત્રશુભાય૦ ” એ પ્રમાણે તર્પણ કરવું. આ યમતર્પણ કરવું અથવા ન કરવું એમ વૈકલ્પિક છે, કારણ સૂત્રમાં “એકે ” એવું વચન છે એટલે કોઈ આચાર્ય કરે એમ કહે છે. જેનો પિતા જીવતા હોય તેણે અભિર્ભદ્ર (કાંડા) પર્યંત અપસંખ્ય કરવું, એ સર્વત્ર નિર્ણય નહીં. પણ જેનો પિતા મૃત થયેલો હોય તેણે પિતૃત્રયી અને માતૃત્રયીનું તર્પણ કરી, “ઉદીરતા૦” એ નવ ઋચાવડે તર્પણ કરવું. જ્યાં જળ હોય ત્યાં અંજલીવડે જળધારા છોડવી. તે નવ ઋચા—“ ૧ ઉદીરતા૦, ૨ અંગિરસોનઃ પિતરો૦, ૩ આયંતુનઃ, ૪ ઋક્ષેવહંતીરમૃત૦, ૫ પિતૃભ્યઃસ્વધાનમઃ, ૬ યેચેહપિ, ૭ મધુવાતા૦, ક્રચા ૩, ” એ નવ ઋચામાંની એક એક ઋચા પ્રતિ એક એક વાર અને “તૃપ્યસ્વં” એમ કહી અંજલી વડે ત્રણ ત્રણ વાર જળધારા પાડવી. પણ “નમોવાપિતર૦” એ આઠ યજુર્વેદના મંત્ર કહી આતામહાદિત્રયી અને એકેદિગણ એમનું તર્પણ કરવું. પણ “દેવાગાતુવિદ૦” એ મંત્ર ભણી વિસર્જન કરવું. જ્ઞાન કરેલું વસ્ત્ર નિચોવી જળ દેવું ઇલાદિક શેષ કર્મ પ્રથમ કલા પ્રમાણે નહીં. પ્રાતઃકાલનો હોમ કીધા પછી દેવપૂજા કરી ન હોય તો ચોથા ભાગમાં પ્રથમજ કર્યા પછી કરવી. (એ દિવસના ચોથા ભાગનું કૃત્ય કહ્યું.)

અથપંચમભાગકૃત્યમ્ ॥ વૈશ્વદેવઃપ્રકર્તવ્યઃપંચસૂનાપનુત્તયે કંઢળીપેપળીચુહીજલકુંભોધમાર્જનીતિપંચહિંસાસ્થાનાનિપંચસૂનાઃ વૈશ્વદેવસ્યપ્રાતરેવપ્રારંભોનત્યગ્નિહોત્રાદિવત્સાયં તેનપ્રાતઃસાયંવૈશ્વદેવેત્યાદિરેવસંકલ્પઃ પંચમહાયજ્ઞાઅહરહઃકર્તવ્યાઃ તેષ્વહાયજ્ઞદેવયજ્ઞમૃતયજ્ઞપિતૃયજ્ઞમનુષ્યયજ્ઞાસ્થાઃ તન્નમ્પ્રહ્મયજ્ઞઃકલ્પઃ વહુવાદીનાંવૈશ્વદેવોદેવયજ્ઞાદિયજ્ઞત્રયરૂપઃ મનુષ્યયજ્ઞસ્તુમનુષ્યેભ્યોન્નદાનં ગૃહપ્રકલ્પિત્વાન્નૈસ્તૈલક્ષારાદિવર્જિતૈઃ જુહુયાત્સાંપિપામ્યૈકગૃહેત્રૌલૌકિકેપિવા યસ્મિન્નગ્નૌપચેદન્નંતસ્મિન્હોમોધિધી યતે વૈશ્વદેવાંતર્ગતપિતૃયજ્ઞેનૈવનિત્યશ્રાદ્ધસિદ્ધેર્નનિત્યશ્રાદ્ધાર્થિવિપ્રમોજનં અનેનૈવદર્શશ્રાદ્ધસ્યાપિતિહ્યા દર્શશ્રાદ્ધમપ્યર્ચકઃ સંયત્સરમધ્યેસક્રુદેવકાર્યમિતિમદ્વેજીયે સૂતકેપંચમહાયજ્ઞાનાંલોપદ્વયુક્તં સ્વાયં વૈશ્વદેવઆત્મસંસ્કારાર્થશંસંસ્કારાર્થશ્ચતેનાવિમકાનાંપાકૈક્યેપૃથગ્વૈશ્વદેવોન વિમકાનાંતુપાકૈક્યેપિ હવિષ્યાંતરેણપૃથગેવ અવિમકાનાંપાકમેદે પૃથક્વૈશ્વદેવઃકૃતાકૃતહતિમદ્વેજીયે પાકાસંમવેપકાદદ્યા દૌતંદુર્લભૈપયોદધિઘૃતફલોદકાદિમિર્ચાકાર્યઃ હસ્તેનાગ્રાદિભિઃકુર્યોદદ્વિરંજલિનાજલે કોદ્રવંચળકં માપંમસૂરંચકુલિત્યકં દ્યારંચલવર્ણસર્વંવૈશ્વદેવેવિવર્જયેત્ પ્રવસતાગૃહેપુત્રલિંગાદિદ્વારાવૈશ્વદેવઃકારયિતવ્યઃ ગૃહેકર્તૃતરામાત્રેવપ્રાસેસ્વયંકાર્યઃ વૈશ્વદેવોવહુચૈત્તૈત્તીર્યેશ્ચદિવારાત્રૌચેતિદ્વિચારંકાર્યઃ અદ્રાકૈસ્ત્વેકકાલેપચદ્વિરાવૃત્ત્યાસહવાકાર્યઃ વહુચૈત્તીર્યયોલૌકિકાગ્નૌપાકૌવૈશ્વદેવશ્ચેતિપ્રાયેણાચારઃ ॥

હવે દિવસના પાંચમાં ભાગનું કૃત્ય કહે છે.

ગૃહસ્થને સર્વદા પંચસૂના સંબંધી હોય પ્રાપ્ત થાય છે તેના નાશ માટે નિત્ય વૈશ્વદેવ કરવો. “કંઢળી” એટલે ખાંડણી, સાંજેનું ઇલાદિક ઇલાવાનાં સાધન, “પેપળી” એટલે ઘંટી, છીપર, પથરા ઇલાદિક દળવા, વાટવાનાં સાધન; “ચુહી” એટલે ચુલા, સગડી ઇલાદિક પાક કરવાનાં સાધન; “જલકુંભઃ” એટલે ઘડા, હાંડા, ગોળા ઇલાદિક જળ રાખવાનાં સાધન, “માર્જની” એટલે ઝાડુ કાઢવાનાં સાધન, એ પાંચ સાધન અલ્પ જીવેની અબલુમાં હિંસા થવાનાં સ્થલ છે તેથી પંચસૂના છે. વૈશ્વદેવનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાલેજ થાય છે, અગ્નિહોત્ર પ્રમાણે સાપકાલે પ્રારંભ થતો નથી, માટે શંકલ્પ

પિતૃને પણ તે અન્ન દેવું, એટલે તે અન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું, તે કર્મ અનંત કળ દેનાર છે,” ઇલાદિક જે વચન તે વૈષ્ણવપરાયણ છે એમ નિર્બંધકારે કહેલું છે. એ વૈષ્ણવોવિષે (વિચાર કરતાં સિદ્ધ થાય છે) નારાયણના અદાક્ષર ઇલાદિક વૈષ્ણવમંત્રોની દીક્ષાના ઉપદેશ લઈ જપ કરે છે તે મુખ્ય છે; કારણ, “કલિયુગમાં ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો.” એવાં સ્મૃતિવાક્યોથી ઉપદેશમાત્રનું પણ દીક્ષાના કળ સરખું કળ છે. પરંપરા પ્રાપ્ત અરણ્યોદયવડે વિદ્ધ એવી એકાદશીનું વ્રત ન કરવું, શુદ્ધ અથવા કુષ્ણ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો ઇલાદિક સ્વલ્પ ધર્મે પાળનારા અને મંત્રોપદેશે રહિત એવા જે તે ગૌણ વૈષ્ણવ છે. શંકા—“પાંચરાત્ર ઇલાદિક વૈષ્ણવશાસ્ત્રોવિષે કહેલી દીક્ષાનું જે ગ્રહણ કરે તે વૈષ્ણવ છે.” એવાં વચન છે તો અલ્પ ધર્મે પાલન કરવાથી વૈષ્ણવપણું કેમ થાય? સમાધાન—ગાયત્રીનું અધ્યયન કરવું. ઇલાદિક જે ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો સાધારણ ધર્મ તેનું માત્ર પાલન કરનારા; ઋત્વિક્ કર્મ કરવું. વેદનું અધ્યયન કરાવવું, અને દાન લેવું એવો જે વિશેષ ધર્મ તેણે રહિત; અને પિતા, પિતામહ ઇલાદિક પરંપરાએ વૈશ્યાદિકની વૃત્તિ (વ્યાપાર) કરનારા એવા બ્રાહ્મણોને પણ જેમ તેમનું અને પોતાનું એક ગોત્ર એક જાતિ ઇલાદિક અલ્પ બ્રાહ્મણધર્મવડે બ્રાહ્મણપણું અને બ્રાહ્મણને યોગ્ય આશ્રય પાલન કરવું એવો આચાર છે તેમ કલિયુગમાં અલ્પ સ્વલ્પ ધર્મે પાલન કરવાથી પણ વૈષ્ણવપણું અને વૈષ્ણવને યોગ્ય આચાર એ માનવામાં આવે છે. ક્ષત્રિયોનું શુદ્ધ ગોત્ર ન હોતાં તેમના પુરોહિતનું જે ગોત્ર તે તેમનું ગોત્ર એવા નિયમથી ક્ષત્રિયોના પુરોહિત અનેક થયા એ કારણથી ક્ષત્રિયોનાં ગોત્ર પણ અનેક થયાં, અને તેણેકરી યદુવંશમાં પરસ્પર વિવાહ થયા એમ બ્રાહ્મણમાં થતું નથી એ સ્પષ્ટ છે. એ રીતે શ્રાદ્ધવિષે પણ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરી પિતૃને અન્ન સમર્પણ કરવું. એમ જાણવું. વૈશ્વદેવનો સંકલ્પ—“મમાત્માન્નર્લસ્કારપંચસનાજનિતવોપરિહારદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થપ્રાતર્વંશ્વદેવં સાયંવંશ્વદેવં ચ સહતંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી કુંઠ અથવા સ્થંડિલ ઇલાદિકવિષે પચનાગ્નિ (જે ઉપર પાક કરેલો છે તે)ને બ્યાહૃતિમંત્રવડે “પાવકનામાન્ન” એ રીતે સ્થાપન કરી, “ચત્વારિશ્નંગાં” એ મંત્રવડે ધ્યાન કરી પરિસમૂહન, પર્યુક્ષણ કરી “વિશ્વાનિનો” એ મંત્રવડે પૂજા, સ્તુતિ કરી ધૃતયુક્ત અન્ન અગ્નિ ઉપર રાંધ્યાસરખું કરી તે જળવડે પ્રોક્ષિત કરી ઉત્તર તરફથી હાવી અગ્નિના પશ્ચિમ ભાગમાં સ્થાપન કરી તેના ત્રણ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમ ભાગનો દેવતાને ઉદ્દેશે હોમ કરવો. તે આ રીતે—હાથે હાથ હૃદય ઉપર રાખી સવળા એવા જમણે હાથે “સૂર્યાય સ્વાહા સૂર્યાયેદં ન મમ, પ્રજાપતયે૦, સોમાયવનસ્પતયે૦, અગ્નીપોમાભ્યાં૦, દંદ્રાગ્નિભ્યાં૦, ઘાવાપૃથિવીભ્યાં૦, ધન્વંતરયે૦, દંદ્રાય૦, વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦, વ્રહ્મણે૦” હોમ કરવો. એ દશ આહુતિ પ્રાતઃકાલના વૈશ્વદેવની છે.

અથસાયંવૈશ્વદેવીયાઃ અગ્નયેસ્વાહેતિહૃત્વાપ્રજાપતયૈત્યાદિપુનર્નવજુહ્યાત્ પયંવિંશત્યાહુતીર્હૃત્વાપ્રાચશ્ચિત્તાર્યંચસમસ્તબ્યાહૃતિમિર્હૃત્વાનહૃત્વાવાપરિસમૂહનપર્યુક્ષણેકુર્યાત્ ઔચમહૃત્પતિષ્ઠેત્ इति દેવચક્ષઃ ॥

હવે સાયંકાલના વૈશ્વદેવની આહુતિ કહે છે—“અગ્નયે સ્વાહા” એ આહુતિનો હોમ કરી, “પ્રજાપતયે સ્વાહા” ઇલાદિક ફરી નવ આહુતિ હોમવી. એ રીતે વીસ આહુતિ હોમ કરી પ્રાચ-શ્ચિતાર્યં વ્યસ્ત (છુટ છુટ) સમસ્ત (એકઠા) બ્યાહૃતિમંત્રવડે હોમ કરવો અથવા ન કરવો. પછી પરિસમૂહન, પર્યુક્ષણ કરવાં. “ચન્દ્રમે” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું. એ પ્રમાણે દેવચક્ષ કહ્યો.

અથયલિહરણારુયોભૂતચક્ષઃ ॥ દ્વિતીયમાગાહૃતીત્વાશુદ્ધમૂસૃર્યાયસ્વાહાસૂર્યાયેદંનમમેયે વંદશાહુતીઃ પ્રાક્સંસ્થાનિરંતરાહૃત્વામર્યેંતરાલંત્યપત્વા અગ્નઃસ્વાહા ઓપધિવનસ્પતિભ્યઃ૦ ગૃહાં૦ ગૃહદેવતાભ્યઃ૦ વાસ્તુદેવતાં૦ इतिપ્રાક્સંસ્થાહૃત્વા અગ્નઃઆહુતેઃપશ્ચાત્દંદ્રાય૦ તદુત્તરે દંદ્રપુરુષેભ્યઃ૦ અંતરાલસ્યદક્ષિણેયમાય૦ તદુત્તરેયમપુરુષેભ્યઃ૦ વ્રહ્મણાહુતેઃપ્રાક્ વરુણાય૦ તદુત્તરેચરુણપુરુષેભ્યઃ૦ અંતરાલસ્યોત્તરેસોમાય૦ તદુત્તરંસોમપુરુષેભ્યઃ૦ અંતરાલેવ્રહ્મણે૦ વ્રહ્મપુરુષે૦ વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦ સર્વેભ્યોભૂતેભ્યઃ૦ દિવાચારિભ્યઃ૦ સોમપુરુષોત્તરંરક્ષોભ્યઃ૦ યવમેચસૂર્યસ્યનેપ્રથમમગ્નયેહૃત્વાપ્રજાપતયદિત્યાદિપૂર્વચત્સાયંવૈશ્વદેવસંવંધિદ્વિતીયલિહરણંકુર્યાત્ તત્રદિવાચારિભ્યંચસૂર્યસ્યસ્થાનેનકંચારિભ્યઃસ્વાહેતિજુહ્યાત્ इतिવિશેષઃ इतिભૂતચક્ષઃ ॥

પવીતીઅપઃસ્પૃષ્ઠા ભૂતયજ્ઞેનયજ્ઞે ભૂતેભ્યોનમઃઈતિભૂમૌદત્વાપરિપિચ્ય નિવીતીમનુપ્યયજ્ઞેનયજ્ઞે ઉક્તપ્રમાણમન્ત્રમનુપ્યેભ્યોહંતેતિદદ્યાત્ સર્વેયજ્ઞેપુઆદ્યંતયોઃ ક્રમેણવિદ્યુદસિચૃષ્ટિરસીતિમન્ત્રયોઃપાઠઃપ્રાયેણેપાંવલિશિષ્ટમન્ત્રંયેભૂતાઃપ્રચરંતીતિગૃહાંગણેગત્વાકાશેઽસ્થિતેત્ તતોયથાચારંશ્વવાયસાદિવલિઃ ॥

હવે દેવયજ્ઞાદિ ચાર યજ્ઞ કહે છે:—“દેવયજ્ઞેન યજ્ઞે,” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિની ચાર તરફ જળનું સિંચન કરી “દેવેભ્યઃસ્વાહા” એ મંત્રવડે અગ્નિમાં દોભ કરી ઉત્તરપરિવેક કરવો. પછી ગ્રામીનાવીતી થઈ “પિતૃયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો સંકલ્પ કરી દક્ષિણ તરફ પૃથ્વી ઉપર “પિતૃભ્યઃસ્વધાસ્તુ” એ મંત્રવડે આહુતિ દઈ ભાગનો ઉચ્ચાર કરી જળનું સિંચન કરી યજ્ઞોપવીતી થઈ જળનો સ્પર્શ કરી “ભૂતયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો સંકલ્પ કરી “ભૂતેભ્યો નમઃ” એ મંત્રવડે પૃથ્વી ઉપર આહુતિ દઈ જળાસિંચન કરવું. પછી નિવીતી થઈ “મનુપ્યયજ્ઞેન યજ્ઞે” એવો સંકલ્પ કરી પ્રથમ કલાપ્રભાણે અન્ન “મનુપ્યેભ્યો હંતમ” એ મંત્રવડે દેવું. તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓ આ સર્વ યજ્ઞવિધે આદ્યે અને અતે ક્રમે કરી “વિદ્યુદસિ, અને ચૃષ્ટિરસિ” એ મંત્રનો પાઠ બહુધા કરે છે. બલિહરણ કરી શેષ રહેલું અન્ન લઈ ઘરના આંગણમાં જઈ “યેભૂતાઃપ્રચરંતિદિવા” એ મંત્ર બહુ ઉચે આકાશવિધે ઉચારવું. પછી પોતાના આચાર પ્રમાણે કુતરાં, કાચકાને બલિ દેવું.

અધ્યાત્મીયાનાં તત્ત્વસામિકાનામેકપાકેનૈવશ્રાદ્ધદિનેઆદૌવૈશ્વદેવઃ અન્યેપાંમતે આદ્યસથ્યોલ્લુકં મહાનસેકૃત્વાતપ્રપાકંવિધાયમહાનસથ્યાંગારાનૃગૃહ્યાશૌનિધાય પાકાદન્નંધૃતાક્રમાદાયપૂર્વચવાત્માં શૈવશ્વદેવાત્યર્ચકર્મકરિપ્યઈતિસંકલ્પઃ અથવાદેવભૂતપિતૃમનુપ્યાન્વૈશ્વદેવાજ્ઞેનયજ્ઞે ગૃહ્યાગ્નિમણિકોવ કેનપર્યુદયહસ્તેનાશૌજુહવાત્ બ્રહ્મણેસ્વાહાઈદંબ્રહ્મણેનમમપવમપ્રેપિ પ્રજાપતયેઽં ગૃહ્યાભ્યઃં કદયપાયંં અનુમતયેંં ઇતિદેવયજ્ઞઃ તતોમણિકસમીપેવલિત્રયમુદકસંસ્થં પર્જન્યાયનમઃસ્વાહા ઇવંપર્જન્યાયનમમ અઙ્ગોનં પૃથિવ્યેંં અથઘ્વાર્ચશાપ્તયોઃપ્રાક્સંસ્થં વલિદ્વયં ધાત્રેઽં વિધાત્રેઽં ડવકેનચતુરંકૃત્વાતપ્રપૂર્વવાયવેઽં દક્ષિણેવાયવેઽં પશ્ચિમેવાયવેઽં ઉત્તરેવાયવેઽં પ્રાગાદિપુવાનુવલેઃપ્રાશુદ્ગ્વાપ્રાચ્યૈદિશેઽં દક્ષિણસ્યૈદિઽં પ્રતીચ્યૈદિઽં ડદીચ્યૈદિઽં મધ્યેપ્રાક્સંસ્થં બ્રહ્મણેઽં અંતરિક્ષાયઽં સૂર્યાયઽં ઇપામુત્તરેવિશ્વેભ્યોદેવેભ્યોઽં વિશ્વેભ્યોભૂતેભ્યોઽં અનયોરુત્તરેઽપસેઽં ભૂતાનાંચપતયેઽં ઇતિ ભૂતયજ્ઞઃ પ્રાચીનાવીતી પ્રહ્યાદિવલિત્રયસ્યદક્ષિણેપિતૃતીર્થેન પિતૃભ્યઃસ્વધાનમઃઈતિઈદંપિતૃભ્યોનમમેતિદદ્યાત્ ઇતિપિતૃયજ્ઞઃ ॥

હવે કાત્યાયનશાખાવાળાઓનો વૈશ્વદેવપ્રયોગ કહે છે.

કાત્યાયન શાખાવાળાઓમાં જે સામિક દોષ તેમણે એક પાક(શ્રાદ્ધપાક)વડેજ શ્રાદ્ધને દિવસે શ્રાદ્ધથઈ પ્રથમ વૈશ્વદેવ કરવો. જે સામિક ન દોષ તેમણે શ્રાદ્ધ પછી તેજ પાકવડે વૈશ્વદેવ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિમાંથી પ્રગ્વલિત કાષ લઈ રસોડામાં પ્રદીપ્ત કરી તે ઉપર સર્વ પાક સિદ્ધ કરી રસોડાનો અગ્નિ લઈ તે ગૃહ્યાગ્નિમાં મેળવવો. પછી સિદ્ધ કરેલા પાકમાંથી ધૃતયુક્ત અન્ન (ચર) લઈ પ્રથમ પ્રમાણે, “આત્માન્નસંસ્કારાર્થં વૈશ્વદેવાત્યર્ચકર્મ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. અથવા “દેવભૂતપિતૃમનુપ્યાન્વૈશ્વદેવાજ્ઞેન યજ્ઞે,” એવો સંકલ્પ કરવો. પછી કલશમાંના જળવડે ગૃહ્યાગ્નિની ચારે તરફ પ્રોક્ષણ કરી હાથવડે અગ્નિમાં દોભ કરવો. તેની દેવતા—“બ્રહ્મણે સ્વાહા ઇદં બ્રહ્મણે નમઃ” એ રીતે આગળ પણ બાળવું. “પ્રજાપતયેઽં, ગૃહ્યાભ્યઃં, કદયપાયંં, અનુમતયેંં” એ પ્રમાણે દેવયજ્ઞ કહો. ચાર પછી કલશની પાસે ઉત્તર તરફ જાય એવી ત્રણ આહુતિ એક પછી એક એમ દેવી. તે આ રીતે—“પર્જન્યાય નમઃ સ્વાહા ઇદં પર્જન્યાય નમઃ, અઙ્ગો નં, પૃથિવ્યેં” પછી કારશાખાની પાસે પૂર્વ તરફ જાય એવી “ધાત્રેઽં વિધાત્રેઽં” એ આહુતિ દેવી. પછી જળવડે ચતુરસ (ચારસ) મંડળ કરી તે મંડળ ઉપર પૂર્વ તરફ “વાયવેઽં,” દક્ષિણ તરફ “વાયવેઽં,” પશ્ચિમ તરફ “વાયવેઽં,” ઉત્તર તરફ “વાયવેઽં,” એ પ્રમાણે આહુતિ દઈ ફરી પૂર્વાદિ દિશા-યઈ વાયુબલિની પૂર્વે અથવા ઉત્તર તરફ “પ્રાચ્યૈ દિશેઽં, દક્ષિણસ્યૈ દિશેઽં, પ્રતીચ્યૈ દિશેઽં, ડદીચ્યૈ દિશેઽં” એ આહુતિ દેવી. પછી અધ્યભાગવિધે પૂર્વ તરફ જાય એવી “બ્રહ્મણેઽં, અંતરિક્ષાયઽં, સૂર્યાયઽં, એ આહુતિ દેવી, અને એની ઉત્તર તરફ, “વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યોઽં, વિશ્વેભ્યો ભૂતેભ્યોઽં,” એવી આહુતિ દેવી. એની ઉત્તર તરફ “ઽપસેઽં, ભૂતાનાં ચ પતયેઽં,” એ આહુતિ દેવી. એ

પ્રમાણે ભૂતપત્ર કહ્યો. પછી પ્રાચીનાવીતી થઇ ‘બ્રહ્માદિ’ ત્રણ આહુતિની દક્ષિણ તરફ પિતૃતીર્થવડે, “પિતૃભ્યઃ સ્વધા નમઃ” પિતૃભ્યો નમઃ, ” એવો મંત્ર કહી આહુતિ દેવી. એ પ્રમાણે પિતૃપત્ર કહ્યો.

पात्रं प्रक्षाल्य सव्येन ब्रह्मादिवलितो वायव्यां यक्ष्मेतत्ते निष्कं जनमितितज्जलं निनयेत् पूर्ववन्मनुष्ययज्ञः
निरग्निश्च स्तु लौकिकाग्निमाहृत्य पृष्ठोदिवीतिप्रतिष्ठाप्य तत्सविनुं तां सविं विश्वानि देव इति त्रिभिः
सावित्रैः प्रज्वाल्य तत्र नित्योपासनं होमं कृत्वा पाकं पचेद्द्वैश्वदेवं च कुर्वादिति गदाधरः अत्राप्यशकौ बहूचा
द्युक्तीत्यापचनाग्निप्रतिष्ठाप्य ध्यात्वा संपूज्य तत्र पूर्वां कुरीत्या वैश्वदेवस्तत्र अग्नये सिप्रकृते स्वाहेति पंचाहु-
तीनामुत्तरं होमः सर्वत्र निरग्नेरिति विशेषः शेषं प्राग्वत् कात्यायनानां दिवैवैको वैश्वदेवो न द्वितीयो रात्रौ
सामगाथयैर्नरपि स्वगृहो कुरीत्या पंचमहायज्ञाः कार्याः स्वगृहानुपलंभे बहुचो कुरीत्योपनयनादिसंस्का-
राः पंचमहायज्ञादयश्च कार्याः ॥

અર્ચનું પાત્ર પ્રક્ષાલન કરી ઠાળી તરફથી શ્રદ્ધાદિક આહુતિની વાચન્ય દિશામાં " યદ્દમેતત્તે નિર્જેજનં " એ મંત્રવડે તે જળ દેવું. પછી પ્રથમ કલ્યાપ્રમાણે મનુષ્યયજ્ઞ કરવો. નિરગ્નિક હોય તેણે તો, લૌકિકાગ્નિ લાખી " ધૃષ્ટો દિવિઃ " એ મંત્રવડે તે અગ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી " તત્સવિતુર્વ્રતાસ-વિતુર્ગ, વિશ્વાગ્નિ દેવઃ " આ ત્રણ સાવિત્ર (સૂર્ય છે દેવતા જેના તે) મંત્રવડે પ્રદીપ્ત કરી તે અગ્નિ ઉપર નિલ્લનો ઔપાસન હોમ કરી પછી તે અગ્નિ ઉપર પાક કરી વૈશ્વદેવ કરવો. એમ ગદાધર કહે છે. આ રીતે કરવામાં પણ અસમર્થ હોય તો તેણે ઋગ્વેદી ઇત્યાદિકને કહેલી રીતિપ્રમાણે પચનાગ્નિ) જેની ઉપર પાક કરેલો હોય તે)નું સ્થાપન કરી ધ્યાન કરી પૂજન કરવી. પછી તે અગ્નિ ઉપર પ્રથમ કલ્યાપ્રમાણે વૈશ્વદેવ કરવો. તેમાં પ્રથમની પાંચ આહુતિ હોઆ પછી, " અગ્નૈએ સ્વિષ્ઠ-કૃતે સ્વાહા " એ મંત્રવડે આહુતિ દેવી. એ રીતે નિરગ્નિકને સર્વત્ર વિશેષ જાણુવો. શેષ કર્મ પ્રથમ-પ્રમાણે કરવું. કાલ્યાયન શાખાવાળાઓએ દિવસેજ એક વૈશ્વદેવ કરવો. રાત્રિએ બીજો કરવો નહીં. સામવેદી અને અથર્વણેવેદી એમણે પણ પોતપોતાના ગૃહસૂત્રમાં કલ્યાપ્રમાણે પંચમહાયજ્ઞ કરવા. પોતાનું ગૃહસૂત્ર ન મળે તો ઋગ્વેદીઓને કહેલી રીતિપ્રમાણે ઉપનયનાદિ સંસ્કાર અને પંચમહા-યજ્ઞ કરવા.

शाखांतरमतंसम्यगनालोच्यस्वघार्थतः ॥ शाखांतराहिकंप्रोक्तं ब्रूत्वा शोध्यं स्वशाखिभिः ॥ इति ॥

“પરાઇ શાખાને મત થયાર્ય જાણ્યાવિના પોતાની ધૃષ્ટતાયથી અન્ય શાખાનું આહ્વિક્રમકરણ મેં કહ્યું છે, એમ જાણી તે તે શાખાવાળાઓએ શોધવું.”

इक्षुनपःफलंमूलंतावूलंपयऔषधं भक्षयित्वापिकर्तव्याःस्नानदानादिकाःक्रियाः पंचमहायज्ञेष्वन्यत
मस्यलोपेऽपवातः धनिकस्यातुरस्यचप्रतियज्ञंकुच्छार्धं अन्येस्वेकाहंलोपेनस्यत्याहुतिर्द्व्यहंश्यहंलोपे
तिरुभिस्तंतुमतीभिर्होमोवारुणीनांचतसृणांजपोद्वादशाहंलोपेतंतुमतीस्थालीपाकोवारुणीमिदाज्यहोम
श्चेत्याहुः ॥

“સેરડી, જળ, કૃળ, મૂળ, તાંબૂલ, દૂધ, અને ઔષધ એ ભક્ષણ કરીને પણ જ્ઞાન, દાન ઇત્યાદિક કર્મ કરવું.” પાંચ મહાયજ્ઞમાંથી એકાદા યજ્ઞનો લોપ થાય તો ઉપવાસ કરવો. ધનવાન અને રોગી એમણે એક એક યજ્ઞનો લોપ થયો હોય તો અર્ધકૃત્ષ્ણ પ્રાપ્તિ કરવું. બીજા અંચકાર તો, એક દિવસ પંચમહાયજ્ઞનો લોપ થયો હોય તો, “મનસ્વતી” એ આહુતિનો હોમ; બે દિવસ, ત્રણ દિવસ લોપ થયો હોય તો, ત્રણ “તંતુમતી” એ આહુતિવડે હોમ અને ચાર વાર્ણી ઋચાનો જપ કરવો; આર દિવસપર્યંત લોપ થયો હોય તો, તંતુમતી સ્થાવીપાક, અને વાર્ણી ઋચાવડે આન્યહોમ કરવો; એમ કહે છે.

अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः ॥ हैमराजतेपात्रेआम्रादिपत्रेष्वभोजनंशस्तं एकपवतु
मुंजीतकांस्यपात्रेनान्योच्छिष्टे तांबूलाम्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चग्रहचारीचविधवाचविवर्ज
येत् पलाशपणंपुयत्यादेःप्रशस्तं गृहिणस्तृचांद्रायणं इदंचल्लीपलाशविषयमितिस्मृत्यर्थसारे कदलीकुट
जमधुजंबूपनसाप्रचंपकोदंचरूपवाणिशस्तानि अर्काश्वत्थवटादिपत्राणिनिषिद्धानि ॥

હવે સધળાઓને સાધારણપણાએ ભોજનાદિકનો વિધિ કહે છે.

નુવર્ણુ અથવા ચાંદીના પાત્રમાં કુંવા ચાંબા ઇલાદિક વૃક્ષના પાનવિષે ભોજન કરવું તે ઉત્તમ છે. કાંસાના પાત્રમાં એકેજ ભોજન કરવું. જે પાત્રમાં એકે ભોજન કર્યું હોય તેમાં ઉચ્છિદ્ર થવાથી બીજાએ ભોજન કરવું નહીં. “સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અને વિધવા એમણે તાંબૂલ, તૈલમર્દન અને કાંચપાત્રમાં ભોજન એ વિશેષેકરી વર્જ્ય કરવાં,” સંન્યાસી ઇલાદિકાએ પલાશ(ખાખરા)ના પાનમાં ભોજન કરવું એ ઉત્તમ છે. ગૃહસ્થ પલાશના પાનમાં ભોજન કરે તો, તેણે ચાંદ્રાયણ કરવું. એ ચાંદ્રાયણ કરવાનું જે કહ્યું તે વર્ણીરૂપ જે પલાશનું વૃક્ષ તે વિષયમાં છે એમ સ્મૃત્યર્થસારમાં કહ્યું છે. કેળ, કુટબ, (કૃષાકમળ) મૌવા, લંબુ, કૃણુ, ચાંબા, ચંપો અને ધુલર એમનાં પાન ભોજનવિષે ઉત્તમ છે. આકડો, પિપળો, વડ ઇલાદિકનાં પાન નિષિદ્ધ છે.

ચતુરત્તમંડલે પ્રક્ષાલિતપાત્રં નિધાય પંચયજ્ઞાવશિષ્ટેષુ તાદિયુતં પરિવિષ્ટમશ્નમસાકં નિત્યમસ્ત્યેતદિતિ ચદશ્વત્સાગ્રંયિરહિતપવિત્રયુતદક્ષિણપાણિઃ પાદાભ્યાં પાદેનવામુવંસ્પૃશન્વ્યાહતિભિર્ગાવઝ્યાચાભિમંજ્ય સત્યંત્યતેન પરિપિંચામિતિદિવા ક્રતંત્વાસત્યેન પરિપિંચામીતિરાત્રૌ પરિપેચનંકૃત્વા અંતઃશ્વરતિભૂતેયુ ગુહાયાં વિશ્વતોમુલઃ ત્યંચશસ્ત્યંવપટ્કારસ્ત્યંવિષ્ણુઃ પુરુષઃ પરઃ પાત્રાદિક્ષિણેભૂમૌ ભૂપતયેનમઃ ભુવનપતયેનમઃ ભૂતાનાં પતયેનમઃ इतिગ્રીન્ચલીન્દ્વાદાત્ યદ્વાચિત્રાયચિત્રગુણાયમાયયમધર્માયસર્વભૂતેભ્યઈતિ ઘા વ્યસ્તસમસ્તવ્યાહતિભિર્વાંચત્વારઃ ધર્મરાજાપચિત્રગુણાયેતિદ્વૈવા ભૂપત્યાદિત્રયયુતાવેતાવિતિપંચપાદેયાઃ હસ્તપાદમુપાદ્ઃ આપોશનાર્થજલમાદાય અન્નંબ્રહ્મરસોવિષ્ણુઃ અહૈવશ્વાનરોભૂત્થેત્યર્થંધ્યાત્વા ચામકરેણપાત્રંધૃત્વાઅમૃતોપસ્તરણમસીત્યપઃ પ્રાશ્યમૌની ઔપ્રાણાયસ્વાહા ઔપાનાયસ્વાહા ઔઘ્યાનાયઃ ઔડ્ડાનાયઃ ઔસમાનાયઃ इतિસપ્તતાઃ સર્શારાવાપંચાદુતીઃ સર્વાંગુલિભિઃ સર્વપ્રાસંપ્રસનમુલેજુહુયાત્ બ્રહ્મણેસ્વાહેતિપઠીકચિત્ પ્રાણાદુતિપર્યંતંપ્રાણલંભૌમૌનંચનિયતમપ્રેષ્ટિકંદ્વયંમોજનંપ્રાક્તુલંપ્રત્યશ્ચુલંવાશસ્તં દક્ષિણામુલંચશઃફલંકામ્યં ઉદ્દત્તુલ્લમધર્મં વિદિદ્વુલંનિપિદ્ધં ક્ષાત્તંપ્રાસંપ્રસન્દ્વાર્ષિશદાદિનિયતપ્રાસમનિયતપ્રાસંવામુક્ત્વા અમૃતાપિધાનમસીતિગંદૂપાર્ધંપીત્વાર્ધંભૂમૌનિનીય પવિત્રંત્યક્ત્વા મુજહસ્તોચ્છિદ્રંસમ્યક્પ્રક્ષાલયેત્ તર્જન્યામુલંનશોધયેત્ કિંચિદ્વ્રણ્ણપોત્તરંહસ્તપ્રક્ષાલનંપોડશગંદૂપાંતે દ્વિરાચામેત્ ભોજનગૃહેચનાચામેત્ અનાચાંતોમુત્રપુરીયૌનકુર્યાત્ ઉત્તરાપોશનમકૃત્વોત્થાનેસ્નાત્વાશુદ્ધિઃ હસ્તૌસંનૃન્યપ્રસ્નાઘ્યાંગુણેનત્રેત્રયોર્નિર્પિચ્યેદ્દેવતાંસરેત્ નાંજલિનાપિવેત્ પાલાશંદંધમયોવદ્ધંચ પીઠંવર્જયેત્ નશિશુભિઃસહમુંજીત ભાર્યયાસહવિવાહવર્જેનમુંજીત ચાલવૃદ્ધેમ્યોક્તમદત્વાનમુંજીત નમ્રોઢ પાદોનાસનારૂઢપાદોનપ્રસારિતપાદોનવિદિક્તુંડોનદુષ્ટેકર્પકૌનશ્યામિપાકગૃહેનદેવાલયેમુંજીત ન સંશ્રયોર્નમહાનિશાયાંનયશ્રોપવીતહીનોનવામહસ્તેનનશદ્રોષેપમુંજીત આદૌમધુરંમધ્યેલચણાસ્લમંતેતિ ક્ષાદિ પૂર્વદ્રવંમધ્યેકઠિનમંતેદ્રવં અષ્ટૌપ્રાસાયતેઃગોઢશઢાર્ષિશદ્વાગૃહિણોવનસ્વસ્યપોડશયથેદ્દંબ્રહ્મચારિણઃ સર્વેસશેપમશ્રીયાન્નિશેષંપૃતપાયસં કીરંદધિમધુમુંજીતદિવારાત્રૌચેતિદ્વિવારમેયનાંતરામોજનમ્॥

ૐ પ્રાણાયસ્વાહા, ૐ અપાનાયસ્વા, ૐ વ્યાનાય, ૐ ઉદાનાય, ૐ સમાનાય ” એ મંત્ર ભણી એક એક મંત્રવડે ધૃત અથવા દ્વિસહિત પાંચ આહુતિ, સર્વ આંગળીવડે સઘળો ગ્રાસ ભક્ષણ કરવો, એ રીતે મુખમાં હોમવી. “બ્રહ્મણેસ્વાહા” એ છઠ્ઠી આહુતિ કોઈ અંથમાં કહેલી છે. પાત્રનો સ્પર્શ અને મૌન એ પ્રાણાહુતિપર્યંત અવરય છે, પ્રાણાહુતિ થયા પછી બન્ને ઐન્દ્રિય એટલે કરવાં અથવા ન કરવાં એ ઇચ્છાપ્રમાણે છે, ભોજન કરવું તે પૂર્વમુખ અથવા પશ્ચિમમુખ બેસી કરવું એ ઉત્તમ છે. દક્ષિણમુખ બેસી ભોજન કરવું તે કામ્ય છે; કારણ, તેવું ફળ યશ છે. ઉત્તર તરફ મુખ કરી ભોજન કરવું તે નિંદ છે. વિદિશા (ખુણ) સંમુખ થઈ ભોજન કરવું તે નિષિદ્ધ છે. અન્નનો સંપૂર્ણ ગ્રાસ ભક્ષણ કરવો એ રીતે બત્રીસ ઇલાદિક નિયમપૂર્વક ગ્રાસ અથવા ઇચ્છાપ્રમાણે ગ્રાસ લઈ ભોજન કરી હાથમાં જળ લઈ “અમૃતાપિધાનમસિ” એ મંત્રવડે તે જળ અર્ધ પીવું અને અર્ધ પૃથ્વી ઉપર નાખવું. પછી હાથમાં રાખેલા પવિત્રનો ભાગ કરી મુખ અને હાથ બરાબર શુદ્ધ કરવાં. તર્જની (અંગુઠાના બેઠની) આંગળીવડે મુખ શુદ્ધ કરવું નહીં. પ્રથમ થોડાંએક ગંદૂષ (કોમળ) કર્યા પછી હાથ ધોવા. સોળ ગંદૂષ કર્યા પછી બે આયમન કરવાં. ભોજનઘરમાં આયમન કરવું નહીં, આયમન કર્યા વિના મૂત્ર અને મળનો ભાગ કરવો નહીં. ઉત્તર આયોશન કર્યા વિના ઉઠે તો આન કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે. હાથ ધોઈ તે જળ પૃથિવી ઉપર નાખી તે જળેકરી અંગુઠાવડે નેત્રને સિંચન કરી ઇષ્ટદેવતાનું સ્મરણ કરવું. જળ અંજલીવડે પીવું નહીં. ખાખરાના, બળેલા અથવા લોહના ખીલાએ જડેલા પાટલા ઉપર બેસવું નહીં. બાળકને પાસે બેસાડી તેની બેઠે ભોજન કરવું નહીં. વિવાહવિના અન્ય સમયે સ્ત્રીનીસાથે ભોજન કરવું નહીં. બાળક, વૃદ્ધ એમને ભોજન કરાવ્યાવિના ભોજન કરવું નહીં. પગઉપર પગ રાખી; પાટલાઉપર પગ રાખી; પગ પસારી; ખુણાસામે મુખ કરી; દુધની બેઠે એક પંક્તિમાં; અગ્નિ અથવા પાકસિદ્ધિવડે રહિત ઘરમાં; અથવા દેવાલયમાં ભોજન કરવું નહીં. બન્ને સંધ્યાસમયે; મધ્યરાત્રિએ; અથવા યજ્ઞોપવીતરહિત; કિંવા હાથે હાથે; અથવા શુદ્ધે ભોજન કરતાં શેષ રહેલું અન્ન ભોજન કરવું નહીં. પ્રથમ મધુર પદાર્થ, મધ્યમાં ખારા ખાટા પદાર્થ, અને અંતે તીખા ઇલાદિ પદાર્થ એ રીતે ભોજન કરવું. પ્રથમ નરમ પદાર્થ, મધ્યમાં કઠિણ પદાર્થ અને અંતે નરમ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા. સંન્યાસીએ આઠ ગ્રાસ; શૃહસ્થે સોળ અથવા બત્રીસ; વાનપ્રસ્થે સોળ; અને બ્રહ્મચારીએ ઇચ્છા પ્રમાણે ગ્રાસ; ભોજન કરવા. ધૃત અને પાપસ (દુધપાક) એ પદાર્થ નિઃશેષ ભોજન કરવા. બીજા પદાર્થો પાત્રઉપર શેષ રાખી ભોજન કરવું. (ભોજનમાં) દૂધ, દહીં, મધ એ પદાર્થ ભક્ષણ કરવા. દિવસ અને રાત્રિ મળી બેવારજ ભોજન કરવું. વચમાં ત્રીજવાર ભોજન કરવું નહીં.

અર્કપર્વદ્વયેરાત્રીચતુર્દશ્યપ્તમીદિવા યકાદશ્યામહોરાત્ર્યંમુક્તવાચાંદ્રાયણંચરેત્ યસ્તુપાણિતલેમું કૈયશ્ચફૂલ્કારસંગુતં પ્રસ્તાંગુલિભિર્ચશ્વતસ્યગોમાંસયશ્વત્ નાજીળેંમોજનંકુર્યાત્કુર્યાન્નાતિબુધ્ધિતઃ નાર્દ્રવાસાનાર્દ્રશિરાનપાદારોપિતકરે ગ્રાસશેષંચનાશ્ચીયાત્પીતશેષંપિષેન્નચ શાકમૂલફલાદીનિવંત ષ્ઠેદર્શનમક્ષયેત્ નોચ્છિદ્યોષ્ટમાદ્યાન્નપદમાજનંસ્પૃશેત્ પિયતોયત્પતેત્યોયંભાજનેમુલ્લિનઃસુતં અમો જ્યંતત્ પીતાવશિષ્ટોયપાનેચાંદ્રાયણં હસ્તનલસ્પૃદ્ધજલપાનેચામહસ્તોદ્દૃતજલપાનેચસુરપાપાનસમં ય કપંત્યુપવિદાનાંવિપ્રાણાંમુંજાનાનામેકસિન્નપ્યુત્થિતેઆચાંતેચાન્યૈર્નમોજ્યં અત્રોત્થિતસ્યમોકુશ્વદોષઃ ગુરોર્નદોષઃ લયણંલ્પંજનંચૈવપૃતંતૈલંતથૈવચ લેહ્યપૈયંચવિધિંહસ્તદસંનમક્ષયેત્ તામ્રેગવ્યંકાંચેના રીકેલેશ્વરસૌસગુડંદધિસગુડમાર્દંકંચમધસમં સૈષવસામુદ્ગમિન્નપ્રત્યક્ષલવણમક્ષણંમૃદ્ધક્ષણંચગોમાં સસમં ઉદક્યામપિચાંદાલંશ્વાનંકુક્ષુદમેવચ મુંજાનોયદિપદ્યેસુતદશંતુપરિલ્પજેત્ મુંજાનસ્યગુદસ્યા વેઝપવાસઃપંચગધ્યંચ આપોશનોત્તરંપ્રાણાહુતેઃપ્રાકૃતત્સાવેશ્વાનંપદ્મપ્રાણાયામાઃ મુંજાનસ્યાશૌચપ્રા તૌપ્રાસંત્યલ્પત્વાજ્ઞાનં ગ્રાસાશનેઝપવાસઃ સર્વાશનેત્રિરાત્રં વિષ્ટાદિસ્પર્શેશ્વાનંપ્રાણાયામત્રયંચ ચાંડા લપતિતોદક્યાયાક્યંશ્રુત્વામોજનેપકોપવાસઃ સ્નાત્વાશતગાયત્રીજપોવા કલહઘરટોલૂલલમુસલાનાં ધાવચ્છદ્ધસ્તાવદ્મોજનં અપ્યેકપંક્ત્યાનાશ્ચીયાદ્વાહ્મણેઃસ્વજનૈરપિ કોપિજાનાતિકિંકસ્યપ્રચ્છંદંપાત કંમભેત્ તતોશિનામસ્નાનાચક્ષંતેનસલિલેનચ દ્વારેણૈવચમાર્ગેણંકિમેદંચરેદુધઃ કેશપિપીલિકામ ક્ષિકામિઃસહપકમઘંત્યજેદેવ પાકોચરંકેશપિપીલિકાદિકીટકમક્ષિકાસંસુદ્ધેગવાઘાતેવાન્ને સલિલંમ સન્મૃદ્ધાપિમક્ષેતત્ત્યંવિશુદ્ધયે ઇતિવિજ્ઞાનેશ્વરઃ શુદ્ધાન્નંશુદ્ધદસપ્રાહ્મણાન્નંરાત્રિપર્યુપિતંરજસલતાચાંડાલ

પતિતાદિદંટકાકાદિપદ્મચ્છિદ્રમ્મોચ્યં સ્નેહપદ્મમંડનાદિવર્ણ્યુપિતંબ્રાહ્મં અવત્સાયાગોરનિર્દશાનાંગો મરિચ્યજાનાં ગર્મિણ્યાપકાલાંતરિતદોહાયામલસૂસવત્સ્તન્યોરજવર્જદિસ્તનીનામુદ્રીવડવયોરારણ્ય કમ્બાદેરવેચ્છદીરાણિવર્જ્યાનિ શિષ્ટિર્હિશુવર્જ્યૈરકંબુક્ષનિર્યાસંપુરીપસ્યાનોત્પન્નતંડુલીયકાદિકં દેવા દુદ્ધદાંનિનાશ્વતંસંયાવપાયસાપ્પદાપ્કુલીકુસરંવર્જયેત્ શણકુસુંમાલાયુવાર્તાકકોવિદારવદાદિફલા નિમાતુલિંગંચવર્જ્યં પલાંડુલશુનગૃંજનમક્ષણેચાંદ્રાયણં મુંજાનેપુપરસ્પરસ્પર્શોન્નત્ત્યાગઃ પાત્રસ્યાન્નમ ક્ષણેન્નાત્વાથોત્તરશતગાયત્રીજપઃ અધિકમોજનેસહસ્રં મુંજાનસ્યાશુચિનાવિપ્રેણસ્પર્શોન્નત્ત્યાગઃ મુક્તો ન્ચિદ્રસ્પર્શો સવર્ણેન્નાનંજપોવા અસવર્ણેતૂપવાસઃ મુક્તોન્ચિદ્રસ્પર્શશ્ચદ્રાદિસ્પર્શોપોપ્યપંચગવ્યં રજ કાદિસ્પર્શોત્રિરાત્રંપરિવેપણંકુર્વન્ચિદ્રસ્પર્શોપોદધિપૃતાદિલઘુદ્રવ્યમત્પજન્નાન્તાંતઃશુચિઃ મહ્યાદ્યન્ન સ્વત્યાગયવ ચલેલિકલ્પઃ પરિવેપનાદિકાલેરજોદદ્યૌતસ્પૃષ્ટાન્નત્યાગઃ ॥

“રવિવાર, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરવું નહીં; ચૌદશ અને આઠ-મને દિવસે દિવસનું ભોજન કરવું નહીં; એકાદશીને દિવસે અહોરાત્ર (રાત્ર-દિવસમાં) ભોજન કરવું નહીં; કારણ તે દિવસે ભોજન કરે તો આંદ્રાપણ કરવું એમ કહ્યું છે.” જે મનુષ્ય હાથમાં અન્ન લઈ ભોજન કરે, અથવા ઉઘણ અન્ન ઉપર ડુંક મારી જમે, અથવા આંગળી ફેલાવી ભોજન કરે તો તે અન્ન ગોમાંસ સમાન થાય છે. અર્થર્થે છતાં ભોજન કરવું નહીં. અતિ ભૂખ્યા હોય તેણે તેજ સમયે ભોજન કરવું નહીં. ભીતું વસ્ત્ર પહેરી, ભીતું મરતક હોય તો, અથવા પગઉપર હાથ રાખી, કિંવા શાસનું શેષ ભોજન કરવું નહીં. જળપાન ક્રીધા પછી પાત્રમાં શેષ રહેલું જળ પીવું નહીં. શાક, ચૂળ, ફળ ઇલાદિક પદાર્થો દાંતે તોડીને ખાવા નહીં. ઉચ્છિદ્ર પુરૂષે ધૂત લેવું નહીં. પગથી પાત્રને સ્પર્શ કરવો નહીં. જળપાન કરતાં મોઢામાંથી જળ પાત્રમાં પડે તો તે પાત્રમાંનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. જળપાન કરી પાત્રમાં શેષ રહેલું જળ ફરી પીરે તો આંદ્રાપણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. હાથના નખનો સ્પર્શ થયેલું જળ અથવા કામે હાથે ઉપારેલું જળ પીયે તો મુરખપાનસમાન બાલુવું. એક પંક્તિમાં બેઠેલા ગ્રાહણ ભોજન કરતા લેખ અને તેમનો એકાદ ઉઠે અથવા ઉત્તર આપોશન લે તો પણ બીલગ્યોએ શેષ રહેલું અન્ન ભોજન કરવું નહીં. એવિષે ઉઠનારાને અને ભોજન કરનારાને બન્નેને દોષ છે. શુરને દોષ નથી. લૂણ, વ્યંજન (ચટણી વગેરે), ધૂત, તેલ, લેહ (ચાટવાયોગ્ય પદાર્થ), પેષ (પીવાયોગ્ય પદાર્થ) ઇલાદિ પદાર્થ હાથેથી દીધેલા હોય તો ભક્ષણ કરવા નહીં. ગ્રાંભાના પાત્રમાં ગાયનાં દૂધ ઇલાદિક, કંસાના પાત્રમાં નારિયળનું જળ અથવા સેર-ડીને રસ, ગોળસાથે મળેલું હઈ, અને ગોળસાથે મળેલું આદુ એ મધ્યસમાન છે. સિંધાલુણ, અને સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું મીઠું તેવિના બીલ મીઠાનું પ્રત્યક્ષ ભક્ષણ કરે તો તે ગોમાંસતુલ્ય છે. ભોજન કરતાં રજસ્વલા સ્ત્રી, આંદાલ, કુટાં અથવા કુકડું એ દેખવામાં આવે તો તે અન્નને ત્યાગ કરવો. ભોજન કરતાં અધોવાયુ સરે તો તેણે એક ઉપવાસ કરી પચગવ્ય લેવું. આપોશન ક્રીધા પછી ગ્રાણાદુતિથી પ્રયત્ન અધોવાયુ સરે તો જ્ઞાન કરી છ ગ્રાણુપાત્ર કરવા. ભોજન કરતીવેળાયે આશીષ પ્રાપ્ત થાય તો મોઢામાંના આસનો ત્યાગ કરી જ્ઞાન કરવું, મોઢામાંના આસ ભક્ષણ કરે તો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપવાસ કરવો. તે સમયે અન્ન ભક્ષણ કરે તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. ભોજન કરતાં નિષ્ઠા ઇલાદિકને સ્પર્શ થાય તો જ્ઞાન કરી ત્રણ ગ્રાણુપાત્ર કરવા. આંદાલ, પતિત અથવા રજસ્વલા એમના શબ્દ સાંભળીને ભોજન કરે તો એક ઉપવાસ કરવો, અથવા જ્ઞાન કરી સો ગાયત્રીજપ કરવો. કલહ (દંડો), ઘરટ (ઘંટી), ખાંદણી, રાખેલું, એમનો શબ્દ થતો હોય ત્યારેથી ભોજન કરવું નહીં. “ગ્રાહણે પીતાના સંબંધીએટ પણ એક પંક્તિમાં બેસી ભોજન કરવું નહીં; કારણ, કેવું કયું શુભ પાપ છે તેને કોઈ બલેણે? કોઈ પણ બાલુતો નથી. માટે વિક્લાન પુરૂષે અગ્નિ, ભરમ, સંભ, જળ, દાર અથવા માર્ગ એમાંના કોઈ એક પ્રકારથી પંક્તિબેદ કરવો.” વાળ, કીડીઓ, માંખીઓ એમભણેસદિત રંધાયલા અન્નને ત્યાગ કરવો. પાક થયા પછી તે અન્ન વાળ, કીડી આદિક કીટ, માંખી ઇલાદિકે મિશ્રિત થાય અથવા તે અન્નને ગાય સંઘે તો “તે અન્નની શુદ્ધિમાટે જળ, ભરમ અથવા મૂતિકા તે ઉપર છાંટવાં.” એમ વિરાનેશ્વર કહે છે. શરૂનું અન્ન; શરૂ દીધેલું એવું ગ્રાહણપાત્રનું અન્ન; અગ્નિ વચમાં જતાં વાસી રહેલું અન્ન; રજસ્વલા, આંદાલ, પતિત ઇલાદિકે ભળેલું; કાગડા ઇલાદિક પક્ષિએલું ઉચ્છિદ્ર; એ સઘળાં ભોજન કરવાયોગ્ય નથી. ધૂત, તેલમાં તળેલા (વશં, પુરી ઇલાદિ) પદાર્થ વાસી ગ્રહણ કરવા. જેનું વાછડું નથી એવી ગાય; જેને વિચાવાને દશ દિવસ થયા નથી એવી ગાય;

ભેંસ; બકરી; ગભેસહિત; એક વખતનો અંતરાય નાંખી એટલે એકાંતર દૂધ દેનારી; બે વાંછડાં જાણુ-
નારી; જેના સ્તનમાંથી મિલ્ય દૂધ સત્વતું હોય તે; બકરી વિના જે બે સ્તનવાળી; ઉંટડી; ઘોડી;
જંગલમાંનાં હરિણી ઇલાદિક; અને રીઠ; એમનાં દૂધ વળ્યું છે. સરચુ અને હીંગવિના સતો વૃક્ષનો
રસ; વિધાના સ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થયેલો તાંદળનો ઇલાદિક; દેવતાના ઉદ્દેશવિના કરેલા એવા સીરો,
લાડુ, પાપસ, અપૂપ (પૂડલા,) તિલસાકરી, કુસર (ખીચડી+તિલમિશ્રિત ભાત); એ પદાર્થો
વળ્યું કરવા. ભીંડી, કુંભ, દુધી, રીંગણાં, કચનાર, વડ ઇલાદિકનાં ફળ અને તરબુચ એ ભક્ષણ
કરવાં નહીં. કાંદા, લસણ અને ગાજર ભક્ષણ થાય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. ભોજન કરતાં પરસ્પર સ્પર્શ
થાય તો તે અન્નનો લાગ કરવો. પાત્રમાંનું અન્ન ભક્ષણ કીધું હોય તો આન કરી (૧૦૮) ગાયત્રી-
જપ કરવો. પાત્રમાંનું અન્ન ભોજન કર્યા પછી ખીલું અન્ન લઈ ભક્ષણ કરે તો આન કરી (૧૦૦૦)
ગાયત્રીજપ કરવો. ભોજન કરનારનો અપવિત્ર શ્રાવણભેદે સ્પર્શ થાય તો તે અન્નનો લાગ કરવો.
ભોજન પછી ઉચ્છિષ્ટ અવસ્થામાં સ્પર્શ થાય અને તે સ્પર્શ કરનારો પોતાના વર્ણમાનો હોય તો
આન અથવા જપ કરવો, પોતાના વર્ણનો ન હોય તો ઉપવાસ કરવો. ભોજન કર્યા પછી ઉચ્છિષ્ટ
અવસ્થામાં કુતરાં, શુદ્ર ઇલાદિકનો સ્પર્શ થાય તો ઉપવાસ કરી પંચગવ્ય પ્રાશન કરવું. ઘોળી
ઇલાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવો. પાત્ર પીરસતાં ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ થાય
તો દૂધ, દહીં, ઘૃત ઇલાદિક હલકા પદાર્થોનો લાગ ન કરતાં હાથ, પગ પ્રક્ષાલન કરી આયમન કર-
વાથી શુદ્ધ થાય છે. ભક્ષ્ય, આદિ પદાર્થોનો લાગજ કરવો. વસ્ત્રનો લાગ કરવો અથવા ન કરવો એ
વિકલ્પ છે. શ્રી પીરસતાં રજસ્વલા થાય તો તેણે સ્પર્શ કરેલા અન્નનો લાગ કરવો.

મોજનાંતેડચ્છિષ્ટોપાન્નં રૌરવેપૂયનિલયેપદ્માર્બુદનિવાસિનાં પ્રાણિનાંસર્વભૂતાનામક્ષવ્યમુપતિષ્ઠ
ત્વિતિદઘાત્ આચાંતોપ્યશુચિસ્તાવદાવત્પાત્રમનુદ્વૃત્તં ઉદ્વૃતેપ્યશુચિસ્તાવદાવત્પાત્રમનુદ્વૃત્તમહી પર્ણ
સ્યામ્રંચમૂલંચશિરાંચૈવવિશેષતઃ સ્વૃણંપર્ણવર્જયિત્વાતાંબૂલંલાદયેદ્યુઘઃ અનિધાયમુલેપર્ણંપૂર્ણૈમક્ષયે
ન્નચ્ચ ઇતિપંચમભાગકલ્પમ્ ॥

ભોજન થયા પછી ઉચ્છિષ્ટ રહેલું શેષ અન્ન લઈ “રૌરવે પૂયનિલયે, પદ્માર્બુદનિવાસિનાં ॥
પ્રાણિનાં સર્વભૂતાનામક્ષવ્યમુપતિષ્ઠતુ” એ મંત્ર બોલી દેવું. “હાથ, પગ, મુખ, પ્રક્ષાલન કરી આય-
મન કીધું હોય તો પણ, ચાવટાલ ભોજનપાત્ર ઉઠાવ્યું નથી ત્યાંપર્યંત તે અશુચિ છે. પાત્ર ઉઠાવ્યા
પછી પણ ચાવટાલ પૃથિવીને લીધે શુદ્ધ કીધી નથી ત્યાંપર્યંત તે અશુચિ છે.” “નાગરવેલના પાનનું
અન્ન, મૂળ અને તેમાંની શિરા (નસો) એમનો અવરથ લાગ કરી બે ઉપર ચૂનો આવ્યો હોય તે
પાન વળ્યું કરી વિદ્વાન પુરૂષે તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું. મુખમાં પાન મેલ્યાવિના સોપારી ભક્ષણ કરવી
નહીં. એટલે પ્રથમ પાન પછી સોપારી એ રીતે તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું.” એ રીતે પાંચમા ભાગનું કૃત્ય કર્યું.

इतिहासपुराणायैःपष्ठसप्तमकौनयेत् अष्टमेलोकयात्रानुवहःसंख्याततःपुनः सायंसंध्याप्रातःसंध्या
घत् अग्निश्चमामन्युश्च० यदह्नापापमकार्षं० अहस्तदवलुंपतु० सत्येज्योतिपिजुहोमि स्वाहेतिमंत्राचमने
विशेषः पश्चिमामिमुखस्तिष्ठन् अर्घ्यदद्यात् ऊर्ध्वजानुरुपविश्यप्रत्यङ्मुखपवनगार्भीजपेत् सायंहोम
स्तूक्तपद्य सायंवैश्वदेवेपुनःपाकः अतिथिंसंपूज्यघटित्रयानंतरंसारथ्यमामात्राकुम्भफाशायीत् ॥

“દિવસનો છઠ્ઠો અને સાતમો ભાગ ભારતાદિ ઇતિહાસ, પુરાણ ઇલાદિકના શ્રવણપરે વીતા-
વવા. આઠમા ભાગમાં પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર ઇલાદિકને મળવું, વાર્તા કરવી ઇલાદિક સસારસંબંધી કાર્ય
કરવાં. પછી યોગ્ય કાળે આમની આહર નદી, તળાવ ઇલાદિક સ્થળ ઉપર સાયંસંધ્યા કરવા જવું.”
સાયંકાલની સંધ્યા પ્રાતઃકાલ પ્રમાણે કરવી. પ્રાતઃસંધ્યા કરતાં સાયંસંધ્યામાં કાંઈએક વિશેષ છે. તે
આ—“અગ્નિશ્ચ મામન્યુશ્ચ, યદહ્ના પાપંકાર્પ, અહસ્તદવલુંપતુ, સત્યે જ્યોતિપિ જુહોમિ સ્વાહા”
એ પ્રમાણે મંત્રાચમનમાં વિશેષ જાણવો. પશ્ચિમ દિશાની સન્મુખ ઉભા રહી અર્ઘ્ય દેવા. ગોઠણ
ઉભા રહે એ રીતે પશ્ચિમમુખેજ બેસી ગાયત્રીનો જપ કરવો. સાયંકાલનો હોમ પ્રથમ કલ્પો છે તેમ
કરવો. સાયંકાલે વૈશ્વદેવ કરવો હોય તો ફરી પાક કરવો. અતિથિનું પૂજન કરી ત્રણ ઘડી રાત્રિ
ગયા પછી અને દોઢ પોહોર રાત્રિની પ્રથમ ભોજન કરી નિદ્રા કરવી.

ભોજનકાલેદીપનારોપાત્રમાલમ્યસૂર્યસ્મૃત્વાપુનર્દીપંદ્રપાત્રસ્થંભુંજીતનાન્યત્ આદ્યતત્પૂર્વેદિનેપાતઘૃતિસંક્રાંત્યાદિપુનનિશિભોજનં ચતુર્થપ્રથમૌયામૌવિદ્યામ્યાસૈનયેન્નિશિ પ્રહરદ્વયશાયીતુવ્રહ્મભૂયાયકલ્પતે પ્રાકૃત્યત્વદક્ષિણસ્યાંશિરઃકૃત્વાશયીતનકદાચિદુદકશિરાઃ રાત્રિસૂક્તજ્ઞત્વાસુપ્રશાયિનઃસ્મૃત્વા વિપ્ળુનત્વાસપ્યાત્ અગસ્તિર્માધચઞ્ચૈવમુચુકુંદોમહામુનિઃ કપિલોમુનિરાસ્તીકઃપંચૈતેસુશાયિનઃ ॥

ભોજન કરતાં દીપક નહીં થાય તો પાત્રનો સ્પર્શ કરી સૂર્યનું સ્મરણ કરી કરી દીપક થયા પછી તેનું દર્શન કરી પાત્રમાં રહેલા અન્નનું ભક્ષણ કરવું, બીજું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. આદ્યનો પૂર્વ દિવસ, આદ્યદિવસ, વ્યતીપાત, વૈશ્વતિ, સંક્રાંતિ ઇત્યાદિક દિવસે રાત્રિએ ભોજન કરવું નહીં, “રાત્રિનો ચોથો અને પ્રથમ પોહાર વિદ્યાભ્યાસવટે વીતાવવા, એટલે એ બે પ્રહર વિદ્યાભ્યાસ કરવો. વચમાંના એ પોહાર ને નિદ્રા કરે છે તે બ્રહ્મત્વને પામે છે.” પૂર્વ, પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ એમાંથી દોઢ એક દિશામાં મસ્તક રાખી શયન કરવું, ઉત્તરમાં મસ્તક રાખી ક્યારે પણ સુતું નહીં. રાત્રિ-સૂક્ત (રાત્રિવ્યવહાયતીઠ) ઇત્યાદિક ઋચાનો જપ કરી વિપ્ળુને પ્રણામ કરી નિદ્રા કરવી. “અગસ્તિ, માધવ, મુચુકુંદ, મહામુનિ કપિલ, અને આસ્તીક, એ પાંચ શુભરાત્રી છે માટે નિદ્રાકાળે એમનું સ્મરણ કરવાથી નિદ્રા શુભકારક થાય છે.”

નસંખ્યાયાંનધાન્યેનગૌરુદેનદેવવિપ્રગુરુનામુપરિનોચ્છિદ્રોનદિવાનનઘ્રઃશયીત નિત્રાકાલેતાંબૂલં મુલાત્લિપંશયનાન્નાલાતિલકંશિરસઃપુષ્પંત્યજેત્ ગર્માધાનપ્રકરણોકકાલેસાર્ધંયામોત્તરંદીપેસત્ય સતિવાનિયીતંપક્ષોપયીતંકંઠાદીકૃત્યાપર્જીગચ્છેત્ અસ્થાંચચર્તુદશ્યાદિવાપર્વેર્ણિમેધુનં કૃત્વાસચૈ લંઘાત્યાતુવાદળીમિશ્રમાજાયેત્ પુનર્માર્મિત્વિતિજપશ્ચોકપથ ॥

સંધ્યા સમયે; ધાન્ય ઉપર; ગૌશાળામાં; દેવ, બ્રાહ્મણ, અને ગુરુના ઉપર ભાગમાં; ઉચ્છિદ્ર રહી; દિવસે; અથવા નમ્રપણે નિદ્રા કરવી નહીં. નિદ્રા સમયે શુભમાંથી તાંબૂલ, ખિછાના ઉપરથી સ્ત્રી, મસ્તક ઉપરથી તિલક, અને શંભોગ સમયે મસ્તક ઉપર ધરેલાં પુષ્પ એ સર્વનો ભાગ કરવો. ગર્માધાનપ્રકરણમાં કહેલા સમયે દોઢ પોહાર રાત્રિ ગયા પછી દીપક દોષ અથવા ન હોય તો નિવીત (કઠમાં પેટેરેલી) પક્ષોપવીતને કઠાદિકવિષે ધારણ કરી સ્ત્રીગમન કરવું. “આહમ, યૌદશ, દિવસ, પર્વણ એ સમયે મૈથુન કરનારાએ વસ્ત્રસહિત આન કરી વાણી ઋચાવડે માર્જન કરવું.” અને ફરી “પુનર્વાર્મિત્ય” એ મંત્રનો જપ કરવો તે પ્રથમ કહેલુંજ છે.

પર્યંજાનમોજનાદિકૈયદુવિધવિધિનિષેધાકુલે આદિકકર્મણિન્યૂનાધિકદોષવિધિનિષેધાતિરૂમ દોષપરિહારાર્થે પ્રાયશ્ચિત્તાશ્વાનેતત્સાંગતાર્થપ્રાયશ્ચિત્તસાંગતાર્થંચ શ્રીવિપ્ળુનામોચારણાદિકર્કાર્ય પ્રાયશ્ચિત્તાન્યરોપાણિતપઃકર્માત્મકાનિચ યાનિતેષામરોપાણાંકૃણાનુસરણંપરં યસ્યસ્મૃત્યાચનામોક્ત્યા તપોયજ્ઞાનિયાદિપુ ન્યૂનસંપૂર્ણતાંયાતિસદ્યોવંદેતમચ્યુતં નામ્નોસ્તિયાવતીશક્તિઃપાપનિર્હરણેહરેઃ તાઘ ત્કર્તુનશક્તોતિપાતકંપાતકીજનઃ લૌકિકવૈદિકકર્મશ્વરેર્ણીયં યત્કરોપિયદશ્રાસિયજુહોપિદ્વાસિ યત્ યત્પત્ત્યસિકર્તેયતત્કુરુન્મદર્પણમિત્યુક્તેઃ યુગપત્સર્વેકર્માર્પણેમંત્રઃ કામતોકામતોવાપિયત્કરોમિ શુભાશુભં તત્સર્વેત્યયિસંન્યસ્તંત્વત્રયુક્તઃકરોમ્યહમ્ ॥

એ રીતે અનેક પ્રકારના વિનિ, નિષેધયુક્ત એવાં જ્ઞાન, ભોજન ઇત્યાદિક આદિકકર્મવિષે ન્યૂનાધિક દોષ વિનિ, નિષેધનું ઉલ્લંઘન કરવાનો દોષ એ સર્વે દોષોની નિવૃત્તિ થવા માટે, પ્રાયશ્ચિત્તનું જ્ઞાન ન હોય તો કર્મની સાંગતા થવા માટે અને પ્રાયશ્ચિત્તની સાંગતા થવામાટે શ્રીવિપ્ળુના નામનું ઉચ્ચારણ ઇત્યાદિક કરવું. “તપોરૂપ, કર્મરૂપ એવાં જે સઘળાં પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે સઘળાંઆનેવિષે શ્રી-કૃષ્ણનું સ્મરણ એ શ્રેષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તપશ્ચર્યા, યજ્ઞ, કર્મ ઇત્યાદિકવિષે જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય છે તે જેમાં સ્મરણ અને નામોચ્ચારણુવરજ પરિપૂર્ણતાને પામે છે એવા જે સનાતન વિષ્ણુ તેને નમસ્કાર કરેલું. હરિના નામને પાપ નાશ કરવાવિષે જેટલી શક્તિ છે તેટલી શક્તિ પાપી પુરૂષને પાપ કરવાવિષે નથી.” “લૌકિક અને વેદોક્ત કર્મ ઈશ્વરને સમર્પણ કરવું; કારણ, હે અર્જુન! જે કર્મ કરે છે, જે ભક્ષણ કરે છે, જે હવન કરે છે, જે દાન દે છે, અને જે તપ કરે છે તે સર્વ કર્મ અને અર્પણ કર,” એવું ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે. એકજ અવસરવિષે સર્વ કર્મ ઈશ્વરને અર્પણ કરવું

હોય તો તેનો મંત્ર—“કામતોઽકામતો ઘાપિ, યત્કરોમિ શુભાશુભં ॥ તત્સર્વં ત્વયિ સંન્યસ્તં, ત્વ-
મ્યુક્તઃ કરોમ્યહં.”

અપારમાર્થિકકર્મગહનંવહુમેદયુક્ત નિઃશેષમક્ષમોવહુન્યધામત્યવદહ્યુ અનંતોપાધ્યાયજનિઃકાશીના
ધામિધઃસુધીઃ તુલ્યતાતેનભગવાન્કૃતીનાથોવિદ્વલઃપ્રમુઃ ક્ષત્યંતોપાધ્યાયસ્તુકાશીનાથોપાધ્યાયવિર-
ચિતે ધર્મેસિંધુસારે તૃતીયપરિચ્છેદે આદિકાચારપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ॥

શાખાપરત્વે અનેક ભેદેયુક્ત, એવું અષ્ટાર આદિકકર્મ અત્યંત ગહન હોવાથી તે સંપૂર્ણ કહે-
વાને અનંત ઉપાધ્યાયનો પુત્ર કાશીનાથ નામનો પંડિત હું અસમર્થ છું. તેથી યથામતિ સંક્ષેપે કહ્યું
છે. તેણે કરી શ્રીશંકિમહીપતિ ભગવાન પ્રભુ વિદ્વલ સંતુષ્ટ થયો.” ઇતિ અનંતોપાધ્યાયસ્તુ કાશી-
નાથોપાધ્યાયવિરચિતે ધર્મેસિંધુસારે તૃતીયપરિચ્છેદે આદિકાચારપ્રકરણં સમાપ્તમ્ ॥

આવશ્યપ્રત્યહંકલ્યમુક્ત્યાતચ્છેપડચ્યતે ॥ કાર્યંનૈમિસિકંચાપિપ્રાયઃસિંધુક્રમાદય ॥

“નિશ કરવાનું આવશ્યક એવું આદિકકર્મ કહ્યા પછી તે આદિકર્મ શેષ રહેલું તે કામ્ય, અને
નૈમિત્તિક કર્મ બહુધા નિર્ણયસિંધુના કંમથી કહ્યું.”

અધાધાનવિચારઃ ॥ તત્રાધાનનક્ષત્રાદિકાલવિચારઃ પ્રથમપરિચ્છેદેઉક્તઃ આવસથ્યાધાનં
તુદારકાલેદાયવિભાગકાલેચા અગ્નિર્વૈવાહિકોયેનનગૃહીતઃપ્રમાદિના પિતર્યુપરતેતેનગૃહીતઃપ્રયજ્ઞતઃ
ગૃહ્યાગ્નિહીનસ્યાન્નમભોજ્યં પિતરિજ્યેષ્ઠપ્રાતરિયાસાન્નિકેકનિષ્ઠાદેરવિમક્તસ્યનિરગ્નિત્વદોષોન પર્વજ્ઞાના
ધ્યયનાદિનિષ્ઠસ્યાપિનદોષઃ ગૃહસ્થસ્યાપ્યધ્યયનોકેઃસ્માર્તાધાનમપિજ્યેષ્ઠેપ્રાતરિજ્ઞાતધાનેસતિનકાર્ય
મિતિનિર્ણયસિંધ્વાદૌગાર્યોક્તિઃ અગ્નૈર્વનિર્ણયોભાતિ યત્રજ્યેષ્ઠેનદાયાશ્વપક્ષમવલંબ્યવિવાહકાલેયાવજ્ઞી
યમૌપાસનંકરિપ્યેત્યેવસંકલ્પપૂર્વકંવિવાહાગ્નિર્નગૃહીતત્તદ્વિપયોયંકનિષ્ઠસ્યનિષેધઃ યેનજ્યેષ્ઠેનવિવાહ
કાલેતથાસંકલ્પપૂર્વકમગ્નિઃપરિગૃહીતઃ સપત્રાત્પરિચરણાભાવેનાવિધમાનાન્નિકોપિડચ્છિન્નાગ્નિરેવન
ત્વક્ત્રાધાનમ્નિતિતત્રકનિષ્ઠસ્યાધાનેદોષોનેતિ અત્રાધિકારિણોપિત્રાતુરનુજ્ઞયાકનિષ્ઠસ્યાધાનંભવતિ વિવા
હસ્તુઅનુજ્ઞયાપિન પર્વપિતુરનુજ્ઞયાપ્યાધાનં સંન્યસ્તેછિન્નહસ્તાદૌયદ્વાપંદાદિદૂષણે જનકેસૌદરેજ્યેષ્ઠે
કુર્યૌદેવેતરઃક્રિયામિત્યાદિવિશેષઃ વિવાહપ્રકરણેપરિવેત્તપ્રસંગેઉક્તઃ ॥

હવે (અગ્નિનું) આધાન કહે છે.

તેમાં આધાન ક્યા નક્ષત્ર આદિ કાલવિષે કરવું ઇલાદિક નિર્ણય પ્રથમપરિચ્છેદમાં કહ્યો છે
તે ભાં ભેગો. ગૃહ્યાગ્નિ ધારણ કરવો તે તો, વિવાહ સમયે અથવા પિતા કે ભાઈનેડે દાયવિભાગ
(ધનનો વિભાગ કરી ભિન્ન થવું તે) સમયે કરવો. “પ્રમાદયુક્ત એવા જે પુરૂષે વિવાહસંબંધી
અગ્નિ ગ્રહણ કીધો નથી તેણે પિતાનું મરણ થયા પછી મ્હોટા પ્રયત્ન થકી પણ ગ્રહણ કરવો.”
ગૃહ્યાગ્નિરક્ષિત પુરૂષનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. પિતા અથવા મ્હોટો ભાઈ સાન્નિક છતાં નાહોનો
ઇલાદિક ભાઈ અગ્નિ ગ્રહણ ન કરે તો તેને દોષ નથી. એ રીતે જ્ઞાન, અધ્યયનાદિકવિષે જે
તત્પર હોય તેને પણ અગ્નિ ધારણ ન કરવાનો દોષ નથી; કારણ, ગૃહસ્થે પણ અધ્યયન કરવું,
એવાં વચન છે. જ્યેષ્ઠ ભાઈએ આધાન કર્યું ન હોય તો કનિષ્ઠે સ્માર્ત અગ્નિનું પણ આધાન કરવું
નહીં, એવાં નિર્ણયસિંધુ ઇલાદિક ગ્રંથવિષે ગર્ગઃકપિનાં વચન છે. એ વિષયમાં મને એવો નિર્ણય
ભાસેછે. જ્યાં જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ દાયવિભાગનો પક્ષ સ્વીકાર કરી, વિવાહસમયે, “યાવજીવમૌપાસનં
કરિષ્યે.” એવો સંકલ્પ કરી વિવાહાગ્નિનું ગ્રહણ કીધું નથી તે વિષયમાં આ કનિષ્ઠને નિષેધ કહ્યો.
જે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ વિવાહસમયે તેવો સંકલ્પ કરી વિવાહાગ્નિ ગ્રહણ કીધો અને પછી તે અગ્નિસેવ-
નાના અભાવથી અવિધમાનાન્નિક (નથી વિધમાન અગ્નિ જેને તેવો) થયો તથાપિ તે ઉન્નિષ્ઠતાગ્નિજ
(જેનો અગ્નિ નષ્ટ થયો છે તે) થયો છે, આધાન કર્યું ન હોય એવો નથી, માટે એવે સ્થળે કનિ-
ષ્ઠને આધાન કરવામાં દોષ નથી. આ આધાનવિષે કનિષ્ઠ અધિકારી છે તથાપિ તેણે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની
આજ્ઞા લઈ આધાન કરવું; વિવાહ, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની આજ્ઞા લે તો પણ થાય નહીં. એ રીતે પિતાની
આજ્ઞા લઈને પણ પુત્રે આધાન કરવું. “પિતા અથવા જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા સંન્યાસી કેવા તુટેલા હાયવાળો

હોય, કિંવા તેને નપુંસકત્વાદિક દોષ હોય તો કનિષ્ઠે સધળું કર્મ (અગ્નિહોત્રાદિક) કરવું,” ઇત્યાદિક વિશેષ નિર્ણય વિવાહપ્રકરણવિષે પરિવેતાના પ્રસંગમાં કહ્યો છે.

અથશૂદ્રસંસ્કારવિચારઃ ॥ ગર્ભાધાનપુંસવનાનવલોમનસીમંતોચ્ચયનજાતકર્મનામકર્મનિષ્ક્રમ પાત્રપ્રાશનચૌલોપનયનમહાનામ્યાદિવ્રતતતુષ્ટયસમાવર્તનવિવાહાદિતિ પોઢશસંસ્કારાદ્વિજાનાં જાતકર્મનામકર્મનિષ્ક્રમપાત્રપ્રાશનચૂડાવિવાહાદિતિપટ્ટદ્વિજસ્ત્રીણાં તત્રવિવાહઃસમંત્રકોન્યેમંત્રરહિતાઃ ગર્ભાધાનસીમંતૌસ્ત્રીપુરુષસાધારણૌ ચૂડાંતાનવવિવાહશ્ચેતિદશામંત્રકાઃશૂદ્રાણામિતિવહુસંમતં શૂદ્રકમલાકરેશૂદ્રાણાંપંચમહાયજ્ઞાઅપ્યુક્તાઃ કેચિદ્વેદિકમંત્રણોપનયનમપ્યાહુઃ બ્રાહ્મેતુ વિવાહમાત્રસંસ્કારંશૂદ્રોપિભતાંસદેવ્યુક્તં અત્રસદસચ્છદ્રગોચરત્વેનવાપરંપરાપ્રાપ્તપ્રકારેણવાવ્યવસ્થા અસ્યદ્વિજસેવાવૃત્તિઃ આપદિવાણિજ્વશિલ્પાદિ શૂદ્રેણલઘ્વણાદિક્રેયં મયંમાંસંચન કપિલાક્ષીરપાનેનબ્રાહ્મણીગમનેનચ વેદાક્ષરવિચારેણશૂદ્રચૂડાંટાલતાંત્રજેત્ શૂદ્રોવર્ણશ્ચતુર્થોપિવર્ણત્વાદ્મર્મમર્હતિ વેદમંત્રસઘાસ્વાહાવપદ્ધારાદિમિર્ચિના સ્ત્રીશૂદ્રધર્મંપુઘતાદિપુસર્વેત્રવિષ્ણુમંત્રઃપઠનીયઃ સોપિપૌરાણપચ ભારતપુરાણયોઃશ્રવણે સ્ત્રીશૂદ્રયોરધિકારોનત્વજ્યયને શ્રાવયેચતુરોવર્ણાન્કૃત્વાબ્રાહ્મણમમ્રતઃ શૂદ્રસ્યપંચયજ્જઞાદ્યાદિકર્માણિકાતીયવૃત્તાનુસારેણેતિમયૂક્તે આગમોક્તાવિષ્ણુશિવાદિમંત્રાઃનમંતાઃપ્રણવરહિતાઃ પુરાણાદિનાશ્રવણનિદિધ્યાસનાદિકૃત્વાબ્રહ્મજ્ઞાનમપિસ્ત્રીશૂદ્રૈઃસંપાદ્ય ઉપનિષત્ચૂવળેતુનાધિકારહતિશૂદ્રસ્તત્તદનાદરશ્રવણાદિત્યધિકરણે શૂદ્રસ્યસર્વશ્રાદ્ધાન્યામેનૈવ કેચિત્સર્વપ્રજાનાંકાશ્યપત્વાત્સર્વશૂદ્રાણાંકાશ્યપગોત્રં તત્ત્વશ્રાદ્ધપચ્ચકીર્તનીયંનાન્યત્રેત્યાહુઃ પયંશાતિકાદાવધિકારોવિપ્રદ્વારૈવ યદિવિપ્રઃ શૂદ્રદક્ષિણામાદાયવેદિકમંત્રૈસ્તદીયહોમાભિષેકાદિકરોતિતદાત્રશૂદ્રસ્તત્પુણ્યફલભાવુ વિપ્રસ્તુમહાપ્રત્યયાવીતિમાધયઃ ॥

હવે શૂદ્રના સંસ્કારનો વિચાર કહે છે.

ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોમન, સીમંતાન્નયન, જાતકર્મ, નામકર્મ, નિષ્કંભણ, અન્નપ્રાશન, ચૌલ, ઔલ, મહાનામ્યાદિક ચાર વ્રત, સમાવર્તન, અને વિવાહ એ સાળ સંસ્કાર દ્વિજના છે. જાતકર્મ, નામકર્મ, નિષ્કંભણ, અન્નપ્રાશન, ચૌલ અને વિવાહ એ છ સંસ્કાર દ્વિજની સ્ત્રીના છે. તેમાં સ્ત્રીને વિવાહસંસ્કાર મંત્રસહિત અને બીજા મંત્રરહિત કરવા. ગર્ભાધાન સીમંતાન્નયન એ સંસ્કાર સ્ત્રી, પુરુષના સાધારણ (સમાન) છે, ગર્ભાધાન થકી ચૌલપર્યંત નવ અને વિવાહ એ દશ સંસ્કાર શૂદ્રને મંત્રરહિત કરવા એ બહુસંમત છે. શૂદ્રકમલાકર ગ્રંથવિષે શૂદ્રને પંચમહાયજ્ઞ કરવાનું પણ કહ્યું છે. કોઈ ગ્રંથકાર, પુરાણોક્ત મંત્રવડે શૂદ્રને ઉપનયન પણ કરાવવું એમ કહે છે. બ્રહ્મપુરાણમાં તો, “શૂદ્રને વિવાહસંસ્કાર માત્ર સર્વદા કરવો” એમ કહ્યું છે. ત્યારે એ વિષયમાં સન્ધ્યદ્ર અને ગ્રાસ-શૂદ્રવિષે અથવા પરંપરાથી ચાલતા આવેલા આચારપ્રમાણે વ્યવસ્થા બાળુવી. દ્વિજ (ત્રૈવણિક)ની મેથા કરવી એ શૂદ્રની વૃત્તિ છે. આપત્તિકાળવિષે આપાર, શિલ્પ (કારીગરી) ઇત્યાદિક વૃત્તિ બાળુવી. શૂદ્રે લવણ ઇત્યાદિક વેચવાં; મધ, માંસનો વિક્રય કરવો નહીં. “કપિલા ગાયનું દુગ્ધપાન, બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનું ગમન, અને વેદના અક્ષરનો વિચાર એ કરવાથી શૂદ્ર ચાંડાલપણાને પામે છે.” “શૂદ્ર એ ચોથો વર્ણ છે; તેથી પણ સુખ્ય વર્ણુમાંના હોવાથી; વેદમંત્ર, સ્વધાકાર, સ્વાહાકાર અને વપરકાર ઇત્યાદિક વર્જ્ય કરી અન્ય ધર્માચરણ કરવાને ચોગ્ય છે.” “સ્ત્રી, શૂદ્રના ધર્મ જે મતાદિક તેનેવિષે સર્વત્ર બ્રાહ્મણે મંત્ર બાળુવો, તે પણ પુરાણોક્તજ મંત્ર બાળુવો. સ્ત્રી અને શૂદ્રને ભારત અને પુરાણ અવળ કરવાનો અધિકાર છે પણ અધ્યયનનો અધિકાર નથી.” “વક્ત્રાએ બ્રાહ્મણ શ્રોતાને આગળ વેરાડી ચાર વર્ણને પુરાણ અવળ કરાવવું.” શૂદ્રના પંચમહાયજ્ઞ અને શ્રાદ્ધાદિક કર્મ કાતીય સૂત્રપ્રમાણે થાય છે એમ મશૂખમાં કહ્યું છે. આગમ (શિવ, વિષ્ણુ ઇત્યાદિકનું પ્રતિપાદન કરનારા કેટલાએક ગ્રંથો) વિષે કહેલા, જેને અંતે નમઃ શબ્દ છે એવા વિષ્ણુ શિવ ઇત્યાદિ દેવતાના મંત્ર, પ્રણવરહિત, શૂદ્રે પઠન કરવા. સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ પુરાણાદિ સાધનવડે અવળ, નિદિધ્યાસન ઇત્યાદિક કરી અન્નજ્ઞાન પણ સંપાદન કરવું. ઉપનિષતના અવળવિષે તો અધિકાર નથી; કારણ, “તદનાદરશ્રવણાત્” એ સૂત્રમાં શૂદ્રને ઉપનિષદનું અવળ નથી એમ કહ્યું છે. શૂદ્રે સર્વ શ્રાદ્ધ આખાનેજ કરવાં. કોઈ ગ્રંથકાર, સર્વ પ્રજા કરમપની છે તેથી સર્વ શૂદ્રોનું કારમય જોત્ર છે, પણ એ કારમય

ગોત્ર શૂદ્રોએ આદ્યવિષેજ ઉચ્ચારણ કરવું, અન્ય કર્મવિષે ઉચ્ચારણ કરવું નહીં, એમ કહે છે. એ પ્રમાણે શૂદ્રને શાંતિ આદિક કર્મવિષે જે અધિકાર કહ્યો તે આદ્યણુદ્વારાએજ છે એમ જાણવું. જે આદ્યણુ શૂદ્રપાસેથી દક્ષિણ લઈ વૈદિકમંત્રવડે શૂદ્રમાટે હોમ, અભિષેક ઇત્યાદિક કરે તો, તે હોમાદિકનું કળ શૂદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે, અને આદ્યણુ તો મહાદોષયુક્ત થાય છે એ રીતે માધવમાં કહ્યું છે.

અર્હિંસાસત્યાસ્તેયશૌચેન્દ્રિયનિગ્રહદાનશમદમક્ષમાદયઃ શૂદ્રાદિસર્વસાધરણાધર્માઃ પરપદપ્રાપકાઃ સ્વતિલાચનાદિશૂદ્રકર્મણાંપ્રયોગાસ્તુશૂદ્રકમલાકરેજ્ઞેયાઃ ॥

હિંસા ન કરવી, સત્ય ભાષણ કરવું, ચોરી ન કરવી, પવિત્ર રહેવું, ઇન્દ્રિયોને નિયંત્ર કરવો, દાન, શમ, દમ, ક્ષમા ઇત્યાદિક ધર્મે શૂદ્રાદિક સર્વ પ્રજાના સાધારણ ધર્મ છે અને ઇશ્વરપદની પ્રાપ્તિના યુગ્મયાહવાચનાદિક શૂદ્રના કર્મના પ્રયોગ તો શૂદ્રકમલાકર ગ્રંથમાં બેવા.

અથવાપીકૂપાશુન્નસર્ગાદિ ॥ મુહુર્તપ્રામયોરાગ્રેયદક્ષિણનૈર્કલ્યવાયવ્યેપુમધ્યેચદુષ્ટફલઃ કૂપઃ શેષદિક્ષુશુભઃ વાપીકૂપતટાગાદ્યુત્સર્ગઽન્તરાયણેમાઘાદિમાસપદ્મકસ્યશુક્લપદ્મેપુમશસ્તઃ જલક્ષયસંભાવનાયાંકાર્તિકમાર્ગશીર્ષયોરપિ નકાલનિયમસ્તત્રસલિલંકારણંપરમિત્યુકેઃ ચતુર્પુષ્પિણુશયનમાસેપુશુક્લાસ્તાદૌચવર્જ્યમ્ ॥

હવે વાવ કુવા ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ (દાન) આદિ કહે છે.

ઘર અથવા ગામની આગ્રેય, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, અને વાયવ્ય એ દિશાઓવિષે અથવા ઘર કે ગામના મધ્યભાગવિષે વાવ, કુવા ઇત્યાદિક દુષ્ટ કળ દેનારા છે. બીજી દિશાઓવિષે શુભકળદાયક છે. વાવ, કુવા, તળાવ, ઇત્યાદિકનો ઉત્સર્ગ કરવો તે ઉત્તરાયણવિષે અને માઘ આદિક છ માસના શુક્લપક્ષવિષે શ્રેષ્ઠ છે. માઘાદિક માસમાં જળ શુષ્ક થઈ જશે એવો સંભવ હોય તો કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ એ માસવિષે પણ ઉત્સર્ગ કરવો. કારણ, “ઉત્સર્ગ કરવાનું મુખ્ય કારણ જળ છે, તેમાં કાળનો નિયમ નથી,” એવાં વચન છે. વિષ્ણુશયનના ચાર માસ (આષાઢ શુદિ એકાદશીયત્રી કાર્તિક શુદિ એકાદશીપર્યંત) અને શુક્રનો અસ્તાદિક એનેવિષે ઉત્સર્ગ કરવો નહીં.

અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યમઘાઽયુત્તરામૂલશ્રવણાદિત્રયહસ્તઽયેષ્ટાનુરાધારેવતીપુહિતીયાતૃતીયાપંચમીસતમીદશમ્યેકાદશીત્રયોદશીતિથિયિપુબુધગુરુશુક્રસોમવારેપુજલોત્સર્ગઃશુભઃ ઉત્સર્ગમાઘેજલંનપ્રાહ્યં વાપીકૂપતટાગાદૌયજ્ઞલંસ્યાદસંસ્કૃતં નસ્પૃષ્યંનપેયંચપીત્વાચાંદ્રાયણંચરેત્ ઉત્સર્ગપ્રયોગો ન્યતોજ્ઞેયઃ ॥

જલોત્સર્ગનાં નક્ષત્રાદિક—અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા, મૂળ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, અનુરાધા અને રેવતી એ નક્ષત્ર; બીજ, ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, દશમ, એકાદશી, અને તેરશ એ તિથિ; બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને સોમ એ વારવિષે જલઉત્સર્ગ શુભ છે. ઉત્સર્ગસરકાર કર્યાવિના જળ લેવું નહીં “વાવ, કુવા, તળાવ ઇત્યાદિકનાં જળને સરકાર કર્યાં ન હોય તો તે અસંસ્કૃત હોવાથી તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં, અને પીવું નહીં, પિયે તો ચાંદ્રાયણુ પ્રાપ્ત થાય છે.” ઉત્સર્ગનો પ્રયોગ બીજા ગ્રંથમાં બેવો.

અથવૃક્ષાદિરોપણમ્ ॥ અશ્વિનીરોહિણીમૃગપુષ્યમઘોત્તરાત્રયહસ્તચિત્રાવિશાસાનુરાધામૂલશતતારકારેવતીપુસત્તિથિવારેપુવૃક્ષલતારોપઃશસ્તઃ આશ્લેષાયાંસોમવારઃસોમોલમેવલાન્વિતઃ યોનેસ્મિન્તોપયેદિક્ષુકદલીક્રમુકાદિકાન્ નારીકેલાન્વપેદ્માવશ્વિન્યાંલગ્નગેરૈ૯ નાગવર્હાંગુરૌલમેચંદ્રેસ્વાંશસ્થિતેસતિ ॥

હવે વૃક્ષ ઇત્યાદિકનું રોપણ (રોપવું) કહે છે.

અશ્વિની, રોહિણી, મૃગ, પુષ્ય, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, મૂળ, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્ર; શુભ તિથિ અને શુભ વારને દિવસે વૃક્ષ, લતાઓનું રોપવું શુભ

છે. આશ્વેષા નક્ષત્ર, સોમવાર અને લગ્નવિષે બળવાન ચંદ્રમા એવા યોગવિષે શેરડી, કેળ, સોપારી ઇત્યાદિક વૃક્ષ રોપવા. આશ્વિની નક્ષત્રવિષે લગ્નમાં સૂર્ય હોતાં નાળીયર પૃથ્વીમાં રોપવા. ચંદ્રમા પોતાના અશવિષે અને લગ્નવિષે બૃહસ્પતિ છતાં નાગરવેલ રોપવી.

અથમૂર્તિપ્રતિષ્ઠા ॥ પ્રતિષ્ઠાસર્વદેવાનાંવૈશાખજ્યેષ્ઠફાલ્ગુને ચૈત્રેતુસ્યાદિકલ્પેનમાઘેવિષ્ણવન્ય મૂર્તિષુ સૌમ્યાપનેશુભાપ્રોકાનિંદિતાદક્ષિણાયને માતૃમૈરવવારહનરસિંહત્રિવિક્રમાઃ દક્ષિણેપ્યયને સ્યાપ્યાદેવ્યશ્ચેત્યુચિરેપરે વિષ્ણોઃશસ્તાશ્ચૈત્રમાસાશ્વિનશ્રાવણકાઝપિ માઘફાલ્ગુનવૈશાખજ્યેષ્ઠાપાઠ સહઃસુચ શ્રાવણેચનમસ્યેચલિંગસ્થાપનમુત્તમં દેવ્યામાઘેશ્વિનેમાસેપ્યુત્તમાસર્વકામદા અશ્વિનીરોહિ પ્યુત્તરાત્રયમૃગપુનર્વસુપુષ્યહસ્તચિત્રાસ્વાત્યનુરાધાશ્રવણત્રયરેવતીષુ શનિમૌમાન્યવાસરેદર્શરિક્તાન્ય તિયૌસર્વદેવપ્રતિષ્ઠાશુભા શ્રવણેઠત્તિકાદિવિશાખાંતેપુષ્યદ્વાદશ્યાંચવિષ્ણોઃપ્રશસ્તા ચતુર્યાગણેશસ્યોક્તાનવમીમૂલમંચદેવ્યાઃ તથાસસ્વનક્ષત્રાગિસર્વેષાં યથાર્દ્રાશિવસ્યહસ્તઃસૂર્યસ્યેત્યાદિ ॥

હવે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનો કાલ કહે છે.

“વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, અને ફાલ્ગુન માસમાં સર્વ દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી. ચૈત્ર માસમાં વિકલ્પે ધામ છે, એટલે કેટલાએકને મતે યાથ છે, કેટલાએકને મતે થતી નથી. વિષ્ણુની પ્રતિમાવિના અન્ય મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા માઘ માસમાં કરવી. પ્રતિષ્ઠા ઉત્તરાષ્ણમાં શુભ છે. દક્ષિણાયનવિષે અશુભ છે. કોઈ પ્રયત્નકાર માતૃકા, ભૈરવ, વાગ્દેવ, નૃસિંહ, ત્રિવિક્રમ અને દેવીની પ્રતિષ્ઠા દક્ષિણાયનમાં પણ કરવી એમ કહે છે. ચૈત્ર, આશ્વિન અને શ્રાવણ એ માસ વિષ્ણુપ્રતિષ્ઠાવિષે શ્રેષ્ઠ છે. માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, આષાઢ, માર્ગશીર્ષ, શ્રાવણ, અને ભાદ્રપદ એ માસવિષે હિંગસ્થાપન ઉત્તમ છે. માઘ અને આશ્વિન માસમા દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે ઉત્તમ અને સર્વ ક્ષમને દેનારી છે.” આશ્વિની, રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા, મૃગ, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, અને રેવતી એ નક્ષત્રવિષે; શનિ અને ભૌમ વાર વળ્યે કરી અન્ય વારવિષે; આમાવાસ્યા, અને રિક્તા (ચોથ, નોમ, ચૌદશ) એ તિથિ વળ્યે કરી અન્ય તિથિવિષે સમજા દેવની પ્રતિષ્ઠા શુભ છે. શ્રવણ, કૃતિકા, રોહિણી, મૃગ, આર્દ્રા; પુનર્વસુ, પુષ્ય, આશ્વેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી અને વિશાખા એ નક્ષત્રવિષે અને દ્વદશીને દિવસે વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા શુભ છે. ગણપતીની પ્રતિષ્ઠાવિષે ચોથ ઉક્ત છે. દેવીની પ્રતિષ્ઠાવિષે નવમી તિથિ અને મૃગ નક્ષત્ર ઉક્ત છે. તેમજ જે દેવતાનાં જે નક્ષત્ર હોય તે નક્ષત્રવિષે તે દેવતાની પ્રતિષ્ઠા કરવી. ઉદાહરણ—આર્દ્રા શિવનુ નક્ષત્ર છે તેમાં શિવની, હસ્ત સૂર્યનું નક્ષત્ર છે તેમાં સૂર્યની (પ્રતિષ્ઠા કરવી) ઇત્યાદિક બાબતું..

હૃત્યર્થહીનાકર્તારમંત્રહીનાતુકૃત્વિજં ચિત્ત્યંલક્ષણહીનાતુનપ્રતિષ્ઠાસમોરિપુઃ વ્રહ્માતુબ્રાહ્મણૈઃસ્થા યોગાયત્રીસહિતઃપ્રમુઃ સર્વેવર્ણેસ્તથાવિષ્ણુપ્રતિષ્ઠાપ્યઃસુહાર્થિસિઃ માતૃમૈરવાદ્યાઃ સર્વેઃ શિર્વાલિ ગંયતિનાપિ પુરાણપ્રસિદ્ધજીર્ણલિંગંલીડૃદૈરપિપૂજ્યં નૂતનસ્થાપિતંલિંગંલીડૃદોચાપિનસ્પૃશેત્ શિવા દિપ્રતિષ્ઠાપ્યંલીડૃદોવેર્નાધિકારઃ શુદ્ધોવાનુપનીતોવાસ્ત્રિયોષાપતિતોપિવા કેશવંવાશિવંવાપિસ્પૃદ્ધા નરકમથુતે સ્વિત્પ્રતિમાઃપ્રાહ્મણીરુદ્ધ્યુલોયજેત્ ચલપ્રતિમાસુપ્રાદ્યુસુઃ સૌવર્ણારાજતીતાત્રીમૃન્મયી પ્રતિમામયેત્ પાપાણધાતુમુકાવાકાંસપિચલયોરપિ અંગુષ્ઠપર્વમાનાત્સાવિતસ્તિયાવદેવતુ ગૃહેપુપ્રતિમાકાર્યાનાધિકાશસ્યતેતુષેઃ મૃદ્ધાહ્લાશાગમેદમધૂચ્છિદ્રેનચકચિત્ શ્રીમદ્ભાગવતે શૈલીદાહમયીલી દૌલેપ્યાલેત્પ્યાચસૈકતી મનોમયીમણિમયીપ્રતિમાદ્યવિદ્યાસ્મૃતા લૌહીસૌવર્ણી દાહમધૂકવૃક્ષસ્યૈવ સર્વાંગુલાધિકાદ્વાદશાંગુલપર્યંતાગૃહેપ્રતિમેતિદેવીપુરાણે અર્ચકસ્યતપોયોગાદ્યર્ચનસ્થાતિશાયનાત્ આભિરૂપ્યાર્ચવિયાનાંદેવઃસાન્નિધ્યમૃચ્છતિ પ્રતિમાપટ્ટ્યંપ્રાણાંનિલંચાનંનકારયેત્ કારયેત્વર્ચદિયસેયદાચમલધારણં પાર્થિવલિંગપૂજાદિવિચારોદ્વિતીયપરિચ્છેદેઽલ્લઃ ॥

“દ્રવ્યરહિત પ્રતિષ્ઠા કરે તો, કંતાના નાશ કરે; મંત્રહીન પ્રતિષ્ઠા કરે તો, કૃત્યજનો નાશ કરે; લક્ષણહીન મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરે તો, સ્ત્રીને નાશ કરે તેથી પ્રતિષ્ઠા સમાન થીએ શત્રુ નથી. ગાયત્રીસહિત બ્રહ્માની પ્રતિષ્ઠા આશ્વેષે કરવી. સુખની ઇચ્છા કરનારા સર્વ વર્ણે વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા

કરવી. માતૃકા, ભૈરવ ઇત્યાદિક દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા સવળાઓએ કરવી. શિવલિંગની સ્થાપના સંચાલિત પણ કરવી. પુરાણપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન લિંગની પૂજા સ્ત્રી અને શૂદ્રે પણ કરવી.” “નવીન સ્થાપન કરેલા લિંગને સ્ત્રી અને શૂદ્રે સ્પર્શ કરવો નહીં.” સ્ત્રી અને શૂદ્રાદિકને શિવ આદિ દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠાવિષે અધિકાર નથી. “શૂદ્રે, યજ્ઞોપવીત બેને થયું ન હોય એવા ત્રિવર્ણ, સ્ત્રી અથવા પતિત (નાત્યાહર) એમાંનો કોઈ પણ કેશવ (વિષ્ણુ) અથવા શિવને સ્પર્શ કરે તો તે નરકનો ભોગવનારો થાય છે.” જે સ્થિર પ્રતિમા પૂર્વમુખ હોય તેની પૂજા ઉત્તરાભિમુખ બેસીને કરવી. જે ચળ પ્રતિમા હોય તેની પૂજા પૂર્વમુખ બેસી કરવી. “મૂર્તિ કરવી તે સુવર્ણ, ચાંદી, ત્રાંચું, મૃત્તિકા, પાષાણ, ધાતુ, મોતી, કાંચું અને પિત્તળ એમાંથી કોઈએકની કરવી. ઘરમાં પૂજનમાટે મૂર્તિ કરવાની તે વિદ્વાન્ પુરૂષે અંગુઠાના ઉપરના પર્વ (ટેરવા) પરિભ્રાણુચક્રી તે વેંતપર્વત કરવી, એ શુભ છે. એક વેંતચક્રી ઉચ્ચી પ્રતિમા શુભ નથી. કોઈ ગ્રથમાં મૃત્તિકા, કાષ્ઠ, લાખ, ગોમેદ મણિ, અને મીણની પણ મૂર્તિ કરવી એમ કહ્યું છે.” શ્રીમદ્ભાગવતવિષે—“પાષાણમયી, કાષ્ઠમયી, લોહની, મૃત્તિકાની, રંગવટે બનાવેલી (ચિત્ર આદિ) વાહુકાની, મનોમયી, અને મણિમયી એ રીતે આઠ પ્રકારની મૂર્તિ કરવી, એમ કહ્યું છે. લોહની એટલે સોનાની, કાષ્ઠની એટલે મૌડાના વૃક્ષની કરવી. ઘરવિષે પૂજનમાટે પ્રતિમા કરવાની તે સાત અંગુલ કરતાં અધિક અને બાર અંગુલપર્યંત એટલી ઉચ્ચી કરવી એમ દેવીપુરાણમાં કહ્યું છે. “પૂજા કરનારનું તપ, પૂજનમાં ભક્તિ વિશેષ, અને મૂર્તિનું સૌદર્ય એ ત્રણ કારણથી દેવતા પૂજા સમયે સમીપમાં રહેછે. પ્રતિમા, છબી અને યંત્રને નિશ્ચિન્ન કરાવવું નહીં. પર્વણને દિવસે જ્ઞાન કરાવવું, અથવા મૂર્તિ મહિન થાય સારે જ્ઞાન કરાવવું.” પાર્થિવ લિંગની પૂજા ઇત્યાદિકનો વિચાર (નિર્ણય) બીજા પરિચ્છેદમાં કર્યો છે.

અથપંચસૂત્રીર્નિર્ણયઃ ॥ લિંગોચ્ચતાલિંગવિસ્તારોલિંગસ્થૌલ્યંપીઠવિસ્તારઃપ્રનાલિકામાનંચેતિપંચસૂત્રાણિ તત્રલિંગમસ્તકવિસ્તારંલિંગોચ્ચતાતુલ્યંકૃત્વાતદ્વિગુણસૂત્રવેપ્ત્નાર્હંલિંગસ્થૌલ્યંકૃત્વાલિંગાત્સર્વેતોલિંગસમવિસ્તારંપીઠંચર્તુલંકુર્યાત્ પીઠોચ્ચતાલિંગોષદ્વિગુણા પીઠાદ્વિઃપીઠોચ્ચત્રમાગેલિંગસમદીર્ઘામૂલેદૈર્ઘ્યસમવિસ્તારા અપ્રેતદર્ધવિસ્તારાપ્રનાલિકા લિંગોચ્ચત્રવિગુણાપીઠોચ્ચતેતિકેચિત્ અથપીઠમધ્યમાગેલિંગાદ્વિગુણસ્પૂલં પીઠોચ્ચતાતૃતીયાંશેનકંઠંકુર્યાત્ કંઠસ્યોર્ધ્વાપોભાગયોઃસમચપ્રદ્વયંકૃત્વાપીઠો પરિલિંગવિસ્તારપદ્માંશેનમેલ્લાંકૃત્વા તદંતઃસંલગ્નંતત્સમંસ્થાતંકુર્યાત્ પ્રનાલિકાયામપિવિસ્તારતૃતીયાંશેનજ્ઞાતાઃપીઠવન્મેલ્લાંકૃત્વાયેતિ ॥

હવે પંચસૂત્રીનો નિર્ણય કહે છે.

લિંગની ઉંચાઈ, લિંગનો વિસ્તાર, લિંગની બહાઈ, પીઠનો વિસ્તાર, અને જલાધારીનું પ્રમાણ એ પાંચ સૂત્ર જાણવાં. તેમાં લિંગની ઉંચાઈ પ્રમાણે લિંગના અસ્તકનો વિસ્તાર (વ્યાસ) કરી તે ઉંચાઈ કરતાં દ્વિગુણ (બમણું) સૂત્ર વીટતાં પૂરતું થાય એટલું લિંગનું સ્થૌલ્ય (બહાઈ) કરી લિંગની ચારેમેર લિંગના વિસ્તારપ્રમાણે વિસ્તારચુક્ર એવો વર્તુળ (ગોળાકાર) પીઠ કરવો. પીઠની (પૃથિવીથી) ઉંચાઈ લિંગની ઉંચાઈ કરતાં બમણી કરવી. પીઠથી બાહરે પીઠના ઉત્તર ભાગમાં લિંગની ઉંચાઈપ્રમાણે લાંબી; મૂળમાં, જેટલી લાંબી તેટલીજ વિસ્તારવાળી (પોહોળી) અને અગ્ર-ભાગમાં (છેવટે) તે (મૂળ) કરતાં અર્ધ વિસ્તારવાળી પ્રનાલિકા (જલાધારીની નાળ) કરવી. કોઈ ગ્રંથકાર લિંગની ઉંચાઈ કરતાં ત્રિગુણ (ત્રણગણી) પીઠની ઉંચાઈ કરવી, એમ કહેછે. પૃથ્વી-ચક્રી જે પીઠ ઉંચો છે તેના મધ્યભાગમાં લિંગની ઉંચાઈ કરતાં બમણો સ્પૂળ (બડો) એવો, પીઠની ઉંચાઈના ત્રીજા ભાગ (અંશ) વડે કંઠ કરવો. કંઠના ઉપરના અને હેઠળના ભાગમાં સરખી બે મેખલા કરી, પીઠની ઉપર, લિંગના વિસ્તાર (વ્યાસ)ના છઠ્ઠા હિસાપ્રમાણે (પોહોળી) મેખલા (પટ્ટી) કરી તે મેખલાની માંદા સંલગ્ન (મેખલાબેડે મળેલો) એવો અને તે મેખલાની પોહોળાઈ જેવડોજ ઉંડો ખાત (ખાડો-ઉંચાઈ) કરવો. પ્રનાલિકા (જલાધારી) વિષે પણ વિસ્તારના એટલે જલાધારીના વિસ્તારના તૃતીયાંશવડે એટલે વચલા તૃતીયાંશમાં ખાત કરવો. પીઠની મેખલા પ્રમાણે જલાધારીની મેખલા કરવી. એ પ્રમાણે પંચસૂત્રીના પ્રકાર જાણવો.

ગૃહેલિંગદ્વયનાંચ્ચંશાલગ્રામદ્વયંતથા દ્વેષકેદ્વારકાયાસ્તુનાચ્ચૈસૂર્યદ્વયંતથા શક્તિત્રયંત્રિવિગ્રેશંદ્વૈશં
 સૌનાર્ચયેતુષીઃ અન્યત્રતુ ચક્રાંકમિથુનપૂજ્યનૈકંચક્રાંકમર્ચયેદિત્યુક્તંતેનવિકલ્પઃ નાર્ચયેત્તથામ
 ત્સ્યકૂર્માદિદશકંઘ્રે અગ્નિદ્રઘ્નાશ્ચમગ્નાશ્ચનપૂજ્યાઃપ્રતિમાગૃહે મગ્નાવાસ્ફુટિતાવાપિશાલગ્રામશિલાગુ
 મા શાલગ્રામાઃસમાઃપૂજ્યાઃસમેપુદ્ધિતયંનહિ વિપમાનૈવપૂજ્યંતેવિપમેષ્વેકપવહિ સસુવર્ણશાલગ્રામદાને
 પૃથ્વીદાનફલં શતશાલગ્રામપૂજનેઽનંતફલં અવિમક્તાનામપિપ્રાનાૃણાદિયતાર્ચનમગ્નિહોત્સંધ્યાગ્રહ્યપશ્ચ
 ધ્રપૃથગેવ સ્ત્રીશુદ્રોવાસ્પર્શસહિતંશાલગ્રામચક્રાંકિતવાણલિંગાનિનાર્ચયેત્ શુદ્રોવાનુપનીતોવાસધવા
 વિધવાંગના દૂરાદેવાસ્પૃશન્પૂજાંપ્રકુર્યાન્ચિઙ્ગવલ્લભયોઃ શાલગ્રામવાણયોરેવસ્પર્શનનિપેધોનુપ્રતિમાદૌ
 સર્વેવર્ણસ્તુસંપૂજ્યાઃપ્રતિમાઃસર્વદેવતાઃલિંગાન્યપિતુપૂજ્યાનિમણિમિઃકલ્પિતાનિચેત્યુક્તેઃ શાલગ્રામશિ
 લાક્રીતામધ્યમાયાચિતાધમા ઉત્કલક્ષણસંપન્નાપારંપર્યક્રમાગતા ઉત્તમાસાતુવિદ્યેયાશુરુદક્ષાતુતત્સમા
 તત્રાપ્યામલક્રીતુલ્યાપૂજ્યાસુદૃઢમૈવયામવેત્ યથાયથાશિલાસુદૃઢમાતથાસ્યાસુમહત્ફલં યવમાત્રંતુર્ગતઃસ્યા
 ઘવાર્થલિંગમુચ્યતે શિવનાભિરિતિત્યાતસ્તિપુલોકેપુદુલ્ભઃ શાલગ્રામશિલાયાસ્તુપ્રતિદિગ્દાનૈવવિધતે
 મહાપૂજાંતુરુદ્ધવાદૌપૂજયેત્તાંતતોબુધઃ વાણલિંગાનિરાજેદ્રવ્યાતાનિભુવનત્રયે નપ્રતિદિગ્દાનસંસ્કારસ્તેપા
 માવાહનંતથા વાસુદેવસંકર્ષણપ્રથુશ્ચાનિરુદ્ધાચિપ્રાદ્યૈઃક્રમેણપૂજ્યાઃ તદ્દક્ષણંતુ પંચચક્રોવાસુદેવઃ પદ્મિ
 શ્ચક્રૈઃપ્રથુશ્ચઃ સપ્તભિઃસંકર્ષણઃ પદ્માદશભિરનિરુદ્ધૈરિતિ પ્રણવોદ્યારણાચૈવશાલગ્રામશિલાર્ચનાત્ દ્રા
 હ્ણીગમનાચૈવશુદ્રાંઙ્ગાલતાંત્રજેત્ દીક્ષાયુક્તેસ્તથાશુદ્રેમંધપાનવિવર્જિતેઃ કર્તવ્યદ્રાહ્ણજ્ઞારાશાલગ્રા
 મશિલાર્ચનમ્ ધિષ્ણુપ્રીતિકર્તનિત્યંતુલસીકાપ્રચંદનમ્ કાર્તિકેકેતકીપુષ્પેનદત્તંહરેઃકલૌ દીપદાનં
 ચ્ચદેવર્પંતારિતંતેનચૈકુલં શાલગ્રામસંચયિતોયવચ્ચક્રાંકશિલાતોયસ્યાપિપાનવિધાનાત્સાપિશાલગ્રામસ
 ત્રિઘૌપૂજ્યા અગ્રાહ્યંશિવનિર્માલ્યંપત્રંપુષ્પંફલંજલં શાલગ્રામસ્યસંસ્પર્શાત્સર્વયાતિપવિત્રતાં મધ્યમાના
 મિકામધ્યેપુષ્પંસંગૃહ્યપૂજયેત્ અંગુઠ્યતંજ્યગ્રાખ્યાનિર્માલ્યમપનોદયેત્ વિનામસત્રિપુંડ્રેણવિનાચદ્રાક્ષ
 માલયા પૂજિતોપિમહાદેવોનસ્યાત્તસ્યફલપ્રદઃ વિનામંત્રંનવિઘ્નયાદુદ્રાક્ષાન્ભુવિમાનવઃ પંચામૃતંપંચ
 ગવ્યંદ્વાનકાલેપ્રયોજયેત્ રુદ્રાક્ષસ્યપ્રતિદિગ્દ્યામંત્રંપંચાક્ષરંતથા ઝ્યંચકાદિકમંત્રંચતયાતત્રપ્રયોજયેત્
 અષ્ટોતરશતંકુર્યાન્નાતુઃપંચાશદેવતુ સપ્તવિંશતિમાનાવામાલાહીનાનયુજ્યતે સપ્તવિંશતિરુદ્રાક્ષમાલયા
 દેહસંસ્થયા યઃકરોતિત્તરુઃપુષ્પંસર્વકોદિગુણમન્વેત્ ॥

“ધરમાં બે લિંગ પૂજવાં નહીં. તેમજ બે શાળગ્રામ, બે દ્વારકાયક, બે સૂર્ય, ત્રણ દેવી, ત્રણ
 ગણપતી, અને બે શમ પૂજવા નહીં.” બીજા અંથમાં તો, “ચક્ર બે પૂજવાં, એક ચક્ર પૂજવું નહીં”
 એમ કહ્યું છે અને પ્રથમ બે ચક્રપૂજનનો નિષેધ કહ્યો તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચક્ર પૂજવા-
 વિષે વિકલ્પ છે. “તેમજ, ધરમાં ખરસ, કૂર્મ ઇલાદિક દશાવતારમૂર્તિનું પૂજન કરવું નહીં. અગ્નિ-
 વરે દગ્ધ થયેલી, અને કૂટેલી મૂર્તિ ધરમાં પૂજવી નહીં, શાળગ્રામશિલા ભાંગેલી હોય અથવા કૂટેલી
 હોય તે પણ પૂજામાં શુભ છે. શાળગ્રામશિલા સમ (૪, ૬, ૮ ઇંચ) પૂજવી. સમમાં બે પૂજવી
 નહીં. અને વિષમ (૩, ૫, ૭ ઇંચ) પૂજવી નહીં, વિષમમાં એકજ પૂજવી.” સુવર્ણસહિત શાળ-
 ગ્રામના દાનથી પૃથ્વીદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સો શાળગ્રામનું પૂજન કરવાથી અનંત ફળ મળે
 છે. ભાઈઓ ભુદા થયા ન હોય તો પણ તેમણે દેવપૂજા, અગ્નિદોષ, સંધ્યા, બ્રહ્મયજ્ઞ એ ભુદાં ભુદાં
 કરવાં. સ્ત્રી, શુદ્ર, શાળગ્રામ, ચક્ર અને બાણલિંગનો સ્પર્શ કરી પૂજા કરવી નહીં. કારણ, “શુદ્ર, યજ્ઞ-
 પત્રીતરહિત, સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી અને વિધવા સ્ત્રી એમણે સ્પર્શ ન કરતાં દુરધર્મી શિવ અને વિ-
 ધ્વણી પૂજા કરવી.” એવાં વચન છે. શાળગ્રામ અને બાણલિંગ એમનાજ સ્પર્શનો નિષેધ છે, મૂર્તિ
 ઇલાદિકના સ્પર્શનો નિષેધ નથી; કારણ, “સર્વ વર્ણ સર્વ દેવની પ્રતિમા પૂજવી. મહિમય બનાવેલા
 લિંગનું પણ પૂજન કરવું.” એવાં વચન છે. “વિચાતી લીધેલી શાળગ્રામશિલા મધ્યમ છે, યાચના
 કરી લીધેલી તે અધમ છે. ઉદાસલણસંપન્ન અને પરંપરાપ્રાપ્ત બે શાળગ્રામશિલા તે ઉત્તમ બળધુવી.
 અને પોતાના શુદ્ધ દીધેલી તે પણ તેના સમાન (ઉત્તમ) બળધુવી. તેમાં પણ બે શાળગ્રામશિલા
 આમળા જેવડી નાહાની હોય એજ પૂજ્ય છે; એ કરતાં પણ જેમ જેમ સૂક્ષ્મ (નાહાની) હોય
 તેમ તેનાં પૂજનથી મહાફળ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે. બે શાળગ્રામમાં એક યવપ્રમાણ ખાડો હોય
 અને તેમાં અર્ધ યવપ્રમાણ લિંગ હોય તે શાળગ્રામ શિવનાભિ કહેવાય છે તેમજ તેનું સ્વરૂપ ત્રણ
 લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ) વિષે દુર્લભ છે. શાળગ્રામશિલાની પ્રતિષ્ઠા કરવીજ નહીં. પ્રથમ મહા-
 પૂજા કરી પછી તેનું પૂજન કરવું, હે રાજેન્દ્ર! બાણલિંગ ત્રિભુવનવિષે પ્રસિદ્ધ છે, તેની પ્રતિષ્ઠા આ-

ખાવિષે એક, અને વક્ષસ્થલવિષે (૧૦૮), એ પ્રમાણે જે મનુષ્ય ધારણ કરે છે તે સાક્ષાત્ શંકર બાણુભા.” સદ્રાક્ષર્તુ દાન કરવાથી સદ્રપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પંચવિંશતલંલિંગોપચર્યંગકારયેદ્ય જ્ઞાપયેત્તિલતૈલૈશ્ચકરચંત્રોદ્ભવૈઃશિવં જ્ઞાનંપલશતંશ્રેયમભ્યંગપં
ચવિંશતિઃ પલનાંદ્વિસહસ્રેણમહાજ્ઞાનંજલેનતત્ પયોદધિધૃતશૌદ્રશર્કરાયૈસ્તતઃક્રમાત્ શિવસ્ય
પિંપાજ્ઞાનંપ્રોક્તંપલશતેનચે તાવતામધુનાચૈવદધાચપયસાપિચ પલસાર્ધસહસ્રેણરસેનૈવૈક્ષવેણચ
મત્સ્યાચોષ્ણોદકૈઃશીતોદકૈઃસંજ્ઞાપયેચ્છિવં શ્રીવિષ્ણુશ્રીરદધ્યાયૈઃક્રમાદશગુણોત્તરૈઃ જ્ઞાપયેત્કેચિ
દૂધુચ્ચક્ષીરાદૈઃપંચમિઃસમૈઃ ॥

લિંગને અભ્યંગ કરાવવો તે પચીસ પળવડે કરાવવો. હાથના ચંત્રવડે કાઢેલા તિલના તેલથી શિવને આન કરાવવું. સો પળ જળવડે આન અને પચીસ પળવડે અભ્યંગ કરાવવો. જે હળાર પળ-પરિમિત જળ લઈ આન કરાવવું તે મહાઆન છે. ભારપણી કંમેકરી દૂધ, દહીં, ઘૂત, મધ, અને શર્કરાવડે આન કરાવવું. શિવને સો પળ ઘૂતવડે આન કરાવવું એમ કહ્યું છે. તેમજ મધ, દહીં, અને દૂધ એ સો સો પળ લઈ આન કરાવવું. પત્તરસો પળ શેરડીનો રસ લઈ તેવડે આન કરાવવું. શિવને ઉષ્ણોદક અને શીતળ જળવડે ભક્તિપૂર્વક આન કરાવવું. વિધ્યુને પંચામૃત આન કરાવવું તે કંમથી ઉત્તરોત્તર દશગુણુ લેવાં; એટલે દૂધથી દહીં દશગુણુ, દહીંથી ઘૂત દશગુણુ એ પ્રમાણે લેવાં. દોઢ ગ્રંથકાર, દૂધ ઇલાદિક પંચામૃત સમાન (સરખાંજ) લઈ આન કરાવવું, એમ કહે છે.

અથશ્રીવિષ્ણવાદિપંચાયતનાનિ ॥ વિષ્ણુમંધ્યેશિવેમાસસૂર્યાર્યાર્દશદિક્રમાત્ ॥ શંભૌમ
ધ્યેવિષ્ણુર્સૂર્યગજાસ્યાર્યાસ્તથાક્રમાત્ ॥૧॥ રઘૌમધ્યગતેરુદ્રગણેશાચ્યુતશકચઃ ॥ મધ્યેદેવીવિષ્ણુશિવગ
ણેશરવચઃક્રમાત્ ॥ ૨ ॥ મધ્યેગણપતિર્વિષ્ણુશિવસૂર્યાર્યાસ્તથા ॥ પેશાન્યાદિકમેણૈવપંચાયતનપંચ
કમ્ ॥ ૩ ॥

હવે વિષ્ણુ આદિક પંચાયતન માંડવાની રીતિ કહે છે.

વિષ્ણુપંચાયતન—મધ્યમાં વિષ્ણુ, ઇશાન ખુણે શિવ, અગ્નિ ખુણે ગણપતિ, નૈર્ઋતિ ખુણે સૂર્ય, અને વાયુ ખુણે દેવી એ રીતે સ્થાપવું. શિવપંચાયતન—મધ્યમાં શિવ, ઇશાને વિષ્ણુ, અગ્નિ ખુણે સૂર્ય, નૈર્ઋતે ગણપતિ, વાયુ ખુણે દેવી એપ્રમાણે સ્થાપવું. સૂર્યપંચાયતન—મધ્યમાં સૂર્ય, ઇશાન ખુણાથી કંમે કરી શિવ, ગણપતિ, વિષ્ણુ અને દેવી એપ્રમાણે સ્થાપવાં. દેવીપંચાયતન—મધ્યમાં દેવી, ઇશાન ખુણાથી વિષ્ણુ, શિવ, ગણપતિ અને સૂર્ય કંમથી સ્થાપવાં. ગણપતિપંચાયતન—મધ્યમાં ગણપતિ, ઇશાન ખુણાથી વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય અને દેવી એ કંમથી સ્થાપવાં. એ રીતે ઇશાનાદિ કંમવડે પાંચ પંચાયતન માંડવાનો કંમ બાણુભા.

પંચાયતન.

શંકર ૨	ગણેશ ૩	વિષ્ણુ ૨	સૂર્ય ૩	શિવ ૨	ગણેશ ૩	વિષ્ણુ ૨	શિવ ૩	વિષ્ણુ ૨	શિવ ૩
વિષ્ણુ ૧		શિવ ૧		સૂર્ય ૧		દેવી ૧		ગણેશ ૧	
દેવી ૪	સૂર્ય ૪	દેવી ૫	ગણેશ ૪	દેવી ૫	વિષ્ણુ ૪	સૂર્ય ૫	ગણેશ ૪	દેવી ૫	સૂર્ય ૪

અયકેશવાદિચતુર્વિંશતિર્મૂર્તિર્નિર્ણાયકયોપદેવલોકર્ગસિધૌઆપ્યાતઃ તસ્યાર્યસંગ્રહઃ કેશવાદેચ્યુત
હોર્દક્ષિણોર્ચક્રક્રમાત્ ॥ શંકરચક્રગદાપદ્માયુઃકેશવચચ્યતે ॥ ૧ ॥ નારાયણઃપદ્મગદાચક્રક્રમાંસા
પૈઃક્રમાત્ ॥ માધવચક્રક્રમાંપામ્પ્યાંપદ્મનગદ્યામ્ભવેત્ ॥ ૨ ॥ ગોવિંદોગદ્યાપદ્મશંકરચક્રૈઃક્રમાદ્ભવેત્ ॥
વિષ્ણુઃપદ્મનગદ્યાચક્રૈઃક્રમાદ્ભવેત્ ॥ ૩ ॥ શંકરપદ્મગદાચક્રૈઃમંચુસદ્નર્હરિતઃ ॥ ત્રિવિક્રમોગદાચક્ર

શંખપદ્મૈરુક્રમાત્ ॥ ૪ ॥ ધામતઃશંખચક્રાભ્યાંપદોત્તગદયાપિચ ॥ ચક્રેણગદ્યાશંખપદ્માભ્યાંધીધરઃ
સ્મૃતઃ ॥ ૫ ॥ હૃપિકેશઃસ્મૃતશ્ચપદ્મશંખગદાયુધૈઃ ॥ પદ્મનાભઃપદ્મચક્રગદાશંખૈઃક્રમાત્સ્મૃતઃ ॥ ૬ ॥
દામોદરઃશંખગદાચક્રપદ્મૈરુદીર્યતે ॥ સંકર્ષણઃશંખપદ્મચક્રાયુધગદાયુધૈઃ ॥ ૭ ॥ વાસુદેવશ્ચક્રગદાપ
દ્મશંખાચ્ચલક્ષણૈઃ ॥ પ્રયુક્તઃસ્વાચ્છંદગદાપદ્મચક્રૈઃક્રમાદ્વૃત્તૈઃ ॥ ૮ ॥ અનિરુદ્ધોગદાશંખપદ્મચક્રૈરુક્રમા
ત્ ॥ પદ્મશંખગદાચક્રાયુધૈઃસ્વાતુરુપોત્તમઃ ॥ ૯ ॥ અઘોશજોગદાશંખચક્રપદ્મૈઃકરસ્યતૈઃ ॥ નરસિંહઃ
પદ્મગદાશંખચક્રાયુધૈર્ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥ અચ્યુતઃપદ્મચક્રાભ્યાંશંખૈરુત્તમગદ્યાક્રમાત્ ॥ જનાર્દનશ્ચક્રશંખગ
દાપદ્માદ્યવાહુમિઃ ॥ ૧૧ ॥ ઝર્પદ્રોગદ્યાચક્રપદ્મશંખાન્વિતૈઃકૈરઃ ॥ ચક્રપદ્મગદાશંખૈઃકરસ્યૈઃસ્વાત્ક્રમા
દ્ધરિઃ ॥ ૧૨ ॥ ધીરુષ્ણાપ્યોગદાપદ્મચક્રશંખૈર્મતોવિભુઃ ॥ ઇતિપ્રોકાઃકેશવાદિચતુર્વિંશતિમૂર્તયઃ ॥૧૩॥

હરે કેશવાદિ ચોવીસ મૂર્તિના નિર્ણયનો બોપદેવે કરેલો શ્લોક નિર્ણયસિંધુમાં વ્યાખ્યાસહિત
લખેલો છે, તેનો છઠ્ઠા સંપ્રહ કરીએ છીએ. આર ભુબ્યુક્ત એવી કેશવાદિ ચોવીસ મૂર્તિના આરે
હાથમાં આર આયુધનાં ઉલટપાલટપણથી ચોવીસ મૂર્તિ બાજુથી, અને તે આયુધનો ક્રમ ઉપરના
દક્ષિણભુજથી સમજવો. તે આ રીતે—૧ ઉપરના દક્ષિણહાથમાં શંખ, નીચેના દક્ષિણહાથમાં ચક્ર,
નીચેના વામહાથમાં ગદા, અને ઉપરના વામહાથમાં પદ્મ એ આયુધે યુક્ત તે કેશવ, ૨ ઉપરના
દક્ષિણહાથમાં પદ્મ, નીચેના દક્ષિણહાથમાં ગદા, નીચેના વામહાથમાં ચક્ર, અને ઉપરના વામહાથમાં
શંખ એ આયુધે યુક્ત તે નારાયણ. ચક્ર, શંખ, પદ્મ અને ગદા એ આયુધે યુક્ત તે માધવ, ૪
ગદા, પદ્મ, શંખ અને ચક્ર એ આયુધે યુક્ત તે ગોવિંદ. ૫ પદ્મ, શંખ, ચક્ર અને ગદાએ યુક્ત તે
વિષ્ણુ. ૬ શંખ, પદ્મ, ગદા અને ચક્રે યુક્ત તે મધુસૂદન, ૭ ગદા, ચક્ર, શંખ અને પદ્મ યુક્ત તે
ત્રિવિક્રમ. ૮ શંખ, ચક્ર, પદ્મ અને ગદાએ યુક્ત તે વામન. ૯ ચક્ર, ગદા, શંખ અને પદ્મ યુક્ત
તે શ્રીધર. ૧૦ ચક્ર, પદ્મ, શંખ અને ગદાએ યુક્ત તે દ્વૃપીકેશ. ૧૧ પદ્મ, ચક્ર, ગદા અને શંખે
યુક્ત તે પદ્મનાભ. ૧૨ શંખ, ગદા, ચક્ર અને પદ્મે યુક્ત તે દામોદર. ૧૩ શંખ, પદ્મ, ચક્ર, ગદાએ
યુક્ત તે સંકર્ષણ. ૧૪ ચક્ર, ગદા, પદ્મ અને શંખે યુક્ત તે વાસુદેવ. ૧૫ શંખ, ગદા, પદ્મ અને
ચક્રે યુક્ત તે પ્રદુમ્ન. ૧૬ ગદા, શંખ, પદ્મ, અને ચક્રે યુક્ત તે અનિરુદ્ધ. ૧૭ પદ્મ, શંખ, ગદા
અને ચક્ર એ આયુધે યુક્ત તે પુરુષોત્તમ. ૧૮ ગદા, શંખ, ચક્ર અને પદ્મ એ ક્રમથી હાથમાં આ-
યુધ ધરનારા તે અધોક્ષજ. ૧૯ પદ્મ, ગદા, શંખ અને ચક્ર એ આયુધે યુક્ત તે નૃસિંહ. ૨૦ પદ્મ,
ચક્ર, શંખ અને ગદાએ યુક્ત તે અચ્યુત. ૨૧ ચક્ર, શંખ, ગદા અને પદ્મ એ આયુધ દક્ષિણ આદિ
બાજુથી ધારણ કરનારા તે જનાર્દન. ૨૨ ગદા, ચક્ર, પદ્મ અને શંખેયુક્ત ભુજવાળા ઉર્ધ્વ, ૨૩
ચક્ર, પદ્મ, ગદા અને શંખ એ ક્રમથી કરમાં આયુધ ધારણ કરનારા તે હરિ. ૨૪ ગદા, પદ્મ,
ચક્ર અને શંખેયુક્ત તે શ્રીકૃષ્ણ બાજુવા. એ પ્રમાણે આયુધધારણને અનુસારે કેશવાદિ ચોવીસ
મૂર્તિ ઠહી.

અથસિંધવનુસારેણદેવપ્રતિષ્ઠાપ્રયોગઃ ॥ યજમાનોદ્વાદશાદિહસ્તંમંડપંકૃત્વાજાગ્રેયેપૂર્વતો
વાહસ્તમાત્રકુંડંસ્વંડિલંવાકૃત્વામધ્યેવેદાંતદુપરિસ્વર્વતોમંદ્રંપ્રહચ્ચીર્પાયાં પૂર્વતઃઈશાન્માંચામ્રહવેદૌપ્રા
સાદસંસ્કારેમંડપસંસ્કારેવાચિકીર્પિતૈર્નૈકૃતૈવાસ્તુપોઠંકૃત્વા અસ્યાંમૂર્તીંલિંગેવાદેવતાસાન્નિધ્યાર્થદીર્ઘા
ચુલંદમીસર્વકામસમૃદ્ધ્યશ્ચયુસુરકામોમુકદેવમૂર્તિપ્રતિષ્ઠાંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્ય સ્વસ્તિવાચનાદિનાંદી
શ્રાદ્ધાંતેઆચાર્યૃત્વાઘૈચતુરોવાક્રત્વિજોત્વાપૂજયેત્ આચાર્યોપદત્રેતિસર્વપાન્વિકીર્પાંપોહિષ્ટેતિકુશો
દકૈર્મૂર્તિપ્રોક્ત્ય દેવાઆયાંતુયાતુધાનાઅપયાંતુ વિષ્ણોદેવયજનંરક્ષસ્વેતિભૂમીપ્રાદેશંકૃત્વા મંડપપ્રતિષ્ઠાં
કૃત્વાનકૃત્વાઘા મૂર્તિપંચગવ્યહિરણ્યયજુર્વાશ્વત્યપલાશપળાંન્યુદકુંમેપ્રક્ષિપ્ય તામિરદ્વિરાપોહિષ્ટેતિ
તિસ્મિર્હિરણ્યવર્ણાઃશુચયઃપાવકાયાસુજાતઃકશ્યપોયાસ્વિદ્રઃ અગ્નિયાગમંદધિરેવિરૂપાસ્તાનઆપઃશઃ
સ્યોનાભવંતુ ૧ યાસાંચરાજાચરુણોયાતિમધ્યેસત્યાનૃતેઅવપશ્યંજનાનાં મધુશ્યુતઃશુચયોયાઃપાવકા
સ્તાં ૨ યાસાંદેવાદિવિકૃષ્ણંતિમશ્યાંઅંતરિક્ષેવહુધામવંતિ યાઃપૃથિવીપયસૌંદિતિશ્રુકાસ્તાં ૩ શિવે
નમાચક્રુપાપદયતાપઃશિવયાતનુવોપસ્પૃશતત્વચંમે સર્વાઃઅગ્નીશ્રવસ્પુપદોદુવેબોમયિવચૌંધલમોજોનિધ
ત્ ૪ પવમાનઃસુવર્જનઃ પવિત્રેણવિચર્પણિઃ યઃપોતાસપુનાતુમા પુનંતુમાદેવજનાઃ પુનંતુમનવોધિયા પુનં
તુવિશ્વઆયવઃ જાતવેદઃપવિત્રવત્ પવિત્રેણપુનાહિમા શુક્રેણદેવદીચત્ અગ્રેકૃત્વાકૃત્વૃત્નુ ૧ યત્તેપવિ
ત્રમર્ચિષિ અગ્રેવિતતમંતરા બ્રહ્મતેનપુનીમહે ઉમાભ્યાંદેવસવિતઃ પવિત્રેણસવેનચ ર્દંત્રહાપુનીમહે

ત્પતેઃશર્વસ્ય અગ્રઆયાહીત્યગ્રેઃ અગ્નિદૂતમિત્યગ્નિમૂર્તેઃ નમઃશર્વાયચપશુપતયેચેતિપશુપતેઃ યમાયસોમ મિતિયમસ્ય અસિહિવીરેતિયજમાનમૂર્તેઃ સ્તુહિશ્રુતમિતિતત્પતેઃસ્વસ્ય અસુન્વંતમિતિનિર્ક્રંતેઃ આકુળ્ણેને તિસૂર્યમૂર્તેઃ યોરુદ્રોઅગ્રાવિતિતત્પતેઃસ્વસ્ય હમમે૦ વરુણસ્ય શન્નોદેવી૦ જલમૂર્તેઃ નમોભવાયચેતિમવસ્ય આનોનિયુદ્ધિઃ૦વાયોઃ વાતઆવાતુ૦વાયુમૂર્તેઃ તમીશાન૦ઈશાનસ્ય આપ્યાયસ્વ૦કુવેરસ્ય વયંસોમ૦સો મમૂર્તેઃ તત્પુરુષાય૦મહાદેવસ્ય અમિત્વાદ૦ઈશાનસ્ય આદિત્યજ્ઞસ્ય૦આકાશસ્ય નમઃપ્રાયચેતિભીમસ્ય તતઃ સ્વાપ્યદેવમંત્રેણસમિત્ત્વંચકપાયસચરુતિલાજ્યહોમઃ પ્રતિદ્રવ્યહોમાંતે દેવે પાદનાભિશિરઃસ્પર્શઃ દેવમંત્રઞ્ચતાંત્રિકોમૂલમંત્રોદેવગાયત્રીવાવૈદિકોવાગ્રાહ્યઃ અગ્નિયંજુર્ભિઃસવિતાસ્તોમૈઃઈદ્રઽવધામદૈઃ મિત્રા વરુણાવાશિષા અંગિરસોધિગ્નિયૈરંગિભિઃ મરુતઃસદોહવિધાનામ્યાં આપઃપ્રોક્ષણીભિઃ ઓપધયોર્વાહિપા અદિતિવંદ્યા સોમોદીક્ષયા ત્યગ્રેધ્મેન વિષ્ણુયંજ્ઞેન ઘસવઆજ્યેન આદિત્યાદિક્ષિણાભિઃ વિશ્વેદેવાઋર્જા પૂષાસ્વગાકારેણ વૃહસ્પતિઃપુરોધસા પ્રજાપતિહૃદીયેન અંતરિક્ષંપવિત્રેણ વાયુઃપાત્રૈઃ અહઃ૩થદ્યાસ્યા દ્યૌત્યનુવાકેનતિલાજ્યયોર્દશદશાહુતયઃ તતોદેવસ્યપાદૌસ્પૃશેત્ સંપાતજલેનદેવમભિપિંચેત્ ॥

ત્યાર પછી કર્તવ્યવિધિ—ચત્રપ્રતિમા હોય તો અગ્નિનું ધ્યાન કરી ગ્રહસ્થાપન ઇલાદિક પક્ષ હોય તો નવગ્રહ, વાસ્તુદેવતા એમનું સ્થાપન કરી અન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે—“ચક્ષુમી આ-
જ્યેન૦” એટલું કહ્યા પછી ગ્રહાદિકનો હોમ કરવો હોય એ પક્ષવિષે ગ્રહ અને અવિદેવતા ઇલા-
દિકની સમિધ, ચરુ, આભ્ય એ દ્રવ્યવડે અને વાસ્તુપીઠના દેવતાઓના પશુ અન્વાધાનવિષે ઉદ્દેશ કરી “ઈદ્રં પૃથિવી શર્વે અસિં અગ્નિમૂર્તિં પશુપતિં યમં યજમાનમૂર્તિં ઉગ્રં નિર્ક્રંતિં સૂર્યમૂર્તિં રુદ્રં વરુણં જલમૂર્તિં મયં વાયું વાયુમૂર્તિં ઈશાનં કુવેરં સોમમૂર્તિં મહાદેવં ઈશાનં આકાશં ભીમં પતાઃ લોકપાલ-
મૂર્તિમૂર્તિપતિદેવતાઃ પલાશોદુધરાશ્વરથશમ્પપામાર્ગસમિદ્ધિઃ આજ્યાહુતિમિસ્તિલાહુતિમિશ્ચ પ્રતિદૈ-
વતં પ્રતિદ્રવ્યમદ્યોત્તરસદ્વચ્ચમદ્યોત્તરસતમદ્યોત્તરસંવ્યયા યા અગ્નિયંજુર્ભિરિત્યનુવાકેન વિશ્વાન્દેવાં-
સ્તિલાજ્યામ્યાં દશદશાહુતિભિઃ एवं દ્વિતીયે પર્યાયે પતાં એવ દેવતાસ્તત્તરસંવ્યાકૈસ્તૈરેવ દ્રવ્યૈરેવં તૃતીયે પર્યાયે પતાં એવ દેવતાસ્તત્તરસંવ્યાકૈસ્તૈરેવ દ્રવ્યૈર્ગ્રહાદિમંડલદેવતાસ્તિલાજ્યાહુતિભિઃ પ્રતિદૈવતં દશદશસંવ્યાકામિઃ શોષેણ સ્વિષ્ઠુતમિત્યાદિ” એ પ્રમાણે અન્વાધાન કરી સુપડામાં પ્રધાનદેવતા માટે મંત્રરહિત ચાર સુઠી નીવાર (દેવધાન્ય=સામો) લઈ પછી હોમવિષે (ચરુ) પૂરો થાય એ પ્રમાણે લઈ મંત્રરહિત પ્રોક્ષણ કરી ગાયના ઈધમાં નીવાર ચરુ સંધવે. આભ્યભાગપર્યંત કર્મ કર્યા પછી યજમાને “ઈદમુપકલ્પિતમન્યાધાનોક્તદ્રવ્યજાતમન્યાધાનોક્તાહુતિસંવ્યાપર્યાતમન્વાધાનોક્તામ્યો યક્ષ્યમાણામ્યો દેવતામ્યોસ્તુ ન મમ” એપ્રમાણે ભાગ કરવો. ઘરમાં રાધેલાં અનાદિકવડે ગ્રહાદિકનો હોમ કરી લોકપાલમૂર્તિ અને મૂર્તિપતિને ઉદ્દેશ પાંચ પ્રકારની સમિધ (પલાશ, ઘૃહર, પીપળો, શમી અને અઘાટો) તીલ અને આભ્યને હોમ કરવો. એક એક દ્રવ્યના હોમની અંતે દેવના ચરણ, નાભી, અને મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. આભ્યહોમવિષે ઉત્તર તરફ રાધેલા જળસહિત કુંભમાં સંપાત (એવા નામની ધારા) નાંખવી. તે સંપાત નાંખવાના મંત્ર—“ઈદ્રાયંદો” એ મંત્ર ધ્વજનો, “સ્યો-
નાપુ૦” એ મંત્ર પૃથિવીમૂર્તિનો, “અઘોરેમ્યો૦” એ મંત્ર તે (પૃથિવી) ના પતિ ને શર્વે તેનો, “અગ્રઆયાહિ૦” એ અગ્નિનો, “અગ્નિ દૂત૦” એ અગ્નિમૂર્તિનો, “નમઃ શર્વાય ચ પશુપતયે ચ૦” એ મંત્ર પશુપતિનો, “યમાય સોમ૦” એ યમનો, “અસિ હિ વીર૦” એ યજમાનમૂર્તિનો, “સ્તુહિ-
શ્રુત૦” એ યજમાનપતિ એવા ઉગ્રનો, “અસુન્વંત૦” એ નિર્ક્રંતિનો, “આકુળ્ણ૦” એ સૂર્ય-
મૂર્તિનો, “યો રુદ્રો અગ્રૌ૦” એ મંત્ર સૂર્યપતિ ને રુદ્ર તેનો, “હમં મે૦” એ વરુણનો, “શન્નો દેવી૦” એ જળમૂર્તિનો, “નમોભવાય૦” એ ભવનો, “આનો નિયુદ્ધિઃ૦” એ વાયુનો, “વાત આવાતુ૦” એ વાયુમૂર્તિનો, “તમીશાન૦” એ ઈશાનનો, “આપ્યાય સ્વ૦” એ કુબેરનો, “વયં સોમ૦” એ સોમમૂર્તિનો, “તત્પુરુષાય૦” એ મહાદેવનો, “અમિત્વાદ૦” એ ઈશાનનો, “આદિ-
ત્યજ્ઞ૦” એ આકાશનો, “નમ ડગ્રાય ચ૦” એ ભીમનો એપ્રમાણે તે તે દેવના મંત્રવડે તે તે દેવને ઉદ્દેશ સંપાત કલશમાં નાખવા. પછી ને દેવનું સ્થાપન કરવાનું હોય તે દેવના મંત્રવડે પાંચ પ્રકારની (પલાશ ઇલાદિ) સમિધ, પાયસ, ચરુ, તિલ અને આભ્યનો હોમ કરવો. એક એક દ્રવ્યના હોમની અંતે દેવનાં ચરણ, નાભિ અને મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો. દેવનો મંત્ર લેવાનો તે તાં-
ત્રિક, મૂળમંત્ર, દેવગાયત્રીમંત્ર અથવા વૈદિકમંત્ર લેવો. પછી “અગ્નિયંજુર્ભિઃ સવિતા સ્તોમૈઃ ઈદ્ર-
ઉપધામદૈઃ મિત્રાવરુણાવાશિષા અંગિરસો ધિગ્નિયૈરંગિભિઃ મરુતસ્સદોહવિધાનામ્યાં આપઃ પ્રોક્ષ-

ળીમિઃ ઓપધયો ઘર્ષિણા અદિતિવેંચા સોમો દીક્ષયા ત્વષ્ટેધ્મેન વિષ્ણુયજ્ઞેન ઘસવઆજ્યેન આદિત્યા-
દક્ષિણામિઃ વિશ્વેદેવા ઋર્જા ધૂવા સ્વગાકારેણ વૃહસ્પતિઃ પુરોઘસા પ્રજાપતિરદ્રીયેન અંતરિક્ષં પવિ-
ત્રેણ વાયુઃ પાત્રૈઃ અહશ્ચદ્રયા સ્વાહા ” એ અનુવાક ભણી તિલવડે દશ આહુતિ અને ધૂતની દશ
આહુતિ હોમ કરી દેવના ચરણનો સ્પર્શ કરવો. પછી સંપાતજળેકરી દેવને અભિષેક કરવો.

પચમેવદ્વિતીયપર્યાયેણ હુત્વા દેવસ્યનામિસ્પૃશેત્ તૃતીયપર્યાયેણ હુત્વા શિરઃસ્પૃશેત્ પ્રતિપર્યાયં સંપાતા
મિષેકઃ એકપર્યાયે આહુતિસંસ્થા પલાશસમિધઃ ૧૧૨ ઔદુંવર ૧૧૨ અદવત્ય ૧૧૨ શમી ૧૧૨ અપા
માર્ગ ૧૧૨ આજ્ય ૧૧૨ તિલ ૧૧૨ સ્થાપ્ય દેવસ્યાષ્ટાવિંશતિપક્ષેસમિત્પંચકં ૧૪૦ ઘર્વાજ્યતિલાઃ ૮૪
અનુવાક ૨૦ મિલિતાઃ ૧૫૮૮ પર્યાયત્રયે ૪૪૬૪ પચંહુત્વાર્ચાશોધયેત્ દેવંતત્વા સ્વાગતં દેવદેવેશવિ-
શ્વરૂપનમોસ્તુતે શુદ્ધેપિત્વદધિષ્ઠાને શુદ્ધિકુર્મેઃ સહસ્રતામિતિ પ્રાર્થ્યં ઇતિષ્ટબ્રહ્મણસ્પતેતિ સતિત્વિગુત્યા
પ્યાશ્યુત્તારણકુર્યાત્ અગ્નિઃ સન્નિમિતિ સૂક્તમગ્નિપદ્મહીનં પઠિત્વા તત્સહિતં પુનઃ પટેત્ પચમદશતમષ્ટાવિંશ
તિવારં ચાપઠનજલપાતયેત્ તત્તોર્ચાદ્વાદશવારં સ્વદાજલેન ચ પ્રક્ષાલ્ય મંત્રૈઃ પંચગવ્યં કૃત્વા પચઃ પૃથિવ્યાં પચ
ઓપધીપુ પયો દિવ્યં તરિક્ષે પયોધાઃ પચસ્વતીઃ પ્રદિશઃ સંતુ મહં આવોરાજાનમિતિ ચ સંજ્ઞાપ્ય આપ્યાય
સ્વેતિ પંચમંત્રૈઃ પંચામૃતેન સંજ્ઞાપ્ય લિંગં ચેન્નમસ્તે રુદ્રસ્ય પ્રામિઃ સંજ્ઞાપ્ય ઘૃતાભ્યં ગમુદ્ગતં નમુણીદકેન ક્ષા
લનં ચક્રત્યાગં ધંદત્વા સંપાતોદકૈરભિષિચ્ય સપહ્લવૈશ્વતુર્મિઃ કુર્મેઃ ક્રમેણાપોદિષ્ટાબ્યોઽયઃ ૦ તસ્માં ૦ આકલ
શેષુ ૦ ઇતિ સંજ્ઞાપ્ય સમુદ્રજ્યેષ્ઠેતિ ચત્તરભિરાકલશેષ્વિતિ ચમિલિતચતુર્કુર્મેઃ સંજ્ઞાપ્ય ઔદુંવરાદિપી
ઠેચામુપેદયપરિતોષદિશુ સજલકુંભે પુગંધપુષ્પદુર્વાઃ ક્ષિત્વા ઘકુંભે સસમૃદઃ દ્વિતીયે પુષ્કરપર્ણશમીવિકંક
તાદમંતકત્યચઃ પહ્લવાંશ્ચ તૃતીયે સપ્તધાન્યં ચતુર્થે પંચરત્નં પંચમે ફલપુષ્પાણિ પટેકુશદૂર્વાલોચનાઃ સપ્ત
મે સંપાતોદકં અપમે સર્વોપધીઃ ક્ષિત્વા ક્રમેણાપોદિષ્ટેતિ ત્રિમિઃ હિરણ્યવર્ણાઃ શુચયઃ ઇતિ ચતુર્મિઃ પચમાના
નુવાકેન ચામિષિચ્ય ઇકકુંભે શમીપલાશઘટપદિરિત્સ્વાશ્વત્થવિકંકતપનસામ્રશિરીપોદુંવરાણં પહ્લવા
નૃકપાયાંશ્ચ ક્ષિત્વાશ્વત્યેચ ઇત્યભિષિચ્ય પંચરત્નોદકેન હિરણ્યવર્ણાઃ શુચયઃ ઇતિ સંજ્ઞાપ્ય ઘાસસીદત્વોપરિ
પિતાનંયમંતિકેચિત્ ॥

એજ રીતે ધીજા પર્યાયવડે હોમ કરી દેવની નાશીને સ્પર્શ કરવો. ત્રીજા પર્યાયવડે હોમ
કરીને દેવના મસ્તકને સ્પર્શ કરવો. એક એક પર્યાયવિષે સંપાતવડે દેવને અભિષેક કરવો. એક પર્યા-
યવિષે આહુતિની સંખ્યા—ખાખરાની સમિધ ૧૬૨, ધુલરની સમિધ ૧૬૨, પીપળાની ૧૬૨, શમીની
૧૬૨, અધાશની ૧૬૨, આજ્યાહુતિ ૧૬૨, તિલાહુતિ ૧૬૨, સ્થાપન કરવા યોગ્ય દેવતાનો અઠાવીસ
હોમ કરવો હોય તો એ પક્ષવિષે પાંચ સમિધની ૧૪૦ આહુતિ, ચરુ, આજ્ય અને તિલ એમની
(એક એકની ૨૮ લેખે) ૮૪, અનુવાકની ૨૦, એ સઘળી મળી ૧૫૮૮ થાય છે. ત્રણ પર્યાય મળી
૪૭૬૪ આહુતિ છે. એ પ્રમાણે હોમ કરી પ્રતિમાની શુદ્ધિ કરવી. દેવને નમસ્કાર કરી “સ્વાગતં
દેવદેવેશ, વિશ્વરૂપ નમોસ્તુ તે ॥ શુદ્ધેપિ ત્વદધિષ્ઠાને, શુદ્ધિકુર્મેઃ સહસ્ર તાં” એ રીતે પ્રાર્થના
કરી ઋતિવજસહિત આચાર્યે “ઇતિષ્ટ બ્રહ્મણસ્પતે ૦” એ મંત્રવડે દેવને ઉપાડી અશ્વુતારણ કરવું.
તે આ રીતે—“અગ્નિઃ સન્નિ ૦” એ સૂકાનો અગ્નિપદેરહિત પાઠ કરી કરી અગ્નિપદેરહિત પાઠ
કરવો. એ રીતે અદશત (૮૦૦ આઠસો) અથવા અઠાવીસવાર પાઠ કરતાં જળ દેવ ઉપર દેરવું.
ભાર પછી મૃતિકા અને જળવડે મૂર્તિને બારબાર પ્રક્ષાલન કરી મંત્રોચ્ચારપૂર્વક પંચગવ્ય કરી “પચઃ
પૃથિવ્યાં પચ ઓપધીપુ પયો દિવ્યં તરિક્ષે પયોધાઃ ॥ પચસ્વતીઃ પ્રદિશઃ સંતુ મહં ॥ આવોરાજાનં ૦”
એ મંત્રવડે આન કરાવી “આપ્યાયસ્વ ૦” ઇત્યાદિક પાંચ મંત્રવડે દેવને પંચામૃતજ્ઞાન કરાવવું. દિગ્ધ
હોય તો “નમસ્તે રુદ્ર ૦” એ આઠ મંત્રવડે આન કરાવી, ઘંટન ધરાવી, સંપાતોદકવડે અભિષેક કરી, પક્ષવ (પંચ-
પક્ષવ) સાહેત ચાર કુંભવડે ક્રમે કરી “આપોદિષ્ટા ૦, યોવ ૦, તસ્માં, આકલશે ૦” આ મંત્રવડે
આન કરાવવું. પછી “સમુદ્રજ્યેષ્ઠા ૦” એ ચાર ઋચા અને “આકલશે ૦” એ એક ઋચા મળી
પાંચ ઋચાવડે, એક સમયે ચાર કુંભવડે આન કરાવી ધુલર ઇત્યાદિકના પીઠ (પાટલા) ઉપર પ્રતિ-
માને બેસાડી દેવની ચારેબેર પૂર્વાદિ આઠ દિશામાં જલપૂર્ણ કુંભ નાખી તેમાં ગંધ, પુષ્પ, દુર્વા એ
પદાર્થ નાંખી પ્રથમ કુંભમાં સપ્તમૃતિકા; ધીજામાં કમલપત્ર, શમી, વિકંકત (વેહેકળો) અદમંતક
(આપટો) એમની ત્વચા (ઉપરની છાલ) અને પાન; ત્રીજા કુંભમાં સપ્તધાન્ય; ચોથામાં પંચરત

(મુવર્ણ, હીરો, નીલમ, પરવાણુ, અને મોતી;) પાંચમા કુંભમાં કૃષ્ણ અને પુષ્પ; છઠ્ઠા કુંભમાં કૃશ, કૃષ્ણ, અને ગોરોચન; સાતમા કુંભમાં સપાતોદક; અને આઠમા કુંભમાં સર્વોપધી, એ પ્રમાણે આઠ કુંભશામાં પદાર્થો નાંખી ક્રમથી " આપોહિષ્ઠા " મંત્ર ૩, " હિરણ્યવર્ણાઃ શુચયઃ " મંત્ર ૪ અને " પવમાનાનુવાક " ૧ એ આઠ મંત્ર ભણી આઠ કુંભનાં જલવડે અભિષેક કરી એક કુંભમાં શમી, ખાખરો, વડ, ખેર, બીલી, પીપળો, વિકંકત, કણસ, આંબે, સરસો અને ધુલર એમનાં પાન તથા રસ નાંખી " અશ્વત્યેવ " એ મંત્રવડે અભિષેક કરી પચરસસંભધી જળવડે " હિરણ્યવર્ણાઃ શુચયઃ " એ મંત્ર ભણી સ્નાન કરાવી દેવને બે વસ્ત્ર અર્પણ કરી દેવની ઉપર કેટલાએક મનુષ્ય ચંદ્રચંદ્રા આધે છે.

યજ્ઞોપવીતગંધપુષ્પધૂપદીપાન્દત્વા હિરણ્યગર્ભઃ ૦ ૧ યઆત્મદા ૦ ૨ યઃપ્રાણતો ૦ ૩ યસ્યેમે ૦ ૪ યેન દ્યૌ ૦ ૫ ચંક્રંદસી ૦ ૬ આપોહયત્ ૦ ૭ યચ્ચિદાપો ૦ ૮ હ્યષ્ટોષીઠીપાન્દત્વાસુચર્ણશલાકયાતૈજસપાત્રસ્થં મધુધૂતતચગૃહીત્વાચિત્રંદેવાનાં ૦ તેજોસિન્દુરમસ્યમૃતમસિધામનામાસિપ્રિયંદેવાનામનામૃદંદેવયજનમસિ હૃતિમંત્રાભ્યાં ઔનમોભગવતેતુભ્યંશિષાયહરયેનમઃ હિરણ્યરેતસેવિષ્ણોવિશ્વરૂપાયતેનમ ઇતિચદક્ષિણસવ્યેદેવનેત્રેમંજાવૃત્ત્યાલિચેત્ અંજંતિત્વેત્યંજનેનાદૃત્વા દેવસ્યત્વાસયિતુઃપ્રસવે ૦ ઇંદ્રસ્યેંદ્રિયેનાનજમીતિમધ્યાજ્યશર્કરાભિર્લપ્ત્વા અંજનેનપુનરંજયેત્ તતઆદર્શમધ્યાદિદર્શયેત્ અનકર્તાચાર્યાયગામૃત્યિમ્યોદક્ષિણંદદ્યાત્ આચાર્યઃપ્રત્યુચમાદોપ્રણવેયંદન્પુરુષસૂકેનસ્તુત્વાવંશપાત્રસ્યપંચવર્ણાંદનેનદેવંતીરાજચિત્વાદ્રાચતુષ્પદાદૌદદ્યાત્ મંત્રસ્તુ ઐનમોદ્રાચસર્વંભૂતાધિપતયે દીપ્તશૂલધરાયોમાદયિતાયધિશ્વાધિપતયેદ્રાચવૈનમોનમઃ શિવમગર્હિતંકર્માસ્તુસાહેતિ અશ્વત્યપર્ણેભૂતેભ્યો નમ ઇતિ ॥

પછી યજ્ઞોપવીત, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ દેવને અર્પણ કરી " હિરણ્યગર્ભઃ ૦ ૧, યઆત્મદા ૦ ૨, યઃપ્રાણતો ૦ ૩, યસ્યેમે ૦ ૪, યેનદ્યૌ ૦ ૫, ચંક્રંદસી ૦ ૬, આપોહયત્ ૦ ૭, યચ્ચિદાપો ૦ ૮, " એ આઠ મંત્ર ભણી આઠ દીપ દેવના પીઠ ઉપર ભેરી મુવર્ણની શલાકા (સળી) વડે ધાતુપાત્રમાં રહેલાં મધ અને ધૂત ગ્રહણ કરી ચિત્રંદેવાનાં, તેજોસિન્દુરમસ્યમૃતમસિધામનામાસિપ્રિયંદેવાનામનામૃદંદેવયજનમસિ હૃતિમંત્રાભ્યાં ઔનમોભગવતેતુભ્યંશિષાયહરયે નમઃ ॥ હિરણ્યરેતસે વિષ્ણો, વિશ્વરૂપાય તે નમઃ " એ મંત્ર, એ રીતે ત્રણ મંત્રવડે દેવનાં દક્ષિણ અને વામ નેત્રવિષે મંત્રોની આવૃત્તિ (બીજવાર ભણવા) પૂર્વક આજવાં. " અંજંતિ ત્વાં " એ મંત્ર ભણી દેવનાં નેત્રવિષે કાજળ આંજી " દેવસ્ય ત્વા સયિતુઃ પ્રસવે ૦ ઇંદ્રસ્યેંદ્રિયેનાનજમી ૦ " એ મંત્રવડે મધ, ધૂત અને સાકર આંજી કરી કાજળ આજવું. પછી અરીસો બતાવી ભક્ષ (ભોજન કરવા) ચોથા પદાર્થ અર્પણ કરવા. આ દેવપ્રતિષ્ઠાવિષે યજ્ઞભાને આચાર્યને ગૌદાન અને આત્મ-ભેને દક્ષિણા દેવી, આચાર્ય એક એક મંત્રના આધમાં ઔકારનો ઉચ્ચાર કરતાં પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી વાંસના પાત્રવિષે પાંચ રગવાળા ચોખા પૂરી તેવડે દેવના આરતી કરી તે અન્ન ચોખાવિષે રુદ્રને નિમિત્તે દેવું (મુકરું). તેના મંત્ર— " ઐનમોદ્રાચસર્વંભૂતાધિપતયેદીપ્તશૂલધરાયોમાદયિતાયધિશ્વાધિપતયેદ્રાચવૈનમોનમઃ ॥ શિવમગર્હિતંકર્માસ્તુસાહ્ય. " પીપળાના પાન ઉપર " ભૂતેભ્યો નમઃ " એમ કહી અન્ન દેવું.

અધાચાર્યઃસર્વંતોમ્રદેવતાઆવાહયેત્ મધ્યેવ્રહ્માણં પૂર્વાદિદિશ્ચુદંદ્રાદિલોકપાલાન્ ઈશાનંદ્રાઘંતરા લેપુવસ્તુન્ ૧ ચ્દ્રાન્ ૨ આદિત્યાન્ ૩ અગ્નિનો ૪ વિશ્વાન્દેવાન્ ૫ પિતૃન્ ૬ નાગાન્ ૭ સ્કંદવૃષો ૮ વ્રહ્મેશાનાઘંતરાલેપુ દક્ષં ૧ વિષ્ણુન્ ૨ દુર્ગાં ૩ સ્વધાકારં ૪ મૃત્યુરોગાન્ ૫ સમુદ્રાન્ સરિતઃ ૬ મરુતઃ ૭ ગણપતિ ૮ મધ્યેપૃથ્વીર્મિરંસ્થાપ્યદેવંચાવાહ્ય પ્રાગાદિપુ વજ્રંશંકિદંડેપદ્મપાશંકુંકુશંગદાંશૂલં તદ્વાહ્યે ગૌતમંમરુદ્વાર્જંવિશ્વામિત્રંકદ્યપંજમદગ્નિવસિષ્ઠમંત્રિઅરુઘંતીંચ તદ્વાહ્યે નવગ્રહાન્ તદ્વાહ્યે યૈર્દ્રીં કૌમારીંગ્રાહીંચાર્હીંચામુંડાંવૈષ્ણવીંમાહેશ્વરીંવૈનાયકીં પતાનામભિરાવાહ્યસંપૂજ્ય પ્રતિમાયાંદેવંતન્મંત્રેનાવાહ્યમંડલમધ્યેપ્રતિમાસુપ્રતિષ્ઠિતોમ્રવેતિનિવેશ્ય સંપૂજ્યવહ્નો મંડલદેવતાનાંનામભિસ્તિલાજ્યેનદશદશાહુતીર્હવાપુષ્પાંજલિસમર્પ્ય નમોમ્રહદિતિદેવંત્યામંડલાદુત્તરતઃસ્વસ્તિકેમંચકંતદુપતિશય્યાંકૃત્વાજસિષ્ઠેતિદેવમુઃસ્થાપ્યમંગલચૌષેઃશય્યાયાંદેવમુપવેશ્ય પુરુષસૂક્તોત્તરનારાયણાભ્યાંસ્તુત્વાદેવેન્યાસંકુર્યાત્ તથાહિ પુરપાત્મનેનમઃ પ્રાણાત્મને ૦ પ્રકૃતિતત્વાય ૦ બુદ્ધિતત્વાય ૦ અહંકારતત્વાય ૦ મનસ્તત્વાય ૦ ઇતિસર્વાંગેમુ પ્રકૃતિતત્વાય ૦ બુદ્ધિતત્વાય ૦ દૃદિ શબ્દતત્વાય ૦ શિરસિ સ્પર્શતત્વાય ૦ ત્વચિ

રૂપતત્વાય૦ હૃદિ एवंहृदयेरसगंधओत्रचकृच्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थपृथिव्यतेजोवाय्वा
 काशसत्त्वरजस्तमोदेहतत्वानिविन्यसेत् ततःपुरुषसूक्ताद्यंक्रुद्ध्यंकरयोः तदुत्तरद्वयं पादयोः तदु
 त्तरद्वयं जानुनोः तदुत्तरद्वयं कट्योः ततः तिस्रोनाभिहृकंठेषु ततोद्वयंवाहोः ततोद्वयंनासयोः ततो
 द्वयमश्नोः अंत्यांशिरसि ततः सुखशायीमवेतिशय्यायादिवंस्त्रापयित्वार्मंडलशय्ययोरंतरानंगतव्यमि
 तिप्रैपंदत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यमंडलदेवताभ्योनामभिश्चरुणावलीन्द्रयात् नीवारचक्रशेषेण
 दिग्बलिततोधामंतइतिपूर्णाहुतिंजुहुयात् इत्यधिवासनम् ॥

પછી આચાર્યે સર્વતોભદ્રમંડળવિષે દેવતાનું આવાહન કરવું. તે આ રીતે—મધ્યમાં ઘ્રાહ્યા, પૂર્વાદિ
 આઠ દિશામાં ઇંદ્રાદિક આઠ લોકપાલ; ઇશાન અને ઇંદ્ર ઇલાદિક આઠના મધ્યભાગ વિષે વયુ ૧,
 રુદ્ર ૨, આદિત્ય ૩, અધિનીકુમાર ૪, વિશ્વેદેવા ૫, પિતૃ ૬, નાગ ૭, રકંદ અને વૃષ ૮, એ આઠ;
 ઘ્રાહ્યા અને ઇશાનાદિક આઠના મધ્યભાગવિષે દક્ષ ૧, વિષ્ણુ ૨, દુર્ગા ૩, સ્વધાકાર ૪, મૃત્યુરોગ
 ૫, સમુદ્ર અને નદિઓ ૬, વાયુ ૭, ગણપતિ ૮, એ આઠ; મધ્યભાગમાં પૃથિવી, મેરુ અને સ્થા-
 પ્યદેવતા એમનું આવાહન કરી પૂર્વાદિક આઠ દિશાઓમાં વજ્ર, શક્તિ, દંડ, ખડ્ગ, પાશ, ચંક્રુશ,
 ગદા અને ત્રિશૂળનું સ્થાપન કરવું. તેમાંના બાહ્યભાગવિષે ગૌતમ, ભરદ્વાજ, વિશ્વામિત્ર, કર્ણપ, જમ-
 દગ્નિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ અને અગ્નિધતીનું સ્થાપન કરવું. તેમના બાહ્યભાગમાં નવગ્રહનું સ્થાપન કરવું.
 તેમના બાહ્યભાગમાં ઐદ્રી, કૌમારી, ગ્રાહી, વારાહી, ચામુંડા, વૈષ્ણવી, માહેશ્વરી, અને વૈનાયકી
 એમનું નામમંત્રવડે આવાહન કરી પૂજન કરી પ્રતિભાવિષે તે દેવના મંત્રવડે દેવનું આવાહન કરી
 તે મૂર્તિને મંડળના મધ્યભાગવિષે "સુપ્રતિષ્ઠિતો મય" એમ કહી બેસાડવી. પછી તેની પૂજા કરી
 મંડળદેવતાઓના નામમંત્રવડે તિલ અને આભ્ય એ એક એક દ્રવ્યની દશ દશ આહુતિ અગ્નિમાં દોમ
 કરવો. પછી દેવને પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી "નમો મહત્" એ મંત્રવડે દેવને નમસ્કાર કરી મંડળથી
 ઉત્તર ભાગમાં સ્વસ્તિક (સાથિયા) ઉપર મંચક (પલંગ) રાખી તે ઉપર શય્યા કરી "ઉત્તિષ્ઠ ગ્ર"
 એ મંત્રવડે દેવને ઉપાડી મંડલયાધાના રાષ્ટ્રપૂર્વક દેવને શય્યા ઉપર બેસાડવા. પછી પુરુષસૂક્ત અને
 ઉત્તર નારાયણવડે દેવને સ્તુતિ કરી દેવને ન્યાસ કરવા. તે આ રીતે—"પુરુષાત્મને નમઃ, પ્રાણાત્મનેઃ,
 પ્રકૃતિતત્ત્વાય૦, બુદ્ધિતત્ત્વાય૦, અહંકારતત્ત્વાય૦, મનસ્તત્ત્વાય૦" એ રીતે સર્વ અંગવિષે ન્યાસ
 કરવા. "પ્રકૃતિતત્ત્વાય૦, બુદ્ધિતત્ત્વાય૦, હૃદિ, શબ્દતત્ત્વાય૦ શિરસિ, સ્પર્શતત્ત્વાય૦ ત્વચ્ચિ, રૂપત-
 ત્ત્વાય૦ હૃદિ" એ પ્રમાણે ન્યાસ કરી હૃદયનેવિષે "રસ, ગંધ, ઓત્ર, ત્વચ્ચા, ચક્ષુ, જીહ્વા, પ્રાણુ,
 વાક્, પાણિ, પાદ, પાદુ, ઉપસ્થ, પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ
 દેહતત્ત્વોને ન્યાસ કરવો. પછી પુરુષસૂક્તોને ન્યાસ કરવો, તે આ રીતે—પ્રથમની બે ઋચા દક્ષિણ અને
 વામ હાથવિષે; તેની પાછળની બે ઋચા દક્ષિણ અને વામ ગોઠણવિષે; તેની વાસેની બે ઋચા દક્ષિણ
 અને વામ કઠી (કેડ) વિષે; તે પછીની ત્રણ ઋચા નાભી, હૃદય અને કઠ વિષે; તે પછીની બે ઋચા
 દક્ષિણ અને વામ ભુજ વિષે; તે પછીની બે ઋચા દક્ષિણ, વામ નાસિકાવિષે; તે વાસેની બે દક્ષિણ,
 વામ નેત્રવિષે; અને છેવટની એક ઋચા મસ્તકવિષે એ રીતે ન્યાસ કરી ભાર પછી "સુખશાયી
 મય" એમ કહી દેવને શય્યાઉપર સુવાડી મંડળ અને શય્યાની વચ્ચેમાંથી કોઢીએ જાડું નહીં એમ
 સંભળાવી સ્વિષ્ટકૃત ઇલાદિક દોમશેષ સમાપ્ત કરી મંડળદેવતાઓના નામમંત્રવડે ચર (ભાત) ને
 બધી દેવો. નીવારચરુના શેષવડે દિગ્બલી દેવો. ભાર પછી "ધામં તે" એ મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિદોમ
 કરવો. એ રીતે અધિવાસનનો પ્રયોગ કર્યો.

अथस्विरार्चायांक्रमोविशेषश्च ॥ संकल्पादिजलाधिवासांतरुत्वादेचनत्वा स्वागतंदेवदेवे
 शेत्यादिप्राथनोत्थापनादयुत्तारणादिनेत्रोन्मीलनांतपूर्वेवत् तत्रस्थिरेशिवलिगे स्वर्णसूच्यांगधेन ॐ न
 मोभगवतेरुद्रायहिरण्यरेतसेपरायपरमात्मनेविश्वरूपायोमाप्रियायनमस्त्युक्त्वाअंजनादिनांजयेदिति
 नेत्रोन्मीलनेलिंगेविशेषः ततःसूक्तस्तुत्यादिमंडलदेवतास्थापनांत वतोमंडलेमूर्तिनिवेशस्ततः शय्यायांदे
 यतारोहणंततःस्तुतिःपूर्वोक्तन्यासः ततःशय्यायादिवेशयनं ततोऽग्निसंस्थापनादि पूर्वोक्तान्वाधाने विष्णौ
 नारायणंपोहशय्याहुतिभिः शिवश्चेत् यातइषुःद्रापेसहस्राणीत्यनुवाकस्थक्रमभीरुद्रमाज्येनेति प्रधानो
 चरमहृदइतिविशेषः लोकरूपालमूर्तिमूर्तिपतिहोमांतपूर्वेवत् स्थाप्यदेवताहोमेनैवारच्यर्चनास्तिसप्तैवह
 वींवि ततश्चविष्णोःस्विरार्चायांपूर्वोक्तसमितिलज्यहोमोत्तरंपुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वाहंविष्णुरि

તિપાદૌસ્પૃદ્વાપુનસ્તાપ્યહુત્વા અતોદેવેતિશિરઃસ્પૃદ્વા પુનસ્તાપ્યહુત્વાપુરુષસૂક્તેનસર્વાંગસ્પૃશેત્ સ્થિરં લિંગંચેત્સમિદાજ્યતિલહોમાંતે યાતદ્વિપુરુષત્તુવાકતેનદ્રાપેદિતિસહસ્રાણીત્યનુવાકાભ્યાંચત્રત્યૃચમાજ્યં હુત્વા સર્વાંવૈરુદ્રદિતિમૂલંસ્પૃશેત્ પુનસ્તાપ્યહુત્વાકહુદ્રાયેતિમધ્યં પુનસ્તાપ્યહુત્વા નમોહિરણ્યવાહવ્યેત્યમંસ્પૃશેત્ પુનસ્તાપ્યહુત્વા સર્વેચ્છેદનસર્વાંગસ્પૃશેત્ ઇત્યધિવાસનેવિશેષઃ ॥

હવે સ્થિર પ્રતિભાવિષે ક્રમ અને વિશેષ કહે છે.

સંકલ્પ થઈ જલાધિવાસપર્વત કર્મ કરી દેવને નમસ્કાર કરી “સ્વાગતં દેવદેવેશં” ઇલાદિક પ્રાર્થના, ઉત્થાપન, અરુચત્તારણુ ઇલાદિ નેત્રોન્મીલનપર્વત કર્મ પ્રથમપ્રમાણે કરવું. તેમાં સ્થિર શિવ-લિંગ હોય તો સોનાની શલાકાવડે ગંધ લઈ તે ગંધવડે “ઐનમો ભગવતે રુદ્રાય હિરણ્યરેતસે પરાય પરમાત્મને શિશ્વરૂપાયોમાપ્રિયાય નમઃ” એવો મંત્ર ભણી કાજળ ઇલાદિકવડે નેત્રનાં ચિહ્ન કરવાં, એટલો નેત્રોન્મીલનવિષે લિંગમાં વિશેષ જાણવો. પછી પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ ઇલાદિક મંડલદેવતાના સ્થાપનપર્વત કર્મ કરી મંડલવિષે યુત્તિ પદ્યસાવરી, પછી શય્યાવિષે દેવને બેસાડી સ્તુતિ અને પૂર્વોક્ત ન્યાસ કરવા. પછી શય્યાવિષે દેવને સુવાડી અગ્નિનું સ્થાપન ઇલાદિક કરવું. પ્રથમ કહેલા અન્વાધાનવિષે, વિષ્ણુ દેવતા હોય તો “નારાયણં પોઢશાજ્યાહુતિમિઃ” અને શિવ દેવતા હોય તો “યાત દ્વિપુઃ દ્રાપેઃ, સહસ્રાણીત્યનુવાકસ્યક્ષમી રુદ્રમાજ્યેન” એવો પ્રધાનદેવતા પછી ઉચ્ચાર કરવો, એટલો વિશેષ જાણવો. લોકપાલયુત્તિ અને યુત્તિપતિના હોમપર્વત કર્મ પ્રથમપ્રમાણે કરવું. સ્થાપ્યદેવતાના હોમવિષે નીવાર ચરુ કરવો નહીં. સાતજ હોમદ્રવ્ય લેવાં. ચારપછી વિષ્ણુની સ્થિર પ્રતિભા હોય તો, પ્રથમ કહેલો એવો સમિધ, તિલ્લ અને આભ્યનો હોમ કર્યા પછી પુરુષસૂક્તની એક એક ઋચાવડે આભ્યનો હોમ કરી “દ્વંચિણ્મ” એ મંત્ર ભણી દેવના ચરણને સ્પર્શ કરી ફરી એજ (પુરુષસૂક્તની) ઋચાવડે હોમ કરી “અતો દેવાઃ” એ મંત્ર ભણી દેવના મસ્તકને સ્પર્શ કરી ફરી એજ ઋચાવડે હોમ કરી પુરુષસૂક્ત ભણી દેવના સર્વ અંગને સ્પર્શ કરવો. સ્થિર શિવલિંગ હોય તો, સમિધ, આભ્ય, અને તિલ્લનો હોમ કર્યા પછી, “યાત દ્વિપુઃ” એ અનુવાક “દ્રાપેઃ” એ અનુવાક અને “સહસ્રાણિઃ” એ અનુવાક એ ત્રણે અનુવાકની એક એક ઋચાવડે આભ્યહોમ કરી “સર્વાં વૈ રુદ્રઃ” એ મંત્રવડે લિંગના મૂળને સ્પર્શ કરવો. ફરી તેની તે ઋચાવડે હોમ કરી “કહુદ્રાયઃ” એ મંત્રવડે લિંગના મધ્યભાગને સ્પર્શ કરવો. ફરી એજ ઋચાવડે હોમ કરી “નમો હિરણ્યવાહવે” એ અનુવાકવડે લિંગના અગ્રને સ્પર્શ કરવો. ફરી એજ ઋચાવડે હોમ કરી સંપૂર્ણ રુદ્ર (રુદ્રીના મંત્ર) નો પાઠ કરી સર્વ અંગને સ્પર્શ કરવો. એપ્રમાણે અધિવાસનનો વિશેષ જાણવો.

પરેણુપીઠિકાંભાપયિત્વામહીમૃષ્યિત્યાવાહ્ય અદિતિર્દ્યૌરિતિસ્તુત્વા હ્રીંનમઃસિત્સંપૂજ્ય તૈનૈવપૂર્ણાહુતિહુત્વાઉત્તિષ્ઠવ્રહ્મણસ્પતેદિતિદેવમુત્યાપ્યપુષ્પાંજલિદ્વાપુરુષસૂક્તેનસ્તુત્વા ઉદુત્યમિત્યુત્પાપ્યકનિક્રુદ્દિતિસૂક્તેનવિષ્ણુસયોજાતમિતિપંચાનુવાકૈર્લિંગમૃદ્ધંપ્રવેશ્ય પીઠિકાયામિદ્રાદિનામમિષ્ટરત્નાનિક્ષિપ્ત્વા સપ્તધાન્યરોપ્યમનઃશિલાઃક્ષિપ્ત્વા પાપસેનસંલિપ્યપ્રણવેનાંગન્યાસંકૃત્વાસુવર્ણશાલાકામંતરિતાંકૃત્વાસુલગ્નેપ્રતિતિષ્ઠપરમેશ્વરેતિઉક્ત્વાત્તોદેવેતિવિષ્ણુચ્છેદનલિંગંચસ્થાપયેત્ તતશ્ચરુદ્ધોમપ્રાણમતિષ્ઠાદિતતઃસ્થિરાર્ચાયામધિવાસનેપરેણુઋત્યેચવિશેષોપન્યસર્વેમુકવશ્યમાણચલાર્ચાવદેદ ॥

ખીજે દિવસે પીઠિકાને આન કરાવી “મહીમુપુ” આ મંત્ર ભણી આવાહન કરી “અદિ-તિર્દ્યૌ” એ મંત્રવડે સ્તુતિ કરી “હ્રીં નમઃ” એ મંત્રવડે પૂજન કરી એજ મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિ હોમ કરી “ઉત્તિષ્ઠ વ્રહ્મણઃ” એ મંત્રવડે દેવને હઠાડી પુષ્પાંજલિ દઈ પુરુષસૂક્તવડે સ્તુતિ કરી “ઉદુત્યં” એ મંત્રવડે દેવને હઠાડી “કનિક્રુદ્” એ સૂક્તવડે વિષ્ણુને અને “સયોજાતં” એ પાંચ અનુવાકવડે લિંગને ઘરમાં પ્રવેશ કરાવી પીઠિકામાં ઘ્ર્ણદિક નામવડે આઠ રત્ન નાંખી સપ્ત-ધાન્ય, ચાંદી, મનઃશિલા (ભણશીલ) એ પદાર્થો નાંખી પાપસવડે લીપી પ્રણવમંત્રવડે અંગન્યાસ કરી મુવર્ણની સળી મધ્યમાં રાખી “સુલગ્ને પ્રતિતિષ્ઠ પરમેશ્વર” એવું વાક્ય કહી “અતોદેવાઃ” એ સૂક્તવડે વિષ્ણુની અને રુદ્રમંત્રવડે લિંગની સ્થાપના કરવી. પછી ચરુહોમ, પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

કર્મ કરવાં. ત્યાર પછી સ્થિર પ્રતિભાના અધિવાસનવિષે અને બીજા દિવસના કૃત્યવિષે જે વિશેષ તે, અને બીજું સઘળું કર્મ પ્રથમ કલાપ્રભાણે તથા આગળ કહેવાશે જે ચલાવના વિધિ તેનીપેઠે કરવું.

અથચલપ્રતિષ્ઠાયામધિવાસનાંતેપરેચુરેકાહપક્ષેસઘોવાઉત્તિષ્ઠબ્રહ્મણઈતિદેવમુત્યાપ્યપુરુષસ્કોત્તર નારાયણમ્યાંસ્ત્યાત્ ॥

હવે ચલ પ્રતિભા હોય તો અધિવાસન કર્યા પછી બીજે દિવસે અથવા એક દિવસનો પક્ષ હોય તો તેજ સમયે “ઉત્તિષ્ઠ વ્ર” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાડી પુરુષસૂક્ત અને ઉત્તરનારાયણવડે સ્તુતિ કરવી.

અથપ્રાયઃસ્થિરચલાર્ચયોઃસાધારણઃપ્રયોગઃ ॥ પ્રતિષ્ઠાંપરેચુર્હૌમંકરિપ્યઈતિસંકલ્પ્ય
ચત્રુષીઆજ્યેનેત્યંતેસ્થાપ્યદેવંતન્મંત્રેણ ઘૃતપક્વઘીહિચરુનાદશાહુતિભિરાગ્નિસોમંધન્યંતારંકુહમનુમર્તિપ્ર
જાપતિપરમેષ્ઠિનંબ્રહ્માણમગ્નિસોમંઅગ્નિમદ્વાદંઅગ્નિમદ્વપતિપ્રજાપતિવિશ્વાન્દેવાન્સર્વાન્દેવાનાગ્નિસ્વિષ્ટકૃતં
પૂજાંગહોમેષિવિષ્ણુશ્ચેત્સંકર્ષણાદિદ્વાદશદેવતાઃ શાદ્ગ્નિંઞંથ્રિયંસરસ્વતીંવિષ્ણુકૃસરેણકૈકયાહુત્યાવિષ્ણુપદ્મા
રંકૃસરેણ શિવશ્ચેદ્વચંશર્ચેઈશાનેનગુપતિરુદ્રસુગ્રંભીમંમહાંતંકૃસરેણકૈકયા મધસ્યદેવસ્યપત્નીમિત્યાય
ઘૃગુઙ્ગાદનેનૈકૈકયામધસ્યદેવસ્યનુતમિત્યાદિ ૮ હરિદ્રોદનેનપૈકૈં રુદ્રંસત્તદશચારંશિવંશંકરં સહમાનં
શિતિકંઠકર્પદિંનંતામ્નરુણમપગુરમાણંહિરણ્યવાહુસંસ્પિજર્વમ્ભુદાંહિરણ્યમેતાઃ કૃસરેણકૈકયાશંપેણ
સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ શૂર્પેત્પૂર્ણાંસ્થાપ્યદેવતાયૈચતુર્મંદ્રીનદ્યાદિપોડશદેવતામ્બો નાક્ષાચતુશ્ચતુર્મંદ્રીભિરુપ્ય
તથૈષપ્રોક્ત્યસઘૃતજલેશ્વપિત્યાત્સુપ્યાચદાનધમેણસ્થાપ્યદેવમંત્રેણદશદશાહુતીર્હુત્યાનામભિજુહુવાત્ અ
ગ્નયેસ્વાહા ૧ સોમાય૦ ૨ ધન્યંતરયે૦ ૩ કુહૈ૦ ૪ અનુમત્ય૦ ૫ પ્રજાપતયે૦ ૬ પરમેષ્ઠિને૦ ૭ બ્રહ્મણે૦ ૮
અગ્નયે૦ ૯ સોમાય૦ ૧૦ અગ્નયેન્નાદાય૦ ૧૧ અગ્નયેન્નપતયે૦ ૧૨ પ્રજાપતયે૦ ૧૩ વિશ્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦
૧૪ સર્વેભ્યોદેવેભ્યઃ૦ ૧૫ ભૂર્ભુવઃસ્વરગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતેસ્વાહા ૧૬ ઇતિ સતતેઅગ્નેસમિધઃસત્તજિહ્વાઃસત્તક્રપ
યઃસત્તધામપ્રિયાણિ સત્તહોનાઃસત્તધાત્વાયજંતિસત્તયોનીરાપૃણસ્વાઘૃતેન પુનસ્ત્વાદિત્યારુદ્રાવસઘઃસર્મિ
ધતાંપુનર્બ્રહ્માણોવસુનીયયઃ૧૬ ઘૃતેનત્યંતવ્યંધયસ્વસત્યાઃસંતુયજમાનસ્યકામાઈતિમંત્રામ્યાંપૂર્ણાહુતિઠ
ત્યાચાર્યો યાઓપધીરિતિપુષ્પફલસર્વોપધીઃસમર્પ્ય સંપાતોદંકંતામ્રપાત્રેઆદાયદેવમંત્રેણશતચારમમિ
મંત્ર્યતેનદેવશિરસિલિંચેત્ તતઉત્તિષ્ઠબ્રહ્મણઈતિદેવમુત્યાપ્યવિશ્વતઃચતુરિત્યુપતિષ્ઠેત્ एतेउत्थापनोप
स्थानेचलार्चायामेव एवंध्यात्वाजપेत् ब्रह्मणेनमः विष्णवेनमः रुद्राय० इंद्रादीनष्टौ ८ वसुभ्यो० रुदे
भ्यो० आदित्येभ्यो० अश्विभ्यां० मरुद्भ्यो० कुबेराय० गंगादिमहानदीभ्यो० अग्नीपोमभ्यां० इंद्राग्नि
भ्यां० घावापृचिवीभ्यां० धन्यंतरये० सर्वेशाय० विदेवेभ्योदेवेभ्यो० ब्रह्मणइति ततःसंपातोदकेनयज
मानामिपेकः देवंध्यात्वाप्रतितिष्ठपरमेश्वरेतिपुष्पांजलिंदत्वा सच्चिदानंदंश्लेषभक्तानुब्रह्मायगृहीतवि
ग्रहंस्वायुषाद्यंनिजवाहनाद्युपतंनिजहृत्કमलेयस्थितं सर्वलोकसाक्षिणमणीयांसंपरमेष्ठ्यसि परमांश्चि
यंगमयेतिमંત્રેण पुष्पांजलावागतंविमाज्यार्चायांविन्यस्यપ્રાણપ્રતિષ્ઠાંકુર્યાત્ यथा अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठां
व्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राक्षपयः क्रयजुःसामानिछंदांसि क्रियामयचपुःप्राणाख्यदेवता आंवीजं क्रौंशक्तिः
प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्राक्षपिम्योनमः शिरसि क्रयजुःसामछंदोभ्यो० मुखे प्राणाख्यदेव
तायै० हृदि आंवीजाय० गुह्ये क्रौंशक्त्यै पादयोः ॐकंखंघंछंअंपृथिव्यतेजोवाय्वाकाशात्मनेआहृदयाय०
ॐचंछंजंजंअंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा ॐटंठंढंणंअंओत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाप्राणात्मनेऊंशि
रायैवपद् ॐतंथंदंघंणंवायपाणिपादापायूपस्थાત્મનેऐकैवचायहुं ॐपंफंयंमंअंओचनादानविहरणोत्स
गंनंदात्मनेऔंनेत्रत्रयायवૌપદ ॐયંરંલંવંશંપંસંહંઅંમનોહુદ્યહંકારચિત્તાત્મનેઅઃઅસ્ત્રાયફદ एवमा
त्मनिदेवेचकृत्वादेवंस्पृष्ट्वाजपेत् ॐआर्होर्कोयंरंलंवंशंपंसंहंसः देवस्य प्राणाइहप्राणाः ॐआर्हो० हंसः
देवस्य जीवइहस्थितः ॐआर्हो० हंसः देवस्य सर्वेन्द्रियाणि० ॐआर्हो० हंसः देवस्य बाह्वमन्नश्चक्षुःश्रो
त्रप्राणप्राणाइहागत्यस्वस्त्येमुखेनसुचिरंतिष्ठंतुस्वाहा अर्चाहयंगुणंदत्वाजपेत् अस्यैप्राणाःप्रतिष्ठंतुअस्यै
प्राणाःक्षरंतुच अस्यैदेवत्वमर्चायैमामहेतिचक्रश्चन प्रणवेनसंरुध्यसजीवंध्यात्वा ध्रुवाद्यौरित्यूचंजत्वा
कर्णेनायत्रीदेवमंत्रंचजत्वापुरुषसूक्तेनोपस्थाप पादनाभिशिरःस्पृष्ट्वा ईहैवधीतित्रिजपेत् ततः कर्ता स्वा
गतंदेवदेवेशमद्भाग्यात्त्वमिहागतः प्राकृतंत्वमहद्भाग्मांवालवत्परिपालय धर्मार्थकामसिद्ध्यर्थंस्थिरोभव
शिवायनः साग्निधृतुसदादेवस्वार्चायांपरिकल्पय यावच्चंद्रावनीसूर्यास्तिष्ठंत्यप्रतिधातिनः तावत्त्वाय

વેદેશસ્થેયમક્તાનુકંપયા મગવન્દેવદેવેશત્વંપિતાસર્વદેહિનાં યેનરૂપેણમગવસ્ત્વવાચ્યાત્તંચરાચરં તેનરૂપેણદેવેશસ્વાર્ચાયાંસન્નિધૌભવેતિનમેત્ ॥

હવે બહુધા સ્થિરપ્રતિભા અને ચલપ્રતિભાનો સાધારણુ પ્રયોગ કહે છે.

“ પ્રતિષ્ઠાં પરેચુહોમં કરિષ્યે ” એવો સંકલ્પ કરી “ ચતુષ્પીઆજ્યેનેત્યંતે સ્થાપ્ય દેવં તન્મંત્રેણ ધૃતપક્ષીહિચરણા દશાહુતિભિરગ્નિં સોમં ધન્વંતરિં કુહૂમનુમર્તિં પ્રજાપતિં પરમેષ્ઠિનં બ્રહ્માણમગ્નિં સોમં અગ્નિમગ્નાદં અગ્નિમગ્નપતિં પ્રજાપતિં વિશ્વાન્દેવાન્ સર્વાન્ દેવાન્ અગ્નિં સ્વિષ્ઠકૃતં. ” વિષ્ણુદેવતા હોય તો, પૂજના અંગશ્વત હોખવિષે “ સંકર્ષણાદિદ્વાદશદેવતાઃ શાર્દૂલિં શ્રિયં સરસ્વતીં વિષ્ણું કુસરેણૈકૈકયાજ્યાહુત્યા વિષ્ણું પદ્માં કુસરેણ. ” શિવદેવતા હોય તો, “ મવં શર્વેં ईशानं पशुपतिं रुद्र-मुमं भीमं महातं कूसरेणैकैकयाहुत्या भवस्य देवस्य पत्नीमित्याद्यौ गुडोदनेनैकैकया० भवस्य देवस्य सुतमित्यादि ८ हरिद्रोदनेनैकैकया० रुद्रं सप्तदशवारं शिवं शंकरं सहमानं शितिकंठं कपर्दिनं ताम्र-मरुणमपगुरमाणं हिरण्यवाहुं सस्पर्जरं यस्तुशं हिरण्यमेताः कूसरेणैकैकया० शेषेण स्विष्टकृतमि-त्यादि, ” એપ્રમાણે અનાધાન કરી સપ્તઝામાં મંત્રરહિત સ્થાપ્યદેવતામાટે ચાર મુદ્રિ અને અગ્નિ ઇલાદિ સેાજ દેવતામાટે તે તે દેવતાના નામવડે ચાર ચાર મુદ્રિ તંડુલ લઈ તેમજ એક એક દેવ-તાના નામવડે પ્રોક્ષણ કરી ધૃતયુક્ત જળવડે ચરુ સંધી સુચિવડે અવદાનના નિયમપ્રમાણે સ્થાપ્ય-દેવતાના મંત્રવડે દશ આહુતિ દઈ (આક્રીનો) નામમંત્રવડે હોમ કરવો. તે આ રીતે—“ અગ્નયે સ્વાહા ૧, સોમાય ૨, ધન્વંતરયે ૩, કુહૂં ૪, અનુમત્યે ૫, પ્રજાપતયે ૬, પરમેષ્ઠિને ૭, બ્રહ્મણે ૮, જમ્નયે ૯, સોમાય ૧૦, અગ્નયેન્નાદાય ૧૧, અગ્નયેન્નપતયે ૧૨, પ્રજાપતયે ૧૩, વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ ૧૪, સર્વેભ્યો દેવેભ્યઃ ૧૫, મૃત્યુવાઃસ્વરગ્નયે સ્વિષ્ઠકૃતે સ્વાહા ૧૬, ” એ રીતે નામમંત્રવડે હોમ કરવો. ૫છી “ સતતે ઝગ્ને ૧, પુનસ્ત્યાદિત્યા, ” એ એ મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિહોમ કરી આચાર્યે “ યા જોપધિં ” એ મંત્રવડે પુષ્પ, ફળ અને સર્વોપધી સમર્પણ કરી સંપાતોદક તામ્રપાત્રમાં લઈ તે જળ દેવના મંત્રવડે સોવાર મંત્રિત કરી તે જળ એજ મંત્રવડે દેવના મસ્તક ઉપર સિંચન કરવું. ૫છી “ ઉત્તિષ્ઠ બ્રહ્મણં ” એ મંત્રવડે દેવને ઉઠાડી “ વિશ્વતશ્ચક્ષુઃ ” એ મંત્રવડે ઉપસ્થાન કરવું. એ ઉત્થાપન અને ઉપસ્થાન ચલપ્રતિભા હોય તોજ કરવાં. એપ્રમાણે ધ્યાન કરી જપ કરવો. તે આ રીતે—બ્રહ્મણેનમઃ, વિષ્ણુવેનમઃ, રુદ્રાય ૦, ઇંદ્રાય ૦, અગ્નયે ૦, યમાય ૦, નિર્કંતયે ૦, ચરુણાય ૦, વા-યવે ૦, સોમાય ૦, ईशानाय ૦, વસુભ્યો ૦, રુદ્રેભ્યો ૦, આદિત્યેભ્યો ૦, અશ્વિન્યાં ૦, મહર્જ્યો ૦, કુબેરાય ૦, ગંગાદિમહાનદીભ્યો ૦, અગ્નીપોમાભ્યાં ૦, ઇંદ્રાગ્નિભ્યાં ૦, ઘાવાપૃથિવીભ્યાં ૦, ધન્વંતરયે ૦, સર્વેશાય ૦, વિ-શ્વેભ્યોદેવેભ્યો ૦, બ્રહ્મણે ૦, ” એ પ્રમાણે જપ કર્યા પછી સપાતોદકવડે ચજમાન ઉપર અભિષેક કરવો. ૫છી દેવતું ધ્યાન કરી “ પ્રતિતિષ્ઠ પરમેશ્વર ” એમ કહી પુષ્પાંજલી સમર્પણ કરી હાથમાં પુષ્પ લઈ “ સચ્ચિદાનંદં બ્રહ્મૈવ મક્તાનુમહાય ગૃહીતવિપ્રહં સ્વાયુધાત્વં નિજવાહનાયુપેતં નિજહત્કમ-લ્લેડવસ્થિતં સર્વલોકસાક્ષિણમળીયાંસં પરમેષ્ઠયસિ પરમાં થિયં ગમય ” એ પ્રમાણે મંત્ર ભણી હા-થમાં ધરેલા પુષ્પવિષે દેવ આવ્યા એવી ભાવના કરી તે પુષ્પ મૂર્તિ ઉપર અર્પણ કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. તે આ રીતે—“ अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छंदांसि नियामयवपुः प्राणाख्या देवता आं बीजं क्रौं शक्तिः प्राणप्रतिष्ठयां विनियोगः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषि-भ्यो नमः शिरसि ॥ ऋग्यजुःसामछंदोभ्यो मुखे ॥ प्राणाख्यदेवताये हृदि ॥ आंवीजाय ० गुह्ये ॥ क्रौंशक्तये ० पादयोः ॥ ॐकलंगंधंअं पृथिव्यतेजोवाय्वाकाशात्मनेआहुदयाय ० ॐचंचंजंअंइशब्द-स्पर्शरूपरसगंधात्मनेईशिरसेस्वाहा ॥ ॐटंडंडंणंअं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेअंशिरालायैवपद् ॥ ॐतथंदंधंनंपंवाकृपाणिपादपायूपस्थ्यात्मनेपंकवचायहुं ॥ ॐपंकवंभंअं वचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्म-नेआंनैत्रत्रयायवैपद् ॥ ॐथरंलवंशंपंसंहंअंमनोबुद्धंहंकारचिच्चात्मनेअंअस्त्रायफद् ॥ ” એ પ્રમાણે પોતાના દેહવિષે અને દેવના સ્વરૂપવિષે ન્યાસ કરી દેવના સ્પર્શ કરી (આગળ કહેવાય છે તે) જપ કરવો. ॐઆર્હીંક્રૌંયરંલवंशंपंसंहंअंनंदेवस्यप्राणाइह प्राणाः ॥ ॐआर्हीं० हंसः देवस्य जीव इह स्थितः ॥ ॐआर्हीं०हंसःदेवस्य सर्वेद्रियाणि ॥ ॐआर्हीं०हंसः देवस्य वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणा इहा-गत्यस्वस्तये सुखेनसुचिरंतिष्ठंतु स्वाहा ” એપ્રમાણે જપ કર્યા પછી મૂર્તિના દૃઢય ઉપર અંગુઠો રાખી જપ કરવો. તે આ રીતે—“ अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्यै प्राणाः क्षरंतु च । अस्यै देवत्वमर्चायै,

મામહેતિ ચ કશ્ચન” એ પ્રમાણે ૪૫ કરી પ્રણવબદે વાયુ રોધન કરી મૂર્તિ સંલપ છે એમ ધ્યાન કરવું. ૫છી “ધ્રુવાઘૌં” એ મંત્રનો ૪૫ કરી દેવના કાનમાં ગાયત્રી અને દેવના મંત્રનો ૪૫ કરી પુરુષસૂક્રાવદે સ્તુતિ કરી દેવનાં ચરણ, નાભી અને મસ્તકને સ્પર્શ કરી “ઈહૈવૈષિં” એ મંત્રનો ત્રણવાર ૪૫ કરવો. ૫છી કર્તાએ “સ્વાગતં દેવદેવેશ, મદ્ભાગ્યાત્વમિદાગતઃ ॥ પ્રાકૃતં ત્વમહદ્વા માં, વાલવત્પરિણલય ॥ ધર્માર્થકામસિદ્ધ્યર્થે, સ્થિરો ભવ શિવાય નઃ ॥ સન્નિધ્યં તુ સદા દેવ, સ્વાર્ચાયાં પરિકલ્પય ॥ યાવચંદ્રાવનીસૂર્યાસ્તિષ્ઠંત્યપ્રતિધાતિનઃ ॥ તાવત્વયાત્ર દેવેશ, સ્થેયં ભક્તાનુકંપયા ॥ ભગવન્દેવદેવેશ, ત્વં પિતા સર્વદેહિનાં ॥ યેન રૂપેણ ભગવન્, ત્વયા વ્યાપ્તં ચરાચરમ્ ॥ તેન રૂપેણ દેવેશ, સ્વાર્ચાયાં સન્નિધૌ ભવ,” એ મંત્ર લાણી નમસ્કાર કરવો.

अथाचार्यः कर्तावालिङ्गमर्चोवाभूः पुरुषमावाहयामि भुवः पुरुषमा० स्वः पुरुष० भूर्भुवः स्वः पुरुष० इत्या
द्याहप्रणवेनासनेन्दत्वादूर्वाद्यामाकविष्णुकांतपद्यमिधंपाद्यं ॐ इमा आपः शिवतमाः पूताः पूततमामेध्यामे
ध्यतमा अमृता अमृतरसाः पाद्यास्ताजुपतां प्रतिगृह्णातां प्रतिगृह्णातु भगवान् महाविष्णुर्विष्णवेनम इति पाद्यं
भगवान् महादेवो रुद्राय नम इति लिंगे एवं देवतांतरे पूहां इमा आपः शिव० आचमनीयास्ताजुपतां प्रतिगृह्णा
इमा आ० अर्घ्यास्ता० इत्यर्थे पंचाभृतस्नानं देवमंत्रैः संज्ञाप्य इदं विष्णुरिति विष्णौ नमो अस्तु नीलम्रीवायै
तिलिङ्गे कंकणविस्मय वस्त्रयज्ञोपवीतं च दत्वा इमे गंधाः शुभादिव्याः सर्वगंधैरलंकृताः पूताः ब्रह्मपवित्रेण
पूताः स्वर्गस्पर्द्धिमभिः पूता इत्यादि पूर्वचदिति गंधं इमे मात्याः शुभादिव्याः सर्वमात्यैरलंकृताः पूता इत्या
दि इति मालाः इमे पुष्पा इति पुष्पं घनस्पर्तिरसो धूपो० धूपेयं प्रतिगृह्णातां प्रतिगृह्णातु भगवानिति द्वादिपदत्वा विष्णौ
संकर्षणादि द्वादशनामभिः पुष्पाणि सप्रप्य तैरेव तपणं कृत्वा पायसगुडौदनचित्रादनानि पवित्रं ते वितत
मिति निवेद्य संकर्षणादिनामभिर्द्वादशगृहसिद्धाच्चरुसराहुतीर्हत्वा रुसरेणैव शार्ङ्गिणे० ध्रियै० सरस्व
त्यै० विष्णवे० इति हुत्वा विष्णोर्भुक्तं तदस्य प्रियम० प्रतद्विष्णु० परोमात्रया० विचक्रमे० त्रिदं चः पृ
थिवी० इति मंत्रैः पशुहुत्वा लिंगे तु दीपांतं कृत्वा भवाय देवाय० शर्वाय देवाय० ईशानाय देवाय० पशुप
तये देवाय० रुद्राय देवाय० उग्राय देवाय० भीमाय देवाय० महते देवाय नम इति पुष्पाणि दत्वा तैरेव तपणं कृ
त्वा पवित्रं ते इति पायसगुडौदनं च निवेद्य भवाय देवाय स्वाहेत्याद्यष्टभिः रुसरं जुहुयात् तिलमिश्रादनं रुस
रः भवस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहेत्याद्यष्टमिर्गुडौदनं हुत्वा भवस्य देवस्य सुताय स्वाहेत्याद्यष्टभिर्हरिद्रौदनं हुत्वा
ज्यैयकं० मानोमहांतं० मानस्तोके० आरात्ते० विकिरिदं० सहस्राणि सहस्रं० इति द्वादशक्रचः पतैः रुसरं हु
त्वा शिषाय० शंकराय० सहमानाय० शितिकंठाय० कपर्दिने० ताम्राय० अरुणाय० अपगुरमाणाय०
हिरण्ययाहवे० सर्पिजराय० यम्लुशाय० हिरण्यायेति द्वादशनामभिर्जुहुयात् स्वष्ट्ररूपादि होमशेषं समा
प्य पूर्वोक्तस्यैह विभिर्विष्णवे लिगायवावलिदद्यात् मंत्रस्तु त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुरातनं नारायणं विश्वसृजं
यजामहे त्वमेव यज्ञोपहितो विधेयस्त्वमात्मना तमप्रतिक्षीप्य हव्यं लिंगे तु नारायणपदे रुद्रं शिवमिति धेद्वत्
अभ्यर्च्य पूर्णं भूर्भुवः सरोमिति हुतशेषं निधाय प्रदक्षिणीकृत्य विश्वभुजे सर्वभुजे आत्मने परमात्मने नम इति
नवाचार्या द्वादशतिष्ठपकांवागांदत्वा नरिभ्यो दक्षिणांदत्वा शतं द्वादशचापि प्राप्नो जयेदिति प्राप्ता
वै नूतने जलाशयोक्तप्रतिष्ठाविधिः कार्यः तत्र गोरुत्तारणपात्रीप्रक्षेपादिन कुर्वात् घाटनहोमस्थाने वा
स्तुहोमः इति स्थिराचार्यचलार्चयोः प्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

પછી આચાર્ય અથવા યજ્ઞમાને શિંગ અથવા મૂર્તિવિષે આવાહન કરવું. તે આ રીતે—“મૂઃપુરુષમા વાહયામિ, મુવઃપુરુષમા૦, સ્વઃપુરુષમા૦, મૂર્ધ્વસ્વઃપુરુષમા૦” એ પ્રમાણે આવાહન કરી પ્રણવમંત્રવડે આરાન દષ્ટ કર્વા, સામે, વિષ્ણુકાંતા (કાળી એકર્ણી, રાંધપુષ્પી), અને કમળ એમણે મિશ્રિત એવું પાંચ કરી “ઈમા આપઃ શિવતમાઃ પૂતાઃ પૂતતમા મેઘ્યા મેઘ્યતમા અમૃતા અમૃતતમાઃ પાચાસ્તા જુપતાં પ્રતિગૃહતાં પ્રતિગૃહતા મગવાન્ મહાવિષ્ણુર્વિષ્ણવે નમઃ” એ મંત્રવડે તે પાંચોદક સમર્પણ કરવું. શિંગ દોષ તે “મગવાન્ મહાદેવો રુદ્રાય નમઃ” એવા મંત્રના અંતવિષે ઉચ્ચાર કરવો. એ રીતે બીજા દેવતાવિષે પણ કદપના કરવી. “ઈમા આપ શિવ૦ આચમનીયાસ્તાજુપતાં પ્રતિગૃહ૦ ઇમાઆ૦ અર્ષોસ્તા૦” એ રીતે આચમન અને અર્ધ દેવાં. પછી પંચામૃતજ્ઞાન કરાવી દેવને મંત્રવડે શુદ્ધજ્ઞાન કરાવવું. પછી “ઈં વે વિષ્ણુઃ” એ મંત્રવડે વિષ્ણુને, “નમો યસ્તુ નીલમ્રીચાય૦” એ મંત્રવડે શિંગને કેકણું વિગર્જન કરી વસ, યજ્ઞોપવીત અર્પણ કરી “ઈમે ગંધાઃ યુમા દિવ્યાઃ સર્વગંધૈરલંકૃતાઃ ॥

“સ્થાપ્યદેવતાં સહસ્રમણ્ણેશ્વરેણ વા સમિદાજ્યચરતિલદ્રવ્યૈર્ગ્રહાદિમંડલદેવતાઃ પ્રત્યેકં દશ દશ તિલાજ્યાહુતિમિઃ શેવેણ ક્ષ્યાદિ” અન્વાધાન કરી ચરુ કરવામાટે એક એક દેવતાને અર્થે ચાર ચાર મુદ્રિ ચોખા લેવા અને તેનું પ્રોક્ષણ કરવું તે મંત્રરહિત કરવું. આજ્યભાગપર્થત કર્મ થયા પછી તલાવ, નદીતીર, ગોષ્ઠ (ગોશાળા), આંગણું, પર્વત, હસ્તિતું સ્થાન, ઘોડાર, હ્રદ (પાણીનો ધ્રો), રાંડો, અને સંગમ (ચોવટો) એ દશ સ્થાનકોની મૃતિકાવડે આઠવાર દેવને જ્ઞાન કરાવી પંચગવ્યવડે કૃમથી જ્ઞાન કરાવી દૂર્વા, સર્વેવ અને પંચપલ્લવે યુક્ત આઠ કલશવડે “આપોહિષ્ઠા” ઇલાદિક મંત્રવડે અભિષેક કરી અર્યુતારણ કરવું. પછી સર્વેતોભદ્રઉપર રાખેલા પીઠઉપર દેવને બેસાડી નામમંત્રવડે વસ્ત્ર, ગંધ, દૂપ ઇલાદિક અર્પણ કરી આઠે દિશાવિષે પંચપલ્લવાદિકે યુક્ત આઠ કલશ અને આઠ દીપ સ્થાપન કરી પ્રથમનીપેઠે નેત્રોન્મીલન અને ચિત્ર અન્નવડે બલિદાન કરી પુરૂષસૂક્રવડે સ્તુતિ કરી પ્રથમ કહેલાં ચાર દ્રવ્યોના સ્થાપ્યદેવતાના મંત્રવડે હોમ કરી એક એક દ્રવ્યના હોમની અંતે દેવને સ્પર્શ કરવો. આજ્યહોમ કર્યા પછી કુંભવિષે સંપાત નાંખવા. મંડલ દેવતાનો હોમ કરી હોમશેષ સમાપ્ત કરી પૂણ્યહુતિ હોમ કરવો.

તતઃપૂર્વોક્તીત્યાસૂકન્યાસાચાહનપ્રાણતિષ્ઠાંતંકૃત્વા રૂઢૈવૈધીતિતુચંપુરુષસૂકંચજપ્વામૂલમંપ્રાદિના ઘાહનાદિપંચામૃતજ્ઞાનાંતેસંપાતોદકૈરિમાઆપઃશિવતમાદ્યાદિનામિષેકઃ ઘલ્લાદિનૈવેદ્યાંતપ્રાગ્વત્તાં શૂલફલદક્ષિણાનીરાજનનમસ્કારપ્રદક્ષિણાદિવિધાય પુષ્પાંજલિંદત્વાસાચાર્યઃકર્તાદેવંતત્વાક્ષમાપ્યા ચાર્યદક્ષિણાંતેઽદ્યુક્તમોદકૈર્યજમાનામિષેકઃ ચિષ્ણુંસ્મૃત્વાકર્મેશ્વરેપર્યેદિતિસંક્ષેપઃ ॥

પછી પૂર્વોક્ત રીતિપ્રમાણે સૂક્રાનો ન્યાસ, આવાહન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠાપર્થત કર્મ કરી “રૂઢૈવૈધિ” ઇલાદિક ત્રણ ખચા અને પુરૂષસૂક્રાનો જપ કરી મૂળમંત્રાદિવડે આવાહનથકી પંચામૃત આનપર્થત કર્મ થયા પછી સંપાતોદકવડે “રૂમા આપઃ શિવતમા” ઇલાદિક મંત્રવડે અભિષેક કરવો. પછી વસ્ત્રાદિકથકી નૈવેદ્યપર્થત પૂજા પ્રથમપ્રમાણે કરવી. પછી તાંબૂલ, ફલ, દક્ષિણા, નીરાજન (આરતી), નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા ઇલાદિક કરી દેવને પુષ્પાંજલી અર્પણ કરી આચાર્યસહિત કર્તાએ દેવને નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરી આચાર્યને દક્ષિણા દીધા પછી આચાર્યે આઠ કુંભના જલવડે યજ્ઞમાનને અભિષેક કરવો. પછી વિષ્ણુનું રમરણ કરી કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે સંક્ષેપ જણાવે.

અધુનઃપ્રતિષ્ઠા ॥ મધચાંડાલસ્પૃષ્ટાવહ્નિદગ્ધાવિપ્રરક્તદૂપિતાશચપાપિસ્પૃષ્ટાચપ્રતિમાપુનઃસંસ્કાર્યા સંહિતેસ્ફુટિતેસ્થાનમ્નંદ્રોપજનામાવેશ્વર્ગર્ભાદિસ્પર્શોપતિતરજસલાચોરૈઃસ્પર્શોચપુનઃપ્રતિષ્ઠા જ્ઞાતાંમપ્રાંથિયિનોદૃત્યાન્યાંસ્થાપ્ય અર્ચાયામંગચૌર્યાદૌતદિનેઽપયાસઃ તામ્રાદિધાતુમૂર્તિનાંચોરચાંડાલાદિસ્પર્શતામ્રાદિધાતુક્ષુદ્ધિકૃત્યાપુનઃપ્રતિષ્ઠા પૂર્વપ્રતિષ્ઠિતાયાઅયુદ્ધિપૂર્વકમેકરાત્રમેકમાસંદ્વિમાસંયાચંનાદિવિષ્ટેદેશદ્રજસલાગુપસ્પર્શનેવાજલાધિવાસંકૃત્યા ફલશેનક્ષપયેત્ તતઃપંચગવ્યેનજાપયિત્વાઽદસદસમષ્ટાતમષ્ટાવિરાતિસંસ્પર્શવાકલશૈઃપુદ્ગોદકેનપુરુષસૂકેનક્ષપયેત્ ગંધપુષ્પાદિનાપૂજયિત્વાગુહીદર્નનિવેદયેદિતિશુદ્ધિઃ ॥

હવે પુનઃપ્રતિષ્ઠા કહે છે.

મધ અથવા ચાંડાલનો જેને સ્પર્શ થયો હોય તે, અગ્નિવડે દગ્ધ થયેલી, ગ્રાહણના રૂધિરવડે કૃપિત થયેલી, રાખ અથવા પાપીએ સ્પર્શ કરેલી એવી મૂર્તિની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. ખંડિત; સ્ફુટિત (કુટેલી); સ્થાનપ્રાપ્ત; પૂજનનો અભાવ; કુતરાં, ખર ઇલાદિકનો સ્પર્શ; અથવા પતિત, રજસ્વલા, ચોર જેમનો સ્પર્શ; એ યશું હોય તો પણ પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. ખંડિત થયેલી અથવા ભાંગેલી મૂર્તિને વિનિપૂર્વક ઉઘાડી બીજી મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. મૂર્તિનો ભંગ અથવા ચોરી ઇલાદિક ને દિવસે થાય તે દિવસે ઉપવાસ કરવો. ત્રાણ ઇલાદિક ધાતુની મૂર્તિને ચોર, ચાંડાલ ઇલાદિકનો સ્પર્શ થાય તો તામ્રાદિક ધાતુમાટે કહેલી શુદ્ધિ કરી પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવી. પ્રથમ પ્રતિષ્ઠા કરેલી મૂર્તિની અબલુખાં એક રાત્રિ, એક માસ, અથવા બે માસપર્થત પૂજા ઇલાદિકનો નારા થાય અથવા શૂદ્ર, રજસ્વલા ઇલાદિકનો સ્પર્શ થાય તો જલાધિવાસ કરી કલશવડે જ્ઞાન કરાવવું. પછી પંચગવ્યવડે જ્ઞાન કરાવી આઠ રાત્રિ, આઠગો અથવા અઠ્યાવીસ દલસવડે શુદ્ધોદકે કરી પુરૂષસૂક્ર ભાળી જ્ઞાન કરાવવું. પછી ગંધ, પુષ્પ ઇલાદિકવડે પૂજન કરી ગોળભાતનું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. એ પ્રમાણે મૂર્તિની શુદ્ધિ કરવી.

ગુદ્ધિપૂર્વેપૂજનચિહ્નેદેશસ્પર્શાદૌષપુનઃપ્રતિષ્ઠયૈવશુદ્ધિઃ અન્યેતુ એકાહપૂજાવિહૃતૌકુર્યાદ્વિગુણમર્ચ
નં દ્વિરાત્રેતુમહાપૂજાસંપ્રોક્ષણમતઃપરં માસાદ્ધર્મ્યપૂજાવિહૃતૌપુનઃપ્રતિષ્ઠાપ્રોક્ષણવિધિર્વાકાર્યંઇત્યાહુઃ પુ
નઃપ્રતિષ્ઠાદિમલમાસશુક્રાસ્તાદાવપિકાર્યં દેવાલયવાપીકૂપતઢાગમેદને આરામસેતુસભામંગેદંદવિષ્ણુ
માનસ્તોકેવિષ્ણોઃકર્માણિપાદોસ્યેતિચત્ત્રાજ્યાહુતીર્હિત્વાબ્રાહ્મણાન્ભોજયેદિતિ ॥

બુદ્ધિપૂર્વકે પૂજનો નાશ થયો હોય અથવા શુદ્ધાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો પુનઃપ્રતિષ્ઠા કર-
વાથીજ શુદ્ધિ થાય છે. બીજા અન્યકાર તો, “એક દિવસ પૂજનો નાશ થાય તો દ્વિશુભ પૂજા
કરવી, બે રાત્ર પૂજનો નાશ થાય તો મહાપૂજા કરવી, બે કરતાં અધિક દિવસ પૂજનો નાશ થાય
તો પ્રોક્ષણવિધિ કરવો,” એક માસ કરતાં અધિક પૂજનો નાશ થયો હોય તો પુનઃપ્રતિષ્ઠા અથવા
પ્રોક્ષણવિધિ કરવો, એમ કહે છે. પુનઃપ્રતિષ્ઠા ઇલાદિક કરવું તે મલમાસ, શુક્રના અસ્તાદિકવિધે
પણ કરવું. દેવમંદિર, વાવ, કુવા અને તલાવનો ભેદ (કુટુંબ) થયો હોય; બાગ, સેતુ (પુલ, પાળ),
સભા એમનો ભંગ થયો હોય તો “ઇદંવિષ્ણુઃ, માનસ્તોકેઃ, વિષ્ણોઃ કર્માણિઃ, પાદોસ્યઃ,” એ
ચાર મંથાપડે ચાર આન્યાહુતિ હોમ કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું.

અથપ્રોક્ષણવિધિઃ ॥ દેવમુદ્રાસ્યપંચચારમૃજ્જલૈઃપ્રક્ષાલ્ય પંચગવ્યૈઃસ્નાપયિત્વાકુશોદકૈર્વિંશો
ધ્યમૂલેનાષ્ટોત્તરશતવારંપ્રોક્ષ્યમૂલેનમૂર્ધાદિપીઠાંતંસંસ્પૃશ્ય તત્ત્વન્યાસલિપિન્યાસમંત્રન્યાસપૂર્વકંપ્રાણ
પ્રતિષ્ઠાંકૃત્વામહાપૂજાંકુર્યાત્ પૂજાહીનાદિપુલ્પસંપ્રોક્ષણવિધિઃસ્મૃતઃ ॥

હવે પ્રોક્ષણનો વિધિ કહે છે.

દેવનું નિસર્જન કરી મૂર્તિકા અને જલવડે દેવને પાંચવાર પ્રક્ષાલન કરી પંચગવ્યવડે સ્નાન
કરાવી કુશોદકવડે દેવની શુદ્ધિ કરી મૂલમંત્રવડે (૧૦૮) વાર પ્રોક્ષણ કરી મૂલમંત્રવડે મરતકથકી પી-
ઠપથેત સ્પર્શ કરવો. પછી તત્ત્વન્યાસ લિપિન્યાસ અને મંત્રન્યાસ કરી પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી મહાપૂજા
કરવી. “જેની પૂજનો ભંગ થયો હોય ઇલાદિક મૂર્તિવિધે એ પ્રોક્ષણવિધિ કરવો છે.”

અથજીર્ણોદ્ધારઃ ॥ સચલિંગાદૌમગ્નેદગ્ધેચલિતેવાકાર્યઃ અયંચાનાદિસિદ્ધપ્રતિષ્ઠિતલિંગાદૌમં
ગાદિદોષેપિનકાર્યઃ તત્રતુમહાભિષેકઃકાર્યઃ ॥

હવે જીર્ણોદ્ધાર કહે છે.

જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો તે લિંગ ઇલાદિક ભગ્ન, દગ્ધ, અથવા ચલિત થયું હોય તો કરવો. અના-
દિસિદ્ધ સ્થાપિત, લિંગ અથવા મૂર્તિ ઇલાદિકને ભંગાદિક દોષ થયો હોય તથાપિ એના જીર્ણોદ્ધાર
કરવો નહીં, ભારે ભાગે મહાભિષેક કરવો.

કર્તાનુકલેવસ્યજીર્ણોદ્ધારકરિષ્યેદત્યુક્ત્વા નાંદીશ્રાદ્ધાંતંકૃત્વાચાર્યવૃત્ત્વા પીઠેમંડલદેવતાઆવાહ્યલિં
ગેઽપકેશ્વરહૃદયાયનમઃઽપકેશ્વરશિરસેસાહેત્યાદિપદંગંઠત્વા દેવતાંતરેમૂલમંથેણપદંગંઠત્વાચ-
યેત્ અઘોરેતિમંત્રમષ્ટોત્તરશતંજપ્યાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યઅઘોરેણઘૃતાકસર્પૈઃસહસ્રંહુત્વેંદ્રાદિભ્યોનાસ્તાવાલિંદ્
ત્વાજીર્ણદેવંપ્રણવેનસંપૂજ્ય સાઞ્યતિલૈમંડલદેવતાહોમંકૃત્વાપ્રાર્થયેત્ જીર્ણમગ્નમિદંચેવસર્વદોષાઘર્હ
મૃણાં અસ્પોદ્ધારેકૃતેશાંતિઃશાલેસિન્નકથિતાત્વયા જીર્ણોદ્ધારવિધાનંચનૃપરાટ્પ્રહિતાઘર્હ તદ્ધસ્તિષ્ઠતાં
દેવપ્રહરાસિતવાહ્યા ક્ષીરાજ્યમધુદ્યાંસમિદ્ગિદેવમંત્રેનાષ્ટોત્તરશતંકૃત્વાતિલૈઃસહસ્રંહુત્વાપાયસેનશતં
કૃત્વાલિંગંપ્રાર્થયેત્ લિંગરૂપંસમાગત્યપેનેદંસમધિષ્ઠિતં યાયાસ્ત્વંસંસિતંસ્થાનંસંત્યજ્યેવશિવાશ્ચયા અગ્ર
સ્થાનેચયાવિદ્યાઃસર્વધિચેશ્વરૈર્યુતાઃ શિવેનસહસંતિષ્ઠેતિમંત્રિતજલેનાભિપિચ્યવિસર્જયેત્ અશ્વમંત્રિતેન
ચનિત્રેણસ્વાત્વાલિંગમાદાય વામદેવમંત્રેણનવાદૌક્ષિપેત્ મૂર્તિપ્રણવેનક્ષિપેત્ વારુજંમધુનામ્યજ્યાઘોરેણ
વહેત્ હેમાદિમયંયોગ્યંકૃત્વાતત્રૈવસ્થાપયેત્તતઃશાંત્યર્થમઘોરેણઘૃતક્ષીરમધ્વકૈસ્તિલૈઃસહસ્રંહુત્વાપ્રાર્થયેત્
મગવન્મૂતમવ્યેશલોકનાથજગત્પતે જીર્ણલિંગસમુદ્ધારઃકૃતસ્તવાહ્યામયા અગ્નિનાદારુજંદગ્ધંક્ષિપેત્શૈલા
દિકંજલે પ્રાયશ્ચિત્તાયદેવેશઅઘોરાલેખતપિતં જ્ઞાનતોજ્ઞાનતોવાપિયથોર્કેનકૃતયેદિ તત્સર્વંપૂર્ણમેવાસ્તુ
ત્વત્પ્રસાદાન્મહેશ્વર અધ્યજમાનઞ્ચાર્થયેત્ ગોવિપ્રશિલ્પિમૂપાનામાચાર્યસ્યચયજ્વનઃ શાંતિર્મંવતુદેવેશ
અચ્છિદ્રંજાયતામિદં મૂર્તાંતુવિશેષઃ ત્વત્પ્રસાદેનનિર્વિગ્નંદેહંનિર્માપયત્સૌ વાસંકુરુરુત્રેષ્ટતાવત્ત્વાલ્પ
કેઘૃદે વસક્લેશંસહિત્વેહમૂર્તિર્વૈતથપૂર્વચત્ યાવત્કારયતેમક્તઃકુરુતસ્યચાશ્ચિતં તતોતનામૂર્તિર્લિંગંચાક્ર
ત્યોલવિધિના પ્રતિષ્ઠાકાલાનપેક્ષયામાસાદર્વાક્રસ્થાપયેત્ ઇતિજીર્ણોદ્ધારઃ ॥

કર્તાએ "અમુકદેવસ્ય જીર્ણોદ્ધારં કરિષ્યે" એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધપર્યંત કર્મ કર્યા પછી આચાર્યને વરાળી સર્વતોભદ્ર પીઠ ઉપર મંદલદેવતાઓનું આવાહન કરી લિંગનેવિષે "ૐ વ્યાપકેશ્વર-હૃદયાય નમઃ ૐ વ્યાપકેશ્વરશિરસેસ્વાહા" ઇત્યાદિક પંડગન્યાસ કરી અને બીજો દેવ હોય તો તે દેવના મૂલમંત્રવરે પંડગન્યાસ કરી પૂજા કરવી. "અઘોરેભ્યો" એ મંત્રનો (૧૦૮) જપ કરી અગ્નિસ્થાપન કરી "અઘોરેભ્યો" એ મંત્રે કરી ધૂતમાં ભીંજવેલા સર્પપત્રો સહસ્ર હોમ કરી ઇંદ્રાદિક દેવના નામમંત્રવરે અલિદાન દર્શ પ્રણવમંત્રવરે જીર્ણ દેવની પૂજા કરી ધૂતયુક્ત તિલવરે મંદલ-દેવતાનો હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી, તેનો મંત્ર—**"જીર્ણમગ્નમિદં ચૈવ, સર્વદોષાવહં નૃણાં ॥ અસ્યોદ્ધારે કૃતે શાંતિઃ, શાસ્ત્રેસ્મિન્ કથિતા ત્વયા ॥ જીર્ણોદ્ધારવિધાનં ચ, નૃપરાષ્ટ્રહિતાવહં ॥ તદધસ્તિષ્ઠતાં દેવ, પ્રહરામિ તવાક્ષયા,"** એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી દૂધ, ઘી, મધ, દૂર્વા અને સમિધવરે દેવનો મંત્ર ભણી (૧૦૮) હોમ કરી તિલનો સહસ્રહોમ કરી પાચસ (દૂધપાક)નો સો હોમ કરી લિંગની પ્રાર્થના કરવી તેનો મંત્ર-લિંગરૂપં સમાગત્ય, યેનેદં સમધિષ્ઠિતં ॥ યાયાસ્ત્વં સંમિતં સ્યાનં, સંત્યજ્યૈષ શિયાક્ષયા ॥ અગ્ર સ્યાને ચ યા વિદ્યાઃ સર્વવિદ્યેશ્વરૈર્યુતાઃ," એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી "શિવેન સહ સંતિષ્ઠ," એ મંત્રવરે અભિમંત્રિત જળવરે અભિષેક કરી વિસર્જન કરવું. અન્નમંત્રવરે મંત્રેલાં ખનિત્ર (ખોદવાનાં સાધન)વરે ખોદી તે લિંગ લઈ **"વામદેવ" એ મંત્રવરે નદી ઇત્યાદિકવિષે નાંખવું. મૃત્તિ હોય તો પ્રણવમંત્રવરે નાંખવી. કાષ્ઠની મૃત્તિ હોય તો મધમાં ભીંજવીને—"અઘોરે-ભ્યો" એ મંત્રવરે બાળવી. સુવર્ણ ઇત્યાદિક ધાતુમય હોય તો તેને યથાથોગ્ય સરખી કરી ફરી તેજ ઠંડાણે સ્થાપિત કરવી. પછી શાંતિખાટે "અઘોરેભ્યો" એ મંત્રવરે ધૂત, દૂધ અને મધમાં ભીંજવેલા તિલનો સહસ્ર હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—**"મગવન્ મૂતમવ્યેશ, લોકનાથ જગત્પતે ॥ જીર્ણલિંગસમુદ્ધારઃ, કૃતસ્તવાક્ષયા મયા ॥ અગ્નિના વારુજં દગ્ધં, ક્ષિતં શૈલાલિકં જલે ॥ પ્રાયશ્ચિત્તાય દેવેશ, અઘોરાક્ષેણ તપિતં ॥ જ્ઞાનતોજ્ઞાનતો વાપિ, યથોકં ન કૃતં યદિ ॥ તત્સર્વં પૂર્ણ-મેવાસ્તુ, ત્વત્પ્રાસાદાન્મહેશ્વર" પછી યજ્ઞમાને પ્રાર્થના કરવી, તે આ રીતે—**"ગોવિપ્રશિલ્પિભૂપા-નામાચાર્યસ્ય ચ યજ્ઞનઃ ॥ શાંતિર્મયતુ દેવેશ, અચ્છિદ્રં જાયતામિદં."** મૃત્તિ હોય તો પ્રાર્થનાનો વિશેષ—**"ત્વત્પ્રસાદેન નિર્વિમં, દેહં નિર્માપયત્વસૌ ॥ વાસં કુરુ સુરશ્રેષ્ઠ, તાવસ્ત્વં ચાલ્પકે ગૃહે ॥ યસ ક્લેશં સહિત્વેહ, મૃત્તિં ચૈ તવ પૂર્વવત ॥ યાવત્કારયતે મક્કઃ, કુરુ તસ્ય ચ વાંછિતં."** પછી નવીન મૃત્તિ અથવા લિંગ કરી પ્રથમ કહેલા વિધિવરે પ્રતિષ્ઠાના મુદ્ધૂર્તની પ્રતીક્ષા (વાટ) ન બેતાં માસની અંદર સ્થાપના કરવી. એ પ્રમાણે જીર્ણોદ્ધાર કર્યો.****

પ્રતિમાશિવાલિંગપ્રાસાદકલશાદિમંગેસ્વામિનોમરણમંત્રે તત્રશાંતિઃ કુંડકૃત્યાવિધાનેનતોહોમં સમાચરેત્ ચરંચયમદૈવત્યંસાધયિત્યાવિધાનતઃ દધિશૌરદ્રુતાક્નામશ્વરથસમિધાંતતઃ જુહુવાદૃશ તંપ્રાણમાચ્છેતિમંત્રવિત્ માપેર્મુદ્રૈસ્તિલૈશ્વૈયઘૃતેનમધુનાપિચ ઇમિઃપંચસહજ્ઞાણિશક્તિવીજેનહોમયેવ શક્તિવીજંહીવીજં મૂર્મિષેનુમનઙ્ગાહંસર્ણધાન્યંસદક્ષિણં દત્વાથપંચગવ્યેનઘ્રાયાદેવાલયેદ્વિજઃ વર્ણિદ્ ધાઘમાયાયટસરૈઃપાયસૈસ્થયા ઈશાનાયવર્ણિદત્વાકૃતકૃત્યોમવેશ્વરઃ અગ્રમૂલંકમલાકરે ॥

મૃત્તિ, શિવલિંગ, દેવાલય, દેવાલયનો કલશ ઇત્યાદિકનો નાશ થયો હોય તો તેના સ્વામી- (ધણી)નું મરણ થાય છે, ખાટે તેવિષે શાંતિ કરવી. તે આ રીતે—**"વિધિપૂર્વક કુંડ કરી હોમ કરવો. વિધિપૂર્વક યમદૈવસ (યમ છે દેવતા જેની એવો) ચરુ કરી તે ચરુનો અને દહીં, મધ, ઘીમાં ભીંજવેલી પીપળાની સમિધનો "દમા રુદ્રા" એ મંત્રવરે મંત્રસ અને વિદ્વાન્ એવા આચાર્ય (૧૦૮) હોમ કરવો. અંદ, મગ, તિલ, ધૂત અને મધ એવરે એક એક પદાર્થનો સહસ્ર એ રીતે શક્તિબીજવરે હોમ કરવો."** શક્તિબીજ એટલે 'હ્રીં' બીજ બાણવું. દ્વિજે પૃથિવી, ગાય, વૃષભ, સુવર્ણ અને ધાન્ય એમનું દક્ષિણાસહિત દાન કરી દેવાલયવિષે પંચગવ્યવરે આન કરવું. પછી યમને કૃસર અન્નનો બધી દર્શ ઇશાનને પાચસનો બધી દેવો. તેણે કરી મગુખ્ય કૃતકૃત્ય થાય છે. એવિષે મૂલપ્રમાણ કમવાકરમાં કહ્યું છે.

અપર્યુપિતનિદિદૃષ્ટૈઃપ્રોક્ષિતૈર્જનુર્વાજિતૈઃ આત્મારામોદ્ઘૈર્મૈત્યૈર્મયાસંપૂજયેત્સુરાન્ સ્વજેત્કીટાવ પદ્માનિર્દાશેપર્યુપિતાનિચ સર્વપતિતપુષ્પાણિમલ્યાણુપદતાનિચ મુકુલેનાંચૈવેદ્યમપકૈઃકમિયુક્તકૈઃ

૧ સત્કીરુત્તવારિજોત્પુત્રનામુસ્વાતં પરામોદ્ધાનાવનસ્વાનામપ્યમતં યાચિનામપમલમિતિપ્રવાંરે ॥

પુષ્પાભાવેપત્રપૂજાપત્રાલામેફલૈરપિ નિવેદયેત્ફલલામેતૃણગુલૌપધીરપિ સમિત્પુષ્પકુશાદીનિગ્રા
હણઃસ્વયમાહરેત્ શૂદ્રાનીતૈઃક્રયક્રીતૈઃકર્મકુર્વૈન્પતત્યથઃ લક્ષપુષ્પાચર્ચનક્રયક્રીતૈરપિકેચિત્ ધર્માર્જિ
તધનક્રીતૈર્યઃકુર્યાત્કેશવાર્ચનમ્ નપર્યુપિતદોષોસ્તિમાલાકારગૃહેપુચેત્યાદ્યુકેર્માલાકારાનીતૈઃ ક્રયક્રી
તૈરપિપુષ્પપત્રૈઃપૂજયંતિ નિત્યપૂજાર્થપરોપવનાદેરપિપુષ્પાદિગ્રહેચૌર્યદોષોન પૂજાર્થપુષ્પાદિનયાચેત્
સમિત્પુષ્પકુશાદીનિવહંતનાભિવાદયેત્ તદ્ધારીચૈવનાન્યાનહિનિર્માલ્યંતદ્ભવેત્યોઃ દેવોપરિશૃતંવામહ
સ્તેધોવસ્ત્રેચપૃતંજલેતઃક્ષાલિતંચપુષ્પનિર્માલ્યં વર્જ્યપર્યુપિતંપુષ્પવર્જ્યપર્યુપિતંજલં નવર્જ્યંતુલસીપત્રં
વર્જ્યંતીર્યંજંજલં પ્રહરંતિપ્રતેજાતીકરવીરમહર્નિશં નૈવપર્યુપિતંપત્રંતુલસીવિત્ત્વપત્રકં કુંદંચદમનંચૈવાગ
સ્ત્યંચકલિકાતથા ॥

હવે દેવપૂજાવિષે પુષ્પ કેવાં લેવાં તે કહે છે—“વાસી ન હોય, છિદ્રરહિત, પ્રોક્ષણ કરેલાં,
જીવંરહિત અને પોતાના આગમાં હતપત્ર થયેલાં જે પુષ્પ તે સુખ્ય છે. એવાં પુષ્પોવડે ભક્તિપૂર્વક
દેવાનું પૂજન કરવું. ઝીણઝોઝે ખાધેલાં, શીયું (ગળેલાં), વાસી, પોતાની મેળે ખરી પડેલાં, અને
મલાદિકવડે અશય થયેલાં પુષ્પો દેવપૂજાવિષે ગ્રહણ કરવાં નહીં. મુકુલ (કળી), અને કાચાં અથવા
ઝીણવાળાં ફળવડે દેવનું પૂજન કરવું નહીં.” પુષ્પ ન મળે તો પત્રવડે પૂજા કરવી. પત્ર ન મળે
તો ફળવડે પણ પૂજા કરવી. “ફળ ન મળે તો ફર્વા આદિ તૃણ, ગુલમ (વેલાના તંતુના ગુચ્છ),
અને ઔષધી (શાળ, યવ) એવડે પણ પૂજા કરવી. ગ્રાહણ સમિધ, પુષ્પ અને દર્ભ ઇત્યાદિક
પદાર્થો પોતે લાવવા. શુદ્ધે લાવેલાં અથવા વેચાતાં લીધેલાં પુષ્પાદિકવડે પૂજન કરનારા અધ્યોષાનીને
પામે છે.” લક્ષ પુષ્પવડે પૂજા કરવાની તે પુષ્પ વેચાતાં લઇને પણ કરવી. કેટલાએક મનુષ્યો “ન્યા-
યથી કમાવેલું દ્રવ્ય દઈ વેચાતાં લીધેલાં જે પુષ્પાદિક તેવડે જે કેશવપૂજન કરે છે તેને દોષ નથી
અને માળીને ઘેરથી લાવેલાં પુષ્પવિષે પર્યુષિત (વાસીપણનો) દોષ નથી,” એવાં વચન છે, તેથી
માળીપાસેથી વેચાતાં લીધેલાં પુષ્પ અને પત્રવડે પૂજા કરે છે. નિત્યપૂજામાટે બીજાનો અગીચ્છ
ઇત્યાદિકમાંથી પણ પુષ્પ, પત્ર ઇત્યાદિક ગ્રહણ કરવાથી ચોરીનો દોષ નથી. પૂજાને અર્થે પુષ્પ, પત્રા-
દિકની ચાચના કરવી નહીં. “સમિધ, પુષ્પ, દર્ભ ઇત્યાદિક લઈ જતો હોય તેને બીજાએ અને
બીજાને તેણે નમસ્કાર કરવા નહીં; કારણ, તે બન્નેમાંથી એક પણ નમસ્કાર કરે તો તે પાસે રહેલું
પૂજાસાક્ષિભાવ નિર્ભાલ્ય એટલે પૂજામાં નિરૂપયોગી થાય છે.” દેવને અર્પણ કરેલાં, વામ (કાયા)
હાથમાં ધરેલાં, અધોવસ્ત્ર (પહેરેલાં ધોતીયું, પંચિયું ઇત્યાદિક) માં ગ્રહણ કરેલાં અને જલમાં નાંખી
ધોએલાં પુષ્પ નિર્ભાલ્ય છે.” વાસી પુષ્પ અને વાસી જલ વર્જ્ય કરવું. તુલસીપત્ર અને તીર્યંતું જળ
એ વાસી હોય તો પણ વર્જ્ય કરવું નહીં. જળનું પુષ્પ એક પોહોરપર્યંત વાસી નથી. કણેરનું પુષ્પ
એક અહોરાત્ર (આઠ પોહોર) વાસી નથી. કમળ, તુલસી, બિલ્વપત્ર, કુંદલું પુષ્પ, દવાલુનાં પુષ્પ,
અગસ્ત્યનાં પુષ્પ અને કળી એ વાસી થતાં નથી.”

ચિલ્લાદેરપર્યુપિતત્વદિનસંખ્યા ચિલ્લઃ ૩૦ અપામાર્ગઃ ૩ જાતી ૧ તુલસી ૬ શમી ૬ શતાવરી ૧૧
કેતકી ૪ મૃંગરાજઃ ૯ દુર્વા ૮ મંદારઃ ૧ પશં ૧ નાગકેસરઃ ૨ દર્મોઃ ૩૦ અગસ્ત્યોઃ ૩ તિલઃ ૧ મલ્લિકા
૪ ચંપકઃ ૯ કરવીરં ૮ પ્રતેપામેતદિનોત્તરંપર્યુપિતત્વમ્ ॥

બિલી ઇત્યાદિક પત્ર અને પુષ્પ કેટલાએક દિવસપર્યંત વાસી થતાં નથી તેના દિવસના અંક તે
તે પદાર્થોની આગળ લખેલા છે તેથી તે પદાર્થો તેટલા દિવસપર્યંત વાસી થતા નથી એમ સમજવું.
બિલીપત્ર ૩૦, અધારો ૩, જાળ ૧, તુલસી ૬, શમી ૬, શતાવરી ૧૧, કેતકી ૪, ભાંગરો ૯, ફર્વા
૮, મંદાર (હારશુંગાર) ૧, પશ ૧, નાગકેસર ૨, દર્ભ ૩૦, અગસ્ત્યો ૩, તિલ ૧, મલ્લિકા ૪, ચંપક
૯, કણેર ૮, એ પ્રમાણે એમને એટલા દિવસ પછી વાસીપણું થાય છે.

તુલસીગ્રહણકાલઃ ॥ વૈષ્ણવૈવચ્યતીપાતેમૈમમાર્ગવમાનુષુ પર્વદ્વયેચસંક્રાંતૌદ્વાદશ્યાંસુતકદંદયે
તુલસીયેવિચિન્વંતિતેહિંદંતિહરેઃશિરઃ નૈવહિંચાદ્રવૌદુર્વાંતુલસીનિશિસંખ્યયોઃ ધાત્રીપત્રંકાર્તિકેચપુ
ણ્યાર્ધમંતિમાત્રઃ દ્વાદશ્યાંચદિવાસ્વાપસ્તુલસ્યવચ્યસ્તથા વિષ્ણોઃચૈવદિવાદ્યાનંવર્જનીયંસદાવુધેઃઅત્ર

૧ પોતાના આગમાં હતપત્ર થયેલાં પુષ્પો સુખ્ય છે. બીજાની વાસી અને જાણમાંથી અથવા વનમાંથી લાવેલાં
પુષ્પ મધ્યમ છે. માળી લીધેલાં પુષ્પ અધમ, એ રીતે ત્રણતરમાં કહ્યું છે.

દિવાનિવેધાદ્વાત્રૌઘાનાદિપોડશોપચારૈઃપૂજાકાર્યા દિવાતુગંધાદિપુષ્પાંજલ્યંતાપચોપચારાદિતિ કમલા કરાહિકે વિષ્ણોર્દ્વાદશ્યાંનિર્માલ્યાપનયનમપિનકાર્યમિતિતંત્રાંતરેસ્યતે પત્તદપવાદઃપુરુષાર્થચિંતામ ગૌનારદીયે પંચામૃતેનસંસ્થાપ્યપ્રકાદેશ્યાંજનાર્દનં દ્વાદશ્યાંપયસાન્નાપ્યહરિસામુજ્યમશ્રુતેદિતિ દેવાર્થે તુલસીહેદોહોમાર્થસમિધાંતથા ઇન્દુક્ષયેનદુવ્યેતગવાર્થતુત્તણસ્યચ તુલસીરૂપ્પ્રણમંત્રઃ તુલસ્યમૃતનામાસિ સદાત્વંકેશવપ્રિયે કૈશવાર્થંવિચિન્વામિચરદામ્ભવશોભને જાતિમહ્લિકાકરવીરશોકોત્પલચંપકચકુલ વિલ્વશમીકુશાપ્તાનિસર્વદેવતાનાંવિહિતાનિ ॥

હવે તુલસી ગ્રહણ કરવાવિષે સમય કહે છે—“વૈધૃત, વ્યતીપાત, ભૌમવાર, શુક્રવાર, રવિ-વાર, પૂનમ, અમાવાસ્યા સંક્રાંતિ, આરસ, જનનાશૌચ અને મૃતાશૌચ એ સમયે જે તુલસી તોડે છે તે વિષ્ણુનું મસ્તક છેદે છે એમ છે, માટે તે દિવસે તુલસી તોડવી નહીં. પુણ્યની ઇચ્છા કરનારા ભુદ્ધિમાન પુરૂષે રવિવારે દૂર્વા; રાત્રિ અને બન્ને સંધ્યા સમયે તુલસી; તેમજ કાર્તિકમાસમાં ધાત્રી (આમલી) નાં પત્ર તોડવાં નહીં. આરસને દિવસે દિવસની નિદ્રા, તુલસી તોડવી અને વિ-ષ્ણુને દિવસમાં જ્ઞાન એ સર્વકાળ વિદ્વાને વર્જ્ય કરવાં.” એ વાક્યવિષે દિવસે જ્ઞાનનો નિરેધ કહે તેથી રાત્રિએ જ્ઞાનાદિક પોડશોપચાર પૂર્ણ કરવી. દિવસે તો ચંદનચટ્ટી પુષ્પાંજલિપર્વતજ ઉપચાર અર્પણ કરવા એ રીતે કમલાકરના આલેખમાં કહ્યું છે. આરસને દિવસે વિષ્ણુ ઉપરનું નિર્માલ્ય પણ કાઢવું નહીં, એ રીતે બીજા તંત્રોવિષે કહ્યું છે. એ વાક્યનો અપવાદ (આધ), પુરૂષાર્થચિંતામણીવિષે નારદીયપુરાણના વચનવડે કહે છે તે આ રીતે—“જનાર્દન (વિષ્ણુ)ને એકાદશીને દિવસે પંચામૃતવડે જ્ઞાન કરાવી આરસને દિવસે દૂધવડે જ્ઞાન કરાવવાથી હરિનેવિષે સામુજ્યમુક્તિને પામે છે,” “અ-માવાસ્યાને દિવસે વિષ્ણુપૂજનમાટે તુલસી તોડવી, હોમને અર્થે સમિધ અને ગાયમાટે ઘાસ કાપવું, એ દોષકારક નથી.” તુલસીગ્રહણ કરવાનો મંત્ર—“તુલસ્યમૃતનામાસિ, સદા ત્વં કૈશવપ્રિયે ॥ કૈશ-વાર્થં વિચિન્વામિ, ચરદા મ્ભવ શોભને.” બળ, ભોગરા, કંભુર, અશોક, કમળ, ચંપા, બોલસરી, શમી અને કુશ એ પુષ્પો સર્વ દેવને અર્પણ કરવાવિષે ઉત્તમ છે.

અથવિહિતપ્રતિપિદ્વત્વાદૈકલ્પિકાનિ ॥ પાટલાશમીપત્રંચદુર્ગાયાઃ કુંદપલાશચકુલદૂર્વા શિવસ્ય કુમુદતગરેસૂર્યસ્ય તુલસીમૃંગરાજતમાલપત્રાણિશિવદુર્ગાયાઃ અગસ્તિમાધવીલતાલોઘ્રપુષ્પંવિ પ્પુશિઘયોઃ ધતૂરમંદારોવિષ્ણુસૂર્યયોઃ ઇતિવિકલ્પિકાનિ ॥

હવે કહેલાં અને નિષિદ્ધ કરેલાં માટે વૈકલ્પિક છે, તે આ—પાટલા અને શમીપત્ર એ દુર્ગા-દેવીને વિહિતનિષિદ્ધ છે. કુંદ, પલાશપુષ્પ, બોલસરી અને દૂર્વા એ શિવને વિહિતનિષિદ્ધ છે. કુમુદ અને તગર એ સૂર્યને. તુલસી, ભાંગરો અને તમાલપત્ર એ શિવ તથા દુર્ગાને. અગસ્ત્યનાં પુષ્પ, માધવીલતાનાં, અને લોદરનાં પુષ્પ એ શિવ તથા વિષ્ણુને વિહિતનિષિદ્ધ છે. ધતૂરો અને મંદાર (હારદુગાર) એ વિષ્ણુ અને સૂર્યને વિહિતપ્રતિષિદ્ધ છે. એ વૈકલ્પિક પુષ્પ બન્યાં.

અથવિષ્ણોઃપ્રિયાણિ ॥ માલતીજાતીકેતકીમહ્લિકાશોકચંપકપુત્રાગવકુલોત્પલકુંદકરવીર પાટલાતગરપુષ્પાણિ અન્યાનિચસુરમીણિવિષ્ણોઃપ્રિયાણિ અપામાર્ગમૃંગરાજલદિરશમીદૂર્વાકુશદમ નકવિલ્વતુલસીપત્રાણ્યુત્તરોત્તરાધિકપ્રિયાણિતુલસીસર્વાધિકા જાતીપુષ્પસહજ્ઞેનમાલાર્પણેકલ્પકોટિ સહસ્રંવિષ્ણુપુરવાસઃ આત્રમંજર્યાંપૂજનેગોકોટિદાનફલમ્ ॥

હવે વિષ્ણુને પ્રિય પુષ્પો કયાં તે કહે છે—માલતી, બળ, કેતકી, ભોગરો, અશોક, ચંપા, પુત્રાગ, બોલસરી, કમળ, કુંદ, કંભુર, પાટલા (પારળ) અને તગર એ પુષ્પો વિષ્ણુને પ્રિય છે. અધારો, ભાંગરો, ખેર, શમી, દૂર્વા, કુંદ, દવણાં, બિલીપત્ર અને તુલસીપત્ર એ એક કરતાં એક અધિક પ્રિય છે. તુલસી સર્વ કરતાં અધિક પ્રિય છે. બળનાં સહસ્ર પુષ્પની માળા કરી વિષ્ણુને અર્પણ કરવાથી કોઈસહસ્ર કલ્પપર્યંત વિષ્ણુપુરમાં વાસ થાય છે. આંખાના મોરવડે પૂજન કરવાથી કોઈ ગોદાનનું કૃણ થાય છે.

અથશિવસ્ય ॥ ચતુર્ણપુષ્પજાતીનાંગધમાગ્રાતિશંકરઃ ઝર્કસ્યકરવીરસ્યવિલ્વસ્યચવકસ્યચ દશ સુવર્ણદાનફલંદ્યેતાર્કપુષ્પં તતઃસહસ્રગુણંવરુપુષ્પં પ્રવંચનૂરશમીપુષ્પદ્રોણપુષ્પનીલોત્પલાનામુત્તરોત

રાણાંસહસ્રગુણત્વં મણિમુક્તાપ્રવાલૈસ્તુરતૈરપ્યર્ચનકૃતં નગૃહામિથિનાદૈર્વિવિલ્વપત્રૈર્વરાનને સર્વકામ પ્રદંવિલ્વંદારિચ્છસ્યવિનાશનં નીલોત્પલસહસ્રેણમાલાર્પણેકલ્પકોટિસહસ્રંશિવપુરેવાસઃ ધતૂરૈર્વૃહતીપુ પૈશ્વપૂજનેગોલક્ષ્મણં પાટલામંદારાપામાર્ગજાતીચંપકોશીરતગરનાગકેસરપુત્રાગજપામ્હિસહકારકુ સુંમુખપાણિશિવપ્રિયાણિ ધતૂરાણિકદંવાનિરાત્રૈદયાનિશંકરે મદનરત્ને કેતકાનિકદંવાનીતિપાઠઃ અમાવેપુષ્પપત્રાણામન્નાથેનામિપૂજયેત્ શાલિતંડુલગોધૂમયવૈર્વાપિસમાચરેત્ ॥

હવે શિવને પ્રિય પુષ્પો કહે છે—મહાદેવ; ચર્ક (ચાકરો), કણેર, બિલીપત્ર, અને બક (બોલસરી)નાં પુષ્પ એ આર ભતિનાં પુષ્પોનો સુગંધ ગ્રહણ કરે છે. એત ચર્કનાં પુષ્પવડે શિવ-પૂજન કરવાથી દરા સુવર્ણદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તે કરતાં બકપુષ્પ સહસ્રગુણ પ્રિય છે. એ રીતે ધતૂરો, રામીપુષ્પ, દ્રોણપુષ્પ, નીલકમળ એ એક કરતાં એક સહસ્રગુણ અધિક પ્રિય છે. “હે વરા-નને ! હે દેવિ ! બિલીપત્ર વિના હીરા, મોતી, પરવાળાં અને રત્નવડે પણ કરેલી માહારી પૂજા હું ગ્રહણ કરતો નથી. બિલ્વપત્ર દારિદ્ર્યનું નાશ કરનાર અને સર્વ મનોરથ પૂરણ કરનાર છે.” સહસ્ર નીલકમળની માળા અર્પણ કરવાથી કોઈ સહસ્ર કલ્પપર્યંત શિવપુરવિષે વાસ પ્રાપ્ત થાય છે. ધતૂ-રાનાં પુષ્પ અને રીંગણીનાં પુષ્પવડે પૂજન કરવાથી લક્ષ ગૌદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પાકળ, મંદાર, અધાડો, બાથ, ચંપો, ઉશીર (વાળો), તગર, નાગકેસર, પુત્રાગ, બસોદ, મોગરો, આંબો, અને કુસુમ (કુસુમ)નાં પુષ્પો શિવને પ્રિય છે. ધતૂરો અને કદંબ એ પુષ્પો શિવને રાત્રિએ અર્પણ કરવાં. મદનરત્ન ગ્રંથવિષે “ધતૂરો અને કદંબ” એ ઠંઠાણે “કેતક અને કદંબ” એવો પાઠ છે. “પુષ્પ અને પત્ર ન મળે તો અન્ન ઇલાદિકવડે પૂજન કરવું.” સાળના ચોખા, ઘઉં અથવા યવવડે પણ શિવપૂજા કરવી.

અધનિપિદ્ધાનિ ॥ યંધુકકુંડાતિમુકકેતકીકપિત્તયકુલશિરીપર્નિયાનિ પુષ્પપત્રાદિકંસ્વામિ મુલમુત્તાનમર્પયેત્ પત્રપુષ્પફલંચૈવયથોત્પન્નંતથાર્પયેદિતિવચનાત્ વિલ્વપત્રંતુસ્વામિમુલાપ્રંચુજમર્પયેત્ પક્ષાન્નકલ્પશિષાર્પણેયર્પાયુતંશિવપુરેવાસઃ સર્વ્યવ્રજેત્તોસર્વ્યપ્રણાલીંનૈર્ધલંઘયેદિત્યાદિસ્થિ રલિંગેપ્રદક્ષિણાપ્રકારઃ ચરેતુસઘ્યેનૈવ દેવ્યાઅપિયકુલકુંડાદિસહિતાન્યેતાન્યેવાપ્રિયાણિ ધ્યાન્યાનાંસર્વ પત્રૈશ્ચપુષ્પૈર્દર્વોપ્રપૂજયેત્ દુર્વાકુંદૈર્લિંચુવાર્વૈર્ધૂકાગત્તિસંમૈઃ વિલ્વપત્રૈઃપૂજનેરાજસૂયફલં કરવીર સ્વજામિષ્ટોમસ્ય વકુલસ્રજાવાજપેયસ્ય દ્રોણસ્વજારાજસૂયસ્યેતિ પર્વંસૂર્યવિગ્રેશાદેરપિપ્રાયોવિષ્ણુ ઘજ્જેયાનિ ॥

હવે નિપિદ્ધ પુષ્પ કહે છે—અપોરિયો, કુંદ, માધવી, કેતકી, કોહ, બોલસરી, સરસો અને લીંબો એ (શિવને) નિપિદ્ધ છે. પત્ર, પુષ્પાદિક અર્પણ કરવાં તે પોતાને સંમુખ અને સવળાં અર્પણ કરવાં; કારણ, “પત્ર, પુષ્પ અને ફળ જે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે રીતેજ અર્પણ કરવાં,” એવાં વચન છે. બિલીપત્ર તો પોતાની તરફ અગ્ર કરી હલકું ધરાવવું. પરિપક્વ આંખાનું ફળ શિવને અર્પણ કરવાથી દરા હબાર વર્ષપર્યંત શિવપુરમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થાય છે. “શિવને પ્રદક્ષિણા કરવાની તે પ્રથમ સમ્યગર્ગવડે પ્રણાલી (જલાધારી) પર્યંત જવું; પછી સહાંધી પાછું ફરી અપ-સઘ્યે જલાધારી પર્યંત જવું; પરંતુ જલાધારીનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં,” ઇલાદિક પ્રદક્ષિણાનો પ્રકાર સ્થિરસંલિંગવિષે બાણેવો. અરલિંગવિષે તો સમ્યગર્ગવડેજ પ્રદક્ષિણા કરવી. બકુલ અને કુંદાદિક સહિત એજ પુષ્પો દેવીને પણ પ્રિય છે. “ધ્યાનનાં સર્વ પત્ર અને પુષ્પ, દુર્વા, કુંદ, નિગોડ, અપોરિયો અને અગરસ એમનાં પુષ્પવડે દેવીનું પૂજન કરવું.” બિલીપત્રવડે પૂજન કરવાથી રાજસૂયનું ફળ મળે છે. કણેરનાં પુષ્પની માળાવડે પૂજન કરવાથી અગ્નિશોમ યજ્ઞનું ફળ મળે છે. બકુલ (બોલ-સરી)નાં પુષ્પની માળાવડે વાજપેય યજ્ઞનું ફળ મળે છે. દ્રોણપુષ્પની માળાવડે રાજસૂયનું ફળ મળે છે. એ રીતે સૂર્ય, ગણપતિ ઇલાદિકને પણ પ્રિય પુષ્પો બહુધા વિષ્ણુ પ્રભાણે બાણેવાં, એટલે વિ-ષ્ણુને જે પ્રિય તે પુષ્પ સૂર્ય અને ગણપતિને પણ પ્રિય છે એ તાત્પર્ય સમજવો.

અથશિવનિર્માલ્પગ્રહણવિચારઃ ॥ અગ્રાહંશિવનૈવેચંપત્રપુષ્પફલંજલં શાલગ્રામશિલાસં માત્સર્વયાતિપવિત્રતાં શૈવસૌરનૈવેચમક્ષણેચાંદ્રાયણં અભ્યાસેદિગુણં મત્યાભ્યાસેતાંતપનં અન્યનિર્માલ્યેપ્યનાપદ્યેવં દ્વંદ્વજ્યોતિર્લિંગસ્યંભૂલિંગસિદ્ધપ્રતિષ્ઠાપિતલિંગાતિરિકસ્યાવરલિંગવિપયં જ્યોતિર્લિં

ગાદૌતુપૂજકેનદત્તંફલતીર્થાદિકંમત્સ્યાશુદ્ધયંપ્રાહ્યંનલોમેન પંચાયતનસ્થિતલિંગેપુષ્પરેપુપ્રતિમાસુચા
પ્રાદેરપિસ્વયંબ્રહ્મેપિનદોષઃ જ્યોતિર્લિંગાદ્યન્યસ્થિતલિંગેપુતીર્થોદકચંદનમાત્રંબ્રહ્માવન્નિઃશિવોપાસકૈરે
વપ્રાહ્યં જ્યોતિર્લિંગાદૌપૂજકદત્તમત્રમપિમધ્યમિતિકેચિત્ ॥

હવે શિવનિર્માલ્યગ્રહણનો નિર્ણય કહે છે.

“શિવને અર્પણ કરેલું નૈવેદ્ય, યજ્ઞ, પુષ્પ, ફળ અને જળ એ અગ્રાલ છે; પરંતુ શાલગ્રામ-
શિલાના સંબંધથી સઘળું શિવનું નૈવેદ્યાદિક પવિત્ર થાય છે.” શિવ અને સૂર્યનું નૈવેદ્ય ભક્ષણ કર્યું
હોય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. અભ્યાસ (વારંવાર ખાધું) હોય તો એ ચાંદ્રાયણ કરવાં. યુદ્ધિપૂર્વક અ-
ભ્યાસ હોય તો સાંતપન કરવું. આપત્તિ છતાં બીજા દેવનું નિર્માલ્ય (નૈવેદ્યાદિક) ગ્રહણ કીધું હોય
તો પણ એજ નિર્ણય જાણવો. આ શિવનિર્માલ્યગ્રહણનો નિર્ણય જ્યોતિર્લિંગ, સ્વયંભૂલિંગ અને સિદ્ધ
પુરૂષોએ સ્થાપન કરેલાં લિંગ વિના અન્ય સ્થાવર લિંગના નિર્માલ્યવિષે જાણવો. જ્યોતિર્લિંગાદિકવિષે
તો, પૂજન કરનારાએ દીધેલાં ફળ, તીર્થ ઇત્યાદિક ભક્તિપૂર્વક શુદ્ધિપ્રાપ્તે ગ્રહણ કરવાં, લોભથી ગ્રહણ
કરવાં નહીં. પંચાયતનવિષે સ્થાપિત કરેલા ચર બાણલિંગ અને પ્રતિમા ઇત્યાદિકોનું અન્નાદિક નૈવેદ્ય
પણ પોતે ગ્રહણ કરે તથાપિ હોય નથી. જ્યોતિર્લિંગાદિક કરતાં બીજા સ્થિત લિંગનું તીર્થોદક અને
ચંદન એ કેવળ ભક્તિમાન એવા શિવોપાસકોએજ ગ્રહણ કરવું. જ્યોતિર્લિંગાદિકવિષે પૂજન કર-
નારાએ દીધેલું અન્ન પણ ભક્ષણ કરવું એમ કેટલાએક કહે છે.

શુચિત્તારોહિણીપૃથ્વં મધામરણીપૂર્વાગ્રયંકૂરં ધ્રુવગ્રયપુનર્વસુસાલ્યચ્ચરં અશ્વિનીહસ્તપુષ્યંક્ષિપ્રં અનુ
રાધારેવતીમૃગચર્ચિનંમૃદુ છત્તિકાવિશાચોમિથં મૂલાશ્લેષાજ્યેષ્ઠાર્દ્રાસ્તીર્દશં હસ્તિનક્ષત્રસંજ્ઞાઃ ॥

હવે નક્ષત્રોની સંજ્ઞા કહે છે.

ઉત્તરાશ્લેષુની, ઉત્તરાષાઠા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને રોહિણી એ નક્ષત્રો ધ્રુવસંજ્ઞક છે, મધા,
ભરણી અને ત્રણ પૂર્વા એ કૂરસંજ્ઞક છે. શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પુનર્વસુ અને સ્વાતી એ ચર-
સંજ્ઞક છે. અશ્વિની, હસ્ત અને પુષ્પ એ ક્ષિપ્રસંજ્ઞક છે. અનુરાધા, રેવતી, મૃગશિર અને ચિત્રા એ
મૃદુસંજ્ઞક છે. કૃત્તિકા અને વિશાખા એ મિથુનસંજ્ઞક છે. મૂળ, આશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા અને આર્દ્રા એ
નક્ષત્રો તીક્ષ્ણસંજ્ઞક છે. એ રીતે નક્ષત્રોની સંજ્ઞા કહી.

યત્રનોકાતિથિસ્તપ્રાહારિકામમાંવિના ધારોપિયત્રનપ્રોકક્ષત્રાર્કોર્કિંકુજાન્વિતા ચરમૃદુક્ષિપ્રધ્રુવ
મૂલવિશાખામધાસુસકુજેન્દ્રમધારેમૂકપર્ણહિતં સૂર્યત્યકનક્ષત્રામ્યપ્તનવાદસુ અનુમંદુમમશુમંદુમમિ
તિહલચર્ચં અગ્રવનક્ષત્રે શનિમૌમમિથવારેવીજવાપઃસહ્યારોપણંચ ધાન્યચ્છેદચ્છક્ષીરવૃક્ષજન્યઃસલમ
ધ્યેસ્તમઃ ધાન્યાનામર્દનંજ્યેષ્ઠામૂલમધાત્રવળરેવતીરોહિણ્યનુરાધાફલ્ગુનીદ્વયેશુમં ધાન્યસંપ્રદ્યઃક્ષિપ્રધ્રુ
વચરમૃદુમૂલેપુવગુરુગુરુપુષ્પચરમિત્રલગ્નેન્દ્રમઃ ધનદાયસર્વલોકહિતાયદેહિમેધાન્યંસ્વાદેતિમંત્રંલિખિ
ત્વાપાન્યાગારેક્ષિપત્વેનધાન્યવૃદ્ધિઃ યુધમંદદિનેનૈવધનધાન્યચયઃશુભઃ અઘાન્નવાત્રંસદ્ધારેમૃદુક્ષિપ્ર
ચરોદિવા ॥

જે વિષયમાં તિથી કહેલી નથી તે વિષયમાં રિક્તા અને આખાવાસ્થા વિના અન્ય તિથિઓ
લેવી. જ્યેષ્ઠાં વાર પણ કહ્યો નથી ત્યાં રવિ, શનિ અને મંગળ એ વર્જ્ય કરી બીજા વાર લેવા.
ચર, મૃદુ, ક્ષિપ્ર, ધ્રુવ, મૂળ, વિશાખા અને મધા એ નક્ષત્રો; મંગળવાર અને શુભ વાર (ચંદ્ર,
બુધ, શુક્ર, શુક્ર) ને દિવસે પૃથિવીને ખેડવી એ શુભ છે. સૂર્યે લાગ કરેલાં નક્ષત્ર એટલે સૂર્યના
વર્તમાન નક્ષત્ર કરતાં પ્રથમ નક્ષત્ર ચક્રી ૩, ૮, ૯, ૮ એ નક્ષત્રો ક્રમથી અશુભ, શુભ, અશુભ
અને શુભ, એ પ્રમાણે હળચક્ર જાણવું. એ હળચક્રનાજ નક્ષત્રવિષે; શનિ અને સૌમ એ વાર વર્જ્ય
કરી બીજા વારવિષે બીજા વાવવાં, ધાન્ય રોપવું અને કાપવું એ શુભ છે. ક્ષીરવૃક્ષ (પીપળો,
પુલર) નો સ્તંભ (બળદ દેરવવા માટે) ખળા વચમાં ખોડવો. જ્યેષ્ઠા, મૂળ, મધા, શ્રવણ, રેવતી,
રોહિણી, અનુરાધા, પૂર્વાશ્લેષુની અને ઉત્તરાશ્લેષુની અને ઉત્તરાશ્લેષુની એ નક્ષત્રોવિષે ધાન્યોનું
મર્દન એટલે ખળામાં હલડી ફેરવવી એ શુભ છે. ક્ષિપ્ર, ધ્રુવ, ચર, મૃદુ અને મૂળ એ નક્ષત્રો-
વિષે બુધ, શુક્ર અને શુક્રવાર; તેમજ ચર લગ્ન વર્જ્ય કરી બીજા લગ્નવિષે ધાન્યનો સંચર શુભ છે.

“ ધનદાય સર્વલોકહિતાય દેહિ મે ધાન્યં સ્વાહા ” એ મંત્ર લખી (ધાન્યસંગ્રહ સમયે) કોઠા-રમાં નાંખવો, તેથી ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે. “ યુધ અને શનિવારને દિવસે ધન અને ધાન્યનો વ્યય (દ્રવ્ય વ્યાજી દેવું, સધાયું દોહું લખી ધાન્ય દેવું તે) કરવો નહીં. મૃદુ, ક્ષિપ્ર અને ચર નક્ષત્રે; શુભ વારે; દિવસનું નવીન અન્ન ભક્ષણ કરવું.

અયવસ્ત્રાદિ ॥ વસ્ત્રમૂળવિધિષ્ટવાશ્વિનીહસ્તપંચકપુનર્વસુદ્વયે પૌષ્ણવાસવમયોશ્વસત્તિથૌમં દમૌમશશિવાસરાન્વિના અનુકેપીષ્ટદંવસ્ત્રવિપ્રાજ્ઞોત્સવલઙ્ચિપુ ધ્રુવપુષ્યાદિતૌયોપિદ્ધતેવાવસ્ત્રમૂળે નપ્રામોતિપતિપ્રીતિસ્નાતિવારુણમેચયા પાદુકાસનશય્યાદેમૌંગઃસત્તિથિવાસરે ધ્રુવક્ષિપ્રમૃદુશ્રોત્રમર ણીપુપુનર્વસૌ ચેત્રવ્યવસ્ત્રમધ્યશેઢઘસ્ફુટિતપંકિતં તત્ત્યજેચ્છાંતિકંકુર્યાંત્યજેદેવાંત્યભાગયોઃ વિદેહ્યમે તદ્વ્યયાયામાસ્તૌપાદુકાસ્વપિ સ્ત્રીકર્માનુરાધાશ્વિચિત્રામૃગપુનર્વસૌ વસ્ત્રંક્ષાત્યંધારણોક્તેકાલેવુધ દિનંવિના ભોજનંભાજનેરોપ્યસ્વર્ણકાંસ્યાદિનિર્મિતે કુર્યાદમૃતયોગેપુચરક્ષિપ્રમૃદુધ્રુવઃ સ્યાદ્રૂપણાનાંધટ નંચરક્ષિપ્રમૃદુદ્વયૈઃ શુભવારેરક્તવતાંમિથમેપિરવૌકુજે રૂતિ વસ્ત્રાદિવિચારઃ ॥

હવે વસ્ત્રાદિક ધારણનું મુદ્દર્ત કહે છે.

“ ધ્રુવસંરક, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, રેવતી અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રો; શુભ તિથિ, અને શનિ, મંગળ, ચંદ્ર એ વાર વર્ત્ય કરી થીન વારવિષે વસ્ત્ર અને આભૂષણ ધારણ કરવાં. ગ્રાહણની આસા, વિવાહાદિક ઉત્સવ, અથવા જે વેળાએ લાભ થાય તેજ વેળાએ નિંધ દિવસ છતાં પણ ધારણ કરેલું વસ્ત્ર ઇષ્ટ (વાંછિત) દાયક થાય છે. ધ્રુવસંરક, પુષ્ય અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે જે સ્ત્રી વસ્ત્ર અથવા અલંકાર ધારણ કરે અને શતભિષા નક્ષત્ર-વિષે જે સ્ત્રી આન કરે તેની ઉપર પતિની પ્રીતિ થાય નહીં. શુભતિથિ, શુભવાર અને ધ્રુવ, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, અવણ, ભરણી અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રવિષે પાદુકા, આસન અને શય્યાદિકનો ઉપભોગ કરવો. નવીન વસ્ત્રના નવ ભાગ આની તેમાંના વચલા નવમાંસમાં, જે તે વસ્ત્ર નવીન છતાં દગ્ધ થાય, ફાટે અથવા ગારાવાળું થાય તો તેના ત્યાગ કરી શાંતિ કરવી. પડખાના ભાગવિષે દગ્ધ ઇલાદિક થાય તો માત્ર તેના ત્યાગ કરવો, શાંતિ કરવી નહીં. શય્યા (બિછાનું), આસ્તૃતિ (ભજન વગેરે પાઠરણું), અને પાદુકા એમનેવિષે પણ એજ નિર્ણય જાણવો. અનુરાધા, અશ્વિની, ચિત્રા, મૃગશિર, પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે સીવવાનું કામ કરવું. વસ્ત્રધારણાદે જે કાલ કસો તેજ કાલે એક યુધવારને ત્યાગ કરી નવીન વસ્ત્ર ધોવું. ચાંદી, સુવર્ણ, કાંસુ ઇલાદિક ધાતુપાત્રવિષે ભોજન કરવાનું તે અમૃત યોગ અને ચર, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, ધ્રુવ એ નક્ષત્રોવિષે કરવું. ચર, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, અને ધ્રુવ, નક્ષત્ર અને શુભવાર એ દિવસે અલંકાર ધરાવવા. મિથ્ર નક્ષત્ર, રવિ અને મંગળવાર એ દિવસે રત્નજરિત અલંકાર બનાવવા. ચોરીતે વસ્ત્રાદિક ધારણનું મુદ્દર્ત કહ્યું.”

શસ્ત્રાણાંધટનંકૂરમિથ્રાશ્વિમૃગતીક્ષ્ણમે શસ્ત્રંધાર્યધ્રુવક્ષિપ્રમૃદુજ્યેષ્ઠાવિશાલકે સેવાકાર્યાક્ષિપ્રમેત્ર ધ્રુવૈર્જ્યેષ્ઠકર્માર્ગવે મંદેપિચેત્સેવકર્ણસ્વામિભાગ્નદ્વિતીયકં હસ્તપટ્કધ્રુવધ્રોગ્રેવતીપુષ્યમેશુમં પુનર્વ સૌચશિકાગજાશ્વાદિપુરોહણં રાહાંવિલોકનંક્ષિપ્રશ્રુતિદ્વયમૃદુધ્રુવે નૃત્યારંભઃપુષ્યમૃગધ્રુવજ્યેષ્ઠાધનિ ઇયોઃ અનુરાધાશ્રાતભિગ્ધસ્તેસાન્ધુમવાસરે વિપણિઃસ્યાન્મૃદુક્ષિપ્રધૃવૈરિક્તાકુજાન્વિના ક્રયઃકાર્યો શ્વિનીસ્વાતીશ્રવશ્ચિત્રાશતાંત્યમે વિપ્રયોમરણીપૂર્વાત્રયાસ્તેપાસુમિથ્રમે સેતુવંધોધ્રુવેસ્વાત્યાંજીવાર્કશનિ વાસરે નાનાપશુક્રિયાહસ્તપુષ્યાદ્રાંમૃગમિથ્રમે પુનર્વસૌધનિષ્ઠાશ્વિપૂર્વાજ્યેષ્ઠાશતાંત્યમે ત્યક્ત્વાર્કમૌમેંદુ શનીન્શ્રુતિચિત્રાધ્રુવાણિચ અમારિક્તાદમીધ્વાપિગતિક્રૈયમુલાઃશુમાઃ દ્રવ્યંલઘુચરૈર્યોજ્યંવૃક્ષ્યર્થંચરલ જ્ઞકે ક્ષણમૌમેનપૃષ્ઠીયાદૃદિયોર્ગેકસંક્રમે ધનિષ્ઠાપંચકેહસ્તેત્રિપુષ્કરદ્વિપુષ્કરે મૌમાદિપુક્કણચ્છેદં કુર્યાંચધનસંગ્રહં યુધેધનનંપ્રદેયંસંગ્રહસ્તુયુધેશુમાઃ શન્યર્કારૈસ્ત્રિપદર્શંમદ્રાતિધ્યાત્રિપુષ્કરઃ મૃગચિત્રા ધનિષ્ઠાસુતત્તિષ્યહિંદ્રિપુષ્કરઃ શુમાશુમેપુત્રિગુણંદ્વિગુણંચફલંકમાત્ મિથ્રકૂરેપુતીક્ષ્ણેપુસ્તાસાંદ્રવ્યંન છમ્યતે દત્તંપ્રયુક્તંનિશ્ચિંતનંદેચેત્યાહનારદઃ ॥

“ કૂર, મિથ્ર, અશ્વિની, મૃગ અને તિષ્ણુ નક્ષત્રવિષે શસ્ત્ર ધરાવવાં. ધ્રુવ, ક્ષિપ્ર, મૃદુ, જ્યેષ્ઠા અને વિશાખા નક્ષત્રવિષે શસ્ત્ર ધારણ કરવું. ક્ષિપ્ર, મૈત્ર અને ધ્રુવ નક્ષત્રવિષે; યુધ, શુર, રવિ અને

શુક્રવારે; તેમજ સ્વામિના નક્ષત્રથી સેવકનું નક્ષત્ર ખીલું ન હોય તો રાત્રિવારને દિવસે પણ સ્વામિની સેવા કરવી, એટલે ચાકરી રહેવું, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, ધ્રુવ-સંસ્રક, શ્રવણ, રેવતી, પુષ્ય અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોવિષે પાલખી, હાથી, ઘોડા ઇત્યાદિક ઉપર ભેસવું એ શુભ છે. ક્ષિપ્રસંસ્રક, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, મૃદુ અને ધ્રુવ નક્ષત્રોવિષે રાત્રનું દર્શન (પ્રથમ મુલાકાત) કરવું. પુષ્ય, મૃગ, ધ્રુવ, જ્યેષ્ઠા, ધનિષ્ઠા, અનુરાધા, શતભિષા અને હસ્ત એ નક્ષત્રવિષે; તેમજ શુભવારે નૃત્યારંભ શુભ છે. મૃદુ, ક્ષિપ્ર અને ધ્રુવ નક્ષત્રવિષે રિક્તા તિથિ અને મંગળવાર વર્ત્ય કરી વિપ્લવી (વેચવાની ખત્તર-વેચવાની વસ્તુ) કરવી એ શુભ છે. અશ્વિની, સ્વાતિ, શ્રવણ, ચિત્રા, શતભિષા અને રેવતી એ નક્ષત્રવિષે માલ ખરીદ કરવો. ભરણી, ત્રણ પૂર્વા, આશ્લેષા, અને મિથુનસંસ્રક નક્ષત્રવિષે વિક્રય કરવો, એટલે વેચવો. ધ્રુવસંસ્રક અને સ્વાતી નક્ષત્રવિષે શુર, રવિ અને રાત્રિ એ વારવિષે સેતુબંધ કરવો, એટલે ખેતરના બાંધા આદિક બાંધવા. હસ્ત, પુષ્ય, આર્દ્રા, મૃગ, મિથુનસંસ્રક, પુનર્વસુ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, ત્રણ પૂર્વા, જ્યેષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી એ નક્ષત્રવિષે; રવિ, ભૌમ, ચંદ્ર અને રાત્રિવાર, શ્રવણ, ચિત્રા, અને ધ્રુવ નક્ષત્ર, અભાવાસ્થા, રિક્તા અને આઠમ એ વર્ત્ય કરી; પશુ લેવા, વેચવા ઇત્યાદિક નાનાપ્રકારનાં પશુસંબંધી કર્મ શુભ છે. લઘુ અને ચરસંસ્રક નક્ષત્રવિષે, તેમજ ચરસંસ્રકવિષે વૃદ્ધિ થવાભાટે વ્યાલુ દ્રવ્ય દેવું. મંગળવાર, વૃદ્ધિયોગ અને સૂર્યસંક્રાંતિને દિવસે વ્યાલુ દ્રવ્ય લેવું નહીં. ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, રેવતી, હસ્ત, ત્રિપુષ્કર યોગ, દ્વિપુષ્કર યોગ, મંગળ, બુધ, શુર, શુક્ર અને રાત્રિ એ દિવસે ઝાણ (કર્જ) ઉતારવું અને ધનસંગ્રહ કરવો. બુધવારે ધન દેવું નહીં. ધનસંગ્રહ તો બુધવારે શુભ છે. રાત્રિ, રવિ, મંગળવાર; ત્રિપાદ (કૃતિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્વિની, વિશાખા, ઉત્તરાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા) એ નક્ષત્રો; અને ભદ્રા (ખીજ, સાતમ, ખારસ) એ તિથિ; એ ત્રણેના યોગ થાય તો ત્રિપુષ્કર યોગ જાણવો. મૃગશિર, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્ર; ભદ્રા તિથિ; રાત્રિ, ભૌમ, રવિવાર; એ ત્રણેના યોગ હોય તો દ્વિપુષ્કર યોગ થાય છે. શુભ કે અશુભ કાર્ય કરતી વેળાએ એ ત્રિપુષ્કર અથવા દ્વિપુષ્કર યોગ હોય તો કમથી ત્રમણું અને બમણું ફળ દેનારા છે. મિથુ, કૂર, તીક્ષ્ણ અને સ્વાતી એ નક્ષત્રવિષે દીધેલું, કોઈ કામભાટે વાપરેલું, થાપણ રીતે રાખેલું અને નહ ધથેલું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, એમ નારદ કહે છે.

અંધમંદચચિવિદંસુલોચનમિતિપ્રમાત્ ગણનીયરોહિણીભાદંધેનંદલમેદ્રુતં મંદેયજ્ઞાહમેતૈવચિવિદસ્ય શંપોનેદિ અન્વિષ્યપૂર્વેતોંધેપુમંદસંધેપુદક્ષિણે પ્રતીચ્યાંચિવિદાસ્યેપુસુલોચનઉદગ્દિશિ રાજામિવેકાઃ અયળેષ્ટપદેંયેષ્ટામૃદુક્ષિપ્રઉદપ્રવોસ્યાત્ ત્પક્ષવારરિકાધિકચૈત્રરાત્રીધંદ્રેજ્યશુક્રામ્યુદયેશુમાય જલા શાપાનાંસનનંમધાપુયધુવેમૃગે પૂર્વાપાદાનુરાધાંત્યધનિષ્ઠાશતહસ્તમે જલરાશિગતેચંદ્રેલગ્નસ્યેચયુગેશુરૌ શૌરંચાંલોકનક્ષત્રવારાદિપુદુમંજગુઃ પંચમેપંચમેરાશાંદિનેન્યેપાંયદ્દહ્યયા ઇમથુકર્મભવેષૈવનયમેદિ પસેફચિત્ શૌરંભૂતેરતંદશાયજેયેચાજિજીવિપુઃ શૌરંનકુરુરમ્યક્તમુકક્ષાતયિમૃપિતાઃ પ્રયાણસમરારં મેનરાત્રીનચસંધ્યયોઃ શ્રાદ્ધાદપ્રતિપદ્વિક્રમ્વતાહિચનવૈધૃતૌ પ્રદાસ્તંજન્મનક્ષત્રંસર્વેકર્મસુકીર્તિતં શૌર્ય પાળમૈપજ્યંચિવાદેપુનરોમનં પદ્યમાપૂર્ણમાપાતચતુર્દશ્યપ્મીતયા આશુસન્નિદિતપાંપંતૈલેપુસ્ત્રીભગે શુરે રાજકાર્યનિયુક્તાનાંનરાણાંમૂર્જાવિનાં ઇમથુલોમનચ્છલેદેનાસ્તિકાલચિરોધનં શૌરંનમિત્તિકં કાર્યનિપેધેસત્યપિપુયં યમેમૃતૌયંધમોથેનૃપવિપ્રાશ્વયાપિચ પ્રાગ્વયસ્યૈઃસપિતૃકૈર્નકાર્યમુંડનંસદા મુંડન મ્નિવેધેધેપિકર્તનંતુધિધીયતે ઉદસ્થુરઃપ્રાસ્થુરોવાચપનંકારયેતુધીઃ કેદામશુલોમનલાન્યુદપસંસ્વા નિપાયયેત્ આનતોદિચ્છત્રઃપાટલિપુષ્પોદિતિદિતિઃશ્રીશઃ શૌરેસરણાદેપાંદોપાનદ્યંતિનિઃશેપાઃ ॥

રોહિણી નક્ષત્રથી ચાર ચાર નક્ષત્ર લેખી તે ક્રમેકરી અંધ, મંદ, ચિપડું અને મુલોચના એ નામનાં થાય છે. અંધ નક્ષત્રવિષે નાશ પામેલા પદાર્થ શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. મંદ નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ યતવટે મળે. ચિપડું અને મુલોચન એ નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય નહીં. અંધ નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ પૂર્વ દિશામાં ખોજવી. મંદ નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ દક્ષિણ દિશામાં, ચિપડાં નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ પશ્ચિમ દિશામાં, અને મુલોચન નક્ષત્રવિષે નહ થયેલી વસ્તુ ઉત્તર દિશામાં ખોજવી. ઉત્તરાષાઢા મૃગ, પૂર્વ ચંદ્ર, અને શુર, શુક્રના ઉદય છતાં; મંગળવાર, રિક્તા, અધિકભાસ, નંદ્રભાસ અને રાત્રિ એ વર્ત્ય કરી; શ્રવણ, ધ્રુવસંસ્રક, જ્યેષ્ઠા, મૃદુ, અને ક્ષિપ્ર

એ નક્ષત્રવિષે રાજભિષેક કરવો, તે કદ્યાણુને અર્થે થાય છે. મધા, પુષ્પ, ધુવ, મૃગ, પૂર્વાષાઢા, અનુરાધા, રેવતી; ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને હસ્ત એ નક્ષત્રવિષે; ચંદ્રમા જળરાશિવિષે અને શુધ, શુક્ર લગ્નવિષે છતાં વાવ, કુવા, તલાવ ઇલાદિક જલાશય ખણાવવાં. ચૌલમાટે ઉક્ત નક્ષત્ર, વાર ઇલાદિકવિષે કૌરકર્મ (હજમત) કરાવવું તે શુભ છે, એમ કહે છે. રાજઓએ પાંચમે પાંચમે દિવસ કૌર કરાવવું. ખીજાઓએ ઇચ્છાપ્રમાણે દિવસ સંખ્યાવિના કરાવવું. એક કૌરકર્મ કરાવ્યા પછી ખીજું કૌર નવમે દિવસે ક્યારે પણ કરાવવું નહીં. જીવવાની ઇચ્છા કરનારાએ ચૌદશને દિવસે કૌરકર્મ અને આભાવાસ્થાને દિવસે સ્ત્રીસંભોગ વર્ત્યે કરવાં. અહમં (તૈલમદન) કર્યા પછી, લોજન કર્યા પછી, સ્નાન કર્યા પછી, અને અલંકારાદિક ધારણ કરી કૌર કરાવવું નહીં. પ્રયાણ (પરદેશ જવાને) દિવસે, યુદ્ધના આરંભ દિવસે, રાત્રિ સમયે, સધ્યાસમયવિષે, શ્રાદ્ધદિવસ, એકમ, રિક્તા તિથિ, વ્રતદિવસ, એટલા દિવસે કૌર કરાવવું નહીં. જન્મ નક્ષત્ર, સઘળાં કર્મ કરવાવિષે ઉત્તમ છે; પરંતુ કૌર (વાળ ઉતરાવવા), પ્રયાણ, ઔષધસેવન અને વાદવિવાદવિષે શ્રેષ્ઠ નથી. છક, અમા-વાસ્થા, પૂનમ, વ્યતીપાત, ચૌદશ અને આઠમ એ દિવસે તૈલસેવન, સ્ત્રીસંભોગ અને કૌર કરાવવું નહીં; કારણ, એ કરવાથી પાપ થાય છે. રાજકાર્યમાં ભેદાયલા અને રાજના આશ્રયથી ઉપજીવિકા કરનારાઓએ રમશ્વ (દાઢી, મુછ), વાળ અને નખ ઉતરાવવાવિષે કળશુદ્ધિ લેવી નહીં. નિષેધ હોય તો પણ નિમિત્તથી ગ્રાસ થયું કૌર તેમજ યજ્ઞ, મૃત્યુ, બધ, મોક્ષ, રાજની આજ્ઞા અને શ્રાદ્ધાણી આજ્ઞા છતાં કૌર અવરય કરાવવું. પ્રથમ વયવાળાઓએ અને જેને પિતા જીવતો હોય તેણે મુંડન કરાવવું નહીં. ભેકે મુંડન કરાવવું નહીં, એવા નિષેધ છે તથાપિ સર્વદા કેશ કતરાવવા. યુદ્ધમાન પુરૂષે ઉત્તર અથવા પૂર્વે દિશાને સમુખ જેસી વાળ ઉતરાવવા. કેશ, દાઢી, મુછ, રોમ અને નખ દક્ષિણથી છેદાતા ઉત્તરતરફ છેદાઈ રહે એ રીતે ઉતરાવવા. "આનર્તોહિચ્છન્નઃ, પાટ-લિપુત્રોડિતિર્વિતિઃ ક્રીશઃ ॥ કૌરે સ્મરણાદેપાં, દોષા નશ્યન્તિ નિઃશ્રેષ્ઠાઃ" (આનર્ત, અહિચ્છન્ન, પાટલિપુત્ર, અદિતિ, દિતિ અને શ્રીશ એટલે વિષ્ણુ એમનું વાળ ઉતરાવવા સમયે રમરણ કરવાથી તે સમયના નિંદાયાગ્ય વારાદિક સઘળા દોષો દૂર થાય છે.)

અથરોગોત્પત્તૌનક્ષત્રફલમ્ ॥ અશ્વિન્યારોગોત્પત્તૌપકાહંનવદિનાનિવાપંચવિંશતિદિનાનિ ઘાપીઢા ૧ મરણ્યામેકાદશૈકવિંશતિર્વામાસંવામૃત્યુર્વા ૨ કૃત્તિકાયાંદશનવૈકવિંશતિર્વા ૩ રોહિણ્યાં દશવાનવવાસતવાત્રીણિવાહાનિ ૪ મૃગેપંચનવવાત્રિશદ્વા ૫ આર્દ્રાયાંમૃત્યુર્વાદશાહંવામાસંવા ૬ પુનર્વ સૌસતનવવામૃત્યુર્વા ૭ પુષ્યેસતવામૃત્યુર્વા ૮ આશ્લેષાયાંમૃત્યુર્વાવિંશતિસ્ત્રિશદ્વાનવવાદિનાનિપીઢા ૯ મઘાયાંમૃત્યુર્વાસાર્ધમાસંવામાસંવાવિંશતિદિનાનિવાપીઢા ૧૦ પૂર્વાષ્ણુન્યાંમૃત્યુર્વાવંદમાસંવાપીઢા પં ચદશવાપર્થિવાદિનાનિ ૧૧ ઉત્તરાયાંસતવિંશતિઃપંચદશસતવાદિનાનિ ૧૨ હસ્તેમૃત્યુરપ્તવાનવવાસત ઘાપંચદશવાહાનિ ૧૩ ચિત્રાયાંપક્ષમણ્વાદશવાપકદશવાહાનિ ૧૪ સ્વાત્વાંમૃત્યુર્ચકદ્વિત્રિચતુઃપંચમા સૈર્વાદશદિનૈર્વારોગનાશઃ ૧૫ વિશાખાયાંમાસંવાપક્ષંવાપ્તદિનંવિંશતિદિનંવાપીઢા ૧૬ અનુરાધાયાંદશ રાત્રમષ્ટાવિંશતિરાત્રંવા ૧૭ જ્યેષ્ઠાયાંમૃત્યુર્વાપક્ષંવામાસંવૈકવિંશતિરાત્રંવાપીઢા ૧૮ મૂલેમૃત્યુઃપક્ષંનવ રાત્રંવિંશતિરાત્રંવાપીઢા ૧૯ પૂર્વાષાઢાયાંમૃત્યુર્વાદ્વિત્રિપઢાદિમાસૈવિંશતિદિનૈપક્ષેણવારોગનાશઃ ૨૦ ઉત્તરાષાઢાયાંસાર્ધમાસંવિંશતિરાત્રંવામાસંવા ૨૧ શ્રવણેપંચવિંશતિર્દશવાપકદશવાપર્થિવાહાનિ ૨૨ ધનિષ્ઠાયાંદશરાત્રંપક્ષંમાસંત્રયોદશરાત્રંવા ૨૩ શતતારકાયાંદ્વાદશૈકાદશવા ૨૪ પૂર્વામાઘ્રાયાંમૃત્યુર્વા દ્વિત્રિયાદિમાસંવાદશરાત્રંવા ૨૫ ઉત્તરામાઘ્રાયાંસાર્ધમાસંપક્ષંસપ્તાહંદશાહંવા ૨૬ રેવત્યાંજ્વરાધુત્પત્તૌદશા હમષ્ટાવિંશતિરાત્રંવાપીઢા ૨૭ જન્મનક્ષત્રેજન્મરાશૌઅષ્ટમચંદ્રેરોગોત્પત્તૌમૃત્યુઃ ૨૮ અર્કાદિવારેકમેણમ ઘાદ્વાદશૈવિશાખૈકાદશૈવપંચમ્યાદ્રે તૃતીયોત્તરાપાઠે શતતારાપથ્યૌ અષ્ટમ્યશ્વિન્યૌ પૂર્વાપાઠાનવમ્યૌ ચેતિત્રયાણાંયોગેમૃત્યુઃ પચમકાર્દૌ અનુરાધામરણ્યૌ આર્દ્રોત્તરાપાઠેમઘાશતતારેવિશાખાશ્વિન્યૌ જ્યેષ્ઠામૃગૌ ધવળાશ્લેષેપૂર્વામાઘ્રપદાહસ્તૌચેન્મૃત્યુયોગઃ વત્રોક્તાસ્તિથિવારનક્ષત્રશાંતયોવિસ્તૃતાઃકાર્યોઃ યે પુનઃપુનરુપમરણમુક્તંત્રશાંતિરાવશ્યકી અન્યત્રકૃતાકૃતા ॥

હવે રોગ ઉત્પન્ન થયા છતાં તે નક્ષત્રનાં રૂળ કહે છે.

૧ અશ્વિની નક્ષત્રવિષે રોગ(જ્વરાદિક)ની ઉત્પત્તિ થઈ હોય તો એક દિવસ, નવ દિવસ અથવા પચીસ દિવસ પીડા જણી. ૨ કાર્તીકવિષે રોગ ઉત્પન્ન થાય તો અગીયાર દિવસ, એકવીસ દિવસ,

અથવા માસપર્યંત પીડા જાણવી; અથવા મૃત્યુ જાણવો. ૩ કૃત્તિકા નક્ષત્રવિષે દશ દિવસ, નવ દિવસ, અથવા એકવીસ દિવસ. ૪ રોહિણી નક્ષત્રવિષે દશ, નવ, સાત અથવા ત્રણ દિવસ પીડા. ૫ મૃગશિર નક્ષત્રવિષે પાંચ, નવ અથવા ત્રીસ દિવસ પીડા. ૬ આર્દ્રા નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; દશ દિવસ અથવા એક માસપર્યંત પીડા. ૭ પુનર્વસુ નક્ષત્રવિષે સાત અથવા નવ દિવસ પીડા; કિંવા મૃત્યુ. ૮ પુષ્ય નક્ષત્રવિષે સાત દિવસ પીડા; અથવા મૃત્યુ. ૯ આશ્લેષા નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; વીસ, ત્રીસ અથવા નવ દિવસ પીડા. ૧૦ મઘા નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; દોઢ માસ, એક માસ અથવા વીસ દિવસ પીડા. ૧૧ પૂર્વાશ્વિની નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; એક વર્ષપર્યંત, અથવા એક માસપર્યંત, પંદર દિવસ કિંવા સાઠ દિવસ પીડા. ૧૨ ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રવિષે સત્તાવીસ દિવસ, પંદર દિવસ અથવા સાત દિવસ પીડા. ૧૩ હરત નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; આઠ, નવ, સાત અથવા પંદર દિવસ પીડા. ૧૪ ચિત્રા નક્ષત્રવિષે પંદર, આઠ, દશ અથવા અગીયાર દિવસ પીડા. ૧૫ સ્વાતીવિષે મૃત્યુ; એક, બે, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ માસે કિંવા દશ દિવસે રોગનો નાશ થાય. ૧૬ વિશાખાવિષે એક માસ, કિંવા પંદર દિવસ અથવા વીસ દિવસ પીડા. ૧૭ અનુરાધાવિષે દશ અથવા અઠાવીસ રાત્રિપર્યંત પીડા. ૧૮ જ્યેષ્ઠાવિષે મૃત્યુ; પંદર દિવસ, એક માસ અથવા એકવીસ રાત્રિ પીડા. ૧૯ મૂળ નક્ષત્રવિષે મૃત્યુ; પંદર દિવસ, નવ અથવા વીસ રાત્રિ પીડા. ૨૦ પૂર્વાષાઢાવિષે મૃત્યુ; બે, ત્રણ, છ ઇત્યાદિક માસે અથવા વીસ દિવસે કિંવા પંદર દિવસે રોગનો નાશ થાય. ૨૧ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રવિષે દોઢ માસ, વીસ રાત્રિ અથવા એક માસ પીડા, ૨૨ શ્રવણવિષે પચીસ, દશ, અગીયાર અથવા સાઠ દિવસ પીડા. ૨૩ ધનિષ્ઠાવિષે દશ રાત્રિ, પંદર દિવસ, એક માસ અથવા તેર રાત્રિ પીડા. ૨૪ શતભિષા નક્ષત્રવિષે બાર અથવા અગીયાર દિવસ પીડા. ૨૫ પૂર્વાભાદ્રપદાવિષે મૃત્યુ; બે, ત્રણ ઇત્યાદિક માસપર્યંત અથવા દશ રાત્રિ પીડા. ૨૬ ઉત્તરાભાદ્રપદાવિષે દોઢ માસ, પંદર દિવસ, સાત અથવા દશ દિવસ પીડા. ૨૭ રેવતી નક્ષત્રવિષે જ્વરાદિકની ઉત્પત્તિ થાય તો દશ દિવસ અથવા અઠાવીસ રાત્રિ પીડા. ૨૮ જન્મ નક્ષત્ર, જન્મ રાશિ અથવા અગ્રમ ચંદ્રવિષે રોગની ઉત્પત્તિ થાય તો મૃત્યુ. રવિ ઇત્યાદિક વારે ક્રમથી મઘા અને દ્વાદશી, વીશાખા અને એકાદશી, પાંચમ અને આર્દ્રા, ત્રીજ અને ઉત્તરાષાઢા, શતભિષા અને છક, આઠમ અશ્વિની, પૂર્વાષાઢા અને મોમ, એ રીતે વાર નક્ષત્ર અને તિથિ એ ત્રણનો યોગ છતાં રોગ ઉત્પન્ન થાય તો મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય. એજ રીતે રવિ ઇત્યાદિક વારે (ક્રમથી) અનુરાધા, જરણી; આર્દ્રા, ઉત્તરાષાઢા; મઘા, શતભિષા; અશ્વિની; જ્યેષ્ઠા, મૃગશિર; શ્રવણ, આશ્લેષા; પૂર્વાભાદ્રપદા, હસ્તા; એ નક્ષત્ર હોય તો મૃત્યુનો યોગ થાય છે. એ વિષયવિષે કહેલી તિથિ, વાર અને નક્ષત્રની શાંતિઓ વિસ્તારયુક્ત કરવી. જે નક્ષત્રવિષે મરણ કહેલું છે તે નક્ષત્રવિષે રોગ ઉત્પન્ન થાય તો શાંતિ અવશ્ય કરવી. બીજાં નક્ષત્રોવિષે કરો અથવા ન કરો તે ઇચ્છા.

અથ સર્વનક્ષત્રસાધારણઃ શાંતિપ્રયોગઃ ॥ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમમોત્પન્નવ્યાધેર્જીવચ્છરીરાવિરોધેન સમૂલનાશાયં અમુકનક્ષત્ર-રોગેન સમૂલનાશાયં અમુકનક્ષત્ર-શાંતિકરિષ્યતિ સંકલ્પ્ય ગણેશપૂજાદિ આચાર્યવૃત્તવાકુંભોપરિપૂર્ણપાત્રે દ્વાદશદલેન નક્ષત્રદેવતાપ્રતિમાં તૈયર્ણીસંપૂજ્ય દ્વાદશદલે પુસ્કર્પણાદિ દ્વાદશમૂર્તિં દ્વાદશાદિત્યાન્વાસંપૂ-જ્યદ્વાર્ણસમિત્તિલક્ષીરાગ્યર્ચનાય તત્તદેવતાયે અગ્રોત્તરશતંદુત્વામરણાદિ પીડાધિક્યોત્તૌ સહસ્રંદુત્વાદ ધ્યોદનવલિદત્યાચાર્યાયગાં પ્રતિમાં ચ દ્વાદશાદિતિ સંક્ષેપઃ શાંતિમયુષ્કાદૌ નક્ષત્રમેદેન હવિર્મંત્રચલિધૂપાદિમે-દસ્તિધિવારદેવતામંત્રાદિમેદસ્ત્યાદિ વિસ્તારોદ્રષ્યઃ કર્મવિપાકે જાતચેદસહ્યુચોયુતલક્ષંવાજપોદ-ત્રેનમકાનુવાકેઃ સહસ્રકલશઙ્ગાનંવાવિષ્ણૌસહસ્રાવૃત્તપુરુષસૂક્તેન સહસ્રઘટ્ઙ્ગાનંવાજ્ઞરનાશકં યદ્વા-શ્રીભાગવતસ્ય જ્વરસ્તોત્રજપઃ ॥

હવે સઘળા નક્ષત્રોને સાધારણ શાંતિનો પ્રયોગ કહે છે.

દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “મમોત્પન્નવ્યાધેર્જીવચ્છરીરાવિરોધેન સમૂલનાશાયં અમુકનક્ષત્ર-શાંતિ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ગણપતિપૂજન આદિક કરવું. પછી આચાર્યનું વરણ કરી કલશ ઉપર પૂર્ણપાત્રવિષે દ્વાદશ દલ કરી તેના મધ્યભાગવિષે નક્ષત્રદેવતાની સુવર્ણમય પ્રતિમાનું પૂજન કરી દ્વાદશ દલને વિષે સંસ્પર્શાદિક બાર મૂર્તિ અથવા બાર સૂર્યનું પૂજન કરી દર્વા, સન્નિધિ, તિલ, દૂધ અને ઘી એ પદાર્થોવડે ગાયત્રીમંત્રપછી તે તે દેવતાને ઉદ્દેશે (૧૦૮) હોમ કરી અથવા મરણ આદિ અધિક પીડા પ્રાપ્ત થશે એમ કહ્યું હોય તો તેવિષે સહસ્ર હોમ કરી દર્હા ભાતનું અલિદાન

દર્શ આચાર્યને ગાય અને પ્રતિમાનું દાન કરવું. એ રીતે સંક્ષેપ બાળુવો. શાંતિમયૂષ આદિ ગ્રંથવિષે, નક્ષત્રના ભેદવડે હોમદ્રવ્ય, મંત્ર, અલિદાન અને ધૂપાદિકનો ભેદ તેમજ તિથિ, વારના દેવતા અને મંત્રાદિકનો ભેદ એટલે જુદો જુદો પ્રકાર ઇલાદિ વિસ્તાર બેઈ લેવો. કર્મવિષાક ગ્રંથવિષે “જાત-વેદસે” એ ઋચાનો દશહજાર અથવા એક લક્ષ જપ, અથવા મહાદેવ ઉપર નમક અનુવાકવડે સહસ્ર કલશયત્રી જ્ઞાન, કિંવા વિષ્ણુ ઉપર પુરુષસૂક્તની સહસ્ર આવૃત્તિવડે સહસ્ર કલશ યત્રી જ્ઞાન કરાવવાથી જ્યાર નાશ થાય છે એમ કહ્યું છે. અથવા શ્રીભાગવતમાંના જ્યારસ્તોત્રનો જપ કરવો.

અથસ્વરોગનાશકાનિ ॥ રોગાનુસારેજલધુરુદ્ધમહારુદ્ધાતિરુદ્ધાણાંજપોમિવેકોવા વિષ્ણુસદ્ધનામસ્તોત્રચશતંસહસ્રમયુતંવાજપઃ સૌરંજપઃસૂર્યનમસ્કારાર્ચદાનાનિ મુંવામિત્વેતિસૂક્તજપોઽચ્યુતાનંતગોવિંદેતિનામત્રયજપોમૃત્યુંજયજપશ્ચરોગાનુસારેણેતિ સ્વરોગહરાણિ ॥

હવે સરવે રોગને હરવાનાં સાધનો કહે છે.

નાહાના અથવા મ્હોટા રોગને અનુસારે લઘુરુદ્ધ, મહારુદ્ધ, અથવા અતિરુદ્ધનો જપ કિંવા અભિષેક કરવો. વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનો સો, હજાર અથવા દશહજાર જપ કરવો. સૂર્યનો (“ઉર્ધ્વ-નદ્ય” એ ત્રણ ઋચાનો માત્ર) જપ કરવો. સૂર્યને નમસ્કાર, અને અર્ધ્યપ્રદાન કરવાં. “મુંવા-મિત્વા” એ સૂક્તનો જપ, “અચ્યુતાનંતગોવિંદ” એ ત્રણ નામનો જપ અથવા મૃત્યુંજપ જપ એ સઘળાં, રોગને અનુસારે કરવાથી સર્વ રોગને હરણુ કરનારાં છે.

જ્યૈષ્ઠામૂલશ્રુતિસ્વાતિમૃદુક્ષિપ્રપુનર્વસૌ ગુરુશુકેન્દુવારેપુરાસ્તંમેપજમક્ષર્ણ રિક્તાયાંચરલગ્નેમિથક્ષિપ્રંદ્ર મૂલપૂર્વાંશુ ચિત્રામરણીથવળગ્રયમેરવિકુજવુધાર્કંજેજ્ઞાયાત્ વૈધૃતૌચબ્યતીપાતેમદ્રાયાંસંક્રમેતથા રોગ મુક્તજ્ઞાનમત્રચંદ્રતારાવલંબવા ॥

“જ્યૈષ્ઠા, મૂળ, શ્રવણ, સ્વાતી, મૃદુસંજ્ઞક, ક્ષિપ્રસંજ્ઞક, અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રવિષે; શુક્ર શુક્ર અને સોમવારે ઔષધ ખાઈ એ ઉત્તમ છે. રિક્તા તિથિ; ચરલગ્ન; મિથ્ર નક્ષત્ર, ક્ષિપ્ર નક્ષત્ર, જ્યૈષ્ઠા, મૂળ, ત્રણ પૂર્વા, ચિત્રા, ભરણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, એ નક્ષત્રોવિષે; રવિ; મંગળ, બુધ અને રાનિવારે, રોગી પુરૂષે જ્ઞાન કરવું. વૈધૃત, વ્યતીપાત, ભદ્રા, સંક્રાંતિ એ દિવસે રોગથી મુક્ત થયેલા પુરૂષે જ્ઞાન કરવું; તેવિષે ચંદ્રબલ અને તારાબલ હોય અથવા ન હોય તેનું અવરંધ નથી.”

અથાભ્યંગઃ ॥ મદ્રાસંક્રમપાતવૈધૃતિસિતેજ્યાકારપદ્યાદિપુષ્પાદ્યાહેપ્રતિપદ્વયેપરિહરેજ્ઞેતુંવિના ભ્યંજનં માંગલ્યંવિજયોત્સવોદ્ધવદનંદીપાવલીહેતવોભ્યંગસ્યાથયુધાંયુપર્ણપિતૃમાભ્યંગાત્પતિદ્યંગના અથાપવાદઃ સાર્પપંગધતૈલંચયતૈલંપુષ્પવાસિતં દ્રવ્યાંતરયુતંતૈલંપક્તતૈલંનદુષ્પતિ કિંચિદ્રોષ્ટતયુક્તંવાધિપ્રપાદરજોન્મિતં નિત્યાભ્યંગેચનોદુષ્ટંતૈલંનિંદ્યેહિસર્વદા રવૌપુષ્પંગુરૌદૃર્વાભૌમવારેચમૃત્તિકાં ભાગંવિગોમયંક્ષિત્વાતૈલજ્ઞાનંસુખાવહમ્ ॥

હવે અભ્યંગ (તૈલમર્દન) નો પ્રકાર કહે છે.

“ભદ્રા; સંક્રાંતિ; વ્યતીપાત; વૈધૃતિ; શુક્ર, શુક્ર, રવિ અને ભૌમ એ વાર; છઠ ને આદિ દર્શ તિથિઓ; શ્રાદ્ધદિવસ; એકમ અને બીજ એ દિવસે કારણુવિના અભ્યંગજ્ઞાન કરવું નહીં. વિવાહાદિક મંગલકાર્ય; વિજ્યાદશમી; ચૈત્ર શુદ્ધ એકમ; અને દીવાળી એટલા દિવસો અભ્યંગ કરવામાં કારણુ છે. એ દિવસે નિષિદ્ધ તિથ્યાદિક હોય તો પણ અભ્યંગ કરવો. બુધવાર, શતભિષા નક્ષત્ર અને મધ્યા નક્ષત્રનેવિષે અભ્યંગ કરી જ્ઞાન કરનારી સ્ત્રી પોતાના પતિનો નાશ કરનારી છે.” હવે એનો અપવાદ (ખાધ) કહે છે. સર્ષપનું તેલ, મુગંધી તેલ અથવા પુષ્પવડે મુગંધી કરેલું તેલ, તેમજ બીજ પદાર્થવડે મિશ્રિત કરેલાં અથવા ઉકાળેલા તેલનો અભ્યંગ કરવાથી દોષ નથી. થોડું એક ગાયનું ઘી અથવા ગ્રાહણુના ચરણુની રજ તેણે ચુકત તેલનો અભ્યંગ કરવાથી કિંવા નિત્ય અભ્યંગ કરવાથી નિંદ્ય દિવસે પણ દોષ નથી. રવિવારે પુષ્પ, શુક્રવારે દૂર્વા, મંગળવારે મૃતિકા અને શુક્રવારે છાણુ તેલમાં મેળવી તે તેલવડે અભ્યંગ કરે તો તે સુખદાયક છે.

વૈશાલેપાલ્યુનેપૌપેશ્રવણેમાર્ગશીર્ષકે ગૃહારંભપ્રવેશૌસ્તઃસ્તંભોચ્છ્રાયશ્ચશસ્યતે જ્યેષ્ઠકાર્તિકમાર્ગશ્ચગુ
મદાન્પ્રાહનારદઃ તૃણગેહંસર્વમાસેપૌપેમુલ્યગૃહંનહિ હસ્તત્રયધ્રુવમૃદુધનિષ્ઠાદ્વયપુખ્યમે રિક્તાઅર્કકુજોત્ય
પ્તવાગૃહંકુર્યાદ્વિશેદપિ શિલાન્યાસંચલાતંચથ્રુલશ્ચિત્કુરમિત્રમૈઃ આત્મેષામુલપુખ્યાર્કમૃગાંત્યધ્રુવમૈરપિ
કેંદ્રાદ્યમેપાપહીનેવેદમકૃત્યંસ્થિરોદયે ધનિષ્ઠાપંચકેવર્જ્યઃસ્તંભોચ્છ્રાયઃસદાબુધૈઃ નેષ્ઠાનિસપ્તસૂર્યક્ષાંદિષા
ન્યેકાદશાદ્યમાતૃદશશિષ્ઠાનિનેષ્ઠાનિચક્રેસ્તુર્વૃપવાસ્તુનિ યદ્વાતુર્યાંતંપંચદશાત્રયોર્વિશતિસંખ્યકાતૃ વેદા
વિધિપંચનેષ્ઠાનિગૃહારંભપ્રવેશયોઃ જ્ઞાનંપાકસ્વાપવલ્લભુજીનાંપશુકોશયોઃ દેવાનાંચગૃહાંકુર્યાત્પૂર્વાદૈમુ
લ્યવેદમનઃ ઉદગિદ્શંધ્રુવમુલાજ્ઞાત્વાપ્રાર્ચીપ્રસાધયેત્ કોણાધ્વમ્મમકૂપદ્વાઃપંકસ્તંભદુમામરૈઃ વિદ્વાદુ
પ્રાદ્ધાનંદોષોગૃહોષદ્વિગુણાંતરે સૂત્રંમિત્તિશિલાન્યાસસ્તંભસ્યારોપણંતથા આગ્નેયીદિશમારમ્યકુર્યાદિત્યા
દ્યકદયપઃ અન્યવેદમસ્થિતંદાહનાન્યેવેદમનિયોજયેત્ નૂતનેનૂતનંકાષ્ટંઝીર્ણેઝીર્ણપ્રશસ્યતે દ્વાત્રિંશાધિકહ
સ્તેચતુર્ણાગારેચતુર્મુલે નતત્રચિતયેદ્ધીમાનગુણાનાન્યન્યાદિકાન્ ॥

ગૃહારંભનું મુહૂર્ત—વૈશાખ, ફાગણ, પૌષ, શ્રાવણ અને માર્ગશીર્ષ માસમાં ઘર બાંધવાનો
આરંભ, ઘરમાં પ્રવેશ અને રત્ન ઉભા કરવા તે શુભ છે. જ્યેષ્ઠ, કાર્તિક અને માઘ એ માસ
ઘરના કામવિષે શુભ છે એમ નારદ કહે છે. તૃણ (ઘાસ)નું ઘર સઘળા માસમાં બાંધવું. મુખ્ય
ઘર પૌષમાસમાં બાંધવું નહીં. હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, ધ્રુવસંસ્રક, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને પુષ્ય એ
નક્ષત્રોનેવિષે રિક્તા તિથિ, રવિવાર અને મગળવાર વર્જ્ય કરી ઘરનો આરંભ કરવો અને પ્રવેશ પણ
કરવો. શ્રવણ, અશ્વિની, ફરસસ્રક, અનુરાધા, આશ્લેષા મૂળ, પુષ્ય, હસ્ત, મુગશિર, રેવતી અને
ધ્રુવસંસ્રક એ નક્ષત્રમાં પ્રથમ શિલાનું મોંડવું તથા પાચે ખોદવો એ કરવું. કેંદ્રસ્થાન (૧, ૪, ૭,
૧૦) અને અષ્ટમસ્થાનમાં પાપગ્રહ ન છતાં સ્થિરલગ્નવિષે ઘરસર્ગથી કાર્ય કરવું. વિદ્વાન્ પુરૂષે ધનિ-
ષ્ઠાચક્રી પાંચ નક્ષત્રમાં રત્ન ઉભા ન કરવા. વૃષભવાસ્તુચક્ર કહે છે. સૂર્યના નક્ષત્ર ચક્રી દિવસના
નક્ષત્રપર્યંત નક્ષત્ર લેખવાં, તેમાં પ્રથમનાં સાત નક્ષત્ર અશુભ. આઠમા નક્ષત્ર ચક્રી અગીયાર નક્ષત્ર
શુભ. બાકીનાં દશ અશુભ, એરીતે વૃષભવાસ્તુ જેઠ જે દિવસે શુભ નક્ષત્ર હોય તે દિવસે
આરંભ કરવો. અથવા સૂર્યના નક્ષત્રચક્રી ગણતાં ચોથા, પંદરમા અને ત્રેવીશમા નક્ષત્ર ચક્રી
ક્રમે કરી જાણ એ નક્ષત્રો ઘરના આરંભ અને પ્રવેશવિષે અશુભ છે. મુખ્ય ઘરની પૂર્વદિશા ચક્રી
માનઘર, પાકઘર (રોડ) , નિદ્રાગૃહ, વસ્રગૃહ, ભોજનગૃહ, પશુ બાંધવાનું ઘર, દોશ (ખબના) નું
ઘર અને દેવગૃહ એ રીતે ગૃહ બાંધવાં. ધ્રુવમુખ ચક્રી ઉત્તરદિશા સમજી તે ઉપરથી પૂર્વદિશા
રાધધી. ખુણા, માર્ગ, કુંભારના ચક્ર આદિ યંત્ર, કુવા, દોઢનું દ્વાર, કીચ, સ્તંભ, ઝાડ અને દેવ
એમાંના દોઢ એક પદાર્થ વેધાયું એટલે તેમનીસામે ઘરનું દ્વાર દુષ્ટ છે; પણ ઘરની ઉંચાઈ કરતાં
ખમણું ખુણા ઇલાદિકને અંતર હોય તો વેધના દોષ નથી. સૂત્રન્યાસ (દોરી બાંધવી), ભીંતનો
આરંભ, શિલાન્યાસ અને રત્ન ઉભા કરવા એ સઘળાં અગ્નિ દિશા ચક્રી આરંભ કરવાં એમ કહ્યપ
કહે છે. એક ઘરમાં વાપરેલાં કાષ્ઠ બીલ ઘરમાં વાપરવાં નહીં. નવીન ઘરમાં નવીન કાષ્ઠ અને
જુના ઘરમાં જુનાં કાષ્ઠ વાપરવાં, તે ઉત્તમ છે. બત્રીશ હાથ કરતાં અધિક પ્રમાણનું ઘર, આર
દ્વારપાણું ઘર અથવા ઘાસનું ઘર તેનેવિષે શુદ્ધિમાન પુરૂષે આમ, બધા ઇલાદિક ગુણોનો વિચાર
કરવો નહીં.

અથગૃહપ્રવેશઃ ॥ વાસ્તુપૂજાવિધિઃકાર્યઃપૂર્વમેવપ્રવેશતઃ મૈત્રધ્રુવક્ષિપ્રચરમૂલમૈર્ધનપુત્રવત્ વા
સ્તુરાંતિપ્રયોગોન્યતોદેયઃ વાસ્તુરાંતિર્દિવૈવોકાપ્રવેશસ્તુનિશ્ચિકિત્ ગૃહપ્રવેશઃપ્રારંભોદિતમાસાદિ
કાનુમઃ કચિન્માઘોર્જશુકેપુર્વેશ્ચિદુકોમૃદુધ્રુવે શ્રેષ્ઠઃક્ષિપ્રૈશ્વરૈર્મેય્યોનિચસ્તીક્ષ્ણોપ્રમિથમૈઃ ત્રિપદાયેત્
લેઃસન્નિઃપદાવ્યયવર્જિતઃ શુદ્ધેર્વુરધેચતનોયિજનુર્લગ્નમાદ્યે ઋણાણિપંચસૂર્યક્ષાંત્રેધાન્યવચ્ચતુર્દશાત્
દોષમાનિશુમાન્યેવંપ્રવેશોષ્ટચક્રકર્કઃ ક્ષિતિવાસ્તુશ્રકરણમ્ ॥

હવે ગૃહપ્રવેશનું મુહૂર્ત કહે છે.

નવીન ઘરમાં પ્રવેશ કરવાની પ્રથમજ મૈત્રસંસ્રક, ધ્રુવસંસ્રક, ક્ષિપ્રસંસ્રક, ચરસંસ્રક અને મૂળ
એ નક્ષત્રોમાં વાસ્તુપૂજાનો વિધિ કરવો; તેથી ધન, પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. વાસ્તુરાંતિનો પ્રયોગ
બીલ ગ્રંથોમાં જેઠ લેવો. વાસ્તુરાંતિ દિવસેજ ઉત્તમ છે; અને નવીન ઘરમાં પ્રવેશ કરવો તે દોષ

અંથમાં રાત્રિએ પણ કરવો એમ કહ્યું છે. ધરના આરંભવિષે જે માસ, નક્ષત્રાદિક કહ્યાં છે તેજ માસ નક્ષત્રાદિકમાં પ્રવેશ શુભ છે. કોઈ અંથમાં, માઘ, કાર્તિક અને જેઠ માસમાં; તેમજ ફેટલાએકે મૃદુસંસ્કૃત અને ધ્રુવસંસ્કૃત એ નક્ષત્રવિષે ગૃહપ્રવેશ ગ્રેષ્ઠ છે એમ કહ્યું છે. ક્ષિપ્રસંસ્કૃત અને ચરસંસ્કૃત નક્ષત્રોમાં ગૃહપ્રવેશ મધ્યમ છે. તીક્ષ્ણ, ઉશ્ર અને મિશ્ર એ નામવાળાં નક્ષત્રોવિષે નિંદ છે. ગૃહ-પ્રવેશમાટે લગ્નશુદ્ધિ-લગ્નથી ત્રીજે, અગીયારમે અને છઠે પાપગ્રહ શુભ; તેમજ છઠે, આઠમે અને બારમે શુભ ગ્રહ અશુભ; ચોથે અને આઠમે કોઈપણ ગ્રહ બેઠાંએ નહીં. જન્મલગ્ન અને જન્મરાશિ થકી આઠમું લગ્ન બેઠાંએ નહીં. સૂર્યનક્ષત્ર થકી પ્રથમનાં પાંચ નક્ષત્ર અને ચૌદમા નક્ષત્ર થકી આઠ નક્ષત્ર અશુભ છે એટલે ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧ એ નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવો નહીં. ખાડીનાં નક્ષત્રો પ્રવેશમાં શુભ છે. એરીતે ધરમાં પ્રવેશવિષે કુલચક્ર જાણવું. એરીતે વાસ્તુપ્રકરણ કહ્યું.

અથઘનાદ્યર્થગમનમ્ ॥ શ્રુતિદ્વયાશ્વિપુષ્યાંત્યુરુધામૃગહસ્તમે પુનર્વસૌગોચરેપ્રદવારેઘજે જ્ઞરઃ જમ્બિજિદ્ગમેષ્ઠેષ્ટદક્ષિણાશાંવિનાશળઃ મઘાચિત્રાત્રયાશ્લેષામરણ્યાદ્રાઃસકૃત્તિકાઃ પૂર્વામાદ્રાચ નેષ્ટાઃસ્યુઃપ્રયાણેજન્મમંતયા સ્વજેદ્રિકાંપર્થેપછ્યપ્તમીદ્રાદશિકાસ્તિથીઃ કૃત્તિકામરણીપૂર્વામઘાનાંઘટિકાઃક્રમાત્ એકર્ધશતિસસ્રાધપોઢેશૈકાદશત્યજેત્ જ્યેષ્ઠાશ્લેષાવિશાખાસુસ્વાત્યાંચાપિચતુર્દશ મૃગોર્મતે સંકટોપિસર્વાંસ્વાર્તામઘાંત્યજેત્ સ્વાતીપિચ્ચાગ્નિપૂર્વાર્ધેચિત્રાશ્લેષાંતકોત્તરમ્ ॥

હવે ધન કમાવવું ઇત્યાદિક કાર્યના નિમિત્તથી જવું તે—અવળ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, પુષ્ય, રેવતી, અનુરાધા, મૃગ, હસ્ત અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રમાં; ગોચર (ચાલતા ગ્રહ)વિષે શુભ ફળ દેનારા ગ્રહને વારે પ્રયાણ કરવું. અભિજીત નક્ષત્ર અને અભિજીત મુહૂર્ત દક્ષિણદિશા વિના પ્રયાણ કરવામાં શુભ છે. મઘા, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, આશ્લેષા, ભરણી, આર્દ્રા, કૃત્તિકા, પૂર્વાભાદ્રપદા, અને જન્મનક્ષત્ર એ પ્રયાણમાં અશુભ છે. રિક્તા, પર્વ, છક્ર, આઠમ અને બારસ એ તિથિ પ્રયાણમાં લાગ કરવી. કૃત્તિકા, ભરણી, ત્રણ પૂર્વા અને મઘા એ નક્ષત્રોની ક્રમથી ૨૧, ૭, ૧૬, ૧૧ એટલી પ્રથમની ઘટિકા લાગ કરવી. જ્યેષ્ઠા, આશ્લેષા, વિશાખા અને સ્વાતી એ નક્ષત્રની ચૌદ ચૌદ ઘટિકા છોડવી. ભૃગુના મતપ્રમાણે સંકટ હોય તો પણ સપૂર્ણ સ્વાતી અને મઘાના લાગ કરવે. સ્વાતી, મઘા અને કૃત્તિકાનો પૂર્વાર્ધ; ચિત્રા, આશ્લેષા અને ભરણીનો ઉત્તરાર્ધ એનો લાગ કરવો.

વારશૂલઃસોમશનીપ્રાચ્યામીજ્યસ્તુદક્ષિણે રવિશુક્રૌપ્રતીચ્યાંસ્યાદુદીચ્યાંબુધમંગલૌ પૂર્વાદિદિક્ષુમે પાઘાઃક્રમાત્રિચ્ચંદ્રરાશયઃ સંમુખોદક્ષિણોલ્લસનપૃષ્ઠેવામેતિર્નિદિતઃ દિશિયત્રોદેતિશુક્રસ્તાંદિશનમ્જે જ્ઞરઃ નમ્જેત્સંમુખેશ્વિપુષ્યંપૃષ્ઠોપિવામતઃ રેવતીમેપગેચંદ્રેશુક્રાંધ્યાત્સંમુખંમ્જેત્ ॥

વારશૂલ—પ્રયાણ કરવામાં પૂર્વ દિશામાં સોમ અને રાનિવાર; દક્ષિણ દિશામાં શુક્રવાર; પશ્ચિમ દિશામાં રવિ, શુક્ર એ વાર; ઉત્તર દિશામાં બુધ અને મંગળ એ વાર વર્ત્ય કરવા. પૂર્વાદિક દિશાઓમાં ક્રમથી મેષાદિક બાર ચંદ્રરાશિ ગણતાં એક એક દિશામાં ત્રણ ત્રણ રાશિ થાય છે, તેમાંનો સંમુખ અથવા દક્ષિણ ભાગમાં ચંદ્ર હોય તો શુભ છે. પૃષ્ઠભાગ અથવા વામભાગમાં હોય તો નિંદ છે. જે દિશામાં શુક્ર ઉદય પામતો હોય તે દિશાની સામે પ્રયાણ કરવું નહીં. બુધ સંમુખ હોય તો પણ પ્રયાણ કરવું નહીં. વાંસે અથવા વામભાગમાં બુધ હોય તે શુભ. રેવતી નક્ષત્ર અથવા મેષ રાશીનો ચંદ્ર હોય તો શુક્ર અંધ થાય છે; તેથી તે સમયે શુક્રની સામે જવામાં બાધ નથી.

પ્રયાણેશુમાર્કેન્દ્ર ૧।૪।૭।૧૦।કોળેપુ।૯।૫ શસ્તાઃ સ્વલાઠ્યાયપદ્મલેખનિષઃ ૩।૧૧।૬। ૧૦ શનિઃસે કવિઃસસમેલૌઃપઢણ્યલગ્ને વિલગ્નેશ્વરોપ્યસ્તપ્પાદ્યમાંત્યે કેન્દ્રેવક્રીષકિર્વાંગોલગ્નેવારશ્ચ વક્રિણઃ કુંભઃકુંભનવાંશશ્ચલગ્નેત્યાજ્યાઃપ્રયત્નતઃ મીનલગ્નેતદ્દેશવાયાતુર્માર્ગોતિદુઃપદઃ શશુલ્લગ્નમતઃપૃષ્ઠં તત્પતિર્વામૃતિપ્રદઃ શશુલ્લગ્નેતદ્દેશવાતદ્દુષ્ટગમનંનસત્ લગ્નેસ્તંગતરાશિશ્ચજન્મરાશિશ્ચનોશુભઃ શશી વર્ગોત્તમેનલગ્નેવર્ગોત્તમયુતેજયઃ ॥

૧ મળ્યાઃ પૂર્વમર્થ કૈલેષિ પાઠો દ્રવ્યતે.

૨ ભરણીના પૂર્વ અર્ધનો પણ લાગ કરવો, એવો પણ પાઠ દેખવામાં આવે છે.

પ્રયાણવિષે લગ્નશુદ્ધિ—જે લગ્નમાં પ્રયાણ કરવાનું હોય તે લગ્નચક્રી ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૫, ૬ એમાંનાં કોઈ સ્થાનકે શુભ ગ્રહ હોય તે શ્રેષ્ઠ. ૩, ૧૧, ૬, ૧૦, એ સ્થાનકે પાપગ્રહ હોય તો શુભ. રાશિ દશમે અશુભ. સપ્તમ શુક્ર અશુભ. ૬, ૮, ૧૨, ૧ એ સ્થાનકે ચંદ્ર અશુભ, લગ્નનો સ્વામી પણ ૭, ૬, ૮, ૧૨, એ સ્થાનકે અશુભ છે. કેંદ્રમાં વક્રગતિનો ગ્રહ, લગ્નમાં વક્રગતિના ગ્રહનો વર્ગ, વક્રી ગ્રહનો વાર, કુંભ લગ્ન, કુંભ લગ્નનો નવાંરા એ સઘળાં પ્રયાણ સમયે પ્રયત્નપૂર્વક વર્જિત કરવાં. મીન લગ્ન અથવા મીનના નવાંશમાં પ્રયાણ કરે તો તેને માર્ગમાં બહુ દુઃખ પડે છે. પોતાનાં જન્મલગ્ન અથવા જન્મરાશિના સ્વામીનો શત્રુ; કિંવા જન્મલગ્ન કે જન્મરાશિચક્રી છઠો રાશી; અથવા તેનો સ્વામી એ લગ્નમાં હોય તો મૃત્યુ દેનારો થાય છે. શત્રુનું ગૃહ કિંવા શત્રુનો અંશ અથવા શત્રુની દષ્ટિ લગ્નવિષે હોય તો પ્રયાણ કરવું નહીં. અસ્ત થયેલા ગ્રહનો રાશી અથવા જન્મરાશી લગ્નવિષે શુભ નથી. વર્ગોત્તમમાં અથવા વર્ગોત્તમચુક્ર લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તો જય પ્રાપ્ત થાય છે.

શુક્લાદિતિથિવારકર્ણયોગોશ્વૈરુષભિન્નિભિઃ ત્રિસ્થસ્ત્રોવશિષ્ટશ્ચેત્સર્વાકઃસાવકામિકઃ ત્રિપુન્નમાન્ન વૈન્દ્ર્યન્યંદુઃસ્વદારિદ્રામૃત્યુદં યદેકલિષ્ઠેવદિનેપુરાદ્દષ્ટેત્યુપંતરે પ્રાવેશિકીકાલશુદ્ધિસ્તદાક્ષેયાનયા ત્રિકી પ્રવેશાભિર્ગમોનેષ્ટપ્રવેશોનિર્ગમાદપિ જિજ્ઞોઃકદાપિનવમેષિણ્યેવારેતિઘૌતયા ચામ્યાદિગ્ગમનં શય્યાધિતાનંછાદનંશુદ્ધે નકુંભમીનગેચંદ્રેતૂળકાષ્ટસ્યસંગ્રહઃ તર્પિતાગ્નિસુદ્ધિપ્રમાર્યાદિસ્તુતિમાન્નવ્રજેત્ સ્વીકાર્યાપરકીયાંચાલિયંપુરુષમેયવા તાદયિત્વાતુયોગચ્છેદ્વાસ્થાનાવમાન્યચ વ્યાધિતઃક્ષુધિતોઘાપિત વંતંતસ્યજીવિતમ્ ॥

શુકલપક્ષની એકમચક્રી તિથિ, રવિવારથી વાર, અને અશ્વિનીચક્રી નક્ષત્ર પ્રયાણના દિવસપર્યંત લેખી જુદાં જુદાં ત્રણ ઠેકાણે ક્રમથી ૭, ૮, ૩, આંકથી ભાગ દેતાં સર્વ ઠેકાણે શેષ અંક રહે તો તે સર્વ કામ દેનારા છે. ત્રણે ઠેકાણે શૂન્ય રહે તો ક્રમથી દુઃખ, દારિદ્ર અને મૃત્યુનું દેનારું છે. જો એકજ દિવસે એક શેઠેરથી બીજા શેઠેરમાં પ્રયાણ કરવું હોય તો પ્રવેશકલાની શુદ્ધિ લેવી, પ્રયાણકલાની શુદ્ધિ લેવી નહીં. જયપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધરનારાએ પ્રવેશનાં નક્ષત્રચક્રી નવમું નક્ષત્ર, નવમો વાર અને નવમી તિથિએ પ્રયાણ કરવું નહીં; તેમજ પ્રયાણનાં નક્ષત્ર, વાર અને તિથિચક્રી નવમું નક્ષત્ર, વાર અને તિથિએ પ્રવેશ કરવો નહીં. કુંભ અને મીન રાશીના ચંદ્રવિષે દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ; કૌંચ, પલ્લવ ભરાવવા; ઘર છાજડું; અને તૃણ તથા કાષ્ઠનો સંગ્રહ એ કરવાં નહીં. અગ્નિ, સંઘ્રી, ગ્રાહણ અને સ્ત્રી ઇલાદિકને તૃપ્ત કરી પોતે તૃપ્ત થઈ પ્રયાણ કરવું. પોતાની કે પારથી સ્ત્રી, અથવા પુરૂષને માર મારી કિંવા ગ્રાહણનું અપમાન કરી પ્રયાણ કરે અથવા રોગગ્રસ્ત કે ભુખ્યાં રહી પ્રયાણ કરે તો મરણને પ્રાપ્ત થાય.

ઋષિશૌરંતયાયાંતિતૈભાગ્યાશ્રુમોચનં મયંમાંસંગુડંતૈલંસિતાન્યતિલકંતથા શ્વેતમિર્ઘંચવસનંપ્રયા ણેપરિયજંયેત્ ક્ષૌરંપંચદિનંદુગ્ધંત્રિદિનંસપ્તરાત્રકં મૈથુનંચાપરંતૈલંમધ્વાન્યંતદિનેત્યજેત્ ક્યાર્તવંધી જદ્વાનાંતંતયાકુશકુનાંસ્વજેત્ સુમુહૂર્તેસ્વયંમનાસંમવેપ્રસ્થાનંકાર્યં પ્રસ્થાનંનામાભીષ્ટવસ્તુચાલનં યજ્ઞો પવીતકંદાલંમધુચસ્યાપયેત્ફલં વિપ્રાદિઃક્રમતઃસર્વેઃસ્વર્ણધાન્યાંવરાદિકં રાજાદશાહંપંચાહમન્યોનમ્ર સ્વિતોયસેત્ સ્વયંમનાદ્દસ્તુસ્થાપનાપ્યપ્રસ્થાનેર્ધફલમ્ ॥

પ્રયાણવિષે નિયમ—પ્રયાણ સમયે; ક્રોધ, વાળ ઉતારાવવા, વખન, તૈલાભ્યંગ, અશ્રુપાત, મદિરા, માંસ, ગોળ, તેલ, શ્વેત તિલકવિના બીજું તિલક અને શ્વેતવિના બીજાં વસ્ત્ર; એ પદાર્થો વર્જિત કરવા. પ્રયાણ દિવસની પ્રથમ; પાંચ દિવસ સૌર (વાળ ઉતારાવવા); ત્રણ દિવસ દૃઢ; સાત રાત્રિ મૈથુન; અને મધ, તેલ, ઘૂત આદિ બીજા પદાર્થ તેજ દિવસે વળ્યે કરવા. બીજાની સ્થિતિ યથાપર્યંત એટલે ગ્રોળ રાત્રિ સ્ત્રીના ઋતુ હોય છે તે તથા દુષ્ટ શકુન પ્રયાણમાં વળ્યે કરવાં. સારાં સુદર્ભા પોતાને જઈ શકવાનો મંભવ ન હોય તો પ્રસ્થાન કરવું. પ્રસ્થાન એટલે પોતાની પ્રિય વસ્તુ બીજે ઠેકાણે રાખવી. ગ્રાહણે જાનોઈ, ક્ષત્રિયે રાક્ષ, વૈશ્યે મધ અને શુદ્રે ક્લ પ્રયાણને સમયે પ્રસ્થાનમાં ગમવાં. સોનું, ધાન્ય, વસ્ત્ર ઇલાદિક સઘળાઓએ રાખવાં. પ્રસ્થાન થીયા પછી રાત્રિએ ૧૦ દિવસ, અને બીજાઓએ પાંચ દિવસ ચેર રહેવું. તેથી અધિક રહેવું નહીં. પોતાના પ્રયાણ કરનાં જાનોઈ આદિ વસ્તુના સ્થાપનરૂપ પ્રસ્થાનમાં અર્ધ ક્લ જાણવું.

પ્રસ્થાનદેશાવધિઃ ॥ મેહાદ્રેહાંતરંગમઃસીમ્નઃસીમાંતરંભૃગુઃ વાળક્ષેપંમરઢાજોવસિષ્ઠોનગરાદ્વિઃ
પ્રસ્થાનેપિકૃતેનેયાન્મહાદોષાન્વિતેદિને પ્રસ્થાનદિનેપિકોઘાદિકંવર્જયેત્ શકુનાપશકુનપ્રપંચોન્યત્ર
ઇતિયાત્રાપ્રકરણમ્ ॥

પ્રસ્થાન કરવાવિષે દેશનો અવધિ કહે છે—“ પોતાને ઘેરથી બીજાને ઘેર પ્રસ્થાન રાખવું
એ ગર્થનો મત છે, ગામની સીમ છોડી બીજી સીમમાં રાખવું એ ભૃગુનો મત, બાણુનો ધા કરતાં
ઢેરલે છેટે બાણુ બધ તેટલે દૂર રાખવું એ ભરદ્વાજનો મત, અને નગરની બહાર જઈ રાખવું એ
વસિષ્ઠનો મત છે. પ્રસ્થાન કર્યું હોય તથાપિ મહાદોષયુક્ત દિવસ હોય તે દિવસે પણ પ્રયાણ કરવું
નહી.” જે દિવસે પ્રસ્થાન કરવાનું હોય તે દિવસે પણ કોષાદિક કરવાં નહીં. શુભ શકુન અને
દુષ્ટ શકુનનો વિસ્તાર બીજા અંથોમાં લેવો. એરીતે યાત્રા પ્રકરણ કહ્યું.

અથગોચરપ્રકરણમ્ ॥ જન્મરાશોઃકૂરચંદ્રાસ્તિપદ્મશમગાઃશુભાઃ સત્તાચગધ્વાપિચંદ્રઃશુક્લેદિ
નવપંચસુ યુગ્ધોવ્યંત્યસમે ૨ । ૪ । ૬ । ૮ । ૧૦ જીવોદ્ધિપંચનવસત્સુ જન્માદિપંચસુતથાનવાદ્વાદશે
ભૃગુઃ ઇકાદશેસર્વેલેદાઃશુભાઃસ્યુરિતિસંગ્રહઃ જન્મસંપદ્ધિપત્તેમંપ્રત્યરિઃસાધિકાવધઃ મૈત્રાતિમૈત્રાઃ
સ્યુસ્તારાસ્તિરાતૃત્ત્વાસ્વજન્મમાત્ ક્રમતઃસૂર્યાદિવલંનૃપદર્શનસર્વકાર્યયુદ્ધેષુ શાસ્ત્રકરમ્રહયાત્રાદીક્ષા
સૂક્ષ્મવિશેષેણ અનિષ્ટસૂર્યાદીનાંદાનાનિદ્વિતીયપરિચ્છદાંતે ॥

હવે ગોચરપ્રકરણ કહે છે.

“ જન્મરાશિયત્રી દૂર ગ્રહ અને ચંદ્રગ્રહ ૩, ૬, ૧૦ એ સ્થાનકે શુભ છે. ચંદ્ર ૭, ૧ એ સ્થા-
નકે પણ શુભ છે. શુકલપક્ષમાં ચંદ્ર ૨, ૯, ૫ સ્થાનકે શુભ છે. યુધ ૨, ૪, ૬, ૮, ૧૦ એ સ્થાનકે
શુભ છે. બુધસ્પતિ ૨, ૫, ૯, ૭ એ સ્થાનકે શુભ છે. શુક ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૮, ૧૨ એ સ્થાનકે
શુભ છે. અગીયારમે સ્થાનકે સર્વ ગ્રહ શુભ છે; એરીતે સંક્ષેપે કહ્યું. પોતાના જન્મનક્ષત્રથી દિવસ-
નક્ષત્રપર્યંત લેખવાં; તેમાંનું ૧ જન્મતારા, ૨ સંપત, ૩ વિપત, ૪ ક્ષેમ, ૫ પ્રભરિ, ૬ સાધિકા, ૭
વધ, ૮ મૈત્ર, ૯ અતિમૈત્ર; એ નવ નક્ષત્રની એક આવૃત્તિ યદ્ય તેમજ ફરી ૧૦ જન્મતારા, ૧૧
સંપત એ રીતે લેખતાં ત્રણ આવૃત્તિ કરવી, તેમાં જે નક્ષત્રનું બેયું નામ હોય તે તેવુંજ ફલ દેછે.
રાજદર્શન, સર્વ કાર્ય, યુદ્ધ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, વિવાહ, પ્રયાણ અને મંત્રદીક્ષા એ સાત કાર્યમાં ક્રમથી
સૂર્યાદિક સાતનું બળ વિશેષે ભેઈ તે તે ગ્રહના બળમાં તે તે કાર્ય કરવું.” અનિષ્ટ સૂર્યાદિક ગ્રહોનાં
દાન બીજા પરિચ્છેદના અંતમાં કહેલાં છે.

દક્ષાંગોદરનામિહત્સુપતિતાપહ્લીવરાંગેહનું મુક્તાનુઃશુભદાક્ષિયાઃફલમિદંવામેતરવ્યત્યયાત્ इत्याहुः
सरटप्ररोहणफलंपातेन्ययैकेवृथा पत्यारोहणकेपिचखसहितंस्नात्वाचरेच्छांतिकं इति ॥

હવે પદ્મી (દેગરોળી=ગાપડી=અંધિાચત્રી) નું પઠવું કહે છે—“ પુરૂષના જન્મણા અંગમાં
પેટ, નાભી, હૃદય અને હડપત્રી વિના કંઠથી ઉપર મુખ, મસ્તક ઇલાદિકવિષે પદ્મી પડી હોય તો
શુભ છે. એજ ફલ સ્ત્રીના ડાબા અંગમાં બાણું. શરઠ (કાઝીડો) ના ચરવામાં એજ ફલ બાણું.
કાઝીડો ઉપરથી પશ્યો હોય તો વિપરીત (અશુભ) ફલ બાણું. તેમજ પદ્મી ઉપર કહેલા અંગ
ઉપર ચડી હોય તો અશુભ બાણું. પદ્મીનું ઉપર ચરવું અને કાઝીડાનું ઉપરથી પડવું તેમાં શુભ
અશુભ કાંઈ પણ ફળ નથી એમ કેટલાએક આચાર્ય કહે છે; તેમ છતાં પણ વજ્રસહિત જ્ઞાન
કરી શાંતિ કરવી.”

અથપદ્મીસરઠશાંતિઃ ॥ તયોન્સ્પર્શમાત્રેજ્ઞાનંકૃત્વાપંચગવ્યંપ્રાશ્યાજ્યમચલોદયાશુભનાશાર્પણુ
મૃત્યુજયમંત્રેણપાદિરસમિદ્ધિરપ્પોત્તરશતંતિલૈર્વ્યાહતિમિરપ્પોત્તરસહસ્રંશતંવાદુત્વાસ્વિષ્ટદાદ્યમિપેકાં
તેસ્વર્ગચક્ષતિલદાનમ્ ॥

હવે પદ્મી અને શરઠની શાંતિ કહે છે.

પદ્મી અને શરઠનો માત્ર સ્પર્શ થયો હોય તો જ્ઞાન કરી પંચગવ્યનું પાન કરી ધીમાં મુખા-

વલોકન કરી અશુભની નિવૃત્તિને અર્થે અથવા શુભની વૃદ્ધિને અર્થે શાંતિ કરવી. પક્ષી અથવા કાષ્ઠીયાની સુવર્ણની પ્રતિમા કરી તેને શાંતિ વસ્ત્ર વીંટી પૂજન કરવું. પછી કલશમાં રુદ્રનું પૂજન કરી મૃત્યુન્મયમંત્રવડે ખેરની સમિધનો (૧૦૮), વ્યાહૃતિમંત્રવડે તિલનો (૧૦૦૮) અથવા સો હોમ કરી રિવકૃત્થકી અભિષેકપર્યંત કર્મ કર્યા પછી સુવર્ણ, વસ્ત્ર અને તિલનું દાન કરવું.

અથકપોતપ્રવેશમધુવત્સીકોત્પત્તિપિંગલાસ્વરકાકવૈરુતપ્રામ્યારણ્યાદિમૃગપક્ષિવિકારેશાંતિઃ દેવાઃ કપોતઇતિપંચચંદ્રસૂક્તસહસ્રંશતંવાજપિત્વા યતદ્વંદ્રમયામહેસ્વસ્તિદાવિશશ્યંવકમિતિમંત્રૈર્હૃત્વાવ્યાહૃતિ મિરઘોત્તરશાંતિલહોમંકુર્યાત્ અથવાપંચવિપ્રૈઃક્રમેણદેવાઃકપોતઇતિસૂક્તસુદેવોઽસીત્યુચં કનિક્રદદિ તિશાકુંતસૂક્તં નમોઽબ્રહ્મણેનમોઽગ્રયઇતિમંત્રંચ સહસ્તાદિસંખ્યયાજઘ્રોપનિપદશ્ચપઠિત્વા વ્યાહૃતિમિ સ્તિલહોમંકુર્યાત્ ॥

હવે ઘરમાં કપોતપક્ષી (હોલો) પ્રવેશ કરે, મધપુરું થાય, રાફડો થાય, પિંગલા નામનો પક્ષી (ધુધુરાળ ઇલાદિ) શબ્દ કરે, કાકવૈરુત (કાગડાનું મૈથુન ઇલાદિ), અને ગામ અથવા જંગલ ઇલાદિક સંબંધી મૃગ (જાનવર), પક્ષી, એમનું આવવું ઇલાદિક થાય તો શાંતિ કરવી. “ દેવાઃ કપોત૦ ” આ પાંચ ખયાના સૂક્તનો સહસ્ર અથવા સોવાર પાઠ કરી “ યત દ્વંદ્રમયામહેઃ, સ્વસ્તિદાવિશઃ, ઇન્દ્રવંક૦ ” એ મંત્રોવડે હોમ કરી વ્યાહૃતિમંત્રવડે તિલનો (૧૦૮) હોમ કરવો. અથવા પાંચ બ્રાહ્મણુમારફત ક્રમથી “ દેવાઃ કપોત૦ ” એ સૂક્ત, “ સુદેવો ઽસિઃ ” એ ખયા, “ કનિક્રદત્ ” એ શાકૃત સૂક્ત, અને “ નમો બ્રહ્મણે નમો ” એ મંત્ર, એમનો સહસ્ર આદિક સંખ્યાનો જપ કરાવી ઉપનિષદોનો પાઠ કરી વ્યાહૃતિમંત્રવડે તિલનો હોમ કરવો.

અથકાકસ્પર્શમૈથુનાદિશાંતિઃ ॥ સંકલ્પાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપનાંતેકુંમેસૌવર્ણમિદ્રંલોકપાલાંશ્વસંપૂ જ્યાઘ્રૌચરંધ્રપયિત્વા પલાશસમિચ્ચાજ્યયીહિમિઃપ્રત્યેકમઘોત્તરસહસ્રંશતંવાયતદ્વેતિમંત્રેણદ્રુવાલોક પાલેભ્યસ્તૈરેવદ્રવ્યૈર્દશકત્યોદ્ધૃત્વા લોકપાલર્વાલકુંભાગ્રેવાયસેમ્યોર્વાલિમંદ્રવારુણેતિમંત્રેણદત્વાયજમા નોમિપેકાંતેશતંદશાવાપિમાન્મોજયેત્ ॥

હવે કાગડાનો સ્પર્શ, કાગડાનું મૈથુન ઇલાદિની શાંતિ કહે છે.

સંકલ્પ કરી અગ્નિસ્થાપનપર્યંત કર્મ કર્યા પછી કલશ ઉપર સુવર્ણમય ઇંદ્ર અને લોકપાલની પૂજા કરી અગ્નિઉપર ચરુ સંધી આપનાની સમિધ, ચરુ, ઘૂત અને શાલ એ દ્રવ્યમાંના એક એક દ્રવ્યનો (૧૦૦૮) અથવા (૧૦૮) “ યત દ્વંદ્ર ” એ મંત્રવડે હોમ કરી લોકપાલને ઉદ્દેશે એજ દ્રવ્યવડે દશ દશ આહુતિ હોમ કરી કુંભની સમીપે લોકપાલને અલિદાન અને કાગડાઓને અલિદાન “ વૈદ્ર-વારુણ૦ ” એ મંત્રવડે દશ અભિષેક થયા પછી સો અથવા દશ બ્રાહ્મણોને લોભન કરાવવું.

ઘરદોલુડાલમુસલદપદાસનમંચકાદેરકસાસ્ફોટનેઘૂતાત્કમધુયુતાશ્વત્યસમિધઃ પ્રજાપતયે હૃત્વા ગાયત્ર્યઘોત્તરસહસ્રેણામિમંચયેત્ ॥

ઘંટી, ખાંડણી; સાંભેલું; સીજ; ઉપરવટણો; આસન (પાટ ઇલાદિક); પલંગ, ખાટલો ઇલાદિક અકરમાત કુટે તો વીમાં બીજવેલી અને મધેયુક્ત એવી અશ્વત્થ (પીપળા)ની સમિધનો પ્રજાપતિને ઉદ્દેશે હોમ કરી (૧૦૦૮) ગાયત્રીમંત્રવડે (તે વસ્તુને) મંત્રયુક્ત કરવી.

નાનાવિધદિવ્યભૌમાંતરિક્ષોત્પાતેપુશાંતિઃ ॥ સંકલ્પાદિકૃત્વાકુંમેદ્વંદ્રદ્વૈસંપૂજ્ય યતદ્વંદ્રસ્વસ્તિદાવિશસ્પતિઃઅઘોરેમ્યોયેતિમંત્રઃ સમિદાજ્યચક્રવીહિતિલાન્પ્રતિદ્રવ્યમઘોત્તરશતંદ્રુત્વા વ્યાહૃતિમિઃકોટિહોમંલહોમમયુતહોમંતત્પાદહોમંવાતિલૈર્વિચાનુસારેણ નિમિચાનુસારેણચસત્તરાંચંચિરાત્ર મેઘરાત્રવાહૃત્વા સૂર્યગણેશકેત્રપાલદુર્ગામંત્રાણાંજપંકૃત્વાપાયસાદિનાગ્રાહણમોજનંકાર્યં યદ્વાચંદ્રીસત્ત રાત્રીજપઃ અથવારુદ્રંજપોમિપેકોવા અશ્વત્થપ્રદક્ષિણાશિવપૂજાગોવિપ્રપૂજાદિવેતિનાનોત્પાતસામાન્ય શાંતયઃ ॥

અનેક પ્રકારના દિવ્ય (કેટુ આદિ), ભૌમ (ભૂકંપાદિ) અને આંતરિક્ષ (ગંધર્વ નગર આદિ) ઉત્પાતની શાંતિ કહે છે—સંકલ્પ આદિક કરી કુંભ ઉપર ઇંદ્ર અને રુદ્રની પૂજા કરી, “ યત દ્વંદ્ર૦, સ્વસ્તિદાવિશસ્પતિઃ, અઘોરેમ્યોયઘોરેમ્યઃ ” એ મંત્રવડે સમિધ, ઘૂત, ચરુ, શાલ,

અને તિલ એ એક એક દ્રવ્યોના (૧૦૮) હોમ કરી વ્યાહૃતિમંત્રવડે તિલનો કોટિ હોમ, લક્ષ હોમ, અયુત (૧૦,૦૦૦) હોમ, અથવા તેનો ચતુર્થાંશ (૨૫૦૦) હોમ, પોતાના દ્રવ્યની શક્તિપ્રમાણે અને જેવું નિમિત્ત હોય તેને અનુસારે સાત રાત્ર, ત્રણ રાત્ર, અથવા એક રાત્ર એ રીતનો હોમ કરી સૂર્ય, ગણેશ, ક્ષેત્રપાલ અને દુર્ગાના મંત્રનો જપ કરી પાંચસ (૬૫૫) ઇલાદિવડે આશ્વલ-ભોજન કરાવવું; અથવા ચડી (સપ્તશતી=દુર્ગા)નો પાઠ કરાવવો. કિંવા રુદ્રમંત્રનો જપ અથવા રુદ્રમંત્રવડે અભિષેક કરાવવો. કિંવા પીપ્પલાની પ્રદક્ષિણા, શિવપૂજા, ગાય, આશ્વલુની પૂજા ઇલાદિક કરાવવાં. એ રીતે અનેક પ્રકારના ઉત્પાતોની સામાન્ય શાંતિએ કહી.

અથગાયત્રીપુરશ્ચરણપ્રયોગઃ ॥ દેશકાલૌસંસ્કીર્ત્યંકરિપ્યમાણગાયત્રીપુરશ્ચરણેધિકારસિદ્ધ્યર્થં કુચ્છત્રયમમુકપ્રત્યાદ્યાયેનાહમાચરિષ્યે” इतिसंकल्प्य होमादिप्रत्यादयाविधिना कृच्छ्राण्यनुष्ठायामुकशर्मणोमम गायत्रीपुरश्चरणेनेन कृच्छ्रत्रयानुष्ठानेनाधिकारसिद्धिरस्त्विति विप्रान्वदेत् विप्रअधिकारसिद्धिरस्त्विति त्रयुः ततः करिष्यमाणपुरश्चरणांगत्वेन विहितं गायत्रीजपादिकरिष्ये” इतिसंकल्प्य स्वयं विप्रद्वारावाकुर्यात् तद्यथा सप्रणयव्याहृतिगायत्र्याअयुतंजप्त्वाआपोहिष्ठेति सूक्तं पतोर्विद्रमिति तिष्ठ. नतं घेतिसूक्तं स्वस्तिन इत्याद्याः स्वस्तिमती स्वादिष्टयेत्याद्याः पाचमानीश्च सर्वाः प्रत्येकं दशवारं स्वयमन्यद्वा रावाजपेत्वा तत्सवितुरित्यस्याचार्यमृषिं विध्वामि श्रंतर्पयामि गायत्रीछंदस्तं सवितारं देवतां” इतितर्पणं कृत्वा रुद्रं नमस्कृत्य कद्गुद्रायेत्यादीनि रुद्रसूक्तानि जपेत् ॥

હવે ગાયત્રીપુરશ્ચરણનો પ્રયોગ કહે છે.

દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “કરિષ્યમાણગાયત્રીપુરશ્ચરણેધિકારસિદ્ધ્યર્થં કુચ્છત્રયમમુકપ્રત્યાદ્યાયેનાહમાચરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી હોમાદિકના પ્રતિનિધિના વિધિવડે ત્રણ કૃચ્છ કરી “અમુકશર્મણો મમ ગાયત્રીપુરશ્ચરણેનેન કુચ્છત્રયાનુષ્ઠાનેનાધિકારસિદ્ધિરસ્તુ” એ રીતે આશ્વલોનીપાસે બોલવું. ૫છી આશ્વલોએ “અધિકારસિદ્ધિરસ્તુ” એ રીતે કહેવું. ૫છી “કરિષ્યમાણપુરશ્ચરણાંગત્વેન વિહિતં ગાયત્રીજપાદિકરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી પોતે અથવા આશ્વલુદ્વારાએ જપ કરવો. તે આ રીતે-ત્રણુવ અને વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીનો દશ હબાર જપ કરી “આપોહિષ્ટાં” એ સૂક્ત, “પતોર્વિદ્રં” એ ત્રણ ઋચા, “ઋતં ચ” એ સૂક્ત, “સ્વસ્તિ નો” ઇલાદિક સ્વસ્તિ એવા શબ્દે યુક્ત ઋચા, અને “સ્વાદિષ્ટયાં” ઇલાદિક પાંચમાની ઋચા એ સઘળી ઋચાઓનો; એટલે એક એક ઋચાનો દશ દશવાર એ રીતે પોતે અથવા અન્યદ્વારાએ જપ કરાવી “તત્સવિતુરિત્યસ્યાચાર્યમૃષિં વિધ્વામિ શ્રંતર્પયમિ । ગાયત્રીછંદસ્તં । સવિતારં દેવતાં” એ પ્રમાણે તર્પણ કરી રુદ્રને નમસ્કાર કરી “કદ્ગુદ્રાયં” ઇલાદિક રુદ્રસૂક્તનો જપ કરવો.

તતોદિનાંતરેદેશકાલૌસંસ્કીર્ત્યમમસકલપાપક્ષયદ્વારાશ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં ચતુર્વિંશતિલક્ષાત્મકગાયત્રીપુરશ્ચરણં સ્વયં વિપ્રદ્વારાવાકરિષ્યે તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં વિપ્રદ્વારાજપેજપકર્ત્વં ચરણં ચ કરિષ્યે” इतिसंकल्पः संकल्पस्यापि अतिवर्तकत्वे मुकशर्मणो यजमानस्य सकलपापक्षयेत्यादि यजमानानुष्ठया करिष्ये एवं पूर्वव्रापिसंकल्प ऊह्यः नां दीश्राद्धाते सविता प्रीयतामिति गायत्रीपुरश्चरणे जपकर्तारं त्वां वृणे इति विप्रमेकैकं वृणुयात् वस्त्रादिभिः पूजयेत् ॥

૫છી ૫ીજે દિવસે દેશ, કાલનો ઉચ્ચાર કરી “મમ સકલપાપક્ષયદ્વારા શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં ચતુર્વિંશતિલક્ષાત્મકગાયત્રીપુરશ્ચરણં સ્વયં વિપ્રદ્વારા વાકરિષ્યે, તદંગત્વેન સ્વસ્તિવાચનં માતૃકાપૂજનં નાંદીશ્રાદ્ધં (આશ્વલુદ્વારાએ જપ કરાવવો હોય તો) જપકર્ત્વરણં ચ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. સંકલ્પ ૫ણ ઋત્વિજે કરવાનો હોય તો “અમુકશર્મણો યજમાનસ્ય સકલપાપક્ષયેત્યાદિં યજમાનાનુષ્ઠયા કરિષ્યે” એ પ્રમાણે પ્રથમ ૫ણ સંકલ્પ બાણુવો. નાંદીશ્રાદ્ધની અંતે “સવિતા પ્રીયતાં” એમ કહેવું. “ગાયત્રીપુરશ્ચરણે જપકર્તારં ત્વાં વૃણે” એવું વાક્ય કહી એક એક આશ્વલુને વરાવવો અને વશ્રાદિકવડે પૂજન કરવું.

અર્થનિત્યકર્મ ॥ एकैकोविप्रः स्वयं वा कुशाचासनोपविष्टः पवित्रपाणि राचम्यप्राणानायम्य देवताः प्रार्थयेत् सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये भूतान्यहः क्षपा पवमानो दिक्पतिर्भूराकाशं चै चरमराः ब्रह्मशासन

માસ્થાયકલ્પધ્વમિહસંનિધિમિતિ તતોદેશકાલૌસંકીર્ત્યપ્રાપ્ત્યહિકજપસંકલ્પ ગુરવેનમઃ ગણપતયે૦
 દુર્ગાયે૦ માતૃભ્યો૦ इति नत्वा त्रिःप्राणानायम्य तत्सवितुरिति गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता
 गायत्री छंदः जपे वि० विश्वामित्र ऋषये नमः शिरसि गायत्री छंदसे नमो मुखे सवितृदेवतायै नमो हृदि इति
 न्यस्य तत्सवितुरंगुष्ठाभ्यां० चरेण्यंतर्जनीं० भर्गो देवस्य ध्यमा० धीमहि नमः। कनि
 ष्ठीकाभ्यां० प्रचोदयात्करतलकरपृष्ठाभ्यां नम इति करन्यासं कृत्वैवं हृदयादिपङ्क्त्यासं कुर्यात् पूर्वो
 करीत्यासंस्कृतांजपमालां पात्रे निधाय संश्लेष्य ओं महामाये महामाले सर्वशक्तिस्वरूपिणि चतुर्वर्गस्त्वयि
 न्यस्तस्तस्मान्मांसिद्धिदामवेति प्रार्थ्य ॐ अविघ्नं कुरु माเล त्वमिति तामादाय मंत्रदेवतां सवितारं ध्यायन्
 हृदये मालां धारयन् मंत्रार्थं स्मरन् मध्यं दिनावधि जपेत् अति त्वरायां सार्धं त्रयप्रहरावधि जपान्ते पुनः प्रणवमु
 फत्वा त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा भव शिषं कुरु ध्वमे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा इति मालां शिरसि निधा
 य त्रिःप्राणानायम्य न्यास त्रयं कृत्वा जपमीश्वरार्पणं कुर्यात् प्रत्यहं समान संस्य पत्रजपो न तु न्यूनाधिकः पत्रं पु
 रश्चरणजपसमाप्तौ होमः पुरश्चरणसांगतासिद्धयर्थं होमविधिं करिष्ये इति संकल्प्याग्निप्रतिष्ठाप्य पीठसूर्या
 दिनचंद्रपूजनादिकलशस्थापनान्ते अन्वाध्यात् चक्षुषी आज्ये नेत्यंते प्रहपीठदेवतान्वाधानं अर्कादिस
 मिचर्याज्याहुतिभिः कृत्वा प्रधानदेवतां सवितारं चतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिः त्रिसहस्रसंख्याकाभिः
 पायसाहुतिभिर्धृतमिधृतितिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिः क्षीरद्रुमसमिदाहुतिभिश्च शेषेण स्वप्रकृतमित्यादि च
 रुपाय सतिलैः सह जप्य स्वर्पत्रिकरणादि आज्यभागान्ते इदं हवनं यद्रूपं अन्वाधानोक्तदेवताभ्यः अस्तु नम
 मेतियजमानस्त्यागं कुर्यात् होमे सप्रणवा व्याहृतिरहितास्वाहा ता गायत्री दूर्वाप्रयस्यैकाहुतिः दूर्वासमिधां
 धिमध्याज्यांजनं स्वप्रकृतादिवलिदानान्ते समुद्रज्येष्ठा इत्यादिभिर्मयजमानाभिपेकः प्रतिलक्षं सुवर्णनिष्कत्र
 यंतर्धवाशक्त्या वा दक्षिणा होमांते जले देवं सवितारं संपूज्य होमसंख्या दशांशेन २४०० गायत्र्यंते सविता
 रंतर्पयामीत्युक्त्वा तर्पणं कार्यं तर्पणदशांशेन २४० गायत्र्यंते आत्मानमभिर्पिचामिनम इति मूर्ध्न्यभिपेकः
 होमतर्पणाभिपेकाणां मध्ये यदेधनं भवति तत्स्थाने तच्च द्विगुणो जपः कार्यः अभिपेकसंख्या दशांशेनाधिकं
 वा विप्रभोजनं पुरश्चरणपूर्णमस्त्विति विप्रान्वाचयित्वे श्वरार्पणं कार्यं प्रत्यहं ज्ञाप्रत इति शिवसंकल्पमं
 त्रस्य त्रिःपाठः कर्ता ब्राह्मणैः न हृदयविप्याशी सत्यवागधः शायी परिगृहीत भूषदेवानतिचारी च भवेत् इत्य
 मंतदेवीयानुसारेण चतुर्विंशतिलक्षपुरश्चरणप्रयोगः ॥

હવે નિત્યકર્મ કહે છે.

એક એક બ્રાહ્મણે અથવા પોતે કુશ ઇલાદિકના આસન ઉપર બેસી હાથમાં કબંતું પવિત્ર
 ધારણ કરી આથમન પ્રાણાયામ કરી દેવતાની પ્રાર્થના કરવી. તે આ રીતે—“સૂર્યઃ સોમો યમઃ
 કાલઃ, સંધ્યે ભૂતાન્યહઃ ક્ષણા ॥ પવમાનો દ્વિકૃપતિર્મૂરાકાશં સેચરામરાઃ ॥ બ્રહ્મશાસનમાસ્થાય,
 કલ્પધ્વમિહ સન્નિધિ” એ રીતે પ્રાર્થના કરવા પછી દેશ, કાલને ઉચ્ચાર કરી નિલપ્રતિ કર્તવ્ય
 જપનો સંકલ્પ કરી “ગુરવે નમઃ ગણપતયે નમઃ, દુર્ગાયે૦, માતૃભ્યો૦” એ રીતે નમસ્કાર કરી ત્રણ
 પ્રાણાયામ કરી “તત્સવિતુરિતિ ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્ર ઋષિઃ સવિતા દેવતા ગાયત્રી છંદઃ જપે વિનિ૦ ॥
 વિશ્વામિત્રઋષયે નમઃ શિરસિ । ગાયત્રીછંદસે નમો મુદે । સવિતૃદેવતાયે નમો હૃદિ ” એ રીતે
 ન્યાસ કરી “ તત્સવિતુરંગુષ્ઠાભ્યાં૦ । ચરેણ્યં તર્જનીમ્યાં૦ । ભર્ગો દેવસ્ય મધ્યમાભ્યાં૦ । ધીમહિ નામિ-
 કાર્મ્યાં૦ । ધિયો યો નઃ કનિષ્ઠિકાભ્યાં૦ । પ્રચોદયાત્કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ ” એ રીતે કરન્યાસ
 કરી અને એજ રીતે હૃદયાદિ છ અંગવિષે ન્યાસ કરવો. પછી પ્રથમ કહેલી રીતિ પ્રમાણે સંસ્કારશુદ્ધ
 જપમાલાને પાત્રમાં રાખી પ્રોક્ષણ કરી “ ઐમહામાયે મહામાલે, સર્વશક્તિસ્વરૂપિણિ ॥ ચતુર્વર્ગસ્વ-
 યિન્યસ્તસ્તસાન્માંસિદ્ધિદા મય ” એ રીતે પ્રાર્થના કરી “ ૐ અવિઘ્નં કુર માલે ત્વં ” એ મંત્રપઠે
 તે માલા હાથમાં લઈ મંત્રદેવતા સવિતાનું ધ્યાન કરતાં હૃદયમાં માલા ધારણ કરી મંત્રના અર્થનું
 સ્મરણ કરતાં મધ્યાહ્નપર્યંત જપ કરવો. અત્યંત ઉતાવળ હોય તો સાડ ત્રણ પોહોરપર્યંત જપ
 કરવો. જપની અંતે ફરી ત્રણવડો ઉચ્ચાર કરી “ત્વં માલે સર્વદેવાનાં, પ્રીતિદા શુભદા ભવ ॥
 શિષં કુરુષ્ય મે ભદ્રે, યશો વીર્યં ચ સર્વદા ” એ મંત્રપઠે માલાને મસ્તક ઉપર રાખી ત્રણ પ્રાણુ-
 યામ કરી ત્રણ ન્યાસ કરી જપ ઇશ્વરને અર્પણ કરવો. નિલ જપ સરખી સંખ્યાનોજ કરવો. ન્યૂન
 અથવા અધિક કરવો નહીં. એ રીતે પુરશ્ચરણના જપની સમાપ્તિ થયા પછી હોમ કરવો. તેનો
 વિધિ કહે છે—“ પુરશ્ચરણસાંગતાસિદ્ધયર્થં હોમવિધિં કરિષ્યે, ” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિની સ્થા-
 પના કરી પીઠ ઉપર સૂપાદિક નવત્રહનું પૂજન ઇલાદિ કલશસ્થાપનપર્યંત કર્મ કરવા પછી “ચક્ષુષી

આજ્યેન " એટલું કહી અન્વાધાન કર્યા પછી ગ્રહપીઠદેવતાનું અન્વાધાન; આકરો ઇલાદિક સમિધ, ચરુ, આન્ય એમની આહુતિવડે કરી " પ્રધાનદેવતાં સવિતારં ચતુર્વિંશતિસહસ્રતિલાહુતિમિત્તિસ-
હસ્રસંખ્યાકામિઃ પાપસાહુતિમિષ્ટંતમિથતિલાહુતિમિદ્વંહુતિમિઃ સ્ત્રીરુદ્રમસમિદાહુતિમિથ શેષેણ
સ્વિષ્ટકૃતમિત્યાદિ " એ રીતે પ્રધાનદેવતાનું અન્વાધાન કરવું. ચરુ, પાપસ અને તિલસહિત આ-
ન્યને પર્યેશિકરણુ (અગ્નિને ચોતરફ ફેરવવું એ રીતનો દ્રવ્યસંસ્કાર) કરવું. આન્યભાગપર્યંત કર્મ
કર્યા પછી " હૃદં હયનીયદ્રવ્યં અન્વાધાનોકદેવતાભ્યઃ અસ્તુ ન મમ " એ વાક્ય કહી યજમાને
ભાગ કરવો. હોમ કરતી વેળાએ; પ્રણવસહિત, આહુતિમંત્રવડે રહિત અને સ્વાહાકારપર્યંત ગાયત્રી-
મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. ત્રણ દૂર્વાની એક આહુતિ દેવી. દૂર્વા અને સમિધને દહીં, મધ તથા ઘીમાં
ભીજવવાં, સ્વિષ્ટકૃતયજ્ઞી તે અવિદાનપર્યંત કર્મ કર્યા પછી " સમુદ્રયેષ્ટાઠ " ઇલાદિક મંત્રવડે
યજમાનને અભિષેક કરવો. એક એક લક્ષ જપની ત્રણ નિષ્ક સુવર્ણ, રોઠ નિષ્ક સુવર્ણ અથવા
યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી. હોમ કર્યા પછી જલમાં સનિતા દેવતાનું પૂજન કરી હોમની સંખ્યા કરતાં
દશાંશ (૨૪૦૦) ગાયત્રીમંત્રની અંતે "સવિતારં તર્પયામિ," એમ કહી તર્પણ કરવું. તર્પણ કરતાં
દશાંશ (૨૪૦) ગાયત્રીમંત્રની અંતે "આત્માનમર્મિપિચામિ નમઃ" એવું વાક્ય કહી પોતાના મસ્તક
ઉપર અભિષેક કરવો. હોમ, તર્પણ અને અભિષેકમાંથી જે કરવાનો અસંભવ હોય તેને બદલે તેની
સંખ્યા કરતાં બમણી સંખ્યાનો જપ કરવો. અભિષેકની સંખ્યા કરતાં દશાંશ અધિક બ્રહ્મલોજન
કરાવવું. " પુરશ્ચરણં પૂર્ણમસ્તુ " એવું વાક્ય બ્રાહ્મણોપાસે બોલાવી કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરવું. નિત્ય
" યજ્ઞાપ્રતોઠ " એ શિવસંકલ્પમંત્રનો ત્રણવાર પાઠ કરવો. કર્તાગ્નિ બ્રાહ્મણસહિત હવિથ્યલોજન
કરવું. સત્ય બાપણુ કરવું. પૃથ્વી ઉપર નિદ્રા કરવી અને નિયમ કરેલી ભૂમિથી બાહેર જવું નહીં.
એ પ્રમાણે અનંતદેવના ગ્રંથમાં કહેલી રીતિપ્રમાણે ચોવીસ લક્ષ ગાયત્રીપુરશ્ચરણનો પ્રયોગ કહ્યો.

ઋગ્વિધાનેતુ મધ્યાહેમિતમુદ્ગમૌનીત્રિઃ જ્ઞાનાર્ચનતત્ત્વરઃ લક્ષચર્યંજપેદ્વીમાનિતિત્રિલક્ષપુરશ્ચરણમુકં
જપશતાંશ્ચિસહસ્રંહોમઃ કલૌચતુર્ગુણં પ્રોકમિતિપક્ષેદ્વાદશલક્ષજપઃ દ્વાદશલક્ષહોમિત્યાદ્યૈઃ
વિષ્ણુશયનમાસેપુરશ્ચરણંનકાર્યં તીર્થાદૌશીઘ્રંસિદ્ધિઃ વિશ્વવૃક્ષાથયેજનપેપકાદાત્સિદ્ધિરિતિસર્વેનં
વ્રત્તપ્રક્રિયા ઇતિગાયત્રીપુરશ્ચરણમ્ ॥

ઋગ્વિધાન ગ્રંથવિષે તે, " મધ્યાહ્નકાલે અલ્પ ભોજન કરવું, મૌન રાખવું, ત્રણે કાલે જ્ઞાન,
અને દેવપૂજન કરી ત્રણ લક્ષ મંત્રજપ કરવો." એ રીતે ત્રણ લક્ષ જપનું પુરશ્ચરણ કહ્યું છે. જપનો
શતાંશ એટલે ત્રણ હજાર હોમ કરવો. " કલિયુગમાં ભોગણું કરવાનું કહ્યું છે " એ પક્ષમાં બાર
લક્ષ જપ અને બાર હજાર હોમ કરવો, ઇલાદિક જાણવું. વિષ્ણુશયન માસમાં (આપાઠ શુદ્ધ એકા-
દશીયજ્ઞી કાર્તિક શુદ્ધ એકાદશીપર્યંત) પુરશ્ચરણ કરવું નહીં. તીર્થાદિકવિષે (પુરશ્ચરણ કરવાથી)
શીઘ્ર સિદ્ધિ થાય છે. બિલીનાં વૃક્ષને આશ્રયે જપ કરવાથી એક દિવસમાં સિદ્ધિ થાય છે, એ રીતે
સર્વ મંત્રોની પ્રક્રિયા જાણવી. એપ્રમાણે ગાયત્રીમંત્રનું પુરશ્ચરણ કહ્યું.

અથપૂર્તકમલાકરે ॥ અશ્વત્થોપનયનં તચ્ચર્ગૈઃક્રમેણવૃક્ષસ્થાપનાદપ્રમેકાદશેદ્વાદશેવપંડવનય
નોકમુહૂર્તપૂર્વાહેનાર્યં શુદ્ધસ્થાપિતાશ્વત્થેપૌરાણિકમંત્રૈરામપ્રતિષ્ઠામાર્ગકાર્યંનોપનયનમ્ ॥

હવે પૂર્તકમલાકર ગ્રંથમાંનો, અશ્વત્થને જનોઘનો પ્રયોગ કહે છે.

એ પીપળાને જનોઘ દેવાનો સંસ્કાર ત્રણે વર્ણે (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય) કમથી, વૃક્ષ રોપ-
વાના દિવસયજ્ઞી આઠમે, અગિયારમે અને બારમે વર્ષ ઉપનયનમાટે કહેલા શુદ્ધર્તવિષે પૂર્વાહ કાલે
કરવો. શુદ્ધે વાવેલા પીપળાની, પુષ્પોક્ત મંત્રવડે આરામપ્રતિષ્ઠા માત્ર કરવી, ઉપનયન કરવું નહીં.

અથપ્રયોગઃ ॥ કર્તાદેશકાલૌસંકીર્ત્યસર્વેપાપક્ષયકુલકોદિસમુદ્ધરણપૂર્વેકવિષ્ણુસાચ્યુજ્યપ્રાપ્તિ
કામોશ્વત્થોપનયનંકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્યનાંદીશ્રાદ્ધાંતેઆચાર્યવૃણયાત્ આચાર્યઃપંચામૃતૈઃશુદ્ધોદકૈઃસ
ર્ષોપધિજલૈશ્ચાશ્વત્થમર્મિપિચ્ય પિષ્ઠાતકેનાલંકૃત્યતત્પૂર્વેસ્થંદિલેગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યાન્વાધાને આગ્નિવાયુંસૂર્ય
ચિત્તગ્નિપ્રવમાનંપ્રજાપર્તિદ્વિરોપધીર્વૈનસ્પર્તિપિણ્લંપ્રજાપર્તિચપલાશસમિચ્ચાર્યયૈઃ પ્રત્યેકમેકૈકયાદુત્યા
શેષેનેત્યાદિ અષ્ટત્વાર્તિશન્મુદીનાત્પૂર્ણાંનિર્વાપપ્રોક્ષણેઅપણાચાજ્યભાગાંતે યુગંચલાણીત્યશ્વત્થંચલ્પ
ગ્મેનાવેષ્ટયજ્ઞોપવીતમિતિયજ્ઞોપવીતંદત્વા પ્રાવેપાર્મેતિમેલતાંપ્રિરાવેષ્યઅજિનંદંડંચત્પૂર્ણાંદત્વાઅશ્વત્થે

વદ્યતૃચાગંધપુષ્પૈઃસંપૂજ્યદેવસ્યત્વેતિમંત્રાંતે હસ્તંગૃહામ્યશ્વત્યેતિસ્પૃદ્ધાસપ્રગવ્યાહૃતિકાંગાયત્રીત્રિજ પિત્વા અશ્વત્યેવોનિપદનમિતિસૂક્તેનવ્યાહૃતિમિશ્રાશ્વત્યંસ્થાપયામીતિસ્વર્ણશલાકયાસ્પૃદ્ધાજ્યપલાશસ મિચ્છરમિઃ પ્રત્યેકદ્વાદશમંત્રદ્વાદશાહુતીર્જુહવાત મંત્રાસ્તુમૂઃસ્વાઃ અગ્નયઃ૦ ભુવઃસ્વાઃ ધાયવઃ૦ સ્વઃ સ્વાઃ સૂર્યાયે૦ અગ્નિઆયૂષિ૦ અગ્નિઋષિઃ૦ અગ્નેપવસ્વેતિત્રિમિરગ્નયેપવમાનાયેદં૦ પ્રજાપતેનત્વં૦ પ્રજા પતયઃ૦ ઓપધયઃસંવદંતે૦ અશ્વત્યેવો૦ ઓપધીમ્યદ્દં૦ ઘનસ્પતેશત૦ ઘનસ્પતયદ્દં૦ દ્વાસુપર્ણાં૦ પિપ્પલાયેદં૦ સમસ્તવ્યાહૃતિભિઃ પ્રજાપતયદ્દં૦ સ્વિષ્ટકૃદાદિહોમશેપસમાપ્યાશ્વત્યેવદ્દિતિગંધપુષ્પધૂપ દીપતૈવેદ્યકલતાંબૂલાદૈઃસંપૂજ્યાશ્વત્યંસ્પૃદ્ધાચાર્યાયગમન્યેમ્યોદક્ષિણાંદત્વાશ્વત્યવસ્ત્રાદિકમાચાર્યાયદ ત્વાષ્ટૌતિપ્રાન્મોજયેદિતિ ॥

હવે પ્રયોગ કહો છે—કર્તાએ દેશ કાલનેા ઉચ્ચાર કરી “સર્વેપાપક્ષયકુલકોટિસમુદ્ધરણ- પૂર્થકવિષ્ણુસાગુજ્યશાસિકામોઽશ્વત્યોપનયનં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી નાંદીશ્રાદ્ધપર્યંત કર્મ કરીને પછી આચાર્યને વરાવવા. આચાર્ય પંચામૃત, શુદ્ધ જલ અને સર્વોપધીયુક્ત જલવડે પીપળાને જ્ઞાન કરાવી પીણતક (શુગધી ચૂર્ણ) વડે અશ્વત્યને સુશોભિત કરી પીપળાની પૂર્વ દિશામાં સ્થંદિલ ઉપર અશિસ્થાપન કરી “અગ્નિ ઘાતું સૂર્યં ત્રિરગ્નિં પવમાનં પ્રજાપતિં દ્વિરોપધીર્વનસ્પતિં પિપ્પલં પ્રજાપતિં ચ પલાશસમિચ્છર્ણજૈઃ પ્રત્યેકમેકેકયાહુત્યા શોષેનેત્યાદિ” એ રીતે અન્યાધાન કરવું. અકતાકીશ મુઠી ઘોખા મંત્રવિના લઈ, મંત્રવિના પ્રોક્ષણ કરવું. ચર રાંધવા યજ્ઞી આભયભાગપર્યંત કર્મ કરાવી પછી “યુવં વસ્ત્રાણિ” એ મંત્રવડે એ વસ્ત્ર અશ્વત્યને આરંભે વીંટી “યજ્ઞોપવીતં” એ મંત્રવડે યજ્ઞોપવીત દઈ “પ્રાવેપામ” એ મંત્રવડે મેખલા ત્રણવાર વીંટી મૃગચર્મ અને દંડ એ મંત્રરહિત દેવાં. “અશ્વત્યે” એ મંત્રવડે ગંધ, પુષ્પથી પૂજા કરી “દેવસ્ય ત્વા” એ મંત્ર ભણી “હસ્તં શૃક્લામ્યશ્વત્ય” એવું વાક્ય કહી અશ્વત્યને સ્પર્શ કરી પ્રણય અને વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીમંત્રનેા ત્રણવાર જપ કરવો. “અશ્વત્યે યો નિપદનં” એ સૂક્ત અને વ્યાહૃતિમંત્રવડે “અશ્વત્યં સ્થાપ- યામિ” એવું વાક્ય કહી સુવર્ણની સળીવડે અશ્વત્યનેા સ્પર્શ કરી આભય, આખરાની સમિધ અને ચર એ એક એક દ્રવ્યની, બાર મંત્રવડે, બાર આહુતિ હોમવી. તે બાર મંત્ર—“૧ મૂઃસ્વાહા અગ્નયઃ, ૨ ભુવઃ૦ ધાયવઃ, ૩ સ્વાઃ૦ સૂર્યાયે, ૪ અગ્નિઆયૂષિ, ૫ અગ્નિઋષિઃ, ૬ અગ્નેપવસ્વ” (એ એક એક મંત્રવડે) અગ્નેપવમાનાયેદં, ૭ પ્રજાપતેનત્વં પ્રજાપતયઃ, ૮ ઓપધયઃસંવઃ, ૯ અશ્વત્યે વો (એ એક એક મંત્રવડે હોમ કરી) ઓપધીમ્યદ્દં, ૧૦ ઘનસ્પતે શતઃ ઘનસ્પતયદ્દં, ૧૧ દ્વાસુપર્ણાં પિપ્પલા- ચેદં, ૧૨ સમસ્તવ્યાહૃતિભિઃ પ્રજાપતયદ્દં” એ રીતે હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃત ઇત્યાદિ હોમશેષ સમાપ્ત કરી “અશ્વત્યેવો” એ મંત્રવડે ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નેવેધ, ફળ, તાંબૂલ ઇત્યાદિ પદાર્થવડે પૂજન કરી અશ્વત્યનેા સ્પર્શ કરી આચાર્યને ગૌદાન અને ખીજા શ્રાદ્ધલોને દક્ષિણા દઈ અશ્વત્યને અર્પણ કરેલાં વસ્ત્રાદિક આચાર્યને દઈ આઠ શ્રાદ્ધલોને ભોજન કરાવવું. એ પ્રભાણે પ્રયોગ કહો.

અપુત્રેણપુંસાશ્રિયાવાવટદ્વક્ષાન્નાદેઃપુત્રત્વેનપ્રતિગ્રહઃકાર્યઃ દેશકાલૌસંકીર્ત્યમહાપાપક્ષયકુલત્રયસ મુદ્ધરણપ્રજાપતિપુરામનનિરયસ્યપિતુદ્ધારમધુધારારુતિસિદ્ધયર્થં સત્પુત્રત્વસિદ્ધયર્થંઅમુકવૃક્ષંપ્રતિગૃહી- ષ્યેદ્દિતિસંકલ્પ્યોપવાસંકૃત્વા રાત્રૌઅષ્ટવિપ્રાનાહ્યચંદ્રેસંપૂજ્યજાગરંભૂશયનંવાકૃત્યાપ્રાતર્વૃક્ષંસંપૂજ્યત- ષ્છાયાયાંચિપ્રાન્ત્સંમોજ્યપુણ્યાહંવાચયિત્વાપ્રાર્થયેત્ અપુત્રોભગવંતોત્રપુત્રપ્રતિકૃતિતરં ગૃહીપ્યામિમમાનુ- શાંકર્તુમર્હત્યસત્તમાઃ તામપ્રાત્રેપંચસૌવર્ણકલાનિધીજપંચરત્નયુતાન્યધિવાસ્યલોકપાલબલીન્દયાત્ ॥

પુત્રરહિત પુરૂષ અથવા સ્ત્રીએ વડ, પીપળી, આંબા ઇત્યાદિક વૃક્ષવું પુત્ર છે એમ સમજી શ્રદ્ધા કરવું તેના વિધિ—દેશ, કાલનેા ઉચ્ચાર કરી “મહાપાપક્ષયકુલત્રયસમુદ્ધરણપ્રજાપતિપુ- ગમનનિરયસ્યપિતુદ્ધારમધુધારારુતિસિદ્ધયર્થં સત્પુત્રત્વસિદ્ધયર્થં અમુકવૃક્ષં પ્રતિગૃહીષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ઉપવાસ કરી રાત્રિએ આઠ શ્રાદ્ધલોને બોલાવી ચંદ્રની પૂજા કરી જાગરણ અથવા ભુશિશયન કરી પ્રાતઃકાલે વૃક્ષવું પૂજન કરી તેની છાયાતળે શ્રાદ્ધલોને ભોજન કરાવી “પુણ્યાહં” એ રીતે બોલાવી શ્રાદ્ધલોની પ્રાર્થના કરવી. તેના મંત્ર—“અપુત્રો ભગવંતોન, પુત્રપ્રતિકૃતિ તરં ॥ ગૃહીપ્યામિ મમાનુશાં, કર્તુમર્હત્ય સત્તમાઃ” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી ત્રાંબાના પાત્રમાં, ખીજને સ્થા- નકે પચરતસહિત એવાં પાંચ સુવર્ણનાં ફલ રાખી લોકપાલોને બલીદાન દેવું.

પરેહુસિલાન્યચરમિરદ્વાતંચનસ્પતિમંત્રેણહુત્યાજાતકર્માદિવિવાહાંતસંસ્કારાન્યત્વામિપિક્તઃકર્તા પુષ્પાંજલિમાદાયપ્રાર્થયેત્ યેશારિનઃશિસરિણાંશિરસાંવિભૂષાયેનંદનાદિપુવનેપુકૃતપ્રતિષ્ઠાઃ યેકામ

દા: સુરનરોગકિન્નરાણાં તે મેનતસ્ય દુરિતાર્તિહરા ભવંતુ ॥ ઇતે દ્વિજા વિધિયદન્ન હુતો હુતાશ: પદ્યત્યસૌ ચ હિમ દીધિતિરંતરસ્ય: ॥ ત્વં વૃક્ષપુત્ર પરિકલ્પ્ય મયા વૃતો સિકાર્યસદૈવ મવતામ મપુત્રકાર્યં અંગાદંગાદિતિસ્પૃદ્ધાધિ પ્રેમ્યોદક્ષિણાં દત્વા વિસૃજેત્ ॥ રતિવદાદિતસ્પુત્રવિધિ: ॥

ખીજે દિવસે તિલ, આભ્ય અને ચરુને આઠસો હોમ વનરપતિમંત્રવડે કરી બતકમંથકી વિવાહપર્યંત સંસ્કાર કરી અભિષિક્ત (જે ઉપર અભિષેક થયેલો હોય) એવા કર્તાએ પુષ્પાંજલી લઈ પ્રાર્થના કરવી. " યે શાશ્વિન: શિશ્વરિણાં શિરસાં વિભૂયા, યે નંદનાદિપુ વનેષુ કૃતપ્રતિષ્ઠા: ॥ યે કામદા: સુરનરોગકિન્નરાણાં, તે મે નતસ્ય દુરિતાર્તિહરા ભવંતુ ॥ ઇતે દ્વિજા વિધિયદન્ન હુતો હુતાશ: પદ્યત્યસૌ ચ હિમદીધિતિરંતરસ્ય: ॥ ત્વં વૃક્ષપુત્ર પરિકલ્પ્ય મયા વૃતો સિ, કાર્યં સદૈવ મવતા મમ પુત્રકાર્યં " એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી "અંગાદંગાત્" એ મંત્રવડે વૃક્ષને સ્પર્શ કરી બ્રાહ્મણને દક્ષિણા દઈ વિસર્જન કરવું. એ રીતે વડ આદિ વૃક્ષને પુત્ર બનાવવાનો વિધિ કહ્યો.

અધસ્કલકર્મસાધારણપરિભાષા ॥ સર્વેપુષ્પાક્રયશ્ચેપુમ્ભવેદ્વિજાકૃતાકૃત: પાત્રાસાદનમિદ્ધાતઆજ્યાદિથપનાદિચ સ્તુવાદિમાર્જનચેષ્મરણુપ્રહરણંતથા પૂર્ણપાત્રમંવેન્નિત્યમાજ્યસ્યોત્પવનેતયા પ્રીહીનામવઘાતશ્ચતંદુલેપુકૃતાકૃત: દ્રવીભૂતધૂતસ્યાપિવિલાપનયિધિસ્તથા પ્રતિપદોક્તાજ્યહોમેપરિસ્તરણંયિકલ્પિતં અનાદિદાજ્યહોમેનુનિયં આજ્યભાગસહિતતદ્રહિતકર્મણોસ્તંત્રપ્રયોગેઆજ્યભાગાનુદ્રાપન મેયયુક્તં સર્વેભ્રાજ્યભાગયૌર્ધિકસ્પાત્ અનેકપાક્રયજ્ઞાનામેકકાલાનુદ્રાપનેસમાનતંત્રતા તેનસ્વિષ્ટકૃદાષે કમેય યન્નદ્રવ્યંનોકંતંત્રાજ્યંગ્રાહ્યં મંત્રાંતેકર્મકર્તવ્યંમંત્રસ્યકરણત્યત: કર્માવૃત્તૌતુમંત્રસ્યાપ્યાવૃત્તિર્નિર્ણયક મંત્રિ સમંત્રકહોમેતૂર્ણાંનિર્ણય: નાસ્ત્રાહોમેનાસ્ત્રેવનિર્ણપાદિ યથમંત્રેણનાસ્ત્રાવાહોમોનોક્તસ્તંત્ર નાસ્ત્રેય હોમ: સમંત્રકહોમેસહૈવાનેકદૈવત્યચરુપાકેપિનિવિભાગોનામિમશંશ્ચ અનુકૌદક્ષિણકર: દિશામનુકૌ પ્રાચ્યુદીચીશાન્ત્ય: તિષ્ઠન્નાસીનસ્ત્યાગ્નુકાવાસીનતૈવ અનાદેશેસ્વયંકર્તા અવિજ્ઞાતસરોમંત્ર:સૌત્રપ્તક શ્રુતિર્મંથેત્ હોમેપુમંત્રસ્વાહાંતંત્રણવાચંચકારયેત્ વિપ્રાદીનાંદ્વિવર્મસ્યાત્પયિત્રંપ્રયિતંતવા ॥

હવે સર્વ કર્મની સાધારણ રીતિ કહે છે.

સધળા પાક્રયવિધે બ્રહ્મા કૃતાકૃત (કરવો અથવા ન કરવો એમ) છે. પાત્રાસાદન અને આભ્યાદિ દ્રવ્યને ગરમ કરવાં ઇલાદિ, ઇચ્છા હોય તો કરવાં, ઇચ્છા ન હોય તો ન કરવાં. સ્તુવાદિ પાત્રનું માર્જન, ઇષમને રણુપ્રહરણુ, પૂર્ણપાત્ર અને આભ્યાત્પવન (ધૂતસંસ્કાર) એ નિત્ય છે. તંદુલ હોય તો તે ઢેકાણે ત્રીહિતું ખાંડું એ કૃતાકૃત છે. દ્રવીભૂત (નરમ) ધૂતને ગરમ કરવું એ કૃતાકૃત છે. શષ્ટવડે કહેલા આભ્યહોમવિધે પરિસ્તરણુ (દર્ભ પાથરવો) એ કૃતાકૃત છે. અનાદિષ્ટ (શષ્ટવડે ન કહેલા) આભ્યહોમવિધે પરિસ્તરણુ નિત્ય છે. આભ્યભાગસહિત અને આભ્યભાગરહિત એવાં બે કર્મોના તંત્ર (એક સમયે પ્રયોગ હોય તો તેમાં આભ્યભાગ દેવો નહીં એજ શોગ્ય છે.) કારણુ, સર્વત્ર આભ્યભાગનો વિકલ્પ છે. અનેક પાક્રયજ્ઞ એક સમયે કરવાના હોય તો સમાન તંત્રપણું થાય છે. તેથી સ્વિષ્ટકૃત ઇલાદિક એકજ કરવા. ન્યહાં દ્રવ્ય કહ્યું નથી ત્યાં આભ્ય અર્થે કરવું. મંત્ર એ કર્મનું સાધન છે તેથી મંત્રની અંતે કર્મ કરવું. શૃલોકત કર્મની આવૃત્તિ હોય તો મંત્રની પણ આવૃત્તિ કરવી. મંત્રસહિત હોમ કરવાનો હોય તો મંત્રરહિત નિર્વાપ કરવો. નામમંત્રવડે હોમ કર્તવ્ય હોય તો નામમંત્રજ નિર્વાપાદિક કરવા. ન્યહાં મંત્ર અથવા નામવડે હોમ કરવો કહ્યો નથી ત્યાં નામમંત્રવડેજ હોમ કરવો. સમંત્રક હોમવિધે સાથેજ અનેક દેવતાઓને અર્ચે ચરુ કસો હોય તો પણ વિભાગ અથવા અભિગર્શ (સ્પર્શ) કરવાનો નહીં. અયુક્ત હાથેથી આ કામ કરવું એમ ન્યહાં કહ્યું ન હોય ત્યાં દક્ષિણ હાથ બાણવો. દિશા કહી ન હોય ત્યાં પૂર્વ, ઉત્તર અથવા ઇશાન દિશા લેવી. ઉભી રહી અથવા બેસી ઇલાદિક ન્યહાં કહ્યું ન હોય ત્યાં બેસીનેજ કર્મ કરવું. ન્યહાં કર્તા કહ્યો ન હોય ત્યાં યજ્ઞમાન પોતે કર્તા બાણવો. જેનો સ્વર અન્યતા થયેલુમાં ન આવે તેવો, સૂત્રોક્ત મંત્ર સરલ રીતે બાણવો. હોમવિધે, પ્રણવ છે આદિ જેને અને સ્વાહા છે અંતમાં જેને એવો, મંત્ર, બાણવો. બ્રાહ્મણાદિકે બે દર્ભનું પવિત્ર ધારણુ કરવું; તે ગ્રંથિયુક્ત કરવું અથવા ન કરવું એમ છે.

આહુતિપ્રમાણમ્ ॥ કર્પપ્રમાણમાન્યાદિલાજામુદિમિતામતાઃ અગ્રપ્રાસસમંપ્રાણકંદાનામિદમો
શકઃ તિલસકુકળાદીનામ્ગ્રીમુદ્રાપ્રમાણતઃ ॥

આહુતિનું પ્રમાણ—ધૂત આદિ પાતળું દ્રવ્ય, એક એક આહુતિમાટે એક કર્પ (શાસ્ત્રના પ્રમાણથી એક તોલું) પરિમિત લેવું. શાલ મુઠી પ્રમાણે; અન્ન (ચરુ) આસપરિમિત; કંદનો અષ્ટ-
માંશ; તિલ, શકતુ (લોટ), અને ધાન્યાદિકની આહુતિ મૂગીમુદ્રાપરિમિત લેવી. એ રીતે આહુ-
તીનું પ્રમાણ છે.

તામ્રપાત્રેણપિહિતેતામ્રપાત્રાદિકેશુમે અગ્નિપ્રણયનંકાર્યમુન્મયેરજતાદિકે ઉત્તમઃશ્રોત્રિયાગારાન્મ
ધ્યમઃસ્વગૃહાદિતઃ નાપ્રોક્ષિતમિધનમગ્રાવાદધ્યાત્ સદોપવીતિનામાવ્યંસદાવક્ષશિલેનચ સદેતિકર્મો
ગતાપુરુષાર્થતાચ સેનકર્મકાલેશિલાવંધાયમાવેપ્રાયશ્ચિત્તદ્વયમન્યદેકમેય દશવિધાદર્માઠકાઃ વદ
બ્રુક્ષવિલ્વવૈકંકતચંદનદેવદારુસરલવૃક્ષજાઅપિકચિત્સમિધઃ પ્રભુઃપ્રથમકલ્પસ્યયોનુકલ્પેનવર્તેતે સ
નામોતિફલંતસ્યપરતેતિશ્રુતિઃસ્મૃતિઃ યદ્વલ્પંચાસ્વગૃહોકંયસ્યયત્કર્મચોદિતં તસ્યતાવતિશાસ્ત્રાર્થકૃતે
સર્વોદ્ધતોમથેત્ ॥

“ગ્રાંખાનું, મૃતિકાનું અથવા રૂપાનું ઇલાદિક પાત્રમાં અગ્નિ લઈ તે પાત્ર ઉપર ગ્રાંખાનું પાત્ર
ઢાંકી અગ્નિ લઈ આવવો. અગ્નિહોત્રીને ઘેરથી અગ્નિ લેવો તે ઉત્તમ. પોતાનાં ઘર ઇલાદિક ઠેકાણેથી
લેવો તે મધ્યમ છે.” પ્રોક્ષણ કરવું ન હોય તેવું કાષ્ટ અગ્નિમાં હોમનું નહીં. સર્વ કાલ ઉપવીત-
સહિત અને સદા શિખાબંધન કરી રહેવું. ‘સદા’ એ શબ્દવડે શિખાબંધન કરવાનું વિધાન કરવું
તે શિખાબંધન, કર્મનું અંગ છે અને એમાં પુરુષાર્થપણું પણ છે. એથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે,
કર્મકાલે શિખાબંધનાદિ ન હોય તો બે પ્રાયશ્ચિત્ત અને અન્ય રાગ્યે તે ન હોય તો એકજ પ્રાય-
શ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. દશ પ્રકારના દર્ભ કથા છે. વડ, પીપર, બીલી, વૈકંઠ (વેહેકળો), ચંદન,
દેવદારુ અને સરસના વૃક્ષની પણ સમિધ કોઈ ગ્રંથમાં કહી છે. “મુખ્ય વિધાન કરવાને સમર્થ
પુરુષ કહી ગૌણપક્ષનું કર્મ કરે તો તેને પરલોકમાં તે કર્મનું ફળ મળે નહીં, એમ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ
કહે છે. ધણું અથવા થોડું એવું પોતાના શુભશ્રવમાં જેને જે કર્મ કરવાનું કહ્યું છે તે તેટલું યથા-
શાસ્ત્ર કરે તો સર્વ શાસ્ત્રનો અર્થ કર્યા સરખો થાય છે.”

અથકર્મવિશેષેગ્નિનામાનિ ॥ અગ્નિસ્તુમરુતોનામગ્રમાંપાનેવિધીયતે પવમાનઃપુંસવનેસીમંતે
મંગલામિધઃ પ્રયલોજાતસંસ્કારેપાર્થિવોનામકર્મણિ અન્નાશનેશુચિઃપ્રોક્તઃસમ્યઃસ્યાચ્છૌલકર્મણિ વ્રતા
દેશેસમુદ્રચઃ ગોદાનાદૌર્લ્યઃ વિવાહેયોજકઃ આચસપ્યેદ્વિજનામા પ્રાયશ્ચિત્તેવિટઃ પાક્યજ્ઞેપુપાવકઃ
પિચ્ચેકબ્યાહનઃ દૈવેહવ્યાહનઃ શાંતિકેવરદઃપ્રોક્તઃપૌષ્ટિકેયલચર્ચનઃ મૃતદાહેકવ્યાદઃ જ્ઞાતૈવમ
ગ્નિનામાનિગૃહાકર્મસમારમેત્ પલાશેનજુઙ્ઘઃકાર્યાલ્લદિરેણસુધઃસુચઃ તદભાવેયથાલામયશિયવૃક્ષજાઃ
તદભાવેપલાશમધ્યપર્ણૌર્વાપિપ્પલપર્ણૌર્વાહોમઃ ઇવંચમસાદયોપિલદિરાદિયશિયવૃક્ષજાઃ કામ્યેપ્રતિનિ
ધિનાંસિનિધેનૈમિત્તિકેહિસઃ કામ્યેપ્યુપક્રમાદુર્ધ્વમન્યેપ્રતિનિધિવિદુઃ મસ્યાપ્રતિનિધિમંત્રકર્મદેવાગ્નિ
કર્તૃપુ નવેશારણિકાલેપુત્રિપુત્રપ્રતિનિધિમંતઃ નાપિપ્રતિનિધાતવ્યંનિપિદંચસ્તુકુત્રચિત્ સ્વકાલાદુત્ત
રોર્ગાણઃકાલઃસર્વેસ્યકર્મણઃ તર્પણેપ્વાસનેથાદ્દેમુત્તૌમૂત્રપુરીપયોઃ પરસુનિર્માલ્યકાદર્મોદ્વ્યોઘાઅમિ
વારકે મંત્રોપિયશ્ચશુદ્ધાગ્રાહણપ્રેતમોજને ॥

હવે ભિન્ન ભિન્ન કર્મવિષે અગ્નિનાં નામ કહે છે.

“ગર્ભાધાનસંસ્કાર સમયે જે અગ્નિનું સ્થાપન કરવામાં આવે છે તેવું મરૂત એવું નામ છે.
પુંસવનવિષે પવમાન નામનો અગ્નિ છે. સીમતોત્તનનમાં મંગલ નામનો છે. ભતકર્મવિષે પ્રખલ,
નામકર્મ સમયે પાર્થિવ, અન્નપ્રાશનવિષે શુચિ, ચૌલસંસ્કારવિષે સહ્ય, યજોપવીત આદિ વ્રત સમયે
સમુદ્ભવ, ગોદાન ઇલાદિકવિષે સૂર્ય, વિવાહવિષે ચોજક, આવસથ્ય (સ્માર્તકર્મ) સમયે દ્વિજ
નામનો, પ્રાયશ્ચિત્તવિષે વિટ, પાક્યજ્ઞવિષે પાવક, પિતૃસંબંધી કર્મવિષે કંઠ્યાહન, દૈવકર્મવિષે હૃદ્ય-
પાહન, શાંતિકર્મવિષે વરદ, પૌષ્ટિકર્મવિષે ખલવર્ધન, અને રાગના દાહ સમયે કંઠ્યાદ નામનો
અગ્નિ બળ્યો. એ પ્રમાણે અગ્નિનાં નામ બહુ ગૃહકર્મનો આરંભ કરવો.” આખરાના કાષ્ટની જાણ
(મેક્ષણ) કરવી. ખેરના કાષ્ટનાં સુવ અને સુચ એ પાત્ર કરવાં. તે વૃક્ષ ન મળે તો જેવા મળે

તેવા યજ્ઞયોગ્ય વૃક્ષમાંથી કરવાં. તેવા વૃક્ષ પશુ ન મળે તો આખરાના વચલા પાનવડે કિંવા પીપ-
ળાના પાનવડે હોમ કરવો. એ રીતે ચમસ ઇલાદિક પાત્ર પશુ ખેર ઇલાદિક જે યજ્ઞયોગ્ય વૃક્ષ તેનાં
કરવાં. “કામ્યકર્મવિષે પ્રતિનિધિ કરવો નહીં, નિલ્ય અને નૈમિત્તિક કર્મવિષે પ્રતિનિધિ થાય છે, કામ્ય-
કર્મવિષે પણ આરંભ પછી પ્રતિનિધિ કરવો એવો ખીન્ન અંશકારોનો મત છે.” મંત્ર, કર્મ, દેવ,
અગ્નિ અને ક્તનિવિષે પ્રતિનિધિ કરવો નહીં. દેશ, અરણી અને કાલ એ ત્રણવિષે પ્રતિનિધિ કરવો
નહીં. કોઈ પણ કર્મવિષે નિષિદ્ધ વસ્તુ પ્રતિનિધિને સ્થાનકે રાખવી નહીં. સર્વ કર્મના પોતાના કાલ
કરતાં જે ઉત્તર (આવનારો) કાલ તે ગોણુ છે. તર્પણ, આસન, શ્રાદ્ધ, ભોજન, મૂત્ર અને મહ-
ત્યાગ એ છ કર્મવિષે દર્ભ નિર્માલ્ય થાય છે, અભિચાર (આરણાદિ) કર્મવિષે મુચ્ચ આદિ પાત્ર તે
નિર્માલ્ય થાય છે, એટલે તે તે કર્મ કરવા પછી તે દર્ભ તથા પાત્ર અન્ય કર્મમાટે યોગ્ય નહીં.
શુદ્રના કર્મવિષે ભેરડો મંત્ર અને ત્રેતશ્રાદ્ધનું ભોજન કરનારો શ્રાદ્ધણુ એ પણ નિર્માલ્ય છે.

અથકર્માંગદેવતાઃ ॥ વિવાહસ્યાગ્નિદેવતા તેનવિવાહાંગમૂતસ્વસ્તિવાચનાઘંતેકર્માંગદેવતાગ્નિઃ
પ્રીયતામિતિવદેત્ ઔપાસનેન્નિસૂર્યપ્રજાપતયઃ સ્વાલીપાકેશિઃ ગર્ભાધાનેન્નહ્ના પુંસવનેન્નપ્રજાપતિઃ સીમં
તેઘાતાં જાતકર્મણિમૃત્યુઃ નામકર્મણિન્કમણાન્નપ્રાશનેપુસવિતા ચૌલેકેશિનઃ ઉપનયનેન્નદ્રશ્વજ્ઞમેધાઃ
અંતેસુશ્રવાઃ પુનરુપનયનેન્નિઃ સમાવર્તનસ્યેન્નદ્રઃ ઉપાકર્મણિવત્પુચસવિતા વાસ્તુહોમેવાસ્તોપતિરતેન્ન
જાપતિઃ આપ્રયણેઆપ્રયણદેવતાઃ સર્પચલેઃસર્પાઃ તઢાગાદીનાંવરુણઃ પ્રહયજ્ઞેઆદિસ્યાદિનવપ્રહાઃ કૂખ્માં
હઠોમેચાંદ્રાપ્રયણેઅગ્ન્યાધાનેચાંદ્ર્યાદયઃ અગ્નિદ્યોમસ્યાગ્નિઃ અન્યેષ્વિષ્ટકર્મસુપ્રજાપતિરિતિ ॥

હવે કર્મના અંગદેવતા કહે છે.

વિવાહના દેવતા અગ્નિ છે, તેથી વિવાહના અંગરૂત જે સ્વસ્તિવાચન ઇલાદિક કર્મ તેની અંતે
“કર્માંગદેવતા અગ્નિઃ પ્રીયતાં” એમ કહેવું. ઔપાસનવિષે અગ્નિ, સૂર્ય અને પ્રજાપતિ એ દેવતા
છે. સ્વાલીપાકવિષે અગ્નિદેવતા છે. ગર્ભાધાનવિષે બ્રહ્મા; પુંસવનવિષે પ્રજાપતિ; સીમંતવિષે ધાતા;
ભાતકર્મવિષે મૃત્યુ; નામકર્મ, નિષ્ક્રમણુ અને અન્નપ્રાશનવિષે સવિતા; ચૌલવિષે દેશિન; ઉપનયનવિષે
ઇન્દ્ર, શ્રદ્ધા અને મેધા એ દેવતા છે; અને એના અંતવિષે સુશ્રવા દેવતા, પુનરુપનયનવિષે અગ્નિ
દેવતા છે. સમાવર્તનના ઇન્દ્ર; ઉપાકર્મ અને મહાનાસ્પાદિક વ્રતના સવિતા દેવતા; વાસ્તુહોમના વા-
સ્તોપતિ; અને એના અંતે પ્રજાપતિ; આપ્રયણવિષે આપ્રયણ દેવતા; નાગચાલીના દેવતા સર્પ;
તેલાવ ઇલાદિકના દેવ વરુણ; પ્રહયજ્ઞવિષે દેવતા આદિત્યાદિ નવગ્રહ; કૂખમાંહોમ, ચાંદ્રાપ્રયણ અને
અગ્ન્યાધાનવિષે અગ્નિ આદિક; અગ્નિદ્યોમના દેવ અગ્નિ; અને ખીન્ન જે ઇષ્ટકર્મ તેના દેવ પ્રજાપતિ છે.

અથકલિયુગેકાર્વાર્ચ્યવિધેકઃ ॥ ગીતાંગંગાતથાવિષ્ણુઃકપિલામ્બત્યસેવનં પદાદશીવ્રતંચૈ
વસત્તમનંકલૌયુગે વિષ્ણુશિવંવામજતાંગુરોપિત્રોશ્વસેવિનાં ગોવૈષ્ણવમહાશૈવલુલસીસેવિનામપિ ન
સ્યાત્કલિકૃતોદોષઃકાશ્યાનિયસતામપિ કલૌગુરુણાંમજનમીશમત્યધિકસ્મૃતં જપાદૌયત્રયાસંસ્થા
કલૌસાસ્યાચતુર્ગુણા કલૌદાનંમહાત્રેપ્રંશિવવિષ્ણોશ્ચકીર્તનં કૃતેયદશમિર્વેપંક્તેતાયાંહાયનેનતુ દ્વાપરેત
તુમાસેનઅહોરાત્રેણતત્કલૌ પ્રથમસ્કંધે કુશલાન્યાનુસિદ્ધ્યંતિનેતરાણિકૃતાનિયદિતિ કલૌપુણ્યકર્મણાં
સંકલ્પેપિસિદ્ધિઃ પાપાનાંત્યાચરણાદેવેત્યુકં સ્મૃત્યંતરવિરોધેતુકલૌપારાદશીસ્મૃતિઃ ધ્યાયન્કૃતેયજન્ય
જ્ઞેક્ષેતાયાંદ્વાપરેચ્યન્ યદામોતિતદામોતિકલૌસંકીર્ત્યકેશવમિતિહેમાદ્રૌઘ્યાસવચનં અત્રકૃતયુગાઘ
ધિકરણકધ્યાનાદિફલાર્થેકલ્પધિકરણકકીર્તનંવિધીયત્તિવાક્યાર્થઃ કૌસ્તુભકર્તૃપિતામહૈર્ભક્તિનિ
ર્ણયેવિસ્તરેણનિરુપિતઃ હેમાદ્રૌ કલિસમાજયંત્યાયોગુણજ્ઞાઃસારમાગિનઃ યત્રસંકીર્તનેનૈવસર્વઃસ્વાર્થો
મિલભ્યત્તિતિ શ્રીભાગવતવચનમુદ્રાદ્યત્સંકીર્તનેનહરિસંકીર્તનેનૈત્યર્થઃતિહેમાદ્રાઘેવવ્યાધ્યાતં કૃષ્ણવ
ર્ણવિપારુણસાંગોવાંગાત્તપર્વદં યજ્ઞેઃસંકીર્તનપ્રાર્થૈર્જંતિહિસુમેધસઃ યજ્ઞાદિસ્વસ્થાચારમાચરદ્વિરપિ
કાલેપુસંકીર્તનનિર્દ્યૌર્મયમિત્યાશયતિતૈકૌસ્તુમે અનેનચતુર્વર્ગફલંનારાયણાશ્રયણમત્રેણમવતીતિસિદ્ધં
યાવૈસાધનસંપત્તિઃપુરુષાર્થચતુષ્થયે તથાવિનાતદામોતિનરોનારાયણાશ્રયણમત્રેણમવતીતિસિદ્ધં ॥

હવે કલિયુગમાં શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિર્ણય કહે છે.

“ગીતા, ગંગા, વિષ્ણુ, કપિલા ગાય, અશ્વત્થ અને એકાદશી વ્રત એ છ સેવયોગ્ય છે. સા-
તમે પદાર્થ કલિયુગમાં નથી. વિષ્ણુ, અથવા શિવને સેવનારા; શુર અથવા માતા પિતાની સેવા કર-

નારા; ગાય, વૈષ્ણવ, મહાદૌવ અને તુલસીની સેવા કરનારા; તેમજ કાશીમાં નિવાસ કરનારા; એ સર્વને કલિસંઘી દોષ થતો નથી. કલિયુગમાં શુરતું જાન દેવતાની ભક્તિ કરતાં અધિક કહું છે. જપાદિકવિષે જે સંખ્યા કહી છે તેથી કલિયુગમાં ચોગણી કરવી. દાન તથા શિવ અને વિષ્ણુનું કીર્તન એ કલિયુગમાં મહાશ્રેષ્ઠ છે. સત્યયુગમાં જે દસ વર્ષે સિદ્ધિ થતી તે ત્રેતાયુગમાં એક વર્ષે, દ્વાપરયુગમાં એક માસે, અને કલિયુગમાં એક અઢોરાત્ર એટલે આઠ પોહોરમાં થાય છે.” પ્રથમ-સ્કંધમાં—“(કલિયુગમાં જેવાં) કુશળ (પુણ્ય) તરત સિદ્ધ થાય છે તેવાં પાપ શીઘ્ર સિદ્ધ થતાં નથી; કારણ, પાપ કરવાથીજ સિદ્ધ થાય છે.” એ વાક્યમાં, કલિયુગવિષે પુણ્યકર્મની સંકલ્પયત્રી પણ સિદ્ધિ થાય છે અને પાપ આચરણ કરેલાં તેજ સિદ્ધ થાય છે, એમ કહું છે. “બીજી સ્મૃતિભેદે વિશેષ આવતો હોય તો કલિયુગવિષે પારાશરી સ્મૃતિ ગ્રહણ કરવી.” સત્યયુગમાં ધ્યાનવડે, ત્રેતામાં યજવડે, દ્વાપરમાં સેવાયત્રી જે (પુણ્યાદિ) પ્રાપ્ત થતું, તે કલિયુગમાં કેશવના નામકીર્તન-યત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, એવું હેમાદ્રિમાં વ્યાસનું વચન છે. આ ઠેકાણે, સત્યયુગાદિકમાં ધ્યાનાદિકવડે પ્રાપ્ત થવાનાં જે ફળ કહ્યાં છે તે ફળની પ્રાપ્તિને અર્થે કલિયુગમાં કેશવનું કીર્તન કરવું એવો વા-અર્થ, કૌસ્તુભ ગ્રંથના કર્તા જે અનંતદેવ તેના દાદાએ ભક્તિનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં વિસ્તારથી નિરૂપણ કરેલો છે. હેમાદ્રિવિષે, “શુભના જાણનારા અને સારના ગ્રહણ કરનારા જે આર્થ પુરૂષો તે ચાર યુગમાંથી કલિયુગનેજ શ્રેષ્ઠ કહે છે; કારણ, કલિયુગમાં સંકીર્તનયત્રીજ સધળો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય છે,” એવું શ્રીભાગવતનું વચન કહી, સંકીર્તન એટલે હરિકીર્તન એવો અર્થ; એ રીતે હેમાદ્રિમાંજ વ્યાખ્યાન કરયુ છે. “અગ (હૃદયાદિક), ઉપાંગ (કૌસ્તુભાદિક), અક્ષ (સુદર્શનાદિક), અને પાર્શ્વ (નદ, સુન્દાદિક) એમણે યુગ; વર્ણ કૃષ્ણ; કાંતિવિષે ઇન્દ્રનીલમણિ સરખા ઉગ્ગવલ; એવા જે (કૃષ્ણપરમાત્મા) તેનું યજન, બાહ્યા નામોઆચરણ છે જેમાં એવા યજવડે વિવેકી પુરુષ કરે છે.” પંચમહાયજ્ઞાદિક પાતપોતાના આચારને આચરણ કરનારા પુરૂષોએ પણ નિત્યકર્મ કરતાં અવશેષ રહેલા કાલવિષે સંકીર્તનનિષ્ઠ રહેવું એટલે ભગવાન્નામ કીર્તન કરવું એવો અભિપ્રાય કૌસ્તુભમાં છે. એથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ રૂપ ફળ નારાયણના આશ્રયમાત્રયત્રી થાય છે એ સિદ્ધ થયું; કારણ, “ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિમાટે જે સાધન-સંપત્તિ કહી છે તેવિના પણ નારાયણને આશ્રય કરનારો મનુષ્ય તે ચારે પુરુષાર્થને પામે છે; એવું મહાભારતમાં વચન છે.”

શ્રીભાગવતેપિ ॥ ધર્માર્યકામમોક્ષાલ્પ્યચ્છેદ્યેયઆત્મનઃ પક્ષોવહરેસ્તત્રકારણપાદસેવન મિતિ અગ્રપ્રકવાધધારણાદિપદૈરગ્યસાધનાનપેક્ષત્વંભક્તિયોગસ્યોચ્યતે જ્ઞાનયોગાદેશ્વરહિપાવસેવન સાપેક્ષત્વંઅગ્યતે તથાચરણપદમેકાદશાદૌ તસ્માન્મદ્રકિયુક્તસ્યયોગિનોવૈમદાત્મનઃ નજ્ઞાનંનચવૈરાગ્યં પ્રાપ્તઃશ્રેયોમવેદિદ્ધ યત્કર્મભિર્યત્તપસાજ્ઞાનવૈરાગ્યતથ્ચયત્ યોગેનદાનધર્મેનશ્રેયોભિરિતરૈરપિ સર્વમદ્ર ક્તિયોગેનમદ્રકોલમતંતજસા સ્વર્ગાપવર્ગમદ્દામકર્થચિદિવાંછતીતિ શ્રેયઃસ્મૃતિભક્તિમુદયતેવિમો હિદ્યંતિયેકેવલયોગલચ્છેદ્યે તેપામસંતિશલણવશિષ્યતેનાન્યચથાસ્થૂલતુપાચવાતિનામિત્યાદિપરસદ્ અચચનાતિ જ્ઞાનયોગસ્યમગ્નદારાધનંતત્પ્રસાદંચવિનૈવસિદ્ધિરિતિકાપિકેનાપ્યનુકેશ્ચ સર્વાપેક્ષાચય દ્વાદિશ્રુતેરઅગ્યદિત્યધિકારણેજ્ઞાનોત્પત્તૈયદ્વાદિસર્વસાધનાપેક્ષોક્તેશ્ચ કિંચમભક્તિયોગોદુરારાચરિણોપિદદ્ધ વૈરાગ્યરહિતસ્યાપ્ધિકારોગમ્યતે અપિચેત્સુદુપચારોમજતેમામનન્યમાક્ષ સાધુરેવસમંતત્વઃસમ્યગ્ય યસિતોહિસઃ ક્ષિપ્રંમવતિધર્મોત્પાદ્યચ્છાંતિનિગચ્છતિ કૌંતેયપ્રતિજાનીહિનમેમકઃપ્રણદ્યતિ નનિર્વિ પ્ણોનાતિસત્કોમકિયોગોસ્યસિદ્ધિદ્વિત્યાદિચચનેમ્યઃ નૈવંદુરપચારિણાપિદદ્ધવૈરાગ્યાદિસાધનચતુષ્ટય સંપત્ત્યભાવેપિવેદાંતયજ્ઞાનચતુષ્ટિતોજ્ઞાનોત્પત્તિર્મવતીતિકાપ્યુપલભ્યતે નચયથોકાધિકારસંપત્તિચિ નાનુષ્ટિંસાધનંકિમપિફલાયકરુપતે તસાત્મવંથાપર્વઃઋતૌશ્રીહરિપાદસેવનાદિભક્તિયોગાશ્રયણમેવ ફર્તવ્યમિતિસિદ્ધમ્ ॥

શ્રીભાગવતમાં પણ કહું છે—“જે મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ નામના પોતાના શ્રેયની ઇચ્છા ધરતો હોય તેને તે શ્રેયની પ્રાપ્તિવિષે એકજ હરિનું પાદસેવન કારણ છે.” એ વા-ક્યમાં ‘એક’ એવું પદ તથા નિશ્ચય કરાવનારા ‘જ’ એ પદવડે ભક્તિયોગને અન્ય સાધનની ગરજ નથી એમ કહું, અને જ્ઞાનયોગાદિકને હરિચરણ સેવાની સહાયતા એકએ છિએ એ અર્થ સૂચિત થાય છે. તેમજ એકાદશસ્કંધાદિકમાં સ્પષ્ટ કહું છે. કે—“આહારી ભક્તિએ યુગ, તેથીજ માહારેવિષે

હવે કલિયુગમાં નિષિદ્ધ કહે છે.

વહાણમાં બેસીને સમુદ્રયાત્રા (દરિયાઈ મુસાફરી) કરવી, જલયુક્ત કર્મકલતું ધારણ, પોતાની જાતિ કરતાં અન્ય જાતિની કન્યાઓએ વિવાહ કરવો, દેર ઇલાદિકચક્રી પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી, મધુપ-કૃંમાં પશુનો વધ, આફ્રમાં માંસના પિંડનું દાન, વાનપ્રસ્થાશ્રમનું ગ્રહણ, સંકલ્પપૂર્વક આપેલી શુદ્ધ કન્યાનું ફરી બીજાને દાન કરવું, ઘણા સમયસુધી શ્રદ્ધાચર્ય, નરમેધ, અશ્વમેધ, મહાપ્રસ્થાન (ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યા જતાં દેહભાગ) કરવાનું, અને ગોમેધ યજ્ઞ, એટલા ધર્મ કલિયુગમાં ગ્રાહ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્યે વળ્યું કરવા એ રીતે વિદ્વજ્જનો કહે છે. મધુપાન વળ્યું કરવું. મહાપાપવિષે મરણાંત પ્રાયશ્ચિત્ત સૌત્રામણિ ઇંદ્રિ ઇલાદિક યજ્ઞવિષે પણ સુરા (મદિરા)ના પાત્રનું ગ્રહણ, વળ્યું કરવું. મધુપાન આદિ કહેનારાં જે વામ માર્ગદિકનાં શાસ્ત્ર તે માનવાં નહીં; કારણ, પૂર્વગીમાંસા અને ઉત્તરગીમાંસા આ બન્ને શાસ્ત્રવિષે શિષ્ટજ્ઞે મધનો અનાદર (નિષેધ) કર્યો છે. ઔરસ (પોતાના વીરથી પોતાની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થએલો) અને દત્તક એ બે પુત્ર કલિયુગમાં કલા છે. વેચાતો લીધેલો ઇલાદિક બીજા દશ પ્રકારના કલિયુગમાં વળ્યું કરવા. કૌસ્તુભમાં, સ્વયંદત એ નામનો ત્રીજો પણ પુત્ર કલિયુગમાં કહ્યો છે, તેથી નવનોજ નિષેધ છે, એમ કહ્યું છે. કલિયુગમાં શ્રદ્ધાહત્તા કરનાર ઇલાદિકનેજ અવ્યવ-હાર્યત્વ (તેની સાથે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર ન રાખવો) ઇલાદિરૂપ પતિતપણું છે, અને શ્રદ્ધાહત્તા કરનારના સંસર્ગ (સબંધ) કરનારને નરકના કારણરૂપ દોષ છે તથાપિ પતિતપણું નથી; કારણ, હતા કરનારના સંસર્ગ દોષ નથી, એ રીતનું કલિવળ્યમાં વચન છે. “સલયુગમાં પાપીસાથે ભાષણ કરવાપી પતિતપણું થતું, ત્રેતામાં પાપીનો સ્પર્શ કરવાથી પતિતપણું થતું, દ્વાપરમાં પાપીનું અન્ન લેવાથી પતિતપણું થતું અને કલિયુગમાં પાપકર્મે કરવાથી પતિતપણું થાય છે, એવાં પણ વચન છે.” શ્રદ્ધાહત્તા ઇલાદિક કર્મવડેજ પતિતપણું થાય છે, માત્ર સંસર્ગચક્રી પતિતપણું થતું નથી, એવો એ વચનનો અર્થ છે; તેથી એ વચન, લોકમાં જાતિબાહ્ય ન છતાં જે પાતકી છે તેનો, લોકમાં દ્વેષવૃદ્ધિ થાય માટે ભાગ્ય કરી ન શકાય એવો જે સંસર્ગ તેનેવિષે પતિતપણું નથી એ પરાયણ જાણવું. લોકમાં જાતિબાહ્ય નથી પરંતુ શુદ્ધરૂપે અભક્ષ્યભક્ષ્ય, ન પીવાનું પાન, અગમ્યાગમન ઇલાદિ પાપ કરનારની સાથે તેને જાણનારા સાદા શિષ્ટજ્ઞોએ પણ સભાષણાદિક સંસર્ગ કરવો એ જો કે નરકનું કારણ છે તથાપિ તે છોડી શકાતો નથી; કારણ, તેમ કરવાથી લોકમાં દ્વેષવૃદ્ધિ થાય છે. જાતિબાહ્ય થએલા પાપીનો સંસર્ગ તો પતિતપણાનું કારણ છે અને શિષ્ટોનો આચાર પણ તેમજ છે એમ મને ભાસે છે. માટેજ “સલયુગમાં દેશનો ભાગ કરવો, ત્રેતામાં ગામનો ભાગ કરવો, દ્વાપરમાં એક કુલનો ભાગ કરવો અને કલિયુગમાં માત્ર કત્તિનો ભાગ કરવો;” એ વાક્યમાં કત્તિનો ભાગ કરવો એ વિધિ પ્રાપ્ત થાય છે; ભાગ એટલે સંસર્ગનોજ ભાગ જાણવો. તેમજ આ વાક્યવડે, જે કુલાદિકમાં શ્રદ્ધાહત્તાદિક પાપ કરનારો ઉત્પન્ન થાય છે તે કુલાદિક દ્વાપરાદિક યુગવિષેજ અભિકૃત કરવાં; કલિયુગમાં કુલાદિકનો ભાગ કરવો નહીં; કેવળ પ્રલક્ષ પાપકત્તિનેજ ભાગ કરવો; એમ પ્રતિપાદન થાય છે. આ વાક્યથી વિરુદ્ધ એવું બીજું વાક્ય, પતિતના સગોત્ર અને સર્પિરોએ કાંઈ પણ કર્યું કરવું નહીં અને લોકમાં કોઈની ભેટ કાંઈ પણ વ્યવહાર કરવો નહીં, એમ કહેવાવાળું કોઈ પણ ગ્રંથમાં જોવામાં આવતું નથી. જે નિર્ણયસિંધુના ઘટસ્ફોટપ્રકરણમાં, “ઘરમાં ઇચ્છાપ્રમાણે આવવું,” એવાં વસિષ્ઠ-વચનના સામર્થ્યવડે પાત્ર (કોઈવાનો જે ઘટ ઇલાદિક તે)ના લઈ જવાથી પ્રથમ પતિતના સંબંધીએને ધર્મકાર્યમાં અવિકાર નથી એવું અપરકર્ષ ગ્રંથનું વ્યાખ્યાન લખ્યું તે સર્વ પતિતમાટે નથી, ભારે ઘટસ્ફોટમાટે યોગ્ય છતાં પ્રાયશ્ચિત્તની ઇચ્છા ન કરનારા પતિતમાટે છે, અને જો તેમ ન હોય તો, ‘પાત્ર લઈ જવાની પેહેલાં’ એ રીતે ન કહેતાં ‘પ્રાયશ્ચિત્તની પેહેલાં’ એમજ કહેત. ‘કલિ-યુગમાં માત્ર કત્તિનોજ ભાગ કરવો,’ ઇલાદિક પ્રલક્ષ વચન ભેટે વિરોધ છતાં અર્થાપત્તિ પ્રમાણે જ મૂળ જેવું એવું જે, પતિતનાં સઘળાં કુલનો ભાગ કરવો એ પુરુષકૃત વ્યાખ્યાન તે અપ્રમાણ યશે એમ ભાસે છે. એ રીતે સંક્ષેપ કલ્પે.

નયંવંધસ્ફોટપ્રિધિર્વ્યર્થદતિવાચ્યં તસ્યપારલૌકિકદોષપરિહારયત્વાત્ લોકવહિષ્કૃતપાતકિવિ-
પયે સંમાપનાદિસંસર્ગસપાતિત્વહેતુત્વાભાવેપિપરત્નનરકજનકદોષહેતુત્વવત્પતિતેનસર્વેકકુલત્વસંસ-
ર્ગસાપીદપાતિત્યાદિદોષહેતુત્વાભાવેપિપાપનિકદોષહેતુત્વાત્ અન્નચઘટસ્ફોટવિધેરેવાર્થાપત્તિવિધાય

માનત્વાત્ તથાચપારશ્રિકદોષપરિહારયથઘટસ્ફોટવિધિરિતિનતદ્વિધિવલેનપતિતમાત્રસ્યકુલેયહિ
ષ્કારઃ સત્રાહ્યયજ્ઞઃકલૌવર્જ્યઃ વ્રહ્મહત્યાદિમહાપાતકેપુપ્રાપ્યશ્ચિત્તેનનરકનિવૃત્તિર્નમત્તિકિંત્વિહલોકે
વ્યવહાર્યતામાત્રકલૌભવતિ સ્વર્ગસ્તેયાદિપુત્રપ્રાપ્યશ્ચિત્તેનનરકનિવૃત્તિર્વ્યવહાર્યતાચ કેચિચુરહસ્યક્રુતેપુ
મહાપાપેપુરહસ્યપ્રાપ્યશ્ચિત્તકલૌનોપદેષ્યમિત્યાહુઃ વિપ્રાદિસ્ત્રીસંભોગેનમુદ્રાનાંશુદ્રાદીનાંપ્રાપ્યશ્ચિત્તેપિ
સંસર્ગોનિષિદ્ધઃ યજ્ઞેપશુમારણંસોમવિક્રયશ્ચવિપ્રાણાંકલૌવર્જ્યઃ જ્યેષ્ઠાદિસર્વમ્નાતૃણાંસમમાગઃકલૌસ્મૃતઃ
આતતાયિદ્વિજ્ઞાનાંનોધર્મયુદ્ધેપિહિંસનં અઘ્ચૌનોયાતુદ્વિજ્ઞસ્યપ્રાપ્યશ્ચિત્તેપિસંસર્ગોન ગવાર્થંબ્રાહ્મણાર્યેચપ્રા
ણત્યાગઃકલૌનહિ દ્વિજાનાંગોપશુદ્રાદૌભોજ્યાન્નત્વંકલૌનહિ શિષ્યસ્યગુરુપત્નીપુનર્ચિરંવાસશીલતા આપ
દિશ્વત્રવૈશ્યાદિવૃત્તિવિપ્રઃકલૌત્યજેત્ કલૌદ્વિજોનહિભવેદશ્વસ્તનિકર્મજીવિકઃ દ્વાદશાશ્વંશુરૌવાસંમુક્તા
ત્રિધમનક્રિયાં યતેર્મિશ્નાંસર્વચર્ણેકલૌત્રીણિવિવર્જયેત્ નવોદ્કનિપેધંચંદશિનાંગુરુવાંછિતાં વૃદ્ધરુણાદિ
મરણંજલાન્નિપતનાદિમિઃ ગોતૃસ્તિમાત્રેભૂમિષ્ઠેપયસ્યાચમનક્રિયાં પિતૃવાદેસાક્ષિદંડંકલૌપંચવિવર્જયેત્
ઘૃતદુર્ગધાદિમિઃપક્વમંદ્રંશુદ્રાત્કલૌત્યજેત્ મિશ્કામટન્યતીરાત્રૌનવસેદ્ગ્રહિણાંગૃહે વિધૂમસન્નમુસલેકાલે
મિશ્કાંકલૌત્યજેત્ ચત્વાર્યંદસહસ્રાણિચત્વાર્યંદશતાનિચ ફલેર્યદાગમિપ્યતિતદાત્રેતાપરિગ્રહઃ સંન્યા
સશ્ચનકર્તવ્યોગ્રાહ્યેનેવિજ્ઞાનતા ત્રેતાપરિગ્રહઃસર્વાધાનં અર્ધાધાનંસ્મૃતંત્રીતસ્તાત્રાપ્યોસ્તુપૃથક્કૃતિઃ
સર્વાધાનંતયોરેક્યંકૃતિઃપૂર્વયુગાધ્યા અસ્યાપવાદઃ યાવદ્વર્ણવિભાગોસ્તિયાવદ્દેદઃપ્રવર્તતે સંન્યાસંચાન્નિ
દ્વોષંત્રતાવત્કુર્યાત્કલૌયુગે રતિ શપથાઃશકુનાઃસ્વપ્નાઃસામુદ્રિકમુપશ્ચૃતિઃ દેવપૂજોપહારાદેઃસંકલ્પઃકા
ર્યસિદ્ધયે પ્રશ્નોત્તરંકાલવિદાંસંમર્ષતિકલૌકચિત્ રતિકલૌકાર્યાકાર્યનિર્ણયઃ ॥

એમ કહેવાથી ઘટ ફાડવાનો જે વિધિ કહ્યો તે અર્થ છે એમ કહેવું નહીં; કારણ, તે ઘટ
ફાડવાનો વિધિ કરવાથી પરલોકસંબંધી દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. લોકમાં જાતિભાલ કરેલા પાતકીનેડે
સંભાષણ ઇલાદિક સંસર્ગ કરવાથી તે સંસર્ગ કદી પતિતપણુનો હેતુ નથી, તથાપિ પરલોકમાં નરક
ઉત્પત્તિ કરનારા દોષનું જેમ કારણ છે, તે રીતે પતિતસાથે એક કુલરૂપ સંસર્ગ જો કે આ લોકમાં
પાતિભાદિ દોષનું કારણ નથી; તથાપિ તે પરલોકસંબંધી દોષનું કારણ છે. આ ઠેકાણે ઘટ ફાડવાના
વિધિને ‘અર્ચાપતિ’ રૂપે પ્રમાણપૂર્ણ છે, અને તેમ છતાં પરલોકસંબંધી દોષનિવૃત્તિમાટે ઘટફાડના
વિધિ છે તો તે વિધિના સામર્થ્યયક્ષી પતિતમાત્રના કુલને જાતિભાલ કરવું જો ઘટનું નથી. સત્ર
નામનો યજ્ઞ કલિમાં વર્જ્ય કરવો. બ્રહ્મહત્યા આદિ મહાપાપયુક્તને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી નરકનિવૃત્તિ થતી
નથી; ત્યારે આ લોકમાં માત્ર વ્યવહારની યોગ્યતા કલિયુગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. સુવર્ણની ચોરી ઇલા-
દિક પાપવિષે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપની નિવૃત્તિ અને વ્યવહારની યોગ્યતા જો અને પ્રાપ્ત થાય
છે. કોઈ અંધકાર, શુભ રહી કરેલા મહાપાપમાટે રહસ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કલિયુગમાં કહેવું નહીં, એમ કહે
છે. બ્રાહ્મણાદિકની સ્ત્રીનો સંભોગ કરવાથી બ્રહ્મ યજ્ઞેલા શુદ્રાદિકે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તો પણ તેનો
સંસર્ગ નિષિદ્ધ છે. યજ્ઞમાં પશુનો વધ અને સોમવિક્રય જો કલિયુગમાં બ્રાહ્મણે કરવાં નહીં. કલિ-
યુગમાં જ્યેષ્ઠ (મોઢોટો) ઇલાદિક સઘળા ભાઈઓનો સરખો વિભાગ કહ્યો છે. આતતાયી* બ્રાહ્મણની
ધર્મયુદ્ધમાં પણ હિંસા કરવી નહીં. વહાણમાં ખેસી સમુદ્રયાત્રા કરનારા દ્વિજે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય
તો પણ તેનો સંસર્ગ કરવો નહીં. ગાય અથવા બ્રાહ્મણમાટે કલિયુગમાં પ્રાણહાન કરવો નહીં. કલિ-
યુગમાં દ્વિજે ગોવાળ, શૂદ્ર ઇલાદિકનું અન્ન ભક્ષણ કરવું નહીં. શિષ્યે ગુરૂની સ્ત્રીપાસે ચિરકાલ
નિવાસ કરવો નહીં. આપત્તિના સમયમાં બ્રાહ્મણે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ઇલાદિકની વૃત્તિનો ભાગ કરવો.
કલિયુગમાં બ્રાહ્મણે અધસ્તનિકલવિક, જોરલે એક જ દિવસ પૂરું આય જોરલો પણ ધાન્યસંગ્રહ
જેનીપાસે ન હોય તે, એમ રહેવું નહીં. ગુરુપાસે બાર વર્ષપર્યંત નિવાસ, મોઢેથી કુંડી અગ્નિ પ્રદીપ
કરવો, અને સંન્યાસીયે સર્વ વર્ણ પાસેથી ભિક્ષા લેવી જો ત્રણ કલિયુગમાં વર્જ્ય કરવાં. નદીન જલ
લેવું નહીં; ગુરુએ ભાગેલી દક્ષિણા ગુરુને દેવી; વૃદ્ધ, રોગી ઇલાદિકે જલસમાધિ, અગ્નિપાત, ભુગુ-
પાત (ભેરવજપ) ઇલાદિકવડે મરવું; ગાયની માત્ર તૃપ્તિ થાય જોરલું પૃથ્વીમાં રહેલું જલ તેમાં
આચમન કરવું; પિતા, પુત્રના વિવાદમાં સાક્ષીને દંડ દેવો; જો પાંચ કલિયુગમાં વર્જ્ય કરવા. ધૃત
કે દુધ એમાં પકવ થએલું અન્ન શૂદ્રપાસેથી કલિયુગમાં લેવું નહીં. ભિક્ષામાટે બ્રમણ કરતાં

૧ શૂદ્રહસ્તેનકાર્યનતુવિરેણસર્વકાર્યમિલયઃ ॥

૨ પશુનો વધ શૂદ્રને હાથે કરાવવો, પોતાને હાથે કરવો નહીં.

૩ અગ્નિવડે બાળનારો, ગ્રહેરથી મારનારો ઇલાદિક આતતાયી કહ્યા છે.

સંન્યાસીએ ગૃહસ્થને ઘેર રાત્રિએ રહેવું નહીં. ધુંવારો અને મુસળનો શબ્દ તેણેરહિત એવા-સમયમાં સંન્યાસીએ કલિયુગમાં ભિક્ષા વળ્યે કરવી. કલિનાં (૪૪૦૦) વર્ષ ગયા પછી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે ત્રેતા-પરિગ્રહ અને સંન્યાસ એ ધારણ કરવાં નહીં. ત્રેતાપરિગ્રહ એટલે સર્વાધાન, “શ્રૌત અને સ્માર્ત અગ્નિ ભિન્ન ભિન્ન રાખવા તે અર્ધાધાન, અને તે બન્ને અગ્નિ એકઠા રાખવા તે સર્વાધાન, એ એકઠા કરવા તે પ્રથમના યુગોમાં થતું.” એનો અપવાદ—કલિમાં યાવતકાલ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ વિભાગ અને વેદ પ્રવર્તે છે તાવતકાલ સંન્યાસ અને અગ્નિહોત્ર કરવાં. સપથ (સમ લેવા); શકુન; સ્વપ્ન; સામુદ્રિક; ઉપશ્રુતિ (વૃદ્ધોએ કહેલી ભવિષ્ય વાણી); કાર્પસિદ્ધિ માટે દેવપૂજા, ઉપહાર ઇલાદિકનો સંકલ્પ, અને ન્યોતિપીએ કરેલા પ્રશ્નના ઉત્તર; એ કલિયુગમાં કવચિત્ સહ થાય છે. એ રીતે કલિયુગમાં શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિર્ણય કહ્યો.

અથસ્વપ્નવિચારઃ ॥ સ્વપ્નોદ્વિવિધઃ રૂપકલોનિરૂપકલોએતિ તત્રસામાન્યતરરૂપકલોયથા નદીસ મુદ્રતરણમાકાશગમનંતથા ગ્રહનક્ષત્રમાર્તંડચંદ્રમંડલદર્શનં હર્મ્યસ્યારોહણંચૈવપ્રાસાદશિરસોપિવા સ્વપ્નેચમદિરાપાનંચસામાંસસ્યમક્ષણં કૃમિવિષ્ટાતુલેપશ્ચરુધિરેણામિપેચનં ભોજનંદધિમત્કસ્યશ્વેતયજ્ઞા તુલેપનં રક્તાન્યામરણાદીનિસ્સ્મેદદ્યુપ્રસિદ્ધ્યતિ દેવતાવિષ્ણુપૃથ્વીશાન્ત્રશસ્તામરણાંગનાઃ દ્યુપેમપર્વત ક્ષીરિકલિવૃક્ષાધિરોહણં દર્પણામિપમાસ્યાતિશુરુપુષ્પાંવરાધિવાન દ્રુષ્ટઃસ્વપ્નેર્થલાભઃસ્યાદ્વાધિમોક્ષશ્ચ જાયતે ॥

હવે સ્વપ્નનો વિચાર કહે છે.

શુભફલ આપનારાં તથા અશુભ ફલ આપનારાં એ ભેદથી સ્વપ્ન એ પ્રકારનાં છે. તેમાં સામાન્ય રીતે શુભફલ દેનારાં સ્વપ્ન કહે છે—“નદી, સમુદ્ર તરવા; આકાશમાં ગમન કરવું; ગ્રહ, નક્ષત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર અને ચંદ્રમંડલવું દર્શન; હાંથા ઘર, દેવમંદિર, અથવા રાજદરબાર એમના ઉપરના ભાગ ઉપર ચડવું; મદિરાપાન; મળન અને માંસનું ભક્ષણ; ક્રીડા, વિદ્યા એ અંગમાં લીધાય; રૂધિરવરે સ્નાન; દહીં.ભાતનું ભોજન; શ્વેત વસ્ત્ર, શ્વેત ચંદન, રત્ન અને આભૂષણ; એ પદાર્થો સ્વપ્નમાં લેવાથી કાર્પસિદ્ધિ થાય છે. દેવતા; બ્રાહ્મણ; રાજા; ઉત્તમ આભૂષણ ધરનારી સ્ત્રી; અળદ, હાથી, પીપળો, ધુલર, રૂખેલું ઝાડ, એમના ઉપર ચડવું; અરીસો, માંસ અથવા પુષ્પમાલાની પ્રાપ્તિ;—શ્વેત પુષ્પ અને શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા; એ વસ્તુઓ સ્વપ્નમાં ભેનારને દ્રવ્યલાભ અને રોગનિવૃત્તિ થાય છે.

અધાનિરૂપકલઃ ॥ દુર્લ્લેખશુકવલ્મીકપારિમદ્રાદિરોહણં તૈલકાર્પાસપિણ્યાકલોદ્રપ્રાપ્તિર્વિપત્તયે નિવાહકરણંસમેરક્તચ્છગ્ધધારણં સ્રોતસાહરણંનિરૂપકમાંસસ્યભોજનં આદિસ્યસ્થાચંદ્રસ્યનિષ્પ્રમ સ્વાવલોકનં નક્ષત્રાવિષ્ણુપાતસ્યસમેરણશોકકલ્પ અશોકકરચીરપલાશાનાંપુષ્પિતાનાંસ્યમેદર્શનેશોકઃ મૌકારોહણેપ્રવાસઃ રત્નચ્છગ્ધધારણ્યાસ્ત્રિયાલિંગનેમૃત્યુઃ ધૃતતૈલાદિનામ્યંગેભ્યાધિઃ ક્ષેશદંતપાતેધન નાશઃપુત્રશોકોયા સ્વરોદ્રમદિર્પર્યાનેતદ્યુક્તચારોહણેવામૃત્યુઃ કર્ણનાસાકરાદિચ્છેદેપંકમજ્જનેતૈલામ્યંગેવિપ્રમક્ષણેપ્રેતાલિંગનેનલદમાલિનોદિગંધરસ્યાનેરુણપુરુષદર્શનેચમૃત્યુઃ ॥

હવે અશુભ ફલસૂચક સ્વપ્ન કહે છે—આખરો, વહ્મીક (રાફરો), લીંબરો એની ઉપર ચડવું; તેલ, કપાળ, ખળ, લોડું એથી પ્રાપ્તિ; એ વિપત્તિ કરનારાં છે. નિવાહ કરવો, રાતાં પુષ્પની માલા અથવા રાતાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, જલના પ્રવાહમાં વહી જવું, અથવા રાધેલા માંસનું ભક્ષણ, એ સ્વપ્નમાં દેખાય તો નાશ કરનારાં છે. કાંતિહીન સૂર્ય કે ચંદ્ર અથવા આકાશથી તારાઓનું પડવું એ સ્વપ્નમાં લેવાથી મરણ અથવા શોક ઉત્પન્ન થાય છે. અશોકવૃક્ષ, કળેર, અને આખરો એ ઝાડ સ્વપ્નમાં પુષ્પિત (ફુલેલાં) દેખાય તો ગ્રાહ થાય છે. સ્વપ્નમાં, વહાણમાં પોતે ચઢ્યો એમ દેખે તો પ્રવાસ (પરદેશ જવું) થાય છે. રાતાં વસ્ત્ર, રાતું ચંદન ધરનારી સ્ત્રી આલિંગન કરે તો મૃત્યુ થાય છે. ઘી અથવા તેલ ઇલાદિકવરે અભ્યંગ કરે તો વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્ષેશ (વાળ) ખરી ગયા અથવા દાંત પડી ગયા એવું દેખાય તો ધનનાશ કિંવા પુત્રશોક થાય છે. ખર હાંટ, પાડા એમની ઉપર ખેરી આવે, અથવા જે સ્થળમાં ખરાદિક જોડેલાં હોય તે સ્થળમાં ખેરો, એમ સ્વપ્નમાં દેખે તો મૃત્યુ થાય છે. કાન, નાક, હાથ ઇલાદિક અંગનું છેદન, ગ્રીચમાં છુડવું, તૈલાભ્યંગ, વિપત્તિ

ભક્ષણ, મરી ગયેલાનું આલિંગન, બસોદનાં પુષ્પની માલા ધારણ કરી નગ્ન થઈ જવું, અને સ્થામ-
વર્ણ પુરૂષનું દર્શન, એ સઘળાં સ્વપ્નો મૃત્યુકારક છે.

અથજાગૃતાવનિષ્ઠાનિ ॥ અરુઘર્તાંધ્રુવંચૈવનમોમંદાકિર્નીતયા સ્વનાસાપ્રચંદ્રાંકમાયુર્હાનો
નપદ્યતિ પાંસુપંકાદિપુન્યસ્તચરણંસંહિતંયદિ સ્નાનાંબુલિપ્તગાત્રસ્યસ્યાસ્યંપ્રાકૃપ્રગુપ્યતિ ગાત્રેષ્વાદ્રેંપુ
સંવેપુસૂર્યાદિદ્વયદર્શનં સ્વર્ણપ્રતીતિત્વૃક્ષેપુસ્પદાનામદર્શનં પિહિતેકર્ણયુગુલેયસ્યઘોપાનુપશ્રુતિઃ અદર્શનં
સ્વશિરસઃપ્રતિવિદ્યેજલાદિપુ છિદ્રપ્રતીતિદશ્યાયાસંચિરંજૈવજીવતિ ॥

હવે ભગૃત અવસ્થામાંનાં અરિષ્ટ (મરણાદિ સૂચક ચિન્હ) કહે છે—અરુઘર્તા, ધ્રુવ, આ-
કાશગંગા, પોતાના નાકનું અગ્ર, અને ચંદ્રમાંનાં કાળું ચિહ્ન, એમને જેનું આપુષ્ય હીન થયું હોય
તે પુરૂષ દેખતો નથી, (એટલે તે બહુ દિવસ રહેનારો નહીં.) જેનો પગ ધૂળ, કીચકાઈલાદિકમાં
માંજ્યો હોય તો પણ અર્ધો દેખાય; કિંવા જેનું, જ્ઞાન કીધા પછી સાનું શરીર ભીંભયજી છતાં
મોહુંજ માત્ર પ્રથમ સૂકાઈ બય; સૂર્ય ઇલાદિક યે યે દેખાય; ઝડ સુવર્ણ સરખાં પીળાં દેખાય, ધૂળ
ઇલાદિકમાં મારેલા પોતાના પગ ન દેખાય; પોતાના કાન બંધ કરતાં તેની અંદર જે શબ્દ થયા
કરે છે તે સાંભળવામાં ન આવે, જળ ઇલાદિકમાં પડેલા પોતાના પ્રતિબિંબમાં પોતાનું મસ્તક ન
દેખાય, પોતાના પડછાયામાં છિદ્ર દેખાય, ઇલાદિક લક્ષણ જેને જેવામાં આવતાં હોય તે પુરૂષ
બહુ દિવસ જીવે નહીં.

અથવિશેષાષ્ટફલાઃસ્વપ્નાઃ ॥ યસ્તુપદ્યતિવૈસ્વપ્નેરાજાનંકુંજરંહયં સુવર્ણવૃષભંગાંવાકુટુંબં
તત્સ્યવર્ધતે વૃષંધૃક્ષંવાલ્કલત્રપ્ત્યસ્યજાગરેધનાતિઃ શ્વેતસપ્તેન્દાક્ષિણમુજદંશેદશદિનેસહસ્રધનલાભઃ
જલસ્યંસ્યવૃક્ષિકોરગપ્રાસેજયપુત્રધનાનિ પ્રાસાદશૈલારોહણેસમુદ્રતરણેરાજ્યં તદાગમ્યેપદ્મપદ્મેપુષ્ટત
પાયસમોજનેરાજ્યં યલાકાકુકુરીપ્રાંચીદર્શનેભાર્યાપ્રાપ્તિઃ નિગડૈર્વધેવહુપાશયંધેવાપુત્રધનાદિ આસને
શયનેયાનેશરીરેવાહનેગૃહે જ્વલમાનેવિવુષ્યેતતત્સ્યશ્રીઃ સર્વેતોમુખી સૂર્યચંદ્રમંડલદર્શનેરોગિણોરોગનાશો
ન્યસ્યધનં સુરાસધિરયોપાનેયિપ્રસ્યવિદ્યાશુદ્રાદેર્ધનં શુક્લાંયરગંધધારિણ્યાસુભગલિયાલિંગનૈસંપત્તિઃ
છત્રપાદુકોપાનહૃક્ષ્મલામેધનં વૃષમયુક્તરથારોહણેધનં દધિલામેધેદાતિઃ દધિપયઃપાનેષ્ટતલામેષ
યશઃ ધૃતમક્ષણેક્લેશઃ અંઘૈર્વેષ્ટનેરાજ્યં મનુષ્યસ્યચરણમાંસમક્ષણેશતંલાભઃ યાદુમક્ષણેસહસ્રં શીર્ષમાંસ
મક્ષણેરાજ્યંવાસહસ્રધનંવા સફેનક્ષીરપાનેસોમપાનં ગોધૂમદર્શનેધનલાભઃ યથદર્શનેયજ્ઞઃ ગૌરસર્પપદ
ર્શનેલાભઃ નાગપત્રંલમેત્સપ્રેક્ષર્પૂરાગમનંતથા ચંદનંપાંડુરંપુષ્પંતત્સ્યશ્રીઃ સર્વેતોમુખી સર્વાણિશુક્લાન્યતિ
શોમનાનિકાર્પાસમસૌદનતઃકવજ્યં સર્વાણિકૃષ્ણાન્યતિનિદિતાનિગોહસ્તિદેષદ્વિજવાજિવજ્યં સ્વપ્નસ્તુ
પ્રથમેપામેવત્સરાતિફલપ્રદઃ દ્વિતીયેષ્ટમાસૈઃ તૃતીયેત્રિમાસાંતે ચતુર્થેયામેમાસાંતે અઠ્ઠણોદયેદશાહંતે
સૂર્યોદયેસઘઃફલમ્ ॥

હવે વિશેષ શુભ ફલ દેનારાં સ્વપ્ન કહે છે—જે પુરૂષ સ્વપ્નમાં; રાત્ર, હાથી, ઘોડો, સુવર્ણ,
બળદ, અથવા ગાયને દેખે તો તેના કુટુંબની વૃદ્ધિ થાય છે. બળદ અથવા ઝાડ ઉપર ચરેલો એ
રીતે સ્વપ્નમાં ભેઈ તેમજ (ચઢ્યા છતાં) ભગૃત થાય તો દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. ઘોળો સર્પ જમણા
હાથને દંડા કરે એવું સ્વપ્ન દેખાય તો દશ દિવસમાં એક હજાર ધનની પ્રાપ્તિ થાય. જળમાં ઉભેલા
પોતાને વીંછી અથવા સર્પ ગળી બય એમ જુવે તો જ્ય, પુત્ર અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય. દેવમંદિર,
શંજદરબાર અથવા પર્વતના શિખર ઉપર ચઢ્યો, કિંવા સસુદ્ર તર્યો એમ દેખે તો રાત્ર્યપ્રાપ્તિ
થાય. તલાવની વચ્ચે કમળના પાનમાં ઘી અને દૂધપાકનું ભોજન કર્યું એમ દેખે તો રાત્ર્યપ્રાપ્તિ
થાય. બગલી, કુકડી, અને કૈંચી એ પક્ષીને જેવાથી સ્ત્રીપ્રાપ્તિ થાય છે. પોતાને લોઢાંની ખેડીવતી
બંધાયેલો અથવા બહુ પાસ (દોરી) થી બંધાયેલો દેખે તો તેને ધન, પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે.
આસન; બિછાનું; પાલખી; ગાડી ઇલાદિક વાહન; શરીર; હાથી, ઘોડા ઇલાદિક વાહન; અને ઘર આદિ
અગ્નિ લાગવાથી બળે છે એમ ભેતાં જે બળે છે તેને સર્વ કાલ અને સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ
થાય છે. સૂર્યમંડળ અથવા ચંદ્રમંડળનું દર્શન થાય તો રોગીને રોગનિવૃત્તિ થાય અને બીજાને ધનપ્રાપ્તિ
થાય. મંદિરા, રૂઢિર એવું પાન કર્યું એમ દેખે તો આશ્વાસુને વિદ્યા પ્રાપ્તિ અને શુદ્રાદિકને ધનપ્રાપ્તિ
થાય. શ્વેત વસ્ત્ર, શ્વેત ચંદનને ધરનારી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ આલિંગન કીધું એમ દેખે તો સંપત્તિ પ્રાપ્તિ
થાય. છત્ર, પાદુકા (ચાંખડી), પગરખાં, તલવાર એમની પ્રાપ્તિ થાય તો ધનલાભ થાય છે. બળદ

નેતરેલા રથ ઉપર બેઠો એમ બેવાથી ધનપ્રાપ્તિ. દહીનો લાભ થાય તો તે વેદપ્રાપ્તિ થાય છે; દહીં, દૂધનું પાન અથવા ઘૂતનો લાભ દેખે તો યજ્ઞપ્રાપ્તિ થાય છે. ઘૂત ખાધું એમ દેખે તો ક્ષેશ થાય. પોતે આંતરડાથી વંશિયો એમ દેખે તો રાજ્ય. મનુષ્યના પગનું માંસ ભક્ષણ કીધું એમ દેખે તો સો ધનનો લાભ થાય છે. હાથનું ભક્ષણ કર્યું એમ દેખે તો સહસ્ર ધનનો લાભ થાય. મરતકના માસનું ભક્ષણ કર્યું એમ દેખે તો રાજ્ય અથવા સહસ્ર ધનનો લાભ થાય. શીણસહિત દૂધનું પાન કરે તો સોમપાન થાય. ઘઉં દેખે તો ધનલાભ થાય. જવ દેખે તો યજ્ઞ થાય. શ્વેત સર્પવ દેખે તો લાભ થાય. સ્વપ્નમાં નાગરવેલનાં પાન, કપૂર, ચંદન અને શ્વેત પુષ્પ એનો લાભ થાય તો તેને સર્વ કાલ સઘળા પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ થાય છે. કપાસ, ભસ્મ, રંધિલો ભાત અને છાશવિના સઘળી શ્વેત વસ્તુ સ્વપ્નમાં દેખવાથી શુભ ફળ; તેમજ ગાય, હાથી, દેવતા, ગ્રાહણ અને ઘોડાવિના સઘળી સ્થામ વસ્તુ અતિનિદિત બળુવી. પ્રથમ પોહોરમાં સ્વપ્ન મળે તે એક વર્ષે ફળ આપે. બીજા પોહોરનું સ્વપ્ન આઠ માસે; ત્રીજા પોહોરનું સ્વપ્ન ત્રણ માસે; ચોથાં પોહોરનું સ્વપ્ન એક માસે; અશ્વિણદેવ સમયનું સ્વપ્ન દશ દિવસે; અને મૃગશિર કાલનું સ્વપ્ન તત્કાલ ફળ આપે છે.

અધદુઃસ્વપ્નદર્શનેકૃત્યમ્ ॥ યોમેરાજપ્રિત્યુચાસ્યોપસ્યાનેદુઃસ્વપ્નનાશઃ અધઃસ્વપ્નસ્યેતિજપાદ્વા ક્ષત્તિદર્શવલ્ગ્રાહેનદુઃસ્વપ્નનાશઃ ચંડીસપ્તશતીપાઠેનવા યદ્વાધીવિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્રજપઃકાર્યઃ અથવા શ્રીમારતસ્યસ્થ્રીમદ્ભાગવતસ્યસ્વાગર્જેદ્રમોક્ષસ્થવળપાઠોવા ઇતિદુઃસ્વપ્નનાશકવિધિઃ ॥

હવે દુષ્ટ સ્વપ્ન જોયું હોય તો તેના ઉપાય—“યોમે રાજન્” એ ઋચાવડે સૂર્યનું ઉપ-સ્થાન કરવાથી અથવા “અધઃસ્વપ્નસ્ય” એ મંત્રનો જપ કરવાથી દુઃસ્વપ્નની નિવૃત્તિ થાય છે. કોઈ અંધમાં, દરો પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરવું તેથી દુષ્ટ સ્વપ્નનો નાશ થાય છે, એમ કહ્યું છે. અથવા ચંડી સપ્તશતીનો પાઠ, કિંવા શ્રીવિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનો જપ, અથવા શ્રીભારત કે શ્રીમદ્ભાગવતમાંના ગર્જેદ્રમોક્ષનું શ્રવણ અથવા પાઠ કરવો. એ રીતે દુષ્ટસ્વપ્નનાશક વિધિ કહ્યો.

ઇત્યંગમીધાનાદુઘ્રાહાંતાઃસમસ્તસંસ્કારાઃ ॥ સપરિકરાનિર્ણાતાઅર્જિસ્તાર્તાવિપૂર્વાર્ધે ॥ ૧ ॥

એ રીતે ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાન થકી વિવાહપર્યંત સર્વ સંસ્કારોનો પ્રયોગસહિત નિર્ણય કયો.

તત્તજાહ્નિકજાચારસ્તતજાધાનાદિકાઃપ્રકીર્ણાર્થાઃ ॥ શાંતિકપૌષ્ટિકમુપ્યાનિસ્યાનૈમિત્તિકાશ્ચોક્તઃ ॥૨॥
પછી આહ્નિક (નિલકર્મ) નો આચાર; ત્યાર પછી અગ્નિનું આધાન ઇલાદિ છૂટા છૂટા વિષય; અને શાંતિક તથા પૌષ્ટિક આદિ નિલ, નૈમિત્તિક વિષય કહ્યો.

પૂર્વપરિચ્છેદકયોઃકાલઃસામાન્યતોવિશેષાબ ॥ નિર્ણાતઃસહકૃત્યૈસ્તિચિમાસાઘેપુવિષ્ણુકૈઃ ॥ ૩ ॥

પ્રથમ અને બીજા પરિચ્છેદમાં; તિથિ, માસ ઇલાદિકવિષે વિધિપ્રમાણે કહેલાં એવાં અનેક પ્રકારનાં કૃત્યસહિત, સામાન્ય તથા વિશેષ કરી કાલનો નિર્ણય કહ્યો.

નાનાપાપેપ્રાયશ્ચિત્તંચવ્યદ્વારવિસ્તરશ્ચાપિ ॥ ઉપદાનમહાદાનાદિવિધિશ્ચોક્તોમયૂલાદૌ ॥ ૪ ॥

અનેક પ્રકારનાં પાપની નિવૃત્તિ યવાગ્રાટે પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્યવહારનો વિસ્તાર, ઉપદાન અને મહાદાન ઇલાદિકનો વિવિધ એ સઘળા વિષય મયૂખાદિક ગ્રંથમાં કહ્યા છે.

શ્રાદ્ધત્રિધિઃસાંગોપ્યાસીચેનિર્ણાતિરંત્યસંસ્કારઃ ॥ તાર્ત્તીયીકસ્યોત્તરચંડેડપ્રેસંપ્રવક્ત્યંતે ॥ ૫ ॥

અગસહિત શ્રાદ્ધનો વિવિધ, આશૌચનિર્ણય, અને છેવટના સંસ્કાર એ સઘળું આગળ ત્રીજા પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં કહેવાશે.

મૃત્યુમૃતાનિપચાનિવિરુતાનિકત્ત્વચિત્ત્વ ॥ નિર્વિનાશપિનવાન્યપ્યુક્તાન્યત્રકાનિચિત્ત્વ ॥ ૬ ॥

આ ગ્રંથમાં, મૃજશ્લોક કોઈ કોઈ ઠેકાણે અશુદ્ધ હોવાથી કેટલાએક નવા પણ શ્લોક શુદ્ધ કરી, લખ્યા છે.

મીમાંસાધર્મશાસ્ત્રશાઃસુધિયોનલસાવુધાઃ ॥ કૃતકાર્યાઃપ્રાક્ષિવંધૈસ્તદર્થનાયમુદયમઃ ॥ ૭ ॥

આ ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન કહે છે.

મીમાંસા તથા ધર્મશાસ્ત્રના બાણનારા, બુદ્ધિમાન અને આલસ્યરહિત એવા જે પંડિતો તેઓ પ્રાચીન ગ્રંથો ભેદ્ય તે પ્રમાણે પોતાના સમયપ્રાપ્ત કાર્ય કરે છે માટે આ મહારો ગ્રંથ કરવાનો ઉદ્યોગ તેમને માટે નથી.

યેપુનર્મદમતયોલસાઽશ્વાશ્ચનિર્ણયમ્ ॥ ધર્મેવેદિતુસિચ્છંતિરચિતસ્તદપેક્ષયા ॥ ૮ ॥

નિયંધોયંધર્મસિંધુસારનામાસુયોધનઃ ॥ અમુનાપ્રીયતાંશ્રીમદ્વિટ્કલોમકવત્સલઃ ॥ ૯ ॥

ત્યારે જે મંદબુદ્ધિ, આળસુ અને અજ્ઞાની છતાં ધર્મનિર્ણય બાણવાની ઇચ્છા ધરેછે તેમને માટે “ધર્મ-સિંધુસાર” નામનો આ મુબોધ ગ્રંથ મેં કરેલો છે. આ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ એવા શ્રીમદ્વિટ્કલ પ્રસન્ન થશે.

પ્રેમ્ણા સદ્વિગ્રંથઃ સ્વેચ્ચઃ શબ્દાર્થતઃ સદોપોષિ ॥

સંશોધ્ય ઘાપિ હરિણા સુદામમુનિસત્તુપૃથુકમુષ્ટિરિવ ॥ ૧૦ ॥

આ મહારો ગ્રંથ કોઈ સ્વયં શબ્દ અને અર્થથી કદી અશુદ્ધ હોય તથાપિ, જેમ સુદામા પ્રાણલે આપેલા પથા ફાતરીયુક્ત હતા તો પશુ હરિએ તેમાંની ફાતરી ઇલાદિક કાઢી શુદ્ધ કરી ગ્રહણ કર્યો, તેમ વિદ્વાનોએ વિચારપૂર્વક શુદ્ધ કરી આ મહારો ગ્રંથ ગ્રહણ કરવો.

શ્રીકાશ્યુપાધ્યાયવરોમહાત્માવમૂચવિદ્વદ્વિજસાર્યમૌમઃ ॥

તસ્યાદુપાધ્યાયકુલાવતંસોયદ્વેશ્વરોનંતરમાવમૂતામ્ ॥ ૧૧ ॥

વિદ્વાન્ પ્રાણલોમાં સાર્યમૌમ (ચક્રવર્તિ) એવા મહાત્મા શ્રીકાશી નામના ઉપાધ્યાય પ્રથમ હતા. તેથી ઉપાધ્યાય કુલમાં મુકુટરૂપ એવા યદ્વેશ્વરોપાધ્યાય અને અનંતોપાધ્યાય એ નામના બે પુત્ર થયા.

યદ્વેશ્વરોયદ્યવિધાનદક્ષોદૈવસવેવાંગસુશાસ્ત્રશિક્ષઃ ॥

મકોત્તમોનંતરગુણેકધામાનંતાદ્વયોનંતરકલાવતારઃ ॥ ૧૨ ॥

એ બેમાંથી યદ્વેશ્વરોપાધ્યાય; શ્રૌતવિધિમાં વિચક્ષણુ, જ્યોતિષી, અને વેદનું અંગ ઉત્તમ શાસ્ત્ર જે વ્યાકરણ તેની સારી શિક્ષા પામેલા હતા. અને અનંતોપાધ્યાય; ભક્તમાં શ્રેષ્ઠ છતાં અનંત (શેષનાગ) નો અશરૂપ અવતાર હોવાથી અનંત ગુણોના નિવાસનું સ્થાન હતા.

પપોત્યજ્જન્મમુદંસ્વકીયાંતાંકૌંકળાપ્યાંસુવિરકિશાલી ॥

શ્રીપાંડુરંગેવસતિવિધાયમીમાતટેમુક્તિમગાત્સુભવત્યા ॥ ૧૩ ॥

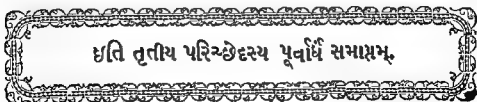
એ અનંતોપાધ્યાય પરમ વિરક્તપણાથી પોતાની કૌંકણુ નામની જન્મભૂમિનો ત્યાગ કરી શ્રીપાંડુરંગની સમીપે નિવાસ કરી શ્રીપાંડુરંગની ભક્તિવડે ભીમા નામની નદીના તીર ઉપર મુક્તિપદને પ્રાપ્ત થયા.

તસ્યાનંતામિધાનસ્યોપાધ્યાયસ્યસુતઃકૃતી ॥ કાશીનાયામિધોધર્મસિંધુસારંસમાતનોત્ ॥ ૧૪ ॥

એ અનંતોપાધ્યાયનો પુત્ર કાશીનાથ નામનો વિદ્વાન્ તેણે આ ધર્મસિંધુસાર નામનો ગ્રંથ કર્યો.

इति धीमत्काश्युपाध्यायसूरि० धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदे पूर्वार्धः समाप्तः ॥ ग्रंथसंख्या ४,५००.

इति श्रीमत्काश्युपाध्यायसूरि० धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदे पूर्वार्धः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

नत्वा गुरुपदयुग्मं, प्रणम्य पित्रोस्तथैव पादाब्जं ॥

शक्त्या क्रियते व्याख्या, तार्तीयकोत्तरार्थस्य ॥ १ ॥

ॐ रीते भंगलायणु करी त्रीन परिच्छेदना उत्तरार्धना आपांतर करवानां आरंभ करेछुं.

॥ श्रीपांडुरंगाय नमः ॥

श्रीरुक्मिणीपांडुरंगप्रणम्यपितरौगुरु ॥ तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धतनोमिश्रीशतुष्टये ॥ १ ॥

श्रीरुक्मिणीपांडुरंग, आता, पिता अने शुद्ध अने नमस्कार करी श्रीपांडुरंगने संतोष थावाभाटे त्रीन परिच्छेदना उत्तरार्ध करेछुं.

श्रीनाथः कृष्णसिंघुरिंदिराशंकरः सती ॥ विघ्नेशोभास्करेन्द्राद्याविघ्नान्मंतुसदैवमे ॥ २ ॥

कृष्णसागर अथवा श्रीनाथ (विष्णु), लक्ष्मी, शंकर, पार्वती, गणपति, सूर्य, अने धर्मादिक देवता, अने सवणा सवे काल भुक्तानां विघ्नाना नाश करे.

तत्रतावच्छाद्वादिनिर्णयंचतुमधिकारनिर्णयायजीवन्पितृकाधिकारोविविच्यते॥
पादुकेचोत्तरीयंचतर्जन्यांरूपधारणं नजीवत्पितृकः कुर्याज्येष्ठेभ्रातरिजीवति अत्रपादुकेकाष्ठमय्यौ
उत्तरीयसंप्रथिपरिमंडलंयस्त्रमेकंछत्रं गुलादिविस्तृतंस्त्रकृतंपरिमंडलरूपंवा उत्तरीयस्यानापन्नंस्तृत्युक्तं
तृतीययज्ञोपवीतंवा जीवत्पितृकेणजीवज्येष्ठभ्रातृकेणचनधार्यमितितात्पर्यं प्रावरणरूपंद्वितीययज्ञंतुजी
वत्पितृकादिभिःसर्वैर्धौ एकयज्ञोनमुंजीतनकुयांदेयतार्चनमित्यादिनासर्वकर्मस्येकयत्नत्वनपेचात्
पितरपितामहेज्येष्ठभ्रातरिचाकृताधानेजीवतिपुत्रपौत्रकनिष्ठभ्रातृमिराधाननकार्यं ज्येष्ठभ्रातृयकृतवि
वाहेकनिष्ठेनविवाहोनकार्यः अत्रविशेषःपूर्वाद्धेउक्तः एवंपित्रादिपुत्राकृतसोमयानेपुजीवतुपुत्रादेःसो
मेनाधिकारः एवंपूर्णमासेष्टौदशोष्टावसिहोत्रहोमेचपित्राद्यैरनारब्धेषुपुत्रादेर्नाधिकारः एवंसंन्यासेपि
कनिष्ठस्यसोदरस्यैवदोषोनमिन्नोदरस्यभ्रातुः पित्रादेराद्यायांपुत्रादेर्नदोषइतिकेचित् अधिकारिणिपितरि
सत्याशायामपिदोषः पातित्यज्ञासंधत्वादिदोषैरनधिकारिण्याज्ञायानदोषः पातित्यादावाज्ञांघिनापिन
क्षोपइत्यपरे तथाजीवत्पितृकस्यपितृकृत्येपुत्रादिआद्वतपंणपैतृकदानेपुनाधिकारः अत्रविशेषः स्वाप
त्यसंस्कारस्यद्वितीयविवाहादिनिमित्तकरुनादीआदेचातुर्मास्यांतर्गतपितृव्रतसोमांगतृतीयसवनस्यपितृय
गेजीवत्पितृकाधिकारः पिंडपितृयगेहोमांतःपिंडपितृयज्ञोनारंभोद्योपिंडपितृयज्ञस्येतपिपक्षद्वयः पितुःपित्रा
द्युद्देशेनपिंडदानमिति तृतीयःपक्षःकचित् एवमष्टकादिविकृतिष्वपिपक्षत्रयं गद्यांप्रसंगतो गत्वाभ्रातुःआ
द्यसुतश्चरेत् जीवत्पितामातुःआद्यमुद्दिश्यगयानंगच्छेत् महानदीपुसर्वांसुतीर्थंचप्रातेजीवत्पितृकापितुः
पितृमात्राद्युद्देशेनआद्यंकुर्यात् नयन्यामन्वष्टकाआद्यंक्षयाहेमातुःप्रत्यद्ब्राह्मंचसपिंडकमेचजीवत्पि
तृकःकुर्यात् तथा संन्यस्तेतातेपतितेचतातेजीवत्यपिसतिदर्शश्चाद्यमहालयसंक्रांतिग्रहणादिआद्या
निसर्गाणिपितुःपित्राद्युद्देशेनजीवत्पितृकेणकार्याणि पतानिचत्सांक्लृप्तकविधिनापिंडरहितानिकार्याणि
अन्यष्टन्यादाविविधपिंडदानेविशेषवचनामावात् ॥

तेभांअथम आर्द्रादिकेना निर्जुष कहेवाभाटे अधिकारना निर्जुषने अर्थे अवत्पितृकना अधिकारने
विचार करेछुं. " अवत्पितृके ज्येष्ठभाष्ठ अवतो छतां पादुका, उत्तरीय अने तर्जनी अेटले अंशु-
ठाना नेछनी आंगणीभां रौप्यधारणु (३५) पेहेरखुं) करतुं नही. छहां पादुका अेटले लाकडानी
समजयी. उत्तरीय अेटले त्रिथुका आरेमेर वींयथुं अेक वस्त्र, डिंवा मे छत्यादि अंशुल पोछाछुं,
संत्रतुं करेछुं आरेमेर वींयथुं ते, अथवा उत्तरीय वस्त्रने ठेकाछे पेहेरवानुं अेजुं रभृतिवाक्ये कहेछुं
ने त्रीलुं यज्ञोपवीत ते अवत्पितृके अने नेना ज्येष्ठ आता अवतो होय तेछे धारणु करतुं नही,
अे तात्पर्य. आढवानुं ने. नीलुं वस्त्र ते तो अवत्पितृकादिक सवणाओअे धारणु करतुं. करणु
" अेक वस्त्र पेहेरी लोअन करतुं नही अने देवपूज पेषु करवी नही" छत्यादिक वचनवटे सर्वकर्म-
विषे अेकवस्त्र धारणुना निषेध छे. पिता, पितामह अथवा ज्येष्ठ आता अे अवता छतां अकृताधान
(अग्रथाधान कर्षविना) होय तो पुत्र, पौत्र अने कनिष्ठ आता अेभले आधान करतुं नही. ज्येष्ठ
आताना विवाह थयो न होय तो कनिष्ठ आताअे विवाह करवे नही. अेविषे विशेष निर्जुष पूर्वार्-
धभां छहो छे. अे रीते पिता छत्यादिक अवता होय अने सोमयाग कर्षो न होय तो पुत्रादिकने

સોમયાગ કરવાનો અધિકાર નથી. એ પ્રમાણે પૂર્ણમાસેષ્ટિ, દર્શષ્ટિ અને અગ્નિહોત્રનો હોમ એ પિતા ઇલાદિકે આરંભેલા ન હોય તો તે કરવાવિષે પુત્રાદિકને અધિકાર નથી. એ રીતે સંન્યાસવિષે પણ એજ નિર્ણય બાબતે. છતાં કનિષ્ઠને જે દોષ કહ્યો તે સોદર (સગાભાઇ)ને માટેજ છે, સાવકાભાઇને નથી. પિતા ઇલાદિકની આજ્ઞા હોય તો પુત્રાદિકને દોષ નથી એમ કેટલાએક અંધકાર કહે છે. અધિકારી પિતા હોય તો આજ્ઞા છતાં પણ દોષ છે. પતિતપણું, જન્માંધપણું ઇલાદિક દોષ પિતાને હોવાથી તેને અધિકાર ન છતાં તેની આજ્ઞાથી દોષ નથી. પાતિલાદિક છતાં આજ્ઞાવિના પણ દોષ નથી એમ બીજા અંધકાર કહે છે. તેમજ પિતૃકાર્ય જે દર્શાદિ શ્રાદ્ધ, તર્પણ, પિતૃસંબંધી દાન ઇલાદિકવિષે જીવત્પિતૃકને અધિકાર નથી. એવિષે વિશેષ નિર્ણય—પોતાનાં સંતાનોના સંસ્કાર, પોતાના બીજા વિવાહ ઇલાદિક નિમિત્તથી કરવાનું નાંદીશ્રાદ્ધ, ચાતુર્માસ્યનો ચંતર્ગત પિતૃયજ્ઞ અને સોમયાગનું યજ્ઞ જે તૃતીય સવન તેમાં કરવાનો પિતૃયજ્ઞ એમનેવિષે જીવત્પિતૃકને અધિકાર છે. પિંડપિતૃયજ્ઞ હોમપર્યંત કરવો, અથવા પિંડપિતૃયજ્ઞનો આરંભજ કરવો નહીં, એ પ્રમાણે પિંડપિતૃયજ્ઞના બે પક્ષ છે. પિતાના જે પિતા તેને ઉદ્દેશે પિંડદાન કરવું એવો ત્રીજો પક્ષ કોઈ અંધમાં છે. એ રીતે અષ્ટકા આદિક જે વિકૃતિ તેમાં પણ ત્રણ પક્ષ છે. “ પ્રસંગથી ગયામાં ગએલા યુને માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું, પિતા જીવતા છતાં માતાના શ્રાદ્ધને ઉદ્દેશે ગયામાં બાંધું નહીં.” સવળી મહાનંદી અને તીર્થ પ્રાપ્ત થાય તો જીવત્પિતૃકે પિતાના જે પિતા, માતા ઇલાદિક તેમને ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરવું. નવમીને દિવસે અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ, ક્ષય દિવસે માતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ એ જીવત્પિતૃકે પિંડસહિતજ કરવું, તેમજ પિતા સંન્યાસી અથવા પતિતરૂપે જીવતો હોય તો પણ દર્શશ્રાદ્ધ, મહાલય, સંક્રાંતિ, મહાલય ઇલાદિક સઘળા શ્રાદ્ધ પિતાના જે પિતા ઇલાદિક તેમને ઉદ્દેશે જીવત્પિતૃકે કરવાં. એ શ્રાદ્ધ સંકલ્પવિધિવડે પિંડરહિત કરવાં. કારણ, અન્વષ્ટકાદિ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાનવિષે જેમ વચન છે તેમ આ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાનવિષે વિશેષ વચન નથી.

આશ્વિનશુક્લપ્રતિપદૈહિત્રોજીવત્પિતૃકઃ સર્પિંડકં માતામહાશ્રાદ્ધં કુર્યાત્ તથા ભ્રાતૃપુત્રોઽપુત્રસ્ય પિતૃવ્યસ્ય પ્રત્યશ્રાદ્ધં સર્પિંડકુર્યાત્ એવંકનિષ્ઠભ્રાતાપ્યપુત્રજ્યેષ્ઠભ્રાતૃઃ પ્રત્યશ્રાદ્ધં તથા સપત્નીપુત્રઃ સાપત્નમાતુઃ શ્રાદ્ધં એવંદૈહિત્રોઽપુત્રસ્ય માતામહસ્ય પ્રત્યશ્રાદ્ધં ઇત્યંચ પિતૃવ્યાદિ શ્રાદ્ધચતુષ્ટયે જીવત્પિતૃકસ્યાપ્યધિકારઃ પિતૃવ્યભ્રાત્રાદીનામપુત્રાણાં પત્નીસત્ત્વે સૈવાધિકારિણી નતુ ભ્રાતૃપુત્રાદેઃ શ્રાદ્ધાધિકારઃ એવંપતિરેષુપુત્રા માતૃમાર્યાશ્રાદ્ધં કુર્યાત્ સપત્નીપુત્રસત્ત્વેતુસપ્તકુર્યાન્નમતાં દૈહિત્રભ્રાતૃપુત્રયોઃ સત્ત્વે મૃતસ્ય વિમક્ત્વેદૈહિત્રપય અવિમક્ત્વે ભ્રાતૃપુત્રઃ કેચિત્ ભ્રાતૃતત્પુત્રયોઃ સત્ત્વે ભ્રાતૃયૈવ શ્રાદ્ધં કાર્યમિત્યાહુઃ તથા જીવત્પિતૃકસ્ય પિતૃપિતામહાદિમનુષ્યપિતૃતર્પણનિષેધે વ્યગ્નિષ્વાત્તાદિદેવર્ષિપિતૃતર્પણનિષેધાભાવાત્જ્ઞાનાંગતર્પણે બ્રહ્મ યજ્ઞાંગમૂતદેવર્ષિપિતૃતર્પણેચાધિકારોસ્ત્યેવ એવંયદીયશ્રાદ્ધેધિકારસ્તદીયશ્રાદ્ધાંગતર્પણેવ્યધિકારઃ જીવત્પિતાપિતૃકર્તાતર્પણંયમસીમ્મયોઃ શ્રાદ્ધાંગતર્પણમિદ્ધતર્પણંજીવત્પિતૃકેણતિલૈર્નકાર્યં શ્રાદ્ધપ્રયોગમત્યેવા મજાનુન્યામાયોવીધીયંધશ્ચનકાર્યં નદાદૌસ્નાત્વાતર્પણાંતેસમંચકંચત્સનિષ્પીડનંવિહિતંતન્નકાર્યં તથાજ્ઞમૌકિકહસ્તેનકર્તવ્યંપિતૃતર્પણમિતિવિહિતંજ્ઞધારણંનકાર્યં અપસવ્યંદ્વિઙ્ગાઙ્યાણાંપિંડ્યેકર્મેણિકીર્તિતં આપ્રકોષ્ટાચુકર્તવ્યમેતત્પિતરિજીવતિ જીવતિસંન્યસ્તાદિરૂપેતિરિમૃતમાતૃમાતામહકોપિપુત્રઃ પિતૃઃ પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાંપિતૃર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાંપિતૃર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનામિતિપાર્વણત્રયમેકોદિષ્ટગર્ણચ સમાતરંપિતુઃ પત્ન્યાઈતિસ્વપિતૃવ્યંપિતુઃ પ્રાંતુરિતિસ્વમાતામહંચપિતુઃ શ્વશુરસ્યેત્યેવાદિનાપિતૃસંબંધપુરસ્કારેજૈવેદિદ્યમહાલયશ્રાદ્ધંકુર્યાત્ એવંદર્શાદિબ્રહ્મપિતુઃ સંન્યાસામાયેપિતીર્થશ્રાદ્ધંજીવત્પિતૃરેવમેવ એવંવૃદ્ધિશ્રાદ્ધેપ્યૂહં બ્રહ્મયજ્ઞાંતેનિત્યંપિતૃતર્પણમપિસંન્યસ્તાદિરૂપ જીવત્પિતૃકેષેવમેવકાર્યમિત્યાહુઃ ॥

જીવત્પિતૃક એવા દૌહિત્રે આશુ શુદિ એકમને દિવસે માતામહ (નાના)નું શ્રાદ્ધ પિંડસહિત કરવું. તેમજ, ભત્રીજે પુત્રરહિત એવા કાકાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પિંડસહિત કરવું. એ રીતે કનિષ્ઠ ભાતાએ પણ પુત્રરહિત જ્યેષ્ઠ ભાતાનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું. તેમજ શોકના યુગે સાવકી માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે દૌહિત્રે પુત્રરહિત માતામહનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું. એ પ્રમાણે પિતૃઆદિક ચાર (કાકો, જ્યેષ્ઠ ભાતા, સાવકી મા અને માતામહ)નાં શ્રાદ્ધ કરવામાં જીવત્પિતૃકને પણ અધિકાર છે. પુત્રરહિત એવા, કાકો, ભાઈ ઇલાદિકની સ્ત્રી હોય તો તેનેજ અધિકાર છે,

ભાઈના પુત્ર ઇલાદિકને આજ્ઞાનો અધિકાર નથી. એ પ્રમાણે પુત્ર ન હોય તો પતિએ જ સ્ત્રીનું આજ્ઞ કરવું. શોકનો પુત્ર હોય તો તેણે જ આજ્ઞ કરવું, પતિએ આજ્ઞ કરવું નહીં. દીક્રિય અને ભાઈનો પુત્ર એ બંને છતાં મરનાર (ભાઈએથી) વિભાગ કરી જુદો થયો હોય તો દીક્રિય જ અધિકારી છે અને મરનાર વિભાગ કરી જુદો થયો ન હોય તો ભાઈનો પુત્ર અધિકારી છે. ભાઈ અને ભાઈનો પુત્ર એ બંને હોય તો ભાઈએ જ આજ્ઞ કરવું, એમ કોઈ અંચકાર કહે છે. તેમ જીવત્પિતૃકને પિતા, પિતામહ ઇલાદિક જે મનુષ્યપિતૃ તેનાં તર્પણ કરવાનો જે નિવેધ છે તો પણ અશિષ્યાત્તદિક જે દેવ, ઋષિ, પિતૃ, તેમના તર્પણનો નિવેધ નથી માટે આનાં તર્પણ અને પ્રણયજાગૃહ્ય દેવ ઋષિ પિતૃતર્પણવિષે પણ અધિકાર છે. એ રીતે જેનાં આજ્ઞ કરવામાં અધિકાર છે, તેનાં આજ્ઞાં તર્પણવિષે પણ અધિકાર છે. “જીવત્પિતૃકે પણ યમ અને લીભ્યનું તર્પણ કરવું.” જીવત્પિતૃકે આજ્ઞાં તર્પણ કરતાં બીજું તર્પણ તિલથી કરવું નહીં, અને આજ્ઞના પ્રયોગમાં ઠામા ગોણુને ઊંધા પાડવો તેમજ નીલીનું બંધન એ કરવાં નહીં. નદી ઇલાદિકમાં આન કરી તર્પણની અંતે, મંત્ર ભણી વસ્ત્ર નીચારવાનું કહ્યું છે તે કરવું નહીં. તેમજ “ખજ, મોદી હાથમાં ધારણ કરી પિતૃતર્પણ કરવું,” એ વચનવડે કહેલું ખજ (ગેંડાની અંચુડી, પાત્ર ઇલાદિક)નું ધારણ તે કરવું નહીં. “દ્વિજે પિતૃ-સંબંધી કર્મવિષે અપસવ્ય કરવું, એમ કહેલું છે માટે જીવત્પિતૃકે અપસવ્ય કરવું તે કાંઠાપર્યંત કરવું.” પિતા સંન્યાસી ઇલાદિક રૂપે જીવતો હોય અને માતા તથા માતામહ જેનાં મૃત થયાં હોય એવા પુત્રે પણ “પિતૃ: પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં, પિતૃર્માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, પિતૃર્માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં” એ ત્રણ પાવંજુ, એકાદિષ્ટ ગણુ, પોતાની માતાનો ઉચ્ચાર “પિતૃ: પત્ન્યા:” એ રીતે પોતાના કાકાનો ઉચ્ચાર “પિતૃર્જાતૃ:” એવા અને પોતાના માતામહનો ઉચ્ચાર “પિતૃ:અનુરસ્ય” એ રીતે, ઇલાદિક પિતાના સંબંધપૂર્વક ઉદ્દેશ કરી મહાભયઆજ્ઞ કરવું. એ રીતે દર્શ આદિ આજ્ઞવિષે પણ જાણવું. પિતા સંન્યાસી ન હોય તથાપિ તીર્થઆજ્ઞ જીવત્પિતૃકે એ જ રીતે કરવું. નાંદીઆજ્ઞમાં પણ એ રીતે નિર્ણય જાણવો. પ્રણયજની અંતે નિલ્ય કરવાનું જે પિતૃતર્પણ તે પણ, સંન્યાસી ઇલાદિ રૂપે જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે એ જ રીતે કરવું એમ કહે છે.

યદાતુમાતૃર્વાર્ષિકમપુનર્માતામહવાર્ષિકમપુત્રપિતૃવ્યવાર્ષિકંવાક્રિયતેતદાક્રમેણમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાંમાતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં પિતૃવ્યપિતામહપ્રપિતામહાનામિત્યેવોદ્દેશઃ યદાવપિ ગ્રાવિમિઃસ્વાશફલ્યાદિનાનિયોજિતઃ પિત્રાદિકરુણીયંઆજ્ઞસ્વયંપિત્રાદેઃપ્રતિનિષીમ્યકરોતિતદાપિતૃત્તુ મુકશર્મણોયજમાનસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનામિત્યેવંયથાઆજ્ઞમુદ્દેશઃ સર્વેગ્રપિતૃકૃત્યેન્નાતૃષ્વવિમ કૅપુરુષેષ્ટસ્યૈવાધિકારઃ ત્રિમકૅપુરુષકૃપૃથક્ સાપક્તપ્રાતરિજ્યેષ્ઠેસત્યપિતૃનિષ્પૃયસમાતૃવાર્ષિકાન્વષ્ટ કયાદિકુર્યાત્ જીવત્પિતૃપિતામહકસ્ય સંન્યસ્તપિતૃપિતામહકસ્યચપિતામહસ્યપિત્રાદ્યુદ્દેશોનવુક્ષિઆજ્ઞ તીર્થઆજ્ઞદર્શાદિઆજ્ઞધામવતિ પિત્રાદિપુત્રિપુત્રીવત્સુસત્સુસંન્યસ્તેપુત્રનક્રિમપિત્રાજ્ઞકાર્યકેચિત્પુત્રિ પિત્રાદિત્રયાત્પરેભ્યઃઆજ્ઞદેયમાહુઃ મૃતેપિતરિપિતામહજીવનેપિત્રેપિતામહાત્પરાત્પરાગ્ન્યાંચઆજ્ઞદેયં દર્શ પિતૃપિતામહમરણેપ્રપિતામહજીવનેષ્વહમ્ ॥

જ્યારે માતાનું વાર્ષિક આજ્ઞ, પુત્રરહિત એવા માતામહનું વાર્ષિક આજ્ઞ, અથવા અપુત્ર એવા કાકાનું વાર્ષિક આજ્ઞ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ક્રમથી, “માતૃપિતામહીપ્રપિતામહીનાં, માતામહમાતૃપિતામહમાતૃપ્રપિતામહાનાં, પિતૃવ્યપિતામહપ્રપિતામહાનાં,” એ પ્રમાણે ઉદ્દેશ કરવો. જ્યારે પિતા ઇલાદિકે પોતાની અશક્તિ ઇલાદિક કારણે લીધે પુત્રાદિકને તે કાર્ય કરવાની ટ્રેરણા કરી માટે પિતા ઇલાદિકે કરવાનું આજ્ઞ, પોતે પિતા ઇલાદિકને પ્રતિનિધિ થઈ કરે ત્યારે “પિતૃ: અનુકશર્મણો યજમાનસ્ય પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં” એ રીતે જેનું આજ્ઞ હોય તે પ્રમાણે ઉદ્દેશ કરવો. ભાઈએ વિભાગ કરી જુદો થયા ન હોય તો સઘળાં પિતૃકર્મવિષે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાને જ અધિકાર છે. વિભક્ત હોય તો જુદો જુદો અધિકાર છે. સાવકો ભાઈ જ્યેષ્ઠ હોય તથાપિ કનિષ્ઠે જ પોતાની માતાનું વાર્ષિકઆજ્ઞ અને અન્વષ્ટક્યાદિ આજ્ઞ કરવું. પિતા અને પિતામહ એ બંને જીવતા હોય અથવા બંને સંન્યાસી હોય તો પિતામહના જે પિતા ઇલાદિક તેમને ઉદ્દેશે નાંદીઆજ્ઞ, તીર્થઆજ્ઞ અથવા દર્શાદિક આજ્ઞ કરવાં. પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ એ ત્રણે જીવતા હોય અથવા સંન્યાસી હોય તો કોઈપણ આજ્ઞ કરવું નહીં. કોઈ અંચકાર, પિતા ઇલાદિક ત્રણથી ઉપરના જે વૃદ્ધપ્રપિતામહાદિક

તેમને ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરવું એમ કહે છે. પિતા મૃત અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતા અને પિતા-મહથી પર જે પ્રપિતામહ તથા વૃદ્ધપ્રપિતામહ એ ત્રણેના ઉદ્દેશે શ્રાદ્ધ કરવું. એ રીતે પિતા તથા પિતામહ મૃત અને પ્રપિતામહ જીવતો હોય તોપણ એ પ્રમાણે જ નાણવું.

यस्तुष्ट्याग्निमान्जीवन्मातृपितृकःपितुःपित्रादिभ्यः पिंडदानमिति तृतीयपक्षाश्रयेणारब्धपिंडपितृ
यष्ट्याष्टकान्वष्टकाश्चैवष्टकायांच पितुःपित्रादिमात्रादिमातामहादिभ्यःपिंडादिकंदानासीदन्तरं
चमातामृतासोन्वष्टकायांसमात्रादिभ्यःपितुःपित्रादिभ्यश्चदद्यात् यदाचापिंडपितृयष्ट्याष्टकाद्यनारंभ
क्षोजीवपितृकस्यतदापिसंन्यस्तादिपितृकस्यदर्शादिथाद्वंपितुःपित्राद्युद्देशेनव्यातिपंगमिन्नप्रयोगेणसं
लिपकेनभयत्येव ॥

તેનાં પિતા અને માતા જીવતાં હોય એવા ગૃહાશ્રિયુક્ત* પુત્રે પિતાના ને પિતા ઇલાદિક તેમને પિંડદાન કરવું, એવા ત્રીજા પક્ષનો આશ્રય કરી આરંભ કરેલ ને પિંડપિતૃયજ્ઞ, અષ્ટકા, અન્વ-
ષ્ટકાઆદિ તેઓમાંથી અન્વષ્ટકાઆદિમાં પિતાના ને પિતા ઇલાદિક ત્રણ, માતા આદિ ત્રણ અને
માતામહાદિક ત્રણ તેઓને ઉદ્દેશે પિંડદિક દેવા. પછી માતા મૃત થઈ હોય તો તેણે અન્વષ્ટકાઆ-
દિમાં પોતાની માતા, પિતામહી, પ્રપિતામહી અને પિતાની પિતૃત્રયી એમને ઉદ્દેશે પિંડાદિક દેવા.
ન્યારે પિતા જીવતો હોવાથી પિંડપિતૃયજ્ઞ, અન્વષ્ટકા ઇલાદિકનો આરંભ કયો ન હોય એ પક્ષમાં
પણ પિતા સંન્યાસી ઇલાદિકરૂપે હોય ત્યારે દરૌઆદ પિતાના ને પિતા ઇલાદિક તેને ઉદ્દેશે
પરસ્પર સંબંધ કરતાં ભિન્ન પ્રયોગ ને સાંકટિપકવિધિ તેણે કરીને યાયજ છ.

पितृरविभक्तैः पुत्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः पितृपाकोपजीवी स्यात् भ्रातृपाकोपजीवक इत्युक्तेः अतः पयस्य
ह्यभ्रातृपाकवैश्वदेवकरणक्षेपिसाक्षिके पितरिसाक्षिके रण्यविभक्तैः पुत्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः ये पापाका
भावैर्भौलैकिकत्वं मन्ततैः पाकमात्रमग्रिसंस्कारार्थं कार्यमिति भाति विभक्तैस्तु पृथग्वैश्वदेवः कार्यः तत्र वैश्व
देवस्य देवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञात्मकत्वाज्जीवत्पितृकैरपि पंचमहायज्ञांतर्गतः पितृयज्ञः कार्यः वैश्वदेवाद्भि
न्नाः पंचमहायज्ञास्तैस्तिरीयाणां तैरपि विभक्तैर्जीवत्पितृकैः पितृयज्ञः कार्यः तस्य देवरूपि पितृदेवताकत्वेन
पितृपितामहादिमनुष्यरूपि पितृदेवकत्वाभावात् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्पितृकः कुर्या
द्दुर्विणीतपतिरेयं च अत्र मुंडनं क्षुरेण शिरसो वपनं तेन कर्तनं सिद्ध्यति सर्वप्रेतकर्म प्रेतदहनयहनसापिंडीक
रणां तार्थ्यं देहि कादि कर्मित्यर्थः मुंडनं रागाप्राप्तमेव निषिद्ध्यते तेन च लोपनयनादिपुआधानदर्शपौर्णमास
ज्योतिष्टोमादिपुनित्यं प्राप्ते तीर्थप्रायश्चित्तमातृमरणादौ नेमित्तिकप्राप्तं च भवत्येव केचित् काम्यनागवल्या
दिपु काम्यमपि भवतीत्याहुः गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरुस्तौ आधाने सोमपाने च वपनं सप्तसु स्मृतं
शुरोरिति दत्तकस्य पूर्वापरपित्रोरित्यर्थः वाक्यान्तरे तीर्थमात्रे ह्यौरोक्ते गंगाभास्करक्षेत्रे ग्रहणं जीवत्पितृकस्य
तत्र विशेपतः क्षौरविधानार्थं जीवत्पितृकस्य पिंडदाननिषेधः नादीश्राद्धतीर्थथाद्धयोः सत्यस्तादिपितृकस्य
दर्शनं ह्यलयादिभ्रात्रे पुचं पिंडदहितसांख्यिकथाद्धयोधनार्थः ॥

પિતાથી વિભાગ કરી જીદ ન થએલા પુત્રોએ જીદો વૈશ્વદેવ કરવો નહીં. કારણ, “પિતૃપાક-વડે ઉપજવિકા કરવી અથવા ભાઈના પાકવડે ઉપજવિકા કરવી એ રીતે રહેડું,” એવાં વચન છે. માટેજ ગૃહાગ્નિ ઉપર પાક અને વૈશ્વદેવ કરવો એ પક્ષ હોય તો પણ પિતા સાન્નિધ્ય છતાં સાથે રહેનારા પુત્રો સાન્નિધ્ય હોય તેમણે પણ જીદો વૈશ્વદેવ કરવો નહીં. ગૃહાગ્નિ ઉપર પાક ન થાય તો તે ગૃહાગ્નિ લૌકિક થાય છે એવો જ્ઞેમનો મત છે તેમણે અગ્નિસંસ્કાર માટે પાક માત્ર ગૃહાગ્નિ ઉપર કરવો એમ ભાસે છે. વિભક્ત હોય તેમણે તો ભિન્ન વૈશ્વદેવ કરવો. તેમાં વૈશ્વદેવ એ દેવયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ અને પિતૃયજ્ઞરૂપ છે માટે જીવત્પિતૃકે એ પણ પંચમહાયજ્ઞમાંનો પિતૃયજ્ઞ કરવો. તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓના પંચમહાયજ્ઞ વૈશ્વદેવયજ્ઞ ભિન્ન છે તથાપિ જીવત્પિતૃક એવા વિભક્ત તૈત્તિરીય શાખાવાળાઓએ પણ પિતૃયજ્ઞ કરવો. કારણ, તે પિતૃયજ્ઞના દેવરૂપી પિતૃદેવતા હોવાથી તેના પિતા, પિતામહ ઇત્યાદિ મનુષ્યરૂપ પિતૃદેવતા નથી. “મુંડન, પિંડદાન અને સઘળાં વ્રેતકર્મ એ જીવત્પિતૃક અને સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ એણે કરવાં નહીં.” ઈંધાં મુંડન એટલે શુર (સજીયા) વડે માથાના કેરાં

१ श्रौताग्निमतोऽप्युपलक्षणमेतत् ॥

૨. ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત એ સમ્પદ થકી શ્રૌતાગ્નિમાન પણ સમજવો.

ઉત્તરાવનું એ છે, એથીજ કાતરથી કતરાવનું સિદ્ધ થાય છે. સઘળાં પ્રેતકર્મ એટલે શયને બાળનું, ઉપાશનું અને સર્પીડીકરણપર્યંત ઔર્ધ્વદેહિકાદિક કર્મ બધાંવાં. મુંડન ચોતાની ઇચ્છાથી ન કરાવવું, એવો નિષેધ, તેથી ચૌલ, ઉપનયન ઇલાદિકમાં આશિનું આધાન, દર્શા, પૌર્ણમાસ અને જ્યોતિષોમ ઇલાદિકવિષે નિલ પ્રાપ્ત થએલું; તેમજ તીર્થ, પ્રાયશ્ચિત્ત, માતાનું મરણ ઇલાદિકમાં પ્રાપ્ત થએલું નૈમિત્તિક મુંડન એ કરવાંજ નેહએ. કોઈ ગ્રંથકાર, નાગબલી ઇલાદિક કામ્યકર્મવિષે કરવાનું ને કામ્યમુંડન તે કરવું એમ કહે છે. “ગંગા, કુરુક્ષેત્ર, માતા, પિતા અને ગુરુનું મરણ, આધાન અને સોમપાન એ સાતમાથી કોઈ એક પ્રાપ્ત થાય તો વપન કરાવવું.” ગુરુ એટલે દત્તકનો જનક પતા અને દત્તકરીતે લેનારો પિતા એ અર્થ બધુલો. બીજા વાક્યમાં, તીર્થમાત્રમાં ક્ષૌર કરાવવું એમ કહ્યું છે તેમ છતાં ઇહાં ગંગા, કુરુક્ષેત્રનું ને ગ્રહણ કર્યું તે જીવત્પિતૃકને લઈ (ગંગા, કુરુક્ષેત્રમાં) વિશેષ ક્ષૌર કરાવવું એવું વિધાન કરવા માટે છે. જીવત્પિતૃકને પિંડદાનને ને નિષેધ કહ્યો તે નાંદીશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ અને પિતા સન્યાસી ઇલાદિક હોવાથી પુત્રને કરવાનાં ને દર્શા, મહાલયાદિ શ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડરહિત સંકટપરિવિવરે શ્રાદ્ધ કરવું એવો બોધ થવામાટે છે.

મહાપિતૃયજ્ઞેસોમયાગેમાતૃમાતામહાદેર્વાપિકાશ્રાદ્ધેપુગયાયામન્યષ્ટકયાદૌચ પિંડદાનમઘલ્યેવેત્યુક્તં પિંડદાનપ્રકૃત્યંતમાતાપિત્રોઃક્ષયાહનીતિશ્રાદ્ધવિધિનાપિંડદાનેસિદ્ધે પુનઃપિંડવિધિઃપિત્રોર્વાપિકેગમિં પીપતિત્વનિપિંડકાલાદિપ્રયુક્તનિષેધયાધનાર્થં તેન વિવાહમતચ્ચૂડાસુવર્પમર્ધતદર્ધકં પિંડદાનં મૃદાન્નાનંનકુર્યાત્તિલતર્પણમિતિનિષેધસ્યાપિવાચઃ ક્ષયાહમ્હનંસપિંડીકરણમાસિકેષ્વપિપિંડદાનો પલક્ષણપરમ્ ॥

મહાપિતૃયજ્ઞ, સોમયાગ, માતા, માતામહાદિકનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને અન્યષ્ટકયાદિ શ્રાદ્ધ એમને વિષે પિંડદાન થાયજ છે એમ પ્રથમ કહ્યું છે. “માતાપિતાના ક્ષય દિવસે પિંડદાન કરવું.” એ વાક્યવડે શ્રાદ્ધના વિધાનથી પિંડદાન કરવું એમ સિદ્ધ થયા છતાં, ને ફરી પિંડદાનને વિધિ કહ્યો તે માતાપિતાનાં વાર્ષિક શ્રાદ્ધમાં ગભિણીપતિત્વરૂપ નિષિદ્ધ કાલ ઇલાદિકે સૂચના કરેલી ને નિષેધ તેના બાધ થવામાટે છે અને એ ઉપરથી “વિવાહ, ઉપનયન અને ચૌલ એ યથા હોય તો કેમથી એક વર્ષ, છ માસ, અને ત્રણ માસપર્યંત પિંડદાન, મૃતિકાસ્નાન અને તિલતર્પણ કર્યા નહીં એ નિષેધનો પણ બોધ થાય છે. ક્ષયવિવસનું ગ્રહણ કર્યું તે સર્પીડીકરણ, અને માસિક એમણે વિષે પણ ને પિંડદાન કરવું તેના બોધ કરાવનાર છે.”

અથપ્રેતકર્મપ્રતિપ્રસવઃ ॥ જીવત્પિતૃકઃસમાતુરપુનસાપલ્લમાતુઃસ્વપુનસપત્નીપુત્રરહિતમાર્ચા યાજપુરપિતૃવ્યસ્યાપુનમાતામહમાતામહોદ્રાદિપ્રેતકર્માણિકુર્યાત્ અનાપુત્રપદેનમુલ્યગૌણપુત્રપૌત્ર પ્રપૌત્રામાયોવિવક્ષિતઃ માતૃરૌર્ધ્વદેહિકમનુપનીતોપિજીવત્પિતૃકઃકુર્યાત્ તત્રવિશેષઃ ક્ષત્રિયપૃષ્ઠાદિ રિત્યેદ્રાહમાત્રસમન્નકંકૃત્યાન્યદન્યેનકારયેત્ યદાતુકૃતચ્ચૂડઃપૂર્ણત્રિવર્ષાવાત્તદાસર્વસમન્નકંક્રેતકર્મકુર્યાત્ ગ્રહણચારીતુપિત્રોર્માતામહસચ્ચાંલ્યકર્મકુર્યાન્નાન્યસ્ય મર્ત્તદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેભર્તૃવપત્ન્યાદાદાદિકુર્યાત્ મુંડનંતુમર્ત્તુર્નં પવમપુનસ્યપત્નીદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેપત્ન્યેવપત્યુઃકુર્યાત્ તત્રદાહમાત્રસમન્નકંકૃત્યાન્યત્સંકલ્પમાત્રયોઃસત્ત્વેસપત્નીપુત્રપૃષ્ઠા અપુત્રયોર્વિધવાવિધુરયોર્બ્રાતૃપુત્રદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેદૌહિત્રવ્યાધિકારીતિગ્રહવઃ વિધવાયામર્ત્તુર્બ્રાતૃપુત્રપૃષ્ઠા વિધુરસ્યસબ્રાતૃપુત્રપૃષ્ઠાવેતિજીવત્પિતૃકનિર્ણયેમદ્વાઃ અપુત્રસ્યપત્નીબ્રાતૃપુત્રયોઃ સત્ત્વેપત્ન્યેવ પંચપુનસન્નિધૌપૌત્રાદે.પિતામહપિતામહાચૌર્ધ્વદેહિકાદ્યધિકારઃ इत्थंपित्र्यकर्ममુંડनપ્રેત સર્પિંડાનાંસમોત્રસર્પિંડમરણેસકૃત્સકૃત્તિલાંજલિદાનંનિહિતંતજીવત્પિતૃકેનાપિકાર્યં પવંમાતામહાચાર્યોદિમ્બોપિ इतिजीवतपितृकनिर्णयः ॥

હવે પ્રેતકર્મનો પ્રતિપ્રસવ કહે છે.

જીવત્પિતૃકે, પોતાની માતા, પુત્રરહિત સાવકી માતા, પોતાનો પુત્ર અથવા શોકને પુત્ર તેણે રહિત એવી સ્ત્રી, પુત્રરહિત કોકે, પુત્રરહિત નાનો અને નાની, એમનાં દહન આદિ પ્રેતકર્મ કરવાં.

૧ પ્રતિપ્રસવ એટલે જોશદા કર્યો ને સામાન્યપણાએ નિષેધ કર્યો તેણે ફરી વિશેષ કરી વિધાન કરવું તે.

ઇહાં અપુત્ર પટે કરી મુખ્ય અને ગૌણ એવા પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર (પરપૌતરો) એમના અભાવ કહ્યો છે, એટલે એમાંના કોઈ ન હોય તો, એવા અર્થ બાજુવો. જીવત્પિતૃકે મૌજ થઈ ન હોય તોપણ માતાનું અંત્યકર્મ કરવું. ઇહાં વિશેષ નિર્ણય—ત્રણ વર્ષથી યોગી વયનો છતાં ચોલ-રહિત હોય તો તેણે દાહમાત્ર મંત્રસહિત કરી બીજી ક્રિયા બીજાપાસે કરાવવી. ને ચોલ થયું હોય અથવા પુરાં ત્રણ વર્ષનો હોય તો સઘળું પ્રેતકર્મ સમંત્રક તેણે પોતે કરવું. બ્રહ્મચારી હોય તો તેણે માતા, પિતા અને માતામહ એમનું અંત્યકર્મ કરવું, બીજાનું કરવું નહીં. પતિ અને દોહિત્રો એ બન્ને છતાં પતિએજ સ્ત્રીનાં દાહાદિક કર્મ કરવાં, પતિએ મુંડન કરાવવું નહીં. એજ રીતે પુત્રરહિત પુરુષની સ્ત્રી અને દોહિત્રો એ બન્ને હોય તો સ્ત્રીએજ પતિનું અંત્યકર્મ કરવું. તેમાં કેવળ દાહ સમંત્રક પોતે કરી બીજું કર્મ, સંકલ્પમાત્ર પોતે કરી બ્રાહ્મણદ્વારાએ કરાવવું. પતિ અને સાવકો પુત્ર એ બે હોય તો સાવકે પુત્રેજ અંત્યકર્મ કરવું, પતિએ કરવું નહીં. સાવકો પુત્ર અને દોહિત્રો એ બે હોય સાવકે પુત્રેજ કરવું. પુત્રરહિત એવી વિધવા અથવા વિધુર (નેની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય એવો ગૃહસ્થ) એમના ભાઇનો પુત્ર અને દોહિત્ર એ બે હોય તો દોહિત્રજ અધિકારી છે એમ ઘણા અંચકાર કહે છે. વિધવામાટે તેના પતિના ભાઇનો પુત્રજ અધિકારી અને વિધુર માટે પોતાના ભાઇનો પુત્રજ અધિકારી છે એવું જીવત્પિતૃકના નિર્ણયમાં મટ કહે છે. પુત્રરહિતની સ્ત્રી અને ભાઇએ પુત્ર એ બે હોય તો સ્ત્રીજ અધિકારી છે. એ રીતે પુત્ર સમીપમાં ન હોય તો પૌત્ર ઇલાદિકને પિતામહ, પિતામહી ઇલાદિકનાં અંત્યકર્માદિકનો અધિકાર છે. એ રીતે જીવત્પિતૃકને પિતૃસંબંધી કર્મ, મુંડન અને પ્રેતકર્મ ઇલાદિકનો અધિકાર અને અનધિકાર વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો. ઇહાં વિષયનો ભેદ હોવાથી તેમજ શાસ્ત્રવ્યુત્પત્તિરહિત એવા બાળકોને બાધ થવામાટે ને પુનઃસ્કૃતિ થઈ હોય તે અતિદોષકારક નથી. સગોત્ર એવા સંપિંડ મૃત થયા છતાં સંપિંડોએ એકેકનાર તિલાંજલિ દેવી એમ કહ્યું છે માટે તે તિલાંજલિ જીવત્પિતૃકે પણ દેવી. એ રીતે માતામહ, આચાર્ય (ગુરુ) ઇલાદિકને પણ દેવી. એ રીતે જીવત્પિતૃકને નિર્ણય કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાદિકારિનિર્ણયઃ ॥ તત્રસાંવત્સરિકાદિશ્રાદ્ધેપુદાહાદ્યૌષ્ઠ્વેદિક્રિયાયાંચૌરસ પુત્રોમુખ્યોધિકારી ઔરસપુત્રાણાંવહુત્વજ્યેષ્ઠપવાધિકારી જ્યેષ્ઠસ્વાભાવેડસન્નિધાનેવાપાતિત્યાદિનાધિકારાભાવેવાજ્યેષ્ઠાનુજઃ યતુજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌસર્વતઃકનિષ્ઠોધિકારીનતુમધ્યમાદિતત્તિર્મૂલમ્ તત્રપુત્રાણાં વિમક્તત્તેવકનિષ્ઠેભ્યોધનંત્રીત્વાજ્યેષ્ઠેનૈવસર્પિંડીકરણાંતાક્રિયાકાર્યા સાંવત્સરિકાદિકંતુપૃથક્પૃથક્ અવિમક્તત્રેતુસાંવત્સરિકાદિકમપ્યેકેનૈવકાર્યમ્ એકેનકૃતેપિસર્વેપાંફલમાગિત્વાત્સર્વેપુત્રેર્ગ્રહચર્યપરાક્ષર્વજનાદ્યોનિયમાઃકાર્યાઃ પુત્રાણામેકદેશસ્થિત્યભાવેદેશાંતરેગૃહાન્તરેવાસ્થિતેસ્તૈરવિમકૈરપિપૃથગેવ ચાર્પિકાદિકંકાર્યમ્ તત્રયદાજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌકનિષ્ઠોદાહાદિકંકરોતિતદ્ પોઙ્ગશશ્રાદ્ધાંતમેવકુર્યાન્નસર્પિંડીકરણમ્ ધર્પપર્વતેજ્યેષ્ઠપ્રતીક્ષાકુર્યાત્ તન્મધ્યેજ્ઞાતેજ્યેષ્ઠેનૈવકાર્યમ્ નોત્તેદ્વર્પાંતેકનિષ્ઠેનાપિકાર્યમ્ ધર્પાત્પ્રાક્પુત્રમિત્રેનકૃતમપિમાસિકાનુમાસિકસર્પિંડીકરણપુત્રેણપુનઃકાર્યમ્ પરંકનિષ્ઠેનકૃતમપિજ્યેષ્ઠપુત્રેણપુનઃકાર્યમ્ વિશેષસ્ત્વગ્રેવક્યતે ॥

હવે શ્રાદ્ધાદિકના અધિકારીનો નિર્ણય કહે છે.

તેમાં સાંવત્સરિકાદિક શ્રાદ્ધ અને દહન આદિ ઔષ્ઠ્વેદિક ક્રિયા એમાં ઔરસ પુત્ર મુખ્ય અધિકારી છે. ઔરસ પુત્ર ઘણા હોય તો જ્યેષ્ઠ પુત્રજ અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ પુત્ર મૃત થયો હોય, સમીપે ન હોય અથવા પતિતપણું ઇલાદિક કારણથી તેને અધિકાર ન હોય તો જ્યેષ્ઠથી નાહાનો (બીજો) અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ સમીપમાં ન હોય તો સઘળાં કર્મવિષે કનિષ્ઠ અધિકારી છે, મધ્યમ અધિકારી નથી, એ ને કહેવું તે નિર્મૂલ છે. તેમાં વિભાગ કરી પુત્ર જુદા થયા હોય તો કનિષ્ઠો પાસેથી ધન લઈ જ્યેષ્ઠ પુત્રેજ સંપિંડીકરણપર્વત ક્રિયા કરવી, સાંવત્સરિક આદિ શ્રાદ્ધ તો જુદાં જુદાં કરવાં. વિભાગ કરી ભિન્ન થયા ન હોય તો સાંવત્સરિકાદિક પણ એકેજ કરવાં. એકે કર્યા છતાં પણ સઘળા કળભાગી થાય છે માટે સઘળા પુત્રોએ પ્રહ્લયર્થ, પરાન્નવર્જન ઇલાદિક નિયમ ધારણ કરવા. પુત્રોનો એક સ્થાનકમાં નિવાસ ન થતાં દેશાંતર અથવા જુદા જુદા ઘરમાં રહેતા હોય તો

ઉતરાવતું એ છે, એથીજ કાતરથી કતરાવતું સિદ્ધ થાય છે. સઘળાં પ્રેતકર્મ એટલે રાખને બાળતું, ઉપાડતું અને સપિંડીકરણપર્યંત ઔર્ધ્વદેહિકાદિક કર્મ બધુવાં. મુંડન પોતાની ઇચ્છાથી ન કરાવતું, એવો નિષેધ, તેથી ચૌલ, ઉપનયન ઇત્યાદિકમાં અગ્નિનું આધાન, દર્શ, ધૌર્ધ્વમાસ અને જ્યોતિષોમ ઇત્યાદિકવિધે નિલ પ્રાપ્ત થએલું; તેમજ તીર્થ, પ્રાયશ્ચિત્ત, માતાનું મરણ ઇત્યાદિકમાં પ્રાપ્ત થએલું નૈમિત્તિક મુંડન એ કરવાંજ નોઇએ. કોઈ ગ્રંથકાર, નાગબલી ઇત્યાદિક કામ્યકર્મવિધે કરવાનું જે કામ્યમુંડન તે કરવું એમ કહે છે. “ગંગા, કુરુક્ષેત્ર, માતા, પિતા અને ગુરુનું મરણ, આધાન અને સોમપાન એ સાતમાંથી કોઈ એક પ્રાપ્ત થાય તો વપન કરાવવું.” ગુરુ એટલે દત્તકનો જનક પતા અને દત્તકરીતે લેનારો પિતા એ અર્થ બધુવો. બીજા વાક્યમાં, તીર્થમાત્રમાં ફોર કરાવવું એમ કહ્યું છે તેમ છતાં છતાં ગંગા, કુરુક્ષેત્રનું જે ગ્રહણ કર્યું તે જીવત્પિતૃકને સહાં (ગંગા, કુરુક્ષેત્રમાં) વિશેષ ફોર કરાવતું એવું વિધાન કરવા માટે છે. જીવત્પિતૃકને પિંડદાનનો જે નિષેધ કહ્યો તે નાંદીશ્રાદ્ધ, તીર્થશ્રાદ્ધ અને પિતા સંન્યાસી ઇત્યાદિક હોવાથી પુત્રને દરવાનાં જે દર્શ, મહાલયાદિ શ્રાદ્ધ એમનેવિધે પિંડરહિત સકલપવિધિવડે શ્રાદ્ધ કરવું એવો બોધ થવામાટે છે.

મહાપિતૃયજ્ઞેસોમયાગેમાતૃમાતામહાદેર્વાપિકાથાદ્દેવગયાયામન્યષ્ટપ્રયાદૌચ પિંડદાનંભવત્યેવેત્યુક્તં પિંડદાનંપ્રકુર્યાતમાતાપિત્રોઃક્ષયાહનીતિશ્રાદ્ધવિધિનાપિંડદાનેસિદ્ધે પુનઃપિંડવિધિઃપિત્રોર્ધર્વાપિકેગમિં ણીપતિત્વનિપિંડકાલાદિપ્રયુક્તનિષેધયાચનાયં તેન વિચાહમતચૂડાસુવર્પમર્ચતદર્ધકં પિંડદાનં મૃદાજ્ઞાનંનકુર્યાત્સિલતર્પણમિતિનિષેધસ્યાપિવાયઃ ક્ષયાહમ્પ્રહ્ણંસપિંડીકરણમાસિકેન્વપિપિંડદાનો પલક્ષણપરમ્ ॥

મહાપિતૃયજ્ઞ, સોમયાગ, માતા, માતામહાદિકતું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને અન્યષ્ટપ્રયાદિ શ્રાદ્ધ એમને વિધે પિંડદાન થાયજ છે એમ પ્રથમ કહ્યું છે. “માતાપિતાના ક્ષય દિવસે પિંડદાન કરવું.” એ વાક્યવટે શ્રાદ્ધના વિધાનથી પિંડદાન કરવું એમ સિદ્ધ થયા છતાં, જે ફરી પિંડદાનનો વિધિ કહ્યો તે માતાપિતાનાં વાર્ષિક શ્રાદ્ધમાં અભિલીપતિત્વરૂપ નિષિદ્ધ કાલ ઇત્યાદિકે મૂચના કરેલો જે નિષેધ તેના બાધ થવામાટે છે અને એ ઉપરથી “વિવાહ, ઉપનયન અને ચૌલ એ યથા હોય તો ક્રમથી એક વર્ષ, છ માસ, અને ત્રણ માસપર્યંત પિંડદાન, મૃત્તિકાજ્ઞાન અને તિલતર્પણ કરવાં નહીં એ નિષેધનો પણ બોધ થાય છે. ક્ષયવિવસતું ગ્રહણ કર્યું તે સપિંડીકરણ, અને માસિક એમણે વિધે પણ જે પિંડદાન કરવું તેના બોધ કરાવનાર છે.”

અથપ્રેતકર્મપ્રતિપ્રસવઃ ॥ જીવત્પિતૃકઃસ્વમાતુરપુત્રસાપત્નમાતુઃસ્વપુત્રસપત્નીપુત્રરહિતમાર્ચા યાઅપુત્રપિતૃત્વસ્યાપુત્રમાતામહમાતામહોઽદાહાદિપ્રેતકર્મણિકુર્યાત્ અગ્રાપુત્રપદેનમુત્યગૌણપુત્રપૌત્ર પ્રપૌત્રાભાવોવિવક્ષિતઃ માતૃરૌર્ધ્વદેહિકમતુપનીતોપિજીવત્પિતૃકઃકુર્યાત્ તત્રવિદોપઃ ક્ષનત્રિવર્ષચૂડાર હિતએદાહમાત્રંસમંત્રકંશ્તવાન્યદન્યેનકારયેત્ યદાતુરુતચૂડઃપૂર્ણત્રિવર્ષોવાસદાસર્વસમંત્રકંપ્રેતકર્મકુર્યાત્ વ્રક્ષચારીતુપિત્રોર્માતામહસચાલ્યકર્મકુર્યાન્શાન્યસ્ય મર્ત્વદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેમર્ત્વપત્ન્યાદાહાદિકુર્યાત્ મુંડનંતુમર્ત્નં પચમપુત્રસપત્નીદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેપત્ન્યેવપત્યુઃકુર્યાત્ તત્રદાહમાત્રંસમંત્રકંશ્તવાન્યત્સંકલ્પમાત્રંસ્યંવિધાયવ્રાહ્મણદ્વારકારયેત્ મર્ત્વસપત્નીપુત્રયોઃસત્ત્વેસાપત્નપુત્રપચકુર્યાન્નમર્તા સપત્નીપુત્રદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેસપત્નીપુત્રપચ અપુત્રયોર્વિંધવાવિધુરયોર્મ્રાતૃપુત્રદૌહિત્રયોઃસત્ત્વેદૌહિત્રપવાધિકારીતિવહ્વઃ વિંધવાયામર્ત્વમ્રાતૃપુત્રપચ વિધુરસ્યસ્વમ્રાતૃપુત્રપચેતિજીવત્પિતૃકનિર્ણયેમદ્વાઃ અપુત્રસપત્નીમ્રાતૃપુત્રયોઃ સત્ત્વેપત્ન્યેવ પચંપુત્રાસન્નિધૌપૌત્રાદેઃપિતામહપિતામહાઔર્ધ્વદેહિકાઘધિકારઃ ક્ત્યંપિચ્યકર્મમુંડનપ્રેત કર્માઘધિકારાનધિકારૌજીવત્પિતૃકસ્યપ્રંચિતૌ અત્રવિપચમેદાદ્વાલવોધાર્થત્યાજ્યપુનરુક્તિર્નાતિદોષાય સપિંડાનાંસગૌત્રસપિંડમરણેસહૃત્સકૃત્સિલાંજલિદાનંવિહિતંતજીવત્પિતૃકેનાપિકાર્યં પચંમાતામહાચાર્યાદિમ્યોપિ ઇતિજીવત્પિતૃકનિર્ણયઃ ॥

હવે પ્રેતકર્મનો પ્રતિપ્રસવ કહે છે.

જીવત્પિતૃકે, પોતાની માતા, પુત્રરહિત સાવકી માતા, પોતાનો પુત્ર અથવા શોકને પુત્ર તેણે રહિત એવી સ્ત્રી, પુત્રરહિત કાકો, પુત્રરહિત નાનો અને નાની, એમનાં દહન આદિ પ્રેતકર્મ કરવાં.

૧ પ્રતિપ્રસવ એટલે એકદા કાર્યનો જે સામાન્યપણાએ નિષેધ કર્યો તેનું ફરી વિશેષ કરી વિધાન કરવું તે.

ઇહાં અપુત્ર પટે કરી મુખ્ય અને ગૌણ એવા પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર (પરપોતરો) એમના અભાવ કહ્યો છે, એટલે એમાંનો કોઈ ન હોય તો, એવો અર્થ જાણવો. જીવત્પિતૃકે મૌલ ધર્મ ન હોય તોપણ માતાનું અંતકર્મ કરવું. ઇહાં વિશેષ નિર્ણય—ત્રણ વર્ષથી ઓછી વયના છતાં ચોસ-રહિત હોય તો તેણે દાહમાત્ર મત્રસહિત કરી બીજી ક્રિયા બીજાપાસે કરાવવી. જો ચોસ થયું હોય અથવા પુરાં ત્રણ વર્ષના હોય તો સઘળું પ્રેતકર્મ સમંત્રક તેણે પોતે કરવું. બ્રહ્મચારી હોય તો તેણે માતા, પિતા અને માતામહ એમનું અંતકર્મ કરવું, બીજાનું કરવું નહીં. પતિ અને દૌહિત્રો એ બન્ને છતાં પતિએ જ સ્ત્રીનાં દાહાદિક કર્મ કરવાં, પતિએ મુંડન કરાવવું નહીં. એ જ રીતે પુત્રરહિત પુરુષની સ્ત્રી અને દૌહિત્રો એ બન્ને હોય તો સ્ત્રીએ જ પતિનું અંતકર્મ કરવું. તેમાં કેવળ દાહ સમંત્રક પોતે કરી બીજું કર્મ, સંકલ્પમાત્ર પોતે કરી બ્રાહ્મણદ્વારાએ કરાવવું. પતિ અને સાવકો પુત્ર એ બે હોય તો સાવકે પુત્રે જ અંતકર્મ કરવું, પતિએ કરવું નહીં. સાવકો પુત્ર અને દૌહિત્રો એ બે હોય સાવકે પુત્રે જ કરવું. પુત્રરહિત એવી વિધવા અથવા વિધુર (જેની સ્ત્રી મૃત થઈ હોય એવો ગૃહસ્થ) એમના ભાઇનો પુત્ર અને દૌહિત્ર એ બે હોય તો દૌહિત્ર જ અધિકારી છે એમ ઘણા અંચકાર કહે છે. વિધવામાટે તેના પતિના ભાઇનો પુત્ર જ અધિકારી અને વિધુર માટે પોતાના ભાઇનો પુત્ર જ અધિકારી છે એવું જીવત્પિતૃકના નિર્ણયમાં ભદ્ર કહે છે. પુત્રરહિતની સ્ત્રી અને ભાઇઓ પુત્ર એ બે હોય તો સ્ત્રી જ અધિકારી છે. એ રીતે પુત્ર સમીપમાં ન હોય તો પૌત્ર ઇલાદિકને પિતામહ, પિતામહી ઇલાદિકનાં અંતકર્મદાદિકનો અધિકાર છે. એ રીતે જીવત્પિતૃકને પિતૃસબંધી કર્મ, મુંડન અને પ્રેતકર્મ ઇલાદિકનો અધિકાર અને અનધિકાર વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો. ઇહાં વિષયના ભેદ હોવાથી તેમજ શાસ્ત્રવ્યુત્પત્તિરહિત એવા બાળકોને બાધ થવામાટે જે પુનઃકૃતિ થઈ હોય તે અતિદોષકારક નથી. સગોત્ર એવા સંધિક મૃત થયા છતાં સંધિકોએ એકેકવાર તિલાંજલિ દેવી એમ કહ્યું છે માટે તે તિલાંજલિ જીવત્પિતૃકે પણ દેવી. એ રીતે માતામહ, આચાર્ય (ગુરુ) ઇલાદિકને પણ દેવી. એ રીતે જીવત્પિતૃકનો નિર્ણય કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાધિકારિનિર્ણયઃ ॥ તત્રસાંવત્સરિકાદિશ્રાદ્ધેપુદાહાદ્યૌર્ધ્વદેહિકનિયાયાંચૌરસઃ પુત્રોમુલ્લોચિકારી ઔરસપુત્રાણાંવહુત્વેજ્યેષ્ઠપ્રવાધિકારી જ્યેષ્ઠસ્વાભાવેડસન્નિધાનેવાપાતિત્વાદિનાધિકારાભાવેવાજ્યેષ્ઠાનુજઃ યજુજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌસર્વતઃકનિષ્ઠોધિકારીનતુમધ્યમાદિતત્ત્રિમૂલમ્ તત્રપુત્રાણાં વિમત્કત્વેકનિષ્ઠેભ્યોધનંતૃહીત્વાજ્યેષ્ઠેનૈવસર્પિઢીકરણાંતાક્રિયાકાર્યા સાંવત્સરિકાદિકંતુપૃથક્પૃથક્ અવિમત્કત્વેતુસાંવત્સરિકાદિકમપ્યેકેનૈવકાર્યમ્ એકેનકૃતેપિસર્વેપાંફલભાગિત્વાત્સર્વેઃપુત્રેષ્ઠેશ્ચર્યપરાજ્ઞ વર્જનાદયોનિયમાઃકાર્યાઃ પુત્રાણામેકદેશસ્થિત્યભાવેદેશાંતરેગૃહાન્તરેવાસ્થિતેતૈરવિમત્કૈરપિપૃથગેવ ચાર્પિકાદિકંકાર્યમ્ તત્રયદાજ્યેષ્ઠાસન્નિધૌકનિષ્ઠોદાહાદિકંકરોતિતદા પોડશશ્રાદ્ધાંતમેઘકુર્યાન્નસર્પિઢીકરણમ્ ઘર્ષપર્યંતેજ્યેષ્ઠપ્રતીક્ષાંકુર્યાત્ તન્મધ્યેન્નાતેજ્યેષ્ઠેનૈવકાર્યમ્ નોચેદ્વર્ષીતેકનિષ્ઠેનાપિકાર્યમ્ ઘર્ષાદ્ધાકુપુત્રમિત્રેનકૃતમપિમાસિકાનુમાસિકસર્પિઢીકરણંપુત્રેણપુનઃકાર્યમ્ એવંકનિષ્ઠેનકૃતમપિજ્યેષ્ઠપુત્રેણપુનઃકાર્યમ્ વિશેષસ્થગ્રેયકયતે ॥

હવે શ્રાદ્ધાદિકના અધિકારીનો નિર્ણય કહે છે.

તેમાં સાંવત્સરિકાદિક શ્રાદ્ધ અને દહન આદિ ઔર્ધ્વદેહિક ક્રિયા એમાં ઔરસ પુત્ર મુખ્ય અધિકારી છે. ઔરસ પુત્ર ઘણા હોય તો જ્યેષ્ઠ પુત્ર જ અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ પુત્ર મૃત થયો હોય, સમીપે ન હોય અથવા પતિતપણું ઇલાદિક કારણથી તેને અધિકાર ન હોય તો જ્યેષ્ઠથી નાહાનો (બીજો) અધિકારી છે. જ્યેષ્ઠ સમીપમાં ન હોય તો સઘળાં કર્મવિષે કનિષ્ઠ અધિકારી છે, મધ્યમ અધિકારી નથી, એ જ કહેવું તે નિર્મૂલ છે. તેમાં વિભાગ કરી પુત્ર જુદા થયા હોય તો કનિષ્ઠો પાસેથી ધન લઈ જ્યેષ્ઠ પુત્રે જ સર્પિઢીકરણપર્યંત ક્રિયા કરવી, સાંવત્સરિક આદિ શ્રાદ્ધ તો જુદાં જુદાં કરવાં. વિભાગ કરી ભિન્ન થયા ન હોય તો સાંવત્સરિકાદિક પણ એકે જ કરવાં. એકે કર્યા છતાં પણ સઘળા ક્ષણભાગી યાચ છે માટે સઘળા પુત્રોએ બ્રહ્મચર્ય, પરાત્રવર્જન ઇલાદિક નિયમ ધારણ કરવા. પુત્રોનો એક સ્થાનકમાં નિવાસ ન થતાં દેશાંતર અથવા જુદા જુદા ઘરમાં રહેતા હોય તો

તે અવિભક્તોએ પણ ભિન્ન વાર્ષિકાદિક આદ્ય કરવું. તેમાં જ્યારે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમીપમાં ન હોવાથી કનિષ્ઠ દાહાદિક ક્રિયા કરી હોય તો યેષ્ઠશ્રાદ્ધપર્યંતજ ક્રિયા કરવી, સર્પિડીકરણ કરવું નહીં. વર્ષપર્યંત જ્યેષ્ઠ બ્રાતાની પ્રતીક્ષા કરવી એટલે વાટ જોવી. એક વર્ષની અંદર ખબર પડે તો જ્યેષ્ઠજ સર્પિડીકરણ કરવું. તેમ ન થાય તો વર્ષની અંતે કનિષ્ઠે પણ કરવું. એક વર્ષની અંદર પુત્રવિના બીજાએ માસિક, અનુમાસિક, સર્પિડીકરણ ઇત્યાદિક ક્રિયા કરી હોય તોપણ પુત્રે કરી કરવી. એ રીતે કનિષ્ઠે કરી હોય તોપણ જ્યેષ્ઠે કરી કરવી. વિશેષ નિર્ણય આગળ કહેવાશે.

કનિષ્ઠસામ્રિકત્વેસર્પિડીકરણમપિદ્વાદશેહિકનિષ્ઠેનકાર્યં ઔરસપુત્રાભાવેપુત્રિકાસુતક્ષેત્રજાદ યોદ્ધાદશવિધાઃપુત્રાડકાસ્તથાપિ કલૈતૈતેપાંપુત્રાણાંનિપેદાદૌરસપુત્રાભાવેદત્તકપવાધિકારી માતાપિતૃ ભ્યામન્યતરેણવાધિપૂર્વદત્તપ્રતિગૃહીતૃસવર્ણોદત્તકઃ માર્યાનુમત્યાપત્યુપુત્રદાતૃત્વંતદપ્યાપદિ અલંતા પદિતુમાર્યાનુમત્યભાવેપિપત્ન્યાઃપત્યનુમત્યેવ અન્નવિશેષવિચારઃપ્રાગુક્તઃ દત્તકાભાવેપૌત્રઃ પૌત્રાભાવે પ્રપૌત્રઃ જન્યત્વૌરસાભાવેપૌત્રઃ તદભાવેપ્રપૌત્રઃ પ્રપૌત્રાભાવેદત્તકસ્ત્યાહુઃ ઉપનીતપૌત્રસ્ત્વેવ્યનુપ નીતસ્વાપ્યૌરસપુત્રસ્યૈવાધિકારઃ સ્વકૃતચૂડસ્યૈવવર્ષાધિકવયસઃ પૂર્ણત્રિવર્ષસ્વત્કૃતચૂડસ્યાપિઅનુ પનીતેનાપિમંત્રપાઠપૂર્વકમેવપિગૌરૌર્ધ્વદેહિકંસાંવત્સરિકાદિકંશ્રાદ્ધંચકાર્યં અશકૌત્વમ્નિદાનમાત્રંસમં શ્રમનુપનીતેનકાર્યં જન્યત્વન્યદ્વારા પર્યંશ્રાદ્ધેદર્શમહાલયાદૌસંકલ્પમાત્રંકાર્યં અન્યદિતરેણકેચિ નૂતનિવર્ષેણચૂડારહિતેનાપિદાહમાત્રંસમંશ્રમંકાર્યંશેષમન્યેનેત્યાહુઃ દત્તકસ્તૂપનીતપવાધિકારીદત્ત કાભાવેપૌત્રાભાવેચમંતુઃપત્નીપત્ન્યામર્તાંચદાહાદ્યૌર્ધ્વદેહિકંસાંવત્સરિકાશ્રાદ્ધાદિકંચકુર્વાત્ મંતુરપિ સપત્નીપુત્રસ્ત્વેધિકારોન વિદધ્યાદૌરસઃપુત્રોજનન્યાઔર્ધ્વદેહિકં તદભાવેસપત્નીજાત્યુકેમાર્યાવાપિ સમંશ્રમંકમેવૌર્ધ્વદેહિકાદિકંકાર્યં અશકૌત્વમ્નિદાનમાત્રંસમંશ્રમંકલ્પવાશેષમન્યેનકાર્યં શ્રાદ્ધેસંકલ્પમાત્રં કૃત્વાશેષમન્યેન ॥

કનિષ્ઠ પુત્ર સાશિક હોય તો સર્પિડીકરણ પણ બારમે દિવસે કનિષ્ઠે કરવું. ઔરસ પુત્ર ન હોય તો પુત્રિકાપુત્ર, ક્ષેત્રજ ઇત્યાદિક બાર પ્રકારના પુત્ર કલા છે તથાપિ કલિયુગમાં તે પુત્રોનો નિવેશ છે માટે ઔરસ પુત્ર ન હોય તો દત્તકજ અધિકારી છે. માતા અને પિતા એ બન્ને જણાએ અથવા બેમાંથી એકે વિધિપૂર્વક દીધેલ છતાં ગ્રહણ કરનારની ભતનો હોય તે દત્તક બાણુવો. સ્ત્રીની સંમતિ લઈ પતિએ પુત્ર આપવો અને તે પણ આપતિ હોય તો દેવો એમ બાણુવું. અત્યંત આપતિ હોય તો સ્ત્રીની સંમતિ ન છતાં પણ પતિએ પુત્ર દેવો. સ્ત્રીને પુત્ર દેવાનો અધિકાર પતિની સંમતિ હોય તોજ છે. એ વિષયમાં વિશેષ વિચાર પ્રથમ કહેલો છે. દત્તકનો અભાવ હોય તો પૌત્ર (પૌતરો), પૌત્રને અભાવે પડપૌતરો. બીજા ગ્રંથકાર તો ઔરસ પુત્રને અભાવે પૌતરો, તેને અભાવે પડપૌતરો, પડપૌતરાને અભાવે દત્તક એમ કહે છે. જનોઈ પેહેરેલો પૌત્ર હોય તોપણ જનોઈ પેહેરી ન હોય એવો પણ ઔરસ પુત્રજ અધિકારી છે. તે અધિકાર એક વર્ષ કરતાં અધિક વયનો છતાં જોને ચૌલસંસ્કાર થયેલો હોય તેનેજ છે. ચૌલસંસ્કાર ન થયેલો છતાં પૂર્ણ ત્રણ વર્ષનો હોય તો તેને પણ અધિકાર છે. યજ્ઞોપવીત થઈ ન હોય એવા પણ મંત્રપાઠસહિતજ માતાપિતાનું અલંકર્ય અને સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવાં. સંપૂર્ણ કર્મ કરવાને સામર્થ્ય ન હોય તો યજ્ઞોપવીતરહિત પુત્રે અગ્નિદાન માત્ર મંત્રસહિત કરવું અને બીજું કર્મ તો અન્યદ્વારા કરાવવું. એ રીતે શ્રાદ્ધ, દર્શશ્રાદ્ધ, મહાલય ઇત્યાદિકમાં સંકલ્પ માત્ર કરી બીજું કર્મ અન્યપાસે કરાવવું. કોઈ ગ્રંથકારે તે, ત્રણ વર્ષ કરતાં અલ્પ વયનો છતાં ચૌલસંસ્કાર થયેલો ન હોય તો તેણે પણ દાહ માત્ર સમત્રક કરી બાકીનું કર્મ બીજા પાસે કરાવવું, એમ કહે છે. દત્તક તો યજ્ઞોપવીતસહિત હોય તોજ અધિકારી છે. દત્તકનો અભાવ અને પડપૌતરાનો અભાવ છતાં પતિએ સ્ત્રીનું અને સ્ત્રીએ પતિનું દાહ આદિ ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ અને સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધાદિક કરવાં. સાવકો પુત્ર હોય તો પતિને પણ અધિકાર નથી; કારણ, “ માતાનું અલંકર્ય ઔરસ પુત્રે કરવું, તે ન હોય તો સાવકે પુત્રે કરવું, ” એવું વચન છે. સ્ત્રીએ પણ પતિનાં ઔર્ધ્વદેહિક આદિ કર્મ સમંત્રકજ કરવાં. સામર્થ્ય ન હોય તો સમંત્રક અગ્નિ દેવો, માત્ર એટલું પોતે કરી બાકીનું કર્મ બીજા પાસે કરાવવું. શ્રાદ્ધમાં સંકલ્પ માત્ર પોતે કરી શેષકર્મ બીજા પાસે કરાવવું.

યશ્યવિમક્તસ્યસંસૃદ્ધસ્યવામ્નાતુરેવધનગ્રહાધિકારસ્તથાપિત્રિયાધિકારઃપત્ન્યાપ્તવિમક્તાસંસૃદ્ધેતુમ્નાતરિધનાધિકારોપિપત્ન્યાપ્તવિમક્તસ્યસંસૃદ્ધસ્યકન્યાપિંડદાધનહારિણીચ તત્રાપિવિવાહિતૈવપિંડદા ધનહરાત્વનૂદાપિ દુહિતુરભાવેદૌદિત્રોધનહારીપિંડદશ્ચ દૌહિત્રાભાવેન્નાત્રાતુરભાવેન્નાતુરપુત્રઃ અવિમક્તસ્યસંસૃદ્ધસ્યપત્ન્યમાયેન્નાતા સંસૃદ્ધોનામપૂર્વવિમક્તોભૂત્વાપુનઃસ્વધનંન્નાતુરધનૈરેકીકૃત્યૈકપાકાદ્યુપજીવનઃ તત્રસોદરાસોદરસમવાયેસોદરપ્તવ તત્રાપિજ્યેષ્ઠકનિપ્તયોઃસત્ત્વેકનિપ્તપ્તવ કનિપ્તમ્નાતુરભાવેજ્યેષ્ઠન્નાતૈવ કનિપ્તમ્નહૃત્વેમૃતાનંતરસ્તદભાવેતદનંતરાદયઃ એવંજ્યેષ્ઠમ્નહૃત્વેમૃતાનંતરક્રમેણ સોદરન્નાતુરભાવેસાપત્નન્નાતા અત્રાપિજ્યેષ્ઠત્વાદિવિચારઃપૂર્વવદેવ કેચિત્તુદિહૃદૌદિત્રયોર્ધનહારિત્વેપિવિમક્તાસંસૃદ્ધસ્યદાહાદિકંન્નાત્રૈવકાર્યં સગોત્રસન્નૈવેમિત્રગોત્રસ્યતદનધિકારાદિત્યાદ્યુઃન્નાતુરભાવેન્નાતુરપુત્રઃ તત્રાપિસોદરન્નાતુરપુત્રોમુપ્યઃ તદભાવેસાપત્નન્નાતુરપુત્રઃ તદભાવેપિતાપિતુરભાવે માતા માત્રમાવેશ્વપા તદભાવેમિત્રિની તત્રાનુજામ્નજસોદરાસોદરાણાંસમવાયેન્નાતુરત્વ મિત્રિન્યભાવેમિત્રિનીપુત્રઃ સમવાયેતદ્વદેવ તદભાવેપિતૃત્વતત્પુત્રાદયઃસર્પિંડાઃ તદભાવેસોદકાઃ તદભાવેગોત્રજાઃ તદભાવેમાતામહમાતુલતત્પુત્રાદયોમાતૃસર્પિંડાઅનુક્રમેણ માતૃસર્પિંડાભાવેસ્વપિતૃત્વસમાતૃત્વસપુત્રાઃ તદભાવેપિતૃપિતૃત્વસમાતૃત્વસમાતુલપુત્રરૂપાઃપિતૃવંધવઃ એવંમાતૃપિતૃત્વસાદિપુત્રરૂપમાતૃવંધવઃ પિતૃવંધૂનામભાવેધિકારિણઃ તદભાવેશિષ્યઃ શિષ્યામાવેજામાતાશ્વશુરસ્ય શ્વશુરોજામાતુઃ તદભાવે સ્ત્રા તદભાવેયિત્રસ્યકચ્છિન્નહારી વિમિત્રસ્યરાજાધનંત્રહૃદિત્યાતેનધનેનાન્યદ્વારકારણીયં અથવા વિપ્રાઈર્મરણોન્મુલ્કૈર્મરણપુત્રઃકાર્યઃ ॥

જે કે અવિમક્ત (વેહેંચ્છુ કરી જુદા ન થએલા) અથવા સંસૃદ્ધ એવા ભાઈને ધન લેવાનો અધિકાર છે, તથાપિ ક્રિયા કરવાનો અધિકાર સ્ત્રીને છે. વિમક્ત (વેહેંચ્છુ કરી જુદા થએલા) અથવા અસંસૃદ્ધ ભાઈ હોય તો ધનગ્રહણનો પણ અધિકાર સ્ત્રીને છે. સ્ત્રી ન હોય તો વિમક્ત અથવા અસંસૃદ્ધ એવો જે મૃત થયો તો તેની જે કન્યા તેજ પિંડ દેનારી અને ધન લેનારી છે, તેમાં પણ પરણેલી હોય તેજ પિંડ દેનારી છે. ધન લેનારી તો અવિવાહિત પણ છે. કન્યા ન હોય તો કન્યાનો પુત્ર ધન લેનારો અને પિંડ દેનારો યાય છે. દૌહિત્ર ન હોય તો ભાઈ; ભાઈ ન હોય તો ભાઈનો પુત્ર અધિકારી છે. અવિમક્ત અથવા સંસૃદ્ધની સ્ત્રી ન હોય તો ભાઈ અધિકારી છે. સંસૃદ્ધ એટલે પ્રથમ વિભાગ કરી જુદા થઈ ફરી પોતાનું ધન ભાઈના ધનસાથે મેળવી એક રસોઈ ઇલાદિકવડે ઉપજાવિકા કરનારો તે. તેમાં સગા અથવા સાવકા એવા ભાઈ હોય તો સગો ભાઈજ અધિકારી, તેમાં પણ જ્યેષ્ઠ ભાઈ અને કનિષ્ઠ ભાઈ એમ બે હોય તો કનિષ્ઠજ અધિકારી. કનિષ્ઠ ભાઈ ન હોય તો જ્યેષ્ઠ ભાઈજ અધિકારી. કનિષ્ઠ ભાઈ ઘણુ હોય તો મરનાર કરતાં જે કનિષ્ઠ તે અધિકારી; તે ન હોય તો તેની વાસેનો ઇલાદિક અધિકારી જાણુવા. એ પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ ભાઈ ઘણુ હોય તે મરનારથી મોટો જે તે એ ક્રમથીજ અધિકારી જાણુવા. સગો ભાઈ ન હોય તો સાવકો ભાઈ અધિકારી, એ સાવકા ભાઈઓમાં પણ જ્યેષ્ઠતાદિકનો વિચાર પ્રથમ પ્રમાણેજ જાણુવો. કોઈ ગ્રંથકાર તો, દીકરી અથવા દૌહિત્ર એ જે ધન લેવામાં અધિકારી છે તો પણ વિમક્ત છતાં અસંસૃદ્ધ એવા ભાઈનું ઇલાદિક ભાઈએજ કરવું; કારણ, સગોત્રી છતાં ભિન્ન ગોત્રીને તે કર્મનો અધિકાર નથી, એમ કહે છે. ભાઈ ન હોય તો ભાઈના પુત્ર; તેમાં પણ સગા ભાઈનો પુત્ર મુખ્ય છે. તે ન હોય તો સાવકા ભાઈનો પુત્ર; તે ન હોય તો પિતા; પિતા ન હોય તો માતા; તે ન હોય તો દીકરાની વહુ; તે ન હોય તો મેહેન; ન્હાની, મોટી, સગી, સાવકી એવી ઘણી હોય તો ભાઈપ્રમાણે નિર્ણય જાણુવો. મેહેન ન હોય તો મેહેનનો પુત્ર; ભાણેજ ઘણુ હોય તો ભાઈપ્રમાણે નિર્ણય જાણુવો. ભાણેજ ન હોય તો કાકો, કાકાના દીકરા ઇલાદિક સર્પિંડ અધિકારી જાણુવા. સર્પિંડ ન હોય તો સોદક; સોદક ન હોય તો ગોત્રજ; ગોત્રજ ન હોય તો માતામહ, મામો, મામાનો પુત્ર ઇલાદિક માતાના સર્પિંડ અનુક્રમથી અધિકારી યાય છે. માતાના સર્પિંડમાંથી ન હોય તો પોતાની ફરિયા દીકરા ભાઈ, અથવા માસિયાઈ ભાઈ; ફરિયા માસીના દીકરા ભાઈ ન હોય તો પિતાની ફરિયા પુત્ર, માસીના પુત્ર અને મામાના પુત્ર૩પ પિતૃવંધુ અધિકારી છે. તે ન હોય તો માતાની ફરિયા માસી અને મામાના પુત્ર૩પ માતૃવંધુ અધિકારી યાય છે. તે ન હોય તો શિષ્ય; શિષ્ય ન હોય તો જમાઈ સસરાનો અધિકારી અને સસરા જમાઈને અધિકારી; જમાઈ ન હોય તો મિત્ર અધિકારી; મિત્ર ન હોય તો ગ્રાહણનું ધન જે લે તે ગ્રાહણનો અધિકારી જાણુવો. ગ્રાહણ કરતાં ખીજ હોય તેનું ધન રાજાએ લઈ દ્રવ્યવડે ખીજાપાસે કર્મ કરાવવું. અથવા જેમનું મરણ સમીપમાં હોય એવા ગ્રાહણાદિકોએ ધર્મપુત્ર કરવો.

અથસ્ત્રીનાંદાહાયધિકારિણઃ ॥ અનૂદાયાઃસ્ત્રિયાઃપિતા તદભાવેન્નાત્રાદિઃ ઝઠાયાસ્તપુત્રા
 ભાવેસપ્તીપુત્રઃ તદભાવેપૌત્રપ્રપૌત્રાઃ તદભાવેપતિઃ તદભાવેદૌહિત્રઃ તદભાવેપત્યુ
 ઝાત્રા તદભાવેપત્યુઝાત્રપુત્રઃ તદભાવેક્ષુપા તદભાવેપિતા પિતુરભાવેન્નાતા તદભાવેન્નાતપુત્રાદયઃ
 પૂર્વોક્તાઃ અત્રસચેત્રપુત્રભિદ્વાનાંપુત્રાસન્નિધાનાતપુત્રાભાવાદ્વાકર્તૃત્વમિત્તિસ્થિતમ્ તત્રયદિપુત્રાસન્નિ
 ધાનાત્કર્તૃત્વંતદાપુત્રમિદૈર્દાહમારમ્યસર્પિંડીકરણાત્યાચીનકર્મવ્યકાર્યમ્ નતુપુત્રમિત્રૈઃસર્પિંડીકરણકા
 ર્યમ્ પુત્રાભાવેત્વન્યૈઃસર્પિંડીકરણમપિકાર્યમ્ તત્રાપિસર્પિંડાદિમિર્તૃપાતૈર્દાહમારમ્યદશાહક્રિયાકા
 ર્યાંપય તાપયપૂર્વાદિત્યુચ્યંતે તત્પદ્ધત્તદશાહમારમ્યસર્પિંડીકરણાંતામધ્યમસંજ્ઞાસ્તાસુસર્પિંડાદીનાંકૃતા
 કૃતત્વમ્ તદ્દૃઘાંઅનુમાસિકસાંવત્સરિકાઘાસ્તાવત્તરપ્યાઃસર્પિંડાદિમિર્નકાર્યાંપય શ્દંચતદીયત્
 સ્યાદિસ્થાવરધનસ્થાવરધનસ્થવાગ્રહણાભાવે તદન્યતરધનગ્રહણેતુસર્પિંડાદિમિરપિમધ્યમોત્તરપ્યાઅ
 પિક્રિયાઃકાર્યાંપય રાજાતુમૃતધનસત્ત્વેતદ્ધનદ્વારાતત્સજાતીયર્થગ્રહસ્તેનસર્વાંઅપિક્રિયાઃકરણીયાપય
 ધનાભાવેતુપૂર્વાતપયાવશ્યંકરણીયાનાન્યાઃ સર્પિંડાદિનૃપાંતભિદ્વાનાંતુમૃતસ્યધનાભાવેપિસ્થધનેનૈવસ
 પિંડીકરણાંતક્રિયાકરણમાવશ્યકં મૃતસ્યધનંગૃહીત્વાપ્રેતકાર્યાકરણેનૃપાંતાનાંતદ્ધર્ણવધપ્રાયશ્ચિત્તં પુત્રા
 ધૈર્ધ્મીત્વંસંતત્યંતૈર્દૌહિત્રાઞ્ચતત્પુત્રૈઞ્ચત્રિવિધાઅપિક્રિયાધનગ્રહણસત્ત્વેતદસત્ત્વેવાપિકાર્યાંપય તત્રસ્ત્રીણામુ
 ત્તરાઃક્રિયામૃતાહન્યેવનતુદર્શાદૌ ભર્તૃશ્રાદ્ધેનૈવનિર્વાહસ્મૃતેઃ પૂર્વમધ્યમાપ્યાસ્તુપૃથગેવસ્ત્રીણામ્ કેચિ
 ત્પુત્રપત્યોરભાવેસ્ત્રીણાંદૌહિત્રાદિમિઃસર્પિંડીકરણરહિતાપ્યોત્તરાઃક્રિયાઃકાર્યાઃ સર્પિંડીકરણંતુતાસાંન
 કાર્યમ્ સર્પિંડીકરણાભાવેપિષ્કોદિદિવિધિનાવાપિકાદિકંકાર્યમિત્યાહુઃ બ્રાહ્મણસ્ત્યન્યવર્ણાનાંનકુ
 યૌત્કર્મપૈતૃકં કામાહોમાદ્યાન્મોહાત્કૃત્યાતજ્ઞાતિતાંત્રજેત્ શત્રેણાપિબ્રાહ્મણસ્યનકાર્યંપૈતૃકંકચિત્ ॥

હવે સ્ત્રીયોનાં દાહાદિક કર્મના અધિકારી કહે છે.

અનૂદા (કુધારી) સ્ત્રીનો પિતા અધિકારી; પિતા ન હોય તો ભાઈ ઇલાદિક અધિકારી છે.
 પરણેલી સ્ત્રીનો પુત્ર ન હોય તો સાવકો પુત્ર અધિકારી; સાવકો પુત્ર ન હોય તો પોતરો; તે ન
 હોય તો પડપોતરો અધિકારી; તે ન હોય તો પતિ; પતિ ન હોય તો કન્યા; દીકરી ન હોય તો
 દોહિત્રો; તે ન હોય તો પતિના ભાઈ; તે ન હોય તો પતિના ભાઈના પુત્ર; તેને અભાવે દીકરાની
 વહુ; તે ન હોય તો પિતા; પિતા ન હોય તો ભાઈ; ભાઈ ન હોય તો પ્રથમ કહેલા ભાઈના પુત્ર
 ઇલાદિક અધિકારી છે. આ સઘળે ઠેકાણે પુત્રવિના જે અધિકારી કહ્યા તેમને ક્રિયાનો અધિકાર,
 પુત્ર સમીપમાં ન હોય અથવા પુત્રનો અભાવ હોય તો, છે એમ ભણવું. તેમાં કદી પુત્ર સમીપ
 ન છતાં બીજે કર્તા હોય તો પુત્રવિના બીજાએ દાહથી આરંભ કરી સર્પિંડીકરણથી પ્રથમતુંજ કર્મ
 કરવું. પુત્રવિના બીજાએ સર્પિંડીકરણ કરવું નહીં. પુત્ર ન હોય તો બીજાએ સર્પિંડીકરણ પણ કરવું.
 તેમાં પણ સર્પિંડી આરંભી રાત્રિપર્યંત જે અધિકારી તેમાંના કોઈએ પણ દાહને આરંભી દર્શાવસની
 ક્રિયા અવશ્ય કરવી અને તે ક્રિયા પૂર્વા એ નામની કહેવાય છે. ત્યાર પછી એકદશાહથી આરંભ
 કરી સર્પિંડીકરણપર્યંત ક્રિયા તે મધ્યમ નામની છે. તે સર્પિંડાદિકાને કૃતાકૃત (કરવી અથવા ન કરવી
 એમ) છે. સર્પિંડીકરણથી પછીની ક્રિયા અનુમાસિક, સાંવત્સરિક ઇલાદિક તે ઉત્તર નામની ક્રિયા છે,
 અને તે સર્પિંડાદિકાએ કરવીજ નહીં. મરનારની આજીવિકા ઇલાદિક સ્થાવર ધન અથવા જંગમ ધન
 લીધું ન હોય તો એ નિર્ણય ભણવો. સ્થાવર અથવા જંગમ એમાંથી કોઈ એક ધન લીધું હોય તો
 સર્પિંડાદિકાએ પણ મધ્યમ અને ઉત્તર નામની ક્રિયાઓ પણ કરવીજ. રાત્રિએ તો, મરનારનું ધન હોય
 તો તે ધનવતી, મરનારના જે એક ભત્રાના હોય તેમને હાથેથી મરનારની સઘળી ક્રિયા અવશ્ય કરાવવી.
 ધન ન હોય તો પૂર્વાપર્યંત ક્રિયા અવશ્ય કરાવવી, બીજી ક્રિયા ન કરાવવી. સર્પિંડ થકી રાત્રિપર્યંત
 જે અધિકારી કહ્યા તેથી ભિન્ન એટલે સર્પિંડથકી પ્રથમના અધિકારિઓએ મરનારનું ધન ન હોય તો
 પણ પોતાના ધનવરેજ સર્પિંડીકરણપર્યંત ક્રિયા અવશ્ય કરવી. મરનારનું ધન લઈ તેની પ્રેતક્રિયા ન
 કરે તો રાત્રિપર્યંત સર્વ અધિકારિઓને તે તે વર્ણની હલાતું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. પુત્ર આદિ લઈ ભાઈની
 સંતતિપર્યંત અધિકારી, દોહિત્રા અને તેના દીકરાઓએ પૂર્વોક્ત ત્રણે પ્રકારની ક્રિયા, ધન લીધું હોય
 અથવા ન લીધું હોય તો પણ અવશ્ય કરવી. તેમાં સ્ત્રીયોની ઉત્તરક્રિયા મૃત્યુ દિવસેજ કરવી, દર્શા
 દિક દિવસે કરવી નહીં. દારણ, પતિના શ્રાદ્ધવરેજ નિર્વાહ યાપ છે એવું સ્મૃતિવચન છે. પૂર્વ અને
 મધ્યમ નામની ક્રિયા તો સ્ત્રીયોની જુદીજ કરવી. કોઈ અધિકાર, પુત્ર અને પતિનો અભાવ હોય તો

શ્રિયોની, દોહિત્રા ઇલાદિકવડે સર્પિંડીકરણરહિતજ ઉત્તરક્રિયા કરાવવી, સર્પિંડીકરણુ તો શ્રિયોનું કરવું નહીં, સર્પિંડીકરણુ નથી તથાપિ એકોદિષ્ટ વિધિવડે વાર્ષિકાદિક કરવાં, એમ કહે છે. “આશ્વમેષે ધીન્ન વર્ણનું પિતૃસંબંધી કર્મ કરવું નહીં. કામ, લોભ, ભય, મોહ એમને આધીન થઈ કદાચિત્ કરે તો બેની ક્રિયા કરે તે બતિપણુને પામે છે. શરે પણુ આશ્વમેષનું પિતૃસંબંધી કર્મ કરવું નહીં.”

દત્તકસ્તુ જનકપિતુઃપુત્રાગ્રમાવેજનકપિતુઃશ્રાદ્ધંકુર્યાદ્ધનંચમુક્તીયાત્ જનકપાલકયોરુભયોઃ પિત્રોઃસંતત્યભાવે દત્તકોજનકપાલકયોરુભયોરપિધનંહરેત્ શ્રાદ્ધંચપ્રતિવાર્ષિકમુભયોઃકુર્યાત્ દર્શ મહાલયાદૌતુદ્રયોઃપિત્રાગ્રોઃશ્રાદ્ધંદેયં તત્રદ્રયોઃપિત્રાગ્રોઃપૃથક્પિંડદાનંપિત્રાદિદ્વયદ્વયોદેશેનૈકોવા પિંડઃ પવંદત્તકસ્યપુત્રોપિ દત્તકજનકસ્યપુત્રાગ્રમાવેસપિતરંપિતામહદ્વયંપ્રપિતામહદ્વયંચોચાર્યદર્શા દિકંકુર્યાત્ તથૈવધનંહરેત્ પવંદત્તકપૌત્રોપિતજનકકુલેપ્રપિતામહસ્યપુત્રાગ્રમાવેપિતરંપિતામહંચક મુચાર્યપ્રપિતામહદ્વયમુચાર્યદર્શાદિશ્રાદ્ધંકુર્યાત્પ્રપિતામહસ્યધનંચહરેત્ યદ્યપાંસ્વાસુમાર્ગ્યાસપત્યંનસ્યા ત્રિકથંહરેયુઃ પિંડંચૈભ્યસ્ત્રિપુરુષંદણુરિત્યાદિરેકપિંડેદ્વાવનુકીર્તયેદ્વહીતારંચોત્પાદયિતારંચાતૃતીયાત્પુ રુપાદિત્યાદેશ્ચ લૌગાક્ષ્યાદિસ્મૃતિવચનાત્ યદિજનકપાલકયોરુભયોરપિપુત્રાદિસંતતિસત્યં તદાદત્ત કઝમયોરવ્યૌષ્ઠ્યેદેહિકંચાર્પિકાદિકંચનકુર્યાત્ પાલકપિતુરૌરસપુત્રાદિમકનદસકેનદર્શમહાલયાદિ શ્રાદ્ધમાગ્રપાલકપિત્રાદિપાર્વણોદેશેનકાર્યમ્ અવિમક્તસ્યતુતદૌરસકૃતદર્શાદિનૈવદત્તકસ્યદર્શાદિસિ દ્વિરિતિભાતિ ॥

દત્તકે તો, જનક (ઉત્પન્ન કરનારા) પિતાના પુત્રાદિક દોષ અધિકારી ન હોય તો જનક પિતાનું શ્રાદ્ધ કરવું અને ધન પણ લેવું. જનક પિતા અને પાલક પિતા એ બન્નેની સંતતિ ન હોય તો દત્તકે જનક અને પાલક એ બન્નેનું ધન ગ્રહણ કરવું, તેમજ બન્નેનું પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પણ કરવું, દર્શ, મહાલય ઇલાદિક દિવસે તો બન્ને પિતા ઇલાદિકનું શ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં બન્ને પિતા ઇલાદિકને જુદા જુદા પિંડ દેવા, અથવા બે પિતા, બે પિતામહ ઇલાદિકને ઉદેશે એક એક પિંડ દેવા. એ રીતે દત્તકના પુત્રે પણ દત્તકના જનક પિતાનો પુત્રાદિક ન હોય તો પોતાના પિતા, બે પિતામહ અને બે પ્રપિતામહ એમનો ઉચ્ચાર કરી દર્શાદિ શ્રાદ્ધ કરવાં, અને તે રીતે ધન પણ લેવું. એ રીતે દત્તકના પોતાશ્રેયે પણ તેના જનક પિતાના કુલમાં પ્રપિતામહને પુત્રાદિક ન હોય તો એક પિતા એક પિતામહ એનો ઉચ્ચાર કરી બે પ્રપિતામહનો ઉચ્ચાર કરી દર્શાદિક શ્રાદ્ધ કરવું અને પ્રપિતામહનું ધન પણ ગ્રહણ કરવું. કારણ, “ને જનક પિતાથી ઉપરના ત્રણ પુરુષને પોતાપોતાની સ્ત્રીમાં સંતતિ થઈ ન હોય તો દત્તકે, અને તેના પુત્રાદિકાએ ત્રણ પુરુષોને પિંડ દઈ તેનું ધન લેવું,” ઇલાદિ. તેમજ “એક પિંડમાં દત્તક લેનારો પિતા અને જનક પિતા એ બન્નેનો ઉચ્ચાર કરવો, એપ્રમાણે ત્રણ પુરુષપર્યંત બળ્યું.” ઇલાદિક લૌગાક્ષિ આદિ સ્મૃતિનાં વચન છે. ને જનક પિતા અને પાલક પિતા એ બન્નેની પણ પુત્રાદિક સંતતિ હોય તો દત્તકે બન્ને પિતાનું પણ અલકર્મ અને વાર્ષિકાદિ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં. પાલક પિતાના ઔરસ પુત્રથી વિભાગ કરી જુદા થએલા દત્તક પુત્રે દર્શ, મહાલય ઇલાદિ શ્રાદ્ધ માત્ર પાલક પિતા ઇલાદિ પાર્વણે ઉદેશે કરવું. વિભાગ કરી જુદો થયેલો ન હોય તો ઔરસ પુત્રે કરેલાં દર્શાદિક શ્રાદ્ધવરજ દત્તકનાં દર્શાદિક શ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય એમ બાસે છે.

બ્રહ્મચારિણોમાસિકાદિકાદિશ્રાદ્ધમાતાપિતૃભિઃકાર્યમ્ બ્રહ્મચારિણાતુમાતૃપિતૃમાતામહોપાધ્યાય ચાર્યમિત્રાનાંશવનિર્હરણંદાહાદ્યલ્યકર્મચનકાર્યમ્ અન્યાધિકાર્યભાવેમાતૃપિતૃમાતામહાચાર્યાણાંદા હાદિકંબ્રહ્મચારિણાકાર્યમ્ તત્રદશાહકર્મકરણેદશાહમાશૌચં દાહમાત્રકરણેપ્રકાહમ્ તદાપ્યસ્ય નિત્યકર્મલોપોનાસ્તિ અશુચિત્વેવ્યાશૌચિનામગ્રંતેનનમોક્તવ્યં તૈઃસહનવસ્ત્રવ્યં તદુભયકરણેપ્રાયશ્ચિત્તપુનરુપનયનેવક્ષ્યેતે અન્યેપાંદાહાદૌઋજ્ઞત્રયંપુનરુપનયનંચ ધર્માર્થકેનચિત્કસ્યચિત્તસર્વણેસ્યદાહાદિ શ્રાદ્ધાદિકરણેસંપત્યાદિકલં અયંસર્વોપિશ્રાદ્ધવિધિઃશૂદ્રાણામમંત્રકઃકાર્યઃ અત્રકેચિદ્વૈદિકમંત્રપાઠ પવશૂદ્રાણાંવર્જ્યઃ પૌરાણમંત્રાસ્તુપઠનીયાદિત્યાહુઃ પૌરાણમંત્રાપિશૂદ્રેણસ્વયંનપઠનીયાઃકિંતુવિબ્રહ્મા રાપઠનીયાઃ વેદમંત્રાસ્તુનવિબ્રહ્માપીતિસંધુઃ પવંદ્વિજિજ્ઞાસ્યોપિત્વતોચાપનાદાવિયસંકલ્પમાત્રંસ્વયં કૃત્વા વૈદિકમંત્રાદિપ્રયુક્તંસર્વશ્રાદ્ધંવિબ્રહ્માત્રકારયેયુરિતિપારિજાતકારમતમ્ શૂદ્રસ્યસદામશ્રાદ્ધમેચ

પિત્રેનમઃપિતામહાયનમસ્ત્ર્યેવમાદિનાનમૌતનામમંત્રેણનિમંત્રણપાઘાસનગંધપુષ્પાદિનાવિપ્રાન્સંપૂજ્યામં
નિવેદ્ય સકુનાર્પિડદાનાદિકૃત્વાદક્ષિણાદાનાદિઆર્ચ્વસમાપ્યસજાતીયાન્ગૃહસિદ્ધપ્રકાશ્ચેનભોજયેત્ ય
શુભિધૌનામમંત્રેણાવાહનાશૌરુરણકાઠ્યપગોત્રોચારપૂર્વકપિંડદાનાદિકંતર્પણાદિકં પાકેનપિંડદાનાદિ
કંચોકંતત્સન્દ્રદ્રવિપયમ્ સપ્તપુરુષંત્રિપુરુષંપરંપરયાચ્છાનવૈશ્વદેવતર્પણાદિકંદ્રુઘ્નકમલાકરાદિગ્રંથ
સંગૃહીતધર્મનિયમેનાચરન્સન્દ્રદ્રવ્યુચ્યતે પવંકિતતયવનાદિહીનજાતીયાનાંવિપ્રેશ્યઆમદાનદક્ષિણા
દાનપૂર્વકંસ્વજાતીયભોજનાત્મકમેવથાદ્યમ્ રાજકાર્યેનિયુક્તસ્યવંધનિપ્રહવર્તિનઃ ઘસનેપુચસવં
પુશ્ચાર્ચવિપ્રેણકારયેત્ અન્નપ્રથમંજીવત્પિતૃકનિર્ણયઞ્ચકસ્તત્રપ્રસંગાત્કિંચિદધિકારવિચારોપ્યુક્તઃ । દ્વા
ર્નાતુસર્વોપધિકારક્રમવિચારઃસવિસ્તારઞ્ચકૃતિતેનાત્રપુનરુક્તિર્વાલ્ભોઘનાર્થત્વાદ્દોષાય । ઇતિશ્રીમ
દ્વંતેતોપાધ્યાયસૂતુરિરચિતેધર્મસિંધુસારેઆદ્યાધિકારદાહ્યાધિકારનિર્ણયઃ ॥

બ્રહ્મચારીનું માસિક, વાર્ષિક ઇત્યાદિ આર્ચ માતાપિતાએ કરવું. બ્રહ્મચારીએ તો માતા, પિતા,
માતામહ, ઉપાધ્યાય (વેદ ભણાવનારો) અને આચાર્યવિના અન્યનું રાખ ઉપાસવું તથા દાહ કરવો
ઇત્યાદિક અંશકર્મ કરવું નહીં. ખીલે અધિકારી ન હોય તો માતા, પિતા, માતામહ અને આચાર્યનું
દાહાદિક અંશકર્મ બ્રહ્મચારીએ કરવું. તેમાં દરા દિવસનું કર્મ કર્યું હોય તો દરા દિવસ આશીર્વ
પાળવું અને દાહ માત્ર કષોં હોય તો એક દિવસ આશીર્વ પાળવું. તે સમયે પણ બ્રહ્મચારીને
નિલકર્મનો લોપ નથી. બ્રહ્મચારી સૂતકી હોય તો પણ તેણે સૂતકીનું અન્ન ખાવું નહીં અને તેમની
સાથે વાસ કરવો નહીં. એ અને (સૂતકીનું અન્ન ખાવું અને તેનો સહવાસ) કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત
અને પુનરૂપનયન કરવાનું એ આગળ કહેવાશે. ખીલ્યાનું દાહાદિક કર્મ કરે તો ત્રણ કૃચ્છ્ર અને
પુનરૂપનયન કરવું. ધર્મને અર્થે, કોઈ, કોઈ એક પોતાના સત્પુરુષનું દાહાદિક અને આદ્યાદિક કરે તો
તેને સપત્તિ ઇત્યાદિક ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સઘળો આદ્યવિધિ શુદ્ધોના મંત્રરહિત કરવો. એ વિપ-
યમાં કોઈ ગ્રંથકાર, વેદિકમંત્રો પાઠ માત્ર શુદ્ધને વર્ત્ય છે, પુરાણોના મંત્ર તો શુદ્ધે પઠન કરવા,
એમ કહે છે. પુરાણોના મંત્ર પણ શુદ્ધે પોતે પઠન કરવા નહીં, ભારે બ્રહ્મણુદ્ધારાએ પઠન કરાવવા,
વેદમંત્ર તો બ્રહ્મણુદ્ધારા પણ પઠન કરાવવા નહીં, એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં છે. એપ્રમાણે બ્રહ્મણુની
શ્રીઓએ પણ વ્રતનાં ઉદાપનાદિકની પેઠે સંકલ્પ માત્ર પોતે કરી વેદિક મંત્રે યુક્ત સઘળું આર્ચ
બ્રહ્મણુદ્ધારાએ કરાવવું એવો પારિભ્રાતકારનો મત છે. શુદ્ધે સર્વ દાહ આમાત્ર (કાયા અન્ન) થીજ આર્ચ
કરવું. “પિત્રે નમઃ પિતામહાય નમઃ” ઇત્યાદિક “નમઃ” છે અંતમાં જેને એવા નામમંત્રે નિમંત્રણ,
પાદ, આસન, ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિક ઉપચારવડે બ્રહ્મણુની પૂજા કરી આમાત્ર અર્પણ કરી સંતુ (સેકેલા
ધાન્યનો લોટ) વડે પિંડદાનાદિક કરી દક્ષિણા દાન ઇત્યાદિક વિધિથી આર્ચ સમાપ્ત કરી પોતાની ભતવાળા-
ઓને ઘરમાં રાધેલા પક્ષ અન્નવડે ભોજન કરાવવું. જે નિર્ણયસિંધુમાં નામમંત્રવડે આવાહન, અશ્વૌ-
કરણ, કારયપગોત્રોચારપૂર્વક પિંડદાનાદિક તથા તર્પણાદિક અને પાકવડે પિંડદાનાદિક કરવાં, એમ
કહ્યું છે તે સમ્પૂર્ણપણે બહુતું. સાત પુરુષપર્વત અથવા ત્રણ પુરુષપર્વત પરંપરાથી જ્ઞાન, વૈશ્વદેવ,
તર્પણાદિક શુદ્ધકમલાકરાદિ ગ્રંથમાં સંશ્લેષ કરેલા ધર્મનું નિષ્કર્મપૂર્વક આચરણ કરનારો તે સમ્પૂર્ણ છે.
એપ્રમાણે બીજા, યવન ઇત્યાદિ હીનભતિવાળાઓએ બ્રહ્મણુને આમાત્રનું દાન અને દક્ષિણાદાન કરી
પોતપોતાની ભતિને ભોજન દેવું એજ આર્ચ કરવું. “રાજકાર્યમાં નેષાયલા, કેદમાં રહેનારો અને
સઘળાં વ્યસન છતાં એવે સમયે બ્રહ્મણુદ્ધારાએ આર્ચ કરાવવું.” આ ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ જીવત્પિતૃ-
ક્રમે નિર્ણય કહ્યો ત્યાં પ્રસંગથી થોડો અવિકારનો વિચાર પણ કહ્યો. ઇહાં તો સઘળા અધિકારના
ક્રમનો વિચાર વિસ્તારસહિત કહ્યો; તેથી અને જેને જ્ઞાનનું જ્ઞાન નથી તેને ભોધ થાય એ હેતુથી
ઇહાં પુનરૂક્તિ થઈ તે દોષનું કારણ નથી. ઇતિ શ્રીમદ્વંતેતોપાધ્યાયસૂતુરિરચિતે ધર્મસિંધુસારે
આદ્યાધિકારદાહ્યાધિકારનિર્ણયઃ સમાપ્તઃ ॥

અથશ્રાદ્ધશબ્દાર્થઃ ॥ પિત્રાદીન્મૃતાનુદિદ્યવિહિતેકાલેદેશેપકાન્નામ્નદિરણાન્યતમદ્રવ્યસ્ર
મિષિનાદાનંઆદ્યમ્ તજાશૌરુર્ણેપિંડદાનંબ્રહ્મણભોજનંચપ્રધાનમ્ તદુક્તં હોમશ્ચપિંડદાનંચતયાગ્રા
હ્મણભોજનમ્ શ્રાદ્ધશબ્દાભિધેયંસ્યાદેકસ્મિન્પ્રૌષ્ઠાદિકમિતિ કચિદ્વચનાદસત્યવાર્પિંડદાનાચકરણે
શ્રાદ્ધભોજનાદિમાત્રમપિશ્રાદ્ધપદાર્થઃસંપત્તિરિતિતુર્યપદાર્થઃ . ૧૮૦

યજ્ઞચાનાંદિજાચનમ્ આદ્યશબ્દામિધેયંસ્યાદુમયંસામવેદિનામ્ અથશ્વપાપિતરોનસંતીતિમત્વાશ્વાદમ્
કુર્વોણસ્પરસ્કંપિતરમ્પિવંતિ ॥

હવે શ્રાદ્ધ એ શબ્દનો અર્થ કહે છે.

મરણ પામેલા પિતા ઇલાદિકને ઉદ્દેશે ઉક્ત કાલ અને દેશમાં પડનાત, કાલું અન્ન અને હિરણ્ય એમાંના કોઈ એક દ્રવ્યનું વિધિથી દાન કરવું તે શ્રાદ્ધ. તેમાં અગ્નૌકરણ, પિંડદાન અને ગ્રાહણભોજન એ પ્રધાન છે. તે કહ્યું છે—“હોમ, પિંડદાન અને ગ્રાહણભોજન એ ત્રણ કર્મ મળી ને એક વિશેષ કર્મ તે શ્રાદ્ધ છે.” કોઈ ઠેકાણે વચનયત્રી અથવા અશક્રિયત્રી પિંડદાન ઇલાદિક ન કર્યા છતાં માત્ર ગ્રાહણભોજનાદિક કરવું તે પણ શ્રાદ્ધ છે, એ રીતે ‘શ્રાદ્ધ’ એ પદનો અર્થ સિદ્ધ થાય છે. એ ચોથા પદનો અર્થ કહ્યો. તેમજ બીજું વચન—“યજ્ઞવેદીઓને પિંડદાન એ શ્રાદ્ધ, ઋગ્વેદીઓને ગ્રાહણનું પૂજન એ શ્રાદ્ધ અને સામવેદીઓને પિંડદાન અને ગ્રાહણપૂજન એ બન્ને મળીને શ્રાદ્ધ છે.” ‘પિતૃ નથી’ એ રીતે અશ્રદ્ધાથી માની ને શ્રાદ્ધ નથી કરતો તેનું રૂપિર પિતૃ પિયે છે.

અથશ્રાદ્ધમેદાઃ ॥ તથશ્રાદ્ધંચતુર્વિધમ્ પાર્વણશ્રાદ્ધમેકોદિશ્રાદ્ધંનાંદીશ્રાદ્ધંસપ્તીકરણશ્રાદ્ધં
ચંચેતિમેદાત્ પિત્રાદિત્રયોદેશેનવિહિતંપિંડત્રયયુતંપાર્વણમ્ તથૈકપાર્વણકદ્વિપાર્વણકત્રિપાર્વણકમિ
તિત્રિવિધમ્ તથપિત્રાદેર્મૃતતિથૌક્રિયમાણપ્રતિસાંવત્સરિકમેકપાર્વણકં અમાવાસ્યાદિપણવતિશ્રાદ્ધ
નિત્યશ્રાદ્ધાનિમહાલયાન્વષ્ટ્યમિત્રાનિદ્વિપાર્વણકાનિ એતેપુસપત્નીકપિત્રાદિત્રયસપત્નીકમાતામહા
દિત્રયયોરેવોદેશાત્ અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધંત્રિપાર્વણકં પિત્રાદિત્રયમાત્રાદિત્રયસપત્નીકમાતામહાદિત્રયાણા
મુદેશાત્ મહાલયશ્રાદ્ધંતીર્થશ્રાદ્ધંચપાર્વણકોદિદ્રુપમ્ પિત્રાદિપાર્વણત્રયસ્યપત્ન્યાયેકોદિદ્રુગણસ્યયો
દેશાત્ કેચિદેતદ્વ્યંમાતામહમાતામહોઃપાર્વણમેદેનપાર્વણચતુષ્ટયયુતંકુરંતિ કેપાંચિત્સત્ત્રેદશોંપિ
ત્રિપાર્વણકશ્ચતુઃપાર્વણકોવેતિદેશાદ્રૌ એકોદેશેનક્રિયમાણમેકપિંડયુતમેકોદિદ્રુમ્ તદપિત્રિવિધં નવ
સંજનયમિશ્વસંજપુરાણસંજચેતિ મૃતસ્યપ્રથમદિનમારભ્યદશાહંતંવિહિતાનિનવસંજ્ઞાનિ એકાદશાહા
દીન્યુનામ્વાંતાનિનયમિત્રાણિ પતાનિવિશ્વેદયહીનાનિ તતઃપરાણિકનિમ્નપ્રાતૃયાપિકશસ્ત્રહતચતુર્દ
શીશ્રાદ્ધાદીનિપુરાણસંજ્ઞાનિ કેચિત્સપિંડયુતંક્રિયમાણાનાંપાર્વણનામપિપુરાણસંજ્ઞામાહુઃ પુત્રજન્મ
વિવાહાદીક્રિયમાણંવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંનાંદીશ્રાદ્ધમ્ इदંપૂર્વાદ્વિસ્તરેણપ્રપંચિતમ્ તદેવગર્ભાધાનપુંસવનસીમં
તેપુઆધાનેસોમેચક્રિયમાણંકર્માંગમિતિચોચ્યતે અત્રક્રતુદશૌવિશ્વેદેવાઃ અન્યકર્મસુવૃદ્ધિસંજમ્ તત્ર
સત્સવસુવિશ્વેદેવાઃ इतिનામમેદોદેવમેદધ્યાન્યત્સમાનં એતદ્વપાર્વણત્રયયુતત્વાત્પાર્વણમેદાંતર્ગતમપિ
દર્શાદિતોયમુદ્ધર્મમેદાર્પયુગુદિદં મૃતસ્યદ્વાદશાહાદિકાલેપિંડાર્ઘ્યસંયોજનાદિકરૂપંસપ્તીકરણં એતદ્
પિપાર્વણકોદિદ્રુવિકારરૂપં અત્રવિશેષોવહ્યયતે પયંચપાર્વણમેકોદિદ્રુમિતિદ્વિવિધમેવશ્રાદ્ધં એતત્પુનઃસ્ત્રિ
વિધં નિત્યંનૈમિત્તિકામ્યંચેતિ નિયતનિમિત્તેવિહિતંનિત્યં યથાદર્શાદિ પ્રત્યહંવિહિતમપિશ્રાદ્ધંનિત્ય
સંજપાર્વણત્રયયુતંવિશ્વેદયહીનમુક્તં અનિયતનિમિત્તેવિહિતંનૈમિત્તિકં યથાસૂર્યચંદ્રગ્રહણાદૌ એતદપિ
પદ્મૈવતં ફલકામનોપાધિકંકામ્યંયથાપંચમ્યાદિતિથૌઋત્તિકાદિનશસ્ત્રેચ ॥

હવે શ્રાદ્ધના ભેદ કહે છે.

તેમાં શ્રાદ્ધ ચાર પ્રકારનું છે—પાર્વણશ્રાદ્ધ, એકોદિશ્રાદ્ધ, નાંદીશ્રાદ્ધ અને સપ્તીકરણશ્રાદ્ધ એ
ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે. પિતા ઇલાદિક ત્રણના ઉદ્દેશથી કરેલું અને ત્રણ પિંડે યુક્ત પાર્વણશ્રાદ્ધ.
તે પણ એકપાર્વણક, દ્વિપાર્વણક અને ત્રિપાર્વણક એ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં પિતા ઇલા
દિકની મૃતતિથિને દિવસે કરવાનું ને પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ તે એકપાર્વણક છે. અમાવાસ્યા આદિ
છત્રું શ્રાદ્ધ, નિત્ય શ્રાદ્ધ, મહાલય તેમજ અન્વષ્ટકા વિના બીજાં શ્રાદ્ધ તે દ્વિપાર્વણક છે; કારણ, એ
દ્વિપાર્વણક શ્રાદ્ધમાં સપત્નીક પિતા ઇલાદિક અને સપત્નીક માતામહાદિક ત્રણ એમનોજ ઉદ્દેશ છે.
અન્વષ્ટકાશ્રાદ્ધ ત્રિપાર્વણક છે; કારણ, એ શ્રાદ્ધમાં પિત્રાદિક ત્રણ, માત્રાદિક ત્રણ અને સપત્નીક
માતામહાદિક ત્રણ એ ત્રણ પાર્વણુનો ઉદ્દેશ છે. મહાલયશ્રાદ્ધ અને તીર્થશ્રાદ્ધ એ પાર્વણુકોદિદ્રુપ છે;
કારણ, એ બન્ને શ્રાદ્ધમાં પિત્રાદિક ત્રણ પાર્વણુ અને સ્ત્રી ઇલાદિક એકોદિદ્રુગણુનો ઉદ્દેશ છે. કેટલા
એક શિષ્ટ માતામહા અને માતામહી એમનાં જુદાં પાર્વણુ કરી એ બન્ને શ્રાદ્ધ ચાર પાર્વણુ યુક્ત
કરે છે. કેટલાએકોના સૂત્રમાં દર્શાવ્યું પણ ત્રણ પાર્વણુ યુક્ત અથવા ચાર પાર્વણુ યુક્ત કરવું એમ કહ્યું

છે, એ રીતે હેમાદ્રિમાં કહેલું છે. એકને ઉદ્દેશે કરવાનું એવું એક પિંડે યુક્ત જે શ્રાદ્ધ તે એકોદિષ્ઠ. તે એકોદિષ્ઠ પણ ત્રણ પ્રકારનું છે. નવ, નવમિશ્ર અને પુરાણ એ નામથી ત્રણ પ્રકારનું છે. મરનારના પ્રથમ દિવસથી આરંભ કરી દશ દિવસપર્યંત જે વિહિત શ્રાદ્ધ તે નવસંસૃક છે. એકાદશાદ આદિ લઈ બીનાષ્ટપર્યંત જે શ્રાદ્ધ તે નવમિશ્રસંસૃક છે. એ શ્રાદ્ધ વિશેષદેવરહિત છે. એથી આગળનાં, કનિષ્ઠ બ્રાતાનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ અને રાત્રીથી હણાયલાનું ચતુર્દશીશ્રાદ્ધ ઇલાદિક જે તે પુરાણસંસૃક છે કોઈ ગ્રંથકાર, સર્પીડીકરણ પછી કરવાનાં જે પાર્વણ શ્રાદ્ધ તે પુરાણસંસૃક છે, એમ કહે છે. પુત્રજન્મ, વિવાહ ઇલાદિકમાં કરવાનું જે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તે નાંદીશ્રાદ્ધ છે. એ નાંદીશ્રાદ્ધનો પૂર્વાધિમાં (પત્ર ૧૫૮ થી ૧૫૯ માં) વિસ્તારથી નિર્ણય કહેલો છે. ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમંતોન્નયન, અગ્નિનું આધાન અને સોમયાગ એઓમાં કરવાનું એવું કર્મનું અંગલુત જે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તેને ઇષ્ટિશ્રાદ્ધ એમ કહે છે. એ ઇષ્ટિશ્રાદ્ધમાં ક્રતુદક્ષ નામના વિશેષદેવ લેવા. બીજા કર્મમાં જે નાંદીશ્રાદ્ધ તે વૃદ્ધિસંસૃક છે. વૃદ્ધિસંસૃક શ્રાદ્ધમાં સત્યવસુ નામના વિશેષદેવ લેવા, એ રીતે નામભેદ અને દેવભેદ છે, બાકી સઘળું સમાન જાયવું. એ નાંદીશ્રાદ્ધ ત્રણ પાર્વણે યુક્ત છે તેથી જો કે પાર્વણના ભેદમાં અંતર્ગત છે તો પણ દર્શાદિશ્રાદ્ધ કરતાં એના ધર્મ ઘણાએક ભિન્ન હોવાથી જુદું કહ્યું છે. મરનારનો બારમો દિવસ ઇલાદિક કાલે પિંડ અને અર્ધ એને ભેળું કરવું ઇલાદિકરૂપ જે કર્મ તે સર્પીડીકરણ છે. એ સર્પીડીકરણ પણ પાર્વણ અને એકોદિષ્ઠ એવા વિકારરૂપ છે. એ બાબતમાં વિશેષ નિર્ણય આગળ કહીશું. એ રીતે પાર્વણ અને એકોદિષ્ઠ એ બે પ્રકારનાંજ શ્રાદ્ધ છે. એ શ્રાદ્ધ ફરી ત્રણ પ્રકારનાં છે—નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય એ રીતે; નિયમપૂર્વક નિમિત્ત આવ્યા છતાં જે કરવાનું તે નિત્ય છે. જેમ—દર્શાદિક શ્રાદ્ધ. નિત્ય કરવામાં જે શ્રાદ્ધ તે પણ નિત્યસંસૃક છે, તે બે પાર્વણે યુક્ત તથા વિશેષદેવાએ રહિત એમ કહ્યું છે. નિયમિતરહિત નિમિત્ત આવ્યા છતાં વિહિત (કરવા કહેલું) જે શ્રાદ્ધ તે નૈમિત્તિક છે. જેમ—સર્પ, ચંદ્રનાં ગ્રહણાદિક સમયે. એ પણ છ દેવતાયુક્ત છે. ફળની ઇચ્છાથી જે કરવાનું તે કામ્યશ્રાદ્ધ છે. જેમ—પાંચમ ઇલાદિ તિથિ અને કૃતિકાદિ નક્ષત્રને દિવસે કરવાનું શ્રાદ્ધ.

અથશ્રાદ્ધદેશાઃ ॥ દક્ષિણામ્રવજેગોમયોપલિતેકુમિકેશાસ્થિસ્તેષ્માદિવર્જિતેકૃત્રિમભૂમિવર્જિતે રજસ્યલાદર્શનાદિવર્જિતેશ્રાદ્ધકાર્યં કુરુક્ષેત્રપ્રમાસપુષ્કરપ્રયાગકાશીગંગાચમુનાનર્મદાદિતીરૈર્નૈમિપર્ગ ગાદ્વારગયાશીર્પાક્ષય્યવદાદિપુશ્રાદ્ધમહાફલં શમીપત્રપ્રમાણેનપિંડંદચાદ્રપાશિરે ઉચ્ચરેરસતગોત્રાણિકુલમેકોત્તરંશતં પિતામાતાચભર્યાંચભગિનીહુહિતાતથા પિતૃમાતૃપ્વસાચૈવસત્તગોત્રાણિચૈવિદુઃ સ્પર્ગા ગોત્રાણિપુત્રવાઃક્રમેણચતુર્વિંશતિર્વિંશતિપોઢશદ્વાદશૌકાદશદશાષ્ઠિત્યેકોત્તરશતસંખ્યાસ્તેપામુદ્ધારસ્થર્થઃ તથપિતૃકુલેદ્વાદશપૂર્વાદ્વાદશપરાશ્ચિત્તુર્વિંશતિરેવમગ્રેપિ તુલસીકાનનચ્છાયાશાલપ્રામસ્ય સન્નિધિઃ ચત્રાંકિતસ્યસાન્નિધ્યમેપુચત્કિયતેનૈરેઃ જ્ઞાનંદાનંતપઃશ્રાદ્ધસર્વમશ્વય્યતાંત્રજેતુ ગોગજામ્બાદિદુષ્ટપ્રદેશેસ્તેચ્છદેશેષશ્રાદ્ધનકાર્યં પરકીયગૃહાદૌશ્રાદ્ધકરણેતદ્ભૂમિસ્વામિપિતરોભાગંહરંતિ તેનગૃહસ્વામિનેમૂલ્યંદત્વાકાર્યં સ્વામ્યનુજ્ઞયાવાકાર્યં વનાનિગિરવ્યોનચસ્તીરપ્થયાયતનાનિચ દેવલતાતાશ્ચગર્તાશ્ચ નસામ્યંતેપુકલ્યચિત્તુ નૈકવાસાનચદ્વીપેનાંતરિક્ષેકવાચન શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતંકર્મનકુર્યાદશુચિઃકાચિત્તુ ॥

હવે શ્રાદ્ધના દેશ કહે છે.

દક્ષિણ દિશામાં નમતી; છાણુવટે લીધેલી; ક્રીડ, અસ્થિ, વાળ, કંક ઇલાદિકે રહિત; કૃત્રિમભૂમિ (એટલી) રહિત; રજસ્વલાના દર્શનાદિકે રહિત એવી ભૂમિમાં શ્રાદ્ધ કરવું. કુરુક્ષેત્ર, પ્રભાસ, પુષ્કર, પ્રયાગ, કાશી, ગંગા, યમુના, નર્મદા, ઇલાદિકનાં તીર; નૈમિષારણ્ય, ગંગાદ્વાર, ગયાશીર્વ અને અશ્વય્યવટ ઇલાદિક સ્થાનકે શ્રાદ્ધ કરવાથી મહાફલ છે. “ગયાશિર ઉપર શમી (ખીજી+કડી)ના પાનપ્રમાણે પિંડ દેવો, તેથી સાત ગોત્ર અને (૧૦૧) કુલ, એનો ઉદ્ધાર થાય છે.” “પિતા, માતા, સ્ત્રી, બેહેન, કન્યા, ફઈ અને ગાસી એ સાત ગોત્ર જાયવાં.” એમનાં ગોત્ર એટલે ક્રમે કરી ૨૪, ૨૦, ૧૬, ૧૨, ૧૧, ૧૦, ૮ એપ્રમાણે ૧૦૧ પુરૂષનો ઉદ્ધાર થાય છે, એ અર્થ છે. તેમાં પિતૃકુલમાંના બાર અર્ધ ગયલા અને બાર થવાના અળી ચોવીસ પુરૂષો એપ્રમાણે આગળ પણ જાયવું. “તુળસીનાં વનની છાયા, શાલગ્રામનું સાન્નિધ્ય અને ચક્રંકિત શિલાનું સાન્નિધ્ય, એ સ્થાનકે મનુષ્ય જે જ્ઞાન, દાન, તપ અને શ્રાદ્ધ કરે તે સર્વ અશ્વય્ય થાય છે.” ગાય, છાથી અને ઘોડાથી ખરાય થએલા સ્થાનકે તેમજ એચ્છદેશમાં શ્રાદ્ધ કરવું નહીં. પરાણું ઘર ઇલાદિક સ્થાનકે શ્રાદ્ધ કરવાથી તે પૃથ્વીના

ધણીના પિતૃ તે આદ્યમાંથી ભાગ લેછે. માટે તે ઘરના સ્વામિને ભાડું દઈ આદ્ય કરવું અથવા ઘરના સ્વામિની રબ લઈ આદ્ય કરવું. “વન, પર્વત, નદી, તીર, દેવાલય, દેવખાત (પોતાની મેળે ચએલાં તલાવો) અને ખાડાઓ એમની ઉપર કોઇનું પણ સ્વામિપણું નથી. એક વચ્ચે ધારણ કરી; કોઈ પણ દ્વીપ અથવા અંતરિક્ષ એવે સ્થળે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલાં કર્મ આરે પણ કરવાં નહિ.”

અથશ્રાદ્ધકાલાઃ ॥ તેષ્વપ્રાયણમાસાંક્રાંતિયુગાદિમન્વાદિમહાલયાદયઃ પૂર્વપરિચ્છેદેદક્તાપ્ત્ય કેચિત્તુચ્યંતે મહાતીર્થપ્રાપ્તિર્વ્યતીપાતોમૃતાહોમ્નહનદ્યયંશ્રાદ્ધંપ્રતિરચિઃ શ્રોત્રિયાદિબ્રાહ્મણસંપત્તિરર્થો દયકપિલાપથ્યાઘલભ્યયોગાગ્રહીડાદુઃસ્વપ્રદર્શનનવાષ્ટપ્રાપ્તિર્નવોદકપ્રાપ્તિર્ગૃહપ્રચ્છાદનાદિનિમિત્તંચ શ્રાદ્ધકાલાઃ યદાવિદિવ્યતીપાતોભાનુવારસ્તયેવચ પશ્વકૌનામયોગોયમયનાદેશ્વતુર્ગુણઃ સર્વમા સ્નાનાં કૃષ્ણપક્ષેપુશ્ચાદમુકમ્ અગ્ર પ્રત્યહંપચમ્યાદિવાયદહઃસંપત્તિર્વંતિત્રયઃપક્ષાઃ એકદિનપક્ષેદર્શ પચ નારાયણવૃત્તોતુદર્શશ્રાદ્ધનૈવપશ્ચાદ્ધસિદ્ધિરક્તા સર્વમાસેપુદર્શશ્રાદ્ધાશકૌકન્યાકુંભવૃપસ્યેકેસ તિદર્શચયેપેકંચદર્શવાશ્રાદ્ધં સાન્નિકસ્યત્વશકસ્યાર્પણપિતૃયજ્ઞમાત્રેણદર્શસિદ્ધિઃ નિરગ્નિકસ્યપ્રાહ્મણ મોજનમાત્રેણધાન્યાદિદ્રવ્યદાનેનવાદર્શસિદ્ધિઃ કૃષ્ણપક્ષેપુમહાલયાપરપક્ષસ્યશ્રેષ્ઠત્વં તત્રાપિ પંચદ શાહાદિપક્ષાશ્મ્યોપિયદુવિસ્તરો દ્વિતીયપરિચ્છેદેઉક્તઃ અત્રવિશેષાંતરંકાલતત્ત્વવિવેચનેપંચદશાહવ્યા પિમહાલયપ્રયોગારંભોત્તરમાશૌચપાતેકૃતમહાલયાનાંચૈકલ્યં તેનશુદ્ધયંતેકસ્યાંચિત્તિયૌસકૃન્મહાલ યમાત્રમનુષ્ટેયં યવંપંચમ્યાદિપક્ષેપિપ્રતિયંષાંતરેપ્રતિનિધિદ્વારાશેષમહાલયાનુષ્ઠાનં પિતૃવ્યગ્નેષ્ટમાત્રા દીનામપુત્રાણાંમહાલયાપરપક્ષેતત્ત્વૃત્તિયૌ તદેકપાર્વણકમહાલયશ્રાદ્ધંજીવત્પિતૃકેળાપિકાર્યમિતિ દ્વાદશપૌર્ણમાસ્યોસંમથેમાઘીશ્રાવણીમૌષ્ઠપચોનિત્યાઃ ફર્સ્મશ્ચિત્કૃષ્ણપક્ષેપ્રતિપદાદિપંચદશતિથિયુ કૃત્તિકાદિમરણ્યંતનક્ષત્રેષુ વિષ્વંભાદિયોગેષુ સૂર્યાદિવારેષુ યવાદિકરણેષુચ શ્રાદ્ધે ફલવિશેષોક્તેરે તેતિથ્યાદયઃ કામ્યશ્રાદ્ધકાલાત્રેયાઃ સ્તિસામાન્યકાલાઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધનો કાલ કહે છે.

તે શ્રાદ્ધના કાલ અભાવાસ્થા, સંક્રાંતિ, યુગાદિ, મન્વાદિ અને મહાલય ઇલાદિક ઘણું કરી પ્રથમના પરીચ્છેદમાં (પત્ર ૪૩ માં) કહેલાજ છે. પરંતુ કેટલાએક રહ્યા છે તે કહીએ છીએ. મ્હોટા તીર્થની પ્રાપ્તિ; વ્યતીપાત; મૃતદિવસ; અન્ને ગ્રહણ; શ્રાદ્ધ કરવું એવી ઇચ્છા; શ્રોત્રિયાદિક આજ્ઞાણું આવવું; અર્ધોદય, કપિલાપથી ઇલાદિક ન મળે એવા યોગ; ગ્રહપીડ; દુષ્ટ સ્વપ્નનું દર્શન; નવા અન્નની પ્રાપ્તિ; નવા જલની પ્રાપ્તિ અને ઘર છાજનું ઇલાદિક નિમિત્ત એ શ્રાદ્ધકાલ છે. “જ્યારે ભદ્રા, વ્યતીપાત અને રવિવાર એમના યોગ થાય ત્યારે તે પક્ષક યોગ થાય અને તે અપનાદિક કરતાં ચતુર્થેણ પુણ્યકારક છે.” સઘળા માસોના કૃષ્ણપક્ષમાં શ્રાદ્ધ કરવું એમ કહ્યું છે. એમાં નિલ, કિંવા પાંચમયત્રી અથવા જે દિવસે શ્રાદ્ધ કરવાનું અનુકૂલ હોય તે દિવસે એવા ત્રણ પક્ષ છે. માસમાં એક દિવસ કરવું ‘એ પક્ષ’ હોય તો અભાવાસ્થાને દિવસેજ કરવું. નારાયણવૃત્તિમાં તો, દર્શશ્રાદ્ધ કરવાયજીજ પક્ષશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યું છે. સઘળા માસોમાં દર્શશ્રાદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો કન્યા, કુંભ અને વૃષ એ ત્રણિના સૂર્ય છતાં ત્રણ અમાસનું અથવા એક અમાસનું શ્રાદ્ધ કરવું. સાન્નિક છતાં અશક્ત હોય તો પિંડપિતૃયજ્ઞ માત્રયત્રી તેના દર્શશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ થાય છે. નિરગ્નિકના દર્શશ્રાદ્ધની સિદ્ધિ આજ્ઞાણુભોજન માત્રયત્રી અથવા ધાન્ય આદિ દ્રવ્યના દાનયત્રી થાય છે. સઘળાં કૃષ્ણપક્ષોયત્રી મહાલયનું કૃષ્ણપક્ષ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પણ પંદર દિવસ ઇલાદિ પક્ષ તથા બીજે પણ બહુ વિસ્તાર બીજા પરીચ્છેદમાં (પત્ર ૮૬ થી ૯૨ માં) કહ્યો છે. એ વિષયમાં બીજે વિશેષ નિર્ણય કાલતત્ત્વ-વિવેચન ગ્રંથમાં કહ્યો છે. પંદર દિવસપર્વત જે મહાલયનો પક્ષ તે પ્રયોગનો આરંભ કર્યા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો કરેલાં મહાલય નિષ્ક્ર્ણ થાય છે માટે આશૌચનિવૃત્તિ થયા પછી કોઈ એક તિથિને દિવસે સકૃન્મહાલય માત્ર કરવું. એ રીતે પંચમી ઇલાદિક પક્ષવિષે પણ એવોજ નિર્ણય બહુવો. આશૌચ વિના બીજે પ્રતિબંધ પડે તો પ્રતિનિધિદ્વારા બાકીનાં મહાલય કરાવવાં. પુત્રરહિત એવો કાકા, ભયેષ ભાઈ ઇલાદિકાનું એક પાર્વણુરહિત મહાલયશ્રાદ્ધ ભાદરવાના કૃષ્ણપક્ષમાં તેની તેની મૃત્યુતિથિને દિવસે શ્રવણપર્વકે પણ કરવું. આર પૂનમનો સંભવ ન હોય તો માઘ, શ્રાવણ અને

લેવી, એમ કહે છે. આ ક્ષયદિવસનો નિર્ણય પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ, માસિક શ્રાદ્ધ અને મૃત્યુતિથિને દિવસે કરવાનું સકૃન્નમહાલય એવિયે બહુલો.

શ્રાદ્ધભરણ્યાદિનક્ષત્રંચતીપાતાદિયોગશ્ચાપરાહુવ્યાપીત્યુત્કંઠિતીયેકેચિન્નકૃપક્ષેડયવ્યાપિનક્ષત્રંકૃષ્ણપક્ષેસ્તમયવ્યાપિયોગસ્તુકુતુપાદિવ્યાપીત્યાહુઃ. એતચ્ચપાર્વણશ્રાદ્ધંકુતુપાદિમુહૂર્તપંચકેકાર્યતસાયાદ્દિનરાત્રેનપ્રાતઃસંગવયોઃ પિંડપિતૃયજ્ઞદિનેસાયાદ્દિપિપાર્વણમનુજ્ઞાયતે. યદાવિપ્રવશાદિનેસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધંનકૃતંતતદારાત્રાવપિપ્રથમપ્રહરપર્યંતંકાર્યં મૃતાહાતિકરમેચાંકાલત્વાદિદોષોક્તેઃ. ગ્રહણદિનેદર્શમાસિકપ્રતિવાર્ષિકાદિશ્રાદ્ધપ્રાસૌતદિનેપવાગ્નેનામેનવાહેન્નાવાકુર્યાન્નોત્તરદિને પ્રથમાબ્દિકંત્રયોદશોમલમાસેકાર્યમિત્યુત્કંતેનયગ્રદાશમાસિકંશુદ્ધમાસેમવતિતત્રત્રયોદશેધિકપવપ્રથમાબ્દિકંકાર્યં યદાત્વધિકમધ્યેદ્વાદશમાસિકંતદાદ્વાદશમાસિકસ્યદ્વિરાટ્તિરુત્વાચતુર્દશેશુદ્ધમાસેપ્રથમાબ્દિકં. એવંદ્વિતીયાદિમાસિકસ્યાપિમલમાસેપ્રાસૌતસ્યદ્વિરાટ્તિરુત્વાચતુર્દશેશુદ્ધમાસેપય પયંમહાલયોપિશુદ્ધેપવનાધિકેમાસેકિંચિદપિ મલમાસમૃતાનાંતુયદાસપ્થમલમાસોમવતિતદાધિકપથસાંવત્સરિકંનશુદ્ધેદર્શદિનેવાર્ષિકપ્રાસૌતપૂર્વવાર્ષિકંરુત્વાતતગપિંડપિતૃયજ્ઞપાકાંતરેનદર્શશ્રાદ્ધંચકુર્યાત્ પરેતુઆદૌપિંડપિતૃયજ્ઞસ્તોવાર્ષિકંતતોદર્શોદિતિકમમાહુઃ. પયંમાસિકાદિવ્યપિષેયમ્ ॥

ભરણી ઇલાદિક નક્ષત્ર અને જ્યેષ્ઠીપાતાદિક યોગ શ્રાદ્ધવિષે અપરાહુવ્યાપિ લેવાં એ રીતે બીજા પરિચ્છેદમાં (પત્ર ૮૪ માં) કહ્યું છે. કોઈ ગ્રંથકાર, શુકલપક્ષમાં સૂર્યોદયવ્યાપિ અને કૃષ્ણપક્ષમાં અસ્તમયવ્યાપિ નક્ષત્ર લેવાં અને યોગ તો કુતુપાદિવ્યાપિ લેવા એમ કહે છે. એ પાર્વણ શ્રાદ્ધ કુતુપાદિક પાંચ મુહૂર્તમાં કરવું; સાયાહ્ન, રાત્રિ, પ્રાતઃકાલ અને સંગવ એ કાલમાં કરવું નહીં. પિંડપિતૃયજ્ઞને દિવસે સાયાહ્નકાલે પણ પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવું. જ્યારે કોઈ એક વિશ્વ પડવાથી દિવસે સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કર્યું ન હોય તે રાત્રિએ પણ પહેલા પોહિરપર્યંત કરવું; કારણ, મૃતદિવસનું ઉલ્લપન થાય તો આંશકત્વાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે એવાં વચન છે. ગ્રહણને દિવસે દર્શશ્રાદ્ધ, માસિક અને પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો તે દિવસેજ અન્ન અથવા આમાન્ન કિંવા હિરણ્ય એણે કરી કરવું, બીજે દિવસે કરવું નહીં. પ્રથમાબ્દિક તેરમા મહામાસમાં કરવું એમ કહ્યું છે, તેથી જ્યારે બારમો માસિક શુદ્ધ માસમાં થાય છે ત્યારે તેરમા અધિકમાસમાંજ પ્રથમાબ્દિક કરવું. જ્યારે અધિકમાસમાં બારમો માસિક પ્રાપ્ત થાય ત્યારે બારમા માસિકની બીજીવાર આવૃત્તિ કરી ચૌદમા શુદ્ધ માસમાં પ્રથમાબ્દિક કરવું. એ પ્રમાણે મળમાસમાં પ્રાપ્ત થએલા દ્વિતીય આદિ માસિકની પણ બીજીવાર આવૃત્તિ કરવી. દ્વિતીય આદિ આબ્દિકશ્રાદ્ધ તો શુદ્ધ માસમાંજ કરવું. એ રીતે મહાલય શ્રાદ્ધ પણ શુદ્ધ માસમાંજ કરવું, અધિકમાસમાં કોઈ પણ કરવું નહીં. મળમાસમાં મરેલા હોય તેમનું તો જ્યારે તેજ મળમાસ આવે ત્યારે તે અધિકમાસમાંજ સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ કરવું, શુદ્ધ માસમાં કરવું નહીં. દર્શને દિવસે વાર્ષિક (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ વાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરી ત્યાર પછી બીજો પાક કરી પિંડપિતૃયજ્ઞ તથા દર્શશ્રાદ્ધ કરવાં. બીજા ગ્રંથકારે તો, પ્રથમ પિંડપિતૃયજ્ઞ, પછી વાર્ષિકશ્રાદ્ધ, તે પછી દર્શશ્રાદ્ધ કરવું, એવો ક્રમ કહે છે. એ રીતે માસિકાદિ શ્રાદ્ધવિષે પણ એવોજ નિર્ણય બહુલો.

સપિંડીકરણાદૂર્વ્યાયદધ્વત્રયંભવેત્ તાવદેવનમોકલ્યંતદીયેશ્રાદ્ધમાત્રકે પ્રથમાબ્દેસ્થ્યાદિમોજીદ્વિતીયેમાંસમક્ષકઃ. તૃતીયેત્રકમોજીસ્થાચ્છુદ્ધશ્રાદ્ધંચતુર્થકે. હ્યાસ્તાંપ્રાસંગિકંપ્રકૃતમનુસારમઃ પાર્વણમપિહેમશ્રાદ્ધમામશ્રાદ્ધંચદ્વેધાવિમક્તદિનપૂર્વેમાગેપવકાર્યં સર્વેચશ્રાદ્ધંતત્તન્નિર્ણીતકાલે તત્તત્તિથ્યભાવેપિકર્તવ્યં સાકલ્યવચનાદિનાશાસ્ત્રતસ્ત્રતત્તત્તિથિસત્ત્વાદિતિકાલતત્તવિવેચનેવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંપ્રાતઃસંગવયોઃકાર્યં મધ્યાહ્નોગૌણઃ અપરાહુસાયાહ્નરાત્રયોનિપિદ્ધાઃ રાત્રૌવિવાહેપ્રાતર્વૃદ્ધિશ્રાદ્ધંનકૃતંતદારાત્રાવપિકાર્યમિતિકિંચિત્ ગ્રહણનિમિત્તકંપાર્વણશ્રાદ્ધંપુત્રજન્મનિમિત્તકંજાતકર્માંગવૃદ્ધિશ્રાદ્ધંચરાત્રાવપિકાર્યં શ્રુતિકાલનિર્ણયઃ ॥

“સપિંડીકરણ પછી ત્રણ વર્ષપર્યંત તેના શ્રાદ્ધમાત્રમાં ભોજન કરવું નહીં. પ્રથમ વર્ષમાં ભોજન કરવાથી હાડકાં ઇલાદિકનું ભોજન કરનારો થાય છે, બીજે વર્ષે માંસભક્ષક અને ત્રીજે વર્ષે રૂઢિરનું

ભોજન કરનારો થાય છે, જોયે વર્ષે તે આફ શુદ્ધ છે.” એ પ્રમાણે પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થએલો વિષય બહુ ક્ષો. હવે પ્રકૃત (આલો) વિષય કહું છું. પાર્વણરૂપ હોય તો પણ દેખાડા અથવા આમ-આફ, એ દિનમાનના બે ભાગ કરી બે પૂર્વ ભાગ છે તેમાંજ કરવું. સઘળાં આફ તેના તેના નિર્ણય કરેલા સમયમાં તે તે તિથિનો અભાવ હોય તો પણ (તે સમયે) કરવાં; કારણ, સાકલ્યવચનાદિક શાસ્ત્રયુક્તિ તે તે સમયે તે તે તિથિ છે એ રીતે કાલતત્ત્વવિવેચન^૧ ગ્રંથમાં કહ્યું છે. વૃદ્ધિઆફ પ્રાતઃકાલ તથા સંગવ કાલમાં કરવું. મધ્યાહ્ન એ ગૌણ કાલ છે. અપરાહ્ન, સાવાહ્ન અને રાત્રિ એ નિષિદ્ધ કાલ છે. રાત્રિએ વિશાહ કરવાનો છતાં પ્રાતઃકાલે વૃદ્ધિઆફ કર્યું ન હોય તો રાત્રિયે પણ કરવું એમ કોઈ ગ્રંથમાં છે. અહણનિમિત્તક પાર્વણઆફ તથા પુનર્જન્નનિમિત્તક એવું બીજાં કર્મનું અંગભૂત વૃદ્ધિઆફ એ રાત્રિમાં પણ કરવાં. એ પ્રમાણે કાલનો નિર્ણય ક્ષો.

પુત્રાદિભિઃ પિતૃમાત્રાણોદ્દેશેનશ્રાદ્ધેક્રિયમાણેનામગોત્રમંથાશ્ચતત્તદ્વંશતાન્પિતૃત્વમાપયંતિતત્રપિત્રાદી નાંદિચરૂપત્વેતદ્વંશમમૃતરૂપમૂત્વાતપ્રોપતિપ્રતે ગાંધર્વત્વેભોગ્યરૂપેણપશુત્વેત્ત્વરૂપેણસર્પત્વેઘાયુરૂપેણયક્ષત્વેપાનરૂપેણદાનવાદિત્વેમાંસત્ત્વેન પ્રેતત્વેરુધિરત્વેનમનુષ્યત્વેશ્રાદિરૂપેણેતિમંથાંતરે તસ્યતેપિતરઃ શ્રુત્યાશ્રાદ્ધકાલમુપશ્ચિતં અન્યોન્યમનસાધ્યાત્વાસંપતંતિમનોજયાઃ તૈર્ગ્રાહણેઃસહાશ્રંતિપિતરોવાયુરૂપિણઃ અતપ્યશ્રીરામેણશ્રાદ્ધેક્રિયમાણેસીતાયિષ્ટપુદ્ગલરૂપાદીન્દર્શતિકથાશ્રૂયતે પ્રાવૃત્ત્યંતેયમઃપ્રતાન્પિતૃશ્રાદ્ધપિયમાલયાત્ વિસર્જયતિભૂલોકંસ્તવાદાન્યંસ્વકંપુરં તેપુત્રાદિઃપ્રકાંશંતિપાયસંમધુસંયુતં કન્થાગતેસવિતારિપિતરોયાંતિયૈસુતાન અમાયાસ્યાદિનેપ્રાતેગૃહદ્વારંસમાશ્રિતાઃ શ્રાદ્ધાભાવેસ્વમવનંશા પંદત્વાપ્રજંતિતે અતોમૂલેઃફલદર્પણપિતયાપ્યુદકતર્પણેઃ પિતૃસંપ્રકુર્વાંતનૈવશ્રાદ્ધંવિવર્જયેત્ કિંચશ્રાદ્ધે નમ્રહાદિસ્તંવપયંતસકલમૃતતૃપ્તિઃશ્રૂયતે તત્રપિશાચાદિકુપાણાંચિકિરાદિભિસ્તૃપિતૃશ્રાદિકુપાણાંજ્વા નયત્રોદ્ધકાદિના કેપાંચિતુચ્છિષ્ટપિંડાદિનેતિ અતોગ્રહીભૂતપિતૃકેણાપિશ્રાદ્ધકાર્યં તત્રપિતૃપિતામહ પ્રપિતામહાદિકુપમેકકૅપાર્ષેણવસુરદ્રાદિત્યાદિમેદેનધ્યેયં ઈકોહિષ્ટંવસુરુપેણેતિસર્વત્ર કેચિત્પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાઃ પ્રમુક્તસંકર્ષણવાસુદેવાત્મનાધ્યેયાઃ કર્તાનિરુદ્ધાત્મનેત્યાહુઃ પરંવચનપ્રજાપત્યગ્નિ રૂપેણકચિત્ ક્ષચિન્માસક્રતુવત્સરરૂપેણેતિ તત્રયથાચારંસમુચયેવિકલપેનવાધ્યાનમિતિબ્યવસ્યા પિત્રાદિપાર્ષણયત્રતત્રમાતામહાદયઃ સર્વેત્રેવહિકર્તવ્યાનાન્દિકેમાસિકેપુન માસિકેપુત્વાન્દિકેચત્રિદૈ વત્યંપ્રકીર્તિતં વૃદ્ધીતીર્થેન્વદ્ધકાસુગયાયાંચમહાલયે ત્રિપાર્ષણકમપ્રેરેણેપંપાટ્પૌરુષંવિદુઃ સપત્નીકંપિત્રાદિગયંસપત્નીકંમાતામહાદિત્રયમિતિપાટ્પૌરુષત્વં ક્ષયાહંવર્જયિત્થૈકંભીજાંનાંસ્તિપૃથક્ક્રિયા અન્વદ્ધકાસુવૃદ્ધીચગયાયાંચક્ષયેહનિ અન્નમાતુઃપૃથક્ક્રાદ્ધમન્યત્રપતિનાસહ ॥

પુત્ર ઇલાદિકેએ પિતા, માતા ઇલાદિકને ઉદ્દેશે કરી કરાતાં બે આફ તેમાંનાં નામ, ગોત્ર અને મત્ર એ તે તે અન્ન તે પિત્રોને પોહોંઆડે છે. તેમાં પિતા ઇલાદિક દેવરૂપ હોય તો તે અન્ન અમૃતરૂપ થઈ તે સ્થાનકે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ગંધર્વરૂપ છતાં ભોગ્યરૂપે, પશુરૂપ છતાં ધારરૂપે, સર્પરૂપ છતાં વાયુરૂપે, યક્ષરૂપ છતાં પાન (પીવા યોગ્ય પદાર્થ) રૂપે, દાનવ આદિરૂપ છતાં માંસરૂપે, પ્રેતરૂપ છતાં રૂધિરરૂપે અને મનુષ્યરૂપ છતાં અન્નાદિરૂપે તે તે સ્વરૂપ થઈ તે તે સ્થાનકે પ્રાપ્ત થાય છે. બીજાં ગ્રંથોમાં, “આફકર્તાના પિતૃ આફકાલ પ્રાપ્ત થશે એમ શ્રવણ કરી એક બીજાનું મનમાં ધ્યાન કરી મનના જેવા વેગથી પ્રાપ્ત થાય છે. પછી વાયુરૂપ તે પિતૃ આફમાં નોતરેલા શ્રાદ્ધભોજી સાથે ભોજન કરે છે,” એ કારણથીજ શ્રીરામે આફ કર્યું તે સમયે સીતાએ શ્રાદ્ધભોજીના દેહમાં દશરથાદિકોને ભોજા, એવી કથા સાંભળવામાં આવે છે. “યમ વર્ષા ઋતુ સમાપ્ત થયા પછી પ્રેત અને પિત્રોને યમલોકયુક્તિ પોતાનું નગર શૂન્ય કરી ભૂલોક ઉપર મોકલે છે. પછી તે પિતૃ પુત્રાદિક પાસેથી મધયુક્ત દૂધપાક પ્રાપ્ત થાઓ એવી ઇચ્છા કરેછે. કન્યાગત મૂર્ચ થયા છતાં અવશ્ય પિતૃ પુત્રપાસે આવે છે. અમાવાસ્યાનો દિવસ આત્મા છતાં ઘરના દ્વારનો આશ્રય કરી આફની વાટ ભેધ ઉભા રહે છે. પુત્રાદિક આફ ન કરે તો તેઓને શાપ દઇ પોતાને સ્થાનકે બંધ છે. માટે મૂળ કિંવા કળ અથવા જળવડે તર્પણ કરી પિતૃની તૃપ્તિ કરવી, અવશ્ય આફ હોરવું નહીં.” અને આફવડે

૧ એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, બન્ને દિવસે અપરાહ્ન કાલે તિથિનો સ્પર્શ ન હોય એવે સ્વયં પ્રથમ દિવસે અપરાહ્ન કાલે તિથિ ન હોય તો પણ અપરાહ્ન કાલેજ આફ કરવું, સાવાહ્ન કાલે કરવું નહિ.

બ્રહ્માદિ સ્તંભપર્યંત સર્વ જીવની તૃપ્તિ થાય છે એમ સંભળાય છે. તેમાં પિતૃઆદિરૂપ પિતૃની તૃપ્તિ વિકિર પિંડાદિકવડે થાય છે. વૃક્ષાદિક રૂપની તૃપ્તિ જ્ઞાન કર્યા પછી વસ્ત્ર નીચોવવાનું જે જલાદિક તેણે કરીને થાય છે. કેટલાએકોની ઉચ્છિષ્ટ પિંડાદિકવડે થાય છે, માટે જેના પિતૃ બ્રહ્મરૂપ થયા હોય તેણે પણ શ્રાદ્ધ કરવું. તેમાં પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ ઇત્યાદિરૂપ એવું એક એક પાર્વણ વસુ, રુદ્ર અને આદિત્ય ઇત્યાદિ ભેદવડે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. એકોદિષ્ટ ગણનું વસુરૂપે ધ્યાન કરવું એ રીતે સઘળે ઠેકાણે જાણવું. કોઈ ગ્રંથકાર તો, પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહનું પ્રદુગ્ધ, સંકર્ષણ અને વાસુદેવરૂપે ધ્યાન કરવું, અને કર્તા અનિરુદ્ધરૂપ છે, એમ કહે છે. એ પ્રમાણે વરુણ, પ્રજાપતિ અને અશ્વિરૂપે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે, એમ કોઈ ગ્રંથમાં છે. કોઈ ગ્રંથમાં, માસ, ઋતુ અને વર્ષ એ રૂપે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે. તેમાં જેવો આચાર હોય તે પ્રમાણે સમુચ્ચય વડે (એક સમયે સર્વરૂપે) અથવા વિકલ્પે કરી ધ્યાન કરવું, એ પ્રમાણે બ્યવસ્થા જાણવી. “જ્યાં પિતા ઇત્યાદિકનું પાર્વણ છે ત્યાં માતામહાદિક પાર્વણનો ઉદ્દેશ કરવો. આબિદક અને માસિકશ્રાદ્ધમાં માતામહાદિકનો ઉદ્દેશ કરવો નહીં. માસિકશ્રાદ્ધ તથા આબિદકશ્રાદ્ધમાં ત્રણ દેવતા કલા છે. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ (નાંદીશ્રાદ્ધ), તીર્થશ્રાદ્ધ, અન્વષ્ઠકશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને મહાલય એ શ્રાદ્ધોમાં ત્રણ પાર્વણ કરવાનાં છે, ખીજાં શ્રાદ્ધ પાદપૌરુષ (મે પાર્વણનાં) છે. એમ કહે છે.” સ્ત્રીસહિત પિતા ઇત્યાદિ ત્રણ અને સ્ત્રીસહિત માતામહાદિ ત્રણ એનું નામ પાદપૌરુષ. “એક ક્ષયદિવસ વર્ચ્ય કરી સ્ત્રીનું જીવું શ્રાદ્ધ નથી. અન્વષ્ઠકશ્રાદ્ધ, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને ક્ષયદિવસ એ શ્રાદ્ધોમાં માતાનું બિન્ન શ્રાદ્ધ કરવું, ખીજાં શ્રાદ્ધોમાં પતિની સાથે કરવું.”

અથ વિશ્વેદેવા: ॥ યજ્ઞવિશેષોનોચ્યતેતજ સર્વેષાપર્યંતપ્રાજ્ઞેપુરુરવાર્દ્રવસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ કા મ્યશ્રાદ્ધેમહાલયેચધૂરિલોચનસંજ્ઞકાઃ નૈમિત્તિકેઽપ્તકાર્યાદ્દમીશ્રાદ્ધેચ કામકાલસંજ્ઞકાઃ યકોદિષ્ટે સર્પિડીકરણંવાનૈમિત્તિકસંજ્ઞં નાંદીશ્રાદ્ધેસત્યવસુસંજ્ઞકાઃ તત્રાપિગર્માધાનપુંસવનસીમંતોગ્રયનેતિસંસ્કારત્રયાંગમદ્વયાધાનસોમયાગાંગંચનાંદીશ્રાદ્ધમિદિશ્રાદ્ધસંજ્ઞકં કર્મીંગશ્રાદ્ધસંજ્ઞકં તત્રક્રતુદક્ષસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવાઃ પાર્વણદ્વયાધ્યયોર્જીવનાન્માતૃપાર્વણફલમેવાક્રિયમાર્ણનાંદીશ્રાદ્ધદેવરહિતંકાર્યં પર્યંપાર્વણત્રયસ્યમિજ્ઞત્વેનાનુષ્ટીયમાત્તેનાંદીશ્રાદ્ધેપિમાતૃપાર્વણંદેવહીનં નાંદીશ્રાદ્ધેહિવિનત્રયેકમેળપાર્વણત્રયંકાર્યં યક્તસ્મિન્વિનેપૃથકપૃથકપાર્વણત્રયસહતંત્રેળપાર્વણત્રયમિતિત્રયઃપક્ષાઃ નિત્યશ્રાદ્ધદેવરહિતંકાર્યં પર્યંસર્પિડીકરણાત્રાકનાન્યેકોદિષ્ટશ્રાદ્ધાન્યપિદેવહીનાનિ ઇતિશ્રાદ્ધદેવતાનિર્ણયઃ ॥

હવે વિશ્વેદેવા કહે છે.

જે શ્રાદ્ધમાં વિશેષ કલા ન હોય તે સઘળાં પાર્વણ શ્રાદ્ધોમાં પુરુરવાર્દ્રવ એ નામના વિશ્વેદેવા લેવા, કામ્યશ્રાદ્ધ અને મહાલય એમાં ધૂરિલોચન નામના વિશ્વેદેવા લેવા. નૈમિત્તિકશ્રાદ્ધ તથા અષ્ઠકા નામની આઠમનું શ્રાદ્ધ એમાં કાલકામ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. એકોદિષ્ટ અથવા સર્પિડીકરણ એ નૈમિત્તિકશ્રાદ્ધ છે. નાંદીશ્રાદ્ધમાં સત્યવસુ નામના વિશ્વેદેવા લેવા. તેમાં પણ ગર્માધાન, પુંસવન, સીમંતોન્નયન, એ ત્રણ સંસ્કારના અંગભૂત તથા અગ્ર્યાધાન અને સોમયાગના અંગભૂત એવા નાંદીશ્રાદ્ધ ઇદિશ્રાદ્ધસંસ્કર; તથા કર્મના અંગભૂતસંસ્કર નાંદીશ્રાદ્ધ એમાં ક્રતુદક્ષસંસ્કર વિશ્વેદેવા લેવા. પિતૃપાર્વણ અને માતામહપાર્વણ એ બન્ને પાર્વણના પ્રથમ પુરુષ જીવતા છે માટે માતૃપાર્વણયુક્તજ જે કરવાનું નાંદીશ્રાદ્ધ તે દેવરહિત કરવું. એ પ્રમાણે ત્રણે પાર્વણ જીવતાં જીવતાં કરી કરવાનું જે નાંદીશ્રાદ્ધ તેમાં પણ માતૃપાર્વણ દેવહીન કરવું. નાંદીશ્રાદ્ધમાં તો ત્રણ દિવસ કર્યે કરી ત્રણ પાર્વણ કરવાં, એક દિવસે જીવતાં જીવતાં ત્રણ પાર્વણ, અથવા એકતંત્રે ત્રણ પાર્વણ કરવાં, એવા ત્રણ પક્ષ છે. નિત્યશ્રાદ્ધ દેવરહિત કરવું. એ પ્રમાણે સર્પિડીકરણની પ્રથમનાં જે એકોદિષ્ટશ્રાદ્ધ તે પણ દેવહીન કરવાં. એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધદેવતાઓનો નિર્ણય કલો.

અથશ્રાદ્ધેત્રાહ્મણાઃ ॥ તત્ર જાતકર્માદિસંસ્કારૈઃસંસ્કૃતઃસત્યવાક્યુચિઃ વેદાધ્યયનસંપન્નઃપદ્મસુકર્મસ્થિતઃ પુરુષત્રયવિસ્થાતઃસવૈત્રાહ્મણઽચ્યતે ઇતિત્રાહ્મણસામાન્યલક્ષણં તત્રોત્તમમધ્યમાધમમેદેન ત્રિવિધાત્રાહ્મણાઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિધે બ્રાહ્મણ કહે છે.

તેમાં, “ નાતકર્માદિ સંસ્કારયુક્ત છતો સત્યવક્તા, પવિત્ર, વેદાધ્યયનયુક્ત, પરકર્મ (અધ્યયન, અધ્યાપન, યજ્ઞન, ચાજન, દાન અને પ્રતિગ્રહ) વિધે કુશલ અને પિતા ઇત્યાદિ ત્રણેય યુરૂપ જેના વિખ્યાત હોય એવો જે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. ” એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનું સામાન્ય લક્ષણ કહ્યું, તેમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એ ભેદવડે ત્રણેય પ્રકારના બ્રાહ્મણ છે.

તત્ત્વોત્તમા : ॥ વેદાધ્યયનસંપન્નાવેદાંગાધ્યાયિનોપિચ એવૈયાકરણાયેચમીમાંસાધ્યયનેરતાઃ પૌરાણિકશ્વેદાંતીધર્મશાસ્ત્રરતોપિચ પ્રતેષામપિયેપુત્રાવ્રહ્મવેચાતયૈવચ વેદાર્થશઃકર્મનિષ્ણસ્તપોનિષ્ણયોગિનઃ પિતૃમાતૃપરશ્ચૈવસ્વધર્મનિરતસ્તથા શિશુરપ્યગ્નિહોત્રીચસોમાદિશ્રૌતકર્મવિત્ શિવમક્તોવિષ્ણુમક્તો માર્ત્યામૃતલકાલગઃ શુભમક્તોજ્ઞાનનિષ્ઠઃસોમયાજીચસત્યવાક્ સુદીલક્ષ્ણાતકયતિવ્રહ્મચારિણઉત્તમાઃ પ્રતેસર્વેસપત્નીકાચુત્યાદિગુણાન્વિતાઃ સાર્પિટયોનિશિષ્યત્વાદિસંવંધૈશ્વર્જિતાઃ કુપ્તાપહ્મારાદિદો પૈર્હીનાશ્ચેદુત્તમાઃસ્મૃતાઃ તત્રદશાહાદિસ્ત્રુતકાદિપ્રયોજકસાર્પિટ્યસગોત્રસોદકત્વરૂપસંવંધઃસાર્પિટ્યપદામિધેયઃ યોનિસંવંધોમાનુલત્યશ્વશુરત્વદ્યાલકત્વાદિઃ આદિનાશુરત્વસહાધ્યાયિત્વમિત્રત્વાદ્યઃ તથાચસપત્નીકત્વાદિગુણયુક્તાઉત્કસંવંધહીનાઅપસારાંધત્યાદિદોપહીનાવેદાધ્યાયિત્વાદિસર્વાશિ પ્રકારાવિપ્રાડઉત્તમાદિતિસિદ્ધં તત્રવિશેષઃ યદ્યેકંમોજયેચ્છાદેહંદોગંતત્રપૂજયેત્ કાચોયર્જુપિસામાનિત્રિ તયંતત્રવિધિતે ક્ષત્ર્વેદિનંચપિત્રર્થેયાજુપંતુપિતામહે પ્રપિતામહેસોમગંચમોજયેચ્છાદકર્મણિ અધર્વવેદિ નૈર્વશ્વેદેવેપિત્ર્યેચમોજયેત્ પ્રતેન સ્વશાસ્ત્રીયદ્વિજાભાવેદ્વિજાનન્યાગ્નિમંત્રયેદિતિનિરસ્તં કેચિદ્યાકાન્યા તથાહવિરિતિનિયમાદૈઃસહયોનિસંવંધસ્તપ્તપરશાસ્ત્રીયાઃશ્રાદ્ધાર્હાહ્યાહુસ્તન્નિર્મૂલંકેચિચ્છાદકર્તૃલગ્નોશ્વસપ્રવરાચર્જ્યાઃ પિતૃપુત્રૌન્નાતૃતૃદ્વૌનિરગ્નિગુર્વિણીપર્તિ સગોત્રપ્રવરંચૈવવર્જયેચ્છાદકર્મણીતિયચનાવિ સ્પાહુઃ પિનામાંસેનમધુનાપિનાદક્ષિણયાશિપા પરિપૂર્ણમવેચ્છાદ્યતિપુશ્રાદ્ધમોજિપુ ઇતિયતિપ્રશંસા ॥

તેમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કહે છે, “ વેદાધ્યયનયુક્ત, વેદનાં જે અંગ તેનું અધ્યયન કરનારા, વ્યાકરણ ભણેલા, મીમાંસા શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરનારા, પૌરાણિક, વેદાંતી, ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રીતિમાન તે અને તેમના પુત્ર, બ્રહ્મવેત્તા, વેદના અર્થનો જાણનારો, કર્મનિષ્ઠ, તપોનિષ્ઠ, યોગી પિતા અને માતાની સેવા કરનારો, સ્વધર્મમતઃપર, અવસ્થાએ નહાનો પણ અગ્નિહોત્રી, સોમ આદિ શ્રૌતકર્મનો જાણનારો, શિવભક્ત, વિષ્ણુભક્ત, પોતાની સ્ત્રીપ્રત્યે ઋતુસમયે ગમન કરનારો, શુરભક્ત, જ્ઞાનનિષ્ઠ, સોમયાગ કરનારો, સત્યવક્તા, સુશીલ, આતક, સંન્યાસી અને બ્રહ્મચારી એ સઘળા ઉત્તમ છે. એ સઘળા સપત્નીક હોય અને યુવત્વ (યૌવનપણું) ઇત્યાદિ ગુણે યુક્ત છતાં સાર્પિટ્યસંબંધ, યોનિસંબંધ અને શિષ્યત્વાદિ સંબંધ એથી રહિત હોય, તેમજ કોઢ, અપરમાર (મૃગીપ્રતિરિષે) ઇત્યાદિ દોષે હીન હોય તો તો ઉત્તમ છે. ” તેમાં દશાહાદિક સતક (જનનાશૌચ અને મૃતશૌચ) ઇત્યાદિકનું કારણ જે સાર્પિટ્ય એટલે સગોત્ર સોદકત્વરૂપ સંબંધ તે સાર્પિટ્યસંબંધ. મામાપણું, સસરાપણું અને શાલાપણું ઇત્યાદિરૂપ જે સંબંધ તે યોનિસંબંધ. આદિ શબ્દથી શુરત્વ, સહાધ્યાયિત્વ તથા મિત્રત્વ ઇત્યાદિ સંબંધ ગ્રહણ કરવા. એ રીતના વિચારથી સપત્નીકત્વાદિ ગુણયુક્ત છતાં પૂર્વોક્ત સંબંધરહિત; અપરમાર, અંધત્વ ઇત્યાદિક દોષે હીન; એવા વેદાધ્યયનયુક્ત ઇત્યાદિક સત્તાવીશ પ્રકારના બ્રાહ્મણ તે ઉત્તમ છે, એમ સિદ્ધ થયું. તેમાં વિશેષ—“ જે એક બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમાં મોતરવો હોય તો ઇંદોગ (સામવેદી) ની પૂજા કરવી. તે ઇંદોગ બ્રાહ્મણમાં ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણે વેદ રહે છે. શ્રાદ્ધવિધે બ્રાહ્મણોને મોતરવા તે ઋગ્વેદીને પિતા ઠેકાણે, યજુર્વેદીને પિતામહ ઠેકાણે, સામવેદીને પ્રપિતામહ ઠેકાણે અને અર્ધવેદીને વિશ્વેદેવા તથા પિતૃ ઠેકાણે કહેવા. ” એથી, “ પોતાની સામાવાળા બ્રાહ્મણનો અભાવ હોય તો બીજા સામાવાળાને મોતરવો, ” એવો જે મત તેનું ખંડન થયું. કોઈ અંધકાર, “ જેવી કન્યા તેનું હવિ ” એવો નિયમ છે તેથી જેની સાથે યોનિસંબંધ થાય તે જ પરશામાવાળા બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમાં યોગ્ય છે, એમ જે કહે છે તે નિર્મૂલ છે. કોઈ અંધકાર, “ પિતા અને પુત્ર, બન્ને ભાઈ, નિરગ્નિક, અભિણી (સગર્ભા સ્ત્રી) નો પતિ, (શ્રાદ્ધકર્તાના) સગોત્રી અને

૧ આદિપદાત્મન ॥ ૨ મોજયેચ્છાદ્યવેદુનામગપ્રપિતામહે ॥

૩ આદિ પદવડે પણ બન્ને જાનપર્યવ સમજવાં.

સપ્તવરી એવા બ્રાહ્મણો આદ્યકર્મવિષે વર્ણ કરવા ” એવાં વચન છે તેથી આદ્ય કરનારાએ સગોત્ર અને સપ્તવર બ્રાહ્મણો વર્ણ કરવા, એમ કહે છે. “ આદ્યમાં સંન્યાસી ભોજન કરે તો, માંસવિના, મધવિના, દક્ષિણાવિના તથા આશીર્વાદવિના પણ આદ્ય પરિપૂર્ણ થાય છે, ” એ સંન્યાસીની પ્રસંસા કરી છે.

અથમધ્યમાવિપ્રાઃ ॥ માતામહોમાતુલોમાગિનેયોદૌહિત્રોજામાતાગુરુઃ શિષ્યોયાજ્યઃશ્વગુરુઋત્વિ કુર્યાલકઃ પિતૃષ્વસ્તુપુત્રોમાતૃષ્વસ્તુપુત્રોમાતુલપુત્રોતિથિઃ સગોત્રોમિત્રમિત્યેતેમધ્યમાઃ દૌહિત્રજામાતૃ સ્વઘ્નીયાદીનાંવિદ્યાદિગુણવતાંશ્રાદ્ધેનિમંત્રણાભાવેદોષઃ ગુણહીનત્વેતુનદોષઃ પદ્મ્યસ્તુપુરુષેશ્ચોર્વાકૃથા દ્વાહાનૈવગોત્રિણઃ પદ્મ્યસ્તુપરતોમોજ્યાઅભમેગોત્રજાઅપિ અત્રવિશેષઃઋત્વિજઃસર્પિડાઃસંવંધિનઃશિષ્યાશ્ચવૈશ્વદેવસ્થાનેનિયોજ્યાનતુપિત્ર્યે એવમન્યેપિવિગુણાવિપ્રાદેવસ્થાનેયોજ્યાઃ પિતાપિતામહોમ્નાતાપુત્રોવાયસર્પિડકાઃ નપરસ્પરમધ્યાઃસ્તુર્યશ્રાદ્ધેઋત્વિજસ્તથા વૈશ્વદેવેનિયોક્તવ્યાયદેતેગુણવત્તરાઃ ॥

હવે મધ્યમ બ્રાહ્મણ કહે છે,—માતામહ, મામે, ભાણેજ, દોહિત્ર, જમાઈ, ગુરુ, શિષ્ય, યજમાન, સસરો, ઋત્વિજ, શાળો, કુંઘનો દિકરો ભાઈ, માસીનો પુત્ર ભાઈ, મામાનો પુત્ર ભાઈ, અતિથિ, સગોત્ર અને મિત્ર એ મધ્યમ છે. દોહિત્રો, જમાઈ, ભાણેજ ઇલાદિક એ વિદ્યાદિ શુભે યુક્ત છતાં એમને આદ્યમાં નિમંત્રણ ન કરવાથી દોષ છે, અને શુભહીન હોય તો દોષ નથી. “ છ પુરુષમાહેના સગોત્રી આદ્યમાં નિમંત્રણ કરવાને ચોખ્ય નથી. એટલે તેમને બેસાડવા નહીં. પરગોત્રી ન મળે તો ૩ પુરુષથી ઉપરના ગોત્રજને પણ ભોજનમાટે કહેવું. ” એમાં વિશેષ—ઋત્વિજ, સર્પિડ, સંવંધી, અને શિષ્ય એ દેવટેકાણે બેસાડવા, પિતૃટેકાણે બેસાડવા નહીં. એપ્રમાણે બીજા પણ શુભહીન બ્રાહ્મણો; દેવટેકાણે બેસાડવા. “ પિતા, પિતામહ, ભાઈ, અથવા પુત્ર અને સર્પિડ એ પરસ્પર પૂજ્ય નથી, એટલે પરસ્પરને આદ્યમાં કહેવું નહીં એ તાત્પર્ય. તેમજ ઋત્વિજ આદ્યમાં પૂજ્ય નથી. જો એ અતિ શુભવંત હોય તો વિશેદેવાટેકાણે બેસાડવા. ”

અથવર્ણ્યાવિપ્રાઃ ॥ ક્ષયશ્વાસમૂચ્ચક્ર્મમંદરાદિમહારોગીહીનાંગોધિકાંગઃકાળોષધિરોમુકઃ શત્રુઃ કિતવોમૃતકાધ્યાપકોમિત્રદ્રોહીપિશુનઃકુનચીરુણદંતઃ ક્લીબોમાતાપિતૃગુરુલ્યાગીચોરોનાસ્તિ કાઃપાપકર્માવિહિતકર્મલ્યાગી નક્ષત્રોપજીવીવીચૈયોરાજમૃત્યોગાયકોલેલ્લકઃ કુર્સીદ્વજીવીવૈદવિક્રયીકવિ ત્વજીવીવીચાર્ચનજીવીનદોગૃહવાહીસમુદ્રગામીશસ્ત્રકર્તા સોમવિક્રયી પશ્ચિપોપકઃપરિવેત્તાદિધિપુપતિઃ કુમારાધ્યાપકઃ પુત્રાત્પ્રાપ્તવિદ્યોદ્રવ્યાપ્રાપ્ત્યર્થવેદધોપકારીપ્રામયાજીકેશપશુવિક્રયીશિલ્પીપિત્રાતિષાદકારી શૂદ્રયાજકોજટીદમશ્ત્રુદીનોનિર્દયોરજસ્વલપતિર્ગર્ભિણીપતિઃ કુક્ષોવામનોરુક્તનેત્રોઘાણિજ્યોપજીવીછિન્નોઘ્રિદિછન્નલિંગોગડુમાનૃજ્વરિતોદેવલકોવિપુરોનિરગ્નિઃ શૂદ્રગુરુઃ શૂદ્રશિષ્યોદાંભિકોગોવિક્રયી રસવિક્રયીવેદાંતિકોયૃક્ષરોપકઃ સદાયાચકઃ કદ્રવ્યઃ કુપિજીવીસાધુનિર્દિતોમેપમહિપપોપકઃ કપિલ કેશોયિસ્મૃતવેદોનિમુરચાગિત્યાદયોવિપ્રા હ્યચકલ્યયોર્વૈર્જ્યાઃ ધર્માર્થમુદાર્થયૌપધકારીવિગર્હિતઃ દેવાર્ચનપરોનિત્યવિતાર્થાંવિત્સરત્રયમ્ અસૌદેવલકોનામદેવસગ્રાહકોપિચ ધર્જનીયઃસવિજ્ઞેયઃસર્વકર્મસુસર્વદા શ્વંમનુષ્યસ્થાપિતદેવતાવિપયમિતિમાતિ દારાગ્રિહોત્રસંયોગકુરુતેયોમ્રજેસ્થિતે પરિવેત્તાસવિજ્ઞેયઃ પરિવિત્તિસ્તુઅગ્રજઃ અગ્રજાનુક્ષાદૌનદોષદ્રવ્યુક્તમ્ જ્યેષ્ઠાર્યાયચનુદાર્યાકન્યાયામૃહાતેનુજા સાચાગ્રેદિધિ પુર્ણ્યાપૂર્વાતુદિધિપુર્મતા પ્રતિમાવિક્રયંયૌવૈકરોતિપતિતસ્તુસઃ જીવનાર્થપરાસ્થીનિનયતેપતિતઃસચ ગાનનૃત્યાદિકમુદાર્થનિપિદ્ધં નતુમગવદર્થમ્ ॥

હવે વર્ણ્ય બ્રાહ્મણ કહે છે—ક્ષય, દમ, મૂચ્ચક્ર્મ, મંદર ઇલાદિ મહારોગયુક્ત; હીનાંગ; અધિકાંગ; કાણો; બેહેરો; મૂંગો; શત્રુઃ કિતવ (કપટી ધૂતારો); દ્રવ્ય લઈ વિદ્યા ભણાવનારો; મિત્ર-દ્રોહી; દુર્જન; બગડેલા નખવાળો; કાળા દાંતાવાળો; નપુંસક; માતા, પિતા, ગુરુનો ભાગ કરનારો; ચોર; નાસ્તિક; પાપકર્મ કરનારો; વિહિત કર્મ (જ્ઞાન સંધ્યાદિક) નો ભાગ કરનારો; પંચાંગ ઉપરથી આજીવિકા ચલાવનારો; વૈદ; રાજસેવક; ગર્વૈયા; ચિતારો; બ્રાહ્મના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવનારો; વેદ વેચનારો; કવિતા કરી આજીવિકા ચલાવનારો; દેવપૂજા કરી પૈટ ભરનારો; નાટક આદિમાં વેષ પેહેરનારો; ઘરને અગ્નિ આપી બાળનારો; સમુદ્ર ઉપર ચડવાવાળો; હથિયાર બનાવનારો; સોમને વૈચવાવાળો; પક્ષી પાળનારો; પરિવેત્તા; દિધિપુનો પતિ; મેહેતોજી; પુત્રપાસેથી વિદ્યા શિખેલો; દ્રવ્યપ્રા-

પ્રિભાટે વેદ્યોપ કરનારો; ગામનો ઉપાધ્યાય; કેશ અને પશુનો વેચવાવાળો; શિદ્ધપદામ કરનારો; પિતાસાથે અતિવાદ કરનારો; શુદ્રને હોમાદિક કરાવનારો; જટાધારી; દાઢી મુછરહિત; નિદંય; ૨૪-રવલાનો પતિ; સગર્ભા સ્ત્રીનો પતિ; કુખડો; વામન (ઠીંગણો); સતા નેત્રવાળો; વ્યાપાર કરનારો; તુટેલા હોઠવાળો; છિન્નલિંગ; ગદુઆન (રસોળીવાળો); તાવવાળો; દેવલક; વિધુર (જેની સ્ત્રી મરી ગયેલી હોય તે); નિરશ્મિ; શુદ્રનો ગુરુ; શુદ્રનો શિષ્ય; દાંભિક; ગાય તથા બેલને વેચનારો; રસનો વેચનારો; વેદનો નિદક, ઝાડ રોપવાવાળો; સદા ભિક્ષા માગનારો; કૃપલુ; ખેડ કરી આજીવિકા કરવાવાળો; સાધુ જેની નિંદા કરે તે; મેષ (ઝડ) તથા પાડાને પાળનારો; હુરા કેશવાળો; વેદાધ્યયન બૂલી ગયેલો; કઠોર વાણીવાળો ઇત્યાદિક આદ્ય ટેવ તથા પિત્ર્યકર્મવિષે વર્ણિત છે. “ ધર્મઅર્થે અથવા પેટના નિર્વાહિમાટે ઔષધ કરનારો આદ્ય નિંદિત છે. ” “ દ્રવ્યમાટે ત્રણ વર્ષ સંતત દેવપૂજા કરનારો તથા દેવનું દ્રવ્ય લેવાવાળો જે આદ્ય તે દેવલક છે, એ સર્વ કર્મવિષે સર્વદા વર્ણ્ય છે એમ જાણવું. ” એ વચન મનુષ્યે સ્થાપિત કરેલા જે દેવતા તેવિષે છે એમ ભાસે છે. “ મ્હોટા ભાઈ સ્ત્રી અને અગ્નિહોત્ર રહિત છતાં જે કનિષ્ઠ ભાઈ સ્ત્રી અને અગ્નિહોત્ર ગ્રહણ કરે તે પરિવેતા અને મ્હોટા ભાઈ પરિવિતિ જાણવો. ” મ્હોટા ભાઈની આરા ઇત્યાદિક હોય તો દોષ નથી એમ (પત્ર ૨૫૭ માં) કહેલું છે. “ મ્હોટી કન્યા કુવારી છતાં ન્હાની કન્યાનો વિવાહ કરે તો તે ન્હાની કન્યા અગ્નેદિવિષુ જાણવી, અને મ્હોટી કન્યા દિધિષુ જાણવી. ” “ મૃતિને જે વેચે તે પતિત છે, તેમજ ઉપજીવિકામાટે પરાયાં અસ્થિને જે લઈ જાય તે પણ પતિત છે. ” ગાયન, નૃસ ઇત્યાદિક ઉપજીવિકામાટે કરવું તે નિષિદ્ધ છે, ભગવતપ્રીતિઅર્થે કરવું તે નિષિદ્ધ નથી.

અગ્રવિપ્રાણાંપ્રાહ્લવ્યોત્તયચત્તદ્વિજ્ઞાનાંકર્ણ્યવેસિદ્ધે પુનર્વર્ણ્યપરિગણનંવર્ણ્યમિજ્ઞાનાંનિર્ગુણાનામપિપ્રાહ્લવ્યાર્થમ્ વિદ્યાશીલાદિગુણવસ્ત્વેકુષ્ટિત્વકાળત્વાદિશારીરદોષાણાંનનૃપક્ત્વમ્ ગયાયાંતુનિર્ગુણાજપિતેષ્વમોજ્યાઃ નયિચાર્યકુલંશીલંવિદ્યાચત્તપણ્વચ્ પૂજિતૈસ્તૈસ્તુલંતુલદેવાઃસપિતૃગુહકાશ્વયુક્તેઃ બ્રાહ્મણાન્નપરીક્ષેતતીર્થક્ષેત્રનિવાસિનઃ ચત્તુ નમ્રાહ્લણંપરીક્ષેતદૈવકર્મણિધર્મમિત્ પિત્ર્યેકર્મણિતુપ્રાતેપરીક્ષેત પ્રયજ્ઞતત્તિત્તદસંભવપરમ્ ગાયત્રીસારમાત્રોપિવરંવિપ્રઃસુયંત્રિતઃ નાયંત્રિતશ્ચતુર્વેદીસર્વાશીસર્વવિરુપીતિદેમાદ્રૌઆસઃ આદ્યેકાળાદ્યોમોજ્યામિશ્રિતાવેદપારગૈઃ વિપ્રાનિમંત્રણાત્પૂર્વમેવપરીક્ષણીયાતનુનિમંત્રણોત્તરમ્ હતિપ્રાહ્લણવિચારઃ ॥

આ ઠેકાણે ગ્રહણ કરવાયોગ્ય આદ્યો કહ્યા તેણે કરી તેથી જે ભિન્ન તે વર્ણ્ય એમ શિદ્ધ થયા છતાં કરી વર્ણ્ય આદ્યો જે લેખ્યા તે, વર્ણ્ય કરતાં જે ખીજ તે નિર્ગુણ હોય તો પણ ગ્રહણ કરવા એટલામાટે છે. વિદ્યા, શીલ ઇત્યાદિ ગુણયુક્તવિષે કોઢિયાપણું, કાણુપણું ઇત્યાદિક શારીરના દોષ દૂષણ કરનારા નથી. અથામાં તો નિર્ગુણ હોય તોપણ તેજ (ગયાવાળાજ) આદ્યમાં ભોજનમાટે નોતરવા. “ કુલ, શીલ, વિદ્યા, તપ, ઝોનો વિચાર કરવો નહીં, અને તેમની પૂજા કરવાથી પિતૃ તાથા ગુહક-સહિત દેવ સંતુષ્ઠ થાય છે. ” એવાં વચન છે માટે તીર્થવિષે ક્ષેત્રમાં રહેનારા આદ્યોની પરીક્ષા કરવી નહીં. “ ધર્મવેત્તા પુરૂષે દેવકર્મવિષે આદ્યોની પરીક્ષા કરવી નહીં, પિત્ર્યકર્મ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો પ્રયત્નથી પરીક્ષા કરવી, ” એવાં જે વચન તે આદ્યોના અસંભવપર છે. “ આચારસંપન્ન છતાં કેવળ ગાયત્રી માત્ર જાણનારો હોય તો પણ તે ઉત્તમ અને આચાર સહિત ન છતાં સર્વ ખાનારો તથા સર્વ પદાર્થ વેચનારો તે ચાર વેદ જાણનારો હોય તોપણ નિંદ જાણવો, ” એવું હેમાદ્રીમાં વ્યાસનું વચન છે. “ વેદપારગ આદ્યોની સાથે કાણુ ઇત્યાદિક આદ્યમાં ભોજનમાટે નોતરવા. ” આદ્યનું નિમંત્રણ કરવાની પ્રથમ આદ્યોની પરીક્ષા કરવી, નિમંત્રણ કર્યા પછી પરીક્ષા કરવી નહીં. એપ્રમાણે આદ્યોનો વિચાર કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાર્હદ્રવ્યાણિ ॥ તત્રદર્માઃ ધર્મગ્રહણેકાલોમંત્રોદર્મમેવાશ્ચદ્વિતીયપરિચ્છેદેડક્તાઃ વિશેષસ્તુચ્યતે કુદામુલ્યાઃકુદામાવેકાશદૂર્વોશીરત્ણાદયઃ તત્રકાશૌર્દૂર્વામિર્ચાકૃતપવિત્રહસ્તોનાચામેત્ દ્વામ્યામનામિકામ્યાંતુધાયંદર્મપવિત્રકે પુકાનામિકયાવાપિદ્યોમંધ્યેતુપર્વણોઃ સાગ્રોવિગમૈતુકુશૌકાર્પતામ્યાંપવિત્રકમ્ દ્વામ્યાંતત્સ્યાચતુર્મિર્વાંપ્રંચિયુકંનવામ્બેત્ જ્ઞાનેદાનેજપેહોમેસ્વાધ્યાયેપિતૃકમંણિ સપવિત્રૌસદર્મોવાકરીકુર્વૌતનાન્યથા ગ્રહણંથિપવિત્રાલ્લોનાચામેચ્ચુદ્યઃસદા કેચિદ્રથિતપવિત્રા

ભાવેસાત્રદર્શીદૌક્ષિણકરેવામેતુત્રીન્દ્રોવાવિમૃયાદિત્યાહુઃ આસનેઘૌર્દર્શી પિતૃકર્મણિસમૂહાદિગુણા
દર્શીઃ દૈવેસાપ્રાક્રજવઃ પિતૃયેપિસંપિંડીકરણપર્યંતમૂલુદર્મસ્તદૂર્ધ્વદિગુણમુદ્રાદિતિ ચેત્તપિંડાધિતા-
દર્શીયૈઃકૃતંપિતૃતર્પણં મલમૂત્રોત્સર્ગધૃતામલમૂત્રાદ્યમેધ્યગાઃ માર્ગચિતૌયજ્ઞભૂમૌસ્થિતાયેત્તપ્રાણસને
પ્રહાયજેષ્ઠચેદર્શીસ્થાગાર્હાઃસ્વર્ણવતે અન્યાનિચપવિત્રાણિકુશાદૂર્વાત્મકાનિચ હૈમાત્મકપવિત્રસ્યફલો
નાર્હતિપોડર્શી પંચગુંજમાપમાનેનપોડશમાપંહેમમયંપવિત્રકમિત્યાહુઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધને ચોગ્ય દ્રવ્ય કહે છે.

તેમાં પ્રથમ દર્ભ કહે છે—દર્ભઅહણુવિષે કાલ, મંત્ર અને દર્ભના ભેદ બીજા પરિચ્છેદમાં
(પત્ર ૭૭ માં) કહેલા છે. તે કરતાં માત્ર વિશેષ કહે છે—કુશ મુખ્ય છે. કુશ ન હોય તો કાશ,
દૂર્વા, વાળો ઇલાદિ અહણુ કરવાં. તેમાં કાશ અથવા દૂર્વા, એતું પવિત્ર હાથમાં રાખી આચમન
કરવું નહીં. બન્ને અનામિકામાં બે દર્ભપવિત્ર ધારણુ કરવાં. અથવા એક અનામિકામાં; પવિત્ર, બન્ને
પર્વની વચ્ચેમાં ધારણુ કરવું. જેની ગર્ભની સળી કાઢેલી હોય એવા અગ્રસહિત બે કુશ અહણુ કરી
તેતું પવિત્ર કરવું. બે કુશવડે અથવા ચાર કુશવડે અંથિયુક્ત અથવા અંથિરહિત તે (પવિત્ર) કરવું.
આન, દાન, જપ, હોમ, અભયજ્ઞ અને પિતૃકર્મ એ કરવાં હોય તો બન્ને હાથમાં પવિત્ર અથવા
દર્ભ ધારણુ કરવાં, દર્ભ વિના કર્મ કરવું નહીં. વિદ્વાન પુરૂષે અહ્યઅંથિયુક્ત પવિત્ર હાથમાં ધારણુ
કરી આચમન કરવું નહીં. દોષી અંથકાર, અંથિયુક્ત પવિત્ર ન હોય તો અગ્રસહિત એવા બે દર્ભ
દક્ષિણ હાથમાં તથા ડાબા હાથમાં ત્રણ અથવા બે ધારણુ કરવા, એમ કહે છે. આસનમાં બે દર્ભ
લેવા. પિતૃકર્મવિષે મૂલસહિત એવડા દર્ભ લેવા. દૈવકર્મવિષે અગ્રસહિત સરલ લેવા. પિતૃકર્મવિષે
પણુ સંપિંડીકરણપર્યંત સરલ લેવા, સંપિંડીકરણ યથા પછી એવડા વાળેલા લેવા. “પિંડને આસરી
રહેલા દર્ભ; જેનાથી પિતૃતર્પણ કરેલું છે તે દર્ભ; મળ, મૂત્રના ભાગ સમયે ધારણુ કરેલા દર્ભ; મળ,
મૂત્રાદિક અપવિત્ર પદાર્થમાં પડેલા દર્ભ; માર્ગ, ચિતા અને યજ્ઞભૂમિમાં પડેલા દર્ભ; અગ્નિની આરે
મેર પાથરેલા તથા આસનના દર્ભ; અને અભયજ્ઞના દર્ભ એ સઘળા ભાગ કરવાને ચોગ્ય છે.” “કુશ,
દૂર્વા એનાં બનેલાં બીજાં પવિત્ર સોનાનાં પવિત્રના સોળમા અંશની બરાબર નથી, એટલે સર્વ
જાતીનાં દર્ભપવિત્ર કરતાં સુવર્ણતું પવિત્ર શ્રેષ્ઠ છે.” પાંચ રત્નનો એક માથો એપ્રમાણે સોળ માથા
વળતું સોનાતું પવિત્ર કરવું એમ કહે છે.

અથહવિઃ ॥ શ્રીહિયવતિલમાપગોધૂમદ્યામાકપ્રિયંશુમુદ્રસર્પપાઃશ્રાદ્ધેપ્રશસ્તાઃ ક્ષણકોવિકલ્પિતઃ
યાવનાલોપિવિકલ્પિતઃ ઇલાપૂર્તેમૃતાહેષદર્શવૃદ્ધ્યપ્તકાસુચ પાત્રેભ્યસ્ત્વેપુકાલેપુદેયંતૈવકુમોજનં અગોધૂ
મંચયચ્છ્રાદ્ધંમાપમુદ્રવિવર્જિતં તૈલપકેનરહિતંકૃતમપ્યકૃતંભવેત્ રાજમાપાશ્ચનિષ્પાવાઅપિશસ્તાઃસતી
નકાઃ રાજમાપામહારાટ્ટમાપયાચવલીતિપ્રસિદ્ધાઃ નિષ્પાવાઃપાવટેઈતિ સતીનકાવાટાણેઈતિ કદલી
ફલમાપ્રફલંસૂરણંપનસઃત્રિવિધંકંકટીફલં કોશાતકોદોડકાઈતિપ્રસિદ્ધા કુસ્તુંપુરુષૈકલ્પિકં પટોલં
વદરમામલંકલજૂરીફાલંચિત્તાર્દકંજુંઠીમૂલકંદ્રાક્ષાલવંગેલાપત્રકાણિજીરકંહિંગુદાદિમફલમિશુઃ શર્ક
રાગુદઃકપૂરઃસંઘવસામુદ્રલવણે પૂર્ણીફલતાંબૂલપત્રમિતિશ્રાદ્ધેપ્રોકાનિહર્વીપિ ગલ્યે દ્વિષદિગુપ્તે ધૃતંગલ્ય
માહિપંચકેચિત્ માહિપંતંકસઘઃકૃતમનુદ્ધૃતનવનીતંગ્રાહ્યમાહુઃ કેચિન્મહિપીક્ષીરંશર્કરાદિયુતંપ્રાપમા
હુઃ મથિતંનિર્જલંદધિસર્વેનિપિદ્ધં જંબીરફલંવિહિતપ્રતિપિદ્ધત્વાદિકલ્પિતં અશોદઅકોડઈતિપ્રસિદ્ધઃ
શૃંગાટકઃ શિંગાહેઈતિપ્રસિદ્ધઃ ચિર્મંટલવુંજઈતિપ્રસિદ્ધં શીતકંદલીરાતાલીતિપ્રસિદ્ધં પ્તેશ્રાદ્ધેવિહિતાઃ
આપ્રાતકઆંવાડાઈતિપ્રસિદ્ધસંડુલીયોમાઠઈતિપ્રસિદ્ધઃ પ્તૌઘૌવિહિતપ્રતિપિદ્ધૌ કેચિદ્રાજમાપંકુળેત
રમુદ્રંકુળનિષ્પાવંચનિપિદ્ધમાહુઃ કયંચિદધિવિષેભ્યોનદંત્તમોજનેમધુ પિંડાન્તુનૈવદાતવ્યાઃકદાચિન્મ
ધુનાવિના અક્ષતાગોપશુશ્રૈવશ્રાદ્ધેમાંસંતથામધુ દેવરાજસુતોત્પત્તિઃકલોપંચવિવર્જયેદિતિવચનદ્વયા
ન્મધુનિપેચ્છિરુવિકલ્પઃ કેચિદધિચારંપ્રદેયંતુમધુમાંસાદિકંતથેતિવચનાદેશાચારાનુસારેણવ્યવસ્થિત
વિકલ્પમાહુઃ માંસંશ્રાદ્ધેપુનૈવદેયંકલિવર્જ્યત્વાત્ નદ્યાદામિપંશ્રાદ્ધેનચાદ્યાદમંતત્થવિદિત્યાદિત્રીમાગ
યતવચનાશ્ચ અન્યાનિમુંજાતચબ્યકસેરુકાલેયાનિદ્રવ્યાણિવહ્નિ મહાનિવંધેપૂક્તાનિતાન્યપ્રસિદ્ધત્વાચ્છ્રા
દ્ધેવદ્યાપેક્ષોપયોગયોરભાવાન્નોચ્યંતે ॥

રીચાદે! પ્રત્યક્ષસ્ય નિવેધો ન ત્વન્યદ્રવ્યમિથિતસ્ય નારિકેલં વિહિતપ્રતિપિદ્ધં યચ્ચ પાતિકશાકાદિકં જીર્ણત
 ક્રંસંધિન્યાદિક્ષીરમનિર્દશાયાઃ ક્ષીરં મૃગ્યાદિક્ષીરં ફેનિલતત્ક્રાદિકં હસ્તદત્તભેહલવળાદિકં ચંચનિત્યભોજ
 નેનિપિદ્ધમ્ તત્સર્વં શ્રાદ્ધે પિવર્જયેત્ માધવીયે સૂતૈર્મક્ષિકાકૃમિંજંતુભિઃ કેશયોમનલાદિમિશ્રદૂપિતં સ
 તિસંમધેવર્જયેત્ અસંમધેવતુકેશાદિકમુદ્વલ્યસંપ્રોક્ષ્ય હિરણ્યસ્પર્શકૃત્વામંજીત શ્વમાર્જારમૂપકાદિમિરા
 લીઢાદિકં ત્વાપદ્યપિવર્જ્યં સિત્યુકમ્ યત્તુ મંડકવટકસક્તુપાયસાપ્પપ્રકસરાદીનાં હેહસિદ્ધાનાં ચપર્યુપિ
 તત્ત્વદોષોનાસ્તીતિયચનંતજિત્યભોજનપરં નતુ શ્રાદ્ધપરમિતિશિષ્ટાઃ યદગ્નિપક્કંસવેકરાત્રિદ્વિરાત્રાદ્યં
 તરિતંતરપર્યુપિતમુચ્યતે ॥

હવે વર્ણ્ય પદાર્થ કહે છે.

ને પણ વિહિત (શાસ્ત્રમાં જે કહેલા છે તે) પદાર્થો કહેવાથીજ તેથી જે જુદા તે અશ્રાદ્ધ છે
 તોપણ વિશેષ દોષ બતાવવામાટે તથા પ્રાપ્ત ન થયેલા એવો નિવેધ જણાવવામાટે તેમનો સંગ્રહ
 કર્યું. કાંચ અથવા ગુસ્ત નજરાણું ઇલાદિકથી મળેલું, પતિત તથા અંલજ ઇલાદિક પાસેથી પ્રાપ્ત
 થયેલું, અન્યાયથી સંપાદન કરેલું અને કન્યાનો વિક્રય ઇલાદિક યજ્ઞ મળેલું દ્રવ્ય તે નિંદ્ય છે. 'પિતૃ-
 કર્મ કરવામાટે મને દે' એવી યાચના કરી સંપાદન કરેલું દ્રવ્ય પણ નિષિદ્ધ છે. તુવેર, કળથી,
 મસૂર, કોદુ, કાળી રાઈ અને કાળા સરંવ એ નિંદ્ય છે. પ્રસિદ્ધ એવી લાંગ અને મફટ એટલે
 વાંદર, તથા મત્સ્ય એ પણ વર્ણ્ય છે. સરગવો, કોળું, કાળી તથા ઘોળી એ બે પ્રકારની દૂધી,
 કરમદાં, નીલાં મરી, રાતો ગોળ, મૂલા, કસુંબાનો પાલો ઇલાદિ, રાણુ (ભીડી), વાંસના કોટા, દશ
 પ્રકારનાં લસણુ ઇલાદિક કાંદાના ભેદ, બનાવેલાં મીઠાં, રાતાં બીલીફલ, ઘોળાં તથા કાળા રીંગણું,
 ગાજર છે નામ જેનું એવાં ગુંબન, શ્લેષ્માતક (લીસોડાXમોટાં ગુંદાં) અને રાતો ગૂંદ એ પદાર્થો
 વર્ણ્ય છે. "સમુદ્રતું તથા સૈંધવ એ મીઠાં પ્રત્યક્ષ ખાવાં, બિલાડાએ ઉચ્છિષ્ટ કરેલા તથા મુંઘેલા
 પદાર્થો શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવા. કવરાંનાં ફલ તથા ફૂલ, વાવડીંગ, મરી, બીનેફ અને પરવલ એ પદાર્થો
 શ્રાદ્ધમાં દીધાથી અધીયોગિ પ્રાપ્ત થાય છે." શ્રાદ્ધમાં સઘળાં કાળાં ધાન વર્ણ્ય કરવાં, પરંતુ તિલ,
 મગ, અડદ એ વર્ણ્ય કરવા નહીં. દાતાને જે જે પદાર્થ પ્રિય હોય તે નિંદ્ય ન હોય તો દેવા, અને
 તે હિતકારક થાય છે. બકરી, રીઠ અને ભેંસનાં દૂધ તથા તે દૂધથી બનેલા દહીં ઇલાદિ પદાર્થ
 વર્ણ્ય કરવા. રેતી, કીડા, કાંકરી અને લાળવડે દૂષિત થયેલું અન્ન, તથા હુગડાંવતી જેને પવન
 કરેલો છે તે અન્ન શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવું. અપવિત્ર ગ્રાણિએ સ્પર્શ કરેલું, સુકાયલું, વાસી, બે વખત
 રાંધેલું અને બળેલું એવું અન્ન તથા પ્રથમ તયાર કરી રાખેલા પદાર્થો એ સર્વ શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય
 કરવા." જે એક વખત રાંધવાથી ભક્ષણુ કરવાયોગ્ય છતાં પણ હીંગ, જીરું ઇલાદિકવડે મુગંધી દેવા
 માટે બીજી વખત રાંધવામાં આવે તે બે વખત રાંધેલું એ વર્ણ્ય કરવું. જે બે વખત રાંધવાથીજ
 ભક્ષણુ કરી શકાય તે નિષિદ્ધ નથી એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. જે અન્નમાંનો ચોડો ભાગ કોઈ
 ગ્રાણિએ પ્રથમ ખાધેલો હોય તે અન્ન શ્રાદ્ધમાં વર્ણ્ય કરવું. મારીપ એટલે રાજગિરી એ નામથી
 પ્રસિદ્ધ શાક તથા ધાન્ય વર્ણ્ય છે. વડ, પીપળી, ઘુલર, કોઠ, કદળ અને બીનેફ એમનાં ફળ
 ભક્ષણુ કરવાં નહીં. "મીઠાંસહિત દૂધ, અને ત્રાંબાના પાત્રમાં રાખેલા ગાંધનાં દૂધ અને દહીં એ
 મદિરાસમાન છે." એનો અપવાદ—"જેની તર ઉતારી નથી એવું દૂધ તથા દૂધસહિત દહીં અને
 ઘી એ ત્રાંબાના પાત્રમાં હોય તોપણ નિષિદ્ધ નથી." પીપર, ગોળાકાર મરી ઇલાદિકનો પ્રત્યક્ષ
 નિવેધ છે, બીજી પદાર્થ સાથે મિથિત કરેલા હોય તો દોષ નથી. નારિયણ વિહિત અને પ્રતિપિદ્ધ
 છે. જે પૌતિક (પોથીનાં પાન, વરિયાળી, સુવા)નું શાક ઇલાદિક, વાસી છાસ, સંચિની (જેની
 વાંસે સાંઠ થયેલો હોય એવી ગાય) ઇલાદિકનું દૂધ, વીચાચે દશ દિવસ થયા ન હોય એવી ગાયનું
 દૂધ, હરીણી ઇલાદિકનું દૂધ, શીણવાળી છાસ ઇલાદિક અને હાથોહાથ દીધેલાં ઘી, તેલ તથા મીઠું
 ઇલાદિક પદાર્થો નિલભોજનમાં નિષિદ્ધ છે તે સઘળા શ્રાદ્ધવિષે પણ વર્ણ્ય કરવા. માધવના ગ્રંથમાં—
 મરેલા માંખી, ઝીડા ઇલાદિક ગ્રાણી, કેરા, ચોમ અને નખ ઇલાદિકેકરી દૂષિત થયેલું અન્ન સંભવ
 હોય તો વર્ણ્ય કરવું. સંભવ ન હોય તો, કેશાદિક કાઢી પ્રોક્ષણુ કરી સોનું અડગી ભક્ષણુ કરવું. કુતરાં,
 મીંદાં અને ઉંદર ઇલાદિકે આટલું હોય તો આપત્તિવિષે પણ વર્ણ્ય કરવું એમ કહ્યું છે.^૧ મરો,

^૧ માધવીયેતુર્માર્ગોત્તેષ્ટદરેષિકુશાદિપ્રોક્ષણાણકં ॥

^૨ માધવના ગ્રંથમાં તો ગાંભરના ઉચ્છિષ્ટ ઇલાદિક અને પણ કુશાદિકવડે પ્રોક્ષણુદિક કરવું, એમ કહ્યું છે.

વદ્ય, સાથેના, દૃઢપાક, પૂષ્પ અને ફૂલર (તિલમિશ્રિત ભાત) ઇલાદિક તથા તેલમાં તળેલા એ પદાર્થ વાસી હોય તોપણ હોય નથી એવું જે વચન તે નિલભોજન માટે છે, આદ્ય માટે નથી એમ શિષ્ટ કહે છે. જે સંધિયું છતાં તેની ઉપર એક બે ઇલાદિક રાત્રિ બધ તે વાસી એમ કહેવાય છે.

કદર્યાદીનામત્રંનિલ્યભોજનેશ્રાદ્ધકર્મણિચનગ્રાહ્યમ્ ॥ તેષ્ઠ કદર્યંશ્ચોરોનટોવીનોપજી વીચારુંપિકોમિશસ્તોગણિકાચિકિત્સકઃ ક્રુદ્ધઃ પુંશ્ચલીમત્તઃક્રૂરઃશત્રુઃપતિતોદાંભિકઃપતિપુત્રરહિતા સ્ત્રીસ્વર્ણકારઃસ્ત્રીજિતોગ્રામયાજકોઘાતુકઃકર્મારસ્તંતુવાયઃકૃતપ્રોવસ્ત્રજ્ઞાલનોપજીવીદારોપજીવીસોમવિ ક્રયીચિત્રકર્માગાયકશ્ચત્યાદયસ્ત્રવર્ણિકાઅપિઅગ્રાહ્યાધાઃ આત્માનંધર્મકૃત્યંચપુત્રદારાંશ્વપીડયેત્ લોભા દ્યઃપિતરૌમૃત્યાન્સકદર્યંઈતિસ્મૃતઃ દ્વાવેવાશ્રમિણોભોજ્યોબ્રહ્મચારીરૂઢીતથા વાનપ્રસ્યોયતીલંગીન મોજ્યાદ્યાઃપ્રકીર્તિતાઃ પળ્માસંયોદ્વિજોમુંકેશ્વરશ્ચાન્ધવિગર્હિતમ્ સતુજીવન્મવેચ્છદ્રોમૃતઃશ્વાચામિ જાયતે અન્યાનિચદ્રવ્યાણિનિવંધેપુયહનિનિપિદ્વાનિ તાનિવિહિતોક્ત્યર્થસિદ્ધત્વાદપ્રસિદ્ધત્વાચ્ચનોક્તાનિ દુર્ગંધિકેનિલંદારંપંકિલંપત્વલોદકમ્ નમવેદ્યમ્ગોત્તરિનંકંયશ્ચાપ્યુપાહતમ્ નપ્રાહ્યંતજ્જલંશ્રાદ્ધેયશ્ચામો જ્યનિપાનજમ્ જ્ઞાનમાચમનંદાનંદેયતાપિતૃપણમ્ શુદ્રોદકૈર્નૈકુર્ચીતતયામેઘાદ્રિનિસ્તૈઃ નાહરેદુદકં રાત્રીતુલસીગોમયંમૃદુ તુલસીચિત્વજાઢવીજલભિંપયુંપિતંજલપુષ્પંચલ્પજેત્ દૌહિત્રઃકુતુપઃકાલશ્ચા ગઃકૃષ્ણાજિનંતથા રૌપ્યંદર્મોસ્તિલાવાયઃપદ્મપાશંપિતૃપ્રિયમ્ આરળ્યાઃકૃષ્ણતિલામુરયાઃ તદભાવેપ્રા ન્યાગૌરઃકૃષ્ણાશ્ચ છાગસાન્નિધ્યંશ્રાદ્ધેતિપ્રશસ્તં કુકુટવિઙ્ગરાહકાકમાર્જારશુદ્રપંદરજલ્લાસાન્નિધ્ય મતિર્નિધમ્ ચાંડાલરજલ્લાસંજમ્ચિન્નનાંગાતિરિક્તાંગાદિભિર્વાંક્ષિતમન્નમ્ભોજ્યં આપદિન્નૃદ્ધસહિ રળ્યોદકસ્પર્શાન્નોજ્યમ્ પાવમાનીતરત્સમંદીર્મંત્રૈર્ગાયત્ર્યાદિમિશ્વદર્મંજલપ્રોક્ષણેદુષ્ટાન્નશુદ્ધિઃ પાદુકો પાનદૌષ્ટંરંકંચિપ્રાંયરંતથા રક્તપુષ્પંચમાર્જારશ્રાદ્ધમૌવિધર્જયેત્ ઘંટાનાદોશ્વધચૂરંશ્ચશુક્તિસાન્નિ ધ્યંચવર્જ્યમ્ ॥

કદર્ય ઇલાદિકતું અન્ન નિલભોજન અને આદ્યકર્મવિષે લેવું નહીં. તે (કદર્યાદિક) કહે છે—કદર્ય, ચોર, નટ, વીણવાદ્યયથી આજીવિકા ચલાવનારો, બ્યાજવરે આજીવિકા ચલાવનારો, લોકનિદાથી દૂષિત થયેલો, વેશ્યા, વૈધ, કોપી, બિભ્યારિણી, ઉન્મત્ત, કૂર, શત્રુ, પતિત, દાંભિક, પતિ તથા પુત્રરહિત એવી સ્ત્રી, સોની, સ્ત્રીહત, ગામનો ઉપાધ્યાય, હિંસક, ક્રમર (સલાહ, મુતાર વગેરે કસળી). તંતુવાય (વણુટ કરનારો), કૃત્તરી, ઘોળી, સ્ત્રીવરે આજીવિકા ચલાવનારો, સોમ વેચનારો, સ્ત્રીતારો અને ગર્વેશી ઇલાદિક એ બે ત્રૈવલિક (શ્રાદ્ધાણુ ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય) હોય તો પણ તેમનું અન્ન લેવું નહીં. “દેહ, ધર્મકાર્ય, પુત્ર, સ્ત્રી, માતા અને પિતા એમને લોભથી જે પીડા ઉપજાવે તે કદર્ય બાણુઓ.” “બ્રહ્મચારી અને શૂદ્રસ્થ એ બે આશ્રમવાળાજ સોભ્યાન્ન (ભોજન કરવા શોખ છે અન્ન જેનું એવા) છે. વાનપ્રસ્થ, સન્યાસી અને સિંગી (પિટ ભરવામાટે ચિહ્ન ધારણ કરનારો) એ સોભ્યાન્ન નથી. જે દિજ છ માસ શુદ્રસંબંધી નિદિત એવું અન્ન ભોજન કરે તે છવે સાંધુથી શુદ્ર બની મરવા પછી કૃતશની યોનિને પ્રાપ્ત થાય છે.” બીજા પદાર્થ મોટા નિબંધોમાં ઘણા નિપિદ્ધ કરેલા છે, પણ તે વિદિત પદાર્થ કહેવાથીજ નિપિદ્ધ થાય છે એમ અર્થાત્ સિદ્ધ થવાથી તથા તે અપ્રસિદ્ધ હોવાથી કહ્યા નથી. “દુર્ગંધયુક્ત, શીણુયુક્ત, ખાંડ, ગારાવાળું, ખાખોચિયાનું જલ, જે જલમાં ગાયત્રી તૃપ્તિ થાય નહીં તે, અને રાત્રિએ ભરી રાખેલું એવું જલ આદ્યમાં લેવું નહીં, તેમજ અભોજ્યાન્ન મનુષ્યનાં ટાંકાં ઇલાદિકમાંનું જે જલ તે પણ લેવું નહીં. જ્ઞાન, આચમન, દાન અને દેવતા તથા પિતૃનું તર્પણ એ શુદ્ધે લાવેલા જલવરે તથા મેઘના જલવરે કરવું નહીં. જલ, તુલસી, છાંણુ અને માટી એ રાત્રિયે લાવવાં નહીં.” તુલસી, બીલી અને ગંગાજલ એવિના બીજાં ફૂલ તથા જલ જે વાસી હોય તે છોડી દેવાં. “દોહિત્રો, કુતુપ કાળ, છાગ, (બકરો) કાળા મૃગનું ચર્મ, રૂપું, દર્ભ, નિલ, ગાય અને ગેયનું પાત્ર એ પદાર્થ પિતૃને પ્રિય છે.” અરણ્યમાં ઉપજેલા કાળા તિલ મુખ્ય છે, તે ન મળે તો ગામમાં થએલા ઘોળા તથા કાળા તિલ લેવા. આદ્યમાં બકરાનું સાન્નિધ્ય અતિ ઉત્તમ છે. કુકરો, ગામનો કુકર, કામરો, ખોદરો, શુદ્ર, નપુંસક અને રજસ્વલા એમનું સાન્નિધ્ય અતિ નિંદ્ય છે. ચાંડાલ, રજસ્વલા, લંગરો, કોહિયો, ચોલાં અંગવાળો અને અધિક અંગવાળો ઇલાદિકે લેયવું અન્ન અભોજ્ય છે. આપતિ હોય તો મૃતિકા, ભરમ, ચોનું, અથવા જલ એ અગ્રવાથી બંધન કરવાને યોગ્ય છે. પાવમાની ઋત્યા તથા તરત્સમંદી ઋત્યા એ મંત્રવરે તથા ગાયત્રી ઇલાદિક

મંત્રેકરી દર્ભવડે જલતું પ્રોક્ષણ કરવાથી દૂષિત અન્નની શુદ્ધિ થાય છે. “પાદુકા, પગરખાં, છત્ર, રાતાં વસ્ત્ર, ચિત્રવસ્ત્ર, રાતાં કૂલ અને મીંદરો એ પદાર્થો આદ્યશ્રીમાં વર્જિત કરવા.” ઘંટનાદ, ઘોરો, ધતૂરો, રાંખ અને છીપ એ પદાર્થ વર્જ્ય છે.

અથશ્રાદ્ધદિનકૃત્યમ્ ॥ ગોમયાદિર્મિમ્મિમાંડશુદ્ધિઃ દેવતાવ્રહ્મચારિયતિશિશૂનાંપિંડદાનપર્વે તમન્નનદેયમ્ અતિશિશવસ્તુગૃહાંતરેભોજનીયાઃ તિલાનવકિરેત્તત્રસર્વેતોવંધ્યેદજાન્ પાકઃશ્રાદ્ધકર્ત્રા સ્યમેવકાર્યઃ તદભાવેગુરુપત્ન્યાતદભાવેતુવાંધવૈઃ સગોત્રેર્વાસપિંડેર્વામિત્રેર્વાસુગુણાન્વિતૈઃ પુંશ્ચર્લાંચત યાવંધ્યાંવિધવાંચાન્યગોત્રજાં વર્જયેચ્છાદપાકાર્થમમાતૃપિતૃવંશજામ્ નપાકંકાર્યેતુર્વીર્ગમિર્ણીચાપિ દુર્મુર્છીં પાકમાંડાનિસૌવર્ણરૌપ્યતામ્રોદ્ગવાનિચ કાંસ્યાનિમૃન્મયંતૂકંનબ્યમેયમનીપિમિઃ પૈત્તલરંજજાતં ચવિહિતંનોનનિદિતમ્ નકદાચિત્પચેદન્નમયસ્થાલીપુપૈતૃકમ્ ફલશાકાદિછેદનાર્થમિદ્ધાનામાયસા નાંશાશ્નાનાંમાંડાનાંચ દર્શનમપિપાકાદિસ્યનેનિપિહ્નં પકાગ્નસ્યાપનાર્થંતુશસ્યંતેદારજાન્યપિ ગૃહાગ્નૈતુ પચેદન્નશ્રાદ્ધીયંલૌકિકેપિથા યસ્મિન્નગ્નૌપચેદન્નંતસિન્દ્દોમોવિધીયતે ॥

હવે શ્રાદ્ધદિવસનું કૃત્ય કહે છે.

છાણુ ઇલાદિકવડે પૃથ્વી અને પાત્રની શુદ્ધિ કરવી. દેવતા, બ્રહ્મચારી, સંન્યાસી અને બાળકને પિંડદાન થયાપર્યંત અન્ન દેવું નહીં. અતિ ન્હાનાં બાળકોને બીજા ઘરમાં લોજન દેવું. “આદ્યશ્રીમાં તિલ છાંટવા, તથા ચારેપેર બકરા બાંધવા.” આદ્યસંધ્યા પાક શ્રાદ્ધકર્તાએ પોતેજ કરવો. “પોતાથી કરી ન શકાય તો પવિત્ર એવી સ્ત્રી પાસે કરાવવો, તેવી સ્ત્રી ન હોય તો બાંધવ, અથવા સગોત્ર, અથવા સપિંડ, કિંવા ગુણી એવા મિત્રપાસે કરાવવો. બ્યભિચારિણી, વાંઝણી, વિધવા, પરગોત્રમાં જન્મેલી અને શ્રાદ્ધકર્તાના માતપિતાના વંશમાં જન્મેલી ન હોય એવી સ્ત્રીઓ શ્રાદ્ધના પાકમાટે વર્જ્ય છે. કન્યા, સગર્ભા અને દુર્મુખી એ સ્ત્રીઓપાસે પાક કરાવવો નહીં. શ્રાદ્ધના પાકનાં વાસણુ સોનાનાં, રૂપાનાં, ત્રાંખાનાં અથવા કાંસાનાં એવાં નેહ્યં. માટીનાં હોય તો નવાંજ હોવાં નેહ્યં એમ વિદ્વાનોએ કહ્યું છે. પિતૃજનાં અને કલીનાં પાત્ર વિહિત નથી તેમ નિદિત નથી. લોખંડના પાત્રમાં ક્યારે પણ પિતૃઅર્થે અન્ન રાંધવું નહીં.” ફળ, શાક ઇલાદિકને સવારવામાટે ને, છુરી ઇલાદિક શસ્ત્ર તેવિના બીજાં લોખંડનાં શસ્ત્ર તથા વાસણુ એનું દર્શન પણ પાકાદિક સ્થાનકમાં નિષિદ્ધ છે. “રાંધેલું અન્ન રાખવામાટે લાકડાનાં વાસણુ પણ ઉત્તમ છે.” શ્રાદ્ધનો પાક ગૃહાગ્નિ અથવા લૌકિકાગ્નિ ઉપર કરવો. જે અગ્નિ ઉપર પાક કર્યો હોય તે અગ્નિમાં હોમ કરવો.

તત્રગૃહાગ્નૌપાકેવિદ્યોપઃ ॥ પ્રાતર્હોમંકૃત્યાતદેકદેશમહાનસેકૃત્યાપાકંકુર્યાત્ પાકાંતેપાકાગ્ન્યે કદેશંગૃહાગ્નૌસંયોજ્યગૃહેઽગ્નૌકરણવૈશ્વદેવાદિકાર્યમ્ અગ્રવંચ્યવસ્યા કાલ્યાયનાદીનાંગૃહાગ્નૌપાકઃ આ શ્વલાયનાનાંતુનૈત્યકેપચનાગ્નૌ અગ્નૌકરણંત્વાશ્વલાયનાનાંવ્યતિપંગેણશ્રાદ્ધેગૃહાગ્નિપક્વકરુણાગૃહોપવ્ય તિપંગાભાવેપાણિહોમઃ અન્યશાહીયસ્યગૃહાગ્નાવગ્નૌકરણં વિધુરસ્યોચ્છિન્નાગ્નિકસ્યચપૃષ્ઠોદિવિધિધાના દિનાશિસંપાદનં તત્ત્વપૂર્વાર્ધેઽત્તમ્ ભોજનપાત્રાણિતુહેમરૌપ્યકાંસ્યજાનિવાપલાશકમલકદલીમધૂકપત્ર નિર્મિતાનિવા ॥

તેમાં ગૃહાગ્નિ ઉપર પાક કરવો હોય તો વિશેષ કહે છે—પ્રાતઃકાલે હોમ કરી તે ગૃહાગ્નિમાંથી થોડોએક અગ્નિ રસોડામાં લઈ જઈ તે અગ્નિ ઉપર પાક કરવો. પાક થઈ રહ્યા પછી પાકના અગ્નિ-માંથી થોડો અગ્નિ ગૃહાગ્નિસાથે મેળવી ગૃહાગ્નિ ઉપર અગ્નૌકરણુ, અને વૈશ્વદેવ ઇલાદિક કરવાં. એમાં આ રીતની વ્યવસ્થા કરવી. કાલ્યાયન ઇલાદિકાએ ગૃહાગ્નિ ઉપર પાક કરવો. આશ્વલાયનોએ તો, નિલના પાકાગ્નિ ઉપર પાક કરવો. અગ્નૌકરણુ કરવું તે તો, આશ્વલાયનોએ વ્યતિપંગેકરી શ્રાદ્ધ હોય તો ગૃહાગ્નિ ઉપર અગ્નૌકરણુ કરી ગૃહાગ્નિ ઉપરજ કરવું. વ્યતિપંગ ન હોય તો પાણિહોમ કરવો. બીજી શાખાવાળાઓએ ગૃહાગ્નિ ઉપરજ અગ્નૌકરણુ કરવું. વિધુર (જેની સ્ત્રી મરેલી હોય તે) તથા વિશ્વિદ્ધનાગ્નિક (નષ્ટ થયે છે અગ્નિ જેનો તે) હોય તો “પૃષ્ઠો દિવિ” એ વિધાનાદિકે કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો. તે વિધાન પૂર્વાર્ધમાં (પત્ર ૩૧૬ માં) કહ્યું છે. લોજનનાં પાત્ર તો સોનાનાં, રૂપાનાં અથવા કાંસાનાં કરવાં, કિંવા ખાખરો, કમલ, કેલ અને અદુડાનાં પાનનાં કરવાં.

અધનિમંત્રણાદિશ્રાદ્ધાદેયુક્તાન્તરિણામપર્વતકર્તુર્વિપ્રાણાંચનિયમાઃ ॥ સ્ત્રીસંગપુ
નમૌજનાનૃતભાષણાધ્યાપનઘૂતાપ્યાસમારોદ્વહનહિંસાદાનપ્રતિગ્રહચૌયાધ્વગમનદિવાસ્વાપકલહાદિચર્જ
નંરુદ્ધનોહુમયધર્માઃ સ્ત્રીસંગશ્રાદ્ધદિનેતત્પૂર્વદિનેચક્રતુકાલેપિવર્જ્યઃ તાંબૂલકુરુકર્માભ્યંગદંતધાવન
વર્જનકર્તૃધર્માઃ મોક્ષવિપ્રાણાંતૈલાભ્યંગેરુદ્ધર્તનેશૌરેચવિકલ્પઃ કર્તુમૌકશ્ચમુલ્પ્યવારુણઘ્રાનેનૈવાધિકારો
નતુયૌગદ્ધાનેન શ્રાદ્ધરુચ્છુદ્ધવાસાઃ સ્યાન્મૌનીચવિજિતેન્દ્રિયઃ ઉપવાસંપરાશ્રંચઔપચંચવિવર્જયેત્ અવ
સ્ત્યંમલવદ્વસ્ત્યંકૌપીનવચ્ચંચૂહીનત્યમનુત્તરીયત્વંકાપાયવસ્ત્યમદ્રવસ્ત્યંદ્વિગુણવસ્ત્યંરક્તચક્ષ
ત્વંદગ્ધવસ્ત્યંસ્ત્યૂતયસ્ત્યસિત્યેકાદશવિધનદ્રાવંકર્તુમૌકમ્યાંવર્જ્યં કર્તુર્લભાતેઠ્ઠધર્મુદ્ધાદૈર્વિકલ્પઃ મોક્ષ
સ્તુત્રવત્યેવ ચંદનતિલકસ્તુપિંડદાનાત્પ્રાકૃત્તર્વર્જ્યઃ મોક્ષસ્તુમોજનકાલાત્પ્રાકૃત્તર્જ્યઃ સદર્મહસ્તેનતિ
લકોનકાર્યઃ કરણેઆચમનંદર્મભ્યાગશ્ચ કર્ત્વાનિમંત્રિતવિપ્રત્યાગોનકાર્યઃ પ્રમાદેનત્યાગેયત્તેનવિપ્રઃ પ્રસા
દનીયઃ શુદ્ધિપૂર્વેકલ્યાણેયતિચંદ્રાયણંપ્રાયશ્ચિત્તં આમંત્રિતસ્તુયૌવિપ્રોમૌકમન્યવગછતિ નરકાણાંશતં
શત્વાચાંડાલેપ્યમિજાયતે આમંત્રિતસ્તુયઃશ્રાદ્ધવિલંબંકુરુસ્તેદ્વિજઃ દેવદ્રોહીપિટૃદ્રોહીપચ્ચતેનરકેપુસઃ
સ્ત્રીસંગઃપુનર્મૌજનંચશ્રાદ્ધપૂર્વેરાત્રાવપિકર્તુમૌકમ્યાંવર્જ્યં દશકૃત્ત્વંપિત્રેદાપોગાયઙ્યાશ્રાદ્ધમુદ્ગિજઃ સા
યંસંધ્યામુપાસીતજપેષાજુહુવાદિપિ સૂતકેચપ્રચાસેચઅશકૌશ્રાદ્ધમોજને ઔપાસનાદિકંહોમંનકુર્યાન્નિ
તુકાર્યેત્ નિમંત્રિતસ્તુનશ્રાદ્ધેકુર્યાન્નાર્યાદિતાડનં અપરાહ્ણાપ્યમુદ્ધર્તવ્રયેવનસ્પતિચ્છેદ્વધિમંથનંસર્વેન
કાર્યં યદાકર્તુરશ્ચયતત્પુપ્રશિષ્યાદિઃપ્રતિનિધિઃશ્રાદ્ધંકરોતિ તદા યજમાનપ્રતિનિધિઃપ્રાપ્તમુખ્યાંપૂ
ર્વાકાઃસર્વેરુદ્ધનિયમાઃકાર્યાઃ મુક્તકષ્ટાતુયાનારીમુક્તકેશીતયૈવચ હસ્તેવદતેત્યંતંનિરાશ્વાઃપિતરોગતાઃ
સવર્ણપ્રેયેદાન્તદ્વિજાનાંતુનિમંત્રણે અમોઘ્યંબ્રાહ્મણસ્યાન્નંબૃપલેનનિમંત્રિતં તથૈવબૃપલસ્યાન્નંબ્રાહ્મણેનનિમં
ત્રિતં વૃપલઃશ્વરઃ ॥

હવે નિમંત્રણ ચું સહાયથી તે શ્રાદ્ધદિવસે ભોજન કરેલા અન્નનું પાચન થઈ બધા સહાધુધી
શ્રાદ્ધકર્તાના અને શ્રાદ્ધભોજીના નિયમ કહે છે—સ્ત્રીસંગ, બીજવાર ભોજન, મિથ્યા ભાષણ, અધ્યાપન,
ધૂત, પરિશ્રમ, ભાર ઉપાશ્વે, હિંસા, દાન, પ્રતિગ્રહ, ચેરી કરવી, પંથ કરવો, દિવસે નિદ્રા અને
દશક દંભાદિક વર્જ્ય કરવાં, એ કર્તા તથા ભોક્તા એ બંનેના ધર્મ છે. સ્ત્રીસંગ વર્જ્ય કરવો તે તો
શ્રાદ્ધદિવસે તથા શ્રાદ્ધના પ્રથમ દિવસે ક્રતુકાલે પણ વર્જ્ય કરવો. તાંબૂલ, વાળ ઉતરાવવા, તૈલમ
દાન અને દંતધાવન એ વર્જ્ય કરવાં તે શ્રાદ્ધકર્તાના ધર્મ છે. શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરનારા શ્રાદ્ધભુજ
તૃત્તમદન, અવરન ભમાશું તથા શૌર એવિધે વિકલ્પ છે. કર્તા અને ભોક્તા એ બંનેને મુખ્ય જલ
આનવરજ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, ઔણઆનવરે થતો નથી. “શ્રાદ્ધકર્તાએ સંદેહ વસ્ત્ર પહેરી, મૌનયુક્ત
અને શૃંગેન્દ્રિય થઈ રહેવું; તથા ઉપવાસ, યજ્ઞ અને ઔપચ વર્જ્ય કરવું.” વસ્ત્રહીન, મલિન વસ્ત્ર
વાળો, કૌપીનવાળો, કચ્છટીન, ઉત્તરીય વસ્ત્રસહિત, કાયાય વસ્ત્રવાળો, શીજેલાં વસ્ત્રવાળો, બેવડાં
વસ્ત્રવાળો, રાતાં વસ્ત્રવાળો, બળેલાં વસ્ત્રવાળો અને સાંધેલાં વસ્ત્રવાળો (નન્ન કહેવાય) એ અગી
યાર પ્રકારનું નમ્રપણું શ્રાદ્ધકર્તા અને ભોક્તાએ વર્જ્ય કરવું. કર્તાના કપાલમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર દંભાદિક ધારણ
કરવાને વિકલ્પ છે. ભોક્તાએ તો, અવરજ ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કરવું. ગુપ્તરત્ન તિલક તો પિંડદાનની પ્રથમ
કર્તાએ કરવું નહીં. ભોજન કર્તાએ તો ભોજનકાલથી પ્રથમ વર્જ્ય કરવું. દર્ભસહિત હાથપરે તિલક
કરવું નહીં, કરે તો આચમન કરી દર્ભને લાગ કરવો. કર્તાએ નોતરેલા શ્રાદ્ધભુજો લાગ કરવો નહીં,
પ્રમાદથી લાગ ઠીધો દોષ તો યજ કરી તે શ્રાદ્ધભુજે પ્રસન્ન કરવો. શુદ્ધિપૂર્વક લાગ ઠીધો દોષ
તો યનિચંદ્રાપણુ પ્રાપ્તિ કરવું. “નોતરેલો ને શ્રાદ્ધભુજે તે ભોજન કરવામાટે અન્યત્ર બધ તો
ગો નરક પામી એને આંધ્રોમાં જન્મ પામે છે. શ્રાદ્ધમાં નોતરેલો શ્રાદ્ધભુજે વિવંચ કરે તો તે
દેવદ્રોહી અને પિટૃદ્રોહી થઈ નરકમાં પડી પામે.” સ્ત્રીસંગ, તથા બીજા વખત ભોજન શ્રાદ્ધદિવસની
પ્રથમ રાત્રિએ પણ કર્તા તથા ભોક્તાએ વર્જ્ય કરવું. શ્રાદ્ધમાં જમેલા શ્રાદ્ધભુજે દશવાર ગાયત્રીમંત્ર
પરે મરેવું જલ પીવું, સંધ્યા કરવી, જપ અને દોષ પણ કરવો. “સતક, પરદેશ, અસામર્થ્ય
અને શ્રાદ્ધભોજન એટલે સમયે ઔપાસનાદિક દોષ ગોતે કરવો નહીં, પણ બીજાપાત્રેથી કરાવવો
શ્રાદ્ધવિરે નિમંત્રણ થયા છતાં સ્ત્રી દંભાદિકને ચાર મારવો નહીં.” અપરાહ્ણ એ નામના ને ત્રણ મુદ્ગ
તે ગમયે સધ્યાએએ જાઃ તોડવાં નહીં, અને દહીં મચવું નહીં. બ્યારે કર્તાને અશક્તિ દોષાથી તેનો
પુત્ર, શિશુ દંભાદિક પ્રતિનિધિ શ્રાદ્ધ કરે સારે યજમાન અને પ્રતિનિધિ એ બંને જાણુએએ
પ્રથમ કહેલા કર્તાના મેધના નિયમ પાળવા. “કષ્ટસહિત તથા ધુરા દેશવાળી સ્ત્રી બધુ હસે તથા

બહુ બોલે તો પિતૃ નિરાશ થઈને જતા રહે છે. બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરવામાંદે પોતાની બંતનો અને લાપક એવો પુરૂષ મોકલવો. બ્રાહ્મણનું અન્ન વૃષલે નિમંત્રિત હોય તો તે અશોભ્ય થાય, અને વૃષલનું અન્ન બ્રાહ્મણે નિમંત્રિત હોય તો તે અશોભ્ય છે.” વૃષલ એટલે શૂદ્ર બાણવો.

અથશ્રાદ્ધેત્રાહ્મણસંખ્યા ॥ વૈશ્વદેવેસમાપિત્ર્યેવિપમાઃ તેનદ્વૌવૈશ્વદેવેત્રયઃપિતૃપાર્વણેદતિપંચવિપ્રાઃ અથવાચત્વારોદૈવેપાર્વણેતુપિત્રાદીનામેકૈકસ્યત્રયઃત્રયઃપિતૃત્રયોદશવિપ્રાઃ યદ્રાપિત્રાદેરેકૈકસ્ય પંચત્યેકોનવિંશતિઃ કિંવાપૈકૈકસ્યસમેતિપંચવિંશતિઃ એવંદર્શાદૌપાર્વણાધિક્યેવિપ્રાધિક્યમૂહ્યં તથાચવૈશ્વદેવેદ્વૌચતુરોવોપવેદ્યપિત્રાદિપ્વેકૈકસ્યસ્થાનેપક્વૌપંચસત્તનવોપવેશયેદિતિનિષ્કર્ષઃ સત્ક્રિયાદેશકાલૌચદ્રવ્યગ્રાહ્મણસંપદં શૌચંચવિસ્તરંહંતીતિપક્ષે અશકૌવાદૈવેપ્રકઃ પિતૃપાર્વણેચૈકદ્વૌવિપ્રૌત્તદુક્તશ્રીમાગવતે દ્વૌદૈવેપિતૃકાર્યેત્રીનેકૈકમુખયત્રવા મોજયેત્તુસમુદ્ધોપિશ્રાદ્ધેકુર્યાન્નવિસ્તરં દેશકાલોચિત્તથદ્વાદ્રવ્યપાત્રાર્હણાનિચ સમ્યગ્મવંતિતૈનાનિવિસ્તરત્ત્વજનાર્પણાદિતિ એતેનદ્વૌદૈવેપ્રકઃપિત્ર્યેદતિ વિપ્રત્રયપક્ષોનિર્મૂલોવેદિત્યઃ દ્વૌદૈવેથર્વણૌવિપ્રૌપ્રાહ્મણાણુપવેશયેત્ પિત્ર્યેતૂદ્ધુણાંશ્ચૌશ્ચન્નમ્યજુઃસામયેદિનઃ અત્પશકૌપાર્વણદ્વયેપ્રકોવિપ્રઃ ॥

હવે શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણોની સંખ્યા કહે છે.

વિશેદેવાને સ્થાનકે સમ, તથા પિતૃને સ્થાનકે વિષમ બેઠએ તેથી વિશેદેવાને ઠેકાણે બે અને પિતૃપાર્વણને ઠેકાણે ત્રણ મળી પાંચ બ્રાહ્મણ બેઠએ. અથવા દેવસ્થાનકે ચાર અને પાર્વણવિષે તો પિતા ઇલાદિક બે ત્રણ તેમાં એકેકના ત્રણ ત્રણ એ રીતે સઘળા મળી તેર બ્રાહ્મણ કહેવા. અથવા પિતા ઇલાદિક એકેકના પાંચ પાંચ એ રીતે સઘળા મળી જોગણીરા બ્રાહ્મણ કહેવા. અથવા એકેકના સાત સાત એ રીતે મળી પચીસ કહેવા. એપ્રમાણે દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે પાર્વણ અધિક હોય તો કલ્પના કરી બ્રાહ્મણ અધિક કહેવા. એટલે વિશેદેવાને ઠેકાણે બે અથવા ચાર બેસાડી પિતા ઇલાદિક એકેકને સ્થાનકે એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, અથવા નવ બેસાડવા એ તાત્પર્ય બાણવો. “શ્રાદ્ધવિષે વિસ્તાર કરવાથી સત્ક્રિયા, દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, બ્રાહ્મણરૂપ સંપત્તિ અને પવિત્રપણું એમનો નાશ થાય છે,” એ પક્ષમાં અથવા સામર્થ્ય ન હોય તો દેવસ્થાનકે એક અને પિતૃપાર્વણસ્થાનકે એક મળીને બે કહેવા. તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે. “દેવકાર્યમાં બે તથા પિતૃકાર્યમાં ત્રણ અથવા દેવસ્થાનકે એક તથા પિતૃસ્થાનકે એક એ રીતે બ્રાહ્મણોને ભોજનમાંદે કહેવું. મ્હોટી સમૃદ્ધિવાળો હોય તોપણ શ્રાદ્ધમાં વિસ્તાર કરવો નહીં,” “પોતાના સંબંધીઓને ભોજનમાંદે નોતરવાથી બે વિસ્તાર થાય છે તેથી દેશ, કાલ, યોગ્ય, શ્રદ્ધા, દ્રવ્ય, પાત્ર અને પૂજન એ યથાવિધિ બની શકે નહીં,” એથી દેવસ્થાનકે બે અને પિતૃસ્થાનકે એક એ રીતે ત્રણ બ્રાહ્મણોને બે પક્ષ તે નિર્મૂલ બાણવો. “દેવકર્મવિષે બે અથર્વણુવેદી બ્રાહ્મણ પૂર્વાભિમુખ બેસાડવા. પિતૃસ્થાનકે તો ઋગ્વેદી, યજુર્વેદી તથા સામવેદી એવા ત્રણ બ્રાહ્મણ ઉત્તરાભિમુખ બેસાડવા.” અતિ અશક્તિ હોય તો બે પાર્વણવિષે એક બ્રાહ્મણને કહેવું.

યદૈકપ્રવચિપ્રસ્તદાવિશ્વદેવસ્થાને શિવલિંગશાલગ્રામંવાસંસ્થાપ્ય સર્વશ્રાદ્ધસમાચરેત્ દૈવાશંતત્કિષ્પે દ્વૌદ્વાદ્યાદ્રાહ્મણચારિણે સ્થાનત્રયેપ્રકોવિપ્રદતિપક્ષઃસપિંડીકરણાદન્યત્ર સપિંડીકરણેતુપાર્વણેત્રયપ્રવચિપ્રાઃ શુદ્ધિશ્રાદ્ધેતુદૈવેદ્વૌપ્રતિપાર્વણેદ્વૌદ્રાવેવમધૌનિકૃષ્ટપક્ષે સંપદિદૈવેચત્વારઃ પ્રતિપાર્વણંચત્વારદતિ પોડશેત્યેવંદૈવેપિત્રેચસમાવિપ્રાદતિવિશેષઃ સર્વથાગ્રાહ્મણાલામેકૃત્વાદર્ભમયાન્વદ્રૂન્ પ્રેપાનુપ્રેપસંયુક્તં સર્વશ્રાદ્ધપ્રકલ્પયેત્ અગ્રવિપ્રાનુકૂલ્યરૂપદષ્ટપ્રયોજનાભાવેપ્યદષ્ટાર્થદક્ષિણાદેવા એવંતેઃશ્રાદ્ધોપવેશનેપિ સાચદક્ષિણાકાલાંતરેન્યસ્મૃતિપાદનીયા અથવામ્યચિંતલિંગશાલગ્રામમયાપિવા સંસ્થાપ્યદેવપિત્રર્થે પીત્રેશ્રાદ્ધચરેન્નરઃ પિતરસ્ત્યસતિષ્ઠંતિકલ્પકોટિશંતંદિવિ નિમંત્રણંતુવિપ્રાણાંપૂર્વેણુઃસઘપ્ચવા કુર્યાદ્દિ પ્રાંશ્ચનિયમાઙ્ગાવયેતૈતૃકાન્બુધઃ અક્રોધનૈશ્શૌચપરૈઃસતતંબ્રહ્મચારિભિઃ ભવિત્યર્ચ્યભવદ્વિશ્વમયાચશ્રાદ્ધકારિણેતિ ॥

જ્યારે એકજ બ્રાહ્મણ હોય ત્યારે વિશેદેવાને ઠેકાણે શિવલિંગ અથવા શાલગ્રામનું સ્થાપન કરી સઘળું શ્રાદ્ધ કરવું. “દેવનું અન્ન અગ્નિમાં હોમનું અથવા શ્રદ્ધાચારીને દેવું.” ત્રણ ઠેકાણે મળી એક

ગ્રાહણ કહેવો એવો જે પક્ષ તે સર્પિડીકરણુવિના અન્યત્ર જાણવો. સર્પિડીકરણુવિષે તો પાર્વણમાં ત્રણજ ગ્રાહણ કહેવા. નાંદીઆદ્યવિષે તો દેવસ્થાનકે એ અને એકેક પાર્વણ દેકાણે એ એ મળી આઠ ગ્રાહણ નિકૃષ્ટ (જોછામાં જોછા) પક્ષમાં કહેવા. સંપત્તિ હોય તો દેવસ્થાનકે ચાર, એકેક પાર્વણવિષે ચાર ચાર એ રીતે મળી શ્રોણ એમ દેવસ્થાનકે તથા પિતૃસ્થાનકે સમ ગ્રાહણ કહેવા, એમનાણે વિશેષ જાણવો. “ સર્વથા ગ્રાહણ ન મળે તો દર્ભના બટુ કરી ગ્રેષ અનુગ્રેષસહિત સધળું આદ્ય કરવું. ” એ દર્ભબટુવાળા આદ્યવિષે ગ્રાહણોની અનુકૂલતારૂપ દેખીતું પ્રયોજન જો કે નથી તો પણ અદ્યક્ષભાટે દક્ષિણ દેવી. એ રીતે સંન્યાસી આદ્યમાં જોડેલો હોય તો પણ દક્ષિણ દેવી તે (દર્ભ બટુ પાસે રાખેલી) દક્ષિણ બીજે સમયે બીજાને આપી દેવી. “ અથવા પૂજેલું શિવલિંગ કિંવા શાલગ્રામ દેવપિતૃસ્થાનકે પારલા ઉપર બેસાડી જે મનુષ્ય આદ્ય કરે છે તેના પિતૃ સો કોઠ કલપપર્યંત સ્વર્ગવિષે રહે છે. ગ્રાહણને આદ્યવિષે નિમંત્રણ કરવું તે પૂર્વ દિવસે અથવા આદ્યદિવસેજ કરવું, આદ્યસંબંધી નિયમો પોતે પાળવા અને ગ્રાહણને સંભળાવવા. ” તે નિયમો કહે છે—“ ક્રોધરહિત, પવિત્રતાપરાયણ અને નિરંતર ગ્રહચારી એ રીતે હું આદ્ય કર્તા અને તમોએ રહેવું. ”

અથસામાન્યતઃશ્રાદ્ધપરિભાષા ॥ નિપાત્યદક્ષિણંજાનુંદેવાન્પરિચરેત્સદા પિતૃણાંપરિચર્યતુ વામજાનુનિપાતનાત્ પ્રદક્ષિણંતુદેવાનાંપિતૃણામપ્રદક્ષિણમ્ પિતૃણાંદિગુણામુદ્ગાદમંદૈવેકજુત્વગાઃ દૈવે તૂદ્વલ્લુલાકર્તાપિત્ર્યેસ્યાદક્ષિણામુલ્લઃ સંકલ્પેક્ષણદાનેપાદેઆસનેઆવાહનેર્ચ્યદાનેગંધાઘાઙ્ગાદનાંતંપંચો પચારેન્નદાનેપિંડદાનંજનામ્યંજનયોરક્ષય્યેસ્વધાવાચનેચસંવંધગોષ્ઠનામોચ્ચારણમાવશ્યકમન્યજ્ઞકૃતાઙ્ગ તમ્ સંવંધગોષ્ઠનામરૂપાણીતિસંવંધનામગોષ્ઠરૂપાણીતિવોચ્ચારણેન્નમઃ તન્ન સકારેણતુવક્તવ્યંગોત્રસર્વે ગ્રધીમતેતિવાચ્યાત્કાશ્યપસગોનસ્યાકાશ્યપગોત્રસ્યેતિવોચ્ચારઃ કેચિચ્છાલામેદાદ્યવસ્થામાહુઃ ગોત્રસ્ય સ્વપરિણાનેકાશ્યપંગોત્રમુચ્યતે શર્માંતંવિપ્રનામોકંવર્માંતંક્ષત્રિયસ્યતુ ગુતાંતંચૈવદૈશ્યસ્વદાસાંતંશદ્ર જન્મનઃ પિત્રાદિનામાશાનેતુતાતપિતામહપ્રપિતામહેત્યેવંચ્યાત્ નનામોચ્ચારયેદિત્યાશ્વભાલયનઃ શાલાં તરેતુ પિતુનાંસઃસ્થાનેપૃથિવીપદિતિપિતામહસ્યાંતરિક્ષસદિતિપ્રપિતામહસ્યદિવિપદિતિનામોચ્ચાર્યમ્ સ્ત્રીણાંદાંતંનામસાવિવીદેત્યેષમુચ્ચાર્યમ્ કેચિદેવીશબ્દાંતમાહુઃ અન્યેદેવીદાપદ્યોઃસમુચ્યમૂઢુઃ વિભક્તિ મિસ્તુર્યત્કિંચિદીયતેપિતૃકર્મણિ તત્સર્વેસફલંધેયંવિપરીતંનિરર્થકમ્ ષષ્ઠીવિભક્ત્યાસંકલ્પઃક્ષણશ્ચાક્ષ્યકર્મંચ પથ્યાવાસ્યાશ્ચતુર્ય્યાવાસનદાનેદિજાતયે દ્વિતીયયાવાહનંસ્યાદિભક્તિસ્તુતતુર્યિકા અન્નદાને પિંડપૂજાસ્યધાસસ્તીતિવાચને પિંડદાનેતુસંલુદ્ધિયંચત્વેત્યાદિતઃપુરા તતપરંચતુર્થીચેત્યુભયંસર્વેસંમતમ્ શોપાણિસર્વકર્માણિસંલુદ્ધાંતેયથાયથમ્ इदંતેવાશ્વંવોવાપ્રયુજ્યેષસમાચરેત્ સબ્યેનદેવંકર્મસ્યાદપસબ્યે નપૈતૃકમ્ વિપ્રપ્રદક્ષિણાવિપ્રસ્થાગતંચાર્યદાનકમ્ સૂક્તસ્તોત્રજપોષ્ણસ્પાત્રેપુરિવેપણમ્ આહ્વાનમજ્ઞસ્યા પ્રાણંતંવાચસ્તિવાચનમ્ તાંબૂલદાનમારભ્યાસમાત્તેરિતિપૈતૃકમ્ પ્રદક્ષિણાઘેતદુક્કંસબ્યેનેષસમાચરેત્ દેવાર્ચાદક્ષિણાદિઃસ્થાત્પાદજાન્યંસમૂર્ચસુ શિર્ષોસજાનુપાદેપુવામાંંગાદિપુષ્પૈતૃકે અક્ષય્યાસનાર્ધ્યવર્જ્યં સ્વધાકારેણપિતૃભ્યઃસર્વદાનમ્ દેવેભ્યઃસ્વાહાપદેન દૈયતીર્થેનદેવંતત્પિતૃતીર્થેનપૈતૃકમ્ ॥

હવે સામાન્યપણે શ્રાદ્ધની પરિભાષા કહે છે.

“ જમણા ગોઠણ નીચે નમાવી સર્વદા વિષેદેવાની પૂજા કરવી. શબો ગોઠણ નીચે પાડી પિતૃની પૂજા કરવી. દેવનું કાર્ય પ્રદક્ષિણ કરવું, અને પિતૃનું કાર્ય અપ્રદક્ષિણ (ઉલટું) કરવું. પિતૃભાટે દર્ભ વચ્ચે વાળી ભેવડા કરેલા જોડાએ, અને દૈવકર્મવિષે સરખા વિનાવાળેલા લેવા જોડાએ. દેવકર્મવિષે કર્તા ઉત્તરમુખ, અને પિતૃકર્મવિષે કર્તા દક્ષિણાભિમુખ હોવો જોડાએ. ॥ સંકલ્પ, ક્ષણ દેવો, પાંચ, આરાધન, આવાહન, અર્ચદાન, ચંદનચક્રી વસ્ત્રપર્યંત પાંચ ઉપચાર, અન્નદાન, પિંડદાન, અંજન, અશ્યં જન, અક્ષય અને સ્વધાવાચન એમનેવિષે સંબંધ, ગોત્ર અને નામનું ઉચ્ચારણ આવશ્યક છે, બીજા દેકાણે દૃતાકૃત છે. સંબંધ, ગોત્ર, નામ અને રૂપ એ ક્રમથી; અથવા સંબંધ, નામ, ગોત્ર, અને રૂપ એ ક્રમથી ઉચ્ચાર કરવો. તેમાં, ॥ છુદ્ધિમાન પુરુષે સર્વત્ર ગોત્રનો ઉચ્ચાર સકારવર્તે કરવો. ” એવું વચન છે માટે “ કાર્યપસગોત્રસ્ય ” અથવા “ કાર્યપગોત્રસ્ય ” એવો ઉચ્ચાર કરવો. કોઈ ગ્રંથકાર, શાખાબેદવટે બેવસ્થા કહે છે—“ ગોત્ર અજ્ઞાત હોય તો કાર્યપ ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. ગ્રાહણના નામને અંતે રાખે શબ્દ, ક્ષત્રિયના નામને અંતે વર્મ શબ્દ, વૈશ્યના નામને અંતે

શુભ શબ્દ અને શુદ્ધતા નામને અંતે દાસ શબ્દ, એ રીતે નામનો ઉચ્ચાર કરવો. પિતા ઇલાદિકના નામનું જ્ઞાન ન હોય તો તાત, પિતામહ, પ્રપિતામહ એવાજ ઉચ્ચાર કરવો; નામનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં એમ આચ્છાસન કહે છે. બીજી શાખાઓવિષે તો, પિતાના નામને ઠેકાણે ‘પૃથિવીપત્’ એવા પિતામહના નામને ઠેકાણે, ‘અંતરિક્ષસત્’ એવું અને પ્રપિતામહના નામને ઠેકાણે ‘દિવિપત્’ એવું નામ બોલવું. સ્ત્રીઓનું દા છે અંતમાં જેને એવું નામ ‘સાવિત્રીદા’ એ રીતે બોલવું. દેઈ અંથકાર, દેવી શબ્દ જેના અંતમાં હોય એવું બોલવું, એમ કહે છે. બીજા અંથકારો, દેવી અને દા એ બન્ને પદનો ઉચ્ચાર કરવો, એ રીતે કહે છે. (જેમ—સાવિત્રીદેવીદા.) “પિતૃકર્મવિષે વિભક્તિવડે જે કાંઈ સમર્પણ કરે તે સર્વ સફળ બન્યું. વિભક્તિવિના જે દેવું તે અર્થ છે. સંકલ્પ, ક્ષણ અને અક્ષય્ય કર્મ એ ષષ્ઠી વિભક્તિવડે કરવાં, ગ્રાહણને આસન દેવું તે ષષ્ઠી અથવા ચતુર્થા એ બેમાંથી કોઈએક વિભક્તિવડે દેવું, આવાહન દ્વિતીયા વિભક્તિવડે કરવું. અન્નદાન, પિંડની પૂજા, સ્વધા અને સ્વસ્તિવાચન એ ચતુર્થા વિભક્તિવડે કરવા. “યેષ ત્વાં” ઇલાદિક ઉચ્ચારથી પ્રથમ જે પિંડદાન કરવું તે સંબોધન વિભક્તિવડે કરવું. ચાર પછી ચતુર્થા વિભક્તિ એ પ્રમાણે એ બન્ને સર્વ સંમત છે. બાકીનાં સઘળાં કર્મ, સંયુક્તિ વિભક્તિને અંતે યથાથોગ્ય ‘દ્વં સે’ (એકવચનાંત) અથવા ‘દ્વં વો’ (બહુવચનાંત) એ પ્રમાણે યોજના કરી કરવાં. દૈવકર્મ સંયો કરી અને પિતૃકર્મ અપસંયો કરી કરવાં. ગ્રાહણને પ્રદક્ષિણુ, ગ્રાહણને સ્વાગત, અર્થદાન, સૂક્ત અને સ્તોત્રનો જપ, પાત્ર ઉપર અન્ન પીરસવું, બોલાવવું, અન્ને સુંઘવું, સ્વસ્તિવાચન અને તાંબૂલદાનથી આરંભ કરી સમાપ્તિપર્યંત એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણાદિક જે પિતૃકર્મ કલાં તે સંયો કરીનેજ કરવાં. દેવની પૂજા કરવી તે પગ, ગોઠણ, ખભા અને મસ્તક એ રીતે દક્ષિણ અંગપૂર્વક કરવી; એટલે પ્રથમ પગ થકી ઉપર કરતે જવું. પિતૃની પૂજા વામાંગપૂર્વક મસ્તક, ખભા, ગોઠણ અને પગ એ રીતે કરવી.” અક્ષય્ય, આસન અને અર્ધ્ય વર્જ્ય કરી બાકીના સઘળા પદાર્થો પિતૃને દેવા તે સ્વધા શબ્દવડે દેવા. દેવતાઓને સ્વાહા શબ્દવડે દેવા. “દૈવકર્મ દૈવતીર્થવડે અને પિતૃકર્મ પિતૃતીર્થવડે કરવાં.”

અથાચમનાનિ ॥ આદ્યારંભેદિરાચમનં વિપ્રપાદક્ષાલનાતેસ્વપાદક્ષાલનપૂર્વકં દિરાચમનં દેવાર્ચનાંતેપિતૃર્ચનાંતેચૈકૈકમાચમનમાગ્રાણાંતેપક્ વિકિરવાનાંતેદિરેકંધા આદ્યાંતેસ્વપાદક્ષાલનપૂર્વકંદિરાચમનમિતિ અન્યેભસમર્થાદાંતેકરગુચ્યંતે ઉચ્છિષ્ટચાલનાંતેચાન્યેકૈકમાદુઃ ॥

હવે આચમન કહે છે.

શ્રાદ્ધના આરંભમાં બે વાર આચમન કરવું. ગ્રાહણના પાદપ્રક્ષાલન કર્યા પછી પોતાના પગ ધોઈ બે વાર આચમન, દેવું અર્ચન કર્યા પછી તથા પિતૃની પૂજા કર્યા પછી એકેક વાર આચમન કરવું. પિંડ સૂંઘ્યા પછી એકવાર આચમન, વિકિર દીધા પછી બે અથવા એકવાર આચમન, શ્રાદ્ધને અંતે પોતાના પગ ધોઈ બેવાર આચમન કરવું. બીજા અંથકારો, ‘ભસ્મમર્ધાદા’ એટલે રક્ષાપરિવેષ કર્યા પછી, હાથ શુદ્ધ કર્યા પછી તથા ઉચ્છિષ્ટનું આલન કરીધા પછી પણ એકેકવાર આચમન કરવું, એમ કહે છે.

અથમોક્તઃ પાદશૌચાંતેદિરાચમનંપાણિહોમાંતે પક્ મોજનાંતેદિરિતિ ॥

હવે ભોક્તાને આચમન કહે છે—પાદપ્રક્ષાલન કર્યા પછી બેવાર આચમન, હાથમાં અગ્રાંકરણ થયા પછી એકવાર આચમન, તથા ભોજનને અંતે બેવાર આચમન કરવું.

અથદર્માઃ ॥ આચાંતઃપ્રાકુશાંસ્યક્ત્વાપાણાવચ્ચારયેત્ તથાચ આદ્યારંભેધૃતાન્દર્માન્પાદ્યાંતેચવિસર્જયેત્ તતોદેવાર્ચનાંતેપિતૃર્ચનાંતેપિંડશેષાગ્રાણાંતેવિકિરવાનાંતેઆદ્યાંતેચપૂર્વધૃતદર્માસ્થ જેત્ આદ્યસાગરાદિપ્રયોગેતુ પિતૃર્ચનાંતેદર્મત્યાગોનદૃશ્યતે તેનકચિદાચમનેપિદર્મત્યાગોનેતિભાતિ ॥

૧ દેવ તથા પિતૃકાણે બેઠેલા ગ્રાહણોપાસે પાત્ર માંથી પછી પિતૃપાત્રની ચારેયેર “પિંડાંગમૃદ્ધિ” એ મંત્રવડે, અને પછી “રક્ષાણો જાગ્રો” એ મંત્રવડે દેવપાત્રની ચારેયેર ભસ્મ (રાખાડી) વડે મંડળ કરવું; કારણ, યથા ધરુપરો વિષ્ણુ, સ્ત્રીલોક્યં પરિરક્ષતિ ॥ ૧ ॥ સર્વેપાપપટ્ટીનાં, ચકુર્થ-ક્ષાતિ કેદાવઃ ॥ ૨ ॥ મસના મંડલં કુર્ચો, ત્વંકિદોપો ન વિચતે ॥ ૨ ॥ એમ કહ્યું છે, એ ભસ્મમર્ધાદા.

હવે દર્ભ કહે છે.

આચમન કર્યા પછી પ્રથમ ધારણ કરેલા દર્ભનો લાગ કરી હાથમાં ખીળ દર્ભ ધારણ કરવા, તેમજ “શ્રાદ્ધના આરંભમાં ધારણ કરેલા દર્ભનો પાધને અંતે લાગ કરવો.” સાર પછી દેવની પૂજા કર્યા પછી, પિતૃની પૂજા કર્યા પછી, પિંડનું શેષ મુંઝા પછી, વિકિર દીધા પછી અને શ્રાદ્ધને અંતે પ્રથમ ધારણ કરેલા દર્ભનો લાગ કરવો. શ્રાદ્ધસાગરાદિક પ્રયોગઅથવા વિષે તો, પિતૃપૂજાને અંતે દર્ભનો લાગ દેખાતો નથી, તેથી આંચ, આચમનવિષે પણ દર્ભનો લાગ કરવો નહીં એમ ભાસે છે.

અધોહવિચારઃ ॥ યત્રયદુચચનાંતપિતૃશબ્દસ્તત્ર પિતૃશબ્દસ્યસર્વેપિતૃવાચિત્વાદૂહોન યથાર્થપા
ત્રેપિતૃનિમાન્પ્રીણયેત્યગ્રમાત્રાદિશ્રાદ્ધેમાતૃનિતિનવદેત્ તત્રાપિશુંધનમંત્રેપુશુંધતાંપિતરઃ શુંધતાંપિતામ
દ્વાસ્ત્યાદિશુંધતાંમાતરઃ સ્ત્યાદિચોદપચ વહુવચનંતુનોહતે પ્રથમમંત્રેણવપૂજ્યત્વાર્થકત્વાત્ ક્વચનોદેદિ
તિનિષેધાદ્યમંત્રેપુનોદઃ પિંડદાનેયેચત્વામત્રાનુતેમ્યશ્ચેત્યગ્રમાતૃશ્રાદ્ધે યાશ્ચત્વામત્રાનુતામ્યશ્ચેતિનવદેત્
સ્ત્રીણાંસ્ત્રિય.પુરુષાશ્ચાનુગાદિતિપુમાન્સ્ત્રિયેતિપુહિંગશોપાદિતિવૃત્તિઠ્ઠત્ અન્યેતુયાશ્ચેત્યાદૂહમાહુઃ માત્રા
દિદ્વિત્વેપિંડદાનેપતદ્વામસન્માતરૈયજ્ઞદાધીદેયેચયુવામત્રાન્વિત્યેકંપિંડંત્વાસન્માતૃભ્યાં અર્ચંપિંડ
સ્ત્યાદિઅમ્યંજનેસન્માતરૈ અમ્યંજાયાં અંજનેઅંજાયાં પર્ચંપિતામહીપ્રપિતામહીદ્વિત્યેષ્યુહઃ ॥

હવે ઊહ (ઉચ્ચાર) નો નિર્ણય કહે છે.

જે ઠેકાણે અહુવચનાંત પિતૃશબ્દ હોય તે ઠેકાણે (તે શબ્દ) સઘળા પિતૃનો વાચક છે માટે ઊહ કરવો નહીં. જેમ અર્ધપાત્રવિષે ‘પિતૃનિમાન્ પ્રીણય’ એ ઠેકાણે માતા ઇલાદિકનાં શ્રાદ્ધવિષે ‘માતૃન્’ એમ ઉચ્ચાર કરવો નહીં. તેમાં પણ શુંધનમંત્રોવિષે “શુંધતાં પિતરઃ શુંધતાં પિતામહાઃ” ઇલાદિક તથા “શુંધતાં માતરઃ” ઇલાદિક ઊહ કરવોજ. અહુવચનનો તો ઊહ કરાતો નથી; કારણ, પ્રથમ મંત્રવિષેજ (એ અહુવચન) પૂજ્યપણાનો અર્થ જણાવવામાટે છે. ઋગ્વેદવિષે ઊહ કરવો નહીં એવો નિષેધ હોવાથી ઋગ્વેદના મંત્રોવિષે ઊહ કરવો નહીં. પિંડદાનવિષે ‘યેચત્વામત્રાનુતેમ્યશ્ચ’ એ ઠેકાણે માતાના શ્રાદ્ધવિષે ‘યાશ્ચત્વામત્રાનુતામ્યશ્ચ’ એવો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. સ્ત્રિયાવિષે સ્ત્રિયો અને પુરુષો અનુયાયી થાય છે, કારણ, “પુમાન્ સ્ત્રિયા” એ સૂત્રવડે સ્ત્રિયો અને પુરુષો સાથે કહેવાના હોય તો પુહિંગ શેષ રહે છે એમ વૃત્તિકાર કહે છે. ખીળ અંચકરો તો, ‘યાશ્ચ’ ઇલાદિક ઊહ કરવો એમ કહે છે. માતા ઇલાદિક બે હોય તો, પિંડદાનવિષે પતદ્વામસન્માતરૈ યજ્ઞદાધીદેયેચયુવામનાનુ’ એપ્રમાણે ઊહ કરી એક પિંડ દર્ભ ‘અસન્માતૃભ્યાં અર્ચંપિંડઃ’ ઇલાદિ ઉચ્ચાર કરવો. અર્ધપાત્રવિષે ‘અસન્માતરૈ અમ્યંજાયાં’ ઇલાદિ ઉચ્ચાર કરવો. અંજનવિષે ‘અંજાયાં’ એ પ્રમાણે; દાદી તથા પરદાદી બે બે હોય તો પણ એવોજ ઊહ કરવો.

અધ્યવહૃત્વે ॥ પતદ્વાસન્માતરૈયજ્ઞદેથોદેરુદ્રદે યથાનામગોત્રાયેચયુપ્માનત્રાનુદ્વિત્યેકંપિંડદાનાદિ
અમ્યંજનેડમ્યંદ્યં અંજનેડમ્યંમિત્યાદિ એકનામત્વેપકમેચનામદ્વિવચનાંતંવહુવચનાંતંવાયદેત્ એમ
ર્ષદાનકાલેવ્યસન્માતરાવિત્યાદૂહોનસંયોધ્યદ્વામર્ધ્યમિદંવોઅર્ધ્યમિત્યૂહોયોદ્વ્યઃ તથાચાયંતુનઃપિ
તરઃસોઃ તિલોસિસોમદેવત્યોઃ ઇતંતસ્ત્વાનિર્પિંડાનુમંત્રણદશાવાનોપસ્થાનપ્રવાહણપ્રાશનાદિમંત્રેપુ
વહુવચનાંતપિતૃપદયુક્ત્યાદિદેતોનોહદિતિપ્રસિદ્ધં નાપ્રોક્ષિતંસ્પૃશોદસ્તુનવદેન્માનુર્પીગિરમ્ નચોદ્વીક્ષેત
શુંજાનંનચૈવાશ્રુણિપાતયેત્ દૈવેપિત્ર્યેચસર્વંજપહોમાદિકમંસુ મૌનંકુર્યાંત્રયક્ષેનસકલંફલમામુયાત્
યદિમૌનસ્વલોપઃસ્યાજપહોમાર્ચનાદિપુ આહરેદ્વૈષ્ણવંમંસંસરેદ્વાવિષ્ણુમચ્ચયમ્ યસ્યસ્મૃત્યાચનામોત્થાત
પોયમ્ત્રિયાદિપુ ન્યૂનંસંપૂર્ણતાંયાતિસઘોવંદેતમચ્યુતં આદિમધ્યાવસાનેપુશ્રાદ્ધસ્યેદમુદાહરેત્ ॥

હવે ઘણી માતા હોય તો તેવિષે—“પતદ્વાસન્માતરૈયજ્ઞદેથોદેરુદ્રદેયથાનામગોત્રાયેચયુપ્માનત્રાનુ” એવો ઉચ્ચાર કરી એક પિંડ દેવો ઇલાદિક જાણવું. અર્ધપાત્રવિષે “અમ્યંદ્યં” અંજનવિષે “અર્ધ્યં” ઇલાદિક જાણવું. એક નામ હોય તો એકજ નામ દ્વિવચનાંત અથવા અહુવચનાંત બોલવું. એ રીતે અર્ધદાન સમયે પણ “અસન્માતરૈ ઇલાદિક ઉચ્ચારવડે સંબોધન કરી “રૂદવાં અર્ધ્યમિદંવોઅર્ધ્ય” એવો ઉચ્ચાર જાણવો. તેમજ “આયંતુનઃપિતરઃસોઃ તિલોસિસોમદેવત્યોઃ

ઉશંતસ્ત્વાનિ૦” પિંડપુત્રણ, દશાદન (પિંડ ઉપર સૂત્ર દેવું), ઉપસ્થાન, પ્રવાહણ (વેદેવરાવતું) અને પ્રાશન (ભોજન), ઇલાદિકાના મંત્ર બહુવચનાંત પિતૃપદવદે યુક્ત છે ઇલાદિ હેતુથી તે મંત્રોમાં શક નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. “પ્રોક્ષણ ન કરેલી વસ્તુને સ્પર્શ કરવો નહીં, મનુષ્યની વાણી (ભાષા) બોલવી નહીં, ભોજન કરતાં શ્રાદ્ધણની સામે જોવું નહીં, અને અશ્વ પાકવાં નહીં, દેવકર્મ, પિતૃકર્મ, જપ અને હોમ ઇલાદિક સઘળાં કર્મવિષે પ્રયત્નેકરી મૌન ધારણ કરવું, તેણેકરી કર્મનું સંપૂર્ણ ફળ મળે છે. જપ, હોમ, પૂજા ઇલાદિ કર્મવિષે જો મૌનનો લોપ થાય તો, વૈષ્ણવમંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો અથવા અવિનાશી એવા વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવું.” તે સ્મરણનો મંત્ર—“યસ્ય સ્મૃત્યા ચ નામોત્તયા, તપોયજ્ઞક્રિયાદિપુ ॥ ન્યૂનં સંપૂર્ણતાં યાતિ, સઘો વંદે તમચ્યુતં.” શ્રાદ્ધના આરંભવિષે મધ્યમાં અને સમાપ્તિ સમયે ઉપર કહેલો મંત્ર બહુવો.

અથ સંક્ષેપત આશ્વલાયનાદીનાં પ્રયોગક્રમઃ ॥ સવ્યેનાપસવ્યેનવાદેશકાલૌસંકીર્ત્યાપસવ્યેન તત્તચ્છાદ્ધાર્પિતૃણાંપટ્ટીવિમ્બક્યાપ્તેપામમુકથાદ્ સદૈવં સપિંડપાર્વણવિધિનૈકોદિદેનવાત્રેનામેનવાહિરણ્યેનવાશ્વઃસઘોવાકરિષ્યતિસંકલ્પેયથાસંભવંકાર્યઃ સર્વત્રકુરુષ્વેત્યાદિયથોચિતંપ્રાહ્મણૈઃપ્રતિયચનં દેયમેવતતોદેવધર્મેણવિપ્રસ્યદક્ષિણજાતુંસ્પટ્ટામુકપિતૃણામમુકથાદેઅમુકવિશ્વેદવાર્થંત્વયાક્ષણઃક્રિયતામિતિક્ષણંદંધાત્ઔતથેતિવિપ્રોવદેત્ કતોપ્રાપ્નોતુમવાનિતિવિપ્રઃપ્રાપ્તવાનીતિ ઇયંપિતૃધર્મેણવામજાનુસ્પર્શનામુકથાદેઅમુકસ્થાનેત્વયાક્ષણહત્યાદિપૂર્વવત્ અવસ્થાનેપકવિપ્રત્વેપિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાંસ્યાનેત્યાદિઃ અક્રોધનૈરિત્યાદિપ્રાર્થના અત્રસર્વત્રદેવપૂર્વેત્વં કચ્ચિત્પિતૃપૂર્વકત્યંવશ્યતે इदંસંકલ્પક્ષણવાનાદિપૂર્વેદ્યુઃસઘોવાકાર્યં તતઃક્રુતુપેન્નાતઃજ્ઞાતાન્થૌતપાદાન્વિપ્રાન્સન્નિધાપયેત્ તતઃસવ્યેનતિલોદકયથોદકેઆચારાત્કાર્યં તતઃસવ્યેનશુદ્ધ્યર્થપ્રાયશ્ચિત્તાર્થંસૂક્ષ્મજપઃપ્રદક્ષિણાચસમસ્તસંપદિતિનમસ્કારઃ અપસવ્યેનાચારાદધિકારયાચનં તતઆચમનપ્રાણાયામૌસવ્યેનકૃત્વા અપસવ્યેનદ્વિતીયઃસંકલ્પઃ કેચિત્સદ્યઃકરણપક્ષેદ્વિતીયસંકલ્પનેચ્છંતિ તતસ્તિપ્રસવ્યેનૈવદૈધેપિત્ર્યેચભવતાંસ્થાનતમિતિપ્રતિવિપ્રશ્નઃ પૂર્વદ્વિતીયક્ષણવાનામ્ અવ્રવહુચાનાંગૃહ્યાન્નિમતાંદર્શાદ્વાન્નવૃકાપૂર્વેદ્યુઃશ્રાદ્ધેપુ પિંડપિતૃયજ્ઞવ્યતિપર્ગેણ શ્રાદ્ધપ્રયોગોનાન્યેપાનાપિશ્રાદ્ધાંતરેપુ સચદ્વિતીયક્ષણવાનાંતશ્રાદ્ધતંત્રકૃત્યાપરિસમૂહનાદીધ્માધાનાંત પિંડપિતૃયજ્ઞતંત્રાંતેપાવકાલનાદિમસમર્પદાંતં અશ્વાવઘ્નોકરણંકૃત્યાપરિવેપનાદિસંપન્નયચનાંતેપિંડવાનાદિપાત્રોત્સર્ગપર્યંતંકૃત્વા વિકિરાદિશ્રાદ્ધરોપસમાપનીયમિત્યેવંરૂપઃ પર્વહિરણ્યકેશીયાદીનામપિપ્રથમસંકલ્પોત્તરમશ્યુપસમાધીનાન્વાધાનાયાજ્યસંસ્કારાંતેપાયાદિપૂજાંતે તત્તન્મંત્રોહ્યુતઃસવિસ્તરોમ્નોકરણહોમોજ્ઞેયઃ ॥

હવે સંક્ષેપથી આશ્વલાયન ઇલાદિકેનો પ્રયોગક્રમ કહે છે.

સંયેકરી અથવા અપસંયેકરી દેશકાલનો ઉચ્ચાર કરી, અપસંયેકરી તે તે શ્રાદ્ધને યોગ્ય બે પિતૃ તેમને ૫ઠીવિભક્તિવદે “પતેપામમુકથાદ્ સદૈવં સપિંડં પાર્વણવિધિનૈકોદિદેનવાત્રેનામેનવાહિરણ્યેનવાશ્વઃસઘોવાકરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ બેવો સભવ હોય તે પ્રમાણે કરવો. સઘળે ઠેકાણે શ્રાદ્ધણાએ “કુરુષ્વ” ઇલાદિક યથાયોગ્ય પ્રતિવચન (ઉત્તર) અવશ્ય દેવું. ૫ઠી દૈવધર્મ (દેવકાર્ય) પ્રમાણે શ્રાદ્ધણના દક્ષિણ ગોઠણને સ્પર્શ કરી “અમુકપિતૃણામમુકથાદે અમુકવિશ્વેદવાર્થં ત્વયાક્ષણઃ ક્રિયતાં” એટલું કહી ક્ષણ (નિમંત્રણ) દેવો. ૫ઠી “ઐતથા” એ રીતે શ્રાદ્ધણે કહેવું. કર્તાએ “પ્રાપ્નોતુ મવાન્” એમ બોલવું. શ્રાદ્ધણે “પ્રાપ્તવાનિ” એ રીતે કહેવું. એપ્રમાણે પિતૃધર્મે (અપસંયોગિક પિતૃકાર્ય) પ્રમાણે શ્રાદ્ધણના ડાબા ગોઠણને સ્પર્શ કરી “અમુકથાદે અમુકસ્થાને ત્વયાક્ષણઃ” ઇલાદિક પ્રથમપ્રમાણે કરવું. ત્રણને ઠેકાણે એક શ્રાદ્ધણ હોય તો “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનાં સ્યાને” ઇલાદિ ઉચ્ચાર કરવો. ૫ઠી “અક્રોધનૈઃ” ઇલાદિક પ્રાર્થના કરવી. ઇહાં સર્વ ઠેકાણે પ્રથમ દેવનું અને ૫ઠી પિતૃનું કર્મ કરવું. કોઈ ઠેકાણે પ્રથમ પિતૃનું ૫ઠી દેવનું કર્મ કરવું એમ કહેવાશે. એ સંકલ્પ કરવો, ક્ષણ દેવો ઇલાદિક કર્મ પ્રથમ દિવસે અથવા શ્રાદ્ધને દિવસે કરવું. ૫ઠી ક્રુતુપકાલે (અષ્ટમ સુહૃત્માં) કર્તાએ જ્ઞાન કરી ન્હાયેલા અને પગ ધોયેલા એવા શ્રાદ્ધણને સમીપમાં બેસાડવો. ૫ઠી સંયેકરી તિલોદક તથા યવોદક આચાર છે માટે કરવાં. ૫ઠી

સંયેકરી શુદ્ધિમાટે તથા પ્રાયશ્ચિત્તમાટે સંકતનો જપ તથા પ્રદક્ષિણા કરવી. અને “સમસ્તસંપત્તિ” એ મન્ત્રેકરી નમસ્કાર કરવો. આચાર છે માટે અપમંચેકરી અધિકારવાચન કરવું. ચાર પછી સંયેકરી આચમન તથા પ્રાણાયામ કરી અપસંયે બીજી સંકલ્પ કરવો. કોઈ અંચકાર, સંકલ્પાદિક શ્રાદ્ધ-દિવસેજ કરવાં એ પક્ષ હોય તો બીજી સંકલ્પ કરવો નહીં, એમ કહે છે. પછી ઊભા રહી સંયેકરીનેજ દેવપાસે અને પિતૃપાસે “મવતાં સ્વાગતં” એ પ્રમાણે એક એક શ્રાદ્ધણુ પ્રત્યે પ્રશ્ન કરી પ્રથમ કલાપ્રમાણે બીજીવાર ક્ષણ દેવો. આ વિષયમાં ગૃહ્યાશ્રિયુક્ત ઋગ્વેદી હોય તો તેમણે દર્શશ્રાદ્ધ, અન્વષકશ્રાદ્ધ અને પૂર્વધુઃશ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડપિતૃયજ્ઞનો વ્યતિપંગ (પરસ્પર મિશ્રિતપણું) કરી શ્રાદ્ધપ્રયોગ કરવો, બીજી શાખાવાળાઓએ કરવો નહીં, તેમ ઋગ્વેદીઓએ પણ બીજાં શ્રાદ્ધોવિષે કરવો નહીં. તે વ્યતિપંગપ્રયોગ આ રીતે—બીજી ક્ષણ દેવો ઇહાંપર્યંત શ્રાદ્ધતર કરી પરિસમૂહન થકી ઇધ્માસ્થાપનપર્યંત પિંડપિતૃયજ્ઞનો તંત્ર કર્યા પછી શ્રાદ્ધલોના પાદપ્રક્ષાલનથકી ભસ્મભર્યાદાપર્યંત એટલે રક્ષાપરિવેષણપર્યંત કર્મ કર્યા પછી અગ્નિમાં અઘ્રૌકરણ કરી પરિવેષણથકી સંપન્ન વચનપર્યંત કર્મ થયા પછી પિંડદાનથકી પાત્રચાલનપર્યંત કર્મ કરી ચિકિર ઇલાદિક શ્રાદ્ધતું શેષ કર્મ સમાપ્ત કરવું, એ રીતનો વ્યતિપંગપ્રયોગ બાણુવો, એ પ્રમાણે હિરણ્યકેશીય ઇલાદિકાએ પણ પ્રથમ સંકલ્પ કર્યા પછી અગ્નિતું સ્થાપન, અન્વાધાન ઇલાદિક આભ્યસસ્કારપર્યંત કર્મ થયા પછી પાદાદિક પૂજા કરવી, ચાર પછી તે તે મન્ત્રોના ઉચ્ચારયુક્ત વિસ્તારસહિત એવો અઘ્રૌકરણ હોમ બાણુવો.

અથપાઘ્યમ્ ॥ અંગળેશ્રાદ્ધદેશદ્વારેવા ચતુરશ્નદિદક્ષિણાપ્રદેશમાન્ત્રયોદક્ષણ્યંદેવમંડલંકૃત્વા તતોદક્ષિણેપદંગુલંત્યક્ત્વાદક્ષિણામુલંચતુર્હસ્તંવિતસ્તિમાન્ત્રવાપિત્તમંડલંચતુર્લં સઘ્યાપસઘ્યપ્રાદક્ષિણ્યાપ્રાદક્ષિણ્યાદિદેવપૈનધર્મેણગોમૂત્રગોમયામ્યાંકાર્યયથાયચંદ્રમંયયતિલંગંધપુષ્પૈસ્તર્વચનં મંડલસમીપેપીઠેઉપવિષ્યૈયપ્રાહ્નુપસ્યવિપ્રસ્યપાદયોદ્વહ્નુપઃ પ્રત્યહ્નુપોવાકતાંમુકસંજ્ઞકાવિષ્વેદેવાઈદંઃપાઘ્યંસ્વાહાનમશ્નતિ યવગંધપુષ્પયુતજલમંજલિનાપ્રક્ષિપ્યશંનોદેવીરિતિશુદ્ધોદકેનપાદાબુપયંવપ્રક્ષાલયેત્ નાધોમાગૈનાપિસમંધિકપવિનહસ્તેનપિતૃમંડલેઉદ્વહ્નુપસ્યોપવિષ્યપાદયોદક્ષિણામુપસ્તિલંગંધાદિજલમંજલિનાપિતૃતીર્થેનપિતૃમુરુનામરુપગોત્રેદંતેપાઘ્યંસ્વધાનમશ્નતિ ત્રયસ્થાનેપકવિપ્રત્વેપિતૃપિતામહપિતામહાઈદંઃપાઘ્યમિતિ યજુચનાંતેનપ્રક્ષિપ્ય શંનોદેવીરિત્યાદિપૂર્યવત્ ઇયમગ્રેપિપિત્રાદિત્રયેબ્રાહ્મણનયપક્ષેઈદંતેત્રયેકવિપ્રપક્ષેઈદંવશતિયચનોહોષ્યેયઃ ઇયંમાતામહાદિપાઘ્યંણેપિયોઘ્યમ્ અન્નપાચાત્પૂર્વપાદાર્ધ્યઃપાઘ્યોત્તરંચંચંધપુષ્પાક્ષઐ.પાદાદિમૂર્ચાંતમચંનપૂર્વકંદેવેપવઃપાદાર્ધ્યશ્નતિત્વત્ પિઙ્ગેપિતિલેમૂર્ધાંચંચંનપૂર્વેકપાદાર્ધ્યદાનમુકંતત્કાલ્યાયનાદીનામેવાચારાત્તેપામેવ વહુચાનાંતુનૈપઆચારઃ તતઃપાઘ્યશંપંચયતિલાદિસઘ્યાપસઘ્યામ્યાં મંડલયોસ્ત્યક્ત્વાસ્વપાદક્ષાલનંપવિપ્રત્યાગંચકૃત્વાન્યપવિત્રેષ્ટૃત્વા દેવમંડલોત્તરેસ્વયંવિપ્રાશ્નદ્વિરાચમ્યશ્રાદ્ધદેશેગચ્છેયુઃ પાદક્ષાલનોદકાચમનોદકયોત્સંગોનકાર્યઃ અપસઘ્યેનામુકશ્રાદ્ધસિદ્ધિસ્ત્યતિયદેસૈઃપ્રત્યુક્તઃનિરંગુણંવિપ્રદક્ષિણહસ્તંધૃત્વાસઘ્યાપસઘ્યામ્યાં મૂર્ધન્યઃસ્વઃસમાપ્યમિતિ સદર્મેપુપી ટેવ્યવિલંબેનોપવેશયેત્તત્રદેવપ્રાહ્નુલોવિપ્ર.પિઙ્ગેત્તદ્વહ્નુલઃ અસંમંવેદક્ષિણાન્યદિહ્નુલઃ ॥

હવે પાઘ્ય કહે છે—આંગણમાં અથવા શ્રાદ્ધભૂમીના દ્વારમાં ચોખ્ખું, એ હાથનું અથવા પ્રાદેશ (એક કુંડ) જેવડું, ઉત્તર દિશામાં નમતું એવું દેવમંડલ; અને તેની દક્ષિણ દિશામાં છ અંગુલ ભૂમી મુકી તે ઠેકાણે દક્ષિણ દિશામાં નમતું, ચાર હાથનું અથવા એક વૈંત જેવડું, વર્તુલ (ગોળાકાર) પિતૃમંડલ; સંય તથા અપસંય પ્રાદક્ષિણ તથા અપ્રાદક્ષિણ ઇલાદિ દેવ તથા પિતૃધર્મવડે ગોમૂત્ર તથા છાણુવતી કરવાં. પછી યથાયોગ દર્ભ, યવ, તિવ, ચંદન અને પુષ્પવડે તે મંડલોની પૂજા કરવી. મંડલની સમીપે પાટલા ઉપર પૂર્વમુખ બેઠેલા શ્રાદ્ધલોના બન્ને પગ ઉપર, ઉત્તરમુખ અથવા પશ્ચિમમુખ બેઠેલા શ્રાદ્ધકર્તાએ “અમુકસંજ્ઞકા વિષ્વેદેવા ઈદં વઃ પાઘ્યં સ્વાહા નમઃ” એમ કહી યવ, ચંદન અને પુષ્પયુક્ત જળની અળવી નોંખી “શંનોદેવી” એ મન્ત્રવડે શુદ્ધ જળવડે શ્રાદ્ધલોના બન્ને પગ ઉપરજ ઘોવા, પગનાં તળાનો ભ્રાજ ઘોવો નહીં, તેમ ત્રિધાણુ પવિત્ર હાથમાં રાખી પાદપ્રક્ષાલન કરવું નહીં. પિતૃમંડલ ઉપર ઉત્તરમુખ બેઠેલા શ્રાદ્ધલોના બન્ને પગ ઉપર, કર્તાએ દક્ષિણમુખ ઊભા રહી તિલ ચંદન ઇલાદિકે યજ્ઞ

ગોત્રેદં તે પાદં સ્વધા નમઃ” એમ કહી ત્રણ ઠેકાણે રેડું. એક બ્રાહ્મણ હોય તો “પિતૃપિતામહપ્ર-
પિતામહા इदं चः पादं” એ રીતે બહુવચનાંત વાક્ય કહી જળ રેડું, પછી “શત્રોદેવી” ઇત્યા-
દિક મંત્રેકરી પ્રથમપ્રભાણે પગ ધોવડાવવા. એ રીતે આગળ પણ પિત્રાદિ ત્રીણે ઠેકાણે ત્રણ
બ્રાહ્મણોનો પક્ષ હોય તો ‘इदं ते’ એવો એક બ્રાહ્મણના પક્ષમાં જે ઉચ્ચાર તે ‘इदं चः’ એવો
બહુવચનવડે બહુ બાણવો. એપ્રભાણે માતામહાદિ પાર્વણિયે પણ એમજ બાણવું. ઇહાં પાદસમયે
પાદયત્રી પ્રથમ પાદાર્થ, તથા પાદ પછી ચંદન, યુષ્પ અને અક્ષતવડે પગત્રી મરતકપર્યંત પૂજન-
પૂર્વક દેવ સમીપે “एषवः पादाध्यः” એ વાક્યવડે દષ પિતાપાસે પણ તિલવડે મરતકત્રી પગ-
પર્યંત પૂજનપૂર્વક પાદાર્થનું દાન કરવું, એમ કહું છે તે કાલ્યાણ ઇત્યાદિકોનાજ આચાર હોવાથી
તેમનેજ વિહિત છે, ઝગ્વેદીઓનો એ આચાર નથી. ત્યાર પછી પાદનું શેષ જે ચંદન, યવ, તિલા-
દિક તે સંયેકરી તથા અપસંયેકરી બન્ને મંડલ ઉપર છાંટી પોતાના પગ ઘોઘ પવિત્રાને ત્યાગ કરી
બીજાં પવિત્ર ધારણ કરી દેવમંડલથી ઉત્તર દિશામાં પોતે તથા બ્રાહ્મણોએ બેવાર આચમન કરી
આદ્યભૂમિયે જવું. પાદપ્રક્ષાલનનું જળ તથા આચમનનું જળ તેનો સંસર્ગ (મિશ્રિતપણું) કરવો
નહીં. અપસંયે કરી “अमुकश्चादसिद्धिरस्तु” એમ કહેવું. પછી બ્રાહ્મણોએ પ્રતિવચન દીધા
બાદ બ્રાહ્મણોનો અંશુકાનિનાનો દક્ષિણ હાથ ઝાઢી સ્વયં તથા અપસંયેવડે “भूर्भुवः स्वः समार्षं”
એમ કહી દર્ભ પાચરેલા પાટલા ઉપર તે બ્રાહ્મણોને શીઘ્ર બેસાડવા. તેમાં દેવસ્થાનકે પૂર્વાભિમુખ
બ્રાહ્મણ, અને પિતૃ ઠેકાણે તો ઉત્તરમુખ બ્રાહ્મણો બેસાડવા. સંભવ ન હોય તો દક્ષિણ દિશા વળ્યું
કરી અન્ય દિશા સામે બેસાડવા.

અયાસનાનિ ॥ હૈમંરાજતંતાંત્રાંવાદુકૂલંકંબલંધા દારુજંતુળમયંપર્ણમંપંવાસનંપ્રશસ્તમ્ દારુજે
પુથીપર્ણાંજંદુકંધાન્નયકુલશમીત્રેષ્માતકગાલવૃક્ષજન્યાન્યાસનાનિશસ્તાનિ અયઃશંકુમવંપીઠંપ્રદેવંનો
પવેશને અન્નિદ્ધાન્યાયસાનિભગ્નાનિચવિવર્જયેત્ પ્રાપસંસ્થાદક્ષિણાસંસ્થામોકૃંપંકિસ્તુપૈતુકે તત્રદેવા
સનેમ્રાગમૌદ્ઘૌદમૌ પિન્ડેદક્ષિણાગ્રૈકૈકંદર્મસ્થાપયેત્ ધૃતૈસ્તિલાદિતૈલૈર્વાસ્થાપયન્નમ્તિદ્વિજં દીપંસધ્યા
પસવ્યાન્યાંદીપમેકંતુલપ્યતઃ બ્રાહ્મણાશ્વેતઃપ્રભૃત્યાશ્વસમાતેમૌનિનઃપવિત્રહસ્તાઞ્ચિછદ્યોચ્છિદ્ધસ્પર્શં
ર્જયંતોવૈતૈરન્ અન્નયધાલક્ષણઅતિધિરાગતશ્ચેરસચ્ચેનવિપ્રંકૌવિષ્ણુદેશેનપૂજયેત્ સચ્ચેનાપવિત્રઃપવિ
ત્રોષેતિમંત્રંપઠિત્વા ષેખળયૈનમઃ કાશ્યપ્યૈનમઃ ક્ષમાયૈ” ઇતિભૂમિનત્વા મેદિનીલોકમાતાત્વમિત્યાદિક્ષો
કૈઃસ્તુત્વાચ શ્વસ્રભૂમિગયાંધ્યાત્વાધ્યાત્વાદેવંગદાધરં પ્રાચીનાવીતી તદ્વિષ્ણોઃપરમંપદં” તદ્વિપ્રાસોઽ
ગાયત્રીંવજ્રપિત્વા સચ્ચેનપ્રાણાયામતિધ્યાદિકીર્તનાંતેપસચ્ચેનામુકપિતૃણામુપક્રાંતમુકશ્વદં કદિધ્યે
ત્તિસંકલ્પ્યાન્નાદ્રૌમધ્યૈતેચદેવતામ્યઃપિતૃમ્યશ્ચં અમૂર્તાનાંચં ચતુર્ભિશ્ચં યસસ્તુત્યેતિચત્રિઃપઠેત્ ॥

હવે આસન કહે છે.

સોનાનું, રૂપાનું, ત્રાંબાનું, રેશમી વસ્ત્ર, કંબલ, કાષ્ઠનું, ઘાસનું અથવા ખાનનું એ આસન ઉત્તમ છે.
કાષ્ઠનાં આસનમાં સાલવણુ, નળ્યુ, કદંબ, આગિ, બોલસરી, ચમી, મ્હોટો ચુંદો, અથવા શાલનાં ઝાડ
એમનાં આસન (પાટલા) ઉત્તમ છે. “લોહાના ખીલાવાળો પાટલો બ્રાહ્મણોને બેસવામાટે દેવો નહીં.
અગ્નિમાં બળેલાં, લોહાનાં અને ભગિલાં આસનો વળ્યું કરવાં. દેવ સમીપે પશ્ચિમથી પૂર્વપર્યંત અને
પિતૃ સમીપે ઉત્તરથી દક્ષિણપર્યંત બોજન કરનારા બ્રાહ્મણોની પંક્તિ બેસાડવી.” તેમાં દેવના આસન
ઉપર પૂર્વ દિશામાં અગ્રવાળો એવા બે દર્ભ, અને પિતૃના આસન ઉપર દક્ષિણ દિશામાં અગ્રવાળો
એવાં એક એક દર્ભ રાખવો. “એક એક બ્રાહ્મણપાસે ઘીનો અથવા તેલનો એકેકો દીપક સંયે તથા
અપસંયે કરવો. એકજ દીપક કરવો હોય તો સંયેકરી કરવો. એ વેળાથી આરંભ કરી શ્રાદ્ધની
સમાપ્તિ યાય ત્યાહાંલગી બ્રાહ્મણોએ મૌન ધારણ કરી, હાથમાં પવિત્રાં ધારણ કરી અને ઉચ્છિદ્યો-
ચ્છિદ્યો સ્પર્શ વળ્યું કરી રહેવું. એ સમયે લક્ષણયુક્ત અતિથિ આવે તો સંયેકરી બ્રાહ્મણની પંક્તિમાં
તેને બેસાડી વિષ્ણુને ઉદ્દેશે તેની પૂજા કરવી. સંયેકરી “અપવિત્રપવિત્રોવાં” એ મંત્ર બહી
“વૈષ્ણવ્યૈ નમઃ, કાશ્યપ્યૈ નમઃ, ક્ષમાયૈ નમઃ,” એ મંત્રવડે પૃથ્વીને નમસ્કાર કરી “મેદિની લોકમાતા
ત્વં” ઇત્યાદિક શ્લોકવડે સ્તુતિ પણ કરવી. પછી “શ્વદ્ધમૂર્મિ ગયાં ધ્યાત્વા, ધ્યાત્વા દેવં ગદાધરં”
ઇત્યાદિક મંત્ર બહી પ્રાચીનાવીતી (અપસંય) કરી “તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં, તદ્વિપ્રાસોવિં” એ મંત્રને
સંથાગાયત્રીમંત્રને જપ કરી સંયેકરી પ્રાણુપામ, તિધ્યાદિકને ઉચ્ચાર કર્યા પછી અપસંયે “અમુ-

કપિતૃણામુપપ્રાંતમમુકથાદિં કરિષ્યે” એવો સકલ કરી એ ઠેકાણે આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં
 “દેવતામ્યપિતૃમ્યશ્ચ, અમૃતાનાં, ચતુર્મિશ્ચ, યસ્યસ્મૃત્યા” એ મંત્રોનો ત્રણવાર પાઠ કરવો.

અથદક્ષિણેવામેવાકુક્ષૌતિલૈઃસહકુશ્મત્રયં પરિહિતવસ્ત્રાંચલવદ્ધૃત્વા કટિસંલગ્નવસ્ત્રદ્વિર્માગેનસંઘે
 દ્યરક્ષણાપ્યોનીવીવંધો નિહન્મિસર્વંયદમેષ્યવદ્ધેદિતિશ્લોકમંત્રેણકાર્યઃ સર્વંતથાપસવ્યેનાપહતેત્યમ
 દક્ષિણંતિલાન્શિઘ્વોદીરતેતિસવ્યેનપ્રોક્ષણંસ્મૃતં તિલારક્ષંતુમંત્રેણદ્વારેકુશતિલાન્શિપેત્, તરત્સમંદીસુ
 કેનપાયમાનીમિરેવચ અભિમંચ્યજલંતેનપાકાદિપ્રોક્ષયેત્સુધીઃ યદ્વાતદ્વિષ્ણોર્મંત્રેણગાયત્ર્યાવાભિમંચિતં
 યદેવાદિતિમંત્રાણાંત્રયેણવાન્યશાસિનઃ યાચયેત્પાકપૂતત્વંપુષ્પાચંસર્વમુદયેત્ નાપ્રોક્ષિતંસ્પૃશેઽગ્રાજ
 કાલેત્યેતંજપેત્તતઃ પદાર્થોગ્યતાંયાચયિત્વાદેવાચંનંચરેત્ તત્રપ્રત્યુપચારંદૈવેષિયેચાચંતયોરપોદયાત્
 દૈવદક્ષિણસન્નિધાવુદ્બુલ્લપવિદય તદ્દક્ષિણકરમુચ્ચાનં ધામકરેણધૃત્વા દક્ષિણેનસયવંદંદ્રધ્યમમુકે
 પાંચિધ્વેપદિવાનાંમૂર્ધુઃસ્વરિદમાસનંસ્વાહેતિહસ્તેજલમાસિચ્ય દક્ષિણભાગેઆસનેક્ષિપેન્નહસ્તેદમંદાનં
 આસનેપ્વાસનંદયાદ્રતુપાળૌકદાચન પિતૃકર્મણિવામેચદૈવદેવાત્તુદક્ષિણે વિપ્રોધર્મોસિવિશિરાજાપ્ર
 તિષ્ઠિતદિતિમંત્રેણગૃહીત્વા સ્વાસનમિતિવદેત્ કર્તાસનંસ્પૃશન્પ્રોદત્વાસ્યતામિતિવિપ્રોધર્મોસીતિવદેત્
 અપોદત્વા દૈવેક્ષણઃક્રિયતામિતિનિરંયુઠ્ઠકરંગૃહીયાદૌંતથેત્યાદિપ્રાગ્ચત્ શ્વંતૃતીયનિમંત્રણમ્ ॥

હવે જમણી અથવા ડાબી કુખમાં તિલસહિત ત્રણ કુશ, આઢેલા, વજ્રના છઠામાં બાંધી તેને
 કદમાં રહેલા વજ્રના બાદરના ભાગમાં વીંટી રક્ષણ એ નામનો નીવાંબંધ, નિહન્મિ સર્વં યદમેષ્યવ-
 દ્ધવેત્” એ શ્લોકમંત્રવડે કરવો. સર્વંત્ર અપસવ્યે “અપહતા” એ મંત્રવડે અગ્રદક્ષિણ કર્મ
 કરવું, તથા “હરીતા” એ મંત્રવડે તિલ છાંટી સવ્યેકરી, પ્રોક્ષણ કરવું. “તિલારક્ષંતુ” એ
 મંત્રવડે આદ્યમીના દ્વારમાં કુશયુક્ત તિલ છાંટવા. તેમજ—“તરત્સમંદી” એ મંત્રવડે તથા
 “પાયમાની” એ ક્રયાવડે જલ મંત્રી તે જલવડે પાકાદિક પદાર્થ ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. અથવા
 “તદ્વિષ્ણોઃ” એ મંત્રવડે, દેવા ગાયત્રીમંત્રવડે જલ મંત્રિત કરવું. બીજી શાખાવાળાએએ “યદેવા”
 એ ત્રણ મંત્રવડેજ અભિમંત્રણ કરવું. પાકની પવિત્રતા કહેવડાવવી, અને તે અભિમંત્રિત જલવડે
 પુંપાદિક, પૂળનો સઘળો ઉપચાર પ્રોક્ષિત કરવો. આદ્યમાં પ્રોક્ષણરહિત પદાર્થને રૂપરૂ કરવો નહીં.
 પ્રોક્ષણતું ઉદ્ધર્ધન થાય તો તે મંત્રનો જપ કરવો. પદાર્થની યોગ્યતા કહેવડાવી દેવની પૂજા કરવી.
 તેમાં એક એક ઉપચાર અર્પણ કરતી વેળાએ દેવસમીપે તથા પિતૃસમીપે ઉપચારને આપે તથા
 અંતે જલ દેવું. દેવસ્થાનકે બેઠેલા બ્રાહ્મણને સમીપે ઉત્તરમુખ બેસી તે બ્રાહ્મણને કુલદેવે રાખેલો
 જમણો હાથ ડાબે હાથે ડાબી પોતાને જમણે હાથે યવસહિત એ દર્બ લઈ “અમુકેવાં વિશ્વેવાં દેવાનાં
 મૂર્ધુઃસ્વરિદમાસનં સ્વાહા” એમ કહી હાથમાં જળ રેડી તે દર્બ દક્ષિણ તરફ આસન ઉપર
 દેવો, હાથમાં દર્બ દેવો નહીં. “આસન ઉપર આસન દેવું, હાથમાં આરે પણ દેવું નહીં. પિતૃકર્મમાં
 વામભાગે તથા દૈવકર્મમાં દક્ષિણભાગે આસન દેવું.” બ્રાહ્મણે “ધર્મોસિવિશિરાજાપ્રતિષ્ઠિતઃ” એ
 મંત્રવડે લઈ “સ્વાસનં” એ રીતે પ્રતિવચન દેવું. કર્તાએ આસનને રૂપરૂ કરી જળ દઈ “જાસ્યતાં”
 એમ કહ્યા પછી બ્રાહ્મણે “ધર્મોસિ” એ રીતે કહેવું, પછી જળ દઈ “દૈવે ક્ષણઃ ક્રિયતાં” એમ
 કહી અથાકાવિનાનો હાથ આવવો. પછી “ઋ તથા” એ રીતે બ્રાહ્મણે કહેવું, ઇલાદિક, પ્રથમ કહ્યા
 પ્રમાણે જાણવું. એ ત્રીજું નિમંત્રણ થયું.

અધાર્ચ્યકલ્પના ॥ તત્રપાત્રાણિર્હિમંરૌચ્યંતામ્રમંપંચાદારૂજંવાપલાશાદિપર્ણમયંવાકાંસંચારૈશ્ચ
 શુક્તિજંવાણ્નપાત્રંચાર્ચ્યપાત્રંપ્રશસ્તં અત્રિપ્રેકત્વદ્વિત્વચતુષ્કેષ્વપિદૈવ્યંપાત્રદ્વયમેવ યતુદૈવેદ્યે
 પાત્રેપિત્રેષીત્પ્રમુખ્યત્રેકકંદેલેકપાત્રત્યપક્ષાંતરંતદશકિપરં યવંપાત્રદ્વયંપ્રોક્ષિતાયાંભુવિપ્રાગ્રકુરોધુન્યુ
 ન્નમુચ્ચાનંવાસાદ્યપ્રોક્ષ્ય ન્યુઙ્ગપક્ષેડચ્છાનીઠ્યત્યતયોદ્દિકુરોદ્દેષેપવિત્રિનિધાયઃ દ્વાંનોદેવીરિતિમંત્રાવૃત્ત્યા
 પચાતિવ્યયયોસીતિમંત્રેણાવૃત્ત્યાયવાનોપ્યતુષ્ણાંઘપુષ્પાણિશિપેત્ કેચિદ્ઘંઘદ્વારાંઓપચી, પ્રતિમોદ્ધવ્ય
 મિત્યુઙ્ગ્યાંઘપુષ્પાણિશિપંતિ દેવાર્ચ્યપાત્રેસંપ્રદેશ્યુક્ત્વા સુસંપ્રદેશિતપ્રત્યુક્તોવામકરંચિપ્રદક્ષિણજા
 તુનિન્યસ્યાનુકવિધ્યાન્દેવાન્મચત્સ્વાવાહયિષ્યેદિતિપ્રૃથગાહયેત્યનુસાતો વિશ્વેદેવાસાગતેત્યુચાપ્રતિવિ
 મંદક્ષિણપાદાદિયુગ્મકમેણજાન્વંસમૂર્ધાંતંપપાન્ચિકિરેત્ વિશ્વેદેવાઃ શૃણુનેત્યુચોપસ્થાયમૂઠોશિદાન્યવા
 ન્ચિકિરેત્ હિરણ્યવેદીયાદયસ્ત્વચ્ચંદાનમંઘાદિપૂજોત્તરમગ્રૌકરણકાલેયેદેવાસપ્રત્યાયાતપિતરદિતિમં

આમ્યામગ્નિદક્ષિણતોદેવપિત્રાવાહનંકુર્વેતિ કાતીયૈસ્ત્વર્ચ્યપાત્રાસાદનાત્પ્રાગેવદેવપિત્રાવાહનંકાર્યં તથે
 ઘકાત્યાયનસૂત્રાત્ તતોર્ચ્યપાત્રસંપત્તિવાચયિત્વાદ્વિજોત્તમાન્ તદ્વેચાર્યપાત્રેતુસ્વાહાર્ચ્યેદિતિવિન્ય
 સેત્ અપોદત્વાયિગ્રહસ્તેદ્યાદ્યર્ચ્યપવિત્રકે યાદિવ્યાહૃતિમંત્રેણહસ્તેષ્વર્ચ્યવિનિશ્ચિપેત્ વિશ્વેદેવાદ્વંચોર્ચ્ય
 સ્વાહાનમશ્તીરયન્ પ્રતિવિપ્રયાદિવ્યેત્યાવૃત્તિઃ કેચિત્તુયાદિવ્યાહૃત્યનેનદત્તાર્ચ્યાનુમંત્રણમાહુઃ મયૂલે
 કાતીયપ્રયોગેયિગ્રહસ્તેર્ચ્યપવિત્રદાનાંતેઆવાહનવદંતેષ્વર્ચ્યનંકૃત્વાર્ચ્યદાનમિત્યુકં ઋષિપ્રત્યેષ્વેકસ્યેવદ્
 સ્તેદિત્તિર્ચ્યદાનંવિપ્રચતુષ્ટયપક્ષેષ્વેકંકૃત્વાત્રવિમજ્યદ્વયોદ્વયોર્દયં કૂર્ચસ્તુતત્તપાત્રસ્યપવ ॥

હવે અર્ધ્યકલ્પના કહે છે.

તેમાં પાત્ર—સોનાનાં, રૂપાનાં, ત્રાંબાનાં, લાંકાનાં, અથવા ખાખરા ઇલાદિક પાત્રનાં, અથવા
 કોંસાનાં, કિંવા શંખ અને છીપનાં, અથવા ખડ્ગપાત્ર (ગેડાનાં શીંગડાનાં પાત્ર) એ અર્ધ્યપાત્ર ઉત્તમ
 બીજાં. આ અર્ધ્યવિષે એક, બે અથવા ચાર એટલા બે આદ્ય હોય તો પણ દેવ સમીપે અર્ધ્ય-
 પાત્ર બેજ માંડવાં. દેવકર્મવિષે બે અર્ધ્યપાત્ર અને પિતૃકર્મવિષે ત્રણ અર્ધ્યપાત્ર અથવા બન્ને ઠેકાણે
 એક એક એપ્રમાણે એક પાત્રત્રણ બે બીજે પક્ષે તે અશક્તિવિપયક છે. એ રીતે પ્રોક્ષણ કરેલી
 પૃથ્વી ઉપર પૂર્વ દિશામાં અગ્રવાળા દર્બ પાથરી તે ઉપર ઊંધાં અથવા સવળાં બે પાત્ર માંડી
 તેઓનું પ્રોક્ષણ કરી, ઊંધાં સખ્યાં હોય તે પક્ષમાં સવળાં કરી તે બન્ને પાત્રમાં—બે બે દર્બનું
 એક એપ્રમાણે બે બે પવિત્ર રાખી “શક્તો દેવી” એ મંત્ર બેવાર બહી તે પાત્રોમાં—જળ
 નાંખવું, પછી “યચોસિ” આ મંત્ર બેવાર બહી જળ નાંખી મંત્રવિના ચંદન પુષ્પ નાંખવાં
 કોઈ નિદાને “ગંધદ્વારં, ઓપધીઃપ્રતિમોદ્ધવં” એ બે ઋચાવડે ચંદન તથા પુષ્પ નાંખેછે—પછી
 દેવાર્ચ્યપાત્રેસંપન્ને” એવું વાક્ય કહી “સુસંપન્ને” એવું આદ્યણે પ્રતિચયન દીધા પછી કતામિ
 પોતાનો હાથ હાથ, આદ્યણનાં દક્ષિણ ગોઠણ ઉપર રાખી “અમુકવિશ્વાન્દેવાન્ ભવત્સ્વાવાહયિષ્યે”
 એ વાક્યવડે પ્રશ્ન કરી, “આવાહય” એવી આજ્ઞા દીધા પછી “વિશ્વેદેવાસ આગત” એ
 ઋચાવડે એકેક આદ્યણને દક્ષિણ પગથી ચારણ કરી યુગ્મ (બન્ને બન્ને) એવા ક્રમવડે ગોઠણ,
 ખેલા અને મસ્તકપર્યંત જળ છાંટવા. પછી “વિશ્વેદેવાઃ શૃણુત” એ ઋચાવડે પ્રાર્થના કરી બાકી
 રહેલા જળ પૃથ્વીઉપર છાંટવા. હિરણ્યકેશીયાદિકે તો અર્ધ્યદાન તથા ગંધાદિક પૂજા કર્યા પછી
 અગ્રોકરણ સમયે “યે દેવાસં, આયાત પિતરં” એ બે મંત્રવડે અગ્નિથી દક્ષિણ દિશામાં દેવ
 અને પિતૃનું આવાહન કરે છે. કાતીયાએ તો, અર્ધ્યપાત્ર સ્થાપન કરવાની પ્રથમજ દેવ પિતૃનું
 આવાહન કરવું. કારણ, કાંત્યાયનસૂત્રમાં તેમજ છે. “પછી આદ્યણોપામે અર્ધ્યસંપત્તિ કહેવડેની
 આદ્યણોની આગળ “સ્વાહા અર્ચ્યઃ” એમ કહી અર્ધ્યપાત્ર માંડવાં. પછી આદ્યણોના હાથ ઉપર
 જળ દઈ અર્ધ્યપાત્રમાંનાં પવિત્રાં હાથમાં દેવાં. પછી “યાદિવ્યા” એ મંત્ર—બહી—હાથ ઉપર
 અર્ધ્ય દઈ “વિશ્વેદેવા દ્વં યોર્ચ્ય સ્વાહા નમઃ” એવું વાક્ય કહેવું.” એક એક આદ્યણની પાસે
 “યાદિવ્યા” એ મંત્રની આવૃત્તિ કરવી. કોઈ અથકાર તો, પ્રથમ દીધેલા અર્ધ્યનું “યાદિવ્યા”
 એ મંત્રવડે અનુમંત્રણ કરવું, એમ કહે છે—મધ્યખવિષે કાતીયપ્રયોગમાં, આદ્યણના હાથ ઉપર
 અર્ધ્યનાં પવિત્રાં દીધા પછી આવાહનપ્રમાણે, અગવિષે અર્ચન કરી પછી અર્ધ્યદાન કરવું, એમ
 કહે છે. એક આદ્યણ હોય તો એકનાજ હાથમાં બેવાર અર્ધ્ય દેવો. ચાર આદ્યણોનો પક્ષ હોય
 તો એક એક પાત્ર વહેંચી બે બે આદ્યણને દેવું. કૃત્યે (દર્ભમુદિ) તો તે તે પાત્ર ઉપરનોજ
 અહણ કરવો.

કચિત્સીર્વધિધૃતતિલ્લંકુલસર્વપક્ષાગ્રપુષ્પેતિદ્રવ્યાષ્ટકમર્ચ્યપાત્રેપ્રક્ષિપ્યમિત્યુકં આદ્યંતયોરપો
 ધચ્છન્નંધાઘૈરર્ચનંચરેત્ અમુકવિશ્વેદેવાઅર્ચ્યગંધઃસ્વાહાનમશ્તીરયન્વિપ્રહસ્તેષ્વર્ચ્યવદ્વિદ્વિનં ધ
 ધંસર્વૈરદેવેસ્વાહાનમશ્ત્યંતમુધાર્યોપચારદાનં ચંદનાગરકર્પૂરકુંમાનિપ્રદાપયેત્ ગંધદ્વારેતિવૈગંધમા
 ધનેતેત્તપુષ્પકં ધૂર્ણસીયમુનાધૂપમુદીપ્યસ્વેતિદીપકં શુવંચસ્ત્રાણિમંત્રેણવચ્ચંદ્યાત્પયતતઃ આસનેસ્વા
 સનંમ્યાદર્ચ્યેસ્ત્વર્ચ્યંદ્વિજોત્તમઃ સુગંધશ્ચસુપુષ્પાણિસુમાત્યાનિસુધૂપકઃ સુજ્યોતિશ્ચૈવદીપશ્ચસ્વાચ્છા
 દનમિતિક્રમઃ કર્તાર્સ્કંધધૃતોત્તરીયોવિગતપવિત્રકરોવિપ્રહસ્તદ્વગધૈર્વિપ્રમાલાઘંતેપુલ્લિપેત્ વિપ્રમા
 લેવર્તુલપુંદ્રપુંદ્રપુંદ્રવાનકુર્યાત્ અત્રવિપ્રાણંકસ્તૂરીવિકલ્પિતા આયનેતેદ્વિતૈયોપધીઃપ્રતિમોદ્ધવમિતિ
 વાગંધદાનવચ્ચસ્તેવેવંચ-પુષ્પમિતિપુષ્પદાનંકાર્યમ્ ॥

કોઇ ગ્રંથમાં કૃધ, દહીં, ઘૃત, તિલ, ચોખા, સરસવ, કુશનાં અન્ન અને પુષ્પ એ આઠ દ્રવ્ય અર્ધપાત્રમાં નાંખવાં એમ કહ્યું છે. “એક એક ઉપચારના આદિ અને અંતવિષે જળ દેતાં આવવું. એ રીતે ગંધાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી.” “અમુકવિશ્વેદવા અયં ઘો ગંધઃ સ્વાહા નમઃ” એ વાક્યવડે હાથયજ્ઞજ આહાલુના હાથ ઉપરજ એ બેવાર ચંદન દેવું. એ પ્રમાણે સઘળે દેકાણે દેવ-કર્મવિષે “સ્વાહા નમઃ” ઇહાંપર્યંત ઉચ્ચાર કરી ઉપચાર દેવા. “ચંદન, અગર, કપૂર અને કેસર એ પદાર્થ અર્પણ કરવા. “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે ચંદન, “આયનેતે” એ મંત્રવડે પુષ્પ, “ધૂરસિ” એ મંત્રવડે ધૂપ, “હૃદીપ્યસ્વ” એ મંત્રવડે દીપ અને “યુવં વસ્ત્રાણિ” એ મંત્રવડે વસ્ત્ર પ્રયત્નપૂર્વક દેવાં. આહાલુ આસનવિષે “સ્વાસન” એ રીતે અને અર્ધવિષે “અસ્ત્વર્ધ્ય” એમ કહેવું. ગંધાદિકવિષે ‘સુગંધઃ’, ‘સુપુષ્પાણિ’, ‘સુમાલ્યાનિ’, ‘સુધૂપકઃ’, ‘સુજ્યોતિઃ’ અથવા ‘સુદીપઃ’, ‘સ્વાચ્છાદનં’, એ પ્રમાણે ક્રમ ભાલુવો. ક્રત્તિએ ખભા ઉપર ઉત્તરીયવસ્ત્ર ધારણ કરી હાથમાંથી પવિત્ર કાઢી આહાલુના હાથમાં આપેલા ચંદનવડે આહાલુનાં કપાળ ઇલાદિક અંગવિષે લેપન કરવું. આહાલુના કપાળમાં કેવળ ગોળાકાર ચાંદલો અથવા ત્રિપુંડ કરવું નહીં. આ ચંદનલેપન વિષે આહાલુને કરતરી વિકલ્પિત છે. “આયનેતે” એ મંત્રવડે અથવા “ઓપઘ્વીઃ પ્રતિમોદ્ય” એ મંત્રવડે, ગંધદાનપ્રમાણે હાથ ઉપરજ “દ્વંચઃ પુષ્પ” એમ કહી પુષ્પદાન કરવું.

સત્રવિહિતપુષ્પાણિ ॥ અગસ્ત્યધ્વંજરાજંચતુલસીકમલંતથા ધંપકંતિલપુષ્પંચદુર્વાશ્વપિતૃવહ્નમાં પિહિતામ્પ્રતિપિદ્ધાચતુલસીર્પિંડપૂજને સુકુમારૈઃ કિસલયૈર્યંવદુર્વાકુરૈરપિ જલોદ્રવૈશ્વકુસુમૈર્મલ્લિકા ચૂતપુષ્પકૈઃ અતિમુકૈશ્વતગરૈઃ સંપૂજ્યાપિતરઃ સદા જાતીપુષ્પૈર્વિપ્રમૂજાંકુર્યાંતિપિદ્ધાર્ચનંતુન ॥

તેમાં વિહિત (ઉપચોગી) પુષ્પ કહે છે—“અગસ્ત્ય, ભાંગરો, તુલસી, કમલ, ચંપો, તિલનાં ફૂલ અને દુર્વા એ પિતૃને પ્રિય છે. પિંડપૂજનવિષે તુલસી વિહિત તથા પ્રતિપિદ્ધ છે. કોમલ પદ્મ, યવ, દુર્વાનાં અંકુર, જળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પુષ્પ, મલ્લિકા (રોલર-મ્હોટી ભય) આંખાના મ્હોર, મધુમાધવીનાં ફૂલ અને તગરનાં ફૂલવડે સર્વેકાળ પિતૃની પૂજા કરવી. ભયનાં ફૂલવડે આહાલુની પૂજા કરવી, પણ પિંડની પૂજા કરવી નહીં.”

અધવર્જ્યપુષ્પાણિ ॥ ફરવીરંચધતૂરંવિલ્વપન્નંચકેતકીં ચકુલંકુંવપુષ્પંચકિંશુકંચકુરંદિકાં સર્વાળેરિકપુષ્પાણિર્વર્જયેચ્છાદકર્મેણિ જલોદ્રવાનિદેયાનિરક્તાન્યપિવિશેષતઃ ॥

હવે વર્જ્ય પુષ્પ કહે છે.

“કલેર, ધતૂરો, બિલ્વિપ્પ, કેતકી, બોલસરીનાં પુષ્પ, કુંદનાં ફૂલ, આખરાનાં ફૂલ, કાંટાસળિયાનાં ફૂલ અને સઘળી ભતનાં રાતાં ફૂલ એ આદ્યવિષે વર્જ્ય કરવા. જળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં રાતાં પુષ્પ પણ વિશેષે કરી અર્પણ કરવા.”

અધધૂપઃ ॥ ધૂપસ્તુગુગુલુદૈયસ્થાચંદનસારજઃ અગરશ્ચસકર્પૂરોઘૃતમધ્વાદિસંયુતઃ યેતુમાર્ગ્ય ગજાધૂપાદસ્તવાતાહતાધ્યે નતેશ્વાદેનિયોક્તવ્યાયેચકેતોગ્રગંધયઃ ઘૃતનંકેવલંદયાદુષ્ટંવાતૃણગુગુલં પાવદેશેવોધૂપહતિદાનમ્ ॥

હવે ધૂપ કહે છે.

“શુભળનો ધૂપ, ચંદનના વેદાથી થયેલો ધૂપ અને ઘી, મધ ઇલાદિકે યુક્ત તથા કપૂરસહિત અગરનો ધૂપ સમર્પણ કરવો. પ્રાણિઓના અગ્રયજ્ઞ ઉત્પન્ન થયેલા, તથા હાથવતી વાલુ આપી પ્રદીપ કરેલા અને ઉગ્ર ગંધવાળા એ ધૂપ આદ્યમાં અર્પણ કરવા નહીં. કેવળ ઘૃત, અથવા હુદ એવા ધારાવાળો શુભળ ધૂપમાં દેવો નહીં.” આહાલુના પગની પાસે “અયં ઘો ધૂપઃ” એમ કહી ધૂપ દેવો.

અધદીપઃ ॥ ઘૃતેનદીપોદાતવ્યસ્તિલતૈલેનવાપુનઃ યસામેદાદિદીપોવર્જ્યઃ દ્વંચોજ્યોતિરિતિ ધાયવોદીપમકાશદતિષામુલસમીપેદીપઃ ॥

હવે દીપ કહે છે.

“ ઘી અથવા તિલના તેલનો દીપક અર્પણ કરવો ”. ચર્ખી, મેદ, ધાતુ ઇત્યાદિકનો દીપ વર્ચ કરવો, “ શ્વં ઘો જ્યોતિઃ, ” અથવા “ અયં ઘો દીપપ્રકાશઃ, ” એમ કહી આજ્ઞાણના મુખ સમીપે દીપ સમર્પણ કરવો.

કૌશેયકાર્પાસંવાચસ્ત્રવિહિતમ્ ॥ કૃષ્ણમલિનમુપમુકંછિદ્રિતંનિર્દશંરજકઘૌતંચનિપિદ્ધં ચ શ્વોપવીતંદાતવ્યંસ્ત્રાભાવેવિજાનતા નિષ્કયોવાયયાશક્તિવસ્ત્રાલામેપ્રદીપયતે પિતૃન્સત્કૃત્યવાસોભિર્દયાદ્યશ્વોપવીતકં ચશ્વોપવીતદાનેનવિનાશ્રાદ્ધંતુનિષ્ફલં ચશ્વોપવીતંયતિસ્ત્રીશૂદ્રશ્રાદ્ધેષ્વપિદેયં ॥

“ દેશમનું અથવા કપાસનું વસ્ત્ર નિહિત છે. કાળું, મેઘું, પેદેરેલું, છિદ્રવાળું, છેકાવિનાનું અને ઘાખીએ ઘોરેલું એ વસ્ત્ર નિષિદ્ધ છે. “ વસ્ત્ર ન હોય તો વિક્ષાન પુરે પત્રોપવીત દેવું, અથવા વસ્ત્ર ન મળે તો યથાશક્તિ વસ્ત્રનું મૂલ્ય દેવું. પિતૃનો વસ્ત્રવડે સત્કાર કરી પત્રોપવીત અર્પણ કરવું. યજ્ઞોપવીત દીધાવિના શ્રાદ્ધ નિષ્ફળ થાય છે. ” સંન્યાસી, સ્ત્રી અને શૂદ્રનાં શ્રાદ્ધવિષે પણ પત્રોપવીત દેવું.

અધ્યાન્યાન્યપિદેયાનિ ॥ ઘાતુમયાનિધૂપદીપપાત્રાણિ કમંઢલુંતામ્રમયંકાષ્ઠજંઘાપિમૃન્મયં નારિકેલમયંવાપિશ્રાદ્ધેદઘાતપ્રયત્નતઃ છત્રોપાનદાસનશયનદર્પણચામરવ્યજનપાદુકાકેશપ્રસાધનીપટ્તવાસાદિસુગંધચૂર્ણગારધાનિકાયદ્રિકંચલંજનશલાકાશ્વદેયાઃ અલંકારાશ્વદાતવ્યાયયાશક્તિહિરણ્મયાઃ કૈયૂર્હારકટકમુદ્રિકાકુંડલાદયઃ સ્ત્રીમ્યોયોપિદલંકારાદેયાઃ શ્રાદ્ધેયુયોપિતાં મંજીરમેષલાદ્વામકર્ણિકાકંકણાદયઃ સૌચર્ણરાજતંતંકાંસ્યંદધાદ્વોજનમાજનં કપૂરપદ્મશ્માંડાનિતાંબૂલાયતનંતથા સ્વયમન્યેનવાચંદીકૃતાનાંકૈનાપ્યુપાયેનમોચનેપિતૃણાંબ્રહ્મપદમ્ ॥

હવે બીજા પણ દેવાયોગ્ય પદાર્થ કહે છે.

ધૂપ તથા દીપનાં પાત્ર (ધૂપેડું, દીવી, આરતી ઇત્યાદિ) ઘાતુમય (ત્રાંબા પીતળનાં) દેવાં. “ શ્રાદ્ધમાં ત્રાંબાનું, કાષ્ઠનું, માટીનું અથવા નારિયળનું, કચંડલ પ્રપલ્લપૂર્વક દેવું. ” છત્ર, પગરખાં, આસન, બિછાનું, આરીસો, ચમર, પંખો, પાદુકા (ચાંખડી), કાંસડી, અવરન ઇત્યાદિ સુગંધી ચૂર્ણ, સગડી, લાકડી, ધાખળો, કાજળ અને સળી એ પદાર્થો દેવા. “ બાલુખંધ, હાર, કડાં, વીંટી અને કુંડલ ઇત્યાદિક અલંકારો પણ પોતાની શક્તિપ્રમાણે સુવર્ણના કરી દેવા. સ્ત્રિયોનાં શ્રાદ્ધમાં મંજીર (નૂપુર), મેખલા (કેશપટી), માળા, કાનનાં આભૂષણ અને કંકણ ઇત્યાદિક સ્ત્રિયોનાં આભૂષણ સ્ત્રિયોને દેવાં. સુવર્ણના, રૂપાનાં અથવા કાંસાનાં ભોજનપાત્ર (થાળ), કપૂર રાખવાનું પાત્ર અને પાનદાન પણ દેવાં. ” પોતે અથવા બીજાઓએ કેદ કરેલાઓને કોઈ ઉપાયે કરી પણ છોડાવવાથી પિતૃને બ્રહ્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્વંચોક્તવચનાદાષ્ટાદનદાનાંતે પૃથગ્યજ્ઞોપવીતંદત્ત્યાશક્તિસ્ત્વેછારાલંકારાદિકંદત્ત્યાતસ્કાલે સ્પર્શાયોગ્યાનાંસંકલ્પકૃત્વાપૂજનંપૂર્ણમસ્તુસંકલ્પસિદ્ધિરસ્ત્વિત્યુક્ત્વાપ્રત્યુક્તૌ મંત્રહીનંક્રિયાહીનંસંપદ્વીનંદ્વિજોત્તમાઃ શ્રાદ્ધંસંપૂર્ણતાંયાતુપ્રસાદાદ્ભવતાંમમ યસ્યસ્મૃત્યાં દેવતાભ્યઃ૦ ઇતિજપેત્ યથા માસનાદિસર્વપૂજાકાંડંદૈવંસમાપ્ય પૈતૃકમાસનપ્રમૃતિપૂજાકાંડમારમેદિતિકાંડાનુસમયક્રમપ્રવચ્ચસંમતઃ ॥

એપ્રમાણે પ્રથમ કહેલા વચનના આધારથી વસ્ત્ર દીધા પછી જીદાં જીદાં પત્રોપવીત દઈ શક્તિ હોય તો છત્ર અલંકારાદિક દેવાં તે સમયે સ્પર્શ કરવાને અયોગ્ય હોય તેના સંકલ્પ કરી “ પૂજનં પૂર્ણમસ્તુ, સંકલ્પસિદ્ધિરસ્તુ ” એમ કહી પ્રતિવચન દીધા પછી “ મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં, સંપદ્વીનં દ્વિજોત્તમાઃ ॥ શ્રાદ્ધં સંપૂર્ણતાં યાતુ, પ્રસાદાદ્ભવતાં મમ ॥ યસ્યસ્મૃત્યાં દેવતાભ્યઃ૦ ” એપ્રમાણે જપ કરવો. એ રીતે આસનાદિક સર્વ દેવસંબંધી પૂજાકાંડ સમાપ્ત કરી પિતૃસંબંધી આસનાદિક પૂજાકાંડને આરંભ કરવો; એ રીતે કાંડાનુસમયનો ક્રમજ માધવને સંમત છે.

કાતીયાસ્ત્યાસનક્ષણાવાહનાર્ધ્યપર્યંતં પાદાંતપ્રયોગાત્પદાર્થાનુસમયક્રમેજૈવદૈવેપિત્ર્યેચકૃત્વાંગ્ધાદિપૂતામેષકાંડાનુસમયેનકુર્વેતિ એકંપદાર્થદૈવપિત્ર્યાદિપુસર્વૈવાનુષ્ઠાય તેનૈવક્રમેણદ્વિતીયાદિપદા

યાંઅનુષ્ટેયાદિત્યંપદાર્થાનુસમયઃ एकत्रैवसर्वपदार्थानुसमाप्यान्यत्रसर्वपदार्थानुष्ठानमितिकांडानुसमयः ॥

ક્રાતીય (કાસ્યાયન શાખાવાળાઓ) તેો આસન, ક્ષણ, આવાહન અને અર્ધ ઇલાંપર્યત, પાર્ધપર્યત પ્રયોગ છે માટે પદાર્થના સમયને ક્રમે કરીનેજ દેવ તથા પિતૃપાસે કરી ગંધાદિક, પૂજાજ કાંડના સમયેકરી કરે છે. એક પદાર્થ દેવસમીપે તથા પિતૃસમીપે સર્વ ઠેકાણે સમર્પણ કરી તેજ ક્રમવડે બીજા ઇલાદિ પદાર્થ અર્પણ કરવા એને પદાર્થાનુસમય કહે છે. એક ઠેકાણેજ સઘળા પદાર્થની સમાપ્તિ કરી પછી બીજે ઠેકાણે સઘળા પદાર્થ સમર્પણ કરવા એને કાંડાનુસમય એમ કહે છે.

અથાન્યપવિષ્ટેપ્રત્યપિત્રર્ચનં સંકલ્પ્યાસનાયાચ્છાદનાંતપૂજાવૈશ્વદેવોકરીત્યૈવપિતૃધર્મણકાર્યા વિ ક્ષેપસ્તુત્યંચતે દ્વિગુણભુવંકુશનયંવિપ્રવામેક્ષિપેત્ પાર્વણસ્થાનેવિપ્રત્રયપક્ષે પિતૃયથાનામગોત્રસ્યેદમાસન મિત્યાદિપૃથગુચારઃ एकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानामिदमासनमित्युच्चारः एवमग्निमोपचारे ष्वप्युह्यं शेषं प्राग्वत् ततस्त्वतीयनिमंत्रणमपि प्राग्गृहस्तधारणपूर्वकं कार्यम् ॥

પછી બીજાં પવિત્ર ધારણ કરી પિતૃની પૂજાનો સંકલ્પ કરી આસનથકી તે આચ્છાદનપર્યત પૂજા દેવસમીપે જે રીતિ કહી છે તે રીતિપ્રમાણે પિતૃધર્મવડે (અપસર્યાદિકવડે) કરવી. વિશેષ છે તેટલો માત્ર કહું છું—વચમાંથી વાળી બેવડા કરેલા એવા ત્રણ દર્ભ આશણના વામભાગમાં નાંખવા. પાર્વણ ઠેકાણે ત્રણ આશણ એવો પક્ષ હોય તો “પિતૃયથાનામગોત્રસ્યેદમાસન” ઇલાદિક પૃથક્ ઉચ્ચાર કરવો. એક આશણ હોય તો “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહાનામિદમાસન” એવો ઉચ્ચાર કરવો. એપ્રમાણે આગળના ઉપચારવિષે પણ એવોજ હોલ કરવો. બાકીનું કર્મ પ્રથમપ્રમાણે કરવું. ત્યાર પછી ત્રીજું નિમંત્રણ પણ પ્રથમ કલાપ્રમાણે પેહેલાં આશણનો હાથ અર્ધી કરવું.

अथाध्यासादनं ॥ द्विजाप्रेदक्षिणाप्रांस्त्रींस्त्रीन्दर्मानास्तीर्यतेष्वाग्नेयीसंस्थानिप्रतिपार्षणं पात्राणि श्रीणिश्रीण्येवासाद्य पितृपानपश्चिमेमातामहादिपार्षणस्यप्रतिपार्षणमेकविप्रत्वेनवविप्रत्वादिपक्षेपित्री ण्येवपात्राणि एकविप्रत्वेतदस्तेषाध्वर्जनं नवविप्रत्वादिपक्षेएकैकंपात्रंविमज्जन्निपुत्रिपुत्रेयं प्रतिपात्रोपरिदक्षिणाप्राद्विगुणासाप्राप्तिरप्रावात्रयस्त्रयःकुशाः पितृतीर्थेनपात्रेपुजलमापूर्यशोનોदेवीरितिस पैपात्रेसुकृदनुमंत्रणमाभ्वलायनानां तद्भिन्नैःकातीयादिभिःशत्रोदेवीरितिमंत्रेणप्रतिपात्रंमंत्रावृत्त्या जलमापूर्य हिरण्यकेशीयास्तुशत्रोदेवीरितिमंत्रेनेच्छन्ति सर्वंमतेतिलोसीतिमंत्रावृत्त्याप्रतिपात्रंतिळा चापः अत्रपितृशब्दस्यानूहस्त्युक्तं गंधादिप्रक्षेपःप्राग्वत् ततःपित्रर्च्यपात्रंसंपन्नमित्यादियथालिङ्गं संचिवाचयित्वापोदत्वाद्दक्षिणामुपस्तिष्ठन् सव्यंकरंकुशतिलयुतंविप्रवामजानुनित्यस्यपितृपितामहा दीन्वित्तीयांतानुच्चार्य भवत्सुआवाहयिन्येइतिपक्तिमूर्धन्यमेकैकंपिप्रृच्छेत् सर्वंप्रपक्तिमूर्धन्यंप्रत्येवप्रश्नः आवाहयेत्यनुज्ञातउशंतस्वेतिमंत्रावृत्त्यामुकममुकनामगोत्ररूपमावाहयामीतिप्रतिविप्रमूर्धादिपादांत मंसादियुग्मांगेषुतिलविकरणेनायाह्यसर्वविप्रावाहनांत आयंतुनःपितरदितिसकृदुपतिष्ठेत् अत्रकातीयै नैमोचःपितरइत्यादिइहसंतःस्यामेत्यंतेनार्चनमुक्तं आवाहनेसव्यापसव्ययोर्विकल्पः हस्तशिष्टतिलान्विप्रा भेभूमौवितीर्य पित्रर्च्यपात्रंसंपत्तिरस्त्वित्युक्त्वाप्रत्युक्तः सव्यंकरत्वापोदत्वाचःस्यदर्भैःसहार्घ्यपात्रमेकै कंपाणिस्यामुद्यत्यविप्राभेस्वधार्घ्याइतिमंत्रावृत्त्यास्यापयेत् एकविप्रत्वेएकांप्रेषवपात्रत्रयंमंत्रावृत्त्यानव विप्रत्वेपितृविप्रत्रयमुत्थाप्रेपात्रन्यासोमंत्रेण पयंपितामहादिपुमुत्थाप्रेषव पयंचत्रिरेवस्वधार्घ्याइति मंत्रोच्चारःप्रतिपार्षणे ॥

હવે અર્ધપાત્રનું સ્થાપન કહે છે.

આશણની આગળ દક્ષિણ દિશામાં અગ્ર રહે એવા, ત્રણ ત્રણ દર્ભ પાથરી તે દર્ભ ઉપર અગ્નિ યુગ્લ કોરે લતાં એવાં, એક એક પાર્વણુમાટે ત્રણ ત્રણ પાત્ર માંડી પિતૃપાત્રના પશ્ચિમ ભાગમાં માતામહાદિ પાર્વણુનાં, દર એક પાર્વણુવિષે એક આશણ એવો પક્ષ, અથવા નવ આશણ ઇલાદિ કોઈ પણ પક્ષ હોય તો પણ, ત્રણજ પાત્ર માંડવાં. એક આશણ હોય તો તેનાજ હાથ ઉપર ત્રણ અર્ધ દેવા નવ આશણ ઇલાદિ પક્ષ હોય તો એક એક અર્ધપાત્ર ત્રણ ત્રણ આશણને વહેંચી દેવ. એક એક પાત્ર ઉપર, દક્ષિણ દિશામાં અગ્ર થાય એ રીતે, વચમાં વાળી બેવડા કરેલા, અગ્રસહિત અથવા

અગ્રરહિત ત્રણે ત્રણ કુશ રાખવા. પિતૃતીર્થવડે તે અર્ધપાત્રમાં જળ પૂરણ કરી “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે આશ્વલાયનોથકી બીજા ને કાસાં પન ઇલાદિ સાખાવાળાઓ તેમણે “શન્નોદેવી” એ મંત્રવડે એક એક પાત્રમાં મંત્રની આવૃત્તિ કરી જળ પૂરવું. હિરણ્યકેશીથી તો “શન્નોદેવી” એ મંત્રને ઇચ્છતા નથી. સઘળાઓને મતે “તિલોસિ” એ મંત્રની આવૃત્તિવડે પ્રત્યેક પાત્રમાં તિલ નાંખવા. ઇહાં પિતૃશબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં એમ કહ્યું છે. ગંધાદિક પદાર્થો પ્રથમપ્રમાણે નાંખવા. સાર પછી “પિતૃર્ચ્વપાત્રસંપત્તિ” ઇલાદિક જેવું લિંગ હોય તેને અનુસારે સંપત્તિ ભાલાવી જલ દઈ દક્ષિણસમુખ ઉભા રહી કુશ અને તિલયુક્ત પોતાને હાથે હાથ આહણુના રાખા ગોઠણ ઉપર રાખી પિતા પિતામહાદિકને દ્વિતીયા-વિભક્ત્યંત ઉચ્ચાર કરી “મયત્સુ આવાહયિષ્યે” એમ કહી પક્ષિના આરંભમાં બેઠેલા એક આહણુને, પૂછવું. સઘળે ઠેકાણે પક્ષિના આરંભમાં બેઠેલા આહણુને પ્રશ્ન કરવું. પછી “આવાહય” એ રીતે આજ્ઞા મળ્યા પછી “ઉશંતસ્ત્વા” એ મંત્રની આવૃત્તિવડે “અમુકમમુકનામગોત્રરૂપમા-વાહયામિ” એમ કહી પ્રત્યેક આહણુપ્રત્યે મસ્તકથકી પગપર્થત ખભા ઇલાદિક ને બે બે અગ તે ઉપર તીક્ષ્ણ છાંદી આવાહન કરવું. એપ્રમાણે સઘળા આહણુનું આવાહન કર્યા પછી “આયંતુનઃ પિતરઃ” એ મંત્રવડે એકવાર પ્રાર્થના કરવી. ઇહાં કાસાંપન સાખાવાળાઓએ “નમોઽઃ પિતરઃ” ઇલાદિકથકી “હ્રસ્વંતઃ સ્વામ” ઇલાદિપર્થત મત્રે કરી અર્ચન કહ્યું છે. આવાહનવિષે સમ્ય અને અપસમ્ય એનો વિકલ્પ છે. આવાહન કરી હાથમાં શેષ રહેલા તિલ આહણુની આગળ પૃથિવી ઉપર છાંદી “પિતૃર્ચ્વપાત્રસંપત્તિરસ્તુ” એમ કહી પ્રતિવચન મળ્યા પછી સમ્યે કરી જલ દઈ ભૂમિ ઉપર પાથરેલા દર્ભસહિત એક એક અર્ધપાત્ર બન્ને હાથવડે ઉપાડી આહણુની આગળ “સ્વઘાર્ચ્યાઃ” એ મંત્રની આવૃત્તિવડે સ્થાપન કરવાં. એક આહણુ હોય તો એકનીજ આગળ મંત્રની આવૃત્તિવડે ત્રણ પાત્ર રાખવાં. નવ આહણુ હોય તો પિતાને ઠેકાણે ને ત્રણ આહણુ તેમાંના મુખ્ય આહણુની આગળ મંત્રની આવૃત્તિવડે પાત્ર સ્થાપન કરવાં. એ રીતે પિતામહાદિકને સ્થાનકે મુખ્યની આગળ બીજા પાત્ર સ્થાપન કરવાં. એપ્રમાણે પ્રત્યેક પાર્વણને ઠેકાણે “સ્વઘાર્ચ્યાઃ” એવા ત્રણવારજ મંત્રોચ્ચાર કરવો.

અર્ચ્યવેદિનાંપ્રપિતામહાદિપિતૃતંત્રપ્રાતિલોભ્યેનસર્ચ્ય.પ્રયોગઃ તતઃસંત્વર્ચ્યાદિતિપ્રત્યુક્તોપોદત્વાપાત્ર સ્વંપદિત્રિવિપ્રહસ્તેપુદત્વા પ્રથમપાત્રોદકસશેષંલગ્નપાત્રેપાત્રાન્તરેવાશ્રીત્વા પિતરિદંતેઅર્ચ્યપિતામહેદં તેઅર્ચ્યમિત્યાદિયથાલિંગંપ્રત્યેકમર્ચ્યવેદ્યં પિત્રાદિત્રયાણમેકવિપ્રત્વેત્રિમિપાત્રૈરેકસ્વેવહસ્તેર્ચ્યવેદ્યં પ ણ્ણામેકવિપ્રત્વેપદ્માન્નાપ્યેકહસ્તે પિતુઃસ્થાનેવિપ્રત્રયાદિપક્ષેપકાર્ષ્યંવિમન્યત્તેપુદેયં અર્ચ્યંતેજલદાનં પિતરિદંતેઅર્ચ્યમિત્યર્ચ્યમંત્રશ્ચપ્રતિવિપ્રમાયંતંતે ઇવંપિતામહાદિવિપ્રેન્વાપિ પચમર્ચ્યવત્વાવિપ્રહસ્તાત્મનં વંતીરપોયાદિવ્યાદિતિમંત્રેણપ્રતિવિપ્રમનુમંત્રયેદિતિવહ્નિઃ અન્યશાલિનાંતુયાદિવ્યાદિતિમંત્રેણાર્ચ્યદાનમ્ અર્ચ્યદાનાંતેપ્રતિવિપ્રમપોદાનંતથાચૈકવિપ્રત્વેનુમંત્રણમપોદાનંવાંતેસક્રુદેવ વિપ્રમેદેત્યાયંતંતે અર્ચ્યદાને નામગોત્રાદ્યુચારોનક્રિયતે આદ્ધસાગરકારેસ્તુકાર્યદિત્યુક્તમાર્તાત્યુક્તમ્ ॥

અર્ચ્યવૃણવેદીઓનો સઘળો પ્રયોગ પ્રપિતામહથકી પિતાપર્થત એમ ઉલટો જાણવો. સાર પછી “સંત્વર્ચ્યાઃ” એવું પ્રતિવચન મળ્યા છતાં જલ દઈ પાત્રમાંનું પવિત્ર આહણુના હાથમાં દઈ પ્રથમ પાત્રમાંનું જલ પાત્રમાં શેષ રહે એ રીતે એકના પાત્રમાં અથવા બીજા પાત્રમાં લઈ “પિતરિદંતે અર્ચ્યં પિતામહેદં તે અર્ચ્યં” ઇલાદિક જેવું લિંગ હોય તેને અનુસારે એક એકને અર્ધે દેવો. પિત્રા-દિક ત્રણને ઠેકાણે એક આહણુ હોય તો એકનાજ હાથમાં ત્રણ પાત્રનો અર્ધે દેવો. છનો એક આહણુ હોય તો છ પાત્ર એકના હાથ ઉપર દેવાં. પિતાને સ્થાનકે ત્રણ આહણુ ઇલાદિક પક્ષ હોય તો એક અર્ધનો વિભાગ કરી ત્રણ આહણુને દેવો. અર્ધને અંતે જલ દેવું. તથા “પિતરિદંતે અર્ચ્યં” એ અર્ધેમંત્ર પ્રત્યેક આહણુપાસે કહેવો. એપ્રમાણે પિતામહાદિકના આહણુવિષે પણ જાણવું. એ રીતે અર્ધે દઈ આહણુના હાથમાંથી વેહેતું જલ “વાદિવ્યા” એ મંત્રવડે એક એક આહણુને સમીપે અનુમંત્રણ કરવું. એ કાન્વેદીઓનો પ્રકાર જાણવો. બીજા સાખાવાળાઓએ તો “વાદિવ્યા” એ મંત્રવડે અર્ધદાન કરવું. અર્ધદાન થયા પછી પ્રત્યેક આહણુને જલ દેવું. તેમજ એક આહણુ હોય તો અનુમંત્રણ કરવું અને ઉદક દેવું એ અંતમાં એકવારજ કરવું, જુદા જુદા એ હોય

તો આવૃત્તિ કરી એક એક શ્રાક્ષણને સમીપે કરવું. અર્ધદાનવિષે નામ ગોત્ર ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં. આદ્રસાગર ગ્રંથના કર્તાએ તો, નામ ગોત્ર ઇલાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો એ યોગ્ય ભાવે છે, એમ કહ્યું છે.

અથશેષજલયુતપ્રથમાર્ધપાત્રેપાત્રદ્વયસ્થશેષોદકમેકીકૃત્યતેનજલેનમુલાંજનકાર્ય આયુઃકામેનને પ્રસેચનકાર્ય સ્વચ્છાન્તસમવનીયેત્યાદ્યાશ્વલાયનસૂત્રાત્ કેચિદ્વિપ્રહસ્તગલિતાંબુસંસ્નાવસ્તસ્યૈકીકરણ માહુઃ દર્શાવોમાતામહપાત્રોદકેતત્પાત્રદ્વયોદકંસમવનીયમાતામહપાત્રોદકંપિતપાત્રસ્થસંસ્નાવેસંનયેત્ માતૃપાર્ષણમેદેમાતામહપાત્રસમવનીતોદકંમાતૃપાત્રસ્થસમવનીતોદકેનતદુદકંપિતપાત્રસ્થૈકીકૃતોદકં ઇતિતત્સંસ્નાવપાત્રંદેવિકથિપ્રાદુત્તરતોરિતિમાત્રેપ્રોક્ષિતેદર્મંપુન્યુબ્જસંકૂર્ષપિતૃમ્યઃસ્થાનમસીત્યાસાદયેત્ ચદ્વાપ્રથમપાત્રમુતાનંસંસ્નાવોદકસહિતમંત્રેણાસાદ્યતૃતીયાપાત્રેનસંકૂર્ષપવિનંતદાચ્છાદયેત્ પશ્ચદ્યેપિગંધાદિનાભ્યર્ચ્યાસમાતેનંચાલયેદ્યચસ્પૃશેત્ ॥

આર પછી શેષ જલે યુક્ત લે પ્રથમ અર્ધપાત્ર તેમાં, બે પાત્રમાંનું શેષ ઉદક એકત્ર મેળવી તે જલવડે સુખ ભીજવડું. આયુષ્યની ઇચ્છા કરનારાએ નેત્ર ઉપર ચેચન કરવું. કારણ, "સંસ્નાવન્તસમવનીય" (મસ્રવ એટલે અર્ધપાત્રમાંનું શેષ જલ એક ઠંકાણે કરવું) ઇલાદિક આશ્વાયન સૂત્ર છે. ગોષ્ઠ ગ્રંથકાર શ્રાક્ષણના ટાથમાંથી ગળતું લે જલ તે સસાવ, તેનું એકીકરણ કરવું, એમ કહે છે. દર્શાદિક શ્રાદ્ધવિષે માતામહના પાત્રમાંના જલમાં માતાના પિતામહાદિક બેનાં પાત્રમાંનું જલ એકત્ર કરી માતામહના પાત્રમાંનું જલ પિતૃપાત્રમાંના સમાવમાં મેળવડું. માતૃપાર્ષણ જુદું હોય તો, માતામહનાં પાત્રમાં એકત્ર કરેલું જલ માતાના પાત્રમાંના જલસાથે મેળવી તે જલ પિતૃપાત્રમાંના એક કરેલા જલમાં મેળવી દેડું, અને પછી તે સસાવપાત્ર દેવતાના શ્રાક્ષણથી ઉત્તર તરફ અરભિ-માત્ર (કનિષ્ઠિકા આંગળી ધૂટ રાખી મૂઠી વાળેલો હાથ), પ્રોક્ષણ કરેલ એવે સ્થાનકે દર્ભ ઉપર ઉધુ તથા હૃચેસહિત "પિતૃમ્ય સ્થાનમસિ" એ મંત્રવડે સ્થાપડું. અથવા પ્રથમ પાત્ર સર્વળ સંસ્નાવના જલસહિત મંત્રવડે સ્થાપન કરી ત્રીજા પાત્રવડે હૃચ અને પવિત્રસહિત આચ્છાદન કરવું. એ બંને પક્ષવિષે ગદ્યાદિક ઉપચારવડે તે પાત્રની પૂજા કરી સમાપ્તિપર્યંત તે પાત્રને ચલાવડું નહીં, તથા સ્પર્ગ પડુ કરવો નહીં.

કાતીયાસ્તુશુન્ધંતામિતિભૂમિપ્રોક્ષ્યપિતૃપદનમસીતિતુજ્ઞાનાસ્તીર્યપિતૃમ્યઃસ્થાનમસીતિપ્રથમંન્યુબ્જં-
સ્ત્યાગંવાદિદીપાતેરર્ચંતિ ॥

શ્વાયન શાખાનાળાએ તો, "શુન્ધંતાં" એ મંત્રવડે ભૂમીનું પ્રોક્ષણ કરી "પિતૃપદનમસિ" એ મંત્રવડે કુશ પાથરી "પિતૃમ્ય સ્થાનમસિ" એ મંત્રવડે પ્રથમ પાત્ર ઉધું કરી ગંધપત્રી દીપપર્વત ઉપચારવડે પૂજન કરે છે.

અથપ્રાચીનાવીતી આઘંતયોરપોયજ્ઞગંધાચે.પૂજનંચરેત્ અમુકશર્મન્યથાનામગોત્રાર્યંતે ગંધ.સ્વધાનમશતિ પરુવિપ્રત્વેદમાર્ણોયંવોગંધસ્ત્યાદિનાત્રિલિંગંધદાનંશેષંપ્રાગ્વત્ કેચિદમીતેગંધાદિતિવદ્યત્યંગેપ્રાહુઃ અર્ધદાનમિત્રેસર્વંસ્વધાનમશ્વતેનદાનમ્ અગ્રપિતૃવિપ્રપૂજનેગંધાદે.પદાર્થાનુસ મપ'કાંડાનુસમયોવા સંપૂર્ણવાચનાદિપ્રાગ્વત્ કૃત્વાચતુષ્કોર્ણવર્તુલંચયથાક્રમંચારિણાગોમયમસાદિ નાવાનંડલાનિસવ્યાપસવ્યામ્યાનુયાત્ તત્રનંકંતીમારમ્યેશાનીપર્યંતદેવેદંશાનીતોનૈકંતીપર્યંતંમિત્રેચપ્રા દક્ષિણ્યાપ્રાદંક્ષિણ્યામ્યાંકાર્યાણિ તત્રપૂર્વોક્તપાત્રાણ્યાસાદયેત્ નાયસાન્યપિપાત્રાણિપૈત્તલાનિનતુક્ષિત્ત્વ નચસીસમયાનીહશસ્પતેત્રપૂજાન્યપિ કાંટાપાત્રંરિકલ્પિતં પર્ણપાત્રેપુપલાદામધૂકોદંબરફુટજગ્નજ્ઞાનિ શસ્ત્રાનિ વદલીચૂતપનસજનુચંપકાનિમધ્યમાનિપર્ણપાત્રાણ્યાસાદ્ય પિતૃપૂર્વેકંપરિતોમસમયોદાંપિતૃ પૂર્વેકંવિપ્રાણાનરશ્નુલ્લિચસવ્યાપસવ્યામ્યાંનુયાત્ તત્રપિશંગશતિરક્ષાણોદિતિમંત્રદ્વયંકેચિદાહુઃ આચમ્ય વશ્નુદિજલંપાદશ્ચાલનમંત્રલેક્ષિપેત્ ॥

પછી પ્રાચીનાવીતી (અપમંત્ર) કરી "આથ અને અતવિષે જલ દેતાં છતાં ગદ્યાદિક ઉપચારવડે પૂજા કરવી." તે આ રીતે—"અમુકશર્મન્યથાનામગોત્રાર્યંતે ગંધઃ સ્વધાનમઃ" એમ; એક શ્રાક્ષણને પા પા દોય તો, "શર્માર્ણોયં યો ગંધ." ઇલાદિક પ્રકારે ત્રણ ત્રણવાર ગંધ દેવો. બાકીનું કર્મ

પ્રથમપ્રમાણે કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર, “અમી તે ગંધા” એ રીતે ગંધવિષે બહુવચનાં ઉચ્ચાર કહે છે. અર્થદાનવિના સઘળે કેકાણે “સ્વધા નમઃ” એ મંત્રને અંતમાં ઉચ્ચાર કરી ઉપચાર દેવો. ઇહાં પિતૃસંબંધી બ્રાહ્મણોના પૂજનવિષે ગંધાદિક ઉપચાર પદાર્થાનુસમયવડે અથવા કાંઈનુસમયવડે દેવા. સંપૂર્ણ વાચનાદિક પ્રથમપ્રમાણે કરી ચાર યજુર્વાણું તથા ગોળાકાર યથાક્રમે (દેવસમીપે ચતુઃકોણ, અને પિતૃસમીપે વર્તુળ) જલવડે, છાણવડે અથવા ભસ્મ ઇલાદિકવડે સવ્ય તથા અપસવ્યે કરી મંડળ કરવાં. તેમાં નૈઋત્ય દિશાયથી આરંભ કરી ઈશાનપર્યંત દેવ સમીપે, અને ઈશાનયથી આરંભ કરી નૈઋત્યપર્યંત પિતૃ સમીપે સવળું તથા અવળું એ રીતે કરવાં. અને તે મંડળ ઉપર પ્રથમ કહેલાં પાત્ર માંડવાં. “લોહાનાં તથા પિતળનાં પાત્ર આરે પણ ઉત્તમ નથી. સીસાનાં તથા કંથીનાં પાત્ર પણ ઉત્તમ નથીજ.” કાંસાનું પાત્ર નિકલિપત છે. પાનનાં પાત્રમાં; ખાખરો, માહુડ, ઘુલર, ભુરં કોળું, પીપળી એમનાં પાન ઉત્તમ છે. કેળ, આંબા, ફળુસ, જાંબુ અને ચંપો એમનાં પાન મધ્યમ છે. એપ્રમાણે પાત્ર માંડી પ્રથમ પિતૃનાં પછી દેવનાં એ રીતે પાત્રને ચારેમેર ભસ્મમયાર્દા અને પિતૃ-પૂર્વક બ્રાહ્મણોની કરશુદ્ધિ (હાથ ધોવશવવા) એ સવ્ય તથા અપસવ્યવડે કરવી. તે મયાર્દા કરવા-વિષે “પિશાંન” તથા “રક્ષાણો” એ બે મત કોઈ બાણે છે. આચમન કરી કરશુદ્ધિનું જળ પાદપ્રક્ષાલનના મંડળ ઉપર નાંખવું.

અથાગ્નૌકરણમ્ ॥ તદ્વાચ્ચલાયનાનાંગૃહ્યાગ્નિમતાંવ્યતિપંગેણગ્રાહ્યપ્રયોગેગૃહ્યાગ્નિપક્ષ્વરુણાગૃહ્યાગ્નિવેપકાર્યં વ્યતિપંગાભાવેપાણિહોમઃ શ્રૌતાગ્નિમતાંદર્શવ્યતિપંગાભાવાત્પાણિહોમપ્ચ પૂર્વેષુગૃહ્યપ્રક્રમયોર્દક્ષિણાગ્નૌશ્રપણંહોમપ્ચ નિરગ્નિકાનાંતુસર્વેષ્રપાણિહોમપ્ચ આપસ્તંવાદીનાંશ્રૌતાગ્નિમતાંસર્વાધાનિનાંદક્ષિણાગ્નૌ અર્ધાધાનિનાંગૃહ્યાગ્નિમાત્રવતાંચગૃહ્યાગ્નિવેપ પ્રવાસસ્થાનાંનિરગ્નિકાનાંચઅગ્નિમનોજ્યોતિષદ્રુહ્યવ્યવ્યાહૃતિહોમેનોત્પાદિતેલૌકિકાગ્નૌહૃત્વાગ્નેસ્તસંગઃ નત્વેપાંકાપિપાણિહોમઃ પાકસ્તુસર્વેષ્રપચનાગ્નિવેપકાર્યકાતીયાનાંગૃહ્યાગ્નિમતાંગૃહ્યાગ્નિવિહૃતપચનાગ્નૌપાકોગ્નૌકરણંતુગૃહ્યાગ્નિવેપ શ્રૌતાગ્નિમતાંસર્વાધાનપક્ષેદક્ષિણાગ્નિવેપર્ધાધાનપક્ષેઐપાસનાગ્નિયતિકાશિકાયામુક્તં કાતીયાનામર્ધાધાનપક્ષેપચયુક્તિભાતિ નિરગ્નીનાંકાતીયાનામપસવ્યાદિનાપિચ્યાદિદિગ્નિહસ્તપચાગ્નૌકરણમ્ તદ્રપક્ષદ્વયમ્ દેવદ્વિજકરેપ્ચસવ્યેનહોમઃ યદ્વાપસવ્યેનપિચ્યદ્વિજપંકોત્રપ્રથમદ્વિજકરેદતિ યદ્વચાનાંતુપિચ્યદ્વિજકરેપ્ચેવપ્રતિવિપ્રંહોમઃ યાજ્ઞસનેપિનાત્વેકહોમપ્ચેતિશ્રાદ્ધકાશિકાયાંકાતીયસુચૃત્તો કેચિત્પૃષ્ટોદિવિવિધિપાનેનાગ્નિમુત્પાદ્યાગ્નિવેપજુહૃતિ સામગાદીનાંસાગ્નીનામગ્નિવેપરસંનિધાનેદૈવકરેપિચ્યકરેવા નિરગ્નીનાંતુદેવદ્વિજકરેપ્ચ મૃતમાર્ચસ્યાપક્ષીકલ્પપ્રથમદેવદ્વિજકરેપ્ચહોમોનપિચ્યેતિસર્વસાધારણમ્ ॥

હવે અગ્નૌકરણુ કહે છે.

તે અગ્નૌકરણુ ગૃહ્યાગ્નિમાત્ર એવા આશ્વાયનોએ વ્યતિપંગવડે ગ્રાહ્યપ્રયોગ છતાં ગૃહ્યાગ્નિ ઉપર ચરુ રાંધી તે ચરુવડે ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરજ કરવું. વ્યતિપંગપ્રયોગ ન હોય તો, બ્રાહ્મણના હાથ ઉપર હોમ કરવો. શ્રૌતાગ્નિવાળાઓને, વ્યતિપંગ ન હોવાથી તેમણે પાણિહોમજ કરવો, પૂર્વેષુઃગ્રાહ્ય તથા અન્વ-પ્રક્રમગ્રાહ્ય એમનેવિષે દક્ષિણાગ્નિવિષે ચરુ રાંધી હોમ પણ કરવો. નિરગ્નિકાએ તો સર્વેષ્ર પાણિહોમજ કરવો. આપસ્તંબશાખાવાળા ઇલાદિક શ્રૌતાગ્નિમાત્ર સર્વાધાનિઓએ દક્ષિણાગ્નિ ઉપર ચરુ રાંધવો તથા હોમ એ કરવાં. અર્ધાધાની તથા ગૃહ્યાગ્નિવાળાઓએ ગૃહ્યાગ્નિ ઉપરજ કરવાં. પ્રવાસમાં રહેનારા તથા નિરગ્નિક એમણે “અગ્નિગ્રાગ્ને, મનોજ્યોતિરદ્રુહ્યવ્યં” અને વ્યાહૃતિ એમનો હોમ કરી ઉત્પન્ન કરેલા લૌકિકાગ્નિ ઉપરજ હોમ કરી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું. એ આપસ્તંબાદિકાને ક્યાંપ પણ પાણિહોમ કહ્યો નથી. પાક કરવાનો તે તો સર્વેષ્ર પચનાગ્નિ ઉપરજ કરવો. ગૃહ્યાગ્નિયુક્ત ને કાલાયનો તેમણે ગૃહ્યાગ્નિમાંથી અગ્નિ લઈ તે પચનાગ્નિ ઉપર પાક કરવો, અને અગ્નૌકરણુ કરવું. તે તો ગૃહ્યાગ્નિવિષેજ કરવું. શ્રૌતાગ્નિયુક્ત છતાં સર્વાધાન પક્ષ હોય તો દક્ષિણાગ્નિ ઉપર અને અર્ધાધાન પક્ષ હોય તો ઐપાસનાગ્નિ (ગૃહ્યાગ્નિ) ઉપર અગ્નૌકરણુ કરવું એમ કારિકા અથવા કહ્યું છે. કાલાયનોને અર્ધાધાન પક્ષજ યોગ્ય છે એમ ભાસે છે. નિરગ્નિક એવા કાલાયનોએ અપસવ્યાદિકવડે પિતૃ-પાણેના પ્રથમ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરજ અગ્નૌકરણુ કરવું. તેવિષે બે પક્ષ છે—દેવસમીપના બ્રાહ્મણના હાથ ઉપરજ સવ્યે કરી હોમ કરવો. અથવા અપસવ્યવડે પિતૃપાણેની બ્રાહ્મણોની પંકિમાંના પ્રથમ બ્રાહ્મણના હાથ ઉપર હોમ કરવો; એપ્રમાણે બે પક્ષ બળવા. બદ્ધ્યો (અગ્નેદીઓ) એ તો પિતૃ-

પંડિતના એક એક ગ્રાહણુ એટલે સઘળા ગ્રાહણુના હાથ ઉપરજ હોમ કરવો. વાજસનેયી શાખા-
વાળાઓએ તો એક હોમજ કરવો એ રીતે શ્રાદ્ધકાંશિકા ગ્રંથવિષે કાતીયસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે.
કેટલાએક શિષ્યે તો, ‘વૃષ્ટો દિવિ’ એ વિધાનવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે અગ્નિવિષેજ અગ્નૌકરણ હોમ
કરે છે. સાગ્રિક એવા સામવેદીઓએ અગ્નિ ઉપર અગ્નૌકરણ કરવું. અગ્નિ સમીપે ન હોય તો દેવના
ગ્રાહણુના હાથ ઉપર અથવા પિતૃના ગ્રાહણુના હાથ ઉપર કરવું. નિરગ્નિક હોય તેમણે તો દેવતાના
ગ્રાહણુના હાથ ઉપરજ હોમ કરવો. જેની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય એવા જે અપત્નીક તેમણે પેહેલા
દેવગ્રાહણુના હાથ ઉપરજ હોમ કરવો, પિતૃના ગ્રાહણુના હાથ ઉપર હોમ કરવો નહીં, એ રીતે
એ નિર્ણય સર્વ સાધારણુ બાળ્યો.

અર્થહોમપ્રકારઃ ॥ યદુચાનાંવ્યતિપંગપક્ષેન્નાવગ્નૌકરણંકરિષ્યે इतिपૃષ્ઠાક્રિયતામિતિઅનુજ્ઞાતોય
દ્વાપકંચદમુદુસ્યદ્ધિધાવિમજ્યાપસવ્યેનોત્તરભાગાદવદાનસંપદામેક્ષણેऽવદાયસોમાયપિતૃમતેસ્વધાનમઃ
સોમાયપિતૃમતેસ્વધાનમેતિહોમત્યાગૌશ્ત્વાદક્ષિણભાગાત્પુનસ્તથૈવાવદાયાઽગ્નયેકવ્યવાહનાયસ્વધાનમ
इति હોમત્યાગૌકુર્યાત્ સવ્યેનાપસવ્યેનવામેક્ષણમગ્નાયનુપ્રહરેત્ યદ્વા સવ્યેનસ્વાહાંતોકમંત્રેણાહુતિદ્વયં
સોમાગ્નયોર્જ્યત્સાસેનાદાયજ્ઞુહુયાદિતિ કાતીયાનાંતુરુદ્ધોત્પન્નમકૃત્વૈવપચનાશ્નિપકમન્નમાદાયધૃતાકંઠ
ત્યા પૂર્વયત્પ્રજ્ઞાનુજ્ઞાનંતરંસાંતારાશ્નિપરિસ્તીર્યં તિષ્ઠાસમિધઆધાયસવ્યેનાગ્નયેકવ્યવાહનાયસ્વાહા સો
માયપિતૃમતેસ્વાહૈતિમેક્ષણેનાહુતિદ્વયંજુહુયાત્ અપસવ્યેનવાપાણિહોમેપીત્યમેવપ્રકારઋદ્ધોવિશેષસ્તૂકઃ
આપસ્તંવાનાંતુઆજ્યભાગાંતેઽદ્વિગ્નતામગ્નૌચક્રિયતામિતિપ્રશ્નેકામમુદ્વિગ્નતામિતિઅનુજ્ઞાનં હિરણ્યકેશી
યાનામુદ્ધરિપ્યામ્યગ્નૌકરિપ્યામીતિપ્રશ્નઃ યન્મેમાતેત્યાદિમંત્રૈઃ સત્તાજ્ઞાહુતયઃ પઢાજ્યાહુતયઃ इतिત્રયોદશાહુ
તયઃ મંત્રાસ્તુવિસ્તારમયાગ્નોક્તાઃ હિરણ્યકેશીયાનામાજ્યભાગાંતે સોમાયપિતૃમતેસ્વાદિપોઢશમંત્રૈઃ
પોઢશાજ્યાહુતયઃ પોઢશાજ્ઞાહુતયઃપ્રતિપાવેનંવોધ્યાઃ મંત્રેષુપિત્રાદિપદોહઆજ્યાજ્ઞપદયોરુદ્ધસ્ય તત્ત્વં
થેન્થેવજ્ઞેયોતિવિસ્તૃતત્યાગ્નોચ્યતે ॥

હવે હોમનો પ્રકાર કહ્યો છે—ઋગ્વેદીઓને અતિપંગ પક્ષ હોય તો “અગ્નૌ અગ્નૌકરણં કરિષ્યે”
એમ પ્રશ્ન કરી “ક્રિયતા” એ રીતે આજ્ઞા મળ્યા પછી ગૃહાગ્નિ ઉપર પકવ થયેલો ચરુ લઈ તેના
બે ભાગ કરી અપસન્ધવડે ઉત્તર ભાગમાંથી મેક્ષણુ ઉપર અવદાનની રીતે ચરુ લઈ “સોમાય પિ-
તૃમતે સ્વધા નમઃ સોમાય પિતૃમતે इदं નમમ” એ પ્રભાણુ હોમ તથા ત્યાગ કરી દક્ષિણ ભાગમાંથી
કરી તેમજ અવદાન લઈ “અગ્નયે કવ્યવાહનાય સ્વધા નમઃ” એ રીતે હોમ તથા ત્યાગ કરવો.
સવ્યે અથવા અપસવ્યે મેક્ષણુ અગ્નિમાં નાંખવું. અથવા સવ્યે કરી સ્વાહા છે અંતમાં જેના એવા
ઉક્ત મંત્રવડે બે આહુતિ સોમ તથા અગ્નિને વ્યભાસવડે એટલે પ્રથમ અગ્નિ પછી સોમ એ રીતે
લઈ હોમ કરવો. કાલ્યાણનોએ તો ગૃહાગ્નિ ઉપર ચરુ રાંધ્યાવિના પચનાગ્નિ ઉપર રાંધેલો ચરુ લઈ
તેની ઉપર ઘૂત નાંખી પ્રથમ કલાપ્રભાણુ પ્રશ્ન તથા આજ્ઞા થયા પછી સ્માર્ત ઇત્યાદિ અગ્નિને
પરિસ્તારણુ કરી ત્રણ સમિધ હવન કરી સન્ધવડે “અગ્નયે કવ્યવાહનાય સ્વાહા, સોમાય પિતૃમતે
સ્વાહા” એ રીતે મેક્ષણુવડે બે આહુતિ હોમવી, અથવા અપસવ્યેકરી હવન કરવું. પાણિહોમવિષે
પણ એવોજ પ્રકાર બાળ્યો, બીજો વિશેષ પ્રથમ કહ્યો છે. આપસ્તંબોને તો આજ્યભાગ થયા પછી
“ઽદ્વિગ્નતાં અગ્નૌચક્રિયતાં” એવા પ્રશ્ન હોવાથી “કામમુદ્વિગ્નતાં” એવી અનુજ્ઞા બાળ્યવી. હિરણ્યકે-
શીઓને “ઽદ્ધરિપ્યામિ અગ્નૌકરિપ્યામિ” એવા પ્રશ્ન, તથા “યન્મે માતા” ઇત્યાદિ મંત્રવડે ચરુની
સાત આહુતિ અને ઘૂતની ૭ આહુતિ એ રીતે તેર આહુતિ બાળ્યવી. મન્ત્રો તો વિસ્તારના ભયથી
કલા નથી. હિરણ્યકેશીઓને આજ્યભાગ થયા પછી “સોમાય પિતૃમતે” ઇત્યાદિ સોળ મંત્રવડે સોળ
આજ્યાહુતિ અને સોળ ચરુની આહુતિ એ રીતે પ્રત્યેક પાર્વણ્યવિષે બાળ્યવું. મંત્રોવિષે પિતા ઇત્યાદિ
પદનો ઉચ્ચાર તથા આજ્ય અને અન્ન પદનો છોડ કરવો તે, તે તે અર્થમાં લેવો, અતિ વિસ્તાર
થાય માટે ઇહાં કહેતા નથી.

અપપાણિહોમપ્રકારઃ ॥ તત્રયિપ્રપાણાવગ્નૌકરણંકરિષ્યેइतिપ્રશ્નઃ ક્રિયતામિત્યનુજ્ઞા કરિષ્યે
इतिમંત્રેષુરધ્યેત્યનુજ્ઞાનમવતીતિસર્વગ્રામ્વલ્યાયનમતં કાતીયાદીનાંતુમવલ્યેવ આશ્વલાયનસૂત્રવૃત્તી
નુપાણિદોમેકધમપિપ્રશ્નપ્રતિવચનંચનકાર્યમિતિદ્યોતિતમ્ ॥

હવે પાણિહોમના પ્રકાર કહે છે—તે પાણિહોમવિષે “વિપ્રપાનાવસૌકરણં કરિષ્યે” એવો પ્રશ્ન, “ક્ષિયતાં” એ રીતે આજ્ઞા. “કરિષ્યે” એવો પ્રશ્ન છતાં “કુરુષ્વ” એવી આજ્ઞા થતી નથી એવો સર્વત્ર આશ્વલાયનનો મત બાકી છે. કાશ્યાપનાદિકોને તો યાજ્ઞ છે. આશ્વલાયનસૂત્રની વૃત્તિવિષે તો પાણિહોમવિષે કોઈ પણ બલતરું પ્રશ્ન તથા પ્રતિવચન એ કરવાં નહીં એમ પ્રકાશિત કર્યું છે.

સદમંપિત્ર્યવિપ્રપાણિસચ્ચેનપરિસમૂહપર્યુક્ત્યમેક્ષણેનકરેણવાપૂર્વવદાહુતિદ્વયંસોમાયેત્યાદિમંત્રાભ્યાં પ્રાચીનાવીત્યેવજુહુયાત તત્રકરેણહોમપદ્ધેવામહસ્તેનદર્મેણદક્ષિણકરેડપસ્તીર્યદક્ષિણેનદ્વિરવદાયવામે નામિધાર્યચતુરવત્તિવાદિસંપાદ્યં વહુચાનાંસર્વેપિત્ર્યકરેપુહોમપકોદિદ્વિપ્રકરેહોમઃકૃતાકૃતઃ હોમાંતે સચ્ચેનપરિસમૂહનોક્ષણે પાણિહોમેમેક્ષણાનુપ્રહરણં કેચિત્પાણિહોમેપરિસમૂહનાદિકંમેક્ષણંચનેચ્છંતિ વિપ્રાશ્વપાણિહુતાગ્રંકર્ત્રાદેવપૂર્વેસચ્ચેનેવામાસુપકમિતિમંત્રામિધારિતે સ્વસ્વપાત્રેસંસ્થાપ્યમોજનસ્યા નાદન્યપ્રાચમ્યયથાસ્યાનમુપવિશેયુઃ અગ્નૌકરણશેપંપિઢાર્યમવસ્થાપ્યપિત્ર્યપાત્રેજ્વેવસર્વાન્નપરિવેપનાતે કેચિદગ્નૌકરણશેપરિવેપણોત્તરંસર્વાન્નપરિવેપણમાહુઃ અગ્નૌકરણશેપંદેવપાત્રેપુનરેદયં કાતીયાનાંતુસા શ્રીનામગ્નૌહોમેદેવપૂર્વેસર્વપાત્રેપુરોપદાનં નિરગ્નેદંવિપ્રકરેહોમેપિતૃપાત્રેજ્વેવપિત્ર્યકરેહોમેદેવાદિસર્વપાત્રેપુહુતશેપદાનમિતિકાશિકા અદ્યંપાણેહુતંયજ્ઞયજ્ઞાન્યત્પરિવેપિતં ઇકીકૃત્યેવમોક્તવ્યંપૃથગ્મસોનવિ ઘટે યૌધાયનાનાંતુપાણિહુતેષ્મેમક્ષિતેન્યાન્નપરિવેપણમુક્તમ્ ॥

પિતૃના આશ્વણનો દર્ભસહિત હાથ સચ્ચવડે પરિસમૂહન કરી તથા પર્યુક્ષણ કરી મેક્ષણવડે અથવા હાથયકી પ્રથમની પેઠે એ આહુતિ “સોમાય” ઇત્યાદિ એ મંત્રવડે પ્રાચીનાવીતિવડેજ હોમથી. તેમાં હાથવડે હોમ કરવાનો પક્ષ હોય તો, ડાબા હાથવડે દર્ભેકરી જમણા હાથમાં ધૂત લગારી જમણા હાથવતી બેવાર ચરુ લઈ ડાબા હાથયકી અભિધાર કરી ચતુરવતિત્વ ઇત્યાદિક કરવું. જગ્મેદીએએ સઘળા પિતૃતરફના આશ્વણના હાથ ઉપર હોમ કરવો, એકોદિદ્વિના આશ્વણના હાથ ઉપર હોમ કૃતાકૃત છે. હોમ થયા પછી સચ્ચેકરી પરિસમૂહન તથા પર્યુક્ષણ કરવાં. પાણિહોમનેવિષે મેક્ષણ તથા અનુપ્રહરણ કરવાં નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર પાણિહોમવિષે પરિસમૂહનાદિક તથા મેક્ષણ એ ઇચ્છતા નથી. આશ્વણોએ; હાથ ઉપર હોમ કરેલું અન્ન, કર્તાએ દેવપૂર્વક સચ્ચે કરીનેજ “આમાસુપકમ” એ મંત્રવડે અભિધાર કરેલા પોતપોતાના પાત્રમાં રાખી લોજનના સ્થાન કરતાં અન્ય ઠેકાણે આચમન કરી ફરી પોતપોતાને સ્થાનકે આવી બેસવું. અગ્નૌકરણ કરી શેષ રહેલું અન્ન પિંડમાટે રાખી પિતરોના આશ્વણના પાત્ર ઉપરજ સર્વે પદાર્થ પીરસ્યા પછી તે પીરસવું. કોઈ ગ્રંથકાર, અગ્નૌકરણવું શેષ અન્ન પીરસ્યા પછી બીજા સર્વે પદાર્થ પીરસ્યા એમ કહે છે. અગ્નૌકરણવું શેષ અન્ન દેવના પાત્ર ઉપર પીરસવું નહીં. સાશિક એવા કાશ્યાપનોએ તો અગ્નિવિષે અગ્નૌકરણ હોમ કર્યા પછી દેવપૂર્વક સઘળાં પાત્ર ઉપર શેષ અન્ન પીરસવું. નિરગ્નિકોએ દેવના આશ્વણના હાથમાં હોમ કર્યા છતાં પિતૃના પાત્ર ઉપરજ શેષ અન્ન પીરસવું, અને પિતરોના આશ્વણના હાથ ઉપર હોમ કર્યો હોય તો દેવાદિકનાં સઘળાં પાત્ર ઉપર શેષ અન્નવું દાન કરવું, એમ શ્રાદ્ધકાશિકા ગ્રંથવિષે કહ્યું છે. “જે અન્ન હાથ ઉપર હોર્યું તે, તથા બીજું જે અન્ન પાત્ર ઉપર પીરસ્યું તે એ સઘણુ અન્ન એકઠું કરીનેજ ભક્ષણ કરવું. જુદુ ભક્ષણ કરવું નહીં.” યૌધાયનોને તો, હાથ ઉપર હોમેવું અન્ન ભક્ષણ શ્રીધા પછી બીજું અન્ન પીરસવું એમ કહ્યું છે.

અધર્મપૂર્વોક્ત્યદેવપૂર્વધૃતામિધારિતપાત્રેપુર્વોક્ત્ત્વહવિપ્રાશ્વપરિવેપણં સ્વયંપદતીયાન્યોવાકુર્વાત નાપ વિત્રેણનૈકેનહસ્તેનચવિનાકુચં નાયસેનાપિપાત્રેણશ્રાદ્ધેપુરિવેપયેત્ વ્યંજનાદિકંપર્ણાંધંતર્હિતહસ્તેદેયં દર્બાદિયંધૂતંચાગ્નસમસ્તંવ્યંજનાનિચ લદકંચૈવપકાગ્નનોદર્બ્યાતુરુદાચન હસ્તાદ્યંતુનાશ્રીયાલ્લયણવ્યં જનાદિકં અપકંતૈલપકંચહસ્તેનૈવપ્રદીયતે ધૃતાદિપાત્રાણિમૂમોસ્થાપયેન્નમોજનપાત્રે ઓદનેપરમાગ્નેચ પાત્રમાસાચતપ્રઘૃતપૂરણેઋષિરતુલ્યતા પંક્તૌવિપમદાતુશ્ચનિપ્હૃતિર્નૈવવિધતે સર્વદાચતિલાપ્રાઘ્યાપિ સ્ફુત્યેવિશેષતઃ મોજ્યપાત્રેતિલાન્દ્રધ્વાનિરાશાંપિતરોગતાઃ હિંચુઙ્ગીપિપ્પલીમરીચકાનિશાકાદિસં સ્કારાર્યોન્યેવનનુસાક્ષાન્દ્રક્ષયેત્ પરિવેપણકાલેપવતત્સર્વપ્રકારમગ્નંપિંડાર્યંપિંડપાત્રેપરિવેપનીયમિ તિશ્રાદ્ધસાગરે ॥

હવે પ્રથમ કલાપ્રમાણે દેવપૂર્વક ધૂતનો અભિધાર કરેલા પાત્ર ઉપર પ્રથમ કહેલું હવિશ્યાન્ન (શુદ્ધાન્ન) પોતે દિવા સીએ અથવા બીજા દેહએ પીરસવું. “અપવિત્ર હાથયકી અથવા કુશવિનાને

તથા એક હાથે અને લોખંડના પાત્રવડે શ્રાદ્ધવિધે પદાર્થ પીરસવા નહીં.” કોથમીર, ચટણી ઇત્યાદિક પદાર્થ, પાંદરાં ઇત્યાદિકવડે ટાકેલા હાથયત્રી પીરસવાં. “ઘી, અન્ન તથા સઘળા કોથમીર, ચટણી ઇત્યાદિક પદાર્થ તથા જળ કઠછીવતી પીરસવાં. રાંધેલું અન્ન કઠછીવતી પીરસવું નહીં. હાથવતી પીરસેલા એવા મીઠું, -ચટણી, કોથમીર ઇત્યાદિક પદાર્થ ભક્ષણ કરવા નહીં. કાચા તથા તેલવડે પકવ પદાર્થ હાથવતીજ પીરસવાં.” ઘૃત ઇત્યાદિક પદાર્થનાં પાત્ર (વાટકા, પરિચા ઇત્યાદિક) પૃથ્વી ઉપર રાખવાં. ભોજનના પાત્ર ઉપર રાખવા નહીં. ભાત તથા દૂધપાક એમાં પાત્ર રાખી તે પાત્રમાં ઘૃત પીરસે તો તે રૂવિર સમાન થાય છે. “પંકિમાં એકને એાહું અને એકને અધિક એમ વિષમરીતે પીરસનારા પાપનો નાશ કરનાર પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી. પિતૃકાર્થવિધે વિશેષકરી સર્વદા તિલ લેવા. પિતૃદેવ, ભોજનના પાત્ર ઉપર તિલ ભેષ નિરાસ થઈ બળ્ય છે. હાંમ, સુંક, પીપર, મરી એ પદાર્થ શાકાદિકના સંસ્કાર એટલે વધાર ઇત્યાદિકમાં પરિપકવ થયેલા ભક્ષણ કરવા, પ્રલક્ષ ભક્ષણ કરવા નહીં. પીરસવાના સમયેજ તે સઘળા પ્રકારનું અન્ન પિંડમાટે પિંડપાત્ર ઉપર પીરસવું એ રીતે શ્રાદ્ધસાગર ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

અયોપયીતી દૈવેપાત્રેપરિતઃકુશલવાન્વિકીર્ય પિચ્યેતુતિલાન્વિકીર્યાન્ગાયડ્યાપ્રોક્ત્યતૂર્ણીપરિપિચ્ય દક્ષિણહસ્તપરિચામોધોદેવેપિચ્યેતુવિપરીતસ્ત્યેવંસ્વસ્તિકાકારકરાભ્યાંપાત્રમાલમેત્ત તત્રમંત્રઃ પૃથિવી તેપાત્રંઘૌરપિધાનંબ્રાહ્મણસ્વાસુચેમૃતંજુહોમિબ્રાહ્મણાનાંત્વાવિધાવતાંપ્રાણાપાનયોર્જુહોમ્યક્ષિતમસિમામં પાંક્ષેષ્ટાઅમુનામુર્મિહોકે” इति अयंमंत्रापस्तंબकाल्यायनादिभिर्નાનાविधःपठितोयथासंप्रदायंवाच्यः इत्यभिर्मन्त्र्य अतोदेवेतिचाइदंविष्णुरितिचाक्रचमुक्तयाविष्णोर्हव्यंरक्षस्वेतिपिच્યેतुकव्यंरक्षस्वेतिन्युज्જे नफरेणन्युज्जं द्विजांगुष्ठमनसमन्नेनिवेद्यप्रदक्षिणंघ्रामयेत् पिच्येत्वप्रदक्षिणंअत्रकातीयानामपहताइति ययानांदैवेतिलानांपिच्येपात्रपरितोविकिरणमुक्तम् ततोवामकरेणपात्रंस्पृशन्नमुकेविश्वेदेवादेषताइदम ग्रंहव्यमयंब्राह्मणआहवनीयायैश्यंभूर्गया अयंभोक्तागदाधरइदमन्नंब्रह्मा इदंसौवर्णपात्रमक्षय्यवटच्छायेयं अमुरुदेवभ्यः इदमन्नंलोपस्करममृतरूपंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृतेःस्याद्वाहव्यंनमोनमम औतत्सदि तिसययदर्भजलंदक्षिणकरेणपानचाममागेभूमौक्षिपेत् एवंदेविकविप्रांतरेपि ततोयेदेवास्इत्युपस्थानम् ततःपिच्यधर्मेणपितृपात्रालंभांगुष्ठनिवेशनाद्यंतयामेनपात्रमालम्ब्यपितादेवताएकविप्रदेवपिचादयोयया नामगोनादेवताइदमन्नंकव्यमित्यादि० इदंराजतंपात्रमक्षय्यवटच्छायेयं असरिप्रमेमुकनामगोत्ररूपायत्रय स्यानेविप्रकयेस्सपितृपितामहप्रपितामहेभ्योमुकगोत्रनामरूपेभ्यः इदमन्नंलोपस्करममृतरूपंपरिविष्टं प रिवेक्ष्यमाणंचातृतेःस्वधाकव्यंनमोनमम औतत्सदितितिलकुशजलंपितृतीर्थेनवामकराधोनीतेनदक्षि णकरेणपात्रदक्षिणेभूमौक्षिपेत् एवमन्यन्यापियथादैवतमूहः पितृस्थानेनेकविप्रदेवत्रिपुविप्रेपुपित्रेइत्या दिर्नंकयचनांतनत्यागः एवमन्नेपित्रिपुत्रिपूहाम् ततोयेचेहेतिसरुदुपस्थानम् अतिथिश्चेद्देवधर्मेणस्वेष्टदे वतादैइदमन्नमित्यादियेदेवास्इत्यादि अपसव्यं देवताभ्यःपितृभ्यः०सप्तव्या०अमूर्तानां०ब्रह्मार्पणं०हरि दांतां० चतुર્भिश्च० औतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु वेपामुद्दिष्टंतेपामक्षय्याप्रोतिरस्तु इतितिलोदकमुत्तृजेत् सव्यं एकोरिष्णु०अन्नहीनंक्रियाहीनंमंत्रहीनंचयद्रवेव तत्सर्वेमच्छिद्रंजायतामित्युक्त्वाविप्रैर्जायतांसर्वमच्छि द्रमित्युक्ते अनेनपितृयज्ञेनपितृरूपीजनार्दनवायुदेवःजीयतामितितिलकुशजलमुत्तृजेदित्याचारः ॥

પછી ઉપવીતી થઈ દેવપાત્રની આરેમેર કુશ તથા જવ છાંટી પિતૃના પાત્રની આરેમેર તિલ છાંટી આપત્રીમંત્રવડે અન્ન પ્રોક્ષણ કરી મંત્રવિના જળ સિંચન કરી જમણે હાથ ઉપર અને ડાબે હાથ નીચે એ રીતે દેવપાત્રે, પિતૃપાત્રે તો વિપરીત એટલે ડાબે હાથ ઉપર અને જમણે હાથ નીચે એપ્રમાણે સાથિયાને આધારે હાથ કરી તે હાથવડે પાત્રને સ્પર્શ કરી રાખવો. તેવિધે મંત્ર— “પૃથિવી તે પાત્ર ઘૌરપિધાનં બ્રાહ્મણસ્તા મુચેમૃતં જુહોમિ બ્રાહ્મણાનાં ત્વાવિધાવતાં પ્રાણાપાનયોર્જુ હોમ્યક્ષિતમસિ માર્મપાં શેષ્ટા અમુત્રામુર્મિહોકે.” આ મંત્ર આપસ્તંબ, કાલ્યાયન ઇત્યાદિકાએ નાના પ્રકારે ભોલેલા છે, માટે લેવા સપ્રદાય હાથ તેપ્રમાણે બળુલો. એપ્રમાણે અભિમંત્રણ કરી “અતો દેવાં” અથવા “ઈદં વિષ્ણુ” એમાંથી એક કયા કહી “વિષ્ણોર્હવ્યં રક્ષસ્વ” એ રીતે દેવસમીપે; અને પિતૃસમીપે તો “કવ્યંરક્ષસ્વ” એમ કરી ઉઘે હાથે ઉઘે, નખવિનાનો, એવો ગ્રાદાણનો અંચુલો અન્ન ઉપર રખાવી પ્રદક્ષિણ ફેરવાવે. પિતૃપાત્રે તો અપ્રદક્ષિણ ફેરવાવે. ઇહાં કાલ્યાયનોને “અપહતા” એ મંત્રવડે દેવસમીપે જવ, અને પિતૃસમીપે તિલ પાત્રને આરેમેર છાંટવાનું કહેલું છે. પછી ડાબે હાથે પાત્રને સ્પર્શ કરતાં “અમુકેઃ વિશ્વેદેવા દેવતા ઇદમન્નં હવ્યમયં ગ્રાહણ આહવ-

નીચાર્યે હ્યં ભૂર્ગયા અર્ચં મોક્ષા ગદાધર દ્વમન્નં બ્રહ્મ દંડં સૌવર્ણં પાત્રમક્ષય્યવટચ્છાયેયં અમુકદેવેભ્યઃ
 દ્વમન્નં સોપસ્કરમમૃતરૂપં પરિવિદ્યં પરિવેદ્યમાણં ચાતૃત્સેઃસ્વાહા હવ્યં નમો નમમ ॥ ઐતત્સત્ ” એ
 મંત્ર કહ્યા પછી યજ્ઞ, દર્ભસહિત જળ જમણા હાથમાં લઈ પાત્રના ડાબા ભાગમાં ભૂમિ ઉપર મૂકવું.
 એ રીતે દેવના ખીજા બ્રાહ્મણપાસે પણ એમજ કરવું. પછી “યે દેવાસાં” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના
 કરવી. સાર પછી પિતૃધર્મ (અપસંવ્યાદિક) વડે પિતૃના પાત્રનું આલંબન (સ્પર્શ) તથા અંગુઠો
 ફેરવાવવો ઇહાંસંગી કર્મ થયા પછી ડાબે હાથે પાત્રને સ્પર્શ કરી “પિતાદેવતા” એવો ઉચ્ચાર,
 એક બ્રાહ્મણ હોય તો “પિત્રાદયો યથાનામગોત્રાદેવતા દ્વમન્નંકવ્યં” ઇત્યાદિં દંડં રાજતં પાત્રમક્ષ-
 ય્યવટચ્છાયેયં અસત્પિત્રેડમુકનામગોત્રરૂપાય” એવો ઊહ, ત્રણને ઠેકાણે એક બ્રાહ્મણ હોય તો
 “અસત્પિતૃપિતામહપ્રપિતામહેભ્યોમુકગોત્રનામરૂપેભ્યઃ દ્વમન્નં સોપસ્કરમમૃતરૂપં પરિવિદ્યં પરિવેદ્ય-
 માણં ચાતૃત્સેઃસ્વાહા કવ્યં નમો નમમ ॥ ઐતત્સત્ ” એ મંત્ર કહ્યા પછી તિલ, દર્ભસહિત જળ પિતૃ-
 તીર્થે કરી ડાબા હાથને નીચે રાખેલા જમણા હાથવડે પાત્રના દક્ષિણ ભાગમાં પૃથિવી ઉપર મૂકવું
 એ રીતે બીજે ઠેકાણે પણ જેવી દેવતા હોય તેવો ઊહ કરવો. પિતૃ ઠેકાણે અનેક બ્રાહ્મણ હોય
 તો “પિત્રે” ઇત્યાદિ એકથયનાંતે કરી ભાગ કરવો, તથા એ રીતે આગળ પણ ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મ-
 ણુનેવિષે તેમજ જાણવું. સાર પછી “ચેચેહ” એ મંત્રવડે એકવાર પ્રાર્થના કરવી. અતિથિ હોય
 તો દેવધર્મ (સત્ય ઇત્યાદિક) વડે “સ્વેદદેવતાયૈ દ્વમન્નં” ઇત્યાદિક કહી “યે દેવાસાં” ઇત્યાદિક
 મંત્ર ભણવો. પછી અપસંચ કરી “દેવતાભ્યઃપિતૃભ્યઃ સત્સવ્યાં અમૃતાનાં બ્રહ્માર્પણં હરિર્દાતાં
 ચતુર્મિશ્રં ઐતત્સવ્રહ્માર્પણમસ્તુ ॥ યેપામુદ્દિયં તેપામક્ષય્યા પ્રીતિરસ્તુ” એવા મંત્ર કહી તિથોદક
 મૂકવું. પછી સંચ કરી “एको વિષ્ણુઃ અઘ્નહીનં ક્રિયાહીનં, મંત્રહીનં ચ યદ્ભવેત્ ॥ તત્સર્વમચ્છિદ્રં
 જાયતાં” એમ કહી બ્રાહ્મણોએ “જાયતાં સર્વમચ્છિદ્રં” એવું પ્રતિવચન દીધા પછી “અનેન
 પિતૃયજ્ઞેન પિતૃરૂપી જનાર્દનવાસુદેવઃ પ્રીયતાં” એમ કહી તિલ કુશસહિત જળ મેલવું, એવો
 આચાર છે.

કેચિદ્બ્રહ્માર્પણમિત્યાદિસંકલ્પોત્સર્ગેસવ્યમેકોવિષ્ણુરિત્યાદાવપસવ્યંકુર્વેતિ તન્નગ્ન્યાર્પણેતિપ્રકોવિષ્ણુ
 રિત્યનયોઃસંકલ્પયોર્ધિભાગેસવ્યાપસવ્યવિભાગેચ પ્રત્યક્ષવચનાનુપલંભાદ્યાચારંકાર્યં અકૃતેસંકલ્પેન્ન
 વિપ્રાનસ્પૃશેયુઃ ફૈશાનવિંગ્યાયૈગદાધરાયઃ પુંડરીકાક્ષાઽતિતત્વાપિતૃપૂર્વંવિપ્રકરેપુજલેદત્તે વિપ્રાસ્તે
 નાન્નપ્રોદ્યત્રિગોપ્ય્યાભિમંત્રયેયુઃ કર્તાસવ્યેનપિતૃપૂર્વકમાપોશનાર્થમુદકંદત્વાસવ્યાઘૃતિકાંપાયત્રીન્નિઃ
 સઠ્ઠ્ઠા મધુવાતાઘૃતિતૃચમુક્ત્વા મધુમધુમધ્યવિતિવિકૃત્વા ઐતત્સવ્યાસુલંજુપશ્વમિતિષ્વેત્ વિપ્રાશ્ચ
 યલિવાનવર્જ્યંનિત્યવદાપોશનંકૃત્વાકર્ત્રી શ્રદ્ધાર્પણેનિવિષ્ણુમૃતંજુહોમિ શિવોમાવિશામદાહાય પ્રાણા
 યસ્વાહેત્યાદિપંચમંત્રેપૂચ્યમાનેપુપંચપ્રાણાહુતીઃકૃત્વા બ્રહ્મણિમઆત્મામૃતત્વાયેત્યુચ્યમાનેપર્થીકુર્યુઃ ॥

કેાઇએક શિષ્ટ “બ્રહ્માર્પણં” ઇત્યાદિક સંકલ્પના ઉત્સર્ગ (કરવા) વિષે સંચ તથા “एकोવિષ્ણુઃ”
 ઇત્યાદિકવિષે અપસંચ કરેછે. તેમાં “બ્રહ્માર્પણં તથા ઈકોવિષ્ણુઃ” એ બન્ને સંકલ્પના વિભાગવિષે
 એટલે બન્ને સંકલ્પ જુદા જુદા કરવાવિષે તથા સંચ અને અપસંચ એ બન્ને ઠેકાણે જુદા જુદા
 કરવાવિષે પ્રત્યક્ષ વચન મળતાં નથી માટે જેવો આચાર હોય તેપ્રમાણે કરવું. સંકલ્પ થયો ન હોય
 સહાંસંગી બ્રાહ્મણોએ અગ્નને સ્પર્શ કરવો નહીં. “ફૈશાનવિષ્ણુઃ ગ્યાયૈગદાધરાયઃ પુંડરીકાક્ષાય”
 એપ્રમાણે નમસ્કાર કરી પિતૃપૂર્વક બ્રાહ્મણના હાથ ઉપર જળ દેવું. પછી બ્રાહ્મણોએ તે જળવડે
 અગ્નનું પ્રોક્ષણ કરી ત્રણવાર ગાયત્રીમંત્રવડે અભિમંત્રણ કરવું. કર્તાએ સંચેકરી આપોશન
 માટે પિતૃપૂર્વક જળ દઈ વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીમંત્ર ત્રણવાર અથવા એકવાર કહી “મધુવાતાં”
 એ ત્રણ સ્ત્રયા ભણી “મધુ મધુ મધુ” એમ ત્રણવાર કહી “ઐતત્સવ્યાસુલંજુપશ્વં” એમ
 કહેવું. બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞિદાન એટલે ચિત્રાહુતિ વર્જ્યે કરી નિત્યપ્રમાણે આપોશન લેવું. કર્તાએ
 “શ્રદ્ધાર્પણે નિવિષ્ણુમૃતં જુહોમિ શિવોમાવિશામદાહાય પ્રાણાય સ્વાહા” ઇત્યાદિ પાંચ મંત્રનો
 ઉચ્ચાર કરતાં છતાં બ્રાહ્મણોએ પાંચ પ્રાણાહુતિ લઈ “બ્રહ્મણિમઆત્મામૃતત્વાય” એવો મંત્ર કહ્યા
 પછી છઠી આહુતિ લેવી.

તતોમૌનિનોમુલશર્વદ્વાપસ્યવર્જયંતઃસરોપંમુંજીરન દધિશ્ચીરધૃતપાયસાનિતુનિઃશેપમ્ આપોશનક
 રેવિપ્રેસંકલ્પાચ્છિદ્રમાપણાત્ નિરાશાઃપિતરોયાંતિ આપોશનંદક્ષિણભાગેકાર્પયંતુવામભાગે પુનરાપ્

યાંપોશનંસુરાપાનસમમ્ આપોશનમકૃત્વાદ્યંમર્દયેન્નૈવઋદ્ધિંચિત્ત વિપ્રેવંલિદાનંનફાર્યં કેચિદાગ્નેનકુર્વંતિ તદ્વપાયસાજ્યમાપાન્નૈર્વલિદાનનિપેધાત્ વિપ્રાશ્વચામકરેણાદ્યંનસ્પૃશ્યોનુનંપદામાજનંસ્પૃશ્યુઃસંપાદિતમે વવસ્તુકરાદિનાયાચેયુર્નાસંપાદિતમ્ અન્નગુણદોષાન્નકીર્તયેયુઃ કર્તાન્વાનિપિદ્ધાન્નમોકૃઃપિતૃશ્ચાત્મન શ્રિપ્રિયંપ્રયચ્છન્ તત્તદન્નમાધુર્યાદિગુણકીર્તનેનપ્રરોચયન્નદદામીત્યવદન્યાચિત્તં ચ્છન્નમુંજાનાનપદ્યન્હ વિગુંજાનપૃચ્છન્દેન્યાશ્રુપાત્ક્રોધાદિકમકુર્વન્ જલંપાયન્ શનૈર્મોજયેત્ ઉચ્છિદ્ધાઃપિતરોયાંતિપૃચ્છતો લવણાદિકમ્ ॥

આર પછી મૌન ધારણ કરી, શુભશબ્દ, અને આપલ્યરહિત એવા શ્રાદ્ધણોએ સશેષ (પાત્ર ઉપર શેષ રાખી) ભોજન કરવું. દહીં, દૂધ, ઘી અને પાપસ એ પદાર્થ તો સર્વ ભક્ષણ કરવા. “શ્રાદ્ધણોએ પોતે આપોશન લેવું, સંકલ્પ (શ્રદ્ધાર્પણું એકોવિધ્યુઃ) એ કરવો અને છિદ્રભાષણ કરવું એ ત્રણ કાર્યથી પિતરો નિરાશ થઈ જાય છે.” આપોશન કરવું તે દક્ષિણ ભાગમાં કરવું, વામ ભાગમાં કરવું નહીં. આપોશનમાંટે જળ લેવું તે એકવારજ પૂર્ણ લેવું, ફરી પૂરણ કરવાથી તે સુરાપાન સમાન (સરખું) થાય છે. “આપોશન લીધાપિના ક્યારે પણ અન્નને મર્દન કરવું નહીં.” શ્રાદ્ધણોએ બલિદાન દેવું નહીં. કેટલાએક ધૃતવડે બલિદાન કરેછે. પરંતુ તે યોગ્ય નથી; કારણ, પાપસ, ધૃત અને માપાત્ર (અહં ઇલાદિ)વડે બલિદાન દેવાનો નિષેધ છે. શ્રાદ્ધણોએ યજ્ઞે હાયે અન્નને સ્પર્શ કરવો નહીં, તથા પગથી પાત્રને સ્પર્શ કરવો નહીં. સિદ્ધ કરેલા પદાર્થો હોય તેજ હાય ઇલાદિકથી નીશાની કરી ભાગવા; સિદ્ધ ન હોય તે ભાગવા નહીં. અન્નના શુભ-દોષ કહેવા નહીં. કર્તાએ નિષિદ્ધ ન હોય એવા પદાર્થ અને ભોક્તા, પિતા તથા પૌતાને પ્રીતિકારક હોય તેવા દેવા; તેમ તે તે અન્નના આધુર્યાદિક શુભ કહેવાથી પ્રીતિ ઉપભવવી; હું દહીં એ રીતે કહેવું નહીં; જે ખાજે તે દેવું; ભોજન કરનારાઓની સામે ભેવું નહીં; પદાર્થના શુભ પૂછવા નહીં; દીનતા, અશ્રુપાત અને ક્રોધાદિક કરવા નહીં; પીવામાંટે જળ દેવું; એ રીતે ધીરથી શ્રાદ્ધણોને ભોજન કરાવવું. “લૂણ ઇલાદિક પદાર્થ ‘ભેઇશે’ એમ પૂછે તો તેના પિતરો ઉચ્છિદ્ધ છતાં જતા રહેછે.”

અયસ્યેનૈયસવ્યાહૃતંગાયત્રીચિરુક્ત્વા પૌરુષસૂક્તં કુણ્વપાજોરક્ષોહણમિત્યાચારાક્ષોમ્નીઃ પિતૃ લિંગકાર્ત્ત્વિશ્વસોમસૂક્તપાવમાનીસૂક્તાનિ અપ્રતિરથસંજ્ઞમાશુઃશિશાનસૂક્તમ્ વિન્નુગ્રહરુદ્રાકંત્સોત્રા દિકં મોકૃવિમાન્નુદ્રાવયેત્ અસંમવેગાયત્રીજપંકુર્યાત્ વીળાંવંશધ્વનિંચાપિવિપ્રેમ્યઃસન્નિવેદયેત્ મંડલ ગ્રાહ્યણંપાઠ્યનાચિકેતપ્રયંતથા ત્રિમધુત્રિસુપર્ણંચપાવમાનયજુર્પિવ આશુઃશિશાનસૂક્તંચઅન્નયેકવ્યવા હનં પ્રાંદપાદ્યોવદિઃકક્ષોવદિર્જાનુરુપેપિયા અંગુષ્ઠેનવિનાશ્રાતિમુપશન્વેનવાપુનઃ પીતાવશિષ્ઠતોયાનિ પુનરુદ્ધત્યષાપિયેત્ સાદિતાર્ધપુનઃસાદેન્મોદકાદિફલાદિકમ્ મુલ્હેનવાધમેદન્નંનિટ્ટીવેન્નાજનેપિષ્ણેત્યમશ્નવિજઃશ્રાદ્ધેત્વાગલ્પલ્યધોગતિમ્ શ્રાદ્ધપંકૌતુમુંજાનોગ્રાહ્યણોગ્રાહ્યણોસ્પૃશોત્ તદ્વન્નમત્યજન્મુ ક્ત્વાગાયત્ર્યપ્રશંતંજપેત્ પાત્રેવિપ્રાંતરોચ્છિદ્ધસંસંગેતન્નિરસ્ય હસ્તંપ્રક્ષાલ્યમુક્ત્વાજ્ઞાત્વાદ્વિશંતંજપેત્ ચ્છિદ્ધમોજનેસહજંજપેત્ મુંજાનેપુત્રિવિપુગ્રમાદાત્કવતેગુદમ્ પાદકુચ્છંતતઃકૃત્વાઅન્નંવિપ્રિંનયોજયેત્ ॥

પછી સન્ધેકરીનેજ વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રી ત્રણવાર કહી પુરુષસૂક્ત, “કુણ્વ પાજઃ” અને “રક્ષોહર્ણ” ઇલાદિક રક્ષોમ્ની ઋચા; પિતૃ છે લિંગ (હેતુઉદ્દેશ) જેમનો એવાં ઇંદ્ર, ઇશ અને અદ્રનાં સૂક્ત; પાવમાની સૂક્ત; અપ્રતિરથ નામનું “આશુઃ શિશાનઃ” સૂક્ત; વિધ્યુ, શ્રદ્ધા, રુદ્ર અને સૂર્યનાં સ્તોત્ર; ઇલાદિક ભોજન કરનારા શ્રાદ્ધણોની આગળ સંભળાવવાં. એટલાં સૂક્ત સંભળાવવાનો સંભવ ન હોય તો ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો. “વીણુ અને વાંસળીનો શબ્દ શ્રાદ્ધણોને સંભળાવવો. મરળશ્રાદ્ધણ, નાચિકેતની ત્રણ વધી, ત્રિમધુ, ત્રિસુપર્ણ અને પાવમાન એવાં યજુર્વેદ-માંનાં સૂક્ત; આશુ-શિશાન સૂક્ત, તથા અન્નયેકવ્યવાહન એ સૂક્ત શ્રવણ કરાવવાં.” પગ ઉપર પગ ચડાવી, આસનની મર્યાદા સૂકી, ગોઠણની બાહરે હાથ રાખી, અશુદ્ધિના કેવળ આગળીઓવતી, અથવા મ્હોઢાવડે શબ્દ કરતો ભોજન કરે, તેમજ એકવાર જળ પાન કરી પાત્રમાં શેષ રાખેલું જળ ફરી લઈ પાન કરે, લાડુ ઇલાદિક તથા ફળાદિક પદાર્થ અર્ધ ભોજન કરી ફરી તે લઈ ભોજન કરે, અથવા મ્હોઢેથી અન્નને ફૂંક મારે કેવા પાત્રમાં થૂંકે એ રીતે શ્રાદ્ધણ ભોજન કરે તો તે શ્રાદ્ધને

ળપ્રકારેળવિકિરદૈવેપિત્રેચદત્વા વિપ્રેભ્યઃપિતૃપૂર્વકંસકૃદ્પોદત્વાગાયત્રીમધુમતીઞ્ચધાવયિત્વાતૃપ્તિપ્રશ્નઃસંપત્તિપ્રશ્નઞ્ચકાર્યઃ પવંશાસ્તાંતરેપ્યુત્તરાપોશનાત્પૂર્વમેવવિકિરદાનં બહુચાનાંતુપિંડાંતેપ્વ વિકિરઃ હિરણ્યકેશીયૈરાચાંતેઉક્તઃ ॥

એ રીતે આદ્યણુનું ભોજન થયા પછી પ્રાચીનાવીતી યઈ “તૃષ્ણાઃસ્થ” એ રીતે આદ્યણુને પૂછ્યા પછી આદ્યણુએ “તૃષ્ણાઃસ્થઃ” એવું પ્રત્યુત્તર વચન કહ્યા પછી ગાયત્રી, “મધુઘાતા” એ ત્રણ ઋચા, અને “અક્ષત્રમી” એ મંત્ર શ્રવણ કરાવવા, અથવા “અક્ષત્રમી” એ ઋચા સભળાવ્યા પછી તૃપ્તિપ્રશ્ન કરી “આદ્યં સંપત્તં” એમ પૂછી “સુસંપત્તં” એવું પ્રતિવચન દીધા પછી, પાત્ર પીરસવાસમયે પિંડભાટે અન્ન કાઢી રાખ્યું ન હોય તો એ સમયે પિંડભાટે તથા વિકિરભાટે સઘળા અન્નમાંથી અન્ન કાટી રાખવું. “શેષ અન્નવરે શું કરવું, એ રીતે ક્તાંએ આદ્યણુને પૂછવું. પછી તે આદ્યણુએ ઇંદ્ર અને સભધીસહિત ભોજન કરવું એવું ઉત્તર દઈ સઘળું અન્ન તે આદ્ય ક્તાંને દેવું, અથવા પોતે લેવું, એપ્રમાણે યથાચિ કરવું.” કાલ્યાણનાએ તો, આદ્યણુ તૃપ્ત થયા એમ જાણી, આગળ કહેવાશે તે રીતે દેવસમીપે તથા પિતૃસમીપે વિકિર દઈ, આદ્યણુને પિતૃપૂર્વક એકવાર જળ દઈ ગાયત્રી તથા મધુમતી ઋચા એ મંત્ર સભળાવી તૃપ્તિપ્રશ્ન તથા સંપત્તિપ્રશ્ન કરવા. એ રીતે બીજી શાખાવાળાઓએ પણ ઉત્તરાપોશનની પ્રથમજ વિકિર દેવો. ઋગ્વેદીઓએ તો, પિંડદાન પછીજ વિકિર દેવો. હિરણ્યકેશીઓએ આદ્યણુને આચમન કરાવ્યા પછી વિકિર દેવો.

તતઽચ્છિદ્ધમાગ્ન્યોઽંદીયતામિત્યુકાવિપ્રાઃ પાત્રસ્યંમુકરોપદૈવિકંદક્ષિણેપૈતૃકંવામેવહિઃકૃત્યપિતૃપૂર્વં વક્તુમુત્તરાપોશનમમૃતાપિધાનમસીતિકુર્યુઃ પિંડદાનંત્યાચાંતેપ્વનાચાંતેપુવાધિપ્રેપુકાર્યં વિપ્રાશ્ચમુલ્લપ્રશ્નાઽનપૂર્વકહસ્તપ્રક્ષાલનાદિશરાવાદૌકુર્યુનંકાંસ્યતાન્નપાત્રયોઃ શુદ્ધોદકેનાચમ્યકયાનદતિતૃચંજપેયુઃ ॥

પછી “ઽચ્છિદ્ધમાગ્ન્યોઽંદીયતાં” એ રીતે આદ્યણુને કહ્યા પછી આદ્યણુએ ભોજન કરી શેષ રહેલું પાત્રમાંનું અન્ન, દેવના આદ્યણુએ પાત્રના દક્ષિણ ભાગમાં તથા, પિતૃના આદ્યણુએ પાત્રના વામ ભાગમાં બાહરે રાખી પિતૃપૂર્વક દીધેલું આપોશન “અમૃતાપિધાનમસિ” એ મંત્રવરે લેવું. પિંડદાન કરવું તે તો, આદ્યણુએ આચમન કર્યા પછી અથવા આચમન કર્યાની પ્રથમ કરવું. આદ્યણુએ સુખપ્રક્ષાલનપૂર્વક હસ્તપ્રક્ષાલનાદિક કરવું તે શરાવ (માદીના પાત્ર) ઇલાદિક પાત્રવિપે કરવું, કાંસાના પાત્ર અથવા ત્રાંબાના પાત્રમાં કરવું નહીં, શુદ્ધ જળવરે આચમન કરી “કયાન” એ ત્રણ ઋચાને જપ કરવો.

અધપિંડદાનં ॥ તથાચનોત્તરમગ્નૌકરણોત્તરંભોજનોત્તરંવિકિરોત્તરંસ્વધાવાચનોત્તરંવિપ્રવિસર્જનોત્તરમિતિપદ્મપ્રક્ષાઃસ્મૃત્યુકાઃ તેપાંશાશ્વામેદેનવ્યવસ્થેતિસિંધુઃ તન્નાશ્વલાયનાનાંમુકવત્સ્વનાચાંતે પ્વાચાંતેપુવાધિપ્રેપુપિંડદાનંતતોવિકિરઃ આપસ્તંવહિરણ્યકેશીયાદીનાંવિપ્રવિસર્જનાંતેપિંડદાનં કાતી યાનાંવિકિરોત્તરમાચાંતેપ્વનાચાંતેપુવા તન્નાગ્નિહોમેગ્નિસમીપેપાણિહોમેવિપ્રસમીપેબહુચાનાંપિંડદાનં અન્યેપાંપ્રાયોવિપ્રસમીપપ્વ તન્નદ્વિજોચ્છિદ્ધાદુત્તરોવ્યામમાત્રેરજિમાત્રેવાપિંડદાનં સંકલ્પ્યબહુચાનામેક ફરેણાન્યેપાંકારામ્યાંધૃતેનસ્પ્થેનસાદિરકાષ્ટેનદર્ભમૂલેનવાપહતાઅસુરાદિતિમંત્રપ્રતિલેખપઠન્ આગ્નેવ્ય પ્રંપ્રત્યગપર્વગર્ગપર્વજસંલ્પ્યારેલામેકાંદિશ્વ્યાદિકાંવોહિરણ્ય પ્રત્યેકમગ્ન્યુક્તે પિંડસંકલ્પેરેલાકરણેચસ વ્યાપસવ્યયોર્વિકલ્પઃ અન્નકાતીપૈર્થેરૂપાણીતિમંત્રેણાગ્નૌકરણાગ્નૌસ્મુકં રેસાદક્ષિણતોનિધેયં રેજાસુસકૃદાચ્છિદ્ધંવહિર્દક્ષિણાપ્રમાસીર્ય શુંધંતાંપિતરઃશુંધંતાંપિતામહાહ્યાદિમંત્રૈસ્તિલોદકંવહિર્પ્યાસિચેત્ અન્ન ક્રાતીયાનાંપિતરમુકનામગોત્રાવનેનિશ્ચેલાદિમંત્રાઃ અન્યેપાં માર્જયંતાં પિતરઃસ્તોમ્યાસહ્યાદયોમંત્રાઃ ॥

હવે પિંડદાન કહે છે.

પિંડદાન કરવું તે આદ્યણુની પૂજા ડીધા પછી, અગ્નૌકરણ પછી, ભોજન થયા પછી, વિકિર દીધા પછી, સ્વધાવાચન થયા પછી, અથવા આદ્યણુનું વિસર્જન ડીધા પછી કરવું, એ રીતે ॥ પક્ષ સ્મૃતિમાં કહ્યા છે, તેમની વ્યવસ્થા શાખાપરતે જાણવી એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે. તેમાં આચલ્યાણનાએ, આદ્યણુ જમ્યા છતાં, આચમનથકી પ્રથમ અથવા આચમન ડીધા પછી પિંડદાન કરી વિકિર દેવો. આપસ્તંબ હિરણ્યકેશીય ઇલાદિકાએ આદ્યણુનું વિસર્જન ડીધા પછી પિંડદાન કરવું.

કાલાપનોએ વિકિર દીધા પછી આયમન કરી અથવા આયમનની પ્રથમ પિંડદાન કરવું. તેમાં ઋગ્વેદીઓએ અગ્નિવિષે અગ્નૌકરણ કીધું હોય અને અગ્નિની સમીપે પાણિદોષ હોય તો બ્રાહ્મણની સમીપે પિંડદાન કરવું. બીજી શાખાવાળાઓએ ઘણું કરી બ્રાહ્મણની સમીપે કરવું. તેમાં બ્રાહ્મણના ઉત્તિષ્ઠયથી ઉત્તર મેર ચાર હાથ છેટે અથવા અરતિ (કનિષ્ઠિકા આંગળીવિના બાંધેલી મૂઠીવાળા હાથ) પ્રમાણે છેટે પિંડદાનનો સંકલ્પ કરી ઋગ્વેદીઓએ એક હાથ અને બીજી શાખાવાળાઓએ બે હાથે ધારણ કરેલી ખેરના કાંઈની ‘સ્પય’ તલવારવડે અથવા દર્ભના મૂલેકરી “અપહ-તાઅસુરો” એ મંત્ર એક એક રેખાપ્રત્યે પાઠ કરતાં આગ્નિચુલામાં અથ તથા પશ્ચિમવિષે સમાપ્તિ થાય એવી, જેટલાં પાર્વણ હોય તેટલી એક બે અથવા ત્રણ ઇલાદિક રેખા કાઢી એક એક રેખા ઉપર જળ છાંટવું. પિંડનો સંકલ્પ તથા રેખા કરવી એવિષે સચ્ચ તથા અપસચ્ચનો વિકલ્પ છે. એ ઠેકાણે કાલાપનોએ “ચેરુપાણિ” એ મંત્રવડે અગ્નૌકરણના આગ્નિનું ઉલ્લુક (અર્ધ બળેનું કાણ) રેખાની દક્ષિણ મેર રાખવું. રેખા ઉપર એકવાર કાપેલા બાદિ (દર્ભમુદિ) દક્ષિણ દિશામાં અથ થાય એ રીતે પાથરી “શુધંતાં પિતરઃ શુધંતાં પિતામહા” ઇલાદિક મંત્રવડે સિવાદક તે બાદિ ઉપર છાંટવું. એ ઠેકાણે કાલાપનોને “પિતરમુકનામગોત્રાવનેર્નિદ્યવ” ઇલાદિક મંત્ર છે. બીજી શાખાવાળાઓને “માર્જયંતાં પિતરઃ સોમ્યાસ” ઇલાદિક મંત્ર છે.

અગ્નૌકરણરોપયુતસર્વાજ્ઞેનમધુસર્પિસ્તિલગ્નિગ્રેણપિંડાન્પદ્યાપ્કારયિત્વા રેલાયાંપરાત્રીનપાણિવાપિ તૃતીયેનપિત્રાદિભ્યોદદ્યાત્ એતત્તેડસસત્પિતર્યધાનામગોત્રરૂપયેચત્વામગ્રાણુ પિત્રેઅમુકનામગોત્રરૂપાયાયં પિંડઃસ્વધાનમસ્તેભ્યશ્ચગયાયાંશ્રીરુદ્રપદેદત્તમસ્તિવત્યાદિમંત્રેરુદ્ધેન અત્રકેપાંચિર્તિપંડપાત્રાવનેજનપાત્રન્યુ પ્તીકરણંચ કેચિર્પિંડેપુમાપાંચંવર્જયંતિ તતોલેપમાકૃતયથેહસ્તલેપંપિંડદર્શનમૂલેપુનિનૃજ્યાત્રપિતરોમાદ્ યથં યથાનામગામૃપાયધ્મિતિપિંડાન્સરુદ્ધનુમંચ સચ્ચપાશ્ચેનોદહુવૃત્ત યથાશક્તિપ્રાણાશ્ચિયમ્ય પર્વા વૃત્ત્યામીમંદંતપિતરઃસતિતથૈવાનુમંચસચ્ચેનપિંડશેપમાત્રાયાચમ્યાન્યપવિત્રેષ્ટૃત્વાપચ્ચેનશુધંતામિત્યાદિ યથાસૂચંજલનિનયનંપૂર્વેચત્કુર્યાત્ અત્રમુકરોપાત્રામાવેદ્રવ્યાંતરેણપિંડદાનંકાર્યં કપિધવિલ્લુકુકુટાં ઢામલકયદરાણાંધ્યેશક્તિતોન્વતમપ્રમાણાઃપિંડાઃ કેચિત્પાર્વણપિંડત્રયેયધોત્તરપ્રમાણાધિષ્ઠ્યમાદુઃ તથાહસ્તલેપામાવેપિદર્શનપુહસ્તંનિનૃજ્યાદેવેતિમેધાતિથિઃ ઈકોદિપ્રથાદેપુદર્મલેપોનેતિનુમંતુઃ અત્રનીર્વાં વિદ્વસ્યામ્યંજનાદીતિકેચિત્ પિંડપૂજનાંતેપસ્થાનાત્યાકુનીવીપિંચંસશ્વતિસાગરે ॥

અગ્નૌકરણના શેષસહિત સઘળા અન્નમાં મધ, ઘી અને તિલ મિશ્રિત કરી તે અન્નના પિંડ સ્ત્રીને હાથે કરાવી તે રેખા ઉપર પરાત્રીન (નમતા) હાથવડે પિતૃતીર્થેકરી પિતા ઇલાદિકને દેખા. તેના મંત્ર—“એતત્તેડસસત્પિતર્યધાનામગોત્રરૂપયેચત્વામગ્રાણુ પિત્રેઅમુકનામગોત્રરૂપાયાયંપિંડઃસ્વધાનમ-સ્તેભ્યશ્ચગયાયાંશ્રીરુદ્રપદેદત્તમસ્તુ” ઇલાદિક મંત્રવડે લાક કરી દેવા. એ પિંડદાનવિષે જેટલાઓને પિંડનું પાત્ર ધોવું તથા પાત્ર ઉધું કરવું કહ્યું છે. જેટલાએક શિષ્ટ પિંડવિષે આપાત્ર વર્ણ્યકરે છે. સ્વાર પછી લેપકાગ લેવાવાળાઓની ટુમિઆટે હાથમાં ચોટી રહેલું અન્ન પિંડના દર્ભના મૂલમાં સાફ કરી “અત્ર પિતરો માદ્યર્ચ્યં યથામાગમાવૃપાયધ્વં” એ મંત્ર કહી એકવાર પિંડનું અનુમંત્રણ કરી જમણે પડખેથી ઉત્તરમેર વળી યથાશક્તિ પ્રાણુનો રોધ કરી પાછું કરી “અમીમંદંતપિતરો” એ મંત્રવડે તેમજ અનુમંત્રણ કરી સવ્યેકરી પિંડશેષ સુંધવું, પછી આયમન કરી બીજાં પવિત્ર ધારણ કરી અપસચ્ચવડે “શુધંતાં” ઇલાદિક જેવું સૂત્ર હોય તેને અનુસાર જળસિંચન પ્રથમપ્રમાણે કરવું. એ પિંડદાનવિષે, બ્રાહ્મણોએજન કરતાં શેષ અન્ન રહ્યું ન હોય તો બીજાં દ્રવ્યવડે પિંડદાન કરવું. કોડ, બીલીકળ, કુકડીનાં ઈંડાં, આમળાં તથા બોરાં એમાંથી જેવી શક્તિ હોય તેને અનુસાર કોઈ એક પ્રમાણના પિંડ કરવા. કોઈ અંથકાર, પાર્વણના ત્રણ પિંડમાં પહેલા કરતાં બીજા મોટા એમ એક બીજાથી અધિક પ્રમાણ કહે છે. તેમ હાથમાં અન્ન લાગેલું ન હોય તો પણ દર્ભ ઉપર હાથ સાફ કરવાજ એમ મેધાતિથી કહે છે. એકોદિપ્રથાદિવિષે હસ્તલેપ દેવો નહીં એમ સુમંતુ કહે છે. ઈંડાં નીવીનું વિસર્જન કરી અલ્પંજનાદિક કરવું, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે, પિંડની પૂજા કર્યા પછી અને ઉપસ્થાનની પ્રથમ નીવીનું વિસર્જન કરવું, એ રીતે આદ્યસાગર અંથમાં છે.

અથાસત્પિતરમુકનામગોત્રરૂપામ્યંદવેતિયથાલિંગમંત્રાવૃત્ત્યા પિંડેપુતૈલંચૃતંચામ્યંજનેર્દર્મદત્તપ્રત્યૈર્વા દ્વેતિકજલંદદ્યાત્ આપસ્તંબાનામાદાવંજનંતતોમ્યંજનં એતદ્વપિતરોવાસદ્ધતિમંત્રંપ્રતિપિંડંપ્રઙ્વાસો

ચાંદશાંત્રિગુણસૂત્રવાપ્રતિપિંડેદ્યાદિતિદેમાદિઃ સકૃન્મંત્રપઠન્સકૃદેવદદ્યાદિત્યન્યે કાર્તૃયેસ્તુમંત્રે
પ્રાપ્તિપિંડનામગોત્રાણચાર્યચિંગુણસૂત્રંદેયં તતઃકશિપૂપવર્હણેનિવેદ્યાસતિપત્ત્યમ્વદિતિચતુર્થ્યોક્તત્તથાગંધપુ
ષ્પધૂપદીપસર્વપ્રકારકર્તૃનિવેદ્યતાંવૃલદક્ષિણાદિમિઃ પિંડેપૂજાંસવ્યેનાપસવ્યેનવાકુર્યાત્ યત્કિંચિત્પચ્યતે
મહ્યમોજ્યમન્નમાર્ગહિંતં અનિવેદ્યનમોકલ્યંપિંડમૂલેકયંચન તતોનમોવઃપિતરૃપદ્વિત્યદિમંત્રેઃપિંડાનુપ
સ્થાયોત્તાનહસ્તિનપરેતનહિતિમંત્રેણસકૃદુકેનયુગપત્પ્રવાહયેત્ ॥

પછી “અસત્પિતરમુકનામર્ગોત્રરૂપામ્યંદવ” એ પ્રમાણે જેવું લિંગ હોય તેને અનુસારે મંત્રની
આવૃત્તિ કરી પિંડ ઉપર તેજ અથવા ધીનું અભ્યંજન દર્ભવડે દર્ભ, તેમજ “અંદવ” એમ કહી કાળજી
દેવું. આપસ્તંભોએ પ્રથમ અંજન પછી અભ્યંજન દેવું. “પતદ્વઃ પિતરોવાસો” એ મંત્ર એક
એક પિંડપાસે પાઠ કરતાં વજ્ર, અથવા વજ્રની દોરી કિંવા ત્રેવડું કરેલું સૂત્ર એક એક પિંડને દેવું,
એ રીતે દેમાદિમાં કહેલું છે. એકવાર મત્ર ભણી એકવારજ દેવું, એમ બીજા ગ્રંથકાર કહે છે.
કાલ્યાણનોએ તો, મંત્ર ભણી પ્રત્યેક પિંડ પાસે નામ ગોત્રાદિકનો ઉચ્ચાર કરી ત્રિગુણ સૂત્ર દેવું.
પછી ગાદી, આશીર્વાદ એ પદાર્થ નિવેદન કરી “અસત્પિતૃમ્વઃ” એ રીતે ચતુર્થા વિભક્તિવડે અક્ષત,
ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, સઘળા પ્રકારનું નૈવેદ્ય, તાંબૂલ અને દક્ષિણા ઇત્યાદિક ઉપચારવડે પિંડની
પૂજા સઘે અથવા અપસઘે કરવી. “ભક્ષ્ય ભોજ્ય એવું બે કાંઈ શુદ્ધ અને સિદ્ધ કર્યું હોય તે
પિંડની સમીપે નિવેદન કર્યાવિના આરે પશુ ભક્ષણ કરવું નહી.” પછી “નમોવઃ પિતરૃવ્યે”
ઇત્યાદિક મંત્રવડે પિંડનું ઉપસ્થાન (પ્રાર્થના) કરી સવળે હાથે “પરેતનમ” એ મત્ર એકવાર કહી
એકસાથેજ પિંડો કાંઈએક અલાવવા.

તતોદક્ષિણાગ્નિહોમપક્ષેડમેતમયાશ્વમિત્યગ્નિસમીપમાગત્ય ચંદંતરિક્ષમિતિમંત્રેણગાર્હપત્યોપસ્થાનં ઔ
પાસનહોમપક્ષેગાર્હપત્યપદરહિતતન્મંત્રેણોપસ્થાનંંદવંયદુષ્કાનામેવ પાણિદેહોમેનુતેપામપિનાસ્ત્યેવ ધીરં
મેવત્તપિતરહિતિમંત્રેણમધ્યમમેકંપિંડંપિંડદ્વયંધાન્યપૃક્કયાદૌમૃગ્યપિંડત્રયમાદાયપત્ત્યૈદદ્યાત્ પત્નીઆઘત્ત
પિતરહિતિમંત્રેણસકૃત્પાઠિતેનૈવપિંડમેકમનેકંવાપ્રાશયેત્ આપસ્તંભસ્ત્વપાંત્યૌપધીનાંરસંપ્રાશયામિભૂત
કૃતં ગર્ભંધત્સ્વિતિમધ્યપિંડંપદ્યૈમયચ્છતિ પ્રાશનમંત્રઃસપ્ત યથેદપુરુષોઅસદિતિપાઠમાત્રંમિદ્યતે इत्यમે
વકાતીયાનાંંદંભાર્યાયાઃપિંડપ્રાશનંપ્રજાકામાત્યેવ કેચિન્નિત્યમાહુઃ ભાર્યાનેકલ્વેપિંડંવિમજ્યપ્રતિપત્ની
મંત્રેણપ્રાશયેત્ પાર્વણદ્વયેપિંડદ્વયંદ્વાભ્યાંદેયં પત્નીવહુત્વેગુણતોચયસાચોમ્યાયૈપિંડોદેયઃ ઘઠ્ઠીયોગ્યત્વે
એકસિન્નવર્ષેપૃક્કસૈઅન્યસિન્નપરસૈહિતિ પત્નીરગ્નાન્યદેશસ્યાગુર્વિંળીસૂતિકાપિઘા તદાતંજીર્ણદ્રુપમ
દદ્યાગોવામોકુર્મહંતિ इત્યૌજલેક્ષિપેત્ પુત્રાદિકામનામાવેક્ષિપેદદ્વૌજલેપિઘા પિંડાંસ્તુગોજિધિરેમ્બો
ધાયસેમ્બઃપ્રદાપયેત્ તીર્થધ્રાક્ષેસદાપિંડાન્નિષેત્તીર્થેસમાહિતઃ ॥

પછી “દક્ષિણાગ્નિવે દોમ” (અગ્નૌકરણુ) એવો પક્ષ હોય તો, “અગ્નેતમયાશ્વમ” એમ
મંત્ર ભણી અગ્નિની સમીપે આવી “ચંદંતરિક્ષમ” એ મંત્રવડે ગાર્હપત્યાગ્નિનું ઉપસ્થાન કરવું. ‘ગૃહા-
ગ્નિવે દોમ’ એવો પક્ષ હોય તો ‘ગાર્હપત્ય’ એ પદેરહિત તે મંત્ર ભણી ઉપસ્થાન કરવું, પણ એ
ઉપસ્થાન ઋગ્વેદીઓએજ કરવાનું છે. પાણિદોમ હોય તો ઋગ્વેદીઓને પણ ઉપસ્થાન નથીજ.
“ધીરં મેવત્ત પિતરઃ” એ મંત્રવડે એક વચ્ચે પિંડ અથવા બે, અવ્યક્ત ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધવિષે વચ્ચે
ત્રણ પિંડ લઈ સ્ત્રીને દેવા. પછી સ્ત્રીએ “આઘત્ત પિતરઃ” એ મત્ર એકવારજ ભણી એક અથવા
સઘળા પિંડ ભક્ષણ કરવા. આપસ્તંભ તો “અપાંત્યૌપધીનાં રસં પ્રાશયામિ ભૂતકૃતં ગર્ભં ધત્સ્વ”
એ મંત્ર ભણી મધ્યમ પિંડ સ્ત્રીને આપે છે. ખાવાવિષે મંત્ર તેજ છે, પરંતુ “યથેદ પુરુષો અસત્”
એ પ્રમાણે પાઠ માત્ર હુદો થાય છે. એ પ્રમાણેજ કાલ્યાણ શાખાવાળાઓને નિલુચ નહુવો. આ
સ્ત્રીને પિંડ અવશવવાનું બે કહ્યું તે સંતતીની ઇચ્છા હોય તોજ નહુવું, કોઈ ગ્રંથકાર નિત્ય છે એમ
કહે છેઃ ઘટ્ટી સ્ત્રીઓ હોય તો પિંડનો વિભાગ કરી એક એક સ્ત્રીને મંત્રે કરી પ્રાશન કરાવવું. બે
પાર્વણ હોય તો બે પિંડ બે સ્ત્રીઓને દેવા. ઘટ્ટી સ્ત્રીઓ હોય તો ત્રણ અને અવસ્થાથી બે યોગ્ય
હોય તેને દેવો. ઘણી સ્ત્રીઓ યોગ્ય હોય તો એક દરને દિવસે એકને, બીજી દરને દિવસે બીજીને
એ પ્રમાણે દેવા. સ્ત્રી રોગી હોય, દેશાંતરમાં હોય, અભિલૂ અથવા પ્રસવવાળી હોય તો વૃદ્ધ બળદ
અથવા અકરને તે પિંડ અવશવવા. બીજા બે પિંડ જળમાં નાંખવા. “પુત્રાદિકની ઇચ્છા ન હોય

તે પિંડ અગ્નિ અથવા જળમાં નાંખવા, કિંવા ગાય, બકરા, આણણ અથવા કાગડાને દેવા, તીર્થ-
વિષે શ્રાદ્ધ કરી તે પિંડ સર્વકાળ તીર્થવિષે જ નાંખવા. ”

અથપિંડોપધાતે ॥ શ્વસુગાલચરેઃસ્પૃષ્ટાંપિંડોમિન્નગ્રમાદતઃ મોર્જારમૂપકૈઃસ્પૃષ્ટાંડાલપતિતા
દિમિઃ પ્રાજાપત્યંચરેત્ત્વાત્વાપુનઃપિંડાન્યથાવિધિ પાસંતરેણતેનપાકેનવાપિંડદાનમાનંપુનઃકાર્યં ન
સર્વશ્રાદ્ધાવૃત્તિરિતિસર્વસંમતં કાકસ્પર્શંતુનદોષઃ ॥

હવે પિંડોપધાત (પિંડ નષ્ટ થયા હોય તે) વિષે કહે છે.

“ કૃતક, શિયાલ, ગથેડુ, માંજર, ઉદર, આગલ અને પતિત ઇલાદિકાએ પિંડને સ્પર્શ કર્યો હોય
અથવા પ્રમાદથી પિંડ કુટી ગયો હોય તો આન કરી પ્રાણપલ્ય પ્રાયશ્ચિત કરવું, તથા ફરી યથાવિધિ
પિંડ દેવા. ” બીજા પાકવડે અથવા તે પાકવડે પિંડદાન માત્ર ફરી કરવું, સઘળા શ્રાદ્ધની આવૃત્તિ
કરવી નહીં, એ સર્વસંમત છે. કાગડાનો સ્પર્શ થયો હોય તો દોષ નથી.

અથપિંડનિવેધઃ ॥ વિવાહમતચૂડાસુવર્પમર્ધતદર્ધકં સંસ્કારેપુતયાન્યેપુવૃદ્ધિમાત્રેચમાસકં
પિંડદાનંમૃદાજ્ઞાનંનકુર્યાચિત્તતર્પણં શ્રાદ્ધાંગતર્પણંનિત્યતર્પણંચતિલૈર્નકાર્યમિત્યર્થઃ મહાલયેગયાયાંપિ
ઓપ્રત્યન્દે યસ્યકસ્યાપિમૃતસ્યસર્પિંડીપોઢશમાસિકાંતેપુત્રેતકૃત્યેપુ કૃતમંગલોપિપિંડાન્દચાત્ કેચિ
શ્રાદ્ધાદિર્વાપેંકેપ્યાહુઃ પિંડયજ્ઞેચયજ્ઞેચસર્પિંડ્યાંદધુરેવચ તથાવિકૃતાવન્વ્યવ્ષાદોયનપુનઃપિંડદાન
વિધિઃ યજ્ઞવાપૂર્વેયુઃશ્રાદ્ધાદોપિંડપિતૃયજ્ઞવિકૃતિત્યંતરાપિનાપિંડદાનનિવેધઈતિસિંધુઃ સેનાદ્યાકાશ્યપે
પિનનિવેધઈતિમાતિ અયંચમંગલોત્તરંપિંડદાનતિલતર્પણનિવેધચિત્રપુરુષસર્પિંડાનામિતિમાતિ ॥

હવે પિંડનો નિવેધ કહે છે. — “ વિવાહ, ઉપનયન અને ચૌલ એ યથાં હોય તો ક્રમે કરી
એક વર્ષ, છ માસ, ત્રણ માસ અને બીજા સંસ્કારોવિષે તથા કેવળ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે એક માસપર્યંત
પિંડદાન, મૃતિકાવડે જ્ઞાન તથા તિલવડે તર્પણ કરવા નહીં. શ્રાદ્ધતુ અગ્રભૂત તર્પણ તથા નિત્યતર્પણ
એ તિલવડે કરવાં નહીં એ અર્થ. જેણે મગલ કાર્ય કર્યું હોય તેણે પણ મહાલય, ગયાશ્રાદ્ધ, માતા-
પિતાતુ પ્રતિસાંવત્સરિક અને જે કોઈ મરેલો તેના સર્પિંડીકરણ તથા સોળ માસિકપર્યંત પ્રેતકાર્યવિષે
પિંડદાન કરવું. જોઈ અથકાર, ભાઈ ઇલાદિકાના વાર્ષિક શ્રાદ્ધવિષે પણ પિંડદાન કરવું એમ કહે છે.
“ પિંડયજ્ઞ, યજ્ઞ અને સર્પિંડીશ્રાદ્ધ એમનેવિષે પિંડ દેવોજ. ” તેમજ વિકૃતિરૂપ અન્વયકા ઇલાદિકાવિષે
અન્યહાં ફરી પિંડદાનનો વિધિ કહ્યો છે અથવા અન્યહાં પૂર્વેશ્રાદ્ધાદિકાવિષે પિંડપિતૃયજ્ઞને વિકૃતિપણું કહ્યું
છે અહીં પણ પિંડદાનનો નિવેધ નથી એ રીતે નિર્ણયસિંધુમાં છે, તેથી અહીંશ્રાદ્ધવિષે પણ પિંડ-
દાનનો નિવેધ નથી એમ ભાસે છે. આ જે મગલકાર્ય કર્યા પછી પિંડદાન તથા તિલતર્પણનો નિવેધ
કહ્યો તે ત્રિપુરુષસર્પિંડવિષે છે એમ ભાસે છે.

અથપિંડોદ્દાસનંતેવિકિરોદેયઃ ઉપવીતીદૈવિકદ્વિજસન્નિઘૌસદર્મંમુખિ અસોમપાશ્ચયેદેવાઈતિમં
ત્રેણસજલયવમન્નંવિકિરેત્ પ્રાચીનાવીતીપિતૃયજ્ઞસન્નિઘૌસદર્મંમુખિ ચેઅગ્નિદગ્ધાથેઅગ્નિદગ્ધેતિ
શ્રાદ્ધાસતિલમન્નંવિકીર્યં અગ્નિદગ્ધાથેજીવાયેપ્યદગ્ધા.કુલેમમ ભૂમોદત્તેનતૃપ્યંતુત્સાયાંતુપરાંગતિ
મિતિકાતીયસૌત્રમંત્રેણસતિલજલેનાહ્વાયેત્ પિંડવદ્વિકિરોપિસર્વાંજયૈવ કેચિદસોમપાઈતિદૈવેવિ
કિરંવત્ત્વા અસંસ્કૃતપ્રમીતાયેઈતિપૌરાણમંત્રેણપિતૃયેદત્ત્વા ચેઅગ્નિદગ્ધાઈત્યૃચાપૃથગુચ્છિત્વપિંડંકુશોપરિ
દધાદિત્વાહુઃ ॥

પછી પિંડના વિસર્જનને અતે વિકિર દેવો. તે આ રીતે—ઉપવીતી યઈ દેવતાના શ્રાદ્ધાણી
સમીપે ભૂમી ઉપર દર્ભ પાથરી તે ભૂમી ઉપર “ અસોમપાશ્ચયે દેવાં ” એ મંત્રેકરી જળ તથા જવ-
ચુક્ર અન્ન મૂકવું. , પ્રાચીનાવીતી યઈ પિતૃના શ્રાદ્ધાણી સમીપે ભૂમી ઉપર દર્ભ પાથરી તે પૃથ્વી
ઉપર “ ચે અગ્નિદગ્ધા ચે અગ્નિદગ્ધા ” એ મંત્રેકરી તિલસહિત અન્ન નાખી “ અગ્નિદગ્ધાશ્ચ ચે
જીવા, ચેપ્યદગ્ધાઃ કુલે મમ ॥ ભૂમો દત્તેન તૃપ્યંતુ ત્સા યાંતુ પરાં ગતિ ” એ કાસાથનસૂત્રમાંના મન્ત્ર.

૧ જીવત્પિતૃત્વગમિનીપતિત્વપ્રત્યુક પિંડદાનનિવેધપ્રતિમસવશપ્રાયોવોક ।

૨ ઇપરપિતૃકપણ તથા અગ્નિપિતૃવિપણ એ કારણ હોવાથી પિંડદાનનો નિવેધ અને ફરી પિંડ આપવાથી ભૂમી
એ પ્રાયમજ કહ્યું છે

બ્રહ્મચારી, સન્યાસી અને વિધવાને નિત્ય નિષેધ છે. જ્ઞાતિ, સગોત્ર અને સંબંધીવિના બીજાને ઘેર આહારોપનું ભોજન કરે તો તેણે પ્રાણપત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સન્યાસીએ મુંડન અને એક લાખ પ્રણવ (ઓંકાર)નો જપ કરવો. ગુરુ અથવા ચોગીનું આહારોપ ગૃહસ્થને દોષદાયક નથી. “આહારે દિવમે ને ઘરમાં આહાર કર્યું હોય તે ઘરમાં અવરણ શુદ્ધને ભોજન દેવું નહીં. કોઈ પણ આહારવિષે શુદ્ધને આહારોપ દેવું નહીં.” ઇતિ શ્રીમદનંતોપાધ્યક્ષસુ કારીનાથોપાધ્યાયનિરચિતે ધર્મસિદ્ધિસારે પાર્વલુઆદ્યપ્રક્રિયા સમાપ્તે ॥

અથઆદિદિનેવૈશ્વદેવનિર્ણયઃ ॥ તત્રતાવચ્છ્રૈતાગ્નિમતાંવહુવાનાંઆદ્યાત્પૂર્વપૃથક્કૃપાકેનવૈશ્વદેવઃ સ્વાર્તાગ્નિમતાંનિરગ્નિકાનાંચવહુવાનાંઆદ્યાંતપ્વશ્રાદ્ધશેષેણપૃથક્કૃપાકેનવા કાતીયાનાંતુસાત્તંશ્રોતાગ્નિમતાંઆદ્વીપાકેનપૂર્વમેવ નિરગ્નિકાનામંતેઆદ્યશેષેણપૃથક્કૃપાકેનવા તૈત્તિરીયાણાંતુસાગ્નિકાનાંસર્વેનાદૈવૈશ્વદેવઃ પંચમહાયજ્ઞાસ્ત્વંતે અન્યેપામાદાવંતેચેતિવિકલ્પઃ તૈત્તિરીયાણામેવવૈશ્વદેવાત્પંચયજ્ઞામિદ્રાઃ સર્વેશાખિનાંવૃદ્ધિઆદ્યેપાકેનક્રિયમાણેપૂર્વમેવવૈશ્વદેવઃ વહુવાનામંતેવાપૂર્વવા આ માદિનાવૃદ્ધિઆદ્યેસર્વેપાંપૂર્વમેતેવેતિભાતિ નિત્યઆદ્યેપૂર્વમેવ પચાદશાહાયકોદિષ્ટેપુસાગ્નિરનગ્નિશ્વસ ધોષિઆદ્યશેષંઋજીર્ણાધીનંકૃત્વાપાકાંતરેણેવવૈશ્વદેવાદિકુર્યાત્ ॥

હવે આદ્યદિવસે વૈશ્વદેવનો નિર્ણય કહે છે.

તેમાં શ્રોતાશિયુક્ત ઋગ્વેદીઓએ ભુદો પાક કરી આહારની પ્રથમ વૈશ્વદેવ કરવો. રત્નાર્તાશિયુક્ત તથા નિરગ્નિક યોગા ઋગ્વેદીઓએ આહારની અંતે આહારોપ અન્નવરે અથવા ભુદો પાક કરી વૈશ્વદેવ કરવો. રત્નાર્તાગ્નિ અથવા શ્રોતાશિયુક્ત કાલ્યાણનોએ આહારના પાકવડે આહારની પ્રથમજ કરવો. નિરગ્નિક કાલ્યાણનોએ આહારની અંતે આહારોપવડે અથવા ભુદો પાકયકી કરવો. સાગ્નિક એવા તૈત્તિરીય-શાખાવાળાઓએ તો સર્વેત્ર આહારની પ્રથમ વૈશ્વદેવ કરવો. પંચમહાયજ્ઞ તો, આહારની અંતે કરવા. બીજી શાખાવાળાઓએ આહારની પ્રથમ અથવા પછી કરવા એવા વિકલ્પ છે. તૈત્તિરીયશાખાવાળાઓના માત્ર પંચમહાયજ્ઞ વૈશ્વદેવથી ભિન્ન છે. વૃદ્ધિઆદ્ય પાકવડી કરવાનું હોય તો સઘળી શાખાવાળાઓએ પ્રથમજ વૈશ્વદેવ કરવો. ઋગ્વેદીઓએ અંતે અથવા પ્રથમ કરવો. આમાત્ર ઇત્યાદિકવડે વૃદ્ધિઆદ્ય કરવાનું હોય તો સઘળાઓએ પ્રથમ અથવા અંતે કરવો એમ ભાસે છે. નિત્યઆદ્યવિષે પ્રથમજ કરવો. એકાદશાહાયિક એકોદિષ્ટઆદ્યવિષે સાગ્નિક, નિરગ્નિક એવા સઘળાઓએ પણ આહારનું શેષ આહારપુને રવાધીન કરી બીજે પાકેકરી વૈશ્વદેવ કરવો.

અથનિત્યઆદ્ય ॥ ચાર્પિકાદિઆદ્યદિનેઆદ્યાત્પશ્ચાત્તેનૈવપાકેનપાકાંતરેણાનિત્યઆદ્યં કાર્યં નિત્યઆદ્યોપલપંદેવતાનાંપ્રથમજઆદ્યેમયેશેષસંગસિદ્ધિરેવ તથાચદર્શોદિપુમહાલયાન્વદ્યકાદિપુનિ સ્પશ્ચાદ્વલોપપચ પતચદેવદીનંદર્શયત્ પદ્મદેવતંદ્વાવિકંકયાવિપ્રનિમંન્યદેશકાલાગ્નિયમહીનંપુનર્મોજનમ્મયચાર્પિકાકર્તૃમોકૃતનિયમરહિતંયાદશતાદશેનાનિપિદ્ધાગ્નેનદિવેવ રાત્રૌપ્રહરપર્યંતંધાર્પકાર્યં સ્વસ્થાશ કૌપુત્રાદિના સૂતકેદર્શોદિવહ્નોપઃ ધૃષ્ટ્યુત્તરંમંડપોત્થાનાવધિસર્પિડૈનેકાર્યં નિત્યવૈશ્વદેવાંતંગંતપિતૃ યમોત્તરંમનુપ્પયસાત્પ્રાગેવમાતિ તત્રદર્શયત્પટ્ટપિતૃન્દેવદીનાનુચાર્યંનિત્યઆદ્યંકરિષ્યેઈતિ શિષ્યાદિક્ષે યજમાનસ્વપિતૃપિતામહેત્યાયુચાર્યં સંવલ્પયેત્ પિતૃજ્ઞામિદમાસનમિત્યાસનં નિત્યઆદ્યેક્ષણઃક્રિય તામિતિક્ષણઃ પૂર્વોચ્ચારિતા.પિતરઃ અયંયોગંધાર્પણંવંધાદિમિર્ચિપ્રમખ્યર્ચ્ય યનુંલેચતુરસ્તેવામંહલેપા પ્રત્રંપરિમિષ્ય પૃથિવીતેષામિત્યાદિગ્રાપણંતાંદર્શયત્ મોજનાંતેદક્ષિણાંદત્વાનવાદત્વાનમસ્કારેણધિ સંજયેત્ ॥

હવે નિત્યઆદ્ય કહે છે.

ચાર્પિકાદિક આહારે દિવમે આહાર પછી તેજ પાકવડે અથવા બીજા પાકવડે નિત્યઆદ્ય કરવું. નિત્યઆહારની સઘળી દેવતાઓનો પ્રથમજ આહારમાં પ્રવેશ થયો હોય તો પ્રસંગસિદ્ધિ છેજ, એટલે દશાદિક, મહાલય, અન્વદ્યકા ઇત્યાદિક આહારેવિરે નિત્યઆહારનો લોખજ કરવો. એ નિત્યઆદ્ય દેવ-લીન તથા દર્ગપ્રમાણે છ દેવતાઓયુક્ત; બે અથવા એક આહારપુને નિમંત્રણ કરી; દેરા, કાલ, અન્નના નિષેધરહિત છતાં પુનર્ભોજન, બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિક ને કર્તા તથા બોધાના નિયમ તેણે રહિત એવું; જેવાં તેવાં અનિષિદ્ય અન્નવરે; દિવસેજ અથવા રાત્રિએ એક પ્રદરશગી કરવું. પોતાને રામચર્ય ન

હોય તો પુત્રાદિકપાસે કરાવવું. સૂતક (જનનાશૌચ તથા મૃતશૌચ) હોય તો દર્શપ્રમાણે લોપ કરવો. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પછી તે મંડપના વિસર્જનપર્યંત સર્પિરોએ કરવું નહીં. નિલવૈથદેવમાંના પિતૃયજ્ઞ તથા પછી અને મનુષ્યયજ્ઞ તથાની પ્રથમજ કરવું એમ ભાસે છે. તે નિલશ્રાદ્ધવિષે દર્શપ્રમાણે દેવતાવિના છ પિતૃનો ઉચ્ચાર કરી “નિલશ્રાદ્ધં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. શિષ્યાદિક કર્તા હોય તો, “યજમાનસ્ય પિતૃપિતામહઃ” ઇત્યાદિક ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ કરવો. “પિતૃણામિદમાસનં” એમ કહી આસન, “નિલશ્રાદ્ધે ક્ષણઃ ક્રિયતાં” એ રીતે ક્ષણ, “પૂર્વાંચારિતાઃ પિતરઃ અયં ઘો ગંધઃ” એ રીતે ગંધાદિક ઉપચારવડે શ્રાદ્ધણી પૂજા કરી ગોળાકાર અથવા ચોખ્ખું મંડળ કરી તેની ઉપર પાત્ર માંડી તેમાં અન્ન પીરસી “પૃથ્વી તે પાત્રં” ઇત્યાદિકચક્રી બ્રહ્માર્પણપર્યંત કર્મ દર્શપ્રમાણે કરવું. ભોજન પછી દક્ષિણા દઈ અથવા ન દઈ નમસ્કાર કરી વિસર્જન કરવું.

વિપ્રસ્યાન્નાદેર્વાભાવેયથાશક્યસમુદ્વલ્લપોદાવિમજ્યાસત્પિતૃપિતામહેત્યાદિચતુર્થ્યંતં પટ્ટદેવતાઽર્ચયેદમશ્વસ્થાનમમેતિત્યજેત્ તદશ્વેવિપ્રાયગોમ્યોવાદેયં જલાદૌવાત્યાજ્યં અન્નત્યાગસ્યાપિલોપે આર્ચ્યમન્નમત્તરતિક્ષ્ણાદશઘારંજપેત્ ઇતિનિલશ્રાદ્ધવિધિઃ ॥

શ્રાદ્ધણીનો અથવા અન્નનો અભાવ હોય તો ચથારાક્તિ અન્ન લઈ તેના છ વિભાગ કરી “અસ-ત્પિતૃપિતામહ” ઇત્યાદિ ચતુર્થી નિભકલ્યંત છ દેવતાનો ઉચ્ચાર કરી “ઇદમશ્વં સ્વધા ન મમ” એમ કહી અન્નનો ત્યાગ કરવો. પછી તે અન્ન શ્રાદ્ધણી અથવા ગાયને દેવું કિંવા જળ ઇત્યાદિકમાં નાંખવું. અન્નત્યાગનો પણ લોપ થાય તો “જાત્રન્નજ મહતઃ” એ ઋચ્યોનો દશવાર જપ કરવો. એ પ્રમાણે નિલશ્રાદ્ધનો વિધિ કહ્યો.

અથશ્રાદ્ધાનુકલ્પાઃ ॥ અનેકવિપ્રાભામેદેવસ્યાનેશાલગ્રામાદિકંસ્થાપયિત્વૈકવિપ્રેપિત્રાદિત્રયંમાતામહાદિસહિતદેવતાપદ્મંચાવાહ્યસર્વશ્રાદ્ધકાર્યમિત્યુકં સર્વથાવિપ્રાભામેદર્ભવદુશ્રાદ્ધમિત્યાઘ્યુકમ્ ॥

હવે શ્રાદ્ધના અનુકલ્પ કહે છે.

અહુ શ્રાદ્ધણી મળે નહીં તો દેવને ઠેકાણે શાલગ્રામાદિકનું સ્થાપન કરી એક શ્રાદ્ધણીનેવિષે પિતા ઇત્યાદિ ત્રણ તથા માતામહાદિસહિત છ દેવતાનું આવાહન કરી સઘળું શ્રાદ્ધ કરવું, એ રીતે કહ્યું છે. કોઈ પણ રીતે શ્રાદ્ધણી મળે નહીં તો દર્બના બટુ કરી શ્રાદ્ધ કરવું ઇત્યાદિક પણ કહ્યું છે.

અથામશ્રાદ્ધમ્ ॥ તત્રકેનચિત્ત્સંકટેનપાકાસંમજ્જેનાતકર્મણિચપ્રહજનિમિત્તકથાદ્ધેચામશ્રાદ્ધં કાર્યં સર્પિંહનશ્રાદ્ધમાસિકંપ્રતિવાર્ષિકંમહાલયાષ્ઠકાન્વષ્ઠકાદિશ્રાદ્ધંચામેનનકાર્યં શૂદ્રસ્યતુદશાહર્ષિં હાદિશ્રાદ્ધમાત્રમામેન નકદાપિપાકેન તત્રપિતૃતુદિશ્યામુકશ્રાદ્ધંસદૈવંસર્પિંડમામેનહવિપાકરિપ્યરતિ સંકલ્પઃ અલ્યઃપ્રયોગઃપૂર્વોક્તપથ પાકપ્રોક્ષણસ્યાનેઆમપ્રોક્ષણં આવાહનેઽશંતસ્ત્વેતિમંત્રેહવિપેજતત્ત્વેદ્યત્રહવિપેસ્વીકર્ત્ત્વેદ્યત્ત્વહઃ મસમર્ચાદાંતંપ્રાગ્વત્ વિપ્રહસ્તેપુતંડુલૈરઝૌકરણં અન્નાચતુર્ગુણં દિગ્ગુણંસમંવાતત્તદામંપાત્રેપુસંસ્થાપ્યપાણિહોમશેષંપિંડાર્ચ્યંસંસ્થાપ્યપાત્રેપુતંડુલા પૃથિવીતેપાત્રમિત્યાદિ ઇદમામંહવ્યંકઅમિત્યાદિ ઇદમામમમૃતરૂપંસ્વાહેત્યાદિયથાધર્મમધ્વિત્યંતંપ્રાકૃતં યથાસુલંજુપધ્ય મિત્યસ્વાપોશનપ્રાણાહુતિતૃપ્તિપ્રશનાંલોપઃ સંપન્નવાચનાંતેત્રશેષપ્રશ્નલોપઃ સર્વેમતેતંડુલૈઃસકુભિર્વા પિંડદાનં કેચિદ્દહસિદ્ધાન્નેનપાયસેનવાર્પિંડાનાહુઃ ॥

હવે આમાનશ્રાદ્ધ કહે છે.

તેમાં કાંઈ એક સંકટ હોવાથી પાક કરવાનો સંભવ ન હોય તો, તથા જાતકર્મ અને ગ્રહણ નિમિત્તક શ્રાદ્ધવિષે આમશ્રાદ્ધ કરવું. સર્પિંડીશ્રાદ્ધ, માસિક, પ્રતિસાંવત્સરિક, મહાલય, અષ્ટકા અને અન્વષ્ટકાદિ શ્રાદ્ધ આમેકરી કરવાં નહીં. શૂદ્રનાં તો દશાહર્ષિંશદિ સઘળાં શ્રાદ્ધ આમવડે કરવાં, પાકવડે ક્યારે પણ કરવાં નહીં. તે આમશ્રાદ્ધવિષે પિતૃનો ઉદ્દેશ કરી “અમુકશ્રાદ્ધં સદૈવં સર્પિંડ-મામેન હવિપા કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો. આક્રીનો પ્રયોગ પ્રથમ ક્ષણપ્રમાણેજ કરવો. પાકના પ્રોક્ષ-ણને ઠેકાણે આમાનનું પ્રોક્ષણ કરવું. આવાહનવિષે “ઽશંતસ્ત્વાઃ” એ મંત્રમાં “હવિપે અત્તવે”

એ ઠેકાણે ‘હવિષે સ્વીકૃતેવે’ એવો ઉચ્ચાર કરવો. ભરમભર્યાદાપર્યંત કર્મ પ્રથમપ્રભાણે કરવું. ગ્રાહણના હાથવિષે ચોખાવડે અગ્રોકરણ કરવું. અન્ન કરતાં ચોગુણું, બમાણું અથવા સરખું તે તે આમાત્ર પાત્રઉપર સખી પાણિદોષ કરી ને શેષ રહેલું તે પિંડમાટે ગખી તથા પાત્ર ઉપર દઈ “પૃથ્વી તે પાત્રં” ઇત્યાદિ “દ્વદમામં હવ્યં કવ્યં” ઇત્યાદિ, “દ્વદમામમૃતરૂપં સ્વાહા” ઇત્યાદિક ને રીતે યાચ છે તે રીતે ‘મધુ’ ઇહાંપર્યંત પ્રથમપ્રભાણે કરવું. પછી “યથાસુતં હુપચ્ચં” એ વાક્યનો, તથા આપોશન, પ્રાણાહુતિ અને તુષિત્રાશનો લેખ કરવો. સપત્ર કહેવડાયા પછી અન્ન-શેષના પ્રશ્નોના લેખ કરવો. સઘળાઓના મતવિષે ચોખાવડે અથવા સાથવાના લોટવડે પિંડદાન કરવું. કેઈ અથકાર ઘરમાં સિદ્ધ કરેલા અન્નવડે અથવા દૂધપાકવડે પિંડ કરવા એમ કહે છે.

પલંવિપ્રસમીપેપિંડદાનાંતે નમોઽવપિતરહૃદયત્રોપસ્થાનમંત્રપ્રસ્થાનેઆમદ્રવ્યાયેત્યૂહઃ પિંડોઽસ નાંતેપિંડજાતીયદ્રવ્યેણવિકિરદાનં આમથ્રાદ્વેસ્વસ્તીતિતૂતેતિચર્જ્યમ્ વાજેવાજેદ્વિતિમંત્રેત્સાયાતેતિસ્થા નેતત્પર્ચયયાતેત્યૂહઃ તતઃપ્રાગ્વચ્છેપંસમાપયેત્ આમથ્રાદ્વેદ્વિજૈઃપૂર્વાહિકાર્યમ્ શૂદ્રેરપરાહપચ આમાન્ના માવેહિરણ્યથાદ્વદમામપ્ચેવમેવ સંકટપાદૌ સર્વેત્રહિરણ્યપદમામપદસ્યાનેયોજ્યમ્ ॥

એ રીતે ગ્રાહણની સખીપે પિંડદાન કર્યા પછી “નમો યઃ પિતર દૈવે” આ ઉપસ્થાનના મંત્રમાં ‘દૈવે’ એ ઠેકાણે ‘આમદ્રવ્યાય’ એવો ઊહ કરવો. પિંડનું વિસર્જન થયા પછી, ને દ્રવ્યના પિંડ કર્યા હોય તે દ્રવ્યવડે વિકિર દેવો. આમથ્રાદ્વિષે “સ્વસ્તીતિતૂત” એ વાક્ય વચ્ચે કરવું “વાજેવાજે” એ મંત્રમાં “ત્સાયાત” એ ઠેકાણે “તત્પર્ચયયાત” એવો ઊહ કરવો. પછી પ્રથમ કલાપ્રભાણે બાકીનું કર્મ સમાપ્ત કરવું. દ્વિજ (ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય) એમણે આમથ્રાદ્વ પૂર્વાહિસમયે કરવું. શૂદ્રોએ અપરાહ્મકાલે કરવું. આમાત્રનો અભાવ હોય તો હિરણ્યથ્રાદ્વ પશુ એજ રીતે કરવું. સહકર્તાદિક સઘળે ઠેકાણે આમપદને સ્થાનકે હિરણ્યપદ બાલવું.

આમવદ્દેમપ્રોક્ષણં અત્તવદ્વ્યાદિમંત્રયોદ્ધ.પ્રાગ્વદેષ તંદુલાદિમિહસ્તેઘ્રીઋણં હિરણ્યમન્નાદ્વદ્યુર્ણં ચતુર્ગુણંદ્વિગુણંસમંવાદેયમ્ હિરણ્યથ્રાદ્વેદ્વિજાસ્ટ્યેવ શ્રાદ્ધીયમામેનદેમવાદ્વિજવત્સંયથેદંવિનિયોજ્યં શૂદ્રવદ્વત્તુમોજનાદન્યત્રવિનિયોજ્યમ્ શ્રાદ્ધીયામેનપંચયજ્ઞઃ શ્રાદ્ધંચનકાર્યમ્ દેમથ્રાદ્વેઆમથ્રાદ્વેચપિં ડદાનવિકલ્પાત્સાંકલ્પિકવિધિનાપ્યેતદ્વ્યમ્ ॥

આમાત્રની પેઠે હિરણ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું. “અત્તવે” ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રનો ઊહ પ્રથમપ્રભાણેજ કરવો. તંદુલ ઇત્યાદિકવડે હાથ ઉપર અગ્રોકરણ કરવું. મુવર્ણ અન્નકરતાં આઠગણું, ચોગણું, બમાણું અથવા મમાન દેણ. હિરણ્યથ્રાદ્વિષે દક્ષિણા છેજ. શ્રાદ્ધસખી આમાત્ર અથવા મુવર્ણ દ્વિજે આપેલું હોય તો તે ઇચ્છાપ્રભાણે વાપરવું. શૂદ્રે આપેલું હોય તો લોજનવિના ખીબ કાર્યવિષે વાપરવું. શ્રાદ્ધયંબંધી આમાત્રવડે પચમહાયજ તથા શ્રાદ્ધ કરવાં નહીં. હિરણ્યથ્રાદ્વ તથા આમથ્રાદ્વિષે પિંડદાનનો વિકલ્પ હોવાથી આંકલ્પિક વિવિધે પણ એ બન્ને (શ્રાદ્ધ) કરવાં.

સાંકલ્પિકેષ સમંત્રજાવાહનાર્ચ્યાગ્રોકરણપિંડદાનપ્રિકિરાશ્યસ્વધાવાચનપ્રશ્નેત્યેતત્સત્કંચર્જ્યં તપ્રામુકથ્રાદ્વદમામેનહવિપાહિરણ્યેનવાસાંકલ્પિકવિધિનાકરિષ્યતિતિસંકલ્પઃ શૂદ્રગૃહેન્યદીયમપિસી રાચપિનમહ્યમ્ કિમુનતદીયમામાદિતદ્વદેપસ્વાનામશ્યમિતિ તસ્યાચ્છૂદ્રાહ્નન્વંદ્વિજગૃહેપક્ત્વામદ્યં શ્વ્યામથ્રાદ્વેદેમથ્રાદ્વનિધિઃ ॥

સાંકલ્પિક વિનિવિષે પણ મંત્રરહિત આવાહન, અર્ધ્ય, અગ્રોકરણ, પિંડદાન, વિકિર, અક્ષય અને સ્વધાવાચનનું પ્રશ્ન એ સાત પ્રકાર વચ્ચે છે. તે આંકલ્પિક વિનિવિષે “અમુકપ્રાદ્વદમામેનહ-વિપા હિરણ્યેન વા સાંકલ્પિકવિધિના કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરવો. શૂદ્રને ઘેર ખીબએ આપેલું છતાં પણ દૂધ ઇત્યાદિક પણ ભક્ષણ કરવું નહીં, ભારે તે શૂદ્રે આપેલું આમાત્રાદિક તેને ઘેર રાંધી ભક્ષણ કરવું નહીં એમા તો કહેવાનું શું? એથી એમ બિદ્ધ થાય છે કે, શૂદ્રથકી પ્રાપ્ત થયેલું આમાત્ર ગ્રાહણને ઘેર બિદ્ધ કરી ભક્ષણ કરવું. એ રીતે આમથ્રાદ્વ તથા દેમથ્રાદ્વનો વિનિ કલ્પો.

અયપ્રજાનદ્રવ્યકમાંકલ્પિકવિધિઃ ॥ તપ્રયેપુસંકાંતિયુગમન્વાદિપુરુષ્યુત્તરકાલિકદર્શાં દિપુવાપિંડદાનનિષિદ્ધં તપ્રસવંત્રસાંકલ્પિકવિધિઃ યથાપિંડદાનાદિવહુવિસ્તૃતંથ્રાદ્વમનુષ્ટાતુમશક્તઃ,

સોપિસાંકલ્પિકંકુર્યાત્ તદ્યથા અમુકશ્રાદ્ધસાંકલ્પિકવિધિનાત્રેનહવિપાકરિષ્યેદ્દતિસંકલ્પ્ય તૃતીયક્ષણદાનાંતંપૂર્વચત્કૃત્યાર્થદાનંસમંત્રકાવાહનંચવર્જયેત્ દેવાનાવાહયામીતિપિતૃનાવાહયામીત્યેવાવાહ્ય ગંધાદિપૂજનાદિભક્ષમર્યાદાંતેઘ્નૌકરણંવર્જયિત્વાપરિવેષણાદિસંપન્નવાચનાંતેઉત્તરાર્પોશનંચિકિરપિંડદાનવર્જમશ્વયવાચનાંતંકૃત્વા સ્વર્ધાવાચવિષ્યેસ્વધોચ્યતામિતિવાચ્યરહિતંસર્વપૂર્વયત્સમાપયેત્

इति सांकल्पिकप्रयोगः ॥

હવે પકવ અન્નસહિત સાંકલ્પિક વિધિ કહે છે.

તેમાં સંક્રાંતિ, યુગાદિ, મન્વાદિ શ્રાદ્ધ અથવા વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પછી કરવાનાં જે દર્શાદિ શ્રાદ્ધ તેમાં પિંડદાનનો નિવેધ હોવાથી તે સઘળાં શ્રાદ્ધોમાં સાંકલ્પિક વિધિ કરવો અને પિંડદાનાદિક બહુ વિસ્તારવાળું શ્રાદ્ધ કરવાને જે અશક્ત હોય તેણે પણ સાંકલ્પિક વિધિ કરવો. તે આ રીતે—“અમુકશ્રાદ્ધ સાંકલ્પિકવિધિનાત્રેન હવિષા કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ત્રીજો ક્ષણ દાનાપર્યંત પ્રયોગ પ્રથમપ્રભાણે કરી અધ્યેદાન તથા મંત્રસહિત આવાહન વર્ણ્ય કરવાં, “દેવાનાવાહયામિ, પિતૃનાવાહયામિ” એ રીતેજ આવાહન કરી ગંધાદિ ઉપચારવડે પૂજન કરવું સહાયકી તે ભરત્રમર્યાદાપર્યંત કર્મ થયા પછી અગ્નૌકરણનો ભાગ કરી પીરસનાયકી તે સંપન્નવાચનપર્યંત કર્મ થયા પછી ઉત્તરાર્પોશન, વિકિર અને પિંડદાન વર્ણ્ય કરી અશ્વયવાચનપર્યંત કર્મ કરી “સ્વર્ધા વાચવિષ્યે સ્વધોચ્યતા” એ વાક્યરહિત સઘળો પ્રયોગ પ્રથમપ્રભાણે સમાપ્ત કરવો. એ રીતે સાંકલ્પિક પ્રયોગ કહ્યો.

અથાન્યેપ્યનુકલ્પાઃ ॥ તદ્વજ્રિજાતમાભેદર્મવદ્વિધાનેનપિંડદાનમાત્રમુક્તં અથવાદ્રવ્યવિપ્રયોરમાવેપકાન્નસ્યપૈતુકસૂત્રેનહોમઃકાર્યઃ યદ્વાશ્રાદ્ધદિનેપ્રાપ્તેમવેન્નિરશ્નનઃપુમાન્ કિંચિદ્દયાદશકોવાઽવકુંભાદિકંદ્વિજે તૃણાનિવાગવેદચાર્ત્વિંડાન્વાપ્યયનિર્ચેપેત્ તિલદર્મઃપિતૃન્વાપિતર્પયેત્તજ્ઞાનપૂર્વકમ્ અથવાતૃણભારંવદેત્ ધાન્યંવાતિલાન્વાસલ્પાંદક્ષિણાંવાદચાત્ અથવાસંકલ્પાદિસર્વશ્રાદ્ધપ્રયોગંપઠેત્ સર્વામાભેદમંગત્વોર્ધ્વાદાહુઃસ્વકસંદર્શયન્નિદંપઠેત્ નમેસ્તિવિત્તંનધનંનચાન્યચ્છ્રાદ્ધોપયોગિસપિતૃવ્રતોસ્મિ ત્વંયંતુમત્તયાપિતરોમયૈતૌભુજૌકૃતૌવર્ત્મનિમારુતસ્યેતિ પ્રમાસલ્લંહેન્યેપિમંશ્રાઽક્તાઃ

इत्यनुकल्पाः ॥

હવે બીજા પણ અનુકલ્પ (પ્રકારાંતર) કહે છે.

તેમાં શ્રાદ્ધશ્રાદ્ધિકનો અભાવ હોય તો દર્ભબટની વિધિ કરી પિંડદાન માત્ર કરવું એમ કહ્યું છે. અથવા શ્રાદ્ધનાં દ્રવ્ય તથા શ્રાદ્ધણુનો અભાવ હોય તો રાંધેલાં અન્નનો પિતૃસૂત્રવડે દોષ કરવો. “અથવા શ્રાદ્ધદિવસ આવે તે દિવસે પુરવે ઉપવાસી રહેવું, અથવા અશક્ત હોવાથી શ્રાદ્ધણુને જલકુંભ ધસાદિ અલ્પદાન દેવું. અથવા ગાયને ઘાસ ખવડાવવું. અથવા પિંડદાન કરવું. કિંવા આન કરી તિલ, દર્ભવડે પિતૃતું તર્પણ કરવું.” અથવા ઘાસનો ભાસે બાળવો. ધાન અથવા તિલ કિંવા અલ્પ દક્ષિણા દેવી. અથવા સંકલ્પયકી આરંભી સઘળા શ્રાદ્ધપ્રયોગનો પાઠ કરવો. સઘળાનો અભાવ હોય તો જંગલમાં જઈ ઉંઝા હાથ કરી પોતાની બગલ બતાવી—“નમેસ્તિ વિત્તં ન ધનં ન ચાન્ય, ચ્છ્રાદ્ધોપયોગિ સપિતૃવ્રતોસ્મિ ॥ ત્વંયંતુ મત્તયા પિતરો મયૈતૌ, ભુજૌ કૃતૌ વર્ત્મનિ મારુતસ્ય” એ વાક્યનો પાઠ કરવો. પ્રમાસંખંડમાં બીજા પણ મંત્ર કહ્યા છે. એ રીતે અનુકલ્પ કહ્યા.

અથશ્રાદ્ધમોજનેપ્રાયશ્ચિત્તાનિ ॥ વર્શશ્રાદ્ધેપટ્ટપ્રાણાયામાઃ મહાલયાદિશ્રાદ્ધેપુત્રિવર્ષોર્ધ્વપ્રતિવાર્ષિકેપુષ્પપટ્ટપ્રાણાયામાઃ ગાયત્ર્યાદશકૃત્વોમિમંત્રિતસ્યજલસપાનંવા પવમન્યેષ્વપ્યનુકપ્રાયશ્ચિત્તશ્રાદ્ધેપૂષ્પજલપાનમેવ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધેપ્રાણાયામત્રયં જાતકર્માદિચૃદાંતસંસ્કારાંગવૃદ્ધિશ્રાદ્ધેસાંતપનકૃચ્છં જાતકર્માંગશ્રાદ્ધેચાંદ્રાયર્ણવા અન્યસંસ્કારાંગશ્રાદ્ધઉપવાસઃ સીમંતસંસ્કારેતત્સંસ્કારાંગશ્રાદ્ધેચાંદ્રાયર્ણ આપદિદશાહાંતનંવસંજ્ઞકશ્રાદ્ધેપુષ્પકદશાદેચશ્રાદ્ધમોજનેપ્રાજાપત્યકૃચ્છમ્ દ્વાદશાહિકસર્પિંડીશ્રાદ્ધેજનમાસેચપાદોનકૃચ્છઃ દ્વિતીયમાસિકત્રૈપક્ષિકોનપાષ્ણમાસિકોનાદિકેષ્વર્ધકૃચ્છઃ અન્યમાસિકેપુષ્પમયાદિકેષ્વર્ધકસર્પિંડનશ્રાદ્ધેચપાદરુચ્છઃ ઉપવાસોવા શુભેત્રવ્યંદાતુંશ્રાદ્ધમોજનેસર્વવૈકોતાર્ધમ્ જપશીલેતદર્ધ અનાપદ્યૂનમાસાંતેપુષ્પાંદ્રાયર્ણપ્રાજાપત્યંચ દ્વિતીયમાસાશુકચતુર્યુપાદોનકૃચ્છઃ ત્રિમાસાદિપુર્વોક્ષેષ્વર્ધકૃચ્છઃ પ્રથમાદિકેષ્વર્ધકપાદોનકૃચ્છઃ દ્વિતીયતૃતીયાદિકેષ્વર્ધકોપવાસઃ ક્ષત્રિયશ્રાદ્ધેપનદ્વિગુણં વૈદ્યશ્રાદ્ધેત્રિગુણં શૂદ્રશ્રાદ્ધેસર્વેત્રચતુર્યુગં ચાંદ્રાલવિપજલસર્પપશ્વાદિહતપતિતહીવાદિનવ

શ્રાદ્ધેચાંદ્રાયણં एकादशाष्टातंचपराकश्चादंच द्वादशाहादांपराकः द्विमासादिचतुर्व्यतिरुच्छः अन्य मासिकेषुरुच्छः आम्बिकेपादः अग्न्यासेसर्वेत्रसर्वद्विगुणं आमहेमश्राद्धेसांकल्पिकेचततदुक्तप्रायश्चित्तार्थं यतिश्चब्रह्मचारीचपुर्वोक्तप्रायश्चित्तंरुत्वोपवासत्रयंप्राणायामशतंघृतप्राशनंचाधिकंचरेत् अना पदिद्विगुणंचरेत् दशदौर्गृहिवदेव ब्रह्मचारिणश्चौलसंस्कारेभोजनेरुच्छः सीमंतेचांद्रं अन्येषूपवासः एकादशाहश्राद्धभोजनेचांद्रं पुनः संस्कारश्चेतिहेमाद्रिः ॥

હવે શ્રાદ્ધનું ભોજન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.

દર્શશ્રાદ્ધવિષે છ પ્રાણુયામ; મહાલયાદિક શ્રાદ્ધ અને ત્રણ વર્ષ પછીના પ્રતિસાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ વિષે (ભોજન કરવાથી) છ પ્રાણુયામ; અથવા ગાયત્રીમંત્રવડે દશવાર મંત્રેલા જલને પીવું. એ રીતે બીજાં પણ જે શ્રાદ્ધવિષે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું ન હોય તેમાં (ભોજન કરવાથી) પૂર્વોક્ત જલપાનજ કરવું. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે ત્રણ પ્રાણુયામ કરવા. જાતકર્મથકી ચૌલપર્યંત સંસ્કારના અંગભૂત વૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિષે સાંતપનકૃત્ષ્ણ કરવું. અથવા જાતકર્મના અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે ચાંદ્રાયણ કરવું. બીજા સંસ્કારોના અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે ઉપવાસ કરવો. સીમંતસંસ્કાર તથા તે સંસ્કારના અંગભૂત શ્રાદ્ધવિષે ચાંદ્રાયણ કરવું. આપત્તિસમયે, દશ દિવસની અંદર નવ એ નામના શ્રાદ્ધવિષે તથા એકાદશાહશ્રાદ્ધવિષે ભોજન કરવાથી પ્રાણપત્યકૃત્ષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બારમે દિવસે કરવાનું સપિંડીશ્રાદ્ધ તથા બીનમાસિકશ્રાદ્ધ એમાં ભોજન કરવાથી પાદોનકૃત્ષ્ણ કરવું. બીજે માસિક, ત્રૈપક્ષિક, બીનયાત્રમાસિક તથા બીનાબિદકવિષે અર્ધકૃત્ષ્ણ કરવું. બીજા માસિકો, પ્રથમાબિદક અને વર્ષની અંતે કરવાનાં સપિંડીશ્રાદ્ધવિષે પાદકૃત્ષ્ણ અથવા ઉપવાસ કરવો. શુક્રને દ્રવ્ય દેવાને અર્થે શ્રાદ્ધભોજન કરે તો સર્વત્ર કહેલા કરતાં અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જપ કરનારો હોય તો તેણે ચતુર્થાંશ કરવું. આપત્તિવિના બીનમાસિકપર્યંત શ્રાદ્ધમાં (ભોજન કરે તો તેણે) ચાંદ્રાયણ તથા પ્રાણપત્ય એ બન્ને કરવાં. બીજે માસિક ઇલાદિ ચાર જે કલાં તેમાં પાદોનકૃત્ષ્ણ કરવું. ત્રીજે માસિક ઇલાદિક જે, પ્રથમ કલાં તેમાં અર્ધકૃત્ષ્ણ કરવું. પ્રથમાબિદકશ્રાદ્ધમાં પાદોનકૃત્ષ્ણ કરવું. બીજા તથા ત્રીજા આબિદકશ્રાદ્ધવિષે એક ઉપવાસ કરવો. ક્ષત્રિયનું શ્રાદ્ધ હોય તો તેમાં આ કરતાં બમણું કરવું. વૈશ્યના શ્રાદ્ધમાં ત્રિશુભ, શૂદ્રના શ્રાદ્ધમાં સઘળે ઠેકાણે જાગણું જાણવું. ચાંકાલ, વિષ, જલ, સર્પ અને પશુ, ઇલાદિકથકી મૃત થયેલો, પતિત અને ક્ષીબ ઇલાદિકોનાં નવશ્રાદ્ધમાં ચાંદ્રાયણ કરવું. એકાદશાહપર્યંત શ્રાદ્ધમાં પરાક તથા ચાંદ્રાયણ બન્ને કરવાં. દ્વાદશાહાદિક શ્રાદ્ધવિષે પરાક કરવું. બીજે માસિક ઇલાદિ ચાર શ્રાદ્ધમાં અતિકૃત્ષ્ણ કરવું. બીજા માસિકશ્રાદ્ધમાં કૃત્ષ્ણ. આબિદકમાં પાદકૃત્ષ્ણ. અભ્યાસ હોય તો સઘળે ઠેકાણે સઘળું બમણું કરવું. આશ્રાદ્ધ, હેમશ્રાદ્ધ તથા સાંકલ્પિકશ્રાદ્ધવિષે તે તે કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તનું અર્ધ જાણવું. સંન્યાસી અને બ્રહ્મચારી એમણે પ્રથમ કહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ત્રણ ઉપવાસ, સો પ્રાણુયામ તથા ઘી ખાવું એટલું અધિક કરવું. આપત્તિ ન હોય તો બમણું કરવું. દરે આદિક શ્રાદ્ધમાં (સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારીએ) ગૃહસ્થની જેઠા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બ્રહ્મચારીએ ચૌલસંસ્કારમાં ભોજન કર્યું હોય તો કૃત્ષ્ણપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. સીમંતમાં ચાંદ્રાયણ. બીજા સંસ્કારોમાં ઉપવાસ, એકાદશાહશ્રાદ્ધના ભોજનમાં ચાંદ્રાયણ અને પુનઃસંસ્કાર કરવા એવા હેમાદ્રિનો મત છે.

अथक्षयाहश्राद्धेविशेषः ॥ तत्र यस्यपित्रादेर्मरणंयन्मासेयत्पक्षेयत्तियौतद्दिनंतस्यमृताहस्तं अपित्रादित्रिदैवत्यंवार्षिकश्राद्धं पुरुषवर्द्धवदेचसहितंकार्यं नचावसपत्नीकत्वंपित्रादीनां नाप्यब्रमता मदादित्रयं अत्रतियिद्वैधेनिर्णयोपत्रावपिकार्यत्वं ग्रहणदिनेतत्प्राप्तौनिर्णयोमलमासादिनिर्णयोदर्शदि नेतत्प्राप्तौनिर्णयः शुद्धिश्राद्धनिर्णयश्चश्राद्धकालनिर्णयप्रसंगेनपूर्वोक्तोनुसंचेयः पारणेमरणेचैवतियि ज्ञात्कालिकीमतेतिवचनात् मरणकालिकतिथेरपराह्णादिव्याप्त्याव्दिकश्राद्धनिर्णयोक्षेयः पित्रोःप्रथमा व्दिकश्राद्धंविभक्तैर्धातुभिःपृथक्कार्यम् अविभक्तत्वेज्येष्टेनैव मातृमृताहेमात्रादित्रिदैवत्यंश्राद्धं मातापि शोर्मृताह्निकेपूर्वपितुःश्राद्धंरुत्वा ज्ञात्वामातुःश्राद्धंकार्यं एवमेकदिनेपित्रोर्मरणेनमातुर्भर्त्रासहदाह करणेपिद्वयं सहगमनेत्वेकमेवपाकंरुत्वापितृमातृपावेषेणद्वययुतंश्राद्धम् पट्टपंडाअर्घ्याश्च विश्वेदेवास्तु नमिन्नाः सहगमनेसुवासिनीमरणेचविप्रपंडौसुवासिनीमधिकामोजयेत् सुवासिन्यैकुंकुमादिरुयलं फारान्दघात् सर्वत्रक्षीणांश्राद्धेवखयशोपवीतगंधादिकमेवविप्रेभ्योदेयंतंकुंकुमादि एवंसापत्नमातुर्मा

તામહતત્પત્યોર્ધાતુઃશ્વશ્રૂશ્વશ્રુયોર્ગુરોઃ પિતૃવ્વસુમાતૃવ્વસુમાર્પ્યામાર્તુર્મગિન્યાદેઞ્ચૈતેપામપુત્રત્વેપાર્વણ
વિધિનેવપ્રતિવાર્ષિકશ્રાદ્ધકાર્યં કેચિત્પિતૃમાતૃમાતામહમાતામહીવ્યતિરિકાનાંસર્વેપામેકોદિષ્ટિયા
નેનૈવેત્યાહુઃ અન્નદેશાચારાનુસારેણવ્યવસ્થા પિત્રાદિવાર્ષિકદિનેપિતૃવ્યાદિવાર્ષિકપ્રાસૌ સ્વયંપિત્રાદિ
શ્રાદ્ધકાર્યં પિતૃવ્યાદિશ્રાદ્ધંતુપુત્રશિષ્યાદિદ્વારકાર્યં દિનાંતરેવાસ્યંકાર્યં સંન્યાસિનોપ્યાદિકાદિ
પુત્રઃકુર્યાત્સપાર્વણં પ્રથમેવપંચર્ષાંતસર્પિડનપક્ષેમૃતાહાત્પૂર્વદિનેસર્પિડનમન્દપૂર્તિશ્રાદ્ધંચક્રત્વાપરેયુર્વા
ર્ષિકકાર્યમ્ ॥

ક્ષયાહ (સાંવત્સરિક) શ્રાદ્ધમાં વિશેષ કહે છે.

તેમાં જેના પિતા ઇલાદિકું જે માસમાં જે પક્ષમાં તથા જે તિથિમાં મરણ થયું હોય તે
તેના મૃતદિવસ છે; માટે તે દિવસે પિત્રાદિક ત્રણ દેવતાએયુક્ત એવું સાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ પુર-
વાર્ત્રવ દેવસહિત કરવું. એ સંવત્સરી શ્રાદ્ધમાં પિતા ઇલાદિક ત્રણને સપત્તીકપણું નથી, તેમ એ
શ્રાદ્ધમાં માતામહાદિક ત્રણ પણ નથી. એ શ્રાદ્ધવિષે જે દિવસ તિથિ હોય તો નિર્ણય, રાત્રીએ પણ
કરવાનું.તે, ગ્રહણદિવસે એ શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય, મલમાસાદિકનો નિર્ણય, દર્શદિવસે
પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય, અને શુદ્ધિશ્રાદ્ધનો નિર્ણય એ સર્વ શ્રાદ્ધકાવના નિર્ણય પ્રસંગવડે પ્રથમ
કહ્યો છે તે જાણવો. “પારણ અને મરણવિષે તત્કાલન્યાપિની તિથિ લેવી” એવાં વચન
છે તેથી મરણ સમયની તિથિની અપરાહાદિ કાલમાં વ્યાસિવડે આબિદકશ્રાદ્ધનો નિર્ણય જાણવો.
માતાપિતાનું પ્રથમાબિદક શ્રાદ્ધ, વિભાગ કરી જુદા થયલા ભાઈઓએ જુદું કરવું. વિભક્ત
ન હોય તો બધેજેન કરવું. માતાને મૃતદિવસે માતા ઇલાદિક ત્રણ દેવતાએયુક્ત શ્રાદ્ધ કરવું, માતા
તથા પિતાનો મૃતદિવસ એક હોય તો પ્રથમ પિતાનું શ્રાદ્ધ કરી આન કરી માતાનું શ્રાદ્ધ કરવું.
એપ્રમાણે એક દિવસે માતાપિતાનું મરણ હોવાથી પિતાની સાથે માતાનો દાહ કર્યા છતાં પણ
એવોજ નિર્ણય જાણવો. સહગમન (માતા સતી થઈ) હોય તો એકજ પાક કરી પિતૃપાર્વણ અને
માતૃપાર્વણ એ બે પાર્વણેયુક્ત શ્રાદ્ધ કરવું; પિંડ તથા અર્ધે છ છ કરવા. વિધેદેવા તો જુદા કરવા
નહીં. સહગમન તથા સીમાગયવતીનું મરણ થયું હોય તો આજણની પંક્તિમાં અધિક એક સુવા-
સિનીને ભોજનમાટે કહેવું. સુવાસિનીને કંક ઇલાદિક સ્ત્રીના અલંકાર (શુંગર) દેવા. સઘળે ઠેકાણે
સ્ત્રીઓનાં શ્રાદ્ધમાં આજણને વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત અને ગંધ ઇલાદિકજ પદાર્થ દેવા, કુંકુમાદિક દેવા નહિ.
એપ્રમાણે સાવકી માતા, માતામહ, માતામહની સ્ત્રી ભાઈ, સાસુ, સસરા, ગુરુ, ઈર્ષ, માસી, સ્ત્રી,
પતિ અને બેઠેન ઇલાદિકોને પુત્ર ન હોય તો પાર્વણવિધિવડેજ પ્રતિવાર્ષિક શ્રાદ્ધ કરવું. કોઈ અંધ-
કાર, પિતા, માતા, માતામહ અને માતામહીવિના બીજાં સઘળાંઓનું એકોદિષ્ટિવિધિવડેજ શ્રાદ્ધ કરવું,
એમ કહે છે. ઇહાં જેવો દેશાચાર હોય તેપ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. પિતા ઇલાદિકના વાર્ષિકશ્રાદ્ધને
દિવસે કાકા ઇલાદિકનું વાર્ષિક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થાય તો પિતા ઇલાદિકનું શ્રાદ્ધ પોતે (પુત્રાદિકે) કરવું.
કાકા ઇલાદિકનું શ્રાદ્ધ કરવાનું તે તો પુત્ર અથવા શિષ્યાદિકદ્વારાએ કરાવવું. અથવા બીજે દિવસે
પોતે કરવું. “સંન્યાસિનું પણ આબિદક આદિ શ્રાદ્ધ પાર્વણસહિત પુરે કરવું.” વર્ષની અંતે સર્પિડીશ્રાદ્ધ
કરવાનો પક્ષ હોય તો પ્રથમ વર્ષમાં મરણના દિવસને પ્રથમ દિવસે સર્પિડી તથા અબ્દપૂર્તિશ્રાદ્ધ
કરી બીજે દિવસે (મરણ દિવસે) વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું.

અયક્ષયાહજ્ઞાનેનિર્ણયઃ ॥ યસ્યમૃતસ્યદેશાંતરમરણાદિના માસોજ્જાયતેતિથિર્નજાયતેતસ્ય
તન્માસેદર્શનુકૈકાદદ્યાંરુષ્ણૈકાદદ્યાંવાપ્રતિવાર્ષિકશ્રાદ્ધં મૃતતિથિર્જાતામાસોનજ્ઞાતસ્તદમાર્ગશીર્ષેમા
થેવાભાદ્રેવાપાઢેવાતત્તિથૌર્વાર્ષિકમ્ તિથિમાસયોરજ્ઞાનેયદિનેદેશાંતરંપ્રસ્થિતસ્તન્માસદિવસૌપ્રાજ્ઞો
પ્રસ્થાનદિનાદેરજ્ઞાનેમૃતવાર્તાશ્રવણતિથિમાસૌ પ્રસ્થાનવાતાંશ્રવણયોર્માસજ્ઞાનેતિથેરજ્ઞાનેતન્માસેદર્શા
દૌ પ્રસ્થાનાદિમાસવિસ્મરણેતિથિસ્મરણેમાર્ગશીર્ષાદિપૂર્વકચતુર્પુત્તિતિથૌર્વાર્ષિકમ્ મરણતચ્છ્રવણપ્રસ્થા
નાનાંદિનમાસયોરજ્ઞાનેમાચસ્યમાર્ગસ્યવાદર્શશ્રાદ્ધં દ્વાદશાદિવર્ષપ્રતીક્ષોત્તરંપ્રતિકૃતિદાદેદાહદિનેવા
ર્ષિકાદિ ॥

મરણ દિવસની ખબર ન હોય તેના નિર્ણય.

દેશાંતરમાં મૃત્યુ થવાના કારણથી જે મરેલાના માસની ખબર છતાં તિથિની ખબર ન હોય
તો તે માસમાં અમાવાસ્યા, શુદ્ધ એકાદશી અથવા કૃષ્ણ એકાદશી એએમાંથી જે દિવસે તેનું

વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું. મરણતિથિની ખબર છતાં માસની ખબર ન હોય તો મોર્ગશીર્ષ, માઘ, અથવા ભાદ્રપદ કિંવા આષાઢ માસમાં તે તિથિએ વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવું. તિથી અને માસ એ બન્નેની ખબર ન હોય તો જે દિવસે દેશાંતર સધાબ્યે હોય તે માસ અને તે દિવસ લેવા. પરદેશ જવાના દિવસ ઇલાદિકની ખબર ન હોય તો મરણ થયાની વાત જે દિવસે સાંભળવામાં આવે તે તિથિ તથા માસ લેવા. પરદેશ જવું તથા મરણવાર્તા સાંભળવી એમના માસની ખબર હોય અને તિથિની ખબર ન હોય તો તે માસમાં દર્શાદિક તિથિને દિવસે કરવું. પરદેશ જવું ઇલાદિકના માસનું વિસ્મરણ હોય અને તિથિનું સ્મરણ હોય તો મોર્ગશીર્ષ આદિ પ્રથમ કહેલા ચાર માસમાં તે તિથિને દિવસે કરવું. મરણ, મરણવાર્તાનું સાંભળવું અને પ્રસ્થાન એમના દિવસ તથા માસની ખબર ન હોય તો માઘ અથવા મોર્ગશીર્ષ માસની અભાવાઅપાને દિવસે શ્રાદ્ધ કરવું. ચાર વર્ષપર્યંત પ્રતીક્ષા (વાટ) નેપા પછી પુત્તલવિધિવડે દાહ કર્યો હોય તો તે દહનદિવસે વાર્ષિકશ્રાદ્ધ કરવાં.

અથશ્રાદ્ધવિધેરનિર્ણયઃ ॥ નિમંત્રણોત્તરવિપ્રસ્યસ્તુત્ત્વકેમૃતકેવાપ્રાતેઆશૌચંન નિમંત્રણંચદ્વિ
તીયક્ષણરૂપસંમંત્રકપ્રાહાંનલૌકિકમિતિભાતિ કર્તુસ્તુપાકપરિક્રિયોત્તરમાશૌચાભાવઃ પાકપરિક્રિયા
ચસમંત્રકપાકપ્રોક્ષણમિત્યાહુઃ કર્તુર્મુદેમોજનારમોત્તરંજનનેમરણેવામોજનશેપંત્યપક્વાપરકીયજલે
નાચામેત્ મમતુપ્રતિભાતિસર્વસ્યાપ્યાશૌચાપવાદસ્યાનન્યગતિવિપયત્વાત્સંકટામાવેપાકપરિક્રિયો
ત્તરમપિકર્તુર્માશેતદંતેશ્રાદ્ધમ્ મોતુસ્તુમોજનારમાત્રામાશોચણનેન્યોનિમંત્રણીયઃ મોજનારમોત્તર
માશોચેતુકર્તાતથ્યથાદંસમાપનીયં મોક્ષાતુમોજનાંતેઆશૌચપ્રકરણેવહ્યમાર્ણપ્રાયશ્ચિત્તંકાર્યં સંક
તેતુપૂર્વોકમિતિયુક્તંચેદ્દાહમ્ ॥

હવે શ્રાદ્ધમાં વિદ્ય થયું હોય તેના નિર્ણય કહે છે.

નિમંત્રણ કર્યા પછી બ્રાહ્મણને જનનાશૌચ અથવા મૃતશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો આશૌચ નથી. ઇહા નિમંત્રણ એટલે બીજો ક્ષણ જે મંત્રસહિત દેહે તે લેવું, લૌકિક લેવું નહિ એમ ભાસેછે. કર્તાને તો પાકપરિક્રિયા થયા પછી આશૌચ નથી. પાકપરિક્રિયા એટલે મનેકરી પાકને પ્રોક્ષણ કરવું તે. કર્તાને ઘેર ભોજનનો આરભ થયા પછી જન્મ અથવા મરણ થાય તો ભોજનશેષ (પાત્ર ઉપરના શેષ અન્ન)ના લાગ કરી બીજાના ઘરના જલવડે આચમન કરવું. અને તો એમ ભાસેછે કે, આશૌચનો સઘળો અપવાદ (બાધ) બીજી ગતિ ન હોય તો માનવાનો છે, માટે સંકટ ન હોય તો પાકપરિક્રિયા, (પાકપ્રોક્ષણ) થયા છતાં પણ કર્તાને આશૌચ હોવાથી તેની નિવૃત્તિ થયા પછી શ્રાદ્ધ કરવું. ભોજન કરનારા બ્રાહ્મણને તો, ભોજનનો આરભ થયાની પ્રથમ આશૌચનું જ્ઞાન થાય તો બીજો બ્રાહ્મણ એલાવવો. ભોજનના આરભ પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો કર્તાએ તેમજ શ્રાદ્ધ સમર્પિત કરવું. ભોક્તાએ તો, ભોજનની અંતે, આશૌચપ્રકરણમાં કહેવાશે તે પ્રાયશ્ચિત કરવું. સંકટ હોય તો પ્રથમ કહેલામાથી જે યોગ્ય ભાસે તે લેવું.

* અયસિધૌપાકોત્તરમાશૌચાભાવવચનસ્યકર્તૃમાત્રપરત્વાજ્ઞોકૃતપ્રાયશ્ચિત્તમાશૌચંચોક્તં તદ્યથા બ્રાહ્મ
ણસ્યાશોચેશ્રાદ્ધેસરત્કામતોમોજનેસાંતપનકુચ્છં અમ્યાસેમાસંકુચ્છંચરેત્ અજ્ઞાનાદિપ્રાદીનાંજ્ઞાતા
શૌચાનામન્નમક્ષણે ઇકાદશ્યપંચાહંસપ્તાહંક્રમેણામોજનમેતેપંચગવ્યાશનંચ અમ્યાસેદ્વિગુણં આશૌચં
તુગ્રાણનાદીનામાશૌચેય. સહુદેવાન્નમશ્રાતિતસ્યતાવદાશૌચંચાવત્તેપામાશૌચંતદંતેપ્રાયશ્ચિત્તંકુર્યાદિતિ
નિષ્પૂજ્યંજેયં શ્રાદ્ધકાલેન્યકાલેચૈતસમમેવેતિજેયં દાતૃમોક્તૃમ્યામુભામ્યામાશૌચંનજ્ઞાતંચેન્નદ્રોપઃ
આશૌચમચેશ્રાદ્ધદિનપાતેઆશૌચતેપ્કાદશાહેકાર્યમ્ પ્કાદશાહોમલમાસેચેન્મલેપિકાર્યમ્ તત્રૌતિ
ક્રમેશુદ્ધમાસે પતન્માસિકેપ્રતિવાર્ષિકેચજેયમ્ દર્શાદીનાંતુપંચમહાયઞ્ઞાદિવહ્નોપવનશૌચાંતેકર્તવ્ય
ત્વંનાપિપ્રાયશ્ચિત્તં આશૌચંવિનાદર્શાદીનાંલોપેપ્યુપવાસાદિરૂપપ્રાયશ્ચિત્તમેવનકાલાંતરેનુષ્ઠાનં પ્કા
દશાહે૫સંમવેમાવાસ્યાયાંશુક્રરૂપ્ણેકાદશ્યોર્વાર્ષિક માસિકંચોદકુંમંચયદંતરિતંભવેત્ તત્તદુત્તર

૧ મોજનકાલેચત્રકપ્રાતેતદન્નમોજનૈવસ્તમાણમિત્યર્થ ॥

૨ ભોજનકાળે આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં, તે અન્ન લક્ષણ કર્યું હોય તો કહેવાતું એવો અર્થ નહિવો.

૩ પ્કાદશાશ્રાદ્ધમેલનેતવાર્ષિકલગ્નઃ ॥

સંમતિ છે. બીજી સ્ત્રી હોય તો તે દિવસેજ કરવાં એ સર્વસંમત છે. તે દિવસે કરવાનો પક્ષ હોય તો આદ્યકાલે રજસ્વલાનુ દર્શન ઇત્યાદિક વળ્યે કરવું. એથી તેવા (રજસ્વલાનું દર્શન ન થાય એવા) ધરનો સભવ ન હોય તથા યથાયોગ્ય પાક કરનારો ન હોય તો પાંચમે દિવસે કરવું એ પક્ષ ઉત્તમ છે. પુત્રરહિત સ્ત્રી રજસ્વલા થઈ હોય તો તેણે પતિનું વાર્ષિકાદિ આદ્ય પાંચમે દિવસે કરવું, પણ અન્યદ્વારાએ તે દિવસે કરાવતું નહીં.

અથપતિમુદ્વિઝ્યાગ્નિપ્રવેશે ॥ તત્રસહગમનમેવવિપ્રાણાં ક્ષત્રિયાદેસ્તુસહગમનમનુગમનંચપ કાચિત્યારોહેણવંપત્યોઃસહૈવમંત્રવદાહ.સહગમનં મતું.સમંજકદાહોત્તરંપૃથક્કૃતિતાવગ્નિપ્રવેશોનુગમનં તત્રોભયનાપિતિથ્યેકયેપકદિનેપચતંત્રેણપાકાદિકૃત્વાદર્શવત્પદ્મપિંડપદ્ધ્યવિપ્રમેદયુતંપિતૃપાર્વણમાતૃ પાર્વણત્રિશિષ્ટશ્રાદ્ધકાર્યં વિશ્વદેવાસ્તુનમિન્નામિન્નાવા તિથિમેદેપિશ્રાદ્ધદિનેકયેપ્વમેવ તિથિમેદાચ્છ્રાદ્ધદિનેમેદેતુવાર્ષિકાદિપૃથગેવકાર્યં કેચિત્તુસહગમનેતિથિમેદેપિમતુંઃક્ષયાહશ્રાદ્ધદિનેપવપદ્ધ્યાઃશ્રાદ્ધં નતુવિનાંતરહત્યાહસ્તવલ્પકાલવ્યવધાનેયોજ્યં નતુદ્વિઝ્યાદિતિથિવ્યવધાને ॥

હવે પતિને ઉદ્દેશે સ્ત્રીએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો તેવિષે કહે છે.

તેમાં બ્રાહ્મણને સહગમનજ કહ્યું છે. ક્ષત્રિયાદિકાને તો સહગમન અને અનુગમન એ બન્ને કહ્યાં છે. એક ચિંતા ઉપર ગણવી સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેનો સાથેજ મંત્રસહિત જે દાહ કરવો તે સહગમન છે. પતિનો મંત્રસહિત દાહ થયા પછી જુદી ચિંતામાં જે અગ્નિપ્રવેશ કરવો તે અનુગમન છે. તેમાં (સહગમન અને અનુગમન) એ બન્ને પક્ષમાં બન્નેની એક તિથિ હોય તો એક દિવસેજ એકતંત્રે પાક ઇત્યાદિક કરી દર્શપ્રમાણે છ પિંડ, જુદા જુદા બ્રાહ્મણને છ અર્થ, અને પિતૃપાર્વણ તથા માતૃપાર્વણેયુક્ત આદ્ય કરવું. વિશ્વદેવા તો એકજ અથવા જુદા જુદા કરવા એવો વિકલ્પ છે. તિથિ જુદી હોય તો પણ આદ્યદિવસ એક છતાં એવેજ નિર્ણય બળ્યો. તિથિ જુદી હોવાથી આદ્યદિવસ ભિન્ન આવે તો વાર્ષિકાદિક આદ્ય જુદાંજ કરવાં. કોઈ અચકાર તો, સહગમનવિષે તિથિ ભિન્ન હોય તો પણ પતિના ક્ષયાહ આદ્યને દિવસેજ સ્ત્રીનું આદ્ય કરવું, બીજે દિવસે કરવું નહીં, એવું જે કહે છે તે અલ્પ કાલનુ અંતર હોય તો તેવિષે બોડવું. જે ત્રણ ઇત્યાદિક તિથિનું અંતર હોય તો તે તેવિષે બોડવું નહીં.

અથશ્રાદ્ધસંપાતેર્નિર્ણયઃ ॥ તત્રપિત્રોમૃતાહૈક્યેપૂર્વેપિતુઃશ્રાદ્ધંતતઃપાકમેદેનમાતુરિત્યુકં ગૃહ વાહાદિનાસર્પિડાનાંયુગપન્મરણેસંવંધસામીપ્યક્રમેણશ્રાદ્ધાનિપાકમેદેનપૃથક્કુર્યાત્ પૃથક્પાકેનમિજ્ઞ આજ્ઞાશક્તૌ તંત્રેણપ્રપન્નંહૃત્વાશ્રાદ્ધંકુર્યાત્પૃથક્પૃથક્કૃત્ ક્રમેણેકદિનેમરણેમરણક્રમેણ તત્રેકદિનેપકલ્પયા નાંશ્રાદ્ધાનિનિરુપ્યાત્ વાર્ષિકશ્રાદ્ધપ્રયપ્રાતૌશ્રાદ્ધદ્વયંસંવંકુર્યાત્ તૃતીયાદિત્રિપ્રાદિનાકાર્યેદિનાંતરે વાકુર્વાદ પિત્રો સર્પિડસચસંપાતેતુકં શ્રાદ્ધંકૃત્વાતુતસ્યેચપુનઃશ્રાદ્ધંનતહિને નૈમિત્તિકંતુકર્તવ્યંનિમિત્તોપત્ત્યનુક્રમાત્ તથાપણ્ણવતિશ્રાદ્ધેપુસમાનદેવતાકલ્પેતંત્રેણશ્રાદ્ધાનિ અધિકદેવતાકલ્પેપૃથક્કૃત્ શ્રાદ્ધાનિ વાર્ષિકમાસિકોદકુંભશ્રાદ્ધેપુનિત્યશ્રાદ્ધંદર્શાદિશ્રાદ્ધંચદેવતાનાંમેદાત્પૃથક્કાર્યં મહાલયેતીર્થશ્રાદ્ધેદર્શાદિપણ્ણવતિપુચનિત્યશ્રાદ્ધસ્યપ્રસંગસિદ્ધિઃ માસિકેનોદકુંભશ્રાદ્ધસ્યપ્રસંગસિદ્ધિઃ તત્રપ્રસંગસિદ્ધિસ્થલેદર્શાદિકંપ્રસંગિશ્રાદ્ધમેવસંકલ્પપૂર્વેસાંગમનુષ્ટયં પ્રસંગસિદ્ધંતુનિત્યાદિકંનસંકલ્પાદાહુચાર્યંમિતિ લોપાપરપર્યાયપ્રસંગસિદ્ધિપદેનોચ્યતે તંત્રસિદ્ધૌતુપ્રકારદ્વયંમાતિ દર્શવ્યતીપાતશ્રાદ્ધયોસ્તંત્રા નુષ્ઠાનેપદ્મપુરુષાનુહિદ્યદર્શશ્રાદ્ધવ્યતીપાતશ્રાદ્ધંચતંત્રેણનરિષ્યેહતિસંકલ્પ્ય દર્શપાતશ્રાદ્ધો.દેવાચંક્ષળ.કરણીયશ્ચિત્તદેવેનિમંત્ર્ય દર્શપાતશ્રાદ્ધયો.પિત્રાચયેક્ષણ.કરણીયશ્ચિત્તવર્ગદ્વયાર્યંવિપ્રદ્વયાદિકંનિમંત્ર્યે કમેવશ્રાદ્ધકાર્યમિત્યેક.પ્રકારઃ અથવાપૂર્વવત્સંકલ્પ્યદૈવેતંત્રેણૈકમેવચિપ્રંનિમંત્ર્યપોહશમાસિકંતંત્રવત્ દર્શશ્રાદ્ધેક્ષણ.કરણીયશ્ચિત્ત દર્શનિપ્રનિમંત્રણાનંતરંવ્યતીપાતશ્રાદ્ધેક્ષણશ્ચિત્તિવિપ્રાંતરંનિમંત્ર્ય વિપ્રચતુષ્ટયા દિયુતંપાતશ્રાદ્ધેર્પિડામાવાતપદ્ધ્યપિંડયુતંશ્રાદ્ધમેદેનૈવપાકેનકાર્યમિત્યપર.પ્રકારઃ एवंત્રિચતુરાદિશ્રાદ્ધાનાંતંત્રેઋદ્ધં અન્નપદ્મદ્વયેવિચાર્યયુક્તરપક્ષઃસન્નિરુપ્તેયઃ ॥

હવે એક દિવસે અનેક શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય કહે છે.

તેમાં માતા પિતાનો મૃત્યુદિવસ એક હોય તો પ્રથમ પિતાનું આદ્ય કરી પછી જુદા પાકવડે માતાનું આદ્ય કરવું એમ પ્રથમ કહ્યું છે. ધરનો દાહ ઇત્યાદિક કારણ હોવાથી સર્પિડોનું એક

સમયે મરણ થયા છતાં જેના સંબંધ સમીપે હોય તે ક્રમેથી જીવ આફ પાક કરી આફો કરવાં. ભિન્ન ભિન્ન પાક કરી જીવો જીવો આફ કરવાની સક્તિ ન હોય તો “એકતંત્રે પાક કરી આફ જીવો જીવો કરવાં.” ક્રમે કરી એક દિવસે મરણ થયા છતાં મરણને ક્રમેકરી કરવાં. તેમાં એક દિવસે એકે ત્રણનાં આફ કરવાં નહિ. ત્રણ વાર્ષિકઆફ પ્રાપ્ત થયા છતાં બે આફ પોતે કરવાં, ત્રીજું ઇલાદિ આફ ભાઈ ઇલાદિકવતિ કરાવવું. અથવા બીજે દિવસે પોતે કરવું. માતા પિતા તથા સર્પિંગોનું આફ એક દિવસે પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેવિષે પ્રથમ કહ્યું છે. “એકવાર જેનું કયું હોય તેનું કરી આફ તે દિવસે કરવું નહીં; નિમિત્તાની ઉત્પત્તિમાં અનુક્રમ છે માટે નૈમિત્તિક હોય તો કરવાં.” એટલે છત્ર આફમાં જેની દેવતા એકજ હોય તે આફ એકતંત્રે કરવાં; અધિક દેવતા હોય તો જીવો કરવાં. વાર્ષિક, માસિક અને ઉદકુંભ આફ છતાં નિલઆફ તથા દર્શાદિક આફની દેવતા ભિન્ન હોવાથી તે આફ ભિન્ન કરવાં. મહાલય, તીર્થઆફ અને દર્શાદિક છત્ર આફ છતાં નિલઆફની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે. માસિકઆફવડે ઉદકુંભ આફની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે. તે પ્રસંગસિદ્ધિને સ્થળે દર્શાદિક પ્રસંગી (સમય પ્રાપ્ત) આફજ સંકલ્પપૂર્વક સાંગ (અંગસહિત) કરવું. પ્રસંગસિદ્ધિ જે નિલાદિક તેના તો સંકલ્પાદિવિષે ઉચ્ચાર કરવો નહીં એવો જે હોય તે છે બીજું નામ જેનું તે પ્રસંગસિદ્ધિ પટેકરી કહેવાય છે. તંત્રસિદ્ધિવિષે તો બે પ્રકાર ભાસે છે—દર્શઆફ તથા વ્યતીપાતઆફ એ અને એકતંત્રે કર્તવ્ય છતાં છ પુરૂષનો ઉદ્દેશ કરી “દર્શઆદ્યં વ્યતીપાતઆદ્યં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી “દર્શપાતઆદ્યોઃ દેવાર્થે ક્ષણઃ કરણીયાઃ” એ રીતે દેવ આફણને નિમંત્રણ કરી “દર્શપાતઆદ્યોઃ પિત્રાદ્યર્થે ક્ષણઃ કરણીયાઃ” એ રીતે બે (પિતા, માતામહ) વર્ગમાટે બે ઇલાદિક આફણને નિમંત્રણ કરી એકજ આફ કરવું, એ એક પ્રકાર. અથવા પ્રથમપ્રમાણે સંકલ્પ કરી દેવની પાસે એકતંત્રે એકજ આફણને નિમંત્રણ કરી સોળ માસિકઆફના તંત્રની પેઠે “દર્શઆદ્યે ક્ષણઃ કરણીયાઃ” એ રીતે દર્શના આફણને નિમંત્રણ કર્યા પછી “વ્યતીપાતઆદ્યે ક્ષણઃ” એ રીતે બીજા આફણને નિમંત્રણ કરી ચાર ઇલાદિ આફણેયુક્ત, વ્યતીપાતઆફમાં પિંડદાન નથી માટે છ અર્ચયેયુક્ત અને પિંડસહિત આફ એકજ પાકવડે કરવું એવો બીજો પ્રકાર. એ રીતે ત્રણ, ચાર ઇલાદિ આફના તંત્રવિષે એવોજ પ્રકાર બાળવો. એ બન્ને પક્ષમાં વિચાર કરી બે પક્ષમાંથી જે યોગ્ય પક્ષ હોય તે વિદ્વાનોએ ગ્રહણ કરવો.

મયૂલેતુસર્પિંડકેનદર્શઆદ્યેનાપિંડકલ્પવ્યતીપાતાદિઆદ્યસ્યેકદેવતાસ્યપ્રસંગસિદ્ધિરેવ નતંત્રસિદ્ધિસ્તિત્રોદાહરણંતુપાતસંકાંત્યાદિરિત્યુક્તં ચત્ત્વન્વષ્ટકયેનપિતૃમાતૃવાર્ષિકમાસિકયોઃપ્રસંગસિદ્ધિરિત્યુક્તંતમ્મહાલયેનવાર્ષિકસિદ્ધિવાપ્ત્યાયુર્ગ્રંથવિરુદ્ધં ચત્રચદર્શવાર્ષિકઆદ્યાદૌ દેવતામેદાચ્છાદમેદસ્તપ્રતિનિમિત્તાનિયતિશ્ચાપૂર્વાનુષ્ઠાનકારણમિતિવાક્યાત્ પૂર્વવાર્ષિકંતતોદર્શઃ ચત્ત્વર્ચાન્વલ્પેકલ્પયેનદાનપ્રાપ્તોતિ તદનિયતનિમિત્તકંવાર્ષિકમાસિકંવાપૂર્વકાર્યમિતિવાક્યાર્થઃ વાર્ષિકમાસિકાદીનાંસંપાતેપિતૃપૂર્વકત્વંસંવંધસામીપ્યાદિકંચાનુપદમેવોક્તં દર્શમહાલયયોઃસંપાતે પૂર્વમહાલયસ્તતોદર્શઃ દર્શં વાર્ષિકમહાલયયોઃપ્રાપ્તૌ પૂર્વવાર્ષિકંતતોમહાલયસ્તતોદર્શંદિતિત્રયંપાકમેદેન વિસ્ત્રોતમહાલયપ્રકરણે તથાકામ્યતંત્રેણનિલસ્યઆદ્યસ્યતંત્રંસિદ્ધયતિ ॥

મયૂષમાં તો, પિંડસહિત દર્શઆફવડે પિંડસહિત અને એક દેવતાવાળા વ્યતીપાત આદિ આફની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે, તંત્રસિદ્ધિ નથી, તંત્રનું ઉદાહરણ તો, વ્યતીપાત સકાંતિ ઇલાદિક છે, એમ કહ્યું છે. અન્વષ્ટકઆફે કરી પિતા તથા માતાનાં વાર્ષિક તથા માસિકઆફની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે એમ જે કહ્યું તે તો મહાલયઆફવડે વાર્ષિકઆફની સિદ્ધિ પણ થશે, અને એમ નો માનિએ તો બહુ ગ્રંથોસાથે વિરોધ થાય છે. ન્યહાં દર્શ તથા વાર્ષિક ઇલાદિ આફમાં જીવી દેવતા હોવાથી આફ ભિન્ન કરવાં પડે છે ત્યાં “નિમિત્તનો જે અનિયમ (નિયમરહિતપણું) તે આ ઠેકાણે પ્રથમ કરવાનું કારણ છે” એવું વાક્ય હોવાથી પ્રથમ વાર્ષિકઆફ કરી પછી દર્શઆફ કરવું. સધળાઓપ્રત્યે, જે એક કાણે એકરૂપથી પ્રાપ્ત થતાં નથી તે અનિયમિતનિમિત્તકે એવાં વાર્ષિક અથવા માસિકઆફ પ્રથમ કરવાં એવો વાક્યાર્થ છે. વાર્ષિક અને માસિક ઇલાદિ એક દિવસે કરવાનાં હોય તો પ્રથમ પિતાનું પછી બીજાનું તથા જેનો સંબંધ સમીપે હોય તે ક્રમેથી કરવાં એમ સમીપમાંજ કહ્યું છે. દર્શ અને મહાલય એ એક દિવસે કર્તવ્ય હોય તો પ્રથમ મહાલય પછી દર્શઆફ કરવું. દર્શને,

દિવસે વાર્ષિક તથા મહાલય પ્રાપ્ત થયા છતાં પ્રથમ વાર્ષિક પછી મહાલય ત્યાર પછી દરેં એ રીતે ત્રણ જુદા જુદા પાક કરી કરવાં. એનો વિસ્તાર મહાલયપ્રકરણમાં કહ્યો છે. તેમજ કામ્યશ્રાદ્ધના તંત્ર (કરવા) ચક્રી નિલશ્રાદ્ધના તંત્રની સિદ્ધિ થાય છે.

अथसंकांत्यनद्वयविषुवद्वययुगादिमन्वादिमाद्रूक्णत्रयोदशीश्रोत्रियागमनप्रयुक्तमघाभरणीमघा
युतत्रयोदशीवैधृतित्व्यतीपातोपरगणुप्रोत्पत्तिनिमित्तकालभ्ययोगनिमित्तकश्राद्धानिप्रौष्ठपदीमिन्नसर्वं
पौर्णमासीश्राद्धानिचैतानिआद्धानिपिंडरहितानिसांकल्पविधिनाकार्याणि षण्पददर्शवत् षट्पुरुषोद्देशः
तेनैषामेककालसंपातेतद्वेणसिद्धिः नित्यश्राद्धस्यप्रसंगसिद्धिः उपरागश्राद्धस्यभिन्नकालत्वेपृथगनुष्ठा
नम् उपरागश्राद्धेनसंकांतिदर्शदिश्राद्धानांप्रसंगसिद्धिरितिप्रथमपरिच्छेदेमतांतरमुक्तं पुत्रोत्पत्तिनि
मित्तकश्राद्धस्यनवदेघतात्कत्वात्पृथगनुष्ठानं तच्चहेनैवकार्यनत्वामेननाप्यधेनेति इतिश्राद्धसंपाते
निर्णयः ॥

હવે સકાંતિ, એ અપન, એ વિધુવ (મેષ તથા તુલા સકાંતિ), યુગાદિ, મન્વાદિ, ભાદરવા વદ તેરસ, શ્રોત્રિય ગ્રાહણના આગવથી કરવાનું, મઘા, ભરણી, મઘાશુક્લ તેરસ, વૈધૃતિ, વ્યતીપાત, અહણ, પુત્ર ઉત્પત્ત યથો એ નિમિત્તયજી કરવાનું, અલલ્ય (ન મળે એવા) યોગના નિમિત્તયજી કરવાનું, ભાદરવા શુદ્ધ પૂનમ વિના સઘળી પૂનમનાં આદ્ય એ આદ્યો પિંડરક્ષિત, સંકલ્પવિધિવરે કરવાં. એ આદ્યોવિષે દર્શની પેઠે છ પુરુષનો ઉચ્ચાર કરવો. એથી એક કાળે એ આદ્યો પ્રાપ્ત થાય તો એમની તનેકરી સિદ્ધિ થાય છે. નિલઆદ્યની પ્રસંગસિદ્ધિ કરવી. અહણના આદ્યનો કાળ જુદો હોય તો જુદુ કરવું. અહણના આદ્યવરે સકાંતિ, દર્શ ઇલાદિ આદ્યની પ્રસંગસિદ્ધિ થાય છે એ રીતે પ્રથમ પરિચ્છેદમાં ખીલે મત કહ્યો છે. પુત્ર ઉત્પત્ત યથો એ નિમિત્તયજી કરવાના આદ્યની નવ દેવતા છે માટે તે જુદું કરવું, પણ તે હિરણ્યવરેબ કરવું, આમાત્રવરે કરવું નહીં, તથા અત્રવરે પણ કરવું નહીં. એપ્રમાણુ એક દિવસે અનેક આદ્ય પ્રાપ્ત થયાં હોય તો તેના નિર્ણય કહ્યો.

अथतिलतर्पणम् ॥ तद्ययच्छाद्धेयावन्तःपितरस्तापितास्तावरिपुत्रगणोद्देशेनतच्छाद्वांगत्वेन तिलेस्तर्पणकार्यम् तत्रकालनियमः पूर्वतिलोदकदर्शनप्रत्यव्देतुपरेहनीत्यादि तदयंनिष्कर्षः दर्शधाद्धेयास्तत्पूर्वधाद्वांगतिलतर्पणं तत्रविप्रनिर्मग्नणोत्तरंपाकारभोत्तरंवाग्रहयज्ञकरणेग्रहयज्ञांगनित्यतर्पणेनैव दर्शंगतिलतर्पणस्यसिद्धिः ततःपूर्ववैश्वदेवोत्तरंवाग्रहयज्ञकरणेधाद्धीयपदपुरोद्देशेनधाद्वांगतर्पणं कृत्वाधाद्धारमःकार्यः प्रत्याहिंमपितृतर्पणंतुग्रहयज्ञकालेकार्यम् एवंयुगादिमन्वादिसंक्रांतिपौर्णमासी वैधृतित्व्यतीपातधाद्धेयुदर्शवत्पूर्वमेव तीर्थधाद्धेयसर्वेपिशुद्देशेनपूर्वं चार्पिकधाद्धेयपरेद्युरेवधाद्धीयदेवता प्रयोद्देशेन चार्पिकधाद्धेयदिनेनित्यतर्पणंतिलैर्नकार्यम् सरूम्हालयसेसर्वेपिशुद्देशेनपरेद्युरेव अन्येषुमहालयपक्षेष्वाष्टकान्वाष्टकापूर्वेद्युःधाद्धेयु माध्यावर्षाधौद्वयगजच्छायापट्टीभरणीमघाभाद्धेयुहिरण्यधाद्धेयानुग्रज्यतर्पणंधाद्धीयदेवतोद्देशेन धाद्धेयसंपातेतुयदितत्प्रसंगसिद्धिस्तदातदीयमेवतर्पणं तंत्रत्वे तुपूर्वतर्पणवतांचधाद्धानांसमसंरयत्वेआदावन्तेवातर्पणं विपमसंख्यत्वेयहनुरोधेन संक्रांतिपुग्रहणे पित्रोःधाद्धेयव्यतीपातेपितृव्यादिधाद्धेय महालयैचनपिद्धेपिदिनेधाद्वांगतिलतर्पणंकार्यमिति केचिद अन्येतुसर्वत्रधाद्वांगतर्पणेकोपितिथ्यादिनिषेधोनेत्याहुः ॥

હવે તિલતર્યણ કહે છે.

તે તિલતર્પણ, જે શ્રાદ્ધમાં જેટલા પિતરોને વૃક્ષ કર્યા તેટલા પિતૃગણુના ઉદ્દેશ કરી તે શ્રાદ્ધર્પણ, તિલવટ્ટે તર્પણ કરવું. તેમાં કાલનો નિયમ કહે છે—“દર્શશ્રાદ્ધમાં પ્રથમ, અને પ્રતિસાંપ્તારિક શ્રાદ્ધમાં બીજે દિવસે,” ઇલાદિ. તેના એ તાર્પણ—દર્શશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધની પ્રથમ શ્રાદ્ધના અગ્રભૂત તિલતર્પણ કરવું. તેમાં શ્રાદ્ધાણુને નિમત્રણ કર્યા પછી અથવા પાકનો આરભ કર્યા પછી અઘયજ કરવાનો હોય તો અઘયજના અગ્રભૂત તિલતર્પણચક્રીજ દર્શશ્રાદ્ધના અગ્રભૂત તિલતર્પણની ગિદ્ધિ થાય છે. શ્રાદ્ધાણુને નિમત્રણ કરવાની પ્રથમ અથવા વૈશ્વદેવ પછી અઘયજ કર્તવ્ય હોય તો શ્રાદ્ધસમીપી છ પુરખને ઉદ્દેશોકરી શ્રાદ્ધના અગ્રભૂત તર્પણ કરી શ્રાદ્ધનો આરભ કરવો. નિલ પિતૃતર્પણ કરવું તે તો અઘયજ સમયે કરવું. એ રીતે યુગાદિ, મન્વાદિ, સક્રાંતિ, પૂર્ણમાસી, વૈશ્વતિ અને

વ્યતીપાત એ નિમિત્તથી કરવાના આદ્યવિષે દર્શનપ્રાણે પ્રથમજ કરવું. તીર્થઆદ્યવિષે સઘળા પિતૃને ઉદ્દેશકરી પ્રથમ કરવું. વાર્ષિકઆદ્યવિષે આદ્યસંબંધી ત્રણ દેવતાને ઉદ્દેશકરી બીજે દિવસેજ કરવું. વાર્ષિકઆદ્યને દિવસે નિલતર્પણુ તિલવડે કરવું નહીં. સકૃન્મહાલયવિષે સઘળા પિતૃને ઉદ્દેશે બીજે દિવસેજ કરવું. બીજા મહાલયના પક્ષ, અષ્ટક, અન્વષ્ટક, પૂર્વધુઃઆદ્ય, માઘ્યાવર્ષ, અર્ધોદય, ગજન્ધાયા, પછી, ભરણી, મધ્યા, એ આદ્યવિષે તથા હિરણ્યઆદ્યવિષે આદ્યની દેવતાઓને ઉદ્દેશે આદ્ય પછી તેજ સમયે તર્પણુ કરવું. એક દિવસે એ ત્રણ આદ્ય છતાં જો તે આદ્યોની પ્રસંગસિદ્ધિ હોય તો તે (એકજ) તર્પણુ કરવું. તંત્ર હોય તો, પૂર્વતર્પણુયુક્ત તથા પાછળ તર્પણુયુક્ત એવા આદ્યની સરખી સંખ્યા છતાં આદ્યમાં અથવા અંતે તર્પણુ કરવું. વિષમ સંખ્યા હોય તો ઘણાંને અનુસારે એટલે પૂર્વતર્પણુયુક્ત તથા પાછળ તર્પણુયુક્ત એઓમાં જેની સંખ્યા અધિક હોય તેને અનુસારે પ્રથમ ક્રિયા અંતે કરવું. સક્રાંતિ, અહણ, માતાપિતાનું આદ્ય, દરૌ, વ્યતીપાત, કાકા ઇલાદિકનું આદ્ય, અને મહાલયવિષે નિષિદ્ધ દિવસો છતાં પણ આદ્યના અંગભૂત તિલતર્પણુ કરવું એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહે છે. બીજા ગ્રંથકાર તો, સર્વત્ર આદ્યના અંગભૂત તિલતર્પણુવિષે તિથિ ઇલાદિકનો કોઈ પણ નિષેધ નથી એમ કહે છે.

અથઆદ્યાંગતર્પણનિષેધઃ ॥ ઘૃદ્ધિઆદ્યેસર્પિઙ્ગ્યાંચપ્રેતઆદ્યેનુમાસિકે સંવત્સરવિમોકેચન કુર્યાંચિલતર્પણમ્ તત્રતર્પણપ્રકારઃ પરેહનિતર્પણેષ્ઠાત્વાતર્પણરૂત્વાનિત્યજ્ઞાનપ્રાતઃસંધ્યાંચકુર્યાત્ ય દ્વા નિત્યજ્ઞાનપ્રાતઃસંધ્યોત્તરંઆદ્યાંગતર્પણસંવંધનામગોત્રરૂપાણિદ્વિતીયાંતાનુચાર્ય સ્વધાનમસ્તર્પયામી તિયત્ત્વંદક્ષિણહસ્તેનાત્યેરંજલિનાત્રિલિપ્તર્પણેત્ પ્રત્યંજલિમંપ્રાવૃત્તિઃ પર્વનિત્યતર્પણેપિજ્ઞેયમ્ ॥

હવે આદ્યના અંગભૂત તર્પણુનો નિષેધ કહે છે.

“ઘૃદ્ધિઆદ્ય, સર્પિડીઆદ્ય, પ્રેતઆદ્ય, અનુમાસિક અને સંવત્સરવિમોક (અષ્ટપૂર્તિ) આદ્યવિષે તિલતર્પણુ કરવું નહીં.” તે તર્પણુનો પ્રકાર—બીજે દિવસે તર્પણુ કરવાનું હોય તો આન કરી તર્પણુ કરી નિલજ્ઞાન તથા પ્રાતઃસંધ્યા એ કરવાં. અથવા નિલજ્ઞાન તથા પ્રાતઃસંધ્યા કર્યા પછી આદ્યનું અંગભૂત તર્પણુ કરવું. તે આ રીતે—સંબંધ, નામ, ગોત્ર અને રૂપ એ દ્વિતીયાવિમોક્ત્યંત બ્રાહ્મી “સ્વધા નમસ્તર્પયામિ” એમ કહી ઋગ્વેદીઓએ જમણા હાથવડે અને બીજી સાખાવાળાઓએ યજ્ઞ-હાથવડે ત્રણ ત્રણવાર તર્પણુ કરવું. એક એક અંબલીપ્રત્યે મંત્રની આવૃત્તિ કરવી, અને નિલતર્પણુ-વિષે પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો.

અથબ્રહ્મયજ્ઞાંગેનિત્યતર્પણેતિલયુક્તતર્પણનિષેધકાલઃ ॥ રવિમૌમશ્વગુવારેપુષ્પતિપત્વ ષ્ઠ્યેનાદરીસત્તમીત્રયોદશીપુષ્પરણીરુક્તિકામઘાસુનિશિસંધ્યાસુ ગૃહેજન્મનક્ષત્રેશુમકાર્યદિનેડન્યદીયે શોભનયુતગૃહે મન્વાદિપુયુગાદિપુ ગજચ્છાયાયામયનદ્રયેચ તિલતર્પણમૃદાક્ષાનંપિંડદાનંચનકાર્યં કેચિ વ્યનદ્રયેયુગાદિમન્વાદિપુતિલતર્પણનદોષાયેત્યાહુઃ વિચાહમ્તત્ત્વૂડાસુવર્ષમર્ધેતદર્ધકમન્યત્રસંસ્કારે માસંમાસાર્ધવાતિલતર્પણાદિકં મહાલયગયાક્ષયાહઆદ્યવિનાનકાર્યમિત્યુક્તં અત્રનિપિદ્ધદિનેતિલા ભાવેદેમરૌપ્યયુતહસ્તેનદર્મયુતહસ્તેનાનિત્યતર્પણકાર્યમ્ ॥

હવે બ્રહ્મયજ્ઞના અંગભૂત નિત્યતર્પણવિષે તિલયુક્ત તર્પણુના નિષેધનો કાળ કહે છે.—રવિવાર, ભૌમવાર, શુક્રવાર, એકમ, છઠ, એકાદશી, સપ્તમી, ત્રયોદશી, ભરણી, કૃત્તિકા, મધ્યા, રાત્રિ, સંધ્યાકાલ, ઘર, જન્મનક્ષત્ર, શુભકાર્યોના દિવસ, શુભકાર્યે યુક્ત પરાયું ઘર, મન્વાદિ તિથિ, યુગાદિ તિથિ, ગજન્ધાયા અને જે અયનવિષે તિલતર્પણુ, મૃતિકાઆન અને પિંડદાન એ કરવાં નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર; જે અયન દિવસ, યુગાદિ અને મન્વાદિને દિવસે તિલતર્પણુ કર્યા છતાં દોષ નથી, એમ કહે છે. વિવાહ, જનોઘ અને ચૌલ એ છતાં કેમકરી વર્ષ, છ માસ અને ત્રણ માસ; બીજા સંસ્કાર-વિષે એક માસ અથવા અર્ધ માસપર્યંત તિલતર્પણાદિક મહાલય, ગયાશ્રદ્ધ અને સાંવત્સરિકઆદ્યવિના કરવું નહીં એમ કહ્યું છે. એ નિષિદ્ધ દિવસે અથવા તિલનો અભાવ હોય તો સુવર્ણ, રૂપું એણે-યુક્ત હાથવતી અથવા દર્ભયુક્ત હાથવડે નિલતર્પણુ કરવું.

અયતિધ્યાદિનિષેધાપવાદઃ ॥ તીર્થંતિથિવિશેષેચગયાયાંપ્રેતપક્ષકે નિષિદ્ધેપિદિનેકુર્યોત્ત
પંજંતિલમિશ્રિતમિતિ તિથિવિશેષોષ્ટકાદિરિતિમયુસે અન્નકાતીયાનાંકેપાંચિદ્વાપિંકાદૌપરેહનિમર
ણ્યાદૌવિસર્જનાંતેચશ્રાદ્ધાંગતર્પણાચારોનદદ્યતેતત્રમૂલમૃગ્યં ક્ષ્યાદશ્રાદ્ધદિનેનિત્યતર્પણેતિલગ્રહણંતુ
ચતુષ્તયવિરુદ્ધમ્ ॥

હવે તિથિ ઇત્યાદિકના નિષેધનો અપવાદ (આધ) કહે છે.—“તીર્થ, તિથિવિશેષ, ગયાશ્રાદ્ધ
અને પ્રેતપક્ષ (ભાદરવાનું કૃષ્ણપક્ષ) એઓનેવિષે એ નિષિદ્ધ દિવસ હોય તો પણ તિલતર્પણ કરવું.”
તિથિવિશેષ એટલે અષ્ટકાદિક તિથિ, એ રીતે મધુખમાં છે. આ વિષયમાં કેટલાએક કાલ્યાણનોને,
વાર્ષિકાદિક શ્રાદ્ધમાં ખીજે દિવસે તથા ભરણી ઇલાદિક શ્રાદ્ધમાં વિસર્જન થયા પછી શ્રાદ્ધના અંગ-
ભૂત તર્પણ કરવાનો આચાર દેખાતો નથી, તેવિષે મૂળ શું છે તે શોધવું. સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધને
દિવસે નિત્યતર્પણમાં તિલ લેવા તે બહુ અથોથી વિરૂદ્ધ છે.

અધનાંદીશ્રાદ્ધેયદ્વકવ્યંતત્પૂર્વાધેપ્રપંચિતમ્ एतच्चोपनयनादिमहाकर्मसुपूर्वेषुःकार्यं जातकर्माद्यल्प
कर्मसुतदहरेय तत्रदेशकालौसंकीर्त्य सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानांदीमुखाःमातृपितामहीप्रपितामहो
नांदीमुष्यः पितृपितामहप्रपितामहानांदीमु० मातामहमातुः० पत्नीसहितानांदी० एतानुद्दिश्यपा
पैणविधानेनसर्पिंडनांदीश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्पः अर्घ्यकालेनयैवपात्राण्यालाघतेपुद्गौद्वौकुशीनिघाय
यचोसिसोमदैवत्यइतिपूर्वांकोहेनययानोप्योशंतस्त्वेतिद्वयोर्द्वयोरावाह्यामुकविश्वेदेवाःप्रीयंतां नांदीमु
खामातरःप्रीयंतां नांदीमुखाःपितामहःप्रीयंतामित्यादिनायथालिङ्गंपात्राणिपुरतोन्वसेत् नांदीमुखा
मातरद्वंद्वेयोर्घर्मित्यादिनायथालिङ्गंદ્વાभ્યામર્ચ્યાપાંચવિમજ્યદેયં દ્વિદ્વિગંધદાનં ચતુર્ધ્યાતેનાનુદ્દિશ્યસ્વા
દ્વાહવ્યંનમમેત્યાદિદેવ્યદક્ષદાનં પિંડદાનકાલેનાંદીમુખાભ્યોમાતૃભ્યઃસ્વાહા નાંદીમુખાભ્યઃપિતામહી
ભ્યઃસ્વાહૈત્યેયંપ્રત્યેકંદ્વાદ્વાવિત્યદ્વાર્ષાપિંડાન્દયાત્ અગ્નિનુર્મનંજંઠતાઠુતં एवंसर्वपित्र्यमपिसव्यादि
नादैवधर्मणैवकार्यमित्यादिसर्वपूर्वाधेतोद्येयं तत्रानुकोविशेषएवाशोकः ॥

હવે નાંદીશ્રાદ્ધવિષે જે કહેવાનું તેનો વિસ્તાર પૂર્વાર્ધમાં કરેલો છે. એ નાંદીશ્રાદ્ધ ઉપનયન આદિ
મ્હેટાં કર્મવિષે પ્રથમ દિવસે કરવું. ભતકર્માદિક અલ્પ કર્મવિષે તે દિવસેજ કરવું. તેવિષે દેશકાલનો
ઉચ્ચાર કરી “સત્યવસુસંજ્ઞકાવિશ્વેદેવા નાંદીમુખાઃ માતૃપિતામહીપ્રપિતામહો નાંદીમુષ્યઃ પિતૃપિતા-
મહપ્રપિતામહા નાંદીમુ૦ માતામહમાતુઃ૦ પત્નીસહિતાનાંદી૦ एतानुद्दिश्य पापैर्णविधानेन सर्पिंडं
नांदीश्राद्धं करिष्ये,” એ રીતે સંકલ્પ બાંધવો. અર્ધ સમયે નવજ પાત્ર માંડી તે પાત્ર ઉપર જે
દર્બ રાખી “यचोसि सोमदैवत्य” એ પ્રથમ કહેલા ઉચ્ચારવડે તે પાત્રમાં જળ નાંખી “उशंतस्वा०”
એ મંત્રવડે ઘેળવું આચાહન કરી “अमुकविश्वेदेवाःप्रीयंतां नांदीमुखामातरःप्रीयंतां नांदीमुखाः
पितामहःप्रीयंतां” ઇલાદિક વાક્યેકરી જેવા ચિહ્ન હોય તેને અનુસારે પાત્ર આગળ માંડવાં. પછી
નાંદીમુખામાતરદ્વયોર્ઘર્મ” ઇલાદિ વાક્યેકરી જેવું ચિહ્ન હોય તેપ્રમાણે બંનેને અર્ધપાત્રના વિભાગ
કરી દેવા. જે બેવાર અદન દેવ. ચતુર્ધા વિભક્તિ જેને આવે હોય એવો ઉચ્ચાર કરી “स्वाहा हव्यं
नमम” ઇલાદિ રીતે દેવતાની પેઠે અન્નદાન કરવું. પિંડદાન સમયે “નાંદીમુખાભ્યો માતૃભ્યઃસ્વાહા,
નાંદીમુખાભ્યઃ પિતામહીભ્યઃસ્વાહા” એ રીતે એક એકને બે બે પિંડ એપ્રમાણે અઢાર પિંડ દેવા.
એ ઠંકાણે અગુમત્રણ કરે. અથવા ન કરે એમ છે. એ રીતે સચળું પિતૃસભધી કર્મ પણ સત્ય
ઇલાદિક દેવની રીતિપ્રમાણેજ કરવું ઇલાદિ સઘળા પ્રકાર પૂર્વાધિમાંથી બાંધવો. પૂર્વાધિમાં ન કહેલો
વિશેષ પ્રકાર માત્ર ઇહાં કહ્યો છે.

અયધિમક્તાવિમક્તનિર્ણયઃ ॥ તત્રજીવત્પિતૃકનિર્ણયેશ્રાદ્ધાધિકારિનિર્ણયેચપ્રાયેનોકમ્
નિશેષસ્ત્વચ્યતે ઝિમક્કધનાનાંપ્રાનાદીનાંસર્વધર્માઃપૃથગેવ સર્પિંચ્યંતપ્રેતકર્મપોડશમાસિકાનિચૈકસ્યૈ
વેત્યાદિતુગ્રાશુકં અનિમક્કાનાંતુધનનિરોપેશ્તાણિજ્ઞાનસંધ્યાગ્રહાયજ્ઞમંત્રજપોપવાસપારાયણાદીનિનિત્ય
નૈમિત્તિકકામ્યાનિપૃથગેવ ઔગ્રસાધ્યંઘૌતસ્માર્તનિત્યકર્માપિપૃથગેવ પિતૃપાકોપજીવીવિસાઙ્ગાતપાકોપ
જીવિકહતિપક્ષાંતરકાલ્યાયનાદિપરં પંચમહાયજ્ઞમચ્ચે દેવભૂતપિતૃમનુષ્યયજ્ઞાજ્યેષ્ઠસ્યૈવ પાકમેદેશ્ચ
શ્વલાયનાનાંવૈશ્વદેવમેદોવિકલ્પેન જ્યેષ્ઠેનઠતેવૈશ્વદેવકનિષ્ણપાકસિદ્ધૌતેનતૃર્ણીંકિંચિદન્નમઘૌશ્ચ
ધ્યાનિપ્રાયપત્ત્વાભોક્તવ્યમિતિકેચિત્ દેવપૂજાતુપૃથગેકનવા પ્રતિવાર્પિકદર્શસંક્રાંતિગ્રહણાદિશ્રાદ્ધા

નિગ્યેષ્ટસ્યૈવ તીર્થશ્રાદ્ધાદ્યપિયુગપત્સર્વેપામવિમ્ભકાનાંપ્રાપ્તાવેકસ્યૈવ મેદેનપ્રાપ્તૌમિત્રં પવંગયાશ્રાદ્ધેપિ યોજ્યમ્ કામ્યેદાનહોમાદૌદ્રવ્યસાધ્યેન્નાગ્રાચનુમત્યાધિકારઃ મધ્યાત્રયોદશીશ્રાદ્ધંપૃથગેવેત્યુક્તમ્ ॥

હવે વિલક્ષ્ત અથવા અવિલક્ષ્ત એમનાં નિર્ણય કહે છે.

તેમાં જીવત્પિતૃકના નિર્ણયના પ્રસંગમાં તથા શ્રાદ્ધના અધિકારીના નિર્ણયપ્રસંગમાં ઘણું કરી કહ્યું છે. તે યજ્ઞી ને વિશેષ તેટલો માત્ર કહેવાય છે—જેમણે ધનનો વિભાગ કરી લીધો હોય એવા ભાઈ ઇલાદિકના સઘળા ધર્મ જીદાજ થાય છે. સાંપીડીપર્યંત પ્રેતનું કર્મ અને સોળમાસિક એ એકેજ કરવાં ઇલાદિક તો પ્રથમ કહ્યું છે. જીદા થયા ન હોય તેમણે તો, ધનની જેમાં ગરજ નથી એવાં જ્ઞાન, સંધ્યા, બ્રહ્મયજ્ઞ, મંત્રજાપ, ઉપવાસ અને પાનાયણ ઇલાદિક ને નિત્ય નૈમિત્તિક, તથા કામ્ય-કર્મ તે જીદાજ કરવાં. અગ્નિવડે સિદ્ધ થવાનું ધ્રોત તથા સ્માર્ત કર્મ પણ જીદાજ કરવું. “પિતાના પાકવડે ઉપજીવિકા કરવાવાળો અથવા ભાઈના પાકવડે ઉપજીવિકા ચાલવનારો,” ઇલાદિ બીજા પક્ષ ને કહ્યો તે કાસ્યાપનાદિકોને માટે છે. પંચમહાયજ્ઞમાં દેવયજ્ઞ, જાતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞ એ મહોટા ભાધનેજ કરવાના છે. પાક જીદો હોય તો આશ્વલાયનો જીદો વૈશ્વદેવ વિકલ્પેકરી કહ્યો છે. જ્યેષ્ઠ વૈશ્વદેવ કર્યા છતાં કનિષ્ઠનો પાક સિદ્ધ હોય તો તે કનિષ્ઠે મંત્રવિના થોડું અન્ન અગ્નિમાં નાંખી થોડું અન્ન બ્રાહ્મણને આપી પોતે જોજન કરવું એમ કોઈ કહે છે. દેવપૂજા કરવી તે જીદો અથવા એક કરવી. પ્રતિસાંવત્સરિક, દર્શ, સંક્રાંતિ, શ્રદ્ધા ઇલાદિ શ્રાદ્ધ જ્યેષ્ઠજ કરવાં. વિભાગ કરી જીદા ન થયેલા ભાઈઓ એક સમયેજ તીર્થમાં જાય તો તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું તે એકેજ કરવું, જીદા જીદા જાય તો જીદાજ કરવું. એપ્રમાણે ગયાશ્રાદ્ધવિષે પણ જોજના કરવી. દ્રવ્યવડે સિદ્ધ થવાનાં એવાં દાન હોમાદિ ને કામ્યકર્મ તેમાં ભાઈ ઇલાદિકની સંમતિવડે (કનિષ્ઠને) અધિકાર છે. મધ્યાહ્ન તોરસનું શ્રાદ્ધ જીદાજ કરવું એમ કહ્યું છે.

અપતીર્થશ્રાદ્ધમ્ ॥ તત્ર ગંગાદિતીર્થપ્રાપ્તાવર્ણ્યાવાહનદ્વિજાંગુષ્ઠનિવેશનવૃત્તિપ્રશ્નવિકિરવિસર્જનદિગ્વિધવર્જ્ય સંક્રમ્મહાલયવત્સર્વપિતૃગણોદેશેનધૂરિલોચનસંસ્થકવિશ્વેદેવસહિતંતીર્થશ્રાદ્ધંકુર્યાત્ અગ્નૌકરણંકૃતાકૃતં કરણપક્ષેતીર્થજલસમીપેશ્રાદ્ધંચેત્તવાપ્રાકૃતમંત્રયુતંતીર્થજલેકાર્યમ્ અન્યથાહસ્તાદૌ પિંડાનાંતીર્થપ્રક્ષેપપવપ્રતિપત્તિઃ અગ્નતીર્થવાસિનપવવિપ્રાવિગુણાઅપિમુપ્યાઃ તદ્માવેન્મે અગ્નશ્રાદ્ધીયેદે શેષાદિદ્રવ્યેચકાકાશ્વાદિમિદંપિનદોષઃ તીર્થશ્રાદ્ધાંગતર્પણંદર્શપર્વકાર્યમ્ દેશકાલૌસંકીર્ત્યસર્વપિ તૃગણમુચાર્યપતેપામમુકતીર્થપ્રાપ્તિનિમિત્તકંતીર્થશ્રાદ્ધંસર્પિંડંસદૈવંસચઃકરિષ્યે” इतिसंकल्पः धूरिलोचनविश्वेदेवादि सर्वसंक्रममहालयवत् तीर्थयात्रायांसाक्षेःसपत्नीकस्यैवाधिकारः निरक्षिकस्यत्वपत्नीकस्यापि स्त्रियाःस्नानदानतीर्थयात्रास्नानस्मरणादिकंपुत्राद्यनुमत्यैव सधवायायात्रादिकंपत्यासहैव ॥

હવે તીર્થશ્રાદ્ધ કહે છે.

તેમાં ગંગાદિક તીર્થની પ્રાપ્તિ થયા છતાં અર્ધ્ય, આવાહન, બ્રાહ્મણના અંગુષ્ઠો (અન્નનિવેદનમાં) આલેવો, તુષિપ્રશ્ન, વિકિર, વિસર્જન અને દિગ્વિધ એ વર્ણ્ય કરી સંક્રમ્મહાલયપ્રમાણે સર્વ પિતૃ-મણને ઉદ્દેશેકરી ધૂરિલોચન નામના વિશ્વેદેવાસહિત તીર્થશ્રાદ્ધ કરવું. અગ્નૌકરણ કરો અથવા ન કરો એમ છે. અગ્નૌકરણ કરવું એ પક્ષવિષે તીર્થજલની સમીપે શ્રાદ્ધ કરવાનું હોય તો પ્રાકૃત મંત્રયુક્ત તીર્થજલમાં કરવું. તેમ ન હોય તો બ્રાહ્મણના હાથ ઇલાદિક ઉપર કરવું. પિંડ તીર્થમાં નાખવા એવો નિર્ણય છે. એ તીર્થશ્રાદ્ધવિષે તીર્થવાસી બ્રાહ્મણ ગુણુહીન હોય તો પણ તેજ સુખ્ય છે. તે ન મળે તો બીજાઓને કહેવું. એ તીર્થશ્રાદ્ધવિષે શ્રાદ્ધભૂમિ તથા અન્નાદિ દ્રવ્ય; કાગડા, કુતરા ઇલાદિકોએ ભેગા છતાં પણ દોષ નથી. તીર્થશ્રાદ્ધના અંગભૂત તર્પણ કરવું તે દર્શપ્રમાણે પ્રથમ કરવું. દેશકાલનો ઉચ્ચાર તથા સર્વ પિતૃમણનો ઉચ્ચાર કરી “પતેપામમુકતીર્થપ્રાપ્તિનિમિત્તકં તીર્થશ્રાદ્ધં સર્પિંડં સદૈવં સચઃ કરિષ્યે” એપ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. ધૂરિલોચન વિશ્વેદેવા ઇલાદિ સઘળું કૃત્ય સંક્રમ્મહાલયપ્રમાણે કરવું. સાક્ષિક એવા સપત્નીકનેજ તીર્થયાત્રાવિષે અધિકાર છે. નિરક્ષિક હોય તો સ્ત્રીહિતને પણ અધિકાર છે. સ્ત્રીઓને જ્ઞાન, દાન, તીર્થયાત્રા અને નામસ્મરણાદિક કરવું તે પુત્ર-દિકની અનુમતી (આજ્ઞા)વડેજ છે, સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીયે યાત્રાદિક પતિની સાથેજ કરવું.

અથતીર્થયાત્રાવિધિઃ ॥ તીર્થયાત્રાંચિકીર્ણઃપ્રાગ્વિધાયોપોપંગૃહે પારણાહેઘૃતશ્રાદ્ધંવૃદ્ધિધર્મે
 યુતંચરેત્ તથાચપદ્દયેતંનવદેવતંવાદ્યાદશદેવતંવાવહુસર્પિંયુતેનાચેનાશ્રાદ્ધંકુર્યાન્ નિવેદનકાલે
 શ્વેદઘૃતંસાન્નંદંતંદાસ્યમાનંચેત્યાદિવદેત્ ગણેશંવિપ્રાન્સાધૂંશ્રદ્ધાક્ત્યાસંપૂજ્યયાત્રાસંકલ્પંકૃત્વાશ્રાદ્ધશે
 પેળપારણાંકૃત્વાવ્રજેદિતિકેચિત્ અન્યેતુશ્રાદ્ધાંતેયાત્રાસંકલ્પંકૃત્વાશ્રાદ્ધશેષંઘૃતમાત્રમાદાયપ્રામાંત
 રંનોશન્યૂનંગત્વાતથશ્રાદ્ધશેષઘૃતસહિતાન્નાંતરેળપારણામિત્યાહુઃ શ્રીપરમેશ્વરપ્રીતિકામઃ પિતૃમુક્તિ
 કામોવાઽમુકપ્રાયશ્ચિત્તાર્થવાતીર્થયાત્રાંકરિષ્યેઽતિયાત્રાસંકલ્પઃ ઉપવાસાત્પૂર્વેમુંડનકાર્યમિતિકે
 ચિત્ અન્યેતુપ્રાયશ્ચિત્તાર્થયાત્રાયામેવમુંડનમિત્યાહુઃ પવંગયોદ્વેદ્યકયાત્રાયામાપિમુંડનવિકલ્પઃ યદ્યત
 સ્તુગયાંગુંથાદ્ધંકૃત્વાઘૃતાદિકં વિધાયકાર્પટીવેપ્રામંકૃત્વાપ્રદક્ષિણં તતઃપ્રતિદિનંગચ્છેત્પ્રતિગ્રહવિ
 ઘર્જિતઃ યદ્યાન્યંકારયેચ્છત્યતીર્થયાત્રાંનરેશ્વરઃ સ્વકીયદ્રવ્યયાનાભ્યાંતસ્યપુણ્યંચતુર્ગુણં યાત્રામધ્યે
 આશૌચેરજોદોપેયામુદ્ધિપર્યંતસ્થિત્વાતદંતેગચ્છેત્ વિપ્રમમાર્ગેતુનદોષઃ ॥

હવે તીર્થયાત્રાનો વિધિ કહે છે.

“તીર્થયાત્રા કરવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષે પ્રથમ ઘેર ઉપવાસ કરી પારણાને દિવસે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધની
 રીતે ઘૃતશ્રાદ્ધ કરવું.” તેજ કહે છે—છ દેવતા અથવા બાર દેવતાસહિત તથા ઘણા ધૃતેયુક્ત એવા
 અન્નવડે શ્રાદ્ધ કરવું. અન્ન અર્પણ કરતી વેળાએ “હૃદં ઘૃતં સાન્નં દક્ષં વાસ્યમાનં ચ” ઇત્યાદિક વાક્ય
 કહેવું.^૧ ગણુપતિ, બ્રાહ્મણ અને સાધુઓની યથાશક્તિ પૂજા કરી યાત્રાનો સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધના શેષ
 અન્નવડે પારણા કરી પ્રયાણ કરવું એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. બીજા અંથકારો તો, શ્રાદ્ધ કર્યા પછી
 યાત્રાનો સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધશેષ ઘૃત માત્ર સાથે લઈ એક કોશ (ગાઉ) કરતાં ઓછું એવા બીજા
 ગામે જઈ ભહાં શ્રાદ્ધશેષ ઘૃતેસહિત બીજા અન્નવડે પારણા કરવી, એમ કહે છે. “શ્રીપરમેશ્વરપ્રી-
 તિકામઃપિતૃમુક્તિકામો વાઽમુકપ્રાયશ્ચિત્તાર્થં વા તીર્થયાત્રાં કરિષ્યે,” એ રીતે યાત્રાના સંકલ્પમાં
 હાહ કરતો. ઉપવાસની પ્રથમ મુંડન કરાવવું એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. બીજા અંથકાર તો પ્રાય-
 શ્ચિત્તને માટે તીર્થયાત્રા હોય તોજ મુંડન કરાવવું એમ કહે છે. એ રીતે ગયાના ઉદ્દેશથી જે યાત્રા
 તેમાં પણ મુંડનનો વિકલ્પ છે. “જે ગયા જવાને તત્પર થયો તેણે બહુ ધૃતેયુક્ત શ્રાદ્ધ કરી
 કાર્પટી વેષ (તીર્થયાત્રા કરનારા કાવડીઓનો વેષ) ધરી પોતાના ગામને પ્રદક્ષિણા કરી પછી પ્રતિ-
 શ્વેદ રહિત છતો દિવસે દિવસે પ્રયાણ કરે. જે સજા પોતાની શક્તિપ્રમાણે દ્રવ્યવડે તથા વાહનવડે
 બીજાઓને યાત્રા કરાવે તેને ચોગણું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.” યાત્રામધ્યે આશૌચ અથવા રત્નેદોષ
 પ્રાપ્ત થયા છતાં તેની શુદ્ધિપર્યંત રહી તે પછી પ્રયાણ કરવું. માર્ગ વિષય (ભયદાયક) હોય
 તો દોષ નથી.

સંકલ્પિતયાત્રામધ્યેતીર્થાંતરપ્રાસૌશ્રાદ્ધાદિકંકાર્યમેવ વાણિજ્યાર્થંગતેનાપિમુંડનોપવાસાદિકંકાર્ય
 કાર્યાંતરપ્રસંગેનતીર્થગમનેર્ધફલં વાણિજ્યાર્થંગમનેપાદફલં માર્ગેદ્દિમંજોનાદિકરણેજોપાનહસેવનેચ
 પાદોનં યાનમારહ્યગમનેર્ધં અનુવંગેળતીર્થપ્રાસૌતીર્થસ્નાનાત્સ્નાનર્જફલંતતીર્થયાત્રાફલં માર્ગંતરાનદી
 પ્રાસૌસ્નાનાદિપરપારતઃ અર્ચાંગેવસરસ્વત્યાપ્પમાર્ગંગતોવિધિઃ ॥

જે યાત્રાનો સંકલ્પ કરેલો તે યાત્રા જતાં માર્ગમાં બીજું તીર્થ પ્રાપ્ત થાય તો શ્રાદ્ધાદિક અવશ્ય
 કરવું. વ્યાપારમાટે જે તીર્થ ગયો હોય તેણે પણ મુંડન, ઉપવાસ ઇત્યાદિક કરવાં. બીજા કાર્યને
 પ્રસંગે તીર્થમાં ભય તેને અર્ધ ફળ. વ્યાપારમાટે તીર્થમાં ભય તેને ચતુર્થાંશ ફળ. માર્ગમાં એવા
 ભોજન ઇત્યાદિ કરે અથવા છત્ર, પગરખાં ઇત્યાદિકનું મેવન કરે તો ચતુર્થાંશ કરતાં ઓછું ફળ.
 વાહન ઉપર ચડી પ્રયાણ કરે તો અર્ધ ફળ. કોઈની સાથે જતાં તીર્થ પ્રાપ્ત થાય અને તે તીર્થમાં
 આન કરે તો આનસંબંધી ફળ મળે છે, તીર્થયાત્રાનું ફળ મળતું નથી. “માર્ગમાં જતાં નદી પ્રાપ્ત

^૧ રત્નમાર્યાદ્યાદિત્યાગૃહાગતોપિકુર્યાન્ તથાચનિસલીહેતી જાળ્યામ્યર્ચ્યંચપિતૃ-વયોક્તજ્ઞમાગમેવ તીર્થયાત્રાંકૃત્વાગૃહાગતેન-
 રુન મર્દ્યદંનિનરંરતિ ॥

^૨ એ શ્રાદ્ધ યાત્રા કરી ઘેર આયા પછી પણ કરવું. એ વિષયમાં ત્રિશ્વલોકેતુમાં કહે છે—“પર આવી
 પિતૃનં પૂજન કરવું, તેથી કલાપ્રમાણે ફળ મળેછે.” તીર્થયાત્રા કરી આવ્યા તેણે ફરી તે શ્રાદ્ધ કરવું એવો અર્થ.

મનુષ્ય તેમાંનું અષ્ટાંશ કળ પામે. અથવા જેને ઉદ્દેશે દર્ભની પ્રતિમા કરી તે પ્રતિમાને તીર્થસ્નાન કરાવે તો તે પણ અષ્ટાંશ કળ પામે.”

પ્રકાશનેતીર્થશ્રાદ્ધેતૈનૈવપિંડઃ હિરણ્યાદિનાકૃતેપિંડદ્રવ્યાણિ સક્લસંયાવપાયસપિण्याકગુહામ્યત માનિ પિંડાનાંતીર્થપ્રક્ષેપપચ નાન્યાપ્રતિપત્તિઃ યત્તચાપુત્રયાવિધવયાકાર્યં સપુત્રયાનકર્તવ્યંમર્તુઃશ્રાદ્ધં કદાચનેતિસ્મૃતેઃ અનુપનીતેનાપિકાર્યં યતિનાતુનકર્તવ્યં દંડંપ્રદર્શયેદ્દિશુર્ગયાંગત્વાનપિંડદઃ દંડ સ્પર્શાદ્વિષ્ણુપદેપિતૃભિઃસહમુચ્યતે ઇવંકૂપવટાદિષ્વપિંડદપ્રદર્શનમેવ તીર્થવૃત્તિદૌર્ભલ્યેનપ્રતિપ્રદેશ માંશદાનેનશુદ્ધિઃ ॥

રાધેલા અન્નવડે તીર્થશ્રાદ્ધ કર્યા છતાં તેજ અન્નવડે પિંડદાન કરવું. હિરણ્યાદિકવડે શ્રાદ્ધ કર્યા છતાં પિંડદાન માટે દ્રવ્ય; સાતુવે, સયામ (ચુરચું-કરજી), પાપસ, પિણ્યાક (ખજી) અને ગોળ એમાંથી કોઈ એક પણ લેવું. પિંડ તીર્થમાંજ નાખવા. બીજી પ્રતિપત્તિ (નિર્ણય) નથી. એ તીર્થશ્રાદ્ધ પુત્રવિનાની વિધવાએ કરવું; કારણ, “પુત્રવાળી સ્ત્રીએ પતિનું શ્રાદ્ધ ક્યારે પણ કરવું નહીં,” એવી સ્મૃતિ છે. એ તીર્થશ્રાદ્ધ જનોઘવિનાનો હોય તેણે પણ કરવું. સન્યાસિઓએ તો કરવું નહીં. “સન્યાસિએ ગયા પ્રતિ જઈ શ્રાદ્ધ કરવું નહીં; ત્યારે તેણે દંડ બતાવવો. વિષ્ણુપદને દંડસ્પર્શ કરવાથી પિતૃસહિત સુક્ત થાય છે.” એ રીતે કુવા, વડ ઇલાદિવિષે પણ દંડજ બતાવવો. આજીવિકા ક્ષીણ થવાના કારણથી તીર્થવિષે પ્રતિગ્રહ લીધા છતાં તેનો દશમાંશ દાન કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે.

શ્રીવિકૃલંકમિર્મણીચપિતરૌદીનવત્સલૌ ॥ ધ્યાત્વેષ્ટસિદ્ધયેનત્વાવશ્યેઽથાશૌચનિર્ણયં ॥ ૧ ॥

હવે ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે શ્રીવિકૃલ અને રુદ્રિમણીનું ધ્યાન કરી તથા દીનદયાળુ એવાં માતાપિતાને નમસ્કાર કરી આશૌચ (સૂતક) નિર્ણય કરું છું.

તત્રાદૌર્ગર્ભનાશજનનાચાશૌચમ્ ॥ આચતુર્થાદ્ગ્રેત્સાચપાતઃપંચમપટ્ટયોઃ અતઃકર્ધ્વમ્ પ્રસ્થિતિઃસ્થાત્તનાશૌચંવિધિચ્યતે તત્રગર્ભઘ્નાયેઆયમાસનયેમાતુલિરાત્રંચતુર્થમાસેચત્રાત્રમસ્પૃશ્યત્વક પમાશૌચં પિત્રાદિસપિંડાનાંસાચમાઘેજ્ઞાનાચ્ચુદ્ધિઃ પંચમપટ્ટમાસયોર્ગર્ભપાતેર્ગર્મિણ્યામાસમસંસ્વર્ગ મેળપંચપદદિનાન્યસ્પૃશ્યત્વલક્ષણમાશૌચં પિત્રાદિસપિંડાનાંતુત્રિદિનંજનનાશૌચં મૃતાશૌચંતુનાસ્તિ શ્વંસાચપાતાશૌચંસર્વવર્ણસાધારણં ગર્મિણ્યાઃસપ્તમમાસપ્રમૃતિપ્રસવેમાતુઃપિત્રાદિસપિંડાનાંચસંપૂર્ણ જનનાશૌચં તથાવિપ્રેદશાદ્ ક્ષત્રિયેદ્વાદશાદ્ વૈશ્યેપંચદશાદ્ શૂદ્રેમાસઃ સંકરજાતીનાંશૂદ્રવત્ ત્રિ દાનેશ્વરસ્તુનૈર્પામાશૌચંકિતુજાનમાનમિત્યાહ સર્વવર્ણેપુદશાદ્વા જનનાશૌચેર્ગર્મિણ્યાદશાહમસ્પૃશ્યત્વં કર્માનધિકારસ્તુકન્યોત્પત્તૌમાસંપુત્રોત્પત્તૌવિંશતિરાત્રં શ્વંસ્વસ્થાશૌચોત્તરમિતિવિમ્ભિપાઃ પ્રમેજનચત્વારિંશત્રિંશદિનાન્યનધિકારઃ પિતુઃસાપત્નમાતુશ્ચકન્યાયાઃ પુત્રસ્વૈવોત્પત્તૌસચૈલ્લભાનાત્પ્રા ગસ્પૃશ્યત્વં પિત્રાદિસપિંડાનાંજનનાશૌચેકર્માનધિકારમાનં કર્માચતિરિક્તકાલેસ્પર્શેદોપોન જાતકર્મ ણિદાનેચનાલચ્છેદમાત્પૂર્વપિતુરધિકારઃ ઇવંપંચમપટ્ટદશમદિનેપુદાનેજન્મદાદિપૂજનેચાધિકારઃ તત્ર ત્રિપ્રાણાંમતિપ્રદેપિદોપોન ॥

તેમાં પ્રથમ, ગર્ભનો નાશ તથા જન્મ ઇલાદિકનું આશૌચ કરું છું—“આર માસપર્યં જે ગર્ભનાશ થાય છે તે સ્નાવ, પાંચમા, છઠ્ઠા માસમાં જે ગર્ભનાશ તે પાત, અને સાતમા માસ થકી પ્રસૂતિ (જન્મ). તેવિષે આગ્રીયનો વિરેક કરું છું” તેમાં ગર્ભસાવ છતાં પ્રથમના ત્રણ માસમાં માતાને ત્રણ રાત્ર, અને ચોથા માસમાં ચાર રાત્રિ અસ્પૃશ્યત્વરૂપ (અડકાય નહીં એવું) આશૌચ છે. “આવ માત્રનેવિષે પિતા ઇલાદિક સપળા સંપિંડોની આનેકરી શુદ્ધિ થાય છે. પાંચમા તથા છઠ્ઠા માસમાં ગર્ભપાત છતાં ગર્ભિણીને માસની સખ્યાપ્રમાણે ક્રમેકરી પાંચ, અથવા છ દિવસપર્યં અસ્પૃશ્યત્વરૂપ આશૌચ છે. પિતા ઇલાદિક સંપિંડોને તો ત્રણ દિવસ જનનાશૌચ (પિંડરૂ), મૃતાશૌચ તો નથી. એ આવ તથા પાતનું જે આશૌચ તે સપળા વર્ણને સાધારણ છે. સત્ત્વો સ્ત્રીના સાતમા માસ થકી પ્રગવ યથા છતાં માતા અને પિતા ઇલાદિ સંપિંડ (સૂત પુત્રપર્યં)ને સપૂર્ણ જનનાશૌચ છે. તે જનનાશૌચ ગ્રાહણને દશ દિવસ, ક્ષત્રિયને બાર દિવસ, વૈશ્યને પંદર દિવસ અને શૂદ્રને

એક ભાસ. સંકર (વર્ણસંકર) બાતિને શુદ્ધપ્રમાણ છે. વિજ્ઞાનેશ્વર તો, સંકરબાતિને આશૈય નથી, ત્યારે જ્ઞાન માત્ર છે, એમ કહે છે. અથવા સર્વ વર્ણને દશ દિવસ આશૈય. જનનાશૈયમાં ગર્ભિણીને દશ દિવસ અરપૂર્યત્વ. કર્મને અનધિકાર (કર્મ ન કરવું) તે તો કન્યા થયા છતાં એક ભાસ, અને પુત્ર થયા છતાં વીસ રાત્રિ બાણુવો, અને આ નિર્ણય પોતપોતાનાં આશૈય પછી બાણુવો, તેથી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ક્રમેકરી આળીસ અને ત્રીસ દિવસપર્યંત અધિકાર નથી. કન્યા અથવા પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પછી પિતા તથા માવડી માતાને વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કર્યાની પ્રથમ અરપૂર્યત્વ છે. જનનાશૈય છતાં પિતા ઇલાદિક સઘળા સર્પિડોને માત્ર કર્મ કરવાનો અધિકાર નથી, પણ અરપૂર્યત્વપણું નથી. કર્મ ઇલાદિ કાળવિના અન્ય કાળે સ્પર્શ થયા છતાં તેને દોષ નથી. નાલચ્છેદનની પ્રથમ બાતકર્મ-સંસ્કાર તથા દાનવિધે પિતાને અધિકાર છે. એ રીતે પાંચમે, છઠ્ઠે તથા દશમે દિવસે દાન તથા જન્મદા ઇલાદિ દેવતાના પૂજનવિધે અધિકાર છે. તે દિવસે બ્રાહ્મણને દાન દેવાવિધે પણ દોષ નથી.

કૂટસ્થમારભ્યસત્તમપુરુષપર્યંતાઃસર્પિડાઃ તતઃસત્તસમાનોદકાઃ તતઃસત્તૈકવિંશતિપર્યંતાઃસગોત્રાઃ તત્રસર્પિડાનાંદશાહમિત્યુક્તં સોદકાનાંચિત્રાત્રં સગોત્રાણામેકરાત્રમિતિનાગોજીમદ્વીપે અન્યેતુસગોત્રાણાનાશૌચમિત્યાહુઃ અયંસર્પિડસોદકાદ્યાશૌચવિભાગો જનનેમરણેચસમાનઃ મરણેત્વાશૌચવિઘ્નેદેપિજ્ઞાનમાત્રં યાચદેકકુલત્વજ્ઞાનંતાચદ્વયત્વેષેતિવિશેષઃ અત્રેદ્યોષ્યં કૂટસ્થાદારભ્યસંતતિમેદ્યેકસંતતૌકચ્છિદ્રદ્વમેડપરસંતતૌચકચ્છિત્સત્તમસ્ત્યોઐકતઃસર્પિડ્યાનુવૃત્તિઃ પરતોનિવૃત્તિરિત્યુક્તં તત્રાદ્યમેનનિવૃત્તસર્પિડ્યકેનાદ્યમાદીનાંજનનેમરણેવાદશાહમેવકાર્યં એવંસોદકચિત્રાત્રાદૈકન્યાવિપયકત્રિપુરુષસર્પિડ્યેષોઽહં તત્રાદ્યમસ્યમૃતપિતૃકત્વેજીવત્પિતૃકત્વેષિચ્છિદ્રિનમેવ ઇવંકીયેમદ્વોજીયેનાગોજીયેચાશૌચમકરણેન્યત્રચપિત્રાદિજીવનાજીવનકુંતલવિશેષાદર્શનાદિતિકેચિત્ અપરેતુનિર્ણયસિંધૌસર્પિડ્યમકરણેઆદશમાદ્યમેવિચ્છિત્તિરિત્યાદિસુમંતુવાક્યસ્યશૂલપાણિકૃતઆભ્યાને ઈકર્પિડદાનક્રિયાન્યયિત્વરૂપસર્પિડ્યલક્ષણમનુસૃત્યજીવત્પિત્રાદિક્રિયાપ્રપિતામહાતપરેત્રયઃપિંડમાજસ્તદૂર્ધ્વં ત્રયોનઘપુરુષપર્યંતાલેપમાજઃ શ્રાદ્ધકર્તાચ્છદશમહત્તિદશમાદૂર્ધ્વસર્પિડ્યનિવૃત્તિઃ પિતૃપિતામહજીવનેનવપુરુષપર્યંતં પિતૃજીવનેષ્વપુરુષપર્યંતસર્પિડ્યમિતિપ્રતિપાદનાદ્દમાદેઃપિત્રાદિજીવનદશાયાંદશાહમાશૌચં પિત્રાદિમરણોત્તરમેવચ્છિદ્રિનમિતિવદંતિ અત્રમમદ્વિતીયપક્ષપવ્યુત્કોમાતિ ॥

મૂળપુરુષયકી આરંભ કરી સાતમા પુરુષપર્યંત તે સર્પિડ છે; આઠમા પુરુષયકી સાત પુરુષપર્યંત સમાનાદક છે; લઘાયકી સાત એટલે એકવીસ પુરુષપર્યંત સગોત્ર છે. તેમાં સર્પિડોને દશ દિવસ આશૈય છે એમ કહ્યું. સોદકને ત્રણ રાત્રિ, અને સગોત્રને એક રાત્રિ આશૈય એમ નાગોજીમદ્વૈકૃત આશૈયનિર્ણયમાં છે. બીજા અંથકારો તો, સગોત્રને આશૈય નથી એમ કહે છે. આ સર્પિડ અને સોદક ઇલાદિકને આશૈયવિભાગ જનનાશૈય તથા મરણશૈયવિધે સરખો છે. મરણવિધે તો આશૈયને વિચ્છેદ થયો હોય એટલે પેઢી તુટી જવાથી આશૈય પાળતા ન હોય તો પણ ન્યાસિધી એક કૃત્યું જ્ઞાન છે લાંસુધી જ્ઞાન છેજ એવો એ વિશેષ બાણુવો. ઇહાં આ અવરંધ બાણુવાનું છે કે, મૂળપુરુષયકી આરંભ કરી સંતતિના લેદ છતાં એક સંતતિમાં કોઈ એક પુરુષ આઠમો અને બીજી સંતતિમાં કોઈ એક પુરુષ સાતમો એમ હોય તો તેની એક મેર સાપિંથની અનુવૃત્તિ (સાપિંથ) છે, અને બીજી મેર સાપિંથની નિવૃત્તિ છે, એમ કહ્યું છે, તેમાં સાપિંથયકી નિવૃત્ત થયેલા એવા આઠમાએ બીજી સંતતિમાંના સાતમા ઇલાદિકનું જનન તથા મરણ થયા છતાં ત્રણ દિવસ આશૈય પાળવું. વર્તમાન છે સાપિંથ જેને એવા સાતમાએ તો, આઠમા ઇલાદિકનું જનન અથવા મરણ થયા છતાં દશ દિવસજ આશૈય પાળવું. એ રીતે સોદકને ત્રણ રાત્રિવિધે તથા કન્યાસંબંધી ત્રણ પુરુષના સાપિંથવિધે પણ એવોજ નિર્ણય બાણુવો. તેમાં આઠમો મૃતપિતૃક અથવા જીવત્પિતૃક હોય તો પણ તેણે ત્રણ દિવસજ આશૈય પાળવું. કારણ, અંબકલકૃત અષ્ટાદશાં, ભદ્રોજીદક્ષિતકૃત તથા નાગોજીમદ્વૈકૃત આશૈયપ્રકરણમાં તથા બીજા અર્થોવિધે પણ પિતા ઇલાદિક જીવતા હોય અથવા મૃત થયા હોય તો તે વિધયમાં વિશેષ કાંઈ દેખવામાં આવતો નથી, એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. બીજા અંથકાર તો, નિર્ણયસિંધુવિધે સાપિંથપ્રકરણમાં “ દશમા પુરુષયકી ધર્મની વિચ્છિત્તિ (તુટવું) ” ઇલાદિક સુમંતુના વાક્યના શૂલપાણિએ કરેલા વ્યાખ્યાનમાં, એક પિંડદાનરૂપ ક્રિયાનો સંબંધ જેને છે

દિવસ પછી નામ પાડવાની પ્રથમ બાળક મરણ પામ્યા છતાં સર્પિંગોએ જ્ઞાન માત્ર કરવું; માતા પિતાને તો, પુત્રના મરણવિષે ત્રણ રાત્રિ અને કન્યાના મરણવિષે એક દિવસ આશૌચ. સાવકી માતાને સપ્તમે ઠેકાણે પિતાપ્રમાણે આશૌચ છે. નામ પાડવાની પ્રથમ અવસ્થા ખનન એજ છે, એટલે ભૂમિમાંજ તેને દાટવું. નામ પડ્યા પછી શૌલ કરવાપર્યંત અને ચૌલ કર્યું ન હોય તો ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યાંપર્યંત દાહ તથા ખનનનો વિકલ્પ છે, એટલે દાહ કરવો અથવા ખનન કરવું. નામ પાડ્યા પછી દાંત ઉત્પન્ન થયાની પ્રથમ પુત્રના મરણવિષે દાહ કર્યાં છતાં સર્પિંગોને એક દિવસ આશૌચ, અને ખનન હોય તો જ્ઞાનવરે શુદ્ધિ. દાહ અથવા ખનન એ બન્ને પક્ષવિષે પણ માતા-પિતાને ત્રણ રાત્રિ. કન્યાના મરણવિષે તો ત્રિપુરૂષ સર્પિંગોની બન્ને પક્ષ (દાહ, ખનન) વિષે જ્ઞાન-કરી શુદ્ધિ. કન્યાના મરણવિષે દાંત ઉત્પન્ન થવાપર્યંત બન્ને પક્ષવિષે માતાપિતાને એક દિવસ આશૌચ. ઇહાં નામ પાડવું એ બારમો દિવસ સમજવો. દાંતની ઉત્પત્તિ એ સાતમો ભાસ સમજવો. તેથી બારમા દિવસયકી છઠ્ઠા માસપર્યંત એક દિવસ આશૌચ ઇલાદિ ક્રિતાર્થ થાય છે. સાતમા ભાસ યકી ચૂડાકરણપર્યંત, અને ચૂડાકરણ થયું ન હોય તો ત્રીજું વર્ષ પૂર્ણ થાય સહાંપર્યંત દાહ અથવા ખનન છતાં સર્પિંગોને એક દિવસ આશૌચ. કોઈ અંચકાર, ખનન છતાં એક દિવસ દાહ છતાં ત્રણ રાત્રિ, એમ કહે છે. માતા પિતાને બન્ને પક્ષ (દાહ, ખનન) વિષે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ, પણ એ (ત્રણ રાત્રિ આશૌચ) પુત્રના મરણવિષે જાણવું. કન્યાના મરણવિષે તો, ત્રણ વર્ષપર્યંત સર્પિંગોની જ્ઞાનવરે શુદ્ધિ છે. કન્યાના મરણવિષે સાતમા માસયકી માતાપિતાને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. વિજ્ઞા-નેશ્વર તો, અગીયારમા દિવસયકી આરંભ કરી, જનોઈ થાય સહાંપર્યંત પુત્રનું મરણ થયા છતાં અને વિવાહ થવાપર્યંત કન્યાનું મરણ થયા છતાં માતા પિતાને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ કહે છે. પ્રથમવર્ષ ઇલાદિકવિષે જેને ચૂડાકર્મ કહેવું હોય એવો પુત્ર મરણ પામ્યા છતાં પિતા ઇલાદિ સઘળાઓને અવસ્થા ત્રણ દિવસ આશૌચ અને દાહ પણ અવસ્થા. ત્રણ વર્ષ પછી, ચૂડાકર્મ કરેલું અથવા ન કરેલું એવો પુત્ર મૃત થયા છતાં જનોઈની પ્રથમ પિતા ઇલાદિ સઘળા સર્પિંગોને ત્રણ દિવસ આશૌચ અને દાહ અવસ્થા કરવો. જનોઈવિનાનો પુત્ર અને વિના ધરણેલી કન્યા મૃત થયા છતાં સોદકોને આશૌચ તો નથી, સ્વારે સોદકોએ જ્ઞાન માત્ર કરવું. જનોઈવિનાનો ભાઈમરણ પામ્યા છતાં બેદેનને આશૌચ નથી. જેને પૂરાં એ વર્ષ થયાં નથી તેને ખનન મુખ્ય છે. અનુગમન (સબની પાછળ જવું) વિકલ્પ છે. પૂર્ણ એ વર્ષવાળાને દાહ મુખ્ય છે, તથા અનુગમન પણ અવસ્થા છે. એ વિષયમાં દાહ અને સિદ્ધાંતિક દેવી ઇલાદિક મંત્રરહિતજ કરવાં. જેને ચૂડાકર્મ થયું છે અને ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં છે તેને પિંડદાન પૃથ્વી ઉપર કરવું. દાંત ઉત્પન્ન થવાપર્યંત તેની બરોબર વધવાળાઓને તેના નિમિત્તયકી બીજે દિવસે દૂધનું દાન કરવું. ત્રણ વર્ષપર્યંત અથવા ચૌલપર્યંત પાપસનું દાન કરવું. સ્વાર પછી ઉપનયનપર્યંત આશૌચની નિવૃત્તિ થયા પછી તેની બરોબર વધવાળાઓને તેના નિમિત્તયકી ભોજ-નાદિનું દાન કરવું.

શ્લોકોસ્તુત્તરચૂડયોરપ્યુદકદાનાદિવૈકલ્પિકં શૂદ્રસ્યત્રિવર્ષપર્યંતમેતદેવાશૌચં અન્નોપનયન સ્થાનેવિવાહઃ તથાચત્રિવર્ષોર્ધ્વવિવાહપર્યંતતદમાત્રેયોડશવર્ષપર્યંતવાશૂદ્રસ્યમરણેત્રિદિનંતદૂર્ધ્વજાત્યા શૌચં કન્યાયાવર્ષત્રયનાંતરંચાગ્નિદાનાત્યાદ્યમરણેત્રિપુરુષસર્પિંડાનામેકાહઃ માતાપિત્રોભિદિનં દાહાદિ તૂર્ણીં ચાગ્નિદાનોત્તરંવિવાહાત્યાગ્નિદાનાત્યાદ્યમરણેત્રિપુરુષસર્પિંડાનાંમર્તસર્પિંડાનાંચત્રિદિનં અન્નમયકુલેપિસાત પુરુષસર્પિંડ્યં દાહાદિતૂર્ણીમેવ જનનેનુપનીતમરણેચાતિકાંતાશૌચંનાસ્તિ પિતુરપત્યજનનથવગ્નેદેશોં તરેકાલાંતરેજ્ઞાનંમવત્યેવ અનુપનીતમરણેતિકાંતેપિજ્ઞાનંમવત્યેવેતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અનુપનીતસાનૂદ કન્યાયાશ્ચમાતાપિતૃમરણેપચદશાશૌચં અન્યમરણેતુનકિમપિ ઉપનયનોત્તરંમરણેસર્પિંડાનાંદશાહં સોદકાનાંત્રિરાત્રં સગોત્રાળામેકાહંજ્ઞાનાજ્ઞુદિવેત્યાદિવિશેષઃપ્રાગુક્તોવાનુસંચેયઃ ॥

સી તથા શૂદ્રને ચૂડાકર્મ થયું હોય તો પણ તેમને જલદાનાદિક વિકલ્પ છે, એટલે કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. શૂદ્રને ત્રણ વર્ષપર્યંત એજ આશૌચ જાણવું. એ શૂદ્રને ઉપનયનને ઠેકાણે વિવાહ છે, એટલે ત્રણ વર્ષ પછી વિવાહપર્યંત, અથવા વિવાહ થયો ન હોય તો મોળ વર્ષપર્યંત શૂદ્ર મૃત થયા છતાં ત્રણ દિવસ આશૌચ, મોળ વર્ષ પછી અથવા વિવાહ પછી જલિતું આશૌચ જાણવું. ત્રણ વર્ષ પછી વાગદાનની પ્રથમ કન્યાનું મરણ થયા છતાં ત્રણ પુરુષપર્યંત સર્પિંગોને એક દિવસ, તથા માતા

પિતાને ત્રણ દિવસ આશૌચ, અને દાહાદિક મંત્રરહિત કરવાં. વાગ્દાન થયા પછી વિવાહયજ્ઞ પ્રથમ કન્યા મૃત થયા છતાં પિતાના સર્પિઃ તથા પતિના સર્પિઃ એમને ત્રણ દિવસ આશૌચ; એ વિધવખાં બન્ને કુલવિધે પણ સાત પુરુષનું સર્પિઃજ્ઞ જાણવું. દાહાદિક તો મત્રવિનાજ કરવો. જન્મ તથા જનોઈ રહિતના મરણવિધે અતિક્રાંત (સમય ગયા પછીનું) આશૌચ નથી. આજક (પુત્ર અથવા કન્યા)ને જન્મ થયો એમ સાંભળ્યા છતાં દેશાંતરવિધે અથવા કાળાંતરવિધે પિતાએ જ્ઞાન અવરંધ કરવું. જનોઈવિનાનો (પુત્ર) મૃત થયો હોય તો કાળ ગયા છતાં પણ જ્ઞાન કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર કહે છે. ઉપનીતવિનાનો પુત્ર અને વિના પરણેલી કન્યાને માતા પિતા મૃત થયા છતાં દશ દિવસ આશૌચ; બીજા મૃત થયા છતાં કંઈ પણ આશૌચ નથી. જનોઈ સંસ્કાર થયા પછી મરણ છતાં અપિંડોને દશ દિવસ આશૌચ, મોદકને ત્રણ ગત્રિ અને સંગ્રોતને એક દિવસ અથવા જ્ઞાને કરી શુદ્ધિ ઇલાદિ વિશેષ પ્રથમ કહેવો છે તે આ ઠેકાણે જાણવો.

શ્રીશુદ્રયોર્વિવાહોત્તરમરણેદશાહઃ શુદ્રસ્યવિવાહાભાવેપોટશયર્પોત્તરમિત્યુક્તં વિવાહોર્ધ્વકન્યા યાગપિતૃગૃહેમરણેમાતાપિત્રોઃસાપત્નમાતુઃસાપત્નપ્રાતુઃસોદરપ્રાતુઃપિતૃવ્યાદીનાંતદ્વહર્વર્તિના મેકાહઃ તદ્વહર્વર્તિનામપિસર્પિડાનામેકાહસ્તિકેચિત્ પ્રામાંતરમૃતૌપિત્રોઃપક્ષિણીતિકેચિત્ કઢાયાઃ કન્યાયાઃપતિગૃહેમરણેપિત્રોઃસાપત્નમાતુઃપિતૃવ્યાદીનાંપ્રકાહસ્તિકેચિત્ ॥

શ્રી તથા શુદ્ર વિવાહ પછી મરણ પામે તો દશ દિવસ આશૌચ. શુદ્રનો વિવાહ થયો ન હોય તો નેળ વર્ષ પછી, એમ પ્રથમ કહ્યું છે. વિવાહ થયા પછી કન્યા પિતાને ઘેર મરણ પામે તો માતા, પિતા, સાવકી માતા, સાવકો બાઈ અને સગો બાઈ એમને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. પિતાના ઘરમાં રહેવાવાળા કાકા ઇલાદિકને એક દિવસ આશૌચ. પિતાના ઘરમાં રહેવાવાળા સર્પિડોને પણ એક દિવસ આશૌચ છે, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે. કન્યા બીજે ગામે મૃત થઈ હોય તો માતાપિતાને પક્ષિણી (એ દિવસ અને એક વચકી ગત્રિ) આશૌચ, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે. પરણેલી કન્યા પતિને ઘેર મૃત થયા છતાં માતા પિતા અને સાવકી માતાને ત્રણ રાત્રિ, બાઈને પક્ષિણી તથા કાકા ઇલાદિકને એક દિવસ આશૌચ, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે.

માતાપિત્રોર્મરણેસાપત્નમાતુઃમૃતૌચોદકન્યાયાગિરાનંદશાહાંતઃ દશાહોર્ધ્વકાલાંતરેયત્તરાંતરેપિ પક્ષિણી પ્રાતુરુપનીતસ્યવિવાહિતમગિન્યાશ્ચપરસ્પરગૃહમરણેપરસ્પરસ્યગ્રિરાત્રં ગૃહાંતરમૃતૌપરસ્પરસ્યપક્ષિણી પ્રામાંતરેત્વેકાહઃ અત્યંતનિર્ણુણત્વેપ્રકામ્રામેપિજ્ઞાનં એવંસાપત્નપ્રાતુરુપનીતમગિની મૃતૌમગિન્યાઅધ્યેવમેનેતિભાતિ ક્રુદ્ધકન્યાયાઃપિતામહપિતૃવ્યાદિમરણેજ્ઞાનમેધ માતુલમરણેમગિની પુત્રમ્યમગિનીકન્યાયાશ્ચપક્ષિણી ઉપકારકમાતુલમરણેસગૃહેમાતુલમરણેચગ્રિરાત્રં અનુપનીતમાતુલમરણેપ્રામાંતરેમાતુલમરણેચકારાત્રં એવંસાપત્નમાતુલમરણેપિ માતુલાનીમરણેમર્ત્તમગિન્યપત્યસ્ત્રીપું સરુપસ્યપક્ષિણી સાપત્નમાતુલાનીમરણેતુનાશૌચં ઉપનીતમગિનેયમરણેમાતુલસ્યમાતુલમગિન્યાશ્ચ ગ્રિરાત્રં એવંસાપત્નમગિનેયેમૃતેપિ અનુપનીતમગિનેયમરણેમાતુલસ્યમાતુલમગિન્યાશ્ચપક્ષિણી એવંસાપત્નમગિનેયેમૃતેપિ અનુપનીતપદેનાવગ્નિદ્યોપનયનામઃસ્વતચૂડશ્ચૂડાત્યાઅમાવેત્રિવર્ષોર્ધ્વેવયસ્કોયાપ્રાપ્તિભાતિ એવમપ્રેયુપનીતપદસ્યાર્થોવોધ્યઃ મગિનેયીમરણેતુજ્ઞાનમાત્રમિતિભાતિ માતામહમરણેદુહિત્રપત્યમ્પુત્રરુપસ્યકન્યારુપસ્યવાગ્રિરાત્રંપ્રામાંતરેપક્ષિણી માતામહાંમૃતાયાંદૌહિત્રસ્યદૌહિત્ર્યાશ્ચપક્ષિણીઅત્રત્વંપ્રપુરુષસ્યોપનીતસ્યૈવસ્ત્રિયાશ્ચવિવાહિતાયાએવમાતાપિત્રત્રિરિકાશૌચેધિકારસ્ત્યુક્તંઅત્રમાતુલમાતુલાનીમાતામહાદિમૃતૌરુપત્યસ્યાર્થોચોક્તિરુયંવક્ષીયાનુસારેણાન્યત્રતુનેવંસ્પદમુપલભ્યતે ઉપનીતદૌહિત્રમરણેમાતામહમરણેમાતામહાશ્ચગ્રિરાત્રં અનુપનીતેદૌહિત્રેમૃતેમાતામહસ્યમાતામહાશ્ચપક્ષિણી દૌહિત્રીમરણેતુનાશૌચમિતિભાતિ ॥

માતા, પિતા તથા સાવકી માતા મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાને દશ દિવસની અંદર ગ્રિરાત્ર, દશ દિવસ પછી અન્ય કાળે વર્ષ પછી પણ પક્ષિણી આશૌચ. ઉપનીત પામેલો બાઈ તથા પરણેલી યેદેન એ પરસ્પરને ઘેર મૃત થયા છતાં પરસ્પરને ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. બીજાના ઘરમાં મૃત થયા છતાં પરસ્પરને પક્ષિણી અને બીજે ગામે મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ. અત્યંત નિર્ણુણપણું

હોય તો એક ગામ છતાં પણ જ્ઞાન કરવું. એ રીતે સાવકી બેહેન તથા સાવકા ભાઈવિષે પણ એવેજ નિર્ણય નળવે. બેહેન મૃત થયા છતાં બેહેનને પણ એત્રમાણેજ આશીર્વ હોવું નેહએ એમ ભાસે છે. દાદા, કાકા ઇલાદિ મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાએ જ્ઞાનજ કરવું. મામેા મૃત થયા છતાં ભાણેને અને ભાણેજ એમને પક્ષિણી આશીર્વ. ઉપકાર કરવાવાળો મામેા મૃત થયા છતાં તેમજ ભાણેજને ઘેર મામેા મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશીર્વ. જનોઘવિનાનો મામેો મૃત થયા છતાં અથવા બીજે ગામે મામેો મૃત થયા છતાં એક રાત્રિ. સાવકો મામેો મર્યા છતાં પણ એ રીતે નિર્ણય નળવે. મામી મૃત થયા છતાં ભાણેને તથા ભાણેજ એમને પક્ષિણી આશીર્વ. સાવકી મામી મૃત થયા છતાં તો આશીર્વ નહીં. જનોઘ પામેલો ભાણેને મૃત થયા છતાં મામેો તથા માસી એમને ત્રણ રાત્રિ આશીર્વ. સાવકા ભાણેનવિષે પણ એવેજ નિર્ણય નળવે. ઉપનયનવિનાનો ભાણેને મૃત થયા છતાં મામેો તથા માસી એમને પક્ષિણી. સાવકો ભાણેને મૃત થયા છતાં પણ એવેજ નિર્ણય નળવે. 'ઉપનયનવિનાનો' એ પદવડે ઉપનયન માત્ર થયાનું રહેલું છતાં ચૂકકર્મ થયેલું હોય, અથવા ચૂકકર્મ થયું ન હોય તો ત્રણ વર્ષ કરતાં અધિક વયને એવો લેવો, એમ ભાસે છે. એ રીતે આગળ પણ 'ઉપનયનવિનાનો' એ પદનો અર્થ સમજવો. ભાણેજ મૃત થયા છતાં તો જ્ઞાન માત્ર કરવું એમ ભાસે છે. માતામહ (માતાનો પિતા) મૃત થયા છતાં દોહિત્રો તથા દોહિત્રી એમને ત્રણ રાત્રિ આશીર્વ, બીજે ગામે મૃત થયો હોય તો પક્ષિણી. માતામહી મૃત થયા છતાં દોહિત્રો તથા દોહિત્રી એમને પક્ષિણી આશીર્વ. ઇહાં સઘળે ઠેકાણે માતાપિતાના આશીર્વવિના બીજાં આશીર્વવિષે ઉપવીત પામેલો પુત્ર તથા પરણેલી સ્ત્રી એનેજ અધિકાર છે એમ કહ્યું છે. ઇહાં મામેો, મામી, માતામહ ઇલાદિ મૃત થયા છતાં સ્ત્રીરૂપ પ્રજાને જે આશીર્વ કહ્યું તે ત્ર્યંબકીને અનુસાર છે; બીજાં ગ્રંથમાં તો એ રીતે સ્પષ્ટ ક્યાંય દેખાતું નથી. ઉપવીત પામેલો દોહિત્રો મરણ પામે તો માતામહ તથા માતામહી એમને ત્રણ રાત્રિ આશીર્વ. ઉપનયન વિનાનો દોહિત્રો મરણ પામે તો માતામહ તથા માતામહી એમને પક્ષિણી આશીર્વ. દોહિત્રીનું મરણ થયું હોય તો આશીર્વ નથી એમ ભાસે છે.

શ્વશૂર્યશુર્યોર્મરણેજામાતુઃસન્નિધૌત્રિરાત્રં અસન્નિધૌતુપક્ષિણી ઉપકારકયોર્મરણેત્વસન્નિધાવપિ ત્રિરાત્રમેય પ્રામાતરેપકરાત્રં આર્યોમરણેનનિવૃત્તસંબંધયોઃશ્વશૂર્યશુર્યોરનુપકારકયોર્મૃતેતુપક્ષિણ્યે કાહોવેતિમાતિ જામાતરિમૃતેશ્વશૂર્યશુર્યોરેકરાત્રંજ્ઞાનાચ્છુદ્ધિર્વા સ્વગૃહેજામાતુમરણેત્રિરાત્રં ઉપ નીતેશ્યાલકેમૃતેમગિનીમતુરેકાહઃ અનુપનીતેતુશ્યાલકેજ્ઞાનં પ્રામાતરેમૃતેપિજ્ઞાનં આર્યોમરણેનનિવૃત્તસંબંધેશ્યાલકેજ્ઞાનમિતિનાગોજીમદ્વીયે શ્યાલકસુતમરણેજ્ઞાનં કશ્ચિજ્ઞયાલિકાયાંમૃતાયાંશ્યાલક ઘડેકાદાદિકમાહ માતુઃસ્વસરિમૃતાયાંસ્વસ્તપત્યયોઃકન્યાપુત્રયોઃપક્ષિણી એવંસાપત્નમાતુઃસ્વમરણેપિ પિતુઃસ્વસરિમૃતાયાંત્રાત્રપત્યયોઃકન્યાપુત્રયોઃપક્ષિણી પિતુઃસાપત્નસ્વમરણેતુજ્ઞાનમાત્રં ત્રાત્રપત્યમરણેતુપિતૃષ્વસુઃજ્ઞાનં સ્વગૃહેપિતૃષ્વસુમાતૃષ્વમરણેવ્યહમ્ ॥

સાસુ તથા સસરો મૃત થયા છતાં જમાઇને સમીપે છતાં ત્રણ રાત્રિ, સમીપે ન હોય તો પક્ષિણી. ઉપકાર કરનારાં સાસુ તથા સસરો મૃત થયા છતાં સમીપે ન હોય તો ત્રણ રાત્રિજ આશીર્વ. બીજે ગામે છતાં એક રાત્રિ. સ્ત્રી મરણ પામવાના નિમિત્તથી તુટેલા સંબંધવાળાં તથા ઉપકાર ન કરવાવાળાં સાસુ, સસરો મૃત થયાં હોય તો પક્ષિણી અથવા એક દિવસ આશીર્વ એમ ભાસે છે. જમાઈ મૃત થયા છતાં સાસુ તથા સસરાને એક રાત્રિ આશીર્વ, અથવા જ્ઞાને કરી શુદ્ધિ. પોતાને ઘેર જમાઈ મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશીર્વ. જનોઘ પામેલો સાણો મૃત થયા છતાં બનેલીને એક દિવસ આશીર્વ. જનોઘવિનાનો સાણો મૃત થાય તો જ્ઞાન, બીજે ગામે મૃત થાય તો પણ જ્ઞાન કરવું. સ્ત્રી મરી જવાથી તુટેલા સંબંધવાળો સાણો મૃત થયા છતાં જ્ઞાન કરવું, એમ નાગેજીભટ્ટકૃત આશીર્વ-ગ્રંથમાં છે. સાણાનો પુત્ર મર્યા છતાં જ્ઞાન કરવું. કોઈ એકાદો ગ્રંથકાર, સાણી મૃત થયા છતાં સાણાત્રમાણે એક દિવસ ઇલાદિક આશીર્વ, કહે છે. માસી મૃત થયા છતાં બેહેનનાં છોકરાં જે પુત્ર તથા કન્યા એમને પક્ષિણી આશીર્વ. સાવકી માતાની બેહેન મૃત થયા છતાં પણ એ રીતે નિર્ણય નળવે. કઈ મૃત થયા છતાં ભાઈનાં સંતાન જે કન્યા તથા પુત્ર એમને પક્ષિણી આશીર્વ. પિતાની

કના પુત્ર, પૌત્ર ઇલાદિકનાં જન્મ અથવા મરણ થયા છતાં બન્ને સંપિંડોને એક દિવસ આશીર્વાદ આપીને બન્ને સંપિંડોનું મરણાદિક થયા છતાં દત્તકના પુત્ર પૌત્ર ઇલાદિકને પણ એક દિવસ આશીર્વાદ આપીને નિર્ણય સંપિંડ અને સોદક કરતાં જુદો દત્તક લીધો હોય તો, તે વિષે બાણેવો. સંગ્રામ—એવો સંપિંડ તથા સોદક દત્તક લીધો હોય તો, યથાક્રમે દશ દિવસ, ત્રણ રાત્રિ જેવું ગ્રાહ હોય તેને અનુસારે આશીર્વાદ છે.

આચાર્યમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાંતરેમૃતેપક્ષિણી ઉપનીયવેદાધ્યાપકઃઆચાર્યઃ સ્માર્તકર્મનિર્વાહકોપ્યાચાર્યઃ આચાર્યભાર્યાસુતયોર્મરણેપ્રકાહઃ મંત્રોપદેશકગુરુમરણેત્રિરાત્રંગ્રામાંતરેપક્ષિણી શાસ્ત્રાધ્યાપકો વ્યાકરણજ્યોતિઃશાસ્ત્રાદ્યંગાધ્યાપકધ્યાનુચાનસંસ્ક્રકસ્તન્મરણેપ્રકાહઃ સકલવેદાધ્યાપકગુરુમરણેપક્ષિણી વેદકેદેશાધ્યાપકઉપાધ્યાયસ્તન્મરણેપ્રકાહઃ શિષ્યસ્યોપનીયાધ્યાપિતસ્યમૃતૌત્રિરાત્રં નિવૃત્તાધ્યયનસ્યમૃતૌપક્ષિણી પરોપનીતસ્યવહુકાલમધ્યાપિતસ્યમરણેપ્રકાહઃ સહાધ્યાયિમૃતૌપક્ષિણી કત્વિજ્યનિવૃત્તાત્વિકર્મણિમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાંતરેપક્ષિણી કર્મનિવૃત્તૌગ્રામાંતરેપ્રકાહઃ એકગ્રામેપક્ષિણી એવં યાજ્યમરણેપિ સાર્થવેદાધ્યાયીશ્રૌતસ્નાનકર્મનિષ્ક્રયોત્રિયસ્તયોર્મરણેમૈત્રીગૃહાનંતર્યાદિસંવંધેત્રિરાત્રં એકતરસંવંધેપક્ષિણી સંવંધાભાવેપ્રકાહઃ સર્વર્ણમિત્રમરણેપ્રકાહઃ યતિમરણેસર્વસંપિંડાનાંજ્ઞાનમાત્રં સ્વગૃહેહવાસીનાસંપિંડમરણેપ્રકાહઃ સ્વાધિષ્ઠિતસ્યગૃહેઅસંપિંડમરણેત્ર્યહં આશૌચપ્રયોજકસંવંધિનિસ્વગૃહેમૃતેત્રિરાત્રં ગ્રામાધિપદેશાધિપાદેશૈર્મૃતૌસજ્યોતિઃ દિવામરણેરાત્રૌજ્ઞાનાચ્છુદ્ધિઃ રાત્રિમરણેદિવાચ્છુદ્ધિરિતિસજ્યોતિઃપદાર્થઃ પક્ષિણીપદાર્થસ્તુદિવામરણેસદિવસઃ સારાત્રિદ્વિતીયદિવસેનક્ષત્રદર્શનપર્યંતમિતિ આગામિવર્તમાનાહૃદયયુતામધ્યગતારાત્રિઃ રાત્રિમરણેસારાત્રિસ્તદુત્તરમહોરાત્રિશ્ચેતિપક્ષિણી કેચિતુરાત્રિમરણેપિમરણદિનાદ્વિતીયદિનસ્વનક્ષત્રપર્યંતમેવપક્ષિણીપદાર્થસ્ત્યાહુઃ એવમતિક્રાંતેવિપર્યંતે દિવારાત્રૌદવામરણજ્ઞાનાનુસારેણપક્ષિણીવ્યવસ્થાયોજ્યા ॥

આચાર્ય મૃત છતાં ત્રણ રાત્રિ, બીજે ગામે મૃત છતાં પક્ષિણી. જોનાઈ આપી વેદ બહુવાનારો તે આચાર્ય. સ્માર્તકર્મનો ચલાવનારો તે પણ આચાર્ય છે. આચાર્યની સ્ત્રી, પુત્ર મૃત થયાં છતાં એક દિવસ આશીર્વાદ. મંત્રોપદેશના કરવાવાળા ગુરુ મૃત થયાં છતાં ત્રણ રાત્રિ, બીજે ગામે પક્ષિણી આશીર્વાદ. શાસ્ત્ર બહુવાનારો તથા વ્યાકરણ, જ્યોતિઃશાસ્ત્ર ઇલાદિક અંગ બહુવાનારો તે અનુચાનસંસ્ક્રકઃ એ મૃત થાય તો એક દિવસ આશીર્વાદ. સંપૂર્ણ વેદ બહુવાનારો ગુરુ મૃત થાય તો પક્ષિણી. વેદનો કોઈ એક ભાગ બહુવાનારો તે ઉપાધ્યાય; તે મૃત થયાં છતાં એક દિવસ. જોનાઈ આપી બહુવેદો શિષ્ય મૃત થયાં છતાં ત્રિરાત્ર આશીર્વાદ. બહુવાથી નિવૃત્ત થયેલો શિષ્ય મૃત થયાં છતાં પક્ષિણી. બીજાએ જોનાઈ આપ્યા છતાં બહુકાળ બહુવેદો શિષ્ય મૃત થયાં છતાં એક દિવસ આશીર્વાદ. સહાધ્યાયી (સાથે બહુવાવાળો) મૃત થયાં છતાં પક્ષિણી. કત્વિકર્મ સંભાષિત ન કરેલું, એવો કત્વિકર્મ મૃત થયાં છતાં ત્રણ રાત્રિ. બીજે ગામે પક્ષિણી. કર્મ સંભાષિત થયાં છતાં બીજે ગામે એક દિવસ. એક ગામમાં પક્ષિણી. યજ્ઞમાન મૃત થયાં છતાં પણ એવોજ નિર્ણય બાણેવો. અર્થસહિત વેદનું અધ્યયન કરનારો તથા શ્રૌત સ્માર્ત કર્મનિષ્ઠ એવો શ્રોત્રિય, એ મૃત થયાં છતાં મૈત્રી, તથા ઘરનું સમીપપણું ઇલાદિક સંબંધ હોય તો ત્રણ રાત્રિ આશીર્વાદ. બેમાંથી એક સંબંધ હોય, તો પક્ષિણી, સંબંધ ન હોય તો એક દિવસ. પોતાના વર્ણમાંનો મિત્ર મૃત થયાં છતાં એક દિવસ, સંન્યાસી મૃત થયાં છતાં સઘળા સંપિંડોએ જ્ઞાન માત્ર કરવું. પોતાને ઘેર ઉદાસીન એવો અસંપિંડ મૃત થયાં છતાં એક દિવસ. જેમાં પોતાનું રહેઠાણ હોય એવા પોતાના ઘરમાં અસંપિંડ મૃત થયાં છતાં ત્રણ દિવસ. આશીર્વાદો ઉપબંધનારો સંબંધી પોતાને ઘેર મૃત થયાં છતાં ત્રણ રાત્રિ. ગામનો, અધિપતિ, દેશનો અધિપતિ ઇલાદિક મૃત થયાં છતાં સન્ન્યાસિ આશીર્વાદ. દિવસે મૃત થયો હોય તો, રાત્રિએ જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધિ, રાત્રિએ મૃત થયો હોય તો દિવસે શુદ્ધિ એ સન્ન્યાસિ પદનો અર્થ છે. પક્ષિણી પદનો અર્થ તો, દિવસે મરણ છતાં તે દિવસ, તે રાત્રિ અને બીજે દિવસે નક્ષત્રદર્શનપર્યંત એ પક્ષિણી બાણેવું. આવતો તથા વર્તમાન એવા બે દિવસે યુક્ત જે વચલી રાત્રિ તે પક્ષિણી, રાત્રિએ મૃત હોય તો, તે રાત્રિ તથા તે પછીનાં દિવસ રાત્રિ મળી પક્ષિણી. કોઈ અંધકાર, તો, રાત્રિએ મૃત થયાં છતાં પણ મરણના દિવસચક્રી બીજા દિવસના નક્ષત્રદર્શનપર્યંત પક્ષિણી પદનો અર્થ, એમ કહે છે. એ રીતે અતિક્રાંત (ગયેલાં) આશીર્વાદો દિવસે અથવા રાત્રિએ મરણનું જ્ઞાન થાય, તે પ્રમાણે પક્ષિણીની વ્યવસ્થા નોકવી.

આચાર્યમાતુલાદીનાંચિરાગાદાશૌચમન્યસ્નિઞ્ચકર્મકર્તરિદ્ધ્યં શિષ્યાદીનામંત્યકર્મકર્તૃત્વેતુદશા
હાયેવ ॥

આચાર્ય, માતૃ, ઇલાદિકું જે ત્રિરાત્ર આશૌચ કહ્યું તે બીજા અંત્યકર્મને કરનારો હોય તો બાળુવું.
શિષ્યાદિક અંત્યક્રિયા કરનારો હોય તો દશ દિવસ ઇલાદિકજ આશૌચ બાળુવું.

ગ્રામમધ્યેયાવચ્છવસ્તિષ્ઠિતાવદ્ગ્રામસ્યાશૌચં નગરેતુનેવં ગ્રામનગરલક્ષણાન્યન્યત્ર ગૃહેગવાદિપશુ
મૃતૌયાવચ્છવસ્તિષ્ઠેચાવદાશૌચં દ્વિજગૃહેશુનોમૃતૌગૃહસ્યદશરાગમાશૌચં શૂદ્રમરણેમાસં પતિતમૃતૌ
માસદ્વયં મ્લેચ્છાદિમૃતૌમાસચતુષ્ઠયં દાસાનાંગૃહજાતક્રીતક્રુણમોક્ષિતલબ્ધત્વાદિપ્રકારાણાંસ્વામિ
મરણેસ્વજાતીયાશૌચં યુદ્ધેશસ્ત્રધાતેનસચોમૃતેજ્ઞાનમાનંનાશૌચમંત્યકર્મોપિદશાહાદિકંસંઘપચક
ર્ત્વ્યં યુદ્ધક્ષતેનકાલાંતરેમરણેપ્રકાહઃ ત્ર્યહાદુર્ધ્વયુદ્ધક્ષતેનમરણેપરાદુરુપહતેયુદ્ધકપટેનહતેત્રિ
રાત્રં યુદ્ધક્ષતેનસતરાગ્રાદુર્ધ્વમૃતૌદશાહદિત્યાહુઃ શિષ્ટાસ્તુયુદ્ધેહતસ્યસઘ શૌચાદિકંલોકોઽરુવિક્ષિપ્ત્વા
જ્વલંતિ પ્રયાગાદૌકામ્યમરણેજ્ઞાનમાનં પ્રાયશ્ચિત્તાર્થમગ્ન્યાદિમરણેપ્રકાહઃ મહારોગપીઢાક્ષમાણાં
જાલાદિપ્રવેશેચિરાત્રે અગાપિનશિષ્ટાચારસંમતિઃ પવંકારાગૃહેમૃતસ્યૈકરૂપેણ ॥

ગામમાં બપોળાંપર્યંત રાત્ર પશુ હોય સહાંપર્યંત ગામને આગૌચ છે. નગરવિષે તો, આશૌચ
નથી. ગામ તથા નગરનાં લક્ષણ બીજા અર્થમાં જેવાં, ઘેર ગાય ઇલાદિ પશુ મરે તો બપોળાંલગી
તે પશુનું શબ રહે સહાંલગી આશૌચ. ગ્રાહણને ઘેર કુતર મૃત થયા છતાં તે ઘરને દશ રાત્રિ
આશૌચ, શૂદ્ર મૃત થયા છતાં માસપર્યંત આશૌચ, પતિત મૃત થયા છતાં જે માસપર્યંત આશૌચ,
કલેષજાદિક મૃત થયા છતાં ચાર માસ આગૌચ બાળુવું. ઘેર જન્મેલો, વેચાતો લીધેલો, કર્મ આપી
છોડાયેલો તથા મળેલો ઇલાદિ પ્રકારનો દાસ એણે સ્વામી (ધણી) મૃત થયા છતાં પોતાની જાતીનું
આશૌચ પાળવું. યુદ્ધમાં રાત્રના પ્રહારથી તલ્કાય મૃત થયા છતાં જ્ઞાન માત્ર કરવું, આશૌચ નહીં,
તથા તેનું દશહાદિક અંત્યકર્મ પણ તલ્કાળજ કરવું. યુદ્ધસળધી પ્રહારથી કાળાતરે મૃત થાય તો
એક દિવસ આશૌચ. ત્રણ દિવસ પછી યુદ્ધના ઘાથી મૃત થયા છતાં તથા યુદ્ધમાંથી પાછો ભાગતાં
મરાયા છતાં અથવા યુદ્ધમાં કપટથી મરાયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. યુદ્ધના પ્રહારથી સાત રાત્રિ
પછી મૃત થયા છતાં દશ દિવસ આશૌચ એમ કહે છે. ગિષ્ઠ તો, યુદ્ધમાં મૃત થયેલાની સર્વશુદ્ધિ
લોકમાં નિદિત છે માટે કહેતા નથી. પ્રયાગ ઇલાદિક ક્ષેત્રમાં કામનાથી મૃત થયા છતાં જ્ઞાન માત્ર.
પ્રાયશ્ચિત્તમાટે અગ્નિ ઇલાદિકવડે મૃત થયા છતાં એક દિવસ આશૌચ. મહારોગની પીડા સહન
કરવાવિષે આસપાસ યાજ્ઞજ્ઞ ઇલાદિકમાં પ્રવેશ કરી મૃત થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. એવિષે
પણ શિષ્ટાચારની સંમતિ નથી. એ રીતે કેદખાનામાં મૃત થયેલાના એક રાત્રિ આશૌચવિષે પણ
શિષ્ટાચારની સંમતિ નથી.

અપાતિફ્રાંતાશૌચમ્ ॥ તત્રજનનાશૌચેતિફ્રાંતાશૌચંનાસ્તિ પિતુઃજ્ઞાનમાનંતત્રાપિમવતિ મૃ
તાશૌચેપ્યનુપનીતમરણાદિનિમિત્તેષુત્રિરાત્રેનકરાત્રેપુમાતુલાદિપરગોત્રીયમરણનિમિત્તકેષુ પક્ષિણીત્રિ
રાત્રાદિપુચાતિફ્રાંતાશૌચંનાસ્તિ તનોદકન્યાયાપિગોમરણેત્રિરાત્રેતિફ્રાંતેપિ દશાહાતરુપહં તદુર્ધ્વ
યત્સંસ્તરેપિપક્ષિણીત્યુકં પવંસોદકાદિવિપયત્રિરાત્રાદિષ્વતિફ્રાંતાશૌચં જ્ઞાનમાત્રંત્રાપિકાલાંત
રેપિમવત્યેષ કિંતુદશાહાદિમૃતાશૌચવિપયમેવાતિફ્રાંતાશૌચંકર્તૃત્વં સત્રદશાહાદાશૌચાનાંત્રિરાત્રા
દીનાંચતત્રદાશૌચમધ્યેજ્ઞાનેવશિષ્ટદિનૈ શુદ્ધિઃ પુનઃદેરપિશેષદિનૈરેવશુદ્ધિઃ અંત્યકર્મોપિશેષદિનૈરેવ
સમાપનીયં પવમસ્યપર્ણશરસંસ્કારોપિશેષેણેવ પવંસોદકંત્રિરાત્રેપિશેષેણશુદ્ધિઃ ત્રિરાત્રાશુત્રંતુદશા
હન્યૂનાશૌચાનાંદશાહમધ્યેજ્ઞાનેપિનાતિફ્રાંતાશૌચંકિંતુજ્ઞાનમાનં માતાપિગોમરણેદૂરદેશેપિવત્સંસ્તરે
પિત્રજનેપુત્રસ્યથ્રયણપ્રમૃતિદશાહાદિપૂર્ણમેવાશૌચં દંપત્યો.પરસ્પરંદેશાંતરેકાલાંતરેપિપૂર્ણદશાહમેવ
સપર્ણનાંપરસ્પરંદેશકાલવિશેષાનપેસંદશાહમેવ સાપત્નમાતુર્મરણેપુત્રસ્યદશાહોર્ધ્વદેશકાલાનપેસંત્રિ
રાત્રં ઔરસપુત્રમૃતૌમાતાપિત્રોર્ધ્વેત્સરાંતરેપિત્રિરાત્રં દશાહોર્ધ્વમેકદેશેસપિંડમરણેજાતેમાસત્રયપર્યંતંત્રિ
રાત્રં પળમાસપર્યંતંપક્ષિણી નવમાસપર્યંતમેકરાત્રં તતોવર્ષપર્યંતંસંજ્યોતિ.જ્ઞાનમાનંત્રા માધવમતેપક્ષત્રય
પર્યંતંત્રિરાત્રં પળમાસપર્યંતંપક્ષિણી વર્ષપર્યંતમેકરાત્રં વર્ષોર્ધ્વજ્ઞાનમાત્રમિતિ અત્રાપદનાપદ્વિપયત્વે
નબ્ધવસ્થા ॥

હવે અતિકાંતાશૌચ કહે છે.

તેમાં જનન આશૌચવિષે અતિકાંત આશૌચ નથી. પિતાને જ્ઞાન માત્ર જનનાશૌચવિષે પણ છેજ. મૃતાશૌચવિષે પણ ઉપવીત ન થયેલાનું મરણ ઇલાદિ નિમિત્તથી ત્રિરાત્રે, એક રાત્ર આશૌચ તથા પરગોત્રમાંના મામા ઇલાદિકના મરણ નિમિત્તથી એ પક્ષિણી, ત્રિરાત્ર ઇલાદિક આશૌચ તેવિષે અતિકાંત આશૌચ નથી. તેમાં માતાપિતા મૃત થયા છતાં પરણેલી કન્યાને ત્રણ રાત્રિ ગયા પછી પણ દશ દિવસની અંદર ત્રણ રાત્રિ આશૌચ છે. દશ દિવસ પછી વર્ષની અંદર પણ પક્ષિણી આશૌચ, એમ કહ્યું છે. એ રીતે સોદકાદિકવિષે જે ત્રિરાત્રાદિક આશૌચ તેવિષે અતિકાંતાશૌચ નથી, તથાપિ જ્ઞાન માત્ર તો છતાં કાળાંતર છતાં પણ છેજ; ત્યારે દશ દિવસ ઇલાદિક જે મૃતાશૌચ તેવિષેજ અતિકાંતાશૌચ પાળવું. તેમાં દશ દિવસાદિક આશૌચ તથા ત્રિરાત્રાદિક આશૌચ એમનું તે તે આશૌચમાં જ્ઞાન થયા છતાં બાકીના દિવસોવરે શુદ્ધિ જાણવી. પુત્રાદિકની પણ શેષ દિવસવરેજ શુદ્ધિ જાણવી. અંત્યકર્મ પણ શેષ દિવસવરેજ સમાપ્ત કરવું. એ રીતે અસ્થિસંસ્કાર, પર્યશરસંસ્કાર (પુતલવિધાન) તે પણ શેષ દિવસવરેજ સમાપ્ત કરવાં. એ રીતે 'સોદકના ત્રિરાત્ર આશૌચવિષે પણ શેષ દિવસવરે શુદ્ધિ જાણવી. ત્રિરાત્રિ ઇલાદિ પછી તો દશ દિવસકરતાં એછા આશૌચનું દશ દિવસની અંદર જ્ઞાન થયા છતાં પણ અતિકાંત આશૌચ નથી; ત્યારે જ્ઞાન માત્ર કરવું. માતા પિતા મૃત થયા છતાં ફર દેશમાં રહ્યા છતાં પણ તથા બીજા ઇલાદિ વર્ષ છતાં પણ સાંભળ્યું તો પણ પુત્રને સાંભળવાના દિવસથી દશ દિવસાદિક પૂર્ણજ આશૌચ છે. સ્ત્રી પુરૂષને પરસ્પર દેશાંતર તથા કાળાંતર વિષે પણ સંપૂર્ણ દશ દિવસજ આશૌચ છે. શોક બેદેનને પરસ્પર દેશ કાળના વિશેષવિના દશ દિવસજ આશૌચ છે. સાવકી માતા મૃત થયા છતાં પુત્રને દશ દિવસ પછી દેશ કાળની ગરજવિના ત્રણ રાત્રિ આશૌચ છે. ઔરસ (સગો) પુત્ર મૃત થયા છતાં માતા પિતાને બીજાં વર્ષમાં પણ ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. દશ દિવસ પછી એક દેશમાં સંપિંડના મરણનું જ્ઞાન થયા છતાં ત્રણ માસપર્યંત ત્રણ રાત્રિ, છ માસપર્યંત પક્ષિણી, નવ માસપર્યંત એક રાત્રિ. નવ માસ પછી વર્ષપર્યંત સન્નયોતિ અથવા જ્ઞાન માત્ર કરવું; માધવને મતે તો, દોઢ માસપર્યંત ત્રણ રાત્રિ, છ માસપર્યંત પક્ષિણી, વર્ષપર્યંત એક રાત્રિ અને વર્ષ પછી જ્ઞાન માત્ર, એ જે મતવિષે, આપત્તિ તથા અનાપત્તિ એ વિચારી વ્યવસ્થા કરવી.

અધવેશાંતરેસપિંડમરણેદશાહોર્ધ્વજ્ઞાતેપક્ષત્રયપર્યંતંત્રિરાત્રં પચ્ચમાસપર્યંતંપક્ષિણી નવમાસપર્યંતમે કાઠઃ વર્ષપર્યંતસજ્યોતિરિતિમાધવમતં વિજ્ઞાનેશ્વરસ્તુ દેશાંતરેસપિંડમરણેદશાહોર્ધ્વજ્ઞાતેજ્ઞાનમાત્ર મિત્યાહ અત્રમાધવમતમેવયુક્તં અતિકાંતાશૌચંવયોવસ્થાનિસિત્કાશૌચંચસર્વવર્ણેસાધારણં દેશાંતરંતુવિપ્રસ્યવિશતિયોજનાત્પરં ક્ષત્રિયાદેઃક્રમેણચતુર્વિંશતિર્વિંશત્પટ્ટિયોજનૈઃ કેચિદ્વિપ્રસ્યવિશ્વધોજનોત્તરંદેશાંતરમાહુઃ ભાપામેદસહિતમહાગિરિનાભાપામેદસહિતમહાનદ્યાધાવ્યવધાનમપિદેશાંતરં યત્તુ કેચિદ્ભાપામેદરહિતમપિગિરિનદીવ્યવધાનંદેશાંતરમાહુઃ તથોજનગતવિંશત્યાદિસંસ્કારાપિત્રિજનુપાદિન્યૂનત્વેપિદેશાંતરત્વસંપાદકતયાયોજ્યમિતિમાતિ અન્યથામહાનદીપરપૂર્વેતીરવાસિનામેકયોજનમધ્યેપિદેશાંતરત્વાપત્તેઃ અત્રસગોત્રવિપયાશૌચાન્યેવમાર્યાપતિપુત્રાદિમિઃસર્વેરનુષ્ટેવાનિ યાનિતુ માતુલત્વમગિનીત્વાદિપ્રયુક્તાનિમિત્રગોત્રાશૌચાનિ તેપુજાયાપતિપુત્રાદિપુમધ્યેયત્સંબંધિયત્તત્તેનૈવાનુષ્ટેયંસર્વેઃ ॥

હવે દેશાંતરમાં સંપિંડના મરણનું દશ દિવસ પછી જ્ઞાન થયા છતાં દોઢ માસપર્યંત ત્રણ રાત્રિ, છ માસપર્યંત પક્ષિણી, નવ માસપર્યંત એક દિવસ, વર્ષપર્યંત સન્નયોતિ એપ્રમાણે માધવને મત છે. વિજ્ઞાનેશ્વર તો, દેશાંતરમાં સંપિંડના મરણનું દશ દિવસ પછી જ્ઞાન થયા છતાં જ્ઞાન માત્ર કરવું એમ કહે છે, એવિષે માધવને મતજ યોગ્ય છે. અતિકાંતાશૌચ તથા વયોવસ્થાનિમિત્તક આશૌચ એ સઘળા વર્ણને સાધારણ છે. દેશાંતર તો બ્રાહ્મણને વીસ યોજનથી પર, તથા ક્ષત્રિયાદિકનેક્રમેકરી ચોવીસ, ત્રીસ અને સાઠ યોજનવરે દેશાંતર જાણવું. કોઈ ગ્રંથકાર, ત્રીસ યોજન પછી બ્રાહ્મણને દેશાંતર કહે છે. ભાષા જુદી છતાં મ્હોટા પર્વત અથવા ભાષા જુદી છતાં મ્હોટી નદીનું વચમાં અંતર થવું એ પણ દેશાંતર છે. કોઈ ગ્રંથકાર, ભાષા જુદી ન છતાં પણ પર્વત, નદીનું વચમાં અંતર

થવું તે દેશાંતર છે, એમ કહે છે, તે યોજનની વીશ ઇલાદિક સંખ્યામાં ત્રણ ચાર યોજન એાછાં હોય તો પણ દેશાંતર મપૂર્ણ થશે એ રીતે સિદ્ધ કરનારરૂપે બેહુવું એમ ભાસે છે. બે એમ યોજના ન કરિયે તો મહાનદીને આગવે તીરે તથા પરવે તીરે રહેવાવાળાઓને એક યોજનમાં પણ દેશાંતર થશે. આ વિષયમાં સગોત્રસબધી જે આશૌચ તે માત્ર સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર ઇલાદિ સઘળાઓએ પાળવું. જે ફરી મામે બેહેન ઇલાદિકસબધી જુદાં ગોત્રમાંના આશૌચ તેમાં સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર ઇલાદિકમાં જે જેનો સબધી હોય તેણે તેતુજ આશૌચ પાળવું. સઘળાઓએ પાળવું નહીં.

રાત્રીજનનમરણેરાત્રીમરણજાનેવારાત્રિત્રિમાર્ગાકૃત્વાપ્રથમમાગદ્વયેપૂર્વદિનંતૃતીયમાગેઉત્તરદિનમા રમ્યાશૌચં યદ્ધર્ધરાત્રાત્માકૂર્પૂર્વદિનંપરતઃપરદિનં અનદેશાચારાદિનાવ્યવસ્થા ॥

રાત્રિએ જન્મ અથવા મરણ થાય કેવા રાત્રિએ મરણવું જ્ઞાન થયા છતાં રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરી તેમાંના પ્રથમના બે ભાગ છતા પ્રથમ દિવસ, તથા ત્રીજે ભાગ છતાં બીજે દિવસ, તે દિવસ-થકી આશૌચ પાળવું. અથવા અર્ધ રાત્રિથકી પ્રથમ પ્રથમ દિવસે અને અર્ધ રાત્રિ પછી બીજે દિવસ; આ વિષયમાં દેશાચાર ઇલાદિકેકરી બધરથા બાબુબી.

આહિતાગ્નેર્મજવદાહદિનમારમ્યપુત્રાદિમિરાશૌચંકાર્ય અજાહિતાગ્નિપદેનશ્ચૌતાગ્નિવયવાનપ્રાહ્યઃ ત દ્વિશ્વોગુપ્તાગ્નિમાનપ્યનાહિતાગ્નિપદેનપ્રાહ્યઃ આહિતાગ્નેર્વિદેશમરણેમંત્રવદાહાત્પૂર્વપુત્રાદીનામાશૌચં સં ધ્યાદિનિત્યકર્મલોપશ્ચનાસ્તિ મંત્રવદાહમારમ્યપુત્રાદિસપિંડાનાંદુહિત્વદોહિત્રાદિભિન્નગોત્રાણાંચાશૌ ધંમવત્યેવ નત્યતિક્રાંતનિમિત્તકાશૌચાભાવત્સ્યદ્વાસોવા અતપ્વાહિતાગ્ને.પર્ણશરદાદેપિદશાહમેવ દેશાંતરેકાલાંતરેપિસિદ્ધયતિ અનાહિતાગ્નેર્મરણદિનાદારમ્યપુત્રાદિમિરાશૌચંકાર્ય અનાહિતાગ્નેર્દેશાંતરે મરણેઅતિનાતાશૌચંમરણધવળાનંતરમેવપૂર્વાંકલ્પ્યસ્થયાકાર્ય અનાહિતાગ્નેરસ્થિદાહપર્ણશરદાદ્યો રતુપૂર્વમગૃહીતાશૌચયોર્માર્ગાપુત્રયોર્દશાહમેવ ગૃહીતાશૌચયોસ્તુસંસ્કારકર્તૃભિન્નયોર્દાહકાલેત્રિરાત્રં સ પત્ન્યોર્મિધધ્યેવ પત્નીસંસ્કારેપત્યુચ્ચેવં ઇતદ્વિન્નસપિંડાનાંતુપૂર્વમગૃહીતાશૌચાનામનાહિતાગ્નિસંસ્કાર કાલેત્રિરાત્રં ગૃહીતાશૌચાનાંતુસપિંડાનાંદાહકાલેજ્ઞાનમાનં ર્દસપિંડાનાંત્રિરાત્રાદિકંપુત્રાદેર્દશાહાદિ ફંચદશાહોર્ધ્વેસંસ્કારફરણેજ્યેવં દશાહમધ્યેસંસ્કારફરણેતુશેષદિનૈરેવશુદ્ધિઃ કર્મસમાપ્તિશ્ચઆહિતાગ્ને રેચદશાહમધ્યેપિ શરીરદાહેસ્થિદાહેપર્ણશરદાદેવાશેષેણનશુદ્ધિઃ સમંજકદાહદિનસ્યેવપ્રથમવિનત્વા દિત્યુક્ત દશાહોર્ધ્વેદેશાંતરમૃતાનાહિતાગ્નિયાતાંશ્રવણદિનાત્ત્વત્રિરાત્રાશૌચાનાંસપિંડાનાંચતુર્થાદિદિને પુસંસ્કારારમેદાહકાલેજ્ઞાનં અગૃહીતાશૌચાનાંત્રિદિનમેવ માર્ગાપુત્રાદે શ્રવણદિનાદારમ્યદશાહં દ્વિ તીયાદાહધ્વારમેચતુર્થાદિનેસપિંડશુદ્ધિઃ માર્ગાદેર્દશાહમેવશ્રવણદિનાદિત્યુક્તં દેશાંતરગતસ્યદ્વાદશ સર્પાદિપ્રતીક્ષોત્તરપર્ણશરદાદેપ્યેવમેવ પુત્રાદે.સપિંડાનાંચદશરાત્રિરાત્રાદિકંમૂઢ્યં પ્રતીક્ષાચ્યદ્વાર અપયાતાંનશૂયતેતદારમ્યપંચદશવર્ષાણિમાતાપિત્રોઃ અન્વેષાંપૂર્વેવયસિર્ધિશતિઃ મધ્યમેપંચદશ ઉત્ત રેવયસિદ્વાદશ પ્રતીક્ષાયુક્ત્યાદિભિર્મરણનિશ્ચયાસંભવેકાર્યા ॥

આહિતાગ્નિનો મત્રસહિત દાહ જે દિવસે થાય તે દિવસથકી આરભ કરી પુત્રાદિકે આશૌચ પાળવું. આ ઠેકાણે 'આહિતાગ્નિ' પદવડે ત્રણ ધ્રૌતાગ્નિએ યુક્ત તે ગ્રહણ કરવો. તેથી જુદો શૃલા-ગ્નિમાત્ર તે પણ 'અનાહિતાગ્નિ' એ પદવડે ગ્રહણ કરવો. આહિતાગ્નિ વિદેશમાં મૃત થયા છતાં સમત્રક દાહથકી પ્રથમ પુત્રાદિકને આગૌચ તથા સંધ્યાદિક નિલકર્મનો લોપ એ નથી. મત્રસહિત દાહના આરભથકી તો, પુત્રાદિક સપિંડ અને કન્યા દોહિત્રા ઇલાદિક ભિન્ન ગોત્રવાળા એમને પણ આશૌચ છેજ, અતિક્રાંત નિમિત્તથકી આશૌચનો અભાવ તથા તે આશૌચમાં એાછું કરવું, એ નથીજ, માટેજ આહિતાગ્નિ પુત્રાવિધાનથકી દાહ થયો હોય તો પણ અને દેશાંતર તથા કાળાંતર છતાં પણ દશ દિવસજ આગૌચ એમ સિદ્ધ થાય છે. અનાહિતાગ્નિનુ મરણુદિવસથકી આરભ કરી પુત્રાદિકોએ આગૌચ પાળવું. અનાહિતાગ્નિ દેશાંતરમાં મૃત થયા છતા અતિક્રાંતાશૌચ, મરણુ સાંભળવા પછીજ પ્રથમ કહેલી બધરથાવડે પાળવું. અનાહિતાગ્નિનો અસ્થિદાહ અથવા પહુંશરદાહ (પુતલવિધાન) હોય તો, પ્રથમ આશૌચ ન પાળેજી એવા સ્ત્રી તથા પુત્રોએ દશ દિવસજ આશૌચ પાળવું. પ્રથમ સ્ત્રી પુત્રોએ આશૌચ પાળ્યું હોય તો સરકારકર્તાવિના બીનંત જે સ્ત્રી પુત્ર તેમણે દાહકણે ત્રણ રાત્ર આશૌચ પાળવું. શેષક (બેહેનો)નુ પરસ્પર એ પ્રભાણે આશૌચ બાબુબી. સ્ત્રીના સરકારમાં પતિને

પણ એપ્રમાણે બાળવું. એ કરતાં બીજા જે સર્પિંડ તેમણે પ્રથમ આશૌચ પાળ્યું ન હોય તો, અનાહિતાગ્નિના સંસ્કારમાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. જે સર્પિંડોએ આશૌચ પાળ્યું હોય તેમણે દાહસમયે જ્ઞાન માત્ર કરવું. આ સર્પિંડોને ત્રિરાત્રાદિક તથા પુત્રાદિકને દશાહાદિક જે આશૌચ કહ્યું તે દશ દિવસ પછી સંસ્કાર કર્યા છતાં બાળવું. દશ દિવસની માંહ સંસ્કાર કર્યા છતાં બાકીના દિવસોવડેજ શુદ્ધિ તથા કર્મની સમાપ્તિ થાય છે. આહિતાગ્નિનાજ દશ દિવસની પણ અંદર શરીર-દાહ, અસ્થિદાહ અથવા ખાલાશિવિધવડે દાહ છતાં રોષ દિવસોવડે શુદ્ધિ થતી નથી; કારણ આહિતાગ્નિનો સમંત્રક દાહ જે દિવસે થાય છે તેજ તેના પ્રથમ દિવસ એમ કહ્યું છે. દેશાંતરમાં મૃત યથેલા અનાહિતાગ્નિની મરણવાર્તા દશ દિવસ પછી સાંભળવાથી સાંભળવાના દિવસને આરંભી ત્રણ દિવસ આશૌચ સર્પિંડોએ પાળ્યાં છતાં ચોથા ઇલાદિ દિવસે ક્રિયાના આરંભ કર્યો હોય તો દાહ સમયે સર્પિંડોએ જ્ઞાન માત્ર કરવું, જેમણે આશૌચ પાળ્યું ન હોય એવા સર્પિંડોએ ત્રણ દિવસજ આશૌચ પાળવું. સ્ત્રી, પુત્ર ઇલાદિકને શ્રવણના દિવસથકી દશ દિવસ આશૌચ. બીજા ઇલાદિ દિવસે સંસ્કારનો આરંભ કર્યા છતાં ચોથે દિવસે સર્પિંડોની શુદ્ધિ થાય છે. બાપાં ઇલાદિકની શ્રવણ દિવસથકી દશ દિવસેજ શુદ્ધિ, એપ્રમાણે બાળવું. દેશાંતર ગયેલાની આર વર્ષ વાટ ભેગા પછી પુત્રલવિધિવડે દાહ કર્યા છતાં પણ એવેજ નિર્ણય બાળવો. પુત્રાદિક તથા સર્પિંડ એમને ક્રમેકરી દશ રાત્ર તથા ત્રિરાત્ર ઇલાદિક બાળવું. વાટ ભેગી તે જે દિવસથકી વાર્તા સંભળાય નહીં તે દિવસથકી પંદર વર્ષ માતા પિતાની વાટ ભેગી; બીજાઓની પ્રથમ વય છતાં વીસ વર્ષ, મધ્યમ વય છતાં પંદર વર્ષ, અને ઉત્તર વય છતાં આર વર્ષ; મરણના નિશ્ચયને અસંભવ છતાં ચુક્તિ ઇલાદિકેકરી વાટ ભેગી.

અયાશૌચસંપાતેનિર્ણયઃ ॥ દશાહમૃતાશૌચેદશાહસ્યતતોન્યૂનસ્યધામૃતાશૌચસ્યસંપાતે પૂર્વપ્રવૃત્તાશૌચસમાપ્ત્યાશુદ્ધિઃ ૧ દશાહજનનાશૌચેદશાહન્યૂનવાજનનાશૌચંપતતિત્તિચેત્પૂર્વપ્રવૃત્તસમાપ્ત્યાશુદ્ધિઃ ૨ દશાહમૃતાશૌચેજનનાશૌચંદશાહન્યૂનવાજનનાશૌચંપતતિત્તિચેત્પૂર્વપ્રવૃત્તસમાપ્ત્યાશુદ્ધિઃ ૩ વ્યહમૃતાશૌચેવ્યહંતતોન્યૂનવામૃતાશૌચંવ્યહંજનનાશૌચંવાસંપતેત્તદાપૂર્વપ્રવૃત્તસંપાતેશુદ્ધિઃ ૪ ત્રિદિનજનનાશૌચેત્રિદિનજનનાશૌચપાતેપૂર્વાંતેશુદ્ધિઃ ૫ પક્ષિણીમૃતાશૌચેપક્ષિણ્યેકાહાન્યતરમૃતકપાતેપૂર્વાંતેશુદ્ધિઃ ૬ જનનાશૌચેનસમેનાધિકેનવામૃતાશૌચંનાપૈતિ પક્ષિણ્યાદિરૂપમૃતકેનત્રિદિનદશાહંજનનાશૌચં ત્રિદિનમૃતાશૌચેનદશાહંજાતાશૌચંચનાપૈતિતિવહઃ કશ્ચિતુન્યૂનેનાપિમૃતકેનાધિકાકસ્યાપિજાતાશૌચસ્યનિવૃત્તિરિત્યાહ ત્રિદિનમૃતાશૌચેનદશાહમૃતકંનિવર્તતે એવંપક્ષિણ્યાત્રિદિનમેકાદિનપક્ષિણીચ નાપૈતિ ત્રિદિનજાતાશૌચેનદશાહંજાતાશૌચંનિવર્તતે ॥

હવે આશૌચના સંપાત (એ, ત્રણ ભેળાં થવા) વિષે નિર્ણય કહે છે.

૧ દશ દિવસનું મૃતાશૌચ છતાં, તેમાં દશ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું એવું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલા આશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાય છે. ૨ દશ દિવસના જનનાશૌચમાં, દશ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલા આશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાય છે. ૩ દશ દિવસના મૃતાશૌચવિષે, દશ દિવસનું અથવા ત્રણ દિવસનું એવું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો મૃતાશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાય છે. ૪ ત્રણ દિવસનાં મૃતાશૌચવિષે, ત્રણ દિવસનું અથવા તેથી ઓછું એવું મૃતાશૌચ કિંવા ત્રણ દિવસનું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ ચાલેલાં આશૌચની અંતે શુદ્ધિ થાય છે. ૫ ત્રણ દિવસનાં જનનાશૌચમાં, ત્રણ દિવસનું જનનાશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પૂર્વ આશૌચની અંતે શુદ્ધિ. ૬ પક્ષિણી મૃતાશૌચવિષે, પક્ષિણી કિંવા એક દિવસ એમાંનું એકાદું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં પૂર્વ આશૌચની અંતે શુદ્ધિ થાય છે. સરખું અથવા અધિક એવા જનનાશૌચવડે મૃતાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી. પક્ષિણી ઇલાદિક મૃતાશૌચવડે ત્રણ દિવસનું અથવા દશ દિવસનું એવું જનનાશૌચ; અને ત્રણ દિવસનાં મૃતાશૌચવડે દશ દિવસનું જનનાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી, એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. કોઈ ગ્રંથકાર તો, ઓછા એવા પણ મૃતાશૌચવડે અધિક એવા જનનાશૌચની નિવૃત્તિ થાય છે, એમ કહે છે. ત્રણ દિવસના મૃતાશૌચવડે દશ દિવસનું મૃતાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી. એ રીતે પક્ષિણી આશૌચવડે ત્રણ દિવસનું તથા એક દિવસના આશૌચવડે પક્ષિણી આશૌચ જતું નથી. ત્રણ દિવસના જનનાશૌચવડે દશ દિવસનું જનનાશૌચ નિવૃત્ત થતું નથી.

અત્રેદંદ્વોધ્યમ્ ॥ સંપાતોનામાશૌચિનામેકાશૌચિત્વજ્ઞાનેપરાશૌચિત્વજ્ઞાનં તેનપૂર્વાશૌચમધ્યેઽ
ત્પન્નમપિપરાશૌચંપૂર્વાશૌચાંતેજ્ઞાતંચેત્પૂર્વેણનનિવર્તતેસંપાતામાવાત્ પૂર્વેત્વપરત્વેતૂત્પત્તિકૃતેનજ્ઞાનકૃતે
તેનપૂર્વોત્પન્નસપરોત્પન્નજ્ઞાનોત્તરજ્ઞાનેપિપૂર્વોત્પન્નેનપરોત્પન્નતન્મધ્યેજ્ઞાતંનિવર્તતપ્ચ સંપાતપ્ચજ્ઞાનકૃતો
નતુપૂર્વેત્વાદિકમિત્તિસિદ્ધાંતાદિતિ દશાહાંત્યરાત્રૌયદિનિવૃત્તિયોગ્યંદશાહસંપાતસ્તદાદિનદ્વયમધિકં
કાર્યં દશમરાત્રેશ્ચતુર્થયામેનિવૃત્તિયોગ્યંદશાહાંતરસંપાતેદિનત્રયમધિકમ્ દશાહાંત્યરાત્રૌચતુર્થયામે
વાનિવૃત્તિયોગ્યત્રિરાત્રાશૌચપાતેતુપૂર્વેણશુદ્ધિર્નદ્વ્યહાદિવૃદ્ધિઃ ઇવંજ્યહાદ્યાશૌચાનાંનિવૃત્તિયોગ્યાનાંપર
સ્પરંતૃતીયરાત્રોતૃતીયરાત્રિશેપેવાસંપાતેપૂર્વેણશુદ્ધિર્નદ્વ્યહાદિવૃદ્ધિઃ વર્ધિતદ્વિત્રિદિનેદશાહાંતરપાતપૂર્વે
પદ્ધિરાત્રેણત્રિરાત્રેણવાનિવૃત્તિઃ વર્ધિતદ્વિરાત્રેણપક્ષિણ્યાનિવૃત્તિઃ વર્ધિતત્રિરાત્રેણાન્યત્રિરાત્રસ્ય
નિવૃત્તિઃ ॥

આ વિપયમાં એ બાણું.—સૂતકીએને એક સૂતકીપણું જ્ઞાન છતાં તેમાં બીજા સૂતકી-
પણું જે જ્ઞાન તે સંપાત; તેથી એવું થાય છે કે, પ્રથમના આશૌચમાં જે બીજું આશૌચ ઉત્પન્ન
થયું તો પણ પ્રથમના આશૌચની અતે જે જ્ઞાન થયું હોય તો પ્રથમના આશૌચવડે તે આશૌચ
નિવૃત્ત થતું નથી, કારણ, સંપાતનો અભાવ છે. પૂર્વપણું અને પરપણું એ ઉત્પત્તિવડે કરેલું
છે, જ્ઞાનવડે કરેલું નથી; તેથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલાનું જ્ઞાન, પછી ઉત્પન્ન થયેલાના જ્ઞાન પછી
થાય તો પણ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા આશૌચવડે પછી ઉત્પન્ન થયેલું વચમાં બાણું તો તે નિવૃત્તિ
થાયજ છે; કારણ, સંપાતજ જ્ઞાને કરેલો છે, પૂર્વપણું ઇલાદિક જ્ઞાને કરેલું નથી, એવો સિદ્ધાંત
છે. દશ દિવસના આશૌચની છેલ્લી રાત્રે જે નિવૃત્તિ થવાને થાય એવું બીજું દશ દિવસનું આશૌચ
પ્રાપ્ત થાય તો જે દિવસ અધિક પાળવું. દશમી રાત્રિને થાયે પોહોરે નિવૃત્તિ થવાથાય એવું દશ
દિવસનું બીજું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો ત્રણ દિવસ અધિક પાળવું. દશ દિવસના આશૌચની છેલ્લી
રાત્રિએ અથવા (તે રાત્રિના) થાયે પોહોરે નિવૃત્તિ થવાથાય એવું ત્રણ રાત્રિનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય
તો પૂર્વના આશૌચવડે શુદ્ધિ થાય છે, જે દિવસ ઇલાદિક અધિક પાળવાનું પ્રયોજન નથી. એ રીતે
નિવૃત્તિ થવાથાય એવાં ત્રણ દિવસ ઇલાદિક આશૌચ પરસ્પર ત્રીજી રાત્રિએ અથવા ત્રીજી રાત્રિના
શેષમાં પ્રાપ્ત થયા છતાં પૂર્વના આશૌચવડે શુદ્ધિ થાય છે, જે દિવસ ઇલાદિક અધિક પાળવાનું
પ્રયોજન નથી. અધિક પાળેલા એવા જે, ત્રણ દિવસ આશૌચમાં બીજું દશ દિવસનું આશૌચ પ્રાપ્ત
થાય તો પ્રથમના જે અથવા ત્રણ દિવસવડે (તે) આશૌચની નિવૃત્તિ થતી નથી. અધિક પાળેલી
જે રાત્રિ આશૌચવડે પક્ષિણીની નિવૃત્તિ થાય છે. અધિક પાળેલી ત્રણ રાત્રિ આશૌચવડે બીજી ત્રણ
રાત્રિની નિવૃત્તિ થાય છે.

યદાતુમાગિનેયાદિર્માતુલાદેરંત્યકર્મકરોતિ તદાતત્રિમિત્તેદશાહાદ્યાશૌચેસતિયદિસપિંડમરણનિ
મિત્તંદશાહાદિકંપતતિતદાતસ્યપૂર્વેણશુદ્ધિર્નભવતિ કર્માગાશૌચસ્યાસ્પૃશ્યતામાત્રપ્રયોજકત્વેનસંઘ્યા
દિકર્મલોપામાવેનલઘુત્વાત્ લઘુનાગુરોર્નિવૃત્ત્યમાવાત્ ઇવંત્રિરાત્રપાતેપિજનનત્રિરાત્રસ્યનિવૃત્તિર્મૃત
કત્રિરાત્રસ્યનેત્યાદિકમૂઘં પુત્રસ્યસપિંડાશૌચેનમાતાપિત્રોરાશૌચંનાપૈતિ ઇવંમાર્યાયામર્ગાશૌચંનાપૈતિ
કૈતિત્પત્યુર્માર્યાશૌચમપિનાપૈતોત્યાહુઃ માત્રાશૌચમધ્યેપિત્રાશૌચપાતેપૂર્વાંતેશુદ્ધિઃ સ્મૃત્યર્થસારાદયસ્તુ
પિતૃઃસંપૂર્ણમેવાશૌચંકાર્યમિત્યાહુઃ પિત્રાશૌચેમાતુર્મરણેપિત્રાશૌચંસમાપ્યપક્ષિણીમધિકાંકુર્યાત્ इयं
પક્ષિણીવૃદ્ધિર્દશમરાત્રેરર્વાદ્ધરણેતજ્ઞાનેવામવતિ દશમરાત્રૌતદ્વાત્રિચતુર્થયામેવામાતુર્મરણાદૌતુદ્ધિરા
ત્રિરાત્રાવેચનપક્ષિણી માતુરનાહિતાગ્રિમર્તુર્મરણાદ્વિતીયાદિદિનેપુસહગમનેપિનાધિકાપક્ષિણીમર્ગાશૌ
ચાંતેશુદ્ધિઃ નવધ્રાદ્પિંડાદિકંયુગપત્સમાપયેત્ મર્ગાશૌચોત્તરમન્વારોહણેત્રિરાત્રં પતત્રિરાત્રંસપિંડાનામે
યપુત્રસ્યતુમાત્રાશૌચંસંપૂર્ણમેવેતિમાતિ સહગમનેસપિંડાનામપિપૂર્ણમેવાશૌચં ત્રિરાત્રંત્યુગમનપરમિતિ
ગૌઢાઃ દ્વમેવયુક્તમ્ इयंસંપાતેપૂર્વેણશુદ્ધિઃસતિકાયાઅગ્નિદેશચનાસ્તિ યદાદેશાંતરમૃતપિતૃર્વાર્તાશ્રુ
ત્વાપુર્વદેશાદમાશૌચંતસંસ્કારસ્ત્યસ્થલામાદિદેત્વંતરવશાક્રતોદશાહોત્તરંચસંસ્કારઆરબ્ધસત્ર
સંસ્કારકર્તુઃપુત્રસ્યકર્માગંદશાહમાશૌચં તદાશૌચમધ્યેસપિંડમરણેપૂર્વાંતેશુદ્ધિર્ન માતુર્મરણેપિનાધિકા

૧ યોગ્યપરજનનદશાદેશવદશાહવારણાય પચમયેપૂજ્યમ્.

૨ આગળ ક્ષુદ્રું તે.

૩ સંકરજાતીનાં ॥

પક્ષિણી કિંતુસર્પિંડાશૌચમાત્રાશૌચંચસંપૂર્ણમેવકાર્યં અતિઘાતકાલાદ્વર્તમાનસ્યલવચ્ચાનં પચંદ્વાદશ વર્ષાદિપ્રતીક્ષોત્તરંપુત્રાદિભિઃક્રિયમાણપિત્રાદિસંસ્કારાંગદશાદશૌચેન્યસર્પિંડાદિમરણેપોતિ પૂર્વેશેપે ણશુદ્ધેરૂપવાદઃસિંધાવુત્કઃ જનનાશૌચેમૃતાશૌચેવામૃતકર્મપાતેપિઢદાનાઘંત્યુર્મપ્રતિયંધોનાસ્તિ મૃતા શૌચેજાતાશૌચેવાપુત્રજનનેજાતકર્માદિપ્રતિયંધોનાસ્તીત્યેકે પૂર્વાશૌચત્તિજાતકર્મત્યન્યે માતુર્યાધિ કાપક્ષિણીતન્મધ્યેપિતુમેહેકોદિદ્રાદ્વૃપોત્સર્ગશય્યાદાનાદિકંચકુર્યાત્ મન્યસાપંડાશૌચેત્વેકાદશાદ્ કૃત્યંતંકાર્યમિતિવહચઃ કાર્યમિતિકશ્ચિત્ ॥

ન્યારે ભાણેને ઇલાદિક મામા ઇલાદિકનું અંતકર્મ કરે ત્યારે તેને અંતકર્મ કરવાસંબંધી દશ દિવસ ઇલાદિ આશૌચ છતાં જો તે આશૌચમાં સર્પિંડના મરણ નિમિત્તયજી દશ દિવસરૂપ ઇલાદિ આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો તેની પ્રથમના આશૌચવડે શુદ્ધિ થતી નથી; કારણ, કર્મનું અંગભૂત આશૌચ અસ્પૃશ્યતાનું માત્ર કારણ હોવાથી (તેમાં) સંધ્યાદિક કર્મનો લોપ થતો નથી, એ કારણથી તે લઘુ (અકપ) છે, માટે લઘુ આશૌચવડે ગુરુ (મ્હોરા) આશૌચની નિવૃત્તિ થતી નથી, એ રીતે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પ્રાપ્ત છતાં પણ ત્રિરાત્ર જનનાશૌચની નિવૃત્તિ થાય છે, મૃતક ત્રિરાત્રની નિવૃત્તિ થતી નથી ઇલાદિક જાણવું. સર્પિંડના આશૌચવડે માતા પિતાનું આશૌચ પુત્રને નિવૃત્ત થતું નથી. એ રીતે સ્ત્રીને પતિનું આશૌચ પણ નિવૃત્ત થતું નથી. કોઈ અંધકાર, પતિને સ્ત્રીનું આશૌચ પણ નિવૃત્ત થતું નથી, એમ કહે છે. માતાના આશૌચવિષે પિતાનું આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ આશૌચની સમાપ્તિવડે શુદ્ધિ થાય છે. સ્મૃત્યર્થસાસદિક ગ્રંથ તો, પિતાનું સંપૂર્ણ આશૌચ પાળવું એમ કહે છે. પિતાના આશૌચવિષે માતા મૃત થયા છતાં પિતાનું આશૌચ સંપૂર્ણ પાળી માતાનું આશૌચ પક્ષિણી અધિક પાળવું. એ પક્ષિણી આશૌચ અધિક પાળવું તે દશમી રાત્રિયજી પ્રથમ મરણ થયા છતાં અથવા જ્ઞાન થયા છતાં પાળવું. દશમી રાત્રિએ અથવા તે રાત્રિના ચોથે પોહોરે માતાનું મરણ ઇલાદિક થાય તો જો રાત્રિ, ત્રણ રાત્રિજ અધિક પાળવું, પક્ષિણી પાળવું નહિ. અનાહિતાગ્નિ (જેણે અગ્નિ ગ્રહણ નથી કર્યો એવા) પતિના મરણયજી બીજા ઇલાદિક દિવસે માતાએ સહગમન કર્યો છતાં પણ માતાનું આશૌચ અધિક પક્ષિણી નથી, ત્યારે પતિના આશૌચની અંતે શુદ્ધિ છે. નવશ્રાદ્ધ અને પિંડાદિક સાથેજ સમાપ્ત કરવાં. પતિના આશૌચ પછી સ્ત્રી સતી થયા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું, એ ત્રિરાત્ર આશૌચ સર્પિંડોએજ પાળવું. પુત્રને તો માતાનું આશૌચ સંપૂર્ણજ છે એમ ભાસે છે. સહગમન (પતિની સાથે એક ચિતામાં જવું તે) છતાં સર્પિંડને પણ પૂર્વજ આશૌચ; ત્રિરાત્ર આશૌચ તો, અનુગમન (પાછળથી સતી થવું તે) પરાયણ છે એમ જોડ કહે છે, અને એજ મત યોગ્ય છે. એ સંપાતવિષે પૂર્વાશૌચવડે જ શુદ્ધિ તે સ્વાવધી તથા અગ્નિ દેનારાની થતી નથી. ન્યારે દેશાંતરે મૃત થયેલા પિતાની વાર્તા સાંભળી પુત્રોએ દશ દિવસ આશૌચ પાળવું તથા સંસ્કાર તો અસ્થિ ન મળ્યાં ઇલાદિક કારણયજી ક્યો નહીં અને દશ દિવસ પછી સંસ્કારનો આરંભ ક્યો ત્યારે સંસ્કાર કરનારા પુત્રને કર્મનું અંગભૂત દશ દિવસ આશૌચ છે, તે આશૌચમાં સર્પિંડ મૃત થયા છતાં પૂર્વ આશૌચની અંતે શુદ્ધિ થતી નથી. માતા મૃત થયા છતાં પણ અધિક પક્ષિણી આશૌચ નહીં, ત્યારે સર્પિંડાશૌચ તથા માતાનું આશૌચ સંપૂર્ણ પાળવું; કારણ, એલા કાળ કરતાં વર્તમાન કાળ બળવાન છે, એ રીતે બાર વર્ષ વાટ જોયા પછી પુત્રાદિકોએ કરાતા પિતાના સંસ્કારના અંગ-ભૂત દશ દિવસનાં આશૌચવિષે બીજા સર્પિંડોનું મરણ છતાં પણ પૂર્વશેષકરીને શુદ્ધિનો અપનાદ (બાધ) નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યો છે. જનનાશૌચ અથવા મૃતાશૌચવિષે મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં પિંડદાન ઇલાદિક અંતકર્મનો પ્રતિબંધ નથી. મૃતાશૌચ અથવા જનનાશૌચવિષે પુત્રજન્મ થયા છતાં જાતકર્માદિક કરવાવિષે પ્રતિબંધ નથી. એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. પ્રથમના આશૌચની અંતે જાત-કર્મ કરવું એમ બીજા ગ્રંથકાર કહે છે. માતાનું જો અધિક પક્ષિણી આશૌચ તેવિષે પણ પિતાનું મહેકોદિદ્રાદ્ધ, વૃષોત્સર્ગ અને શય્યાદાન ઇલાદિક કરવાં. બીજા સર્પિંડના આશૌચમાં તો અગીયારમાં દિવસનું કૃત્ય કરવું નહીં, એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. કોઈ ગ્રંથકાર, કરવું, એમ કહે છે.

અથવાવસ્પર્શાનુગમનાદિસંસર્ગાશૌચમ્ ॥ સંસર્ગાશૌચેનિત્યુર્મનંધિકારોનાસ્તિ કિંત્વ સ્પૃશ્યત્વમાત્રં તદપિતદીયમાર્ગપુત્રાદીનાનાસ્તિ કિંતુસંસર્ગકર્તુરેવ એવંતદ્વહ્યતિતત્સ્યામિકાગ્રાદિ દ્રવ્યાણાંનાગ્રાહ્યત્વં તત્રસજાતીયશવસ્પર્શસંયોતિપાશૌચં દીનવર્ણસ્પર્શોધિકંફલ્પ્યમ્ ॥

હવે ગમ્ભીરો સ્પર્શ તથા શમ્ભી પછવાડે જવું ઇત્યાદિક સંસર્ગશૌચ કહે છે.—સંસર્ગશૌચમાં નિલકર્મનો અવિકાર નથી એમ નહીં એટલે નિલકર્મ કરવું, ત્યારે અસ્પૃશ્યપણું માત્ર છે. તે અસ્પૃશ્યપણું પણ તેની સ્ત્રી પુત્રાદિકને નથી, ત્યારે સસર્ગકર્તનિજ છે. એ પ્રમાણે તેના ઘરમાં રહેલા, અને તેનું સ્વામીપણું બેની ઉપર છે એવા અત્યાદિક પદાર્થ ન લેવા એમ નહીં, અર્થાત્ લેવા. તેમાં સંભતીય (પોતાની ભતના) શમ્ભી સ્પર્શ થયા છતાં સંભયોતિ આશૌચ છે. હીન વર્ણ શમ્ભી સ્પર્શ થયા છતાં અવિક કલ્પવુ.

અથાનુગમને ॥ સજાતીયસ્યવિજાતીયસ્યશવસ્યાનુગમને સ્નાત્વાગ્નિસંસ્પર્શઘૃતપ્રાશનંચકૃત્વા પુનઃસ્નાત્વાપ્રાણાયામંકુર્યાત્ પિત્રસ્યશૂદ્ધાનુગમનેત્રિરાત્રનંદ્યાંજ્ઞાનંઘૃતપ્રાશનંપ્રાણાયામશતંચનાત્રનિત્ય કર્મલોપઃ ॥

હવે અનુગમ (ગમ્ભી પછવાડે જવું) છતાં કહે છે.—સંભતીય અથવા વિભતીય શમ્ભી વાસે ગયા છતાં જ્ઞાન કરી અગ્નિસ્પર્શ કરી ઘી ખાઈ કરી જ્ઞાન કરી પ્રાણુયામ કરવા. બ્રાહ્મણે શૂદ્રની પછવાડે ગયા છતાં ત્રણ રાત્રિ નહીં જ્ઞાન, ઘી ખાવું તથા સો પ્રાણુયામ કરવા. એમાં નિલકર્મનો લોપ નથી.

અથનિર્હરણે ॥ ક્ષેત્રેનસજાતીયશચનિર્હરણેતદ્વ્રાશનેતદ્વૃહવાસેચદશાહઃ તદ્વૃહવાસમાત્રેન્નાશ નમાત્રેચાત્રિરાત્રમ્ અઘ્નાશનમ્વૃહવાસયોરભાવેપ્રકાહઃ ગ્રામાંતરસ્થંશચંનિર્હત્યગ્રામાંતરવાસેસજ્યોતિઃ મોલ્યમ્નહ્રણેસજાતીયનિર્હરણેદશાહઃ વિજાતીયનિર્હરણેશચજાતીયમ્ મૃત્તિમ્નહ્રણેનહીનજાતીયનિર્હરણેશચ જાતીયદ્વિગુણમ્ સોદયશચનિર્હરણેપિદશાહઃ શવાલંકારકરણેપાદકૃચ્છ્રં અઘ્નાનુપવાસઃ અશકૌ જ્ઞાનં ધર્માર્થમનાયદ્વિજગ્નશચનિર્હરણેદાહકરણેચાશ્વમેઘાદિપુણ્યં જ્ઞાનમાનાચ્છુદ્ધિઃ અગ્નિસ્પર્શઘૃતા શનંચનાપિ ધર્માર્થમપિશૂદ્રશચનિર્હરણેદ્વિજસ્યેપ્રકાહઃ ધર્માર્થમનાયશવાનુગમનાદૌનદોષઃ મ્નહ્રણે ન્ણસ્તુપિત્તમાદુમાતામહાચાર્યાપાધ્યાયમિત્રશચનિર્હરણાદૌનતલોપઃ પૂર્વોક્તૃત્યાશૌચંચ તતસ્તેનકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્તંપુનરપનયનચકાર્યં પિત્રાદેનિર્હરણેપિત્રહ્રચારિણાઆશોચિનામન્નમશ્યં તેપાંસ્પર્શોપિનકાર્યઃ જ્ઞાપિનિત્યકર્મલોપોન ॥

હવે શમ્ભી ઉપાધ્યા છતાં કહે છે.—એકને લીધે પોતાની ભતના શમ્ભી ઉપાધ્યુ હોય; તેના ઘરનું અન્ન ભક્ષણ કર્યું હોય અને તેને ઘેર નિવાસ કર્યો હોય તો દશ દિવસ આશૌચ. તેને ઘેર નિવાસ માત્ર કર્યા છતાં અથવા અન્ન માત્ર ભક્ષણ કર્યા છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ. અન્ન ભક્ષણ કરવું તથા ઘેર વાગ કરવો એ ન હોય તો એક દિવસ આશૌચ. બીજા આમના શમ્ભી ઉપાધી (પોતે) બીજે ગામે જઈ વાસ કરે તો સન્નયોતિ આશૌચ. પૈસા લઈ સંભતીય શમ્ભી ઉપાડે તો દશ દિવસ આશૌચ. (પૈસા લઈ) પરભતીના શમ્ભી ઉપાડે તો તે શમ્ભી ભતિતું આશૌચ પાળવું. પૈસા લઈ ટીનભતિના શમ્ભી ઉપાધ્યા છતાં શમ્ભીના આશૌચ કરતા બમણું આશૌચ પાળવું. સોદકના શમ્ભી ઉપાધ્યા છતાં પણ દશ દિવસ આશૌચ. શમ્ભી અવકાર (તિલકાદિક) કર્યા છતાં પાદકૃચ્છ્ર કરવું. અભણમાં તિલકાદિક કર્યા છતાં ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસની શક્તિ ન હોય તો જ્ઞાન કરવું. ધર્મને અર્થે અનાથ બ્રાહ્મણનું શમ્ભી ઉપાધ્યા છતાં તથા દાહ કર્યા છતાં અશ્વમેઘાદિક યુગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તથા જ્ઞાનમાત્રથી શુદ્ધિ થાય છે. એમાં પણ અગ્નિનો સ્પર્શ કરી ઘી ખાવું. ધર્મને અર્થે બે શૂદ્રનું શમ્ભી ઉપાડે તો પણ બ્રાહ્મણને એક દિવસ આશૌચ પાળવું. ધર્મને અર્થે અનાથ શમ્ભી વાસે જવું ઇત્યાદિક કર્યાથી દોષ નથી. બ્રહ્મચારિએ પિતા માતા, માતામહ, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય કરતા બીજા શમ્ભી ઉપાધ્યા છતાં તેના ત્રતનો લોપ થાય છે તથા તેણે પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે આશૌચ પાળવું, પછી તેણે (બ્રાહ્મચારીએ) કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનઃપનયન કરવું. પિતા ઇત્યાદિકનું શમ્ભી ઉપાધ્યુ હોય તો પણ બ્રહ્મચારિએ સતકીરુ અન્ન ખાવું નહિ, તથા તેમનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં. એ આશૌચમા પણ નિલકર્મનો લોપ નથી.

અથદાહાદૌ ॥ સમોક્તદર્શનપ્રેતસ્યજેહાદિનાદાહોદકદાનાદિસકલૌષ્ઠ્યદેહિકકરણેતત્તજ્ઞાત્યા શૌચં તદ્વત્તેજેહાદોમાચનુસારેણગુરુલ્લુપ્તપ્રાજાપત્યાદીનાંચ જ્ઞેહાદિનાસર્વળાંનાદાદમાત્રકરણેતદ્વૃહવા

સેત્રિરાત્રંતદન્નમક્ષણેદશરિત્રંતદુભયાભાવેપ્રકાહઃ હીનવર્ણનોત્તમવર્ણસ્યદાહમાત્રકરણેશવજાત્યાશૌચં
મૃતિગ્રહણેનત્તવર્ણસ્યદાહમાત્રકરણેપિદશાહાયેવ મૌલ્યેનોત્તમવર્ણદાદેદ્વિગુણં ઉત્તમેનાધમવર્ણદાદૈ
નિર્હરણકરણેતજાત્યાશૌચં તદંતેક્રમેણદ્વિગુણંત્રિગુણંચતુર્ગુણંપ્રાયશ્ચિત્તં મૌલ્યેનહીનવર્ણદાહાદૌતુ
પ્રાયશ્ચિત્તમાશૌચંચોકપેક્ષ્યાદ્વિગુણં ધર્મોર્થસમોત્કૃષ્ટવર્ણપ્રેતસ્યદાહાદિસકલૌર્ધ્વદેહિકકરણેપિતા
શૌચં નિત્યપિંડદાનાદનંતરંજ્ઞાનમાત્રાચ્છુદ્ધિઃ દ્વિજેનશુદ્ધસાધર્મ્યાપિદાહાદિનકાર્યમ્ ॥

હવે દાહાદિક કયાં છતાં તેવિયે નિર્ણય કહે છે.—પોતાના અથવા ઉચ્ચ વર્ણુમાંના મરનારનું
એહાદિકથકી દાહ તથા જળદાન ઇત્યાદિક સધળું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કયાં છતાં તે તે જાતિનું આશૌચ
પાળવું, તથા તે આશૌચ પાળ્યા પછી જોહ, લોભ ઇત્યાદિકને અનુસારે મ્હોટાં ન્હાનાં પ્રાણપલ ઇત્યાં
દિક ગ્રણુ, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. એહાદિકવડે સવર્ણુનો દાહ માત્ર કયાં છતાં તથા તેને યેર નિવાસ કયાં
છતાં ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું, તેનું અન્ન ભક્ષણ કયાં છતાં દશ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. તે બન્નેનો
(દાહ તથા અન્નભક્ષણનો) અભાવ હોય તો એક દિવસ આશૌચ. હીનવર્ણુવાળાએ ઉત્તમ વર્ણુવા
ળાનો દાહ માત્ર કયાં છતાં રાખની જાતિનું આશૌચ પાળવું. મૌલ્ય લઈ સવર્ણુ રાખનો દાહ માત્ર
કયાં છતાં પણ દશ દિવસ ઇત્યાદિકજ આશૌચ પાળવું. મૌલ્ય લઈ ઉત્તમ વર્ણુનો દાહ કયાં છતાં
બમણું આશૌચ પાળવું. ઉત્તમ વર્ણુવાળાએ અધમ વર્ણુવાળાનું દાહ, રાખ ઉપાડવું ઇત્યાદિક કયાં
છતાં તેની જાતિનું આશૌચ પાળવું, તથા આશૌચની અંતે ક્રમેકરી બમણું, ત્રણગણું, ચોગણું પ્રાય-
શ્ચિત્ત કરવું. મૌલ્ય લઈ હીનવર્ણુવાળાનું દાહ, રાખ ઉપાડવું ઇત્યાદિક કયું હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત અન્ન
આશૌચ કહેલા કરતાં બમણું કરવું. સમાન તથા ઉત્કૃષ્ટ વર્ણુવાળા પ્રેતનું ધર્મને અર્થે દાહ ઇત્યાદિક
સધળું ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કયાં છતાં પણ આશૌચ નથી, ભારે નિત્ય પિંડદાનાદિક કયાં પછી જ્ઞાનમાત્રકી
શુદ્ધિ થાય છે. દ્વિજે શુદ્ધના દાહાદિક ધર્મને અર્થે પણ કરવા નહીં.

અથગ્રહચારિણાપિતુત્તમાતામહાદીનામન્યાધિકાર્યમાવેવાહાદ્યત્યકર્મકાર્યં તદાકર્મોગંદશાહમસ્પૃ
શ્યત્વલક્ષણમાશૌચંચકાર્યં તદાપિતેપામાશૌચિનામગ્રંગ્રહચારિણાનમોક્તવ્યં આશૌચિસ્પૃષ્ટતયાવાસ
શ્ચનકાર્યઃ તદુભયકરણેપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરુપનયનંચ ગ્રહચારિણાપૂર્વોક્તપિત્રાદિમિત્રાનાંદાહાદ્યત્યકર્મકર
ણેકુચ્છૂન્નપ્રાયશ્ચિત્તંપુનરુપનયનંચાશૌચંતેકાર્યમ્ પિત્રાદેર્દાહમાત્રકરણેપકાહમાશૌચંકાર્યં અન્નલ
વૈત્રગ્રહચારિણઃસંધ્યાગ્રિકાર્યાદિકર્મલોપોન ગ્રહચારિમિત્રસ્યાપિદાહાદિનિમિત્તકર્મસંસર્ગાશૌચેગ્રહણ
જ્ઞાદિનિત્યકર્મલોપોનેત્યુક્તં તન્નદેવપૂજાવૈશ્વદેવાદિકમન્યેનકારણીયમ્ સ્વયંકર્તુંયોગ્યંતુસ્વેનૈયકાર્યમ્
ગ્રહચારિણઃપિત્રાદ્યત્યકર્મકરણેતુપિત્રાદિમરણેપ્યાશૌચંન સમાવર્તનોત્તરંપૂર્વેમૃતાનાંપિત્રાદિસર્પિંડા
નાંત્રિરાત્રમાશૌચંકાર્યમ્ ॥

ભાર પછી ગ્રહચારીએ પિતા, માતા, માતામહાદિકના બીજા અધિકારી ન છતાં દાહાદિક
અંલકર્મ કરવું, તથા તે સમયે કર્મનું અંગજીવત એવું દશ દિવસ અસ્પૃશ્યત્વરૂપ આશૌચ પાળવું, તે
કાળે પણ તે સૂતકિઓનું અન્ન ગ્રહચારીએ ભક્ષણ કરવું નહીં, તથા સૂતકિઓનો સ્પર્શ થાય એ
રીતે એક ઠેકાણે નિવાસ પણ કરવો નહીં. તે બન્ને (અન્નભક્ષણ તથા એક ઠેકાણે નિવાસ) કયાં
છતાં પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનરૂપનયન કરવાં. ગ્રહચારીએ પ્રથમ કહેલા પિતા ઇત્યાદિકથકી બીજાઓનું
દાહાદિક અંલકર્મ કયાં છતાં આશૌચ પછી ત્રણ કૃત્ચ પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પુનરૂપનયન કરવું. પિતા
ઇત્યાદિકનો દાહ માત્ર કયાં છતાં એક દિવસ આશૌચ પાળવું. આ સધળે ઠેકાણે ગ્રહચારીને સંધ્યા,
અગ્નિધર્મ ઇત્યાદિક કર્મનો લોપ નથી. ગ્રહચારી કરતાં બીજાને પણ દાહાદિક નિમિત્તકી સંસર્ગાશૌચ
છતાં ગ્રહચારાદિક નિત્યકર્મનો લોપ નથી એમ કહ્યું છે; તેમાં દેવપૂજા, વૈશ્વદેવ ઇત્યાદિક બીજાને હાયે
કરેવવાં; પોતે કરવાને જે યોગ્ય હોય તે તે પોતેજ કરવું. ગ્રહચારીએ પિતા ઇત્યાદિકનું અંલકર્મ
કર્યું ન હોય તો તેને પિતા ઇત્યાદિકનાં મરણનિમિત્તનું આશૌચ નથી. સમાવર્તન થયા પછી પ્રથમ
મરેલા જે પિતા ઇત્યાદિક સર્પિંડ તેમનું ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું.

અથરોદનેઆશૌચાદિ ॥ વિપ્રાદિમિઃસર્વર્ણમરણવિપયેઽસ્થિસંચયનાત્પૂર્વેરોદનેજ્ઞાનં તદુત્ત
રમાત્રમનં વિપ્રસ્યશ્દ્રવિપયેઽસ્થિસંચયનાત્પ્રાકૃત્રિપાત્રં તદુત્તરમેકપાત્રં શુદ્ધસ્યવિપયેતદ્દહવાસાદિ
સંચયેઽસ્થિસંચયાત્પ્રાગેકપાત્રં તદૂર્ધ્વજ્ઞાનં સર્પિંડાનાંત્વનુગમનરોદનાદૈનદોષઃ નાત્રાપિકર્મલોપઃ

અનસર્વેષ્યસ્યવાનાશૌચકાલસ્તંનિર્વાહસ્નાતૈવસવિશુદ્ધ્યતિ નતુજ્ઞાનંવિનાતાવત્કાલમાત્રાતિક્રમેણયુદ્ધિઃ અંત્યકર્મકર્તુરસ્થિસંચયનાત્પ્રાક્સીસંગેચાંદ્રાયણંપ્રાયશ્ચિત્તં ઊર્ધ્વપ્રાજાપત્યત્રયં અન્યેપાં મૃતાશૌચિનાંસંચયનાત્પ્રાક્સંગમેચિરાત્રમુપવાસઃ ઊર્ધ્વમેકરાત્રમ્ ॥

હવે રોડું કર્યા છતાં આશૌચાદિ કહે છે.—બ્રાહ્મણાદિકાએ પોતાના સર્વભૂમાંના મૃત થવાવિષે અસ્થિસંચયનયકી પ્રથમ રોદન કર્યા છતાં જ્ઞાન, અસ્થિસંચયન પછી રોદન કર્યા છતાં આચમન કરવું. શૂદ્રવિષે, અસ્થિસંચયનયકી પ્રથમ રોદન કરણુના બ્રાહ્મણને ત્રણ રાત્રિ, અસ્થિસંચયન પછી એક રાત્રિ આશૌચ. શૂદ્રવિષે અસ્થિસંચયન યકી પ્રથમ તેને ઘેર રેહેવું ઇલાદિ સંબંધ છતાં એક રાત્રિ, તે પછી જ્ઞાન કરવું. સર્પિરોએ તો અતુલગમન, રોદન ઇલાદિ કર્યા છતાં દોષ નથી. એ આશૌચવિષે પણ કર્મભેદ નથી. આ સઘળે કેકાણે જેને જેટલો આશૌચનો કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ તેણે પાળ્યા પછી જ્ઞાનવડેજ તે શુદ્ધ થાય છે, જ્ઞાન કર્યાવિના તેટલો કાળ માત્ર કાઢવાથી શુદ્ધિ થતી નથી. અંત્યકર્મ કરનારાએ અસ્થિસંચયન યકી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કર્યા છતાં ચાંદ્રાયણ, અસ્થિસંચયન પછી ત્રણ પ્રાણપલ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ખીન્ન મૃતાશૌચવાળાઓએ અસ્થિસંચયનયકી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કર્યા છતાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા, અસ્થિસંચયન પછી એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો.

અથાશૌચાન્નમક્ષણે ॥ અસગોત્રોનાપદિયુદ્ધિપૂર્વસકૃદ્વ્યાશૌચિસ્વામિકંપકમન્નયસિન્ધિનેમુંકે તદારમ્પતેનવાયત્તેપામાશૌચમયશિષ્ટતાવદાશૌચકાર્ય આશૌચાંતેચવિપ્રાશૌચેસાંતપનંપ્રાયશ્ચિત્તં શૂદ્રાશૌચેચાંદ્રાયણં ક્ષત્રિયાદેઃકલાયમાચાન્નલિપ્યતે ક્ષત્રિણેપસ્તુવ્યુત્પાદનમાત્રાથૈનેદાનીમુપયુજ્યતે इतिપ્રાયણેષ્યતે મત્યાભ્યાસેવિપ્રશૂદ્રાશૌચયોઃક્રમેણમાસંપન્માસંકૃદ્ધાદિવ્રતાચરણં અમત્યામોજ નેવાયદન્નપાકમાશૌચં ક્રમેણેકરાત્રસંસરાત્રાંચોપોપણંદશશતંત્રપ્રાણાયામાઃ અમત્યાભ્યાસેદિગુણં આપ ધમત્યામોજનેતદ્વદશશૌચમેકઃપ્રાણાયામાઃ શૂદ્રાશૌચેऽપ્તાધિકસહસ્રગાયત્રીજપઃ જ્ઞાનતઃઆપદિન્નિર ધમર્પણમદ્યોત્તરસહસ્રગાયત્રીજપઃ શૂદ્રાશૌચેપ્રાજાપત્યં શૂદ્રસદ્ધિજાશૌચેજ્ઞાનંપંચગવ્યાજ્ઞાનંચસર્વમિદંજ નનાશૌચેન્યૂનંયોજ્યં યવમાહિતાદ્યાશૌચેપિન્યૂનમિતિસ્મૃત્યર્થસારેસર્વમિદમાશૌચિસ્વામિકાન્નમોજને॥

હવે સૂતકીર્તું અન્ન ભક્ષણ કર્યા છતાં કહે છે.—પરગોત્રવાળો આપત્તિકાળ ન છતાં જાણી કરી એકવાર પણ સૂતકીર્તું રાંધેલું અન્ન જે દિવસે ભક્ષણ કરે તે દિવસયકી તેણે, જેટલા દિવસ-પર્યંત તેમનું આશૌચ બાકી હોય તેટલા કાળપર્યંત આશૌચ પાળવું. આશૌચને અંતે પણ બ્રાહ્મણનું મૃતક હોય તો સાંતપન પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શૂદ્રનું આશૌચ હોય તો ચાંદ્રાયણ કરવું. ક્ષત્રિયાદિકો ક્ષત્રિયગમાં અભાવ હોવાથી તેમના વિષયમાં લખતા નથી. કેઈ અંધમાં લેખ છે; પરંતુ તે તો વિશેષે કરી સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે છે છતાં વર્તમાન કાળમાં તેનો ઉપયોગ ન કરવાથી ધણું કરી તે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. જાણી કરી અભ્યાસ (વારેવારે ખાધા) છતાં બ્રાહ્મણ તથા શૂદ્રના આશૌચવિષે ક્રમે કરી એક માસ તથા છ માસપર્યંત કૃત્ષ્ણાદિક મત કરવાં. અજ્ઞાણમાં ભોજન કર્યા છતાં ન્યહાં લગી અન્ન પચે લહાંપર્યંત આશૌચ, ક્રમે કરી એક રાત્રિ તથા સાત રાત્રિ ઉપવાસ કરી દશ તથા સો પ્રાણુયામ કરવા. અજ્ઞાણમાં અભ્યાસ છતાં બમણું કરવું. આપત્તિકાળે અજ્ઞાણમાં ભોજન કર્યા છતાં તે દિવસજ આશૌચ પાળી એક પ્રાણુયામ કરવો. શૂદ્રસંબંધી આશૌચ છતાં આઠે અધિક સહસ્ર (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. આપત્તિકાળે જાણીને ભક્ષણ કર્યા છતાં ત્રણવાર અધર્મલેણ, તથા (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો, શૂદ્રનું આશૌચ છતાં પ્રાણપલ્ય કરવું. બ્રાહ્મણનું આશૌચ છતાં શૂદ્રે જ્ઞાન તથા પંચગવ્ય ભક્ષણ કરવું. એ સઘળું (પ્રાયશ્ચિતાદિક) જનનાશૌચ છતાં ઓછું કહેવું. એપ્રમાણે આદિતાગ્નિના આશૌચવિષે પણ ઓછું કહેવું એ રીતે સ્મૃત્યર્થસાર અંધમાં કહ્યું છે, આ સઘળાં નિર્લેપ, સૂતકી જેનો માલિક હોય તેવું અન્ન ભક્ષણ કર્યા છતાં જાણવું.

યદાતુતદસ્વામિકમાશૌચિસ્પૃષ્ઠમાયમન્નમુંકેતદામત્યામોજનેરુદ્ધં અમત્યાર્થમિતિસ્મૃત્યર્થસારેઊકં આશૌચિસ્પૃષ્ઠાશૌચિસ્વામિકાપ્રમોજીતુતત્સ્વામિકાપ્રાશનનિમિત્તંતસ્પૃષ્ઠાપ્રાશનનિમિત્તંચેતિપ્રાયશ્ચિત્તં ચદ્રપંતમુપયેનશુયાંત્ આશૌચિસ્વામિકાપ્રપ્રતિપ્રદેતુકપ્રાયશ્ચિત્તાર્થ આશૌચંતુનાસ્તિ દાવમોક્ત્યા

મુખાભ્યામન્નાતેજનેનમરણેવાનદોષઃ અન્યતરેણજ્ઞાતેદોષઃ તત્રદાતુર્જ્ઞાનેભોક્તુરજ્ઞાને ભોક્તુરલ્પપ્રાયશ્ચિત્તં દાતુરજ્ઞાનેપિભોક્તુર્જ્ઞાનેપૂર્ણમેવ ભોજનનિમિત્તકાશૌચેપિકર્મલોપોન ॥

અર્થારે ફરી સૂતકીતું અત્ર ન છતાં સૂતકીએ માત્ર સ્પર્શ કરેલું અત્ર ભક્ષણ કરે ત્યારે જાણીને ભક્ષણ કર્યા છતાં કૃત્ઞ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, અભણમાં ભોજન કર્યા છતાં અર્ધ કરવું એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે. સૂતકીએ સ્પર્શ કરેલું એવું સૂતકીતું અત્ર ભક્ષણ કરનારાએ તો, સૂતકીતું અત્ર ભક્ષણ કર્યું તે નિમિત્તયત્રી, અને તેણે સ્પર્શ કરેલું અત્ર ભક્ષણ કર્યું તે નિમિત્તયત્રી એવાં બે પ્રાયશ્ચિત્ત એક સાથે કરવાં. સૂતકી છે સ્વામી જેનો એવું કાચું અત્ર ગ્રહણ કર્યું હોય તો, કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી અર્ધ કરવું, આશૌચ તો નથી. દાતા તથા ભોક્તા એ બન્નેને અજ્ઞાત, જનનાશૌચ તથા મૃતાશૌચ છતાં દોષ નથી. બન્નેમાંથી એકને જ્ઞાન છતાં દોષ છે, તેમાં દાતાને જ્ઞાન છતાં જમવાવાળાને ખબર ન છતાં ભોક્તાને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત. દાતાને જ્ઞાન ન છતાં પણ ભોક્તાને જ્ઞાન હોય તો પૂર્ણજ પ્રાયશ્ચિત્ત. ભોજનના નિમિત્ત થકી સૂતક છતાં પણ કર્મલોપ નથી.

અથતુકથમપિસ્વલ્પસંબંધયુક્તેજ્ઞાનવાસોયુતસ્યાદિતિત્રિશ્ચ્છ્રોકી સ્મૃત્યર્થસારેવ્યેષં અયમસ્યાર્થઃ સ્વલ્પેનાપિપ્રકાશાશૌચપ્રયોજકેનસંબંધેનયુક્તેશ્યાલકજામાત્રાદૌમૃતેસચ્ચેલંજ્ઞાનંકાર્યમ્ સર્વેત્રગુરુષો લુપ્તુનોવામૃતાશૌચસ્યપ્રાત્તિકાલેસમાતિકાલેચજ્ઞાતવ્યમિતિયાવત્ અથવાસ્વલ્પેર્દશાહમિદ્રપક્ષિણીત્રિ દિનાઘાશૌચપ્રયોજકૈઃસંબંધૈઃયુક્તે વંયુત્રયમાતુલાનુપનીતસર્પિઙ્ગાદૌમૃતેદેશાંતરેકાલાંતરેપિજ્ઞાનંમયત્યે વ તથાચસસન્નિહિતકાલેઆશૌચપ્રામિત્તસ્યાતિકાંતકાલેજ્ઞાનં યસ્યતુસન્નિહિતકાલેપિજ્ઞાનમાગ્રંતસ્ય કાલાંતરેજ્ઞાનમપિનેત્યર્થઃ યદ્વાસ્વરૂપઆશૌચપ્રયોજકસંબંધમિદ્રઃસંબંધઃ યથાશ્યાલકસુતત્વંજઙ્ગક ન્યાયાઃ પિતૃવ્યતસ્પુત્રત્વાદિ ભગિન્યામ્નાતપુત્રત્વાદિતદ્યુક્તે આશૌચાભાવેપિજ્ઞાનમાગ્રંમવત્યેવ યત્તિચિત્ત્સંબંધેઆશૌચાભાવેપિજ્ઞાનમાગ્રંસન્નિધૌસર્વેત્રકાર્યમિત્યર્થઃ પક્ષત્રયમપિદંદિશ્ઠાચારેદદ્યતેદિતિયુક્તમાતિ ॥

હવે કોઈ પણ રીતે સ્વલ્પ સંબંધે યુક્ત એવા મૃત છતાં વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરવું એમ ત્રિશત-શ્લોકીમાં છે, તથા સ્મૃત્યર્થસારમાં પણ એમજ છે. એનો આ અર્થ—એક દિવસ ઇલાદિ આશૌચ ઉપજવનારા એવા અલ્પ સંબંધે પણ યુક્ત એવા શાળો, જમાઈ ઇલાદિ મૃત છતાં વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરવું, સઘળે ઠેકાણે મોટું અથવા નહાતું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં તે સમયે તથા સમાધિકાળે જ્ઞાન કરવું એ સિદ્ધાંત; અથવા નહાના એટલે દશ દિવસના આશૌચવિના બીજા પક્ષિણી, ત્રણ દિવસ ઇલાદિ આશૌચના કારણભૂત સંબંધેયુક્ત એવા બંધુત્રય, ગામો અને જનોઇવિનાના સર્પિઙ્ગ ઇલાદિ મૃત થયા છતાં દેશાંતર તથા કાલાંતરવિષે પણ જ્ઞાન છેજ. તેમજ, જેનું સમીપ કાળમાં આશૌચ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તે કાળ ગયા પછી જ્ઞાન છે, જેનું સમીપકાળમાં પણ જ્ઞાન માત્ર છે તેનું કાળાંતરે જ્ઞાન પણ નથી એવો અર્થ. અથવા ‘સ્વલ્પ’ એટલે આશૌચ ઉપજવનારા સંબંધ કરતાં ભૂદો સંબંધ, જેમ કે શાળાનો મુત્ર; પરણેલી કન્યાનો કોકો; કાકાના પુત્રાદિક, બેહેન ને ભાઇના પુત્રાદિક, એવા સંબંધે જે યુક્ત તેવિષે આશૌચ નથી તથાપિ જ્ઞાન માત્ર છેજ. અત્યંત અલ્પ સંબંધવિષે આશૌચ નથી તથાપિ સમીપે છતાં જ્ઞાન માત્ર સઘળે ઠેકાણે કરવું એ અર્થ છે. એ ત્રણે પક્ષ શિષ્ટ આચારવિષે દેખાય છે તે થોડા છે એમ ભાસે છે.

અથાશૌચાપવાદઃ ॥ સર્પંચઘા કર્તવ્યઃ ૧ કર્મતઃ ૨ દ્રવ્યતઃ ૩ મૃતદોષતઃ ૪ વિધા-
નત ૫ ઇતિ ॥

હવે આશૌચનો અપવાદ કહે છે.—તે અપવાદ પાંચ પ્રકારનો—૧ કર્તાથકી, ૨ કર્મથકી, ૩ દ્રવ્યથકી, ૪ મરનારના દોષથકી, ૫ વિધાનથકી. એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનો છે.

તત્રકર્તૃનોયથા ॥ યતીનાંબ્રહ્મચારિણાંચર્પિઙ્ગજનનમરણયોર્નાશૌચં માતાપિતૃમરણેતુયતિ
બ્રહ્મચારિણોઃસચ્ચેલંજ્ઞાનમાગ્રંમવત્યેવ બ્રહ્મચારિણઃસમાવર્તનોચર્ત્રબ્રહ્મચર્યદશાયાંમૃતાનાંપિત્રાદિસર્પિ
ઙાનાંત્રિરાત્રમાશૌચંજઙ્ગકદાનંચકાર્યં અનુગમનનિર્હરણનિમિત્તકંત્વાશૌચંબ્રહ્મચારિણોવ્યસ્ત્યેવ પિત્રાઘં
ત્યકર્મકરણેબ્રહ્મચારિણઆશૌચમપ્યસ્ત્યેવ આરબ્ધપ્રાપશ્ચિત્તાનાંપ્રાયશ્ચિત્તાનુષ્ઠાનસમયેઆશૌચં સ

અગ્રસર્વેશ્વરસ્યાવાનાશૌચકાલસ્તંનિર્વાહઘ્નાત્વેવસવિશુદ્ધ્યતિ નતુજ્ઞાનંવિનાતાવત્કાલમાત્રાતિક મેળશુદ્ધિઃ અત્યંતકર્મકર્તુરસ્થિસંચયનાત્પ્રાકૃત્તીસંગેચાંદ્રાયણંપ્રાયશ્ચિત્તં ઊર્ધ્વપ્રાજાપત્યત્રયં અન્યેષાં મૃતાશૌચિનાંસંચયનાત્પ્રાકૃત્સંગમેત્રિત્રાત્રમુપવાસઃ ઊર્ધ્વમેકરાત્રમ્ ॥

હવે રોતું કર્યા છતાં આશૌચાદિ કહે છે.—બ્રાહ્મણાદિકોએ પોતાના સર્વધર્મોના મૃત થવાવિષે અસ્થિસંચયનથી પ્રથમ રોદન કર્યા છતાં સ્નાન, અસ્થિસંચયન પછી રોદન કર્યા છતાં આચમન કરવું. શૂદ્રવિષે, અસ્થિસંચયનથી પ્રથમ રોદન કરવાના બ્રાહ્મણને ત્રણ રાત્રિ, અસ્થિસંચયન પછી એક રાત્રિ આશૌચ. શૂદ્રવિષે અસ્થિસંચયન થકી પ્રથમ તેને ઘેર રહેવું ઇલાદિ સંબંધ છતાં એક રાત્રિ, તે પછી સ્નાન કરવું. સપિંડોએ તો અનુચમન, રોદન ઇલાદિ કર્યા છતાં દોષ નથી. એ આશૌચવિષે પણ કર્મલેખ નથી. આ સમયે ડેકાણે જોને જેટલો આશૌચનો કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ તેણે પાળ્યા પછી સ્નાનવડેજ તે શુદ્ધ થાય છે, સ્નાન કર્યાવિના તેટલો કાળ માત્ર કાઢવાથી શુદ્ધિ થતી નથી. અંતકર્મ કરનારાએ અસ્થિસંચયન થકી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કર્યા છતાં આંદ્રાયણ, અસ્થિસંચયન પછી ત્રણ પ્રાણપલ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બીજા મૃતાશૌચવાળાઓએ અસ્થિસંચયનથી પ્રથમ સ્ત્રીસંગ કર્યા છતાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા, અસ્થિસંચયન પછી એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો.

અથાશૌચાન્નમક્ષણે ॥ અસગોત્રોનાપદિહૃદિપૂર્વેસકૃદપ્યાશૌચિસ્વામિકંપકમગ્રંયસ્મિન્દિનેમુંકે તદારમ્યતેનયાવત્તેપામાશૌચમવશિષ્ટંતાવદાશૌચંકાર્ય આશૌચાંતેચવિપ્રાશૌચેસાંતપનંપ્રાયશ્ચિત્તં શૂદ્રાશૌચેચાંદ્રાયણં ક્ષત્રિયાદેઃકલાચમાચાન્નલિપ્યતે ક્ષત્રિયેપસ્તુવ્યુત્પાદનમાત્રાથૈનેદાનીમુપયુજ્યતે ઇતિપ્રાયણપેદ્યતે મત્યામ્યાસેવિપ્રશૂદ્રાશૌચયોઃક્રમેણમાસંપન્માસંરુદ્ધાદિવ્રતાચરણં અમત્યામોજ નેયાવદ્ધપાકમાશૌચં ક્રમેણેકરાત્રંસત્રાત્રંચોપોપણંદશશતંતંપ્રાણાયામાઃ અમત્યામ્યાસેદિગુણં આપ ધમત્યામોજનેતદહરાશૌચમેકઃપ્રાણાયામાઃ શૂદ્રાશૌચેઽષ્ટાધિકસહસ્રગાયત્રીજપઃ જ્ઞાનતઃઆપદિત્રિ ધમપર્ણમષોત્તરસહસ્રગાયત્રીજપઃ શૂદ્રાશૌચેપ્રાજાપત્યં શૂદ્રસ્યદ્વિજાશૌચેજ્ઞાનંપંચગવ્યાશનંચસર્વમિદંજ નનાશૌચેન્યૂનંયોજ્યં પવમાહિતામ્યાશૌચેપિન્યૂનમિતિસ્મૃત્યર્થસારેસર્વમિદમાશૌચિસ્વામિકાન્નમોજને ॥

હવે સૂતકીનું અન્ન ભક્ષણ કર્યા છતાં કહે છે.—પરગોત્રવાળો આપતિકાળ ન છતાં જાણી કરી એકવાર પણ સૂતકીનું રાંધેલું અન્ન જો દિવસે ભક્ષણ કરે તે દિવસથી તેણે, જેટલા દિવસ-પર્યંત તેમનું આશૌચ આઠી દોષ તેટલા કાળપર્યંત આશૌચ પાળવું. આશૌચને અતે પણ બ્રાહ્મણનું સૂતક દોષ તો સાંતપન પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શૂદ્રનું આશૌચ દોષ તો આંદ્રાયણ કરવું. ક્ષત્રિયાદિકોના કલિયુગમાં અભાવ હોવાથી તેમના નિયમમાં લખતા નથી. કોઈ ગ્રંથમાં લેખ છે; પરંતુ તે તો વિશેષે કરી સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે છે છતાં વર્તમાન કાળમાં તેનો ઉપયોગ ન કરવાથી ઘણું કરી તે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. જાણી કરી અભ્યાસ (વારેવારે ખાધા) છતાં બ્રાહ્મણ તથા શૂદ્રના આશૌચવિષે ક્રમે કરી એક માસ તથા છ માસપર્યંત કૃત્ષ્ણદિક મત કરવાં. અજાણમાં ભોજન કર્યા છતાં જ્યાં જ્યાં લગી અન્ન પચે ત્યાંપર્યંત આશૌચ, ક્રમે કરી એક રાત્રિ તથા સાત રાત્રિ ઉપવાસ કરી દશ તથા ચૈત્રાણ્યામ કરવા. અજાણમાં અભ્યાસ છતાં બમણું કરવું. આપતિકાળે અજાણમાં ભોજન કર્યા છતાં તે દિવસજ આશૌચ પાળી એક પ્રાણ્યામ કરવો. શૂદ્રસંબંધી આશૌચ છતાં આઠે અધિક સહસ્ર (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો. આપતિકાળે જાણીને ભક્ષણ કર્યા છતાં ત્રણવાર અધર્મવર્ણ, તથા (૧૦૦૮) ગાયત્રીજપ કરવો, શૂદ્રનું આશૌચ છતાં પ્રાણપલ્ય કરવું. બ્રાહ્મણનું આશૌચ છતાં શૂદ્રે સ્નાન તથા પંચગવ્ય ભક્ષણ કરવું. એ સમય (પ્રાયશ્ચિતાદિક) જનનાશૌચ છતાં એણું કહેવું. એપ્રમાણે આદિતાગિના આશૌચવિષે પણ એણું કહેવું એ રીતે સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કર્યું છે, આ સમયે નિર્ણય, સૂતકી જોના આલિષ્ઠ દોષ તેણે અન્ન ભક્ષણ કર્યા છતાં જાણવું.

પદાતુતદસ્વામિકમાશૌચિસ્પૃષ્ઠમાગ્રમંમુંકેતદામત્યામોજનેરુદ્ધં અમત્યાર્થમિતિસ્મૃત્યર્થસારેઉકં આશૌચિસ્પૃષ્ઠાશૌચિસ્વામિકાન્નમોજીતુતત્સ્વામિકાદાશનનિમિત્તંતસ્પૃષ્ઠાદાશનનિમિત્તંચેતિપ્રાયશ્ચિત્તદયંસમુચયેનકુર્યાત્ આશૌચિસ્વામિકાન્નમપ્રતિપ્રદેતુકપ્રાયશ્ચિત્તાર્થ આશૌચંતુનાસ્તિ દાવમોક્તમ્યા

મુખ્યામ્યામ્નાતેજનનેમરણેવાનદોષઃ અન્યતરેણજ્ઞાતેદોષઃ તત્રદાતુર્જ્ઞાનેભોક્તુર્યાને ભોક્તુરુપપ્રાપ્યશ્ચિત્તં
દાતુર્યાનેપિભોક્તુર્જ્ઞાનેપૂર્ણમેવ ભોજનનિમિત્તકાશૌચેપિકર્મલોપોત ॥

જ્યારે ફરી સૂતકીનું અન્ન ન છતાં સૂતકીએ આત્ર સ્પર્શ કરેલું અન્ન ભક્ષણ કરે ત્યારે બાહ્યને
ભક્ષણ કર્યા છતાં કૃત્સ્થ પ્રાપ્યશિત્ત કરવું, અબલુમાં ભોજન કર્યા છતાં અર્થ કરવું એમ સ્મૃત્યર્થસાર
ગ્રંથમાં કહ્યું છે. સૂતકીએ સ્પર્શ કરેલું એવું સૂતકીનું અન્ન ભક્ષણ કરનારાએ તો, સૂતકીનું અન્ન
ભક્ષણ કર્યું તે નિમિત્તયકી, અને તેણે સ્પર્શ કરેલું અન્ન ભક્ષણ કર્યું તે નિમિત્તયકી એવાં બે
પ્રાપ્યશિત્ત એક સાથે કરવાં. સૂતકી છે સ્વામી જેનો એવું કાચુ અન્ન ગ્રહણ કર્યું હોય તો,
કહેલા પ્રાપ્યશિત્તમાંથી અધું કરવું, આશૌચ તો નથી. દાતા તથા ભોક્તા એ બન્નેને અગ્રાત, જનનાશૌચ
તથા મૃતાશૌચ છતાં દોષ નથી. બન્નેમાંથી એકને જ્ઞાન છતાં દોષ છે, તેમાં દાતાને જ્ઞાન છતાં
જનવાધાળને અગ્ર ન છતાં ભોક્તાને અલ્પ પ્રાપ્યશિત્ત. દાતાને જ્ઞાન ન છતાં પણ ભોક્તાને જ્ઞાન
હોય તો પૂર્ણજ પ્રાપ્યશિત્ત. ભોજનના નિમિત્ત થકી સૂતક છતાં પણ કર્મલોપ નથી.

અથતુકથમપિસ્વરૂપસંયંધયુક્તેજ્ઞાનવાસોયુતંસ્યાદિતિવિશ્લેષી સ્મૃત્યર્થસારેષ્યેવં અયમસ્યાર્થઃ
સ્વરૂપનાપિકાદ્યાદાશૌચપ્રયોજકેનસંયંધેનયુક્તેદ્યાલકજામાત્રાદૌમૃતેસચૈલ્લજ્ઞાનંકાર્યમ્ સર્વગ્રગુરુષો
લયુનોવામૃતાશૌચસપ્રાપ્તિકાલેસમાપ્તિકાલેચક્ષાતબ્યમિતિયાવત્ અયવાસ્વરૂપેદશાદ્મિત્રપક્ષિનીત્રિ
વિનાદ્યાશૌચપ્રયોજકૈઃસંયંધૈઃયુક્તે યંયુગ્રયમાતુલાનુપનીતસર્પિઢાદૌમૃતેદેશાંતરેકાલાંતરેપિજ્ઞાનંભવત્યે
વ તથાચસ્વસન્નિહિતકાલેઆશૌચપ્રાપ્તિસ્તસ્યાતિન્નાતકાલેજ્ઞાનં યસ્યતુસન્નિહિતકાલેપિજ્ઞાનમાત્રંતસ્ય
કાલાંતરેજ્ઞાનમપિનેત્યર્થઃ ચદ્વાસ્વરૂપઆશૌચપ્રયોજકસંયંધમિત્રઃસંયંધઃ યયાદ્યાલકલુતત્વંજઙ્ગક
ન્યાયાઃ પિતૃવ્યતપુત્રત્વાદિ ભગિન્યામ્નાતૃપુત્રત્વાદિત્યુક્તે આશૌચામાવેપિજ્ઞાનમાત્રંભવત્યેય યત્કિંચિ
ત્સંયંધેઆશૌચામાવેપિજ્ઞાનમાત્રંસન્નિધૌસર્વગ્રકાર્યમિત્યર્થઃ પક્ષગ્રયમપિદંશિદ્રાચારેદ્વયતેજ્ઞિત્યુ
કંમાતિ ॥

હવે કોઈ પણ રીતે સ્વલ્પ સંબંધે યુક્ત એવો મૃત છતાં વત્તસહિત જ્ઞાન કરવું એમ ત્રિશત્
શ્લોકીમાં છે, તથા સ્મૃત્યર્થસારમાં પણ એમજ છે. એનો આ અર્થ—એક દિવસ ઇલાદિ આશૌચ
ઉપબંધનારા એવા અલ્પ સંબંધે પણ યુક્ત એવો શાળો, જમાઈ ઇલાદિ મૃત છતાં વત્તસહિત જ્ઞાન
કરવું, સઘળે ઠેકાણે મ્હોડું અથવા ન્હાડું મૃતાશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં તે સમયે તથા સમાપ્તિકાળે
જ્ઞાન કરવું એ સિદ્ધાંત; અથવા ન્હાના એટલે દશ દિવસના આશૌચવિના બીજા પક્ષિણી, ત્રણ દિવસ
ઇલાદિ આશૌચના કારણુભૂત સંબંધેયુક્ત એવા બંધુત્રય, મામે અને જનોઇવિનાતા સર્પિઢ ઇલાદિ
મૃત થયા છતાં દેશાંતર તથા કાલાંતરવિષે પણ જ્ઞાન છેજ. તેમજ, જેનું સમીપ કાળમાં આશૌચ
પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તે કાળ ગયા પછી જ્ઞાન છે, જેનું સમીપકાળમાં પણ જ્ઞાન આત્ર છે તેનું કાળાં
તરે જ્ઞાન પણ નથી એવો અર્થ. અથવા 'સ્વલ્પ' એટલે આશૌચ ઉપબંધનારા સંબંધ કરતાં ભુદો
સંબંધ, જેમ કે શાળાનો પુત્ર; પરણેલી કન્યાનો કોકો; કાકાના પુત્રાદિક, જેહેન ને ભાઇના પુત્રાદિક,
એવા સંબંધે જે યુક્ત તેવિષે આશૌચ નથી તથાપિ જ્ઞાન આત્ર છેજ. અત્યંત અલ્પ સંબંધવિષે
આશૌચ નથી તથાપિ સમીપે છતાં જ્ઞાન આત્ર સઘળે ઠેકાણે કરવું એ અર્થ છે. એ ત્રણે પક્ષ શિષ્ટા
આરવિષે દેખાય છે તે યોગ્ય છે એમ ભાસે છે.

અથાશૌચાપવાદઃ ॥ સર્વચયા કર્તવ્યઃ ૧ કર્મતઃ ૨ દ્રવ્યતઃ ૩ મૃતદોષતઃ ૪ વિધા-
નત ૫ ઇતિ ॥

હવે આશૌચનો અપવાદ કહે છે.—તે અપવાદ પાંચ પ્રકારનો—૧ કર્તાધિકી, ૨ કર્મધિકી,
૩ દ્રવ્યધિકી, ૪ મરનારના દાપધિકી, ૫ વિધાનધિકી. એ ત્રણે પાંચ પ્રકારનો છે.

માતેતુપ્રાયશ્ચિત્તેત્રિરાત્રમતિકાંતાશૌચં કૃતકર્મોગનાંદીશ્રાદ્ધાનાંતત્કર્મસમાપ્તિપર્યંતં તત્કર્મોપયોગિકા
યેઆત્યાદિસંકટેઆશૌચંન જાતાશૌચમૃતાશૌચવતોર્મરણસમયપ્રાસૌનાશૌચં તેનદાનાદિકંસતિવૈરાગ્યે
આતુરસ્યસંન્યાસોપિભવતીતિસિંધ્વાદયઃ દેશવિપ્લવદુર્મિહ્યાદિમહાપદિસઘઃશૌચં આપદપગમેઆશૌ
ચાવરોપેઅવશિષ્ટાશૌચમસ્યેવ ॥

તેમાં કર્તાથકી આશૌચને અપવાદ કહે છે.—સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારીને સર્પિડના જન્મ તથા
મરણનું આશૌચ નથી. માતા તથા પિતા મૃત થયાં હોય તો સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારીએ વજ્રસહિત
સ્નાન માત્ર અવશ્ય કરવું. બ્રહ્મચારીનું સમાવર્તન થયા પછી પોતાની બ્રહ્મચર્યદશામાં જે પિતા ઇલાદિ
સર્પિડ મૃત થયા હોય તેમનું ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળી તેમને ઉદકદાન કરવું. શયની વાંસે જવું,
શબ ઉપાડવું, એ નિમિત્તનું આશૌચ તો બ્રહ્મચારીને પણ છેજ. પિતા ઇલાદિકનું અંલકર્મ કર્યા
છતાં બ્રહ્મચારીને આશૌચ છેજ. જેણે પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રારંભ કર્યો હોય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કરતી
વેળાએ આશૌચ નથી; પ્રાયશ્ચિત્તની સમાપ્તિ થયા પછી તેણે ત્રણ રાત્રિ અતિકાંતાશૌચ પાળવું,
કર્મનું અંગમૃત નાંદીશ્રાદ્ધ જેણે કર્યું હોય તેને તે કર્મની સમાપ્તિ થવાપર્યંત તે કર્મના ઉપયોગી કાર્યવિધે
પીડા ઇલાદિ સંકટ છતાં આશૌચ નથી. જતાશૌચ તથા મૃતાશૌચવાળાને મરણસમય પ્રાપ્ત થયા છતાં
આશૌચ નથી. તેથી દાનાદિક તથા મરનારાને આતુરસંન્યાસ પણ થાય છે એમ નિર્ણયસિંધુ ઇલાદિક
અંથમાં છે. દેશમાં મ્હોટી પીડા થાય, દુકાળ પડે ઇલાદિ મહા આપત્તિ છતાં તેજ સમયે શુદ્ધિ, આપત્તિ
દૂર થયા પછી સૂતક શેષ રહ્યું હોય તો તે બાકીનું સૂતક છેજ.

અધકર્મતઃ ॥ અન્નસત્રિણામપ્રાદિદાનેપુનાશૌચં પ્રતિમહીતુસ્તુઆમાન્નપ્રહ્ણેદોયોન પક્ષાન્નમો
જનેતુનિરાત્રંક્ષીરપાનં મૃદીતેનંતવ્રતાદાવેકાદ્દયાદૌચારવ્યકૃચ્છાદિવ્રતેચનાશૌચં તત્રચ્છાનાદિશરીર
નિયમાસ્વયંકાર્યાઃ અનંતપૂજાદિકમન્યેનકારણીયમ્ બ્રાહ્મણમોજનાદિકમાશૌચાંતે રાજાદીનાંપ્રજા
પાલનાદૌનાશૌચં શ્રત્વિજામધુપર્કપૂજોત્તરંતત્કર્મણિનાશૌચં તેનયેષ્વાધાનપશુવંધાદિપુમધુપર્કાનો
કસ્તેષુદ્રુતેપિષરણેતાનત્યત્ત્યાગ્યેશ્રત્વિજઃકાર્યાઃ દીક્ષિતાનાંદીક્ષણીયોત્તરમચ્ચૃચ્છાનપર્યંતવશકર્મ
ણિનાશૌચં દીક્ષિતવિંશત્યજ્ઞાનમાત્રકર્મમન્યેકાર્યં અચમ્યથાત્પર્વમેવાશૌચાભાવઃ અચમ્યંતુનમવત્યે
વેતિસિંધુઃ કર્માતેતુત્રિરાત્રપૂર્વન્યાયાત્ રોગમયરાજમયાદિનાશાર્યેશાંતિકર્મણિનાશૌચં ક્ષુત્પીડિતકુ
હંયસપ્રતિમહેનાશૌચં નિસ્સરણશીલસ્યાધીતવેદશાસ્ત્રાધ્યયનેપિનાશૌચં ચૈદસ્યનાહીસ્પરાનેનાશૌચં
આદેતૃકં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાચૌલોપનયનવિયાહાદ્યુત્સવતઢાગાદ્યુત્સર્ગકોટિહોમતુલાપુરુષપદાનાદિકકર્મસુતાં
દીશ્રાદ્ધોત્તરંનાશૌચં સંકલ્પિતેપુરશ્ચરણજપેઽવિચ્છેદેનસંકલ્પિતહરિવંશશ્રવણાદૌચમારંમોત્તરંનાશૌચં
ફાલાદિનિયમાભાવેતુસ્તોમહરિવંશાદિકમાશૌચેહેયમેવ સર્વોપ્યયમાશૌચાપવાદોનન્યગતિકત્વેઆ
ર્તિચોદેયશ્રતિસિંધોનાગોજીયેચોકં તેનાનન્યગતિકત્વાદિકમાલોચ્યૈવાશૌચામાયોયોજ્યઃ અન્નપ્રહ્ણકર્મ
તત્પૂર્વાધેતવ્રતનોકમેવ ॥

હવે કર્મકરી અપવાદ કહે છે.—અન્નસત્ર જેનો હોય તેને અન્નના દાનવિધે આશૌચ નથી.
દાનના લેનારાને તો, કાચુ અન્ન લેવાવિધે હોય નથી. રાંધેલું અન્ન ભક્ષણ કરે તો, ત્રણ રાત્રિ દુગ્ધ-
માનવ્રત કરવું. પ્રથમ પ્રહણ કરેલાં અનંતવ્રતાદિક, એકાદશી ઇલાદિક અને આરંભ કરેલાં કૃષ્ણાદિ
વ્રતવિધે આશૌચ નથી. તેમાં સ્નાન આદિ શરીરસંબંધી નિયમો પાતે કરવા, અનંતપૂલદિક અન્ય-
દ્વારાએ કરાવવું. શ્રાદ્ધલુષોજનાદિક સૂતક ગયા પછી કરવું. રાત્રિ ઇલાદિકને પ્રજનું પાલન ઇલા-
દિક કાર્યવિધે આશૌચ નથી. શ્રાદ્ધલેખને મધુપર્કવટ પૂલ થયા પછી તે કર્મ કરવાવિધે આશૌચ નથી.
તેથી આધાન, પશુવંધ ઇલાદિક જે જે યજ્ઞોવિધે મધુપર્કપૂલ કહી નથી તે યજ્ઞમાં ઋત્વિજેનું વરણ
કર્યું હોય તો પણ તેમને કાઢી બીજા ઋત્વિજે વરાવવા. જેણે યજ્ઞદીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તેને,
દીક્ષણીય ઉદિ થયા પછી અવભૂથ (યજ્ઞાંત) સ્નાનપર્યંત યજ્ઞકર્મવિધે આશૌચ નથી. દીક્ષિત અને
ઋત્વિજ એમણે કર્મના મધ્યમાં સ્નાન માત્ર કરવું. અવભૂથની પ્રથમજ આશૌચ નથી. અવભૂથસ્નાન
તો આશૌચમાં થાય નહીં, એમ નિર્ણયસિંધુમાં છે. કર્મની સમાપ્તિ થયા પછી તો પ્રથમ કલાપ્રમાણે
ત્રણ રાત્રી આશૌચ પાળવું. રોગભય, રાજભય ઇલાદિકના નારાને અર્થે શાંતિકર્મવિધે આશૌચ નથી.
તેનું કુટુંબ ભષે પીડાયવું હોય તેને દાન લેવામાં આશૌચ નથી. વારંવાર નિસરી જનારાને ભણેલા
વેદ, શાસ્ત્રોનાં અપ્યયનવિધે પણ આશૌચ નથી. વૈદને નાડીના સ્પર્શવિધે આશૌચ નથી. શ્રાદ્ધવિધે

તો પ્રથમ કહ્યું છે. મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા, ચૌલ, ઉપનયન, વિવાહાદિક ઉત્સવ, તલાવ ઇલાદિકનો ઉત્સર્ગ, કોટિહોમ અને તુલાપુરુષનું દાન ઇલાદિક કર્મવિધે નાંદીશ્રાદ્ધ થયા પછી આશૌચ નથી. પ્રથમ સંકલ્પ કરેલો પુરશ્ચરણનો જપ તથા અંતરાયવિના સંકલ્પ કરેલું હરિવંશનું ત્રણાદિક એવિધે પ્રારંભ પછી આશૌચ નથી. કાલ ઇલાદિકના નિયમનો અભાવ હોય તો, સ્તોત્ર હરિવંશ ઇલાદિક આશૌચમાં વર્ત્ય છેજ. આ સઘળો આશૌચનો અપવાદ બીજી ગતિ ન છતાં તથા પીઠાવિધે બાણુઓ; એમ નિર્ણય-સિંધુમાં તથા નાગોજીભટ્ટકૃત આશૌચનિર્ણયમાં કહ્યું છે, તેથી બીજી ગતિ ન છતાં ઇલાદિક બેઘનેજ આશૌચનો અભાવ કહેવો. એ વિષયમાં જે કહેવાનું તે પૂર્વાર્ધમાં તે તે ઠેકાણે કહેજું છે.

કેચિત્તુમતેષ્વિવદીક્ષિતાનામૃત્વિજામારબ્ધોત્સવાદીનાંચસ્વરૂપતઆરંભતશ્રાપદ્યકત્વાદાર્ત્યાદ્યમા વેવ્યાશૌચાભાવહત્યાહુઃ કન્યાયાક્રતુશંકાદિસંકલ્પેમૂહર્તાતરામાવેકૂપ્માઙ્ગહોમાદિનાજાતાશૌચેવિવાહા રંભોપિકાર્યંદત્યુકં વિવાહાદિપુનાંદીશ્રાદ્ધોત્તરપ્રાશૌચપાતેપૂર્વેસંકલ્પિતાન્નમસગોત્રેદીતવ્યંભોકલ્પંચ દાતારંભોકારંસિદ્ધાન્નંચસૂતકીનસ્પૃશેત્ વિવાહાદૌતદન્યત્રવામુંજાનેપુવિગ્રેપુદાતુરાશૌચપાતેપાત્રસ્યમ પ્યન્નસ્યક્ત્વાન્યગેહોદકાચાંતાઃશુદ્ધાંતીત્યાદિપૂર્વાર્ધેઽંકં ઇવંસહસ્રમોજનાદાવપિપૂર્વેસંકલ્પિતાન્નેપુજે યમ પાર્થિવશિવપૂજાયાંનાશૌચં આશૌચેસંધ્યાઘ્રૌતસ્મૃત્તંહોમાદિવિષયેપૂર્વાર્ધેઽંકં અગ્નિસમારોપપ્રત્યવ રોહાયાશૌચ્યોર્નકાર્યાં તેનસમારોપોત્તરમાશૌચપાતેપુનરાધાનમેવ સમારોપપ્રત્યવરોહયોરન્યકર્તૃકત્વ સ્યાશૌચપાવાદસ્યચાભાયાત્ ઇવંબહુચાંનાંદ્વાદશાહંમલોપેન્યેપાંચ્યહંમલોપેવપુનરાધાનંજેયં પ્રહળ નિમિત્તકેજ્ઞાનશ્રાદ્ધદાનાદૌનાશૌચં કશ્ચિત્જ્ઞાનમાત્રંકાર્યંનશ્રાદ્ધાદીત્યાહ સંક્રાંતિજ્ઞાનાદાવપિનાશૌ ચં નિત્યકૃત્યેપુજ્ઞાનાચમનમોજનનિયમાસ્પૃદ્યસ્પર્શનાદિનિયમેપુનાશૌચં અન્યદૈશ્વદેવપ્રહ્લયશ્વદેવપૂ જાદિનિત્યંનૈમિત્તિકંકામ્યંચાશૌચેપુનકાર્યં મોજનકાલેઆશૌચાપાદકજનનમરણશ્રવણેમુલ્કસ્યંપ્રાસં ત્વક્ત્વાસ્નાયાત્ મુલ્કસ્યપ્રાસમક્ષણેપકોપવાસઃ સર્વાન્નમોજનેત્રિરાત્રોપવાસઃ इति कर्म त आशौच सदस द्वावधिचारः ॥

કોઈ ગ્રંથકાર તો, મતવિધે જેમ આશૌચ નથી તેમ દીક્ષિત, ઋત્વિજ અને પ્રથમ આરંભેલા ઉત્સવાદિકને સ્વરૂપેકરી તથા આરંભેકરી આવરંચકપણું હોવાથી પીઠા ઇલાદિક ન છતાં પણ કૂખમાં-હોમ ઇલાદિક કરી જનનાશૌચવિધે વિવાહનો આરંભ પણ કરવો, એમ કહ્યું છે. વિવાહાદિકવિધે નાંદીશ્રાદ્ધ પછી આશૌચ પ્રાપ્ત છતાં પ્રથમ સંકલ્પ કરી રાખેલું અન્ન અરસગોત્રવાળાઓએ દેવું તથા ભક્ષણ પણ કરવું. સૂતકીએ દાતા, ભોક્તા તથા સિદ્ધ કરેલા અન્નને સ્પર્શ કરવો નહીં. વિવાહા-દિક કાર્યવિધે તથા અન્ય સમયે શ્રાદ્ધણભોજન કરતાં છતાં દાતાને આશૌચ પ્રાપ્ત થાય તો, પાત્ર ઉપર પીરસેલા અન્નનો પણ ભાગ કરી બીજાના ઘરના જળવડે આચમન લઈ શ્રાદ્ધણો શુદ્ધ થાય છે ઇલાદિ પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું છે. એ રીતે સહસ્રભોજનાદિકવિધે પણ પ્રથમ સંકલ્પ કરેલા અન્નવિધે એવોજ નિર્ણય બાણુઓ. પાર્થિવ શિવલિંગની પૂજાવિધે આશૌચ નથી. આશૌચવિધે સાંધા, ઘ્રૌતરમાર્તંદ્રોમાદિકવિધે પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું છે. અગ્નિસમારોપ તથા ત્રણવરોહ એ બન્ને આશૌચમાં કરવાં નહીં, તેથી સમારોપ કર્યા પછી આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં પુનરાધાનજ કરવું; કારણ, સમા-રોપ તથા ત્રણવરોહ એ બીજાએ કરવાં નહીં, તથા તે વિધે આશૌચનો અપવાદ પણ નથી. એ પુનરાધાન, ઋગ્વેદીએને બાર દિવસ અને બીજી શાંખાવાળાઓને ત્રણ દિવસ હોમને લોપ છતાંજ બાણુ. પ્રહળના નિમિત્તયકી કરવાનાં જ્ઞાન, શ્રાદ્ધ અને દાન ઇલાદિકવિધે આશૌચ નથી. કોઈ-એક ગ્રંથકાર જ્ઞાન માત્ર કરવું, શ્રાદ્ધાદિક કરવાં નહીં, એમ કહે છે. સંક્રાંતિસંબંધી જ્ઞાન દાનાદિક-વિધે પણ આશૌચ નથી. નિલ્ક કરવાના એવા જ્ઞાન, આચમન, ભોજન, નિયમ, સ્પર્શને અશૌચનો સ્પર્શ, ઇલાદિક નિયમવિધે આશૌચ નથી. બીજાં વૈષ્ણવે, પ્રહ્લયજ, દેવપૂજા ઇલાદિ નિલ્કર્મ, નૈમિ-સિકર્મ તથા કામ્યકર્મ આશૌચવિધે કરવાં નહીં. ભોજનસમયે, સૂતક ઉપજવનારાં જનન તથા મરણ સાંભળ્યા છતાં મોહામાંના ગ્રાસ કાઢી જ્ઞાન કરવું, મોહામાંના ગ્રાસ ભક્ષણ કર્યા છતાં એક ઉપવાસ કરવો, સઘળું અન્ન ભક્ષણ કર્યા છતાં ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા, એ રીતે કર્મ કરી આશૌચ છે કે નથી એનો નિર્ણય કહ્યો.

અથદ્રવ્યતઃ ॥ પુષ્પફલમૂલલવળમધુમાંસશાકત્વળકાષ્ઠોદકક્ષીરધિવૃતૌપ્રથતિલતદિકારેશ્વત દ્વિકારાણાંલાજાદિમર્જિતાન્નસ્યલુકાદીનાંચાશૌચિગૃહસ્થિતાનાંચપ્રહજેદોપોન આશૌચિદસ્તાતુકિ

મપ્યેતન્નગ્રાહં પળ્યેતુવળિજાદેરાશૌચેપિતદ્વસ્તાહ્લવળાદેરામાન્નસ્યચક્રયેનદોષઃ જલદધિલાજાદિકંતુ
ક્રયેનાપિતદ્વસ્તાન્નગ્રાહ્યમ્ ॥

હવે દ્રવ્યે કરી અપવાદ કહે છે.—કૂલ, કળ, મૂળ, મીઠું, મધ, માંસ, શાક, ઘાસ, કાષ્ઠ, જળ, દૂધ, દહીં, ઘૂત, ઔષધ, તિલ તથા તેના વિકાર (તેલ ઇલાદિ) રોરડી તથા તેના વિકાર (ગોળ, કાકરી, ખાંડ ઇલાદિ) પચા ઇલાદિ બૂબેલાં અન્ન અને લાડુ ઇલાદિ પદાર્થ જેની ઉપર સૂતકીનું ધણીપણું છે તથા સૂતકીનાં ઘરમાં રહેલાં તે ગ્રહણ કરવાનિષે દોષ નથી. સૂતકીને હાથેથી તો કોઈ પણ એમાંની વસ્તુ લેવી નહીં. બહારમાં તો, વ્યાપારી ઇલાદિકને આશૌચ હોય તોપણ તેને હાથેથી સ્વણાદિક અને કાચું અન્ન વેચાનું લેવામાં દોષ નથી. જળ દહીં, લાવા (ધાણી) ઇલાદિક પદાર્થ તો, વેચાતાં પણ તેને હાથેથી લેવા નહીં.

અધમૃતદોષતઃ ॥ શાસ્ત્રાનુશાંવિનાશસ્ત્રાગ્નિવિપજલપાપાણભૃગુપાતાનશનાદિમિર્વુદ્ધિપૂર્વકંસ્વે
જ્યાત્મઘાતકાનાંનાશૌચં તથાત્મઘાતનંક્રોધાત્પરોદ્દેશેનવાસ્તુસ્વતપ્તવેષ્ટસાધનતામ્રમેળવા તથાચૌર્વા
દિદોષેરાજહતાનાંપારદાયેતત્પત્યાદિહતાનાંવિધુદ્ધતાનાંચનાશૌચં અન્યૈર્નિપિદ્ધોપિગર્વાન્નદીતરણવૃક્ષા
ધિરોદ્દૃપાવરોદ્દાદૈપ્રવૃત્તોમૃતસ્તસ્યાપિનાશૌચં યોગવાદિહરણાર્થતદ્દનનાર્થવાપ્રવૃત્તોગોસર્વનલ્લિશ્નં
ગિદંદ્રિગજચોરવિપ્રાંત્યજાદિમિર્હતસ્તસ્યનાશૌચં મહાપાતકિનાંતત્સંસર્ગિણાંચમહાપાપિતુલ્યાનાંચપતિ
તાનાંનપુતકાનાંચમરણેનાશૌચં સ્ત્રીણાંચપત્યાદિહંશ્રીણાં હીનજાતિગામિનીનાંગર્ભગ્રીનાંકુલડાનાંચ
પૂર્વાંત્તાત્મઘાતાદિપાપયુક્તાનાંચમૃતૌનાશૌચં તત્રૈવાંશવાનાંસ્પર્શાધુપાતવહનદહનાંત્યકર્માગ્નિકુર્યાત્
સ્પર્શાદિકરણેશનાશનામ્યાસાદિતારતમ્યેન કુચ્છાતિકુચ્છ્રસાંતપનચાંદ્રાયણાદિપ્રાયશ્ચિત્તાનિસિંચ્યા
દિપ્રધાંતરતોદેયાનિ તેનૈવાંમૃતદેહસ્યજલેપ્રક્ષેપઃ તતઃસંયત્સરોચરંપુત્રાદિસ્ત્રીયાત્મઘાતાદિપાપાનુ
સારેણપ્રાયશ્ચિત્તંતસ્યકૃત્વાનારાયણવર્લિકૃત્વાપર્ણશરદાહાદિપૂર્વકમાશૌચમૌર્ધ્વદેહિકંચકુર્યાત્ કેચિ
ત્રેતશરીરંદગ્ધવાદાહનિમિત્તચાંદ્રાયણત્રયંકૃત્વાડસ્યીનિસંસ્થાપ્યાવાંતેપૂર્વાંકરીત્યૌર્વદેહિકમિત્યાહુઃ ॥

હવે મૃતદોષકરી અપવાદ કહે છે.—શાસ્ત્રની આશાવિના શસ્ત્ર, અગ્નિ, વિપ, જળ, પાપાણ, ભૈર-
વજપ અને ઉપવાસ ઇલાદિકવરે બહુભોઈ પોતાની ઇચ્છાથી આત્મહત્યા કરી મરનારનું સૂતક નથી.
એ આત્મહત્યા ક્રોધથી અથવા ખીળના નિમિત્તથી થાએ અથવા પોતાનું સાફ થશે એવા ભ્રમથી
હો. તેમજ, ચોરી કરવી ઇલાદિ દોષથી રાત્રીએ મારેલા, વ્યભિચારી હોવાથી તે સ્ત્રીના પતિ ઇલા-
દિકે મારેલા, અને વીજળી પડવાથી મરેલાનું આશૌચ નથી. ખીળએ નિષેધ કર્યા છતાં પણ ગર્વ-
થી નદી તરવી, ઝાડ ઉપર ચડવું અને કુવા ઇલાદિકમાં ઉતરવું, એ કરવાથી જ મૃત થાય તેનું
પણ આશૌચ નથી. ગાય ઇલાદિકને ચોરવામાટે અથવા તેઓને મારવામાટે પ્રવૃત્ત થયેશે એવે
ગાય, સપૈ, નખવાળા (સિંહાદિક), શીંગડાવાળા (બેલ ઇલાદિક), દાઢવાળા (સૂરર ઇલાદિક),
હાથી, ચોર, આદ્યણ અને આંધલ ઇલાદિકે મારેલાનું આશૌચ નથી. મહાપાપી, મહાપાપીના સંસર્ગ
કરવાવાળા, મહાપાપીની બરોબર પાપી, પતિત અને નપુંસક એ મૃત થયા છતાં તેમનું સૂતક નથી.
પતિ ઇલાદિકને મારનારી, હીન જાતિસાથે વ્યભિચાર કરનારી, ગર્ભહત્યા કરનારી, કુલટા અને પ્રથમ
કહેલાં આત્મહત્યા ઇલાદિક પાતક કરનારી એવી સ્ત્રી મૃત થયા છતાં તેનું આશૌચ નથી. તેમાં એવા
શબને સ્પર્શ કરવો, રોડું, ઉપાસવું, દાઢ કરવો અને અંલકર્મ એ કરવાં નહીં. સ્પર્શાદિક કર્યા છતાં
બાલુમાં, અબલુમાં, અબ્યાસ ઇલાદિકની ઝોછાઈ અવિકાઈવરે કૃન્ન, અતિકૃન્ન, સાંતપન, આંદ્રાયણ
ઇલાદિક પ્રાયશ્ચિત નિર્લેપનિર્લેપ ઇલાદિક ગ્રંથમાં લેવાં, તેથી એમ થાય છે કે, એમના મરેલા દેહ
જળમાં નાખવા, તે હેતુથી એક વર્ષપછી પુત્રાદિકાએ તેમનાં આત્મહત્યાદિક જેવાં પાપ હોય તેને
અનુગમે તેનાં પ્રાયશ્ચિત કરી તથા નારાયણબલિ કરી પુત્રલલિપિવરે દાઢ કરી આશૌચ અને અંલકર્મ
કરવું. કોઈ ગ્રંથકાર, પ્રેતના શરીરને દાઢ કરી દાહનિમિત્ત ત્રણ આંદ્રાયણ કરી તેનાં અસ્થિ રાખી વર્ષ પછી
પ્રથમ કહેલી રીતિપ્રમાણે અંલકર્મ કરવું એમ કહે છે.

અપવાદૈકિકાગ્નિનાતુર્ણીદગ્ધાસ્વજીવનસંદેહાદ્વામત્યાવાપુશાદ્યઃસંવત્સરાદર્વાગપિતત્તદાત્મ
ઘાતાદિપાપોઽદ્રિગુણપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકં નારાયણવર્લિકૃત્વાપર્ણશરદાહમગ્નિદાહવાકૃત્યાશૌચમૌર્ધ્વદેહિ
કંચકુર્યુઃ દંધપ્રાયશ્ચિત્તાદોષામેવ પ્રાયશ્ચિતાનહાંપદસ્ફોટેનયદિષ્ટતાનાંચદાસીદ્વારાપતિતોદક

વિધ્યનંતરંસાપેડીકરણવર્જમૌર્ધ્વદેહિકં તેનસાંવત્સરિકમય્યેકોદ્દિષ્ટવિધિનૈવ યદ્વાત્મઘાતિનાંપુત્રાદિ મૃતજાતીયવધોક્તગ્રહહત્યાદિપ્રાયશ્ચિત્તસહિતંચાંદ્રાયણંતત્કચ્છદ્યંચકૃત્વાનારાયણબલિપૂર્વકંતદહેત્ તથાચાત્મઘાતિનાંગોજગ્યાગ્રાદિહેતુકદુર્મરણવતાંચપતિતાદીનાંચ પૂર્વોક્તાનાંસર્વેપાંતમરણદિનાદાર ધ્યાશૌચં કિંતુતત્તત્પ્રાયશ્ચિત્તનારાયણબલિપૂર્વકસમંત્રકદાહદિનમારગ્યેવાશૌચં જલાદ્યાદિભિઃપ્રમા દમૃતાનાંતુમરણદિનાદારધ્યાશૌચાદિકમસ્યેવ તચ્ચત્રિરાત્રમિતિકેચિત્ દશાહમિતિવહવઃ કિંતુપ્ર માદમરણસ્યાપિદુર્મરણત્વાત્ત્રિમિત્તપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકમેવદાહાદિકાર્યમ્ તદુક્તંસ્મૃત્યર્થસારે ચંડાલગો ગ્રાહણચોરપશુદંટ્રિસર્પાદ્યુદકાદિભિઃ પ્રમાદાન્મરણેચાંદ્રાયણંતત્કચ્છદ્યંચતત્પ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાપંચદ શકુચ્છાણિવાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વા વિધિવદ્દહનાશૌચોદકદાનાદિસર્વકાર્યમેવેતિ પ્રાણાંતિકપ્રાયશ્ચિત્તેન મૃતસ્યદશાહમાશૌચંસર્વાણિપ્રેતકાર્યાણિચકર્તવ્યાનિ પ્રાયશ્ચિત્તેનતસ્યશુદ્ધત્વાત્ એવારવ્ધપ્રાયશ્ચિત્તસ્યપ્રાયશ્ચિત્તમધ્યેમરણેપિશુદ્ધતાદિકંજ્ઞેયમ્ ॥

અથવા લૌકિકાગ્નિવડે મત્રસહિત દાહ કરી પોતે (પુત્રાદિક અધિકારી) જીવી શકે નહીં, જીવું એવા સંશયયતી અથવા ભક્તિયતી પુત્રાદિકાએ વર્ષની પ્રથમ પણ તે તે આત્મહત્યાદિ પાપનાં ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં બમાણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી નારાયણબલિ કરી પુત્રલલિવિવરડે દાહ કરી અથવા અસ્થિદાહ કરી આશૌચ અને અસ્તકર્મ કરવું. એ નિર્ણય જે પ્રાયશ્ચિત્તને માટે યોગ્ય છે તેને વિશેષ છે. જે પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય નથી તે તથા ઘટસ્થેટ કરી જાતિથી બાહેર થયેલા તેમનેમાટે દાસીવડે પતિતોદક- વિધિ કર્યા પછી સપિંડીકરણુવિના ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કરવું, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તેમનું સાંવ- ત્સરિક શ્રાદ્ધ પણ એકોદ્દિષ્ટવિધિવડેજ કરવું. અથવા આત્મહત્યા કરી મૃત થયેલાના પુત્રાદિકાએ મરનારાની જાતીના વધવિષે કહેલાં ગ્રહાહત્યાદિકનાં પ્રાયશ્ચિત્તસહિત ચાંદ્રાયણ અને જે તમકુંઘ્ પ્રાય- શ્ચિત્ત કરી નારાયણબલિ કરી તેના દાહ કરવો. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, આત્મહત્યા કરી મૃત થયેલા; ગાય, હાથી, સિંહ ઇલાદિ નિમિત્તથી દુષ્ટ મરણુવડે મૃત થયેલા; અને પતિતાદિક પ્રથમ કહેલા એ સઘળાઓનું મરણુદિવસે આશૌચ નથી, સારે તે તે પ્રાયશ્ચિત્ત તથા નારાયણબલિપૂર્વક મત્રસહિત દાહ જે દિવસે થાય તે દિવસેજ આશૌચ પાળવું. જળ, અગ્નિ ઇલાદિકવડે પ્રમાદ (ગાફલપણ) થી મૃત થયેલાઓનું તો તે મરણુદિવસયતી આશૌચ ઇલાદિક છેજ. પણ તે ત્રણ રાત્રિ છે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. દશ દિવસ પાળવું એમ ઘણા ગ્રંથકાર કહે છે. તો પણ પ્રમાદથી મરણુ એ પળુ દુર્ભરણુ છે માટે તેનાં નિમિત્તયતી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કરીનેજ દાહાદિક કરવાં, તે (પ્રાયશ્ચિત્ત) સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે. તે આ રીતે—ચાંદાલ, ગાય, ગ્રાહણ, ચોર, પશુ, દાહવાળાં (સ્વર ઇલાદિક), સર્પ, અગ્નિ અને જળ ઇલાદિકવડે પ્રમાદથી મરણુ થયા છતાં ચાંદ્રાયણ અને જે તમકુંઘ્ એવું તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અથવા પદર કુંઘ્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વિધિપ્રમાણે દાહ, આશૌચ અને ઉદકદાન ઇલાદિક સઘળાં કર્મ કરવાંજ. ગ્રાહણાગપર્યંત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને જે મૃત થયો હોય તેનું દશ દિવસ આશૌચ અને સઘળું પ્રેતકર્મ કરવું; કારણ પ્રાયશ્ચિત્તવડે તે શુદ્ધ થયેલો છે. એપ્રમાણે જેણે પ્રાયશ્ચિત્તને આરભ કરેલો હોય તે મનુષ્ય પ્રાયશ્ચિત્તના મધ્યમાં મૃત થાય તો પણ તે શુદ્ધ છે ઇલાદિક જાણવું.

અહિતાગ્નેસ્તુપતિતાદેર્મરણેદર્પાદિનાજાંદાલચંગિચોરદિહેતુકેચમરણેવિશેષઃ શ્રેતાગ્રીન્પ્રક્ષિપેદપ્તુ આવસથ્યંચતુષ્પથે પાત્રાણિતુદહેદગ્નૌસાગ્રિકેપાપકર્મણિ તતઃપ્રાયશ્ચિત્તર્હત્વાનર્હત્વાદિપૂર્વોક્તવ્યવસ્ય યાનિર્મથ્યાગ્નિનાદાહાદ્યંત્યકર્મેતિ મહાપાતકસંયુક્તઃસાગ્રિકોયદિજીવતિ પુત્રાદિઃપાલયેદગ્નૌપ્રાયશ્ચિત્ત ક્રિયાયચ્ચિ પ્રાયશ્ચિત્તનંકુર્યાદઃકુર્વેન્વાગ્નિયતેયદિ જલેગ્નૌપ્રક્ષિપેદગ્નૌપાત્રાણિતુજલેપુચા માધવૈયે વા હિતાગ્નેર્દુર્મરણેપ્યાત્મઘાતેચતંલૌકિકાગ્નિનાતૂર્ણાદિગ્ધ્વાતદસ્યૌનિશ્ચીરેણપ્રક્ષાલ્ય તત્પ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાથૌ તાગ્નિભિઃસમંત્રકદાહાદિકાર્યમિત્યુક્તં ઇદંનિરગ્નરપિદુર્મરણેયોજ્યં ॥

પતિત ઇલાદિક અહિતાગ્નિ મૃત થાય અથવા ગર્વાદિકેકરીને ચાંદાલ, શીંગડાવાળા પશુ અને ચોર ઇલાદિ કારણથી મૃત થયા છતાં તેવિષે વિશેષ—“ સાગ્રિક એટલે જેણે અગ્નિ ગ્રહણ કરેલો હોય એવા પુત્ર પાપકર્મ કરનારો થયા છતાં ગાંડપલ, આહવનીય અને દક્ષિણાગ્નિ એ ત્રણ અગ્નિ જળમાં નાખવા; ગૃહાગ્નિ ચોવરામાં નાખવો; અને પાત્ર અગ્નિમાં બાળી નાખવાં.” પછી પ્રાયશ્ચિત્તની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા ઇલાદિક પ્રથમ કહેલી વ્યવસ્થાપ્રમાણે મથન કરી ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિવડે દાહ ઇલા-

દિક્ અલકર્મ કરવાં. “ મહાપાપે યુક્ત એવા સાશ્વિક બે જીવતો હોય તો પુત્રાદિકાએ તે પ્રાપ્તિ કરે ત્યહાંકુધી તેના અગ્નિનું રક્ષણ કરવું; બે પ્રાપ્તિ કરે નહીં, અથવા પ્રાપ્તિ કરતાં મધ્યમાં મૃત થાય તો તેના અગ્નિ જળમાં નાખવા, અને પાત્ર તો અગ્નિ અથવા જળમાં નાખવાં. ” આધ-
વના ગ્રંથમાં—આહિતાગ્નિ દુર્ભરણ અથવા આત્મહત્યાવરે મૃત થયા છતાં તેના લોકિકાગ્નિવરે મંત્રર-
હિત દાહ કરી તેનાં અગ્નિ દૂધમાં ઘોઈ તેનું પ્રાપ્તિ કરી પછી ઔતાગ્નિવરે મંત્રસહિત દાહાદિક
કરવાં એમ કહ્યું છે. એ નિર્ણય નિરગ્નિકને પણ દુર્ભરણ ગ્રાસ થયા છતાં બળેલો.

અથ સર્પહતે વિશેષઃ ॥ પ્રમાદેન વાદર્પાદિના વાસર્પતો મૃતાવાશૌચાદિનકાર્યમ્ વશ્યમાનનામ
પૂજાવત્કૃત્વાનારાયણવલિસૌવર્ણનામદાનપ્રત્યક્ષગોદાનાનિરુત્વાદાહાશૌચાદિકાર્યં સર્વંત્રદુર્મરણેપતિ
તાદિમરણેચતત્તપ્રાયશ્ચિત્તાદિકૃત્વાદાહાશૌચાદિકાર્યમિત્યુક્તમ્ ॥

હવે સર્પહંશશકી મૃત થયા છતાં વિશેષ.—પ્રમાદથી અથવા ગર્વાદિકવરે સર્પશકી મરણ
થયા છતાં આશૌચાદિક પાળવું નહીં. આગળ કહેવાશે એવું નાગપૂજનનું મત કરી નારાયણપ્રતિ,
શુવર્ણના નાગનું દાન અને પ્રત્યક્ષ ગૌદાન કરી દાહ, આશૌચ ઇત્યાદિક કરવાં. સઘળાં દુર્ભરણ તથા
પતિતાદિકનાં મરણ છતાં તે તે પ્રાપ્તિતાદિક કરી દાહ, આશૌચ ઇત્યાદિક કરવાં એમ કહ્યું છે.

તત્પ્રાયશ્ચિત્તાનિ પ્રસંગાદુચ્યંતે ॥ બુદ્ધિપૂર્વકમાત્મવાતેન મૃતાનાં ત્રિશત્કચ્છાગ્નિપ્રાયશ્ચિત્તં
પતથજાતિવધપ્રાયશ્ચિત્તેન સમુચિત્કાર્યં તથા ગ્રાહણેનાત્મઘાતેકૃતેદ્વાદશાઘ્વં ગ્રાહણપ્રાયશ્ચિત્તં
નિશત્કચ્છાત્મઘાતપ્રાયશ્ચિત્તં ચત્પુત્રાદિકુર્યાત્ ગ્રાહણસ્ત્રિયાત્મઘાતેકૃતે ગ્રાહણસ્ત્રિયાવધપ્રાયશ્ચિત્તં
નિશત્કચ્છાગ્નિચ એવંશદ્રાઘાત્મઘાતેત્યુક્તં અશકાવાત્મઘાતેચાંદ્રાયણદ્વયં તત્કચ્છાચતુષ્કં પ્રમાદે
નજલાદિમરણેપંચદશકચ્છાગ્નિ ચાંદ્રાયણપૂર્વકં તત્કચ્છાદ્વયં ચ પતિતમૃતેપોદશકચ્છાગ્નિ ગ્રાહણપ્રાયશ્ચિત્તં
પાપિનાં પ્રાયશ્ચિત્તાત્પૂર્વમરણેતત્પાપપ્રાયશ્ચિત્તં પુત્રેણકાર્યં પ્રાયશ્ચિત્તાનર્હાંતાં પતિતોદકદાનવિધિરેવ
ન પ્રાયશ્ચિત્તાદીત્યુક્તં સિદ્ધૌતુ પ્રાયશ્ચિત્તાનર્હાંતામપિ પુત્રાદિનારાયણવલિપૂર્વે સર્વે મૌર્ધવદેહિકં સર્પિડીક
રણંદશોદિશાદગયાદિશાઘ્વં ચકુર્યોદેય ઇમેત્લેચ્છીકૃતસ્યાપિ પતિતોદકવિધિરપુત્રવિવચ્યત્યુક્તં
મૈવયુક્તમ્ ॥

તેમાં પ્રસંગશકી પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે.—બહી બેઠ આત્મહત્યા કરી જે મૃત થાય તેનું ત્રીસ કૃચ્છ
પ્રાયશ્ચિત્ત. એ પ્રાયશ્ચિત્ત બલિવધના પ્રાયશ્ચિત્તસાથે કરવું. તે આ રીતે—ગ્રાહણે આત્મહત્યા કર્યા
છતાં દાદશાઘ્વ એવું ગ્રાહણે આત્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, તથા ત્રીસ કૃચ્છ આત્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત એવાં બે
પ્રાયશ્ચિત્ત તેના પુત્રાદિકાએ કરવાં. ગ્રાહણની સ્ત્રીએ આત્મહત્યા કર્યાં છતાં ગ્રાહણની સ્ત્રીના વધનું
પ્રાયશ્ચિત્ત અને ત્રીસ કૃચ્છ કરવાં. એ રીતે શૂદ્રાદિકાએ આત્મહત્યા કર્યાં છતાં પણ એ નિર્ણય બળેલો.
આત્મહત્યા કર્યાં છતાં પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તવિધે શક્તિ ન હોય તો બે ચાંદ્રાયણ અને ચાર તપકૃચ્છ
કરવાં. પ્રમાદવરે જળાદિકશકી મરણ થયા છતાં પંદર કૃચ્છ, અથવા ચાંદ્રાયણપૂર્વક એ તપકૃચ્છ
કરવાં. પતિત મૃત થયા છતાં સોળ કૃચ્છ. ગ્રાહણે આત્મહત્યા પાપ કરનારાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી પ્રથમ
મરણ થયા છતાં તે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પુત્રે કરવું. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાવિધે જે અયોગ્ય હોય તેને માટે
તો પતિતોદકદાનવિધિ કરવો, પ્રાયશ્ચિત્તાદિક કરવાં નહીં એમ કહ્યું છે. નિર્ણયસિદ્ધિવિધે તો,
પ્રાયશ્ચિત્તવિધે અયોગ્ય હોય તો પણ તેના પુત્રાદિકાએ નારાયણવલિપૂર્વક સઘળું અલકર્મ, સર્પિડી-
કરણ, દર્ગઆદિ શ્રાદ્ધ અને ગયાદિશ્રાદ્ધ એ કરવાંજ. એ પ્રમાણે સ્વેચ્છ યથેલાનાં પણ પૂર્વોક્ત સર્વ
કરવાં, પતિતોદકવિધિ જે કહી તે અપુત્રવિવચ્ય છે એમ કહ્યું છે, અને એજ યોગ્ય છે.

યસ્તુર્નિષ્કિત્કાલં મ્લેચ્છીકૃતઃ પ્રાયશ્ચિત્તાર્હસ્તસ્ય પોદશકચ્છાદિપ્રાયશ્ચિત્તં પુત્રેણકૃત્વાપણં શરદાહા
દિકાર્યમ્ પ્રમાદમરણમિત્રેપુત્રૌર્ચયં પારદાર્યાદિ હેતુકે પુદુર્મરણે પુત્રાંદ્રાયણદ્વયં તત્કચ્છાચ્છેત્વાકરતો વિચાર્ય
યોગ્યં નિષ્કિત્ત્યાગ્રાદિ હેતુકદુર્મરણે પુત્રાતાતપોક્તદાનાદિવિધિરપિકાર્યઃ તથા હિવ્યાગ્રહતેવિપ્રકન્યાવિ
યાદનં મગ્ધતેચતુર્નિષ્કપરિમિતહેમનિર્મિતગજદાનં રાજહતેસૌવર્ણપુષ્પદાનં ચોરહતેપ્રત્યક્ષધેનુદાનં
વૈરિહતેવૃષ્ણદાનં વૃષમેણહતેયથાશકિહેમદાનં શય્યાયાં ચમૃતેદેયાશય્યાત્લીસમન્વિતા નિષ્કહેમ
નિર્મિતરિણ્ણપ્રતિમાધિષ્ટિતાચ શૌચદીનમરણેદ્વિનિષ્કહેમવિણ્ણદાનં સંસ્કારદીનમરણેવિપ્રુત્રો

પનપન અશ્વહતેનિષ્કવ્યયદેમકૃતાશ્વદાનં શુનાહતેશ્વેત્રપાલસ્થાપનં સૂકરહતેમહિપદાનં કૃમિમિહંતે પંચસારીમિતગોધૂમદાનં વૃક્ષહતેવૃક્ષયુતસૌવર્ણવૃક્ષદાનં શૃંગિણાહતેવૃક્ષયુતવૃષપદાનં શકટહતેસો પસ્કરંકિંચિદ્રવ્યદાનં મૃગુપાતમૃતેધાન્યપર્વતદાનં અગ્નિનામૃતેઉદપાનોત્સર્ગવિધિઃ કાપ્તહતેધર્માર્થ સમાકરણં શસ્ત્રહતેમહિપીદાનં અશ્મહતેસવત્સપયસ્વિન્યાગોદાનમ્ વિષેણહતેદેમનિર્મિતપૃથ્વીદાનં ઝઢંધનેનમૃતેદેમકપિદાનં જલેમૃતેદ્દિનિષ્કદેમનિર્મિતવરુણદાનં વિપૂચિકામૃતેસ્વાદન્નેનશતવિપ્રમો જનં કંઠસ્થિતકવલસ્યમરણેષૂતધેનુદાનં કાસરોગમૃતેડપ્પ્રકૃચ્છાણિ અતીસારમૃતેલક્ષગાયત્રીજપઃ જ્ઞાતિન્યાદિગ્રહેમૃતેકુદ્ધેકાદશિનીજપઃ વિદ્યુત્પાતમૃતેવિદ્યાદાનં અંતરિક્ષમૃતેવેદપારાયણં પતિતેમૃતેપોઙ્ગ શાકૃચ્છાણિ અસ્પૃશ્યસ્પર્શયુક્તમરણેસચ્છાત્રપુસ્તકદાનમિત્યાદિ ॥

જે મનુષ્ય યોગ્યએક દિવસપર્વત સ્વેચ્છ યથા છતાં પ્રાયશ્ચિત્તે યોગ્ય હોય તેનાં સોળ કૃત્ષ્ ઇલાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પુત્રે કરી પાલાશવિધિવડે દહનાદિક કરવાં. પ્રભાદયથી યતાં મરણુવિના બીજાં ચૌર્ય, પરસ્ત્રીગમન ઇલાદિ કારણથી યતાં દુર્ભરણુવિધે બે આંદ્રાયણ અથવા ત્રિશકૃત્ષ્ કરવાં એ રીતે મહોટા ગ્રંથોમાં ભેષ યોજના કરવી. અને વ્યાઘ્ર (ચિતરો) ઇલાદિક કારણથી યતાં દુર્ભરણુવિધે શાતાતપે કહેલો દાનાદિક વિધિ પણ કરવો. તે આ રીતે—વ્યાઘ્રે માર્યા છતાં બ્રાહ્મણની કન્યાનો વિવાહ કરાવવો. હાથીએ માર્યા છતાં ચાર નિષ્ક સુવર્ણનો હાથી કરી તેનું દાન કરવું. રાત્રીએ માર્યા છતાં સુવર્ણનો પુરૂષ કરી તેનું દાન કરવું. ચૌરે માર્યા છતાં ત્રણ હાથેનું દાન કરવું. શત્રુએ માર્યા છતાં બેહાનું દાન, બળદે માર્યા છતાં યથાશક્તિ સુવર્ણદાન, રાત્રીમાં મૃત યથા છતાં નિષ્ક સુવર્ણની વિષ્ણુ-મૂર્તિ કરી તે રાત્રી ઉપર રાખી ગાદલાં સાથે તે રાત્રીનું દાન કરવું. પવિત્રપણું ન છતાં મૃત્યુ થયું હોય તો, બે નિષ્ક સુવર્ણની વિષ્ણુમૂર્તિનું દાન કરવું. સંસ્કારસહિત મરણુ છતાં બ્રાહ્મણના પુત્રને ઉપનયન કરાવવું. યોગ્યએ માર્યા છતાં ત્રણ નિષ્ક સુવર્ણનો યોગ્ય કરી તેનું દાન કરવું. કુતરાએ માર્યા છતાં ક્ષેત્રપાલની સ્થાપના કરવી. સૂવરે માર્યા છતાં પાંચનું દાન, ક્રીડાએ માર્યા છતાં પાંચ ખારી ગઢનું દાન કરવું. વૃક્ષના યોગથી મૃત યથા છતાં વજ્રસહિત સોનાનાં ઝાડનું દાન કરવું. રીંગલાવાળા પશુએ માર્યા છતાં વજ્રસહિત બળદનું દાન કરવું. ગારીથી મૃત યથા છતાં સામગ્રી-સહિત કોઇએક દ્રવ્યનું દાન કરવું. ભૈરવજપથી મૃત યથા છતાં ધાન્યના પર્વતનું દાન કરવું. અગ્નિ-વડે મૃત યથા છતાં કૃષ્ણ, તળાવ ઇલાદિક જળાશયનો ઉત્સર્ગવિધિ કરવો. કાષ્ઠેકરી મૃત છતાં ધન-શાળા બંધાવવી. રાત્રિવડે મૃત છતાં ભેંસનું દાન કરવું. પથરાથી મૃત છતાં વાછડાંસહિત દુઝળી ગાયનું દાન કરવું. વિષવડે મૃત છતાં સોનાની પૃથ્વી કરી તેનું દાન કરવું. કૂંસીથી મૃત છતાં સોનાના વાંદરાનું દાન કરવું. જળમાં મૃત છતાં બે નિષ્ક સોનાની વરુણની મૂર્તિ કરી તેનું દાન કરવું. વિપૂચિકા (મિરચી)વડે મૃત છતાં મધુર અન્નવડે સો બ્રાહ્મણોને ભોજન દેવું. ગળામાં કોળીએ અટકી મૃત છતાં ઘૂતધેનુનું દાન કરવું. કાસરોગ (દમ+ઉધરસ)થી મૃત છતાં આઠ કૃત્ષ્ કરવાં. અતિસાર (ઝાડા)વડે મૃત છતાં લક્ષ ગાયત્રીજપ કરવો. શાકિની ઇલાદિ ગ્રહોની બાધા થનાથી મૃત છતાં અગીયાર રુદ્રપાઠ કરાવવો. વીજળી પડી મૃત છતાં વિદ્યાદાન કરવું. અંત-રિક્ષમાં મૃત છતાં વેદનું પારાયણ કરાવવું. પતિત થઈ મૃત છતાં સોળ કૃત્ષ્ કરવાં. સ્પર્શને અયોગ્ય વસ્તુનો સ્પર્શ કરી મૃત છતાં સારા શાસ્ત્રના પુસ્તકનું દાન ઇલાદિ કરવું.

અગ્રદશ્યામરણેશૌચહીનસંસ્કારહીનમરણેકૃમિવિપૂચિકાકંઠકવલકાસાતિસારોગગ્રહગ્રહણેમરણે તરિક્ષમૃતેડપ્પ્રકૃચ્છામરણેચદાનાદિવિધિરેવનપ્રાયશ્ચિત્તં નૈવનારાયણવલિર્નાપિવર્પાદિકાલપતીક્ષા વ્યાઘ્રાદિહેતુકવિપજલશસ્ત્રાદિહેતુકચમરણપ્રમાદેનદર્પાદિનાશુદ્ધ્યાચ્ચેત્યનેકધાસંભવતિ તત્રોક્તવ્યવ સ્વયાપ્રાયશ્ચિત્તનારાયણવલિર્દાનાદિવિધિચેતિત્રયાણાંસમુચયઃ યદિપુત્રાદિપિતૃતૃત્તલિદિદુર્મરણપ્રાયશ્ચિત્તંબ્રહ્મહત્યાદિતત્તપાપપ્રાયશ્ચિત્તવાત્મયાતપ્રાયશ્ચિત્તવાકર્તૃનશક્નોતિ તદોકદાનાદિવિધિનારાયણ વલિચકૃત્વાડત્યશકોનારાયણવલિમાત્રંકૃત્વૌર્ચદેહિકંકુર્યાન્ તાવતાપુત્રાદિસર્પિડાનાંશુદ્ધિસિદ્ધેઃ પિત્રાદેસ્તુપુત્રાદિમિસ્તત્તપ્રાયશ્ચિત્તકરણેનરકાદિભોગઃસ્યાદેવેતિયોગ્યમ્ ॥

આ ઠેકાણે શય્યામાં મરણુ; પવિત્રપણાથી હીન તથા સંસ્કારવડે હીનનું મરણુ; ક્રીડા, મિરચી, કઠમાં કોળીએ અટકેલો, દમ+ઉધરસ, ઝાડા અને શાકિની ઇલાદિ ગ્રહવડે મરણુ; અંતરિક્ષમરણુ;

અસ્પૃશ્યતા સ્પર્શ છતાં મરણ એમનેવિષે દાનાદિક વિધિ કરવો, પ્રાપ્તિ કરવું નહિ, નારાયણબલિ કરવું નહીં, તથા વર્ષ ઇલાદિક કાળની પણ પ્રતીક્ષા (વાટ) લેવી નહીં. આદ્યાદિક, વિષ, જલ અને રાત્રાદિક નિમિત્તથી જે મરણ તે પ્રમાદ્યથી ગર્વાદિકથી તથા બધી જોઈ એમ અનેક પ્રકારનું સભવે છે, તેમાં કહેલી વ્યવસ્થાવડે પ્રાપ્તિ, નારાયણબલિ અને દાનાદિક વિધિ એ ત્રણે કરવા. જે પુત્રાદિક પિતાનાં જલાદિક દુર્ભરણનું પ્રાપ્તિ અથવા અહાહલાદિક તે તે પાપનું પ્રાપ્તિ અથવા આત્મહત્યાનું પ્રાપ્તિ કરવાને અસમર્થ હોય તો તેણે પ્રથમ કહેલો દાનાદિકવિધિ તથા નારાયણબલિ એ બન્ને કરી; અતિ અસમર્થ છતાં એકનું નારાયણબલિ કરી ઔર્ધ્વદેહિક કર્મ કરવું; કારણ, તેટલું કરવાથી પુત્રાદિક સંપિડેની શુદ્ધિ બની શકે છે. પિતા ઇલાદિકને તો, પુત્ર ઇલાદિકાએ તે તે પ્રાપ્તિ ન કર્યાં છતાં નરકાદિક ભોગ પ્રાપ્ત થાયજ એમ બહુવું.

અયવિધિવિહિતજલાદિમરણે ॥ તત્રપ્રયાગે સર્વવર્ણનાંરોગિનામરોગિનાંચમાગીરથીપ્રવેશાદિનામરોગકામિતમહાફલં શૂદ્રસ્યારોગિણોપિપ્રયાગમિશેષજલાદિમરણમનુજ્ઞાતં વ્યાધિતોમિપ જાત્યક્તોવિમોહૃદોયવાયુવા તનુત્યજેજલાદ્યાદ્યૈઃસયથેષ્ઠફલંભેત્ કુશ્ચિકિત્સ્યૈર્મહારોગેઃપીઢિતો જીવનાક્ષમઃ પ્રવિશેજ્જલનંદીતંકરોત્યનશનંતથા અગાધતોયરાશિચમૃગોઃપતનમેવચ ગચ્છેન્મહાપથં વાપિતુપારગિરિમાદરાત્ પ્રયાગવટશાપ્તાગ્રાદેહત્યાગંકરોતિચ ઉત્તમાન્નામુયાહ્લોકાન્નાત્મઘાતીમૈત્ક ચિત્ નરાણામયનારીણાંસર્વવર્ણેપુતસર્વદા આશૌચંસ્યાગ્ર્યહંતેપાંવજ્ઞાનહતેતથા ચારણસ્યાન્નિયે યસ્તુપ્રત્યાપ્યાતમિપક્રુક્રિયઃ કાષ્ઠપાપાણમધ્યસ્યોજાહ્વીજલમધ્યગઃ અવિમુક્તોન્મુપસ્તસ્યકર્ણમૂળગ તોહરઃ પ્રળવંતારકંઘૃતેદસ્યાદિયચનોદ્યયઃ પુરાણસ્યોમાધવાદિનિયંધેપુશુદાહતઃ અન્નાનુજ્ઞાતેયુક્તિપૂ ચકાતલઘાતેયૂદસ્યાદીનામેવાધિકારઃ યતેસ્તુનાધિકારઃ ટ્ર્યહાદ્યાશૌચવિધાનાત્ યતેઃકામ્યકર્મણ્ય નધિકારાપેતિર્નિર્ણયસિંધુઃ ॥

હવે નિધિથી કરેલાં જલાદિક મરણવિષે કહે છે.—તેમાં પ્રયાગવિષે રોગી અથવા રોગરહિત એવા સર્વ વર્ણને જલસમાવિ ઇલાદિ કરવાથી મરણ થયા છતાં ઇચ્છા કરેલાં મહાફલ પ્રાપ્ત થાય છે. શૂદ્ર ન છતાં પણ તેને પ્રયાગવિના બીજા જલમાં પણ મરણ કહ્યું છે. “રોગી વૈધે મુકેલો છતાં શ્રાક્ષણુ વૃદ્ધ હો અથવા યૌવન હો તે જળ, અગ્નિ ઇલાદિવડે દેહનો ભાગ કરે તો તેને ઇચ્છાપ્રમાણે ફલ મળે.” ચિકિત્સા (નિદાન) કરવાને અશક્ત એવા મહારોગવડે પીડાયેલો માટેજ જીવવાને અસમર્થ એવા મનુષ્યે પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો. તેમજ ઉપવાસ કરવા. અગાધ જલમાં પડવું. અથવા ઉંચા પર્વત ઉપરથી પડવું. ઉત્તર દિશામાં ચાલવું જવું અથવા આદરથી હિમાલય પર્વતમાં જવું. અથવા પ્રયાગક્ષેત્રમાં વઝી શાખાના અગ્રથી (ગંગામાં) પડવું. એ રીતે જે દેહનો ભાગ કરે છે તે આત્મઘાતી થતો નથી તથા તેને ઉત્તમ લોક પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે દેહભાગ કરનારા સઘળા વર્ણમાંના પુરૂષો, સ્ત્રીઓ તથા વીજળીથી મૃત થયેલાઓનું પણ ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવું. અગાધ થવાથી ઔષધ બંધ કર્યાં છતાં ગંગાજળના મધ્યભાગમાં ઉભેલો અથવા કાષ્ઠ, પાવાણુના મધ્યમાં ઉભેલો જે કાશીમાં મૃત થાય છે તથા કાશી જવાવિષે સન્મુખ થાય છે તેના કાનના મૂળપાસે ઉભેલા વિશેષ્વર તારક મત્રનો ઉપદેશ કરે છે ઇલાદિક પુરાણનાં વાક્યો માધવાદિકના ગ્રંથોમાં કહ્યાં છે.” આ ઠેકાણે રાત્રે આરા કરેલી જે બુદ્ધિપૂર્વક આત્મહત્યા તેવિષે શૂદ્રસ્યાદિકનેજ અધિકાર છે, સંન્યાસીને તો અધિકાર નથી; કારણ, ત્રણ દિવસ ઇલાદિક આશૌચનું વિધાન કર્યું છે, તથા સંન્યાસીને કામ્યકર્મનો અધિકાર નથી એમ નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યું છે.

શ્વદાનંતનશિષ્ટાસ્તુરોગાદિપીઠાંસોદુમશકૌસંન્યાસાગ્રમંઘ્રીત્વાતીયાંદિનાત્મઘાતંકુર્વંતિ શૂદ્રસ્ય વિપુરાદયશ્ચનકુર્વંતિ કેચિત્ત્વપરિહાર્યરોગાદિગ્રસ્તવૃદ્ધાદેર્જલાદિનાબુદ્ધ્યાત્મઘાતઃકલોપ્રયાગમિન્નદેશે નમપતિ મૃગ્યક્ષિપતનૈશ્ચેવવૃદ્ધાદિમરણંતયેતિકલિવજ્યૈંપુપરિગણનાદિત્યાહુઃ પતન્મતેમરણંતપ્રાયશ્ચિ સ્વિધયઃકાશીપંડાદૌનિપ્રાવેદંદેહત્યાગવિધયશ્ચયુગાંતરપરતઃ પ્રયાગમરણસ્ત્રીણાંસહગમનંચકલિયુનેસ પંસંમતં અપ્રસવેગ્રસહગમનમિશેવિધિવાક્યાનુષ્ઠાતેદેહત્યાગેત્રિરાત્રમાશૌચમિતિયદ્યઃ દશાદ્યમિતિ કેચિત્ પયંફલકામનવાવિહિતેકામ્યપ્રયાગમરણેપિપશુકર્યંજ્ઞેયમ્ ॥

વર્તમાનકાળના શિષ્ટજન તો રોગાદિકની પીડા સહન કરવાવિષે અસમર્થ છતાં સંન્યાસાશ્રમ લઈ તીર્થાદિક સાધને કરી આત્મહત્યા કરે છે; ગૃહસ્થ અને વિધુર (જેની સ્ત્રી ભરેલી હોય તે) ઇલાદિક કરતા નથી. કોઈ ગ્રંથકાર તો, મટવાને અશક્ય એવા રોગાદિકે અસ્ત થયેલા વૃદ્ધાદિકની જળાદિક સાધનવડે બહુી ભેઈ આત્મહત્યા કલિયુગમાં પ્રયાગવિના બીજા દેશમાં થતી નથી; કારણ, “ પર્વત ઉપરથી પડતું તથા અગ્નિમાં પડતું તેણેકરી વૃદ્ધાદિકનું મરણ ” એ રીતે કલોવર્જ્યમાં લખેલાં છે, એમ કહે છે. એ મતમાં મરણાંત પ્રાપ્તિતત્ત્વિધિ, તથા કશીખંડ ઇલાદિ ગ્રંથમાં કહેલો શ્રાદ્ધ-ણાદિકને દેહત્યાગનો વિધિ તે બીજા યુગમાટે છે. પ્રયાગમાં મરણ અને સ્ત્રીઓનું સહગમન એ કલિયુગમાં સર્વ સંમત છે. આ સઘળે ઠેકાણે સહગમનવિના બીજા ને વિધિરૂપ વચને કહેલા દેહત્યાગ તેવિષે ત્રણ રાત્રિ આશૌચ એમ ઘણા ગ્રંથકારો કહે છે. દશ દિવસ આશૌચ એમ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહે છે. એ પ્રમાણે ક્ષત્રી ઇચ્છાથી કહેલાં ને કામનાથી પ્રયાગમરણ તેવિષે પણ બે પક્ષ (ત્રણ રાત્રિ અથવા દશ દિવસ) બાંધુના.

અથવા પતિતોઘટસ્ફોટેનયહિષ્કૃતોયશ્ચલેચ્છીકૃતોયશ્ચપ્રાયશ્ચિત્તાનર્હપાપીતસ્યત્રિવિધસ્યપિતૃમાતૃમિત્રસ્યપતિતોદકવિવ્યનંતરં સર્પિંડીકરણવર્જ્યમંત્યકર્મપિતુર્માતૃશ્ચત્રિવિધસ્યાપિનારાયણચલિપૂર્વકંસર્પિંડીકરણસહિતંસર્વભવતીત્યુક્તં તત્રપતિતોદકદાનવિધિયંયા સર્વેનાંદાસીમાહૃયતસ્યૈવેતનંદત્વા અશુદ્ધપૂર્ણઘટહસ્તાંતાંદ્રૂયાત્ હેદાસિગચ્છમૂલ્યેનતિલાનતોયપૂર્ણમિમંઘટંચશીપ્રમાનય તતોદક્ષિણામુચ્છીડપવિદ્ય વામપાદેનંતઘટંસતિલંક્ષિપ ઘટક્ષેપણકાલેચામુકસંજ્ઞકપતિતપ્રેતપિયપિવેતિમુદુરચારયેતિ સાદાસીતદ્વાક્યંશુભ્વામૂલ્યંગૃહીત્વાતથાકુર્યાત્ ઇવંકૃતેપતિતતૃપ્તિર્નાન્યથા ઇતથપતિતસ્યમૃતદિનેકાર્યં ઇતિપતિતોદકવિધિઃ ઇતિમૃતદોષતઆશૌચાપવાદઃસપ્રસંગઃસવિસ્તરોનિરૂપિતઃ ॥

હવે ને ઘડો કાઢી બાહેર કરેલો પતિત, ભેચ્છ થયેલો તથા ને પ્રાપ્તિતને અયોગ્ય એવો પાપી એ ત્રણ પ્રકારના માતાપિતાયકો ને જુદા તેમનો પતિતોદકવિધિ થયા પછી સર્પિંડીકરણવિના અંત્યકર્મ, તથા પિતા માતા અને ત્રણ પ્રકારના એમનું પણ નારાયણબલિપૂર્વક તથા સર્પિંડીકરણસહિત સઘળું અંત્યકર્મ થાય છે એમ કહ્યું. તેમાં પતિતોદકદાનનો વિધિ આ રીતે—સઘળાઓ સાથે બલિ-ચાર કરનારી દાસીને બોલાવી તેને મળુરી આપી અશુદ્ધ જળથી ભરેલો ઘડો હાથમાં લઈ ઉભેલી એની દાસીને કહેવું. હે દાસી! તું બ, જળે ભરેલો ઘડો તથા દ્રવ્ય દઈ તિલ એ શીખ્ર લઈ આવ. પછી દક્ષિણ દિશાસામે મુખ રાખી બેસી ડાબે પગે તે તિલસહિત ઘડાને ફેંકી દે. ઘડો ફેંકીદેવા સમયે પશુ, “ અમુકસંજ્ઞક પતિત પ્રેત પિય પિવ ” (હે અમુક સંજ્ઞક, પતિત, પ્રેત, પી, પી,) એવો ચારંવાર ઉચ્ચાર કર. પછી તે દાસીએ તે વાક્ય સાંભળી ઔક્ષ્ય લઈ તેમ કરવું. એમ કરવાથી પતિતની તૃપ્તિ થાય છે, બીજી રીતે થતી નથી. એ વિધિ પતિતના મરણદિવસે કરવો. એ પ્રમાણે પતિતને ઉદકદાનનો વિધિ કહ્યો. એ રીતે મરનારને દોષે કરી આશૌચનો અપવાદ પ્રસંગસહિત અને વિસ્તારસહિત નિરૂપણ કર્યો.

અધવિધાનતઃ ॥ યત્તેનૃતાવાશૌચંનાસ્તિ તસ્યપ્રેતક્રિયોદકદાનાશૌચસર્પિંડીકરણાદેર્નિવિદ્યત્વાત્ સર્પિંડીસ્થાનપ્રકાદશોહનિપાર્વણશ્રાદ્ધમાર્ગકાર્યં પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધદર્શશ્રાદ્ધાદિકંતુપાર્વણવિધિનાસર્પિંડકંભવત્યેવ અપ્રવિસ્તરોઘ્રંચાંતરેવક્ષ્યતે ઇત્યચ્ચિદંદિનામેકદંદિનાંહંસપરમહંસાદીનાંસર્વેપામેવશેયં ઇવંવાનપ્રસ્યમરણેપિનાશૌચં કૃતજીવચ્છાદેમૃતેસર્પિંડેરાશૌચાદિકર્તવ્યંનવેતિયિકલ્પઃ પ્રહ્યચારિમૃતૌત્વાશૌચમસ્ત્યેવ યુદ્ધમૃતેપ્યાશૌચંનેતિસર્વગ્રંથેપૂપ્પલભ્યતે નત્યેવંબ્રાહ્મણેપુશિષ્ટાચારઃ ઇતિ પંચદાશૌચાપવાદોનિરૂપિતઃ ॥

હવે વિધાનેકરી અપવાદ કહે છે,—સંન્યાસી મૃત થયા છતાં આશૌચ નથી; કારણ, તેની પ્રેત-ક્રિયા, ઉદકદાન, આશૌચ અને સર્પિંડીકરણાદિકનો નિષેધ છે. અગીયારમે દિવસે સર્પિંડીશ્રાદ્ધને ઠેકાણે પાર્વણશ્રાદ્ધ માત્ર કરવું. પ્રતિસાંવત્સરિકશ્રાદ્ધ તથા દર્શશ્રાદ્ધ ઇલાદિક તો, પાર્વણવિધિ હોવાથી ‘પિ-’ સહિત થાયજ. એ વિષયમાં વિસ્તાર બીજા ગ્રંથમાં કહેવાશે. એ નિર્ણય ત્રિદંડી સંન્યાસી, એકદંડી હંસ, પરમહંસ ઇલાદિ સઘળા સંન્યાસીઓને એવોજ બાંધુનો. એ રીતે વાનપ્રસ્યનું મરણ છતાં પણ આશૌચ નથી. જીવતાં છતાં પોતાનું શ્રાદ્ધ કરી મૃત થયો હોય તો, સર્પિંડીએ આશૌચ

ઇલાદિ કાળની ગરજ ન કરતાં ઉપર કહેલો નારાયણભક્તિ કરવાનો સંકલ્પ કરી યથાવિધિ સ્થાપન કરેલા એ કલશ ઉપર એ સુવર્ણની પ્રતિમા સ્થાપન કરી તે પ્રતિમાવિષે વિષ્ણુ, તથા વૈવસ્વત યમનું આવાહન કરી પુરુષસૂક્તવંદે તથા “યમાયસોમં” એ મંત્રવડે ક્રમેકરી પોડશોપચાર પૂર્ણ કરી તેના પૂર્વભાગમાં રેખા કરી તે ઉપર દક્ષિણ દિશામાં અગ્ર થાય એ રીતે કુશ પાથરી “ગુંધતાં વિષ્ણુ-રૂપી અમુકપ્રેતાઃ” એવું વાક્ય કહી દશ ઠેકાણે જળ દઈ; મધ, ઘૃત અને તિલ મેળવેલા એવા ભાતના દશ પિંડ, “અમુકગોત્રામુકશર્મણે વિષ્ણુદેવતાયં તે પિંડઃ” એમ કહી દક્ષિણમેર રહેતા આવે એ રીતે અપસંખ્ય ઇલાદિ પિતૃધર્મવડે દેવા. પછી ગંધાદિક ઉપચારવડે તે પિંડોની પૂજા કરી પિંડપ્રવાહણપર્વત કર્મ કરી તે પિંડ નદીમાં નાખવા. જીને દિવસે અથવા તલ્લાળ પ્રથમ સ્થાપન કરેલા વિષ્ણુની પૂજા કરી એક આહ્વાણુવિષે અથવા આહ્વાણુ ન મળે તો દર્બના બટુવિષે વિષ્ણુરૂપી પ્રેતનું પ્રથમ આવાહન કરી પાદપ્રક્ષાલનચર્યા તૃત્તિપ્રથમપર્વત કર્મ કરી તે આહ્વાણુની સમીપે મૌનથી રેખા કાઢી તે ઉપર દર્બ પાથરી તે દર્બ ઉપર જળ સેચન કરી તે ઉપર સન્ધે કરી “વિષ્ણવે દ્રાહ્મણે શિવાય સપરિવારાય યમાયચ” એમ કહી ચારેને ચાર પિંડ દઈ અપસંખ્યકરી “વિષ્ણુરૂપિપ્રેતા-મુકગોત્રનામાયં તે પિંડઃ” એમ કહી એક પાંચમો પિંડ દઈ તેમજ પૂજા કરી પિંડપ્રવાહણાંત કર્મ કર્યા પછી આહ્વાણુને આશ્રમન કરાવવું ઇલાદિ આદ્યશેષની સમાપ્તિપર્વત કર્મ થયા પછી પ્રેત છે એવી બુદ્ધિથી આહ્વાણુને વચ્ચે, આમરણુ ઇલાદિ દર્ધ આહ્વાણુને હાથેથી પ્રેતને તિલાંજલિ દેવડાવવી. તિલાંજલિ દેવાનો મંત્ર.—“અમુકગોત્રાયામુકશર્મણે વિષ્ણુરૂપિણે પ્રેતાય તિલતોયાંજલિઃ” આહ્વાણુ ન મળે તો પોતે દેવી. પછી આહ્વાણુને બોલાવવા. તે આ રીતે—“અનેન નારાયણલિકર્મણા મય-વાન્ વિષ્ણુરિમ્મમુકં પ્રેતં શુચ્ચમપાપમર્હં કરોતુ.” કામ્યપ્રયોગવિષે તથા આ પ્રયોગવિષે સંકલ્પ અને નામ ગોત્રના ઉચ્ચારમાં વિશેષ પ્રકાર સ્પષ્ટજ છે. પ્રથમના કામ્યપ્રયોગમાં, “કાદ્યપગોત્ર વૈવદક્ષ પ્રેત” ઇલાદિક ઉચ્ચાર કરવો. આ પ્રયોગમાં તો ગોત્ર તથા નામનું જ્ઞાન છે માટે દુર્ભરણુથી મરે-લાનું ને નામ, ગોત્ર હોય તેજ બોલવું; એપ્રમાણે સંકલ્પમાં વિશેષ યવાનું કારણ પણુ સ્પષ્ટજ છે. એ રીતે દુર્ભરણુ છતાં અંત્યકર્મના અધિકારમાટે નારાયણબલિનો પ્રયોગ કલો.

અથસર્પહતેત્રતમ્ ॥ પ્રતિમાસંશુક્લપંચમ્યાંડપવાસંનકંવાહૃત્વા પિષ્ટમયનાગંપંચફળમનંતવાહુ કિંશંખપમ્કંચલકકોટકાશ્વતરધૃતરાટ્પ્રાંશ્વપાલકાલિયતક્ષકપિલેતિ દ્વાદશનામમિદ્વાંદશમાસેપુ સંપૂજ્ય પાયસેનયિપ્રાન્સંમોજ્યયત્સરાંતેહેમનાગંપ્રત્યક્ષાંગાંચદત્વા નારાયણયલિપૂર્વકંવાહાશૌચાદિકં કાર્યમ્ અથવાનમોઅસ્તુસર્પેભ્યઃતિલ્લાજ્યાહુતીર્જુહુવાત્ પંચમ્યાંપદ્મગૃહેમંચળેનૈકેનકારયેત્ શીરા જ્યપાત્રમધ્યસ્થંપૂજ્યવિપ્રાયદાપયેત્ પ્રાયશ્ચિત્તમિદંપ્રોકેનાગદપ્ત્યશંબુનેતિ તતોનારાયણવલ્યાદિ ॥

હવે સર્પથી મૃત્યુ થયા છતાં વ્રત કહે છે.

દરએક માસમાં શુદ્ધ પંચમીને દિવસે ઉપવાસ અથવા નક્કા વ્રત કરી પાંચ ફણુવાળો લોટનો નાગ કરી અનંત, વાસુકી, શંખ, પદ્મ, કંબલ, કકોટક, અશ્વતર, ધૃતરાષ્ટ્ર, શંખપાળ, કાલિય, તક્ષક અને કપિલ એપ્રમાણે બાર નામવડે બાર માસમાં પૂજા કરી દૂધપાકથી આહ્વાણુબોજન કરાવી વર્ષની અંતે સુવર્ણનો નાગ તથા પ્રત્યક્ષ ગાયનું દાન કરી નારાયણભક્તિ કરી દાહ, આશીર્વાદ ઇલાદિક કરવું. અથવા “નમોઅસ્તુસર્પેભ્યો” એ મંત્રવડે ત્રણ ઘીની આહુતિ હોમવી. પાંચમને દિવસે અંશી રતિ સુવર્ણનો નાગ કરી તેને કુદ અને ઘૃતેયુક્ત પાત્રમાં બેસાડી પૂજા કરી આહ્વાણુને દેવો. “સર્પના દંશથી મરણ પામેલામાટે આ પ્રાયશ્ચિત્ત મહાદેવજીએ કહ્યું છે.” પછી નારાયણભલિ ઇલાદિ વિધિ કરવો.

અથપાલાશપ્રતિકૃતિદાહાદિવિધિઃ ॥ તત્રદેશાંતરમરણે પચકદ્યયમદ્યૌઋદ્ધ્યાન્વાહૃત્વાસ્ત્રી નિદહેત્ અસ્ત્રાંચાંડાલશ્વાદિસ્પશંપંચગન્યોદકાદિભિઃપ્રક્ષાલ્યદહેત્ યસ્યાસ્ત્રીનિસર્વથાનલમ્યંતેતસ્યપ ણંશરદાહઃ કુર્યાદર્મમયંપ્રેતંકુશેશ્વિશતપદ્ધિભિઃ પાલાશીભિઃસમિદ્ધિર્ગોસંસ્થાચૈવંપ્રકીર્તિતા તત્રમ્ મૌઢુળ્લાજિનમાસ્તીર્યતત્રશરંદક્ષિણાયતંનિવેદ્યતત્રપલાશવૃંતાનિન્યસેત્ શિરસિચત્વાર્શત્ ૪૦ મ્રીવા-ચાર્યાંદશ ૧૦ વાહ્નોઃપ્રત્યેકપંચાશવેદંશતં ૧૦૦ કરાંચુલીપુદશ ૧૦ ડરસિવિંશતિઃ ૨૦ જડરેત્રિંશત્ ૩૦ શિન્નેચત્વારિ ૪ અંડયોલ્લયંત્રયં ૬ ઝવૌઃ પ્રત્યેકપંચાશવેદં શાતં-૧૦૦ ગંધાતઃપાદતલાંતંપ્રત્યેકં

પંચદશૈવં ૩૦ પાદાંગુલીપુદ્શ ૧૦ ઇવંપૃષ્ઠધિકશતત્રયમિતેદર્ભેઃપાલાશસમિદ્ધિર્વાશરીરંકૃત્વા ઋણાં
 વલ્લેખવધ્વાજલમિત્રાપિદેનલિપેત્ શકૌસત્યાનારિકેરાદીન્યપિ તથાહિ શિરસનારિકેરફલંવતુંલાલા
 યુવા લલાટેકદલીપત્રં વંતેદાદિમવીજાનિ કર્ણયોઃકંકણંબ્રહ્મપત્રંવા ચશ્ત્રુપોઃકપદૌં ૨ નાસિકાયાંતિલ
 પુષ્પં નામાવલં સ્તનયોર્જીવીરફલદ્વયં વાતેમનઃશિલાં પિત્તેદ્દરિતાલં કફેસમુદ્રફેનં હથિરેમધુ પુરીપેગો
 મયં મૂત્રેગોમૂત્રં રેતસિપારદં વૃષણયોર્ઘૃતાકદ્વયં શિશ્નેયુંજનં કેશેપુવનસુકરસટા વટપ્રરોહાવા લોમસુ
 ઋણાં માંસેમાપપિદ્દલેપઃ પંચગવ્યઃપંચામૃતેશ્ચસર્વેતર્ગસિચનં પુનર્નોઅસું અસુનીતે૦ ઇત્યુગ્મ્યાંપ્રાણપ્રવેશં
 ભાવયેત્ યદ્વાયત્તેયમસિતિસુકેનશુક્રમસીતિપારદંક્ષિપ્ત્વાઅક્ષીભ્યામિતિશરીરંસ્પૃશેત્ શરીરંસ્નાપયિત્વા
 ચંદનમનુલિપ્યવલ્લોપવીતેપરિધાપ્ય અયંસદેવદત્તશ્ચમિમૃચ્ય શ્દંચાસ્યોપાસનમિતિધ્યાત્વા વિધિવ
 દ્વાદ્વાદિકાર્યં અગ્રાહિતાગ્રેસ્થિદ્વાદેપર્ણશરદાદેવાદશાદ્દશાદ્દશાશૌચમનાહિતાગ્રેસ્થિહમિત્યાદિપ્રાગુક્તમનુસં
 ઘેયંદ્વાદશાદ્વાદિપ્રતીક્ષોચરંપર્ણશરદાદ્વાદિક્રિયતેચેતદાગ્રિશત્કૃદ્દ્વાણિ ચાંદ્રાયણત્રયંવાલ્કૃત્વાકાર્યમ્ ॥

હવે આખરાની સમિધનું પૂતલું કરી દાહાદિકનો વિધિ કહે છે.

તેમાં દેશાંતરમાં મરણ થયા છતાં બે પરાક અથવા આઠ કૃચ્છ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અસ્થિનો દાહ કરવો. અસ્થિને આગ્રહ, કુતરાં ઇલાદિકનો સ્પર્શ થયો હોય તો પચગવ્ય, જળ ઇલાદિકવડે તેને ઘોઈ પછી દાહ કરવો. સર્વથા જેનાં અસ્થિ મળે નહિ તેનો પર્ણશરવિધિવડે દાહ કરવો. “ત્રણસો સાઠ દર્ભ હઈ તેલેથી દર્ભનો પ્રેત કરવો. અથવા ત્રણ મો સાઠ આખરાની સમિધવડે કરવો, એ પ્રમાણે સંખ્યા કરેલી છે.” તેવિધે—પૃથિવી ઉપર કાળું મૃગચર્મ પાથરી તે ઉપર શરની લાકડી દક્ષિણ કોરે લાંબી રાખી તે ઉપર આખરાની ત્રિવેલ્લીની સમિધો રાખવી. તે આ રીતે—મસ્તક ઠેકાણે ૪૦; આંઠ ઠેકાણે ૧૦; એક એક હાથ ઠેકાણે ૫૦ મળી ૧૦૦; હાથની આંગળીઓ ઠેકાણે ૧૦; છાતીવિધે ૨૦; પેટ ઠેકાણે ૩૦; ત્રિંગ ઠેકાણે ૪; આંઠ ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ મળી ૬; એક એક સાથળ ઠેકાણે ૫૦ મળી ૧૦૦; એક એક જઘાથી પગનાં તળિઆંધુધી પદર મળી ૩૦; પગની આંગળીઓ ઠેકાણે ૧૦; એપ્રમાણે ત્રણસો સાઠ દર્ભ અથવા આખરાની સમિધવડે શરીર કરી તેને ઉનનાં વસ્ત્રવડે બાંધી જળવાળા લોટવડે લીધું. શક્તિ હોય તો નાલિયર ઇલાદિક પાણી રાખવાં. તે આ રીતે—મસ્તક ઠેકાણે નાલિયર અથવા ગોલાકાર ઢૂધી; કપાળ ઠેકાણે કેળનું પાન; દાંત ઠેકાણે દારિભનાં બીજ; કાનને ઠેકાણે કંકણ અથવા આખરાનાં પાન; નેત્ર ઠેકાણે ડોડી; નાકને સ્થાનકે તિલનું દૂલ; નાભિને ઠેકાણે કમળ; સ્તનને ઠેકાણે બે લીપું; વાતને ઠેકાણે મણુશીલ; પિત્ત ઠેકાણે હરતાલ; કફ ઠેકાણે સમુદ્રકેન; રૂવિર ઠેકાણે મધ; વિદ્યને ઠેકાણે છાણ; મૂત્ર ઠેકાણે ગોમૂત્ર; વીર્યને ઠેકાણે પારો, અંડને ઠેકાણે બે રીંગણાં; દિંગને ઠેકાણે ગાજર; વાળને ઠેકાણે જંગલી યુવરના વાળ અથવા વડની વડવાઈ; રોમાવલી ઠેકાણે ઉન; માંસ ઠેકાણે અડદના લોટનો લેપ; પંચગવ્ય તથા પંચામૃત સઘળાં અગ્ર ઉપર રેડું. પછી “પુનર્નો અસું અસુનીતે૦” એ બે મંત્ર સહી પ્રાણનો પ્રવેશ થયો એવી ભાવના કરવી. અથવા “યત્તે યમં” એ મંત્રવડે તથા “શુક્રમસિં” એ મંત્રવડે પારો નાખી “અક્ષીભ્યાં” એ મંત્રવડે શરીરને સ્પર્શ કરવો. પછી શરીરને આન કરાવી અદન લગાડી વસ્ત્ર તથા યજોપવીત પહેરાવી “અયં સદેવદત્તઃ” એવું વાક્ય કહી સ્પર્શ કરી “શ્દં ચાસ્યોપાસનં” એમ કહી ધ્યાન કરી વિધિપૂર્વક દાહાદિક કરવું. આ ઠેકાણે આહિતાગ્રિનો અસ્થિદાહ અથવા પર્ણશરદાહ છતાં દસ દિવસ આશૌચ, તથા આનાહિતાગ્રિનું ત્રણ દિવસ આશૌચ ઇલાદિક પ્રથમ કહેલો નિર્ણય જાણવો. આર વર્ષ ઇલાદિક કાળપર્વત પ્રતીક્ષા કર્યા પછી પર્ણશરદાહ ઇલાદિ કર્મ કરવાનું હોય તો તે વેળાએ ત્રીસ કૃચ્છ અથવા ત્રણ ચાંદ્રાયણ કરી કરવું.

અપાતીતપ્રેતસંસ્કારકાલઃ ॥ પ્રત્યક્ષશવસંસ્કારેદિનંનૈવવિશોધયેત્ આશૌચમધ્યેસંસ્કારે દિનંશોષ્યંતુસંભવે દશાદ્યોત્તરંતુદિનંસંશોષ્યૈવપ્રાહ્યં તત્રવત્સરાદૃષ્ટ્વંક્રિયામાણપ્રેતકર્મણુપ્તરાયણમેવ ધેષ્ટં તપ્રાપિકૃષ્ણપદ્મપવ તપનંદાપ્રયોદશીચતુર્દશીદિનક્ષયાન્વજેયેત્ શુક્રશનિવારૈવજ્યં મૌમવા રોપિયજ્યેશ્તયેકે નક્ષત્રેપુમરણીકૃત્તિકાર્દ્રાસ્થેપામઘાજ્યેષ્ઠામૂલંધનિષ્ઠોચાર્ધશતતારકાદિચતુર્થચેતિન ક્ષત્રાણિ ત્રિપુષ્કરયોગથેત્યતિદુદાનિસર્વથાલ્પજેત્ કૃત્તિકાપુનર્વસુત્રરાફલુનીવિશાલોત્તરાપાદાપૂર્વા માદ્રપદ્મચેતિત્રિપાદનક્ષત્રાણિ ઠિતીયાસમ્પ્રીદ્વાદશીચતિષ્ઠિઃ કુજશનિરવિવારાશ્ચતિત્રયાણાંયોગોત્રિ પુષ્કરઃ કૈશ્વત્રિસ્યાનેગુરુચારુકઃ પતેષ્વેવતિવિવારેપુષ્કરચિત્રાધનિષ્ઠાયોગોદ્વિપુષ્કરઃ ત્રિપુષ્કરયો

ગોવંદોલામેનેદેહતેમૃતૌચત્રિગુણફલદઃ દ્વિપુષ્કરોદ્વિગુણફલદઃ તેનપ્રેતકાર્યેદ્વાવપિત્યાજ્યૌઃ દ્વયોર્થો
નેદ્વિપુષ્કરદતિકથિત્ ગુરુગુપ્તાસ્તપૌપમાસમલમાસાવૈધૃતિવ્યતીપાતપરિધયોગઃ વિદિઃકરણં ચતુ
ર્થાંપ્રમદ્વાદશચંદ્રશ્ચેત્યપિસર્વથાત્યજેત્ રોહિણીમૃગપુનર્વસુપૂર્વાચ્ચરાફલ્ગુનીચિત્રાવિશાખાશુભ્રાધાપૂર્વા
ચ્ચરાપાદાંધનિષ્ઠેતિકિંચિદ્દુષ્ટાનિસંમવેત્યજેત્ ભૌમવાપોપિત્યાજ્યહત્યેકે કર્તુંસ્તિષ્ઠપુજન્મતારાતુપ્રત્યરિ
તારાયાંચર્પણશરદાદિદાહોનેષ્ટઃ ॥

હવે અતીત ગયેલો (એવો) પ્રેતસંસ્કારનો કાળ કહે છે.—“પ્રલક્ષ રાખના સંસ્કારવિધે
દિનશુદ્ધિનો વિચાર કરવો નહીં. આશૌચમાં સંસ્કાર કરવાવિધે સંભવ છતાં દિનશુદ્ધિનો વિચાર કરવો.”
દશ દિવસ પછી તો, દિનશુદ્ધિ બેઘનેજ દિવસ લેવો. તેમાં વર્ષ પછી કરવાના પ્રેતકર્મવિધે ઉત્તર-
ચલુજ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પણ કૃષ્ણપક્ષજ લેવો, તેમાં નંદા (એકમ, છઠ, અગીયારસ), તેરસ, ચૌદસ
અને ક્ષયતિથિ એ વર્ણ્ય કરવાં. શુક્ર અને રાત્રિ એ વાર વર્ણ્ય કરવો. મંગલવાર પણ વર્ણ્ય કરવો,
એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. નક્ષત્રોમાં ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, મઘા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ધનિ-
ષ્ઠાતું ઉત્તરાર્ધ, અને રાત્રિયા આદિ ચાર એ નક્ષત્રો તથા ત્રિપુષ્કર યોગ એ સઘળાં અતિ દુષ્ટ તો
સર્વથા વર્ણ્ય કરવાં. કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરફાલ્ગુની વિશાખા, ઉત્તરપાદા, ઉત્તરાશાદ્રપદા, એ ત્રિપાદ
નક્ષત્ર; તથા બીજ, સાતમ, બારસ એ તિથિ; અને મંગલ, રાત્રિ તથા રવિ એ વાર એ ત્રણનો
યોગ છતાં ત્રિપુષ્કર યોગ થાય. કેટલાએકેએ રવિને ઠેકણે સુદવાર કહેલો છે. એજ તિથિ તથા
વાર છતાં મૃગશિર, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા એનો યોગ છતાં દ્વિપુષ્કર યોગ થાય. ત્રિપુષ્કર યોગ છતાં વૃદ્ધિ,
ભાલ, નય, ચૌરી અને મરણવિધે તે ત્રણેયું ક્ષણ દેછે, તથા દ્વિપુષ્કર યોગ બમણું ક્ષણ દેછે, માટે
પ્રેતકાર્યવિધે ખત્રે વર્ણ્ય કરવાં. (તિથિ વાર નક્ષત્ર) એમાંથી એનો યોગ હોય તો દ્વિપુષ્કર યોગ
થાય એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. સુર શુક્રનો અસ્ત; પૌષ્પમાસ; મળમાસ; વૈશ્રવતિ; અતીપાત; પરિધ
યોગ; ભદ્રા કરણ; અને ચોથા આઠમા બારમા સ્થાનકનો ચંદ્ર એ પણ સર્વથા વર્ણ્ય કરવાં. કૌલિણી,
મૃગશિર, પુનર્વસુ, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરફાલ્ગુની, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરપાદા
અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રો કોઈ એક દુષ્ટ છે, માટે સંભવ હોય તો ભાગ કરવો. મંગલવાર પણ વર્ણ્ય
કરવો એમ કેટલાએક કહે છે. કર્તાની ત્રણ જન્મતારા, અને પ્રલરિતારાવિધે પર્ણશરદિ દાહ થઈ નથી.

તથાચાર્કગુરુચંદ્રચારાઅશ્વિનીપુષ્યહસ્તસ્વાતીશ્રવણમાનિચપ્રશસ્તાનિ મધ્યમાનિસર્વથાત્યાજ્યાનિચો
ક્વાનિ નંદ્યાંશુકવારેચતુર્દશ્યાંત્રિજન્મતારાપ્રત્યરિતારાસુચૈકોદિદિશ્રાદ્ધમતિર્નિધં સાક્ષાદેકાદશા
દેનકોપિનિવેધઃ ॥

તેમજ રવિ, સુર અને સોમ એ વાર; અશ્વિની, પુષ્ય, ઉરસ, સ્વાતિ અને શ્રવણ એ નક્ષત્રો
ઉત્તમ છે. મધ્યમ તથા સર્વથા ભાગ્ય એ કલા. નંદા તિથિ, શુક્રવાર, ચૌદસ, ત્રણ જન્મતારા,
અને ત્રણ પ્રલરિતારા એમનેવિધે એકોદિદિશ્રાદ્ધ અતિ નિધ છે. પ્રલક્ષ એકદશાહત્રાદિવિધે કોઈ
પણ નિવેધ નથી.

અસ્યનિપિદ્ધનક્ષત્રાદેરપવાદઃ ॥ ગુગમન્યાદિસંક્રાંતિદર્શનપ્રેતકર્મણિ પુનઃસંસ્કારાદિકેપિ
નક્ષત્રાદિનશોધયેત્ ગુરુભાગવયોર્મોલ્લેપૌપમાસેમલિસ્તુચે નાતીતઃપિતૃમેધઃસ્વાહ્યાંગોદાવરીવિના
ઈતિપુનઃસંસ્કારકાલઃ ॥

એ જે નિપિદ્ધ નક્ષત્રાદિક તેમનો અપવાદ—“યુગાદિ, મન્વાદિ, સંક્રાંતિ, દર્શ, પ્રેતકર્મ અને
પુનઃસંસ્કારાદિવિધે નક્ષત્રાદિકનો વિચાર કરવો નહીં. સુર શુક્રનો અસ્ત, પૌષ્પમાસ અને મળમાસ
છતાં ગયા અને ગોદાવરીવિના અતિક્રાંત (પ્રથમ થયેલું) પિતૃકર્મ થતું નથી.” એપ્રમાણે પુનઃ
સંસ્કારનો કાળ કહ્યો.

સામ્પ્રિકસ્યપર્ણશરદાદેહુતેપશ્ચાદેહલામેપર્ણશરદાહીયાર્ધદગ્ધકાષ્ટૈસ્તંદેહત્ તાદશકાષ્ઠાલામે લૌકિક
કાક્ષિનાદધ્વાતદસ્થીનિમહાજલોક્ષેપેત્પવમન્યેપાંનિરક્ષીનામપિપર્ણશરદાહોત્તરશરીરલામેસ્થિલામેવા

૧ જન્મનક્ષત્રે તત્તો દશમેકોનાવિશેષનક્ષત્રે દલવૈઃ ॥

૨ જન્મનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્રચક્રી દશમું નક્ષત્ર તથા આગણીશકું નક્ષત્ર એનેવિધે એવો અર્થ.

યોજ્યં અમૃતંમૃતમાકાર્યકૃતંયસ્યૌર્થવેદેહિકમ્ પ્રાયશ્ચિત્તમસૌસાતંકૃત્વાગ્નોનાદધીતત્ત્વ અત્રપુનઃસંસ્કારાદિપ્રકારઃપૂર્વાર્થેઉક્તઃ આધાનાંતેઆયુષ્મતેષ્ટિઃ અનાહિતાગ્નેસ્તુચરઃ મર્તરિજીવત્યેવમરણવાર્તાશ્રુત્વાય દિશ્વિયાસહગમનંકૃતંતદાત્ત્સ્ત્રીમરણમવૈધમેવ જ્ઞાતમરણમેવહિસહગમનેનિમિત્તં નતુમરણજ્ઞાનમાત્રં અતસ્તસ્યામાર્યાયાઆત્મઘાતાદિદોષપ્રાયશ્ચિત્તંતત્પુત્રાદિભિઃકૃત્વા નારાયણવલિપૂર્વકમૌર્થવેદેહિકંકાર્યં મર્તુસ્તુદાહાઘૌર્થવેદેહિકરણનિમિત્તમુક્તપુનઃસંસ્કારાદિકાર્યમ્ ॥

સાક્ષિકત્વં પર્ણુશરદાહ કર્થા પછી તેનું શરીર મળ્યા છતાં પર્ણુશરદાહનાં અર્ધ બળેલાં કાષ્ઠવડે તે શરીરનો દાહ કરવો. તેમાં કાષ્ઠ ન મળે તો લૌકિકાગ્નિવડે દાહ કરી તેનાં અસ્થિ મ્હોટા જલમાં નાખવાં. એપ્રમાણે પીળા નિરશિકોનો પણ પર્ણુશર દાહ થયા પછી શરીર અથવા અસ્થિ મળ્યા છતાં એવોજ નિર્ણય બાબતે. "મૃત ન છતાં 'મૃત થયો' એવી વાત સાંભળી જેનું અંતકર્મ કર્યું તેણે સ્મૃતિમાં કહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી અગ્નિનું આધાન કરવું." આવિધે પુનઃસંસ્કારાદિક પ્રકાર પૂર્વાર્ધમાં કહેલો છે. આધાન કર્થા પછી આયુષ્મતેષ્ટિ કરવી. અનાહિતાગ્નિએ ચરુ કરવો. પતિ જીવતો છતાંજ મરવાની વાત સાંભળી જો સ્ત્રીએ સહગમન કર્યું તો તે સ્ત્રીનું મરણ અવિધિજ છે. બાળકું મૃત્યુ તેજ સાથે જવામાં નિમિત્ત છે, કેવળ મરવાનું જ્ઞાન માત્ર નિમિત્ત નથી, માટે તે સ્ત્રીના આત્મહત્યાદિ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત તેના પુત્રાદિકોએ કરી નારાયણબલિપૂર્વક અંતકર્મ કરવું. પતિનું તો, દાહાદિક અંતકર્મ કર્યું તે નિમિત્તથી કહેલા 'પુનઃસંસ્કારાદિ કરવા.

કૃત્વિજીવતોપ્યંત્યકર્મવિહિતં યથાપ્રાયશ્ચિત્તાનિચ્છોઃપતિતસ્યઘટસ્ફોટૈ તથાહિમદ્વાપાતકેનોપપાત કૈનચાપતિતોયદિપ્રાયશ્ચિત્તંનકરોતિતદાતંગુરુણાંબાંધવાનાંરાજશ્વસમક્ષમાહ્યતત્પાપંપ્રકટીકૃત્યતંપુનઃ પુનરુપાદિશૈત્ પ્રાયશ્ચિત્તંકુરુષ્વાચારંલમસ્વેતિ સયયેવમપિનાંગીકરોતિતદારિકાદિનિંદ્યતિથૌસા યદ્દિ સર્પિડાયાંધયાશ્વસંભૂયદાસીહસ્તેનાનીતમમેધ્યકુત્સિતજલાદિપૂર્ણઘટંસયેતોદાસ્યાઘન્યારંમંકુર્વેતો દાસ્યાદાસસ્યત્રાવામપાદેનન્યુક્તંછિન્નામદમંપુકારયિત્વા દાસીસહિતાવદેયુરમુમનુદંકકરોમીતિનામ મહનપૂર્વકંપ્રાચીનાવીતિનોમુકશિશ્વાશ્વસંતઃ તત્તોધિકારીકર્તાદાહઘર્જ્યંજીવંતમેવોદિશ્યપિંડોદકદા નાદિપ્રેતકાર્યાર્પણેકાદશાહાંતાનિનાસૈવકુર્યાત્ મિતાક્ષરાપાંપ્રેતકાર્યોત્તરંઘટનિનયનમુક્તં યદ્દાહમા શૌચંસર્વેપાં યસ્યઘટસ્ફોટઃકૃતસ્તેનસહસંમાપણસ્પર્શોદિસંસર્ગોનકેનાપિકાર્યઃ કરણેપતિતતુલ્યતા ઘટસ્ફોટપ્રયોજનંતુપૂર્વાર્ધતેઉક્તં ઘટસ્ફોટનિશ્ચયોત્તરં ઘટસ્ફોટદિનાત્પ્રાકૃપતિતજ્ઞાતીનાંધર્મકાર્યેષ્વ નધિકારસ્તિકશ્ચિત્ ॥

કોઈ કોણે જીવતાનું પણ અંતકર્મ કરવું એમ કહ્યું છે. જેમ;—પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની ઇચ્છા ન કરનારા પતિતોના ઘટસ્ફોટ કર્થા છતાં, તે ઘટસ્ફોટનો વિધિ કહે છે—મહાપાતક અથવા ઉપપાત-કર્થે પતિત થયેલા પુરુષ જો પ્રાયશ્ચિત્ત કરે નહીં તો તેને શુરુ, સંબંધી તથા રાજાની પાસે બોલાવી તેનું પાપ પ્રકટ કરી તેને વારંવાર સમજાવેલા. તે આ રીતે—પ્રાયશ્ચિત્ત કર, પોતાનો આચાર અહણુ કર, એવો ઉપદેશ કર્યા છતાં પણ તે જો અંગીકાર કરે નહીં તો રિક્તા આદિ નિંદ્ય તિથિને દિવસે સાયંકાળે સર્પિડ તથા બાંધવોએ એકઠા મળી દારીને હાથે મંગાવેલા એવો અશુદ્ધ તથા ખરાબ જગે ભરેલા ઘડો આરેમર દાસી ઇલાદિકને અન્વારંભ (સ્પર્શ) કરતાં છતાં દાસી અથવા દાસના યાયા પગવડે, અથ તોરેલા દર્બ ઉપર ઉંધો કરાવી અપસય જોનાઈ કરી શિખા છોડી દાસીસહિત સઘળાં એએ તેનું નામ લઈ "અમુમનુદંક કરોમિ," એમ કહેવું. પછી અધિકારી કર્તાએ દાહવિના જીવતાનેજ ઉદ્દેશકરી પિંડ ઉદકદાન ઇલાદિ અગ્નીયારમા દિવસપર્વતનાં પ્રેતકાર્ય નામે કરીનેજ કરવાં. મિતાક્ષરામાં, પ્રેતકાર્ય કર્થા પછી ઘડો લઈ જવો એમ કહ્યું છે. સઘળાંએને એક દિવસ આશોચ છે. જેનો ઘટસ્ફોટ કર્યો તેની સાથે બોલવું, સ્પર્શ ઇલાદિ સંબંધ કોણે પણ કરવો નહીં, કરે તો તે પતિત સરખો થાય છે. ઘટસ્ફોટ કરવાનું કારણ તો, પૂર્વાર્ધના અંતમાં કહ્યું છે. ઘટસ્ફોટ કરવાનો નિશ્ચય યથા પછી ઘટસ્ફોટના દિવસની પ્રથમ પતિતના જ્ઞાતિએને ધર્મકાર્યવિષે અધિકાર નથી, એમ કોઈ અંધકાર કહે છે.

જ્યદ્ઘટસ્ફોટસપ્તસોનુતાપેતત્પાપપ્રાયશ્ચિત્તંતેસંપ્રહવિચિદ્યતે તત્રાદૌગુહિપરીક્ષા જ્ઞતપ્રાયશ્ચિત્તોગાતિસમર્શોમ્યસ્તુષ્ણમારંદ્યાત્ ગોમિસ્તુષ્ણેમશિતેશુદ્ધિઃ મક્ષણમાત્રેપુનઃપ્રાયશ્ચિત્તંચરેત્ પવં

નિશ્ચિતસંશુદ્ધોસમાનેયુર્નઘંટં હૈમવામૃતમ્યંવાપિપવિત્રજલપૂરિતં તતઃસર્પિઢાસ્તંઘટંસંસ્પૃશ્યાભિમંચ્ય
તજ્જલૈઃપાવમાનીમિરાપોહિષ્ટેત્યાદિ મિસ્તરત્સમંદીમિશ્રપાપિનમમિપિચ્ય તેનસહસર્વેષ્વાત્વાતંજલઘટમ
સ્પેદ્યુઃ સચશાંતાઘૌઃશાંતાપૃથિવીશાંતંવિશ્વમંતરિક્ષંયોરોચનસ્તમિહશૃદ્ધામીતિયજુર્મિસ્તંઘટંશુદ્ધોપાત્
તતસ્તદુદકંતેનૈવસાકંસર્વેપિબેયુઃ તતઃસકૃષ્ણાંડમંત્રૈરાખ્યહોમંકૃત્વાસુવર્ણગાંચદવાત્ તતસ્તસ્યજાત
કર્માદિમતવંઘાંતાવિવાહાંતાવાસંસ્કારાઃકાર્યાઃ પર્વકૃતે શુદ્ધેનતેનસંસ્પર્શસંમોજનાદિવ્યવહારંકુર્યાત્
યવમુપપાતકેમહાપાતકેચકૃતઘટસ્ફોટસ્યશુદ્ધિઃકૌંયા ઇતિસંક્ષેપતઃકૃતઘટસ્ફોટશુદ્ધિઃ ॥

જેનો ઘટસ્ફોટ કર્યો હોય તેને પશ્ચાત્તાપ થયા છતાં તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી (તેને નાતમાં) લેવાવિષે વિધિ કહે છે—તેમાં પ્રથમ શુદ્ધિની પરીક્ષા-(પતિતે) પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શાંતિની સામે ઘાસને ભારે ગાયને દેવો. ગાયો ઘાસ બક્ષણ કરે તો શુદ્ધિ છે. બક્ષણ ન કરે તો ફરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. “એ પ્રમાણે શુદ્ધિનો નિશ્ચય થયા છતાં સોનાનો અથવા માટીનો નવો ઘડો શુદ્ધ જળે ભરેલો લાવવો.” ત્યાર પછી સર્પિઠેએ તે ઘડને સ્પર્શ કરી અભિમંત્રણ કરી તે જળવતી પાવમાની ઋષ્યા, “આપોહિષ્ટાં” ઇત્યાદિ ઋષ્યા, અને “તરત્સમંદી” ઋષ્યાવડે પાપી ઉપર અભિષેક કરી તે પાપીસંહિત સઘળાઓએ આન કરી તે જળનો ઘડો પાપીને દેવો. પછી પાપીએ “શાંતા ઘૌઃ શાંતા પૃથિવી શાંતં વિશ્વમંતરિક્ષં યો રોચનસ્તમિહ શૃદ્ધામિ” આ યજુર્વેદના મંત્રોપર તે ઘડો લેવો. પછી તે જળ તે પાપીની સાથેજ સઘળાઓએ પીવું. પછી તેણે કૃષ્ણાંડ મંત્રવડે આજ્ઞાનો હોમ કરી શુભળે અને ગાયનું દાન કરવું. પછી તેના ભતકર્મ થઈ મતંઘપર્વત અથવા વિવાહપર્વત સંસ્કાર કરવા. એ રીતે વિધિ કરવાથી શુદ્ધ થયેલા તે (પાપી)ની ભેડે સ્પર્શ, સંસોજન ઇત્યાદિ વ્યવહાર કરવો. એ પ્રમાણે ઉપપાતક તથા મહાપાતકવિષે જેનો ઘટસ્ફોટ કર્યો હોય તેની શુદ્ધિ બાબતી. એ રીતે સંક્ષેપે કરી, જેનો ઘટસ્ફોટ કર્યો હોય તેની શુદ્ધિ કહી.

યંદે શ્રીમદનંતામિધગુદ્ધચરણૌ સતામતાચરણૌ ॥ જનનીમથાન્નપૂર્ણાં સંપૂર્ણાં સદ્ગુણૈર્ધ્યામ્ ॥ ૧ ॥

સત્પુરુષોને આનવા થોગ્ય છે આચરણુ જેનાં એવા શ્રીમાન્ અનંત નામના પિતાના ચરણુ તથા પતિવ્રતાપણું ઇત્યાદિ સદ્ગુણે સંપૂર્ણ, પ્રણામ કરવાયોગ્ય એવી અસંપૂર્ણા નામની માતા એ બન્નેને પ્રણામ કરે છું.

શ્રીવિઠ્ઠલં નમસ્કૃત્ય ચિમ્નકસહુતાશનં ॥ અંત્યેષ્ટિનિર્ણયં વદ્યે સર્વશાસ્ત્રોપયોગિનમ્ ॥ ૨ ॥

વિમ્નરૂપ શુકેલાં ઘાસને બાળવામાં અગ્નિરૂપ એવા જે શ્રીવિકૃલ તેને નમસ્કાર કરી સઘળી શાખાને ઉપયોગી એવો અંત્યેષ્ટિનો નિર્ણય કહું છું.

તત્રાંત્યાક્રિયાધિકારિણઃશ્રાદ્ધારંમેષ્વોકાઃ સર્વામાલેષધર્મપુત્રઃકાર્યઃ તત્રપુત્રાધિકારિણાપિત્રાદિ
કમાસન્નમરણંદ્રાસાર્ધાદિપ્રાયશ્ચિત્તંમોક્ષધેન્યાદિદાનાનિચતેનકારણીયાનિ સ્વયંઘાતમુદિદ્યકર્ત
વ્યાનિ તત્રપ્રાયશ્ચિત્તપ્રયોગઃપ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણેદ્રુણ્યઃ શત્કોસત્યાંપ્રાયશ્ચિત્તતેદશદાનાનિકાર્યાણિ તત્રગ
ધામંગેપુતિષ્ટિતિગોદાનમંત્રઃ સર્વેભૂતાશ્રયાભૂમિર્વૈરાદેષસમુદ્ભૂતા અનંતસલ્પકલદામતઃશાંતિપ્રયચ્છ
મે ઇતિભૂમેઃ મહર્ગેર્ગોત્રસંભૂતાઃકાદ્યપસ્યતિલાઃસ્મૃતાઃ તસાદેવાંપદાનેનમમપાંપ્યપોહત્વિતિતિલાનાં
હિરણ્યનર્ગમર્ગમસ્થમિતિહિરણ્યસ્ય કામધેનુપુત્રસંભૂતસર્વેક્રતુપુત્રસંસ્થિતં દેવાનામાજ્યમાહારમતઃશાંતિપ્ર
યચ્છમે ઇત્યાજ્યસ્ય શરણંસર્વલોકાનાંલજ્ઞાયાચક્ષણપરં સુવેપચારિવહ્નત્વમતઃ ॥ ઇતિચલ્લંદેયં સર્વેદે
ધર્મયંધાન્યંસર્વોત્પત્તિકર્મમહત્ પ્રાણિનાંજીવનોપાયમતઃશાંતિપ્રયચ્છમે ઇતિધાન્યં તથારસાનાંપ્રવરઃ
સદૈવેશુરસોમતઃ મમતસ્તાત્પરાંલક્ષ્મીદદક્ષગુહસર્વદેતિગુહઃ પ્રીતિર્યતઃપિતૃણાંચવિષ્ણુશંકરયોઃસદા
શિવનેત્રોદ્ધવેરુપમતઃ ॥ ઇતિરજતં યસાદધ્રરસાઃસર્વેનોલ્કાલલ્લવણિના શંભોઃપ્રીતિકરંનિત્યમતઃ ॥
ઇતિલલ્લવણં ભૂમ્યાદિપ્રમાણાન્નિતુજનનશાંતિપ્રકરણેઽકાનિ પ્રાયશ્ચિત્તાદિકર્મસુવિષ્ણ્વાદિનામકીર્ત
નાત્સાંગતા પ્રાયશ્ચિત્તાચસંમવેપિમરણકાલેવિષ્ણુશિવનામકીર્તનમાત્રાત્સર્વપાપક્ષયોમુક્તિશ્ચેતિસર્વપુ
રાણાદિસિદ્ધાંતઃ તથાચશ્રીમાગવતે યસાચતારુણકર્મવિઙ્વનાનિનામાનિયેઽસુવિગમેવિવશામૃણ
ન્તિ તેનૈકજન્મશમલંસહસૈવહિત્વાસંયાંલપાવૃત્તમૃતંતમજંપ્રપચે ઇત્યાદિ મુમુર્ષુપિતરંપુત્રોયદિદાનંપ્રદા
પયેત્ તદિદિષ્ટિંગયાશ્રાદ્ધાદશ્મ્મેધશતાદપિ તાનિચતિલપાત્રદાનંક્રણધેનુમોક્ષધેનુપાપધેનુવૈતરણી

ધેનૂત્કાંતિધેનુદાનાદીનિ વ્યતીપાતોયસંક્રાંતિસ્તથૈવગ્રહજંરવેઃ પુણ્યકાલાસ્તથાસંવેપદામૃત્યુરુપસ્થિતઃ
આસન્નમૃત્યુનાદેયાગૌઃસવત્સાતુપૂર્વેવત્ તદભાવેતુયૌરેવનરકોત્તારણાયૈ શુક્લપક્ષેદિવાભૂમૌર્ગંગાયાં
ચોત્તારાયણે ધન્યાસ્તાતમરિપ્યતિહૃદયસ્થેજનાર્દને ક્ષ્યાદિવચનાત્ મુમૂષોદાનાદોશકલ્પમાવેપુત્રાદિ
દંધાત્ ॥

તેમાં અંલક્રિયાના અધિકારી શ્રાદ્ધના આરંભમાંજ કહેલા છે. સઘળાઓના અભાવ છતાં ધર્મ-
યુત્ર કરવો. તેમાં પુત્રાદિક અધિકારીઓએ પિતા ઇલાદિકનું મૃત્યુ સમીપે આવ્યું એમ જોઈ સાધાજીદ
ઇલાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત તથા મોક્ષધેનુ ઇલાદિ દાન તે (પિતા ઇલાદિક) વતી કરાવવાં, અથવા પોતે તેને
ઉદ્દેશે કરી કરવાં. તેમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રયોગ પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રકરણમાં જોવો. શક્તિ હોય તો પ્રાય-
શ્ચિત્ત કર્યા પછી દશ દાન કરવાં. તેવિષે મંત્ર—“ગવામંગેપુ તિષ્ઠંતિ” એ ગોદાનનો મંત્ર. સર્વ-
ભૂતાશ્રયા ભૂમિ, ધરાદેહેનું સમુદૃતા ॥ અનંતસમ્પલદા, અતઃ શાંતિ પ્રયચ્છ મે,” એ ભૂમિદાનનો.
“મહર્ષેર્ગૌતમસંભૂતાઃ કાશ્યપસ્ય તિલાઃ સ્મૃતાઃ ॥ તસ્માદેવાં પ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોહતુ,” એ
તિલનો. “હિરણ્યગર્ભમર્મસ્થં,” એ મુવર્ણનો. “કામધેનુપુ સંભૂતં, સર્વંકતુપુ સંસ્થિતં ॥ દેવા-
નામાજ્ય આહાર, મતઃ શાંતિ પ્રયચ્છ મે,” એ ધૃતનો. “શરણં સર્વલોકાનાં, લજ્જાયા રક્ષણં પરં ॥
સુવેપચારિ વરત ત્વ, મતઃ” એ મંત્રવડે વચ્ચે દેવું. સર્વદેવમયં ધાન્યં, સર્વોત્પત્તિકરં મહત્ ॥
પ્રાણિનાં જીવનોપાય, મતઃ શાંતિ પ્રયચ્છ મે,” એ મંત્રવડે ધાન્ય દેવું. “તથા રસાનાં પ્રવરઃ, સર્વ-
વેદ્યુરસો મતઃ ॥ મમ તસ્માત્પરાં લક્ષ્મીં, દદસ્વ ગુહ સર્વદા,” એ મંત્રવડે ગોળનું દાન કરવું. પ્રીતિ-
ર્યતઃ પિતૃણાં ચ, વિષ્ણુશંકરયોઃ સદા ॥ શિવનેત્રોદ્ભવં રૂપ્ય, મતઃ” એ મંત્રથી રૂપાનું દાન કરવું.
“યસ્યાદક્ષરસાઃ સર્વે, નોત્કૃષ્ટા લવણં વિના ॥ સંમોઃ પ્રીતિકરં નિત્ય, મતઃ,” એ મંત્રથી લૂણ દેવું.
પૃથ્વી ઇલાદિકનાં પ્રભાણુ તો, જનનશાંતિમાં પ્રકરણમાં કહેલાં છે. પ્રાયશ્ચિત્તાદિકને કર્મવિષે વિષ્ણુ ઇલા-
દિના નામકીર્તનથી કર્મની સંપૂર્ણતા થાય છે. પ્રાયશ્ચિત્તાદિકને અસંભવ છતાં પણ મરણ સમયે
વિષ્ણુ અને શિવનાં નામકીર્તન માત્રથી સઘળાં પાપનો ક્ષય તથા મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એ સર્વ
પુરાણાદિકનો બિદ્ધાંત છે. તેમજ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે—“અવતારની નકલ કરનારાં (દેવકીનંદન
ઇલાદિક) શુણી નકલ કરનારાં (સર્વજ્ઞ ભક્ષતસલ ઇલાદિક) અને કર્મની નકલ કરનારાં (ગોવર્ધ-
નાદારણ, મધુહા ઇલાદિક) એવાં જેનાં નામ, પ્રાણુ જવા સમયે પરાધીન છતાં પણ જે ઉચ્ચારણ
કરે છે તે અનેક જન્મનું મેળવેલું પાપ તેજ કાળે ભાગ્ય કરી નિરૂપાયિ તથા સભ્ય એવા ઇન્દ્રને
પામેછે, તે અજની હું શરણે જઈછું,” ઇલાદિ, “જેનું મૃત્યુ સમીપે પ્રાપ્ત થયું એવા પિતાના હાથથી
જે પુત્ર દાન દેવાવે તો તે દાન ગયાશ્રાદ્ધ તથા એ અશ્વમેધથી અધિક થાય છે.” તે દાન આ-
તિલપાત્રનું દાન, ઋણધેનુ, મોક્ષધેનુ, પાપધેનુ, વૈતરણીધેનુ અને ઉત્ક્રાંતિધેનુ ઇલાદિક દાન દેવાં.
કારણ, “અતીપાત, સંક્રાંતિ તેમજ સર્વઅહણુ એ જે પુણ્યકાળ તે, જે સમયે મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે
તે કાળે છેજ,” “જેનું મૃત્યુ સમીપમાં આવ્યું તેણે વાછરાસહિત ગાય પ્રથમ કલાપ્રભાણુ દેવી.
વાછરાસહિત ગાય ન હોય તો, નરકથી તારવામાટે એકલી ગાયજ દેવી. શુક્લપક્ષ, દિવસ, પૃથિવી,
ગાય, ગંગા અને ઉત્તરાયણ એમનેવિષે અને હૃદયવિષે વિષ્ણુ છતાં હે તાત ! જે મરેછે તે ધન્ય
છે” ઇલાદિક વચન છે, મરનારને દાનાદિક દેવાવિષે શક્તિ ન છતાં પુત્રાદિકોએ દેવાં.

તત્રતિલપાત્રદાનવિધિઃ ॥ યથાશકિર્ગામ્યપાત્રેતાપ્રપાત્રેવાતિલાન્કિત્યાસુવર્ણચપ્રક્ષિપ્ય
મમજન્મપ્રભૃતિમરણાંતરુતનાનાવિધપાપપ્રણાશાર્યતિલપાત્રદાનંકરિપ્યે વિપ્રસંપૂજ્યમમજન્મપ્રભૃતિમર
ણાંતનાનાવિધપાપનાશાર્યમિદંતિલપાત્રસંસુવર્ણસદક્ષિણંઅમુકશર્મણેનુમ્યંસંપ્રદદે તિલાઃપુણ્યાઃપવિ
ત્રાશ્ચતિલાઃસર્વેકરાઃસ્મૃતાઃ શુક્લવાયદિવારુષ્ણાકપિગોત્રસમુદ્વાયાઃ યાનિકાનિચપાપાનિપ્રહ્લહત્યાસ
માનિચ તિલપાત્રપ્રદાનેનમમપાપંવ્યપોહતુ નમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંક્ષિણેત્ પુત્રાદિસ્ત્વજન્મપ્રભૃત્યાદિ
સંકલ્પમસ્યપાપંવ્યપોહત્વિતિમંચંચવદેત્ પેટિકામુખિર્નયચસસજન્માર્જિતકર્ણ તત્સર્વંશુદ્ધિમાયાતુગા
મેફાંદદતોમમેતિ ક્રણધેનુદાનમંત્રઃ અન્યત્સર્વસામાન્યગોદાનવત્ તદ્વિધિસ્તુદ્વિતીયપરિચ્છેદેડકઃ
મોક્ષદેહિદૃષ્ટીનેશમોક્ષદેહિજનાર્દન મોક્ષધેનુપ્રદાનેનમુકુંદઃપ્રીયતામમેતિ મોક્ષધેનુમંત્રઃ આજન્મોપાર્જિત
પાપંમનોવાક્યાપકર્મભિઃ તત્સર્વનાશમાયાતુગોપ્રદાનેનકેશવેતિપાપધેનુદાનમંત્રઃ ॥

તેમાં તિલપાત્રદાનનો વિધિ કહે છે.—યથાશક્તિ કંસાનું પાત્ર અથવા ગાંઘાનું પાત્ર તેમાં તિલ તથા યુવર્ણુ ૯૪ “મમ જન્મપ્રભૃતિ મરણાંતં કૃતનાનાવિધપાપપ્રણાશાર્થે તિલપાત્રદાનં કરિષ્યે,” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધાણુની પૂજા કરી “મમ જન્મપ્રભૃતિ મરણાંતં નાનાવિધપાપનાશાર્થમિદં તિલપાત્રં સસુવર્ણં સદક્ષિણં અમુકશર્મણે તુભ્યં સંપ્રદદે, તિલાઃ પુણ્યાઃ પવિત્રાશ્ચ, તિલાઃ સર્વકરાર્થઃ સ્મૃતાઃ ॥ શુક્લા વા યદિ વા કૃષ્ણા, ઋપિગોત્રસમુદ્ભવાઃ ॥ યાનિ કાનિ ચ પાપાનિ, બ્રહ્મહત્યાસમાનિ ચ ॥ તિલપાત્રપ્રદાનેન, મમ પાપં વ્યપોહતુ ॥ ન મમ ” એવો મંત્ર કહી શ્રાદ્ધાણુના હાથમાં જળ દેવું. પુત્રાદિકેએ તો, “અસ્ય જન્મપ્રભૃતિ” ઇત્યાદિક સંકલ્પ તથા “અસ્ય પાપં વ્યપોહતુ” એવો મંત્ર કહેવો. “પેહિકામુષ્મિકં યચ્ચ, સત્તજન્માર્જિતં ઋણં ॥ તત્સર્વં શુદ્ધિમાયાતુ, ગામેકાં દદતો મમ,” એપ્રમાણે ઋણધેનુદાનનો મંત્ર. બાકી સઘળો વિધિ સામાન્ય ગોદાનની જેઠે બાણ્યો. તે (સામાન્ય ગોદાનનો) વિધિ તો બીજા પરિચ્છેદમાં કહ્યો છે. “મોક્ષં દેહિ હૃપીકેશ, મોક્ષં દેહિ જનાર્દનં ॥ મોક્ષધેનુપ્રદાનેન, મુકુંદઃ પ્રીયતાં મમ,” એ મોક્ષધેનુદાનનો મંત્ર. “આજન્મોપાર્જિતં પાપં, મનોવા-ક્રાયકર્મભિઃ ॥ તત્સર્વં નાશમાયાતુ, ગોપ્રદાનેન કેશવ,” એ પાપધેનુદાનનો મંત્ર બાણ્યો.

અયવૈતરણીવિધિઃ ॥ અઘેત્યાઘમુકસ્યમમયમદ્વારસ્થિતવૈતરણ્યાલ્વનયુત્તારણાર્થં ગોદાનંકરિષ્યે વિપ્રંપાદપ્રશાલનચક્ષ્ગંધમાલ્યાદિમિરમ્યચ્યંતદ્વસ્તે શિવાઆપઃસંતુ સૌમનસ્યમસ્તુ અક્ષતંચારિષ્ટંચાસ્તુ યચ્છ્રેયસ્તદસ્તુ યત્પાપંતત્પ્રતિહતમસ્તિતિકૃત્વા ધેનુકેત્યંપ્રતીક્ષસ્યમદ્વારેમહાપથે ઉત્તિતી પુરંદેવિવૈતરણ્યેનમોસ્તુતે” ઇતિધેનુંપ્રાર્થ્યં વિષ્ણુરૂપદ્વિજથેષ્ઠભૂદેવદ્વિજપાવનં તત્તુવૈતરણીમેતાંકૃષ્ણાંગાં પ્રદદામ્યહમિતિવિપ્રંપ્રાર્થ્યં વૈતરણીસંતારણાર્થમિમાંગાંકૃષ્ણચક્ષરકમાલ્યાઘલંકૃતાં યથાશક્તિદક્ષિણા યુતાં તુભ્યમહંસંપ્રદદે યમદ્વારેપથેઘોરેઘોરાવૈતરણીનદી તાંતર્તુકામોચ્છામિ, કૃષ્ણાં વૈતરણીં તુ ગાં નમમેતિવિપ્રહસ્તેજલંક્ષિપેત્ કૃષ્ણાયાઅભાવેડન્યવર્ણાદેયા ગોરભાવેદ્રવ્યંદેયં પુત્રાદિર્દાતાચેત્પ્રથમેમંત્રેઉત્તિતીપુરંયમિતિપઠેત્ દ્વિતીયેતત્તુવૈતરણીમસ્યેતિ તૃતીયેતાંતર્તુમસ્યેતિ ॥

હવે વૈતરણી ગોદાનનો વિધિ કહે છે.

“અઘેત્યાદિં અમુકસ્ય મમ યમદ્વારસ્થિતવૈતરણ્યાલ્વનયુત્તારણાર્થં ગોદાનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી શ્રાદ્ધાણુની પાદપ્રશાલન, વસ્ત્ર, ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિક ઉપચારપડે પૂજા કરી શ્રાદ્ધાણુના હાથ ઉપર “શિવા આપઃ સંતુ, સૌમનસ્યમસ્તુ, અક્ષતં ચારિષ્ટં ચાસ્તુ, યચ્છ્રેયસ્તદસ્તુ, યત્પાપં તત્પ્રતિહત-મસ્તુ” એ રીતે જળ દઈ “ધેનુકે ત્વં પ્રતીક્ષસ્વ, યમદ્વારે મહાપથે ॥ ઉત્તિતીપુરંદે દેવિ, વૈતરણ્યે નમોસ્તુતે,” એ મંત્ર બહી ધેનુની પ્રાર્થના કરી “વિષ્ણુરૂપ દ્વિજથેષ્ઠ, ભૂદેવ દ્વિજ પ્રાચન ॥ તત્તુ વૈતરણીમેતાં, કૃષ્ણાં ગાં પ્રદદામ્યહં” એ મંત્ર બહી શ્રાદ્ધાણુની પ્રાર્થના કરી “વૈતરણીસંતારણાર્થે” આંગાં કૃષ્ણચક્ષરકમાલ્યાઘલંકૃતાં યથાશક્તિદક્ષિણા યુતાં તુભ્યમહં સંપ્રદદે ॥ યમદ્વારે પથે ઘોરે, ઘોરા વૈતરણી નદી ॥ તાં તર્તુકામોચ્છામિ, કૃષ્ણાં વૈતરણીં તુ ગાં ॥ ન મમ ” એવો મંત્ર કહી શ્રાદ્ધાણુના હાથ ઉપર જળ દેવું. કાળી ગાય ન મળે તો બીજા રંગની દેવી. આપનો અભાવ છતાં દ્રવ્ય દેવું. પુત્રાદિક દાન કરનારા હોય તો, પ્રથમ મંત્રમાં “ઉત્તિતીપુરંયં” એમ બોલવું. બીજા મંત્રમાં “તત્તુ વૈતરણીમસ્ય” એમ બોલવું. ત્રીજા મંત્રમાં “તાં તર્તુમસ્ય” એમ બોલવું.

અયોત્કાંતિધેનુઃ ॥ અઘેત્યાઘમુકસ્યસુલેનપ્રાણોત્ક્રમણપ્રતિવંધકસકલપાપક્ષયદ્વારા સુલેનં પ્રાણોત્ક્રમણાયયથાશક્ત્યલંકૃતામિમામુત્કાંતિધેનુંચદૈવત્યામમુકશર્મણેતુભ્યંસંપ્રદદે ગવામંગેપ્યિતિ મંત્રાંતેનમમેતિવદેત્ ॥ ધેન્યભાવેદ્રવ્યંદેયમ્ ॥

હવે ઉત્કાંતિધેનુનો વિધિ કહે છે.

અઘેત્યાદિ અમુકસ્ય સુલેન પ્રાણોત્ક્રમણપ્રતિવંધકસકલપાપક્ષયદ્વારા સુલેન પ્રાણોત્ક્રમણાય યથાશક્ત્યલંકૃતામિમામુત્કાંતિધેનુ ચદૈવત્યામમુકશર્મણે તુભ્યં સંપ્રદદે ગવામંગેપું ” આ મંત્ર કહી પછી “ન મમ ” એમ કહેવું. ગાય ન મળે તો દ્રવ્ય દેવું.

ઉક્તપ્રાયશ્ચિત્તાદિદાનાંતવિધિમકૃત્વા પિત્રાદિમરણેપુત્રાદિનાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વા દાહાદિકર્તવ્યં દા
નાન્યેકાદ્દાહકાર્યાણિ પિતૃ:પાપામાવનિશ્ચયેપ્રાયશ્ચિત્તનાવશ્યકં કેચિદુત્ક્રાંતિચૈતરણ્યૌદશદાનાનિ
ચૈવહિ મૃતેપિશ્વત્વાતંત્રેતદહેદિત્યાહુઃ તુલસીસંનિધૌકુર્યાચ્છાલગ્રામશિલાંતથા કેચિત્તિલોહહેમકા
પાંસલવળભૂમિષ્વેતુસત્થાન્યેત્યદ્દાનાન્યાહુઃ કચિન્મુમૂર્ખોમધુપકંદાનમુક્તમ્ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તથી દાનપર્યંત પ્રથમ કહેલો વિધિ કર્યાવિના પિતા ઇલાદિકને મરણુ પ્રાપ્ત થયા છતાં
પુત્રાદિકે પ્રાયશ્ચિત કરી દાહાદિક કરવું, તથા દાન કરવાં તે અગીયારમે દિવસે કરવાં. પિતાને પાપ
નથી એવો નિશ્ચય હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તનું કંઈ જરૂર નથી. કેઈ ગ્રંથકાર, ઉત્કાંતિધેનુ, વૈતરણીધેનુ
અને દશ દાન એ મૃત થયા છતાં પણ કરી તે પ્રેતનું દહન કરવું, એમ કહે છે. “મૃત્યુ સમયે
તુલસી તથા શાલગ્રામની શિલા સમીપે રાખવી.” કેઈ ગ્રંથકાર તિલ, લોહું, સોનું, કપાસ, ઘૂણ,
શુભિ, ગાય અને રામધાન્ય, એપ્રમાણે આઠ દાન કહે છે. કેઈ ગ્રંથમાં મરનારને મધુપકંદું દાન
કરવું, એમ કહ્યું છે.

પુત્રાદિ:કર્તાત્યકર્માધિકારાયૈકૃચ્છ્રઞ્ચપાદિકંવપનંચકુર્યાત્તત્રમાતાપિત્રો:સાપત્નમાતુઃ પિતૃવ્યસ્ય
જ્યેષ્ઠપ્રાણદેશ્ચાત્યકર્મકરણેક્ષૌરમાવશ્યકં પુત્રાણાંકર્તૃમિદ્ધાનામપિક્ષૌરંનિત્યં યથંપહ્યાજપિપ્રયમેદશમે
દ્વિગક્ષૌરંનિત્યં તથાવત્કલ્પપૂર્વાપરપોમોત્રો:પિત્રોઽર્જુતોક્ષૌરં રાષ્ટ્રૌતુદગ્ધ્યાપિંડાન્તંકૃત્યાવપનયજિંતં વપનં
વજિંતારાષ્ટ્રૌશ્વસ્તનીવપનક્રિયા પત્નીપુત્રકનિષ્પ્રાણદેરંત્યકર્મેણિક્ષૌરંતકાર્યં અન્યવ્રત્તાકૃતમ્ ॥

પુત્રાદિક કર્તાએ અંસકર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવામાટે ત્રણ કૃચ્છ્ર ઇલાદિક પ્રાયશ્ચિત કરવું તથા
વપન (મુંકન) કરાવવું. તેમાં માતા, પિતા, સાવકી માતા, કાકો અને વડીલ ભાઈ, ઇલાદિકનું
અંસકર્મ કરવાનું છતાં ક્ષૌર અવશ્ય છે. કર્તાવિના બીજા પુત્રોને પણ ક્ષૌર અવશ્ય છે. એપ્રમાણે
સ્ત્રીને પણ પ્રથમ દિવસે અથવા દશમે દિવસે ક્ષૌર અવશ્ય છે. દત્તકને પ્રથમનાં તથા પાછળનાં
માતા પિતા મૃત છતાં ક્ષૌર છે. “રાત્રિ હોય તો દાહ કરી વપનવિના પિંડપર્યંત ક્રિયા કરવી.
રાત્રિએ વપન કરાવવું નહીં, બીજે દિવસે વપન કરાવવું.” સ્ત્રી, પુત્ર, ન્હાને ભાઈ ઇલાદિકોનું અંસ-
કર્મ કરવાનું છતાં ક્ષૌર નથી, બીજે ઠેકાણે કરવું અથવા ન કરવું એમ છે.

સમશાનેનીયમાનશવસ્યદ્વદ્વસ્પર્શોદ્દત્રેણવહનેવા કુંભેસલિલમાદાયપંચગવ્યંતથૈષઞ્ચ સુમંત્રૈરમિમં
ચ્યાપત્તેનસંજ્ઞાપ્યદાહયેત્ કૃચ્છ્રઞ્ચયંચકુર્યાત્ સ્તુતિકારજસ્ત્વલયો:સ્પર્શંપ્યેયમેષ પ્રાયશ્ચિત્તંતુપંચવશ
કૃચ્છ્રાઃ શુદ્રેણદ્વિજદાહેતુચાંદ્રાણપરાકમાજાપત્યાનિસમુચ્ચયેનપુત્રાદિ:કૃત્યાસ્વીનિપુનદેહેત્ અસ્થ્ય
માયેપાલાશવિધિઃ ઋષ્યોચ્છિદ્રાષ્ટ્રોચ્છિદ્રોમયોચ્છિદ્રેપુકૃચ્છ્રઞ્ચ અસ્પૃશ્યસ્પર્શનેપદ્મકૃચ્છ્રાઃ અંતરાહ
મૃતૌનય પદ્મામરણેદ્વાદશ નિગદ્મૃતૌપંચવશ રજકાદિસત્તવિધાંત્યજાદિસ્પૃષ્ટમરણેત્યેકપ્રિશ્તકૃચ્છ્રાણિ
દેશાંતરમરણેપરાકદ્વયમષ્ટૌકૃચ્છ્રાવા કૃચ્છ્રઞ્ચંપ્રકુર્યાંતઆશૌચમરણેપિચ અર્ધવર્ગદેશવેચિતેરસ્પૃશ્યસ્પ
ર્શૌકૃચ્છ્રઞ્ચયં યથંપુત્રાદયમપિરાદે:પાપિન:પાપાનુસારેણપ્રાયશ્ચિત્તકાંડોકંપ્રાયશ્ચિત્તંદુર્મરણાત્મઘાતાદિ
નિમિત્તેપૂર્વાકંપ્રાયશ્ચિત્તંતારાવળયવ્યાદિકંચકૃત્વેવાંત્યકર્મેકુર્યુઃ યથમુક્તપ્રાયશ્ચિત્તંવિનાદાદાદિકૃતં
યપ્યેમયેત્ ડમયોઽનરુકઃ ॥

રમશાનમાં લઈ જતાં રાખને શુદ્ધને સ્પર્શ થયા છતાં અથવા તેને શુદ્ધ ઉપાસ્યા છતાં, “કુંભમાં
જલ તથા પંચગવ્ય ભરી તે જળને શુભ મનવતી મંત્રી તેથી સ્નાન કરાવી દાહ કરવો, તથા ત્રણ
કૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત કરવું.” સુગ્રામી તથા રજસ્વલાના સ્પર્શ થયા છતાં પણ એવાજ નિર્ણય બાળવો.
અને પ્રાયશ્ચિત તો, પંદર કૃચ્છ્ર કરવું. શુદ્ધ આલણુનો દાહ કર્યો હોય તો આંદ્રાણુ, પરાક અને
પ્રાણપલ એ ત્રણે કમપૂર્વક કરી પુત્રાદિકએ તેમાં અસ્થિનો ફરી દાહ કરવો. અસ્થિ ન મળે તો પાલા-
શવિનિ કરવો. ઊર્ધ્વાંચ્છિદ્ર, અધરોચ્છિદ્ર અને ઉભયોચ્છિદ્ર છતાં ત્રણ કૃચ્છ્ર, સ્પર્શને અચોગ્ય વસ્તુને
સ્પર્શ છતાં છ કૃચ્છ્ર, અંતરિક્ષ મરણુ છતાં નવ કૃચ્છ્ર, પલગ ઉપર મરણુ છતાં બાર કૃચ્છ્ર, બંદિખા-
નામાં મરણુ છતાં પંદર કૃચ્છ્ર, રજાદિકં સ્નાત પ્રકારના અંસબદ્ધિકને સ્પર્શ થઈ મરણુ પ્રાપ્ત થયું

૧ એનું લક્ષણ તોજ પરિચ્છેદના પૂર્વાર્થમાં રજસ્વલાના પ્રકરણમાં હતું છે.

૨ ધોતી, ચમાર, નદ, ઘાછા, લોપી, ગે અને લીલ.

હોય તો એકત્રીસ કૃષ્ણ, દેશાંતરમાં મરણ છતાં બે પરાક અથવા આઠ કૃષ્ણ કરવાં. “આશી-
ચમાં મરણ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ત્રણ કૃષ્ણ કરવાં.” રાજ અરધું બાળ્યા પછી ચિતાને અરધ-
રથનો સ્પર્શ થયા છતાં ત્રણ કૃષ્ણ કરવાં. એ પ્રમાણે પુત્રાદિકોએ પિતા ઇલાદિક પાપીનું જેવું પાપ
હોય તેને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્તકાંડમાં કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત; દુર્મરણ, આત્મહત્યા ઇલાદિ - નિમિત્ત - છતાં
પ્રથમ કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત તથા નારાયણબલિ ઇલાદિ કરી અલકર્મ કરવું. એ પ્રમાણે કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્ત
કર્તાવિના દાહાદિક કરે તો તે સઘળું કર્મ બ્યર્થ થાય, તથા બંનેને નરક પ્રાપ્ત થાય.

પતિપત્ન્યોરેકકાલેદહનેપ્રાપ્તે માર્યાયાઃપત્યાસહદ્વિવચનાંતમંત્રોદેનદાહંકૃત્વા પિંડાદિકંપતિપૂર્વકં
પૃથક્કાર્યં પૃથંસપત્નીનામેકકાલેમૃતૌસહૈવદાહઃ પિંડાદિકંતુજ્યેષ્ઠક્રમેણપૃથગેવ પૃથંપિતાપુત્રયોર્ધાત્રો
અલૌકિકાગ્નિદાહયોર્દાહઃ સહૈવપિંડાદિપિતૃપૂર્વજ્યેષ્ઠપૂર્વચપૃથક્ પુંચાલાનાંસ્ત્રીવાલાનાંચદહનણનને,
ચૈવમેવેતિનાગોજીમદ્વીપે રજસલાગર્મિણ્યાદિમરણેસહગમનેચવસ્યતે ॥

પતિ તથા સ્ત્રી એ બંનેને દાહ એક સમયે પ્રાપ્ત થયા છતાં પતિસહિત સ્ત્રીના દ્વિવચનાંત
ઉચ્ચાર કરી દાહ કરી પિંડાદિક કર્મ પતિપૂર્વકં ભુટું કરવું. એ પ્રમાણે ઘણી સાવધા બેના એક કાળે
મૃત થયા છતાં તેઓનું દહન સાથેજ કરવું, પિંડાદિક ક્રિયા તો બ્યેષ્ઠને ક્રમેકરી ભુદીજ કરવી. એ
રીતે લૌકિકાગ્નિમાં દાહ કરવાયોગ્ય પિતા અને પુત્ર અથવા બન્ને ભાઈ એમનો દાહ સાથેજ કરી
પિંડાદિક ક્રિયા પિતૃપૂર્વક અથવા બ્યેષ્ઠપૂર્વક ભુદીજ કરવી. પુરુષરૂપ બાલક અથવા સ્ત્રીરૂપ બાલક
એમનું દહન તથા ખનન છતાં પણ એવેજ નિયુધ બાલુકો એમ નાગોલભકૃત ગ્રંથમાં કહ્યું છે.
રજસ્વલા તથા ગર્ભિણી ઇલાદિકના મરણવિષે તથા સહગમનવિષે આગળ કહેજું.

અર્ધગોમયોપલિપ્તમૌકુશેપૂર્વવિષ્ટેદક્ષિણશિરાઃશયિતોવા ગોપીચંદનાદિમૃદાકૃતતિલકઃ શ્રીવિષ્ણુ
સ્મરન્ પુણ્યસૂક્તગીતાંસહસ્રનામાદિસ્તોત્રાણિપેટેષ્ટૃણુયાદ્યા અમૃતત્વપ્રાપ્ત્યર્થેપુણ્યસૂક્તસ્તોત્રાદીનાંપાઠં
શ્રવણંવાકરિણ્યેઈતિસંકલ્પઃ શ્રોતુઃસંકલ્પાંશતૌ શ્રાવયિતાસ્યામુકશર્મણોમૃતત્વપ્રાપ્તયેડમુકંશ્રાવયિષ્ય
ઈતિસંકલ્પયેત્ નાનાનમિતિસૂક્તપુરુષસૂક્તંવિષ્ણુસૂક્તમુનિપદ્મગાદ્યાદિપુણ્યસૂક્તાનિ રામકૃષ્ણાદિ
નામસ્મરણેજાતિમાત્રસ્યાધિકારઃ ॥

હવે છાણુવતી લીધેલી ભૂમિ ઉપર દર્બ પાથરી તે ઉપર બેસી અથવા દક્ષિણદિશા ભણી
મસ્તક રાખી મુઠ્ઠ ગોપીચંદનાદિક મુતિઝવડે તિલક કરી શ્રીવિષ્ણુનું સ્મરણ કરતાં છતાં પુણ્યસૂક્ત,
ગીતા અને સહસ્રનામાદિક સ્તોત્રનો પાઠ કરવો અથવા શ્રવણ કરવાં. “અમૃતત્વપ્રાપ્ત્યર્થે પુણ્યસૂ-
ક્તસ્તોત્રાદીનાં પાઠં શ્રવણં વા કરિષ્યે” એ રીતે સંકલ્પ બાલુકો. શ્રવણ કરનારને સંકલ્પ કરવા-
વિષે સામર્થ્ય ન હોય તો શ્રવણ કરવાનારએ “અસ્યાડમુકશર્મણોડમૃતત્વપ્રાપ્તયેડમુકં શ્રાવયિષ્યે”
એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. “નાનાનં” એ સૂક્ત, પુરુષસૂક્ત, વિષ્ણુસૂક્ત અને ઉપનિષદભાગ ઇલાદિ
પુણ્યસૂક્ત છે. સમ, કૃષ્ણ ઇલાદિ નામસ્મરણવિષે સઘળી બલિમાત્રને અધિકાર છે.

અથસાગ્રેર્વિશેષઃ ॥ ગૃહ્યાગ્નિમતોગૃહ્યાગ્નિનાશ્રૌતાગ્નિમતસ્તેતાગ્નિર્મિદાહઃકાર્યઃ તન્નગૃહ્યાગ્નિમતઃ
શ્રૌતાગ્નિમતશ્ચકૃષ્ણપક્ષમરણેતદૈવસાયંકાલાદુતીર્દશસાયંકાલપર્યંતાઃપક્ષહોમચત્સકૃદ્દહનેનંવહત્વાપુ
નઃસંકલ્પપૂર્વકંપ્રાતરાદુતીશ્ચપ્રતિપત્યાતર્હોમાંતાસ્તદ્વેદચત્વાદશયાગંકુર્યાત્ યાગાસંભવેઆજ્યંસંસ્કૃત્ય
સુચિચતુર્ચારંગૃહીત્યાપુરોનુવાક્યાયાજ્યાભ્યામેકૈકાંપ્રધાનાદુતિજુહ્યાત્ સ્વાતંત્રચતુર્ગૃહીતાગ્ન્યેનાગ્નયે
સ્વાર્હેદ્રાગ્નિમ્યાંસ્વાહેતિનાસ્તૈવપ્રધાનાદુતિદ્વયં શુક્લપક્ષેરાત્રામરણેસાયંહોમસ્યકૃતત્વાપ્રાતર્હોમમાત્રમાકૃ
પ્યતદ્વેદચકુર્યાત્ નાત્રપૌર્ણિમાંતાનાંદશોતાનાંવાહોમાનામિષ્ટિપ્રધાનપૂર્ણાદુતીનાંવાકરણં શુક્લપક્ષેદિવામર
ણેતુનકસ્યાપિહોમસ્યાકર્ણં પવંકૃષ્ણપક્ષમરણેપિદૈવાત્પૂર્ણમાસેષ્ટ્યાતેક્રમેહોમાપરુપ્રધાનપૂર્ણાદિત્યાદિ
કંચકૃતારુતમનારવ્ધત્યાદિતિમાતિ કરણપક્ષેડતિશ્રાંતપૂર્ણમાસપૂર્ણાદુતીર્હુત્યાપક્ષહોમાનૃત્વાદર્શપૂર્ણા
હુતયઃકાર્યાઃ અગ્રાવરણ્યોરાકુદેપ્રમીયેતપતિર્યદિ પ્રેતંસ્પૃદ્યામથિત્વાગ્નિજાત્યાચોપાવરોદ્ધનં ઘૃતંચદ્વાદશો
પાત્તંતૂર્ણાહુત્વાશયક્રિયા વિચ્છિદ્રશ્રૌતાસ્મૃતૌતૃપ્તેતાધાનંકાર્યં તદયથા પ્રેતંસાધ્યાલયેક્ષિત્વારણીસં
નિધાપ્ય યસ્યાગ્નયોજુહતોમાંસકામાઃસંકલ્પયંતેયજમાનમાંસં જાયંતુતેહવિપેસાદિતાયસ્વર્ગલોકમિમં

પ્રેતનયંત્વિતિયજ્ઞમંત્રેણમધિત્વાગ્નિમાયતનેપ્રણીયદ્વાદશગૃહીતાજ્યેનતૂર્ણાહુત્યતેનદાહાદિકાર્યં નષ્ટેષ્વ
ગ્નિષ્વધારણ્યોનોશિસ્વામીધ્રિયેતચેત્ આહરેદરણીદ્વંદ્વમનોજ્યોતિર્કચાતતઃ શેષંપ્રાગ્વત્ ॥

હવે સાકિનો વિશેષ નિર્ણય કહે છે.

જે ગૃહાગ્નિયુક્ત હોય તેનો ગૃહાગ્નિવડે તથા શ્રૌતાગ્નિયુક્ત હોય તેનો ત્રણ શ્રૌતાગ્નિવડે દાહ કરવો. તેમાં ગૃહાગ્નિમાન તથા શ્રૌતાગ્નિમાન એમનું મૃત્યુ કૃષ્ણપક્ષમાં થયા છતાં તેજ વખતે સાયં-કાલની આહુતિ દર્શના સાયંકાલપર્યંત પક્ષહોમની પેઠે એકવારજ લઈ હોમ કરી દરી સંકલ્પપૂર્વક પ્રાતઃકાળની આહુતિ પણ એકમના પ્રાતઃકાલપર્યંત તેજપ્રભાણે હોમ કરી દર્શયાગ કરવો. યાગનો અસભવ હોય તો આત્મનો સરકાર કરી તે આત્મ સુવિધાત્રમાં ચારવાર લઈ પુરોતવાક્યા તથા યાત્ર્યા એ બે મંત્રવડે એક એક પ્રધાનાહુતિ હોમવી. સ્માર્તાગ્નિવે તે, ચારવાર લીધેલાં આત્મ-વડે “અગ્નયે સ્વાહા, દંદ્રાગ્નિમ્યાં સ્વાહા” એ રીતે નામમંત્રવડેજ બે પ્રધાનાહુતિ દેવી. શુક્લપક્ષમાં શત્રિએ મરણ થયા છતાં સાયંહોમ કરેલો છે માટે પ્રાતઃકાલનો હોમ માત્ર અપકર્ષ કરી તે સમયેજ કરવો. એ શુક્લપક્ષમાં પૂર્ણિમાંત અથવા દર્શાંત હોમ અથવા ઇષ્ટિ જે પ્રધાન જેમાં એવી પૂર્ણાહુતિ પણ કરવાનું પ્રયોજન નથી. શુક્લપક્ષમાં દિવસે મરણ થાય તો કોઈપણ હોમનો અપકર્ષ નથી. એપ્રભાણે કૃષ્ણપક્ષમાં મરણ થયા છતાં પણ દેવવશયકી પૂર્વમાસેષ્ટિ ઉલ્લઘન થઈ ગઈ હોય તો હોમનો અપકર્ષ કરવો તથા પ્રધાન પૂર્ણાહુતિ ઇલાદિક આરંભ થયેલ નથી માટે તે, કરવાં અથવા ન કરવાં એમ ભાસે છે. કરવાં એવો પક્ષ હોય તો, અતિકાંત, પૂર્ણમાસ, પૂર્ણાહુતિનો હવન કરી પક્ષહોમ કરી દર્શપૂર્ણાહુતિ કરવી. “અરણી ઉપર અગ્નિનો સમારોપ કર્યાં છતાં જે પતિ મૃત થાય તો પ્રેતને સ્પર્શ કરી અગ્નિમંથન કરી પ્રલવરોહણ મંત્રનો જપ કરી ચારવાર ધૃત લઈ અમત્રક હવન કર્યાં પછી પ્રેતક્રિયા કરવી.” જેના શ્રૌતાગ્નિ વિચ્છિન્ન થયો હોય તેનું મરણ થાય તો, પ્રેતાધાન કરવું. તે આ રીતે—પ્રેતને તેની અગ્નિશાળામાં રાખી સમીપે અરણી (પાટલી) રાખી “યસ્યાગ્નયો જુહોતો માંસકામાઃ, સંકલ્પયંતે યજમાનમાંસં ॥ જાયંતુ તે હવિષે સાદિતાય, સ્વર્ગ લોકમિમં પ્રેતં નયંતુ,” આ અણુવેદના મંત્રવડે મંથન કરી અગ્નિ કુંડમાં પદશવી ચારવાર લીધેલા પીવડે મંત્રરહિત હોમ કરી તે અગ્નિવડે દાહાદિક કરવું. “અગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં અથવા અરણીનો નાશ થયા છતાં યજમાન મરે તો, “મનોજ્યોતિઃ” એ ન્યાયવડે બે અરણી કરવી.” બાકીનું કર્મ પ્રથમપ્રભાણે કરવું.

સ્માર્તાગ્નિમતઃ સ્માર્તાગ્નિર્યદિવિચ્છિન્નસ્તોયતોવિચ્છેદસ્તાવત્કાલગણનયાપૂર્વાર્થોક્તૃત્યાપ્રાયશ્ચિત્તં તદવ્યકુર્યાત્સંકલ્પયેદ્વા પ્રાયશ્ચિત્તાંતેહોમદ્રવ્યંસ્થાલીપાકદ્રવ્યંચતાવત્કાલગણનયાદેયં તતોરણીપક્ષેષૂ પૈયવરણીમંથનં પક્ષાંતરેદુકશર્મણોગ્નિવિચ્છેદનિમિત્તકંદાહયાગ્નિસિદ્ધયંપ્રેતાધાનંકરિષ્યેદ્દતિસંકલ્પાયતનેસંમારાગ્નિસિદ્ધિલૌકિકાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપ્યાજ્યંસંસ્કૃત્યાયાગ્નેતિમંત્રેણયસ્યાગ્નયદ્દતિપૂર્વોક્તમંત્રેણચ દૃત્યાવ્યાદ્દતિચતુષ્ટયંજુહુયાત્ પૈયમૌપાસનઃસિદ્ધોમર્વાત પત્નીમરણેપ્યેકમિતિમદ્દાઃ ધર્મવિધુરસ્યાપિ ધૌતાગ્નિપરિમદ્સત્ત્વેયધાયંતત્તદગ્નિમ્યાંદાહઃ વિધુરસ્યાગ્નિપરિમદ્દોષરંતદ્વિચ્છેદપૂર્વોક્તીર્તાંતમ્યાંતત્તદ્વ્યોરોધાનમ્ ॥

સ્માર્તાગ્નિવાળાને સ્માર્ત અગ્નિ બે વિચ્છિન્ન થયો હોય તો જે દિવસથી અગ્નિનો વિચ્છેદ થયો હોય તેટલા દિવસ ગણી પૂર્વાર્ધમાં કહેલી રીતિપ્રમાણે તે કાળેજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અથવા સંકલ્પ કરવો. પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી હોમનું દ્રવ્ય તથા સ્થાલીપાક (ચરુ)નું દ્રવ્ય તેટલો કાળ લેખી દેવું. સાર પછી અરણીનો પક્ષ હોય તો પ્રથમપ્રભાણે અગ્નિનું મંથન કરવું. બીજો પક્ષ હોય તો, “અનુકશર્મણોગ્નિવિચ્છેદનિમિત્તકં દાહયાગ્નિસિદ્ધયં પ્રેતાધાનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી તે કુંડાણે સઘળી સામગ્રી સિદ્ધ કરી લૌકિકાગ્નિની પ્રતિષ્ઠા કરી આત્મનો સરકાર કરી “અયાગ્નઃ” એ મંત્રવડે તથા “યસ્યાગ્નયો” એ પૂર્વોક્ત મંત્રવડે હોમ કરી ચાર વ્યાહતિમંત્રવડે હોમ કરવો. એ રીતે કરવાથી ઔપાસનાગ્નિ સિદ્ધ થાય છે. સ્ત્રીનું મરણ થયા છતાં પણ એવોજ નિર્ણય જાણવો એમ મદ્દ કહે છે. એપ્રમાણે વિધુર (જેની સ્ત્રી મૃત થઈ ગઈ હોય) તેણે પણ શ્રૌતાગ્નિ ધારણ કર્યો હોય તો યથાર્થ્ય તે તે અગ્નિવડે દાહ કરવો. વિધુરે અગ્નિ ગ્રહણ કર્યા પછી તે (અગ્નિનો) નાશ થાય તો પ્રથમ કહેલી બે રીતિવડે તે તે અગ્નિનું આધાન કરવું.

અગ્રહીતગૃહાગ્નિકયોઃસર્માયંવિધુરયોઽન્નચારિસમાવૃત્તયોઽધ્યાનુપનીતાવિવાહિતપુત્રકન્યયોઽશ્વનિરગ્નિ
કમાર્યાવિધવયોઽશ્વકપાલાગ્નિનાલૌકિકાગ્નિનાવાદાહઃ અગ્નિવર્ણકપાલેકરીપાદિનોત્પાદિતો મૂર્ધ્નવઃસ્વઃ
સ્વાહેત્યાજ્યાદુત્યાસંસ્કૃતોઽગ્નિઃકપાલાગ્નિઃ લૌકિકાગ્નિશ્ચાંત્યજાગ્નિપતિતાગ્નિસ્તુતિકાગ્નિચિતાગ્ન્યમેધ્યા
ગ્નિમિથોગ્રાહઃ યસ્યાનયતિશ્વદ્રોઽગ્નિતુળકાઘદ્વર્વીપિવા પ્રેતત્વંચસદાતસ્યશૂદ્રઃપાપેનલિપ્યતે આહિતાગ્નિ
દંપત્યોઃપૂર્વંપતિમરણેપત્યુઃસર્વાગ્નિમિર્દાહઃ પશ્ચાન્મૃતમાર્યાયાસ્તુનિર્મથ્યાગ્નિનાકપાલાગ્નિનાયા પૂર્વં
માર્યામરણેતુતસ્યાઅપિસર્વાગ્નિમિર્દાહઃકાર્યઃ સર્વપાત્રાણ્યપિતસ્યૈદેયાનિ પશ્ચાન્મૃતસ્યતુત્યુઃ પુનરા
ધાનેનપ્રેતાગ્નિસત્ત્વેતેનદાહઃ આધાનાકરણેનિર્મથ્યેનલૌકિકાગ્નિનાવેતિકેચિત્ યાગિકાચારોપિમા
યેનૈવમેવ ॥

જેણે ગૃહાગ્નિ ધારણ કર્યો ન હોય એવો સપત્નિક^૧ તથા વિધુર, બ્રહ્મચારી તથા સમાવર્તન
જેણે કર્યું હોય તે, જનોઈ વિનાનો યુત્ર તથા કુમારી કન્યા, નિરગ્નિકની સ્ત્રી તથા વિધવા, એમનો
દાહ કપાલાગ્નિ અથવા લૌકિકાગ્નિવડે કરવો. અગ્નિ સરખા તપેલા માટીના ખપરમાં છાણુ ઇલાદિક
સાધનવડે ઉત્પન્ન કરેલા છતાં “મૂર્ધ્નવઃસ્વઃસ્વાહા” એ મંત્ર ભણી આબ્યાદુતિવડે સંસ્કાર કરેલા જે
અગ્નિ તે કપાલાગ્નિ છે. લૌકિકાગ્નિ લેવો તે અલ્પભગ્નિ, પતિતાગ્નિ, સુવાચરીનો અગ્નિ, ચિતાનો અગ્નિ
અને અશુદ્ધ અગ્નિ એવિના બીજો લેવો. “શૂદ્ર જેનેમાટે અગ્નિ, ૧૫, કાષ્ઠ અને હોમદ્રવ્ય લાવે
છે તેને પ્રેતપણું સર્વકાળ રહે છે, તેમ તે શૂદ્ર પાપથી લિપ્ત થાય છે.” આહિતાગ્નિ સ્ત્રી પુરુષ
બેમાંથી પ્રથમ પતિ મૃત થયા છતાં સર્વ અગ્નિવડે પતિનો દાહ કરવો. પછી મરેલી સ્ત્રીનો દાહ,
મધી કાઢેલા અગ્નિવડે અથવા કપાલાગ્નિવડે કરવો. પ્રથમ સ્ત્રી મૃત થઈ હોય તો તેનો દાહ સર્વ
અગ્નિવડે કરવો. સઘળાં પાત્ર પણુ તેને દેવાં. સ્ત્રીની વાંસે પાત્ર મૃત થાય તો, પુનરાધાન
કરી ત્રણ અગ્નિ છતાં તેણેકરી દાહ કરવો. આધાન કર્યું ન હોય તો, મધી કાઢેલા અગ્નિવડે
અથવા લૌકિકાગ્નિવડે દાહ કરવો, એમ કોઈ અંચકાર કહે છે, અને યાગિકોનો આચાર પણ ધણું
કરી એમજ છે.

અગ્નિર્નિર્ણયસિંધુઃ ॥ સાગ્રેઃપત્નીમૃતૌદ્વૌપસૌ પુનર્વિવાહેચ્છાયાંપૂર્વાગ્નિમિર્માર્યાદગ્ધ્વાપુનર્વારક્રિ
યાંકુર્યાત્પુનરાધાનમેવચેત્યેકઃપક્ષઃ દાહયિત્વાગ્નિહોત્રેણસ્ત્રિયંવૃષસર્વતંપતિરિત્યાદિવચનજાતાનિપુનર્વિ
વાહેચ્છુપરાણ્યેવ પુનર્વિવાહાશકોનિર્મથ્યાગ્નિનાતાંદગ્ધ્વાપૂર્વાગ્નિપ્વેવાગ્નિહોત્રહોમેષ્ટ્યાદિચાતુર્માસ્યાદિ
કાર્યં સોમયાગોનકાર્યઃ પૂર્વાગ્ન્યેકદેશેનદ્વેદિતિયજ્ઞપાર્થ્યદેવયાગિકાદયઃ યાનિતુતસાવપત્નીકોપ્યગ્નિ
હોત્રમાહરેદિતિશ્રુતિસ્મૃત્યાદિવચનાનિતાનિપૂર્વાગ્નિપ્વેવાગ્નિહોત્રપરાણિ નત્વપત્નીકસ્યાધાનાર્થાનિ અપ
ત્નીકસ્યાધાનવિધાયકમૂલવચનાભાવાત્ દાર્કર્મણિયયશકજાત્માર્થમર્યાપેયમિત્યાપસ્તંસવૃન્તુપુન
ર્વિવાહાશકૌપૂર્વકૃતમર્યાપેયમાત્માર્થમેવસ્થાપ્યનપલ્લૈદદ્યાદિત્યેવંપરં ગ્રાહણભાષ્યાપરાકોશકીર્તમાંઢા
રાદિમતમપ્યેયમેય યેત્વપત્નીકસ્યાધાનમાહુસ્તદાશયંનવિશ્વાતિ શ્દંનિર્ણયસિંધુમતમેવયુક્તમાતિ યાગિ
કાનામાચારસ્ત્વંતગૂંદવિવાહેચ્છામૂલકોનગ્રામાણ્યાપાદકઃ પુનર્વિવાહાશયાસર્વાગ્નિદાનેપશ્ચાદ્વિવાહા
સંમવેસિંધુમતેઆધાનામાધાગ્નિર્મથ્યાગ્નિરેવશરણં કેપાંચિન્મતેપુનરાધાનં અગ્નિર્નિર્મથ્યાદિનાપૂર્વંમૃતમા
ર્યાદાહપક્ષેપૂર્વાગ્નિનામુત્સર્ગેષ્ટ્યાત્યાગંકૃત્વાપુનરાધાનંકૃત્વાગ્નિહોત્રંકાર્યમિતિકેચિદાહુઃ પર્વંસર્તાત્તિમતઃ
પૂર્વંમાર્યામરણેપિગૃહાગ્ન્યેકદેશેનતાંદદેવગ્નિગ્રાગ્નૌનિત્યહોમસ્થાલીપાકાગ્રયણાનિકાર્યાણિ અગ્નસર્વજ્ઞ
શ્રોતસ્પાતેંચકુશપતીવિધાનેનૈવાધાનાદિકર્માધિકારઃ ॥

એ વિષે નિર્ણયસિંધુ—આગ્નિકની સ્ત્રી મૃત થયા છતાં એ પક્ષ—ફરી વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય
તો, પ્રથમના અગ્નિવડે સ્ત્રીનો દાહ કરી ફરી વિવાહ કરી ફરી અગ્નિનું આધાન કરવું, એ એક પક્ષ,
“પતિએ સદાચારવાળી સ્ત્રીનો અગ્નિહોત્રના (અગ્નિવડે) દાહ કરવો” ઇત્યાદિ સઘળાં વચનો ફરી
વિવાહની ઇચ્છા કરનારા માટેજ છે. ફરી વિવાહવિષે અસમર્થ છતાં મધી કાઢેલા અગ્નિવડે તેનો

૧ સપત્નીકસ્યાપિદાયાપપ્રજાગ્રયેનાગૃહીતાગ્નિત્વેવેવમ્ ॥

૨ સપત્નીકને પણ દાયાય પક્ષના આશ્રયથી અગૃહીતાગ્નિપણું બધવું.

૩ અગ્નિમૂલમતેષ્ટિપદ્મૌ ॥ ક્લિત્વેતાવદિદાપ્યસિદ્ધાગ્નિર્મથ્યવદિવા ॥ કલ્સર્ગેષ્ટ્યાલ્લેદગ્નિનું પુનરાધાનદીતત્ત્વ ॥ શ્વાસ્યોવાસ્તે-
મેપત્યામૃતાપાર્યંતેરતિકઠશુદ્ધિઃ ॥ સિખાવાવેતલ્પશ્ચાનુકેરોપીપમતલમસોજ્જ્વલમતલ્પ સ્વાર્તેપિયોજ્યમ્ ॥

દાહ કરી પ્રથમના અગ્નિવિષેજ અગ્નિહોત્ર હોમ, ઇષ્ટિ ઇલાદિ અને ચાતુર્માસ્યાદિક કરવાં. સોમયાગ કરવો નહી. પ્રથમના અગ્નિમાંથી અલ્પ અગ્નિ લઈ તેથી દાહ કરવો એમ યજ્ઞપર્વાદ, દેવયાજ્ઞિકાદિક કહે છે. “તે માટે અપત્નીકે પણ અગ્નિહોત્ર ધારણ કરવો,” એવાં જે શ્રુતિ સ્મૃતિ ઇલાદિ વચનો તે તો પ્રથમના અગ્નિવિષેજ અગ્નિહોત્ર ધારણ કરવામાટે છે, પણ અપત્નીકને ફરી આધાન કરવાનું કહેતા નથી; કારણ અપત્નીકને આધાનનો વિધિ કહેવાવાળાં મૂળવચન નથી. “વિવાહવિષે જે અસમર્થ હોય તો પોતામાટે અગ્નિનું આધેય કરવું,” એવું આપસ્તમ્યનું મૂત્ર તો, ફરી વિવાહ કરવાનું સામર્થ્ય ન છતાં પ્રથમ કરેલું અગ્નિનું આધેય પોતામાટેજ રાખવું, સ્ત્રીને દેવું નહીં, એ પરાયણ છે. બ્રાહ્મણભાષ્ય, અપરાક, આશાક અને રામાંશર ઇલાદિ ગ્રંથનો મત પણ એવોજ છે. જે ગ્રંથકારો, અપત્નીકે આધાન કરવું એમ કહે છે, તેમનો અભિપ્રાય શું છે, તે અમે જાણતા નથી, એવો જે નિર્ણયસિંધુનો મત એજ યોગ્ય છે એમ ભાસે છે. યાજ્ઞિકોનો આચાર તો, અંતર્ગત જે શુભ વિવાહની ઇચ્છા તેથી થાય છે, તે આચાર પ્રામાણ્ય બતાવનારો નથી. ફરી વિવાહની આશાથી સમૂપેજ અગ્નિ દીધો અને પછી વિવાહનો અસંભવ હોય તો નિર્ણયસિંધુના મતપ્રમાણે આધાનનો અભાવ છતાં મથેલો અગ્નિજ ગ્રહણ કરવો. કેટલાએકને મતે ફરી આધાન કરવું. એવિષે—‘મથેલો અગ્નિ ઇલાદિકવડે પ્રથમ મૃત થયેલી સ્ત્રીના દાહ કરવો,’ એ પક્ષવિષે પ્રથમના અગ્નિનો ઉત્સર્ગેષ્ટિવડે ભાગ કરી પુનરાધાન ફરી અગ્નિહોત્ર કરવો એમ કોઈ કહે છે. એપ્રમાણે સ્માર્તાગ્નિમાનની સ્ત્રી પ્રથમ મરણ પામ્યા છતાં પણ શૃલાગ્નિના એક ભાગવડે તેનો દાહ કરી બાકી બચેલા અગ્નિવિષે નિલ્પ-હોમ, સ્થાલીપાક અને આગ્રયણ કરવાં. આ સમયે ઠેકાણે શ્રોત, સ્માર્ત કર્મવિષે પણ દર્ભની સ્ત્રીને વિધાનેકરીનેજ આધાનાદિક કર્મનો અવિકાર છે.

अनेकभार्यस्यज्येष्ठयाजीवत्यां कनिष्ठभार्यामरणे निर्मथ्यादिना तां वहेत् नञ्चैतस्मार्ताग्निभिः केचित्पूर्वं सर्वाग्निभिः कनिष्ठां दग्ध्वा ज्येष्ठया सह पुनराधानं कार्यमित्याहुस्तदग्निद्वयसंसर्गपरं मतांतरपरं वा दोष्यं दाहकाले स्मिना शेतु यजमाने चितारुहे पात्रन्यासे हृते सति वर्षाद्यभिहतैव हौचिताग्निस्थे कथंचन तदार्धं दग्धकाष्ठानि तानि निर्मथ्य तं वहेत् ॥

તેની અનેક સ્ત્રીઓ છે તેની જ્યેષ્ઠ સ્ત્રી જીવતી છતાં કનિષ્ઠ સ્ત્રી મરણ પામે તો મથેલા અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો, શ્રોતસ્માર્ત અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો નહીં. કોઈ ગ્રંથકાર, પ્રથમ સમૂપેજ અગ્નિવડે નાની સ્ત્રીનો દાહ કરી જ્યેષ્ઠ સ્ત્રીસાથે પુનરાધાન કરવું એમ કહે છે તે, જે અગ્નિનો સંસર્ગ ન્યાં હોય તે પરાયણ અથવા ખીજા મતપરાયણ જાણવું. દાહસમયે અગ્નિનો નાશ થાય તો, “યજમાનને ચિતા ઉપર ચઢવી યજ્ઞપાત્ર સ્થાપન કર્યાં છતાં ચિતા ઉપરનો અગ્નિ વસાદિ ઇલાદિકવડે નષ્ટ થાય તો તે સમયે અર્ધ બળેલાં કાષ્ઠ મથન કરી તેથી પ્રગટ થયેલા અગ્નિવડે તેનો દાહ કરવો.”

अथ गृहात्सशानेशवनयनप्रकारः ॥ तत्र विप्रप्रेतं नगरपश्चिमद्वारेण शूद्रं दक्षिणद्वारेण निःसार्य सजातीया शवंप्रच्छादितमुखं प्राकृशिरसं दाहदे शनयेयुः पूर्वोक्तोऽग्निः शवाग्रयेन नेतव्यः प्रेताग्नौ संच्येन्येन गंतव्यं सर्वे सर्पिडादयो धाकृतो पवीता मुक्तके शाल्येषु पुरः सराः प्रेतमनुगच्छेयुः प्रेतश्च नम्रो न दग्धव्यः निःशेषतश्च न दाह्यः शवचर्खं च सशानवासिम्यो देयं प्रेतश्च केशानसादिवापयित्वा संस्नाप्य गंधपुष्पाद्यैरलंकृत्य दग्धव्यः दिने मृतौ दिवैव दाहो रात्रि मृतस्य रात्रौ वै दिवा चारात्रौ वा स्थितः शवः पर्युपितः पर्युपित शवंपंचगव्येन स्नापयित्वा प्राजापत्य त्रयंकृत्वा दहेत् मुखस्य ससृष्टिद्राणि हि रण्यशकलैराच्छादयेत् अनपानन्यासोर्मंत्रवदाहादिविधिश्च स्वस्वस्वानुसारि श्रौतस्मार्तांत्येष्विष्टप्रयोगेषु दोषः ततो दाहांते घटस्फोटदिकं कार्यं शिलाविपर्यये पिघटस्फोटस्य नावृत्तिः ततश्चितामप्रदक्षिणं सर्वपर्वणावृत्य सचैलं स्नात्वा चम्यसगोनर्पिडसमानोद्रकानां मातामहीमातामहयोराचार्यांश्च दुहितृभगिन्योश्चावश्यं तिलजालिद

૧ એમા મૂળ અર્થેષ્ટિપદ્ધતિ ગ્રંથમા—તારે આ ઠેકાણે પણ એટલુજ છે કે, મથેલા અગ્નિવડે દાહ કરી ઉત્સર્ગેષ્ટિવડે પ્રથમના અગ્નિનો ભાગ કરવો અને ફરી તે આધાનપૂર્વક ધારણ કરવો, પત્ની મૃત થયા છતાં જે અગ્નિ ધારણ કરવો તે રાખાજિ છે એ કહની શ્રુતિ છે. નિર્ણયસિંધુ ઇલાદિ ગ્રંથમા આ પક્ષ જ્યો નથી મારે એ એકદેશી મત છે, એ બને મત સ્માર્તમા પણ લેકલા.

દ્યુઃ તદ્યથાવૃદ્ધપૂર્વાદક્ષિણામુલાઅમુકગોત્રનામપ્રેતસ્તુપ્યત્વિતિમંત્રેણાંજલિનાસકૃત્પાપાણેસિંચેયુઃ અન્ન
જ્ઞાનોદકદાનેડપનઃશોશુચદધમિતિમંત્રેણજ્ઞાનમેવતેનમંત્રેણેત્યન્યે સ્ત્રીણાંતુમંત્રોનાસ્તિ - માતુલપિતૃત્વ
સ્માતૃત્વસુત્રસ્ત્રીયથ્યશુરમિત્રયાજકાદીનામુદકદાનંકૃતાકૃતં કરણપક્ષેપિનાશ્મન્યેવેતિનિયમઃ વ્રાત્ય
બ્રહ્મચારિપતિતવ્રતિઠ્ઠીચોરાશ્વનોદકંદદ્યુઃ તત્રબ્રાત્યાયથાકાલમુપનયનહીનાઃવ્રતિનઃ પ્રક્રાંતપ્રાય-
શ્ચિત્તાઃ ચોરાઃસુવર્ણતત્સમદ્રવ્યાપહારિણઃ બ્રહ્મચારિમિમાંતાપિતૃપિતામહુમાતામહુર્ગુવાંચાર્યાદીનામુદ-
કદાનંકાર્યં પ્રક્રાંતપ્રાયશ્ચિત્સ્તુતદતેતેડકદાનંત્રિપાત્રાશૌચંચકાર્યં વ્રાત્યાદિભિઃપ્રેતસ્પર્શવહનદાહપિં
ડાદિકમપિનકાર્યં અન્યાભાવેબ્રહ્મચાર્યપિપિત્રાદેર્વાહમાશૌચંકુર્યાત્ કર્મલોપેસ્તુનાસ્તીત્યુક્તં દ્વંદ્વોદક
દાનમેકવાસસાપસચ્ચેનૈવ ઉદકદાનોત્તરંપુનઃસ્નાત્વાવસ્થાણિનિષીઢ્યકુલવૃદ્ધાઃપુત્રાદીન્પૂર્વેતિહાસૈઃસ
માથ્યાસ્ય વિપ્રાનુમત્પાકનિષ્ઠાનુકમેણગૃહંગત્વા નિવપત્રાણિદાનંમંજ્ઞયિત્વાચમ્યાન્મુદકગોમયાદીન્
સ્પૃશ્વદ્વા દ્વારાશ્મનિપદંનિધાયગૃહંપ્રવિશેયુઃ નિવપત્રમક્ષણંકૃતાકૃતં તતસ્તદિનેઉપવસેયુઃ ઉપવાસાશક્તા
ઘયાચિતલબ્ધેનાન્યગૃહપકેનવૈકેનૈવહવિપ્યાત્રેનવર્તેન્ ॥

હવે ધરથી રમશાનમાં રાખ લઈ જવાનો પ્રકાર કહે છે.

તેમાં બ્રાહ્મણના રાખને નગરના પશ્ચિમદ્વારથી, અને શૂદ્રના રાખને દક્ષિણદ્વારથી બાહર કાઢી
પોતાની બતવાળાઓએ, જેનું મુખ ઢાંકેલું અને પૂર્વ દિશા ભણી મસ્તક કરેલું એવા રાખને દાહના
દેશ (રમશાન) પ્રત્યે લઈ જવું. પ્રથમ કહેલો અગ્નિ રાખની આગળ બીજાએ લઈ જવો. પ્રેત
તથા અગ્નિના વચમાં બીજાએ જવું નહીં. સઘળા સર્પિઠ ઇલાદિકાએ, નીચે કરેલું છે જોનાઈ જેમણે,
માથાના કેશ છુટા અને વડીલો છે અગ્રભાગમાં જેમને એવા થઈ પ્રેતની પાછળ જવું. પ્રેતને નમ્ર
બાળવું નહીં. નિઃશેષ (સંપૂર્ણ) પણ બાળવું નહીં. રાખવું વસ્ત્ર રમશાનમાં રહેનારાઓને દેવું.
પ્રેતના કેશ નખ ઇલાદિ ખુંટન કરાવી નવરાવી ગંધ પુષ્પાદિકવડે અલંકૃત કરી દાહ કરવો. દિવસે
મૃત છતાં દિવસેજ દાહ કરવો. રાત્રિએ મરેલાનો દાહ રાત્રિએજ કરવો. દિવસે અથવા રાત્રિએ
પ્રેત (બાપ્યાવિના) રહી ભય તો તે વાસી કહેવાય. વાસી થયેલા પ્રેતને પંચગવ્યવડે આન કરાવી
ત્રણ પ્રાન્તપલ્ય કરી દાહ કરવો. મ્હોઠા ઉપરનાં સાત છિદ્રો (મ્હોઠું, બે નાસિકા, બે કાન, બે નેત્ર)
સોનાના કટકાવડે ઢાંકવાં. આ ઠેકાણે પાત્રનુ સ્થાપન તથા મંત્રસહિત દાહાદિક નિધિ એ પૌત્રપો-
તાના સૂત્રપ્રમાણે ઐત તથા રમાર્ત અંત્યેષ્ઠિના પ્રયોગમાં લેવો. પછી દાહની અંતે ઘરો ફેરવે
ઇલાદિક કરવું. બે પથરાનો વિપર્યાસ થાય તો પણ બીજવાર ઘરો ફેરવે નહીં. સાર પછી
સઘળાઓએ ચિતાને અવળી પરિક્રમા કરી વસ્ત્રસહિત આન કરી આચમન કરી સગોત્ર સર્પિઠ,
સમાનોદક, માતામહી, આતામહ, આચાર્યાદિક, કન્યા અને બેઠેન એમને અવશ્ય તિલના જળની
અંજલી દેવી. તે આ રીતે—પ્રથમ વૃદ્ધ પછી ન્હાના એ રીતે દક્ષિણમુખ થઈ "અમુકગોત્રનામા
પ્રેતસ્તુપ્યતુ" એ મંત્ર ભણી અંજલીવડે એકવાર પથરા ઉપર જળ દેવું. આ ઠેકાણે સ્નાનાદક
દેવું હોય તો, "અપનઃ શોશુચદર્થ" એ મંત્રવડે કરવું. આનજ એ મંત્રવડે દેવું એમ બીજા
ગ્રંથકાર કહે છે. સ્ત્રીઓને દેવાવિષે મંત્ર નથી. મામે, ફઈ, માસી, બાણેજ, સસરે, મિત્ર અને
ઉપાધ્યાય ઇલાદિકોને ઉદકદાન કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. કરવાનો પક્ષ છતાં પણ પથરા
ઉપરજ દેવું એવો નિયમ નથી. મ્રાલ, બ્રહ્મચારી, પતિત, વ્રતવાળા, નપુંસક અને ચોર એમને
તિલાંજલી દેવી નહીં. તેમાં મ્રાલ, એટલે સમયે ચ્ચોપવીત મળ્યું ન હોય તે; વ્રતવાળા એટલે
પ્રાયશ્ચિત્તનો આરંભ જેમણે કરેલો હોય તે; ચોર એટલે સુવર્ણ અથવા સુવર્ણસરખા દ્રવ્યને ચોર-
વાવાળા; બ્રહ્મચારીએ માતા, પિતા, પિતામહ, આતામહ, શુરુ અને આચાર્ય ઇલાદિકને ઉદકદાન
કરવું. જેમણે પ્રાયશ્ચિત્તનો આરંભ કયો હોય તેમણે તો પ્રાયશ્ચિત્તની સમાપ્તિ થયા પછી ઉદકદાન
કરવું તથા ત્રણ રાત્રિ આશૌચ પાળવું. મ્રાલ ઇલાદિકાએ પ્રેતને સ્પર્શ, ઉપાડવું, દાહ, તથા પિંડ
દિક પણ કરવાં નહીં. બીજા અધિકારી ન છતાં બ્રહ્મચારીએ પણ પિતા ઇલાદિકનું દહન કરી
આશૌચ પાળવું; (તેને) કર્મનો લોપ નથી એમ કહેલું છે, એ જળ દેવું તે એક વસ્ત્ર છતાં અપ-
સંચે કરીનેજ દેવું. ઉદકદાન કરી ફરી આન કરી વસ્ત્ર નીચેલી કુળમાંના વૃદ્ધોએ પૂર્વના ઇતિહાસ
કહી પુત્રાદિકાનું સમાધાન કરી બ્રાહ્મણની સંમતિ લઈ પ્રથમ ન્હાના પછી મ્હોઠા એ કંમથી ઘેર જઈ
લીંબડાનાં પાન ધીરે ધીરે આવી આચમન કરી અગ્નિ, જળ, છાણુ ઇલાદિકને સ્પર્શ કરી ખારણાંના
પથરાઉપર પગ દઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરવો. લીંબડાનાં પાન ખાનાં અથવા ન ખાનાં. પછી તે દિવસે

ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો આગ્નિના ગ્રાસ થયેલું, અથવા બીજાને ઘેર રાધેલું એવું એકજ હવિષ્યાન્ન ભક્ષણ કરી રહેવું.

તત્રાશૌચમધ્યેમાપમાંસાપૂપમધુરલવણદુઘ્માંયંગતાંબૂલક્ષારાણિચર્જ્યાનિ ક્ષારાણિતુ તિલમુદ્રાદતેશૈં
ધ્વંસસ્યેગોધૂમકોદ્રચૌ ધાન્યાકંદેવધાન્યંચશમીધાન્યંતથૈવચ સ્તિન્નધાન્યંતથાપર્ણ્યમૂલંક્ષારગણઃસ્મૃતઃ
કેચિત્સંધવંમહ્યમિત્યાહુઃ આદશસ્ત્રીસંગદ્વતાદિહસનરોદનોઘાસનાનિનિત્યંત્યજેયુઃ ચાલવૃદ્ધાતુરવર્ણ્ય
છળકટાસ્તીર્ણભૂમૌપૃથક્કશીરરૂ નકંચલાઘાસ્તીર્ણભૂમૌ માર્જનાદિરહિતમેવજ્ઞાનં અસ્થિસંચયનાદૂર્ધ્વ
માર્ગોપુત્રવ્યતિરિક્તાનાંશય્યાસનાદિમોગોસ્ત્યેવસ્ત્રીસંગસ્તુનાસ્તિ ॥

તે આશૌચમાં અડદ, માંસ, પૂડલા, મધુર, લૂણ, દૂધ, તૈલમદન, તાંબૂલ અને ક્ષાર એ પદાર્થ વર્ણ્ય કરવા. ક્ષાર પદાર્થ—“તિલ અને મગ વિના સીંગમાં ઉત્પન્ન થતું ધાન્ય; સસ્યમાંના ગાહુ, કોદા એ ધાન્ય તથા ધાણુ, દેવધાન્ય (જવાર); શમીધાન્ય (મગ, અડદ, ચોળા, કળથી, ચણા, તિલ, વટાણા અને તુવર એ આઠ ધાનને શમીધાન્ય કહે છે તે), લીંબવેલું ધાન્ય, પપુચ અને મૂળા એ ક્ષારગણુ બાણુઓ, કોઈ ગ્રથકાર, સૈંધવ ભક્ષણ કરવું એમ કહે છે. અરીસો, સ્ત્રીસંગ, ધૃતાદિક, હસરું, રોહું અને ઉચું આસન એ નિલ વર્ણ્ય કરવાં. ખાળક, વૃદ્ધ અને રોગીવિના (બીભ્ભોએ) ઘાસની સાદડી પાથરેલી ભૂમિ ઉપર જીંદું જીંદું સુવું, કંબલ ઇલાદિક પાથરેલી ભૂમિ ઉપર નિદ્રા કરવી નહીં. માર્જનાદિક કયાંવિનાજ જ્ઞાન કર્યાં કરવું. અસ્થિસંચયન થયા પછી સ્ત્રી અને પુત્રવિના બીભ્ભોને શય્યા, આસન ઇલાદિ ભોગ છેજ. સ્ત્રીસંગ કરવો નહીં.

અસ્થિસંચયનંતુ સમંપ્રાપ્તિદાહદિનાદારમ્યપ્રથમદિનેદ્વિતીયેતૃતીયેચતુર્થેસતમેનઘમેવાગોત્રજૈઃસહસ્ત્ર
સ્વસ્ત્રોકપ્રકારેણકાર્યં તત્રદ્વિપાદત્રિપાદનક્ષત્રાણિકર્તુર્જન્મનક્ષત્રંચવર્ણ્યં સંભવેર્કેમીમમંદચારાઘર્જ્યાઃ
પાલાશદાહાસ્તિદાહયોઃસદ્ગઃસંચયનં અસ્ત્રાંગંગાંમસિતીયાંતરેવાપ્રક્ષેપઃ તદ્વિધિર્ધૃત્યતે અરણ્યેવૃક્ષ
મૂલેનિપનનંઘા અસ્ત્રીન્યન્યકુલસ્થસ્થનીત્વાચાંદ્રાયણંચરેત્ દયયાન્યસ્યાપિનયનેમહાપુણ્યં અસ્ત્રાંશ્વસુ
કરશ્ચદ્વાદિસ્પર્શપંચગાંધ્યશાલપ્રામતુલસ્યુદકૈઃપ્રોક્ષણં આશૌચમધ્યેસગોત્રજૈઃસહમોક્તવ્યં તદ્વદિવૈવ
મોજનંચમૃન્મયેપુર્ણપુટકૈપુકાર્યેનતુઘાતુપાત્રિપુ ॥

અસ્થિસંચયન તો, મંત્રસહિત અગ્નિદાહ જે દિવસે ક્યાં હોય તે દિવસથી આરંભ કરી પ્રથમ, બીજો, ત્રીજો, ચોથો, સાતમો અથવા નવમો એ દિવસે ગોત્રજોએ સહિત પોતપોતાના સૂત્રમાં કહેલે પ્રકારે કરવું. તેમાં દ્વિપાદ તથા ત્રિપાદ નક્ષત્રો અને કર્તાનું જન્મનક્ષત્ર એ વર્ણ્ય કરવાં. સંભવ હોય તો, રવિ, ભૌમ અને શનિવાર વર્ણ્ય કરવા. પાલાશવિધિવડે દાહ તથા અસ્થિદાહ છતાં તત્કાળ અસ્થિસંચયન કરવું. અસ્થિ ગંગાના જળમાં અથવા બીજા તીર્થમાં નાખવાં. તેના વિધિ કહેલું. વનમાં અથવા ઝાડના મૂળમાં દાટવાં. “બીજા કુળમાંના મનુષ્યનાં અસ્થિ ઉપાધ્યા છતાં આંદ્રાણુ કરવું.” બીજાનાં અસ્થિ પણ દયાથકી લઈ ગયા છતાં મહાપુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કુતરાં, સુવર અને શૂદ્રાદિકને અસ્થિને સ્પર્શ થયા છતાં પંચગવ્ય, શાલગ્રામ તથા તુળસીના જળવડે પ્રોક્ષણ કરવું. આશૌચમાં પોતાના ગોત્રજોની સાથે ભોજન કરવું, પણ તે દિવસેજ ભોજન કરવું. ભોજન કરવું તે મૃતદાના પાત્રમાં અથવા પાનની પત્રાવલી ઉપર કરવું; ઘાતુપાત્રમાં કરવું નહીં.

દાહદિનાદારમ્યદશર્પિંડાદશદિનમધ્યેદર્માસ્તીર્ણભૂમાવમંત્રકંદેયાઃ ક્ષત્રિયાદીનાંનવર્પિંડાઃનવદિનાંતં
દશમર્પિંડસ્વાશૌંચાંત્યદિને પ્રથમેહનિયોદેશોયશ્ચકર્તાયચ્છતંદુલાદિદ્રવ્યંયચોત્તરીયશિલાપાકપાત્રાદિ
તદેવદશાહાંતં પતદન્યતમવ્યત્યયેયતોવ્યત્યયસ્તતઃપુનરાવૃત્તિઃ શિલાવિપર્યયેપિઘટસ્ફોટાદેર્નાવૃત્તિરિ
ત્યુકેલીંકિકશિલાપ્રહણં તેનર્પિંડદાનતિલાંજલ્યાદિકસંવાબુચ્ચિન્નદાહસ્ય કેચિદાચાર્યવિપર્યયેપ્યાવૃત્તિ
માહુઃ યત્રપુત્રાદિમુલ્યકર્તુરસત્રિધાનાદમુલ્યાધિકારિણાર્પિંડદાનક્રિયારવ્ધા તત્રમધ્યેપુત્રાદિસત્રિધા
નેપ્યમુલ્યકર્ત્રેવદશાહાંતાક્રિયાસમાપનીયા એકાદશાહાદિકંતુપુનાદિમુલ્યેનૈવ સમંત્રકદાહમાત્રેન્યે
નઠતેતુર્પિંડદાનાદિદશાહહૃત્યંસત્રિઘ્નુમુલ્યેનૈવકાર્યમિતિમિતાક્ષરાદયઃ અન્યેતુસગોત્રોઽસગોત્રોવા
ય.સમંત્રકદાહકર્તાસપ્તદશાહકુર્યાંદિત્યાહુઃ પદ્યાઃકર્તૃત્વેરજોદર્શનેજાતેસાતદંતેકુર્યાત્ કર્તુરસ્વા
સ્થ્યેન્યેનસર્વાઃક્રિયાઃપુનઃકાર્યાઃ પિંડદ્રવ્યેપુતંદુલામુલ્યાઃ તદમાત્રેફલમૂલશાકતિલમિશ્રસકલોપિ

સંમયેન દિવંદેવતુર્વાણાં પુનઃશાવંસમશ્રુતશ્ચુકદોર્ષાપ્રસક્તેઃ પવંદશૌપકૃષ્યતંત્રસમાપ્તાવપ્યગ્નિપિંડદા
તુર્વશાહમાશૌચમસ્ત્યેવ પુત્રાદેઃસપિંડસ્યતુસુતરાં દશાદ્યેતર્પિંદાન્નદાયાસ્ત્વાભુક્તાવસપિંડસચિરા-
ત્રોપવાસઃ સપિંડસ્યોપવાસપેકઃ મત્યાદિગુણં પ્રેતકૃત્યંકુર્વતાસ્થિસંચયનાદર્વાક્ષત્રીસંગેકૃતેચાંદ્રાયણં
ઋત્વેદચ્છત્રયં અન્યેપામાશૌચિનાંસંચયનાદર્વાક્ષત્રિરાત્રં તદુત્તરમેકોપવાસઃ ॥

હવે દશ રાત્રિના મધ્યમાં દર્શ (અમાવાસ્યા) પ્રાપ્ત થયા છતાં નિર્ણય કહે છે.

પિરદાન ઇલાદિક કર્મોના આરંભ કર્યા છતાં જો વચમાં દર્શ પ્રાપ્ત થાય તો માતા પિતાવિના
ખીનઓતુ મધ્યુ દશ દિવસનું ફૂલ અપકર્ષ કરીને દર્શને દિવસેજ સંભાષ કરવું. માતા પિતાના
વિધયમા તો, ત્રણ દિવસમા દર્શ પ્રાપ્ત થયા છતાં અપકર્ષ કરવો નહીં. ત્રણ-દિવસ પછી દર્શ પ્રાપ્ત
થાય તો, માતાપિતાનું પણ મધ્યુ ફૂલ દર્શદિવસેજ સંભાષ કરવું એમ કોઈ અચકાર કહે છે.
ખીન અચકારે તો, ત્રણ રાત્રિ પછી પણ દર્શ પ્રાપ્ત થયા છતાં આરંભ પુત્રે માતાપિતાના ફૂલની
તત્રવટે સંભાષિ કરવી નહીં, એટલે અપકર્ષ કરી ફૂલની સંભાષિ કરવી નહીં, એમ કહે છે. એ
વિધયમાં દેશાચારવટે વ્યવસ્થા કરવી એમ નિર્ણયસિધુ ઇલાદિક અથ કહે છે. જો દેવવશથી દર્શની
પ્રથમ પિંડદાનાદિક તત્ર આરંભેલો ન હોય અને દાહ માત્ર મત્રસહિત થયો હોય તોપણ દર્શને
દિવસે ફૂલની સંભાષિનો નિયમ નથી એમ ભામે છે; કારણ, દર્શ પછીજ તત્રનો આરંભ તથા સંભાષિ
થવાની અ કારણથી “એ ચદ્રથુકા કાળમાં કર્મ કરનારાને ફરી આશૌચ પ્રાપ્ત થાય છે” એવો જો
દોષ કહ્યો તેની પ્રાપ્તિ નથી. એ રીતે દર્શને દિવસે અપકર્ષ કરી તંત્રની સંભાષિ કર્યા છતાં પણ
અગ્નિ તથા પિંડ દેનારાને દશ દિવસનું આશૌચ છેજ, પુત્રાદિક સર્પિરોને તો નિઃસશયજ છે. પ્રેતને
દશ દિવસપર્યંત પિરદાન કરી જ્ઞાન કર્યાવિના ભોજન કરે તો અસર્પિરોએ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ
કરવો. સર્પિરોએ એક રાત્રિ ઉપવાસ કરવો. બાકી જોઈ જ્ઞાન કર્યા વિના ભોજન કર્યું હોય
તો તેણે બમા ॥ (૬-૨) ઉપવાસ કરવા. પ્રેતકાર્ય કરનારાએ અસ્થિસચયનની પ્રથમ સ્ત્રીસંગ
કર્યા છતાં ચાઢાપણ કરવું. અસ્થિસચયન પછી (સ્ત્રીનન કર્યા છતાં) ત્રણ કૃત્ચૂ કરનાં,
ખીન સૂતપ્રીઓએ અસ્થિસચયનની પ્રથમ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ, અને અસ્થિસચયન પછી એક
ઉપવાસ કરવો.

અથનવશ્રાદ્ધમ્ ॥ પ્રથમેદિત્વતીયેષ્વપંચમેસતમેતથા નવમૈકાંદશેષૈવતત્રવશ્રાદ્ધમુચ્યતે નવશ્રા
દ્ધાનિપંચાહુરાશ્વલાયનશાલિનઃ આપસ્તંબાપટિલ્યાહુર્ધ્વિભાપાત્તિતરેપુદિ પંચપક્ષેપકાદશાહેનવશ્રાદ્ધનઃ
પાર્થેપતાન્યવાનિપમશ્રાદ્ધાનાંત્યુચ્યંતે નવશ્રાદ્ધાનિદશાહાતર્તનનયમિથંતુચત્સરદ્યન્યથ અકૃત્યાતુનવશ્રા
દ્ધપ્રેતત્વાર્થેષ્વમુચ્યત નવશ્રાદ્ધાપ્રપક્ષંચપાળમાસકંમાસિકાનિચ નકરોતિસુતોયસ્તુતસ્યાધ.પિતરોગતાઃ
અર્ષદ્દીનમધૂવચગંધમાલ્યવિવર્જિતં નવશ્રાદ્ધમમનંસ્યાદયનેતનવર્જિતં આશિર્વોદ્વિગુણદર્ભંજપારીઃસ્વ
ત્તિરાચનં પિતૃશાન્દ.સ્વસંવંધ.શર્મશાન્દસ્તંથવચ પાત્રાલમોચગાહશ્ચઽન્મુકોલ્લેરનાદિકં સ્તુતિપ્રશ્નશ્ચવિ
કિર.શેષપ્રશ્નસ્તંથેષ્વક પ્રવક્ષિણાનિસંગશ્ચસીમાંતગમનંતથા અષ્ટાદશપદાર્થશ્ચપ્રેતશ્રાદ્ધેવિવર્જયેત્ તિલો
સીતિમંત્રસંધાનમ.પિતૃશાન્દનાવાચ્યાઃ કિતુપ્રેતશાન્દોહેનતૂર્ણીયાતિલાચપનં તૂર્ણીમર્ચદાનં અમુષ્મૈ
સાદ્દોતપ્રેતનામ્નાપાણિહોમઃ ચદુચાનાંસંવૈકોદિષ્ટેષ્વઝૌકરણમસ્ત્યેવ અન્યશાસિનાંતુતઘ્રિપેધઃ નાદ્ધેકઃ
પિંડ.નિનયનમગ્રેરુદ્ધઃ અનુમંત્રણાદિનંત્વમંત્રક અમિરમ્પતામિસ્તિવિસર્જનં પ્યનવશ્રાદ્ધવર્જ્યંકોદિષ્ટેષુ
નવશ્રાદ્ધત્વમત્રવંસર્પામિતિનારાયણવૃત્તિઃ ઉચ્ચાનંસ્વાપયેત્પાપમંકોદિષ્ટેસદાવુચઃ ન્યુજાનુપાર્ષણકુર્યાંત
સ્થાપરિહુશાધ્યસંત્ સર્પિદીકરણાંતાનિપ્રેતશ્રાદ્ધાનિર્લાંકિકાશ્ચાવિત્યાશ્વલાયનમતં નવશ્રાદ્ધાનિસંમ
યેનનુચાંદ્યધામાધેન ॥

હવે નવશ્રાદ્ધ કહે છે.

“પ્રથમ, ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો, નવમો અને અગીયારમો એ દિવસે જો શ્રાદ્ધ તે નવશ્રાદ્ધ
કહેવાય છે. આપસ્તાયન સામ્યાવાજા નવશ્રાદ્ધ પાત્ર કહે છે. આપસ્તાયન છ એમ કહે છે. બીજો
શામ્યાવાજાઓ તો વિકલ્પ કહે છે.” પાત્ર એ પક્ષમાં અગીયારમે દિવસે નવશ્રાદ્ધ કરવું નહીં.
એ નવશ્રાદ્ધનેજ વિધવશ્રાદ્ધ એમ કહે છે. “નવશ્રાદ્ધ દશ દિવસની અંદર કરવાં, તથા નવમિત્ર
શ્રાદ્ધ તો વર્ષની અંતે કરવા” એમ બીજો દેકાણે કહ્યું છે. “નવશ્રાદ્ધ કર્યાવિના પ્રેતપણથી શુભ

યતો નથી. નવશ્રાદ્ધ, ત્રૈપક્ષિક, પાણ્ડુશિક (છમાસી), અને માસિક એ શ્રાદ્ધ જે પુત્ર કરતો નથી તેના પિતૃ અધોપોનિપ્રત્યે જાય છે. અર્ધચંદ્રિત, ધૃત્વરહિત, ચંદનપુષ્પરહિત, મંત્રરહિત અને પાદરહિત એવું નવશ્રાદ્ધ જાણવું. આશીર્વાદ, જેવડા દર્બ કરવા તે, જપ, આશીર્વાદ, સ્વરિતવાચન, પિતૃશબ્દ, પોતાનો સંગંધ, રામશબ્દ, પાત્રનો સ્પર્શ, પિંડ વેહેવરાવવા તે, ઉદ્દમુક, ઉલ્લેખનાદિક, તૃપ્તિપ્રશ્ન, વિકિર, શેષપ્રશ્ન, પ્રદક્ષિણા, વિસર્જન અને સીમાપર્યંત જવું એ અહાર પદાર્થ પ્રેતશ્રાદ્ધવિષે વર્જ્ય કરવા. " તિલોસિન્ " એ મંત્રવિષે સ્વધાશબ્દ, નમઃશબ્દ અને પિતૃશબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો નહીં, ભારે પ્રેત શબ્દના ઉચ્ચારયશી અથવા મંત્રરહિત તિલ છાંટવા. અધ્યેદાન મંત્રરહિત કરવું. " અમુષ્મે સ્વાહા " એ મંત્રવડે પ્રેતને નામેકરી પાણ્ડિહોમ કરવો. ઋગ્વેદીઓને સઘળાં એકોદિષ્ઠ શ્રાદ્ધવિષે અગ્રૌકરણુ છે. બીજી સાખાવાળાઓને તો એકોદિષ્ઠશ્રાદ્ધવિષે અગ્રૌકરણુનો નિયંધ છે. નામવડે એક પિંડ દેવો. જળ દેવાના મંત્રવિષે ઉચ્ચાર કરવો. અનુત્રણાદિક તો, મંત્રરહિત કરવું. " અમિરમ્યતાં " એ મંત્રવડે વિસર્જન કરવું. આ રીતિ નવશ્રાદ્ધ વિનાના એકોદિષ્ઠશ્રાદ્ધવિષે તો જણાવી. નવશ્રાદ્ધ સઘળાં મંત્રરહિત કરવાં એમ નારાયણપુત્રિમાં છે. " સાત્રા પુરુષે એકોદિષ્ઠશ્રાદ્ધવિષે પાત્ર સઘળાં રાખવાં, પાર્વણશ્રાદ્ધવિષે તો ઊંધાં માંડી તે પાત્ર ઉપર કુશ રાખવા. " સર્પીડીકરણુપર્યંત પ્રેતશ્રાદ્ધ લૌકિકાગ્નિ ઉપર એવો આશ્વાયનનો મત છે. સંભવ છતાં નવશ્રાદ્ધ અત્તવડે કરવાં, અસંભવ છતાં આમાત્રવડે કરવાં.

વિપ્રેતુ નવશ્રાદ્ધમાસિકચંદ્રવદંતરિતંમથેત્ તત્તદુત્તરશ્રાદ્ધેનસહતંત્રેણકાર્યે શાશ્વેઆશૌચાંતરપ્રાપ્તૌ નવશ્રાદ્ધાનિકુર્યાદિય સહગમનેતુ નવશ્રાદ્ધાનિસર્વાણિસર્પિંડીકરણંપૃથક્કુ એકપવનૃપોત્સર્ગોગૌરેકાત્ત્ર દીયતે શ્વદ્રસ્યામંનકસર્વદ્વિજવન્નાન્નૈયકાર્યમિતિસ્મૃત્યર્થસારઃ અન્નવયોધિકમરણેતત્કનિષ્ઠાનાંસર્પિંડા નાંદશમેહનિમુંડનંકેચિદાદુઃ માતાપિત્રાચાર્યંપુમૃતેપુનિયમેનદશમેહનિમુંડનં પંચમર્તરિમૃતેત્ત્રિયાઅપિ મુંડનનિયમઃ પુત્રાણાંસર્વેપંદાદકર્તુમ્થદાહાંગમૂતપ્રથમદિનેદશમદિનેચમુંડનં અન્નદેશાચારાદ્ધવસ્યા અન્નરાત્રિમૃતસ્યરાત્રૌદાહેપિપ્રાતરેવમુંડનસિત્યુક્તમ્ ॥

વિપ્ર પડે તો; નવશ્રાદ્ધ, માસિક એવાં જે જે શ્રાદ્ધ રહી ગયલાં હોય તે તે આગળનાં શ્રાદ્ધની સાથે એકતંત્રે કરી કરવાં. મૃતાશૌચમાં બીજું આશૌચ પ્રાપ્ત થયા છતાં નવશ્રાદ્ધ કરવાંજ. સહ-ગમન હોય તો " સઘળાં નવશ્રાદ્ધ (જુદાં) કરવાં, તથા સર્પિંડીકરણુ જુદું કરવું. વૃષોત્સર્ગ એકજ (પતિનો માત્ર) કરવો, અને સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગને ઠેકાણે એક ગાય દેવી. સૂત્રનું સઘળું કર્મ મંત્રરહિત નામમંત્રવડેજ દ્વિજપ્રમાણે કરવું, એમ સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથ કહે છે. આ ઠેકાણે, અવસ્થાએ અધિક એવો મૃત થયા છતાં મરનારથી ન્હોના સર્પિંડીએ દશમે દિવસે મુંડન કરાવવું, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. માતા, પિતા અને આચાર્ય એ મૃત છતાં અવશ્ય દશમે દિવસે મુંડન કરાવવું, એ રીતે પતિ મૃત થયા છતાં સ્ત્રીએ પણ અવશ્ય મુંડન કરાવવું. સઘળા પુત્રોએ તથા દાહકર્તાએ દાહતું અંગમૃત પ્રથમ દિવસે, અને દશમે દિવસે પણ મુંડન કરાવવું; એ વિષયમાં જેવો દેશાચાર હોય તેપ્રમાણે બ્યવસ્થા જાણવી. આ વિષયમાં રાત્રિએ મૃત થયલાનો દાહ રાત્રિએ કાઢેલો હોય તો પણ મુંડન બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળેજ કરવું એમ કહ્યું છે.

તત્તોદશમેહનિપૂર્વેવજ્રશુદ્ધિગૃહશુદ્ધિચક્રત્વા ગૌરસર્પપતિલકલ્કેનસશિરઃજ્ઞાનંકૃત્વાનવયલ્લેપરિ ઘાયપરિહિતવજ્રાણિપ્રેતવજ્રાણિચાલ્યજેમ્યઆશ્રિતેમ્યશ્વદત્વા સુવર્ણાદીનિમંગલવસ્તૃનિસ્પૃહાગૃહંપ્ર વિશેત્ ॥

ભાર પછી દશમે દિવસે પ્રથમના વજ્રની શુદ્ધિ તથા ઘરની શુદ્ધિ કરી સદેહ સરસિયા અને તિલના ભૂકાવતી મસ્તક ધોવાપૂર્વેક જ્ઞાન કરી નવાં વજ્ર પેહેરી પ્રથમ ધારણ કરેલાં વજ્ર તથા પ્રેતનાં વજ્ર અંજલજ જલિવાળાઓને તથા આશ્રિતોના દર્ષ સુવર્ણાદિક મંગળ વસ્તુને સ્પર્શ કરી ઘરમાં પ્રવેશ કરવો.

અથાસ્યક્ષેપવિધિઃ ॥ તન્નાદૌસંચયનદિનેઽસ્થિસ્થાપનપ્રકારઃ પ્રેતસ્યનેચલિંદત્વાક્ષીરેખામ્બુ ક્ષ્યવાગ્યતઃ પ્રેતસ્યાસ્થીનિગૃહ્ણીયાત્રધાનાંગોદ્ભવાનિચ પંચગવ્યેનસંસ્થાપ્યક્ષૌમવલ્લેખવેદ્યચ પ્રક્ષિપ્ય મૃત્મપ્રેમાંડેનવેસાચ્છાદનેશુમે અરણ્યેવૃક્ષમૂલેવાશુદ્ધેસંસ્થાપયેદથ સુક્ષ્માન્યસ્થીનિતદ્ગમનીત્વાન્નોજે

વિનિક્ષેપેત્ તતઃસંમાર્જનંભૂમેઃકર્તવ્યંગોમયાંભુમિઃ પૂજાંચપુષ્પધૂપાદ્યૈર્વલિભિઃપૂર્વવચરેત્ તત્સ્થાનાચ્છ નૈર્કર્તવ્યાતીર્થવાજાહ્વાજીલે કશ્ચિન્નપ્રક્ષિપેત્પુત્રોદૌહિત્રોવાસહોદરઃ માતુઃકુલંપિત્કુલંવર્જયિત્વાનરા ધમઃ અસ્વીન્યન્યકુલસ્યસ્યનીત્વાચાંદ્રાયણંચરેત્ ગંગાતોયેપુણ્યસ્યાસ્થિસ્થિપ્યતેશુમકર્મણઃ નતસ્યપુનરા વૃત્તિર્નહાલોકાત્સનાતનાત્ અસ્તંગતેગુરૌશુક્રેતથામાસેમલિમ્લુચે ગંગાયામસ્થિનિક્ષેપનંકુર્યાદિતિગૌ તમઃ દશાહાંતરસ્યપ્રક્ષેપેતુનાસ્તાદિદોષઃ દશાહામ્યંતરેયસ્યગંગાતોયેસ્થિમ્બ્રજતિ ગંગાયાંમરણંવાદકૃતા દક્કલનવાયુયાત્ ॥

હવે અસ્થિ રાખવાનો વિધિ કહે છે.

તેમાં પ્રથમ અસ્થિસંચયનને દિવસે અસ્થિ રાખવાનો પ્રકાર—“મૌની યદ્ધ પ્રેતને ઠેકાણે બસિ દર્ધ (ચિતાને ઠેકાણે) દુધવડે પ્રોક્ષણ કરી પ્રેતના મુખ્ય અંગનાં અસ્થિ લઈ તેને પંચગવ્યવડે નવરાત્રી દેશમાં વચ્ચેમાં ખાંધી ખાદીના મુંદર નવા પાત્રમાં નાખી ઉપર ઢાંકણું બંધ કરી જંગલમાં અથવા શુદ્ધ વૃક્ષના મૂળમાં દાટી રાખવાં. પછી સૂર્ય અસ્થિ તથા તે રાખોડી લઈ જળમાં નાખવી. પછી છાણચુક જળવડે પૃથ્વીનું સારી રીતે માર્જન કરવું. તથા પુષ્પ, ધૂપ ઇલાદિકવડે અને બક્ષિ-વડે પ્રથમપ્રભાણે પૂજા કરવી. પછી પુત્ર, દોહિત્રો અથવા સગા ભાઈ એમાંથી કોઈ એકે યુક્તિથી ભહાંધી ધીરેથી અસ્થિ લઈ તીર્થમાં અથવા ગંગાના જળમાં નાખવાં. માતાનું કુળ તથા પિતાનું કુળ એ વિના બીજા કુળનાં મનુષ્યનાં અસ્થિ લીધા છતાં તે મનુષ્યમાં અધમ થાય અને તેણે ચાંદ્રાપણ કરવું. જે પુણ્યવાનનાં અસ્થિ ગંગાજળમાં પડે તેની, સનાતન એવાં બ્રહ્મલોકથી પુનરા-વૃત્તિ થતી નથી. શુદ્ધ, શુભને અસ્ત તથા મળભાસ છતાં ગંગામાં અસ્થિ નાખવાં નહીં એમ ગૌતમ કહે છે. દશ દિવસની અંદર અસ્થિ નાખવાવિષે તો અસ્તાદિકને દોષ નથી. દશ દિવસની અંદર જેનાં અસ્થિ ગંગામાં પડે તેને, ગંગાવિષે મરણ થવાથી જેવું કુળ મળે તેવું કુળ પ્રાપ્ત થાય.”

અથતીર્થેસ્થિક્ષેપંકર્તુતત્પૂર્વાંગવિધિઃ ॥ યત્રાસ્થીનિનિપાતાનિતાંભૂમિસચૈલ્લજ્ઞાનપૂર્વકંપૃથ ગોમૂત્રાદિમિઃપ્રોક્ષયેત્ તત્રગાયત્ર્યાગોમૂત્રેણ ગંધદ્વારામિતિયોમયેન આપ્યાપ્યસ્થેતિશીરેણ દધિકાવ્ણદિતદ્ધા ઘૃતંમિમિહશ્વતિઘૃતેન ઉપસંપતિચતસ્રામૃચાંશંકાપિતરત્ત્રિષ્ટુપ્ ભૂપ્રાર્થનપ્રનનમૃદુહરણા સ્થિપ્રહરણેપુક્રમેણવિનિયોગઃ તામિશ્રીશ્મિઃક્રમેણાસ્થિપ્રહરણાંતાનિકર્માણિકૃત્વાસ્વર્ગજલાશયેગૃહ્યોક્તવિ ધિનાસ્નાયાત્ તતોસ્થિશુદ્ધિકુર્યાત્ સાયથા અસ્થીનિસ્પૃદ્યૈતોન્વિઞ્ઞમિતિતૃત્ત્વાવૃત્ત્યાપંચગવ્યૈઃસ્નાત્વાસ્પૃદ્યૈ ચદશસ્નાનનિકુર્યાત્ તત્રગાયત્ર્યાદિપંચમંત્રેગોમૂત્રગોમયશ્ચીરદધિસર્પિઃસ્નાતાનિકૃત્વા દેવસ્યત્વેતિકુ શોદકેન માનસ્તોકેઈતિમસના અશ્વકાંતેરયક્રાંતેઈતિમૃદા મધુવાતાઈતિમધુના આપોહિષ્ટેતિશુદ્ધોદકેન ચઘાયાત્ પવંદશસ્નાનાનિકૃત્વાઽસ્થ્યાંકુદૌર્માર્જનંકુર્યાત્ તત્રમંત્રઃ અતોદેવાદૃત્યુક્ત અથસત્સૂક્તાનિ પતોન્વિદ્રં ૧ શુચીયો ૧ નતમંહોન ૮ ઈતિચાઈતિ ૦ ૧૩ સ્વાદિષ્ટયા ૦ ૧૦ મમાગ્નેયર્ચો ૦ ૯ ફલદ્રા યમ ૦ ૯ તતોપદીવાન્યસ્થીનિતિસ્યહૃતસર્પિડીકરણસ્વપાવેણવિધિનાશ્રાદ્ધમસ્થિક્ષેપાંગભૂતંહિરણ્યેન કુર્યાત્ સકુનાચર્પિડદાનં દશાહાંતરસ્યક્ષેપકરણેપકોદિઘવિધિનાશ્રાદ્ધં તતત્તિલતપર્ણકૃત્યાપુનઃપંચ ગવ્યપંચામૃતશુદ્ધોદકૈરસ્યીનિપ્રક્ષાલ્યયક્ષકર્દમેનાલિપ્ય પુષ્પૈઃપ્રપૂજ્યાઽજિનકંઠલદર્મભૂજપત્રરાણ ભૂજપત્રતાડપત્રાણાંક્રમેણસત્તઘાસંચેષ્ટવાત્રસંપુટેસ્થાપયેત્ તત્રપક્ષકર્દમલક્ષણં દ્વાદશકર્પેચંદ નંતુકુમંચપટ્કપેઃકપૂરક્યતુઃકર્પાકસ્તૂરીચેતેષામેલનાયક્ષકર્દમઃ તતોસ્થિપુહેમૌપ્યસંડાનિમૌતિકમ્પ ચાલનીલમર્ણીશ્ચપ્રક્ષિપ્યસસ્યૌત્રોક્તવિ ધિનાસ્યંદિલાગ્નિપ્રતિષ્ઠાદિકૃત્વાદ્યોત્તરંશતંતિલાજ્યાહુતીર્જુહુયાત્ વદીરતાંશંકાપિતરત્ત્રિષ્ટુપ્ અસ્થિપ્રક્ષેપાંગતિલાજ્યહોમેવિનિયોગઃ વદીરતામિતિસૂક્તસ્યચતુર્દશક્રમિઃ પ્રત્યુચમાહુતિરિત્યેવંસૂક્તસ્યસન્નાવૃત્તિમિરચશિષ્ટદશાહુતીઃપ્રથમકળાવૃત્ત્યેત્યેવમદ્યોત્તરશતં તિલાહુતી રદ્યોત્તરશતમાજ્યાહુતીશ્ચજુહુયાત્ સવેષ્ટનાસ્થિસમુચયયુતંતામ્રસંપુટમાદાયતીર્થગચ્છેત્ તત્રનિયમાઃ મૂત્રપુત્રીપોસર્ગકાલેઆચમનકાલેચનાસ્થીનિધારયેત્ શદ્રયવનંત્યજાદિકાંસ્વહીનજાતિમસ્થિધારણ કાલેનસ્પૃશોદિકાશીર્ષંદે તતસ્તીર્થપ્રાપ્યતીર્થપ્રાપ્તિનિમિત્તકંઠાનાદિવિધાયાસ્થીનિજ્ઞાપયિત્વામુક ગોપ્રમ્યામુકઃતમેષોપ્રહરણોકાદિપ્રાશ્વેમુકતીર્થેસ્થિપ્રક્ષેપમહંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પ્યપલાશપર્ણપુટેપંચગવ્યે નાર્મ્યાન્યાસિચ્ય હિરણ્યશકલમાલ્યઘૃતતિલમિશ્રિતાસ્થીનિમૃત્પિટેનિધાય દક્ષિણાંદિશમવેશમાણો નોસ્તુપ્રમાંયેતિવદંતીર્થપ્રદિધ્ય નામિપ્રાગ્જલેશિત્વા સમેપ્રીતોસ્થિત્યુપસ્તાતીર્થેક્ષેપેત્ તતઃસ્નાત્વા

જલાદ્વહિરાગત્યસ્યૈવદ્વાહૌરસ્મૃત્વાવિપ્રાયયથાશકિરજતંદક્ષિણાંદયાત્ અમુકસ્યાસ્થિક્ષેપઃકૃતસ્તત્સાંગ
તાર્યરજતમિદંતુભ્યંસંપ્રદદેદ્દતિ હસ્યસ્થિક્ષેપપ્રકારઃ ॥

હવે તીર્થવિષે અસ્થિ નાંખવામાટે તેનાં પૂર્વાંગનો વિધિ કહે છે.

પ્રથમ વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરી જ્યહાં અસ્થિ દાટી રાખેલાં હોય તે જૂમિને જુદાં જુદાં ગોમૂત્રા-
દિકવડે પ્રોક્ષિત કરવી. તેમાં ગાયત્રીમંત્રવડે ગોમૂત્રે કરી પ્રોક્ષણ, “ગંધદ્વારાં” એ મંત્રવડે ગોમયે
કરી પ્રોક્ષણ, “આપ્યાયસ્વ” એ મંત્રવડે દૂધેકરી, “દક્ષિત્કાવ્ણો” એ મંત્રવડે દહીંથી, “ધૃતં
મિમિક્ષે” એ મંત્રવડે ધૂતેકરી, એપ્રમાણે પ્રોક્ષણ કરવું. પછી “ઉપસર્પેતિ ચતસ્રુણાં કચાં શંખઃ
પિતરસ્ત્રિષ્ટુપ્ ભૂપાર્યનલનનમુદુદ્ગરણાસ્થિરહ્રણેષુ ક્રમેણ વિનિયોગઃ” એ ચાર ઋચાવડે કર્મે કરી
અસ્થિ કાઢી લેવાપર્યંત કર્મે કરી કર્તાએ જલાશયમાં, ગૃહમાં, કહેલા વિધિપ્રમાણે જ્ઞાન કરવું. પછી
અસ્થિની શુદ્ધિ કરવી. તે આ રીતે—અસ્થિને સ્પર્શ કરી “પ્તોત્ત્વિદ્રં” એ ત્રણ ઋચાની આવૃ-
ત્તિવડે પંચગવ્યવતિ જ્ઞાન કરી સ્પર્શ કરીનેજ દશ જ્ઞાન કરવાં. તેમાં ગાયત્રી ઇંસાદિ (ઉપર
કહેલા) પાંચ મંત્રવડે ગોમૂત્ર, ગોમય, દૂધ, દહીં અને ધૂતવડે જ્ઞાન કરી “દેવસ્યવાં” એ મંત્ર-
વડે કુશોદકેકરી જ્ઞાન; “માનસ્તોકે” એ મંત્રવડે ભરમેકરી જ્ઞાન; “અશ્વકાંતિરથક્રાંતિ” એ
મંત્રવડે મુતિકાજ્ઞાન; “મધુવાતા” એ મંત્રવડે મધુજ્ઞાન; અને “આપોદિષ્ટા” એ મંત્રવડે
શુદ્ધોદકેકરી જ્ઞાન કરવું. એપ્રમાણે દશ જ્ઞાન કરી અસ્થિ ઉપર કુશવડે માર્જન કરવું. તેવિષે
મંત્ર—“અતોદેવાં” એ એક ઋચા, પછી સાત સૂક્ત તે આ રીતે—“પ્તોત્ત્વિદ્રં ૧, યુચીવો ૧,
નતમંહોન ૮, રતિવાદિતિ ૧૨, સ્વાદિષ્ટયાં ૧૦, મમાગ્રેવચ્ચૌં ૯, કહુદ્રાયમં ૯,” સાર પછી
જેનાં અસ્થિ હોય તેનું (સાંપિડીકરણ થયા છતાં) પાવેણવિધિવડે અસ્થિ નાંખવાનું અંગજૂત શ્રાદ્ધ
હિરણ્યવડે કરવું તથા સાથવાના પિંડ દેવા. દશ દિવસની અદર અસ્થિ નાંખવાનાં હોય તેા એકો-
દ્વિવિધવિષે શ્રાદ્ધ કરવું. સાર પછી તિલતપેણ કરી કરી પંચગવ્ય, પંચામૃત તથા શુદ્ધોદકવડે અસ્થિ
ધોઈ યક્ષકર્દમ ચોપડી પુષ્પવડે પૂજા કરી કાળું મૃગચર્મ, કંબલ, દર્ભ, લોખપત્ર, સણુનું વસ્ત્ર, લોખ-
પત્ર અને તાદપત્ર એમનાવતી કર્મેકરી સ્થત વાર વીંટી ત્રાંગાના સંપુટમાં રાખવાં. તેમાં યક્ષકર્દ-
મનું લક્ષણ કહે છે—ચંદન અને કેશર તોલાં ૧૨, કપૂર તોલાં ૬, તથા કસ્તૂરી તોલાં ૪, એ પદાર્થો
એકઠા મેળવી ઝીથેલા તે યક્ષકર્દમ. પછી અસ્થિની સાથે સુવર્ણ અને રૂપાના કકક; મોતી; પર-
વાળાં; અને નીલમણિ નાંખી પોતાના સૂત્રમાં કહેલા વિધિપ્રમાણે સ્થંદિલ ઉપર અભિરથાપન ઇંસા-
દિક કરી અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) તિલ તથા ધૂતની આહુતિ હોમવી. હોમનો મંત્ર—“ઉદીરતાં શંખઃ
પિતરસ્ત્રિષ્ટુપ્ અસ્થિપ્રક્ષેપાંગતિલાજ્યહોમે વિનિયોગઃ” “ઉદીરતાં” આ સૂક્તની ચૌદ ઋચાવડે
એક એક ઋચાપ્રત્યે એક એક આહુતિ એ રીતે સૂક્તની સાત આવૃત્તિ કરી તથા બાકીની દશ
આહુતિ પહેલી ઋચાની દશ આવૃત્તિવડે, એપ્રમાણે (૧૦૮) તિલાહુતિ અને (૧૦૮) ધૂતાહુતિ
હોમ કરવો. વીંટલાં અસ્થિએ યુક્ત ત્રાંગાનો સંપુટ લઈ તીર્થપ્રત્યે જવું. તેમાં નિયમ—મળમૂત્રના
ભાગ સમયે તથા આચરન કાળે અસ્થિ ધારણ કરવાં નહીં. અસ્થિ ઉપાડેલાં હોય તે વેળાએ
શુદ્ધ, યવન, અંલજ ઇંસાદિક તથા પોતાથી હીન નતિને સ્પર્શ કરવો નહીં એમ કાશીખંડમાં કહ્યું છે.
સાર પછી તીર્થપ્રત્યે જઈ તીર્થે જવાના નિમિત્તનું જ્ઞાનાદિક કરી અસ્થિને નવરાવી “અમુકગોત્રસ્યા-
મુકશર્મણો વ્રહ્મલોકાદિપ્રાપ્તયેમુકતીયં અસ્થિપ્રક્ષેપમહં કરિષ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી આખરાના
પરિચ્છામાં પંચગવ્યવડે અસ્થિને નવરાવી સુવર્ણના કકક, પુષ્પ, ધૂત અને તિલેસહિત અસ્થિ માટીના
ગોળા ઉપર રાખી દક્ષિણ દિશાભણી ભેતાં છતાં “નમોસ્તુ ધર્માય” એમ કહી તીર્થમાં પ્રવેશ કરી
નાભિપ્રમાણે જળમાં ઉભા રહી “સ મે પ્રીતોસ્તુ” એમ કહી તીર્થમાં અસ્થિ નાંખવાં. સાર પછી
જ્ઞાન કરી જળની બાહરે આવી સૂચવું દર્શન કરી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરી શ્રાદ્ધાણુને યથારાક્તિ રૂપાની
દક્ષિણા દેવી. દક્ષિણા દેતાં “અમુકસ્યાસ્થિક્ષેપઃ કૃતસ્તત્સાંગતાય રજતમિદં તુભ્યં સંપ્રદદે” એમ
કહેવું. એપ્રમાણે અસ્થિ નાંખવાનો પ્રકાર કહ્યો.

અર્થેકાદશાહકૃત્યમ્ ॥ અર્થેકાદશાહેપ્રાતઃસ્નાયગૃહાનુલેપનંકૃત્વા સ્પૃશ્નસર્વેવસ્ત્રક્ષાલનપૂર્વકં સર્વેસર્પિડાનાંસચૈલજ્ઞાનાંતેસંધ્યાપંચમહાયજ્ઞાદિકર્મણિશુદ્ધિઃ પદ્માદશાહેસંગવકાલેજ્ઞાનાચ્છુદ્ધિરિતિકેચિત્ પદ્માદશાહેપુત્રાદેઃકર્તુરપિપંચમહાયજ્ઞાદયધિકારઃ સર્પિડાનાંદર્શવાર્પિકશ્રાદ્ધેષ્વધિકારઃ નાંદીશ્રાદ્ધમાત્રંચતુઃપુરુષસર્પિડેઃસર્પિડીકરણાત્પ્રાકૂનકાર્યમ્ ॥

હવે અગીયારમા દિવસનું કૃત્ય કહે છે.

હવે અગીયારમે દિવસે પ્રાતઃકાળે ઉઠી ઘરને લીપી સતકમાં સ્પર્શ કરેલાં સઘળાં વસ્ત્રો ઘોઈ વસ્ત્રસહિત આન કર્યા પછી સંધ્યા, પચમહાયજ્ઞાદિ કર્મવિષે સર્વ સર્પિડોની શુદ્ધિ થાય છે. અગીયારમે દિવસે સંગવ કાળે આન કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. અગીયારમે દિવસે પુત્રાદિક કંતનિ પણ પચમહાયજ્ઞાદિ કર્મોના અવિકાર થાય છે. સર્પિડોને દર્શ, વાર્પિક શ્રાદ્ધવિષે અધિકાર છે. આર પુરુષપર્યંત સર્પિડોએ, નાંદીશ્રાદ્ધ માત્ર સર્પિડીકરણની પ્રથમ કરતું નહીં.

તતોદશાહકર્મકારીઅમુલ્લ્યાકર્તા મુલ્યોવાપુત્રાદિકર્તા વૃષોત્સર્ગાદિકાદશાહિકસર્વકર્મકુર્યાત્ પદ્માદશાહેપ્રેતસ્યયસ્યનોત્વૃજ્યતેવૃષઃ પ્રેતત્વંચુસ્થિરંતસ્યદત્તૈઃશ્રાદ્ધશતૈરપિ અન્નસ્યમેવસર્વકુર્યાન્નતુ કામ્યવૃષોત્સર્ગવદાચાર્યવરણં અયંગૃહેનકાર્યઃ અયંદ્વાદશાહેપ્યુક્તઃ કચિન્મૃતાહેપ્યુક્તઃ વિપુવદ્વિતયે ઘૈવમૃતાહેયાંધવસ્યચેતિ વત્સરાભ્યંતરેપિત્રોવૃષ્યોત્સર્ગકર્મણિ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધંકુર્વાતિતદન્યત્રસમારમેત્ ॥

આર પછી દશ દિવસનાં કર્મોના કરવાવાળો ગૌણ કર્તા અથવા પુત્રાદિક મુખ્ય કર્તાએ અગીયારમા દિવસનું વૃષોત્સર્ગાદિક સઘળું કર્મ કરવું. “અગીયારમે દિવસે જે પ્રેતને ઉદ્દેશ કરી વૃષોત્સર્ગ કર્યો નહીં અને સેકડો શ્રાદ્ધ કર્યાં તથાપિ તેણે પ્રેતપણું તેમજ સ્થિર રહે છે.” આ વૃષોત્સર્ગવિષે સઘળું કર્મ પોતેજ કરવું, કામ્ય વૃષોત્સર્ગની પેઠે આચાર્યવરણ કરવું નહીં. આ વૃષોત્સર્ગ ઘેર કરવો નહીં. એ આરમે દિવસે પણ કહ્યો છે. કોઈ ગ્રંથમાં મૃત્યુદિવસે પણ કહ્યો છે “મેષ તથા તુલા સંક્રાંતિ દિવસે અથવા સંઘંધિના મૃત્યુદિવસે કરવો.” “એક વર્ષની અદર માતા પિતાનાં વૃષોત્સર્ગ કર્મવિષે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ કરવું નહીં, એક વર્ષ પછી કરવું.”

વૃષપલક્ષણંતુ ॥ લોહિતોયસ્તુવર્ણેનમુચ્ચેષ્વચંપાંડુરઃ શ્વેતઃપુરુષિવાણાભ્યાંસનીલોવૃષપલક્ષ્યતે અથવાશ્વેતવર્ણેભ્યમુલપુચ્છાદિદ્યામત્વેનીલવૃષપલ્લવં યદ્વાસર્વેદ્યામસ્યમુપાદિશ્વેતત્વેનીલવૃષપલ્લવં કેચિદ્વાપાભેમૃદ્ધિઃપિદ્યૌંવાવૃષપલ્લવાહોમાદિવિધિનાવૃષોત્સર્ગેત્યાહુઃ યથોક્તાલામેયથાલામોદ્વિવર્પેકપર્ણેવાવૃષોત્સર્ગધિકાશ્ચત્ત્રપદ્માવાવત્સતરીસ્યાત્ પ્રયોગસ્તુસ્વસ્વસૂત્રાનુસારીપ્રાદ્યાઃ સચ્ચેનપાણિના પુચ્છંસમાદાયવૃષસ્યતુ દક્ષિણેનાપઆદાયસતિલાઃસકુશાસ્તતઃ પ્રેતગોત્રંસમુદ્યાયાંમુકસ્મેવૃષપપમયા દત્તસ્તંતારયત્વિતિધદન્સદેમજલંમૂમાવુત્સજેત્ વિધારયેન્નતંકશ્ચિન્નચકશ્ચનવાહયેત્ નદોહયેચ્ચતાંધેનું નચકશ્ચનવંધયેત્ પતિપુત્રવત્યાઃસુવાસિન્યાનવૃષોત્સર્ગઃ તત્ત્યાનેપકાપયસ્વિનીગૌર્દેયા પતિપુત્રયો રન્યતરામાચેતુસ્ત્રીણામપિવૃષોત્સર્ગઃ સદ્ગમનેતુસ્ત્રીણાંવૃષોત્સર્ગસ્થાનેગૌરેચ વૃષોત્સર્ગસાંગતાર્થતિલોદકુંભઘેનુચ્છરિત્વેતિપંચદાનાનિઆશૌચાંતરંચેદેકાદશાદેપ્રાપ્નોતિ તદાવૃષોત્સર્ગાદિકમાદ્યમાસિકંદશપ્યાદિદાનાનિચકુર્યાદેચ ધર્મેકૃતેવૃષોત્સર્ગેકલંવાજિમરણોદિતં યમુદિશ્વોત્સજેન્નીલંસલમેતપરાંગતિં વૃષોત્સર્ગઃપુનાત્યેવદશાતીતાન્દશાપરાન્ હતિવૃષોત્સર્ગઃ ॥

વૃષનું લક્ષણ કહે છે—“રંગે રાતો છતાં મુખ તથા પુચ્છમાં પીળો અને જેના ખુર તથા સીંગાં ધોળાં એવો જે તે નીલ વૃષ કહેવાય.” અથવા રંગે સફેદ છતાં મુખ તથા પુચ્છ કાળું તે નીલ વૃષ કહેવાય. અથવા સઘળું અંગ રંધામ વર્ણુ છતાં મુખ, પુચ્છ ધોળાં હોય તે નીલ વૃષ. કોઈ ગ્રંથકાર, વૃષને અભાવ છતાં માટીનો અથવા લોટનો વૃષ કરી હોમાદિ વિવિધ વૃષોત્સર્ગ કરેલો, એમ કહે છે. કહેલાં લક્ષણ પ્રમાણે ન મળે તો જેવો મળે તેવો એ વર્ષનો કિંવા એક વર્ષનો વૃષ; અને એક વર્ષકરતાં અધિક વર્ષની એવી આર વાછડી અથવા એક વાછડી નેહયે. એવિયે પ્રયોગ તો, પોતપોતાના સત્રપ્રમાણે લેવો. “હવે હાથે વૃષનું પુછડું આવી નમણે હાથે તિર તથા કુશસહિત જળ લઈ” પ્રેતના ગોત્રને ઉચ્ચાર કરી “અમુકસ્મે વૃષ પદ્ય મયા દત્તસ્તં તારયતુ” એમ કહેતાં છતાં મુખ્યસહિત જળ જામી ઉપર ઘેરવું. “એ વૃષને કોઈએ ખાંધેના

નહીં, તથા કોઈએ ખેડેલા નહીં. તે ગાયનો કોઈએ દોવી નહીં તથા બાંધવી નહીં.” પતિ અને પુત્રવાળી એવી સૌભાગ્યવાળી સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગ કરવો નહીં. વૃષોત્સર્ગ ઠેકાણે દૂધ દેનારી એક ગાય દેવી. પતિ તથા પુત્ર એ બેમાંથી એક ન હોય તો સ્ત્રીના પણ વૃષોત્સર્ગ કરવો. સહગમન કર્યું હોય તો, સ્ત્રીના વૃષોત્સર્ગ ઠેકાણે ગાયબ દેવી. વૃષોત્સર્ગની સાંગતા થવા માટે તિલ, જળનો કુંભ, ગાય, વસ્ત્ર અને હિરણ્ય એ પાંચ દાન દેવાં. એ અગીયારમે દિવસે બીલું આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય તો; વૃષોત્સર્ગાદિક, આયમાસિક, અને સપ્તાદિક દાન કરવાંબ. “એ રીતે વૃષોત્સર્ગ કર્યા છતાં અથ-મેધ યજ્ઞનું કળ મળે છે, તથા બેને ઉદેશે નીલ વૃષનો ઉત્સર્ગ કર્યો તે ઉત્તમ ગતીને પામે છે. વૃષોત્સર્ગ, દશ પ્રથમના અને દશ પાછળના (ધનારા) એવા પુરોહિતે પવિત્ર કરેછે.” એ રીતે વૃષોત્સર્ગ કરીશો.

અયૈકાદશાહેમહૈકોદિષ્ટમ્ ॥ इदंचमहैकोदिष्टंषोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव अतएवेदंकरिष्यमा णसयैकोदिष्टप्रकृतिभूतमित्युच्यते इदंचपाकेनैव अन्नसतिसंभवेविप्रोभोजयितव्यः असंभवेऽग्नौहोमः ब्राह्मणभोजयेद्यद्येहोतव्यमनलेयवेत्युक्तेः इमंश्रुर्मुक्तुर्कतव्यंनखच्छेदस्तयैवच स्नपनाभ्यंजनेदद्याद्वि प्रायश्चिधिपूर्वकं ततःक्षणपाद्यार्घ्यासनगंधपुष्पाच्छादनान्येवदद्यात् नात्रधूपदीपौ एकोदिष्टेद्वहीन मित्युक्तेरेकएवविप्रः दिवैवचभिन्नंत्रणं एकमर्च्यपात्रं स्वधाशब्दनमःशब्दपितृशब्दानसंति तेनप्रतः प्रेतइमांस्तोकांन्त्रीणयाहिनइतिमंत्रोहोच्यपात्रे नाभिभ्रवणं सर्वप्राचीनावीतिनैवकार्यं देवकार्याभावात् अग्नौकरणविकल्पः तत्रचपाणिहोमेपिनतस्यभक्षणं कित्वशौप्रक्षेपः एकएवपिंडः अनुमंत्रणादिसर्वममं त्रकं स्वदितमितितृप्तिप्रश्नःकाल्यायनानां असह्यस्यानेउपतिष्ठतामितिवदेत् अभिरम्यतामितिविस्त र्जनं अभिरताःस्मःइतिविप्रप्रतिषच्चनं श्राद्धशेषभोजनंनस्ति अंतैस्त्राचं नवश्राद्धैकोदिष्टेत्सर्वममंत्रक मित्युक्तं विप्रमावेत्वन्नावेकोदिष्टं यथा अग्नौपायसंश्रयित्वाज्यमाणांतेऽग्नेरग्नेश्राद्धप्रयोगंफत्वाग्ने तमावाह्यगंधाद्यैःसंपूज्यपृथिवीतेपात्रमित्यादिनाशंसंकल्प्योदीरतामवरइत्यष्टाभिश्चतुरावृत्ताभिर्ऋग्भि र्वाग्भिश्चाहुतीहुत्यापिंडदानादिश्राद्धसमापयेदिति एवमेतदेकोदिष्टंस्त्रीणामपि ॥

હવે અગીયારમે દિવસે મહૈકોદિષ્ટ કરો છે.

એ મહૈકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ સોળ શ્રાદ્ધની ભુદુંબ છે. માટેજ આગળ કરવાનાં સઘળાં એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધનું પ્રકૃતિભૂત (મૂળભૂત) એ કહેવાય છે. એ પાકવડેજ કરવું. એ શ્રાદ્ધવિષે સંભવ છતાં બ્રાહ્મણને ભોજનનું કહેયું. સંભવ ન હોય તો અગ્નિમાં હોમ કરવો. “આથ (મહૈકોદિષ્ટ) શ્રાદ્ધવિષે બ્રાહ્મણને ભોજન દેયું, અથવા અગ્નિમાં હોમ કરવો,” એવું વચન છે. “વિધિપૂર્વક વાળ ઉતારાવવા અને નખચ્છેદ કરાવવા; બ્રાહ્મણને જ્ઞાન અને અભ્યંગ દેવા;” ભાર પછી ક્ષણ, પાદ, અર્ધ, આસન, ગંધ, પુષ્પ તથા આન્ધ્રાદન એટલાજ પદાર્થ દેવા, એ શ્રાદ્ધવિષે ધૂપ, દીપ, દેવા નહીં. “એકો-દિષ્ટ શ્રાદ્ધ દેવહીન કરવું.” એવું વચન છે માટે એકજ બ્રાહ્મણને કહેયું. દિવસેજ નિમંત્રણ કરવું. અર્ધપાત્ર એક માંડવું. રવધાશબ્દ, નમઃશબ્દ અને પિતૃશબ્દ એ નથી, તેથી “પ્રતઃપ્રેતइमांस्तો-કાન્ત્રીણયાહિનઃ” એપ્રમાણે અર્ધપાત્રવિષે મંત્રમાં ઉચ્ચાર કરવો. અભિશ્રવણ નથી. સઘળું કર્મે આત્મીનાવીતી (અપસભ્ય) કરી કરવું; કારણ, દેવકાર્યનો અભાવ છે. અગ્નૌકરણવિષે વિકલ્પ છે. આ શ્રાદ્ધમાં પાણિહોમ કર્યા છતાં પણ તે ભક્ષણ કરવો નહીં, ભારે અગ્નિમાં નાંખવો. એકજ પિંડ દેવો. અનુમંત્રણાદિ સઘળું મંત્રરહિત કરવું. “સ્વદિતં” એવું તૃપ્તિપ્રશ્ન કાલ્યાણનોને કહ્યું છે. અક્ષપ્થ ઠેકાણે “ઉપતિષ્ઠતાં” એમ કહેયું. “અમિરમ્યતાં” આ મંત્રવડે વિસર્જન કરવું. “અમિરતાઃસ્મ” એવું બ્રાહ્મણેએ પ્રતિવચન દેયું. શ્રાદ્ધશેષનું ભોજન કરવું નહિ. શ્રાદ્ધની અંતે જ્ઞાન કરવું. નવશ્રાદ્ધસંબંધી એકોદિષ્ટવિષે તો, સર્વ કર્મે મંત્રરહિત કરવું એમ કહ્યું છે. બ્રાહ્મણનો અભાવ હોય તો અગ્નિમાં એકોદિષ્ટ કરવું, તે આ રીતે—અગ્નિ ઉપર પાપસ રાંધી આન્યભાગપર્યંત કર્મે કર્યા પછી અગ્નિની સમીપે શ્રાદ્ધનો પ્રયોગ કરી અગ્નિવિષે પ્રેતનું આવાહન કરી ગંધાદિક ઉપ-ચારવડે પૂજા કરી “પૃથિવી તે પાત્ર” ઇલાદિક મંત્રવડે અન્નનો સંકલ્પ કરી “ઉદીરતામવર” એ-પ્રમાણે ચાર આવૃત્તિએ યુક્ત એવી કઠાવડે બત્રીસ આહુતિ હોમ કરી પિંડદાનાદિક શ્રાદ્ધ સમાપ્ત કરવું. એ રીતે એ એકોદિષ્ટ સ્ત્રીઓનું પણ કરવું.

અથાચમાસિકમ્ ॥ તસ્યમાસાદોમાસિકંકાર્યમિતિવચનાન્મૃતાહોમુલ્યઃકાલઃ સચાશૌચપ્રતિવંદાદતિક્રાંતશ્ચિત્તદંતેપ્રકાદશેહિતત્કાર્યં અતપ્ત્ર વ્રાહ્મણંભોજયેદાદ્યેહોતવ્યમનલેથવા પુનશ્ચમોજયેદિપ્રંદિરાવૃત્તિર્ભવેદિદેતિપ્રથમમાસિકાર્યંદ્વિતીયાવૃત્તિરુક્તા અવચદિરાવૃત્તિર્ભવેદિદેત્યુક્તિઃ પોઢશમાસિકાનાંસપિંડ્યધિકારાર્થમપરુપ્યકર્તવ્યાનાંદ્વાદશાહદૌકરણપક્ષેયોજ્યા તેપામેકાદશાહપવકરણપક્ષેતુપોઢશમાસિકાનાંપોઢશાવૃત્તયં એકંમહેકોદિદ્વિમિતિસત્તદશાવૃત્ત્યાપર્યાદિરાવૃત્તિર્ભવેદિદેત્યુક્તેરસંગતેઃ તથાચસપિંડ્યધિકારાર્થપરુપ્યાનાંમાસિકાનાંદ્વાદશાહેકરણેપ્રકાદશાહેમહેકોદિદ્વોચ્ચરમતિક્રાંતમાચમાસિકંકરિષ્યદિતિ સંકલ્પ્યાચમાસિકમાત્રમન્ત્રેનામેનવાવિપ્રેદર્ભવટાવાપ્રેતમાચાહકાર્યં ન ત્વાચમાસિકસ્યાઐહોમઃ પુનશ્ચમોજયેદિપ્રમિતિવિશેષવચનાત્ ઇત્યંચમહેકોદિદ્વમેકમાચમાસિકમેકમિત્યેકોદિદ્વસ્યદિરાવૃત્તિઃસ્પષ્ટૈવ યેત્વાચમાસિકાતિરેકેણમહેકોદિદ્વસ્યૈવદિરાવૃત્તિવદંતિતેખ્રાંતાઃ અચકેચિદાધાન્દિકસ્યાપિમૃતાહપવકાલશ્ચિત્તત્સાપ્યતિક્રાંતત્વાદેકાદશાહેઆચમાસિકમાઘાદ્વિકંચતંત્રેણકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્યદ્વયમપિતંત્રેણકાર્યમિત્યાહુઃ અન્યેતુ માસાદોમાસિકંકાર્યમાદ્વિકંચતસરેગતે ઇતિવચનાત્ દ્વિતીયવર્ષારંભેપ્રથમાધ્વિકમિતિનાધ્વિકસ્યૈકાદશાહેતુપ્રાનમિત્યાહુઃ એવંત્રિપક્ષેસપિંડીકરણપક્ષેપ્રકાદશાહેઆચમાસિકમૂળમાસેઋણમાસિકંદ્વિતીયમાસારંભેદ્વિતીયમાસિકં પક્ષત્રયેષ્વૈપક્ષિકંચૈકોદિદ્વિધિનાકૃત્વાવશિષ્ટદ્વાદશમાસિકાન્યપરુપ્યતયૈવકૃત્વાસપિંડીકરણં એવંપક્ષાંતરેદૃશ્યમ્ ॥

હવે આધમાસિક કહે છે.

“માસને પ્રથમ દિવસે માસિક કરવું” એવું વચન છે માટે મરનારના મરણનો દિવસ એ આધમાસિકનો મુખ્ય કાળ, પરંતુ તે આશૌચના પ્રતિબંધને લીધે બંધ છે માટે આશૌચ ગયા પછી અગીયારમે દિવસે તે કરવું. માટેજ, “આધમાસિક આદ્યવિષે આશ્રણુભોજન કરાવવું; અથવા અગ્નિમાં હોમ કરવો; ફરી આશ્રણુને ભોજન કરાવવું. એ રીતે એ આદ્યવિષે બેવાર આવૃત્તિ થશે;” એ પ્રમાણે પ્રથમ માસિકમાટે દિશવૃત્તિ કહે. “બેવાર આવૃત્તિ એ આદ્યવિષે થશે” એવું બે કથું તે સપિંડીના અધિકારમાટે અપકર્ષ કરી કરવાના બે પોઢશ માસિક તે ખારમે ઇલાદિક દિવસે કરવાના પક્ષ છતાં તેવિષે બેશું. તે (સોળ માસિક) અગીયારમેજ દિવસે કરવાના હોય તો, સોળ માસિકની સોળ આવૃત્તિ અને એક મહેકોદિદ્વ મળી સત્તર આવૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી “એ આદ્યવિષે બેવાર આવૃત્તિ થશે” એ વચનની સંગતિ થતી નથી, અને તેમજ સપિંડીના અધિકારમાટે અપકર્ષ કરી કરવાના માસિકો ખારમે દિવસે કરવાના હોય તો અગીયારમે દિવસે મહેકોદિદ્વ કર્યા પછી “અતિક્રાંતમાચમાસિકં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી આધમાસિક માત્ર આશ્રણુ અથવા દર્બના બટુ ઉપર પ્રેતવું આવાહન કરી અન્નવરે અથવા આમાન્નવરે કરવો, આધમાસિકનો અગ્નિમાં હોમ કરવો નહીં; કારણ, “ફરી આશ્રણુને ભોજન કરાવવું.” એવું વિશેષ વચન છે, એ રીતે મહેકોદિદ્વ એક અને આધમાસિક એક એ પ્રમાણે એકોદિદ્વની બેવાર આવૃત્તિ સ્પષ્ટ છે. આધમાસિક વિના મહેકોદિદ્વનીજ બેવાર આવૃત્તિ કરવી એમ બે કહે છે તે ખ્રાંત છે. આ વિષયમાં કોઈ અધિકાર, પ્રથમાબ્દિકનો પણ મૃતદિવસજ કાળ હોવાથી તે પણ અતિક્રાંત થાય છે માટે અગીયારમે દિવસે “આચમાસિકમાઘાદ્વિકં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી અને તંત્રેકરી કરવા, એમ કહે છે. બીજા ગ્રંથકારે તો, માસને પ્રથમ દિવસે માસિક કરવો અને વર્ષ ગયા છતાં આબ્દિક કરવું નહીં, એમ કહે છે. એ રીતે ત્રીજે પક્ષે સપિંડી કરવાના પક્ષ છતાં અગીયારમે દિવસે પ્રથમાબ્દિક કરવું, બીજામાસે બીજામાસિક, બીજા માસને આરંભે દ્વિતીયમાસિક અને ત્રિપક્ષને દિવસે ત્રૈપક્ષિક એ એકોદિદ્વવિધિવરે કરી આગીના બાર માસિક અપકર્ષ કરી તેમજ કરી સપિંડીઆદ્ય કરવું. એ પ્રમાણે બીજા પક્ષવિષે પણ બંધવું.

एकादशाहेतंत्रेणपोडशमासिकापकपंपक्षेमहेकोद्विष्टोत्तरं देशकालौसंकीर्त्यातिक्रान्तमाचमासिकंसं
पिंड्यधिकारार्थमपरुप्योनमासिकादीन्यूनाध्विकांतानि पंचदशमासिकानिचतंत्रेणकोद्विष्टेनविधिना
दीनिचेत्यादिसंस्कल्पः ॥

અગીયારમે દિવસે તંત્રેકરી સોળ માસિકનો અપકર્ષ કરી કરવાનો પક્ષ છતાં મહેદ્ગોદિષ્ કર્ષ પછી દેશ કાળતું કીર્તન કરી “અતિકાંતમાચમાસિકં સર્પિઙ્ઘધિકારાર્થમપરુષ્યોનમાસિકાદીન્યુ-નાવ્દિકાંતાનિ પંચદશમાસિકાનિ ચ તંત્રેણેકોદિષ્ઠવિધિના કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી તંત્રેકરી સોળ માસિક કરવાં. કોઈ ગ્રંથકારના મતવિષે તો, “અતિકાંતે આચમાસિકાચાવ્દિકે ક્ષનાદિમાસિકા-દીનિ ચ” ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરવો.

માસિકાનિતુ ॥ આચમાસિકં ૧ ક્ષનામાસિકં ૨ દ્વિતીયમાસિકં ૩ ત્રૈપક્ષિકં ૪ તૃતીયમાસિકં ૫ ચતુર્થમાસિકં ૬ પંચમમાસિકં ૭ ષષ્ઠં ૮ ક્ષનાપાણ્માસિકં ૯ સપ્તમમાસિકં ૧૦ અષ્ટમં ૧૧ નવમં ૧૨ દશમં ૧૩ એકાદશં ૧૪ દ્વાદશં ૧૫ ક્ષનાવ્દિકં ૧૬ ચૈતિક્રમેણણ્યાનિ ॥

માસિક કહે છે—આચમાસિક ૧, ક્ષનામાસિક ૨, દ્વિતીયમાસિક ૩, ત્રૈપક્ષિક ૪, તૃતીયમાસિક ૫, ચતુર્થમાસિક ૬, પંચમમાસિક ૭, ષષ્ઠમાસિક ૮, ક્ષનાપાણ્માસિક ૯, સપ્તમમાસિક ૧૦, અષ્ટમ ૧૧, નવમ ૧૨, દશમ ૧૩, એકાદશ ૧૪, દ્વાદશ ૧૫ અને ક્ષનાવ્દિક ૧૬, એ ક્રમેકરી જાણવા.

અર્થેકાદશાહેરુદ્રગણશ્રાદ્ધમ્ ॥ તથૈકાદશરુદ્રોદેશેનરુદ્રરુપમેતોદેશેનવા રુદ્રોદેશપક્ષેસવ્યેન તદ્રુપમેતોદેશપક્ષેસવ્યેન વીરભદ્રઃ ૧ શંભુઃ ૨ ગિરીશઃ ૩ અજૈકપાત્ ૪ અહિર્વૃષ્યઃ ૫ પિનાકી ૬ અપરાજિતઃ ૭ ભુવનાધીશ્વરઃ ૮ કપાલી ૯ સ્થાણુઃ ૧૦ ભગઃ ૧૧ ક્ષત્ર્યેકાદશરુદ્રાઃ અગ્રશક્તૈર્નૈકૈકદ દ્રનાક્ષૌકોવિપ્રૃત્યેકાદશવિપ્રાભોજ્યાઃ અશક્તૈર્નુલલૌહિરેનૈકઅવિપ્રોમોજ્યઃ અમાશ્રામ્યેકાદશૈકવામા ન્દેવ્યં અગ્રશ્રાદ્ધેપિંડદાનાધ્યાગ્નૌકરણવિકિરાણામભાવઃ અથમેવાષ્ટસુશ્રાદ્ધં ઇતચ્છ્રુતાકૃતં વસુનામા ન્યવ્યન્યથ ઇતદેકાદશાહકૃત્યંઘ્ન્યાહારૌચેચનુર્યદિનેકર્તવ્યં દ્વિતીયદિનેપ્રથમદિનેચાશ્વિસંચયનંકાર્યં પંચમદિનેસર્પિંડીકરણમ્ ॥

હવે અગીયારમે દિવસે રુદ્રગણશ્રાદ્ધ કહે છે.

તે રુદ્રગણશ્રાદ્ધ અગીયાર રુદ્રના ઉદ્દેશે કરી અથવા રુદ્ર૩૫ પ્રેતના ઉદ્દેશે કરી કરવું. રુદ્રના ઉદ્દેશે કરવાનો પક્ષ હોય તો સવ્યે કરવું. રુદ્ર૩૫ પ્રેતના ઉદ્દેશનો પક્ષ છતાં અપસવ્યે કરવું. “વીરભદ્ર ૧, શંભુ ૨, ગિરીશ ૩, અજૈકપાત્ ૪, અહિર્વૃષ્ય ૫, પિનાકી ૬, અપરાજિત ૭, ભુવના-ધીશ્વર ૮, કપાલી ૯, સ્થાણુ ૧૦ અને ભગ ૧૧” એ અગીયાર રુદ્ર જાણવા. એ શ્રાદ્ધવિષે શક્તિમાન હોય તેણે એક એક રુદ્રને નામેકરી એક એક શ્રાદ્ધણુ એ રીતે અગીયાર શ્રાદ્ધણુને લોજન માટે કહેવું. અશક્તે તો સઘળાઓના ઉદ્દેશેકરી એકજ શ્રાદ્ધણુને લોજન કરાવવું આમાત્ર દેવાનાં છતાં અગીયાર અથવા એક આમાત્ર દેવું. એ શ્રાદ્ધવિષે પિંડદાન, અર્ધ્ય, અગ્નૌકરણ અને વિકિર એટલાં કરવાં નહીં. અષ્ટવસુશ્રાદ્ધ પણ એ રીતેજ કરવું. એ અષ્ટવસુશ્રાદ્ધ કરવું અથવા ન કરવું એમ છે. આઠ વસુનાં નામ પણ જીજ્ઞાસુ ગ્રંથોમાં જોવાં. આ અગીયારમા દિવસનું કૃત્ય ત્રણ દિવસનું આશીસ્થ છતાં ચોથે દિવસે કરવું. બીજે દિવસે અથવા પ્રથમ દિવસે અસ્થિસંચયન કરવું. પાંચમે દિવસે સર્પિંડી કરવી.

અર્થેકાદશાહેદ્વાદશાહેવાપદદાનાનિકાર્યાણિ તેનપ્રેતસ્થમાર્ગેમુલ્લગતિઃ આસનોપાનહચ્છંત્રમુદ્રિકા ચક્રમંડલુઃ યજ્ઞોપવીતાજ્યવસ્ત્રમોજનંચાન્નમાજનં દશકંપદમેતત્સ્યાત્પદાન્ચેવંયપોદશ દેયાનિવાય થાશક્તિતેનાસૌપ્રીણિતોભવેત્ અર્ધંચૈવોદકુંભંચોપાનહૌચક્રમંડલુઃ છત્રંવસ્ત્રંતથાચાંદ્રોદ્દંડંચદાપમેત્ અગ્નિષ્ટિકાંપ્રદીપંચતિલાંસ્તાંવૃલમેવચ ચંદનંપુષ્પમાલાંચોપદાનાનિચતુર્દશ વૈતરળીધેનૂત્કાંતિધેનુનોક્ષ ધેન્વાદિદાનાનિગોમૃમ્યાદિદશદાનાનિતિલપાત્રદાનાદીનિમરણકાલેનકૃતાનિચેદેકાદશાહાદીપુત્રાદિ મિઃપ્રેતોદેશેનકાર્યાણિ અશ્વરંધંગજંઘેનુમહિર્વીશિવિકાદિકં શાલગ્રામંપુસ્ત્રાંચકસ્તૂરીકુંકુમાદિકં દાર્શીરત્નંભૂષણાદિશ્યાંછત્રંચચામરં દયાઘ્રિચાનુસારેણપ્રેતસ્તત્સુલંભેત્ ॥

આ અગીયારમે દિવસે અથવા બારમે દિવસે પદદાન કરવું, તેથી માર્ગમાં પ્રેતનું જવું મુખેથી થાય છે. આસન, પગરખાં, છત્ર, વીંટી, જળપાત્ર (લોટા), જનોઈ, ઘી, વસ્ત્ર, નોજન અને અન્નનું પાત્ર એ દશ પદાર્થ મળી પદદાન થાય છે. એનાં તેર પદનું દાન કરવું, અથવા યથાશક્તિ દેવાં, તેથી મરનારો સુખી થાય છે. અન્ન, જળ, પગરખાં, જળપાત્ર, છત્ર, વસ્ત્ર, લાકડી, લોહાંતી

છડી, અંશુહી, દીપક, તિલ, તાંબૂલ, ચંદન અને પુષ્પની માળા એ ચૌદ ઉપદાન દેવાં.” વૈતર-
ણીયેનુ, ઉત્કાંતિયેનુ, મોક્ષયેનુ ઇત્યાદિક દાન, તથા ગાય, ભૂમિ ઇત્યાદિ દશ દાન, અને તિલપાત્ર
દાનાદિક એ મરણ સમયે કર્યા ન હોય તો, અગીયારમે ઇત્યાદિક દિવસે પુત્રાદિકોએ પ્રેતના
ઉદ્દેશકરી કરવાં. “ઘોડો, રથ, હાથી, ગાય, ભેંસ, પાલખી ઇત્યાદિક, શાલગ્રામ, પુસ્તક, કંસ્તૂરી,
કેશર ઇત્યાદિક, દાસી, રત્ન, ભૂષણ ઇત્યાદિક, રાધ્યા, છત્ર અને ચમર એ દાન દ્રવ્યને અનુસારે દેવાં,
તેથી પ્રેતને તે તે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.”

અથશય્યાદાનમ્ ॥ एकादशाहेशय्यायादानेपपविधिःस्मृतः तेनोपभुक्तयर्त्तिकचिद्वस्त्रवाहन
भाजनं यद्यदिष्टंचतस्यासीत्तत्सर्वपरिकल्पयेत् प्रेतंचपुरुषंहैमंतस्यांसंस्थापयेत्तदा पूजयित्वाप्रदातव्या
मृतशय्यायथोदिता तस्माच्छय्यांसमासाद्यसारदारुमयीदृढा दंतपत्रचितारम्याहिमपट्टैरलंकृताम् हंस
तुलिप्रतिच्छन्नांशुभंगडोपधानिकां प्रच्छादयनपटीयुक्तांमधूपादिवासितां उच्छीर्षकेघृतभृतंकलशंपरि
कल्पयेत् तांबूलकुंकुमक्षोदकपूर्णागरुचंदनं दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनं पार्श्वेषुस्थापयेन्नृत्या
सप्तधान्यानिचैवहि शयनस्थस्यभवतियद्व्यदुपकारकं भृंगारकरकाद्यंतत्पंचवर्णयितानकं संपूज्यद्वि
जदांपत्यंतानाभरणभूषितं उपवेशयत्तुशय्यायांमधुपर्कततोवदेत् दानमंत्रस्तु यथामरुणशयनंशून्यं
सागरजातया शय्यातस्याप्यशून्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि तस्मादशून्यशयनंकेशवस्यशिवस्यच शय्या
तस्याप्यशून्यास्तुतथाजन्मनिजन्मनि दत्तवैवंतस्यसकलंप्रणित्यविसर्जयेत् पाप्मेतु अस्थिलालाटंकगृहा
सूक्ष्मंकृत्वासपायसं भोजयेद्द्विजदांपत्यंविधिरेपःसनातनइत्युक्तं नैतन्महाराष्ट्रदेशादिशिष्टैराद्रियते
यद्देशेददाचारस्तानास्तु स्वर्गोपुरंदरपुरेलोकपालालयेतथा सुरवंसत्यसौजंतुःशय्यादानप्रभावतः आभू
तसंम्लयंयावत्तिष्ठत्यातंकवर्जितः प्रेतशय्याप्रतिग्राहीनभूयःपुरुषोभवेत् शुहीतायांतुतस्यांचैपुनःसंस्का
रमर्हति ॥

હવે શય્યાદાન કહે છે.

અગીયારમે દિવસે શય્યાદાનવિધે આ (આગળ કહેવાયછે તે) વિધિ કરવાનો કહ્યો છે. તે આ
રીતે—મરનારાએ ભોગવેલાં જે વસ્ત્ર, વાહન, પાત્ર તે, અને તેને જે જે ગ્રિય વસ્તુ હતી તે, સઘળી
સિદ્ધ કરવી. શય્યાદાનકાળે તે શય્યા ઉપર સુવર્ણના પ્રેતપુરુષ કરી બેસાડેના; પછી પૂજા કરી મૃત-
શય્યાનું યથાવિધિ દાન કરવું. નારના કહ્યની; કહે; હાથીદાંતની પાટીએ યુક્ત; સુશોભિત; સોનેરી
વસ્ત્રપટ શોભાવેલી; આક્રાના કપાસની ગાદીવડે ઢાંકેલી; ઉત્તમ ગાલમસૂરિયાં, ઝોશીકાં અને ઝો-
છાડ સહિત; ગધ, ધૂપ ઇત્યાદિ પદાર્થવડે સુવાસિત એવી શય્યા કરવી. તથા ઝોશીકાપાસે ધૂતપૂર્ણ
કલશ રાખવો. તાંબૂલ, કેશર, અર્ગંત ઇત્યાદિ મુગધિ ચૂર્ણ; કપૂર; કૃષ્ણાગર; ચંદન; દીવી; પગ-
રખાં; છત્ર; ચમરી, આસન; પાત્ર અને સપ્તધાન્ય એ પદાર્થ ભક્તિપૂર્વક આભુમાં રાખવા. શય્યા
ઉપર બેસવાવાળાને જે ણીળ ઉપકાર કરવાના પદાર્થો તે પણ સમીપે રાખવા. ઝારી, કમંડલુ ઇત્યાદિ
અને પચરણી ચંદરવા દેવા. પછી નાનાપ્રકારનાં આશુષણે શ્રુષિત એવાં ગ્રાહણનાં દપતી (સ્ત્રી-
પુરુષ) ને તે શય્યા ઉપર બેસાડી તે સ્ત્રીપુરુષની પૂજા કરી મધુપર્ક કરવો.” દાનના મંત્ર—યથા ન
રુણશયનં, શૂન્યં સાગરજાતયા ॥ શય્યા તસ્યાપ્યશૂન્યાસ્તુ, તથા જન્મનિ જન્મનિ ॥ તસ્માદશૂન્ય-
શયનં, કેશવસ્ય શિવસ્ય ચ ॥ શય્યા તસ્યાપ્યશૂન્યાસ્તુ, તથા જન્મનિ જન્મનિ, ” એ પ્રભાણે તે
ગ્રાહણ દપતીને તે સઘળા પદાર્થ દઈ નમસ્કાર કરી વિસર્જન કરવું. પદ્મપુરાણમાં તો, “કપાળનું
અસ્થિ લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી દૂધપાકસહિત તે ગ્રાહણદપતીને ભોજન કરાવવું, એ વિધિ પ્રાચીન છે,”
એમ કહ્યું છે; પરંતુ એ મહારાષ્ટ્ર દેશાદિકના શિષ્ટ કબૂલ કરતા નથીજ, ત્યારે જે દેશમાં તેના આચાર
હોય ભાં હો. “આ મૃત થયેલા પ્રાણી પ્રલય કાળપર્યંત નિર્ભય થઈ શય્યાદાનના પ્રભાવથી સ્વર્ગ,
ઈદ્રપુર અને લોકપાલનાં સ્થાનકોવિધે મુખી રહે છે. પ્રેતશય્યાનો ગ્રહણ કરવાવાળો કરી પુરુષ થતો
નથી, માટે તે શય્યા લીધા છતાં યુનઃસસ્કારનું પાત્ર થાય છે.”

અથોદકુંભઃ ॥ एकादशाहत्प्रभृतिवटस्तोयात्रसंयुतः दिनेदिनेप्रदातव्योयावत्संवत्सरंसुतैः
यस्यसंवत्सरदर्वारुसर्पिंडीकरणंभवेत् मासिकंचोदकुंभंचदेयंतस्यापिવत्सरं अपिथाज्जशतैर्दत्तैरुदकुं
भंविनानराः दद्रिादुःखिनस्तातन्नमंतिचमयाणैवे यावद्वदंचयोदद्यादुदकुंभंविमत्सरः प्रेतायात्रस

માયુકેસોશ્વમેધફલંભેત્ત્વં દ્વંચોદકુંમશ્રાદ્ધંસાંપેદીકરણાધ્યાગેકોદિદ્રવિધિનાસાંપિંચ્યુત્તરંતુપાર્વણવિ
ધિના દ્વંચયોદશદિનાદારભ્યકર્તવ્યમિતિમદ્વાઃ અગ્નિપિંડદાનંકૃતાકૃતંદેવહીનંચૈતત્ત્વં અદેવપાર્વણશ્રાદ્ધં
સોદકુંમમધર્મકં કુર્યાત્પ્રત્યાધિકાચ્છાદાત્સંકલ્પવિધિનાન્વહમિતિવચનાત્ પ્રાયશ્ચિત્તાંગવિષ્ણુશ્રાદ્ધવ્ય
દ્વશ્રાદ્ધેસર્વેશ્રાદ્ધધર્મંતસંતિક્તિતુવાચનિકમાત્રાઃ તેનસંકલ્પવિધિનાસંકલ્પક્ષણપદ્યાસનગંધાચ્છાદ
નાંતપૂજનાન્નપરિવેપનાંતે પૃથિવીતેપાત્રમિત્યાયુક્તવાપ્પડકુંમશ્રદ્ધમંદત્તંચેત્યાદિત્યાગવિધિઃ અંતેતાંવૂ
લદક્ષિણાદિ નાગવ્રહ્મચર્યપુનર્મોજનાદિનિયમાઃ વૃદ્ધિનિમિત્તેનમાસિકાપર્વેડકુંમશ્રાદ્ધાનામપ્યપક
પંપ્રેતશ્રાદ્ધશ્વાત્ પ્રત્યહંસોદકુંમાદ્ધદાનાશકેનાપ્યેકસિન્ધિને તાવદ્ધિરામાત્રૈરુદકુંમૈશ્વતાવદમાશ્નોદ્
કુંમનિષ્કલ્પેણવાપરુપ્યોદકુંમશ્રાદ્ધાનિકાર્યાણિ અવ્ધમધ્યેપ્રત્યહમુદકુંમશ્રાદ્ધંકુર્વેતોમધ્યેઆશૌચપ્રાપ્તો
તાવચ્છાદાનાંલોપવદશાંદિયત્ આશૌચોત્તરંપ્રતિવંધાદકરણેતદુત્તરોદકુંમેનસહતત્રતયાતિક્રાંતોદ્
ક્રુમાનાંપ્રયોગઃ અતિક્રાંતોદકુંમશ્રાદ્ધાન્યચતનોદકુંમશ્રાદ્ધંચતત્રેણકરિષ્યેતિતસંકલ્પઃ ॥

હવે ઉદકુંભશ્રાદ્ધ કહે છે.

અગીયારમા દિવસથી વર્ષપર્યંત નિલ જળ તથા અન્નસહિત કુંભ પુત્રે દેવો. જેનું સર્પિંડશ્રાદ્ધ
વર્ષની પ્રથમ થાય તેને પણ આસિક તથા ઉદકુંભ વર્ષપર્યંત કરવે. સંકેરો શ્રાદ્ધ કર્યા અને ઉદકુંભ-
શ્રાદ્ધ ન કરે તો, તે મનુષ્ય દરિદ્રી, દુઃખી એવો થઈ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. જે મનુષ્ય
મત્સરરહિત થઈ પ્રેતભાટે વર્ષપર્યંત અન્નયુક્ત જળકુંભનું દાન કરે તેને અશ્વમેધનું ફળ મળે. ” એ
ઉદકુંભશ્રાદ્ધ સર્પિંડીકરણની પ્રથમ એકોદિદ્રવિધિવડે કરવું, સર્પિંડીકરણ પછી તો, પાર્વણવિધિવડે
કરવું. એ ઉદકુંભશ્રાદ્ધ તેરમા દિવસથી કરવું એમ ભટ્ટ કહે છે. એ શ્રાદ્ધમાં પિંડદાન કરવું અથવા
ન કરવું એમ છે, તથા એ શ્રાદ્ધ દેવહીન પણ છે; કારણ, એ પાર્વણશ્રાદ્ધ ઉદકુંભયુક્ત, દેવહીન,
શ્રાદ્ધધર્મે રહિત, પ્રત્યાષ્ટિક શ્રાદ્ધપર્યંત નિલ સંકલ્પવિધિથી કરવું, ” એવું વચન છે. પ્રાયશ્ચિત્તા
અંગભૂત વિષ્ણુશ્રાદ્ધનીપેઠે આ શ્રાદ્ધમાં સધળા શ્રાદ્ધધર્મે નથી, સારે વાચનિક માત્ર છે. તેથી
સંકલ્પવિધિવડે સંકલ્પ, ક્ષણ, પાદ, આસન, ગંધ અને વસ્ત્રપર્યંત પૂજા તથા પછી અન્ન પીરસવા-
પર્યંત કર્મ થયા પછી “ પૃથિવી તે પાત્રં ” ઇત્યાદિક કહી “ યપ ઉદકુંમ શ્વમન્નં દત્તંચ ” ઇત્યાદિ
અન્નભાગને વિવિ કરવે, અંતે તાંજૂલ અને દક્ષિણ દેવી. એ શ્રાદ્ધવિષે બ્રહ્મચર્ય, પુનર્ભોજન ઇત્યાદિ
નિયમ નથી. વૃદ્ધિશ્રાદ્ધને નિમિત્તે ભાવિકોને અપકર્ષ કરવાને છતાં ઉદકુંભશ્રાદ્ધને પણ અપકર્ષ
કરવે, કારણ, એ પ્રેતશ્રાદ્ધ છે. નિલ ઉદકુંભ સહિત અન્નદાન કરવામાં જે અશક્ત હોય તેણે પણ
એક દિવસે તેટલાં આમાત્ર તથા તેટલાં ઉદકુંભ અથવા તેટલાં આમાત્રનો તથા ઉદકુંભનો નિષ્કલ્પ
(દ્રવ્ય) કરી અપકર્ષ કરી ઉદકુંભશ્રાદ્ધ કરવાં. વર્ષપર્યંત નિલ ઉદકુંભશ્રાદ્ધ કરતાં મધ્યમાં આશૌચ
પ્રાપ્ત થયા છતાં દર્શાદિ શ્રાદ્ધપ્રમાણે તેટલાં શ્રાદ્ધનો લોપજ કરવે. આશૌચ પછી પ્રતિગંધ હોવાથી
ન કર્યા છતાં તેથી આગળના ઉદકુંભ શ્રાદ્ધની સાથે એકત્રે કરી અતિક્રાંત (રહેલા) ઉદકુંભને
પ્રયોગ કરવે. “ અતિક્રાંતોદકુંમશ્રાદ્ધાન્યચતનોદકુંમશ્રાદ્ધં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે, ” એ પ્રમાણે
સંકલ્પ કરવે.

‘ તંથાપ્રથમાવ્દેદીપદાનમુકં પ્રત્યહંદીપકોદેયોમાગંતુવિપમેનરૈઃ યાવત્સંવત્સરંવાપિપ્રેતસ્યસુખલિપ્ત
યા પ્રાહુર્યોદદ્યુર્લંદીપદેવાગારેઠિજાલયે કુર્ષાંચામ્યમુક્ષંપિત્રેઅગ્નિઃસંકલ્પ્યમુચ્ચિરમિતિ ॥

તેમજ પ્રથમ વર્ષ દીપદાન કરવાનું કહ્યું છે. “ મનુષ્યના વિષમ ભાગેમાં પ્રેતને મુખ થવામાટે
વર્ષપર્યંત નિલ દીપ દેવે. દેવ અથવા બ્રાહ્મણના મદિરમાં પૂર્વાભિમુખ કેવા ઉત્તરાભિમુખ દીપ
કરવે. પિતૃને ઉદ્દેશે કરવાને તે જળવડે સંકલ્પ કરી દક્ષિણાભિમુખ સારીરીતે સ્થિર એવો કરવે. ”

અથપોડશમાસિકાનિ ॥ દ્વાદશપ્રતિમાસ્યાનિઝનમાસંત્રિપક્ષકં ઝનપાળમાસિકંચોનાદિકં
ચાપીતિપોડશ અગ્રમતાંતરાણિસંધૌ અથૈપાંકાલાઃ માસાદૌમાસિકંકાર્યમાચંચેકાદશેહનિ યકદ્વિત્રિ
દિનૈરુત્તેત્રિમાગેનોનપચવા ઝનમાસિકમૂનાવ્ધમૂનપાળમાસિકંચરેત્ ત્રૈપક્ષિકંત્રિપક્ષેચોનામાસ્યંદ્વાદશે
દિવા તત્રોનમાસિકોનપાળમાસિકોનાદિકાનામેકદિનેનોનપક્ષેપંચમ્યાંમૃતસ્યતૃતીયાયાંદ્વામ્યામૂનત્વપ
ક્ષેદ્વિતીયાયાં ત્રિમિન્યૂનેપ્રતિપદાયામનુષ્ઠાનમિતિકેચિત્ સાધયસ્તૂનપાળમાસિકમૂનાદિકંચમૃતાહાત્પૂ
વેશુઃકાર્યમિત્યાહ ત્રૈપક્ષિકંત્રિપક્ષેતીતેમૃતાહેકાર્યમ્ ॥

હવે સોળ માસિક કહે છે.

“દરએક માસનો એક, એ રીતે બાર માસના બાર, બીનમાસિક, ત્રૈપક્ષિક, બીનપાણ્ડુમાસિક અને બીનાબિદક મળી સોળ માસિક બન્યાં.” એ વિષે બીજા મત નિર્ણયસિંધુમાં કહ્યા છે. હવે એમના કાળ કહે છે—“માસને પ્રથમ દિવસે માસિક કરવું, આધમાસિક તો અગીયારમે દિવસે કરવું. એક, બે અથવા ત્રણ દિવસ ઓછા અથવા ત્રીજે ભાગે ઓછા એવે કાળે બીનમાસિક, બીનાબિદક તથા બીનપાણ્ડુમાસિક કરવાં. ત્રૈપક્ષિક ત્રણ પક્ષે કરવું. અથવા બીનમાસિક બારમે દિવસે કરવું. તેમાં બીનમાસિક, બીનપાણ્ડુમાસિક અને બીનાબિદક એમનો ‘એક દિવસ ઓછો’ એવો પક્ષ હોય તો, પંચમીમાં મૃત થયેલાનું તૃતીયાને દિવસે; ‘બે દિવસ ઓછા’ એવો પક્ષ હોય તો, બીજાનો; ‘ત્રણ દિવસ ઓછા’ એવો પક્ષ હોય તો, એકમને દિવસે કરવાં, એમ દોષ અંતર કહે છે. માધવ તો, બીનપાણ્ડુમાસિક અને બીનાબિદક, એ મૃત દિવસના પ્રથમ દિવસે કરવાં, એમ કહે છે. ત્રૈપક્ષિક કરવું તે ત્રણ પક્ષ ગયા પછી મૃત્યુદિવસે કરવું.

અગ્રાહિતાગ્રેર્વિશેષઃ ॥ ત્રૈપક્ષિકપર્યંતાનિસંસ્કારતિથૌ તતઃપરાણિપ્રત્યાષ્ટિકંચમૃતતિથૌતૈના પંદાદાદેકાદશેદ્ધિત્રિમાસાદુર્ધ્વસંસ્કારત્વેવંભાતિ ત્રિપક્ષપર્યંતાનિદાહતિયૌઠ્ઠવાપરાણ્યતિક્રાંતાનિમૃત તિથૌપ્રાત્તમાસિકેનસહકાર્યાનીતિ ॥

એ વિષે આહિતાગ્રિને વિશેષ પ્રકાર.—ત્રૈપક્ષિકપર્યંત માસિક (આધમાસિક, બીનમાસિક, દ્વિતીયમાસિક અને ત્રૈપક્ષિક એ) અગ્નિસંસ્કાર જે તિથિમાં થયા હોય તે તિથિમાં કરવાં, તે પછીનાં માસિક તથા ત્ર્યાબિદક મૃતતિથિવિષે કરવાં એવો વિશેષ છે, તેથી ત્રણ માસ પછી અગ્નિસંસ્કાર થયા હોય તો આધમાસિક દાહદિવસથી અગીયારમે દિવસે કરવું એમ ભામે છે. ત્રિપક્ષપર્યંત માસિક (આર) દાહતિથિને દિવસે કરી તેથી આગળનાં ત્રણ ગયેલાં માસિકો મૃતતિથિને દિવસે પ્રાપ્ત થયેલા માસિકસાથે કરવાં.

જનશ્રાદ્ધેપુવર્જ્યાનિ ॥ ત્રિપુષ્કરેપુનંદાસુસિનીવાલ્યાંમૃગોર્દિને ચતુર્દશ્યાંચનોનાનિઠ્ઠાસિકાસુ દિપુષ્કરે ત્રિપુષ્કરદિપુષ્કરયોગયોર્લક્ષણપ્રાગુક્તં આધમાસિકમાધ્યાધ્નિકંચૈકાદશેદ્ધીત્યેકમંતં આધમા સિકમેચૈકાદશેદ્ધિપ્રથમાધ્નિકંતુદ્વિતીયવર્ષોર્મપ્તેત્યપરમતમિત્યુક્તમ્ ॥

બીનમાસિક, બીનપાણ્ડુમાસિક તથા બીનાબિદક શ્રાદ્ધવિષે વર્ણ્ય દિવસ કહે છે—“ત્રિપુષ્કર-યોગ, નંદા (૧-૬-૧૧) તિથિ, આવાચાચા, શુક્રવાર, ચૌદશ, કૃતિકા નક્ષત્ર અને દિપુષ્કર યોગનેવિષે બીનશ્રાદ્ધ કરવાં નહીં.” દિપુષ્કર તથા ત્રિપુષ્કરનાં લક્ષણ પ્રથમ કહેલાં છે. આધમાસિક તથા પ્રથમાબિદક અગીયારમે દિવસે કરવાં એ એક મત; આધમાસિકજ અગીયારમે દિવસે કરવું તથા પ્રથમાબિદક તો, બીજા વર્ષને આરંભેજ કરવું, એવો બીજો મત; એમ પ્રથમ કહ્યું છે.

પ્રતાનિપોદશશ્રાદ્ધાનિવર્ષાંતસર્પિંડનપક્ષેઽત્કેપુસસવકાલેત્યેકોદિદિવિધિનાકાર્યાણિ દ્વાદશાદિકા લેપુસર્પિંડનાપર્વપક્ષેપક્ષદિનેપદાપરુષ્યયુગપદેકોદિદિવિધિનાકાર્યાણિ શ્રાદ્ધાનિપોદશાદત્વાનતુકુર્યાં ત્સર્પિંડનમિતિપોદશશ્રાદ્ધૈર્વિનાસર્પિંડનેધિકારામાવયોધનાત્ પ્રતાનિપક્ષાન્નામાત્રેનચાકાર્યાણિપાક પક્ષેયુગપત્કરણેસર્વેપામેકપવપાકોવિપ્રાઅર્ચ્યાઃપિંડાશ્વપોદશ પ્રતાનિદ્વાદશાદદૌસર્પિંડનાત્પૂર્વકૃતાન્ય પિપુનઃસર્પિંદ્યુત્તરંસવકાલેપાવેળવિધિનાકાર્યાણિ યસ્યસંવત્સરાદર્વાગ્વિહિતાતુસર્પિંડતા વિધિચત્તા નિકુર્વાંતપુનઃશ્રાદ્ધાનિપોદશ અર્વાકુંસવત્સરાદસ્યસર્પિંડીકરણંકૃતં પોદશાનાંદિરાવૃત્તિંકુર્યાંદિત્યાહ ગૌતમસ્ત્યાદિવચનાત્ પોદશાનાંદિરાવૃત્તિત્વંચૈકાદશાહસર્પિંડનપક્ષેજેયં તન્નાચમાસિકસ્યકાલસત્વાત્ દ્વાદશાહેસર્પિંડનપક્ષેતુપંચદશાનાંદિરાવૃત્તિઃ ત્રિપક્ષેસર્પિંડનપક્ષેઆધમાસિકોનમાસિકદ્વિતીયમાસિકાનાંસવકાલેઠતત્વાદપરુષ્યકૃતાનામેવપુનરાવૃત્તિવિધાનાત્તેષાંકાલામાવાચત્રયોદશાનામેવપુનરાવૃત્તિઃ પ્રથમન્યપક્ષેષ્વપિયથાસંભવમૂહમ્ ॥

આ સોળ માસિકશ્રાદ્ધ, વર્ષની અંતે સર્પિંડીકરણનો પક્ષ છતાં પોતપોતાના કહેલા કાળવિષેજ એકોદિદિવિવરે કરવાં. બારમા દિવસ ઇસાદિ કાળે સર્પિંડીકરણનો અપકર્ષ કરવાનો પક્ષ હોય તો, એક દિવસેજ અપકર્ષ કરી એક કાળે એકોદિદિવિવરે કરવાં; કારણ, “સોળ શ્રાદ્ધ કર્યાંવિના સર્પિંડી કરવું નહીં” એ વચનવરે સોળ શ્રાદ્ધ કર્યાંવિના સર્પિંડીશ્રાદ્ધવિષે અધિકાર નથી એમ સમજવામાં

આવે છે. એ માસિક રધિલા અન્નવરે અથવા આમાન્નવરે કરવાં. પાક કરવાનો પક્ષ છતાં એક કાળે કરવાનાં હોય તો, સઘળાઓમાટે એકજ પાક કરી બ્રાહ્મણ, અર્થ તથા પિંડ એ સોળ સોળ કરવાં. એ બારમે દિવસે સર્પિડીકરણની પ્રથમ કર્યાં હોય તો પણ સર્પિડીકરણ પછી ફરી પોત-પોતાના સમયે પાર્વણવિધિવરે કરવાં; કારણ, “જેનું સર્પિડીકરણ વર્ષની પ્રથમ કર્યું તેનાં સોળ શ્રાદ્ધ ફરી યથાવિધિ કરવાં. જેનું સર્પિડીકરણ વર્ષની પ્રથમ કર્યું તેનાં સોળ માસિકશ્રાદ્ધની બીજી આવૃત્તિ કરવી એમ ઔતમ કહે છે” ઇલાદિક વચન છે; માટે સોળ શ્રાદ્ધની આવૃત્તિ કરવી એમ ને કહ્યું તે અગીયારમે દિવસે સર્પિડીકરણના પક્ષમાં જણવું; કારણ, તે અગીયારમો દિવસ આધમાસિકનો કાળ છે. બારમે દિવસે સર્પિડીકરણના પક્ષવિષે તો પંદર માસિકની બીજીવાર આવૃત્તિ કરવી. ત્રિપક્ષીને દિવસે સર્પિડીકરણનો પક્ષ છતાં આધમાસિક, જનમાસિક અને દ્વિતીયમાસિક એ પોતપોતાને કાળે કરેલાં છે માટે ને અપકર્ષ કરી કરેલાં છે તેનીજ પુનરાવૃત્તિ કરવી એવો વિધિ છે, અને તેમના પોતપોતાનો કાળ નથી તેથી તેર માસિકશ્રાદ્ધનીજ પુનરાવૃત્તિ કરવી. એ પ્રમાણે બીજા પક્ષવિષે પણ જેવો સંભવ હોય તેને અનુસારે જણવું.

યૈનુદ્વાદશાહે સર્પિડનંકૃત્વા પ્રયોદશાહાવાધમાસિકસહિતાનાં પોદશાનાં પુનરાવૃત્તિકૃત્યંતિતેત્રાંતાઃ યદામરણાદારમ્યદ્વાદશમાસમધ્યેકશ્ચિદધિકમાસઃ પતેત્તદાત્માસસ્યંમાસિકશ્રાદ્ધમધિકેગ્રુદ્દેમાસેષે તિદ્ધિવારંકાર્યંમિતિસત્તદશશ્રાદ્ધાનિમયંતિ મલમાસેમૃતસ્યતુપકદશાહે આધમાસિકંકૃત્વાદ્વિતીયમાસમૃતતિથૌત્પુનઃકૃત્વા કિંચિદ્દુનેદ્વિતીયમાસેજનમાસિકં તૃતીયમાસારંમેદ્વિતીયમાસિકં સાર્ધદ્વિમાસોતેત્રૈપક્ષિકં સર્પિંબુત્તરાણ્યવશિષ્ટમાસિકાનિ સ્વસ્વાકાલેપવકાર્યાણિ ચતુઃપુરુષમધ્યેસર્પિંદેપુનાં દીશ્રાદ્ધપ્રાસૌતુત્તપ્રાસિમાસેયૈકસ્થિજેવદિનેસર્વાણ્યપરુષ્યકાર્યાણિ પ્રેતશ્રાદ્ધાનિસર્વાણિસર્પિંડીકરણં તથા અપરુષ્યાપિકુર્યાંતકર્તુનાંદીમુસંદ્વિજશ્ચ્યુક્તઃ તત્રૈકઃપાકઃપોદશશ્રાદ્ધપક્ષેપોદશશ્રાદ્ધાણાઅણ્ચત્વા રિંસર્પિંડાઃપુરુરવાર્ધવધિશ્ચેદેવાર્યમેકોવિપ્રશ્નિસર્વેપામનુષ્ઠાનં યવંપક્ષાંતરેપુશ્રાદ્ધસંરવાનુસારેણવિપ્રા પૂજાં કેચિત્પાકમેદમાદુઃ હદકુંભશ્રાદ્ધાનામપ્યનુમાસિકયત્પ્રેતોદેશ્યકશ્રાદ્ધત્વાત્તેપામપ્યપકર્પદ્યુક્તં શૃદ્ધિવિનાનુમાસિકાપકર્પેતુદોષમાહોશનાઃ શૃદ્ધિશ્રાદ્ધવિહીનસ્તુપ્રેતશ્રાદ્ધાનિયશ્ચરેત્ સશ્રાદ્ધીનરકથોરે પિતૃભિઃસહમજ્જતીતિ ચતુઃપુરુષસર્પિંદેવ્વાધાનાદિપ્રાસિનિમિત્તોપ્યપકર્પકાર્યઃ અગ્નિવિશેષઃપૂર્વાર્થે ઉક્તઃ યદ્યન્માસિકંસૂતકાદિનાતિકાંતંમયેત્તદ્વસરમાસિકેનસહતંત્રેણકાર્યંમિત્યુક્તમ્ ॥

જે ફરી બારમે દિવસે સર્પિડીકરણ કરી તેરમે ઇલાદિ દિવસે આધમાસિક સહિત સોળ માસિકની પુનરાવૃત્તિ કરે છે તે ભાંત છે. ન્યારે મરણથી આરંભી બાર માસમાં કોઈ એક અધિક માસ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે માસસંબંધી માસિકશ્રાદ્ધ અધિક તથા શુદ્ધ એ એ માસમાં બેવાર કરવું; એ રીતે સત્તર શ્રાદ્ધ થાયછે. મળમાસમાં મૃત થયો હોય તેના તો, અગીયારમે દિવસે આધમાસિક કરી બીજા માસની મૃત તિથિને દિવસે તે ફરી ફરી કાંઈક જાણે એવા બીજા મહિનામાં જનમાસિક, તથા ત્રીજા માસના આરંભમાં દ્વિતીયમાસિક અને અઢીમાસને અંતે ત્રિપક્ષી એ પ્રમાણે કરવું. સર્પિડીકરણ પછીના બાકી રહેલા માસિક પોતપોતાને કાળેજ કરવાં. સર્પિડોવિષે ચાર પુરૂષમાં નાંદીશ્રાદ્ધ કરવાનું પ્રાપ્ત થયા છતાં તે નાંદીશ્રાદ્ધ ને માસમાં પ્રાપ્ત થાય તેજ માસમાં એક દિવસેજ અપકર્ષ કરી સઘળાં માસિક કરવાં; કારણ, “દ્વિજે નાંદીશ્રાદ્ધ કરવામાટે સઘળાં પ્રેતશ્રાદ્ધ અને સર્પિડીશ્રાદ્ધ એ અપકર્ષ કરી કરવાં” એવું વચન છે. તેમાં સોળશ્રાદ્ધનો પક્ષ છતાં એક પાક, સોળ બ્રાહ્મણ, અટતાળીશ પિંડ, અને પુરૂષાર્ધવ નામના વિષેદેવામાટે એક બ્રાહ્મણ એ રીતે સઘળાં કરવાં. એ પ્રમાણે બીજા પક્ષવિષે જેવી શ્રાદ્ધની સંખ્યા હોય તેને અનુસારે બ્રાહ્મણાદિક જણાવા. કોઈ ગ્રંથકાર, પાક જુદો જુદો કરવો, એમ કહે છે. ઉદકુંભશ્રાદ્ધ પણ અનુમાસિક શ્રાદ્ધનીપેઠે પ્રેતના નિમિત્તથકી કરવાનાં શ્રાદ્ધ છે માટે તેમનો પણ અપકર્ષ કરવો એમ કહે છે. શૃદ્ધિશ્રાદ્ધ વિના અનુમાસિક શ્રાદ્ધનો અપકર્ષ કરે તો, ઉશના ઋષિએ દોષ કહ્યો છે. “જે મનુષ્ય શૃદ્ધિ-શ્રાદ્ધ આપ્યાવિના પ્રેતશ્રાદ્ધ અપકર્ષ કરી કરે તો તે શ્રાદ્ધકર્તા પિતૃસહિત ઘોર નરકમાં જુરેછે.” સર્પિડોવિષે ચાર પુરૂષમાં આધાનાદિક પ્રાસિના નિમિત્તથકી પણ અપકર્ષ કરવો; એવિષે વિશેષ પ્રકાર પૂર્વાર્ધમાં કહ્યો છે. જે જે માનિક સૂતકાદિકથી અટકે તો તે તે આગળ આવતા માસિકશાયે એકત્રે કરવું એમ કહ્યું છે.

અધસર્પિંડીકરણવિચાર: ॥ તત્રસર્પિંડનકાલઃ નાસર્પિંડ્યાગ્નિમાનુષ્ઠાનપિતૃયજ્ઞસંમાચરેદિતિ વચનાત્ પિત્રાદીનાંમાત્રાદીનાંત્રિતયમધ્યેન્યતમમરણેસાગ્નિકોદ્વાદશાહેસર્પિંડનકૃત્યાગામિદશોપંડપિ ત્યુજાદિકંકુર્યાત્ અથસ્માર્તાગ્નિમાનપિસાગ્નિકોગ્રાહ્યહિતિમાતિ તસ્યાપિર્પિંડપિતૃયજ્ઞાવશ્યકત્વાત્ સાગ્નેઃ પ્રેતસ્યતુત્રિપક્ષેષ્વ પ્રેતશ્ચેદાહિતાગ્નિઃસ્યાત્કર્તાનશિર્યદામયેત્ સર્પિંડીકરણંતસ્યકુર્યાત્પક્ષેતૃતીયકે ઇત્યુકેઃ અનસાગ્નિઃશ્વેતાગ્નિમાનેવ દ્વયોઃસાગ્નિવેત્વાદશાહપચ સાગ્નિકસ્તુયદાકર્તાપ્રેતોવાપ્યગ્નિમાન્મયેત્ દ્વાદશાહેતદાકુર્યાત્સર્પિંડીકરણંપિતૃનિત્યુકેઃ દ્વયોરપ્યનગ્નિત્વેત્વનેકેકાલાઃ સર્પિંડીકરણંકુર્યાંઘજમાનસ્ત્વ નશિમાન્ અનાહિતાગ્નેઃપ્રેતસ્યપૂર્ણસંવત્સરેથવા ઇકાદશમાસિપષ્ઠેત્રિમાસેવાત્રિપક્ષકે માસાંતેદ્વાદશેવા દ્વિકુર્યાંદ્વેકાદશેહનિ યદહર્દ્યુદિરાપચાતદહર્વેતિનિશ્ચિતં અત્રવૃદ્ધિનિમિત્તાપકર્ષોનિરગ્નેરેવોક્તસ્થાપિ સાગ્નેરપિસંમયેવોજ્યઃ અત્રવૃદ્ધિપદંચૂડોપનયનવિચાહમાત્રપરં સીમંતાદિસંસ્કારેપુવૃદ્ધિશ્રાદ્ધસ્યલોપપચકાર્યોનતુતદર્થસર્પિંડનાપકર્ષંશતિકેચિત્ અન્યેતુગર્ભાધાનપુંસવનાદિપ્વયગ્રપ્રાશનાંતેપુસંસ્કારેષ્વ કરણેદોષોકેરાવદ્યકેપુવૃદ્ધિશ્રાદ્ધસ્યાપ્ચાવદ્યકત્વાત્સર્પિંડનાપકર્ષઃકાર્યેષ્વ તથાચચતુઃપુરુષસર્પિંડેષુ સર્પિંડીકરણાભાવેગર્ભાધાનાદિકમપિનકાર્યમિત્યાહુઃ તેનપિતામહમરણેપૌત્રસ્યવૃદ્ધૌપ્રાપ્તયામપ્યપકર્ષઃ સર્પિંડીકરણાનુમાસિકાદીનાંસિદ્ધઃ ઇવમાવશ્યકવૃદ્ધિયુતકર્મપ્રાપ્તૌનનિષ્ઠઃપુત્રોવાન્નાતાવાન્નાતૃપુત્રોવાન્યઃસર્પિંડોવાશિષ્યોવાગૌણકર્તાપિકુલપ્રાત્વૃદ્ધિસિદ્ધ્યર્થસર્પિંડનાપકર્ષકુર્યાત્ તત્રચકૃતેમુપ્યસ્યપુત્રાદેનંપુનઃકરણં વૃદ્ધિનિમિત્તાપરૂપેનુનઃકરણાભાવાત્ ચેવામદ્રંદ્રૂપ્યંતિસ્વધામિરિતિદોષશ્રુતેઃ વૃદ્ધિવિના ગૌણાધિકારિણાસર્પિંડ્યાદિકરણેતુમુખ્યાધિકારિણાપુત્રાદિનાપુનરાચર્તનીયં ઇકાદશાહાંતકર્મણસ્તુ નપુનરાદ્યુચિરિત્યુક્તં તત્રાવશ્યકપદેનાનન્યગતિકંવૃદ્ધિકર્મપ્રાહ્યં તેનસગતિકેદાપૂર્તાદૌસગતિકોપનય નવિવાહાદૌચનાપકર્ષઃ અગતિકેચવિવાહાદાવપ્યપકર્ષંશતિચવસ્યાયોજ્યા આનંસ્યાકુલધર્માનાંપુસાંચૈવાયુષઃશ્રયાત્ અસ્થિરત્વાચ્છરીરસ્યદ્વાદશાહઃપ્રશસ્યતે અત્રકુલધર્મપદેનવૃદ્ધિશ્રાદ્ધયુતકર્મપ્રાહ્યં નતુ પંચમહાયજ્ઞદેવપૂજાશ્રાદ્ધાદિ અસ્યવર્ણધર્મત્વેનનિત્યત્વાત્સર્પિંડીકરણનિમિત્તકપ્રતિધંધાધોગાત્ સર્પિંડીકરણાત્પૂર્વપંચમહાયજ્ઞાદિધર્મોનકાર્યશ્ચિત્કાપિસ્મૃતિયચનેનુપલંભાચ્ચ एतेनસર્પિંડીકરણાભાવેસર્પિંડેપુદેયપૂજાશ્રાદ્ધાદિધર્મલોપંચદંતોનિમૂલત્વાદુપેક્ષ્યાઃ અત્રદ્વાદશાહપદેનાશૌચસમાપ્ત્યુત્તરદિનપ્રાહ્યંતે નશ્ચિદિનાશૌચેપંચમદિનેસર્પિંડીકરણંદ્વાદશાહાદિકાલેપુપ્રમાદાદનુષ્ઠિતં સર્પિંડીકરણંકુર્યાત્કાલેપૂત્તરમાવિષુ ઇદમુત્તરકાલવિધાનંસાગ્નિનિરગ્નિસાધારણં સર્પિંડીકરણશ્રાદ્ધમુક્તકાલેકુલસંમચેત્ હસ્તાદ્રાતોદિષ્ટીમેવાનુરુધાયાંચતથચરેત્ ઇદમપિસાધારણં સ્મૃત્યર્થસારેવર્ષાંતસર્પિંડનપક્ષેવર્ષાંત્યદિનેપૂર્વસંવત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધકૃત્વાસર્પિંડનંચકૃત્વા પરેયુર્મતાદેવાપિંકકાર્યમિત્યુક્તં શ્તિકાલવિચારઃ ॥

હવે સર્પિંડીકરણનો વિચાર કહે છે.

તેમાં સર્પિંડીનો કાળ—“ સાગ્નિક પુત્રે સર્પિંડીકરણ કર્મવિના પિંડપિતૃયજ્ઞાદિક કરવા નહીં, ” એવું વચન છે માટે પિતા આદિક ત્રણ તથા માતા આદિક ત્રણ એઆમાંથી કોઈએક - મૃત યથા છતાં સાગ્નિકે આરમે દિવસે સર્પિંડીકરણ કરી આગળ આવતી અભાવસ્થાને દિવસે પિંડપિતૃયજ્ઞાદિક કરવા. આ ઠેકાણે સાગ્નિક સ્માર્તાગ્નિમાન પણ લેવો એમ ભાસે છે; કારણ, તેને પણ પિંડપિતૃયજ્ઞ આવશ્યક છે. સાગ્નિક મૃત યથો હોય તેનું સર્પિંડીશ્રાદ્ધ તો ત્રીજે પક્ષેજ કરવું; કારણ “ મૃત યથેલો સાગ્નિક છતાં કર્તા નિરગ્નિક હોય તો તેની સર્પિંડી ત્રીજે પક્ષે કરવી, ” એવું વચન છે. આ ઠેકાણે સાગ્નિક એટલે શ્વેતાગ્નિમાનજ સમજવો. મૃત યથેલો તથા કર્તા એ બન્ને સાગ્નિક છતાં આરમે દિવસેજ કરવું; કારણ, “ જ્યારે કર્તા સાગ્નિક તથા મૃત પણ સાગ્નિક હોય ત્યારે પિતાનું સર્પિંડીકરણ આરમે દિવસે કરવું; ” એવું વચન છે. બન્ને અગ્નિરહિત છતાં અનેક કાળ કલા છે. “ નિરગ્નિક કર્તાએ નિરગ્નિક મૃત યથાનું સર્પિંડીશ્રાદ્ધ સપૂર્ણ વર્ષની અંતે, અગીયારમા માસે, છઠે માસે, ત્રીજે માસે, ત્રીજે પક્ષે, એક માસને અંતે, આરમે દિવસે, અગીયારમે દિવસે અથવા જે દિવસે વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે દિવસે કરવું, એમ નિશ્ચિત બાણુવું. ” આ ઠેકાણે વૃદ્ધિના નિમિત્તયશ્ચી અપકર્ષ કરવાનું નિરગ્નિકનેજ ॥૩॥ તો પણ સાગ્નિકને પણ સભવ છતાં બાણુવું. આ વચનમાં ‘વૃદ્ધિ’ એ પદ યૌવ, ઉપવચન અને વિવાહ એ ત્રણનેજ માટે છે, સીમંતાદિક સપ્તકારવિધે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનો લોપજ કરવો, પણ તેમાંજ સર્પિંડીનો અપકર્ષ કરવો નહીં, એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. બીજા ગ્રંથકારો તો, ગર્ભાધાન, પુંસવન ઇત્યાદિ અનપ્રાગ્નનપર્યંત સરકારોમાં ન કરવાથી હોય થાય છે એમ કહે છે માટે આવશ્યક સરકારોમાં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનું પણ આવશ્યકપણ હોવાથી સર્પિંડીનો અપકર્ષ કરવોજ. તેમજ સર્પિંડીકરણ

ધર્મા ન છતાં ચાર પુરુષપર્યંત સર્પિડોમાં ગભાધનાદિક પણ કરવાં નહીં, એમ કહે છે. તેથી દાદા મૃત છતાં પોતરાને વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત છતાં પણ સર્પિડીકરણ તથા અનુમાસિક ઇલાદિકનો અપકર્ષ સિદ્ધ થાય છે. એ રીતે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ યુક્ત આવરણક કર્મ પ્રાપ્ત થયા છતાં નાનો પુત્ર, ભાઈ, ભત્રીજો, બીજો સર્પિડ અથવા શિષ્ય એવા ગૌણકર્તાએ પણ કુલમાં પ્રાપ્ત થયેલા વૃદ્ધિશ્રાદ્ધની સિદ્ધિમાટે સર્પિડી ઇલાદિકનો અપકર્ષ કરવો. તે કર્યા છતાં પુત્રાદિક મુખ્ય કર્તાએ ફરી કરવું નહીં; કારણ, વૃદ્ધિનિમિત્ત અપકર્ષ કર્યા છતાં ફરી કરવાનો અભાવ છે; કારણ, “જે સ્વધા સખ્દવડે મંગળને દૂષિત કરે છે” ઇલાદિ વચનમાં દોષ સંભળાય છે. વૃદ્ધિવિના ગૌણ અધિકારીએ સર્પિડી ઇલાદિ કર્યા છતાં તે મુખ્ય અધિકારી પુત્રાદિકોએ ફરી કરવું. અગીયારમા દિવસ પર્વતનાં કર્મની ફરી આવૃત્તિ કરવી નહીં એમ કહ્યું છે. તેમાં આવશ્યક પદવડે અનન્યગતિક (જેની બીજી ગતિ ન હોય) એવાં વૃદ્ધિ-કર્મ ગ્રહણ કરવાં. તેથી સગતિક એટલે બીજો સમયે યવાનાં એવાં ઇષ્ટપૂર્તાદિક (વાપ, કુવા ઇલાદિકના ઉત્સર્ગાદિક) તથા સગતિક ઉપનયન વિવાહાદિક છતાં અપકર્ષ કરવો નહીં, અને અગતિક એવા વિવાહાદિક છતાં તે વિષે અપકર્ષ કરવો એવી વ્યવસ્થા જોડવી. “કુળધર્મ અપાર છે, તથા પુરુષના આયુષ્યનો ક્ષય છે, અને શરીરને અસ્થિરપણું છે માટે ખાર્યો દિવસ ઉત્તમ છે.” એ વાક્યમાં ‘કુળધર્મ’ એ પટેકરી વૃદ્ધિશ્રાદ્ધયુક્ત કર્મ લેવું; પણ પંચમહાયજ્ઞ, દેવપૂજા અને શ્રાદ્ધાદિક લેવાં નહીં; કારણ, એ (પંચમહાયજ્ઞાદિક) વર્ણના ધર્મે હોવાથી નિલ છે એટલે તે ન કરવાથી પાપ થાય માટે નિલ કર્તવ્ય હોવાથી સર્પિડીના નિમિત્તથી તેનો પ્રતિબંધ થાય નહીં; કારણ સર્પિડીકરણની પ્રથમ પંચમહાયજ્ઞાદિક ધર્મ કરવા નહીં એવું સ્મૃતિવાક્યમાં ક્યાંય પણ જોવામાં આવતું નથી, એથી સર્પિડીકરણ ન થયા છતાં સર્પિડોમાં દેવપૂજા, શ્રાદ્ધાદિક એ ધર્મનો લોપ કરવો, એમ કહેવાવાળાએ મૂળ ન હોવાથી ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. આ વચનમાં ‘દ્વાદશહ’ એ પદવડે આશૌચની સમાપ્તિ જે દિવસે થાય તે પછીનો દિવસ લેવો. એથી ત્રણ દિવસનું આશૌચ છતાં પાંચમે દિવસે સર્પિડીકરણ કરવું. “પ્રમાદથી ખારમા ઇલાદિ દિવસે સર્પિડીકરણ કર્યું ન હોય તો આગળ આવતા કાળે કરવું.” એ ઉત્તર (આવતા) કાળનું જે વિધાન કહ્યું તે સાશ્રિત તથા નિરશ્રિતને સાધારણ છે. “સર્પિડીશ્રાદ્ધ કહેલા સમયે ન કર્યું હોય તો; હસ્ત, આદ્રા, રોહિણી અથવા અનુશાધા એ નક્ષત્રે તે કરવું,” અને એ પણ સાધારણ છે. સ્મૃત્યર્થસાર ગ્રંથમાં, વર્ષની અંતે સર્પિડીશ્રાદ્ધ કરવાનો પક્ષ છતાં વર્ષને છેલ્લે દિવસે અષ્ટપૂર્તિશ્રાદ્ધ કરી તથા સર્પિડીશ્રાદ્ધ કરી બીજો દિવસે મૃત્યુ દિવસે વાર્ષિક કરવું એમ કહ્યું છે. એપ્રમાણે સર્પિડીકરણના કાળનો વિચાર કર્યો.

તદ્વત્સર્પિડનપુત્રેવિદેશસ્યેપિસતિનાન્યઃકુર્યાત્ એવંજ્યેષ્ઠપુત્રેવિદેશસ્યેપિનકનિષ્ઠઃકુર્યાત્ પોઢરા શ્રાદ્ધાનિતુજ્યેષ્ઠાસન્નિધિધાનેકનિષ્ઠેનકાર્યાણિ પુનર્જ્યેષ્ઠનનકાર્યાણિ આહિતાગ્નિઃકનિષ્ઠોપિસર્પિડનંકુર્યાત્ વૈષ્ણ વૃદ્ધિનિમિત્તેતુકનિષ્ઠાદિભિરપિસર્પિડનંકાર્યમિત્યુક્તં વૃદ્ધિવિનાકનિષ્ઠપુત્રેણકૃતેપિસર્પિડનેજ્યેષ્ઠ પુત્રેણપુનઃકાર્યમ્ આહિતાગ્નિનાપિતૃયજ્ઞાર્થકૃતેસર્પિડનેપિજ્યેષ્ઠેનપુનઃકાર્યમિતિભાતિ તત્રપુનઃકરણેમેત શાંચોનવાચ્યઃ વેદાંતરસ્થપુત્રાણાંશ્રુત્વાતુવપનંમવેત્ દશાહંસુતકચેવતદંતેવસર્પિડનમ્ ॥

એ સર્પિડન પુત્ર દેશાંતર છતાં પણ બીજાએ કરવું નહીં. એ રીતે જ્યેષ્ઠ પુત્ર દેશાંતર છતાં પણ કનિષ્ઠે કરવું નહીં. સ્નેહ શ્રાદ્ધ તો, જ્યેષ્ઠ સમીપે ન છતાં કનિષ્ઠે કરવાં, તે ફરી જ્યેષ્ઠે કરવાં નહીં. આહિતાગ્નિ કનિષ્ઠ હોય તો તેણે પણ સર્પિડન કરવું. વૃદ્ધિનું નિમિત્ત હોય તો, કનિષ્ઠાદિકે પણ સર્પિડન કરવું એમ કહ્યું છે. વૃદ્ધિવિના કનિષ્ઠ પુત્રે સર્પિડન કર્યા છતાં પણ જ્યેષ્ઠ પુત્રે ફરી કરવું. આહિતાગ્નિ એવા કનિષ્ઠે પિતૃયજ્ઞમાટે સર્પિડન કર્યા છતાં પણ જ્યેષ્ઠે ફરી કરવું, એમ ભાસે છે. તે ફરી સર્પિડીકરણમાં પ્રેતસખ્દ કહેવો નહીં. “દેશાંતરમાં રહેનારા પુત્રોએ તો, સાંભળયા પછી વપન કરાવવું.” દશ દિવસ સુતક પાળી આશૌચની અંતે સર્પિડન કરવું.

અથવ્યુત્ક્રમમૃતૌ ॥ મૃતેપિતરિયસ્યાથવિચતેચપિતામહઃ તેનદેયાસ્ત્રયઃપિંડાઃપ્રપિતામહપૂર્વ પ્તાઃ તેભ્યશ્ચપેતૃકઃપિંડોનિયોક્તવ્યસ્તુપૂર્વેવત્ માતર્યથમૃતાયાંતુવિચતેચપિતામહી પ્રપિતામહીપૂર્વેસ્તુ કાર્યસ્તદ્રાપ્યયંવિધિઃ એવંપ્રપિતામહઃજીવનેતત્પિત્રાદિમિઃકાર્યઃ યત્તુ વ્યુત્ક્રમમાતુપ્રમીતાનાંનૈવકાર્યા સર્પિડનેતિતન્માતાપિતૃમર્મમિશ્રવિપર્ય પ્રપિતામહાદિમિઃપિતૃઃસર્પિડનેરુતેપચ્ચારિપિતામહમરણેપિપુનઃ પિતામહેનસહપિતૃઃસર્પિડનંકાર્યં યદાતુપિતૃઃસર્પિડનાત્પ્રાકૃપિતામહોમૃતસ્તદાપિતામહસર્પિડનંકૃત્વા

પિતામહાદિભિઃસહપિતૃસર્પિંડનંકાર્યં યદ્વાપિતુર્મરણોત્તરંપિતામહઃપ્રપિતામહોવામૃતસ્તયોશ્ચપુત્રાંતરં સર્પિંડનાધિકારીદેશાંતરેતિષ્ટતિતદાદાહ્યેકાદશાહાંતમાત્રંકર્મકૃત્વા સર્પિંડનહીનામ્યામપિપિતામહપ્રપિતામહાભ્યાંસહપિતૃઃસર્પિંડનંકુર્યાત્ પિતામહપ્રપિતામહયોઃપુત્રાંતરાભાવેતુપૌત્રઃપ્રપૌત્રોવાતયોઃ સર્પિંડનંકૃત્વેવપિતૃઃસર્પિંડનંકુર્યાત્ પિતામહસ્યપુત્રાંતરાભાવેપૌત્રેણસર્પિંડનપોડશાનુમાસિકાંતમેવકર્મકાર્યં પિતામહવાર્ષિકાદિકંતુનાવશ્યકં ઇચ્છ્યાપિતામહવાર્ષિકાદિકરણેતુફલાતિશયઃ ॥

હવે બ્યુત્કમ (ઉલટું) મરણ છતાં કહે છે,

જેને પિતા મૃત છતાં પિતામહ જીવતો હોય તેણે પ્રપિતામહપૂર્વક એવા ત્રણ પિંડ દેવા, તથા તે ત્રણ પિંડમાં પિતાના પિંડનું સંયોજન પ્રથમ પ્રમાણે કરવું. જેની માતા મૃત છતાં પિતામહી વિધવાન હોય ત્યાં પણ પરદાદીઆદિ લઈ એ વિધિ કરવો એટલે પ્રપિતામહીપૂર્વક એવા ત્રણ પિંડ દઈ તે ત્રણ પિંડમાં માતૃપિંડનું સંયોજન કરવું. એ પ્રમાણે પ્રપિતામહ જીવતા છતાં તેના (પ્રપિતામહના) પિતા ઇલાદિક સાથે સંયોજન કરવું. “ ઉલટું જે મૃત થાય તેની તો સર્પિંડી કરવી નહીં,” એવું જે કહ્યું તે તો માતા, પિતા અને પતિ વિના બીજાઓમાટે છે. પ્રપિતામહાદિક સાથે પિતાનું સર્પિંડન કર્યો પછી પિતામહ મૃત થયા છતાં પણ ફરી પિતામહસાથે પિતાનું સર્પિંડન કરવું. જ્યારે પિતાના સર્પિંડીકરણની પ્રથમ પિતામહ મૃત થાય ત્યારે પિતામહનું સર્પિંડન ફરી પિતામહાદિક સાથે પિતાનું સર્પિંડન કરવું. જ્યારે પિતા મૃત થયા પછી પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ મૃત થાય અને સર્પિંડી કરવાનો અવિકારી એવો તેના બીજા પુત્ર દેશાંતરમાં બેઠો હોય ત્યારે દાહયજ્ઞી અગીયારમા દિવસપર્યંતનું આત્મ કર્મ કરી, જે સર્પિંડીરહિત પિતામહ અથવા પ્રપિતામહ છે તો પણ તે સાથે પિતાનું સર્પિંડન કરવું. પિતામહ અથવા પ્રપિતામહને બીજા પુત્ર ન હોય તો પોતરે અથવા પડપોતરે તેણે તેમનું સર્પિંડન કરીનેજ પિતાનું સર્પિંડન કરવું. પિતામહને બીજા પુત્ર ન છતાં પોતરાએ સર્પિંડીકરણ તથા સોળ અનુભાસિકપર્યંતજ કર્મ કરવું, પિતામહનું વાર્ષિકાદિક તો અવશ્ય નથી. ઇચ્છાથી પિતામહનું વાર્ષિકાદિક કરે તો અવિધિ ફળ છે.

પિતૃદશાહંકુર્ચન્યદિપુત્રોમૃતસ્તદાતત્પુત્રઃ સ્વપિતુરૌર્ધ્વદેહિકંકૃત્વાપિતામહૌર્ધ્વદેહિકંપુનઃ સર્વમા ચત્તયેત્ અતિતેદશાહેતુનપુનરાવૃત્તિઃ પુત્રાંતરાભાવેપિતામહસર્પિંડનોત્તરંપિતૃસર્પિંડનમિત્યુક્તં અશક્તિઃ ઘશાત્પિત્રાનુક્ષાતેનપૌત્રેણપિતામહદશાહકર્મણ્યારબ્ધેપશ્ચાત્પિતૃમૃતૌપિત્રાશૌચંચહજ્ઞેવપૌત્રઃપિતામહૌર્ધ્વદેહિકંકુર્યાત્ પ્રક્રાંતત્વારિપિતૃદશાહાદિકર્માપિકુર્યાત્પ્રાસત્ત્યાત્ ॥

પિતાના દશ-દિવસનું કર્મ કરતો જે પુત્ર મૃત થાય તો ત્યારે તેના દીકરાએ પોતાના પિતાનું અંલકર્મ કરી પિતામહનું અંલકર્મ સઘળું ફરી કરવું. દશમે દિવસ વ્યતિત થઈ ગયો હોય તો ફરી આવૃત્તિ કરવી નહીં. બીજા પુત્ર ન છતાં પિતામહની સર્પિંડી કર્યો પછી પિતાની સર્પિંડી કરવી એમ કહ્યું. સામર્થ્ય ન હોવાથી પિતાએ આત્મા આપેલી એવા પોતરાએ પિતામહનું દશ દિવસનું કર્મ આરંભ્યા છતાં પછી પિતા મૃત થયો હોય તો પિતાનું આશૌચ પાળતાંજ પોતરાએ પિતામહનું અંલકર્મ કરવું; કારણ, તેનો આરંભ થયો છે. પિતાના દશ દિવસનું ઇલાદિક કર્મ પણ કરવું; કારણ તે કરવાનું પ્રાપ્ત છે.

અથસ્ત્રીપૂચ્યતે ॥ પિતામહાદિભિઃસાર્ચમાતૃતુસર્પિંડયેત્ કેચિત્પિતૃમરણોત્તરંમાતૃમરણેપિ ત્રૈવસહમાતૃસર્પિંડનમાહુઃ દૌહિત્રઃસર્પિંડનકર્તાચેન્માતામહેનસહસર્પિંડનમિત્યપરે સહગમનેતુમત્રે પસહસર્પિંડનં યેનકેનાપિસર્પિંડનેપ્યન્યદ્વક્યપ્રતિવાર્ષિકાદિશ્રાદ્ધેપુપિતામહાદિભિઃસહૈવમાતૃપાર્ષણં કાર્યં અન્નકેચિત્સ્વપુત્રસપત્નીપુત્રયોઃપત્યુધ્વામાવેશ્વીનાંસર્પિંડનંનાસ્તીત્યાહુઃ અગ્રાન્યારોહણેમત્રાંસહપત્નીસંયોજનમિતિપક્ષેમતદ્વયં પિતૃપિંડસ્યપિતામહાદિપુત્રિપુસંયોજનંપ્રથમંકૃત્વાપશ્ચાન્માતૃપિંડંપિતામહાદિપુસંયોજયેદિત્યેકઃ પ્રથમંમાતૃપિંડંપિતૃત્રૈવસંયોજ્યમાતૃપિંડેનેકીકૃતંપિતૃપિંડંપિતામહાદિપુસંયોજયેદિત્યપરાપક્ષઃ અન્નદ્વિતીયપક્ષપચ્યુક્તઃ ॥

હવે સ્ત્રીવિશેષ કહે છે.

“ માતાની સર્પિંડી પિતામહી ઇલાદિક સાથે કરવી. ” કોઈ અંચકાર, પિતા મૃત થયા પછી માતા મૃત થયા છતાં પિતાની સાથેજ માતાનું સર્પિંડન કરવું એમ કહે છે. જે દોહિત્રો સર્પિંડનકર્તા હોય

તો તેણે માતામહાસાથે સર્પિંડન કરવું, એમ બીજા અંથકાર કહે છે. સહગમન હોય તો પતિની સાથેજ સર્પિંડન કરવું. જે કોઈની સાથે સર્પિંડન કર્યું હોય તો પણ અન્વયકથ્ય અને પ્રતિસાંવત્સરિક ઇલાદિક આદ્યવિષે પિતામહી ઇલાદિક સાથેજ માતાનું પાર્વણ કરવું. આ ઠેકાણે કોઈ અંથકાર, માતાનો પુત્ર, શોકનો પુત્ર અને પતિ એમાંથી કોઈપણ ન છતાં સ્ત્રીનું સર્પિંડન નથી એમ કહે છે. આ ઠેકાણે અન્વારોહણ (સહગમન) છતાં ‘પતિની સાથે સ્ત્રીનું સર્પિંડન’ એ પક્ષવિષે બે મત છે—પિતાના પિંડનું, પિતામહાદિક ત્રણમાં પ્રથમ સંયોજન કરી પછી માતાના પિંડનું પિતામહાદિકવિષે સંયોજન કરવું, એવો એક પક્ષ. પ્રથમ માતાનો પિંડ પિતાના પિંડ સાથે સંયુક્ત કરી માતાના પિંડ સાથે મેળવેલા પિતાનો પિંડ પિતામહાદિકવિષે સંયુક્ત કરવો, એ બીજો પક્ષ. આ બે પક્ષમાં બીજો પક્ષજ યોગ્ય છે.

કેचित્સહગમનેપકદિનમરણેવાસ્ત્રિયાઃસર્પિંડનનાસ્તિ મનુઃકૃતેસર્પિંડનેમાર્યાયાઅપિઠતંમવત્રીતિમ જ્ઞાતરમાહુઃ સર્વાભાવેસ્વયંપણ્યઃસ્વમર્તૃણામમંત્રકં સર્પિંડીકરણંકુર્યુસ્તતઃપાર્વણમેવચ પ્રાણચારિણા મનપત્યાનાંચવ્યુત્ક્રમમૃતાનાંચસર્પિંડનંકાર્યમિતિમતાંતરં અવસર્વેત્રસર્પિંડનામાવપશ્યોનશિષ્ટાચારે દૃશ્યતે યતીનાંસર્પિંડીકરણનાસ્તિકિંતુતત્સ્થાનેપકાદશોદ્ધિપાર્વણંકાર્યં દ્વંસર્પિંડીકરણાદ્વપાર્વણેનો દ્વિપ્રરૂપંતેનપિતામહાદિત્રયાધંત્રયોવિપ્રામર્ચ્યાઃપિંડાશ્ચત્રયઃ પ્રેતાર્યમેકોવિપ્રઃપિંડોર્ધ્વશ્ચ દેવાર્ધંદૌ યદ્વાપાર્વણેપકઃપ્રેતેપકઃદેવાર્ધમેકોવિપ્રઃ અત્રકામકાલૌવિશ્વેદેવૌ પ્રેતસ્યપિત્રાદેરર્ધપાત્રપિતામહાર્ધ્યે પાત્રત્રયેસંયોજ્યં પયંપ્રેતપિંડોપિપિતામહાદિપિંડત્રયેસંયોજ્યઃ પિતૃવિપ્રકરેહોમઃસાપ્રેરવિમવેદિહ સર્પિંડીકરણાદ્વમન્ત્રેનૈવકાર્યંનત્વામાદિના અનુમાસિકાન્યપ્યન્ત્રેનૈવકાર્યાણિ ॥

કોઈ અંથકાર, સહગમન છતાં અથવા એક દિવસે સ્ત્રીપુરૂષ મૃત છતાં સ્ત્રીનું સર્પિંડન કરવું નહીં, પતિનું સર્પિંડન કર્યાં છતાં સ્ત્રીનું પણ સર્પિંડન કર્યું એમ થાય છે એ રીતે બીજો મત કહે છે. “સઘળાઓનો” અભાવ છતાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું સર્પિંડન મનરહિત કરવું; અને સર્પિંડી પછી પાર્વણઆદ્ય કરવું,” બ્રહ્મચારી સંતાન રહિત અને વ્યુત્ક્રમમૃત (પુત્ર પછી પિતા મૃત ઇલાદિ) એનું સર્પિંડન કરવું નહીં, એમ બીજો મત છે. આ સઘળે ઠેકાણે સર્પિંડન ન કરવાનો પક્ષ શિષ્ટાચારમાં દેખાતો નથી. સંન્ધ્યાસિઓનું સર્પિંડન કરવું નહીં, ત્યારે સર્પિંડીને ઠેકાણે અગીયારમે દિવસે પાર્વણઆદ્ય કરવું. એ સર્પિંડીઆદ્ય પાર્વણ તથા એકોદ્ધિ એવા બે પ્રકારનું છે તેથી પિતામહાદિક ત્રણમાંટે ત્રણ આદ્ય અને અર્ધ પિંડ પણ ત્રણ છે. પ્રેતમાંટે એક આદ્ય, એક પિંડ તથા એક અર્ધ, દેવમાંટે બે આદ્ય બે અર્ધ. અથવા પાર્વણવિષે એક, પ્રેતમાંટે એક અને દેવમાંટે એક આદ્ય, એ પ્રમાણે કહેવા. આ સર્પિંડીઆદ્યમાં કામકાળ વિશ્લેષેવા લેવા. પિત્રાદિક પ્રેતનું અર્ધ-પાત્ર પિતામહાદિકનાં ત્રણ અર્ધપાત્રમાં સંયોજન કરવું. એ રીતે પ્રેતનો પિંડ પણ પિતામહાદિક ત્રણના ત્રણ પિંડમાં મેળવવો. “આ સર્પિંડીઆદ્યમાં પિતૃ ઠેકાણે જે આદ્ય તેના હાથ ઉપર સાંધેકે પણ હોમ કરવો.” સર્પિંડીઆદ્ય અન્નવરોજ કરવું, આમાત્ર (કાચા અન્ન) ઇલાદિકવડે કરવું નહીં. અનુમાસિકઆદ્ય પણ અન્નવરોજ કરવાં.

પ્રેતઃસર્પિંડનાદૂર્ધ્વપિતૃલોકંસગચ્છતિ કુર્યાંતસ્યચપાયેયંદ્વિતીયેહિસર્પિંડનાદિતિચચનાત્ ત્રયો દશોદ્ધિપાયેયઆદ્યકૃત્વાપુણ્યાહવાચનાદિકંકૃત્વાવર્ષપર્યંતેત્રયહમુદકુંભઆદ્યંકુર્યાત્ અશકૌમાસિકકથા ક્ષેત્વેકોદકુંભોદેયઃ સર્પિંડનોત્તરારાનુમાસિકાનાંપાર્વણવિધિનાનુદ્ધાનં દૃદિપ્રાક્ષેતિપામપ્યપકર્ષઃ સચ ચતુઃપુરુષસર્પિંડેષ્વેત્યુક્તં ઇવંવર્ષપર્યંતંકૃત્વાવર્ષોલ્લાદિનેસંવત્સરવિમોક્ષઆદ્યપાર્વણવિધિનાકાર્યં દ્વ મેવાન્દપૂર્તિઆદ્યમિત્યપ્યુચ્યતે દૃદિપ્રાક્ષેતિસર્પિંડ્યાંચપ્રેતઆદ્યાનુમાસિકે સંવત્સરવિમોક્ષેચનકુર્યાંચિત્ લતપંખં દ્વમૂનાન્દિકાંતપોદશઆદ્યેભ્યોમિત્રમેવ અતપવાસ્યપ્રેતઆદ્યત્વામાવાદ્યપ્રાક્ષેતિપામપ્યપકર્ષઃ તતોવર્ષોલ્લાદિનેશચયાભૂત્રિપ્રાક્ષણમોજનંચકાર્યમિત્યંત્યેષિપદ્મૌમદ્વાઃ યુક્તૈતત્ જીવતોધાક્યકરણા ત્પત્યન્દ્મૂરિમોજનાત્ ગયાયાંપિંડદાનાચત્રિમિઃપુત્રસ્યપુત્રતેતિવાક્યેનભૂરિમોજનપદેન ત્પત્યાન્દિકથા ત્પતિરિક્તસ્યેવહવિપ્રમોજનસ્યવિહિતત્વાત્ આદ્યકુર્યાંચવિસ્તરમિતિમિષેધાચ્છ્રાદસ્યભૂરિમોજનપદા મિધેયત્વાસંભવાત્ ॥

“મૃત થયેલો તે સર્પિંડી થયા પછી પિતૃલોક પ્રત્યે જાય છે; માટે સર્પિંડીને બીજો દિવસે એનું

પાયથશ્રાદ્ધ કરવું;” એવું વચન છે તેની તેરમે દિવસે પાયથશ્રાદ્ધ કરી પુણ્યાહવાચનાદિક નીકરવું, પછી વર્ષપર્યંત નિસ ઉદકુભશ્રાદ્ધ કરવું. નિસ કરવાનું સામર્થ્ય ન છતાં માસિકશ્રાદ્ધને દિવસે એક ઉદકુભ દેવો. સાપિંડી યથા પછી અનુમાસિકશ્રાદ્ધ પાર્વણવિવિધ કરવાં, તથા વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત છતાં તેનો પણ અપકર્ષ કરવો. તે અપકર્ષ, આર પુરૂષપર્યંત સર્પિડવિષેજ, એમ કહ્યું છે. એ રીતે વર્ષપર્યંત કરી વર્ષને છેલ્લે દિવસે સવત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધ પાર્વણવિવિધ કરવું. એ સવત્સરવિમોક્ષશ્રાદ્ધજ અષ્ટપૂર્તિશ્રાદ્ધ એમ પણ કહેવાય છે. “વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, સાપિંડીશ્રાદ્ધ, પ્રેતશ્રાદ્ધ, અનુમાસિક અને સવત્સરવિમોક્ષ એમનેવિષે તિલતર્પણ કરવું નહીં.” બનાખિદકપર્યંત સોળ શ્રાદ્ધથી એ અષ્ટપૂર્તિશ્રાદ્ધ જુદાજ છે માટે એ પ્રેતશ્રાદ્ધ ન હોવાથી વૃદ્ધિપ્રાપ્ત છતાં પણ એ અષ્ટપૂર્તિશ્રાદ્ધનો અપકર્ષ કરવો નહીં. પછી વર્ષને છેલ્લે દિવસે શક્તિને અનુસારે બહુ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું, એ રીતે અત્યેષ્ઠિપદ્ધતિમાં ભદ્ર કહે છે, અને એ યોગ્ય છે; કારણ, “પિતા જીવતાં છતાં તેનું આજ્ઞાવૃથન માનવું, વાર્ષિકશ્રાદ્ધ ઘણા બ્રાહ્મણ જમાડવા, અને ગયામાં પિંડદાન કરવું, એ ત્રણ કાર્ય કરવાથી પુત્રનું પુત્રપણું છે,” એ વાક્યે કરી “ભૂરિભોજન” એ પદવડે વાર્ષિકશ્રાદ્ધથી જુદાજ ઘણા બ્રાહ્મણોને જમાડવા એમ કહ્યું છે, “શ્રાદ્ધમાં વિસ્તાર કરવો નહીં,” એવો નિષેધ છે માટે ભૂરિભોજ પદનો અર્થ શ્રાદ્ધ એમ માનવામાં સભવ નથી.

અથપ્રથમાન્દેનિપિદ્ધાનિ ॥ માતાપિત્રોર્મરણેષ્વર્ષપર્યંતપરાશ્રંગંધમાલ્યાદિભોગેમૈથુનમમ્યંગજ્ઞાનં ચચર્જયેત્ મતૌમાત્યાંમુપેયાદેવ આર્તિચંચલક્ષ્ણોમમહાદાનાદિકામ્યકર્માણિતીર્થયાત્રિયાદિબુદ્ધિશ્રાદ્ધયુત્તર્કર્મમાન્દેશિવપૂજાચર્ચર્જયેત્ સંખ્યોપાસનદેવપૂજાપંચમહાયશાતિરિક્તકર્મમાન્દેશ્ચર્જ્યે પ્રમીતૌપિ તરૌપસ્યદેહસ્તસ્યાશુચિર્મવેત્ નદેવંનાપિવાપિત્ર્યંયાવત્પૂર્ણોનઘત્સરહતિકેચિત્ મહાતીર્થસ્થગમનમુપવાસમતાનિચ સાપિંડીશ્રાદ્ધમન્યેષાંચર્જયેદ્વત્સરંવુષઃ અસ્થાપથાદ. પત્નીપુત્રસ્થાપીત્રોપ્રાતાતત્તનયઃક્ષુપા માતાપિતૃવ્યઞ્ચૈતેપાંમહાગુરુનિપાતને કુર્વાત્સપિંડનંધાદંનાન્યેપાંતુકદાચન ઇકાદશાહપર્યંતપ્રેતશ્રાદ્ધં રેત્સદા પિત્રોમૃતૌતૈચનાન્યેષાંકુર્વાત્સપિંડનંધાદંનાન્યેપાંતુકદાચન ઇકાદશાહપર્યંતપ્રેતશ્રાદ્ધં ગયાશ્રાદ્ધંશ્રાદ્ધમન્યેષ્વર્ષપર્વે અષ્ટમચ્ચેનકુર્વાત્મહાગુરુવિપત્તિપુ કેચિદ્વ્રાતસપિંડનપક્ષેપૃથ્વૈતેસર્વેનિ સિદ્ધા નતુદ્વાદશાહસપિંડનપક્ષેહસ્થાદુઃ અપરેતુદ્વાદશાહસપિંડનપક્ષેપિસર્વપતેનિપેદ્યાહસ્થાદુઃ અગ્રેવંચ્ય ઘસ્યા બુદ્ધિપ્રાપ્તિવિનાડર્વાક્સપિંડનાપરુપેપ્રેતસ્યપિતૃત્વપ્રાપ્તિર્વર્ણીતપચ કૃતેસપિંડીકરણેનરઃસંયત્સ રાત્પરં પ્રેતદેહંપરિત્યજ્યમોગદેહંપ્રપચત્તિહસ્થાદિવચનાત્ તેનસપિંડીકરણસત્ત્વેપિબુદ્ધિદેવપિત્ર્યેચ્ચનધિ કારઃ બુદ્ધિનિમિત્તાપકર્ષેત્તુદ્વાદાવધિકારરૂપિત અતપ્ચકાલતત્ત્વનિર્ણયે સંકટાદૌમૃતપિતૃકાપત્યા ગાંસંસ્કારાભ્યુદયિકં મૃતમાતાપિતૃકેણપુત્રેણસ્વાપત્યસંસ્કારાદિકંચપ્રથમાન્દેપિ કાર્યસિત્યુક્તં વર્ષમહા લપાદિશ્રાદ્ધસ્યનિત્યતર્પણસ્થાપ્યેવમેવવ્યવસ્થાજ્ઞેવા ॥

હવે પ્રથમ વર્ષમાં નિષિદ્ધ કહે છે.

માતા, પિતા મૃત યથા છતાં વર્ષપર્યંત પારકું અન્ન, ગંધ પુષ્પાદિ ભોગ, મૈથુન અને અલ્પંગ-જ્ઞાન એ વર્ણ્ય કરવાં. ઋતુકાળે શ્રીગમન કરવુંજ, ઋત્વિજનું કર્મ, લક્ષ્ણોમ, મહાદાન ઇત્યાદિ કામ્યકર્મ, તીર્થયાત્રા વિવાહાદિક વૃદ્ધિશ્રાદ્ધયુક્ત સઘળાં કર્મ અને શિવપૂજા એ વર્ણ્ય કરવાં. સધા, સૌમ્યપ્રાતર્હોમ, દેવપૂજા અને પશ્યમહાયજ્ઞ વિના બીજા સઘળાં કર્મ વર્ણ્ય કરવાં. “જેનાં માતા, પિતા મૃત યથા હોય તેનું દેહ વર્ષપર્યંત અપવિત્ર રહેછે માટે તેણે કોઈ પણ દેવકર્મ તથા પિત્ર્યં કર્મ કરવું નહીં,” એમ કોઈ ગ્રંથકાર કહે છે. “મ્હોટા તીર્થની યાત્રા, ઉપવાસ, વ્રત અને બીજાનું સાપિંડીશ્રાદ્ધ એ જાતા પુરૂષે વર્ષપર્યંત વર્ણ્ય કરવા.” એનો અપવાદ—“માતા, પિતા મૃત છતાં સ્ત્રી, પુત્ર, પેતરો, ભાઈ, ભત્રીજો, પુત્રની સ્ત્રી, માતા અને કાકા એમનું સાપિંડન કરવું. બીજાઓનું ક્યારે પણ કરવું નહીં. અગીયારમા દિવસપર્યંતનાં પ્રેતશ્રાદ્ધ સર્વકાળ કરવા. માતા, પિતા મૃત છતાં બીજાનું પાર્વણશ્રાદ્ધ તો કરવું નહીં. મરનારાનું ગયાશ્રાદ્ધ તો વર્ષ પૂરૂં યથા પછી ઉત્તમ છે.” ગરુડપુરાણમાં—“તીર્થશ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધ અને બીજા પિતૃના શ્રાદ્ધ એ માતા પિતા મૃત છતાં વર્ષમાં કરવા નહીં.” કોઈ ગ્રંથકાર તો, વર્ષની અંતે સાપિંડન કરવાનો પક્ષ છતાંજ એ સઘળા નિષેધ પાળવાના છે, બીરમે દિવસે સાપિંડન કરવાના પક્ષમાં નથી, એ રીતે કહે છે. બીજા ગ્રંથકાર તો, બીરમે દિવસે સાપિંડન કરવાના પક્ષ છતાં પણ એ સઘળા નિષેધ જીજ્ઞ, એમ કહે છે.

આ વિષે એવી વ્યવસ્થા—વૃદ્ધિ પ્રાપ્તિ વિના પ્રથમથીજ સર્પિડનનો અપકર્ષ કર્યા છતાં પણ પ્રેતને પિતૃપદવીની પ્રાપ્તિ થવી તે વર્ષની અંતેજ થાય; કારણ, “સર્પિડીકરણ કર્યા છતાં મનુષ્ય વર્ષ પછી પ્રેતદેહનો ભાગ કરી ભોગદેહને પામે છે” ઇત્યાદિ વચન છે, તેથી સર્પિડન કર્યા છતાં પણ વૃદ્ધિ નામનું દેવકર્મ તથા પિતૃકર્મ એમાં અધિકાર નથી. વૃદ્ધિના નિમિત્તથીજ અપકર્ષ કર્યો હોય તો વૃદ્ધિ ઇત્યાદિ કર્મવિષે અધિકાર છે. માટેજ કાલિતત્વનિર્ણયમાં, સંકટાદિક છતાં, જેનો પિતા મુલે એવાં બાળકોના સસ્કારરૂપ મંગળકાર્ય તથા જેનાં માતા પિતા મૃત્યુ પામેલાં હોય એવા પુત્રે પોતાનાં બાળકોના સસ્કારાદિક, પ્રથમ વર્ષમાં પણ કરવા, એમ કહ્યું છે. દર્શ મહાલય ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ તથા નિલતર્પણ એમની પણ એવીજ વ્યવસ્થા બાબતી.

અધવિધાનાનિ ॥ તત્રપંચકમૃતૌ પંચકનામધનિષ્ઠોચ્ચાર્ધમારમ્યરેવલ્યંતંસાર્ધનક્ષત્રચતુર્યંતત્ર દ્વાહનિવેધાદર્મમ્રયપુત્તલૈર્યવપિણ્ણુલિતૈઃપંચોર્ણસૂત્રવેદિતૈઃસહશવંદદેત્ તત્રતિવ્યાદિસંકીર્ત્યામુકસ્ય ઘનિષ્ઠાપંચકાદિમરણસૂચિતવંશારિણિનાશાર્ધપંચકવિધિંકરિણ્યસૂચિતસંકલ્પ્યોક્તવિધિઃપ્રતિમા નક્ષત્રમંત્રમિન્ડ્યગંધપુષ્પૈઃસંપૂજ્યદાહસમયેપ્રેતોપરિન્યસેત્ પ્રથમાંશિરસિ દ્વિતીયાંત્રયોઃ તૃતીયાંવામ કુક્ષૌ ચતુર્થાનાભૌ પંચમીપાદયોઃ તદુપરિનામમંત્રેષૂતાહુતીર્જુહુવાત્ તત્રનામાનિકમેણ પ્રેતવાહપ્રેત સપ્રપ્રેતપ્રેતભૂમિપ્રેતહર્તાચેતિ તત્તત્ત્વકંદત્વા યમાયસોમંત્ર્યંચકમિતિમંત્રાભ્યાંપ્રત્યેકંપ્રતિમાસ્વા જ્યાહુતીર્જુહુવાત્ તતપ્રેતમુલેપંચરત્નંદત્વાપુત્તલૈઃસહપ્રેતંદદેત્ સૂતકાંતેતિલહેમઘૃતાનિદત્વાકાંસપા પ્રેતૈલંપ્રક્ષિપ્યતપ્રાત્મપ્રતિવિંચીક્યવિપ્રાયદ્યાત્ શાંતિકંચકુર્યાત્ ॥

હવે વિધાનો કહે છે.

તેમાં પંચકમાં મૃત છતાં કરવાનો વિધિ—પંચક એટલે ધનિષ્ઠાના ઉત્તરાર્ધથી આરંભ કરી રેવતીના અંતપર્યંત એ સાઠચાર નક્ષત્ર તે; તે પંચકમાં દાહનો નિવેધ છે માટે દર્શનાં પુતળા કરી તેને યવનો લોટ લીધી તથા પાંચગુણા ઉનના સૂત્રવડે વીંટી તેની સ્થાયે રાખના દાહ કરવો. તેવિધે તિથિ ઇત્યાદિકનો ઉચ્ચાર કરી “અમુકસ્ય ઘનિષ્ઠાપંચકાદિમરણસૂચિતવંશારિણિનાશાર્ધ પંચકવિધિં કરિણ્યે,” એવો સંકલ્પ કરી કહેલી રીતે બનાવેલી પ્રતિમાઓ નક્ષત્રોના મંત્રોવડે મંત્રી ચંદન પુષ્પ-વડે-પૂજા કરી દાહસમયે તે પ્રેત ઉપર રાખવી. પહેલી મસ્તક ઉપર, બીજી નેત્ર ઉપર, ત્રીજી કામી કુખ ઉપર, ચોથી નાભી ઉપર, અને પાંચમી પગ ઉપર, એ રીતે રાખી તે પ્રતિમાઓ ઉપર નામમંત્રવડે ઘૂતની આહુતિ હોમવી. તેઓનાં ક્રમે કરીને નામ—“પ્રેતવાહ; પ્રેતસલ્હ; પ્રેતપ; પ્રેતભૂમિપ; પ્રેતહર્તા,” એ પ્રમાણે બાબવાં. પછી જળ દઈ “યમાય સોમં, ત્ર્યંબકં” એ બે મંત્રવડે એક એક પ્રતિમા ઉપર ઘૂતની આહુતિ હોમવી. પછી પ્રેતના મુખમાં પંચરત્ન નાંખી પુતળાંસહિત પ્રેતનો દાહ કરવો. સૂતકને અંતે તિલ, સોનું અને ઘૂતનું દાન કરી કાંસાના પાત્રમાં તેલ નાંખી તેમાં પોતાનું મુખ ભેઈ બ્રાહ્મણને તેનું દાન દેવું; અને શાંતિ પણ કરવી.

અન્નાયંવિશેષઃ ॥ નક્ષત્રાંતરેમૃતસ્યપંચકેદાહપ્રાસૌપુત્તલવિધિરેવનશાંતિકં પંચકમૃતસ્યામ્ધિ સ્વાંદાહપ્રાસૌશાંતિકમેવનપુત્તલવિધિઃ શાંતિશ્ચલક્ષહોમરુદ્રજાપાન્યતરરૂપાયથાવિમવંકાર્યા અયવાકું મેયમપ્રતિમાંસંપૂજ્ય સ્વગૃહ્ણોકવિધિનામ્નિપ્રતિષ્ઠાપનાન્વાધાનાદિચરુપણાંનંકૃત્વાન્યમાગતેનામમિ અતુર્દશચર્વાહુતીર્જુહુવાત્ યમાયસ્વાહા ૧ ધર્મરાજાય૦ ૨ મૃત્યવે૦ ૩ અંતકાય૦ ૪ વૈવસ્વતાય૦ ૫ કાલાય૦ ૬ સર્પમૂતક્ષપાય૦ ૭ ઔરુંવરાય૦ ૮ દ્વૈષ્ટાય૦ ૯ નીલાય૦ ૧૦ પરમેષ્ઠિને૦ ૧૧ વૃષોદ રાય૦ ૧૨ ચિત્રાય૦ ૧૩ ચિત્રગુપ્તાય૦ ૧૪ પવંહુત્વાહોમશેપંસમાપ્ય કૃષ્ણાંગારુણવલ્લંચદેમનિષ્કસ મન્વિતાં દદ્યાદ્વિપ્રાયશાંતાયયમોમેપ્રીયતામિતિ ॥

એમાં આટલો વિશેષ—બીજા નક્ષત્રમાં મૃત થયેલાનો દાહ પંચકમાં પ્રાપ્ત થાય તો પુત્તલ-વિધિ કરવો; શાંતિ કરવી નહિ. પંચકમાં મૃત થયેલાનો દાહ અધિની નક્ષત્રમાં પ્રાપ્ત થયા છતાં શાંતિજ કરવી, પુત્તલવિધિ કરવો નહીં. શાંતિ કરવી તે લક્ષહોમ અથવા રુદ્રજપ એમાંથી કોઈ એક યથાશક્તિ કરવી. અથવા કલરાની ઉપર યમની પ્રતિમાનું પૂજન કરી પોતાના ગૃહસૂત્રમાં કહેલા

૧ વૃદ્ધિના નિમિત્તથી અપકર્ષ કર્યો છતાં દર્શાદિક, તથા નાંદીશ્રાદ્ધ એ શ્રાદ્ધ કરવાં. ઇત્યાદી સર્પિડનનો અપકર્ષ કર્યો હોય તો, દર્શાદિક વર્ષની અંતે કરવાં એવી વ્યવસ્થા, એનો અર્થ બાબતો.

વિધિપ્રમાણે અગ્નિસ્થાપન, અન્વાધાન, ઇલાદિ ચર સાંધવાપર્યંત કર્મ કરી આઠમ્યાભાગપર્યંત કર્મ કર્યા પછી નામમંત્રવડે ચરુની ચૌદ આહુતિ હોમની. નામમંત્ર—“યમાયસ્વાહા ૧, ધર્મરાજાય ૨, મૃત્યુવે ૩, અંતકાય ૪, વૈવસ્વતાય ૫, કાલાય ૬, સર્વમૃતક્ષયાય ૭, ઔદુંવરાય ૮, દધાયા ૯, નીલાય ૧૦, પરમેષ્ઠિને ૧૧, વૃકોદરાય ૧૨, ચિત્રાય ૧૩, ચિત્રગુતાય ૧૪,” એ પ્રમાણે હોમ કરી હોમશેષ સમાપ્ત કરી “કૃષ્ણાં ગાં કૃષ્ણવસ્ત્રાં ચ, હેમનિષ્કસમન્વિતાં ॥ દદ્યાદિપ્રાય શાંતાય, યમો મે પ્રીયતામિતિ” એ મંત્રવડે ગોદાન કરવું.

ત્રિપાદશ્વેતદેવશાંતિકં યદિમદ્રાતિથીનાંસ્યાન્નાનુભૌમશનૈશ્ચરેઃ ત્રિપાદશ્વેત્રયોગસ્તદાયોગોઽસ્તિ પુષ્કરઃ દ્વિપુષ્કરોદયોયોગેથવાયંસ્યાદ્વિપાદમે ત્રિષ્ટિપાદનક્ષત્રાણિતુ પુનર્વેત્તત્રપાદાઠ્ઠત્તિકોત્તરફ સ્થુની પૂર્વાભાદ્રાવિદ્યાચાચશ્વેયમેતત્રિપાદમં મૃગચિત્રાધનિષ્ઠાચશ્વેયમેતદ્વિપાદમં ત્રિપુષ્કરયોગેદ્વિપુષ્કરયોગેચમૃતૌઠ્ઠનયંપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વાયવપિષ્ટમયપુષ્પત્રયેણસહપ્રેતદાહઃ પુષ્પત્રયસ્યપ્રેતેન્યાસઆજ્યાહુ તયશ્ચપૂર્વેવત્ કનકહીરકનીલપદ્મરાગમૌલિકેતિપચરક્ષસ્યમુલેપ્રક્ષેપોપિ રક્તાભાવેકર્પાર્ધસ્વર્ણ સ્વર્ણાભા વેદ્યંતં પરંપૂર્વેચાપિ દહનેમરણેત્રિદ્વિપુષ્કરેત્રિગુણંફલંદ્વિગુણં રાનનેત્યેવમેતદ્દોષોપશાંતયે સુવર્ણદક્ષિણાં દદ્યાત્કૃષ્ણવસ્ત્રમથાપિચા શાંતિકુર્યાત્સૂતકાંતેપૂર્વાંકાંતેનમંગલમ્ ॥

ત્રિપાદ નક્ષત્રવિષે પણ એજ શાંતિ કરવી. “જે ભદ્રા તિથિ (ળીજ, સાતમ, બારસ)માં રવિ, ભૌમ, શનિવાર, અને ત્રિપાદ નક્ષત્ર એમના યોગ હોય તો ત્રિપુષ્કરયોગ થાય. એના યોગ હોય તો દ્વિપુષ્કર યોગ થાય, અથવા ત્રિપાદ નક્ષત્રના યોગ હોવાથી દ્વિપુષ્કર થાય.” ત્રિપાદ નક્ષત્ર તો—પુનર્વસુ, ઉત્તરાષાઠા, કૃત્તિકા, ઉત્તરાશ્લેષુની, પૂર્વાભાદ્રપદા અને વિશાખા એ ત્રિપાદ નક્ષત્ર છે, મૃગ, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા એ ત્રિપાદ નક્ષત્ર છે. ત્રિપુષ્કરયોગ તથા દ્વિપુષ્કરયોગમાં મરણ પ્રાપ્ત થયા છતાં ત્રણ કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ચપના લોટના ત્રણ પુષ્પ કરી તેની સાથે પ્રેતનો દાહ કરવો. ત્રણ પુતલાં પ્રેત ઉપર રાખવાં તથા ઘૂતની આહુતી દેવી તે પ્રથમપ્રમાણે કરવું. સુવર્ણ, હીરો, નીલમણિ, માણિક અને મોતી એ પચ્ચરત્ર પણ મોઢામાં નાંખવાં. રત્નનો અભાવ છતાં અર્ધ તોડું સુવર્ણ; સુવર્ણ ન હોય તો ઘૂત નાંખવું. એ રીતે પ્રથમ પણ કરવું. “ત્રિપુષ્કર, દ્વિપુષ્કર યોગમાં મરણ છતાં ત્રિશુભ, બમણું ફળ થાય છે, તથા ખનન કર્યા છતાં પણ એવુંજ ફળ થાય છે” એ દોષની શાંતિ હોવા માટે સુવર્ણદક્ષિણા દેવી, અથવા કાળા વસ્ત્રનું દાન કરવું. સૂતકને અતે પ્રથમ કહેલી શાંતિ કરવી, તેથી મગળ કાર્ય થાય.

મૃતસ્યશશનેનયનોત્તરંપુનર્જીવનેસતિયસ્યગૃહેસપ્રવિશતિતસ્યમરણં તત્રસક્ષીરઘૃતાકૌદુંબરસમિ ધાંસાવિવિચ્છસહસ્રેણહોમઃ અંતેકપિલાદાનાંતિલપૂર્ણકાંસપાનદાનંચ પકાશીતિપલંકાંસ્યંતદર્ધેવાતદ ધર્મે નયપદ્મિપલંકાપિદદ્યાદિપ્રાયશ્ચિત્તઃ ॥

મરનારને સ્મરણમાં લઈ ગયા પછી તે ફરી જીવતો થયા છતાં જેના ઘરમાં પ્રવેશ કરે તેને મરણ પ્રાપ્ત થાય. તેમાં દ્વિધસહિત ધીમાં ભીંજવેલી ઉદુંબર (ધુલર) ની સમિધનો સાવિત્રી મંત્રવડે આઠ હજાર હોમ કરવો. અતે કપિલા ગાયત્રું દાન તથા તિલપૂર્ણ કાંસાના પાત્રનું પણ દાન કરવું. “એકાશી પળ, અથવા માટીવાલીશ પળ, અથવા સવાલીશ પળ, અથવા નવ, છ, ત્રણ પળ એવું યથાશક્તિ કાંસાનું પાત્ર આહુતિને દેવું.”

અથવ્રહ્મચારિમૃતૌ ॥ વ્રહ્મચારિમરણેદ્વાદશપદ્મીગિવાન્દાનિશચ્યાપ્રાયશ્ચિત્તંકૃત્વા વેદાકાલૌ સ્મૃત્વાનુક્રોગોવ્રનાશ્ચોવ્રહ્મચારિણોમૃતસ્યવ્રતવિસર્ગકરિષ્યે તદંગનાંદીશ્રાદ્ધંકરિષ્યેત્યુપસ્વાહિરપ્થ્યેનનાં દીધાદંકૃત્વાગ્નિપ્રતિષ્ઠાપનાયાધારાંતે ચતસૃમિલ્વાંદતિમિરાજ્યંહૃત્વાજ્યેવ્રતપત્તયેસ્વાહા અગ્નયેવ્રતાનુ ષ્ઠાનફલસંપાદનાયસ્વાહા વિશ્વેમ્યોદેવેમ્યઃસ્વાહેતિતિસ્રજાજ્યાહુતીર્હૃત્વાસ્વિષ્ટદાદિસમાપ્યમ્ ॥

હેવે બ્રહ્મચારી મૃત છતાં કહે છે.

બ્રહ્મચારી મૃત છતાં બાર, છ અથવા ત્રણ અષ્ટદશશક્તિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દેશ, કાલનું સ્મરણ કરી “અનુક્રોગોવ્રનાશ્ચોવ્રહ્મચારિણો મૃતસ્ય વ્રતવિસર્ગ કરિષ્યે ॥ તદંગનાંદીશ્રાદ્ધં કરિષ્યે” એમ કહી હિરણ્યવરે નાંદીશ્રાદ્ધ કરી અગ્નિસ્થાપનથી આધારપર્યંત કર્મ થયા પછી ચાર વ્યાહૃતિમંત્ર વડે ઘૂતદોમ કરી “અગ્નયે વ્રતપત્તયે સ્વાહા, અગ્નયે વ્રતાનુષ્ઠાનફલસંપાદનાય સ્વાહા, વિશ્વેમ્યો દેવેમ્યઃ સ્વાહા” એ રીતે ધીની ત્રણ આહુતિ હોમ કરી ત્રિષ્ટુત આદિ કર્મ સમાપ્ત કરવું.

પુનર્દેશકાલોસ્મૃત્નામુકલ્યૌર્ધ્વદેહિકાધિકારાર્થમર્કવિવાહંકરિષ્યેત્યાદિહિરણ્યેનનાંદીધાદ્વાંતેર્કસ
મીપેનીત્વાર્કશાખાવાગૃહીત્વાર્કપ્રજ્ઞચારિણૌહરિદ્રયાનુલિપ્ય પીતસૂત્રેણસંવેષ્યવચ્ચયુગ્મેનાચ્છાદ્યાગ્નિમ
તિષ્ઠાચાધારતિ આજ્યહોમઃ અગ્ન્યેસ્વાહા ૧ વૃહસ્પતયે ૨ વિવાહવિધિયોજકાય ૩ યસૈત્વાકામકા
માયવયંસમ્રાજ્યજામહે તમસમ્યંકામંદત્વાયેદંત્વૃતંપિયસ્વાહા કામાયેદં તતોન્યસ્તસમસ્તવ્યાદ્ધતિ
હોમઃ એવમગ્રાહ્યંતેસ્વિદ્રુદાદિકૃત્વાર્કશાખાંપ્રજ્ઞચારિશવંચતુપાગ્નિનાવિધિવદ્દેન ક્ષાતકમરણેષ્યેવ
મિતિકેચિત્ પતન્નિમૂલમિત્યન્યે સૂતકાંતેત્રિશબ્દપ્રચારિભ્યઃ કૌપીનકૃષ્ણાજિનકૃષ્ણભૂષણાદિપાદુકાચ્છ
ત્રગોપીચંદનમાલ્યમણિવિદુમમાલાયદ્વોપવીતાદિ યથાસમંવદંદ્યાત્ ॥

કરી દેશ, કાલને ઉચ્ચાર કરી “અમુકસ્ય ઔર્ધ્વદેહિકાધિકારાર્થં અર્કવિવાહં કરિષ્યે” એવો
સંકલ્પ કરી હિરણ્યવડે નાંદીઆદ્યપર્યંત કર્મ કર્યા પછી આકાશની ચમીપે લઈ બઈ અથવા આકાશની
શાખા લઈ, આકાશ તથા બ્રહ્મચારી બંનેને હલદર લગાડી પીળુ મુત્ર વીટી બે વચ્ચડે આચ્છાદન
કરી અગ્નિરથાપનથી આધારપર્યંત કર્મ થયા પછી આજ્યહોમ કરવો. તે આ રીતે—“અગ્ન્યે સ્વાહા
૧, વૃહસ્પતયે ૨, વિવાહવિધિયોજકાય ૩, યસૈ ત્વા કામકામાય વયં સમ્રાજ્યજામહે ॥ તમસમ્યં
કામં દત્વાયેદં ત્વં વૃતં પિય સ્વાહા કામાયેદં” પછી છુટી તથા એકઠી બાહુતિમંત્રવડે હોમ કરવો.
એ રીતે આક આહુતિ દીધા પછી સ્વિષ્ઠકૃત આદિ કર્મ કરી અર્કની શાખા બ્રહ્મચારીનું શય એ
તુષ(હુસા)ના અગ્નિવડે યથાવિધિ બાળવું. આતકનું મરણ છતાં પણ એવોજ વિધિ કરવો, એમ
કોઈ ધંધકાર કહે છે. એ નિર્મૂલ છે એમ બીજા અથકાર કહે છે. સૂતકની અંતે ત્રીશ બ્રહ્મચારી-
ઓને કૌપીન, કાળું મુત્રચર્મ, કાનનાં આભૂષણ ઇલાદિ, પાદુકા, છત્ર, ગોપીચદન, માલા, મણિ પર-
વાળાંની માલા અને ચત્રોપવીત ઇલાદિ સંભવપ્રમાણે દેવાં.

અથકુષ્ઠિમૃતૌ ॥ મૃતસ્યકુષ્ઠિનોદેહંતૌથંવાશુવિવાશિષેત્ સદાહંનોદકર્પિંડંતચદાનંક્રિયાંચરેત્
યદિએહાશ્વરેદાહંપતિચાંદ્રાયણંચરેત્ તથાચશત્તયનુસારેણપડદાદિપ્રાયશ્ચિત્તંદૃત્વાકુષ્ઠાદિમહારોગમૃ
તસ્યદાહાદિક્રિયાંકુર્યાન્નાન્યથેતિ ॥

હવે કોઠીઓ મૃત થયા છતાં કહે છે.

“કોઠવાળો મૃત થયા છતાં તેનું દેહ તીર્થમાં નાંખવું, અથવા પૃથ્વીમાં દાટવું. તેનું દહન,
જલદાન, પિંડદાન, દાન અને ક્રિયા એ કરવાં નહીં. એ એકથી દાહ કરે તો યતિચાંદ્રાયણ કરવું.”
તેમજ શક્તિને અનુસારે ૫૪૦૬ ઇલાદિ પ્રાયશ્ચિત કરી કુષ્ઠાદિ મહારોગવડે મૃત થયેલાની દાહાદિક ક્રિયા
કરવી, બીજી રીતે કરવી નહીં.

અથરજસ્વલાદિમરણે ॥ રજસ્વલાયાઃપ્રેતાયાઃસંસ્કારાદીનિનાચરેત્ ઔર્ધ્વત્રિપાનાત્ક્રાતાંતાંશ
વધર્મેણદાહયેત્ અથવારજસ્વલાંસૂતિકાંચમલંપ્રક્ષાલ્યજ્ઞાપયિત્વાકાષ્ટવદંમંત્રકંદ્રગ્યાસ્થીનિમંત્રાગ્નિના
વહેત્ ઉમયવ્રત્તંદ્રાયણત્રયંપ્રાયશ્ચિત્તમસ્ત્યેવ તદૈવમંત્રવહાહકરણેચ્છાયાંતુ અધેત્યાદ્યમુરુગોત્રાચારજસ
લાવસ્થામરણનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થમૌર્ધ્વદેહિકયોગ્યત્વાર્થં ચાંદ્રાયણત્રયપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકંશૂર્પેણા
ષ્ટોત્તરશતજ્ઞાનાનિકારયિષ્યે ॥તિસંકલ્પ્યચાંદ્રાયણત્રયંપ્રત્યાજ્ઞાયેનહૃત્વાયવપિષ્ટેનપ્રેતમનુલિપ્યસ્વયંજ્ઞા
ત્વાશૂર્પેદકૈરષ્ટોત્તરશતયારંજ્ઞાપયેત્ તતોમસગોમયમૃત્તિકાશુદ્ધકૈર્પંચગવ્યૈઃશુદ્ધોદકૈઃસંજ્ઞાપ્ય
યદંતિયચ્ચદૂરકૈત્યાદિપાવમાનીમિરાપોહિષ્ટેતિતુચેનકયાનૈત્યાદિમિદ્ધસંજ્ઞાપ્ય પૂર્વવચંપરિત્યજ્યાન્ય
વલ્લેણસંવેષ્યદદેત્ સૂતિકાયામપ્યેવમ્ ॥

હવે રજસ્વલાદિક મરણ છતાં કહે છે.

“રજસ્વલા મૃત છતાં તેના સંસ્કારાદિ કરવા નહીં. ત્રણ રાત્રિ પછી તેને આન કરાવી શબની
રીતે દાહ કરવો.” અથવા રજસ્વલા અને સૂતિકાઓને મળે થોઈ આન કરાવી કાષ્ઠપ્રમાણે મંત્ર
રહિત દાહ કરી અસ્થિને મંત્રાગ્નિવડે દાહ કરવો. અમંત્રક દાહ તથા અસ્થિદાહ આ બંને ઉકાતે ત્રણ
ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત છેજ. મરણ સમયેજ મંત્રસહિત દાહ કરવાની ઇચ્છા હોય તો, “અધેત્યાદિ
અમુરુગોત્રાયા રજસ્વલાવસ્થામરણનિમિત્તપ્રત્યવાયપરિહારાર્થમૌર્ધ્વદેહિકયોગ્યત્વાર્થં ચાંદ્રાયણત્રય-
પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વકં શૂર્પેણાષ્ટોત્તરશતજ્ઞાનાનિ કારયિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ત્રણ ચાંદ્રાયણ પ્રત્યાજ્ઞા-
વડે કરી પ્રેતને યવના લોટ લીધી થોતે આન કરી શૂપઙના જલવડે (૧૦૮) વાર આન કરાવવું,

પછી ભરમ, ગોમય, મૃતિકા, કુશોદક, પંચગવ્ય અને શુદ્ધોદકવડે સ્નાન કરાવી "યદંતિ યજ્ઞ દૂરકે" ઇત્યાદિક પાવમાની, "આપોહિષ્ઠા" એ ત્રણ ઋચા અને "કયાન" ઇત્યાદિકવડે સ્નાન કરાવી પ્રથમના વસ્ત્રને ત્યાગ કરી બીજા વસ્ત્રવડે વીંટી દાહ કરવો. સૂતિકવિશે પણ એવોજ વિધિ કરવો.

સૂતિકાયાઆચર્યહમરણેઽયમ્દંપ્રાયશ્ચિત્તં દ્વિતીયઽયદેઽયમ્દં ત્રીતીયઽયદેપ્રકાશ્ચં દશમદિનેતુકચ્છત્રયમિતિવિશેષઃકચ્છિદુક્તઃ માસપર્યંતમપિઠ્ઠચત્રયમિત્યન્યે મિતાક્ષરાયાંતુકુમેજલમાવાયપંચગવ્યંક્ષિત્વાપુણ્યમંત્રૈરાપોહિષ્ઠાવામદેવ્યવારુણાદિમિરમિમંઽયપૂર્વોક્તમંત્રૈઃસંસ્થાપ્યવિધિનાસૂતિકાંદહેદિતિવિશેષઃ પઠત્તઃ ઇતિરજસલાસૂતિકયોર્વિધિઃ ॥

મુવાવરવાળી પહેલા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો યજ્ઞદ પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રીજા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો બે યજ્ઞદ પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રીજા ત્રણ દિવસમાં મૃત થાય તો એકયજ્ઞદ, અને દશમે દિવસ હોય તો ત્રણ કૃત્ચ્છ એવો વિશેષ દોષ ગ્રંથમાં કહેલો છે. માસપર્યંત મૃત થયા છતાં પણ ત્રણ કૃત્ચ્છ કરવાં, એમ બીજા ગ્રંથકારો કહે છે. મિતાક્ષરામાં તો, કુલમાં જળ ભરી તેમાં પંચગવ્ય નાંખી તેને પવિત્ર મંત્ર ને "આપોહિષ્ઠા, વામદેવ્ય, વારુણ" ઇત્યાદિકવડે મંત્રી પ્રથમ કહેલા મંત્રોવડે સ્નાન કરાવી વિધિપૂર્વક સૂતિકાને દાહ કરવો એવો વિશેષ કહ્યો છે. એ રીતે રજસ્વલા તથા સૂતિકાને વિધિ કહ્યો.

અધર્મભિન્નીમરણે ॥ ગર્ભિણ્યાનૃતાયાઃશુદ્ધયં ત્રયસ્તિશત્કચ્છાણિકૃત્વાગાંભૂમિસુવર્ણંચદત્વા ગર્ભપૃથક્કૃત્પતાંદહેત્ સર્ગમંદહેનેતત્તદ્વધપ્રાયશ્ચિત્તં સર્ગમ્યાદાહેકર્તુર્યદ્વધત્રયપ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥

હવે સર્ગભા મૃત છતાં કહે છે.

ગર્ભિણી મૃત છતાં તેની શુદ્ધિમાટે તેત્રીશ કૃત્ચ્છ કરી ગાય, ભૂમિ અને સુવર્ણનું દાન દઈ ગર્ભ છોડી કરી તેનો દાહ કરવો. ગર્ભસહિત દાહ કર્યા છતાં તે તે વધનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. સર્ગભાનો દાહ કર્યા છતાં કંતાને ત્રણ યજ્ઞદ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

અધાન્વારોહણંસ્ત્રીણામાત્મનોમતુંરેષચ સર્વપાપક્ષયકરંનિરયોત્તારણાયચ અનેકસ્વર્ગફલદંમુક્તિદંતથૈયચ જન્માંતરેચસૌભાગ્યધનપુત્રાદિવૃદ્ધિદં તિસ્રઃકોઽપ્યોર્ધકોદીચયાવંત્યંગહાણિથૈ તાવંસ્ય વ્દસહસ્રાણિસ્વર્ગલોકેમહીયતે માતૃકર્પૃત્કચૈયચકન્યાપ્રદીયતે કુલત્રયંપુનાત્યેપામતારંયાનુગચ્છતીત્યાદિમહિમવિસ્તરોમિતાક્ષરાવોક્તેયઃ અત્રનિષ્કામત્વેમુક્તિઃસકામત્વેસ્વર્ગાદિફલાનીતિવ્યવસ્થા ॥

હવે અન્વારોહણ (સતી થવું તે) કહે છે.

સ્ત્રીનું સહગમન પોતાના પતિનાં સધળાં પાપને દૂર કરનારૂં છતાં નરકથી ઉદ્ધાર કરવા માટે છે; તથા અનેક સ્વર્ગફળ દેનારૂં; સુકિત દેનારૂં; જન્માંતરમાં સૌભાગ્ય, ધન અને પુત્રાદિકની વૃદ્ધિ કરનારૂં થાયછે. જે સ્ત્રી પતિની સાથે જાયછે તે પોતાની માતાનું કુલ, પિતાનું કુલ, અને જે કુલમાં તેનું દાન થાયછે એનું પતિનું કુલ એ ત્રણ કુલને પાવન કરી સારીત્રણ કોડ, જેટલા વાળ અંગઉપર છે તેટલાં હલશે વર્ષપર્યંત સ્વર્ગલોકમાં રહે છે. " ઇત્યાદિક મહિમાનો વિસ્તાર મિતાક્ષરાદિક ગ્રંથમાં લેવો. આ અન્વારોહણમાં નિષ્કામપણું છતાં સુકિત તથા સકામપણું છતાં સ્વર્ગાદિક ફળ થાય છે, એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા બાણુવી.

અધ્યપ્રયોગઃ ॥ દેશકાલૈસ્મૃત્વા માતૃપિતૃશ્વશુરાદિકુલપૂતત્વગ્રહણહત્યાદિદોષદૂપિતપતિપૂતત્વપત્યવિયોગારંધતીસમાચારત્વસાર્ધકોટિત્રયસહસ્રસંવત્સરસ્વર્મહીયમાનત્વાદિપુરાણોક્તાનેકફલપ્રાપ્તયે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતિદ્વારાનિમુક્તિપ્રાપ્તયેવાપતિચિતાન્વારોહણંકરિષ્યે ઇતિસંકલ્પ્યહરિદ્રાકુંકુમવરપ્રફલાદિયુતાનિશૂર્પાણિસુવાસિનીમ્યોદધાત્ તત્રમંત્રઃ લક્ષ્મીનારાયણોદેવોવલસત્ત્વશુણાશ્રયઃ ગાઢં માદદામ્યહં એનેનસોપસ્કરશૂર્પદાનેનલક્ષ્મીનારાયણૌપ્રીયેતાં તત્તોચલેપંચરક્તનીલાંજનંચવ્યામુખેનો ક્લિંકન્યસ્થાગ્નિસમીપંગત્વાગ્નિપ્રાર્થનંકુર્વાત્ સ્વાહાસંસ્થેપનિર્વિણ્ણશવેગોત્રહુતાશન સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેનનય માંપત્યુરંતિકમિતિ અધાપ્રાવાજ્યેનજુહુવાત્ અગ્રયેતેજોધિપતયેસ્વાહા ૧ વિણ્ણયેસત્ત્વાધિપતયેસ્વાહા ૨ કાલાપધમાંધિપતયે ૩ પૃથિવ્યલોકાધિષ્ઠાત્ર્યૈ ૪ અદ્ભૂતોરસાધિષ્ઠાત્રીમ્યઃ ૫ વાયવેયલાધિ

પતયે૦ ૬ આકાશાયસર્વાધિપતયે૦ ૭ કાલાયધર્માધિષ્ઠાત્રે૦ ૮ અદ્વાઃસર્વસાક્ષિણીભ્યઃ૦ ૯ બ્રહ્મ
 ણેવેદાધિપતયે૦ ૧૦ રુદ્રાયસ્પશનાધિપતયેસ્વાહા ૧૧ इत्येकादशराहुतीर्हृत्वाक्षिप्रदक्षिणीकृत्य दृष्ट
 वसुपलांसंपूज्यपुष्पांजलिगृहीत्वाग्निप्रार्थयेत् त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिसाक्षिवत् त्वमेव देवजानी
 पेनविदुर्यानिमानुषाः अनुगच्छामिभर्तारं वैद्यव्यमयपीडिता सत्त्वमार्गप्रदानेन नय मां भर्तुरंतिकं मंत्रमु
 चार्यशनकैःप्रविशेच्चहुताशनं विप्रश्चदमानारीरविधवाइत्यृचं इमाःपतिव्रताःपुण्याःस्त्रियोयायाःसुशो
 भनाः सहभर्तृशरीरेण संविशंतु विभावसुमितिच पठेत् फातरंतु प्रेतोत्तरतःसुतादेवःशिष्योवाउदीर्घं
 तिमंत्राभ्यामुत्थापयेत् अनुव्रजतिभर्तारंस्પશનાંયાગૃહાન્મુદા પદેપદેશ્વમેધસ્પલંપ્રાપ્નોતિસાધુચં યતુ
 યાત્રીબ્રાહ્મણજાતીયાનૃતંપતિમનુવ્રજેત્ સાસર્ગમાત્મઘાતેનાત્માનાંનપતિનયેદિત્યાદિબ્રાહ્મણ્યાનિવેધ
 યચનજાતંતત્પૃથક્કૃત્તિપરં મનુમંત્રાગ્નિદાહોત્તરમનુગમનંપૃથક્કૃત્તિઃ મંત્રાગ્નિદાહાત્પૂર્વમસ્થિભિઃપર્ણદ્ર
 રેણવાસહગમનમેકચિતિરેવ અસ્થ્યાદેઃપતિસ્થાનાપત્યાપતિશરીરતુલ્યત્વાત્ इयमेकचितिःसर्वयणीनां
 पृथक्कचितिस्तु क्षत्रियवैश्यशूद्रादेरेव ननुब्राह्मणीनां पृथक्कचित्तिविधिस्तु देशांतरमृतेपत्योसाध्मी
 तत्पादुकादयं निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्જાતવેદસમિતિ ॥

હવે પ્રયોગ કહે છે.

દેશ કાલતું સ્મરણ કરી “માતૃપિતૃશ્વશુરાદિકુલપૂતત્વબ્રહ્મહત્યાદિદોષદૂપિતપતિપૂતત્વપ-
 ત્વવિયોગાર્ધઘ્તીસમાચારત્યસાર્ધફોટિર્યસહસ્રસંવત્સરસ્વમેહીયમાનત્વાદિપુરાણોક્તાનેકફલપ્રાપ્તવે
 શ્રીલક્ષ્મીનારાયણપ્રીતિદ્વારા વિમુક્તિપ્રાપ્તયે વા પતિચિતાન્વારોહણં કરિષ્યે ” એવા સંકલ્પ કરી હાથ-
 દર, કુંકુમ, વસ્ત્ર અને કુંળ ઇત્યાદિકે યુક્ત સ્પર્શ્યાં શુભાક્ષિનીઓને દેવાં. દાનના મંત્ર—“લક્ષ્મી-
 નારાયણો દેવો, ઘલસત્ત્વગુણાશ્રયઃ ॥ ગાઢં સત્ત્વં ચ મ્ને દેવા, દ્વાયનૈઃ પરિતોપિતઃ ॥ સોપસ્કરાણિ શૂ-
 ર્પાણિ, વાયનૈઃ સંયુતાનિ ચ ॥ લક્ષ્મીનારાયણપ્રીત્યે, સત્ત્વકામા વદામ્યહં ॥” અને સોપસ્કરશૂર્પદાનેન
 લક્ષ્મીનારાયણૌ પ્રીયેતાં ” પછી વસ્ત્રમાં પંચરત્ન, કાળું આંજણુ આંધી મેહાહામાં મોતી રાખી અગ્નિની
 સમીપે જઈ અગ્નિની પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થનાના મંત્ર—“સ્વાહાસંસ્કૃપનિર્વિણ્ણ, શર્વગોત્ર હુતાશન ॥
 સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેન, નય માં પત્યુરંતિકં,” એ રીતે. પછી અગ્નિમાં આંજણુનો દોઢ કરવો.
 હોમના મંત્ર—“અગ્નયે તેજોધિપતયે સ્વાહા ૧, વિણ્ણવે સત્ત્વાધિપતયે સ્વાહા ૨, કાલાયધર્માધિપ-
 તયે૦ ૩, પૃથિવ્યૈ લોકાધિષ્ઠાત્ર્યૈ૦ ૪, અદ્ભો રસાધિષ્ઠાત્રીભ્યઃ૦ ૫, વાયવ્યે વલાધિપતયે૦ ૬, આકા-
 શાય સર્વાધિપતયે૦ ૭, કાલાય ધર્માધિષ્ઠાત્રે૦ ૮, અદ્ભઃ સર્વસાક્ષિણીભ્યઃ૦ ૯, બ્રહ્મણે વેદાધિપતયે૦
 ૧૦, રુદ્રાય સ્પશનાધિપતયે સ્વાહા ૧૧” એ પ્રભાણે અગ્નીયાર આહુતિ દોઢ કરી અગ્નિને પ્રદક્ષિણા
 કરી છીપર તથા ઉપરવરછાની પૂજા કરી હાથમાં પુષ્પાંજલિ લઈ અગ્નિની પ્રાર્થના કરવી. પ્રાર્થ-
 નાના મંત્ર—“ત્વમગ્ને સર્વભૂતાનાં, અંતશ્ચરસિ સાક્ષિવત્ ॥ ત્વમેવ દેવ જાનીયે, ન વિદુર્યાનિ માનુષાઃ ॥
 અનુગચ્છામિ ભર્તારં, વૈદ્યવ્યમયપીડિતા ॥ સત્ત્વમાર્ગપ્રદાનેન, નય માં ભર્તુરંતિકં,” એ રીતે ધીરે
 ધીરે મંત્ર બોલી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો. ” પછી બ્રાહ્મણે “ઈમા નારીરવિધવાઃ ” એ ઋચા, તથા
 “ઈમાઃ પતિવ્રતાઃ પુण्याઃ, સ્ત્રિયો યાયાઃ સુશોભનાઃ ॥ સહ ભર્તૃશરીરેણ, સંવિશંતુ વિભાવસું,” એ
 મંત્રનો પાઠ કરવો. બયભીત અને ચંચળ એટલે કષ્ટર હોય તો, પ્રેતની ઉત્તરશદીમેર મુતેલી તેને
 દેવરે અથવા શિષ્યે “હરીર્ષ્વૈ” એ એ મંત્રવરે હાકડી. જે સ્ત્રી ધરત્રથી આનંદયુક્ત થઈ પતિની
 પાછળ સ્મરણાત્રત્યે બાય છે તેને પટે પટે અશ્વમેધનું કુંળ અવરથ પ્રાપ્ત થાય છે. ” “બ્રાહ્મણી
 સ્ત્રી મરેલા એવા પતિની પાછળ બધે તે આત્મહત્યા કરવાથી પોતાને તથા પતિને સ્વર્ગપ્રત્યે લઈ
 જતી નથી ” ઇત્યાદિક બ્રાહ્મણીને નિવેધ કરનારાં જે વચનો તે જુદી ચિતાનેમાટે છે. પતિનો મંત્ર-
 વરે અગ્નિદાહ થયા પછી વાંસેથી જે સતી થયું તે પૃથક્કૃતિ છે. મંત્રાગ્નિવરે દાહ થવાની પ્રથમ
 અસ્થિની સાથે અથવા પાલાશવિધિવરે જે સહગમન તે એકચિતિજ છે. અસ્થિ ઇત્યાદિક પતિને
 ઠેકાણે હોવાથી તેને પતિના શરીરની તુલ્યતા છે. એ એકચિતિ સમજા વર્ણુને કહેલી છે. જુદી
 ચિતિ તો, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિક એમનેજ કહેલી છે; બ્રાહ્મણી સ્ત્રીને કહેલી નથી. જુદી
 ચિતિનો વિધિ તો, “દેશાંતરમાં પતિ મૃત છતાં પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તે (પતિ)ની જે પાદુકા (પોતાના)
 હાથ ઉપર રાખી ઉત્તમ પ્રકારે શુદ્ધ થઈ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.” એ પ્રભાણે બજણું.

ળવા)નો પક્ષ છે. બ્રહ્મચર્યશ્રમથીજ, ગૃહસ્થાશ્રમથીજ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમથીજ સંન્યાસ લેવો. તેમજ ફરી પ્રતરહિત અથવા પ્રતવાળો; આત્મક ક્રિયા અસ્માત્મક; વિચિત્રતામિ અથવા અગ્નિરહિત; એવો છતાં જે દિવસે ત્રીજ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તેજ દિવસે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો, એ રીતે આશ્રમનો વિકલ્પપક્ષ કહ્યો છે. “વિદ્વાને બ્રહ્મચર્યથી સંન્યાસ લેવો, ગૃહસ્થાશ્રમથી સંન્યાસ લેવો, ક્રિયા વાનપ્રસ્થાશ્રમથી સંન્યાસ લેવો, તેમજ આતુર અથવા દુઃખિત છતાં સંન્યાસાશ્રમ લેવો,” એ વાક્યમાં આતુર એટલે મરવા પડેલો તથા દુઃખિત એટલે ચોર, વાઘ ઇલાદિકથી ભયભીત એવો અર્થ. “આતુરના સંન્યાસમાં વિધિ નથી તથા ક્રિયા પણ કરવાની નથી, ભારે તેને પ્રેમના માત્ર ઉચ્ચાર કરાવી સંન્યાસ કરાવવો.” દંડ લેવો ઇલાદિક્ષ્પ વિવિદિધા નામના સંન્યાસમાં બ્રાહ્મણનેજ અધિકાર છે. વિદ્વત્સંન્યાસવિષે તો, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યને પણ અધિકાર છે. કલિયુગમાં જે સંન્યાસનો નિષેધ કહ્યો છે તે ત્રિદંડી સંન્યાસિભાટે છે, એમ પ્રાચીન કહે છે.

સચસંન્યાસસ્વતુર્યા ॥ કુટીચકોવહદ્કોહંસઃપરમહંસથેતિ અગ્રોત્તરોત્તરઃશ્રેષ્ઠઃચહિઃકુટ્યાંગુદે ધાયસન્કાપાયવાસાસ્ત્રિદંડી શિસ્ત્રાયશ્લોપવીતવાન્ધુપુગૃહેવામુંજાનઆત્મનિષ્ઠોમવેત્સકુટીચકઃપુત્રા દીનિહ્ત્યાસક્તાગારાણિમૈક્ષંચરન્પૂર્વોક્તકાપાયચત્ત્વાદિવેપવાન્વહદ્કઃ હંસસ્તુપૂર્વોક્તવેપોત્પેઋદંડઃ પરમ હંસસ્તુશિસ્ત્રાયશ્લોપવીતહીનપદ્મંડીસ્યાત્ કાપાયવક્ષંચતુર્ણમપિ હંસપરમહંસયોઃશિસ્ત્રાયશ્લોપવીત સત્ત્વાસત્વામ્યાંમેદઃ પદ્મંડંસ્તુદ્વયોરપિ પરમહંસસ્વદંડધારણંવિવિદિપાદશાયાંનિત્યં વિદ્વત્તાદશાયાંતુ છતાઘ્રતં નદંડંનશિસ્ત્રાનાપ્ચાદમંચરતિપરમહંસશ્ચિત્રવળાત્ ધૈરાગ્યંવિનાજીવનાચર્ચસંન્યાસેતુનરકઃ પદ્મંડંસમાશ્રિત્યજીવંતિવહ્યોનરાઃ નરકેરૌરવેચોરેકર્મત્યાગાત્પતંતિતે કાષ્ઠદંડોધૃતોયેનસર્વાશીજ્ઞાન યજિતઃ સયાતિનરકાન્ચોરાનિત્યાદિસરણાત્ ॥

તે સંન્યાસ ચાર પ્રકારનો છે—કુટીચક, બહુદક, હંસ અને પરમહંસ એ રીતે બધાનો. એ કહેલા ચાર પ્રકારમાં ઉત્તરોત્તર એકથી બીજો શ્રેષ્ઠ છે. બાહેર પર્ણકુટીમાં અથવા ઘેર રહેતાં છતાં, કાપાય વસ્ત્ર ધરનારો, ત્રિદંડી, શિખા તથા યજ્ઞોપવીતે યુક્ત છતાં સંખવિઝીને ઘેર અથવા પોતાને ઘેર ભોજન કરનારો જે આત્મનિષ્ઠ હોય તે કુટીચક છે. પુત્રાદિકને ભાગ કરી સાત ઘેર ભિક્ષા માંગતો અને પ્રથમ કહેલાં ભગવાં વસ્ત્ર ઇલાદિ વેષ ધારણ કરનારો તે બહુદક છે. પૂર્વોક્ત વેષને ધારણ કરનારો છતાં પણ એક દંડવાળો તે હંસ છે. શિખા અને યજ્ઞોપવીતે રહિત એવો એકદંડી તે પરમહંસ છે. ભગવાં વસ્ત્ર ચારે સંન્યાસવિષે છે. શિખા અને યજ્ઞોપવીતે રહિત તે હંસ તથા શિખા યજ્ઞોપવીતે રહિત તે પરમહંસ એટલેજ હંસ તથા પરમહંસમાં ભેદ છે, એકદંડ તો બને છે. પરમહંસને દંડ ધારણ કરવાનું વિવિદિધા (જ્ઞાન થવાની ઇચ્છા) દશામાં અવશ્ય છે. વિદ્વત્તાદશામાં તો કરે અથવા ન કરે એમ છે; કારણ, દંડ, શિખા, વસ્ત્ર એ પરમહંસ ધારણ કરતો નથી એમ સંભળાય છે. વૈરાગ્ય વિના, આલેખિકા ઇલાદિકાઘટે સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો નરકપ્રાપ્તિ થાય છે; કારણ, “ એક દંડનો આશ્રય કરી જે ઘણા મનુષ્યો ઉપલેખિકા કરે છે તે કર્મના ભાગથી ધોર ચૈત્રવ નરકમાં પડે છે એને જ્ઞાનરહિત છતાં જેણે કાઢેના દંડ ધારણ કર્યો તથા સર્વાંશી (ભક્ત્ય અભક્ત્યનો વિચાર ન કરતાં ખાત્રવાળો) તે ધોર નરકમાં બળ્ય છે,” ઇલાદિક રમૂતિ છે.

અધસંન્યાસગ્રહણચિધિઃ ॥ તત્રોત્તરાયણંપ્રદક્ષં આતુરસ્યતુદક્ષિણાયનમપિ તત્રાદૌગૃહ્યાગ્નિમં તંતાદશવિધુરંપ્રતિચપ્રયોગઃ તત્રદશાંત્યાદિલક્ષણમુરુંસંશોધ્યતન્નિકદેધિમાસંયતિધર્માન્સંવીક્ષ્ય ગાય ત્રીજપરુદ્રજપકૃપ્માંહોમાદિભિઃશુદ્ધિલભ્યા રિક્તાતિથૌદેશકાલૌસ્મૃત્યામુકસ્યમમરુરિપ્યમાણસંન્યા સેધિકારાર્થં ચતુઃકૃત્ત્રાત્મકંક્રાયશ્ચિત્તં પ્રતિકૃત્ત્વં તત્પ્રત્યાગ્નાયકૈકગોનિષ્કયદ્વારાહમાચરિષ્યે કૃત્ત્વં પ્રત્યાગ્નાયગોનિષ્કયંત્ર્યંયંયિપ્રમ્યોદાનુમુત્વજે હતિસંકરપૂર્વેકંરજતનિષ્કતદર્ધતદર્ધાન્યતમંપ્રતિધેનુંદ ઘાત્ પદ્મદશ્યાંદાદશ્યાંપાયયામ્લરાત્રિ.શ્વાતથાથાદાન્યારમેત્ અજાનઅશ્મિણશ્ચતુઃકૃત્ત્વમન્યસ્યતમ કૃત્ત્વમિતિસિધુઃ સ્વન્યનવધાદસ્યપોડદશાદસપિંડીકરણાનિસાગ્રિઃપાવેળવિધિના નિરમ્નિરેકોદિષ્ટવિ ધિનાકુર્યાંદિતિકેચિત્રેલભ્યે ॥

હવે સંન્યાસગ્રહણનો વિધિ કહે છે.

સંન્યાસ લેવામાં ઉત્તરાયણ ઉત્તમ છે. આતુરને તો, દક્ષિણાવન પણ ઉત્તમ છે. તેમાં પ્રથમ

ગૃહાશિમાન અને ગૃહાશિ રહિતનો પ્રયોગ કહે છે. તેમાં શાંતિ ઇત્યાદિ લક્ષણે યુક્ત એવા ઉત્તમ શુદ્ધને બેઈ તેમની સમીપે ત્રણ માસ પર્વત સંન્યાસીના સઘળા ધર્મ સારી રીતે બેઈ ગાયત્રીજપ, ૨૬૦૫, અને કૃષ્ણાંહોમ ઇત્યાદિકવડે દેહશુદ્ધિ કરી રિક્તા તિથિને દિવસે દેશ, કાલનું રમરણ કરી “અમુકસ્ય મમ કરિષ્યમાણસંન્યાસેધિકારાર્થં ચતુઃકુચ્છાત્મકપ્રાયશ્ચિત્તં પ્રતિષ્ઠન્ત્રં તત્પત્યાન્નાયકૈક-ગોનિષ્કયદ્વારાહમાચારિષ્યે ॥ કુચ્છંપત્યાન્નાયમોનિષ્કયં દ્રવ્યં વિપ્રમ્યો દાતુમુત્સુજે ” એ રીતે સંક-લપપૂર્વક નિષ્ક, અર્ધ નિષ્ક, અથવા પા નિષ્ક એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણનું રૂપું એક એક ગાયત્રી નિષ્કય દેવો. એકાદશી અથવા દ્વાદશીને દિવસે જે રીતે બ્રહ્માત્રિ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે શ્રાદ્ધનો આરંભ કરવો. આ દેકાણે આશ્રમરહિત છતાં ચાર કૃત્ય, તથા બીજાને તમ કૃત્ય એમ નિર્ણયસિંધુ કહે છે. પોતાનાં નવશ્રાદ્ધનાં પોડશશ્રાદ્ધ તથા સપ્તીકરણ એ સાત્રિકે પાર્વણવિધિવડે તથા નિરંત્રિકે એકોદિપવિધિવડે કરવાં, એમ કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે. બીજા ગ્રંથકારો કરવાં નહીં એમ કહે છે.

અથાષ્ટોશ્રાદ્ધાનિ ॥ તત્રાપસ્તંચહિરણ્યકેશીયાદીનામગ્રૌકરણપિંડાદિરહિતઃસાંકલ્પિકપ્રયોગઃ આશ્વલાયનાદીનાંસપિંડકઃપાર્થણપ્રયોગઃ તત્રાદૌસત્યેનસયવજ્જલેનશ્રાદ્ધાંગતર્પણં બ્રહ્માણંતર્પયામિ વિષ્ણુતં મહેશ્વરંતં દેવર્ષીન્ બ્રહ્મર્ષીન્ ક્ષત્ર્વર્ષીન્ વસુન્ વદ્રાન્ આદિત્યાન્ સનકં સનંદનં સનાતનં પંચમહાભૂતાનિ ચક્રુરાદિકરણાનિ ભૂતગ્રામં પિતરં પિતામહં પ્રપિતામહં માતરં પિતામહીં પ્રપિતામહીં આત્માનં પિતરં પિતામહં इतिનિવાદૌકૃત્યાપુરુષમાણસ્યદેશકાલૌસ્તૃત્વા કરિષ્યમાણસંન્યાસાંગત્વેનાષ્ટોશ્રાદ્ધાનિપાર્થણવિધિનાત્રેનામેનવાકરિષ્યેइतિસંકલ્પ્યક્ષણંદ્વાત્ અમ્રસ ધૈનાંદીશ્રાદ્ધચ્ચ તેનનાપસવ્યં તિલસ્થાનેયથાઃ યુગ્માધિપ્રાઃ તથાચ્ચદેવસ્થાનેવિપ્રૌઢૌશ્રાદ્ધાદ્યકેપોઢ્ઢો સ્વણદશાધિપ્રાઃ તત્રસત્યવસુસંજ્ઞાવિશ્વેદેવાનાંદીમુખાઃ સ્થાનેક્ષણઃકર્તવ્યઃ इत्यેકંકૃત્યાદિતીયંવૃણુ યાત્ પ્થમપ્રેપિ પ્રથમેદેવશ્રાદ્ધેબ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાનાંદીમુખાઃ સ્થાનેક્ષણઃ ૧ દ્વિતીયેકપિશ્રાદ્ધેદેવપિ બ્રહ્મર્ષિક્ષત્રર્ષયઃ નાંદી ૨ દિવ્યશ્રાદ્ધેવસુવદ્રાદિત્યા નાંદી ૩ મનુષ્યશ્રાદ્ધે સનકસનંદનસનાતના નાંદી ૪ પંચમેભૂતશ્રાદ્ધેપૃથિવ્યાદિપંચમહાભૂતાન્યેકાદશચક્રુરાદિકરણાદિચતુર્વિંશભૂતપ્રામા નાંદી ૫ પષ્ટેપિતૃશ્રાદ્ધેપિતૃપિતામહપ્રપિતામહા નાંદી ૬ મારુશ્રાદ્ધેમાતૃપિતામહીપ્રપિતામહો નાંદી ૭ અષ્ટમેઆત્મશ્રાદ્ધેઆત્મપિતૃપિતામહા નાંદી ૮ આત્માંતરાત્માપરમાત્મેતિકેચિત્ इतिદ્વૌઢૌધિપ્રૌઢૌવૃણુ યાત્ સર્વેશ્રનાંદીમુખત્વંવિશેષણં યુગ્માધિપ્રાઃ સત્યવસુદક્ષકૃત્વાદેવૌ તતઃસર્વેપાંપાઘંદ્વાપ્રાહુણા સુદક્ષસંસ્થાનુપવેદ્યપ્રાર્થયેત્ સંન્યાસાર્થમર્હશ્રાદ્ધકુર્ચેન્નૃતદ્વિજોત્તમાઃ અનુશાંપ્રાપ્યુપ્માકંસિદ્ધિપ્રાપ્સ્યા મિશાંશ્વર્તી કુરુइतिપ્રત્યુક્તઃ સયવકજ્ઞદૂર્વાદિયુગ્મેનાન્દાનપૂર્વકંસંયુજ્યંતેइદમાસનમિલ્કણદશાસા સનંદ્વાત્ તતઆશ્વલાયનાનામર્ચપાત્રાસાદનં આપસ્તંવાદીનાંસાંકલ્પિકત્વાપ્રાર્ષ્ય દેવાર્થમેકંપાર્થણા દ્યકાર્થમષ્ટાવિત્યેયંનવપાત્રાણિ સર્વંત્રપવિત્રદ્વયાંતર્હિતેપુશ્નોદેવીરિત્યપઆસિચ્યવિશ્વેદેવપાત્રેયયોસી તિયથાઃ અષ્ટાત્રેપુતિલોસીતિમંત્રસોઢેનયવાનોપ્યગંધાદિપૂજનં ઝહસ્તુ યથોસિસોમદેવત્યોગોસવેદેવ નિર્મિતઃ પ્રજવદ્ગ્નિઃપ્રત્તઃપુષ્ટ્યાનાંદીમુખાન્દેવાન્ગ્રીણયાહિનઃસ્વાહાનમઃ इतिપ્રથમપાત્રે દ્વિતીયેનાંદી મુખાન્નૃપીન્ગ્રી ૦ તૃતીયેનાંદીમુખાન્દિવ્યાન્ગ્રી ૦ ચતુર્થેનાંદીમુખાન્મનુપ્યાન્ગ્રી ૦ પંચમેનાંદીમુખાનિભૂતા નિગ્રીણ ૦ પષ્ટસપ્તમાષ્ટમેપુ નાંદી ૦ પિતૃન્ગ્રીણયેત્યાદિ ૦ ઇકૈકંપાત્રંદ્વિધાવિભજ્યસર્વંત્ર યાદિચાइतिમંત્રાં તેવિશ્વેદેવાનાંદીમુખાઈદંચોર્ધ્યમિતિદત્વાબ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાનાંદીમુખાઈદંચોર્ધ્યસ્વાહાનમइत्याદિનાયથા યયંપોડશવિપ્રહસ્તેપુદ્ધાત્ યાદિવ્યાइतिરુવદનુમંત્રણં પાત્રંન્યુજ્ઞીકૃત્યગંધાદ્યાચ્છાદનાંતપૂજા તત્રસર્વંત્ર સંયુજ્યંતોનાંદીમુખવિશેષણયુક્તઁચારઃ ભોજનપાત્રાણ્યાસાધબ્રહ્માદિપોડશવિપ્રકરેપ્યત્રયેકચ્ચવાહનાય સ્વાહાસોમાયપિતૃમતેસાહેતિમંત્રાભ્યામાહુતિદ્વયંદ્વાત્ નેદમાપસ્તંવાદીનાં ઉપસ્તીયાંત્રંપરિવિષ્યાપ્રા ભાવેઆમંતન્નિષ્કયંવાપ્રોશ્ય પૃથ્વીતેપાત્રમિત્યાદિનાયયાદૈવતમન્નસ્યામાદિચાંત્યાગઃ યેદેવાસ ૦ પ્રજાપ તેન ૦ બ્રહ્માર્પણંબ્રહ્મ ૦ અનેનાષ્ટશ્રાદ્ધેનનાંદીમુખાદેવાદયઃપ્રીયંતાં આપોશનદાનાંતેચલિદાનવજ્યંમુંજીયુઃ હૃતેપૂપાસૈ ૦ અક્ષઘ્મી ૦ સંપન્નમિતિપૃષ્ઠેકચિરમિતિસર્વંચ્યુઃ નેદમાપ્રાત્રે આચાંતેપુયવલાજદધિયદ્ રિયુતાત્રેનાષ્ટત્વારિશ્પિંડાનૃત્વા પ્રાગાયતાઉદક્ષસંસ્થાઅષ્ટોરેલાઃકૃત્વામ્યુદ્ય કુશાનદૂર્વાવાસ્તીર્ય પિંડસ્થાનેપુચતુર્વિંશતૌજલંસિચેત્ તથથા શુંઘંતાંબ્રહ્મણોનાંદીમુખાઃ શુંઘંતાંવિષ્ણુયોનાંદી ૦ શુંઘંતાંમહેશ્વરાનાં ૦ इतिપ્રથમરેલાયાં તદુત્તરરેલાસુશુંઘંતાંદેવર્ષયોનાં ૦ શુંઘંતાંબ્રહ્મર્ષયોનાં ૦ इत्याપુહોમયઃ તતો

મહાજેનાંદીમુખાયસ્વાહેત્યેકંપિંડંદત્વાદ્વિતીયપચમેવદેયસ્તૂર્ણાવિતિપ્રતિદૈવતાંપિંડદ્વયંપચમગ્રેપિ વિષ્ણવે નાંદીમુખાયસ્વાહેત્યાદયઃસ્વાહાંતામ્પિંડદાનમંબ્રાજ્ઞાઃ અત્રપિતરોમાદયધ્વમિત્યાદિપુનઃ શુદ્ધતાંતંત્ર મંજનમમ્યંજનંચક્રુતાકૃતં પિંડાન્ગંધાદિનાસંપૂજ્યનત્વોપસંપન્નમિતિવિસુજ્યવિગ્રેભ્યોદક્ષિણાદિતંત્રં નેદંપિંડદાનાઘાપસ્ત્યાદીનાં કાલ્યાણનામાશ્વલાયનવત્ ॥

હવે આઠ શ્રાદ્ધ કહે છે. —તેમાં આપસ્તંભ, હિરણ્યકેશીય ઇલાદિકોના અઞ્જીકરણ અને પિંડાદિકે રહિત સાંકટિપક પ્રયોગ છે. આશ્વલાયન ઇલાદિકોના પિંડસહિત પાર્વણપ્રયોગ છે. તેમાં પ્રથમ સંયેકરી જવસહિત જળવડે શ્રાદ્ધાંગતર્પણ કરવું. તે તર્પણના દેવતા—“બ્રહ્માણં તર્પયામિ, વિષ્ણુતં, મહેશ્વરં, દેવર્ષીન્, બ્રહ્મર્ષીન્, હરર્ષીન્, વસુન્, રુદ્રાન્, આદિત્યાન્, સનકં, સનંદનં, સનાતનં, પંચમહામૂતાનિ, ચક્રુરાદિકરણાનિ, ભૂતગ્રામં, પિતરં, પિતામહં, પ્રપિતામહં, માતરં, પિતામહીં, પ્રપિતામહીં, આત્માનં, પિતરં, પિતામહં,” એ રીતે નદી ઇલાદિ તીર્થમાં તર્પણ કરી ઘરે આવી દેશ, કાલો ઉચ્ચાર કરી “કરિષ્યમાણસંન્યાસાંગત્વેનાદૌ શ્રાદ્ધાનિ પાર્વણવિધિનાઘેન ઘામેન વા કરિષ્યે” એવા સંકલ્પ કરી ફાણ દેવા. આ શ્રાદ્ધમાં સઘળું કર્મ નાંદી-શ્રાદ્ધ પ્રમાણે કરવું, માટે અપસવ્ય નથી. તિલ ઠેકાણે યવ. ષેકી સંખ્યાના શ્રાદ્ધણુ દેવા. તે કહે છે—દેવ ઠેકાણે બે શ્રાદ્ધણુ અને આઠ શ્રાદ્ધમાં સોળ મળી અઠાર શ્રાદ્ધણુ કહેવા. તેમાં—“સત્યસુસંઘકાચિદ્દેવાનાંદીમુખાઃસ્વાને ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ” એમ કહી એક શ્રાદ્ધણુને વરાખી ખીજને વરાવશે. અને એ પ્રમાણે આગળ પણ જાણવું. પહેલાં દેવશ્રાદ્ધમાં—“બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરા નાંદી-મુખાઃસ્વાને ક્ષણઃ ૧” ખીજ ત્રીજાશ્રાદ્ધમાં “દેવર્ષિર્બ્રહ્મર્ષિશ્વરર્ષયઃ નાંદી ૨” ત્રીજાં દિવ્યશ્રાદ્ધમાં “વસુદ્વાદિત્યાનાંદી ૩” ચોથા અનુષ્ઠાશ્રાદ્ધમાં “સનકસનંદનસનાતના નાંદી ૪” પાંચમા ભૂતશ્રાદ્ધમાં “પૃથિવ્યાદિપંચમહાભૂતાન્યેકાદશચક્રુરાદિકરણાદિચતુર્વિધભૂતગ્રામાનાં ૫” છઠ્ઠા પિતૃશ્રાદ્ધમાં “પિતૃપિતામહપ્રપિતામહા નાંદી ૬” સાતમા માતૃશ્રાદ્ધમાં “માતૃપિતામહીપ્રપિતામહોનાં ૭” આઠમા આત્મશ્રાદ્ધમાં “આત્મપિતૃપિતામહા નાંદી ૮” આ ઠેકાણે ‘આત્માંતરાત્માપરમાત્મા’ એવો ઉચ્ચાર કરવો એમ કોઈ કહે છે. એ રીતે બે બે શ્રાદ્ધણુ વરાવવા. સઘળે ઠેકાણે ‘નાંદી-મુખા’ એ વિશેષણ દેવું. શ્રાદ્ધણુ સમસંખ્યાના બેઠાં. ‘સત્યવસ્તુ’ અથવા ‘દશકૃત્’ દેવ લેવા. પછી સઘળા શ્રાદ્ધણુને પાંચ દર્ધ પૂર્વમુખ અને ઉત્તરમેર બેસાડી તેમની પ્રાર્થના કરવી. “સંન્યાસાર્થમહં શ્રાદ્ધં, કુર્વે વ્રત દ્વિજોત્તમાઃ ॥ અનુજ્ઞાં પ્રાપ્ય યુષ્માકં, સિદ્ધિં પ્રાપ્સ્યામિ શાશ્વતીં” એ મંત્રવડે પ્રાર્થના કરી “કુરુ” એવું પ્રતિવચન દીધા છતાં યવસહિત સરખી એવી બે દુર્વા ઇલાદિ લઈ જળદાનપૂર્વક સંબોધન છે અતમાં ભેને એવો ઉચ્ચાર કીધા પછી “હૃદમાસનં” એમ કહી અઠાર શ્રાદ્ધણુને આસન દેવું. પછી આશ્વલાયનોએ અર્ધપાત્ર માંડવાં. આપસ્તંભાદિકોના તો, સાંકટિપકવિવિ હોવાથી અર્ધ નથી દેવમાટે એક તથા આઠ પાર્વણમાટે આઠ મળી નવ પાત્ર માંડવાં. સઘળે ઠેકાણે બે બે પવિત્રવડે ઢંકેલા એવા પાત્રમાં “સન્નોદેવી” એ મંત્રવડે જળ નાંખી વિશેદેવતા પાત્રમાં “યવોસિ” એ મંત્રવડે યવ નાંખવા. આઠ પાત્રમાં “તિલોસિ” એ મંત્રના ઉચ્ચારવડે જવ નાંખી બધાદિકવડે પૂજા કરવી. તે ઉચ્ચાર આ રીતે કરવો—“યવોસિ સોમદેવત્યો ગોસયે દેવનિર્મિતઃ ॥ પ્રત્યઙ્ઞિઃ પ્રત્તઃ પુષ્ટ્યા નાંદીમુખાન્ દેવાન્ મીળયાહિનઃ સ્વાહા નમઃ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પાત્રમાં. ખીજ પાત્રમાં “નાંદીમુખાન્વીન્” “ત્રીજામાં “નાંદીમુખાન્ દિવ્યાન્વીન્” “ચોથામાં “નાંદીમુખાન્નુપ્યાન્વીન્” પાંચમામાં “નાંદીમુખાનિ ભૂતાનિ મીઠ” છઠ્ઠા, સાતમા તથા આઠમામાં “નાંદીં પિતૃન્વીણય” ઇલાદિક જાણવું. એક એક પાત્રના બે બે વિભાન કરી સઘળે ઠેકાણે “યાદિવ્યા” એ મંત્રની અંતે “વિષ્ણુદેવા નાંદીમુખાદ્વોર્ષ્ય” એમ કહી અર્ધ દર્ધ “બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાનાંદીમુખાદ્વોર્ષ્ય સ્વાહા નમઃ” ઇલાદિ પ્રકારે કરી યથા યોગ્ય યોગ શ્રાદ્ધાના હાથ ઉપર અર્ધ દેવા. પછી “યાદિવ્યા” એ મંત્રવડે સવતા જળવું અનુમત્રા કરવું. પછી પાત્ર ઉલટું રાખી બધાદિક યજ્ઞ આચ્છાદનપર્યંત પૂજા કરવી. તે પૂજાવિરે સઘળે ઠેકાણે સંબોધન છે અતમાં ભેને અને નાંદીમુખ વિશેષણે શુક્ત એવો ઉચ્ચાર કરવો. ભોજન માહા, ” એ બે મંત્રવડે બે બે આહુતિ દેવી. આપસ્તંભ ઇલાદિકને એ (અઞ્જીકરણ) નથી. પાત્રમાં પ્રથમ પૂત આખી અન્ન ખીરસી, અન્ન ન હોય તો આમાન્ન અથવા તેનો નિષ્કય (દ્રવ્ય)

તેનું પ્રોક્ષણ કરી “પૃથિવી તે પાત્રં” ઇત્યાદિ મંત્રવડે જેવા દેવ હોય તેને અનુસારે અન્નને અથવા આમાનને ભાગ કરવો. પછી “યે દેવાસં પ્રજાપતેનઃ વ્રહ્માર્પણં વ્રહ્મં અનેનાદૃશાદેન નાંદીમુલા દેવાવયઃ પ્રીયંતાં” એમ કહી જળ મુકવું. આપોરાન દીધા પછી ચિત્રાહુતિ વર્જ્ય કરી બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરવું. દુધ તથા છતાં “ઉપાસ્યેન્ અક્ષત્તમીં સંપત્રં” એ રીતે પ્રશ્ન પૂછયા પછી “ચત્વિરં” એમ સઘળા બ્રાહ્મણોએ બોલવું. આમાનમાં એ (સંપત્રં ઇત્યાદિ) નથી. આચ-મન દીધા પછી યવ, શાળ, દહિં અને ઘોર એણે યુક્ત અન્નના અઠતાલીસ પિંડ કરી પશ્ચિમથી પૂર્વભણી કાઢેલી અને દક્ષિણથી ઉત્તરમેરતરફ સમાપ્ત થાય એવી આઠ રેખા કાઢી તે ઉપર જળ સેચન કરી કુશ અથવા દુર્વા પાથરી ચાવીશ પિંડ ઠેકાણે જળ સેચન કરવું. તે આ રીતે—“શું-ધંતાં વ્રહ્મણો નાંદીમુલાઃ શુંધંતાં વિષ્ણવો નાંદીં શુંધંતાં મહેશ્વરા નાંદીં” એ રીતે પહેલી રેખા ઉપર. તેથી ઉત્તરમેરની રેખા ઉપર “શુંધંતાં દેવર્ષયો નાં શુંધંતાં વ્રહ્મર્ષયો નાં” ઇત્યાદિ બીજી બીજી રેખા પર. ત્યાર પછી “વ્રહ્મણે નાંદીમુલાય સ્વાહા” એમ કહી એક પિંડ દઈ બીજે પિંડ એજ રીતે દેવો, અથવા મંત્રરહિત દેવો. એ પ્રમાણે એક એક દેવતાને બે બે પિંડ દેવા. એ રીતે આગળ પથ “વિષ્ણવે નાંદીમુલાય સ્વાહા” ઇત્યાદિક સ્વાહાંત, પિંડ દેવાના મંત્ર બાધુવા. “અજ પિતરો માવયધ્વં” ઇત્યાદિકૃત કરી શુંધંતાં ઇહાં પૈર્થેત તંત્ર, અંજન અને અલ્પઅંજન એ કૃતાકૃત છે. પિંડની ગંધાદિકવડે પૂજા કરી નમસ્કાર કરી “ઉપસંપન્નં” એવું વાક્ય કહી વિસર્જન કરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા દેવી ઇત્યાદિ તંત્ર કરવો. આપસ્તંબાદિકને એ પિંડદાનાદિક નથી. કાત્યાયન શાખાવાળાઓને આશ્વલાયન પ્રમાણે પિંડદાનાદિક છે.

અદ્યશ્ચાદ્યોત્તરંતદિનેદ્વિતીયેવાપદૃશિશ્વાકેશાન્થ્યાપયિત્વા કશ્વોપસ્થવર્જકેશદમશ્રુનસ્થાદિવાપયિત્વા ક્ષાત્વા કૌપીનાચ્છાદનાદિહોમદ્રવ્યંચવિનાન્યદ્ધનાદિવિપ્રાદિભ્યઃ પુષ્પાદિભ્યશ્ચલ્યજેત્ કૌપીનાદિ કંઠૈરિકરંજિતંકૃત્વાથૈવેવંદંડંસત્ત્વચંશિરોમૂલ્લલટાન્યતમપ્રમાણંસમૂલમંગુલીસ્થૂલંવિપ્રાનીતમેકાદશન વચતુઃસતાન્યતમપર્થકપર્થેમંથિયુતંમુદ્રાયુતંસંપાઘ શંશ્વોદકેત્રમણવપુરુષસ્ત્રકકેશવાદિનામભિરમિપિ વ્યસ્થાપયેત્ તતઃક્રમંહલુકૌપીનાચ્છાદનકંયાપાપાદુકાઃસ્થાપયેત્ શિક્ષ્યપાત્રાદિકમપિકેચિત્ ॥

અદ્યશ્ચાદ્ય યથા પછી તે દિવસે અથવા બીજે દિવસે શિખાના છ કેશ રાખી બગલ અને ઉપરથ (શુભરથળ) વિના આક્રીના કેશ, દાઢી, મુછ, નખ ઇત્યાદિકતું વપન કરાવી જ્ઞાન કરી કૌપીન, આચ્છાદન (કટિવસ્ત્ર) ઇત્યાદિ અને હોમના દ્રવ્યવિના બીજું સઘળું દ્રવ્યાદિક બ્રાહ્મણ તથા પુત્ર ઇત્યાદિકને દેવું. કૌપીન ઇત્યાદિકને ગેરૂથી રંગી, વાંસને દંડ છાલસહિત; તથા શિર, ભમર, કપાળ એમાંથી કોઈ એક પ્રમાણેના ઉંચા મૂળસહિત, આંગળી જેવે બંદો; બ્રાહ્મણે આણેલો; અગ્નિપાર, નવ, ચાર, સાત એમાંથી કોઈ એક સંખ્યાની કાતળીએ યુક્ત; કાતળીની ગઠોસહિત; અને મુદ્રા-યુક્ત એવો સિદ્ધ કરી તેને પ્રણવ, પુરૂષસ્ત્રક અને કેશવાદિ નામવડે સંખ્યા જળથી જ્ઞાન કરાવી રાખવો. પછી કમંડલુ, કૌપીન, કટિવસ્ત્ર, કંથા અને પાદુકા રાખવી. શિકું અને પાત્રાદિક એ પણ રાખવાં, એમ કોઈ કહે છે.

દેશકાલૈસંકીર્ત્યાંશેપદુઃસ્નિવૃત્તિનિરતિશ્યાનંદપ્રાપ્તિપરમપુરુષાર્થપ્રાપ્તયે પરમહંસાલ્પસંન્યાસપ્ર હર્ણકરિષ્યે તદંગતયાગણપતિપૂજનપુષ્પાહવાચનમાતૃકાપૂજનનાંદીઆદ્ધાનિકરિષ્યે તાનિકૃત્યાજેત્ વ્રહ્મણેનમઃ વિષ્ણવેં રુદ્રાયં સૂર્યાયં સોમાયં આત્મનેં અંતરાત્મનેં પરમાત્મનેં અગ્નિમીલેક્રકૃદયે ર્વોર્જેત્વાં અગ્નઆયાહિક્રકૃં શન્નોદેવીંક્રકૃં જપિત્વા સકૃષિંદંમુષ્ટિત્રયંપ્રણવેનત્રિઃપ્રાદ્યનાભિમાલમેત્ આત્મનેસ્વાહા અંતરાત્મનેસ્વાહા પરમાત્મનેસ્વાહા પ્રજાપતયેસ્વાહેતિમંત્રૈઃ તતઃપયોદધિમિથ્રમાર્જ્યંજ લમેવવા ત્રિવૃદસીતિપ્રથમંપ્રાદ્યપ્રવૃદસીતિદ્વિતીયંત્રિવૃદસીતિતૃતીયંપ્રાદ્યાપાપુનંત્વિતિજલંપ્રાદ્યાચ મ્યોપવાસંકરિષ્યેત્સિંહસંકલ્પયેત્ ॥

દેશ કાલને ઉચ્ચાર કરી “અશેપદુઃસ્નિવૃત્તિનિરતિશ્યાનંદપ્રાપ્તિપરમપુરુષાર્થપ્રાપ્તયે પરમહંસા-લ્પસંન્યાસપ્રહર્ણ કરિષ્યે ॥ તદંગતયા ગણપતિપૂજનપુષ્પાહવાચનમાતૃકાપૂજનનાંદીઆદ્ધાનિકરિષ્યે” એ રીતે સંકલ્પ કરી, તે કરી જપ કરવો. તે આ રીતે—“વ્રહ્મણે નમઃ, વિષ્ણવેં, રુદ્રાયં, સૂર્યાયં, સોમાયં, આત્મનેં, અંતરાત્મનેં, પરમાત્મનેં, અગ્નિમીલેં ક્રકૃ, ર્વેત્વોર્જેત્વાં, અગ્નઆ-યાહિ ક્રકૃ, શન્નોદેવીં ક્રકૃ,” એ પ્રમાણે જપ કરી સાથવાને લોટ ત્રણ મુઠી પ્રણવમંત્રવડે

પ્રભુવાર ભક્ષણ કરી નાશીને સ્પર્શ કરવો. તેનો મંત્ર—“આત્મને સ્વાહા, અંતરાત્મને, પરમાત્મ-નેસ્વા, પ્રજાપતયેસ્વાહા,” પછી દૂધ, દહિં મિશ્રિત ઘૃત અથવા જળજ, “ત્રિવૃદસિ” એ મંત્રવડે પ્રથમ પ્રારાન કરી, “પ્રવૃદસિ” એ મંત્રથી બીજવાર પ્રારાન કરી, “વિવૃદસિ” એ મંત્રવડે ત્રીજવાર પ્રારાન કરી આચમન કરી, “ઉપવાસં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરવો.

અથસાચિત્રીપ્રવેશઃ ॥ ઐશ્વર્યસાચિત્રીપ્રવિશામિ ઐતત્સવિતુર્વરેણ્યં ઐશ્વર્યસાચિત્રીપ્રમં
મર્ગોદેવસ્યં ઐશ્વર્યસાચિત્રીં ધિયોયોં ॥ ઐશ્વર્યમુચ્ચ્વઃસ્વઃસાચિત્રીપ્રમં તત્સવિતુર્વરેણ્યં ક્રક્રુ તતો
સ્વાત્માક્રુ ગૃહ્યાગ્નિસમિધ્યવિચ્છિન્નઐત્તપુનઃસંધાનવિધિનાનિરગ્નિર્વાવિધુરાદિર્વાપૃષ્ઠોદિવિવિધાનેનાગ્નિ
સંપાદયેત્ પૃષ્ઠોદિવિવિધાનંચકાલ્યાયનવૈશ્વદેવપ્રસંગેપૂર્વાધંકમ્ ॥

હવે સાચિત્રીપ્રવેશ કહે છે—“ઐશ્વર્યસાચિત્રી પ્રવિશામિ ઐતત્સવિતુર્વરેણ્યં, ઐશ્વર્ય સાચિત્રી
પ્રમં મર્ગોદેવસ્યં, ઐશ્વર્ય સાચિત્રી પ્રમં ધિયોયોં, ઐશ્વર્યમુચ્ચ્વઃસ્વઃ સાચિત્રીપ્રમં તત્સવિતુર્વરેણ્યં ક્રક્રુ,”
ત્યાર પછી સ્વાર્ણની પ્રથમ ગૃહ્યાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી વિચ્છિન્ન અગ્નિ હોય તો પુનઃસંધાનવિધિવડે
અને નિરગ્નિ અથવા વિધુરાદિક હોય તો પૃષ્ઠોદિવિવિધાનવડે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવો. પૃષ્ઠોદિવિવિધાન
કાલ્યાયનના વૈશ્વદેવ પ્રસંગમાં પૂર્વાધંમાં કહ્યું છે.

અથાસ્તાત્પૂર્વંબ્રહ્માન્વાધાનમ્ ॥ સંન્યાસંકર્તુંબ્રહ્માન્વાધાનંકરિષ્યે इतिसंकल्प्याग्निध्यानाद्या
ज्यंसंस्तुत्यश्नुक्छुवासंसृज्य शुचिचतुराज्यंगृहीत्वोत्साहेतिहृत्वापरमात्मनइदं परिपेचनादि इतिब्र
ह्मान्वाधानम् ॥

પછી સ્વાર્ણરાત્રી પ્રથમ બ્રહ્માન્વાધાન કરવું. તે આ રીતે—“સંન્યાસં કર્તું બ્રહ્માન્વાધાનં
કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી અગ્નિનું ધ્યાન ઇલાદિક કર્મ કરવું પછી આજ્યસંસ્કાર કરી શુચિ તથા
શુભા પાત્રનો સંસ્કાર કરી શુચિ પાત્રમાં ચારવાર ઘૃત લઈ “ઐ સ્વાહા” એ મંત્રવડે હોમ કરી
“પરમાત્મન इदं” (એવો ભાગ કરવો.) પછી ચારેબેર જળ સેવન કરવું ઇલાદિક કર્મ કરવું, એ
રીતે બ્રહ્માન્વાધાન કહ્યું.

ततःसायंसंघाहोमवैश्वदेवान्कृत्याग्निसमीपेजागरंकुर्यात् ॥

પછી સાયંસંઘા, હોમ અને વૈશ્વદેવ કરી અગ્નિની સમીપે જાગરણ કરવું.

પ્રાતઃનિત્યહોમાંતેયૈશ્વદેવાદિકંકૃત્વાગ્રેયંયૈશ્વાનરંચાસ્યાલીપાકંકુર્યાત્ તત્પ્રકરિષ્યમાણસંન્યાસપૂર્વાં
મૂતમાગ્નેયસ્યાલીપાકંકરિષ્યેइतिसंकल्पः घ्यात्वा चक्षुषीआज्येनेत्यंतैत्रप्रधानमग्निचरुणाशोपेणेत्यादि
अग्नयेत्याजुष्टंनिर्घपामीत्यादिनास्नानिर्वापादि नास्त्रैयप्रधानहोमः एवंयैश्वानरपक्षेप्यृहं ततस्तरत्समंदीति
जपितमाकुशदादेमरूप्यजलेःस्नात्वादेसादिस्मृत्या संन्यासांगभूतंप्राणादिहोमंपुरुषसूक्तहोमंभिरजाहोमंच
तंत्रेणकरिष्ये इतिनंकल्प्यान्वाधानेआज्येनेत्यंतैत्रप्राणादिपंचदेवताः समिधर्वाज्यैःपुरुषंपुरुषसूक्तेनप्रत्यु
चंपोडशवारंसमिधर्वाज्यैः प्राणाद्येकोनविंशतिदेवताविरजामंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकसंस्यसमिधर्वाज्याहु
तिभिः प्रजापतिसहृदाज्येनदોपेणेत्यादि षष्ठ्युत्तरदातवारंतृष्णीनिरूप्य तथैवप्रोक्ष्यश्चपयित्वाज्यमागां
तैप्राणायस्याहेत्यारिपंचमंत्रैर्द्रव्यप्रयंसमस्तृहृदुत्વાययादैवंत्यक्त्वा सहस्रशीर्षेतिपोडशचैनप्रत्युचंपृथ
क्पृथक्द्रव्यप्रयंहुत्वापुढपायेदेनममेतिसचैत्रत्यजेत् ॥

પ્રાતઃકાલે નિત્યહોમ કર્યા પછી વૈશ્વદેવાદિક કરી આગ્રેય અથવા વૈશ્વાનર ચાસ્યાલીપાક કરવો.
તેમાં—“કરિષ્યમાણસંન્યાસપૂર્વાંગમૂતમાગ્નેયસ્યાલીપાકં કરિષ્યે” એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.
ધ્યાન કરી “ચક્ષુષી આજ્યેનેત્યંતૈત્રપ્રધાનમગ્નિ ચરુણા શોપેણ” ઇલાદિક અન્વાધાન કરવું. પછી
“અગ્નયેત્યાજુષ્ટં નિર્ઘપામિ” ઇલાદિક નામથી નિર્વાપાદિક કરવો. નામમંત્રવડેજ પ્રધાન હોમ
કરવો. એ રીતે વૈશ્વાનરચાસ્યાલીપાક પદમાં પણ બળવું. પછી “તરત્સમંદી” એ મંત્રનો જપ
કરી કુરા, ગુણવું અને રૂપાએ યુક્ત જળવડે આન કરી, દેશ કાલનું સ્મરણ કરી “સંન્યાસાંગભૂતં
પ્રાણાદિહોમં પુરુષમૂક્તહોમં વિરજાહોમં ચ તંત્રેણ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી અન્વાધાનમાં
“આજ્યેનેત્યંતૈત્ર પ્રાણાદિપંચદેવતાઃ સમિધર્વાજ્યૈઃ પુરુષં પુરુષસૂક્તેન પ્રત્યુચં યોડશવારં સમિધર્વાજ્યૈઃ
પ્રાણાદ્યેકોનવિંશતિદેવતા વિરજામંત્રૈઃ પ્રતિદ્રવ્યમેકકસંસ્યસમિધર્વાજ્યાહુતિભિઃ પ્રજાપતિ સહૃદા-
જ્યેન દોપેણેત્યાદિ” (એવો ઉચ્ચાર કરવો). એક એ સ્થાનવાર મંત્રરજિત નિર્વાપ કરી તેમજ

(મંત્રરહિત) પ્રોક્ષણ કરી ચરુ રાંધી આભ્યાસપર્યંત કર્મ કર્યા પછી “પ્રાણાય સ્વાહા” ઇત્યાદિ પાંચ મંત્રપદે ત્રણ (સમિધ, ચરુ, આભ્યાસ) દ્રવ્યનો એક એકવાર હોમ કરી એવો દેવ હોય તેને અનુસારે સ્વાગ કરી “સહસ્રશીર્ષા” એ સોળ ઋચામાંની એક એક ઋચાથી જીદા જીદા ત્રણ દ્રવ્યનો હોમ કરી “પુરુષાયેદં નમમ” એવો સઘળો ઠંકાણો સ્વાગ કહેવો.

અથવિરજાહોમઃ ॥ પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાનામેશુદ્યંતાં જ્યોતિરહંવિરજાવિપામ્માભૂયાસં સ્વાહા પ્રાણાદિભ્ય इदं वाङ्मनश्चक्षુःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याકૃતિસંકલ્પામેશુદ્યંતાં જ્યોતિઃ વાગાદિભ્ય इदં त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्थीनिમેશુદ્યંતાં ત્વગાદિભ્ય इदं शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजंघादिश्रोपस्थपायवोમેશુદ્યં શિરઆદિભ્યઃ उत्तिष्ठपुरुषहरितापंगललोहिताक्षदेहिदेहिददापयिताમેશુદ્યં પુરુષાદિભ્યઃ पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशोમેશુદ્યં પૃથિવ્યાદિભ્યઃ शब्दस्पर्शरूपरसगंधामેશુદ્યં શબ્દાદિભ્યઃ मनोवाक्कायकर्माणिમેશુદ્યંતાં મનઆદિકર્મભ્યઃ अव्यक्तभावैरहंकैर्योतिरहं अव्यक्तादिभ्यः आत्माમેશુદ્યંતાં જ્યોઃ आत्मनः अंतरात्माમે अंतरात्मनः परमात्माમે परमात्मनः भुधेस्वाहा भुधेइदं क्षुत्पिपासायस्वाहा क्षुत्पिपासायेदं विविधैस्यां विविद्यां ऋग्विधानाय कपोत्कायस्यां क्षुत्पिपासामलांज्येष्टामलक्ष्मीनाशयाम्यहं અમૃતિમસમૃદ્ધિંચસર્વાંનિર્ણુદમેપાપ્માનંસ્વાહા અગ્નયઇદં અગ્નમયપ્રાણમયમનોમયવિજ્ઞાનમયમાનંદમયમાત્મામેશુદ્યંતાં અગ્નમયાદિભ્યઃ एवंसमिधर्वाज्यैःप्रतिद्रव्यंचत्वारिंशदाहुतीहुत्वा यदिद्रव्यंक्षपूर्वयच्चापचनापदि प्रजापतौतन्मनसिजुहोमि विमुक्तोहंदेचकित्थिपात्स्वाहेत्वाज्यंहुत्वाप्रजापतयइदमित्यजेत् ततः पुरुषसूक्तंअग्निमीळेइत्यादिचतुर्वेदादींश्चजपित्वास्त्रिष्टुक्वादिहोमरोपंसमाप्य ब्रह्मचार्यादिभ्योगोहिरण्यवस्त्रादिदत्त्वा संमांसिचंतुमरुतइतिमंत्रेणगृह्याग्निमुपस्थायतत्रदारुप्राणिदहेत्तैजसानिगुरवेदयात् ततआत्मन्यग्निमारोपं अयंत्योनिरित्यूचा यातेअग्नेयहियातनूस्तयेह्यारोहात्मात्मानमित्यादियजुषाच त्रिरुक्तेनाग्नेर्ज्वालांप्राश्नक्यात् कृष्णाजिनमादायगृहाग्निष्क्रम्य सर्वेभवंतुवेष्टाव्याः सर्वेभवंतुसोमपाः सर्वेपुत्रमुखंदद्यासर्वेभवंतुभिभुक्वाइतिपुत्रादिभ्यआशिपंदत्त्वा नमेकश्चिन्नाहंकस्यचित् पुत्रादीनुक्त्वा विवृजेत् जलाशयंगत्वांजलिनाजलमादायाशुःशिशानइतिसूक्तेनाभिर्मन्यसर्वाभ्योदेयताभ्यःस्वाहेति त्यजेत् तिथ्यादिसमृत्वाऽपरोक्षब्रह्मावाप्तयेसंन्यासंकरोमीतिसंकल्प्यजलांजलिंगृहीत्वाऽपहृष्टाअग्निः सूर्यःप्राणंगच्छस्वाहा स्वांयोनिंगच्छस्वाहा आपोवैगच्छस्वाहेतिमंत्रत्रयेणजलेभ्वंजलित्रयंदयात् पुत्रेपणावित्तेपणालोकेपणासर्वेपणामयापरित्यक्ता अभयंसर्वभूतेभ्योमत्तःस्वाहाइत्यंजलिजलेक्षिपेत् पुन रैचमभयंदत्त्वायवेत् यत्किंचिद्ब्रध्नंकर्मकृतमज्ञानतोमया प्रमादालस्यदोषोत्थं तत्सर्वसंस्वजाम्यहं त्यक्तस र्वांविशुद्धात्मागतस्नेहशुभाशुभः एतस्यजाम्यहंसर्वकामभोगसुखादिकं रोपंतोपंविचादंचगंधमाल्यानुले यनं भूपणंतर्तनंयेयंदानमादानमेवच नमस्कारंजपंहोमंयाज्ञित्याःक्रियामम नित्यंनैमित्तिककाम्यंयर्ष धर्मोध्रमाश्चये सर्वमेवपरित्यज्यददाम्यभयदक्षिणां पद्भ्यांकराभ्यांविहरन्नाहंवाक्कायमानसैः करिष्ये प्राणिनांपीडांप्राणिनःसंतुनिर्मयाः सूर्यादिदेवान्विभ्रांश्चसाक्षित्वेनभ्यात्वा नाभिमात्रेजलेप्राञ्जुलः सा वित्रीप्रवेशंपूर्ववत्कृत्वा तरत्समंदीतिसूक्तंपठित्वा पुत्रेपणायावित्तेपणायालोकेपणायाश्चव्युत्थितोहं भिक्षाचर्यंचरामीतिजलेजलंजुहुयात् ॥

હવે વિરજાહોમ કહે છે.

તે આ રીતે—“પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાનામેશુદ્યંતાં જ્યોતિરહંવિરજાવિપામ્માભૂયાસં સ્વાહા પ્રાણાદિભ્ય इदं वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकૃતિસંકલ્પા મેશુદ્યંતાં જ્યોતિઃ વાગાદિભ્ય इदं त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्थीनिમેશુદ્યંતાં ત્વગાદિભ્ય इदं शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजंघादिश्रोपस्थपायवोમેશુદ્યં શિરઆદિભ્યઃ उत्तिष्ठपुरुषहरितापंगललोहिताक्षदेहिदेहिददापयिताમેશુદ્યં પુરુષાદિભ્યઃ पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशो મેશુદ્યં પૃથિવ્યાદિભ્યઃ शब्दस्पर्शरूपरसगंधामેશુદ્યં શબ્દાદિભ્યઃ मनोवाक्कायकर्माणि મેશુદ્યંતાં મનઆદિકર્મભ્યઃ अव्यक्तभावैरहंकैर्योतिरहं अव्यक्तादिभ्यः आत्माમેશુદ્યંતાં જ્યોઃ आत्मनः अंतरात्माમે अंतरात्मनः परमात्माમે परमात्मनः भुधेस्वाहा भुधेइदं क्षुत्पिपासायस्वाहा क्षुत्पिपासायेदं विविधैस्यां विविद्यां ऋग्विधानाय कपोत्कायस्यां क्षुत्पिपासामलांज्येष्टामलक्ष्मीनाशयाम्यहं અમૃતિમસમૃદ્ધિંચસર્વાંનિર્ણુદમેપાપ્માનંસ્વાહા અગ્નયઇદં અગ્નમયપ્રાણમય મનોમય વિજ્ઞાનમયમાનંદમયમાત્મા મે

નુદ્ધવંતાં અન્નમયાદિભ્યઃ” એ પ્રમાણે સમિધ, ચરુ અને આજ્યવડે એક એક દ્રવ્યની થાળીરા આહુતિ હોમ કરી “યદિદં યચ્ચ પૂર્તં યજ્ઞાપદ્યનાપદિ ॥ પ્રજાપતૌતન્મનસિનુહોમિ વિમુક્તોહંદેવકિલ્બિ-
પાત્સ્વાહા” એવા મંત્રવડે આજ્યની આહુતિ દઈ “પ્રજાપતયજ્ઞદં” એવો ત્યાગ કરવો. ત્યાર-
પછી પુરૂષસૂક્ત, “અગ્નિમીલે” ઇત્યાદિ આર વેદાદિકનો જપ કરી રિવદ્ધકૃત આદિ હોમશેષની
સમાપ્તિ કરી બ્રહ્મચારી ઇત્યાદિકોને ગાય, સુવર્ણ, વસ્ત્રાદિક દઈ સંમાસિંચંતુમસ્તઃ” એ મંત્રથી
ગૃહાગ્નિનું ઉપસ્થાન કરી તે અગ્નિમાં કાષ્ઠનાં પાત્ર બાળવાં, તથા ધાતુના પાત્ર હોય તે શુરને દેવાં,
ત્યાર પછી “અયંતેયોનિ” એ નિઘા અને “યાતેઅગ્નેયજ્ઞિયાતનૂસ્તયેહ્યારોહાત્માત્માનં” ઇત્યાદિ
યજુર્મંત્ર ત્રણવાર કહી અગ્નિની જ્વાળાનું પાન કરતાં છતાં પોતામાં અગ્નિસમારોપ કરવો. પછી
કાણુ મૃગચર્મ લઈ ઘરથી બહાર નીકળી “સર્વે ભવંતુ વેદાત્વાઃ સર્વે ભવંતુ સોમપાઃ ॥ સર્વે પુત્રમુલ્લં
દદ્મા સર્વે ભવંતુ મિથુનાઃ” એ મંત્રવડે પુત્રાદિકને આશીર્વાદ દઈ “ન મેકશ્ચિત્ નાહંકસ્યચિત્”
(કેહારે કોઈ નથી અને હું કોઈનો નથી) એ રીતે પુત્રાદિકોને કહી વિસર્જન કરવું. પછી જહા-
શયપ્રત્યે જઈ અંજલીવડે જળ લઈ “આશુઃશિશાન” એ સૂક્તથી મંત્રી “સર્વાભ્યો દેવતાભ્યઃ
સ્વાહા” એમ કહી જળ ચૂકવું. તિથિ ઇત્યાદિકનું સ્મરણ કરી “અપરોક્ષબ્રહ્માવાસયેસંન્યાસંક-
રોમિ” એવો સંકલ્પ કરી જળની અંજલી ભરી “ઐષપહવામગ્નિઃ સૂર્યઃ પ્રાણંગચ્છ સ્વાહા,
ઐસાંયોર્નિંગચ્છસ્વાહા, ઐઆપોવૈગચ્છસ્વાહા” એ ત્રણ મંત્રવડે જળમાં ત્રણ અંજલી દેવી.
“પુત્રેપણા વિષ્ણવણા લોકેપણા સર્વેપણા મયા પરિત્યક્તા અમયં સર્વભૂતેભ્યો મત્તુઃ સ્વાહા” એ
મંત્રવડે જળની અંજલી જળમાં નાંખવી. કરી એ રીતે અભય દઈ કહેવું. તે આ પ્રમાણે—
યત્કિચિદ્દંધનં કર્મ, કૃતમશ્વાનતો મયા ॥ પ્રમાદાલસ્યદોષોત્યં, તત્સર્વં સંત્યજામ્યહં ॥ ત્યક્તસર્વો વિશુ-
દ્ધાત્મા, ગતજેહશુભાશુભઃ ॥ ઐષ ત્યજામ્યહં સર્વં, કામભોગસુખાદિકં ॥ રોપં તોપં વિવાદં ચ, ગંધમા-
ધ્યાનુલેપનં ॥ ભૂપણં નર્તનં ગેયં, દાનમાદાનમેવચ ॥ નમસ્કારં જપં હોમં, યાજ્ઞ નિત્યાઃ ક્રિયામમ ॥
નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં, વર્ણધર્મોદ્ધમાશ્ચ ચ ॥ સર્વમેવ પરિત્યજ્ય, દદામ્યમયદક્ષિણાં ॥ પઠ્ઠ્યાં કરામ્યાં
નિદ્રામ્નાદં ધાક્ષાપમાનસૈઃ ॥ કરિષ્યે પ્રાણિનાં પીડાં, પ્રણિનઃ સંતુ નિર્મયાઃ” પછી સૂપાદિ દેવ અને
બ્રાહ્મણોનું સાક્ષિરૂપે ધ્યાન કરી નાભિમાત્ર જળમાં પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહી પ્રથમપ્રમાણે સાવિત્રી-
પ્રવેશ કરી “તત્સમંદી” એ સૂક્તનો પાઠ કરી “પુત્રેપણાયા વિષ્ણવણાયા લોકેપણાયાશ્ચ
ધ્યુરિથતોદે મિદક્ષાચર્યં ચરામિ” એવું વાક્ય કહી જળમાં જળની આહુતિ દેવી.

અધપ્રેષોચારઃ ॥ ઐશ્વઃસંન્યસ્તંમયા ઐશ્વઃસંન્યસ્તં ઐશ્વઃસંન્યસ્તં ઐશ્વઃસંન્યસ્તં
ન્યસ્તંમયેતિનિર્મદમધ્યોચસ્વરેણોમત્વાઽમયંસર્વભૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિ જલંજલેક્ષિપેત્ શિલામુત્પાદ્ય
યશોપવીતમુદ્યત્યકરેરુહીત્યા આપોવસર્વાદેવતાઃ સર્વાભ્યોદેવતાભ્યોજુહોમિસ્વાહા ઐશ્વઃસ્વાહેતિજ
લેક્ષિપેત્સહદ્યુત્યાપ્રાર્થયેત્ બ્રાહ્મિમાંસર્વલોકેશવાસુદેવસનાતન સંન્યસ્તંમેજગદ્યોનેપુંડરીકાક્ષમોક્ષદ
યુષ્મચ્છરણમાપર્ષંબ્રાહ્મિંપુરુષોત્તમ તતોદિગંબરઃપંચપદાન્યુદદ્યુલોગચ્છેત્ વિવિદિપુષ્પેતસૈઆ
ષાંયોનત્યાકાપાયકૌપીનાચ્છાદ્યનેદત્વાર્દંદંદયાત્ સચકૌપીનંયાસશ્ચપરિધાય ઐંદ્રસ્યવજ્રોસિસલ્લે
માંગોપાયેતિદંરુહીયાત્ ચાર્ણપ્રઃશર્મમેભવયત્પાપંતઞ્ચિવાત્ય પ્રણવેનગાયત્ર્યાવાકમંડલું હંદવિષ્ણુરિ
ત્યાસનં તતઃસમિત્પામિશુંસ્તત્વાગરુડાસનોપવિષ્ટોગુરુવેદેત્ ત્રાયસ્યમોજગદ્વાચગુરોસંસારવહિના દ
ર્શમાંકાલદંદંચત્યામહંશરણાગતઃ ચોમ્બ્રાણંવિદધાતિપૂર્વયોવોવૈદાંશ્ચપ્રદિણોતિતસૈ તંદેવમાત્મબુદ્ધિ
પ્રકાશંમુમુર્ચ્યેશરણમહંપ્રપચ્છેતિગુરુમુપસ્થાય દક્ષિણંજાન્વાચ્યપાદાવુપસંયુજ્યા અપીહિમગર્વોબ્રહેતિ
યદેત્ ગુરુપત્માનંબ્રહ્મરૂપંધ્યાત્યાજલપૂર્ણશંખંદ્વાદશપ્રણવંરમિમંચ્યેતેનશિષ્યમભિપિચ્ય શાન્નોમિત્રમિતિ
શાંતિપઠિત્યાતચ્છિટરસિદ્ધહસ્તંદત્વાપુરુષસૂક્તંજપિત્યાશિષ્યહૃદયેહસ્તંરુત્યા મમવ્રતેહૃદયંતેદધામીત્યાદિ
મંત્રંજત્યાદક્ષિણકર્ણેપ્રણવમુપદિદ્યતદર્થંચંપંચીકરણાદ્યવબોધ્ય પ્રશાનંબ્રહ્મઅયમાત્માબ્રહ્મતત્ત્વમસિ અહં
બ્રહ્મસ્મીતિક્રમેદાદિમદાવામ્બેજન્યતમંશિષ્યશાલાનુસારેણોપદિદ્યતદર્થયોધયેત્ તતસ્તીર્થાધ્રમાદિ
સંપ્રદાયાનુસારેણામદધાત્ તતઃપર્યંકશૌચંકારયિત્યાયોગપટ્ઠંદયાત્ ॥

હવે પ્રેષાન્ત્યાર કહે છે. —તે આ રીતે—“ઐશ્વઃસંન્યસ્તંમયા, ઐશ્વઃ સંન્યસ્તં, શ્વઃસંન્યસ્તં,
ઐશ્વઃસંન્યસ્તં મયા” એ રીતે ત્રણ વાર મદ મધ્ય અને ઉચ્ચ સ્વરથી કહી “અમયં સર્વ-
ભૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા” એ મંત્રથી જળ જળમાં નાખવું. શિખા ઉખેડી જોઈ કાપમાં લઈ
“આપો પં સર્વા દેવતાઃ સર્વાભ્યો દેવતાભ્યો જુહોમિ સ્વાહા ઐશ્વઃસ્વાહા” એ મંત્રથી જળમાં

જળ સાથે હોમ કરી પ્રાર્થના કરવી. તેનો મંત્ર—“ગ્રાહિ માં સર્વલોકેશ, વાસુદેવ સનાતન ॥ સંન્યસ્તં મે જગદ્યોને પુંડરીકાક્ષ મોક્ષદ ॥ યુષ્મચ્છરણમાપચં, ગ્રાહિ માં પુરુષોત્તમ” સ્વાર પછી નમ્ર યદ્ય પાંચ પગલાં ઉત્તર સામે જવું. જ્ઞાન મળવાની ઇચ્છાવાળો હોય તો તેને આચાર્યે નમસ્કાર કરી ભગવંતું કોપીન અને કટિવસ્ત્ર દઈ દંડ દેવો. પછી તેણે કોપીન તથા વસ્ત્ર પહેરી, “ઈન્દ્રસ્ય ચઃ જોસિ સચ્ચે માં ગોપાય” એ મંત્રથી દંડ લેવો પછી “વાવેદ્મઃ શર્મ મે ભવ યત્પાપં તન્નિવારય” એ મંત્ર કહી પ્રણવથી અથવા ગાયત્રી મંત્રથી કમંડલુ લેવું. “કંદંવિષ્ણુ” એ મંત્રથી આસન લેવું. પછી હાથમાં સન્નિધિ રાખી ગુરુને નમસ્કાર કરી ગરુડાસનથી બેસી ગુરુપ્રત્યે કહેવું. તે આ રીતે—
 “પ્રાયસ્વ મો જગદ્ગાથ, ગુરો સંસારચહિના ॥ દુર્ગ્ધં માં કાલદટ્ટં ચ, ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥ યો બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વં, યોવૈવેદ્યાંશ્વ પ્રહિણોતિ તસ્મૈ ॥ તં હ દેવમાત્મવુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષુર્વેં શરણમહં પ્રપદ્યે” એ મંત્રથી ગુરુની પ્રાર્થના કરી જમણે ગોઠણ ભૂમિ ઉપર રાખી ગુરુના પગને ગ્રહણ કરી “અધીહિ ભગવૉંબ્રહ્મ” એમ કહેવું. ગુરુએ પોતાને બ્રહ્મરૂપ હું છું એમ ધ્યાન કરી જળે ભરેલા શંખને બારવાર પ્રણવથી મંત્રી તે જળથી શિષ્યને અભિષેક કરી “શશ્વોમિત્રઃ” એ મંત્રથી શાંતિપાઠ કરી શિષ્યના મસ્તક ઉપર હાથ રાખી પુરુષસૂક્તનો જપ કરી શિષ્યનાં હૃદય ઉપર હાથ રાખી “મમ વ્રતે હૃદયં તે દધાસિ” ઇત્યાદિ મંત્રનો જપ કરી દક્ષિણ કાનમાં પ્રણવનો ઉપદેશ કરી તેનો અર્થ તથા પંચીકરણાદિક એનો બોધ કરી “પ્રજ્ઞાનં પ્રહ્મ, અયમાત્મા પ્રહ્મ, તત્યમસિ, અહં બ્રહ્માસ્મિ” એ ઋગ્વેદાદિક ચાર મહાવાક્યમાંનું કોઈ એક જે શિષ્યની શાખા હોય તેને અનુસારે ઉપદેશ કરી તે વાક્યના અર્થનો બોધ કરવો. પછી તીર્થ, આશ્રમ ઇત્યાદિ સંપ્રદાયપ્રમાણે નામ દેવું. પછી પર્વકશૌચ (શુદ્ધતા) કરાવી યોગપદ્ધતિ દેવો.

અથપર્વકશૌચપ્રયોગઃ ॥ કસ્મિંચ્ચિત્પુણ્યદિવેકચ્ચિદ્વિદ્યુઃસ્વામેપીઠાદૌયતિસુપવેશ્યગુર્વેન્નુજ્ઞા તોયતયેપર્વકશૌચંકરિષ્યેતિસંકલ્પ્ય વામભાગેપ્રાપ્તસંસ્થાનપંચમૃજ્જાગાન્દક્ષિણભાગેપિ તથૈવપંચસંસ્થા પ્યોમયત્રશુદ્ધોદકંચસંસ્થાપ્યવામપ્રથમમૃજ્જાગેનપંચવારંમૃજ્જાલાભ્યાંયતિજાનુદ્વયંકરાભ્યાંયુગપત્રક્ષાલયે ત્ ચરમક્ષાલનેમૃજ્જાગસમાસિઃ પદ્યમગ્રેપિ તતોદક્ષિણભાગસ્યપ્રથમભાગાધેનસ્વવામકરંમૃજ્જાલાભ્યાંદિશ ચારંપ્રક્ષાલ્યાપરાધેનતૈનૈવજલેનોમૌકરૌસસત્તવારંક્ષાલયેત્ પદ્યમગ્રેપિયોજ્યં સંસ્થાયાંવિશેષસ્તુલ્યતે વા માદ્વિતીયભાગેનચતુર્વારંજંહાદ્યયંયુગપત્રક્ષાલ્યદક્ષિણદ્વિતીયભાગાધેનસત્તવારંવામકરમર્ધાતરેણચતુર્વા રમુમૌકરૌક્ષાલયેત્ વામતૃતીયેનયતિગુલ્ફૌન્નિવારં દક્ષિણભાગાધેનવામકરંપદ્મારમુમૌકરૌચતુર્વારં વામ ચતુર્થેનયતિપાદપૃષ્ઠૌન્નિવારંદક્ષિણાધેનસ્વવામકરંચતુર્વારમુમૌદ્વિવારમ્બશિષ્ઠાધેન વામપંચમેનયતિપા દતલેસક્રુહદક્ષિણપંચમાધેનવામસ્યદ્વિવારમુમયોચ્ચાપરાધેનસક્રુક્ષાલનમિતિ ॥

હવે પર્વકશૌચનો પ્રયોગ કહે છે.

કોઈ એક પુણ્ય દિવસે કોઈ એક ગૃહસ્થે પોતાની આગળ આસનાદિક ઉપર સંન્યાસીને બેસાડી “ગુર્વેન્નુજ્ઞાતો યતયે પર્વકશૌચં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી ડાબીતરફ પૂર્વભણી નાચ એવા પાંચ માટીના પિંડ તથા દક્ષિણભાગમાં પણ તેમજ પાંચ માટીના પિંડ રાખી તથા બન્ને તરફ શુદ્ધ જળ રાખી ડાબીતરફના પહેલા માટીના પિંડમાંથી પાંચવાર મૃતિકા તથા જળવડે યતિના બે ગોઠણ બે હાથવતી એક કાળેજ ધોવા. છેવટના ધોવામાં માટીના પિંડની સમાપ્તિ કરવી. એ રીતે આગળ પણ જાણવું. સ્વાર પછી દક્ષિણતરફના પ્રથમ પિંડમાંની અર્ધા માટીથી પોતાનો ડાબો હાથ માટી તથા જળવડે દશવાર ધોઈ બીજા અર્ધ ભાગથી એજ જળવતી બન્ને હાથ સાતવાર ધોવા. એ રીતે આગળ પણ યોજના કરવી. સંખ્યામાં વિશેષ પ્રકાર તો કહીશું. ડાબીતરફના બીજા ભાગથી ચારવાર બે બંધા એક કાળે ધોઈ જમણીતરફના બીજા પિંડના અર્ધ ભાગથી સાતવાર ડાબો હાથ ધોઈ બીજા અર્ધ ભાગથી બન્ને હાથ ચારવાર ધોવા. ડાબીતરફના ત્રીજા ભાગથી યતિના ગુલ્ફ (ગિરિઆ) ત્રણવાર ધોઈ દક્ષિણતરફના અર્ધ ભાગથી ડાબો હાથ છવાર તથા (બાકી અર્ધથી) બન્ને હાથ ચારવાર ધોવા. ડાબીતરફના ચોથા પિંડવડે યતિના પગની પેનિએ બેવાર તથા દક્ષિણ-તરફના અર્ધ ભાગથી પોતાનો ડાબો હાથ ચારવાર અને બાકીના અર્ધ ભાગથી બન્ને હાથ બેવાર ધોવા. ડાબીતરફના પાંચમા ભાગથી યતિના પગતળિયાં એકવાર તથા દક્ષિણતરફના પાંચમા અર્ધ ભાગથી ડાબા પગને બેવાર અને બાકી બચેલા અર્ધા ભાગથી બન્ને પગને એકવાર ધોવા.

અધ્યયોગપટ્ટઃ ॥ કારિતપર્યંકશૌચોયતિઃકટિશૌચંકૃત્વાકટિસૂત્રકૌપીનેધૃત્વાવસ્ત્રેણાવગુંઢ્યગુર્ધ
નુદ્યયોચાસનેઽપવિદ્યસમ્યૈઃસહવેદાંતેકિંચિદુપન્યસેત્ ગુર્યતિઃશિષ્યંયતિશિરસિશંખેનપુરુષસુકેના
મિપિચ્યવસ્ત્રગંધપુષ્પધૂપદીપનૈવેદ્યૈઃસંપૂજ્ય વસ્ત્રમુપરિધૃત્વાયતિમિઃસહવિશ્વરૂપાધ્યાયંપદ્યામિદેવાનિ
ત્યારમ્યમુંદ્વરાજ્યંસમૃદ્ધમિત્યંતંપઠિત્વા પૂર્વેકલ્પિતંનામદયાત્ તતઃશિષ્યવદેત્ હતઃપરંત્વાસંન્યાસા
ધિત્તારિણેસંન્યાસોદેયોદીક્ષાયોગપટ્ટાદિકંચકાર્યં જ્યેષ્ઠયતયોનમસ્કાર્યાઃ તતોગુરુઃકટિસૂત્રંપંચમુદ્રા
લંકૃતંપૂર્વેદંદંચશિષ્યાયંદત્વાશિષ્યંયથાસંપ્રદાયંનમસ્કુર્યાત્ અન્યેયતયોગૃહિણશ્ચનમસ્કુર્યુઃ શિષ્યોના
રાયણેત્યુક્ત્યોચાસનાદુત્થાયતત્રગુરુમુપવેદયથાવિધિનત્વાન્યયતીત્રમેત્ હતિગૃહ્યાશિમતોવિધુરાદેશ્ચ
વિવિદિપાસંન્યાસપ્રયોગઃ ॥

હવે યોગપટ્ટ કહે છે.

તેણે પર્વકશૌચ કરેલું એવા યતિએ કટિની શુદ્ધતા કરી કટિસૂત્ર તથા દોપીન ધારણ કરી
દેકે ઉપર વસ્ત્ર વીંટી શુરુની આસાથી ઊંચા આસન ઉપર બેસી સભાસદોનીસાથે વેદાંતવિષે કાંઈ
એક વ્યાખ્યાન કરવું. શુરુ સંન્યાસીએ શિષ્ય સંન્યાસીના મસ્તક ઉપર શંખવડે પુરુષસૂક્તથી
અભિષેક કરી વસ્ત્ર, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, એ ઉપચારથી પૂજા કરી ઉપર વસ્ત્ર ઝાલી
યતિઓસાથે વિશ્વરૂપાધ્યાય “પદ્યામિ દેવાન્” ઇહાં થકી “મુંશ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધં” ઇહાંપર્યંત પાઠ
કરી પ્રથમ કદબી રાખેલું નામ દેવું. પછી શિષ્યપ્રત્યે કહેવું. આજ પછી સંન્યાસના અધિકારીને
તારે સંન્યાસ તથા દીક્ષા દેવી, અને ચોત્રપટ્ટાદિક કરવા. જ્યેષ્ઠ યતિઓને નમસ્કાર કરવા. પછી
શુરુએ કટિસૂત્ર તથા પાંચ મુદ્રાવડે અલંકૃત એવા પ્રથમના દંડ શિષ્યને દઈ સંપ્રદાયપ્રમાણે તેને
નમસ્કાર કરવા. પછી બીજા સંન્યાસી તથા ગૃહસ્થોએ પણ નમસ્કાર કરવા. શિષ્યે “નારાયણ”
એમ કહી ઊંચા આસનથી ઉતરી તે (આસન) ઉપર શુરુને બેસાડી યથાવિધિ નમસ્કાર કરી બીજા
યતિઓને નમન કરવું. એ રીતે ગૃહ્યાશિમાન તથા વિધુરાદિકને વિવિદિષા સંન્યાસનો પ્રયોગ કહ્યો.

અથાગ્નિહોત્રિણોવિશેષઃ ॥ તત્રઘૌતાગ્રયોવિચ્છિન્નાશ્ચેત્પુનરાધાનંપાયમાનેષ્ટ્યંતંપૂર્ણાહુત્યંતંવા
છત્વાપ્રાયશ્ચિત્તાદિસાવિત્રીપ્રવેશાંતંપૂર્વંચત્કુર્યાત્ ॥

હવે અગ્નિહોત્રીને વિશેષ કહે છે.

તેમાં ઐત્રીયાગ્રિ વિચ્છિન્ન થયો હોય તો, પુનરાધાન પાવમાનેષ્ટિપર્યંત કરી અથવા પૂર્ણાહુતિપર્યંત
કરી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ સાવિત્રીપ્રવેશપર્યંત કર્મ પ્રથમપ્રમાણે કરવું.

અથબ્રહ્માન્વાધાનમ્ ॥ અગ્નિત્રયંસમિધ્યસંદ્રુતમાજ્યંચુચિતુર્વારંગૃહીત્વાહવનીયેપૂર્ણાહુતિં
જ્ઞાદાપરમાત્મનદ્દંમિતિકુર્યાત્ સાયંસંધ્યાગ્નિહોત્રહોમાંતેઽત્તરેણગાર્હપત્યંદ્વંદ્વશઃપ્રાપ્તપ્રણ્યાસાઘાદ્
યમીપદ્ધક્ષિણતઃકૌપીનદંડાઘાસાદયેત્ રાત્રિજાગરાંતેપ્રાતઃહોમાદિકૃત્વાપૌર્ણમાસ્યાંબ્રહ્માન્વાધાનંચેત્પૌર્ણ
માસોષ્ટિત્વાદશોષ્ટિમપિપશ્વહોમાપકર્પપૂર્વેકમપકૃત્વતદૈવકુર્યાત્ દશોષ્ટિદશોષ્ટિરેવ ॥

હવે બ્રહ્માન્વાધાન કહે છે.

ત્રણ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી સંસ્કાર કરેલું આલ્ય સુચિપાત્રમાં ચારવાર લઈ આહવનીય અગ્નિમાં
“જ્ઞાદાપરમાત્મન દ્દં” એમ કહી પૂર્ણાહુતિ કરવી. સાયંસંધ્યા તથા અગ્નિહોત્રહોમ થયા
પછી ગાહપત્ય અગ્નિની ઉત્તરતરફ બે બે પાત્ર ઝાંડી આહવનીય અગ્નિની દક્ષિણતરફ દોપીન, દંડ
દશાદિક રાખવાં. રાત્રિએ જાગરણ કર્યા પછી પ્રાતઃકાળે હોમાદિક કરી પૂનમને દિવસે બ્રહ્માન્વા-
ધાન કર્યું હોય તો પોર્ણમાસેષ્ટિ કરી દશોષ્ટિ પણ પશ્વહોમના અપકર્પપૂર્વેક અપકર્પ કરી તે વેળાએજ
કરવી. (બ્રહ્માન્વાધાન) દર્શને દિવસે હોય તો દશોષ્ટિ કરવી.

અથપૂર્ણમાસ્યાંદશોવાદેશકાલૈસ્મૃત્વા સંન્યાસપૂર્વાગ્મૂતયાપ્રાજાપત્યેષ્ટવાચૈશ્વાનર્યેષ્ટવાચસમાનતંત્ર
યાપર્યે રતિસંકલ્પસમુદયેનેષ્ટિયં અથૈશ્વાનરોદ્વાદશકપાલઃપુરોહાશઃપ્રાજાપત્યશ્ચર્યૈષ્ણવોનથ
કપાલઃપુરોહાશઃ અપવાકેવલપ્રાજાપત્યેષ્ટિઃ અગ્રપ્રયોગઃસ્વસ્ત્વપ્રાનુસારેણોહઃ યૌધાયનસ્પ્રાનુસારે
ર્નાકેચિદુચ્યતે પવનપાવનપુષ્પાદવાચનાદિપૂર્વાંગતેકેવલધંશ્વાનરેષ્ટવાઃકેવલપ્રાજાપત્યાવાસંકલ્પઃ

પ્રીહિમયપુરોહાશોદ્રવ્યં પંચપ્રયાજાઃ અગ્નિવૈશ્વાનરપ્રજાપતિર્વાદેવતા પંચદશસામિધેન્યઃ વ્રતપ્રહ્ણાં
તેષ્યુરુગ્ર્યસંસ્કૃત્યચુચિચતુર્ગૃહીતં ગૃહીત્વાપૃથિવીહોતેત્યાદિચતુર્હોતહોમંકુર્ખાંઙ્ગોમસારસ્વતહોમોચ
કૃત્વાનિર્વાપાદિઃ વૈશ્વાનરોદ્વાદશકપાલઃપુરોહાશપ્રાજાપત્યશ્વઃ વૈશ્વાનરાયપ્રતિવેદ્યામઈતિપુરોહવા
ખ્યાવૈશ્વાનરઃપવમાનઃપથિર્ધૈરિતિયાજ્યા પ્રાજાપત્યાપાંપ્રધાનમુપાંનુધર્મકં સુમૂઃસ્યંમૂરિત્યાવનુચાખ્યાઃ
પ્રજાપતેનત્વમેતાનિતિયાજ્યા અથચુવેળાષ્ટાવુપહોમાવુમયત્ર વૈશ્વાનરોનક્તતયઆપ્રયાતુપરાવતઃ અગ્નિ
રુપથેનવાહસાસ્યાહા વૈશ્વાનરાયેદમિતિયાગઃસર્વથ ૧ ક્રતાવાનંવૈશ્વાનરમૃતસ્યજ્યોતિપસ્પતિં અજસ્રં
ધર્મમીમહેસ્વાહા ૨ વૈશ્વાનરસ્યદસં ૩ પૃષોદિવિપૃષોઅગ્નિઃ ૪ જાતોયદગ્ને ૫ ત્વમગ્નેશોચિપાં ૬
અસાકમગ્ને ૭ વૈશ્વાનરસ્યસુમતૌ ૮ અથૈનમુપતિષ્ઠતસહસ્રશીર્ષેતિસૂત્રેન તતઃસ્વિષ્ટકૃદાદિશેપંસમાપ
યેત્ સર્વોવૈરુદ્રઃ વિશ્વંમૂતમિતિદ્વામ્યામદ્યુત્સર્ગઃ આયુર્વાંઅગ્નેઈતિમંત્રેણદર્મસંયથ્યજમાનભાગાર્તિક્ચિ
દ્વાદાય સહસ્રશીર્ષેત્યનુવાકેનપ્રાણ્ય ઓમિતિગ્રહ્ય ઓમિતીદંસર્વમિત્યનુવાકેનહુતરોપમાહવનીયેપ્રક્ષિ
પેત્ યવંવૈશ્વાનર્યાદન્યતરામિષ્ટિરુચૌપાસનાગ્નેૌસર્વાધાનેદક્ષિણાગ્નેૌપ્રાણાદિહોમાદિવિરજાહોમાંતંકાર્ય
અન્યત્રાગ્યત્ આહવનીયેઅરણીમુસલોલુપલાતિરિક્ત્વારુપાપ્રાણાંવાહઃ તતઆત્મન્યાહવનીયાસિ
સમારોપઃપૂર્વેવત્ અરણીદ્વયંગાર્હપત્યેપ્રક્ષિપ્યતત્સમારોપંકૃત્વાદક્ષિણાગ્નેૌમુસલોલુલ્લેહુત્વાદક્ષિણાગ્ને
રપિસમારોપઃ તતઔપાસનાગ્નેઃસમારોપઃ ઇતિક્રમઃ અન્નવિશેષોન્યપ્રજ્ઞાતવ્યઃ ઇતિસામ્નિકપ્રયોગઃ
જ્ઞાતકંત્રપ્રતિ ગ્રહાન્યાધાનવિરજાહોમાદિરહિતોચાપ્રયોગોઽન્યમાવાત્ ॥

હવે પૂનઃમત્તે દિવસે અથવા દર્શને દિવસે દેશ, કાલતુ રમરણુ કરી " સંન્યાસપૂર્વાંગમૂતયા પ્રાજા-
પત્યેષ્ટ્યા વૈશ્વાનર્યેષ્ટ્યા ચ સમાનતંત્રયા ચસ્યે, " એવે સંકલ્પ કરી એક સાથે બન્ને ઇષ્ટિ કરવી.
એ ઠંકાણે વૈશ્વાનરને ઉદ્દેશે દ્વાદશકપાળ પુરોહાશ કરવો. પ્રાંતપલ ચરુ, વિષ્ણુ દેવતાવાળો નવક-
પાળ પુરોહાશ કરવો. અથવા દેવળ પ્રાંતપત્યેષ્ટિ કરવી. એમાં પ્રયોગ પોતપોતાના મંત્રને અનુ-
સારે જાણવો. ઔધાધનસૂત્રને અનુસારે કાંઈ એક કર્તુધું—પવન, પાવન અને પુણ્યાહવાધન
ઇલાદિ પૂર્વાંગ થયા પછી દેવળ વૈશ્વાનરેષ્ટિનો અથવા દેવળ પ્રાંતપત્યેષ્ટિનો સંકલ્પ કરવો. પ્રીહિમય
પુરોહાશ એ દ્રવ્ય, પાંચ પ્રયાજ, વૈશ્વાનર અગ્નિ અથવા પ્રાંતપતિ દેવતા, પદર સામિધેની.
મત લીધા પછી તો અંશવર્ધુએ આજ્ઞાપનો સરકાર કરી સુચિપાત્રમાં ચારવાર ધૂત લઈ " પૃથિવી
હોતાં " ઇલાદિ અતુલંત્ર હોમ, કૂખાંક હોમ અને ચારસ્વત હોમ કરી નિર્વાપાદિક કરવો. વૈશ્વા-
નર દ્વાદશકપાળ પુરોહાશ, પ્રાંતપલ ચરુ, " વૈશ્વાનરાયપ્રતિવેદ્યામ " એ પુરોહવાક્યા, " વૈશ્વા-
નરઃ પાવમાનઃ પથિર્ઘ્નઃ " એ યાજ્ઞ્યા. પ્રાંતપલ ઇષ્ટિમાં પ્રધાન કર્મનો ઉચ્ચાર ધીરે કરવો.
" સુમૂઃસ્યંમૂઃ " ઇલાદિક અનુવાક્યા જાણવી. " પ્રજાપતે નત્ત્વદેતાં " એ યાજ્ઞ્યા. પછી સુવપા-
ત્રવડે આઠ ઉપહોમ બન્ને ઠંકાણે કરવા. તેના મંત્ર—"વૈશ્વાનરોનક્તતય આપ્રયાતુ પરાવતઃ ॥
અમિરુપથેનવાહસાસ્યાહા વૈશ્વાનરાયેદં " એ રીતે સઘળે ઠંકાણે ભાગ કરવો. "ક્રતાવાનંવૈ-
શ્વાનરમૃતસ્ય જ્યોતિપસ્પતિં ॥ અજસ્રં ધર્મમીમહેસ્વાહા ૨, વૈશ્વાનરસ્યદસં ૩, પૃષોદિવિપૃષોઅગ્નિઃ ૪
જાતોયદગ્ને ૫, ત્વમગ્નેશોચિપાં ૬, અસાકમગ્ને ૭, વૈશ્વાનરસ્યસુમતૌ ૮ " પછી "સહસ્ર-
શીર્ષાં " એ મૂક્તવડે દેવની પ્રાર્થના કરવી. પછી સ્વિષ્ટકૃત આદિ હોમના શેષની સમાપ્તિ કરવી.
પછી " સર્વોવૈરુદ્રઃ ૦ વિશ્વંમૂતં " એ બે મંત્રવડે અગ્નિનો ઉત્સર્ગ કરવો. " આયુર્વાં અગ્ને " એ
મંત્રવડે, દર્ભના યૂખણ ઉપર રાખેલા યજ્ઞમાનના ભાગમાથી કાંઈ એક લઈ "સહસ્રશીર્ષાં " એ
અનુવાકવડે પ્રાર્થના કરી " ઓમિતિ ગ્રહ્ય, ઓમિતીદંસર્વં " એ અનુવાકવડે, હોમ કરતાં શેષ રહેલું
દ્રવ્ય આહવનીય અગ્નિમાં નાંખવું. એ રીતે વૈશ્વાનર ઇલાદિ બે ઇષ્ટિમાંથી એક ઇષ્ટિ કરી ઔપા-
સન અગ્નિવિષે, અને સર્વાધાન પક્ષ હોય તો દક્ષિણાગ્નિવિષે પ્રાણાદિ હોમમયથી વિરજાહોમપર્વત
કર્મ કરવું. બાકી પ્રથમપ્રમાણે જાણવું. ચરણી, મુસલ, ઉલૂખલ (ખાંડણી) વિના બીજા કાંઈના પાત્રનો
આહવનીય અગ્નિમાં દાહ કરવો. પછી પોતામાં આહવનીય અગ્નિનો સમારોપ પ્રથમ પ્રમાણે કરવો.
બન્ને ચરણી ગાર્હપલ અગ્નિમાં નાંખી તે ગાર્હપલનો સમારોપ કરી દક્ષિણાગ્નિમાં મુસલ ઉલૂખલનો
હોમ કરી દક્ષિણાગ્નિનો પણ સમારોપ કરવો. પછી ઔપાસનાગ્નિનો સમારોપ એવો કર્મ જાણવો.
એ વિષે વિશેષ પ્રકાર બીજા ગ્રંથમાં જોવો. એ રીતે સામિકનો પ્રયોગ કલો. અથવા જ્ઞાતકવિષે
પ્રજ્ઞાન્યાધાન તથા વિરજાહોમ ઇલાદિકે રહિત પ્રયોગ જાણવો; કારણુ, એને અગ્નિ નથી.

અધાતુરસંન્યાસઃ ॥ આતુરસંન્યાસે સંકલ્પપ્રેષોચારામયદાનેતિત્રયંપ્રધાનમાવશ્યકં કાર્યંઅર્થ
ધાન્નાદિવંદ્વમહાનાંતમંગમૂતંયથાસંભવંકાર્યમ્ ॥

હવે આતુરસંન્યાસ કહે છે.

આતુરસંન્યાસવિષે સંકલ્પ, પ્રેષોચ્ચાર અને અમયદાન એ ત્રણ પ્રધાન કર્મ અવશ્ય કરવાં, તથા અપ્રધાનકૃત્તરી દંડઅહણુપર્યંત અંગભૂત કર્મ સંભવપ્રમાણે કરવું.

તત્પ્રયોગઃ ॥ મંત્રજ્ઞાનકૃત્વાશુદ્ધવસ્ત્રંધૃત્વાજ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારામોક્ષસિદ્ધ્યર્થમાતુરવિધિનાસંન્યાસમ
હંકરિષ્યે પંચકેશાનવશેષ્યવપનંકૃત્વાસ્નાત્વાસંધ્યાંધૌપાસનહોમાંતંયથાસંભવંસંપાદ્યાત્મનિસમારોપંકુ
ર્યાત્ અગ્નિહોત્રીતુપ્રાજાપત્યાદિસ્થાનેપૂર્ણાહુતિકૃત્વાશ્રૌતાગ્નિમાત્મનિસમારોપયેત્ ઉચ્છિન્નાગ્નીનાંપુનરા
ધાનસંભવેસમારોપોન્યથાતુરસમારોપઃ વિધુરાદીનામદ્રવ્યભાવાદેવસમારોપોનાવશ્યકઃ તતસ્તોયમાદા
યાપ્સુજુહોતિ પપહવાઅગ્નેયોનિર્યઃપ્રાણઃપ્રાણંગચ્છસ્વાહા ૧ આપોવૈ સર્વા દેવતાઃ સર્વાભ્યોદેવતાભ્યોજુહો
મિસ્વાહા ૨ મૂઃસ્વાહાતિજલેજલેહુંત્વાહુતશેષંજલમાશુઃશિશાનઇત્યનુવાકેનાભિમંડ્ય પુત્રેપણાવિત્તેપ
ણાલોકેપણામયાત્મકાઃસ્વાહેતિફિંચિત્પિવેત્ અમયંસર્વંમૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિદ્વિતીયંપિત્રેત્ સંન્યસ્તંમ
યેતિનિઃશેષંતૃતીયં તતઃપૂર્વેવત્સાવિત્રીપ્રવેશઃ તતઃપ્રાહ્નુસર્જકૃષ્યંવાહુઃપ્રેષોચારંપૂર્વેવત્કુર્યાત્ અમયંસર્વં
મૂતેભ્યોમત્તઃસ્વાહેતિપ્રાચ્યાંજલેક્ષિપેત્ શિશામુપાત્યયજ્ઞોપવીતંહિત્વામૂઃસ્વાહેત્યપ્સુહૃત્યાપુત્રગૃહેન
તિષ્ઠેત્ અત્યંતમાતુરચ્છેત્રેપમાત્રંવાવદેત્ જીવતિચેત્સ્વસ્યઃસન્મહાવાક્યોપદેશવંદ્વમહાનાદિસર્વંકુર્યાત્
પપમાતુરવિધિનાસંન્યાસેમૃતસ્યયતિવત્સંસ્કારઃ ॥

તેનો પ્રયોગ—મંત્રજ્ઞાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી “જ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારા મોક્ષસિદ્ધ્યર્થમાતુરવિ-
ધિના સંન્યાસમહં કરિષ્યે.” પાંચ કેશ શેષ રાખી બાકી વપન કરાવી આન, સંધ્યાદિ ઔપાસન
હોમપર્યંત કર્મ સંભવપ્રમાણે કરી પાતામાં સમારોપ કરવો. અગ્નિહોત્રીએ તો પ્રાણપચાદિને
દેકાણે પૂર્ણાહુતિ કરી પાતામાં શ્રોતાગ્નિનો સમારોપ કરવો. ઉચ્છિન્ન થયેલા અગ્નિનો પુનરાધાનનો
સંભવ છતાં સમારોપ કરવો, તેમ ન હોય તો સમારોપ કરવો નહીં. વિધુર ઇત્યાદિકને અગ્નિ ન
હોવાથીજ સમારોપ અવશ્ય નથી. કરી બળ લઈ બળમાં હોમવું. તેના મંત્ર—“પપ હવા અગ્ને-
યોનિર્યઃ પ્રાણઃ પ્રાણં ગચ્છ સ્વાહા ૧ આપો વૈ સર્વા દેવતાઃ સર્વાભ્યો જુહોમિ સ્વાહા ૨ મૂઃસ્વાહા ” એ
રીતે બળમાં બળવડે હોમ કરી હોમ કરતાં શેષ બળ “આશુઃ શિશાન” એ અનુવાકવડે મંત્રી
“પુત્રેપણાવિત્તેપણાલોકેપણા મયા ત્મકાઃ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે થોડું બળ પીવું. “અમયં સર્વંમૂ-
તેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે બીજવાર પીવું. “સંન્યસ્તં મયા ” એ મંત્રવડે ત્રીજવાર સઘળું
પીવું. પછી પ્રથમપ્રમાણે સાવિત્રીપ્રવેશ કરવો. પછી પૂર્વસામે બેસી જ્યાં હાથ રાખી પ્રથમપ્રમાણે
પ્રેષોચ્ચાર કરવો. “અમયં સર્વંમૂતેભ્યો મત્તઃ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે પૂર્વદિશામાં બળ નાંખવું.
શિખા ઉબેડી, બેનાઈ તોડી “મૂઃ સ્વાહા ” એ મંત્રવડે બળમાં આહુતિ દઈ, પુત્રને ઘેર રહેલું
નહીં. અથવા અત્યંત આતુર હોય તો પ્રેષમાત્રનો ઉચ્ચાર કરાવવો. સ્વસ્થ થઈ જવો રહે તો
મહાવાક્યનો ઉપદેશ, દંડઅહણુદિ સઘળો વિધિ કરાવવો. એ રીતે આતુરવિધિવડે સંન્યાસ લઈ મરેલાના
સંસ્કાર થતિપ્રમાણે કરવા.

અમૃતયતિસંસ્કારઃ ॥ પુત્રઃશિષ્યોવાસ્નાત્વાવપનંકૃત્ત્રયંચાધિકારાર્થંકુર્યાત્ પુત્રાતિરિક્ત
સ્વવપનંકૃતાકૃતં દેશકાલોસ્મૃત્વાગ્રહીમૃતસ્યયતેઃશૌનકોકવિધિનાસંસ્કારંકરિષ્યે નવંકલરાંતીર્યેના
પૂર્વ ગંગેચયમુનેન્ નારાયણઃપરંબ્રહ્મ યદ્યકિંચિજગત્સર્વં” इतिમંત્રૈરભિમંડ્ય રુદ્રસૂક્તવિષ્ણુસૂક્તાપોહિ
ષ્ટાદિમિર્યંતેઃજ્ઞાનંનિધાય ચંદનાદિમિઃકલેવરંસંપૂજ્યમાલ્યાદિમિરલંકૃત્યચાચોપાદિમિઃગુહ્યદેશંન
યેત્ જલેસ્વલેયાસમાહિતંકુર્યાત્ સ્થલપક્ષેગતંવ્યાહૃતિપ્રોક્ષિતમુવિવંદ્વમમાણંકૃત્વા મધ્યેસુદ્ધમગતંસાર્ધં
સ્નંતૃત્યા સસવ્યાહૃતિમિઃ પંચગવ્યેનત્રિઃપ્રોક્ષ્ય જલપક્ષેનઘાંપંચગવ્યંપ્રક્ષિપ્યકુશાનાસ્તીર્યસાવિત્ર્યાદેહં
પ્રોક્ષ્ય શંખોદકેનપુરુષસૂક્તેનાષ્ટોચરશતાવૃત્તપ્રવેશૃષ્ઠસંજ્ઞાપ્યાપ્રાશરેણપોદ્દશોપચારૈઃસંપૂજ્ય તુલસીમા
લાયરલંકૃત્ય ત્રિષ્ણોહવ્યંરક્ષસ્યેતિદેહંગતેનઘાંવાક્ષિપેત્ રૂદ્રવિષ્ણુરિતિવંદંત્રેધામગ્રંદક્ષિણહસ્તેસ્થાપયેત્
દંસ-ગુચિપદિતિ પરેણનારંનિહિતંગુદાયાંવિમ્નાજદેવતયતોવિશંતિ વેદાંતવિજ્ઞાનમુનિશ્રિતાથો.સંન્યા
સયોગાદયઃગુહ્યસત્ત્વાઃ” इतिहृदયજપેત્ પુરુષસૂક્તંસુવોમંચ્યેજપેત્ બ્રહ્મજ્ઞાનમિતિમૂર્ધેનિ મૂર્ધાનંમૂ-

મૂંઝવણ સ્વચ્છેત્યુક્તવાશંસેનમેદયેત્ અથવા મૂમિર્મૂમિમગાન્માતામાતરમપ્યગાત્ મૂયાસપુત્રૈઃપશુભિર્યોનો દ્વેષિસમિચતામિતિમંત્રેણપરશ્વાદિનામેદયેત્ શિરોમેત્તુમશક્તઃ શિરઃસ્થાપિતંગુર્ધાપિંડાદિકંમિચાત્ ગતં પુરુષસક્તેનલવણેનપ્રપૂરયેત્ સ્ત્રગલશ્વાદિરક્ષાર્થેસિકતાદિમિઃપ્રપૂરયેત્ નદ્યાદૌશિરોમેદનોત્તરંદર્ભેરાચ્છાદ્યગ્રાહતિમિરમિમંત્ર્યપાપાણંબધ્વા ઈશ્વાહેતિહ્રદેન્યસેત્ તતોગ્નિનાગ્નિઃસં ત્વંહાગ્નેઅગ્નિનાં તંમર્જયંતસુકતું યજ્ઞેનયજ્ઞં ઇત્યુક્ત્વતુષ્ટયેનચિત્તિઃસુગિત્યાદિમિદંશહોત્રાદિસંજ્ઞકયજુર્મંત્રૈશ્ચામિમંત્રયેત્ અતોદેવાઈતિજપિત્વા પાપૈર્મુકાઅશ્વમેઘાદિફલમાગિનોવયમિતિભાવયંતોવશ્વથુદ્ધવા સર્વેનુગામિનઃ ક્ષાત્રા ગંધાદિધૃત્વાસોત્સવાગૃહંગચ્છેયુઃ અગ્રપરમહંસસ્યસ્થલેસમાધિર્મુલ્યઃ જલમધ્યમઃ કુટીચકંતુ પ્રદહેત્પૂરયેચ્ચબ્રહ્મદકં હંસોજલેતુનિષ્કેષ્યઃપરમહંસંપ્રપૂરયેદિતિવચનાત્ અગ્રપરમહંસંપ્રકીરયેદિતિ કચિત્પાઠઃ ઈકોદિદંજલંપિંડમાસૌચંપ્રેતસત્ક્રિયાં નકુર્યાદ્વાર્પિકાદન્યદ્બ્રહ્મીમૂતાપમિક્ષવે કુટીચકાતિરે કેળનદદેહચતિનંકચિત્ ॥

હવે મરેલા યતિના સંસ્કાર કહે છે.

પુત્ર અથવા શિષ્યે જ્ઞાન કરી વપન તથા અધિકારખાટે ત્રણ કૃત્ત્ર પ્રાથક્ષિક કરવું. પુત્રવિના બીજાઓને વપન કૃતાકૃત છે. દેશ કાલનું સ્મરણ કરી “બ્રહ્મીભૂતસ્ય યત્તેઃ શૌનકોક્તવિધિનાસંસ્કારં કરિષ્યે” નવીન કલશ તીર્થવડે પૂર્ણ કરી “ગંગેચયમુમેઠ, નારાયણઃ પરબ્રહ્મઠ, યદ્યકિંચિજ્ઞાનત્સર્વં,” એ મંત્રવડે મંત્રી રૂદ્રસૂક્ત, વિષ્ણુસૂક્ત તથા “આપોદિષ્ટાઠ” ઇત્યાદિ ઋચાવડે યતિને જ્ઞાન કરાવી ચંદનાદિ પદાર્થોવડે કલેવરની પૂજા કરી માળા ઇત્યાદિકવડે અલંકૃત કરી વાજીરના ઘોષાદિકવડે શુદ્ધ દેશપ્રત્યે લઈ જવું, પછી જળમાં અથવા સ્થળમાં સ્થાપિત કરવું. સ્થલપક્ષમાં ખાડો કરવો તે વ્યાહૃતિમંત્રવડે પૃથિવીનું પ્રોક્ષણ કરી ત્યાં એક દંડપ્રમાણનો ખાડો કરી તે ખાડાના મધ્યમાં ન્હાનો ડોઢ હાથનો ખાડો કરી સ્નાત વ્યાહૃતિમંત્રવડે પચમણ્યે કરી ત્રણવાર પ્રોક્ષણ કરી, જળપક્ષમાં નદીમાં પંચમળ્યા નાખી દર્ભ પાથરી સાવિત્રીમંત્રવડે દેહ પ્રોક્ષણ કરી રાખોદકવડે “પુરુષસૂક્ત” તથા અશ્વેતરશત “ગ્રણવ” મંત્રવડે જ્ઞાન કરાવી અધાક્ષર મંત્રવડે પોડશોપચારથી પૂજા કરી તુળસી માળા ઇત્યાદિકવડે અલંકૃત કરી “વિષ્ણો હૃવ્યં રક્ષસ્વ” એ મંત્રવડે દેહને ખાડામાં અથવા નદીમાં પધરાવવું. “ઈદં વિષ્ણુઠ” એ મંત્રવડે ત્રણ ઠંકાણે ભાંગેલો દંડ જમણા હાથ ઉપર રાખવો. “હંસઃ શુચિપત્” તથા “પરેળનાકં નિદિત્તં ગુહાર્યાં વિવ્રાજવેતઘતયો વિશંતિ ॥” વેદાંતવિદ્યાનમુનિશ્ચિતાર્થઃ સંન્યાસયોગાઘતયઃ શુદ્ધસત્ત્વાઃ” એ મંત્ર હૃદયવિષે જપવા. ભૂકુટીના મધ્યભાગમાં પુરુષસૂક્ત જપવું. “બ્રહ્મજજ્ઞાનં” એ મંત્રનો જપ મસ્તક ઉપર કરવો. “મૂર્મુચઃસ્વાસ્વાહા” એ મંત્ર ભણી શંખવડે મસ્તક ફેરવવું. અથવા “મૂમિર્મૂમિમગાન્માતામાતરમપ્યગાત્ ॥ મૂયાસપુત્રૈઃ પશુભિર્યો નો દ્વેષિ સમિચતાં” એ મંત્રવડે કુવાડો ઇત્યાદિકવડે મસ્તક ફેરવવું. મસ્તક ફેરવાયામાં અસમર્થ હોય તો માથા ઉપર રાખેલી ગોળની દેફ ઇત્યાદિકને ફેરવવું. “પુરુષસૂક્ત ભણી ઓઠાંવતી ખાડો પૂરવો.” શિયાળ, કુતરાં ઇત્યાદિકથકી રક્ષા થનાખાટે રેતી ઇત્યાદિકવતી ખાડો ભરવો. નદી ઇત્યાદિકમાં દેહ નાખવું હોય તો, મસ્તકનો ભેદ કર્યા પછી દર્ભ પાથરી વ્યાહૃતિમંત્રવડે મંત્રી પથરો ખાંધી “ઈશ્વાહા” એ મંત્રવડે હ્રદ (પ્રો) માં પધરાવવું. પછી “અગ્નિનાગ્નિઃ સં ત્વંહાગ્ને અગ્નિનાં તં મર્જયંતસુકતું યજ્ઞેનયજ્ઞં” એ ચાર ઋચાવડે, તથા “ચિત્તિઃ સુકૂઠ” ઇત્યાદિ દશહોત્ર નામના ચતુર્વેદના મંત્રવડે પણ અભિમંત્રણ કરવું. “અતોદેવાઠ” એ મંત્રનો જપ કરી “હમો પાપથકી સુકત યથા અને અશ્વમેઘાદિક ફળને પામ્યા.” એવી ભાવના કરતાં છતાં સઘળા પાછળ જનારાઓએ યજ્ઞાંતર્યાનથી શુદ્ધિથી જ્ઞાન કરી ગંધાદિક ધારણ કરી ઉત્સવયુક્ત યજ્ઞ ઘેર જવું. આ ઠંકાણે પરમહંસનો સમાધિ સ્થળમાં મુખ્ય છે; જળમાં મધ્યમ; કારણ, “કુટીચકંતો દાહ કરવો; અહ્નદકને પૂરવો; હંસને જળમાં પધરાવવો; અને પરમહંસનુ સ્થળમાં પૂરણ કરવું;” એવાં વચન છે. આ વચનના ‘પ્રપૂરયેત્’ એ ઠંકાણે ‘પ્રકીરયેત્’ એવો કોઈ ઠંકાણે પાઠ છે. “બ્રહ્મરૂપ સંન્યાસીચાટે વાર્ષિકશ્રાદ્ધ વિના બીજું એકાદિષ્ટ, જળ, પિંડ, આશૈચ અને પ્રેતક્રિયા કરવી નહીં. કુટીચક વિના બીજા યતિને ક્યારે પણ ખાળવો નહીં.”

તતઃકર્તાક્ષાત્વાચમ્ય સિદ્ધિગતસ્યબ્રહ્મીભૂતમિહોસ્તુત્યર્ચ્યતર્પણંકરિષ્યેઈતિસંકલ્પસવ્યેનદેવતીર્થં નૈવાત્માનમંતરાત્માનંપરમાત્માનમિતિચતુશ્ચતુસ્તર્પિત્વા શુક્લપક્ષેમૃતસ્યકેશવાદિદ્રાવણામભિઃકૃણ

પદ્મેમૃતસ્યસંકર્ષણાદિદ્વાદશનામમિઃકેશવંતર્પયામીત્યેવંદિતીયાંતૈઃકુર્યાત્ દ્વંક્ષીરેનેતિકેચિત્ તતઃસિદ્ધિગતસ્યમિશોસ્તૃત્યર્થેનારાયણપૂજનંચલિદાનંઘૃતદીપદાનંચકરિષ્યે” इतिसंकल्प्यदेवयजनोपरितीरेवा मृन्मयलिङ्गं कृत्वा पुष्पसूक्तेनाष्टाक्षरेण च षोडशोपचारपूजां कृत्वा घृतमिश्रपायसबलिदत्त्वा घृतदीपंच वस मर्षपायसबलिजले क्षिपेत् ततः ऋणमोघब्रह्मणेन म इति शंखेनाष्टाध्वान्दत्वा गृहं ब्रजेदिति प्रथमदिनकृत्यं एवं दशदिनांतं प्रत्यहंतर्पणं लिङ्गपूजनं पायसबलिदीपदानानि कुर्यात् ॥

આર પછી કર્તાએ આન કરી આચમન કરી “સિદ્ધિ ગતસ્ય બ્રહ્મીભૂતમિશોસ્તૃત્યર્થે તર્પણ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી સંઘેજ દેવતીર્થવડે “આત્માનમંતરાત્માનં પરમાત્માનં” એવું વાક્ય કહી આર આરવાર તર્પણ કરી, શુકલપક્ષમાં મૃત યથેલાને કેશવાદિ આર નામવડે તથા કૃષ્ણપક્ષમાં મૃત યથેલાને સંકર્ષણાદિ આર નામવડે “કેશવાંતઃ” એવાં દ્વિતીયાવિલકલંત નામવડે તર્પણ કરવું. એ તર્પણ દ્વધી કરવું એમ કોઈ અંથકાર કહે છે. પછી “સિદ્ધિ ગતસ્ય મિશોસ્તૃત્યર્થે નારાયણપૂજનં ચલિદાનં ઘૃતદીપદાનં ચ કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી દેવયજ્ઞભૂમિ ઉપર અથવા તીર ઉપર માટીનું લિંગ કરી પુરૂષસૂક્ત તથા અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે ષોડશોપચાર પૂજા કરી ઘૃતસહિત પાયસનું બલિ દઈ ઘૃતનો દીપક સમર્પણ કરી પાયસનું બલિ જળમાં નાખવું. પછી “ઋણમોઘબ્રહ્મણે નમઃ” એ મંત્રવડે શંખધી આઠ અર્ધ દઈ ઘેર જવું, એ પ્રથમ દિવસનું કૃત્ય કહ્યું. એ રીતે દશ દિવસપર્યંત નિવસતર્પણ, લિંગપૂજન, પાયસબલિ અને દીપદાન કરવાં.

अथैकादशेहनिपार्वणश्राद्धम् ॥ तत्रमध्याह्नेनद्यादौध्राद्धांगतिलतर्पणंकृत्वादेशकालौस्मृत्वा प्राचीनावीती अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणोब्रह्मीभूतस्यासत्पितुः करिष्यमाणदर्शादिसर्वध्राद्धाधिकारार्थं माघपार्वणश्राद्धं करिष्ये इति पुत्रादिः संकल्पयेत् शिष्यस्तु ब्रह्मीभूतगुरोः प्रत्यब्दादिध्राद्धाधिकारार्थं तत्पितृसंबंधिनामगोनोहेदयतासिद्धयर्थं च पार्वणश्राद्धमितिसंकल्पयेत् अन्यत्समानं पुरुरवाद्र्यसंज्ञका त्रिव्येदेवाः पितृपितामहप्रपितामहानां नामगोत्रादिसहितानामुच्चारः सर्वत्रपितृब्रह्मीभूत इति विशेषणमात्रमधिकं शेषप्रत्यब्दाश्राद्धवत् केचिच्छिष्याः कर्ता चेदात्मांतरात्मपरमात्मन उद्दिश्य साधुवदसंज्ञकदेवयुतंसंन्येन देवधर्मकंनादीध्राद्धवदेकादशार्पणश्राद्धं कुर्यादित्याहुः अत्र सर्वत्र विस्तरस्तोरोक्तसंन्यासपद्धतौ द्रष्टव्यः ॥

હવે અગીયારમે દિવસે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું—તે દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે નદી ઇલાદિકમાં શ્રાદ્ધના અંગરૂપ તિલતર્પણ કરી દેશ કાલનું રમરણ કરી અપસંન્ય કરી “અમુકગોત્રસ્યામુકશર્મણોબ્રહ્મીભૂત-સ્યાસત્પિતુઃ કરિષ્યમાણદર્શાદિસર્વધ્રાદ્ધાધિકારાર્થમાઘપાર્વણશ્રાદ્ધં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ પુત્રાદિ-કોએ કરવો. શ્રાદ્ધકર્તા શિષ્ય હોય તો તેણે “બ્રહ્મીભૂતગુરોઃ પ્રત્યબ્દાદિધ્રાદ્ધાધિકારાર્થં તત્પિતૃ-સંબંધિનામગોનોહેદયતાસિદ્ધયર્થં ચ પાર્વણશ્રાદ્ધં” એવો સંકલ્પ કરવો. બાકી સઘળું સરખુંજ કરવો. સઘળે ઠેકાણે પિતાને “બ્રહ્મીભૂત” એવું વિશેષણ માત્ર અધિક કહેવું, બાકીનું કંઈ પ્રતિ-સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધપ્રમાણે જાણવું. કોઈ અંથકાર, શિષ્ય કર્તા હોય તો, આત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માને ઉદ્દેશકરી સાધુરૂઝ નામના દેવયુક્ત એવું સંઘે કરી દેવધર્મે યુક્ત નાંદીશ્રાદ્ધપ્રમાણે, અગીયારમે દિવસે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું, એમ કહેછે. એ શ્રાદ્ધમાં સઘળે ઠેકાણે વિસ્તાર તોરોકૃત સંન્યા-સપદ્ધતિ અંથમા લેવો.

अथद्वादशाहेनारायणवलिः ॥ देशादिस्मृत्वासिद्धिगतस्यमिश्नोःसंभावितसर्वपापक्षयपूर्वकं विष्णुलोकायासिद्धाराधीनारायणम्रीत्यर्थेनारायणवलिं करिष्ये इतिसंकल्प्य त्रयोदशयतीन्विप्रान्वानिमं द्य गुरुपक्षेकेशवरूपिगुर्वर्णेत्ययाक्षणः कर्तव्य इत्येवं दामोदरंतकेशवादिद्वादशनामभिः क्षणोदेयः क णेतुसंकर्षणादिद्वादशनामभिः त्रयोदशविप्रं विष्णवर्णेत्ययाक्षणः कर्तव्य इति निमंश्य पादान् प्रक्षाल्य प्रा स्यानुपदेशयेत् विप्राग्नेस्यं डिले मिप्रप्रापनादि अन्याघाने च क्षुणी आज्ये नेत्यंते शिवायुं सूर्यं प्रजापतिं च ब्रह्म स्रमस्तस्याहतिमिरेकैकपायसाहुत्या विष्णुमतो देवा इति पृथग्भिः प्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्या नारायणं पु र्यगूनं नमस्तृचमेकैकपायसाहुत्या शुक्लकेशवादिद्वादशदेवताः कृष्णे संकर्षणादिद्वादशदेवताः पृक्कै- पायसाहुत्या शोषेणेत्यादि द्विषंचारादधिकशतमुशीभिरुपयलिपयां ततंडुलानोप्याष्टत्रिंशदाहुतिपयां ५

રૂપાહારમિતવિષ્ણુનેવેષપર્યાસંચક્ષીરેઅપયિત્વાજ્યમાર્ગતેત્રિપૂર્વતઃશાલગ્રામેવિષ્ણુ પુરુષસૂક્તેનાપ્રાક્ષરે
જ્વલપોદશોપચારૈઃસંપૂજ્ય સ્તુચાહસ્તેનવાન્વાધાનાનુસારેજ્ઞાત્યોમત્યાગૌવિદધ્યાત્ પવંશુક્લરૂપ્ણમેદેનકે
શવાદિદ્વાદશાંતાઃ સંકર્ષણાઘંતાવાદ્યત્રિંશદાદૃતીર્હૃત્વાસ્વિષ્ટકૃદાદિશેષસમાપ્ય પુનઃશાલગ્રામંસંપૂજ્ય
વિષ્ણુરાયક્યાવિષ્ણુવેધ્યંદત્વાહુતરોપપાયસેનવિષ્ણુવેચલંદત્વા નિમંત્રિતત્રયોદશવિપ્રાન્કેશવાદિક્રમેણ
કેશવરૂપિગુરવેનમદ્દમાસનમિત્યાદિનાસનગંધપુષ્પધૂપદીપાચ્છાદનાનિદત્વા ત્રયોદશેત્રિપુરુષસૂક્તે
નમ્રતૃચાંતે વિષ્ણુવેનમદ્દત્યેવમાદિનાવિષ્ણુદીર્ઘાંતોપચારૈઃપૂજયેત્ ચતુરશ્ચમંડલેપુત્રયોદશમોજનપાત્રા
ળ્યાસાઘોપસ્તીર્યાંત્રપરિવિષ્ય પૃથિવીતેપાત્રમિત્યાદિનાકેશવાદિદ્વાદશોદેશેનવિષ્ણુદેશેનચાન્નલ્યક્ત્વા
અતોદેવાઃ ઐતદ્વક્ત્વ ઐતદ્વાયુર્ગ્રહાર્પણમિત્યાદ્યાપોશનાદિપ્રાણાહુત્યંતે નારાયણાણુપનિપદ્માગાનપઠેત્
તૃપ્તિપ્રશ્નંતેઆચાંતેપુપ્રાગ્રાન્દર્શનાસ્તીર્વાપ્રાક્ષરેણાક્ષતોદકંદત્વા કેશવરૂપિગેગુરવેડ્યંપિંડઃસ્વાહાનમ
મ દત્યેવંદ્વાદશપિંડાન્દત્વાત્ કૃણેતુસંકર્ષણાદિનામમિરિતિસર્વેત્ર પિંડેષુવિષ્ણુસંપૂજ્યપુરુષસૂક્તેનસ્તુ
ત્વાવિસર્જયેત્ વિપ્રેચ્ચસ્તાંબૂલદક્ષિણાદિદત્વાત્રયોદશાયવિપ્રાયનામ્યાઆસીદિત્યાદ્યુક્તયેજનફલતાંબૂ
લદક્ષિણાંદત્વાનમસ્કૃત્ય તાંશાલગ્રામમૂર્તિમાચાર્યાયદદ્યાત્ હતિનારાયણવલિવિધિઃ ॥

હવે આશ્મે દિવસે નાશયણુખલિ કહે છે—દેશ, કાલતું રમરણુ કરી “ સિદ્ધિઃ જતસ્ય મિશ્નોઃ
સંભાવિતસર્વેપાપક્ષયપૂર્વકં વિષ્ણુલોકાવાસિદ્ધારા ધીનારાયણમીત્યર્થ નારાયણવલિ કરિષ્યે ” એવો
સંકલ્પ કરી તેર સંન્યાસી અથવા બ્રાહ્મણને નિમંત્રણુ કરી શુક્લપક્ષમાં “ કેશવરૂપિગુર્વર્થે ત્વયા
ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ ” એ પ્રમાણે દામોદર નામપર્યંત કેશવાદિ બાર નામવડે ક્ષણુ દેવો, કૃષ્ણપક્ષમાં તે
સંકર્ષણુદિ બાર નામવડે ક્ષણુ દેવો, તેરમા બ્રાહ્મણને “ વિષ્ણુવર્થે ત્વયા ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ ” એવું નિમં
ત્રણુ કરી પાદપ્રક્ષાલન કરી બ્રાહ્મણને પૂર્વાભિમુખ બેસારવે. બ્રાહ્મણની આગળ સ્થંડિલ ઉપર
અગ્નિસ્થાપન ઇલાદિ કરવું. અન્વાધાનમાં “ ચક્ષુષી આગ્નેનેત્વંતેત્રિ ઘાયું સૂર્યં પ્રજાપતિં ચ
ઘ્યસ્તસમસ્તન્યાહૃતિમિરેકૈકપાયસાહુત્યા વિષ્ણુમતોદેવા હતિ પદ્મિઃ પ્રત્યુચ્ચમેકૈકપાયસાહુત્યા નારા
યણં પુરુષસૂક્તેન પ્રત્યુચ્ચમેકૈકપાયસાહુત્યા શુક્લકેશવાદિદ્વાદશદેવતાઃ કૃણ્ણે સંકર્ષણાદિદ્વાદશદે
વતાઃ પૈકૈકપાયસાહુત્યાશેષેણેત્યાદિ, ” એ રીતે અન્વાધાન કરી એક સો આવન મૂઠી ચોખાને
નિવર્પ કરી બલિ પૂર્ણ થાય એટલા ચોખા હઈ અડનીશ આહુતિ થાય એટલો તથા પુરુષાક્ષર
જેટલું વિષ્ણુતું નૈવેદ્ય પૂર્ણ થાય એટલો ચરુ કૃષ્ણમાં રાંધી આગ્નિસ્થાપર્યંત કર્મ થયા પછી
અગ્નિની પૂર્વતરફ શાળગ્રામ ઉપર પુરુષસૂક્તવડે તથા અપ્રાક્ષર મંત્રવડે ષોડશોપચાર પૂર્ણ કરી
સુચવડે અથવા હાથવડે અન્વાધાનમાં કલાપ્રમાણે હોમ તથા ત્યાગ કરવે. એ પ્રમાણે શુક્લ કૃષ્ણ
સેદેકરી કેશવાદિ બાર અથવા સંકર્ષણુદિ બાર એવી અડનીશ આહુતિ હોમ કરી સ્વિષ્ટકૃદાદિ હોમ
શેષ સમાપ્ત કરી ફરી શાળગ્રામની પૂર્ણ કરી વિષ્ણુગાયત્રીવડે વિષ્ણુને અર્ધ્ય હઈ હોમ કરી શેષ
રહેલા પાયસવડે વિષ્ણુને બલિ દેવું. નિમંત્રણુ કરેલા તેર બ્રાહ્મણને કેશવાદિ ક્રમેકરી “ કેશવરૂપિ
ગુરવે નમ દ્દમાસન ” ઇલાદિ વાક્યે કરી આસન, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ અને વસ્ત્ર એ ઉપચાર
હઈ તેરમા બ્રાહ્મણમાં પુરુષસૂક્તની એક એક ઋચાને અંતે “ વિષ્ણુવે નમઃ ” ઇલાદિ પ્રકારે દીપપ
ર્યંત ઉપચારવડે વિષ્ણુની પૂર્ણ કરવી. અવુષ્કાણુ મંડળમાં તેર સોજનપાત્ર માંડી તેમાં ધૂત પીરસી
પછી અન્ન પીરસી “ પૃથિવી તે પાત્ર ” ઇલાદિ વાક્યવડે કેશવાદિ બાર દેવતાને ઉદેશે તથા વિષ્ણુને
ઉદેશે અન્નમા ત્યાગ કરી “ યત્તોદેવાઃ, ઐતદ્વક્ત્વ, ઐતદ્વાયુઃ, ગ્રહાર્પણં ” ઇલાદિ વાક્યવડે આપોશ
નયત્રી પ્રાણુહુતિપર્યંત કર્મ થયા પછી નારાયણાદિક ઉપનિષદભાગને પાઠ કરવે. તૃપ્તિપ્રશ્નપર્યંત
કર્મ કરી બ્રાહ્મણેએ આચમન કર્યા પછી પૂર્વમાં અગ્ર થાય એવા દર્ભ પાથરી અપ્રાક્ષર મંત્રવડે અક્ષત,
ઉદક હઈ “ કેશવરૂપિગે ગુરવેડ્યં પિંડઃ સ્વાહા નમમ ” એ પ્રમાણે બાર પિંડ દેવા. કૃષ્ણપક્ષમાં
તો, સંકર્ષણુદિ નામવડે દેવા એમ સર્વત્ર જાણવું. પિંડવિધે વિષ્ણુની પૂર્ણ કરી પુરુષસૂક્તવડે
સ્તુતિ કરી વિસર્જન કરવું. બ્રાહ્મણને તાંબૂલ, દક્ષિણા ઇલાદિ હઈ તેરમા બ્રાહ્મણને “ નામ્યા
આસી ” એ ત્રણ ઋચાવડે ફળ, તાંબૂલ, દક્ષિણા હઈ નમસ્કાર કરી તે શાળગ્રામમૂર્તિ આચાર્યને
દેવી, એપ્રમાણે નારાયણુખલિ કહ્યું.

અથદ્વાદશાહેત્રયોદશાહેવાયથાચારમારાધનમ્ ॥ તત્રપ્રયોગઃ દેશકાલૌસ્મૃત્વાધીના
રાયણમીત્યર્થમારાધનંકરિષ્યદ્વિસંકલ્પ્ય ગુર્વર્થેક્ષણઃકર્તવ્યઃપવંપરમગુર્વર્થેપરમેષ્ટિગુર્વર્થેપરાતપરગુર્વર્થે

પવંવિપ્રચતુષ્ટયંનિમંચ્ય શુક્લેકેશવાદિનામભિઃકૃષ્ણેસંકર્ષણાદિનામભિઃદ્વાદશવિપ્રાશ્નિમંચયેત્ પવંપોઢ શવિપ્રાઃ યતયોવા અશક્તૌયથાશક્તિવિપ્રાશ્નિમંચ્યયથાયથંપોઢશક્ષણાદેયાઃ પોઢશાનાંપાદક્ષાલનંકૃ ત્વાચમ્યપાદક્ષાલનોદકપાત્રાંતરેગૃહીત્વાગંધપુષ્પાદિભિઃપૂજયેત્ વિપ્રાન્પ્રાદ્વુસ્વાનુદ્વુસ્વાન્વોપવેશ્યપો ડશોપચારૈર્ગંધાદિપંચોપચારૈર્વાસંપૂજ્ય સપરિકરમન્નંપરિવિપ્યગાયડ્યાપ્રોક્ષ્યગુરવેદ્દમન્નંપરિવિપ્તંપરિવે ક્યમાણંચાતૃત્તેઃસ્વાહાહવ્યંનમમ પવંપરમગુર્વાદિમ્યઃપંચદશમ્યોઢ્યત્યાગંકૃત્વાગ્રહાર્પણમિત્યાદિ ભુકે પ્વાચાંતેપુત્રેપુતાંબૂલદક્ષિણાવસ્ત્રાદિભિઃપૂજયેત્ અન્નકેચિત્પૂર્વેસ્થાપિતપાદોદકતીર્થપૂજાંકુર્વંતિ તત્તથા તીર્થપાત્રંતુલ્યાદિકૃતમંડલેસંસ્થાપ્યપુરુષસૂકેતનતીર્થરાજાયનમદતિપોઢશોપચારૈઃસંપૂજ્ય તત્પાત્રંશિર સિધૃત્વા યંધુમિઃસદ્વિપ્રાન્પ્રદક્ષિણીકૃત્યગુરુગ્રંહાગુરુર્વિન્નુરિતિતત્ત્વાપ્રથમવિપ્રહસ્તાત્તતીર્થપિબેત્ ત પ્રમંચઃ અવિદ્યામૂલશમનંસર્વેપાપપ્રણાશનં પિવામિગુરુપત્તીર્થં, પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધનમિતિ કર્મશ્ચરાર્પણંકૃત્વા સુદૃઘુતોમુંજીત ચર્પયંતેપ્રતિમાસંમૃતતિથાવેવમેવારાધનંકાર્યનતુપ્રતિમાસિકશ્રાદ્ધં પ્રત્યદ્વંતુપાર્વણશ્રાદ્ધંકૃત્વારાધનમપિકાર્યં તતોદશમંહાલયાદિશ્રાદ્ધાન્યપિસર્વેસાધારણ્યેનકાર્યાગ્નિતત્રવિશેષઃ इत्या રાધનવિધિઃ ॥

હવે આરમે દિવસે અથવા તેરમે દિવસે જેવો આચાર હોય તેપ્રમાણે આરાધન કરવું.

તેમાં પ્રયોગ—દેશ, કાલનું સ્મરણ કરી “શ્રીનારાયણમીત્યર્થમારાધનં કરિષ્યે” એવો સંકલ્પ કરી “ગુરૈર્થે ક્ષણઃ કર્તવ્યઃ” એ પ્રમાણે “પરમગુર્વર્થે પરમેષ્ઠિગુર્વર્થે, પરાત્પરગુર્વર્થે” એ રીતે આર આદ્યણુને નિમંત્રણ કરી શુક્લપક્ષમાં કેશવાદિ નામેકરી તથા કૃષ્ણપક્ષમાં સંકર્ષણાદિ નામેકરી બાર આદ્યણુને નિમંત્રણ કરવું. એ પ્રમાણે સોળ આદ્યણુ અથવા સંન્યાસીઓને કહેવું. અશક્ત હોય તેણે યથાશક્તિ આદ્યણુને નિમંત્રણ કરી યથાયોગ્ય સોળ ક્ષણ દેવા. સોળ આદ્યણુનાં પાદપ્રક્ષાલન કરી આચમન કરી પાદપ્રક્ષાલનનું જળ ખીળ પાત્રમાં લઈ ગંધ, પુષ્પ ઇત્યાદિકવડે પૂજા કરવી. આદ્યણુને પૂર્વાભિમુખ અથવા ઉત્તરાભિમુખ બેસારી સોળ ઉપચારવડે અથવા ગંધાદિક પાંચ ઉપચારવડે પૂજા કરી સામગ્રીસહિત અન્ન પીરસી તે ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી “ગુરવે દ્વદમન્નં પરિવિપ્તં પરિવેશ્યમાણં ચાતૃત્તેઃ સ્વાહા હવ્યં નમમ” એ પ્રમાણે પરમગુરુ આદિક પદર આદ્યણુને અન્નભાગ કરી “ગ્રહાર્પણં” ઇત્યાદિ કર્મ કરવું. તે આદ્યણુએ ભોજન કરી આચમન કર્યા પછી તેની તાંબૂલ, વસ્ત્ર, દક્ષિણા ઇત્યાદિકવડે પૂજા કરવી. એ ઠેકાણે કેટલાએક શિષ્ટ પ્રથમ સ્થાપન કરી રાખેલાં પાદોદકતીર્થની પૂજા કરે છે. તે આ રીતે—તીર્થનું પાત્ર, તંડુલાદિકવડે કરેલાં મંદલ ઉપર સ્થાપન કરી પુરુષસૂક્ત તથા “તીર્થરાજાય નમઃ” એ મંત્રથી તેની યોઢશોપચારવડે પૂજા કરી તે પાત્ર મસ્તક ઉપર ધારણ કરી સંગંધિસહિત આદ્યણુને પ્રદક્ષિણા કરી “ગુરુગ્રંહા ગુરુર્વિન્નુઃ” એ મંત્રવડે નમસ્કાર કરી પહેલા આદ્યણુના હાથથી તે તીર્થ પીવું. તેનો મંત્ર— “અવિદ્યામૂલશમનં સર્વેપાપપ્રણાશનં ॥ પિવામિ ગુરુપત્તીર્થં, પુત્રપૌત્રપ્રવર્ધનમ્” કર્મ ઇશ્વરને અર્પણ કરી સંખ્યવિવેકસહિત ભોજન કરવું. એ રીતે વર્ષપર્વત પ્રતિભાસ મૃતતિથિને દિવસે જેવીજ આરાધના કરવી; પ્રતિભાસિકશ્રાદ્ધ કરવું નહીં. પ્રતિવર્ષે તો, પાર્વણશ્રાદ્ધ કરી આરાધના પણ કરવી. પછી દરો, મહાલય ઇત્યાદિ શ્રાદ્ધ પણ સર્વ સાધારણપણે કરવાં; તેમાં વિશેષ નથી. એ રીતે આરાધનવિધિ કહો.

અપ્રનારાયણવલિપાર્વણશ્રાદ્ધયોરેકદિનાનુષ્ઠાનપક્ષેપકાદશોવાદિનેપૂર્વનારાયણવલિકૃત્વાત્તતઃપાર્વણ શ્રાદ્ધકાર્યં દિનદ્વયેકરણપક્ષેત્વેકાદશોપાર્વણદ્વાદશોનારાયણવલિઃ દ્વાદશોત્રયોદશોવાદિનેઆરાધનં ઝ નમાસિકાદિકાલેષ્યપ્યારાધનમિતિકેચિત્ પ્રતિમાસમારાધનમિત્યન્યે પાર્વણશ્રાદ્ધેત્વેકાદશાહપ્રત્યદ્વ યોરેયતદ્વપુત્રાદીનામેવનિયતં શિષ્યાદીનાંતુનાવદ્યકં અપુત્રયતેસ્તુશિષ્યેણાપિપ્રત્યદ્વપાર્વણશ્રાદ્ધકાર્યં તદર્થચનામગોત્રોદ્દેષાધિકારાર્થમેકાદશોશિષ્યેણપાર્વણશ્રાદ્ધકાર્યમ્ ॥

આ વિષયમાં નારાયણબલિ તથા પાર્વણશ્રાદ્ધ એ બન્ને એક દિવસે કરવાનો પણ હોય તો અગ્નીપરમે દિવસે આરમે દિવસે પ્રથમ નારાયણબલિ કરી પછી પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું. એ દિવસે કરવાનો પણ હોય તો અગ્નીપરમે દિવસે પાર્વણશ્રાદ્ધ તથા આરમે દિવસે નારાયણબલિ કરવું. આરમે અથવા તેરમે દિવસે આરાધન કરવું. બિનભાસિકાદિકના કાળે પણ આરાધન કરવું. એમ હોઈ

અંત્યકાર કહે છે. પ્રતિભાસ આરાધન કરવું એમ બીજા કહે છે. પાર્વણશ્રાદ્ધ તો અંગીયારમે દિવસે તથા પ્રતિવાર્ષિકવિધે કરવું. અને તે પુત્રાદિકોનેજ અવશ્ય છે; શિષ્યાદિકોને તો અવશ્ય નથી. પુત્ર-રહિત યતિના તો શિષ્યે પણ પ્રતિવર્ષ પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું. તેમાટે અને નામ, ગોત્રના ઉચ્ચારનો અધિ-કાર પ્રાપ્ત થવામાટે અંગીયારમે દિવસે પણ શિષ્યે પાર્વણશ્રાદ્ધ કરવું.

नारायणवत्यादेर्द्वादशाहादावसंभवे शुक्लपक्षस्थद्वादशीश्रवणपंचम्यः पूर्णिमामावास्याचेतिगौणका
लाः अत्रपूर्वपूर्वधेयान् भार्याकन्याकृपादेः स्त्रियाः यतिसंस्कारकर्तृत्वेतुविधवायाः वपनपूर्वकंकुचद्वय
चरणं सधवायास्तुकृच्छाचरणमेव ॥

બારમા ઇત્યાદિક દિવસે નારાયણબલિ ઇત્યાદિકનો સંભવ ન હોય તો શુકલપક્ષમાંની દ્વાદશી, ત્રયચુનક્ષત્ર, પંચમી, પૂનમ અથવા અમાવાસ્યા એ ગૌણકાળ છે. તેમાં પ્રથમ પ્રથમ હત્તમ છે. સ્ત્રી, કન્યા, પુત્રની સ્ત્રી ઇત્યાદિક સ્ત્રીઓ ચતિના સંસ્કાર કરવાવાળીઓ હોય તો વિધવા છતાં તેણે વપનપૂર્વક ત્રણ કૃષ્ણ પ્રાચક્ષિત કરવાં. સૌભાગ્યવતી હોય તો તેણે એક કૃષ્ણ પ્રાચક્ષિત કરવું.

देशांतरस्यपुत्रःपितुर्यतेःसिद्धिघातांशुत्वा घपनपूर्वकंस्नात्वाक्षीरतर्पणपूजनादिदशाहान्तंकृत्वैकाव
शाहादौपार्येणनारायणग्रन्थ्यादिसर्घमधिकृतंकुर्यात् सन्निहितेनज्येष्ठेनकृतंचैत्तुनिष्ठोनकुर्यात् ॥

દેશાંતરમાં રહેનારા પુત્રે પિતા સંન્યાસીની સિદ્ધિવાર્તા સાંભળી મુંઝવેપૂર્વક જ્ઞાન કરી દુઃખત-
પેણ, પૂજા ઇત્યાદિક દશ દિવસપર્યંતનું કર્મ કરી અગ્નિપારમે ઇત્યાદિક દિવસે પાર્વણ, નારાયણબલિ
ઇત્યાદિક સર્વ યથામિધિ કર્મ કરવું. સગીપમાં રહેલા મ્હોટા પુત્રે કુર્ય હોય તો કનિષ્ઠે કરવું નહીં.

शुद्धरूपणादिभेदेन केशादिनामानि नृत्ततिथ्यनुरोधेनैव ग्राह्याणि ननु चार्ताश्रयणतिथ्यनुरोधेन नृ-
त्ततिथ्यज्ञानेन चार्ताश्रयणानुरोधेनैव यतिसंस्कारकरणेभ्यमेव सहस्रादिफलं असंस्कृतं विधायितयतेत्यत्र
फलेचरं धर्मलोपोभवेत्तत्र बुद्धिंशं मरणं तथा दिवंगतेनुरौ शिष्य उपवासं तदाचरेत् न ज्ञानमाचरेद्दिक्षुः पु-
त्रादिनिधनेश्च ते पितृमासक्षयंश्च त्याज्यानां च द्रव्यतिसां वरात् ॥

શુક્લ કૃષ્ણાદિ ભેદથી દેશવાદિ નામ મૃતતિથિને અનુસંધેજ લેવાં. વાત સાંભળી હોય તે તિથિને અનુસારે લેવાં નહીં. મૃતતિથિની ખબર ન હોય તો, વાત સાંભળવાને અનુસારેજ લેવાં. યતિના સંસ્કાર કર્યા છતાં સહસ્ત્ર અશ્વમેધ ઇલાદિક ક્ષણ મળે છે. “જે દેશમાં યતિનું શરીર સંસ્કાર કર્યાવિના શીર્ષ થઈ (સડી) જાય તે દેશમાં ધર્મલોપ, દુર્લિક્ષ અને મરણ એ પ્રાપ્ત થાય છે. શુરુ સ્વર્ગસ્થ થયા છતાં તે કાળે શિષ્યે ઉપવાસ કરવો. યુગાદિકનું મરણ સાંભળ્યા છતાં યતિએ જ્ઞાન કરવું નહીં. માતા, પિતાનું મૃત્યુ સાંભળ્યા છતાં સમૈલજ્ઞાનવડે શુદ્ધ થાય છે.”

अथप्रसंगाद्यतिधर्माः ॥ प्रातरुत्थायग्रहणस्पतइतिजपित्वादंडादीनिमृदंचादायमूत्रपुरीषयो

गृहस्थचतुर्गुणं शौचं कृत्वा च मय्यर्पयद्वा दशो वर्ज्यं प्रणवेन दत्तं धावनं कृत्वा सृदाद्यदिः कटिप्रक्षाल्य जलतर्पणं
वर्ज्यं कृत्वा पुनर्जघे प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा प्रणवेन प्राणायाममार्जनादिकृत्वा केशपादिनमोतनामभि-
स्तर्पयित्वा भूस्तर्पयामीत्यादि व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीतितर्पयेत् अत्र विशेषो माधवादौ
विश्वेश्वर्यादौ चक्षेयः सूर्योपस्थानादिकं त्रिकालविष्णुपूजादिकं च सिधौ श्रेयं विधूमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्त
वज्रने काले पराङ्मुख्ये नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् अत्र भिक्षामेदाः ग्रंथांतरे ज्ञेयाः अत्र विविदिपोर्दंडिनः मा-
धुकरीमुखा दंडवत्पादपिरग्रहणरहितस्त्युत्तरपात्रं मुख्यं अन्येपक्षाः अशक्तविपयाः तत्र माधुकरीपक्षे
दंडादिगृहीत्वा पंचभ्यः सप्तस्योवागृह्येभ्यो भिक्षां याचित्वा चंद्रप्रोक्ष्य भूःस्वर्गानमइत्यादिव्यस्तसमस्तव्या-
हृतिभिः सूर्यादिदेवेभ्यो भूतेभ्यश्च भूमौ भिक्षां शोपमघ्नं विष्णुनिवेदितं भुंजीत चंडीविनायकादिनैवेद्यं भुं-
जीत भुक्त्वा च मय्यपोदशप्राणायामान्कुर्यादिति संक्षेपः ॥

હવે પ્રસંગથી યતિના ધર્મ કહે છે.

પ્રાતઃકાળે ઉઠી-“વ્રહ્મણસ્પતેઽ” એ મંત્રનો જપ કરી; દહાદિક તથા મૃત્તિકા લઈ મૂત્ર, મળના સાગનિમિત્ત શુદ્ધિ શ્રદ્ધસ્થકરતાં ચોગણી કરી; આચમન કરી; પર્વ તથા દ્વાદશી વિના પ્રણવવડે દત્ત-ધાવન કરી; માટીવતી બાહેર ફેર ધોઈ; જળતર્પણ વિના સ્નાન કરી; ફરી જંઘા ધોઈ; વસ્ત્રાદિક પ્રહણ કરી; પ્રણવમંત્રવડે પ્રાણુધ્યાન, માર્જન ઇસાદિક કરી; કેશવાદિ, અને નમઃ એ અંતમાં જેને

એવા નામમંત્રવડે તર્પણ કરી; "મૂસ્તર્પયામિ" ઇત્યાદિ વ્યસ્ત સમસ્ત વ્યાહૃતિ મંત્રવડે "મહર્જન-સ્તર્પયામિ" એમ તર્પણ કરવું; એમાં વિશેષ પ્રકાર માધવાદિક તથા વિદ્યેશ્વર્યાદિક ગ્રંથમાં જોવે. સૂર્યનું ઉપસ્થાન ઇત્યાદિક તથા ત્રિકાળ વિષ્ણુપૂજન ઇત્યાદિક નિર્ણયસિદ્ધિમાં જોવું. ધૂમરહિત, મુસ-ળના શબ્દરહિત, અગ્નિરહિત તથા મનુષ્યોત્તુ લોજન યદ્ય ગચ્છેલું એવા પૂર્ણ અપરાહ્ણ કાળે યતિએ નિલ ભિક્ષા કરવી. "એ વિપયમાં ભિક્ષાનો ભેદ બીજા ગ્રંથમાં જોવે. આ ભિક્ષામાં જ્ઞાન પામવાની ઇચ્છાવાળા સન્યાસીને માધુકરી ભિક્ષા મુખ્ય છે. દંડ, વસ્ત્ર ઇત્યાદિકનો સ્વીકાર ન કરનારા યતિને તો કરપાત્ર મુખ્ય છે. બીજા ભિક્ષાના પક્ષ અસાક્તોભાટે છે. તેમાં માધુકરી પક્ષ છતાં દંડાદિક લઈ પાંચ અથવા સાત ઘેર ભિક્ષા માગી તે અન્નતું પ્રોક્ષણ કરી "મૂઃસ્વધાનમઃ" ઇત્યાદિ વ્યસ્ત, સમસ્ત વ્યાહૃતિમંત્રવડે સપ્તાદિ દેવતાઓને તથા ભૂતોને ભૂમિ ઉપર અન્ન દઈ શેષ અન્ન વિષ્ણુને નિવેદિત કરી લોજન કરવું. ચંડી તથા વિનાયક ઇત્યાદિક દેવતાઓનું નૈવેદ્ય ભક્ષણ કરવું નહીં. લોજન કરી આચમન કરી સોળ પ્રાણુપામ કરવા. એપ્રમાણુ સંકેપ જાણવે.

યતિહસ્તેજલંદ્યાન્નિક્ષાંદ્યાત્પુનર્જલં મૈક્યંપર્વતમાત્રંસ્યાત્તજ્જલંસાગરોપમં ઇકરાત્રંવસેદ્રામેનગરેપં ચરાત્રકમ્ વર્ષાધ્યોન્યપ્રવર્ષાધુમાસાંચચતુરોષસેત્ અઘૌમાસાન્વિહારઃસ્વાધતીનાંસંયતાત્મનાં મહાક્ષે પ્રમયિષ્ઠાનાંવિહારસ્તુનવિદ્યતે ભિક્ષાટનંજપઃજ્ઞાનંધ્યાનંશાંચંસુરાત્ત્વં કર્તવ્ય્યાનિપટેતાનિસર્વથાનુપદં ઢવત્ મંચરંગુહ્લવરંચંચ્છીરુથાલૌહ્યમેવચ દિવાસ્વાપશ્ચયાનંચયતીનાંપતનાનિપદ્ વૃથાજ્વંપાત્રલોમં સંચયંશિષ્યસંમદં હવ્યંકવ્યંતથાધ્વંચવર્જયેચ્છસદાયતિઃ યતિપાત્રાણિમૃદ્દેણુદાર્ધલાવુમયાનિચ નતીર્થવા સીનિયંસ્વાપ્નોપવાસપરોયતિઃ નચાધ્યયનશીલઃસ્વાપ્નચ્યાસ્યાનપરોમવેત્ ઇતદ્વેદાર્થમિત્તપરં ઇતેસંજ્ઞે પતોયતિધર્માઃ અન્યેપિમાધવીયમિતાક્ષરાદીશ્ચેયાઃ ॥

"યતિના હાથ ઉપર જળ દઈ ભિક્ષા દઈ ફરી જળ દેવું. તે ભિક્ષા પર્વતસમાન તથા તે જળ સાગર જેટલું થાય છે. વર્ષાકાળ વિના અન્ય કાળે યતિએ ગામમાં એક રાત્રિ અને નગરમાં પાંચ રાત્રિ રહેવું. વર્ષાકાળમાં ચાર માસ રહેવું. મનનો નિયમ કરનારા યતિએ આઠ માસ ફરવું. મહાક્ષેત્રમાં રહેનારાઓએ ફરવું નહીં. ભિક્ષાટન, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, પવિત્રપણું અને દેવપૂજન એ છ અવશ્ય રાજદંડપ્રમાણુ કરવાં. પલંગ, ચેત વસ્ત્ર, સ્ત્રીઓની વાર્તા, ચંચલપણું, દિવસે નિદ્રા અને વાહન એ છ યતિને પડવાનાં કારણ છે. વૃથા ભાષણ, પાત્રનો લોભ, સંચય, શિષ્યસંગ્રહ, હવ્ય કવ્ય એવાં અન્ન, એ યતિએ વળ્યે કરવાં. યતિનાં પાત્ર માટી, વાંસ, કાષ્ઠ અને દૂધિયાં એમનાં થાય. સન્યાસીએ નિલ તીર્થવાસી તથા ઉપવાસી થવું નહીં, ભણવું તથા વાંચવું એ સન્યાસીએ કરવું નહીં." અધ્યયન તથા વ્યાખ્યાનનો જે નિવેદ્ય કહ્યો તે વેદના અર્થ કરતાં બીજા વિપયમાં છે. એ સંક્ષેપપદો યતિના ધર્મ કલા. બીજા પણ યતિના ધર્મ માધવ તથા મિતાક્ષર ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં જોવા.

પ્રથમેત્રપરિચ્છેદેકાલસામાન્યનિર્ણયઃ ॥ દ્વિતીયેત્રપરિચ્છેદેવિશેષાત્કાલનિર્ણયઃ ॥ ૧ ॥

આ ધર્માબ્ધિસાર ગ્રંથના પ્રથમ પરિચ્છેદમાં કાળનો સામાન્ય નિર્ણય કહ્યો. પછી બીજા પરિચ્છેદમાં વિશેષિકરી કાળનિર્ણય કહ્યો.

તૃતીયસ્યચપૂર્વાધેર્ગર્માધાનાદિસંસ્ક્રિયાઃ ॥ આદિકંચપ્રકીર્ણાર્થોમાધાનાદ્યાઃસવિસ્તરાઃ ॥ ૨ ॥

દેવપ્રતિષ્ઠાસાંલ્યાદિનિલનંમિત્તિકંતથા ॥ તાર્તીયકોત્તરાર્થેસિન્નજીવત્પિતૃકનિર્ણયઃ ॥ ૩ ॥

આદ્યાધિકારકાલાદોર્નિર્ણયઃઆદ્યપદ્ધતિઃ ॥ સૂતકાદેર્નિર્ણયશ્ચનિર્ણયોદુર્મતાવપિ ॥ ૪ ॥

અંલેપિસંસ્કારવિધિઃસંન્યાસઃસહનિસ્તરઃ ॥ પ્રાયશ્ચિત્તંવ્યવહર્તિસર્વદાનવિધિવિના ॥ ૫ ॥

શુક્તોપિયમંશાસ્ત્રાર્થઃસંક્ષેપજ્ઞાનનિર્મિતઃ ॥ વિવુધાનાંચવાલાનાંતુદયેકપ્રદાનયે ॥ ૬ ॥

ત્રીજા પરિચ્છેદના પૂર્વાર્ધમાં ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર; આદિક; આધાનાદિક વિસ્તારસહિત પરચુ-રણ વિપય; દેવપ્રતિષ્ઠા; સાતિ ઇત્યાદિક; નિલનૈમિત્તિક કર્મ એટલા વિષય કલા. ત્રીજા પરિચ્છેદના ઉત્તરાર્ધમાં શુવત્પિતૃકનો નિર્ણય; આદ્યનો અધિકાર, કાળ ઇત્યાદિકનો નિર્ણય; આદ્યપદ્ધતિ; સૂતકાદિ-કનો નિર્ણય; દુર્ભરણ છતાં પણ નિર્ણય; અત્યેષિસંસ્કારનો વિધિ; અને વિસ્તારસહિત સંન્યાસ એ પ્રમાણે વિષય કલા. પ્રાયશ્ચિત્ત, વ્યવહાર અને સઘળા દાનનો વિધિ એ વિના સઘળા ધર્મશાસ્ત્રનો

અર્થ, વિદ્વાનોને સંતોષાર્થ અને શાસ્ત્રની વ્યુત્પત્તિથી જો રહિત છે તેમને શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ કહી નિવૃત્ત થવામાટે આ અંશમાં સંક્ષેપે કરી કહેલો છે.

मूलभूतानिपद्यानि विवृतानिक्वचित्क्वचित् ॥ निर्विकाराण्यपिनवान्यप्युक्तान्यत्रकानिचित् ॥ ७ ॥

આ બંધમાં, મૂળલોક કોઈ કોઈ ઠેકાણે અશુદ્ધ હોવાથી કેટલા એક નવા પણ શુદ્ધ કરી લેખ્યા છે.

मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाः सुधियो न लसावुधाः ॥ कृतकार्याः प्राङ्निवधैस्तदर्थनायमुद्यमः ॥ ८ ॥

અંથકાર આ અંથ કરવાનું પ્રયોજન શું? તે કહે છે.

મીમાંસા અને ધર્મશાસ્ત્રના જાણનારા, શુદ્ધિમાન અને આલસ્યરહિત એવા વિદ્વાનો તો પ્રાચીન વિદ્વાનોએ કદેલા પ્રાચીન નિબંધો જોઈનેજ કૃતકાર્ય થાય છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલાં કાવ્યો કદે છે, તેથી આ મહારો ઉદ્યોગ તેમનેમાટે નથી.

येषु नर्मदमतयो लसा अशास्त्र निर्णयम् ॥ धर्मवेदितुमिच्छन्ति रचितस्तदपेक्षया ॥ ९ ॥

नियन्धोयधर्मसिधुसारनामासुयोधनः ॥ अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विद्वलोभकवत्सलः ॥ १० ॥

સારે ને મંદબુદ્ધિવાળાઓ, આજસુ અને અગાની છતાં ધર્મવિષે નિર્ણય નાણુવાની ઇચ્છા કરે છે તેમનેમાટે ધર્માધિષ્ઠાસાર નામનો આ મુબોધ ગ્રંથ મેં કર્યો છે. એ ગ્રંથવડે ભક્તવત્સલ શ્રીમદ્વિઠ્ઠલ સંતુષ્ટ થાઓ.

प्रेम्णासद्भिर्ग्रंथः सेव्यः शब्दार्थतः सदोपौषि ॥

संशोध्यचापिहरिणा सुदाममुनिसत्तुपपृथुकमुष्टिरिव ॥ ११ ॥

આ ભારે અંત્ર કવચિત્ સ્થળમાં શબ્દયુક્ત અને અર્થયુક્ત ને દોષયુક્ત હોય તો પણ, સુદામા બ્રાહ્મણના પાવા ને ફાતરીયુક્ત હતા તો પણ શ્રીકૃષ્ણે તેમાંની ફાતરીવશેરાં ફેંકી સાફ શુદ્ધ કરી સ્વીકાર કર્યાં, તે રીતે વિદ્વાનોએ વિચારપૂર્વક શોધન કરી આ અંત્રનો સ્વીકાર કરવો.

श्रीकाश्यपाध्यायचरोमहात्मा यभूवविद्वद्विजराजराजः ॥

तस्मादुपाध्यायकुलावतंसो यज्ञेश्वरोनंतइमावभूताम् ॥ १२ ॥

વિદ્વાન્ પ્રાણણોમાં કેવળ સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) એવા મહાત્મા શ્રીકૌશી નામના ઉપાધ્યાય
યથા હતા. તે ચક્રી ઉપાધ્યાયના કુળમાં મુકુટરૂપ એવા યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય તથા અનંતોપાધ્યાય એ
બે પુત્ર થયા.

यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षो दैवज्ञवेदांगसुशास्त्रशिक्षः ॥

भक्तोत्तमो न तं गुणैकधामानं ताह्वयो न तं कलावतारः ॥ १३ ॥

તેમાં યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાય શ્રૌતમાર્ગમાં કુશળ, જ્યોતિષી અને વેદનું અંગ જે વ્યાકરણશાસ્ત્ર તેમાં સારી શિક્ષા પામેલા હતા. અને અનંતોપાધ્યાય ભક્તમાં એષ્ટ છતાં અનંતના અંશમૂત અવતાર હોવાથી અનંત શબ્દોના નિવાસનું સ્થાન હતા.

एपोत्यजजन्मभुवंस्वकीयां तां कौंकणाख्यां सुविरक्तशाली ॥

श्रीपांडुरंगोवसातिविधाय भीमातटेमुक्तिमगात्सुभक्त्या ॥ १४ ॥

એ અનંતોપાધ્યાય વૈજ્ઞાન્યવાન યદ્ય પોતાની કોંકણ નામની જન્મભૂમીનો ત્યાગ કરી શ્રીપંઢરી-
ક્ષેત્રમાં શ્રીપાંડુરંગની સમીપે નિવાસ કરી શ્રીપાંડુરંગની ભક્તિવડે બીમા નદીને તીરે સુક્તિને
પ્રાપ્ત થયા.

तस्यानन्ताभिधानस्योपाध्यायस्य सुतः कृती ॥

काशीनाथाभिघो धर्मसिंघुसारं समातनोत् ॥ १५ ॥

એ અનંતોપાધ્યાયના પુત્ર, વિદ્વાન એવા કાશીનાથોપાધ્યાયે આ ધર્મસિંધુસાર નામનો ગ્રંથ
લખ્યો છે.

इति श्रीमत्काश्यपाध्यायसूत्रिसूत्रयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसुतकाशीनाथोपाध्याय-
विरचिते धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धे समाप्तम् ॥ श्रीगुरुपांडुरंगार्पणमस्तु ॥

ઇતિ શ્રીમત્કાશ્યપાધ્યાયસૂત્રિસૂત્ર યજ્ઞેશ્વરોપાધ્યાયાનુજાનંતોપાધ્યાયસુત કાશીનાથોપા-
ધ્યાયવિરચિતે ધર્મસિંધુસારે તૃતીય પરિચ્છેદોત્તરાર્ધે સમાપ્તમ્,

॥ श्रीपांडुरंगार्पणमस्तु ॥

સમાપ્ત.

શાકે માર્ગણસ્વેર્મભૂપેરિમિતે માસે શુભે માધવે,
શુક્રે કામતિથૌ શનૈશ્વરદિને શ્રીવાલજિત્સુતુના ॥
ધર્માન્ધિનિંજમાપયા વિલિસિતોઽયં કર્ણજિચ્છર્મણા,
તં ગૃહંતુ વુઘાઃ સુશોખ્ય શમલં હિત્વા પ્રમાદોદ્ભવં ॥ ૧ ॥

ધર્મસિંધુમાંના એકાદશીનિર્ણયનો ૫૮.

શ્રીકારીનાયોપાધ્યાયૈરેકાદશ્યા વિનિર્ણયઃ ॥

કૃતોષ્ટાદશમેદાત્મા સ્માર્તવૈષ્ણવયોઃ પૃથક્ ॥ ૧ ॥

ધર્મસિંધુ ગ્રંથકર્તા શ્રીકારીનાય ઉપાધ્યાયે એકાદશીને અઢાર ભેદરૂપ નિર્ણય સ્માર્ત અને વૈષ્ણવોને જુદો જુદો કરેલો છે.

સંલક્ષ્યોદાહતેઃ સિદ્ધિ સંશોધ્ય ગ્રંથપટ્ટયોઃ ॥

વિભાવ્યૈક્યં ચ પટ્ટેઽસિન્ન સ યથામતિ લિખ્યતે ॥ ૨ ॥

ઉદાહરણની સિદ્ધિ (યુક્તિ) સારી રીતે મનમાં લઈ તથા ચોખી ગ્રંથ (ધર્મસિંધુ) તથા પટની એકવાક્યતા કરી આ પટમાં તે નિર્ણય યથામતિ લખું.

શ્રીરામચંદ્રનામા નામપ્રાગર્થઘટ્ટજિહ્વાયઃ ॥

સ બ્રહ્મવિત્પિતા મે જયતિતરામેપ જાનકીજાનિઃ ॥ ૩ ॥

શ્રીરામચંદ્ર નામના; એ નામનાં પૂર્વ અર્થ જે શ્રીરામ તેના ઉચ્ચારવડે ઘસાએલું છે જુદાનું અર્થ જેનું એવા પ્રકાશિત અને જાનકી છે સી જેમની એવા એ મહારા પિતા સઘળાઓથી ઉત્કર્ષ (અધિકપણે) કરી રહે છે.

નામસ્મૃત્યા યસ્ય ચ વિયોધિતો ધર્મશાસ્ત્રદુર્બોધમ્ ॥

નિર્ણયમેકાદશ્યા નિઃસંદિગ્ધં સુચેન વિલિખામિ ॥ ૪ ॥

જે પિતાના નામસ્મરણે કરી બોધ પામ્યો છતો હું ધર્મશાસ્ત્રમાં દુર્બોધ અને નિઃસંદેહ એવા આ એકાદશીને નિર્ણય સુષેકરી લખું.

અત્રસમત્વસ્યોદ્યાયક્ષણાભ્યવહિતપૂર્વેક્ષણાંતતિથિસત્ત્વંપટ્ટિઘટિકારૂપં ન્યૂનત્વંતુકિંચિદન્યૂનપટ્ટિ ઘટિકાવધિશુદ્ધાવિદ્યામેદેષુ તિથિક્ષયવૃદ્ધિભ્યાંવિલક્ષણં યથાવૈષ્ણવશુદ્ધૈકાદશી પ્રથમમેદે દશમી ૫૫૫૫૯ એકાદશી ૪૪૫૫૯ દ્વાદશી ૪૪૫૫૯ એવંપરમક્ષયેપલોનચતુશ્ચત્વારિંશદ્દશીમિતંન્યૂનત્વં એવમે ઘસાર્તવૈષ્ણવયોઃશુદ્ધાવિદ્યામેદૈર્વિલક્ષણત્યમૂહામ્ ॥

ઇહાં સમત્વ એટલે સૂર્યોદયના પ્રથમ ક્ષણના સમીપનો પૂર્વનો જે ક્ષણ તેના અંતપર્યંત તિથિનું રહેવું એટલે પૂર્ણ સાઠ ઘટિકા. ન્યૂનપણું તો, કાંઈ એક ઓછી સાઠ ઘટિકાપર્યંત તિથિ હોય તે. શુદ્ધા વિદ્યા ભેદમાં તિથિના ક્ષય તથા વૃદ્ધિવડે વિલક્ષણ થાય છે. જેમ, વૈષ્ણવોની શુદ્ધૈકાદશીના પ્રથમ ભેદમાં દશમી ૫૫૫૫૯ એકાદશી ૪૪૫૫૯ દ્વાદશી ૪૪૫૫૯ એવંપરમક્ષયે પરમાવધિ (પૂર્ણ) ક્ષયમાં પળમાત્ર ઓછી એવી ૪૪ ઘટિકા પરિમિત ન્યૂનપણું થાય છે, એવંપરમાવધિ સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોનું શુદ્ધા વિદ્યાના ભેદવડે વિલક્ષણપણું જાણવું.

પતેવૈષ્ણવાનામેકાદશ્યાઃશુદ્ધામેદાઃ અત્રારુણોદયવેધરહિતાશુદ્ધા સાચતુર્વિધા સાચોદાહરણેયુગ્મ વર્ણ્યતે ॥

એ વૈષ્ણવોની શુદ્ધા એકાદશીના ભેદ ૯.

ઇહાં અરુણોદયવેધરહિત જે એકાદશી તે શુદ્ધા, તે ચાર પ્રકારની. તેજ ઉદાહરણમાં બતાવું.

	દશમી. ચ. પ.	एकाद. ચ. પ.	द्वादशी. ચ. પ.	
શુદ્ધન્યૂનાન્યુ નદ્વાદશિકા.	૫૫ ૫૫ ૫૮ ૦	૫૫ ૫૫ ૫૫		શ્યમનુભયાઽધિવ્યવતીશુદ્ધા અત્રસાર્તાનાંવૈષ્ણવાનાંવૈ કાદશ્યાનેવોપવાસઃ. મેદઃ ૧.
ધર્માન્ધિસ્યસુ દાહરણમ્.	૫૫ ૦ ૫૫ ૦ ૫૮ ૦			એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહર- ણમાં, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરેલો. ૧

	દશમી.		एकाद.		द्वादशी		
	ष	प	ष	प	ष	प	
શુદ્ધન્યૂનાસ મદ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૫૮	૦	૬૦	૦	<p>શ્યમપ્યનુભયાધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રાપિસાર્તાનાવૈષ્ણવા નાંચૈકાદશ્યામેવોપવાસઃ મેદઃ ૨.</p> <p>એ ૫૯ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણુમા ૫૯, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીવિષેજ ઉપવાસ કરવો. ૨</p>
ધર્માર્થિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૫૭	૦	૫૮	૦	
શુદ્ધન્યૂનાઽધિ કદ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૫૮	૦	૬૦	૧	<p>શ્યદ્વાદશીમાત્રાઽધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસાર્તાનામેકાદ શ્યાવેષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામેવોપવાસઃઈતિમાધવમતં સર્વેપાંદ્વા દશ્યામેવેતિહેમાદ્રિમતં. મેદઃ ૩.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણુમા સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે તથા વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સઘળાઓએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો હેમા- દ્રિનો મત ૩</p>
ધર્માર્થિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૦	૦	૫૮	૦	૬૦	૧	
શુદ્ધસમાન્યૂન દ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૬૦	૦	૫૬	૫૬	<p>શ્યમનુભયાઽધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસાર્તાનાવૈષ્ણવાનાં કાદશ્યામેવોપવાસઃ શ્વમુદાહરણંવિચાર્ય. મેદઃ ૪.</p> <p>એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહર- ણુમા, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એ ઉદાહરણુ વિચાર કરવા લાયક છે. ૪</p>
ધર્માર્થિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૫૭	૦	૫૮	૦	
શુદ્ધસમાસમ દ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૬૦	૦	૬૦	૦	<p>શ્યમપ્યનુભયાઽધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસાર્તાનાવૈષ્ણવાનાં ચૈકાદશ્યામેવોપવાસઃ. મેદઃ ૫.</p> <p>એ ૫૯ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણુમા, સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો ૫</p>
ધર્માર્થિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૫૭	૦	૫૮	૦	
શુદ્ધસમાઽધિ કદ્વાદશિકા.	૫૫	૫૬	૬૦	૦	૬૦	૦	<p>શ્યદ્વાદશીમાત્રાઽધિક્યવતીશુદ્ધા અત્રસાર્તાનામેકાદ શ્યા વેષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામેવોપવાસ. ઇતિમાધવમતં સર્વેપાં દ્વાદશ્યામેવોપવાસઃઈતિહેમાદ્રિમતં. મેદઃ ૬.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણુમા, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે અને વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સઘળાઓએ દ્વાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો એવો હેમા- દ્રિનો મત. ૬</p>
ધર્માર્થિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૫૮	૦	૬૦	૧	

શુદ્ધાઽધિકા ન્યૂનદ્વાદશિકા.	દશમી.		एकाद.		द्वादशी.		
	घ. प.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	
ધર્માન્ધિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૫૯	૬૦	૦	૫૯	૫૮	શ્ય
							શ્ય
							इयमेकादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तगृहस्या नापूर्वैकादश्यां यतीनांवैष्णवानांचोपरितैकादश्यामेवोप वासइतिमाधवमतं कामाद्वाअकामाद्वा वैष्णवो द्वयमुपव सेदितिहेमाद्रिमतं. इदमुदाहरणंविचार्य. मेदः ७.
							એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ એકાદશીને દિવસે, અને સંન્યાસી, વૈષ્ણવ, એમણે બીજા દિવસની શેષ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સક્રમ અથવા નિષક્રમ વૈષ્ણવોએ બન્ને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો હેમા- દ્રિનો મત. એ ઉદાહરણ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. ૭

શુદ્ધાઽધિકાસ મદ્વાદશિકા.	૫૫	૫૯	૬૦	૦	૫૯	૫૯	શ્ય
ધર્માન્ધિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૬૦	૧	૫૮	૦	શ્ય
							इयमप्येकादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रापिस्मार्तगृह स्थानांपूर्वैकादश्यां यतीनांवैष्णवानांचावशिष्टैकादश्यामेवो पवासइतिमाधवमतं कामाद्वाअकामाद्वा वैष्णवोद्वयमुपव सेदितिहेमाद्रिमतं. मेदः ८.
							એ પણ એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહ- રણમાં પણ સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ એકાદશીમાં અને ચતિ તથા વૈષ્ણવોએ બીજા એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એવો માધવનો મત. સક્રમ અથવા નિષક્રમ વૈષ્ણવોએ બન્ને દિવસ ઉપવાસ કરવો એવો હેમાદ્રિનો મત. ૮

શુદ્ધાઽધિકા ઽધિકદ્વાદશિકા.	૫૫	૫૯	૬૦	૧	૩	૫૫	
ધર્માન્ધિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૫	૦	૬૦	૧	૫	૦	
							इयमुभयाऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तैर्वैष्णवैश्च परैवैका दश्युपोप्येत्युभयमतं. मेदः ९.
							એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ પણ બીજા દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી એવો બન્ને (માધવ તથા હેમાદ્રિ)નો મત છે. ૯

एतेवैष्णवानांविद्वैकादश्यामेदाः अत्रविद्वत्त्वमरणोदयेदशमीसत्त्वं अरणोदयस्तु सूर्योदयात्माक
चतुर्घटिकात्मकः.

એ વૈષ્ણવોની વિદ્વા એકાદશીના ભેદ ૯.

ઇહાં વિદ્વાપણું એટલે અરુણોદયસમયે દશમી હોય તે. અરુણોદય તો, સૂર્યોદયથી પ્રથમ જે
ચાર ઘટિકારૂપ કાળ તે.

વિદ્વન્ન્યૂનાન્યુ નદ્વાદશિકા.	૫૬	૧	૫૮	૦	૫૯	૫૯	
ધર્માન્ધિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯	૦	
							इयमुभयाऽधिक्यवतीविद्वदा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामे वोपवासो वैष्णवानांविद्वत्त्वाद्वादश्यामुपवासः. मेदः १.
							એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહર- ણમાં, સ્માર્તોને એકાદશીમાંજ ઉપવાસ. અને એ વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. ૧

	દશમી		एकाद.		द्वादशी		
	ष	प.	ष	प.	ष	प.	
વિદ્યન્યૂનાસમ દ્વાદશિકા.	૫૬	૧	૫૮	૦	૬૦	૦	<p>इयमप्यनुभयाऽधिष्यवतीविद्धा अत्राप्तिस्मार्तानामेकादश्या मेवोपवासो वैष्णवानांविद्धत्वाद्वादश्यामुपवासः. मेदः २.</p> <p>એ એકાદશી અનુભયાધિષ્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહર- ણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીમાં, અને એ વિદ્ધા છે તેથી વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. ૨</p>
ધર્માધિષ્ઠ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯	૦	
વિદ્યન્યૂનાઽધિ ષ્ટદ્વાદશિકા.	૫૬	૧	૫૮	૧	૬૦	૦	<p>द्वादशीमात्राऽधिष्यवतीविद्धेयं अत्रस्मार्तैरेकादश्युपो प्या वैष्णवैर्द्वादश्युपोप्या हेमाद्रिमतेतुसर्वैर्द्वादश्येवो पोप्या.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિષ્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીમાં અને વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીમાં ઉપવાસ કરવો. હેમાદ્રિને મતે તો સઘળાઓએ દ્વાદશી- નોજ ઉપવાસ કરવો; ૩</p>
ધર્માધિષ્ઠ્યમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૫૯	૦	૬૦	૧	
વિદ્યસમાન્યૂન દ્વાદશિકા.	૫૮	૫૯	૬૦	૦	૫૯	૫૯	<p>इयमनुभयाऽधिष्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामे वोपवासो वैष्णवानांविद्धत्वाद्वादश्यामुपवासः. मेदः ४.</p> <p>એ એકાદશી અનુભયાધિષ્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહર- ણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. વિદ્ધા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશી દિવસે ઉપવાસ કરવો. ૪</p>
ધર્માધિષ્ઠ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯	૦	
વિદ્યસમાસમ દ્વાદશિકા.	૫૯	૧	૬૦	૦	૬૦	૦	<p>इयमप्यनुभयाऽधिष्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्या मेवोपवासो वैष्णवानांविद्धत्वाद्वादश्यामुपवासः. मेदः ५.</p> <p>એ પણ અનુભયાધિષ્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસેજ ઉપવાસ કરવો. વિદ્ધા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૫</p>
ધર્માધિષ્ઠ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦	૫૯	૦	
વિદ્યસમાધિ ષ્ટદ્વાદશિકા.	૫૭	૧	૬૦	૦	૬૦	૦	<p>इयंद्वादशीमात्राऽधिष्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तैरेकादश्युपो प्या वैष्णवैर्द्वादश्युपोप्या हेमाद्रिमतेतुसर्वैर्द्वादश्येवोपोप्या.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિષ્યવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદા- હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. હેમાદ્રિને મતે તો, સઘળાઓએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૬</p>
ધર્માધિષ્ઠ્યમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૫૯	૦	૬૦	૧	

	દશમી.		एकाद.		द्वादशी.		
	प.	प.	प.	प.	प.	प.	
विज्ञाऽधिका न्यूनद्वादशिका.	५९	१	६०	०	५९	५८	इयमेकादशीमात्राऽधिक्यवतीविज्ञा अत्रस्मार्तैर्गृहस्थैः पूर्वैकादश्युपोष्या यतिमिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभि र्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तैरुपवासद्वयंका यंमतिकेचित्. मेदः ७.
धर्माग्निस्यमु दाहरणम्.	५८	०	६०	१	५८	०	એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિજ્ઞા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પહેલી એકાદશીને ઉપવાસ કરવો. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવ એ સઘળાઓએ બીજી ઉપવાસમાં લેવી. વિષ્ણુ ની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ ઉપવાસ કરવા, એમ કેટલાએક અંથકાર કહે છે. ૭

विज्ञाधिकास मद्वादशिका.	५९	१	६०	०	५९	५९	इयमन्येकादशीमात्राधिक्यवतीविज्ञा अत्रस्मार्तैर्गृहस्थैः पूर्वैकादश्युपोष्या यतिमिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभिर्व णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तैरुपवासद्वयंकार्य मितिकेचित्. मेदः ८.
धर्माग्निस्यमु दाहरणम्.	५८	०	६०	१	५८	०	એ પણ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી વિજ્ઞા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પહેલી એકાદશી ઉપ વાસ માટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજી દિવસની ઉપવાસ માટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ ઉપવાસ કરવા, એમ કેટલાએક કહે છે. ૮

विज्ञाधिकाऽधि कद्वादशिका.	५६	१	६०	०	५	०	इयमुभयाऽधिक्यवतीविज्ञा अत्रस्मार्तैःस्मार्तैर्वैष्णवैश्चाव शिष्टापरैर्वैकादश्युपोष्या. मेदः ९.
धर्माग्निस्यमु दाहरणम्.	५८	०	६०	१	४	०	એ એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી વિજ્ઞા છે. એ ઉદાહરણમાં, સઘળા સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ બાકી રહેલી એથી બીજી દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસ માટે લેવી. ૯

इमेस्मार्तानां शुद्धैकादशीमेदाः ॥ शुद्धत्वंनामसूर्योदयेदशम्यसत्त्वं साचतुर्विधा साचो
दाहरणैःप्रदर्श्यते.

એ સ્માર્તોની શુદ્ધ એકાદશીના ભેદ કહે છે.

शुद्धापञ्चुं એટલે સૂર્યોદયસમયે દશમી તિથિ ન હોય તે. તે શુદ્ધ એકાદશી ચાર પ્રકારની,
એજ ચાર પ્રકાર ઉદાહરણવડે દેખાડું.

	दशमी.		एकाद.		द्वादशी.		
	प.	प.	प.	प.	प.	प.	
शुद्धन्यूनान्य नद्वादशिका.	५९	५९	५९	०	५९	०	इयमनुभयाऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्यामेयो पवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुविज्ञत्वाद्वादश्यामुपवासः. मेदः १.
धर्माग्निस्यमु दाहरणम्.	५७	०	५८	०	५९	०	એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદા હરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીને દિવસે કરવો નહીં. વિજ્ઞા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૧

	દશમી	एकाद	द्वादशी	
શુદ્ધન્યૂનાસમ દ્વાદશિકા.	૫૧	૫૧	૫૧	૪૫ ૬૦ ૦
ધર્માગ્નિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦ ૫૧ ૦
<p>इयमप्यनुभयाधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्या मेवोपवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुविद्वत्त्वादश्यामुपवासः. मेदः २.</p> <p>એ પણ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીનો કરવો નહીં. વિદ્વા હોવાથી વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૨</p>				
શુદ્ધન્યૂનાઽધિ ફદ્વાદશિકા.	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧ ૬૦ ૦
ધર્માગ્નિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૫૧	૦ ૬૦ ૦
<p>इयंद्वादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धा अत्रशुद्धत्वात् स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासो नद्वादश्यामितिमाधयमतं हेमाद्रिमतेतुसर्वेद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः. मेदः ३.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં, શુદ્ધ છે માટે સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીમાં કરવો નહીં, એવો માધવનો મત હેમાદ્રીને મતે તો, સઘળાઓએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. કોઈ અથકાર તો, મોક્ષની ઇચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ બીજા ઉપવાસ માટે લેવી, એમ કહે છે. ૩</p>				
શુદ્ધસમાન્યૂત દ્વાદશિકા.	૫૮	૫૧	૬૦	૦ ૫૧ ૫૧
ધર્માગ્નિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦ ૫૧ ૦
<p>इयमनुभयाऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तानामेकादश्या मेवोपवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुविद्वत्त्वादश्यामेवोपवासः. मेदः ४.</p> <p>એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીનો કરવો નહીં. વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૪</p>				
શુદ્ધસમાસમ દ્વાદશિકા.	૫૮	૫૧	૬૦	૦ ૬૦ ૦
ધર્માગ્નિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૭	૦	૫૮	૦ ૫૧ ૦
<p>इयमप्यनुभयाऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रापिस्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यां वैष्णवानांतुविद्वत्त्वादश्यामेवोपवासः. मेदः ५.</p> <p>એ એકાદશી પણ અનુભયાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો, દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો નહીં. વિદ્વા છે માટે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. ૫</p>				
શુદ્ધસમાઽધિ ફદ્વાદશિકા.	૫૧	૫૧	૬૦	૦ ૬૦ ૦
ધર્માગ્નિસ્યમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૫૧	૦ ૬૦ ૦
<p>इयंद्वादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रशुद्धत्वात्स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासोनद्वादश्यामितिमाधयमतं हेमाद्रिमतेतु सर्वे पराद्वादश्येवोपोष्या केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः. मेदः ६.</p> <p>એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણમાં, શુદ્ધ હોવાથી સ્માર્તોએ એકાદશીનોજ ઉપવાસ કરવો. દ્વાદશીનો કરવો નહીં, એવો માધવનો મત. હેમાદ્રીને મતે તો સઘળાઓએ બીજા દિવસની દ્વાદશીજ ઉપવાસમાટે લેવી. કોઈ અથકાર, મુમુક્ષુ સ્માર્તોએ બીજા ઉપવાસમાટે લેવી, એમ કહે છે. ૬</p>				

	દશમી.		एकाद.		द्वादशी.		
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
શુદ્ધાધિકા ન્યૂનદ્વાદશિકા.	૫૯	૫૯	૬૦	૦	૫૮	૫૯	
			૧	૦	ક્ષય		
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૬૦	૧	૫૮	૦	ક્ષય

इयमेकादशीमात्राऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तैर्गृहिभिः पूर्वैकादश्युपोष्या यतिभिर्निष्कामगृहिभिर्नस्यैर्विधवाभिर्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यमिति केचित्. मेदः ७.

એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારાઓએ એ ઉપવાસ કરવા, એમ કોઈ કહે છે. ૭

શુદ્ધાધિકાસ મઠાદિકા.	૫૯	૫૯	૬૦	૦	૫૯	૦	
			૧	૦	ક્ષય		
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૫૮	૬૦	૬૦	૧	૫૮	૦	ક્ષય

इयमप्येकादशीमात्राधिक्यवतीशुद्धा अत्रस्मार्तैर्गृहिभिः पूर्वैकादश्युपोष्या यतिभिर्निष्कामगृहिभिर्नस्यैर्विधवाभिर्वैष्णवैश्चपरैवोपोष्या विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यमिति केचित्. मेदः ८.

એ પણ એકાદશી એકાદશીમાત્રાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. સંન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારાઓએ એ ઉપવાસ કરવા, એમ કોઈ કહે છે. ૮

શુદ્ધાધિકાધિ ક્ષત્રાદિકા.	૫૯	૫૯	૬૦	૦	૩	૦	
			૧	૦			
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૫૮	૦	૬૦	૧	૫૮	૦	

इयमुभयाऽधिक्यवतीशुद्धा अत्रसर्वैःस्मार्तैर्वैष्णवैश्चाप
शिष्टापरैर्वैकादश्युपोष्या. मेदः ९.

એ -એકાદશી ઉભયાધિક્યવતી શુદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સઘળા સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ બાકી રહેલી એવી બીજા દિવસની એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. ૯

इमेस्मार्तानांविद्वैकादशीमेदाः अत्रविद्वत्सूर्योदयेदशमीसत्त्वं सूर्योदयस्तु पष्टिघटिकांत्यक्षणा
व्यवहितोत्तरक्षणलवादिकालावच्छिन्नः इयमपिविद्वच्चतुर्विधा सावोदाहरणेयु प्रदर्श्यते ॥

એ સ્માર્તોની વિદ્વા એકાદશીના ભેદ છે.

ઇહાં વિદ્વાપણું એટલે સૂર્યોદયસમયે દશમી તિથિ હોય તે. સૂર્યોદય તો, સાઠ ઘટિકાના છેલ્લા ક્ષણના સમીપનો એવો જ આગળ આવતા ક્ષણવાદિકાળ તેને આપી રહેનારો તે. એ વિદ્વા એકાદશી પણ ચાર પ્રકારની છે. તે ચાર પ્રકાર ઉદાહરણુએ બતાવું.

	દશમી.		एकाद.		द्वादशी		
	घ.	प.	घ.	प.	घ.	प.	
વિદ્વન્યૂનાન્યૂન દ્વાદશિકા.	૨	૦	૫૭	૫૯	૫૭	૦	
			ક્ષય				
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૨	૦	૫૬	૦	૫૫	૦	ક્ષય

इयमनुभयाऽधिक्यवतीविद्वद्वा अत्रस्मार्तानामेकादश्या
मुपवासः वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः. मेदः १.

એ એકાદશી અનુભયાધિક્યવતી વિદ્વા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીને ઉપવાસ કરવો. ૧

વિદ્યન્યૂનાસમ દ્વાદશિકા.	દશમી		एकाद		द्वादशी		અન્યસાર્તાનામેકા દશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપવાસઃ. મેદઃ ૨.
	च	प	च	प	च	प	
ધર્માધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૨	૦	૫૪	૫૯	૬૦	૦	એ પણ એકાદશી અનુભયાધિક્ષવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં પણ સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૨
વિદ્યન્યૂનાધિ દ્વાદશિકા.	૧	૦	૫૮	૫૯	૬૦	૦	અથવાદશીમાત્રાધિક્ષવતીવિદ્ધા અથવાદશ્યાવિદ્ધ ત્વાદ્વાદશ્યામેવસાર્તાનામપ્યુપવાસઃ તત્રકિમુવક્તવ્યંવૈષ્ણવાનામિતિ પૂર્વવોમયાધિક્ષ્યે દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ્યે ચ સાર્તાનાં વિદ્યાયાસ્ત્યાગોનાન્યત્ર. મેદઃ ૩.
ધર્માધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૧	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષવતી વિદ્ધા છે. એ એકાદશી વિદ્ધા છે માટે સ્માર્તોએ પણ દ્વાદશીને દિવસે જ ઉપવાસ કરવો. ત્યારે વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવો એમાં તો કહેવાનુંજ શું? એ પ્રમાણે ઉભયાધિક્ષ તથા દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષ છતાં સ્માર્તોએ વિદ્ધા એકાદશીનો ભાગ કરવો, પીળે ઠેકાણે ભાગ કરવો નહીં. ૩
વિદ્યસમાન્યુ નદ્વાશિકા.	૨	૦	૫૮	૦	૫૮	૫૯	અથવાદશીમાત્રાધિક્ષવતીવિદ્ધા અથવાસાર્તાનામેકાદશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપવાસઃ. મેદઃ ૪.
ધર્માધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૨	૦	૫૬	૦	૫૮	૦	એ એકાદશી અનુભયાધિક્ષવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૪
વિદ્યસમાસમ દ્વાદશિકા.	૨	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	અથવાદશીમાત્રાધિક્ષવતીવિદ્ધા અથવાસાર્તાનામેકાદશ્યામુપવાસઃ વૈષ્ણવાનાંદ્વાદશ્યામુપવાસઃ. મેદઃ ૫.
ધર્માધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૨	૦	૫૬	૦	૫૫	૦	એ એકાદશી અનુભયાધિક્ષવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, સ્માર્તોએ એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ૫
વિદ્યસમાધિ કદ્વાશિકા.	૨	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	અથવાદશીમાત્રાધિક્ષવતીવિદ્ધા અથવાદશ્યાવિદ્ધ ત્વાદ્વાદશ્યામેવસાર્તાનામપ્યુપવાસઃ તત્રકિમુવક્તવ્યં વૈષ્ણવાનામિતિ પૂર્વવદન્નસાર્તાનાં વિદ્યાયાસ્ત્યાગઃ. મેદઃ ૬.
ધર્માધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૧	૦	૫૮	૦	૬૦	૦	એ એકાદશી દ્વાદશીમાત્રાધિક્ષવતી વિદ્ધા છે. એ ઉદાહરણમાં, એકાદશી વિદ્ધા છે માટે સ્માર્તોએ પણ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. વૈષ્ણવોએ દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો એમાં તો કહેવાનુંજ નહીં. ત્રીજા બેદમાં કહ્યા પ્રમાણે એ ઠેકાણે સ્માર્તોએ વિદ્ધાનો ભાગ કરવો. ૬

	દશમી.		एकाद.		द्वादशी		
	ष	ष	ष	ष	ष	ष	
વિદ્યાધિકાન્યૂ નદ્વાદશિકા.	૭	૦	૨	૦	૫૫	૦	હય અથ
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૪	૦	૨	૦	૫૮	૦	હય અથ
<p>इयमेकादशीमात्राऽधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तैर्गृहिभिः पूर्वैकादश्युपोष्या यतिभिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभि र्षण्वेष्टपरैर्योपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तरूपवासद्वयंकार्यमिति केचित्. मेदः ७.</p> <p>એ એકાદશી એકાદશીમાત્રાવિક્ષવતી વિદ્યા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પ્રથમ દિવસની એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. સન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ ઉપવાસમાટે લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ ઉપવાસ કરવા એમ કોઈ કહે છે. ૭</p>							
વિદ્યાધિકા સમદ્વાદશિકા.	૫	૦	૨	૦	૫૮	૦	હય અથ
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૪	૦	૨	૦	૫૮	૦	હય અથ
<p>इयमप्येकादशीमात्राऽधिक्यवतीविद्धा अत्रस्मार्तैर्गृहिभिः पूर्वोपोष्या यतिभिर्निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभिर्षण्वै श्चपरैर्योपोष्या विष्णुप्रीतिकामैःस्मार्तरूपवासद्वयंकार्यमिति केचित्. मेदः ८.</p> <p>એ એકાદશી પણ એકાદશીમાત્રાવિક્ષવતી વિદ્યા છે. એ ઉદાહરણમાં સ્માર્ત ગૃહસ્થોએ પૂર્વ દિવસની લેવી. સન્યાસી, નિષ્કામ ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, વિધવા, અને વૈષ્ણવોએ બીજા દિવસનીજ લેવી. વિષ્ણુની પ્રીતિ ઇચ્છા કરનારા સ્માર્તોએ એ ઉપવાસ કરવા એમ કોઈ કહે છે. ૮</p>							
વિદ્યાધિકાઽ ધિકદ્વાદશિકા.	૭	૦	૪	૦	૩	૦	
ધર્માન્ધિસ્થમુ દાહરણમ્.	૨	૦	૩	૦	૪	૦	
<p>इयमुभयाधिऽस्यवतीविद्धा अत्रसर्वाःस्मार्तैर्विष्णवैश्चाव शिष्टा परैर्येकादश्युपोष्या एतदुदाहरणेपिस्मार्तानांविद्धा यास्त्यागः. मेदः ९.</p> <p>એ એકાદશી ઉભયાધિક્ષવતી વિદ્યા છે. એ ઉદાહરણમાં, સઘળા સ્માર્ત તથા વૈષ્ણવોએ બીજી રહેલી બીજા દિવસનીજ એકાદશી ઉપવાસમાટે લેવી. એ ઉદાહરણમાં પણ, સ્માર્તોએ વિદ્વાનો સાથે કરવો. ૯</p>							

रामचंद्रतनूजेन वासुदेवेन विन्मुदे ॥ धर्मान्धिशेषपट्टोयमशोध्यैकादशीभिदाम् ॥ १ ॥

રામચંદ્ર ઉપાધ્યાયના પુત્ર, વાસુદેવ ઉપાધ્યાયે ધર્માન્ધિસારના શેષશ્વત એકાદશીના બેદને આ ૫૮ વિદ્વાનોના સતોષમાટે શોધેલો છે.

धर्मान्धिसारमंथस्य, व्याख्या गुर्जरभाषया ॥

ફક્તાડરૂપપ્રશ્નોધાય, તથા તુલ્યંતુ સજ્જનાઃ ॥ ૧ ॥

कुर्वंतु नाम निर्दां ये, यलास्तेऽत्र न मे क्षतिः ॥

પ્રાપ્તયુર્જનતિ ત્યાર્તિ, તાનૃતે સુજ્જનાઃ કથં ॥ ૨ ॥

॥ श्री सीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥

ધર્મસિંધુમાં લખાયેલા કેટલાએક કઠિણ શબ્દોનો અકારાદિ વર્ણક્રમે કોશ.

અગ્રોક્ષણ—ગ્રાહમાં પાત્ર પીરસવાની પ્રથમ અગ્નિ અને સોમના ઉદ્દેશથી જે બે આહુતિ અપાય છે તે.
અગ્રેદિધિયુ—ઘોડી બેઠેન હંવારી બેઠાં નાની બેઠેન પરતો તો તે.
અશ્વન—મૃગશ્રવ.
અતિક્રાંત—પ્રથમ કરવાનું જે રહિ ગયું હોય તે.
અધરોચિષ્ઠ—મળત્યાગ કર્યા પછી હાથ પગ ધોઈ આચમન કર્યું ન હોય તે. [પ્હેલી સ્ત્રી.
અધિવિત્રા—એક પુરુષે પરણેલી ઘણી સ્ત્રીઓમાંની અધ્વન્ય—યલુવેદી. ૨ ચત્રમાં યલુવેદનું કર્મ કરવાવાળો.
અનન્યગતિક—નીમેષા સમયેજ કરવાનું કૃત્ય. ૨ જેની બીજી ગતિ ન હોય તે.
અનુકંદપ—પ્રતિનિધિ. ૨ ગૌણ પક્ષ.
અનુગમન—પાછળ જવું તે.
અનૂયાન—ગુરુપાસેથી અંગસહિત વેદ બાણી રહેલો તે.
અન્યતમ—ભેમાંથી અથવા ઘણામાંથી કોઈ એક.
અન્યાધાન—હોમ કરવાનાં દ્રવ્યનો આહુતિની સંખ્યાપ્રમાણે દેવતાને ઉદ્દેશે ત્યાગ કરવો અથવા દેવતાઓના ઉદ્દેશથી સમિધ આદિ અગ્નિમાં અર્પણ કરવી તે.
અન્થાગિહ્ય—સતી યતુ તે.
અન્થાર્ણ—દર્બવતિ શ્રદ્ધાને અર્પણ કરી રાખવો તે.
અપવગ—મોઝ. ૨ કરેલા કાર્યનું ફળ. ૩ સસાસિ.
અપવાદ—બાધ. ૨ બાધ કરનાર.
અપરમાર—મૃગીરોગ, (મિરિઓ).
અપૃપ—વડા, પૂરા ઇત્યાદિ તળેલા પદાર્થ.
અબજ—કમળ. ૨ ચદ. ૩ શંખ.
અભિધાર—હોમનાં દ્રવ્ય ઉપર ઘી નાખવું અથવા તે દ્રવ્યમાં ઘી મેળવવું તે.
અભિધ્યાન—પરાયાં ધનની ઇચ્છા. ૨ ધ્યાન.
અભિનિવેશ—આમલ.
અભિમર્ગ—સ્પર્શ. [સ્કાર કરવો તે.
અભિવાદન—નામ અને જોતના ઉચ્ચારપૂર્વક નમઃ.
અભિગમન—દુશચારી. ૨ પાપી.
અભિષિખા—જે ઉપર અભિષેક થયો હોય તે.
અબંધગ—નેડનું મદન.
અમત્ર—પાત્ર.
અમંત્રક—મત્રરહિત. [નહોય તે, (તાનું).
અપાતયામ—જેની ઉપર એક પોલેર પત્તુ વીર્યો અરિષ્ટ—અદપ મૃત્યુ.
અર્ક—સૂર્ય. ૨ આકાશનું ગ્રહ.

અર્ધ્ય—અર્ધમાટે જળ.
અવનેજન—ધોવું, સાફ કરવું તે.
અવભૃથ—ચત્રની અંતે મંત્રસહિત જ્ઞાન કરવું તે.
અવિ—ઘેટો. ૨ રજસ્વલા સ્ત્રી.
અરમંતક—આપટાનું ગાઠ. [અપાતી સાડી.
અદ્યુત્રી—પરણેલી કન્યાને સંસારાંજે તે વેળાંજે અસ્પૃશ્યત્વ—સ્પર્શ કરવાને અયોગ્યપણું.
આગ્રયણ—નવીન ઉત્પન્ન થયેલી શાળ (ડાંગર) તથા સામાનો તે તે સમયે પ્રથમ અગ્નિમાં હોમ કરવો તે.
આજ્યત્યાગ—પોતપોતાની શાખામાં કલાપ્રમાણે તે તે પાત્રમાં ઘૂત લઈ અગ્નિ અને પ્રભાપતિને ઉદ્દેશે અગ્નિમાં દક્ષિણ તથા ઉત્તર તરફ બે આહુતિ પ્રથમ દેવી તે.
આકડી—ગુવર.
આધાન—અગ્નિનું સ્થાપન કરવું તે.
આપણ—જનાર.
આયુષ્મિક—પરલોકસંબંધી. [૪ કાપવું.
આલંભ—હિંસા. ૨ આલિંગન. ૩ સ્પર્શ કરવો.
આવસથ—ઘેર ઘેર મંત્રવડે પ્રતિષ્ઠા કરી રાખેલો અગ્નિ તે.
આવૃત્તિ—એકજ જાગત બીજવાર કરવી તે.
આશૌચ—સૂતક.
આસાદન—રાખવું.
ઈષ્ઠ—એક વેતલા પ્રમાણની પોતપોતાની શાખામાં કહેલી ૧૮ અથવા ૨૦ સમિધ અગ્નિપાસે રાખવી તે.
ઈષ્ઠન—જાળવાનાં કાષ. [હોમ.
ઈષ્ટિ—ફળની ઇચ્છા રાખી કરવાનાં યથાવિધિ કામ્ય ઉત્કોચ—લાંચ, (ગુપ્ત નજરાનું).
ઉત્પવન—દ્રવ પદાર્થને જાળવો. ૨ શ્રીત તથા માર્ત કર્મેમાં ઘૂતનો એક સંસ્કાર છે તે.—
ઉત્સર્ગ—મુકવું, દાન દેવું.
ઉદકયા—રજસ્વલા સ્ત્રી. [સ્થાન.
ઉદયાન—વાવ, તળાવ ઇત્યાદિ જળજાન કરવાનાં ઉદ્દેશ—ઉદાહરણ. ૨ સ્પષ્ટ કરવું. ૩ દેવું.
ઉદ્બંધન—ગળામાં ફસિો બાંધવો. ૨ ઉંચું બાંધવું.
ઉદ્વર્તન—અવટન. ૨ અવટન લગાડી ચરીર સ્વચ્છ કરવું તે.
ઉપલબ્ધ—પ્રાપ્ત થયેલું. ૨ લાણેલું. ૩ દેખેલું.
ઉપવીત—જનોઈ. [હોય તે.
ઉપવીતી—સંખ (ડાબે ખભે) જનોઈ પેહેલું.

ઉપશ્રુતિ—વૃદ્ધોએ કહેલી લાભિષ્ણ વાણી.
 ઉપસર્ગ—અંશુલસૂચક ઉપદ્રવ.
 ઉપસંપ્રદાણ—ચરણુદણુપૂર્વક નમસ્કાર કરવો તે.
 ઉપરથાન—પ્રાર્થના.
 ઉપાકર્મ—પોતપોતાની શાખામાં કહેલા દિવસે ઋષિ-
 પૂજનાદિક કરી જનોઈ ખદલવું તે.
 ઊર્વાશિષ્ટ—ભોજન કરી મુખ ધોયું ન હોય તે.
 ઊહ—ઉચ્ચાર. ૨ તક.
 ઋક્—મંત્ર.
 ઋચા—મંત્ર.
 ઋત્યજ—વરણમાં વરેલો બ્રાહ્મણ.
 એકંતંત્ર—સાથે થઈ શકે એવા બન્ને કર્મ, એક સાથે
 કરવા તે.
 એકોદિષ્ટ—એકને ઉદ્દેશે, વિશેદેવલિના શ્રાદ્ધ કરવું તે.
 એરિણી—વાંસનું પાત્ર.
 એલિક—આ લોકસંબધી.
 ઔદુંબર—ધુલરનું ઝાડ.
 ઔપાસન હોમ—વિવાહસમયના અગ્નિઉપર નિલ
 પ્રાતઃકાળ અને સાયકાળ યાવજીવ હોમ કરવો તે.
 કરક—કમડલ.
 કરકાવૃષ્ટિ—વૃષ્ટિની સાથે પાણીના પથરા પડે છે તે.
 કર્માર—સિલાઈ, સુતાર આદિ શિલ્પશાસ્ત્રનો જાણનારો
 કલાય—વટાણાં.
 કંદપ—સરખુ. ૨ કલાકુશલ. ૩ વેદનાં છ અંગમાંનું
 એક અંગ. ૪ પ્રવચ. ૫ વેદમાં કહેલો એક વિધિ.
 ૬ યોગ્યપણું. ૭ નિશ્ચય.
 કંબ—પિતૃની પ્રીતિઅર્થે જે અન્ન તે.
 કંડાનુમમય—આવાહનધીષ્ટી પુષ્પાંજલિપર્વત એક
 દેવની પૂજા સમાપ્ત કરી પછી ખીલ દેવની
 પૂજનો આરંભ કરવો તે.
 કાર્યકર્મ—કામના રાખી કરવાનાં કર્મ તે.
 કારીરી—વૃષ્ટિ આવવાની ઇચ્છા થઈ કરવાનો જે
 યજ્ઞ તે. [કાવડિઓ].
 કાર્પટી—તીર્થયાત્રા કરનારાનો. વેપ ધરનારો,
 કાલેય—દારૂહળદાર.
 કિલત્ર વસ્ત્ર—લીળેલું વસ્ત્ર.
 કુંકુમ—કેશર.
 કુણ્ડપ—શળ, (મુડકું). [કમંડલ.
 કુંમુલ—સોનું, ૨ કુંમુલાનું ઝાડ. ૩ સંન્યાસીનું,
 કુસ્તુંબક—કોથમીર.
 કૃટ—ધાન્યાદિકનો સમૂહ. ૨ પર્વતનું શિખર.
 ૩ કપડ. ૪ અસલ. ૫ નીચપણું.
 કૃષ્માંડ—કોળું.
 કૃષ્ણસાર—કાળું હરિલુ.
 કૃસર—તિલસહિત ચોખા દૂધમાં રાંધવા તે.

કેયૂર—ખાલુખ. ( )
 કૌશેય—રેશમી વસ્ત્ર.
 ખંડાપાત્ર—ઘેડાનું પાત્ર.
 ખનિત્ર—ઘેડાળી આદિ ખલવાનાં શસ્ત્ર.
 ખર્વ—ઠંગણો. ૨ નાનો.
 ખર્વપાત્ર—નાનું પાત્ર.
 ખંજ—લગણે.
 ગહુમાન—જેના અંગ ઉપર ગાંઠ હોય તે
 ગણિકાન્ન—વેશ્યાના ઘરનું અન્ન.
 ગરૂતમત્—પાચમણી. ૨ ગરૂડ પક્ષી.
 ગર્ત—ખાડો.
 ગર્ભઆવ—કસુવાવડ.
 ગંધ—ગાંધનાં દૂધ, દહિં ઇન્દ્રાદિ.
 ગુરૂતલપી—ગુરૂની સ્ત્રીસાથે નરકર્મ કરવાવાળો.
 ગૃહ્યમૂત્ર—કલાયન, ચોલિલ ઇલાદિ ઋષિઓએ પોતે-
 પોતાની શાખાના કર્મની અનુસાર લખેલા છે તે.
 ગાયત્ર—ઇદ્રિયોનું રાત્ર. ૨ ઇંદોનું એક શશિષ્થી
 ખીલ રાશિમાં ખદલવું.
 ગોત્ર—વસિષ્ઠ, ભારદ્વાજ, કૌશિક ઇલાદિ.
 ગંડપ—જલાદિકવડે મહોનું ભરેલું હોય તે, (કોમળા).
 ગોરોપધાનિકા—ગાલમસૂરિયાં.
 ગ્રહ—ગ્રહણ. ૨ સૂર્ય આદિ નવે ગ્રહ.
 ગ્રામયાત્ર—ગામનો ઉપાધ્યાય, (ગામોટ).
 ગ્રહમર્દન—પુવાડિઆનાં ઝાડ. [ક્ષાત્ર તે.
 અવર—મુસગાંટે સસ્કારયુક્ત કરેલો જે પૃથ્વીનો
 ચમસ—પ્રભૂતા એ નામનું પાત્ર.
 ચરુ—રાધેલો ભાત.
 ચિત્રકર્મા—ચિતારો.
 ચિત્રાલુતિ—ભોજનસમયે ભૂપતિ ઇલાદિકને ઉદ્દેશે
 પાત્રની પાસે. જે જો, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ
 ભાગ મૂકાય છે તે.
 ચૌલ—બાલકના વાળ વેદોક્ત વિધિથી પ્રથમ ઉત-
 રાવવા તે. [છત્ર આકારે ચાય છે તે.
 છત્રાક—વૃષ્ટિસમયે અગોચર ભૂમીઉપર સફેદ રંગના
 છાત્ર—જકરો
 છાત્રી—જકરી.
 જનનાશૌચ—જન્મસમ્બધી સૂતક. [કરવા તે.
 જાતકર્મ—જન્મ પામેલા જાળકના વેદોક્ત સંસ્કાર
 જાતાશૌચ—જન્મસમ્બધી સૂતક.
 જાતેષ્ટિ—જન્મસમયે કરવાની ઇષ્ટિ.
 જવત્પિતૃક—જેનો પિતા જવતો હોય તે.
 જુહુ—મેઘણ, (સંધાને આકારે બરે અંગુળનું ચાય છે) તે.
 જંખીર—લોણ. [ચાય છે) તે.
 જ્યોતિષ્ટોમ—યજ્ઞવિશેષ. (જેમાં સોમવર્ધનો હોમ
 તદપ—અથા, (જિહાનું).

તાર—રૂપું (ચાંદી). ૨ તેજોમય. ૩ પ્રણવ.

તુષારગિરિ—હિમાલય પર્વત.

તુષ્ણી—અચ્ચ છે, મંત્રરહિત ક્રિયા માત્ર કરવી તે.

તંતુવાય—વસ્ત્ર વણનારો.

તંદુલીય—તાંદલબની ભાજી. [૨ છોડી દેવું.

ત્યાગ—સેમ કર્યા પછી 'ન મમ' એમ કહેવું તે.

ત્રયુ—સીધું. ૨ કથીર.

ત્રિમધુ—દૂધ, ઘી અને મધ.

દંમનક—દવણું ઝાડ.

દર્શી—અમાવાસ્થ્યા.

દર્શીશ્રાદ્ધ—અમાવાસ્થ્યનું શ્રાદ્ધ.

દસ્તુ—ચોર.

દિધિપૂ—ન્હાની જેહેન પ્રથમથી પરણ્યા છતે જે મ્હોટી જેહેન હુંવરી હોય તે. [કરવી તે.

દિવ્ય—અગ્નિ, જળ ઇલાદિ સાધનથી સમ્યાઈ દીક્ષા—ઉપદેશ.

દ્વૈવીકુર—છબરની કોમળ સળિઓ.

દેવખાત—ગુફા. ૨ પ્રાચીન સરોવર.

દેશવિપ્લવ—પાણીની રેલ, લૂંટાલૂંટ ઇલાદિ દેશપીડા.

દૈત્યવ્રત—હાથીદાંત.

દ્યુત—જુગાર. [મગ ઇલાદિક).

દ્વિદલ—જેનાં બે દલ હોય એવું ધાન્ય, (અડદ,

ધાત્રી—આમળાનું ઝાડ. ૨ માતા. ૩ ધાવમાતા.

૪ પૃથ્વી. ૫ ધાવડીનું ઝાડ.

ધાન્યક—ધાણા. ૨ કોયમીર.

ધૂમકેતુ—અગ્નિ. ૨ કેતુનો તારો. [જે શ્રાદ્ધ તે.

ગાંદીશ્રાદ્ધ—સવળાં મંગળ કાર્યના આરંભમાં કરવાનું

નામકર્મ—બાલકનું નામ પાડવું તે.

નાળચેદ—બાલકની નાળ છેદવી તે.

નિગર—ભેડી. ૨ બદીખાનું. [આદિ).

નિત્યકર્મ—નિયમથી કરવાનું જે નિલકર્મ, (સંધ્યા

નિષેજન—સ્વચ્છ, (શુદ્ધ કરવું). ૨ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

નિર્ધાર—છીર. ૨ ગુંદ. [નાંખવું તે.

નિર્ધાર—દેવને ઉદ્દેશો ચરના પાકમાં કાચું અથ

નિર્ધાર—કંઠીનીપેઠે કંઠમાં જનોઈ પેહેરવું તે.

નિષક—(૩૨૦) ગુંન ભાર વળન. ૨ પદક ઇલાદિ

દ્રવ્યનું આશૂયણ

નિષકય—મૂલ્ય, (કિંમત).

નિષ્પાવ—નાલ. ૨ વટાણા. ૩ ચોળા.

નીલાંજન—મોરચુધુ.

ન્યુજન—ચાત્ર છંપું વાળવું. ૨ કુચડો.

નૈમિત્તિક—નિમિત્ત આભ્યાથી જે કરવાનું તે.

પટાસ—પરવળ.

પત્રપુટ—પાનની પત્રાવળી તથા દુના.

પદાર્થોનુસમય—સપ્તશ દેવતાઓનું એકત્રિય થયા-
વિધિ પૂજન કરવું તે.

પરમાત્મ—દુધપાક.

પરિદાન—ચત્તોપવીત દેતી વખતે સૂર્ય અને પ્રભ-

પતિને મનથી મટુ અર્પણ કરવો તે.

પરિદાયી—પરિવેદિની કન્યાનું દાન કરનારો પિતા.

પરિધાન—વસ્ત્ર ધારણ કરવાં.

પરિયણ—પરિવેદિની કન્યાને પરણાવનારો આચાર્ય.

પરિવિત્તિ—ન્હાનો ભાઈ પરણ્યા છતાં અને અગ્નિ-

હોત્ર લીધા છતાં મ્હોટો ભાઈ એમજ સ્ત્રી અને

અગ્નિ વિના બેઠો રહે તો તે.

પરિવેત્તા—મ્હોટો ભાઈ હુંવારો અને અગ્નિ વિના

બેઠાં છતાં ન્હાનો ભાઈ પ્રથમથી વિવાહ કરે

અંચવા અગ્નિ મહણ કરે તો તે.

પરિવેદિની—પરિવેત્તાને પરણનારી કન્યા.

પર્વ—મ્હોટો. [ફરવવો તે.

પર્વગ્રિકરણ—હોમનો પદાર્થ લઈ અગ્નિની આરંભે

પર્વવસત્ર—છવટનું. ૨ પૂણું થયેલું.

પર્વુદાસ—લાગ.

પર્વુપિત—વાતી (સીધું).

પર્વત—સલા.

પદવલ—ન્હાનું તળાવ.

પાકસંસ્થા—પ્રવણકર્મ આદિ સ્માત છે તે.

પાત્રાલંભ—પાત્રનો સ્પર્શ કરી રાખવો તે.

પાનક—પણો. સર્ગત ઇલાદિ.

પિંડપિતૃયજ્ઞ—સાગ્રિકો અમાવાસ્થ્યાને દિવસે પિતૃ-

ઉદ્દેશ શ્રાદ્ધ કરેછે તે. [લગાડવા તે

પિંડાવનેજન—ઘી, કાળજા ઇલાદિ પદાર્થ પિંડ-

પિણ્યાક—ખોળ.

પિશુન—ફળન. (ચાડીઓ).

પિષ્તાતક—સુગંધિ ચૂણું.

પુનરાધાન—મંત્રિતાગ્નિ નષ્ટ થયા છતાં ફરી સંસ્ક્ર-

કરી તેનું સ્થાપન કરવું તે.

પુષ્પિણી—રજસ્વલા સ્ત્રી. [પાત્ર તે

પૂર્ણપાત્ર—ચોખા ભરી શ્રદ્ધાને અર્થ આપવા-

પૃથક—ગોવા.

પૌતિક—વરિયાળી.

પૌતિક—ખીળા રંગની મ્હોટી માંખીયછી અથ-

કાળા રંગની ન્હાની માંખીયછી થયેલું સફે

રંગનું જે મધ તે.

પંચગવ્ય—ગાયનાં દૂધ, દહી, ઘી, છાણુ અને મૂ-

પંચરત્ન—સેતું, હીરો, માણુક, નીલમ અને મોતી.

પ્રકોષ—કોણીથી નીચલો કાંડાલગીનો હાથનો ભાગ.

પ્રત્તકન્યા—પરણવેદી કન્યા. [પદાર્થ લેવો તે

પ્રતિનિધિ—મુખ્ય પદાર્થને ઠેકાણે તેના સરખી બી-

પ્રતિપ્રસવ—એકાદા કાર્યનો જે સામાન્યપાં

નિષેધ કરેલો તેનો વિશેષ કરી ફરી વિધિ કરવો તે

પ્રતિબંધ—અડચણ.

પ્રતીક્ષા—વાટ જોવી. [આશીર્વાદ દેવો તે.
 પ્રત્યક્ષિવાદન—શિષ્યે નમસ્કાર કર્યા પછી ગુરુએ
 પ્રત્યવરોહણ—સેષી રાખેલા સમિધનો અગ્નિમાં
 હોમ કરવો તે.
 પ્રત્યાગ્રાય—પ્રતિનિધિ શબ્દ જુવો. ૨ યોગ્ય કિમત.
 પ્રત્યુદ્ગાહ—સામસામી કન્યા આપી વિવાહ કરવો તે.
 પ્રવાહણ—વેહેવરાવવું.
 પ્રસવ—બાળકની ઉત્પત્તિ.
 પ્રતિનાવીતિ—જમણે ખમે જનોઈ રાખેલી હોય
 જેને અપસંખ્ય કહેછે તે.
 પ્રાણ્યંગચૂર્ણ—છીપનો અથવા બીજાં હાડકાનો ચુતો.
 પ્રાયશ્ચિત્ત—થયલાં પાપની નિવૃત્તિનો ઉપાય.
 પ્રાયોપવેશન—મૃત્યુ આવવાપર્યંત અન્ન અને જળનો
 લાગ કરી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતાં નિશ્ચય રાખી
 બેસવું તે. [છાંટવું તે.
 પ્રોક્ષણ—સઘળા પદાર્થોઉપર પ્રોક્ષણીપાત્રમાંનું જળ
 પ્રોષિત—પરદેશ ગયલો.
 પ્રેલિત—સિદ્ધ થયેલું. ૨ રજસ્વલા સ્ત્રી. ૩ ફળેલું
 ઝાડ. [શેતરી કાઢવી તે.
 પ્રેલીકરણ—ક્રિયા કરવી. ૨ ઓખા ઇલાદિ ધાન્યની
 બહીવર્દ—બહદ.
 પ્રદયજ—એક જાતનું ઘાસ.
 પ્રહુવૃચ—ઝગ્ગેદી બ્રાહ્મણ.
 પ્રાધ—ખટકાવવું. ૨ છળ. ૩ નુકસાન. ૪ દુઃખ.
 પ્રહપત્ર—ખાખરાનું ઝાડ. ૨ રાતા અગસ્તાનું ઝાડ,
 પીપળો.
 પ્રહયજા—નિલ નિયમપૂર્વક વેદનો પાઠ કરવો તે.
 પ્રાહ્મમુહુર્ત—સૂર્યોદયથી ૫૭, ૫૮ મી ઘડી.
 પ્રહ્મોદન—બ્રાહ્મણોને માટે કરેલો પાક, જેને
 ઝગ્ગેદી જનોઈ આપતી વેળાએ કરેછે તે.
 પ્રસ્મમયાર્દા—પત્ર (૪૨૧) માંની નોટ જુવો.
 ભાગિનેય—ભાણેલો.
 ભિઃસટા—ખળેલું અન્ન.
 ભૂમિલવણ—ખાણુમાંથી વેદા થયેલું મીઠું.
 ભૃંગાર—ઝારી. [(ઠંક ખાવો).
 ભૃગુપાત—પર્વતના શિખરઉપરથી ગળડી પડવું,
 ભૂતકાપાધ્યાપક—પગાર લઈ શીખવનારો.
 ભૂતકાધ્યાપી—પગાર લઈ શીખનારો.
 ભૂતિ—મોદય. ૨ મજુરી.
 ભૃષ્ટ—સુજેલાં, (ધાન્ય ઇલાદિ).
 ભ્રષ્ટ—પોતાના અધિકારથી પડેલો. ૨ અપવિત્ર
 સ્વદાદિ. ૩ ભુંજેલા તથા તળેલા પદાર્થ.

૧ શતપથબ્રાહ્મણના કાંડ ૧૩ મા અધ્યાય ૮૪ માં
 અથ્રેય પ્રકરણના મંત્ર ૪ માં બ્રહ્મોદન કરવાનું કહ્યું
 છે, અને તે ઝગ્ગેદીએને જનોઈ વેહેરી કરવાના છે જે
 (બ્રહ્મોદન) ખાખાથી ચાંદ્રાવણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડેછે તે.

બ્રાધ—ધાન ભુંજવાની કઠાઈ અથવા અપર.
 ૨ ભુંજેલા તથા તળેલા પદાર્થ.
 બ્રૂણહૃત્યા—બાળહૃત્યા. [માસ) કહેછે તે.
 મલિમ્બુચ—અધિકમાસ તથા ક્ષયમાસ, જેને (મલ-
 મહાનસ—રસોઈ કરવાનું ઘર.
 માણુવક—બાળક.
 માતુલાની—મામી.
 માર્જન—સાફ કરવું.
 માલતી—ભઈ. ૨ ચમેલી.
 માપ—અડદ.
 મુંજત—ખાઈ જંગલી સૂરણ.
 મુનિપુષ્પ—અગસ્ત્યનું ફૂલ.
 મુસલસ્થાન—વિધિરહિત તથા મંત્રરહિત સ્થાન.
 મૂલક—મૂળા.
 મૃતાશૌચ—મરણસંબંધી સૂતક.
 મેખળા—મુજાનાં કાલની ડોરી. [વધારનાઈ.
 મેધાજનન—(૧૬) સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર. ૨ શુદ્ધિ
 મેહુન—લિંગ. ૨ મૂતલાગ.
 મૌલ—મેખલા. ૨ યજ્ઞોપવીતસંસ્કાર.
 યજ્ઞોપવીત—જનોઈ.
 યજ્ઞોપવીતી—જેણે ડાળે ખમે જનોઈ રાખેલું હોય તે.
 યમળ—જે બાળક સાથે જન્મ પામે તે.
 યતિ—સંન્યાસી. ૨ નિયમવાળો.
 યવસ—ઘાસ.
 યક્ષકર્દ્દમ—ચંદન અને કેશર તોલાં ૧૨, કપૂર
 તોલાં ૬, તથા કસ્તૂરી તોલાં ૪, એ પદાર્થો
 એકઠા મેળવી ધ્રીધેલો તે.
 યક્ષમરોગ—ક્ષયરોગ.
 યાન્ય—જેને માટે યજ્ઞ કરેલો હોય તેવો યજ્ઞમાન.
 યાન—ઘોડા, હાથી, પાલખી ઇલાદિ જવાનું સાધન.
 યાવનાલ—જુવાર ધાન્ય.
 રજસ્વલા—માથે આવેલી સ્ત્રી.
 રાજકાંતિ—સ્વયંકાંતિ રાજભય.
 રાજમાપ—ચોળા. ૨ અડદ.
 રાજસર્વપ—કાળા સર્વપ.
 રિક્ત—ધન. ૨ કમ્બેવિભાગથી મળેલી મિલકત.
 લવણશાક—અચાણું. (સંધાણું).
 લવડી—રાજ આમળાં.
 લિંગી—પેટ ભરવામાટે ચિદ્ધ ધરનારો.
 લેહ—ચાટીને ખાવાયોગ્ય પદાર્થ.
 લોચન—નેત્ર. ૨ કાળીજરી. ૩ ગોરખમુંડી.
 લોહાલિસારિક—શસ્ત્રસ્થાપન.
 લૌકિકાગ્નિ—સાધારણ અગ્નિ.
 વજ્રપાત—વીજળી પડેછે તે.
 વજ્રનળ—વીજળીનો અગ્નિ.

BHAVAN'S LIBRARY, BOMBAY-7

N B—This book is issued only for one week till_____

This book should be returned within a fortnight from
the date last marked below

Date	Date	Date
6 APR 1975		
17 APR 1975		
16 JAN 1988		
31 DEC 1988		
14 MAR 1992		